

ॐ

श्रीस्वामिनारायणो विजयतेतराम् ।

सत्सङ्गिजीवनम् ।

शतानन्दमुनिविरचितम् ।

मध्यममकरणम् ।

हरिजीवनदासकृत-गुर्जरभाषासहितम् ।

सनातनधर्मधुरन्धराचार्यश्री-

श्रीपतिप्रसादमहाराजश्रीनी आज्ञाया

सुरतमन्दिरतरफथी छपावी प्रसिद्धकर्ता-

सद्गुरु स्वामी भक्तिप्रियदासजी ।

स० १९८७ निर्णयसागरप्रेस मुंबई. वन १९३०.

किंमत रु. ३

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the 'Nirnaya Sagar' Press,
26-28, Kolbhat Lane, Bombay.

Published by Shri Shripati Prasadacharya Maharaj,
Swami Narayan Temple, Vadatal.

श्रीनारायणमुनिर्जयति । ३ ।

निवेदनम् ।

योऽकारयच्छतानन्दमुनिना जनमुक्तये ।
सत्सङ्गिजीवनग्रन्थं तं हरिं नौमि धर्मजम् ॥ १ ॥

आ श्रीमान् विद्वत्संप्रदायમાં सर्व सत्संगिजनोने सुविहित છે કે-
સત્સંગિઓના સર્વોત્તમ સજીવનરૂપ હોવાથી 'સત્સંગિજીવન' એવી સાર્થક
સસાથી મુપ્રસિદ્ધિ પામેલું આ શાસ્ત્ર છે. આ શુભ શાસ્ત્ર સત્સંગિઓના
પરમ જીવનરૂપ પ્રકટ પુરુષોત્તમ સહજનંદ સ્વામિનારાયણુ લગવાનું પ્રા-
દુર્ભાવને પ્રારબીને અતર્ધાનલીલાપર્યંત દિવ્ય સમસ્ત લીલામૃતનો સવિ-
સ્તર અવબોધ આપનારૂં અને તેની સાથે સર્વ શાસ્ત્રાર્થના સત્ સારરૂપ પર-
મમોક્ષોપયોગી ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને લક્ષ્મિના સ્વરૂપને તથા તેમા અગ-
ભૂત ખીલ અનેક અર્થોના સ્પષ્ટ સ્વરૂપને વિશેષપણે પ્રતિપાદન કરનારૂં
છે મોટે આ શાસ્ત્ર ધર્માદિકનો અવબોધ આપનારાં અને મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ
પરમાદરેથી પરિસેવન કરવા યોગ્ય એવાં સમગ્રાઓમાં પ્રધાનપણે પરિગણના
પદને યોગ્ય છે. જેનો મહામહિમા માહાત્મ્યઅથમાં તથા સંપ્રદાયના
ખીલ સદ્ગુણોમાં તેમજ સત્સંગસમાજમાં મુપ્રસિદ્ધ છે, જેથી તેના વિ-
શેષ વિવેચનની અત્ર જરૂર નથી. આવા સર્વોત્તમ શાસ્ત્રનું અભ્યુદય કે
નિષ્ક્રેયસની સ્પૃહાવાળા સત્સંગિઓએ પ્રતિદિન અથવા પ્રતિમાસ અથવા
પ્રતિવર્ષ શ્રવણ-પ્રવચન-પારાયણ-પુરસ્કાર્યા-પ્રદાન આદિક પ્રકારનિયમોથી
પરમાદરપૂર્વક પરિસેવન કરવા યોગ્ય છે. આ સર્વોપરી શાસ્ત્ર મહાસિદ્ધ-
યોગીન્દ્ર ત્રિકાળજી શતાનંદ મહર્ષિ પાસે સ્વયં શ્રીહરિ લગવાને પોતાના

સત્તિધાનથી પરિપૂર્ણ પ્રોત્સાહન સાથેના પ્રેક્ષણપૂર્વક બાવિ મનુષ્યોના કદયાણુમાટે મહાઅંથ કરાવાના કરેલા રહસ્ય સંકલ્પને અનુસારે રચાયું છે. આ પ્રબન્ધનાં પાંચ પ્રકરણ છે. તેના ૩૧૮ અધ્યાયો છે. અનુક્રમ સંખ્યાથી ૧૭૬૨૭ શ્લોકો છે. આ સમગ્ર અંથની હરિવાક્યસુધાસિંધુમાં સ્વયં શ્રીહરિએ જેમની મુક્તકૃત પ્રશંસા કરી છે એવા શુકાવતાર મુક્તાન્દ મુનિએ હેતુનામની સરસ સરલ સર્વોત્તમ વિસ્તૃત ટીકા કરી છે. બીજા ભાવપ્રભોધિની નામની ટીકા સ. ધ. ધુ. આચાર્યશ્રી વિહારિલાલજી મહારાજશ્રીએ ચોગ્ય સંક્ષેપમાં રચેલી છે. આવા મહાઅંથનું અદ્ભુત માહાત્મ્ય મુક્તાન્દ મહામુનિએ રચેલું છે, જેના નવ અધ્યાયો છે. તેની અભ્યારમુધી કોઈ ટીકા નહિ હોવાથી વર્તમાન આચાર્યશ્રીની આજ્ઞાથી પંડિતપ્રવરશ્રી કૃષ્ણભાચાર્યજીએ ભાવપ્રદીપિકા નામની ટીકા કરેલી છે. આવા અનેક અલંકારોથી અલંકૃત આ અંથરત્ન ગાદી-સ્થાન વૃત્તાલયમાં શ્રીમદ્ આચાર્યપદને અલંકાર કરી રહેલા, શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના ખાદપદની પરિચર્યાપરાયણ, સનાતન ધર્મધુરંધર, શ્રીમાન પૂર્વપૂર્વઆચાર્યવર્ણ્યે અતિ દૃઢતર કાગળો ઉપર સારા લેખકો પાસે સ્પષ્ટાક્ષરથી લખાવીને સારી રીતે સુરક્ષિત સ્થળમાં સંરક્ષણ કરી રાખ્યું હતું. આવા સર્વોત્તમ સર્વોપયોગી સમ્પ્રદાયની ફક્ત ત્રણ ચાર કોપીઓનો પ્રચાર થવા પામ્યો હતો. હાલમાં આ પ્રબન્ધપ્રવરતા પ્રવચન-પારાયણ-પુરસ્કારાદિકમાં દેશદેશમાં નગરનગરમાં ગામગામમાં હરિલક્ષ્મીને મહાશ્રદ્ધા પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતી બળે છે. આવી શ્રદ્ધાની અભિવૃદ્ધિની આલોચના કરી, સર્વને આ પુસ્તકની દુર્લભતાને લીધે યથામતીરથ પ્રવચન પારાયણાદિકમાં અગવડતાનો વિચાર કરી, 'આવા સર્વોપયોગી પ્રબન્ધનો પ્રકાશ કરવો એજ આચાર્યપદનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે' એમ પણ વિમર્શ કરી અને સમયને પણ સન્માન આપવામાં સમુચિતતા સમજીને, હાલમાં શ્રીલક્ષ્મીનારાયણચરણકમળની પરિચર્યાપરાયણ આચાર્યપદને અલંકાર કરી રહેલા ધર્મધુરંધરાચાર્યશ્રી શ્રીપતિપ્રસાદજી મહારાજશ્રીએ સદ્ગુરુ વિગેરે અગ્રેસર અનુયાયીઓની અનુમતિથી

આ શાસ્ત્રશિરોમણી સત્સંગિજીવનને છપાવી પ્રકાશ કરવાનો શુભ સંકલ્પ
કયો. આવો સંકલ્પ આચાર્યપદને અનુરૂપ હોઈને શોભે છે.

ઉપરપ્રમાણે શ્રીમાન આચાર્યશ્રીએ આ પ્રબન્ધના પ્રકાશનનો શુભ સં-
કલ્પ કરી, તેના સંશોધન-સુસંસ્કરણ કાર્યમાં વડતાલપાઠશાળાના પ્રધાન
પંડિત એમ્બાર્ કૃષ્ણમાચાર્યશ્રીની પ્રોત્સાહનપૂર્વક પ્રયોજના કરી.
અને આવા વિશાળ વિશોધન કાર્યમાં તેમની સહાયમાં પુરાણી વાસુ-
દેવચરણદાસજી અને શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસજીનો નિયોગ કયો. આ
પ્રમાણે સુવ્યવસ્થા થતાં આ પુસ્તક સર્વોત્તમ સ્વરૂપમાં છપાવાના સદ્વિ-
ચારથી સુપ્રસિદ્ધ સર્વોત્તમ નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં અનુત્તમ કાગળો ઉપર
નવીન ટાઇપોથી છપાવાનો પ્રારંભ કયો. આચાર્યશ્રીની અનુસાને અનુસારે
પંડિતવર્ય કૃષ્ણમાચાર્યજીએ પોતાના પૂર્વસંસ્કારમહિમાથી પ્રાપ્ત
થએલી બુદ્ધિપ્રતિભાનો અહર્નિશ આખો ઉપયોગ કરી શ્રદ્ધાપૂર્વકના અભિ-
નિવેશથી સાવધાન મને રાખી બે ટીકા સાથેના આ શાસ્ત્રનું સંશોધન કરી
છપાવાનું કાર્ય પરિપૂર્ણ થતાં સત્સંગિજીવનના હૃદયને અત્યંત આહ્લાદ આપ-
નારૂં થયું. આ ગ્રંથરતનું સટીક માહાત્મ્ય, તેના શ્રવણની આવશ્યકતા
સત્સંગિજીવનના શ્રવણથી પહેલાં પ્રદર્શવિલી હોવાથી પ્રબન્ધના પ્રારંભમાં
તેની સંયોજના કરી છે. વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમાંણિકા, સટીક ગ્રંથના કર્તાઓનાં
જીવનચરિત્રો અને ભૂમિકાભાગ વિગેરે અપેક્ષિત અપૂર્વ અલંકારો શાસ્ત્રીશ્રી
કૃષ્ણમાચાર્યજીએ કરેલા છે. આ સંશોધન સત્કર્મમાં તેમની સહાયમાં
આચાર્યશ્રીએ અનુસા આપેલા પુરાણીશ્રી વાસુદેવચરણદાસે અંશથી
સારૂ સાહાય્ય કર્યું છે. શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસે તો આમૂલ્ય અક્ષરશઃ
સાહાય્ય સંપાદન કર્યું છે તે સર્વ સત્સંગિજીવન સાક્ષિક છે. પ્રકટ ભગ-
વાનનાં દિવ્ય ચરિત્રવિશેષોને જણાવનારાં ચિત્રો ચિત્રકર્મમાં હુશળ
સૂર્યપુરવાસી હરિભક્તશિરોમણી રંગીલદાસ ભગવાનદાસે પરમાદર-
પૂર્વક ચિતરેલાં આ પ્રબન્ધમાં તે તે ઉચિત સ્થળમાં યોજેલાં છે જેથી
ગ્રંથની ગૌરવતામાં ઘણો વિશેષ થયો છે. અને તેથી આ ચિત્રકાર્યમાં
તે ચિત્રકારનું કળાકૌશલ્યપણ સાર્થક થયું છે. આ કરેલી સમયાનુસારી

અનન્યસાધ્ય નિષ્કામ સેવાથી શ્રીહરિ તથા તેમના સમસ્ત ભક્તો મુપ્રસન્ન થશે. એ રીતે આ સમગ્ર ગ્રંથ મંગળમૂર્તિ મહાપ્રભુ શ્રીહરિની પરમ કૃપાથી નિર્લિપ્તપણે છપાઈ તૈયાર થવા પામ્યો છે. આ પુસ્તક પત્રાત્મક છે.

આ સર્વોત્તમ સદૃશ્ય સર્વ સત્સંગીઓના સંજીવનરૂપ હોવાથી સર્વોપ-
યોગી છે પરંતુ ગીર્વાણવાણીમાં ગુંથાએલો હોવાથી તેના લાણુનારા જનોજ
તેનો પ્રથમ લાલ લઈ શકે, બીજાને લેશ લાલ મળે નહિ. જેમ પેટીમાં
મિષ્ટમિષ્ટ ફળો ભરીને પછી તેને તાણું વાસીને આગળ મુકે પણ જે હુંચી-
દાર ન હોય તો કોઈને ફળ મળી શકે નહિ. કોઈ ગીર્વાણવાણી ભલેલા
હોય તે વાંચીને તેનો અર્થ કહે તોજ બીજાને લાલ મળે. જે ગુજરાતી ભા-
ષામાં હોય તો સર્વને પરમ લાલ થાય. ગીર્વાણવાણી મૂળને ઠેકાણે છે
અને દેશવાણી ડાળીઓને ઠેકાણે છે. વૃક્ષનાં મૂળ ધૂળમાં હોયછે અને મિષ્ટ
ફળ ફુલતો ડાળીઓમાં હોયછે, એવો દેશી ભાષામાં વિશેષ પણ છે. માટે
જે તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર થાય તોજ સર્વના ઉપયોગમાં આવે. ભાષાંતર
કરી છપાવામાં કેટલાકનો એવો અભિપ્રાય જણાયો કે—ગ્રંથનું ગૌરવ
ઘણું ગૌણ થઈ જાય. પરંતુ આ વાત એક હસ્તગત નહિ રહેલી હોવાથી
બીજા કોઈ અલ્પપ્રસન્ન યદ્વાતદ્વા વિભક્તિના આડા અવળા અર્થે ગોઠવી અન-
ન્વિત અસંખ્ય અનુવાદ કરી અનર્થ કરી વાળે જેથી સંપ્રદાયને પાછળથી
પુષ્કળ પસ્તાવાનું પદ થાય અને તેથી ગ્રંથરતનું ગૌરવ તદ્દન ગૌણ થઈ
જાય. આવો સમયાનુસારી યોગ્ય વિચાર કરી સંપ્રદાયતરફથી સંસ્કૃત ભાગ
તૈયાર થયા પછી સંપ્રદાયના કોઈ વિદ્વાનપાસે સારા સ્વરૂપમાં ગુજરાતુવાદ
કરી છપાવાનો પણ નિશ્ચય કરેલો, જેથી તેનીપણ બહેરખબર પ્રથમથી
આપી હતી. સંસ્કૃતભાગ તૈયાર થવા આવતાં કરેલા નિશ્ચયને અનુસારે તેનું
ભાષાંતર કરવાની આજ્ઞા આચાર્યશ્રીએ શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસને (પરમ
સદ્ગુરુશ્રી અદ્વૈતજીવનદાસના શિષ્ય સદ્ગુરુ પુરાણીશ્રી ઘનશ્યામચરણ-
દાસજીના શિષ્ય) કરેલી. તેમણે અર્થગંભીર બે ટીકાઓને આધારે પંડિત-
પ્રવરશ્રી કૃષ્ણભાગ્યાર્યજીની સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ લઈને વિશેષ વિવેચન સાથે
સરસ બહુ ઉપયોગી અર્થ વર્ણવવાની સાથે પદસ્વારસ્ય પદપ્રયોજન પદ-

લાલિત્ય પદતાત્પર્ય વિગેરે અપેક્ષિત અલંકારોથી અલંકૃત ભાષાંતર કરવાનું આરંભ્યું જેથી બુદ્ધિનો સમયાનુસારી સારો સદ્વ્યય થતાં તેની સારી સફળતા થશે, આ સર્વ અર્થતો વાંચવા વિચારવાથી વિદિત થશે જેથી જણાવાની જરૂર નથી.

એ રીતે આ આખા ગ્રંથરત્નનું ભાષાંતર આરંભતાં પ્રથમપ્રકરણુ તૈયાર થતાં તેની સત્સંગસમાજને અત્યંત ઉપયોગિતા જણી તેને છપાવાનો વિચાર નીકળતાં સુરત મંદિરના મહાંત સદ્ગુરુસ્વામી ભક્તિપ્રિયદાસજીએ વડ-તાલના મુખ્ય કોઠારીશ્રી ચતુરભક્તદ્વારા સનાતન ધર્મધુરંધર આચાર્યશ્રી શ્રીપતિપ્રસાદજીમહારાજશ્રીની આજ્ઞા મેળવી છપાવાનો ઉપક્રમ કર્યો. આ પુસ્તક સર્વોપરી શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સંપ્રદાયના ભૂષણુભૂત થાય એવા સદ્વિચારથી નિર્ણયસાગર જેવા સારી સગવડતાવાળા સર્વોત્તમ પ્રેસમાં નવાજ ટાઇપોથી સારા કાગળો ઉપર ચારેબાજુ ખાંડર નાંખી છપાવાનું કાર્ય બહુ કાળજીથી આરંભાયું. માહાત્મ્યગ્રંથના ભાષાંતરની પણ આ પ્રસંગમાં જરૂર જણાયાથી તેનું પણ ભાષાંતર શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસે કરીને ગ્રંથશ્રવણુ પહેલાં તેના શ્રવણુની આજ્ઞા હોવાથી તેનો પ્રથમજ નિવેશ કર્યો છે. તથા વિષયાનુક્રમશ્રિકા ભૂમિકા વિગેરે લઘ્ય ભૂષણોથી આ ગ્રંથ ભૂષિત કર્યો છે. આ અનુવાદસહિત સત્સંગિજીવનને છપાવામાં શોધવાનું કાર્યપણુ શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસે કર્યું છે. પ્રકટ પુરુષોત્તમ શ્રીહરિનાં દિવ્ય-ચરિત્રવિશેષોને જણાવનારાં ચિત્રા તેતે સમુચિત સ્થળમાં સન્નિવેશ કર્યાં છે. આ ચિત્રા સુરતના હરિભક્તશિરોમણી પેન્ટર રંગીલદાસ ભગવાનદાસે કર્યાં છે. આ કાર્યમાં તેમની પોતાને પરમેશ્વરકૃપાથી પ્રાપ્ત થએલી ચિત્રકર્મમાં હુશળતાનો અપૂર્વ અનન્યસાધ્ય નિષ્કામ અલભ્ય લાભ લીધો છે, જેથી તેમની ઉપર શ્રીજીમહારાજ તથા તેમના તમામ અનુયાયીઓ અત્યંત પ્રસન્ન થશે. કેટલાકની એવી સૂચના થઈ કે ભાષાંતર સાથે મૂળશ્લોકો હોયતો બહુ સાડ થાય, કેમકે મૂળ વિનાની બધી બાબત બાદલી કહેવાય. આ સૂચના યોગ્ય જણાયાથી મૂળનો પણ સમાવેશ રાખ્યો છે. મૂળમાં જેજે પાઠાન્તરોં હતા તેપણુ નીચે તેતે સ્થળે પ્રદર્શવ્યા છે. મૂળમાત્ર વાંચનારાને મૂળજ સરલ પડે અને અનુવાદમાત્રને વાંચનારાને તેજ સરલ

પડે એવા વિચારથી પૃથમાં ઉપરના ભાગમાં એકસાથે મૂળ સ્ત્રોતો રાખ્યા છે અને નીચે એક સાથે ભાષાંતર રાખ્યું છે. કેટલાકની પનાત્મક કરવાની સૂચના હતી પણ તેમાં અનેક અગવડો હતી જેથી તેમ થયું નથી. આ પુસ્તક છપાઈ તૈયાર થતાં તેનું ઑયડીંગ કામપણુ રમણીય આકર્ષક કરાવ્યું છે. એરીતે આ પુસ્તક અનેક અપૂર્વ અલંકારોથી અલંકૃત કર્યું છે. તેતો જેવા ઉપરથી જણાશે એટલે વિવેચનની અપેક્ષા નથી. આ પુસ્તકના ખીલ ભાગો યથાસમય ઉત્તરોત્તર છપાઈને બહાર પડશે. પાંચ પ્રકરણના પાંચ ભાગ જુદા જુદા થશે. ગુર્જરાનુવાદસહિત આ સત્સંગિજીવન પ્રબન્ધના પ્રકાશનમાં કોઈ પ્રામાણિક દોષ થયો હોય તો 'માલનારાને ઠેસ વાગે કે પડી જાય તે હોયને માટે ગણાય નહિ' આ ન્યાયથી ગુણુમાહી મુજબ જનો સહન કરશે. આ પુસ્તક વડતાલ સુરત મુંબઈ વિગેરે સ્થળેથી મળશે.

આ પ્રબન્ધના મુદ્રાપણપ્રસંગમાં કહેવાની વાત કહેવાઈ ગઈ છે, પરંતુ પ્રસંગથી આ પ્રબન્ધના સંબન્ધમાં એક અનિવાર્ય અશ્વમ્ય અનર્થ થએલો જણાયાથી સત્સંગસમાજને કિંચિત્ જણાવાની જરૂર પડી છે. બે ટીકાઓ સાથેનું મૂળ પુસ્તક છપાઈ તૈયાર થયા બાદ તેને આધારે વિશેષ વિવેચન સાથે ભાષાંતર સંપ્રદાય તરફથી થવાની સમયાનુગુણ જરૂર જણાયાથી તેવું ભાષાંતર થશે અને છપાશે એવી જાહેર ખબર પ્રથમથી આપી હતી અને આ વાતને ઘણા અનુયાયીઓ પ્રથમથી જાણતા હતા, તથાપિ કોઈ અમદાવાદના માધવલાલ દલસુખરામ નામના માસીકકાર ભાવસારે કેવળ પૈસા પેદા કરી લેવાની ખાસ સ્વાર્થી ઉમેદથી, સદીક મૂળ પુસ્તકને બહાર પડતા પહેલાં ઉતાવળ કરી, પ્રથમ દ્વિતીય તૃતીય પ્રકરણ પડતાં મુકી, ચતુર્થ પ્રકરણથી ગુર્જરાનુવાદ માસીકના થોડા છેલા પેજમાં છાપવાનો આરંભ કરી વાળ્યો. જે આ ભાષાંતર સારા અર્થ સ્વરૂપમાં સમન્વિત કર્યું હોત તો હોયને અલ્પ સ્થાન ન હતું પરંતુ તેમાં અનેક અશ્વમ્ય દોષો થયા છે. આ કાંઈ માસીક હતું નહિ કે જેમ તેમ ચઢાતઢા કરી પુરૂ કરી નંખાય. પોતે તેવી શક્તિવાળા વિદ્વાન નથી એતો ભાષાંતરના ડોળ દેખાવ ઉપરથી અલ્પજ્ઞને પણ સ્પષ્ટ જણાય છે.

કોઈ વિદ્વાનની સહાનુભૂતિ પણ લીધી જણાતી નથી. જો લીધી હોય તો સ્પષ્ટ અર્થનો પણ અનર્થ થાય નહિ. પુસ્તક પણ સંપ્રદાય તરફથી મેળવ્યું જણાતું નથી, કોઈ વિમુખ થએલા પાસેથી વિત્ત આપીને મેળવેલું જણાય છે. સંપ્રદાયના અંધારણ મુજબ આચાર્યશ્રીની આજ્ઞાથી કર્યું હોય કે છાત્ર્યું હોય એમ પણ જણાતું નથી, કેમકે આચાર્યશબ્દજ જણાતો નથી, તે તો ટાઈટલ પેજ વિગેરે જોવાથી જણાઈ આવે છે. ભાષાંતરમાં કરી ભાવ કે સાર જણાતો નથી. મહાવિદ્વાનોએ રચેલી અર્થગંભીર ટીકાઓને આધારે કરી અર્થ લખ્યો નથી. પદનું જરૂરી વિવેચન નથી. જોડાણે તેવો અન્વય નથી. આખ્યનું કાળજી કપાળે ઘસ્યા જેવું ફેટલેકે સ્થળે છે. અર્થનો અનર્થપણુ પુષ્કળ ક્યાં છે. અંથનો કોઈ ભાગ પડતો પણ રહ્યો છે. પદસ્વારસ્ય પદ-લાલિત્ય પદપ્રયોજન પદતાત્પર્ય વિગેરે વિશેષ અપેક્ષિત અર્થની તો વાતજ શી? ફક્ત આકરણના કિંચિત્ અવલંબનથી વિભક્તિના આડા અવળા અનન્વિત અસંબદ્ધ અસંભવિત મનસ્વી અર્થો ગોઠવી યદ્વાતાદ્વા કરી વાળ્યું છે. ભૂમિકા કે વિષયાનુક્રમભૂમિકા કે કર્તાઓના ચરિત્રો વિગેરે કરી અલંકાર નથી. કાળજી ટૈપ છાપ ઑડીંગ વિગેરેમાં પણ કરી ભાવ કે સાર નથી. કોઈ સ્થળે કોઈ ચિત્ર ગોઠવણની ચાતુરી વાપરવા ગયા છે પણ પ્રસંગ કે સંબંધ જોવા તરફ લેશ લક્ષ અપાયો નથી. એ રીતે 'વિમેલ્યલ્પશ્ચુતાદ્વેદો મામયં પ્રતરિવ્યતિ' અલ્પશ્રુત થકી વેદાદિક શાસ્ત્ર એવો ભય રાખે છે કે 'આ અલ્પજ્ઞાની મને અર્થનો અનર્થ કરી છેતરશે.' આમાં કદા પ્રમાણની આ બધી હુસંગિજીવન સ્થિતિ થઈ છે. કેટલાક ભોળા કે આચ્છાદીઓને એમ મનાય કે આ વાત તો સ્પર્ધાથી કે ઇર્ષ્યાથી કરાય છે જેથી સાચી મનાય નહિ. માટે તેણે બહાર પાડેલાં સત્સંગિજીવનઅનુવાદ શિક્ષાપત્રીઅનુવાદ વિગેરેમાં કરેલી અનેક અનહદ પ્રથમ ગ્રાસે મક્ષિકાપાત જેવી પ્રલક્ષ અનર્થપરંપરાનું દિગ્દર્શન સ્થાલી-પુલાકન્યાયથી જાહેરખબરદારા પ્રથમ કરાવ્યું છે એટલે હવે તેણે કરેલા અગણિત અનર્થોને વારે વારે કહેવાની જરૂર જણાતી નથી, જાહેર-ખબર વાંચી લેવી. એ રીતે સમ્પ્રદાયમાં આવા સર્વોપયોગી સર્વમાન્ય

પરમ પ્રામાણિક મુખ્ય અંથરજ સત્સંગિજીવનનું હુસંગિજીવન ભાષાંતર કેવળ આગળથી પૈસા પેદા કરી લેવાની ક્ષુદ્ર દાનતથી કરી વાળ્યું છે. (અર્થો દોષાન્ન પશ્યતિ) માટે આવા અંથનું ગૌરવ ગાંણુ કરી દેનારા ભુખ ભાષાંતરને ભાળીને ભરમાસો નહિ અને ગોળ ખોળ એક કરસો નહિ. આ સર્વ અર્થ સંપ્રદાય તરફથી બહાર પડેલા પ્રથમપ્રકરણના પ્રથમ ભાગના પુરતકના પ્રેક્ષણથી પ્રત્યક્ષ થશે એટલે હવે તેને વિવેચવાની જરૂર રહેતી નથી. માટે તેના તરફથી બહાર પડેલાં સત્સંગિજીવન વિગેરે પુસ્તકોના આહ્વાન થતાં પરિપૂર્ણ વિચાર કરવાની જરૂર છે તે સુસ્ત જનો કરશે. એજ વિનંતિ.

પુરાણી નિરત્નમુક્તદાસ,
સ. સ્વામી લક્ષ્મિપ્રિયદાસજીના શિષ્ય, - સુરત.

ॐ

सत्सङ्गिजीवनमाहात्म्यश्लोकाः—

श्रीमदौद्ववसिद्धान्तश्रद्धाशुद्धाशयैर्बुधैः । सत्सङ्गिजीवनमिदं
सेव्यताममृतप्रदम् ॥१॥ धर्माभासान्निरस्य प्रकटयति परं सङ्गि-
रेकान्तसेव्यं सद्धर्मं यद्धि, तत्त्वं गमयति विशदं वेदमौलिप्रगू-
ढम् । कर्मज्ञानाद्युपायान् विशदयति तथा साङ्ख्ययोगैकसारान्
संसेव्यं मुक्तिकामैर्भुवि जयति सतां जीवनं शास्त्रमेतत् ॥२॥
सत्सङ्गिजीवनेऽस्मिन् येषां चित्तं सदा रमते । कालव्यालभयात्ते
मुक्ता अमृता हि मोदन्ते ॥३॥ सत्सङ्गिजीवनमिदं महितश-
तानन्दमुनिरचितम् । अनुदिनमनुचिन्तयताममृतरसः स्वरसमा-
पतति ॥४॥ भगवत्सहजानन्दचरितामृतसम्प्लुतम् । सत्सङ्गि-
जीवनं शास्त्रं को न सेवेत पण्डितः ॥५॥ सहजानन्दचरितसुधा-
रसतरङ्गिणी । शतानन्दमुनेर्वाणी तापत्रयनिवारिणी ॥६॥ न
कामवादकालुष्यं नार्थवादमहाभ्रमिः । सत्सङ्गिजीवननदी सुसे-
व्या सेव्यतामियम् ॥७॥ निःश्रेयसैकमूलेऽस्मिन् भगवच्चरि-
तामृते । सत्सङ्गिजीवने नैव ह्यर्थवादादिसम्भवः ॥८॥ यत्रान-
वधिकानन्दसहजानन्दसत्कथाः । तापत्रयोपघाताय तत्र सजेत
सज्जनः ॥९॥ कलौ कलिमलमस्य हरेश्चरितनिम्नगा । सत्सङ्गि-
जीवनाख्येयं क्षितौ वहति निर्मला ॥१०॥ आविर्भूय क्षितौ
यः कलिमपि कृतयन्त्रक्षरात्स्वरूपं सर्वाविर्भावभूलं सफलजन-
दशामग्रतः सम्प्रकाश्य । भूयो धर्मप्रतिष्ठां व्यत्तनुत भुवने

सोऽयमेवाशृणोत्स्वं प्रादुर्भावादिलीलाचरितमथ शतानन्दनाम्ना
 निबद्धम् ॥११॥ यत्तत्त्वं श्रुतिमौलिषु प्रणिहितं यो धर्ममार्गः
 स्मृतौ ख्यातः स्पष्टिलयक्रमोऽस्य जगतः ख्यातः पुराणेषु यः ।
 कामक्रोधमुखादिदोषचरितं यच्चेतिहासादिषु ख्यातं तत्सकलं
 सुखेन गमयत्येष प्रबन्धो महान् ॥१२॥ यस्मिन् श्रुते नाश्रुतं
 स्यात् विदितेऽविदितं न च । सत्सङ्गिजीवनमिदं तादृक्चरित-
 संश्रयम् ॥१३॥ सत्सङ्गिजीवनस्यास्य महिमाऽनुपमः खलु ।
 निःसामान्यधिको यस्मिन् वर्ण्यते पुरुषोत्तमः ॥१४॥ सत्सङ्गिजी-
 वनमिदं श्रुतिसम्पुटाम्यामापीय यः स्पृहयते न रसान्तराय ।
 तस्मै सतु स्पृहयति श्रुतिमौलिगम्य आनन्दमूर्तिरमितः परमो
 रसो यः ॥१५॥ अनवधिकानन्दमयः सहजानन्दो निरूप्यते
 यत्र । सत्सङ्गिजीवनं तद्येऽनुध्यायन्ति तैर्जितः सर्गः ॥१६॥
 सत्सङ्गिजीवनमिदं जननजरारोगसंहरणम् । सेवत सुधियो यूयं
 परमानन्दश्च भविता वः ॥१७॥ इदं विमलसम्पदामुपनिधान-
 मत्युत्तमं सुसाधनमनुत्तमं निजहिताहितप्रेक्षणे । भवाब्धितरणे
 पुनर्निरूपमा दृढा नौरियं सतां किमपि जीवनं पठत शास्त्रमे-
 तन्महत् ॥१८॥ सत्सङ्गिजीवनास्वादमित्यसन्तुष्टमानसाः ।
 जयन्तु भुवने नित्यं कल्याणाय भवाध्वनि ॥१९॥ जयतु स
 तावद्भगवान् सहजानन्दः समस्तसुरसेव्यः । तच्चरितामृतगर्भं
 जयतु च सत्सङ्गिजीवनं शास्त्रम् ॥२०॥

શ્રીસ્વામિનારાયણો જયતિ ।

ભૂમિકા ।

જયતુ સ તાવદ્ભગવાન્ સહજાનન્દઃ સમસ્તસુરસેવ્યઃ ।

તદ્ધરિતામૃતગર્ભં જયતુ ચ સત્સંજ્ઞિજીવનં શાસ્ત્રમ્ ॥ ૧ ॥

ભૂમિકાનાં પ્રસ્તાવના પીઠિકા ઉપોદ્ધાત એ નામાંતરો છે. ભૂમિકાનું પ્રયોજન એજ હોવું જોઈએ કે-જે પ્રબન્ધની ભૂમિકા લખાય તેમાં પ્રધાન પ્રતિપાદ્ય સ્વેદદેવનાં આવિર્ભાવને આરંભીને અંતર્ધર્નાત અસાધારણ અલૌકિક અદ્ભુત ઐશ્વર્ય લહેલાં અપ્રાકૃત ગુણચરિત્રો પરમભક્તોના સમાસમાટે સંક્ષેપમાં વર્ણવવાં અને પ્રબન્ધપ્રોક્ત વિષયોનો સારાંશ પ્રેક્ષાવતોની પ્રવૃત્તિમાટે સંચલમાં વિવેચન કરવો અને ગ્રંથનો મહિમા પ્રયોજન ઉત્પત્તિ પ્રાપ્તિ વર્ણવવું અને ગ્રંથકર્તાઓનાં ચરિત્રો જણાવવાં વિગેરે. તેમાં ગ્રંથનું માહાત્મ્ય પ્રયોજન ઉત્પત્તિ આદિક પ્રથમ જણાવાની જરૂર છે. આ સત્સંગિજીવન સમ્બંધ સત્સંગિઓના સંજીવનરૂપ હોવાથી સાર્થક સંજ્ઞાથી સુપ્રસિદ્ધ છે. આ સંજ્ઞાની નિરૂપિત ગ્રંથમાંજ કરી છે કે- “સન્તં તમીશં ભુવિ સંશ્રિતા યે સત્સંજ્ઞિનસ્તે કથિતા હિ તેષામ્ । મહત્વદો જીવનમેવ યસ્માત્તત્સર્વયા સેવ્યમિદં સદા તૈઃ ॥”. આ શુભ શાસ્ત્રનો મહિમા સ્વયં ગ્રંથકારે ગ્રંથમાંજ ‘શ્રીમચ્છતાનન્દકૃતેઽન્ન રમ્યે’ ઇત્યાદિ ઇ શ્લોકથી સહેતુક કહ્યો છે. (પ્ર. ૧ અ. ૧ શ્લો. ૧૭ થી) તથા પંચમપ્રકરણમાં ‘વેદશાસ્ત્રપુરાણાનાં સારરૂપમિદં પરમ્’. આ શ્લોકને આરંભીને ‘પુત્રજ્ઞાનવર્તા’ આ શ્લોક પર્યંતના નવ શ્લોકથી કહ્યો છે. આ ગ્રંથના માહાત્મ્ય માટે મુક્તાનંદ મહામુનિએ માહાત્મ્યગ્રંથ નવ અધ્યાયનો રચ્યો છે તેમાં

શતાનંદમુનિનું વચન છે કે-‘પૂતન્મત્તો હરિઃ શ્રુત્વા શ્રીમુલેનેત્યમમયીત્ ।
 રમણીયમિદં શાશ્વં સર્વેશ્વાસદિરોમણિઃ ॥ યદુચિદ્રત્નિણેત્વિય દોષધિઃ
 ક્ષિતિરહેતિયવ કલ્પતરવંરઃ । સઘ્નલગોત્વિવ કામદુષ્ટા વરા શ્રુતગણેષુ વરિષ્ઠ-
 મિદં સ્મૃતમ્’ ઇત્યાદિ. એ રીતે અથનું માહાત્મ્ય અથમાં અને માહાત્મ્યમાં
 પરિપૂર્ણ છે જેથી તેને વિશેષ વર્ણવવાની જરૂર નથી. આ અથનું પ્રયોજન
 તેના પ્રવર્તક પોતે શ્રીહરિએ જ કહ્યું છે કે-‘કહ્યો જનિત્વમાણાનાં શતાન-
 ન્દેન દેહિનામ્ । ચતુર્થે કારિતો મન્યઃ સમાપ્તપાય એવ સઃ ॥’ તથા ‘નિસ્તાર-
 નાય લઘુ સંસ્કૃતિસાગરસ્ય નૌકેદમેષ મુચિ માનવદેહમાજામ્’ તથા માહા-
 ત્મ્યઅથમાં ‘શ્રીમદ્દરિતિરોધાનાનન્તરં ત્વિયમેવ હિ । વર્તતે નૌર્મયામ્મોધે-
 સ્તરણાય શરીરિણામ્’ ‘સાતસદ્ગિજીવનમન્યો મૌક્ષહેતુસ્ત્વયા કૃતઃ’ ઇત્યાદિ.
 એરીતે અથનું પ્રયોજન સ્પષ્ટપણે કહ્યું છે.

આ અંથરજની ઉત્પત્તિ સત્સંગિઓના પરમજીવનરૂપ પરમકાશ્વિક
 પરબ્રહ્મ પરમાત્મા સ્વયં શ્રીહરિએ કરેલી આ અંથમાં જ કહી છે.
 પોતાના પ્રાદુર્ભાવનું પ્રયોજન વિચારતા પરબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ શ્રીહરિએ
 પોતાના અવતરણનું કાર્ય પરિપૂર્ણ થતાં લાવિ મનુષ્યોના આત્મચિત્ત દિતનો
 એકાંતમાં સુવિચાર કરતાં ત્રણ પ્રકારે વિચાર કર્યો. તેમાં એક મહા-
 અંથ રચાવાનો શુભ સંકલ્પ કર્યો કે-‘ધર્મેજ્ઞાનવિરક્તીનાં મત્તેશ્વાવગમાય
 તુ । મન્યકર્તા શતાનન્દો મહારિત્રોપહૃતિમ્ । સિદ્ધાન્તં સર્વેશ્વાસદિરોમણી-
 તેન હાસ્યન્તિ મચ્છિન્તાઃ’ આવા સંકલ્પ સમ સમયમાં પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વ-
 રનાં દર્શનની લાલસાવાળા શતાનંદમુનિએ બદરીકાશ્રમમાં જઈ બદરી-
 નાથ શ્રીનારાયણનું સમારાધન કર્યું. સમારાધાનથી સુપ્રસન્ન થએલા
 નારાયણે પોતાના કિંચ અદ્ભૂત સ્વરૂપનું દર્શન આપ્યું અને વર માગ-
 વાનું કહ્યું ત્યારે મુનિએ વર માગ્યો કે હે ભગવન! જે તમો મારી ઉપર
 પ્રસન્ન થયા હો અને મને વર આપવો હોય તો મને નિરંતર આપની
 પાસે રાખો અને આપની અખંડ સેવા આપો. હું આ લોકમાં આપની
 પાસે રહીને જ તમારા ગુણોનું જ્ઞાન કરવા ઇચ્છું, જે ગુણગાનથી મારી
 વાગિન્દ્રિયની સફળતા થાય અને અંતઃકરણની નિર્મળતા થાય. હું સિદ્ધિ

ઐશ્વર્યાદિ કાંઈપણ ઈચ્છિતો નથી કેમકે માયામય સાંસારિક સુખમાં હું મહા વિરક્ત છું. આ પ્રકારે મુનિએ પ્રાર્થના કરેલા લગવાન નારાયણે વરદાન આપ્યું કે—‘મુમુક્ષુ તમોએ આ સારો નિશ્ચય કરેલો છે પરંતુ હાલમાં હું ભૂમિમાં ઉત્તર કોસલ દેશમાં ધર્મદેવથડી તેમની લક્ષ્મિદેવી ભાર્યામાં આવિલાંવ થઈ હુરિ નામથી વિખ્યાત થઈ હંમણાં પશ્ચિમ પંચાળ દેશમાં આવેલા હુર્ગપુરમાં રહ્યો છું. તે હું તમોને મારીપાસે રાખીશ અને તમારા મનમાં મારા ગુણગાનની ઈચ્છા છે તો મારા ચરિત્રોનો યંથ કરનારા થશો. એરીતે તમારો મનોરથ પરિપૂર્ણ થશે તો તમો મને ગોતીને ત્યાં મળશો’ એમ કહીને નારાયણ અંતર્ધાન થઈ ગયા. તે કહ્યું છે કે—

‘મવીયગુણગાનેચ્છા ઘટેતે તથા હ્યતઃ । તસ્ય મે ત્વં ચરિત્રાણાં પ્રમ્થકર્તા મવિવ્યસિ’ ઇત્યાદિ. વરદાન પામ્યા પછી મનમાં પરમ પ્રસન્ન થએલા શતાનંદમુનિ વિચરતા વિચરતા બે માસે અમદાવાદ પુરમાં આવ્યા. ત્યાંથી યજ્ઞમહોત્સવ ઉપર જતા બ્રાહ્મણોની સાથે હલાણમાં આવીને શ્રીહરિને મળ્યા જેથી શ્રીહરિએ તેમને ભાગવતી મહાદીક્ષા આપી પોતાની સેવામાં રાખ્યા અને થોડા કાળમાં સાધન વિનાજ સમાધિસિદ્ધિ તથા ત્રિકાળજ્ઞ જ્ઞાન આપી સ્વસ્વરૂપનું તથા ગુણકર્માદિકનું યથાર્થ વિજ્ઞાન આપ્યું. ત્યારપછી પ્રસન્ન થએલા મુનિએ લગવાનના ગુણવર્ણનથી સ્વજ્ઞાન અને વિદ્યાની સફળતા કરવા પ્રાર્થના કરી કે—‘ત્વચ્છો-ગુન્ધનેનૈવ પ્રવચ્ચૈર્વિવિધૈઃ પ્રમો ! । સ્વજ્ઞાનં સફલીકર્તુમુત્કાચાક્ષાં તુ દેહિ મે ॥’ એ રીતે નિષ્કપટપણે પ્રાર્થના કરેલા શ્રીહરિએ કહ્યું કે—‘તમારો આ મનોરથ સફળ થશે. મારી સાથે તમો ઉત્તમ હુર્ગપુરમાં આવો. ત્યાં હું રાધાકૃષ્ણનું મંદિર કરાવું છું. તે અતિપવિત્ર ક્ષેત્રમાં સ્થિર મનથી રહીને તમારા અનુભવને અનુસારે મારું શાસ્ત્ર રચશો. આ પ્રકારે પ્રભુએ કહ્યું એટલે પ્રહર્ષ પામેલા શતાનંદમુનિ લગવાન સાથે હુર્ગપુરમાં આવીને રહ્યા. કોઈ સમયે યોગોપદેશ સાંભળવા ઈચ્છતા મુનિના પ્રત્યે શ્રીહરિએ સાંગ યોગોપદેશ કર્યો. તેને સાંભળીને સંતુષ્ટ થએલા શતાનંદે શ્રીહરિની સ્તુતિ કરી. સ્તુતિથી અતિશય પ્રસન્ન થએલા શ્રીહરિએ કહ્યું કે—‘મહર્ષે ! યન્મ-

નોમીંદં મવેત્તવ મદય તત્ । વૃણુ પ્રીતોઽસ્મ્યહં સુમ્યં તદ્વાસ્વામિ ન સંદાયઃ’
 ઇત્યાદિ. તે પછી શ્રીહરિના વચનશ્રવણથી મનમાં મુદિત થએલા મુનિએ
 પ્રાર્થના કરી કે-‘હે સ્વામિન! જો તમો મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો
 મારો પુરાતન મનોરથ કૃપા કરી પરિપૂર્ણ કરો. હું આપના ચરિત્રનો
 ગ્રંથ કરવા ઇચ્છું છું તો તેની મને આજ્ઞા આપો, કેમકે આપે પ્રથમ
 પ્રતિજ્ઞા કરી છે. તમારા દિવ્ય ચરિત્રનો ગ્રંથ ગુથવાથી મારો વિદ્યાભ્યા-
 સનો શ્રમ સફળ થશે. આ માટે અભીષ્ટ આપો, કારણ કે તમો લક્ષ્મીને
 અભીષ્ટ અર્થ આપનારા છો.’ આ પ્રકારે પ્રેમીલક્ષ્મી મુનિએ પ્રાર્થના કરેલા
 લગવાને પ્રસન્ન થઈને કહ્યું કે ‘હે યોગિરાજ! તમારી ઇચ્છાને અનુસારે
 મારા ચરિત્રનો ગ્રંથ કરો તેમાં યથાશ્રુત યથાદૃષ્ટ મારાં ચરિત્રો વર્ણન
 કરો. તમારી મતિમાં ત્રેકાલિક જ્ઞાન વર્તે છે. અને સર્વ જનોના મનના
 પણ અભિપ્રાયો તમો જાણો છો. તમારે અવિદિતતો કાંઈપણ રહેશે નહિ,
 કેમકે તમો મને પરમ પ્રિય છો. હું પૃથ્વી ઉપરથી અંતર્ધાન થઈ જઈશ
 ત્યારપછી તમોએ રચેલો મારા ચરિત્રનો ગ્રંથજ આ લોકમાં મારા આશ્રિત
 મનુષ્યોને મહાજીવનાધારૂપ થશે. માટે તેનું સત્સંગિજીવન સાર્થક નામ
 થશે. તમો પ્રથમ મેં લખેલી શિક્ષાપત્રીને અનુદૃષ્ટ્વ હંદથી ગુંથો પછીથી
 સત્સંગિજીવન નામનો મહાનિબંધ કરો. એકાંત સ્થળમાં શુદ્ધિ સ્થિર
 રહેછે માટે તમો શ્રીગોપીનાથમંદિરમાં વિજનપણે વાસને સમુચિત એક
 શાળા (ઓરડી) છે તેમાં નિવાસ કરો.’ શિક્ષાપત્રી રચ્યા પછી વળી
 શ્રીહરિએ કહ્યું કે ‘હે મહાશુદ્ધ! તમો સ્વાભીષ્ટ સર્વોત્તમ મહાગ્રંથ કરો.
 તેવો ગ્રંથ કરવામાં તમો સમર્થ છો. તમોને શુદ્ધિ શ્રીકૃષ્ણપ્રસાદથી પ્રાપ્ત
 થઈ છે એમ જાણોને જણાયછે. જો એમ ન હોય તો મારો આવો અભિ-
 પ્રાય જાણીને કોણ કહી શકે?’ આ પ્રકારે શ્રીહરિએ કહ્યું એટલે દેવદુર્લભ
 તદનુચરને પામેલા શતાનંદ મહર્ષિ શ્રીહરિને પ્રણામ કરી પોતાના નિવાસ
 સ્થાનમાં ગયા. તે પછી શ્રીહરિના પ્રસાદથી જેમને સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત થયું
 છે એવા સિદ્ધયોગિરાજે સંવત્ ૧૮૮૫ ની ચંપાવધી (માગશર શુકલ
 પક્ષ) તિથિએ સત્સંગિજીવન રચવાનો સમારંભ કર્યો. એક એક પ્રકરણ

સંપૂર્ણ કરીને પોતાના નિવાસસ્થાનમાં સુખેથી રહેલા ભગવાન શ્રીહરિને સમગ્ર ગ્રંથ વાંચી સંભળાવ્યો. શ્રીહરિએ નિરંતર પોતાની પાસે રહેલા શુકાનંદાદિ મુનિઓની સાથે સમાદરથી સાંભળ્યો અને તેથી અત્યંત પ્રસન્ન થયા. એરીતે પ્રબન્ધને પરિપૂર્ણ કરી તેને બરોબર શોધીને સુમત-મુનિ વિગેરે કેટલાક તેમના શિષ્ય ભક્તોને લાવથી લણાવ્યો. એરીતે આ પરમપાવન સત્સંગિજીવન મહાનિબન્ધ પોતાના પરમ પ્રસાદના પાત્રભૂત ત્રિકાળજ મહાયોગિરાજ શતાનંદ મહાપિ પાસે સ્વયં શ્રીહરિએ પોતાની આજ્ઞાથી પોતાનીજ સન્નિધિથી અને પોતાનાજ પ્રોત્સાહન સાથેના પ્રેક્ષણથી પરિપૂર્ણ કરાવ્યો છે. તે માહાત્મ્યમાં સ્વયં મુનિએ કહ્યું છે કે-
 'મનુમહાદેરઃ શાસ્ત્રં શ્રુમમેતત્તદાજ્ઞયા । તત્સમીપનિવાસેન કૃતં ક્ષોણિપતે !
 મયા ॥' એ રીતે લાવિ મનુષ્યોના પરમ મોક્ષમાટે સર્વસર્વ શક્તિ સ્વયં ભગવાને ત્રિકાળજ યોગિરાજ શતાનંદ મહામુનિ પાસે દુર્ગપુરમાં રહીને આ ગ્રંથરત્નની ઉત્પત્તિ કરી છે અને પ્રવૃત્તિ કરી છે. આ ઉપરનો સર્વ અર્થ ગ્રંથમાંજ ગ્રંથકારે નિવેશ કરેલો છે. તેનો અવણાદિ મહિમા ગ્રંથમાં તેમજ માહાત્મ્યગ્રંથમાં સ્પષ્ટ છે. એ રીતે આ મહાગ્રંથની ઉત્પત્તિ પ્રયોજન અને માહાત્મ્ય છે.

આ પ્રબન્ધ સ્વતઃપ્રમાણ છે. પ્રબન્ધની પ્રામાણ્યતા તો ઉપદેશ પ્રવર્તક પુરૂષની પ્રામાણ્યતાને આધીન છે. જે ઉપદેશક સ્વરૂપજ કર્ણાહીન અનાસ પ્રમાદી અને અશક્ત હોય તો તેના ઉપદેશમાં ભ્રમ વચના વિગેરે અનેક દોષની સંભાવના આવે જેથી તેના વચનની પ્રમાણતા થાય નહિ. જેમ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણભગવાને સ્વયં સર્વસર્વ શક્તિ હોઈને સ્વાર્થનિરપેક્ષ કેવળ કર્ણાથીજ લોકોના કલ્યાણમાટે પ્રકાશ કરેલા વેદની તેમાં પુરૂષપ્રયુક્ત ભ્રમાદિ દોષની અસંભાવનાને લીધે સ્વતઃપ્રમાણતા છે તથા ગીતાની સ્વતઃપ્રમાણતા છે, તેમ 'યઃ સર્વજ્ઞઃ સર્વવિત્' 'સ્વામાત્મિકી જ્ઞાનચલક્રિયા ચ' 'યો વેતિ યુગપત્સર્વં પ્રત્યક્ષેણ સદા સ્વતઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિવચનોમાં વર્ણવેલી સર્વસર્વ શક્તિએ સંપન્ન અને 'યદા યદા હિ ધર્મસ્ય + પરિગ્રાણાય સાધૂનાં' ઇત્યાદિકમાં કલા મુળ્ય કેવળ કૃપાથીજ

કળિજનોના આત્યંતિક કદયાણુ માટેજ પ્રવર્તેલા, સર્વના સાચા મુદત શરણ્ય આત્મતમ પુરુષોત્તમ ભગવાન શ્રીહરિના ઉપદેશવચનોમાં ભ્રમ વંચના વિગેરે કોઈપણ દોષની લેશપણુ સંભાવના હોઈ શકે નહિ જેથી તેમના ઉપદેશરૂપ આ પ્રબન્ધની વેદવત્ સર્વાંશે સ્વતઃપ્રમાણુતા છે. આ પ્રબન્ધમાં પોતાની સર્વજ્ઞતા સર્વશક્તિતા સ્વાર્થનિરપેક્ષ કૃપાળુતા વાતસ-
 ટ્યતા નિષ્પ્રમાદતા આત્મતમતા વિગેરે મુગુલો વર્ણવવા પૂર્વક પોતાની ભગવત્તા સ્પષ્ટપણે અસંકોચથી વર્ણવીછે. અંથ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો ત્યાં 'દયાવાતસલ્લયવારિભિઃ' એવું આ ભગવાનને વિશેષણુ આપ્યું છે, આવા પુરુષોત્ત ભગવાનના વચનમાં ભ્રમાદિ દોષની સંભાવના હોયજ નહિ જેથી તેમનાં વચનો પરમ પ્રમાણુ છે તેમાં બીજા પ્રમાણુની અપેક્ષા નથી. વળી અંથ ગુંથનારની પ્રમાણુતા ઉપર પણ પ્રબન્ધની પ્રામાણ્યતા છે. જો ગુંથ-
 નાર અદ્યપ્ત અનાત નિષ્કરણુ પ્રમાદી હોય તો તેની કૃતિમાં ભ્રમ કઠાઈ આદિક દોષની સંભાવના આવેજ જેથી પ્રબન્ધની પ્રમાણુતામાં વિગુણુતા આવેજ. આ મહાઅંથને ભગવાનના અક્ષરશઃ અભિપ્રાયને અનુસારે ગુંથ-
 નારા શતાનંદ મહર્ષિ હતા. આ મુનિના મહાગુણો મહાઅંથમાંજ કહ્યા છે-વેદ શાસ્ત્ર પુરાણુ અને પંચરાત્રાર્થને જાણનારા, વિષયોમાં વિરક્ત, સ્વધર્મમાં અચળ સ્થિતિવાળા, સત્ અસતની વ્યક્તિ જાણનારા, દૈવ માનુષ્ય લક્ષણુને જાણનારા, શાંત, ઉદાર, મૃદુભાષણુ, અહિંસવૃત્તિ, કર-
 ણુવાન, કૃશાચ શુદ્ધિવાળા, પરમાત્મસ્વરૂપના સાક્ષાત્કારવાળા, સાધન વિનાજ ભગવાનની પ્રસન્નતાથી સમાધિસિદ્ધિને પામેલા, વ્યાસસુતાકૃતિ, ભૂત લવિષ્ય અને વર્તમાનને જાણનારા, ભગવાન થકીજ અંથ કરવાનું વરદાન પામેલા, ઇત્યાદિ. આવા સદ્ગુણુશીલ સર્વજ્ઞ મહર્ષિની કૃતિમાં ભ્રમ વંચના વિગેરે દોષની સંભાવના લેશપણુ હોઈ શકે નહિ. અંથના આરંભ-
 માંજ અંથની પ્રામાણ્યતા માટે કર્તા શતાનંદમુનિની સંશુદ્ધિ કહી છે જેથી હવે આ પ્રબન્ધની પ્રામાણ્યતા વિશે સંશય લેશ નથી. વળી પ્રબન્ધની પ્રમાણુતા વિષયો ઉપર પણ આધાર રાખે છે. જો વેદાદિ સમગ્રાશ્રવિરૂદ્ધ કલ્પિત વિષયો વર્ણુવા હોય તો તેવા પ્રબન્ધની પ્રમાણુતા પોપાયજ

નહિ. આ ગ્રંથમાં તો જે વિષયો વર્ણવ્યા છે તે અક્ષરશઃ શાસ્ત્રમૂળક છે. વેદ વેદાંત સાંખ્ય યોગ પાંચરાત્ર લાગવત આદિકમાં જે દિવ્ય ભગવદ્ગુણ ચરિત્ર, આત્મપરમાત્મવિજ્ઞાન, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, ધર્મ વિગેરે વર્ણવ્યા છે તેને અનુસારેજ તેમાં વિરોધ ન આવે એ રીતે વિશેષ વિવેચન સાથે અત્ર અર્થો વર્ણવ્યા છે, તેમાં વેદાદિ આઠ સમ્બંધાત્મની સ્વાભિમતતા પણ જણાવી છે. વિશેષમાં 'સર્વતઃ સારમાદયાત્ પુષ્પેભ્ય હ્રિવ પદ્મપદઃ' 'યાવાન્નયં-ઉદપાતે' એમાં કહ્યા પ્રમાણે જેનો ખાસ મહામોક્ષમાંજ સાક્ષાત્ ઉપયોગ થાય એવા ભક્તિ આદિક ઉપાયોજ દત્તાત્રેયની પેઠે ગુણચાહી ભુક્ષિથી વર્ણવ્યા છે. આ ગ્રંથને વિશેષણો પણ એવાજ અર્થને અવબોધ આપનારાં અનુરૂપ આખ્યાં છે- 'વેદશાસ્ત્રપુરાણાનાં સારરૂપમિદં પરં' 'અખિલવેદસારઃ સુસ્પષ્ટમેકાન્તિકધર્મ ઉક્તઃ' 'સદર્મશાસ્ત્રં પરં ધર્મજ્ઞાનવિરાગભક્તિનિમૃતં' 'સકલધર્મવિનિર્ણયમક્ષતા સકલશાસ્ત્રમત્ત્રમવારણમ્' 'વિવિધસંશયશલ્યસમુદ્ધરમ્' 'ઈતિહાસપુરાણાનાં વેદાનાં સામ્યયોગયોઃ । સ્મૃતીનામપિ સર્વાસાં વેદાન્તસ્ય ચ ભૂષતે ! । અખિ રામાયણાદીનાં સચ્છા-ચાણામિદં શ્રુતમ્' 'સારરૂપમતિથેષ્ટં ભવમીતિનિવર્તનમ્' 'યન્નાસ્યન્તિક-નિઃશ્વેયોદેતુરેકાન્તિકામિધઃ । અતિસ્પષ્ટતયા ધર્મો વર્ણિતઃ પાપનાશનઃ । હંશમ્ભપરમહામાયાજીવાત્મનામિદમ્ । અસ્ત્યેવાજ્ઞાનતિમિરખંસમાસ્કરસ-ન્નિભમ્' 'શ્રવણેનાસ્ય શાસ્ત્રસ્ય હુક્ષ્યતે ધ્રોતુર્મિર્જનૈઃ । રહસ્યં સર્વશાસ્ત્રાણાં વાપાર્થ્યેનાતિદુર્ગમમ્' 'નિગમસમ્મિતમ્' ઇત્યાદિ. એ રીતે સ્વોપદેશમય સર્વ ગ્રંથમાં વેદાદિ સમ્બંધાત્મોનું અનુસરણ પ્રદર્શાવ્યું છે અને ઘણું સ્થળે તેતં શ્રુત્યાદિકપણ એજ સ્વરૂપમાં મુખ્યાં છે તો કોઈ સ્થળમાં તે તે વચનોની અનુવાદજ કયો છે. એ રીતે આ નિબંધમાં વેદાદિ શાસ્ત્રાનુ-સારી ઉત્તમ ઉપયોગી વિષયો વર્ણવ્યા છે જેથી તેની પરમ પ્રામાણ્યતા સુદૃઢ છે. એ રીતે ગ્રંથકર્તા શતાનંદ મહામુનિ અને કરાવનારા પરશ્વહા પુર-ષોત્તમ ભગવાન્ શ્રીહરિ અને વેદાદિ સમ્બંધાત્મસારી વિષયોની પ્રામાણ્ય-તાથી આ પ્રબંધની પરમ પ્રામાણ્યતા ન ચલાયમાન થાય એવી છે. ગ્રંથ-કર્તાઓનાં ચરિત્રાદિ અવસર આવતાં આગળ ઉપર આવશે.

આ પ્રબંધમાં પ્રધાન પ્રતિપાદ્ય પરશ્વહા પરમાત્મા ભગવાન્ શ્રીસહજ-

નંદસ્વામી છે તો તેમના અવતારનું પ્રયોજન તથા તેમણે પ્રદર્શવિદ્યા કાર-
પુય વાત્સલ્ય સૌશીલ્ય ઔદાર્ય આદિક દિવ્ય ગુણો અને તેમનાં અપ્રાકૃત
ઐશ્વર્ય ભરેલાં દિવ્ય ચરિત્રો વર્ણવવાં એ આ ભૂમિકાનો મુખ્ય વિષય છે,
'કલો સદ્ધીર્ઘ્ય કેદાવં' 'કીર્તનાદેવ કૃષ્ણસ્ય મુક્તવન્ધ્વઃ પરં ઘટેત્' 'પૃતાવ-
તાલમઘનિહંરણાય પુંસાં સદ્ધીર્ઘ્યેન ભગવતો ગુણકર્મનાદ્યામ્' 'અવિચ્યુતોઽર્થઃ
ફલિભિર્નિરૂપિતો યદુત્તમશ્લોકગુણાનુવર્ણનમ્' છીલાકચારસતિપેવળમન્તરા
...નાન્યાઃ ક્લવો ભગવતઃ પુરુષોત્તમસ્ય' ઇત્યાદિ સમ્પ્રદાય કલિયુગમાં ભગ-
વાનના ગુણ કર્મ નામના કીર્તનનેજ મોક્ષમાં મુખ્ય હેતુપણે કહેછે.
માટેજ ભગવાન્ શ્રીહરિ શતાનંદમુનિ સાથેના અંથકરણ પ્રકરણમાં 'મઘ-
રિત્રોપચંદ્રિતમ્' એમ પોતાના ચરિત્રામૃતનોજ અંથ પ્રધાનપણે ગુંથવાનો
વારે વારે કહેછે. અને શતાનંદસ્વામીપણ વરદાનમાં ચરિત્રામૃતનો અંથ
કરવાનીજ માગણી કરેછે. સ્વસંપ્રદાયની પરિપુષ્ટિનો પરમ હેતુ વિચારતાં
મધ્યના ૫૮ વચનામૃતમાં શ્રીમુખે એમજ કહ્યું છે કે-'જે સંપ્રદાયના
ધૃષ્ટદેવ હોય તેનો જે હેતુમાટે પૃથ્વીવિષે જન્મ થયો હોય અને જન્મ
ધરીને તેણે જે જે ચરિત્ર કર્યા હોય અને જે જે આચરણ કર્યા હોય
તે આચરણનેવિષે ધર્મપણ સહજે આવી જાય અને તે ધૃષ્ટદેવનો મહિમા
પણ આવી જાય, માટે પોતાના ધૃષ્ટદેવનાં જે જન્મથી કરીને દેહ મુકવા
પર્યંત ચરિત્ર તેનું જે શાસ્ત્ર તેણે કરીને સંપ્રદાયની પુષ્ટિ થાય છે.'
એમ કહીને તેવા પ્રબન્ધો રચવાની આજ્ઞા મુક્તાનંદ મહામુનિને કરીછે.
સ્વરૂપાનંદસ્વામીને પણ આત્યંતિક શાંતિનો પરમ હેતુ શ્રીજીએ એજ
જણાવ્યો છે. આવા હેતુથીજ આ મહા અંથના પ્રત્યેક અધ્યાયની
ધર્મિમાં 'નારાયણચરિત્રે' એવું અંથને વિશેષણ આપેલું છે. આ પ્રમાણે
મુસ્થિતિ છે તો આ ભૂમિકામાં પ્રધાન પ્રતિપાદ્ય સ્વેષ્ટદેવનાં દિવ્ય ગુણ-
ચરિત્રો વર્ણવવાં એજ વિષય પ્રધાન હોવો જોઈએ. માટેજ વચનામૃતનો
પરચારો (ભૂમિકા) તેવાજ રૂપનો સંગ્રહકર્તા મુનિગોએ રચેલો છે. ગુણ-
ચરિત્રના અવજોધદ્વારાજ નિઃશ્રેયસના સાધનભૂત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય માહા-
ત્મ્યજ્ઞાન અને ભક્તિ આદિકનું સંગ્રહથી નિરૂપણ કરવું એપણ ભૂમિકાનો
પરમ વિષય છે. માટેજ અંથને એવાંજ વિશેષણો આપેછે કે-'ધર્મજ્ઞાન-

વિરાગમક્તિનિમૃતં' 'ધર્મેજ્ઞાનવિરક્તીનાં મક્તેશ્ચાવગમાય તુ । પ્રત્યં કતાં
શતાનન્દો મન્દારિત્રોપવૃંહિતમ્ । સિદ્ધાન્તં સર્વશાસ્ત્રાણાં તેન જ્ઞાસ્યન્તિ મ-
ચ્છિન્તાઃ' 'ધર્મ જ્ઞાનં ચ વૈરાગ્યં મક્તિં વા યે તુમુક્તસઃ । નરાઃ સ્યુસ્તૈરયં
પ્રત્યઃ સેવનીયઃ પ્રયત્નતઃ ।' ઇત્યાદિ. આ પ્રમાણે સ્થિતિ છે તો તેનોપણ
સારાંશ વર્ણવવાની જરૂર જણીને આગળ ઉપર વર્ણવાશે. ધર્માદિ વિષય-
સાર પ્રદર્શન પહેલાં પ્રધાન પ્રતિપાદ્ય ભગવાન્ શ્રીહરિનાં અમાનુષ અતિ-
ધાવન ગુણચરિત્રો વર્ણવવાં સમુચિત છે જેથી આ અપ્રકૃત અનુપયોગી
આરંભ મનાશે નહિ. યદ્યપિ આ સમગ્ર ગ્રંથજ ઇષ્ટદેવના ગુણચરિત્રના
વિસ્તૃત અનુવર્ણનરૂપજ છે એટલે ભૂમિકામાં તેને વર્ણવવાની જરૂર
રહેતી નથી, તથાપિ જેમ સમુદ્રમાં રત્ન રહ્યાં છે પણ તેને શોધી કાઢવાનો
મહાકલેશ છે તેમ આ આખો ગ્રંથ વાંચે ત્યારેજ પરિપૂર્ણ ગુણચરિત્રો
જણવામાં આવે. જે સંક્ષેપમાં સારસંગ્રહ હોય તો એકાંતિક ભક્તોને બહુ
ઉપયોગી આહ્વાદદાયક થાય એમ જણીને આ આરંભ કર્યો છે.

પૂર્વે દ્વાપરયુગને અંતે પરંબ્રહ્મ ભગવાન્ વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ ભારતયુજ્જના
મિષથી હુહાર ઉતારી ભૂમિઉપર અતિદૃઢ ધર્મમાર્ગ સ્થાપીને, અર્જુનના
મિષથી સુજનોને ગીતામૃતનું પાન કરાવીને, અવતરણકાર્ય પરિપૂર્ણ થતાં
જેમ પધાર્યા હતા તેમ સ્વયં સ્વધામમાં પધાર્યા. તત્કાળ કળિનું બળ
પ્રવૃદ્ધિ પામતાં કાળાતિક્રમથી અનેક વર્ષ સહસ્ર વીતિ જતાં જ્યારે સદુ-
પદેશરૂપ પ્રકાશનો પ્રલોપ થતાં અવિદ્યારૂપ અંધકારનો ચોગરદમ પ્રસાર
થયો અને અસદુપદેશરૂપ વંદોળીયાનો વેગ ત્યારે આજી પ્રસાર પામતાં
રજ તમથી સમગ્ર પ્રાણિઓની દૃષ્ટિઓ પરિપૂર્ણ ભરાઈ ગઈઓ અને માર્ગ
અમાર્ગના વિવેચનનાં ઉપકરણોનો પ્રજ્વાલ થયો અને કલિયુગના ગુરુઓરૂપ
દુર્દિનની સર્વત્ર પ્રવૃદ્ધિ થઈ અને તેના ઉન્નમ્યાદિત વિલાસથી સન્માર્ગનો
સમુરછેદ થઈ ગયો અને કલ્યાણનો માર્ગ હુમતિઓના કૃતકરૂપ કાંટાઓથી
વ્યાપ્ત થઈ ગયો અને જેમ તેમ જ્યાંથી ત્યાંથી ભેગા થઈ અંતે વિષમ વિ-
પયરૂપ મહાઅંધકૂપમાં ભવમાર્ગમાં રહેલા બહુ પુરુષો કલેશ પામવા મંડ્યા
અને પશુમાનુષની વિલક્ષણતાપણ વિનિવૃત્ત થઈ ગઈ અને ધર્માભાસો
કેવળ મઘમાંસના ભક્ષણમાંજ પર્યવસાન પામ્યા, ત્યારે મનમાં અનવધિ

દયા જેમને આવી છે એવા સ્વયં અક્ષરાધિપતિ પરંબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ સત્સંકલ્પ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને આ સર્વ અધર્માભિવર્ધક ધર્મગ્લાનિકર અતિપ્રબળ આસુરપ્રચારને નહિ સહન કરીને, પોતાના અવતરણથી તેને શમાવીને ધર્મસર્ગની અભિવૃદ્ધિ કરવા પોતાના અવતારભૂત બદરીનાથ શ્રીનારાયણકપિની સેવાના આનદમાં નિમગ્ન થએલા ધર્મપ્રમુખ અનેક મહર્ષિમહાજને પ્રાપ્ત થએલા દુર્વાસા ઋષિના શાપને પોતાના અવતરણમાં નિમિત્તપણે સ્વેચ્છાથી સંકલ્પીને, સંકલ્પને અનુસારે ભૂદેવ રૂપથી પ્રથમ પ્રકટેલા સુકૃતશાળી ધર્મદેવના ગૃહમાં પોતાના પ્રાદુર્ભાવનો શુભ સંકલ્પ કર્યો. ધર્મના સ્થાપનમાટે અને વૃદ્ધિ પામેલા અધર્મના વિનાશમાટે ખીલે કોણુ સમર્થ થાય? આ ભગવાનનોજ સંકલ્પ છે કે- 'યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ! અમ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાત્માનં સૃજામ્યહમ્ ॥ પરિત્રાણાય સાધૂનાં વિનાશાય ચ દુષ્કૃતામ્ ॥ ધર્મસંસ્થાપના-થાય સમ્ભવામિ યુગે યુગે ॥'. જે ધર્મદેવના ઘરમાં જન્મ ધરવાનો સંકલ્પ કર્યો તે આ ધર્મદેવ કોસલ દેશમાં સરયૂ સરિતાના ઉત્તર તીરમાં આવેલા ઈટ્ઠારપુરના નિવાસી, સાવણિગોત્રના, સામવેદી, સરવરીયા વિપ્ર જ્ઞાતિના, સુપવિત્ર, બાળશર્મા થઈ તેમની ભાગ્યવતી નામની ધર્મપત્નીમાં દુર્વાસાના શાપને અનુસારે ભગવાનના સંકલ્પથી સંવત્ ૧૭૯૬ ના કાર્તિક શુદ્ધ એકાદશીએ મધ્યાહ્ન પછી પ્રકટ થયા. પિતાએ પ્રકટેલા પુત્રના ભત્રકર્માદિ સંસ્કારો કરી દેવશર્મા એવું નામ પાડ્યું. આજ કોસલ દેશમાં આવેલા છપૈયા પુરના નિવાસી કૃષ્ણશર્મા વિપ્રથકી તેમની ભવાની નામની ભાર્યામાં મૂર્તિદેવીનો સંવત્ ૧૭૯૮ ના કાર્તિક શુદ્ધ પૂર્ણિમા તિથિએ સાયંસમયે પ્રાદુર્ભાવ થયો. બાળભાવને આરંભીને ભગવદ્ભક્તિપરાયણ થવાથી મૂર્તિની ભક્તિ નામથી વિખ્યાતિ થઈ. વિવાહને યોગ્ય વય થતાં તેમનું પિતાએ દેવશર્મા સાથે વિવાહમંગળ કરાવ્યું અને તેમને ઘરજમાઈ કરીને રાખ્યા. દેવશર્મા ધર્મકનિષ્ઠ હોવાથી ધર્મદેવ નામથી પ્રખ્યાતિ પામ્યા. અને ભક્તિદેવી પતિમાં પરમ પ્રેમવાળાં હોવાથી પ્રેમવતી નામથી પ્રખ્યાતિ પામ્યાં. બન્ને દંપતી ગૃહસ્થાશ્રમનો આશ્રય કરી શ્રીકૃષ્ણની પરા ભક્તિ કરવા લાગ્યાં. કેટલોક વખત વીતતાં ગુણવિધિ રામપ્રતાપ નામના

પુત્રનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. આ સભાર્ય ધર્મદેવ નિરતર પરમાત્મસ્વરૂપના અનુસ્મરણપરાયણ, પ્રતિદિન વર્ણાશ્રમાનુગુણ સદાચરણને અનુષ્ઠાન કરનારા, ધર્મભાર્ગ થકી નહિ પ્રસ્થાવન પામતારા, સર્વભૂતોના અદ્વેષા, પરદોષોના અદૃષ્ટા અને શત્રુઓના પણ હિતતત્પર હતા, તથાપિ જે દોષ ગુણી સાધુ ઉપર સ્વભાવથી વૈરાગ્ય-ધવાળા, માનુષ્યોનીને પામેલા, આશુ-રવૃત્તિવાળા કેટલાક પાપિઓ હતા તેમણે વારંવાર મહાપીડા પમાડ્યા થકા શ્રીકૃષ્ણના ધ્યાનમાં આવી પડેલા અંતરાયને નહિ સહન કરીને, તત્કાળ પોતાના છપ્પૈયા પુરનો પરિત્યાગ કરીને ભાર્યાસાથે કાશી પ્રયાગ થઈ વૃદાવનમાં આવી, ત્યાં આવી રહેલા મિત્ર મરીચ્યાદિ મહર્ષિઓની સાથે સ્વધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવાપૂર્વક સદાય હૃદયારવિંદમાં વિરાજમાન શ્રીકૃષ્ણના ધ્યાન-પરાયણ થતાં સ્વલ્પ સમયમાં અનન્યમનથી તેમને સાક્ષાત્ જોતા થકા પરમાત્મ સામ્યમાં સમજાઈ ગયા. આજ્ઞા અવસરમાં અક્ષરકર્માદિપ્રતિ સ્વયં ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ કરેલા સકલપને અનુસારે અવતાર ધરવાનો વિનિ-શ્ચય કરી ધર્મદેવની આગળ દિવ્ય અદ્ભુત રૂપથી પ્રકટ થયા અને હૃદય-થકી તિરોધાન થઈ ગયા હૃદયક્રમણમાં ભગવાનને નહિ ભાળતાં નેત્ર ઉઘાડતાં તુરત પરમાર્થ્ય દિવ્ય પરમપુરૂષ જોવામાં આવ્યા. તે પ્રત્યક્ષ થએલા ભગવાને ધર્મદેવને કહ્યું કે-‘શત્રુઓએ તમોને તથા સાધુઓને કરેલો મહા ઉપદ્રવ અને વિશ્વમા વિશેષપણે ઉપસ્થિત કરેલી ધર્મવ્યુતિ તથા અધર્મની અભિવૃદ્ધિ હું જાણું છું. હું થોડા દિવસમાંજ તમારા પુત્રપણે પ્રકટીને તે અમુરસમાજનો સહાર કરીશ અને પારમકાંતિક ધર્મ પ્રવર્તાવીશ’ એમ કહીને ભગવાન્ તુરત તિરોધાન થઈ ધર્મના હૃદયાર-વિંદમાં વિરાજમાન થયા. ધર્મ ભક્તિ ત્યાંથી ફરતાં ફરતાં ઘેર આવ્યાં. એ રીતે ભગવાન્ શ્રીહરિનો પરમ પ્રસાદ પામતાં ધર્મદેવ હરિપ્રસાદ ના-મથી પ્રખ્યાતિ પામ્યા કેટલાક માસો વ્યતીત થતાં સુવત્ ૧૮૩૭ ના પોતાની વિભૂતિભૂત સર્વજ્ઞતુઓમાં પ્રધાન વસતજ્ઞતુમા, પરમ શોભન ચૈત્ર માસમાં, ચંદ્રમાના અમૃતમય કિરણોથી પરિપૂર્ણ શુક્રાવસરમાં, પરમ-પાવન રામનવમી તિથિએ, સોમવારે, રાત્રિ દશ ઘડી વ્યતીત થતાં, ઉત્તર-કોસલ દેશમાં આવેલા પવિત્ર છપ્પૈયા પુરમાં, પરમધાર્મિક હરિપ્રસાદ વિપ્ર

થકી તેમની ધર્મદારા ભક્તિદેવીમાં, અખિલ લોકના નાયક અક્ષરાધિપતિ પરાત્પર પુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન યથાસંકલ્પ પોતાના પરમાદ્ભુત દિવ્ય રૂપથી પ્રકટ થયા. તે સમયે ત્રિલોકીમાં આનંદ આનંદ પ્રવર્ત્યો હતો. પ્રભુનું પ્રાકટ્ય જાણીને બ્રહ્માદિક દેવોએ આવીને સ્તુતિ કરી. તથા પુત્રપ્રાકટ્યથી પ્રહર્ષ પામેલા સભાર્ય ધર્મદેવે સ્તુતિ કરી. ભગવાને પૂર્વભવનું વિજ્ઞાન આપી ધર્મ ભક્તિની સાંતવના કરી. તે સમયમાં નિર્ભળ ગગનતળમાં અમૃતમય કિરણોવાળો ચંદ્રમા તારાઓની સાથે વિશેષપણે શોભતો હતો. તેનાથી પણ અધિકપણે સર્વાતિશાયી રૂપસંપદાએ સંપન્ન, આળસાવને અલંકાર કરતા, પોતાના પુત્રનાં દર્શનથી ઉત્પન્ન થએલા હર્ષપ્રકર્ષથી પ્રકુક્ષિત લોચનવાળાં પ્રેમવતી માતાનો મુખચંદ્રમા પૃથ્વીઉપર શોભતો હતો. દશેય દિશાઓ પ્રસન્ન થઈ હતી. તેતે દિશામાં વર્તતા, પોતાના નિવાસથી પૃથ્વીને પવિત્ર કરનારા સત્પુરૂષોનાં ચિત્ત નિર્ભળ થયાં હતાં અને પવન પ્રશાંત અનુકૂળ વાવા લાગ્યો. એરીતે તે સમયે સમસ્ત અપૂર્વ શોભા થઈ હતી.

હરિપ્રસાદ વિપ્ર અન્ય જનને મુદુર્લભ એવો પોતાનો અભ્યુદય જાણીને, તેમજ ભગવાનનો જગતના અભ્યુદયના મૂળભૂત આધિભાવ પોતાને ઘેર પુત્રરૂપે થએલો જાણીને, નિરવધિક આનંદનિધિમાં નિમગ્ન થઈ ગયા. ધર્મદેવ એરીતે યથાર્થ જાણેછે તથાપિ ભગવાનની દૈવી માયાથી ભગવદ્ભાવ લુહી જઈને ભગવાનવિષે ‘આ મારા પુત્ર છે’ એવો ભાવ વિશેષ વધવા લાગ્યો. માતાનેપણુ એજ રીતે થયું. એમાં આશ્ચર્ય નથી, કેમકે ભગવાન પોતાનું દિવ્ય રૂપ દર્શાવીને પણ પછીથી માયાથી મોહ પમાડે છે. ભવ બ્રહ્માદિ દેવોપણુ ક્યારેક ભગવાનના સ્વરૂપને તત્ત્વથી જાણેછે અને ક્યારેક માયાથી મોહ પામી જાયછે. તે પછી પુત્રપ્રાપ્તિથી પ્રહર્ષ પામેલા ધર્મદેવે બાળકૃષ્ણનો યથાવિધિ જાતકર્મ સંસ્કાર કર્યો. જન્મથી છકે દિવસે મહા માયાવી કાલીદત્ત અસુરરાજે બાળ હરિને મારવામાટે મોકલેલા પ્રતિહ્વ આચરણવાળા કેટલાક કોટરાદિ બાળમહે બાળ વયમાં વર્તતા એવાપણુ શ્રીહરિકૃષ્ણના અસાધારણ, અપ્રાકૃત, સમસ્ત તેજને પરાલવ કરનારા, દિવ્ય તેજમાં જેમ પ્રદીપ્ત દીપજ્યોતિમાં તીડીયાં પડીને પ્રજ્વાલ પામી જાય તેમ પ્રજ્વાલ પામી ગયા અને કેટલાક દૂર ચલાયન કરી ગયા.

આ બાળકૃષ્ણના નામકરણ સંસ્કાર સમયે પિતાએ પોતાને ઘેર આવેલા ત્રિકાળજ્ઞ માર્કંડેય મહામુનિ મારફત કોઈપણ અપ્રાકૃત રૂપલાવણ્યસપત્તિથી સર્વ કોઈના મન તથા નેત્રને આહરણ કરેછે અને ત્રેમથી બેનારા જનોનાં સમગ્ર પાપ તથા દુઃખને હરેછે માટે હરિ એવું નામ અને શરીરનો કિંચિત્ કૃષ્ણ વર્ણ છે તથા સર્વના મનને પોતાવિષે આકર્ષણ કરેછે માટે કૃષ્ણ એવું નામ અને બે નામને એક કરીને ગુણનિમિત્તના યોગપૂર્વક હરિકૃષ્ણ એવું નામ પાછું. તે પછી બાળલીલાને અનુકરણ કરતા પુત્રના તેતે સમયે આવતા ભૂમિહિપવેશન અન્નપ્રાશન, કર્ણવેધ અને ચૌલકર્મ આદિક સંસ્કારો કર્યા. પ્રતિદિન બાળચંદ્રની પેઠે પ્રવૃદ્ધિ પામતા, સમસ્ત મનુષ્યોના મન નેત્રને હરનારા એવા અમૃતમય અવયવોએ કરીને કોઈ અતિમાનુષી કલેવરકાંતિને પ્રકાશ કરતા, માનુષલાવમાં પણ અતિમાનુષ ચરિત્ર આચરતા, લોકોના કલ્યાણમાટે અવતરેલા, દિવ્ય બાળલીલાના લલિત વિલાસોવડે માતાપિતાને અનવધિ આનંદ આપતા એવા શ્રીહરિકૃષ્ણને ઘણા દિવસો વીતી ગયા. મધ્યે મધ્યે અચાનક આવી પડતા અતિ લયનાંક અસુરોપદ્રવોને જેમ સૂર્ય ઉદય પામી હિમસમૂહને વિનાશ કરે તેમ પોતાની દૃષ્ટિમાત્રથી ટાલી નાંખીને માતાપિતાને પોતાવિષે થતી અનિદ્રની શંકાને લીધે થતા લયને તુરત ટાલી નાંખતા હતા.

. બાળલીલાનું અનુકરણ કરતા લગવાન શ્રીહરિકૃષ્ણ ચૌલસંસ્કારને દિવસે સખા બાળકોની સાથે સાયંસમયે ગામથી બહાર વિવિધ વૃક્ષવૃંદથી વ્યાપ્ત કોઈ જગીયામાં વિહાર કરવા જતાં તેમને મારવાનો અવકાશ નહીં મારવા માટે ત્યાં એકદમ આવેલા, લયકર આકારવાળા, વાયુ વૃષ્ટિ વિજળી વિગેરે વિવિધ માયાબળને વિસ્તારતા, બાળકોને બહુ બિચરાવતા, મહામાયાવી કાલીદત્ત અસુરરાજનો સમર્થ બાળહરિએ પોતાની દૃષ્ટિમાત્રથી જ મોહિત કરી વૃક્ષવૃંદ માં અથડાવી અથડાવીને મારી નાંખ્યો. આ રીતે વારંવાર અણુધાર્યાં અકારણ આવી પડતા અસુરોપદ્રવથી અત્યંત પીડા પામેલા મહાપ્રતાપી ધર્મદેવને પોતાના નિવાસ ગ્રામનો ત્યાગ કરી બીજા ગામમાં જવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ, જેથી સત્વગુણી પોતાને સમુચિત, અસુરોત્પાતે રહિત, સાર્વિકોએ સેવવા યોગ્ય, આત્મદર્શિઓના

આવાસભૂત, પરમ ભાગવતોનો જેમાં નિવાસ છે એવા કોઈપણ પવિત્ર ઉત્તમ નિવાસ સ્થાનનો વિચાર કરવા લાગ્યા. વિચાર કરતાં એવું નગર તો અતિદૂર નહિ રહેલું, પોતેજ જેમાં પ્રથમ રહેતા હતા, રામકથાના અનુસારી હુળદેવ પવનપુત્ર હનુમાનજી જેમાં નિરંતર અદૃશ્ય રૂપથી રહેછે, સરયૂ મહાનદીથી સમલકૃત, રામચંદ્રના ચરણરજથી પવિત્ર એવું અયોધ્યાનગર છે; એમ નિશ્ચય કરીને પત્ની પુત્રો સાથે સંવત્ ૧૮૩૯ ના આસો શુદ્ધિ નવમીએ ત્યાં આવીને પોતાના પ્રાચીન ગૃહમાં સુખેથી રહ્યા.

આ સમયે આ બાળ હરિકૃષ્ણ બહુ નાની વયમાં વર્તે છે તથાપિ પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળમાં શીત સમયમાંપણ સરયૂમાં સ્નાન કરવા જતા માતા-પિતાની પાછળ જઈને, કોઈ કર્મક વિગ્રની પેઠે નિદ્રા આલસ્યનો ત્યાગ કરીને સ્નાન કરી માતાપિતાની પાછળ ઘેર આવીને પૂજેપકરણથી શ્રીકૃષ્ણની પૂજામાં તથા ધ્યાનમાં તત્પર થતાં લોજનાદિ વ્યાપારનેપણ ભુક્ષી જતા હતા. કોઈ માતાપિતાદિ લોજનાદિ માટે બોલાવે તોપણ તેમાં રૂચિવેશ રાખતા નહિ. સખા બાળકો બોલાવે તોપણ બાળકીડાની ઉપેક્ષા કરતા હતા. દરેક મદિરોમાં દેવદર્શન તથા સત્સમાગમ કરવા જતા હતા. એરીતે મુનિચર્યાપરાયણ થઈ માતાપિતાને અધિક આનંદ આપતા થકા અયોધ્યાનગરમાં રહ્યા. આ વર્ષમાં પિતાએ હરિકૃષ્ણને બાળાક્ષર શિખવવાનો સમારંભ કરાવ્યો. હુશાશ્રુ બુદ્ધિવાળા કૃષ્ણ સ્વલ્પ સમયમાં સમસ્ત વર્ણ તથા અકો શીખીને યંથમાત્રને વાંચવા લાગ્યા. પુત્રની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ જાણીને પિતાએ વેદનાં છ અંગો લાણવા માંડ્યાં, તેપણ યજોપવીત પહેલાં અનાયાસથી બણી ગયા. એ રીતે પાંચ વર્ષસુધીની હુમાર વયની દિવ્ય લીલાઓથી માતા પિતાને પ્રસન્ન કરતા બાળકૃષ્ણને પાંચઠ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ. છઠા વર્ષમાં ધર્મદેવને ઇચ્છારામ નામનો ગુણી પુત્ર પ્રકટ થયો. આઠમા વર્ષમાં ધર્મદેવે અતિઉત્સાહથી દેશદેશમાંથી બહુ સામગ્રી લેગી કરી વિદ્વાન્ વિપ્રોદારા પુત્રનો યથાવિધિ ઉપવીત સંસ્કાર કર્યો. તેપછી પોતે કહેલા અક્ષયર્યાદિ ધર્મમાં દૃઢપણે વર્તતા બાળવર્ણિને નિયમથી વેદાભ્યાસ કરાવ્યો તથા કાવ્ય શાસ્ત્ર પુરાણ આદિકનો અભ્યાસ કરાવ્યો. તથા ગુરૂથકી પ્રાપ્ત થએલી અક્ષવિદ્યાનોપણ પ્રશાંત ચિત્તવાળા પુત્ર વર્ણિને ઉપદેશ

કર્મો અને પ્રસંગ આવતાં 'મારા ગુરુ શ્રીરામાનંદસ્વામી સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં રહેછે' એમ પણ નિવેદન કર્યું અને સ્વસંપ્રદાયની સમસ્ત શુદ્ધ રીતિનો પણ પ્રબોધ કર્યો. પિતાથપ્તી સમસ્ત વિધાને પામેલા સર્વગુણસંપન્ન શ્રીહરિકૃષ્ણ વર્ણી અલ્પ કાળમાં સર્વમાનનીય મનુષ્યોને પણ માનનીય તથા પૂજનીય થયા. આ હરિકૃષ્ણ વર્ણી વિધાનિધિ પિતાથપ્તી સાંગ વેદો લલ્લીને તથા આત્મ-વિદ્યાનો ઉપદેશ પામીને બ્રહ્મચર્ય વ્રતને અપ્રસ્ખલિતપણે પાલન કરવાથી પ્રવૃદ્ધિ પામેલા બ્રહ્મતેજથી અને મૃગચર્મ, દંડ, કટિમેખલા આદિક બ્રહ્મચર્યનાં ચિહ્નોથી વિરાજમાન હતા. આ વર્ણી ભગવાન આખા બ્રહ્માત વિષયમાં વિતૃષ્ણ વર્તે છે અને પોતાના અવતારનું પ્રયોજન વિચારતાં ગૃહાવાસ તુરત ત્યાગ કરવાની તીવ્ર ઈચ્છાવાળા છે તથાપિ પોતેજ એક પરમ જીવન જેમને છે એવાં માતાપિતાની સેવા કરવી એજ પરમ ધર્મ છે એમ માનીને, તેમના સેવારસને લીધે ઘરજ તપ કરવાના વિજ્ઞન સ્થાનરૂપ છે એમ માનવા લાગ્યા. શ્રીહરિકૃષ્ણે એકાગ્ર મનથી શ્રીમદ્ભાગવત, મહાભારત, સ્કંદપુરાણ અને સર્વ ધર્મશાસ્ત્રો સાંભળ્યાં, તેમાં શ્રીમદ્ભાગવત થપ્તી દશમ પંચમ સ્કંધ, સ્કંદપુરાણ થપ્તી વાસુદેવમાહાત્મ્ય, મહાભારત થપ્તી શ્રીમદ્ભાગવદ્ગીતા વિદૂરનીતિ અને વિષ્ણુસહસ્રનામ આ ત્રણ અને સર્વ ધર્મશાસ્ત્રો થપ્તી યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ, આ ચાર સાર જુદા જુદા લખી પિતાને પ્રદર્શાવ્યા. પ્રદર્શનથી પ્રસન્ન થએલા પિતાએ તેનો પાઠ તથા કથા કરવાની કહી. તેપછી ચાર સારનો સારા અક્ષરથી નાનો ગૂટકો લખીને પોતાની પાસે રાખ્યો. શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સમ્પ્રદાય સાંભળતાં વર્ણી ભગવાનને શ્રીકૃષ્ણવિષેજ ઉપાસ્યશુદ્ધિ સુદૃઢ થઈ. તેપછી પિતાએ વિનયશાલી સુતને પોતાના ઉદ્ધવસંપ્રદાયને અનુસારે સામાન્ય કૃષ્ણદીક્ષા આપી અષ્ટાક્ષર-મંત્રનો ઉપદેશ આપી સર્વ સદ્ગુણોનો ઉપદેશ કર્યો. એરીતે નિત્ય શ્રીકૃષ્ણને ભજતા અને સમ્પ્રદાયોનો અભ્યાસ આચરતા શ્રીહરિકૃષ્ણને જન્મથી અગીયારમું વર્ષ બેઠું. આવા અવસરમાં દંભથી વૈષ્ણવનાં ચિહ્નો ધારી રહેલા, પોતાના પ્રહાર અર્થે જ્યાં જ્યાં ભેગા થઈ આવેલા શસ્ત્રધારી અસુરોનો સત્યસંકલ્પ શ્રીહરિએ સંકલ્પમાત્રથી પરસ્પર સંહાર કરાવ્યો.

તેપછી કેટલાક દિવસો પુત્રોત્સવથી અતીત થતાં પ્રેમવતી માતાને દુર્વા-

સાના શાપથી પ્રાપ્ત થએલા માનુષલાવનો અને તેમાં બંધાએલી વાસનાના વિનાશથી કલ્યાણસંપત્તિનો સમુચિત સમય સમીપમાં સંપ્રાપ્ત થયો. આ સમયમાં એકદમ મધ્ય રાત્રિએ ચઢી આવેલા જ્વરવેગથી જનની અપાર પીડા પામ્યાં છે તથાપિ ડિચિત્ પણ નહિ જ્ઞાનિ પામેલા, ભગવદ્ભક્તિરસા-મૃતપરિપૂર્ણ એવા અંતઃકરણથી અંતઃસતાપે રહિત થઈ પરમાત્મસ્વરૂપનું અનુસ્મરણ કરતાંથકાં શિથિલ અવયવોથી શય્યાતળમાં બેઠાં. સર્વજ્ઞ ભગવાને જનનીનો અવસાનસમય સમીપમાં સમજીને આત્મજ્યોતિને પ્રકાશ કરનારે, સમય કર્મશયિને વિસેદ કરનારે, ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય માહાત્મ્યજ્ઞાને સંહિત સ્વભક્તિનું સોપાય યથાર્થ વિસ્તૃત વિજ્ઞાન ઉપદેશ કર્યું. તે ઉપદેશથી આત્મપ્રભા જેમાં ઉદ્દીપન પામી છે એવી હૃદયગુહામાં પુનરૂપ પ્રભુએ પ્રદર્શવેલા સર્વના સાક્ષી પરાત્પર દિવ્ય પરમાત્મસ્વરૂપનો યથાર્થ સાક્ષાત્કાર કરીને, તેના પ્રત્યક્ષ અનુભવથી ઉત્પન્ન થએલા પરમાનંદથી સંવત્ ૧૮૪૮ ના કાર્તિક માસના શુકલપક્ષની દશમીએ શનિવારે માનુષ-શરીરનો પરિત્યાગ કરી અમૃતમય અપુનરાવૃત્તિ પરમ અક્ષર ધામને પામી ગયાં. તેપછી કેટલાક માસે માનુષલાવનું પ્રારબ્ધ પ્રક્ષીણ થતાં દેહપાત-દશા જેમને સમીપમાં આવી છે, માટેજ જ્વરથી પીડા પામેલા પિતા ધર્મદેવને લક્ષીને, તેમની ઉપર અનુપમ અનુગ્રહ કરવા યોતાના અસાધારણ પરાત્પર દિવ્ય સ્વરૂપનું સાક્ષાત્ સદર્શન આપ્યું. પ્રત્યક્ષ દર્શનથી પ્રહર્ષ પામેલા ધર્મદેવ સંવત્ ૧૮૪૮ ના જ્યેષ્ઠ માસના કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્થી તિથિએ શુક્રવારે જૂતસઘાતરૂપ વપુનો ત્યાગ કરી તેજ પદને પામી ગયા જે તમથી પર અમૃતમય અપુનરાવૃત્તિ છે. તેપછી પિતાની પિતૃમેધ-વિધાનથી દાહાદિ ઉત્તરક્રિયા યથાવિધિ કરી.

એ રીતે પ્રિયતમ પૂજ્યતમ માતાપિતાની ઉત્તરક્રિયા પર્વતની પરિચર્યા પરિપૂર્ણ થતાં, યોતાના પ્રાદુર્ભાવનું પ્રયોજન અનુસ્મરણ કરતા, તપ કરવાનો જેમણે નિશ્ચય કર્યો છે, હાથમાં પાલાશનો દંડ કટિમાં મુંજની મેખળા મૃજયર્મે આદિક શ્રદ્ધયર્થાશ્રમનાં ચિહ્નોને ધારી રહેલા, ખલા ઉપર અદ્વિતીય શ્વેત ઉપવીત ધારી રહેલા, આચ્છાદનવસ્ત્રે સહિત કૌપીન પહેરી રહેલા, કંઠમાં ભેવડી સૂદમ મણિકાની તુલસી કંઠીને ધારી રહેલા,

લલાટમાં હુંહમચંદ્રકે સહિત ગોપીચદનથી કરેલા ઊર્ધ્વમુંડને ધારી રહેલા, મસ્તકે નાની જટાથી અલંકૃત, કરકમળમાં તુળસીની જપમાળા લિક્ષા-
પાત્ર કમંડળ અને જળ ગાળવાનો વસ્ત્રખડ (ગરણું) ધારી રહેલા, પ્રતિ-
દિન પૂજ્ય શાળગ્રામ તથા આળમુકુંદને નાના કંડીયામાં પધરાવી રૂમાલથી
બાંધીને ગળામાં ધારી રહેલા, ચાર સારના સ્વય લખેલા ગૂટકાને વસ્ત્રથી
બાંધીને ખભા ઉપર ધારી રહેલા, આવા દિવ્ય રમણીય વર્ણિવેષથી વિરાજ-
માન શ્રીનીલકંઠ વર્ણી ભગવાન પોતાના વિચરણથી તપોવનને પાવન
કરવા પ્રિય બ્રાતાઓનેપણ પુછ્યા વિના, બન્ધુજનોને નહિ જણાવીને,
તેમજ મિત્રમંડળને નહિ નિવેદન કરીને, સંવત્ ૧૮૪૯ ના આષાઢ માસના
શુકલપક્ષની દશમી તિથિએ શુક્રવારે પ્રાતઃકાળમાં નિત્ય જ્ઞાનના મિષથી
એકાકી નગરાજ હિમાલયથી સમલંકૃત ઉત્તર દિશાભિમુખે તીવ્ર વૈરાગ્યથી
સમૃદ્ધિસપન્ન ગૃહનો પરિત્યાગ કરી આડી નીકળ્યા. આ સમયે નીલકંઠ-
વર્ણિની અગીયાર વર્ષ ત્રણ માસ અને એક દિવસની કિશોર વય વર્તતી
હતી. સરયૂતીરે આવતાં ભગવાનને એકાકી જાણી હણુવાની વાટ જોઈ
રહેલા કોઈ અમુરાધમે ઉપાડીને નદીમાં બહુ દૂર વેગથી ફેંકી દેતાં બાહુથી
સૂર્યોદયને સમારંભીને સાડા ત્રણ પ્રહરપર્યંત કલેશલેશ વિનાજ યોગૈશ્વર્યથી
તરતા થકા બાર ગઉ ઉપર વર્તતા સામા તટને પામીને ત્યાંથી ઉત્તર દિ-
શામાં શ્યામવર્ણના હિમાલયને અભિમુખ આદ્યા. અહુ વિકટ વનોને
વ્યતિક્રમ કરતા કરતા એક માસે તે કાળા હિમગિરિને પામ્યા. તેમાં તેતે
પ્રદેશમાં યથાકાળ યથાવિધિ વર્ણાશ્રમધર્મોને આચરતા, ક્યારેક યદૃચ્છાથી
પ્રાપ્ત થતા કુંદ મૂળ ફળ દળમાંથી જે કોઈ મળી આવે તેનાથી તો ક્યારેક
જળમાત્રથી દેહયાત્રાને કરતા, કાંટા કાંકરા કાદવ વિગેરે જેમાં વિશેષ
છે એવા વિપન્ન પ્રદેશમાં પાદુકા પહેર્યા વિનાજ કોમળ લીલાતૃણના પ્રદેશ-
માંજ જેમ એમ નિષ્કંપપણે પગને મુકતા વર્ણિરાજ વેગથી આવતાં કેટલેક
દિવસે શ્યામ હિમાદ્રિની તલેટીને પામ્યા. એરીતે મહામાર્ગનો વ્યતિક્રમ કર્યો
તથાપિ જેમને લેશપણ માર્ગપરિશ્રમ થયો નહિ, ઉટલો સ્વભાવથીજ
પાવન, અતિશય ગહન, અનેક તીર્થો જેમાં છે અને બહુવિધ મુનિજનોએ
સદા સેવેલા એવા તે સમયે વનને પોતાના ચરણકમળતળના વિન્યાસથી

વિશેષપણે પવિત્ર કરવા ઉત્સાહ વૃદ્ધિ પામતો ગયો. તે તલેટીમાં વિચરતાં કેટલેક દિવસે વિવિધ વૃક્ષવૃદ્ધી વ્યાપ્ત, સિંહ વ્યાઘ્ર વગેરે લયાનક અનેક મૃગગણોથી વ્યાપ્ત, સોએ સો નદ નદી સરોવરોએ સહિત એવા ગહન મહાવનમાં મહાધૈર્યધારી આત્મદર્શી દીર્ઘદર્શી ભગવાને મહાવિરક્ત હોવાથી દુઃખરૂપ વનવાસને પણ શૂદ્ધમુખથી અધિકપણે જાણીને નિર્ભયપણે અસ્પૃશ્યમાર્ગથી પ્રવેશ કર્યો. એક દિવસે માર્ગ વિસ્મૃત થતાં પુલહાશ્રમની દિશા બાંધીને ચાલતાં ત્રણ દિવસમુધી ફળ જળ નહિ મળતાં યોગે દિવસે ચાલતાં નિરત્ર હોવાથી શિથિલ થએલું શરીર પૃથ્વી ઉપર પડી ગયું. સુહૃતંપર્યંત પડી રહીને, ધીમેથી ઉઠીને નેત્ર ઉઘાડી જોતાં દૂર દેશમાં હિમાલયમાંથી નીકળતી એક નદી દેખી, તેને પામીને આપદ્ધર્માનુસારે નિલવિધિ કરી જળપાન કરી લગાર શાંતિ પામ્યા પછી તે નદીના તટ ઉપર રહેલા વટવૃક્ષતળે નિવાસ કર્યો. તે સમયે પોતાને પ્રિય પ્રભુના વનવાસ કષ્ટના અસહનથી જ શું? એમ સૂર્યનારાયણ અસ્તાચળને પામ્યા, એટલે સંધ્યાદિ કર્મ સમાપ્ત કરી ફરીથી સૂર્યોદયની વાટ જોતા થકા તે સમયમાં સમુચિત યોગનિદ્રાને સ્વીકાર કરતાં બાહ્ય લોચનને મીંચી દઇને અંદરનાં લોચન ઉઘાડીને, સ્વાત્મારામ થઈ બાહ્યવૃત્તિનો વિરામ કરી દીધો. તે સમયે મહાનિશા નિશાનાથ ચંદ્રમાએ રહિત હોવાથી શોકથી મોહ પામી ગઈ હોય એમ ગાઢાંધકારથી પરિપૂર્ણ અને લોચનનો પ્રસાર ન થાય એવી શૂન્ય જેવી મહાધીરોનેપણુ ભય કરનારી થઈ ગઈ. તે વખતે મધ્યરાત્રિએ જેનો પ્રસાર છે એવો ભૂત પિશાચ પ્રેતાદિકથી વિંટાએલો ભયંકર ત્રિશૂળધારી ભૈરવ પૂર્વે ક્રોધ દિવસ નહિ દેખેલા હુમાર શરીરવાળા વર્ણુરાજને દૂરથી દેખીને એકદમ દોડી આવ્યો. શ્રીહરિને હણવામાટે વેગથી આવેલો તે ભૈરવ ભગવાનના અલૌકિક દિવ્ય પ્રભાવથી પાછો વાળી દીધો હોય એમ એકદમ ગતિ રોકાઈ જતાં, ભગવાન અયોધ્યાપુરથી નીકળ્યા તેને આરંભીને સદાય અદૃશ્ય રૂપથી સાથે રહીને ભગવાનનું રક્ષણ કરતા પવનપુત્ર હનુમાનજીના પરાક્રમથી હતપ્રાય થતાં દૂર પલાયન કરી ગયો. પ્રભાત થતાં સમાધિમાંથી ઉઠેલા ભગવાન ઉત્તરાભિમુખે ચાલતાં જ્યાં રાત્રિ પડે ત્યાં રહેતા રહેતા યથાલબ્ધ ફળ અનાદિ જન્મતાથકા તો

ક્યારેક ઉપવાસ કરતા થકા કેટલેક દિવસે કાળા હિમગિરિને ઉલ્લંઘન કરીને, ગગનતળમાં ગાજી રહેલા શ્વેત હિમગિરિને દેખીને તેની તલેટીમાં વિચરતાં ક્યારેક જવાનો માર્ગ ભુલી જતાં તેના પ્રત્યંત પર્વતમાંથી નીકળતી કોઈ નદીને પામીને તેને સામે પુરે તરી ઉતરીને આગળ ચાલતાં બે પર્વતો પેખવામાં આવ્યા. તેના મધ્યમાં નદીના મૂળકારણભૂત મહાગુહા બેવામાં આવી. પછીથી આગળ જવાનો માર્ગ બેવામાં નહિ આવતાં ત્યાં રોકાઈ રહેતાં આદિત્ય અસ્તાચળને પામતાં તે ગિરિશિખરમાં રહેતા અમરોપમ મૂર્તિમાન હિમગિરિએ ‘આ કોઈ સિદ્ધયોગી દેવાત્ માર્ગ ભુલી ગયા છે’ એમ જાણીને માર્ગ બતાવતાં તે ગાઢાંધકારવ્યાપ્ત તે માર્ગે ચાલતાં રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરને અંતે મહાગુહાથી બહાર જવાના માર્ગને પામ્યા, ત્યાં એક અગાધ જળનો ધરો બેવામાં આવતાં તેના તટમાં ભુખ્યાજ તે રાત્રિ રહી ત્યાંથી આગળ ચાલતાં ત્રિજે દિવસે પ્રસિદ્ધ મહામાર્ગને પામ્યા. એ રીતે અનેક દુર્ગમ સ્થાનોને અતિક્રમ કરતા કરતા અને નગરાજ હિમાચલની વિચિત્ર શોભાને બેતા બેતા કેટલેક દિવસે મનોહર પવિત્ર પુલહાશ્રમમાં આવ્યા.

તે પુલહાશ્રમના આશ્રમમાં જન્મથીજ પાવન પાણીથી પરિપૂર્ણ ગંડકી મહાનદી અને તેના તટમાં મુક્તનાથ ભગવાનનું દિવ્ય સ્થાન અને ઋષલદેવ ભગવાનના પ્રથમ પુત્ર, તીવ્ર તપમાં પ્રવર્તેલા ભરતજીનું સ્થાન નિહાળીને, તે સ્થાન તપ કરવામાં અમુચિત સમજીને વર્ણિરાજે ત્યાંજ નિવાસ કર્યો. અમત્કારી ભરતાખ્યાનથી સ્નેહમાં રહેલા દુરંત દોષોનું અને વૈરાગ્યમાં રહેલા ઉત્તમ ગુણોનું વારંવાર અનુસ્મરણ કરતાં શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં આરામ કરીને કેટલાક દિવસ ત્યાં રહીને પછી તીવ્ર તપમાં પ્રવર્તતાં, ત્રણ વખત ગંડકી નદીમાં સ્નાન કરી નિત્યવિધિ કરી મુક્તનાથ ભગવાનનાં દર્શન પૂજન કરવાપૂર્વક પરિભિત કંદ મૂળ કૂળ દળને જમતા થકા એક પગે ઉભા રહી, બે બાહુ ઉંચા રાખી, બાહ્ય ધન્દ્રિયોનો વિપયોધકી પ્રત્યાહાર કરી, સૂર્યમંડળના મધ્યમાં વિરાજમાન હિરણ્મય દિવ્ય પરમપુરૂષમાં મનને એકાગ્રપણે બેડી દબાવે, અન્ય બાવમાત્રનો અનાદર કરી, ગાયત્રીમંત્રનો જપ કરવાપૂર્વક, તપસ્વિ મુનિઓ પરમ વિસ્મય પામે એવું

હારે તપ કરવા લાગ્યા. એરીતે દુષ્કર તપશ્ચર્યા આચરતાં ચાર માસ વીતી જતાં પ્રસન્ન થએલા હિરણ્મય દિવ્યવિગ્રહ દ્વિભુજ સૂર્યનારાયણે પ્રબોધની એકાદશી દિવસે વર્ણિને દિવ્ય દર્શન આપ્યું અને વર માગવાનું કહ્યું. નિ સ્પૃહ વિરક્ત વર્ણિરાજે ખીજે ક્ષુદ્ર વર નહિ માગતાં કામક્રોધાદિ આભ્યંતર અરિઓથડી સર્વદા રક્ષા કરવાનો અને સ્મરણ કરતાં દર્શન દેવાનો વર માગ્યો માગ્યા મુજબ વરદાન આપી સૂર્યદેવ અતર્ધાન થઈ ગયા પછી વર્ણિવરે તપની સમાપ્તિ કરી દ્વાદશીએ મુક્તનાથ અને ત્યાંના તપસ્વી મુનિઓને નમસ્કાર કરી પ્રભાતમા દક્ષિણાલિમુખે પ્રયાણ કર્યું.

આગળ ચાલતા અનેક ગહન વન પર્વત નદ નદીયો સરોવરોને ઉલ્લસન કરી હિમાદ્રિની તલેટીમા વિચરતાં મનુષ્યોએ ન પ્રવેશ કરી શકાય એવા મહા ઘોર વનમા વિચરતાં વિચરતા જ્યાં રાત્રિ પડે ત્યાં રહેતા રહેતા શુદ્ધોલપત્તનને પામ્યા, તે પત્તનના પરમધાર્મિક મહાદત્ત નામના રાજા અને તેની મૈયા નામની ભગિનીએ પરમ પ્રેમથી પોતાના ભવનમા રાખીને પરિચર્યા કરેલા વર્ણિવર્ય પ્રસન્ન થઈ તેમને સ્વસ્વરૂપનું તત્ત્વથી વિજ્ઞાન આપી પોતે તપ પ્રિય હોવાથી ત્યાં નહિ રહેતાં ગહન વનમાંજ વિચર્યા પુલહાશ્રમથી નીકળી શુદ્ધોલપત્તનથી નીકળ્યા પછી આવેલા વનને પામતાં વર્ણિન્દ્રને એક વર્ષ સમય વીતી ગયો તે મહાભયકર વનમાં આગળ વિચરતાં ભગવાન્ વર્ણિરાજે પૂર્વ ભાગમા મહાસરોવર અને ઉત્તર ભાગમાં મહાનદીથી શોભાયમાન એક દર્શનીય વટવૃક્ષતળે મૃગચર્મ ઉપર બેસીને એકાકી તપશ્ચર્યા કરતા, જેમની સમસ્ત બાહ્ય વૃત્તિઓ વિક્ષીન થઈ ગઈ છે, સર્વાન્તર્યામી આનંદમય પરમાત્મામાં નિમગ્ન મન જેમનું છે, એવા કોઈ મહાસમર્થ ગોપાળ નામના યોગિરાજને જોઈને વિનયની નમસ્કાર કર્યો પછી પાસે પરવરીને તેમની સમાધિમાંથી ઉઠવાની વાટ જોઈ રહેતા થકા ક્ષણમાત્ર ઉભા રહ્યા. સમાધિમાંથી નિવૃત્ત થએલા ગોપાળયોગીએ આગળ મસ્તક નમાવીને ઉભા રહેલા હુમારાકાર વર્ણિન્દ્રને નિરખીને, મૂર્તિ-માન્ પોતાના આત્માના લાલથીજ જેમ એમ પ્રહર્ષ પામીને, પૂર્વના કોઈ ગાઠ મિત્ર હોય એમ માનીને તેમની સન્મુખ ઉઠી આલેગન કરી પ્રેમથી હુશલ પ્રશ્ન અભિજ્ઞાદિ પુછીને, વર્ણિવરનો તીવ્ર વૈરાગ્ય અને યોગ-

માર્ગમાં ગાઢ અનુરાગ જાણીને કેટલોક કાળ પોતાની પાસે રહેવાની આજ્ઞા કરી. આ વર્ણુરાજપણુ યોગિરાજના અલબ્ધપૂર્વ સમાગમસુખને અનુભવ કરતા થકા યોગાભ્યાસના મિષથી તેમની સમીપે ઉત્સાહથી નિવાસ કરી રહ્યા. આ ગોપાળ યોગિરાજે શ્રીહરિકૃષ્ણશર્માને યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર-ધ્યાન-ધારણા-સમાધિરૂપ સમગ્ર યોગમાર્ગનો અવસરને અનુસારે ઉપદેશ કર્યો. વર્ણુન્દ્રતો યોગીન્દ્રને ગુરૂપણે માનીને સ્મૃતિમાત્રથીજ સંપન્ન એવા તે ઉપદેશ કરેલા અર્થો ગુરૂનેપણુ વિસ્મય પમાડતા થકા સ્વલ્પ સમયમાં સ્વીકારી લઈ સિદ્ધસમાધિ થઈ ગયા. વર્ણુને થોડા દિવસમાં સાંગ યોગની સંસિદ્ધિ થએલી જોઈને ‘આ કોઈ પૂર્વયોગના સંસ્કારમાંથી નહિ પ્રચ્યુતિ પામેલા નિષ્પજયોગી પુરૂષવિશેષ છે’ એમ ગોપાળયોગિએ જાણ્યું. ઉત્તરોત્તર અલૌકિક ઐશ્વર્ય લાળતાં ‘આ જગતના યોગક્ષેમ માટે અવતરેલા પરબ્રહ્મ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ છે’ એમ જાણ્યું. તેપછી વર્ણુને ગુરૂપણે માન્યા. એમ પરસ્પર ગુરૂભુક્ષિથી પરસ્પર પરિચર્યા આચરતા, કંદ મૂળ કળનો યુક્ત આહાર કરતા, અતિદિન હિમ વાયુ વૃષ્ટિ તાપને સહન કરતા, ત્રણ વખત જ્ઞાન કરતા થકા તીવ્ર તપશ્ચર્યાને કરતા તે બંને મિત્રો તે આશ્રમમાં એક વર્ષ પર્વત રહ્યા. એક સમયે તે નિર્ભય આશ્રમમાં આવી વસેલા ગોપાળોને વ્યાઘ્રાદિકનો ગાયોની હત્યારૂપ ભય ઉપસ્થિત થતાં ગોપાળોએ પ્રાર્થના કરેલા ગોપાળયોગિ પશુરક્ષણમાં અસમર્થ થતાં વર્ણુરાજે પશુરક્ષણમાટે વ્યાઘ્રાદિકનો ભય નિવૃત્ત કરી ગોપાળોને પરમાનંદ આપ્યો. ગોપાળયોગી વર્ણુરાજને સર્વેશ્વર ભગવાન જાણી તેમનું એકાંતમાં ધ્યાન ધરતાં તેમની પૂર્ણ કૃપાથી તેમના દિવ્ય સ્વરૂપનું સંદર્શન પામી કૃતાર્થ થઈ સ્થૂળ કલેવરનો પરિત્યાગ કરી સૂક્ષ્મ પ્રકૃતિએ પરિત્યાગ કરતાં બ્રહ્મભાવને પામીને, અપુનરાવૃત્તિ આર્થિમાર્ગથી આનંદમય અક્ષર ધામને પામી ગયા.

તે પછી ભગવાન મિત્ર ગુરૂ ગોપાળયોગિની ઉત્તરક્રિયા કરીને, ત્યાંથી જનોનું હિત કરવાના અને આસુર વૃત્તિવાળાઓએ કરેલો સાર્વિકોનો પરાલવ શમાવાના સંકટપથી વનવિચરણુથી વિનિવૃત્ત થઈ તીર્થયાત્રાના મિષથી પૂર્વાભિમુખે પ્રયાણ કરતાં અખંડ બ્રહ્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ રાખી,

નાસિકાએ સ્થિર દૃષ્ટિ રાખી, દેહના અનુસંધાને રહિત થઈ શ્રીકૃષ્ણનું અર્પક સ્મરણ કરતાથકા ધનુષમાંથી નીકળતા બાણની પેઠે વેગથી એકાકી આગળ ચાલતાં આદિવરાહ તીર્થને પામી ત્યાં ત્રણ દિવસ રહીને, ત્યાંથી બંગાળ દેશમાં પ્રસિદ્ધ સીરપુર નામના એક નગરને પામ્યા, જે નગરમાં પરમધાર્મિક, પ્રકૃતિથીજ મહાત્માઓવિષે અત્યંત અનુરાગી, સાધુઓની પરિચર્યાપરાયણ એવો સિદ્ધવલ્લભ નામનો રાજા રહેછે. આ રાજાએ ભગવાનનો પોતાના પુરમાં પ્રવેશ સાંભળીને પરિમિત પાર્ષદો સાથે લઈને પાસે આવીને પોતાના પુરમાં આતુર્ભસ્ય રહેવાની પ્રાર્થના કરી, તેની પ્રાર્થના સ્વીકારી તેના ક્રોધ ઉચિત નિરાવરણ વિગ્ન સ્થાનમાં સુખેથી ભગવાને નિવાસ કર્યો. તેમની સેવામાં ગોપાળદાસ સાધુનો રાજાએ નિયોગ કર્યો. તે સ્થળમાં રાજાએ સિદ્ધપણના ભ્રમથી પૂજેલા બીજા અનેક સિદ્ધાભિમાનિઓપણ રાખ્યા હતા. જેઓ વિવિધ દેવદેવીઓના ઉપાસકો, ત્યાગીઓનાં ચિહ્નો ધારણ કરી રહેલા, યંત્ર મંત્ર તંત્ર-માત્રમાં નિષ્ઠાવાળા, વૈરાગ્યનું પ્રખ્યાપન કરનારા, પરમહંસપણાને દંભથી જણાવનારા, જપમાળા ફેરવવામાં બ્યઅ આંગળીયોવાળા અનેક સિદ્ધો હતા. વૃદ્ધિનો સમય આવતાં પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતા વાયુ વૃદ્ધિના વેગને ક્રોધપણ પ્રકારે નહિ સહન કરી શકવાથી કેટલાક વીતરાગાભાસો પુરજનો તથા સિદ્ધવલ્લભ રાજા આગળ પ્રખ્યાપન કરેલો 'અમો શીતોષ્ણાદિ દ્વન્દ્વથી અતીત સ્વભાવવાળા છીએ' એવા દંભનો અસ્તસમય સમીપમાં આવેલો આશંકા કરી, રાજાના ભયથી ક્રોધ ન જાણે એમ સર્વ ક્રોધ સિદ્ધાભિમાનીઓ પ્રત્યેક રાત્રિએ અનુક્રમે પલાયનપરાયણ થઈ ગયા. દ્વન્દ્વાતીત વર્ણી ભગવાન એકલાજ શીતોષ્ણાદિકને સહન કરતા થકા પરમ શાંતિથી પરમાત્માના ધ્યાનપરાયણ થઈને સુખેથી બેસી રહ્યા. આવું આશ્ચર્ય દૂતદ્વારથી સાંભળીને રાજા શ્રીહરિકૃષ્ણવિષે પરા ભક્તિને પામી પ્રતિદિન વિશેષ પૂજા કરતાં ભગવાનના અનુગ્રહના પરમ પાત્રરૂપ થયો. વર્ણિરાજનો આવો સમુત્કર્ષ મત્સરતાથી નહિ સહન કરનારા કેટલાક શાક્તાદિ સિદ્ધાભિમાનીઓએ નરાકાર સર્વેશ્વર શ્રીહરિને હણવાના અનેક અયોગ્ય અભિચારાદિ ઉપાયો કર્યા પણ નિરંશ આકાશમાં કરેલા

શસ્ત્રપ્રહારોની પેઠે સર્વ પ્રયાસો નિષ્ફળ નીવડ્યા. છેવટે તેમના સેવક નિરપરાધી ગોપાળદાસ સાધુ ઉપર અભિચારપ્રયોગ કર્યો. આ અભિચારયોગથી તે સાધુ તત્કાળ મરણોન્મુખી દુરવસ્થાને પામી ગયો. આવી દુઃસહ દુર્દશા દેખીને રાત્રીએ વૈદ્યરાત્રીને તથા મંત્રાદિકને બાજુનારા સિદ્ધરાત્રીને બોલાવીને અનેક યાવદ્દુષ્ટિબળોદય ઉપાયો કરાવ્યા. તથાપિ કશું પણ ફળ નહિ થતાં છેવટે ભગવાનની સમીપે લાવીને એની દુરવસ્થા નિવેદન કરતાં ભગવાને તે પોતાની પરિચર્યાપરાયણ સાધુની દુર્દશા દેખીને ‘આ અસુરકૃત અભિચાર છે’ એમ બાણીને તત્કાળ તેના જમણા કર્ણમાં ભગવન્નામોચ્ચારણમાત્રથી પ્રજ્ઞાને પમાડીને સમસ્ત વ્યથાએ રહિત કરી દીધો. નિરપરાધી સાધુ ઉપર અભિચાર કરનારો માંત્રિક સિદ્ધપણુ એજ અભિચારથી પરાલવ પામતાં તેના સળન્ધિ જનોની પ્રાર્થનાથી પરમકૃપાળુ ભગવાને તેનીપણુ તે કષ્ટચક્રી રક્ષા કરી. રાત્રીએ તથા પુરજનોએ ભગવાનનાં આવાં અનેક અસાધારણુ અલૌકિક ઐશ્વર્યો સાક્ષાત્ દેખીને સપરિવાર પોતે તેમના ચરણકમળનો સમાશ્રય કરી પરમ ભક્તિસંપન્ન થઈ તેમના ચરણારવિંદની અમૂલ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિત્ત વગેરેથી પૂલ કરી. આત્મારામ પૂર્ણકામ પ્રભુએ પૂલપદાર્થોમાંથી પ્રણામ શીવાય કશુંપણુ નહિ સ્વીકાર કરતાં તે સર્વસ્વ તે સમયે સમીપે રહેલા બ્રાહ્મણો નિર્ધનોને આપી દીધું. આવા અવસરમાં ત્યાં આવી ચઢેલો કોઈ નિર્ધન હુંદુંબી વેદ વેદાંગને બાજુનારો તૈલગી વિપ્ર દારિદ્ર્યદોષથી હુંદુંબલરણુનો ક્લેશ નહિ સહન થતાં દુષ્પ્રતિગ્રહથી પણ પરિવારના પોષણમાં પ્રવર્તતાં, તે વખતે રાત્રીએ આપેલાં હાથી કાળપુરૂષ લવણાદિ મહાદાનોનો પ્રતિગ્રહ કરતાં, તેનાથી તત્કાળ મૂર્તિમાન થઈ શરીરમાં પ્રવેશ કરી ગએલા પાપથી તત્કણુ સર્વ શરીરમાં શ્યામવર્ણનો થઈ જતાં, પોતાના શરીરની એકદમ થએલી વિરૂપતાથી મનમાં બહુ વ્યાકુળ થઈ પોતાના પાપના પ્રશમનની સ્પૃહાથી ભગવાનનો મહામહિમા સાંભળીને તેમના ચરણના શરણને પામ્યો. આવા વ્યાકુળિત હૃદયના ખેદ પામતા વિપ્રની દુર્દશા દેખીને દયાનિધિ ભગવાને અનુગ્રહ કર્યો. અનુગ્રહથી તુરત યથાપૂર્વ રાહથી મુક્ત થએલા

સૂર્યનીપેઠે પોતાનું પૂર્વનું દ્રક્ષતેજ પામીને તેમનુંજ એક શરણુ સ્વીકારીને મનમાં બહુ રાજી થઈને હરિગુણગાન કરતો થકો પોતાને ઘેર ગયો.

આતુર્ભાસ્ય વ્યતીત થતાં તીર્થયાત્રામાં પ્રવર્તેલા લગવાનું સિદ્ધસંઘોની સાથે સીરપુરથકી નીકળી, માર્ગમાં કોઈ કામાક્ષી દેવીના સ્થાનની સમીપમાં આવેલા ગામમાં આવતાં તેનો નિવાસી, મહાકાલીનો ઉપાસક, મહાસિદ્ધાભિમાની, પિળૈક નામનો વિપ્ર અજીત મહાપ્રભુને જીતવા પાસે આવ્યો. આ વિપ્ર પ્રથમ ધર્મનિષ્ઠ હોવા છતાં કોઈ શાકનના સમાગમ દોષથી તેના દુર્ભતમાં પ્રવિષ્ટ થઈ મઘમાંસાદિ ઉપહારથી અત્યંત વૃષ્ટ કરેલી મહાકાલીના પ્રસાદના પ્રથમ પાત્ર થઈ, ભંડવાદિ ક્ષુદ્ર દેવોને વશ કરી, મંત્ર યંત્ર તંત્રમાં નિષ્ણાત થઈ અનેક અભિચાર પ્રયોગથી ત્યાં થઈને જતા બે કોઈ યાત્રાળુ જનોને પોતાના શિષ્યો કરતો હતો. સિદ્ધસંઘોને શિષ્યો કરવામાં વર્ણિને વિઘ્નરૂપ માનીને તેમને મારવાના અનેક લયનાંક યંત્ર મંત્ર તંત્રાદિ અભિચારો કર્યા તથાપિ કશું ફળ નહિ થતાં અંતે કાળભૈરવ મોકલ્યો. લગવાનના નેત્રાગ્રિથી બહુ બળતાં અને તેમની આગળ પોતાનું લેશપણ સામર્થ્ય નહિ ચાલતાં પોતાને ગ્રેરનારા પિળૈકનેજ હણવામાટે ઉઘમી થયેલા તે કાળભૈરવ થકી દયાથી લગવાને રક્ષા કરી. એરીતે સર્વશક્તિ લગવાને તેના તમામ અભિચારો પોતાના દિવ્ય તેજ પ્રતાપથી ક્ષણમાં નિષ્ફળ કરીને, અંતે ગર્વવિહીન કરી શાક્ત-મતનો પરિત્યાગ કરાવી, કૃપાથી પોતાને શરણુ સ્વીકારી યથાપૂર્વ સાધુમાર્ગનો ઉપદેશ આપી સન્માર્ગમાં સમારોપીને, સર્વ સિદ્ધોને યથાઙ્ગિ દેશાંતરમાં વિચરવાની આજ્ઞા આપી, પોતે એકાકી ત્યાંથી નીકળી નવલખા નામના અદ્ભુત પર્વતને પામી તેની ઉપર ચઢીને, તેમાં અદૃશ્ય રૂપથી રહેલા, તીવ્ર તપમાં પ્રવર્તેલા, નવ લાખ મહાસિદ્ધયોગિઓને લાળીને, તેમણે વિનયથી લાવપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા થકા તેમને ઉચ્ચ તપનું ઉત્તમ ફળ આપવાની ઇચ્છા કરતાં પોતાના ક્ષરાક્ષરાતીત પરાતપર દિવ્ય રૂપનો પોતેજ આપેલી દિવ્ય દૃષ્ટિથી સાક્ષાત્કાર કરાવી પરમાનંદ પમાડીને, ત્યાં કાષ્ટ વિનાની અગ્નિજવાળા અને શીત જળના તથા ઉષ્ણજળના ફુંડને ભેતા થકા ત્રણ દિવસ રહીને, ત્યાંથી નીચે ઉતરી વડવાફુંડ તીર્થને પામી ત્યાં પૃથ્વીમાંથી વિના કારણે નિકળતો જળ

અગ્નિ અને વાયુનો સંઘ આશ્ચર્યથી બેતા થકા ત્રણ દિવસ રહ્યા. ત્યાંથી અગ્નિકોણને અભિમુખ હિંકતાં આગળ આવેલા ગંગાસાગરસગમમાં સ્નાન કરી ત્યાપણ ત્રણ દિવસ રહી, નાવથી સમુદ્રની ખાડી ઉતરી ચારે બાજુ સમુદ્રથી વિંટાએલા કપિલાશ્રમને પામ્યા. જેમાં સાંખ્યોના મુખ્ય આચાર્ય ભગવાન કપિલ મહર્ષિ લોકોના કલ્યાણમાટે તપ કરતા થકા રહેછે. ધર્માદિ અગે સહિત લક્ષ્મિયોગનું નિરૂપણ કરનારા તે કપિલમુનિને તે આશ્રમમાં બેઠને વર્ણુન્દ્ર મહાહર્ષને પામ્યા. પોતાને પરમેશ્વરની પેઠ પ્રેમથી પરિચર્યા આચરતા વર્ણુરાજને ઐશ્વર્યો ઢાઢી રાખ્યાં છે તથાપિ ધ્યાનયોગથી ‘આ સાક્ષાત્ નરાકાર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે’ અને ભણીને કપિલમહર્ષિએ તેમનું યથોચિત પ્રતિદિન આતિથ્ય કરવારૂપ સેવા કરી હતી.

વર્ણુરાજ તે તપસ્વિઓને પ્રિયતમ આશ્રમમાં એકમાસ રહીને આગળ આજ્ઞતાં જેમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું નિત્ય સાલિધ્ય છે એવી જગન્નાથપુરીમાં પધાર્યા. ત્યાં પ્રતિદિન પ્રભાતમાં સમુદ્રમાં અને ધન્દ્રલુપ્ત સરોવરમાં સ્નાન કરી, આશ્રિતોના ઉજ્જવન અર્થે અર્ચાવતારથી વિરાજમાન પતિતપાવન પુરુષોત્તમની દર્શન પૂજનાદિ પરિચર્યા આચરતા થકા બહુધાપણે ધન્દ્રલુપ્ત સરોવરની સમીપેજ નિવાસ કરીને રહ્યા. કળિરાજ બહુધાપણે પુણ્ય તીર્થક્ષેત્રને મક્કિન કરવા પુરુષોમાં પ્રવેશ કરી આમુરલાવ સપાદન કરી પોતાનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તાવે છે. આ કળિના સામ્રાજ્યને અનુસરનારા બહુ પુરુષો આ પુરીમાં નિવાસ કરી રહ્યા હતા. તેમાં કેટલાક વિપ્રેન્દ્રના પડદાથી તો કેટલાક આચાર્યના વેપથી તો કેટલાક મત્ર તત્ર ચંત્રના પારગતના વેપથી તો કેટલાક તપસ્વિદલથી તો કેટલાક બ્રહ્મવેતાની લાવનાથી આ જગતને ઠગતા થકા પરધન પરવનિતાના આહરણપરાયણ હતા દૈવી સપત્તિએ સપત્ર નરતો કોઈ વિરલોજ હતો. એ રીતે આસુ-રસમાજે પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પમાડેલો પુણ્ય તીર્થક્ષેત્રનો પરાલવ નિરીક્ષણ કરીને તેના પ્રશમન માટેજ પોતે પાંચ દિવસ રહીને ક્ષેત્રાંતરમા જવાની ઇચ્છાવાળા હતા તથાપિ બીજાપણુ બહુ દિવસો રહ્યા. આ વર્ણુ-વર્યનું દુષ્કર તીવ્ર તપ, વિપથવિરક્તિ અને આત્મારામતા આદિક ગુણો બેઠને નગરના જનો તેમને વિષે લક્ષિવાળા થઈ તેમના ચરણની પરિચર્યા-

પરાયણ થયા. આવો સમુત્કર્ષ નહિ સહન થતાં કેટલાક અસુરો ભગવાન સાથે વૈરાનુબંધ બાંધીને મારવા માટે વિવિધ ઉચ્ચ અભિદ્રોહોમાં પ્રવર્તતાં નિષ્ક્રમ મનોરથવાળા થઈ ગયા. માટેજ પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતા અંતઃસંતાપથી હૃદયમાં બહુ દાઝતાં ક્રોધના ઉચ્ચ વેગને નહિ સહન કરી શકવાથી ફરીથી ભગવાનના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્તતાં, તેમના તેજથી રોકાય ગયા હોય એમ થઈ સ્વપર વિજ્ઞાનનો વિલોપ થતાં બહુ ભ્રાંતિ પામી પરસ્પર વૈર બાંધીને પરસ્પર વિવિધ આયુધોથી પ્રહાર કરતાં પ્રાણે રહિત થઈ સર્વ ક્રોધ અસુરો ક્રમશઃ ભગવત્સકલ્પબળથી મરણ પામી ગયા. તેપછી દૈવી સંપત્તિના જનોનો સમાજ ભગવાન સમીપે પ્રતિદિન વધવા લાગ્યો. સદુપદેશથી અલ્પ કાળમાં તેમનું અતઃકરણ નિર્મળ કરતા ભગવાન તે પુરીમાં જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિની સમૃદ્ધિ વધારીને ધર્મપ્રતિષ્ઠાપન કરતા થકા દશ માસ નિર્ગમન કરી ત્યાંથી દક્ષિણ દિશાલિમુખે ચાલ્યા. ત્યાંથી નીકળેલા વહ્નિરાજ સેતુબંધ સીધાવતાં પ્રથમ આદિકૂર્મ તીર્થને પામીને, ત્યાંથી આગળ ચાલતાં કોઈ આવેલા ગહન વનમાં વિચરતાં માર્ગવશાત્ આવેલા માનસપત્તનમાં પ્રવેશ કરી ત્યાંના દૈવી સંપત્તિના સત્રધર્મારાજાએ 'આ કોઈ મહાપુરુષ છે' એમ જાણી આમહથી રાખતાં એકાંત સ્થળમાં કોઈ નિરાવરણ વેદિકા ઉપર નિવાસ કરી રહ્યા. ત્યાંના દૈત્યોએ ભગવાનને સ્વર્ગનના સંહારમાં હેતુ જાણીને હણવાનો ઉદ્દેશ કરતાં આખી રાત્રિ પાપાણની પુષ્કળ વૃદ્ધિ કરી. તેનો મોટો ઠગલો વેદીની ચારે બાજુ થયો. તેમાંથી એકપણ પથ્થરનો મહાપ્રભુને સ્પર્શમાત્રપણ થયો નહિ. આવું અદ્ભુત ઐશ્વર્ય દેખું તથાપિ ભગવાનવિષે દ્રોહભુદ્ધિનો નહિ ત્યાગ કરીને શત્રોધી હણવાની તૈયારી કરી ભેગા થઈ આવ્યા. આવું આશ્ચર્ય સાંઝળીને રાજ ભગવાન પાસે આવ્યો. ભગવાને મુમુક્ષુ રાજાને શ્રીકૃષ્ણનો સમાશ્રય કરાવ્યો. ભગવદ્દ્રોહી અસુરોને મહાપાપી જાણીને ભક્ત રાજાએ પોતાના દાઝણ સૈન્ય પાસે મારી નંખાવ્યા. ભગવાન 'પોતાના પાપથી પાપીઓનો પ્રણાશ થયો' એમ જાણી રાજાએ પૂજા કર્યાથકા ત્યાંથી વેંકટાદ્રિ પધાર્યા. ત્યાં શ્રીનિવાસ ભગવાનની સેવા કરી, શિવકાંચી વિષ્ણુકાંચીમાં જઈ શિવ વિષ્ણુનાં દર્શન કરી, ત્યાંથી કાવેરી નદીથી સમલંકૃત દિવ્ય શ્રીરંગ ક્ષેત્રમાં

આવ્યા. જે ક્ષેત્રમાં સ્વયં લગવાનું વામુદેવ અર્ચાવતારથી સર્વદા સાક્ષાત્ વિરાજે છે, જેમાં વિશિષ્ટાદ્વૈત સિદ્ધાંતના પ્રવર્તક નાથમુનિ યામુનમુનિ વિગેરે સર્વે પૂર્વાચાર્યો પરમપુરૂષની પરિચર્યાપરાયણ થયા હતા, તે ક્ષેત્રમાં નદીના તટમાં પૂર્વ દિશામાં કોઈ ઉપવનમાં નિવાસ કરી પ્રતિદિન કાવેરીમાં સ્નાન કરી શ્રીરંગનાથ લગવાનનાં દર્શન પૂજન કરતા થકા, શરણે આવેલા મુમુક્ષુઓને સદ્બોધ આપી, ત્યાંના કેટલાક વૈષ્ણુવાલાસોમાં ગુપ્તપણે રહેલા દુરાચારને શાસ્ત્રવાદથી ત્યાગ કરાવતા થકા બે માસ રહ્યા. ત્યાંથી ચાલતાં સેતુબંધને પામીને ત્યાં સમુદ્રસ્નાન કરી રામેશ્વરનાં દર્શન કરતા થકા બે માસ રહ્યા. ત્યાંથી મુંદરરાજ વિષ્ણુક્ષેત્રને પામ્યા. ત્યાંથી ભૂતપુરી પ્રત્યે પ્રયાણ કરતાં માર્ગવશાત્ આવેલા કોઈ મહાઘોર વનમાં વિચરતાં પાંચ દિવસ સુધી અન્ન જળને પણ પામ્યા નહિ. પાંચમે દિવસે સાયંસમયે એક સરોવર બેવામાં આવતાં તેમાં સ્નાન કરી શાલગ્રામની પૂજા કરી જ્યાં ત્યાંથી ચાર આણુવાકુળી લાવી તેને અગ્નિમાં શેષીને વિષ્ણુનૈવેદ્ય કરીને પછી પ્રસાદિ જમ્યા. તે તલાવને તીરે રાત્રિના અથમ પ્રહરપર્યંત રહીને ત્યાંથી આગળ હિંડતાં છઠે દિવસે મધ્યાહ્ને વનમધ્યે એક કુવો આવ્યો તેમાંથી કમંડળાવડે જળ કાઢી સ્નાનાદિ કર્મ કરી, કોઈ વડવૃક્ષ નીચે છાયાથી શીતળ, નવાં તૃણ જેમાં ઉમેલાં છે, માટે જાણે પાથરણું પાથર્યું હોય એવા પૃથ્વી પ્રદેશમાં બેસીને વિષ્ણુના પૂજનનો પ્રારંભ કર્યો. આવા અવસરમાં આકાશમાર્ગમાં લવાની સાથે વિચરતા લગવાનું લવ, પોતાના દેહની દિવ્ય કાંતિથી સમગ્ર વનને પ્રકાશ પ્રકાશ કરી દેતા, તપથી કૃશ-શરીર, મનુષ્યના અનુકરણથી ગૂઢશ્ચર્ય એવા હુમારાકાર પરમપુરુષને પેળીને મનમાં વિસ્મય પામી આકાશમાંથી ઉતરી કોઈ ન જાણે એમ વર્ણિરાજની લગવતપૂજનો પ્રકાર બોતા થકા ત્યાં રહ્યા. વર્ણિરાજ વિષ્ણુની અધ્યાદિકથી પૂજા કરી સ્નાનપાત્રમાં પધરાવી કમંડળાથી કાઢેલા નિર્મળ જળથી પુરૂષસૂક્ત પઠવાપૂર્વક સ્નાન કરાવા લાગ્યા. સ્નાન કરાવેલા જળની ધારા બહાર નહિ પ્રસરતાં ક્યાંક પ્રલીન થએલી બોધને ‘આ શું આશ્ચર્ય છે?’ એમ વિચાર કરી ‘તૃપાર્ત આ વિષ્ણુએ જ જળધારાનું પાન કર્યું છે’ એમ નિશ્ચય કરીને તેમની તૃપ્તા શમાવા ફરીથી કમંડળાવડે કુવા-

માંથી પાણી કાઢીને શાલ્યામ ઉપર અભિષેક કરવા લાગ્યા. જેમ જેમ અભિષેક કરે તેમ તેમ સમગ્ર જળ વિષ્ણુ ભગવાન પાન કરી લય. ફરીથી પણ પાણી કાઢીને અભિષેક કર્યો તેપણુ પાન કરી ગયા. પોતાના પરિશ્રમનો તો નહિ વિચાર કરતાં વિષ્ણુના પરિતોષણુ માટે પ્રવર્તતાં આ ભગવાન વારે-વારે જળ કાઢી લાવી અભિષેક કરવામાંજ તત્પર થયા. તેપછી સેવક વર્ણિના કોમળ અંગમાં પરશેવાના બહુ બિંદુઓ જોધને વિષ્ણુને મનમાં દયા આવતાં જાણે તૃપાએ રહિત થઈ ગયા હોય એમ અંતે અર્પણ કરેલી જળધારાને પોતાના અંગસંગથી પવિત્ર કરી જળચૂપણુથી વિરામ પામ્યા. તેપછી વર્ણિ વિષ્ણુને તૃપાએ રહિત થઈ ગએલા જાણીને, હવે એમને શું નૈવેદ્ય નિવેદન કરવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા. આ સમયે વર્ણિનો વિચાર જાણીને ભવે ભવાનીને કહ્યું કે-‘આ વર્ણિને જે કંઈ અન્નાદિ હોય તે વિષ્ણુનૈવેદ્ય માટે આપો.’ ભવાનીએ પણ વૃદ્ધ તપસ્વિની-વેપથી પાસે જઈ સાથવો આપ્યો. તેને લઈ જળમાં મિશ્રિત કરી વિષ્ણુને નૈવેદ્ય ધરી પછી મનમાં પ્રસન્ન થઈ પ્રસાદી સાથવો જમ્યા. તે વખતે પોતાની પાસે આવેલાં, વૃદ્ધ, તપસ્વિના જેવા વેપવાળાં, કોઈ અપૂર્વ દેહકાંતિથી સમગ્ર વનને પ્રકાશ કરતાં દંપતીને દેખીને વર્ણિએ વિનયપૂર્વક પુછ્યું કે-તમો કોણ છો? તમો આકૃતિથી તો કોઈ તપસ્વી જેવાં જણાઓ છો પણ અનુભાવથી તો અમાનુષ જેવાં જણાઓ છો. પછી ભગવાન ભવ પ્રસન્નગંભીર વાણીથી બોલ્યા કે-અમો ઉમામહેશ્વર આકાશમાં વિચરતાં હતાં. આ ગહન વનમાં નિર્ભયપણે એકાકી વિચરતા, પરિચહને યોગ્ય એવી પણ વયમાં સર્વ પરિચહે પરિવર્જિત, કોઈપણ અપ્રાકૃત ધ્વજસંજ્ઞાથી પ્રતાપથી અમો આદિકને આશ્ચર્ય પમાડતા, આયુષના પ્રથમ ભાગમાંજ આયુષના અંત-માંજ જેમ એમ સાવધાનપણે વનવિચરણમાં ઉત્સાહવાળા, જગતના ઉપકાર માટે અવતરેલા, પરમપુરૂષ આપને અવલોકીને આશ્ચર્યકૌતુ-કથી મનમાં બહુ ઉત્સાહ આવતાં આકાશમાંથી ઉતરીને આજ વૃક્ષાં-તરમાં અલક્ષ્ય આકારથી વર્તતાં થકાં તમોને મળવાની વાટ જોતાં હતાં. આ અવસર આવતાં આપની સગીષે આવ્યાં છીએ. જુવો અમારૂં અપ્રા-

કૃત સુંદર સ્વભાવસિદ્ધિ સ્વરૂપ. એમ કહીને તુરતજ અયોગિઓને દુર્દશ્ય, સમસ્ત મુરસુરોએ વંદનીય, પોતાના દિવ્ય રૂપથી ભવાનીસાથે પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. આ વર્ણી ભગવાને પોતાની આગળ પ્રકાશ કરેલું, અત્યાશ્ચર્ય સદાશિવ સ્વરૂપ દેખીને તુરત પ્રણામ કરી સમુચિત સ્તુતિથી સ્તુતિ કરી. પ્રસન્ન થએલા મહાદેવે વર વરવાળું કહેતાં દૃઢ વૈરાગ્ય માગ્યો. પછી શિવ શિવાએ અભિનંદન કરેલા વર્ણી તેઓ અંતર્ધાન થયા પછી તરતજ તે મહાવનને ઉલ્લંઘન કરવાનો સંકલ્પ કરી ત્યાંથી આલતાં ભૂતપુરીને પામ્યા. ત્યાં શ્રીરામાનુચાર્યનાં દર્શન પૂજન કરી, ત્યાંથી કન્યાકુમારી ક્ષેત્રને પામી ત્યાં ગૌરીનાં દર્શન કરી, કેરલ દેશમાં પદ્મનાભ ક્ષેત્રને પામી ત્યાં અનંતશયનમાં પદ્મનાભને પ્રણામ કરી, ત્યાંથી જનાર્દન ક્ષેત્રને પામી ત્યાં જનાર્દનને પ્રણામ કરી, ત્યાંથી આદિકેશવ ક્ષેત્રમાં આવ્યા, ત્યાં આદિકેશવને પ્રણામ કરી, ત્યાં શસ્ત્રધારી બે હજાર અમુરોનો ત્યાંના શ્રીહરિભક્ત રાજદ્વારા સંહાર કરાવી, ત્યાંથી વિવિધ વૃક્ષવૃંદથી વ્યાપ્ત મળયાચળમાં આવીને ત્યાં સાક્ષીગોપાળનાં દર્શન કરતા થકા સર્પથી વિટાએલા ચંદન વૃક્ષના વનમાં પાંચ દિવસ નિવાસ કરી રહ્યા. ત્યાંથી ઉત્તરાભિમુખે આલતાં ચંદ્રલાગા નદીને તીરે વિરાજમાન, અનેક ભક્તગણોએ સેવેલા પંઢરપુરને પામીને શ્રીવિઠ્ઠલ ભગવાનનાં દર્શન પૂજન કરતા થકા બે માસ રહીને, દૈવી છત્રોને પોતાના આશ્રિત કરી શ્રીવિઠ્ઠલજીને ભેટીને, ત્યાંથી દડકારપ્પમાં આવી તેની પ્રદક્ષિણા કરી, ગોદાવરી પાસે પંચવટીને પામી ગોદાવરીમાં સ્નાન કરી, નાસિકપુરને પામી ત્યાંથી ત્ર્યંબક ક્ષેત્રને પામી ત્યાં ત્ર્યંબકનાથનાં દર્શન કરી, ત્યાંથી તેજ ઉત્તરદિશાએ આલતાં તાપી નદીને પામી તેમાં સ્નાન કરી, ત્યાંથી આગળ આલતાં મહાનદી નર્મદાને પામી તેમાં સ્નાન કરી તેના પાવન તીરમાં વિચરી તેને ઉતરીને, ત્યાંથી સાગ્રમતી નદીને ઉલ્લંઘન કરીને લાલદેશમાં પ્રસિદ્ધ ભીમનાથ મહાદેવને નમસ્કાર કરી, ગોપનાથ મહાદેવને પામીને પંચતીર્થોને સ્નાનાદિકથી તીર્થરૂપ કરતા કરતા માંગરોળ પત્તનને પામ્યા.

એ રીતે તે તે તીર્થક્ષેત્રોમાં વિચરતાં તેમાં રહેલા અધર્મસર્ગનો સમુચ્છેદ કરતા, પાખંડી ગુરૂઓને સચ્છાત્ત્વસમત સવાદથી છતીને તેનાથકી

મુમુક્ષુઓની રક્ષા કરતા, તપ બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોને સ્વયં પાળીને ત્યાગીઓ તથા યાત્રાળુઓને વર્તવાની રીતિ બતાવતા, તે તે તીર્થક્ષેત્રોમાં રહેલા મુમુક્ષુઓને તત્વબોધ અને સદાચરણથી સમુજ્જવન કરતા, વિવિધ નદ નદી તીર્થોને તીર્થરૂપ કરતા, મનુષ્યોથી ન બની શકે એવાં તપો કરવાપૂર્વક ગઢન વનમાં વિચરતા એવા શ્રીનીલકંઠવર્ણાને ઘરચણી નીકળી માંગરોળ અંદરને પામતાં સાત વર્ષ એક માસ વીતિગયો. તે સમયમાં વર્ણિવરનું શરીર અતિશય કૃશ છે તથાપિ કોઈથી પણ ન પરાભવ થાય એવા અને સર્વના તેજનો પરાભવ કરનારા કોઈપણ દિવ્ય તેજથી ભૂતિમાન્ તપથીજ જેમ એમ અતિશય શોભતું હતું. તીર્થોની તીર્થતાને ફરીથી ઉજ્જવન કરતા આ નીલકંઠ ભગવાન્ તે માંગરોળ પત્તનથી નીકળી સંવત્ ૧૮૫૬ ના શ્રાવણમાસના કૃષ્ણપક્ષની પછી તિથિએ સંગવસમયે લોજપુરમાં પધાર્યા. તે પુરથી બહાર વર્તેલી કોઈ વાવ્યની પાસે સમસ્ત ઇન્દ્રિયોનો પ્રત્યાહાર કરી દ્વંદ્વતળમાં વિરાજમાન પરમપુરૂષ ઇષ્ટદેવ શ્રીરાધિકાકૃષ્ણનું દ્વંદ્વમાં ધ્યાન ધરતા થકા ત્યાં મુહૂર્તપર્યંત બેઠા. આવા અવસરમાં માધ્યાહ્નિક જ્ઞાનમાટે મુખાનંદ નામના સાધુવર્ય ત્યાં આવ્યા. તેમણે વાવ્યમાં જ્ઞાન કરી તેની પાસે ધ્યાનનિષ્ઠ થઈ બેઠેલા, અદૃષ્ટપૂર્વ દિવ્ય તેજે સંપન્ન, ઓગણીશ વર્ષની યુવા વયે સંપન્ન એવા નૈષ્ઠિક વર્ણિવરને નિરખીને મનમાં બહુ વિસ્મય પામી, ક્ષણમાત્ર વાટ બેઈ રહેતાં સમાધિમાંથી ઉઠેલા ભજવાનની સમીપે જઈ પ્રણામ કરીને પુછ્યું કે—આ પ્રથમજ વયમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય, અસાધારણ ઉચ્ચ તપ અને સિદ્ધ થયેલા અર્ધાંગ યોગથી સમસ્ત મુનિજનોને આશ્ચર્યસાગરમાં ડુબાડી દેતા થકા આ જગતમાં ભૂતિમાન્ જ્ઞાન-વૈરાગ્યનો રાશિ હોય ને શું ? એવા વિચરતા તમો કોણ છો ? તે પછી વર્ણિરાજ પ્રશંત ગંભીર વાણીથી જોડ્યા કે—કોઈ પૂર્વ યોગને લીધે કોસલ દેશમાં કોઈ વિપ્રવરના ઘરમાં જન્મ પામી, ભગવદ્ભક્તજનોના સમાગમની સ્પૃહાથી સ્વભાવથી અનુવર્તતા તીવ્ર વૈરાગ્યથી તપમાટે વિકટ વનમાં પ્રવેશ કરી, તેતે તીર્થ ક્ષેત્રાદિકમાં ફરતો ફરતો માર્ગપ્રસંગથી આ પ્રદેશમાં આવ્યોહું. તમને બોધને માંડે ચિત્ત ગદ્ગદ્ જોડ પામેછે, માટે હું મારું છે કે—સત્વગુણની સમૃદ્ધિ પામેલા, સત્પુરુષના કૃપાપાત્ર,

સાધુ સમાજમાં રહેલા, મુમુક્ષુ તમો છો. કયા ગુરૂના કૃપાપાત્ર છો તે હું
 જાણવા ઇચ્છું. આ પ્રકારે વર્ણીએ પુછ્યું એટલે સુખાનંદ બોલ્યા
 કે—અમારા ગુરૂ સૌરાષ્ટ્ર દેશને પવિત્ર ચરિત્રોથી પવિત્ર કરનારા, કૃષ્ણ-
 ભક્તિના પ્રવર્તક, પારમૈકાંતિક ધર્મપરાયણ, રામાનંદ નામથી પ્રખ્યાત
 છે જેમની બાહ્ય વિષયસંગે રહિત શુદ્ધ ભક્તિનિષ્ઠા તથા તીવ્ર વૈરાગ્ય-
 નિષ્ઠાને લાળીને ‘આ સાક્ષાત્ ઉદ્ધવજી અવતર્યા છે’ એમ ઘણા મહા-
 પુરુષો જાણે છે. આ અમારા ગુરૂ અયોધ્યામાં કોઈ કાશ્યપ ગોત્રના વિપ્ર-
 વરના વશમાં અવતરીને, આબાદ્યથી વર્તતા તીવ્ર વૈરાગ્યના વેગથી ઘરનો
 ત્યાગ કરી, તેને પ્રદેશમાં તપસ્વિઓના મડળમાં નિચરતા કોઈ આત્માનંદ-
 નામના યોગિરાજને પામીને તેમના થકી જન્મસિદ્ધ યોગમાર્ગનું અનુ-
 સ્મરણ કરી લઈ, શ્રીકૃષ્ણનાં સાક્ષાત્ સદર્શન ઇચ્છતાં તે યોગિની દેવળ
 નિરાકાર આત્મજ્યોતિષરાયણતા જાણી, સાકાર શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર
 કરાવે એવા પરમ ગુરૂનો લાભ ન થતા અતરમાં અત્યંત ઉદ્વેગ પામી
 તે ગુરૂનો ત્યાગ કરી, શ્રીરંગ ક્ષેત્રમાં જઈ અર્ચારૂપથી સદાય વિરાજમાન,
 ભક્તિમાર્ગના પ્રતિષ્ઠાપક, વિશિષ્ટાદ્વૈતસિદ્ધાંતના પ્રવર્તક, ‘નિર્ગુણ નિરા-
 કાર કોઈ દેવળ તેજમાં લય પામવો એજ પરમ પુરુષાર્થ છે’ એમ માન-
 નારાઓના અસદુપદેશોને સચ્ચાત્સમત સંવાદથી અડન કરીને, ભવ-
 દાવાનળથી દાગતા પોતાના આશ્રિતોને પરમાનંદમય પરમપુરુષના ચરણા-
 રવિંદના સુધારસનો આસ્વાદ આપતા એવા ભગવાન્ શ્રીરામાનંદ-
 આર્યને પ્રણામ કરી, તેમના ચરિત્રમય પ્રપન્નામૃત પ્રબંધને સાંભળીને તે
 ગુરૂરાજનેજ સાક્ષાત્ કરવાની કામનાથી કાવેરીમાં પ્રતિદિન સ્નાન અને
 શ્રીરંગનાથનાં દર્શન પૂજન કરતા થકા શ્રીલાખ્યકાર ગુરૂવરનીજ વારવાર
 એકાગ્ર ચિત્તથી લાવના કરતા અદ્ય કાળમાં સમાધિમાં તેમનો સાક્ષાત્કાર
 પામી તેમના થકી અષ્ટાક્ષર મન્ત્રરાજને પામીને, તેમણે સર્વત્ર સ્વસિદ્ધાંત
 સ્થાપવાની અને શિષ્યજનોના સમુજ્જવનની આસા આપતાં પ્રહર્ષ પામી,
 ગુરૂપદિષ્ટ અર્થોનેજ તેને મુમુક્ષુઓને ઉપદેશ કરતાં પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ
 પામતી શ્રીવૈષ્ણવ શિષ્યમડળીથી વિદ્યાતાં, કેટલાક અસૂયાળુઓએ પ્રતિ-
 દિન પીડા પમાડતાં ચિત્તમાં વિક્ષોભ કરનારા તે પ્રદેશનો પરિત્યાગ કરી,

વૃંદાવનમાં આવી પરા પ્રીતિથી પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણનું નિરંતર નિધ્યાન કરતાં
 યોગથી ઉઘડી ગએલી દૃષ્ટિથી વારેવારે શ્રીકૃષ્ણને ભાળતાં મન વાણીને
 અગોચર કોઈ આનંદનો અનુભવ કરતાં અલ્પ કાળમાં શ્રીકૃષ્ણનું સાક્ષાત્
 સંદર્શન પામી બહુ કાળનો મનોરથ પરિપૂર્ણ થતાં પોતાને કૃતાર્થ માનીને,
 સર્વદા શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદની પરિચર્યાપરાયણ પરમભાગવતોનાં સંદ-
 ર્શન-સમાગમ મુખની સ્પૃહાથી તેતે પુણ્ય તીર્થ ક્ષેત્રોમાં વિચરતા થકા
 અનેક મુમુક્ષુ આશ્રિતોને તત્ત્વોપદેશથી સમુજ્જીવન કરતા થકા ભગવાન્
 શ્રીકૃષ્ણે સદા સાક્ષાત્ નિવાસ કરેલી દ્વારકાપુરી પ્રત્યે આવીને, શ્રીકૃષ્ણની
 સેવા કરતાથકા કેટલોક કાળ રહીને, સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં વિચરી, તેતે દેશમાં
 મુમુક્ષુઓને અમૃતમય સદુપદેશથી પરમાનંદ પમાડતા થકા, અનન્ય શ્રી-
 કૃષ્ણ ભક્તિથી પોને નિત્ય તૃપ્ત હોઈ અમો સર્વે ચરણસેવકોને સમુજ્જીવન
 કરીને હમણાં ભુજનગરમાં વિરાજે છે. તે રામાનંદ સદ્ગુણના ચરણકમળના
 આશ્રયવાળા, સર્વ ધણિયાએ રહિત એવા અમો સાધુઓ તે ગુફાની આજ્ઞાથી
 અત્ર રહ્યા છીએ, શ્રીસ્વામિના અમો સર્વ સેવકોમાં મુક્તાનંદ મહામુનિ
 મુખ્ય છે. આ મુનિ અષ્ટાંગ યોગમાં ખાર પામેલા, વિજ્ઞાન વૈરાગ્યના
 નિધિરૂપ, તમારા જેવાઓના સમાગમની સ્પૃહાવાળા આ પુરમાં વર્તે છે.
 જે આપને એમના આશ્રમમાં આવવામાં કશો અટકાવ ન હોયતો હમણાં
 મારી સાથે આવો અને જે કાંઈ અટકાવ હોય તો તે મહામુનિ આપની
 પાસે આવશે. આણું મુખાનંદ સાધુનું સત્ય વિનયમધુર વચન સાંભળીને
 વહ્નિરાજે બહુ ઉત્સાહથી કહ્યું કે-અમો કદાપિ મામ નગરમાં પ્રવેશ કરતા
 નથી. વનવાસમાંપણ નિત્ય નવાનવા વૃક્ષતળે વાસ કરતા આવ્યા છીએ.
 તથાપિ મારે સત્સમાગમની મોટી સમુત્કંઠા વર્તે છે તો તમારા વચનથી
 ‘સાધુમંડળના આભૂષણભૂત ભક્ત યોગિરાજનો સમાગમ એજ નિઃશ્રેયસનું
 મુખ્ય સ્થાન અને તપનું પરમ ફળ છે’ એમ માનીને નગરઆમમાં નહિ પ્રવેશ
 કરવાના નિયમનો આજ ત્યાગ કરી ગામમાંપણ તમારી સાથે પ્રવેશ કરવા
 ઇચ્છું છું. એમ કહીને તુરતજ ઉઠીને મુખાનંદ સાધુ સાથેજ તેમના નિવા-
 સાશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો. મુક્તાનંદ મહામુનિ પોતાના આશ્રમમાં પ્રવેશ કરતા,
 મૂર્તિમાન્ તપનો સંચય હોય ને શું? મૂર્તિમાન્ તેજનો રાશિ હોય ને શું?

મૂર્તિમાન આનંદનો પુંજ હોય ને શું? મૂર્તિમાન પરમ ધર્મ હોય ને શું? એમ શોભતા, તપ તીર્થાટનથી કૃશ શરીરવાળા, અતિમાનુષ પ્રતાપથી તમામ તેજસ્વિઓને તિરસ્કાર કરતા એવા વર્ણિવરને જોઈને તત્કાલ ચિત્તમાં બહુ વિસ્મય પામી સ્વયં સન્મુખ જઈ યોગ્ય અભિનંદન કરી અંદર આદરથી લઈ જઈ કૃશણ પુછીને સમુચિત સત્કાર કરી, અતિથિસત્કાર સ્વીકાર્યા પછી તેમના વિશેષ વૃત્તાંતની જાણાસાથી એકાંત પ્રદેશમાં તેમની સાથે બેઠા. અવસર આવતાં ભગવાને મુક્તાનંદ મુનિને તત્ત્વજ્ઞાન પુછતાં તેમણે આત્મા, પરમાત્મા, પ્રકૃતિ, ઈશ્વર, અને બ્રહ્માનું સ્વરૂપ યથાર્થપણે સ્પષ્ટતાથી સંગ્રહમાં કહ્યું. એ રીતે મુનીન્દ્ર વર્ણુન્દ્ર બંને પરસ્પર પ્રશ્ન અને વ્યાખ્યાનથી પરમાનંદને પામ્યા. મુક્તાનંદ મુનીન્દ્રે વર્ણુન્દ્રનો શ્રીકૃષ્ણવિષે પરમ પ્રેમાનુબન્ધ જાણીને અત્યંત હર્ષ પામી, શ્રીરામાનંદસ્વામિની શ્રીકૃષ્ણવિષે પરાભક્તિ, સમાધિમાં થતો શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર અને સ્વામિની પ્રસન્નતા થાય તો શ્રીકૃષ્ણસાક્ષાત્કાર અતિસુગમ થાય એ સર્વે નિવેદન કર્યું. તે પછી વર્ણુ ભગવાન 'આ સ્વામીશ્રી શ્રીકૃષ્ણેકશરણુ, તેમના સાક્ષાત્કારવાળા, સંસારભય શમાવામાં સમર્થ ગુરુવર છે' એમ નિશ્ચય કરીને, પિતા ધર્મદેવનું વચન સ્મરણમાં લાવી 'એજ આ રામાનંદ સદગુરુ છે' એવો વિનિશ્ચય કરી, ભુજનગરથી તેમની આવવાની વાટ જોતા થકા મુક્તાનંદજીના વચનથી નિર્માનપણે સાધુસેવા કરતા થકા બે માસ ત્યાંજ નિવાસ કરી રહ્યા. બે માસ વીતી જતાંપણુ શ્રીસ્વામી નહિ આવવાથી અંતરમાં અત્યંત ઉદ્વેગ પામતાં તેમના ચરણની સેવામાં તીવ્ર ત્વરા થતાં તેજ ક્ષણમાં શ્રીસ્વામી પાસે જવાની વાંછાથી મુક્તાનંદમુનિને પુછ્યું કે-એ માસતો વીતી ગયા પણ શ્રીસ્વામી તો અઘાપિ આવ્યા નહિ. તેમના ચરણની સેવા વિના હવે હું ક્ષણમાત્રપણુ અત્ર રહેવા સમર્થ નથી તો મને ત્યાં જવાની આજ્ઞા આપો. 'આ વર્ણુનો અભિનિવેશ અનિવાર્ય છે' એમ જાણીને તેમજ શરીરની અતિશય કૃશતાપણુ લક્ષમાં લઈને અને જવાના માર્ગની દુર્ગમતાનો પણ વિચાર કરી, તેમના મનનો ખેદ શમાવા વાસ્તે ધીમેથી મૃદુ મધુર વાણીથી મુનિએ કહ્યું કે-હે તાત ! માર્ગ દુર્ગમ છે. તમારી તનુ તપવી

કૃશ છે, શ્રીસ્વામી પખવાડીયાની અંદર આવશે. હું હમણાં તમારા વૃત્તાંતનો લેખ લખીને મોકલું છું. તમોપણ તમારી સમુત્ક્રા સૂચવનારો લેખ લખીને આપો તેપણ હું સ્વામીપ્રત્યે મોકલીશ. આ પ્રકારે આશ્વાસના આપતાં જવાના અભિનિવેશ થકી નિવૃત્તિ પામીને તેમની આવવાની વાટ જોઈ રહ્યા. શ્રીસ્વામીતો મુક્તાનંદમુનિએ મોકલેલા લેખથી વૃત્તાંત જાણીને ભગવાનના લેખથી તેમની પોતાના દર્શનની તીવ્ર ત્વરા નિશ્ચય કરી તુરત ત્યાંથી નીકળવાના અભિનિવેશવાળા હતા પરંતુ ભુજનગરના હરિજનોના મનોરથને અનુસરવાથી ત્વરાને રોટીને ‘અમો અત્પ દિવસોમાં આવીશું’ એમ સંદેશો લાવનાર મયારામ વિપ્રમુખથી મુક્તાનંદ મુનિને જણાવીને, કેટલાક દિવસો વીતતાં ત્યાંથી નીકળીને શિષ્યમહાળથી વિટાઈને ફરતા ફરતા પિપળાણા ગામમાં આવીને, પોતાના અનન્ય ચરણસેવક નૃસિંહ નામના વિપ્રવર્ધના ઘરને પાવન કરતા થકા પોતાના આવવાના સમાચાર લઈ જનારો કોઈ દૂત મુક્તાનંદસ્વામીની સમીપે મોકલાવ્યો. દૂતના મુખથી ‘શ્રીસ્વામી આવ્યાછે’ એવું વચન સાંભળીને તત્ક્ષણ પ્રહર્ષ પામેલા મુક્તાનંદએ ભગવાનને કહ્યું કે-જેમના ચરણારવિંદના સેવારસ થકી ખીન્નું કાંઈપણ આપણને મુખમાટે નથી, જેમનાં દર્શનની આકાંક્ષા વાળા તમો તેમના સમાગમ વિના ક્ષણ કાળને પણ સહસ્ર દિવસ વીતી ગયા એમ માનોછો, તે આ આપણા સ્વામી અહીંથી બહુ દૂર નહિ એવા પિપળાણા પુરમાં આપણા અનુગ્રહ અર્થે પધાર્યા છે તો અહીંથી હમણાંજ આપણે ત્યાં જવા નીકળીએ. તેપછી ભગવાન કર્ણુમાર્ગને મુખ કરનારા શુભ સમાચાર સાંભળીને મુક્તાનંદમુનિસાથે લોજપુર થકી નીકળ્યા. તેમની પાછળ ખીલપણ સાધુઓ નીકળ્યા વેગથી માર્ગને ઉલ્લસન કરી નદીને ઉતરીને પિપળાણા પુરમાં પ્રવેશ કર્યો. સંવત્ ૧૮૫૬ ના જ્યેષ્ઠ માસના કૃષ્ણપક્ષની દ્વાદશી તિથિએ પૂર્વાહ્નમાંજ નરાસિંહ વિપ્રના ઘરમાં સલામાં રહેલા દિવ્ય સિંહાસનમાં વિરાજમાન, અનન્ય મનના નિજચરણસેવકોએ પૂજા કરેલા, આજ્ઞાની વાટ જોઈ રહેલા ખાનગી સેવકો જેમના વદનારવિંદ સામુ નિર્મિમિષપણે નિહાળી રહ્યા છે, સદુપદેશરૂપ સુધારસના આસ્વાદલોભને લીધે ‘હું પહેલો પહેલો’ એવા વેગથી આવતા જણામુ જનના

સમાજની જેમના સમીપમાં અત્યંત સીધા વર્તે છે, અમૃતમય મધુર વા-
ણીથી ભવદાવાનળથી દુરંત દાઝતા જનોને પ્રશાંતિ પમાડતા, લોચનગોચર
થતી પ્રશાંત ગંભીર આકૃતિથી જ જોનારા જનોને તુરંત જ સત્વગુણની સમૃ-
દ્ધિ સંપાદન કરી આપતા, અનેક શિષ્ય પ્રશિષ્ય મંડળથી વિટાએલા એવા
પ્રૌઢાકૃતિ ગુરુવરને નિરીક્ષણ કરીને મુક્તાનંદાદિ સર્વકોષએ તત્ક્ષણ ઉત્પન્ન
થએલા ભક્તિભારથી મસ્તક નમાવીને નમસ્કાર કર્યો. માનવભાવનું અનુક-
રણ કરતા ભગવાનપણુ પ્રેમરસપરિપૂર્ણ અંતઃકરણ, નિશ્ચળ નેત્ર અને ભક્તિ-
ભારથી નમાવેલા મસ્તકે યુક્ત થઈ ગુરુચરણકમળમાં પોતાના કરકમળ
જોડીને પૃથ્વીઉપર દંડની પેઠે દેહને પાડીને સાધાંગ પ્રણામ કરવા લાગ્યા.
રામાનંદમુનિ પ્રણામ કરતા શ્રીહરિકૃષ્ણને એકદમ સામા ઉડીને પ્રણામના
પરિશ્રમથી વારેવારે વિનિવારણુ કરી, આદરથી આલિંગન કરી, પોતે આસ-
નમાં બેસીને પોતાના આસન પાસે જ વાળુને બેસવાનું કહી, ઊભા મુક્તાનં-
દાદિ મુનિ વિગેરેને યથાયોગ્ય બેસવાનું કહી તે સર્વે યથોચિત બેસી જઈ
સહામાં આશ્ચર્યદર્શન બાળયોગીન્દ્ર સામી એકાગ્ર દૃષ્ટિવાળા થતાં શ્રી-
સ્વામી બાળયોગીન્દ્ર પ્રત્યે બોલ્યા કે—તમોએ જન્મથી અલંકાર કરેલો
વંશ તથા દેશ પવિત્ર જ હશે એમ માનીને તેને બાણવા ધમ્મિહું. તમારી
તપમાં જ દૃઢ નિષ્ઠા છે એતો આકૃતિથી જ જણાય છે, પરંતુ તે કેટલા કાળે
સિદ્ધ થઈ છે તે બાણવા ધમ્મિહું. તમો આત્મારામ અને પૂર્ણકામ છે
એટલે અમારા સમાગમની સ્પૃહાથી બહુ દિવસ અત્ર નિવાસ કરી રહેવાની
જરૂર નથી. એ રીતે ગુરુવરે કહ્યું એટલે ભગવાન બોલ્યા કે—કોસલ દેશમાં
છપૈયા પુરમાં સામવેદી હરિપ્રસાદ વિપ્રથકી જન્મ પામીને કોઈ સારા
સદ્ભાગ્યવશાત્ બાલ્ય વયમાં જ તીવ્ર વૈરાગ્યવેગથી વનમાં પ્રવેશ કરી
તપ કરતાં થકાં મહાત્માઓના સમાગમપ્રભાવથી યોગૈશ્વર્યને પામીને,
હિમાદ્રિને આરંભીને ભૂમિમાં અનુક્રમથી ફરતો ફરતો આ દેશમાં આવ્યો
હું. યદ્યપિ મને તેતે સમયે આશ્ચર્યરૂપ અખંડ નિર્ગુણ દેહવિભક્ષણ વિજ્ઞા-
નમય જન્મમરણ રહિત અદ્વિતીય સંપન્ન એવા આત્મજ્યોતિનો સાક્ષાત્કાર
વર્તે છે, પરંતુ જેમાં માફ ચિત્ત અત્યંત અનુરક્ત વર્તે છે, જે ત્રિલોકીમાં
અંતર્યામિપણે અનુપ્રવેશ કરી સર્વને ધારણ કરનારા અવ્યય ઈશ્વર છે,

જે ઉત્તમ પુરૂષને પરમાત્મા કહેછે, જે ક્ષરાક્ષર થઈ ઉત્તમ છે, જેને લોક વેદમાં પુરૂષોત્તમ કહેછે, જે પરાવરનાં દર્શન થતાં હૃદયમંથિ બેદાઈ બળ્ય છે. સર્વ સંશયો છેદાઈ બળ્યછે અને સર્વ કર્મોનો સંક્ષય થાયછે, પરમાનંદમય, જેની સમસ્ત જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ પ્રલયરૂપ લીલા છે, એવા શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર થતો નથી. તેમના સાક્ષાત્ દર્શનની સ્પૃહાથી હું આપની પાસે આવ્યો છું, આવું વાર્ણિવર્યનું વચન સાંભળીને સ્વામી બોલ્યા કે—અહુ યોગિજનો પોતાના આત્માથકી બીજને બહુધાપણે જોતાજ નથી, કેમકે તેઓ વિજ્ઞાનઘન, આશ્ચર્યરૂપ, દુઃખરહિત આત્મામાંજ વ્યાસકત યોગદૃષ્ટિવાળા હોઈને સર્વના સાચા સખા, સદાય સમીપેજ રહેલા, સર્વભૂતોના સત્ સુહૃત, સર્વકર્મસમારાધ્ય, અપરિમિત આનંદમય, પરમાત્મા પરમપુરૂષ શ્રીકૃષ્ણનેતો ભુલીજ બળ્ય છે. દુર્લભ દૈવી સંપત્તિને પામેલા આપની આ અભિરૂચિ સમસ્ત જગતના ઉજ્જવન અર્થે અલં છે. તમારા જેવા પુછનારા અને શ્રોતાઓ જગતમાં સુદુર્લભ છે. તમારા જેવાની અમો બહુ દિવસથી સ્પૃહા કરતા હતા, તે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા કેવળ યોગ-માર્ગથી ગમ્ય નથી પરંતુ હે તાત ! અનન્ય ભક્તિથીજ તત્ત્વતઃ જાણી, જોઈ, પ્રવેશ કરી શકાય છે. તે પરમાત્મા જેવા સ્વરૂપ સ્વભાવવાળા છે તેવાતો ભક્તિથીજ તમો મથાર્થપણે જાણો. માટે તમો અમારી પાસે કેટલોક સમય સ્થિતિ કરી રહો. કોઈ અવસરે મનોરથની સિદ્ધિ પામશો. આ પ્રકારે કહ્યું તેપછી વાર્ણિરાજ સ્વામીની પરિચર્યાતત્પર થઈ તેમના પ્રસાદની વાટ જોતા થકા મુક્તાનંદાદિકે આગળ કયાં થકા કેટલોક સમય ગુરૂની આજ્ઞાના અનુપાલનથી, કેટલોક સમય આત્મધ્યાનથી, કેટલોક સમય પોતાને અનુસરનારાઓને તત્ત્વબોધ આપવાથી, કેટલોક સમય યોગાભ્યાસ કરવા ઈચ્છતા મુનિઓને યમ-નિયમ-આસનાદિ યોગનાં અંગોના ઉપદેશથી તો કેટલોક સમય શ્રીકૃષ્ણના અનુસ્મરણથી નિર્ગમન કરતા થકા સ્વામી પાસે સ્થિર ચિત્તથી રહ્યા. તેપછી રામાનંદસ્વામી કોઈ વખતે વાર્ણિનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવા પ્રતિદિન શ્રીકૃષ્ણના સમારાધન સમયે પુષ્પાદિ પૂલપદાર્થો તૈયાર કરી રાખવાના કામમાં તેમની યોજના કરી. વાર્ણિપણ આજ્ઞાને અનુસારે પૂલના અવસરમાં આદરથી ધૂપ દીપાદિ

તેતે ઉપચારનાં પદાર્થો તૈયાર કરવામાં તત્પર થઈ તેમની અનુવૃત્તિને અનુકૂળ પરિચર્યા આચરતાં ગુરૂના પ્રસાદના પ્રથમ પાત્ર થયા. તેપછી ગુરૂવરે પોતે અર્પણ કરેલા તેતે પુષ્પાદિ ઉપચારોને પોતાના લોચનગોચર થઈ સાક્ષાત્ સ્વીકારતા પરમપુરૂષ શ્રીકૃષ્ણનો પોતાની પાસે વર્તતા, પૂજન-પદાર્થો લાવી આપવામાં વ્યથે હાથવાળા, પોતાની પરિચર્યાપરાયણ અને શ્રીકૃષ્ણમાંજ એક નિમગ્ન મનવાળા બાળયોગીન્દ્રને સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો. વર્ણી ભગવાન્ સર્વના મનોનયનને હરનારા દિવ્ય રૂપવાળા, દિવ્ય પીતાંબર પહેરી રહેલા, બહુ દિવ્ય આભૂષણો ધારી રહેલા, આનંદમય, અક્ષરાતીત, મુનિજનોના મનના નિવાસસ્થાનભૂત એવા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણને સાક્ષાત્ નિરીક્ષણ કરીને તત્કાળ કોઈ સ્વભાવસિદ્ધ પરમાનંદમાં નિમગ્ન થઈ ગયા. તેપછી વર્ણિની કૃષ્ણદીક્ષામાં અભિરૂચિ થતાં ઉત્તમ અધિકારી થએલા બળી સ્વામીએ અવસર આવતાં સંવત ૧૮૫૭ ના કાર્તિક-શુકલ એકાદશીએ મહોત્સવસાથે યથાનિધિ મહાદીક્ષા આપી મંત્રાપદેશ કરી દીક્ષાના અંગભૂત ધર્મોનો ઉપદેશ કરી દીક્ષાના અંગભૂત સહજનંદ નારાયણ-મુનિ એવાં સાર્થક નામો આપ્યાં. આ સમયે નારાયણમુનિ વર્ણિનાં ચિહ્નોથી જેમ શોભતા હતા તેમ મહાદીક્ષાનાં ચિહ્નોથી વિશેષપણે શોભવા લાગ્યા. રામાનંદસ્વામીએ તે સમયને સમારંભીને પોતાના સંપ્રદાયની સંપ્રતિષ્ઠા આ વર્ણિવર્ચદ્વારા સંપાદન કરવા પોતાના સમસ્ત શિષ્યોની અપેક્ષાએ વર્ણિમાં વિશેષપણે લાવબધ આંધ્યો. તેપછી સ્વામીશ્રીરૈવતાચળની તલેટીમાં રહેલાં તેતે ગામોમાં રહેલા નિબજિત જનોના કહ્યાણુમાટે નારાયણમુનિની સાથેજ વિચરતા થકા તેમને આગળ રાખી ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિનો ઉપદેશ શિષ્યોને બે વર્ષ આપતા આપતા જેતપુરમાં આવ્યા. ત્યાં સ્વામિના મનમાં એવો દૃઢ નિશ્ચય થયો કે—આ સહજનંદસ્વામી મારા સર્વ શિષ્યોને ગુણથી તથા વિનય સંપદાથી ઉત્તંબન કરીને શોભેછે. એમના જ્ઞાન વૈરાગ્યની પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ થતી જાયછે. ક્યારેયપણુ સત્યથી ચલાયમાન થતા નથી. અપકારિઓનાપણુ દુઃખને સહન કરી શકતા નથી. પરનેમાટે આવી પડેલા કલેશને સહન કરેછે. બીજાએ કરેલા અસહ્ય અપરાધોનેપણુ સહન કરેછે. યાચકોને યાચનાથકીપણુ અધિક આપેછે. અપકારિઓનોપણુ ઉપ-

કારણ ચિત્તવે છે. એમનું મન વાણી અને કાયનું સરલપણું એકરૂપનું વર્તે છે. વિપયોની સન્નિધિમાપણુ ક્ષોભ પામતા નથી શમ દમાદિકપણુ સ્વાભાવિક વર્તે છે સર્વ સદ્ગુણના દૂષણરૂપ માનકલંકથી કલકિત થતા નથી, ધર્માનુષ્ઠાનમાં અભિનિવેશ ન ચલાયમાન થાય એવો છે. લક્ષ્મિરસાસ્વાદતો અસાધારણ છે. સમાધિ સુધીની યોગસિદ્ધિ સહજ છે. માટે આજ આચાર્યપદને લાયક છે આવો નિશ્ચય કરી, સલામાં પોતાના અનન્ય શિષ્ય સુજ્ઞાનદાદિ સમસ્ત ત્યાગીઓ અને શૃદ્ધસ્થોને સાંભળતાંજ ભગવાનને કહ્યું કે—અમારૂં વચન ઉલ્લંઘન કરવા યોગ્ય નથી અમારા સમસ્ત શિષ્યોમાં આપ અથણી છો તમારા કરતાં જ્ઞાનાદિગુણથી કોઈ પણ અધિક નથી. આ સસારસાગરમાં હુએલા જનોનો ઉદ્ધાર કરવામાં તમોજ સમર્થ છો આટલો કાળ યથાકથચિત્ત ધારણ કરી રાખેલો આ સુમુક્ષુ મનુષ્યોના ઉપયોગનો પારમૈકાતિક ધર્મપ્રવર્તનો લાર હવે આપને વિષે આરોપણ કરવા ઇચ્છું છું. આતું ગુરુવરનું વચન સાંભળીને ભગવાન બોલ્યા કે—હે સ્વામિન! આપનું આજ્ઞાવચન ન ઉલ્લંઘન થાય એ વાત ખરી છે પણ તેને જે લાયક ન હોય એવાને કહેલો તેનો નિયોગ અર્થને માટે કેમ થાય? હું બાળક આ લારમાટે સમર્થ નથી મનેતો આપના ચરણની સેવાજ સદાય રૂચે છે. તમારા જેવા બે ગુરુ મળે તો હવિતપર્યત તેમના શિષ્યભાવમાંજ પરમ શ્રેય માનું છું, કેમકે તેમની આજ્ઞામાં વર્તતાં ક્યારેયપણુ ધર્માદિક થકી પ્રસ્ખલનો પ્રસંગ આવેજ નહિ આજ્ઞાપણુ તત્ત્વદર્શી હિતતત્પર ગુરુવરની છે સ્વયં ગુરુ આત્મજ્ઞાનરૂપ દીપથી અજ્ઞાન અધકારને દૂર કરીને શિષ્યની દૃષ્ટિનો તત્ત્વાર્થમાં તેતે સમયે પ્રવેશ કરાવે છે અને પોતે ધર્માચરણ કરી શિષ્યોને કલેશ વિના ધર્મોનું શિક્ષણ આપે છે. તો એવી રીતે આચાર્ય કૃપાના પ્રવાહરૂપ આજ્ઞાને વશ વર્તવું એજ શાવજીવ શ્રેયમાટે છે. બે મહાભાગ્ય હોય તોજ તે મળે વળી આ આચાર્યપદ ઉપર બેસવું તે અત્યંત કઠિન છે. કોઈ તત્ત્વદર્શી ગુરુ જનવર્ણત વનમાં એકાંતમાં રહીને, સસારદાવાનળથી લયભીત થઈ શૃદ્ધનો ત્યાગ કરી, સસારતાપને શમાવનારા ગુરુને જોતીને શરણે આવી ઉપદેશની વાટ ભેઈ રહેલા શિષ્યને તત્ત્વનો બોધ આપી પરમાત્માના મનનાદિ માટે સ્વયં એકાંતમાંજ રહે-

વાની રૂચિવાળા હોવાથી તેનેપણ એકાંતવાસની અનુસા કરે, આ એક પ્રકારના ગુરૂ છે. આવા ગુરૂને કશા બાહ્ય સંગનો પ્રસંગ નથી. તેમ તેમણે કરેલી પ્રવૃત્તિની અધિકતા નથી કે જેથી પ્રામાદિક વિક્ષોભનો આરેક પ્રસંગ આવે. બ્રહ્મવિદોમાં અત્રેસર રૈકવ નામના મુનિએ બનશ્રુતિ રાત્રની મુંમુક્ષા પરીક્ષા કરવા પ્રવૃત્તિ જેમાં અધિક છે એવા ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો હતો, પરંતુ આતો પરબ્રહ્મમાં પ્રવેશ કરી સર્વ જગતને તદાત્મક બેતા થકા જળમાં કમળની પેઠે બાહ્ય ગુણોથી નહિ લેપલેશ પામીને વર્સા હતા. આવા બ્રહ્મવેદાને આ ઘટતું આવે. બે અનિષ્પન્નને આવો પ્રસંગ આવે તો તેની કશી સ્થિતિજ રહે નહિ. ગુરૂપદનો બીજો પ્રકાર એવો છે કે- પોતે બ્રહ્મનો યથાર્થ સાક્ષાત્કારવાળા હોઈ પ્રશાંતતાપત્ર્ય હોઈને સંસાર દાવાનળથી અતિશય દાઝતા જનોને બેવામાત્રક્ષી મનમાં અત્યત દયા લાવીને પોતાને અપ્રિય એવી પણ બાહ્ય પ્રવૃત્તિની અધિકતાને અગીકાર કરીને, સમય આવતાં તેને જનોને તત્ત્વહિતનો બોધ આપીને તેમના ઉદ્ધાર-માટે પ્રયત્ન કરે. પુષ્કળ પ્રવૃત્તિમાંપણ નિર્લેપપણે રહી પ્રાર્થે પ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તે. આવા હોય તે તો સમસ્ત જગતના હિતમાટે અવતરેલા પરમપુરૂષજ હોવા બેધએ. આવા ગુરૂને તો વિવિધ જનસમાજના સમાગમનો બહુ પ્રસંગ આવ્યાજ કરે. ભરતજ નિષ્પન્ન યોગી હતા તથાપિ મૃગલાના બાળકના દયાવશાત્ થએલા પ્રસંગમાત્રથી બીજા જન્મને પામ્યા હતા તો બીજાઓની તો વાતજ શી ? માટે આવા સ્ત્રીધનાદિકના પ્રસંગમય આચાર્યપદમાં હું શી રીતે યોગ્ય થઈ, માટે મને તો આપના ચરણની પરિચર્યાજ સર્વદા રૂચે છે. આ વચન આપની આજ્ઞાને ઉલ્લંઘન કરનાર છે તથાપિ મારા અધિકારને અનુરૂપ છે તો તમો ક્ષમા કરો. આવું વિરક્ત વાહિરાજનું યુક્તિયુક્ત વિનયમધુર વચન સાંભળીને સ્વામીએ કહ્યું કે-‘એવા તો લોકહિત માટે અવતરેલા પરમપુરૂષજ હોવા બેધએ’ એમ બે તમો કહો છો તે સત્યજ કહો છો. તમોજ પરમપુરૂષ છો, માટે આ મહા ત્યાગિસમાજમાં સર્વને સમુદ્ધન કરીને તમોને દુઃખું છું. આમાંથી તમારા જેવી કોઈની પણ પરહિતપ્રવૃત્તિતત્પરતા નથી સાગરના જેવી કામોદી અશોભ્યતા એક આપનીજ બેડાં છું. આ સમય

અને દેશ હમણાં ધર્મરક્ષણ માટે તમારા જેવાનીજ જરૂરીયાત રાખે છે. દેશમાં હમણાં પારલૌકિક ઐયોમાર્ગના રક્ષણમિપથી પ્રવર્તેલા અનેક દુરાચારી ગુરૂઓ વિગેરે અજ્ઞાનિ જનોને કોઈ પ્રકારે પોતાને વશ કરી પોતાના દુરાચાર માર્ગમાં પ્રવર્તાવી તેના ધર્મો તથા ધનને હરી લઈને કોઈ ખાડામાં પાડી નાખે છે. તો 'લોકો ઉપર અનુગ્રહ કરવો એજ પરમપુરુષાર્થ છે' એમ જોતા અને 'ગુરૂનું વચન ઉલ્લંઘનીય નથી' એમ માનતા તમારે આ માર્ગ વચન અગીકાર કરવું. સ્વામિશ્રીનું આવું સલામત ભરેલું વચન સાંભળીને 'લોકનું હિત કરવું એજ પરમ ધર્મ છે' એમ નિશ્ચય કરીને, તેમજ પોતાના સર્વ જીવોનું હિત કરવાના કરેલા સકલપને પણ અનુસ્મરણ કરીને ગુરૂશ્રીનું વચન અગીકાર કર્યું. તે પછી શ્રીરામાનંદસ્વામી બહુ પ્રસન્ન થઈ સહજાનંદસ્વામીને સવત્ ૧૮૫૮ ના કાર્તિક માસના શુકલ પક્ષની એકાદશીએ આચાર્યાસન (ગાદી)માં મહોત્સવ સાથે યથાવિધ બેસારીને, તેમની પુષ્પાદિવડે પૂજા કરીને સર્વ સમાશ્રિતોને એમ કહ્યું કે— આ ભગવાન, સહજાનંદસ્વામી આ દિવસને આરંભીને મારા આચાર્યપદમાં વિરાજીને તમો તમામના આત્યંતિક કલ્યાણના ઉત્તમ ઉપાયોનો ઉપદેશ આપતા થકા, કુટિલ કળિકાલમાં સર્વત્ર અભિવૃદ્ધિ પામેલા અજ્ઞાન અધિકારને પોતાના પ્રતાપથી ટાળીને વિજ્ઞાનપ્રકાશ ચોતરફ પ્રચારતા થકા, વિષમરૂપ વિષમવિષના આસ્વાદથી મૂર્છા પામેલા માનવોને પોતાના વચનરૂપ અમૃતથી સમુજાવન કરતા થકા, સમસ્ત આશ્રિતોને પરમાનંદમય પરમાત્માના કોઈ આનંદરસને પાન કરાવતા થકા, આપણા ઉદ્ધવ સપ્રદાયને સર્વત્ર વૃદ્ધિ પમાડશે, માટે તમારે સર્વેએ આ નારાયણ સ્વામિની આજ્ઞામાં રહેવું. તે પછી શ્રીસ્વામીના ચરણારવિંદમા રસિક એવા સમસ્ત આશ્રિતોએ બહુ દિવસથી આકાંક્ષા કરેલું આવું આજ્ઞાવચન આદરથી સાંભળીને પ્રહર્ષ પામી તે વચનને અભિનંદન કરીને વિનયનમ્ર મસ્તકે ગ્રહણ કર્યું. અનુજ્ઞા અગીકાર કરવાથી અત્યંત પ્રસન્ન થએલા સ્વામીએ વર વરવાનું કહેતાં સર્વજીવદયાનિધિ ભગવાને માગેલા લોકહિતોપયોગી અભીષ્ટ કેટલાક વરો આપ્યા. પ્રસન્ન થએલા ભગવાને પણ પોતાને પરમપ્રિય ઉદ્ધવાવતારભૂત શ્રીરામાનંદ સદ્ગુરૂને નિશ્ચિત

કરવા પોતાના અક્ષરાતીત સ્વરૂપનો યથાર્થ અવબોધ આપ્યો. સ્વામી-
પણ સહજનદસ્વામીને સ્વેષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા બાણીને આનંદના
સાગરમાં સમગ્ર થઈ ગયા. એ રીતે સમર્થ સહજનદ ભગવાનને આચાર્ય-
પદમાં અભિષેક કરી નિશ્ચિત થઈ પોતાને કૃતકૃત્ય માનીને, જેતપુરથી
નારાયણમુનિ મુક્તાનંદમુનિ પ્રમુખ શિષ્યસમાજને સાથે લઈને ફેણેણી
ગામમાં આવ્યા. ત્યાં આયુષનો અત્ય અવસર આવતાં સ્થળ ભૂતસઘા-
તને ત્યાગ કરી, સહજવિશુદ્ધ સ્વાત્મસ્વરૂપમાં પ્રવેશ કરી, એકાંતમાં
પદ્માસને બેસી સર્વ દ્વારોનો સયમ કરી, મનને કોઈ આનંદમય પરમા-
ત્મસ્વરૂપમાં નિમગ્ન કરી, યોગધારણાનો આશ્રય કરી, અટપ કાળમાં
શ્વાસ વિરામ પામતાં કલેવરનો ત્યાગ કરી દીધો. સવત્ ૧૮૫૮ના
માગશરમાસના શુકલપક્ષની ત્રયોદશીતિથિએ સહસ્રકિરણોવાળો સૂર્ય
અસ્ત પામે એમ પ્રેમાસ્પદ સ્વામીશ્રી અસ્તગત થતાં તેમના ચરણના
અવલંબનવાળા સમસ્ત સમાશ્રિતો પોતાને વિનષ્ટદૃષ્ટિ માનીને અનુશોક
કરતાં, ભગવાન્ સહજનદસ્વામીએ વિપત્તિરૂપ વૃદ્ધિ વાયુ વિગેરેથી ન
કંપાયમાન થાય એવા અલૌકિક વિજ્ઞાનરૂપ દીપથી સત્ય સદ્બોધ આ-
પતાં દૃષ્ટિનો પ્રસાર પામતાં, વર્ણાન્દ્ર ભગવાનને આગળ કરી ગુરુનું
ઔર્ધ્વદૈદિક સમગ્ર કર્મ યથાવિધિ પરિપૂર્ણ કરીને, 'ભગવાનને ક્રીડાના ઉ-
પકરણભૂત કાળની વિચિત્ર ગતિ કોઈનાથી પણ ઉદ્ભવન થાય એવી નથી'
એમ માનીને, તેમજ શ્રીસ્વામીજ સહજનદસ્વામીરૂપથી રહ્યાજ છે
એમ માનીને, સુખેથી તરી શકાય એવા સેતુથીજ જેમ એમ જગતના
સેતુરૂપ ભગવાન્ નારાયણમુનિને લઈને ભવસતરણ મુગમ થયું એમ
પ્રહર્ષ પામીને, જન્મ જરા મરણ શોક ભયે રહિત થઈ સુખેથી શ્રીસહ-
જનદસ્વામીના ચરણની છાયામાં નિવાસ કરી રહ્યા

નારાયણમુનિએ ગુરૂની ઉત્તરક્રિયા યથાવિધિ પરિપૂર્ણ થતાં આચાર્ય-
પદને સફલ કરવા ગુરૂના ઔદમાને દિવસે સમસ્ત ગુરૂભાઈઓનું મહાજ
સભામાં બોલાવી, તેમને સ્વસ્વધર્મની દૃઢતા કરાવા ધર્મની પ્રશસા કરવા-

વર્ણનપૂર્વક યથાધિકાર ધર્મોપદેશ આપ્યો. તે પછી ભગવાન ગુરૂની આજ્ઞા અને પોતાના સંકલ્પને સ્મરણ કરીને, ધર્મના છળથી તેને સ્થળમાં પ્રવૃદ્ધિ પામેલી અધર્મપ્રવૃત્તિને શમાવા અને સાધુજનોનું સમુજ્જવન કરવા પરમહંસવૃત્તિવાળા અનુયાયિઓને સાથે લઈને ફેલેણીથી નીકળી ધોરાજી ભાડેર માંણાવદર પિપળાણા અગત્રાઈ અને કાળવાણીમાં અનુક્રમે પધારી ત્યાં ભક્તોના મનોરથોને અનુસારે રહીને નિજજનોને પોતાના ચરણરજથી પવિત્ર કરી અમૃતમય ઉપદેશથી ઉજ્જવન કરી, ત્યાંથી માંગરોળ નગર પધાર્યા. આ નગરથી બહારજ કોઈ વડે વિગેરે વિવિધ વૃક્ષની ઘાટી છાયાવાળા સ્થાનમાં ઉતરેલા, અનેક પરમહંસ મંડળથી વિટાએલા ભગવાનને આવેલા સાંભળીને, તેમના ચરણ કમળનો આશ્રય કરવા આવેલા ગોવર્ધન આદિક નગરજનોને અપૂર્વ રસમય વચનોથી અભિનંદન કરી, અમૃતમય ઉપદેશોવડે તેમના મણુ તાપને શમાવતા થકા, તેમની પ્રાર્થનાથી કેટલાક દિવસો રહેતાં, તીર્થવાસી જનોની તૃપાપીડા શમાવા નગરથી બહાર બધાને ઉપયોગ આવે એવા સ્થાનમાં નિર્મેળ મિષ્ટ શીતળ. જળવાળી મોટી વાવ ખોદાવી, તેનો યથાવિધિ પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ કરતાં તેના અગપણે મોટો બ્રહ્મભોજ કરી ઇન્દ્રાદિ દેવોનેપણુ તૃપ્ત કરી, પોતે વિષ્ણુની પૂજામાં પ્રવર્તાં તે સમયે પૂજા કરાવનારા મયારામ વિપ્ર વિગેરે એકાંતિક જનોને પોતાનું પારમૈશ્વર્ય પ્રદર્શાવવા દિવ્ય પિતાંબર પહેરી રહેલા, શંખ ચક્ર ગદા અને પદ્મથી અલંકૃત જનુપર્યંત લાંબા ચાર ભુજથી શોભાયમાન, શ્રીવત્સ અને વનમાળાથી શોભાયમાન વક્ષસ્થળથી વિરાજમાન, દિવ્ય મુકુટ મસ્તકે ધારી રહેલા, બન્ને પડખામાં પૂજના ઉપકરણો જેમના હાથમાં છે એવાં મૂર્તિમાન ધર્મ ભક્તિએ સેવા કરેલા, સમસ્ત જગતના સંરક્ષણમાં તત્પર એવા વિષ્ણુરૂપથી દર્શન આપ્યાં. ભગવાનનું અત્યાશ્ચર્ય, સર્વેનું સર્વ મંગળ કરનારૂં, સર્વાવતારિપણાને સૂચવનારૂં દિવ્ય રૂપ સાક્ષાત્કાર કરી સાશ્વર્ય આનંદ પામેલા તે જનો હસ્તતળમાં આવી ગયા જેવાજ નિઃશ્રેયસફળને પામીને, વિજ્ઞાનનું રૂળ (ભગવત્સાક્ષાત્કારરૂપ) પામીને પોતાના બધા બાહ્ય વ્યવહારોને વિસરી ગયા. આ નગરમાં મેઘજીત નામનો ‘મારે સદૃશ કોઈ સિદ્ધયોગી નથી’

એવી યોગકળાકુશળતાના મદથી અધ બનેલો, સાધુજનોના અપમાનમાંજ એક તત્પર એવો એક વલ્લિ હોતો. આ મેઘજીવ રામાનંદસ્વામીના પ્રસાદથી યોગસિદ્ધિને પામેલો તેમનો શિષ્ય હતો. તથાપિ ગુરુભાઈ એવાપણ શ્રીસહજનંદસ્વામીનું શ્રીસ્વામીએપણ વારેવારે વખાણેલું અદ્ભુત ઐશ્વર્ય અને આચાર્યપદસંબન્ધી સમૃદ્ધિ અસૂચાવશાત્ નહિ સહન થવાથી સ્વામીના સમાશ્રિત સર્વ સાધુઓનું અપમાન કરતો થકો પોતાને સર્વથી શ્રેષ્ઠ પ્રાચીન માનીને વિવાદ કરવા વળગ્યો. સ્વામીના સમાશ્રિત સમર્થ સાધુ વલ્લિઓનું આ અપમાન નહિ સહન કરતા ગર્વગજન ભગવાન્ તેનું પણ શ્રેય કરવાના શુભ સંકલ્પથી સલામાં આવી સાધુસાથે સાપમાન વિવાદ કરતા તેને સદુપદેશથી અવબોધ આપવા પ્રવર્તતાં તેણે કશુંપણ નહિ માનતાં નિષ્કળ પ્રવૃત્તિવાળા થઈ, ‘આ દુરલભાની નિચેહ વિના નહિ પ્રશાંત થાય’ એવો નિશ્ચય કરી, અતિવિવાદ કરતા, યોગૈશ્વર્ય પ્રદર્શાવા પ્રવર્તેલા તેને એકાગ્રદૃષ્ટિથી નિર્નિમિષપણે ક્ષણમાત્ર ભેતા થકા તેનું સમગ્ર યોગસામર્થ્ય ખેંચી લીધું. પૂર્વે રામચંદ્રજીએ જેનું ઐશ્વર્ય આકર્ષણ કરી લીધું હતું એવા પરશુરામની પેઠે જેનું ઐશ્વર્ય ક્ષણમાં ખેંચાઈ ગયું છે એવો તે વલ્લિ ત્રિશકુના જેવી દુઃસ્થિતિ પામતાં પ્રાણસંશયને પામી નિશ્ચેષ્ટ થઈ પૃથ્વીઉપર પડી ગયો. દુર્દશાને દેખનારા જનોએ પ્રાર્થના કરેલા ભગવાને મનમાં દયા લાવી તેને જીવિતદાન દીધું. સિદ્ધપણાના ગર્વે રહિત થઈ હાથ ભેડી સવિનય ઉભા રહેલા તેને હસતા થકા ભગવાને કહ્યું કે-હવે પછી ગર્વનો ત્યાગ કરી સાધુઓ સમક્ષ વિનયથી વર્તવે. એમ આજ્ઞા કરતાં તેજ સમયમાં કરેલા મહાપરાધની ક્ષમા માગી પોતાના સાચા શિષ્યભાવને સ્વીકારતા તેને તેના હિતને કરનારા અર્થોનો ઉપદેશ કર્યો. ભગવાનનું આવું અલૌકિક આશ્ચર્યકારી દિવ્ય ચરિત્ર દેખી સાંભળીને અત્યંત વિસ્મય પામેલા બીજા કેટલાક જૈન ગાણપત્ય સૌર શાક્ત શૈવ વૈષ્ણવ વિગેરે વિવિધ મતમા પ્રવેશ કરી રહેલા જનો પોતપોતાના મનોરથની સિદ્ધિની આકાંક્ષાથી ભગવાનના ચરણની પરિચર્યામાં તત્પર થયા. ભગવાનેપણ તેમનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવા તેમને અભિમત એવા તે તે તીર્થ-કર ગણપતિ સૂર્ય શક્તિ શિવ વિષ્ણુ વિગેરે ઇષ્ટદેવના દિવ્ય રૂપથી પોતેજ

કરી, ત્યાંથી નીકળતાં ઉત્સવ ઉપર આવેલા ગૃહીલક્ષ્મીને સ્વસ્વદેશ સીધાવાની આજ્ઞા આપી, અનેક સાધુવાર્ણી ત્યાગીઓને મંડળ બાંધી અજ્ઞાની તથા શિષ્ય-જનોને બોધ આપવા દેશાંતરમાં વિચરવાની આજ્ઞા આપી, મુક્તાનંદ મુકુંદાનંદ આદિક પરિમિત ત્યાગિવર્ચથી વિટાળે, વળાવા આવેલા પુરજનોને ધર્મમાર્ગમાં રહેવાની આજ્ઞા કરવાપૂર્વક પાછું વળવાની આજ્ઞા કરી ફરીથી કાળવાણી પ્રયાણુ કર્યું. તે ગામના સામૈયા સાથે સામા આવેલા લક્ષ્મી સાથે તે ગામમાં પ્રવેશ કરી જીવશમાં વિપ્રના ઘરમાં નિવાસ કર્યો. ત્યાંના અનન્યલક્ષ્મીરસપૂર્ણ લક્ષ્મીએ સાદર સેવ્યા થકા તેમને પોતાનો અમાનુષ અત્યાશ્ચર્ય પ્રભાવ પ્રદર્શાવવાપૂર્વક ધર્મનું તત્ત્વ ઉપદેશ કરતા થકા બે માસ રહ્યા. આ ગામમાં બીજું આશ્ચર્ય થયું હતું કે-જે કોઈ બાળકો કે વૃદ્ધો પામરો કે પંડિતો કે સ્ત્રિયો સર્વ કોઈ ભગવાનના ચરણાશ્રિતો તેમના અનુચલના એકાંત પાત્ર થઈ, તેમના પરમ અનુચલબળથી સમસ્ત બાહ્ય ધન્દિયોના વ્યાપારોએ રહિત થતાં સમસ્ત ચિત્ત વૃત્તિઓના વિરામવાળા થઈ પ્રદીપ્ત પ્રદીપથી જ જેમ એમ સ્વયંપ્રકાશમાન આત્મતેજથી ચોમેર અનવધિક આનંદઘનને દેખનારા થઈ, યમ-નિયમ-આસનાદિકના અનુક્રમથી અનંત કાળમુધી જેમણે યોગસાધનોનો અભ્યાસ કર્યો છે એવાઓને પણ અતિ દુર્લભ એવું સઘસમાધિરૂપ નિરંકુશ યોગૈશ્વર્યરૂપ કૃપા પામીને, તે સમાધિમાં માસોના માસો વીતી ગયા તે જાણ્યા જ નહિ. તે સમાધિમાં ભગવાને પોતાનું સર્વકારણ અત્યાશ્ચર્ય દિવ્ય રૂપનો અર્હાંજ રહ્યા હોય એમ સાક્ષાત્ અનુભવ કરાવ્યો અને સમાધિમાંથી બહાર આવતાં અનુભવેલા તેને પ્રાકૃત અપ્રાકૃત ભગવાનના લોકોની વિચિત્ર વિસ્મયકારી વિવિધ વાર્તાઓ સભામાં કરાવી સર્વને વિસ્મિત કરવાપૂર્વક સમાધિની અપૂર્ણ દશાને પૂર્ણતા કરી. એરીતે આ ગામમાં પોતાનું નિરંકુશ યોગૈશ્વર્ય દર્શાવી સર્વને આનંદ આપ્યો. તેપછી આવેલી પ્રબોધની એકાદશીનો મહોત્સવ કરી ત્યાંથી ઓઝત નદીના તટઉપર રહેલા આખા ગામને પામીને, ત્યાંના પ્રેમરસાર્દ્ર હૃદયવાળા લક્ષ્મીએ યચોચિત સેવા કર્યાથકા તેજ દિવસે તેમણે વળાવ્યાથકા સન્મુખ આવેલા પિપળાણાના નરાસિંહાદિ પ્રેમીલક્ષ્મીની સાથે તે ગામમાં પધાર્યા. પાસે પાસે રહેલા તે અને ગામમાં

ત્યાંના લક્ષ્મીના પ્રેમને પરવશ થઈ છ માસસુધી રહ્યા. તે ગામો પાસે પાસે રહેલાં હોવાથી 'પ્રતિદિન અતિ આદરથી પૂજા સ્વીકારી અમારી ઉપરજ આજ અનુચિત કરો, અમારી ઉપરજ આજ અનુચિત કરો' એમ એક બીજાને અટકાવાપૂર્વક પ્રાર્થના કરતા તે બંને ગામોના સમસ્ત એકાંતિક લક્ષ્મીને સંપૂર્ણ મનોરથવાળા કરવા સલસંકલ્પ સર્વશક્તિ યોગેશ્વર લગવાને તે બંને ગામોમાં એક સાથેજ પોતાના યોગેશ્વર્યથી શ્રીકૃષ્ણે શ્રદ્ધાને મોઢ પમાડવા ગોગોપાદિ સર્વરૂપ સાથે ધારેલા દિવ્ય રૂપની પેઠે મુનિવાર્ણિમંડળ વિગેરે સમસ્ત વિભૂતિ સાથે પોતાનું અસાધારણ દિવ્ય રૂપ ધારણ કરીને તે બંને ગામોના લક્ષ્મીએ લાવથી કરેલી પૂજા સ્વીકાર કરી. આવું લગવાનું અદ્ભુત યોગેશ્વર્ય બાળકપર્યંત સર્વ કોઈ સાક્ષાત્ અનુભવીને 'આ સાક્ષાત્ પરમાત્માજ પૃથ્વીઉપર પ્રકટ થયા છે' એમ જાણીને તેમનાજ એક ચરણના ધ્યાનપરાયણ થઈ બીજા બધા બાહ્ય વ્યાપારો વિસરી ગયા. એજ પિપળાણા ગામમાં કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ કરેલા લક્ષ્મીદેવીના પ્રાદુર્ભાવ નિમિત્તના મહોત્સવમાં સિંહાસનમાં વિરાજેલા લગવાનની પૂજામાં 'હું પહેલો હું પહેલો' એમ પ્રવર્તેલા પ્રેમીલક્ષ્મીએ પુષ્પ ચંદન વિત્ત વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે ઉપચારો હસ્તમાં લઈ અનુક્રમે પરમપ્રીતિથી લગવાનના પાદ-પીઠની પાસે જઈને પરમાર્ચથી પૂજા કરી. તેપછી લગવાને પૂજાસમયે તે લક્ષ્મીએ મહાપ્રીતિથી સમર્પેલા ધનને અને મહોદાર નરસિંહશર્માએ સ્વ-શક્તિનું ઉદ્ધવન કરીને અર્પેલો મોટો ધનનો ઠગલો બેઠને, ઘુરત તેનો સદુપયોગ કરવાનો ઈચ્છતાં તેનાથી તેજ ગામમાં નદીતટે મહારંભથી વિશ્વ-યાગ કર્યો. તે યજ્ઞમાં દેશદેશમાંથી આવેલા વૈદિક વિદ્વાન્ વિગ્રેને તે તમામ ધન માન્યાથકી અધિક આપવાના સ્વલાવવાળા શ્રદ્ધાપુર્યદેવ લગવાને આપી દીધું. અને ત્યાં જ્યાંસુધી રહ્યા ત્યાંસુધી પ્રતિદિન આવતા હજારો-હજાર વિગ્રે વિગેરેને છ રસ અને આદરથી સ્વાદુતમ ભોજન અને અમૃત-રિત્રા કરી, ત્યાંથી નીકળી મેઘપુરમાં પધારીને ત્યાંના લક્ષ્મીએ લાવથી સેવ્યા થકા તેમને યોગમાર્ગનું નિરંકુશ ઐશ્વર્ય આપ્યું. તે ગામમાં મહા-અણુથી મહાદુઃખી રવજ નામનો એક દિવ્ય હતો. તેનું દુઃખ દેખીને દયા-

વશાત્ નહિ સહન થતાં ભગવાને તેને બહુ દ્રવ્ય આપી તે દુઃખમાંથી મુક્ત કર્યો. એરીતે ત્યાં પોતાનો અલૌકિક પ્રતાપ પ્રખ્યાપન કરતા થકા અને ભક્તોને મહામુખ આપતા થકા બે માસ રહ્યા. ત્યાંથી માણવદર પધારી મયારામ વિપ્રના ઘરમાં ઉતર્યા. ત્યાં રહીને ભગવાને કરેલા જન્માદ્યમી મહોત્સવ ઉપર બહુ ભક્તો સેવામાંટે ભેગા થયા હતા. તે સમયે તે સર્વેનો ભગવાન વિષે ભક્તિરસ અપૂર્વ પ્રવર્ત્યો હતો. ભગવાનના મુખારવિંદની મધુધારાના સ્વાદલોભથી જીજ્ઞાસુજનો સભામાં બેસી ગયા પછી, મયારામ વિપ્રે આત્યંતિક કલ્યાણને કરનારી ભક્તિની પરિપુષ્ટિના ઉપાયો પ્રત્યે પુ-
છેલા ભગવાને સર્વદોષમૂળ અધર્મસર્ગ અને સર્વગુણમૂળ ધર્મસર્ગનું સવિ-
સ્તર સ્વરૂપ નિરૂપણપૂર્વક, ધર્મસર્ગના સમાશ્રયથી કરેલા અધર્મસર્ગના વિ-
જયથી ભક્તિની પરિપુષ્ટિ થવાની કહીને, અધર્મસર્ગમાંપણ અંતઃશત્રુ લોભ
કામ રસાસ્વાદ શ્લેષ અને માન આ પાંચ દોષોની પ્રબળતા જતાવા, લોભ-
દોષથી પરાભવ પામેલાં વસિષ્ઠઋષિ તથા સહસ્રાર્જુન રાબની કથા, કામ-
દોષથી અભિભૂત થએલા પ્રહ્લા સૌભરી ઈન્દ્ર અને નહુપની કથા, રસા-
સ્વાદથી અભિભૂતિ પામેલા ઋષ્યશૃંગ ઋષિની કથા, શ્લેષદોષથી પરાભૂતિ
પામેલા ભરતજીની કથા અને માનદોષથી મહાપરાભવ પામેલા દક્ષ તથા
દુર્વાસાઋષિની કથા કહેવાપૂર્વક તે પાંચ દોષોના વિજયથી ભક્તિની પરિ-
પુષ્ટિ થવાની કહી. એરીતે ભક્તોને સહબોધ આપી તેમનો વિષયશ્લેષાનુ-
બન્ધ ત્યાગ કરાવતાથકા ત્યાં કેટલાકે દિવસો રહ્યા.

. ત્યાંથી ભાડેરપુરમાં પધારી ત્યાંના ભાવિક ભક્તોએ સેવા પૂજા કર્યા થકા
એક દિવસે થએલી મહાસભામાં ભગવાને આહિસાપ્રધાન પારમૈકાંતિક
ધર્મની પ્રવૃત્તિમાંટે ધર્માભાસભૂત હિંસાગર્ભિત દેવદેવીના વ્રત પૂજન
મંત્રજપ વિગેરેનો પરિત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો. નવરાત્રના ઉત્સવમાં
પરતંત્રપણાથી કે કુળાચારથી તેવા દેવદેવીના પૂજનાદિકનો પ્રસંગ આવે
તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું કહીને, આપત્તિ અવસરમાં ળીલ શુદ્ધ દેવદેવીના
મંત્રોનો જપ નહિ કરવાનું કહેવા પૂર્વક નારાયણકવચ કે હનુમન્મંત્રનો
જપ કરવાનો કહ્યો. એ રીતે મધુર ઉપદેશથી ત્યાંના વાસીઓને આનંદ
આપતાથકા અન્નદ્રોત્સવસુધી ત્યાં રહીને, ત્યાંથી મોડા અલંચા થઈ,

પાટમાં પધારી ત્યાં લાલજી સુતાર પ્રમુખ લજોએ લાવથી સેવ્યા થકા ત્યાં કેટલાક દિવસો રહીને, ત્યાંથી લાદરા પધારી ત્યાં કરેલા વસંતોત્સવને દિવસે દેશદેશમાંથી આવી ભેગા થએલા લજોથી ભરપુર સભામાં વિરાજીને ભગવાને હિતોપદેશ આપતાં, કૃષ્ણલક્ષ્મીનો ઉદય સત્સંગથી થવાનો કહી, તેમાં મહાવિરોધી અસુરસગની ત્યાગ્યતા કહેવા અમુરોનાં લક્ષણો કહ્યાં. એરીતે શિક્ષાવચનોવડે મૂળશર્માદિ લજોને અવબોધ આપતા થકા ત્યાં છ દિવસ રહીને, ત્યાંથી સમુદ્રની ખાડી ઉતરી અભરપુરમાં પધારી ત્યાંના લજોની પ્રાર્થનાથી કેટલાક દિવસો રહી ભુજનગર પધાર્યાં.

તે નગરમાં ભગવાન એકાંતિક સેવક મુંદરજી સુતારના મદિરને પોતાના ચરણારવિંદના રજથી સુગન્ધિમાન કરતાથકા, ત્યાં કરેલા રામનવમીમહોત્સવ દિવસે પ્રયાગજીત મુંદરજી આદિક લજોએ લાવથી દર્શન પૂજન કર્યાથકા, એજ અવસરમાં અનન્ય અનેક લજોને કૃપાથી કરાવેલી સમાધિમાં પોતાના વૈકુંઠ ગોલોકાદિ ધામમાં રહેલા અસાધારણ આશ્ચર્યમય દિવ્ય સર્વેશ્વર સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવતાં, તે લજોએ સર્વેશ્વર લાવથી સ્તુતિ કર્યાથકા તેમને સમાધિસુધીની યોગસિદ્ધિ સુખેથી આપીને, અપરિમિત આનંદ આપતા થકા કેટલાક દિવસો રહ્યા. તે નગરમાં હુબેર જગજીવન અને રામચંદ્ર નામના ત્રણ સહોદર દ્વિભે હતા. તેઓ ત્યાંના રાજાના મંત્રિઓ હતા. તેમણે જ્યાં ત્યાંથી અનવધિ ધન સંપાદન કર્યું હતું. શાકન-માર્ગમાં નિષ્ઠાવાળા હતા. તેઓ વેદના પરમ તાત્પર્યને નહિ જાણનારા, વેદવાદમાત્રમાં રૂચિવાળા, પંડિતમાની, ઓનિયાલાસ પ્રાણીઓએ પગલે પગલે પ્રેતસાહન આપતાં દલ માન મદે યુક્ત થઈ, અસત્ય અભિનિવેશથી કેવળ જગતમાં પ્રખ્યાતિ પામવા માટેજ કેવળ હિસાપર્યવસાથી યજ્ઞમાં પ્રવર્તતાં, દેશાતરમાંથી વિદ્વાન વિપ્રોને બોલાવીને તે સર્વેની સંમતિથી મોટી યજ્ઞશાળા તૈયાર કરાવી, નૃપતિદુર્લભ સમસ્ત ઉપયોગી સામગ્રી ભેગી કરી યજ્ઞનો આરંભ કરતાં, ભગવાનને વેદશાસ્ત્રના પારંગત પ્રતાપી મહાપુરૂષ જાણીને, તેમની સમીપે આવી ‘આપ યાગશાળામાં પધારી અમારી ઉપર અનુગ્રહ કરો’ એમ બે હાથ ભેડી વિનયથી પ્રાર્થના કરતાં રોને બહુ માનીને, ભગવાન સમય મળતાં તેમનું હિતોપદેશથી શ્રેય કરવાની કામ-

નાથી યજ્ઞમંડપને પામી, તેમાં પ્રવેશ કરતાંજ હિંસાસ્થાનમાં નિયોજેલા-
નેજ જેમ એમ ત્યાં બાંધેલાં બહુ બકરાં વિગેરે પશુઓને અતિભયથી બહુ
ભુમો પાડતાં અધિક કપતા હૃદયવાળાં બેઠને, સર્વના હૃદયસાક્ષી ભગ-
વાન્ યજ્ઞમાનની ચિત્તવૃત્તિ રાગમળના લેપથી લિંપાએલી બાણી, તેમજ
ઋત્વિજે ‘ધનલોભરૂપ પિશાચોએ પ્રવિષ્ટ છે’ એમ બાણીને, ‘આ સર્વથા
તમામ તામસી પ્રવૃત્તિ છે’ એમ નિશ્ચય કરીને, યજ્ઞમાનને થતા અત્યંત
અનર્થથી બચાવામાટે, આરંભેલી હિંસાપ્રધાન પ્રવૃત્તિને અધિક અનર્થ-
કારી નિરૂપણ કરવાપૂર્વક વિગ્રાહિ સાત્ત્વિકોને સમુચિત, સર્વપ્રકારે શ્રેયને
કરનારો, ઉપરિચરવસ્તુ વિગેરેએ આદર કરેલો, હિંસાગંધવર્જીત એવો યાગ
કરવાનો સપ્રમાણ સોદાહરણ ઉપદેશ કયો. આ પ્રકારે સત્ય હિતનો ઉત્તમ ઉ-
પદેશ આપતાં સંશયિત થએલા તે યજ્ઞમાનને બીજા આસુરવૃત્તિવાળા વિ-
ગ્રાએ વારંવાર વિપરીત બોધ આપવાથી તેણે ભગવાનનું વચન માન્યું નહિ.
ભગવાનતો તુરતજ ત્યાંથી ચાલી નીકળીને, ‘કૂર કર્મેના સ્થાનભૂત આ
પ્રદેશમાં હવે નજ રહેવું’ એમ સકલ્પ કરી તે ભુજના ભક્તજનોને સ્વધ-
ર્મમાં વર્તવાની આજ્ઞા કરી તેમણે વળાવ્યા થકા ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા.
ભગવાન નીકળ્યા પછી તુરતજ તેમના અપરાધથી તેમજ વેદને હિંસાપર
કહેવાથી, પરિણામ પામેલા પ્રબળતર પાપેજ શું ? એમ ઉત્પન્ન થએલા
અજ્ઞાત નિમિત્તના કોઈપણ રાજકોપે મહાદેવના કોપે દક્ષના યજ્ઞનોજ જેમ
એમ તત્ક્ષણ નિરવશેષ સમસ્ત યજ્ઞનો વિનાશ કરી નાંખ્યો અને યજ્ઞમાનો
પણ રાજના ભટોએ નાનાવિધ શસ્ત્રોવડે હાડયાથકા નામમાત્ર બાકી રહ્યા.
અને સર્વ ઋત્વિજે ભયબીત થઈ જેમ તેમ પલાયન કરી ગયા. એરીતે
તે પુરમાં ભગવાન ધર્મના મિષથી પ્રસરતી, કેવળ દલજ જેમાં મૂળ છે,
હિંસામાત્રમાંજ પર્યવસાનવાળી પ્રવૃત્તિને ‘શ્રુતિનું તાત્પર્ય હિંસાગભિત યા-
ગમાં નથી’ એમ ખંડન કરવાપૂર્વક ‘શ્રુતિનું પરમ તાત્પર્ય આહિંસાપ્રધાન
સદ્ધર્મમાંજ છે’ એમ સમર્થન કરનારાં સપ્રમાણ સોદાહરણ સમુક્તિ ઉપ-
દેશ વચનોથી શમાવીને, ઉપદેશને તિરસ્કાર કરનારાઓની ઉન્મથાદિત
પ્રવૃત્તિને પોતાના પારમૈશ્વર્ય પ્રતાપથી પરાભવ કરીને, પોતાનું અનવધિ
અદ્ભુત ઐશ્વર્ય ત્યાં પ્રખ્યાપન કર્યું હતું. ત્યાંથી નીકળીને માર્ગમાં અનેક

આશ્રિતોને દર્શન પૂજન ઉપદેશાદિકનો અલભ્ય લાભ આપી અનવધિ આ-
નંદ આપતા થકા કેટલેક દિવસે ધમડકાપુર પધાર્યા. ત્યાંના હરિજનોએ
પ્રીતિથી સેવ્યા થકા ત્યાંથી ભૂચાય કંચકોટ થઈ સમુદ્રની ખાડી ઉતરી
આબીર દેશમાં આવતાં પિંપળીયામાં પધારી ત્યાંના ભક્તોને દર્શનાદિકથી
આનંદ આપી તેમણે સેવ્યા થકા ત્યાંથી નીકળી રાજકોટ પુરમાં પધાર્યા.
તે મહાપુરમાં રૂપથીજ જેમ એમ ગુણશીલાદિકથી સમુત્કર્ષને પામેલી
કોઈ લક્ષ્મીનામની રાજકન્યા ભગવાનનો મહિમા સાંભળીને તેમના ચર-
ણમાં પરમપ્રીતિવાળી થતાં, તેમનાજ એક ધ્યાનથી સમસ્ત મનના મળ
ધોવાઈ જતાં તેમના ચરણની પરિચર્યાપરાયણ થઈ. તેમના પરમ પ્રસાદથી
યોગસિદ્ધિ પામીને, તેમનેજ એક અખંડ અતર ખંડાર અલૌકિક દૃષ્ટિથી
સાક્ષાત્કાર કરતીથઈ પરમાનંદને પામી હતી. તે નગરમાં બીજાપણ બહુ
જનો ભગવાનનું અમાનુષ અદ્ભુત ઐશ્વર્ય સાંભળી તેમના ચરણની સેવા-
પરાયણ થયા. એરીતે દિવ્ય ઐશ્વર્ય અવિષ્કાર કરી, પોતાના ચરણરસિક
ભક્તોને સદુપદેશામૃતથી અતિતૃપ્ત કરતાથકા ત્યાં કેટલાક દિવસ રહી
ત્યાંથી નીકળી શરધાર પુરમાં પધાર્યા. તે પુરમાં તુંગજીત અને વૈરજીત
નામના બે ક્ષત્રિયકુમારો અકૂર વિદુર જેવા હતા. બીજાપણ બહુ ભક્તો
હતા. આ સર્વે ભગવાનની પ્રતિદિન સમયોચિત સમસ્ત સેવામાં તત્પર થઈ
રહેતાં, ત્યાં કહેલા જન્માદમીમહોત્સવને બીજે દિવસે થએલી મહાસભામાં
ભગવાન વિરાજમાન થતાં અને શ્રોતા જનસમાજ ભગવાનના ઉપદેશ મુ-
ધારસતા આસ્વાદમાંજ એક અત્યાદરવાળો થતાં, તેમની સંમતિથી કામ
ક્રોધ અને લોભ આ ત્રણ અંતરના અરિઓમાં ન્યૂનાધિકભાવ જાણવાની
ધ્વિજાવાળા તુંગજીત રાજાએ પુછેલા ભગવાને કહ્યું કે—કામ ક્રોધ તથા લોભ
આ ત્રણ નરકનું દ્વાર છે તે આત્માને નાશ કરે છે, માટે તે ત્રણનો ત્યાગ કરવો.
આ રત્નેગુણથી સમુદ્ભવેલો કામ મહાશન (મહા લોભ્ય જેને છે) એટલે
વિષયોમાં આકર્ષણ કરી લાય છે. એજ કામ તેની ગતિ અટકતાં અટકા-
વનાર જનો પ્રત્યે ક્રોધરૂપે પરિણામ પામતાં મહાપાપમા એટલે પરહિસામાં
પ્રવત્તિ છે. આ કામને સહજ જ્ઞાનવિરોધી વૈરી જાણો. કામ ક્રોધની અ-
પેક્ષાએ લોભતો મોટો ચારે બાજુ મુખવાળો છે. દેહ ધન્દ્રિયોની શક્તિ પ્ર-

ક્ષીણ થતાં કામ ક્રોધ ક્યારેક પ્રક્ષીણ બળ થઈને કશું કાર્ય કરી શકે એવા રહેતા નથી. આ લોભતો મરણપર્યંત અનુવર્તીને સર્વ પાપનું મૂળ થાય છે. આ લોભને વિષય ન થાય એવો એકપણ અર્થ અવગ્રેષ્ય રહેતો નથી, સર્વ કોઈ અર્થ વિષય થાય છે. જ્યારે લોભ વૃદ્ધિ પામે ત્યારે પુરૂષ કયા અર્થની આકાંક્ષા ન કરે ? સર્વની કરેજ. અને જો કામ હણાય તો કયા હણનાર ઉપર ક્રોધ ન કરે ? સર્વની ઉપર કરેજ. માટે આ લોભતો આ રીતે કામ-ક્રોધનું પણ મૂળ થઈને પુરૂષને મહા અનર્થરૂપ ખાડામાં પાડે છે એ પ્રસિદ્ધ છે. શું બહુ કહેવું ? લોકમાં અનર્થોની ગણના કરતાં ક્રમનેજ વિશેષપણે ગણે છે પણ આ જગતમાં ક્રોધથી પરાલવ પામેલા જેટલાં પાપને કરતા દેખાય છે તેટલા કામથી પરાલવ પામેલા નથી અને તેટલાં પાપોને કરતા દેખાતા નથી, કેમકે બહુ લોકો મુલ્લ કોપવાળા છે, એટલે ક્ષણમાં કોપ કરે છે. એવીજ રીતે ક્રોધનેપણ પરમ પાપસ્થાનમાં ગણે છે પરંતુ તેમાં વિચાર ચલાવીએ તો લોભથી અલિભૂત થએલા જેટલાં પાપને આચરતા દેખાય છે તેટલા ક્રોધથી અલિભૂત થએલા નથી તેમજ તેટલાં પાપોને કરતા દેખાતા નથી. માટેજ ‘લોભમૂળાનિ પાપાનિ’ ‘અર્થમનર્થ ભાવય નિશ્ચં’ એમ કહેવાય છે તે સત્ય છે. માટે પાપરૂપ લોભનો પ્રસંગ સર્વ પ્રકારે પરિત્યાગ કરી તેનાથી દૂરજ રહેવું. આવો ભગવાનનો હિતતમ ઉપદેશ સાંભળીને સર્વે ભક્તો રાગાદિદોષે રહિત થઈ નિર્મળ મનવાળા થઈ ગયા. આવા અવસરમાં કારીયાણી ગામથી ઉત્સવઉપર આવેલા ખટ્વાંગ રાજપિં પોતાના ગામમાં ભગવાનને પધારવાની પ્રાર્થના કરવા ઉઠ્યા. આ રાજપિં ભાંગરોળ તથા માણાવદરમાં ઉત્સવઉપર આવ્યા હતા. ત્યાં ભગવાનનું અમાનુષ આશ્ચર્યમય અશ્ચર્ય પ્રત્યક્ષ પેખીને તેમના ચરણનો સમાશ્રય સ્વીકારી પારમૈકાંતિક ધર્મમાં દૃઢ આદરવાળા થયા હતા. નૈષ્ઠિક ત્રંતમાં નિષ્ઠાવાળા આ રાજપિં ભગવાનના ચરણારવિંદ સેવારસથડી બીજું કશું ઇચ્છતાજ ન હતા. આ ભક્તરાજ રાજપિંએ હાથ જોડીને સવિનય પ્રાર્થના કરેલા ભગવાને તેમનો બહુ દિવસનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવા પ્રબોધની ઉત્સવ પછી તેમના ગામમાં પધારવાનું વચન આપ્યું. મનોરથ પરિપૂર્ણ થતાં રાજપિં શરધારથી નીકળી પોતાને ગામે જતાં માર્ગમાં આવતા દુર્ગ-

આશ્રિતોને દર્શન પૂજન ઉપદેશાદિકનો અલભ્ય લાભ આપી અનવધિ આ-
નંદ આપતા થકા કેટલેક દિવસે ધમકાકાપુર પધાર્યા. ત્યાંના દરિજનોએ
પ્રીતિથી સેવા થકા ત્યાંથી ભૂચાય કંચકોટ થઈ સમુદ્રની ખાડી ઉતરી
આબીર દેશમાં આવતાં પિપળીયામાં પધારી ત્યાંના ભક્તોને દર્શનાદિકથી
આનંદ આપી તેમણે સેવા થકા ત્યાંથી નીકળી રાજકોટ પુરમાં પધાર્યા.
તે મહાપુરમાં રૂપથીજ જેમ એમ ગુણથીજાદિકથી સમુત્કર્ષને પામેલી
કોઈ લક્ષ્મીનામની રાજકુમા ભગવાનનો મદિમા સાંભળીને તેમના ચર-
ણમાં પરમપ્રીતિવાળી થતાં, તેમનાજ એક ધ્યાનથી સમસ્ત મનના મળ
ધોવાઈ જતાં તેમના ચરણની પરિચર્યાપરાયણ થઈ. તેમના પરમ પ્રસાદથી
યોગસિદ્ધિ પામીને, તેમનેજ એક અખંડ અંતર બહાર અલૌકિક દૃષ્ટિથી
સાક્ષાત્કાર કરતીથકી પરમાનંદને પામી હતી. તે નગરમાં બીજાપણ બહુ
જનો ભગવાનનું અમાનુષ અદ્ભુત ઐશ્વર્ય સાંભળી તેમના ચરણની સેવા-
પરાયણ થયા. જોરીતે દિવ્ય ઐશ્વર્ય આલિંગ્ય કરી, પોતાના ચરણરસિક
ભક્તોને સદુપદેશામૃતથી અતિતૃપ્ત કરતાથકા ત્યાં કેટલાક દિવસ રહી
ત્યાંથી નીકળી શરધાર પુરમાં પધાર્યા. તે પુરમાં તુંગજીત અને વૈરિજીત
નામના બે ક્ષત્રિયકુમારો અકૂર વિદુર જેવા હતા. બીજાપણ બહુ ભક્તો
હતા. આ સર્વે ભગવાનની પ્રતિદિન સમયોચિત સમસ્ત સેવામાં તત્પર થઈ
રહેતાં, ત્યાં કરેલા જન્માશ્રમીમહોત્સવને બીજે દિવસે થએલી મહાસભામાં
ભગવાન વિરાજમાન થતાં અને શ્રોતા જનસમાજ ભગવાનના ઉપદેશ સુ-
ધારસના આસ્વાદમાંજ એક અત્યાદરવાળો થતાં, તેમની સંમતિથી કામ
કોષ અને લોભ આ ત્રણ અંતરના અરિઓમાં ન્યૂનાધિકભાવ બાણવાની
ધ્મિષ્ટાવાળા તુંગજીત રાજાએ પુછેલા ભગવાને કહ્યું કે—કામ કોષ તથા લોભ
આ ત્રણ નરકનું દ્વાર છે તે આત્માને નાશ કરે છે, માટે તે ત્રણનો ત્યાગ કરવો.
આ રજેગુણથી સમુદ્ભવેલો કામ મહાશન (મહા ભોગ્ય જેને છે) એટલે
વિષયોમાં આકર્ષણ કરી લાય છે. જેજ કામ તેની ગતિ અટકતાં અટકા-
વનાર જનો પ્રત્યે કોષરૂપે પરિણામ પામતાં મહાપાપમા એટલે પરહિસામાં
પ્રવર્તાય છે. આ કામને સહજ જ્ઞાનવિરોધી વૈરી બાણો. કામ કોષની અ-
પેક્ષાએ લોભતો મોટો ચારે બાણ મુખવાળો છે. દેહ ધન્દિયોની શક્તિ પ્ર-

ક્ષીણ થતાં કામ ક્રોધ ક્યારેક પ્રક્ષીણ બળ થઈને કશું કાર્ય કરી શકે એવા રહેતા નથી. આ લોભતો મરણપર્યંત અનુવર્તીને સર્વ પાપનું મૂળ થાય છે. આ લોભને વિષય ન થાય એવો એકપણ અર્થ અવશેષ રહેતો નથી, સર્વ કોઈ અર્થ વિષય થાય છે. જ્યારે લોભ વૃદ્ધિ પામે ત્યારે પુરૂષ કયા અર્થની આકાંક્ષા ન કરે ? સર્વની કરેજ. અને જો કામ હણાય તો કયા હણનાર ઉપર ક્રોધ ન કરે ? સર્વની ઉપર કરેજ. માટે આ લોભતો આ રીતે કામ-ક્રોધનું પણ મૂળ થઈને પુરૂષને મહા અનર્થરૂપ ખાડામાં પાડે છે એ પ્રસિદ્ધ છે. શું બહુ કહેવું ? લોકમાં અનર્થોની ગણના કરતાં કામનેજ વિશેષપણે ગણે છે પણ આ જગતમાં ક્રોધથી પરાભવ પામેલા જેટલાં પાપને કરતા દેખાય છે તેટલા કામથી પરાભવ પામેલા નથી અને તેટલાં પાપોને કરતા દેખાતા નથી, કેમકે બહુ લોકો સુલભ ક્રોધવાળા છે, એટલે ક્ષણમાં ક્રોધ કરે છે. એવીજ રીતે ક્રોધનેપણ પરમ પાપસ્થાનમાં ગણે છે પરંતુ તેમાં વિચાર ચલાવીએ તો લોભથી અભિભૂત થએલા જેટલાં પાપને આચરતા દેખાય તેટલા ક્રોધથી અભિભૂત થએલા નથી તેમજ તેટલાં પાપોને કરતા દેખાતા નથી. માટેજ ‘હોમમૂહાતિ પાપાતિ’ ‘અર્થમનર્થ ભાવય નિત્યં’ એમ કહેવાય છે તે સત્ય છે. માટે પાપરૂપ લોભનો પ્રસંગ સર્વ પ્રકારે પરિત્યાગ કરી તેનાથી દૂરજ રહેવું. આવો ભગવાનનો હિતતમ ઉપદેશ સાંભળીને સર્વે લક્ષ્મી રાગાદિદોષે રહિત થઈ નિર્ભળ મનવાળા થઈ ગયા. આવા અવસરમાં કારીયાલી ગામથી ઉત્સવઉપર આવેલા ખટ્વાંગ રાજપિં પોતાના ગામમાં ભગવાનને પધારવાની પ્રાર્થના કરવા ઉઠ્યા. આ રાજપિં માંગરોળ તથા માણાવદરમાં ઉત્સવઉપર આવ્યા હતા. ત્યાં ભગવાનનું અમાનુષ આશ્ચર્યમય ઐશ્વર્ય પ્રત્યક્ષ પેળીને તેમના ચરણનો સમાશ્રય સ્વીકારી પારમૈકાંતિક ધર્મમાં દૃઢ આદરવાળા થયા હતા. નૈષ્ઠિક વ્રતમાં નિષ્ઠાવાળા આ રાજપિં ભગવાનના ચરણારવિંદ સેવારસથકી બીજું કશું ઇચ્છતાજ ન હતા. આ લક્ષ્મી રાજપિંએ હાથ બેડીને સવિનય પ્રાર્થના કરેલા ભગવાને તેમનો બહુ દિવસનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવા પ્રબોધની ઉત્સવ પછી તેમના ગામમાં પધારવાનું વચન આપ્યું. મનોરથ પરિપૂર્ણ થતાં રાજપિં શરધારથી નીકળી પોતાને ગામે જતાં માર્ગમાં આવતા દુર્ગ-

પુરમાં આવ્યા. જે પુરમાં ક્ષાત્રધર્મથી નહિ ચલાયમાન થએલા, રાજની-
 તિને અનુસરેલા, પ્રલને રંજન કરનારા, પોતાના પરમ મિત્ર અભયરાજ
 રહેછે. આ રાજ પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતી કૃષ્ણભક્તિના અતિશયથી એજ
 શ્રીકૃષ્ણને સાક્ષાત્ કરવાની લાલસા થતાં, શ્રીકૃષ્ણના વ્યતીત થએલા
 અવતરણ સમયમાં અને પોતાના આ સમયમાં અત્યંત અતર છે એમ
 વારેવારે સભારીને મનમાં અત્યંત અનુતાપ કરતા થકા, 'યદા યદા હિ
 ધર્મસ્ય' આ શ્રીકૃષ્ણવાક્યથી અવતાર ધારણનો સમય વિચારતાં 'અત્યારે
 અત્યંત અધર્મની અભિવૃદ્ધિ થઈ છે તો ફરીથી શ્રીકૃષ્ણનો અવતાર થાયતો
 આપણે તેમના સાક્ષાત્કાર મુખાનુભવના પાત્ર થઈએ' એમ પરિવાર સાથે
 વારવાર વિચારતા હતા. એટલાકમાં વૃદ્ધ મિત્ર રાજપિં ત્યાં આવ્યા. તેમનું
 યથોચિત આતિથ્ય કર્યા પછી મુખેથી આસનમાં બેસતાં અભયરાજએ
 પોતાનો પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણદર્શનનો મનોરથ નિવેદન કર્યો. આ અવસર મળતાં
 પોતાના ગુરુશ્રી સદ્ગુણદંડસ્વામીનું આવિર્ભાવને આરબીને સમસ્ત અમાનુષ
 અત્યાશ્ચર્ય અરિત્ર ઉત્સાહથી કહી સંભળાવ્યું. વૃદ્ધ મિત્રના વચન વિશ્વા-
 સથી અભયરાજએ 'સદ્ગુણદંડસ્વામીજી ધર્મરક્ષણમાટે ધરણીઉપર ફરીથી
 અવતરેલા સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે' એમ દૃઢ નિશ્ચય કરી, તે દિવ-
 સથી હુંદુંબ સાથે તેમનોજ સમાશ્રય કરી તેમના સાક્ષાત્કારને ઇચ્છતા
 થકા રહ્યા. સાક્ષાત્કારના સાધનભૂત ધ્યાનનો પ્રકાર પુછતાં રાજપિંએ શ્રી-
 હરિ ભગવાનના દિવ્ય સ્વરૂપના ધ્યાનનો પ્રકાર સવિસ્તર ઉપદેશ કર્યો તથા
 ધ્યાનમાં વિરોધી ચોમેર વૃદ્ધિ પામેલા આમુરભયની નિવૃત્તિનો ઉપાય
 પુછતાં સર્વ અવતારોના મૂળભૂત ભગવાનનું દશાવતાર સંકષ્ટદર સ્તોત્રનો
 ઉપદેશ કર્યો. તેપછી પ્રસન્ન થએલા અભય રાજએ આજ્ઞા આપેલા
 ખટ્વાગ રાજ કારીયાણી ગામે આવ્યા. ભગવાન તો શરધારમાં પ્રબો-
 ધનીનો ઉત્સવ પરિપૂર્ણ થતાં રાજપિંની પ્રાર્થનાને સંભારીને તેમના ગામે
 પધાર્યા. ભગવાન પધાર્યાની વાર્તા સાંભળતાંજ હર્ષવિહ્વળ થઈ પુરજનો
 પરિજનો પુત્ર મિત્રને સાથે લઈ સન્મુખ જઈ, ભગવાનને સાષ્ટાંગ પ્રણામ
 કરી તેમને વાજતે ગાજતે ધામધુમીથી પોતાના ભવનમાં પધરાવી ઉતારો
 આદિક સત્કારમાં વળગ્યા. તે તે સમયે પરાભક્તિથી સમુચિત સેવા સજ-

વાથી ભગવાનના વિશેષપણે પ્રસાદપાત્ર થયા. સહજનંદસ્વામીએ રાજર્ષિ આદિક એકાંતિક લક્ષણે પોતાના પરમાદ્યુત દિવ્ય રૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો, તેપછી ખટ્વાંગ રાજ ભગવાનનું અદૃષ્ટપૂર્વ, અત્યાશ્ચર્ય, સમસ્ત ધન્દ્રિયોને આહ્વાદ આપનારૂં, અતિ સુંદર, માયાલીલ, અક્ષરપર દિવ્ય રૂપને નિહાળીને લક્ષ્મીપૂરથી ઉન્મયીકૃત અંતઃકરણવાળા થઈ હર્ષથી ગદગદ ગળાવાળા થઈ ઉત્કૃષ્ટ ઔશ્વર્યોને જણાવનારાં મધુર વચ્ચનોવડે દિવ્ય સ્તુતિ કરીને ‘હે ભગવન્! આ મારા પુરમાંજ તમારા આ મંગળકારી રૂપનો અમોને પ્રતિદિન સાક્ષાત્કાર કરાવતાથકા બહુ દિવસો રહો’ એમ પ્રાર્થના કરતાં ભગવાને તેમની નિરતિશય લક્ષ્મી વશ થઈને વસંતોત્સવ મુધી ત્યાં રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. તેપછી રાજર્ષિએ દૂતદ્વારા ભગવાન પધાર્યાના સમાચાર જણાવતાં અલયરાજ સહુકુંભ તરતજ તૈયાર થઈ તેજ દિવસે ઉત્સાહથી કારીયાણી આવતાં, તેમને ભગવાન પાસે લઈ જતાં, પ્રથમ રાજર્ષિએ પોતાપાસે ભગવાનનું જે દિવ્ય રૂપ વર્ણવ્યું હતું અને પોતાને પ્રતિદિન ધ્યાનના અવલંબનરૂપ હતું તેજ મંગળકારી વર્ણિવેષરમણીય દિવ્ય ભગવદ્રૂપને સાક્ષાત્ કરીને અનવધિ આનંદનિધિમાં નિમગ્ન થઈ, લક્ષ્મીભારથી નેમી ગએલા મસ્તકથી ભગવાનને પ્રણામ કરી, અનન્ય મનથી તેમનુંજ ચિંતવન કરતાથકા ત્યાં દાસની પેઠે પાસે ઉભા રહી હર્ષ-પ્રકર્ષથી પૂજા સ્તુતિ કરી પ્રાર્થના કરી કે—આ જનની ઉપર અનુગ્રહ કરો. માંડે નગર આપના ચરણારવિંદના સ્પર્શ મુખની સ્પૃહા કરેછે. માંડે મંદિર આપના ચરણકમળના રજના સમાગમને ધોમ્ય છે. આ જન પુરજનોએ સહિત પુત્ર મિત્ર કળત્રે સહિત આપના ચરણની દાસ્યલક્ષ્મીની લાલસા રાખેછે. એ રીતે પ્રાર્થના કરતા અલયરાજનો લક્ષ્મીપ્રકર્ષ લાળીને તેમની ઉપર પ્રસન્ન થઈ ભગવાને કહ્યું કે—અમો તમારા લક્ષ્મિરસ લરપુર મધુર વચ્ચની બહુ પ્રસન્ન થયા છીએ. અમો હમણાં તમારા પુરપ્રત્યે પધારી શકીએ એવી સ્થિતિમાં નથી, કારણ કે ખટ્વાંગ રાજનો મનોરથ પરિપૂરણ કરવા અમારે અહીંજ કેટલોક કાળ રહેવાનું છે. તે પછી તમારો મનોરથ સંપૂર્ણ કરીશું. આવું ભગવાનનું વચન મસ્તકે ચઢાવી તેમને પોતાના પુરપ્રત્યે લઈ જવાના ઉત્સાહથી પોતે સહુકુંભ તેમની પરિ-

ચર્યાપરાયણ થઈ ત્યાંજ રહ્યા. ભગવાને રાજપિંના દરબારમાં મુખેથી રહીને નિર્મળ જળવાળું સર્વ લોકોપયોગી મોટું તલાવ ખોદાવ્યું. રાજપિંએ પોતાનું બધું ધન ભગવાનને સ્વાધીન કરી લીધું. તેનો સદ્વ્યય કરવા ત્યાં મહા વિધ્વયાગ તથા અતિરૂદ્રયાગ કર્યો. એ રીતે ત્યાં રહેતાં એક દિવસે થએલી સભામાં પરોપકારને સદૃશ કોઈ સુકૃત નથી' એમ તેની પ્રશંસા કરવા તેવા દયાળુ રતિદેવ રાજનું ચરિત્ર કહી સભળાવ્યું. એ રીતે રાજપિંનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરી સપરિપાર અભયરાજની પ્રાર્થના સ્મૃતિમાં લાવી સવત ૧૮૬૧ માઘ શુકલ એકાદશીએ દુર્ગપુર પધાર્યા. ત્યાં તે સમયે પુર-જનોનો સમુદ્રના તરંગો જેવો ઉન્મયાદિત હર્ષપૂરનો કોઈ અભૂતપૂર્વ સ-ભ્રમ દેખાયો હતો માર્ગમાં ભગવાનનાં દર્શન કરવા 'હું પહેલો હું પહેલો' એવા વેગથી ભેગા થએલા જનોની ભારે ભીડ થઈ હતી. પતાકા તોરણ આદિકવડે અલકૃત કરેલો રાજમાર્ગ અતિ શોભતો હતો. આવા રાજ-માર્ગને અલકાર કરતા, પરમહસોથી વિટાએલા, પરિચર્યાનાં છત્ર ચામરો વિગેરે ઉપકરણો ધારી રહેલા ગ્રેમપરવશ પરિજનોએ સેવા કરેલા, આનં-દમય પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપના પ્રદર્શનથી ગ્રેમરસપરિપૂર્ણ હૃદયવાળા ગ્રે-શક પુરુષોને પરમાનંદ પમાડતા, જેમનાં દિવ્ય ચરિત્રો ભક્તોએ સ્તુતિ કર્યા છે, આગળ રહેલા અભય રાજના નિવેદનથી અનેક રાજાઓ જેમને હાથ લેડી પ્રણામ કરેછે એવા ભગવાન દિવ્ય અલકારોથી શોભાડેલા અભયરાજના ભવ્ય ભવનમાં તેમની પ્રાર્થના સફળ કરવા પધાર્યા. ભગ-વાન દિવ્ય સિંહાસનમાં વિરાજમાન થતાં બધા જનો યથાયોગ્ય સભામાં બેસી ગયા એટલે ભગવત્કૃપાથી નિર્ભય થએલા અભયરાજ હાથ લેડીને બોલ્યા કે દે-ભગવાન! આપ પ્રથમ મારા મહાભલિન મનમાં પ્રવેશ કરી, લાંબા કાળથી ચાલ્યા આવતા, દુવાર્ય, દુઃખમૂળ, હૃદયમાં રહેલા એવા વાસનારૂપ કાદવના લેપને કેટલેક કાળે ધોઈ નાંખીને, પોતાના ચરણાર-વિંદમાં પ્રેમાશ્રુતના પૂરને પોષણ કરી મારાં નેત્રને દર્શનદાનથી સાફદય કરવા પૂર્વક મારા શૃદ્ધને પાવન કરી રહ્યા છો તો હું બહુ ધન્યભાગી થયો. જે આ ક્ષેત્ર શૃદ્ધ આરામ છે, જે આ હાથી ઘોડા પશુ આદિક છે, જે આ ધન ધાન્યાદિકનો રાશિ છે, જે આ રથાદિ વાહનો છે, એ સીવાયનું

ને કાંઈ છે તે અને ને હું આત્મા છું તેપણુ સમસ્ત આપના દાસપણું
વિરાન થતાં આપનાં ચરણમાં સમર્પણુ કરીને, સમસ્ત કલેશને નાશ કર-
નાઈ આપનું દાસપણું મને આપો એવી યાચના કરું છું. આત્મ લક્ષિતરસના
પ્રવાહમય વચન સાંભળીને ભગવાને કહ્યું કે-પ્રથમતો તમો પરમ પ્રેમગણિત
અમૃતમય મધુર વિનય વચનથી અમોને અતિ તૃપ્ત કરો છો અમો આપ-
કામ હોવાથી કેવળ લક્ષિતથીજ રાજ થઈએ છીએ. તમારે વિષે તેવી લક્ષિ
અદૃષ્ટપૂર્વ અમો દેખીએ છીએ. બહુ પુરૂષો પોતાના આત્માને સ્વતંત્ર સમ-
જીને પરમાત્માની દાસ્યલક્ષિથી પતિત થાય છે, તમારા જેવો શ્રીમાન
દાસ્યલક્ષિની ઇચ્છાવાળો કોઈ વિરલોજ હોય, કેમકે ધનમદ પુરૂષને
ઉન્મત્ત કરેછે અને સતોના સમાગમમાં વિદ્વેષ કરાવે છે. તમારો ને આ
અમારે વિષે ભાવવિશેષ છે તે સત્વગુણી સુસુક્ષ્મ તમારે વિષે બહુ શોભે
છે. અમો તમારૂં સર્વાધિક શ્રેય ઇચ્છીએ છીએ. આવા ભગવાનના પ્રસન્ન
વચનથી પુત્ર કળત્ર બન્ધુવર્ગે સદિત અભયરાજ પરમાનંદ પામી, તેમના
પાદપદ્મની પરિચર્યાપરાપણુ થઈ, પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતા પરમ પ્રેમથી
સમયસમુચિત સમસ્ત સેવાપ્રકારોવડે ભગવાનનું આરાધન કરતાથકા
પોતાને પૂર્ણકામ માનવા લાગ્યા. ભગવાનપણુ સપરિવાર અભય રાજની
સર્વોત્તમ સેવાને સ્વીકારતાથકા મુનિમંડળ સાથે કેટલોક સમય ત્યાં
રહ્યા. અભયરાજને સુરપ્રભા અને સોમાદેવી નામની બે પતિવ્રતા
પત્નીઓ હતી. તેપણુ સ્વધર્મમાં દૃઢ નિષ્ઠા રાખવાપૂર્વક શ્રીહરિવિષે પરમ
લક્ષિનિષ્ઠાવાળી હતી. તે રાજને જ્યાં લલિતા પાંચાળી અને નાની
એવા નામની ચાર પુત્રીઓ હતી તેમાં જ્યાં લલિતા વિધિવશાત્ આદ્ય-
વયમાંજ વિધવાપણુને પામતાં વિપયવાસનાએ વિરહિત થઈ, દેહાત્માભિ-
માને વિહીન થઈ, નિરંતર ઈશ્વરાધનમાંજ પરમ પ્રીતિવાળાં થયાં. પ્રથ-
મથી આરભીને બહુ દિવસથી અનુવર્તતો પ્રેમાનુબધ પરોક્ષ ભગવાનમાં
જેમ હતો તેમ પ્રલક્ષપણુને પામેલા શ્રીહરિવિષે બાંધીને તેમની શુદ્ધ
આશયથી પોતાને સમુચિત સમસ્ત સેવા કરતાં સમસ્ત બાહ્ય ઇન્દ્રિયોના
વ્યાપારની વિનિવૃત્તિ થતાં અનવધિ અનિર્વચનીય પરમાત્માનંદને પામ્યાં.
તે રાજને તનંય હતો તે ગુણુશીલથી ઉત્તમ અને નામથીપણુ ઉત્તમ

હતો. આ પણ પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પરા ભક્તિથી સમયોચિત સમસ્ત એવા દાસવત્ કરતાં તેમના પરમ પ્રસાદના પાત્ર થયા. એ રીતે આશુ હૃદય સ્વધર્મપરાયણ હોઈ શ્રીહરિની અનન્યભક્તિપરાયણ હતું. તેમજ તે પુરના તમામ જનો શ્રીહરિની સધર્મ ભક્તિમાં તત્પર હતા. દુર્ગપુરમાં રહીને ભગવાને કરેલા પુષ્પદોષોત્સવને દિવસે થએલી સભામાં સતોનાં સચ્છાત્ર-સંમત લક્ષણો કહેવા પૂર્વક તેમના સમાગમની અત્યાવશ્યકતા કહેવાપૂર્વક સત્સગની સહેતુક પ્રશસા કરી અભય રાજની પ્રાર્થનાથી ભગવાને મુનિ-મહળ સાથે દુર્ગપુરમાં રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરતાં સપરિવાર રાજની ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિનિષ્ઠાની બહુ પ્રશસા કરી. સપરિવાર રાજએ રામનવમીએ ભગવાન શ્રીહરિની જન્મતિથિલણીને મહોપચારથી મહાપૂજા કર્યા પછી તેઓને બ્રહ્મતેજમાં પોતાના અસાધારણ દિવ્ય શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપનાં દર્શન આપતાં પ્રહર્ષ પામેલા સપરિવાર રાજએ પોતાને કૃતાર્થ માનીને શ્રીહરિની સ્તુતિ કરી. ત્યાં કરેલા રાસોત્સવ પછીના પહોરમાં એકલા પાસે બેસી રહેલા મુનિઓને કૃપાથી તેમના મરીચ્યાદિ પૂર્વજન્મનું યથાર્થ વિજ્ઞાન આપી તેમજ પોતાનું પણ નારાયણરૂપિરૂપ પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન આપી પરમાનંદ આપ્યો પ્રબોધનીના ઉત્સવ પછી લોકોના અનુગ્રહ અર્થે નાના નગર આમ નિવાસી અનેક લોકોની પ્રાર્થનાથી આમાંતરમાં જવાની ઇચ્છા કરતાં, તેમનો ક્ષણપણુ વિયોગ નહિ સહન કરી શકતા સપરિવાર અભયરાજએ પ્રાર્થના કરતાં, તેમનો શુદ્ધ આશય અને પરાભક્તિને બેધને તેમનો મનોરથ પુરો કરવા આમાંતરમાં જઈ આવીને દુર્ગપુરમાં અખંડ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. તેપછી ભગવાને ત્યાં રહીને સધાસહિત શ્રીવામુદેવની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી. તેપછી ભગવાને મુમુક્ષુઓને પોતાનું વિજ્ઞાન આપવા મુનિજનોને નાના દેશોમાં મોકલતાં ઉપયોગી જોધ આપ્યો કે-સાવધાન મનથી અમારૂં વચન સાંભળો. ધર્મથપ્તી ક્યારેયપણુ પ્રમાદ પામવો નહિ, કેમકે પ્રમાદ એજ મૃત્યુ છે. પ્રમાદનું પદ પ્રમદા (સ્ત્રી) અને રસાસ્વાદ છે; માટે સામા ધો-લ્યા આવતા સર્પ થકીજ જેમ એમ તે બેનાથી દૂર ખસી જવું. ધર્મથપ્તી ભ્રષ્ટ થએલાનો ઉદ્ધાર કરવા કોઈપણ સમર્થ થતો નથી. ધર્મભ્રષ્ટ થયા પછી વિજ્ઞાનપણુ વિનાશ પામી બલ્ય છે. ખીલએ કરેલો પીડારૂપ અસા-

ચાર સહનજ કરવો, એટલુંજ નહિ પણ તેના શ્રેયમાટે પ્રયત્ન કરવો. ક્ષ-
માએ કરીને પોતાના આત્માની રક્ષા કરવી. જે રક્ષા ન કરે તો પ્રસરતો
ક્રોધાગ્નિ અંતે ક્રોધના આશ્રયભૂત આત્માનેજ ખાળી દે છે. આ ક્રોધનો
પ્રસંગ મોટાઓનેપણ પગલે પગલે સન્નિધિમાંજ રહેલો છે, કેમકે આ સમ-
યમાં રજતમથી કલુષિત દૃષ્ટિવાળા કેવળ આસુરવૃત્તિવાળા પુરૂષો પદેપદે
સંતોનુંજ એક અપમાન કરવાની પ્રવૃત્તિવાળા બહુ છે. માટે ‘ચાલ્વેન તિ-
ષ્ઠાસેત્’ આ શ્રુતિનું વિશેષપણે અનુસ્મરણ કરવું. માનરૂપ મળનો લેપ
અમૃતમય એવાપણુ આત્માને નિશ્ચે કલંકિત કરી દેછે. માનનો પ્રસંગ જે
ક્રોધપણુ અતિશયને પામેલાઓનેપણુ વિશેષપણે છે, ક્રોધનો વિજ્ઞાન વૈરા-
ગ્યથી અતિશય વર્તતો હોય તેપણુ માનથી કલંકિત થાય છે. આ સર્વ અમાર્ગ
વચન હૃદયમાં ધારીને દેશાંતરમાં સેદદૃષ્ટિ વિના જીવહિતમાટે પ્રયત્ન કરવો.
કારણ કે હમણાં કલિના મહિમાને લીધે ધર્મના ખાનાથી સર્વત્ર અધર્મની
પ્રવૃત્તિ પ્રવૃદ્ધિ પામતી જાય છે, એમ બોધ આપ્યો. તેપછી ભગવાનની આ-
જ્ઞાને સર્વ કોઈ પરમહંસો મસ્તકે ચઢાવીને આરામુજબ જગતના હિતનો
બોધ આપવા દેશાંતરમાં ગયા. ભગવાનતો પરિમિત મુનિજનોથી વિંટાળને
ચારે બાજુનાં સમીપવર્તિ ગામોના હરિજનોને દર્શન પૂજન વાર્તાલાપ
ઉપદેશાદિકવડે તેતે સમયે અનુગ્રહ કરતા થકા અનન્યભક્ત અભયાદિકને
આનંદ આપતા થકા દુર્ગપુરમાંજ નિવાસ કરી રહ્યા. આવા અવસરમાં
દશેય દિશામાં ભગવાનનું મહાયશ બાપી ગયું. ભગવાનની આજ્ઞાથી
દેશાંતરમાં ધર્મરક્ષણમાં જે પરમહંસો પ્રવર્ત્યા હતા તેઓનાં અસાધારણ
અનુપમ તપ શીલ વૃત્ત વિગેરેને જોઈ વિચારીને, દૈવીસંપત્તિના બહુજનો
તેમના ચરણકમળનો આશ્રય કરી, ધર્મમાં અભિરૂચિ અભિવૃદ્ધિ પામતાં
જ્ઞાનવિજ્ઞાને સંપન્ન થઈ સર્વભૂતઉપર સુહૃદ્પણું રાખવારૂપ ગુણથી સમલ-
કૃત થઈ ગયા. બીજા જેઓ આસુરીસંપદાએ સંપન્ન ધર્મદ્રેષી હતા તેતો
આ પરમહંસોને અપમાન બીજાંસ લાપણુ અત્યાચરણુ તાડન તિરસ્કાર
આદિક અનેક પ્રકારોથી દ્રોહ કરવા મંડ્યા. તે પરમહંસો ભિર્વરેતા મહા-
તેજસ્વી હોવાથી તે અસુરોને લસ્મીભૂત કરવા સમર્થ હતા પરંતુ ભગ-
વાનની આજ્ઞા સ્મરણુ કરતાં પરમહંસવૃત્તિવાળા હોઈને સમય કલેશને

સહન કરતા થકા તે દ્રોહિઓનું પણ હિતચિંતન પરાયણ થયા. મુનિઓએ સર્વભૂતસૌહાર્દ પ્રતતત્પર થઈ જેમ જેમ ક્ષમાનેજ તેમના પ્રતીકાર (બદલા) પણે માની તેમ તેમ તે આમુર પ્રકૃતિવાળાઓ એમની દુર્બળતા સમજીને એમનો અધિક અધિક અભિદ્રોહ કરવા મગ્યા તે આ દુઃસહ દુરંત કલેશ નહિ સહન થતાં દેટલાક મુનિઓ ભગવાન પાસે આવ્યા ભગવાને તેમના મુખથી આમુરોનો અભ્યાસ અને પોતાના પરમહસોની ક્ષમા સાંભળીને હાસ કરીને એમ કહ્યું કે-તમોને અપાર પીડા પમાડી તથાપિ ક્ષમાનો ત્યાગ કયો નહિ એજ અમને પ્રિય છે, કેમકે ક્ષમા એજ પરમ તપ છે અને શત્રુના સમૂળ વિનાશમાં પરમ શસ્ત્રરૂપ છે, સર્વ કોઈ પોતાના પરિપક્વ થએલા પ્રબળ પાપથી પ્રણાશ પામેછે, તેમાં કોઈ પુરૂષતો નિમિત્તમાત્ર છે. તો આ અમુરોએ પોતેજ પોતાના પ્રણાશનાં સાધનો સર્પૂર્ણ પણે સપાદન કર્યાં છે. કોઈ કાળ કે પુરૂષ અલ્પ કાળમાં તેમના વિનાશ માટે નિમિત્તમાત્ર સમીપમાંજ તૈયાર છે. હવે આપણે એમાં યત્ન કરવાનો નથી. પરંતુ તમારેતો તે જીવોના પરલોકમાં કટ્યાણુમાટેજ ધ્વિષ્ટા કરવી. ભગવાનનું આણું પ્રશાંત પવિત્ર વચન સાંભળીને સર્વે પરમહસો શાંત ચિત્તવાળા અને સત્ત્વગુણની સમૃદ્ધિએ સંપન્ન થયા. તેપછી પરમહસો અમુર ગુરૂ રાત્રીઓના ઉપદ્રવને ક્ષીણ થોડા દિવસો અદંભમતાએ રહિત થઈ આશ્રમનાં પ્રસિદ્ધ વિદ્વો ત્યાગ કરી રક જનોની પેઠે અલદયપણે વિચર્યાં.

આવા અવસરમાં યુરોપદેશથી આવેલા નીતિમાન સમર્થ રાત્રના ભગવત્સંકલ્પમૂળક બળથી અમુર ગુરૂ રાત્રીઓ ક્ષીણ બળ થતાં, ધર્મરક્ષણ માટે અવતરેલા ભગવાનના ધર્મરક્ષણ સંકલ્પના સમુન્મેષનો સમુચિત સમય સમીપમાં આવેલો માનીને, રાત્રથી રક્ષણ મળતાં સર્વત્ર સંચરણ મુગમ માનવા લાગ્યા. આ અવસરમાં ભગવત્સંકલ્પબળથી સર્વ રાત્રીઓને જીતી વશ કરી દિગ્વિજય કરતાં કરતાં રાજકોટ નગરમાં આવેલા રાત્ર (ગવર્નર) એ પોતાના ઉત્કર્ષમાં ભગવદ્ભક્તોની રક્ષાને હેતુપણે સમજીને ભગવાનનાં દર્શનની ઉત્કંઠાથી દુર્ગપુર દૂત મોકલ્યો. આવેલા દૂતે પ્રણામ કરી પ્રાર્થના કરી કે- હે સ્વામિન્! મારા પ્રભુ આપનાં દર્શનની ઉત્કંઠ ધ્વિષ્ટા રાખે છે. જો આપને કોઈ કાર્યગૌરવથી અતરાય ન હોય તો આપ

હાં પધારો અથવા આપની આજ્ઞા હોય તો તે રાત્ર અત્ર આવે, એમાં આપ સ્વતંત્ર છો. આવું દૂતનું વચન સાંભળી પ્રસન્ન થએલા ભગવાને કહ્યું કે- રાત્રનું સ્વસ્તિ થાઓ. અમોઝ પ્રભુની માસે આવીશું, કારણ કે જેમણે અમારા સાધુની ધર્મરક્ષણ માટેની પ્રવૃત્તિ દુર્લભ કાંટા કાઢી નાંખીને સુગમ કરી આપી છે તેમનું શ્રેય અમારે તેમની પ્રાર્થના વિનાપણુ કરવું જ જોઈએ તો કેવળ દર્શનનીજ આકાંક્ષાવાળાનું શ્રેય કરીએ એમાં નવાઈ શી છે ? તો તેવા પ્રભુના નિવાસસ્થાનમાં અમારે આવવું ઉચિતજ છે. આવો સંદેશો લઈ હર્ષથી ગએલા દૂતે પોતાના રાત્રને ભગવાનનું કૃપાવચન નિવેદન કરતાં પરમ પ્રસન્ન થઈ સત્કારોપયોગી સમસ્ત સામગ્રી તૈયાર કરાવી વાટ જોઈ રહ્યા. ભગવાન રાત્રનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવા બીજેજ દિવસે પરિમિત મુનિ વિગેરે પરિજનોને સાથે લઈ મેનામાં બેસી રાત્રકોટપુર પધાર્યાં. અનુચરના મુખથી ભગવાન આઘ્યાની વાર્તા સાંભળતાં રાત્ર તત્કાળ તંબૂમાંથી બહાર નીકળી રાત્રમંડળથી વિટાળેને પ્રહર્ષથી ચાલીને સન્મુખ આવી ભેટ સામગ્રી સમર્પણ કરી, પ્રણામ કરી ભગવાનના કરકમળને પોતાના કરથી પકડીને પોતાના તંબૂમાં લઈ જઈ ઉત્તમ અમૂલ્ય આસનમાં બેસારી પરસ્પર મુખપ્રશ્ન કરી ઉચિત વાર્તાલાપ કરી રહ્યા પછી, દર્શન તથા આશ્વાપથી બહુ પ્રસન્ન થઈ નિઃશ્રેયસનો સર્વોત્તમ ઉપાય પુછતાં ભગવાને સલક્ષણ સાંગ લક્ષ્મિના સારાંશનો બોધ આપ્યો. તેપછી રાત્ર થએલા રાત્રએ ભગવાનનો દૃઢપણે સમાશ્રય સ્વીકારી બહુ ઉત્સાહથી સપરિપાર તેમનો સર્વોત્તમ આતિથ્ય પૂજનાદિ સત્કાર કર્યો. સત્કાર સ્વીકારવાથી પ્રસન્ન થએલા રાત્રએ યથાપૂર્વ વળાચ્યા થકા ભગવાન પાછા દુર્ગપુરમાં પધાર્યાં. સલામાં રાત્રકોટપુરનું વૃત્તાંત કહેતાં પરમહંસો બહુ પ્રસન્ન થયા અને નિર્ભય થઈ યથાપૂર્વ સપ્રદાયને અનુસારે વેષ ધારણ કરી જગતમાં મુખેથી સચરવા લાગ્યા.

એરીને હરિજનહિનેચ્છુ શ્રીહરિ દુર્ગપુરમાં રહી ધર્મપ્રતિપક્ષની પ્રશાંતિ કરી અભયાદિ ભક્તજનોને અહર્નિશ અનવધિ આનંદ આપતાથકા મુખેથી રહેતાં એક દિવસ થએલી સંત હરિજનોની મહાસભામાં સ્વયં વિરાજતાં, સૌવીરદેગના મુરસિંહ રાત્રએ દુર્ગનોની નિંદાથી સંશયિત થતાં, શ્રીહરિના

જન્મ કુળ વૃત્ત સંપ્રદાયાદિકની યથાર્થતા જાણવાની ઇચ્છાથી મોકલેલા શીયાણી ગામના નિલશ્રિત શિવરામ વિપ્ર સભામાં આવી પ્રજ્ઞામ કરી બેસતાં, શ્રીહરિએ આવવાનું પ્રયોજન પુછતાં પોતાની જાણના જણાવતાં તેમની જાણનાને વિશુદ્ધ જાણીને, પ્રાદુર્ભાવને પ્રારંભીને રામાનંદસ્વામિના સમાગમ મુધીનું પોતાનું સમસ્ત શુદ્ધ ચમત્કારી ચરિત્ર તથા ગુરૂ રામાનંદસ્વામિનું ચરિત્ર તથા ઉદ્ધવસંપ્રદાયને લગતો સમસ્ત સારાંશ સ્પષ્ટપણે કહી સભળાવ્યો તેપછી શિવરામવિપ્રે શ્રીહરિએ કહેલો સત્ય સારાંશ યજ્ઞમાન રાજને કહી સાંભળાવતાં તે રાજ નિઃસંશયિત થઈ પ્રહર્ષ પામી શ્રીહરિનો સમાશ્રય સ્વીકારી પરમાનંદને પામ્યો. આ મુગુણ-સાગર સુરાસિંહ રાજની પ્રાર્થનાથી ભગવાન મુનિવાર્ધિપાર્ષદમંડળે સહિત અનુપમ અશ્વઉપર બેસીને તેના મત્સ્થાવ પુરમાં પધાર્યા. તે રાજાએ પોતાના મંદિર મંદિરમાં જ નિવાસ કરાવીને સમયોચિત સમસ્ત સેવાપ્રકારથી સેવાયકા ત્યાં વૈદિક ધર્મમર્યાદાનું સ્થાપન તથા જનોમાં પોતાના પ્રતાપનું પ્રખ્યાપન અને શુભપણે રહેલા અધર્મનો નાશ કરતાયકા એક માસ રહ્યા. તેમાં આવેલો પુષ્પદોલનો ઉત્સવ દેશદેશમાંથી ભકતોને જોલાવીને કર્યો. તથા રાજના ભવનમાં દામોદર ભગવાનની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી. એક દિવસે થએલી સભામાં બ્રહ્મણ્યદેવ ભગવાને ગ્રાહ્યણોનું બહુ માહાત્મ્ય કહેવાપૂર્વક તેમની સેવા પૂજા કરવાનું કહીને, રાજને તેની વિશેષપણે આવશ્યકતા કહેતાં રાજના પુછવાથી ગ્રાહ્યણોના આરાધનપરાયણ મરૂત આદિક બહુ રાજાઓનું ચરિત્ર વર્ણન કર્યું. એરીતે એ ગામમાં ભકતોને દર્શન પૂજન આલાપ ઉપદેશાદિકવડે આનંદ આપીને ત્યાંથી તીર્થયાત્રાની ઇચ્છાથી સિદ્ધપુર પધાર્યા. જેમાં માતાને સાંખ્યનો ઉપદેશ આપનારા ભગવાન કપિલ મહર્ષિનો આશ્રમ છે, જેમાં દેવર્ષિ મહર્ષિએ સદા સેવેલી સરસ્વતી નદી છે, જેમાં પવિત્ર બિંદુસરોવર છે, તેમાં ભગવાને યથાવિધી સ્નાન કરી વિપ્રાને વિત્ત વસ્ત્રાદિ વિવિધ દાન આપી વિવિધ રસથી જમાડીને, બીજાઓને પણ દક્ષિણા આપી જમાડીને તૃપ્ત કર્યા. ચૈત્રી પૂર્ણિમાની રાત્રિએ નદીના તટમાં મુખેથી વિરાજેલા ભગવાનની સમીપે તે ઉત્સવઉપર આવેલા ભક્ત અભક્ત સમસ્ત નરનારીઓ આવીને જાણનાથી બેસતાં, ભગવાને

તીર્થમાં ગુપ્તપણે રહેલા અધર્મના વિનાશ માટે તીર્થનું માહાત્મ્ય કહેવા પૂર્વક તીર્થમાં વિશેષપણે પાળવાના નિયમોનો ઉપદેશ કર્યો. એરીતે સિદ્ધપુરમાં તીર્થવિધિ પરિપૂર્ણ થતાં ત્યાંથી નીકળી માર્ગમાં મનુષ્યોને આનંદ આપતા થકા વડનગર વિશનગર પધાર્યા. ત્યાં ભાવિક ભકતોએ સેવા પૂલ કર્યા થકા તેમને દર્શન ઉપદેશાદિકથી આનંદ આપવાપૂર્વક ત્યાં રહીને, અઢી માસસુધી હબરો હબર બ્રાહ્મણોને ચાર પ્રકારનાં અતિસ્વાદુ અન્ન જમાવ્યાં. આપાઠ શુકલદશમીએ થએલી સભામાં વિરાજીને સ્વયં ભગવાને ભકતોને આતુર્ભસ્યવ્રતની અવશ્ય કર્તવ્યતા કહેવાપૂર્વક તેમાં કરવાનાં વ્રતોના પ્રકારનો સામાન્યપણે ઉપદેશ આપ્યો તથા ઉદ્ધવસપ્રદાનવિધોને પ્રધાનપણે અધિકારિવિશેષને અનુસારે કરવા યોગ્ય આતુર્ભસ્યવ્રતના પ્રકારવિશેષોનો ઉપદેશ આપ્યો. તથા આતુર્ભસ્યવ્રત કરવા અશક્તને માટે કાર્તિક માસમાં ચાંદ્રાયણાદિકમાંથી હરકોઈ વ્રતની અવશ્ય કર્તવ્યતા કહેવા પૂર્વક તે ચાંદ્રાયણાદિ વ્રતોનું સ્વરૂપ, વ્રતના અંગભૂત બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમવિશેષો અને કાર્તિક માસમાં જ્ઞાનવિધિ વિગેરેનો ઉપદેશ કર્યો. એરીતે બંને ગામોમાં ભકતોને દર્શનાદિકથી અલૌકિક મુખ આપીને, ત્યાંથી નીકળીને માર્ગમાં ભકતોના ગામોમાં થોડું થોડું રહીને તેમને પોતાનું ઐશ્વર્ય બતાવીને તે ઐશ્વર્યના દર્શનથી થએલી ભક્તિના ભારથી ભરપુર ભકતોએ સેવા પૂલ કર્યા થકા અનુક્રમે શ્રીનગર (અમદાવાદ) પધાર્યા.

ભગવાન પધાર્યાની વાર્તા સાંભળતાં પ્રહર્ષ પામેલા શ્રીનગરના સમસ્ત ભાવિક ભકતો તત્કાળ ભેગા થઈ ભેટ સામગ્રીઓ લઈ નગરથી બહાર અર્ધ કોશ દૂર પ્રદેશ સન્મુખ જઈ ભગવાનને પરમ પ્રેમથી પ્રણામ કરી વાજતે ગાજતે ધામધુમીથી પુરમાં પધરાવી નવાવાસમાં ઉતારો કરાવ્યો. દર્શનાદિકથી અત્યાનંદને પામેલા ભકતોએ સપરિપાર શ્રીહરિનું પ્રતિદિન આતિથ્ય કરતાથકા પોતપોતાને ઘેર પધરાવી મહોપચારથી મહાપૂલ કરી. ત્યાં રહીને ભગવાને ભક્તિમાર્ગની પુષ્ટિમાટે સં. ૧૮૬૬ માં જન્માષ્ટમીનો મહોત્સવ કર્યો. એકાદશી દિવસે થએલી મહાસભામાં ભગવાને કૃપાદૃષ્ટિથી કેટલાક ભક્ત અભક્ત સ્ત્રીપુરુષોને એકદમ કરાવેલી મહાસમાધિ જોઈને કેટલાક લોકોએ વિસ્મય પામી સમાધિને સાચી માની શ્રીહરિનો પ્રતાપ

બપુયો. જે કેટલાક વિદ્વાન વિગ્રે હતા તેતો 'આ સ્વામિનારાયણનું ઐન્દ્ર-
 બલિક તુલ છે' એમ માનીને તેની પ્રથમ નિંદા કરતાં પાછળથી સમાધિની
 પૂર્ણ પરીક્ષા કરતાં તેને સાચી માની, સમાધિમાંથી બહાર આવેલાને સમા-
 ધિમાં તેઓએ બેએકું ઐશ્વર્ય પુછતાં તેમની આશ્ચર્યકારી યથાર્થ વાણી
 સાંભળતાં સમાધિની સત્યતાનો નિશ્ચય કરી 'આ પરાત્પર સર્વેશ્વરજ છે'
 એવો શ્રીહરિનો દૃઢ નિશ્ચય કરી તેમનેવિષે તુરત લક્ષ્મિનો ઉદય થતાં
 પ્રણામ કરી સમાશ્રય કરી, પ્રથમ અજ્ઞાતથી થએલા સર્વ મહાપ-
 રાધીને સંભારીને પશ્ચાતાપ કરી ભગવાનની ક્ષમા માગતાં તેમણે અનુચ્છદ
 કરતાં, પ્રત્યક્ષ પ્રભુની પ્રાપ્તિથી પોતાને ભવદાવાનળથી મુક્ત થયા માની
 કૃતકૃત્ય થઈ શ્રીહરિની પરમેશ્વરપણે સ્તુતિ પ્રાર્થના કરી પરમ સંતોષે
 સંપન્ન થઈ ગયા. પ્રત્યક્ષ ભગવાનના દૃઢાશ્રયથી કૃતાર્થ માની વૈદિક
 કર્મકલેશનો ત્યાગ કરવા ઈચ્છતા તે વિગ્રેને શ્રીહરિએ જ્યાંસુધી
 શરીરનું ભાન હોય ત્યાંસુધી જ્ઞાનિઓનેપણ વર્ણાશ્રમધર્મનો નહિ ત્યાગ
 કરવાનો સહેતુક ઉપદેશ કર્યો. શ્રીનગરમાં આવો ભગવાનનો પ્રતાપ
 પ્રત્યક્ષ ચેખીને ઘણા લોકોએ સમાશ્રય કર્યો. એરીતે ત્યાં દર્શન ઉપદેશ-
 દિકથી અનવધિ આનંદ આપતા થકા પ્રબોધની ઉત્સવસુધી રહીને ત્યાંના
 ભકતોએ યથાપૂર્વ વળાવ્યા થકા ત્યાંથી નીકળી ભગવાને વિવિધ વૃક્ષવૃંદ
 અને સરોવર વિગેરેથી મનોહર એવા જોતલપુરમાં પધારી વડવૃક્ષોથી
 વિરાજમાન સરોવરને કાઠે ઉતારો કર્યો. ત્યાંના ભકતોએ યથોચિત સેવા
 કર્યાથકા ત્યાં રહીને બહુ સામગ્રી ભેગી કરાવી પૂર્ણ દક્ષિણાવાળો વિંધ્યયાગ
 તથા દ્વદ્રયાગ કરાવ્યો. એક દિવસે યુધ્ધમય વાટિકામાં વડવૃક્ષમાં બાંધેલા
 હિંદોળામાં ભગવાનને વિરાજમાન કરી પૂજા કરી ચારે આજુ સર્વ ભકતો
 વિટાઈને બેઠા. આવા અવસરમાં ત્યાં રાક્ષિના ઉપાસક દુરાચારી વામ-
 માર્ગીઓ આવીને પોતે માનેલા કૌલમતનો અનુવાદ કરતાં ભગવાને તેનું
 સચ્છાઓનાં પ્રમાણોનો ઉપન્યાસપૂર્વક બહુધા ખડન કર્યું. તેને નહિ સહન
 કરીને તે સર્વેનો અગ્રેસર પાપમૂર્તિ ક્રીયક નામના વિગ્રે 'વેદનું તાત્પર્ય
 હિંસાગર્ભિત યામમાં છે' એમ બહુ વિવાદ કરતાં ભગવાને 'વેદનું તાત્પર્ય
 હિંસાગર્ભિત યાગમાં નથી' એમ સપ્રમાણ સચુક્તિ નિરૂપણ કરવાપૂર્વક

હિંસામાં મહાદોષો દર્શાયા અને હિંસાગર્ભિત યાગની પાપી પ્રવૃત્તિનું મૂળ નિરૂપણ કરતાં વિશ્વજીત નામના ઈન્દ્રનું આખ્યાન કહી સંભળાવ્યું. એરીને સચ્છાત્ત્રનિપિદ્ધ એવાપણ મદિરા માંસાદિ સેવનને ધર્મકોટીમાં માનીને અજ્ઞાની લોકોને નરકયોનિમાં નાંખતા, સર્વત્ર ભમતા, ધર્મનોજ ધ્વંસ કરનારા જે વામીઓ હતા તેમની પાપી પ્રવૃત્તિને વંદોળીયો જેમ આકડાના તુળને અનાયાસથી ઉરાડી મુકે એમ પોતાના ઉપદેશ પ્રતાપથી તત્કાળ ટાળી નાંખીને વૈદિક ધર્મની પ્રતિષ્ઠા કરી.

એ રીતે ત્યાંના લકતોને અનેક રીતે આનંદ આપી ત્યાં આવેલા હલાણુનાં લકતોની પ્રાર્થનાથી ત્યાં પધાર્યા. ત્યાં રહીને ભગવાને ત્યાંના ભાવિક લકતો અને ખીલ બહુ દેશદેશમાંથી આવેલા લકતોને દર્શન પૂજન ઉપદેશાદિકવડે પ્રતિહિત આનંદ આપતાથકા, બહુ ઉપયોગી સામગ્રી તૈયાર કરાવી એક મોટો વિષ્ણુયાગ આરંભ્યો. આ યાગમાં બહુવિધ ભદ્ર્ય ભોજ્યાદિ ઉત્તમ ભોજનોવડે તૃપ્ત કરેલા અને ઇચ્છાચક્રીપણ અધિક આપેલી દક્ષિણાથી સંતોષ પામેલા અસંખ્યાત બ્રાહ્મણોનો જયઘોષધ્વનિ સર્વ દિશામાં પ્રસર્યો હતો. કોઈપણ યાચક નિરાશ થઇને પાછો ગયો ન હતો. એ રીતે મહાયજ્ઞ સંપૂર્ણ નિર્વિઘ્ન પ્રવર્તતાં કેટલાક આચુરીવૃત્તિવાળા વિષ્ણુ ભગવાનનું ઐશ્વર્ય નહિ બાણતા હોવાથી તેમાં વિઘ્ન કરવાનો વિનિશ્ચય કરી યાગોપયોગી ઘૃતાદિ સામગ્રીને અસ્થાનમાં વિનિયોગ કરી વ્યય કરતાં અહપ વારમાં ધાન્યશાળા, ઘૃતાદિરસશાળા અને પાકશાળા ખાલીખટ કરી દીધી. આ વાત સાંભળતાં ભગવાને તે બ્રાહ્મણોનું હૃદયકૌટિલ્ય બાણ્યું છે તથાપિ તેમના નિયંત્રમાં નહિ પ્રવર્તતાં, તેમના અજ્ઞાનને હરીનેજ તેમની ઉપર અનુચ્છદ કરવા સંકલ્પ કયો કે તત્કાળજ જે જે શાળાઓ ખાલી હતી તે સંપૂર્ણ ભરાઈ ગઈ અને ઘૃતાદિ સામગ્રીથી ભરેલાં ઘણાં ગડાં પણ દેખાયાં. તે પછી તે બધા બ્રાહ્મણો ભગવાનનું અદ્ભુત ઐશ્વર્ય દેખીને અત્યંત ત્રાસ પામી ભગવાનને શરણે જતાં વિજ્ઞાનને પામ્યા. એ રીતે અભૂતપૂર્વ, રાત્રિ સમસ્ત જનોને મહાવિસ્મય કરનારો મહાયજ્ઞ સંવત્ ૧૮૬૬ ના પોષ શુક્લ પૂર્ણિમાએ પરિપૂર્ણ કયો. એક દિવસે થએલી સભામાં સર્વ કોઈ યથોચિત બેસી ગયા પછી નાગડકાના મુરાબજો રાત્રાઓનું ગ્રંથ

કર્તવ્ય પુછતાં ભગવાને શ્રાવણોનું બહુ માહત્ત્વ કહેવાપૂર્વક તેમની સેવા પૂર્ણ માનના કરવાની હતી. એ રીતે ત્યાંના તથા ગુજરાતપ્રાંતના ભક્તોને આનંદ આપતા થકા તેમણે પૂજ્યા થકા ત્યાં એક માસ રહીને ત્યાંથી ચરોત્તર કાનમ દેશનાં ગામોમાં રહેતા રહેતા ત્યાંના ભક્તોને દર્શન સેવા સમાગમાદિક આપતા આપતા ત્યાં ત્યાં ઉપદેશ તથા વિષ્ણુયાગ ભાગવતપુરશ્ચર્યાદિકના આચરણથી સદ્ધર્મની પ્રતિષ્ઠા કરતાથકા મહી નર્મદા નદી ઉતરી સંવત્ ૧૮૬૬ ના વંશાખ શુકલ દિનીયાએ ભક્તોની બહુ દિવસની પ્રાર્થનાથી સુરત પધાર્યા. ભગવાનને પુરમાં પધારતા સાંભળી ચરદેસર ભાલચંદ્ર આદિક ભક્તો હર્ષપ્રકર્ષથી ભેગા થઈ વિવિધ વિચિત્ર વાહનો લઈ ગીત વાજ્રો સાથે સન્મુખ જઈ, શ્રીહરિને દર્શન પ્રણામ કરી તેમણે સત્કાર કર્યા થકા વાજ્રો ગાજ્રો ધામધુમીથી પુરમાં પધરાવી લાલકુણ્ણની વિશાળ વાડીમાં રમણીય વિશાળ હવેલીમાં ઉતારો કરાવી સપરિવાર શ્રીહરિનું આદરથી આતિથ્ય કરી, પોતપોતાને ઘેર ઉત્સાહથી પધરાવી મહોપચારોથી મહાપૂજા કરી પરમાનંદ પામ્યા. એક દિવસે થએલી સભામાં પોતાના અનન્ય ભક્તોને ભક્તિના ભેદો વર્ણવવાપૂર્વક ભક્તભક્તિનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં સકામ ભક્તિની અપેક્ષાએ નિષ્કામ ભક્તિની અત્યુત્તમતા વર્ણવવાપૂર્વક નિષ્કામભક્તિ અને તેવા ભક્તોનો વિસ્તારથી અદ્ભુત મહિમા વર્ણવીને પોતાવિષે ભક્તિનિષ્ઠાની દૃઢતા કરાવી. એ રીતે એકાંતિક ધર્મમય પ્રશ્નોત્તરથી ભાવિક ભક્તોને આત્મતિક આનંદ આપતા થકા તે નગરમાં સાત દિવસ રહ્યા.

આવા અવસરમાં સુરતથી બહુ દૂર નહિ વર્તતા એવા ધર્મપુરમાં સર્વ પ્રભને પુત્રનીપેઠે પાલન કરતી, રાજનીતિથી રાજ્યભારને ચલાવતી, ગુણેકરીને દેવદૂતિને સમાન, સાધુથકી શ્રીહરિના દિવ્ય ગુણચરિત્ર સાંભળીને તેમને વિષે પરમ ભક્તિને પામેલી, રાજ્ય કરતાં થકાં પણ સર્વમાંથી મન ઉઠાડીને ભગવદ્ધ્યાનપરાયણ એવી કુશળા નામની કોઈ વિધવા રાણી હતી. આ રાણી ભગવાનના ચરણકમળનાં દર્શન તથા સેવામાં સમુત્કંઠથી પ્રાર્થનાનો સંદેશો લઈ જનાર કોઈ શુદ્ધિ-માન્ અંતરંગ દૂત ભગવાનસમીપે સુરત મોકલતાં, દૂતગુણથી રાણીની

પોતાવિષે પરા ભક્તિ અને મહામુશ્કા જાણીને તેનો મનોરથ પૂરવા આદરથી સપરિવાર ધર્મપુર પ્રત્યે પધાર્યા, ભગવાન પધારશે એવા સમાચાર સાંભળી, રાણી બહુ હર્ષ પામી પુરને વાળી ચંદનજળ છાંટી તોરણાદિકથી સમલંકૃત કરી, ભૂત્યવર્ગને ભગવાન સન્મુખ જવાના મંગળ માટે તેને છત્ર આમરાદિ સેવામાં સમુચિત વેપ ધારી તુરત તૈયાર થવાની આજ્ઞા આપી. અમાત્યાદિ પ્રધાનપુરુષો તથા પુરપુરુષોને સાથે લઈ પુત્રને પણ આગળ કરી વિવિધ નિચિત્ર વાહનો તથા ગીત વાજાંત્રો સાથે લઈ, પોતે મેનામાં બેસી નગરની સમીપે જઈ મુનિમંડળ સાથે પધારેલા ઇષ્ટદેવ ભગવાનને દૂરથી દેખીને, મેનામાંથી એકદમ ઉતરી હર્ષવેગથી પગે કરી કેટલાંક પગલાં સન્મુખ આવીને ભગવાનના ચરણારવિંદમાં પ્રણામ કરી, ભક્તિરસથી ભીની ચિત્તવૃત્તિ, વિનયમધુર મૃદુળ વાણી અને ઉચિત તપને લીધે પ્રશાંત એવી આકૃતિથી અનન્યદુર્લભ ભગવાનની પરમ પ્રસાદપાત્રતા પામીને, પ્રથમથીજ અંબાડી આદિકથી અલંકૃત કરેલા ગળેન્દ્રઉપર ભગવાનને વિરાજમાન કરી, પોતે પાછળ રહીને માંગલિક ગીત ગવરાવાની સાથે વિવિધ વાજાંત્ર જાતવરાવતાં થકાં મહા રાજમાર્ગથી રાજમહેલને પામી તેમાં ભગવાનનો ઉતારો કરાવી, ભગવાન દિવ્યસિંહાસનમાં વિરાજમાન થતાં અને મુનિમંડળ આદિક બેસી જતાં પરિજનોને રોકી રાખીને, મુનિમંડળની સાથે શ્રીહરિના ચરણકમળ સમીપે જઈને વિવિધ રાજોપચારથી મહાપૂજા કરી, સપરિવાર તેમનું યથોચિત ઉત્તમ આતિથ્ય કરી પોતાનું રાજ્યાદિ સર્વસ્વ સમર્પણ કરી પોતાના આત્માને પૂર્ણમનોરથ માનીને, તે દિવસને સમારંભીને શ્રીહરિના ચરણસરોજના સેવારસને મુક્તિરસથી નહિ ન્યૂન માનીને પરમાનંદ પામ્યાં. ભગવાને તે ભક્તરાજ રાણીની જાણાસા થતાં યથાસમય સામાન્ય વિશેષ ધર્મોનો ઉપદેશ આપ્યો. એ રીતે ધર્મમય પ્રશ્નોત્તરથી તથા દર્શન સંલાપાદિકથી સર્વને સમધિક આનંદ આપતા થકા મુખેથી રજા. પોતાને પાંચ દિવસ રહીને જવાની ઇચ્છા હતી પરંતુ રાણીની અતિ પ્રાર્થનાથી એક માસ રજા. એ રીતે ભક્તવશ્ય ભગવાન કૃપાળુ રાણીને પૂર્ણ સંતોષ પમાડી, અલયરાજને આપેલું વરદાન સ્મરણમાં લાવી મુનિઓને જોધ આપવા

જે જે શ્રીકૃષ્ણોત્સવો કરાવ્યા હતા તે સર્વને નહિ ન્યૂનપણે કરવા પ્રવર્તતાં, ભક્તરાજ જ્યા લલિતા બેનો પાસે જઈ તેમને ઉત્સવોમાં પાકાદિ કાર્યનો સમસ્ત ભાર સ્વીકારવાનું કહેતાં તેમણે ઉત્સાહથી અનુમોદન આપતાં, ભગવાન પાસે ઉત્સવો કરવાની આજ્ઞા લેવા આવતાં ભગવાને શુકલ પક્ષમાં આવતા ઉત્સવોમાં જ્યાનું અને કૃષ્ણપક્ષના ઉત્સવોમાં લલિતાનું મુખ્યપણું વિભાગ કરી વ્યવસ્થા કરી આપતાં, જ્યાના ભાગમાં આવેલો વિજયાદશમીનો મહોત્સવ કયો. તે પછી એક દિવસે ઉત્તમ રાત્ર અન્નકૂટોત્સવની અનુજ્ઞા લેવા ભગવાન પાસે જઈ પ્રણામ કરી પુછવાની વાટ જોઈ રહેતાં ભગવાને પુછ્યું એટલે જોડ્યા કે-હે ભગવન! અમોએ આત્મા આત્મીય સર્વસ્વ આપના ચરણકમળમાં અર્પણ કર્યું છે એટલે હવે અમારે બીજું શું ઈચ્છવાનું હોય? નજ હોય. તથાપિ આપના ચરણારવિંદની સેવાલક્ષ્મીજ પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામે એમ ઈચ્છીએ છીએ. જેમ તે તે મહોત્સવોમાં તાતપાદના સમયમાં સેવારસનો અવસર આપી અનુગ્રહ કરતા હતા તેમ હમણાં પણ દાંસજનની ઉપર પરમ પ્રીતિથી તે સેવારસનો અવસર આપો અન્નકૂટોત્સવનો સમય હવે નજીકમાંજ આવેછે તો એ સમય વૈભવને અનુસારે મહોત્સવ કરીને સર્વ જનોને આનંદદાયક કરવાનો છે, તે ઉત્સવપ્રસંગથી અમો આપના ચરણની સમુચિત સેવાના અવસરને પામીને કૃતાર્થ થઈ જઈએ. આ ભવન ખજાના ક્ષેત્રાદિક જે કાંઈ છે તે સર્વસ્વ આપનું જ છે, તેનો ઉચિત ઉપભોગ કરવામાં કે વ્યય કરવામાં અમો આપનેજ આધીન છીએ, તો આ અન્નકૂટોત્સવ વિસ્તારથી કરવા આપની આજ્ઞા પામવા અમો અત્યંત તરપા છીએ. એ રીતે પ્રાર્થના કરતા ઉત્તમ રાત્રનો અસાધારણ પ્રેમરસ લક્ષમાં લઈ તેમની ઉપર અતિ પ્રસન્ન થઈ ‘તથાસ્તુ’ એમ ભગવાને કહ્યું. ઉત્તમ રાત્રએ પરિપૂર્ણ મનોરથ થતાં તત્કાળ જ્યા લલિતા બેનો પાસે જઈ વાત નિવેદન કરી. ભગવાનની સેવા એજ એક છવિત જેમને છે એવાં તે બંને બેનો મનમાં હર્ષથી પ્રકુલિત થઈ જોડ્યા કે-તમોએ સંકલ્પ કયો તે અત્યંત યુક્ત છે, કેમકે અત્યારે પિતાજી વર્તમાન નથી તથાપિ તમારા આ ઉત્તમોત્તમ વૃત્તથી વર્તમાનજ છે એમ ભગવાન તથા બીજા

દેશદેશમાં મોકલી, પોતે રાણીએ યથાપૂર્વ ધામધુમીથી વળાવ્યા થકા ત્યાંથી નીકળીને તાપ્તી રેવા સાગ્રમતી નદી ઉતરી લાલદેશને વટીને દુર્ગપુરને પામ્યા. અભયાદિક અનન્યભક્તો સામા આવેલા પ્રાણુનેજ જેમ એમ પધારેલા ભગવાનને પ્રદર્શથી પામીને અપાર આનંદપૂરમાં નિમગ્ન થઈ તેમના ચરણુકમળને પ્રણામ કરી બહુ દિવસના વિયોગતાપે રહિત થઈ ગયા. ભગવાન પણ પોતાના એકાતિક આત્મતિક ભક્તોના સંલેપથી પર્ણકામ થયા. ભગવાન શ્રી પુત્ર પુત્રી વિગેરે પરિવારે સહિત અભય રાજા વિગેરે ભક્તોત્તમોએ સમયોચિત યથોચિત સેવા કર્યા થકા પરમહંસ મહાળથી વિદાઈને ગુમુક્ષુ મનુષ્યોને પોતાના વચનામૃતથી સમુજીવન કરતા થકા તે પુરમાં પોતાના દિવ્ય અક્ષર ભવનમાં સુખેથી રહ્યા.

એ રીતે દુર્ગપુરના અને દેશાંતરના પોતાના ભક્ત નરનારીઓને આનંદ આપતાં શ્રીહરિને આઠ વર્ષ વીતી ગયા પછી, જેના સમસ્ત મનોરથો સંપૂર્ણ થયા છે એવા અભયરાજા વૃદ્ધ થતાં ભગવાનના પ્રસાદથી ભયારૂપદ પ્રાકૃત પદને ઉત્તમીને અપ્રાકૃત અભય પરમ અક્ષરપદને પામ્યા. તેમના ગુણથી ઉત્તમ ઉત્તમ નામના પુત્ર પિતાની આજ્ઞાને અનુવર્તીને પરમગ્રેમથી સમસ્ત રાજ્યભાર ભગવાનને આધીન કરીને દાસનીપેઠે પરિચર્યા આચરતાં ભગવાનના વિશેષપણે પ્રસાદપાત્ર થયા. તેમની જયા લલિતા ભગિનીઓ ભ્રાતાનો ભગવત્સેવામાં પિતા થકી પણ અધિક આદરભાવ ભાળીને બમણા આનંદપૂરમાં આવી જઈ પોતે તેતે સમયમાં સમુચિત એવી જળ ભરી લાવવું મંદિરમાં વાળવું લીંપવું આદિક પરિચર્યાંથી આત્માને કૃતાર્થ કરવા લાગી સકુટુંબ ઉત્તમ રાજાની ઉત્તમ શ્રદ્ધા લક્ષિ અને ધર્મનિષ્ઠા બેધને બહુ પ્રસન્ન થઈ ભગવાને તેમને પ્રતિદિન પૂજવા વાસ્તે કૃષ્ણની મૂર્તિ અને પોતાની વાહુવેપની મૂર્તિ આપી. તેમાં સર્વની અપેક્ષાએ લલિતાના દંભવર્જિત ભક્તિપ્રકર્ષથી પ્રસન્ન થઈ તેમની પ્રાર્થનાને અનુસારે મૂર્તિમાં પ્રત્યક્ષ પ્રાદુર્ભાવ પામી તેણીએ કરેલી પૂજા સાક્ષાત્ સ્વીકારવાનો અનુગ્રહ કર્યો. બીજાઓ પણ થોડા દિવસમાં નિર્વાસનિક થતાં લલિતાના જેવોજ અનુગ્રહ પામ્યા. તેમની ભક્તિને વશ થઈ તેમના ઘરને પોતાનુંજ માનીને રહેતાં, એક દિવસે ઉત્તમ રાજા પ્રથમ પિતાએ ભગવાનની પ્રસન્નતા માટે

જે જે શ્રીકૃષ્ણોત્સવો કરાવ્યા હતા તે સર્વને નહિ ન્યૂનપણે કરવા પ્રવર્તતાં, ભક્તરાજ જ્યા લલિતા બેનો પાસે જઈ તેમને ઉત્સવોમાં પાકાદિ કાર્યનો સમસ્ત ભાર સ્વીકારવાનું કહેતાં તેમણે ઉત્સાહથી અનુમોદન આપતાં, ભગવાન પાસે ઉત્સવો કરવાની આજ્ઞા લેવા આવતાં ભગવાને શુક્લ પક્ષમાં આવતા ઉત્સવોમાં જયાનું અને કૃષ્ણપક્ષના ઉત્સવોમાં લલિતાનું મુખ્યપણું વિભાગ કરી વ્યવસ્થા કરી આપતાં, જયાના ભાગમાં આવેલો વિજયાદશમીનો મહોત્સવ કયો. તે પછી એક દિવસે ઉત્તમ રાત્ર અન્નકૂટોત્સવની અનુજ્ઞા લેવા ભગવાન પાસે જઈ પ્રણામ કરી પુછવાની વાટ બેઈ રહેતાં ભગવાને પુછ્યું એટલે જોડયા કે-હે ભગવન! અમોએ આત્મા આત્મીય સર્વસ્વ આપના ચરણકમળમાં અર્પણ કર્યું છે એટલે હવે અમારે બીજું શું ઈચ્છવાનું હોય? નજ હોય. તથાપિ આપના ચરણારવિંદની સેવાલક્ષ્મીજ પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામે એમ ઈચ્છીએ છીએ. જેમ તે તે મહોત્સવોમાં તાતપાદના સમયમાં સેવારસનો અવસર આપી અનુગ્રહ કરતા હતા તેમ હમણાં પણ દાસજનની ઉપર પરમ પ્રીતિથી તે સેવારસનો અવસર આપો. અન્નકૂટોત્સવનો સમય હવે નજીકમાંજ આવેછે તો એ સમય વૈભવને અનુસારે મહોત્સવ કરીને સર્વ જનોને આનંદદાયક કરવાનો છે, તે ઉત્સવપ્રસંગથી અમો આપના ચરણની સમુચિત સેવાના અવસરને પામીને કૃતાર્થ થઈ જઈએ. આ ભવન ખજાના ક્ષેત્રાદિક જે કાંઈ છે તે સર્વસ્વ આપનું જ છે, તેનો ઉચિત ઉપભોગ કરવામાં કે વ્યય કરવામાં અમો આપનેજ આધીન છીએ, તો આ અન્નકૂટોત્સવ વિસ્તારથી કરવા આપની આજ્ઞા પામવા અમો અત્યંત તરપા છીએ. એ રીતે પ્રાર્થના કરતા ઉત્તમ રાત્રનો અસાધારણ પ્રેમરસ લક્ષમાં લઈ તેમની ઉપર અતિ પ્રસન્ન થઈ 'તથાસ્તુ' એમ ભગવાને કહ્યું. ઉત્તમ રાત્રએ પરિપૂર્ણ મનોરથ થતાં તત્કાળ જ્યા લલિતા બેનો પાસે જઈ વાત નિવેદન કરી. ભગવાનની સેવા એજ એક જીવિત જેમને છે એવાં તે બન્ને બેનો મનમાં હર્ષથી પ્રકુલિત થઈ જોડયાં કે-તમોએ સકલ કયો તે અત્યંત યુક્ત છે, કેમકે અત્યારે પિતાજી વર્તમાન નથી તથાપિ તમારા આ ઉત્તમોત્તમ વૃત્તથી વર્તમાનજ છે એમ ભગવાન તથા બીજા

બધા લોકો માને છે અમો ભગવત્સેવામા મમુતકલાવાળાં હતા તે આ
 સેવાના અવગર લાભથી અધિક આનંદ પામ્યા છીએ તો ટવે ઉપયોગી
 સમય સામયી મગાવી ભેગી ગે અમારે ઉચિત સેવાપ્રયત્નમા અમો
 વિશેષપણે પ્રેમથી પ્રયત્ન કરીશુ આ પ્રકારે પ્રેત્યાહન આપવાથી ઉત્તમ
 રાત્ર અત્યંત રાત્ર થયા ભગવાનેતો ઉત્તમ રાત્રના આદરને માન આપતા
 થકા અન્નકૂટમહોત્સવની સેવામાટે નાના દિગતમા રહેલા પોતાના
 મમસ્ત સમાશ્રિતોને મગળપત્રિકાઓ લખીને બોલાવ્યા દેશદેશમા
 ઉપદેશકર્મમા વળગેલા આવુ ગ્રહાચારીઓને પણ પાધુ આવવાની આજ્ઞા
 આપતા આજ્ઞાને અનુસારે મુદુપદેશથી જગન્મડળને મમુતજીવન કરનાર
 સર્વ મુનિમડળ મમયઉપર આવી પહોચ્યુ જેમના યોગરદમ ઉન્મયાદિત
 ઉલરાઈ જતા પ્રેમરમથી પરિપૂર્ણ આશયમા ભગવાનના પ્રકુક્ષિત ચગ્ન
 કમળનો નિરતર લક્ષ થાય છે એવા સ્ત્રી પુરુષ મગસ્ત દરિલતો દેશદેશ
 માથી આવ્યા દુર્ગનગરમા દેશદેશમાથી આવતા જનોનો મમાજ જેમ
 જેમ ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક સાગરના ઉન્મયાદિત ઉલરાએવા તરગની
 પેઠે અભિવૃદ્ધિ પામતો જાય તેમ તેમ ઉત્તમ રાત્રના ચિત્તમા આનંદલહ-
 રીનો તરગ અભિવૃદ્ધિ પામતો જાય, કેમકે પોતે 'ભક્તજનોનુ જે સમારાધન
 છે એજ ભગવાનનુ વિશેષપણે પરિતોપણ છે' એમ જાણે છે આ રાત્રએ
 આવતા ભકતો માટે યથાવિલાસ અનુદાન ઉતાગ આસ્તરણ આદિક
 પ્રથમથી તૈયાર કરી રાખ્યુ હતુ આશ્વિન કૃષ્ણપક્ષની ત્રયોદશીને આ રબીને
 કાર્તિક શુકલ પડવાપર્યંત પ્રવર્તનારા ઉત્તમોમા જે જે સમયે જે જે
 ભગવત્પૂજેપયોગી ઉપકરણો જોઈએ તે સર્વ પણ સભારતા તરતજ
 પાસેજ હોય એમ તૈયાર કરી રાખ્યુ હતુ તથા ભગવત્સેવા માટે આવેલા
 ઓના સતર્પણમા અપેક્ષિત અન્ન રસ નિજેરે જોઈએ તે તમામ અવધિ
 વિનાનુ તૈયાર રાખ્યું હતું ભગવાનતો ઉત્તમ રાત્રનુ પોતાની પરિ-
 ચર્યાનુ પ્રેતસાહપૂર અધિક અધિક ઉલરાતું જોઈને 'આતો શુણોએ કરીને
 પિતા થકી પણ અતિ અધિક છે' એમ વારે વારે પ્રેમપરિપૂર્ણ હૃદયથી
 તેમનાજ શ્રેયનુ ચિંતવન કરતા થકા, પોતાના ચરણારવિંદની સેવામાટે
 નાના દેશોમાથી આવેલા ધર્મકનિષ્ઠ ભક્તોના મન નયનને આનંદ આપતા

થકા, પોતાના પાદપદ્મમાં લગવાની પેઠે આસક્ત મનવાળા મુનિમંડળના હૃદયકમળને પ્રકુલિત કરતા થકા, મહોત્સવવિધિનો સમારંભ કરાવા લાગ્યા. આ અવસરમાં લગવાનું લકતોને અનન્ય મનથી ધ્યાન ધરતાં પ્રત્યક્ષ લાવને પામેલા પરાત્પર પરમાનંદમય પરમાશ્વર્યમય કોઈ પણ દિવ્ય પારમેશ્વર રૂપથી દેખાયા હતા. સર્વ કોઈ લકતો લગવાનું પરમાનંદમય દિવ્ય રૂપને સાક્ષાત્ કરીને પ્રકૃતિથી પરપણે વર્તતા હોય એમ સર્વોત્કૃષ્ટ સુખસાગરમાં સંમગ્ન થઈ ગયા. દીપોત્સવ દિવસે લગવાનું મંગળસ્નાન કરી દિવ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણ ધારણ કરી, સલામાં લેગા થએલા લક્તસમાજને આનંદ આપવા સિંહાસનમાં વિરાજમાન થયા પછી સર્વે લકતો અનુક્રમે પરમ પ્રેમથી લગવાનના ચરણકમળની પૂજા કરવા તેમની પાસે જઈ દેશ દેશમાંથી આંલેલી અપૂર્વ ભારે ભેટો તથા અમૂલ્ય વિવિધ વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે અર્પણ કરી, સમય કલિમળને પ્રક્ષાલન કરનારા ચરણકમળને નમ્ર મસ્તકે સ્પર્શ કરી, કૃતાર્થ થઈ, યથાવિભાગ પોતા-પોતાના સ્થાનમાં પાછા બેસી ગયા. લગવાન પણ લકતોએ અપેક્ષી ભેટ સામગ્રીમાંથી તેમનો અસાધારણ અમૂલ્ય એક અમૂર્ત લાવજ પરમ પ્રીતિથી અગીકાર કરી, બીજાં જે પુંજરૂપ સુવર્ણ રત્ન વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે મૂર્ત પોતા પાસે અનવધિ પડયું હતું તે સમસ્ત તરતજ બ્રાહ્મણો ભિક્ષુકોને આપી દઈને, પોતે તો યથાપૂર્વ આત્મારામ આત્મકામ હોઈને પરમ સુખને પામ્યા. પરમહસોએ પણ અતિશય સ્નેહથી પૂજા સ્તુતિ કરતાં તેમની ઉપર અત્યંત પ્રસન્ન થયા. લગવાનનો આવો સ્વભાવ લક્ષમાં લઈ સર્વે લકતો ‘લગવાનને લક્ષિજ એક સદૃશ પ્રિય છે’ એમ નિશ્ચય કરી ‘લક્ષિથી લગવાનને પ્રસન્નજ કરવા’ એમ માનવા લાગ્યા. તેપછી લગવાન મધ્યાહ્ને મુનિમંડળાદિ સમસ્ત લકતો સાથે ઉન્મત્તગંગામાં સ્નાન જળાક્રીડા કરી આવ્યા. સાંજે સર્વ દિશાઓના અંધકારને હરનારા ચારેવાળુ પ્રસરેલા અગણિત દીપોના પ્રકાશથી તે સમય કોઈએ પૂર્વે નહિ અનુભવેલો અધિક આનંદ આપનારો થયો હતો. પડવાને દિવસે અદ્દુ ઉત્પ્રાદ્યથી અનદ્યોત્સવ પ્રવર્તતાં લલિતાએ પ્રથમથી પાકકૃશળ રસોયાપાસે પોતાની દેખરેખીથી બનાવી રાખેલી, તે ઉત્સવમાં ઉચિત, અમૃતરસનેપણુ તિરસ્કાર કરનારી,

છ રસથી પરિપૂર્ણ વિવિધ વિચિત્ર શક્ય લોજ્યાદિ સમગ્ર સાગથી તૈયાર કરાવી હતી. જે પાકનો રસ જે રસને પામીને આત્મસત્તાત્વદર્શી બીજા કશાને ઇચ્છે નહિ, જે રસને પામીને કોઈ અનવધિ આનંદને પામે છે એવા રસમૂર્તિ ભગવાનને પણ રસમાટે થયો હતો. સમય થતાં ગોવર્ધનની યથાવિધ પૂજા કરાવી સર્વાન્તર્યામી સર્વકર્મસમારાધ્ય શ્રીવાસુદેવનારાયણની સમીપે વર્ણિકારા રમણીય રચનાપૂર્વક સમગ્ર પદ્મસપરિપૂર્ણ પાકવર્ગ નિવેદન કરાવી આરતી સુધીના બધા મહોપચારથી તે મહોત્સવ પ્રવર્તતાં, ભગવાનની આજ્ઞાથી લલિતાએ પોતાને પ્રતિદિન પૂજ્ય પ્રતિમાની આગળ અનકૂટની રચના કરી ભગવાનને પ્રત્યક્ષ જમવાની પ્રાર્થના કરતાં, તેમની ભક્તિપરવશ થઈ પ્રતિમામર્યાદા મુકી દઈ પ્રતિમામાં જ પોતાના દિવ્ય અદ્ભુત રૂપથી પ્રત્યક્ષ થઈ લોજનાદિ ઉપચારો અંગીકાર કરી લલિતા વિગેરે વનિતાવર્ગને પરમાનંદ પમાડ્યો. યથાવિધ અનકૂટોત્સવ પરિપૂર્ણ થતાં પ્રસાદભૂત વિવિધ મધુર લોજ્ય પદાર્થોથી સર્વ પરમહંસોને પોતે જ પિરસવાની લીલા કરવા પૂર્વક પુષ્કળ જમાડીને, પછી ઉત્તમાદિ નૃપતિમંડળને પણ સ્વયં પિરસવાપૂર્વક સહાસ સાનદ બહુ જમાડીને, લલિતા વિગેરે લક્ષ્મી સ્ત્રીવર્ગને પ્રસાદી જમવાની તથા બીજા બધા આદ્ય સમાજને પણ જમાડવાની આજ્ઞા આપી, પોતે સ્વસ્થાનમાં આવી સ્વયં પાક કરી જમ્યા.

એ રીતે અભૂતપૂર્વ આનંદદાયક અનકૂટ મહોત્સવથી અનન્ય ભકતોને અપરિમિત આનંદ આપ્યા પછી, રાત્રિએ થએલી મહાસભામાં વિરાજીને સ્વયં ભગવાને સત્સંગીઓ ઉપર સ્વયં કૃપા કરી, સત્સંગ મોક્ષમાં ગુપ્ત હેતુ હોવાથી અને આશ્રિતોની સત્સંગિસંસાથી પ્રસિદ્ધિ હોવાથી સત્સંગ પદની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત કહેતાં સત્સંગદાર્થ અને સંગશબ્દાર્થ કહીને, તેનો જેને સંબંધ હોય તેને સત્સંગી કહીને સત્સંગદીપનો પ્રકાશ કર્યો. વળી ઉત્તમ રાજ પ્રજોધનીનો ઉત્સવ કરાવા ઉત્સાહવાળા થઈ ભગવાનની પ્રાર્થના કરતાં તેમણે તેમનો મનોરથ પૂર્ણ કરવા સુનિમંડળ અને દેશાંતરના હરિજનમંડળને પ્રજોધની સુધી દુર્ગપુરમાં જ રહેવાની આજ્ઞા કરી. સ્વયં ભગવાન ભકતોની ધર્મ સાન વૈરાગ્ય અને લક્ષ્મીની દૃઢતા થવા માટે પ્રતિદિન ભક્તસભામાં વિરાજીને બહુ ઉપયોગી આજ્ઞાઓ ઉપદેશ કરતાં, કોઈ દિ-

વસે ધર્મરક્ષાના ઉપાયો, તો કોઈ દિવસે સ્પર્શસ્પર્શવિવેક, તો કોઈ દિવસે ધર્મસિદ્ધિના ઉપાયો, તો કોઈ દિવસે ત્યાગીઓમાટે નિઃકામશુદ્ધિનો વિધિ, તો કોઈ દિવસે ત્યાગીઓનો આહ્વિકવિધિ, તો કોઈ દિવસે શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપાદ્વૈતજ્ઞાન, તો કોઈ દિવસે મંત્રજાપવિધિનો સવિસ્તર સચુક્તિ ઉપદેશ આપતા થકા, પ્રબોધની એકાદશીના ઉત્સવમાં એકાદશીનું માહાત્મ્ય સવિસ્તર વર્ણવતાં પ્રબોધનીનું શ્રેષ્ઠપણું કહીને, તે વ્રતની અવશ્ય કર્તવ્યતા કહેતાં તેનો નિર્ણયવિધિ વ્રતવિધિ પૂજાવિધિ જાગરણવિધિ ઉઘાપનવિધિ પારણાવિધિ દાનવિધિ વિગેરે ઉપયોગી અર્થો વર્ણવીને, પોતેપણુ યથાવિધિ વ્રત કરીને જ્યાં પાસે તેનો સમય વિધિ કરાવીને, દ્વાદશીએ ત્યાગી ગૃહી સર્વ ભક્તોને અન્નકૂટની પેઠેજ સ્વયં વિવિધ પકવાન પિરસીને પારણાવિધિ પરિપૂર્ણ કરી જ્યાંને મહા આનંદ આપ્યો. એજ દિવસે સાંજે સભામાં રાત્રીઓને નીતિજ્ઞાનમાટે વિદુરનીતિનું વિશેષપણુ ચહણુ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો. ત્રયોદશીથી પૂર્ણિમાપર્યંત ત્રણ દિવસ પ્રયાગજીત પુરાણી પાસે પચમસ્કંધની કથા કરાવી. એ રીતે અઠાર દિવસ પોતાના અનન્ય ભક્તોને દર્શન પૂજન આલાપ ઉપદેશ દિવ્ય ઐશ્વર્યપ્રદર્શન વિગેરેથી પરમાનંદ પમાડી, પૂર્ણિમાએ મહોત્સવ કરી મુનિવિગેરે ભક્તોને સ્વસ્વદેશમાં જવાની આજ્ઞા આપતાં તે ભક્તોના મુખવાથી બ્રહ્મધામનું સ્વરૂપ વર્ણન કરી, પ્રયાણ સમયે ભગવાનની સ્તુતિ પ્રાર્થના કરી દેશદેશમાં ગયા પછી સ્વસ્થચિત્તે થઈ, જ્યાં લલિતા આદિક ભક્તોની નિરવધિ નિરૂપાધિ શ્રદ્ધા ભક્તિની સભામાં પ્રશંસા કરી. આજ અવસરમાં જ્યાં લલિતા રમા અમરી અમુક્તા આદિક

કહેતાં, પરમ પ્રસન્ન થઈ પ્રણામ કરી સ્વસ્થાને ગઈ. તેપછી તે સમસ્ત લક્ષ્મીઓ લલિતાના વિશાળ લવનમાં ભેગી થઈ પવિત્ર થઈ નામ-મંત્ર જપતાં લગવાનની અમૃતમૂર્તિમાં સંલગ્ન મન થતાં, લગવાનના પરમ પ્રસાદથી દેખાએલા તેજઃપુંજમાં સાક્ષાત્ દિવ્યરૂપ લક્ષ્મીદેવીનાં દર્શન થતાં, વિસ્મય પામી તેમને પ્રેમથી પુછતાં લક્ષ્મીદેવી પોતાનું સ્વરૂપ જણાવા પૂર્વક વરદાન આપી અંતર્ધાન થઈ જતાં, સમય પ્રતાપ લગવાન શ્રીહરિનો જાણી સાશ્વર્ય અત્યાનંદને પામી.

કેટલોક વખત વીતતાં વૃત્તાલયના ભક્તજનો ભેગા થઈ વડતાલમાં પુષ્પદોલનો ઉત્સવ કરવાનું નક્કી કરી દુર્ગપુરમાં જઈ ‘અમારા પુરને પધારી પાવન કરો’ એમ પ્રેમપૂર્વક પ્રાર્થના કરતાં ભક્તપ્રિય લગવાને તેમનો બહુ દિવસનો મનોરથ પૂર્ણ કરવા પ્રાર્થના સ્વીકારી. દેશદેશમાંથી ત્યાગી ગૃહી ભક્તોને વડતાલ બોલાવામાટે મંગળપત્રિકાઓ લખતાં તે સર્વે આવી પહોંચ્યા. લગવાનતો સં. ૧૮૭૫ ના ફાલ્ગુન શુકલ પક્ષીએ દુર્ગપુરથી માણટી ઘોડી ઉપર બેસી હબરોહબર ત્યાગી ગૃહી ભક્તો તથા અશ્વારો સાથે નીકળી માર્ગમાં ભક્તોને ભારે આનંદ આપતા થકા દશમીએ વડતાલ પધારતાં, પધારવાનું વૃત્તાંત વિદિત થતાં પુરજનો વિગેરે સમગ્ર ભક્તો ભેટ સામગ્રી લઈ વાજતેગાજતે ધામધુમીથી સન્મુખ જઈ પધારેલા લગવાનને મળીને દર્શન પ્રણામ કરી, લગવાને અભિનંદન કર્યાં થકા પરમાનંદ પામ્યા. લગવાનતો પોતાની પધારવાની વાર્તા સાંભળીને દેશદેશમાંથી આવેલા અસંખ્યાત ભક્તોનો સંઘ ચારે બાજુ દેખીને ‘હું પહેલો હું પહેલો’ એવા ઉત્સાહથી આવતા પ્રેમી ભક્તોનો મહાસંમર્દ (ભીડ) બેઠને, પોતાના વાહનને સમય પ્રેક્ષક જનોના મહોત્સાહને નહિ રોકીને ધીરેધીરે ચલાવતા થકા, પગલે પગલે ભક્તોએ હાથ બેઝવાપૂર્વક અર્પણ કરેલા અગણિત પુષ્પહારોને સ્વીકારતા થકા, પુરથથી ઉત્તર ભાગમાં વર્તતા, આંખા આદિક વિવિધ ફળવૃક્ષોવડે શોભાયમાન, સર્વ ઇન્દ્રિયોને આહ્લાદ આપનારા કોઈ ઉપવનમાં સુખેથી ઉતર્યાં. ખીલ અનુયાયીઓને યથાયોગ્ય કલ્પેલા ઉતારામાં ઉતાર્યાં. તેપછી લગવાને પોતાના મુખારવિદમાંથી નીકળતા વાણીરૂપ મકરંદના રસાસ્વાદમાં લુપ્ત એવા હબરોહબર ભક્તોના સમાજથી ભરાઈ

ગએલી સલામાં વિરાજીને અમૃતમય જ્ઞાન વૈરાગ્યાદિકના બોધગર્ભિત વ-
ચનોવડે સર્વ શ્રોતાઓને બહુ સતોષ પમાડયો. આવા અવસરમા ભગવા-
નના બ્રાતાઓ તીર્થયાત્રામાં ગએલા સાધુના મુખથી બ્રાતાનું વૃત્તાંત બાળીને
ભાઈના સમાગમમુખની સમાકાંક્ષાથી પરિવારને સાથે લઈને ઉત્તર કોસલ
દેશમાંથી આવ્યા. તેઓ મહાપ્રતાપી ભગવાનને ભાળીને કોઈ અપૂર્વ અનિ-
ર્વચનીય આનંદના નિધિમાં ડુબી ગયા. તેમને યથાયોગ્ય સન્માન કરી યોગ્ય
ઉતારામાં ઉતાર્યા. દશમીએ પુરજનોએ તૈયાર કરી રાખેલી રસોઈની
વાર્તા સાંભળી ભગવાને આજ્ઞા આપેલા ત્યાગી ભક્તો જમવા પ્રવર્તતાં પો-
તાનાં કરકમળની પ્રસાદી ઈચ્છતાં તેઓને સ્વયં પિરસીને પરમાનંદ આપ્યો
પોતેપણુ ભક્તોએ ભાવથી તૈયાર કરી રાખેલી કૃપાહાર જમ્યા. સાંજે ભ-
ક્તોના પ્રત્યેક ઉતારામાં સ્વયં પધારી તેમનું સ્વાસ્થ્ય પુછી અપેક્ષિત
અપાવી સંતોષ પમાડી આવ્યા. એકાદશીએ થએલી મહાસલામાં દેશ-
દેશના ભક્તોએ ભાવપૂર્વક અનેક ઉપચારોથી પૂલ કરી પૂલમાં અપેક્ષા
વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિક્રમ વિગેરે સર્વસ્વ બ્રાહ્મણાદિકને તુરત આપી દીધુ. મુનિ-
ઓએપણુ યથોચિત પૂલ કરી દ્વાદશીએ પ્રાતઃ બહુ બ્રાહ્મણોને જમાડી
પોતે રામપ્રતાપને ઘેર જમ્યા. તેપછી સલામાં પધારી પુષ્પદોલોત્સવનો નિ-
ર્ણય કહ્યો. પૂર્ણિમાએ શુદ્ધ આશયવાળી ભક્તસ્ત્રિયોએ કરેલી પૂલ સ્વીકારી
તેમને પરમાનંદ આપ્યો. પડવાને દિવસે નરનારાયણનો પુષ્પદોલોત્સવ
કરી ભક્તો સાથે બહુવાર રમકીડા કરી સર્વને રાજી કર્યાં. તેપછી તમામને
બહુ જમાડ્યા. તે દિવસે સાયકાળે થએલી સલામાં સ્વયં વિરાજીને કૃપાથી
જનશિક્ષા કહેતાં સત્ અસતનાં લક્ષણોનું વિવેચન કરવાપૂર્વક મુક્તોનેપણુ
યથેષ્ટાચરણનો નિષેધ કર્યો. મુક્તોનેપણુ સ્ત્રીપ્રસંગ અત્યનર્થકર છે એમ
બતાવામાટે દૃષ્ટાંતપણે ધર્મહાસપ્રસિદ્ધ, નારદપર્વતને સ્ત્રીપ્રસંગથી પ્રાપ્ત
થએલી દુરવસ્થા નિરૂપણુ કરી. બ્રહ્મનિષ્ઠ સ્ત્રીયોનેપણુ પુરૂષનો પ્રસંગ પ્રતિ-
ષેધ કરતાં તેમાં ઉદાહરણપણે ધર્મહાસપ્રસિદ્ધ દેવયાનીની પુરૂષપ્રસંગથી
થએલી દુર્દશા વર્ણન કરી. તે પ્રસંગથી સ્ત્રીયોને હરિકથાશ્રવણુ સત્સંગિ-
બ્રાતાદિક અનુજનથપ્તી કરવાનું કહી, ગૃહસ્થ સ્ત્રીપુરૂષોના ઉપયોગી ધર્મો
કહ્યા તથા ધર્મભગમાં પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ કહ્યો એ રીતે જનશિક્ષાનો ઉપદેશ

આખો મુક્તાનદાદિ મુનિજનો વીના વિગેરે વાજત્રોવડે ભગવાનનું ગુ-
ગાન કરતા તે મમયે પ્રસન્ન થએલા ભગવાને મર્વજનોને તુરત દૃષ્ટાદૃષ્ટિથી
કરાવેલી સમાધિમા પોતાના અસાધારણ પરમાશ્ચર્યમય દિવ્ય સ્વરૂપનો
સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો એરીને કુલદોલના અશ્રુતપૂર્વ ઉન્નતવમા પ્રતિદિન દર્શન
પૂજન ઉપદેશ આદિકથી આનંદ આપતા ભગવાન વડતાલથી જવાનો વિ-
ચાર કરતા ત્યાના ભગ્નોની પ્રાર્થનાથી ત્યા ચેત્ર શુક્લ એકાદશીમુધી
રહેવાનું વરદાન આપી સુખેથી રહ્યા નવમીની રાત્રિએ પોતાનો પ્રાદુર્ભાવ
જાણનારા ભક્તોએ કરેલી પૂજા સ્વીકારી, એકાદશીએ મહોત્સવ કરી, દ્વાદ-
શીએ પારણા કરી, સર્વ ભક્તોને સ્વસ્વદેશમા જવાની આજ્ઞા આપી, પોતે
ત્યાથી નીકળીને લાલદેશમા ભગ્નોના ગામોમા તેમનો મનોરથ પૂર્ણ કરવા
રહેતા રહેતા જતા ઉત્તમ રાજાનો નિરહવ્યથાનો પત્ર આવતાં એકદમ
દુર્ગપુર પધાર્યા ત્યા સહુદુષ્ટ ઉત્તમ રાજાએ સેવ્યાચક્રા પોતે પ્રથમની પેઠેજ
દેશદેશમાથી દુરિભક્તોને ખોલાવી અલકૃત પ્રબોધનીનો મહોત્સવ કરાવ્યો
તેપછી પુરાણશ્રવણના મિષથી લોકોને પુરાણનો સારાર્થ ચઢણ કરાવા
પુરાણશ્રવણોત્તમ આરભતા, પુરાણશ્રવણનો મહિમા કહેવાપૂર્વક તેનો
સામાન્યવિધિ કહીને, સર્વની અપેક્ષાએ પ્રતિપાદ્ય મારાર્થના નિરૂપણ પૂર્વક
લાગવતનો સહેતુક વિશેષ મહિમા કહીને, ઓતા વડાના લક્ષણ કહેવાપૂ-
ર્વક તેનો શ્રવણવિધિ પૂજાવિધિ દાનવિધિ પુરસ્કારવિધિ કહીને, પોતે એક-
માસે લાગવતપુરાણનો શ્રવણોત્સવ પરિપૂર્ણ કર્યો તેપછી બીજાપણ ઘણાં
શાસ્ત્રો સાંભળ્યા

તે પછી લોકોના અનુગ્રહ અર્થેજ પ્રવૃત્તિ લેમની છે એવા ભગવાન
ભક્તોની પ્રાર્થનાને નિમિત્ત કરી તે તે ભગ્નોને પોતાના દર્શનદાનથી
કૃતાર્થ કરવા જીવવર્મા વિગેરેની પ્રાર્થનાને પ્રથમ સ્વીકારી, દુર્ગપુરચક્રી
સારંગપુર પધારતા ત્યાના ભાવભરપુર ભગ્નોએ લારે ઉત્સાહથી પુરમા
પધારાવી સન્માન કર્યું એક દિવસ સભામા વિરાજમાન થઈ જન્મા-
દમીમતનો મહોત્સવ હોવાથી તેનો નિર્ણય કહેવાપૂર્વક તેનો મતવિધિ
પૂજાવિધિ ઉદ્ધાપનવિધિ કહીને, સ. ૧૮૭૭ મા તે મહોત્સવ પરિપૂર્ણ
થતા મર્વ ભક્તોએ રાજેપચારથી પૂજા કરી તે વખતે ત્યા આવેલા

કારીયાણીના વસ્તોખાયર વિગેરે લકતોની પ્રાર્થનાથી ત્યાં પધારી ત્યાંના ભાગવતોત્તમોએ ભાવથી સેવ્યાથકા પ્રતિદિન ધર્મજ્ઞાનાદિકની વાર્તાઓ કરતા થકા એક દિવસે સભામાં ગ્રાહ્ય અગ્રાહ્યના જ્ઞાનમાટે સ્વર્ગને પમાડનારા પુણ્યલેદો અને નરકને પમાડનારા પાપલેદોનું નિરૂપણ કર્યું એજ પુરમાં પ્રવર્તેલા પ્રબોધની મહોત્સવ ઉપર તે ઉત્સવની સેવામાટે આવેલા બીજા અધા લકતો ભગવાનની આજ્ઞાથી પોતપોતાને ગામે ગયા પછી, જુનાગઢના નિવાસી હેમતાસિંહ (જીજીભાઈ) રાજા અને નાગડકાના નિવાસી મુરાલજી, આ બંને એક સાથે શ્રીહરિપાસે આવી પોતપોતાના પુરમાં મહાપ્રભુને પધરાવાની વાંછાથી પ્રાર્થના કરતાં, કેના પુરમાં પ્રથમ જવું તેનો શ્રદ્ધાનંદ નિત્યાનંદમુનિ સાથે વિચાર કરતાં, તેમની મુરાલજીને માર્ગમાં રાજ કરી જુનાગઢ જવાની વિશ્વસિ થતાં, આ વાતની સપરિવાર ઉત્તમ રાજાને જાણ થતાં, જુનાગઢ લઈ જવાની ઇચ્છાવાળા હેમતાસિંહ અને નિષેધ કરનારા ઉત્તમરાજાને પરસ્પર ઉક્તિ પ્રત્યુક્તિપૂર્વક સંવાદ થતાં, છેવટે ભગવાને જવાનો નિશ્ચય કરતાં ત્યાંથી નીકળી નાગડકા જતાં માર્ગમાં આવેલા, મુરાલજીનાજી લોયા ગામમાં પધાર્યા. ત્યાંના લકતોને ભારે આનંદ આપતા થકા, કોમળ વૃતાકનુ અમૃતમધુર શાક પોતેજ કરી પોતેજ પક્ષિમાં પિરસીને મુનિ વિગેરે લકતોને પરમાનંદ પમાડી ત્યાંથી નાગડકા પધાર્યા ત્યાંના મુરાલિ લકતોત્તમોની પ્રાર્થનાથી પાંચ દિવસ રહેતાં તેમની પૂલ આતિથ્ય અંગીકાર કર્યું. એક દિવસે થએલી સભામાં જગામુ જનોના મનને નિર્મળ કરવા શુક્રાનંદમુનિના પુછવાથી માઘજ્ઞાનવિધિ તથા આંદ્રાયલુપ્તવિધિ કહી સંભળાવ્યો.

ત્યાંથી નીકળી જુનાગઢ જતાં માર્ગમાં બહુ દૂર નહિ એવા અને હેમતાસિંહ રાજાનાજ પંચાળા ગામને 'નગરનિવાસથી આ ઉત્તમ છે અને મુનિજનોના નિવાસને લાયક છે' એમ વખાણી રાજાસાથે ત્યાં રહેવાનો નિશ્ચય કરી, મુનિમંડળથી ચારે બાજુ વિંટાઈને, ઉત્તમાદિ એકાંતિક લકતોએ પાછળ ગતિ કર્યા થકા અને તે ગામના લકતોએ સન્મુખ ગતિ કર્યા થકા ધામધુમીથી પચાળા ગામમાં પધાર્યા. હેમતાસિંહે ભગવાનની એવી સર્વોત્તમ સેવા પૂલ કરી કે જેનાથી પ્રસન્ન થએલા ભગવાને તેમના મનોરથ પૂરવ્યથકી બીજું કશું

અધિક માન્યું નહિ. દુર્ગનગરમાંજ જેમ એમ આ નગરમાં ઉત્તમ રાત્રનેજ જેમ એમ હેમતાસિંહ રાત્રની લક્ષિરૂપી દૃઢ દોરીથી બંધાધને ત્યાં પ્રતિદિન અમૃતમય ઉપદેશો અને શિવરાત્રી પુષ્પદોળાદિક મહોત્સવોવડે નિભાવિત જનોને આહ્વાદ આપતા થકા, એકાંતિક લકતોને પરમાત્માનંદના અનુભવપ્રદાનથી આનંદ આપતા થકા, સર્વગુણના પ્રકાશની પ્રવૃદ્ધિ પમાડવાવડે આસુરી પ્રવૃત્તિને પ્રશમાવી દેતા થકા, અખડાનંદાદિ શુભાસુઓને દ્વેતાદૈત શ્રુતિઓના પરમ તાત્પર્યનો પ્રબોધ આપતા થકા નિવૃત્તિપર તે ગામમાં દોઢ માસ રહ્યા. તેમાં પાપમોચની એકાદશીએ પુરથપી પશ્ચિમ દિશામાં રાત્રએ રચાવેલી પર્ણશાલાઓમાં રહેલા પ્રિય પરમહસોને દર્શન દેવા રાત્રિના પ્રથમ ભાગમા પરિમિત પરિજનો સાથે અનન્યલક્ષ્મ ઉત્તમ અને હેમતાસિંહને સાથે લધને ત્યાં પધાર્યા. ત્યાં પોતાના અનન્યલક્ષ્મ મુનિઓને ત્રતનું જગરણ કરતાં અનન્યલક્ષ્મીથી પોતાવિષેજ સમગ્ર બાહ્ય વૃત્તિઓને વિલીન કરીને ગોળાકાર ફરવાપૂર્વક તાલીદાન સાથે ભગવદ્ગુણગાન (રાસ) કરતા બેઠને, તેમનો તેવો લક્ષિરસનો અતિશય બેઠને મનમાં મહા હર્ષ પામી તેમની સમીપે પધાર્યા. મુનિઓ ભગવાનને આવતા સાક્ષાત્ બેઠને સંસ્મરથી સમીપે આવી ચરણમાં પ્રણામ કરી તેમની કાંઈ આસાની વાટ બેઠે રહ્યા. પછી સ્વયં ભગવાને મુનિઓએ આપેલા આસનમાં વિરાજીને તેમના લક્ષિરસનો પ્રવાહ પોતે અનુભવ કરવાની કામનાથીજ શું ? એમ તેમને પ્રથમની પેઠે ગરબો ગાવાની આજ્ઞા કરતાં, સિંહાસનની ચારે બાજુ ગોળાકાર ફરવાની સાથે ગુણગાન કરતાં તેમના મુખકમળ સન્મુખ દૃષ્ટિ રાખી સમગ્ર બાહ્ય વૃત્તિઓને પાછી વાળતાં દૃષ્ટિ આગળજ જેમ એમ હૃદયમાંપણ ભગવાનનીજ ભાવના કરતા થકા, માનરસથી ઉછળતા લક્ષિરસ તરંગથી મન હરાઈ જતાં પોતાના આત્માનું પણ લાન લુકી જતાં, ભગવાન સન્મુખ બેતા થકા પાસે બેઠા તેપછી ભગવાને તેમના પ્રેમાતિશયથી પ્રસન્ન થઈ તેજઃપુંજમાં અદ્યુત આનંદમય અશ્વરાતીત, મુકતોએજ એક અનુભવ કરવાયોગ્ય દિવ્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો. તેપછી પરમહંસો પ્રકાશકપણે પ્રસિદ્ધ સૂર્યાદિકનેપણ પ્રકાશ કરનારા દિવ્ય રૂપના પ્રભામંડળથી પ્રકાશમાન, બે પડખામાં રાધા રમાએ સમલંકૃત, શ્રીદામાદિ

પાર્ષદવર્ગે પરિચર્યા કરેલા, ધર્મમૂર્તિએ સેવેલા એવા પુરુષોત્તમને પ્રત્યક્ષ દેખીને અમૃતસાગરમાં નિમગ્ન થઈ કોઈ અનિર્વચનીય સુખને અનુભવવા લાગ્યા. હેમંતસિંહ ઉત્તમ રાજાદિકપણુ તે તેજમાં ભગવાનને સાક્ષાત્ જોઈને પરમાનંદને પામ્યા. તેપછી ભગવાને અભિનંદન કરેલા મુનિઓએ તેમના સાક્ષાત્ અનુભવથી ઉત્તરંગિત થએલા ભક્તિપૂરથી હૃદયતળથકી ઉલરાઈને બહાર વહેતાં સ્તુતિવચનોવડે પૂજન કરેલા ભગવાન તેમની ઉપર અનુગ્રહ કરીને પોતાના ઉત્તરામાં પાછા આવ્યા. દ્વાદશીએ સર્વને જમાડી પોતે પારણાં કરી સહુદુંબ ઉત્તમરાજાની પ્રાર્થનાથી દુર્ગપુર જવાની ઈચ્છા કરતાં હેમંતસિંહરાજાની પ્રાર્થનાથી એની એજ ભક્તમંડળીસાથે જુનાગઢ પધાર્યા. ત્યાંના હરિજનોને આનંદ આપતા થકા દ્વારકાનિવાસી ભગવાન વાસુદેવના વિહરણુ સ્થાનભૂત, અનેક તીર્થોથી શોભાયમાન એવા રૈવતગિરિ ઉપર ચઢીને દામોદરકુંડ આદિક પુણ્ય સ્થાનોની યાત્રા કરી હજારો બ્રાહ્મણોને ભોજનદક્ષિણાદિવડે તૃપ્ત કરી, ત્યાંના નાગર વિગ્રોની પ્રાર્થનાથી ધૈર્યપૂર્ણિમા સુધી રહેતાં એક દિવસે સભામાં દ્વારકાનું માહાત્મ્ય કહેતાં જવાની ઈચ્છાવાળા ભાઈઓને દ્વારકાં મોકલીને, સ્વયં ઉત્તમ રાજાસાથે દુર્ગપુર પધાર્યા.

એક દિવસે એકાંતમાં બેસીને દયાવાત્સલ્યનિધિ ભગવાને પોતાના અવતારનું પ્રયોજન પર્યાલોચન કરતાં કોઈ શુભ સંકલ્પ કયો કે-આટલા સમયથી મેં તે તે પ્રદેશમાં વિચરીને જનોના નિઃશ્વેસનું મૂળ બહુધાપણુ પ્રવર્તાવ્યું છે. વિજ્ઞાનપ્રકાશના પ્રસારથી તમની પ્રવૃત્તિ પ્રશન્નાવી દીધી છે. દૃષ્ટિની કલુષતા કરનારો રજનો જે ઉન્મેષ હતો તેપણુ ઉપદેશામૃતના ઝરણુથી પ્રશન્નાવી દીધો છે. પરંતુ આશંકાનું આ સ્થાન છે કે ગુણમયી વિષમ પ્રકૃતિ ક્ષણમાં અસાવધ પુરુષને રજોવિલાસથી મોહ પમાડી પોતાને વશ કરી અંતે ગાઢ તમમાં ફેંકી પાડી દે છે, માટે ત્યાંસુધી જ્ઞાનનિષ્ઠાની સિદ્ધિ ન થઈ હોય ત્યાંસુધી સદાચાર્યનો સમાગમ અને સાધુજનનો સદા સહવાસ જરૂર જોઈએ. મેં સર્વદા ત્યાં ત્યાં સન્નિધિ કરી પગલે પગલે થતા લયને શમાવાનો સંકલ્પ કયો નથી. તેમ અમને મનુષ્ય સમાજમાં સ્થિતિ રૂચતી નથી. કોઈનાથી ન પ્રશમન થાય એવા અધર્માભિશવની પ્રશાંતિતો અમે કરી છે તો હવે લાવિ પ્રમાદથકી લાવિ મનુ-

ધ્યોના પરિરક્ષણમાટે સદાચાર્યની સંપત્તિ અને સાધુજનસહવાસ જે રીતે નિરંતર રહે એમ મારે એક કરવું. બ્રીજું-જે આ યોગમાર્ગ છે તે અતિગહન છે, તે શ્રુતિએ કહ્યું છે કે-‘પરાજિજ્ઞાનિ વ્યવૃણસ્ત્યમ્મૃત્તમાપરાદ્ પદ્યતિ નાન્તરાત્મનૂ । કશ્ચિદ્દીરઃ પ્રત્યગાત્માનમૈક્ષદાવૃત્તચક્ષુરમૃતાત્મચિદ્ગુ ॥’ આ યોગમાર્ગમાં પોતાના આત્મકેવલ્યના આર્વિર્ભાવમાત્રથી પરમાત્માનુભવાનંદરસના વિસ્મરણનો પ્રસંગ છે. અત્યંત સ્વાદુ જે ભક્તિમાર્ગ છે તેતો સુખેથી થાય એવો છે અને સર્વ જીવોના હિતને કરનારો છે. સર્વ ધન્દ્રિયોની વૃત્તિઓનો નિરોધ કરવાના પદ્ધતી અપેક્ષાએ સર્વ ધન્દ્રિયોની ભગવત્પરાયણતા કરવાનો જે પક્ષ છે તે ભગવાનરૂપ સારા વિષયના અર્થબળને લીધે સુકર પરમ નિઃશ્રેયસનો માર્ગ છે, તે ગીતામાં ભગવાને કહ્યું કે-‘રાજવિષ્ણુ રાજગુહ્યં પવિત્રમિદમુત્તમમ્ । પ્રત્યક્ષાવગમં ધર્મ્યં સુસુક્ષ્મં કર્તુમશ્વયમ્ ॥’ યદ્યપિ પ્રાકૃત ધન્દ્રિયોની ગતિ પરાત્પર ભગવત્સ્વરૂપમાં નથી તથાપિ સમસ્ત લોકોના કલ્યાણઅર્થે ભગવાને આવિષ્કાર કરેલા અર્ચાસ્વરૂપ-માંતો ધન્દ્રિયોની ગતિ છે, તો સર્વ ધન્દ્રિયોની ભગવત્પરાયણતા ઘટતી આવેછે. તેને માટે જ્યાં ત્યાં પ્રતિમાપ્રતિષ્ઠાપનમાટે ભગવન્મંદિરો કરાવ્યાં. ત્રીજું-શાસ્ત્રોની ગતિ ઘણી ગહન છે, કેમકે વેદનામનું આદ્યંતે રહિત જે પ્રથમ પ્રમાણ છે તેપણ હસ્તામલકવત્ નિશ્ચય કરેલું એક હિત સ્પષ્ટપણે જણાવતું નથી, બહુ પ્રકારના પ્રિય અર્થોને જણાવેછે, વેદો ત્રિગુણાત્મ પુરૂષ વિષયવાળા છે. તે વેદના અર્થનો અવબોધ આપવા પ્રવર્તેલા બહુ વિદ્વાનો એક હૃદયના નહિ હોધને પોતપોતાની રૂચિને અનુસારે જુદી જુદી અર્થગતિને સિદ્ધ કરતા થકા જ્ઞાસુ જનોને તો વ્યાકુળ હૃદયવાળા કરેછે. સ્મૃતિકારો વેદની અનંત શાખાઓના અદૃષ્ટ અર્થોને અનુસ્મરણ કરીને ગર્ભ જન્મ જરા મરણરૂપ આ સંસારચક્રમાં વિવિધ સંસ્કારોને પ્રખ્યાપન કરતા થકા કેવળ રમણીય વાણીનેજ વિશેષપણે વહે છે. ઘણા ઉપદેશઓતો હમણાં તે શાસ્ત્રોનું રહસ્ય નહિ બાણીને યથેચ્છ ઉપદેશ કરતા થકા જનોને સંસ્મૃતિચક્રમાંજ લમાવે છે. આવી દુઃસ્થિતિ છે તો મારે સમજ પેદ સ્મૃત્યાદિકના પરમ તાત્પર્યને પ્રકાશ કરનારું સદુપદેશગણિત એક સર્વોત્તમ શાસ્ત્ર કરાવવું, જેથી ભાવિ ઉપ-

દેષાઓ શાસ્ત્રોના સારાંશનો સર્વને ઉપદેશ આપી શકે. અમે પ્રતિદિન કરાતો આ સમગ્ર ઉપદેશ પ્રબન્ધરૂપે ઉદ્ધાર કર્યો હોય તો ભાવિ જનોને વિજાનોપદેશના મહાનિધિરૂપ થઈને શ્રેયને માટે થાય. એ રીતે ભાવિ જનોના કલ્યાણમાટે ભગવાને ગૂઢ સંકલ્પ કર્યો.

એજ ક્ષણમાં શ્રીનગરના સેવાસમુત્થુક સત્સગિઓને મંદિર કરાવાનો સંકલ્પ થતાં, ભગવાન પાસે આવી પ્રાર્થના કરતાં, તેમણે મંદિર નિર્માણ-માટે આજ્ઞા આપી આનંદાનંદમુનિને તેમની સાથે મોકલ્યા. મંદિર ભૂતિપ્રતિષ્ઠાને યોગ્ય તૈયાર થતાં આમંત્રણથી ત્યાં અનુયાયીઓ સાથે પધારી નરનારાયણદેવની યથાવિધિ મહોત્સવસાથે સંવત્ ૧૮૭૮ ફાલ્ગુન શુકલ તૃતીયાએ પ્રતિષ્ઠા કરી તે પ્રસંગે તે નગરના તેમજ ખીલ્લ અભ્યાગત બ્રાહ્મણોને એકજ દિવસે પુરજનોને વિસ્મય પમાડતા થકા જ-માડ્યા. એ રીતે ત્યાં મુઝિમહેલની નિસરણી મુખેથી ચઢી શકાય એવી કરી આપી ત્યાંથી દુર્ગપુર આવ્યા. તેપછી કોઈ સમયે ઉત્તમાદિ અંતરંગ ભકતોએ સેવેલા, મુમુક્ષુ માનવોએ સમાગમ કરાતા, એ બા-ણુએ મુનિજનોથી વિંટાએલા, તાપત્રયાતુરોને વચનામૃતનું પાન કરાવતા એવા ભગવાનની સમીપે જુગનગરના ગગારામમલ્લ આદિક ભકતોએ પોતાના પુરમાં શ્રીપુરની પેઠે નરનારાયણની નિત્ય સેવાની સ્પૃહાથી પ્રાર્થના કરતાં ભગવાને તેમની પ્રાર્થના અંગીકાર કરી મંદિર કરાવા વૈષ્ણવાનંદમુનિને તેમની સાથે મોકલ્યા. મંદિર તૈયાર થતાં ત્યાં સ્વયં પધારી નરના-રાયણની યથાવિધિ સંવત્ ૧૮૭૬ ના વૈશાખ શુકલ પંચમીએ પ્રતિષ્ઠા

અનન્ય આશ્રિતોના ધ્યાનાવલંબનભૂત હરિકૃષ્ણ નામની પોતાની પ્રતિમા અને ઉત્તરમંદિરમાં પોતાની તથા ભક્તિદેવીએ સદિત ધર્મદેવની પ્રતિમાની યથાવિધિ મહોત્સવ સાથે પ્રતિષ્ઠા કરી. આ અવસરમાં ત્યાં આવેલા વટપત્તનના નાથજીત વિગેરે ભકતોની પ્રાર્થનાથી વાદિઓના વાદના વિરામ માટે મુક્તાનંદ મહામુનિને તેમની સાથે મોકલી પોતે દુર્ગમપુર પધાર્યા.

ત્યાં રહીને કૃષ્ણસેવાની સર્વત્ર પ્રવૃત્તિ કરવા ઈચ્છતાં નારાયણજી નામના શિલ્પિપાસે છાપો કરાવી ચિત્ર પ્રતિમાની પ્રવૃત્તિ કરાવી. એક દિવસે થએલી સલામાં તીર્થયાત્રાના માહાત્મ્યકથનના પ્રસંગથી મુક્તિપુરી દ્વારકાનો વિશેષ કહેતાં તેની યાત્રા કરવા ઉત્સાહિત થએલા પ્રાનૃપુત્ર નંદરામાદિકને મોકલતાં તેમની સાથે સહાય માટે મહામુનિ સચ્ચિદાનંદજીને મોકલ્યા. આ મુનિ અયોધ્યાવાસી સાથે નીકળી કેટલોક દિવસે દ્વારકા પહોંચ્યા. ત્યાં ‘હું પેહેલો પહેલો’ એવી ઉતાવળથી ભગવાનના મંદિરમાં પ્રવેશ કરતા, ઉન્મથાદિત ઉછળતા ભક્તિ શ્રદ્ધાના તરંગોથી વ્યાપ્ત હૃદયવાળા, મંદિરના દ્વારખાજોએ ધકાવી કાઢતાં મહાસમુદ્રના પાછા વળતા તરંગોની પેઠે પાછા વળી જતા એવા જનોની પંક્તિ મુનિના બેવામાં આવી. આવી ઠેલાઠેલ ધક્કાધક્કી સાથે કેમ થાય છે એમ મનમાં વિચારતા, એજ યાત્રાળુ લોકોનો દુઃખી ઉદ્ધોષ કાનમાં પડ્યો કે-‘અરે! ધન લોભને લીધે વિવેકે વિરહિત થએલા આ પાપી પ્રાણલ્લાસો કોણ છે? કે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં દર્શનનીજ એક લાક્ષણિકતા નિષ્ક્રિયન એવાપણ આપણને રોકીને, માર્ગમાં ધર્મના મિથથી પોતાની હુંદારા વૃત્તિને પ્રખ્યાપન કરતાથકા, નાવિકો જેમ શુલ્ક (દાંણ કે જકાત) ચેહણ કરે એમ ભગવાનની મૂર્તિનાં દર્શનનું દાંણ બળાત્કારથી આહરણ કરતા થકા તીર્થયાત્રાપરાયણોને ખડુ ઉદ્વેગ કરેછે, આ અત્યંત ખેદની વાત છે કે તીર્થયાત્રા પણ શુલ્કને આધીન અત્ર વર્તે છે, આપણા હાથમાં કોડીમાત્ર પણ ધન નથી. શું કરીએ? અને આ પાપ વૃત્તાંત કેને કહીએ? આનો યાત્રાળુ લોકોનો કડવું ઉદ્ધોષ સાંભળતાં અત્યંત ખેદ કરતા મુનિના મનમાં એવો વિચાર થયો કે-‘આ શો કળિનો વિલાસ પ્રવર્ત્યો છે કે-સર્વના અનુચ્છદ અર્થે અવતરેલા અર્ચારૂપ ભગવા-

નની સેવાપણ એક ધનને આધીનજ વર્તે છે. જળ અને માર્ગતો યાત્રાળુ જનને મુલભ છે પણ આતો ધનનેજ એક આધીન વર્તે છે. જે વિગ્રેને યાજન અધ્યાપનાદિ શ્રવિકાવૃત્તિ કહી છે તેમને પરને પીડા પમાડવી એજ એક વૃત્તિ થઈ પડી છે. જેમને સંતોષ એજ પરમ ધર્મ કહ્યો છે તેમને પ્રતિક્ષણ પ્રવૃદ્ધિ પામતો લોભજ સ્વાભાવિક ધર્મ થઈ પડ્યો છે' ઇત્યાદિ બહુ વિચાર કરતા કરતા મનમાં શ્રીકૃષ્ણદર્શનના ઉત્કટ ઉત્સાહથી મંદિરના દ્વાર પાસે જઈ 'હું નિષ્પરિશ્રદ્ધ ધર્મવાળો સાધુ છું' એમ સત્ય વાત જણાવી. તથાપિ તીવ્ર કોપવાળા તે ગુગળી પ્રહ્લણધુઓએ અતિ તિરસ્કાર કરવાપૂર્વક દ્વારમાં રોકતાં તુરત પાછા વળી મંદિરની અતિસમીપે નહિ એવા કોઈ સ્થાનમાં એસીને જાણે સર્વસ્વ નષ્ટ થઈ ગયું હોય અને સમગ્ર મનોરથો લંગ થયા હોય એમ અંતરમાં અત્યંત ખેદ કરીને 'અહીં આવીને પણ શ્રીકૃષ્ણના દર્શન વિના મારાથી પાછું કેમ જવાય. ભગવાનતો સર્વ ભૂતોના મુહૂર્ત છે અને અનન્યલક્ષિથી ભગવાનનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરી શકાય છે. તેમને કોઈ દ્વેષ્ય કે પ્રિય નથી. તો જ્યાંસુધી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત્ દર્શન ન આપે ત્યાંસુધી અહીંથી એક પગલું પણ પ્રત્યલાયમાન થવું નહિ' એવો દૃઢ સંકલ્પ કરી, પરા લક્ષિથી દ્વારકાધીશ ભગવાનનું રૂપ મનમાં ધારણ કરી, સમગ્ર બાહ્ય ધનિદ્રયોના વ્યાપારનો પ્રત્યાહર કરી, ચાર દિવસસુધી સ્તંભની પેઠે અચળ થઈ ધ્યાનપરાયણ થયા. તે પછી પાંચમે દિવસે ભગવાન પ્રસન્ન થઈ પોતાનું દિવ્ય રૂપ દૃષ્ટિગોચર કરાવતા થકા મુનિપાસે આવિર્ભાવ થયા. મુનિ પણ તે પરમાદ્ભુત ભગવદ્રૂપને નિહાળતાં મનમાં અત્યંત હર્ષ પામી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ભગવાને પણ પ્રસન્ન થઈને 'હે મુને! તમારી નિરૂપાધિ નિરવધિ લક્ષિથી તમને વશ હું થયો છું, વૃત્તાલયમાં શ્રીનારાયણની અર્ચામાં હું સદા વિરાજમાન રહીશ, તો તમારા જેવા ત્યાગી ભક્તોને મારા દર્શનનો આવો કલેશ ક્યારેય પણ નહિ રહે' એમ વરદાન આપી અંતર્ધાન થઈ ગયા. આ મુનિ દ્વારકાનાથ શ્રીકૃષ્ણના આવા દિવ્ય વચનથી અત્યંત આનંદ પામી, તે યાત્રાળુ અયોધ્યાવાસીઓની સાથે ત્યાંથી નીકળી દુર્ગપુરને પામીને શ્રીહરિને યાત્રાનું વૃત્તાંત નિવેદન કરતાં તેને સાંભળીને સમસ્ત મુનિઓ બહુ પ્રસન્ન થયા.

તે પછી ભગવાને ઠારકાંધીશનો દોહોતસવ વૃત્તાવયમાં કરવાની ઈચ્છાથી મુનિ દરિજન મંડળ સાથે લઈ વડતાલ પધારી યથાવિધિ મહોત્સવથી ભગવાન લક્ષ્મીનારાયણનો પુખ્તદોહોતસવ કરાવ્યો. તે સમયે ઠારકાંધીશ ભગવાને વરદાનને અનુસારે શ્રીનારાયણની અર્ચામાં આનિધ્ય કરી સર્વ કો-ધને ખોતાતું પરમ રૂપ નયનગોચર કરાવ્યું, તે પછી ભગવાને ત્યાં ગોમતી-જ્ઞાન તથા તપમુદ્રાની પ્રવૃત્તિ કરાવી. આજ અવસરમાં મુક્તાનંદ નામના મુનિમંડળમાં મુખ્ય મુનિ ભગવાનની સેવા માટે વટપત્તન થકી ત્યાંના કેટલાક ભાવિક ભકતોને સાથે લઈ ત્યાં આવ્યા. જે મહામુનિ ભગવાનેજ ધર્મમાર્ગના રક્ષાત્રુમાટે મોકલવાથી વગેરેના જાણે પોતાના અસાધારણ વિજ્ઞાન વંશગ્ય તપ આદિકના અતિશયથી વિમુખોને પણ સન્મુખ કરતા થકા, પ્રતિદિન ભગવાનનો મહિમા પ્રખ્યાપન કરતા થકા, હુમતિકદંપનાથી કલુષિત ચિત્તવાળા વાદ્ધિઓનો વિમત વિશ્લેષને રજતમના સમુન્મેષને શમાવનારાં, સત્પનાજ એક સમાશ્રયવાળાં, પ્રમાણુપદથી નહિ પનિત (પ્રામાણિક) એવાં પ્રવચનોવડે પ્રશમાવતા થકા, બહુ જાનોને ભગવાનના ચરણકમળમાં પરમ રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવનારા હતા. અમૃતમય કિરણોના ઉદ્ધાસથીજ જેમ એમ જેમના ઉપદેશ ઉદ્ધાસથી સમગ્ર ઇન્દ્રિયોને આદ્વાદ આપનારા કોઈ અપૂર્વ પ્રકાશને પામીને રાજના કેટલાક પ્રધાન અમાત્યો અને સ્વયં રાજા હુમતિરૂપ તમના નિરોધે રહિત થઈ સહજનંદ સ્વામીના દિવ્ય પ્રતાપને અનુભવ કરનારા, ક્રુધા તૃષ્ણાએ રહિત ચક્રોર હોય એવા થઈ ગયા હતા. આ મહાસમર્થ મુનિના મુખથી વગેરેના નિવાસી નરોની દૃઢ ધર્મનિષ્ઠા તથા લક્ષ્મિનિષ્ઠાને સાંભળીને તેમની ઉપર ભગવાને પરમ પ્રીતિ કરી. તે ઉત્સવ પૂર્ણ થતાં આવેલા ભકતો સ્વસ્વગામે ગયા પછી સ્વયં ભગવાન ત્યાંથી નીકળી ભકતોના ગામોમાં રહેતા રહેતા દુર્ગપુર પધાર્યા. ત્યાં કેટલાક દિવસો રહી ફરીથી ધર્મદેવનો જન્મોત્સવ કરવા સર્વ ત્યાગી શુદ્ધી ધર્મકુળ વિગેરે મંડળને સાથે લઈ વડતાલ પધાર્યા. તે ઉત્સવ યથાવિધિ પરિપૂર્ણ થતાં, બીજે જે સંકલ્પ સદાચાર્યસ્થાપનનો હતો તેને સફળ કરવા મહાસલા ભરી પોતાના ભાષ્યોના પુત્ર અયોધ્યાપ્રસાદજી અને રઘુવીરજીને યથાવિધિ દત્તપુત્ર કરી આચાર્યપદમાં સંવત ૧૮૮૨

કાર્તિક શુક્લ એકાદશીએ અભિષેક કરી દેશવિભાગ કરી આપી, આચાર્યોને દેશવિભાગને અનુસારે સ્વસ્વદેશમાં ધર્મપ્રવર્તનરૂપ પરમ કર્તવ્યનો ઉપદેશ કરી ભક્તોને પણ ઉપયોગી ઉપદેશ આપ્યો.

આજ અવસરમાં બહુ દિવસથી શ્રીહરિનાં દર્શન કરવાની ઉત્કૃષ્ટ ઉત્કંઠાવાળા વડોદરાના અધીશ સયાહરાવ મહારાજને મોકલેલા નારાયણ નામના પ્રધાન પુરૂષે ભગવાનની સમીપે વડતાલ આવી પ્રાર્થના કરી મહારાજને મોકલેલી મહાવત્સાહિ ભેટ સામગ્રી સમર્પણ કરી સવિનય વિનંતિ કરી કે-હે ભગવન્! અમારા મહારાજ સદાય આપના ચરણારવિંદની સેવાના અવસરની વાટ ભેટા થકા મારાદ્વારા આપની પ્રાર્થના કરે છે. બહુ દિવસથી આપના ચરણકમળમાં રૂઢ ભાવવાળા તે મહારાજને આપના દર્શનદાનથી કૃતાર્થ કરો. તેપછી ભગવાને પ્રધાનની પ્રાર્થના સ્વીકારીને કહ્યું કે-તમારા વિનયથી અને મહારાજના પ્રેમથી અગો પરમ પ્રસન્ન થયા છીએ. થોડા દિવસમાં અમો વટપત્તન આવીશું. આ સમાચાર મહારાજને જઈને નિવેદન કરો. ભગવાનની આવી આજ્ઞા માથે ચઢાવી નારાયણે વટપત્તન જઈ મહારાજને શુભ સમાચાર કહ્યા. ભગવાનનો મુનિ-વાર્ધુપદાતિમંડળને માથે લઈ વડતાલથી નીકળી વટપત્તનની રાગીપે પહોંચ્યા. મહારાજને ભગવાન પધારવાની શ્રંગળાવાળાં સાંઘળાનાં

છે આપ આ ગંગેન્દ્ર ઉપર વિરાજમાન થાઓ અમાલની આવી પ્રાર્થનાને માન આપી સ્વયં ભગવાન નાગેન્દ્ર ઉપર વિરાજમાન થયા મુનિઓને ખીલ ગળ રથાદિ વાહનોમા યથાયોગ્ય બેસાર્યા રાજમાર્ગમા ભગવાન પધારવાના મહોત્સવના દર્શનાતુર જનોના સઘોની જબરી બીલ્ય થઈ ગઈ મહારાજ પોતાના રાજભવનના દ્વાર સમીપે રહીને ભગવાનને પધારવાની વાટ જોતા થકા પધારતા તુરત આઘાગ પ્રજ્ઞામ કરી ભગવાને અભિનંદન કર્યા થકા ભગવાનની પાછળ આવીને રાજભવનમા ગયા પોતાના ભવ્ય રાજભવનમા સુવર્ણમય સિંહાસનમા ભગવાનને બેસારીને પોતે વિનયથી મસ્તક નમાવીને વિજ્ઞાપના કરવા લાગ્યા કે-હે ભગવન! આપના જે અરણ્યારવિંદ આત્માની આકાશવાણીઓને શુભ આવમનભૂત છે તે મારા લોચનગોચર થયા તે માફે કોઈ મુકૂત હશે કે આપની કૃપાજ હશે આ રાજ્ય સુખને માટે નથી, કેમકે પગને પગલે અનર્થનુ સ્થાન છે પ્રભુતા રૂપ મહિરાના મદથી જે અધતા આવે છે તે રાજ્યોને જરૂર રાજ્ય માથી પાડી નાખેછે સમય હૃદયચ્ચિને ભેદનાઈ આપનું દર્શનજ એક મનુષ્યોના મગજ માટે છે એમ હું માનુછું માફ જે કાઈ સર્વસ્વ છે અને આ હું આ સર્વ આપને નિનયનત્ર મસ્તકે નમસ્કાર કરી પ્રેમપૂર્વક નિવેદન કરૂ છું ભગવાન આવું રાજ્યનું નિનયમધુર વચન માલગીને આશિષ આપતા થકા જોત્યા કે-હે રાજન! આપની વાણી વિનય મધુર છે આ વાણીમા પ્રેમરસની અભિવ્યક્તિ અપૂર્વજ છે આ જૂમિ આપના જેવા ગુણી લતાના લાભથી અત્યંત આનંદ પામે છે આપ રાજપદમા નિઘણની વિભૂતિનું સ્મરણ કરાવો છે (રાજ વિધ્વની વિભૂતિ છે) અમાગ અતરમા આશ્ચર્ય થાય છે કે-રાજકુળ સદાય પ્રભુતા મદવી અધ હોય છે એમા વિજ્ઞાનલેશના પ્રચારનો કે પરમહસોના પ્રચારનો અવસર ભાગ્યેજ હોય એમ છે તથાપિ તમારામા તો બનેના પ્રસારનો અવસર જણાય છે અમો આમકામ છીએ તથાપિ ધર્મસેતુને નહિ ભાગનારા, વિજ્ઞાનામૃત રસમા લોહુપતાવાળા તમારા જેવાને જોતતા થકા પૃથ્વી ઉપર વિચરીએ છીએ જેમ અમારા સમાગમથી આપને અત્યંત આનંદ અનુવર્તે છે તેમ અમોને પણ છે, કારણ કે આ કવિદ્વિપિત જૂમડળમા જ્ઞાસુ જનો

મુદુર્લભ છે ભગવાનના આવા શ્રવણમધુર વચનામૃતને પાન કરીને હર્ષ રસથી પરિપૂર્ણ આશયવાળા મહારાજાએ ભગવાનના ચરણારવિંદમા અમૃત્ય વસ્ત્ર વિભૂષણો વિગેરે અર્પણ કરી યથાવિધિ પૂજા કરી ભગવાનને પ્રથમથી તૈયાર કરી રાખેલા ઉચિત ઉત્તમ સ્થાનમા યથાપૂર્વ શોભાસાથે પહોચાડ્યા. રાત્રીએ ત્રણ દિવસ અસાધારણ ઉત્તમ આતિથ્ય કર્યું. અવસરની વાટ જોતા તે રાત્રીને તે અવસરમા ભગવાને હિતતમ અર્થોનો ઉપદેશ કર્યો. ત્યાંના લોકોને પણ ભગવાને દર્શન પૂજન ઉપદેશાદિકથી આનંદિત કર્યાં જોયે દિવસે પરિવાર સાથે ત્યાંથી નીકળતા ભગવાનને મહારાજાએ યથાપૂર્વ શોભા સાથે સીમાડા મુધી વળાવ્યા થકા રાત્રી અને બીજા પ્રધાનજનોને પાછા વાળી પોતે વૃત્તાલયમાં પધાર્યા.

તેપછી દેશદેશમાંથી આવેલા લોકોને સ્વસ્વદેશમાં મોકલીને પોતે એકાતતાથી દશમ પચમ સ્કંધનું શ્રવણ કર્યું એક દિવસે એકાતમાં બેસી દર દેશ કાળમાપણ પોતાના સમસ્ત સમાશ્રિતોને ધર્માદિ તત્ત્વનો બોધ આપવામાટે સર્વ સચ્છાઓમાંથી સમુદ્ધાર કરેલો, શિક્ષાપત્રી નામથી પ્રસિદ્ધ ઉપદેશસારનો સર્વત્ર પ્રકાશ કર્યો તે પછી ત્યાંથી શ્રીનગર અત્યંત પધારતાં ત્યાંના લોકોએ સેવ્યાથકા ત્યાં રહી શ્રીવાસુદેવમાહાત્મનું શ્રવણ કરી પુષ્પદોલોત્સવ કરી, ત્યાંથી લાલ દેશમાં લોકોની પ્રાર્થનાથી વિચરતાં ધોલેરા પધારી ત્યાંના લોકોની પ્રાર્થનાથી અદ્ભુતાનંદમુનિને મોકલીને કરાવેલા મદિરમા મંદનમોહન ભગવાનની યથાવિધિ સવત ૧૮૮૨ ના વૈશાખ શુક્લ ત્રયોદશીએ પ્રતિષ્ઠા કરી ત્યાંથી દુર્ગપુર પધાર્યા.

તે પછી કોઈ અવસરમા પોતે આચાર્યપદમાં પ્રતિષ્ઠાપન કરેલા જ્ઞાનસુ દત્તપુત્રને ઉદ્દેશીને ત્યાંની ગૃહીનો સામાન્ય વિશેષ દીક્ષાવિધિ સવિસ્તર કહ્યો તથા વાર્ષિક ત્રોત્સવોનો વિધિ કહ્યો. કોઈ દિવસે ગોપાળાનંદ મુનિના પુછવાથી ત્યાંનીઓને અત્યંત અપેક્ષિત ધર્મામૃતનો સવિસ્તર ઉપદેશ કર્યો એક દિવસે નિલાનંદમુનિના પુછવાથી સવિસ્તર જ્ઞાનોપદેશ કહ્યો એક સમયમાં સનાતન સદ્ધર્મનું સવિસ્તર સ્વરૂપ જાણવાની ઇચ્છાવાળા શિવરામ વિપ્રને ઉદ્દેશીને ચાર વર્ષ તથા ચાર આશ્રમના સામાન્ય વિશેષ સદ્ધર્મો કહી સંલગાવ્યા તેપછી સૌરાષ્ટ્ર-

દેશના લકતોની પ્રાર્થનાથી ભગવાન વામુદેવ દારકાનાથના વિહરણ સ્થાન-
ભૂત દેવતાચળની તલેટીમાં આવેલા જુનાગઢમાં બ્રહ્માનંદમુનિને મોકલી
કરાવેલું મંદિર તૈયાર થતાં સ્વયં ત્યાં પધારી તે મંદિરમાં સં. ૧૮૮૪ ના
વૈશાખ કૃષ્ણ દ્વિતીયાએ શ્રીરાધારમણાદિ મૂર્તિઓની યથાવિધિ પ્રતિષ્ઠા કરી
ભક્તિમાર્ગે સર્વમુગમ કરી દુર્ગપુર પધાર્યા એક દિવસે જ્ઞામુ વર્ણિરાજ
મુકુંદાનંદજીને ઉદ્દેશીને શ્રીહરિએ બ્રહ્મચારિઓના બૃહદ્ધર્મો સવિસ્તર કહ્યા.
એક દિવસે જ્ઞામુ સતાનંદમુનિને ઉદ્દેશીને સાંગ યોગનો સવિસ્તર ઉપ-
દેશ કર્યો. એ રીતે પરબ્રહ્મ ભગવાન શ્રીસહજાનંદસ્વામી તે તે ગામ નગ-
રમાં ધર્મમાર્ગની પ્રતિષ્ઠા કરવાપૂર્વક ભક્તિપૂરને પ્રવર્તાવતા થકા, અનેક
પ્રાણિવર્ગને સમુજ્જીવન કરતા થકા, પાપાચારના પ્રચારને પ્રશમન કરતા
થકા, કલિયુગનેપણુ સત્યયુગ કરતા થકા, પોતાના ચરણારવિંદના મુકવાથી
પૃથ્વીને કૃતાર્થ કરતાથકા, વિશેષપણે લકતોની ઉપર અનુકંપાથી દુર્ગપુરમાં
રહ્યા. પોતાના પરમૈકાંતિક સપરિવાર ઉત્તમરાજની પ્રાર્થનાથી વિરક્તાનંદ
મુનિદ્વારા મહા રમણીય મંદિર કરાવીને સંવત્ ૧૮૮૫ ના આશ્વિન
શુક્લ દ્વાદશીએ શ્રીગોપીનાથ પ્રતિમારૂપથી વિરાજમાન, સર્વ અવ-
તારોનું કારણ, પર અક્ષરથકી પર એવા પોતાના દિવ્ય રૂપની યથાવિધિ પ્ર-
તિષ્ઠા કરી. તેપછી ત્રીજા સંકલ્પનું અનુસ્મરણુ કરી સત્સંગિજનોના જીવ-
નરૂપ, વાર્ણશ્રમધર્મના વિવેચનગાંઠિત પારમૈકાંતિક ધર્મને પ્રકાશ કર-
નાર, પોતાના ચરિત્રામૃતરસથી પરિપૂર્ણ, પાંચ પ્રકરણોથી વિભાગ કરેલું,
વિરતૃત એવું સચ્છાત્ર પોતાના પરમ એકાંતિક સેવક ત્રિકાળજ્ઞ સમાધિ-
નિષ્ઠ શ્રીમાન સતાનંદ મહાપિપાસે કરાવી ધર્માદિકનું રહસ્ય સર્વ જનને
બોધ થાય એવું મુગમ કરી આપ્યું.

એ રીતે પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાન પોતાનું અબિલ
મંગળકારી અમાનુષ આશ્ચર્યકારી દિવ્ય ચરિત્ર માનુષ ભાવમાં પ્રખ્યાપન
કરતા, ભૂતળમાં વિજ્ઞાનપ્રકાશને પ્રસારતા, ભગવદ્ભક્તિરૂપ અમૃત પ્ર-
વાહને ઉત્તરંગિત કરતા, આશ્રિત જનોના મનને વાતસલ્યામૃતની વૃદ્ધિથી
સંપ્રદાપિત કરતા, અપરાધિઓને પણ અનુકંપાથી લકતોની પેઠેજ પ્રદ-
પિત કરતા, તેના તેના અર્થાં જનોને તે તે અભિલપિત અર્થ આપીને

આહ્વાન કરતા, દીન જનની ઉપર અતિશય દયા રાખનારા, પરનાં દુઃખો દેખીને દીલમાં દુરંત દુઃખીયા થતા, પામરોને પણ સન્મુખ થતાં પ્રેમાર્દ્રદૃષ્ટિથી દેખતા, માર્ગે માર્ગે જ્યાં ત્યાં સસારરૂપમાં પડેલા શરણુમાટે આક્રંદન કરતા જનોને વિદ્યા વૃત્ત વિગેરે સાધનો શોધવાના વિલખ વિનાજ તત્કાળ પોતાનો હસ્તાવલંબ આપીને ઉદ્ધાર કરતા થકા, પોતાનો પ્રાદુર્ભાવ પૃથ્વીઉપર કેટલોક સમય સર્વના યોગક્ષે-
મમાટે પ્રકાશ કરીને, પ્રાદુર્ભાવનું નિમિત્ત પરિપૂર્ણ થતાં પોતાના પરાતપર ધામ પ્રત્યે પધારતાં પોતાના અનન્ય ભક્તોત્તમ ત્યાગી ગૃહી-
ઓને પાસે બોલાવી ધર્માનુબન્ધી અનેક ઉપયોગી અર્થોનો ઉપદેશ કરી, તેમની આત્યંતિક શાંતિ કરી, પોતે સ્વાત્મસ્વરૂપ સમાધિમાં વિલીન થઈ સંવત ૧૮૮૬ ના જ્યેષ્ઠ શુક્લ દશમીએ નરલોકના અનુક-
રણુમાટે સ્વેચ્છાથી સ્વીકારેલા માનુષ સભતીય શરીરને ત્યાગ કરી પોતાના તેજોવિશેષે યુક્ત થઈ સર્વને જોતાંજ અંતર્ધાન થઈ ગયા.

એ રીને સાંપ્રદાયિક પ્રામાણિક પ્રબન્ધને અનુસારે ભગવાન સહજાનંદ-
સ્વામીનું દિવ્ય પવિત્ર ચિત્ર ચરિત્ર સમૃદ્ધ કર્યું, હવે ગુણાનુવર્ણન આકરી રહે છે આ ભગવાન જ્ઞાન આનંદાદિ અનંત કલ્યાણ ગુણગણના નિધિ છે. પરંતુ જે ગુણોના પ્રેરાયા થકા આ પ્રાકૃત લોકમાં અવતાર ધરે છે, જે ગુણો લોકોને ભગવદાશ્રય કરવામાં ઉપયોગી છે, જે ગુણો કેવળ પરપ્રયો-
જન અર્થેજ છે, જે ગુણોવડે સજ્જનો અંતરમાં અત્યંત આહ્વાન પામે છે, જે ગુણોના દર્શનથી અસૂચાણુઓ પણ ગુણ ગ્રહણ કરી આત્મ-
શુદ્ધિમાં સમર્થ થઈ આગળ ઉપર મોક્ષના અધિકારી હોઈ શકે છે એવા ગુણવિશેષો વિશેષપણે વર્ણવવાની જરૂર છે. એવા ગુણો કાઢણ સૌશીલ્ય-
સારત્ય વાતસત્ય ઔદાર્ય ક્ષમા આદિક છે. આ ગુણો ત્રયોમાં ચરિત્ર વર્ણન પ્રસંગે અર્થાત્ વર્ણવ્યા છે અને પ્રામાણિક પુરૂષના સુખથકી શ્રવણ થાય છે અને કોઈ કોઈ સ્થળે અઘાપિ પ્રત્યક્ષથી અનુભવાય છે માટે તેને વિશેષપણે વર્ણવવાનો અવસર નથી તથાપિ આ ચરિત્રપ્રસંગથી સંમૃદ્ધમાં વર્ણવ્યા હોય તો છજાસુ જનોને બહુ ઉપયોગના થાય એમ જાણીને આ અલ્પ આરભ કર્યો છે.

લગવાન સહજનંદ સ્વામીનું આ એક અસાધારણ મહાનત હતું કે-
 ક્રોધનાપણ ક્યારેયપણ દ્રોહનું ચિંતન પણ દરવું નહિ. તેમાં પોતાનું
 વચનામૃત છે કે-‘અમારા આગ્રિત જનોએ બનવાન, લગવદ્ભક્ત,
 ગ્રાહણ અને રાંક જન તેમનો ક્યારેય પણ દ્રોહ કરવો નહિ, કેમકે
 અમારોતો એવો સ્વભાવ છે જે એક તો લગવાન ને બીજા લગવાનના
 ભક્ત ને ત્રીજા ગ્રાહણ અને ચોથો ક્રોધ ગરીબ મનુષ્ય આ આરથી અમે
 અતિશય બીએ છીએ કે ‘રજે એમનો દ્રોહ થઈ જાય નહિ અને એવા તો
 બીજા ક્રોધથી અમે ખીતા નથી’ ઇત્યાદિ. તે તે સમયે સહજનંદ સ્વામીની
 ગુણી પ્રખ્યાતિ નહિ સહન થતાં બહુ વેરાગીઓ તથા બીજા કેટલાકો ધૂળ
 નાંખવી પથરા મારવા બીભત્સ બોલવું માર મારવો ઇત્યાદિ અનેક અત્યા-
 ચારોથી તેમના અને તેમના ભક્તોના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્ત્યા હતા. પોતે તે
 દુર્જનોનો નિમ્મલ કરવામાં સામર્થ્યવાળા હતા તથાપિ તેમનો સામો બદલો
 વાળવાના ઉપાયમાં એક ક્ષમામતનુંજ આલંબન કરી રહ્યા હતા. એમાં
 એક ઉદાહરણ છે કે-ક્રોધ સમયે લગવાન ક્રોધ ગામ થકી ક્રોધ ગામ
 પ્રત્યે જતાં માર્ગમાં ‘આ ગામમાં આપણો વિદ્વેષિવર્ગ વિશેષ છે’ એમ
 જણુતાં છતાં પણ નિજજનોને ક્ષમામત બદલ કરાવા આજ્ઞા કરી કે-
 ‘આ સમીપમાં આવતા ગામમાં અસૂચાવિષ્ટ હૃદયવાળા બહુ લોકો છે,
 તેઓ આપણને ગામમધ્યે પ્રવેશ કરતાં કદાચિત્ પીડાપણુ પમાડે, ગામથી
 બહારજ માર્ગાન્તરથી ખસી નીકળીએ તો પીડાનો પ્રસંગતો ન આવે
 પરંતુ આપણા ક્ષમાગુણના પ્રસારનો અવકાશ ફરીથી આવો ન આવે, તમારું
 ક્ષમામત કેટલું છે તેનો પણ નિશ્ચય થવો જરૂરનો છે, માટે આપણે આજ
 ગામના મધ્ય માર્ગથીજ જઈએ.’ આ પ્રકારે આજ્ઞા કરી પોતે મુનિ-
 મંડળથી વિટાઈને, વીર ક્ષત્રિયકુમાર અશ્વારોએ પાછળ ગતિ કર્યા થકા
 અને બીજા કેટલાક પરિજનોએ પરિચર્યા કર્યા થકા એજ ગામમધ્યે
 પ્રવેશ કર્યો. પ્રવેશમાત્રમાંજ તેમની ઉપર ઇર્ષ્યાતિશયથી ઉત્પન્ન થએલા
 ક્રોધવેગથી વિનષ્ટ વિજ્ઞાનવાળા કેટલાક પામરો ધૂળ નાંખવી પથરા ફેંકવા
 બીભત્સ બોલવું ઇત્યાદિ અસહ્ય અનેક અત્યાચારો કરવા પ્રવર્ત્યા. તે સમયે
 આયુધધારી શૂરવીર ક્ષત્રિયકુમારો લગવાનના આજ્ઞામંત્રથી બંધાઈ ગ-

એલા હોવાથી પોતપોતાના ક્ષાત્ર સ્વભાવને બુદ્ધીજ ગયા. નહિ તો સમસ્ત વિદ્વેષિવર્ગ એમની એકજ તરવારધારાને પર્યાપ્ત થાત-એકથીજ મરણ પામી જાત. તે ક્ષત્રિયકુમારો નીચી દૃષ્ટિ રાખી સ્વામીની આજ્ઞાને સહારતા સહારતા તેમની સાથેજ તેજ માર્ગથી તે ગામની બહાર ચાલી નીકળ્યા. તે વિદ્વેષિઓ 'ક્ષમાસ્વદ્વં કરે यस્ય દુર્જન. કિ કરિષ્યતિ । અતૃપ્ને પતિતો ઘહ્નિ સ્વયમેવોપશામ્યતિ' આ ન્યાયથી પાપવ્યાપારમાંથી વિરામ પામી ગયા. ભગવાન તે સર્વેની સાથે જવા ધારેલા સ્થાનકે જઈ પોતાની પેઠે પોતાના મહાશૂરવીર જનોએ પાળેલું ક્ષમાત્રત બોધને તેમની ઉપર અપાર પ્રસન્ન થઈ ગયા. આવા સર્વાતિશાયી ક્ષમાત્રતના જોવાથી 'આજ પુરુષોત્તમ ભગવાન છે' એવો નિશ્ચય કરી કેટલેક કાળે પ્રેમાતિશય પ્રકટ થતાં તે અપમાન કરનારાઓએ પણ ભગવાન સહજનદસ્વામીનો સમાશ્રય કર્યો. આવું ત્રત ભગવાને તે તે સમયે બહુ સ્થળમાં પ્રકટ કર્યું હતું. મુનિઓને આજ્ઞાને જનોને ઉપદેશ આપવા દેશદેશમાં મોકલતા. આવાજ ક્ષમાત્રતનો ઉપદેશ આપ્યો છે. આ પ્રબન્ધમાં તેવા પોતાનાં વચનો છે કે-'ગાલિદાનં તાદનં ચ કૃત કૃમતિમિર્જનૈ. । ક્ષન્તવ્યમેય સર્વેષાં ચિન્તનીય હિત ચ છે ॥' 'ક્રોધં કાર્યં ન કલ્પિશ્ચિત્' 'કસ્યાપિ પ્રાણિનો હિંસા નૈવ કાર્યાડત્ર મામકૈ.' 'ક્ષમૈવૈકાન્તિ મૂષણમ્' 'પ્રશસન્તિ ક્ષમાં નિર્ણયં જગતામી-શ્વરા અપિ...મમાપિ સર્વદા પ્રેષ્ટા ક્ષમૈવ મુનયઃ. ! કિલ । તક્ષાન્મદીયૈયું-ન્મામિ' ક્ષમા ધાર્યા સદા મુખિ ॥' ઇત્યાદિ.

ભગવાન સહજનદસ્વામિમા બીજે આ સ્વાભાવિક ગુણનિશેષ હતો, શો? તો પરતું હુ ખ ન સહન થતા સ્વાર્થની અપેક્ષા વિના તેનું હુ ખ ટાળવા પ્રવર્તવું તેરૂપ દયા છે. આ દયાગુણથીજ જ્ઞાન શક્તિ આદિક ગુણોની ગુણતા છે, જો દયાગુણ ન હોય તો જ્ઞાનાદિ ગુણો કશા અર્થના નથી, નિરર્થક જેવા છે. આ ભગવાન જ્યારે જ્યારે અતિદીન, કરમાઈ ગએલા મુખવાળા, અશ્રુપૂર્ણ નેત્રવાળા, હુ ખી જનને દેખે ત્યારે તત્કાલ દયાથી ભીના હૃદયવાળા થઈ સ્વય સહજનદ (સ્વાભાવિક આનંદમય) છે તથાપિ હુ ખવ્યાકુળ થઈને તેનું હુ ખ ટાળવા સાક્ષાત્ પોતેજ પ્રયત્ન કરતાં તેમાં પોતાની જગન્નિયતૃત્વાદિ અક્ષરપરતરત્વાદિ મોટપનેપણુ બુદ્ધી જતા હતા.

અને તે સમયે તેમને આ આપવા યોગ્ય છે આ આપવા યોગ્ય નથી એવો વિભાગ પણ રાખતા નહિ. પોતાપાસે જે વસ્ત્ર કે રૂપીયા કે સોનામહોર કે બીજું જે કોઈ તેના દુઃખને દૂર કરનાર હોય તે તેને તરત આપીને પરનું દુઃખ સમાવતા હતા. આજ સ્વાભાવિક ગુણાતિશયથી પોતાના ગુરુ સમાનંદસ્વામીએ સુપ્રસન્ન થઈ વર વરવાનું કહેતાં બીજા વરો નહિ માગતાં હોકહિતોપયોગી આવોજ વર માગ્યો છે કે-‘આ સત્સંગમાં કોઈને પ્રારબ્ધ-કર્મ પરિપાકને લીધે અન્નવસ્ત્રાદિક નહિ મળવાના કલેશ કારણથી દુઃખનો પ્રસંગ આવવાનો હોય તથા મરણસમયમાં મહા દુઃખનો પ્રસંગ આવવાનો હોય તો તે બધો દુઃખપ્રસંગ મનેજ લલે પ્રાપ્ત થાય પણ તેઓને તે થાય નહિ, તેતો દુઃખરહિતજ રહે.’ આ દયાની આખતમાં પોતાનું વચનામૃત છે કે- ‘પૂર્વ દેશમાં એક સમયે નાગડા વેરાગીની જમાત ભેળો હું હતો તે મને સર્વે વેરાગીએ કહ્યું જે ‘તાંદળબની લીલી લાલ તોડો’ ત્યારે મેં કહ્યું જે ‘એમાંતો જીવ છે તે અમે નહિ તોડીએ’ પછી એકજાણે તરવાર ઉઘાડી કરીને ડારો કયોં તોપણ અમે લીલી લાલ ન તોડી, એવો અમારો દયાવાળો સ્વભાવ છે’ ‘હું તો દત્તાત્રેય જડલરત નારદ અને શુકજી તે સરખો દયાવાળો છું’ ‘અને અમારાથી તો એક ગરીબ પણ દુઃખાયો હોય તો અમારા અંતરમાં એવો વિચાર આવેછે જે-લગવાનું સર્વાંતર્યામી છે તે એક ઠેકાણે રહીને સર્વના અંતરને બાળેછે માટે જેને અમે દુઃખવ્યો તેનાજ અંતરમાં વિરાજમાન હશે ત્યારે અમે લગવાનનો અપરાધ કયોં એમ જાણીને તેને પહે લાગીને તેને જે કાંઈક બોધવું હોય તે આપીએ પણ જે પ્રકારે તે રાજી થાય તેમ કરીએ છીએ’ ‘અને રઘુનાથજીને વિષે શરણાગતવત્સળપણું તો ખરૂં પણ તે શરણાગત બે જરાય મ્માંકમાં આવ્યો હોય તો તેનો તટ્કાળ ત્યાગ કરી દે...એવી તો રામાનંદસ્વામિની પ્રકૃતિ હતી...અમારી પ્રકૃતિતો એવી નથી, અમારેતો પરમેશ્વરના લજા ઉપર અતિશય દયા વતેછે’ ઇત્યાદિ. કોઈ સમયે લગવાન દુર્ગપુરમાં રહ્યા હતા ત્યારે દુર્ગતિને પામેલો, દુઃકાળને લીધે ખાવાનું નહિ પામેલો, ભૂખવેગથી શિથિલ કરણ કલેવરવાળો, કોઈ અનાર્થીનો દીનધ્વનિ મધ્ય રાત્રિએ સાંભળ્યો. સાંભળતાં તરતજ હૃદયમાં દયા આવતાં સુધ્ધિગએલા સેવકોને જલદી જ-

ગાડીને પોતેજ અન્ન સંપાદન કરી તેને જમાડયું. વળી વડતાલની સમીપે કોઈ એક ગામ હતું, તેમાં કોઈ કોળી કુળમાં જન્મેલી, જેને કોઈ શરણ ન હતું, જેને પુત્રાદિ પોષ્યવર્ગ વિશેષ હતો, અનાવૃદ્ધિને લીધે ક્ષેત્રમાં અન્નપાક વિનાશ પામતાં કોઈ કોઈ પ્રકારે જીવવાનો પ્રયત્ન કરતાંથકાં પણ જીવનનો ઉપાય નહિ જડતાં બહુ દુઃખી થએલી કોઈ સ્ત્રી હતી. કોઈ સમયે દૈવવશાત્ ત્યાં પધારેલા ભગવાનના ચરણમાં પોતાના જીવન ધારણનો અસદ્ધ કલેશ તેણીએ નિવેદન કરતાં, તેનું તે દુઃખ નહિ સહન કરી શકતા કૃપાળુ ભગવાને તેનું દુઃખ શમાવા વાસ્તે તેને કહ્યું કે-‘તું કશો ભય રાખીશ નહિ, તારા ઘરમાં જે કોઠી છે તેજ તને અનવધિ ધાન્ય આપશે, તુરત તેના મુખભાગને દૃઢપણે શીડી લે, એનું મુખ ક્યારેય પણ ઉઘાડવું નહિ, દરરોજ નીચેના નાના દ્વારથી જેટલું જરૂર હોય તેટલું અન્ન ચઢણુ કરવું’ એમ કહીને તરતજ તે કોઠીને નિર્દેશ કરી બતાવતા હોય એમ પોતાના કરકમળમાં ધારેલી સોટીનો સ્પર્શ કરાવતાં તે કોઠી તત્ક્ષણુ ધાન્યથી ભરપુર થઈગઈ અને અપેક્ષિત સમયે અનાજ આપતી થઈ. આ પ્રસાદીની કોઠી અઘાપિ તેના વશભેના ઘરમાં રહેલી દર્શન આપે છે કોઈ રવજી નામના ઋણુદુઃખી દ્વિજનું મહાદુઃખ દેખીને તેને ઘણું ધન અપાવી તે દુઃખમાંથી ભગવાને મુકાવ્યો. આ પ્રમાણે એવાં અનેક ઉદાહરણો છે. એ રીતે તેતે સ્થળમાં ત્યારે ત્યારે જે પરદુઃખ લૌકિક ઉપાયથી ટાળી શકાય એવું હોય તેને તેવાજ ઉપાયથી અને જે અલૌકિક ઉપાયથી ટાળી શકાય એવું હોય તેને તેવાજ ઉપાયથી ટાળી નાંખતા થકા પોતાની નિરૂપાધિ નિરવધિ કૃપા પ્રકાશ કરી છે. શિક્ષાપત્રીમાં તેવી દયાને ઉદ્દેશીને પોતાનું વચન છે કે-‘सर्वैरपि यथाशक्ति भाव्यं दीनेषु वसतलैः’

આ ભગવાનનું સૌશીલ્ય (સારલ્ય-પોતે મોટા હોવા છતાં પણ મંદનીસાથે પણ અણુમાત્રપણુ કપટ રાખ્યા વિના તેની સાથે સંશ્લેષ કરવો તે) અનવધિ અનુપમ હતું. એમને એવો વિભાગ ન હતો કે-આ ભતિથી ઉચ્ચ છે અને આ નીચ છે, આ વિદ્યાથી શ્રેષ્ઠ છે અને આ કનિષ્ઠ છે, આ બાળ છે અને આ વૃદ્ધ છે, આ આપણા સમાગમ મુખને યોગ્ય છે અને આ યોગ્ય નથી. જેઓ પોતાવિષે પ્રેમાનુબંધ બાંધે અથવા સદૃષ

દેશશ્રવણમાં સન્મુખ થાય તે બલે ત્રિયો હોય કે વૈશ્યો હોય કે શૂદ્રો હોય કે તેથી પણ નીચી પાપયોનિના હોય પણ તે સર્વે આ મુગીલ ભગવાનને પરમ પ્રિય થતા હતા અને તે સર્વને પ્રમત્ત કરવા એજ પરમ પ્રયોજન માનતા હતા. પોતાને કશું પ્રયોજન ન હતું માટેજ દિત તમનો ઉપદેશ કરતાં શિક્ષાપત્રીમાં સર્વને અપિકાર કરીને સંસ્કૃતિસાગર તરવાનો સરલ ઉપાય અને તદનુરૂપ ધર્મ કહ્યો આ સરલતાના સખન્ધમાં પોતાનું વચનામૃત છે કે—‘અને અમે પોતાને સ્વાયં કૃતિ-લાખો માણસમાં નથી રહેતા અમે તો ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તને અર્થે માણસના બીડામાં રહીએ છીએ અને ભગવાનના ભક્તને અર્થે ગમે તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી પડે તેપણુ અમે નિવૃત્તિ લાગીએ છીએ એવા જે દૃઢ અસંગી વૈધ્યુવ છે તેજ અમારે તો સગાવહાલા છે અને તેજ અમારી નાત છે’ ‘અને અમેતો જે મન કર્મ વચને પરમેશ્વરના ભક્ત છે તેને અર્થે અમારો દેહપણુ શ્રીકૃષ્ણાર્પણુ કરી રાખ્યો છે’ ‘મહારાજ તો આકાશ સરખા નિર્લેપ છે અને એમને કોઈ પોતાનું પણ નથી અને પારકું પણ નથી’ ‘(‘સમોઽહં સર્વમૃતેષુ ન મે દ્વેષ્યોઽસ્તિ ન મિથ્ય.’ એની પેઠે લલુલું)’ ‘અને આ દેહ રાખીએ છીએ તેપણુ સત્સગિને અર્થે રાખીએ છીએ પણ બીજે કોઈ દેહ રાખ્યાનો અર્થ નથી’ ‘અમે સ્વામિનાં દર્શન થયા મોર નવ મહિના સુધી મુજાનદસ્વામીની આશામાં રહ્યા હતા’ ‘જે ભગવાનનો ખરેખરો ભક્ત હોય તો હું તો તે ભગવાનના ભક્તનો પણ ભક્ત છું અને હું ભગવાનના ભક્તની ભક્તિ કરું છું એજ મારે વિષે મોટો ગુણ છે’ ‘હત્યાદિ આ સૌશીલ-સાગર ભગવાન શ્રીહરિ વડતાલ દુર્ગાપુર વિગેરે ગામોમાં થએલા મહોત્સવો ઉપર દેશદેશમાંથી આવેલા અસખ્યાત ભક્તોની ભીડને લીધે કોઈ બાળ વૃદ્ધાદિકને પોતાનાં દર્શનાદિ ન થયા હોય તો પોતે તે ભક્તનો પ્રેમાનુબન્ધ લક્ષીને રાત્રિએ પરિમિત પાર્શ્વે સાથે લઈ તેઓ જ્યાં જ્યાં ઉતર્યા હોય ત્યાં જઈ તેમને દર્શનાદિ આપી સ્વાસ્થ્ય પુછીને અપેક્ષિત પરિપૂર્ણ કરીને પરમાનંદ પામતા હતા વળી કોઈ સમયે દર્શનની ઇચ્છાવાળા જુનાગઢના રાજના બહુ માનપૂર્વકના આમત્રણથી પોતે મેનામાં બેસી મુનિમડળ અને રાજપુરુષો સાથે રાજોપચારથી રાજભવન પ્રત્યે જવા

નિકળ્યા. તે સમયમાં કોઈ બાળક પ્રેમાતિશયથી એક કોમળ કાકડી ફળ લઈ મેના પાછળ દોડ્યો આવતાં ખીલ ઘણા પરિજનોએ બહુ વારવા છતાં પણ થપળ બાળસ્વભાવથી રોકનારને નહિ ગળીને જેમ તેમ કરી મેના પાસે આવી પ્રહર્ષવેગથી પ્રણામ કરી તે કાકડી ભગવાનને અર્પણ કરી. ભગવાન તો 'આ બાળક મારે વિષે અતિશય આદરવાળો છે, એનું વય કાપલ્ય પ્રવેશરૂપ દૂષણનું સ્થાન નથી (નિષ્કપટ છે) અને એનો બાળભાવ વિવિધ દુરાશાના પ્રવેશે શૂન્ય છે (નિષ્કામ છે) એમ વિચારીને તેણે આપેલી કાકડી તેના પ્રેમરસને જ શું? એમ સ્વાદ લેતા લેતા સર્વ સમાજને જોતાંજ અસંકોચથી જમ્યા. એ બાળકપણ જાણે સર્વે કામો પરિપૂર્ણ થયા એમ પ્રહર્ષ પામી ભગવાનને પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કરી ચાલ્યો ગયો. સારલ્યનું સ્વરૂપ નહિ સમજનારા જનોતો બહુ વિસ્મય પામ્યા. રાજા તો આવા સારલ્ય સ્વભાવને જોઈને બહુ હર્ષ પામ્યા. આ સરલતા પરના શ્રેય માટેજ પ્રવર્તતો ગુણાતિશય છે એમ આસુરપ્રકૃતિ વિનાનો કોણ ન માને? માનેજ. વળી આ ભગવાનને પૂજસ્વીકારવામાં ખીલ પ્રાકૃત પુરુષોની પેઠે 'આ રાજા છે આ રંક છે' એવો વિભાગ ન હતો, પ્રાકૃત તો 'આ ધનાઢ્ય છે' એવા નામ શ્રવણમાત્રથી પ્રહર્ષ પામી તે ધનાઢ્યના પ્રેમનેજ પરમ પ્રયોજન માની કોઈ દરિદ્રે પ્રાર્થના કરવા છતાં પણ તેને પડતો મુઠ્ઠી ધનાઢ્યની સન્મુખ દોડ્યો જાય. આ અપ્રાકૃત ભગવાન તો પત્ર પુષ્પ ફળ કે જળવડે પ્રેમપૂર્વક કરાતી રાંકની પૂજાને સ્વીકારવા રાજાને પણ પડતો મુઠ્ઠી પોતે તેના ઘરપ્રત્યે પધારી તે રકે કરેલી પૂજામાં પ્રેમાર્દ્ર હૃદયવાળા તેને સમયે થતા હતા. એવીજ રીતે જાતિથી મોટા હોય તેના કરતાં પણ નીચોએ પ્રાર્થના કરતાં તેમાં અધિક પ્રેમાનુબન્ધ બાંધ્યો હતો. કોઈ સમયે સુરતમાં અરદેસર નામના પારસીએ પરમાદરથી પ્રાર્થના કરતાં પરમહંસોની સાથે તેને ઘેર જઈ તેણે કરેલી પૂજા સ્વીકારી, પ્રેમાતિશયને સૂચવનારા અંગમેળાપ (ભેદ) થી અભિનંદન કરી, પોતાનો પ્રસાદ તેના વંશમાંપણ પાછળ પ્રસિદ્ધપણે ચાલુ રાખવા પોતાની પાઘ તેને આપી. તે પારસીપણ જીવિતપર્યંત તે પાઘની સાક્ષાત્ ભગવાનના જેવીજ ભાવથી પૂજા કરતો હતો. અઘાપિ તેના વંશજે આદરથી તે પાઘની પૂજા કરતા દેખા-

યછે. વળી કોઈ કોઈ સમયે પોતાને અનેક રાત્રીઓ સેવા કરનારા છે અને પરિચર્યા આચરનારા અનેક અનુચરો છે તથાપિ પોતાના ચરણાશ્રિત સાધુ બ્રહ્મચારી પાર્ષદાદિકોને પ્રેમપૂરથી ઉત્તરગિત થયેલા સંશીલ્યને લીધે પોતાનું અક્ષરપરતરત્વાદિ ગૌરવ ભુલી જઈને પોતાને હાથેજ વિવિધ રસમય પાકો કરીને પોતેજ પિરસીને પુષ્કળ જમાડતા હતા. કોઈ સમયે મુનિઓને દેશાંતરમાંથી આવતા સાંભળીને સન્મુખ જઈ પ્રણામોદિ કરતા હતા. અને હરિજનોની પ્રિય આત્માની પેઠે પોતાનું ગૌરવ કે વિચરણાદિ કલેશ નહિ ગણીને વિના શંકા તેમની મનોવૃત્તિને અનુસારે સંભાવના કરતા હતા. આ સર્વે સરલતાનોજ અતિશય છે. એ રીતે લોકહિતોપયોગી સરલતાનાં અનેક ઉદાહરણો છે.

આ ભગવાનની ઉદારતા અનુપમ અને અનુપમ અસાધારણ હતી. પોતે અપેક્ષિત થકી અધિક આપીનેપણ ‘મેં આને આટલું આપ્યું’ એમ ક્યારેય પણ માનતા નહિ. કિંતુ સત્પાત્ર પ્રતિચ્છ કરનારા મળે તો અમારો જે નહિ પરિચ્છ કરવાનો સ્વાભાવિક સદ્ધર્મ છે તેનું સંરક્ષણ થાય છે, કેમકે અમારા ચરણતળમાં અર્પણ કરેલા ધનના સ્પર્શનેપણ અમારા હસ્તતળ સહન કરી શકતા નથી એટલે અમો હાથથી કશો પરિચ્છ કરતા નથી તો આ અમારો જે સહજ ધર્મ છે તેને તે પ્રતિચ્છ કરનારા સત્પાત્રો સંરક્ષણ કરેછે એમ માનતા હતા. કોઈ સમયે મહોત્સવમાં સભામાંજ કોઈ રાજ-કુમારો અને ધનાઢ્યોએ આ ભગવાનની પૂજા કરતાં અર્પણ કરેલાં ભારે ભારે રાત્રીલાયક વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે અને ધન પોતાપાસે લાગવત વાંચતા કોઈ દુર્ગતિને પામેલા (પ્રયાગણત વિગેરે) વિપ્રને તરતજ તે સર્વને જોતાંજ આપી દઈને પોતે મનમાં બહુ પ્રહર્ષ પામ્યા હતા. આવી વાત અનેક સમયે સભામાંજ અતિવ્યક્તપણે પોતેજ કહેતા હતા કે—(વચનામૃતમાં પ્ર૦ ૧૮) અમો સર્વથા નિષ્પરિચ્છ અને પૂર્ણકામ છીએ તથાપિ ખીન્નઓના હિતમાટેજ તેમણે અર્પણ કરેલું અંગીકાર કરીએ છીએ પણ સ્વાર્થમાટે સ્વીકારતા નથી. તેવા અંગીકારથી આપનારાઓ પરલોકમાં પરમ શ્રેય પામશે અને લેનારા યાચકો આ લોકમાં સુખીયા થશે. એમ તે બંને જણ અમારા પ્રસાદના પાત્ર થશે. કોઈ સમયે મહાસભામાં સિંહાસનમાં વિરા-

જેલા ભગવાનની પૂજા કરવા કોઈ (દિવ્યંદરના) પ્રેમી ભક્તો મહા અમૂલ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે લઈને સલામાં આવ્યા. ભગવાનતો તેમને પોતાની પાસે આવતા દુરથી દેખીને તેમજ તેમનો નિરતિશય ભક્તિભાવ દિવ્યદૃષ્ટિથી જોઈને પોતેજ તત્કણ સિંહાસન ઉપરથી ઉતરી તેમને સન્મુખ જઈ તેમણે કરેલી પૂજા પ્રેમથી સ્વીકારી પાછા સિંહાસનમાં વિરાજમાન થયા. આવા અવસરમાં દીનાનાથ ભટ્ટ ભગવાનને પ્રણામ કરી આજ્ઞા થતાં પાસે બેઠા. એટલે ભગવાને તરતજ તે પ્રેમી ભક્તોએ અર્પણ કરેલાં ભારેભારે વસ્ત્રાદિક હતાં તેને પાત્ર વિપ્રને આપીને પછી એમ જોડ્યા કે-આટલાં આટલાં વર્ષ થયાં તેમાં અમારે અર્થે કેટલાક હરિભક્ત વસ્ત્ર તથા હજારો રૂપિયાના અલંકારો લાવે છે પણ અમે આવી રીતે કોઈ સામા જઈને લેતા નથી અને આવી રીતે કોઈનાં વસ્ત્ર ઘરેણાં પહેરીને રાજ થયા નથી. આજતો અમારે એ હરિભક્ત ઉપર અતિશય રાજપો થયો. આ સર્વોત્તમ પાત્રપણ તત્કાળ મળી આવ્યું, જે આ દીનાનાથ વિપ્ર વિદ્વાન અને અમારા ભક્ત છે. ભક્ત જનની પરીક્ષાનો સમય આજ છે કે-આવા પ્રસંગમાં અમારા આશ્રિત-વર્ગમાં કોઈનુંપણ મન માત્સર્યાદિ દોષથી દૂષિત થયું નહિ. ‘આ ભગવાન નિઃસ્પૃહ કહેવાય છે તો આની પૂજા સિંહાસન ઉપરથી ઉતરી પોતે સામા જઈ અમો સર્વેને પડતા સુખીને કેમ સ્વીકાર કરે?’ એમ જો કોઈ માને તો તે ચિત્તનું મોટું કલંક કહેવાય. જો દાતા ‘હમણાંજ આપણે અર્પણ કરેલું અનાદરથી બીજને કેમ તત્કાળ આપી દીધું’ એમ માને તો આ મનની મહામલિનતા છે. જો કોઈ બીજે ‘શું દાનનો સત્પાત્ર આજ છે બીજે કોઈ નથી? અને દાન આપવાનો સમય આજ છે બીજે નથી?’ એમ માનેતો તેપણ આશયનું એક દૂષણ છે. આ સર્વે માત્સર્યની શાખાઓનો વિસ્તાર છે. તેનાથી તમો લેશ પરાલભ પામ્યા નથી માટે તમારી ઉપર અમે વિશેષપણે આજ પ્રસન્ન થયા છીએ. (આ વાત કારીયાણીના છટ્ટા વચનામૃતમાં છે) આ વૃત્તાંતથી ભગવાનની સર્વાધિક નિઃસ્પૃહતા અને પ્રીતિમાત્રપરતા સુવ્યક્ત થાય છે. કોઈ સમયે કોઈ રાજકુમારે (અલૈયા ખાચરે) રાજકુળમાં દુર્લભ સર્વોત્તમ એક અશ્વ (રોઝો) ‘આતો ભગવાનનેજ યોગ્ય છે’ એમ નિશ્ચય કરી ઉત્સવપ્રસંગપર પલાંણુ આદિકથી

અલંકૃત કરી મુખેથી બેસી શકાય એવો કરી લાવીને આ ભગવાનને અર્પણ કર્યો, ભગવાનતો તે રાજકુમારના ઉપર અનુચ્છ કરવાની ઈચ્છાથી તે અશ્વની ઉપર બેસીને જવાના સ્થાનમાં જઈને પાછા વળતાં તરતજ કોઈ બ્રાહ્મણ (પ્રયાગજીત) ને આપી દઈને પોતે પગપાળા પાછા આવ્યા. રાજકુમારના પુછવાથી ભગવાને કહ્યું કે-તમો જેને આ ઉત્તમ છે એમ માનો છે તે વસ્તુ અમોને રૂચરું નથી. પરંતુ તમારી જે સ્વાભાવિક પ્રીતિ છે એજ એક રૂચ છે. 'આ ઉત્તમ છે આ નથી' આવો જે વિભાગ તમારી દૃષ્ટિમાં રહ્યો છે તેતો એક ધનના સંબન્ધ નિમિત્તનો અને રૂપ ભતિ આદિકની ઉપાધીવાળો જણાય છે એટલે રૂપ ભતિ ધનાદિકથી 'આ ઉત્તમ છે આ નથી' એવો વિભાગ છે. તેતે રૂપાદિ અર્થમાં જેઓ લોભી હોઈને મૂઠ થઈ ગયા હોય તેઓને તે અર્થ બ્રાહ્મ થાય છે. અમો તો એવા નથી કે જેથી અન્ય લોકોની પેઠે લેશ વિશ્રમ થાય. એ રીતે જ્યાં જ્યાં ભક્તજનો ભગવાનની પૂજા કરતા ત્યાં ત્યાં આવેલા બ્રાહ્મણો નિર્ધનો અને ગરીબોને તે સર્વસ્વ અર્પણ કરી દેતા તો ક્યારેક તેનાથી લોકોપયોગી ઇષ્ટાપૂર્ત સત્કર્મ કરતા હતા.

આ ભગવાનનો આ બીજો એક પરમોદાર સ્વભાવ હતો કે-ભતિ વિદ્યા કે શમાદિ વૃત્ત આદિક સાધનોની અપેક્ષા નહિ રાખીને સર્વને નિઃશ્રેયસ સિદ્ધ કરી આપવાનો સમુદ્દોષ હતો. આ સહજનંદસ્વામી પ્રાણિવર્ગને સંસાર દાવાનજથી બળતા દેખીને દીલમાં દયા લાવીને પોતે ત્રણ તાપથી ખીડા પામેલા હોય ને શું ? એમ ગામોગામ બેરોચેર જઈજઈને તેતે જનોને સદ્બોધ આપી પરદાર પરધનના પરિચ્છ આદિક દુરાચારોને શમાવીને મોક્ષમાર્ગપરાયણ લક્ષ્યાધિક કર્યા હતા. ભગવાન સહજનંદસ્વામીના સમાશ્રય મહિમાથી કાઠી કોળી બીલ વાઘરી આહીર ખોલ યવન ચાંડાળ આદિક નીચ ભતિના બહુ જનો માંસ મદિરાનો ત્યાગ કરી પ્રાણિમાત્ર ઉપર દયાર્દ્ર હૃદયવાળા થઈ મોક્ષની સ્પૃહાવાળા અઘાપિ જ્યાં ત્યાં દેખાય છે. આવો પરમોદાર સ્વભાવ મનુષ્યમાં તો સુદુર્લભ છે, કેમકે બહુ બ્રહ્મદર્શિ એવા પણ મહર્ષિઓ ઉચિત સેટ હાથમાં લઈ તરવને જાણવાની ઈચ્છાથી પાસે આવેલા શિષ્યોને વર્ષથી કે વર્ષોથી તેની શુશ્રૂષાની પરીક્ષા કરી ઉપનિ-

પદર્થનો ઉપદેશ કરેછે. આ ભગવાનનો લોકમાન્ય બીજી ભેટની અપેક્ષા નહિ રાખીને કેવળ અજ્ઞાનીમાત્ર (હાથ બેડવા) કે અપ્રાતિદૂલ્ય (પ્રતિદૂલ ન કરવું)ની અપેક્ષા રાખે છે. પરીક્ષાપણ બીજી નહિ કિંતુ અજ્ઞાન અને અશક્તિમાત્રમાં કરેછે જે અજ્ઞાની કે અશક્ત હોય તેજ દયાના પ્રસારનું નિમિત્ત છે. જે સમર્થ હોય કે જ્ઞાનદૃષ્ટિએ સપત્ત હોય તે દયાનો પાત્ર નથી, કેમકે દયાતો વિદ્યા વૃત્ત અભિજન આદિકના મદથી જે ઉન્મત્ત હોય એમાં નહિ પ્રસરીને નીચે નીચે વહેતી નદીઓની પેઠે તેથી આગળ આગળ વહેતાં વિદ્યાવૃત્ત અને અભિજનાદિકની સપત્તિએ રહિત, નિષ્કપટ, ઉચ્ચપણાના અભિમાને રહિત એવા સરલ ગતિવાળાઓમાંજ શોભેછે અર્થાત્ ઉચ્ચ વર્ગમાં નહિ શોભતાં નીચા વર્ગમાંજ શોભેછે આવી ઉત્તમ ઉદારતા ઉદાહરણીય હતી.

વળી આ સહજનદસ્વામીની બાળલાવને આરણીનેજ અનુવર્તતી બાહ્ય આરંભમાત્રમાં અરૂચિ હતી તે રામાનદસ્વામીની આજ્ઞાથી આચાર્યપદને અલંકાર કરતાં લોકનાજ એક ઉપયોગના ઇષ્ટાપૂર્તાદિ આરભોએ કરીને અપ્રકટતાને પામ્યા જેવી થઈ હતી પરંતુ તેતે સમયમાં તે અરૂચિ અભિવૃદ્ધિ પામતી સર્વજનોને પ્રત્યક્ષ દેખાઈ હતી. જ્યારે ભગવાન અનન્યશરણુ ભક્તરાજ કુશલા રાણીની પ્રાર્થનાથી ધર્મપુર પધાર્યા ત્યારે તેણીએ પોતાનું રાજ્ય કૃણપુષ્પાદિકની સાથે ઉપચારસ્થાને સકટપીને ભગવાનના અરણ્યારવિદમાં અર્પણ કર્યું ભગવાનતો નરક પ્રાપ્તિમાં જેમ એમ રાજ્યપ્રવૃત્તિમાં ઉદ્વેગ પામી તેમાંથી કેવળ કૃણ પુષ્પાદિ અગીકાર કરી તેની ઉપર વિશેષ પ્રસન્ન થઈ રાજ્ય અગીકાર કર્યું નહિ. વળી કોઈ સમયે ભક્તલોકોની પ્રાર્થનાથી તેમનું ઐહિક પારલૌકિક ત્રેય કરવાની ઇચ્છાથી અમદાવાદમાં શ્રીનરનારાયણની પ્રતિષ્ઠા કરાવી અતે મોટી બ્રાહ્મણોની ચોરાશી કરી જમાવ્યા. ત્યારે થએલી બાહ્ય પ્રવૃત્તિની અધિકતા યદ્યપિ પરાયે હતી તથાપિ પ્રવૃત્તિનો સ્વભાવ બાહ્યવાસના વધારવાનો હોવાથી અંતરારામતામાં વિક્ષોભ કરનારી થશે કે શું? એમ આશંકીને, ત્યાંથી બહુ ઉદ્વેગ પામી તે સમયે બાહ્ય પ્રવૃત્તિ વિસારી ચુકવા કોઈ ગામની બહાર કોઈ નિર્જન પ્રદેશમાં રહી એક રાત્રિ અતર્દૃષ્ટિ રાખી, પ્રવૃત્તિમાં

જે વાસનાનો અધુર ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ હતી તેનો વિચારથી નિનાશ કરી નાખ્યો આ વાત પોતાના વચનામૃતથી જ સભામાં પ્રકાશ કરી છે. (મધ્ય-૨૨) એ રીતે આબાદ્યાત્ બાહ્ય આરભોમાં અરૂચિ સહજ હતી, જેથી તેવી અનેક યુક્તિયુક્ત વાર્તાઓ વચનામૃતમાં છે

એરીતે ઉચ્ચ નીચ વિભાગનો અનાદર કરી કાળમેધની માફક સર્વત્ર તમામ તાપને શમાવનારૂં વિજ્ઞાનરૂપ જીવનને વર્ણવતા, જેમનો સમસ્ત ઉદયમ વ્યાપાર કેવળ પરહિત મોટેજ હતો, રજતમનો ઉન્મેષ જે સર્વને જન્મ સાથેજ જડાએલો છે તેનેપણુ સાત્ત્વિક પ્રજ્ઞાત મધુર વચનોવડે શમાવતા, દુ સહ દુરંત દડથીપણુ ન નિયમમાં આવે એવી ચોમેર પ્રવૃત્તિની હુટારા આદિકની પ્રવૃત્તિને ધર્મોપદેશથીજ શમાવી દેતા, કોઇનો દ્વેષ ન કરવારૂપ સૌહાર્દ ઋતની આકાળપર્યંત પ્રતિષ્ઠા કરતા, જગતમાં યોગરદમ સદુપદેશની પ્રવૃત્તિમાટે પોતાની આજ્ઞા પાળવામાં દૃઢ તત્પર, જેમણે ગૃહારબનો પરિત્યાગ કર્યો છે, વિત્તાદિ ધવિલ્લા તરંગોના વેગથી જેમના મનને લેશપણુ આઘાત થતો નથી, બ્રહ્મચર્ય ઋતને અપ્રસ્ખલિતપણે પાળનારા, આત્મામાંજ એક નિષાવાળા, અભિમાનગર્ભે રહિત એવા સાધુવર્ણનો સમાજ જે પોતાના પ્રાણુચક્રીપણુ વિશેષ પ્રિય છે તેને વિસ્તારતા, પોતાના અસાધારણ કાર્ણવ્ય સૌશીલ્ય ઔદાર્ય આદિક ગણોના આવિષ્કારથી અનેક લોકોના અકારણુ કલ્યાણુ કરતા એવા પરબ્રહ્મ લગવાનું શ્રીસહજનનદસ્વામી આ ભારત ભૂવિભાગના કોઈકટપવૃક્ષ હોય એમ સર્વ પુરૂષાર્થને આપનારા થયા હતા. એ રીતે કોઇનોપણુ દ્રોહ ન કરવારૂપ ઉત્તમ અહિંસામત, દીનજન ઉપર અનુપમ દયા, સુખેથી સેવા સજવામાં સમુચિત સર્વ પ્રકારની સરલતા, જગત્પ્રસિદ્ધ ઉદારતા, સર્વના સસાર દુષ્ટો ટાળવાનું વિસ્તૃત મહોદાર ઋત, પ્રવૃત્તિમાપણુ નિર્લેપતા, પરને મોટે બધી પરિમહ, એક આત્મસુખથીજ સતૃપ્તિ, ધૃત્યાદિ સજ્જનોના હૃદયને આહ્વાદ આપનારા ગુણો સર્વગુણપરિપૂર્ણ લગવાનું શ્રીસહજનનદસ્વામી નિપે પ્રત્યક્ષ અનુભવાતા હતા આ ગુણો યથોમા પ્રસંગે પ્રસંગે વર્ણવ્યા છે વાર્તા યથોમા તેનો વિશેષ છે એરીતે આ લગવાનના આશ્રયણોપયોગી ગુણો વર્ણવ્યા તેમની મૂર્તિના અવયવોનું વર્ણન તથા બીજી સ્વાભાવિક ચેષ્ટાનું વર્ણન વચનામૃતના પરચારામાં છે

વિષયવિવેચન—

હવે નિઃશ્રેયસના ઉપાયભૂત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિ આદિક બુધ્ધન-
પ્રિય વિષયોથી લરપુર એવા આ સમગ્રાસના વિષયોનો સારાંશ સમ્રાહમાં
બતાવાનો બાકી રહ્યો છે તે બતાવું છું, જે સારાંશદર્શનથી આમાં પ્રેક્ષા-
વતોને રૂચિ ઉત્પન્ન થાય. આ પ્રબન્ધનું પરમ તાત્પર્ય ભગવાન પુરુષો-
ત્તમ શ્રીસહજાનંદસ્વામિના દિવ્ય ચિત્ર ચરિત્રાનો ઓધ આપવામાં અને
તેના દ્વારા નિઃશ્રેયસનાં સાધનભૂત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિના નિરૂપ-
ણમાં છે. આ અર્થ સ્વયં ભગવાનેજ ભાવિ મનુષ્યોના શ્રેયમાટે કરેલા સંકલ્પ
સમયે વિચાર્યો છે—‘ધર્મજ્ઞાનવિરક્તીનાં મક્ષેશ્વાવગમાય તુ । પ્રથમં કર્તા
જ્ઞાતાનન્દો મચ્ચરિત્રોપદૃશિત્મ્ ॥’ શતાનંદમુનિએ વરદાનમાં ‘ગુણગાનં તવૈવેદ્ય
કર્તુમિચ્છામિ પાર્શ્વગઃ । સ્વચ્છશોગુપ્તનેનૈવ પ્રવચ્ચૈર્વિવિધૈઃ પ્રભો ! । સ્વજ્ઞાનં
સફલીકર્તુમુક્તાયાજ્ઞાં તુ દેહિ મે ॥’ એવો વર માગ્યો છે. તેમને ભગવાને
‘મદીયગુણગાનેષ્છા વતંતે તવ હૃદયતઃ । તસ્ય મે સ્વં ચરિત્રાણાં પ્રથમકર્તા મ-
વિવ્યસિ ॥’ એવોજ વર આપ્યો છે. સપ્રદાયની પરિપુષ્ટિનો હેતુ બતાવતાં
પણુ ભગવાને એજ વાત બતાવી છે. અથનું ગૌરવ વર્ણવતાં ‘અમૃતમૂર્તિ
શ્રીહરિનો લીલામૃતરસ જે સત્સંગિઓના પરમ જીવનરૂપ છે તે આ શા-
સ્ત્રમાં વર્ણવ્યો છે માટે તેનું સદા પાન કરો’ એમ કહ્યું છે. ‘અલિલલેદ-
સારઃ સુસ્પૃષ્ઠમેફાન્તિકધર્મ ઉક્તઃ’ ‘ધર્મજ્ઞાનવિરાગમક્તિનિમૃતં’ એમપણુ કહ્યું
છે. આપણુ એજ અર્થને સુદૃઢ કરેછે. કળિયુગમાં કલ્યાણમાટે ભગવા-
નના ગુણચરિત્રના વર્ણનને પ્રધાનપદ આપ્યું છે એ નિર્વિવાદ છે. અથની
ધૃતિમાં ‘નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે’ એમ કહેછે એપણુ એજ અર્થ પરિ-
પૂર્ણ કરેછે. માહાત્મ્યઅંશમાં આ અથનું લક્ષણુ કર્યું છે તેમાંપણુ આ બે
બાબતોજ પ્રધાન વિષયપણુ પ્રતિપાદન કરી છે. તો હવે આ અંથનું પરમ
હાર્દ ભગવાનના દિવ્ય ગુણચરિત્રના વર્ણનમાં અને તે દ્વારા ધર્માદિકને
જણાવામાં છે, એ અર્થ નિર્વિવાદ નિઃસંશય સિદ્ધ થયો. કોઈ એવી આરાકા
કરે કે—ભગવાનના લીલાચરિત્રનું શ્રવણ મોક્ષમાટે થાય છે એટલે તેથી જુદા
ધર્માદિ ઉપાયના નિરૂપણની જરૂર નથી ? તો આ શંકા અયોગ્ય છે, કારણ
જે એકંદ્ર ચરિતશ્રવણમાત્રજ સાક્ષાત્ મોક્ષમાટે સમર્થ થતું નથી. એમ

જો માનીએ તો પછી કર્મ જ્ઞાન ધ્યાનાદિકના જે વિધિઓ છે તે નિરર્થક થઈ જાય. ભગવાનમાં જે પરા ભક્તિ છે એજ નિઃશ્રેયસ માટે છે, 'તસ્યૈવ સર્વથા ભક્તિઃ કર્તવ્યા મનુજૈર્મુવિ । નિઃશ્રેયસકરં કિંચિત્તતોઽન્ય-
 ચ્ચેતિ દ્વિયતામ્ ॥ ગુણિનાં ગુણવત્તાયા શ્રેયં હ્યેતત્પરં ફલમ્ । કૃષ્ણે ભક્તિશ્ચ'
 એમ શ્રીમુખે કહ્યું છે. આવી ભક્તિ સિદ્ધ કરવામાં કર્માદિક ઉપાય-
 સામગ્રી બહુ છે, તેમાં ભગવચ્ચરિત્ર શ્રવણનું પ્રધાનપણ છે એટલે
 પ્રબળ સાધન છે, એમ કહેવાથી ભગવાનના ગુણમહિમામાં કાંઈપણ
 ન્યૂનતા આવતી નથી, એટલે ભક્તિ સામગ્રી કોટીમાં કર્મ જ્ઞાનાદિક કરતાં
 ઉચ્ચ સ્થિતિમાં ભગવચ્ચરિત્રશ્રવણને મુકવાથી અનાદર થવાનો પ્રસંગ
 નથી. ભગવાનનો જે સાક્ષાત્ અનુભવ છે એજ મોક્ષમાં મુખ્ય સાધન
 છે એમ 'ક્ષીયન્તે चास्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टे परावरे' આ શ્રુતિ કહે છે.
 તેવું દર્શન તો ભક્તિપરિપાકના અતિશયથી જ થાય. તે ગીતામાં કહ્યું
 છે 'भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन । ज्ञातुं ब्रह्म च तत्त्वेन
 प्रवेष्टुं च परन्तप ! ॥' પરા ભક્તિમાં કર્મ જ્ઞાન અને વૈરાગ્યનું અનુક્રમે
 ઉપકાર કરવાપણું તો છેજ. ભગવત્કથાશ્રવણનોતો કર્મયોગમાં સમા-
 વેશ થવો સમુચિત છે. અથવા ભગવાનના મહિમાને જણાવનાર
 હોવાથી ભક્તિના અંગપણે પણ ઉપયોગ થવો ઉચિત છે. અતિશય પ્રીતિ
 ગર્ભિત એવુંપણ હરિલીલાશ્રવણ નવ પ્રકારની ભક્તિનો એક પ્રકારવિશેષ
 હોવાથી તેને ખીલ કીર્તનાદિ ભક્તિની અપેક્ષાજ નથી એમ નથી, એમાં
 ખીલ અંગોની અપેક્ષા છે, ખીલ અંગોની અપેક્ષા સીવાય કથાશ્રવણમાત્ર
 મોક્ષનું સાક્ષાત્ સાધન થઈ શકે નહિ. ભક્તિનું સ્વરૂપ અને તેનાં સાધનોને
 નહિ જાણનારા દેટલાક આળસુઓ કર્મ જ્ઞાનાદિકનો પરિભ્રામ કરી ભગવ-
 ત્કથાશ્રવણમાત્રથી પરમ શ્રેય હસ્તતળમાં આવી ગયું એમ અભિ-
 માની બેસે છે પણ તેઓ કંઈ નહિ પામતાં ઉલટા જ્ઞાન વૈરાગ્ય વિના
 નીચે પડી જાય છે. આવા ભક્તાભાસોના મહાસમાજે પ્રભુસ કરેલા
 મોક્ષમાર્ગના સમુદ્ધાર માટેજ ભગવાનનો આ કલિયુગમાં પ્રાદુર્ભાવ છે તે
 આ ભગવાનને 'પ્રતિદિન શ્રવણ કરેલું કેવળ ચરિત્રજ્ઞ જ્ઞાન વૈરાગ્ય વિના
 નિઃશ્રેયસમાટે સમર્થ છે' એમ કેમ અભિમત હોય ? નજ હોય. કિંતુ

દિવ્ય ચરિતનું પ્રેમપૂર્વક કરેલું શ્રવણ જ્ઞાન વૈરાગ્યને ઉત્પન્ન કરી લક્ષ્મીની અભિવૃદ્ધિ કરનાર થાય; એમ તો ભગવાનને અભિમત હોય. આ અર્થ 'મક્ત્યા સજ્જાતયા મક્ત્યા' 'इत्यच्युताङ्गि मजतोऽनुवृत्त्या भक्तिर्विरक्तिर्भगवत्प्रबोधः । भवन्ति चै 'ભાગવતસ્ય રાજન્ તતઃ પરાં શાન્તિમુપૈતિ સાક્ષાત્' ઇત્યાદિ ભાગવત વચનો સ્પષ્ટ કહેછે. ભગવાનનું દિવ્ય ચરિત્રજ ભગવાનના વનવિચરણાદિ તપશ્ચરણાદિ આચરણનો અને ગામો ગામ કરેલી ઉપદેશ પ્રવૃત્તિનો વિચાર કરતાં ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યના સંબંધવાળું છે એટલેજ ચરિત્રમાં ધર્માદિકપણુ આવી જાય છે. તો ભગવાનના દિવ્ય લીલાચરિત્રનો પ્રધાનપણે પ્રબોધ આપનારા આ પ્રબંધમાં પ્રધાનપણે તેમના ઉપદેશરૂપ કર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યના વાદોપણ બહુ છેજ, માટે તે કર્મ જ્ઞાનાદિકનો પ્રધાનપ્રતિપાદ ભગવચ્ચરિત્રમાં અંતર્ભાવ કહેવો યુક્તજ છે. તો હવે સિદ્ધ થયું કે-પરમપ્રાપ્ય પરમાનંદમય શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનનું પ્રાદુર્ભાવાદિ દિવ્ય લીલાચરિત્ર તથા તેમની પ્રાપ્તિના ઉપાયભૂત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને લક્ષ્મીનું સ્વરૂપ આ બે પ્રધાન પ્રતિપાદ વિષયો છે. તેમાં ભગવત્પ્રાદુર્ભાવાદિ દિવ્ય લીલાચરિત્રનો સાર સંગ્રહથી પ્રથમ કહ્યો. હવે ઉપાયપણે પ્રધાનપ્રતિપાદ બે ધર્માદિક છે તેનો સાર નિરૂપણ કરવામાં આવશે.

તેમાં બે વેદવિધિબોધિત અને બે અર્થ (અનર્થકર નહિ) હોય તે ધર્મ જાણવો, 'चोदनालक्षणोऽर्थो धर्मः' એમ પૂર્વમીમાસામાં લક્ષણુ કર્યું છે. આ ધર્મ કામદોષથી નહિ લેપાએલોજ (નિષ્કામ) મુમુક્ષુઓએ સેવવા યોગ્ય છે. સર્વ ક્રોધ ધર્મ સ્વરૂપથીજ પરદેવતાની પ્રસન્નતા સ્વભાવવાળો છે(સર્વ ધર્મોંથી એક પરમાત્માજ પ્રસન્ન કરાય છે) 'स्वकर्मणा तमस्यैव सति विन्दति मानवः' 'સ્વે સ્વે કર્મણ્યમિરતઃ સંસિદ્ધિ લમતે નરઃ' એમ ગીતામાં કહ્યું છે. આજ ધર્મ કર્તાપણું અભિમાન, કૃણકામના અને મમત્વ આદિક દોષના ઉપલેપને લીધે તો વિકાર પામતાં જન્મ મરણાદિ દુઃખને માટે થાય છે. માટે શ્રુતિસ્મૃતિમાં કહેલા ધર્મો કૃણસંગ-કર્તૃત્વસંગ-મમત્વસંગનો ત્યાગ કરવાપૂર્વક યથાધિકાર પાળે તો અંતઃકરણની નિર્મળતા કરવાદ્વારા જ્ઞાનોદય માટે થાય છે. વર્ણસેદથી આશ્રમસેદથી અને દેવતાસેદથી કર્મોંમાં

ઉત્સાહેનૈવ કર્તવ્યા તદ્વક્તિઃ શ્રદ્ધયાન્વિતૈઃ ।...યાવદ્દેહસ્મૃતિર્થઃ સ્વા-
 સ્વસ્વધર્મા મયોદિતાઃ । તાવન્નૈતે ક્વચિત્ચાજ્યા દૃત્યાજ્ઞા મેઽસ્તિ સત્તમાઃ'
 (પ્ર૦ ૨ અ૦ ૭) 'યાવદ્દેહસ્મૃતિર્નૃણાં ભવેત્તાવદતન્દ્રિતૈઃ । સ્વસ્વધર્મઃ
 પાલનીયઃ સર્વેર્થેનાંધમોચિતઃ । મચ્છિરતો નૈવ કર્માણિ બુદ્ધિપૂર્વં ત્યજે-
 ત્સુધીઃ । તાન્યેવૈનં પ્રહાસ્યન્તિ સમાધિવિવશં યતઃ । મુક્તૈરપિ ન હૈયાનિ
 ધર્મેકાર્યાણિ તપૈથા । હૃતો મુમુક્ષુભિક્ષાદિં તાનિ હૈયાનિ મૂઢયત્'
 (પ્ર૦ ૨ અ૦ ૪૪) આમાં 'તત્સાન્નવન્દિઃ' આ વચનથી 'ત્રિષાં ચાપિષાં
 ચ ચક્ત્ત્વેદોભયં તદ્' આ ઉપનિષદનો અર્થ અનુરમરણ કરાવ્યો છે.
 'યાવદ્દેહસ્મૃતિર્થઃ સ્વાત્' ઇત્યાદિ વચનોથી 'પુર્વગ્રેવેદ કર્માણિ જિજી-
 વિવેષ્ઠતં સમાઃ' આ ઉપનિષદ વચનનો અર્થ અનુરમરણ કરાવ્યો
 છે. વચનાંતર છે, 'વેદપ્રણિહિતો ધર્મો હ્યધર્મસ્તદ્વિપર્યયઃ ।...શ્રુતિ-
 સ્મૃત્યુદિતં ધર્મમનુતિષ્ઠન્ હિ માનવઃ । હૃદ ધર્મીર્તિમયામોતિ પ્રેત્ય ચાનુત્તમં
 સુલ્લભ્' (પ્ર૦ ૫ અ૦ ૧) આ વચનોમાં 'વેદપ્રણિહિતો ધર્મઃ' આ વચ-
 નથી જે વેદવિશિષ્ઠોદિત છે તે ધર્મ અને 'પ્રેત્ય ચાનુત્તમં સુલ્લ' આ વચનથી
 ધર્મ નિઃશ્રેયસનું સાધન છે એમ જણાય છે. (ધર્મની જે નિઃશ્રેયસસાધ-
 નતા છે તે જ્ઞાનદ્વારા છે એ અર્થ પ્રસિદ્ધજ છે) તથા અથમ દ્વિતીય
 પ્રકરણમાં 'સત્તાં સજ્ઞેન બુદ્ધાઽઽદૌ તન્માહાત્મ્યં તદાસયા । સ્વધર્મજ્ઞાન-
 વૈરાગ્યયુજા મળ્યા સ સેમ્યતાત્ ॥ યુક્તઙ્ગૈસ્તુ સ્વધર્માદૈશ્વિમિર્ભંતિર્મ-
 હામતે! । ક્વાપિ કેનાપિ વિગ્નેન નૈવેદ પ્રતિહન્યતે । પૃતેષ્વેવતમેનાપિ
 સા હીનાગ્નેન ચેત્ ભવેત્ । દેશકાલાદિવૈષમ્યે તત્સ્યાં વિગ્નો ભવેદધ્રુવન્' 'ધર્મો
 જ્ઞાનં ચ વૈરાગ્યં ભક્ત્યેવાનિ તત્પતઃ । અન્નાનિ શીખ્યુપમાદ્દાપદાદાશ્યામ્ય-
 નુક્રમાત્' ઇત્યાદિકથી ધર્માદિક ભક્તિનાં અગ છે એમ સ્પષ્ટપાત્રે કહ્યું છે.
 તથા શિક્ષાપત્રીમાં 'ધર્મેણ સહિતા કૃષ્ણમક્તિઃ કાર્યેતિ તદ્દદઃ ।...ધર્મેણ
 રહિતા કૃષ્ણમક્તિઃ કાર્યા ન સર્વથા' આ વચનથી ધર્મ ભક્તિનું અગ છે એમ
 સ્પષ્ટ કહ્યું છે. જેને કર્મયોગ કહે છે એવા ધર્માનુધાનથી 'વપાયે કર્મભિઃ
 પક્તે તતો જ્ઞાનં પ્રજાયતે' એમાં કહ્યા પ્રમાણે મનના રાગાદિ મળો વિનાશ
 પામતાં મનમાં થતું આત્મસ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન જે શ્રમે સંશય વિપર્યાસ-

લેદ પડેછે અથાપિ જુદા જુદા તેતે શ્રદ્ધાદિ શરીરદ્વારા જુદા જુદા પ્રકારથી એક પરદેવતા પરમાત્માના આરાધનપણેજ (સર્વ કર્મો ભગવત્પ્રસન્નતા માટે) માનવામાં આવે તો એજ બધાં કર્મો એક રૂપજ થતાં તુલ્યપણે તેની જ્ઞાનૈકરૂપતા ઘટે છે, ફળભેદને લીધે બહુ શાખાવાળી અબ્ધવસાયાત્મિકા બુદ્ધિએ કરીને સકામ ધર્મોની અનેક શાખાઓ થાય છે, વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિની સાથે યોગ થતાં તો સર્વ કર્મોની એક રૂપતાજ રહેછે. સર્વ કર્મોમાં મુમુક્ષુની બુદ્ધિ મોક્ષરૂપ એકજ ફળ માનેલું હોવાથી એક રૂપજ છે, એટલે મુમુક્ષુએ ફળસગ કર્તૃત્વસંગાદિકનો પરિત્યાગ કરી એક મોક્ષરૂપ ફળના અનુસધાનથી કર્મ કરવું. આ સર્વ અર્થ 'વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિઃ' ઇત્યાદિ વચનથી ગીતામાં સ્પષ્ટપણે વર્ણવ્યો છે. આવા નિષ્કામ ધર્મના અનુષ્ઠાન વિના જ્ઞાન વૈરાગ્યનો ઉદય કોઇ પણ પ્રકારે નજ થાય. તે બેના ઉદય વિના ભક્તિનો ઉદય ન થાય. ભક્તિયોગ વિના કલ્યાણનો લાભ ન થાય. માટેજ ભક્તિપ્રધાન એવા પણ આ શાસ્ત્રમાં વિશેષપણે તે તે સ્થળે વર્ણુધર્મો આશ્રમધર્મો અને વ્રતવિશેષોનું નિરૂપણ કરેલું છે. 'કર્મભાર્ગમાં બહુ પ્રવૃત્તિ છે અને વિવિધ સમારંભોની અપેક્ષા છે' એમ આશંકા કરી કોઇ પુરૂષો પોતાનો જ્ઞાન ભક્તિમાં અધિકાર મેળવ્યા વિના ભક્તિકથાના શ્રવણમાત્રથી તેના આસ્વાદમાં રૂચિવાળા થતાં તે ઉભયથા ભ્રષ્ટ થઇ ભય માટે તેમાંથી તેની નિવૃત્તિમાટે નાના ધર્મોનું નિરૂપણ આ પ્રબન્ધમાં પ્રસંગે પ્રસંગે કર્યું છે. માટેજ આ ગ્રન્થની ધર્મશાસ્ત્રપણે પણ પ્રસિદ્ધિ છે. અધ્યાયની ઇતિમાં 'ધર્મશાસ્ત્ર' એવું શ્રેયને વિશેષણ આપ્યું છે. 'સકલધર્મવિનિર્ણયમજ્ઞસા' 'સદ્ધર્મશાસ્ત્રં પરં' એવાં પણ અનુશુણુ વિશેષણો આપ્યાં છે. માટે જન્મ મરણાદિ દુઃખના એક સ્થાનભૂત એવા સંસારરૂપ મહાવનમાં પરિભ્રમણનાજ એક મૂળ કારણભૂત એવા પુણ્યપુણે સંપાદન કરવાનું જણાવામાટે આ શાસ્ત્રમાં વિવિધ ધર્મોનો ઉપદેશ કર્યો છે એમ માનવું નહિ. તેમાં વચનો છે—'ધર્માદીનાં લક્ષણાનિ ભવત્યજ્ઞાનામથામ્બ! તે । કથયમિ વિવિચ્યૈવ ગ્રયાણામપિ તત્ત્વતઃ...સ ચાપિ વતંતે વૃણાં ઘર્ણાશ્રમવિભાગતઃ । શ્રુતિસ્મૃતિસદાચારૈઃ પ્રમિતો હિ પૃથક્ પૃથક્' (પ્ર૦ ૧ અ૦ ૩૩) 'તસ્માદ્ધવદ્ધિઃ સતતં સ્વધર્મનિયતસ્થિતૈઃ ।

ઉત્સાહેનૈવ વર્તેન્ન્યા તદ્વક્તિઃ શ્રદ્ધયાન્વિતૈઃ ।...યાવદ્દેહસ્મૃતિર્વઃ સ્વા-
સ્વસ્વધર્મા મયોદિતાઃ । તાવન્નૈતે ક્વચિદ્યાજ્યા ઇત્યાજ્ઞા મેઽસ્તિ સત્તમાઃ’
(પ્ર૦ ૨ અ૦ ૭) ‘યાવદ્દેહસ્મૃતિર્નૃણાં મવેત્તાવદતન્દ્રિતૈઃ । સ્વસ્વધર્મઃ
પાલનીયઃ સર્વદેર્ણાધર્મોચિતઃ । મચ્છિતો નૈવ કર્માણિ શુદ્ધિપૂર્વં ત્યજે-
ત્સુધીઃ । તાન્યેવૈનં પ્રહાસ્યન્તિ સમાધિવિવશં ચતઃ । મુચૈરપિ ન હેયાનિ
ધર્મકાર્યાણિ સર્વથા । હૃતો મુમુક્ષુભિસ્સર્હિં તાનિ હેયાનિ મૂઢવત્’
(પ્ર૦ ૨ અ૦ ૪૪) આમાં ‘તસ્યાદ્વદ્વિઃ’ આ વચનથી ‘વિદ્યાં પાવિદ્યાં
ચ યસ્તદ્વેદોભયં સહ’ આ ઉપનિષદનો અર્થ અનુસ્મરણ કરાવ્યો છે.
‘યાવદ્દેહસ્મૃતિર્વઃ સ્વાત્’ ઇત્યાદિ વચનોથી ‘શુર્વશેવેહ કર્માણિ જિજી-
વિષેષ્છતં સમાઃ’ આ ઉપનિષદ વચનનો અર્થ અનુસ્મરણ કરાવ્યો
છે. વચનાંતર છે, ‘વેદપ્રણિહિતો ધર્મો દાધર્મસ્તદ્વિપર્યયઃ ।...શ્રુતિ
સ્મૃત્યુદિતં ધર્મમનુતિષ્ઠન્ હિ માનવઃ । હૃદ કીર્તિમયામોતિ પ્રેત્ય ચાનુત્તમં
સુલભ્’ (પ્ર૦ ૫ અ૦ ૧) આ વચનોમાં ‘વેદપ્રણિહિતો ધર્મઃ’ આ વચ-
નથી જે વેદવિધિઓધિત છે તે ધર્મ અને ‘પ્રેત્ય ચાનુત્તમં સુલભં’ આ વચનથી
ધર્મ નિઃશ્રેયસનું સાધન છે એમ જણાય છે. (ધર્મની જે નિ શ્રેયસસાધ-
નતા છે તે જ્ઞાનદ્વારા છે એ અર્થ પ્રસિદ્ધ છે) તથા પ્રથમ દ્વિતીય
પ્રકરણમાં ‘સતાં સજ્જેન શુદ્ધાઽઽદૌ તન્માહાત્મ્યં તદાસયા । સ્વધર્મજ્ઞાન-
પૈરાગ્યયુગ્મા મપત્યા સ સેવ્યતામ્ ॥ શુદ્ધાઙ્ગૈસ્તુ સ્વધર્માદૈશ્વિભિર્મંતિર્મ-
હામતે । ક્વાપિ કેનાપિ વિગ્નેન નૈવેહ પ્રતિહન્યતે । एतेष्वेकतमेनापि
સા હીનાજ્ઞેન ચેત્ મપેત્ । દેશકાલાદિવૈષમ્યે તસ્યાં વિગ્નો મવેદધ્રુવમ્’ ‘ધર્મો
જ્ઞાનં ચ વૈરાગ્યં મર્કેષ્વેદ્યાનિ તત્તતઃ । અજ્ઞાનિ ત્રીણ્યુત્તમાઙ્ગહૃતપાદારામ્ય-
નુકમાત્’ ઇત્યાદિકથી ધર્માદિક ભક્તિનાં અંગ છે એમ સ્પષ્ટપણે કહ્યું છે.
તથા શિક્ષાપત્રીમાં ‘ધર્મેણ સહિતા કૃષ્ણભક્તિઃ કાર્યેતિ તદ્વદ્ઃ ।...ધર્મેણ
રહિતા કૃષ્ણભક્તિઃ કાર્યા ન સર્વથા’ આ વચનથી ધર્મ ભક્તિનું અંગ છે એમ
સ્પષ્ટ કહ્યું છે. જેને કર્મયોગ કહે છે એવા ધર્માનુષ્ઠાનથી ‘કપાયે કર્મભિઃ
પલે તતો જ્ઞાનં પ્રજાયતે’ એમાં કલા પ્રમાણે મનના રાગાદિ મળો વિનાશ
પામતાં મનમાં થતું આત્મસ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન જે શ્રમ સંશય વિપર્યાસ-

૩૫ કલકે રહિત, નિરંતર ભાવનાપ્રકર્યથી થતું, પ્રકૃતિવિલક્ષણુ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના સાક્ષાત્કારરૂપ છે. આવા આત્મસ્વરૂપના વિજ્ઞાને રહિત બે કેટલાક જનો છે તે દેહનેજ આત્માપણે માને છે કેટલાક દેહથી આત્માને બુદ્ધે માનીને પણ આગતુક જ્ઞાનસુખાદિ ગુણુવાળો અને વસ્તુ-તત્ત્વોત્તો જ્ઞાનસુખાદિગુણુ રહિત (જડ બેવો) માને છે, બીજા વળી સ્વતઃ જ્ઞાનમય સ્વતઃ કર્તા ભોક્તા માને છે (પરમાત્માને પરતત્ર નહિ) આત્માના સ્વરૂપને તત્ત્વથી ભાષુનારાઓતો વિજ્ઞાનધન અને નિત્ય આધિ-ર્ભૂત જ્ઞાન સ્વભાવવાળો (જ્ઞાતા) બ્રહ્માત્મક (પરમાત્મપરતત્ર) માને છે જોજ આ જ્ઞાન આત્મા અનાત્મા અને પરમાત્માના સ્વરૂપ સ્વભાવ વિવે-ચનપૂર્વક જા અંથમા પ્રતિપાદન કર્યું છે. તેમાં વચ્ચનો-‘યદ્વસ્તુ યાદશં તસ્ય તાદૃશત્વેન પ્રમાણતઃ । યેદન યત્તદુદિતં માતર્જાનસ્ય સ્વલક્ષણમ્ ॥ તથ જ્ઞાનં દ્વિધા પ્રોક્તં તત્રૈકં જ્ઞાનમાત્મનઃ । પરમાત્મસ્વરૂપસ્ય જ્ઞાન ચેત્યપર મતમ્ ॥ જ્ઞાતમા જીવ હૃદ પ્રોક્તો વ્યાપ્ય સર્વં યદુઃ સ્થિતઃ । વાઘ્યાન્તઃકરણાનાં તદે-યાનાં ચ પ્રકાશકઃ ॥...નયે ત્રિવૃત્તે દેહે વિકારાન્પ્રાપ્નુત્યપિ । તથા નદ્યતિ દેહેઽપિ નાસો નદ્યતિ કર્હિચિત્ ॥ સચિદ્રૂપોઽધરઃ સૂક્ષ્મો દુર્જેયશ્ચ સ ધર્તેતે ॥...શ્રીકૃષ્ણો યઃ પરં બ્રહ્મ પરમાત્મા સ કીર્તિતઃ । અપ્રાદૃતગુણો ત્રિગુણિર્નિર્ગુણશ્ચેશ્વરેશ્વરઃ ॥ નારાયણશ્ચ ભગવાન્ વાસુદેવો ય ડચ્યતે ।...સ્વતત્રઃ સ્વપ્રકાશશ્ચ સર્વવરણકારણમ્ । બ્રહ્મભૂતૈરપ્યુપાસ્યઃ કોતિસૂર્યાદિભાસ્યરઃ । ...દિવ્યરૂપોઽક્ષરાત્મા ચ શ્રુતો યશ્ચાક્ષરાત્પરઃ । અન્તર્યામી ચ સર્વેપામા-શ્મનાં યોઽચ્યુતો હરિઃ ।...શ્રેયસે ભુવિ લોકાનાં યોઽવતારાન્ નિભર્તિ ચ । અનેકકલ્પમાનગુણ. સ જ્ઞેયઃ પુરપોષ્તમઃ ॥’ આ પ્રકારે (મ૦ ૧ અ૦ ૩૪) તથા ‘સ્વૂલાદિદેહવ્રિતયમાનપ્રાદાશિર્યં ચ યઃ । વ્યાપ્યેન્દ્રિયાન્તઃકરણં કરોતિ વિવિધા. ક્રિયાઃ । બજો નિત્યઃ જ્ઞાશ્ચતશ્ચ નિરંશશ્ચ પ્રકાશકઃ । સોઽ-ચ્છેષાદિગુણો જ્ઞેયો જીવાત્મા વર્ણિસત્તમઃ !...તમોમયી હરેઃ શક્તિઃ દાર્પ-કારણરૂપિણી । ગુણાયાત્મિકા યાજ્ઞા યા ચોક્તાઽજ્ઞાનસંહિયા । સા માયેનિ ત્વયા શેષા...નારાયણો વાસુદેવ. સ્વતત્રઃ સ્વપ્રકાશકઃ । આનન્દદિવ્ય-મૂર્તિશ્ચ ત્રિણુઃ કૃષ્ણોઽચ્યુતોઽચ્યયઃ । સર્વજ્ઞઃ સત્યસદ્વત્પઃ સર્વદર્મફલપ્રદઃ ।

અન્તર્યામી સર્વશક્તિસેવિતઃ પરમેશ્વરઃ । સર્વત્રૈવાન્વિતઃ શક્ત્યા વ્યતિરિક્તઃ
સ્વતઃસ્થિતઃ । નિયન્તા કાલમાયાદેઃ સર્વકારણકારણમ્ । પરમાત્મેતિ યત્પ્રા-
હુસ્તપરં બ્રહ્મ કથ્યતે' આપ્રભાણે (પ્ર૦ ૧ અ૦ ૫૧) તથા 'ધીકૃષ્ણો યઃ પરંબ્રહ્મ
સ્વયંજ્યોતિઃ પરાત્પરઃ । જેયો નારાયણો વિષ્ણુર્ભગવાન્ પુરુષોત્તમઃ । મહેશ્વરો
વાસુદેવો ભૂમા ચ પરમેશ્વરઃ । આત્માઽઽત્મનાં ચેતનાનાં ચેતનશ્ચ શ્રુતી-
રિતઃ । કાલસ્ય પ્રકૃતેશ્ચાપિ નિયન્તા પુરુષસ્ય ચ । પ્રકાશકશ્ચ સર્વેષાં સ્વતત્ત્વો
વિશ્વવિગ્રહઃ ॥' આ પ્રકારે (પ્ર૦ ૩ અ૦ ૨૯) કહ્યું છે. આ વચનોથી
આત્મા પ્રકૃતિથકી વિશ્વક્ષણુ, સર્વાન્તર્યામી પરમાત્માએ વ્યાપ્ય હોવાથી
પરમાત્માત્મક, જ્ઞાનમય અને સ્વતઃ શુદ્ધ છે એમ કહ્યું. આવા આત્માની
અખંડ ભાવના કરનારાને એવા બ્રહ્માત્મક સ્વાત્મસ્વરૂપનો પ્રકાશ થાય
છે એમ જણાવ્યું છે.

ધર્મમાં નિષ્ઠા હોય અને આત્મા અનાત્માનો વિવેક હોય પરંતુ જો વૈ-
રાગ્ય ન હોય તો આત્મામાં નિષ્ઠા અને પરમાત્મામાં ભક્તિ ઉદય પામતી
નથી, માટે આત્મનિષ્ઠા અને ભગવદ્ભક્તિનિષ્ઠામાં વૈરાગ્ય મુખ્ય અંગ છે.
આત્મા પરમાત્માથકી વ્યતિરિક્ત એવા શબ્દાદિ યાદ્ય વિષયોમાં તેમાં
રહેલા દુર્લભ દર્શનોના દર્શનથી જો અત્યંત અરૂચિ ઉત્પન્ન થાયછે તે વૈરાગ્યનું
સ્વરૂપ છે. જેમ વિષાદિકમાં 'આતો અત્યંત પ્રતિકૂળ છે' એવો નિશ્ચય
થવાથી તેમાં વિદ્વેષ વર્તે છે તેમ વિષયોમાં વિદ્વેષ જોઈ વૈરાગ્ય છે. આ
અર્થમાં આ અર્થનાં વચનો છે—'વૈરાગ્યસ્ય સ્વરૂપં ચ કથયમામ્યઘ માનવે ! ।
ભગવન્તં વિનાઽન્યથા રાગાભાવસ્તદુચ્યતે । દેહે ચ દૈહિકેષ્વર્ય ! સ્ત્રીપુત્રધ-
નવેશ્મસુ । પશુયાનોપકરણક્ષેત્રાદિપ્વરચિન્તયા । શબ્દાદિપદ્યવિષયભો-
ગેષુ વિવિધેષુ ચ । અનર્થવસ્ત્રમૂષાદૌ રાજ્યભોગેષુ ચારચિઃ । સ્વર્ગાદૌ પુ-
ણ્યલોકે ચ સન્નોમેષ્ચલિલેષ્વપિ । અનાસક્તિઃ સર્વથેતિ વૈરાગ્યં સ્પષ્ટમી-
રિતમ્ ।...તત્ર પ્રકૃતિકાર્યસ્ય મહાખંડસ્યાશ્ચિલસ્ય ચ । મહાદેઃ સ્થાવરા-
ન્તસ્ય મોગાનાં ચાપિ સર્વેશ્વ- । પ્રિનાશો જાયતે નૂનં કાલેનૈવ વલી-
યસા । एवं ક્ષયં લોકયતાં વૈરાગ્યં તેષુ સમ્ભવેત્ । તયૈવ દુઃસદૃશ્યાપિ
દેહિનાં તત્સમુદ્ભવઃ ।...દેહેઽહંતા ચ તેનૈવ મમતા દૈહિકેષુ ચ । વિવર્ધતે

તત્તમેવુ જ્ઞામતિર્જાયતે મૃતમ્ । દેહધીપુત્રવિચાર્દા તેજસ્વામમનાયજ્ઞાત્ ।
 ભાસત્કામ્યાકૃતે નાનાપાપકર્માણિ કુર્યંતે ।... પૃથ્વિધામ્ને યદુનો યાતાનાઃ
 પ્રામુષસ્તથ । મર્ધવાસમદ્વાદુઃસં જન્મદુઃસં તતો મદ્વા । ધ્યાધિદુઃસં જરા-
 દુઃસં મૃત્યુદુઃસં પુનઃ પુનઃ । આપ્યામિવાદિત્રિવિધં દુઃસં માતૃય તે જનાઃ ।
 યથાકર્મ લભન્તે ચે રુદન્તો મુક્તે ચ તન્ ।... પૃથ્વ મૌમૃતિદુઃસં ધે
 પદ્યન્ત્યત મુહુર્નૃણામ્ । તેપામુદેનિ વૈરાગ્યં સત્સદ્ગાત્તથ ઘર્ષંતે । તતો વિ-
 રક્તાઃ કુર્વન્તિ દુઃપ્રશ્નયમયોગિજ્ઞતમ્ । કૃષ્ણાશ્રયં સદ્ગાનન્દં મીતા દુઃખદ્રતઃ
 સતિ ! । વૈરાગ્યહીનસ્ય દુઃખં નાસ્તિ દુઃપ્રવિર્જાતમ્ । ભક્તિર્ન ઘર્ષંતે પુર્વા
 વૈરાગ્યેજ વિના દ્રુતમ્ । માયિકેષુ ચિરત્ત્વાનાં પદ્ધર્થેષુ વિઘર્ષંતે । શૃષ્ણેન્દુ-
 રાગો જનનિ ! તેજ યાન્તિ પરાં યતિમ્' । આ પ્રકારે કહ્યું છે (પ્ર૦ ૧ અ૦
 ૩૫) તથા વચનાંતર છે કે- 'યદુજનો... વિપયતો ચિરતિશ્ચ દરી રતિઃ'
 (પ્ર૦ ૨ અ૦ ૫૧) આ વચનથી વિપયયથી વિરતિ અને શ્રીદરિમાં રતિને
 પરસ્પર હેતુહેતુમદ્ભાવ જણાય છે એટલે વિપયયથી બે વૈરાગ્ય પામે તો
 લશવાનમાં પ્રીતિ થાય, ન થાય તો નહિ. 'પરમાત્મનિ યો રક્તો ચિરક્તો-
 સ્પરમાત્મનિ' એવી સ્મૃતિ છે.

પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા ધર્મ જ્ઞાન અને વૈરાગ્યના અતિશયથી સંપાદન
 કરવા યોગ્ય બે ભક્તિ છે તે પરમેશ્વરમાં પરાનુરાગરૂપ કહે છે, 'સા પરા-
 નુરક્તિશ્ચરે' એવું સૂત્ર છે. 'નિદિષ્યાસિતમ્' 'ઉપાસીત' ઇત્યાદિ બે વેદ-
 વિધિવિદિત ધ્યાન ઉપાસન છે તેપણુ પરાનુરાગભક્તિ છે, માટે વેદાંતમાં
 પણ નિઃશ્રેયસના સાધનપદ્ધતિ ભક્તિમાંજ વિધિ છે. આના વિચારનો અગ્ર
 અવસર નથી માટે પ્રકૃત બે વિપયવિમર્શ છે એમાંજ દૃષ્ટિ દીધી છે. આ
 ભક્તિ સકામ નિષ્કામ એવા ભેદથી બે પ્રકારની છે. તેમાં પુત્ર પશુ અગ્ર
 સ્વર્ગ આદિક ક્ષુદ્ર સ્વાર્થની સ્પૃહાથી બે કરાય તે સકામ કહેવાય તથા
 કેવલ્યની કામનાથી કરાય તેપણુ સકામ કહેવાય અને પરમાત્માના ચરણ-
 કમળની સેવારૂપ બે પરમ નિઃશ્રેયસ તેની કામનાથી બે કરાય તે નિષ્કામ
 કહેવાય. સ્વામિના ચરણારવિદના સેવારસથથી અને તેમાં પરમ પ્રેમરસ-
 થથી ખીલમાં કામના નથી, માટે નિષ્કામજ કહેવાય. આ અર્થમાં અંધનાં

વચનો-‘ભજધાતોસ્તુ સેવાર્થઃ । પ્રેમ ક્તિન્ પ્રત્યયસ્ય ચ । સ્નેહેન ભગવાત્સેવા
 ભક્તિરિત્યુચ્યતે બુદ્ધૈઃ । પતિવ્રતા યથા નારી સેવેત સ્વપતિં તથા । અનન્યભા-
 વેન હરિં મુમુક્ષુઃ સર્વદા ભજેત્ ।...’ એવં મજન્તિ ચે કૃષ્ણં શ્રુત્યાદિનવ-
 લક્ષમયા । ભક્ત્યા તે કથિતા ભક્તઃ દ્વિવિધાસ્તેઽપિ કીર્તિતાઃ । તત્રાઘાસ્તુ
 સકામાસ્તે ધર્મમર્થં ચ વિસ્તૃતમ્ । કામં ચ સ્વેપ્સિતં મોક્ષં કૃષ્ણાદેવામુવન્તિ
 હિ । દેહાન્તે તે ચ કૃષ્ણસ્ય ગોલોકાદિષુ ધામસુ । લભન્તે સ્વૈષ્ટસૌર્યાનિ
 તસ્યાદેવાક્ષયાણિ હિ । નિષ્કામા હતરે તે તુ કૃષ્ણસેવનમન્તરા । મુક્તીશ્ચતુ-
 વિંધાઃ સિદ્ધીશ્ચાઠૈ નેષ્ઠન્તિ કઠિંચિત્ । દીયમાનં ભગવતાઽપ્યૈશ્વર્યમિદમૂર્જિ-
 તમ્ । તસ્ય સેવાન્તરાયત્વાત્ ન ગૃહ્ણન્તિ હૃદાપિ તે । નિષ્કામભાવેનેત્યં યો
 માતઃ ! કૃષ્ણં ભજેન્નરઃ । ભક્તોત્તમઃ સ પ્રિયેયઃ પૂર્ણો હૃદયમસ્ય હિ ।’ ઇ-
 ત્યાદિ. (પ્ર૦ ૧ થાં ૩૬) ‘મહ્યભૂતૈરપિ પ્રાજ્ઞૈઃ કૃષ્ણસ્ય શ્રવણાદિકા । ભ-
 ક્તિરેવ વિધાતવ્યા નિત્યદાઽગ્ર છુકાદિવત્ ।’ (પ્ર૦ ૨ થાં ૭) આ વચનથી
 આત્મકૈવલ્ય ક્ષણ જેનું છે એવી જ્ઞાનનિધાની અપેક્ષાએ પરમાનંદમય
 પરમાત્માના ચરણની સેવારૂપ, પરમ નિઃશ્રેયસ જેનું ક્ષણ છે એવી પરમ
 પ્રેમલક્ષણા લાક્ષિણ્ય શ્રેષ્ઠપણું જણાય છે. તેમાં ખીલેપણુ વચનો છે-‘તદ્દી-
 યમાહાત્મ્યરિયોધપૂરં સ્વભાવતો ઘૃત્તિરવિચ્યુતા યા । સપ્રેમ તસ્મિન્ સઠ્ઠલે-
 ન્દ્રિષાણાં સા ભક્તિરુક્તઃ નવધાસ્તિ સાપિ ।...’ નરાઃ સકામા નિજવાન્ઠિ-
 તાર્યાસ્તેનામુવન્તિ હપરે ચ મુક્તિમ્ । નિષ્કામભક્તિસ્તુ હરૌ પ્રવૃદ્ધા દિને
 દિને સિદ્ધિગણાદ્ગરિષ્ઠા । જીવસ્ય કોશં જરયત્યવદનં વૈશ્વાનરો ભુક્તમિવોદ-
 રેઽન્તમ્ । અનન્યભક્તઃસ્તુ રમાપતેયે નેષ્ઠન્તિ કૈવલ્યમપીહ તે ॥ । સૈવારતા-
 સ્તસ્ય તદર્થચેષ્ટાસ્તૈર્નવ પૂર્ણાઃ સંતતં પ્રસન્નાઃ ।’ (પ્ર૦ ૨ થાં ૫૧) ઇત્યાદિક છે.

લાક્ષિણ્યમાં વૈરાગ્ય જેમ અંતરંગ ઉપાય છે તેમ લગવાનનું માહાત્મ્ય-
 જ્ઞાનપણુ છે. વિષયોમાં રહેલા દોષોના વિચારથી જેમ વિષયોથટ્ટી વૈરાગ્ય
 થાયછે તેમ લગવાનના ગુણ વિભૂતિ વિગેરેનો મહિમા વિચારવાથી લગ-
 વાનમાં લાક્ષિ ઉત્પન્ન થાયછે. આ અર્થ ‘દૃતાં વિભૂર્તિં યોગં ચ મમ યો યેતિ
 તાપ્તતઃ । સોઽત્રિકમ્પ્યેન યોગેન યુજ્યતે નાગ્ર સંશયઃ ।’ આ ગીતાવચ-
 નમાં સ્પષ્ટ છે. આ અંથમાં-‘શ્રીકૃષ્ણો ભગવાન્ સાક્ષાત્ યો વિષ્ણુઃ પુર-

પોત્તમઃ । સ એવ સર્વભાવેન સેવનીયો મુમુક્ષુભિઃ ।... સતાં સદ્ગેન બુ-
દ્ધાદૌ તન્માહાત્મ્યં તદાસયા । સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યયુજા ભવત્યા ત સેવ્ય-
તામ્ ।' (પ્ર૦ ૧ અ૦ ૩૨) એમ કહ્યું છે. તથા 'માહાત્મ્યજ્ઞાનયુગ્મભૂરિસેહો
મક્તિશ્ચ માધવે ।' એમ શિક્ષાપત્રીમાં કહ્યું છે. લગવાનનું માહાત્મ્ય જ્ઞાનતો
સંતોષથી થાય. તેપણ કહ્યું છે કે 'દયાલવઃ ક્ષમાશીલાઃ સર્વજીવ-
હિતેષ્ઠાઃ' ઇત્યાદિકથી સતોનાં લક્ષણ કહીને 'એતેપામેવ સદ્ગેન સાદ્વા મ-
ક્તિર્મુમુક્ષુભિઃ । કૃષ્ણસ્ય પ્રાપ્યતે નૂનં માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વિકા । પૃથ્વીઃ કૃષ્ણા-
વતારાણાં ધરિત્રશ્રવણં ભવેત્ । અદ્ભુતાનાં ધરિત્રાણાં કૃષ્ણસ્ય ચ ભવેત્કૃતિઃ ।
ગોલોકાક્ષરવૈકુણ્ઠાદિપુ ધામસુ યત્પ્રભોઃ । અનન્તમસિ ચૈશ્વર્યં તદપ્યેભ્યો-
ઽવગમ્યતે ।...સત્ય એતદ્વૃત્તેઃ કૃષ્ણમાહાત્મ્યં સમ્પ્રાપ્યતે । તેનૈવ કૃષ્ણે
મક્તિઃ સ્વાત્ સ્વધર્માદિભિરન્વિતા । (પ્ર૦ ૧ અ૦ ૩૨) તથા 'ગોલોકે
ચાથ વૈકુણ્ઠે ચૈતદ્વીપે મનોહરે । યદૈશ્વર્યં વ્રહ્મપુરે શ્રદ્ધ્યં શ્રાવ્યં ચ તદ્વૃ-
દામ્ । સપાર્વદા ફૈશ્વરા ચે તત્તદ્ધામસુ સંસ્થિતાઃ । રાધિકાઘાઃ શક્તયશ્ચ
તેપુ મુક્તાશ્ચ ચે સ્થિતાઃ । એતસ્યં સ્વહૃદયે ચિન્તનીયં નિરન્તરમ્ । યેના-
ન્તકાલેઽપિ મયેતાત્મૃતિર્મુક્તિદાયિની' (પ્ર૦ ૨ અ૦ ૭) ઇત્યાદિ. આ
સર્વ લગવ-માહાત્મ્યજ્ઞાનનું કળ છે.

એવી રીતે આ પ્રબન્ધમાં પ્રતિપાદન કરવા ઇચ્છેલા, પરમ મોક્ષના ઉપા-
યભૂત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને લક્ષિતરૂપ ચાર વિષયો છે. તેના અંગપણેજ
બીજે ગદીય અર્થવિસ્તાર શ્રીસ્વામિનારાયણ લગવાનના મુખારવિદમાંથી
નીકળેલા સદુપદેશરૂપ મકરદરસરૂપ આ ચરમાં વહે છે. પચમપ્રકરણમાં
સાધારણ ધર્મો, ગ્રાહણાદિ ચાર વર્ણના ધર્મો, બ્રહ્મચર્યાદિ ચાર આશ્રમોના
ધર્મો, આશૌચનો ભેદ, રાજધર્મ, ઋણાદાનાદિ વ્યવહારપદ (દાવા)
ના નિર્ણયભેદો, પ્રાયશ્ચિત્તના ભેદો, આ સર્વેનો અકતાળીશ અધ્યાયથી
ને સવિસ્તર ઉપદેશ કર્યો છે તે સર્વેપણ નિઃશ્રયસના સાધનભૂત ધર્મ-
નિરૂપણમાંજ એક શેષભૂત છે એટલે ઉપયોગના છે. પ્રથમ પ્રકરણાદિકમાં
પણ સામાન્યપણે કે વિશેષપણે ને વિધિનિપેધરૂપ સદુપદેશ છે તે તમામ
ધર્મનિરૂપણમાંજ ઉપયોગી છે. દુશ્વરિતથથી નિવૃત્તિ પામેલા અને મુચ્છ-

રિતને આચરનારાને જ્ઞાનસિદ્ધિ થાય છે એમ ‘નાવિરતો દુશ્વરિતાન્નાશાન્તો નાસમાહિતઃ । નાશાન્તમાનસો વાપિ પ્રજ્ઞાનેનૈનમામુયાત્’ આ. શ્રુતિમાં કહ્યું છે. માટે તે તે પ્રકરણમાં જે વ્રતવિશેષનું નિરૂપણ છે તેપણ કલ્યાણનાજ એક ઉપાયભૂત ધર્મનિરૂપણના અંગપણેજ અન્વય પામે છે. મુમુક્ષુઓના પ્રત્યે અંતઃકરણની નિર્મળતા સંપાદન કરાવાદ્વારા જ્ઞાનસિદ્ધિ માટેજ વ્રતવિશેષનો આ પ્રબન્ધમાં ઉપદેશ આપ્યો છે.

પ્રથમ પ્રકરણના ચોત્રીશમા અધ્યાયમાં જે બ્રહ્માંડનું સ્વરૂપ અને તેની ઉત્પત્તિના પ્રકારનું નિરૂપણ છે તથા એકાવનમા અધ્યાયમાં જે શુભેશ્વરાદિકના સ્વરૂપનું વિવેચન છે તથા ત્રીજા પ્રકરણના એકતાળીશમા અધ્યાયમાં જે બ્રહ્મધામનું વર્ણન છે તથા ઓગણત્રીશમા અધ્યાયમાં જે પરંબ્રહ્મનું સાકારત્વનિરાકારત્વ-સગુણત્વનિર્ગુણત્વ-કર્તૃત્વઅકર્તૃત્વ-ધૃત્યાદિ વિરૂદ્ધ ધર્મોને પ્રતિપાદન કરતી શ્રુતિસ્મૃતિઓનો વિરોધ ન આવે એરીતે સમર્થન કર્યું છે તથા ચોથા પ્રકરણના એકવીશમા અધ્યાયમાં દ્વૈતાદૈત શ્રુતિઓનું જે તાત્પર્ય નિરૂપણ કર્યું છે તથા અડતાળીશમા અધ્યાયમાં દીક્ષાપ્રકરણમાં જે આત્મપરમાત્મસ્વરૂપનું વિવેચન છે, આ સર્વ યાગતો મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ ગ્રહણ કરવા લાયક જે જ્ઞાન છે તેના શેષપણે રાંગબધા ધરાવે છે એટલે જ્ઞાનસિદ્ધિમાં ઉપયોગની હોવાથી તેમાંજ સમાવેશ થાય છે.

वर्माणि यानि च । तेषां दिव्यतया ज्ञानं तन्मतेष्वेव संगृह्यम् । तथा
ऽऽत्मरूपविज्ञानं सम्यक्त्वज्ञानं भवेदिति । एतान्येवात्र निश्चयं बहुधाऽवर्णं
यन्मुनिः ॥' इत्यादि (प्र० ४ अ० २-३)

હિમાટે અવશ્યપણે અધર્મસર્ગનો ત્યાગ અને ધર્મસર્ગનો સચ્ચ કરવો જ લેખે. તો આ સર્વ નિરૂપણ જ્ઞાનનિરૂપણમાં પ્રધાનપણે સળન્ધ પામે છે

પ્રથમ પ્રકરણના પાત્રીગમા અધ્યાયમાં વિસ્તારથી જે નરકયાનનાનું નિરૂપણ છે, દ્વિતીયપ્રકરણના એકવીશમા અધ્યાયમાં કામાદિ દોષોની અપેક્ષાએ દોષાધિક્યને લીધે લોભનું પ્રાબલ્ય નિરૂપણ છે, ત્રીયપ્રકરણના ચૌદમા અધ્યાયમાં જે પાપપુણ્યના ભેદોનું નિરૂપણ છે, તૃતીયપ્રકરણના સાઠમા એકસઠમા અધ્યાયમાં જે નારદપર્વતનું આખ્યાન નિરૂપણપૂર્વક મુમુક્ષુને ત્રીપ્રસંગના પરિત્યાગનું નિરૂપણ છે, તે આ સર્વ મોક્ષના સાધન-ભૂત વૈરાગ્યના નિરૂપણના શેષપણે સળન્ધ પામે છે એટલે આ સર્વ વૈરાગ્યમાં ઉપયોગી છે.

ચતુર્થપ્રકરણના બીજા અધ્યાયને આરંભીને આઠમા અધ્યાયપર્યંત જે શ્રીમદ્ભાગવતનો પ્રાકુર્ભાવ અને તેના મદિમા આદિકતું અનુવાન છે તેપણુ શ્રીમદ્ભાગવતના પકન શ્રવણાદિકમાં પ્રવર્તાવીને મુમુક્ષુને ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ માટે છે. કેમકે શ્રીમદ્ભાગવત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિ-રસની અભિવૃદ્ધિ કરનાર છે આ અર્થ આ વચનોથી સ્પષ્ટ બતાવ્ય છે—‘તસ્ય દેતુશ્ચ સદ્મર્મો જ્ઞાન વૈરાગ્યમેવ ચ । માહાત્મ્યજ્ઞાનયુગમક્તિર્મૂઢાઘેતિ ચતુષ્-યમ્ । સ ॥ તેનાત્પક્વો દેવ યર્ણિતોઽપ્યતિત્રિસ્તૃતઃ । મિથ્યાવાદ્ધર્મવામાર્થ-ઘોઢું શપ્થો ન તત્ત્વતઃ । સ્વર્ગાદિફલદેવ્યેવ તતઃ સ્વર્ગેસુ માનવાઃ । સજ્ઞા આરાન્ બહુત્રિધૈર્વાર્થવસ્તુપ્રતિપાદકૈઃ । તદા ॥ તસ્ય શ્રેયોર્ધા પુરાણાદિઠ્ઠાનિ-મુનેઃ । આસીદેવાકૃતપ્રાયા તત્પ્રજ્ઞાનુદયાત્કિલ ।... શોચન્તાં તમુપેયાય નારદઃ સર્વદુઃસહા ।...સંષ્ટ. સ મુનિઃ પ્રોચે સર્વજ્ઞો ભગવત્પ્રિયઃ । . આત્યન્તિકશ્રેયસે સ્વં જનાનાં રચયાનય !...યદ્વાઃ શ્રીવાસુદેવસ્ય તજ્ઞ-જ્ઞાનાં ચ તત્ત્વતઃ । તત્ર વર્ણયતઃ શાન્તિર્ભવિષ્યતિ તયાન્તરે । શ્રી-મજ્ઞાગવતં ગમ પુરાણં રચયાધુના ।... સોઽથ તદ્વાધિસસસમાધિના... સારેઽસ્મિન્ સર્વશાસ્ત્રાણાં શ્રીમજ્ઞાગવતાભિધે । .વિસ્તરાદ્ધર્ણિતોઽસ્ત્યેવ ભગવન્નતિવૃદ્ધયે ।... તસ્ય સ્વરૂપવિજ્ઞાનં તસ્મિન્ ભક્તિશ્ચ નૈષ્ટિકી । નૈષ્ઠ્યર્થં કર્મં તત્પ્રીત્યૈ વૈરાગ્યમિતરત્ર ચ । તથા તસ્યાવતારાણાં જન્મ-

લક્ષણો તૃતીયપ્રકરણના ઓગણસાઠમા અધ્યાયમા તથા દ્વિતીય પ્રકરણના સત્તરમામા વિસ્તારથી નિરૂપણ કર્યું છે તથા તૃતીય પ્રકરણના છવીશમા અધ્યાયમા—‘દશ કાલ ક્રિયા ધ્યાન શાસ્ત્ર દીક્ષા તથા મનુ । સદ્ધ્યેત્યષ્ટ ધર્મસ્ય દેતવ્યો હીતરસ્ય ચ । લક્ષણાનિ સત્તા તેષા દેશાદીના તથા સત્તામ્ । કથયामિ સમાસેન હિતાયૈવ નૃણામહમ્’ ઇત્યાદિ થયથી કરાતા સત્ દેરા સત્ કાળ આદિકના લક્ષણનિરૂપણના પ્રસંગમા ‘ઘષ્ટાઙ્ગ મહાચર્યં વે પાલયેયુર્દંદવતા । ધનમાત્રત્યાગિનશ્ચ નિ સ્વાદા જ્ઞેહવર્જિતા । નિ માંના નિ સ્પૃહા શુદ્ધા ક્રોધેર્વ્યાદ્યેષવર્જિતા । નિર્મત્સરાશ્ચ નિર્લોભા જાતમ નિષ્ઠા નિતેન્દ્રિયા । ભક્તિ હર્યંબતારેષુ માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વિનામ્ । કુર્યુરેવાન્તિકા મક્તાસ્તેષા સજ્જો હિ સન્મત્ત ।’ ઇત્યાદિ વચનોવડે સતોનુ લક્ષણ નિરૂપણ કર્યું છે તે આ સર્વ કટ્યાણના સાધનભૂત બે ધર્માદિ ચાર છે તેના શેષપણે તેનુ નિરૂપણ થતા એક વાચ્યતાને પામે છે એટલે ત્રણ નિયમ અને સત્સંગાદિકનો ધર્માદિ ચારમા ઉપયોગ થાય છે

સત્સંગની પેઠે સંગજાત્રની પણ પ્રધાનપણે મોક્ષના સાધનભૂત ધર્માદિકના જણાવામા હેતુ હોવાથી આદરણીયતા અને સંગજાત્રનુ લક્ષણ દ્વિતીય પ્રકરણના પ્રથમ અધ્યાયમા ‘ભવશ્યમેવ કર્તવ્ય સચ્છાસ્ત્રાખ્યાસ આદરાત્ । નૈર્ગુણ્યસ્થિતિમાખ્યાપિ ન સચ્છાસ્ત્રાણિ સત્યજેત્ । સ્થાપિતે ચેષુ કૃષ્ણસ્ય સાકારત્વવિશુદ્ધતે । સચ્છાસ્ત્રાણિ નુ તાન્યેવ વેદાર્થાનુસૂતાનિ હિ’ ઇત્યાદિકથી નિરૂપણ કર્યું છે આપણુ નિ શ્રેયસના સાધનોના ઉપકરણ નિરૂપણમા અતર્ગત થાય છે પરમ પ્રકરણના છપ્પન અધ્યાયને આરંભીને દશ અધ્યાયોવડે સાંગ યોગનુ નિરૂપણ કર્યું છે યોગની આત્મા પરમાત્માના ધ્યાનમા અત્યંત અપેક્ષા હોવાથી મોક્ષોપાયના ઉપકરણના નિરૂપણરૂપ હોવાથી આનુ નિરૂપણ નિ શ્રેયસના ઉપકરણ નિરૂપણની સાથે એક વાચ્યતાને પામે છે એવી રીતે આ સત્સંગિજીવન નામનુ ગ્રંથજાત્ર ભગવાનના પ્રધાનપ્રતિપાદ ભગવદ્વિષ્ય ચરિનામૃતથી અને નિ શ્રેયસના ઉપાયભૂત ધર્મ જ્ઞાન પરાગ્ય અને ભગ્નિરૂપ ચાર પ્રધાન વિષયોથી ભરેલુ હોવાથી આત્યંતિક કટ્યાણની ઇચ્છાવાળાઓએ અત્યંત આદરણીય છે

સારણાતિહ્ય સારત્તમ વિષય—

હવે આ સત્સંગિજીવનનો એક સારત્તમ વિષય જે અનિ નૃદ દેવશી
 ગુરુ સપ્રદાયથીજ સમગ્રી સકાય એવો છે તેનું નિરૂપણ હવે કરું—આ
 સમગ્રાશ્રમાં પરબ્રહ્મ ભગવાન પુરૂષોત્તમ શ્રીસ્વામીનારાયણે દ્વિયુગમાં
 અભિવૃદ્ધિ પામેલા અધર્મનો સહાર કરવા અને લીન થએલા ધર્મનો
 ઉદ્ધાર કરવા પૃથ્વીઉપર પ્રકટ થઈને શ્રીમાન ઉદ્ધવાવતારમૂલ રામા-
 નન્દસ્વામીએ સરક્ષણ કરેલા પરમ એકાંતિક ધર્મની સર્વ પ્રવૃત્તિ કરીને
 અધર્મનો વિનાશ કર્યો એટલુંજ સારથી ભગવાનનું ચરિત્ર જણાય છે.
 તો ભગવાનનું પરમ હાર્દ સારત્તમ (જેની અપેક્ષાએ બીજું કોઈ એક ન
 હોય તે) ધર્મનો બોધ આપવામાં છે એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે. સારત્તમ
 ધર્મનો ઉદ્ધવસંપ્રદાયસિદ્ધ છે (જેને એકાંતિક ધર્મ કહે છે) એમ
 કેમ? તો હવે તેનું ઉપપાદન થાય છે—વેદાદિ વિધિએ બોધ કરેલા ધર્મો

દેહાદિ સ્મૃતિએ આપ્યો છે. આ શરણાગતિને સાધનાંતરની અપેક્ષા નથી, ઉપાયાતરે જે રહિત હોય તેનેતો આમાં અધિકાર છે આવી સાર-તમશ્રુત ગરણાગતિ પારમૈકાંતિક ધર્મપ્રવૃત્તિ માટે પ્રવર્તેલા ભગવાને પારમૈકાંતિક દીક્ષાનુ નિરૂપણ કરવાપૂર્વક ઉપદેશ આપવાયોગ્ય મનાદિ-ક્રમ નિરૂપણ કરતા ઉદ્ધવસપ્રદાયથી પ્રાપ્ત થએલી હોવાથી સારતમ ધર્મપણે મુમુક્ષુઓએ ગ્રહણ કરવી એમ જણાવ્યું છે. તેવા દીક્ષાપ્રકર-ણમાં 'ભાચાર્યૈરાદ્યવાધ્વસ્યૈર્દીક્ષા ભાગવતી યથા । સામાન્યા સવિશેષા ચ પુમ્ભ્યો દેવોચ્યતે તથા । દીક્ષાં જ્ઞાનં પ્રદદ્યાચ્છ ક્ષયં કુર્યાત્તથૈનસામ્ । તસ્માદીક્ષંતિ સમ્પ્રોક્તા દેશિકૈસ્તદ્વેદિભિઃ । શ્રીકૃણો વાસુદેવો ધૈ ગોલો-જાપિપતિઃ સ્વયમ્ । ઉપાસ્યા દેવતા હ્યસ્તાં દીક્ષાયાં ભવતિ પ્રભુઃ ।... સામાન્યાયો દિ દીક્ષાયાં ન જાતિનિયમોઽપિ ચ । ન તિથિર્ન મતં નાર્ચા નોપવાસાદિકા ક્રિયા ।... આશ્લિકો ધર્મનિષ્ઠશ્ચ ચક્ષાઙ્ગીતશ્ચ સંસૃતેઃ ।... કાલમાયાપાપકર્મયમદૂતભયાદહમ્ । શ્રીકૃણ્ણદેવં શરણં પ્રવક્ષોઽસ્મિ સ પાતુ મામ્' (પ્ર૦ ૪ અ૦ ૪૬) દેહાદિ વચનો છે. આમાં સંસૃતિ થકી જે ભય પામે તે સર્વ કોઈ અધિકારી થાય અને ભગવાનની શરણાગતિજ નિ શ્રેયસ્સુ સાધન છે એમ જણાવ્યું છે 'કાલમાયાપાપકર્મ' આ શ્લોકના વ્યાખ્યાનમાં ભાવપ્રજોષિની ટીકામાં આ વચનની શરણાગતિપરતા અને તેનું સ્વરૂપ સારી રીતે ઉપપાદન કર્યું છે. તથા દીક્ષામાં ઉપદેશ

યોગાભ્યાસની જેમાં અપેક્ષા છે, પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ જેવું ક્ષણ છે એવો તે ભક્તિયોગ સારતર છે તથાપિ તે સારતમ નથી, કેમકે તેનું સામર્થ્ય પ્રારબ્ધથટ્ટી બીજા કર્મોનેજ નાશ કરવામાં છે પરતુ પ્રારબ્ધના પણ પ્રણાશમાં નથી પ્રારબ્ધનો પ્રણાગતો ભોગવીનેજ કરી શકાય છે એમ શ્રુતિમાં કહ્યું છે તે પ્રારબ્ધના પ્રક્ષયભાટે તો ફરીથી જન્મમરણનો કલેશ બ્રહ્મનિરિઓને પણ ભારતણની પેઠે ચઢન કરવો પડે છે વળી મોક્ષની ઇચ્છા હોય અને તેવું સામર્થ્ય હોય તથાપિ ત્રણ વારું થટ્ટી બહારનાને (શુદ્ધાદિકને) ક્ષણ યોનિરોપને લીધે તે ભક્તિયોગ માર્ગ થટ્ટી દરજ રહેવાનું છે, (એમાં એનો અપ્રિકાર નથી) ભાટે આ ભક્તિયોગ સર્વાવિકારી પણ નથી સારતમ ધર્મતો શરણાગતિ નામનો છે ॥ શરણાગતિ 'યો મહાજાં વિદધાતિ પૂર્વં યો વૈ વેદાંશ્ચ પ્રહિનોતિ તન્મૈ । ત હ દેવમારમદ્વિદ્યકલા સુમુક્ષુર્વે શરણમહ પ્રપચે ॥' 'ન્યાસમેષાં તપસામતિરિ-ક્ષમાહુ' ઇત્યાદિ શ્રુતિવાક્યમાં શ્રવણ થતી 'વૈવી છોપા ગુણમયી મમ માયા દુરભયા । મામેષ વે પ્રપચન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે ॥ સર્વધર્મામ્પરિત્યજ્ય મામેક શરણ મજ । અહં ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચઃ ॥' ઇત્યાદિ સ્મૃતિવાક્યથી સ્મરણ થતી, આજ વચનોના પ્રમાણથી આ અથમાં નિરૂપણ કરેલી, 'અદમસ્ત્યપરાધાનામાલયોઽનિશ્ચનોઽગતિ' । 'સ્વમેષોપાય-ભૂતો મે ભવેતિ પ્રાર્થનામતિઃ । શરણાગતિરિત્યુક્તા સા દેવેઽમિન્ પ્રયુજ્ય તામ્ ।' 'અનન્યતાધ્યે સ્વામીદે મહાત્રિગ્લાસપૂર્વકમ્ । તદેષોપાયતાવાચના પ્રપત્તિ' શરણાગતિ । 'આનુકૂલ્યસ્ય સદ્ગુરવઃ પ્રાતિકૂલ્યસ્ય વર્જનમ્ । રક્ષિ-ત્વતીતિ વિશ્વાસો ગોષ્ટસ્વચરણં તથા । આત્મનિક્ષેપકાપંચયે પદ્ધિયા શરણા ગતિ ।' ઇત્યાદિવડે જેનું નિરૂપણ કર્યું છે તે સારતમભૂત છે આ શરણાગ-તિથીતો પ્રારબ્ધનો પણ પ્રણાશ થાય છે. તેમાં 'સાધ્યમત્તિસ્તુ સા હદ્વી પ્રાર-બ્ધસ્વાપિ ભૂવસી' આ વચન છે આમાં સર્વ કોઇને અપ્રિકાર 'પ્રાતુમિચ્છન્ પરાં સિદ્ધિ જન. સર્વોઽપ્યકિચ્છન । ઇદ્રયા પરયા યુક્તો હરિં શરણમા-શ્રયેત્ । મહાક્ષત્રવિશઃ શુદ્ધાઃ ત્રિયશ્ચાન્તરજાસ્તવા' 'માં હિ પાર્થ વ્યપાશ્રિત્ય ચેઽપિ સ્યુ' પાપયોનયઃ । સ્ત્રિયો વૈદ્યાસ્તથા શુદ્ધાસ્તેઽપિ યાન્તિ પરાં ગતિમ્'

ધ્યાતિ સ્મૃતિએ આપ્યો છે. આ શરણાગતિને સાધનાંતરની અપેક્ષા નથી, ઉપાયાંતરે જે રહિત હોય તેનેતો આમાં અધિકાર છે. આવી સારતમભૂત શરણાગતિ પારમૈકાંતિક ધર્મપ્રવૃત્તિ માટે પ્રવર્તેલા ભગવાને પારમૈકાંતિક દીક્ષાનું નિરૂપણ કરવાપૂર્વક ઉપદેશ આપવાયોગ્ય મંત્રાદિકનું નિરૂપણ કરતાં ઉદ્ભવસંપ્રદાયથી પ્રાપ્ત થએલી હોવાથી સારતમ ધર્મપણે મુમુક્ષુઓએ અદ્વણુ કરવી એમ જણાવ્યું છે. તેવા દીક્ષાપ્રકરણમાં 'શ્વાચાર્યૈરાંદ્રવાધ્વસ્યૈર્દીક્ષા માગવતી યથા । સામાન્યા સવિશેષા ચ પુમ્મ્યો દેવોચ્યતે તથા । દીક્ષાં જ્ઞાનં પ્રદદાચ ક્ષયં કુર્વાન્તયૈગસામ્ । તસ્માદીક્ષેતિ સમ્પ્રોક્તા દેશિકૈસામ્પ્રવેદિભિઃ । શ્રીકૃષ્ણો વાસુદેવો વૈ ગોલોકાધિપતિઃ સ્વયમ્ । ઉપાસ્યા દેવતા હ્રસ્વાં દીક્ષાયાં ભવતિ પ્રમુઃ ।... સામાન્યાયાં હિ દીક્ષાયાં ન જાતિનિયમોઽપિ ચ । ન તિથિર્ન વ્રતં નાર્ચા નોપવાસાદિકા ક્રિયા ।... આસ્તિકો ધર્મેનિષ્ઠશ્ચ યસ્માન્નીતશ્ચ સંસૃતેઃ ।... કાલમાયાપાપકર્મયમદૂતભયાદહમ્ । શ્રીકૃષ્ણદેવં શરણં પ્રવશ્નોઽસ્મિ સ પાતુ મામ્' (પ્ર. ૪ અ. ૪૬) ધ્યાતિ વચ્ચનો છે. આમાં સસૃતિ થકી જે ભય પામે તે સર્વે કોઈ અધિકારી થાય અને ભગવાનની શરણાગતિનિઃશ્રેયસનું સાધન છે એમ જણાવ્યું છે. 'કાલમાયાપાપકર્મ' આ શ્લોકના વ્યાખ્યાનમાં ભાવપ્રબોધિની દીકામાં આ વચ્ચનની શરણાગતિપરતા અને તેનું સ્વરૂપ સારી રીતે ઉપપાદન કર્યું છે. તથા દીક્ષામાં ઉપદેશ કરવાના અષ્ટાક્ષરમંત્રની પણ શરણાગતિપરતા સંપ્રદાયથી મુખેધી જણી શકાય છે. શરણાગતિનું સ્વરૂપ, તેના અગભૂત આનુકૂલ્યાદિક પંચકનું સ્વરૂપ અને સાધનાંતરની અપેક્ષાએ આનો વિશેષ, આ સર્વ અર્થ શિક્ષાપત્રીભાષ્યાદિકમાં સ્પષ્ટ છે. વચનામૃતમાંતો આ અર્થની 'ભગવાનનો દૃઢ આશરો એજ એક સર્વ સાધનમાં મોટું સાધન છે' 'કલ્યાણતો એક ભગવાનના આશ્રયે કરીનેજ છે' 'અતિદૃઢ ભગવાનનો આશરો કરવો એજ ગત અતિસારમાં સાર છે' ધ્યાતિકથી વિશેષ સ્પષ્ટતા કરી છે. આ ભૂમિકામાં શાસ્ત્રનો આશય નિરૂપણ કરવાનો પ્રસંગ હોવાથી વિષયમાત્રની સૂચના કરવી સમુચિત છે પણ તેનું સ્વરૂપ, તેનાં અગ આદિકનું

યોગાભ્યાસની જેમાં અપેક્ષા છે, પરંબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ જેનું ફળ છે એવો તે લાક્ષ્મિયોગ સારતર છે. તથાપિ તે સારતમ નથી, કેમકે તેનું સામર્થ્ય પ્રારબ્ધથટ્ટી ખીલ્લ કર્મોનેજ નાશ કરવામાં છે પરંતુ પ્રારબ્ધના પણ પ્રણાશમાં નથી. પ્રારબ્ધનો પ્રણાશતો ભોગવીનેજ કરી શકાય છે એમ શ્રુતિમાં કહ્યું છે. તે પ્રારબ્ધના પ્રક્ષયમાટે તો ફરીથી જન્મમરણનો કલેશ બ્રહ્મદર્શિઓને પણ ભરતથની પેંક સહન કરવો પડે છે. વળી મોક્ષની ઇચ્છા હોય અને તેનું સામર્થ્ય હોય તથાપિ ત્રણ વર્ણ થટ્ટી બહારનાને (શદ્રાદિકને) ફક્ત યોનિદોષને લીધે તે લાક્ષ્મિયોગ માર્ગ થટ્ટી દૂરજ રહેવાનું છે, (એમાં એનો અધિકાર નથી) માટે આ લાક્ષ્મિયોગ સર્વાધિકારી પણ નથી. સારતમ ધર્મતો શરણુગતિ નામનો છે. આ શરણુગતિ 'યો મહાજાણં વિદધાતિ પૂરં ચો વૈ વેદાંધ્ર પ્રહિજોતિ તસ્મૈ । તં હ દેવમાત્મદુદ્ધિપ્રકાશં મુમુક્ષુર્વે શરણમહં પ્રપચે ॥' 'ન્યાસમેષાં તપસામતિરિક્તમાહુઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિવાક્યમાં શ્રવણ થતી 'દૈવી શ્રેષ્ઠા ગુણમયી મમ માયા દુરત્યયા । મામેવ વે પ્રપચન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે ॥ સર્વધર્માન્પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ । અહં ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા દુઃખઃ ॥' ઇત્યાદિ સ્મૃતિવાક્યથી સ્મરણ થતી, આજ વચનોના પ્રમાણથી આ ગ્રંથમાં નિરૂપણ કરેલી, 'બ્રહ્મસ્વપરાધાનામાલયોઽકિચ્છનોઽગતિઃ । ત્વમેવોપાય-ભૂતો મે ભવેતિ પ્રાર્થનામતિઃ । શરણાગતિરિત્યુક્તા સા દેવેઽસ્મિન્ પ્રયુજ્ય-તામ્ ।' 'મનન્યસાધ્યે સ્વામીષ્ટે મહાવિદ્યાસપૂર્વકમ્ । તદેકોપાયતાયાત્ત્વા પ્રપત્તિઃ શરણાગતિઃ ।' 'આનુકૂલ્યસ્ય સદ્ગુણઃ પ્રાતિકૂલ્યસ્ય ઘર્ષણમ્ । રક્ષિ-ત્વતીતિ વિશ્વાસો ગોષ્ટત્વવરણં તથા । આત્મનિરોપકાર્પણ્યં પાંડુશ્ચ શરણા ગતિઃ ।' ઇત્યાદિવડે જેનું નિરૂપણ કર્યું છે તે સારતમભૂત છે. આ શરણુગ-તિથીતો પ્રારબ્ધનો પણ પ્રણાશ યાય છે. તેમાં 'સાધ્યમક્તિસ્તુ સા હટ્ટી પ્રાર-બ્ધસ્યાપિ મૂપસી' આ વચન છે. આમાં સર્વ દોષને અધિકાર 'પ્રાપ્તુમિચ્છન્ પરાં સિદ્ધિ જનઃ સર્વોઽપ્યકિચ્છનઃ । ધ્રુવયા પરયા યુક્તો હરિં શરણમા-શ્રયેત્ । મહાસપ્તવિદ્ઃ શુદ્ધાઃ સ્ત્રિયશ્ચાન્તરજાસ્તથા' 'માં હિ પાથં વ્યપાશ્રિત્ય ચેઽપિ સ્યુઃ પાપયોનયઃ । સ્ત્રિયો વૈશ્યાસ્તથા શૂદ્રાસોઽપિ યાન્તિ પરાં ગતિમ્'

ધ્યાદિ સ્મૃતિએ આપ્યો છે. આ શરણાગતિને સાધનાંતરની અપેક્ષા નથી, ઉપાયાંતરે જે રહિત હોય તેનેતો આમાં અધિકાર છે. આવી સારતમભૂત શરણાગતિ પારમૈકાંતિક ધર્મપ્રવૃત્તિ માટે પ્રવર્તેલા ભગવાને પારમૈકાંતિક દીક્ષાનું નિરૂપણ કરવાપૂર્વક ઉપદેશ આપવાયોગ્ય મંત્રાદિ કરું નિરૂપણ કરતાં ઉદ્ધવસપ્રદાયથી પ્રાપ્ત થએલી હોવાથી સારતમ ધર્મપણે મુમુક્ષુઓએ ચહણુ કરવી એમ જણાવ્યું છે. તેવા દીક્ષાપ્રકરણમાં 'આચાર્યૈરોદ્ધવાધ્વસ્થૈર્દીક્ષા ભાગવતી યથા । સામાન્યા સર્વિશેષા ચ પુમ્મ્યો દેયોચ્ચતે તથા । દીક્ષાં જ્ઞાનં પ્રદદાચ ક્ષયં કુર્યાંત્તયૈગસામ્ । તસ્માદોક્ષેતિ સમ્પ્રોક્તા દેદિકૈસાન્નવેદિભિઃ । શ્રીકૃષ્ણો ઘાસુદેવો વૈ ગોલોકાધિપતિઃ સ્વયમ્ । ઉપાસ્યા દેવતા હ્યસ્યાં દીક્ષાયાં ભવતિ પ્રમુઃ ।... સામાન્યાયાં હિ દીક્ષાયાં ન જાતિનિયમોઽપિ ચ । ન તિથિર્ન વ્રતં નાર્ચા નોપવાસાદિકા ક્રિયા ।... આશ્તિકો ધર્મેનિષ્ઠશ્ચ યસ્યાન્નીતશ્ચ સંસૃતેઃ ।... કાલમાયાપાપકર્મયમદૂતભયાદહમ્ । શ્રીકૃષ્ણદેવં શરણં પ્રપન્નોઽસ્મિ સ પાતુ મામ્' (પ્ર૦ ૪ અ૦ ૪૬) ધ્યાદિ વચ્ચનો છે. આમાં સ્મૃતિ થકી જે લય પામે તે સર્વ કોઈ અધિકારી થાય અને ભગવાનની શરણાગતિજ નિઃશ્રેયસનું સાધન છે એમ જણાવ્યું છે. 'કાલમાયાપાપકર્મ' આ શ્લોકના વ્યાખ્યાનમાં ભાવપ્રબોધિની ટીકામાં આ વચ્ચનની શરણાગતિપરતા અને તેનું સ્વરૂપ સારી રીતે ઉપપાદન કર્યું છે. તથા દીક્ષામાં ઉપદેશ

વ્યવહાર થાયછે. તે આ નિષ્કામભક્તિ દ્વિતીય પ્રકરણમાં સારીરીતે વર્ણન કરી છે-‘નિષ્કામભક્તિસ્તુ હરૌ પ્રવૃદ્ધા દિને દિને સિદ્ધિગણાદ્ધરિષ્ઠા ।
 જીવસ્ય કોશં જરયત્યવશ્યં વૈશ્વાનરો ભુક્તમિવોદરેઽન્નમ્ । અનન્યમક્તાસ્તુ
 રમાપતેયેં નેચ્છન્તિ કેવલ્યમપીહ તે તુ । સેવારતાસ્તસ્ય તદર્થંચેષ્ટાસ્તેનૈવ
 પૂર્ણાઃ સતતં પ્રસન્નાઃ ।... કિમિહં બહુ વદામિ પારમેષ્ઠ્યં પદમણિમાદિક-
 સિદ્ધિજાતમાસમ્ । પ્રસન્નમપિ ચ તેન દીયમાનાઃ સ્પૃહયતિ ભક્તવરઃ ક્વચિન્ન
 મુક્તીઃ ।... પ્રિયસુતસહદિષ્ટદૈવમારમા સકલમપીહ હરિર્હિં યસ્ય પુંસઃ ।
 ક્વચિદપિ નહિ તસ્ય કાલમાયાભયમભવાય યતો નૃણાં વપુસ્તત્ ।... હદિ
 વિષ્ટતતદ્રીયપાદશાસ્ત્રાનસ્ત્રવિધુમળ્લકાન્તિદૈત્યમાત્રિ । તદિતરસુરગર્ધનો-
 થ્યતાપો ન ભવતિ તસ્ય યથાગ્નિજોઽમ્બુપૂરે । વિધિમુલ્લસુરચિન્તનીયપાદઃ
 સ્થિરચરદેહિનિયામકોઽપિ કૃષ્ણઃ । દરતિરશ્ચાનાનિવદ્વાપદો હૃદયમહો !
 ન વિહાતુમસ્ય શક્તઃ । પ્રિયતમા ન રમા ન ચ રાધિકા પ્રિયતમો ન વિધિર્ન
 ચ ભોગિરાટ્ । ભગવતો ન નિજાઽપિ તનુસ્તથા ભુવિ યથા દટ્ઠભક્તિપરો
 નરઃ । સાહ્યેન યોગેન મલ્લેસ્તપોભિઃ સમ્પાસવેદવતભૂરિદાનૈઃ । પ્રીત્યૈ
 હરેઃ પ્રાગ્વિહિતૈર્લભન્તે ભક્તિં તદીમાં નવધા પ્રસિદ્ધામ્ ।... જાતે તદ્વિરહે
 વિચિત્તવદસી ભક્તક્ષદાકારકં વિશ્વં પદયતિ ભાપતે ચ તરુણાં સ્તમ્ભેન
 કુર્યેન ધા । દેહં કાપિ તદાક્રાંતિં દશિ દધત્તચેષ્ટિતં ચેષ્ટતે રૌતિ કાપિ
 હસત્યધોન્મદ હવાનન્દેન સંનૃત્યતિ । હદિ તં સ્થવલોલ્લસ્ય કર્હિંચિથ પ્રસર-
 શ્મેમભરાશ્ચુરુદ્ધકણ્ઠઃ । અનનુસ્મૃતદેહ ઇષ તસ્મિન્ સ વિલીનો ષહિરેત્યયે-
 ચ્છયાઽસ્ય । ન હિ કેવલમીદશાઃ પુમાંસો ભુવિ ભક્તાઃ શ્રુતવેદિનો મદેયુઃ ।
 અવલા ણપિ ચારમધર્મસંસ્થા ભગવત્સેહમરેણ દેવચન્દાઃ । અત્રિદઃ સુપ્રિદો-
 ઽપિ ત્રિપ્રાજોરજશ્શદ્ધા ણપિ નીચજાતયોઽપિ । સકલાઃ કમલાઘવસ્ય તુલ્પા
 દ્વહ સપ્રેમ ભજન્તિ યે જનાઃ સ્વમ્ । (પ્ર૦ ૨ અ૦ ૫૧) ઇત્યાદિ વચનો
 શરણાગત જનની જે નિષ્ઠા છે તે સાધ્યભક્તિનેજ પ્રતિપાદન કરેછે. આ
 ભક્તિ ભક્તિયોગમાં નિષ્ઠાવાળાઓને નથી, તેમાંતો ત્રણ વર્ણનાનેજ અધિકાર
 છે. અહીં તો વૈશ્ય શૂદ્ર નીચ જાતિનાનેપણુ અધિકાર આપ્યો છે. આવી
 આ સાધ્યભક્તિ સ્વયં અમૃતવત્ આસ્વાદ લેવાલાયક, આ સાધન છે

એવા નિશ્ચયરૂપ કલકે રહિત, (શરણાગતિમાં પણ ઉપાયબુદ્ધિ ન લેઇએ
લગવાનજ એક મુખ્ય ઉપાય છે) ભગવાનને અત્યંત પ્રિયતમા આ શા-
સ્ત્રમાં તેને સ્થળમાં પ્રતિપાદન કરી છે આ રીતે બધી બાબતો નિર્દોષ છે.

એજ રીતે કર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય બક્ષિ અને પ્રપત્તિને પ્રતિપાદન કરનાર
આ શાસ્ત્ર સર્વ કોઈના ઉપજીવનરૂપ પણ છે, જેમ વિવિધ ધર્મોને યોધ આપ-
નારા, તત્ત્વ હિત પુરૂષાર્થપર એવા વેદમા વેદનું તાત્પર્ય નહિ બાણનારા
કેટલાક સ્વર્ગાદિ ફળવાદમાં પ્રીતિવાળા થઈ યથેષ્ટ યથાધિકાર કોઈ કોઈપણ
ધર્મને પોતાને હિતકર સમજીને તેમાં પ્રવર્તે છે, તેમ કર્મ જ્ઞાનાદિકને યોધ
કરનારા, તત્ત્વ હિત પુરૂષાર્થને યોધ આપનારા આ શાસ્ત્રમાં પણ પરમ-
તાત્પર્યને નહિ બાણનારાઓ મુકૂતના તારતમ્યને અનુસારે થતા રૂચિભેદોને
પામીને વ્રતોપવાસાદિરૂપ કેવલ કર્મ કે કેવળ જ્ઞાનને કામનાથી કે વિના કા-
મનાથી સમાશ્રય કરી શકે છે અને સાધનને અનુસારે ફળનેપણ પામેછે
માટે આ શાસ્ત્ર સર્વોપજીવ્ય પણ છે—સર્વના ઉપયોગનું છે, માટે મુમુક્ષુ
કે ભુભુક્ષુ પુરૂષે ધર્મમાર્ગમાં રહીને આ મુખેથી સેવન થાય એવું આ
સત્સંગિજીવન શાસ્ત્રનું સારીરીતે સેવન કરો. આ શાસ્ત્ર અર્વાતર અનેક
ધર્માદિ વિષયોથી ભરપુર છે તથાપિ આરંભથી અંતમુધી લગવચ્ચરિતામૃત
રસમય છે તો ફળ કામનાથી કે કામના વિના ઉપસેવન કરતાં ઈચ્છેહું
ફલપણું સંપાદન કરી ત્રણ તાપને ટાળનારૂં પરામૃત પરમ નિઃશ્રેયસને
પમાડેજ. આ જંબીર સત્સંગિજીવનરૂપ અમૃતસાગરમાંથી અવધાન આપી
વિશુદ્ધ દૃષ્ટિથી પ્રવેશ કરી એનો આ સાર સંગ્રહથી સમુદ્ધાર કર્યો છે
તેને ગુણપદ્મપાતી ખાન કરશે એવી આશા છે.

એરીતે આ ભૂમિકામાં ભગવાન શ્રીહરિનું પ્રધાનપ્રતિપાદન દિવ્ય ગુણ-
ચરિતામૃત અને વિષયસારાંશ સંગ્રહમાં પ્રદર્શાવ્યો. આ ભૂમિકામાં આ
અંથને રચનારા તેમજ તેને ટીકા આદિકવડે અલંકૃત કરનારાઓને આ
સમયે સંભારવા સમુચિત છે. યથની ગૌરવતા જણાવનારાં તેમનાં જીવન-
ચરિત્રો અંથમાં તેમજ વૃદ્ધ પુરૂષોની પરંપરાથી શ્રવણ થાય છે તેમાંથી
સંશ્લેષમાં સારસાર આપવો જરૂર બાધી આ સ્થળે આપ્યો છે.

શતાનન્દ મહામુનિનું જીવનચરિત્ર ।

યસ્યાયં ચક્રુરાસીદપિ ગતિરમિતઃ સિદ્ધદેહસ્ય યોગાત્
 યેન પ્રાપ્તા સમાધિસ્થિતિરપિ સહજાનન્દદિવ્યપ્રસાદાત્ ।
 શિક્ષાપન્થાઃ સુટીકાં મગવદ્ભિમતાં તચરિત્રામૃતૈક-

ધ્યાત્વં ગ્રન્થં ચ ચક્રે ॥ જયતિ હિ શતાનન્દનામા મુનીન્દ્રઃ ॥ ૧ ॥

આ સર્વાર્થપરિપૂર્ણ સર્વોત્તમ સદ્ગ્રંથ ત્રિકાળજ શતાનન્દ મહામુનિએ રચ્યો છે. તેમનું ચરિત્ર આ ગ્રંથમાંજ આદિ અંત લાગમાં છે, તેમાંથી આ સંક્ષિપ્ત સારાંશ સમુદ્ધાર કર્યો છે-ભુતળમાં બ્રહ્મવિદ્યેમાં અગણ્ય જનક રાજર્ષિએ પૂર્વે નિવાસ કરેલી મિથિલા નામની એક પવિત્ર પુરી છે. તેમાં ભૂદેવકુળના ભૂપણ્ડી, વેદ વેદાંગ વેદાંતના વેતા, ધાર્મિક, વિશ્વદત્ત નામના એક પવિત્ર વિપ્ર હતા. તેમના પુત્ર શતાનન્દ નામના, બાલ્યથીજ સમસ્ત સ્મૃત્તોનો અભ્યાસ કરેલા, સત્ અસતના વિવેકવાળા, આખા-લ્યથીજ વિષય થકી વિમુખ, આત્મસ્વરૂપના ચિંતનમાં સંમુખ, વિમળ વિજ્ઞાન વિકોચનવાળા, નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યવ્રતધારી, સત્ય આદિસાદિ પરમ ધર્મતત્ત્વ, અને સત્સમાગમમાંજ એક સંતુષ્ટ હતા. આ શતાનન્દ પ્રતિદિન સર્વ કર્મોવડે પરમાત્માનું આરાધન કરતાથકા તેમના સ્વરૂપ ગુણના શ્રવણ મનનાદિકમાં પ્રવર્તતાં, ‘કેવળ શ્રવણમનનાદિવડે મોક્ષપ્રાપ્તિ ન થાય, તેમના પ્રત્યક્ષ અનુભવથીજ મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય’ એવો નિશ્ચય કરી, તેમની પ્રત્યક્ષપ્રાપ્તિની આકાંક્ષાથી તેના હિપાયોની શોધપરાયણ થયા. પ્રતિદિન શ્રીમદ્લા-ગવતના દશમસ્કંધનો પાઠ અને તેના અર્થનું અનુચિતન કરવાથી પરમાત્મામાં તેમને પરમ અનુરાગ ઉત્પન્ન થયો. તે પછી કોઈ દિવસે શ્રીમદ્લા-ગવતના પંચમસ્કંધના અધ્યયનમાં પ્રવર્તતાં એમને ‘સર્વ કારણના કારણ પરંબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ ભગવાન્ સર્વ જનોના હિતમાટે પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપને સર્વજનોના લોચનગોચર કરીને ભારતદેશમાં બદરિકાશ્રમમાં નિરંતર વિ-રાજે છે, તેમના ચરણની પરિચર્યામાં પ્રવર્તેલાઓને તેમનો સાક્ષાત્ અનુ-

ભવ અતિસુગમ છે' એવી અનુસ્મૃતિ થઈ આવી આવો શુભ નિશ્ચય થતા તીર્થયાત્રાળુ જનો સાથે બદરિકાશ્રમ જવા ચાલી નીકળ્યા મિથિલાથી નીકળેલા આ મુનિ અક્ષય તૃતીયાને દિવસે નારદકૃડાદિ અનેક તીર્થોથી વિદ્યાએલા, વિદ્યુના ચરણુમાથી નીકળેલી, ત્રિલોકીને પવિત્ર કરતી ગંગાથી સમલકૃત એવા બદરિકાશ્રમને પામ્યા સમસ્ત સુરસમુદ્ધોએ સેવેલા તે દિવ્ય દેશને પામીને ત્યા પ્રતિભાષે વિરાજમાન નારાયણને પ્રણામ કરી પરમાનંદ પરિપૂર્ણ થઈ ગયા પછી તીર્થયાત્રાળુ જનો સાથે યથાવિત્રિ તીર્થ કર્તવ્ય વિવિ કરીને પોતે ત્યાજ કેટલાક માસ રહેવાનો સકલ્પ કર્યો યાત્રાળુ લોકો ગયાપછી પોતે એકાકી મનને સાવધાન કરી બદરીપતિ નારાયણની પ્રસન્નતા મેળવવાનો પ્રારંભ કર્યો પ્રતિદિન ગંગામા સ્નાન કરી નિત્યકર્મ પરિપૂર્ણ કરી ભગવાનની આગળ શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધનો અર્થાનુ સધાન સાથે પાઠ કરતાથકા કેવળ કદ મૂળાદિવડે દેહયાત્રા કરતાથકા તે અર્થાર્થ બદરીપતિના ચરણની પરિચર્યાપરાયણ થયા એવી રીતે તેમની આરાધના આચરતા છ માસ વીતિ ગયા તેપછી પ્રજોધની એકાદશીએ યથાપૂર્વ પ્રાત સ્નાન સંધ્યાદિ કર્મ કરી પાઠ પૂર્ણાદિ કરી, તેમના આરાધનપરતાથી દિવસ નિર્ગમન કરી, રાત્રિએ જાગરણુમ્મત તેમના ચરણારવિંદમા મનને ભેડી દઈને કર્યું તે સમયે દયાનિધિ ભગવાન નારાયણ તીવ્ર તપ સ્વર્યાથી પ્રસન્ન થઈ સર્વયોગિજનોએ ધ્યાન કરેલું, પોતામા અનન્યમનવાળા સનકાદિકોએ સદા સેવેલું, દિવ્ય આદ્યુત પોતાનું સ્વરૂપ મુનિના નયનગોચર કરાવતાથકા પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા આ મુનિએ પોતાપાસે પ્રત્યક્ષ પ્રકટ થએલા, શ્યામસુદર શરીર, પોતાની દિવ્ય ક્રાંતિથી સર્વને પ્રકાશ કરતા તે શ્રીનારાયણને સાક્ષાત્કાર કરતા પરમાનંદ પામી, પ્રેમાશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ, રોમાચિત માત્ર થઈ પ્રણામ કરી જે હાથ ભેડી સ્તુતિ કરી તેમના સ્તુતિ વચનથી પરમ પ્રસન્ન થએલા ભગવાન નારાયણે તે મનો આશય જાણીને 'હું તપસ્વર્યાથી તમારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું તો યથેષ્ઠ વર માગો' એમ કહેતા તે મુનિએ એમ કહ્યું કે- 'હે ભગવન! મારે જગતમાં કોઈપણ બીજે વરણીય વર નથી મારોતો આજ મનોરથ છે કે-ત

મારા આ દિવ્ય અદ્ભુત પરમાનંદમય રૂપને સદાય આ લોચનવડે સાક્ષાત્ કરતોયકો તમારા ચરણની પરિચર્યાથી થએલા મહા આનંદના અનુભવથી સર્વ કાળને કાઢતો થકો જીવિતપર્યંત આ ધન્દ્રિયસમૂહને સફળ કરનારો થકો' એમ કહ્યું. આવું મુનિનું વચન સાંભળીને ભગવાન નારાયણે એમ કહ્યું કે-‘હૈ મુને ! ‘તમારો આ નિશ્ચય બહુ સારો છે, મુમુક્ષુને આથી ખીજું અપેક્ષિત નજ હોય, તમારા જેવા મુમુક્ષુજનોના મનોરથો પૂરવા કોંસલ દેશમાં ધર્મના નંદનપણે મારા પોતાનાજ દિવ્ય પરરૂપથી પ્રકટ થઈ હમણાં પાંચાળ દેશમાં દુર્ગપુરમાં કલિબળે ગ્લાનિ પમાડેલા ધર્મની સંવૃદ્ધિ કરવા આખાળગોપાળ સર્વના નયનગોચર થઈ અનન્ય મનવાળા પરમ ભક્તોને અસાધારણ ઐશ્વર્યો પ્રકાશ કરતો થકો વર્તુલું, તો તમો તે મારા ચરણની પરિચર્યાપરાયણ થાવ. તેજ રૂપથી તમારો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરીશ અને તે મારા દિવ્ય લીલાચરિતામૃતગર્ભિત મહામંથના કર્તા થશો’ એમ કહીને ભગવાન તત્ક્ષણ અંતર્ધાન થઈ ગયા.

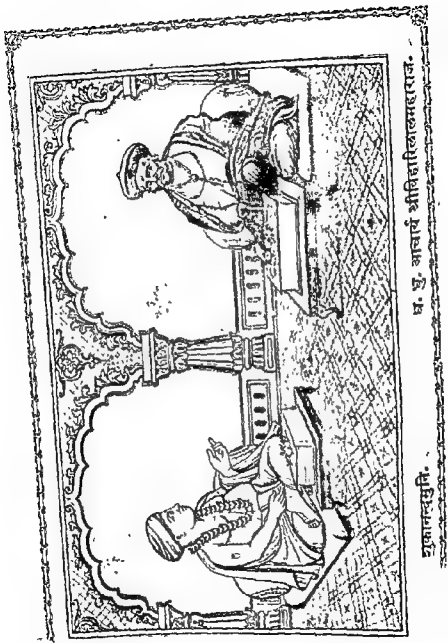
તે પછી મુનિ મનમાં પ્રહર્ષ પામી દ્વાદશીએ પારણાં કરી પંચાળ દેશના અભિમુખ ચાલ્યા. ત્યાંથી ચાલી નીકળેલા મુનિ જે માસે અમદાવાદ આવ્યા. ત્યાં લોજન દક્ષિણાપ્રિય વિગ્રેનું એવું વચન સાંભળ્યું કે-‘જે ભગવાન નારાયણાવતાર હરિનામથી વિખ્યાત સહજનંદ સ્વામી છે તે હમણાં દુર્ગપુર થકી દર્ભાવતી નગરમાં આવી સર્વ સમાશ્રિતોને સદુપ-દેશાદિકથી સમુજીવન કરતા થકા વર્તે છે, પોતે ધર્માચરણથી ધર્મની ભૂમિ ઉપર રક્ષા કરવા કોઈ મોટો યાગ કરશે. માટે ત્યાં હમણાં જઈએ. આપણે ત્યાં પટ્ટરસ પરિપૂર્ણ ઉત્તમ લોજન પામીશું તથા પૂર્ણ દક્ષિણા પામીશું અને તેમનાં દર્શન થશે’ આવું વિગ્રેનું વચન સાંભળતાં મુનિ અત્યંત સંતુષ્ટ થઈ તે વિગ્રેની સાથે ડલાણમાં આવ્યા. તેને પામીને કોઈ રમણીય પ્રદેશમાં કરેલા અતિવિશાળ યજ્ઞમંડપની સમીપે સિંહાસનમાં વિરાજેલા, ચારે બાજુ પરમહંસોથી વીંટાએલા, ચામર વીંઝણો જેમના હાથમાં છે એવા પરિજનોએ પરિચર્યા કરાતા, જેમના હાથમાં ભેટ સામગ્રી છે એવા દેશદેશમાંથી આવેલા અનેક ભક્તજનોએ સેવેલા, સુરભિ સુમ-

નોહર ચંદન પુષ્પાદિકવડે લકતોએ પૂજા કરાતા, સર્વ જનોના મન નેત્રને હરનારા દિવ્ય પરમ અદ્ભુત રૂપવાળા, મંદહાસથી મુંદર મુખારવિંદ જેમનું છે એવા તે દિવ્ય આનંદમયમૂર્તિ શ્રીસ્વામિનારાયણને પ્રત્યક્ષ લેયા. દર્શન-કરી તત્ક્ષણ પરમાનંદ પામી સાદાંગ પ્રણામ કરી 'હે હરે ભગવન! જય' એમ લક્ષ્મીપૂર્વક ગદગદ સ્વરથી બોલ્યા. તેપછી ભગવાને શરણુને પામેલા મુનિને પ્રેમપૂર્વક બહુ માનથી જોધને મંદહાસ અને મધુર ભાષણપૂર્વક સ્વાગત વચનથી તેમનું અભિનંદન કરી, પૂર્વના તેમના મનોરથને અનુસારે પોતાની પાસે રાખીને વંધુવી ઉદ્ધવસંપ્રદાયની દીક્ષા આપીને પોતાના ચરણની સેવા રસના એક પરમ પાત્રભૂત કરી દીધા. તેપછી સ્વલ્પ સમયમાંજ અદાંગ યોગના અભ્યાસ વિનાજ ભગવાનની કૃપાથી એમને સમાધિની સિદ્ધિ થઈ. કોઈ સમયમાં આ મુનિએ સમગ્ર ઇન્દ્રિયોનો વિપયોથકી પ્રત્યાહાર કરી એજ ભગવાનનું ધ્યાન ધરતાં એમનાજ પ્રસાદથી એમનેજ બદરીપતિ શ્રીનારાયણ ઋષિરૂપે લેયા. વળી ક્ષણાંતરમાં તેજોમય અક્ષરધામમાં રહેલા દિવ્ય અદ્ભુત રૂપથી લેયા. વળી ક્ષણાંતરમાં વૈકુંઠ વિગેરે તે તે વિધુલોકમાં રહેલા દિવ્ય અદ્ભુત તે તે પરમેશ્વર રૂપથી લેયા અને સમાધિમાં થઈ ગએયું અને થવાનું સર્વપણુ લેયું. ભગવાનના આવિર્ભાવનો સમગ્ર પ્રકાર તેમજ બીજો બધો પરમેશ્વરનો સ્વભાવપણુ લેયો. એરીતે ભગવાનના પ્રસાદથી પરમેશ્વર સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર પામેલા, ત્રિકાળનું જ્ઞાન પામેલા શતાનંદ-મુનિએ પોતાને પ્રાપ્ત થએલા વિજ્ઞાનને સફળ કરવા કોઈ સમયે ભગવાનને પ્રણામ કરી વિનંતિ કરી કે-‘હે ભગવન! આપનું પ્રાદુર્ભાવિ દિવ્ય ચરિત્ર જે શ્રવણમાત્રથી મંગળ કરનારૂં, સમગ્ર જનોના કલ્યાણને કરનારૂં, ભવમાર્ગમાં જવા આવવાના શ્રમને હરનારૂં છે; તેને લાવિજનોના નિઃશ્રેય-સમાપ્તિ ગ્રંથરૂપે ગુંથવાનો મારો મોટો મનોરથ છે, જેથી મારી વાણી અને વિજ્ઞાનની સફળતા થાય, તો આમાં મને આજ્ઞા આપવાને આપ યોગ્ય છો. આ પ્રકારે નિષ્કપટપણે મુનિએ લક્ષ્મીથી પ્રાર્થના કરેલા ભગવાને કહ્યું કે-‘તમારો મનોરથ સફળ થશે. તમો મારી સાથે ઉત્તમ દુર્ગપુરમાં

આવો. ત્યાં હું શ્રીગોપીનાથજીનું મંદિર કરાવીશ. તે અતિ પવિત્ર ક્ષેત્રમાં સ્થિર મનથી રહીને થએલા અનુભવને અનુસારે મારા સંબંધિ શાસ્ત્ર રચશો' આ પ્રકારે ભગવાને આજ્ઞા કરતાં મનમાં પ્રહર્ષ પામેલા મુનિ ત્યાં ભગવાનની પાસે રહીને તેમની સાથેજ દુર્ગપુર આવ્યા.

તેપછી દુર્ગપુરમાં ભગવાનની પરિચર્યાપરાયણ થઈ રહેતાં, ભગવાનના અનુચ્છથી સમાધિસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ છે તથાપિ કોઈ સમયે અષ્ટાંગ યોગનું સ્વરૂપ યથાશાસ્ત્ર જાણવા ઇચ્છતા મુનિએ પ્રણામ કરી ભગવાનને વિજ્ઞાપના કરી કે—‘યથાશાસ્ત્ર અષ્ટાંગ યોગનું સ્વરૂપ જાણવા ઇચ્છતા મને કહેવાને યોગ્ય છો’ તેપછી ભગવાને યથાશાસ્ત્ર અષ્ટાંગ યોગનું સર્વોચ્ચ નિરૂપણ કર્યું. તેપછી યોગનું સ્વરૂપ સાંભળી પ્રહર્ષ પામેલા મુનિએ પરા ભક્તિથી સ્તુતિ કરી. તેમના સ્તુતિ વચનથી પ્રસન્ન થએલા ભગવાને કહ્યું કે—‘હે મહર્ષે! તમારા મનને જે અલીટ હોય તે આજ મારા થકી માગો. હું તમારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું તો માગેલું આપીશ એમાં સંશય નથી.’ આ પ્રકારે ભગવાને કહ્યું એટલે મુનિ જોલ્યા કે ‘હે સ્વામિન તમો જો મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો કૃપા કરી મારો બહુ દિવસનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરો. તમારા ચરિત્રનો ગ્રંથ કરવા હું ઇચ્છું છું. તેની આજ્ઞા મને આપો. આપે પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે. ગ્રંથ કરવાથી મારો વિદ્યાભ્યાસનો પરિશ્રમ સફળ થશે. આ મારે અલીટ છે તે આપો’ આ પ્રકારે મુનિએ પ્રાર્થના કરેલા ભગવાને કહ્યું કે—હે મુને! ‘મારાં ચરિત્ર જેવાં સાંભળ્યાં છે અને દેખ્યાં છે તેરીતે વર્ણન કરો. તમારી શુદ્ધિમાં ત્રણ કાળનું વિજ્ઞાન વર્તે છે. સર્વના મનના અભિપ્રાયોને પણ જાણો છો. તમારે અવિદિત કાંઈપણ નથી, કેમકે તમો મને અત્યંત પ્રિય છો. હું પૃથ્વી ઉપરથી અંતર્ધાન થઈ જઈશ ત્યારે મારા આશ્રિત મનુષ્યોને તમોએ કરેલો ગ્રંથજ મહા આશ્રયરૂપ થશે. એકાંત સ્થળમાં શુદ્ધિ સ્થિર રહે છે માટે આ શ્રીગોપીનાથજીના મંદિરમાં એક તમારે રહેવાલાયક ઓરહી છે તેમાં નિવાસ કરો’ એ રીતે ભગવાન થકી વરદાન પામેલા શતાનંદ મહામુનિએ ભગવાનના દિવ્ય ચરિત્રામૃતગલિત, ધર્મજ્ઞાનાદિ ઉપદેશથી પરિપૂર્ણ, સર્વ સંબંધોએ

સેવવા યોગ્ય, લવરોગને શમાવનાર, સર્વાર્થની સિદ્ધિ આપનાર, સત્સંગિ-
 લવન નામનું સચ્છાત્ર રચ્યું. એક એક પ્રકરણ સંપૂર્ણ કરી પોતાના
 નિવાસસ્થાનમાં રહેલા શ્રીહરિને વાંચી સંભળાવ્યું, શ્રીહરિએ પોતાની
 પાસે નિરંતર રહેનારા શુકાનંદાદિ મુનિઓ સાથે આદરથી સાંભળ્યું અને
 તેથી બહુ પ્રસન્ન થયા. તેપછી મુનિએ સુત્રતમુનિ વિગેરે કૃટલાક શિષ્યોને
 લણાવ્યું. તેપછી લગવાન ધર્મપ્રવૃત્તિરૂપ પોતાના અવતારનું પ્રયો-
 જન પરિસમાપ્ત કરી સર્વત્ર ઉદ્ધવસંપ્રદાયની પ્રવૃત્તિ કરી સ્વસ્વરૂપ-
 માંજ પોતાના પ્રાદુર્ભાવવિશેષને ઉપસહાર કરી સ્વેચ્છાથી અંતર્ધાન થઇ
 જતાં તેમના વિરહને નહિ સહન કરી શકતા શતાનંદમુનિ કોઈ પ્રકારે
 ધૈર્યનું અવલંબન કરી, સત્સંગિઓના અત્યંત ઉપયોગના ખીલ પણ બહુ
 પ્રખન્ધો કરીને કૃતકૃત્ય થઈ શ્રીહરિનું સ્મરણ કરતાં સિદ્ધ દેહ થઈ મુમુ-
 ક્ષુઓને ધર્મનો અવબોધ આપતા થકા લોકોના અનુગ્રહ અર્થે તે તે સ્થળમાં
 વિચર્યા હતા. તેમણે રચેલા ત્રયો—શિક્ષાપત્રીની અર્ધદીપિકા નામની
 મોટી ટીકા. (૧) ખીજી સરલ અન્વયદીપિકા નામની ટીકા (૨) આ
 સત્સંગિજીવનનામનું મહાશાસ્ત્ર (૩) સર્વમંગળ નામનું શ્રીહરિનામ-
 સહસ્રસ્તોત્ર (૪) જનમંગળ નામનું અષ્ટોત્તરશતનામસ્તોત્ર (૫) હરિ-
 વાક્યમુધાર્સિંધુ વચનામૃત (૬) ઉદ્ધવસિદ્ધાંત (૭) ધર્મદેવસ્તોત્ર
 અષ્ટોત્તરશતનામાત્મક (૮) ભક્તિદેવીસ્તોત્ર અષ્ટોત્તરશતનામાત્મક
 (૯) શ્રીહરિજયંતીવ્રતવિધિ (૧૦) વાસુદેવનામમાળા અષ્ટોત્તર-
 શતનામાવલિરૂપા (૧૧) ઈત્યાદિ. ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં નિખન્ધકારોમાં
 આ મુનિજ પ્રથમ થયા છે. લગવાન શ્રીહરિની કૃપાથી ત્રેકાલિક
 જ્ઞાન અને સમાધિ સિદ્ધિને પામેલા, સમસ્ત વિજ્ઞાનના નિધિરૂપ શ્રીશ-
 તાનંદ મહામુનિનું આ ચરિત્ર સંગ્રહમાં કહ્યું. જેના વચનામૃતનો પ્રવાહ
 સત્સંગિલવન નામથી પ્રખ્યાત થયો છે તેમનું આ ચરિતામૃત કયા
 સત્સંગિજનને ન રૂચે? રૂચેજ.

ध. पु. आचार्य श्रीविहारिलालमहाराज.

शुक्लानन्दमुनि.

શુકાનન્દમુનિનું જીવનચરિત્ર ।

પાર્યે લેલાદિકે યો ભવતિ ભગવતો હસ્તતુલ્યઃ સદા યઃ

છાયેવાહર્નિશં ચ શ્રવતિ ભગવતઃ પાર્શ્વમેવ પ્રણમ્નઃ ।

યં ભૂયશ્ચાવતીર્ણં શુકમિહ જગદુયોં ગુણેભ્યો વ્યતીતો

યેન ગ્રન્થાઃ પ્રણીતા શુધજનમહિતાસ્તં શુકાનન્દમીદે ॥ ૧ ॥

(આ મહાગ્રંથની અર્થગભીર હેતુનામની ટીકા આ મુનિએ કરી છે)

પવિત્ર વૃત્તાલયપુરની પાસેજ દર્ભાવતી (ડબાણ) નામનું એક ગામ છે જે ગામમાં પૂર્વે ભગવાન સ્વામિનારાયણે સર્વાશ્ચર્યકારી મહાવિષ્ણુ-યાગ કર્યો હતો. તે ગામમાં ઔદીચ્ય વિપ્રકુળમાં જન્મેલા કોઈ જગન્નાથ ભટ્ટ નામે હતા. આ બ્રાહ્મણ એજ ગામમાં વિદ્યાભ્યાસ કરતાં સંસ્કૃત-ભાષામાં તથા પ્રાકૃતભાષામાંપણ પૂર્ણ પાંડિત્ય પામીને, આશ્ચર્યકારી વિષયથી વિમુખ થઈ મૈથિક બ્રહ્મચર્યમાં પ્રીતિવાળા થઈ, પ્રાચીન પુણ્યપર-વશાત્ સાધુઓનો સમાગમ થતાં તેમના ઉપદેશથી વૈરાગ્યાતિશય વૃદ્ધિ પામતા થએલી ભગવાનના ચરણકમળના સમાશ્રયની ત્વરાને લીધે તે મુનિજનો સાથે દુર્ગપુર પ્રત્યે ગયા. આ જગન્નાથ વિપ્રનું પોતાનાં ચરણાર-વિંદના સમાશ્રયની ત્વરાથી આવવું સાંભળીને ભગવાન વિષયવિમુખ અને આત્માભિમુખ જનો ઉપર પોતાનું સહજ અભિમુખપણું બાળે જણાવતા હોય ને શુ ? એમ મુનિમડળને સાથે લઈ પોતાના નિવાસસ્થાનથી તેમના આવવાના માર્ગમાં સન્મુખ ગયા. તે પછી ભગવાને કૃપાકટાક્ષવડે ભેગેલા આ વિપ્ર તેમના ચરણારવિંદની સમીપે પરા ભક્તિથી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી ભગવાને અભિનંદન કર્યા થકા મુનિમડળથી વિદાયેલા ભગવાનની પાછળ પાછળ ચાલતાં દુર્ગપુરની અંદર ગયા. ત્યાં ભગવદ્દર્શન અને સત્સમાગમ કરતાં કોઈ દિવસે ભગવાને તેમની પ્રાર્થનાને અનુસારે શ્રીમાન ઉદ્ભવ સપ્રદાયથી પ્રાપ્ત થતી પરમહસદીક્ષા મુક્તાનંદ મહામુનિને આગળ રાખી આપીને મુક્તાનંદમુનિએ જેમનું ‘શુકાનંદ’ એવું નામ પાડ્યું છે એવા તે મુનિને પોતાની પાસેજ સદાય રાખ્યા. તે સમયે મુક્તાનંદમુનિને મહા-પ્રભુએ કહ્યું કે ‘હે મુને ! તમોએ આમનું ‘શુકાનંદ’ એવું નામ પાડ્યું તે ઉપરથી તમો એમનું પૂર્વજન્મ જરૂર બહુતાજ હશે. ‘આતો શુક-

રસનાએ આસ્વાદ લેવા યોગ્ય મધુર રસથી ભોગ્ય છે. આ મુનિ તો જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિરૂપ રસવિશેષથી ભોગ્ય છે. તે રસતો રસનાનેજ પ્રિય હોઇને પ્રાકૃત છે. આ જ્ઞાનવૈરાગ્યાદિકતો આત્માને પ્રિય છે. બળદીયો તો અજ્ઞાનિજન સાધારણ ભારવાહી છે, આતો જ્ઞાનિજનોએજ એક ભોગ્ય એવા ભગવદ્દેશ તથા સાંપ્રદાયિક યંથાદિ લખવાના ભારને વહન કરનારા છે, માટે તે બંનેનાથી આ અતિશ્રેષ્ઠ છે. એવો આશય સમજાય છે.

વળી કોઈ સમયે દુર્ગપુરમાં રાત્રિએ ભગવાને કહેલા ઉપદેશગભિત આજ્ઞાપત્રો લખતાં દીવામાં તૈલ ખુટી જતાં દીવો નિસ્તેજ થઈ ગયો. પછી સ્વયંપ્રકાશ દિવ્ય તેજસ્વરૂપ ભગવાને વારે વારે આજ્ઞા કરતાંપણ અંધ-કારથી જેની દૃષ્ટિ રોકાઈ ગઈ છે એવા આ મુનિ લખવામાટે નહિ સમર્થ થઈને ભગવાનને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે-પ્રદીપ પ્રજ્ઞાંત થઈ ગયો છે. અંધકાર સર્વત્ર વ્યાપી ગયો છે. માટે હું શી રીતે લખી શકું ?' એમ કહ્યું. તે પછી તેમની ઉપર પ્રસન્ન થએલા ભગવાને 'આ મિષથી આ મુનિને માફ પારમેશ્વર રૂપ પ્રદર્શાવું' એમ નિશ્ચય કરી પોતાના ચરણતળના અગુઠાથકી દિવ્ય તેજ પ્રકટ કર્યું. સૂર્યાદિકના સમસ્ત તેજનેપણ તિરસ્કાર કરનારા અતિ પ્રકાશ-માન સર્વત્ર પ્રસરેલા તે તેજથી નેત્રની ગતિ રોકાઈ જતાં વિસ્મય પામેલા આ મુનિએ ભગવાનને પ્રણામ કરી 'હે ભગવન! અતિ ઉચ્ચ અતિ અદ્ભુત તેજનો ઉપસંહાર કરો, મારા જેવા જનના નેત્રની ગતિ આ તેજથી રોકાય છે. તો તમારૂં કલ્યાણુતમ રૂપ જે પ્રકારે બોઈ શકું તેવું સૌમ્ય તેજ પ્રકટ કરો' એમ પ્રાર્થના કરી. પ્રાર્થનાને અનુસારેજ ભગવાને ચરણના અગુઠા-માંથી સૌમ્ય તેજ પ્રકટ કરતાં ભગવાનને પ્રણામ કરી પછી તેજ તેજના સહાયથી ભગવાને કહેલા આજ્ઞાપત્રો બાકીની રાત્રિમાં મુનિએ લખ્યા.

વળી કોઈ સમયે ભગવાને કાંઈક લખવામાટે આ મુનિને બોલાવતાં તેમને જ્વર આવેલો હોવાથી પગલુંપણ ચાલવા અસમર્થ થતાં પોતાનું ચાલવામાં અસામર્થ્ય ભગવાનને જણાવ્યું. ભગવાને પોતાનો પારમેશ્વર પ્રતાપ પ્રકટ કરવા કોઈ પાસે બે હાથ ઝાલીને પોતાની પાસે લવરાવીને 'હે શુકાનદમુને! મેં નિવેદન કરેલો આ અંશ હમણાંજ કોઈપણ પ્રકારે લખી આપો' એમ આજ્ઞા કરી. 'જ્વરથી પીડા પામેલા અને સર્વ અવયવો જેમના શિથિલ થઈ ગયા છે એવા મને તમો કેમ આવી આજ્ઞા કરો છો ?

એમ કહેતા અને પોતાના દિવ્ય રૂપ સન્મુખ દૃષ્ટિ જેમની છે એવા એ મુનિને ભગવાને પ્રેમામૃતગર્ભિત નેત્રથી નિશ્ચળપણે ધ્યાનમાત્ર જોયા. તે પછી ભગવાનની દિવ્ય અમૃતદૃષ્ટિથી જ્વરવેગે રહિત થઈ જતાં તેમને પ્રણામ કરી આસામુજ્જ્વળ લખવાની ભાષત લખી તે દિવસને આરબીને જ્વરાદિ આયિપીડા ક્યારેયપણુ આ મુનિને આવતી નહિ તે પછી ભગવાન અતર્ધાન થતા તેમનો વિરહ નહિ સહન થવાથી શરીરમા પ્રતિદિન અનાસ્થા પ્રવૃદ્ધિ પામતી ગઈ પૂર્વોક્ત ભગવદનુચ્છથી જે નિરોગિપણુ પ્રાપ્ત થયું હતું તેતો એમને ખેદને માટેજ થયું તે પછી આ મુનિ મનમા ખેદ કરી સાવધ મનથી 'હે ભગવન્! આપના અનુચ્છથી થએલું નિરોગીપણુંપણુ હવે તમારા વિરહને લીધે રોગ જેવુંજ થાયછે માટે મને થોડી થોડી પ્રતિદિન જ્વર પીડાજ આપો' એવી પ્રાર્થના કરી. પછી યથાપ્રાર્થના જ્વર પામી ખાર વર્ષપર્યંત પ્રતિદિન જ્વરથી પીડા પામતા થકાપણુ ઉદ્દેગને નજ પામ્યા. આ મુનિએ ઉમરેઠ આદિક બધા ગામોમાં સત્સંગની સમભિવૃદ્ધિ કરી હતી વચનામૃતના સચ્છકર્મમાં આ મુનિનુંજ પ્રાધાન્ય હતું.

આ મુનિએ રચેલા નિબંધો—આ સત્સંગિજીવન મહાઅયથી હેતુ નામની ટીકા (૧) જ્ઞાનદીપ ઓગણચાળીસ શ્લોકપરિમિત (૨) વિન્દ્ય-મંગળસ્તોત્ર (૩) ભાગવત દશમસ્કંધનો ગુર્જરાનુવાદ (૪) સત્સંગિજીવનમા રહેલી હરિગીતાનો ગુર્જરાનુવાદ (૫) સત્સંગિજીવનના દ્વિતીય પ્રકરણમા રહેલા ભક્તિના અધ્યાયનો ગુર્જરાનુવાદ (૬) ધર્મામૃતનો ગુર્જરાનુવાદ (૭) અુદ્ધિપ્રદીપ ગુર્જરાનુવાદે સહિત (૮) પ્રાર્થના-માલા ગુર્જરાનુવાદે સહિત (૯) ઇત્યાદિ.

એવી રીતે શ્રીમાન્ ઉદ્ભવસપ્રદાયમાં 'શુકદેવજ ફરીથી અવતર્યા છે' એવી પ્રખ્યાતિને પામેલા, ભગવાનના જમણા હાથરૂપ, ભગવાનના દિવ્ય-નામસહસ્રમાં 'શુકરક્ષિતપુસ્તકઃ' એરીતે ભગવાનને અભિમત પુસ્તકોના સરક્ષકપણે પ્રખ્યાતિને પામેલા આ શુકાનંદમુનિ નાનાવિધ પ્રબંધો રચીને સત્સંગની સવૃદ્ધિ કરી, સ્વયં ૧૯૨૫ ના માર્ગશીર્ષ માસની અમાવાસ્યાએ વૃત્તાલયમાં દિવ્ય અદ્ભુત સ્વરૂપવાળા સપાર્પદ ભગવાનનું પ્રત્યક્ષ દર્શન પામી પરમાનંદથી પરિપૂર્ણ થઈ ભૌતિક દેહનો ત્યાગ કરી ભગવાનના દિવ્ય અક્ષર ધામને પામી ગયા

ધ. ધુ. આ. શ્રીવિહારિલાલમહારાજનું ચરિત્ર.

યેનાચાર્યપદં તિજં પ્રયયતા જ્ઞાનાદિભિઃ સ્વૈર્ગુણે-
મૂંયાનુદ્ધવસમ્પ્રદાયમહિમા પ્રહ્યાપિતો મૂતલે ।

વિદ્યાધર્મપથપ્રવર્તનરતં ચેતો યદીયં સદા

જીવાદેષ વિહારિલાલગુરરાઢાચાર્યચૂડામણિઃ ॥ ૧ ॥

(આ અથની ભાવપ્રબોધિની ટીકા આ આચાર્યશ્રીએ રચેલી છે)

શ્રીમત્ વૃત્તાલયપુરમાં શ્રીમાન્ સ્વામિનારાયણુ ભગવાને પ્રતિષ્ઠા કરેલું, શ્રીમાન્ ઉદ્ધવસંપ્રદાયની રક્ષા કરનાર શ્રીમત્ આચાર્યપદ મુપ્રસિદ્ધ છે જે પદને ભગવાનને આરણીને 'આ પછી આ આ પછી આ' એમ પ્રવર્તતી આચાર્યપરંપરાએ અઘાપિ અલંકાર કરાય છે. આ શ્રીમાન્ ઉદ્ધવસંપ્રદાયના પ્રવર્તક શ્રીમાન્ આચાર્યપરંપરારૂપ મણિહાર જે મુમુક્ષુજનોએ હૃદયમાં સદા ધારવા યોગ્ય છે, તે નાયકહીરામણિરૂપ જેમનાવડેજ અતિશય શોભેછે. સમસ્ત તમને ટાળનારા સહસ્રકિરણોવાળા સૂર્યને હીધે કમલિની જેમ પ્રકુક્ષિત થાય તેમ જે આચાર્યવર્યને હીધે સત્સંગ-કમલિની પ્રકુક્ષિતપણાને પામી છે. તેમજ પરમહસમડળી જે આચાર્ય ચરણક્રમળના સમાશ્રયથી મનમાં અનવધિ આહ્વાદ પામીને અતિશય શોભેછે આચાર્યપદની શ્રીપણુ જેમણેજ ધર્મપ્રવર્તનનાજ એક ઉપયોગમાં લેવાવડે સત્તા મળતાં સદાય ન કરમાતાં સવૃદ્ધિ પામતી જાય છે. જેમણે પાડિલ અને અમાનિત્વને પોતામાં પ્રવેશ અવકાશ આપી 'તસ્માત્પાવિઢ્ય નિર્વિઢ્ય યાલ્લ્લ્લેન તિષ્ઠાસેત્' આ શ્રુતિની પોતામાં સંગતિ કરી આપી. (પડિત હોવા છતાં નિર્માની) જેમને ભુધજનોના સમાગમમાંજ સમધિક આદર હતો. જેમની ધર્મકાર્યમાંજ ઉપયોગ થાય એવા અર્થમાં પ્રવૃત્તિ હતી. જેમની તાલ મહાપરાધોમાંપણુ ક્ષમા હતી. જેમની દુર્જન વચનોના પ્રહારમાંપણુ ઉપશાંતિ હતી. જેમની ભોગમાં અનાસક્તિ, રજતમથી નહિ પરાભવ પામતી પ્રવૃત્તિ, વિજ્ઞાન વૈરાગ્યમય ધર્મ પ્રવર્તનમાં આસક્તિ હતી અને જેમનો સદ્વિદ્યામાં અભ્યાસ હતો.

આ શ્રીવિહારિલાલજીમહારાજ સંવત ૧૯૩૫ થી ૧૯૫૫ માં વર્ષ પર્યંત વીશ વર્ષમુધી આચાર્યપદને અલંકાર કરતાથકા વિરાજ્યા હતા. આ આચાર્યવર્યનો જન્મ સરવાર દેશમાં આવેલા દુબોલી નામના ગામમાં મામાને ઘેર સંવત ૧૯૦૮ ના ચૈત્ર અમાવાસ્યાએ થયો હતો. એમના પિતા ધર્મવંશના કૃષ્ણપ્રસાદ નામે હતા. માતા ચતુરાશી નામની હતી. તે સમયે ભૂત ભવિષ્યને ભણુનારા શ્રીરઘુવીરાચાર્ય અને ગોપાલાનંદ-મુનિ આ આચાર્યનો જન્મ થયો સાંભળી શ્રીમાન્ ઉદ્ધવસંપ્રદાયની સંવૃદ્ધિમાં સમુચિત આચાર્યપદને આ લાયક લાગ્યશાહી થશે, એમ મનમાં માનીને બહુ પ્રસન્ન થયા હતા. પિતાએ ભત્રીજામાં સંસ્કારોવડે સંસ્કાર કરેલા આ વિહારિલાલજી બાલ્ય વયમાં જૂતાલય આવી શ્રીરઘુવીરજી મહારાજના શુભ દર્શન પદને પામી અને સદ્ગુરુ જનોના પ્રસાદ-પાત્રતાને પામી, ઉપવીત સંસ્કાર પ્રાપ્ત થતાં વેદ વેદાંગ ભણી સમજાઓને અભ્યાસ કરી, સૌજન્ય સૌશીલ્ય વિજ્ઞાન વિનય વિગેરે સદ્ગુણોએ કરીને શ્રીરઘુવીરાચાર્યવર્ય, સર્વ સદ્ગુરુવર્યો અને સર્વ હરિજનવર્યોના મનને આકર્ષણ કરવામાં સમર્થ થયા.

વિવાહમંગળ થયાપછી શ્રીભગવત્પ્રસાદાચાર્યના ચરણ સમીપેજ રહીને પોતાના આશ્રમોચિત સત્કર્મને અનુષ્ઠાન કરવા લાગ્યા. કેટલોક સમયપછી તેમની આચાર્યપદને સમુચિત સમસ્ત સદ્ગુણસમૃદ્ધિને વિચારીને શ્રીભગવત્પ્રસાદજી મહારાજે પોતાના દત્તપુત્રપણે સ્વીકાર કરી મહોત્સવપૂર્વક પોતાના આચાર્યપદમાં તે આ શ્રીવિહારિલાલજીનો અભિષેક કરી પોતે દિવ્ય અક્ષર તેજમાં રહેલા પરમપુરુષ શ્રીહરિને પામીને નિરવધિક સુખાનુભાવ્ય બ્રહ્માનંદમાં વિલીન થઈ ગયા. તેપછી આ સનાતનધર્મધુરંધરાચાર્યશ્રી વિહારિલાલમહારાજ 'સંસ્થાપ્ય વિમ્નં વિદ્વાસં શઠશાલાં વિધાપ્ય ચ । પ્રવર્તનીયા સદ્વિદ્યા મુવિ યત્ સુકૃતં મહત્' આ શિક્ષાપત્રીના વચનને સ્મરણ કરી પૂર્વાચાર્યોએ ચલાવેલી પાઠશાલાની વેદવેદાંગ વેદાંત વિદ્યાના પ્રવચનમાં અનુકૂળ એવા પંડિતજનો રાખીને સારી વૃદ્ધિ કરી. સાધુ બ્રહ્માચારીઓને પોતે સદૃષદેશદિવડે ધર્મમાર્ગ પ્રદર્શવતાથકા તેને સુપ્રસિદ્ધ

બુધજનો પાસે તેઓને ન્યાય વ્યાકરણ વેદાંતમાં પાંડિત્ય સપાદન કરાવતા થકા પોતાના અસાધારણ આચાર્યપદને ભૂતળઉપર વિશેષપણે શોભાડતા હતા. તેમણે આ પ્રબન્ધો રચેલા છે—સંપ્રદાયશુદ્ધિ (૧) દીક્ષાપદ્ધતિ (૨) ઉન્નમત્તગદ્યામાહાત્મ્ય (૩) શ્રીભગવત્પ્રસાદાચાર્યવિરચિત્ત હરિલીલાપ્રદીપની ટીકા (૪) અને આ સત્સંગિજીવનની ભાવપ્રવૃત્તિની ટીકા (૫) આટલા પ્રબન્ધો સંસ્કૃતભાષામાં છે. શ્રીભગવદ્ગીતા ગુજરાતી ટીકા (૧) ક્ષીર્તન-કૌસ્તુભમાળા (૨) આચાર્યોદય (૩) શ્રીહરિલીલામૃત (૪) આટલા ગ્રંથો ગુર્જરભાષામાં છે. પોતાના સંપ્રદાયના પ્રચારતત્પર આ આચાર્યશ્રીએ સંપ્રદાયના ગ્રંથોને છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવાનો પણ પ્રયત્ન કર્યો છે. શ્રીભગવતની શ્રીભગવત્પ્રસાદાચાર્યવિરચિત્ત મક્તરક્ષની ટીકા આ આચાર્યશ્રીએ જ છપાવી પ્રકાશ કરી છે.

તેપછી કોઈ સમયે આ આચાર્યશ્રીએ દુર્ગપુરમાં શ્રીસ્વામિનારાયણના ઔર્ધ્વદૈદિક સંસ્કારના સ્થાનભૂત પવિત્ર લક્ષ્મીભાગમાં ભગવાનનો અંતર્ધાન મહોત્સવ જણાવામાટે રમણીય મંદિર કરાવી તેમાં શ્રીસ્વામિનારાયણ તથા ઈશ્વરામ રઘુવીરજીની મૂર્તિઓ પ્રતિષ્ઠાપન કરી, દેવપ્રતિષ્ઠોત્સવ ક્યારેયપણ કોઈએપણ પૂર્વે નહિ દેખેલો, અસંખ્યાત આદ્યજ્ઞોને મળતા ભોજનદક્ષિણા વાળો, અતિવિસ્તૃત, સર્વજનોના મનને અત્યંત આહ્લાદ કરનારો કર્યો હતો. તથા વૃત્તાલયમાં શ્રીરઘુવીરાચાર્ય—શ્રીભગવત્પ્રસાદાચાર્યના ઔર્ધ્વદૈદિક સંસ્કારસ્થાનમાં તેમના અંતર્ધાનને જણાવામાટે સુશોભિત મહામંદિર કરાવ્યું તથા વૃત્તાલયમાં પ્રથમ ભગવાનેજ પોતાને હાથે એક વાર ખોદાવેલું, તેમના ચરણકમળના સ્નાનથી અને મુનિજનોના સ્નાનથી સર્વને પાવન કરનાર પાનીય જેમાં છે, એવા ગોમતી નામના વિશાળ સરોવરને ચોમેર મુખેથી ઉતરી શકાય એવાં વિશાળ, સુંદર, સુદૃઢ સુંવાળી શામ શિલાઓથી કરેલાં પગથીયોની પરંપરાવાળું લક્ષ્યાધિક રૂપીયાનો વ્યય કરી કરાવી તીર્થની સારી પ્રતિષ્ઠા કરી.

આ આચાર્યવર્યનું બીજું એક આ મોટામાં મોટું પ્રશંસનીય કાર્ય છે કે-જે પૂર્વે ભગવાને પોતાના અંગસંગથી દિવ્ય પદ્માને પમાડેલું (પ્રસાદી)

વત્ર વિભૂષણ વિગેરે હતું તે સર્વ ત્યા ત્યા હરિભક્તો પાસે કે ખીલઓ પાસે હતું તેને સામાદિક ઉપાયથી લાવીને ભેગુ કરીને વૃત્તાલયમા એક દિવ્ય સ્થાનમા પધરાવી સર્વ ક્રોધ પશ્ચાત્તનોને ભગવાનનુ ખીલુ ૩૫૪ પધરાવ્યુ હોય એમ સર્વને દૃષ્ટિગોચર કરવાનો તીવ્ર પ્રયત્ન કર્યો હતો જે પ્રયત્નનુ મૂર્તિમાન રૂળ હાલમા અક્ષરભુવનમા સર્વની દૃષ્ટિગોચર થઇને ભગવાનની પ્રસાદીનો મહિમા જાણનારા ભક્તજનોને અવિક આહ્વાદ આપે છે

આ આચાર્યશ્રીએ સદુપદેશ અને સદાચરણથી નાના દેશવાસી પોતાના આશ્રિતજનોને સારા શુભ અર્થની શિક્ષા આપી પોતાના આચાર્યપદને સફળ કરવા પડિતજનો મુનિમંડળ વર્ણિમંડળથી વિટાઇને પાર્યદગણે પરિચર્યા કર્યા થકા આમ નગરાદિકમા ગુજગત લાલ સૌવીર સૌરાષ્ટ્ર આદિક તે તે દેશોમા વિચરીને ત્યા ત્યા રહેલા હરિભક્તોને સદુપદેશાદિવડે રજન રજન કરતા થકા, અનેક વૈષ્ણવ યાગાદિકના આચરણવડે તે તે ગામોમા તે તે ભક્તોને સન્માર્ગમા સ્થાપતા થકા અને મદિરો કરાવી દેવપ્રતિમા પ્રતિષ્ઠા કરાવવી વિગેરેવડે સપ્રદાય ઉપર જનોની શ્રદ્ધાને અત્યત દૃઢ કરતા થકા શ્રીમાન ઉદ્ભવસપ્રદાયની સર્વત્ર પ્રસિદ્ધિ કરાવી હતી એગતે સદુપદેશાશ્રુતવડે ભવદાવાનળથી તપેલા સર્વ જીવોને સમુજીવન આપી, સદ્વિદ્યાની પ્રવૃત્તિમા ઉપયોગી પાઠશાળા કરાવી, પોતે અનેક નિબંધો કરી ખીલદ્વારાપણુ મપ્રદાયમા ઉપયોગી અનેક સસ્કૃત પ્રાકૃત નિબંધો કરાવી, બહુ ભગવન્મદિરો કરાવી તેમા મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા કરી, સત્સંગમા ઉપયોગી અનેક ઇષ્ટાપૂર્ત (તલાવ કુવા યજ્ઞ આદિક) કર્મ કરાવી, પોતાના આચાર્ય પદને સ્વાભાવિક આવા ગુણચરિત્રથી સમવકૃત કરી, સવત ૧૬૫૫ મા દુષ્કાળથી પીડા પામેલા જનોને અન્નદાનથી તે ક્યેમમાથી મુક્ત કરી, એજ વર્ષમા દેવે ગ્રેરેલા રોગથી પીડા પામતા, રોગનિવૃત્તિનો ઉત્તમ ઉપાય શ્રીનારાયણનુ સ્મરણ છે એમ માની, દેહ દેહાનુબંધિમાથી સ્નેહનો ત્યાગ કરી, ભગવાનમા પ્રેમ રસની પ્રવૃદ્ધિ પામી સત્સંગિઓ અને સદ્ગુણોને યથાયોગ્ય ઉપયોગી ઉપદેશ આપી, ભાદ્રપદ માસની શુકલ અષ્ટમીએ ભૌતિક દેહનો ત્યાગ કરી ભાગવતી તનુ પામી અક્ષરધામને પામ્યા

અદ્યાપિ આ આચાર્યવર્યનું શ્રવણમંગળ નામ સભારતાં સર્વના હૃદયને આહ્વાદ આપેછે. આ આચાર્યશ્રી ઉદાર ચરિતવાળા, સર્વ ભૂત ઉપર સૌહાર્દ રાખનારા, આચાર્યપદને સર્વોત્તમપણે શોભાવનારા, વિદ્યા ધર્મને પ્રવર્તાવનારા થયા હતા એમનું આ સન્નનપ્રિય ચરિત્ર સંપ્રદાયનિષ્ઠ-જનો થકી સાંભળ્યા મુજબ પ્રકાશ કર્યું છે.

એરીતે આ ભૂમિકામાં ભગવાનનાં દિવ્ય ગુણચરિત્રનો સંક્ષેપ તથા વિષયસારાંશ તથા કર્તા વિગેરેનાં ચરિત્રો વિગેરે અથગૌરવોપયોગી અર્થો વર્ણવ્યા. આ શુભ સત્સંગિજીવન ગ્રંથરૂપ શોભાયમાન વૈજયંતી માળા પાંચ વર્ણનાં રત્નોવડે રચેલી છે, રત્નોના પાંચ વર્ણો તો પાંચ પ્રકરણો બનવાં, આ રત્નો ભગવાન શ્રીહરિરૂપ ખાંસુમાંથી ઉત્પન્ન થયાં છે, આ રત્નો આ ગ્રંથરૂપ વૈજયંતીમાળામાં શતાનંદ મહર્ષિએ ગુથેલાં છે, એજ રત્નોને સુમત્તમુનિએ ઉત્તેજીત કર્યાં છે, આ અથના ત્રણસો ઓગણીશ જે અધ્યાયો છે તે ગુણરૂપ (દોરારૂપ) છે, તેમાં તે પાંચ વર્ણનાં રત્નો પરોવેલાં છે, આ ગ્રંથના જે પૃત્તમાં જેમ ગુંથ્યા છે તેને અનુસારે સોળ હબર પાંચસો બેતાળીશ અને અનુષ્ટુપ્વૃત્ત સખ્યાથી સત્તર હબર છસો સત્તાવીશ શ્લોકો છે, તેઓ તે માળાના શુભ મણિકા છે. આવી આ માળાની શ્રીહરિના રૂપ ગુણ ચરિત્રરૂપ અલૌકિક પરમ કાંતિ છે તે સર્વના કટ્યાણુને કરનારી છે, આવી આ ગ્રંથરૂપ વૈજયંતીમાળા રચીને શતાનંદ મહા-મુનિએ શ્રીહરિ ભગવાનના કંઠમાં પ્રેમથી પહેરાવી હતી, તેથી શ્રીહરિ અતિ પ્રહર્ષિત થયા હતા, તેપછી આ પ્રસાદિની મનોહર માળા સુમતા-દિક મુનિઓએ ધારી હતી. આ માળા અત્યારે સર્વને દૃષ્ટિગોચર વર્તે છે, તે સર્વ ક્રોધ સત્સંગિઓએ સદા ધારણ કરવા યોગ્ય છે.

સત્સક્તિજીવનગ્રન્થઃ સર્વગ્રન્થશિરોમણિઃ ।

મૂલે જયતાદેષ યાવદ્ધન્વદિવાકરૌ ॥૧॥

લિ० હરિજીવનદાસ શાસ્ત્રી-વડતાલ.

મુક્તાનન્દસ્વામિનું જીવનચરિત્ર ।

વ્યાચરયૌ વ્યાસસૂત્રં વ્યતનુત મગવત્સ્વામિનારાયણસ્ય

સ્તોત્રં હન્દોમયં યો હ્યકુસ્ત મગવદ્વાલ્મુકાસદ્ગ્રહં ચ ।

આત્મજ્ઞાનાદિપૂર્ણે ગુરુરિતિ મગવાન્ મન્યતે યં મુનીન્દ્રં

તં મુક્તાનન્દમીદે શમદમનિલયં સાધુગૌઢીગરિષ્ઠમ્ ॥ ૧ ॥

આ સત્સંગિજીવન મહાનિબન્ધનો માહાત્મ્યગ્રંથ મહામુક્ત મુક્તાનન્દ મહા-
મુનિએ રચેલો છે. આ મુક્તાનન્દ મહામુનિનું પૂર્વાશ્રમમાં મુકુંદદાસ એવું નામ
હતું. એમના પિતાનું આનંદરામ નામ હતું અને માતાનું રાધા નામ હતું
એમનો જન્મ અમરેલી ગામમાં થયો હતો જન્મ સમય સંવત્ ૧૮૧૪ હતો. આ
મુકુંદદાસ સર્વજ્ઞોના મનનેત્રને આકર્ષણ કરનારી રૂપસપત્તિ અને સર્વને આકર્ષણ
કરનારી બાળઅવસ્થાથી માતાપિતાને પરમાનંદ આપનારા થયા હતા. એમણે
કુમાર અવસ્થામાં જ સમસ્ત વિદ્યાનો અભ્યાસ કરી સદ્વિદ્યા મેળવી હતી એમનું
આયનકળામાં અપૂર્વ અતિપારિત્ય હતું અને ગુજરાતીભાષા જગત્સાથા આદિકમાં
કવિતા કરવાની શક્તિ વિશેષપણે હતી આ મુકુંદદાસની નિઃશ્વેસમાં મૂળભૂત
વિષયવિમુખતા કુમારવયમાંથી જ પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતી હતી, પરંતુ માતા-
પિતાને પુત્રમાં એવા આશ્લેષેદાબન્ધ હતો કે જેથી તેમને પુત્રના વિવાહમંજળને
મહોત્સવ જેવામાં મહાઉત્સાહ પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતો ગયો. એજ ઉત્સાહાતિ-
શયના તીમ પરિપાકને લીધે આ મુકુંદદાસની નહિ ઈચ્છા છતાં પણ તેમનો ગૃહ
આશ્રમમાં અંતઃપાત થયો તે પછી માતાપિતાને સંકટપને અનુસારે વિવાહમહો-
ત્સવ સંપન્ન થવાથી અધિક આનંદ અભિવૃદ્ધિ પામતો ગયો અને આ મુકુંદદાસને
તેા અંતરમાં શોકવેગ અભિવૃદ્ધિ પામતો ગયો.

તે પછી ગૃહઆશ્રમમાંથી નીકળવાની પ્રવૃત્તિ કરતાં માતાપિતાના અભ્યામહથી
શોકાઈ જતા, કોઈપણ ઉચિત ઉપાય નહિ મળતાં પિતા આદિક સર્વ બંધુજનો
પોતાની મેળેજ પરિભ્રમ કરે એવા ઉપાયનો વિચાર કરી પોતાની હનિમત્ક્રા
અસંબધ્દ બોલકું અસંબધ્દ આચરણ કરવું ઇત્યાદિકવદે જગતમાં પ્રસિદ્ધ કરી તે
પછી પિતા આદિકે મુકુંદદાસની હનિમત્તા કોઈપણ પ્રકારે ન નિવૃત્ત થાય એવી છે
એમ નિશ્ચય કરી એમનો વાસનાસહિત ભ્રમ કરી દીધો. મુકુંદદાસપણ અવસર
મળતાં તત્કાળ ગૃહયત્રી નીકળી, નૈષ્ઠિક નિષ્કામમત દૃઢ કરવાની ઈચ્છાથી તેવા
મતની સિદ્ધિ કરી આપે એવા ગૃહની ગોત કરવા પ્રવર્તતાં ધ્યાનમાં નગરમાં વર્તતા
કોઈ દ્વારકાદાસ નામના વેરાળી સાધુની પાસે જઈ તેમના શિષ્ય થઈ, તેની સેવા
કરતા થકા પોતાનો નિષ્કામમત સુદૃઢ કરવાનો સંકલ્પ તેને નિવેદન કર્યો તેણે

પોતાપાસે નિષ્કામવ્રતની કુશળતા વિચારી પોતાથી અધિક ગુણવાળા કલ્યાણુદાસ નામના મોઠા વેરાગી સાધુના અનુગ્રહથી નૈષ્ઠિકવ્રત સિદ્ધ થવાનું કહેતાં તેની આજ્ઞા લઈ વાંકાનેરનિવાસી તે કલ્યાણુદાસની પાસે ગયા. ત્યાં રહી તેની સારી સેવા કરી તેને રાજી કરી પોતાનો મનોરથ નિવેદન કરતાં તેણેપણુ પોતાનું અસા-મર્થ્ય નક્કી કરી પોતાયજી અધિક જ્ઞાનવૈરાગ્યે સંપન્ન તુલસીદાસ સાધુની સમીપે જવાથી નૈષ્ઠિકવ્રતની સિદ્ધિ થવાનો બોધ આપતાં ત્યાંથી નીકળી શરધાર ગામમાં રહેતા તે તુલસીદાસની સમીપે જઈ તેની સેવાપરાયણુ થયા. તુલસીદાસને પોતાની પરિચર્યામાં તત્પર મુકુંદદાસ હપર રૂપસંપત્તિ અને ગુણસંપત્તિને લીધે પરા પ્રીતિ પ્રકટ થઈ. મુકુંદદાસનેપણુ તુલસીદાસવિષે તેમના પવિત્ર આચરણુથી ભક્તિભાવ થયો. કેટલાક દિવસો બ્યતીત થતાં તુલસીદાસે મુકુંદદાસની પોતાના શિષ્યોમાં પ્રમુખપદે સ્થાપના કરી (મોટરા કર્યા) આવા અવસરમાં શ્રીરામાનંદસ્વામી શિષ્યજનો હપર અનુગ્રહ કરવા એજ શરધારપુરમાં આવીને સદુપદેશાદિકથી મુજનોના મનને અધિક આહુલાદ આપતા ચકા રહ્યા હતા. આ મુકુંદદાસે કોઈ કોઈ સમયે તેમની સમીપે જઈ તેમના ઉપદેશામૃતનું પાન કરતાં તે શ્રીસ્વામીવિષે ભક્તિભાવ થતાં તેમના તેજથી તેમનું ચિત્ત આકર્ષિત થઈ ગયું. તુલસીદાસ આ મુકુંદદાસનો રામાનંદસ્વામીવિષે બંધાઈ ગયેલો પ્રેમ જલ્દીને દ્વેષદુષિત ચિત્તવાળો થઈ આ મુકુંદદાસને અટકાવ અધિકપણે કરવા લાગ્યો. તથાપિ આતો કોઈ કોઈ પણુ પ્રકારે અવસર મેળવીને શ્રીસ્વામિની પાસે આવી તેમની સમક્ષ તેમની સેવામાં રહેવાનો અત્યાદર નિવેદન કર્યો પારકા શિષ્યને પડાવી લેછે એવા અપ-વાદથી ભય પામીને શ્રીસ્વામિએ પોતાપાસે રહેવાનો નિષેધ કરતાં પાછા જઈ અંતરમાં અતિ ખેદ પામી, શ્રીસ્વામિના ચરણની સેવાની સમુત્કંઠા પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતી હતી પરંતુ તેનો અવસર નજ પામ્યા. તે પછી શ્રીસ્વામી તો બીજે ગામે ગયા. તે પછી આ મુકુંદદાસ રામાનંદસ્વામિના સમાશ્રયની તીવ્ર ત્વરા વૃદ્ધિ પામતાં તુલસીદાસયજી છુટા થવાનો કોઈ ઉપાય વિચારતાં, પ્રતિદિન યાત્રાણુ સાધુ વિગેરેને અપાતા સદાવ્રતમાં પોતાની ઉદારતા વધારવા લાગ્યા. તે પછી લોભિષ્ઠ તુલસીદાસ એમની ઉદારતા રોકવા માટે નહિ સમર્થ થવાથી પોતાને ‘ધન-ધાન્યાદિક ખુટી જશે તો શાથી નિર્વાહ કરીશું’ એવી તીવ્ર ચિંતા થતાં મુકુંદદાસને પોતાના શિષ્યપદમાંથી દૂર કર્યા.

આ પ્રકારે થવાથી મનમાં મોટા આનંદ પામેલા મુકુંદદાસે અવસર મળતાં ત્યાંથી નીકળી શ્રીરામાનંદસ્વામી સમીપે જઈ તેમના ચરણકમળની સેવાપરાયણુ થઈ તેમના શિષ્ય થવાની પ્રાર્થના કરી. શ્રીસ્વામીએ તો ‘પરીક્ષા કર્યા વિના’

ન કરેલા' એવો નિયમ સંભારીને તેમની સાધુતાની પરીક્ષા કરવા કોઈ સાધારણ ભક્તના હજી જોડવાના (ખેતીના) કામમાં તેમનો નિયોગ કર્યો. સ્વામીએ નિયોગ કરેલા મુકુંદદાસે તો શ્રીસ્વામિની સેવામાંજ જેમ એમ અંતરમાં અત્યંત આનંદ પામી તેમજ આજ્ઞા કરેલું કર્મ કરવા લાગ્યા તે પછી શ્રીસ્વામીએ આ મુકુંદદાસના અનુપમ સાધુભાવથી પ્રસન્ન થઈ પોતાના ચરણની સેવામાં તેમને સ્વીકારી બંધીયા ગામે તેમને પારમેશ્વરિક પરમહંસ દીક્ષા આપી અને દીક્ષાના અંગભૂત 'મુક્તાનંદ' એવું સાર્થક નામ પાડ્યું એવી રીતે ગુરુપાથી દીક્ષા પામેલા મુક્તાનંદ મુનિ અહમ્મદાબાદમાં નિષ્કામવ્રતની દૃઢ નિષ્ઠા પામી મહાસાધુગુણે સંપન્ન થઈ શ્રીસ્વામિના સમાશ્રિત સાધુઓમાં પ્રમુખ પદવીનેપણ પામ્યા.

આ મુક્તાનંદ મહામુનિ નિષ્કામ વ્રતમાં પરા કાષ્ટાને પામી, જ્ઞાનિઓના અમેસર થઈ, ભગવાનના અનવધિ ભક્તિનિષ્ઠાવાળા થઈ, ક્ષમા દયા સરલતા ઉદારતા સુજનતા આદિક સમસ્ત શુભ ગુણના એક નિધિરૂપ થઈ, શ્રીરામાનંદસ્વામિના ચરણનીજ એક સેવાપરાયણ થઈ, તેમના પ્રસાદના પ્રથમ પાત્ર થઈ પરમહંસોમાં પરમ પ્રખ્યાતિ પામ્યા સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં આવેલા લોજ ગામમાં જે મહામુનિનાજ પ્રાથમિક સમાગમમાત્રથી તીર્થયાત્રાના ક્રમથી ત્યાં આવેલા ધર્મનંદન ભગવાન શ્રીનીલકંઠવર્ણીને શ્રીરામાનંદસ્વામિનાં દર્શનની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ હતી ભગવાને પ્રથમ તત્ત્વજ્ઞાન પુછતાં શુદ્ધ સંપ્રદાયથી પ્રાપ્ત થયેલા વિજ્ઞાનવાળા જે મુનિરાજેજ દ્વારાના પરમાત્માદિકનું સ્વરૂપ સંમિહમાં સ્પષ્ટ ઉપપાદન કર્યું હતું. જે મહામુક્ત મુનિનાજ નિષ્કામ વ્રતના અતિશયથી અને શાંતિ રામ દમાદિ સાધુગુણના અતિ-શયથી વિરક્ત વર્ણિતરાજ ધર્મનંદન શ્રીહરિ ભગવાનને શ્રીરામાનંદસ્વામીના સમા-શ્રિત પરમહંસમંડળમાં રહેવાની રૂચિ હતી. જે નિર્માની મુનિરાજેજ ગુરુ શ્રીરામાનંદસ્વામી સ્વધામ પધાર્યા પછી અભિમાને રહિત થઈ શ્રીસ્વામિના ચરણમાંજ જેમ એમ ભગવાનના અદ્ભુત ઐશ્વર્યના વિજ્ઞાનપૂર્વક શ્રીસ્વામિનારા-યણના ચરણારવિન્દની અપૂર્વ અસાધારણ દાસવત્ સેવા કરી હતી. જે વિદ્વદ્વે મુક્તાનંદ મહામુનિએ વટપતનમાં 'કલિયુગમાં પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પ્રાપ્તિ એ શ્રેયનું સાધન નથી એમ નિવેદ્ય કરી નામસ્મરણમાત્રજ શ્રેયનું સાધન છે' એમ વિવાદ કરતા વાદિઓના નામસ્મરણમાત્રનુંજ શ્રેયમાં સાધનપણું ખંડન કરવાપૂર્વક પ્રત્યક્ષ ભગવદુપાસનનુંજ મોક્ષમાં મુખ્ય સાધનપણું સ્પષ્ટજવાબથી સમર્થન કરવાપરે વાદિઓને વિષ્ણુતીને, કલિયુગમાપણ ભગવાનના અવતારનું સોએ સો સ્મૃતિ-ન્યાયથી સમર્થન કર્યું હતું તથા વાદિઓના પક્ષનું ખંડન કરી ત્રિયુગરાખંડના અર્થનું નિરૂપણ કર્યું હતું તથા સભામાંજ ભગવાનના અવતારનું અસંખ્યાતપણું સમર્થન

કર્તુ હવં તથા સભામાં શ્રીસ્વામિનારાયણવિષે ભગવાનપણનાં અસાધારણ અદ્ભુત અંશ્યોં નિરૂપણ કર્યો હતો. તે પછી પરાજય પામેલા વાદિઓએ જે મુનિન્દ્રનાજ ચરણનો સમાશ્રય નિઃશ્રેયસ માટે કર્યો હતો. જે મુનિનોજ મહામહિમા સાંભળી તેમની સમીપે આવતાં તીવ્ર શ્રદ્ધા હતપત્ર થતાં વટપત્તનના અધીશ્વર સયાશ્રાય મહારાજને શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનના ચરણારવિંદની સેવામાં પરમ આદર તેમને પોતાના પુરમાં પધરાવી પ્રકટ કર્યો હતો. જે મુનિભૂજથીજ વટપત્તનમાં સત્સંગવૃક્ષની વૃદ્ધિ થઈ હતી. આ બધી બાબતો સત્સંગિજીવનના ચતુર્થપ્રકરણમાં સ્પષ્ટ છે. આ મુનિવર્યનું બીજું શું ઐશ્વર્ય બહુ નિરૂપણ કરવું? કેમકે ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ આ મુનિવરની વારંવાર મુક્તકંઠે 'લાધા સભામાંજ' કરી છે. તેનો પ્રકાર વચનામૃતમાંજ છે—'જેમ મુક્તાનંદસ્વામીને અમે પ્રથમ લોજપુરમાં દીઠા હતા અને જેવી શ્રદ્ધા ને ભગવાનનું માહાત્મ્ય હવં તેવું ને તેણું આજદિવસ મુધી નવું ને નવુંજ છે પણ ગોણ પડ્યું નથી' 'અમે સ્વામીનાં દર્શન થયા મોર નવ મહિનામુધી મુક્તાનંદસ્વામીની આજ્ઞામાં રહ્યા હતા' 'તથા ભગવાનના સંત જે મુક્તાનંદસ્વામી જેવા મોટા હોય તેમનાં નામ લઇને પ્રાર્થના કરવી તો ઘાટ સર્વે ટળી જાય...મુક્તાનંદસ્વામી જેવા હોય તે સર્વેથી સરસ વર્તમાન પાળતા હોય' 'મુક્તાનંદસ્વામી જેવા વાર્તા કરતા હોય તથા કથા વાંચતા હોય' 'અને હમણાં આ મુક્તાનંદસ્વામી જેવા સંતને વિષે જે નારાયણને લઈએ તો એમનેપણુ ભગવાન કહેવાય' 'એવું તમારે વિચારવું બળ રહેછે તે શાને યોગે રહેછે...કામ-ક્રોધાદિકના ભેરને હઠાવે એવો જે વિચાર તેતો ગુણધરી પર છે તે તમારા જીવમાં રહ્યો છે' 'એવા દાસત્વભક્તિવાળાતો આજ મુક્તાનંદસ્વામી છે' 'અને મુક્તાનંદ-સ્વામીઉપર અમને ધણું હેત છે' 'એવાતો આ મુક્તાનંદસ્વામી...છે તે એમને કોઈ બીજો ગમે તેવો વ્યત્કાર દેખાડે તોપણુ તેનો કોઈ રીતે ભાર આવેજ નહિ' ઇત્યાદિ. કે બહુના-ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ ગુરુભાઈ એવાપણુ આ મુનિવરમાં ગુરુશાય રાખતા હતા.

ભગવાને સંપ્રદાયની પરિપુષ્ટિને હેતુ કહેતાં મુક્તાનંદસ્વામીને એવી આજ્ઞા કરેલી કે—'તમે પણ પોતાના સંપ્રદાયસંજ્ઞાન્ધી ને ઈષ્ટદેવસંજ્ઞાન્ધી જે વાણી તથા શાસ્ત્ર તેજ દેહપથેત કર્યા કરજ્યો. તે તમારો દેહ રહે ત્યાંમુધી તમને એજ આજ્ઞા છે' આવી ભગવાનની આજ્ઞાને અનુસરીને આ સ્વામિએ બહુ નિબંધો રચ્યા છે. તેમાં સંસ્કૃત ભાષામય—મદ્યસૂત્રમાખ્ય. (૧) આ સરસદ્વિજીવનમાહાત્મ્ય. (૨) ત્રિગ્વંશપંચક. (૩) જીવેશ્વરીદિ તથા ધર્મોદિકનું નિરૂપણ છે (૩) ધ્રોહનુ-ત્કવચ-મદ્ર-પુરસ્કરણવિજિ-સોત્ર. (૪) હનુમદ્દોષરજતનામાવલિ. (૫)

આટલા છે. પ્રાકૃતભાષા પદ્યમય પ્રબન્ધો—કૃત્યપ્રસાદ (જેમાં શ્રીદ્વારકાધીશ
 તૃતાલયમાં આવ્યાની કથા છે) (૧) સતીગીતા (પતિમતાના ધર્મને નિરૂપણ
 કરનારી) (૨) શ્રીનારાયણ જન્માદિચરિત્ર (૩) સુકુંદળાવની (બ્રહ્મ-
 વિદ્યાનિરૂપણરૂપ) (૪) ગુણવિભાગ (ભાગવતના એકાદશસ્કંધમાં રહેલા ગુણ
 વિભાગ અધ્યાયના અનુવાદરૂપ) (૫) પંચરત્ન (વિવેક-જ્ઞાન-વૈરાગ્ય-ધ્યાન-
 વિજ્ઞાનને પ્રતિપાદક) (૬) ધામવર્ણનચાતુરી (૭) શ્રીભાગવતના દશમ-
 સ્કંધનો અનુવાદ (૮) ભગવદ્ગીતા અનુવાદ (૯) શિક્ષાપત્રી (૧૦)
 વાસુદેવાવતારચરિત્ર (૧૧) કપિલગીતા (ભાગવતના તૃતીયસ્કંધમાં
 રહેલા કપિલોપદેશના અનુવાદરૂપ) (૧૨) અવધૂતગીતા (ભાગવતના એકા-
 દશસ્કંધમાં રહેલા અવધૂતોપદેશના અનુવાદરૂપ) (૧૩) ઉદ્ધવગીતા (ભાગ-
 વતના દશમસ્કંધમાં રહેલા ઉદ્ધવગોપિકાસપાદરૂપ) (૧૪) વિવેકચિંતામણી
 (બ્રહ્મવિદ્યાનિરૂપણરૂપ) (૧૫) નારાયણકવચ (ભાગવતના પદ્મસ્કંધમાં રહેલા
 તેના અનુવાદરૂપ) (૧૬) ધર્મોપચય (શ્રીનારાયણના મહિમા પ્રકાશનરૂપ)
 (૧૭) સત્સંગશિરોમણિ (૧૮) વૈકુંઠધામદર્શન (૧૯) ઇત્યાદિ આ ઉપરાંત
 બીજાં ગુજરાતી તથા મળબાષામાં ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિઆદિક વિષયોના અવ-
 લંબનવાળાં હજારથી અધિક રસિક શ્રવણીય કીર્તનીય સ્મરણીય કીર્તનો કરેલા છે.
 ૬ એ રીતે અનુપમ અલ્પાદરણીય જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિના નિધિરૂપ, સર્વાધિક સાધુતા
 લક્ષણે સંપન્ન, શ્રીરામાનંદસ્વામિના પરમ કૃપાપાત્રભૂત અને શ્રીસ્વામિનારાયણ
 ભગવાનની કૃપા તથા પ્રેમના ઉદ્દ્યારભૂત શ્લાઘા વચ્ચેના પાત્રભૂત, કામા શાંતિ
 દયા દાદિવચ આદિક દિવ્ય ગુણમયમૂર્તિ જ્ઞાનવિજ્ઞાને સંપન્ન, વીણાવાદન
 કળામાં નારદજીને સમાન, સમગ્ર ગુરુશ્રુ મનુષ્યોએ સમાદરણીય એવા મહા
 મહિમાએ સંપન્ન, વિવિધ કવિતામાં પરમ પ્રવીણ એવા મુનિવર મુક્તાનંદસ્વામી
 એ રીતે શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનનું સર્વ પ્રકારે સમારાધન કરતાં તેમના અંત-
 ધર્મ પછી તેમનો વિયોગશોક નહિ સહન થતા એકજ મારે સંવત્ ૧૮૮૬ ના
 આષાઠ કૃષ્ણ એકાદશીએ શ્રીસ્વામિનારાયણના ચરણારવિંદમાં મન જોડી દઇને
 તેમના પરમ ધામને પાગ્યા, એરીતે આ સ્વામિના જીવનચરિત્રનો સંક્ષેપમાં સાર છે.

શ્રીસ્વામિનારાયણો જયતિ ।

સત્સદ્ગિજીવનમાહાત્મ્યમ્ ।

ગુર્જરાનુવાદસહિતમ્ ।

જુદ્ધો મુક્તગણેર્નિજાક્ષરપદે દિવ્યાકૃતિઃ સાદરં યો ભક્તૌ પ્રકટીયમૂવ દય-
યા ધર્માજનથ્રેયસે । અગ્રોન્મૂલયિતું ત્વધર્મમવિતું સાધુંશ્ચ ધર્મં શુભં ધ્યાયે
તં હરિમીશ્વરેશ્વરમહં સહુદ્ધિદં સર્વદા ॥૧॥ યોઽકારયચ્છતાનન્દમુનિના
જનમુક્તયે । સત્સદ્ગિજીવનમ્રન્યં તં હરિં નૌમિ ધર્મેજમ્ ॥૨॥ સત્સદ્ગિજીવ-
નમ્રન્યમાહાત્મ્યં તસ્ય તુદયે । કુર્વે ચૈકાન્તભક્તાનાં મુક્તાનન્દોઽહમાદરાવ

ને સર્વ ઈશ્વરોના ઈશ્વર પરબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ પોતાનાં અ-
ક્ષર નામનાં ધામમાં અપ્રાકૃત આનંદમય આકારથી મુક્તોનાં મંડળોએ સર્વદા સા-
દર સેવ્યાયકા અખંડ વિરાજેછે, એજ અક્ષરપ્રિયતિ પુર્યોત્તમ ભગવાન્ દેશાએ
કરીને આ પૃથ્વી ઉપર વિશેષ વૃદ્ધિ પામેલા અધર્મોના નિર્મૂળ નાશ કરવા અને
સાધુ તથા શુભ ધર્મનું સંરક્ષણ કરવા અને જનોનું કલ્યાણ કરવા ધર્મદેવયકી તે-
મની ભાર્યા ભક્તિદેવીમાં પ્રકટ થયા છે (પ્રકટ થવામાં પ્રધાન કારણ તો કૃપાજ
છે અને પરમ પ્રયોજન તો સાધુજનોનું સંરક્ષણ છે. અધર્મનારા ધર્મસ્થાપનતો
અવાંતર છે. ને એમ ન હોય તો ને અક્ષરપદમાં નિલ રહેલા છે તે આ માનુષ
લોકમાં શા માટે આવતરે? અને મુક્તસેવ્ય છે તો શા પ્રયોજન માટે આવતરે?
નજ આવતરે) ઈશ્વરના ઈશ્વર અને સન્નિધિમાત્રથી સદ્ગુણિને આપનારા એવા
શ્રીહરિનું હું (મુક્તાનંદમુનિ) સદાય ધ્યાન ધરું ॥૧॥ જેમણે ભાવિ જનોના
મોક્ષ માટે સત્સંનિષ્ઠવન નામનો પોતાના પરમાદ્ભુત ચરિત્રામૃતથી પરિપૂર્ણ
એવો ગ્રંથ સત્સંનિષ્ઠવનના પાસે કરાવ્યો છે, તે ધર્મનંદન શ્રીહરિને હું નમસ્કાર
કરું ॥૨॥ તે આ સત્સંનિષ્ઠવન નામના નિબન્ધનું માહાત્મ્ય (માહાત્મ્યને
બોધ દેનારો ગ્રંથ) તે ભગવાન્ શ્રીહરિ તથા તેમના એકાંતિક ભક્તોની

૥૩૥ શ્રીમદ્દુર્ગાપુરે દુર્ગે ભૂપતેરત્તમસ્ય ચ । રમણીયેઽતિવિસ્તીર્ણે શ્રીગોપીના-
યમન્દિરે ॥૪॥ શ્રીમદ્દરિતિરોધાનલીલાનન્તરમેકદા । આસીવતિપુચિન્મા-
સ્તુ યાતેષુ મહતી સભા ॥૫॥ તત્રાયોધ્યાપ્રસાદાલ્યો રઘુવીરામિથ મુખી ।
આચાર્ય સાધવસ્તથુર્મન્મુખાઃ સર્વેશ્ચ યે ॥૬॥ મુકુન્દાનન્દમુખ્યા યે
નૈષ્ઠિકા વ્રહ્મચારિણ । મયારામાદયશ્ચાન્યે ગૃહિણો હરિસંશ્રિતાઃ ॥૭॥ હતિ
શ્ચિતાં સર્માં શ્રુત્વા શત્તાનન્દો મહામુનિ । હરિધ્યાનકૃતૈકાપ્રમનાસ્ત્રાગમ-
ન્મુદા ॥૮॥ ત દ્વૃષ્ટોઽયાય સમ્યાક્તે ત્વાયાન્તં રુચિરાસને । મુદોપવેશયામા-
શુવેંદશાસ્ત્રવિદ્યારદમ્ ॥૯॥ તત્ત મોચતુરાચાર્યૌ તં હરેરાજ્યા મુને ! । સત્સ-
ંગિજીવનમ્ન્યો મોક્ષહેતુસ્તવયા હૃત્ ॥૧૦॥ તં વયં શ્રોતુમિષ્ટામો ભવતઃ

માટે મુન્તાનદ નામે હું આદરથી-ભગવચ્ચરિત્રરૂપ સત્સંગિજીવનમા પરમા
દરથી કહેછું ॥૩॥ શ્રીમત્-ભગવાનના નિયત નિવાસને ક્ષીણે યએલી અપૂર્વ
શોભાએ સપત્ર એવા દુર્ગપુરમા ઉત્તમ ભૂપતિના દરબારમા અતિશય વિશાળ ૨
મણીય શ્રીગોપીનાથજીના દિવ્ય મંદિરમા ભગવાન્ શ્રીહરિની અતર્ધાનલીલા પ્રવ-
ર્ત્યા પછી કેટલાક માસ વ્યતીત થતા એક સમયે કોઈ મોટી સલા થઈ હતી ॥૪-
૫॥ તે સભામા આચાર્યપદ (ગાદી)ને શોભાડે એવી શોભન શુદ્ધિએ સપત્ર
એવા શ્રીઅયોધ્યાપ્રસાદજી અને શ્રીરઘુવીરજી નામના આચાર્યો, હું પ્રમુખ જેમા
છું એવા સર્વે સાધુઓ, મુકુન્દાનંદ મુખ્ય જેમા છે એવા નૈષ્ઠિક વ્રહ્મચારીઓ અને
ખીલ મયારામ આદિક ગૃહસ્થ હરિજનો આવીને યથાયોગ્ય બેઠા ॥૬-૭॥ શ્રી
હરિના ધ્યાનમા એકાગ્ર (તે થકી ખીલ વિષયની વ્યાસક્તિએ રહિત) મન જે
મણે કર્યું છે એવા મહામુનિ શતાનંદરવામી આવી સર્વોત્તમ મહાસલા થએલી
સામળીને પ્રદર્શ પામીને ત્યાં આવ્યા ભગવાનના ચરણારવિન્દના ધ્યાનથીજ તૃપ્ત
અંત કરણવાળાઓને તેમના એમાત્રિક ભક્તજનોની સભામા આવવામા મહા
દર્પ થાયજ ॥૮॥ વેદો અને તેના અર્થોનો અવબોધ આપનારા શાસ્ત્રોમા પ્રવીણ
એવા તે શતાનંદમુનિને આવતા જોઈને સભામા બેઠેલા તે સર્વ જનોએ સન્મુખ
હઠીને રમણીય આસનમા તેમના આવવાથી હર્ષાતિશય પામીને બેસાર્યા ॥૯॥ તે
પછી સભામા મુખેથી બેઠેલા શતાનંદમુનિ પ્રતિ આચાર્યો એમ બોલ્યા કે—હે
મુને ! તમેએ શ્રીહરિની આજ્ઞાથી સત્સંગિજીવન નામનો નિબન્ધ શ્રોતાઓના શ્રે-
યતા કારણભૂત (સસારભયને શમાવનારો) કયો છે ॥૧૦॥ તે અથ મહામતિ
માન્ તમારા મુખ્યથકી અમે સામળવા ઈચ્છીએ છીએ (કેમકે અમે ભગવાનના

પુરુમેધસઃ । યદ્વત્ર જન્મસાફલ્યં કથાનાં શ્રવણાદ્ધરેઃ ॥૧૧॥ इत्थं तद्वचनं
 શ્રુત્વા શતાનન્દઃ પ્રહર્ષિતઃ । શ્રાવયામાસ તં પ્રીત્યા સ તાનેકામચેતસઃ ॥૧૨॥
 નૃપતેરુત્તમસ્યૈવ દુર્ગે સંશોભિતે વરે । મણ્ડપે શુશ્રુવુઃ પુષ્પાં તત્કથાં તે તદા-
 નનાત્ ॥૧૩॥ तत्समाप्तौ च जातायामेकदा सदसि स्थितम् । हेमन्तसिंहस्तं
 રાજા પમચ્છૈકાન્તિકો હરેઃ ॥૧૪॥ सत्सङ्गिजीवनाख्यस्य स्वकृतस्य महामुने !
 । મન્યવર્ચસ માહાત્મ્યં મહાં શુશ્રૂપવે વદ ॥૧૫॥ अधिकारः श्रुतौ तस्य कस्य
 વા તત્ર કિં ફલમ્ । દેશે ચ કીદશે કાલે કાર્યં તત્પ્રવર્ણં મુને ! ॥૧૬॥
 कीदृशोऽस्य भवेद्भक्त ओतारः स्युश्च कीदृशाः । तं श्रुत्वा तत्समाप्तौ च किं
 દેયં વદ તન્મુને ! ॥૧૭॥ इत्थं विज्ञासुना राजा पृष्टस्तेन महावरात् । प्रस-

દિવ્ય ચરિત્રો સાંભળવામાંજ અતિશય પ્રીતિવાળા છીએ અને તમો તો તેના પ્ર-
 વક્તા મહામતિમાન છો. તો આપનો સમાગમ અમો શ્રોતા જનોના પરમ લાભ
 માટે છે) આ-જન્મ જરા મરણાદિ અનેક લયના સ્થાનભૂત આધ્યાત્મિકાદિ ત્રિ-
 વિધં તાપાતિશય જેમાં છે એવા માનુષ લોકમાં શ્રીહરિની જે દિવ્ય કથા સાંભ-
 લવી એજ એક જન્મનું સાફલ્ય છે, બીજું નથી ॥૧૧॥ આનું આચાર્યોનું વચન
 સાંભળીને શતાનંદસ્વામીએ તેમની અતિશય શુશ્રૂષાથી પ્રદર્પ પામીને, અવલોપ-
 થોગી મનની એકાગ્રતાવાળા સર્વ લક્ષ્તોને પ્રીતિથી સત્સંગિજીવન નામનો દિવ્ય
 ગ્રંથ વાંચી સંભળાવ્યો ॥૧૨॥ ઉત્તમ (હાદોખાચર) નૃપતિના દરબારમાંજ ક-
 રેલા મુરોલિત શ્રેષ્ઠ મંડપમાં ખુણ્યા-શ્રોતા જનોનું પરમ એય કરનારી, અવલુ-
 માનથી ગંગળ કરનારી, સમસ્ત પાપને હરનારી સત્સંગિજીવનની કથા જે સર્વે
 ગ્રંથકર્તા મુનિવર શતાનંદસ્વામી છે એમનાજ મુખ થકી સર્વેએ સાંભળી ॥૧૩॥
 તે પછી સત્સંગિજીવનની કથાસમાપ્તિ થયા બાદ એક અવસરમાં સભામાં મુખે
 થી બેઠેલા શતાનંદમુનિ પ્રતિ ભગવાન શ્રીહરિના એકાંતિક ભક્ત હેમંતસિંહ (છ-
 લાભાઈ) રાજાએ વિનયથી પુછ્યું ॥૧૪॥ હે મહામુને ! આપે ભગવાનની આ-
 શાથી રમેલા સર્વોત્તમ સત્સંગિજીવન નામના નિબન્ધનું માહાત્મ્ય સાંભળવા ઈચ્છુ
 છું તો શુશ્રુષુ મને તમો કહેવાને યોગ્ય છો ॥૧૫॥ હે મુને ! આ ગ્રંથના અવલુમાં
 કેનો અધિકાર છે ? અને કળ શું છે ? (સર્વને એકજ સરખું કળ છે કે અધિકાર
 ભેદથી કળમાં ભેદ છે ?) અને આનું અવલુ કયા કાળમાં અને કયા દેશમાં કરતાં
 તે શ્રેષ્ઠ યાગ ? ॥૧૬॥ હે મુને ! આનો વક્તા કેવા લક્ષણવાળો બેઠ્યો ? અને આના
 શ્રોતાઓ કેવા લક્ષણવાળા હોવા બેઠ્યો ? આ ગ્રંથ સાંભળીને તેની સમાપ્તિમાં વાં-

અસત્સુવાચેદં શત્તાનન્દો મહામુનિઃ ॥૧૮॥ શત્તાનન્દમુનિસ્વાચ—સાધુ પૃથં
ત્વયા રાજન્ ! સર્વપ્રાણિહિતાવહમ્ । તદુત્તરમહં કુર્વે ભવત્પ્રશ્નાનુસારતઃ ॥૧૯॥
હતિહાસપુરાણાનાં વેદાનાં સાહ્યયોગયોઃ । સ્મૃતીનામપિ સર્વાંસાં વેદાન્તસ્ય
ચ ભૂપતે ! ॥૨૦॥ અસ્તિ રામાયણાદીનાં સચ્છાદ્યાણામિદં શ્રુતમ્ । સારસ્વ-
તમતિથ્રેષ્ઠં ભવમીતિનિવર્તનમ્ ॥૨૧॥ યત્રાલ્યન્તિકનિઃશ્રેયોહેતુરેકાન્તિકા-
મિથઃ । અતિસ્પષ્ટતયા ધર્મો વર્ણિતઃ પાપનાશનઃ ॥૨૨॥ શ્રીમદ્દરિતિરોધા-

અનારા પોરાણિકને શું આપણું પડે ? તે સર્વ અને ચર્ચાર્યપણે કહો ? ॥૧૭॥ આ
પ્રકારે જ્ઞાસુ હેમંતસિંહ રાજાએ મહા આદરપૂર્વક પુછેલા શતાનંદ મહામુનિ તે-
મની ઉપર પ્રસન્ન થઇને બોલ્યા (પુછનારા પરમ ભક્ત જ્ઞાસુ છે અને પ્રવક્તા
પોતે ભગવત્કથાશ્રવણપરાયણમાં પરમ પ્રીતિમાન છે માટે આ બંનેનો આદર
અને પ્રસાદ અનુરૂપ (યોગ્ય) છે ॥૧૮॥

શતાનંદશ્રુતિ કહે છે—હે રાજન્ ! તમારે જાણીએ છો છો, કારણ કે આત્મા
સર્વ કોઈ પ્રાણીઓનું હિત કરનાર છે. માટે (આ પ્રશ્ન જાણુ સાધુ છે) તમારા
પ્રશ્નને અનુસારે તેનો ઉત્તર (સર્વ પ્રાણીઓનું હિત કરનારો) આપું છું ॥૧૯॥ હે
ભૂપતે ! આ સત્સંગિજીવન નામનું સાત્ર વિવિધ ધર્મોનો બોધ કરનારા વેદો, તેના
ઉપબંધજુભૂત (તેનો અર્થ બોધ કરનારા) ઇતિહાસ પુરાણાદિક, વેદમૂળક સ-
મસ્ત સ્મૃતિઓ, આત્મા અને તેની પ્રાપ્તિના ઉપાયોને ઉપપાદન કરનારા સાંખ્ય
તથા યોગ અને પરમાત્મતત્ત્વનો અવબોધ આપનારા વેદાંતના સર્વોત્તમ સાર-
રૂપ છે તથા સમ્બાસ્ત્રો-વેદવિરૂદ્ધ અસમ્બાસ્ત્રોપકી ધર્મકાંત ભગવદ્વચિત્રનો બોધ
આપનારા હોવાથી વિવક્ષણ જે શમાયણાદિક, તેના સાર રૂપ છે, સારતમ ધર્મનો
અવબોધ આપનાર હોવાથી સારરૂપ છે, માટેજ અતિશય શ્રેષ્ઠ છે, કેવળ ત્રૈવ-
ર્ગિક (ધર્મ અર્થ કામ) ફળનું સાધન નહિ કિંતુ ભવણીતિને પણ ભાગનાર છે,
આનો આટલો બધો અતિશય સાચી ? તો જે આ ગ્રંથમાં આત્મચંતિક નિઃશ્રે-
યસ—દેશથી કાળથી અને વસ્તુથી જે પરમાનંદનો પરિચ્છેદ (માપ) નથી,
માટેજ જેની અપેક્ષાએ અન્ય અધિક શ્રેય નથી, એવા આત્મચંતિક નિઃશ્રેયસરૂપ
પરબ્રહ્માનુભવાનંદના હેતુભૂત એવા ‘એકાતિક’ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ ધર્મ અ-
તિરૂપણે વર્ણન કર્યો છે, જે ધર્મ શ્રવણમાત્રમાંજ સમસ્ત પાપપુન્યને પ્રલય
કરનારો છે ॥૨૦-૨૨॥ પૃથ્વી ઉપર ધર્મનંદનરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામી દિવ્ય સ્વરૂપ
જેમણે પ્રકટ કર્યું છે એવા શ્રીહરિકૃષ્ણની અંતર્ધર્મલીલા થયા પછી તો સમસ્ત
શરીરિઓને સંસારસાગરના સંતરણના સાધનભૂત આજ તેમના ચરિત્રામૃત-

ગાનન્તરં ત્વિયમેવ હિ । ધર્તેતે નૌર્મવામ્મોધેસ્તરણાય શરીરિણામ્ ॥૨૩॥
 દેશમક્ષપરમ્લભાયાજીવાત્મનામિદમ્ । અસ્ત્યેવાજ્ઞાનતિમિરષ્પંસભાસ્કરસ-
 ત્તિભમ્ ॥૨૪॥ શ્રવણેનાસ્ય શાસ્ત્રસ્ય ઘુષ્યતે શ્રોતૃર્ભિર્જનૈઃ । રહસ્ય સર્વશા-
 સ્ત્રાણાં યાથાધ્યેનાતિદુર્ગમમ્ ॥૨૫॥ અનુપ્રદાદરેઃ કારણં શુભમેતત્તાદાશયા ।
 સાત્તમીપનિયાસેન કૃતં ક્ષોણિપતે ! મયા ॥૨૬॥ દૃતન્મત્તો હરિઃ શુભવા
 શ્રીમુરોતેત્યમવચીત્ । રમણીયમિદં ક્ષાયં સર્વશાસ્ત્રશિરોમણિઃ ॥૨૭॥ તસ્મા-
 દેતસ્ય માહાત્મ્યં શ્રુતજાતપરીયસઃ । સર્વોત્તમં જનૈર્જેયં ભયરોગધિનાશિનઃ
 ॥૨૮॥ દૃતપુણ્યમલં પવિત્રમમલં સદ્ગર્ભશાયં પરં ધર્મજ્ઞાનવિરાગમક્તિનિમૃતં

ગણિત પારમૈકાંતિક ધર્મેપ્રધાનભૂત સત્સંજિગ્વનજ મહા નૌકા વર્તે છે ॥૨૩॥
 ઈશ-સૃષ્ટ્યાદિકને નિર્વાહ કરનારી જહાઝિ ત્રણ મૂર્તિઓ તથા પ્રધાનપતિ પ્રમુખ,
 અક્ષર-અક્ષરબ્રહ્મ, પરંબ્રહ્મ પરમાત્મા, ત્રિગુણાત્મક માયા અને માયાનિમગ્ન
 બદ્ધ જીવો, આ સર્વ વિષયનું જે અજ્ઞાન-તેના સ્વરૂપનો અવિચેક તેરૂપી જે અં
 ધકાર (અપ્રકાશક હોવાથી) તેનો નાશ કરવામાં સૂર્યસમાન જેવું છે, તેવું સમ-
 સ્ત તત્ત્વને બોધ કરનારૂં આ સત્સંજિગ્વનજ સાક્ષ છે ॥૨૪॥ આ શુભ સાસ્ત્રના
 અવલુપ્તી સર્વ શાસ્ત્રોનું રહસ્ય (તાત્પર્યવિષયીભૂત) યથાર્થપણે ઓતા જનો બાણી
 શકે છે, જે રહસ્ય અતિદુર્ગમ-ખીઝમાંથી બાણી શકાય નહિ તે આમાંથી રૂપર
 બાણી શકાય છે ॥૨૫॥ હે પૃથ્વીપતે ! મેં શ્રીહરિના પરમ પ્રસાદથી આ શુભ
 સાક્ષ રચેવું છે, મારા કેવળ બુદ્ધિબળના ઉદ્ઘોસવાળુ આ નથી, કિંતુ પરમાત્માના
 પરમ પ્રસાદના પરિપાકરૂપ છે. તેમજ આ સાક્ષ ભગવાનના પરોક્ષપણામાં રચ્યું
 નથી પરંતુ મેં પૂર્વે તેમના અશ્વસુસમીપે રહીને રચ્યું છે. તેમજ સ્વેચ્છાથી રચ્યું
 નથી, કિંતુ તેમની આજ્ઞાથી રચ્યું છે. એ રીતે ભગવાનનો અનુમદ, ભગવાનની
 આજ્ઞા અને ભગવાનનું સાન્નિધ્ય છે તો આ ગ્રંથના કારણની બહુ વિલક્ષણતા લ-
 ક્ષમાં લેવી ॥૨૬॥ આવા સર્વાર્થથી સંપૂર્ણ આ સાક્ષ મારાથકી શ્રીહરિ સાંતળીને
 સ્વયં શ્રીમુખે એમ બોલ્યા કે-આ રમણીય સાક્ષ સર્વ શાસ્ત્રોના શિશિભિન્નભૂત
 છે. ભગવાને સાક્ષાત્ સાંબળ્યું અને પ્રસંસા કરી આ ખીલે એનો અતિશય બ-
 લાવો ॥૨૭॥ આવો એનો અતિશય છે તો સ્વભાવસિદ્ધ જનનમરણાદિ ભવ
 રોગનો વિનાશ કરનારૂં અને સાક્ષ સમૂદમાં એક એવા આ સાક્ષનું માહાત્મ્ય સ-
 વોત્તમ છે, તો આરું આ સાક્ષનું સર્વાતિશયી માહાત્મ્ય સર્વ કોણએ સમજવું
 ॥૨૮॥ આ સાક્ષ અલં પુણ્ય-ઉત્તમ પુણ્ય છે, કારણ કે આના અવાણી મહા
 સુદૃઢ હૃત્તમ થાય છે, જેના ફળની અપેક્ષાએ સ્વર્ગાદિ પદ પણ અતિ અલ્પ

સેવ્ય સતા નિત્યદા । પાપૌષપ્રદામ નૃણાં કલિમલપ્રક્ષાલન સર્વથા જાલ્ય-
ધ્વાન્તનિવારણ સુકૃતિભિઃ સમ્પ્રાપ્યતે નેતરૈઃ ॥૨૧॥ સકલધર્મેવિનિર્ણયમ
ક્ષસા સકલશાસ્ત્રમતશ્રમવારણમ્ । સકલવાન્નિતપૂરણમુત્તમ સર્વલોકમન-
શ્રુતિરજ્ઞનમ્ ॥૩૦॥ વિવિધસંશયશત્યસમુદ્ધર શ્રવણમાગ્રતઃ પૃથ ગુરુદિદ્ધત્ ।
મદનરોપમુસારિભયાપહ જપતિ શાસ્ત્રમિદં કવિભૂષણમ્ ॥૩૧॥ યદુવિધદ્રવિ-

અર્થ પવિત્ર—ઉત્તમ પવિત્ર છે, કેમકે સમસ્ત પાપનો પ્રણાશ આનાથી થાય છે
અમલ—આ પ્રબન્ધમા પ્રતિપાદ્ય શ્રીહરિ સમસ્ત હેયના વિરોધી (નિર્દોષ)
હોવાથી એાતે પણ નિર્ભય છે પરં સદ્ધર્મશાસ્ત્ર—સદ્ધર્મ—ભગવદેશી ધર્મનું
સારપણે આમા શાસન કરેલું છે, માટે પર સદ્ધર્મશાસ્ત્ર છે મોક્ષના આર્થિઓને
આત્યંત અપેક્ષિત એવા ધર્મે જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિથી (પ્રતિપાદન કરવા થોડા)
ભરપુર છે (ધર્મા વર્ણાશ્રમ સ્થળાન્ધી નાણવા, જ્ઞાન આત્મા પરમાત્માનું નાણુવું,
વૈરાગ્ય આત્મવ્યતિરિક્ત સર્વ પ્રાકૃત પદાર્થમા અગ્રીતિ નાણુવો, ભક્તિ પરમા
ત્મામા પરાનુરાગમૂળ શ્રવણ કીર્તનાદિ નાણુવી) માટેજ સતોએ સદા સેવવા
થોડા ॥ અનાદિ કાળસચિત પાપસયયનો પ્રતિપાદ્ય ભગવાનના ચરિત શ્રવ-
ણથી પ્રણાશ કરનાર છે અને કળિમળને પ્રક્ષાલન કરનાર છે, સર્વ પ્રકારે (દ-
રીથી અકુર ઉદય ન થાય એ રીતે) અજ્ઞાન અધકારને વિનાશ કરનાર છે આજી
સર્વોત્તમ શાસ્ત્ર સુકૃત વિશેષ શાક્ષીઓનેજ પ્રાપ્ત થાય છે જીભઓને તો મળણ
નથી ॥૨૬॥ આ શાસ્ત્ર ત્રિવર્ગપરાયણ કે મોક્ષપરાયણ સર્વ કોઇને અપેક્ષિત
એવા ધર્મો જે વર્ણભેદથી કે આશ્રમભેદથી પ્રવર્તેલા છે તે સર્વેનો તત્ત્વથી
વિનિર્ણય કરી આપનાર, સમસ્ત શાસ્ત્રોનો જે મત તેમા જે જામ થાય તેને
વિનિવારણ કરનાર, (કારણ કે સમગ્ર શાસ્ત્રોના સારાર્થને બોધ કરનાર છે)
સર્વનું સર્વ પ્રમાણુ વાંછિત પૂરણ કરનાર, શ્રોતા સમસ્ત લોકોના શ્રવણ
અને મનને સર્વ પ્રકારે સમ્યક્ રજન કરનાર (પ્રતિપાદ્ય ભગવદ્ગુણો
તર્કવડે) એવું ઉત્તમ છે ॥૩૦॥ આ શાસ્ત્ર અનેક અર્થોનો અવબોધ આપ
નાર હોવાથી વિવિધ સસાયરૂપ તત્ત્વનો સમુદ્ધાર કરનાર, શ્રવણમાત્રથીજ
કુણુદ્ધિ-દેહાદિકમા આત્માપણુના ભમને લીધે થતી વિષયોપભોગણુદ્ધિને દ-
રનાર, કામ કોપાદિ આક્યંતર અરિઓના ભયને નાશ કરનાર, આજી આ શાસ્ત્ર
કવિભૂષણ-કવિ-કાન્તદર્શી (ભવિષ્યદર્શી)ઓએ સદા હૃદયમા ધારણ કરવા
થોડા દેહ પણ અપૂર્વ ભૂષણ છે જીવિમા તે આ શાસ્ત્ર જપતિ—સર્વોત્કર્ષપણુ
વર્તે છે ॥૩૧॥ જેમ મહાવજ્ર સુવર્ણ રત્ન આદિક બહુવિધ દ્રવ્યમા નિધિ ઉત્તમ

णेद्विव शेवधिः क्षितिरुहेद्विव करपतरर्वरः । सकलगोद्विव कामदुघा वरा
 श्रुतगणेषु धरिष्टमिदं मतम् ॥३२॥ श्रवणवर्णनतापनिवारणं हरिचरित्रसुधा-
 रससम्भृतम् । हरिपदाम्बुजभक्तिरतिप्रदं त्विदमिहास्ति हि भागवतप्रियम्
 ॥३३॥ विधिभवादिपुरेश्वरवाञ्छितं श्रुतमिदं कलिदूषणभेदनम् । असुभृता-
 मिह पुण्यविवर्धनं भवति संच्यतिरोगरसायनम् ॥३४॥ अतिकरालकृतान्तम-
 होरगप्रचुरदष्टजनामृतसन्निभम् । स्मरद्वानलशान्तिघनोपमं हरिपदोपगता-
 धिरोहणी ॥३५॥ ग्रन्थस्वाय सुखे नुम्यं श्रवणेऽस्वाधिकारिणम् । शुश्रूषदेऽ-
 नुरक्ताय शृणुष्वैकाग्रचेतसा ॥३६॥ पुंसां लब्धगृहेहानां योयितां च मही-

તલે । અધિકારઃ શ્રુતાવસ્ય ગ્રન્યસ્યાસ્તિ ક્ષમાપતે ! ॥૩૭॥ આશ્રમાણાં ચ
વર્ણાનાં ચતુર્ણામધિકારિતા । શ્રવણેઽસ્યાસ્તિ તત્કાર્યં સર્વેસૌરાદરેણ તત્ ॥૩૮॥
શાસ્ત્રસ્યાય યુયે તુમ્યં શ્રવણેનાસ્તિ ચત્કલમ્ । સાદરં શ્રવણોયસ્ય પાવનસ્યાસ્ય
ભૂપતે ! ॥૩૯॥ યજ્ઞાનાં સર્વદાનાનાં સર્વતીર્થાણ્ણવસ્ય ચત્ । ફલમસ્તિ ચ
તત્સર્વમેતદ્દૃશ્યાઽઽપ્યતે જનૈઃ ॥૪૦॥ અસ્ય શ્રવણમાત્રેણ પ્રસન્નઃ શ્રીહરિમૃં-
દામ્ । શ્રોતૃણાં પૂરયત્યેવ સર્વાનાશુ મનોરથાન્ ॥૪૧॥ જનઃ કર્તું તપોઽદ્ભ્રં

અંથના શ્રવણમાં અધિકારી કહુંછું, તેને એકાગ્ર ચિત્તથી સાંભળો ॥૩૯॥ હે ભૂપતે !
જેને નરદેહને યોગમાત્ર છે તે સર્વને શ્રવણમાં અધિકાર છે, પણ તે બધે સ્ત્રી
હોય કે પુરૂષ હોય; ગૃહસ્થ હોય કે ઊર્ધ્વરેતા હોય; બ્રાહ્મણ હોય કે શૂદ્ર હોય;
સર્વ કોઈ આશ્રમે અને વર્ણોને આના શ્રવણમાં અધિકાર છે, કારણ કે—અધિકારમાં પ્રયોજ્યકર્તા અર્થિત્વ અને સામર્થ્યમાત્ર છે (જે અર્થી હોય અને સમર્થ હોય
એ અધિકારી હોઈ શકે, એમાં ખીલ કરાની અપેક્ષા નથી) તેતો નરદેહના યો-
ગવાળા સર્વને સમાનજ છે. તાપત્રયથી પરાસવ પામેલા કયા જનને તેની નિ-
વૃત્તિ કરવાની ઈચ્છા ન થાય ? થાયજ. (સર્વ કોઈ અર્થી છેજ) પણ પદ્યાદિ
અને સ્થાવર યદી ખીલ (તે વિનાના) કયા જનને આના અર્થતા શ્રવણ મનના-
દિકમાં સામર્થ્ય નથી ? છેજ. જેમ વેદોમાં ત્રણ વર્ણનેજ અધિકાર છે તેમ આમાં
નથી. આના શ્રવણમાં ખીલ કરા અંગની અપેક્ષા પણ નથી, ફક્ત આદર શ્રદ્ધા
જેઈએ. માટે જેને નરદેહનો યોગ હોય તેમણે સર્વેએ આ શાસ્ત્રનું શ્રવણ આદરથી
કરવું ॥૩૭-૩૮॥ હે ભૂપતે ! હવે આદરપૂર્વક શ્રવણ કરવા યોગ્ય અને શ્ર-
વણમાત્રથી સર્વ પાપને હરનારા આ શાસ્ત્રના શ્રવણથી જે ફળ થાય છે તે હું
તમોને કહું છું ॥૩૯॥ સર્વ યજ્ઞો, સર્વ પ્રકારનાં દાનો અને સર્વ ગંગાદિ તીર્થો કરવાથી
જે નાનાવિધ ફળ થાય તે સર્વ ફળ આ શાસ્ત્રના કેવળ શ્રવણથીજ જ-
નેને પ્રાપ્ત થાય છે ॥૪૦॥ આ શાસ્ત્રની આટલી બધી શક્તિ સાચી ? તો આ
પ્રબન્ધમાં પ્રતિપાદ્ય, સર્વકર્મસમારમ્ભ, સર્વફળપ્રદાતા, લગવાનું શ્રીહરિ આના
શ્રવણમાત્રથી જહુ પ્રસન્ન થઈને શ્રોતાઓના સગમ મનોરથો જલદી પરિપૂરણ
કરેજ છે, માટે સમસ્ત ફળને આપવાપણું સુધટિતજ છે ॥૪૧॥ વળી આ ક-
ળિકાળમાં તપ કરવા માટે કોઈ પણ સમર્થ નથી, કેમકે તેતો અદૃશ્ય-અનદ્ય
એટલે અલ્પ દિવસોએ સાધ્ય નથી પરંતુ અનેક વર્ષસાધ્ય અને દુરંત દુઃસહ કા-
યકલેશસાધ્ય છે, તો અત્યલ્પ આયુષવાળો, અલ્પ બળવાળો અને અનેક વ્યા-
ધિથી પીડા પામેલો જન તપ કરવા કયાંથી શક્તિમાન થાય ? નજ થાય. તથા એક

ન શક્નોતિ કલૌ યુગે । ક્વચિદ્જ્ઞાંશ્ચ દાનાનિ હરિતોપણહેતવે ॥૪૨॥ તસ્મા-
 દેતજ્ઞૈઃ શ્રવ્યં શ્રદ્ધયૈવ વિચક્ષણૈઃ । શ્રીહરિઃ શ્રવણેનાસ્ય પ્રીયતેઽતિતરાં નૃપ !
 ॥૪૩॥ અત્યાદરેણ યૈઃ પીતં સત્સદ્ગિજીવનામૃતમ્ । કાલવ્યાલમહાત્રાસમુ-
 ક્તાસ્તે યાન્તિ તત્પદમ્ ॥૪૪॥ દેવૈરપિ સુધાપાનૈર્યુગાનાં હિ સહસ્રતઃ ।
 પશ્ચાદિદં કાલમીત્યા મક્ષેમ્યઃ પ્રાપ્તુમિષ્યતે ॥૪૫॥ દેવદુર્લભમપિ ક્ષિતૌ નૃણાં
 શ્રીહરેઃ કર્ણયૈવ ભૂપતે ! । एतदस्ति सुलभं ततो नृभिः पीयतां च तदिदं
 यथेष्टितम् ॥૪૬॥ શ્રવ્યમાદરયુતૈકચેતસા માનવૈરિદમ્મોઽસ્તિ કિન્નન ।
 નૈવ દુર્લભતરં ચ ચક્ષુશાયજ્યતે ત્વિદમ્શોષસિદ્ધિદમ્ ॥૪૭॥ વિવિધપાતક-
 જાલવિનાશને જગતિ યસ્ય ભવેદિહ ધામ્નિતમ્ । સપદિ તૈન મુનિમ્રજશીલિતં

ભગવાનનીજ પ્રસન્નતા પ્રયોજનવાળાં દાનો કે યજ્ઞો કરવા ક્યારેય પણ સમર્થ થ-
 વાણું નથી, કારણ કે તેમાં ઉચિત ધનાદિ સંપત્તિ હોતી નથી. માટે હે નૃપ ! સર્વમાં
 સુકર ઉપાય તો આ શાસ્ત્રનું અવલુજ છે. તો કરવા યોગ્ય ઉપાયમાં વિચક્ષણ
 એવા પુરોહિતો આ શાસ્ત્રનું શ્રદ્ધાથી અવલુ કરવું. આના અવલુથી શ્રીહરિ અતિ-
 શય પ્રસન્ન થાય છે ॥૪૨-૪૩॥ આ સત્સંગિજીવન નામનું અમૃત જે જનોએ
 અતિ આદરથી પાન કર્યું છે તેઓ કાળરૂપ કૃષ્ણસર્પ કરેલા મહાત્રાસ (જન્મ
 જરામરણાદિ વિવિધ વિપત્તિ પરિણામરૂપ)માંથી મુક્ત થઈને શ્રીહરિના પરમ પ-
 દને પામે છે ॥૪૪॥ આ અમૃત ક્ષીરસાગરમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા અમૃતથકી અત્યંત
 વિલક્ષણ અત્યુત્તમ છે, કેમકે દેવતાઓ પણ તે મુધાનું પાન કરીને પણ તેનાથી
 યુગસહસ્ર પરિમિતજ આયુષ પામીને, તે પછી તો ભાવિ જનનમરણના વિત્રા-
 સનો વિચાર કરીને વિકરાળ કાળભયથી કાળભયને ટાળનારૂં આ અમૃત ભગવ-
 દ્વલક્ષ્મીથકી પામવાને ઈચ્છે છે ॥૪૫॥ હે ભૂપતે ! એ રીતે દેવદુર્લભ એવું પણ આ
 અમૃત પૃથ્વી ઉપર શ્રીહરિકૃષ્ણની કેવળ કૃપાથીજ પ્રવર્તતાં નરોને મુલભ થઈને
 સર્વથી શ્રેષ્ઠપણે વિરાજે છે, માટે જેને માનવ દેહ મળ્યો છે એવાએ આ અમૃતનું
 યથેષ્ટ પાન કરવું ॥૪૬॥ આ સત્સંગિજીવનના સેવનથી ન મળે એવું દુર્લભતર
 કાંઈ પણ નથી કે જેના લાભ માટે આનો ત્યાગ કરી દે. કારણ કે આતો સમગ્ર
 રૂળની સિદ્ધિ આપનારૂં છે, માટે આ શાસ્ત્ર સર્વ મનુષ્યોએ આદર્યુક્ત મન રાખીને
 સદા સાંભળવું ॥૪૭॥ આ જગતમાં જે જનને અનાદિ સંસાર પ્રવાહથી વહેતા
 આવતાં વિવિધ પાપ જળોના વિનિવારણની વાંછા હોય તેણે દુરત સમસ્ત મહાત્મ
 નિજનોએ સદા સેવવું, સમગ્ર પાપને પ્રભાસ કરનારૂં, આ શાસ્ત્ર શ્રદ્ધાથી સાંભ

શ્રુતમિદ શ્રવણીયમઘાપદમ્ ॥૪૮॥ સદૃદપિ શ્રુતમગ્ર ન ચૈરિદ નરવપુર્વર-
યસમ ચ તૈ । બમુલમ વિલ કૃપ ઉપોજ્જિત સુરવૈરરપિ યન્મનસેસ્તિતન્
॥૪૯॥ શિવકરુતસુશ્રવણાદતે પશુસમ કવિતો મનુજો તુષે । નિજહિતા
થિમિરત્ર તતો જનૈ શ્રવણમસ્ય વિધેયમનાકુલમ્ ॥૫૦॥ નહિ ગૃહાસ્તનુજાશ્ચ
પરિચ્છદા જનમવન્તિ વપુર્મેરણક્ષણે । પ્રચુરરાજ્યમિદ્વાપિલસમ્પદો ભવન્તિ
રક્ષકમેતદ્મીદદમ્ ॥૫૧॥ પ્રન્યસ્યાથ મહાલુદે ! શ્રવણસ્ય વયોઽિતમ્ ।
તુમ્ય ધદ્વાવતૈ સ્થાન વદામ્યવહિત શૃણુ ॥૫૨॥ સરિત્તટે શ્રીમતિ કૃષ્ણમ્

ળતુ ॥૪૮॥ જે જનોએ આ શાસ્ત્રનું શ્રવણ એક વાર પણ નથી કર્યું તેઓએ પો-
તાનું નરવપુ વરતલતુલ્ય હોવાથી અત્યંત આદરણીય છે પણ રતન ગૌરવ નહિ
જાણનારા જનો જેમ તે દુર્લભ રતને કુવામા નાખી દે, તેમ કોઈ અધ કૃપમા નિશ્ચે
નાખી દીધું છે એમ જાણવું, કેમકે આ નરવપુ તો સુરવરોએ પણ ભાવપૂર્વક
મનથી પ્રાર્થના કરેલું છે ॥૪૯॥ આ શાસ્ત્ર સમગ્ર મગળને કરનાર છે, આનું જે
શ્રવણ છે એજ સુશ્રવણ છે, કારણ એશિવની નિશ્ચિતિ થાય અને શિવને હૃદય
થાય તે આ શાસ્ત્રના સુશ્રવણ વિના તો પુત્ર ધુધજનોએ પશુજ માન્યો ॥
એને ચાર પાદ નથી તો 'પશુ' છે' એમ કેમ કહી શકાય ? પશુને તો ચાર પાદ
હોય છે ? એમ કહેતા હોતો 'પશુને ચાર અને પુરુષને બે પાદ' એમ પાદની ન્યૂ-
નાધિકતામાત્રથી આ પશુચરી વિવક્ષણ નથી કિંતુ પશુસમ-પશુ જાતીયજ છે
અથવા પાદની ન્યૂનતાથી સગાર વિખર પામેલો પશુ પશુસમશબ્દથી કહેવાય,
માટે આ લોકમા પોતાનું હિત ઈચ્છતા જનોએ આ શાસ્ત્ર શાસ્ત્રનું શ્રવણ સાવધાન
મનથી કરવું ॥૫૦॥ બહુધાપણે બધાય લોકો સદાય ગૃહો પુત્રો અને પરિચ્છદો
(ખીલ ઉપકરણો) ના પરિરક્ષણમા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે તથા અધિક રાજ્ય લક્ષ્મી
માટે કે વિવિધ અનેક સ્વપદાઓ માટે પ્રયત્ન કર્યા કરે છે પરંતુ તે ગૃહાદિમા સારી
રતા મરણ ક્ષણમા આ જનને રક્ષણ કરી શકતા નથી અને તેઓ પોતપોતાના
સ્થાનમાજ નિવાસ કરી રહે છે સરીર ન્યારે પડે છે ત્યારે તેને માસખક્ષક ગોધ
પત્તી વિગેરે ખેચાતાણું કરે છે અને આ જીવ તેના તેના અભિમાનથી વ્યાકુળ થઈ
કર્મેને લીધે ઘઈ ગહન માર્ગમા આકર્ષાય છે માટે આજ શાસ્ત્ર તેવા સમયમા
તેવા ભયથી રક્ષણ કરે છે અને ધર્મિસત સુખ આપે છે ॥૫૧॥ હે મહાપુરુષ ! હવે
આ ગ્રંથના શ્રવણને લાયક એવું ઉત્તમ સ્થાન શ્રદ્ધાવાળા તમેને હું મુદ્દુ હું તેને
સાવધ મનથી સાંભળો ॥૫૨॥ ગંગાદિ નદીઓના તટમા, શ્રીમત્-શોભાયમાન
શ્રીકૃષ્ણમંદિરમા, (સર્વની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ હોવાથી કૃષ્ણમંદિરનું શ્રીમત્વ અસા-

ન્દિરે નિજાલયે માર્જિતલિપ્ત ઉત્તમે । શુચૌ વિતાનાદિવિરાજિતેઽપિ વા
વિધેયમસ્ય શ્રવણં મહાદરાત્ ॥૫૩॥ તુમ્યમેતજ્જુતેઃ કાલં યથાશાષ્ટં વદા-
મ્યહમ્ । હરિમન્તવરિષ્ઠાય સ્ત્રિગ્ધાયાતિવુમ્સસ્યે ॥૫૪॥ શાસ્ત્રમેતત્સદા શ્રવ્યં
જનૈરત્યાદરાદિહ । તત્રાપ્યનનુકૂલત્વે પાતુર્માસ્યે ત્વવશ્યતઃ ॥૫૫॥ મવેદન-
નુકૂલત્વં પાતુર્માસ્યે શ્રુતૌ યદા । તદાવશ્યં નમોમાસે શ્રવ્યમેતજ્જનૈર્નૃપ !
॥૫૬॥ તદ્રાપ્યનનુકૂલત્વે મયૌ માસે સુ સર્વથા । માર્ગશીર્ષેઽથવા માસે
કાર્યં તત્તદ્ગ્રહણં શુભમ્ ॥૫૭॥ મહામાસે તથાઽવશ્યં કાર્યં તન્મનુજૈરિહ ।
યતોઽસ્ત્યલિપ્તમાસાનાં ઘરોઽયં હરિદૈવતઃ ॥૫૮॥ ઇતદ્વક્તુર્નુવે તુમ્યં લક્ષમાપ્ય-
થ મહીપતે ! । યસ્યાનનોદ્રતા વાણી શ્રોતૃસંસ્તુતિમોચની ॥૫૯॥ સરસં સુસ્વરં
ધીરં તત્તદ્ગ્રહણસમન્વિતમ્ । સ્પષ્ટાક્ષરવિમેદં ચ સોત્સાહં નાતિવિસ્તૃતમ્ ॥ ૬૦ ॥

ધારણ છે) અથવા પોતાનાજ શૃદ્ધમાં વાણીને લીધેલા, ઉદ્ધોગ આદિકથી અલ-
કાર કરેલા શુદ્ધ શ્રેષ્ઠ સ્થળમાં પણ આ ગ્રંથનું શ્રવણ મહાદર પૂર્વક કરવું ॥૫૩॥
હવે આના શ્રવણનો સમય તમોને યથારાસ્ર કહું છું. તમો મહા જ્ઞાસુ અને
હરિભક્તોમાં અગ્રગણ છે । વળી ભગવાનના ચરિત્રને મહિમા સાંભળવામાં
જોડી છે । મટે કહું છું ॥૫૪॥ આ લોકમાં આ રાસ્ર સદાકાળ અત્યાદરથી જ-
નોએ સાંભળવું. કાળવિશેષના નિયમની એમાં અપેક્ષા નથી. જેને પ્રતિદિન શ્ર-
વણની અનુકૂળતા ન હોય તેણે આપાઠ આદિક આતુર્માર્શમાં તો અવશ્યપણે
સાંભળવું ॥૫૫॥ હે નૃપ ! ન્યારે આતુર્માર્શમાં શ્રવણની સાનુકૂળતા ન હોય
ત્યારે તો આવણ માસમાં જનોએ અવશ્ય સાંભળવું ॥૫૬॥ ન્યારે આવણ મા-
સમાં પણ સાનુકૂળતા ન હોય ત્યારે તો ચૈત્ર માસમાં અથવા માગશર માસમાં
સર્વથા શ્રવણ કરવું તે શુભ છે ॥૫૭॥ તથા મળમાસ (અધિક માસ)માં તો
મનુષ્યોએ અવશ્યપણે આ રાસ્રનું શ્રવણ કરવું, કારણ કે આ માસના દેવતા પુર-
ણોત્તમ સ્વયં શ્રીહરિ હોવાથી સમસ્ત માસોને મધ્યે આ માસ ઉત્તમ છે ॥૫૮॥

હે મહીપતે ! હવે જે વક્તાના વદનચક્રી નીકળેલી વાણી (આ રાસ્રના
અર્થનો બોધ આપનારી) શ્રોતાઓને સંસ્તુતિમાંથી યુકાવનારી છે તે વક્તાના લ-
ક્ષણ તમોને હું કહું છું ॥૫૯॥ સરસ-શ્રવણમાત્રથીજ શ્રોતા જનોને રસ (આ-
નંદ) ઉપજવનારું, સુસ્વર-મંપુર સ્વરપૂર્વક, ધીર-જંભીર, તે તે સ્થળમાં પ્રતિ-
બાધ અર્થોની સાથે બંધાએલા ભક્તિ આદિક ભાવથી યુક્ત, સ્પષ્ટ અક્ષર વિભાગ
વાળું, ઉત્સાહે યુક્ત, રાગાદિ આધારને લીધે યતા અતિ વિસ્તારે ચિરહિત, સાંત-

શાન્તં ચ વાચયેચ્ચસ્તુ શ્રદ્ધાલુર્દદનિશ્ચયઃ । સમ્પ્રદાયાધ્યયનવાન્ પ્રન્યાયં
 કૂચ્છશો વિદન્ ॥૬૧॥ જિતેન્દ્રિયઃ સુશીલશ્ચ દુરાગ્રહવિવર્જિતઃ । યથાર્થવાદી
 વાગ્મી ચ શ્રોતૃબોધનનૈપુણઃ ॥૬૨॥ યદ્દ્વિજ્ઞાનમસન્તુષ્ટઃ કર્મણો નિરહંકૃતિઃ ।
 મૃદુસ્વભાવઃ શાન્તશ્ચ ભગવદ્ગતિસંયુતઃ ॥૬૩॥ લોકાપવાદરહિતઃ પ્રતિગ્રહ-
 પરાધુલ્લભઃ । જિતક્રમો જિતક્રોધો જિતલોભશ્ચ નિઃસ્પૃહઃ ॥૬૪॥ મૈત્રો ધીરઃ
 સાધુવૃત્તિર્નિર્દમ્ભોઽકિન્નરસ્તથા । જાત્યા વિપ્રશ્વોપવારી ઘાતકોઽસ્ય પ્રકી-
 ર્તિતઃ ॥૬૫॥ દ્વિજાતિરન્યો યઃ પ્રાપ્તો દીક્ષાં ભાગવર્તી સ જુ । અષ્ટાન્નજ્ઞ-
 યોદ્ધવો નિર્લોભશ્ચેદ્રદેત્કથામ્ ॥૬૬॥ અયાસ્ય શાસ્ત્રવર્ણસ્ય શ્રોતૃણાં લક્ષણા-
 ન્યહમ્ । કથયामિ મહીપાલ ! તુમ્યં તાનિ વ્રુમુસ્યે ॥૬૭॥ શ્રદ્ધામત્કિસ-

સાધનવામાં કર્ણકંઠાર લાગે એવો ઉચ્ચ ધ્વનિ કર્યા વિના મધુર અને ક્રોધવેગ
 ત્વરાદિકે રહિત, આ રીતે જે વાંચે તે આ વાંચવામાં ઉપયોગી શુભોએ સંપન્ન
 વક્તા અધિકારી થાય છે. (આ તો વાચનના શુભો કયા હવે વક્તાને આવશ્ય
 અપેક્ષિત આત્મશુભો કહે છે-) શાસ્ત્રાર્થમાં શ્રદ્ધાવાળો, પ્રતિપાદ્ય પરદેવતામાં
 દૃઢ નિશ્ચયવાળો, વિશુદ્ધ ગુરુપરંપરાપ્રાપ્ત વિદ્યાગ્રાસે સંપન્ન, ગ્રંથમાં પ્રતિપાદ્ય
 અર્થને સર્વાંશે નજીનારો, નિષિદ્ધ વિષયોયથી ઇન્દ્રિયો જેણે પાછા વાળ્યા છે,
 સુશીલ, દુરાગ્રહે વર્જિત, (અસ્થાનમાં અને અનુચિત વિષયમાં કરેલો જે આગ્રહ
 તે દુરાગ્રહ કહેવાય તેણે રહિત) સત્યવાદી, સારી પ્રગલ્ભવાણીવાળો, શ્રોતાઓને
 ગ્રંથના અર્થને અવબોધ આપવામાં સમર્થ, દૈવેશ્વારી જે મળી આવે તેમાં સં-
 તોષે સંપન્ન, સર્વ ભૂતની ઉપર ક્રૂણાવાળો, અહંકારે રહિત, મૃદુ સ્વભાવ (ક્રોધ
 નહિ કરવાના સ્વભાવવાળો) શાંત-ખીલનો અપમાન આદિકે કરે તથાપિ તેની
 ઉપર સ્વયં ચિત્તમાં વિકાર નહિ થવા દેનારો, ભગવદ્ભક્તિથી પરિપૂર્ણ, લોકાપ-
 વાદે રહિત, પ્રતિગ્રહથી વિમુખ (કેવળ પ્રતિગ્રહ કરીને જ છુવન નહિ કરનારો)
 કામ ક્રોધ લોભે રહિત, નિઃસ્પૃહ, સર્વ ભૂતોની ઉપર મૈત્રી રાખનારો, આપત્તિમાં
 પણ ધૈર્યને ધારી રહેનારો, સાધુવૃત્તિ (ખીલનો દ્રોહ નહિ કરવાનીજ એક વૃ-
 ત્તિવાળો) દબે રહિત, અકિંચન-ધનમદે રહિત, બ્રાહ્મણ નતિનો, પરોપકાર પ-
 રાયણ, આવા શુભવાળો જે હોય તે આ ગ્રંથનો વક્તા થાય ॥૬૦-૬૫॥ બ્રાહ્મણ-
 યથી ખીલો જે દ્વિભવિ (ક્ષત્રિય વૈશ્ય) ભાગવતી દીક્ષાને પામ્યો હોય અને અ-
 ઘાંગ બ્રહ્મચર્ય સંપન્ન તથા નિર્લોભ હોય તેણે આ પ્રબન્ધના પ્રવચનમાં અધિ-
 કારી થાય ॥૬૬॥ હે મહીપાળ ! હવે આ શાસ્ત્રવર્ણના શ્રોતાઓનાં લક્ષણો તેને ન-

માયુક્તા નાન્યકાર્યેષુ લાલસાઃ । વાગ્યતાઃ શુચયોઽન્યગ્રાઃ શ્રોતારઃ પુણ્ય-
માગિનઃ ॥૬૮॥ વિનયેનાન્વિતા દ્વાન્તા મત્સરેણ વિવાર્જિતાઃ । સ્વધર્મસ્થા
ભગવતિ પ્રેમવૃદ્ધીપ્તયો નૃપ ! ॥૬૯॥ સમાસાવસ્ય શાસ્ત્રસ્ય ચત્કર્તવ્યં મહી-
પતે ! । વક્રે ચ દેયં ચત્તચ્ચે કથયામ્યથ તચ્ચૃણુ ॥૭૦॥ સમાસાવસ્ય શાસ્ત્રસ્ય
કર્તવ્યં પૂજનં મહત્ । રમ્યં વેદનવસ્યં ચ દેયં સ્વર્ણાદિ શક્તિતઃ ॥૭૧॥ વક્રે
દેયાનિ વાસાંસિ નૃત્તાનિ વિવિધાનિ ચ । ભૂષણાનિ સ્વશક્તયા ચ તતઃ સ્વર્ણા-
દિદક્ષિણા ॥૭૨॥ વસ્ત્રં પાત્રં ઘનં યાનં ભૂષણં ચ પદાનિ વા । નિજશક્ત્યનુ-
સારેણ દદ્યુઃ શ્રોતૃજનાઃ પૃથક્ ॥૭૩॥ इति श्रीसत्सत्त्रिजीवनमाहात्म्ये शतान-
न्दहेमन्तसिंहसंवादे तन्माहात्म्यादिप्रश्नोत्तरनिरूपणनामा प्रथमोऽध्यायः ॥૧॥

શ્રુત્વેત્યં તદ્વચશ્રિષ્ઠં નાતિતૃપ્તમના નૃપઃ । સુધાયમાનં જિજ્ઞાસુસ્તં પમ્રચ્છ

ભુવા ઈચ્છતા તમેને હું કહું છું તેને સાવધ મનથી સાંભળો ॥૬૭॥ શાસ્ત્રપ્રતિ-
પાદ્ય અર્ધમાં શ્રદ્ધાએ યુક્ત, શાસ્ત્રપ્રતિપાદ્ય પરદેવતામાં પરાશક્તિએ સંપન્ન, કયા
શ્રવણુયકી અન્ય કાર્યમાં હોહુપતાએ રહિત, વાગિન્દ્રિયને નિયમમાં રાખનારા,
અતર બહાર શુદ્ધિવાળા, વ્યગ્રતાએ રહિત, (સાવધાન) પુણ્યશીલ, વિનયે સં-
પન્ન, દાંત-મનઆદિ ઇન્દ્રિયોના નિયંત્ર કરનારા, માત્સર્યાદિ દોષે રહિત, સ્વધ-
ર્મમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા, પરમાત્મામાં પ્રેમરસની અભિવૃદ્ધિ કરવામાજ એક તત્પર,
આવા લક્ષણોવાળા હોય તે આ શાસ્ત્રના શ્રવણમાં અધિકારી થાય ॥૬૮-૬૯॥
હે મહીપતે ! હવે આ શાસ્ત્રના શ્રવણની સમાપ્તિમાં જે કરવા યોગ્ય છે અને કયા-
વક્તાને જે આપવા યોગ્ય છે તે તમેને કહું છું તેને સાંભળો ॥૭૦॥ આ ગ્રંથના
શ્રવણની સમાપ્તિમાં મહાપૂજ કરવી રમણીય વેદન વસ્ત્ર (બાંધણું) અને સુવ-
ર્ણાદિ યથાશક્તિ આપવું ॥૭૧॥ વક્તાને નવીન નાનાવિધ વસ્ત્રો વિભૂષણો યથા-
શક્તિ આપવાં અને અંતે સુવર્ણાદિ દક્ષિણા આપવી ॥૭૨॥ ખીન જે શ્રોતાળને
હોય તેમણે પૃથક્ પૃથક્ પોતપોતાની ધનાદિ શક્તિને અનુસારે ધન વસ્ત્ર વાહન
વિભૂષણ પાત્ર અને પદો (તેર પદો કહે છે તે) વિગેરે આપવું ॥૭૩॥ ઇતિ
શ્રીસત્સત્રિજીવનમાહાત્મ્યે શતાનન્દહેમંતસિંહસંવાદે તન્માહા-
ત્મ્યાદિપ્રશ્નોત્તરનિરૂપણનામા પ્રથમોઽધ્યાયઃ ॥૧॥

અધ્યાય ૨ જો.

હેમંતસિંહ રાજા શતાનન્દમુનિનું આવું આશ્ચર્યકારી સુધાસમાન વચન સાં-
ભળીને સાંભળવાનું બહુ બાકી રહેલું હોવાથી મનમાં અત્યંત વૃક્ષ નહિ થઈને (સાં-

શ્રવણં વિના । મહેત્વળાં વિના તં ચ કયં સ્યાત્સંસૃતિક્ષયઃ ॥૬॥ અજ્ઞાનતિ-
મિરાન્ધાનાં દીપોઽયં જ્ઞાનસિદ્ધિઃ । હરેઃ કથાયાઃ શ્રવણમૌપદં ભવરોસિ-
નામ્ ॥૭॥ સર્વયૈવાત્મનઃ શ્રેયો યેઽભિવાન્દન્તિ દેહિનઃ । તે શૃણ્વન્તુ સદા
મક્ત્યા કથામેતસ્ય શોભનામ્ ॥૮॥ અશક્તો યઃ સદા શ્રોતું કથાં ભગવતઃ
સ તુ । મુહૂર્તં વાપિ શૃણુયાદ્વિયત્તાત્મા દિને દિને ॥૯॥ યસ્તુ પ્રતિદિનં શ્રોતુ-
મશક્તઃ સોઽપિ માનવઃ । પુણ્યમાસેષુ શૃણુયાત્પુણ્યાસુ ચ તિથિષ્વપિ ॥૧૦॥
મુહૂર્તં વા તદર્થં વા ક્ષણં વાઽસ્ય શુભાં કથામ્ । યે શૃણ્વન્તિ નરા મક્ત્યા
ન તેપામસિ દુર્ગતિઃ ॥૧૧॥ યત્કલં સર્વયજ્ઞેષુ સર્વદાનેષુ યત્કલમ્ । મક્ત્યા-
સ્ય શ્રવણેનૈવ તત્કલં વિન્દતે નરઃ ॥૧૨॥ વિનાસ્ય શ્રવણં રાજધ્વજઃ પશુસમો

તેમના સ્વરૂપ શુભનેા બોધ તેમને વિષે પરાભક્તિને ઉપભવનારો ઉત્પન્ન થાય છે.
તેમના સ્વરૂપનેા બોધતો આજ છે જે પરાભક્તિરૂપે પરિણામ પામે. માટે ભગ-
વાનની દિવ્યકથાના અવલુ વિના મનુષ્યને સંસૃતિનેા સંક્ષય થી રીતે થાય ॥૬॥
આ શ્રીહરિની કથાનું અવલુ અજ્ઞાનરૂપ અધકારથી અથ યએલાઓને જ્ઞાન-
સિદ્ધિ આપનારો વિલક્ષણ દીપ છે અને સંસારરૂપ રાગથી અસ્ત યએલાઓને
તેને ટાળનાર મહાઔષધ છે ॥૭॥ જે પુરૂષો સર્વ પ્રકારે પોતાનું શ્રેયજ ઈચ્છતા
હોય તેઓ શોભન-સમગ્ર ભગળ કરનારી આ ગ્રંથની કથા ભક્તિથી સદાકાળ
અવલુ કરે ॥૮॥ જે કોઈ બ્યવહારિક અનેક કાર્યના બ્યારંગને લીધે અનન્ય
મનથી સદાય ભગવત્કથા અવલુમાટે અશક્ત હોય તેતો સાવધાન મનવાળો થઈ
પ્રતિદિન મુહૂર્તપર્યંતપલુ ભક્તિથી કથા સાંભળે ॥૯॥ જે કોઈ મનુષ્ય પ્રતિદિન
કથા મુલુવા અસમર્થ હોય તેપલુ પુણ્ય માસો (આવણાદિ) અને પુણ્ય તીથિ
(એકાદશ્યાદિ) બોમાંપલુ અવલુ કરે ॥૧૦॥ કિંબદ્ધના-મુહૂર્તપર્યંત કે તેનેા અર્ધ
કે ક્ષણપર્યંત આ સાસ્રની શુભ-સર્વને મંગળ કરનારી કથા જે નરો ભક્તિથી
સાંભળે તેમને દુર્ગતિ છેજ નહિ, કારણ કે સમસ્ત મંગળમયમૂર્તિ આનંદમય
પુરૂષોત્તમ ભગવાન અવલુકર્તાઓની ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈને તેનું નિઃશ્રેયસ ક-
રે છે ॥૧૧॥ યદ્દ દાન તપ હોમ આદિક નાનાવિધ સાધનો સાધવાથી જે ફળ
મળે છે તે સમસ્ત ફળ આ ગ્રંથની કથાના પ્રીતિપૂર્વક અવલુથીજ નરોને સિદ્ધ
થાય છે યદ્દાનાદિકથી જે સમારાધ્ય છે તે આ પરમાત્માનાજ અસાધારણ
સ્વરૂપ સ્વભાવ વિગેરેનુ નિરૂપણ આ નિબંધમાં તત્ત્વથી કરેયુ છે, માટે આના
અવલુથી કેને કયુ ફળ ન થાય ? થાયજ ॥૧૨॥ હે રાજા ! આ સાસ્રના અવલુ-

પુનર્મુન્દા ॥૧॥ રાજોવાચ—યુધિષ્ઠામ્યસ્ય શાસ્ત્રસ્ય સ્વત્ત્વઃ શ્રુતિવિધિ મુને ! ।
 વિધિજ્ઞ ! સ્વં મહાયુદ્ધે ! વક્તુમર્હસિ મેઽક્ષતા ॥૨॥ દૃત્યં વૃષ્ટઃ સ મુનિરાદ-
 તેન રાજા યુધિષ્ઠતા । અગ્રવીસુપ્રસન્નસ્તં પ્રથયપ્રણયાન્વિતમ્ ॥૩॥ શતાનન્દ-
 મુનિરવાચ—ઘતુર્ણામપિ ઘર્ણાનાં તથૈવાશ્રમિણામપિ । કથિતોઽસ્ત્યધિકારોઽસ્ય
 શ્રવણે નૃપસત્તમ ! ॥૪॥ પુષ સાધારણઃ પન્થ્યાઃ સાક્ષાત્સર્વાધંસિદ્ધિદઃ ।
 મહામુનિજનૈઃ પ્રોક્તો વૈધૈરપિ મુપૂજિતઃ ॥૫॥ સ્વરૂપબોધો ન હરેઃ કથાયાઃ

ભળવાનો જે અર્થ છે તે સુધારણ દોવાથી જોઆતિશયને લીધે ફરીથી સુધા-
 પાનમાં રચિનો સંભવ છે માટેજ અત્યંત તૃપ્ત ન થઇને) ફરીથી અર્થવિરોધની
 છક્ષાસાથી તેમના પ્રતિ આનંદથી પુછવા લાગ્યા ॥૧॥ રાજા પુછેછે—હે મુને !
 આ શાસ્ત્રના શ્રવણમાં વિધિ-અંગ (જે પ્રકારથી શ્રવણ કરવું જોઇએ તેવો પ્રકાર)
 તમારાયકી ભણવા ઈચ્છું છું. તમે વિધિજ્ઞ અને સમસ્ત શાસ્ત્રના સારજ દોવાથી
 મહાભુદ્ધિમાન છો, માટે સાંભળવા ઈચ્છતા અને તત્ત્વથી કહેવાને યોગ્ય છો ॥૨॥
 આ પ્રકારે શુશ્રૂષાતિશયે સંપન્ન એવા નૃપતિએ પુછેલા મુનિરાદ અતિશય પ્રસન્ન
 થઇને વિનય અને સાંભળવાના અર્થમાં પ્રેમે યુક્ત એવા હેમંતસિદ્ધ રાજા પ્રત્યે
 જોડ્યા ॥૩॥ શતાનંદમુનિ કહેછે—હે નૃપોત્તમ ! આ ગ્રંથના શ્રવણમાં ચાર
 વર્ણ તથા ચાર આશ્રમેને અધિકાર છે, આ વાત તમેને પ્રથમ કહી છે. જેમ આ
 પંથા ચાર વર્ણ આશ્રમેને સાધારણ છે તેમ ધર્મે અર્થ કામ અને મોક્ષની આકાંક્ષા
 વાળા સર્વને સાધારણ છે. એટલે પ્રાખ્યમાં જોદ છે (જુદું જુદું છે) તથાપિ પ્રાપક
 પંથાતો એકજ છે. આ માર્ગ સાક્ષાત્ સર્વ અર્થની સિદ્ધિ આપનારો છે—આ
 શાસ્ત્રમાં ચાર પ્રકારનો પુરુષાર્થ અને તેને સિદ્ધ કરનારા ઉપાયો સર્વે નિરૂપણ
 કર્યા છે તથા સમગ્ર પુરુષાર્થનું મુખ્ય સાધન ભગવદ્વચિત્ત પ્રતિપાદન કરેલું છે
 માટે અન્ય શાસ્ત્રાર્થના શ્રવણની અપેક્ષા વિના સમસ્ત પુરુષાર્થનું પ્રયોજક આ
 શાસ્ત્ર છે, તે આ માર્ગ આ રીતે સાક્ષાત્ સર્વાર્થની સિદ્ધિ આપનારો થયો. આ
 શાસ્ત્રનો આવો અદ્ભુત મહિમા મહામુનિજનાએ વર્ણવ્યો છે અને આ માર્ગ
 દેવોએપણ સારી રીતે સત્કાર કરેલો છે ॥૪-૫॥ મોક્ષને માટે તો આ મુખ્ય
 માર્ગ છે. શ્રીહરિસ્વરૂપનો ચથાર્થ જોધ વિના મોક્ષની સિદ્ધિ થતી નથી. તેને
 જોધતો પૃથ્વીઉપર પ્રકટપણાને પામેલા પરમાત્માની દિવ્યકથાના શ્રવણ વિના
 નજ સિદ્ધ થાય, પોતાનું દિવ્યસ્વરૂપ અને દિવ્યગુણો પ્રકટપણામાંજ પરમાત્મા
 પોતે પ્રકાશ કરેછે. પ્રકાશ કરેલા સ્વરૂપ તથા ગુણોને તેમના એકાંતિક ભગ્નો
 અનુભવીને તેમના કથાપ્રખ્યાનો જગતના ઉપકાર અર્થે રચેછે, તેના શ્રવણથી

શ્રવણં વિના । મવેદૃષ્ટાં વિના તં ચ કથં સ્વાત્સંસ્કૃતિક્ષયઃ ॥૬॥ અજ્ઞાનતિ-
મિરાન્ધ્યાનાં દીપોઽયં જ્ઞાનસિદ્ધિઃ । હરેઃ કથાયાઃ શ્રવણમૌષધં ભવરોગિ-
ણામ્ ॥૭॥ સર્વથૈવાત્મનઃ શ્રેયો યેઽભિવાન્છન્તિ દેહિનઃ । તે શૃણ્વન્તુ સદા
મત્તયા કથામેતસ્ય શોભનામ્ ॥૮॥ અશક્તો યઃ સદા શ્રોતું કથાં ભગવતઃ
સ તુ । મુહૂર્તં વાપિ શૃણુયાન્નિયતાત્મા દિને દિને ॥૯॥ યસ્તુ પ્રતિદિનં શ્રોતુ-
મશક્તઃ સોઽપિ માનવઃ । પુણ્યમાસેષુ શૃણુયાત્પુણ્યાસુ ચ તિથિષ્વપિ ॥૧૦॥
મુહૂર્તં વા તદ્દર્પં વા ક્ષણં વાઽસ્ય શુભાં કથામ્ । યે શૃણ્વન્તિ નરા મત્તયા
ન તેપામસ્તિ દુર્ગતિઃ ॥૧૧॥ યત્કલં સર્વયજ્ઞેષુ સર્વદાનેષુ યત્કલમ્ । મત્તયા-
સ્ય શ્રવણેનૈવ તત્કલં વિન્દતે નરઃ ॥૧૨॥ વિનાસ્ય શ્રવણં રાજન્નરઃ પશુસમો

તેમના સ્વરૂપ ગુણોનો યોગ્ય તેમને વિષે પરાભક્તિને ઉપભવનારો ઉત્પત્તિ યાચ છે.
તેમના સ્વરૂપનો યોગ્યતો આજ છે જે પરાભક્તિરૂપે પરિણામ પામે. માટે ભગ-
વાનની દિવ્યકથાના શ્રવણ વિના મનુષ્યને સંસ્કૃતિનો સંકાય શી રીતે થાય ॥૬॥
આ શ્રીહરિની કથાનું શ્રવણ અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી અંધ થએલાઓને જ્ઞાન-
સિદ્ધિ આપનારો વિલક્ષણ દીપ છે અને સંસારરૂપ રાગથી અસ્ત થએલાઓને
તેને રાગનારૂં મહાઔષધ છે ॥૭॥ જે પુરુષો સર્વ પ્રકારે પોતાનું શ્રેયજ ઉચ્છતા
હોય તેઓ શોભન-સમગ્ર મંગળ કરનારી આ શ્રેયની કથા ભક્તિથી સદાકાળ
શ્રવણ કરે ॥૮॥ જે કોઈ બ્યવહારિક અનેક કાર્યના વ્યાસંગને લીધે અનન્ય-
મનથી સદાય ભગવત્કથા શ્રવણમાટે અરાક્ષ હોય તેતો સાવધાન મનવાળો થઈ
પ્રતિદિન મુહૂર્તપર્યંતપણુ ભક્તિથી કથા સાંભળે ॥૯॥ જે કોઈ મનુષ્ય પ્રતિદિન
કથા શ્રવણા અસમર્થ હોય તેપણુ પુણ્ય માસો (આવણાદિ) અને પુણ્ય તીથિ
(એકાદશ્યાદિ) એમાંપણુ શ્રવણ કરે ॥૧૦॥ કિંબહુના-મુહૂર્તપર્યંત કે તેનો અર્ધ
કે ક્ષણપર્યંત આ શાસ્ત્રની શુભ-સર્વને મંગળ કરનારી કથા જે નરો ભક્તિથી
સાંભળે તેમને દુર્ગતિ છેજ નહિ, કારણ કે સમસ્ત મંગળમયભૂતિ આનંદમય
પુરોહિતમ ભગવાન શ્રવણકર્તાઓની ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈને તેનું નિઃશ્રેયસ ક-
રે છે ॥૧૧॥ યજ્ઞ દાન તપ હોમ આદિક નાનાવિધ સાધનો સાધવાથી જે ક્ષણ
મળે છે તે સમસ્ત ક્ષણ આ અન્યની કથાના પ્રીતિપૂર્વક શ્રવણથીજ નરોને સિદ્ધ
થાય છે. યજ્ઞદાનાદિકથી જે સમાધાન્ય છે તે આ પરમાત્માનાજ અસાધારણ
સ્વરૂપ સ્વભાવ વિગેરેનું નિરૂપણ આ નિબંધમાં તત્ત્વથી કરેલું છે, માટે આના
શ્રવણથી કેને કયું ક્ષણ ન થાય? થાયજ ॥૧૨॥ હે રાજન! આ શાસ્ત્રના શ્રવણ-

મતઃ । તથાદયશ્ચ તત્કાર્યં વિધિના સ્વહિતાર્થિભિઃ ॥૧૩॥ આનુકૂલ્યં ન
 ચેતિત્વં તદાપદ્યં પુમાદ્રુપ ! । પૃથક્થ ધ્રુવણં કૃયાદાંતુર્માસ્યે ચ પર્વસુ ॥૧૪॥
 કૃતાદિકઃ સમાક્રુય વક્તારં શાસ્ત્રકોવિદમ્ । સમ્માધ્યાસનદાનેન નમસ્કૃયા-
 ત્તમાદરાત્ ॥૧૫॥ ઉદ્યાસને પુસ્તકં ચ સંસ્થાપ્યેવ તતોઽચરે । વ્યાસાસનેઽ-
 તિમૃદુલે વક્તારમુપવેશયેત્ ॥૧૬॥ સમ્પૂજ્ય પુસ્તકં ત્વાદૌ તતો વક્તારમર્ચ-
 યેત્ । ચન્દનેનાક્ષતૈઃ પૌષ્પેર્હારાદૈર્ધૂપદીપકૈઃ ॥૧૭॥ નૈવેદ્યફલતામૃલદક્ષિ-
 નાભિશ્ચ ભક્તિઃ । સમ્પૂજ્યારાતિકં કૃત્વા નમસ્કૃતિં ત સાદરમ્ ॥૧૮॥ નમઃ
 સુમતરૂપાય વેદશાસ્ત્રાર્થકોવિદ ! । હૃયેકાન્તિકમષ્ટાય તુમ્યં તજ્ઞાનદાયિને

વિનાતો નર-નતિથી મનુષ્ય છે તથાપિ તે પશુસમ-પશુધર્મીજ માન્યો છે, કેમકે
 પુરુષોત્તમના સ્વરૂપ સ્વભાવ અને વિભૂતિ વિગેરેનું વિજ્ઞાન તત્ત્વથી તેને નથી.
 માટે (કથા શ્રવણ કરે તો અભિલક્ષણી સિદ્ધિ યાય અને ન કરે તો પશુધર્મી
 ગણાય) અવશ્યપણે આ શાસ્ત્રનું શ્રવણ યથાવિધિ પોતાનું હિત ઇચ્છનારાઓએ
 કરવું ॥૧૩॥ 'પ્રતિદિન શ્રવણ કરવાનો અવકાશ ન મળે તો પુરુષમાસમાં પુરુષ-
 ટીથિમાં શ્રવણ કરે' એમ જે પ્રથમ કહ્યું તેને હાલ સ્પષ્ટપણે કહે છે—હે નૃપ !
 પ્રતિદિન શ્રવણની સાનુકૂળતા ન હોય ત્યારેતો આપાદાદિ ચાર માસમાં અને
 પૂર્ણિમાદિ પર્વમાં અવશ્ય આનું શ્રવણ કરે ॥૧૪॥

હવે શ્રવણનો પ્રકાર નિરૂપણ કરે છે—પ્રભાતમાં ઉઠીને નિત્યકર્મ કરી પરવારીને,
 સમ્પ્રાસ્નાર્થમાં નિપુણ અને પ્રવચનમાં પ્રવીણ એવા વક્તાને બોલાવીને, તેને
 સન્મુખ ઉઠવું આદિકથી અને આસન આપવાથી સંભાવના કરીને, તેને આદરપૂર્વક
 નમસ્કાર કરે ॥૧૫॥ પછી પુસ્તકને હંથા આસનમાં (બાજુ) પધરાવીને, તેનાથી
 કિચિત્ નીચા, અતિકોમળ, મારેજ સુખેથી બેસી શકાય એવા વ્યાસાસનમાં
 વક્તાને બેસાડે ॥૧૬॥ પ્રવચનના પ્રારંભ પહેલાં પ્રથમ પુસ્તકની પુષ્પાદિવડે
 પૂજા કરીને, પછી પ્રવક્તાની પૂજા કરે. (તેમાં પૂજના પદાર્થો કહે છે) ચંદન,
 અક્ષત, પુષ્પહારાદિક, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, તાંબૂલ, દક્ષિણા આદિકવડે ભક્તિથી
 પૂજા કરી આરતી ઉતારી આદરપૂર્વક નમસ્કાર કરે ॥૧૭-૧૮॥ 'નમઃ સુમતરૂ-
 પાય' આ મંત્રથી કથા કરનારને નમસ્કાર કરે, મંત્રનો અર્થ આ છે—હે વેદશાસ્ત્રાર્થ-
 કોવિદ-વેદ અને તેના અંગભૂત શાસ્ત્રોનો જે અર્થ તેમાં કોવિદ-ચતુર । (વેદરૂપી
 તમને નમસ્કાર છે (સુમતરૂપિરૂપથી તમારી અમે ભાવના કરીએ છીએ)
 તથા શ્રીહરિના પરમ 'એકાન્તિક ભક્ત એવા તમને નમસ્કાર છે (કલિબળના

॥૧૯॥ મદ્રેણાનેન વક્તારં નમસ્કૃત્ય તતો નૃપ ! શ્રોતૃન્વિપ્રાન્સતશ્ચાર્ચેન્મુખ્યઃ
શ્રોતા યથોચિતમ્ ॥૨૦॥ આસનાદવરે વકુરુપવિશ્વાસને તતઃ । પુતત્સંશ્ચયુઃ
સર્વે નત્વા તં સ્વસ્થમાનસાઃ ॥૨૧॥ ઉપવેશ્યં બ્રાહ્મણાનાં પૃષ્ઠતસ્ત્ર વાહુજૈઃ ।
તેષાં ચ પૃષ્ઠતો વૈશ્યેસ્તેષાં શૂદ્રૈશ્ચ સંસદિ ॥૨૨॥ યે ચ સદ્ગરજાતીયાઃ શૂદ્રા-
ણાં પૃષ્ઠતસ્તુ કૈઃ । મર્યાદયૈઘોપવિશ્ય શ્રોતવ્યા ભગવત્કથાઃ ॥૨૩॥ જ્ઞાનવૃ-
દ્ધાસ્તપોવૃદ્ધા બ્રહ્મનિષ્ઠાશ્ચ યે દ્વિજાઃ । ઉપવેશ્યાઃ શ્રોતૃભિસ્તે સર્વેપામમતો
નરૈઃ ॥૨૪॥ ધનુર્માગ્રાન્તરે પુન્ન્યઃ સ્ત્રીભિશ્ચાપિ મહીપતે ! । મર્યાદયૈઘોપવે-
શ્યં તત્ર શ્રોતું હરેઃ કથાઃ ॥૨૫॥ પત્રં પુષ્પં ફલં વાપિ રૌપ્યકં તામ્રઢલુકમ્ ।
નિવેષ ઘા ધાન્યમુદિં વક્રે તુ શૃણુયાત્કથામ્ ॥૨૬॥ ચાલો યુવાયવા વૃદ્ધો

વિનાશમાટે અવતાર ધારણ કરનારા સાક્ષાત્ નારાયણ શ્રીહરિકૃષ્ણ વિષે તમે
એકાંતિક ભક્તિ નિષ્ઠાવાળા છો) તથા તેમના સ્વરૂપનું વિજ્ઞાન આપનારા છો
(તમે પ્રવક્તાયશીલ અભોને તે શ્રીહરિના સ્વરૂપ સ્વભાવ વિગેરેનું યથાર્થ વિજ્ઞાન
થાય) તેવા તમેને આરા નમસ્કાર છે ॥૨૬॥ હે નૃપ ! આ મંત્રથી વક્તાને
પ્રણામ કરીને મુખ્ય શ્રોતા તેપછી શ્રોતા વિગેરે તથા સાધુઓની યથાયોગ્ય પૂજા
કરે ॥૨૭॥ તેપછી પ્રવક્તા પોરાણિકના આસનયશી નીચા આસનમાં બેસીને
મુખ્ય શ્રોતા સાવધાન ચિત્તથી કથા સાંભળે. બીજા સર્વે શ્રોતાઓપણ પ્રવક્તાને
પ્રણામ કરીને સ્વસ્થ મનવાળા થઈ આ સત્સંચિયન નામનું શુભ શાસ્ત્ર સાંભળે
॥૨૮॥ તે સભામાં વિગેરે પ્રથમ પંક્તિમાં બેસવું, તેમની પાછળ ક્ષત્રિઓએ
બેસવું, તેમની પાછળ વૈશ્યોએ બેસવું, તેમની પછવાડે શૂદ્રોએ બેસવું,
તેમની પછવાડે વર્ણસંકર નતિનાઓએ બેસવું. એ રીતે પોતપોતાની મર્યાદાને
અનુસારે સભામાં બેસીને આદરભાવથી ભગવત્કથા સાંભળવી ॥૨૯-૩૩॥ જ્ઞાનવૃદ્ધ
કે તપોવૃદ્ધ કે બ્રહ્મનિષ્ઠ જે દ્વિજે ઉત્તરિતર ઉત્તમ હોય તેમને તો પૂર્વોક્ત સર્વની
આગળ શ્રોતા નરીએ બેસારવા ॥૨૪॥ હે મહીપતે ! મુરખયશી ધનુર્માગ્ર વ્યવ-
ધાનથી દૂર દેરામાં (ચાર હાથ છેટે) સ્ત્રીઓપણ પોતપોતાની મર્યાદાને અનુ-
સારેજ સભામાં ભગવત્કથા સાંભળવા બેસવું. ભગવત્કથા શ્રવણમાટે પણ
મુરખોની પાસે સ્ત્રીઓએ બેસવું નહિ હિંતુ દરજ બેસવું ॥૨૫॥ સમસ્ત શ્રોતાઓએ
યથારાત્રિ પ્રવચન કર્તા પોરાણિકને પ્રીતિથી યત્નિચિત્ અર્પણ કરીનેજ કૃષ્ણકથા
સાંભળવી. તેમાં જે ધનસંપત્તિ હોય તો રૂપ્યમુદ્રા (રૂપીયો) અર્પણ કરી કથા
સાંભળે. તેમાં અરાક્ત હોય તો તામ્રઢલુ (પૈસો) આપીને કથા સાંભળે. તેમાં
પણ અસમર્થ હોય તે પત્ર પુષ્પ ફળાદિ કે મુદિ ધાન્ય આપીનેજ કથા શ્રવણ કરે

દરિદ્રો દુર્વંહોઽપિ યા । અસ્ય વક્તા સદા ઘન્યઃ પૂજ્યશ્ચ સુકૃતાર્થિભિઃ ॥૨૭॥
 ન પ્રાકૃતમતિઃ કાર્યાં વક્તૃયેતસ્ય વર્હિચિત્ । યસ્ય વત્રોદ્રતા વાળી કામધેનુઃ
 શરીરિણામ્ ॥૨૮॥ ગુરવઃ સન્તિ લોકસ્ય જન્મતો ગુણતશ્ચ યે । તેષામપિ ચ
 સર્વેષાં ચકૃતસ્ય પતો ગુરઃ ॥૨૯॥ ભવકોટિસહસ્રેષુ મૂઢા મૂઢાવસીદતે ।
 યો વદાતિ હરેર્જ્ઞાનં કોઽન્યસ્તસ્માત્પરો ગુરઃ ॥૩૦॥ યે ધૃતાં યે ચ દુર્વૃત્તા
 યે ધાન્યવિજિગીષયઃ । તેષાં કુટિલવૃત્તીનામગ્રે નૈવ યદેત્કથામ્ ॥૩૧॥ ન
 દુર્જનસમાકીર્ણે ન શૂદ્રશાપદાકુલે । દેશે ન ધૂતસવને યદેતુષ્યકથાં સુધીઃ

॥૨૭॥ આ પ્રબન્ધનો પ્રવક્તા પુરુષાર્થિ પુરુષોએ સદા વંદનીય અને પૂજનીય છે
 'આ તો બાળ છે આ તો યુવા છે આતો રૂઢ છે આતો દરિદ્ર છે આતો દુર્બળ
 છે' એવી એમાં તારતમ્યબુદ્ધિ કરવી નહિ. સર્વ પ્રકારે તે પૂજ્ય છે. પૂજનામાં પ્રયો-
 જક વૃદ્ધવાદિક નથી પરંતુ પુરાણ પ્રવચનનું કર્તાપણું જ છે, માટે આ વક્તા
 સુખતમુનિની આફક પૂજનીય છે ॥૨૭॥ આ સરસમિલનના પ્રવક્તાવિષે પ્રાકૃત
 પુરુષબુદ્ધિ કથારેખાણુ કરવી નહિ જેના સુખમાથી નીકળતી ભગવત્કથા-
 મૃતરસપરિપૂર્ણ વાણી શરીરિઓને કામધેનુની થેડે અભિલષિત અખિવ અર્થને
 આપનારી થાય છે ॥૨૮॥ આ લોકમાં જે કેટલાક જન્મથી ગુરુઓ છે (જેમ
 ક્ષત્રિયાદિકને બ્રાહ્મણો ગુરુ છે. કનિષ્ઠોને ન્યેષ્ઠ દોષ તે ગુરુઓ છે) તથા જે કોઈ
 ગુણથી ગુરુઓ છે (જેમ સદાચારરહિત બ્રાહ્મણોપકી સદાચારાદિસંપન્ન દોષ તે
 ગુરુઓ છે અથવા સત્ય આર્જવ વિગેરે ગુણથી ગુરુઓ છે) તે સર્વેનાપણુ આ પ્રબ-
 ન્ધનો પ્રવક્તા જ મુખ્ય શ્રેષ્ઠ ગુરુ છે, કારણ કે-ભગવાનના દિવ્યકથામૃતના પાનથી
 સમુજ્જવનમાં પરમ હેતુ છે ॥૨૯॥ સંસારચક્રમાં દેવ મનુષ્ય પશુ પક્ષી આદિક
 અનેક કોટિ યોનિઓમાં જન્મીજન્મીને, ગર્ભ જન્મ જરા મરણાદિ દુઃસ્વસ્થાએ
 કરીને દુર્લભ દુઃસહ દુઃખને પામતા જનને તે દુઃખના નિવારણમાં અતિસમર્થ
 એવું શ્રીહરિના સ્વરૂપ, સ્વભાવ, પ્રાદુર્ભાવનુ યથાર્થપણું ઇલાહિક તત્ત્વથી
 વિજ્ઞાન આપે છે, તેનાયકી બીજે ગુરુ કોણુ પર (શ્રેષ્ઠ) છે? કોઈપણુ નથી. એજ
 એક સર્વોત્તમ સદ્ગુરુ છે ॥૩૦॥ જે કોઈ કથાશ્રવણમાં અધિકારી ન હોય તેની
 આગળ કથા નજ કરવી. તે અધિકારી કહું-જે ધૃત હોય, દુર્લભ-દુરાચારી
 હોય અને જે બીજાઓને કથા સાંભળી છતવાનીજ એક રચિવાળા હોય, આવને
 કુટિલ વૃત્તિવાળા નહુવા, તેમની આગળ ભગવત્કથા નજ કહેવી ॥૩૧॥ હવે
 ભગવત્કથા વાચનમાં વર્ત્ય દેશ કહું-જે દેશ દુર્લભ-પરાનર્થપરાયણોએ વ્યાસ
 હોય તથા જે તમોગુણપ્રધાન અસમૃદ્ધો અને વ્યાધાદિ દિસક મૃગોએ વ્યાકુળ

॥૩૨॥ સદ્ગમે સદ્ગિરાકીર્ણે સુસેત્રે દેવતાલયે । નદીતટે શુચૌ ગેહે કથા
વાચ્યાશનાલયે ॥૩૩॥ યે ત્વત્રેતદસમ્પૂજ્ય ગન્ધાદ્યૈર્નમનેન વા । શૃણ્વન્ત્ય-
નાદરેણૈતદ્દિદ્ધાઃ સ્યુર્નરાસ્તુ તે ॥૩૪॥ સોષ્ણીર્પૈર્ન કથા શ્રવ્યા પૂગતામ્બૂલ-
ભક્ષણમ્ । શ્રોતૃભિર્નૈવ કર્તવ્યં ન તમાલાદિસેવનમ્ ॥૩૫॥ તુઙ્ગાસને નોપ-
વેદ્યં નચ વૃક્ષસમાસને । પ્રૌઢપાદૈર્નોપવેદ્યં નૈવ વીરાસનેન ચ ॥૩૬॥ વચ્ચ-
વેષ્ટિતપાદૈશ્ચ નોપવેદ્યં તથા ક્વચિત્ । ન શ્યાનૈઃ કથા શ્રવ્યા દૈહિકાપદમ-
ન્તરા ॥૩૭॥ સ્ત્રીણાં મુશ્કાનિ પદ્યન્તો યે શૃણ્વન્તિ કથાં હરેઃ । કામિનસ્તે
તુ પુરુષા ભવન્તિ ગ્રામશૂકરાઃ ॥૩૮॥ કથાયાં વર્તમાનાયામન્યા વાષ્પો

હોય તેવા દેશમાં પવિત્ર ભગવત્કથા કહેવી નહિ. તથા દૂતસદન-શુગટ આદિક
પરદ્રવ્યના આહરણુના ઉપાયો આચરવાના સ્થાનભૂત એવા મૃદમાં બુદ્ધિરાણી
પૌરાણિક પુણ્ય કથા કહે નહિ. પ્રવક્તાએ પ્રવચનને યોગ્ય એવા દેશનો અવસ્થ
વિચાર કરવો ॥૩૯॥ પ્રવચનમાં પ્રકૃષ્ટ પ્રદેશ કહેછે-જેમાં સત્પુરુષો રહેતા હોય,
જળ તર ધાન્ય આદિકની સમૃદ્ધિ હોય એવા સારા ગામમાં, પુણ્યતીર્થ ભગવન્મં-
દિરાદિકથી સમલંકૃત એવા સારા ક્ષેત્રમાં, વિષ્ણુ વિગેરે દેવાના મંદિરોમાં, નદીના
તટમાં, સત્પુરુષોએ સમધિષ્ઠિત, વાળવું લીપવું વિગેરેથી સુસંકૃત એવા ધરમાં અને
ધર્મીયં ન્યાં બ્રાહ્મણોને ભોજન અપાય એવી પાકરાણામાં પવિત્ર કથા વાંચવી
॥૪૦॥ જે જનો તો આ સત્સંગિજીવનને અંદનાદિ પૂનપદાર્થોવડે પૂન કર્યા વિના
અને પ્રણામપણુ કર્યા વિના અનાદરથી શ્રવણુ કરે તેઓ આજ જન્મમાં દરિદ્ર
થાય છે ॥૪૧॥ ભગવત્કથા શ્રવણુ સમયમાં શ્રોતાઓએ ઉપ્પીપ (પાધડી) મસ્તકે
રાખવી નહિ, સોપારી તાંગૂળ આદિક ચાવવું નહિ, તમાકું આદિકવું સેવનતો
નજ કરવું ॥૪૨॥ શ્રોતાઓએ વક્તાના આસન કરતાં ઉચ્ચ આસનમાં અથવા

વદન્તિ ચે । તે ગર્દભાઃ પ્રજાયન્તે તથા વાદદુરાગ્રહાઃ ॥૩૧॥ કથાયાં ધૂય-
માણાયાં વિપ્રં કુર્વન્તિ ચે શઠાઃ । પિશાચત્વં પ્રપચન્તે તે નૂનં નૃપસત્તમ !
॥૩૦॥ નિન્દન્તિ ચેઽસ્ય વક્તારં કથાં વા પાપનાશિનીમ્ । તે તુ જન્મશતં
મત્યાઃ શુનકાઃ સમ્ભવન્તિ હિ ॥૩૧॥ તસ્માત્સવિનયં રાજન્સાદરં ચ હરેઃ
કથા । શ્રોતવ્યા નિયમેનૈવ યથા વક્તુઃ સુખં તથા ॥૩૨॥ તૈલેન ગાત્રં
સમ્મર્યં જ્ઞાપનીયોઽસ્ય વાચકઃ । અન્નૈઃ સુમૃદ્ધૈઃ સરસૈર્મોજનીયસ્તથાન્નમ્
॥૩૩॥ દેયં તસ્મૈ ચ પૂર્વાહ્ને પ્રત્યહં સ્વરશુદ્ધયે । સતર્કરં તુ ગોક્ષીરં ગાલિતં
ક્ષયિતં તથા ॥૩૪॥ પૂર્ણે પૂર્ણે પ્રકરણે વ્રતાદેષુ ચ પર્વસુ । વિશિષ્ટપૂજા કર્તવ્યા
દેવા વ્રાત્યા ચ દક્ષિણા ॥૩૫॥ પુત્રકથાસમાપ્તો ॥ કર્તવ્યં પૂજનં મહત્ ।
યથાશક્ત્યલિલૈર્દેવ્યા શ્રોતૃભિર્દેમદક્ષિણા ॥૩૬॥ રીપ્યં વા તામ્રમુદ્રાં વા વચ્ચં
વાસં ચ વાહનમ્ । કાષ્ઠં દરિદ્રોઽપિ શૃદ્ધં તસ્મૈ દયાસ્વશક્તિઃ ॥૩૭॥ આરો-

અર થાનિને પામેછે ॥૩૬॥ હે નૃપસત્તમ ! કથા ચાલતી હોય તેમાં જેઓ વિપ્ર કરેછે,
તે શઠો ભરીને નિઘ્યે પિશાચથાનિને પામેછે ॥૩૭॥ જે મનુષ્યો સમસ્ત પાપને
પ્રણાશ કરનારી આ કથા અને એવી કથાના પ્રવક્તા પૌરાણિકની નિંદા કરેછે
તેઓતો સો જન્મસુધી નિઘ્યે આનથાનિને પામેછે ॥૩૮॥ હે રાજન્ ! મોટી કથા
કરનારા પુરાણીને જેરીતે સુખ થાય એરીતે (તેની અનુકૂળતા સાચવીને) બ્રહ્મ
અર્થાદિ નિયમો પાળવાપૂર્વકજ સાર સવિનય લગવાનની કથા સાંભળવી ॥૩૯॥

હવે આ સત્સંગિજીવનના પ્રવક્તા પૌરાણિકની શ્રોતાઓએ સેવા કરવાની કહે
છે-આ પ્રબન્ધના પ્રવક્તાને તૈલથી શરીરને યોળીને સ્નાન કરાવવું તથા અત્યંત મિષ્ટ
સરસ અન્નવટે પ્રતિદિન તૃપ્ત કરવો ॥૪૦॥ કથા કરનાર પૌરાણિકને પ્રતિદિન
પૂર્વાહ્નમાં ઠંડસ્વરની વિશુદ્ધિ વારંતે વસ્ત્રથી ગાળીને હાથેહાથે સાફરે સહિત ગાયત્રી
શુદ્ધ દુધ આપવું ॥૪૧॥ સત્સંગિજીવનનું એકએક પ્રકરણ પરિપૂર્ણ થાય તે દિવસે
વિશિષ્ટ (પ્રતિદિન કરાતી પૂજાથી અધિક) પૂજા પ્રવક્તાની કરવી અને યથાશક્તિ
દક્ષિણા દેવી તથા એકાદશ્યાદિ વ્રતદિવસે અને પૂર્ણિમાદિ પર્વદિવસે અધિક
પૂજા કરવી અને યથાશક્તિ દક્ષિણા દેવી ॥૪૨॥ આ પ્રબન્ધની પરિસમાપ્તિમાત્રે
પ્રવચન કરનારા પૌરાણિકની મોટી પૂજા કરવી અને સુવર્ણદક્ષિણા આપવી તથા
સર્વકાંઠ શ્રોતાઓએ પુરાણીની પૂજા કરવી અને રાક્ષસને અનુસારે દક્ષિણા આપવી
॥૪૩॥ રત્નમુદ્રા (રૂપીયા) કે તામ્રમુદ્રા (દબ્બુ) વસ્ત્ર કે વાહન કે અન્ન યથાસા-
મર્થ આપે. દરિદ્ર હોય તેપણ કાંઈ અથવા મૃતિકા વક્તાને પ્રીતિથી આપે ॥૪૪॥

પ્ય વાહનં રમ્યં ચચ્ચાલકારપૂજિતમ્ । ગીતવાચૈર્નયેયુક્તં શ્રોતારક્ષદ્રુહં તતઃ ॥૪૮॥
 इति सामान्यतः प्रोक्तः श्रवणस्य विधिर्मया । सत्सङ्गिजीवनारयस्य
 शास्त्रस्यैतस्य भूपते ! ॥४९॥ विधिनानेन शृणुयुष्ये तु शास्त्रमिदं जनाः ।
 सम्पूर्णं स्यात्फलं तेषां मया प्रोक्तं न संशयः ॥५०॥ आदौ विधिमिमं श्रुत्वा
 रयेतस्य श्रवणं ततः । कर्तव्यं विधिनानेन ततः सिद्ध्यति वाञ्छितम् ॥५१॥
 इति श्रीसत्सङ्गिजीवनमाहात्म्ये...શ્રવણવિધિનિરૂપણે દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ ॥૨॥

શતાનન્દમુનિદવાચ—અથ શાસ્ત્રસ્ય ચૈતસ્ય શ્રવણસ્ય વિધિં મુવે ! વિશે-
 પતો મહાન્ રાજન્ ! શ્રોતુમર્હતિ સાદરમ્ ॥૧॥ રુદન્તિ સર્વપાપાનિ ત્વેતસ્ય
 શ્રવણક્ષણે । અસ્માકં પ્રલયં સઘઃ કયેયં હા ! કરિષ્યતિ ॥૨॥ આર્દ્ર શુષ્કં
 લઘુ રધૂલં વાઙ્મનઃકાયસમ્ભવમ્ । શ્રવણં પ્રવહેત્પાપં પાવકઃ સમિધો યથા
 ॥૩॥ અક્ષિન્વૈ ભારતે ઘર્ષે સૂરિભિર્દેવસંસદિ । અકપાધાવિળાં પુંસાં નિષ્ફલં

તેપછી વસ્ત્ર અન્નકારથી પૂજા કરેલા તે પૌરાણિકને રમણીય વાહનમાં ગેસારીને
 ગીત ગવરાવાપૂર્વક વાજતે ગાજતે શ્રોતાઓએ તેને ઘેર પહોંચાડવા ॥૪૮॥ હે
 ભૂપતે ! સત્સંગિજીવન નામના આ શાસ્ત્રના શ્રવણનો વિધિ મેં યથાવિધિ સામા-
 ન્યપણે કહ્યો ॥૪૯॥ આ કહેલા વિધિને અનુસારે જે જનો આ સત્સંગિજીવન
 શાસ્ત્રને સાંભળે તેમને મેં કહેલું આ ફળ પરિપૂર્ણ થાય એમાં શંકા સંશય નથી
 ॥૫૦॥ માટે પ્રથમ આ શ્રવણવિધિ સુંદરીને પછીથી આ સત્સંગિજીવનનું શ્રવણ
 કરવું. યથાવિધિ શ્રવણ કરવાથી સમસ્ત વાંછિત જલદી સિદ્ધ થાયજ ॥૫૧॥
 ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવનમાહાત્મ્યે...શ્રવણવિધિનિરૂપણે દ્વિતીયોઽ-
 ધ્યાયઃ ॥૨॥

અધ્યાય ૩ જો.

શતાનન્દમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! તમે પરમ ભક્ત પાત્ર છો, માટે આ
 સત્સંગિજીવનના શ્રવણમાં જે વિશેષ વિધિ છે તે કહું છું તેને તમે આદરપૂર્વક
 સાંભળવાને યોગ્ય છો ॥૧॥ બહુ કાળથી આશ્રય જેને મળ્યોછે, માટેજ પ્રતિ-
 પામેલાં એવાં સમસ્ત પાપો આ શ્રવણના શ્રવણસમયમાં ‘હાય હાય !!’ આ કથા આ-
 પણે તત્કાળ પ્રત્યક્ષ કરી નાંખશે’ એવો યોગાનો ભવિષ્યમાં યનારા વિનાશ વિચારીને
 બહુ રૂદન કરેછે ॥૨॥ જેમ દેદીપ્યમાન અગ્નિ કાષ્ઠ સ્વીયું હોય કે સુદું હોય મોટું હોય કે
 નાનું હોય પણ તે સમસ્તને ળાળી દેછે, તેમ આ સત્સંગિજીવનનું શ્રવણ આર્દ્ર શુષ્ક
 નવીન હોય કે પ્રાચીન હોય નાનું હોય કે મોટું હોય પણ કાય વાણી મનથી મળેછે

જન્મ ફીર્તિતમ્ ॥૪૫॥ કિ મોહતો રક્ષિતેન સુપુટેન ચલીયસા । અધ્રુવેણ
શરીરેણ ત્વેતચ્છાસ્રકથા વિના ॥૫૫॥ અસ્થિસત્ત્વમ્ સાયુવદ માસદોષિતલે-
પિત્તમ્ । ચર્માવનદ્ દુર્ગન્ધ પાત્ર મૂત્રપુરીપયો ॥૬૫॥ જરાશોકવિપાકાતં

સમસ્ત પાપ બાળીય દેહે ॥૩૫॥ આ ગ્રન્થની કથાના અવશે રહિત (નહિ કળા)
જનોનુ આ ભરતખડમા જે જન્મ છે તે નિષ્ફળ છે એમ દેવસભામા બૃહસ્પતિઆ
દિ-સૂરિ જ્ઞાતિઓએ કહ્યું છે અથવા આ ભરતખડમા વર્તતા મૂર્ધિ-મુદ્ધિસાળી
પુત્રોએ અને દેવસભામા દેવોએ આ ગ્રન્થની કથા નહિ સામળનારાઓનુ જન્મ
વ્યર્થ છે એવો અર્થ કરવો, અથવા આ ભરતખડમા અને દેવસભા-દેવલોખમા આ
ગ્રન્થની મ્થા અવશે રહિત નરોનુ જન્મ વ્યર્થ છે એમ સૂરિ-મુદ્ધિસાળીઓએ કહ્યું છે
॥૪૫॥ આ સમ્પ્રદાયની કથા સામળ્યા વિના દેહમા આત્માપણના મોહને લીધે
અત્રપાનાદિકવડે સારીરીતે સરક્ષણ કરેના, મદ્ધિયસારીરીની માફ પરિપુષ્ટ કરેના,
બહુ બળવાળા, અતેતો અવશ્ય વિનાશ પામનારા એવા આ શરીરથી પુરૂષને શો
અર્થ છે? કશું પણ પ્રયોજન નથી ॥૫૫॥ જેને વિષે 'આ હું જુ' એવા પ્રાણિમાત્રને
મોહ થાયછે એવા દેહનુ સ્વરૂપ જે કોઈ નિરૂપક પુરૂષ વિમર્શ કરે તો તે જ હજામા
તેમા તેને જુગુપ્સા (નિંદા કે ધિક્કાર) થાય તેનુ હવે લખપાદન કરેછે-અને વસ્તુ
ઓના સમૂહરૂપ આ શરીર તેમા રહેલા તેતે વસ્તુઓને જે નિરૂપણ કરીએ તો
પ્રચેત્ત સર્વપ્રકારે અશુચિ અને હેય-સ્થાન્ય છે આ શરીર અસ્થિસ્તભ-જે શરીરમા
અતિશય પ્રધાન ગણાતા અસ્થિ દૃઢતાને લીધે શરીરના ધારક હોવાથી સ્તભને
ઠેકાછે જે તે અત્યત અપવિત્ર વસ્તુ છે, કારણકે રરતામા પડેલા અસ્થિને કોઈપણ
પાદથીપણ સ્પર્શ પણ કરે નહિ સાયુબદ્ધ-જેમ સ્તભ રત્નનુ (દોર) થી વીંટીતો
હોય તેમ અસ્થિ સાયુઓથી વિટાયેલા છે, સ્તભને વીંટીલી રત્નનુને ઠેકાછે રહે ના
સાયુઓતો અસ્થિની અપેક્ષાએપણ અત્યત અપવિત્ર છે માસરોણિતરેષિત-જેમ
રત્નનુથી વિટાયેલો સ્તભ મૃત્તિકાથી લંપિતો હોય તેમ સાયુઓથી વીંટાયેલા
અસ્થિ માસ અને રૂધિરથી લંપિલા છે, માટે લેખને ઠેકાછે રહેલુ મામ અને રૂધિર
સાયુ કરતાપણ અત્યત નિન્દિત અશુચિ છે ચર્માવનદ્-અત્યત ચિક્ષુ પા વચ્ચથી
ચારે બાજુ ઢાકેલા મૃદાદિકથી લેપ કરેલો સ્તભ જેમ હોય તેમ માસ રૂધિરના
લેપે યુક્ત આ અસ્થિસ્તભ ચર્મથી ચારે બાજુ ઢાકેતોછે-આચ્છાદન કરેતો
દુર્ગન્ધ પ્રતિ-દુર્ગન્ધી દ્રવ્ય અધિક છે માટે સ્વત દુર્ગન્ધ જ છે એરીતે અશુચિ
અસ્થિ આદિકના સઘાતરૂપ આ શરીર કેવળ મૂત્ર વિષાના પાત્રરૂપ છે આવીગતે
કેવળ મળમય આ શરીરમા મોહ-‘હું ઈશ્વર છું હું સોગી છું હું સિદ્ધ છું હું બળવાન છું’

રોગાણાં મન્દિરં પરમ્ । દુષ્પૂરં ચ કૃત્ત્વં ચ સદોપં ક્ષણમહુરમ્ ॥૭॥ કૃમિ-
વિઘ્નસંસંગાન્તં શરીરમિતિ વર્ણિતમ્ । તેન સંસાધયેદ્દીમાન્સ્વકાયં યઃ સ
પણ્ડિતઃ ॥૮॥ યત્પ્રાતઃ સંસ્કૃતં ચાન્નં સાયં તત્તુ વિનશ્યતિ । તદીયરસસમ્પુટે

ઇત્યાદિ થાયછે. આ દેહનો જેમ જેમ પરિપાક થતો જાય તેમ તેમ જરા શોકજ
થાયછે માટે આ દેહ જરા શોકના પરિણામથી દુઃખી છે. જન્મને આરંભીને મરણ-
પર્યંત રોગમાત્રનું મુખ્ય મંદિર છે. આ શરીર કદાપિ ન પુરાય એવા પેઠશી ખાડાએ
યુક્ત હોવાથી અનુદિન અન્યથી પુષ્કળ પુર્યા કરે તથાપિ પુરાણું નથી માટે
દુષ્પૂર છે તથા અશુશાદિ ઇન્દ્રિયો કે જે ક્ષણક્ષણે રૂપાદિ વિવિધ વિષયો ન્યાં ત્યાંથી
લાવીલાવીને આપે તથાપિ જેની તૃષ્ણા લેશપણુ પ્રસાંત થતી નથી અને વારે વારે
વિશેષ બાકુળ કરનારાં અને રૂપાદિ વિષયોમાંજ જેનો બ્યાસંગ છે એવાં ઇન્દ્રિયોથી
જે વ્યાપૃત છે એવું આ શરીર આ રીતે પણ દુષ્પૂર છે. પ્રતિદિન અત્ર આદિક્ ભોજ્ય
પદાર્થો આપ્યા કરે તથાપિ જો એક મુદ્દત્ એકજ દિવસ અત્રાદિ ભોજ્ય પદાર્થ
લાવવામાં વિસંભ થાય તો જીવને પીડવા તૈયાર થાયછે માટે આ શરીર આ રીતે
કૃતમ્ની છે અને જન્મ જરા મરણાદિ બહુ દોષોથી દૂષિત છે. અને જેમ જેમ
અન્યથી ઉપચય-વૃદ્ધિ પમાડાય તેમ તેમ કાણે કાણે સ્વભાવથીજ અપચય-હાસ
પામેછે માટે ક્ષણભંજર છે. અંતે પ્રાણવિયોગ થતાં વિશીર્ણુ થયેલું આ શરીર
એવીજ રીતે પરી રહેતાં કૃમિરૂપે પરિણામ પામતાં કૃમિસંજ્ઞાને પામેછે અને
જો નહાર વાધ વિગેરે ભક્ષણુ કરી જાય તો વિદ્ (વિદ્યા) સંજ્ઞાને પામેછે અને જો
અગ્નિમાં નાંખ્યું હોય તો ભસ્મસંજ્ઞાને પામેછે, માટે આ શરીર આદિભાગમાં તથા

કાચે કા નામ તિલ્પતા ॥૧॥ બુહદા દ્ય તોયેપુ મશકા દ્ય જન્તુપુ ।
 જાયન્તે મરણાયેવ કયાશ્રવણવર્જિતા ॥૧૦॥ માસેપૂષ્કેપુ યગ્ર સ્વાસ્વમ્યતા
 સ્વસ્ય ચેતસ । તસ્મિન્ શ્રવ્યમિદ દામ્ન પાપસહનિવારકમ્ ॥૧૧॥ સસાદે-
 નાસ્ય શ્રવણે પ્રારભેદ્વિતીયાતિયે । નવાદેનાપિ શ્રવણેડ્યેવમેવ સમાચરેત્
 ॥૧૨॥ પક્ષેણ શ્રવણેડ્યેવ માસેનાપ્યેવમેવ હિ । ધતુના શ્રવણે ત્વસ્ય તૃતી
 યાત સમારમેત્ ॥૧૩॥ આદ્યા ચતુર્થ્યષ્ટમી ચ તથા વડ્યાં ચતુર્દશી ।
 અસ્વાસ્થ્યે શુભા પ્રોક્તાસ્તિયયોડ્યપરિણા નૃપ' ॥૧૪॥ અગ્નિની દેવતી
 હસ્ત પુત્યો મૃગપુનર્વસુ । અનુરાધામિજિત્સ્વાતી રોહિણી શ્રવણગ્રયમ્ ॥૧૫॥

મ્ત્રીક્ષે એજ પરિત કહોછે ॥૬-લા એવીગતે શરીર નિ ત્રેયસના સાધનેા સપાદન
 કરવામા ઉપાય હોવાથી તેટલામાનમાજ તેના ઉપયોગ મરવો પણ તેમા ભોનુતા
 બુદ્ધિ કે ભોગોપમશ્યતા બુદ્ધિ નજ કરવી કિંતુ 'દોષાસ્પદ છે અસ્થિર છે'
 ઈત્યાદિ બુદ્ધિજ કરવી યદ્યપિ જે જનો અભિજ્ઞ નહિ હોવાથી પ્રાતઃ તેમને
 શરીરમા અવિદ્યુતપણુનેા કે રમણીયપણુનેા કે સ્થિરપણુનેા ભ્રમ થાય પણ
 વિચાર કરનારાને તો નજ થાય જેનાથી આ દેહ વૃદ્ધિ પામેછે તેના સ્વરૂપનેા
 વિચાર કરી જુવો શરીરની વૃદ્ધિ કરનાર જે અન્ન પ્રાતઃ કાળે રાધ્યુ હોય તે સામ
 સમય સુધી રાખી મુકે તો દુર્ગન્ધ અને વિકાર પામી ભય છે એવી સ્થિતિ છે
 તો તેના રસથી સંપુદ થએલા શરીરમા અવિદ્યુતતા શી છે? કાઈપણ નથી
 અનિત્યજ છે ॥૬॥ માટે મનુષ્યનેા મોંથી દેહ મળ્યોછે પણ હરિકથાના
 શ્રવણે વર્ણત એવા પુરુષો જળમા થતા પરપોટાની પેઠે અને જતુઓમા
 મત્સરીયાની માફક કેવળ વિનાસ માટેજ નિથે જન્મ્યા છે ('જાયસ્ય
 દ્વિયસ્ય' 'જન્મો અને મરો' એવા ઈશ્વર સંકરપના વિધયભૂત સૃષ્ટિને ગોચર
 થાયછે) ॥૧૦॥ માટે કહેલા અપાદ આદિક માસમા ન્યારે પોતાના ચિત્તની આ
 ગ્રયના શ્રવણમા સ્વસ્થતા વર્તે ત્યારે સમરત પાપપુંજને પ્રણાસ મરનાર આ
 સાસ્ર શ્રદ્ધાથી સામજીક ॥૧૧॥ સમાદયી અથવા નવાદયી અથવા પક્ષથી અથવા
 માસથી આ સત્સંજિજનનનુ શ્રવણ કરતુ હોય તો શુભપક્ષની દ્વિતીયા તિથિએ
 પ્રારભ કરવો અને એક ઋતુ (જે માસ)થી આનું શ્રવણ કરતુ હોય તો તૃતીયા
 તિથિએ સમારભ કરવો ॥૧૨-૧૩॥ દે નૃપ! આનો આરભ કરવામા પડવો, યોય
 આક્રમ અને ચૌદશ આટલી તિથિઓ વર્ત્ય છે બીજી બધી તિથિઓ આરભમા
 શુભ કહેલી છે અગ્નિની દેવતી હસ્ત પુષ્ય મૃગશીર્ષ પુનર્વસુ અનુરાધા અમિજીત
 સ્વાતી રોહિણી શ્રવણ ધનિષ્ઠા રાહુલીધા આટલા નક્ષત્રો શુભ હોવાથી આના

ઋક્ષાણ્યેતાનિ પુણ્યાનિ પ્રાદ્યાણ્યત્રોદિતાનિ ચૈ । તસ્માદસ્ય સમારમ્ભઃ કતં-
 યસ્તેષુ ભૂપતે ! ॥૧૬॥ દેશાન્તરાત્તિજાન્ શાતીનાહ્વયેષુ સુહૃજનાન્ ।
 યેષાં તપ્ત્રવણે શ્રદ્ધા તાંશ્ચારમ્ભદિનાત્પુરા ॥૧૭॥ દેશે દેશે વિરક્તા યે
 વૈષ્ણવા દમ્ભવર્જિતાઃ । પત્રં તેમ્યોઽપિ સંલેખ્યમાગતાંસ્તાંશ્ચ માનયેત્ ॥૧૮॥
 અર્ધાંક પજ્ઞાહતો યસ્યાદાસનાદીનિ મેલયેત્ । વિશાલા વસુધા યત્ર કુર્યાં-
 તત્ર કથાસ્થલમ્ ॥૧૯॥ કુર્વોત મળ્હપં તત્ર શુચી સ્થાને મનઃપ્રિયમ્ ।
 રમ્ભાસ્ત્રમ્ભૈશ્ચ સદ્વૈભઃ ફલૈઃ પુષ્પૈશ્ચ શોભનમ્ ॥૨૦॥ તત્રોપયેશસ્થાનાનિ
 હીર્ણાં પુંસરં યથોચિતમ્ । વ્યાસાસનં ચ રચિરં રથયેચ્ચતુરો નરઃ ॥૨૧॥
 શ્રોતુનામાસનાદુષ્ઠં મૃદુલાસ્તરણાન્યિતમ્ । પાર્શ્વિકાદિસમાયુક્તં રમણીયં
 વિશેષતઃ ॥૨૨॥ તદાસનાત્પૃથાગુચે મૃદુલે ચાસનોત્તમે । સુવન્ધનં સંફલકં
 પુસ્તકં સન્નિધારયેત્ ॥૨૩॥ પૂર્વાંક્તલક્ષણૈર્યુક્તો ગ્રન્થસ્વાસ્ય તુ વાચકઃ ।

આરંભમાં શ્રદ્ધા કરવાનાં કલાં છે માટે હે ભૂપતે ! કહેલી તિથિઓમાંથી હરકોઈ
 તિથિમાં અને નક્ષત્રોમાંથી હરકોઈ નક્ષત્રમાં આને આરંભ કરવો ॥૧૬-૧૬॥
 દેશાંતરમાં જે બન્ધુજનો દ્વાતિજનો અને મુહુર્જનો હોય તેમને અને આ
 કથાના શ્રવણમાં જેને શ્રદ્ધા હોય તે સર્વેને સમારંભ દિવસથી પ્રથમજ (જે
 રીતે આવવાની મુગમતા થાય એરીતે) બોલાવવા ॥૧૭॥ અને દેશદેશમાં જે
 વિરક્ત-ત્યાગિઓ હંબવર્ણત વૈષ્ણવો હોય તેમની ઉપરપણ બોલાવવાના પત્રો
 લખવા અને તેઓ આવે ત્યારે યથાધોઅ સન્માન કરવું ॥૧૮॥ કથારંભથી પાંચ
 દિવસ પહેલાંજ આસનાદિ ઉપકરણો પ્રયત્નથી ભેગાં કરી રાખે અને જેમાં બહુ
 જનસમાજ મુખેથી બેસી શકે એવો સમુચિત વિશાળ પૃથ્વી પ્રવેશ હોય તેમાં
 ભગવત્કથા શ્રવણનું સ્થળ તૈયાર કરી રાખે ॥૧૯॥ તેવા વિશુદ્ધ વિશાળ સ્થળમાં
 સર્વના મનને પ્રિય લાગે એવો ફળના થાંભલા પુષ્પો ફળો અને શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રોવડે
 અલંકાર કરેલો મંડપ કરે ॥૨૦॥ તે રમણીય મંડપમાં નરનારીઓને બેસવાનાં
 સ્થાનો યથાવિભાગ (પૃથક્ પૃથક્) યથાધોઅ ચતુર નર કરે અને વ્યાસાસન
 મુંદર રમે ॥૨૧॥ તે વ્યાસાસન શ્રોતાઓના આસન થકી હંચું કોમળ આસ્તરણ
 (ગાદી બોહાડ) આદિકે યુક્ત અને પાર્શ્વિકા (પડખે મુકેલાં બોર્ડીંગલ વિગેરે)
 એ યુક્ત વિરોપ રમણીય કરે ॥૨૨॥ વ્યાસાસનથી હંચા કોમળ ઉત્તમ આસ
 નમાં (બાજુ આદિક) સારા પાટીયાવાળું રેશમી વસ્ત્રથી સારીરીતે બાંધેલું
 કથાપુસ્તક સ્થાપન કરે ॥૨૩॥ હે ભૂપતે ! પૂર્વાંક શુભ લક્ષણોએ યુક્ત પ્રવક્તા

પ્રત્યહં સ્વાહિકં કુર્યાદુપસ્યત્યાય મૂપતે! ॥૨૪॥ તતઃ શ્રોતૃભિરાહૂતઃ સ
 કથામણ્ડપં વ્રજેત્ । પ્રક્ષાલ્ય પાણિપાદાસ્યં કુર્યાદાચમનત્રયમ્ ॥૨૫॥
 ધૌતશ્વેતામ્બરધરઃ સદ્ગુરું હૃદયે સ્મરન્ । વિગ્રાન્સાધૂત્તમસ્કૃત્ય સત્સદ્ગિજીવનં
 નમેત્ ॥૨૬॥ તતઃ સ્વપૂજ્યગુવાંદેરાજ્યા વિનયાન્વિતઃ । ડદશ્ચુરઃ પ્રાદ્યુક્તો
 વા વ્યાસાસનમુપાવિશેત્ ॥૨૭॥ તત્ પુત્રસ્વાધિદેવમેતચ્છાસ્ત્રાકૃતિં હરિમ્ ।
 મદ્મૈઃ સમર્ચયેદેતૈર્મુરયઃ શ્રોતા કૃતાહ્નિકઃ ॥૨૮॥ પ્રથમાદિપદ્મમાન્તપદ્મપ્ર-
 કરણાનિ ॥ । આસ્યહત્તુન્દજાન્વહ્નિરૂપાણ્યજ્ઞાનિ યસ્ય દૈ ॥૨૯॥ પ્રોક્તાનિ
 સન્તિ દિવ્યાનિ શ્રીહરિં કરુણામ્બુધિમ્ । તં ભક્તિઘર્મતનયં હૃદયે ચિન્તયા-
 મ્યહમ્ ॥૩૦॥ નિજાશ્રિતજનાનન્દં મુનિવર્ણિનિવેવિતમ્ । અતિરમ્યનરાકારં
 તારુણ્યે વયસિ સ્થિતમ્ ॥૩૧॥ રૂપાન્તુરૂપાવયવં નયપદ્મદલેક્ષણમ્ । અર્તાવ

પૌરાણિક પ્રતિદિન પ્રભાતમા હઠીને જ્ઞાન સંધ્યાદિ નિલ આહ્નિક સમાપ્ત કરી
 શ્રોતાઓના આમંત્રણથી કથામંડપમા પ્રવેશ કરે. તેપછી હસ્ત પાદ મુખને પ્રક્ષા-
 લન કરી ત્રણ આચમન કરે ॥૨૪-૨૫॥ આ પૌરાણિક ધોએલાં શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ
 કરીને સદ્ગુરુઓનું હૃદયમાં સ્મરણ કરે. યકો સાધુ તથા વિગ્રાને નમસ્કાર કરી
 સત્સંગિજીવન પ્રબન્ધને પ્રથમ પ્રણામ કરે ॥૨૬॥ તેપછી સભામાં બેઠેલા
 પોતાના પૂજ્ય ગુરુઓની આજ્ઞા શ્રદ્ધા કરીને વિનયયુક્ત થઈ ઉત્તરાભિમુખે અ-
 થવા પૂર્વાભિમુખે વ્યાસાસનમા બેસે ॥૨૭॥ તેપછી મુખ્ય શ્રોતા આહ્નિક કર્મ
 કરીને આ સત્સંગિજીવનના અધિદેવ, સર્વેશ્વરેશ્વર, અક્ષરાધિપતિ, આ શાસ્ત્ર
 આકૃતિ જેમની છે એવા શ્રીહરિનું ધ્યાન ધરીને તેની આ (આગળ કહીશ એવા)
 મંત્રોપડે પૂજા કરે ॥૨૮॥ જે આ શાસ્ત્રરૂપધારી ભગવાનનાં, આ પ્રબન્ધનાં
 પ્રથમ આદિ જેમાં છે અને પંચમ અંતે જેમાં છે એવાં પાંચ પ્રકરણો અનુક્રમે
 દિવ્ય મુખ હૃદય ઉદર જનુ અને ચરણ આ અંગો છે, એટલે પ્રથમપ્રકરણ શાસ્ત્ર-
 રૂપધારી શ્રીહરિનું મુખ છે, દ્વિતીયપ્રકરણ હૃદય છે, તૃતીયપ્રકરણ ઉદર છે,
 ચતુર્થપ્રકરણ જનુ છે, પંચમપ્રકરણ ચરણ છે. તે આ સત્સંગિજીવન શાસ્ત્રાકૃતિ
 કણ્ણાનિધિ ભક્તિઘર્મતનય શ્રીહરિનું હું હૃદયમાં ધ્યાન ધરું ॥૨૯-૩૦॥ હવે
 ધર્મેના પુત્રપણે પૃથ્વીકપર જનસમાજના લોચનગોચર થઈને વિરાજતા દિવ્ય-
 રૂપથી ધ્યાનક્રમ કહે છે-પોતાના ચરણારવિંદના સમાશ્રિતોને અનવધિક આનંદ
 આપનારા દિવ્યરૂપથી વિરાજમાન, ભક્તિઘર્મના તનયપણે અવતરેલા, નિજચર-
 ÷ણના સમાશ્રિત સમગ્ર જનોના મનોનેત્રને આનંદ દેનારા, પોતાના ચરણાશ્રિત
 મુનિ-પરમહંસો તથા વર્ણિઓએ સદા સમ્યક્ સેવેલા, દિવ્ય સુંદર નરાકાર જેમણે

દર્શનીયં ચ દાન્તં કોમલભાષણમ્ ॥૩૨॥ નૂતરક્તારવિન્દામહસ્તાક્ષિતલનો-
મિતમ્ । ચક્ષુઃકારણનલચન્દ્રાવલિવિરાજિતમ્ ॥૩૩॥ મિતસિતસ્ફુરતુલ્ય-
દન્તમુક્તાવલિપ્રભમ્ । પ્રલમ્બપીવરમુજં વિશાલહૃદયસ્થલમ્ ॥૩૪॥ પૃથુતુ-
ન્નલલાટં ચ સુકપોલારુણાધરમ્ । દધતં કૈસરે પુણ્ડે માલે કુક્કુમચન્દ્રકમ્
॥૩૫॥ ઘનદયામં ચ તુલસીમાલિકાં દક્ષિણે કરે । દધતં ચ દ્વિતીયેન વદતં
પાણિનામ્બયમ્ ॥૩૬॥ વિઘ્નતં તુલસીકાષ્ઠસૂક્ષ્મમાલાદ્વયં ગલે । શુભ્રં યજ્ઞો-
પવીતં ચ વામસ્કન્ધે સુશોભનમ્ ॥૩૭॥ ઘાસઃ શુભ્રં મૃદુ પરિદધતં દૃઢક-
ચ્છકમ્ । ઘસાનમુત્તરપદં હંસપક્ષસિતં તથા ॥૩૮॥ સૂક્ષ્મં સિતં ચ પટકં
ઘમ્નન્તં શીર્ષિણ મહુલમ્ । ઊત્સવે મક્તસમ્પ્રીત્યૈ દધાનં મૂરિમૂષ્ણમ્ ॥૩૯॥
નાનાધિધૈઃ પુષ્પહારૈશ્ચન્દ્રનેનાર્ચિતં નિજૈઃ । હમ્બઙ્ગિઃ શેષ્ઠૈરમ્યં મન્દસિ-

સ્વીકાર્યો છે, નિર્નતર મુખા વયમાં વર્તતા, (સદા સોળ વર્ષની વયે સંપન્ન) રૂપને
અનુરૂપ દિવ્ય અવયવો જેમના છે, તત્કાળ પ્રકૃષ્ટિત યથેલા કમળદળને સદૃશ
દૃષ્ટિ જેમની છે, દર્શનીય શાંત દિવ્ય આકૃતિ જેમની છે, મંદહાસપૂર્વક મધુર
મૃદુલ લાખણુ જેમનું છે, નવીન રક્ત કમળને તુલ્ય હસ્તતળ અને ચરણતળથી
શોભાયમાન, કાંતિથી ચળકતા કિંચિત્ ઉત્તર રક્ત એવા નખરૂપી ચંદ્રની પેંક્તિથી
વિરાજમાન, મંદહાસથી સ્ફુરણાયમાન (ચળકતા) સરખી બંધાયેલી દંતમુક્તા-
વળીની પ્રભાએ યુક્ત, (મંદહાસને લીધે દંતપેક્તિની પ્રભા પ્રસરે છે) ભનુપર્યંત
લાંબા ભડા ભુજમુગલ જેમના છે, વિશાળ વક્ત્રસ્થળ જેમનું છે, ઉત્તર વિશાળ લક્ષિત
લલાટ જેમનું છે, શ્રેષ્ઠ કપોળ અને રક્ત અધરોષ્ઠ જેમના છે, લાલમાં કેસરથી
કરેલા બર્ધવપુદ્ગલા મધ્યમાં કુંકમચંદ્રકને ધારી રહેલા, નવીન નીલ મેઘને સમાન
સ્થામ શરીરવર્ણવાળા, જમણા કરમાં તુલસીમાળાને ધારી રહેલા અને ડાબા
કરથી અલયદાન આપતા, તુલસીકાષ્ઠની સૂક્ષ્મ જેવડી માળા (કંઠી) ને ગળામાં
ધારી રહેલા, ડાબા ખભાઉપર શ્વેત સુરોભિત યજ્ઞોપવીતને ધારી રહેલા, શ્વેત
સૂક્ષ્મ મૃદુળ વસ્ત્રને દૃઢ કચ્છથી પહેરી રહેલા, હંસની પાખો જેવું ધોળું મૃદુળ
ઉત્તરીય (ઓઢવાનું) વસ્ત્રને ધારી રહેલા, અતિમૃદુળ અતિમુંદર શ્વેત પટકો મ-
સ્તકે ધારી રહેલા, ભક્તોની પ્રાર્થનાથી તેમના મનની પ્રસન્નતા માટે ઉત્સવાદિ
દિવસોમાં દિવ્ય વિવિધ વિભૂષણુ ધારણ કરનારા, નિજજનોએ નાનાવિધ પુષ્પ-
હારો અને ચંદનથી પૂજ કરેલા, લાંબા લટકતા તોરાઓથી સમઘંકૃત, મંદહાસે સહિત
મનોહર મુખારવિંદ જેમનું છે, તારામંડળના મધ્યમાં રહેલા ચંદ્રમાની પેઠે ભક્ત-

તમનોહરમ્ ॥૪૦॥ તારામણ્ડલમધ્યસ્થં પૂર્ણચન્દ્રમિવોદિતમ્ । ભક્તમણ્ડલ-
મધ્યસ્થ સર્વલોકનમસ્કૃતમ્ ॥૪૧॥ હૃદયાનિ હરન્તં ચ નિજાનાં કરચેદ્યા ।
કરુણામૃતયા દૃષ્ટ્યા વીક્ષમાણં ચ ચિન્તયે ॥૪૨॥ હૃતિ શ્રીસત્સન્નિજીવના-
કૃતયે શ્રીહરિકૃષ્ણપરમાત્મને નમો ધ્યાયામિ । આવાહનમ્—કલિકટમપ-
નાશાય પ્રાદુર્ભૂત કૃપાભરાત્ । સત્સન્નિજીવનાકાર હરિમાયાહયામ્યહમ્
॥૪૩॥ આસનમ્—હરે ! સિંહાસનમિદં સ્વર્ણરસત્રિનિર્મિતમ્ । તવ પ્રીતિકરં
વત્ત ગૃહાણ કૃપયા પ્રમો ! ॥૪૪॥ પાદમ્—અનન્યભાવાશ્રયિણાં સંસારાણં-
વતારક ! । પાદ ગૃહાણ દેવેન્ ! શ્રીહરે ! કૃપયા મયિ ॥૪૫॥ અર્ચ્યમ્—નાનાવ
તારચરિતે સાધુસંકટનાશન ! । શ્રીહરે ! સ્વ ગૃહાણાર્ચ્યં ગન્ધાલપ્તાન્નસંયુતમ્
॥૪૬॥ આચમનીયમ્—શ્રીદુર્ગપૂર્જનાનન્દ ! નૃપાસુરમદાપહ ! । સ્વભક્તકુમુ-

ળનોના મહામધ્યમા વિરાજમાન, સર્વ લોકોએ નમસ્કાર કરેલા, દિવ્ય
હસ્તચેષ્ટા (સટકા) વડે નિજજનોના મનને પોતાવિશે આકર્ષણ કરનારા, કૃ
ણામૃતપરિપૂર્ણ દૃષ્ટિથી નિજજનોને જોવા કરતા, એવા ભગવાન શ્રીહરિનું હું
ચિંતન કરું 'ચિન્તયેત્' એવા પાઠ હોય તો ચિંતનપ્રકારના અનુવાદમાજ વિધિનું
પર્યવસાન સમજવું ॥૩૧-૪૨॥ પૂર્વોક્ત પ્રકારે ઉચ્ચારણ કરીને 'ધ્યાયામિ' આ
પદપર્યંત ઉચ્ચારણ કરે અથવા હૃતિ-આ પ્રકારે ધ્યાયામિ-ધ્યાન કરું એમ
આગળ પરમાત્માની સાથે સખ્ય લેવો એટલે હું પરમાત્માનું ધ્યાન કરું
'શ્રીસત્સન્નિજીવનાકૃતયે શ્રીહરિકૃષ્ણપરમાત્મને નમ' આ પ્રકારનો સક્ષિપ્ત
પ્રધાન ધ્યાનમન જાણવો આવાહન-આ પૃથ્વીમા અપાર કૃપાથી કળિક
લિપયના વિનાશમાટે પ્રકટ થયેલા એવા સત્સન્નિજીવનાકાર શ્રીહરિને હું
આવાહન કરું આ મંત્રથી આવાહન કરે ॥૪૩॥ આસન-હે હરે ! સુવર્ણ
નિર્મિત, રત્નજડિત, આપને પ્રીતિ કરનાર આ સિંહાસન મેં અર્પણ કરેલું હે
પ્રમો ! કૃપા કરી સ્વીકાર કરો આ મંત્રથી આસન અર્પણ કરે ॥૪૪॥ પાદ-હે
દેવેશ હરે ! અનન્યભાવથી આપને ભજતા જનોને સસારસાગરના પાર ઉતા
રનારા આપજ છો આવા આપ આ પાદને મારી ઉપર કૃપા કરી અગીકાર
કરો આ મંત્રથી પાદ અર્પણ કરે ॥૪૫॥ અર્ચ્ય-ન્યારે ન્યારે ધર્મની યાત્રા
યાયછે ત્યારે ત્યારે તેના રક્ષણ માટે પૃથ્વીકપર પ્રગટ થઈને કરેલા દિવ્ય
અનંતારચરિતોના પદન સ્મરણથી સર્વ સાધુઓના સર્વ સકટને નાશ કરોછો
એવા હે શ્રીહરે ! તમે આજ મેં અર્પેલું ચંદનાદિ અષ્ટઅંગ દ્રવ્યે યુક્ત આ

દેન્દો ! ત્વં ગૃહાણાચમનીચકમ્ ॥૪૭॥ જ્ઞાનમ્—અચ્છોદોન્મત્તગદ્ગાવાર્જલ-
ક્રીડારતે ! હરે ! । તત્પાનીયપ્રશંસાકૃસ્ત્રાનીયં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥૪૮॥ વલ્લમ્—
પીતામ્બરમિદં કૃષ્ણ ! નવીનં સ્વર્ણવર્ણકમ્ । તથૈવ પરિધાનાહં ગૃહ્યતાં
ધર્મનન્દન ! ॥૪૯॥ યજ્ઞોપવીતમ્—સાવિત્રીપ્રન્યસંયુક્તં સ્વર્ણતન્તુવિનિર્મિ-
તમ્ । ગૃહ્યતાં દેવદેવેશ ! બ્રહ્મસૂત્રમિદં શુભમ્ ॥૫૦॥ આભૂષણાનિ—આભૂ-
ષણાનિ દિવ્યાનિ કુણ્ડલપદ્મીનિ સત્પતે ! । ગૃહાણ કૃપયા કૃષ્ણ ! દક્ષાનીમાનિ
ભક્તિતઃ ॥૫૧॥ ચન્દનમ્—ચનસારરસોપેતં કુહુમેન સુશોભિતમ્ । ગૃહાણ
ચન્દનં દિવ્યં ભક્તિધર્માર્મજ ! પ્રભો ! ॥૫૨॥ પુષ્પાણિ—નાનાસુગન્ધિપુષ્પાણાં
હારાપીઢી તથૈવ ચ । તુલસીવનમાલાં ચ શ્રીકૃષ્ણ ! સ્ત્રીકુટ પ્રભો ! ॥૫૩॥
સુગન્ધતૈલમ્—સુગન્ધિદ્રવ્યવાસાઢ્યં વિષ્ણુતૈલં મનોહરમ્ । વાન્ઠિતં સર્વ-

અર્ધ્ય અંગીકાર કરો. આ મંત્રથી અર્ધ્ય અર્પણ કરે ॥૪૬॥ આચમનીય-
શ્રીમદ્ગુર્જપૂરમાં વર્તતા જોને આનંદ આપનારા, અસુર રાજાઓના મદને
હરનારા અને નિજલક્ષ્મીને પોષણને ચંદ્રમાળ જેમ એમ સન્નિધિમાત્રથી
આહ્વાદ આપનારા છે, એવા હે હરે ! મેં અર્પેલા આ આચમનીયને અંગીકાર
કરો. આ મંત્રથી આચમન અર્પણ કરે ॥૪૭॥ જ્ઞાન-અતિસ્વચ્છ જળ જેમાં
એથી ઉન્મત્તગંભીમાં પોતાના ચરણાશ્રિત પદમંદસોની સાથે જળક્રીડા કરવામાં
તમે અતિરાય ઉત્સાહવાળા છે અને તેના પાનીયની પ્રશંસાપણુ આપ કરો છે
એવા આપને શુદ્ધ બુદ્ધિથી સમર્પણુ કરેલું આ જ્ઞાનીય મહણુ કરો. આ મંત્રથી
જ્ઞાનીય (જ્ઞાનજળ) સમર્પણુ કરે ॥૪૮॥ વલ્લ-હે ધર્મનંદન હરિકૃષ્ણ ! આપનેજ
પહેરવા લાયક, નવીન, સુવર્ણના વર્ણુ જેવું (પીળું) આ પીતામ્બર મેં અર્પણુ કરેલું
અંગીકાર કરો. આ મંત્રથી વલ્લ અર્પણુ કરે ॥૪૯॥ યજ્ઞોપવીત-હે દેવદેવ !
બ્રહ્માદિદેવાના પણુ ઈશ તમે દેવ છે એવા તમે સાવિત્રીએ અધિષ્ઠિત એવી
પ્રન્યસે યુક્ત, સુવર્ણના તંતુથી નિર્માણુ કરેલું આ શુભ બ્રહ્મસૂત્ર મેં અર્પણુ કરેલું
મહણુ કરો. આ મંત્રથી ઉપવીત અર્પણુ કરે ॥૫૦॥ આભૂષણો-હે સત્પતે
શ્રીકૃષ્ણ ! કટક મુકટ દુંડળ આદિક આભૂષણો મેં ભક્તિથી અર્પણુ કરેલાં કૃપા કરી
અંગીકાર કરો. આ મંત્રથી આભૂષણુ અર્પણુ કરે ॥૫૧॥ ચંદન-હે ભક્તિધર્મા-
ર્મજ-ભક્તિધર્મના પુત્રપણે પ્રકટેલા પુત્રોત્તમ પ્રભો ! કર્પુરસથી સંમિશ્રિત, દુંકમથી
સુશોભિત આ અર્પણુ કરેલું દિવ્ય ચંદન પ્રતિમદ્ કરો. આ મંત્રથી ચંદન અર્પણુ
કરે ॥૫૨॥ પુષ્પો-હે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભો ! નાનાપ્રકારનાં સુગંધિમાન પુષ્પોના દાર
તોરા અને તુલસીમય વનમાળા અર્પણુ કરેલી અંગીકાર કરો. આ મંત્રથી પુષ્પો

લોકાનાં મગવન્પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥૫૪॥ ધૂપઃ—વાલક્રીડાવિનોદેન કાલિદ-
 ત્તાસુરાન્તકૃત્ ! દૃષ્ટ્વા કૃત્યાગણદ્વાય ! ધૂપઃ સ્વીક્રિયતાં ત્વયા ॥૫૫॥
 દીપઃ—સ્વયંપ્રકાશમાનેશ ! નૈકભાસ્કરભાસ્વર ! ! ગૃહાણ કૃપયા દીપમ-
 મ્ધકારનિવારકમ્ ॥૫૬॥ નૈવેદ્યમ્—નાનાપકાગ્નૈવેદ્યં રસૈઃ પદ્મિર્મનોહરમ્ !
 વિશ્વંભર ! ગૃહાણેદં પ્રીત્યા મે વરદો ભવ ॥૫૭॥ મધ્યેપાનીયમ્—પવિત્રં નિર્મલં
 તોયમુશીરૈલાદિવાસિતમ્ ! જીવનં સર્વજીવાનાં પાનાયં ગૃહ્યતાં હરે !
 ॥૫૮॥ પુનરાચમનીયમ્—નિર્મલં ગાઢમુદકં સુપવિત્રં સુવાસિતમ્ ! પુનરા-

અર્પણ કરે ॥૫૩॥ સુગન્ધિતૈલ-હે ભગવન્ ! સુગન્ધિ નાનાવિધ પદાર્થોના વાસ
 (ગંધ)થી અધિવાસિત મનોહર આ વિષ્ણુતૈલ જે સર્વ લોકોએ અતિશય સ્પૃહા
 કરેલું છે તે મેં પ્રીતિથી અર્પણ કરેલું પ્રતિગ્રહ કરો. આ મંત્રથી તૈલ અર્પણ કરે ॥૫૪॥
 ધૂપ-જનસમાજને ભારે લાયક કરનારો જે કાલીદત્ત નામનો અમુરરાજ હતો, તેનો
 બાળકીલાતપર તમેએ વિનોદબ્યાપારમાત્રથીજ વિનાશ કરી નાંખ્યો. અને બાળ
 વયમાંજ કૃત્યાગણ દષ્ટિમાત્રથી દૂર કરી દીધો. આવા આપ આ ધૂપ મહણ કરો.
 આ મંત્રથી ધૂપ અર્પણ કરે ॥૫૫॥ દીપ-હે સ્વયંપ્રકાશ ! (અન્યને આધીન
 પ્રકાશ નહિ) હે માનેશ ! (ચકુરાદિ માન-પ્રમાણના ઈશ) ચકુરાદિકર્તુ
 જે પ્રમિતિ (જ્ઞાન)માં કરણપણું છે તે તમારે આધીન છે, તેમાં શ્રુતિ છે
 'યચ્છુપા ન પશ્યતિ ચેન ચક્ષુષિ પશ્યતિ, ચચ્છોત્રેણ ન દૃષ્ણોતિ ચેન શ્રોત્ર-
 મિદં શ્રુતમ્' ઇત્યાદિ ચદ્વા-હે સ્વયંપ્રકાશમાન ! હે ઈશ ! એવો પદવિભાગ
 કરવો. ખીજ સર્વે પરાધીન પ્રકાશવાળા છે. તમે તો સ્વાયત પ્રકાશવાળા સર્વેશ્વર
 છો. હે નૈકભાસ્કરભાસ્વર !-તમારી દિવ્ય તનુની પ્રભાતો અનેક ભાસ્કર (સૂર્ય)ને
 સમાન ભાસ્વર-પ્રકાશમાન છે, આવા આપ આ અન્ધકારને નિવારણ કરનારા
 દીપને દયા કરી મહણ કરો. આ મંત્રથી દીપ અર્પણ કરે ॥૫૬॥ નૈવેદ્ય-હે વિશ્વ-
 ભર !-તમે વિશ્વના ભર્તા છો અથાપિ પ્રીતિથી પર રસે સહિત મનોહર વિવિધ
 પકવાન્નમય નૈવેદ્ય નિવેદન કરેલું તેને પ્રીતિથી સ્વીકાર કરી અને વરદાન આપનારા
 થાવ. આ મંત્રથી નૈવેદ્ય અર્પણ કરે ॥૫૭॥ મધ્યેપાનીય-હે હરે ! એશ્વરી
 વીરણના વાળા વિગેરે સુગન્ધિ શીતળ પદાર્થોથી અધિવાસિત, સર્વ જીવોના જીવ-
 નશ્રૂત પાવન, નિર્મળ એવું પાનીય પાનમાટે પ્રતિગ્રહ કરો. આ મંત્રથી પાનીય
 અર્પણ કરે ॥૫૮॥ પુનરાચમનીય-હે ભક્તિનંદન ! અત્યંત પવિત્ર, અતિનિર્મળ,
 સુવાસિત, આ ગંગાજળ પુનરાચમનીય માટે પ્રતિગ્રહ કરો. આ મંત્રથી પુનરાચ-

ચમનીયં ચ ગૃહ્યતાં ભક્તિનન્દન ! ॥૫૧॥ તામ્બૂલમ્—તામ્બૂલં પૂગસંયુક્તં
લવઙ્ગલાધિમિશ્રિતમ્ । જાતીફલાદિસંયુક્તં શ્રીકૃષ્ણ ! પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥૬૦॥
ફલમ્—દિવ્યં ફલાનાં સર્વેષાં સર્વદેવપ્રિયદ્ધરમ્ । નાલિકેરીફલમિદં ગૃહ્યતાં
ધર્મેધૂર્ય ! ॥૬૧॥ દક્ષિણા—યયાશક્તિ મયા દત્તાઃ સ્વર્ણરૂપ્યાદિમુ-
દ્રિકાઃ । શૃત્તાલયપુરાવાસ ! દક્ષિણા ગૃહ્યતાં ત્વયા ॥૬૨॥ નીરાજનમ્—
નીરાજયામિ દેવેશ ! નમસ્તે ! ય્યોતિષાં પતે ! । આરાત્રિકં મયા દત્તં ગૃહ્યાન
મુનિવદ્ધમ્ ॥૬૩॥ પ્રદક્ષિણાં—નમસ્તે દેવદેવેશ ! પરાભયકર ! પ્રભો ! ।
સ્વપ્રદક્ષિણયા કૃષ્ણ ! સર્વદેવપ્રદક્ષિણા ॥૬૪॥ નમસ્કારઃ—ઉદ્ધારણાય
સર્વેષાં પ્રાદુર્ભૂતં ધરાતલે । સત્સક્તિજીયનાકારં ત્વાં હરિં પ્રણમામ્યહમ્
॥૬૫॥ પ્રાર્થના—નિજકર્મનિપાકેન ભવાન્ધૌ પતિતોઽસ્મ્યહમ્ । તં મામુદ્ધર

મનીય સમર્પણ કરે ॥૫૧॥ તાંબૂળ—હે શ્રીકૃષ્ણ ! લવીંગ એલથી નયકળ આદિ-
કથી મિશ્રિત, સોપારીએ સહિત એકું આ તાંબૂળ અંગીકાર કરે । આ મંત્રથી
તાંબૂળ અર્પણ કરે ॥૬૦॥ ફળ—હે ધર્મેધુરંધર ! સક્લ ફળોમાં શ્રેષ્ઠ, સર્વ દેવોને
પ્રિય એકું આ નાલીકેર ફળ મેં અર્પણ કરેકું અંગીકાર કરે । આ મંત્રથી ફળ અ-
ર્પણ કરે ॥૬૧॥ દક્ષિણા—શૃત્તાલયમાં નિરંતર નિવાસ જેનો છે એવા હે ભગવન !
મેં યયાશક્તિ દક્ષિણાપણે સમર્પણ કરેલી આ રૂપમુદ્રાઓ તથા સુવર્ણમુદ્રાઓ
સ્વીકાર કરો । આ મંત્રથી દક્ષિણા અર્પણ કરે ॥૬૨॥ નીરાજન—હે ન્યાતિપાં
પતે ! તમે ન્યાતિપના ન્યાતિપ છો, 'તમેવ ભાન્તમનુભાતિ' સર્વ તત્ત્વ
ભાસા સર્વમિદં વિભાતિ' એવી શ્રુતિ છે જગતના ઉપકાર અર્થે મનુષ્યાકાર
અંગીકાર કરનારા, મુનિજનોના મનને નિરતિરાય પ્રિય એવા આપની આરતી
ઉતાડ્યું તમેને નમસ્કાર છે । આ મેં અર્પણ કરેલી આરતી અંગીકાર કરો
આ મંત્રથી નીરાજન અર્પણ કરે ॥૬૩॥ પ્રદક્ષિણા—હે વરાભયકર ! પ્રભો !
એક કરથી વરદાનમુદ્રા અને બીજા કરથી અભયમુદ્રાને ધારણ કરીને સમસ્ત
આશ્રિતોને રંજન કરનારા અને આશ્રિતોને અખિલ અર્થો આપવામાં સમર્થ
છો । એવા આપને નમસ્કાર છે । સર્વ ઈશ્વરોના ઈશ્વર, સર્વ દેવોના દેવ, સર્વાત્મા
એવા આપની પ્રદક્ષિણા કરવાથી સર્વ દેવોની પ્રદક્ષિણા કરી ચાલ છે આ મંત્રથી
પ્રદક્ષિણા અર્પણ કરે ॥૬૪॥ નમસ્કાર—સંસારસાગરમાં સંમગ્ન થએલા સમસ્ત
ચેતનોના સમુદ્ધાર માટે પૃથ્વી ઉપર પ્રાદુર્ભાવ પામેલા, સત્સંશિષ્ટવત્તાકાર તમે
શ્રીહરિને હું પ્રણામ કર્યું । આ મંત્રથી નમસ્કાર કરે ॥૬૫॥ પ્રાર્થના—પોતાના

દેવેશ ! કૃપયા ! કરુણાનિધે ! ॥૬૬॥ સાસન્નિજીવનાલ્પસ્ત્વં પ્રત્યક્ષઃ પુરુષો-
ત્તમઃ । મયિ ત્વચ્છરણાયાતે કૃપાં કુરુ જગત્પતે ! ॥૬૭॥ સમ્પૂજ્ય શ્રીહરિં
શિવાય સાસન્નિજીવનાત્મકમ્ । ચત્તારં પૂજયેન્નચયા ગન્ધપુષ્પદ્વગાદિમિઃ
॥૬૮॥ નવીનવસ્ત્રાભરણેર્દંત્રા સમ્પૂજ્ય દક્ષિણામ્ । તતઃ પૂર્વોક્તમદ્રેગ નત્પા
તં પ્રાર્થયેત્પુમાન્ ॥૬૯॥ સુમતાકાર ! યોધજ્ઞ ! સર્વશાસ્ત્રવિશારદ ! । પત-
ત્કથાપ્રકાશેન મદ્ગજાનં વિનાશાય ॥૭૦॥ સમ્પ્રાર્થ્ય તદ્વાચકમિત્થમન્યાન્
શ્રોતૃંશ્ચ વિદ્વાન્સ ચયાદંમચંત્ । શ્રોતા સ્વકીયૈર્નિયમેરુપેતઃ શૃણોતુ મૂપાલક !
શાસ્ત્રમેતસ ॥૭૧॥ इति श्रीसत्सन्निजीवनमाहात्म्ये शतानन्दहेमन्तसिंहसंवादे
तच्छ्रवणविशेषविध्युक्तौ तत्पूजाविधिनिरूपणनामा तृतीयोऽध्यायः ॥૩॥

શતાનન્દમુનિદ્વાચ—શ્રોત્રાય પૂજિતો યત્ત કુર્વાન્મદ્ગલમાદિતઃ । મુદા

અનાદિ કાળસંચિત કર્મસંચયને લીધે ભવસાગરમાં પડેલા એવા મને કૃપા કરી
તેમાંથી ઉદ્ધાર કરેા. તમેા કશ્ચાવિધિ દેવદેવ છેા. પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ આપજ
સત્સંનિજીવન નામના શાસ્ત્રરૂપથી પણ સદાય પ્રત્યક્ષગચર છેા. હે જગત્પતે !
આપના શરણને પામેલા મારી ઉપર કૃપા કરેા. આ મંત્રથી પ્રાર્થના કરે ॥૬૬-૬૭॥
આ પ્રકારે સત્સંનિજીવનરૂપે રહેલા ભગવાન્ શ્રીહરિની પ્રથમ પૂજા કરીને, પછી
પ્રવક્તા પૌરાણિકની અંદન યુધ્ધહારાદિવડે પ્રીતિથી પૂજા કરે ॥૬૮॥ તેપછી
નવીન વસ્ત્ર વિભૂષણથી પૂજા કરી દક્ષિણા આપી, પૂર્વોક્ત મંત્રથી તેમને પ્રણામ
કરી પ્રાર્થના કરે ॥૬૯॥ પ્રાર્થનાને પ્રકાર કહેછે—હે સુમતાકાર ! જે પ્રથમ પ્રવક્તા,
સાક્ષાત્ શતાનંદમુનિના હાર્દને ભણુનારા સુમતઃકૃપિ છે એજ તમેા છેા. હે
ખાપદ !—જે ભણુવા જેવા અર્થો છે તે સર્વને ભણુનારા છેા અને સર્વ શાસ્ત્રનેા
સાર ભણુનારા છેા. આ સત્સંનિજીવન કથાના પ્રકાશથી મારા અજ્ઞાન અંધકારને
વિનાશ કરેા ॥૭૦॥ હે ભૂપાળક ! આ પ્રકારે તે પૌરાણિક પ્રવક્તાની પૂજા કરી
પ્રાર્થના કરી, બીજા શ્રોતા વિદ્વાની ચયાયોચ્ય પૂજા કરે. તેપછી શ્રોતા પુરુષ
અવણુના અંગભૂત જે બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમો કલા છે તેણે યુક્ત યદને આ સમ્પ્રદાયનું
અર્હાથી અવલુ કરે ॥૭૧॥ इति श्रीसत्सन्निजीवनमाहात्म्ये...तच्छ्रव-
णविशेषविध्युक्तौ तत्पूजाविधिनिरूपणनामा तृतीयोऽध्यायः ॥૩॥
અધ્યાય ૪ થો.

શતાનંદઃકૃપિ કહેછે—હે નૃપ ! તે પછી શ્રોતાએ પૂજા કરેલા પ્રવક્તા
પૌરાણિક પ્રથમ મંગલાચરણ કરતાં ‘સદાનન્દામ્મોધિઃ’ ઇત્યાદિ ત્રણ શ્લોકો

વદે'સદાનન્દે'ત્યાદિશ્લોકત્રયં નૃપ! ॥૧॥ સ્વામિનારાયણો નીલકण્ઠો નારા-
યણો હરિઃ । હરિકૃષ્ણશ્ચ સહજાનન્દઃ કૃષ્ણોઽસ્તુ મે હૃદિ ॥૨॥ તતો 'વૈરા-
ગ્યવેગે'તિ શ્લોકદ્વયમુદારયેત્ । સ વક્તા પુસ્તકં નત્વા તતઃ પથે ત્વિમે
પઠેત્ ॥૩॥ શ્રૂયતાં દેવદેવેશ! સ્વામિનારાયણ! પ્રભો! । ત્વદીયેનાવધાનેન
કથયિષ્યે શુભાઃ કથાઃ ॥૪॥ નત્વા શ્રીસહજાનન્દસ્વામિનં મક્તિધર્મજમ્ ।
તદ્વાર્ણીં ચ જ્ઞાતામન્દં તતો જયમુદારયેત્ ॥૫॥ इति पथे पठित्वैव वाचयेत्स

(પ્રથમ પ્રકરણના પ્રથમ અધ્યાયમાં રહેલા) ભગવાનના દિવ્ય ગુણોના સ્મરણથી
થએલા પ્રદર્પપૂર્વક ખોલે ॥૧॥ તેપછી દિવ્ય અનંત કલ્યાણ ગુણભૂજક એવાં સ્વા-
મિનારાયણ નીલકંઠ નારાયણ હરિ હરિકૃષ્ણ સહજાનંદ અને કૃષ્ણ ઈલાદિ નામ-
લેહોવડે તે ભગવાનનું અનુસ્મરણ કરીને તેમના હૃદયતળમાં સાન્નિધ્યની પ્રાર્થના
'સ્વામિનારાયણો નીલકણ્ઠો નારાયણો હરિઃ । હરિકૃષ્ણશ્ચ સહજાનન્દઃ કૃષ્ણો-
ઽસ્તુ મે હૃદિ' આ પ્રકારે કરે ॥૨॥ તેપછી વક્તા 'વૈરાગ્યવેગ' ઈલાદિ બે શ્લોકો
(પ્રથમ પ્રકરણના દ્વિતીય અધ્યાયમાં રહેલા) બોલીને, પુસ્તકને પ્રણામ કરીને
તેપછી આગળ કહીરા એવા બે પદ્ય (શ્લોક) નો પાઠ કરે ॥૩॥ હે દેવદેવેશ । દેવ-
અશુરાદિ ઇન્દ્રિયોના દેવ-અશુરાદિ ઇન્દ્રિયભૂત । એટલે ભગવાનજ અશુના અશુ
શ્રોત્રના શ્રોત્ર મનના મન વાકના વાક છે, કેમકે જ્યોતિના જ્યોતિ એવા આ-
પના બળથીજ અશુરાદિ ઇન્દ્રિયો રૂપાદિ વિષયોને ચોતેછે-પ્રકાશ કરેછે, તે ઇન્દ્રિ-
યોના તમે ઈશ છેા. અશુમાં અંતરાત્માપણે રહીને અશુને નિયમમાં કરોછા, 'શ્રોત્રસ્ય
શ્રોત્રં મનસો મનો યદ્વાચો હ વાચં સઠ પ્રાણસ્ય પ્રાણશ્ચક્ષુઃ ચક્ષુઃ' 'યશ્ચક્ષુપિ
તિષ્ઠન્...ચક્ષુષોઽન્તરો યમયતિ' ઈલાદિ શ્રુતિઓ છે. આવા આપે આપેલા
ઇન્દ્રિયોના અવધાનથી કયા કહીરા. અસાવધાન ઇન્દ્રિયથી કયાપ્રવચન કરી શકાય
નહિ તેા સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં પ્રકાશશક્તિનો પ્રવેશ કરાવનારા, તેના નિયામક એવા
આપનાજ પ્રસાદથી મારી ઇન્દ્રિયોનું અવધાન થાય. કહીરા એવી કયાણ શુભ-
મંગળકારી છે, કેમકે આ કયા ત્વદીય-આપનીજ છે ('ત્વદીયાઃ' એવો ત્રિગવિભ-
ક્તિના વિપરિણામથી અન્વય કરી અર્થ કરવો) આપ સર્વના સ્વામી નારાયણ પ્રમુ-
સર્વત્ર સમર્થ થાઓછા, માટે સત્સંકટપ છેા. એવા આપની શુભકયા દેવદેવ એવા
આપેજ આપેલા અવધાનથી કહીરા તેને તમેા સાંભળો ॥૪॥ 'શ્રીસહજાનંદસ્વામી'
એવી અનન્યસાધારણ યોગરૂઢ (સામંક) સંજ્ઞાથી મુપ્રસિદ્ધ, ભક્તિધર્મના નંદનપણે
પ્રકટ થએલા ભગવાન શ્રીહરિને પ્રણામ કરી તથા તેમની દિવ્ય હૃદયેરાશપ વાળીને
પ્રણામ કરી તથા તેમનાં દિવ્ય ચરિત્રોના પ્રવક્તા રાતાનંદમુનિને પ્રણામ કરીને
(અથવા રાતાનંદમુનિ અને તેમની સત્સંગિજીવનરૂપ વાળીને પ્રણામ કરીને) પછી

કથાં બુધઃ । સાધૂન્વિપ્રાન્વિલોકયૈવ કુર્યાદર્થં ન યોષિતઃ ॥૬॥ સમાપ્તિર્યસ્ય
 યસ્યાન્તે નાધ્યાયસ્યાય સમ્મતાઃ । ન તત્ર તત્ર વિરમેદધ્યાયાંસ્તાન્વદામ્ય-
 હમ્ ॥૭॥ તત્ર પ્રકરણે ત્વાચે દ્વિતીયઃ પ્રથમસ્તથા । તૃતીયોઽષ્ટાદશઃ પષ્ઠો
 નિપિદ્ધા વિરતાવિમે ॥૮॥ એકાદ્વિંશસ્ત્રયોદ્વિંશઃ પચ્ચત્વિંશત્તમસ્તથા । અષ્ટત્રિંશો
 મતાશ્ચૈતે નિપિદ્ધા વિરતાવિહ ॥૯॥ એકોનચત્વારિંશશ્ચ ચત્વારિંશત્તમસ્તથા ।
 દ્વિચત્વારિંશા ઇત્યેતે નિપિદ્ધા વિરતાૌ મતાઃ ॥૧૦॥ અધ્યાયઃ સપચ્ચાશ્ચિ-
 પચ્ચાશત્તમસ્તથા । અધ્યાયૌ વિરતાચેતૌ દ્વાવપ્યત્ર નિપેદિતૌ ॥૧૧॥ દ્વિતીયે
 ચ પ્રકરણે પ્રથમો નવમસ્તથા । પષ્ઠો નિપેદિતાશ્ચૈતે વિરતાૌ સમ્મતા નૃપ !
 ॥૧૨॥ એકાદશસ્તથાધ્યાયઃ પોઢશશ્ચ ત્રયોદશઃ । ત્રયોવિંશશ્ચતુર્વિંશો ન
 મતા વિરતાવિમે ॥૧૩॥ અષ્ટત્રિંશત્તમઃ પચ્ચચત્વારિંશત્તમસ્તથા । ત્રિંશત્તમ-
 સ્તથાધ્યાયો નિપિદ્ધા વિરતાવિમે ॥૧૪॥ તૃતીયે ચ પ્રકરણે નવમો દશમ-
 સ્તથા । વિરતાૌ પોઢશઃ સપદશશ્ચૈતે ન સમ્મતાઃ ॥૧૫॥ એકોનવિંશતિત્તમ-
 સ્તથાધ્યાયો નિપિદ્ધા વિરતાવિમે ॥૧૬॥ દ્વાવિંશો વિરતાવિમે ॥૧૬॥
 ચત્વારિંશસ્ત્રયોદ્વિંશો દ્વિચત્વારિંશા ઇરિતાઃ । ત્રિચત્વારિંશા ઇત્યેતે નિપિદ્ધા
 વિરતાવિહ ॥૧૭॥ પદચત્વારિંશકઃ સપચ્ચત્વારિંશત્તમસ્તથા । દ્વિપચ્ચાશત્તમ-
 શ્ચૈતે વિરતાૌ નહિ સમ્મતાઃ ॥૧૮॥ અધ્યાયશ્ચાષ્ટપચ્ચાશો દ્વિપષ્ટિત્તમ ઇરિતાઃ ।

વક્તાનો તથા શ્રોતાનો જય ઉચ્ચારણ કરે ॥૫॥ આ બે શ્લોકોને ઉચ્ચાર કરીને જ
 પછી બુધ વક્તા કથા વાંચે. તેના અર્થનું વિવેચન સમાપ્તિ બેઠેલા સાધુ તથા વિપ્રોને
 બોધને કરે પણ સ્ત્રીઓને બોધને ન કરે એટલે સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને અર્થ ન કરે ॥૬॥

હવે જે જે અધ્યાયને અંતે કથાવિરામ ન કરે તે બોધ્યે તે તે અધ્યાયો હું
 કહું છું ॥૭॥ પ્રતિદિન પ્રકાંત કથાની સમાપ્તિ જે અધ્યાયને અંતે પ્રતિષેધ
 કરેલી છે તેને કહે છે—તેમાં પ્રથમ અકરણમાં—પહેલો, ખીલો, ત્રીલો, છકો,
 અઠારમો, એકત્રિશમો, તેત્રિશમો, પાત્રિશમો, આત્રિશમો, આગણ્યાણી-
 શમો, ચાણીશમો, બેતાણીશમો, ત્રેપનમો, સપ્તાવનમો, હે નૃપ ! આટલા
 અધ્યાયો કથાવિરામમાં વર્ત્ય છે ॥૮-૧૧॥ દ્વિતીય અકરણમાં—
 પહેલો, છકો, નવમો, આગારમો, તેરમો, સોળમો, ત્રેવિશમો, ચોવિશમો,
 ત્રિશમો, આત્રિશમો, પીસ્તાણીશમો, હે નૃપ ! આટલા અધ્યાયો કથાવિર-
 તિમાં નિષેધ કહેલા છે ॥૧૨-૧૪॥ તૃતીય અકરણમાં—નવમો, દશમો,
 સોળમો, સપ્તરમો, આગણીશમો, ત્રેવિશમો, એકત્રિશમો, બત્રિશમો, તેત્રિશમો,
 ચાણીશમો, બેતાણીશમો, ત્રેતાણીશમો, હંતાણીશમો, સુઠાણીશમો, બાવનમો,

त्रिपष्टितम इत्येते निपिद्धा विरतौ नृप ! ॥१९॥ आद्यः प्रकरणे तुयें पञ्चमो नवमोऽष्टमः । द्वाविंशो दशमो विंशो निपिद्धा विरताविमे ॥२०॥ चतुस्त्रिंश-
त्तमस्त्रिंशः पद्मत्रिंशो विरताविमे । त्रिचत्वारिंशकश्चैकचत्वारिंशो न सम्मताः
॥२१॥ पदचत्वारिंशकचतुश्चत्वारिंशत्तमौ तथा । चतुःपञ्चाश इत्येते निपिद्धा
विरतौ मताः ॥२२॥ पदपञ्चाशत्तमोऽध्यायः सप्तपञ्चाश इत्यमी । अध्याय-
श्चाष्टपञ्चाशो विरतौ नहि सम्मताः ॥२३॥ एकोनपष्टितमको द्विपष्टितम
इत्यमी । पष्टितमश्च विरतावध्यायाः प्रतिपेधिताः ॥२४॥ चतुःपष्टितमश्चाथ
त्रिपष्टितमको नृप ! । निपिद्धौ विरतावेतावध्यायां सम्मताविह ॥२५॥ पञ्च-
पष्टितमोऽध्यायो विरताविह भूपते ! । पदपष्टितम इत्येतौ प्रतिपिद्धौ मता-
युमौ ॥२६॥ अष्टपष्टितमोऽध्यायो नृपते ! विरताविह । अध्यायः सप्ततितम
इत्युभौ सन्निपेधितौ ॥२७॥ द्वितीयः पञ्चमेऽध्यायः षष्ठः प्रकरणे तथा ।
तृतीयः सप्तमश्चैते विरतौ प्रतिपेधिताः ॥२८॥ त्रयोदशस्तथा विंशो विरतौ
चैकविंशकः । प्रतिपिद्धास्तथा त्रिंशो द्वात्रिंश उदिता इमे ॥२९॥ अष्टत्रिंश-
स्तथाध्यायः पञ्चत्रिंशत्तमो मताः । निपिद्धा विरतावेव द्विचत्वारिंश इत्यमी
॥३०॥ त्रिचत्वारिंश एकोनपष्टितम उदीरिताः । निपिद्धा सप्तपञ्चाशो विर-
तावित्यमी नृप ! ॥३१॥ पष्टितमस्तथाध्यायश्चतुःपष्टितमो मताः । पदपष्टि-
तम इत्येते विरतौ प्रतिपेधिताः ॥३२॥ एवामन्ते न विरतिः कार्यतद्वाचकैः
कचिद् । नित्यैकाध्यायपाठानामप्येष विधिरित्यते ॥३३॥ सुहृतं घटिकां

अङ्गावनमो, आसङ्गमो, त्रैसङ्गमो, हे राजन् ! आठवा अध्यायो कथासमाप्तिमां प्रतिपिद्ध छे ॥१५-१६॥ अतुर्थ अङ्कश्लोभां—पदेवो, पांथमो, आङ्गमो, नवमो, दशमो, वीशमो, आषीशमो, त्रिशमो, चोत्रिशमो, छत्रिशमो, अष्टाशी-
शमो, तैताशीशमो, सुवाशीशमो, छैताशीशमो, चोपनमो, छप्पनमो, सत्ताव-
नमो, अङ्गावनमो, आगलुसाङ्गमो, साङ्गमो, आसङ्गमो, त्रैसङ्गमो, चोसङ्गमो, पांस-
ङ्गमो, छसङ्गमो, अष्टसङ्गमो, सीत्तरमो, हे नृप ! आठवा अध्यायो कथाविरतिमा वक्त्य
नल्लुवा ॥२०-२७॥ पंचम अङ्कश्लोभां—जीले, नीले, छडो, सातमो, तेरमो,
विशमो, ऐकविशमो, त्रिशमो, अत्रिशमो, पात्रिशमो, आष्टत्रिशमो, अंताशी-
शमो, त्रैताशीशमो, सत्तावनमो, आगलुसाङ्गमो, साङ्गमो, चोसङ्गमो, छसङ्गमो,
हे राजन् ! आठवा अध्यायो कथासमाप्तिमां प्रतिपेध करेवा नल्लुवा ॥२८-३२॥
आ अध्यायेते अंते आना वक्ताओओ कथारेपलु कथाविराम करेवा नहि प्रति
दिन ऐक ऐक अध्यायना पाठनियमभांपलु आ ७ विधि नल्लुवा ॥३३॥ प्रतिदिन

વાપિ કથાન્તે નામકીર્તનમ્ । કુર્યાદ્પ્રતિદિન વિષ્ણોરચરેદાસનાત્તતઃ ॥૩૨॥
 પુનર્નવા સ્વગુર્વાર્દાન્ ગચ્છેદ્વિદ્વાત્રિજ ગૃહમ્ । કથાસમાપ્તિપર્યન્ત નિત્યમેવ
 મમાચરેત્ ॥૩૫॥ કથારમ્ભદિનાઘાવત્સમાહ્યન્યસ્ય નાહરેત્ । અથ પ્રતિ-
 ગૃહ વાપિ પાપમીરુ સ પશ્નિદત્ ॥૩૬॥ ન દદ્યુ સ્વસ્ય પર્યાપ્ત શ્રોતાર-
 પ્રત્યહ યદિ । અથ તદા સ્વન્યદત્ત ગૃહ્નીયાઘાત્ર પાતકમ્ ॥૩૭॥ સપ્તાર્હે વા
 નવાર્હે વા પક્ષપારાયણે તથા । પારાયણે ચ માસત્વોંસત્સ્યેષ વિધિરીરિત
 ॥૩૮॥ યાતુલ નૈવ મુક્તીત ન કુર્યાંઘાતિમોજનમ્ । ન રોગકુષ્ઠ શ્વાકાદિ
 તૈલ કટુ ચ યજ્ઞેવેત્ ॥૩૯॥ વ્રહ્મચર્યમહિંસા ચ સત્યાસ્ત્રેયે ચ પાલયેત્ ।
 કથાધિગ્નકર યત્તત્કર્મ કુર્યાંજ કર્હિચિત્ ॥૪૦॥ પૂર્વોક્તલક્ષણેયુક્ત શ્રોતા
 પુસ્તકવાચકૌ । પૂર્વોક્તેન વિધાનેન સમ્પૂજ્ય શૃણુયાત્કથામ્ ॥૪૧॥ અનુષ્ઠા-

કથા વાચનને અતે વિષ્ણુનામકીર્તન ભક્તિથી મુદૂર્તપર્યંત કે ધટિકાપર્યંતપણુ કરે
 તે પછી વ્યાસાસન થકી ઉતરે ॥૩૪॥ તે પછી વિદ્વાન્ વન્ના પોતાના પૂજ્ય ગુરુ
 આદિકને પ્રણામ કરીને પોતાને પેર નય કયાની પદ્મસમાપ્તિપર્યંત પ્રતિદિન આ
 પ્રકારે પોરાણિકે કરવુ ॥૩૫॥ પોરાણિકે કથારમ દિવસને આખીને તેની
 સમાપ્તિપર્યંતખીજનુ અન્ન કે ખીજે પ્રતિગ્રહ કરવો નહિ-વિદ્યાવૃત્તિથીપણુ આહરણુ
 કરવુ નહિ શ્રોતાગુણ અન્ન એણે જમવુ પણ લોભને લીધે ખીજ થકી ખીજુ અ
 નાદિ ગ્રહણુ કરવુ નહિ, કારણ કે પ્રત્યવાયની પ્રાપ્તિ થાય માટે પાપભીરુ પરિતે
 એમજ કરવુ ॥૩૬॥ જે શ્રોતાઓ પ્રતિદિન પર્યાપ્ત અન્ન આપવામા અસમર્થ
 હોય તે પોતાના કુટુંબના પોપણુમા અપેક્ષિત અન્ન અન્યથકીપણુ ગ્રહણુ કરવુ
 તેમા પ્રત્યવાયનો પ્રસંગ નથી ॥૩૭॥ આ પૂર્વોક્ત નિયમ સપ્તારથી અથવા નવા
 હથી અથવા પક્ષથી અથવા માસથી અથવા ઋતુ (જે મામ)થી ન્યારે પારા
 ચણુ પરિપૂર્ણ કરવુ હોય ત્યારે કહો છે (પ્રતિદિન એક એ-અ-આયના પારાય
 ણમા તે આ નિયમ નથી) ॥૩૮॥ વન્નાએ જે વિરોધ વાતુળ વસ્તુ હોય અને
 રોગ મરનાર હોય તે નજ બક્ષણુ કરવુ રોગને કરનાર સામદિ તથા અતિભોજન
 ન કરવુ રોગને મરનાર સાકાદિ તેલ તથા કટુ પદાર્થનો પરિત્યાગ કરવો ॥૩૯॥
 બ્રહ્મચર્ય અહિંસા સત્ય અસ્તેય આ પ્રતો નિયમથી પ્રતિપાલન કરવા અને કથા
 વાચનમા વિગ્ન કરનાર જે કર્મ હોય તે કથારેયપણુ કરવુ નહિ ॥૪૦॥

હવે શ્રોતાના નિયમો કહેછે-પૂર્વોક્તલક્ષણે યુક્ત એવો શ્રોતા પુસ્તક અને તેના
 પ્રવક્તાની પૂર્વોક્ત વિધિથી પ્રતિદિન પૂજા કરીને કથા સાંભળે ॥૪૧॥ માથે પા
 થકી મુખીને કે પગ ઉપર પગ ચઢાવીને કથા સાંભળે નહિ મધ્યે મ યે ખીજ
 રચણ પ્રત્યે જતા જતા કથા સાંભળે નહિ સોપારી આદિકને આવતો થકો કથા

પોઽપ્રૌઢપાદો ન ગચ્છંશ્ચ સ્થલાન્તરમ્ । પૂર્ગાધનશ્ચ શુચિર્ગમ્યતઃ શૃણુયા-
ત્કથામ્ ॥૪૨॥ ધીરાસનેનોપવિશેષ ચ પश्यેદિતસ્તતઃ । વાર્તા કુર્યાંશ્ચ
નાન્યોન્યં તદેકાગ્રમના ભવેત્ ॥૪૩॥ સંશયે સતિ વક્તારં પૃચ્છેચ્ચ શતક-
નંમન્ । કરપાદાદિચાપલ્યં શ્રોતા કુર્યાંશ્ચ સંસદિ ॥૪૪॥ પાલયેદ્બ્રહ્મચર્યાદી-
ન્નિયમાનુસ્થાહિકે । તથા પ્રકરણસ્વાન્તે શક્ત્યા દ્વાદશ દક્ષિણામ્ ॥૪૫॥
પૃકૈકસ્મિન્પ્રકરણે સમાસે મોજયેદ્વિજાન્ । શક્તઃ શ્રોતા તુ પચ્છાશદ્વરાન્
શ્રદ્ધયા નૃપ ! ॥૪૬॥ અશક્તોઽસ્ય સમાસૌ તુ મોજયેત શતાવરાન્ । તદિદ-
મોજનૈર્ધિમાન્ દક્ષિણાભિશ્ચ તોપયેત્ ॥૪૭॥ કથાપ્રારમ્ભદિવસે સમ્પૂજ્યાદૌ
ગણાધિપમ્ । બ્રાહ્મણાન્વરચેન્મુલ્યઃ શ્રોતા શ્રીન્ જપહેતચે ॥૪૮॥ સહસ્રપ-
દ્યકં નિત્યં સમાસ્યવધિ તેર્નૃપ ! । બદ્ધાક્ષરો મનુર્જપ્યો હરિપ્રીત્યૈ દ્વઘમૈતઃ
॥૪૯॥ અભયસ્થાણિ તેમ્યોઽપિ દ્વાદાન્તે ચ દક્ષિણામ્ । શ્રોતૃમ્યશ્ચાપિ
વિપ્રેમ્યઃ શક્ત્યા દ્વાદશ દક્ષિણામ્ ॥૫૦॥ મલમૂઝજપાર્યં ચ સ્વત્પાહારઃ

ન સાંભળે. ઉક્ત દુષ્ટ લક્ષણ અને દુષ્ટ ક્રિયાએ વર્ણત યદિ વાણીને નિયમમાં રા-
ખીને કથા સાંભળે ॥૪૨॥ શ્રોતાએ સભામાં વીરાસન વાળીને બેસવું નહિ તથા
આરે બાળુ નેથા કરવું નહિ કથા શ્રવણ સમયે પરસ્પર વાર્તા કરવી નહિ કિંતુ
એકાગ્ર મન કરી કથા સાંભળવી ॥૪૩॥ શ્રોતાએ સભામાં હસ્ત પાદાદિકની ચપ-
ળતા-વૃથા એટા કરવી નહિ સંભળાતી કથાના કોઈ અંશમાં સંસાય થાય તો વિન-
યથી બે હાથ ભેડીને વક્તાને પુછવું ॥૪૪॥ શ્રોતાએ બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમે પાળવા.
કથા પ્રસંગમાં જે દિવસે જન્માષ્ટમી આદિક ઉત્સવો આવે તે દિવસે તથા એક
એક પ્રકરણની કથાના અંતમાં વક્તાને યથાશક્તિ દક્ષિણા આપવી ॥૪૫॥ હે
નૃપ ! તથા એક એક પ્રકરણની કથાસમાપ્તિમાં સમર્થ શ્રોતાએ પચાસથી
ઓછા નહિ એટલા બ્રાહ્મણો શ્રદ્ધાથી જમાડવા. અગત્ય શ્રોતાએતો આ સત્સંગિ-
જીવનની સમગ્ર કથાના શ્રવણને અંતે સોભા ઓછા નહિ એટલા બ્રાહ્મણો તેમને ઈષ્ટ
એવા મિષ્ટ ભોજનોવટે તૃપ્ત કરવા અને યથાશક્તિ દક્ષિણાદાનથી પ્રસન્ન કરવા
॥૪૬-૪૭॥ કથાના પ્રારંભદિવસે પ્રધાન શ્રોતા પ્રથમ ચલુપતિની પૂજા કરી જપ
કરવા તણુ ત્રિપ્રીને વરે ॥૪૮॥ હે નૃપ ! વરેલા વિપ્રોએ દૃઢ મનનિષ્ઠ યદિને પ્રતિદિન
અષ્ટાક્ષરમંત્રને જપ પાંચ હજારવાર શ્રીહરિની પ્રસન્નતા માટે કરવે ॥૪૯॥
કથાસમાપ્તિમાં જપ કરનાર તે વિપ્રોનેચલુ વશસ્થાત્રિ નમઃ સ્ત્ર અને દક્ષિણા
આપવી. બીજા શ્રોતા વિપ્રોનેચલુ યથાશક્તિ દક્ષિણા દેવી ॥૫૦॥ હે નૃપ ! મન-
મૂળના જપમાટે સ્વસ્થ આહાર કરવો, એજ સુખને કરનારો થાય એમ ન

સુપાવદ્ઃ । દ્વિવિધ્યાગ્રેનૈકમકં શ્રોતા કુર્યાત્તતો નૃપ ! ॥૫૧॥ ઉપવાસાઃ પ્રકતંવ્યાઃ સસાહે સસવાસરાન્ । ફલાહારમશક્તસ્તુ કુર્યાદ્વાપિ પયઃ પિવેત્ ॥૫૨॥ અદાન્નિર્લવણં વાન્નમેકમકં ચ વા ચરેત્ । સુપસાધ્યં ભવેદ્યત્તક-
તૈવ્યં શ્રવણાર્થિના ॥૫૩॥ ભોજનં તુ વરં મન્યે કથાધ્રવણકારકમ્ । નોપ-
વાસો મતઃ શ્રેષ્ઠઃ કથાવિગ્નકરો યદિ ॥૫૪॥ સમાસિદિવસે કાર્યા મહાપૂજા
યથાધનમ્ । સર્વેઽપિ શ્રાવકાઃ કુર્યુંર્વક્તુઃ પૂજાં યથોચિતમ્ ॥૫૫॥ નૃલકૌંશે-
યવશ્યાણિ કુળ્દલે કટકાદિ ચ । દ્વાષ્ઠ્ઠોતાગ્નિમો વક્રે સ્વર્ણમુદ્રાઃ સ્વશ-
ક્તિતઃ ॥૫૬॥ સત્યાં ॥ ધનસમ્પત્તૌ વિત્તદાઢ્યં ન કહિંચિત્ । સ કુર્વિત
પથાપ્રોક્તફલાદાહીષ્ઠુરસ્ય હિ ॥૫૭॥ મન્યેઽપિ શક્તિતો વદ્યુર્વજ્રાલક્ષાર-
દક્ષિણાઃ । ગૃહસ્થધર્મોપયિકં દેયં ચક્ કિન્નિદેવ વા ॥૫૮॥ સ્વર્ણમાપો
રૌપ્યકો વા દક્ષિણોક્તા સ્વશક્તિતઃ । શ્રોણામલ્પવિત્તાનાં વક્રે દેવા પૃથક્

કરે તો મળાદિકની ખીડાથી શ્રવણમાં વિગ્ન આવે, માટે શ્રોતાએ દ્વિવિધ્યાગ્રથી એક-
વાર ભોજન કરવું ॥૫૧॥ સસાહમાંતો શ્રોતાએ સાત દિવસ સુધી ઉપવાસ
કરવા. આટલા ઉપવાસ કરવામાં અશક્ત હોય તેણે તો ફળાહાર કરવો. અથવા
પથપાન કરવું અથવા લવણ વિનાનું એક અન્ન ખાવું અથવા એકવાર ભોજન કરવું.
એમાંથી જે સુખેથી થાય એવું હોય તે શ્રવણાર્થિએ કરવું. એટલે શક્તિના તાર-
તમ્યથી વ્યવસ્થા યથાનુકૂળ કરવી ॥૫૨-૫૩॥ વસ્તુતાએતો ઉપવાસ વિગેરે
વિકલ્પોમાં લવણ વિનાનું એક અન્ન ખાવું અથવા એકવાર ભોજન કરવાનું જે કહ્યું
તેનેજ હું શ્રેષ્ઠ માનું છું હું ઉપવાસને અધિક માનતો નથી, કેમકે ઉપવાસતો
ઘનિદ્રયોની દુર્બળતા કરીને કથાશ્રવણમાં આયાસ કરાવે છે માટે વિગ્ન થાય. ઉક્ત
ભોજનપક્ષતો કથા શ્રવણમાં ઉપકારક થાય છે માટે તેને હું શ્રેષ્ઠ માનું છું ॥૫૪॥
કથાસમાપ્તિ દિવસે તો વક્તાની યથાધન પૂજા કરવી. ખીલ બધા શ્રોતાઓએ
પણ પ્રવક્તાની પૂજા યથોચિત કરવી ॥૫૫॥ તેમાં પ્રધાન શ્રોતાએ વક્તાને
નવીન રેશમી વસ્ત્રો, કુંડળ કર્તા આદિક આભૂષણો અને સુવર્ણમુદ્રા ચથાશક્તિ
આપવી. યથોક્ત ફળ પ્રાપ્તિની ઇચ્છાવાળાએ ધનસંપત્તિ હોય તો વિત્તદાહ
કારેય પણ ન કરવો. દ્રવ્યલોભ કરે તો કથાશ્રવણનું સંપૂર્ણ ફળ સિદ્ધ થાય
નહિ ॥૫૬-૫૭॥ ખીલ શ્રોતાઓએ શક્તિ હોય તો વક્ત્ર વિભૂષણ અને દક્ષિણા
આપવી અને ગૃહસ્થધર્મમાં ઉપયોગી જે કોઈ પદાર્થ હોય તેપણ આપવું ॥૫૮॥
તેમાં માપપરિમિત સુવર્ણ અથવા રૂપું સ્વલ્પ શક્તિવાળા શ્રોતાઓને યોગ્ય દ-
ક્ષિણા છે. તે યજ્ઞીપણ સ્વલ્પ શક્તિવાળા ખીલ શ્રોતાઓએ પૃથક્ પૃથક્ પોતાની

પૃથક્ ॥૫૧॥ ધેનું પ્રયત્નતો દયાત્તતો વક્રે પયસ્વિનીમ્ । દશાંશેનોક્તમઘસ્ય
 હોમં કુર્યાત્તતઃ પરમ્ ॥૬૦॥ દ્રવ્યેણ પાયસાઞ્જ્યેન તત્તો વ્યાહતિભિનરઃ ।
 તિલગ્રીહિદ્રવ્યહોમં કુર્વાતિ ચ યયાવિધિ ॥૬૧॥ હોમાનુકૂલ્યં ન સ્વાચેત્ત-
 ત્તિલ્લપ્કયધનં પુમાન્ । દયાત્તેનાપિ સમ્પૂર્ણં ફલં સ્વાધ્યાત્ર સંશયઃ ॥૬૨॥
 વિશેષ ઇતિ તે પ્રોક્તઃ સત્સદ્ગિજીવનધુતૌ । પ્રાગુક્તોઽન્યોઽપિ ચ વિધિર્જાત-
 વ્યોઽગ્ર ત્વયા નૃપ ! ॥૬૩॥ इत्यं विधानेन च दास्यमेतच्छृण्वन्ति ये भूमि-
 पते ! नरास्ते । फलं पुरोक्तं सकलं लभन्ते स्वाभीष्टमग्रापि परत्र नूनम्
 ॥६४॥ इति श्रीसत्सद्गिजीवनमाहात्म्ये शतानन्दहेमन्तसिंहसंवादे तच्छृण्वणनि-
 शेषविध्युक्तां विरतिनिषेधाध्यायसप्तगानिरूपणनामा चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

રાજોવાચ—સપ્તાદે ચ નવાદે ચ પક્ષપારાયણે તથા । માસપારાયણે
 चापि ऋतुपारायणे मुने ! ॥१॥ ये त्वयामिहिताः पूर्वमध्याया विरता
 मुने ! । निषेधस्य विहायैतान्कार्यं पारायणं कथम् ॥२॥ वाच्याः क्रियन्तः

રાશ્ત્રિને અનુસારે વક્ષાને દક્ષિણા દેવી ॥૫૬॥ મુખ્ય શ્રોતાએ વક્ષાને પ્રય-
 ત્નથી દુધપાણી ગાય દક્ષિણામાં દેવી. તેપછી જપેલા ઉક્તમંત્રના દશાંશથી હોમ
 કરવો ॥૬૦॥ તેપછી શ્રોતા પુરૂષે પાયસ (દુધપાક) ધૂત દ્રવ્યવડે વ્યાહતિ
 મંત્રથી હોમ કરવો. તેપછી યથાવિધિ તલ શ્રીહી દ્રવ્યથી હોમ કરવો ॥૬૧॥ જે
 હોમ કરવામાં જોઈતી ઋત્વિગ્ આચાર્ય આદિકની સંપત્તિ ન હોય તો તેના મૂલ્ય
 જેટલું ધન આપે, તેનાથી પણ હોમકર્તાની સિદ્ધિ થાય એમાં સંશય નથી ॥૬૨॥
 હે નૃપ ! મન્સંગિજીવનના શ્રવણમાં આ વિશેષવિધિ મેં આ પ્રકારે કરી. પ્રથમ
 ખીન્ને જે વિધિ કહી છે તેપણ આ કથાશ્રવણમાં તમારે જાણી લેવો ॥૬૩॥ હે
 ભૂમિપતે ! જે નરો આ વિધિથી ભક્તિપૂર્વક આ સત્સંગિજીવને સાંભળે તેઓ
 આ લોક પરલોકમાં પવોક્ત સકળ સ્વાભીષ્ટ કર્મને પામે એમાં સંશય નથી ॥૬૪॥
 ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવનમાહાત્મ્યે...તત્ત્વપણવિશેષવિધ્યુક્તૌ વિ-
 રતિનિષેધાધ્યાયસંખ્યાનિરૂપણનામા ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥૪॥

અધ્યાય ૫ મો.

હે મંત્રસિંહરાજ કહે છે-હે મુને ! સપ્તાદ, નવાદ, પક્ષ, માસ અને જે મા-
 સના પારાયણમાં પ્રતિદિન કથાવિરામમાં જે અધ્યાયો પ્રથમ વખતે કહેલા છે તેના
 ત્યાગ કરીને પારાયણ કેવી રીતે કરવું ? ॥૧-૨॥ હે મદામુને ! સપ્તાદ પારાયણમાં
 પ્રતિદિન કેટલા અધ્યાયો વાંચવા તથા નવાદ પારાયણમાં કેટલા, પક્ષપારાયણમાં
 કેટલા, માસ પારાયણમાં કેટલા અને ઋતુ (બિમાસ) પારાયણમાં કેટલા અધ્યાયો

સસાહે ત્વધ્યાયાઃ પ્રત્યહં મુને ! । પારાયણે નવાહે ચ પક્ષપારાયણે તથા ॥૩॥
 માસપારાયણે યાપિ ઋતુપારાયણે તથા । વાચનીયાઃ કિયન્તશ્ચ કિયન્તશ્ચ
 મહામુને ! ॥૪॥ ઇતદ્વેદિતુમિચ્છામિ સ્વત્તઃ સર્વં યથાર્થતઃ । યતસ્ત્વદન્યો
 નો વેત્તિ તતસ્ત્વં મૃદિ મે મુને ! ॥૫॥ શતાનન્દમુનિસ્વાચ—સસાહેન યદા
 કુર્યાદેતપારાયણ તદા । નરેન્દ્ર ! તુમ્યમધ્યાયનિયમં કથયામ્યહમ્ ॥૬॥
 પ્રથમે દિવસેઽધ્યાયાઃ પદ્મચત્વારિંશદીરિતાઃ । વાચનીયા દિને પદ્મચત્વા-
 રિંશદ્વિતીયકે ॥૭॥ તૃતીયેઽહ્નિ ચ તે વાચ્યાઃ પદ્મચત્વારિંશદીરિતાઃ । અધ્યા-
 યાશ્ચ દિને પદ્મચત્વારિંશત્તુરીયકે ॥૮॥ પદ્મમે ચ દિને પદ્મચત્વારિંશદુદી-
 રિતાઃ । વાચ્યાઃ પદ્મેઽહ્નિ તાવન્તઃ પારાયણવિધાયિભિઃ ॥૯॥ સપ્તચત્વા-
 રિંશદુક્તા દિને વાચ્યાશ્ચ સપ્તમે । પ્રોક્તો મયેતિ સસાહેઽધ્યાયાનાં વાચન-
 પ્રમઃ ॥૧૦॥ કુર્ધ્વીતાસ્ય નવાહેન યદા પારાયણં તદા । અધ્યાયનિયમં રાજ-
 સ્તુમ્યં શુશ્રૂપથે મુચે ॥૧૧॥ પદ્મત્રિંશત્પ્રથમેઽધ્યાયા દિને વાચ્યાઃ સમી-
 રિતાઃ । દ્વિતીયેઽહ્નિ ચ તાવન્તઃ પદ્મત્રિંશત્તૃતીયકે ॥૧૨॥ પદ્મત્રિંશદિને તુયે
 ચતુર્થિંશદ્વ પદ્મમે । પદ્મત્રિંશદ્વ પદ્મત્રિંશદ્વાચ્યાઃ પદ્મે ચ સપ્તમે ॥૧૩॥ વાચ-
 નીયતયાઽધ્યાયાઃ પદ્મત્રિંશદિનેઽષ્ટમે । નવમે દિવસે સપ્તત્રિંશદેવ સમીરિતાઃ
 ॥૧૪॥ પક્ષેણ વિદધીતાસ્ય યદા પારાયણ તદા । નિયમં વાચનીયાનામધ્યા-

પ્રતિદિન વાચવા તેને હું તમારા થકી બાંધુવા ઈચ્છુ છું આનુ તમામ તત્ત્વ તમારા
 થકી બીજે કોઈ બાંધુતો નથી તો હે મુને ! તમેજ યથાર્થપણે કહેવાને યોગ્ય છે
 ॥૩-૫॥ આ પ્રકારે ભૂપતિએ પુછેલા શતાનન્દમુનિ હવે કહેછે— હે નરેન્દ્ર ! ન્યારે
 સસાહથી આ પ્રબન્ધનું પારાયણ કરવું હોય ત્યારે પ્રતિદિવસ વાચવાના અધ્યાયોને
 નિયમ હું તમોને પ્રથમ કહું ॥૬॥ પ્રથમ દિવસે છંતાળીશ, બીજે દિવસે પીસ્તા
 બીશ, ત્રીજે દિવસે છંતાળીશ, ચોથે દિવસે પીસ્તાબીશ, પાંચમે દિવસે પીસ્તાબીશ,
 છઠ્ઠે દિવસે પણ પીસ્તાબીશ, સાતમે દિવસે સુરતાબીશ અધ્યાયો પારાયણ કરના
 આએ વાચવા આવો સસાહપારાયણમા અધ્યાયવાચનનો અનુક્રમ છે ॥૭-૧૦॥
 હે રાજન્ ! ન્યારે નવાહ પારાયણ કરવું હોય ત્યારે વાચવાના અધ્યાયોનો નિયમ
 સાબળવા ઈચ્છતા તમોને હું કહું—પહેલે દિને છત્રીશ, બીજે દિને છત્રીશ, ત્રીજે
 દિને પાત્રીશ, ચોથે દિનેપણ પાત્રીશ, પાંચમે દિને ચોત્રીશ, છઠ્ઠે દિને પાત્રીશ,
 સાતમે દિને છત્રીશ, આઠમે દિને પાત્રીશ, નવમે દિને સાત્રીશ અધ્યાયો પારાયણ
 કરનારા પોરાણિકોએ વાચવા ॥૧૧-૧૪॥ હે ભૂપ ! હવે આ પ્રબન્ધનું પારાયણ

यानामहं भुवे ॥१५॥ एकविंशतिरध्याया वाच्याः प्रथमवासरे । द्वाविंशति-
 द्वितीयेऽह्नि तृतीये चैकविंशतिः ॥१६॥ तुर्ये द्वाविंशतिः प्रोक्ताः पञ्चमे चैकविं-
 शतिः । षष्ठेऽह्नि विंशतिर्वाच्याः सप्तमे द्वौ च विंशतिः ॥१७॥ अष्टमे दिवसे-
 ऽध्याया द्वाविंशतिरुदीरिताः । नवमे वासरेऽध्याया वाचनीयाश्च विंशतिः
 ॥१८॥ दशमे विंशतिः प्रोक्ता वाच्यास्त्वेकादशे दिने । अध्याया विंशतिर्भूप !
 पारायणविधानकैः ॥१९॥ द्वाविंशतिर्द्वादशेऽह्नि संप्रोक्ताश्च त्रयोदशे । एक-
 विंशतिरध्याया वाचनीयास्तु वासरे ॥२०॥ चतुर्दशे दिनेऽध्याया द्वाविंश-
 तिरुदीरिताः । त्रयोविंशतिरेवोक्ता वाच्याः पञ्चदशे दिने ॥२१॥ विदधीतास्य
 मासेन पारायणमनुत्तमम् । यदा तदा भुवेऽध्यायनियमं च यथाक्रमम्
 ॥२२॥ आद्येऽह्नयेकादश प्रोक्तास्तावन्तश्च द्वितीयके । तृतीये च दिनेऽध्याया
 वाचनीयास्तथा दश ॥२३॥ तुर्येऽह्नयेकादश प्रोक्ता वाचनीयाश्च पञ्चमे ।
 तावन्तश्च तथा षष्ठे वाच्यास्तावन्त एव हि ॥२४॥ सप्तमे द्वादश प्रोक्ता दश
 चाष्टमवासरे । द्वादशैव दिने वाच्या नवमे दशमे दश ॥२५॥ एकादशे
 दिनेऽध्याया वाच्याश्चैकादश स्मृताः । द्वादश द्वादशे प्रोक्ता दश चाह्नि
 त्रयोदशे ॥२६॥ एकादश दिनेऽध्याया वाचनीयाश्चतुर्दशे । दश पञ्चदशे
 वाच्यास्तावन्तः षोडशे दिने ॥२७॥ दश सप्तदशे प्रोक्ता वाच्याश्चाष्टदशे

विंशके दश कीर्तिताः । द्वाविंशे च त्रयोविंशे द्वादश द्वादश स्मृताः ॥२९॥
 चतुर्विंशे दश प्रोक्ताः पञ्चविंशे दिने नव । अध्याया वाचनीयास्तु पाराय-
 णविधायिभिः ॥३०॥ पद्विंशके दश प्रोक्ताः सप्तविंशे च वासरे । एकादश
 ततो वाच्या दशाष्टाविंशके दिने ॥३१॥ एकोनविंशकेऽध्याया वाच्यास्त्ये-
 कादशोदिताः । नवैव दिवसे त्रिंशे पारायणपराम्यणैः ॥३२॥ ऋतुना विद-
 धीतास्त यदा पारायणं तदा । नियमं वाचनीयानामध्यायानामहं म्रुये
 ॥३३॥ आद्यद्वितीययोः पञ्च तृतीये पञ्च तुर्यके । पञ्चमे च षडध्याया
 वाच्याः षष्ठे च षड् दिने ॥३४॥ सप्तमे दिवसे पञ्च षड्विंशे दिनेऽष्टमे ।
 दिवसे नवमेऽध्यायाः षड्विंशे दशमे च षड् ॥३५॥ एकादशेऽह्नि षड्विंशे
 वाच्याश्च द्वादशे तथा । त्रयोदशे षडध्याया दिने पञ्च चतुर्दश ॥३६॥ पञ्च
 पञ्चदशेऽध्याया वाच्याः षड् चाहि षोडशे । पञ्च सप्तदशे प्रोक्तास्तावन्तोऽ-
 ष्टादशे दिने ॥३७॥ एकोनविंशके विंशे दिवसे च षडीरिताः । एकविंशे दिने
 पञ्च प्रोक्ता द्वाविंशके च षड् ॥३८॥ त्रयोविंशे षड्विंशे च वासरे ।
 पञ्च वाच्यतयाऽध्याया अह्नि षड् पञ्चविंशके ॥३९॥ पञ्च पद्विंशके प्रोक्ता-
 स्तावन्तः सप्तविंशके । अष्टाविंशे दिनेऽध्याया वाच्यास्तावन्त ईरिताः ॥४०॥
 एकोनविंशकेऽध्याया वाचनीयाः षडीरिताः । त्रिंशे च दिवसे पञ्च प्रोक्ताः

दिने दश, ऐकवीशमे दिने दश, भावीशमे तथा तेवीशमे दिने बारबार, बोवीशमे
 दिने दश, पथीशमे दिने नव, छवीशमे दिने दश, सत्तावीशमे दिने अगीथार,
 अङ्कावीशमे दिने दश, आगलुत्रीशमे दिने अगीथार, त्रीशमे दिने नव अध्यायो
 पारायणपरायण्ये वांयवा ॥२२-३२॥ ये भासथी आ ग्रंथतुं पाशयलु न्यारै
 करुं डोय त्वाद प्रतिदिन वांयवाना अध्यायानो नियम हुं कहुंछु-पढेले जीने
 त्रीने बोमे दिवसे पांय पांय, पांयमे छठे दिवसे छ छ, सातमे पांय, आडमे छ,
 नवमे पांय, दशमे छ, अगीथारमे बारमे पांय पांय, तेरमे छ, चौदमे पांय,
 पंनरमे पांय, सोणमे छ, सत्तरमे तथा अठारमे पांय पांय, आगलुशमे तथा
 विशमे छ छ, ऐकवीशमे पांय, भावीशमे तथा तेवीशमे छ छ, बोवीशमे पांय,
 पथीशमे छ, छवीशमे सत्तावीशमे अङ्कावीशमे पांय पांय, आगलुत्रीशमे छ,
 त्रीशमे ऐकत्रीशमे जत्रीशमे पांय पांय, तेत्रीशमे छ, बोत्रीशमे पांत्रीशमे छत्रीशमे
 पांय पांय, साडत्रीशमे छ, आडत्रीशमे आगलुयाणीशमे याणीशमे पांय पांय,
 ऐकताणीशमे बार, जेताणीशमे छ, तेताणीशमे पांय, बुंदाणीशमे आड, पीस्ता-
 णीशमे छ, छेताणीशमे सुडताणीशमे अडताणीशमे आगलुपथारमे पथारमे

पारायणे नृप ! ॥४१॥ एकत्रिंशोऽह्नि पञ्चोक्ताः पञ्च द्वात्रिंशके तथा । त्रय-
 क्षिंशे षडध्यायाश्चतुस्त्रिंशे च पञ्च वै ॥४२॥ पञ्चत्रिंशे च पञ्चोक्ताः पञ्च षड-
 त्रिंशके तथा । सप्तत्रिंशे च षडध्यायाः षष्ठाष्टत्रिंशके दिने ॥४३॥ अध्यायाः
 पञ्च चैकोनचत्वारिंशत्तमे दिने । चत्वारिंशत्तमे वाच्यास्तथा पञ्च प्रकी-
 र्तिताः ॥४४॥ चत्वारो दिवसे चैकचत्वारिंशत्तमे मताः । द्विचत्वारिंशके
 षाध्यायाः षडध्यायाः समीरिताः ॥४५॥ त्रिचत्वारिंशकेऽध्यायाः पञ्च एव
 हि वासरे । चतुश्चत्वारिंशकेऽष्टौ वाचनीयाः प्रकीर्तिताः ॥४६॥ षडेव
 दिवसे पञ्चचत्वारिंशत्तमे मताः । षडचत्वारिंशकेऽध्यायाः षाध्यायाः पञ्च
 समीरिताः ॥४७॥ षष्ठाध्याया दिने सप्तचत्वारिंशत्तमे मताः । वाच्याः पञ्च
 तथा चाष्टचत्वारिंशत्तमे दिने ॥४८॥ वाच्यास्वेकोनपञ्चाशे षष्ठाध्याया
 दिने तथा । पञ्चाशे च तथा चैकपञ्चाशे पञ्च पञ्च च ॥४९॥ वाचनीया
 द्विपञ्चाशे त्रिपञ्चाशत्तमे तथा । चतुःपञ्चाशकेऽध्यायाः पञ्च पञ्च च पञ्च च
 ॥५०॥ पञ्चपञ्चाशकेऽध्यायाः वाच्याः पञ्च समीरिताः । षडपञ्चाशत्तमे पञ्च
 सप्तपञ्चाशके च षट् ॥५१॥ वाचनीया दिने चाष्टपञ्चाशत्तमे ईरिताः ।
 षडध्याया महीपाल ! पारायणपरैर्द्विजैः ॥५२॥ दिने चत्वार एकोनपष्टितम
 उदीरिताः । वाचनीयाः किलाध्यायाः पञ्च पष्टितमे दिने ॥५३॥ पारायणेषु
 सप्ताहप्रमुखादिष्वप्यमादितः । वाचनीयाध्यायसङ्ख्या कथिता ते नृपोत्तम !
 ॥५४॥ अध्याया विरता ये तु निषिद्धा भवसानकम् । तेषां रिहाय सङ्ख्याया
 श्रेया राजंस्त्वया स्फुटम् ॥५५॥ पक्षपारायणे पक्षो ज्ञेयः पञ्चदशाहिकः ।

ओषावनमे जावनमे तेषनमे योषनमे भंवावनमे छंषनमे पांथ पांथ, सत्तावनमे
 अडावनमे छ छ, ओगल्लुसाडमे यार, साडमे दिवसे पांथ अध्यायो पारायण
 ३१११ दिनेये वांयत्ता ॥३३-५३॥ हे नृपोत्तम ! आ प्रकारे सप्ताह आदिक
 पारायणोभां वांयवाना अध्यायोनी संख्याने निधम प्रथम तमोने निरूपण करी
 जताव्ये ॥५४॥ हे राजन् ! ये अध्यायो कथाविराजभां निषेध करेवाछ तेमनुं
 अवसान-ते अध्याये विरति विना आ संख्या तमारे स्पष्टपल्ले नल्लुची ॥५५॥
 पक्षपारायणभां पूर्ण पनरदिवसेये करीने पक्ष नल्लुवे पल्ल तिथियोपथी के तिथि-
 वृद्धिथी पक्षपूर्णि नल्लुची नद्धि (पनर दिवस पुरा गल्लवा) तथा भासपारायणभां
 त्रिश दिवसेने समुदायात्मक भास नल्लुवे पल्ल तिथियोपथी के तिथिवृद्धिथी

માસપારાયણે માસવિનશ્ચ દિવસૈશ્વર્યા ॥૫૬॥ इति श्रीसत्सद्गिजीवनमा
हात्म्ये शतानन्दहेमन्तसिंहसवादे पारायणविधिनिरूपणे पञ्चमोऽध्याय ॥५॥

શતાનન્દ ઉવાચ—સત્સદ્ગિજીવનસ્યાઞ્ચ પુરશ્વર્યાં તુ ચે નરા । કુર્ષન્તિ તે
લમન્તે ચ ચતુર્વર્ગફલ નૃપ । ॥૧॥ રાજોવાચ—પુરશ્વર્યાંવિધિં ત્વસ્ય શ્રોતુ
મિચ્છામ્યહ મુને । ત્વત્તસ્ત કૃપયા બ્રૂહિ મહા શુશ્રૂપવેઽનય । ॥૨॥ શતા-
નન્દ ઉવાચ—પૂર્વં તુમ્ય મયોક્તા ચે કાલા શુભપલપ્રદા । પુરશ્વર્યાંસમા
રમ્ભ કર્તવ્યસ્તેષુ ભૂપતે । ॥૩॥ શુભે મુહૂર્તે વરયેત્પૂર્વોત્તેયંતુલક્ષણે ।
સમ્પન્નાન્બ્રાહ્મણાન્ રાજન્ । પદ નવ દ્વાદશાપિ યા ॥૪॥ શ્વેતાનિ નિત્ય-
ધાર્યાણિ તેમ્યો વસ્ત્રાણિ ચોર્મિકા । હૈમીર્દષાદ્ધાસનાનિ જલપાત્રાણિ કમ્પ
લાન્ ॥૫॥ શુશ્રૂપાયા નિયુજીત તેષામન્યાન્નિદ્વિજાસત । ડખ્ખોદક ચ
પાકાદિ કુયુંસ્તે ચાક્લમર્દનમ્ ॥૬॥ દેવાલયે પ્રસિદ્ધે વા પુણ્યક્ષેત્રે પુરાતને ।
પુરશ્વરણસ્યારમ્ભ કર્તવ્યો હરિમન્દિરે ॥૭॥ સ્થાપયિત્વા વાય હૈર્મી શ્રીકૃ-

માસપૂર્તિ ભણવી નહિ (પુરેપુરા ત્રીરા દિવસો ભણવા) ॥૫૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સદ્ગિ-
જીવનમાહાત્મ્યે પારાયણવિધિનિરૂપણે પંચમોઽધ્યાય ॥૫॥
અધ્યાય ૬ ઠો.

શતાનન્દમુનિ કહેછે—હે નૃપ । આ ધરાતળમા જે નરો આ શુભ સત્સદ્ગિ-
જીવન ગ્રંથની પુરશ્વર્યાને કરેછે તેઓ ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ નામના ચાર
પુરુષાર્થોને નિશ્ચે પામેછે (જેને જેની ઈચ્છા હોય તે તેને પ્રાપ્ત થાય છે) ॥૧॥
આ પ્રકારે શતાનન્દમુનિએ કહેલા રાત્ર હવે કહેછે—હે નિર્દોષ મુને । આ ગ્રંથનો તે
પુરશ્વર્યાવિધિ તમારા યજ્ઞ સામળવા ઈચ્છુ છું તો સામળવા વાગતા અને અવશ્ય
પણે તેના પ્રકાર કૃપા કરીને કહો ॥૨॥ આ પ્રકારે પુછે તો શતાનન્દમુનિ હવે
કહેછે—હે ભૂપતે । શુભ ફળને આપનારા જે કાળો મ પ્રથમ તમેને કહ્યા તેમાથી
હરોઈ મળમા પુરશ્વર્યાનો પ્રારમ્ભ કરવો ॥૩॥ હે રાજન્ । તેમા પ્રથમતો શુભ
મુહૂર્તમા વખાના પૂર્વોક્ત લક્ષણોએ સપત્ર એવા શ્રાદ્ધલો બાર અથવા નવ
અથવા છ વરે ॥૪॥ વરેલા વિગ્રેને નિત્ય ધારણમા ઉપયોગી એવા શ્રેત વસ્ત્રો
સુવર્ણની વર્તીઓ આસનો, જળપાત્રો અને કુળળાઓ આપે ॥૫॥ તે વરેવા
વિગ્રેની પરિચર્યામા બીજા દિલ્લેની યોજના કરે, યોજેલા તે દિલ્લેએ ઉપજી જળ,
રસોઈ આદિક તેતે મળમા તૈયાર કરજી અને તેવાદિકવડે અગમર્દન (સરીર
ચોળડ) આદિક પરિચર્યા આચરવી ॥૬॥ પુણ્ય ક્ષેત્રમા અથવા પ્રસિદ્ધ દેવાવ
થમા અથવા પુરાતન મંદિરમા પુરશ્વરણનો પ્રારમ્ભ કરવો ॥૭॥ અથવા યજ્ઞમા

ष्णप्रतिमां गृहे । कुर्युः पारायणं विप्रा यथानियतमन्वहम् ॥८॥ अष्टाधि-
कशतेनैव पुरश्चरणमीरितम् । पारायणानां नृपते ! सत्सङ्गिजीवनस्य हि ॥९॥
सप्ताहेनात्र कर्तव्यं नृप ! पारायणं वृत्तैः । द्विजैरेकैकमेवं हि कुर्युः सर्वा-
ण्यनुक्रमात् ॥१०॥ पूर्वोक्ताध्यायपूर्तौ च कार्यैव प्ररतिश्च तैः । स्पष्टाक्षरं
वाचनीयं भाषणीयं न केनचित् ॥११॥ न वृत्तैर्वाङ्मणैर्ग्राह्या दक्षिणा यस्य
कस्यचित् । न चान्यवस्त्राद्यपि या ग्रहीतव्यं कदाचन ॥१२॥ एकैकस्मिंश्च
सप्ताहे समाप्ते सति दक्षिणाम् । स्वर्णमुद्राग्रयं दद्यादेकैकस्मै पृथक् पृथक्
॥१३॥ निपतानां संहितानां पाठान्ते वाऽस्तित्वा अपि । एकीकृत्यैव दद्यात्ता
दक्षिणास्तु पृथक् पृथक् ॥१४॥ स्वर्णमुद्राग्रयं दातुमसमर्थस्तु पूरयः । दद्या-
त्तदर्थं विप्रैर्भ्यस्तदर्थं चारुपवित्तवान् ॥१५॥ कनिष्ठां दक्षिणां दातुमपि शक्तो
न यो भवेत् । स विप्रान् भ्रमयेन्नैव कुर्यादन्यत्स्वशक्तितः ॥१६॥ पुरश्च-
रणवर्ताथ दिने यस्मिन् द्विजोत्तमान् । वृणुयात्तद्दिने चासायष्टाक्षरजपाय
च ॥१७॥ पूर्ववद्वृणुयाद्विप्रान् जपस्य च दशांशतः । होमं कुर्याद्ब्राह्मणांश्च

नना परमाणुं सुवर्णमुद्रां श्रीधृष्यप्रतिमां यथाविधि स्थापन करी तेनी सभीपे
प्रतिदिन पूर्वोक्त नियमानुसारे विप्रैश्च पारायणं करवुं ॥८॥ हे नृप ! आ सत्सं-
गिष्ठवननां ऐकसे आऽ पारायणं करवायी ऐक पुरश्चर्यानी परिपूर्ति याय छे
॥९॥ हे नृप ! वरैला विप्रैश्च ऐक सप्ताहथी ऐक ऐक पारायणं करवुं (सात
दिवसे ऐक पारायणं पूर्णं करवुं) ऐ रीतना अनुक्रमथी करवानां समस्त पारा-
यणो करवां ॥१०॥ ते पारायणपरायणं विप्रैश्च अध्यायविरति विगरे पूर्वोक्त
प्रकारेण करवुं. २५४ अक्षरथी वांयवुं. कोष्ठनी साये जोलवुं नदि ॥११॥ वरैला
द्विजेश्च भीम जेनी तेनी दक्षिणा अदल्य करवी नदि तथा अत्र वस्त्रादिपल्य क्यारेक
पल्य अदल्य करवुं नदि (भीम यथी प्रतिअद न करवे) ॥१२॥ ऐक ऐक सप्ताह
समाप्त याय ते दिवसे प्रत्येक पारायणकर्ता विप्रने पृथक् पृथक् त्रल्य सुवर्णमुद्रा
दक्षिणा देवी अथवा अष्टोत्तर शतपारायणुमां नेटवा संहितापाठानी अपेक्षा
होय तेतला पाठाने अते ते समग्र दक्षिणापल्य जेगी (ऐक साये) पृथक् पृथक्
आपवी ॥१३-१४॥ विप्रैने त्रल्य सुवर्णमुद्रा आपवा भाटे असमर्थ पुरयेतो तेने।
अर्ध (दोड) दक्षिणा आपवी तेमांपल्य अटप वित्तवाजा (असमर्थ) पुरये तेने।
अर्ध (पोले) दक्षिणा आपवी ॥१५॥ जे कोष्ठतो कनिष्ठ जेनीपल्य दक्षिणा देवा
अशक्त होय तेले विप्रैने वृथा श्रम न४ करववे। किंतु आना पुरश्चरण यथी
भीलुं कोष्ठ धार्मिक कर्षं यथाराज्जि करवुं ॥१६॥ पुरश्चरण कर्ता य४मान जे दिवसे
पारायणार्थे विप्रैने वरे तेज दिवसे अष्टाक्षरभंजना जपाय अथमनी पेडे पार

ભોજયેતદ્દશાંશતઃ ॥૧૮॥ શક્તો પ્રન્યસ્ય ચૈતસ્ય પુરશ્ચરણવારકઃ । પ્રન્યે-
 નાનેન શુદ્ધયાર્પાયસાવૃતાદિભિઃ ॥૧૯॥ પ્રતિશ્લોકં પ્રત્યુવાચં પ્રતીતિધિ
 તદ્વા નૃપ ! । મૃગ્યાડસૌ મુદ્રયા હોમં કારયેત્ક્રમતઃ સુધીઃ ॥૨૦॥ અશક્તો
 નામભિઃ સર્વમન્નલ્લક્ષ્મણકીર્તિતઃ । શ્રીહરેઃ કારયેન્મધ્રૈર્હોમદ્રવ્યૈઃ પુરોદિતૈઃ
 ॥૨૧॥ હોમં કર્તુમશક્તસ્તુ દ્વાદશૈવ વિધાપયેત્ । પારાયણાનિ હોમાર્થં
 તૈરેવ ગ્રાહ્યર્ણવૃતઃ ॥૨૨॥ પુરશ્ચર્યોરમ્મદિનાત્સમાપ્તિદિવસાવધિ । પાલનીયં
 પ્રહ્લચર્ચં ત્રિપ્રૈઃ સયજમાનકૈઃ ॥૨૩॥ યયોક્તં તુ ફલં ન સ્વાદન્યયેત્યનિ
 નિશ્ચયઃ । સંક્ષિપ્તસુ પાલિતે સર્વે સિધ્ધ્યન્ત્યેવ મનોરથાઃ ॥૨૪॥ અસ્ય
 પ્રસન્નતઃ શિક્ષાપત્ન્યા અષ્ટાક્ષરસ્ય ચ । સર્વમન્નલ્લક્ષ્મણકીર્તનમન્નલયોરપિ
 ॥૨૫॥ વિષ્ણોર્નામસદૃશસ્ય શ્રીનારાયણચર્મણઃ । પોટશાક્ષરમદ્રસ્ય હરિ-
 પ્રિયહનુમતઃ ॥૨૬॥ તથા સ્વન્દપુરાણસ્ય શ્રીવિષ્ણુચરણદગામિનઃ । પ્રન્યસ્ય
 શ્રીવાસુદેવમાહાત્માસ્યસ્ય ભૂપતે ! ॥૨૭॥ પુરશ્ચર્યાવિધિં શુભ્યં સમાસેન

અથવા નવ અથવા છ વિપ્રોને વરે અને જપના દશાંશથી હોમ કરે અને તે
 હોમના દશાંશથી બ્રાહ્મણોને જમાડે ॥૧૭-૧૮॥ તેમાં આ પ્રબન્ધનું પુરશ્ચરણ
 કરનારો યજમાન શકત સુધી પુરૂષે તો ॥ સત્સંગિજીવન ગ્રંથે કરીને પાપ
 સાત ધૃતાદિ દ્રવ્યથી હોમ કરે. હે નૃપ ! તેમાં ગ્રંથમાં પ્રતિશ્લોક હોમ કરે એટલે
 એક એક શ્લોક કરીને એક એક હોમ કરે. તથા 'શતાનન્દ ઉવાચ' આદિ
 જેમાં છે અને 'પ્રત્યુવાચ' અંતે જેમાં છે એવા વાક્યે કરીને હોમ કરે તથા
 અધ્યાયને અંતે જે 'હૃતિશ્રી' ઈલાદિ વાક્ય આવે છે તેણે કરીને પણ હોમ કરે.
 આ હોમ મૃગીમુદ્રાથી મદણ કરેલા અન્નાદિકથી અનુક્રમે કરે ॥૧૯-૨૦॥ ઉપર
 પ્રમાણે કરવામાં અશક્ત યજમાનતો સર્વમંગળસ્તોત્રમાં કહેલા, શ્રીહરિના
 નામાત્મક મંત્રોષ્ઠે પૂર્વોક્ત હોમદ્રવ્યથી હોમ કરે ॥૨૧॥ જે કોઈ હોમ કરવાને
 અશક્ત હોય તેણેતો હોમાર્થ-હોમ ફળની સિદ્ધિમટે બાર પાસાયણ અધિક એજ
 વરેલા વિપ્રોપાસે કરાવે ॥૨૨॥ પુરશ્ચર્યાના પ્રારંભ દિવસને પ્રારંભીને સમાપ્તિપર્યંત
 યજમાન અને વરેલા વિપ્રોએ બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવું ॥૨૩॥ આ વ્રતનો વિભંગ પાપ
 તો કહેલું ફળ સિદ્ધ થાય નહિ એવો નિશ્ચય છે. બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમો યથાર્થ
 પાળે તો સર્વ મનોરથો સિદ્ધ થાયજ ॥૨૪॥ હે ભૂપતે ! સત્સંગિજીવન પુરશ્ચરણના
 વિધિનિષ્પણપ્રસંગથી અષ્ટાક્ષરમંત્ર, શિક્ષાપત્રી, સર્વમંગળસ્તોત્ર, જનમંગળ-
 સ્તોત્ર, વિષ્ણુનામસદૃશ, શ્રીનારાયણકવચ, શ્રીહરિપ્રિય હનુમાનગ્નો પોટશા-
 ક્ષરમંત્ર અને રક્ષદપુરાણના વિષ્ણુખંડમાં અંતર્ભૂત શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યનો પુરશ્ચ-

દુવે નૃપ ! । ચતુર્વર્ગસ્ય સિદ્ધયર્થે હરિમક્તનૃણાં દુતમ્ ॥૨૮॥ તત્ર પાઠસ-
 હત્તેણ શિક્ષાપન્થ્યા ઉદીરિતા । પુરશ્ચર્યા મહીપાલ ! સર્વેષ્ઠફલદાયિકા ॥૨૯॥
 તદ્દશાંશેન જુહુયાવ્યતિશ્લોકં યથાવિધિ । આહુતીનાં શતે દ્વે ચ સહસ્રા-
 પ્યેકવિંશતિમ્ ॥૩૦॥ હોમાનુકૂલ્યામાવે તુ પાઠા જ્ઞેયા દશાંશતઃ । સર્વ-
 ત્રૈપ વિધિર્જેયઃ પુરશ્ચરણકર્મેણ ॥૩૧॥ શ્રીકૃષ્ણાષ્ટાક્ષરમનોઃ પુરશ્ચરણમીરિ-
 તમ્ । અષ્ટલક્ષજપેનૈવ હોમસ્તુ તદ્દશાંશતઃ ॥૩૨॥ પુરશ્ચર્યા ભવે-
 ત્સર્પમદ્ગલસ્તોત્રકલ્પ તુ । સાશીત્યેકસહસ્રેણ પાઠાનામિષ્ટદાયિની ॥૩૩॥
 પુલક્ષાધિકેનાષ્ટસહસ્રેણ દશાંશતઃ । હરેર્નામ્નાં તદુક્તાનાં હોમો જ્ઞેયો
 યથાવિધિ ॥૩૪॥ જનમદ્ગલકલ્પ સ્વાત્પાઠાનામયુતેન ॥ । પુરશ્ચરણ-
 મિષ્ટાર્થદાયકં નૃપસત્તમ ! ॥૩૫॥ તદુક્તાનાં હરેર્નામ્નામેકલક્ષેણ ભૂપતે ! ।
 હોમસ્ત્વષ્ટસહસ્રેણ વિજેયસ્તદ્દશાંશતઃ ॥૩૬॥ ત્રિણોનાંમસહસ્રલ્પ પુરશ્ચરણ-

રણપ્રકાર જે ચાર પુરધાર્યની સિદ્ધિ જલદી આપનારો છે તે સક્ષેપમાં સાલ-
 જવા વાંછતા તમારે માટે તથા હરિભક્ત નરોમાટે હવે કહું છું ॥૨૫-૨૮॥ તેમાં
 શિક્ષાપત્રીના પુરશ્ચરણમાં આ વિધિ છે—હે મહીપાળ ! શિક્ષાપત્રીના સહસ્ર
 પાઠ કરવા. આ સહસ્ર પાઠ પરિમિત પુરશ્ચર્યા સર્વ વાંછિત ફળને આપનારી
 છે ॥૨૯॥ તેના દશાંશથી પ્રતિશ્લોક યથાવિધિ હોમ કરવો. પ્રતિશ્લોક હોમ કરતાં
 બસોએ અધિક એકવીસ હજાર આહુતિઓ થાય ॥૩૦॥ હોમની અતુલ્યતા ન હો-
 થતો પુરશ્ચર્યામાં જેટલા પાઠો કરવાના કલાએ તેના દશાંશથી પાઠો હોમને રથાને
 કરવા. આજ વિધિ બીજી બધા પુરશ્ચરણકર્મમાં જાણવો ॥૩૧॥ શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષર
 મંત્રના પુરશ્ચરણમાં આઠ લાખ મંત્ર ૪૫ કલોએ, તેના દશાંશથી હોમ કરવો ॥૩૨॥
 સર્વમંગલસ્તોત્રની પુરશ્ચર્યામાં એશીએ અધિક એક સહસ્ર પાઠથી પરિપૂર્ણ
 થાય, આ પુરશ્ચર્યા ઈષ્ટ ફળને આપનારી છે ॥૩૩॥ આમાં હોમ દશાંશથી કરતાં
 સર્વમંગલમાં કહેલાં એક લાખ આઠ હજાર નામોથી પરિપૂર્ણ સિદ્ધ થાય (સર્વ
 મંગલસ્તોત્રમાં ભગવાનનાં એક હજાર નામો છે તેનો એશીએ અધિક એક સહસ્ર
 વાર પાઠ કરતાં તેટલાં (દશ લાખ એશી હજાર) નામની આવૃત્તિ થાય. તેનો
 દશમો અંશ એક લાખ આઠ હજાર થાય, આટલાં નામોથી યથાવિધિ હોમ કરવો)
 ॥૩૪॥ હે નૃપસત્તમ ! જનમંગલસ્તોત્રની પુરશ્ચર્યા તેના દશ હજાર પાઠ કરવાથી
 પરિપૂર્ણ થતાં અબીષ્ટ અર્થ આપનારી થાય. હે ભૂપતે ! તેના દશાંશથીજ એટલે
 તેમાં કહેલાં હરિનાં એક લાખ આઠ હજાર નામથી હોમ કરવાનો જાણવો, આ રથ-
 જેપણુ આવૃત્તિને અનુસારે સિદ્ધ થતાં નામોનો દશાંશ આ અનુક્રમ જાણવો, અ-

મીરિતમ્ । સર્વમાદ્યલીલૈવ હોમં તન્નામભિશ્ચરેત્ ॥૩૭॥ શ્રીમદ્ના-
મયતોક્તસ્ય શ્રીનારાયણવર્મણઃ । સહસ્રેણ તુ પાટાનાં પુરશ્ચરણમીરિતમ્
॥૩૮॥ હરિર્વિદધ્યાદિત્યાઘા વિદિદ્યન્તાસ્તુ તસ્ય યે । શ્લોકા વિંશતિસ-
દ્વ્યાઘાઃ સમ્યગ્રક્ષાધિધાયકાઃ ॥૩૯॥ તૈરેવકૈઋયાદુત્થા પ્રતિશ્લોકં દશા-
શતઃ । હોમં કુર્યાદ્વિધાનેન સહસ્રદ્વયસદ્ગુપ્તયા ॥૪૦॥ સત્સદ્ગિજીવનપ્રોક-
શ્ચોગ્રાદુદ્ધારિતસ્ય તુ । પોદશાક્ષરમદ્રસ્ય મયમખનમારતેઃ ॥૪૧॥ ચતુ-
ર્લક્ષજપેનૈય પુરશ્ચરણમીરિતમ્ । મદ્રેણાનેન રાજેન્દ્ર ! હોમં કુર્યાદ્દશાંશતઃ
॥૪૨॥ શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યપુરશ્ચર્યાં શતેન તુ । સાધેનોક્તા ચ પાટાનાં
હોમોઽપિ તદ્દશાંશતઃ ॥૪૩॥ હનિ સદ્ગુપ્તઃ પ્રોક્તઃ ' પુરશ્ચર્યાંવિધિર્મયા ।
સત્સદ્ગિજીવનાદેસુ મુક્તિમુક્તિફલપદઃ ॥૪૪॥' इति श्रीसत्सद्विजयनमाहात्म्ये
शतानन्दहेमन्तसिंहसंवादे पुरश्चर्याविधिनिरूपणनामा षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

યાત્ આ સ્તોત્રમા એકસો આઠ હરિનામો છે તેની દશ હજાર આવૃત્તિ (ગુણવતી)
કરતાં દશ લાખ એંશી હજાર નામો યાય, તેનો દશાંશ ગણતાં એક લાખ આઠ
હજાર યાય, એટલાં નામોના પાઠથી હોમ કરવો ॥૩૭-૩૯॥ વિષ્ણુસદસનામને
પુરશ્ચરણપ્રકાર અને તેમાં કરવાનો હોમ સર્વમંગલસ્તોત્રના પુરશ્ચરણવિધિપ્રકાર
જેવો નજીવો, કારણ કે તેમાં પણ હજાર નામો છે ॥૩૭॥ શ્રીમદ્ભાગવતમાં અંતર્ગત
શ્રીનારાયણકવચની પુરશ્ચર્યા તેના હજાર પાઠથી પરિપૂર્ણ યાય, તેમાં 'હરિર્વિદ-
ધ્યાન્' આ શ્લોક આદિ જેમાં છે અને 'વિદિધુ' આ શ્લોક અંતે જેમાં છે એવા
વીસ શ્લોકો રક્ષા કરનારા નજીવા. તેજ શ્લોકોવડે એક એક શ્લોકપ્રત્યે એક એક
આદુતિના અનુક્રમથી બે હજાર સંખ્યાથી યથાવિધિ હોમ કરવો. આ સ્થળેપણ
વીસ શ્લોકોનો એક હજાર વાર પાઠ કરતાં વીસ હજાર યાય, તેનો દશાંશ બે હજાર
યાય એટલા પાઠથી હોમ કરવો ॥૩૮-૪૦॥ હે રાજેન્દ્ર ! સત્સંગિજીવનમાં (પ્રથમ
પ્રકરણના સત્તરમા અધ્યાયમાં) કહેલા સ્તોત્રમાંથી સમુદ્ધાર કરેલા ચોડશાક્ષર
ભયભંજન માર્તિમંત્રના ચાર લાખ બપથી તેનું પુરશ્ચરણ નજીવું, તેમાં તેના દશાં-
શથી આ મંત્રવડે હોમ કરવો ॥૪૧-૪૨॥ શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યની પુરશ્ચર્યા તેના દો-
ઠસો પાઠથી પરિપૂર્ણ યાય, તેમાં તેના દશાંશથી હોમપણ નજીવો ॥૪૩॥ હે રાજન્ !
આ પ્રકારે સત્સંગિજીવન વિગેરેની પુરશ્ચર્યાનો પ્રકાર જે ભુક્તિ મુક્તિને આપનારો
છે તેને સાંભળવા વાંછતા તમોને સંક્ષેપથી યથાર્થ કહ્યો ॥૪૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સં-
ગિજીવનમાહાત્મ્યે...પુરશ્ચર્યાંવિધિનિરૂપણનામા ષષ્ઠોઽધ્યાયઃ ॥૬॥

શતાનન્દ ઉવાચ—સત્સદ્ગિજીવનગ્રન્થદાનં કુર્વન્તિ ये जनाः । लभन्ते ते सुखं राजप्रिहामुग्र च वाञ्छितम् ॥१॥ राजीवाच—ग्रन्थस्यास्य मुने ! त्वत्तः श्रोतुं दानविधिं त्वहम् । इच्छामि ब्रूहि मह्यं तं सर्वज्ञस्य यतोऽस्यतः ॥२॥ शतानन्दमुनिस्त्वाच—सत्सદ્ગિજીવનસ્યાસ્ય વિધિં દાનસ્ય વધિમ તે । સુમ્પૂર્ણ સ્યાત્ફલં યેન મુવિ તદાનકારિણામ્ ॥૩॥ મધોસ્તુ શુદ્ધનવમી શુદ્ધકાદશિકા તથા । પૂર્ણિમા કાર્તિકી મુલ્યઃ કાલો દાનસ્ય કીર્તિતઃ ॥૪॥ પૌર્ણમાસ્યોઽયથા સર્વાં પુકાદશ્યોઽગ્નિલા અપિ । કાલાઃ સદ્ગીર્તિતાસ્વસ્ય પ્રતોત્સવદિનાન્યપિ ॥૫॥ પુસ્તકં લેખ્યેદાદૌ સત્સદ્ગિજીવનસ્ય જુ । દૃઢપત્રં સ્પષ્ટવર્ણમસમ્મિશ્રિતપદ્ધિ ચ ॥૬॥ નવીનં શોધયિત્વા તદ્દુષ્ટૈઃ ફલકચેદનૈઃ । નિવપ્ય સ્વાપનીયં ચ લક્ષણં તસ્ય તે મુવે ॥૭॥ પદ્ય પ્રકરણાન્યેવ સન્તિ યસ્ય શતપ્રયમ્ । પુકોનવિંશત્યધિકમધ્યાયાઃ સન્તિ યસ્ય ચ ॥૮॥ સદ્દેહાણિ સસદશ શ્લોકાસ્તુ પદ્મશતાનિ ચ । અનુદ્રુપસંખ્યયા

અધ્યાય ૭ મો.

શુદ્ધપુ રાજના આદરાતિશયથી સંતુષ્ટ થએલા શતાનન્દમુનિ કીરીથી પણ કહે છે—હે રાજન ! જે જનો આ સત્સંગિજીવન નિબંધનું દાન કરે છે તેઓ આ લોક પરલોકમાં ઉચ્ચિત મુખને પામે છે ॥૧॥ આવું વચન સાંભળીને રાજ કહે છે—હે મુને ! જે આ ગ્રંથનું દાન આશીષ અર્થને આપનાર છે તેા એનો દાનવિધિ તમારાયથી હું સાંભળવા ઉચ્છિદું તમેા સર્વજ્ઞ છે તેા સાંભળવાની વાછાવાળા મને તેનો વિધિ કહો ॥૨॥ શતાનન્દમુનિ કહે છે—હે રાજન ! જે વિધિથી કરેલા સત્સંગિજીવનના દાનથી દાતાઓને આ લોકમાં સંપર્ષ કૃણ સિદ્ધ થાય તે વિધિ તમેાને હું કહું ॥૩॥ એત્ર શુદ્ધ નવમી, એત્ર શુદ્ધ એકાદશી અને કાર્તિકી પૂર્ણિમા આ તિથિઓ સત્સંગિજીવન ગ્રંથના દાનમાં મુખ્ય એક કાળ કહો છે ॥૪॥ અથવા સર્વ પૌર્ણિમા સીઓ, સર્વ એકાદશીઓ અને પ્રતોત્સવ દિવસો એક કાળ કહેલો છે, આમાં એક તથા અતિશ્રેષ્ઠ એવો બેદ નાહવો ॥૫॥ તેમાં દાનમાં પ્રવર્તેલો પુરૂષ પ્રથમ સ્પષ્ટ વર્ણવિન્યાસ જેમા છે, જુદી જુદી પદ્ધિઓ જેમાં છે, દૃઢ પત્ર—કાગળો જેના છે એવુ સત્સંગિજીવનનું પુસ્તક લખાવે પ્રકાશ તે નવીન પુસ્તકને અર્થને નાહનારાઓ પાસે રોધાવાની એટલે લેખકપ્રમાદોયે રહિત કરાવીને નવીન પાટીયાથી તથા વીંટવાના વસ્ત્રથી (ખાંધણાથી) બાધીને સ્થાપન કરવું આ સત્સંગિજીવનનું સફાલ (અર્થાયસંખ્યાદિ) તમેાને કહું ॥૬॥ જે સત્સંગિજીવનનાં પાંચ પ્રકારલો છે, ત્રણસો આગણીરા અધ્યાયો છે. અનુદ્રુપ સંખ્યાથી ગણવાં જેના સત્તર દ્વન્દ્વ છરો

સસદ્ગિજીવનસ્ય સન્તિ દિ ॥૧॥ આદિમખ્યાવસાનેષુ ધર્મવૈરાગ્યયોસ્યા ।
 જ્ઞાનમક્ત્યોરપાલ્યાનં સમ્મૃત યદ્ય સર્વથા ॥૧૦॥ હરિલીલાકથામાતા
 મૃતાનન્દિતસાસુરમ્ । હરિકૃષ્ણપર યદ્વૈ સસદ્ગિજીવન દિ તત્ ॥૧૧॥
 ચતુરંગે મહાવચ્ચે સૌવર્ણાદ્દલામ્બુજે । સ્થાપયેદાનદિવસે સસદ્ગિજીવન
 નૃપ ! ॥૧૨॥ પરત્રયોન્મિત કુર્યાસૌવર્ણાદ્દલામ્બુજમ્ । પુમાનસ્યત્પત્રિ
 સસ્તુ પલાધંપ્રમિત તુ તત્ ॥૧૩॥ તત્ પૂર્વોદિતૈર્મંદ્રેર્ગાતિવાધપુર સરમ્ ।
 ઉપચારયંથાલબ્ધં પૂજયેત્તદુદારણી ॥૧૪॥ તત્ પ્રતિગ્રહીતાર પૂજયેદ્ગ્રાહણ
 નર । સસદ્ગિજીવનશિશ્ય હરેર્મક્ત્ય નિતેન્દ્રિયમ્ ॥૧૫॥ વર્ણનંધીનં
 કૌશલ્યે સ્વર્ણમુક્તાદિભૂષણે । ગન્ધપુષ્પોપહારિણ સમ્પૂજ્ય પ્રણમેત્પુમાન્
 ॥૧૬॥ નિપીદેત્પ્રાશુરો દાતા ગ્રહીતોદયુક્તસ્યા । સદ્ગુણ્ય દપ્રાપ્તદયો
 મદ્માનેતાનુદીરયન્ ॥૧૭॥ બનેકકોટિજન્મોત્થ કૃષ્ણમક્ત્યમ્તરાયકૃત્ ।
 દુરિત નાશમાપાતુ દાનેનાનેન મેઽસિદ્ધમ્ ॥૧૮॥ સસદ્ગિજીવન દિવ્ય

સત્તાવીસ શ્લોકો યાચછે ॥૮ ॥ ૧૭મી જે આદિ મંથ અને અતમા (સર્વત્ર) ધર્મ
 વૈરાગ્ય જ્ઞાન અને ભક્તિ પ્રધાન જેમા છે એવા અનેક સરસ ઉપાખ્યાનોથી સર્વ
 પ્રકારે ભરપુર છે, જે શ્રીસહજનંદ ભગવાન પુરુષોત્તમ શ્રીહરિની દિ ય લીલામ્થા
 સુધાથી સંપુરિતપર સુરોને આનંદ આપેછે અને જે હરિકૃષ્ણ ભગવત્પર છે તે આ
 સસદ્ગિજીવન બાજુ ॥૧૦ ૧૧મી જે નૃપ ! તે પુસ્તક ચતુરંગ-ચાર પાયાવાળા
 આસન (બાજુ આદિક) મા મહાવચ્ચની ઉપર રચેલા આઠ દળ કમળના ચિત્રવાળા
 સુવર્ણન (સોનાના પતરા) ની ઉપર દાન દેવાને દિવસે સ્થાપન કરે ॥૧૨મી નહુ
 પણ પરિમિત સુવર્ણન આઠ દળનુ કમળ કરે, અત્યંત નિતવાળોતો અર્ધા પણપ
 રિમિત સુવર્ણી કમળ કરે ॥૧૩મી તે પછી ઉદારશુદ્ધિવાળો દાતા પુસ્તકની પૂર્વોન્
 મત્રોથી નીત ગવશાવા અને વાછત્ર વળટાવવા પૂર્વક જેવા મળી આવે એવા વિવિધ
 ચંદનાદિ ઉપચારોવડે પૂજ કરે ॥૧૪મી તે પછી દાતા નર છતેન્દ્રિય, સત્સ
 ગિજીવનરૂપ ભગવદ્દિવ્યચરિતમા અતિશય શ્રેષ્ઠવાળો, ભગવાનના અનન્યભક્ત
 એવા પ્રતિગ્રહીતા બ્રાહ્મણની નવીન દેશમી વસ્ત્રો સુવર્ણ મણિ મુક્તા આદિ
 કના આભૂષણો અને ચંદન પુષ્પાદિ ઉપચારોએ કરીને પૂજ કરીને પ્રણામ કરે
 ॥૧૫-૧૬મી ત્યારપછી પ્રદાતા પુરુષ પૂર્વાભિમુખે બેસે અને પ્રતિગ્રહીતા ઉત્તરા
 ભિમુખે બેસે પછીથી સકલ કરવા પૂર્વક આગળ કહીશ એવા 'બનેકકોટિ'
 ઇત્યાદિ 'મદીપ્તિતમ્' ઇત્યત ત્રણ મંત્રોને ઉચ્ચારણ કરતો દાતા દાન આપે ॥૧૭મી
 સસદ્ગિજીવનના આ દાનથી મારા અનેક કોટિ જન્મપરપરાથી ચાલી આવેલા,
 દુષ્ણભક્તિની ઉત્પત્તિમા વિરોધિ, સમસ્ત પાપો પ્રણાશ પામે ॥૧૮મી અપોરૂપેય,

શાસ્ત્રં નિગમસમ્મિતમ્ । દદામિ વિપ્રવર્ચાય શ્રીહરિસ્તેન તુષ્યતુ ॥૧૧॥
માસ્તુ કૃષ્ણવિયોગો મે મા વિયોગોઽસ્તુ તત્સતતામ્ । દાનેનાનેન સુપ્રીતો
હરિદંત્તાં મદોપ્સિતમ્ ॥૨૦॥ હ્યુચાર્યં સ તદ્વત્તા તતો દદ્યાચ દક્ષિ-
ણામ્ । શક્તસ્તુ શ્રદ્ધયા યુક્તો રાંપ્યમુદ્રાઃ શતાવરાઃ ॥૨૧॥ અશક્તસ્તુ
યયાશક્તિ દદ્યાચ્છાત્પવિવર્જિતઃ । દક્ષિણાયાશ્ચાનુરુપં મોજયેદ્વાદ્વાળાંસુતઃ
॥૨૨॥ યો દદ્યાદ્વિધિનેતેન સત્સદ્ગિજીવનં પુમાન્ । સ ભાસ્વતા વિમાનેન
મોહોલકં પ્રતિપચ્ચતે ॥૨૩॥ મનોભિવાન્ઞિતાંસુત્ર મોગાન્ પ્રામોતિ સર્વશઃ ।
નાપ્રાપ્યં વિષતે કિશ્તિત્વસ્ય કૃષ્ણપ્રસાદતઃ ॥૨૪॥ અપુત્રઃ પ્રામુવાપુત્રં નિર્ધનો
ધનમામુયાત્ । શાસ્ત્રસ્યેતસ્ય દાનેન વિદ્યાં વિદ્યાપ્યંવામુયાત્ ॥૨૫॥ હિતિ
દાનપ્રિધિર્મયોદિતોઽસ્ય નૃપતે ! શાસ્ત્રવરસ્ય શાસ્ત્રદટ્ઠઃ । યમિહાચરતાં ન કાપિ
યાન્ઞા મુચિ ધામુત્ર ચ શિષ્યતે દુરાપા ॥૨૬॥ હિતિ શ્રીસત્સદ્ગિજીવનમાહાત્મ્યે
શતાનન્દહેમન્તસિંહસવાદે તદ્દાનવિધિનિરૂપણનામા સત્સમોઽધ્યાયઃ ॥૭॥

(જેનો કોઈ પુત્રપ્રણેતા નથી) નિત્યનિર્દોષ એવા વેદને સમાન એવું આ
સત્સંગિજીવન નામનું દિવ્ય શાસ્ત્ર વિપ્રવર્ચને દાનતરીકે હું આપું, તેનાથી શ્રીહરિ
ભગવાન મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ ॥૧૬॥ મારે આ જન્મમાં તથા જન્માંતરમાં
કૃષ્ણને વિયોગ તથા તેમના ચરણાશ્રિત સંતોને વિયોગ કદાપિ ન થાઓ. આ
મેં કરેલા દાનથી સુપ્રસન્ન થાઓ ભગવાન શ્રીહરિ મને અબીષ્ટ અભિષ્ અર્થ
આપનારા થાઓ ॥૨૦॥ આ પ્રકારના મનેને ઉચ્ચારીને તે પુસ્તકનું દાન
આપીને પછીથી દક્ષિણા આપે દાતા રાક્ષા હોય તો શ્રદ્ધાએ સંપન્ન થઈ સે।
શ્રીમુદ્રા (શ્રીધા)થી ઓછી નહિ એવી દક્ષિણા આપે અસાધ્યતા વિતરાકર્યે
વર્ણત થઈ યથાશક્તિ દક્ષિણા આપે. તેપછી દક્ષિણાને અનુસાર બ્રાહ્મણોજન
કરાવે ॥૨૧-૨૨॥ જે પુત્રપ્રણેતા આ વિધિથી સત્સંગિજીવન પુસ્તકનું દાન આપે તે
પ્રકારમાત્ર વિમાનમાં બેસીને ગોલોકને પામેછે ત્યાં પરમાત્માને અનુત્તમ તથા
તેમના પરિચર્યાદિ૩૫ મનોવાઞ્ચિત ભોગોને પામેછે. તેને આ લોક પરચોકમાં
કૃષ્ણપ્રસાદબળથી કાંઈપણ અગ્રાપ્ય બાકી રહેતું નથી, સમસ્ત મળેછે ॥૨૩-૨૪॥
આ શુભ શાસ્ત્રના દાનથી આ લોકમાં અપુત્ર હોય તે પુત્રને પામે, નિર્ધન હોય તે
ધનને પામે, વિદ્યાર્થી વિદ્યાને પામે ॥૨૫॥ દે નૃપતે ! જે દાનવિધિનું આચરણ
કર્તાઓને આ લોકમાં કે પરલોકમાં ન મળે એવી વાંછા કાંઈપણ બાકી રહેતી
નથી, બધી વાંછા પૂર્ણ થાયછે એવો આ સર્વોત્તમ શાસ્ત્રનો દાનવિધિ યથાશક્ત
મેં તમારી સમક્ષ નિરૂપણ કર્યો ॥૨૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવનમાહાત્મ્યે...
તદ્દાનવિધિનિરૂપણનામા સત્સમોઽધ્યાયઃ ॥૭॥

શતાનન્દમુનેરર્થ્ય વચઃ પીયૂષસન્નિમમ્ । દ્રુતિ શ્રુત્વા મહાનન્દો વિની-
તસ્તં જગાદ સઃ ॥૧॥ રાજોવાચ—મુને ! મયિ સ્વયોદારો દયયાઽનુગ્રહઃ
કૃતઃ । પૃતદ્વન્ધ્યસ્ય માહાત્મ્યં જ્ઞાતં મેઽક્ષસ્વદુક્તિભિઃ ॥૨॥ પ્રતિભાર્તીતિ
મચ્ચિત્તે શ્રવણાદસ્ય નિશ્ચિતમ્ । ધર્માર્થકામમોક્ષાણાં પ્રાપ્તિઃ સ્યાન્મુનિસત્તમ !
॥૩॥ શ્રુત્વેનં ચોઽભવત્સિદ્ધિ પુરુષાર્થસ્ય સર્વજ્ઞઃ । આપન્નોઽય તુ તદ્વાતાં
શ્રોતુમિચ્છામ્યહં મુને ! ॥૪॥ સ તસેત્થં મનોહારિ પ્રાણિશ્રેયસ્કરં વચઃ ।
શ્રુત્વા તદુત્તર પ્રીતઃ પ્રવક્તુમુપચક્રમે ॥૫॥ તસ્મિન્ ક્ષણે મહાશ્ચર્યમિત્યાસી-
સદસિ ધ્રુવમ્ । યદાલોકયાલિલાઃ સમ્યા લેભિરે પરમાં મુદમ્ ॥૬॥ આસી-
દ્દશાન્તરાયાસસ્ટ્ર કક્ષન ઘાટકઃ । સમાપ્યામાશ્વિતઃ શાન્તો વિનીતોઽવિદિ-
તાભિષઃ ॥૭॥ સ પ્રણમ્ય શતાનન્દં પ્રાસાનન્દમરાન્તરઃ । પુલકાશ્ચિત્તદેહસં
ગ્રાહ ગદ્ગદયા ગિરા ॥૮॥ કૃતાયોઽહં કૃતો નૂનં ત્વયા કરુણયા મુને ! । કાલ-
ક્યાલમહાપ્રાસત્રાસસંસારમોચિતઃ ॥૯॥ દુઃખૈર્મૈત્સૃતૈઃ પૂર્વં ધ્વસ્તં યદ્દેવ

અધ્યાય ૮ ભો.

શતાનન્દમુનિનું આહું અર્થ્ય-પુરુષાર્થ પમાડવામા સમર્થ, અમૃતવત્ આસ્વાદ
લેવા લાયક વચન સામળીને હેમતસિદ્ધરાત્ર પરમાત્મથી પરિપૂર્ણ થઈ વિનયથી
એમ કહેવા લાગ્યા ॥૧॥ રાત્ર કહે છે—હે મુને । મારી ઉપર આપે મહા અનુ-
ગ્રહ દૃષ્ટાથી ક્યો તમારા વચનોથી આ સતસંગિજીવનનું માહાત્મ્ય મેં તત્વથી
જાણ્યું ॥૨॥ હે મુનિસત્તમ ! આ સાક્ષના શ્રવણથી ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષની
પ્રાપ્તિ થાયજ; એમ મારા મનમા નિશ્ચિત જણાય છે, એમા મને લેશ સંશય નથી
॥૩॥ હે મુને ! આ સદૃશ્યને સામળીને જે કોઈ સર્વ પુરુષાર્થની સિદ્ધિને
પામ્યો હોય એવા મહાપ્રતાપી કોઈની વાર્તા (ચરિત્ર) હવે સામળવા ઇચ્છું
છું ॥૪॥ રાત્રનું આ પ્રકારનું સર્વ પ્રાણીઓનું પરમ શ્રેય કરનાર મનોહારિ વચન
સામળીને શતાનન્દમુનિએ પ્રસન્ન થઈ તેનો પ્રત્યુત્તર આપવાનો પ્રારંભ ક્યો ॥૫॥
એટલાકમાં એજ ક્ષણમા મહાસભાવિષે એક અપૂર્વ આશ્ચર્ય થયું, જેને જોઈને
સર્વ સમ્મ જનો પરમ પ્રહર્ષને પામી ગયા ॥૬॥ તે સમયમા કોઈ પ્રાણી દેશા-
તરમાથી આવીને તે સભામા જોઠો સભામાં જોઠેલા જનો જેનું નામ કામ જાણતા
નથી એવો એ રાત્ર વિનીત વિપ્ર તુરત ઉઠીને શતાનન્દમુનિને પ્રણામ કરી આનંદથી
પરિપૂર્ણ મનવાળો થઈ રોમાચિતગત્ર થઈ ને મદ્મદ વાણીથી એમ કહેવા લાગ્યો
કે—॥૭-૮॥ હે ભગવન્મુને ! આપે કરુણા કરીને મને આજ નિષ્ઠે કૃતાર્થ ક્યો, કારણ
કે જે કાળવ્યાજ (દૃષ્ટસર્પ) છે તે પહોંતું મુખ કાઢીને મને ગળી જવા તૈયાર હતો

સાધનૈઃ । તન્મે દુઃખં ત્વયા ગ્રન્થં સંશ્રાવ્યૈવ ક્ષતં મુને ! ॥૧૦॥ પૂતપ્તુસ્વા
મુને ! ભક્તૌ જાતં ધર્માન્નિજેચ્છયા । પશ્યામિ શ્રીહરિં સાક્ષાત્પ્રાકૃતયર્જિતં
ગુણૈઃ ॥૧૧॥ ઉદારૌદાર્યસૌન્દર્યસૌકુમાર્યમહોદધિમ્ । મન્દહાસવિલાસાસં
રમણીયગુણાર્ણવમ્ ॥૧૨॥ સત્સક્તિમિશ્ર મુનિમિઃ પૂજિતં પૂર્ણભાવતઃ । સદ્ર-
મ્યપુષ્પમાલાદૈરપહારૈર્મેનોહરૈઃ ॥૧૩॥ પ્રફુલ્લેન્દીવરશ્રેણિશ્યામકોમલવિમ-
હમ્ । મનોહરં શરત્તારાશ્ચેતસારતરામ્બરમ્ ॥૧૪॥ રમ્યહાસ્યામૃતજાવિશાર-
દેન્દુવરાનનમ્ । પ્રફુલ્લનવપાયોજચ્છદશાલિવિલોચનમ્ ॥૧૫॥ કરુણામૃતસ-
મ્પૂર્ણપારિપ્લવનિરીક્ષણમ્ । આજાનુલમ્બિસદ્ગાહું સમવિક્ષીર્ણયક્ષસમ્ ॥૧૬॥
ચન્દ્રસ્રવમણિશ્રેણિમૃદુલાદુલિમળિદત્તમ્ । વિતર્જિતલ્પલામ્ભોજપુતિહસતક-

તેનો આસત્રાસ જેમાં છે એવા સંસારથકી મને મુકાવ્યો ॥૬॥ હે મુને ! તે તે શા-
સ્ત્રોમાં કહેલાં દુષ્કર સાધનોએ અનેક અનુદાન કર્યાં અથાપિ પૂર્વે મેં કરેલાં તે સાધ-
નોએ કરીને જે દુઃખને નાશ થયો નહિ હતો તે અનાદિ કર્મે આરંભેલું તમામ દુઃખ
આશુભ શાસ્ત્ર મને સંભળાવીને વિનાશ કર્યું ॥૭॥ અને આ શ્રેયના અવલૂપ્તતાપથી
સ્વેચ્છાથી ધર્મથકી ભક્તિમાં પ્રાદુર્ભાવ પામેલા, પ્રાકૃત મુલેએ વર્ણત, અનંત કક્ષા-
લુગુલુના નિધિરૂપ, પુર્યોત્તમ શ્રીહરિનો મને સાક્ષાત્કાર થયો. જે પરાવર પરમા-
ત્માનો સાક્ષાત્કાર યતાં હૃદયશ્રંયિઓ ભેદાર્થ ગઈ અને સર્વ સંશયો છેદાર્થ ગયા
॥૯॥ સાક્ષાત્ કરેલા તેમના દિવ્ય સ્વરૂપનું અનુસ્મરણ કરીને હવે તેનો અનુવાદ
'ઉદાર' ઈત્યાદિ શ્લોકથી કરેછે-ઉદાર-મહાન (અસંકુચિત) ઔદાર્ય સૌન્દર્ય
સૌકુમાર્યના મહાસમુદ્રરૂપ (એવા શ્રીહરિને હું સાક્ષાત્ જોઉં છું, એમ પૂર્વે સંખન્ધ
લેવો) એવા તે શ્રીહરિ મંદહાસના વિલાસે કરીને મનોહર એવી મુખરોભાથી
જોનારા જનસમાજના મનને આનંદ કરેછે અને સમસ્ત સંતાપને સંહરનારા
અતિરમણીય શુભના સમુદ્ર છે. પરિપૂર્ણ ભક્તિભાવથી મુનિઓ તથા સત્સંનિઓએ
શ્રેષ્ઠ ગંધ પુષ્પમાળા આદિક મનોહર ઉપચારોવડે નિરંતર પૂજેલા છે આવા તે
શ્રીહરિને હું સાક્ષાત્ જોઉં છું પ્રફુલ્લિત શ્યામ કમળના જેવું શ્યામ સુંદર મુકુમાર
સારીર જેમનું છે, માટેજ મનોહર દિવ્યાકૃતિવાળા, શરદ્ઋતુના નિર્ભગ તારા જેવું
સ્વચ્છ ચેત દિવ્ય વસ્ત્રને ધારી રહેલા, જેમના રમણીય મુખચન્દ્ર થકી સુંદર મંદ-
હાસામૃત સ્વેદે આવા અમૃતસવનારા મુખચંદ્રથી સર્વ સંતાપને શમાવે છે એવા
તે શ્રીહરિને હું પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરું છું, નથીન પ્રફુલ્લિત કમળદળ જેવાં દિવ્ય વિદ્યા-
યન જેમનાં છે, કરુણામૃતથી પરિપૂર્ણ કટાક્ષ જેમના છે, (દુષ્ટાદિથી સર્વને બેતો)

દ્વયમ્ ॥૧૭॥ વિપ્રયર્ણમણિસ્વર્ણકાશ્વીમૂષણસાકટિમ્ । ષટ્ષટ્પચાનસંરાજ-
 દ્રૂપ્યપાદુકવત્કજમ્ ॥૧૮॥ ફર્ણમણ્ડલવિભ્રાજામકરાકૃતિકુણ્ડલમ્ । સુવર્ણ-
 રતાકેયૂર્ વિસ્ફુરદ્વલયોર્મિકમ્ ॥૧૯॥ સાપનીયસુમક્ષીરસક્ષિતાદ્વિસરો-
 હમ્ । કમ્બુકણ્ડલસન્મુક્તાસારહારવિરાજિતમ્ ॥૨૦॥ ચામ્પેયકુન્દમન્દારસ્વ-
 લપદ્માદિહારિણમ્ । સુમનઃશેષર્ માલ્યકર્ણપૂરમનોહરમ્ ॥૨૧॥ ઉદારામોદ-
 લોહાલિપ્રગીતલલિતઘજમ્ । ઘણર્ રચિરે પાળાં સ્વર્ણયષ્ટિ મનોહરામ્ ॥૨૨॥
 વિષ્ણુકુણ્ડલોહાસિકપોલયુગલઘ્નિયમ્ । વક્ત્ર્યુષ્ સુવિમ્બોષ્ઠં તિલપ્રસવના-
 સિકમ્ ॥૨૩॥ દ્વંદ્વાશ્વીહરિમેક્ષાપુરનિર્વૃત્તમાનસઃ । અપાપં જન્મસાફલ્યં
 કૃતાર્થોઽસ્મિ ધ્રુવં મુને ! ॥૨૪॥ કૃત્વા સત્ત્વાચલાં મર્કિં દેહાન્તે ધામ વાક્ષ-

૪૩ શોભાયમાન, જેમના હસ્તતળયુગળ સ્થળકમળ (ગુલાબ) ની કાંતિને
 તિરસ્કાર કરે છે એવા દિવ્ય હસ્તતળયુગળ જેમના છે એવા શ્રીહરિને હું સાક્ષાત્કાર
 કરું છું ॥૧૭-૧૭॥ જે રીતે દિવ્ય અવયવ શોભાનું અનુવર્ણન કર્યું, હવે દિવ્ય
 આભરણ આદિકની શોભાનું અનુવર્ણન કરે છે-જડેલા વિવિધ વર્ણના માણિક્ય
 મરકત ભૌતિક હીરાદિ મણિઓએ કરીને શોભાયમાન એવી સુવર્ણમય દિવ્ય
 કટિમેખળાથી શોભાયમાન કટિવટ જેમના છે, આશ્રિત જનોના મનને હરનારા અને
 બક્ષતજનોના સંગમનમાં વસતિરાયને સ્ત્રીવનારા એવા ચટ્ચટ્થવનિથી વિરાજમાન
 એવી જે રૂપામય પાદુકા તેનાથી સમસંકૃત પાદકમળ જેના છે, જેમના કર્ણમંડ-
 લમાં પ્રકાશમાન મકરાકાર દિવ્ય કુંડળ છે, રત્નજડિત સુવર્ણમય બાજુબંધને ધારી
 રહેલા, દિવ્ય વલય (કર્ણ) અને વેદથી સમસંકૃત, કાંચનમય સુંદર નૂપુરના રા-
 ખથી સમસંકૃત છે ચરણકમળનું યુગળ જેમનું, શંખસદસ દિવ્ય કંઠમાં લાંબા
 ઉત્તમ મુક્તાહારોથી વિરાજમાન, ચંપા મોગરા ગુલાબ આદિકનાં મુગન્ધિ સુક-
 માર પુષ્પોના હારોથી સમસંકૃત, મુગન્ધિ સુંદર પુષ્પોના તોરાથી અસંકૃત,
 માળામય કર્ણપૂર (કાંનમાં માલવાના ગુચ્છો)થી વિરાજીત, મહા મુગન્ધમાં
 હ્રુદય એવા ભમરાઓના મધુર ગીત (ગૂંલરવ)થી મુરોભમાન દિવ્ય પુષ્પમાળા-
 ઓને ધારી રહેલા, સમગ્રના મનને હરનારી સોનાની સોટી સુંદર કરતળમાં ધારી
 રહેલા, ચળકતાં કુંડળોએ કરીને પ્રકાશમાન કપોળયુગળની શોભાએ સંપત, વક્ર
 ભુકૃતિયુગળ જેમનું છે, શોભમાન બિંબ (પાદુધીસોડું) સમાન રક્ત ઓષ્ઠ જેમના
 છે, તલના પુષ્પને સમાન દિવ્ય નાસિકા જેમની છે, એવા શ્રીહરિને પ્રસન્ન દેખું
 છું ॥૧૮-૨૩॥ હે મુને ! આવા દિવ્યાકાર શ્રીહરિના સાક્ષાત્કારથી મનમાં અત્યંત
 આનંદ પામ્યા છું અને આજ અનુધ્યજનનું સાક્ષ્ય પામ્યો અને હે મુને !

રમ્ । તસ્યાનન્દમયં દિવ્યં લપ્સ્યે મેઽસ્તીતિ નિશ્ચયઃ ॥૨૫॥ इत्थमुक्त्वा शता-
नन्दं पूजयामास सादरम् । स गन्धाक्षतपुष्पाद्यैर्मूर्ध्नि तपद्रजो दधौ ॥२६॥
આચાર્યો સ તતઃ પ્રીત્યા ઘવન્દે વિનયાન્વિતઃ । મુર્નીસથાસિલાન્ મક્તાન્
પ્રત્યેકં ચ સદઃસ્થિતાન્ ॥૨૭॥ स प्रासानन्दसन्दोहप्रविलीनमनास्ततः । अनु-
ज्ञाप्य शतानन्दं प्रययौ स्वनिकेतनम् ॥२८॥ અયાલોક્યેતદાશ્ચર્યં તં પમચ્છેનિ
મૂપતિઃ । કસ્મિન્ દેશે વસત્યેપ ચાઢવો મુનિસત્તમ ! ॥૨૯॥ किं तस्यासी-
न्महदुत्तं तस्मादाय महामुने ! । किं किं च साधनं तेन विहितं दीपं दर्शिता
॥३०॥ पुनश्चुद्धूपये महं वकुमर्हसि सत्तम ! । यद्गवांश्च शिष्याणां ज्ञातव्यं
नावशिष्यते ॥३१॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य ज्ञानं त्रैकालिकं यतः । श्रीहरेः
कृपया भूयं स प्राहेक्षितविन्मुनिः ॥३२॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवनमाहारम्ये शता-
नन्दहेमन्तसिंहसंवादे तदितिहासकथने द्विजदृष्टश्रीहरिस्वरूपनिरूपणनामाष्टमो-
ऽध्यायः ॥ ८ ॥

કૃતાર્યં યઈ ગયો. એજ પુરુષોત્તમ શ્રીહરિવિરે નિશ્ચય બક્તિ કરીને પ્રારબ્ધને
અંતે તેમના આનંદમય દિવ્ય અક્ષર ધામને નિશ્ચે પામીશ, એમાં મને હવે હેરા
સંશય રહ્યો નથી ॥૨૪-૨૫॥ આ પ્રકારે કહીને તે વિપ્રે શતાનંદમુનિની ગંધ
અક્ષત પુષ્પાદિવડે આદરપૂર્વક પૂજા કરીને તે મુનિનું ચરણરજ મસ્તકે ધારણ
કર્યું ॥૨૬॥ તેપછી તે સભામાં વિરાજેલા અયોધ્યાપ્રસાદ તથા રઘુવીર નામના
આચાર્યોની પ્રીતિથી વિનપૂર્વક વંદના કરી, તે પછી સભામાં બેઠેલા સમગ્ર મુનિઓ
અને હરિજનો પ્રત્યેકની વિનયથી વંદના કરી ॥૨૭॥ તેપછી તે વિપ્ર શ્રીહરિના તથા
તેમના એકાંતિક ભક્તોના દર્શનથી પ્રાપ્ત થયેલા મહાઆનંદમાં નિમગ્ન મનવાળો
યઈ શતાનંદમુનિની અનુજ્ઞા મહણ કરીને પોતાને ઘેર ગયો ॥૨૮॥ ત્યારપછી
હેમંતસિંહરાજ આવું આશ્ચર્ય જોઈને એમ પુછવા લાગ્યા કે-હે મુનિસત્તમ ! આ
વિપ્ર કયા દેશમાં વસેછે ? એને મહાદુઃખ શું હતું ? દુઃખ વિનાશમાટે દીર્ઘદર્શી
એણે શું શું સાધન કર્યું હતું ? આ સર્વ સાંભળવા ઇચ્છતા મને તમે કહેવાને
ચાગ્ય હો, જેના કહેવાથી તમારા જેવાઓના સિદ્ધિ થયેલાઓને નાણુવાનું કશું
બાકી રહે નહિ ॥૨૯-૩૧॥ આવું રાજનું વચન સુંભળીને શ્રીહરિની કૃપાથી
ત્રેકાલિક વિજ્ઞાને સંપન્ન એવા શતાનંદમુનિ રાજનો હૃદયગત અભિપ્રાય જાણીને
તેને કહેવા લાગ્યા ॥૩૨॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવનમાહારમ્યે...તદિતિહા-
સકથને દ્વિજદૃષ્ટશ્રીહરિસ્વરૂપનિરૂપણનામાષ્ટમેઽધ્યાયઃ ॥૮॥

ણિદતમ્ ॥૫॥ વિરાજમાનમારામૈ રુચિરાદ્યાલગોપુરૈઃ । સમાદૃપદ્વિભિઃ કોટૈ-
 લંસન્નિર્દેવમન્દિરૈઃ ॥૬॥ કમનીયસમાસ્થાનૈઃ પ્રાકારેણ સમન્તતઃ । વિલસ-
 દુલ્મકક્ષામિસ્તોરણૈઃ સમલક્ષ્મતમ્ ॥૭॥ ધાતુર્વર્ણ્યજનૈર્ગુપ્તં સ્વસ્થધર્માનુવ-
 ત્તિભિઃ । વેદવિદ્ધિઃ કૃતૈર્વિપ્રૈર્વેદનાદૈર્વિરાજિતમ્ ॥૮॥ સરોભિર્મણિદતં રમ્ય-
 દ્વિજાલિકુલસન્કુલૈઃ । કુમુદોત્પલકહ્વારશતપત્રાદિરાજિતૈઃ ॥૯॥ ઉપશલ્યે ઘરે
 યસ્ય સ્વર્ગદ્વા પાવિની નદી । વહત્યેવ જના યસ્યાં સ્નાન્તો ભાન્તિ યયામરાઃ
 ॥૧૦॥ કાન્યકુબ્જામિધજ્ઞાતેર્વિપ્રસ્ય તત્ર તસ્થુપઃ । આસીન્માધવરામસ્ય પુત્રઃ
 કલ્યાણજિન્નૃપ ! ॥૧૧॥ ગર્ગગોત્રી યજુર્વેદી.વેદવેદાઙ્ગપારગઃ । પારોક્ષ્યેનાકતો-
 જ્ઞાતિં શ્રીકૃષ્ણસ્ય સ નિત્યદા ॥૧૨॥ તસ્ય પ્રાક્તનસંસ્કારાદ્વિધિધાનાં સ્વજન્મ-
 નામ્ । મૃતાનાં ચ ભવિષ્યાણાં જ્ઞાનં સાક્ષાદ્જાયત ॥૧૩॥ યદ્યત્કદમમૃતીપ્રં
 સ્વેદજાદિપુ જાતિપુ । ભવિષ્યન્ન તથા સર્વં દૃશ્યં તસ્યામવદ્યુપ ! ॥૧૪॥ અસ-

સુરસમૂહોએ સેવનીય એવા આરામો, (બગીચાઓ) અતિસુંદર અટ્ટાલ, (અટારી
 જડખાઓ) ગોપુર, (દરવાજા) સમ-આગળપાછળ નહિ એક લાઈનમાં કરેલા
 અટ્ટ, (મહેલ હવેલીઓ) ની ખંજિઓ, કોણ (ધરને અંદરનો ભાગ) અને
 રમણીય દેવમંદિરોથી સમભંકૃત છે. તથા જે પુર શોભાયમાન સભાસ્થાનો, ચાર-
 બાજુ કીકાથી શોભાયમાન શુભ, (સેનાસંનિવેશસ્થાન) કક્ષા, (રામનું અં-
 તઃપુર જનાનખાનું) અને તોરણોથી સમભંકૃત છે ॥૬-૭॥ ૧૧ જે પુર પોતપોતાના
 ધર્મપરાયણુ વિપ્ર ક્ષત્રિયાદિ ચાર વર્ણના જનોએ વ્યાપ્ત અને વેદવેદી વિપ્રવંદોએ
 પ્રતિદિન કરેલા વેદધોષથી વિરાજીત છે ॥૮॥ ૧૧ જે નગર કુમુદ (પોયણું)
 ઉત્પળ કલ્હાર કમળ (કમળ ભતિના ભેદો) આદિથી વિરાજીત માટેજ જમરકુળ
 અને હંસાદિ પક્ષીકુળથી વ્યાપ્ત અતિરમણીય એવાં સુરોવરોથી સમભંકૃત છે
 ॥૯॥ ૧૧ જે પુરના રમ્ય પ્રાંત ભાગમાં પાવિની સ્વર્ગ ગંગા નદી વહે છે. જે દિવ્ય
 નદીમાં સ્નાન કરતાં જનો અમરો જેવા જણાય છે ॥૧૦॥ હે નૃપ ! આવા ભવ્ય
 નગરમાં ગર્ગગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલો, યજુર્વેદાધ્યાયી, વેદવેદાંગનો પારંગત અને
 કાન્યકુબ્જ નામના ગ્રામણુ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલો એજ નગરમાં કુળપરંપરાથી
 નિવાસ કરી રહેલા કોઈ માધવરામનો પુત્ર, કલ્યાણુદત નામનો કોઈ વિપ્ર
 હતો. આ વિપ્ર શ્રીકૃષ્ણની નિત્ય પરીક્ષાપણે શક્તિ કરતો હતો ॥૧૧-૧૨॥ તે આ
 વિપ્રને પ્રાક્તન સંસ્કારના પરિપાકબળથી ભૂત અને ભવિષ્ય વિવિધ જન્મોનું
 સાક્ષાત્ જ્ઞાન થયું ॥૧૩॥ હે નૃપ ! સ્વેદન અંકન આદિક અનંત અતીત
 યોનિવિશેષોમાં યોને જે જે વીર દુઃખ અનુભવ્યું હતું તથા ભાવિ યોનિ-
 ઓમાં જે જે અનુભવ કરવાનું છે તે સર્વ દુઃખ સાક્ષાત્કાર જેવુંજ તેને થયું

તપ્તૈલે ક્ષિપન્તિ ચ । નિ.સારયન્તિ ધાત્માણિ તેષાં તે જીવતામપિ ॥૨૩॥
 દાહયન્તિ જ્વલદ્વહૌ તાન્ રન્ધન્ત્યતિદુ.સહે । વિપાનલસ્ય તે ધૂમે છિત્વા
 સીન્વન્તિ તત્ત્વચઃ ॥૨૪॥ આશ્લેષયન્તિ તાંસ્તસા. પ્રતિમાશ્વાયસીર્મુદુઃ । તીમાઃ
 સોઽપદયદિત્યાઘા હનન્તા યમયાતનાઃ ॥૨૫॥ તેન તસ્યાભવચિત્તે પરિતાપો
 મહાશૃપ ! । નિશાસુ નામવચ્ચિદ્રા ગ્રાસવ્યાકુલચેતસઃ ॥૨૬॥ નાસીપુત્રકલ-
 ગ્રાદૌ ભોજનાદૌ ચ કર્હિંચિત્ । વ્યથાતંસ્ય સુરસં સસ્યં વિભયેષ્વપિ સર્વદાઃ
 ॥૨૭॥ તત્તસ્તપ્તાશ્નનોપાયાન્ સોઽપૃચ્છઃસર્વપણ્ડિતાન્ । તત્પ્રોક્તાનપિ તાન્
 કૃત્વા તત્ત્વચાન્તિ નામ્યપચત ॥૨૮॥ કુદુર્ગ્ધં સ તત્ સ્ત્રીયં ભવનં સપરિચ્છ-
 દમ્ । દિત્વા જગામ નિર્વિણ્ણસ્ત્રીર્યથાગ્રાવિધિતસયા ॥૨૯॥ પ્રવાગં સ દ્વિજઃ
 કાર્શી જગદ્ધાતપુરીં શુભામ્ । અયોષ્યાં ચિત્રકૂટં ચ પુણ્યં ઘૃન્દાવનં યયૌ
 ॥૩૦॥ રામનાથ હરિદ્વારં કુરક્ષેત્રં ચ પાવનમ્ । સ પ્રાપાપુષ્કરં તીર્થં પુણ્યં
 ચ પુલહાશ્રમમ્ ॥૩૧॥ અગારિસદ્ધપુરં તીર્થં પ્રભાસં દ્વારિકાં તથા । દિત્વાદી-

ખનાવેથી તપાવેથી સ્ત્રીપુરુષપ્રતિમાને વારેવારે આધિગન કરાવે છે, એરીતે તે તે
 નરકરથાનોમા યમહૃતોએ અપાતી ઈત્યાદિ અનત તીમ્ર ચાતન્ગ્યો તેના જોવામા
 પ્રત્યક્ષવત્ આવી ॥૨૦-૨૪॥ હે નૃપ ! ભૂતભાવિ દુરત દુ સદ્ દુ અદર્શનથી તથા
 નાનાવિધ નરકોનાં દાશુ દુ અદર્શનથી તે વિપ્રના મનમા મહાન્ પરિતાપ થયો
 ભાવિદુ ખનાસથી વ્યાકુળ હૃદયવાળા તેને રાત્રિએ લેરાપણું નિદ્રા નજ આવી ॥૨૬॥
 જન્મમરણ અને ગર્ભવાસના તીમ્ર ત્રાસથી થયેલી વ્યથાથી પીડા પામેલા તે વિપ્રને
 પુનઃ કળત્ર મિત્રાદિકમા તથા પશુઅન્ન વાહન ધનાદિ સમૃદ્ધિમા સર્વત્ર કથારેપણું
 મુખસંપત્તિ નજ રહી, મિત્ર મેગરદ્ધમ સપોથી વિદાએલાની પેઠે મહાદુ ખન થયું
 ॥૨૭॥ તે પછી તે વિપ્ર ભાવિબંધના બનના ઉપાયો તે તે પ્રસિદ્ધ પંડિતમહોળોને
 પુછવા લાગ્યો પુછવા પડિતોએ કહેલા તેતે ઉપાયો તેલે કર્યા, પણ તેનાથી તેને તેની
 શાન્તિ થઈ નહિ વાતપિત્તની વિકૃતિથી ઉત્પન્ન થતો આ ઠાઈ વ્યાધિવિરોધ ન હતો
 કે જે તેતે પડિત પ્રયોગે પ્રદર્શાવેલા ઉપાયોના અનુક્રાનથી પ્રસાત થઈ નય
 પરતુ રજતમની વિકૃતિથી થએલો આતો આધિવિરોધ (માનસી પીડા) હતો
 ॥૨૮॥ સ્વારપણી 'નાસ્ત્યકૃતઃ કૃતેન' એ ગીતે વૈરાગ્યવેગને પામેલો તે વિપ્ર પુનઃ
 કલત્રાદિ કુટુંબનો અને ઉપકરણોએ સદિત બવનનો પરિત્યાગ કરી, તીર્થયાત્રાની
 ઈચ્છાથી (તીર્થયાત્રાના મિથથી સત્પુરુષના સમાગમની સમાધાસાથી) ચાલી
 નીમ્નજ્યો ॥૨૯॥ આ વિપ્ર પ્રયાગ કાળી જગન્નાથપુરી અયોધ્યા ચિત્રકૂટ પુણ્ય
 શ્રદાવન રામનાથ હરિદ્વાર પવિત્ર કુરક્ષેત્ર પુષ્કર પુણ્ય પુલહાશ્રમ સિદ્ધપુર પ્રભાસ

ન્યતિનાશાયં વદુક્ષેત્રાણ્યમાદિ સઃ ॥૩૨॥ ગદ્ગાં ચ યમુનાં રેવાં સરયું તપર્વી
 નદીમ્ । ગોદાવરીપ્રમુખ્યાણિ પ્રાગાત્તીર્થાનિ સ દ્વિજઃ ॥૩૩॥ જગત્પ્રસિદ્ધતાં
 પ્રાસાદ્દીર્ઘશેત્રેયુ પવિદતાઃ । ગુરવો યે તથાચાર્યાલેખાં સદ્ગં ચકાર સઃ ॥૩૪॥
 મ્વદ્દેશનાશોપાર્યાન્નાન્વિનીતઃ સોઽન્વપૃચ્છત । મિદધે ચ તદુક્ષાંન્માદ્રાપ
 શાન્તિ તથાપિ સઃ ॥૩૫॥ નિરાશઃ સ તત્તો ગચ્છત્તતિચિન્તાકુલાન્તરઃ ।
 દેશાન્ પશ્ચિમપાદ્યાલાનાજગામ વદચ્છયા ॥૩૬॥ જનેમ્યશ્ચાશૃણોસ્વામિ-
 નારાયણવિધાપિતમ્ । સોઽથ દુર્ગંપુરે રમ્યં શ્રીગોપીનાયમન્દિરમ્ ॥૩૭॥
 શ્રુત્વાગ્રત્યાન્મહાસાધૂંસ્તેમ્યો હૃપંપરિદ્રુતઃ । સોઽગ્રાગાદભવચ્છાન્તિસ્તસ્યૈવ ગમ-
 નક્ષણે ॥૩૮॥ અથ કશ્ચિન્મહાન્ સાધુર્મવર્તીત્યવુપ્ય સઃ । સંપ્રાયોન્મત્ત-
 ગદ્ગાયાં શ્રીગોપીનાયમૈક્ષત ॥૩૯॥ શ્રીગોપીનાયસંવીક્ષાપ્રાસદાન્તિર્મુદા-
 ન્વિતઃ । અગ્રાહીતિ મહાન્ સાધુર્મકં કશ્ચિત્પ્રમચ્છ સઃ ॥૪૦॥ અમયીરસ

દ્વારિકા અને બીજાં પણ બહુ ક્ષેત્રોમાં પીઠપ્રદ પાપના પ્રક્ષય મઠિ ક્યોં તથા
 ગંગા યમુના રેવા સરયૂ તાપી ગોદાવરી પ્રમુખ તીર્થોમાં ક્યોં ॥૩૦-૩૩॥ જન-
 તમા તે તે તીર્થક્ષેત્રોમાં પ્રસિદ્ધિને પામેલા ને પંડિતો હતા (પણ તત્ત્વદર્શી નહિ)
 તથા ને બહુજનોને બ્રહ્મવિધાને અભ્યાસ કરાવનારા શુર્યો હતા તથા અનેક
 શિષ્યમંડળો નેના ચરણની પરિચર્યા કરે છે, આચાર્યપદ ઉપર ચઢી બેઠેલા નેઓ
 હતા તેમને તમામને તેણે સમાગમ ક્યોં. તેમને પામીને તેણે પોતાના કલેશના-
 શના ઉપાયો વિનયથી પુછ્યા. તેમણે બતાવેલા બધા ઉપાયોપણ તેણે ક્યાં તથાપિ
 તેનાથી તેને દેશ કલેશશાતિ થઈ નહિ ॥૩૪-૩૫॥ તેપણ તે વિપ્ર નિરાશ થઈ
 અતિચિંતાથી અંતરમાં અત્યંત આલુષ થઈ દેવેચ્છાથી ફરતો ફરતો પવિત્ર પશ્ચિમ
 પંચાળદેશમાં આવ્યો ॥૩૬॥ તે દેશમાં ભગવાન સ્વામિનારાયણે દુર્ગંપુરમાં કરાવેલું
 રમણીય શ્રીગોપીનાયમંદિર અને તેમાં રહેતા, સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્કારને
 પામેલા મહાસાધુએને કોઈ જનના મુખથી સાંભળીને પ્રદર્શનપ્રાપ્ત થઈ
 ત્વરાથી લાં ગયો. તે પવિત્ર પુરને પામ્યો એજ ક્ષણમાં તેના મનમાં કોઈ-
 પણ અપૂર્વ શાંતિ થઈ ગઈ ॥૩૭-૩૮॥ એજ મનઃપ્રસાદથી 'અહીં કોઈ મોટા
 સાધુ હોવાનું જોઈએ' એમ નિશ્ચય કરીને તે પુરની યાસે વહેતી પ્રસન્ન પાવન
 પાનીય નેમાં છે એવી ઉન્મત્તગંગા નદીમાં સ્નાન કરી શ્રીગોપીનાયજના ચરણ
 રવિંદનાં દર્શન કર્યા ॥૩૯॥ તેમના ચરણકમળના સમયક દર્શનથીજ તત્કાલ
 પ્રશાંતિને પામીને પરમાર્નદે ચુક્ત થઈ પોતાની સન્મુખ આવતા કોઈપણ ભક્તને
 'અહીં કોઈ મોટા સાધુ છે?' એમ પુછવા લાગ્યો ॥૪૦॥ એરીતે કહ્યાણુજીત
 વિપ્રે પુછેલા તે ભક્તે તેની પ્રેમપ્રસન્ન વચનશેલીથી 'કોઈપણ આ મહાજી-

મુદા પૃષ્ઠો મક્તસેનેતિ તં દ્વિજમ્ । સત્કથાવાચનારમ્ભો જાતોઽસ્મિન્ દિવસે
 દ્વિજ ! ॥૪૧॥ શ્રોતું સન્તઃ કથાં પુણ્યાં સત્સદ્વિજીવનસ્ય ચ । સમાયામા-
 શ્વિતાઃ સન્તિ સર્વે સત્સદ્વિજનસ્ય ॥૪૨॥ શ્રુત્વેત્યત્રાગતઃ પ્રીત્યા સમામનૂ-
 પવિદ્ય સઃ । સત્સદ્વિજીવનમન્યકથાં શુદ્ધાવ મત્કૃતામ્ ॥૪૩॥ અશુણોઽ
 મવત્પૃષ્ઠં શ્રદ્ધયા સ દ્વિજોત્તમઃ । સત્સદ્વિજીવનમન્યમાહારમ્યં પરમાદુતમ્
 ॥૪૪॥ પતસ્યેતિશ્રુતેરાસીન્મહાકષ્ટાતુરોદિતાત્ । સ નિર્મુક્તઃ કૃતાર્થશ્ચ પ્રત્યક્ષ-
 શ્રીહરીક્ષણાત્ ॥૪૫॥ હૃત્યેતન્નિશમનલબ્ધસર્વસિદ્ધેર્વૃત્તાન્તં ગદિતમિદં મયા
 દ્વિજસ્ય । પ્રીત્યા તે શ્રવણરતાય શુદ્ધબુદ્ધે ! સ્વપ્નશ્ચોત્તરમપિ જાતમેતદુત્તયા
 ॥૪૬॥ સત્સદ્વિજીવનશુભશ્રવણેન તૂળં મોક્ષાર્થમેતિ પરશર્મકરં મનુષ્યઃ ।
 યત્પ્રાપ્તયે ક્ષિતિમુજોઽપ્યગમન્નરણ્યં ગચ્છેન્નિર્વાગમવનીશ ! કિમગ્ર ચિત્તમ્
 ॥૪૭॥ યો યશ્ચેષ્ઠેત્તત્તો યં યં પુરુષાર્થેચતુષ્ટયે । તત્તરિસદ્ધિમિયાત્ શ્રુત્વા

જાણું છે' એમ જાણીને મહોત્સાહથી કહ્યું કે-હે દ્વિજ ! આજ દિવસે સત્સંગિ-
 જીવન નામની શુભ કથાના પ્રવચનનો પ્રારંભ થયો છે. આ પ્રબન્ધના પ્રવચના
 મોટા સાધુ છે. આ સત્સંગિજીવનની પુણ્યકથા સાંભળવા સારૂ ખડું સૂતો તથા
 સત્સંગિઓ સભામાં બેઠેલા છે એમ કહ્યું ॥૪૧-૪૨॥ આજુ પરમ પ્રિય વચન
 સાંભળીને ત્યાં આવીને સભામાં બેસી એ (સતાનંદમુનિ) કહેલી સત્સંગિજીવ-
 નની કથા પરમ પ્રીતિથી તેણે સમગ્રપણે સાંભળી ॥૪૩॥ હે રાજન ! તમેએ
 પુછેલું આ પરમ અદ્ભુત સત્સંગિજીવનગ્રંથનું માહાત્મ્યપણું તે દિલેતમે શ્રદ્ધાથી
 સાંભળ્યું ॥૪૪॥ આના શ્રદ્ધાથી અને પરા પ્રીતિથી કરેલા શ્રવણથી પ્રત્યક્ષગોચર
 થએલા શ્રીહરિકૃષ્ણના સાક્ષાત્ સંદર્શનથી તે કહ્યાણત્ દિવ્ય સંસારના ખીજ-
 પૂત પૂર્વોક્ત સર્વ કમોંધકા નિર્મુક્ત થઈ કૃતાર્થ અને સોકરહિત થઈ ગયો ॥૪૫॥
 હે હેમેતસિદ્ધરાજન ! આ પ્રકારે આ માહાત્મ્યે સહિત સત્સંગિજીવનના શ્રવણથી
 સમગ્ર સિદ્ધિને પામેલા આ વિપ્રનું સમસ્ત જ્ઞાત સાંભળવા ઇચ્છતા શુદ્ધ બુદ્ધિ-
 વાળા તમાને એ પ્રીતિથી કહ્યું. તમેએ સત્સંગિજીવનકથાશ્રવણમાં નિશ્ચવાળા
 સિદ્ધિ પામેલા કેઈ પરમ ભાગવતનું અતિ શ્રવણનો એ પ્રશ્ન પુછ્યો હતો તેનો
 પણ પ્રત્યુત્તર આનાથીજ યઈ ગયેલો જાણુરો ॥૪૬॥ આ સર્વશુભ સત્સંગિ-
 જીવન સાક્ષના શ્રવણથી સર્વોત્તમ શ્રીકૃષ્ણસેવારૂપ સુખ સંપાદન કરનારો મોક્ષ
 નામનો એ પરમપુરુષાર્થ છે તેને પુરૂષ તત્કાળ પામે છે, જેને પામવામાટે મોટા
 મોટા સત્સંગિજીવન શ્રાવણરૂપી સાધન કરી ગદન વનમાં તપ કરવા જાય છે.
 તે આ ગ્રંથના શ્રવણથી ત્રિવર્ગ કૃણસિદ્ધિ યામ એમાં કહેલું જુ ? યાચજ ॥૪૭॥
 માટે હે રાજન ! ધર્માદિ ચાર પુરુષાર્થમાંથી જેને જન જેને પુરુષાર્થને પામવા

સત્સંગિજીવનં સ સઃ ॥૪૮॥ સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યમમયદ્વત્તિસંયુજા ! યશ્ચકા-
ન્તિકધર્મેણ પ્રસાદ્ય પુરુષોત્તમમ્ ॥૪૯॥ ઇચ્છેત્તદીયસેવાયાં સ્થાતું તત્સિદ્ધિ-
મામુપાત્ । સત્સંગિજીવનગ્રન્થયુતેરેવ સ ભૂપતે ! ॥૫૦॥ હૃદયં હેમન્તસિદ્ધિ-
ચ્છદ્વાચં શ્રુત્વા સુધોષમામ્ । પ્રમોદં પ્રાપ સમ્યાશ્ચ પ્રાપુરેવ પરાં મુદમ્ ॥૫૧॥
ધર્માર્થકામમોક્ષાણામિચ્છન્તિ આ શરીરિણઃ । યે યે યં યમિહ પ્રાપ્તું પુરુષાર્થ
સ્વચેતસિ ॥૫૨॥ સત્સંગિજીવનગ્રન્થં તસ્ય તસ્યાસ્યે શુભમ્ । તે તેઽશુભ-
ન્મુદા યુક્તાઃ સ્વાલોકાશાનુસારતઃ ॥૫૩॥ તત્ર ધર્મસ્ય સંસિદ્ધિ ધર્માર્થા પ્રાપ
નિશ્ચિતમ્ । યોઽર્થાર્થી તસ્ય સંસિદ્ધિં સ પ્રપેદેઽજ્ઞસા દ્રુતમ્ ॥૫૪॥ કામસિદ્ધિં
ચ કામાર્થી મોક્ષાર્થી યશ્ચ માનવઃ । મોક્ષસ્ય પુરુષાર્થસ્ય પ્રાપ્તિ સિદ્ધિં સ સત્વ-
રમ્ ॥૫૫॥ ઇચ્છેદેકાન્તધર્મેણ પ્રસાદ્ય શ્રીહરિં ચ યઃ । સ્થાતું તદીયસેવાયાં
પ્રાપ્તિસિદ્ધમેવ સઃ ॥૫૬॥ હેમન્તસિદ્ધો મોક્ષાર્થમિમમિચ્છન્ પરં નૃપઃ ।
યથાવિધિ સ્વકે ગૌહે યાચયિત્વૈનમાશૃણોત્ ॥૫૭॥ મોક્ષાર્થસ્ય સ સંસિદ્ધિ

હૃદયે તેને જન તેને પુરુષાર્થની સિદ્ધિને આ સત્સંગિજીવનના અવલુપ્તી પામે એમાં
સંશય નથી ॥૪૮॥ હે ભૂપતે ! જે જન સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભગવદભક્તિએ
યુક્ત એવા એકાતિક ધર્મથી પરમહા પુરુષોત્તમને પ્રસન્ન કરી તેમના ચરણની પ-
વિત્ત્યામાં નિરંતર નિવાસને વાછતા હોય તેવી તેની સિદ્ધિ આ શાસ્ત્રના અવલુ-
પ્તીજ થાય ॥૪૯-૫૦॥ હેમંતસિદ્ધિ રાત્રી શતાનંદસ્વામીનું આત્મં સત્સંગિજીવનમા-
હાત્મ્યને બોધ આપનાર અમૃતવૃક્ષ વચન સાંભળીને પરમ પ્રમોદને પામ્યા અને
સભામાં બેઠેલા બીજા બધા જનોપણ પરમ પ્રદર્પને પામ્યા ॥૫૧॥ આ જગતમાં
ભક્તિથી હૃદય કે નીચ જેને જનો ધર્માદિ પુરુષાર્થમાથી જેને પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિની
મનમાં વાછા કરતા હતા તેને તમામ જનો તેની તેની પ્રાપ્તિમાંદે આ સત્સંગિજી-
વન શુભ શાસ્ત્રને યથાવકારા હૃત્સાહાતિશયથી સાંભળવા લાગ્યા ધર્માર્થી ધર્મની
સિદ્ધિને નિશ્ચે પામ્યો. અર્થાર્થી અર્થસિદ્ધિને અનાયાસથી જલદી પામ્યો. કામાર્થી
કામસિદ્ધિને પામ્યો મોક્ષાર્થી માનવ મોક્ષ પરમપુરુષાર્થને સત્વર પામ્યો જશમ-
રણ મોક્ષ જેનું લક્ષણ છે એવા અક્ષરસાધ્યની પ્રાપ્તિ કે જેમાં આત્માને અનુ-
ભવ કરવો એજ એક ક્ષણ છે અને જેની કેવલ્ય સંજ્ઞા છે તેનાથીપણ અત્યંત અધિક
એવો શ્રીકૃષ્ણસેવામાં નિરંતર નિવાસ કે જે શ્રીહરિના પ્રસાદથીજ એક પ્રાપ્ત છે
તેને પારમેકાતિક ધર્માચરણથી પરમાત્માને પ્રસન્ન કરી જેઓ પામવા વાંછતા
હતા તેઓપણ આ સત્સંગિજીવનના અવલુપ્તીથી તેની સિદ્ધિને જલદી પામ્યા
॥૫૨-૫૬॥ શતાનંદશુનિના શુભરૂપી ચંદ્રમાયકી નીકળેલા કથાગ્નિ અમૃતના
અવલુપ્ત પાનથી અત્યંત આનંદને પામેલા હેમંતસિદ્ધિરાત્રીએ એક શ્રીકૃષ્ણસેવારૂપ

પ્રાપ્ત્ય રવસ્ય મહીપતિઃ । શતાનન્દાસ્યચન્દ્રચુલ્કયામૃતમુનિર્વૃતઃ ॥૫૮॥ સત્સ-
દ્વિજીવનગ્રન્થમાહાત્મ્યં સદસિ શ્રુતમ્ । શતાનન્દમુનેર્વેન્કાઘૈવેદં મયા
સ્ફુટમ્ ॥૫૯॥ સત્સદ્વિજીવનમાહાત્મ્યારયો ગ્રન્થસ્તથા મયા । અર્ચ્ય વિરચિતઃ
સમ્યગાત્મયુઙ્ગનુસારતઃ ॥૬૦॥ આદૌ ગ્રન્થમિમં શ્રુત્વા પશ્ચાત્સત્સદ્વિજીવ-
નમ્ । શ્રોતવ્યમિતિ મામાહ શતાનન્દમુનિર્વચઃ ॥૬૧॥ હમં ધોષ્યન્તિ ચે
મત્તયા પઠિત્યન્યથા માનવાઃ । લપ્સ્યન્તિ તે તુ સત્સદ્વિજીવનશ્રુતિજં ફલમ્
॥૬૨॥ શ્રીહરેશ્ચ પ્રસાદાત્તે પ્રાપ્સ્યન્તિ સ્વેપ્સિતં સુખમ્ । इति सत्यं पुनः सत्यं
मुक्तानन्दो प्रवीम्यहम् ॥૬૩॥ યો દિવ્યાકૃતિરક્ષરે વરતરે માયાપરે રાજતે
દિવ્યાનન્તમહાગુણેફનિલયઃ સર્વાતિરિક્તશ્ચાઃ । પ્રાદુર્ભૂય સર્વમંભક્તિમત-
નોદ્દમૌ દયાપારિધિર્વન્દે ધર્મજનિં સદૈવ સહજાનન્દં હરિં તં મુદા ॥૬૪॥

મુક્તિમાટે આવા એકાંતિક ધર્મની સિદ્ધિની સ્પૃહાથી પોતાને ઘેર યથાવિધિ યોગ્ય
પૌરાણિક પારે સત્સંગિજીવન વંચાવીને શ્રદ્ધાથી અવલુ કહ્યું તે અવલુથી શ્રીકૃષ્ણરો-
વાંધ મૌક્ષના સાધનભૂત આ પારમૈકાંતિક ધર્મની સિદ્ધિને પામ્યા ॥૫૭-૫૮॥
આ સત્સંગિજીવન માહાત્મ્ય સમામાં શતાનન્દ મહામુનિના મુખ્યપદી જે રીતે સ્પષ્ટ-
પણે સાંભળ્યું છે તેજ રીતે મેં (મુક્તાનન્દે) સત્સંગિજીવનમાહાત્મ્ય નામનો
આ ગ્રંથ મારી મતિને અનુસારે ચારી રીતે રચ્યો છે ॥૫૯-૬૦॥ તે ભગવાન
શતાનન્દમુનિએ 'પ્રથમ સત્સંગિજીવનમાહાત્મ્ય સાંભળીને પછીથી સત્સંગિજીવ-
નનું અવલુ કરવું' એમ મને વચન કહ્યું હતું ॥૬૧॥ આ જગતમાં જે જનો આ
સત્સંગિજીવનમાહાત્મ્ય ગ્રંથને પ્રીતિથી પાઠ કરશે કે અવલુ કરશે તેઓપણ સત્સં-
ગિજીવનગ્રંથના અવલુપકનનું ફળ પામશે અને શ્રીહરિના પ્રસાદથી ઇપ્સિત સુખને
પામશે એમાં સંશય નથી ભગવાન શ્રીહરિના પ્રથમ પ્રસાદના પાત્રભૂત હું મુક્તાનન્દ-
મુનિ આ અર્થે સત્યજ્ઞ કહું છું સત્યજ્ઞ કહું છું (હૃદતામાટે જે વાર કહું છે) ॥૬૨-૬૩॥

પોતાના પ્રબન્ધની શિષ્યપ્રશિષ્ય પરપરાએ સર્વત્ર સંપ્રસિદ્ધિ કરવાની કામનાથી
અને પોતે કરેલા ગ્રંથની ભગવત્સમચુકી સાર્યકતાને સંપાદન કરવાની વાંછાથી
મુક્તાનન્દમુનિ ગ્રંથને અતિ સ્વેદદેવરૂપ શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનના વંદનધ્યાન-
ભક્ત મંગળને 'યો દિવ્યાકૃતિ' દિલાદિ શ્લોકથી કરે છે-માયાપરે-પ્રકૃતિમેલનયદી
પર પર્ત્તા, માટેજ વરતરે-અર્ચ્યત શ્રેષ્ઠ, અક્ષર-અક્ષરનામ જેનું છે, એવા ધામમાં
જે દિવ્યાકૃતિ-મુક્તજનોએ રોવનીય આનંદમય આકૃતિવાળા અને દિવ્ય અનવ-
ધિકાતિશય કદ્યાણુ શુભગુણોના નિધિ ભગવાન વિરાજે છે, એજ પોતે પરમ દ-
યાનિધિ ભગવાન ધર્મનંદનરૂપે પૃથ્વીઉપર પ્રાદુર્ભાવ પામીને અસાધારણ ઔચર્યથી
સર્વાધિકી કીર્તિ પ્રખ્યાપન કરી ધર્મમંજિનો માર્ગ નિષ્કંટક સર્વત્ર આતિ વિસ્તાર
વાળો જેમણે કયો તે આ ધર્મનંદન શ્રીસદ્બલનંદ શ્રીહરિને હું આનંદપૂર્વક અનન્ય-
ભાવથી-નિરંતર વંદન કરું છું ॥૬૪॥ જેની દિવ્યભૂતિ સ્વતઃ દેખવિશેષિ (નિહૌય)

શ્રીમન્મદ્ગુણમૂર્તિમાર્તિશમનં માલાં કરે સૌલસીં દક્ષે મૂઢમંવલક્ષસાન્દ્રવસ-
નાન્યાયિધ્રતં સર્વેદા । ચાદ્ધેરમુપામ્બુજં લસદુરઃશ્રીચરસલક્ષમાદ્ધિતં પ્યાયે
મૂપળમૂપળાદ્ધમનિશં શ્રીસ્વામિનારાયણમ્ ॥૬૫॥ યોઽક્ષરે પરતરેઽક્ષરંમુકઃ
સેવ્યમાનચરણો રમણીયઃ । મ પ્રમુર્વિધિમુલેદાનિયન્તા માનસે વસતુ મે
હરિકૃષ્ણઃ ॥૬૬॥ યોઽગ્ર પૂર્ણદયયાઽઽકૃતિધારી ચિન્ત્યચારતરચિગ્રચરિગ્રઃ ।
સ્થાશ્રિતાલિભયક્ષયકારી ધાર્મિરેતુ સ હરિર્મયિ તોપમ્ ॥૬૭॥ તપદાન્જ-
રતચિત્તમિલિન્દા નિર્જિતેન્દ્રિયહયાલિલવેગાઃ । સાધવઃ પરહિતાનુરતા યે
સન્તુ તે હિ સતતં મયિ તુષ્ટાઃ ॥૬૮॥ इति श्रीहरिपदारविन्दपरमानुप्रहमाजन-
मुक्तानन्दमुनिविरचिते श्रीसत्सङ्गिजीवनमाहात्म्ये शतानन्दहेमन्तसिंहसंवादे
तदितिहासकथने द्विजवृत्तान्तनिरूपणनामा नवमोऽध्यायः ॥૯॥

અને કલ્યાણુશુભાકર હોવાથી સ્વયં મંગળસ્વરૂપા છે, માટેજ તે મૂનિ શ્રીમતી છે, આવા શ્રીમન્મંગળમૂર્તિમાન, માટેજ સર્વની આતિ-પીડાને રામાવનારા, એકાંતિક ધર્મપ્રવૃત્તિમાટે અવતરેલા, સ્વયં એકાંતિકધર્મના આચરણથી તેને પૃથ્વીકપર પ્રતાવવા જપપરાયણ થઈ જમણા કરકમળવળમાં સતત તુલસીમાલાને ધારણ કરતા, સૂક્ષ્મ શ્વેત દિવ્ય વસ્ત્રોને ધારણ કરતા, આશ્રિતોની સમગ્ર પીડાને હરનારા મુંદર મેદહાસથી મનોહર મુખારવિંદ જેમનું છે, વક્ષસ્થળમાં વિરાજમાન શ્રીવત્સચિહ્નથી ચિહ્નિત, કટક કેમ્પૂર કુંડળ હાર આદિક આભૂષણોના પણ આભૂષણ ભૂત (આભૂષણોનેપણ સોભાડનારે) દિવ્ય અંત જેમનું છે, આવા શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનનું હું અહર્નિરા ધ્યાન ધરેછું ॥૬૫॥ જે પરબ્રહ્મ ભગવાન પ્રકૃતિથી પરતર એવા અક્ષરધામમાં નિરંતર અક્ષર-નિત્ય મુક્તોએ સેવ્યમાન ચરણકમળ અને મનોહર દિવ્યાકૃતિ વિરાજે છે, તે આ બ્રહ્માદિ સમસ્ત દેવવર્ગના નિયંતા પ્રભુ શ્રીહરિકૃષ્ણ મારા મનમાં નિરંતર નિવાસ કરી રહો ॥૬૬॥ જે ભગવાન પૃથ્વીકપર અપાર કૃપાથી એજ દિવ્યાકૃતિને ધારીને અવતર્યા છે તે આ દિવ્યાકૃતિધારી, કલ્યાણની કામનાવાળા સર્વ કોઈએ જેમનું દિવ્ય રમણીય ચિત્ર ચરિત્ર ચિંતન કરવા યોગ્ય છે, પોતાના આશ્રિતોના સમગ્ર ભયનો ક્ષય કરનારા એવા ધર્મ-નંદન શ્રીહરિ મારીકપર પ્રસન્ન થાઓ ॥૬૭॥ ધર્મનંદન તે શ્રીહરિના ચરણારવિંદમાં જેમના ચિત્તરૂપ ભ્રમરાઓ અતિશય આસક્ત વર્તે, ઇન્દ્રિયરૂપ દુષ્ટ અશ્વોનો વી-મવેગ જેમણે રોકી રાખ્યો છે, અને પરહિતનાજ એક આચરણપરાયણ એવા જે સાધુઓ છે તેઓ મારી કપર આ યથામતિ રચેલા શ્રીસત્સંગિજીવનમાહાત્મ્યગ્રંથથી સંતુષ્ટ થાઓ ॥૬૮॥ ઇતિ શ્રીહરિપદારવિંદપરમાનુચ્છલ્લાજનમુક્તાનંદ-મુનિવિરચિતે શ્રીસત્સંગિજીવનમાહાત્મ્યે શતાનંદહેમન્તસિંહસંવાદે તદિતિહાસકથને દ્વિજવૃત્તાંતનિરૂપણનામા નવમોઽધ્યાયઃ ॥૯॥

॥ શ્રીસત્સંગિજીવનમાહાત્મ્યં સમ્પૂર્ણમ્ ॥

શ્રીસ્વામિનારાયણો જયતિ । વિષયાનુક્રમણિકા ।

પ્રથમપ્રકરણમ્ ।

અ. ૧ ત્રણ અધ્યાયથી સત્સંગિજીવન સરચાસનુ અવતરણ (મગળ, અથગૌરવ, વક્તા શ્રોતા કર્તાની સશુદ્ધિ, તેમનો સમાગમ સવાદાદિ ઉપોદ્ધાત) કહેતા આ અધ્યાયમા-પ્રથમ અથકર્તા શતાનન્દમુનિએ કરેલુ ઇષ્ટદેવનમસ્કારાત્મક તેમના સ્વરૂપ રૂપ ગુણ ચરિત્ર વિભૂતિ વિગેરેના વર્ણનપૂર્વક સંવિસ્તર મગળ, પોતે કરેલા અથનું ગૌરવવર્ણન, વક્તા (સુમતઃકવિ) અને શ્રોતા (પ્રતાપસિંહ રાજર્ષિ)ની સશુદ્ધિ અને તેમનો સમાગમ-સવાદાદિ આધ્યાયિકા કહેતા-પ્રથમ જેમણે પ્રકટ પુરૂષોત્તમ શ્રીહરિના દિવ્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે, ત્રૈકાલિક વિજ્ઞાને સપન્ન, વન્તા બ્રહ્મકવિ સુમતઃકવિનું શ્રીહરિના અતર્ધાન થયા પછી ગુરૂ શતાનન્દમુનિની આજ્ઞાથી વિવિધ તીર્થયાત્રાના મિપથી શ્રીહરિકૃષ્ણની ભક્તિનો પ્રચાર પૃથ્વી ઉપર કરાવતા કરાવતા જગન્નાથપુરીમા જઈને, ત્યાં જ્ઞાનભક્તિ વૈરાગ્યનો પ્રચાર કરાવતા તેમના કલ્યાણકારી ઉચ્ચ ગુણો સાક્ષીને, ત્યાં પ્રથમથી આવેલા મહામુમુક્ષુ પ્રત્યક્ષ પ્રભુના દર્શનાતુરે શ્રોતા પ્રતાપસિંહ રાજર્ષિએ એકેલું શરણુ, પ્રકટ પુરૂષોત્તમ શ્રીહરિના સમય દિવ્ય ચરિત્રો સાક્ષીવાની તીવ્ર ઈચ્છાથી રાત્રીએ કરેલી મુનિની પ્રાર્થના વિગેરે ॥૧॥

૨ અથકર્તા શતાનન્દમુનિની સશુદ્ધિ સંવિસ્તર કહેવામાટે તેમનું આશ્ચર્યકારી ચરિત્ર વર્ણન કરતા પ્રથમ તેમના શિષ્ય સુમતઃકવિએ કરેલું ઇષ્ટદેવનમસ્કારાત્મક મગળ, પોતાના ગુરૂને પ્રેમથી પ્રણામ તથા તેમની પ્રસન્નતાની પ્રાર્થના, રાજર્ષિના પ્રશ્નનું તેમણે કરેલું અભિનંદન, રાત્રીની પ્રાર્થનાને અનુસારે પોતાના ગુરૂ શતાનન્દમુનિએ ગુરૂેયુ શ્રીહરિનું સમય ચરિત્ર કહેવાની કામનાવાળા સુમતઃકવિએ પ્રથમ કરવા ધાગેલા ગુરૂ શતાનન્દમુનિના ચરિત્રના વર્ણનમા-પ્રથમ પુણ્યપુરી મથુરાના નિવાસી વિષ્ણુદત્ત નામના વિપ્રના પુત્રપણે પ્રકટેલા મટાવિરક્ત મુમુક્ષુ પ્રત્યક્ષ

કૃષ્ણ દર્શનાતુર શતાનંદ ઋષિએ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત્કારની કામનાથી
ગૃહનો ત્યાગ કરી બદરીકાશ્રમમાં આવીને કરેલું શ્રીબદરીનાથનું સમા-
રાધન, સમારાધનથી સતુષ્ઠ થયેલા શ્રીબદરીનારાયણે તેમને આપેલું
સાક્ષાત્ પોતાના દિવ્યસ્વરૂપનું સદર્શન વિગેરે ॥૨॥

૩ બદરીપતિ નારાયણના દિવ્ય સ્વરૂપના સાક્ષાત્કારથી અતિશય સં-
તુષ્ઠ થયેલા શતાનંદમહર્ષિએ કરેલી તેમની સ્તુતિ, સ્તુતિથી નિરતિશય
પ્રસન્ન થયેલા તે નારાયણે મુનિને કરેલું વરવરણનું અભિનંદન, શતાનંદ-
મુનિએ નારાયણપાસે નિરતર નિવાસ અને ગુણગાનની કરેલી પ્રાર્થના,
વરદાન દેતાં ભગવાને બદરીવનમાં નારાયણરૂપે પ્રકટ થયેલા સ્વયં શ્રી-
કૃષ્ણનું પોતાનાજ રૂપથી માનુષ્યનાઠ્યનું અવલંબન કરીને કરેલી ગુર્જર-
દેશમાં (ડભાણ) સ્થિતિ, 'તેમની સમીપે જવાથી તમારા મનોરથની
સિદ્ધિ થશે' એમ કહેલા શતાનંદમુનિનું નારાયણની આજ્ઞાને અનુસારે તે-
મની સમીપે જઇને પરાભક્તિથી કરેલું તેમનું સસેવન, સેવનથી મુપ્રસન્ન
થયેલા પ્રકટ પુરુષોત્તમ સાક્ષાત્ શ્રીહરિકૃષ્ણે વરદાનને અનુસારે ભાગ-
વતી દીક્ષા આપી આપેલું સમાધિસિદ્ધિ, ત્રૈકાલિક જ્ઞાન, પોતાનું મૈત્રેય
ઋષિસ્વરૂપનું પૂર્વ વિજ્ઞાન, શ્રીહરિના સ્વરૂપ ગુણચરિત્રનું યથાર્થ વિજ્ઞાન
વિગેરે પામીને, તેને તેમના યશોવર્ણનથી સંકળ કરવા ભગવાનના આદે-
શને અનુસારે શતાનંદમુનિએ દુર્ગપુરમાં શ્રીગોપીનાથજીના મંદિરમાં ર-
હીને કરેલું તેમના દિવ્યચરિત્રામૃતગાલિત સત્સંગિજીવન નામના દિવ્ય
નિબંધનું નિર્માણ અને તેની મુદ્રતાદિ શિષ્યોમાં કરેલી પ્રવૃત્તિ વિગેરે. (એ
રીતે ત્રણ અધ્યાયથી વક્તા શ્રોતા કર્તાની સવિસ્તર સંશુદ્ધિ અને તેમનો
સમાગમ સવાદાદિરૂપ ઉપોદ્ધાત કહ્યો છે) ॥૩॥

૪ ત્રણ અધ્યાયથી ગ્રથનો ઉપોદ્ધાત કહીને, ઝોગણીશ અધ્યાયથી
સપ્રસંગ શ્રીહરિનો સર્વજનમુખાકારી પ્રાદુર્ભાવ નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ
આ અધ્યાયમાં શતાનંદમુનિએ શ્રીહરિનાં કેટલાંક દિવ્ય અદ્ભુત અસા-
ધારણ ગુણચરિત્રોનો સંગ્રહ કરવાપૂર્વક કરેલા સવિસ્તર ત્રિવિધ મગ-
ળનો અઢાર શ્લોકથી મુદ્રતમુનિએ કરેલો અનુવાદ તથા શ્રીહરિના પ્રાદુ-

લાવનું નિમિત્ત કહેવાનો ઉપક્રમ કરતાં અગીયાર શ્લોકથી કરેલું નગરાજ હિમાલયનું અદ્ભુત વર્ણન તથા તેમાં રહેલા દિવ્ય અદરીથી ઉપલક્ષિત થતા આશ્રમ (અદરિકાશ્રમ)નું વિસ્તૃત મહિમાનુવર્ણન વિગેરે ॥૪॥

૫ કોઈ સમયે તે આશ્રમમાં નરનારાયણનાં દર્શનથીજ તીર્થયાત્રાનું પરિપૂર્ણ ફળ પામવાની ઇચ્છાથી સશિષ્ય મરીચ્યાદિ અહુ મુનિઓનું આવવું, તે આશ્રમની સમીપે વહેતી દિવ્ય ગંગાનું સાત શ્લોકથી મહિમાનુવર્ણન, તેમાં યથાવિધિ જ્ઞાન કરી નારાયણાશ્રમમાં આવતા મુનિઓને અદરી-તળે વિરાજમાન મુનિવેષધારી ભગવદંશશ્રૂત નર ભગવાનના દર્શનની પ્રાપ્તિ, નરમુનિનું વર્ણન, નર ભગવાને સત્સમાગમની સુદુર્લભતા કહેવાપૂર્વક અગીયાર શ્લોકથી કરેલી સંતોની અનુપમ પ્રશંસા, પ્રેમમધુર વચનથી અભિનંદન કરેલા, તેમના પ્રભાવને જાણનારા મરીચ્યાદિ મુનિઓએ કરેલી નરમુનિની સ્તુતિ, નારાયણનાં દર્શનસમયની વાટ જોતાથકા તેમની ત્યાં સ્થિતિ વિગેરે ॥૫॥

૬ નારાયણનું મુનિઓને દર્શન દેવા પોતાની પર્યુશાળામાંથી બહાર નર મુનિ સમીપે આવવું, સાત શ્લોકથી તેમના દિવ્ય શરીરના સૌન્દર્યા-દિકનું વર્ણન, તેમના દિવ્ય ચરણારવિંદના અદર્શનથી હૃદયમાં પ્રહર્ષ પામેલા મહર્ષિઓએ તેમની યથાવિધિ કરેલી પૂજા તથા નમસ્કારાદિમહોત્સવ વિગેરે ॥૬॥

૭ તેમના સાક્ષાત્ અનુભવવિશેષથી પ્રકટેલા હર્ષપ્રકર્ષથી મહર્ષિઓએ કરેલી નારાયણની દિવ્યગુણૈશ્વર્ય વિગેરેના વર્ણન કરવાપૂર્વક દિવ્ય સ્તુતિ ॥૭॥

૮ સ્તુતિથી સંતુષ્ટ થએલા પ્રભુ શ્રીનારાયણે કરેલું મહર્ષિમંડળનું અભિનંદન, મહર્ષિઓએ ભગવાન નારાયણની સમીપે તેમના પુછવા ઉપરથી કરેલું અધર્માન્વય અને અસુરાંશશ્રૂત નૃપતિઓ તથા ગુરુઓના સઘથકી પૃથ્વીને થએલા અસહ્ય ભારનું નિવેદન તથા તેના ઉપશમનની કરેલી તેમણે પ્રાર્થના, આવા અવસરમાં ભગવાને અવતાર ધારણ કરી ભારતપ્રજાની અધર્મસર્ગથકી રક્ષા કરવાના કરેલા શુભ સકલ્પજળથી માતાપિતા મૂર્તિ ધર્મનું ત્યાં આવવું, તેમની સાથે નારાયણનો સમાગમ વિગેરે ॥૮॥

૯ ભૂભાર ઉતારવાનો શુભ સંકલ્પ જેમણે કર્યો છે, સર્વની હૃદય ગુહામાં ગૃહપણે સદા રહેલા, અંતર્યામી ભગવાન નારાયણની પ્રેરણાથી ત્યાં દ્યોપભૂતિ દુર્વાસાનું અતર્કિત આવવું, ભગવાનના વચનામૃતશ્રવણમાં એકાગ્ર ચિત્તવાળા હોવાથી મુનિ ધર્માદિકે જેમનું આવવું નહિ જાણતાં નહિ સત્કાર કરેલા તે દુર્વાસાએ મુનિધર્માદિક પ્રત્યે આપેલો ભગવત્સંકલ્પમૂલક, લોકદષ્ટિથી ભગવદ્વતારમાં નિમિત્તભૂત શાપ, ધર્મ વિનયમધુર વચનોથી કરેલી દુર્વાસાની સત્વર સાંત્વના, પ્રાર્થનાથી પ્રસન્ન થએલા દુર્વાસાએ કરેલો ધર્માદિક ઉપર અનુચ્છ, ‘આ શાપ ભૂભારહરણ માટે પ્રકટ થઈશ એવો હું તે મારા સંકલ્પમૂલક છે’ એમ નિવેદન કરવાથી ભગવાન નારાયણે કરેલું ધર્માદિક સમસ્ત મહર્ષિમંડળનું સાંત્વન, શાપાનુસારે ધર્મ ઉદ્ભવ મુનિઓએ દ્વિલતિમાં જન્મ ધરવાની કરેલી ઇચ્છા ઇત્યાદિ ॥૬॥

૧૦ આવા અવસરમાં—પૂર્વે યદુકુલતિલક શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને જે અમુરો હણ્યા હતા અથવા હણતાં બાકી રહ્યા તેમાં જેમનો આમુરભાવ નિવૃત્ત નહિ થતાં ભગવાન સાથે તીવ્ર વૈરભાવવાળા હતા એવા હજારો-હજાર અમુરોનું ધર્મની પ્રાદુર્ભાવપ્રવૃત્તિ જાણી જતાં ફરીથી તેમને પીડા પમાડવા નૃપ ગુર્વાદિકૃપે પૃથ્વી ઉપર ઉત્પન્ન થવું અને તેમણે કરેલી પૃથ્વી ઉપર અધર્મની અભિવૃદ્ધિ વિગેરે ॥૧૦॥

૧૧ ઉત્તર દ્રોણદેશમાં સરયૂ સરિતાના ઉત્તર તીરમાં ઇંદાર નામના પવિત્ર પુરમાં નિવાસ કરી રહેલા, સાવર્ણિગોત્રના, સામશાખાધ્યાયી, ધર્મકૃષ્ણિ, સત્સનિષ્ઠ એવા બાળશર્મા નામના વિપ્રથકી તેમની ભાગ્યવતી નામની ભાર્યામાં ધર્મનો પ્રાદુર્ભાવમહોત્સવ, પ્રાદુર્ભાવ પામેલા ધર્મદેવના તેમના પિતાએ કરેલા જાતકર્માદિ સમાવર્તન સુધીના સંસ્કારો, એજ દ્રોણદેશમાં છપંથા નામના ગ્રામમાં નિવાસ કરી રહેલા કૃષ્ણશર્મા વિપ્રથકી તેમની ભવાની નામની ભાર્યામાં મૂર્તિદેવીના પ્રાદુર્ભાવમહોત્સવ વિગેરે ॥૧૧॥

૧૨ બાળભાવથીજ ભગવદ્ભક્તિપરાયણ હોવાથી મૂર્તિદેવી લોકમાં ભક્તિનામથી પ્રખ્યાતિ પામીને વિવાહલાયક વય પ્રાપ્ત થતાં તે દેવશર્મા

(ધર્મદેવ) વિપ્રકુમાર વરને આપીને પિતા કૃષ્ણશર્માએ કરાવેલું ભક્તિ-દેવીનું વિવાહમંગળ, શ્વસુર કૃષ્ણશર્માની પ્રાર્થનાથી વિવાહમંગળ થઈ રહ્યા પછી એજ કૃષ્ણશર્મા શ્વસુરના ઘરમાં લાર્યાસહિત તે દેવશર્માની પિતાની સાથેજ કેટલોક કાળ સ્થિતિ, તે પછી બાળશર્માએ પોતાને ઘેર જવાની ઈચ્છા કરતાં પુત્રવધુને આપેલો પાતિત્રલ્ય વિગેરે સદ્ધર્મોપદેશ તથા પુત્રને આપેલો શુદ્ધસ્વધર્મોપદેશ, તે પછી પોતાને ઘેર ગએલા તે બાળશર્માનો કાળે કરીને થએલો ભૌતિક દેહનો ત્યાગ ઇત્યાદિ ॥૧૨॥

૧૩ સાસુ સાસરાની પ્રસન્નતા માટે તેમનીજ પ્રાર્થનાથી તે છપેયા પુરમાં ઘરજમાઈ થઇને રહેલા, સદા સદ્ધર્મપરાયણ હોવાથી ધર્મદેવ નામથી પ્રખ્યાતિ પામેલા તે દેવશર્માને પતિપરિચર્યાપરાપણુ, કૃષ્ણભક્તિ-માજ એક નિષ્ઠાવાળાં ભક્તિદેવી લાર્યામાં રામપ્રતાપ નામના પુત્રની પ્રાપ્તિ, ધર્મદેવનું સદ્વર્તન, અસુરાંશભૂત અનેક દુર્જનોએ દીધેલા દુરંત દુઃસહ દુઃખને લીધે છપેયા પુરનો પરિત્યાગ કરી પત્ની પુત્ર સાથે ધર્મદેવનું કાશીપુરી પ્રતિ પ્રયાણુ, તેમાં પણ તે આસુરોએ ખીડા પમાડતાં ત્યાંથી ધર્મદેવનું પ્રયાગક્ષેત્રમાં પ્રયાણુ, ત્યાં આવી રહેલા રામાનંદમુનિ નામના ઉદ્ધવાવતાર વૈષ્ણુવાચાર્યનો તેમને થએલો સમાગમ વિગેરે ॥૧૩॥

૧૪ રાજના પુછવાથી રામાનંદમુનિના જન્માદિ ચરિત્રના વર્ણનમાં-પ્રથમ પવિત્ર અયોધ્યાપુરમાં અજ્ઞય નામના વિપ્રવર્યથકી તેમની મુખતિ નામની પત્નીમાં ઉદ્ભવજનો પ્રાદુર્ભાવ, પિતાએ રામ એવું અન્વર્થ નામ જેનું પાણ્યું છે એવા તેમને ઉપવીત સસ્કાર થયા પછી, તીવ્ર વૈરાગ્યને પામીને શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્કારમાં સમુત્કંઠાથી સમૃદ્ધિસંપન્ન ઘરથકી ની-કળીને, વિવિધ તીર્થયાત્રાના પ્રસંગથી ભૂમડળમાં ભમતાં ભમતાં, તે રામ-શર્માને રૈવતાચળની તલેટીમાં ગોપનાથમંદિરમાં રહેલા, સમગ્ર યોગ-કલાના નિધિરૂપ ગોપાળાનંદ નામના યોગિના શિષ્ય આત્માનંદમુનિનો થએલો સમાગમ, પછી આત્માનંદમુનિએ દીક્ષા આપી રામાનંદ જેમનું નામ પાણ્યું છે એવા આ રામશર્માને ગુરુએ જતાવેલા માર્ગને અનુસારે યોગાભ્યાસ કરતાં સમાધિમાં દિવ્ય સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર નહિ

થતાં અતે નિવેદ પામીને શ્રીકૃષ્ણનું સાક્ષારત્વ ખડન કરનારા ગુરૂનો પરિ-
ત્યાગ કરી, ત્યાંથી નીકળી દિવ્યાકાર ભગવત્સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવાની
કામનાથી શ્રીરામાનુજ્યાર્યનો પ્રસાદ પામવા દિવ્ય શ્રીરંગ ક્ષેત્રમાં જઈને
ત્યાં દેવમંદિર પાસે કરેલી સ્થિતિ, ત્યાં રહીને કરેલા શ્રીરામાનુજ્યાર્યની
સ્તુતિ પાઠ પૂજનાદિકથી પ્રસન્ન થએલા શ્રીરામાનુજ્યાર્યે સમાધિમાં સ્વ-
દિવ્ય સ્વરૂપથી શ્રીરામાનંદસ્વામીને કરેલો પ્રત્યક્ષ દર્શનરૂપ પ્રસાદ અને
તે પ્રસાદથી શ્રીલક્ષ્મીનારાયણનો થએલો સાક્ષાત્કાર વિગેરે ॥૧૪॥

૧૫ તે શ્રીરંગક્ષેત્રમાં તે સમયે રામાનંદસ્વામીને થએલો આશ્ચર્ય-
શભૂત વૈષ્ણવાભાસ જનોથકી અતિશય ઉપદ્રવ, તેમનો ઉપદ્રવ નહિ
સહન થતાં તેમનો ત્યાગ કરી વૃદાવનમાં તેમનું આવવું, ત્યાં સમાધિમાં
થએલો દિવ્ય શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર, તે પછી રામાનંદસ્વામીનું
શ્રીકૃષ્ણના ભક્તિમાર્ગે (ઉદ્ધવસપ્રદાય)ની પ્રતિષ્ઠા માટે તેતે દેશમાં
વિચરતાં પ્રયાગક્ષેત્રમાં આવવું, ત્યાં આવી રહેલા ધર્મદેવને રામાનંદ
સ્વામીનો સમાગમ વિગેરે ॥૧૫॥

૧૬ ઉદ્ધવાવતારભૂત શ્રીરામાનંદમુનિથકી ધર્મદેવને એ મંત્રાર્થના
વિવેચન સાથે આપેલી કૃષ્ણદીક્ષાની પ્રાપ્તિ, દીક્ષા પામેલા ધર્મદેવને
રામાનંદમુનિએ આપેલો કૃષ્ણદીક્ષાને પામેલા પુરૂષોએ અવશ્ય અનુષ્ઠાન
કરવા યોગ્ય સદ્ગુણોનો ઉપદેશ, ઉદ્ધવસપ્રદાયમાં સર્વ શિષ્યોમાં ધર્મ-
દેવની પ્રમુખપણે કરેલી પ્રતિષ્ઠા, રામાનંદમુનિથકી દીક્ષા પામેલા ધર્મદેવે
સર્વત્ર કરેલી ઉદ્ધવસપ્રદાયની પ્રવૃત્તિ, તેમનું છપૈયામાં પાછું આવવું
અને રામાનંદમુનિનું દ્વારકાપ્રત્યે આવવું વિગેરે ॥૧૬॥

૧૭ ધર્મદેવની સાત્ત્વિક સપત્તિને નહિ સહન કરી શકતા અસુરોએ
કરેલું તેમના ધનધાન્યનું હરણ અને અવિકાવૃત્તિનો કરેલો ઉચ્છેદ તે
રૂપ અનેક ઉપદ્રવો, સ્ત્રીસ્વભાવને લીધે શત્રુકૃત અસહ્ય કલેશને નહિ
સહન કરી શકતાં ભક્તિ ભાર્યાએ એકાંત સ્થળમાં સવિનય કરેલી દુઃખ
નિવારણના ઉપાયની પ્રાર્થના, ધર્મદેવે લોકગતિના દૃષ્ટાંતોથી તથા દુઃ-
ખાંતના ઉપાયના અનુષ્ઠાનની પ્રતિજ્ઞાથી કરેલી પત્નીની સાંત્વના, પુણ્ય

અયોધ્યાપુરીમાં આવીને શત્રુસકેષના લજ્જનમાટે ધર્મદેવે કરેલું દુઃખ-
દેવ હનુમાનજીનું પોકશાક્ષર મન્ત્રજપ અને માતૃતિસ્તોત્રના પાઠ આદિકથી
કરેલું ઉપાસન, મતોપાસનથી પ્રસન્ન થએલા માતૃતિએ ધર્મદેવને સ્વપ્નામાં
આવીને આપેલું અલયદાન તથા વૃદાવનમાં જવાની આપેલી આજ્ઞા, મા-
તૃતિની આજ્ઞાને અનુસારે ધર્મલક્ષ્મિનું વૃદાવનમાં આવવું વિગેરે ॥૧૭॥

૧૮ દુર્વાસાના શાપથી ફરી પૃથ્વીઉપર માનવયોનિમાં ઉત્પન્ન થએલા,
તેતે સ્થળમાં અસુરોએ કરેલા અસહ્ય ઉપદ્રવથી લયલીત થતાં
ફરતા ફરતા વૃદાવનમાં આવેલા મરીચ્યાદિ મહર્ષિઓને ધર્મદેવનો ત્યાં
થએલો સમાગમ, લગવાનના સકટપથી એક ખીલના પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ
પામેલા તેઓનો થએલો પરસ્પર સલાપ, મુનિઓ સાથે મળીને અસુરો-
પદ્રવની શાંતિ માટે ધર્મદેવે કરેલું શ્રીકૃષ્ણનું મંત્રાદિજપાત્મક ઉપાસન,
ઉપાસનથી પ્રસન્ન થએલા શ્રીકૃષ્ણે કૃપા કરી તે ધર્મ મરીચ્યાદિકને સા-
ક્ષાત્ આપેલું પોતાના દિવ્ય અદ્ભુત સ્વરૂપનું દર્શન વિગેરે ॥૧૮॥

૧૯ ઋષિઓ સાથે ધર્મલક્ષ્મિએ અતિ હવેથી શ્રીકૃષ્ણની કરેલી ગુણુચ-
રિત્રના વર્ણનપૂર્વક પૃથક્ પૃથક્ સ્તુતિ પ્રાર્થના, પ્રસન્ન થએલા શ્રીકૃષ્ણે
'તમારા પુત્રપણે પ્રકટીને હુંજ અસુરોનો લય હરીશ' એમ પોતાના પ્રાદુ-
ર્ભાવનો સકલ નિવેદન કરવાપૂર્વક કરેલો મુનિસાથે તેમની ઉપર મ-
હાન્ અનુમહ, શ્રીકૃષ્ણનું અતર્ધાન અને ધર્મદેવે કરેલી પ્રતિવિધિની
સમાપ્તિ વિગેરે ॥૧૯॥

૨૦ આ વૃત્તાંત કોઇને નહિ વિદિત કરવાનો સંકેત કરી ધર્મમુનિઓનું
સ્વસ્વસ્થાનમાં જવું, પોતાને ગામે જતા વૃદાવનમાંથી નીકળી નૈમિવા-
રણમાં આવેલા સભાર્ય ધર્મદેવને મહામાર્ગથી સ્મૃતિ શ્રદ્ધ થતાં મહા-
વન મધ્યમાં મળેલા પૂર્વવૈરી અશ્વત્થામાનો મેળાપ, શ્રીકૃષ્ણે પોતાને
પ્રસન્ન થઈ આપેલા વરદાનના વિનિવેદનથી ક્રોધ પામેલા અશ્વત્થામાએ
પોતાનું ઓળખાણ આપવાપૂર્વક પ્રકટ થશે એવા શ્રીહરિકૃષ્ણને આપેલો
શાપ, શાપના લયથી દુઃખી થએલા ધર્મદેવના સ્મરણમાત્રથી દિવ્ય
રૂપથી સમીપે આવેલા દુઃખદેવ હનુમાનજીએ શાપલય નિવારણપૂર્વક

કરેલું તેમનું અરણ્યમાં સંરક્ષણ, તે પ્રસંગથી ભક્તિદેવીએ હનુમાનજીના ચિરજીવિત્વ પ્રાપ્તિના પ્રકાર પ્રત્યે પુછેલા પતિ ધર્મદેવે તેમના પ્રત્યે તેમનું કરેલું વિસ્તૃત વિચિત્ર નિરૂપણ, ધર્મદેવનું છપ્પૈયા પુરમાં પાછું પરવરવું, ઉદ્ધારીતે શ્રીહરિનો પ્રસાદ પામતાં ધર્મની હરિપ્રસાદ નામથી સાર્થક પ્રસિદ્ધિ, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે અવતાર ધરવાનો કરેલો સંકલ્પ વિગેરે ॥૨૦॥

૨૧ આવા અવસરમાં સુરામાંસાદિકથી પોતાના અનાલિમત આરાધનમાં પ્રવર્તેલા, કેવળ દુરાચારી, કાળીદત્તપ્રમુખ અસુરોના પ્રત્યે વિધ્યવાસિની સાત્વિક દેવીએ આસુરકુળના સમૂહના સમુચ્છેદ માટે ધર્મદેવ-થકી ભક્તિદેવીમાં પ્રકટ થશે એવા શ્રીહરિના પ્રાદુર્ભાવનું નિવેદનપૂર્વક આપેલો ઉચ્ચ શાપ અને તે શાપથકી અત્યંત ભયભીત થએલા તેઓએ કરેલો શાપનિવારણના ઉપાયનો વિચાર વિગેરે ॥૨૧॥

૨૨ સાક્ષાત્ અક્ષરધામાધિપતિ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનો ધર્મદેવથકી ભક્તિદેવીમાં પોતાના દિવ્ય રૂપથી શુભ સમયમાં થએલો પ્રાદુર્ભાવ, ધ્યાનખળથી પ્રભુનું પ્રાકટ્ય જાણીને ત્યાં દર્શન માટે આવેલા સપત્નીક ભવબ્રહ્માદિ દેવોએ તેવા અપ્રાકૃત અતિ મનોહર દિવ્ય ભગવાનને જાણીને કરેલી સ્તુતિ પ્રાર્થના, સભાર્ય ધર્મદેવે કરેલી ભગવત્સ્તુતિ, સ્તુતિ કરતા ધર્મદેવને તેમના પૂર્વભવ વિગેરેનું વૃત્તાંત કહેવાપૂર્વક પોતાના પુત્રભાવથી પ્રાદુર્ભાવમાં કારણનિરૂપણ કરવાપૂર્વક પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપનો કરેલો ઉપસંહાર, જેમણે સમયના મન નયનને હરનારી અતિ મુંદર દિવ્ય બાળાકૃતિ સ્વીકારી છે એવા ભગવાનને પ્રણામ કરીને ભવબ્રહ્માદિ દેવોનું સ્વસ્વધામ પ્રત્યે પ્રયાણ, ભગવાનના શુભ જન્મકાળનું કથન, ધર્મદેવે કરેલો પુત્રપણે પ્રકટેલા ભગવાનનો જાતકર્મસંસ્કાર, ભગવન્માયાથી ધર્મભક્તિને તેમને વિષે સર્વેશ્વરપણું થએલું વિસ્મરણ અને પુત્રભાવથી થએલું સ્નેહાનુબંધન, એ રીતે ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવમહોત્સવ વર્ણવ્યો છે ॥૨૨॥

૨૩ ભગવાનના પ્રાદુર્ભાવ દિવસથકી છઠ્ઠે દિવસે મધ્યરાત્રિએ કાલીદત્ત મહાસુરે શ્રીહરિના મારણમાટે મોકલેલી સગણ ભયંકર કોટરા કૃત્યાએ સૂતિકાગૃહમાં પ્રવેશ કરીને તુરત કરેલું બાળકૃષ્ણનું હરણ, બાળા-

કૃતિ શ્રીહરિના કોપપ્રબલિત નેત્રતેજથી અતિશય બળતી કોટરાએ માર્ગમાં કરી દીધેલો બાળકૃષ્ણનો પરિત્યાગ, આવા વિષમ અવસરમાં એકદમ હનુમાનજીએ આવીને કરાવેલું કૃત્યાગણનું પલાયન અને બાળકૃષ્ણનું સૂત્રિકાગૃહ પ્રતિ પાછું લાવીને માતાને આપવું વિગેરે ॥૨૩॥

૨૪ ધર્મપિતાએ કરેલો પુત્રનો નિષ્કમણસંસ્કાર, યદૃચ્છાથી આવી ચઢેલા વિદ્યાનિધિ માર્કંડેય મહર્ષિએ ધર્મદેવને ઘેર એકાંતસ્થળમાં આવીને બાળલીલાનું નાટક કરતા શ્રીહરિનું ગુણાનુગુણ કરેલું હરિ-કૃષ્ણ-હરિકૃષ્ણ આદિક નામકરણ અને ત્રિકાલજ્ઞ મહામુનિએ ધર્મદેવ સમક્ષ પુત્રનું લવિધ્યત દિવ્ય ગુણચરિત્રોનું અનુવર્ણન, અન્વય નામ તથા ગુણના શ્રવણથી થએલો ધર્મલક્ષિને મહા આનંદ વિગેરે ॥૨૪॥

૨૫ ધર્મદેવે બાળલીલાનું અનુકરણ કરતા શ્રીહરિના યથાવિધિ કરેલા ભૂમિઉપવેશન કર્ણવેધાદિ ઔણપર્યંતના સંસ્કારો, બાળકૃષ્ણવિષે માતા-પિતા તથા બીજા બધા સ્ત્રીપુરુષોને સર્વસાધારણપણે થએલા પ્રેમાતિશયનું વર્ણન, જ્યેષ્ઠપુત્ર રામપ્રતાપનું બળદેવની પુત્રી સુવાસિની સાથે કરાવેલું વિવાહમંગળ, ક્રીડા કરવા બાળરૂપ શ્રીહરિને તેડીને સખા બાળકોનું હાથયાથક્રી પૂર્વદિશામાં વર્તતી વાટિકામાં જવું વિગેરે ॥૨૫॥

૨૬ સ્ત્રી મહામાયાવી અસુરરાજ કાલીદત્તનું શ્રીહરિના હનનમાટે અકસ્માત આવવું, તે અસુરે વિસ્તારેલી વાયુ વૃષ્ટિ વિગેરે મહામાયા, માયાથી લયભીત થએલા બધા બાળકોની દુઃખદ સ્થિતિ તથા અનુશોક, બાળ શ્રીહરિએ અસુરકૃત માયા ભણીને તેનો ઉપસંહાર કરી કાળીદત્તનો કરેલો સંહાર, પોતપોતાના પુત્રના અદર્શનથી ધર્મ ભક્તિ આદિક સબન્ધી વિગેરેએ કરેલી શોધ, તે સર્વેનું વાટિકામાં સત્વર આવવું, સ્ત્રી પોતપોતાના પુત્રની પ્રાપ્તિ, બાળકોએ નિવેદન કરેલું અસુરવિનાશાદિ વૃત્તાંત ભણીને થએલું મહાશ્ચર્ય, સર્વેનું ગામમાં પાછું આવવું વિગેરે ॥૨૬॥

૨૭ અસુરોના અનેક અસહ્ય ઉપદ્રવથી લયભીત થએલા સભાર્ય સસુત ધર્મદેવનું સરયૂસરિતાથી સમલંકૃત રમણીય પવિત્ર અયોધ્યાપુરમાં આવવું, સ્ત્રી પિતાની સાથે વર્તતા બાળકૃષ્ણની પાંચમાજ વર્ષમાં ઉત્પત્ત

થએલી બાળભાવને સમુચિત એવાં ક્રીડોપકરણમાં તથા સમૃદ્ધિમાન ગૃહમાં તથા સ્વજન વિગેરેમાં અત્યત અરૂચિ, શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રકટેલી પરમ-લક્ષ્મિ અને અયોધ્યાનાથ શ્રીરામની પરિચર્યાપરાયણ પ્રવૃત્તિ વિગેરે ॥૨૯॥

૨૮ અયોધ્યામાં રહેલા કુશાચ્ચ શુદ્ધિવાળા બાળકૃષ્ણને પિતાએ ક-રાવેલું સાંગ વેદાદિ વિદ્યાનું અધ્યાપન, ધર્મદેવને ઈચ્છારામ નામના ગુણી ત્રીજા પુત્રની પ્રાપ્તિ, શ્રીહરિનો પ્રતિદિન સરયુઆનાદિવિધિ, રામાયણના શ્રવણથી શ્રીરામનો મહિમા જાણીને તેમના પ્રતિદિન દર્શનની પરાયણતા, પરમપાવન, સર્વજીવહિતાવહ, પરમકૃપાળુ, નિષ્કારણ ઉપકાર કરનારા, શ્રીરામચંદ્રની શ્રીહરિએ સૌશીલ્ય સારવ્ય વાત્સલ્ય ઔદાર્યાદિ ગુણોના પ્રકાશપૂર્વક કરેલી ભાવભરપૂર સ્તુતિ, માર્કંડેયમુનિએ કહેલા યોગિસ્પૃહણીય દિવ્ય ગુણોનો ધર્મદેવને થએલો અનુભવ અને તેથી સર્વ લોકમાં ધર્મથક્રીયણ શ્રીહરિની વિશેષપણે થએલી પ્રસિદ્ધિ, બાળ પ્રહ્લાદની પેઠે શ્રીહરિએ આપેલા સદુપદેશવેગથી બાળકોની સનકાદિકના જેવી થએલી ઉચ્ચ સ્થિતિ, ગૃહમાં જળ કમળવત્ શ્રીહરિની નિર્લેપ સ્થિતિ વિગેરે ॥૨૯॥

૨૯ અયોધ્યાનગરમાં નિવાસ કરી રહેલા, સર્વસદ્ગુણસંપન્ન શ્રી-ધર્મદેવના સમાશ્રયથી તે નગરના નિવાસી જનોની ધર્મકનિષ્ઠતા, ઉદ્ભવ-સપ્રદાયની પ્રવૃત્તિ કરતાં તેમાં પ્રવેશ કરવા ઈચ્છતી મુમુક્ષુ સ્ત્રીયોને ધર્મદેવે દીર્ઘદૃષ્ટિથી સુવિચાર કરી પોતાની પત્ની પ્રેમવતીદ્વારા કરાવેલા સદથોપદેશ દીક્ષા પ્રદાનાદિ પ્રકારથી કરેલી સ્ત્રીપુરૂષ ગુરુમર્યાદાનું દૃઢ નિરૂપણ, લક્ષ્મિના સમાશ્રયથી સ્ત્રીયોની ધર્મપરાયણતા, ધર્મદેવની લક્ષ્મિ-પરાયણતા વિગેરે ॥૨૯॥

૩૦ ધર્મદેવે અત્યત ઉત્સાહથી બહુ સાગથી સંપાદન કરી, મંગળપત્રિકાઓ લખી પોતાના સળન્ધી મિત્રાદિ જનોને બોલાવી, વિધિશ વિપ્રો મારફત વર્ણધર્મના ઉપદેશપૂર્વક કરેલો શ્રીહરિકૃષ્ણ વાર્ણનો યથાવિધિ ઉપનયનસસ્કારમહોત્સવ ॥૩૦॥

૩૧ ઉપવીત પામેલા શ્રીહરિકૃષ્ણે કરેલો તીવ્ર વૈરાગ્યથી ગૃહ ત્યાગનો

સંકલ્પ તથા અવતારપ્રયોજનનો વિચાર, વિદ્યાનિધિ પિતાચક્રીજ શ્રીહરિએ કરેલુ વેદ વેદાંગ સમગ્ર શાસ્ત્રનું અધ્યયન, શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સન્ધ્યાઓમાંથી દશમ-પંચમ સ્કંધાદિ ચાર ચારનો સમુદ્ધાર કરી તેનું અહર્નિશ શ્રીહરિએ કરેલુ પઠન તથા તેના અર્થનું મનનાદિ, ચાર ચારનો ગુટકો લખી પોતાની પાસે રાખવો, પિતાચક્રી સામાન્ય શ્રીકૃષ્ણદીક્ષાની શ્રીહરિને પ્રાપ્તિ, એ રીતે સન્ધ્યાત્રયનો અભ્યાસ અને શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરતાં શ્રીહરિને અગીયારમા વર્ષની પ્રાપ્તિ, દલથી વૈષ્ણવનાં ચિહ્ન ધારી રહેલા, કપટથી પોતાના પ્રહાર માટે ભેગા થએલા, હાથમાં શસ્ત્ર ધારી રહેલા અનેક અસુરોનો સંકલ્પમાત્રથી શ્રીહરિએ પરસ્પર કરાવેલો વિનાશ, જવરાતુર, સમીપમાં જેમનો દેહપાત આવ્યો છે એવા ભક્તિમાતાને, પાસે બેસીને શ્રીહરિએ આપેલો સાંગ સર્વશાસ્ત્રસંમત ભક્તિરસાયનના સેવનની કર્તવ્યતાનો સમુપદેશ, માતાએ પુત્ર પ્રત્યે પુછેલું આત્યંતિક શ્રેયનું સુકર સાધન વિગેરે ॥૩૧॥

૩૨ આ બન્નીશમા અધ્યાયને આરંભીને છત્રીશપર્યંત પંચાધ્યાયી શ્રીહરિગીતા છે. મહામુમુક્ષુ પ્રેમવતી માતાએ પુત્ર શ્રીહરિનું પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમપણું જાણીને પુછેલો મોક્ષોપાયનો પ્રશ્ન, માતાએ પુછેલા શ્રીહરિએ સત્સમાગમથી પ્રાપ્ત થતા એવા ભગવન્માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યથી પ્રાપ્ત થતા ભક્તિપ્રકર્ષનું નિઃશ્રેયસમાં મુખ્ય હેતુત્વ કથન, માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક સાંગ ભક્તિની પ્રાપ્તિ જેનાથી થાય છે એવા સત્પુરુષોનાં લક્ષણ જાણવાની ઇચ્છાવાળાં માતાને સર્વસ શ્રીહરિએ કરેલો સત્પુરુષના લક્ષણનો ઉપદેશ તથા સતોનો કહેલો સર્વાતિશાયી મહિમા ॥૩૨॥

૩૩ મોક્ષના મુખ્ય ઉપાયભૂત ભક્તિમાં ઉપાય થાય એવા નિષ્કામ ધર્મનું સ્વરૂપ, તેનો મહિમા, તેના અધિકારીઓ અને વર્ણાશ્રમવિભેદથી ભિન્ન ભિન્ન સામાન્ય વિશેષ ધર્મો તથા ત્યાગીઓના સંક્ષેપમાં ધર્મો વિગેરે ॥૩૩॥

૩૪ આત્મા પરમાત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ સ્વભાવાદિકનું નિરૂપણ, તેના પ્રસંગથી બ્રહ્માંડનું સ્વરૂપ અને તેની ઉત્પત્તિ આદિક પ્રકારનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૩૪॥

મનું પારમૈશ્વર્ય યથાર્થ જાણ્યું છે એવા ગોપાળયોગિને ભગવાનના દિવ્ય સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરતા તેમને ભગવાને આપેલો ગોલોકપ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષ, ગુરુ ગોપાળયોગિની ઉત્તરક્રિયા કરી નીલકંઠ વર્ણિતું પૂર્વાભિમુખે આ ગળ ચાલતાં આદિવારાહ તીર્થમાં આવવું વિગેરે ॥૪૫॥

૪૩ તે મહાવનમાં મહાનિશામાં રખડતા કોઈ સગણુ લયંકર ભૂતરાદ લૈરવનું ભગવાનના દ્રોહમાં પ્રવર્તતાં ત્યાં તત્કાળ બાળરૂપથી આવેલા મા-રૂતિએ પુષ્કળ માર મારવાથી તેનું ત્યાંથી લયને લીધે કરેલું દૂર પલાયન, પ્રભાત થતાં સમાધિમાંથી ઉઠીને નિલકર્મ કરી પરવારી ત્યાંથી આગળ ચાલતાં ફરીથી જવાનો માર્ગ ભુલી જતાં અવળે માર્ગે ચઢી જતાં રોકાઈ રહેલા ભગવાનને પુરૂષના રૂપથી પ્રાદુર્ભાવ પામેલા હિમાચળે જવાના માર્ગનો બોધ આપતાં તેમનું મહાવનમાં દુર્ગમ સ્થાનોમાં ચાલતાં ચાલતાં હિમાલયની શોભા ભેતા ભેતા ત્રીજે દિવસે પુલહાશ્રમમાં પધારવું ॥૪૩॥

૪૪ ગંડકી નદીથી સમલંકૃત પવિત્ર પુલહાશ્રમમાં તપ કરતાં, ભરત-જીને થએલા વિદ્વનો વિચાર કરી નિર્લેપપણે રહેલા નીલકંઠ ભગવાને ક-રેલી જનવિસ્મયનીય ભારે ચાતુર્માસ્યમાં ત્રીજ તપશ્ચર્યા, તપથી પ્રસન્ન થએલા સૂર્યનારાયણે આપેલાં પોતાના દિવ્ય મનુષ્યાકર રૂપનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન, વર્ણિએ કરેલી તેમની પરમેશ્વરપણે સ્તુતિ-પ્રાર્થના, પ્રસન્ન થએલા સૂર્યદેવે શ્રીહરિને આપેલું અભીષ્ટ વરદાન વિગેરે ॥૪૪॥

૪૫ અયોધ્યામાં ભગવાનના રામપ્રતાપાદિ એહાતુર બન્ધુજનોએ, ભગવાન ઘરથકી પુછ્યા વિના એકાકી ચાલી નીકળ્યા પછી તેમની સર્વત્ર શોધ કરતાં પણ તે નહિ મળતાં તેમના વિયોગદુઃખથી દુરંત વ્યાકુળ થઈને, તેમના દિવ્ય ગુણચરિત્રના અનુસ્મરણપૂર્વક મહાકષ્ટથી કરેલું કાળનિર્ગમન, હિમાલયના મહાવનમાં નિચરતા તપશ્ચર્યાતપર ભગવાનને, મુક્તસ્થાનથકી નીકળી માર્ગમાં ભુલેલપત્તનને પામીને, તેના અધિ-પતિ પર્વતીય મહાદત્ત નામના રાજા તથા તેની માયા નામની ભગિનીએ પ્રેમપૂર્વક પરિચર્યાં કર્યાંકા તેમની પરિચર્યાથી પ્રસન્ન થઈ તેમને સ્વ-સ્વરૂપનું દિવ્ય ચથાર્થ વિજ્ઞાન આપીને, ત્યાંથી આગળ ચાલતાં કોઈ મહાવનમાં વટવૃક્ષતળે રહેલા કોઈ ગોપાળયોગિનો થએલો સમાગમ, તેમનાથકી વર્ણાન્દ્રે કરેલો સાંગ યોગનો અનુક્રમે અભ્યાસ, કોઈ સમયે કો-ઈનાથી પણ ન નિવૃત્ત થાય એવો ગોપાળોને આવી પડેલો વ્યાઘ્રાદિકનો ભય સ્વયં શમાવીને પોતાનું પ્રસિદ્ધ કરેલું પારમેશ્વર્ય, કેટલાક કાળે બે-

મનું પારમૈશ્વર્ય યથાર્થ જાણ્યું છે એવા ગોપાળયોગિને ભગવાનના દિવ્ય સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરતાં તેમને ભગવાને આપેલો ગોલોકપ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષ, ગુરુ ગોપાળયોગિની ઉત્તરક્રિયા કરી નીલકંઠ વર્ણિનું પૂર્વાભિમુખે આગળ ચાલતાં આદિવારાહ તીર્થમાં આવવું વિગેરે ॥૪૫॥

૪૬ ત્યાંથી વંગદેશમાં પ્રસિદ્ધ સીરપુરમાં ધર્મિષ્ઠ સિદ્ધવલ્લભ રાજાની પ્રાર્થનાથી ત્યાં આતુર્ભાસ્ય રહેલા વર્ણીન્દ્ર ભગવાને, રાજાએ સાચા સિદ્ધપણાના ભ્રમથી પૂજા સત્કાર કરેલા, ગુપ્તપણે દુરાચાર માર્ગમાં પ્રવર્તતા, સિદ્ધાભિમાની, મંત્રવિદ્યામાં હુશળ, પોતાના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્તેલા, પાપાચારી ગુરુઓનું કરેલું ગર્વહરણ, તે સિદ્ધોએ સ્વસેવક ગોપાળદાસ સાધુ ઉપર કરેલા અભિચારનું શ્રીહરિએ કરેલું તત્ક્ષણ નિવારણ, આવું અદ્ભુત ભગવાનનું ઐશ્વર્ય જાણીને સપરિવાર રાજાએ કરેલો શ્રીહરિના ચરણાવિદનો સમાશ્રય, કોઈ દુઃખી શરણાગત તૈલંગી વિપ્રની દુષ્પ્રતિગ્રહપ્રકર્યે કરેલા પાપપરિપાકરૂપ હરૂપથી ભગવાને કૃપા કરી કરેલી મુક્તિ ॥૪૬॥

૪૭ આતુર્ભાસ્ય વ્યતીત થતાં તીર્થયાત્રામાં પ્રવર્તેલા નીલકંઠવર્ણિનું સિદ્ધો સાથે કામાક્ષી દેવીના સમીપમાં કોઈ ગામમાં આવવું, તે ગામના કોઈ દુઃસંગદોષથી શાક્તસમયમાં સંપ્રવિષ્ટ થએલા, સિદ્ધાગ્રેસરપણાના અભિમાનચસ્ત, અભિચારિક તંત્ર મંત્ર ચંત્રાદિકમાં નિપુણ, ગવવિશથી ભગવાનના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્તેલા, અહુવિધ ઉપાયોના આચરણથીપણ પોતાના મનોરથની સિદ્ધિને નહિ પામેલા, દુરાચારમૂર્તિ, પિઠેક નામના વિપ્રે અંતે ભગવાનના પ્રતિ આરવા માટે કરેલું કાળભૈરવનું પ્રેરણ, ભગવાનના નેત્રાગ્નિથી અત્યંત બળતા, ભગવાનમાં પોતાનું લેશપણ સામર્થ્ય નહિ ચાલવાથી પોતાને પ્રેરનારા પિઠેકનેજ આરવામાટે ઉઘમી થએલા તે કાળભૈરવચક્રી કૃપાળુ ભગવાને કરેલું કૃતઘ્ની પિઠેકનું પરિરક્ષણ, તે પછી દુરાચારમાત્રનો જોણે પરિત્યાગ કર્યો છે એવા ગર્વવિહીન તે વિપ્રે નિવેદ પામવાપૂર્વક કરેલો ભગવાનના ચરણારવિદનો સમાશ્રય, ત્યાંથી એકાકી શ્રીહરિનું દિવ્ય નવલખા પર્વતમાં પધારવું ॥૪૭॥

૪૮ અદ્ભુત નવલખા નગમાં અદૃશ્ય રૂપથી વર્તતા અહુ સિદ્ધયોગિ-

૪૩ તે મહાવનમાં મહાનિશામાં રખડતા કોઈ સગલુ લયંકર ભૂતરાદ લેરવનું લગવાનના દ્રોહમાં પ્રવર્તતાં ત્યાં તત્કાળ બાળરૂપથી આવેલા મા-રૂતિએ પુષ્કળ માર મારવાથી તેનું ત્યાંથી લયને લીધે કરેલું દૂર પલાયન, પ્રભાત થતાં સમાધિમાંથી ઉઠીને નિલકર્મે કરી પરવારી ત્યાંથી આગળ ચાલતાં ફરીથી જવાનો માર્ગ ભુલી જતાં અવળે માર્ગે ચઢી જતાં રોકાઈ રહેલા લગવાનને પુરૂષના રૂપથી પ્રાદુર્ભાવ પામેલા હિમાયળે જવાના માર્ગનો બોધ આપતાં તેમનું મહાવનમાં દુર્ગમ સ્થાનોમાં ચાલતાં ચાલતાં હિમાલયની શોભા ભેતા ભેતા ત્રીજે દિવસે પુલહાશ્રમમાં પધારવું ॥૪૩॥

૪૪ ગંડકી નદીથી સમલકૃત પવિત્ર પુલહાશ્રમમાં તપ કરતાં, ભરત-જીને થએલા વિદ્વનો વિચાર કરી નિલેપપણે રહેલા નીલકંઠ લગવાને ક-રેલી જનવિસ્મયનીય ભારે આતુર્માંસ્યમાં તીવ્ર તપશ્ચર્યા, તપથી પ્રસન્ન થએલા સૂર્યનારાયણે આપેલાં પોતાના દિવ્ય મનુષ્યાકર રૂપનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન, વર્ણિએ કરેલી તેમની પરમેશ્વરપણે સ્તુતિ-પ્રાર્થના, પ્રસન્ન થએલા સૂર્યદેવે શ્રીહરિને આપેલું અભીષ્ટ વરદાન વિગેરે ॥૪૪॥

૪૫ અયોધ્યામાં લગવાનના રામપ્રતાપાદિ એહાતુર બન્ધુજનોએ, લગવાન ઘરથકી પુછ્યા વિના એકાકી ચાલી નીકળ્યા પછી તેમની સ-ર્વત્ર શોધ કરતાં પણ તે નહિ મળતાં તેમના વિયોગદુઃખથી દુરંત વ્યાકુળ થઈને, તેમના દિવ્ય ગુણચરિત્રના અનુસ્મરણપૂર્વક મહાકષ્ટથી કરેલું કાળનિર્ગમન, હિમાલયના મહાવનમાં વિચરતા તપશ્ચર્યાતત્પર લગવા-નને, મુક્તસ્થાનથકી નીકળી માર્ગમાં બુદ્ધેલપત્તનને પામીને, તેના અધિ-પતિ પર્વતીય મહાદત્ત નામના રાજા તથા તેની માયા નામની ભગિનીએ પ્રેમપૂર્વક પરિચર્યા કર્યાથકા તેમની પરિચર્યાથી પ્રસન્ન થઈ તેમને સ્વ-સ્વરૂપનું દિવ્ય ચથાર્થ વિજ્ઞાન આપીને, ત્યાંથી આગળ ચાલતાં કોઈ મ-હાવનમાં વટવૃક્ષતળે રહેલા કોઈ ગોપાળયોગિનો થએલો સમાગમ, તે-મનાથકી વર્ણાન્દ્રે કરેલો સાંગ યોગનો અનુક્રમે અભ્યાસ, કોઈ સમયે કો-ઈનાથી પણ ન નિવૃત્ત થાય એવો ગોપાળોને આવી પડેલો વ્યાઘ્રાદિકનો ભય સ્વયં શમાવીને પોતાનું પ્રસિદ્ધ કરેલું પારમૈશ્વર્ય, કેટલાક કાળે જે-

મનું પારમૈશ્વર્ય યથાર્થ જાણ્યું છે એવા ગોપાળયોગિને લગવાનના દિવ્ય સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરતાં તેમને લગવાને આપેલો ગોલોકપ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષ, ગુરુ ગોપાળયોગિની ઉત્તરક્રિયા કરી નીલકંઠ વર્ણિનું પૂર્વાભિમુખે આગળ ચાલતાં આદિવારાહ તીર્થમાં આવવું વિગેરે ॥૪૫॥

૪૬ ત્યાંથી વગદેશમાં પ્રસિદ્ધ સીરપુરમાં ધર્મિષ્ઠ સિદ્ધવલ્લભ રાજની આર્થનાથી ત્યાં આતુર્માંસ્ય રહેલા વર્ણાન્દ્ર લગવાને, રાજાએ સાચા સિદ્ધપણાના ભ્રમથી ખૂબ સત્કાર કરેલા, ગુપ્તપણે દુરાચાર માર્ગમાં પ્રવર્તતા, સિદ્ધાભિમાની, મંત્રવિદ્યામાં કુશળ, પોતાના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્તેલા, પાપાચારી ગુરુઓનું કરેલું ગર્વહરણ, તે સિદ્ધોએ સ્વસેવક ગોપાળદાસ સાધુ ઉપર કરેલા અભિચારનું શ્રીહરિએ કરેલું તત્ક્ષણ નિવારણ, આવું અદ્ભુત લગવાનનું ઐશ્વર્ય જાણીને સપરિવાર રાજાએ કરેલો શ્રીહરિના ચરણાવિદનો સમાશ્રય, કોઈ દુઃખી શરણાગત તૈલગી વિપ્રની દુષ્ટપ્રતિચક્રપ્રકર્ષે કરેલા પાપપરિપાકરૂપ હરૂપથી લગવાને કૃપા કરી કરેલી મુક્તિ ॥૪૬॥

૪૭ આતુર્માંસ્ય વ્યતીત થતાં તીર્થયાત્રામાં પ્રવર્તેલા નીલકંઠવર્ણિનું સિદ્ધો સાથે કામાક્ષી દેવીના સમીપમાં કોઈ ગામમાં આવવું, તે ગામના કોઈ દુઃસગદોષથી શાક્તસમયમાં સપ્રવિષ્ટ થએલા, સિદ્ધાગ્રેસરપણાના અભિમાનમસ્ત, અભિચારિક તત્ર મત્ર યત્રાદિકમાં નિપુણ, ગવવિશથી લગવાનના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્તેલા, બહુવિધ ઉપાયોના આચરણથી પણ પોતાના મનોરથની સિદ્ધિને નહિ પામેલા, દુરાચારમૂર્તિ, પિંચેક નામના વિપ્રે અતે લગવાનના પ્રતિ મારવા માટે કરેલું કાળભૈરવનું પ્રેરણ, લગવાનના નેત્રાગ્રિથી અત્યંત બળેતા, લગવાનમાં પોતાનું લેશપણ સામર્થ્ય નહિ ચાલવાથી પોતાને પ્રેરનારા પિંચેકનેજ મારવામાટે ઉદ્યમી થએલા તે કાળભૈરવધડી કૃપાળુ લગવાને કરેલું કૃતઘ્ની પિંચેકનું પરિરક્ષણ, તે પછી દુરાચારમાત્રનો જેણે પરિત્યાગ કર્યો છે એવા ગર્વવિહીન તે વિપ્રે નિવેદ પામવાપૂર્વક કરેલો લગવાનના ચરણારવિદનો સમાશ્રય, ત્યાંથી એકાકી શ્રીહરિનું દિવ્ય નવલખા પર્વતમાં પધારવું ॥૪૭॥

૪૮ અદ્ભુત નવલખા નગમાં અદૃશ્ય રૂપથી વર્તતા બહુ સિદ્ધયોગિ-

ભક્તોને પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપનાં દર્શન આપીને યોગિરાજ ભગવાને કરાવેલો મહાન આનંદ, ત્યાંથી નીચે ઉતરી વડવાકુંડ થઈ ગંગાસાગરસંગમમાં સ્નાન કરી, સમુદ્રની ખાડી ઉતરી કપિલાશ્રમમાં આવેલા નીલકંઠવર્ણને કપિલમહર્ષિનો સમાગમ, તેમણે નીલકંઠને દિવ્ય નરાકાર પુરુષોત્તમ શ્રી-કૃષ્ણ જાણવાપૂર્વક કરેલું અતિશય સન્માન, ત્યાંથી વર્ણીનું જગન્નાથ પુરીમાં પધારવું, તે પુરીમાં ભગવાને ત્યાં વર્તતા અસુરસંઘના સંહાર અર્થે પોતાનો પ્રભાવ નહિ પ્રકટ કરીનેજ કરેલો ઇન્દ્રધુમ્ર સરોવરને તીરે નિવાસ, અનુક્રમે ભગવાનનો તીવ્ર વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનાતિશય જાણીને અને તેમનો સદુપદેશ સાંભળીને દૈવી પ્રકૃતિને પામેલા પુરુષોએ કરેલો સમાશ્રય, તે પછી શસ્ત્રધારણે રહિત એવા પણ ભગવાનના સંકલ્પથીજ ત્યાં રહેલા, દલમૂર્તિ, તપસ્વી સિદ્ધ ભક્ત શૈવ શાક્ત વિગેરે વિવિધ વિચિત્ર વેપમાં રહેલા અસુરસંઘનો પરસ્પર ક્રોધાગ્નિ પ્રદીપ્ત કરી પરસ્પર પ્રહારથી થએલો અતિશય વિનાશ વિગેરે ॥૪૮॥

૪૯ જગન્નાથપુરીથી નીકળીને દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલતાં સેતુબંધ જતાં આદિકૃર્મેને પામીને, ત્યાંથી મહાવનમાં વિચરતા ભગવાને માર્ગમાં સત્રધર્મા નામના ધાર્મિક રાજાની પ્રાર્થનાથી તેના માનસપત્તનમાં કરેલો ફેટલાક દિવસ નિવાસ, ત્યાંપણ પોતાનું પારમૈશ્વર્ય પ્રદર્શાવ્યું તથાપિ પોતાના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્તેલા અસુરસમાજનો રાજાદ્વારા ભગવાને કરાવેલો પરાભવપ્રકાર, રાજાએ પૂર્ણભક્તિથી શ્રીહરિનો કરેલો સમાશ્રય, તે પછી વંકટાદ્રિ શિવવિધ્યુકાંચી શ્રીરંગ વિગેરે પુણ્ય ક્ષેત્રોમાં પધારવાપૂર્વક ભગવાનનું સેતુબંધ રામેશ્વર પ્રત્યે પધારવું, ત્યાંથી પાછા વળતાં સુંદરરાજ ક્ષેત્ર થઈ ભૂતપુરી જતાં કોઈ ગહન વનમાં વિચરતાં નિર્જળ પ્રદેશમાં પાંચ દિવસના ઉપવાસી પોતાને નિત્યપૂજ્ય શાળ્યામ શિલાની સવિધિ

દર્શન આપવું વિગેરેવડે પરમ પ્રસાદ, ભગવાને કરેલી ભવલવાનીની સ્તુતિ, સ્તુતિથી પ્રસન્ન થએલાં તેમણે આપેલું વાંછિત વરદાન વિગેરે ॥૪૮॥

૫૦ પાર્વતીપરગેશ્વર અંતર્ધાન થયા પછી નીલકંઠવર્ણિનું ભૂતપુરીમાં શ્રીરામાનુજચાર્યનાં દર્શન પૂજન કરી, કન્યાકુમારી થઈ પદ્મનાભ જનાર્દનનાં દર્શન કરી આદિકેશવમાં આવવું, ત્યાં મહોદ્ધત, પોતાના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્તેલા બે હેબર અસુરોનો સંકલ્પમાત્રથી ત્યાંના રાજાદ્વારા વિનાશ કરાવી, ત્યાંથી મલયાચળમાં સાક્ષીગોપાળનાં દર્શન કરી, ત્યાંથી પંકર-પુરમાં શ્રીવિઠ્ઠલભગવાનનાં દર્શન નમસ્કાર કરી, ત્યાંથી દંડકારણ્યની પ્રદક્ષિણા કરી, નાસિક ગ્રંથક થઈ, તાપીનર્મદા મહી સાબ્રમતી નદી ઉતરી, ભાલભૂમિમાં ભીમનાથ મહાદેવનાં દર્શન કરી, ગોપનાથ થઈ પંચતીર્થો કરતાં માંગરોળપત્તનમાં ભગવાનનું પધારવું. એ રીતે તીવ્ર વિરક્ત વર્ણિવે-પધારી શ્રીહરિ ભગવાન ગહન વનમાં તીર્થયાત્રાના મિષથી સાત વર્ષ એક માસ વિચરીને તેતે તીર્થોમાં વૃદ્ધિ પામેલા અધર્મનો નાશ કરી સદ્ધર્મની અભિવૃદ્ધિ કરી તેતે તીર્થ ક્ષેત્રમાં પર્યટનક્રમથી ભગવાનનું સંવત ૧૮૫૬ ના શ્રાવણ માસના શુકલપક્ષની પછી તિથિએ સંગવસમયે (સૂર્યોદયથક્રી છ ઘટિકાત્મક પ્રાતઃકાળ પછી) માંગરોળથક્રી હોજપુરમાં પધારવું ॥૫૦॥

૫૧ તે પુરથક્રી બહાર વાવ્યપાસે બેઠેલા નીલકંઠવર્ણિને સુખાનંદમુનિનો સમાગમ, તેમનો સમુચિત સ્નેહાળ સંવાદ, સુખાનંદમુનિનું વિનય-મધુર વચન સાંભળીને મુક્તાનંદ મહામુનિનાં દર્શનની ઇચ્છાથી તેમની સમીપે તેમના મઠમાં વર્ણિનું પધારવું, ત્યાં વર્ણુન્દ્ર મુનીન્દ્રનો સમાગમ, વર્ણુન્દ્ર ભગવાને કરેલી જીવેશ્વરાદિ તત્વજ્ઞાસા, જ્ઞાસાનો પ્રત્યુત્તર આપતા મુક્તાનંદમુનિએ કરેલું જીવેશ્વરાદિકના સ્વરૂપનું સ્પષ્ટ વિવેચન, તે પછી શાંતમૂર્તિ નિષ્કપટ મુક્તાનંદમુનિના પ્રણયમધુર પ્રતિવચનથી પ્રહર્ષ પામેલા અને ત્યાં અહર્નિશ થતી શ્રીકૃષ્ણકથાના શ્રવાણમાં સમુત્સુક થએલા નીલકંઠ ભગવાને ત્યાંજ મુનિમંડળમાં કરેલી સ્થિતિ વિગેરે ॥૫૧॥

૫૨ નીલકંઠ ભગવાનની શ્રીકૃષ્ણધ્યાનૈકરસિકતા જાણીને મુક્તાનંદ મુનિએ કરેલું પોતાના ગુરુ શ્રીરામાનંદસ્વામિના મહિમાનું અનુવર્ણન,

તેમના માહાત્મ્યશ્રવણથી ઉત્પન્ન થએલી તેમના સમાશ્રયની અભિરૂચિ અને દર્શનની આકાંક્ષાથી ભગવાને મુક્તાનંદમુનિના વચનને અનુસારે ત્યાં યોગતપશ્ચર્યાદિ કરવાપૂર્વક કહેલી સ્થિતિ અને સાધુઓને મધ્યે મધ્યે પ્રદશવિલુ પોતાનું પારમૈશ્વર્ય વિગેરે ॥૫૨॥

૫૩ મુનિમંડળમાં સ્થિર મનથી રહેલા, આવવાનો કહેલો વખત વીતિ જતાં પણ સ્વામીશ્રી નહિ આવવાથી અંતરમાં અત્યંત ખેદ કરતા, શ્રીસ્વામિસમધિષ્ઠિત ભુજનગર પ્રત્યે જવાની તીવ્ર ત્વરા કરતા નીલકંઠ ભગવાનના મનની પ્રશાંતિ માટે મુક્તાનંદમુનિએ સ્વામી પ્રત્યે વર્ણિત ભગવાનના દિવ્ય ગુણચરિત્રાદિ વૃત્તાંતના અનુવર્ણનપૂર્વક લખેલી વિસ્તૃત પત્રિકા ॥ ૫૩ ॥

૫૪ નીલકંઠભગવાને શ્રીરામાનંદસ્વામી પ્રત્યે તેમના ગુણવર્ણનપૂર્વક તેમના ચરણારવિંદના સેવનની ભેધ રહેલી વાટને જણાવતાં એકાંતિક લક્ષ્મીએ જે કર્તવ્ય અને જ્ઞાતવ્ય છે તેને પોતાના આચરણથી જણાવામાટે તપશ્ચર્યાદિ પોતાના લાવગર્ભિત સાક્ષાત્ લખેલી પત્રિકાનો પ્રકાર, તે પછી તે બંને પત્રિકાઓનું મયારામ વિપ્રદ્વારા ભુજનગર મોકલવું વિગેરે ॥૫૪॥

૫૫ બંને પત્રો પામીને રામાનંદસ્વામીએ વર્ણુન્દ્રને આવેલા બહુ તેમનો પોતાવિષે લક્ષિલાવ અને દુઃકર તપશ્ચર્યા બહુને મનમાં બહુ પ્રસન્ન થઈ પત્રનું તમામ વૃત્તાંત સલામાં લક્ષસમાજને કહીને વર્ણુની બહુ પ્રશંસા કરી, તેમની આશ્વાસના માટે બંને પત્રનો લેગોજ લખેલો આશીષ આપવાપૂર્વક કર્તવ્યપ્રકારને જણાવનારો મુક્તાનંદમુનિપ્રત્યે પ્રત્યુત્તરનો લેખપ્રકાર, પ્રત્યુત્તર પત્ર લખને મયારામ વિપ્રનું લોજ-પુરમાં પાહું આવવું, સ્વામિના આજ્ઞાવચનને માન આપી વર્ણુવરનું ત્યાંજ રહેવું વિગેરે ॥૫૫॥

૫૬ રામાનંદસ્વામીનું વર્ણુન્દ્રના દર્શનની આતુરતાથી ભુજનગરથી નિકળી પિપળાણા પુરમાં પધારવું, સ્વામિએ મોકલેલા દૂતમુખથી સ્વામીના આવવાના સમાચાર સાંભળીને મનમાં પ્રહર્ષ પામેલા મુનિમંડળનું અને શ્રીસ્વામીના સમાગમની ત્વરાએ યુક્ત મનવાળા વર્ણુન્દ્રનું

સત્વર પિપળાણા ગામ પ્રત્યે આવવું, તે ગામમાં થએલો વાણિરાજ અને મુનિરાજનો જનદર્શનીય સમાગમ વિગેરે ॥૫૬॥

૫૭ શ્રીસ્વામીએ જન્મ કુળ વૃત્તાદિક પ્રત્યે પ્રેમથી પુછેલા ભગવાને કરેલું પોતાનું કુળ અને તપશ્ચર્યા તીર્થયાત્રાદિકનું નિવેદન, વાણિના વચન-શ્રવણથી પ્રહર્ષ પામેલા શ્રીસ્વામીએ વાણિના પિતા ધર્મદેવને પોતે પ્રયાગમાં આપેલી કૃષ્ણદીક્ષા આદિક પૂર્વ વૃત્તાંતનું નિવેદન, તેના શ્રવણથી સતુષ્ઠ થએલા ભગવાને કૃષ્ણતુલ્ય શ્રીસ્વામીવિષે કરેલી ગુરુપ્રતિપત્તિ, તે પછી ભગવાને કરેલી સ્વામીની પરિચર્યા, પરિચર્યાથી પ્રસન્ન થઈ વશ થઈ ગએલા શ્રીસ્વામીની કૃપાથી ભગવાનને થએલો પૂજ્યસમયમાં શ્રીસ્વામીએ અર્પણ કરેલા તેતે પુષ્પાદિ પૂજ્યપદાર્થોને સાક્ષાત્ સ્વીકારતા શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર, તે પછી ભગવાનની પ્રાર્થનાથી સ્વામીએ તેમને પ્રત્યક્ષ દર્શનમાં સાધનભૂત શ્રીકૃષ્ણદીક્ષા આપવાનો કરેલો સકટપ વિગેરે ॥૫૭॥

૫૮ શ્રીસ્વામીએ સવત્ ૧૮૫૭ માં પ્રયોધની એકાદશીએ વાણિવરને યથાવિધિ આપેલી કૃષ્ણદીક્ષાનો પ્રકાર તથા કરેલો મન્ત્રાર્થનો ઉપદેશ તથા તેના અગમ્ય સદર્થનો ઉપદેશ તથા અન્વર્થ સહજનંદ નારાયણમુનિ નામનું કરણ વિગેરે, તે પછી વાણિની પ્રાર્થનાથી સ્વામીએ આપેલું તેમને અભીષે (પ્રત્યક્ષ કૃષ્ણદર્શનાદિ) વરદાન વિગેરે ॥૫૮॥

હથી ભગવાને કરેલું તેમના વચનનું અંગીકરણ, તે પછી અતિશય પ્રસન્ન થએલા રામાનંદસ્વામીએ યથાવિધિ કરેલો નારાયણમુનિ ભગવાનનો ગુરુ-પદાભિષેકમહોત્સવ, તે પછી સ્વામીશ્રીની પ્રેરણાથી સર્વજીવદયાનિધિ ભગવાને ગુરુસન્નિધિમાં કરેલી (સર્વ ક્રોધનું સર્વ દુઃખ મને આવે અને તેઓ સદા મુખી રહે ઇત્યાદિ) વરપ્રાર્થના ઉપરથી ગુરુએ આપેલું તે વરદાન, વર્ણિએ સ્વામીને આપેલું સ્વસ્વરૂપનું યથાર્થ વિજ્ઞાન, તેથી સ્વામીને થએલી નિશ્ચિતતા અને પૂર્ણકામતા વિગેરે ॥૫૮॥

૬૦ નારાયણમુનિ વિગેરે શિષ્યો સાથે સ્વામીનું ત્યાંથી ફેલેણી ગામમાં આવવું, કૃતકૃત્ય થએલા શ્રીરામાનંદસ્વામીનું અંતર્ધાન, ગુરુનું અંતર્ધાન સાંભળીને દેશદેશમાંથી સર્વ શિષ્યોનું ફેલેણીમાં આવવું, ભગવાને કરેલું ગુરુશ્રીનું યથાવિધિ ઔર્ધ્વદૈહિક સમય કર્મ, ચૌદમાને દિવસે સમય ગુરુભાઈઓનું વિશાળ સભામાં બોલાવવું વિગેરે ॥૬૦॥

વિષયાનુક્રમણિકા સમાપ્તા ।

શ્રીસ્વામિનારાયણો વિજયતેતરમ્ ।

સત્સાદ્ગીજીવનમ્ ।

ગુર્જરાનુવાદસહિતમ્ ।

પ્રથમપ્રકરણમ્ ।

શ્રીકૃષ્ણાય નમસ્તસૈ યં સાક્ષાદ્ધર્મનન્દનં ।
ભુવિ ભૂત્વા હરત્યન્તસ્તમસ્તમ ઇવાશુમાન્ ॥૧॥

આ અથના આરભમા શાસ્ત્રકર્તા શતાનંદમુનિ કરવા ધારેલા અથની મિના મિત્રે સમાપ્તિ અને સર્વન પ્રચાર થવાની ઇચ્છાથી શિષ્યાચારથી કર્ત વ્યપારે પ્રાપ્ત થતુ અને સ્વેદદેવને નમસ્કાર કરવારૂપ જેનુ લક્ષણ છે એતુ મગળ કરવાપૂર્વક, આ શાસ્ત્રમા જેના દિવ્ય ચરિત્રો વર્ણન કરવા ધાર્યો છે એજ પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ થએલા પરમાત્મા શ્રીહરિને નમસ્કાર કરેછે—

જે મર્વ અવતારના કારણ અક્ષરધામના અધિપતિ પરબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ છે એજ સાક્ષાત્ પૃથ્વી ઉપર ઉત્તર કોસલ દેશમા ધર્મદેવના પુત્રરૂપે પ્રકટ થઇને જેમ સૂર્ય ઉદય પાગીને સર્વની નેનવૃત્તિને આવરણ કરનારા અધ કારને નાશ કરે છે, તેમ સર્વ જનોના અતરના અનાદિ અજ્ઞાનરૂપ અધ કારને સમગ્રણે નાશ કરેછે, તે શ્રીકૃષ્ણ (નિરતિશય આનંદમય દિવ્ય મૂર્તિ) શ્રીહરિને હું (શતાનંદમુનિ) નમસ્કાર કરૂં છું ‘સાક્ષાત્’ પદથી બીજા આવેશાદિ અવતારોની અપેક્ષાએ આ અવતારની નિલક્ષણતા સૂચવી છે સૂર્યદેશાંતથી જેમ સૂર્ય ચોતાનાજ રૂપથી તેતે પ્રદેશમા સન્નિધિ પામે છે,

નરાકૃતિ પરંબ્રહ્મ સ્થિતો યોઽક્ષરધામનિ । નિર્ગુણો નિર્વિકારઽથ

તેમ ભગવાન પણ તેતે દેશ વિશેષમાં પોતાનાજ રૂપથી સન્નિધિ પામે છે, એવુંજ પરમેશ્વરનું પૃથ્વીઉપર પ્રકટ થવાપણું છે પણ પ્રાકૃત પ્રાણીઓની પેઠે અપૂર્વ દેહનો સંબંધ નથી, એવો તાત્પર્યાર્થ સૂચવ્યો છે. વળી જેમ સૂર્ય પોતાના સન્નિધિમાં આવતા પશુ પક્ષી કે મનુષ્ય સર્વ દ્રોષના દષ્ટિમાં આવરણ કરનારા અંધકારને પશ્ચપાત વિના વિનાશ કરેછે, તેમ ભગવાન પણ બાળ ગોપાળ પશુ કે પક્ષી જે દ્રોષ પોતાના સન્નિધિ શરણે પામે તે સર્વના અંતરના અસાનરૂપ અંધકારને ભેદદષ્ટિ વિના વિનાશ કરેછે, આ તાત્પર્યાર્થ પણ સૂર્યદૃષ્ટાંતથી સૂચવ્યો છે. તમને ‘અંતઃ’ એવું વિશેષણ આપવાથી જે તમને સૂર્ય ટાળેછે તેથી જે તમને ભગવાન ટાળેછે તેની વિલક્ષણતા સૂચવી છે. અર્થાત્ સૂર્ય તો બહારના તમને ટાળેછે અને ભગવાન તો અંતરના તમને ટાળેછે, સામાન્યપણે તમપણું કહેવાની ઇચ્છાથી લૌકિક દૃષ્ટાંત આપ્યું છે પણ તમમાં અત્યંત ભેદ છે. ॥૧॥ જે શ્રીકૃષ્ણ ‘અસ્તિ જાયતે વર્ધતે વિપરિણમતે અપક્ષીયતે નશ્યતિ’ આ છો ભાવ વિકારોએ રહિત હોવાથી નિર્વિકાર કહ્યાછે. અને સત્વાદિ ત્રણ ગુણોથી થતા રાગ દ્વેષાદિકરૂપ જે હેય ગુણો તેણે રહિત હોવાથી નિર્ગુણ કહ્યા છે. જે શ્રીકૃષ્ણનું લક્ષણ એટલે સ્વરૂપ, સત્ ચિત્ અને આનંદ છે. સત્ એટલે સદા અસ્તિ-શબ્દથી વાચ્ય પણ ક્યારેય નાસ્તિશબ્દથી વાચ્ય નહિ, અર્થાત્ ત્રણેય કાળમાં સર્વથા એકરૂપે વર્તનારૂં, ચિત્ એટલે જ્ઞાનસ્વરૂપ હોવાથી સ્વયંપ્રકાશ, આનંદ એટલે દુઃખવિરોધિ અને મુખ્ય આપનારૂં હોવાથી આનંદરૂપ છે. અથવા-લક્ષણશબ્દથી સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારો ધર્મ જાણવો. સતપણું ચિત્પણું અને આનંદપણું જેનું લક્ષણ એટલે સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારા ધર્મો (ગુણો) છે. કેટલાએક ધર્મો સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારા છે એટલે જેનાથી સ્વરૂપનું નિરૂપણ થઈ શકેછે. કેટલાએક ધર્મો મુખ્ય ધર્મોથી નિરૂપણ કરેલા સ્વરૂપને પછીથી નિરૂપણ કરનારા છે. જેમ ગંધ ગુણ પૃથ્વીનો અસાધારણ હોધને તેના સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારો છે અને બીજા સ્પર્શાદિ ગુણો નિરૂપિત પૃથ્વી સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારા થાય છે, તેમ પરમાત્માના

સંચિદાનન્દલક્ષણઃ ॥૨॥ અનેકકોટિબ્રહ્માણ્ડાધારોઽનન્તોઽપિ યઃ
સ્વયમ્ । નૃણાં નિઃશ્રેયસાયૈવ દિવ્યમાનુપવિગ્રહઃ ॥૩॥ જગત્સર્ગ-

સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારા અસાધારણ ધર્મો (ગુણો) સત્ ચિત્ અને આ-
નંદ છે. 'સ્વયં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ' 'આનન્દં બ્રહ્મણો વિદ્વાન્' ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ
છે. આવા હોઇને જે અક્ષરધામ નામના સ્થાન વિશેષમાં સદા વિરાજે છે.
'યત્તો વા હમાનિ ભૂતાનિ જાયન્તે' ઇત્યાદિ શ્રુતિઓએ જગતની ઉત્પત્તિ-
દિકના કારણપણે જેનું લક્ષણ કહ્યું છે એવું પરંબ્રહ્મ પણ તે શ્રીકૃષ્ણજ
છે. પરં એટલે અક્ષરદિકની અપેક્ષાએ સ્વરૂપ સ્વભાવ ગુણ વિભૂતિ વિ-
ગેરેથી અતિ ઉત્કૃષ્ટ. પરંબ્રહ્મ કહ્યું એટલા માત્રથી તે નિરાકાર છે એમ
ભરમાવું નહિ, તે તો સદા સાકારજ છે. આકારપણ સ્વાભાવિક દિવ્ય
નરના જેવો દ્વિબુજત્વાદિરૂપ છે. સર્વ શ્લોકોમાં રહેલા ચત્ શબ્દનો આ-
રમા શ્લોકમાં રહેલા સત્ શબ્દની સાથે સંબન્ધ છે ॥૨॥ જે શ્રીકૃષ્ણ અનેક
કોટિ બ્રહ્માંડોના આધાર અને જેના સ્વરૂપ સ્વભાવ ગુણ વિભૂતિ વિગેરેનો
અંત-માપ નથી એવા છે. તથાપિ મનુષ્યોના આત્મંતિક કદયાણ કરવા
માટેજ પોતેજ દિવ્ય મનુષ્યરૂપે થઇને સ્વામિનારાયણ નામથી પૃથ્વી ઉપર
પ્રકટ થયા છે. 'સ્વયં દિવ્યમાનુપવિગ્રહઃ' આ પદથી પોતાનો અસાધારણ
દિવ્ય આકાર કે જે મનુષ્યને સ્થૂળતીય અવયવ રચના માત્રથી સમાનપણું
જણાવનારો છે; તેનાથી અવતરેલા હોવાથી ઐન્દ્રલલિકાની પેઠે માયિક
રૂપ નથી, એવો તાત્પર્યાર્થ સિદ્ધ થાય છે. 'નૃણાં નિઃશ્રેયસાયૈવ' આ પદથી
અવતાર ધારણનું પ્રયોજન કહ્યું છે. જેનો નિશ્ચયરૂપ અર્થ છે એવા એવ-
કારથી બીજાઓની પેઠે કર્મનિમિત્તકૃત અવતરણ નથી એમ જણાવ્યું
છે. આ સર્વ અર્થ ગીતામાં 'અજોઽપિ સન્નવ્યયાત્મા' આ શ્લોકને આરં-
ભીને 'જન્મ કર્મ ચ મે દિવ્યં' આ ચાર શ્લોકથી વર્ણવ્યો છે. ॥૩॥ પ્રથમ
'પરંબ્રહ્મ' 'અક્ષરધામનિ સ્થિતઃ' આ પદથી અક્ષરની અપેક્ષાએ પરંબ્રહ્મનું
વિલક્ષણ (જુદા) પણું કહ્યું. હવે ઈશ્વર કોટિથી વિલક્ષણપણું કહેલે-
જે પ્રશાસિતા પરમાત્માની ગ્રેરણાને અનુસારેજ પ્રત્યેક બ્રહ્માંડના અધિ-
પતિ પ્રત્યેક બ્રહ્માઓ, વિષ્ણુઓ અને શંકરો તેનો તેનો સમય આધતાં

સ્થિતિહૃતીર્યસ્યેવ હિ નિદેશતઃ । કાલે કાલે વિદધતે વિધાતૃહ-
રિશમ્ભવ ॥૪॥ વાસુદેવાદયો યસ્યાદ્વ્યૂહાઃ પ્રાદુર્ભવન્તિ ચ । ચ-
ત્વારઃ કેશવાદ્યાશ્ચ ચતુર્વિંશતિરીશ્રિતુઃ ॥૫॥ યઃ ક્રોડાઘવતા-
રાણાં ધર્તા વૈરાજપૂરુષઃ । સહસ્રશીર્ષાં ચ યતો હ્યસ્તિ નારાયણા
હ્ય ॥૬॥ નિત્યાસહ્યેયકલ્યાણદિવ્યસદ્ગુણમણ્ડિતઃ । સેવિતશ્ચ ભગૈઃ

જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયરૂપ વ્યવસ્થાઓ કરે છે સમસ્તકાર્યના
કર્તા તો પરમાત્મા છે પ્રજ્ઞા સુધીની સૃષ્ટિને સમસ્તિ કહે છે ॥૪॥ સર્વના
પ્રશાસિતા, પરાત્પર, અક્ષરધિપતિ, જે શ્રીકૃષ્ણ થકી વાસુદેવાદિક આર
અને કેશવાદિક ચોવીશ વ્યૂહ મૂર્તિઓ પ્રકટ થાય છે ॥૫॥ જે પરમાત્મા
યુગોયુગમા સ્વેચ્છાથી સદ્ભૂત સરક્ષણ માટે થતા વરાહાદિક અવતારોના
ધારણ કરનારા (મૂળભૂત) છે જેના થકી 'સહસ્રશીર્ષા પુરુષ' આ પુરૂષ
સૂક્તમા વર્ણવેલા, જેનું નારાયણ નામ છે એવા વૈરાજપુરૂષ પ્રકટ થાય છે
'પ્રાદુર્ભવન્તિ' આ પદથી વ્યૂહ અને અવતારોનો જે જન્મ છે તે જીવોની
પેઠે કર્મભૂળક નથી પરંતુ આ વિભાવમાત્ર છે, એમ સૂચવ્યું છે આ ૫-૬
શ્લોકથી વ્યૂહ વિભાવાદિકના કારણપણરૂપ સર્વોપરીપણ કહ્યું ॥૬॥ જે
શ્રીકૃષ્ણ, નિત્ય અસંખ્યાત કલ્યાણ દિવ્ય અને સત્-ત્રેષ્ઠ ગુણો વડે મંડિત-
શોભાયમાન છે ભગવાન મહાનથી મંડિત નહિ પણ ગુણોથી જ મંડિત છે
ગુણો પણ પ્રાકૃત હેય નહિ પણ દિવ્ય એટલે હેયવિરોધિ સ્વભાવવાળા,
એટલું જ નહિ પણ કલ્યાણ એટલે પોતે મગણરૂપ હોધને આશ્રિતોને મગણ
(આનંદ) કરનારા, માટેજ સત્-ત્રેષ્ઠ છે આ ગુણો પરિમિત નહિ પણ
અપરિમિત છે તેમજ ખીલઓની માફક આગતુક નહિ પરંતુ નિત્ય-સ્વત
સિદ્ધ અર્થાત્ સ્વાભાવિક છે 'સ્વાભાવિકી જ્ઞાનચલક્રિયા ચ' 'સમસ્તક
રવાણગુણાત્મકોઽસૌ'. આ ગુણો અપહતપામત્વાદિક તથા સત્યશૌચાદિક
જાણવા જે જ ભગોએ સેવેલા છે (જ્ઞાન-શક્તિ-બલ-ઐશ્વર્ય-વીર્ય અને
તેજ અથવા-ઐશ્વર્ય-વીર્ય યશ-શ્રી-જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય આ છ ભગો કહ્યા
છે) તથા જે આઠ અણિમા આદિક સિદ્ધિઓએ (તેના તેના અભિમાની
દિવ્યાકાર નિત્ય મુક્તોએ) સેવેલા છે અણિમા મહિમા પ્રાપ્તિ પ્રાકાશ્ય વ

પદ્મિઃ સિદ્ધિમિશ્રાણિમાદિમિઃ ॥૭॥ યદાહ્વયા તપત્યકો વિચ-
રત્યનિલોડપિ ચ । ન નિમજ્જતિ મૂશ્વાપ્તુ મીતશ્ચરતિ ચાન્તકઃ
॥૮॥ દેવાનામપિ યો દેવ ईश्वराणां तथेश्वरः । कालस्यापि हि यः
कालः कारणानां च कारणम् ॥९॥ चतुर्विंशतितत्त्वैश्च शक्तिभिश्च

શિતા ધશિતા લલિમા અને કામપૂર્તિ આ આઠ સિદ્ધિઓ બાણુવી 'સેવિત્તઃ'
આ નિર્દેશથી લગો અને સિદ્ધિઓનું ઉપજીવન પરમાત્માના પરતંત્રપણે છે
એમ સૂચવ્યું છે. પ્રાકૃત પુરૂષો તો સિદ્ધિઓના યોગથી ઉત્કર્ષને પામે છે,
પરમાત્મા તો પોતાના સંબન્ધથી સિદ્ધિઓની સત્તાને પોપણુ કરે છે, માટેજ
'સેવિત્તઃ' એમ કહ્યું છે ॥૭॥ જે અંતર્યામી શ્રીકૃષ્ણની આરાધી (ઉગામેલા
લયંકર વજ્રની પેઠ) લય પામીને સૂર્ય તપે છે-અહ્યાંડને પ્રકાશે છે,
વાયુ સર્વના અંદર બહાર વાય છે અને અંતક-મૃત્યુ પ્રાણીઓની
આયુષ મર્યાદાને નહિ ઉલ્લંઘન કરીનેજ તેને તેને નાશ કરે છે. તે
શ્રુતિએ કહ્યું છે કે-'મીપાડ્ઝાદ્ઘાતઃ પવતે મીપોદેતિ સૂર્યઃ । મીપાડ્ઝા-
દમિશ્વેન્દ્રશ્ચ મૃત્યુર્ધાવતિ પજ્જમઃ ॥' જેના લયથી પૃથ્વી જળમાં ડુબી
જતી નથી. આ ઉપરથી 'સર્વ લોકો પણ જેના લયથી સ્થિર રહ્યા છે'
એવો અર્થ બહી લેવો. ॥૮॥ જે શ્રીકૃષ્ણ, અહ્યાં ૩૬ ઇન્દ્રાદિ દેવોના પણ
દેવ-ઉપાસ્ય છે. તથા અહ્યાંદિ ઇશ્વરોના પણ ઇશ્વર-નિયતા છે. તે શ્રુતિએ
કહ્યું છે-'તમીશ્વરાણાં પરમં મહેશ્વરં તં દૈવતાનાં પરમં ચ દૈવતમ્ ॥' તથા
કાળના (મૃત્યુના) પણ કાળ છે, અર્થાત્ વ્યદિકાર્યના સહારમાં દ્વારબૂત
જે મૃત્યુ છે તેના પણ સહર્તા છે. તે શ્રુતિએ કહ્યું છે-'જ્ઞઃ કાલકાલઃ'
'મૃત્યુર્યસોપસેચનમ્'. અથવા-આર પ્રકારના પ્રલયને કરનારા કાળના પણ
કાળ એટલે વશ કર્તા છે. તથા કારણોના કારણ છે, અર્થાત્ વ્યદિ સૃષ્ટિમાં
દ્વારબૂત અહ્યાંદિકના પણ સદા છે. તે શ્રુતિએ કહ્યું છે-'નારાયણાદ્ઘ્રજા જા-
યતે નારાયણાદ્ઘ્રમો જાયતે ।' આ શ્લોકથી લગવાનું સર્વોપાસ્યપણું સર્વ-
શ્વરપણું સર્વસહર્તાપણું અને સર્વ કારણપણું કહ્યું છે. ॥૯॥ અહ્યાંડના કા-
રણબૂત પ્રકૃતિ આદિક ચોવીશ તત્ત્વો (આ તત્ત્વો જડ હોવાથી સ્તુતિ
કરી શકે નહિ માટે તેના અલિમાની દેવતાઓ બાણુવા) તથા અનંત અહ્યાં-

સદન્નદાઃ । અનન્તગ્રહનદ્રાઘૈરચ્યમાનપદામ્બુજઃ ॥૧૦॥ સંસ્તૃયતે યો
નિગમૈઃ સદન્નવદનાદિભિઃ । વાદ્યનોડગોચરોયશ્ચ પરમાત્મા પરા-
ત્પરઃ ॥૧૧॥ મ્ એવ સાક્ષાદ્ભગવાન્ સ્વામિનારાયણાચ્ચય્યા । પ્રસિ-
દ્ધોડસ્તિ સ માં પાયાદ્ધરિઃ સર્વાન્તરાયતઃ ॥૧૨॥ સદાનન્દામ્મોધિઃ
સ્મિતરુચિરપૂર્ણેન્દુવદનઃ પ્રફુલ્લામ્મોજન્મચ્છદસદશશોભાક્ષિયુ-

કના અનન્ત બ્રહ્મા રૂદ્ર ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓ તથા તેમની અસંખ્યાત સા-
વિત્રી સતી શયી વિગેરે શક્તિઓ, જેના ચરણ કમળને મહોપચારવડે
પૂજે છે. આ શ્લોકથી લીલાવિભૂતિનું અર્થ કહ્યું ॥૧૦॥ જેના સ્વરૂપ
સ્વભાવનો માપ નહિ હોવાથી જે મન વાણીને અગોચર છે. તેમાં શ્રુતિ છે-
'યતો વાષો નિયતંતે અપ્રાપ્ય મનસા સદ્' અથવા-અભક્તોના મન વા-
ણીને અગોચર છે. જેની ભૂતિમાન ચાર વેદો અને સહસ્રવદન (શેષછ)
વિગેરે સમગ્રપણે સ્તુતિ કરવાને અશક્ત હોવાથી યથાશક્તિ કરે છે. જે
પરમાત્મા (આત્માના આત્મા) અને પરાત્પર છે. 'અક્ષરાત્પરતઃ પરાઃ' એમ
શ્રુતિ કહે છે. આ શ્લોકથી ભગવાનનો મન વાણીથી અમાપરૂપ મહિમા
કહ્યો છે. ॥૧૧॥ જે પૂર્વ શ્લોકોમાં વર્ણવેલા પરાત્પર પરમાત્મા છે એજ
દેવળ કૃપા કરીને સાક્ષાત્-પોતાનાજ રૂપથી પ્રસિદ્ધ-સમગ્ર મનુષ્યોના
નયનગોચર થઈને સાર્થક સ્વામિનારાયણ નામથી આ કળિયુગમાં પણ
પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ થયા છે. તે શ્રીહરિ ભગવાન મારી આ લોકમાં સત્સંગ
કરવામાં અને પરલોકમાં કલ્યાણ પ્રાપ્તિમાં વિરોધ કરનારા સર્વ અંતરાયો
થઈ રક્ષા કરે. અથવા-આ અંથ રચવામાં અંદર જે કોઈ વિદ્વો આવે તે
સર્વને દૂર કરે ॥૧૨॥ એ રીતે અગ્યાર શ્લોકથી આ ચથમાં વર્ણનીય ભગ-
વાન્ શ્રીહરિનો દિવ્યભાવ વર્ણન કરીને, હવે 'અધિક મંગળ કરે તો અધિક
ફળ થાય' એવા ન્યાયને અનુસરીને અધિક ફળની ઇચ્છાથી અધિક મંગળ
માટે ફરીથી પણ વર્ણનીય ભગવાનને ત્રણ શ્લોકથી વર્ણન કરે છે—'આન-
ન્દમયોડમ્યાસાત્' એ સૂત્રમાં 'તે યે જ્ઞતં માનુષા આનન્દાઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિને
અનુસારે હિતરોત્તર સો સો અધિકપણે ગણેલો જે નિરવધિકાતિશય આનંદ;
તેના નિરંતર નિધિરૂપ. અથવા-સાધુઓને આનંદનો નિધિ જેનાથઈ મળે

ગલઃ । કૃપાપારાવારઃ શ્રિતસકલજીવાતિસુખદો મહાશ્રેયોમૂર્તિર્જન-

છે ‘પપ્ત હોવ આનન્દયાતિ ।’ આનન્દના નિધિ હોવાથીજ જેનું મુખ સ્મિત (મદહાસ) વડે સુદર અને પૂર્ણચંદ્રની પેઠે આહ્વાદ કરનારું છે અને જેના નેત્રયુગ્મ પ્રકુક્ષિત કમળના પત્રને સદૃશ શોભાવાળાં (સૌમ્ય નિર્મળ વિ-શાળ) છે સ્મિત અને નેત્રવિકાસ આ બે આનન્દનાજ પ્રવાહરૂપ છે એટલે આનન્દનો પ્રવાહ સ્મિત અને વિકસિત નેત્રદ્વારા બહાર પ્રસરે છે. પૂર્ણ ચંદ્રથી મુખનું અધિકપણ એટલું છે કે-પૂર્ણ ચંદ્ર તો કલકથી સુદર જેવો લાગે છે અને મુખ તો સ્મિત વડે સુદરજ છે જેમ મદહાસ, મુખની મનોહર શોભાને આપે છે, તેમ પ્રકુક્ષિત કમળને સદૃશ નેત્ર પણ મુખને શોભા આપે છે અર્થાત્ બન્ને મુખને-શોભાકારાં છે નેત્રને કમળપત્રની ઉપમા આપી છે તેથી મુખસ્પર્શની અતિશયતા સૂચવી છે જે કોમળ હોય તેનો મુખેથી સ્પર્શ થાય છે આ બે વિશેષલ્લેખી મુખાભિગમ્યપણું, અનુચ્છેદશીલપણું અને પરિપૂર્ણપણું જણાવ્યું છે જેનું સ્મિત સુદર મુખ હોય અને કમળની પેઠે નેત્ર પ્રકુક્ષિત હોય તેનો મેળાપ મુખેથી થઈ શકે છે જે અનુચ્છેદશીલ અને પરિપૂર્ણ હોય તેનાં નેત્ર અને મુખ વિકસિત હોય છે. ભગવાન્ સિવાય બીજાઓ તો અપૂર્ણ હોવાથી સાધક અવસ્થામાં હોઈને કામ-ક્રોધાદિકથી વ્યાપ્ત છે માટે તેમના નેત્ર વિરૂપ થાય છે જેનું મુખ વિકરાળ અને દષ્ટિ કરડી હોય તેનું મુખેથી સેવન ન થાય ભગવાન્ તો વિકસિતવદન નયનવાળા છે આ સર્વ અર્થ શ્રુતિ સ્મૃતિએ સૂચવ્યો છે-‘તત્ત્વ વધા ક-પ્પાસં પુણ્ડરીકમિવમક્ષિણી’ ‘ચિત્તં તે પુણ્ડરીકાક્ષ’ ‘અરોપણો દ્યૌર્સૌ દેવઃ’ ઇત્યાદિ સર્વ આશ્રિતોને નિરવધિકાતિશય મુખ આપનારા ‘આશ્રય મા-ત્રથી ભગવાન્ નિરવધિ મુખ કેમ આપે? અને આશ્રિતોએ શું સાધન સાધ્યું છે?’ એવી શંકા કરવી નહિ કેમકે ભગવાન્ તો કૃપાના પારાવાર (સમુદ્ર) છે તેમા બીજા સાધનની અપેક્ષા નથી. આશ્રિતોમાં જે કુખની અધિકતા છે એજ સાધન સપત્તિ છે. યોતાનું પ્રયોજન નહિ ઉદ્દેશીને પરની પીડા નહિ સહન કરીને તેનું નિરાકરણ કરવાની ઇચ્છાવાળાને કૃપાળુ કહેવાય છે. માટે આશ્રિતોને કેવળ નિરૂપાધિક કૃપાથીજ નિરવધિ મુખ આપનારા

યતિ સ હિ નારાયણમુનિઃ ॥૧૩॥ મુદુર્જયં નિત્યં વિવિધનિયમા-
ચારનિરતૈરપિ બ્રહ્મેશાનપ્રમુખસુરસદૈઃ સ્વમહસા । મનસ્તત્તૂર્ણ

બલે કૃપાના પારાવાર હોય તથાપિ અસમર્થ હોય તો અનવધિ મુખ ક્યાથી
આપી શકે? એવી શકા કરવી નહિ ભગવાન્ મહા (અપરિચિન્ન) આ-
ત્યતિક શ્રેયોરૂપ મૂર્તિવાળા છે પોતાને બીજા કોઈ પામેથી સપાદન કરીને
આપવાનું નથી પોતેજ નિરવચિક આનંદમય મૂર્તિ છે એવા નારાયણમુનિ
જયકારી (મવોત્કર્ષપણે) અવતો આ શ્લોકથી ઇષ્ટદેવ ભગવાન્ સ્વામિ-
નારાયણનો દિવ્યશોભા વર્ણન કરવા પૂર્વક જયોદ્ધોષ કયો છે, ‘મારો આત્મા
પરમાત્માનો દાસ છે’ એવું અનુસંધાન કરનારો પુરૂષ પોતાના સ્વામિના
જયનો ઉદ્ધોષ કરેજ. સ્વામિનો જયોદ્ધોષ કરવો એજ દાસના સ્વાભા-
વિક સ્વરૂપને અનુરૂપ છે ‘દાસમૂતા. સ્વત. સર્વે જ્ઞાતમાનઃ પરમાત્મનઃ’
‘જ્ઞાતમાદાસં હરેઃ સ્વામ્ય સ્વમાવં ચ સદા સાર’. યદપિ સેવક સ્વામિનો જય
સપાદન કરી શકતો નથી તથાપિ સેવકનું સ્વરૂપ સૂચવવા માટે છે સ્વા-
મીનો જય કહેવો એજ સેવકનું કર્તવ્ય છે હનુમાનજીએ ‘જયત્યતિયજ્ઞો
રામો હ્રદમજશ્ચ મહાયજ્ઞ.’ એમ રામહદમજનો જયોદ્ધોષ કયો છે ॥૧૩॥
ફરીથી પણ એજ શ્રીહરિને બીજા અસાધારણ મહિમાથી વિશેષણ આપવા
પૂર્વક તેમની પાસે પોતાને જ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ થવા માટે પ્રાર્થના કરે છે—
મન નિરતર સ્વભાવથીજ અતિ ચચળ હોવાથી દુર્જય છે ‘ચક્ષુઃ હિ મનઃ
કૃષ્ણ.....તસ્માદ્દં નિગ્રહં મન્યે વાયોરિવ મુદુષ્કરમ્’ વળી ઇન્દ્રિયોને શ-
બ્દાદિ વિપયોમા રાગદ્વેષ રહેલા હોવાથી મન અત્યત દુર્જય થાય છે ‘મ
નુષ્યોથી મન અત્યત દુર્જય છે પણ દેવતાઓથી તો સુજય છે’ એમ પણ
નથી બ્રહ્મા શિવ આદિક સુરસઘોથી પણ પોતાના સામર્થ્યવડે અત્યત દુ-
ર્જય છે ‘વિવિધ નિયમના આચરણથી મન જીતી શકાય છે’ એમ પણ
નથી, નાના પ્રકારના શંકા તપાદિ નિયમો અને આદિસા બ્રહ્મચર્ય વિગેરે ય
મોના આચરણમા તત્પર એવા પણ દેવતાઓથી મન મુખેથી જીતી શકાતું
નથી એવું અતિ ચચળ મુદુર્જય મન પણ ભગવાનના આશ્રિતોને દુર્જય
નથી, કેમકે આ શ્રીહરિ ભગવાન્ સહજ સ્વભાવથી કે વાસના વેગથી વિષ-

યઃ પ્રસભમપિ કુર્વન્દ્રિતવશે નરો માત્યજ્ઞાનાં દિશતુ સ મર્તિ મે
હરિરસૌ ॥૧૪॥ અતિક્ષાન્ત્યા દાન્ત્યા મૃદુલવચનૈદદ્યાદિતનિજધ્રુવા-

યોર્મા જ્યાં ત્યાં વળગતા મનને પોતાના પ્રભાવ વડેજ બળાત્કારથી ખેંચી
લાવીને ઝટ પોતાના આશ્રિતોને વશવર્તિ કરી આપે છે. અર્થાત્ ભગવાનના
પ્રભાવથીજ આશ્રિતો સમાધિને યોગ્ય શુદ્ધ મનવાળા થાય છે. એ રીતે
કરનારા શ્રીહરિ મને મતિ-તેમનાં દિવ્ય ચરિત્ર વર્ણન કરવામાં ઉપયોગી
બુદ્ધિ. અથવા-આત્યંતિક મોક્ષમાં ઉપયોગી બુદ્ધિને આપો. આશ્રિતોના મુ-
દુર્જય મનને પણ સુજય કરી આપનારા શ્રીહરિ ભગવાનને પોતાનાં દિવ્ય
ચરિત્રો વર્ણન કરવા પ્રવર્તેલાને તેમાં ઉપયોગી બુદ્ધિ આપવી તે લેશ પણ
દુષ્કર નથી. એવા ઐશ્વર્યનિધિ ભગવાન્ અસાનિઓને (ભગવાનના સ્વરૂ-
પને યથાર્થ નહિ જાણનારા) તો મનુષ્યને સમાન અનીશ્વર જણાય છે.
તેમને તો દુષ્કૃતિ જાણુવા 'અવજાનન્તિ માં મૂઢા માનુર્ષીં તનુમાશ્રિતમ્ ।
પરં ભાવમજાનન્તો મમ મૂતમદેશ્વરમ્' ॥૧૪॥ ભગવાન સર્વને દષ્ટિગોચર
થયા છે તથાપિ મનુષ્યો તેમનાં દિવ્ય ઐશ્વર્યને કેમ જાણતા નથી ? તેનું
કારણ આ શ્લોકથી બતાવે છે-પ્રત્યક્ષ ભગવાન્ મહા અપરાધિઓ ઉપર
પણ અતિશય ક્ષમા (પરાપરાધસહનરૂપ) રાખે છે. નિમ્મલ કરવાની અ-
તિશય શક્તિ હોવા છતાં પણ તત્કાળ નિમ્મલ કરતા નથી અને પોતાની શ-
ક્તિને દમે છે એટલે પ્રકાશ કરતા નથી. તેમજ અતિશય સુશીલતા ગુણ
વડે ક્ષુદ્ર મૂઢ મનુષ્યો સાથે પણ લેશ પણ અંતરાય રાખ્યા વિના સંબંધ રા-
ખવાની ઇચ્છાથી 'અમે તો રાંક સાધુઓ છીએ' ઇત્યાદિ ક્રોમળ વચનો બોલે
છે. એવી રીતે ક્ષમા, દમન અને મૃદુળ વચનોથી પોતાનું નિત્ય અતર્ક્ય
અમાપ અસાધારણ ઐશ્વર્યને આચ્છાદન કરીને મનુષ્યનાંત્યને વિસ્તારે
છે. અર્થાત્ મનુષ્ય લાવને શોભાડવા ક્ષમા દમ અને મૃદુળ વચન બોલીને
ભક્તોના સમાસ માટે પોતાનું ઐશ્વર્ય ઢાંકી રાખે છે, તેથી ભગવાન્ સમીપમાં
રહ્યા હોય તથાપિ સર્વ કોઈ મનુષ્યો તેમનાં ઐશ્વર્ય જાણી શકતા નથી. ગુરુ-
પોતાના જનનું નિરંતર અપ્રેરિત હિત કરવા તત્પર થએલા અને એક એક
વસ્ત્રને પહેરનારા અને એક ઓઢનારા. અને જેની સત્કીર્તિ સમુદ્રપર્યંત

તત્કર્યેશ્વર્યાદિલસિતનૃનાદ્યાય ગુરવે । વસાનાય શ્વેતામ્બરયુગલ-
માવાર્ધિયદાસે નમસ્તસૈ નિત્યં હૃદિ ભગવતે ધ્યેયવપુષે ॥૧૫॥
વાન્હિતાથંપ્રદઃ શ્રીમાન્વિદ્યોદલનક્ષમઃ । શ્રીગણેશઃ સદા મેઽસ્તુ
શ્રીકૃષ્ણાવતરઃ ધ્યેયે ॥૧૬॥ શ્રીમચ્છતાનન્દકૃતેઽવ રમ્યે સન્દર્ભ-

પ્રસરી છે. અને ભગોએ હૃદયમાં નિરંતર ધ્યાન કરવા યોગ્ય જેની દિવ્ય
મૂર્તિ છે. એવા ભગવાન શ્રીહરિને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૧૫॥ યદ્યપિ
મહાભંગળમૂર્તિ ભગવાનના સ્મરણથી વિદ્ય ભાત્રનો વિનાશ થઈ જાય છે,
તથાપિ વિદ્ય સમૂહને શમાવા માટેજ શ્રીકૃષ્ણનો જેમાં અશથી અનુપ્રવેશ
છે એવા વિદ્યવિનાયક ગણપતિની લોક મર્યાદાને પાત્રન કરવા પ્રાર્થના કરે
છે—ગણપતિ મારી નિરંતર શ્રી (આરંભેલા ગ્રંથની નિર્વિદ્ય પરિસમાપ્તિ-
રૂપ શ્રેય) ને માટે થાઓ. કેમકે, તે વિદ્ય સમૂહને વિનાશ કરવામાં અને
વાંછિત વસ્તુઓને આપવામાં સમર્થ છે. એવું અશ્વર્ય ગણપતિમાં શાથી ?
તો તેમાં શ્રીકૃષ્ણનો અંશથી અનુપ્રવેશ હોવાથી તેમના અવતારરૂપ છે.
માટેજ વૈષ્ણવોએ સેવવા યોગ્ય ભગવદંશરૂપ શ્રીએ યુક્ત ગણેશ છે. ઇચ્છિત
પદાર્થો આપવારૂપ શ્રી બીજા આવેશ અવતારાની પેઠે કેટલાક દિવસ રહે-
નારી નહિ પરંતુ નિત્ય રહેનારી હોવાથી શ્રીમાન્. અથવા સિદ્ધિ-સુદ્ધિરૂપ
પત્નીએ યુક્ત હોવાથી શ્રીમાન્ એવા ગણપતિ આ આરંભની પેઠે બીજા
તમામ કાર્યારંભમાં શ્રેયને માટે થાઓ. ॥૧૬॥ હવે છ શ્લોકથી ગ્રંથકર્તા
પોતે કરેલા ગ્રંથનું ગૌરવ વર્ણન કરે છે—શ્રીમાન્—એકાંતિક ધર્મના દર્શ-
નથી થએલી ઇષ્ટદેવની પ્રસન્નતાથી ત્રિકાલદર્શિત્વરૂપ સંપત્તિને પામેલા
શતાનંદમુનિએ શ્રીહરિની આજ્ઞાથી કરેલા, શબ્દથી અને અર્થથી રમણીય,
અથવા—પોતે પ્રત્યક્ષપણે જોએલા પુરૂષોત્તમ ભગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્રોના
વર્ણનરૂપ હોવાથી રમણીય. અને સ્વેષ્ટદેવ શ્રીહરિએ અબીદપણે માનેલા
આઠ ગ્રંથો અને તેને અનુસરેલા બીજા પણ ગ્રંથભાત્રના સારરૂપ (પ્રતિ-
પાદ્ય એકાંતિક ધર્મનું સારપણું હોવાથી પ્રતિપાદક ગ્રંથનું પણ સાર પણું
સમઝવું) આ સત્સંગિજીવન નામના ગ્રંથમાં સમગ્ર વેદોના સારરૂપ એ-
કાંતિક ધર્મ (સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે સહિત ભક્તિ નામનો ભાગવતધર્મ)

સારેઽખિલવેદસાર* । સુસ્પષ્ટમૈકાન્તિકધર્મ ઉક્ત સ્યાદેન સઘો
ભવપાશમુક્તિ ॥૧૭॥ સાક્ષાદ્વરૈ સકલલોકગુરૌ રસાયા અન્ત
હિંતે નનુ મુમુક્ષુજનૈકવન્ધૌ । નિસ્તારણાય લઘુ સંઘૃતિસાગરસ્ય
નૌકેદમેવ ભુવિ માનવદેહમાજામ્ ॥૧૮॥ લીલારસો હિ સકલો

અતિસ્પષ્ટપણે વર્ણન કર્યો છે, જે ધર્મથી સસાર પાશમાથી આત્મતિક મુક્તિ
તત્કાળ થાય તત્કાળ એટલે બીજા જન્મનું અવધાન નહિ, અર્થાત્ પ્રારબ્ધ
શરીરનો નાશ થતા મુક્તિ થાય આ શ્લોકથી થયકર્તાનું વિલક્ષણપણું,
અથનો એકાતિક ધર્મરૂપ ઉત્તમ વિષય અને મુક્તિરૂપી પ્રયોજન કહ્યું છે
સત્સગીઓ અધિકારી છે સમઘ તો સ્પષ્ટ છે એવી રીતે અથના અવિકારી,
પ્રયોજન નિષય અને સમઘ આચાર અનુબધનું નિરૂપણ બહુ લેનું ॥૧૭॥
સમઘ લોકોના હિતોપદેશ ગુરુ, મુમુક્ષુ મનુષ્યોના મુખ્ય બધુરૂપ સાક્ષાત્
શ્રીહરિ પૃથ્વી ઉપરથી સ્વેચ્છાથી અતર્ધાન થયા પછી ભારત ભૂમિમા
માનવ દેહધારીઓને સસારસાગર તત્કાળ તરવા માટે આ સત્સગિજીવ
નજ નિશ્ચે નૌકા તુલ્ય છે યદ્યપિ મુક્તિ માટે બીજા અનેક અથો છે અને
એકાતિકધર્મ પણ બીજા અથોથી બહુ શકાય છે, પરંતુ કળિબળ વડે વૃદ્ધિ
પામેલા રજ તમ દોષથી જ્ઞાનદષ્ટિનો પરાભવ થતા કેવળ વિપરીત માર્ગ
માજ પ્રવર્તેલા પ્રાણીઓનો સસારસાગરમાથી ઉદ્ધાર કરવાના ધરાદાથી
પોતેજ અક્ષરાધિપતિ ભગવાન પુરૂષોત્તમે પ્રકટ થઈને પોતાની સન્નિધિ, સ
દાલાપ અને સદુપદેશાદિવડે અદરનું અજ્ઞાન અધકાર ટાળીને ભવબધન
માથી અનેક મનુષ્યોનો મોક્ષ કર્યો તે ભગવાન અતર્ધાન થયા પછી તેમના
દિવ્ય ચરિત્રોનું અને તેમણે કરેલા ઉપદેશાદિકનું પ્રધાનપણે વર્ણન કરનારો
આજ પ્રબધ આત્મતિક મુક્તિ માટે થશે એમ ધારીને આ આરભ કર્યો
છે, આ શ્લોકનું એનું તાત્પર્ય છે અમૃત-આનંદમય દિવ્યમૂર્તિ જેની
છે, ધર્મદેવના પુત્રપણે સ્વેચ્છાથી પ્રકટ થએલા, અકર્મવશ્ય એવા શ્રીહ
રિનો ભૂમિ ઉપર જે આ લીનારસ છે તે સત્સગિઓના પરમ (ઉત્તમ)
જીવનરૂપ છે પ્રાણનો લાલ થાય તે જીવન કહેવાય પ્રધાન પ્રાણ તો પ્ર
ત્યક્ષ પરમાત્મા છે તેમનો લાલ થાય એજ પરમ જીવન છે આ પ્રબધ

ऽमृतदिव्यमूर्तः स्वेच्छानराकृतिधृतो भुवि धर्मसूनोः । सत्सद्गिनां
 परमजीवनमस्त्यतोऽसौ सम्यङ्निरूपित इहेति स पीयतां तैः ॥१९॥
 एतत्પુણ્યમલં પવિત્રમમલં સદ્ધર્મશાસ્ત્રં પરં ધર્મધાનવિરાગમક્તિ-
 નિમૃતં સેવ્યં સતાં નિત્યદા । પાપૌઘપ્રદામં નૃણાં કલિમલપ્રક્ષા-
 લનં સર્વથા જાલ્યધ્વાન્તનિવારણં સુકૃતિભિઃ સમ્પ્રાપ્યતે નેતરેઃ
 ॥૨૦॥ સકલધર્મવિનિર્ણયમજ્ઞસા સકલશાસ્ત્રમતદ્ધ્રમવારણમ્ ।
 સકલવાશ્ચિતપૂરણમુત્તમં સકલલોકમનઃશ્રુતિરજ્જનમ્ ॥૨૧॥ વિ-

અમૃતમૂર્તિ પ્રકટ પુરુષોત્તમના ચરિત્રામૃત ગલિત હોવાથી પ્રાણરૂપ પર-
 માત્માના સંલેપરૂપ છે. પરલોકમાં પરમપુરુષની પ્રાપ્તિમાં કારણ થઇને
 સાક્ષાત્ પ્રાણનો લાલ કરી આપનાર છે, માટે પરમ છવનરૂપ છે. આ
 ગ્રંથમાં શ્રીહરિનો લીળારસ સારી રીતે નિરૂપણ કરેલો હોવાથી સત્સંગિ-
 ઓએ પરમાદરથી પાન કરવો. આ બે શ્લોકથી પ્રતિપાદ્ય વિષયનું વિલ-
 ક્ષણપણું ઠહું ॥૧૮॥૧૯॥ પ્રબંધનો પ્રકર્ષ કહે છે—આ શાસ્ત્ર અત્યંત
 પુણ્ય કરનારૂં, શ્રોતા વક્તાને અત્યંત પવિત્ર કરનારૂં, ભગવાનનાંજ એક
 ચરિત્ર હોવાથી દોષે રહિત, ખીલ ધર્મો પ્રસંગાત્ પ્રતિપાદન કર્યા છે અને
 એકાંતિક ધર્મ પ્રધાનપણે પ્રતિપાદન કર્યો છે માટે સદ્ધર્મશાસ્ત્ર, માટેજ
 ખીલ શાસ્ત્રોની અપેક્ષાએ પર-ઉત્કૃષ્ટ, નિઃશ્રેયસની નિસરણીના પગથીયાં
 રૂપ ધર્મ જ્ઞાન ધેરામ્ય અને ભક્તિને પ્રતિપાદન કરનારૂં, માટેજ સત્પુરુ-
 ષોએ સદા શ્રવણ પઠનવડે સેવવા યોગ્ય, કળિમળ કામક્રોધાદિકને શુદ્ધ
 કરનારૂં, મનુષ્યોના શ્રેયમાં વિરોધ કરનારા પાપપુંજને હરનારૂં અને અ-
 જ્ઞાનરૂપ અંધકારને અત્યંત નિવારણ કરનારૂં છે. એવા મહા મહિમાશાલી
 શાસ્ત્રનું શ્રવણ અનેક જન્મના પુણ્યશાળી પુરુષોને પ્રાપ્ત થાય છે, ખીલ-
 ઓને મળતું નથી ॥૨૦॥ વર્ણના તથા આશ્રમના નિમિત્તથી પ્રવર્તેલા અને
 અભ્યુદય રૂળ આપનારા તથા મોક્ષેક રૂળ આપનારા સર્વ ધર્મોનો યથાર્થપણે
 જેમાં નિર્ણય કર્યો છે, વેદ અને તેના ઉપજંહણરૂપ સમગ્ર શાસ્ત્રના સિદ્ધાં-
 તમાં થતા જે અનેક ભ્રમ (વિપરીતપણે ગ્રહણ અથવા પરસ્પર વિરૂ-
 પણું) તેને નિવારણ કરનાર, અર્થાત્ તત્ત્વથી તેનો અર્થ પ્રતિપાદન કરનારૂં,

વિઘસંશયશલ્યસમુદ્ધરં શ્રવણમાત્રત एव कुबुद्धिहृत् । मदनको-
पमुखारिभयापहं जयति शास्त्रमिदं कविभूषणम् ॥२२॥ पुण्यं
भुवि कुरुक्षेत्रं धर्मवृद्धिमभीप्सुमिः । सेव्यमानं सुमतिमिर्वयं

સમગ્રે પુરુષાર્થને આપનારાં ભગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્રોનું અવલંબન હોવાથી
ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ આ સર્વ પુરુષાર્થને પૂરણ કરનારૂં, બાળથી લઈને
વૃદ્ધપર્યંત અને પંડિતથી લઈને પામરપર્યંત સર્વના. અથવા-મનુષ્ય કે દેવ
સર્વ કોઈના મન શ્રવણને રંજન કરનારૂં, તત્ત્વ ઉપાય અને પુરુષાર્થની આ-
ખતમાં અનેક પ્રકારના એવા સંશયો થાય છે કે, જે તત્ત્વનિર્ણયમાં વિરોધી
થઈને પ્રવૃત્તિમાં પણ ઉપરોધ કરનારા થઈને હૃદયમાં શલ્યની માફક ખુચ્યા
કરે છે; તેને કાઢવામાં અતિ સમર્થ. અર્થાત્ સર્વ સંશયોને શમાવનારૂં,
ભગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્રરૂપ હોવાથી શ્રવણમાત્રથીજ હુશુદ્ધિને હરનારૂં,
ભગવાનનું એક વાર પણ જે શ્રવણ કર્યું હોય તો સુકૃતને વધારીને હુમતિને
હરે છે. કેવળ તત્ત્વજ્ઞાનમાં તો મનન નિદિધ્યાસની જરૂર છે. એટલે પ્રથમ
શ્રવણ કર્યા પછી મનન નિદિધ્યાસ કરે તોજ હુશુદ્ધિને હરે, અને આતો
મનન નિદિધ્યાસ વિનાજ કેવળ શ્રવણ માત્રથીજ હુશુદ્ધિને હરે છે, માટે-
જ કામ ક્રોધ આદિક અંતઃશત્રુઓના લયને ટાળવામાં સમર્થ, પૂર્વોક્ત સ-
કળ ધર્મ વિનિર્ણય વિગેરે અતિશયોથી ઉત્તમ, કવિઓને ભૂષણની પેઠે શોભા
આપનારૂં અથવા કવિ એટલે ધન્વિર્યોને અગોચર અર્થનો સાક્ષાત્કાર કર-
વામાં સમર્થ; એવાઓને પણ ઉત્તમ ભૂષણરૂપ, તેઓ પણ આના શ્રવણ
મનનથી ભૂષિત થાય છે એટલે અતિશયતાવાળા થાય છે. તે કહ્યું છે કે-
'नैर्गुण्यस्या रमन्ते स्म गुणानुकथने हरेः' 'परिनिष्ठितोऽपि नैर्गुण्य उत्तम-
श्लोकलीलया । गृहीतचेता राजपे ! मारयानं यदधीतवान्' આવા મહામ-
હિમાવાળું આ સત્સંગિજીવન શાસ્ત્ર જયકારી પ્રવર્તે છે. ॥૨૧॥૨૨॥
એ રીતે પોતે ગુંથેલા ગ્રંથનું ગૌરવ વર્ણવીને, હવે બાકીના આખા અધ્યાયથી
આ પ્રબંધની સંવાદદ્વારા પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ પ્રકાશ કરવા પૂર્વકે પ્રબંધના
શ્રોતા વક્તાની વિશુદ્ધિ અને તેમનો સમાગમ સંવાદ બેમાં છે; એવી એક
આખ્યાયિકા કહે છે. તેમાં પ્રથમ વક્તાનું વિશુદ્ધ ચરિત્ર વર્ણવે છે-ભરત

भवति भारते ॥२३॥ ब्रह्मर्षिः सुव्रतस्तत्र भक्त आसीद्धरेर्महान् ।
स्वधर्मज्ञानवैराग्यज्ञानत्यादिगुणमण्डितः ॥२४॥ भक्त्या वशीकृतो
येन गृह्णाति भगवान्स्वयम् । पूजोपहारान् संकलान् प्रत्यक्षं प्रति-
वासरम् ॥२५॥ ज्ञानं त्रैकालिकं प्राप्तः प्रसादादेव तस्य यः । वे-

ખંડમાં દેહ ઇન્દ્રિયો આદિકથી વિલક્ષણુ આત્માના યથાર્થ જ્ઞાનરૂપ શુભ
મતિએ સપત્ર અને સંસારસાગર તરવામાંજ એક ઉપયોગી કર્મયોગાદિ-
રૂપ ધર્મની અભિવૃદ્ધિની આકાંક્ષાવાળા પુરૂષોએ વિશેષપણે સેવેલું, મા-
ટેજ પૃથ્વી ઉપર પુણ્ય-પોતે સ્વરૂપથી પવિત્ર અને મહાપુરૂષના સેવનથી
પવિત્ર કરનારું કુરૂક્ષેત્ર નામનું પ્રખ્યાત એક તીર્થ છે ॥૨૩॥ એવા પુણ્ય
ક્ષેત્રમાં સ્વધર્મ અને તેના કાર્યભૂત જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને તેના કાર્યભૂત શાંતિ
વિગેરે સદ્ગુણોએ સપત્ર, માટેજ આવી સાધનસંપત્તિથી શ્રીહરિના મ-
હાન્ ભક્ત-એકાંતિક ભક્તિમાં રસિકે સુવ્રત નામના બ્રહ્મર્ષિ ઉત્પન્ન થયા
હતા ॥૨૪॥ જે સુવ્રત મુનિએ, જેની આજ્ઞામાં સૂર્ય ચંદ્ર વાયુ વિગેરે વશ
વર્તે છે, એવા પણ ભગવાન શ્રીહરિને પરાભક્તિથી વશ કર્યા હતા. અને
વશ થએલા ભગવાન પ્રતિદિન અર્પણ કરેલા પત્ર પુષ્પ ફળાદિક સમગ્ર
પૂજા સામગ્રીને પ્રત્યક્ષ-સાક્ષાત્ પોતાનાજ દિવ્યરૂપથી સન્નિધિ પામીને
સ્વીકાર કરે છે. આ અર્થ 'વત્રં પુષ્પં ફલં તોયં યો મે મક્ત્વા પ્રવચ્છતિ'
આ ગીતા શ્લોકમાં સ્પષ્ટ કર્યો છે. આ શ્લોકથી સુવ્રતમુનિની ભક્તિનો ઉ-
ત્કર્ષ કહ્યો. ॥૨૫॥ હવે જ્ઞાનનો ઉત્કર્ષ કહે છે-જે સુવ્રતમુનિ શ્રીહરિના પ્ર-
સાદથીજ ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન આ ત્રણ કાળનું જ્ઞાન પામ્યા હતા.
(એટલુંજ નહિ પણ સમગ્ર તત્ત્વ જ્ઞાનને પણ પામ્યા હતા) 'પ્રસાદાદેવ'
આ પદથી જે જ્ઞાન પોતાના પ્રયત્નરૂપ અભ્યાસથી મેળવ્યું હોય તેની અ-
પેક્ષાએ જે જ્ઞાન પ્રભુપ્રસાદથી મળ્યું હોય તેની વિલક્ષણતા જણાવી છે.
એટલે જ્ઞાનની અતિશય શુદ્ધિ સૂચવી છે. પ્રભુપ્રસન્નતાથી મળેલું જ્ઞાન
શુદ્ધ હોય છે અને સ્વસાધનથી મેળવેલું જ્ઞાન તેવું વિશુદ્ધ હોતું નથી. એ
રીતે નિરતિશય જ્ઞાને સપત્ર છે. તથાપિ જેમ અરણીમાં ચૂંદપલે રહેલો
અગ્નિ સર્વ કોઈ બાણી શકતા નથી, તેમ જેનો જ્ઞાનાતિશય સર્વ કોઈ બાણી

દ્યશ્ચ ભગવદ્ઋષૈર્વિશુદ્ધધિપણૈર્નૃમિઃ ॥૨૬॥ સોઽન્તર્હિતે ભગવતિ
હરૌર્ગુર્યાક્ષયા મુનિઃ । તીર્થાનિ વ્યચરદ્ધમાવહાન સદ્ધર્મ દર્શ-
યન્ ॥૨૭॥ વૃન્દાવનં સ કાર્શીં ચ ગત્વા તીર્થવિધૌ રતઃ । પ્રાપ-

શકતા નથી, પરંતુ વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળા ભગવદ્ભક્ત મનુષ્યોજ ‘આ આવા
છે’ એમ જાણી શકે છે આ સ્થળે ‘વાવિદ્યત્વં નિર્વિદ્યં બાહ્યેન તિષ્ઠાસેવ’
આ શ્રુતિનો અર્થ સ્મરણ કરી આપ્યો છે અથવા-વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળા અને
ભગવાનના ભક્તિવાળા મનુષ્યોએ જે ભગવાન તત્ત્વથી જાણી શકાય છે
આ અર્થ ‘भवत्या त्वनन्यया दाक्य भहमेवविद्योऽर्जुन । ज्ञातु’ આ વચનથી
ભગવાનેજ ગીતામાં કહ્યો છે માટે જે ભગવાન છે તે તો એક ભક્તિથીજ
વેદ છે, તેમનાજ પ્રસાદથી ત્રિકાળ જ્ઞાનને પામ્યા હતા એવો એક અ-
ન્ય કરીને અર્થ કરવો ॥૨૬॥ ભગવાન શ્રીહરિ સ્વેચ્છાથી અતર્ધાન થયા
પછી સુમતમુનિ પોતાના ગુરુ શતાનંદમુનિની આજ્ઞાથી પૃથ્વી ઉપર અન્ન-
સાક્ષાત્ ભગવાનના સ્વરૂપને નહિ જાણનારા જનોને સદ્ધર્મ-જેનાથી ભ-
વાટવીમાંથી નિકળીને પોતાના નિવાસસ્થાનભૂત પરમાત્માને પામે એવો સ-
ન્માર્ગ બતાવા માટે તીર્થોમાં સમગ્ર વિચરતા હતા તાત્પર્ય એ છે કે-સર્વ
કોઈ મનુષ્યો ભવાટવીમાં પડેલા, વિષયરૂપ વિષવૃક્ષની છાયામાં રમણુ ક-
રતા, તેના વિષમય ફળોનોજ આસ્વાદ લઈને મૂંઝાને પામેલા અને વાર-
વાર જન્મમરણરૂપ શ્વાસ ઉચ્છ્વાસમાં જોષ્ટાવાળા હોઈને ‘અમે કોણ
છીએ, ક્યા પડ્યા છીએ, અમારું નિવાસ સ્થાન કોણ છે અને તેને પામ-
વાનો માર્ગ કયો છે’ એવો વિચાર કરવાનેપણુ અસમર્થ છે કોઈ વિરલો
સુકૃતશાસ્ત્રી પુરૂષ તીર્થમાં નિવાસ પામીને તીર્થના માહાત્મ્યથી અતિગય
સુકૃતને વધારીને પોતાના આત્માને ભવાટવીમાં પડેલો જાણીને સારો માર્ગ
ગોતવામાં તત્પર હોય છે માટે સન્માર્ગને નહિ જાણતા હોવાથી તેને ગો-
તવા માટે તત્પર થએલાઓને સદ્ધર્મનો ઉપદેશ કરવા કૃપાથી તીર્થમાં
વિચરતા હતા કોઈ એક પણ મુમુક્ષુ અત્ર મળી આવે તો તેને સદ્ધર્મનો
સદ્બોધ આપી તેનો ભવાટવીમાંથી મોક્ષ કરીને અમે કૃતાર્થ થઈએ એવા
શુભ અભિપ્રાયથી તીર્થવિચરણ હતું ॥૨૭॥ સુમતમુનિ કારી વૃદાવન

જગન્નાથપુરીમુપકળ્ઠે મહોદયેઃ ॥૨૮॥ દત્તે યત્ર સ્વમક્તેભ્યઃ
 કૃષ્ણઃ સાક્ષાત્સ્વદર્શનમ્ । પૃથિવ્યાં નોપમા યસ્યાઃ પ્રતાપાતિશ-
 યાદ્ધરેઃ ॥૨૯॥ યત્ર પદ્મસુ કાલેષુ પ્રાતરાદિષુ ચાન્વહમ્ । જાયતે
 વાસુદેવસ્ય મહાનેવાર્ચનોત્સવઃ ॥૩૦॥ તત્ક્ષેત્રદર્શનપ્રાપ્તપરમાનન્દ
 આત્મનઃ । આવાસમકરોત્તત્ર ચક્રતીર્થેતિપાવને ॥૩૧॥ પ્રત્યહં
 પદ્મકાલં ચ શ્રીજગન્નાથદર્શનમ્ । ચકાર પાલયન્ ધર્મં ભક્તિં ચ

વિગેરે તીર્થોને પામીને તેમાં કરવાપણે કહેલા ઉપવાસાદિક વિધિમાં તત્પર
 થયા યદ્યપિ પોતાને તીર્થ વિધિની કશી અપેક્ષા નથી પરંતુ 'જોપયેત્સર્વ-
 કર્માણિ વિદ્વાન્ યુક્તઃ સમાચરન્' આમાં કહ્યા પ્રમાણે બીજાઓને મહણ
 કરાવા તીર્થ વિધિમાં તત્પર થયા અથવા-તીર્થ-પરિશુદ્ધ એવા વિધિમાં
 તત્પર એવો અર્થ કરવો પરિશુદ્ધ વિધિતો જપયજ્ઞ ભણવો બીજા વિધિ-
 ઓમાં તો બીજું કશું નહિ તો છેવટે બીજોપમર્દરૂપ પ્રાણિપીડા પણ અ-
 પરિહાર્ય હોવાથી અશુદ્ધ છે. જપયજ્ઞમાં તો કશી તેવી પ્રાણિપીડા લેશ-
 પણ નથી માટેજ ભગવાને 'યજ્ઞાના જપયજ્ઞોઽસ્મિ' એમ જપયજ્ઞનું શ્રેષ્ઠ-
 પણું કહ્યું છે એવા તીર્થવિધિમાં તત્પર થએલા મુગ્ધતમુનિ પૂર્વસાગરના
 સમીપમાં રહેલી જગન્નાથ નામની પ્રમિદ્ધ પુરીને પામ્યા ॥૨૮॥ જે સ્થો-
 કથી પુરીને વર્ણવે છે-જે પુરીમાં પ્રતિમારૂપે રહેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્
 પોતાના એકાતિક લક્ષ્મીને સાક્ષાત્-પોતાનાજ દિવ્ય રૂપથી દર્શન દે છે
 જે પુરીને શ્રીહરિના અતિશય પ્રતાપને લીધે પૃથ્વી ઉપર બીજા કોઈની
 ઉપમાજ નથી જે પુરીમાં પ્રતિદિન પ્રાતઃ-સંગવ-મધ્યાહ્ન-અપરાહ્ન અને
 સાય આ પાંચ સમયમાં જગન્નાથ નામના અચાંવતારરૂપ વાસુદેવ ભગવા-
 નની પૂજનો મોટો ઉત્સવ થાય છે ॥૨૯-૩૦॥ એવા પવિત્ર ક્ષેત્રના દર્શન
 માત્રથી પરમાનંદને પામેલા મુગ્ધતમુનિ તે પુરીમાંજ વર્તતા અત્યત પ-
 વિત્ર ચક્રતીર્થ નામના સ્થાનમાં પોતે નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૩૧॥ પ્રતિ-
 દિન પાચેય સમયમાં શ્રીજગન્નાથ ભગવાનનાં દર્શન કરતા અને સ્વોચિત
 ધર્મે સહિત ભગવાનની શ્રવણાદિ નવધા ભક્તિમાં તત્પર અને પોતાની પાસે
 આવતા મુમુક્ષુ મનુષ્યોને આદિસાદિ સ્વધર્મે અને પ્રત્યક્ષ ભગવાનની ભ-

નવધા હરેઃ ॥૩૨॥ પ્રાતેભ્યઃ સ્વાન્તિકં નૃભ્યો મુમુક્ષુભ્ય ઉપાદિ-
શત્ । કૃષ્ણમર્ત્તિ સ્વધર્મં ચ નિર્માનો વિજિતેન્દ્રિયઃ ॥૩૩॥ તન્ના-
ગતોઽમૃદ્વાજર્પિર્ગુર્જરાણામધીશ્વરઃ । નામ્ના પ્રતાપસિંહશ્ચ લ્યક્ત-
રાજ્યો વિરાગવાન્ ॥૩૪॥ ધર્મો કૃષ્ણસ્ય ભક્તશ્ચ તત્પ્રત્યક્ષેક્ષણો-
ત્સુકઃ । અવસત્સોઽપિ તત્રૈવ તીર્થે સત્સદ્ગુલાલસઃ ॥૩૫॥ સ ઇ-
કદા તમદ્રાક્ષીદાસીનં કૌશ આસને । ચોધયન્તં મુમુક્ષુન્ નૃન્ કૃષ્ણ-
માહાત્મ્યમાદરાત્ ॥૩૬॥ તપસ્વિનં પ્રશાન્તં ચ સ્વધર્મસ્યં શુચિં

જિનો ઉપદેશ કરતા મુમ્મતમુનિએ નિર્માન અને શુતેન્દ્રિય થઈને લાંબ
નિવાસ કર્યો ॥૩૨-૩૩॥ હવે શ્રોતાની શુદ્ધિ કહેવા પૂર્વક વક્તા શ્રોતાના
સવાદનો પ્રસ્તાવ કરે છે-નામથી પ્રતાપસિંહ તેમજ અર્થથી પણ પ્ર-
તાપસિંહ. (સિંહ જેવા મહા પ્રતાપી) મારેજ શત્રુના લયથી નહિ પણ
વૈરાગ્યના વેગથી પ્રત્યક્ષ પ્રભુની પ્રાપ્તિ સાડે જેણે રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો છે
માટેજ રાજર્ષિ-રાજ હોવા છતાં પણ રૂપિ ધર્મમાં વર્તતા, ગુજરાત દેશ
વિશેષના અધિપતિ એજ જગન્નાથપુરીમાં આવ્યા ॥૩૪॥ પ્રતાપસિંહ રાજ
વર્ણાશ્રમોચિત સ્વધર્મના પ્રતિદિન પાલનથી નિર્ભળ અત કરણવાળા થઈને,
એથીજ લગવાનમાં લક્ષ્મિનિધાને પામીને, મારેજ લગવાનનો સાક્ષાત્કાર
કરવામાં અતિશય ઉત્સાહવાળા અને તેવાજ ઉત્સાહ વડે 'સત્સગથી લ-
ગવાનનો સાક્ષાત્કાર લાભ થાય છે' એવી લાલસાથી જ્યાં મુમ્મતમુનિ આ-
વીને રહ્યા હતા એજ ચક્રતીર્થમાં આવીને રહ્યા ॥૩૫॥ રાજર્ષિએ એક
મમયમાં ત્યાં રહેલા મુમ્મતમુનિને દર્શની સાદરી ઉપર બેસીને મુમુક્ષુ મનુ-
ષ્યોને પરમ આદરથી સાક્ષાત્ શ્રીહરિકૃષ્ણના અતિશય મહિમાનો ઓધ આ-
પતા જેવા મુનિને મુમુક્ષુ ઉપર અતિ આદર હતો, કેમકે માયાથી મોહિત
થએવા આ જગતમાં મુમુક્ષુ શ્રોતા મળવો દુર્લભ છે તેમજ શ્રીકૃષ્ણના
ઓધ કરાતા મહિમામાં પણ અતિ આદર હતો આ ઉપરથી શ્રદ્ધાસુ રાજને
પ્રશ્ન પુછવાનો અવસર પ્રાપ્ત થએલો જણાવ્યો છે ॥૩૬॥ મુમ્મતઋષિનું
બ્રહ્મદર્શિપણ જણાવનારા વિશેષો નિરૂપણ કરવા પૂર્વક રાજર્ષિનું મુનિ સ-
ન્મુખ આવવું તણુ શ્લોકથી કહે છે-શુચિ-સાત્ત્વિક આહારનુ સેવનાદિ

મૃદુમ્ । પાલયન્તં ગ્રહચર્યં તિતિહું સિદ્ધયોગિનમ્ ॥૩૭॥ વિવે-
કચરામ્યયુતં જિતાન્તર્વરિણં સ્થિરમ્ । આત્મનિષ્ઠં વૈષ્ણવેન્દ્રં પદું
મદ્દર્મવોધને ॥૩૮॥ સાધુલક્ષણસમ્પન્નં પૂર્ણકામમવેત્ય તમ્ । વિન-

૩૫ બાહ્ય શાંતિ યુક્ત, સ્વધર્મસ્થ-વર્ણાશ્રમ વિહિત કર્માનુષ્ઠાનમાં તત્પર,
તપસ્વી-શીતોષ્ણાદિ દ્વંદ્વનું સહન અને કૃત્ય ચાંદ્રાયણાદિ તપે યુક્ત,
શાસ્ત્રજન્ય સદસદ્વિવેક અને તેથી થએલા વૈરાગ્યે યુક્ત, પૂર્વોક્ત શાંત્યાદિ
અને વૈરાગ્યાદિ સાધનો વડે રાગદ્વેષાદિ અતઃશત્રુઓ જેણે જીત્યા છે, મા-
ટેજ પ્રશાંત-અતિશય શાંત એટલે બાહ્ય આંતર ઇન્દ્રિયો જેણે જીતી
છે, બ્રહ્મઅર્થને પાળન કરનારા (જેની સર્વ ઇપિજ્ઞાઓ નિવૃત્તિ પામી છે) અ-
ર્થાત્ ઉપરત, (આ સ્થળે 'યદિષ્ટન્તો ગ્રહચર્યં ચરન્તિ' આ શ્રુતિનો અર્થ
સ્મરણ કરાવ્યો છે.) તિતિશુ-માન અપમાન નિંદા સ્તુતિ આદિકને સ-
હન કરવાના સ્વભાવવાળા, સ્થિર-સમાહિત, ('પ્રજ્ઞાંત' ઇત્યાદિક પદથી
'જ્ઞાન્તો જ્ઞાન્ત ઉપરતસ્તિતિશુઃ સમાહિતો મૂલ્લા' આ શ્રુતિનો અર્થ સ્મરણ
કરાવ્યો છે.) શમદમાદિ સાધન સંપત્તિના બળથી આત્મનિષ્ઠ-પરમાત્મા-
વિષે નિષ્ઠાવાળા, અથવા-પરમાત્માત્મક સ્વાત્મસ્વરૂપમાં દર્શનરૂપ નિષ્ઠા-
વાળા, (આ પદથી 'આત્મન્યેવાત્માને પદ્યેત્' આ શ્રુતિનો અર્થ સ્મરણ કર-
રાવ્યો છે.) વૈષ્ણવેન્દ્ર-અંતર્યામી પરબ્રહ્મ સર્વસ્વામી પરમાત્માનું સ્વામિ-
પણે અનુસંધાન કરવા પૂર્વક પોતાના આત્માને તેમના સહજ દાસ સ્વરૂપે
જેનારા અર્થાત્ પરમાત્માને સ્વામીપણે અને પોતાને સેવકપણે અનુસંધાન
કરનારા, (આ પદથી આત્મનિષ્ઠામાં વિશેષ બતાવ્યો છે.) સિદ્ધયોગી-નિ-
ષ્પન્નયોગી, (આટલાં પદથી બ્રહ્મદર્શિપણું કહ્યું. હવે ગુરૂના શિષ્યોએ મુ-
ખેથી સન્મુખ ગમન કરવામાં ઉપયોગી ગુણો જે પદથી કહેછે) મૃદુ-મૃ-
દુભાષી એટલે ઉપદેશ કરવા યોગ્ય અર્થો દુર્બલ હોવાથી શિષ્યો વારે વારે
પ્રશ્ન પુછે તથાપિ ક્રોધ નહિ કરવાના સ્વભાવવાળા અને સદ્ધર્મ-પારમૈ-
કાંતિક ધર્મ-ઉપાસન-ભજન-શરણાગતિરૂપ ધર્મનો બોધ આપવામાં સમર્થ.
એ રીતે સાધુ-બ્રહ્મદર્શિનાં લક્ષણોએ સંપન્ન મુનતત્તુનિને પૂર્વોક્ત ચિહ્નો-
વડે પૂર્ણકામ-આત્મ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરેલો હોવાથી અવાપ્ત સમસ્ત

યેનોપસાદ્યાથ પ્રણમ્યોવાચ ભૂપતિઃ ॥૩૧॥ મુનિવર્ય ! પ્રપન્નોઽસ્મિ
ત્વામહં સાધુલક્ષણમ્ । મુચ્યેય સંસૃતેર્યેન તન્મે ત્વં વક્તુમર્હસિ
॥૪૦॥ इति पृष्टः स विप्रर्षिर्मानयित्वा तमादरात् । उवाच नृपतिं
प्रीतो मुमुक्षुजनवल्लभः ॥४१॥ સાધુ પૃષ્ઠં ત્વયા ભૂપ ! યતોઽસ્તિ

કામવાળા બાણીને પ્રતાપસિંહ રાજર્ષિ વિનય પૂર્વક શરણે જઈને (આ પદથી
'સ ગુરુમેવાભિગચ્છેત્સમિત્પાણિઃ શ્રોત્રિયં વ્રહ્મનિષ્ઠં' આ શ્રુતિનો અર્થ સ્મ-
રણ કરાવ્યો છે) પ્રણામ કરીને એવી રીતે બોલ્યા કે-॥૩૭-૩૮-૩૯॥
હે મુનિવર્ય ! સાધુ-લગવાનના એકાંતિક લક્ષ્ય બ્રહ્મદર્શિનાં લક્ષણવાળા
તમારા શરણે હું પામ્યો છું. જે ઉપાય યોજવાથી જન્મ મૃત્યુના પ્રવાહ-
રૂપ સંસૃતિમાંથી મુક્ત થઉં એવો ઉપાય શરણાગત મને કહેવાને તમો યોગ્ય
છો. અર્થાત્ મુમુક્ષુ જીવોનું ઉત્તરજીવન કરવાનીજ એક પ્રવૃત્તિવાળા અને
પરમાત્માના સાક્ષાત્કારવાળા તમો છો માટે તમોજ કહેવાને યોગ્ય છો
બીજો કોઈ નથી ॥૪૦॥ એ રીતે પુછેલા, મુમુક્ષુજનો જેને વહાલા છે એવા
વિપ્રર્ષિ (સુવ્રતમુનિ) પ્રથમ પુછવાથી, મનોરથની સિદ્ધિ મળતાં જેમ પ્રસન્ન
થાય તેમ પ્રસન્ન થઈને મુમુક્ષુ જણાતુ રાત્રને 'સંસૃતિમાં આવો જણાતુ
ક્યાંથી મળે' એમ બહુ માન પૂર્વક બોધને આદરથી બોલ્યા. 'આદરાત્'
આ પદથી ગિમ્પના શિષ્યલક્ષણની પરિપૂર્તિ અને આચાર્યની અતિશય કૃપા
સૂચવી છે. જેમાં સંપૂર્ણ શિષ્યલક્ષણ હોય તેની ઉપર ગુરુનો આદર અને
કૃપા થાય છે. ગુરુઓ શરણાગતિ માત્રથી એકદમ બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ
કરતા નથી. પ્રભુપતિએ પરવિદ્યા પ્રાપ્તિ માટે પોતાની પાસે આવેલા ધન્વન્તરી
બન્દીશ વર્ષમુધી બ્રહ્મચર્ય પાળવાની આજ્ઞા કરીને પરીક્ષા કરી હતી, આ
રાજર્ષિનીતો બીજી પરીક્ષાની અપેક્ષા વિના શરણાગતિ નિષ્ઠા 'મુનિવર્ય ! પ્ર-
પન્નોઽસ્મિ' આ પદથી પ્રકટ કરી છે, માટે શિષ્યલક્ષણની પરિપૂર્તિ સિદ્ધ
થાય છે. અને ગુરુ મુવ્રતમુનિ પણ બીજાના ત્રિવિધ તાપ નહિ સહન કરી
શકતા હોવાથી તેમનો કૃપાતિશય સ્પષ્ટ થાય છે, માટેજ આ સ્થળે 'આદ-
રાદુવાચ' એમ કહે છે. ॥૪૧॥ હે રાજર્ ! તમોજે જે આ મુક્તિનું સા-
ધન પુછ્યું તેજ સાધુ-અતિશય મુક્ત છે, કારણકે આ તો આત્માના હિ-

હિતમાત્મનઃ । કાર્યં નૃદેહેનૈતદ્વૈ યદ્વિમુચ્યેત સંસૃતેઃ ॥૪૨॥ કૃ-
 પ્ણસ્યાસ્ય જગદ્નાથનામ્નો નવવિધાં નૃપ ! । કુરુ ભક્તિં તથૈવ ત્વં
 પ્રાપ્સ્યસે શ્રેય ઈપ્સિતમ્ ॥૪૩॥ इत्युक्तः शिरसाऽऽदाय तद्वाक्यं स
 तथाऽकरोत् । समागमं च निश्छिन्नं मुनेस्तस्यानुवासरम् ॥४४॥
 इत्थं हि भजतः कृष्णं तस्यासीद्भिर्मला मतिः । ततो मुनिमवै-

તને કરનાર છે. તે શ્રુતિમાં કહ્યું છે—‘શ્રેયશ્ચ પ્રેયશ્ચ મનુષ્યમેતઃ લૌ સમ્પ-
 રીત્ય વિવિનક્તિ ધીરઃ । શ્રેયો હિ ધીરોઽભિ પ્રેયસો વૃણોતે પ્રેયો મન્દો યો-
 ગક્ષેમાદ્વૃણોતે ॥ તયોઃ શ્રેયઃ શ્રાદ્ધદાનસ્ય સાધુ ભવતિ’ (શ્રેય-મોક્ષ અને
 પ્રેય-આ લોકના કામો મનુષ્યને પામે છે. તે બન્નેને હંસ જેમ ક્ષીરની-
 રનો વિવેક કરી જીદા કરે છે તેમ ધીર પુરૂષ સારો વિચાર કરીને જીદા
 કરે છે એટલે ગુણદોષના જ્ઞાનથી ત્યાજ્ય ઉપાદેય ભેદને બાજુ છે. તેમાં
 ધીર પુરૂષ પ્રેયનો પરિત્યાગ કરીને તેની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ શ્રેય-આત્મહિતને
 વરે છે અને મંદતો યોગક્ષેમ નિમિત્તે પ્રેયને વરે છે. તેમાં શ્રેય-મોક્ષ
 માટે પ્રયત્ન કરનારાનું સાધુ-ભદ્ર થાય છે) સંસૃતિમાંથી મુક્તિ મેળવવી
 તેજ મનુષ્ય દેહથી કર્તવ્ય છે. એટલે પરમ પ્રયોજન છે. યદ્યપિ પશુયો-
 નિથક્રી મનુષ્યયોનિનો પારલૌકિક સ્વર્ગાદિ અભ્યુદયસાધનના અનુદાન-
 રૂપ વિશેષ છે. તથાપિ જો પારલૌકિક અભ્યુદયનું અરાખર નિરૂપણ કરીએ
 તો ઇન્દ્રિયોને લાડ લડાવવા સીવાય કશો તેમાં વિશેષ નથી, માટે મૈથુ-
 નાદિ આનંદવાળા પશુઓથક્રી મનુષ્યયોનીની કશી અધિકતા નથી, માટે
 જ આ સ્થળે મનુષ્ય દેહનું પરમ પ્રયોજન જે મુક્તિ મેળવવી એજ છે
 એમ નૃદેહેનૈતદ્વૈ” આ પદથી સ્પષ્ટ કહે છે. ॥૪૨॥ હે રાજન્ ! આ પુરીમાં
 અર્યાવતારથી રહેલા જગન્નાથ નામના ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની શ્રવણાદિ નવ
 લક્ષણવાળી ભક્તિ કરો. ભક્તિ કરવાથીજ ઇચ્છિત મુક્તિરૂપી શ્રેય અથવા
 મુક્તિના સાધનની સંપત્તિરૂપ શ્રેયને પામશો ॥૪૩॥ એ રીતે મુનિએ ઉ-
 પદેશ આપેલા રાજા મુનિનું વચન અતિ આદરથી માથે ચઢાવીને, પ્રતિ-
 દિન તેમનો નિષ્કપટ ભાવથી સમાગમ કરવા પૂર્વક તેમના ઉપદેશો શ્રવણ
 કરીને, મુનિના કહેવા મુજબ શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરવા લાગ્યા. ॥૪૪॥ પૂર્વોક્ત

દ્રાજા સાક્ષાત્કૃષ્ણસેવિનમ્ ॥૪૫॥ અથ પ્રણમ્ય તં भूयઃ પ્રો-
વાચ પ્રાજ્ઞલિર્નૃપઃ । ત્વં સાક્ષાત્કૃષ્ણસેવીતિ વિપ્રર્વે ! પ્રતિભાતિ
મે ॥૪૬॥ માપતે હિ ત્વયા કૃષ્ણો મુદ્ધે ચાન્નં ત્વયાર્પિતમ્ । इत्थं
હિ ભાતિ મે ચિદ્દૈસ્તવ લોકવિલક્ષણેઃ ॥૪૭॥ સમર્થોઽસિ તતો
ब्रह्मन्मय्यपि त्वमनुग्रहम् । कर्तुमर्हसि येनाहं साक्षाद्वीक्षेय तं
પ્રમુમ્ ॥૪૮॥ एवमुक्तो नृपेणोचे सुवतः प्रीतिमान्स तम् । अतीव

પ્રકારે ભગવાનને જણતા રાજા પ્રતાપસિંહની મતિ-મન જ્યારે શ્રવ-
ણાદિ ભક્તિ કરીને કામક્રોધાદિ કલુષતાથી રહિત થવાથી નિર્ભય થઈ ત્યારે
સુવ્રતમુનિને અર્યાના વ્યવધાન વિના પ્રત્યક્ષ પોતાનાજ રૂપથી સમીપમાં
વર્તતા સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણની આસન-અર્ચ્ય-પાદ્ય-આચમન આદિ ઉપચારો
અર્પણ કરવારૂપ સેવાને કરતા તે તે ચિદ્દેવડે જાણ્યા ॥૪૫॥ મુનિનો અસા-
ધારણ મહિમા જાણ્યા પછી તત્કાળ આશ્ચર્ય પામીને, અલ્પધિક ભક્તિભાવથી
મુનિને વારંવાર પ્રણામ કરીને, બે હાથ બેડીને રાજા બોલ્યા કે-હે બ્રહ્મર્ષિ !
તમારે વિષે લોક વિલક્ષણ લક્ષણો દેખાય છે. ભગવાનની પૂજા કરતા સર્વ
કોઈ જનોમાં તમારા જેવાં લક્ષણો લક્ષિત થતાં નથી. પૂજાસમયમાં તમારો
જે સલામણાદિ વ્યાપાર છે તે પૂજાસ્વીકાર કરવા માટે સન્મુખ સન્નિધિ
પામેલા ભગવાનને જણાવે છે, માટે આવાં લોક વિલક્ષણ ચિદ્દેવડે તમારી
સાથે ભગવાન સ્વયં બોલે છે અને તમોએ અર્પેલા અનાદિ આહારને આ-
રોગ છે એમ મને જણાય છે, માટે બીજાઓની પેઠે તમો ભગવાનને સે-
વતા નથી પરંતુ સાક્ષાત્ સેવો છો એમ હું નિશ્ચયથી માનું છું. ॥૪૬-૪૭॥
હે બ્રહ્મન ! તમો પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણના ઉપાસક છો, માટે જેણે કરીને હું ત-
મારી પેઠેજ સપર્યાસમયમાં પ્રભુનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન પામુ એવો અનુગ્રહ
આપના આશ્રિત મારી ઉપર કરવાને યોગ્ય છે. ‘આતું કૃણ તો ભગવાનનીજ
કૃપાથી મળે છે તે મારાથી કેમ બની શકે ?’ એમ કહેશો નહિ; કેમકે તમો
સમર્થ છો એટલે ભગવાનની કૃપા મેળવી આપવામાં પણ તમોજ સમર્થ
છો. ॥૪૮॥ એ રીતે રાજાએ પુછેલા સુવ્રતમુનિ, રાજા ઉપર તેમનો અતિ-
શય આદર બોધને બહુ રાજ થઈને બોલ્યા કે-હે રાજન ! પરમાત્માનાં પ્ર-

દુર્લભં નૃણાં સાક્ષાત્કૃષ્ણેક્ષણં નૃપ ! ॥૪૯॥ એતદર્થ જહ્ રાજ્યં
મહાન્તશ્ચક્રવર્તિનઃ । ઉગ્રં તપશ્ચ કુર્યન્તિ સ્યક્તગેહા વિવેકિનઃ
॥૫૦॥ ધર્મજ્ઞાનવિરાગાદિસાધનાનાં ચ સત્ફલમ્ । એતદેવોદિતં
સદ્ધિર્યત્સાક્ષાદ્દિષ્ણુતોષણમ્ ॥૫૧॥ તથાપિ સ્વેચ્છયા યર્હિ સ ધર્મ

ત્વક્ષ દર્શન આજ મનુષ્ય શરીરથી અને આજ નેત્રથી થવાં તો અત્યંત દુર્લભ છે. ચક્રવર્તી મોટા મોટા રાજાઓ પણ સત્ અસતના વિવેકવાળા થઈને પ્રત્યક્ષ પ્રભુનાં દર્શન માટે રાજ્યનો ત્યાગ કરીને અને ગૃહ (સ્ત્રી) નો પણ ત્યાગ કરીને અતીત અનેક વર્ષો સુધી કેવળ જળપાન-વાયુભક્ષણ અને પત્રાદિ ભક્ષણથી સિદ્ધ કરવા યોગ્ય ઉગ્ર તપશ્ચર્યા અઘાપિ કરે છે પણ કૃણ (પ્રત્યક્ષદર્શનરૂપ) પામ્યા નથી, માટે ઉગ્ર તપથી પણ પ્રત્યક્ષ દર્શન દુર્લભ છે. આગળ જે પ્રત્યક્ષ દર્શનનો ઉપાય કહેશે તેમાં અતિશય આદર ઉત્પન્ન કરવા બીજા ઉપાયોથી પ્રત્યક્ષ દર્શનનું દુષ્કરપણું આ શ્લોકથી કહ્યું છે. ॥૪૯-૫૦॥ પ્રત્યક્ષ દર્શન દુર્લભ હોય તો તેનાથી શું નિવૃત્તિ પામવું ? નહિ નિવૃત્તિ પામવું, સ્વધર્મ આત્મજ્ઞાન અને વિષય વિરક્તિ વિગેરે સાધનોનું ઉત્કૃષ્ટ કૃણ નારદાદિ સત્પુરુષોએ આજ કહ્યું છે. શું ? તો જે પ્રત્યક્ષ વિષ્ણુની પ્રસન્નતા, એટલે પ્રસન્ન થઈને પોતાનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન આપે અને તેમની પરિચર્યા પ્રાપ્ત થાય. પરમેશ્વરનું પ્રત્યક્ષપણું નહિ સિદ્ધ કરી શકનારા કેવળ ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યવડે જે કૃણ સિદ્ધ થાય છે તે ઉત્કૃષ્ટ

ચ સતોઽવિતુમ્ । હન્તું ચ તદ્દુહો ભૂમૌ જાયતે તર્હિ દૃશ્યતે
 ॥૫૨॥ સાક્ષાદ્દૃશ્યોઽપિ સર્વેપામેષ વૈ ભગવાન્ સ્વયમ્ । ઇતિ તુ
 જાયતે કૈશ્ચિન્ન તુ સર્વેર્નરાકૃતિઃ ॥૫૩॥ જાતોઽભૂત સામ્પ્રતં ભૂમૌ
 કોસલેપૂતરેષુ સઃ । મતૌ ધર્માદ્ધરિરિતિ પ્રસિદ્ધઃ સારવો દ્વિજઃ
 ॥૫૪॥ સાક્ષાત્સ માં હિ સિલિતોઽનુગ્રહં કૃતવાન્મયિ । તેન તં સ-
 ર્વદા રાજન્ ! વીક્ષે નિજદૃશોઽગ્રતઃ ॥૫૫॥ જનમદ્ગલમૂર્તિઃ સ

ક્ષણુ માટેજ. એ રીતે અવતરણમાં નિમિત્ત અને પ્રયોજન કહ્યું ॥૫૨॥
 અવતરણ સમયમાં પરમાત્મા પોતાનાજ રૂપથી સર્વ મનુષ્યોને પ્રત્યક્ષ ન-
 યનગોચર વર્તે છે તથાપિ ‘આ નિશ્ચે ભગવાન્ છે’ એમ તો સર્વ કોઈ જા-
 ણતા નથી, કેમકે પાપદૂષિત ચિત્તવાળા હોવાથી નરાકૃતિત્વ માત્રથી ભગ-
 વાનને પોતાને સંજાતીય સમજે છે. ‘નરાકૃતિ છતાં પણ આ સાક્ષાત્ ભગ-
 વાન્ છે’. એમ તો કોઈ મુકૂતાતિશયશાળી વિરલા (એકાંતિકના સમાગ-
 મથી જેને ભગવાનનું માહાત્મ્ય જ્ઞાન દઢ થયું હોય એવા) જનો જાણે છે.
 તે ગીતામાં કહ્યું છે ‘ન માં દુષ્કૃતિનો મૂઢા’ ‘અવજાનન્તિ માં મૂઢા’ ‘ભ-
 વ્યક્તં વ્યક્તિમાપન્નં’ ‘મહાત્માનસ્તુ માં પાર્થ દૈર્ઘ્યં પ્રકૃતિમાશ્રિતાઃ । મજ-
 ન્યનન્યમનસો જ્ઞાત્વા મૃતાદિમન્વયમ્’ ઇત્યાદિ ॥૫૩॥ પૂર્વોક્ત અવતારો
 તો દેશ કાળથી વિદૂર રહેલા હોવાથી અપરોક્ષ અનુભવની આકાંક્ષાવાળા
 અમોને તે ક્યાંથી ઉપકાર કરનારા થાય ? એવી અપેક્ષામાં કહે છે—હમણાંજ
 સમીપ સમયમાં પૃથ્વી ઉપર ઉત્તર કોસલ દેશમાં સરવરીયા વિપ્રના વં-
 શમાં ધર્મદેવથક્રી તેમની પત્ની ભક્તિદેવીમાં તેજ શ્રીકૃષ્ણ હરિના-
 મથી પ્રસિદ્ધ પ્રકટ થયા હતા ॥૫૪॥ હે રાજન્ ! તે પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિ મને
 મળ્યા હતા અને તેમના ચરણ કમળની પરિચર્યા પણ અહુ દિવસ કરી
 છે. તેમણે મારી ઉપર ‘જ્યારે દેશ કાળથી વિદૂર રહેલા પણ મારે વિષે
 પરમ પ્રેમથી મારી સેવાની આકાંક્ષા કરશે ત્યારે હું આજ દિવ્યરૂપથી સ-
 ન્નિધિ પામીને સપર્યા સ્વીકાર કરીશ’ એવો અનુચ્છેદ કર્યો છે. એવા અનુ-
 ચ્છેદને લીધે ભક્ષાધીન ભગવાનનું પરમ પ્રેમથી સ્મરણ કરતાં તેજ ક્ષ-
 ણમાં ભગવાનને મારી દષ્ટિ આગળ સર્વદા સાક્ષાત્ જોઈ ધું. ॥૫૫॥ મનુ-

દુર્લભં નૃણાં સાક્ષાત્કૃષ્ણેક્ષણં નૃપ ! ॥૪૯॥ એતદર્થે જહ્નુ રાજ્યં
મહાન્તશ્ચક્રવર્તિનઃ । ઉગ્રં તપશ્ચ કુર્વેન્તિ ત્યક્તગેહા વિવેકિનઃ
॥૫૦॥ ધર્મજ્ઞાનવિરાગાદિસાધનાનાં ચ સત્ફલમ્ । એતદેવોદિતં
સદ્ધિર્યત્નાક્ષાદ્દિષ્ણુતોષણમ્ ॥૫૧॥ તથાપિ સ્વેચ્છયા યદ્દિ સ ધર્મ

ત્યક્ષ દર્શન આજ મનુષ્ય શરીરથી અને આજ નેત્રથી થવાં તો અત્યંત દુ-
ર્લભ છે. ચક્રવર્તી મોટા મોટા રાજાઓ પણ સત્ અસતના વિવેકવાળા થ-
ઇને પ્રત્યક્ષ પ્રભુનાં દર્શન માટે રાજ્યનો ત્યાગ કરીને અને ગૃહ (સ્ત્રી)નો
પણ ત્યાગ કરીને અતીત અનેક વર્ષો મુઘી કેવળ જળપાન-વાયુભક્ષણ
અને પત્રાદિ ભક્ષણથી સિદ્ધ કરવા યોગ્ય ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા અઘાપિ કરે છે
પણ ફળ (પ્રત્યક્ષદર્શનરૂપ) પામ્યા નથી, માટે ઉચ્ચ તપથી પણ પ્રત્યક્ષ
દર્શન દુર્લભ છે. આગળ જે પ્રત્યક્ષ દર્શનનો ઉપાય કહેશે તેમાં અતિશય
આદર ઉત્પન્ન કરવા ખીલ ઉપાયોથી પ્રત્યક્ષ દર્શનનું દુષ્કરપણું આ શ્લો-
કથી કહ્યું છે. ॥૪૯-૫૦॥ પ્રત્યક્ષ દર્શન દુર્લભ હોય તો તેનાથી શું નિવૃત્તિ
પામવું ? નહિ નિવૃત્તિ પામવું, સ્વધર્મ આત્મજ્ઞાન અને વિષય વિરક્તિ વિ-
ગેરે સાધનોનું ઉત્કૃષ્ટ ફળ નારદાદિ સત્પુરુષોએ આજ કહ્યું છે. શું ? તો
જે પ્રત્યક્ષ વિષ્ણુની પ્રસન્નતા, એટલે પ્રસન્ન થઇને પોતાનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન
આપે અને તેમની પરિચર્યા પ્રાપ્ત થાય. પરમેશ્વરનું પ્રત્યક્ષપણું નહિ સિદ્ધ
કરી શકનારા કેવળ ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યવડે જે ફળ સિદ્ધ થાય છે તે ઉત્કૃષ્ટ
નથી; પૂર્વોક્ત પ્રત્યક્ષજ ઉત્કૃષ્ટ ફળ છે. માટે ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે સંપન્ન એવો
કયો પુરૂષ તેની સૃષ્ટિ ન કરે ? સર્વ કોઈ કરે. અને સાધનની દુર્લભતા
વિચારીને કયો પુરૂષ નિવૃત્તિ પામે ? કોઈ પણ નજ પામે. ફક્ત સુકર ઉ-
પાયને ગોતે છે. ॥૫૧॥ હવે સુકર ઉપાય કહેવાનો ઉપક્રમ કરે છે—ય-
ઘપિ ભગવાન્ દષ્ટિને અગોચર છે તથાપિ જ્યારે સદ્ધર્મ અને સદ્ધર્મનિષ્ઠ
સાધુઓની રક્ષા કરવા અને તે બેના દ્રોહી દુર્જનોનો નાશ કરવા ભૂમિ ઉપર
સ્વેચ્છાથી અવતરે છે ત્યારે તો સર્વજનોને દષ્ટિગોચર થાય છે. ભગવાન્
અજન્મા હોવા છતાં જન્મ ધારે છે, તેમાં જીવોની પેઠે કર્મ કરીને નહિ
પરંતુ સ્વેચ્છાથીજ, તેમજ કર્મ ફળ ભોગવવા નહિ પણ સદ્ધર્માદિક સંર-

ચ સતોઽવિતુમ્ । હન્તું ચ તદ્વહો ભૂમૌ જાયતે તર્હિ દૃશ્યતે
 ॥૫૨॥ સાક્ષાદ્દૃશ્યોઽપિ સર્વેષામેષ વૈ ભગવાન્ સ્વયમ્ । ઇતિ તુ
 જાયતે કૈશ્ચિન્ન તુ સર્વૈર્નરાકૃતિઃ ॥૫૩॥ જાતોઽભૂત્ સામ્પ્રતં ભૂમૌ
 કોસલેષૂત્તરેષુ સઃ । મત્કૌ ધર્માદ્દરિરિતિ પ્રસિદ્ધઃ સારવો દ્વિજઃ
 ॥૫૪॥ સાક્ષાત્સ માં હિ મિલિતોઽનુગ્રહં કૃતવાન્મયિ । તેન તં સ-
 ધંદા રાજન્ ! વીક્ષે નિજદશોઽગ્રતઃ ॥૫૫॥ જનમહાલમૂર્તિઃ સ

ક્ષણુ માટેજ. એ રીતે અવતરણમાં નિમિત્ત અને પ્રયોજન કહ્યું ॥૫૨॥
 અવતરણ સમયમાં પરમાત્મા પોતાનાજ રૂપથી સર્વ મનુષ્યોને પ્રત્યક્ષ ન-
 યનગોચર વર્તે છે તથાપિ ‘આ નિશ્ચે ભગવાન્ છે’ એમ તો સર્વ કોઈ જા-
 નતા નથી, કેમકે પાપદૂષિત ચિત્તવાળા હોવાથી નરાકૃતિત્વ માત્રથી ભગ-
 વાનને પોતાને સંભવતીય સમજે છે. ‘નરાકૃતિ છતાં પણ આ સાક્ષાત્ ભગ-
 વાન્ છે’. એમ તો કોઈ સુકૃતાતિશયશાળી વિરલા (એકાંતિકના સમાગ-
 મથી જેને ભગવાનનું આહાત્મ્ય જ્ઞાન દૃઢ થયું હોય એવા) જનો જાણે છે.
 તે ગીતામાં કહ્યું છે ‘ન માં દુષ્કૃતિનો મૂઢા’ ‘અવજ્ઞાનન્તિ માં મૂઢા’ ‘અ-
 વ્યક્તં વ્યક્તિમાપજ્ઞં’ ‘મહાત્માનસ્ય માં પાર્થ દૈર્વિ પ્રકૃતિમાશ્રિતાઃ । મજ-
 ન્યનન્યમનસો જ્ઞાત્વા ભૂતાદિમમ્બયમ્’ ઇત્યાદિ ॥૫૩॥ પૂર્વોક્ત અવતારો
 તો દેશ કાળથી વિદૂર રહેલા હોવાથી અપરોક્ષ અનુભવની આકાંક્ષાવાળા
 અમોને તે ક્યાંથી ઉપકાર કરનારા થાય ? એવી અપેક્ષામાં કહે છે—હમણાંજ
 સમીપ સમયમાં પૃથ્વી ઉપર ઉત્તર કોસલ દેશમાં સરવરીયા વિપ્રના વ-
 શમાં ધર્મદેવથકી તેમની પત્ની ભક્તિદેવીમાં તેજ શ્રીકૃષ્ણ હરિના-
 મથી પ્રસિદ્ધ પ્રકટ થયા હતા ॥૫૪॥ હે રાજન્ ! તે પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિ મને
 મળ્યા હતા અને તેમના ચરણ કમળની પરિચર્યા પણ બહુ દિવસ કરી
 છે. તેમણે મારી ઉપર ‘જ્યારે દેશ કાળથી વિદૂર રહેલા પણ મારે ત્રિપે
 પરમ પ્રેમથી મારી સેવાની આકાંક્ષા કરશો ત્યારે હું આજ દિવ્યરૂપથી સ-
 ન્નિધિ પામીને સપર્યા સ્વીકાર કરીશ’ એવો અનુચ્છેદ કહ્યો છે. એવા અનુ-
 ચ્છેદને લીધે ભક્ત્યાધીન ભગવાનનું પરમ પ્રેમથી સ્મરણ કરતાં તેજ ક્ષ-
 ણમાં ભગવાનને મારી દૃષ્ટિ આગળ સર્વદા સાક્ષાત્ જોઈ છું. ॥૫૫॥ મનુ-

પ્રભુઃ સામ્પ્રતમેવ હિ । અન્તર્હિતોઽમવત્સ્વાનાં મનાંસ્યારુપ્ય ચા-
ત્મનિ ॥૫૬॥ ગુર્વાક્ષયા ચરામ્યત્ર તીર્થોદ્દેશેન મૃતલે । મુમુક્ષુન્પ્રતિ
તદ્વાર્તાઃ કુર્વેન્નાર્પભવર્તનઃ ॥૫૭॥ મુનિવાક્યમિતિ શ્રુત્વા સોઽતિ-
હૃષ્ટમના નૃપઃ । પ્રણમ્યોવાચ તં ભૂયો વદ્ધાઞ્જલિપુટઃ સુધીઃ ॥૫૮॥
રાજોવાચ—અહો ! ભાગ્યં મમ વ્રહ્મદાય મે સફલં જનુઃ । યત્ત્વત્સ-
માગમં પ્રાપ્તઃ સુરાણામપિ દુર્લભમ્ ॥૫૯॥ કરુણા મગવદ્ભક્તાઃ
પૂર્ણકાંમા અપિ ક્ષિતૌ । અનુગ્રહાય જીવાનાં વિચરન્તિ મુમુક્ષ-

ધ્યોને મગળ કરનારી મૂર્તિ જેની છે એવા તે પ્રભુ શ્રીહરિ હમણાંજ
(બહુ કાળ વ્યતીત થયો નથી) પોતાના અવતરણનું કાર્ય પરિસમાપ્ત કરી
સ્વચરણ કમળ પરાયણ લક્ષ્મીનાં મન ધન્દ્રિયોની વૃત્તિને પોતાની મૂર્તિમાં
આકર્ષણ કરી અંતર્ધાન થઈ ગયા છે ॥૫૬॥ હું તો ગુરૂ શતાનંદમુનિની
આજ્ઞાથી પ્રથમ ઋષભદેવના પુત્રરૂપે અને પછીથી જડ વિપ્રપણે પ્રસિદ્ધ
થએલા ભરતચના જેવા નિર્માનાદિ લક્ષણવાળા વર્તનવાળો થઈને શરણે
આવતા મુમુક્ષુઓને તે લગવાનું શ્રીહરિની વાર્તા (મહિમા પૂર્વક ચરિત્ર
ગાવારૂપ)નો બોધ કરવા પૂર્વક આ ભૂતળમાં તીર્થયાત્રાના મિષથી વિચરું
હું. ॥૫૭॥ એવું સુમતમુનિનું વચન સાંભળીને મતિમાન પ્રતાપસિંહ
રાજર્ષિ મનમાં બહુ પ્રસન્ન થઈને બે હાથ બેડીને ફરીથી પ્રણામ કરીને મુનિ
પ્રત્યે એમ બોલ્યા કે—॥૫૮॥ હે બ્રહ્માન્ સુમતમુને ! મારું લાગ્યું અહો—
આશ્ચર્યરૂપ છે. અને આજ મારું જન્મ સફળ થયું છે. કેમકે પ્રલક્ષ પ-
ણાને પામેલા પરમાત્મા શ્રીહરિના ચરણકમળની સેવાને સાક્ષાત્ સજ્જતા
એવા તમારો દેવતાઓને પણ દુર્લભ એવો સમાગમ મને મળ્યો ॥૫૯॥
પ્રકટ પુરુષોત્તમના ચરણની પરિચર્યાથી જેમનાં પ્રારબ્ધ કર્મ પ્રક્ષીણ થયાં
છે એવા પૂર્ણકામ તમારા જેવા દયાળુ ભગવદ્ભક્તોનું ભૂમિ ઉપર જે વિ-
ચરણ છે તે મુમુક્ષુ મનુષ્યોના સંરક્ષણ સિવાય બીજા પ્રયોજનવાળું નથી.
હે બ્રહ્માન્ ! જેઓના અનુગ્રહ માટે તમારું ભૂમિ ઉપર વિચરણ છે તેમની
અંદરનો હું પણ એક છું તો મારી ઉપર કૃપા કરીને તે શ્રીહરિનું સમય
ચરિત્ર જે રીતે જોયું હોય અને ગુરૂમુખથી જે રીતે સાંભળ્યું હોય તે રીતે

તામ્ ॥૬૦॥ અતસ્ત્વં કૃપયા બ્રહ્મંશ્ચરિત્રં સકલં હરેઃ । વત્સમર્હસિ
મે તસ્ય યથાદૃષ્ટં યથાશ્રુતમ્ ॥૬૧॥ આવિરાસીદયથા ભૂમૌ યદ્યચ્ચ
કૃતવાન્પ્રભુઃ । તત્તત્ત્તુશ્રૂપવે મહ્યમવ્યગ્રમનસે વદ ॥૬૨॥ ઇતિ
ક્ષિતીશેન હરેશ્ચરિત્રં શ્રદ્ધાવતા તેન હિતાય પૃષ્ઠઃ । યથાશ્રુતં સ્વેન
તથા સ સર્વે પ્રવક્તુમારેમ ઋષિઃ પ્રસન્ન ॥૬૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને
નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે સુવ્રતપ્રતાપસિંહસમાગમનામા પ્રથમો
અધ્યાય ॥ ૧ ॥

સુવ્રત ઉવાચ—સતતં નિજમૂર્તિચિન્તકાનામધિકશ્ચેતમનોહરપ્ર
કાશે । હૃદિ દર્શિતરમ્યદિવ્યરૂપં ભગવન્તં તમહં હરિં નમામિ

કહેવાને યોગ્ય છે ॥૬૦-૬૧॥ સમર્થ શ્રીહરિ પૃથ્વી ઉપર જે પ્રકારે પ્ર
કટ થયા હોય અને જે જે ચરિત્રો કયો હોય તે સર્વ સાલળવાને ધન્યતા
અવ્યય મનવાળા મને કહો ॥૬૨॥ આ પ્રકારે શ્રદ્ધાળુ-ભગવાનના દિવ્ય
ચરિત્રામૃતનુ પાન કરવામા ઉત્સાહવાળા પાત્રભૂત રાજર્ષિએ પોતાનુ હિત
કરવા માટે પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિના ચરિત્ર પ્રત્યે પુછેલા સુમતરૂપિએ પ્રસન્ન થ
ઇને પોતે જે પ્રકારે ગુરુમુખથી સાલળ્યુ છે અને જોયુ છે તે પ્રકારે સમગ્ર
ચરિત્ર કહેવાનો સમારલ કયો ॥૬૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને નારા-
યણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે સુવ્રત-પ્રતાપસિંહસમાગમ-
નામા પ્રથમોઅધ્યાયઃ ॥ ૧ ॥

અધ્યાય ૨ જો.

એ રીતે પ્રથમ અધ્યાયમા શ્રોતા વક્તાનો સમાગમ નિરૂપણ કરીને, હવે
સુમતમુનિ શ્રીહરિનુ દિવ્યચરિત્ર કે જે પોતાના ગુરુ શતાનંદમુનિએ લણા
વેલુ પ્રબધના રૂપમા છે, તેનો રાજર્ષિને ઉપદેશ કરવા ચરિત્રવર્ણનના આ-
રભમા ભગવાન્ શ્રીહરિનુ સ્મરણ કરી પરમાનંદથી પરિપૂર્ણ થઇને આન
ંદના ઉદ્દગારરૂપ તેમની સ્તુતિ કરે છે—નિરતર નિજમૂર્તિનુ ચિંતન કરનારા
એકાતિક લક્ષ્મીના હૃદય કમળમા જણાતા અધિક ચેત મનોહર પ્રકાશમા
મુદર દિવ્ય મૂર્તિના દર્શન કરાવનારા ભગવાન્ શ્રીહરિને હું નમસ્કાર કરે છું

॥૧॥ શરણાગતદેહિનાં ચ માયાં ત્રિગુણાં યશ્ચ કઠોરકર્મવન્ધાન્ ।
કઠણાર્દ્રદશૈવ નાશયિત્વા નયતિ બ્રહ્મપુરં સુદુર્લભં તાન્ ॥૨॥ નિ-
જનેત્રચકોરચન્દ્રમીશં વિલસન્તં હૃદયે વહિશ્ચ રમ્યમ્ । કમલામ-

આ સ્થળે જે પ્રકાશ કહ્યો છે તે બાહ્ય પ્રકાશની પેઠે જડ નથી પરંતુ
'અક્ષરે પરમેષ્વોમન્' હ્યાદિ શ્રુતિમાં કહેલો અજડ સ્વયંપ્રકાશકરસ
છે ॥૧॥ જે શ્રીહરિ શરણાગત-અર્ચનપણાનું અને અગતિપણાનું અ-
નુસંધાન કરીને પોતાના શરણને પામેલા બ્રાહ્મણ કે શૂદ્ર નર કે નારી પુરૂષ
કે પશુ પક્ષી સર્વ કોઈ દેહધારિઓની ત્રિગુણાત્મક માયા અને કઠોર-અ-
લેષ કર્મરૂપ બંધનોને અત્યંત દયાર્દ્ર દૃષ્ટિથી નાશ કરીને, બીજા સાધ-
નોમાં નિષાવાળાને તો અત્યંત દુર્લભ એવા બ્રહ્મપુર નામના ધામમાં ભાગ-
વતીતનુ આપવા પૂર્વક લઈ લય છે, તે શ્રીહરિની હું સ્તુતિ કરું છું. ત્રિ-
ગુણ પ્રકૃતિ નિત્ય હોવાથી તેનો સ્વરૂપથી નાશ સંભવતો નહિ હોવાથી આ
સ્થળે માયા શબ્દથી તેના કાર્યભૂત વાસના બણવી. વાસના અને કર્મ
અનાદિનાં હોવાથી બીજાંકુર-ન્યાયથી સર્વદા અનુવર્તે છે. તેના વિનાશમાં
આશ્રિતના ઉપાયના અનુધાનની અપેક્ષા નથી; કેમકે આ તો શરણાગત છે.
અને ભગવાન્ નિરૂપાધિક દયાર્દ્રદૃષ્ટિ છે તે સ્વયં શરણાગતને સુદુર્લભ પદ
આપે છે. આ સર્વ અર્થ 'દૈવી હોષા...મામેષ ચે પ્રપચન્તે માયામેતાં તર-
ન્તિ તે' 'સર્વધર્માન્.....અહં ત્વાં સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિત્વામિ મા શુચઃ' આ
ગીતાવચનથી સ્પષ્ટ છે ॥૨॥ દિવ્યાકારની શોભા વર્ણવે છે-એક (હાથા)
છતા ઉંચા કરેલા કરતળવડે સર્વ ભૂતોને અલય આપવા રૂપ પોતાના બી-
રૂદને જણાવતા અને એક (જમણા) કરમાં લીળાકમળ કે જે પોતાના
અનાયાસથી જગદ્ધારણરૂપ કાર્યને જણાવનારું છે; તેને ધારણ કરનારા. મે-
ઘના જેવી શ્યામ ભૂતિ જેની છે. એટલે જેમ મેઘ વૃષ્ટિથી સર્વના સંતાપને
હરે છે, તેમ પોતાના દિવ્યરૂપની પ્રભાથી સર્વના સંતાપને હરનારા. સર્વ
શ્વેત વસ્ત્રોને ધારણ કરનારા. (અર્થાત્ સત્ત્વપ્રકૃતિવાળા પુરૂષોથી ચારે
તરફ વિંટાએલા) નિજજનોના નેત્રરૂપ ચકોર પક્ષીઓને ચંદ્રમાની પેઠે આ-
નંદ આપનારા. (એકલા નેત્રને આનંદ આપનારા એમ નહિ પણ સર્વ દા-

યદાનપાણિમીઢે જલદશ્યામતનું સિતાંશુકં તમ્ ॥૩॥ અશેષવ્રહ્મા-
ણ્ડપ્રભુરપિ નિજેચ્છાત્તનૃતનુર્જયત્યેકઃ સ્વામી સ ચ સુરનરેન્દ્રા-
ર્ચિતપદઃ । તમીશામીશાનં ક્ષરપરમહં ચાક્ષરપરં હરિં વન્દે વાચં

ન્દ્રિયોને આનંદ આપનારા) જેવા આ રમણીય રૂપથી નેત્ર આગળ પ્રકાશો
છો એના એજ દિવ્યરૂપથી નેત્ર મીચીને ચિત્તન કરનારા જનોને હૃદય કમ-
ળમાં પણ તત્કાળ પોતાનું પરમેશ્વરપણું પ્રકાશ કરવા પૂર્વક પ્રકાશો છો.
એવા ઇશિ-અતિ સમર્થ શ્રીહરિ આપની હું સ્તુતિ કરું છું. મેઘદૃષ્ટાંતથી
આશ્રિત અનાશ્રિતની સાધારણતા સૂચવવા પૂર્વક ઉદારતા સૂચવી છે એ-
ટલે જેમ મેઘ પક્ષપાત વિના ઉદારતાથી જળ વર્ષે છે, તેમ ભગવાન પણ
આ આશ્રિત છે આ અનાશ્રિત છે એવો પક્ષપાત કયાં વિના સન્નિધિમા-
નથી ઉદારપણે સર્વના સર્વ અર્થો સંપૂર્ણ કરે છે. ‘નિજનેષ્વકોરચન્મ’ આ
પદથી જેમ ચંદ્રમા સ્વાશ્રિત ચકોરપક્ષીનેજ આહ્વાદ આપે છે, તેમ ભગ-
વાન પણ આશ્રિતોને વિશેષપણે આહ્વાદ આપે છે, એવો વિશેષ અર્થ સૂ-
ચવ્યો છે ॥૩॥ એ રીતે શ્રીહરિનું નિરવધિ ઐશ્વર્ય અનુસ્મરણ કરી, તેમની
પાસે પ્રકૃત ઉપદેશમાં ઉપયોગી વાણીની વિશુદ્ધિની પ્રાર્થના કરે છે-આ
શ્રીહરિ નરતનુથી પ્રકટ થયા છે; એટલા માત્રથી એમની અનીશ્વરતાની
આશંકા કરવી નહિ. કેમકે આતો અનેક કોટિ બ્રહ્માંડોના પ્રભુ-રાજધિ-
રાજ હોધને કેવળ પોતાની ઇચ્છાથીજ નરતનુ સ્વીકારે છે. જે સ્વેચ્છાથી અ-
વતર્યા હોય તેનાં ઐશ્વર્ય જતાં રહેતાં નથી. અર્થાત્ ‘અજોડપિ સદ્ગુણ-
યાત્મા’ આ વચનમાં કહ્યા પ્રમાણે સ્વસ્વભાવને નહિ ત્યાગ કરીનેજ અવ-
તરેલા છે. અને જેને સમાન ખીલે કોઈ નહિ હોવાથી એકજ સ્વામી
છે એટલે સર્વના સ્વામી. ‘एक एव हरिः स्वामिशब्दवाच्योऽस्ति सर्वथा’
એમ વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યું છે. સર્વના સ્વામી હોવાથી નરેન્દ્રો જેમ દાસ-
ભૂત છે તેમ સુરેન્દ્રો પણ દાસભૂત છે, માટે પ્રતિદિન તુલ્યપણે સુરેન્દ્રો
અને નરેન્દ્રોએ જેના ચરણકમળો ભક્તિપૂર્વક મહોપચારથી પૂજ્યા છે,
એવા શ્રીહરિ જયકારી પ્રવર્તે છે. સર્વના સ્વામી હોવાથી કોઈ પણ તેમનો
ઇશ નથી પરંતુ બ્રહ્માદિ ઇશોના પણ સ્વયં ઇશ છે ‘તમીશ્વરાણાં પરમં મહે-

મમ સ હિ કરોત્વદ્ય વિમલામ્ ॥૩॥ વૈરાગ્યવેગપરિહાતસમેન્દ્રિ-
યાર્થે વિષ્ણુપ્રસાદસમિતાલિલયોગસિદ્ધિમ્ । કૃષ્ણાદૃષ્ટ્યુપાસનવ-
લાસદદાત્મનિષ્ઠં તં વિષ્ણુદત્તતનયં સ્વગુરું નમામિ ॥૫॥ સર્વદ્વતાં
પ્રાપ્ય હરેઃ પ્રસાદાત્તચિત્રચારિત્રમિદં રચિત્વા । યોઽપાઠ્યદ્વ્યાસ-
સુતાશ્રુતિર્નઃ પ્રીતઃ શતાનન્દમુનિઃ સ ભૂયાત્ ॥૬॥ પ્રદ્વસ્ત્વયૈપ

શ્ર્વરં.' તથા ગીતામાં કહેલા જે ક્ષરાક્ષર પુરૂષ; તે થકી પર-વિલક્ષણ હોવાથી
પુરૂષોત્તમ એવા શ્રીહરિની હું વદના કરું છું. તે શ્રીહરિ હમણાં મારી વા-
ણીને વિમળ-ભગવદ્ચરિત્ર કહેવામાં પ્રતિભાવાળી કરો. ॥૪॥ એ રીતે મં-
ગળ માટે આર શ્લોકથી ઇષ્ટદેવની સ્તુતિ કરીને, હવે જે શ્લોકથી પોતાના
ગુરૂને પ્રણામ અને પ્રીતિની પ્રાર્થના કરે છે-જેમણે વૈરાગ્યવેગથી સમસ્ત
શબ્દાદિ વિષયોનો નિઃશેષપણે પરિત્યાગ કર્યો છે. (આથી કર્મયોગનું
ફળ કહ્યું) અને શ્રીકૃષ્ણના ચરણ કમળની ઉપાસનાના બળથી દલ આ-
ત્મનિષ્ઠાને પામેલા (આથી જ્ઞાનયોગ કહ્યો) અને વિષ્ણુ-સર્વાન્તર્યામી શ્રી-
હરિના પ્રસાદથી સમગ્ર અણિમાદિ યોગસિદ્ધિને પામેલા અથવા ચિત્તવૃ-
ત્તિના નિરોધરૂપ યોગની પરમાત્માના સાક્ષાત્કાર મુધીની સંપૂર્ણ સિદ્ધિને
પામેલા (આથી ભક્તિયોગની સિદ્ધિ કહી) એ રીતે કર્મયોગ જ્ઞાનયોગ
અને ભક્તિયોગની સિદ્ધિને પામેલા અને વિષ્ણુદત્ત નામના મૈથિલ બ્રાહ્મ-
ણના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થએલા, મારા ગુરૂ શતાનંદમુનિને હું નમસ્કાર કરું
છું ॥૫॥ જે મુનિએ શ્રીહરિના પ્રસાદથી ત્રિકાળદર્શિપણું પામીને, તેમની-
જ આજ્ઞાથી તેમનાં અત્યંત આશ્ચર્યકારી દિવ્ય ચરિત્રનું જેમાં વર્ણન છે
એવું આ સત્સંગિજીવન શાસ્ત્ર રચીને, હું વિગેરે શિષ્યોને ભણાવ્યું. તે આ
વ્યાસસુત શુકદેવજીના જેવી આકૃતિવાળા (જાણે શુકજી ફરીથી પ્રકટ
થયા હોય એવા) શતાનંદ (સો એ સો ભગવદ્ભક્તોને ભગવાનના ગુણ-
પ્રીર્તનાદિવડે આનંદ પમાડનારા) મુનિ મારી ઉપર અતિ પ્રસન્ન થાઓ
॥૬॥ એવી રીતે પ્રવચન માટે સ્વેષ્ટદેવ શ્રીહરિ અને સ્વગુરૂને નમસ્કાર
કરીને, હવે રાજર્ષિની મુમુક્ષાને વખાણે છે—હે રાજર્ષે ! તમો મુમુક્ષુ છો.
મુમુક્ષા સર્વમુલબ નથી. તેમાં પણ તમો તો ભૂપાળ છો. તથાપિ રૂપિ જેવા

રાજપે ! કૃતઃ સમ્યક્સુમુક્ષુણા । યત્પૃચ્છસિ કથાં વિષ્ણોર્જનસં
 સ્તિમોચનીમ્ ॥૭॥ જન્માન્તરસહસ્રોત્યો યેષાં સ્યાત્પુણ્યસશ્ચયઃ ।
 કથાયા શ્રવણે બુદ્ધિસ્તેપામેવ હરેર્મવેત્ ॥૮॥ શ્રીહરેશ્ચરિતં વર્ણં

હોધનેવિત્તમય કૃત્સિત ગતિને પામ્યા નહિ તેમજ પ્રિય-પુત્રાદિક અને પ્રિય
 રૂપ-ખીજ સ્પૃહણીય જામોનો પણ દોષદષ્ટિથી વિચાર કરીને તત્કાળ
 ત્યાગ કરી દીધો, માટે તમો ઉત્તમ મુમુક્ષુ છો વળી મુમુક્ષા હોવા છતા પણ
 અને ગુરૂની પાસે જધને પણ તમારી માફક કોઈ પુછતા નથી તમોએ તો
 આ બહુ સારો પ્રશ્ન પુછ્યો છે, કારણકે, જનમસૃતિમોચની વિશ્વજીની કથાને
 પુછો છો ભગવાનની કથા જન્મમરપુરૂષ સસારને નિવારણ કરનારી છે
 જન-જન્મધારી સર્વ કોઈના હિતને કરનારી છે કેટલાક મુમુક્ષુઓ આ
 ત્મતત્ત્વના દર્શનના સાધનરૂપ યમનિયમાદિ અષ્ટાંગયોગનો પ્રશ્ન પુછે છે
 તો કેટલાક 'યેય પ્રેતે વિચિત્રિત્સા મનુષ્યે ભક્તીત્યેકે નાયમસ્તીતિ ચૈકે ।
 एतद्विद्यामनुशिष्टस्त्वयाऽह' એ રીતે અતિગહન તત્ત્વાવધારણનો પ્રશ્ન કરે
 છે, પરંતુ આ અશતો અતિ દુર્ગમ હોવાથી સાલળે અને ધારે તોપણ ત
 ત્કાળ શ્રેયને માટે થતો નથી આ ભગવાનના દિવ્ય ચરિત્રના અવલમ્બન
 વાળી કથા તો સુધાની માફક અતિશય સ્વાદુ હોધને, શ્રવણ સમયમાજ
 અમૃતના પૂરની પેઠે આનંદના પૂરથી સર્વ સતાપને શમાવા પૂર્વક વર્ણાશ્ર
 માદિ અવિકારી વિશેષની અપેક્ષા રાખ્યા નિના, સર્વ કોઈ જન્મધારીઓના
 આ શરીરના અવસાનમાજ સસાર ભયને શમાવનારી છે ॥૭॥ ભગવાનની
 આવી કથા સાલળવામા રૂચિ ઉત્પન્ન થવી તે અત્પ પુણ્યથી પ્રાપ્ય નથી
 પરંતુ જે પુરૂષોને પૂર્વના હલર જન્મના પુણ્યપુજ્ય પ્રકટ થાય તેવા પુરૂ
 ષોનેજ કથાશ્રવણ કરવાના નિશ્ચયવાળી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે ॥૮॥ તે
 આ શ્રીહરિનુ ચરિત્ર તેમનીજ કૃપાથી જેમને દિવ્યચક્ષુ પ્રાપ્ત થયુ છે અને
 કૃપાથીજ જેમને યોગ સિદ્ધ થયો છે અને જે સ્વયં ગ્રથ નિર્માણમા ઉપ
 યોગી હુશાય બુદ્ધિએ યુક્ત છે એવા નૈષ્ઠિકવર્ણી શતાનંદમુનિએ પદ્યરૂપે
 ગુથ્યુ છે 'ગુરુમું છે' એમ કહેવા ઉપરથી આ પ્રબધમા પ્રતિપાદન કરવા
 ધારેલા ભગવાનના દિવ્યચરિત્રોમા એક પણ ચરિત્ર કવિઓના કલ્પના કર

શતાનન્દો જુગુમ્પ ॥ તત્કપાલવ્યસાર્યશ્યઃ સિદ્ધયોગઃ કુશા-
ગ્રધીઃ ॥૧૦॥ તદહં પરમં પુણ્યં નૃપ ! સત્સદ્ગીવનમ્ । તસ્માદેવ
હ્યધિગતમશેષં કથયામિ તે ॥૧૦॥ રાજોવાચ—કોઽસૌ શતાનન્દ-
મુનિઃ ક જાતઃ કસ્ય વા સુતઃ । કથં ચાપ્રીણ્યદ્વિષ્ણું કેદં વ્યર-
ચયત્સ ચ ॥૧૧॥ एतन्मे मुनिवर्य ! त्वं ब्रूहि सर्वं बुभुक्षते । सर्व-
ज्ञस्य न ते किञ्चिदविज्ञातं महामुने ! ॥૧૨॥ अहमव्यग्रचित्तोऽस्मि
त्यक्तग्राम्यसुखैषणः । ततઃ આવય તત્કાલં શુશ્રૂષું મામશેષતઃ

વાના સહજ સ્વભાવવાળી શુદ્ધિથી કલ્પેકું નથી પરંતુ ગુણેકું છે એટલે
ફક્ત વિદ્યમાન ચરિત્રનું અથન કર્યું છે પણ કલ્પના કલ્પિત નથી, આ અર્થ
સૂચવ્યો છે. ॥૮૧॥ તે આ પરમ-સર્વોત્કૃષ્ટ, પુણ્ય-શ્રવણે શ્રવણપાઠાદિ-
કથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરનાર સત્સંગિશ્રવણ શાસ્ત્ર, જે શતાનંદ ગુરુશ્રી
જાણેકું છે; તે શ્રદ્ધાળુ તમોને સમગ્રપણે કહ્યું હું. ॥૧૦॥ એ રીતે મહાપ્ર-
તાપી મુનિશ્રીએ પોતાના ગુરુનો પ્રસંગ પ્રસ્તુત કર્યો એટલે ભગવાનના
અનુગ્રહથી દિવ્યદૃષ્ટિને પામેલા અને દિવ્યચરિત્રોનો પ્રબંધ રચનારા શતા-
નંદમુનિનો લોકવિલક્ષણ મહિમા સાંભળીને, તેમનું વિસ્તારથી ચરિત્ર સાં-
ભળવામાં ઉત્સાહવાળા રાજર્ષિ પુછે છે—હે મુને ! તમો જેને શતાનંદ નામથી
કહો છો તે કઈ જાતિના અને કેવા ગુણવાળા હતા. અને કયા દેશમાં જન્મ્યા
હતા. અને કેના પુત્ર હતા એટલે એમના પિતા વિધુદત્ત નામથી તમોએ
કહ્યા છે તેમનો આચાર અને સ્વભાવ કેવા પ્રકારનો હતો. (ધ્યાત્મિક વિશેષ
જાણવાની ઇચ્છાથી આ પ્રશ્ન છે.) અને વિધુ-જગતના રક્ષણ માટે અ-
વતરેલા સ્વામિનારાયણને કયા પ્રકારથી પ્રસન્ન કર્યા હતા એટલે પ્રસન્ન-
તાનું શું સાધન સાધ્યું હતું. અને આ શાસ્ત્ર કયા સ્થળમાં રહીને રચ્યું
હતું ॥૧૧॥ હે મહામુને ! તમો સર્વજ્ઞ છો એટલે દષ્ટ અદષ્ટ, શ્રુત અશ્રુત,
સર્વને યથાર્થપણે જાણો છો, માટે તમારે કાંઈ પણ અવિદિત નથી. તો
હે મુનિવર્ય ! જાણવાને ઇચ્છતા મને તમો આ સર્વ વાત કહો ॥૧૨॥ પો-
તાની શ્રવણાધિકારમાં પરિપૂર્તિ જણાવાપૂર્વક રાજર્ષિ કહે છે—હું અવ્યગ્ર
ચિત્તવાળો છું એટલે શ્રવણમાં ઉપયોગી સાવધતાવાળો છું. કેવળ શ્રવણો-

॥૧૩॥ इति भूपतिना तेन पृष्ठो भागवतो द्विजः । यथानुभूतं तत्सर्वं कथयामास तं मुदा ॥१४॥ सुव्रत उवाच— अस्ति भूमितले पुण्या नगरी मिथिला नृप ! । तस्यामभूद्विजवरो निष्णुदत्तोऽतिधार्मिकः ॥१५॥ तस्य पुत्रः शतानन्दो नैष्ठिकं व्रतमास्थितः । ख्यातो गुणगणेः सद्भिर्गुरुश्रृपकोऽभवत् ॥१६॥ वेदशास्त्रपुराणज्ञः पञ्चरात्रार्थकोविदः । विषयेषु विरक्तश्च स्वधर्मचलसं-

પયોગી મનની અવધાનતાવાળો હું એટલું નહિ પણ પુત્ર કળત્રાદિ રૂપ શામ્ય સુખમા ઇપણાલેશે પણ રહિત હું એટલે ભગવત્કથા શ્રવણના અધિકારની પરિપૂર્તિ કરી આપનારો વૈરાગ્ય પણ મારે વિષે છે તો સાબળવાને ઇચ્છતા મને ભગવાનના દિવ્યચરિત્રરૂપ આ શાસ્ત્ર, શાસ્ત્રકર્તા મહર્ષિનુ ચરિત્ર કહેવાપૂર્વક સમગ્રપણે કહી સભળાવો ॥૧૩॥ એ રીતે પ્રતાપસિંહ રાજાએ પુછ્યું એટલે ભાગવતોત્તમ સુવ્રતમુનિએ જે રીતે પોતે અનુભવ્યું છે (જેવું સાબળ્યું છે) તે સર્વ જાણવા ઇચ્છેલો અર્થ હર્ષથી રાજાને કહેવા માગ્યો ॥૧૪॥ હવે સુવ્રતઋષિ રાજર્ષિએ પુછેલા પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તરો આપે છે—હે રાજા! ભુતળ ઉપર પુણ્યા-શ્રદ્ધશાનિઓમા અગ્રેસર ગણાતા જનક રાજાના નિવાસથી પવિત્રકારી મિથિલા નામની એક નગરી વર્તે છે તે નગરીમા ધાર્મિકોમા શ્રેષ્ઠ વિધ્વુદત્તનામના એક શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ હતા ॥૧૫॥ તેમના પુત્ર શતાનન્દ નામના હતા કેવા શતાનન્દમુનિ તો-નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય વ્રતને કૃદ્ધ અનુસરેલા, માટે જ ગુરુ શુશ્રૂષામા તત્પર, ‘અહિંસાસત્યમક્રોધસ્ત્યાગ શાન્તિરપેશુનમ્ । દયા મૂતેષ્વલોલુપ્ત્વ માર્દવ હીરવાપલમ્’ ઇત્યાદિ સદ્ગુણગણવડે પ્રખ્યાતિ પામેલા ॥૧૬॥ ઋગાદિ ચાર વેદ, તેના અગમૂત છો શિક્ષાદિ શાસ્ત્ર અને વેદના ઉપબૃહણરૂપ વિધ્વપુરાણ વિજેરે પુરાણોને જાણનારા, વેદની પેઠે સર્વાંશે પ્રમાણભૂત પચરાત્ર (પાંચ રાત્રી ભગવાન નારાયણે સ્વયં પ્રવર્તાવેલું) ના અર્થમા પ્રવીણ, ‘વેદશાસ્ત્રપુરાણપાંચરાત્રાર્થકોવિદ’ એમ સમન્ત ભેગુ પદ નહિ કહેતા ‘પંચરાત્રાર્થકોવિદ’ એવો બુદ્ધો નિદશ કર્યો છે, તે ઉપરથી સાગ સપુરાણ વેદથી ગમ્ય જે અર્થ છે તે પાંચરાત્રથી પણ ગમ્ય છે એમ વેદ અને પચરાત્રની પ્રમાણ્યતામા સમાન

સ્થિતિ. ॥૧૭॥ શાસ્ત્રેણ ચત્રુપા ચાસૌ દૈવમાનુપલક્ષમવિત્ ।
 સદસદ્યક્તિવિચ્છાન્ત ઉદારો મૃદુમાયણઃ ॥૧૮॥ અહિંસવૃત્તિઃ
 કરુણ-સત્સમાગમનિર્વૃત્તિઃ । પારોક્ષ્યેણ મજન્વિષ્ણું તત્પ્રત્યક્ષે
 ક્ષણૈપણ. ॥૧૯॥ પદ્યન્તિ હિ હારિ સાક્ષાદૃદમક્તા મુમુક્ષવઃ ।

બળતા સૂચવી છે વિષયમા વિરક્તિ કે જે વેદાર્થ વિજ્ઞાનના વિપાકરૂપ
 છે, તેમા નિષ્કાવાળા, વર્ણાશ્રમોચિત સ્વધર્મમા વિષમદેશકાળાદિકમા પણ
 નિશ્ચળ નિષ્કાવાળા ॥૧૭॥ વળી દૈવ માનુષ લક્ષણને બળુનારા એટલે મનુ
 ધ્યનો જન્મ કે જે મસ્તક હસ્તાદિ આકૃતિ વિશેષરૂપ છે, તેને નો બત
 માત્ર સર્વ કોઈ પશુઓની પેઠેજ ચક્ષુથી બાંહે છે એવી રીતે બાણવાધી કશો
 અર્થ નથી પરંતુ પશુઓની પેઠે કેવળ અનર્થજ છે મનુષ્ય યોનિમા પ્રવિષ્ટ
 થએલાનુ તો પશુથી વિલક્ષણુ અસાધારણુ લક્ષણુ તો ધર્મ અર્થ અને કા
 મમા (નિર્વર્ગમા) અભિરૂચિ અને તેના શાસ્ત્રીય ઉપાયોમા પ્રવૃત્તિ, આ
 ટુંજ છે તેને શાસ્ત્ર ચક્ષુથી બાણુનારા એવીજ રીતે દૈવ લક્ષણુને બાણુ
 નારા એટલે ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓનુ તેતે કર્મથી આરાધ્યતા રૂપ અસાધારણુ
 લક્ષણુને શાસ્ત્રદષ્ટિથી બાણુનારા અથવા-‘જમય સર્વસમૃદ્ધિ’ ઇત્યાદિ વ
 ચનથી કહેલુ દેવીસપત્તિના નનુધ્યનુ લક્ષણુ બાણુનારા (આ ઉપરથી
 ‘જસત્ત્વમપ્રતિષ્ઠ તૈ’ ઇત્યાદિકથી કહેલી આશુરી સપત્તિને પણ બાણુનારા
 એનો અર્થ પણ સમજ લેવો) એટલે શાસ્ત્રોક્ત દૈવાશુર ભૂતસર્ગના નિ
 ભાગને બાણુનારા, તેમજ શાસ્ત્રદષ્ટિથી સદસત્-આ ત્યાજ્ય છે અને
 આ શાસ્ત્ર છે એવા વિભાગને બાણુનારા, માટેજ શાંત-જેણે પાત્ર ઇન્દ્રિયો
 અને છટું મન છૂટ્યુ છે, ઉદાગ-સ્વાર્થની અપેક્ષા વિના પરોપકારાર્થ પ્ર
 વૃત્તિ સ્વભાવવાળા, ક્રોધજ અને ક્રોધને ઉદ્વેગ ન થાય એવુ સ્મિતપૂર્વક
 ભાષણુ કરનારા ॥૧૮॥ પરને પીડા ન થાય એવીજ એક પ્રવૃત્તિવાળા,
 કૃષ્ણ-પરપીડાને નહિ સહન કરવાના સ્વભાવવાળા, સત્સમાગમમાજ
 મુખ સમજનારા, પ્રતિદિન નિરતર પરોક્ષપણે ભગવાનને ભજતા તથાપિ
 તેમનો પ્રત્યક્ષ લાભ નહિ થવાથી અસતોષ પામીને પરમાત્માના પ્રત્યક્ષ દ
 ર્શનની અતિશય આકાંક્ષાવાળા થયા હતા ॥૧૯॥ એવા શતાનંદમુનિ ‘જે

इति निश्चितवान् शास्त्रदृष्ट्या स च तथाविधः ॥२०॥ भक्त्या
श्रीमद्भागवतं पठति स्म स नित्यदा । तदर्थं चापि मनसा व्य-
चिचिन्तद्रहः स्थितः ॥२१॥ एकदा पञ्चमस्यासौ स्कन्धस्यार्थं वि-
चिन्तयन् । उपास्यं भारते वर्षे नरनारायणं ह्यवैत् ॥२२॥ स च
प्रत्यक्ष एवास्ते विशालायां तपश्चरन् । आकल्पान्तं स्वयं जुष्टो
नारदेनोद्धवेन च ॥२३॥ अथोत्कस्तद्दिदक्षायै करिष्यन्सफलां नृ-
ताम् । तैर्थिकैः सह स प्रायाज्जनैर्वदरिकाश्रमम् ॥२४॥ यत्र सा-
क्षाद्विष्णुपदी गङ्गाऽस्ति भवमोचनी । पुण्यं नारदकुण्डं च तप्त-

મનુષ્યો મુમુક્ષુ થઈને દૈવપણે ભગવાનને લાગે છે તેમને નિશ્ચે ભગવાનનું
પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે' એવો શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી નિશ્ચય કરીને, પોતે પણ તેવા
મુમુક્ષુ દૈવ ભક્ત અને પ્રત્યક્ષ દર્શનના નિશ્ચયવાળા થયા ॥૨૦॥ એ
રીતે પ્રત્યક્ષ દર્શનની લાલસાવાળા, પ્રતિદિન પરાભક્તિથી શ્રીમદ્ભાગ-
વતનો પાઠ કરતા અને તેના અર્થોનું પણ એકાંત સ્થળમાં બેસીને ચિત્ત-
વડે વારંવાર ચિંતન કરતા શતાનંદમુનિને કોઈ સમયમાં પચમસ્કંધના અ-
ર્થનું અનુસંધાન કરતાં એવો નિશ્ચય થયો કે—'હરતખંડમાંજ ભગવાન સ્વયં
નરનારાયણરૂપે સર્વોપાસ્ય સાક્ષાત્ રહે છે, તેમનો આજ દૃષ્ટિથી સાક્ષા-
ત્કાર કરી શકાય છે અને બદરિકાશ્રમમાં અઘાપિ નારદજી ઉદ્ધવજીએ
સેવ્યા થકા લોકોના અનુગ્રહ માટે તપ કરવા પૂર્વક અંતર્ધાનના સંકલ્પે
રહિત થઈને કલ્પપર્યંત રહે છે એમના ઉપાસનથી ભગવાનનું સા-
ક્ષાત્ દર્શન થશે.' એવા નિશ્ચયવાળા થયા ॥૨૧-૨૨-૨૩॥ એવો નિશ્ચય
કર્યા પછી શતાનંદમુનિ નરનારાયણ ભગવાનનાં દર્શન માટે તીવ્ર ઉત્કં-
ઠાવાળા થઈને પોતાને પુણ્ય વિશેષથી પ્રાપ્ત થએલા મનુષ્ય જન્મને સફળ
કરવા સાડ તીર્થયાત્રાણુ લોકોની સાથે બદરિકાશ્રમમાં આવ્યા ॥૨૪॥
એ શ્લોકથી બદરિકાશ્રમનું વર્ણન કરે છે—જે આશ્રમમાં વિષ્ણુના ચરણ
કમળમાંથી સાક્ષાત્ ઉત્પન્ન થએલી, માટેજ સંસાર પાશને નિવૃત્ત કરનારી
ગંગા વહે છે. તથા જેમાં પવિત્ર નારદકુંડ નામનું અને સમગ્ર પાપને હર-
નાઈ તપ્તકુંડ નામનું તેમજ પવિત્ર ઉર્વશી નામનું તીર્થ વર્તે છે. તથા

કુણ્ટમઘાપદમ્ ॥૨૫॥ ઉર્વેશીસદ્ગમં તીર્થં યત્ર પદ્મશિલાસ્તથા ।
 પુણ્યાઃ સન્તિ ચ તીર્થાનિ યત્રાન્યાન્યપિ મૂરિશઃ ॥૨૬॥ અક્ષયા-
 ત્પતૃતીયાયાં પ્રાપ્ય તં તત્ર સ દ્વિજઃ । નારાયણપેરકરોદર્ચારૂ-
 પસ્ય દર્શનમ્ ॥૨૭॥ ધર્મશાસ્ત્રાનુસારેણ તૈર્થિકં વિધિમાચરન્ ।
 તત્રૈવાયાસમકરોદ્ધર્ણાન્દ્રોઽનાકુલાન્તરઃ ॥૨૮॥ સહાગતેષુ લો-
 કેષુ કૃત્વા યાત્રાં ગતેષ્વથ । પ્રસાદયિતુમારેમે નારાયણમૃષિ-
 નૃપ ! ॥૨૯॥ વિધાય નૈત્યકં કર્મ પ્રત્યહં પુરતો હરેઃ । પપાઠ
 દશમસ્કન્ધં સમ્પૂર્ણં વિધિવત્સુધીઃ ॥૩૦॥ एवं તમારાધયતઃ
 કન્દમૂલફલાશિનઃ । વ્યતીયુસ્તસ્ય પન્માસા દીર્ઘદષ્ટેરલિચતઃ

જેમાં પુણ્યા-સ્પર્શ કરનારા જનોને પવિત્ર કરનારી નારસિંહી વગેરે પાંચ
 શિલાઓ રહી છે. એટલુંજ નહિ પણ ખીજાં બહુ તીર્થો જેમાં રહ્યાં છે.
 ॥૨૫-૨૬॥ શતાનંદમુનિએ અક્ષયતૃતીયાને દિવસે આવા અતિ પવિત્ર
 બદરિકાશ્રમને પામીને ત્યાં રહેલા અર્યાવતારૂપ ભગવાન શ્રીનરનારાયણ
 ઋષિનાં દર્શન કર્યાં. ॥૨૭॥ ધર્મશાસ્ત્રને અનુસારે તીર્થમાં કરવાપણે કહેલા
 ઉપવાસાદિરૂપ વિધિને યથાવિધિ કરતા વર્ણુન્દ્ર શતાનંદમુનિ અવ્યય અંતઃ-
 કરણવાળા થઈને ત્યાંજ નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૨૮॥ હે રાજન! તે પછી
 પોતાની સાથે આવેલા યાત્રાળુ લોકો તીર્થયાત્રા કરીને જેમ આવ્યા હતા
 તેમ પાછા ગયા. પછી શતાનંદઋષિએ તે ક્ષેત્રના અધિદેવ નરનારાયણ ઋ-
 ષિને પ્રસન્ન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો ॥૨૯॥ સુધી-પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાના
 અધ્યવસાયરૂપ શુભ શુદ્ધિએ સંપન્ન શતાનંદમુનિ, પ્રતિદિન સંધ્યાવંદનાદિ
 નિત્યકર્મ કરીને, પ્રતિમારૂપ પ્રભુની આગળ બેસીને, શ્રીમદ્ભાગવતના
 સંપૂર્ણ દશમસ્કંધનું તેના અર્થનું અનુસંધાન કરવા પૂર્વક પ્રતિદિન કંદ મૂળ
 અને કળનોજ આહાર કરીને યથાવિધિ પારાયણ કરવા લાગ્યા. ॥૩૦॥
 એ રીતે ભગવાનનું આરાધન કરતા, કેવળ કંદ મૂળ અને કળનોજ આહાર
 કરતા, તપશ્ચર્યાની વ્યથાને નહિ ગણતા અને દીર્ઘદષ્ટિ-અત્યંત દીર્ઘ કાળે
 કરીને પણ ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાની આકાંક્ષાવાળા શતાનંદમુનિને છ માસ
 વીતી ગયા. ॥૩૧॥ છ માસ વીતી ગયા પછી પ્રાપ્ત થએલી પ્રજોધની એ

॥૩૧॥ ઇકાદશ્યાં પ્રવોચન્યાં દિવા પાઠાર્ચનાદિ સઃ । વિધાય
જાગરં ચક્રે નિરાહારો નિશિ દ્વિજઃ ॥૩૨॥ અથ પ્રસન્નો ભગવા-
ન્દ્યાનિધિસ્તસૈ સ આત્મીયવપુસ્તદેવ હિ । અદીદશદિવ્યમન-
ન્યમાનસૈદદ્યં નિજૈરદ્ભુતમાત્મસંસ્મૃતૈઃ ॥૩૩॥ સહોદતાનેકદિ-
યાકરામં તં વર્ણિવેપં દ્વિભુજં વયઃસ્થમ્ । તપસ્વિનં શ્યામમતિપ્ર-
શાન્તં દુષ્ટેષ્ટદેવં સહસ્રા સ વિસિતઃ ॥૩૪॥ અથેત્ય સઘો વદરી-

કાદશીને દિવસે શતાનંદમુનિએ નિરાહાર થઈને દિવસે દશમસ્કંધનો પાઠ
ભગવત્પૂજન અને ગુણુદીર્ઘનાદિક કરીને, રાત્રિએ પ્રતનું સંપૂર્ણ ફળ આ-
પનાઈ ભગવાન પ્રત ભગવાનનું એક ભજન કરવા પૂર્વક કહે. ॥૩૨॥
પ્રતને અંતે (આશ્વ મુહૂર્તમાં) દ્યાનિધિ ઋષિવેપધારી નરનારાયણ ભગવાને
પ્રસન્ન થઈને અનન્ય પ્રેમથી પરિપૂર્ણ અને પોતાના પ્રત્યક્ષ દર્શનથી એક
અભિલાષાવાળા શતાનંદમુનિને પોતાની પ્રતિમારૂપ મૂર્તિનાં અદ્ભુત દિ-
વ્યરૂપે (સાક્ષાત્ ધર્મપ્રભાપતિના પુત્રરૂપે વર્તતા નરાકૃતિ રૂપે) દર્શન
આપ્યાં, આવા અદ્ભુત વપુનાં દર્શન સર્વ કોઈને મુલભ નથી. પરંતુ 'આ
ભક્ત મારા દિવ્ય રૂપનાં દર્શન પામો' એવા સ્વયં ભગવાનના શુભ સંકલ્પના
વિષયભૂત જે થાય તેનાથી સાક્ષાત્ દૃશ્ય થાય છે. આવો સંકલ્પ કેની
ઉપર કરે તો જેમનું મન ભગવાન સીવાય બીજા ફળમાં કે આધનમાં આ-
સક્ત ન હોય એટલે 'ફળ અને સાધન ભગવાનજ છે' એમ માનીને એક
ભગવાનમાં અનુરક્ત મનવાળા જે એકાંતિક ભક્તો હોય તેમની ઉપરજ
એવો સંકલ્પ કરે છે. તે શ્રુતિમાં કહ્યું છે- 'નાયમાત્મા પ્રયત્નેન હમ્યો ન
મેષ્યા ન યદુના યુતેન । યમેવૈષ વૃણુતે તેન હમ્યસસૈષ આત્મા વિવૃણુતે
તનું સ્વામ્' ઇત્યાદિ. ॥૩૩॥ એકજ કાળમાં ઉદય પામેલા અનેક સૂર્યને સ-
માન કાંતિવાળા, અત્યંત શાંત સ્વભાવવાળા, (એટલે સુષેથી સેવવા યોગ્ય)
નવીન નીલ મેષની માફક શ્યામ મુંદર વર્ણવાળા, બે બાહુ બેના છે,
(આથી મનુષ્યને સત્તતીય સંસ્થાનની સંપત્તિથી દશિપ્રિયતા વ્યાપ્ત છે)
સદા યુવા અવસ્થામાં રહેલા, વર્ણના જેવા દંડ કમળજીવટા મૃગચર્માદિ
ધારણરૂપ વેષવાળા, તપસ્વી, દુષ્ટદેવ એવા શ્રીનરનારાયણનાં દર્શન કરીને

પતિં તમુત્થાય નત્વા ઘરણૌ નિપત્ય । પ્રેમાશ્રુનેત્રં: પુલકાવૃતાક્ષો
વદ્ધાઞ્જલિદ્વન્દ્વ ઇતીશમેદૃ ॥૩૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સદ્ગીર્ણીચરણે નારાયણચરિત્રે ધર્મ-
શાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે શતાનન્દકૃતબદરીપતિસમાધનનામા દ્વિતીયોઽધ્યાય: ॥૨॥

શતાનન્દ ઉવાચ—શ્રીવાસુદેવ હ્રદ સર્વેમુમુક્ષુલોકક્ષેમાય નિર્જ-
રક્રપિઃ કરુણાનિધિસ્ત્વમ્ । આકલ્પમાચરસિ તીવ્રતપાંસિ તં
ત્વાં નારાયણં મુનિવરં યદરીશમીઢે ॥૨॥ શ્રીનારદાદિમુનિમણ્ડ-

શતાનન્દમુનિ અકરુમાત્ અતિ આશ્ચર્યને પામ્યા ॥૩૪॥ શતાનન્દમુનિ પોતે
જેએલા ભગવાનને બદરીનાથ નરનારાયણ સાક્ષાત્ પોતાનાજ રૂપથી રહેલા
નિશ્ચય કરીને, તેજ ક્ષણમાં આસનમાંથી ઉઠીને દંડની પેઠે પૃથ્વી ઉપર
પડીને સાદાંગ પ્રણામ કરીને, ભક્તિ ભારથી સર્વ અવયવોને અવનમ્ર કરીને,
પ્રેમનાં આંસુથી વ્યાપ્ત નેત્રવાળા અને રોમાંચિત અંગવાળા થઈને, જે હાથ
જોડીને, ઈશ-મહૈશ્વરે યુક્ત શ્રીનરનારાયણની આગળ કહેવા મુજબ સ્તુતિ
કરવા લાગ્યા. ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સદ્ગીર્ણીચરણે પ્રથમપ્રકરણે શતાનન્દ-
કૃતબદરીપતિસમાધનનામા દ્વિતીયોઽધ્યાય: ॥૨॥

અધ્યાય ત્રીજો.

શતાનન્દમુનિ આઠ શ્લોકથી સ્તુતિ કરે છે—જે તમારે વિષે આ
સર્વ જગત્ ‘સૂત્રે મળિગણા હવ’ સૂત્રમાં મણિગણની પેઠે વસે છે અને જે
તમો સર્વ જગતમાં ‘મન્તર્યંહિશ્ચ તત્સર્વં વ્યાપ્ય નારાયણઃ સ્થિતઃ’ આ
શ્રુતિમાં કહ્યા મુજબ વસો છે, એવા તમો વાસુદેવ છો, તે વિશ્વપુરાણમાં
કહ્યું છે—‘સર્વગ્રાસૌ સમસ્તં ચ વસત્યગ્રેતિ ચૈવતઃ । તતઃ સ વાસુદેવેતિ
વિદ્વદ્ભિઃ પરિપ્રચ્યતે ॥’ એજ તમો કેવળ કર્ણુએ કરીનેજ ભરતઅંકના
ત્રિવિધ તાપથી તપી ગએલા સર્વ મુમુક્ષુ મનુષ્યોના ત્રિવિધ તાપની નિવૃત્તિ
કરવા પૂર્વક પરમાનંદની પ્રાપ્તિરૂપ આત્યંતિક ક્ષેમ માટે દેવર્ષિરૂપે અવ-
તરીને, પોતાના આચરણથી બીજાઓને મોક્ષોપાય બતાવા પૂર્વક કલ્પપ-
ર્યત તીમ તપશ્ચર્યાને આચરે છે. આવા અપાર કર્ણુનિધિ, મુનિવરરૂપે
વિરાજમાન, બદરીનાથ આપ નારાયણની હું સ્તુતિ કરું છું ॥૨॥ શ્રી-

લસેવિતાઙ્ગિ નિર્નોદગાદ્દલસક્કુલિતાં વિદ્યાલામ્ । અધ્યાસ્ય વેદ-

ભગવાનના ગુણગાનરૂપ અમૃતના આસ્વાદમાં આતુરતારૂપ શોભાએ યુક્ત નારદ આદિ મુનિમંડળોએ નિરંતર જેનાં ચરણકમળ સેવ્યાં છે. અને જેમાં નીડ-પક્ષિઓના સ્થાનરૂપ માળાઓ નથી એવાં ઘાટાં સબળડ પાંનડાંથી વ્યાપ્ત, વિશાળા નામથી પ્રસિદ્ધ, વિશાળ ખોરડીના વૃક્ષતળે બેસીને, વેદના રહસ્યાર્થનો મુનિઓની સમક્ષ પ્રકાશ કરનારા આપ નારાયણની હું સ્તુતિ કરૂં છું. વેદોનું રહસ્ય આટલું જ છે-પ્રાપ્ય પરબ્રહ્મ છે, તેમની પ્રાપ્તિનો ઉપાય સાક્ષાત્કાર જ્ઞાન છે, તેમનો દાસશ્રૂત પ્રત્યગાત્મા પ્રાપ્ત છે. આ સર્વ અર્થ અધ્યાક્ષરનો ઉપદેશ કરતા શ્રીહરિએ પ્રકાશ કર્યો છે-‘પ્રાપ્યસ્ય મહાજ્ઞો રૂપં પ્રાપ્તુશ્ચ પ્રત્યગાત્મનઃ । પ્રાપ્ત્યુપાયં ફલં પ્રાપ્તેક્ષ્યા પ્રાપ્તિવિરોધિ ચ ॥ ઘ-દન્તિ સફલા વેદાઃ સેતિહાસપુરાણગાઃ । મુનયશ્ચ મહાત્માનો વેદવેદાન્ત-વેદિનઃ’ इति. ‘નિર્નોદ’ પદથી નિર્જન વનોપલ્લ પક્ષિઓના અતિશય શબ્દવાળાં હોય તો ચિત્તસમાધાનમાં ઉપરોધ કરનારાં થાય છે. આ બદરીમાં તો પક્ષીઓના માળાઓ નહિ હોવાથી ચિત્ત સમાધાનમાં કશો ઉપરોધ થતો નથી; જેથી તપશ્ચર્યાને ઉચિત પ્રદેશ છે એમ જણાવ્યું છે. ‘ગાદ્દલ’ આ પદથી છાયાની બહુળતા હોવાથી આતપની ઉચ્ચતાએ રહિતતારૂપ અનુ-કૂળતા જણાવી છે. આ રથળે એવો દ્યન્યર્થ નીકળે છે-ઋગ્યજુસા-માદિરૂપ શ્રુતિ અનંત હોવાથી વિશાળ છે. અને તેની શાખાઓ પણ અસંખ્યાત છે. તથાપિ એક પણ શાખામાં નીડ (માળો) જ નથી કે જેમાં જીવરૂપી પક્ષી નિર્ભય થઈને સુખેથી સુધ્ધ રહે, પ્રત્યેક શાખામાં કેવળ આ લોકમાંથી સ્વર્ગલોકમાં ગતિ અને ત્યાંથી આ લોકમાં પ્રત્યાગતિને જ વારંવાર કરાવનારા વિવિધ કર્મવિધિઓ વિશેષપણે મળી આવે છે. વેદવાદમાં વળગેલા અને કર્મવિધિઓની પાછળ દોડાદોડ કરનારને એક ક્ષણ પણ વિ-શ્રાંતિ મળતી નથી. વિવિધ યોનિમાં જવું આવવું પણ કેવળ ભય કરનાર છે. આમાં કશા ફળના સ્વાદનું સુખ નથી. ફળ વિનાનાં કેવળ પાંનડાંથી જ ઘાટી શાખાઓ છે, જેથી કશો સાર નથી. આવા વિશાળ વેદમાં સ્વયં ભગવાન તેના પરમતાત્પર્ય વિષયપણે રહીને વેદનું ગૂઢ રહસ્ય પ્રકાશ કરે છે.

હૃદયસ્ય નિરૂપકં ત્વાં નારાયણં ॥૨૧॥ દેવાઙ્ગનાગણવસન્તસુગ-
ન્ધિવાતૈર્યુક્તઃ મુરાધિપતિમોહકગાયકૌઘૈઃ । કામોઽપિ યેન સ-

એજ નારાયણ છે 'સર્વે વેદા યત્પદમામનન્તિ' 'નારાયણપરા વેદાઃ' વેદનું
આવું ગૂઢ રહસ્ય નહિ જાણનારાઓને તો વેદ માળા વિનાના ફળ વિનાના પાં-
નડાં માત્રથી રમણીય સોએસો શાખાઓથી વિસ્તાર પામેલો જણાય છે. અને
જે વેદનું આવું રહસ્ય જાણનારા છે તેઓને તો જીવ પક્ષીને રહેવાના મા-
ળાએ સહિત અને ફળ સાથેની સોએસો શાખાઓથી વિસ્તાર પામેલો જણાય
છે. 'જીવરૂપ પક્ષીઓને નિર્લય નીડરૂપ અને ફળરૂપ તો સ્વયં નારાયણ
છે' એવું વિશાળ વેદનું રહસ્ય ઉપદેશ કરનારા તમો નારાયણ છો. ॥૨૧॥
કોઈ સમયમાં તમારો મહિમા નહિ જાણનારા ઇન્દ્રે 'મારું સ્થાન લઈ લેશે'
એવી શંકાથી આપને તપશ્ચર્યામાંથી પાડવા માટે મૂર્તિમાન્ કામદેવને અ-
પ્સરાઓનો સમૂહ, વસંતરૂતુનો સુગંધિમાન્ વાયુ અને મધુર ગાનથી શ્રોતા
જનોને મોહ પમાડનારો ગંધર્વવર્ગ, આ સર્વ ક્રમોદ્દીપક સામગ્રીની સાથે
બદરીકાશ્રમમાં મોકલ્યો. પોતે ઇન્દ્ર વિપયાલિપજા હોવાથી અપ્સરા આ-
દિકથી મોહિત થઈને 'અપ્સરા આદિક સર્વ કોઈને મોહ પમાડી શકે છે'
એમ માનીને મોકલેલો કામદેવ પણ તમારો મહિમા નહિ જાણતો હોવાથી
વિચાર કર્યા વિના એકદમ તમારા સન્નિધિને પામ્યો. તેને તમોએ તુરત
અનાયાસથી જીતી લીધો. જીતવામાં કોઈ તીવ્ર શાપાદિરૂપ ઉપાયનો ઉપ-
યોગ કર્યો ન હતો, પરંતુ તેના નિઘ્રહનું સામર્થ્ય હોવા છતાં તેમજ તેઓ
અપરાધી હોવા છતાં પણ નહિ ક્ષોભ પામેલા નિર્મળ ચિત્તથી લયભીત
થએલા અપ્સરા આદિકનો સાંત્વના કરવા પૂર્વક અતિથિના જેવો સતકાર
કર્યો. અને અતિશય રૂપસંપત્તિએ સંપન્ન, સ્વર્ગના બ્રૂણરૂપ ઉર્વશી વિગેરે
અનેક અપ્સરાઓ સંકલ્પમાત્રથી સર્જી આપી. એ રીતે કેવળ ક્ષમાથીજ
કામને જીત્યો હતો. આ અર્થ 'યન્માનસં' આ શ્લોકથી કહે છે-ઋષિઓ
કામનો નિઘ્રહ કરી શકે છે પણ ક્રોધનો કરી શક્તા નથી, કામનો નિઘ્રહ
કરવા પ્રવર્તેલા તપસ્વિઓ રોષનેજ ઉત્તમ ઉપાયપણે આશરે છે. જે રો-
ષને લીધે બીજાઓને શાપ આપે છે. મહાદેવે પણ પોતાના તપમાં અંત-

હસા વિજિતશ્ચ તં ત્વાં નારાયણં ॥૩॥ યન્માનસં જિતતપસ્વિ-
ગ્નોઽપિ રોષઃ સ્પ્રઘ્નં કથશ્ચન કદાચન નાઽઽપ શક્તિમ્ । તં ત્વાં
ચ વિમ્બ્યતિ યતોઽન્તરૈરિણોઽન્યે નારાયણં ॥૪॥ ત્વં પૂર્વકામ-
પતિરપ્યનુવાસરં સ્વં દૈવં ચ પિત્ર્યમપિ કર્મ કરોપિ કાલે ।
સદ્ગ્રાહ્યન્નઃખિલનૈષ્ટિકૃત્વર્ણિનસ્ત્વાં નારાયણં ॥૫॥ યસ્માત્પ્રવર્તત
દ્વદ્વાઃખિલસૌખ્યદેતુઃ સચ્છાત્રવૃન્દમખિલં સ્વલુ નૈષ્ટિકેન્દ્રાત્ ।

રાય કરવા આવેલા કામદેવનો રોષથી જ વિનાશ કર્યો હતો, માટે કામને
છતીને પછીથી નિષ્ક્રિય રોષને વશ વર્તનારામાં કર્મો વિશેષ નથી મહા
સમુદ્રને તરી જઈને ગાયના પગલામાં ડુબી ગયા જેવી આ વાત છે તમો
તો તેવા નથી, જે તમારા મનને શિવાદિતપસ્વિગણોને છતનારો પણ
ક્રોધ કદાચિત્-દેશકાળાદિકની વિષમતામાં પણ મહાક્રોધી પણ ક્રિયિત
માત્ર સ્પર્શ કરવાને પણ સમર્થ થયો નહિ, તો બીજા લોભાદિ અતશત્રુઓ
સમર્થ ન થાય એમાં કહેવું જ શું ? તે તો તમારા થકી ભય પામે છે, એવા
આપ નારાયણની સ્તુતિ કરીશું. (આ બે શ્લોકમાં કહેલો અર્થ ભાગવતના
એકાદશસ્કંધમાં પ્રસિદ્ધ છે,) ॥૩-૪॥ તમો સર્વ ધર્મના સેતુ છો, કારણ
કે સર્વ લોકના સદા, સર્વ ધર્મના પ્રવર્તક અને પતિ છો, માટેજ આપ પૂ-
ર્ણકામ છો તથાપિ નૈષ્ટિકવાર્ણિ વર્ગને તથા બીજા લૌકિક જનોને પોતાના
આચરણથી શિખવાડવા સાથે દેવસખન્ધિ તેમજ પિતૃમખન્ધિ જે કોઈ
વિપ્રિપ્રાપ્ત કર્મ છે તે સર્વનું તે તે સમયમા પ્રતિદિન આચરણ કરો છો, એ
રીતે ધર્મપ્રવર્તક આપ નારાયણની હું સ્તુતિ કરીશું ॥૫॥ સ્વાચરણથી
ધર્મપ્રવર્તકપણું કહ્યું, હવે સચ્છાત્રપ્રવર્તનથી ધર્મપ્રવર્તકરૂપ વિશેષ કહે
છે-આ લોક પરલોકના શ્રેયના સાધનભૂત સર્વ ધર્મનો અવબોધ આ-
પનારાં હોવાથી સર્વ જનોને પરમશુભની પ્રાપ્તિમાં કારણભૂત વેદ વિગેરે
સર્વ સચ્છાત્રો નૈષ્ટિકવાર્ણિરાજ આપના થકીજ આ લોકમાં પ્રવર્તે છે,
પ્રવતવિલા ધર્મનું સરક્ષણરૂપ તમારું જે કર્મ છે તે શ્રદ્ધાદિ દેવવૃદ્ધિએ
દુષ્કર છે, અર્થાત્-આપે શ્રદ્ધાને પ્રથમ વેદરૂપ પ્રમાણ આપ્યું, પછીથી
મધુકંટભ નામના દૈત્યોએ તેનું હરણ કર્યું એટલે શ્રદ્ધા નષ્ટદૃષ્ટિ થઈને

યત્કર્મ દુષ્કરમમર્ત્યગૈશ્ચ તં ત્વાં નારાયણં ॥૬૧॥ યે યે નિવૃત્તિ-
મુપયન્તિ ધિરાગવેગાત્સંસારમીતિજનિતાદધિમૂમિ તે તે । યસ્યા-
શ્રયેણ સુખિનોઽવ ભવન્તિ તં ત્વાં નારાયણં ॥૬૨॥ યત્પાદપ-
દ્મમકરન્દરસૈકલુધ્યો બ્રહ્માણ્ડસૌખ્યમશિલં હિ કદાચિદેવ ।
રક્તોઽપિ નેચ્છતિ સુખામ્બુધિમેવ તં ત્વાં નારાયણં મુનિવરં યદ-
રીશમીદે ॥૬૩॥ મનોરથો મે યદુકાલજાતસ્ત્વદીક્ષયૈવાધ ફલેન

સૃષ્ટિરૂપ સ્વકાર્ય કરવા સમર્થ થયા નહિ, પછીથી તમો સ્વયં ભગવાન અવ-
તરીને અસુરનો નાશ કરીને વેદ લાવી આપ્યા, ત્યારે બ્રહ્મા લુબ્ધદિ
થયા. એ રીતે ધર્મરક્ષણ માટે તમોજ તે તે સમયમાં અવતરો છો, માટે
આવું આપનું કર્મ અમરવર્ગથી દુષ્કર છે. એવા સર્વેશ્વર આપ નારાયણની
હું સ્તુતિ કરું છું, ॥૬૧॥ હવે મોક્ષ આપવારૂપ વિશેષ વર્ણવેછે-આ ભુવનમાં
રહેલા જે જે દેવો અથવા મનુષ્યો કેવળ જન્મ મરણના પ્રવાહરૂપ સંસાર-
થી અત્યંત લય પામવાથી વૈરાગ્યના વેગને પામીને, તેવાજ વેગવડે
ત્રિવર્ગમાંથી (ધર્મ અર્થ કામ) નિવૃત્તિ પામે છે. તે તે સર્વે જનો સંસાર
બંધનના વિચ્છેદ માટે મુખ્ય ઉપાયપણે આ બદરિકાશ્રમમાં રહેલા આપ-
નોજ આશ્રય કરે છે. તેઓ આપના આશ્રયના બળવડે આ લોકમાં ત્રિવિધ
તાપે રહિત થઈને આત્યંતિક મુખીયા થાય છે. એવા આપ નારાયણની હું
સ્તુતિ કરું છું. ॥૬૨॥ આપના પાદપદ્મના પરાગ રાગમાંજ એક અનુરાગ-
વાળો (પણ પોતાના આત્માના અનુભવરૂપ કેવલ્યમાં પણ લુબ્ધ નહિ)
દીન જન પણ બ્રહ્માંડમાં અનુભવાતા બ્રહ્મામુખીના સમગ્ર સાંસારિક
મુખને પણ એક ક્ષણ પણ ધ્યષ્ટો નથી. જે કેવલ્યની પણ કામના નહિ
કરીને એક ભગવાનના ચરણકમળના મકરંદરસમાં લુબ્ધ થાય તે બ્રહ્માંડ
મુખની સૃષ્ટિ ન કરે એમાં કહેવુંજ શું? એમ શાથી? તો આપ મુખસા-
ગર-અનવધિકાતિશય આનંદના નિધિ છો ‘યત્તો વાચો નિવર્તન્તે અપ્રાપ્ય.
મનસા સહ.’ એવા આનંદમૂર્તિ, મુનિવર, બદરીનાથ આપ નારાયણની હું
સ્તુતિ કરું છું. ॥૬૩॥ એ રીતે સ્તુતિ કરીને કેવળ કૃપાવડે સાધ્ય સ્વમનોર-
થની પરિપૂર્તિ પ્રકાશ કરવા પૂર્વક કૃપાની પ્રાર્થના કરે છે-હે ભગવન! બહુ

પૂર્ણઃ । કૃપા વિધેયા મયિ ભક્તિભાજિ તવાદ્વિપદ્યે કરુણારસાદૈ
 ॥૧॥ મુવત ઉવાચ—ઈતિ સ્તુવન્તં તમુવાચ ભક્તં નારાયણઃ સ્વાશ્રિ-
 તકરપવૃક્ષઃ । પ્રીતોઽસિ તે મદ્દરમીન્સિતં ત્વં વૃણીષ્ય વર્ણિન્ !
 સકલાર્થસિદ્ધેઃ ॥૧૦॥ એવમુક્તો ભગવતા તં પ્રણમ્ય મુદા પુનઃ ।
 સ ગ્રહ્યચારી પ્રોવાચ તત્સેવોત્સુકમાનસઃ ॥૧૧॥ યદિ પ્રસન્નોઽસિ
 વિમો ! ઘરો દેયશ્ચ મે તદા । રક્ષ માં સ્વાન્તિકે નિત્યં દેહિ સેવાં

કાળથી ૩૬ થએલો મારો મનોરથ (સાક્ષાત્ આપના દર્શનની પ્રાપ્તિ ૩૫)
 આજ આપના ચરણ કમળના સાક્ષાત્ સદર્શનરૂપ કૃણથીજ સંપૂર્ણ થયો
 પરંતુ બીજો એક નિગૂઢ મનોરથ છે કે—આપના કંઠલારમથી આર્દ્ર (ભી-
 ના) પાદપદ્મમાંજ પ્રધાનપણે પ્રીતિવાળા મારી ઉપર એવી કૃપા કરો કે જે
 કૃપાથી મારો આપના ચરણ સમીપમાં નિરંતર નિવાસ થાય ॥૬॥ મુવત-
 મ્હવિ કહે છે—હે રાજન્ ! એ રીતે સ્તુતિ કરતા, એકાંતિકલક્ષ શતાનંદમુનિ
 પ્રત્યે સ્વાશ્રિતોના કટપ વૃક્ષની પેઠે સર્વ સકલપોને સંપૂર્ણ કરનારા ભગવાન
 નારાયણ મુનિનો નિગૂઢ મનોરથ બહુ લઈને, તેમનીજ વાણીથી બહાર
 પ્રકાશ કરાવા પૂર્વક બોલ્યા કે—હે શતાનંદ વર્ણિન્ ! તમારી ઉપર હું
 બહુ પ્રસન્ન થયો છું, માટે સમગ્ર પુરુષાર્થની સિદ્ધિને આપનારા મારા થકી
 જે તમારે ઇચ્છિત વર હોય તે માગો ॥૧૦॥ હે રાજન્ ! એ રીતે નાગ-
 મણે કહ્યું એટલે શતાનંદવર્ણી ભગવાનને પ્રણામ કરીને તેમની સેવામાં
 ઉત્સાહિત મનવાળા થઈને હર્ષથી ફરીથી બોલ્યા. ॥૧૧॥ હે વિમો ! બે આપ
 મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હોય અને મને વર આપવો હોય તો નિરંતર મને
 આપની પાસે રાખો અને આપની સેવા આપો હે પ્રભો ! હું શ્રદ્ધામુધીના
 સર્વ મુખમાં દોષદર્શનથી નિશ્ચે વિરક્ત થયો છું તે સર્વ મુખ માયામય-
 ગુણનુંજ એક કાર્ય છે પણ તાત્વિક નથી. અને સાંસારિક—સંસાર સર્જ-
 વાનાજ એક સ્વભાવવાળું છે અર્થાત્ ક્ષણમાં વિનશ્વર છે. ‘બે તેમ હોય
 તો અપ્રાકૃત અપુનરાવૃત્તિ કાંઈક કૃણ માગો ?’ એમ આપ કહેતા હો તો હું
 સિદ્ધિ એશ્વર્યાદિ કાંઈ પણ ઇચ્છતો નથી સિદ્ધિ—પ્રકૃતિવિગ્રહણ સ્વા-
 ત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ અર્થાત્ કેવલ્યાબલ, એશ્વર્ય—‘સ યકથા મયતિ દિપા

ત્વમાત્મનઃ ॥૧૨॥ ગુણગાનં તવૈવેહ કર્તુમિચ્છામિ પાર્શ્વગઃ । સા-
 ફલ્યં યેન વચસઃ શુદ્ધિઃ સ્યાચ્ચાન્તરાત્મનઃ ॥૧૩॥ સિદ્ધૈશ્વર્યાદિ
 નેચ્છામિ ત્વત્તોઽહં કિમપિ પ્રભો ! । સાંસારિકે વિરક્તોઽસિ સુखे
 માયામયે ધ્રુવમ્ ॥૧૪॥ इत्युक्तवन्तं भगवांस्तमुवाच महामतिम् ।
 ब्रह्मंस्त्वया व्यवसितं सम्यगेतन्मुमुक्षुणा ॥१५॥ किन्त्वहं सा-

भवति त्रिधा भवति' ध्यादि श्रुतिमां કહેલું મુક્તિશ્વર્ય. (આદિ પદથી અ-
 પ્રાકૃત ભગવદેશવિશેષની પ્રાપ્તિ) એની અદરનું એક પણ આપની પા-
 સેથી ધ્વજીતો નથી. 'ત્યારે તારે કાંઈ આકાંક્ષાજ નથી?' એમ કહેશે નહિ
 મારે એટલી આકાંક્ષા છે કે-આવા દિવ્ય પ્રત્યક્ષ રૂપથી જ્યાં આપ વિરાજ-
 માન રહો ત્યાંજ તમારી પાસેજ મને જીવનપર્યંત રાખો. નિરંતર આપની
 પાસે રહીને આપના ગુણોનું અનુસ્મરણ કરવા પૂર્વક આજ વાણીથી ગુણ-
 ગાન કરવા ઇચ્છું છું. તેનાથી શો લાભ છે? તો તેનાથી વાણીની અને
 મનની શુદ્ધિ અને સફળતા થાય છે. કેવલ્યની કામનાવાળાઓ કરણ
 (ધન્દ્રિયો) નો વિલય કરવા ઇચ્છે છે. ભગવદ્ભક્તિનો રસ જાણનારાઓ તો
 ગુણમય કરણનો વિલય થાય તેમાં ભક્તિરસથકી કશો વિશેષ જોતા નથી.
 ભક્તિરસની અપેક્ષાએ મોક્ષ પણ મોટો નથી. માટે હું ભક્તિરસમાંજ એક
 તાત્પર્ય થઈને ભક્તિરસના પ્રવાહરૂપ ગુણકીર્તનપરાયણ વાણી થાય અને
 ભક્તિરસામૃતના આસ્વાદમાં નિત્ય તૃપ્ત મન થાય એમ ઇચ્છું છું. જે
 ભક્તિરસના પ્રવાહરૂપ અનુસ્મરણ અને કીર્તનવડે મન વચનની વિશુદ્ધિ
 અને સફળતા થાય. ભગવાનના ગુણો પાપપુંજના પ્રક્ષયમાં કારણ અને
 સ્વયં અમૃતમય છે. માટે અતિશય પ્રેમપૂર્વક કરવા માંડેલું અનુસ્મરણ
 અને કીર્તન સિદ્ધિ સફળતામાં કારણ છે એમ જે કહ્યું છે તે યોગ્યજ છે
 અર્થાત્ હું આપનેવિષે અનન્ય ભક્તિની પ્રાર્થના કરું છું, એટલું તાત્પર્ય
 છે. ॥૧૨-૧૩-૧૪॥ એવી રીતે પ્રાર્થના કરતા અને પોતાનાજ એક સંસ્લે-
 પની અભિલાષાવાળા મહામતિ શતાનંદમુનિના પ્રત્યે સ્વયં ભગવાન જોડ્યા
 કે-હે બ્રહ્મન! મુમુક્ષુ-ભગવાનના વિયોગરૂપ અતિશય દુઃખમાંથી મુક્તિની
 ઇચ્છાવાળા તમોએ મારી સમીપસેવા કરવારૂપ આ સારો વ્યવસાય કયો

મ્પતં ભૂમૌ કોસલેષ્વત્તરેષ્વિહ । જાતોઽસિ ધર્મતો મક્તૌ હરિ-
નામ્ના હિ વિશ્રુતઃ ॥૧૬॥ ઘર્તે પશ્ચિમપશ્ચાલદેશે દુર્ગપુરેઽધુના ।
સોઽહં ત્વામન્તિકે સ્વસ્ય રક્ષિષ્યામિ ન સંશયઃ ॥૧૭॥ મદીયગુ-
ણગાનેચ્છા ચર્તતે તવ દૃઢતઃ । તસ્ય મે ત્વં ચરિત્રાણાં ગ્રન્થકર્તા
ભવિષ્યસિ ॥૧૮॥ સોઽહં પૂર્ણ કરિષ્યામિ ત્વદ્વાન્ઙ્ગિતમતસ્ત્વયા ।
સોઽન્વેષ્ય પ્રાપ્ય હત્યુક્ત્વા ભગવાન્ સ તિરોદધે ॥૧૯॥ તતઃ
સોઽતિપ્રદૃષ્ટાત્મા તદ્વીક્ષાસમનોરથઃ । વિધાય પારણાં પ્રાતઃ
પશ્ચાલામિમુખં યયૌ ॥૨૦॥ નારાયણેક્ષણાનન્દો દ્વિજો માસદ્વયેન
સઃ । ત્યાતં ગુર્જરદેશેષુ પ્રાપ ધ્રીનગરં પુરમ્ ॥૨૧॥ તત્ર શુશ્રાવ

છે ॥૧૫॥ પરંતુ હું હમણાં ભૂમિ ઉપર ઉત્તર કોસળ દેશમાં ધર્મ ભ-
ક્તિના પુત્રરૂપે પ્રકટ થઇને ‘હરિ’ નામથી નિશ્ચે પ્રખ્યાતિ પામ્યો છું
તેજ હું હમણાં પશ્ચિમ પચાળ દેશમાં આવેલા દુર્ગપુરમાં (ગઢડા) એકા-
તિક ભક્તોના હિત માટે રહ્યો છું તો તમોને તે રૂપથી ત્યા રહેલા મારી
પાસે રાખીશ એમાં સંશય નથી ॥૧૬-૧૭॥ તમારા મનમાં મારા ગુણોનું
ગાન કરવાની ઇચ્છા છે તો તેને સફળ કરો તમો દુર્ગપુરમાં વિરાજમાન
મારા ગુણચરિત્રોનો ચથરૂપે પ્રકાશ કરશો તે હું મારી સેવામાં રહેવારૂપ
તમારો મનોરથ સંપૂર્ણ કરીશ માટે તમારે હરિનામથી સર્વત્ર પ્રસિદ્ધિ
પામેલા મને ગોતીને મળવું, એવી રીતે મુનિને કહીને ધ્રીનરનારાયણ ભગ-
વાન્ અતર્ધાન થઈ ગયા ॥૧૮-૧૯॥ ભગવાન્ અતર્ધાન થયા પછી શતા-
નદમુનિ નારાયણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શનથી મનોરથની સિદ્ધિ પામીને મનમાં
બહુ પ્રમદ થઇને દ્વાદશીના પ્રાત કાળમાં નિત્યવિધિ પરવારી, પ્રતની સ-
માપ્તિરૂપ પારણાં પણ કરીને પશ્ચિમ પચાળ દેશોને લક્ષ કરીને બદરીકાશ્ર-
મમાંથી ચાલ્યા બદરીપતિ નારાયણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થવાથી પરમાનંદને
પામેલા અને તેમની આજ્ઞાને માર્ગમાં વારવાર અનુસ્મરણ કરતા શતાનંદ
વાર્ણી બે માસે ગુજરાત દેશમાં પ્રસિદ્ધ શ્રીનગર (અમદાવાદ) પુરને પામ્યા
॥૨૦-૨૧॥ તે પુરમાં શતાનંદમુનિએ દર્શાવતી પુરી પ્રત્યે જતા અમદા-
વાદના વિપ્રવરોની એવી વાણી સાંભળી કે-‘હરિનામથી પ્રખ્યાતિ પામેલા

પશ્ચાલાદ્દરિર્દર્ભાવર્તી પુરમ્ । આગત્ય સહજાનન્દો વર્ણી યશ્નં
કરોતિ હિ ॥૨૨॥ નારાયણાવતારં તં દ્રશ્યામો સિદ્ધભોજનમ્ ।
કૃત્વા ધનં ચ ગ્રાપ્સ્યામ્ ઇતિ વિપ્રગિરોઽશ્રુણોત્ ॥૨૩॥ મહામલ્લો-
ત્સવં દ્રષ્ટું ગચ્છદ્વિર્ગાહણઘૃજૈઃ । સહ સોઽપિ સમાગચ્છદ્વિતી-
યેઽહનિ તાં પુરીમ્ ॥૨૪॥ નાનાદેશસમાયાતૈઃ કરાત્તવલિભિર્જનૈઃ ।
વૃતાયાં તદ્દિદક્ષોત્કેસ્તસ્યામૈક્ષત તં પ્રભુમ્ ॥૨૫॥ ઉચ્ચસિંહાસના-
રૂઢં દયામં ચન્દ્રસમદ્યુતિમ્ । મક્તહૃન્નયનાનન્દં વર્ણિવેપં ચ વિભ્ર-
તમ્ ॥૨૬॥ હૈમૈ રત્નમયૈઃ પૌષ્પૈર્મૂષ્ણૈર્વહુધાંશુકૈઃ । અભ્યર્ચ્યમાનં
મલ્કૌઘૈશ્ચન્દનેન મુગન્ધિના ॥૨૭॥ કરાત્તયથ્થ્વા ગૃહ્ણન્તં હારાન્

વર્ણુન્દ્ર શ્રીસહજાનન્દસ્વામી ભગવાન્ પશ્ચિમ પંચાળ દેશમાં આવેલા દુર્ગ-
પુરથી નીકળીને, સૌવીરાદિ દેશોમાં ફરતા ફરતા હાલમાં દર્ભાવતી (ડ-
ભાણ) પુરીમાં પધારીને, વિષ્ણુયાગ કરે છે, ત્યાં બધને નારાયણના અવ-
તારરૂપ તે શ્રીહરિનાં દર્શનરૂપ પરમ લાલ પામીશું અને અવાંતર રૂપરૂપ
મિષ્ટાન્નભોજન અને દક્ષિણાદ્રવ્ય પણ પામીશું એવી વાણી સાંભળીને
શતાનંદમુનિ પણ વિષ્ણુયાગનો મહોત્સવ બેવા બતા વિપ્રવૃંદોની સાથે
નીકળ્યા તે બીજે દિવસે દર્ભાવતી પુરીએ પહોંચ્યા. ॥૨૨-૨૩-૨૪॥ દેશ
દેશમાંથી આવેલા, હંસ્ત સંપ્રદાયમાં વિવિધ યુધ્ધહારોને ધારી રહેલા, અને
અંતરમાં શ્રીહરિનાં દર્શન કરવાની અતિશય ઉત્કંઠાવાળા ભક્તજનોથી અ-
ત્યંત ભીષ્મવાળી દર્ભાવતી પુરીમાં વિરાજમાન પ્રભુ શ્રીહરિનાં શતાનંદમુ-
નિએ દર્શન કર્યા ॥૨૫॥ હવે શતાનંદમુનિએ બેએલા શ્રીહરિને ચાર મ્લો-
કથી વર્ણવે છે-હિંચા સિંહાસનમાં વિરાજમાન, નવીન મેઘ સરખા શ્યામસું-
દર, ચંદ્રની પેઠે અતિ આહ્લાદ આપનારા દિવ્ય અવયવોની લાવણ્યતાવાળા,
માટેજ ભક્તજનોના મન આદિ આંતર અને નેત્રાદિ બાહ્ય ઇન્દ્રિયોને આનંદ
આપનારા, નૈષ્ઠિક વર્ણુના વેષને ધારી રહેલા, રત્નગડિત સુવર્ણમય કડાં
હુંડળ વિગેરે ભૂષણો તથા મોગરો આદિક બુષ્ણોથી રચેલા હારો તથા અનેક
પ્રકારનાં અમૂલ્ય વસ્ત્રો તથા કેસરાદિમિશ્રિત મુગન્ધિમાન ચંદન ધસાદિ
ઉપચારો વડે ભક્તસમાજે પુજેલા. ॥૨૬-૨૭॥ હું પહેલો હું પહેલો એવી

પૌષ્પાન્સહસ્રશઃ । નૈકદેશસમાયાતૈર્દાયમાનાંચરવ્રજૈઃ ॥૨૮॥ હૈમી
 રૌપ્યા મુદ્રિકાશ્ચ વાસાંસ્યામરણાનિ ચ । વિપ્રેભ્યો વદતં પ્રીત્યા
 સદ્દાસમુલ્લખજમ્ ॥૨૯॥ તં દૃષ્ટ્વા દણ્ડવદ્ભૂમૌ પતિત્વા પ્રણનામ
 સઃ । વદ્ધાક્ષલિપુટં પ્રોચે નારાયણ ! હરે ! જય ॥૩૦॥ હરિસ્તં
 માનયામાસ સમ્પ્રીતઃ સ્વાગતાદિભિઃ । ચરદાનં સફલયન્સ્વરુતં

ઉતાવળથી આવતા ભક્તજનોની અતિશય લીધને લીધે પોતાની પાસે આ-
 વવાને અસમર્થ, પૂલ કરવામાં અતિ ઉત્સાહવાળા, હાથમાં હારાદિ ઉપહા-
 રોને ધારી રહેલા, અનેક દેશમાંથી આવેલા ભક્ત સમાજને જોઈને કૃપાથી
 કરમાં ધારેલી સોટીને લાંબી કરીને; તેનાવડે ભક્તોએ પોતાને અપેલા હલરો
 હલર પુષ્પહારોને સ્વીકારીને, તેમના મનોરથોને પરિપૂર્ણ કરતા ॥૨૮॥ બહુ
 પ્રકારનાં વસ્ત્રો, અનેક પ્રકારનાં આભૂષણો, હલરો હલર મુલ્યમુદ્રિકાઓ
 (સોનામહોરો) તથા રૂપ્યમુદ્રિકાઓ (રૂપીયા) તે તે સત્પાત્ર વિપ્રોને પ્રીતિથી
 આપતા, મંદહાસ્યવડે શોભાયમાન મુખકમળજેનું છે એવા શ્રીહરિને જોયા.
 દાન આપનારાઓને મુખકમળના વિકાસરૂપ શોભા અને પ્રીતિ હોવી જોઈએ.
 દાતા હોઈને પણ યાત્રક ઉપર પ્રીતિ કરવી અને મુખ પ્રકુલિત રાખવું એ તો
 એક ધર્મિરનો અસાધારણ સ્વભાવ છે, ભગવાનજ પરમોદાર છે, એમ પોતેજ
 'ઉદારાઃ સર્વં પૃથૈતે' આ વાક્યથી કહ્યું છે ॥૨૯॥ એવા ભગવાન શ્રીહરિને
 જોઈને શતાનંદમુનિએ તત્કાળ પૃથ્વી ઉપર દંડની પેઠે પડીને સાદાંગ પ્રણામ
 કર્યો, પછીથી ઉડીને બે હાથ જોડીને હે હરે ! હે નારાયણ ! તમો જય પામો
 એમ બોલ્યા. ॥૩૦॥ શ્રીહરિએ હાથ જોડીને ઉભા રહેલા શતાનંદમુનિની
 ઉપર અતિ પ્રસન્ન થઈને સ્વયં સર્વજ છે તથાપિ બાણે બાણુતા ન હોય
 એમ લોકમર્યાદાને પાલન કરવા 'તમો મુખેથી આવ્યા ? ક્યાંથી આવ્યા ?
 ગોત્ર શું ? નામ શું ?' ઇત્યાદિ પ્રિયવચનથી સત્કાર કરીને પોતાના અવ-
 તારરૂપ નારાયણરૂપિરુપે આપેલું વરદાન (પોતાની પાસે રાખવા પૂર્વક
 સ્વસેવા આપવારૂપ) સફળ કરવા સાડ મુનિને પોતાના ઉદ્ભવસંપ્રદા-
 યને અનુસારે ભાગવતી દીક્ષા આપીને પોતાની પાસે વાસ કરાવ્યો.
 આ ભગવાન ભક્તવત્સળ, કરુણાસાગર, પ્રપન્નાભયપ્રદ અને સર્વ-

મક્તવત્સલઃ ॥૩૨॥ સ્વાન્તિકે વાસયામાસ દત્ત્વા દીક્ષાં ચ તં
 દ્વિજમ્ । પ્રપન્નાભયદઃ સ્વામી કરુણાવરુણાલયઃ ॥૩૨॥ મનોરથ-
 ફલં પ્રાપ્ય સ ચ હૃદયમનાઃ પ્રભુમ્ । સેવમાનોઽવસન્નિત્યં તદ્ય-
 શોવર્ણનોત્સુકઃ ॥૩૩॥ કાલેનાલ્પેન ચ હરેઃ કૃપયા તસ્ય સ-
 દ્ધિયઃ । સમાધિસિદ્ધિરષ્ટાઙ્ગયોગાભ્યાસં વિનાઽભવત્ ॥૩૪॥
 ધ્યાયંસ્તં હૃદિ સોઽદ્રાક્ષીત્પ્રાગ્દૃષ્ટં ચદરીશ્વરમ્ । ક્ષણાન્તેઽન્ત-

સ્વામી છે. જેમ ગાયો પોતાના વત્સ ઉપર વત્સળતા રાખે છે, તેમ
 ભગવાન્ ભક્તો ઉપર હર્ષપ્રકર્ષ રાખે છે. હર્ષઉત્કર્ષને વત્સળતા કહે છે.
 જેમ ગાયો પોતાના વત્સોને સન્મુખ દોડ્યા આવતા બેઠને તત્કાળ સ્નેહથી
 દુધને ઝરતા આંચળવાળી થાય છે, તેમ ભગવાન્ ભક્તોને સ્વસન્મુખ આ-
 વતા બેઠને પોતે આનંદામૃતને પ્રસવવા પૂર્વકે ભક્તોનો સંશ્લેષ કરવામાં
 તત્પર થાય છે. વળી કરુણાસાગર હોવાથી ભક્તોના સંતાપને ક્ષણપણે સ-
 ઢન કરી શકે નહિ, વળી શરણાગતને અભયદાન આપવાના એક બીરુદ-
 વાળા હોવાથી પોતાના સંકલ્પના ભંગભયથી પણ શરણાગતસંરક્ષણપરા-
 યણ થાયજ, વળી સર્વના સ્વામી હોવાથી સ્વસેવકનું સંરક્ષણ સ્વયં પ્રા-
 મજ છે, આ વિશેષણોથી શતાનંદમુનિને એકદમ દીક્ષા આપવા પૂર્વકે
 પોતાની સમીપે સ્વીકાર કરી લીધા તેમાં પ્રબળ નિમિત્ત વિશેષપણે પ્રકાશ
 કર્યું છે. ॥૩૨-૩૨॥ પ્રસન્ન મન જેનું છે એવા શતાનંદમુનિ પૂર્વોક્ત મનો-
 રથનો લાભ પામીને, પ્રભુ શ્રીહરિની પ્રતિદિન પરિચર્યા કરવા પૂર્વકે તેમનાં
 યશયુક્ત ચરિત્રોનું પ્રબંધ રચનાથી વર્ણન કરવામાં અતિ ઉત્સાહવાળા થ-
 ધને, નિરંતર પ્રભુપાસે વાસ કરીને રહ્યા. ॥૩૩॥ સદ્બુદ્ધિએ સંપન્ન શતા-
 નંદમુનિને યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-ત્રત્યાહાર-ધારણા-ધ્યાનવડે
 સિદ્ધ કરવા યોગ્ય જે સમાધિ છે તે અષ્ટાંગયોગના અભ્યાસ વિના પણ
 શ્રીહરિની નિરવધિ કૃપાવડે સ્વલ્પ સમયમાંજ સંપન્ન થઈ હતી. ॥૩૪॥
 કોઈ સમયમાં ભગવાન્ શ્રીહરિ હૃદયકમળમાં પોતાના સ્વરૂપનું ધ્યાન કર-
 તા શતાનંદમુનિને પ્રથમ બદરિકાશ્રમમાં બેઠેલા બદરીપતિ નારાયણરૂપે
 પ્રાદુર્ભાવ પામી એજ રૂપથી હૃદયમાં સ્વદર્શન આપીને તત્કાળ આકાશમાં

હિતઃ સોઽથ યથા સૌદામની દિવિ ॥૩૫॥ જ્યોતિર્મયેઽક્ષરે
ધાન્નિ સ્થિતં તં કૃષ્ણમૈક્ષત । સમગ્રૈશ્વર્યસમ્પન્નં સપાર્પદપરિગ્ર-
હમ્ ॥૩૬॥ ગોલોકમથ વૈકુણ્ઠં શ્વેતદ્વીપાદિ ધામ યત્ । તદૈક્ષ-
યત્સહૈશ્વર્યં હરિસ્તસ્મા અલૌકિકમ્ ॥૩૭॥ યથા સ્વયં ચાવિરા-
સીદ્ધર્મો ભક્તિસ્તથર્પયઃ । તેષાં રૂપં યથા પૂર્વમત્રત્યં ચાપ્યવૂવુધત્
॥૩૮॥ સ્વસ્ય ભક્તાશ્ચ યે ભૂમૌ પુરુષા યોપિતસ્તથા । અપિ તેષામુમે
રૂપે તસ્મૈ હરિરજિજ્ઞપત્ ॥૩૯॥ જન્મકર્માદિ તેષાં ચ સ્વસૈશ્વર્યં ચ
સર્વશઃ । ભૂતં ભવદ્ભવિષ્યં યત્તજ્ઞાનં પ્રદદૌ પ્રભુઃ ॥૪૦॥ તતોઽભૂ-

વિજળીની પેઠે એક ક્ષણમાં અંતર્ધાન થઈ ગયા ॥૩૫॥ વળી ક્ષણવારમાં
જ્યોતિર્મય અક્ષરધામમાં સદા વિરાજમાન સ્વયં શ્રીકૃષ્ણરૂપે પ્રકટ થ-
ઈને, મુનિના હૃદયકમળમાં પોતાનું સ્વરૂપ સમગ્ર ઐશ્વર્ય સંપન્ન અને નંદ-
મુનંદ શ્રીદામાદિ પાર્વદો તથા રાધા રમા આદિક શક્તિઓએ સહિત સાક્ષા-
ત્કાર કરાવ્યું. અર્થાત્ મુનિએ શ્રીહરિને સર્વ અવતારોને ધારણ કરનારા,
બ્રહ્મપુરધામમાં રહેલા, પુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણરૂપે બોધ્યા ॥૩૬॥ ત્યાર પછી
શ્રીહરિએ અલૌકિક-ઐશ્વર્યોએ સહિત, અલૌકિક ગોલોક વૈકુંઠ શ્વેતદ્વીપાદિ
સર્વ ધામો સમાધિમાં મુનિને બતાવ્યાં ॥૩૭॥ વળી અક્ષરાધિપતિ પુરૂ-
ષોત્તમ પોતે પૃથ્વી ઉપર ધર્મ ભક્તિના તનય રૂપે જે રીતે પ્રકટ્યા છે તથા
ધર્મદેવ, ભક્તિદેવી અને મરીત્યાદિ મહર્ષયો મનુષ્યયોનિમાં જે રીતે અવ-
તર્યા છે; તેમનાં પૂર્વનાં તેમજ અત્યારનાં જે રૂપ છે તે સર્વનો સમાધિસમયમાં
શતાનંદને શ્રીહરિએ સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો ॥૩૮॥ તથા જે જે મુક્તો પોતાના
પ્રાદુર્ભાવ સમયમાં સ્વચરણકમળમાં એકાંતિક ભક્તિએ યુક્ત હોઈને પૃથ્વી
ઉપર નરનારીરૂપે ઉત્પન્ન થયા છે તે સર્વનાં અને રૂપ (પૂર્વનાં મુક્તરૂપ તથા
વર્તમાન કાળનાં મનુષ્યરૂપ) મુનિને શ્રીહરિએ જણાવ્યાં. કે બહુના-ધર્માદિ
સર્વનાં જન્મ કર્મ અને ઐશ્વર્યાદિ તથા પોતાનું ઐશ્વર્ય (દર્શનમાત્રથી હ-
લારો જનોને સમાધિ કરાવવી વિગેરે) આ સર્વનો સર્વ પ્રકારે અનુભવ
કરાવ્યો, તથા ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન આ ત્રણ કાળનું જ્ઞાન પણ પ્રભુ
શ્રીહરિએ આપ્યું. ॥૩૯-૪૦॥ એ રીતે મહામતિ શતાનંદમુનિ પણ ભગ-

ત્સોઽપિ સર્વેશ્વરઃ શતાનન્દો મહામતિઃ । યથાવત્તત્સર્વમૈવૈન્મૈત્રેયં
 સ્વમૃતિં તથા ॥૪૧॥ સોઽથ પ્રીતમના વર્ણો તદીયગુણવર્ણનૈઃ ।
 સ્વીયં જ્ઞાનં તથા વિદ્યાઃ સફલીકર્તુમાદૃતમ્ ॥૪૨॥ ત્વચશોગુ-
 મ્ફનેનૈવ પ્રવચ્યૈર્વિવિધૈઃ પ્રભો ! । સ્વદ્ધાનં સફલીકર્તુમુત્કાયા-
 ઽઽઞ્ચાં તુ દેહિ મે ॥૪૩॥ ઇતિ નિષ્કપટં તેન યાચિતો હરિરાહ
 તમ્ । મનોરથોઽયં સફલો ભવિષ્યસિ ત્વ દ્વિજ ! ॥૪૪॥ આયાહિ
 ત્વં મયા સાકં દુર્ગપત્તનમુત્તમમ્ । તન્નાહં કારયિષ્યામિ રાધા-
 કૃષ્ણસ્ય મન્દિરમ્ ॥૪૫॥ તપ્રાતિપાવને ક્ષેત્રે વસંસ્ત્વં સ્થિરમા-
 નસઃ । શાસ્ત્રં વિરચયેર્ષર્ણિન્ ! યથાત્માનુભવં મમ ॥૪૬॥ ઇત્યનુ-

વત્કૃપાથી સર્વજ્ઞ થયા એટલે પૂર્વોક્ત સર્વ યથાર્થ પણે જાણ્યું. તેમજ ‘હું
 પૂર્વે મૈત્રેય ત્રિપિ હોતો’ એમ પણ જાણ્યું. ॥૪૧॥ એવી રીતે બીજા અધ્યા-
 યના સોળમા શ્લોકને આરંભીને આ અધ્યાયના આટલા મુધીના શ્લોકથી
 ‘શતાનંદમુનિએ શ્રીહરિને કેવી રીતે પ્રસન્ન કર્યા’ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કરીને,
 હવે છેલ્લા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા તેનો પ્રથમ પ્રસ્તાવ કરે છે-એ રીતે
 ભગવાનના અનુબંધથી ત્રિકાળદર્શિપણું પામવાથી મનમાં બહુ પ્રસન્ન
 થએલા શતાનંદવર્ણી પૂર્વોક્ત જ્ઞાન તથા વિદ્યા (પૂર્વે અભ્યાસ કરેલી સાંગ
 વેદાદિ ચૌદ વિદ્યા) ને પણ શ્રીહરિનું સ્વરૂપ સ્વભાવ ગુણ ચરિત્ર વિભૂતિ
 વિગેરેનું વર્ણન કરીને સફળ કરવા સાદે શ્રીહરિ પ્રત્યે બોલ્યા. ॥૪૨॥ હે
 પ્રભો ! આપની કૃપાથી મળેલા મારા વિજ્ઞાનને વિવિધ વૃત્તમાં આપના
 દિવ્ય યશોનું વર્ણન કરીનેજ સફળ કરવા ઉત્ક્રાવાળો છું; તો મને આપ
 આ આરંભમાં આજ્ઞા આપવાને યોગ્ય છે ॥૪૩॥ હે રાજન્ ! એ રીતે શ-
 તાનંદમુનિને નિષ્કપટપણે પરમ પ્રેમથી પ્રાર્થના કરેલા શ્રીહરિએ કહ્યું કે-
 હે દ્વિજવર ! તમારો આ મનોરથ સફળ થશે ॥૪૪॥ હે મુને ! આહિથી
 મારી સાથે તમો ઉત્તમ દુર્ગપત્તન પ્રત્યે આવો, દુર્ગપુરમાં હું શ્રીગોપી-
 નાથજીનું દિવ્ય મંદિર કરાવીશ ॥૪૫॥ એવા અતિ પવિત્ર ક્ષેત્રમાં રહીને
 ક્ષેત્રમહિમાથી સ્થિર મન થઈને તમો હે વર્ણિન્ ! તમારા અનુભવ અને
 સંકલ્પને અનુસારે મારા સંબંધવાળું શાસ્ત્ર રચશો ॥૪૬॥ હે રાજન્ ! એ

જ્ઞાત ईशेन हृष्टः स कृतवांस्तथा । साकं भगवता दुर्गपुरमेत्याव-
 सच्चिरम् ॥४७॥ सत्सङ्गिजीवनं नाम धर्मशास्त्रमिदं हि सः । हरि-
 लीलामयं चक्रे श्रीगोपीनाथमन्दिरे ॥४८॥ शोधयित्वाऽथ तद्ग-
 कान् हरेर्मत्प्रमुखान् विदः । कतिचित् पाठयामास विप्रानन्तर्हिते
 हरौ ॥४९॥ इति ते कथितं भूप ! जन्मकर्मादि मे गुरोः । सत्स-
 ङ्गिजीवनमथो सच्छास्त्रं वच्मि तत्कृतम् ॥५०॥ सकलधर्मभृतं हरि-
 लीलया समुपबृंहितमेतदिदानीत् ॥ ॥५१॥ रसविदां भुवि मानसरञ्जनं

પ્રકારે સર્વનિયંતા શ્રીહરિએ અનુસાર આપી એટલે મનમાં પ્રસન્ન થએલા
 મુનિ શ્રીહરિના કહેવા મુજબ તેમની સાથે દુર્ગપુરમાં આવીને કેટલાએક
 વર્ષપર્યંત રહ્યા ॥૪૭॥ ભગવાનની આજ્ઞાને અનુસારે શતાનંદમુનિએ શ્રી-
 હરિની દિવ્ય લીલા જેમાં પ્રધાનપણે વર્ણવી છે અને સર્વ ધર્મનો બોધ
 આપનાર હોવાથી ધર્મશાસ્ત્રરૂપ સત્સંગિજીવન નામનું આ શાસ્ત્ર શ્રીગો-
 પીનાથજીના મંદિરમાં રહીને રચ્યું. (આથી ‘કયા સ્થળમાં રહીને આ શાસ્ત્ર
 રચ્યું હતું’ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો) ॥૪૮॥ તે પછી મુનિએ પોતે કરેલું
 શાસ્ત્ર શોધીને શ્રીહરિ અંતર્ધાન થયા પછી તેમના ભક્ત, અવધારણ કરી
 શકે એવા હું વિગેરે વિદ્વાન વિપ્રોને લખાવ્યું ॥૪૯॥ હે રાજના! એ રીતે
 મારા ગુરુ શતાનંદમુનિનું જન્મકર્માદિ તમોને કહ્યું. હવે તેમણે રચેલું,
 ભગવાનના ગુણોનું અવલંબન હોવાથી સત્-શ્રેષ્ઠ અને સત્સંગિજીવન નામ
 જેનું સાર્થક છે એનું શાસ્ત્ર, સાંભળવા ઇચ્છતા તમોને કહું છું. ॥૫૦॥
 આ સત્સંગિજીવન શાસ્ત્ર, સર્વ ધર્મ કે જે વર્ણુનિભિત્તથી કે આશ્રમનિ-
 ભિત્તથી પ્રવર્તેલા છે તથા જે ત્રિવર્ગપ્રતિપાદક કામ્ય છે તથા જે મોક્ષ-
 નિરૂપક કર્મયોગાદિક છે તે સર્વથી સંપૂર્ણ ભરેલું, પુરૂષોત્તમ શ્રીહરિની
 દિવ્યલીલાથી વૃદ્ધિ પામેલું, મારેજ અદ્ભુત-પ્રતિપાદ ચરિત્રો અદ્ભુત
 હોવાથી શ્રોતાઓને અતિ આશ્ચર્ય કરનાર, ભૂમિ ઉપર જે રસિક જનો
 છે તેઓના હૃદયને આહ્વાદ આપનાર, અથવા-‘રસો વૈ સઃ’ એ શ્રુતિમાં
 રસશબ્દથી ભગવાનને કહ્યા છે તો તેમના સ્વરૂપને બળુનારાઓના મનને
 રંજન કરનાર અને કળિમય કામ ક્રોધાદિ દોષોને નાશ કરનાર છે. એવા

કલિમલોપશમં શૃણુ સાદરમ્ ॥૫૧॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायण-
चरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे शतानन्दमनोरथसिद्धिनामा तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

મુમત ઉવાચ—પાતું ધર્મમધર્મમુત્ત્વનયિતું શ્રીમક્તિધર્માક્ષિતો જા-
તાયોત્તરકોસલેષુ વિવુધાનન્દાય સદ્ધર્મિણે । શ્રીમચ્ચન્દનપુષ્પહાર-
રુચયે શુભ્રાંગુકે વિશ્રતે તસ્મૈ શ્રીગુરવે નમોઽસ્તુ હરયે નારાય-

શાસ્ત્રને આદર રાખીને એકાગ્ર મનથી તમો સાંભળો. ॥૫૧॥ ઇતિ શ્રીસ-
ત્સાક્ષિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે શતાનન્દ-
મનોરથસિદ્ધિનામા તૃતીયોઽધ્યાયઃ ॥૩॥

અધ્યાય ૪ થો.

ઉપર પ્રમાણે થયના શ્રોતા વજ્રાની વિશુદ્ધિ વદતાં વચ્ચે રાત્રએ પુ-
છેલા પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તરો આપવાદ્વારા સપ્રસંગ ઉપોદ્ધવાત નિરૂપણ કરીને,
હવે શતાનન્દમુનિએ રચેલા, શ્રીહરિના લીલામૃતરૂપ પ્રબંધના પ્રારંભમાં
દષ્ટદેવ શ્રીહરિના સ્મરણરૂપ કરેલા મંગળનો મુત્રતમુનિ અનુવાદ કરી
બતાવે છે—અધર્મને મૂળમાંથી ખોદી નાંખવા અને એકાંતિક ધર્મનું રક્ષણ
કરવા માટે ઉત્તરકોસલ દેશમાં શ્રીભક્તિધર્મના પુત્રરૂપે પ્રકટ થએલા,
(આથી અધર્મનાશ અને ધર્મરક્ષણરૂપ અવતાર ધારણનું નિમિત્ત કહ્યું)
વિષ્ણુધ-સત્ત્વ પ્રકૃતિવાળા જ્ઞાનિઓને આનંદ આપનારા, (લગવાન સ્વરૂ-
પથી નયનને અગોચર છે તથાપિ પોતાવિષે પરમ પ્રેમરસથી પરિપૂર્ણ એવા
જ્ઞાનિઓના નયનને આનંદ આપવા અવતરે છે. એટલે અવતરણથી વિષ્ણુ-
ધોને આનંદ થાય છે) અથવા-યસાદિપ્રવૃત્તિદ્વારા વિષ્ણુધ-દેવતાઓને
આનંદ આપનારા, જન્મ ધારણમાત્રથી કર્મપરવશ પ્રાણિઓની પેઠે હેયનો
સ્પર્શ નથી પરંતુ સદ્ધર્મી-એટલે જેના અસાધારણ ધર્મો સત્-ઉપાદેય
(કહ્યાણુ) છે. અર્થાત્ કહ્યાણુ ગુણોએ યુક્ત અથવા-એકાંતિક ધર્મના
ધર્તા રક્ષક પ્રવર્તક હોવાથી સદ્ધર્મી, પોતે પીતાંબર છે તથાપિ અવતરણસ-
મય અને વહ્નિઆશ્રમને અનુગુણ હોવાથી ચેતાંબરથી અનુભવાતા, પૂલના
ઉપકરણભૂત ચંદન પુષ્પહારોની સાદશ્યક કાંતિ કે જે તેના સ્વીકારવડે

જાત્યર્પયે ॥૧॥ યો વાલ્યેઽપ્યલિલર્દિવૈભવમૃતેઽનાસક્ત ઇવાત્મનો
ગેહે સ્વેષ્ટદૃઢદૃતોચિતમવાપ્યાઽઽશૂપનાયં પિતુઃ । હિત્વા તીવ્રવિ-
રક્તિતઃ સહ નિજૈઃ સમ્બન્ધિમિસ્તદ્દૃઢં કર્તું તીવ્રતપાંસ્વરણ્યમગમ-

થએલા પોતાના અંગસંગથી નિરતિશય શોભાવિશેષને પામે છે એવી
કાંતિને ધારણ કરનારા, (આ પદ્યથી નિરંતર આશ્રિતોએ પૂજેલા શ્રીહરિના
અવયવોની શોભા વર્ણવી છે) શરણાગતોના અધ્યાત્માદિ તાપ હરવા પૂ-
ર્વક અપરોક્ષ આત્મસાક્ષાત્કાર કરાવવારૂપ શ્રીએ યુક્ત એવા ગુરૂ અને
બદરીપતિ નારાયણુત્કપિની પેઠે નૈષ્ઠિક વ્રત તથા કૃપાળુતા વિગેરે ધર્મોમાં
દૃઢ સ્થિતિ બેઠને ગુરૂ શ્રીરામાનંદસ્વામીએ દીક્ષાદાન સમયે જેમનું સા-
ચુંક 'નારાયણુમુનિ' એવું નામ આપ્યું છે એવા શ્રીહરિને (આશ્રિતોની
અભિલ આપત્તિને હરનારા અથવા-પોતાવિષે બેનારા જનોના મનને હર-
નારા) હું નમસ્કાર કરું છું. ॥૧॥ એ રીતે અવતરણપ્રકારનું સ્મરણ ક-
રીને, હવે દિવ્યચરિત્રોના કેટલાક પ્રકારો મંગળ માટે સ્મરણ કરે છે—
જે શ્રીહરિ બાહ્યાવસ્થા કે જેમાં સદસદ્વિવેક કરવાનું સામર્થ્ય નથી, તેમાં
પણ સમય સમૃદ્ધિના અતિશયથી સંપૂર્ણ એવા પણ પોતાના ગૃહમાં અલ્પ
પણ આસક્તિએ રહિત હોઈને કેવળ ગુરૂજનના આગ્રહથી રહ્યા હતા.
જ્યારે તેમજ હોય તો તત્કાળ ગૃહનો ત્યાગ કેમ ન કર્યો ? એવી અપે-
ક્ષામાં કહે છે કે- દ્વિજકુળમાં પ્રકટ થએલાએ દ્વિજમર્યાદા લોકસંચલ
માટે પણ પાળવી બેઠએ. ધર્મરક્ષા માટે વ્રતેલાને આટલાની અવશ્ય
અપેક્ષા છે. દ્વિજત્વ પણ યજ્ઞોપવીત સંસ્કારની અપેક્ષાવાળું છે. વળી ઉપ-
નયનસંસ્કાર સ્વાભીષ્ટ નૈષ્ઠિક બૃહદ્વ્રતને સમુચિત છે. માટે જ્યાંસુધી
ઉપનયનસંસ્કાર ન થયો ત્યાંસુધી પિતાની પરિચર્યાપરાયણ હોઈને ગૃ-
હમાંજ અનાસક્ત થઈને રહ્યા. પિતાથકી યજ્ઞોપવીત પામ્યા પછી બહુ

યોગેશ્વરાત્મપ્રિયઃ ॥૨॥ સ્વામાવિક્ષ્યમવચ્ચ યસ્ય સતતં બ્રહ્મસ્વરૂ-
પસ્થિતિર્ધર્મો ભક્તિરપિ સ્વકૈઃ સહ ચ ચદ્વૃત્પન્નમધ્યુપતુઃ । શબ્દા-
દ્યા નૃપદુર્લભાશ્ચ વિષયાઃ પન્નાપિ યન્માનસં નાકર્ણં કચનાપિ

આત્મપ્રિય-સ્વસ્વરૂપ જોને અતિશય પ્રિય છે અર્થાત્ આત્મારામ
છે, જે યોગેશ્વર અને આત્મપ્રિય હોય તેને તપશ્ચર્યાથી સાધ્ય કશું ન હોય
કેવળ લોકોને શીખવવા અનુકરણમાત્ર છે, ચાર 'લોકમાં રહેલા 'યજ્ઞ'
શબ્દનો 'સ પ્રજુ.' આ પદની સાથે સબન્ધ છે ॥૨॥ પ્રકૃતિમહામાં
માનુષ્યમસ્થાનથી અવતરેલા શ્રીહરિનું પોતાના અસાધારણ સ્વભાવની
અચ્યુતતાપ પરિપૂર્ણપણું કહે છે—જે અવતરેલા શ્રીહરિની મનુષ્યના
જેવી અવયવરચનામાત્રથી સર્વની સાથે સર્વાંશે સામ્યતા જણાય છે
તથાપિ બ્રહ્મસ્વરૂપસ્થિતિ (અખિલહેયવિરોચિત્વ અને કલ્યાણગુણ-
કરત્વરૂપ) સ્વાભાવિક હોવાથી તેનો ક્યારેય પણ અચ્યુતભાવ નથી પરંતુ
પોતાવિષે અનન્યમનવાળાને નિરતર તેવીજ રીતે પ્રત્યક્ષ થાય છે. વળી
પ્રાકૃત પ્રદેશમા રહ્યા છે તથાપિ મહારાજાઓને પણ દુર્લભ અને જેનાથી
વનવાસી લાગીઓનાપણું શુદ્ધ હૃદયમા ક્ષોભ થાય છે એવા બ્રહ્માસુધીના
સુંદર શબ્દાદિ પાત્રેય વિષયો પણ જેના નિર્ભળ મનને સ્વસ્વરૂપથી બહાર
આકર્ષણ કરવા માટે કોઈ પણ સમયમા સમર્થ થતા નથી. ધર્મ કે જે વેદ-
વેદ્ય હોઈને અનેક અભ્યુદયના સાધનભૂત છે, લક્ષ્મિ કે જે વેદાંતવેદ્ય
હોઈને નિઃશ્રયસના સાધનભૂત ઉપાસનરૂપ છે, તે બન્ને પોત પોતાના
શ્રદ્ધાદિ પરિવાર સાથે જેના ચરણકમળનો આશ્રય કરીને રહે છે. એટલે
વેદવેદાંતના અર્થરૂપ કર્મ તથા ઉપાસનાના સ્થાનભૂત જેના ચરણારવિદ
છે. અર્થાત્ જે વેદવેદાંતતાત્પર્યના વિષયભૂત છે. 'ચદ્વૃત્પન્નમધ્યુપતુઃ'
એવો થાક હોય તો એવો અભિપ્રાય છે—મનુષ્યલીલાને જણાવતા શ્રીહ-
રિનો ખીલ મનુષ્યોને દુર્લભ એવો મહિમાતિશય પ્રસિદ્ધપણે પ્રકાશે છે.
કયો મહિમા તો આદ્યાવસ્થામાજ ગૃહ અને ગુરૂજનનો વૈરાગ્યવેગથી
લ્લાગ કરીને તીવ્ર તપ કરવા વનમા પધારવું, તથા આદ્ય વયમાંજ

શેકુરમલં ચેમ્યોઽસ્તિ મીસ્ત્યાગિનામ્ ॥૩॥ મક્તાન્સ્વાચરનાટનેન
 વહુધા યઃ પ્રીણયન્મૂતલે રામાનન્દગુરોરવાપ મહર્તીં દીક્ષામુ-
 દારથવાઃ । વિસ્ત્યાતશ્ચ તતો વમૂવ સહજાનન્દાદ્વયા સદુરુઃ શુષ્ક-
 જ્ઞાનિકુલાર્યનાસ્તિકમતઘ્વાન્તૈકચણ્ડાંશુમાન્ ॥૪॥ યશ્ચાધર્મકુ-
 લાન્નિજાશ્રિતજનાંસ્તૂર્ણ વિમોચ્યાશિલાંહ્રોમેર્પ્યામદમાનમત્સર-

નિરંતર પ્રકૃતિવિલક્ષણ જ્ઞાનૈકધન બ્રહ્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ અચલસાધ્ય
 થઈ તથા હૃદયનું સદાય ધર્મ ભક્તિ વિગેરે સમગ્ર શ્રેયનાં સાધનોએ
 સંપન્ન થવું અને તપસ્વિઓને પણ દુર્લભ એવો મનોજય સહજ મુક્તભ
 થવો વિગેરે. મૂર્તિમાન અધિદેવરૂપ ધર્મ ભક્તિતો શ્રીહરિના સદા પાર્શ્વ-
 માંજ છે. ॥૩॥ જેનું યથોગ્ય અખિલ અર્થને આપનાર હોવાથી ઉદાર
 યશવાળા જે શ્રીહરિ ભુતળમાં માનુષ લીલાવડે ચોતાના પરમ ભ-
 ક્તોને અતિશય પ્રસન્ન કરવા માટે તે તે સ્થળમાં તીર્થાટનના મિપથી
 વિચરતા વિચરતા જગતમાં ઉદ્ધવાવતારથી પ્રખ્યાત થએલા લોકગુરુ શ્રીરા-
 માનંદમુનિને પિપળાણામાં પામીને નૃનાથના અનુકરણ માટે તેમના થકી
 વૈષ્ણવી પંચસંસ્કારી મહાદીક્ષા પામીને તે દિવસથી 'સહજાનંદ' સાર્થક
 સંજ્ઞાથી વિખ્યાત થયા. અને આશ્રિતોના યથોચિત ઉપદેશ સદગુરુ થઈને
 જેમ પ્રચંડ કિરણોવાળો સૂર્ય ગાઢાંધકારને નાશ કરેછે તેમ વેદ વૈદિક વ-
 ર્ત્મના વિરોધિ ચાર્વાક જૈન બૌદ્ધાદિ નાસ્તિકોના દુર્મતોને તથા વેદમાં
 પ્રવેશ કરીને પણ માયાશબલિત ઇશ્વર કે જેમાં ઉપાસ્ય ઉપાસક ભેદનું
 અવલંબન છે, તેનાથી આત્મદર્શી અમોને શું પ્રયોજન છે ? અર્થાત્ અહિં
 બ્રહ્માસ્મિ એમ માનીને પરમેશ્વરમાં પ્રેમરસે રહિત કેવળ શુષ્કજ્ઞાનમાં જે
 પ્રવર્તે છે એવા શુષ્કજ્ઞાનિકુલાર્ય એટલે શુષ્કજ્ઞાનિકુળને પ્રવર્તાવનારા જે
 આચાર્યાલાસો છે તેમના પણ શુષ્ક મતને ખંડન કરનારા થયા, અથવા
 કુળાર્યશબ્દથી કૌલ (વામ) માર્ગના આચાર્યનું ખંડન કરનારા એવો
 અર્થ બાણવો ॥૪॥ જે શ્રીહરિ પ્રકૃતિસંસર્ગથી થએલો, પ્રતિદિન વૃદ્ધિ
 પામતો હોવાથી નહિ પરાલવ થાય એવા શત્રુરૂપ મહામોહના મુખ્ય સૈ-
 ન્યરૂપ લોભ, ઈર્ષ્યા, (ખીંતની સમૃદ્ધિ ન સહન થાય તે) મત્સર, (ઈર્ષ્યા-

કલિક્રોધાત્મભૂસૈન્યતઃ । સ્વીયં ધામ તમઃપરં નયતિ તાન્દેહાવ-
સાનેઽક્ષરં બ્રહ્માધિક્ષિતિ સ પ્રભુર્વિજયતે ભૂરિપ્રતાપો હરિઃ ॥૫॥
ફચન નિજમુસ્તારવિન્દદૃષ્ટ્યૈ નિજમુટજં પરિવેષ્ય મળ્ડલેન । સ્થિ-
તમૃપિગળમાકલય્ય તૂર્ણં વહ્નિરુપગચ્છતિ મે મનોઽસ્તુ તસ્મિન્ ॥૬॥
ફચન મુનિગળાગમં નિશમ્ય દ્રુતમમિસચ્ચલનાસ્મૃતોત્તરીયે । ન-

નીજ ઉત્કટ (ન રહી શકાય તે) બીજના ઉત્કર્ષનો ઉપરીધ કરવાની પ્રવૃત્તિ
સુધીની અવસ્થા) માન, (વિદ્યા અભિજન ધનાદિકવડે ઉત્કૃષ્ટપણાનું અભિ-
માન) મદ, (માનનીજ ઉત્કટ બીજનું અપમાન કરનારું સ્વચ્છંદચેતિત
રૂપ ઉદ્ધતપણા સુધીની અવસ્થા) ક્રોધ, કલિ, (ક્રોધનો ઉત્કટ પરિપાક કલહ-
રૂપ) અને કામ આ સર્વે કે જે અધર્મના ફળરૂપ છે; તેવડે પરાભવ પામેલા
પોતાના આશ્રિત જનોને તત્કાળ તેથડી સુકાવીને પ્રારબ્ધ દેહના અવસાન
સમયમાં જ તમથડી પર વર્તતા અક્ષરબ્રહ્મ ધામમાં પહોંચાડે છે. એવા પ્ર-
બળપ્રતાપી પ્રભુ શ્રીહરિ પૃથ્વી ઉપર વિજય પામે છે ॥૫॥ હવે ભગવાનનું
ભક્તાધીનપણું અનુસ્મરણ કરીને સ્તુતિ કરે છે— જે શ્રીહરિ કોઈ સમ-
યમાં પોતાના સુખારવિંદનાં દર્શન કરવા માટે પોતાના નિવાસસ્થાનભૂત
પર્ણશાળાની આરે તરફ ગોળાકાર વીંટાઈને ઉભા રહેલા મુનિમંડળને જા-
ણીને, તુરત તેમનો મનોરથ પૂરવા બહાર આવે છે. એક ક્ષણ પણ વિલંબ
કરતા નથી, એવા ભક્તાધીન ભગવાનમાં માંડે મન નિરંતર રહો. (આ વાત
પંચાળા વિગેરે સ્થળે પ્રસિદ્ધ છે) કૃષ્ણશબ્દથી આત્મદર્શી કહ્યા છે,
આત્મદર્શીઓપણુ આત્મદર્શનથી ભગવન્-સુખારવિંદનાં દર્શન માટે અ-
ધિક ઉત્સુક થાય છે માટે આત્મદર્શનની અપેક્ષાએ ભગવાનના દિવ્ય આકા-
રનું દર્શન અમૃતના આસ્વાદની પેઠે અતિશય પ્રિય છે એમ જણાવ્યું છે.
॥૬॥ આવતા મુનિમંડળને સન્નુખ જવાની ત્વરા ઉપરથી સુચવેલો સુલ-
ભતાનો અતિશય કહે છે—કોઈ સમયમાં પોતાનાં દર્શન કરવા પોતા પાસે
દેશાંતરમાંથી આવતાં મુનિમંડળોનું કોઈ આગળ આવેલા જનના સુખથી
આવડું સાંભળીને તેજ ક્ષણમાં મુનિસન્નુખ ત્વરાથી જતાં ઉત્તરીયવસ્ત્ર
(ઓઢવાનું ખેસ વિગેરે) પણ ભુલી જાય છે માટેજ એક પહેરેલા વસ્ત્રથી

ઘનલિનદશાઽમિતો નિજાંસ્તાન્સુખયતિ મેઽત્ર મનોઽસ્તુ ચૈક-
 ચૈલે ॥૭૯॥ ક્વચ સદસિ મહાસનોપવિષ્ટે કરવિલસત્તુલસીન્ધનસ્ર-
 જીશમ્ । સ્મરતિ ભગણમધ્યગેન્દુશોમે મુનિનયનૈકપદે મનોઽસ્તુ
 તસ્મિન્ ॥૮૦॥ ક્વચ મુનિજનમાનનાત્તગુહ્યામ્બરતિલકાક્ષતચિત્રપુ-
 પ્પમાલે । સ્થિતવતિ ઘૃતપાદુકેઽસ્તુ ચેતો ભગવતિ મે કટિદત્ત-

રહે છે. વસ્ત્ર લુક્ષી જવામાં નિમિત્ત તો ત્વરાની તીવ્રતા છે. અતિશય
 પ્રેમ આવી જવાથી ત્વરા થઈ જાય છે. ભક્તો ઉપર ભગવાનનો પ્રેમ દ્વિ-
 ગુણુ છે. વળી સન્નુભ જઈને નવીન કમળ સરખી પ્રેમભાક્ષિત દૃષ્ટિથી
 ચારે બાજુ ઉભા રહેલા મુનિમંડળોને આનંદ આપે છે. એવા શ્રીહરિવિષે
 માફ મન નિરંતર રહો. (આ વાત દુર્ગપુર વિગેરે સ્થળે પ્રસિદ્ધ છે) ॥૭૯॥
 કોઈ સમયે સભામાં મહા અબૂદ્ધ્ય ઉઝા મંચ કે પાટ કે ઢોલીયા ઉપર
 મુનિમંડળથી વિટાઈને વિરાજમાન થયેલા, માટેજ તારામંડળથી વિટાએલા
 પ્રકાશમાન પરમાદ્વાદ ચંદ્રમાની પેઠે શોભતા અને જમણા કરકમળની મ-
 ધ્યમા આંગળીના મધ્ય પર્વ ઉપર તુલસીકાંઈની શોભાયમાન જપમાળાને
 ફેરવવાપૂર્વક નૃનાટ્યના અનુકરણથી ધૃદ્દેવપણે માનેલા શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ
 કરનારા અને તે સમયની દિવ્ય શોભાનાં દર્શન કરવામાં અત્યાસક્ત
 મુનિજનોના નેત્રોના એક (પ્રધાન ખીલું) સ્થાન નહિ) સ્થાનભૂત એવા
 ભગવાન શ્રીહરિનેવિષે માફ મન નિરંતર રહો ॥૮૦॥ એ રીતે સભામાં
 વિરાજેલા શ્રીહરિની દિવ્ય શોભા સ્મરણ કરીને, હવે ચાલીને ઉભા
 રહેલા શ્રીહરિની દિવ્ય શોભા સ્મરણ કરે છે—કોઈ સમયમાં જ્યારે આ
 શ્રીહરિ સભામાં સદુપદેશની સમાપ્તિ કરીને આવે છે ત્યારે પદેપદે
 પૂલ માટે મુનિઓ પ્રેમઆદરથી પ્રવર્તે છે. પૂલ કરવાની ધૃષ્ટાવાળા
 તો બહુ છે. સભામાં પૂલ કરવાનો અવસર નહિ મળવાથી તેની વાટ જોયા
 કરતા તે મુનિઓ પાદપદ્મમાં પાદુકા પહેરીને પધારતા પ્રભુની ચેત
 વસ્ત્રો, હંકુમના ચંદ્રકે સહિત ઉર્ધ્વધુંડૂ તિલક, તિળકના અલંકાર માટે
 આખા અક્ષત અને વિચિત્ર વર્ણના પુષ્પોના દાર વિગેરેથી પૂલ કરવા પ્ર-
 વર્તે છે. ત્યારે જ શ્રીહરિ મુનિનો અભિપ્રાય લાણી જઈને કટિ ઉપર ડાળો

પાણિપદ્મે ॥૧॥ અજનજનિમુલોત્સવેષુ નાનાજનપદસદ્ગતમૂર્મિ-
ક્તસદ્ગૃહૈઃ । વિવિધવસનમૂષ્ણૈઃ સુગન્ધૈરપચિત્ત યપ મુદેઽસ્તુ પુષ્પ-
હારૈઃ ॥૧૦॥ ક્વચન મુનિજનાતિથિપ્રિયાયાં દૃઢકટિવન્ધપિનદ્વર્ષી-
તવાસાઃ । સ્વયમપિ પરિવેષયન્મુદુસ્તાનતિસુહિતાન્ વિદધત્સ મે-
ઽસ્તુ સિદ્ધૈ ॥૧૧॥ દ્વજયવકમલાદ્ગુરોર્ધ્વરેણાચરિરપદક્રમણૈ-
રિમાં ધરિશ્રીમ્ । વિદધદતિદિવં સ ધર્મસૂનુર્નિજસંસિનમર્મકરો

કરકમળ મુકીને ત્યાંજ ઉભા રહીને મુનિઓએ અર્પણ કરેલા શુકલાંબર,
તિલક, અક્ષત, પુષ્પહાર વિગેરે પૂલપદાર્થો પ્રેમથી સ્વીકારે છે એ રીતે
મુનિજનોએ કરેલી પૂલમાં પૂલેપહારને સ્વીકાર કરનારા, પાદુકા પહેરીને
સ્વજનરજક લીળાથી ઉભા રહેલા ભગવાન શ્રીહરિવિષે માફ મન નિરં-
તર રહે ॥૯॥ કોઈ સમયમાં અજન્મા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના જન્માદ્યમી
રામનવમી પ્રબોધની વિગેરે ઉત્સવો ઉપર દેશદેશમાથી આવેલા અસખ્ય
ભક્તસઘોએ શાલ હુશાલા વિગેરે વિવિધ વસ્ત્રો, કડા વિગેરે આભૂષણો,
મુગધિમાન ચદન અને પુષ્પહારોવડે પૂજેલા, માટેજ અતિ શોભાયમાન
એવા શ્રીહરિ મને થયે રચવામા ઉત્સાહ સાથેનો હર્ષ આપો ॥૧૦॥ આ
શ્લોકથી સૌશીલ્યનો અતિશય કહે છે—જે શ્રીહરિ સ્વયં પરથકી પણ પર
છે તથાપિ પોતાનું સર્વોપગીપણું નહિ ગણીને કોઈ સમયમાં પોતાના પરમ
ભક્ત મુનિમંડળ ઉપર પરમાદર રાખી તેમને અતિથિભાવથી સન્માન
આપવા અતિથિસત્ક્રિયામાં પ્રવર્તતા ડાબા ખલા ઉપર પછવાડે લાંબા
કરેલા પીતામ્બરથી દૃઢપણે કટિ બાંધીને બીજા અનેક મુનિઓ પીરસનારા
તૈયાર છે તથાપિ પોતેજ મુનિજનોને વારવાર જલેણી વિગેરે પકવાન પીર-
સીને અત્યંત તૃપ્ત કરે છે (આ વાત લોચા ગઢડા વડતાલ વિગેરે સ્થળે
પ્રસિદ્ધ છે) તે શ્રીહરિ મારી ગ્રથસમાપ્તિપ સિદ્ધિ માટે થાઓ ॥૧૧॥
આ ભગવાન શ્રીહરિએ ધ્વજ, જવ, કમળ, અકુશ અને ઉર્ધ્વરેખા વિગેરે
ચિહ્નોવડે સુદર એવા પોતાનાં પગલાવડે જેવી રીતે પૃથ્વીને અલકૃત કરી

દદાતુ બુદ્ધિમ્ ॥૧૨॥ કચન નિજસુતદ્વયાય દેશાન્ સદસિ સમં
 હિ વિભજ્ય દત્તવન્તમ્ । મુવિ વૃષપરિરક્ષણૈકભાવં વૃષતનયં તમહં
 ધિયૈ સ્મરામિ ॥૧૩॥ इह जडमतयश्च पापिजीवा अपि यदुदार-
 सदाश्रयेण नैके । द्रुततरपरिहातदुःखभावाः सुरुतिवराः स्युर-
 सौ स मेऽस्तु तुष्टः ॥१४॥ कचन निजजनान् यथाधिकारं ननु
 निगमस्मृतिसम्मतं स्वधर्मम् । यदुपतिभजनाढ्यमादिशंस्तं

છે તેવી તો પૂર્વે કોઈ એ પણ કરી નથી જેમણે કરેલા અલકરણથી અલ-
 કૃત થએલી પૃથ્વી સ્વર્ગને પણ અતિક્રમણ કરે છે એટલે તેની અપેક્ષાએ
 અધિક સૌભાગ્યશાળી થાય છે. એવા અને પોતાના આશ્રિતોને આનંદ
 આપનારા એવા ધર્મનંદન શ્રીહરિ મને સારી શુદ્ધિ આપો ‘નિજસલ્લિનર્મ-
 ક્કર.’ એવો પાઠ હોય ત્યારે તો કોઈ વખતે પરિહાસલીળામાં ‘પોતાના સ-
 ખાઓની સાથે પરિહાસ કરનારા’ એવો અર્થ કરવો ॥૧૨॥ કોઈ સમયે
 સમગ્ર લક્ષ્મણનોથી ભરપુર એવી સલામાં મુચુક્ત મનુષ્યોના મોક્ષ માટે
 ધરા ઉપર ધર્મની પરિરક્ષા કરવાનાજ એક અભિપ્રાયથી પોતાના મોટા
 નાના ભાઈઓના પુત્ર અયોધ્યાપ્રસાદજી અને રઘુવીરજીને દત્તવિધિથી પો-
 તાના પુત્રપણે સ્વીકારી તેમને ભરતખડના સરખા ઉત્તર દક્ષિણ વિભાગ
 કરીને આપનારા એવા ધર્મતનય શ્રીહરિનું નિબંધનિર્માણમાં ઉપયોગી
 શુદ્ધિની અભિવૃદ્ધિ માટે પ્રેમપરિપૂર્ણ મનવડે હું સ્મરણ કરૂં છું. ॥૧૩॥
 આ લોકમાં મદમતિના અનેક મનુષ્યો તથા અપાર પાપી પુરુષોપણ જે
 શ્રીહરિના સાક્ષાત્ સંબધવાળા મોટા સાધુઓના સમાશ્રયમાત્રથી તત્કાળ
 સમસ્ત દુસ્ત્યજ દુઃસ્વભાવોનો પણ એકદમ પરિત્યાગ કરીને સુકૃતશાળી-
 ઓમાં પણ પ્રેમ થઈ જાય છે. (આ વાત કાઠી કોળી કિરાત વિગેરેમાં
 પ્રસિદ્ધ છે) એવા સમર્થ શ્રીહરિ મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ ॥૧૪॥ કોઈ
 સમયે અધિકારને અનુસારે નિજજનોને શ્રુતિસ્મૃતિસમત સ્વધર્મનો લ-
 ગવદ્લક્ષિએ સહિતજ નિશ્ચયથી સહજોધ આપીને તેવીજ રીતે અનુદાન
 કરાવતા અને પોતે પરમેશ્વર હોવાથી વિધિવચ્ચ નથી તથાપિ લક્ષ્મણકોને
 શીખવવા સાડ્ સ્વોચિત સ્વધર્મનું અનુદાન કરનારા એવા શ્રીહરિ મારી

વિદધદય સ્વયમીશ પપ તુપ્યાત્ ॥૧૫॥ ક્વચન વિદધદિષ્ટકર્મ
 શુદ્ધં ક્વચ વિદધદ્ધુવિ પૂર્તકર્મ ચેશઃ । અગણિતમુગજાન્ યથેષ્ટ-
 મોજ્યૈરતિસુહિતાન્ વિદધે સ મેઽસ્તુ તુષ્ટઃ ॥૧૬॥ ક્વચ નિશિ મુનિ-
 વૃન્દમધ્યસંસ્થઃ સ્વયમુરુસંશયપૃચ્છયમુદ્દિભાવ્ય । પ્રતિપદમુરુ-
 ધોત્તરપ્રદાતા દરિરિદ્ધ સાધુ તનોતુ મદ્ગલં મે ॥૧૭॥ અદૃતવિ-
 વિધયોગસાધનોઽપિ ધ્રુવમણુવીક્ષણમાન્નતોઽપિ યસ્ય । શ્દ્ધ સક-
 લસમાધિસિદ્ધિમેતિ પ્રમુરુચિલં મમ મદ્ગલં ક્રિયાત્સઃ ॥૧૮॥ મ-
 વતીહ મુચસ્તલે મહાન્નગરાજો હિમચાનુદગ્દિશિ । વિત્તતોચ્ચગૃહા-

ઉપર પ્રસન્ન થાઓ ॥૧૫॥ કોઈ સમયમાં ધર્મપ્રવર્તન માટે જે પોતાનું અ-
 વતરણ છે તેને પ્રત્યક્ષ કરાવા પૃથ્વી ઉપર શુદ્ધ-બ્રાહ્મીપીડાએ રહિત વિધુ-
 યાગ અન્નસત્ર આદિક ઇષ્ટકર્મ કરનારા અને કોઈ સમયે વાવ્ય હુવા તલાવ
 ધર્મશાળા દેવમંદિર વિગેરે પૂર્તકર્મ કરનારા અને તેના અંગપણે તેમજ સ્વતં-
 ત્રપણે પણ અગણિત બ્રાહ્મણોને યથેષ્ટ ચાર પ્રકારનાં લોજનજમાડીને અતિ
 તૃપ્ત કરનારા, એ રીતે એક ધર્માનુષ્ઠાનમાંજ તત્પર પરમેશ્વર એવા શ્રીહરિ
 મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ, (આ વાત ડલાણ જેતલપુર અમદાવાદ મેઘપર
 માંગરોળ દુર્ગપુર વડતાલ વિગેરે સ્થળે પ્રસિદ્ધ છે) ॥૧૬॥ કોઈ સમયમાં
 રાત્રિએ સલામાં મુનિમંડળના મધ્યમાં વિરાજમાન થઈને અત્યંત ગૂઢ
 અર્થો કંઈકાથી આશ્રિતોને જણાવા માટે પોતેજ અતિશય સંશયવાળા કેટ-
 લાક કઠિન પ્રશ્નો પુછીને તેનો ક્રોધથી પણ પ્રત્યુત્તર ન થાય ત્યારે પ્રશ્નના
 પ્રત્યેક પદોને લઈલઈને અનુક્રમથી છસાસુઓને મુખોધ થાય એવી રીતે
 ઉત્તર આપીને આશ્રિતો ઉપર અનુગ્રહ કરનારા એવા શ્રીહરિ આ યંથ રચ-
 વામાં માંડે સાડે મંગળ કરો, (આ અર્થ વચનામૃતમાં પ્રસિદ્ધ છે) ॥૧૭॥
 આ ભૂમિ ઉપર યોગના યમનિયમાદિ નાનાવિધ ઉપાયોના અનુષ્ઠાનને નહિ
 કરનારો પામર પુરૂષ પણ જેના જરા ભેવામાત્રથીજ નિશ્ચે સંપૂર્ણ અષ્ટાંગ-
 યોગના ફળરૂપ સંપ્રજ્ઞાતસમાધિની સિદ્ધિ (સ્વતંત્રતા)ને પામે છે (આ
 અર્થ કાળવાણી માંગરોળ વિગેરે સ્થળે પ્રસિદ્ધ છે) એવા પ્રભુ-મહા
 સામર્થ્યવાળા શ્રીહરિ માંડે સમગ્ર મંગળ કરો ॥૧૮॥ એવી રીતે અઢાર

મકન્દરઃ પૃથુરુપ્યોદયશુભ્રકાન્તિમાન્ ॥૧૯॥ ક્વચિદક્ષનપુક્કસ-
ન્નિભઃ ક્વચિદ્દષ્ટાપદસાનુશોભનઃ । ક્વચિદેષ ચ રૌપ્યશૃક્લ્મ્બદ્વદ્ધુધા
વર્ણવિચિત્રદર્શનઃ ॥૨૦॥ વિમલાઃ પુરુનિર્ઝરોદ્ધવાઃ પરિતઃ સારસ-

શ્લોકથી ઇષ્ટદેવ શ્રીહરિનાં કેટલાંક ચરિત્રોનો સંગ્રહ કરવા પૂર્વક સવિસ્તર
મંગળ કરીને, હવે શ્રીહરિના પ્રાદુર્ભાવનું નિમિત્ત કહેવાનો ઉપક્રમ કરતાં
પ્રથમ અગીયાર શ્લોકથી હિમાલયનું વર્ણન કરે છે—ભૂતળ ઉપર ભારત
ભૂમિમાં ઉત્તર દિશા તરફ હિમાલયનામથી પ્રસિદ્ધ નગરાજ-સર્વ પર્વ-
તોની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ હોવાથી પર્વતમાત્રનો રાજા અને મહાના-આકૃતિ-
યોગ અને ગુણયોગથી મોટો પર્વત છે. હિમાદ્રિની શ્રેષ્ઠતા પ્રસિદ્ધ છે. ભ-
ગવાન શંકર જેવા તો જેના જમાઈ છે અને જેના શિખર કૈલાસાયળમાં
શંકર નિરંતર નિવાસ કરીને રહે છે. જેનાં પુત્રી પાર્વતી છે. સંક્ષેપમાં ગુણ
યોગ કહે છે-જે પર્વતમાં રહેલી અનેક ગુફાઓ વિશાળ ઉન્નત ભવન
(હવેલીયો) જેવી જણાય છે તથા જે પર્વત વિશાળ ઉન્નત રજતરાશિ
જેવી અત્યધિક શ્વેતકાંતિથી શોભે છે ॥૧૯॥ બીજા વિશેષ ગુણો વિસ્તા-
રથી વર્ણવે છે-આ નગરાજ જેનારા જનોના નયનને રંજન કરનારા રૂપા-
તિશયને ધારણ કરે છે. કેમકે-નાના પ્રકારના રંગવાના પદાર્થોથી રંગેલો
હોય ને શું? એમ નાનાવિધ વર્ણુવાળો પ્રકાશે છે. કોઈ ભાગમાં અંજનપુંજ
જેવા અતિશય નીલવર્ણુવાળો છે. કોઈભાગમાં સુવર્ણમય શિખરોને લીધે
પીત વર્ણુવાળો છે. કોઈ ભાગમાં રજતમય શિખરો વડે અતિ શ્વેત વર્ણુ-
વાળો છે. (આ ઉપરથી બીજા આક્રીના રક્તાદિ વર્ણુ પણ બાળી લેવા)
એવી રીતે વિવિધ વર્ણુવડે વિચિત્ર રૂપવાળો જણાય છે. (દર્શન શબ્દનો
રૂપ એવો અર્થ કરવો) ॥૨૦॥ અનેક ગંગાદિ પાવન નદીઓના નીકળવા-
રૂપ અતિશય કરે છે-જે નગરાજમાંથી નીકળેલાં અનેક નિઝરણોમાંથી
ઉત્પન્ન થએલી, વિભળ-પોતે મળે રહિત હોઈને સ્નાનપાનાદિ કરનારા
જનોના અંતરના મળને ધોનારી, (પ્રસન્નપાવન) બન્ને કાંકા ઉપર રહેલા
સારસ હંસ પક્ષીઓથી શોભાયમાન અને પવનવડે ચંચળ થએલા તરંગોના
જેમાં શબ્દો થાય છે એવી ગંગા યમુના વિગેરે સો એ સો સરિતાઓ ચારે

હંસમણ્ડિતાઃ । સરિતઃ પ્રસરન્તિ ધા યતઃ શતશો લોલતરુ-
શબ્દિતા ॥૨૧॥ ધવકેતકકુમ્ભપાટલાભિઃ કકુભૈઃ કુન્દકદમ્બ-
નાલિકેરે । ઘટવિલ્વકપિત્થદાડિમેયો રચિરસ્તાલતમાલસાલ-
જાલૈઃ ॥૨૨॥ સરલેર્વરણેરશોકવૃન્દેર્વકુલામ્રાતકચમ્પકૈ રસાલે ।
કદલીપ્રમુલેઃ ફલદ્રુમૈયો રમણીયઃ કુસુમદ્રુમેઃ સમન્તાત્ ॥૨૩॥
વિકચૈઃ કુસુમેરિવેક્ષમાણશ્ચલશાખદ્રુમિરાદ્યવન્નિવાર્ધ્યાન્ । મધુરૈઃ
પિક્કૂજિતૈશ્ચ દર્ભૈઃ ફલમૂલાદિમિરપ્યથાતિથેયઃ ॥૨૪॥ રરમિ-

તરફ નીકળીને વહે છે 'સારસહસમણ્ડિતા' આ પદથી દષ્ટિપ્રિયપણુ
અને સારસ હસના નિવાસથી કમળનો સદ્ભાવ સિદ્ધ થતા મુરલિપણુ
સૂચવ્યું છે 'નિર્ઘરોદ્ભવા' આ પદથી શીતળતા સૂચવી છે 'વિમલા' આ
પદથી પાવનતા પ્રકાશ થાય છે 'લોલતરુશબ્દિતા' આ પદથી શ્રો-
ત્રને આનંદ આપવાપણુ તથા મદવાયુએ સહિતપણું જણાવ્યું છે ઇત્યાદિ
અતિશય આ સ્થળે જણાય છે ॥૨૧॥ હવે વૃક્ષવૃદ્ધી રમણીયતા કહે
છે—ધાવડો, કેવડો, ફુલ, (ગુગુલ) રાતો રોહિડો, અર્જુન, હુદ (હન્દુર
વૃક્ષ) કદળ, નાલીયેરી, વડ, બિંથી, કોપી, દાડિમ, તાડ, તમાલ, સાલ,
ભલ (નીપ-મહાકદળ) આ વૃક્ષોએ કરીને જે હિમાદ્રિ સુદર છે
સરલ (એક ભતનો દેવદાડ) વરણુ (તિજશાક નામનો) આસોપાલ-
વના વૃહો, ખોરસડી, આળા, ચપા, રસાલ (એક ભતના આળા) અને
કેળો વિગેરે ફળપ્રધાન તથા પુષ્પપ્રધાન વૃક્ષો વડે જે હિમાદ્રિ ચારે ત
રફ અતિ રમણીય છે ॥૨૨-૨૩॥ વળી વૃક્ષવૃદ્ધી રમણીય જે હિમાલય
ચારે તરફ પોતાની પાસે ચઢને પ્રયાણ કરનારા પુરૂષોને પ્રકુલિત પુષ્પો
રૂપી ચક્ષુથી ભેતો હોયને શુ ? અને જનોને ભેતા તેમા જે પૂજા લાયક
જણાય તેમને વાયુવેગથી ચચળ થતી શાખાવાળા વૃક્ષોરૂપી હસ્તામુદ્રાથી
તથા કોયલોના મધુર શબ્દરૂપી કઠશબ્દથી ઓલાવતો હોયને શુ ? અને
પોતાપાસે આવેલા પૂલ્ક્યોને દર્ભરૂપી આસન તથા ફળ મૂળ કદાદિરૂપ
ભોજનવડે તૃપ્ત કરતો હોયને શુ ? એવી રીતે દર્ભ ફળફુલ મૂળ કદાદિ-
વડે અતિથિઓને હિત કરનારો છે ॥૨૪॥ જે પર્વતમા રૂઝનામના મૃગો,

મંહિપેર્વલીમુલૈઃ કિટિશલ્યૈઃ ધિત કક્ષગણ્ડકૈઃ । કૃકવાકુમયૂર-
ચાતકૈરિતરૈઃ પક્ષિગણૈશ્ચ સેવિતઃ ॥૨૫॥ ગજવૃંહિતનિર્ઘરસ્વનૈરુપ-
દેવાદ્યુપવીળનૈસ્તથા । નિગમધ્વનિમિર્ધુનીરચૈર્નિનદૈઃ પક્ષિગણસ્ય
લક્ષિતઃ ॥૨૬॥ વિદધે વિધિનૈવ યોઽધિપઃ સકલાનામપિ ભૂમૃતાં
પુરા । નિલિલોત્તમરત્નસમ્ભવઃ શ્રિત યવાસ્તિ શિવાદિમિશ્ચ યઃ
॥૨૭॥ યત્ર દિવ્યા ત્રિપથગા પ્રથમં સુપ્રતિષ્ઠિતા । બ્રહ્મલોકાદપા-
ક્રાન્તા વર્તતે સપ્તધા કિલ ॥૨૮॥ વસ્ત્રૌકસારા નલિની પાવની ચ
સરસ્વતી । જમ્બૂનદી ચ સીતા ચ ગદ્ગા સિન્ધુશ્ચ સપ્તમી ॥૨૯॥

ખાડાઓ, વાનરો, વરાહો, શાહુડીયો, રીંછો, ગંડાઓ વિગેરે રક્ષા છે (આ
પૂર્વાર્ધથી સામાન્ય મનુષ્યોએ દુર્ગમતા સૂચવી છે) તથા કુકુટ મયૂર અને
આતક તેમજ તે સીવાયના બીજાં પણ પક્ષિગણો રહે છે (આ ઉત્તરાર્ધથી
દ્વિજગણોએ ઉપસેવ્યતા સૂચવી છે) ॥૨૫॥ જે હિમાદ્રિ હાથીઓના
શબ્દો, નિઝરણોના નાહો, ગધેવોના વીણાદિવાદ્યસ્વરે સહિત ગાનો, મુનિ
ઓના વેદાધ્યયનના ધ્વનિઓ અને પક્ષિસમૂહોના શબ્દોવડે અત્યંત શોકો
છે ॥૨૬॥ જે પર્વતને પૂર્વે બ્રહ્માએ સર્વ પર્વતનો અધિપતિ કર્યો છે તે
બ્રહ્માડપુરાણમાં કહ્યું છે—‘શૈલાનાં હિમવન્ત ચ નદીનામથ સાગરમ્ ।
ગન્ધર્વાનામપિપતિં ચક્રે ચિત્રરથ વિશ્નુ ॥’ વળી જે પર્વત સમસ્ત ઉત્તમ
રત્ન (પ્રત્યેક જાતિના ઉત્તમ વસ્તુઓ અથવા મણીઓ)ની ઉત્પત્તિના
સ્થાનભૂત હોઈને ભગવાન મહાદેવ અને બીજા દેવવરોએ આશરેલો શોકો
છે ॥૨૭॥ ગંગાદિ મહાનદીઓની ઉત્પત્તિરૂપ વિશેષ કહે છે—બ્રહ્મલોક-
થકી નીચે નીકળેલી, વામન ભગવાનના ચરણકમળનો સબધ થવાથી તે
મજ સુરસરિતા હોવાથી દિવ્યા, એવા ગંગાજી ભગીરથ રાજાની પ્રાર્થનાથી
સત્યલોકમાથી નીચે ઉતરતા શિવજીએ શિવ થવા સાડ પોતાના શિર
ઉપર ધારણ કરીને જે હિમાદ્રિમા પ્રથમ પ્રતિષ્ઠા પમાડી છે તેજ ગંગાજી
ત્યાથી સાત પ્રવાહથી વહે છે. આ ગંગા સ્વર્ગ પૃથ્વી અને પાતાળમાં વહેતી
હોવાથી ત્રિપથગા થતા પ્રથમ હિમાલયમા પ્રતિષ્ઠિત થઈ છે તેના સાત
નામ—વસ્ત્રૌકસારા, નલિની, પાવની, સરસ્વતી, જમ્બુનદી, સીતા, ગંગા

તત્ર ક્ષોણિધરાધિપે ભગવતો નારાયણસ્યાશ્રમઃ સાક્ષાચ્છ્રીપુરુષો-
ત્તમસ્ય કૃપયા કળ્યાણકાર્તિ વિશ્રુતઃ । સ્વપ્રેષ્ટપ્રભુસેવનાત્તવદરીદા-
ચાકૃતિચ્છાદિતસ્થાનન્તાક્ષરધામતોઽસ્ત્યતિસુખં યો દત્ત પવેશ-
ણાત્ ॥૩૦॥ વદરીતરુમણ્ડલોલ્લસદ્રસવત્કોલગુલુચ્છકાશ્ચ યત્ ।
દધતે હિ કમણ્ડલુશ્રમં પ્રભુવીક્ષાગતમુક્તહૃત્સ્વપિ ॥૩૧॥ પરિત-
સ્તરુમૂલસંશ્રિતા નિગમાર્થે ભગવન્મુસાચ્છ્રુતમ્ । હૃદયે વિજને
પુનઃ પુનર્મુનયો યત્ર વિભાવયન્તિ ચ ॥૩૨॥ શાશ્વતકાઃ સ્વતકાઃ

અને સિંધુ. આ સાત ગંગાઓ છે ॥૨૮-૨૯॥ એ રીતે હિમાદ્રિનું વર્ણન કરીને હવે તેમાં રહેલા બદરિકાશ્રમનું વર્ણન કરે છે—પૂર્વે વર્ણવેલા પર્વતરાજ હિમાદ્રિમાં ભગવાન નારાયણનો બદરિકાશ્રમ નામથી પ્રસિદ્ધ આશ્રમ છે. જેમાં સાક્ષાત્ પુરૂષોત્તમ લોકોના અનુચ્છેદ માટે કૃપાથી ત્રપિરૂપે અવતરીને તીવ્ર તપ કરે છે. જે આશ્રમ પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ થએલા પોતાના પ્રિયતમ પ્રભુની પરિચર્યા માટે જેનો અંત-માપ નથી એવું અક્ષર ધામજ પોતે બદરીવનની આકૃતિ સ્વીકારી તેના મિપથી પોતાનું સ્વરૂપ આચ્છાદન કરીને નારાયણના આશ્રમરૂપે સમીપે રહું હોય એમ જણાય છે. (આથી આશ્રમનું દિવ્ય અદ્ભુત મહત્ત્વ કહ્યું) જે આશ્રમ ત્યાં આવેલા જનોને દર્શનમાત્રથી સમસ્ત દુષ્ટતોને શમાવાપૂર્વક અતિ આનંદ આપે છે. ॥૩૦॥ અધ્યાયની સમાપ્તિમુધી બદરિકાશ્રમનું વર્ણન કરે છે—જે આશ્રમમાં બદરીવૃક્ષોના વૃંદોમાં લટકતાં રસવાળાં રમણીય ફળોના મોટા મોટા ગુચ્છો (જુમખાં લેરખાં) પ્રભુનાં દર્શન કરવા આવેલા મુક્તોના મનમાં પણ ‘આ તે કમંડળાં હશે કે શું?’ એવી ભ્રાંતિ કરે છે. ભ્રાંતિએ રહિત એવા પણ મુક્તોને ભ્રાંતિ થાય છે આતો અતિશયોક્તિ છે. કમંડળાંનો ભ્રમ થાય છે આતો મોટાપણાની અતિશયોક્તિ માટે છે ॥૩૧॥ જે આશ્રમમાં મનની એકાગ્રતા થાય એવા એકાંતસ્થળમાં ચારે તરફ વૃક્ષમૂળનો આશ્રય કરીને મુનિઓ ભગવાનના વદનારવેદથી સાંભળેલા વેદાર્થનો વારંવાર હૃદયમાં વિચાર (મનન) કરે છે ॥૩૨॥ જે આશ્રમમાં શશલાં, ઉદર, પક્ષીઓ અને મૃગ વિગેરે પણ સાદૃશિષ્ણુ આવેલા મુનિ-

યગા મૃગાઃ સદયં મુક્તજનૈરુદીક્ષિતાઃ । અચલાઃ સ્વલુ ચિન્તયન્તિ
યન્મુનિવાલા इव शिक्षिता हरिम् ॥૩૩॥ जनतापरिपीडनोद्यता
हरिभीता मदनाद्यरिद्विपाः । प्रभवन्ति न मुक्तधाम यं हृदये
नाप्यभिगन्तुमक्षता ॥૩४॥ निजमानसतापशान्तये परितो मुक्त-
जना यदागताः । हरिवागमृतेन निर्वृता बृहदानन्दसुखाश्चरन्ति

બાળકો હોયને શું ? એમ નારાયણનું નિશ્ચળપણે ચિંતન કરે છે. આ શી રીતે
સંભવે ? તો ભગવાનની સાથે આ લોકમાં અવતરેલા મુક્તજનો અથવા
બ્રહ્મદર્શિ હોવાથી મુક્ત જેવા જનોએ ‘આ પશુપક્ષીની યોનિમાં પ્રવિષ્ટ
થએલાઓ કટ્યાણના ભાગી ક્યારે થશે) એમ ધારીને અધિક કંટાણામુક્ત
કટાક્ષ કરવાથી તત્કાળ જ્ઞાનરાજિને પામીને ભગવાનનું ચિંતન કરે છે.
બ્રહ્મદર્શિનો પ્રસાદ થાય તો કશું અઘટિત નથી એવો અભિપ્રાય છે.
જ્યારે ભગવાનના એકાતિક સાધુજનના અનુગ્રહથી પશુ પદ્યાદિકનું શ્રેય
થાય છે તો મનુષ્યોનું થાય એમાં કહેવું જ શું ? એવો પણ અભિપ્રાય છે.
॥૩૩॥ જેમ સિંહચક્રી ભય પામેલા હાથીઓ જ્યાં સિંહ રહેતા હોય ત્યાં
રહેવાનો સંકટ પણ ન કરે, તેમ કામ ક્રોધાદિક અતઃશત્રુઓ કે જે જન-
સમાજને ક્ષણમાં સર્વ પ્રકારે પીડા પમાડવામાં સમર્થ છે તથાપિ હરિ ના-
રાયણ ચક્રી ભય પામીને મુક્તો અથવા નિત્યમુક્ત નારાયણના ધામરૂપ જે
આશ્રમને મનવડે પણ પામવાને સમર્થ થતા નથી તો સાક્ષાત્ ક્યાંથી સ-
મર્થ થાય ? નજ થાય. કામાદિકને જેમાં જવાનો સંકટ પણ ઉદય ન
પામે તો સાક્ષાત્ જવાની વાતતો દૂરજ છે એવો અભિપ્રાય છે ॥૩૪॥
યોગમાં પ્રવર્તેલા જે કોઈ જનો પણ પોતાના મનના ત્રિવિધ તાપનો ઉપ-
શમ નહિ પામીને તેના ઉપશમ સાડ બીજા આશ્રમમાંથી આ આશ્રમમાં
આવીને શ્રીનારાયણના વચનામૃતનું પાન કરીને તાપે રહિત થઈને બ્રહ્મા-
નંદને પામીને કર્મબંધને રહિત થઈને મુખેથી વિચરે છે. જે આશ્રમમાં
રહેલાઓને બ્રહ્માનંદની પ્રાપ્તિ સાહજક છે એવો અભિપ્રાય છે. ‘મુક્ત-
જનાઃ’ એવો પાઠ હોય તો મુક્તજનો થઈને વિચરે છે એવો અન્વય કરવો.

અ ॥૩૫॥ મૃગરાજમુગાશ્ચ યત્ર ચૈ ગતનૈસર્ગિકદુષ્ટવૃત્તયઃ । પશ-
વોઽપિ યથા યનિદ્રિજા કૃપિવૃત્તિ દદ્યતે હિ' નિઃસરાઃ ॥૩૬॥ ડર-
ગા નકુલૈર્દ્વિપાશ્ચ સિંહૈર્વૃષદંશઃ ગનકા વૃકૈઃ શૃગાલાઃ । હરિ-
ણાશ્ચ તરશ્રુમિશ્વરન્તિ સહ યત્રાપિ દિવાદયા અરિષ્ટૈઃ ॥૩૭॥ વિ-
લસત્યતિનિર્મલોદ્ધવા નિસિલાઘૌઘત્રિશોચનેશ્વરણા । હિમરઘ્નિમરુ-

॥૩૫॥ જે આશ્રમમાં દિસક સિંહાદિક પશુઓ પણ આશ્રમમહિમાથી જ
પોતાની સાદશ્ય પરસ્પર પીડા કરવારૂપ દુષ્ટ વૃત્તિનો તત્કાળ ત્યાગ કરીને
માત્સર્યાદિદોષે રહિત, જેમણે શુદ્ધનો ત્યાગ કર્યો છે, તપમાં તત્પર એવા
વાનપ્રસ્થ મુનિઓની પેઠે સર્વજ્ઞતોની ઉપર સૌદાર્ય રાખવારૂપ મુનિવૃ-
ત્તિને ધારણ કરે છે. 'નિ.સરાઃ' એવો પાક હોય તો સ્મરશબ્દનો ઉપ-
લક્ષણથી 'કામમાત્ર' એવો અર્થ કરવો. એટલે સમસ્ત વિષયોની વાસનાનો
જેમણે ત્યાગ કર્યો છે, માટે જ ક્રોધાદિકલોકે રહિત, પ્રશાંત અને તપ-
પરાયણ દ્વિજોની પેઠે, એવો અર્થ કરવો. ॥૩૬॥ પ્રકૃતિથી પરસ્પર વૈરવાળા
પણ પશુઓ નિર્વેરપણે વર્તે છે, તેરૂપ પૂર્વોક્ત આશ્રમનો પ્રભાવ સ્પષ્ટ-
પણે વર્ણવે છે—જે આશ્રમમાં સર્પો નોળીયાની સાથે, હાથીઓ કેસરી
સિંહોની સાથે, ઉદરો બિડાલોની સાથે, શીયાળીયાઓ ન્હારની સાથે,
મૃગો વાઘ સાથે અને ઘુવેડો કાગડાઓ સાથે નિર્ભયપણે વિચરે છે. ॥૩૭॥
જે આશ્રમમાં અત્યંત નિર્ભય જળ જેનું છે, દર્શનમાત્રથી સમગ્ર પાપપું-
જને હરનારી, ચંદ્રમાના જેવી શ્વેત કાંતિવાળી, જેમાં ઉચ્ચ તરંગો ઉછળે
છે, વિશેષ વિસ્તારવાળી અને વિઘ્નુના ચરણારવિંદનું અવલંબન કરીને
પ્રવર્તેલી હોવાથી વિઘ્નુપટ્ટી નામથી પ્રસિદ્ધ એવાં ગંગાજી વિરાજે છે,
(આ ઉપરથી મુનિઓની ચિત્તવૃત્તિનો ધ્વનિ થાય છે—તેમની ચિત્તવૃત્તિ
રાગદ્વેષાદિ દોષોથી નહિ દૂષિત થએલી નિર્ભય છે. તે ચિત્તવૃત્તિનો નિરંતર
અભ્યાસ કરવાથી સાક્ષાત્કારરૂપ દર્શનદશાને પામીને અનાદિ કાળનાં
અનંત પાપસંચયને નાશ કરનારી, અમૃતપ્રભાની પેઠે આહ્લાદ આપ-
નારી અને ધ્યાનના ઉત્કર્ષના સહજ સ્વભાવથી પ્રતિદિન તરંગવાળી તથા

ચિસ્તરક્ષિતા વિતતા વિષ્ણુપદી ચ યત્ર વૈ ॥૩૮॥ કૌપીનકન્યાશુ-
કવલ્કલાનિ ધૃતાનિ શાલાસુ ચ યત્તરુણામ્ । સાશઙ્કમેવ સ્પૃશ-
તિ દ્વિજાનાં વાતોઽપિ ગઙ્ગોદકશોધિતાનિ ॥ ૩૯ ॥ સૂર્યવદ્વિસ-
દશપ્રભૈશ્ચ યો બ્રહ્મભૂતયતિભિર્જિતેન્દ્રિયૈઃ । તાપસૈ રુરમૃગાજિના-

વિસ્તૃત થતી જાય છે.) ॥૩૮॥ જે આશ્રમમાં ગંગોદકમાં ધોધને વૃક્ષોની
શાખાએ લાંબાં મુકવેલા લાંબા વાસી મુનિઓનાં અનેક કથાઓ (જાણી
વસ્ત્રના કટકા) વડે સીવીને કરેલાં વસ્ત્રો અને વડકલોને વાયુપણ શકા
સાથેજ સ્પર્શ કરે છે. અર્થાત્ વાયુ શોધક સ્વભાવવાળો છે તથાપિ મહ-
ર્ષિના અને ગંગાજળના સબન્ધથી વસ્ત્રોની અતિશય શુદ્ધિ સમજીને પોતાનો
શુભાશુભ સ્થળમાં વિચરણસ્વભાવ હોવાથી સ્વસ્પર્શથી અશુદ્ધિની આ-
શંકા કરીને સાશકજ સ્પર્શ કરતો હોય ને શું? એમ વર્તે છે 'અનેકક-
ન્યાશુક' એમ કહેવાથી અશુક-વસ્ત્રોને આરભનારી કથાઓ અનેક જાતની
જાણી લેવી. 'કૌપીનકન્યાશુક' એવો પાઠ હોય તો કૌપીન, કથા અને
અશુક (વસ્ત્રો) એવો અર્થ કરવો ॥૩૯॥ જે આશ્રમ સર્વ ઇન્દ્રિયોનું નિય-
મન કરીને પ્રકૃતિચક્રી વિલક્ષણ, જામતાદિ અવસ્થાએ અતીત, જ્ઞાનકથન,
માટેજ બ્રહ્મભાવથી સ્ફુરણાયમાન થતા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું નિરતર
અનુસ્મરણ કરનારા, માટેજ અચળ એવી બ્રહ્મનિષ્ઠાએ કરીને બ્રહ્મભૂત
થએલા અને સૂર્ય જેમ સ્વસન્નિધિમાં આવતા સર્વ ક્રોધના નેત્રમાં પ્રતિ-
રોધ કરનારા અધકારને નાશ કરે છે, તેમ બ્રહ્મનિષ્ઠાના તેજથી પોતાની
સન્નિધિમાં આવતા જનોના અતરના અજ્ઞાનરૂપ અધકારને નાશ કરનારા.
અર્થાત્ જેમ અગ્નિમાં નાંખેલુ આકડાનું તુરતુરત બળી જાય છે તેમ બ્રહ્મ-
નિષ્ઠાની પ્રભાથી જનોના સમગ્ર પાપપુણ્યને બાળી નાંખનારા એવા જીતે-
ન્દ્રિય યતિઓએ સેવેલો છે તથા રૂઝનામના મૃગના ચર્મરૂપી વસ્ત્ર ધારણ
કરનારા (આથી આજી ચિહ્ન કહ્યું) વાયુ જળ પણ લક્ષણરૂપ તપમાં
નિષ્ઠાવાળા ત્રિકાળદર્શીઓએ સેવેલો છે એટલે જેમા તેઓ રહે છે અથવા

૧ 'અનેકકન્યાશુક' इति पाठान्तरम् ।

મ્વરે: સર્વવિદ્ધિરમિસેવ્યતેઽનિશમ્ ॥૪૦॥ મૂરિપુણ્યચયદીનદુ-
ર્ગમો ગ્રાહ્યલક્ષ્મ્યનુગતઃ કામદઃ । શિવ્યલમ્બિકૃતિનૈઃ પયોઘટૈ-
ર્મણ્ડિતઃ શ્રમહરશ્ચ પદ્યતામ્ ॥૪૧॥ દિવ્યપુષ્પનિવહા દ્વિતસ્તતઃ
સન્તિ યત્ર હરિપૂજકૈઃ કૃતાઃ । મૂરિતેજસિ ન યત્ર વાધતે રાત્રિજં
ઘ તિમિરં મહાત્મનઃ ॥૪૨॥ મૂરિમ્સનિચયાનિ શુચીનાં યત્ર ચા-
મ્નિશરણાનિ મુનીનામ્ । સાદ્ભવેદવિદુષાં જટિલાનાં સન્તિ સંયમ-

યતિ (પરમહસ) નાં સમય વિશેષણ કરીને વ્યાખ્યાન કરવું ॥૪૦॥ વળી
જે આશ્રમ દર્શનમાત્રથીજ સમય માર્ગશ્રમને તુરત નાશ કરે છે. એટ-
લુંજ નહિ પણ ભગવાનનો નિવાસ હોવાથી અસીદ્ધ અર્થને આપનારો છે,
જેની પ્રાપ્તિ અત્ય પુણ્યવાળાને થતી નથી પરંતુ પુષ્કળ પુણ્યપુણ્ય ભેગાં
થયાં હોય તેનેજ થાય છે. જેમાં ગ્રાહ્યલક્ષ્મી (ગ્રહસ્થિતિ) ને પામે-
લાઓ રહે છે. અને શીકાઓમાં લગડતી પાકસ્થાલીયો તથા જળથી ભ-
રેલા ઘડાઓથી તે તે પ્રદેશમાં શોભાયમાન છે (આતો આશ્રમની શોભા
છે) ॥૪૧॥ જે આશ્રમમાં અનેક મહાત્માઓ ચીતાના તપોબળથી પ્રકટ-
પણેજ નારાયણમુખિનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. અને સાક્ષાત્કાર કરીને પુષ્પો-
પહાર વિગેરેથી પૂજા કરે છે. પૂજનસમયે મુનિઓએ અપેલા દિવ્ય
પુષ્પપુંજે નિર્માતૃય થએલા જ્યાં ત્યાં પડેલા પેખાય છે. નિત્ય સન્નિહિત
રહેલા નારાયણના અતિ અધિક તેજે યુક્ત એવા આશ્રમમાં રાત્રિનું ગાઠાં-
ધકાર મુનિઓને બાધ કરી શકતું નથી એટલે રાત્રિએપણે ત્યાં ત્યાં રહેલા
મુનીઓને ભગવાન નયનગોચર થાય છે. ॥૪૨॥ જે આશ્રમમાં શિક્ષાદિ
છો અગે સહિત ચાર વેદને બાલુનારા એટલે સમય વેદાર્થના વિજ્ઞાનરૂપ
પરોક્ષભૂત જે અપરાવિદ્યા તેણે સપન્ન, (પણ સાક્ષાત્કારરૂપ પરાવિદ્યાએ
સપન્ન નહિ) વાનપ્રસ્થાશ્રમ સ્વીકારી પરાવિદ્યા માટે પ્રયત્ન કરતા, શ-
રીરશુદ્ધિ સાદ્ કૃત્ત્વ આંદ્રાયણાદિ સયમવડે શરીરલતા જેની કૃશ થયેલી
છે અને બાહ્ય આલ્પતર શૌચે યુક્ત એવા જટિલ-વાનપ્રસ્થ મુનિઓના
બહુ ભસ્મના સમૂહો જેમાં છે એવી અગ્નિહોત્રશાળાઓ છે (આથી અ-
ગ્નિહોત્રનો નહિ ત્યાગ કરનારા વાનપ્રસ્થો કલા. વાનપ્રસ્થોએ અગ્નિનો ત્યાગ

કુશાક્લતાનામ્ ॥૪૩॥ યત્ર કેચન સકુન્મરુદ્ધજો નીરપાઃ કતિચ-
નોપ્પાસ્તથા । કેનપા વિધુમરીચિપાસ્તપો ધૂમપાશ્ચ ચનિનઃ પ્રકુ-
ર્યંતે ॥૪૪॥ ચીરચર્મદલવલ્કલવસ્ત્રાઃ કેચનાપિ તૃણતન્તુજવસ્ત્રાઃ ।
અશ્મકુટ્ટમથવા રદકુટ્ટં યત્ર કેચિદ્વપયોઽધમદન્તિ ॥૪૫॥ મક્ષ-
યન્તિ ચલપત્રફલાનિ કેચિદમ્બુનિલયા જપનિષ્ઠાઃ । ત્યક્તસર્વવિ-
પયા ઘ્રતમેકેઽશ્વાવકાશમપિ યત્ર ચરન્તિ ॥૪૬॥ પ્રેમવૃદ્ધિમધિકાં
નરયન્યૌ લબ્ધુમુજ્જિતરસાઃ કુશદેહાઃ । નૈષ્ઠિકવ્રતધરાઃ સકલા

કરવો અથવા ન કરવો એમ વિકટપ સ્મૃતિમાં કહ્યો છે) ॥૪૩॥ ત્રણ
શ્લોકથી તપસ્વિઓના સેદોની સમૃદ્ધિ કહે છે—જે આશ્રમમાં વનનિવાસી
કેટલાક મુનિઓ એકવાર વાયુલક્ષણ કરીને રહે છે. કેટલાએક જળ-
માત્રનું પાન કરીને રહે છે કેટલાક બાષ્પ (વરાળ) માત્રને પાન કરીને
રહે છે, કેટલાક કેવળ શીણનોજ આહાર કરીને રહે છે. કેટલાક ચક્રોર
પક્ષીની પેઠે કેવળ ચદ્રચદ્રિકાનું પાન કરીને વર્તે છે. કેટલાક કેવળ ધૂમ-
પાન કરીને રહે છે એ રીતે રહીને તપ કરે છે. ॥૪૪॥ કેટલાક મુનિઓ
ચીર, (માર્ગમાં પડેલા વસ્ત્રખડેથી સીવીને બનાવેલાં વસ્ત્રો) મૃગચર્મ,
દળ. (શાકાદિવૃક્ષનાં પત્ર) અને વટકળરૂપ પહેરવા ઓઢવાનાં વસ્ત્રો
ધારણ કરનારા છે. કેટલાક તો ગાંકયો વિનાના ઘાસના તતુઓથી બનાવેલાં
વસ્ત્રોને ધારણ કરે છે. કેટલાક ઋષિઓ અટપ પથ્થરથી કુટેલા અમ
કુળાદિકને ખાય છે અથવા દાંતની દૃઢતા હોય તો તેનાથી ચાવીને લક્ષણ
કરે છે ॥૪૫॥ જે આશ્રમમાં કેટલાક મુનિઓ પિપળાનાં ફળ (પિપરો)
ખાધને રહે છે. કેટલાક જળમાં સ્થિતિ કરીને ભગવન્ભવનો જપ કરે છે.
કેટલાક મુનિઓ શબ્દાદિ સર્વ માયિક વિષયોનો ત્યાગ કરીને અશ્વાવકાશ
નામનું વ્રત કરે છે. “વૃક્ષનો પણ આશ્રય છોડી દધને વનમાં રાત્રિ દિવસ
વૃષ્ટિ તથા વાયુનું સહન કરવું તેને અશ્વાવકાશ વ્રત કહે છે” ॥૪૬॥ જે
આશ્રમમાં અનેક મુનિઓ નરના મોટા બધું ભગવાન નારાયણમાં સ્વય
સ્વાદુતમ અધિક પ્રેમવૃદ્ધિ પામવા માટે દોષદર્શનથી વિષયરાગનો ત્યાગ
કરીને, માટેજ ચાવજીવિત નૈષ્ઠિક વ્રતમાં નિષ્ઠાવાળા થઈને, માટેજ

યચિન્તયન્તિ હૃદિ તં વિલસન્તમ્ ॥૪૭॥ યત્રત્યા ક્રપયો વ્રજન્ત્ય-
નુદિનં શ્રીવાસુદેવં સ્થિતં શ્વેતદ્વીપ ક્રતેઽમૃતેઽતિમહસિ દ્રઘં નિજે
ધામનિ । ચાપોન્મુક્તશરાતિગાઃ સહનરં નારાયણં ચોચ્ચકૈર્ગાયન્તો
ગગનાધ્વનોત્સુકહૃદઃ ક્રૌઞ્ચા યથા યૂથશઃ ॥૪૮॥ શ્વેતદ્વીપપદા-
ન્નરેણ સહિતં નારાયણં વીક્ષિતું યત્રાયાન્ત્યનુવાસરં ચ મુનયઃ
શ્રીવાસુદેવેતિ સ્થે । કુર્વન્તો ધ્વનિમુચ્ચકૈઃ સિતરુચઃ કુહૂયૂથવ-
દ્ધાધ્વનિ પ્રાપ્તાંશ્ચાનમતો નમન્ત ઉરુધા નારાયણીયાન્મુનીન્ ॥૪૯॥

પ્રાણુધારણુમાં ઉપયોગી આહારના સેવનથી દેહને દુર્બળ કરીને, હૃદયમાં
સદા વિરાજમાન નારાયણુનું નિરંતર ચિંતન કરે છે. (આ શ્લોકથી ધ્યાન-
પ્રકર્ષથી ભક્તિવિશેષની લાભિ થાય છે એમ કહ્યું. અને ધ્યાનસિદ્ધિમાં
સામગ્રીસંપત્તિ નૈષ્ઠિક વ્રત, રાગત્યાગ, દુર્બળદેહ વિગેરે કહી છે.)
॥૪૭॥ અણિમાદિ અષ્ટ સિદ્ધિઓને પામેલા અને શ્રદ્ધસ્વરૂપનો જેમને
સાક્ષાત્કાર થયો છે એવા કેટલાક બદરિકાશ્રમવાસી મહર્ષિઓ જે આશ્ર-
મમાંથી સત્ય, અમૃત, અતિતેજસ્વી પોતાના ધામરૂપ શ્વેતદ્વીપમાં વિરા-
જમાન શ્રીવાસુદેવ ભગવાનનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરવા માટે અતિશય ઉત્સા-
હથી ગગનતળમાં ચઢીને આકાશમાર્ગે કરીને ભેગા થઈને વિચરતા કૌંચ
પક્ષિઓની પેઠે ધનુષમાંથી નીકળેલા આણુ થઈ પણુ અધિકવેગથી માર્ગમાં
'હે શ્રીનરનારાયણુ !' એમ ઉચ્ચ સ્વરથી ઉચ્ચારણુ કરવાપૂર્વક પ્રતિદિન
ભય છે, જે રીતે બદરિકાશ્રમવાસી મુનિઓ શ્વેતદ્વીપમાં શ્રીવાસુદેવનાં
દર્શન કરવા ભય છે તે રીતે શ્વેતદ્વીપવાસી મુનિઓ પણ શ્રીનરનારાયણુનાં
દર્શન કરવા બદરિકાશ્રમમાં આવે છે, એમ કહે છે—'હે શ્રીવાસુદેવ !' એમ
ગગનમાર્ગમાં ઉચ્ચારણુ કરતા, જેમના શરીરની શ્વેત કાંતિ છે, માર્ગમાં
પોતાની સન્મુખ આવતા અને સર્વભાવથી પ્રણામ કરતા નરનારાયણુના
ભક્ત મુનિઓને બહુ આદરથી પ્રણામ હુશળપ્રશ્ન કરતા એવા શ્વેતમુકો
કૌંચ પક્ષિમંડળની પેઠે વર્તતા થકા નરનારાયણુનાં દર્શન કરવા શ્વેતદ્વી-
પમાંથી પ્રતિદિન જે બદરિકાશ્રમમાં આવે છે. (આ શ્લોકથી વૈષ્ણવોનો
પરંસ્પર સમાગમ થાય ત્યારે પ્રણામ કરવારૂપ તેમના સ્વરૂપનું શિક્ષણ

સ્નાતું યાસ્યત ઈશિતુસ્ત્રિપયગાં સન્દર્શનાય દ્રુતં યત્ર પ્રાતરુપેત્ય
ચાધ્વનિ સદા તિષ્ઠન્તિ વૈ પક્ષિણઃ । અચાસન્દરિરેપ્યતીત્યતિત-
રામુત્કણ્ઠિતાશ્ચોન્મુલા આરણ્યાઃ પશુપક્ષિનાગમનુજાસ્યકાન્ય-
સર્વક્રિયાઃ ॥૫૦॥ યત્ર શાદ્વલમયે સમીકૃતે હીનદંશમશકે મૃદુ-

આપેલું જણાવ્યું છે) ॥૪૮-૪૯॥ વળી જે આશ્રમમાં વનવાસી મૃગાદિ
પશુઓ, હંસાદિ પક્ષીઓ, સર્પો અને સિંહાદિ મનુષ્યો મુનિઓની આફકેજ
(હંમણાં અમારા હરિ (દુયોનિજન્મના કારણજૂત પાપકર્મને હરનારા)
શ્રીનારાયણ પધારશે' એમ ધારીને અત્યંત ઉત્સાહ પામીને દર્શન સાડે ઉઠ્યાં
મુખ કરીને બીજી સર્વ જ્ઞાનપાનાદિ ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરીને જ્ઞાન કરવા
ગંગાજી પ્રત્યે પધારતા પ્રભુ શ્રીનારાયણના દર્શન કરવા તુરત પ્રાતઃકાળમાં
આવીને જવાના માર્ગમાં જે બાણ પંક્તિબંધ નિરંતર ઉભા રહે છે, પછીથી
પધારેલા પ્રભુના દર્શન કરીને મહામુખીયા થાય છે. યદ્યપિ તેઓ ભતિથી
અનધિકારી છે તથાપિ લગવાનની સન્નિધિના અતિશય મહિમાથી અથવા
મહર્ષિઓના સન્નિધિવિશેષથી તે આશ્રમના વાસી પશુપક્ષ્યાદિકને પણ
વિજ્ઞાનશક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે. ॥૫૦॥ જેનાથી આશ્રમ ઓળખી શકાય એવી
બદરીનું વર્ણન કરે છે- જે આશ્રમમાં હીલા તૃણમય, ઉંચાનીચાપણાએ
રહિત, (આ પદથી તદ્દમૂળતળમાં મુખેથી બેસી શકાય આ અર્થ જ-
ણાવ્યો છે) અને ડાંસ મચ્છરે રહિત એવા કોમળ સ્થળમાં ચિત્રણાં
કોમળ ઘાટાં પાનડાં અને પકવ મિષ્ટ ફળસમૂહો વડે સુશોભિત (આ
પદથી તાપ ટાળવામાં સમર્થતા કહી છે) બદરી (બોરડી) ઉગેલી છે. જે
બદરી નિરંતર ફળ પુષ્પવડે શોભાયમાન દિવ્ય રમણીય વૃક્ષોથી ચારે તરફ
વીંટાએલી છે, જેની નીચે નિવાસ કરનારાઓને કુષા તૃણ શીત ઉષ્ણ
ધૃત્યાદિ દોષો લાગુ થતા નથી, જે બદરી શ્રીનારાયણના નિવાસસ્થાનરૂપ
હોવાથી તેમની મૂર્તિની આફકેજ પુષ્પોપહાર અને હોમક્રિયાથી સદા પૂજા
કરેલી છે ॥ જે બદરી અતિ વિમળ કાંતિવાળી શાખાઓવડે વિશાળ,
પોતે કંટકવૃક્ષ છે તથાપિ કાંટાએ રહિત, માટેજ અતિશય સુંદર મધુ
જેવો મિષ્ટ રસ જેમાંથી નિકળે છે અને પ્રાકૃત બદરી જેવી જણાય છે

સ્થલે । ઉદ્ગતાઽસ્તિ વદરી સુશોમિતા ક્ષિગ્ધકોમલદલૈઃ ફલવ્રજેઃ
 ॥૫૧॥ નિત્યપુષ્પફલશાલિમિશ્ર યા દિવ્યપાદપવરૈઃ પરિશ્રિતા ।
 ક્ષુત્તૃહૃણ્ણહિમદોપવર્જિતા પૂજિતા ચ વલિહોમકર્મભિઃ ॥૫૨॥ વિ-
 સ્તૃતાતિવિમલચુતિશાસા કણ્ટકૈઃ પરિહૃતા ચ મનોહા । નિઃસ-
 રન્મધુરસા નનુ દિવ્યા વીક્ષણાદખિલપાપનિહન્ત્રી ॥૫૩॥ નાદિતા
 મધુરવૈશ્વ વિદક્ષૈઃ સેવિતા સુરગૈરનુવેલમ્ । છાયયા નિવિડયા

પણુ દિવ્ય-અપ્રાકૃત, એમ શાથી ? તો દર્શનમાત્રથી સમગ્ર પાપને હરનારી
 છે ॥ મધુરનાદવાળા હંસાદિ પક્ષીઓનો નાદ જેમાં યથા કરે છે, પ્રત્યેક
 સમયમાં સુરસંઘોએ સેવેલી, ઘાટી છાયાને લીધે આશ્રય કરવા યોગ્ય
 અને નારદાદિ મુનિઓ જેને નિશાલા નામથી કહે છે ॥ (આ ચાર શ્લો-
 કથી વર્ણન કરેલી, ભગવાનનું સનિધિપણું જેમાં છે એવી બદરીના વ-
 ર્ણનથી શ્રુતિરૂપ ધ્વન્યર્થ નીકળે છે—આ શ્રુતિ ભારતાદિ પુરાણોનીપેઠે
 દોષએ કરેલી નહિ પરંતુ કદ્મતા પોતે અનાદિસિદ્ધ હોવાથી ક્યારેક તિરો-
 ધાન પામેલી તે ક્યારેક બ્રહ્મપણને પામે છે. ક્યાંથી ઉદ્ગતા ? તો મહર્ષિ-
 મંડળથકી આવિર્ભાવ પામેલી છે. આ મહર્ષિમંડળ ‘હીનવંશમશકે મૃદુ-
 સ્થલે’ આ પદથી શિષ્યસમાજે મુખોપસેવ્ય છે—એમ ધ્વનિ નીકળે છે,
 આ શ્રુતિ આ લોક પરલોકના કૃણસમૂહથી સુશોભિત છે; કેમકે તેનાં સા-
 ધનોનો બોધ આપનારી છે. અને વિવિધ કૃણને બોધ કરનારા સ્મૃતિ
 ઇતિહાસ પુરાણરૂપ ઉપબૃંહણથી આરે તરફ વીંટાળને રહેલી છે. તથા
 જન્મમરણરૂપ સંસારને નિવૃત્ત કરનારા પરમાત્માનો બોધ આપનારી હો-
 વાથી ક્ષુધા તૃષ્ણા શીતોષ્ણાદિ દોષને નાશ કરવામાં સમર્થ છે. વળી અભીષ્ટ
 અર્થના અવબોધનું સાધન હોવાથી તેને કૃણાર્થીઓએ બલિહોમકર્માદિવડે
 પૂજેલી છે. વળી અનેક શાખાલેદવડે વિસ્તાર માગેલી, લેશપણ અનર્થ
 નહિ આપનારી પરંતુ અર્થનેજ વહન કરનારી, અધ્યયનમાત્રથી પણ
 અખિલ અવને હરનારી, વિવિધ કૃણની ઇચ્છાવાળા અર્થવાદપરાયણોએ
 પણ ઉપસેવન કરાએલી, કેવળ સત્વપ્રકૃતિવાળા સુસુષ્કુઓએતો યથા-
 વસર અનુસેવન કરાએલી અને ભવતાપથી ખીડા પામેલાઓએ આશ્રય

શ્રવણીયા યાં વદન્તિ મુનયશ્ચ વિશાલામ્ ॥૫૪॥ જ્ઞાનવિજ્ઞાનસ-
મ્પન્નઃ શ્રીકૃષ્ણસ્ય નિદેશતઃ । નિવસત્યુદ્ધવો યત્ર સિદ્ધો ભાગવ-
તાગ્રણીઃ ॥૫૫॥ વૈહાયસો હૃદો યત્ર સન્તિ રાજર્પયશ્ચ યત્ । યત્ર
ચાશ્વશિરા નિત્યં વેદાન્ પઠતિ શાશ્વતાન્ ॥૫૬॥ યત્ર શક્રઃ પુરા
હૃત્વા ઘૃત્રં વેદાર્થપારગમ્ । બ્રહ્મહૃત્યાપનોદાર્યં ચક્રે ઘર્પાયુતં તપઃ
॥૫૭॥ સાવર્ણિઃ સૂર્યતનયો નારદેન સુશિક્ષિતઃ । સન્દર્માનભ્યસન્
યત્ર તપસ્યતિ હરિં ભજન્ ॥૫૮॥ શ્રેયસે ભુવિ ભક્તાનાં યત્રૈવ
ભગવાન્સ્યમ્ । નરનારાયણો નિત્યં તપશ્ચરતિ દુષ્કરમ્ ॥૫૯॥

કરવા યોગ્ય છે. આ શ્રુતિ અનંત હોવાથી વિશાલા નામથી કહેવાય છે
॥૫૪-૫૨-૫૩-૫૪॥ એ રીતે બદરીને વર્ણુવીને તેનાથી ઓળખાતા આ-
શ્રમને ફરીથી વર્ણુવેછે-જે આશ્રમમાં 'દ્વે વિષ્ણુ વેદિતમ્' આ શ્રુતિમાં
કહેલી ઋગ્વેદાદિરૂપ જે અપરાવિદ્યા તેરૂપ જ્ઞાન તથા બ્રહ્મસાક્ષાત્કારરૂપ
જે પરાવિદ્યા તેરૂપ વિજ્ઞાને સપન્ન, સિદ્ધ-જેને યોગસિદ્ધ થયો છે, કેવળ
સિદ્ધ નહિ પણ શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિદમાંજ એક અનુરક્ત શુવિત હોવાથી
ભાગવતોમાં અમણી એવા ઉદ્ભવજી શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞાથી વસે છે ॥૫૫॥
જે આશ્રમમાં વૈહાયસનામનો અગાધ ધરો છે, જેમાં વાતાપિ મરૂત વિગેરે
રાજર્પિઓ રહેછે જેમાં અશ્વશિરા નામના કોઈ ઋષિ અનાદિસિદ્ધ વેદોનું
પારાયણ કરેછે ॥૫૬॥ જે આશ્રમમાં પૂર્વે ઈન્દ્રે વેદાર્થના પારને પામેલા
ઘૃત્રાસુરને હણીને બ્રહ્મહૃત્યાના પાપની નિવૃત્તિ માટે દશહજાર વર્ષપર્યંત
તપ કર્યું છે ॥૫૭॥ જે આશ્રમમાં સૂર્યસન્ન સાવર્ણીસજ્જાના લવિધ્યના
મનુ નારદમુનિના ઉપદેશને અનુસારે ભાગવતધર્મોનું પરિશીલન કરીને
સાક્ષાત્ શ્રીનારાયણનું પ્રેમપૂર્વક આરાધન કરવાપૂર્વક તપ કરે છે ॥૫૮॥
જે આશ્રમમાં ભક્તોના કલ્યાણ માટે સ્વયં ભગવાન્ ભૂમિ ઉપર ભરત
ખડમાં નરનારાયણરૂપે આવિર્ભાવ પામીને આત્માર્થસિધ્ધિલક્ષણનું જણાવવું,
અપ્રાક્ષરનો પ્રકાશ કરવો, તેનું ધ્યાન કરવું તેરૂપી તપશ્ચર્યા કરવી વિગેરે
પોતાના આચરણથી ભક્તોને શ્રેય પમાડવા માટે નિરંતર દુષ્કર તપ કરે

પ્રવર્તેતે નૈવ ફલિઃ કહિંચિદયત્ર ચાશ્રમે । શ્રેયોમૂર્તેર્ભગવતઃ સા-
ક્ષાદ્વાસાઙ્ગત્પતેઃ ॥૬૦॥ અપણ્ડભગવદ્વાનાનન્દનિર્વૃત્તમાનસઃ ।
નિત્યં સેવાપરો યત્ર નારદો વર્તેતે મુનિઃ ॥૬૧॥ યત્રત્યમુસ્થલેશેન
પારમેષ્ઠ્યાદિધામજમ્ । મુખં સમં નૈવ યુધૈર્મીયતે રસવેદિભિઃ
॥૬૨॥ મુક્તેરનેકૈશ્ચ મુમુક્ષુવૃન્દૈઃ સમાશ્રિતો યો વિવુધૈ રસઘ્નૈઃ ।
સ આશ્રમો દર્શનમાત્રતોઽપિ હરદ્વર્ગ શોભયતીહ ભૂમિમ્ ॥ ૬૩ ॥
इति श्रीसत्सज्जिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे यदरिकाश्रमवर्ण-
ननामा चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

છે ॥૫૮॥ જેની દિવ્ય મૂર્તિનો અનુભવ કરવાથી અનુભવિતાને શ્રેય માટે
થાય છે, પોતે પણ આનંદમય છે માટે શ્રેયોમૂર્તિરૂપ, જગત્પતિ સાક્ષાત્
ભગવાનના નિવાસને લીધે જે આશ્રમમાં દોષમાત્રના નિધિરૂપ કલ્પિયુગ
ક્યારેય પણ કિંચિત્પણ સ્વસામર્થ્ય પ્રકટ કરવા સમર્થ થતો નથી અ
ર્થાત્ જે પ્રદેશમાં શ્રેયોમૂર્તિ જગત્પતિ ભગવાન નિરતર રહ્યા છે તેમાં ક-
ળિનો પ્રવેશઅવકાશ ક્યાંથી હોય ॥૬૦॥ જે આશ્રમમાં અખડિત ભગ-
વદ્ધ્યાનના આનંદથી મનમાં પરમ સુખ પામેલા, માટેજ નારાયણની નિત્ય
સેવામાં પરાયણ એવા નારદમુનિ વર્તે છે ॥૬૧॥ 'રસૌ વૈ સ.' આ શ્રુતિમાં
કહેલો આનંદમયરસથી બીજો કોઈ પર રસ નથી, તેને બહુનારા વિવેકી
પુરૂષો પારમેષ્ઠ્યાદિ (બ્રહ્મપદ) ધામના સુખને બદરીકાશ્રમના સુખ લે-
શની સાથે પણ તુલ્ય માનતા નથી. જે પુરૂષો પારમેષ્ઠ્યાદિ સુખને ભગ-
વદનુભવ રસના એક દેશની સાથે પણ સમાન માને છે તો તે અબુધ છે
॥૬૨॥ જે આશ્રમ ભગવાનના ભજનાનંદનો રસ બહુનારા અનેક મુક્ત-
લાવને પામેલા મુનિઓ, મુક્તલાવની લાલસાવાળા મુનિસમૂહો અને દેવ-
તાઓએ આશ્રય કરેલો છે. દર્શનમાત્રથી પણ પાપને હરનારો પૂર્વોક્ત
આશ્રમ સૂક્ષ્મની ભૂમિને શોભાડે છે અર્થાત્ જેના સબધથી ભૂમિ પોતાને
કૃતાર્થ માને છે. ॥૬૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સજ્જિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મ-
શાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે બદરિકાશ્રમવર્ણનનામા ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥૪॥

સુવ્રત ઉવાચ—તત્રૈકદા ભગવતો નરનારાયણસ્ય હિ । દર્શનાર્થ-
 મુપાજ્ઞમુર્મુનયસ્તત્સ્મૃતા નૃપ ! ॥૧॥ તીર્થયાત્રાં વહુવિધાં વિધાય
 જગતીતલે । ઇચ્છન્તસ્તત્ફલં પ્રાપ્તું દર્શનેન જગહુરોઃ ॥૨॥ મરી-
 ચિશ્ચ વસિષ્ઠોઽત્રિરેકતશ્ચ દ્વિતસ્ત્રિતઃ । કશ્યપશ્ચ ભરદ્વાજઃ શા-
 કલ્યો ભૃગુરદ્વિરાઃ ॥૩॥ હારીતો ગૌતમઃ કણ્વો યાજ્ઞવલ્ક્યપરા-
 શરૌ । શિશપાયન ઔર્વશ્ચ વિશ્વામિત્રસ્તથાઽસુરિઃ ॥૪॥ સંવર્તો
 વમૃમૈત્રેયૌ બૃહદશ્વોઽથ લોમશઃ । ઉતથ્ય ઇન્દ્રપ્રમિતિર્વેશંપાયન-
 દેવલૌ ॥૫॥ પુલસ્ત્યઃ પુલહો ગર્ગઃ શક્રિયોદુર્બહસ્પતિઃ । વામદેવઃ

અધ્યાય ૫ મો.

એવી રીતે બદરીકાશ્રમને વર્ણવીને હવે ત્યાં શ્રીનારાયણનાં દર્શનસાધ-
 આવેલા મરીચ્યાદિ મુનિઓને પ્રથમ શ્રીનરમુનિનાં થએલાં દર્શન કહેવા માટે
 સુવ્રતમુનિ પ્રસંગ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ રાજન ! એક સમયે પૂર્વાધ્યાયમાં
 વર્ણવેલા આશ્રમમાં વિરાજમાન નરનારાયણ ભગવાનનાં દર્શન કરવા તે
 નરનારાયણે ‘આ મુનિઓ મારાં દર્શન કરવા અત્ર આવો’ એમ હૃદયમાં
 સ્મરણ કરેલા મરીચ્યાદિમુનિઓ ત્યાં આવ્યા. સર્વ દિશામાંથી સર્વનું એક-
 દમ આગમનમાં નિમિત્તતો નારાયણનો સકલ્પજ છે ॥ આવવાનું કારણ
 કહેછે—ભૂતળ ઉપર બહુ પ્રકારની તીર્થયાત્રા કરીને જગદ્ગુરૂ શ્રીનારા-
 યણનાં સાક્ષાત્ દર્શનથી તેનું ક્ષણ પામવા માટે એટલે ભગવદર્શનજ તીર્થ-
 યાત્રાનું પરમ ક્ષણ છે એમ ઇચ્છા કરીને આવ્યા. જગતમાં તીર્થયાત્રાદિ
 સર્વ સાધનોનું પરમ ક્ષણ ભગવદર્શનજ છે. ॥૧-૨॥ પનર શ્લોકથી મુનિ,
 ઓનાં નામનિર્દેશ કરેછે—મરીચિ, વસિષ્ઠ, અત્રિ, એકત, દ્વિત, ત્રિત-
 કશ્યપ, ભરદ્વાજ, શાકલ્ય, ભૃગુ, અંગિરા ॥૩॥ હારીત, ગૌતમ, કણ્વ, યા-
 જ્ઞવલ્ક્ય, પરાશર, શિશપાયન, ઔર્વ, વિશ્વામિત્ર, આસુરી ॥૪॥ સંવર્ત,
 વમૃ, મૈત્રેય, બૃહદશ્વ, લોમશ, ઉતથ્ય, ઇન્દ્રપ્રમિતિ, વેશંપાયન, દેવલ
 ॥૫॥ પુલસ્ત્ય, પુલહ, ગર્ગ, શક્રિ, વોદુ, બૃહસ્પતિ, વામદેવ, પંચશિખ,

पञ्चशिरः प्रचेताः कर्दमः क्रतुः ॥६॥ जैगीपथ्यः सुमन्तुश्च वाल्मी-
किश्चयवनोऽरुणिः । कात्यायनो जरत्कारुस्तिकश्च विमाण्डकः
॥७॥ ऋष्यशृङ्गः शरद्वांश्च शमीको जैमिनिर्यतिः । अष्टावक्रः पा-
णिनिश्च माण्डव्यः शाकटायनः ॥८॥ कृष्णात्रेयः स्थूलशिराः शु-
नको गार्ग्यतिस्त्रिरी । कालवृक्षीय उत्तङ्गो नाचिकेतश्च माठरः
॥९॥ मौञ्जायनश्च पर्णादो बृहदग्निश्च पर्वतः । जातूकर्ण्य ऋची-
कश्च हरिश्मश्रुस्तथाशुमान् ॥१०॥ वैतण्डी क्षारपाणिश्च कठस्ता-
ण्ड्यश्च गालवः । अग्निवेशश्च कौण्डिन्यः शाण्डिल्यो भालुकि-
स्तथा ॥११॥ भेतकेतुश्च विपुलो मङ्किर्गौरशिरास्तथा । भाण्डाय-
निर्जयन्तश्च माण्डूकेयश्च शार्करः ॥१२॥ कणादः कवपः पैलः
पिप्पलायनभागुरी । कक्षीयानिध्मवाहश्च वत्सो गौरमुपस्तथा
॥१३॥ जायालिरुपमन्युश्च शुक्रो वेदशिरा मुनिः । मेधातिथि-
श्चाष्टिषेणोऽथर्वेन्द्रप्रमदस्तथा ॥१४॥ कुशिको नरदः शङ्खो लिखि-
तः सुतपाः शुक्रः । प्राणो दाल्भ्यो धीतहव्यः सावर्ण्योद्दालकौ
तथा ॥१५॥ सावेतसो वैतहव्यः सावर्णिर्भार्गवस्तथा । गोभिलो

प्रचेता, कर्दम, क्रतु ॥६॥ जैगीपथ्य, सुमन्तु, वाट्मीकि, यवन, अङ्गुलि,
कात्यायन, जरत्काङ्क, आस्तीक, विष्ठाङ्क ॥७॥ ऋष्यशृङ्ग, शरद्वाङ्क, श-
मीक, जैमिनि, यति, अष्टावक्र, पाणिनी, माण्डव्य, शाकटायन ॥८॥ कृष्णा-
त्रेय, स्थूलशिरा, शुनक, गार्ग्य, तित्तरि, कालवृक्षीय, उत्तङ्क, नाचिकेत,
माठर ॥९॥ मौञ्जायन, पर्णाद, बृहदग्नि, पर्वत, जातूकर्ण्य, ऋचीक, हरि-
श्मश्रु, अशुमान् ॥१०॥ वैतण्डी, क्षारपाणी, कठ, ताण्ड्य, गालव, अग्निवेश,
कौण्डिन्य, शाण्डिल्य, भालुकी ॥११॥ भेतकेतु, विपुल, मङ्कि, गौरशिरा,
भाण्डायनि, जयन्त, माण्डूकेय, शार्कर ॥१२॥ कणाद, कवप, पैल, पिप्पला-
यन, भागुरि, कक्षीयान्, निध्मवाह, वत्स, गौरमुप ॥१३॥ जायालि, उप-
मन्यु, शुक्र, वेदशिरा, मेधातिथि, आष्टिषेणु, अथर्व, चन्द्रप्रमद ॥१४॥
कुशिक, नरद, शङ्ख, लिखित, सुतपा, शुक्र, प्राण, दाल्भ्य, धीतहव्य, सा-
वर्ण्य, उद्दालक ॥१५॥ सावेतस, वैतहव्य, सावर्णि, भार्गव, गोभिल,

જાજલિર્યાસ્કઃ કાશ્યપો વાત્સ્યનૈધ્રુવૌ ॥૧૬॥ સૌભરિઃ શૌનકોઽ-
ગસ્ત્યો મુદ્ગલઃ સૈન્ધવાયનઃ । સારસ્વતો ભૂરિષેણો દેવરાતોઽકૃત-
વ્રજઃ ॥૧૭॥ एते सशिष्याश्चान्येऽपि पिप्पलादादयो नृप ! । नारा-
यणाश्रमं प्रापुः कैलासाचलसन्निधौ ॥१८॥ गङ्गामचक्षत च तत्र
सितोदकां ते प्रातस्तनार्ककरतेजितलोलमङ्गीम् । उत्तुङ्गदीर्घतर-
लध्वनिनादिताशां भस्मावशेषसगरात्मजमुक्तिदात्रीम् ॥१९॥ या
नित्यदा भगवदाप्लवनातिप्लुता दृष्टा स्मृताऽपि निखिलाद्यचयाप-
हन्त्री । स्पर्शेन पातकहरेति तु किन्तु वाच्यं नामैव दूरगन्तृणामपि
पातकघ्नी ॥२०॥ यत्सङ्गतो जनपदा अपि कीकटाद्याः सत्सेव्यपु-

ભજલિ, યાસ્ક, કાશ્યપ, વાત્સ્ય, નૈધ્રુવ ॥૧૬॥ સૌભરિ, શૌનક, અગસ્ત્ય,
મુદ્ગલ, સૈન્ધવાયન, સારસ્વત, ભૂરિષેણ, દેવરાત, અકૃતવ્રજ ॥૧૭॥ હે
રાજન! શિષ્યોએ સહવર્તમાન આ મરીચ્યાદિ (૧૩૯) મુનિઓ તથા
પિપ્પલાદ વિગેરે બીજા પણ મુનિઓ કૈલાસાચળની સમીપે રહેલા પૂર્વોક્ત
અદરિકાશ્રમમાં આવ્યા ॥૧૮॥ આવેલા મુનિઓએ આશ્રમની સમીપે વ-
હેતી, શ્રેત જળ જેનું છે, પ્રાત કાળના અરણ સૂર્યના કિરણોનાં પ્રતિબિંબ
પડવાથી પ્રકાશિત થએલા ચચળ તરંગોની વિચિત્ર રચના જેમા થાય છે,
ઉન્નત દીર્ઘ એવા તરંગોના ઘોષવડે શબ્દામમાન કરી મુકી છે દિશાઓ
જેણીએ અને કપિલમુનિના કોપાનળે ભસ્મસાત્ કરેલા સમરરાજના આ-
ત્મજેને પોતાનું જળ સ્થિત કરીને મુક્તિને આપનારી એવી ભાગીરથી
ગંગા ભેદ ॥૧૯॥ ગંગાજનુ સાત શ્લોકથી ઉપવર્ણન કરે છે—જે ગંગા ભગ-
વાન નારાયણના નિત્ય સ્નાનવડે અત્યંત પવિત્ર કરનારી, માટેજ દૂરદેશમા
રહેલા મનુષ્યોનાં પણ તેમણે ઉચ્ચાર કરેલા નામમાત્રથીજ સમસ્ત પા-
તકને વિનાશ કરનારી, મનમાં સ્મરણ કરવાથી પણ અખિલ અધને હર-
નારી અને સમીપમાં રહેલાઓને દર્શનમાત્રથી પાપને હરનારી છે, તો
પોતાના જળ સ્પર્શથી પાપપુજને હરે એમા કહેવુંજ શુ ? માટે આ અ-
ત્યંત પાવન છે ॥૨૦॥ સ્વરૂપથીજ નિહિત એવા કીકટઆદિ અશુભ દેશો
પણ જે ગંગાજનો સબધ થવાથી તેજ ક્ષણમા સંબંજનોએ સેવવા યોગ્ય

પ્યપદતામુપયાન્તિ સઘઃ । યામન્તરા નનુ મહર્દિભૃતોઽપિ દેશા
 નિત્તોયનદ્ય ઇવ યાન્તિ વિગીતતાં ચૈ ॥૨૧॥ યત્સેવનાદ્રત્તિમિદાશુ
 ચ યાં લભન્તે લોકા ન તાં તુ તપસા ન મલૈર્વૈતૈર્વા । ચાન્દ્રાયણ-
 વ્રતપુરશ્ચરણાદિભિર્યાં સ્યાત્કાયશુદ્ધિરિદ્ધ સામ્બુકળેન ચાસ્યાઃ
 ॥૨૨॥ નાનામલાદિકરણશ્ચમમન્તરાઽપિ પાપાત્મનામપિ નૃણાં સ-
 રુદમ્બુસક્લાત્ । અર્કપ્રમોજ્વલવિમાનવરેણ સઘઃ સ્વર્ગપ્રદાનનિપુ-
 ના ન પરાઽસ્તિ યસ્યાઃ ॥૨૩॥ યા ધ્રીમદેશ્વરજટામુકુટૈકભૂપા
 સેન્દ્રૈઃ સુરૈઃ સુરગણૈશ્ચ નિવેશ્યમાણા । મુક્તૈર્મુમુક્ષુભિરથાશ્ચિલસિ-

પુણ્યક્ષેત્રપણાને પામેછે. અર્થાત્ યાત્રાદિકમાં વળ્લ્યપણે ગણેલા દેશે
 ગંગાસંબંધથી પુણ્યક્ષેત્રરૂપ થઇને યાત્રાદિકને લાયક થાયછે. અને જેના
 સંબંધ વિનાના, ધનધાન્યાદિક સમૃદ્ધિએ સંપન્ન એવા પણ દેશે જળ
 વિનાની નદીઓની જેઠે નિહિતપણાને નિશ્ચે પામેછે ॥૨૧॥ આ પૃથ્વી
 ઉપર રહેલા લોકો જે ગતિ (અભ્યુદય)ને તપ, યજ્ઞ અને કૃષ્ણાદિ મંત્રો
 કરવાથી પામતા નથી. તેવી ગતિને પણ જે ગંગાજળના જળકણ્ઠિકાના ઉપ-
 સેવનથી તેજ ક્ષણમાં પામેછે. આ લોકમાં આંદ્રાયણવ્રત મંત્રજપાદિ
 પુરશ્ચરણ વિગેરે પ્રાયશ્ચિત્તથી કરવા યોગ્ય જે શરીરશુદ્ધિ છે તેતો આ
 ગંગાજળના જળના કણથીજ થાય છે. અર્થાત્ આંદ્રાયણાદિ ગુરૂતર પ્રાય-
 શ્ચિત્તોથી ટાળવા યોગ્ય પાપો પણ ગંગાજળકણના ઉપસેવનથી નાશ થાય
 છે ॥૨૨॥ નાનાપ્રકારના યજ્ઞયાગાદિક પુણ્ય કર્મ કરવાના પ્રયાસ વિના
 પણ પાપાત્મા પુરુષોપણ એકવાર જેના જળકણના સંબંધથી સૂર્યપ્રલા
 જેવું ઉજ્જવળ સુંદર વિમાનમાં બેસીને તત્કાળ સુદૃઢિઓને સુદુર્લભ એવા
 સ્વર્ગલોકને પામે છે. જે ગંગા થકી બીજા કોઈ નદીનો આવો મહિમા નથી
 એવી તો આ એકજ છે ॥૨૩॥ સર્વ પુરુષાર્થના સાધનરૂપ હોવાથી સર્વ
 કોષએ ઉપસેવવા યોગ્ય છે એમ કહેછે—જે ગંગાજળ શ્રી-પાર્વતીએ યુક્ત
 મહાદેવને ચંદ્રકળા આદિક અન્ય અનેક આભૂષણો છે તથાપિ તેમના
 જટામુકુટના મુખ્ય આભૂષણરૂપ થઇછે. અર્થાત્ પોતે શિવજી પણ શિવ
 થવા સાડ જેને સદા શિર ઉપર ધારણ કરેછે, એવી મહા મહિમાવાળી

દ્વિકામૈઃ સર્વોર્થદેતિ સતતં ભુવિ સેવનીયા ॥૨૪॥ યત્ર ક વાઽપિ
પુરુષસ્ય મૃતસ્ય ચાસ્થિ યસ્યાઃ પતેત્ પલલમક્ષકપક્ષિચર્યાઃ ।
યદ્યમ્ભસિ ધ્રુવમસાવપિ દેવલોકં સઘો લમેત કિમુ તર્હિ તદમ્બુ-
સેવી ॥૨૫॥ યુક્તો મહામુનિગણૈઃ પુરુષોત્તમઃ શ્રીનારાયણઃ પ્રતિ-
દિનં સલિલે યદીયે । જ્ઞાતિ સ્વયં સકલપુણ્યનિધિઃ સલીલં
માહાત્મ્યવર્ણનપટુર્ભુવિ કો નુ તસ્યાઃ ॥૨૬॥ તસ્યાં યથાવિધિ જ્ઞા-
ત્વા પ્રાતઃકૃત્યં વિધાય તે । ભગવદ્દર્શનં કર્તું યદરીં તામુપાયયુઃ

છે. 'શિવઃ શિવોઽમૃત' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. વળી ઇન્દ્રે સહિત દેવ-
તાઓ, ગંધર્વાદિ દેવગણો, મુક્ત જેવા મુનિઓ, મુમુક્ષુઓ અને અખિલ
અર્થની અપેક્ષાવાળા વિષયી જનોએ સર્વ પુરૂષાર્થને આપનારી હોવાથી
ભૂમિ ઉપર પોતપોતાને અલીક અર્થની સિદ્ધિસાડ સદા સેવવા યોગ્ય
છે. ॥૨૪॥ ગંગાજનો બીજે અસાધારણ મહિમા કહે છે—કાંઠા ઉપર અ-
થવા જે કોઈ પણ ખીલ સ્થળમાં મરણ પામેલા પુરૂષનું અસ્થિ મરેલાની
શ્રેય પ્રાપ્તિના ઉદ્દેશથી તેના કોઈ સંબંધિએ નહિ નાંખેલું પરંતુ સ્વય અ-
શુચિ માંસલક્ષક પક્ષીની અશુચિ ચાંચમાંથી જો આ ગંગાના જળમાં પડી
જાય તો (જેનું અસ્થિ હોય એવો) મૃત મનુષ્ય પણ તેજ ક્ષણમાં દેવ-
લોકને નિશ્ચે પામે છે. તો તેના જળનું જ્ઞાન પાનાદિકથી સેવન કરનારો
દેવલોકને પામે એમાં કહેવું જ શું ? ॥૨૫॥ મનવાણીને અગોચર મહિમા-
વાળા, સમગ્ર સુકૃતના નિધિરૂપ, (આમનાથકી ન મળે એવું કોઈ પણ
સુકૃત લોકમાં નથી) અનન્યસાધારણ શ્રીએ યુક્ત એવા નારાયણ પુરૂષો-
ત્તમ ભગવાન તન્વાદિ મહામુનિગણો (આત્મમનનશીલ હોય તે મુનિ કહે-
વાય, તે મહાંત-એટલે કેવળ આત્મમનનમાં નહિ વિત્રાંતિ પામીને પરમા-
ત્મમનનપર્યંત પ્રવર્તેલા તે)ની સાથે પ્રતિદિન જેના જળમાં લીળાપૂર્વક
જ્ઞાન કરીને મહિમા વધારે છે. તે ગંગાજનો મહિમાને સમગ્રપણે વર્ણન
કરવામાં નિપુણ પૃથ્વી ઉપર કોણ પુરૂષ છે ? કોઈ પણ નથી ॥૨૬॥ આવેલા
મરીઆદિ મુનિઓ પૂર્વેક મહામહિમાવાળી ગંગાનદીમાં શાઓક વિધિને
અનુસારે જ્ઞાન કરીને, સધ્યાવંદનાદિ પ્રાતઃકૃત્ય કરીને, ભગવાન શ્રીનારા-

॥૨૭॥ અથ તે દદ્યુર્વિપ્રા મગવન્તં નરં મુનિમ્ । અધઃસ્થિતં વિ-
શાલાયા વદર્યા ગગનસ્પૃશઃ ॥૨૮॥ જટાકિરીટે સ્વર્ણામે મુનિઘા-
રિતશેષરમ્ । સિતોર્ધ્વપુષ્પં તુલસીમાલિનં શ્વેતવાસસમ્ ॥૨૯॥
કવિર્હરિરન્તરિક્ષઃ પ્રબુદ્ધઃ પિપ્પલાયનઃ । આવિહોત્રોઽથ દુર્મિ-
લશ્ચમસઃ કરમાજનઃ ॥૩૦॥ ક્યત્યેતૈર્નવમિર્મુલ્યૈર્મહાયોગેશ્વરૈસ્ત-
થા । વૃતં તન્વાદિભિર્વિપ્રૈઃ કલાપગ્રામવાસિભિઃ ॥૩૧॥ દ્વિમુજં
જલદશ્યામં ઘર્ણિવેપધરં કુશમ્ । સુપ્રસન્નમુખામ્મોજં તં દૃષ્ટ્વા જહ-
પુર્દ્વિજાઃ ॥૩૨॥ મુનીન્વિલોક્યાથ સ ચાત્મનઃ પ્રિયાન્ બ્રહ્મણ્ય-
દેવોઽપિ જગદ્ગુરુમુદા । અમ્યેત્ય સઘઃ પ્રણનામ માનિતસ્તૈઃ સોઽ-

ચલુનાં દર્શન કરવા માટે પૂર્વે વર્ણવેલી બદરી સમીપે આવ્યા. ॥૨૭॥
ત્યાર પછી મુનિઓએ ગગનને સ્પર્શ કરનારી અર્થાત્ અતિશય ઉચ્ચત વિ-
શાળ એવી બદરીની નીચે મુનિમંડળથી વિટાળી નિરાળેલા લગવાન નર-
મુનિ (નારાયણના નાના ભાઈ) ને લેયા ॥૨૮॥ હવે નરમુનિને ત્યાર પછી-
કથી વર્ણવેછે-સુવર્ણના જેવા પીળા વર્ણવાળી સુકુટના આકારથી બાંધેલી
જટામાં પૂલમાં પ્રવર્તેલા ત્યાંના મુનિઓએ તોરા વિગેરે શિરોભૂષણ જેમને
ધરાવ્યાં છે, શ્વેત ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક, તુલસીમાળા અને શ્વેતવસ્ત્રોને ધારણ
કરનારા ॥૨૯॥ કવિ, હરિ, અંતરિક્ષ, પ્રબુદ્ધ, પિપ્પલાયન, આવિહોત્ર, દુ-
ર્મિલ, ચમસ અને કરભાળન આ નવ સુખ્ય મહાયોગેશ્વરોથી તથા કલા-
પગ્રામનાવાસી તાનુ વિગેરે મુનિઓથી વિટાળેલા (બદરીકાશ્રમમાંજ કોઈ
સ્થાન વિશેષને કલાપગ્રામ કહેછે) ॥૩૦-૩૧॥ દ્વિમુજ, મેઘ સરખા
શ્યામસુંદર, નૈઋત્ય વર્ણનો દંડ કમંડળ આદિક ધારણ કરવારૂપ વેપને
ધરનારા, તપથી કૃશ શરીરવાળા અને અત્યંત પ્રસન્ન મુખારવિદવાળા
એવા શ્રીનરમુનિનાં દર્શન કરીને મુનિઓ મહા આનંદને પામ્યા ॥૩૨॥
ત્યાર પછી નરમુનિ પોતે જગદ્ગુરુ છે તથાપિ આવતા મુનિઓને લેધને
સન્મુખ પધાર્યા, પોતાને મુનિઓ બહુ પ્રિય છે, ન્યારે પ્રિયનું આગમન
થાય ત્યારે સન્મુખ ગમન સહજપણે થાયજ. પ્રીતિપ્રકર્ય એવોજ હોય છે.
જગદ્ગુરુપણું પ્રીતિતરંગને રોકી શકતું નથી. વળી પોતે બ્રહ્મણ્યદેવ-

પિ ગાઢં પરિરમ્ય મુદ્ગરૈઃ ॥૩૩॥ તત્તો નિપેદુર્મુનયો નરેણ કુશેપુ
દત્તેષુ વૃષીષુ ચાથ । સ પૂજયામાસ યથોચિતં તાન્ પાદાદિભિઃ
પૂજ્યતમાન્સદર્ચ્યઃ ॥૩૪॥ કૃત્વાતિથ્યમૃષીણાં સ દેશકાલોચિતં
નરઃ । વિનયેનોપસન્નમ્ય ચચનં ચેદમબ્રવીત્ ॥૩૫॥ નર ઉવાચ-અ-
ધ્યાનન્દો મહાજ્ઞાતો ભવતાં દર્શનાન્મમ । સર્વં સુલભમેવાસ્તિ ડુ-
ર્લભઃ સત્સમાગમઃ ॥૩૬॥ તન્નાપિ સત્તમા ધૂયં યેષા દૃઢતરા મ-

બ્રાહ્મણુમાં અનુકૂળ દેવ છે એટલે કેવળ તેમને પ્રિય છે એટલુજ
નહિ પણ તેમને અનુકૂળ છે પોતાનો સૌલભ્ય ગુણ પ્રકાશ કરીને
મુનિઓને પોતાવિષે પ્રેમાતિશય ઉત્પન્ન કરીને તેમનું હિત કરવા હર્ષથી
સન્મુખ પ્રધાર્યા અને મુનિઓને તેજ ક્ષણુમાં નૃનાઘ્વના અનુકરણ
માટે પ્રણામ પણ કર્યો (આતો પોતાના આચરણથી લોકોને સદા
આર શિક્ષણુ સાફ છે) મુનિઓએ અતિશય આનંદથી નરમુનિનો પણ
ગાઢપણે આલિંગન કરીને સત્કાર કર્યો ॥૩૩॥ તે પછી મુનિઓ નરમુનિએ
આપેલાં દર્શાસન તથા તૃણાદિકથી નિર્માણ કરેલાં મુનિઓને યોગ્ય એવાં
આસનો ઉપર બેઠા ત્યાર પછી સન્ત-બ્રહ્મશાનિઓએ પૂજ્ય એવા પણ નર-
ભગવાને લોકમાં અતિશય પૂજ્ય એવા મુનિઓની પાદ અર્ધ આદિક
ઉપચારોવડે યથાયોગ્ય પૂજા કરી (લોકોના અનુચિત માટે માનુષલીળાને
અનુસરેલા ભગવાનને આજ સમુચિત છે તો અવતરણને જે રીતે ઉચિત
થાય તે રીતે મુનિઓની પૂજા કરી મુનિઓ પણ લોકમાં અતિશય પૂજ્ય છે)
॥૩૪॥ તે પછી નર ભગવાન મુનિઓનો દેશકાળને અનુસારે અતિથિને
ઉચિત સત્કાર કરીને વિનયથી તેમની સમીપે જઈને આતું વચન બોલ્યા
॥૩૫॥ હવે અગીયાર શ્લોકથી નર ભગવાનના પ્રેમ મધુર આલાપણુનો
અનુવાદ કરે છે-હે મુનિઓ ! તમારા દર્શન થવાથી મને આજ મહાન
આનંદ થયો છે કારણ કે-સસારમાં વર્તતા બ્રહ્મપદમુધીના સર્વ વસ્તુઓ
સુલભ છે પણ સત્સમાગમ નથી, સત્-બ્રહ્મદર્શિનો સમાગમ તો સુદુર્લભ
છે ॥૩૬॥ તેવા સતોમાં પણ તમો તો બહુ મોટા સતો છો કારણ કે-તમ
શ્રવણિ કરતા અને ઋષિરૂપથી પોતાના અસાધારણ અદ્ભુત ઐશ્વર્ય

તિઃ । ઋપ્યાકૃતૌ ભગવતિ વર્તતેઽપિ તપસ્યતિ ॥૩૭॥ યેપાં હૃદિ
સદા શ્રીમાન્વદરીવનવલ્લભઃ । હરિઃ સ્ફુરતિ સાક્ષાત્તાન્વયં વિશ્વો
મહત્તમાન્ ॥૩૮॥ યૂયં મુક્તજનાઃ સર્વે દૃષ્ટ્યૈવ જનપાવનાઃ । તેપાં
યઃ સદ્ગમં મન્યે જીવાનામતિદુર્લભમ્ ॥૩૯॥ યસ્યાસન્ના ભવાન્મુ-
ક્તિસ્તસ્ય વઃ સદ્ગમો ભવેત્ । યેનૈવ જાયતે પ્રીતિઃ શ્રીમન્નારાયણે
પ્રભૌ ॥૪૦॥ તયૈવ દેહગેહાદૌ ત્યક્તસદ્ગઃ પ્રશાન્તધીઃ । પરં પદ્મ-
ચામોતિ પુમાન્ બ્રહ્માદિદુર્લભમ્ ॥૪૧॥ કેનોપમા ભવેત્તેપાં સતાં

આવછાદન કરીને વર્તતા એવા પણ શ્રીનારાયણુમાં તમારે 'આ કોઈ ત-
પસ્વી છે અથવા અમારા જેવો કોઈ મુનિ છે એવી મતિ નહિ પણ આતો
સાક્ષાત્ ભગવાનજ છે' એવી અતિ દૃઢ મતિ નિરતર અનુવર્તે છે. આવી
શુદ્ધિ બધામાં વર્તતી નથી આત્મદર્શિઓને પણ આવી શુદ્ધિ મુશ્કેલ નથી
॥૩૭॥ જેના હૃદયમાં જેને બદરીવન વહાલું છે એવા શ્રીમાન્ હરિ નારા-
યણુ સદા સાક્ષાત્ સ્ફુરેછે તેમનેજ અમે અતિ મોટા થડી પણ અતિ-
શય મોટા માનીએ છીએ પણ કેવળ આત્મસાક્ષાત્કારસપત્તને પણ મ-
હત્તમ માનતા નથી ॥૩૮॥ તમો સર્વે મુનિઓ મુક્તજનો (ભક્તિથી કર્મ-
બીજ જેનાં ક્ષીણ થયાં છે) છો. મારેજ દર્શનમાનથી જનો (જનનમ-
રણરૂપ ચક્રથી આક્રાંત થએલા) ને જન્મ મરણને આપનારાં પુણ્ય પાપ-
રૂપ પાપમાંથી પાવન કરનારા છો. એવા મુક્તો તમારો સમાગમ કર્મવશ
છવોને અતિ દુર્લભ છે એમ હું માનું છું ॥૩૯॥ જે જનને ભવપાશમાંથી
મુક્તિ થવાની નજીકમાં હોય એટલે મુક્તિને અભિમુખ કરનારી સુકૃતસ-
પત્તિ હોય તેનેજ તમારો સમાગમ મળે જે સમાગમથીજ પ્રભુ શ્રીમના-
રાયણુમાં પ્રીતિ થાય છે ॥૪૦॥ જે પ્રીતિથી દેહ ગેહાદિકમાં આસક્તિએ
રહિત થએલો, અને વિષયોમાંથી પ્રશાંત શુદ્ધિવાળો પુરૂષ ભવ બ્રહ્માદિકને
દુર્લભ એવા પરમ પદને પામેછે-પ્રીતિથી વૈરાગ્ય થાયછે અને વૈરાગ્યથી
સિદ્ધ થએલી પરાભક્તિ જે વિજ્ઞાનના પરિપાકરૂપ કહેવાય છે તેનાથી
પરમ પદની પ્રાપ્તિ થાયછે. એવો અભિપ્રાય બાણવો ॥૪૧॥ નારાયણુમાં
મન જેનું છે, (મારેજ પૂર્ણકામ હોવાથી બીજા પ્રાકૃત સુખની આસ-

નારાયણાત્મનામ્ ભૂમૌ પરોપકારાય તીર્થવ્યાજવિચારિણામ્ ॥૪૨॥
પરોપકારશીલા હિ સન્તિ સન્તો દયાલવઃ । નિતરામેવ ભગવ-
દ્ધક્તા ઐ યુષ્મદાદયઃ ॥૪૩॥ યૂયમુત્તમવેલાયામાગતા ભગવત્પ્રિ-
યાઃ । અથ નારાયણઃ સ્વામી દાસ્યતે દર્શનં પ્રભુઃ ॥૪૪॥ સ્વદર્શના-
યાનુદિનં મુનીનાં ચ દિવૌકસામ્ । આગચ્છતાં વર્તતેઽથ તસ્ય
સ્વેક્ષાર્પણક્ષણઃ ॥૪૫॥ અસ્યામેવ હિ વેલાયાં વિધિ પૌર્વાહ્નિકં પ્ર-
ભુઃ । સમાપ્યાત્ર સમાયાતિ નૈષ્ઠિકોચિતમન્યહમ્ ॥૪૬॥ સુમત ઇ-
વાચ—ઈત્યં મધુરયા વાચા કુર્વન્તં સત્ક્રિયાં નરમ્ । મુનયસ્તત્પ્ર-
ભાવજ્ઞાસ્ત ઝહુર્હૃદ્માનસાઃ ॥૪૭॥ મુનય ઝહુ —જાનીમસ્ત્વાં વયં

ક્ષિત્યે રહિત) પૃથ્વી ઉપર પરોપકાર (ખીન્ન જીવોનો સહ્નર્મોપદેશથી
કહ્યાણુ પ્રાપ્તિરૂપ) માટે તીર્થયાત્રાના મિપથી વિચરવાના સ્વભાવવાળા
તમારા જેવા સાધુઓને લોકમાં કેની સાથે ઉપમા થટે ? કોઈની સાથે પણ
નહિ, અર્થાત્ તમો કોઈની સાથે પણ સદૃશ નથી ॥૪૨॥ સામાન્યપણે
લૌકિક એવા પણ સાધુઓનો દયાળુતા અને પરોપકારશીલતા તો સ્વાભા-
વિક ધર્મ પ્રસિદ્ધ છે સાક્ષાત્ ભગવાનના પરમ ભક્ત એવા તમો દયાળુ
અને પરોપકારશીલ હો એમા કહેવુજ શુ ? તમો તો અત્યત છે ॥૪૩॥
હે ભગવાનને પ્રિય એવા મુનિઓ ! તમો ઉત્તમ અવસરમા આવ્યા છો
કારણુ છે—જેના દર્શનની આકાંક્ષા કરો છો એ પ્રભુ સ્વામી નારાયણ હમ-
ણાજ તમોને પોતાનુ દર્શન દેવા પધારશે ॥૪૪॥ હમણા દર્શનદાનમા
કારણુ કહે છે—હે મુનિઓ ! પ્રતિદિન પોતાનાં દર્શન કરવા આવતા મુનિઓ
અને દેવતાઓને નારાયણને સ્વદર્શન દેવાનો અવસર હમણાજ વર્તે છે
॥૪૫॥ પ્રભુ શ્રીનારાયણુ નૈષ્ઠિકવર્ણાને ઉચિત એવો પૌર્વાહ્નિક દૈવ પિતૃ
કર્મવિધિ સમાપ્ત કરીને આજ વેળામા પ્રતિદિન આ સ્થાનમા પધારે
છે, તો તમારો મનોરથ વિના વિલભેજ સફળ થશે ॥૪૬॥ સુમતમુનિ કહે
છે—હે રાજન્ ! પૂર્વોક્ત પ્રકારે પ્રેમ મધુર વચનથી સત્કાર કરેલા મરીચ્યાતિ
મુનિઓ ‘આ સાક્ષાત્ ભગવાન્ છે પણ લોકસચ્ચ માટે એમ કહે છે’ એમ
નરમુનિનો મહિમા જાણીને અત કરણમા અતિ આનંદ પામીને નરગુનિ પ્રત્યે

સર્વે કૃપયો જગદીશ્વરમ્ । બ્રહ્માણ્ડાનામનેકાનામીશ્વરં હિ નરો-
ત્તમ ! ॥૪૮॥ તપશ્ચર્યાં પ્રકુર્વન્તં સેવમાનં સદા પ્રભુમ્ । અપિ ત્વા-
મીશ્વરં વિદ્મઃ સાક્ષાન્નારાયણં યથા ॥૪૯॥ સર્વેર્ષાં માનનીયોઽસિ
પૂજ્યો ચન્દ્યસ્ત્વમીશ્વરઃ । એકા મૂર્તિર્દિઘા માતિ નરનારાયણા-
વિતિ ॥૫૦॥ ધન્યા ભારતભૂરિયં ભગવતો નારાયણસ્યાદ્ધિતા પદ્મિ-
ર્મત્સ્યયવાહુશાશનિઘટામ્ભોજોર્ધ્વરેસ્વાદ્ધિતૈઃ । ધન્યેયં તદ્દસન્ત-
તિશ્ચ હરિણા સંવીક્ષિતા પ્રત્યહં ધન્યાશ્ચાત્રમદર્શનાદપિ ચયં
મક્તપ્રિયસ્યેશિતુઃ ॥૫૧॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
प्रथमप्रकरणे मुन्यागमननरदर्शननिष्पणनामा पद्यमोऽध्यायः ॥५॥

સ્તુતિ કરવા પૂર્વક બોલ્યા ॥૪૭॥ મુનિઓ કહેછે—હે નરોત્તમ ! અમે સર્વે
અપિઓ જગદીશ્વર તમોને અનેક બ્રહ્માંડના નિયંતા નિષ્ઠે બહુઓ છીએ
॥૪૮॥ અમારી માફક તપશ્ચર્યાની કરતા અને પ્રભુ શ્રીનારાયણની સદા સેવા
સજતા એવા પણ તમોને સાક્ષાત્ નારાયણની પેઠેજ પરમેશ્વર બહુઓ
છીએ ॥૪૯॥ સર્વેશ્વર તમો સર્વ મુનિઓ તથા દેવાદિકોએ માનનીય, પૂજ-
નીય અને વદનીય છો. કારણ કે—સમગ્ર જગતના ઈશ્વર ભગવાન્ શ્રીપુરુ-
ષોત્તમ નારાયણજ નર અને નારાયણ એવી સંરાથી બે પ્રકારે જણાય છે
એટલે સ્વયં ભગવાન્ સ્વેચ્છાથી બે રૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામેલા છે (તમો
એકજ છો) ॥૫૦॥ હે ભગવન્ ! સમસ્ત જૂતોને ધરનારી આ ભારતભૂમિ
ભગવાન્ બદરીપતિ નારાયણનાં મત્સ્ય, યવ, અંકુશ, વજ્ર, કળશ, કમળ,
ઉર્ધ્વરેખા ઇલાદિ સોળ ચિહ્નોવડે ચિહ્નિત પગલાંવડે અલંકૃત થવાથી ધ-
ન્યભાગી થઇ છે. તથા પ્રતિદિન નારાયણના નયનગોચર થતી આ વૃક્ષોની
પંક્તિ ધન્યભાગી છે. તથા ભક્તપ્રિય ઈશ્વર શ્રીનારાયણના આ બદરિકાશ્રમનાં
દર્શન થવાથી અમે મુનિઓ પણ ધન્યભાગી થયા છીએ (પોતાનો તરૂંસંતતિ
સાથે પાઠ કર્યો છે તે ઉપરથી ભગવદર્શનના સંબંધ વિનાના જડ તરૂંનો
જન્મ જેમ વ્યર્થ છે તેમ પોતાનો જન્મ પણ વ્યર્થ છે એમ જણાવ્યું છે)
॥૫૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સદ્ગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમ-
પ્રકરણે મુન્યાગમનનરદર્શનનિરૂપણનામા પંચમોઽધ્યાયઃ ॥૫॥

સુવ્રત ઉવાચ—एवं ब्रुवत्सु मुनिषु नरे सितमुखे प्रभुः । समाप्त-
 दैवपित्र्योऽसावायात्तत्र निजोदजात् ॥१॥ योगसिद्धतनुभिः पथि
 मुक्तैः सानुगामरणैश्च ससंस्थैः । वन्द्यमान उरुघाऽतिविनीतैः
 स्वानुगोद्धवसमीक्षितपादः ॥२॥ देहिदुष्करतपोद्विष्कया नैक-
 भास्करमहःसमानया । शोभनाखिलनिजाङ्गजन्यया आजमान
 उरुपाण्डुरत्विषा ॥३॥ दीर्घबाहुयुगलोऽसितवर्णो नूतनपङ्कजदलाय-

અધ્યાય ૬ ઠો.

હવે નરમુનિનાં દર્શનથી પ્રહર્ષ પામેલા મુનિઓને શ્રીનારાયણના દર્શ-
 નનો આનંદ અને પૂજનો ઉત્સવ કહેવાનો આરભ કરેછે—સુવ્રતમુનિ
 કહે છે—હે રાજન! મુનિઓ પૂર્વોક્ત પ્રકારે સ્તુતિ વચન બોલી રહ્યા પછી,
 નરમુનિ તેમના વચનશ્રવણથી ઉપજેલા પ્રેમથી મુખમાં મદમદ હસેછે
 એવા અવસરમાં પ્રભુ શ્રીનારાયણ પ્રાતર્હોમાદિ દેવકર્મ અને નિત્યશ્રાદ્ધાદિ
 પિતૃકર્મ સમાપ્ત કરીને, પોતાની પર્ણશાળામાંથી જ્યાં નરમુનિ તથા મુનિઓ
 રહ્યાછે એવા પ્રદેશમાં પધાર્યા ॥૧॥ હવે સાત શ્લોકથી શ્રીનારાયણને વ-
 ર્ણવેછે—સત્યસકટપદ્મ યોગ અથવા ભગવત્સકટપદ્મ યોગથી જેમણે
 મનુષ્યને સંભતીય રચનાવાળી તનુ સપાદન કરીછે (ભગવાનની સાથે
 મુક્તોપણ યોગસિદ્ધ તનુથી અવતરે છે) એવા મુક્તો, આકાશ માર્ગે
 આવેલા ગધર્વાદિ અનુયાયિઓએ સહિત ઈન્દ્રાદિ દેવવર્ગો અને બીજા
 અતિવિનીત, તપસ્વીઓએ બહુ પ્રકારે માર્ગમાં પ્રણામ કરેલા, પોતાના
 ચરણકમળમાંજ એક દત્તદષ્ટિવાળા એકાતિક ભક્ત ઉદ્ભવજીએ પાછળ
 ગતિ કરેલા ॥૨॥ દેવ મનુષ્યાદિકથી ન થઈ શકે એવી તીવ્ર તપ
 ક્ષયાથી બમણી વૃદ્ધિ પામેલી, એકદમ ઉદય પામેલા અનેક સૂર્યની
 પ્રભાને સદશ, સ્વયં મગળમય સર્વ દિવ્ય અવયવોમાંથી પ્રસરતી,
 આવી કોઈ અનન્યસામાન્ય અપૂર્વ પ્રભાસ્વર શુક્લ પ્રભાથી પ્રકાશમાન
 (ભગવાનનું રૂપ શ્યામસુદર છે તથાપિ તેમની પ્રભા પ્રભાસ્વરશુક્લજ
 છે) ॥૩॥ દીર્ઘ (જનુપર્યંત લાંબા) સ્થૂળ બાહુયુગલવાળા, શ્યામ-

તને પ્ર : । પૂર્ણચન્દ્રવદનઃ સિતપાજહન્તરાજિરુચિરો મૃદુપાદઃ ॥૪॥
 સૂક્ષ્મરમ્યકપિલાનૃજુકેશો વદ્ધસુન્દરજટઃ પૃથુવક્ત્રાઃ । કુલ-
 રાશનદલોદરરાજત્સદ્વલિશ્ચ નતસમ્રમનાભિઃ ॥૫॥ પાણ્ડુરોઽર્ચેતિ-
 લકસ્તુલ્સીક્ષ્ણગ્રહસૂત્રધર ઈક્ષ્વશિરાઢઃ । મૃત્કમણ્ડલુપલારાજ-
 વણ્ડો વર્ણિરાહિતિ દધચ્ચ કરામ્યામ્ ॥૬॥ અંશુકં પરિદધચ્ચુચિ-
 શુક્લં સ્કન્ધલમ્વિતસિતોત્તરવાસાઃ । સર્વદેવ તરુણોઽમૃતવૃષ્ટ્યા
 પ્રીણયન્નિજદશા મુનિવૃન્દમ્ ॥૭॥ સ્વાતિવલ્લમમુનીક્ષણજાતં મૂરિ-
 હર્પમુદરે ન નિઘાતુમ્ । શકુચન્વિકસદાસ્યદગ્ધજાત્સાવયન્નિવ

મુદર રૂપવાળા, નવીન પ્રકૃષ્ઠિત કમળદળ સરખાં કર્ણપૂર્વેત દીર્ઘ નેત્રવાળા,
 પૂર્ણચંદ્રની પેઠે સમય મનુષ્યોના નયનને આહ્વાદ આપનાર વદનવાળા,
 મદહાસવડે પ્રકાશમાન મુદર દતપત્તિવાળા, કમળ સરખા કોમળ રક્ત
 ચરણવાળા ॥૪॥ સૂક્ષ્મ મુદર કપિલ (પિળાવર્ણના) કુટિલ કેશવાળા,
 આંધેલી મુદર જટાવાળા, વિશાળ વક્ત્રથળવાળા, પિંપળાના મુદર પત્ર
 સરખા ઉપરથી વિસ્તૃત અને નીચેથી સકુચિત એવા ઉદરમાં પ્રકાશમાન
 મુદર ત્રિવળિવાળા, ઉડી ગોળ ગમીર નાભિવાળા ॥૫॥ શ્વેત ઉર્ધ્વપુડૂ તિ-
 લક, તુલસીની કઠમાં પહેરાય એવી ભેવડી માળા અને યજ્ઞોપવીતને ધારણ
 કરનારા, સ્પષ્ટ નાડિયો જેમા દેખાય છે એવા અવયવોવાળા, પોતે નૈષ્ઠિકરાજ
 હોવાથી હાથમા મૃત્તિકાનુ કમડણુ તથા આખરાના વૃક્ષના દડને ધારણ
 કરનારા (એ રીતે દિવ્ય અવયવોની લાવણ્યતાવડે અને વર્ણાશ્રમના ચિ-
 હોવડે શોભાયમાન) ॥૬॥ શુદ્ધ શુક્લ અધોવસ્ત્રને ધરનારા, ખલા ઉપર
 પહોળુ લાણુ કરીને શ્વેત ઉત્તરીયવસ્ત્રને ધરનારા, સર્વ સમયમાં યુવા અ-
 વસ્થામા રહેલા, (સદા સોળ વર્ષની અવસ્થાવાળા) સમીપમાં રહેલા
 સમય મુનિમડળને પોતાની અમૃતવૃષ્ટિ જેવી દૃષ્ટિથી પ્રસન્ન કરતા ॥૭॥
 પોતાના અતિપ્રિય મુનિજનોના દર્શનથી ઉત્પન્ન થયેલા અપાર આનંદ પ્રવા-
 હને ઉદરમા મર્યાદા મુકીને પ્રસરતો હોવાથી નહિ રોકી શકવાથી પ્રકૃષ્ઠિત
 નેત્રકમળ અને મુખકમળ થકી હર્ષના અશ્રુમિષથી ગહાર પ્રવાહ ચલાવતા
 હોય ને શુ? એમ વર્તતા અને મનોહર મૂર્તિવાળા એવા ભગવાન શ્રીનારાયણ

મનોહરમૂર્તિઃ ॥૮॥ તં વિલોક્ય મુનયો ભગવન્તં ભૂરિહર્પવિવશા
 નમનાદૌ । પ્રેમસમ્ભવજલાવૃતનેત્રાઃ પ્રોત્થિતા ભુવિ નિપત્ય ચ
 નેમુઃ ॥૯॥ દર્શનક્ષણ ઇમે નરવન્ધોર્ભૂરિવાસરવિયોગજતાપમ્ ।
 સઘ પવ વિજહુર્હૃદિ હૃષ્ટાઃ કૈરવિષ્ય ઇવ પૂર્ણહિમાંશોઃ ॥૧૦॥ તં
 પિચન્ત ઇવ લોચનૈર્મુલૈસ્તે લિહન્ત ઇવ ઘાહુભિઃ પ્રભુમ્ । સમ્મિ-
 લન્ત ઇવ સાદરં તદા સર્વેશો દદશિરે નરમુલ્યૈઃ ॥૧૧॥ તાન્ યથા-
 ઘદુરુઘાઽથ માનયન્માનદઃ સ્વપરિરમ્ભણાદિભિઃ । આસસાદ વદ-
 રીતરોરઘો વેદિકાં સ્તુતફુશાસનાં હરિઃ ॥૧૨॥ પીઠે તત્ર મનો-

તે પ્રદેશમાં પધાર્યા ॥૮॥ ઉપર વર્ણ્યેલા ભગવાનને આવતા ભેધને મુનિઓ
 તત્કાળ આસનમાંથી સામા ઉઠ્યા અને સમધિક હર્ષને પરવશ થઈને, તથા
 પ્રેમને લીધે પ્રકટ થએલા હર્ષાશ્રુથી આવૃત નેત્રવાળા થઈને, માટેજ નમ-
 સ્કારાદિ કરવામાં કાંટા કાંકરા કાદવ વિગેરે દોષોનું નહિ અનુસધાન કરીને,
 તુરત પૃથ્વી ઉપર દંડની પેઠે પડીને સાદાંગ પ્રણામ કરવા લાગ્યા ॥૯॥
 હૃદયમાં હર્ષિત થએલા ઋષિઓએ નરના મોટા બંધુ શ્રીનારાયણનાં દર્શન
 થયાં તેજ ક્ષણમાં બહુ દિવસના વિયોગથી થએલા તાપનો તત્કાળ ત્યાગ
 કરી દીધો. (ઋષિઓને અધ્યાત્માદિ ત્રિવિધ તાપનો પ્રસંગ ન હતો પરંતુ
 વિયોગજન્ય હતો. આવા તાપની શાંતિમાં સંશ્લેષ સીવાય બીજા સાધનની
 અપેક્ષા નથી) જેમ કુમુદિની (પોયણીઓ) પૂર્ણ ચંદ્રના દર્શનથી ચંદ્ર
 વિયોગના તાપને ત્યાગ કરેછે, કુમુદિનીને પૂર્ણ ચંદ્રના દર્શન સીવાય
 બીજું વિકાસનું કારણ નથી અર્થાત્ ભેધનેજ તૃપ્ત થાય છે તેમ મુનિઓ
 ભેધનેજ તૃપ્ત થયા ॥૧૦॥ તે સમયમાં સર્વે મુનિઓ પ્રભુ શ્રીનારાયણને
 હોયનવડે આદરથી પાન કરી જતા હોય ને શું? મુખવડે ચાટતા હોય ને
 શું? અને બાહુવડે આલિંગન કરતા હોય ને શું? જેમ તે અવસરમાં નર-
 મુનિ મુખ્ય જેમાં છે એવા તન્વાદિ મુનિઓએ બોલા, અર્થાત્ સર્વ અંગથી
 અનુભવ કરવા લાગ્યા ॥૧૧॥ તે પછી માન આપનારા ભગવાન શ્રીનારા-
 યણ પ્રણામ કરતા મુનિઓને પોતાનું આલિંગન, કરસ્પર્શ, સંભાષણ, મંદ-
 હાસ, દર્શનાદિકવડે યથાયોગ્ય સન્માન કરીને, એજ બદરી વૃક્ષની નીચે

હરે મુનિપતિર્મક્તપ્રિયઃ સોઽચ્યુતઃ સમ્પ્રીત્યૈ નિપસાદ વેદવિદુષાં
તેષામથોદહ્નુસઃ । તસ્મૈ તે ચ નિપેદુષે ચપલયા દૃષ્ટ્યાઽમિતઃ
પદ્યતે વિપ્રા નૈષ્ઠિકવર્ણિને ભગવતે પ્રીત્યા નમશ્ચક્રિરે ॥૧૩॥ તતઃ
પુપ્પુર્નિજમિષ્ટદેવં નારાયણં તં વિધિના નરં ચ । પૂજોપહારૈર્વિવિધૈ-
ર્મુનીન્દ્રાઃ સન્નેહમવ્યગ્રધિયો વિશુદ્ધૈઃ ॥૧૪॥ કસ્તૂરિકાકુહ્લમકે-
સરાઘૈર્યુક્તેન સત્સૌરભચન્દ્રનેન । સન્મલ્લિકાચમ્પકકેતકાઘૈઃ

રહેલી, પાથરેલા દર્શાસનવાળી વેદિકા ઉપર વિરાજમાન થયા ॥૧૩॥
તેનો પ્રકાર કહેછે—મુનિઓના પતિ, ભક્તો ઉપર અતિ પ્રીતિવાળા, અ-
ચ્યુત તે ભગવાન પૂર્વોક્ત અતિમુંદર આસન ઉપર પોતાનીજ એક આરા-
ધનાની અભિલાષાવાળા વેદવેત્તા મુનિઓને તેમનો પૂલ વિધિ સ્વીકારી પ્ર-
સન્ન કરવા માટે ઉત્તર દિશા તરફ મુખારવિદ રાખીને વિરાજમાન થયા.
તે પછી મુનિઓએ આસનમાં વિરાજેલા, ચચળ ચક્ષુથી ચારે તરફ મુનિ-
મંડળને નિહાળતા, નૈષ્ઠિકવર્ણના જેવા વેષવાળા ભગવાન શ્રીનારાયણને
ફરીથી પ્રીત્યુત્કર્ષથી પ્રણામ કર્યો. (આ ઉપરથી જ્યારે મહાત્માઓ આવે
ત્યારે તેમના બેઠા પછી ફરી નમસ્કાર કરવાનો સૂચવ્યો છે) ॥૧૩॥ તે પછી
મહામુનિઓએ અવ્યય મનવાળા થઈને પોતાના ધૃષ્ટદેવ શ્રીનારાયણ અને
નરમુનિની વિશુદ્ધ વિવિધ ચંદનપુષ્પાદિ પૂજોપહારવડે યથાવિધિ પ્રેમપૂ-
ર્વક પૂજા કરવાની પ્રારંભી (પૂજોપચારની વિશુદ્ધિ પ્રેમ પ્રકર્ષને લીધે છે,
માટેજ ‘સન્નેહ’ એમ કહેછે. ‘અવ્યગ્રધિયઃ’ આ પદથી પૂજામાં પ્રમાદ ન
બેઠાએ એમ જણાવ્યું છે) ॥૧૪॥ તણુ સ્લોકથી પૂજાનો પ્રકાર કહેછે—
કસ્તૂરી હુંકુંભ કેસર અને કર્પૂરાદિકથી મિશ્રિત કરેલું શ્રેષ્ઠ સુગન્ધિમાન
ચંદન, સૌરભથી શોભાયમાન મોગરા ચયા કેવડા આદિક નાના પ્રકારનાં
પુષ્પો, માંજરોએ સહિત કોમળ તુલસીપત્રો ॥ વિચિત્ર વર્ણવાળાં ઉત્તમ
પુષ્પોના રમણીય હારો, પુષ્પરચિત રમણીય અવતંસો, (કર્ણાભિરણુરૂપ
ગુચ્છ કેવડી વિગેરે) પુષ્પનિર્મિત શોભાયમાનં સેખરો, (શિરોભૂષણરૂપ
તોરા વિગેરે) મહુવિધ સુગન્ધમય ધૂયો, કૃતનિર્મિત દીપો, સુસ્વાદુ નૈવેદ્યો,
અનેક પ્રકારનાં દાડિમાદિ ફળો ॥ અતિ મનોહર આરતિઓ, શ્રેષ્ઠ મંત્રપુષ્પા-

પુષ્પૈરનેકૈસ્તુલસીદલૈશ્ચ ॥૧૫॥ વિચિત્રપુષ્પોત્તમચારુહારૈ રમ્યા-
વંતસૈઃ શુભશેઝરૈશ્ચ । સુગન્ધધૂપૈર્વદ્ધુમિશ્ચ દીપૈઃ સન્દિર્નિવેદૈશ્ચ
ફલૈરનેકૈઃ ॥૧૬॥ નીરાજનેનાતિમનોહરેણ સન્મન્ત્રપુષ્પાક્ષલિભિઃ
પ્રણામૈઃ । આનર્ચુરીશં મુનયો વિધિશા વેદોક્તમન્ત્રૈઃ પઠિતૈસ્તમુચૈઃ
॥૧૭॥ इत्यर्चितं निजजनागमभूरिहर्षं व्यालम्बिचित्रकुसुमोत्तमशे-
खरालिम् । कण्ठात्पदावधिलसत्सुमहारराजं ध्यानास्पदं तमच-
लैर्नयनैर्निदध्युः ॥१८॥ तं तादृशं खट्वदयेष्वतिभासुराहं धाम्यक्ष-
रेऽपि ददृशुः रूपयैव तस्य । आनन्दपूर्णेसकलावयवाः पुनस्ते दृष्ट्वा
बहिष्च मुदिता अथ तृष्टुषुस्तम् ॥१९॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायण-
चरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमપ્રકરણે મગવદર્શનપૂજનમહોત્સવનામા પદ્યોઽધ્યાય ॥૬॥

જળીઓ, સાદાગ પ્રણામો, ઉચ્ચ સ્વરથી ઉચ્ચારેલા સ્તુતિ માટે વેદોક્ત-
મન્ત્રો, ઇલાદિ ઉપચારોવડે પૂજા વિધિને જાણનારા મુનિઓએ શ્રીનારાયણની
પૂજા કરી ॥૧૫-૧૬-૧૭॥ એવી રીતે પૂજેલા, નિજજન મુનિઓના આવ-
વાથી બહુ હર્ષ પામેલા, વિચિત્ર વર્ણના ઉત્તમ પુષ્પોના તોરાઓની લટકતી
પક્ષિથી શોભાયમાન, કંઠને આરબીને પાદપર્યંત લાંબા લટકતા પુષ્પહારોની
પક્ષિવડે શોભાયમાન અને ધ્યાનના શુભાશ્રયભૂત એવા શ્રીનારાયણનું નિ-
શ્ચળ (મટકાએ રહિત) નેત્રોવડે (જેમાં મનની વૃત્તિ અનુવર્તે છે એવા)
મુનિઓ અગઅગનું નિરીક્ષણ કરવા પૂર્વક ધ્યાન કરવા લાગ્યા ॥૧૮॥ વિ-
વિધ ઉપચારોવડે પૂજેલા, ઋષિવેપધારી, અત્યંત પ્રકાશમાન અગવાળા
શ્રીનારાયણને નેત્ર મીચીને ન્યારે હૃદય કમળમાં ધારીને અનુભવ કરવા
લાગ્યા તે સમયમાં તેમની કૃપાથીજ અક્ષરધામમાં પોતાનાજ આ રૂપથી
રહેલા ભગવાન મુનિઓના હૃદયમાં પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા ત્યાર પછી આવા ભ-
ગવાનના દિવ્ય દર્શનના આનંદથી સંપૂર્ણ સર્વ અવયવોવાળા મુનિઓ ફરીથી
નેત્ર ઉઘાડીને હૃદયથી બહાર પ્રથમની પેઠે ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર કરીને
હર્ષ પામીને ‘આ સાક્ષાત્ અક્ષરધિપતિ સમય જીવોના ઉન્નજવન માટે
આ લોકમાં અવતરેલા છે’ એવો વિનિશ્ચય કરીને, નારાયણની સ્તુતિ કરવા
લાગ્યા ॥૧૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્ર-
થમપ્રકરણે ભગવદર્શનપૂજનમહોત્સવનામા પદ્યોઽધ્યાયઃ ॥૬॥

નમ્ય ક્વચુઃ-જય 'જયાજ ! કૃપારસનિર્ગતૈર્વિતતમોદમહાન્ધત-
મોપદૈઃ । ત્વમચલૈર્વચનૈર્વહુજન્મજન્મહરો ભવસીદ્ધ જગદ્ગુરુઃ ॥૧॥
નયસિ નાથ ! નિજાદ્વિનિવેવિળો ઘૃતિમતા તપસા ક્ષપિતૈનસઃ ।

અધ્યાય ૭ મો.

અપિઓની સ્તુતિનો પ્રકાર અનુવદેછે— હે અજ ! તમો જય પામો
જય પામો, અર્થાત્ આપ અજન્મા છો તથાપિ સંસારસાગરમાં ડુબકાં
ખાતા ચેતનોનો ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છાથી મનુષ્યને સભતીય સંસ્થાનથી
અવતરેલા છો. આવો જે સમુજ્જવન સંકલ્પવિશેષ છે એજ આપનો
સર્વાતિશાથી સમુત્કર્ષ છે. આવા ઉત્કર્ષથી આપ નિરંતર વૃદ્ધિ પામો.
અવતરણું કાર્ય કહેછે-કૃપારસથી નિકળેલાં, અતિવિસ્તૃત અજ્ઞાન કે વિ-
પરીત જ્ઞાનરૂપી મહાગાદાંધકારને નાશ કરનારાં અને કોઇથી પણ નિષેધ
-ખંડન થઈ શકે નહિ એવાં પોતાનાં વચનામૃતોવડે બહુ જન્મથી વર્તતી
દેહાત્માના તથા આત્મપરમાત્માના અવિવેકરૂપી પ્રાંતિને હરનારા, માટેજ
ભૂમિ ઉપર સત્ય પ્રથમ જગદ્ગુરુ આપજ છો. અર્થાત્ સંસારાશિના ઉદ્ધી-
પનથી જેના પ્રાણ જતા રહ્યાછે એવાઓને પરમાત્મારૂપ પ્રાણનો સંસ્પર્ષ
કરી આપવો એજ એમનું સમુજ્જવન કહેવાય છે, માટે આપજ પ્રથમ
સદ્ગુરુ છો. અજ્ઞાન કે અન્યથા જ્ઞાનની નિવૃત્તિ કરવી એજ ગુરુનું કૃત્ય છે.
'ગુકારસવન્ધકારઃ સ્વાત્ રુકારસત્તિરોધકઃ । અન્ધકારનિરોધિત્વાત્ ગુરુ-
રિત્યભિષીયતે ॥' 'કૃપારસનિર્ગતૈઃ' આપદથી બીજા ગુરુઓ થકી વિશેષ જ-
ણાઓ છે-આ ઉપદેશ બીજા ગુરુઓની માફક શિષ્યજનોએ કરેલી
અધિક પરિચયાને લીધે નથી પરંતુ કૃપૈકમૂળ છે. ॥૧॥ અસાધારણ આ-
ચાર્યપણું કહ્યું, હવે મૌક્ષનો મુખ્ય ઉપાયપણુ આપજ છો એમ કહેછે—
હે નાથ ! ધૃતિયુક્ત (અચળ) તપશ્ચર્યાવડે જેમણે ભક્તિની ઉત્પત્તિમાં
વિશેષિ વિષયાસિલાષારૂપ પાપોનો નાશ કર્યો છે, માટેજ આપના ચરણાર-
વંદનેજ સેવવાના એક સ્વભાવવાળા મુનિઓએ હૃદયકમળમાં રહેલા આપ
અધિકારને અનુસારે અંતકાળે સ્મૃતિ આપીને અથવા નહિ આપીને, શતા-

નિજપદં પરમં હ્યમૃતામિદં વહુલભાસ્કરભાસ્વરમક્ષરમ્ ॥૨॥ વિશ-
દધર્મપથં પરિરક્ષિતું ભુવિ યુગાન્તહતાન્સુકૃતપ્રિય ! । સકલશા-

ધિક મૂર્ધન્ય નાડી (મુખમુખા) થી આર્થિમાર્ગે કરીને પોતાના અસાધારણ
પદ (સ્થાનવિશેષને) પમાડો છો. જે પદ અક્ષર, (અપુનરાવૃત્તિ હોવાથી)
અમૃત નામનું, (આનંદાધિક્ય હોવાથી) અને એક સાથે ઉદય પામેલા
અનેક સૂર્યને સદૃશ પ્રકાશમાન સર્વોત્કૃષ્ટ છે (ધામને સૂર્યપ્રકાશનું ઉદા-
હરણ આપ્યું છે તે કેવળ લોકદષ્ટિથી છે) ॥૨॥ તેને સમયમાં અવતાર
ધરવાથી અને વેદાદિશાસ્ત્રોના ઉદ્ધારથી ધર્મરક્ષકપણું આપનુંજ છે એમ
કહે છે-હે સુકૃત પ્રિય જેમને છે એવા ભગવન ! પ્રભુ-ધર્મસ્થાપનમાં
સમર્થ એવા તમો વિશદધર્મપથ-ધર્મરૂપી પથ (માર્ગ) તે ધર્મપથ કહે-
વાય. દષ્ટિ અર્થને પમાડનારો છે માટે ધર્મને પથ કહે છે. એવો ધર્મપથ
શ્રેય અને પ્રેય એવા બે પ્રકારનો છે. જે અભ્યુદયના સાધનભૂત જ્યોતિ-
ષ્ટોમાદિક છે તે પ્રેય કહેવાય. જે નિઃશ્રેયસના સાધનભૂત વિજ્ઞાન છે તે શ્રેય
કહેવાય. તેમાં જે પ્રેયપથ છે તે વિશદ નથી એટલે તે માર્ગે ગતિ કરનારાને
આત્મા પરમાત્મા વ્યક્ત જણાતા નથી, કારણ કે આતો ફક્ત આત્માને
દેહથી ક્ષિત્ત નિત્ય કર્તા લોકતા બાલુ છે પણ પરમાત્માનોજ એક ક્રિકર છે
એમ જાણતો નથી તેમ પોતાના સ્વામી પરમાત્માને પણ જાણતો નથી,
માટે પ્રેયપથ વિશદ નથી. શ્રેયપથમાં પ્રવર્તવાને તો પોતાનો આત્મા
અને પરમાત્મા વ્યક્તપણે જણાય છે માટે ધર્મપથ (શ્રેયોમાર્ગ) વિશદ
છે. એવો જે પોતાના આત્મા પરમાત્માના વિજ્ઞાનપૂર્વક વિશદ ધર્મપથ
તેને સર્વથા રક્ષણ કરવા માટે પૃથ્વી ઉપર પોતાના રૂપથી તથા વ્યાસાદિ-
રૂપથી પ્રકટ થઈને તેનો ઓધ કરનારાં સમય શાસ્ત્ર, પુરાણ અને સદા-
ગમો કે જે યુગાન્ત-પ્રલયકાળે વિલીન થઈ ગએલા અને યુગાન્ત-
કલિયુગથી ઉપહત થએલા હતા તેને બહુધા સમ્યક્ પ્રવર્તાવો છો. આ
સ્થળે શાસ્ત્રશબ્દથી સ્વતઃ શાસન કરનારો હોવાથી વેદ જાણવો, પુરાણા-
દિકની શાસનતા વેદમૂળક જાણવી, સદાગમશબ્દથી પાંચરાત્ર શાસ્ત્ર
જાણવું, અર્થાત્ પ્રલયમાં વિલીન થએલા વેદો સ્વયં ભગવાને અવતરીને

રૂપુરાણસદાગમાંસ્ત્વમુદયૈવ સમીરયસે પ્રભુઃ ॥૩૧॥ નહિ વિદન્તિ
ભવન્તમિદેશ્વરં નિશ્ચિલજીવમવધ્રમમોચનમ્ । મુચિ સતાં વચ-
નૈરપિ યે નરાસ્ત ક્વપ્યોઽપિ હતાસ્ત્વ માયયા ॥૩૨॥ નહિ મુસં
ભવદાશ્રયમન્તરા તનુભૂતાં દિવિ વા મુચિ વામ્બરે । તદધુનાઽવ્દ-

પૂર્વે જેવા હતા તેવાજ પ્રકાશ કર્યા છે અને તેને સમયમાં વ્યાસાદિક રૂપે
કરીને પુરાણાદિક પ્રવર્તાવ્યા છે ॥૩૧॥ આપ વિશદ ધર્મપથના પરિરક્ષણ
માટેજ અવતરેલા છો તથાપિ આપના સ્વરૂપને આપનીજ માયાથી મો-
હિત મતિવાળા જાણતા નથી, આપની માયા આપના પ્રસાદ વિના દુરતિ-
ક્રમ છે એમ કહેછે-જે નરો આપની માયાથી મોહિત થયા છે તે સમય
શ્વેનોના ભવબ્રમણના મોચન માટેજ ભૂમિઉપર અવતરેલા પરમેશ્વર આ-
પને જાણતા નથી. સર્વે નરો કેમ જાણી શકે ? તો તે વાત મત્સ્ય છે નર-
પણાની સમતાથી નરો (ભગવાનનાં ચરિત્રો જેમણે નથી સાંભળ્યાં એવા
પામરો) જાણતા નથી એતો યુક્તજ છે. પણ ઋષિઓ કે જે વાયુ, જળ
અને પર્ણનું લક્ષણ કરનારા, તપશ્ચર્યાના અભ્યાસવાળા, ભૂત ભવિષ્યને
જાણનારા છે તેઓપણ ભગવત્સ્વરૂપને જાણનારા સતોએ સદુપદેશ વચ-
નથી 'સાક્ષાત્ નારાયણ છે અને જલનીય, સંસારનિવર્તક છે' એમ યોધ
આપવા છતાં પણ જાણતા નથી ઋષિઓપણ જાણતા નથી આ તો આ-
પની માયાનોજ મહિમા છે. 'આ દૈવી ગુણમયી આપની માયા દુરત્યય
છે. જે પુરૂષો આપને પામેછે તે આપની માયાને તરેછે' ॥૩૨॥ હે ભગવન!
આપના ચરણના શરણુવરણ વિના ભૂરાદિ ત્રણ લોકમાં કોઈપણ પ્રાણીને
આત્યતિક મુખ મળતું નથી એ નિશ્ચિત છે. જે કર્મયોગાદિક સાધનસં-
પત્તિ છે તેપણ આપના પ્રસાદથીજ એક સાધ્ય છે અને આપનો જે પ્રસાદ
છે તે શરણુવરણથીજ એક સાધ્ય છે. આવી વ્યવસ્થા છે તો બીજાં
સાધનોએ કરીને શું ? છે કાંઈ પણ નથી માટે હમણાં અથવા શતવર્ષને
અતે (આયુષના અવસાન સમયમાં) જે આપનું શરણુ સ્વીકારે છે
તેજ પ્રાણીઓ તેજ શ્રુતમાં (તે શરીરના પાતની સાથેજ) આત્યતિક સુ-
ખીયા થઈ જાયછે. ધ્યાનની પેઠે શરણુગતિ ધારવાર આવર્તનીય નથી. તે

શતાન્ત ઉતાથિતાસ્તવ યદા સ્યુરિમે સુખિનસ્તદા ॥૫॥ અનધિ-
ગમ્ય સમક્ષમનુગ્રહં પ્રથમજા અપિ નો મહદાદયઃ । નિજરુતા-
વશકન્ હિ કુતઃ પુનર્વિપયિણો વિમુખાઃ સુખમાપ્નુયુઃ ॥૬॥ વય-
મભૂમ હરે ! કૃતિનોઽથ વૈ પરતરં ક્ષરતોઽક્ષરતોઽપિ યત્ । ઋપિ-
તત્તું દદ્યતં પુરુષોત્તમં હૃદિ વિદામ ભવન્તમહો ભગમ્ ॥૭॥ નિગ-
મશાસ્ત્રપુરાણસુદેશિકૈરચલભાવભરેણ નિપેવિતૈઃ । યદિ મહેન્ન

કહું છે કે-‘સકૃદેષ પ્રપન્નાય તવાસ્મીતિ ચ યાચતે । અમયં સર્વમૂતેભ્યો
દદાત્યેતદ્દિ તદ્રતમ્’ ॥૫॥ હે હરે ! વિરાજથી પણ પ્રથમ થએલાં મહદાદિ
તત્ત્વો (તેના અભિમાની ચેતનવિશેષો જાણુવા) પણ આપનો પ્રત્યક્ષ
પ્રસાદ નહિ પામીને વિરાજની ઉત્પત્તિરૂપ પોતપોતાનું કાર્ય કરવામાં
સમર્થ થતાં નથી. એવા આપના પ્રસાદથીજ એક પામવા યોગ્ય આત્મ-
તિક સુખને વિષયમાંજ એક આસક્તિવાળા અને આપનાથી વિમુખ ભુદ્ર
એવા ખીજા છવો ક્યાંથી પામે ? નજ પામે. અર્થાત્ સર્ગાદિ કાર્યમાં
અધિકાર આપેલાઓને પણ આપના પ્રસાદની અપેક્ષા છે તો વિષયાસક્ત
વિમુખોને વિમોક્ષમાં આપના પ્રસાદની અપેક્ષા પડે એમાં કહેવુંજ શું ?
॥૬॥ હે હરે ! અમે સર્વે ઋપિઓ આજ અત્મત કૃતકૃત્ય થયા, કારણ
કે—ઋપિઓ તથા દેવતાઓએ પણ અગમ્ય એવા આપને ક્ષરઅક્ષરથકી
વિલક્ષણ પરતર પુરુષોત્તમજ મુનિરૂપથી અવતરેલા હૃદયમાં લાવલરપુર
મનથી જાણીએ છીએ. આતો આપનીજ એક કૃપાનું ફળ છે. માટે અમો
ધન્યભાગી થયા છીએ. અમારા લાગ્યનું શું વર્ણન કરીએ એમ પોતાનું
મસ્તક ધૂણાવાપૂર્વક કહેવા લાગ્યા ॥૭॥ વેદાદિ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ અને
સદાચાર્યના ઉપાસનનું ફળ આપના ચરણકમળમાં એકાંતિક ભક્તિસંપત્તિ
થવી એજ છે. જો તે ન થાય તો સર્વ બર્થ છે એમ કહેછે- નિગમ,
(વેદ) શાસ્ત્ર, (તેના અર્થના વિચારરૂપ મીમાંસા) પુરાણ, સુદેશિક
(તેના અર્થને યથાર્થપણે જાણનારા આચાર્યો) આ સર્વેનું નિશ્ચળ લાવલર
(આસ્તા શ્રદ્ધા) થી સારી રીતે સેવન કરે પણ જો આપને વિષે મન નિશ્ચળ
ન થાય તો તે શાસ્ત્રાભ્યાસ આચાર્યસેવનાદિક સર્વે નિષ્ફળ વાદરૂપ ફળ-

મનસ્ત્વયિ નિશ્ચલં વિતથવાદફલં ચલુ તત્તદા ॥૮॥ સામ્યયોગ-
નિગમાગમવાચાં પાંચરાત્રવૃપશાસ્ત્રમતાનામ્ । અર્ણવોઽય પય-

વાળુ અર્થાત્ દેવળ વાદમાટે હોધને વ્યર્થ છે ॥૮॥ ઉપલક્ષ વિચાર કરતાં
અનેક મુખપણે જણાતા સાંખ્યાદિ શાસ્ત્રોની નિષ્ઠા તો આપજ છો એમ
કહેછે-સાંખ્યશાસ્ત્ર પ્રકૃતિપુરૂષના સ્વરૂપના વિવેચન માટે પ્રવર્તેલું
પ્રસિદ્ધ છે. પ્રકૃતિપુરૂષના એકલા વિવેકમાત્રથી નિ શ્રેયસની નિષ્પત્તિ થતી
નથી પરંતુ તેનાથી વિલક્ષણ પરમાત્મા નારાયણ આપના ઉપાસનથીજ થાય
છે પ્રકૃતિમાં આત્મપણાના ભ્રમવાળા પુરૂષને પ્રથમથીજ પરમાત્માનું જ્ઞાન
થઈ શકતું નથી માટે પ્રકૃતિથી વિલક્ષણ પોતાના આત્માનું જ્ઞાન પ્રથમ
સપાદન કરીને પછીથી પરમાત્માનો ઉપદેશ સમુચિત છે, માટે સાંખ્યશાસ્ત્ર
પ્રકૃતિમાં થએલા આત્મપણાના ભ્રમની નિવૃત્તિ કરીને પરમાત્માના જ્ઞાનમાં
અનુયત્ન કરનાર હોવાથી ઉપકારક થાયછે માટે તેની નિષ્ઠા પરપરાએ આપને
વિષેજ છે. યોગશાસ્ત્ર અષ્ટાંગ યોગમાર્ગને જણાવીને આપની ઉપાસનારૂપ
એકાંત ધ્યાનનિષ્ઠામાં ઉપકાર કરવાપણે ઉપયોગી થાય છે માટે તેની પણ
આપને વિષેજ નિષ્ઠા છે, ઉપનિષદોરૂપ વેદોની સાક્ષાત્ આપને વિષેજ
નિષ્ઠા છે. કર્મપ્રતિપાદક વેદો તો આપના શરીરભૂત ઈન્દ્રિયો દેવ-
તાઓના આરાધનરૂપ હોવાથી તેની આપને વિષેજ નિષ્ઠા છે જે આગમે
(આ-સર્વપ્રકારે વેદાર્થો જેનાથી જાણીએ તે આગમ કહેવાય એટલે
વેદાર્થના વિચારરૂપ મીમાંસા અથવા વેદોના ઉપજૂલરૂપ પુરાણાદિક)
છે તેમની પણ આપને વિષેજ નિષ્ઠા છે, ધર્મશાસ્ત્રો વર્ણાશ્રમના ધર્મરૂપ
જે આપનું આરાધન તેના પ્રકારવિશેષને પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી
તેની પણ તમોજ નિષ્ઠા છે. હિં બહુના-સર્વ એવી પણ વાણીઓની આપજ
નિષ્ઠા છો તમોજ સર્વ શરીર જેનું છે અને સર્વ પ્રકારો જેના છે એવા
છો માટે તેતે પ્રકારો અને તેતે શબ્દોવડે તમોજ કહેવાયો છો. નિષ્ઠા
એટલે પર્યવસાનભૂમિ કે વિશ્રાંતિભૂમિ જાણવી. જેમ જળમાત્રની છેવ-
ટની વિશ્રાંતિભૂમિ સમુદ્ર છે તેમ સર્વ વાક્યમય અને વેદોની આપજ નિષ્ઠા
છો. ‘સર્વે વેદા યત્પદમામનન્તિ’ ‘વેદૈશ્ચ સર્વૈરહમેવ વેદઃ’ ‘વચસાં ધાત્યમુત્ત-

સામિવ સાક્ષાત્ત્વં ક્રમેણ ચ ભવસ્યપિ નિષ્ઠા ॥૧॥ અધિગમ્ય
વાદ્વ્યયમિદં ત્વપીહ ચે ન ભજન્તિ તદ્ભૂતિભવત્પદામ્બુજમ્ । ત્રિગુ-
ણાત્મકાત્મમતિકલ્પિતાશયૈરનવેત્ય હાર્દમિતિ તે વ્રજન્ત્યધઃ ॥૧૦॥
તપસ્યિદૃષ્ટ્યાઽચગણ્ય્ય ચે ત્વામદ્ધાતતત્ત્વા ન ભજન્તિ મૂઢાઃ ।
ક્લિદ્યન્તિ તે ચૈ વદુઘાઽઽસુરીષુ યોનિષ્વભીક્ષ્ણં પરિતો ઞ્રમન્તઃ
॥૧૧॥ ચે ત્વાં વિહાય સ્વયમાત્મતત્ત્વં દ્રષ્ટું ચતન્તેઽન્યમુપાસ્ય વા-
પિ । ઞ્રષ્ટાસ્તતસ્તેઽપ્યનવાસકામાઃ સ્થાન્વચ્ચયન્તો નિરયં વ્રજન્તિ

મમ્ 'સર્વંવચસાં પ્રતિષ્ઠા યત્ત જ્ઞાશ્ચતી' 'નારાયણપરા ઘેદાઃ' ક્ષણાદિ શ્રુતિ
સ્મૃતિમાં આ અર્થે સ્પષ્ટ છે. સર્વ સંસારીઓ સાક્ષાત્ કે પરપરાએ આપનુજ
પ્રતિપાદન કરેછે એટલો ગણિતાર્થ છે ॥૮॥ આ ભૂતળમાં જે પુરૂષો પૂ-
ર્વોક્ત વેદાદિરૂપ સર્વ વાક્યમય (શબ્દસમૂહ)ને અધ્યયનાદિકથી સારી
રીતે જાણીને પણ તેની નિષ્ઠા (વિશ્રાંતિભૂમિ) ભૂત આપના ચરણારવિદની
ઉપાસના કરતા નથી તેઓ ત્રિગુણાત્મક દેહમાં થએલી આત્માપણાની
અભિમતિને હીધે આરોપિત થએલા આશય-ભાવભેદે કરીને વેદનો હાર્દ
નહિ જાણતા હોવાથી સસારમાં નીચી નીચી ગતિને પામેછે ॥૧૦॥ સદ્ગર્ભ
સરક્ષણ માટે અવતરેલા આપના પરભાવને નહિ જાણનારાઓને અનર્થજ
થાયછે એમ કહેછે-જે પુરૂષો આપના પરભાવને નહિ જાણીને આપને
'આ ભગવાન નથી પણ કોઈ તપસ્વી છે' એવી શુદ્ધિથી અવગણના કરેછે
પણ જાણતા નથી તે મૂઢ મનુષ્યો વારંવાર આસુરી યોનિમાં સર્વત્ર ભ્રમણ
કરવાપૂર્વક નિષ્ઠે અત્યંત કલેશને પામેછે ॥૧૧॥ હે ભગવન, જે પુરૂષો
પરમેશ્વર આપનો આશ્રય નહિ કરીને કેવળ પોતાના પ્રયત્નજળથી આત્મ-
સ્વરૂપના દર્શન માટે પ્રયત્ન કરેછે અથવા બીજા કોઈ અનીશ્વરની ઉપા-
સના કરીને પ્રયત્ન કરેછે તે પુરૂષો આત્મદર્શનમાંથી ચલાયમાન થઈને,
માટેજ આત્મદર્શનરૂપ મનોરથ નહિ પામીને પોતાના દેહાભિમાની
શિષ્યોને પણ 'આ મારા ગુરૂ મહાન આત્મદર્શી છે' એવી પ્રાપ્તિ ઉત્પન્ન
કરવાદ્વારા કમનસા હોવાથી તેના પ્રાપ્તકરીને નિરય-સસાર અથવા નરકને
પામેછે કારણ કે જહનનોને હુમાર્ગે ચડાવ્યા છે જહનનો એમને અનુસ-

॥૧૨॥ ચલિમર્પયન્તિ સમયાશ્ચ નનુ ચલિભુજોઽપ્યજાદયઃ । તુમ્ય-
મસિલપતયે શરણં ભવદક્ષિમેવ તત આશ્રિતા ચયમ્ ॥૧૩॥ અથ
ઘન્યા ચયં સ્વામિસ્ત્વત્પાદામ્બુજદર્શનાત્ । વહુભિર્દિવસૈઃ પ્રાપ્તં
મનોરથફલં ત્વિદમ્ ॥૧૪॥ ત્વન્નુક્રિમન્તરા જીવાઃ કામલોભદવા-
શ્ચિના । દન્દહ્યમાના નદ્યન્તિ તત્ત્વાં ચયમુપાગતાઃ ॥૧૫॥ ગોલો-

રીને ભગવાનનો આશ્રય ત્યાગ કરીને નિત્રેયસનો પ્રયત્ન કરતાંપણ નાશ
પામેછે ॥૧૨॥ દેવનાપણુ દેવ આપજા છે એમ કહેછે—જે બ્રહ્માદિકો
હવિષ્યાક્ષના ત્યાગના ઉદ્દેશથી તેતે યાગમાં પોતાનાથી નીચા દેવ મનુ-
ષ્યાદિકોએ અર્પેલા બલિ (પૂજેપહાર) ને જમનારા છે તેઓપણુ તમારા
થકી ભય પામીને સર્વેશ્વર આપને બલિ (પૂજેપહાર) નિશ્ચે નિવેદન
કરેછે, માટે દેવનાપણુ દેવ એવા આપના ચરણારવિદનાજ શરણુને અમે
પામ્યા છીએ ॥૧૩॥ આપના ચરણારવિદનાં દર્શન સીવાય બીજું કાંઈપણુ
ફળ અમારે અલિલપિત નથી એમ કહેછે—હે સ્વામિન! આપના ચર-
ણારવિદનાં સાક્ષાત્ દર્શન થવાથી આજ અમે ધન્યભાગી થયા છીએ.
દાસને સ્વામિના ચરણકમળની સેવાથકી બીજું ફળ ઈચ્છું ઘટે નહિ,
આપના દર્શનરૂપ મનોરથ ફળ બહુ દિવસે પ્રાપ્ત થયું (‘વહુભિર્દિવસૈઃ’
આ પદથી નિષ્ફળ મનોરથ દિવસોનો અનુશોક કયો છે) દુર્લભ એવુંપણુ
આપનું દર્શન અનાયાસથી અમો પામ્યા એવો અભિપ્રાય છે ॥૧૪॥ કા-
માદિ દોષથી અતરની જે કલુષતા વર્તેછે તે આપની એક ભક્તિથીજ નાશ
થાયછે એમ જણાવા માટે કહેછે—હે હરે ! આપની ભક્તિ વિના તપ-
શ્ચર્યામાં પ્રવર્તેલા, વાયુભક્ષણુ જળપાન અને પાનડાં ભક્ષણુ કરીને સમગ્ર
ધન્દ્રિઓને નિયમમાં કરીને, તપશ્ચર્યા કરતા વિશ્વામિત્રાદિક ઋષિઓપણુ
કામક્રોધને પરવશ થઈને પરમપુરુષાર્થરૂપ મોક્ષમાંથી વ્રજ થયા તો બીજા
જીવો આપની ભક્તિ વિના કામ લોભરૂપ દાવાનળથી અતિશય પ્રજ્વળવ-
લિત અગવાળા થઈને મોક્ષમાર્ગમાંથી વ્રજ થાય એમાં કહેવુંજ શું ? માટે
અમો મુનિઓ તેના (કામલોભાદિકના) ઉપશમનીજ ધમ્મથી નિત્રેયસ
સુખને આપનારા આપના શરણુને પામ્યા છીએ ॥૧૫॥ આપ ભગ-

કાધિપતિસ્ત્વમેવ મગવાન્ ઓવાસુદેવ. સ્વયં મૂર્તૌ ધર્મત આવિ-
રાસ જનતાનિ. શ્રેયસાય ધ્રુવમ્ । મક્તિજ્ઞાનવિરાગધર્મસહિતં કુર્વે-
સ્તપો દુષ્કરં સિદ્ધાં પ્રાપયસે દશામિહ મુનીન્નેષ્કર્મ્યકર્માદરઃ
॥૧૬॥ તવ ગુણગણં શેષોઽહીશઃ સહસ્રમુખૈરપિ પ્રભવતિ યતઃ
સાકલ્યેનોદિતું ન કદાપ્યહો । કથમિહ તદા શક્તા અન્યે ભવેયુ-
રજાદયઃ સ્વયચનફલપ્રાપ્ત્યે તત્ત્વાં યથામતિ ચૈહ્મહિ ॥૧૭॥ સુવ્રત
ઉવાચ—શ્રુતિ યિધાય હરે. સ્તવનં દ્વિજાઃ સકલકલ્મપનાશનસં
સ્મૃતેઃ । ત ઉપવિદ્ય તદગ્રતઃ एव તદ્વદનનીરજાનિં વિલુલોકિરે

વાન્ (છો ઐશ્વર્યે સપત્ર) વાસુદેવ છો અને અપ્રાકૃત ગોલોક નામના
દેશવિશેષના અધિપતિ છો તેજ તમો સકળ લોકના નિ શ્રેયસ સાધ
ધર્મપ્રજાપતિ થકી તેમની પત્ની મૂર્તિનેવિષે પ્રકટ થયા છો અને ધર્મ
જ્ઞાન વૈરાગ્ય લક્ષિથી પરિપૂર્ણ એવું તીવ્ર તપ કરીને આ આશ્રમમા વર્તતા
મુનિઓને સિદ્ધ એકાતિક ધર્મયોગવાળાં કરોછો અને તમો લક્ષ્મિપ્રધાન
નૈષ્કર્મ્ય જ્ઞાન કર્મમા બદ્ધ આદરવાળા છો ॥૧૬॥ અસખ્યાત કટયાણુકારી
ગુણગણના નિધિ હોવાથી સહસ્રવદનાદિકોથીપણુ આપની સમગ્રપણે સ્તુતિ
થઈ શકતી નથી માટે અમોએ આ આપની સ્તુતિ કેવળ અમારા વચનની
સકળતા સાધજ કરીછે એમ કહેછે—જ્યારે વાસુકિ વિગેરે નાગોના પતિ એવા
સ્વય સર્કર્ષણુ આપના ગુણગણને સહસ્રમુખેપણુ સમગ્રપણે કહેવાને માટે
ક્યારેયપણુ સમર્થ થતા નથી તો તેમનાથી ઉતરતા ચતુર્મુખાદિક ગુણગણને
સમગ્રપણે કહેવામા કેમ સમર્થ થાય ? નજ થાય એવું બન્નેનું અશક્તપણુ
અવલોકીને અમોએ આપે આપેલી વાગિન્દ્રિયનું સકળપણુ કરવા માટે
આપની યથામતિ આ સ્તુતિ કરી છે ॥૧૭॥ મુવ્રતતઃપિ કહે છે—હે
રાજન્ ! તે આ મરીચ્યાદિક મુનિઓ શ્રીનારાયણની પૂર્વોક્ત રીતે સ્તુતિ કરીને
સ્મરણુમાત્રથી સકળ કટમપને નાશ કરનારા હરિ નારાયણના ચરણાર
વિંદની સમીપમા વદનારાવિંદ સામી એકાચ દષ્ટિ કરીને બેઠા (સ્મરણુ
માત્રથી સકળ કટમપનો નાશ થાયછે તો સાક્ષાત્ ભગવાનના સુખકમળના
અવલોકવાના ભાગ્યવાળા, ચરણ સમીપમા બેઠાઓના સકળ કટમપ

॥૧૮॥ इति श्रीसत्सक्तिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे श्रीनारायण-
स्तुतिनामा सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

મુગ્ધત ઉવાચ—સુહોપવિદ્વાનથ તાન્ ભગવાન્મકલવત્સલઃ । પ્રસ-
ન્નો મધુરં વાક્યમુવાચ પ્રાજ્ઞલીન્મુનીન્ ॥૧॥ શ્રીભગવાનુવાચ—સ્તા-
નતં વો મુનિથેષ્ટા । યૂયમથ સમાગતાઃ । તત્પ્રસન્નોઽસિ નિતરં દ-
ર્શનં વો મમેષ્વિતમ્ ॥૨॥ ગોલોકાદીનિ ધામાનિ તથા યોગસમૃ-
દ્ધયઃ । દ્રઘાદયો વલિહરા યથા યૂયં ન તે પ્રિયાઃ ॥૩॥ યૂયમાત્મ-
પ્રિયા મે સ્ય યન્માં ચિન્તયથાનિશમ્ । વોધયન્તોઽજ્ઞજીવાંશ્ચ

નારાયણમે એમાં કહેવુંજ શું ? એવો ધ્વન્યર્થ નીકળે છે) ॥૧૮॥ ઇતિ
શ્રીસત્સક્તિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે શ્રીના-
રાયણસ્તુતિનામા સપ્તમેઽધ્યાયઃ ॥૭॥

અધ્યાય ૮ મો.

મુગ્ધતન્મયિ કહેછે—હે રાજન્ ! તારપછી લક્ષવત્સળ ભગવાન્
શ્રીનારાયણ સ્તુતિવચનવડે અતિશય પ્રસન્ન થઈને, મુખેથી બેઢલા, બે હાથ
જેમણે બોલ્યા છે એવા મરીઆદિક મુનિઓ પ્રત્યે મધુર વચન બોલ્યા ॥૧॥
શ્રીભગવાન્ કહેછે—હે શ્રેષ્ઠ મુનિઓ ! તમો અત્ર આવી તે બહુ સારૂ
થયું. તમારાં દર્શન થવાથી હું બહુ પ્રસન્ન થયો છું. જેમ તમોને માફ દ-
ર્શન અતિ પ્રિય છે તેમ મને તમારૂં દર્શન અતિ પ્રિય થાય છે ॥૨॥ હે મુ-
નિઓ ! જેવા તમો મને અતિશય પ્રિય છો તેવાં લોકમાં પ્રસિદ્ધ અભિ-
માદિ ઐશ્વર્યો પ્રિય નથી તથા તેવાં ઐશ્વર્યે સંપન્ન એવા ભવ બ્રહ્માદિ દેવ-
તાઓ પ્રિય નથી તથા ઘીઝ અર્થાર્થી જે મને બલિ (પૂજોપહાર) અર્પણ
કરનારા છે તે પ્રિય નથી. કિં બહુના-જોલોકાદિક અસાધારણ અપ્રાકૃત
ભોગસ્થાનો છે તેપણુ મને તમારા જેવાં અતિ પ્રિય નથી ॥૩॥ તેમાં કા-
રણ કહેછે—તમો માફ અહર્નિશ ચિંતવન કરો છો, માટે તમો મને મારા
આત્મા-મનને પ્રિય છો અથવા આત્મા-મારા સ્વરૂપ જેવા પ્રિય છો.
વળી તમો નિષ્કારણ કૃપાથી અજ્ઞાનિજનોને શુદ્ધિના સાધનરૂપ મારા

કૃપયા મુક્તિસાધનમ્ ॥૫॥ મહાદાનાનિ સર્વાણિ તપોયજ્ઞવ્રતાનિ ચ ।
 જીવામયપ્રદાનસ્ય કલયાપિ સમાનિ નો ॥૫॥ પરોપકારિણો યુષ્માં-
 સ્તતોઽહં હૃદયે સદા । ચિન્તયામિ મહાભાગા ! મન્નિષ્ઠાન્નુદ્ધ-
 તસઃ ॥૬॥ નિઃશ્રેયસાય જીવાનાં ભુવનેષ્વલિલેષ્વપિ । અસ્તિ સન્ન-
 રણં મૂનં યુષ્માકમિતિ વેદ્યહમ્ ॥૭॥ સામ્પ્રતં દેવલોકાત્કિં ભવ-
 દ્ધિર્વા રસાતલાત્ । આગમ્યતે વા મૂલોકાત્તન્મે વદત સત્તમાઃ !
 ॥૮॥ ઋષય ऊञ्ज — યળ્લેઽસ્મિન્ ભારતે સ્વામિન્સીર્થયાત્રામશેષતઃ ।
 વિધાય વર્ણનં કર્તું તવાત્ર વયમાગતાઃ ॥૯॥ શ્રીમગવાનુવાચ—પાલ-
 યન્તિ પ્રજાઃ કચ્ચિદ્ધર્મસેતૂન્મયા કૃતાન્ । યળ્લેઽસ્મિન્ ભારતે
 વિપ્રા ! નૃતાં પ્રાપ્તાઃ સુદુર્લભામ્ ॥૧૦॥ ઋષય ऊञ्ज — ભગવન્સામ્પ્રતં

સ્વરૂપના જ્ઞાનનો ઓધ આપો છો ॥૪॥ મુક્તિસાધનના ઉપદેશનું માહાત્મ્ય
 કહેછે—સમય ઓભૂ-તિલાદિ મહાદાનો, સ્વધર્માચરણાદિ તપો, ન્યોતિષ્ઠો-
 માદિ યજ્ઞો અને કૃચ્છ્રાદિ વ્રતો, આ સર્વે જીવોને મારા જ્ઞાનનો ઉપદેશ
 કરીને કાળમાયાદિકનો લયનિવર્તનરૂપ અલયદાનના સોળમા અંશની સાથે
 પણ સમાન થતાં નથી ॥૫॥ હે મહાભાગ્યશાળી મુનિઓ ! એ રીતે પરો-
 પકાર કરવાનાજ એક સ્વભાવવાળા, નિર્ભય મનવાળા અને મારે વિષેજ
 એક દૃઢ નિષ્ઠાવાળા તમોને જેમ તમો મને ચિંતન કરોછો તેમ હું ચિંતનમાં
 નિરંતર ચિંતન કરુંછું ॥૬॥ તમારૂં અખિલ લોકમાં જે વિચરણુ છે તે તેને
 લોકમાં રહેલા જીવસમૂહોના મારા તત્ત્વજ્ઞાનના ઉપદેશાદિકથી કલ્યાણ કરવા
 માટે છે એમ હું નિશ્ચયથી માનુંછું ॥૭॥ હે સર્વોત્તમ સંતો ! તમો સર્વે
 મુનિઓ હમણાં દેવલોકમાંથી આવ્યા ? કે પાતાળ લોકમાંથી આવ્યા ? કે ભૂ-
 લોકમાંથી આવ્યા ? અર્થાત્ હમણાં કયા લોક ઉપર અનુગ્રહ કરીને અત્ર
 આવ્યા છો તે મને કહો ॥૮॥ એ રીતે લગવાને પુછેલા ઋષિઓ કહેછે—
 હે સ્વામિન્ ! અમો સર્વે આ ભરતખંડમાં સમય તીર્થયાત્રા કરીને તેના
 કૃષ્ણરૂપ આપનાં દર્શન કરવા અત્ર આવ્યા છીએ ॥૯॥ એવું ઋષિઓનું વ-
 ચન સાંભળીને શ્રીનારાયણુ કહેછે—હે મુનિઓ ! આ ભરતખંડમાં સુદ-
 લ્લભ નરજન્મને પામેલી પ્રભાઓ મેં વેદદ્વારા આંધેલી ધર્મમર્યાદાને અ-

મૃમૌ સાદ્વાચ્યં પ્રાપ્ય ચૈ કલેઃ । અધર્મઃ સાન્વયઃ સર્વપ્રજાસ્વભિવિ-
વર્ધતે ॥૧૧॥ યે ધર્મરક્ષકા ભૂષા ગુરવસ્તેષ્વપિ પ્રમો ! । સ પ્રવૃત્તોઽ-
સ્ત્યતઃ સર્વેર્મિત્રાસ્ત્વત્કૃતસેતવઃ ॥૧૨॥ મહાપાપોપપાપેષુ પ્રસક્તાઃ
સન્તિ માનવાઃ । વિષયેષ્વતિલુન્ધાશ્ચ સદાચારવિવર્જિતાઃ ॥૧૩॥
અતઃ સંયમિનીવર્ત્મ જાતં તૈરતિસક્કુલમ્ । કોઽપિ કસ્યાપિ ન
જ્ઞાતા દ્વદ્યતે જગતીતલે ॥૧૪॥ ત્વં હિ ભારતલોકાનાં ભજનીયો-
ઽસિ યત્કૃતે । ચરસ્યુપ્રં તપોઽતસ્તાનધર્માત્ પાતુમર્હસિ ॥૧૫॥
સુવ્રત ઉવાચ—ઈત્યુપીણાં વચઃ શ્રુત્વા સ જાતકરુણઃ પ્રભુઃ । પાતુ-

શિથિલપણે પાળે છે કે કેમ ? ॥૧૦॥ એ રીતે ભગવાને પુછેલા મુનિઓ
કહેછે—હે ભગવન ! હમણા ભારતભૂમિ ઉપર દલ લોભ કામ ક્રોધાદિ
પરિવારે સહિત એવો અધર્મ મિત્ર કળિયુગની સહાયતા પામીને સર્વ પ્ર-
ભમાં પ્રતિદિન અતિશય વૃદ્ધિ પામે છે ॥૧૧॥ ધર્મરક્ષક રાજાઓ અને
ગુરુઓ વિગેરે હતા છતાં પણ અધર્મ સર્વત્ર કેમ પ્રવર્ત્યો ? એવી શકા
કરશો નહિ હે પ્રભો ! ધર્મરક્ષામાં અધિકૃત કરેલા રાજાઓ અને ગુરુઓ
હતા તેમનામાં પણ અધર્મ પરિવારે સહિત નિરકુશપણે પ્રવર્ત્યો છે, માટે
રાજા ગુરુ વિગેરે સર્વજનોએ તમોએ બાંધેલી ધર્મમર્યાદા ભેદી નાખી
છે ॥૧૨॥ મર્યાદાનો ભેદ થવાથી સર્વ મનુષ્યો શબ્દાદિ વિષયોમાં વિશેષ
લુબ્ધ થવાથી બ્રહ્મહત્યાદિ પાપ મહાપાપો અને ગોહત્યા પરદારપ્રસંગ
આદિક ઉપપાપો કરવામાં અતિ આસક્ત થએલા, માટેજ યમ નિયમાદિરૂપ
સદાચારે રહિત પતેછે ॥૧૩॥ એ રીતે સર્વ જનો પાપાચાર થયા છે માટે
તેનાં ફળ ભોગવવા સારૂ જતા પ્રાણીઓએ કરીને યમરાજપુરીનો માર્ગ
અતિશય સકુળ (ભીડવાળો) થઈ ગયો છે માટે ભૂતળ ઉપર કોઈ પણ
કોઈનો પણ રક્ષક દેખાતો નથી ॥૧૪॥ હે ભગવન ! તમો ભરતખંડના નિ-
વાસી જનોને ભજનીય છો જે પોતાના ભક્તજનોના નિ શ્રેયસની અભિ-
વૃદ્ધિ માટે તમો તીવ્ર તપ કરોછો તે ભારત ભક્તલોકોની અધર્મપ્રવૃત્તિ-
થકી રક્ષા કરવાને આપજ યોગ્ય છો ॥૧૫॥ સુવ્રતતત્કપિ કહેછે—હે રા-
જન ! એવું મુનિઓનું વચન સાંભળીને તેજ ક્ષણમાં જેમને કરુણા ઉત્પન્ન

મૈચ્છદધર્માત્સ્યાઃ પ્રાદુર્ભૂય મુવિ પ્રજાઃ ॥૧૬॥ પતસ્મિન્ સમયે તત્ર
ધર્મો મૂલ્યાં સહાયયૌ । આગમં મુનિવૃન્દાનામવધાર્ય નરાધિપ !
॥૧૭॥ ગૌરસ્તપઃકૃશતરશ્ચ જટોત્તમાઙ્ગઃ પૂર્ણેન્દુરમ્યવદનઃ સદયા-
ક્ષિપદ્મઃ । યજ્ઞોપવીતરુચિરઃ શુચિશુક્લવાસા નારાયણં સ તમવૈ-
ક્ષત દર્મપાણિઃ ॥૧૮॥ ચારુપ્રસન્નમુરપદ્મજશાન્તમૂર્તિ કારુણ્યપૂર્ણ-
નયનેક્ષિતભક્તચૃન્દમ્ । મૂરિક્ષમાનિલયમીશ્વરમાર્તવન્ધું સ્નાહધિ-
યાખિલમનોનયનાભિરામમ્ ॥૧૯॥ મુનિમણ્ડલમધ્યસ્થં તં વિલો-
પ્યેય સત્ત્વરમ્ । ઉપાગમત્ સ તેજસ્વી મૂરિર્હર્ષમૃતાન્તરઃ ॥૨૦॥ ધર્મે

થઈ છે એવા પ્રભુ (રક્ષણ કરવામાં સમર્થ) શ્રીનારાયણે ભારત ભૂમિ
ઉપર સ્વેચ્છાથી અવતરીને પોતાની પ્રભાનું સપરિવાર અધર્મ થકી રક્ષણ
કરવાનો મનમાં શુભ સંકલ્પ કર્યો ॥૧૬॥ દે રાજા! બ્યારે સંકલ્પ કર્યો
એવા સમયમાં સંકલ્પ બળને લીધે પિતા ધર્મપ્રભાપતિ મુનિઓનું દર્શન
માટે શ્રીનારાયણ પાસે આવવું બાંધીને, પોતાની પત્ની મૂર્તિદેવીને સાથે
લઈને ત્યાં આવ્યા ॥૧૭॥ કેવા ધર્મ તો-શુદ્ધસત્ત્વથી પરિણામ પામેલા
દેહથી ગૌરવર્ણવાળા, તપશ્ચર્યાથી અતિશય કૃશ શરીરવાળા, જટાથી મ-
ડિત ઉત્તમાંગ (મસ્તક) વાળા, એ રીતે તપને લીધે કૃશ છે તથાપિ મૂર્તિ-
ચંદ્રની પેઠે રમણીય આહ્વાદકારી મુખારવિંદવાળા, અપાર કૃપાથી ભરપુર
નેત્રકમળવાળા, યજ્ઞોપવીત તથા શુદ્ધ શુક્લ શુભ વસ્ત્રવડે શોભાયમાન
અને હાથમાં દર્બને ધારણ કરનારા એવા ધર્મપ્રજાપતિએ શ્રીનારાયણને
દૂરથી જોયા ॥૧૮॥ કેવા નારાયણ તો-મુદર પ્રસન્નતાયુક્ત વદનારવિંદ-
વાળા, શાંત આકારવાળા, બક્ષસમાન દયાર્દ્ર દષ્ટિથી જોઈ રહેલા, સ્વય
સર્વેશ્વર છે પણ ક્ષમાના એક નિમિત્ત, હૃદય છે પણ ત્રિવિધ તાપથી પીડા
પામેલાના બંધુર, કેવળ પોતાની અગતિથીજ સર્વ લોકોના મન ને-
ત્રાને આહ્વાદ આપનારા એવા નારાયણને જોયા ॥૧૯॥ મહાપ્રભાવે યુક્ત
અને બહુ હર્ષથી ભરપુર અતરવાળા ધર્મપ્રજાપતિ મુનિમંડળના મધ્યમાં
ત્રિરાજમાન થએલા શ્રીનારાયણને પ્રથમ દૂરથી જોઈને તીવ્રવેગથી તે-
મની પાસે આવ્યા ॥૨૦॥ ભગવાન શ્રીનારાયણે સ્વદર્શનાર્થે આવતા પિતા

વિલોમ્ય ભગવાનાયાન્તં પિતરં દ્રુતમ્ । ઉત્યાય પીઠાદભ્યેત્ય
 પરિરુમ્યાનમત્ પદોઃ ॥૨૧॥ દર્પાશ્રુનયનઃ સોઽપિ તં નરં ચ તયા-
 વિધમ્ । મુદા સદાશીર્વેચનૈરમ્યનન્દત મૂપતે ! ॥૨૨॥ પ્રણેમતુસ્તતો
 મૂર્તિં નરનારાયણો નિજામ્ । જનનીં સા ચ તાવાશીર્વાદૈઃ પુત્રાદ-
 ય્યુજત્ ॥૨૩॥ તદોત્યાયર્પયઃ સર્વે તાવમ્બેત્યાદરેણ તે । મમ્બ્રા-
 ન્તા ઇવ હર્ષેણ પ્રણેમુર્દમ્પતી નૃપ ! ॥૨૪॥ માનયામાસતુસ્તૌ ચ તાન્
 યયોચિતમાદરાત્ । નિપીઢતુસ્તતો વૃષ્યાં વત્તાયાં તૌ નરેણ ચ ॥૨૫॥
 સાકં ભગવતા સર્વે નિપેદુસ્તે યયોચિતમ્ । પપ્રચ્છ સ્યાગતં પ્રીતો
 ધર્મે નારાયણઃ પ્રભુઃ ॥૨૬॥ તતઃ સ મુનિમિઃ પ્રોકમધર્મોપદ્રવં

ધર્મને લેધને આસનમાંથી એકદમ ઉઠીને સન્મુખ જઈને હર્ષથી તેમને
 મળીને તેમના ચરણમાં મસ્તક મુકીને પ્રણામ કર્યો ॥૨૧॥ હે રાજા !
 ધર્મ પણ હર્ષના અશ્રુથી વ્યાપ્ત નેત્રવાળા થઈને, પુત્ર નરનારાયણને 'તમો
 જય પામો. તમારે ધર્મની અભિવૃદ્ધિ થાઓ' ઇત્યાદિ પ્રેમપૂર્ણ શુભ આશી-
 ર્વચનથી અભિનંદન કરવા લાગ્યા ॥૨૨॥ ત્યાર પછી નરનારાયણે પોતાની
 માતા મૂર્તિને નમસ્કાર કર્યો માતા મૂર્તિએ પણ પુત્ર નરનારાયણને 'તમો
 સદા હુશણ રહો, બહુ વર્ષ છવો, સ્વધર્મમાં અચળ રહો' ઇત્યાદિ આશી-
 વાદો આપ્યા ॥૨૩॥ હે નૃપ ! નરનારાયણ ભગવાન્ આસનમાંથી ઉઠ્યા
 એજ ક્ષણમાં સર્વે મુનિઓ પણ આસનમાંથી ઉઠીને, દેવતી-મૂર્તિ ધર્મની
 આદરભાવથી સન્મુખ જઈને, તેમના દર્શનથી થએલા હર્ષથી વ્યાકુળ
 હૃદયવાળા થઈને પ્રણામ કરવા લાગ્યા ॥૨૪॥ દેવતી મૂર્તિધર્મે પણ પ્રણામ
 કરતા મુનિઓનુ યથાયોગ્ય આદરથી સન્માન કર્યું તે પછી નરમુનિએ આ-
 પેલા દર્શાસન ઉપર દેવતી ધર્મ મૂર્તિ બેઠા ॥૨૫॥ તે પછી સર્વે ઋષિઓ
 ભગવાન્ શ્રીનરનારાયણની સાથે યથાયોગ્ય (પોતપોતાને બેસવાના સ્થા-
 નમાં) બેઠા એટલે પ્રથમ નરનારાયણ બેઠા અને પછી મુનિઓ બેઠા.
 પ્રભુ નારાયણ પ્રસન્ન થઈને મુખેથી બેઠેલા માતા પિતા મૂર્તિધર્મને સ્વાગ-
 તાદિ પુછવા લાગ્યા ॥૨૬॥ તે પછી શ્રીનારાયણે ધર્મપ્રભાવતિના આવતા
 પહેલાં પોતાને મુનિઓએ નિવેદન કરેલી પૃથ્વી ઉપરની અધર્માભિવૃદ્ધિ

મુવિ । યથાવત્કથયામાસ તેષાં પ્રીત્યોપશૃણ્વતામ્ ॥૨૭॥ નારા-
યણસ્યાનનપદ્મનિઃસૃતાં વાર્તાં તદાનીમુપશૃણ્વતાં સતામ્ । તેષાં
મનોવૃત્તયપ્કસંશ્રયા આસન્સમાધાવિવ ભૂપ ! સર્વેશઃ ॥૨૮॥ ઇતિ
શ્રીસત્સક્તિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે અધર્મોપદ્રવનિવેદનનામા-
ડષ્ટમોડધ્યાય ॥૮॥

મુવત ઉવાચ—ઈત્થં મુનિષુ ધર્મે ચ શૃણ્વત્સુ ભગવદ્વચઃ । તદા-
નનાઽજૈકપદસ્યિરદમ્બિચત્તવૃત્તિષુ ॥૧॥ નારાયણે ચ તદ્વાર્તાકથનૈ-
કાપ્રચેતસિ । તેનાન્તઃપ્રેરિતસ્તત્ર દુર્વાસા મુનિરાયયૌ ॥૨॥ ફેલા-

અને ધર્મજ્ઞાનિ ઋષિઓને પ્રીતિથી સાલળતાંજ મૂર્તિધર્મની આગળ યથા-
ર્થપણે નિવેદન કરી ॥૨૭॥ મુવ્રતઋષિ કહેછે—હે ભૂપ ! ભગવાન નારા-
યણના મુખકમળમાંથી નિકળતી વાર્તાસુધાનુ એકાગ્રમનથી શ્રવણ કરતા
મુનિઓ, ધર્મમૂર્તિ, ઉદ્ધવાદિ સર્વ કોઈની મનોવૃત્તિઓ તે અવમરમા સમા-
પિમાજ જેમ ? એમ વાર્તા સાલળવામાં એક નિમગ્ન થઈ હતા ॥૨૮॥
ઈતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે
અધર્મોપદ્રવનિવેદનનામાડષ્ટમોડધ્યાયઃ ॥૮॥

અધ્યાય ૯ મો.

હવે ભગવાનનાજ એક મકટપથી થએલો, લોકદૃષ્ટિથી ભગવાનના અ-
વતરણના નિમિત્તભૂત, દુર્વાસાઋષિના શાપનો પ્રસ્તાવ કરેછે—મુવ્રત-
ઋષિ કહેછે—હે રાજા ! મરીઆદિ મુનિઓ ધર્મપ્રતપતિ અને ઉદ્ધ-
વાદિ સર્વે ભગવાન શ્રીનારાયણનું પૂર્વોક્ત વચન એકાગ્ર મનથી સાલળેછે
અને શ્રીનારાયણના વદનારવિદરૂપ એક લક્ષ્યમાંજ નિમગ્ન મનોનયનવૃ-
ત્તિવાળા થઈ ગયાછે અને નારાયણ પોતે ભારતભૂભારની વાર્તા વદવામાં
એકાગ્ર ચિત્તવાળા વર્તેછે એ રીતે શાપપ્રમગ્નના મૂળભૂત એવી સમી-
પમા રહેલા કે ન રહેલાનું વિવેચન કરવામાં અસમર્થ સ્થિતિવાળા સર્વે
થઈ ગયા છે એવા અવસરમાં અતર્થાંભી નારાયણે ૭ પ્રેરેલા દુર્વાસાઋષિ
તે દેશમાં આવ્યા ॥૧-૨॥ આવવાનો પ્રકાર કહેછે—તપોનિધિ દુર્વાસાઋ-

સાદાગતો ગદ્ગાં તત્ર પૌર્વાહ્નિકં વિધિમ્ । વિધાયાદૌ તતઃ પ્રાતો
 વદરીં તાં તપોનિધિઃ ॥૩॥ નરનારાયણં તત્ર મુનિમણ્ડલમધ્યગમ્ ।
 દદર્શ મૂર્તિધર્મોં ચ સિદ્ધદેહં તથોદ્ધવમ્ ॥૪॥ નાપદ્યત્તત્ર તં કો-
 ઽપિ વાર્તાસક્તમનસ્તયા । આદરં નાકૃત તતો માન્યસ્યાપ્યસ્ય કિ-
 ઞ્ચન ॥૫॥ તિષ્ઠન્નાસીત્સ ઘટિકાં પદ્યન્નેવ સમાસદઃ । અવશાતમિ-
 વાત્માનમાત્રેયો હૃદ્યમન્યત ॥૬॥ ચુકોપ સદ્યઃ સર્વેભ્યઃ ક્રુધા રક્ત-
 વિલોચનઃ । વેપમાનાઙ્ગ ઉદ્ઘાહુઃ શપ્સ્યંસ્તાનાહ નિર્ભયઃ ॥૭॥ અહો!

પિએ ટેલાસથકી પ્રથમ બદરિકાશ્રમની સમીપે વહેતી ગગાને પામીને,
 તેમા સ્નાન કરી પૂર્વાહ્નમા કરવાનો પ્રાત સધ્યાદિ વિવિ સમાપ્ત કરીને, સ્વાધી
 નારાયણના આવાસભૂત પ્રસિદ્ધ બદરીને પામીને, તેની નીચે વેદી ઉપર
 મુનિમડળના મધ્યમાં વિરાજમાન નરનારાયણ તથા મૂર્તિધર્મ તથા સિદ્ધ-
 દેહવાળા ઉદ્ધવજીને જોયા ॥૩-૪॥ શ્રીનારાયણ વાર્તા કહેવામાંજ એક
 આસક્ત થએલા હોવાથી અને ખીલ ધર્માંદિ સર્વે વાર્તા સાલજવામાંજ
 એક આસક્ત થએલા હોવાથી તેમાંથી ક્રોધએપણુ આવેલા દુર્વાસાને જોયાજ
 નહિ, માટેજ માન આપવા લાયક એવા પણ મુનિનો કિંચિત્માત્ર પણ સ-
 ત્કાર ક્રોધએ કયો નહિ ॥૫॥ અત્રિમુનિના પુત્ર દુર્વાસામુનિ સલામા બે-
 ઠેલા નરનારાયણાદિ સર્વને જોવાપૂર્વક એક ઘટિકાપર્યંત હિલાજ રહ્યા
 અને ‘આ સર્વેએ માફ અપમાન કર્યું’ એમ મનમાં માનવા લાગ્યા ॥૬॥
 અને એજ ક્ષણમાં મુલલ કોપવાળા, નારાયણની સ્મૃતિ જેમને નષ્ટ થઈ છે
 અને સર્વથી પોતાને સમર્થ માનતા મુનિ, ધર્માંદિ સર્વની ઉપર ક્રોધાયમાન
 થઈ ગયા (કોપના ચિહ્ન કહેછે-) ક્રોધને લીધે રૂધિરનીપેઠ આરે તરફ
 રક્ત વર્ણવાળા વિલોચન જેના છે, થરથર કપતાં અંગ (શરીરના અવયવો)
 જેનાં છે અને ઉંચા બાહુ જેણે કર્યા છે એવા મુનિ (કોપનુ કળ કહેછે-)
 શાપરૂપે પરિણામ પામેલા ક્રોધાગ્નિને સાગરની પેઠ નહિ ફોલ પામે એવા
 અને ભગવાનનોજ એક આશ્રય જેમને છે એવા ધર્મપ્રત્નપતિ તથા મુનિ-
 મડળ ઉપર નિર્ભય થઈને નાખશે એવા થકા એમને ઉદ્દેશીને ઉચ્ચ સ્વરથી
 એમ બોલ્યા ॥૭॥ અહો! આ શું આશ્ચર્ય છે? કે-કાળની ગતિનો એકદમ

કાલવિપર્યાસો યેન સન્માર્ગવર્તનાઃ । પ્રવૃત્તાઃ કાપયે સન્તિ મ-
ગ્રસ્તેતવ ડન્મદાઃ ॥૮॥ વિદ્યાદિમદમત્તત્વાદવજાનન્તુ માં દ્વિજાઃ ।
કિન્તુ ધર્મોઽપ્યધર્મોઽમૂદવજાનાતિ માં યતઃ ॥૯॥ દર્પાપનોદમે-
તેષાં કુર્વે તદહમય વૈ । યથા નૈવં પુનઃ કુર્યુરિત્યુક્ત્વોચ્ચૈઃ શશાપ
તાન્ ॥૧૦॥ સર્વેઽપિ યૂયં માનુષ્યં લભન્તાં મો વૃષાદયઃ ! । કલ્પ-
ધર્માલ્યાસુરેભ્યસ્તત્ર કપ્તં ચ મૂરિશઃ ॥૧૧॥ મદવદ્દાહુતો યૂયમ-
ચજ્ઞાં તેભ્ય એવ હિ । તાડનં ચાપ્સ્યથ ગ્રામાત્ પુરાન્નિષ્કાસનાદિ
ચ ॥૧૨॥ સુમત ઉવાચ—સદઃશ્યાનિતિ તાન્ સર્વાન્ શઘ્વા તૂર્ણાં
ચમૂવ સઃ । ઘક્ષ્યમાણ શ્વાફસાન્ન્રહ્માણ્ડમશિલં સ્થિતઃ ॥૧૩॥

વિપર્યય થઈ ગયો છે જે વિપર્યયને લીધે સત્પુરુષોએ સેવેલા માર્ગમાં
નિરતર વર્તનારા એવા પણ પુરુષો મહાપુરુષોએ બાધેલી ધર્મમર્યાદાને
બેઠી નાંખીને ઉત્કટ મદવાળા થઈને અતિથિને સન્માન ન કરવારૂપ
હુમાર્ગમાં પ્રવર્ત્યાં છે ॥૮॥ આ મરીઆદિ મુનિઓ વિદ્યા વિભૂતિ તપ સત્કૃણ
વિગેરેના મદથી મત્ત થએલા હોવાથી બલે માફ અપમાન કરો પરંતુ જેમાં
વિદ્યાદિમદની શકાનો લેશપણ નથી એવા ધર્મપણ અધર્મ જેવા થઈ ગયા
છે, કેમકે દુર્વાસા મારી અતિથિની અવજા કરે છે—કોઈપણ મને ગણવું
નથી (આ કાળનો વિપર્યય સાધારણ નથી) ॥૯॥ એ કારણને લીધે હું
હમણાં ધર્માદિકનો શાપ આપીને ગર્વ નાશ કરું જેણે કરીને આવી રીતે
ફરીથી કામ કરે નહિ એમ કહીને ધર્માદિક પ્રત્યે ઉચ્ચ સ્વરથી શાપ
આપ્યો ॥૧૦॥ જે શ્લોકથી શાપનો પ્રકાર કહે છે—હે ધર્માદિઓ ! તમો
સર્વે દેવભાવમાથી બ્રહ્મ થઈને મનુષ્યલાવને પામીને, તેમાં કળિયુગ તથા
અધર્મે સપત્ન એવા અસુરજનો થકી અધિક કષ્ટને પામો ॥૧૧॥ મારી અ-
વજા કરનારા તમો સર્વે તે અસુરોયથી નિશ્ચે અવજાને પામશો અને તેમણે
કરેલ તાડન, આમનગરમાથી કાઢી મેલવું, બંધન, છુટ વિગેરેને પણ પા-
મશો ॥૧૨॥ સુમતમુનિ કહે છે—હે રાજા ! દુર્વાસાનુપિ સભામાં બેઠેલા
ધર્માદિ સર્વને પૂર્વોક્ત પ્રકારે શાપ આપીને બલે અકસ્માત્ અખિલ બ્રહ્મા-
ન્ડને ભસ્મસાત્ કરી દેશે કે શું ? એવા ક્રોધાગ્નિથી પોતે અતિશય સંગતા

તતો નારાયણો ધર્મો મુનયશ્ચોદ્ધવો નૃપ ! । તદુચ્ચાક્રોશમાકર્ણ્ય
તમૈક્ષન્તાગ્નિસન્નિભમ્ ॥૧૪॥ અતિક્રોધાનલજ્વાલાદહ્યમાનાદ્રવેપ-
થુમ્ । સશબ્દદન્તનિષ્પિષ્ઠાઘરં દુષ્પેક્ષ્યલોચનમ્ ॥૧૫॥ સર્વેઽપ્યુ-
ત્થાય સહસા તં પ્રણમ્યાદરેણ તે । વિનીતાઃ સાન્ત્વયામાસુરુપવે-
શ્યાસને શુભે ॥૧૬॥ યુક્ત્યાઽનુનીયમાનોઽસૌ હવિષાગ્નિરિવર્ષિ-
મિઃ । શૃશં દિદીપે ભૂયોઽપિ નત્વશામ્યત ભૂમિપ ! ॥૧૭॥ તં શ-
ત્તવન્તમઃખિલાનથ ધર્મેદેવો નિષ્કારણં સવિનયં ધરણૌ નિપત્ય ।
ચદ્વાક્ષલિદ્વય ઉદારમતિઃ પ્રણમ્ય પ્રોવાચ સાન્ત્વનપદ્મઃ પ્રિયભૂ-

શરીરવાળા હોધને મૌન થઈ ગયા ॥૧૩॥ હે નૃપ ! શાપ આપ્યા પછી નર-
નારાયણ, ધર્મ, મુનિઓ અને ઉદ્ધવાદિ આ સર્વે અતર્કિત ઉત્પન્ન થએલા
વજ્રધ્વનિ જેવો અતિ અધિક ઉચ્ચો આક્રોશશબ્દ સાંભળીને, ક્યાંથી આવો
ધ્વનિ નિકળે છે એમ તત્કાળ જ્યારે જોવા લાગ્યા ત્યારે લાજવલ્યમાન અ-
ગ્નિને તુલ્ય, અતિ ક્રોધાગ્નિની જળરી જ્વાળાથી અતિશય સળગતા શરી-
રવાળા, ક્રોધવેગથી થરથર કંપતાં સર્વ માત્ર જોનાં છે. કટકટાયમાન દાંત-

મિદેવઃ ॥૧૮॥ ધર્મ ઈવાચ—પુંસુ કૃતાપરાધેષુ તદ્વિતાયૈવ સર્વથા ।
શિક્ષાદણ્ડો યુજ્યતે ચૈ મહર્ષે ! ત્વાદૃશાં સતામ્ ॥૧૯॥ બુદ્ધ્યાઽપ-
રાધો નાસ્માભિઃ કૃતસ્તે ન ચ કૈતવાત્ । હર્યુક્તિસક્તચિત્તવાન્
બુદ્ધો યુષ્મદાગમઃ ॥૨૦॥ સચો જહ્યામ સર્વેશ્વં સ્વપ્રાણાનપિ યત્ક-
તે । વ્રહ્મર્ષિમાગતં તં ત્વાં નાર્ચયેમાન્યથા કથમ્ ॥૨૧॥ અન્યાસ-
ક્તમતસ્ત્વેન સન્માનં તે ન કુર્વેતામ્ । ક્ષાન્ત્વાઽપરાધમસ્માકં સ-
ર્વાન્ શાપાદ્વિમોચય ॥૨૨॥ નવનીતસમત્વેન ઇરાનુગ્રહજન્મતામ્ ।

આગળ પ્રાર્થના શી કરવી ? શું ધર્મ યોગે અસમર્થ છે ? એમ નહિ. યોગે
ઉદાર-મોટી મતિવાળા અને પ્રિયભૂમિદેવ છે. ધર્મની મતિ અતિમોટી
છે જેથી અપરાધિ આગળ પણ અનુકૂળ વર્તેછે. વળી ભૂમિદેવ (બ્રાહ્મણો)
ઉપર પરમ પ્રીતિ છે. સર્વેશ્વર શીનારાયણનાજ એક શરણને પામેલા ભ-
ક્તોનો આવોજ સ્વભાવ હોયછે ॥૧૮॥ પાંચ શ્લોકથી ધર્મ કહેછે—હે
મહર્ષે ! અપરાધિ પુરૂષો ઉપર સર્વ પ્રકારે તેમના હિતમાટેજ તમારા જેવા
સાધુઓનો શિક્ષાદણ્ડ દડ નિશ્ચયોચ્ચ છે. અર્થાત્ શાપપણ અનુચ્છદણ છે
કેમકે—અપરાધિઓનું પાપ દડથીજ નિવૃત્ત કરી શકાય છે ॥૧૯॥ હે મુને !
પરંતુ હું એટલું નિવેદન કરીશું કે—અમોએ આ આપનો અપરાધ છુદ્ધિપૂર્વક
કયો નથી તેમ કોઈકપટથી કયો નથી. પરંતુ અમો ભગવાનના વચનામૃતમાં
એકાગ્રમનવાળા થવાથી તમારું આવડું અમારા ભણવામાં આવ્યું નહિ જેથી
અપરાધનો પ્રસંગ આવ્યોછે ॥૨૦॥ અમો સર્વે જે મુનિશ્રેષ્ઠ તમારે માટે તુરત
સર્વસ્વ અને પ્રાણનોપણ પરિત્યાગ કરી દઈએ તો તે બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ, અમોને
પાવન કરવા સ્વયં પધારેલા, પ્રસિદ્ધ આપને જે ભણીએ તો કેમ પૂજન
ન કરીએ ? કરીએજ ॥૨૧॥ અમારું મન નારાયણની વાર્તાસુધામાં અતિ
આસક્ત થવાથી તમારું સન્માન અમારાથી થઈ શક્યું નથી તો અમારો
આ અશાનકૃત અપરાધ ક્ષમા કરીને અમો સર્વને શાપમાંથી મુક્ત કરો
॥૨૨॥ હે મુને ! બીજાઓ ઉપર હિત કરવાદણ અનુચ્છદ કરવા માટેજ
જન્મ-જેમનો છે એવા બ્રાહ્મણોનું હૃદય સ્વભાવથીજ નવનીત (માખણ)ની
પેઠે ક્રોમળથટ્ટી પણ અતિશય ક્રોમળ છે એમ મુનિઓ કહેછે, અપરા-

તતો નારાયણો ધર્મો મુનયશ્ચોદ્ધવો નૃપ ! । તદુચાક્રોશમાકર્ણ્ય
તમૈક્ષન્તાગ્નિસન્નિભમ્ ॥૧૪॥ અતિક્રોધાનલજ્યાલાદહ્યમાનાઙ્ગવેપ-
થુમ્ । સશબ્દદન્તનિષ્પિષ્ટાધરં દુષ્પેદ્યલોચનમ્ ॥૧૫॥ સર્વેઽબુ-
ત્થાય સહસ્રા તં પ્રણમ્યાદરેણ તે । વિનીતાઃ સાન્ત્વયામાસુરુપવે-
શ્યાસને શુભે ॥૧૬॥ યુત્ત્યાઽનુનીયમાનોઽસૌ હવિષાગ્નિરિવપિ-
મિઃ । ભૃશં વિદીપે ભૂયોઽપિ નત્વશામ્યત ભૂમિપ ! ॥૧૭॥ તં શ-
ત્તવન્તમશિલાનથ ધર્મદેવો નિષ્કારણં સવિનયં ધરણૌ નિપત્ય ।
ચક્ષ્માલિદ્વય ઉદારમતિઃ પ્રણમ્ય પ્રોવાચ સાન્ત્વનપટુઃ પ્રિયભૂ-

શરીરવાળા હોધને મૌન થઈ ગયા ॥૧૩॥ હે નૃપ ! શાપ આપ્યા પછી નર-
નારાયણ, ધર્મ, મુનિઓ અને ઉદ્ધવાદિ આ સર્વે અતાર્કિત ઉત્પન્ન થએલા
વજ્રધ્વનિ જેવો અતિ અધિક ઉંચો આક્રોશશબ્દ સાંભળીને, ક્યાંથી આવો
ધ્વનિ નિકળેછે એમ તત્કાળ જ્યારે બોવા લાગ્યા ત્યારે જાજ્વલ્યમાન અ-
ગ્નિને તુલ્ય, અતિ ક્રોધાગ્નિની જળરી જ્વાળાથી અતિશય સળગતા શરી-
રવાળા, ક્રોધવેગથી થરથર કંપતાં સર્વ ગાત્ર જેનાં છે, કટકટાયમાન દાંત-
વાળા, તેવા દાંતવડે અધરોધને પિપતા, માટેજ ન બેઈ શકાય એવા લો-
ચનવાળા એવા દુર્વાસા ઋષિ પોતાની પાસે બેવામાં આવ્યા ॥૧૪-૧૫॥
સર્વે મુનિઓ એકદમ પોતપોતાના આસનમાંથી ઉઠીને, આદરભાવથી દુર્વા-
સાને પ્રણામ કરીને, અતિ વિનયથી સમીચીન આસનમાં સારી રીતે બે-
સારીને, સામવાક્યોવડે સાંત્વના કરવા લાગ્યા ॥૧૬॥ હે રાજન ! ઋષિ-
ઓએ યુક્તિ (ન્યાય અથવા મનાવાના ઉપાય)થી દુર્વાસાઋષિને મનાવા
માંડ્યા પણ તેતો ઘૃતાદિ હુતદ્રવ્ય હોમવાથી અગ્નિ જેમ વિશેષ જાજ્વ-
લ્યમાન (ભડકો) થાય એમ સાંત્વનાથીતો ફરીથી પણ અત્યંત જાજ્વ-
લ્યમાન થયા પણ શાંતિને તો પામ્યાજ નહિ ॥૧૭॥ તે પછી પ્રતિક્ષણુ
વિશેષ વૃદ્ધિ પામતો ક્રોધ જેને છે અને કાંઈ પણ કારણ વિના અસ્થાનમાં
શાપરૂપ ક્રોધાગ્નિના તણુના નાંખતા એવા દુર્વાસા પ્રત્યે સાંત્વના કરવામાં
પ્રવીણ એવા ધર્મપ્રજાપતિ પૃથ્વી ઉપર દંડની પેઠે પડીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ
કરીને, બે હાથ બોડીને સાંત્વના કરવા વિનયપૂર્વક બોલ્યા. અપરાધિની

મિદેવઃ ॥૧૮॥ ધર્મ ઉવાચ—પુંસુ કૃતાપરાધેષુ તદ્વિતાયૈવ સર્વથા ।
શિક્ષાદણ્ડો યુજ્યતે ચૈ મહર્ષે ! ત્વાદૃશાં સતામ્ ॥૧૯॥ બુદ્ધ્યાપરા-
ધો નાસ્માભિઃ કૃતસ્તે ન ચ કૈતવાત્ । હર્યુક્તિસક્તચિત્તત્વાન્ન
બુદ્ધો યુષ્મદાગમઃ ॥૨૦॥ સદ્યો જહ્યામ સર્વંસ્વં સ્વપ્રાણાનપિ યત્કૃ-
તે । વ્રહ્માર્પિમાગતં તં ત્વાં નાર્ચયેમાન્યથા કથમ્ ॥૨૧॥ અન્યાસ-
ક્તમનસ્ત્વેન સન્માનં તે ન કુર્વેતામ્ । ક્ષાન્ત્યાપરાધમસ્માર્કં સ
ર્વાન્ શાપાદ્વિમોચય ॥૨૨॥ નવનીતસમત્વેન પરાનુગ્રહજન્મનામ્ ।

આગળ પ્રાર્થના શી કરવી ? શુ ધર્મ પોતે અસમર્થ છે ? એમ નહિ પોતે
ઉદાર-મોટી મતિવાળા અને પ્રિયભૂમિદેવ છે ધર્મની મતિ અતિમોટી
છે જેથી અપરાધિ આગળ પણ અનુકૂળ વર્તે છે વળી ભૂમિદેવ (બ્રાહ્મણો)
ઉપર પરમ પ્રીતિ છે સર્વેશ્વર શ્રીનારાયણનાજ એક શરણને પામેલા બ
જોનો આવોજ સ્વભાવ હોય છે ॥૧૮॥ પાપ શ્લોકથી ધર્મ કહે છે—હે
મહર્ષે ! અપરાધિ પુરૂષો ઉપર સર્વ પ્રકારે તેમના હિતમાટેજ તમારા જેવા
સાધુઓનો શિક્ષારૂપ દડ નિશ્ચે યોગ્યજ છે. અર્થાત્ શાપપણ અનુચ્છેદરૂપ છે
કેમકે—અપરાધિઓનુ પાપ દડથીજ નિવૃત્ત કરી શકાય છે ॥૧૯॥ હે મુને !
પરંતુ હું એટલું નિવેદન કરૂં છું કે—અમોએ આ આપનો અપરાધ યુદ્ધિપૂર્વક
કર્યો નથી તેમ કોઈકપટથી કર્યો નથી પરંતુ અમો ભગવાનના વચનામૃતમા
એકાથમનવાળા થવાથી તમારૂં આવડું અમારા જાણવામા આવ્યું નહિ જેથી
અપરાધનો પ્રસંગ આવ્યો છે ॥૨૦॥ અમો સર્વે જે મુનિશ્રેષ્ઠ તમારે માટે તુરત
સર્વસ્વ અને પ્રાણનોપણ પરિત્યાગ કરી દઈએ તો તે બ્રાહ્મણોમા શ્રેષ્ઠ, અમોને
પાવન કરવા સ્વયં પધારેલા, પ્રસિદ્ધ આપને જે જાણીએ તો કેમ પૂજન
ન કરીએ ? કરીએજ ॥૨૧॥ અમારૂં મન નારાયણની વાર્તાસુધામા અતિ
આસક્ત થવાથી તમારૂં સન્માન અમારાથી થઈ શક્યું નથી તો અમારો
આ અજ્ઞાનકૃત અપરાધ ક્ષમા કરીને અમો સર્વને શાપમાથી મુક્ત કરો
॥૨૨॥ હે મુને ! બીજાઓ ઉપર હિત કરવારૂપ અનુચ્છેદ કરવા માટેજ
જન્મ-જેમનો છે એવા બ્રાહ્મણોનુ હૃદય સ્વભાવથીજ નવનીત (માખણ)ની
પેઠે કોમળથકી પણ અતિશય કોમળ છે એમ મુનિઓ કહે છે, અપરા

હૃદયં બ્રાહ્મણાનાં વૈ પ્રોક્તં શિક્ષારૂપાં ક્ષણમ્ ॥૨૩॥ મુવત ઉવાચ—
 इत्थं नीतिविदा तेन निश्छिन्नं प्रार्थितो मुनिः । शान्तक्रोधरयः
 किञ्चित्तमुवाच कृताञ्जलिम् ॥२४॥ दुर्वासा उवाच—नैवाहं क्षणरुद
 धर्म ! न स्वशापाच्च कञ्चन । विमोचयामि त्रैलोक्ये क्वापीति
 ख्यातिरस्ति मे ॥२५॥ तथाप्यनघ ! मच्चित्तं पुण्यमूर्तेस्तवान्तिके ।
 अद्यैवेदोच्छया किञ्चिन्मृदु जातमिवेक्ष्यते ॥२६॥ मच्छापस्त्व-
 न्यथा नैव भविष्यति कदाचन । तथाप्यनुग्रहं कुर्वे सुप्मार्कं धर्म !
 तच्छृणु ॥२७॥ मानुष्येऽपि तवैपैव मूर्तिः पत्नी भविष्यति । पुत्रश्च
 भगवानेव नारायण ऋषिः पुनः ॥२८॥ स शुचां च मुनीन्सर्वान-

ધિઓને દડ દેવા માટે ક્રોધનો ઉદયતો નૈમિત્તિક ક્ષણિક છે. તમો તો
 બ્રાહ્મણો મા પણ શ્રેષ્ઠ મહર્ષિ છો તો કોપનું ઉપશમન કરીને મુનિવચનને
 પ્રમાણરૂપ કરો ॥૨૩॥ મુવતત્રાપિ કહેછે—હે વૃષ ! એ રીતે નીતિને જાણુ-
 નારા ધર્મે પૂર્વોક્ત પ્રકારે નિષ્કપટપણે દુર્વાસાની પ્રાર્થના કરી ત્યારે કોપ-
 વેગને કિંચિત્માત્ર ઉપશાત કરીને, જે હાથ બેડીને ઉભા રહેલા ધર્મે પ્રભે
 બોલ્યા ॥૨૪॥ સાડા આઠ શ્લોકથી દુર્વાસા કહેછે—હે ધર્મ ! હું દુર્વાસા
 અપરાધિ ઉપર કરેલો કોપ ક્ષણમા ઉપશાંતિને પામે એવી પ્રકૃતિવાળો
 નથી હુંતો દીર્ઘ ક્રોધી છું. દુર્વાસાત્રાપિ પોતે આપેલા શાપમાથી ત્રિલોકી-
 મધ્યે કોઈ પણ સ્થળમા કોઈ પણ નાના કે મોટા જનને મુક્ત નજ કરે
 એવી મારી સર્વત્ર જ્યાંતિ છે ॥૨૫॥ હે નિષ્પાપ ધર્મ ! યદપિ શાપમાથી
 ક્રોધનેપણ મુક્ત ન કરે તથાપિ પુણ્યમૂર્તિ તમારા સમાગમને લીધે તથા
 પરમેશ્વરની ઇચ્છાથી માફ અત કરણ કિંચિત્માત્ર ક્રોમળ થયું હોય એમ
 દેખાય છે. અર્થાત્ મારા ચિત્તમા આજળ કિંચિત્માત્ર મૃદુતાનો પ્રથમ
 અવતાર થયોછે ॥૨૬॥ હે ધર્મ ! મારો શાપ ક્યારેયપણ વ્યર્થતો થશેજ
 નહિ, તથાપિ તમારી ઉપર હું અનુગ્રહ કરુંછું તે તમો સર્વે સાલજો ॥૨૭॥
 હે ધર્મ ! મારા શાપને અનુસારે મનુષ્યયોનિમાં તમો અવતરશો ત્યારે
 આજ મૂર્તિ તમારી પત્ની થશે અને આ ભગવાન્ નારાયણઋષિ ફરીથીપણ
 તમારા પુત્ર થશે ॥૨૮॥ તમારા પુત્રપણે પ્રકટેલા ભગવાન દેવતી તમારી

ધર્માસુરકપ્તતઃ । રક્ષિષ્યત્યવનૌ નૂનં પોક્ષ્યતિ ત્વાં ચ સર્વથા
 ॥૨૯॥ પુત્રીભૂતે ભગવતિ સ્નેહાતિશયતો યુવામ્ । નિરુદ્ધચિત્તૌ
 મચ્છાપાન્મોક્ષ્યેયે અલ્પકાલતઃ ॥૩૦॥ તતો દિવ્યગતિં ધર્મ! પ્રા-
 પ્સ્યથો વાં સ્વચ્છિન્નતામ્ । ભવિષ્યત્યેતદેવં હિ નાન્યથા મદ્વચઃ
 ક્વચિત્ ॥૩૧॥ મુનયઃ! સોદ્ધવા યૂયં દ્વિજાતિત્વં નૃપુ ક્ષિતૌ । પ્રા-
 પ્સ્યથાથૈવ યુષ્માસુ હરિઃ સચ્ચં કરિષ્યતિ ॥૩૨॥ તતો મચ્છાપ-
 નિર્મુક્તા ગતિં દિવ્યાં પ્રયાસ્યથ । ઇવમુક્ત્વા સ તાન્નત્વા કૈલાસં
 પ્રયયૌ પુનઃ ॥૩૩॥ મુનયસ્તે તુ તત્રોપુર્વેહાન્તરજિષ્ટકથઃ । શનું

તથા સર્વ મુનિઓની અધર્મ તથા અસુરોએ કરેલી ખીડાઓ થકી રક્ષા
 કરશે અને પૃથ્વી ઉપર તમારું સર્વ પ્રકારે નિષ્ઠે પોષણ કરશે ॥૨૯॥
 અને તમારા પુત્રરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામેલા ભગવાન શ્રીનારાયણુમાં અતિશય
 સ્નેહને લીધે સમાધિથી સંલગ્ન મનવાળા તમો દપતી સ્વરૂપ સમયમાંજ
 મારા શાપમાંથી મુક્ત થશો ॥૩૦॥ હે ધર્મ! તેપછી તમો દપતી સ્વાભીષ્ટ
 દિવ્યગતિને પામશો, આ એમજ થશે. જે કહેલું વચન ક્યારેયપણ અ-
 ન્યથા થશે નહિ ॥૩૧॥ હે ઉદ્ધવજીએ સહિત મુનિઓ! તમો પૃથ્વી ઉપર
 વર્તતા મનુષ્યોને મધ્યે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, આ ત્રણ વર્ણમાં જન્મ પા-
 મશો, તેપછી મૂર્તિધર્મના પુત્રરૂપે પ્રકટ થએલા શ્રીહરિ તમારી સાથે સ-
 ખાપણું કરશે અને તમારે પણ સખાભાવથી શ્રીહરિમાં અતિશય સ્નેહ થશે
 ॥૩૨॥ ભગવાનમાં સખાભાવથી થએલા અતિશય સ્નેહથી તમો સર્વે મારા
 શાપમાંથી મુક્ત થઈને દિવ્યગતિને પામશો. હે રાજન! દુર્વાસાનકપિ પૂર્વોક્ત
 પ્રકારે કહીને ધર્માદિકને પ્રણામ કરીને, ફરીથી જેમ આવ્યા હતા તેમ કૈલા-
 સમાં ચાલ્યા ગયા ॥૩૩॥ હે રાજન! તે મુનિઓતો બીજા દેહો ધરવાની
 વાટ જોતા થકા તે આશ્રમમાં કેટલાક દિવસ રહ્યા. દુર્વાસાને સામો શાપ
 આપવામાં સ્વયં સમર્થ હતા તથાપિ શાપ નજ આપ્યો. કેમકે નકપિઓ
 સતી-ક્ષમાદિસાધુગુણયુક્ત શુદ્ધિવાળા હતા. જેથી શુદ્ધિમાં કંથો વિકાર
 થયો નહિ અને ક્ષમા રાખી રહ્યા ‘પોતે ઈશ્વર-સમર્થ હોઈને બીજા અ-
 લ્પનો અપરાધ સહન કરે એટલેજ સાધુવાદ છે’ એમ લાગવતમાં કહ્યું

દુર્વાસસં શક્તા અપિ શેષુર્ન સદ્વિયઃ ॥૩૪॥ ધર્મસ્થાવ્ર ક્રપીણાં
 ચ શાપે હેતુર્નિરાગસામ્ । ઇચ્છા ભગવતો શ્વેયા ધર્મદોષધૂન્ હરિ-
 પ્યતઃ ॥૩૫॥ અતો દુર્વાસસં ક્રોધાચ્છપન્તં સ્નાનકારણમ્ । નોપા-
 લભત કિંચિદ્દૈ શાપં ચાકૃત નાન્યથા ॥૩૬॥ અયોવાચ હરિં ધર્મો
 નારાયણ ! મમ ત્વયા । ક્રપીણાં ચાવનં કાર્યમધર્માસુરકૃચ્છૃતઃ
 ॥૩૭॥ તમાહ ભગવાંસ્તાત ! ચિન્તાં મા કુરુ ચેતસિ । મદિચ્છયૈવ
 શાપોઽયં જાત હત્યવધાર્યતામ્ ॥૩૮॥ પ્રવૃત્તોઽસ્ત્યધુના ભૂયાન-
 ધર્મો ભુવિ સર્વતઃ । કલેર્વલં સમાસાદ્ય પીઢ્યન્તે તેન માનવાઃ
 ॥૩૯॥ અતસ્ત્યત્પુત્રતાં ભૂયો હરિનામાઽહમાપ્ય તમ્ । સર્વતો ના-

છે ॥૩૪॥ ધર્માદિકને શાપ આપવામાં દુર્વાસાની શેષ શક્તિ ન હતી પરંતુ
 શ્રીનારાયણનીજ ઇચ્છા હતી એમ કહેછે-નિરપરાધિ મુનિઓ તથા ધર્મા-
 દિકને શાપ આપ્યો એમાં હેતુ તો ધર્મવિરોધિ અશુરોના વિનાશ માટે
 કરીથી અવતરશે એવા ભગવાનનો સંકલ્પજ લાલુવો. બીજો કોઈ પણ
 હેતુ નથી ॥૩૫॥ શાપમાં સ્વેચ્છાજ હેતુ હોવાથી ભગવાને ચોતાને અતિ-
 પ્રિય એવા ધર્માદિકને કાંઈપણ કારણ વિના ક્રોધવેગથી શાપ આપતા
 એવાપણ દુર્વાસાને કિંચિત્માત્રપણ કબજો આપ્યો નહિ તેમ શાપને પણ
 અન્યથા (નહિ કાર્ય કરી શકે એવો) ન કયો, શાપને અન્યથા કરવામાં સ્વયં
 સમર્થ હતા પણ તેને મિથ્યા ન કયો એજ ભગવાનની ઇચ્છામાં ચિહ્ન છે
 એવો અભિપ્રાય છે ॥૩૬॥ શાપ આપીને દુર્વાસા ગયા પછી ધર્મદેવ 'આ
 સર્વ પ્રસંગ ભગવાનના એક સંકલ્પમૂળ છે' એમ સમજીને પ્રાર્થના કરવા
 લાગ્યા કે-હે નારાયણ ! તમારે મારી તથા ઋષિઓની હમણાં વૃદ્ધિ પા-
 મેલા અધર્મચક્રી તથા તે મૂળ જેમાં છે એવા આશુરી કષ્ટચક્રી રક્ષા કરવી
 ॥૩૭॥ પૂર્વોક્ત પ્રકારે પ્રાર્થના કરતા ધર્મ પ્રત્યે ભગવાન્ બોલ્યા કે-હે તાત !
 તમો ચિત્તમાં ચિંતા કરશો નહિ, કારણ કે-ધર્મના રક્ષણ માટેજ આ
 શાપનો પ્રસંગ નિમિત્તમાત્ર મેંજ ઉભો કર્યોછે, એમ તમારે લાલુવું ॥૩૮॥
 હમણાં અધર્મ કળિયુગનું જળ પામીને અતિશય વૃદ્ધિ પામીને ધરા ઉપર
 સર્વ દેશોમાં સારીરીતે પ્રવર્ત્યોછે. તેવા અધર્મે મારા લક્ષ્મી મનુષ્યોને પીડા

શયિષ્યામિ પાલયન્સાધુપૂરુષાન્ ॥૪૦॥ ધર્મજ્ઞાનવિરાગાદ્યાં ભક્તિ
ભુવિ યથા પુરા । પ્રવર્તયિષ્યે યુષ્મામિઃ સહૈવ વિચરન્નહમ્ ॥૪૧॥
ત્યક્ત્વા ચિન્તાં તતઃ સર્વેઽપ્યુત્પદ્યધ્વં નૃપુ ક્ષિતૌ । યસ્યેચ્છા યત્ર
તત્રાસૌ જાયતાં વો દ્વિજાતિષુ ॥૪૨॥ હત્યુક્તાસ્તે તમાનમ્ય જગ્મુઃ
સર્વે નિજાશ્રમાન્ । સ્પરન્તે યવ દૃદ્યે નરનારાયણં હિતમ્ ॥૪૩॥
કોસલેષુ તતો ધર્મઃ સહ પદ્યાર્જનિં નૃપુ । જિઘૃક્ષુઃ પિતરૌ સ્વસ્ય
વ્યચિચિન્તત્તથોદ્ધવઃ ॥૪૪॥ જિઘૃક્ષવો જન્મ મનુષ્યજાતૌ દેશાન-
નેકાંસ્તુ મહર્પયસ્તે । ગતાસ્તતો ભૂમિપતે ! દ્વિજેષુ કાલેન સર્વે
જગૃહુર્જનુંવિ ॥૪૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સત્ત્રિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમ-
પ્રકરણે ધર્માદિશાપાનુગ્રહનિરૂપણનામા નવમોઽધ્યાયઃ ॥૧॥

પમાડી છે ॥૩૮॥ માટે ફરીથી પણ તમારા પુત્રપણને પામીને હું હરિ-
નામથી પ્રસિદ્ધ થઇને મારા સાધુજનોનું પાલન કરવાપૂર્વક અધર્મનું અળ
સર્વથા મૂળમાંથી નાશ કરીશ ॥૩૯॥ તમારી સાથેજ ભૂમિ ઉપર વિચરીને
હું ધર્મ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યે સહિત એવી એકાંતિકી લાક્ષિત્ય પૃથ્વી ઉપર
કૃષ્ણાવતારની પેઠે પ્રવર્તાવીશ ॥૪૦॥ માટે ચિંતાનો ત્યાગ કરીને તમો બ-
ધાય ભૂમિ ઉપર મનુષ્યયોનિમાં જન્મ ગ્રહણ કરો-તમારે મધ્યે જેને જે
ત્રણ વર્ષમાં ઇચ્છા થાય તેમાં જન્મ ધારણ કરો ॥૪૧॥ હે રાજન્ ! એવી
રીતે ભગવાને સામવાદ્યોવડે સાંત્વના કરેલા ધર્માદિક સર્વે શ્રીનારાયણને
સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને, પોતાનું હિન કરનારા નરસહિત નારાયણને હૃદયમાં
સંભારતા સંભારતાજ પોતપોતાના આશ્રમમાં ગયા ॥૪૨॥ ત્યારપછી પત્ની
મૂર્તિની સાથે ધર્મપ્રજાપતિ ઉત્તરકોસલ દેશમાં રહેલા મનુષ્યોમાં જન્મ
ધરવાની ઇચ્છાથી પોતાને યોગ્ય માતાપિતાનો મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા,
તેમજ ઉદ્ધવજ પણ ધર્મની પેઠે વિચાર કરવા લાગ્યા ॥૪૩॥ હે ભૂમિપતે !
મરીચ્યાદિ મહર્ષિઓ પણ મનુષ્યજાતિમાં જન્મ લેવાની ઇચ્છાથી જુદા
જુદા દેશોમાં ગયા. પછીથી સર્વ મુનિઓએ કેટલેક કાળે ત્રણ વર્ષમાં જન્મ
ધારણ કર્યા ॥૪૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સત્ત્રિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે
પ્રથમપ્રકરણે ધર્માદિશાપાનુગ્રહનિરૂપણનામા નવમોઽધ્યાયઃ ॥૧॥

સુવત્ત ઇવાચ—રાજન્નચાન્તરે જ્ઞાતા નરેણ્વાસન્સહસ્રશઃ । અદેવા
 દાનવા દૈત્યા યક્ષા રક્ષાંસિ ચ ક્ષિતૌ ॥૧॥ પુરા દેવાસુરમૃદ્ધે સહા-
 યેન હરેઃ સુરેઃ । યે હતા અસુરાસ્તે હિ વબન્ધુર્વેરમચ્યુતે ॥૨॥
 અતિપ્રિયં ભગવતો બુધ્વા ધર્મં સનાતનમ્ । તદ્દાશેનૈવ તદ્દાશં
 નિશ્ચિન્નયુસ્તે ત્વધાર્મિકાઃ ॥૩॥ કલિદ્વાપરયોઃ સન્ધૌ ભુવ્યજાયન્ત
 તે તતઃ । નૃપુ કેચિન્ન યશુપુ પક્ષ્યાદિષ્ટાપિ કેચન ॥૪॥ વેદદેવાપિ-
 વિપ્રાણાં ચક્રુર્દ્રોહં ચ તે સતામ્ । તેપાં ભગવદીયત્વં જાનન્તશ્ચો-

અધ્યાય ૧૦ મો.

મુપ્રત્તમુનિ કહેછે—હે રાજન્! આવા અવસરમાં હંભરોહંભર અ-
 દેવો, (બ્રહ્માના જયનમાંથી થએલા અતિકામી અસુરો. ‘સ જયનાદસુરા-
 નમૃજત’ એમ શ્રુતિમાં કહ્યું છે. ‘દેવોઽદેવાન્ જયનતઃ સ્વજતિ સ્માતિલોલુ-
 પાન્’ એમ ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે) દાનવો, (કશ્યપ પ્રભુપતિ થકી
 દનુમાં થએલા) દૈત્યો, (કશ્યપથકીજ દિતિમાં ઉત્પન્ન થએલા) યક્ષો,
 રાક્ષસો (અવિદ્યામય બ્રહ્મતનુથી થએલા અને બ્રહ્માનેજ ખાદ્યવા સામા
 દોરી આવેલા) આ સર્વે પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યયોનિમાં ઉત્પન્ન થયા ॥૧॥
 આ વાત સંક્ષેપમાં કહી, હવે તેને વિસ્તારથી કહેવા માટે તેમનો પૂર્વજન્મ
 કહેવાપૂર્વક પ્રસ્તાવ છે શ્લોકથી કહે છે—પૂર્વે કોઈ સમયે સુર અસુરને
 સંઘામ થયો હતો. તેમાં દેવતાઓએ ભગવાનની સહાયતાથી જે અસુરોનો
 સંહાર કર્યો હતો તેઓએ દેવનો પક્ષપાત કરી પોતાનો પરાભવ કર-
 નારા ભગવાન્ સાથે વૈરભાવ બાંધ્યો. ॥૨॥ અધર્મી એવા અસુરો ‘સના-
 તન આહિસાદિરૂપ ધર્મે ભગવાનને પ્રિયતમ છે’ એમ ભ્રાણીને ‘ધર્મના ના-
 શથીજ ભગવાનનો નાશ થશે’ એવો મનમાં નિશ્ચય કરીને એજ કામ કરવા
 લાગ્યા ॥૩॥ તે પછી તે અસુરો કલિદ્વાપરયુગના સંધિમાં (દ્વાપરના અંતમાં
 અને કલિના પ્રારંભમાં) ભૂમિ ઉપર ઉત્પન્ન થયા. તેમાં કેટલાક અસુરો
 કંસાદિ મનુષ્યોમાં, કેટલાક ગવાદિ પશુઓમાં અને કેટલાક બકાદિ પક્ષી-
 ઓમાં પણ ઉત્પન્ન થયા ॥૪॥ અત્યંત મદોદ્દત થએલા તે અસુરો ‘વેદા-

ન્મદા મૃશમ્ ॥૫॥ મૂમારમૂતાંસ્તાન્હન્તું તતઃ શ્રીવદરીપતિઃ । ના-
રાયણઃ સ્વયં જહો કૃષ્ણાશ્ચો યદુપુ ક્ષિતૌ ॥૬॥ સ્વયં જઘાન કતિ-
ચિત્સોઽસુરાનદ્ધુતેહિતઃ । કતિચિદ્વાતયામાસ વલ્લદેવાર્જુનાદિભિઃ
॥૭॥ તત્ર સ્વયં હતાસ્તેન યે યે ચાન્યહતા અપિ । તચ્ચિત્તા મરણં
પ્રાપુર્યે ચાન્તે તેન વીક્ષિતાઃ ॥૮॥ અસુરાસ્તે તુ મૂપાલ ! લેમિરે

દિક તથા ધર્મને ભગવાનની સાથે સદા સબધ છે' એમ જાણીને એટલે
'તેઓ ભગવાનને પ્રિયતમ હોવાથી તેમના નાશથી ભગવાનનો નાશ થશે'
એમ મનમાં માનીને વેદો, દેવો, ઋષિઓ, વિષ્ણુ, સત્પુરુષો અને ધર્મ આ
સર્વેનો પરિદ્રોહ કરવા મેળ્યા. (વેદાદિક ધર્મમાં હેતુ છે અને ધર્મ સાક્ષાત્
ભગવાનને પ્રિયતમ છે એવો વિવેક સમજવો) ॥૫॥ તેપછી ભૂમિના ભા-
રભૂત તે અમુરોનો વિનાશ કરવા શ્રીબદરીપતિ સ્વયં નારાયણ ભૂમિ ઉપર
યાદવોમાં કૃષ્ણનામથી પ્રકટ થયા ॥૬॥ અદ્ભુત ચેષિત જેનું છે એવા
શ્રીકૃષ્ણભગવાને પોતે કેટલાક અમુરો માયાં અને કેટલાકને બળદેવજી તથા
અર્જુનાદિક પાસે મરાવ્યા ॥૭॥ તેમાં જે અમુરો સ્વયં શ્રીકૃષ્ણના હણ-
વાથીજ મરણ પામ્યા હતા તથા જે અમુરો બળદેવજી વિગેરેએ હણેલા
પણ વૈરાતિશયને હીધે શ્રીકૃષ્ણનું સતત સ્મરણવાળા હોઈને મરણ પામ્યા
હતા તથા જે અમુરો અંતિમ સમયે શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન કરવા પૂર્વક મરણ
પામ્યા હતા, હે ભૂપાળ ! આ ત્રણ પ્રકારના અમુરો તો વૈરાતિશયથી થ-
એલા અખંડિત ભગવત્સ્મરણ પ્રભાવથી અને મરણ સમયે થએલા ભગવ-
દર્શનના પ્રભાવથી કર્મબંધને રહિત થઈને ઇષ્ટિતા-તત્ત્વદર્શિઓએ પામ-
વાને ઇચ્છેલી અથવા-પ્રાત્નવિયોગ સમયે ભગવાનમાંજ એક ચિત્ત હો-
વાને હીધે આમુર ભાવ નષ્ટ થવાથી તે અમુરોએ સ્વયં ઇચ્છેલી મુક્તિ (પ-
રપદ)ને પામ્યા. અમુરોને મુક્તિનો સંભવજ કેમ હોય ? એવી શંકા કરવી
નહિ. કારણ કે-નિરતિશય દયાનિધિ શ્રીકૃષ્ણે તેમની પોતા સાથેની વૈરભુદ્ધિ
પણ ભક્તિરૂપ માની (જેમ ભક્તોએ પ્રીતિથી કરેલું પોતાનું ચિંતન ભક્તિ
છે તેમ વૈરભાવેપણ અમુરોએ કરેલું પોતાનું ચિંતન પોને દયાળુસ્વભાવ
હોવાથી ભક્તિપણે ભગવાન સ્વીકાર કરેછે, એવો અભિપ્રાય છે. વૈરભુદ્ધિથી

મુક્તિમીપ્સિતામ્ । વૈરધીરપિ યન્મેને મક્તિસ્તેન કૃપાલુના ॥૯॥
 તથામૂતા ન ચૈ યે નુ મૃતાસ્તાસ્મિશ્ચ વૈરિણઃ । મનઃસ્થપશ્ચવિપયમો-
 ગતીક્ષ્ણતૃપ્ત્ય ચે ॥૧૦॥ હતા યુધીદગ્મલિનવાસનાસ્તે કલાવિહ ।
 જાતા વિદિત્વા દુર્વાસ શતધર્માજ્ઞાનિ પ્રભોઃ ॥૧૧॥ સપત્નીકસ્ય ધ-
 મસ્ય મુનીનાં પીડનેન ચ । ઇચ્છન્તો મુવિ તે કૃષ્ણવૈરનિર્યાતન
 પુનઃ ॥૧૨॥ ધર્માદેર્જન્મતઃ સર્વે તે પ્રાગેવાસુરઘ્વજાઃ । જાતા નૃપ !
 નરેષ્વેષ શતશશ્ચ સહસ્રશઃ ॥૧૩॥ તત્ર દૈત્યા દાનવા ચૈ જાતા

ચિંતન કરનારા પણ પરપદને પામ્યા તો ભક્તિ કરવાથી પામે એમાં ક-
 હેવુજ શુ ? એવો પણ અભિપ્રાય છે) ॥૮-૯॥ જે અસુરો પૂર્વોક્ત ત્રિવિધ
 અસુરોને સદૃશ ન હતા અને શ્રીકૃષ્ણની ઉપર કેવળ વૈરભાવે યુક્ત હોઈને
 મરણ પામ્યા હતા, તથા જે અસુરો શ્રીકૃષ્ણસાથે વૈરભાવવાળા હોઈનેપણ
 મનમાં રહેલી શબ્દાદિ પાત્ર વિષય સભોગની તીક્ષ્ણ તૃપ્તિવાળા હોઈને
 ભગવાન સાથે થએલા સગ્રામમાં જે ક્રોધનાપણ હણવાથી મરણ પામ્યા
 હતા તે બન્ને પ્રકારના અસુરો ભગવાનની સાથે દુષ્ટ વૈરભાવનો વેગ અને
 મલિન વિષય વાસનાના વેગને લીધે, દુર્વાસાએ શાપ આપેલા ધર્મથક્રી
 પ્રભુ નારાયણનો પ્રાદુર્ભાવ થવાનો જાણીને, આ અષ્ટાવિંશતી કલ્પિયુગમાં
 ગુરૂ તથા રાજાદિ૩૫થી ઉત્પન્ન થયા (અસુરોને એવું જાણવામાં આવે
 અને જન્મ ધારણ કરે એતો કર્મના ફળ આપવા પ્રવર્તેલા પરમેશ્વરની
 પ્રેરણાથી છે એમ જાણુ) ॥૧૦-૧૧॥ અસુરોના જન્મમાં હેતુ કહેવા
 પૂર્વક તેનું બે સ્ત્રોકથી વિવરણ કરેછે-ધર્મકપ્રિય ભગવાનનું વિપ્રિય કર-
 વાની ઈચ્છાથી પત્નીએ સહિત ધર્મપ્રજાપતિ તથા મુનિઓને પીડા પમાડીને,
 ફરીથી શ્રીકૃષ્ણની સાથે બધાએલા વૈરને પાછું વાળવાના રૂઢ સકલ્પથી હે
 રાજન ! તે સર્વે સૌએ સૌ અને હલ્લરોહલ્લર અસુરસમૂહો ધર્માદિકના
 જન્મથી પહેલાજ પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યત્વતિમાજ જન્મ્યા ॥૧૨-૧૩॥ પૂ-
 વોક્ત અદેવાદિકને મધ્યે જે દૈત્યો તથા દાનવો હતા તે રાજકુળમાં જન્મ્યા
 એટલે રાજાઓ થઈને ધર્મવિનાશ માટે પ્રવર્ત્યા અને જે યક્ષ રાક્ષસો હતા
 તથા બ્રહ્માના જ્ઞાન (ગુહાગ) થી થએલા અદેવો હતા તે બ્રાહ્મણાદિ ત્રણ

રાજકુલેષુ તે । યક્ષરક્ષાંસિ ચ બ્રહ્મગુહ્યજા બ્રાહ્મણાદિષુ ॥૧૪॥ યતે તુ
સ્વીયાસુરતાં ગોમું વિષ્ણોઃ શિવસ્ય ચ । કાલ્યાશ્ચ દીક્ષામાદાય ગુ-
રુતાં મેજિરે નૃણામ્ ॥૧૫॥ સર્વેઽપિ કૃષ્ણવૈરેણ તદાત્માધિકવલ્લ-
ભમ્ । વર્ણાશ્રમાત્મકં ધર્મં તદ્વર્ત્તિ ચાર્દયન્મુદુઃ ॥૧૬॥ દેશિકાસ્તત્ર
વૈન્યસ્ય યજ્ઞમદ્ભાય વજ્રિણા । ધૃતહાતાનોપધર્મ્યાનાકલ્પાન્વદુધા-
ઽઽશ્રયન્ ॥૧૭॥ તથા ચલાસુરાસ્યોત્યત્રિવિધસ્ત્રીગણેશ્વરાઃ । દેવા-
ર્પિતાન્નમાંસેરામાહાત્મ્યં ચદુધોચિરે ॥૧૮॥ પ્રલોભયિત્વા દમ્ભેન

વર્ણુમાં જન્મ્યા ॥૧૪॥ બ્રાહ્મણાદિકમાં જન્મેલા ત્રણ પ્રકારના અસુરો તો
પોતાનો આસુરભાવ ઢાંકવામાટે શૈવી વૈષ્ણવી અને મહાકાલીદેવી વિગેરેની
દીક્ષા સ્વીકારીને મનુષ્યોના ગુરુઓ થયા તે ગુરુઓના જે રાજવશમાં
જન્મેલા દૈત્યો તથા દાનવો હતા તે શિષ્યો થયા ॥૧૫॥ રાજાદિરૂપ તથા
વિદ્યાદિરૂપ સર્વે અસુરો ધર્મના અપદેશથી વર્ણાશ્રમાદિકને નિનાશ કરનારા
અધર્મનો ઉપદેશ આપીને, શ્રીકૃષ્ણની સાથે તીવ્ર વૈર હોવાથી વર્ણાશ્રમની
વ્યવસ્થાથી રહેલો શ્રીકૃષ્ણને સ્વસ્વરૂપથી પણ અધિક પ્રિય એવો ધર્મ તથા
કૃષ્ણભક્તિને વારંવાર પીડા (ખડન) કરવા લાગ્યા ॥૧૬॥ હવે આ અધ્યા-
યની સમાપ્તિ મુધી ધર્મભક્તિને અસુરોએ કરેલી પીડાના પ્રકારો કહેછે-રા-
જરૂપ તથા ગુરુરૂપ અસુરો મધ્યે આચાર્યના અપદેશથી પ્રચ્છન્ન રહેલા યક્ષ-
રાક્ષસ વિગેરે અસુરો હતા તેઓએ વેનરાજના પુત્ર પૃથુ ભગવાનના છેલા
સોમા યજ્ઞનો ભાગ કરવા ઇન્દ્રે પ્રથમ ધારણ કરીને પછીથી ત્યાગ કરેલા
પાષડી નમ્ર રક્તવસ્ત્રાદિ આદ્ય વેષો બહુપ્રકારે ધારણ કર્યા ॥૧૭॥ તથા કેટ-
લાક ગુરુરૂપ અસુરો બળનામના અસુરના મુખમાંથી ઉત્પન્ન થએલી સ્વૈ-
રિણી કામિની અને પુંશ્વલી આ ત્રણ પ્રકારની સ્ત્રીઓના ગણના એક ના-
યક થઈને, માસમઘાદિકથી દેવોનું અર્ચન કરતાં બાકી રહેલું અન્ન માંસ
મદિરાદિકનું ભક્ષણ કરવું એજ યજ્ઞશિષ્ટાશન છે એવું બહુ માહાત્મ્ય
જ્યાં ત્યાં કહેવા લાગ્યા ॥૧૮॥ દલી અસુરો પૂર્વોક્ત પાષડવેષ, સ્વૈરિણી
વિગેરે સ્ત્રિયો, અને દેવનિવેદિત માંસમદિરાદિમાહાત્મ્ય, આ ત્રણ પ્રકારવડે
દેવીસપત્તિના જીવોને વિપરીત માર્ગમાં બહુવિધ કૃળ બતાવી પ્રલોભ પમા-

હ્યેતૈર્વેપાદિમિશ્રિમિઃ । દૈવાનમ્બ્રંશયત્ત્રીવાન્સ્વધર્મહરિભક્તિઃ ॥૧૯॥
 મધમાંસપરસ્ત્રીયુ સક્તાસ્તે ચ રસે ધને । મન્ત્રયન્ત્રાદિમિલૌકાન્વ-
 શીચક્રુઃ કલેર્વલાત્ ॥૨૦॥ આત્માનં ધાર્મિકં મત્વા વિશ્વસ્ય ચ યથા
 જનાઃ । દ્યુઃ સ્ત્રીધનમકાદિ કુર્વન્તિ સ્મ તથા ક્રિયાઃ ॥૨૧॥ વ્ર-
 હ્મજ્ઞાનસ્ય ભક્તેશ્ચ સ્વધર્મસ્યાપિ વોધનમ્ । સ્વાર્થસિદ્ધ્યનુકૂલં તે
 ચક્રુઃ શાસ્ત્રાર્થનિર્ણયૈઃ ॥૨૨॥ જગદુશ્ચાશ્ચિલં વેદં હિંસ્રયજ્ઞપરં ચ
 તે । યજ્ઞોદ્દેશેન ચ વહ્નિજઘ્રુઃ પશુપક્ષિણઃ ॥૨૩॥ શબ્દમેદૈઃ શ્રુતી-
 નાં ચ સ્મૃતીનામપ્યકુર્વતઃ । વિપરીતાનેવ ચાર્યાન્સ્યસ્વરુચ્યનુસા-
 રતઃ ॥૨૪॥ વ્રહ્માત્મનઃ સ્વરૂપસ્ય સાક્ષાત્કારે ચ સાધનમ્ । મુખ્યં

હીને સ્વધર્મ તથા હરિભક્તિયદી પ્રદ કરવા લાગ્યા ॥૧૯॥ મધ, માસ, પર-
 દારા, પરધન અને રસાસ્વાદમાં અતિ આસક્ત થએલા તે અમુરો કળિયુ-
 ગનુ માયા અનૃત દલાદિરૂપ બળ પામીને, વશીકરણમત્રો, તેના બેવાં રતિ-
 રહસ્ય તથા મત્રમહોદધિ આદિકમાં કહેલાં યત્રો અને ઓષધિ વિગેરેવડે
 લોકોને સ્વવશ કરીને અનર્થમાં બેડવા લાગ્યા ॥૨૦॥ પરધન, પરદારા અને
 પરાત્રનુંજ એક હરણ કરવામાં તત્પર એવા એટલાક અમુરો જે પ્રકારે લોકો
 પોતાને ધર્મશીલ સમજીને તથા સારો વિશ્વાસ લાવીને સ્ત્રિયો, ધન, અન્ન,
 વસ્ત્ર, અલકારાદિક પોતાને આપે એ પ્રકારની દાલિક ક્રિયાઓ કરવા
 લાગ્યા ॥૨૧॥ હિં બહુના-તે અમુરો સ્વાભિમત પ્રહ્મજ્ઞાન, ભક્તિ અને
 સ્વધર્મનોપણુ ઉપદેશ સ્વાર્થનો ભાગ કરી બીજાના ઉન્નતવનમાંટે નહિ
 પરંતુ શાસ્ત્રાર્થોના સ્વયુદ્ધિથી કટપેલા નિર્ણયોવડે જે રીતે પોતાને સ્ત્રી
 ધનાદિ અર્થની પ્રાપ્તિ થાય તેને અનુરૂપપણેજ કરવા લાગ્યા ॥૨૨॥ તે
 અમુરો 'સમય વેદ હિંસામય યજ્ઞ પ્રતિપાદક છે' એવું વેદનુ તાત્પર્ય જ્યા
 ભાગકહેવા લાગ્યા અને યજ્ઞછળથી બહુ પશુપક્ષીઓને હણવા લાગ્યા ॥૨૩॥
 વળી તે અમુરો વેદો સ્મૃતિઓ વિગેરેના સત્ય અર્થોપણુ શબ્દોનાં અન્યથા
 વ્યાખ્યાન કરીને પોતપોતાની રૂચિને અનુસારે વિપરીતજ કરવા લાગ્યા
 ॥૨૪॥ વળી પોતાની શુદ્ધિકટપનાથી પ્રહ્મરૂપપણે માનેલા આત્માના સ્વ-
 રૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવામાં મુખ્ય સાધન મુશાપાન છે તથા તે સાધન

પ્રાહુઃ સુરાપાનં વૈરાગ્યાદધિકં તથા ॥૨૫॥ પ્રસાદને ચ પ્રત્યક્ષ-
દર્શને મુખ્યસાધનમ્ । વિદુર્વિષ્ણવીશકાલીનાં મદ્યં માંસં ચ મૈથુ-
નમ્ ॥૨૬॥ દૈવે પિત્ર્યે ચ દેવાદિપ્રીત્યૈ માંસચર્લિ વિદુઃ । સાત્ત્વિ-
કાનપિ માંસાદ્યૈર્યજન્તિસ્સ સુરાન્મુહુઃ ॥૨૭॥ ચક્રુઃ સદ્ગં પરસ્ત્રીણાં
સ્વેષ્ટદેવાલયેષ્વપિ । મહાપાપાન્યપિ પ્રાયઃ સ્વાર્થસિદ્ધય આચરન્
॥૨૮॥ પ્રાયોઽવાત્સુઃ પુણ્યતીર્થદેવાલયપુરેષુ તે । કેચિત્તપસ્વિવે-
પાન્ન કેચિચ્છાણ્યધારયન્ ॥૨૯॥ યત્ર સ્વશિષ્યશાસ્ત્રાયા ઘલં
શ્યાન્તત્ર તે ત્વિમમ્ । આર્થિશ્ચકુર્દુરાચારં ગુપ્તમન્યત્ર ચાચરન્ ॥૩૦॥
ઈદમ્સ્વમતપુષ્ટ્યૈ ચ ગ્રન્થાન્ નૂત્તાનચીકૃપન્ । અર્થે તદનુસારેણ

વૈરાગ્યાદિકથી પણ અધિક છે એમ સર્વત્ર કહેવા લાગ્યા ॥૨૫॥ તથા તે
અસુરો 'વિષ્ણુ શિવ તથા મહાકાલી વિગેરે ક્ષિદેવોની પ્રસન્નતામાં તથા
તેમનાં પ્રત્યક્ષદર્શનમાં મુખ્ય સાધન મદ્યપાન, માંસભક્ષણ અને મૈથુન છે'
એમ જાણીને બીજાઓને કહેવા લાગ્યા ॥૨૬॥ તથા તે અસુરો અશિષ્ટેનાદિ
દેવકર્મમાં તથા શ્રાદ્ધાદિ પિતૃકર્મમાં તે દેવાદિકની પ્રસન્નતામાં તે માંસનું
નૈવેદ્ય છે એમ સ્વયં સમજીને વિષ્ણુ વિગેરે સાત્ત્વિક એવાપણુ દેવોનું તથા
પિત્રિઓનું વારંવાર માંસમદિરાંવડે મહાયજ્ઞના છળથી યજન કરવા લાગ્યા
॥૨૭॥ વિષ્ણુ શિવ મહાકાલી આદિક સ્વેષ્ટદેવોનાં મદિરોમાંપણુ પરદારાનો
પ્રસંગ કરવા લાગ્યા તથા સ્વાર્થસિદ્ધિસાદ્ અદુષ્ઠાપણે અક્ષહત્યાદિ પાંચ
મહાપાપો પણ કરવા લાગ્યા એ રીતે ધર્મમાર્ગના છળથી નરકનો માર્ગ
આદેતરફ પ્રવર્તાવવા તત્પર થયા ॥૨૮॥ તે આ અસુરો અદુષ્ઠાપણે પુણ્ય-
તીર્થ, પુણ્યક્ષેત્ર, તથા પુર-નગરમાં તપસ્વિ વિગેરેના વિવિધ વેપથી (કેટ-
લાક શસ્ત્ર નહિ ધારીને તો કેટલાક શસ્ત્ર ધારીને) નિવાસ કરીને રહ્યા
॥૨૯॥ તે અસુરો એરીતે રહીને જે સ્થળમાં પોતાની શિષ્યશાખાનું બળ
હોય ત્યાંતો પૂર્વોક્ત પાપાચાર પ્રત્યક્ષપણે 'પ્રવર્તાવવા લાગ્યા અને જ્યાં
બળ ન હોય એવા સ્થળમાં પ્રચ્છન્નપણે પ્રવર્તાવવા લાગ્યા ॥૩૦॥ વળી
તે અસુરો પૂર્વોક્ત પ્રકારવાળા પોતાના દુષ્ટ મતની પુષ્ટિમાટે બેનારા જનોને
જરૂર મોહ ઉત્પન્ન થાય એવા નવીન અંથો સ્વમુદ્ધિકલ્પનામય પદઅંધથી

વેદાદેરપિ ચક્રિરે ॥૩૧॥ ઇતનેવાથ્યન્મૂપા શુરુત્વેનાસુરાંદાજાઃ ।
 વર્તમાનૈસ્તદાક્ષાયાં તૈરમિચન્ત સૈતવઃ ॥૩૨॥ તદ્વા ત્વધર્માચરણે
 તત્તદ્વૃષપ્રજા નૃપ ! । અમવન્નિર્ભયા મૂમૌ યથા રાજા તથા પ્રજાઃ
 ॥૩૩॥ યજ્ઞમાર્ગઃ સમુચ્છિન્નઃ સર્વતોઽમૂચ્ય વૈદિકઃ । તેન કાશ્ય
 પરં પ્રાપુર્દેવા બ્રહ્માદયોઽસિલાઃ ॥૩૪॥ દુષ્ટૈઃ પ્રવર્ત્યમાને તૈઃ કલિ-
 રાજચલૈધિતૈઃ । અસુરાંશૈરધર્મેઽગ્ર મુદ્ધુર્મૂમિરકમ્પત ॥૩૫॥ ન ભારં
 ચક્ષમે તેપાં ક્ષમા સોદુમસદ્વિયામ્ । સદ્ધર્મતીર્થદેવાશ્ચ સજ્જના

રચવા લાગ્યા. અને વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ તથા ધર્મશાસ્ત્રાદિકનો પણ અર્થ
 પોતાના કટિપત એથોને અનુસારે કરવા લાગ્યા ॥૩૨॥ દૈત્યદાનવના અશાથી
 થએલા રાત્રરૂપ અસુરોએ યજ્ઞે રાક્ષસો અને અદેવોના અશાથી થએલા
 ગુરૂરૂપ અસુરોનોજ ગુરૂપણે આશ્રય કર્યો એટલે ગુરૂઓ કર્યા અસુર
 ગુરૂઓની આજ્ઞાને અનુસારે વર્તનારા રાત્રરૂપ દેટલાક અસુરોએ અધ-
 ર્મપથ પ્રવર્તાવીને વર્ણાશ્રમની ધર્મમર્યાદા ભેદી નાંખી ॥૩૩॥ એરીતે જ્યારે
 રાત્રઓએ અધર્મપથની પ્રબળ પ્રવૃત્તિ કરી ત્યારે તો તેતે અસુર રાત્રઓને
 વશ વર્તનારી પ્રબળો નિર્ભય (ભય શકાએ રહિત) થઈને અધર્માચર-
 ણમાં પ્રબળપ્રવૃત્તિવાળી થઈ, કેમકે-જ્યાં જોવો રાત્ર હોય ત્યાં તેવીજ
 પ્રબળો થાયછે. ‘રાત્રિ ધર્મિણિ ધર્મિણાઃ પાપે પાપાઃ સમે સમાઃ । પ્રજા-
 સ્મનુવર્તન્તે યથા રાજા તથા પ્રજાઃ’ એમ વૃદ્ધચાણક્યે કહ્યુંછે ॥૩૩॥
 એરીતે કેવળ અધર્મની પ્રવૃત્તિ થઈ ત્યારે શું થયું ? તે હવે કહેછે-વૈદિક
 સાત્વિક સનાતન એવો યજ્ઞમાર્ગ અધાય દેશમાં સમુચ્છિન્ન થઈ ગયો.
 યજ્ઞમાર્ગનો ઉત્તેજ થતાં બ્રહ્માદિ સર્વ દેવતાઓ ધર્મજળે અત્યંત રહિત
 થઈ ગયા (બ્રાહ્મણોપણ ધર્મજળે રહિત થઈ ગયા) ॥૩૪॥ કળિરૂપ રાત્રના
 લોભ અનૃત દબ હિસાદિરૂપ જળને લીધે વિશેષ વૃદ્ધિ પામેલા પૂર્વોક્ત દુષ્ટ
 ગુરૂરૂપ તથા રાત્રરૂપ અસુરોએ ભરતખંડમાં અધર્મની પ્રવૃત્તિ કરવા કરા-
 વાથી તેના અધિક ભારથી આક્રાંત થએલી ભૂમિ વારવાર કંપવા લાગી
 ॥૩૫॥ ભૂમિ કુણ્ડિ અસુરોનો ભાર સહન કરવા સમર્થ થઈ નહિ અને
 સદ્ધર્મ, ગંગાદિતીર્થો, દેવો તથા સાધુજનો કોઈ શરણ નહિ પામીને અતિ-

યયુરાર્તતામ્ ॥૩૬॥ મુહુર્દર્મિક્ષમમચદ્વિદ્યુત્પાતાશ્ચ ભૂતલે । વાતેન
મહતા પેતુર્વહરાશ્ચ મહાદ્રુમાઃ ॥૩૭॥ इत्यं भुवि क्षोणिपते ! प्रवृत्ते
જનેષ્વધર્મે સહદુર્નિમિત્તે । જગ્રાહ ધર્મઃ સ્વજનુર્નજાતૌ સહ શ્ચિ-
યાઽથર્પય ઉદ્ધવશ્ચ ॥૩૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
પ્રથમપ્રકરણે અમુરદુરાચારપ્રવૃત્તિનિરૂપણનામા દશમોઽધ્યાયઃ ॥૧૦॥

કુન્ત સ્વાચ—અસ્તિ કોસલદેશેષુ પુરમિદ્વારસંશકમ્ । સરવ્યા
ઉત્તરે તીરે ચાતુર્વર્ણ્યજનાવૃતમ્ ॥૧॥ तत्र सावर्णिगोग्रोऽभूद्विप्रो
યત્પ્રચરાત્સયઃ । માર્ગયો વૈતહવ્યશ્ચ સાવેતસ इति श्रुताः ॥२॥ वेदः
સામામિધઃ શાપા કૌધુર્મી યસ્ય ચ શ્રુતા । નામ્ના લક્ષ્મણશર્મૈતિ

શય દુઃખીયા થયા ॥૩૬॥ ભૂતળમાં ઉપરાઉપરી દુકાળ પડવા લાગ્યા તથા
અસ્થાનમાં વિગળીપાતો થવા લાગ્યા તથા અર્ચંડ વાયુવેગને લીધે અક-
સ્માત્ બહુ મોટામોટા વૃક્ષો પડવા લાગ્યા ॥૩૭॥ હે રાજન્ ! પૃથ્વીઉપર
રહેલી પ્રજાઓમાં ભૂકંપાદિ અપશકુનો સાથે અધર્મની પૂર્વોક્ત પ્રકારે પ્ર-
બળ પ્રવૃત્તિ થઈ એટલે ધર્મપ્રજાપતિએ જગતના ક્ષેમમાટે ધરાઉપર નર-
ભતિમાં જન્મ ધારણ કર્યો. તેપછી તેમની પત્ની મૂર્તિ તથા મરીઆદિ
મુનિઓ તથા ઉદ્ધવશ્ચ આ બધાએપણુ નરભતિમાં જન્મ ધારણ કર્યો
॥૩૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम-
પ્રકરણે અમુરદુરાચારપ્રવૃત્તિનિરૂપણનામા દશમેઽધ્યાયઃ ॥૧૦॥

અધ્યાય ૧૧ મો.

હવે ધર્મદેવનો જન્મ વિસ્તારથી વર્ણવેછે—મુત્રતઃક્રુપિ કહેછે—હે
પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! ઉત્તરકોસળ દેશમાં સરયુસરિતાના ઉત્તર તીર ઉપર
આર વર્ણના જનોથી ભરપૂર ઈદ્વાર નામનું એક પુર છે ॥૧॥ તે પુરમાં
સાવર્ણિ નામના ઋષિ જેના ગોત્ર પ્રવર્તક હતા એવા એક વિપ્ર હતા. જે
વિપ્રના બાર્ગવ વૈતહવ્ય અને સાવેતસ એ નામથી વિખ્યાત ત્રણ મુનિઓ
પ્રવર (પ્રવરના ઋષિઓ) હતા ॥૨॥ જે વિપ્રનો વેદ સામ નામનો હતો.
અને કૌધુર્મી નામની શાપા વિખ્યાત હતી. તે વિપ્ર લક્ષ્મણશર્મા ના-

વિચ્યાતોઽમૃતસ મૃતલે ॥૩॥ વંશીધરોઽમૃત્તપુત્રો વેદમાનશ્ચ ત-
ત્સુતઃ । પુત્રસ્તસ્યામવદ્ધીમાન્કનીયાનિતિ વિશ્રુતઃ ॥૪॥ કદાચિ-
દવસત્કશ્ચિન્મેહદાવે પુરેઽથ સઃ । સુરનેતૃનરાધીશકુલપૂજ્યશ્ચ
પણ્ડિતઃ ॥૫॥ તત્સુતો વાલશર્માઽમૃદ્દેદશાસ્ત્રવિશારદઃ । ધર્મપ્રિયો
વિશુદ્ધાત્મા સત્યવાદી જિતેન્દ્રિયઃ ॥૬॥ વ્રંહ્માંશઃ શુદ્ધકુલજો યા-
જ્ઞિકશ્ચ મહામતિઃ । વિદ્યાશાન્તિદયાલજ્ઞાસૌશીલ્યાદિગુણાન્વિતઃ
॥૭॥ તસ્ય માર્યા માગ્યવતીસંજ્ઞાઽમૃદ્ધુળમણિહતા । તયા સહ દ્રા-

મથી પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાત હતા ॥૩॥ લક્ષ્મણશર્માનો પુત્ર વંશીધર નામનો
હતો. વંશીધરનો પુત્ર વેદમાન નામનો હતો. વેદમાનનો પુત્ર શુદ્ધિશાળી
કનીયાન (કનહિરામ) નામથી વિખ્યાત હતો ॥૪॥ તે કનહિરામ વિપ્ર
કોઈ સમયમાં કેટલોક કાળ પોતાના પુરાતન પુરના અધિપતિના આમત્ર-
ણથી મેહદાવ નામના પોતાના પુરાતન પુરમાં આવીને રહ્યા હતા. કેવા
કનહિરામ તો-સુરનેતા નામના રાજાના વશને પૂજનીય અને પડિત (પાંડે)
અટક જેની હતી ॥૫॥ એવા કનહિરામના પુત્ર બાળશર્મા નામના હતા.
કેવા બાળશર્મા તો-ઋગાદિ ચાર વેદો તથા તેના ઉપબૃહણરૂપ મીમાંસાદિ
શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ, તેમાં કહેલા ધર્મોમાં અતિ પ્રીતિમાન, માટેજ ધર્માનુ-
ધાનથી વિશુદ્ધ (કામાદિ દોષે રહિત) અતઃકરણવાળા, શુતેન્દ્રિય, સત્ય-
વાદી, સામ્યાદિ ગુણવડે અદ્ધાને સમાન, અથવા ગુણવડે અદ્ધના અંશભૂત
હોય ને શું? એવા, ('બ્રહ્માત્મા' એવો પાઠ હોય તો 'અદ્ધભૂતિ' એવો અર્થ
કરવો) પિતાપિતામહ-માતામાતામહાદિ પરંપરાથી વિશુદ્ધ એવા વંશમાં
જન્મેલા, યાજ્ઞિક-મહાયજ્ઞને કરનારા, ઉદાર હૃદયવાળા, વિદ્યા અને તેને
અનુગુણ એવી શાંતિએ સપન્ન, શાસ્ત્રગર્હિત આચરણમાંજ જેમ એમ
લોકગર્હિત આચરણમાં પણ લગ્નવાળા અને પરનુંજ હિત કરનારા કા-
રુણ્ય, સૌશીલ્ય, વાત્સલ્ય, ઔદાર્ય, આદિક ગુણોએ સપન્ન હતા ॥૬-૭॥
આવા બાળશર્માને પતિવ્રતોચિત ગુણોથી શોભાયમાન ભાગ્યવતી નામની
ભાર્યા હતી, બાળશર્મા વિપ્ર તે ધર્મચત્રી સાથે સદા સ્વધર્મનેજ આચરતા

હજોડસૌ ધર્મમેવ સદાડચરત્ ॥૮॥ વિધાતું સ્વસ્ય પિતરો ધર્મ
સ્તાવેચ દમ્પતી । નિશ્ચયં ચેતસા ચક્રે શુદ્ધાન્ત-કરણૌ નૃપ ! ॥૯॥
આવિર્ભૂય તતસ્તસિન્ધર્મઃ કાલેન વાઢવે । માગ્યવત્યુદરે ગર્ભો
ભૂત્વા મર્ત્યવદાવસત્ ॥૧૦॥ દશમે માસિ સમ્પ્રાપ્તે માનુષ્યં નાટય-
ન્નૃપ- । પ્રાદુરાસીત્સ્વતન્ત્રોડસૌ સુરપિપ્પન્સતો જનાન્ ॥૧૧॥ સો-
ત્કણ્ઠં વિવુઘેપુ નન્દનવનાદાનીય પુષ્પાણિ શ્વે હ્રુત્પેક્ષાં નિજજન્મનઃ
સવિનયં કુર્વત્સુ યદ્વાજ્જલીન્ । સાકં તત્કરપુષ્પવર્ષણજયધ્વાનૈ-

પણુ ધર્મ વિરક્ત કાઈ પણ કરતા નહિ ॥૮॥ હે નૃપ ! દુર્વાસાના શાપથી
મનુષ્યયોનિમા જન્મ ધરવા ઈચ્છતા ધર્મપ્રભપતિએ નિરતર ધર્માનુષ્ઠા-
નથી નિર્ભળ મનવાળા થએલા તે દપતીનેજ પોતાના માતા પિતા કરવાનો
ચિત્તમા નિશ્ચય કર્યો ॥૯॥ એવો નિશ્ચય કર્યા પછી ધર્મપ્રભપતિ અટપ
કાળમાજ બાળશર્મામા અનુપ્રવેશ કરીને તેમના હૃદયમા રહીને, પછીથી
અટપ કાળમા તેમની ભાગ્યવતી ભાર્યાના ઉદરમા અનુપ્રવેશ કરી ગર્ભરૂપ
થઈને, મર્ત્યવત્-મર્ત્યમૂર્તિથી નિવાસ કરીને રહ્યા અથવા-પ્રાકૃત મનુષ્યની
પેઠે રહ્યા ॥૧૦॥ તે પછી સ્વતત્ર (ગર્ભવાસમા પણ પ્રાકૃત પુરૂષની પેઠે
કર્મવશ્ય નહિ) અને મનુષ્યભાવને અનુકરણ કરતા એવા ધર્મ સાધુ પુ-
રૂષોને સુખ આપવા સાડ દશમો માસ આવતા પ્રકટ થયા ॥૧૧॥ જગતને
ધારણ કરનારા ધર્મના અધિષ્ઠાતા ધર્મદેવ પ્રકટ થયા જ્યારે ધર્મ પ્રકટયા
ભારે એમની સાથેજ ધર્મદોહી અમુરોના અતરમા અતિશય નાસ પણ
પોતાનો નિનાશ સૂચવનારો પ્રકટ થયો અમુરોના અતરમા કેવળ ત્રાસ
પ્રકટયો એટલુજ નહિ પણ ધર્મપક્ષપાતી અમરોના અતરમા અતિહર્ષ
પણુ પ્રકટયો, તથા હર્ષને સૂચવનારી અમરોએ પોતાના કરતળથી મુકેલી
પુષ્પટ્ટિ તથા તેમણે કરેલો જયજય હર્વ ધ્વનિ પણુ પ્રકટયો તે દેવતાઓ
'ધર્મ રક્ષણ માટે અવતરશે એવા પુરૂષોત્તમની આજ્ઞાથી આ ધર્મદેવ અ-
વનિ ઉપર અવતરે છે' એમ જાણીને અતિ ઈત્કાથી નદન વનમાથી પુષ્પો
લાવીને સવિનય બે હાથ બેડીને ધર્મના અવતારની વાટ બેઠી રહ્યા થકા
ગગનમાર્ગમા આરેતરફ રહ્યા હતા એવા દેવતાઓના હર્ષાતિશયને જણા

સ્તથાત્મવૃદ્ધામન્ત્રાસમરેઃ સ્વનાશપિતૃનૈર્જઘ્ને જગદ્ધારકઃ ॥૧૨॥
 વિક્રમાર્કશકસ્યાન્દે રસાદ્ધાગેન્દુસમ્મિતે । પ્રમોદાસ્યે વત્સરે ચ
 દક્ષિણાયનગે રવૌ ॥૧૩॥ શરદૃતૌ કાર્તિકસ્ય શુક્લૈકાદશિકાતિ-
 થૌ । સૌમ્યેઽર્ધિર્વૃદ્ધ્યમે વજ્રે કલ્યાણીકરણે તથા ॥૧૪॥ કુમ્ભ-
 રગ્ને ચ ભૌમાદિચતુષ્કે કેન્દ્રસંસ્થિતે । ભાગ્યવત્યા સૂયતે સ્વ ધર્મો
 મનુજરૂપધૃત્ ॥૧૫॥ સાક્ષાદ્ધર્મે ક્ષિતૌ જાતે કિરન્તઃ સુમનાંસિ

વનારી તેમણે કરેલી પુષ્પવૃદ્ધિ તથા જ્યજ્ઞ ઘોષ અને અમુરોના અત-
 રમાં સ્વનાશસૂચક અતિશય ત્રાસની સાથે ધર્મદેવનો ધરણી ઉપર પ્રાદુ-
 ભાવ થયો ॥૧૨॥ હવે ત્રણ સ્થોકથી શુભ જન્મકાળ કહેછે—રસ-અંક-
 અગ-ધન્દુ-સંમિતે—રસાદિપદો નિરૂપલક્ષણથી ૫૮ આદિક સખ્યાનો
 બોધ કરેછે તો રસશબ્દથી ૬ અંકશબ્દથી ૮ અગ (પર્વત) શબ્દથી
 ૭ અને ધન્દુ (ચક્ર) શબ્દથી ૧ બાણનો અકોની ડાબી ગતિ પ્રસિદ્ધ છે તો
 પ્રથમ ૧ પછી ૭ પછી ૮ પછી ૬ એમ કરતાં ૧૭૮૬ થાય એ રીતે
 ૧૭૮૬ થી માપ કરેલા, શકપ્રવર્તક વિક્રમાર્ક રાજના શક (ધર્મભરમાદા-
 નિબધકાળ) ના વર્ષમાં એટલે સવત ૧૭૮૬ માં, પ્રમોદ નામના સવત્સ-
 રમાં, સૂર્ય દક્ષિણાયનમાં વર્તતાં, શરદ્ઋતુમાં, કાર્તિક માસના શુક્લપ-
 ક્ષની પ્રબોધની નામની એકાદશી તિથિએ, બુધવારે, ઉત્તરાભાદ્રપદ નક્ષ-
 ત્રમાં, સત્તાવિશ યોગના મધ્યે વજ્ર નામનો યોગ આવતાં, કલ્યાણી નામના
 કરણમાં, હુલ લગ્નમાં, લૌભ, બુધ, ગુરુ અને શુક્ર, આ ચાર ગ્રહે પ્રથમ,
 અતુર્ય, સપ્તમ અને દશમ ભાવમાં વર્તતાં, આવા સંકળ શુભ ગુણવાળા
 કાળમાં બાળશર્માની ભાગ્યવતી ભાર્યાએ મનુષ્યના જેવા રૂપને ધરનારા
 ધર્મદેવને જન્મ આપ્યો ॥૧૩-૧૪-૧૫॥ ધર્મદેવનો અવતાર થવાથી
 સ્વર્ગલોક અને જીલોકમાં થએલાં પ્રહર્ષનાં ચિહ્નો વિસ્તારથી કહેછે—જ્યારે
 સાક્ષાત્ ધર્મ-જે પોતે અમર્ય હોઈને સર્વ ધર્મના અધિષ્ઠાતા છે તે ક્ષિતૌ
 જાતે—એટલે કર્મકળના ભોગમાટે બીજા પ્રાકૃત નરની પેઠે મનુષ્ય યો-
 નિને પામેલા એમ નહિ કિંતુ કેવળ પૃથ્વી ઉપર પ્રાદુભાવ પામ્યા ત્યારે
 દેવતાઓ સ્વર્ગલોકમાંથી ઉતરીને ગગનતળમાં રહીને હર્ષાતિશયથી પુ-

શે । વાઘાન્યવાદયન્દેવા દુન્દુભિપ્રમુખાનિ ચ ॥૧૬॥ દેવૈસ્તૈર્વાઘ-
માનાનાં હર્ષેણ મહતા મૃશમ્ । વાઘાનાં સુમહાન્નાદસ્ત્રિલોકીં વ્યા-
નશે તદા ॥૧૭॥ ગીતપ્રવન્ધૈર્ગન્ધર્વાઃ સુસ્વરં ચ જગુસ્તદા । નૃત્ય-
મપ્સરસશ્ચક્રુઃ સંહતાસ્ત્રિદશાલયે ॥૧૮॥ ઉત્સવોઽભૂન્મહાંસ્તેષાં
ત્રિદશાનાં મહાત્મનામ્ । કુર્વતાં પુષ્પવર્ષાણિ ધર્માવિર્ભાવવેદમનિ
॥૧૯॥ ભૂમૌ ચ મક્કલાન્યાસન્ પુરગ્રામવ્રજાદિપુ । વહ્નયો યાજ્ઞિ-
કાનાં ચ નિર્ધૂમા હિ દિદીપિરે ॥૨૦॥ સઘો વમ્ભૂવુશ્ચેતાંસિ નિર્મ-
લાનિ સતાં તદા । પ્રફુલ્લામ્મોહહાળ્યાસન્નિર્મલાનિ સરાંસિ ચ
॥૨૧॥ ઘણુઃ સુસ્વકરા વાતા નિર્મલં ચામવન્નમઃ । સિદ્ધા જયધ્વર્નિ

બોની વૃષ્ટિ કરવાપૂર્વક કુંદુભિ (ભેરી) વિગેરે વાણત્રે પણ વગાડવા
લાગ્યા ॥૧૬॥ તે સમયમાં દેવતાઓએ અતિથય આનંદથી અત્યંત વગા-
ડવા માંડેલાં વાણત્રેનો અતિ અધિક નાદ આપી ત્રિલોકી (સત્યલોક સ્વર્ગ-
લોક અને માનુષલોક) માં બ્યાપી ગયો ॥૧૭॥ ધર્મના જન્મ સમયમાં
સ્વર્ગલોકમાં તુંધુર વિગેરે ગધર્વો ભેગા મળીને ગીતપ્રબંધોથી મધુર સ્વરે
ગાન કરવા લાગ્યા. ઉર્વશી વિગેરે અપ્સરાઓ નૃત્ય કરવા લાગી. ॥૧૮॥
ધર્મદેવનો આવિર્ભાવ જેમાં થયો છે એવા ગૃહ ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિને કરતા,
ઉદાર મનવાળા, પૂર્ણોક્ત ધન્દાદિ દેવતાઓને આવો અતિ ઉત્કૃષ્ટ ઉત્સવ
થયો હતો ॥૧૯॥ તેમજ ભૂમિ ઉપર તેતે પુર, ગ્રામ અને વ્રજ આદિકમાં
મંગળો (અલૌકિક તથા લૌકિક શુભ ચિહ્નો) થયાં હતાં. (તે કહે છે) યા-
જ્ઞિકો તથા અગ્નિહોત્રિઓના અગ્નિઓ ધૂમરહિત પ્રદીપ્ત થયા હતા. તે સમ-
યમાં સત્પુરુષોનાં ચિત્ત તત્કાળ પ્રસાદનિર્મળ થઈ ગયાં. સરોવરો પ્રકુલિત
કમળવાળાં અને નિર્મળજળવાળાં થયાં. વાયુતો મંદ, શીતળ અને સુગંધ
હોવાથી સર્વને સુખાકરી વાવા લાગ્યા, આકાશ નિર્મળ (દુર્દિનાદિ દોષે
રહિત) થઈ ગયો. (ઇત્યાદિ અલૌકિક શુભ ચિહ્નો થયાં) તે સમયમાં સિદ્ધ
નામના ઉપદેવો 'જયજય' એવો નાદ કરવા લાગ્યા અને સપ્તર્ષિઓ આ-
શીર્વાદો આપવા લાગ્યા. (ઇત્યાદિ લૌકિક શુભ ચિહ્નો થયાં) ધર્મવૃદ્ધિનો
સમય હોવાથી એકલા ધર્મમાટેજ નહિ પણ સર્વના પ્રત્યે તુલ્યપણે જય-

ચકુર્નપયઃશિષો દદુઃ ॥૨૨॥ તતઃ સમ્પ્રાન્તો વા સુતજનનહ-
ર્ષેણ મહતા દ્વિજઃ જ્ઞાનં ચક્રે સપદિ સ તુ ધર્માગમપદુઃ । દ્વિજાન્
સમ્પૂજ્યાદૌ તદુદિતવિધં જાતકમથો દ્વિજાતિભ્યો દાનં નિજવિ-
ભવતુલ્યં ચ વિધિના ॥૨૩॥ સુકોમલાદ્દો મશકૈશ્ચ દંશોઃ સ તુ ઘ-
માનોઽપિ રુજં વિપેદે । ક્ષાન્તિં વિલોક્યેતિ ચ તસ્ય સુદ્ધાઃ પ્રાગ્મ્યો-

ધ્વનિ અને આશીર્વાદનો અન્વય કરવો, એટલે સર્વનો જયધ્વનિ કયો
અને સર્વને આશીર્વાદ આપ્યો ॥૨૦-૨૧-૨૨॥ પુત્રનો પ્રાદુર્ભાવ થયા પછી
ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ, ધાર્મિક એવા બાળશર્મા વિષે પુત્રજન્મના અતિશય
આનંદથી સંભ્રાંત થઈ ગયા હોય ને શું ? એવા થઈને અથવા સંભ્રાંત-
આદરયુક્ત થઈને, પુત્રનો જન્મ થયો સાંભળ્યો એજ ક્ષણમાં તે વખતે
પહેરેલા વસ્ત્રેસહિત જ્ઞાન કર્યું 'જાતે પુત્રે પિતૃ જ્ઞાનં સર્વલં તુ વિધીયતે'
એવું કૃત્યચિંતામણિપ્રબન્ધમાં સર્વર્તુનિનું વચન છે જ્ઞાન કર્યા પછી પ્ર-
થમ વિગ્રોની પૂજા કરીને તેમના કહેવા મુજબ યથાવિધી ભતકર્મસસ્કાર
કર્યો 'શ્રુત્વા જાતં પિતા પુત્રં સર્વલં જ્ઞાનમાચરેત્ । પ્રાઙ્ગામિભવર્ધનાણુંસો
જાતકર્મ વિધીયતે' એમ વસિષ્ઠે કહ્યું છે તેપછી પોતાના વૈશવને અનુસારે
શ્રાદ્ધહોને ગો-હિરણ્ય-અન્નાદિ દાનો યથાવિધિ આપ્યાં. આતો નૈમિત્તિક
શ્રાદ્ધ કર્યા પછી બાણું 'અચ્છિન્નનામિ કર્તવ્યં શ્રાદ્ધં વૈ પુત્રજન્મનિ' એમ
વિષ્ણુધર્મોત્તરમાં કહ્યું છે. 'દેવાશ્ચ પિતરશ્ચૈવ પુત્રે જાતે દ્વિજન્મનામ્ । આ-
પાન્તિ દિ દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! પુણ્યાહમિતિ ચામ્રુવન્' એમપણ પુરાણોત્તરમાં કહ્યું
છે 'પુત્રે જાતે વ્યતીપાતે દત્તં ભવતિ ચાક્ષવં' એવી પણ સ્મૃતિ છે. માટે
તે મુજબ સર્વ વિધિ કર્યો ॥૨૩॥ હવે બાળકના કેટલાક અલૌકિક લક્ષણો
કહે છે-અતિક્રોમણ અવયવોવાળો આ બાળક ડાસ મચ્છર વિગેરે પીડા
ખમાડે છે પણ પ્રાકૃત બાળકનીપેઠે પીડા નહિ સહન થતાં ક્યારેયપણ રૂદન
કરતો નથી પરંતુ તેની જથાને સહન કરે છે. આવી બાળકની સહનશક્તિ
ભેદને સ્ત્રિયોપણ આ કોઈ પ્રાજ્યોગી (યોગમાંથી શ્રદ્ધ થએલો તથાપિ
પૂર્વસસ્કારમાંથી નહિ પતિત થએલો) છે એમ માનવા લાગી તો પ્રાસ પુરૂષો
એમ માને એમાં તો કહેવુંજ શું ? અર્થાત્ પ્રાસનીપેઠે પામરોએપણ આ

ગિનં તં વિવિદુઃ સ્ત્રિયોઽપિ ॥૨૪॥ તં નૂતનામ્બુધરમુન્દરભાસુરા-
ક્ષમાજાનુવાદુયુગલં રુચિરસિતાસ્યમ્ । વાલં નૃનાદ્યમુરુધા વિદ્-
ધાનમીશં મત્યાત્મજં ચ પિતરાવતિહર્યમાસૌ ॥૨૫॥ તસ્યામિધાનં
જનરુઃ સુતસ્ય સ દ્વાદશાદે વિધિના ચકાર । ણ્ણોઽક્રુકાન્ત્યા રુ-
ચિરો યતોઽતઃ સ્યાતોઽસ્તુ નાસા ભુવિ દેવદર્મા ॥૨૬॥ ણ્ણં સ

ચિહ્નોવડે પૂર્વયોગી જાણ્યા ॥૨૪॥ માતાપિતા-ભાગ્યવતીબાળશર્મા આ
બાળકના જાનુપર્વત લાંબા બાદુયુગળ, સુંદર મંદહાસસહિત મુખકમળ,
નૂતન મેઘને સદૃશ સ્થામસુંદર પ્રકાશમાન અવયવો તથા માનુષબાળ
લીળાને બેઢને, ઈશ્વર એવાપણુ ધર્મદેવમાં 'આ આત્મજ' અમારા અસા-
ધારણુ ભાગ્યવિશેષથી થયોછે' એવી થએલી પરમપ્રેમાળ પુત્રદૃષ્ટિથી પર-
માનંદને પામ્યાં, અથવા-એવી રીતની અગપ્રત્યંગની કાંતિએ યુક્ત એવા
બાળપુત્રને 'આ કોઈ ઈશ્વરજ બહુધા મનુષ્યભાવનું અનુકરણુ કરીને
આપણી ઉપર અનુમદ કરવા પુત્રભાવથી અવતર્યા છે એવો નિશ્ચય કરીને
પરમ હર્યને પામ્યાં ॥૨૫॥ તેપછી પિતા બાળશર્માએ જન્મથી બારમે
દિવસે પુત્રનો યથાવિધિ નામકરણુ નામનો સંસ્કાર કર્યો, 'આ પુત્ર અંગ-
કાંતિથી સુંદર દેહીપ્રમાન છે માટે ભૂમિમાં દેવશર્મા એવા અન્વય નામથી
વિખ્યાત હો' એમ પોતાના સંબંધિજનોને કહ્યું. કૃત્યાર્થિતામણિમાં 'જનના-
દ્વારાગ્રે શ્યુષ્ટે દાતરાગ્રે સંવાસરે વા નામધેયકરણમ્ । શ્યુષ્ટે ભત્તિકાન્તે વ્રકા-
દ્વોઽહ્નિ । શ્યુષ્ટે રૂતિ દાતરાગ્રસંવાસરાગ્મામપ્યન્વેતત્ત્વં' એમ કહેછે. માટે
અગ્યારમે દિવસે નામકરણુ કરવું ચોખ્ખું છે તો આ સ્થળે 'બારમે દિવસે
નામસરકાર કર્યો' એમ કેમ કહ્યું ? એવી કોઈ આશંકા કરે તો તે સત્ય
છે. 'નામધેયં દનાગ્યાં મુ દ્વાદશ્યાં વાપિ કારયેત્ । પુણ્યે તિપી મુદ્ધર્તે
વા મહત્રે વા ગુણાન્વિતે' આ મનુવચનથી 'અગ્યારમે દિવસે વિદ્યાદિનો
સંભવ હોય તો બારમે દિવસેપણુ નામકરણુ કરવું' એમ પણ તેમાંજ
કહ્યુંછે. માટે બારમે દિવસે કરવામાં હોય નથી. મનુવચનમાં 'દનાગ્યાં દ્વા-
દશ્યાં વા' આ પદથી 'અગ્યારમે દિવસે બારમે દિવસે નામ કરવું' એમપણુ
તેમાંજ કહ્યુંછે ॥૨૬॥ પૂર્વોક્તપ્રકારે પિતાએ નામકરણુ સંસ્કાર લેનો કર્યો

પિત્રા શૃતનામધેયો જહાર ચિત્તં ચ દિને દિનેઽસ્ય । શાતેઃ સ્વકી-
યસ્ય પરસ્ય ચાસૌ મુદ્ધુઃ સુતોઽમૃદતિદર્શનીયઃ ॥૨૭॥ સ શ્રીમાન્પ્ર-
તિદિનમાશુવર્ધમાનઃ શ્યામાક્ષો હિમરુચિકાન્ત આસદન્તઃ । યામૂચે
પ્રથમગિરં કલાં તુ વાલ્યે જાતાઽસીત્સકલમનઃપ્રહર્યણી સ્તા ॥૨૮॥
સંસ્કારાન્પ્રાપ્ય સર્વાન્તસ નિગમવિધિનાઽપ્રાશનાદીન્ ક્રમેણ વધ્વા
મૌર્ઝીં વ્રતસ્યો ગલવિચલદસૂત્રીવયન્પ્રહ્લચર્યમ્ । વેદાનધ્યૈત સા-
જ્ઞાન્ ગુરુકુલવસતિદ્વાંદશાબ્દાંસ્તતસ્તં સન્તોષ્યામીષ્ટદાનૈઃ ક્રમગ-

છે એવા બાળપુત્ર અહર્નિશ વિશેષ વૃદ્ધિ પામતી અંજલાવપુત્રતાથી બાળ-
શર્મા પિતાનું હૃદય આકર્ષણ કરવા લાગ્યા. એટલે પિતાને એની ઉપર પુત્ર-
સ્નેહ પ્રતિદિન વધવા લાગ્યો, એકલા પિતાના હૃદયને આકર્ષણ કર્યું એમ
નહિ પરંતુ પોતાનો સંબંધિવર્ગ કે અસંબંધિવર્ગ સર્વનાપણ હૃદયને તુલ્યપણે
આકર્ષણ કર્યું. વળી આ બાળક સર્વકોષને ચારંવાર અતિદર્શનીય થયો.
એટલે પ્રતિદિન એનારા જનોનેપણ બાણે નિત્ય નવો નવો હોય ને શું ?
એમ અતિ આદ્વાદ આપનારો થયો ॥૨૭॥ શ્રીમાન્—અપૂર્વ શૌભાએ
સંપન્ન, પ્રતિદિન આશુ-ત્રીહિની પેઠે વૃદ્ધિ પામતા શરીરના અવયવો
જેના છે, શ્યામસુંદર શરીર જેનું છે, ચંદ્રમાની માફક જનસમાજના
મનનયનને આનંદ આપનારા, કેટલીક દાંતરૂપી કળિયો જેની અંકુરિત
થઈછે એવા દેવશર્મા બાલ્યવયમાં કલા-અવ્યક્તમધુર એવી જો પ્રથમ
વાણી બોલ્યા તે સમય જોનોના અવલુભનને અતિ આનંદ આપનારી થઈ
॥૨૮॥ દેવશર્માએ અષ્ટપ્રાશનાદિ યજ્ઞોપવીત પહેલાંના સર્વ સંસ્કારો વેદ-
વિધિ-વેદોને અનુસરેલા પોતાના ગૃહમાં કહેલા પ્રકારને અનુસારે તેમાં
કહેલા ક્રમથી પામીને, મૌજબંધન નામના ઉપનયનસંસ્કારને પામીને,
વિદ્યાશ્રદ્ધિમાં અંગભૂત બાર વર્ષનું પ્રદ્વયર્થવ્રત પ્રથમ હતું, કળિજળને
લીધે તેના પ્રાણ ગળામાં આવી ગયા હતા એટલે વિનષ્ટપ્રાય થઈ ગયું હતું.
એવા પ્રદ્વયર્થને પોતે તેવા વ્રતમાં રહીને ઉજળવન કરતા થકા (પોતે
પાળવા પૂર્વક) ગુરુકુળમાં નિવાસ સ્વીકારીને, શિક્ષાકલ્પાદિ છે એંગે
સહિત સામાદિ ચાર વેદોને બાર વર્ષપર્યંત ગુરુશ્રી ભણીને, વેદાધ્યાપક

તમકરોત્તત્સમાવર્તનં ચ ॥૨૯॥ સ્નાતકવ્રતનિષ્ઠોઽસૌ માર્યામાત્મ-
સમાં તતઃ । ઉદ્ધોદુમૈચ્છત્પતે ! કુલીનાં ચોચિતાં ગુણેઃ ॥૩૦॥
દેશે તત્ર મયત્યેકા નદી નામ્ના મનોરમા । તસ્યાં તીર્થં મલ્લોદાધ્યં
વર્તતેઽઘચયાપહમ્ ॥૩૧॥ તદુત્તરદિશિં ગ્રામશ્ચુષ્પયા ઇતિ વિશ્વુ-
તઃ । ચાતુર્વર્ણ્યજનાકીર્ણો યાજ્ઞિકાનામતિપ્રિયઃ ॥૩૨॥ તદાગેના-
તિમહતા શોમિતો નિર્મલામ્મસા । પરિતો મહતીમિશ્ચ વહ્નીમિ-
દ્દમજાતિમિઃ ॥૩૩॥ તત્રામૃદ્ધાહ્ણણો વિદ્વાન્ કૃષ્ણશર્મા જિતે-
ન્દ્રિયઃ । યસ્ય માર્યાઽમયત્સાધ્વી મવાનીત્યમિવિશ્રુતા ॥૩૪॥ તા-
વુમૌ દમ્પતી નિત્યં વાસુદેવે પરાત્પરે । ચક્રતુઃ પરમાં ભક્તિં નિ-

ગુરુને અબીદ દક્ષિણા આપી સતુદ કરીને, વિદ્યા પામીને અને મતને સ-
માપ્ત કરીને, સરકાર ક્રમથી આવેલા મતસમાપ્તિના અગમ્ય સમાવર્તન
નામનો સંસ્કારપણુ કર્યો ॥૨૯॥ હે રાજન્ ! ત્યારપછી સ્નાતકવ્રતમાં રહેલા
આ દેવશર્મા શ્રીતસ્માર્તધર્મમાટે દારસંચક ધન્યતાં તેને માટે ધર્મરતિમાં
પોતાને તુલ્ય, શીલાદિગુણોવડે પોતાને ઉચિત, કુલીન એવી ભાર્યા પર-
ણવાને ઇચ્છયા ॥૩૦॥ એવી રીતે શ્રીધર્મદેવનો જન્મોત્સવાદિ કહીને,
હવે તેમનો મૂર્તિ પૂર્વપત્નીની સાથે વિવાહ કહેવા શ્રીમૂર્તિના જન્મોત્સવા-
દિકનો પ્રસ્તાવ બાકીના અધ્યાયથી કહેછે—એજ કોસળદેશમાં મનોરમા
નામથી વિખ્યાત કોઈ નદી છે. તે નદીમાં પાપપુંજને નાશ કરનારૂં મખોડા
નામથી પ્રસિદ્ધ તીર્થ છે. તે તીર્થની ઉત્તરાદિ દિશામાં છપૈયા નામથી
વિખ્યાત એક ગ્રામ છે. કેવું ગ્રામ તો—જેમાં પોતપોતાના ધર્મમાં તત્પર
ચારેય વર્ણના જનો ભરપૂર વસેછે, જેમાં યાજ્ઞિકો ‘યજ્ઞાનુષ્ઠાનને સમુચિત
આ પ્રદેશ છે’ એવી પરમપ્રીતિ પામીને વસેછે. નિર્ભજ જળવાળા અતિવિ-
શાળ સરોવરવડે શોભાયમાન છે. અતિશય ઊંચા છયાકુળપુષ્પપ્રધાન,
આંબા આદિક વિવિધ વૃક્ષવૃદ્ધોવડે ચારેબાજુ શોભાયમાન છે ॥૩૧-૩૨-
૩૩॥ એવા ગ્રામમાં વિદ્વાન્, જિતેન્દ્રિય, કૃષ્ણશર્મા નામના સરવરીયા
ગ્રામણુ હતા, તેમને ભવાની નામની ભાર્યા સાધ્વી-પતિવ્રતા માટેજ
અસાધારણ પાતિવ્રતથી સર્વત્ર વિખ્યાત હતી ॥૩૪॥ તે દંપતી ભવાની

દહ્મહદયૌ શુચી ॥૩૫॥ તયોઃ પુણ્યમવત્સાક્ષાન્મૂર્તિર્ધર્મસધર્મિ-
ની । શીલલક્ષણસમ્પન્ના નાનાસહુણમણ્ડિતા ॥૩૬॥ શકાન્દે વિ-
ક્રમાર્કસ્ય ગજાદ્ધાશ્વેન્દુસમ્મિતે । ઝર્જે શુક્લે પૌર્ણમાસ્યાં સૌમ્યે
સાઽજનિ વહ્નિમે ॥૩૭॥ પૂર્ણેન્દુનૈન્દ્રીવદને કરકુહ્નમલિમ્પિતે ।
પ્રાદુર્વમ્ભૂવ સહસ્રા સા દ્યોતદિવ્યવિગ્રહા ॥૩૮॥ યદા મૂર્તિર્મમાવ-
જનિ મુનિશાપેન તુ તદા શ્રુતૌ કીર્ત્યાદૌ ચોત્સુકતરમમ્બૂદન્તર-
મપિ । નૃણાં શ્રીકૃષ્ણસ્ય પ્રતિગૃહમમ્બૂદુત્સવમરો મરો ભૂમેષ્વૈવા-

કૃષ્ણશર્મા શુચિ-ત્રણ કરણ (મન વચન કાય) ની શુદ્ધિએ સંપન્ન, માટેજ
નિષ્કપટ હૃદયવાળાં થઈને પરાતપર વાસુદેવ ભગવાનમાં એકાંતિષ્ઠી ભક્તિ
પ્રતિદિન કરવા લાગ્યાં ॥૩૫॥ જે ધર્મદેવની સાક્ષાત્ પત્ની મૂર્તિ છે તેપણુ
પોતાના ભર્તા ધર્મદેવની પાછળ પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ થવાનો સંકલ્પ કરી,
ભવાની કૃષ્ણશર્મા માતાપિતાની પુત્રીરૂપે, સ્ત્રીલ-પતિવ્રતાને ઉચિત સદ-
વ્રતો, લક્ષણુ-સામુદ્રિકશાસ્ત્રમાં કહેલાં સૌભાગ્યાદિ સૂચવનારાં ચિહ્નોએ
સંપન્ન, અને મંડનથી મંડિત નહિ પણ સત્ય, સૌશીલ્ય, કારુણ્ય, ઔદાર્ય
અહિંસાદિ ગુણોએ મંડિત હોઈને પ્રકટ થયાં ॥૩૬॥ તેમના અવતરણનેજ
સમયવિવેચન કરવા પૂર્વક વિસ્તારથી કહેછે-ગળ-૮ અંક-૯ અશ્વ-૭
ઈન્દુ-૧ થી વામગતિ કરીને માપેલા, શકપ્રવર્તક વિક્રમરાજના શકનું
વર્ષ સંવત્ ૧૭૯૮ માં કાર્તિકમાસના શુક્લપક્ષની પૂર્ણિમાતિથિએ બુધવારે
કૃત્તિકાનક્ષત્રમાં પૂર્ણચંદ્રમાએ આચીદિશાનું સુખ પોતાના કિરણોરૂપ હુંક-
મથી લીંપીને અરણુ કર્યું ત્યારે અર્થાત્ પૂર્ણિમાએ ચંદ્રોદયસમયે મૂર્તિ-
દેવી દ્યોતમાન દિવ્યદેહથી એકદમ પ્રકટ થયાં ॥૩૭-૩૮॥ જન્મકાળનો
ઉત્સવ કહેછે-જે કાળમાં દુર્વાસાના શાપના મિષથી ધર્મપત્ની મૂર્તિ ભૂમિ-
ઉપર અવતર્યા એજ કાળમાં શ્રીકૃષ્ણની શ્રવણકીર્તનાદિ ભક્તિવિશેષમાં
મનુષ્યોનુંપણુ મન (અપિ શબ્દથી દેવતાઓનું પણ મન) અતિઉત્સાહ-
વાળું થયું. તથા શ્રીકૃષ્ણના પ્રત્યેક મંદિરોમાં અત્યધિક મહોત્સવો થવા
લાગ્યા, અથવા પ્રત્યેક મંદિરોમાં શ્રીકૃષ્ણના મહોત્સવો થવા લાગ્યા. અને
ભૂમિનો પાપરૂપ જે ભાર હતો તથા પાપને પ્રવર્તાવનારો જે અસુરસમૂહ

સુરનિકર આપોત્તરવયઃ ॥૩૧॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरिते
धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे धर्मभक्तिजन्मोत्सवनामैकादशोऽध्याय ॥११॥

મુપ્રત ઉવાચ—સંસ્કારાન્વિદધે તસ્યાઃ કૃષ્ણશર્મા યથાવિધિ ।
વાલેતિ નામ કન્યાયાશ્ચકારાતિમુદા નૃપ ! ॥૧॥ તજ્જન્મદિનત-
સ્તસ્ય વિપ્રસ્ય ગૃહમન્વહમ્ । વિવૃદ્ધધનધાન્યાદિસમ્પદાસીન્નિરા-
મયમ્ ॥૨॥ નન્દ્યન્તી સ્વપિતરૌ ઘાલા શૈશવલીલયા । ઘવૃધે ચ-
ન્દ્રલેખેચ પ્રાક્પક્ષે પ્રતિવાસરમ્ ॥૩॥ દેવહૃતીસમૈવાસીત્સા રૂપ-
શુણલક્ષણૈઃ । કૃષ્ણભક્તિસ્વભાવા ચ ચાલ્યાદાસીચ સત્યવાક્ ॥૪॥
સર્વદા કુર્યતીં ભક્તિં મુદા કૃષ્ણસ્ય વીક્ષ્ય તામ્ । જનઃ સર્વોઽપ્યા

હતો તે તે સમયમા ઉત્તરવય-અવસાન અવસ્થાને પામ્યો અર્થાત
તેના કંઠમા પ્રાણુ આવી ગયા ॥૩૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને. પ્રથમ-
પ્રકરણે ધર્મભક્તિજન્મોત્સવનામૈકાદશોઽધ્યાય ॥૧૧॥

અધ્યાય ૧૨ મો.

હવે મૂર્તિનો ધર્મદેવની સાથે વિવાહ કહેતા પ્રથમ ધર્મને ઉચિત એવા
મૂર્તિના કેટલાક ગુણો કહેછે મુપ્રતઃકપિ કહેછે—હે રાજન ! કૃષ્ણશર્મા
વિગ્રે પોતાના ઘરમા અવતરેલી તે કન્યાના ‘મારે ત્યા આ અનુપમ પુત્રી
પ્રકટી’ એવા આનદથી યથાવિધિ જાતકમાંદિ સરકારો કર્યા તથા અત્યત
હર્ષથી કન્યાનુ ખાળા એવું નામ પાડ્યુ ॥૧॥ કૃષ્ણશર્માનુ ઘર આળાના
જન્મ દિવસને આરણીને પ્રતિદિન વિવૃદ્ધ ધનધાન્યાદિ સમૃદ્ધિવાળુ અને
બાધિ વિગેરે ઉપદ્રવોએ વર્ણત થઈ ગયુ ॥૨॥ તે બાળા બાળલીલાથી
પોતાના માતાપિતાને આનદ ઉપજાવવાપૂર્વક શુકલપક્ષમા ચંદ્રમાની કળા
જેમ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે તેમ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા ॥૩॥ તે બાળા શરીર
સૌન્દર્યનો અતિશય, સૌશીલ્યાદિગુણો, અને સૌભાગ્યાદિ સૂચક લક્ષણોવડે
શ્રીકપિલદેવ ભગવાનની માતા દેવહૃતીને તુલ્યજ થયા તથા બાલ્યવયમાજ
શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરવાના સહજ સ્વભાવવાળા અને સત્યપૂત વાણીવાળા
થયા ॥૪॥ હે ભૂપતે ! નિરતર આનદથી શ્રીકૃષ્ણની શ્રવણાદિ ભક્તિને ક-

જુહાવ મક્તિનામ્નૈવ ભૂપતે ! ॥૫॥ કન્યાં તાં કૃષ્ણશર્માઽદાદ્યોગ્યાય
 ગુણશાલિને । તસ્યૈ દેવાય વિપ્રાય સ્વગૃહે વિધિપૂર્વકમ્ ॥૬॥ તત્રા-
 ગતો ચાલશર્મા જન્યૈઃ સ્વૈર્વન્ધુભિઃ સહ । પુત્રમુદ્દાહયામાસ મા-
 નિતઃ કૃષ્ણશર્મેણા ॥૭॥ પરસ્પરોચિતૌ દ્વૈષ્ટા તાવુમૌ દમ્પતી
 જનાઃ । પ્રશશંસુર્મુદુઃ પ્રેમ્ણા પાર્વતીશંકરાવિવ ॥૮॥ જામાતરં
 સુશીલં તં કૃષ્ણશર્મા ગુણાન્વિતમ્ । પ્રેમ્ણા નિવાસયામાસ સ-
 મ્પ્રાર્થ્ય સ્વસ્ય વેદમનિ ॥૯॥ ન્યુવાસ તત્ર તત્પ્રીત્યૈ પષ્ટિતઃ સ
 દ્વિજોત્તમઃ । આશ્લયૈવ પિતુઃ સ્વસ્ય પત્ન્યા અનુમતેન ચ ॥૧૦॥ દિ-
 નાનિ કતિચિત્તત્ર સ્થિત્વા નિજપુરં પ્રજન્ । વિપ્રવયૌ ચાલશર્મા

રતાં જોધને યધાય લોકો ભક્તિનામથીજ જોલાવા લાગ્યા. અર્થાત્ આ-
 ણામાં ભગવદ્ભક્તિનો અતિશય જોધને સર્વજનોએ ભક્તિ એવા નામથી
 જોલાવવા માંડ્યાં એટલે લોકમાં ભક્તિનામથીજ પ્રખ્યાત થયાં ॥૫॥ ભ-
 ક્તિના પિતા કૃષ્ણશર્માએ યોગ્ય-વરોચિત લક્ષણવાળા, વિદ્યા વિનય વિગેરે
 ગુણોવડે શોભાયમાન, પૂર્વોક્ત દેવશર્મા વિપ્રને ઘટાર આમથી પોતાને ઘેર
 લાવીને ભક્તિનામનાં પોતાનાં બાળા પુત્રીને વિધિપૂર્વક વાગદાન કરવાપૂ-
 ર્વક આખ્યાં ॥૬॥ વરના પિતા બાળશર્માએ જનૈયા પોતાના આંધવ વર્ગને
 સાથે લઈને છપૈયામાં આવીને કૃષ્ણશર્માએ સન્માન કર્યા થકા પુત્ર દેવ-
 શર્માને યથાવિધિ પરણાવ્યા ॥૭॥ વિવાહ મંડપમાં આવેલા સર્વ કોઈ જનો
 દંપતી (ભક્તિ દેવશર્મા) ને જોધને 'પાર્વતી શંકરની પેઠ આ એક બીજને
 યોગ્ય છે અને અખિલ લોકના કલ્યાણના કારણભૂત છે' એમ પરમ પ્રેમથી
 વારંવાર વખાણ કરવા લાગ્યા ॥૮॥ ભક્તિના પિતા કૃષ્ણશર્મા પોતાને પુત્ર
 નહિ હોવાથી 'મારે તો સકળ લોકના શ્રેયનાં મૂળ આ દંપતીજ છે' એવો
 નિશ્ચય કરીને, સુશીલ, સમયે શુભગુણના નિષ્કિરપ જન્માતા દેવશર્માને
 પ્રાર્થનાપૂર્વક પ્રેમથી પોતાનેજ ઘેર રાખ્યા ॥૯॥ પંડિત-વિદ્વાન્ અથવા પાંડે
 અટકવાળા, દ્વિજશ્રેષ્ઠ દેવશર્મા પ્રથમ પિતા બાળશર્માની આજ્ઞાથીજ પ-
 લીતી પણ અનુમતિથી પોતાના સાસરા કૃષ્ણશર્માની પ્રસન્નતા માટે છપૈ-
 યામાં ઘરજમાઈ. યધને રહ્યા ॥૧૦॥ દેવશર્માના પિતા વિપ્રવર્ધ બાળશર્મા

હ્યશિપત્સ સ્ત્રુપાં નિજામ્ ॥૧૧॥ શ્રીચાલશર્મોવાચ—શૃણુ કલ્યાણિ !
મદ્રં તે વચનં હિતકૃન્મમ । સુશીલા પાપભીરુસ્ત્વં ભવ નિત્યં પતિ-
વ્રતા ॥૧૨॥ યાવત્સ્વલોમસદ્વ્યાઽસ્તિ તાવત્કોલ્યયુતાનિ ચ । ભર્ત્તા

છપૈયામાં કૃષ્ણશર્માના ઘરમાં કેટલાક દિવસ રહીને, પોતાના ઇંદાર પુર
પ્રત્યે પ્રયાણ કરતાં પોતાની સ્ત્રુપા (પુત્રવધુ લક્ષ્મિદેવી) ને આગળ કહે-
શે એ મુજબ શિખામણુ આપવા લાગ્યા. યદ્યપિ આ બાળા સ્વયં ધર્મ-
રહસ્યને જાણે છે. તથાપિ ગુરૂજનનું આ કર્તવ્ય છે. શું ? તો સમય આ-
વતાં સત્ય અર્થનો ઉપદેશ આપવો ॥૧૧॥ શ્રીબાળશર્મા દશ શ્લોકથી
તે શિક્ષા કહે છે—શૃણુ—સાવધાન મનથી માંડે આ વચન સાંભળો. હે
કલ્યાણિ ! તમારે ભદ્ર-કલ્યાણુ થાઓ (ઉત્સાહથી આશીર્વાદ આપ્યો)
તમો સ્વયં કલ્યાણુસ્વરૂપ છો. જે સહધર્મચારિણી તમારા મળવાથી
અંભારો આ પુત્ર પણ અમારા કુળનું કલ્યાણુ કરનારો થશે, માટે તમો
અમારા કુળનાં કલ્યાણુ કરનારાં છો. કેવળ કુળનુંજ કલ્યાણુ કરનારાં છો
એટલુંજ નહિ પણ અખિલ લોકનું પણ કલ્યાણુ કરનારાં છો, કેમકે—જે
તમારે વિષે લગવાનું પ્રકટ થઈને કળિમળને ટાળશે. માટે તમો સર્વ લો-
કનાં પણ કલ્યાણુ કરનારાં છો. એવાં સકળ કલ્યાણુરૂપ તમારે ભદ્ર (ક-
લ્યાણુ) થાઓ. એવા ગુરૂજનભાવને અનુગ્રહુ આચાર પાળનારા અમો
આશીર્વાદ આપીએ છીએ. તમોને નિમિત્ત કરીને જે આ માંડે વચન પ્રવર્તે
છે તે નારીજનમાત્રના હિત-કલ્યાણુને કરનાર છે. તમો જન્મથીજ સુશીલ
અને પાપભીરૂ (પાપાત્મરણુમાં ભયયુક્ત પ્રકૃતિવાળાં) છો. એવાં તમો
નિત્ય પતિવ્રતા થાવ. એટલે ‘યસ્ત્વયા સહ સસ્વર્ગો નિરયો યસ્ત્વયા વિના’
એમાં કહ્યા મુજબ પતિને જે પ્રિય હોય તેજ એક પ્રિય જેને હોય તેરૂપ
અર્થાત્ સર્વાંશે પણ પતિને અનુરૂપ વર્તવારૂપ જે પાતિવ્રત્ય છે તે તમારે
વિષે નિર્નર હો ॥૧૨॥ પતિવ્રતાપણુમાં ફળ કહેવાપૂર્વક તેનું માહાત્મ્ય
કહે છે—જે નારી યાવજીવિત પાતિવ્રત્યમાંથી નહિ પતિત થએલી છે
તે પતિવ્રતા નારી પતિને પણ સ્વર્ગલોકમાં લઈ જઈને, તેની સાથે ક્રીડા
કરતી થકી જેટલી પોતાના શરીરના રોમની સંખ્યા છે (સાઢા ત્રણ કરોડ)

સ્વર્ગસુખં મુક્તે રમમાણા પતિવ્રતા ॥૧૩॥ ધન્યા સા જનની
 લોકે ધન્યોઽસૌ જનકઃ પુનઃ । ધન્યઃ સ ચ પતિઃ શ્રીમાન્
 યસ્ય ગૈહે પતિવ્રતા ॥૧૪॥ પુણ્યં યસ્ય ભવેત્પુંસઃ શતજન્મ-
 સમર્જિતમ્ । ગૃહે તસ્ય ભવેન્નારી ધર્મનિષ્ઠા પતિવ્રતા ॥૧૫॥
 પિતૃવંશ્યા માતૃવંશ્યાઃ પતિવંશ્યાસ્ત્રયસ્ત્રયઃ । પતિવ્રતાયાઃ પુ-
 પ્ત્યેન સ્વર્ગસૌહ્યોનિ મુક્તે ॥૧૬॥ વિમ્બ્યત્પતિવ્રતાસ્પર્શ કુ-
 રતે ભાનુમાનપિ । સોમો ગન્ધવહશ્ચાપિ સ્વપાવિઙ્ગ્યાય ના-
 ન્યથા ॥૧૭॥ પૃથિવ્યાં યાનિ તીર્થાનિ તાનિ સન્તિ સતીપદે ।

તેને દશ હજારે ગુણતાં બેટલાં વર્ષ થાય એટલાં વર્ષપર્યંત સ્વર્ગમુખને
 લોગવે છે ॥૧૩॥ જે જનનીએ પતિવ્રતા પુત્રીને જન્મ આપ્યો છે તે જ-
 નની ધન્ય-પુણ્યવતી છે જે જનકે પતિવ્રતા પુત્રીને જન્મ આપ્યો છે તે
 જનક ધન્યભાગી છે. જે પતિને પત્ની પતિવ્રતાપ્રાપ્ત થઈ છે તે પતિ પુણ્ય-
 શાળી અને શ્રીમાન્-સારી કીર્તિવાળો છે. જેના ઘરમાં પતિવ્રતા વસે છે તે
 ઘરનો ધણી પણ ધન્યશાળી છે. ॥૧૪॥ પતિવ્રતા પત્ની પ્રાપ્ત થવી તે સ્વદેખ
 સુકૃતતું ફળ નથી પરંતુ જે પુરૂષને સૌ જન્મનાં સુકૃત સામટાં ઉદય
 થાય તે પુરૂષના ઘરમાંજ પતિવ્રતાના ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળી પતિવ્રતા પત્ની
 હોય. તેટલાં જન્મોંતર સુકૃતથી પતિવ્રતાનો પતિ ધર્મનિષ્ઠ અને ભગવદ્-
 ભક્તજ હોય એમ સૂચ્યું છે ॥૧૫॥ પતિવ્રતાના પુણ્યથી પિતાના વંશના
 ત્રણ (પિતાનો પિતા, તેનો પિતા અને તેનો પિતા) તથા માતાના વંશના
 ત્રણ (માતાનો પિતા, તેનો પિતા અને તેનો પિતા) તથા પતિના વંશના
 ત્રણ (પતિનો પિતા, તેનો પિતા અને તેનો પિતા) આ સર્વે પૂર્વના (તથા
 પછીના પણ ત્રણ ત્રણ) પુરૂષો સ્વર્ગનાં લોગમુખને લોગવે છે ॥૧૬॥ સૂર્ય
 સોમ અને પવન આ દેવતાઓ સર્વનો સ્પર્શ કરનારા છે પણ પતિવ્રતાના
 સ્પર્શથી અતિશય હલ પામીને ખોતે પવિત્ર થવા માટેજ સ્પર્શ કરે છે પણ
 બીજા દુહભાવથી સ્પર્શ કરી શકતા નથી. આથી દેવતાઓ પણ પતિવ્ર-
 તાનો સ્પર્શ કરવા સમર્થ થતા નથી એમ જણાવ્યું છે ॥૧૭॥ પૃથ્વી ઉપર
 પાવન તીર્થો ગણાદિ છે તે સર્વે પતિવ્રતાના ચરણતળમાં રહ્યાં છે (આથી

તેજશ્ચ સર્વદેવાનાં તનૌ તસ્યાસ્તપસ્વિનામ્ ॥૧૮॥ સાધ્વીપાદરજો-
ભિર્મૂ પૂતા સદ્યો હિ જાયતે । નમસ્કૃત્ય ચ તાં પાપી પાપેભ્યો
મુચ્યતે કિલ ॥૧૯॥ પતિવ્રતા ત્વચ્ચત્યા સાવિત્ર્યા ચાનસૂર્યા ।
શાણ્ડિલ્યાઽહલ્યયા સત્યા દ્રૌપદ્યા શતરૂપયા ॥૨૦॥ મેનયા ચ
સુનીત્યા ચ સંજ્યા સ્વાહ્યા તથા । તુલ્યા લોપામુદ્ર્યાઽસ્તિ તત-
સ્ત્ય તાદૃશી ભવ ॥૨૧॥ સુવ્રત ઉવાચ—તસ્યે પતિવ્રતાધર્માન્ સોઽ-

પાવનપણ્ણાનો અતિશય પાદતળમા કહ્યો) સૂર્ય ચંદ્ર ઇન્દ્રાદિ સર્વ દેવતા
ઓનુ જે તેજ છે તથા તપસ્વી વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્ર વિગેરે ઋષિઓનુ જે
તેજ છે તે સર્વે પતિવ્રતાની તનુમા વર્તેછે (આથી અસત્પુરૂષોથી પતિ
વ્રતાનો પરાભવ ન થઈ શકે એમ કહ્યું) ॥૧૮॥ પતિવ્રતાના પાદરજના
સખન્ધમાત્રથી આ જડ એવી પણ પૃથ્વી તત્કાળ પવિત્ર થાય છે તો ચેતનો
પવિત્ર થાય એમા કહેવુજ શુ ? એવી પતિવ્રતાને પ્રણામ કરીને તો પાપી
પુરૂષ પણ પાપમાથી તત્કાળ મુક્ત થાય છે અર્થાત્ પ્રબળ પ્રાયશ્ચિત્તોએ
પરિહાર્ય એવાપણુ પાપો પતિવ્રતાને પ્રણામમાનથી પલાયન થાયછે
આ વાત આગમમા પ્રસિદ્ધ છે ॥૧૯॥ પતિવ્રતા પત્ની તો વસિષ્ઠમુનિની
પત્ની અરૂન્ધતી, શ્રદ્ધાની પત્ની સાવિત્રી, અત્રિમુનિની પત્ની અનસૂયા,
શાણ્ડિલી, (તે નામની કોઈ નૈષ્ઠિકવ્રતમા નિષ્ઠાવાળી તપસ્વિની ઋષિકુમા
રિકા ભારતમા પ્રસિદ્ધ) ગૌતમમુનિની પત્ની અહલ્યા, દક્ષની પુત્રી શકુ
પત્ની સતી, પાંડવોની પત્ની દ્રૌપદી, સ્વાયંભુવમનુની પત્ની શતરૂપા, હિમ-
લયની પત્ની મેના, ઉત્તાનપાદરાબની પત્ની સુનીતિ, સૂર્યની પત્ની સન્ધ્યા,
અગ્નિની પત્ની સ્વાહા, અગસ્ત્યમુનિની પત્ની લોપામુદ્રા, આ સર્વને તુલ્ય છે
માટે તમો તેવા પતિવ્રતા થાઓ અર્થાત્ અરૂન્ધતી વિગેરે પતિવ્રતાઓના
ઉદાહરણના સ્થાન છે તો તમોપણુ અરૂન્ધતી આદિકની પેઠે પૃથ્વી ઉપર
પતિવ્રતાઓના ઉદાહરણના સ્થાન થાઓ ॥૨૦-૨૧॥ સુવ્રતનુપિ કહે છે
—હે રાજન્ ! આજશર્મા વિગેરે પતિવ્રતાગાહાત્મ્ય કલા પછી ભક્તિ
નામની રુપાને કાશીખડકિકમા કહેલા સર્વ પતિવ્રતાધર્મો ઉપદેશ કરીને,
તેમનો અસાધારણ પ્રેમાતિશય પોતાના પતિમા વિશેષ વૃદ્ધિ પામતો

નુશાસ્ત્રાશિલ્લાનય । નામ્ના પ્રેમવતીત્યાહ દ્વપ્તા તત્પ્રેમ મર્તરિ ॥૨૨॥
 તતઃ સ્વવંશદ્યુર્માર્ણિ વાલ્યાદેવ મુશિક્ષિતમ્ । પુત્રં સર્વગુણોપેતનુ-
 યાચ વદતાં વરઃ ॥૨૩॥ ગાલ્લમૌવાચ—પુત્ર । ત્વં નનુ મુદ્યોઽસિ વે-
 દશાસ્ત્રાર્યપારગઃ । તથાપિ શાસિ મદ્રં તે ઘૃહ્તવાપિતૃમાવતઃ
 ॥૨૪॥ જ્ઞાનં સન્ધ્યાં જ્યં હોમં સ્વાધ્યાયં પિતૃતર્પણમ્ । દેવાર્ચનં

બેધને 'તમો લોકમાં 'પ્રેમવતી' એવા નામથી પ્રખ્યાત થયો' એમ કહ્યું
 ॥૨૨॥ તેપછી અવસરોચિત દિતના એક વક્તા હોવાથી વદતાંવર (ધર્મ-
 શાસ્ત્રાર્થોના વક્તાઓને મધ્યે એક) એવા બાળસર્મા પુત્રના પ્રત્યે બોલ્યા.
 કેવો પુત્ર તો—'ધર્મસ્ય સત્ત્વં ચ દમસ્તપશ્ચ' ઇત્યાદિ સનત્સુભતસુનિએ કહેલા
 વિપ્રગુણોએ યુક્ત, (શુભવાનનેજ કરેલો ઉપદેશ કાર્ય કરનારો થાય) બાળ-
 પલાયીજ સારી શીખામણુ આપેલો, (શીખામણુ નહિ આપેલો તો વશ-
 વર્તી ન થાય—આથી શુભ્રવાને અનુગુણુ વિનયાદિકની સંપત્તિ સૂચવી છે)
 માટેજ પોતાના વંશને ધુમ્મસિ (સૂર્ય)ની જેમ પ્રકાશ કરનારો અર્થાત્ જેને
 ઉદેશીને સ્વવંશની 'ધર્મવંશ' એવી પ્રસિદ્ધિ થઈ છે. એવો પુત્ર હતો
 ॥૨૩॥ ગૃહસ્થધર્માદિકનો ઉપદેશ સત્તાવિશ શ્લોકથી પિતા બાળશર્મા
 આપે છે—હે પુત્ર ! મારે તમોને ઉપદેશ કરવા જેવું કશું નથી, કેમકે
 તમો વેદો, તેનાં અંગો અને તેનાં ઉપબૃંહણરૂપ શાસ્ત્રો આ સર્વેના અર્થોને
 સમગ્રપણે જાણો છો. વળી તે વેદશાસ્ત્રાર્થનું વિજ્ઞાન કુતાર્કથી ઉપમર્દિત
 થએલું નથી પણ સત્કર્તવ્યે પ્રતિષ્ઠિત કરેલું છે. માટે તમો નિચે સુત છો.
 તથાપિ હું વૃદ્ધ હોવાથી અને પિતૃભાવ હોવાથી એટલે 'વૃદ્ધ હોય તે
 શીખામણુ આપે અને પિતા હોય તે પુત્રને શીખામણુ આપે' એવા વિધિને
 અનુસરીને ગૃહસ્થધર્માદિકનું શિક્ષણ આપું છું—તમારે ભદ્ર-કલ્યાણ
 થાયો (એમ ઉત્સાહથી આશીર્વાદ આપ્યો) એટલે વેદશાસ્ત્રાર્થના પારને
 પામેલા અને સુચ્છ છો તથાપિ વિનયાવનત મસ્તકથી અને લકટયવસ્થિત
 નિત્યથી મારે પચન સાંભળો છો માટે તમારે ભદ્ર થાયો ॥૨૪॥ યથાસમય
 જ્ઞાન, યથાકાળ કરવાની પ્રાતરાદિ સંધ્યા, તેના અંગભૂત ગાયત્રીમંત્રવ્રજપ,
 અગ્નિમાં પ્રાતરાદિ હોમ, વેદાદિકના પારાયણરૂપ સ્વાધ્યાય, નિત્યતર્પણાદિ

વૈશ્વદેવં ત્રાતિથ્યં નિત્યમાચરેઃ ॥૨૫॥ यस્ય સ્ત્રી સ્યાદ્ગુણવતી ગૃ-
હિધર્માન્સ આચરેત્ । પત્ની તવૈવા ચાલાપિ સાધ્વીતિ પ્રતિભાતિ
મે ॥૨૬॥ તસ્માદસ્યાઃ પ્રિયં કાર્યં ત્વયા ગાર્હસ્થ્યમિચ્છતા । નાવ-
માન્યા ગુણવતી ભાર્યેયં ધર્મવલ્લભા ॥૨૭॥ આસન્નસમ્બન્ધવર્તો
વિના ક્લાપિ પરસ્ત્રિયમ્ । વિધવાં તુ વિશેષેણ ન સ્પૃશેસ્ત્વમમઙ્ગ-
લામ્ ॥૨૮॥ જીવહીનો યથા દેહઃ ક્ષણાદશુચિતાં વ્રજેત્ । મર્ત્વહીના

પિતૃયજ્ઞ, દેવયજ્ઞનામનો વૈશ્વદેવ, યથાશક્તિ અતિથિસત્કારરૂપ આતિથ્ય
અને ઉક્ત સર્વ કર્મનું સાદ્ગુણ્ય કરનાર વિષ્ણુદેવનું અર્ચન, આ નવ
આવશ્યક કર્મો તમારે પ્રતિદિન કરવાં. તેનું આચરણ ન કરે તો ધર્મ-
શાસ્ત્રમા દોષ બતાવ્યોછે ॥૨૫॥ જે પુરૂષને ભાર્યા ગુણવતી મળે તેણે ગૃ-
હસ્થધર્મોનું આચરણ કરવું. ધર્માનુષ્ઠાનમાટેજ દારસચંદ્ર છે પણ વિષય
સુખસાર નથી. ભાર્યાએપણુ ગુણવતી-ધર્માનુષ્ઠાનમાં પર્યવસાન થાય એવી
એક પતિશેષતા તેરૂપ નિશ્ચય ગુણવાળી થવું. તમારી આ પત્ની બાહ્યા-
વસ્થામાં વર્તે છે પણ તેવા ગુણવાળી પતિવ્રતા છે એમ મને જણાય
છે, માટે તમો આ ગુણવતી સહધર્મચારિણી સાથે વિહિત ધર્મોનું અનુષ્ઠાન
કરો ॥૨૬॥ આ પતિવ્રતા છે માટે એને જે પ્રિય હોય તે ગૃહસ્થધર્મનું
અનુસેવન કરવા ઇચ્છતા તમારે અવશ્ય કરવું. જે પ્રિય ધર્મવિરોધિ
હોય તે શી રીતે કરાય? એવી શકા કરશો નહિ. એને ધર્મવિરોધિ
કાંઈપણુ પ્રિય છેજ નહિ કેમકે આતો ધર્મવલ્લભા છે (એને ધર્મજ
પ્રિય છે) તો આ જે પ્રિય ઇચ્છે તે ધર્માનુસારીજ હોય, માટે આ
ગુણવતી ભાર્યાની અવજ્ઞા ન કરવી. એટલે ‘સૂર્યચદ્રાદિચંદ્રાદિ નિમિ-
ત્તમાં આર દ્રાક્ષણો જમાડવા’ ઇત્યાદિ અભ્યુદયનું કાર્ય કરવાનું કહે ત્યારે
‘આપણે એવું અભ્યુદય કર્મ કરવાની શી જરૂર છે?’ એમ કહીને તેના
પ્રિયનો પ્રતિઘાત કરીને અપમાન ન કરવું. ॥૨૭॥ તમારે કોઈપણુ પર-
સ્ત્રીનો સ્પર્શ કરવો નહિ, સમીપ સબધવાળી ભગિની વિગેરે સબધ કે
વિધવા સ્ત્રીનો તો સ્પર્શ કરવામાં દોષ નથી. સમીપ સબધ વિનાની અમ-
ગળરૂપ વિધવાનો સ્પર્શ તો વિશેષપણે વર્જ્યો ॥૨૮॥ અમગળપણું ઉપ-

તથા યોષિત્સુહ્ર્વાતાઽપ્યગ્રુચિ સદા ॥૨૯॥ અમદ્ગલેભ્યઃ સર્વેભ્યો
વિધવા દ્યુત્યમદ્ગલા । વિધવાદર્શનાત્સિદ્ધિ ક્વાપિ પુંસો ન જાયતે
॥૩૦॥ અધ્ધાનાદ્વિધવાસ્પર્શં કર્તવ્ય જ્ઞાનમાત્રકમ્ । જ્ઞાત્વા વૃત્તે તુ
તત્સ્પર્શં દિનમેકમુપોષણમ્ ॥૩૧॥ તસ્માન્ન વિધવાં નારીં શ્રેય
સ્કામ સ્પૃશેત્પુમાન્ । આશિપોઽપિ ન વૈ ગ્રાહ્યાસ્તસ્યા આશીનિ
પોષમા ॥૩૨॥ વિહાયેકા નિજા માર્યામેકાન્તે ત્વન્યયા સહ ।
માના સ્વજ્ઞા દુહિજાઽપિ નોપવેશ્ય કદાચન ॥૩૩॥ મયં માસં પા

ખાદન કરેછે-એમ છપ વિનાનો દેહ તેજ ક્ષણમા અપવિત્રપણાને પામેછે,
તેમ બતાં વિનાની ભાર્યા સારી રીતે જ્ઞાન કરેલી હોય તથાપિ સદા અ
પવિત્ર છે ॥૨૯॥ સર્વ અમમળમાત્રની અપેક્ષાએ વિધવા નિશ્ચે અતિશય
અમમળરૂપ છે પ્રયાણાદિ સમયમા વિધવાનુ સન્નિપદર્શન થાય તો પ્રયા
ણાદિ કરનારા પુરૂષને કોઈપણ કાર્યમા જાઈપણુ અર્થસિદ્ધિ થતી નથી
॥૩૦॥ અનણુથી વિધવાનો સ્પર્શ થયો હોય તો એકલુ સચેત્ જ્ઞાન કરવું
જાણીનેછેને તેનો સ્પર્શ કયો હોયતો મિશેષમા એક ઉપવાસ કરવો ॥૩૧॥
એરીતે વિધવાવનિતાના સ્પર્શમા મહાહોષ રહ્યો છે, માટે શ્રેયની ઈચ્છાવાળા
પુરૂષે વિધવાનારીનો સ્પર્શ ન કરવો તથા વિધવાના ‘ચિત્ર જીવ કુદાર્તી
મ્ભવ’ ઇત્યાદિ આશીર્વાદો પણ શ્રેયની ઈચ્છાવાળાએ લેવા નહિ (આ નિ
પેધ માતાવિગેરે સળધિ વિધવા સ્ત્રીયો થકી બીજી સ્ત્રીયો માટે જાણવો
એમ આરક્ષમાજ કહ્યું છે) કરણ કે-તે આશીર્વો કાળા સર્પના કુદવાડાની
ઉપમા જેવા અનર્થદાયી છે એ રીતે જ્યારે સ્પર્શમાત્રનો નિપેધ કયો તો
હોલ કરનારો બીજે તેનો પ્રસંગ તો દૂરથીજ નિપેધ કરેલો જાણી લેવો
અર્થાત્ સ્પર્શ પણ ન થાય તો બીજે પ્રસંગ તો થાયજ કેમ ? ॥૩૨॥ હવે
સમીપ સળધ ધરાવનારી સ્ત્રીયોમા પણ પરિત્યાગ કરવા યોગ્ય પ્રસંગ
વિશેષને કહેછે-એક પોતાની પત્નીનો પરિત્યાગ કરીને (તેના વિના) પો
તાની યુવા અવસ્થામા વર્તતી માતા, જેન અને પુત્રીની સાથેપણુ એકાત
સ્થળમા ક્યારેયપણુ બેસવું નહિ તો બીજી સ્ત્રીયો સાથે એકાતમા ન
બેસાય એમા તો કહેવુંજ શુ ? ॥૩૩॥ એરીતે સામાન્યપણે સ્ત્રીપ્રસંગનો

રદાર્ય સ્તૈન્યં સ્વપરહિંસનમ્ । જાતિઞ્ચંશકરં કર્મ સર્વથા દૂરત-
સ્ત્યજેઃ ॥૩૪॥ પરદારા ન ગન્તવ્યાઃ સર્વવર્ણેષુ કહિંચિત્ । દણ-
પૂર્તાયુષાં હત્ત્રી પરદારગતિર્નૃણામ્ ॥૩૫॥ યાદરં પુરુષસ્યેહ પરદા-
રોપસેવનમ્ । ન તાદૃશમનાયુષ્યં લોકે કિઞ્ચન વિચતે ॥૩૬॥ મ-
નસા ચ પ્રદુષ્ટેન યે પદ્યન્તિ પરસ્ત્રિયમ્ । તે જન્મરોગિણો ભૂમૌ
જાયન્તે પુરુષાઃ સુત ! ॥૩૭॥ પરદારેષુ યે મૂઢાશ્ચકુર્દુષ્ટં પ્રયુજ્જતે ।
તેન દુષ્ટસ્વભાવેન જાત્યન્ધાસ્તે ભવન્તિ હિ ॥૩૮॥ યે ચ મૂઢા દુરા-

નિષેધ કરીને હવે મહાપાપાદિરૂપ અધર્મનો નિષેધ કરેછે— ત્રણ પ્રકારની
સુરાએ સહિત અગીયાર પ્રકારનું મદ્ય, યજ્ઞશિષ્ટ એવુંપણ માંસ, પોતાના
અંગસંગને પોતે પ્રાર્થના કરતી એવીપણ પરાંગનાનો સંગ, જે કોઈના પણ
જે કોઈ પદાર્થની પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ ચોરી, પોતાનો તથા બીજાના આણીનો
ઘાત, શૂદ્રાદિભોજન, તેની નોકરી વિગેરે ભતિમાંથી બ્રહ્મ કરનાર વર્ણ-
સંકર કર્મ, આ સર્વનો સર્વપ્રકારે દૂરથીજ તમારે ત્યાગ કરવો ॥૩૪॥ તેમાં
પારદાર્ય તો સમથ અનર્થમાં હેતુ હોવાથી તેનો વિશેષપણે ત્યાગ કરવાનો
કહેછે—સર્વ વર્ણમાં વર્તતા કોઈપણ પુરૂષે ક્યારેયપણ પરદારાની સાથે
મૈથુનાચરણ ન કરવું. કારણકે—સર્વ કોઈ પુરૂષોને પરદારાનું ગમન કેવળ
પ્રત્યવાયને આપેછે એટલુંજ નહિ પરંતુ પૂર્વે સંપાદન કરેલાં ઇષ્ટાપૂર્ત
(યજ્ઞાદિ ઇષ્ટકર્મ તથા વાચ્ય કૃત્વા તલાવનિર્માણાદિ પૂર્તકર્મ) પુરૂષો અને
આયુષ-પોતાની આયુષનાં વર્ષોને વિનાશ કરેછે. આ એક અનર્થ અધિક
આપેછે. આ લોકમાં બહુકાળ જીવનનેપણ ખેંચી લેછે—આ લોકમાં પુરૂષ-
માત્રને પરદારાનું ઉપસેવન જેવું અનાયુષ્ય (આયુષને અહિત કરનાર) છે
એવું બીજી વિપબક્ષણાદિ કોઈપણ અનાયુષ્ય નથી. કેમકે એનાથીતો વંશે
સહિત પોતાની આયુષનો નાશ થાયછે ॥૩૫-૩૬॥ હે પુત્ર ! જે પુરૂષો
પરસ્ત્રીને પ્રદુષ્ટ મનથીપણ જીવેછે તે પુરૂષો ધૃત્વી ઉપર જન્મને આર-
ભીનેજ અતિ દીર્ઘરોગી થાયછે ॥૩૭॥ જે પુરૂષો મૂઢ-મોહથી વ્યાકુળ
થઈને પરદારાને દુષ્ટ ચક્ષુથી (કામભાવથી) જીવેછે તે પુરૂષો તે દુષ્ટ સ્વ-
ભાવને લીધે જન્મભલાવને આરંભીને નિથે આંધળા થાય છે ॥૩૮॥ હવે

ચારા વીયોનો મૈથુને રતાઃ । પુરુષેષુ ચ દુષ્પદા જાયન્તે તેઽવ
 પઢ્ઢકાઃ ॥૩૯॥ સ્ત્રેણસદ્ગાત્પારદાર્યે પ્રવૃત્તિર્જાયતે નૃણામ્ । ન
 કાર્યઃ કહિંચિત્સદ્ગઃ શિશ્નોદરત્વપાં તતઃ ॥૪૦॥ સતામેવ સદા
 સદ્ગઃ કાર્યો નારાયણાત્મનામ્ । ધર્માધર્માં વિનિશ્ચિત્ય ધર્મઃ સેવ્યો
 મનીષિણા ॥૪૧॥ ધર્મ એવ સહાયી સ્યાત્પરલોકે ન ચાપરઃ । અતઃ
 સર્વપ્રકારેણ ધર્મનિષ્ઠઃ સદા ભવેઃ ॥૪૨॥ એકાદશીવ્રતં યદ્ય પદ્મ-

પરદારના પ્રસંગથી કામકાલુષ્યને લીધે વિપરીતપણે પરિણામ પામતા
 દુરાચરણવિશેષનો નિષેધ કરેછે-વળી જે પુરુષો મૂઢ-કામાકુળ, માટેજ
 દુરાચાર તત્પર થઇને ગર્હણી વિગેરે પશ્ચાદ્ધિ યોનિમાં મૈથુન કરવા આસક્ત
 થાય તથા પુરુષમાં મૈથુન કરવા આસક્ત થાય, દુર્ભતિ તે પુરુષો નરકો
 ભોગવ્યા પછી આ લોકમાં નપુંસક થાય છે ॥૩૯॥ સ્ત્રિયોનો પ્રસંગ પ્રતિ-
 પેધ કરીને હવે સ્ત્રેણપ્રસંગનો પ્રતિપેધ કરેછે-ધર્મને બાળુનારા પુરુષોનીપણું
 સ્ત્રેણ-કેવળ શિશ્નોદરને તૃપ્ત કરનારા કામિપુરુષોના પ્રસંગથી પારદાર્યમાં
 પ્રવૃત્તિ થાયછે, માટે તેવા સ્ત્રીલંપટ પુરુષોનો પ્રસંગ ક્યારેયપણ કોઈપણ
 સ્થળમાં ન કરવો ॥૪૦॥ પરંતુ સત્પુરુષોનોજ સંગ કરવો એમ કહેછે-
 હે પુત્ર । નારાયણમાં મન જેમનું છે એટલે એક નારાયણપરાયણ એવા
 સંતોનોજ સંગ સદાકાળ કરવો. એક નારાયણપરાયણ હોય એજ સંતો
 બાળુવા. પરમાત્માપરાયણતાથીજ સ્વાત્મસત્તા સિદ્ધ થાયછે. સંતોના
 સંગથી વૃદ્ધિ પામતા સત્ત્વગુણથી ધર્માધર્મનો તત્ત્વનિશ્ચય નિશ્ચળ અને
 અનુદાનમાં પ્રવૃત્તિ થાય એવો થાયછે. એવો નિશ્ચય પામીને મનીષિ
 (વિદ્વાન) પુરુષે ધર્મનું સેવન કરવું, (અધર્મનો ત્યાગ કરવો એમપણ
 બાળી લેવું) મનીષાનું ફળપણુ એજ છે. ‘જ્ઞાનુદ્ધિમતાં હૃદિર્મનીષા ચ
 મનીષિણાં’ એમ કહ્યુંછે. ॥૪૧॥ પરલોકને પામતા પુરુષને ભયમાર્ગમાંથી
 પાછો વાળીને અભયમાર્ગને પમાડનારો સહાયભૂત એક ધર્મજ છે. પોતે
 પોષેલા સહાયપણે માનેલા પુત્રાદિકમાંથી કોઈપણ સહાયભૂત થતો નથી
 માટે તમો સર્વપ્રકારે સદાકાળ ધર્માચરણ તત્પર થાવ ॥૪૨॥ શુકલ તથા
 કૃષ્ણપદ્મનું જે નિલ એકાદશીવ્રત છે તે માસેમાસે તમો દેવતાએ એક

યોઃ શુક્લકૃષ્ણયોઃ । પ્રતિમાસં ભવતિ તદ્વાચ્ચાભ્યાં કાર્યમાદરાત્
 ॥૪૩॥ સર્વવ્રતેભ્યો હ્યધિકં ક્ષેયમેકાદશીવ્રતમ્ । ચત્કૃત્વા સ્ત્રી ચ
 પુરુષો ભુક્તિં મુક્તિં ચ વિન્દતિ ॥૪૪॥ વિષ્ણોર્વ્રતાનિ ચાન્યાનિ
 તથા જન્મમહોત્સવાઃ । નિજશચ્ચતુસારેણ કર્તવ્યાઃ પ્રતિવત્સરમ્
 ॥૪૫॥ ભાદ્રશુક્લચતુર્થ્યાં ચ કુર્યાં ગણપતિવ્રતમ્ । શિવરાત્રિવ્રતં
 માઘે કુર્યાઃ શ્રીકૃષ્ણતુષ્ટ્યે ॥૪૬॥ અસ્માકં કુલદેવોઽસ્તિ હનુમાન્
 રામભક્તરાટ્ । હપકૃષ્ણચતુર્દશ્યાં કર્તવ્યં તસ્ય પૂજનમ્ ॥૪૭॥ જ્ઞાનં
 તૈલેનાક્ષરાગઃ સિન્દૂરેણ ચ પૂજનમ્ । કરવીરાકંકુસુમૈઃ કાર્યં ત-

નારાયણપરાયણ થઇને આદરભાવથી અવશ્ય કરવું, કેમકે-ખીલ બધાંય
 વ્રતોની અપેક્ષાએ એકાદશીવ્રત અધિક ઉત્તમ છે એમ બાણવું. જે વ્રત
 કરવાથી ભુક્તિ (ઐહિક પારલૌકિક ભોગમુખ) તથા મુક્તિની મિદ્ધિ
 થાયછે જે વ્રતમાં સ્ત્રીયોનેપણ અધિકાર છે ॥૪૩-૪૪॥ જે ખીલ વિષ્ણુ-
 શ્રીકૃષ્ણનાં વ્રતો જન્માષ્ટમી રામનવમી વિગેરે છે તથા જે ભગવાનના જન્મ
 મહોત્સવો-જન્મને જણાવનારી રામનવમી જન્માષ્ટમી આદિક તિથિમાં
 તેમની મહાપૂજા વિગેરે ઉત્સવોછે, આ સર્વે વર્ષોવર્ષ પોતાની ધનાદિ શક્તિને
 અનુસારે તમારે કરવા. અર્થાત્ વ્રતોત્સવો કરવા ॥૪૫॥ ભાદ્રપદ માસના
 શુક્લપક્ષની ચતુર્થ્યાએ વિહિત ગણપતિનું વ્રત તથા માઘમાસના કૃષ્ણપ-
 ક્ષની ચતુર્દશીએ વિહિત શિવરાત્રિવ્રત શ્રીકૃષ્ણની તુષ્ટિમાટે તમારે કરવું.
 આ જે વ્રતનો વૈષ્ણવોએ પણ ત્યાગ ન કરવો કારણકે આ વ્રત કરવાથી
 શ્રીકૃષ્ણ સતુષ્ઠ થાય છે. શિવ ગણપતિ શ્રીકૃષ્ણના અનન્યભક્તો છે 'શિવં
 મહાભાગવતં' એમ કહ્યું છે. ભક્તનું પૂજન કરવાથી ભગવાન પ્રસન્ન થાય
 છે. અથવા-‘આ વ્રતરૂપ કર્મથી સર્વાતર્યામી શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થાયો’ એ
 રીતે કૃષ્ણની પ્રસન્નતાનેજ ઇચ્છીને પુરૂષે આ વ્રત કરવું પણ કૃષ્ણાંતરની
 લાલસાથી ન કરવું એવો અભિપ્રાય બાણવો ॥૪૬॥ આસો માસના કૃષ્ણ-
 પક્ષની ચતુર્દશીએ શ્રીરામભક્તોએ હનુમાનજીનું પૂજન કરવું. આ હ-
 નુમાનજી આપણા વશપરેષરાના કુળદેવ છે માટે પણ પૂજવા ॥૪૭॥ તે-
 મની પૂજનો પ્રકાર કહેછે—દે પુત્ર ! ઉર્ધ્વરેતા (નૈષ્ઠિક) એવા હનુમાન-

સ્પોર્ધરેતસઃ ॥૪૮॥ નૈવેયં માપવટકૈર્લઙ્કૈશ્ચળકૈરપિ । કર્તવ્યં
 ગુહધાનાભિસ્તસ્ય પુત્ર ! સ્વશક્તિઃ ॥૪૯॥ યથાશત્યર્ચિતો ભત્રયા
 મારુતિઃ સ્મૃત એવ હિ । નાશયિષ્યતિ સદ્ગુણં સર્વમત્ર ન સંશયઃ
 ॥૫૦॥ મુમત ઉવાચ—ઇત્યં સુશિક્ષિતૌ તેન દમ્પતી વાલશર્મણા ।
 એવમેવાચરિષ્યાવ ઇત્યુક્ત્વા તં પ્રણેમતુઃ ॥૫૧॥ કૃતપ્રણામં તનયં
 વધૂં ચ શુભાશિષ્યા યોજયતિ સ્વ તુષ્ટઃ । તદ્ધર્મનિષ્ઠાદરદર્શનેન
 ધર્મોપદેશ સ તતોઽગ્રજન્મા ॥૫૨॥ તતઃ પુરં પ્રાપ્ય નિર્જં સજન્યઃ
 સત્પુત્રલગ્ધાત્મસમસ્તકામઃ । કાલેન હિત્વા ચપુરાપ વિષ્ણોઃ પરં

છની યોડશોપચારપૂજના પ્રકરણમાં જે જ્ઞાન કહ્યું છે તે તૈલથી કરાવવું.
 જે અંગરાગ (અનુલેપ) કહ્યો છે તે સિંદૂરથી કરવો. જે પૂજન કહ્યું છે
 તે કણેર તથા આકાશનાં પુષ્પોવડે કરવું. જે નૈવેદ્ય કહ્યું છે તે અડદનાં
 વડાં-લાડુ-ચણા-ગોળયુક્ત ધાનાથી યથાશક્તિ કરવું ॥૪૮-૪૯॥ હે
 પુત્ર ! એ રીતે યથાશક્તિ શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક પૂજેલા મારૂતિ કોઈ સંકટ
 પ્રાપ્ત થતાં સ્મરણમાન કરવાથીજ સર્વ સંકટનો નાશ કરશે એમાં સંશય
 નથી. આ પ્રસિદ્ધ વાત છે ॥૫૦॥ મુનતત્રપિ કહેછે—હે રાજન્ ! પૂર્વોક્ત
 પ્રકારે બાળશર્મા પિતાએ ધર્મોપદેશ આપેલાં તે દંપતી ભક્તિ-દેવશર્મા
 પિતાનો હિતતમ ઉપદેશ અવધારણુ કરીને ‘જેમ તમો કહોછો એમજ
 અમો કરીશું’ એમ કહીને બાળશર્માને પ્રણામ કરવા લાગ્યાં ॥૫૧॥ તે
 પછી ધર્મોપદેશ બાળશર્મા વિષે પુત્રવધૂ તથા પુત્રનો તેવો ધર્મનિષ્ઠામાં

પદં ધર્મકૃતપ્રસાદાત્ ॥૫૩॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्म-
शास्त्रे प्रथमप्रकरणे भक्तिधर्मानुशासननामा द्वादशोऽध्यायः ॥૧૨॥

સુવ્રત ઉવાચ—ગતે પિતરિ વિપ્રેન્દ્રસ્તદુક્તાનાચચાર સઃ । ગૃહસ્ય-
ધર્માન્વિધિના શ્વશુરાવનુરક્ષયન્ ॥૧॥ માનયન્તીશ્વરમિવ પ્રેમવ-
ત્યાત્મનઃ પતિમ્ । વિનયેનાનુવૃત્યા ચ સિપેવે દમ્ભવર્જિતા ॥૨॥
एकादशीग्रतं तूभौ दम्पती नियमेन वै । प्रतिपक्षं निराहारौ च-
क्रतुः परमादरात् ॥૩॥ श्रौतान्सार्ताश्च विधिना धर्मानाचरतो-

સાદથી અથવા—પોતાના પુત્રપણે પ્રકટેલા ધર્મદેવના પ્રસાદથી વિષ્ણુનું
પરંપદ અક્ષરધામ નામનું પામ્યા ॥૫૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથ-
મપ્રકરણે ભક્તિધર્માનુશાસનનામા દ્વાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૨॥

अध्याय १३ भो.

સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન! પિતા બાળશર્મા એરીતે ધર્મોપદેશ
આપી પોતાને ઘેર વિદાય થયા પછી, સ્વભાવથીજ સ્વધર્મમાં પ્રીતિવાળા
વિપ્રવર્ય દેવશર્મા પિતાએ ઉપદેશેલા ગૃહસ્થધર્મોને, ગુણુવડે સામુસસરા
(ભવાની-કૃષ્ણશર્મા)ને રાજ રાખવા પૂર્વક યથાવિધિ આચરવા લાગ્યા.
અથવા રાજ રાખવા માટેજ ધર્મોને આચરવા લાગ્યા (આથી સામુસસ-
રાનો રાજપો ધર્માચરણથીજ છે એમ જણાય છે. ધર્મદેવ પોતે ધર્મક-
રતિ છે. પિતા ધર્મોપદેશ છે. સામુસસરાને ધર્માચરણમાંજ પ્રીતિ છે તો
આ સર્વ ધર્માન્વયનોજ સમવાય છે એવો ધ્વન્યર્થ નીકળે છે) ॥૧॥ તે
પ્રેમવતી પોતાના પતિને પરમેશ્વરનીપિઠે એટલે ‘સર્વ ક્ષણે આપનારા સર્વ
પ્રકારે સેવવા યોગ્ય આ પતિજ છે’ એમ પ્રેમપૂર્વક સત્કાર કરતાં થકાં,
માટેજ વિનય અને અનુવૃત્તિથી પતિની પરિચર્યા કરવા લાગ્યાં પણ દંભથી
(પતિમતાપણની પ્રખ્યાતિ માટે) નહિ ॥૨॥ અને દંપતી ‘આ મતો
અવશ્ય કરવાં’ એવો નિશ્ચય કરી પરમ આદરથી પ્રત્યેક પક્ષની એકા-
દશી વિગેરે જે મતો છે તે સર્વે નિરાહાર થઈને પિતાની આજ્ઞા નહિ ઉલ્-
ઘન કરીને તેનો તેનો સમય આવતાં કરવા લાગ્યાં ॥૩॥ હે રાજન! એ

સ્તયો' । દિને દિને ડધિકેવાસીદ્વિચુદ્ધિચ્છેતસો નૃપ ! ॥૪॥ સદ્ગુણે
 ડવ્યાત્મનો ધર્મે દેવસ્તત્યાજ ન કચિત્ । સદ્ગં ચ ધર્મિણાં ચક્રે
 નેતરેપાં સ કહિંચિત્ ॥૫॥ ધર્મેનિષ્ઠાં પરા તસ્ય પદ્યન્ત સકલા
 જના । ધર્મેત્યેવાદ્યસ્તેન ધર્મનામા સ વિશ્રુત । ॥૬॥ તસ્ય શ્રદ્ધા
 દયઃ પત્ન્યો દ્વાદશાથ સદ્દાત્મજા । શ્રાકૃતાદૃશ્યદિવ્યાઙ્ગાસ્તમ
 સેવન્ત નિત્યદા ॥૭॥ નિત્યં ત્રિપવણસ્નાનં ત્રિ સન્ધ્યાવન્દનં તથા ।
 સાયં પ્રાતર્હોમકર્મ જપં સ્વાધ્યાયકર્મ ચ ॥૮॥ પિતૃણાં તર્પણં ત્રિ
 ણો પૂજન ઘેશ્વદેવિકમ્ । આતિથ્યં ચાન્વહં ચક્રે સ ધર્મો નિય

રિતે તેતે સમયમા શ્રૌતસ્માર્ત ગૃહસ્થધર્મોના યથાવિધિ આચરણુથી તે
 બને દપતીના ચિત્તની વિશુદ્ધિ દિવસેદિવસે અધિક અધિક વધવા લાગી
 ॥૪॥ તે આ દેવશર્મા મહાસકટ સમયમા પણ પોતાના વર્ણાશ્રમધર્મોનો
 આરેય પણ ત્યાગ કરતા નહિ અને અધર્મિઓનો સગતો આરેય પણ કર-
 તાજ નહિ પરંતુ ધાર્મિક પુરૂષોનોજ પ્રસંગ કરતા અર્થાત્ આપત્તિમા પણ
 ધાર્મિકનોજ સગ રાખતા પણ બીજાઓનો નહિ ॥૫॥ દેવશર્માની એવી
 ઉત્કૃષ્ટ ધર્મનિષ્ઠાને જોનારા સર્વ ક્રોધજનો 'તમો ધર્મ છો' એમ ધર્મનામ
 થીજ આમત્રણાદિ કરવા લાગ્યા તે કારણથી તે દિવસને આરભીને લોકમા
 દેવશર્મા ધર્મનામથીજ વિખ્યાત થયા ॥૬॥ હે રાજન્ ! બીજે એક વિશેષ
 સાલળો—આ ધર્મપ્રભપતિની પત્નીયો શ્રદ્ધા વિગેરે બાર મૂર્તિધરી બીજી
 દુર્વાસાના શાપના સળધને નહિ પામેવી હતી તે સર્વે શુભાદિ સ્વમુત સાથે
 મૂર્તિની સાથે અવતરેલા સાક્ષાત્ ધર્મપ્રભપતિ આ ધર્મદેવની બીજા પ્રા
 કૃત પુરૂષો ન બોઈ શકે એવા દિવ્ય રૂપોથી સદા સચ્ચિદ્ધિમા રહીને સેવા
 સજતી હતી ॥૭॥ પ્રતિદિન ત્રિકાળ (પ્રાતે મધ્યાહ્ન સાય) સ્નાન, ત્રિકાળ

મેન ચૈ ॥૧॥ સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યમક્તિદાર્ઢ્યાય ચાકરોત્ । વેદશા-
સ્ત્રપુરાણેતિહાસાનાં પરિશીલનમ્ ॥૧૦॥ સ્વસ્વધર્મ પાલયન્તૌ દ-
મ્પતી તાલુભાવપિ । પ્રેમ્ણા મજન્તૌ શ્રીવિષ્ણુ તદ્વ્રતાનિ ચ ચક્રતુઃ
॥૧૧॥ સ્વધર્મે વિષ્ણુમક્તૌ ચ તયોરત્યાગ્રહસ્થિતિઃ । ઇત્યમાસીત્ત-
થર્પીણાં જાતાનાં ભુવિ સર્વશઃ ॥૧૨॥ કાલેન તનયો જશે તયો-
રેકઃ સ ધર્મધીઃ । રામપ્રતાપસંજ્ઞોઽમૃતસંકર્ષણસમો ગુણૈઃ ॥૧૩॥
અસુરા ભુવિ ચે જાતાઃ પૂર્વે તેઽથ સહસ્રશઃ । ધાર્મિકાન્મગવદ્ધ-

ત્કાર, આ નવ ક્રમો ધર્મદેવ નિત્ય નિયમથી કરતા હતા (આથી ધર્મદે-
વની પયમહાયશાદિકર્મની અનુષ્ઠાનપરાયણતા કહી) ॥૮-૯॥ વર્ણાશ્રમ-
ધર્માનુષ્ઠાનના સમય થકી બીજા આક્રીના સમયમાં સામાદિ વેદો, વેદાર્થ-
વિચારરૂપ શાસ્ત્રો, વેદોના ઉપબૃહદ્વરૂપ વિષ્ણુપુરાણ વિગેરે પુરાણો અને
ભારતાદિ ઇતિહાસો આ સર્વેનું ધર્મદેવ પરિશીલન (પઠનપાઠનાદિવડે
વારવાર અભ્યાસ) કરતા હતા શા સારૂ પરિશીલન કરતા ? તો વાદિઓના
વિજય માટે નહિ પરતુ સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિની દૃઢતા માટે
પરિશીલન કરતા ॥૧૦॥ એ રીતે બન્ને દમ્પતી (ભક્તિ ધર્મદેવ) પોતપો-
તાના ધર્મને પાળતાં, માટેજ નિર્ભળ મનવાળાં યદ્દને કલિકલમ્પ નાશ
થવાથી ભગવાન્ વિષ્ણુમાં પરમ પ્રેમ પામીને, તેવા પ્રેમથી શ્રીકૃષ્ણનું ભ-
જન કરતાંથકા ભક્તિના પ્રવાહરૂપ તેમનાં રામનવમી જન્મોત્સવ આદિક
મતો પૂજા વિગેરે યથાવિધિ કરવા લાગ્યાં ॥૧૧॥ અવતરશે એવા ભગવા-
નના સંકલ્પને અનુસારે ભૂમિઉપર અવતરેલા ધર્મભક્તિની તથા તેતે
દેશોમાં ત્રણ વર્ણમાં અવતરેલા મરીચ્યાદિક સર્વે અનિઓની પણ ધર્મમાં
તથા વિષ્ણુભક્તિમાં દૃઢ મતિ પૂર્વોક્ત પ્રકારે થઈ હતી ॥૧૨॥ ભક્તિધર્મને
પ્રજોત્પત્તિને યોગ્ય અવસર આવતાં એક પુત્ર થયો તે પુત્ર ધર્મનિષ્ઠાવાળો,
ગુણેકરીને સંકર્ષણ (શ્રીકૃષ્ણના મોટા ભાઈ બળદેવજી અથવા ચાર વ્યૂ-
હમાં ગણુતા) ને સમાન, રામપ્રતાપ નામનો થયો ॥૧૩॥ હવે અસુરોએ
ધર્માદિકને કરેલો દુર્વાસાના શાપના ફળરૂપ ઉપદ્રવ અગીયાર શ્લોકથી
કહે છે—એવા અવસરમાં જે વિષ્ણુના દ્વેષી હલરો હલર અસુરો હતા

સ્તયોઃ । દિને દિને ઽધિકૈવાસીદ્વિશુદ્ધિશ્ચેતસો નૃપ ! ॥૪॥ સદ્ગુણે-
 ઽપ્યાત્મનો ધર્મે દેવસ્તત્યાજ ન કચિત્ । સદ્ગં ચ ધર્મિણાં ચક્રે
 નેતરેપાં સ કહિંચિત્ ॥૫॥ ધર્મનિષ્ઠાં પરં તસ્ય પદ્યન્તઃ સકલા
 જનાઃ । ધર્મેત્યેવાહ્યંસ્તેન ધર્મનામા સ વિશ્રુતઃ ॥૬॥ તસ્ય શ્રદ્ધા-
 દયઃ પદ્યો દ્વાદશાય સહાત્મજાઃ । પ્રાકૃતાદિદ્યદિવ્યાહ્વાસ્તમ-
 સેવન્ત નિત્યદા ॥૭॥ નિત્યં ત્રિપવળસ્નાનં ત્રિઃ સન્ધ્યાવન્દનં તથા ।
 સાયં પ્રાતર્હોમકર્મ જપં સ્વાધ્યાયકર્મ ચ ॥૮॥ પિતૃણાં તર્પણં વિ-
 ણ્ણોઃ પૂજનં વૈશ્વદેવિકમ્ । આતિથ્યં ચાન્વહં ચક્રે સ ધર્મો નિય-

રીતે તેતે સમયમાં શ્રાંતસ્માર્ત ગૃહસ્થધર્મોના યથાવિધિ આચરણુથી તે
 બન્ને દુપતીના ચિત્તની વિશુદ્ધિ દિવસેદિવસે અધિક અધિક વધવા લાગી
 ॥૪॥ તે આ દેવશર્મા મહાસકટ સમયમાં પણ પોતાના વર્ણશ્રમધર્મોનો
 ક્યારેય પણ ત્યાગ કરતા નહિ અને અધર્મિઓનો સગતો ક્યારેય પણ કર-
 તાજ નહિ પરતુ ધાર્મિક પુરૂષોનોજ પ્રસંગ કરતા. અર્થાત્ આપત્તિમાં પણ
 ધાર્મિકનોજ સગ રાખતા પણ બીજાઓનો નહિ ॥૫॥ દેવશર્માની એવી
 ઉત્કૃષ્ટ ધર્મનિષ્ઠાને જોનારા સર્વ કોઈ જનો ‘તમો ધર્મે છે’ એમ ધર્મનામ-
 થીજ આમત્રણાદિ કરવા લાગ્યા. તે કારણથી તે દિવસને આરબીને લોકમાં
 દેવશર્મા ધર્મનામથીજ વિખ્યાત થયા ॥૬॥ હે રાજન્ ! બીજો એક વિશેષ
 સાંભળો—આ ધર્મપ્રજ્ઞપતિની પત્નીયો શ્રદ્ધા વિગેરે બાર મૂર્તિયત્રી બીજી
 દુર્વાસાના શાપના સળધને નહિ પામેલી હતી તે સર્વે શુભાદિ સ્વસ્તુત સાથે
 મૂર્તિની સાથે અવતરેલા સાક્ષાત્ ધર્મપ્રજ્ઞપતિ આ ધર્મદેવની બીજા પ્રા-
 કૃત પુરૂષો ન જોઈ શકે એવાં દિવ્ય રૂપોથી સદા સન્નિધિમાં રહીને સેવા
 સગતી હતી ॥૭॥ પ્રતિદિન ત્રિકાળ (પ્રાતઃ મધ્યાહ્ન સાય) સ્નાન, ત્રિકાળ
 સંધ્યાવદન, ગાયત્રીમંત્રજપ, સાય પ્રાત્ હોમકર્મ, વેદાદિપારાયણરૂપ
 સ્વાધ્યાયકર્મ, નિત્ય પિતૃતર્પણ, વિષ્ણુપૂજન, વૈશ્વદેવિકકર્મ, (‘વિણ્ણોઃ
 પૂજન વૈશ્વદેવિકં’ એવો સાથે નિર્દેશ હોવાથી વિષ્ણુપૂજનવશિષ્ટથી વૈશ્વદે-
 વિક કર્મ કરવું, આ અર્થ સૂચ્યો છે કેટલાકતો એને બહુ માનતા નથી.
 વૈષ્ણવોચિત માર્ગતો વિષ્ણુપૂજન છે એમ માને છે) અને અતિથિસ-

ક્રિયા. । કુર્વેસ્તત્રાપિ તૈ રાજન્મુદુઃ સ ઉપદુદુવે ॥૧૧॥ પતિવ્રતાં
સુશીલાં ચ સર્વદોષવિવર્જિતામ્ । અપિ પ્રેમવતીં દુષ્ટાઃ પ્રાર્દયંસ્તે
મુહુર્નૃપ ! ॥૨૦॥ યથા પુરા ધર્મરાજઃ સવન્ધુઃ શાત્રવં મહત્ । પ્રાપ્ત
કૃન્ધં તથા ધર્મો ભક્તિશ્ચ દ્રૌપદી યથા ॥૨૧॥ તતો દુ રામતીકારં
ચિકીર્ષન્ સ યથામતિ । કાશીં શિવપુરીમેત્ય માસઃ કતિચનાવ-
સત્ ॥૨૨॥ તત્રાપિ ધાર્મિકે તસિંસ્તત્યૈશ્ચાપરૈરપિ । મહાનુપદ્રવ

તામા આન કરી નિત્ય નૈમિત્તિકી ક્રિયાઓને કરતા, અસગપણે વર્તતા એવા
પણુ ધર્મદેવને ત્યા આવેલા અથવા ત્યાજ પ્રથમથી ઉત્પન્ન થએલા અસુરો
અયોધ્યાપુરીમા પણુ વારવાર ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા ॥૧૯॥ હે નૃપ ! દુષ્ટ
અસુરો એકલા ધર્મદેવને પીડા કરતા એમ નહિ, પરતુ એમના ભાયાં, પતિ
વ્રતાધર્મમા નિષ્ઠાવાળા, મુશીવ અને ક્રોધદ્રેષાદિ સમગ્ર દોષે રહિત એવા
પણુ પ્રેમવતીને વારવાર પીડા કરવા લાગ્યા કેમકે આ તો દુષ્ટ છે દુષ્ટોને
દ્વેષપ્રવૃત્તિનુ કાંઈ પણુ અસ્થાન નથી સર્વ ક્રોધ સ્થાન છે ॥૨૦॥ પૂર્વે બી
માર્જુનાદિ બધુઓએ સહિત ધર્મરાજ જેમ દુર્યોધનાદિ શત્રુઓએ કરેલા
અવિષદ્ધ કદને પામ્યા હતા, તેમ ધર્મદેવ અસુરોએ કરેલા મહાકદને
પામ્યા જેમ દ્રૌપદીશ દુર્યોધન દુ શાસનાદિ શત્રુઓએ કરેલા અવિષદ્ધ
મહાકદને પામ્યા હતા તેમ ભક્તિપણુ અસુરકૃત અવિષદ્ધ મહાકદને
પામ્યા ॥૨૧॥ ધર્મદેવ જેમજેમ અસુરોના ઉપદ્રવથી ભય પામીને ખસી
નીકળે તેમતેમ અસુરોનો ઉપદ્રવ અધિક અધિક થતો ભય એમ કહેછે-
તે પછી ધર્મદેવે દુ ખનિવારણનો ઉપાય યથાજળ નહિ પણુ યથામતિ
કરવાનો સકલ્પ કર્યો એટલે પોતે ધર્મજળથી તે અસુરોનો નાશ કરવા
સમર્થ છે પણુ પોતે સર્વ જૂતોની ઉપર અનુકંપાવાળા હોવાથી પરપીડા
થકી સર્વ પ્રકારે નિવૃત્તિ પામીને પરપીડા કર્યા વિનાજ ‘દેશસ્ત્યાગ્યો હિ
દુર્જનાત્’ એવા ન્યાયથી ‘આહિંસી ચાલી નીકળવુ એજ ઉચિત દુ ખનિવા
રણનો ઉપાય છે’ એમ માનીને પોતે ત્યાથી ચાલી નીકળ્યા આ અર્થ ‘ય
થામતિ’ પદથી જણાય છે તે અયોધ્યાનો ત્યાગ કરી શિવપુરી કાશીમા
આવીને કેટલાક માસ રહ્યા ॥૨૨॥ કાશીપુરીમા પણુ ધર્મિષ્ઠ ધર્મદેવને

ક્તાન્ રુઝુર્વમુથા જનાન્ ॥૧૪॥ તાનૃપીંસ્તુ વિશેષેણ જાનન્તો
 નિજવૈરિણઃ । પ્રાર્થયંસ્તે ચ ધર્મે તુ તેભ્યોઽપ્યધિકમુન્મદાઃ ॥૧૫॥
 અતિશયં તમેવૈકં નિશ્ચિત્ય ચ સયોપિતમ્ । યથા યથા સ દુઃખી
 સ્યાત્કુર્યન્તિસ્મ તથા તથા ॥૧૬॥ ગુણેષ્વારોપયન્તસ્તે દોષાંસ્તસ્યા-
 ધિલેષ્યપિ । નિનિન્દુશ્ચ તિરશ્ચકુરપવાદાન્મુદુર્દદુઃ ॥૧૭॥ ગૃહે
 સ્યાતુમુદાસીનો દુર્જનોપદ્રુતસ્તતઃ । અયોધ્યામેત્ય ન્યવસદ્દમો
 માર્યાસુતાન્ધિતઃ ॥૧૮॥ સરસ્વામન્વહં જ્ઞાત્વા નિત્યનૈમિત્તિકીઃ

તે પણ ધર્મદેવાદિકના પ્રાદુર્ભાવ પહેલાં ધર્મના ઉપવાત માટે પૃથ્વી ઉપર
 મનુષ્યયોનિમાં અંશથી ઉત્પન્ન થઈને ધર્મધ્વંસ કરવાનોજ એક સંકલ્પ
 કરીને ધાર્મિક ભગવદ્ભક્તજનોને ‘આ અમારા શત્રુ છે’ એમ નિશ્ચય કરીને
 બાહુધા—તિરસ્કાર તાડનાદિ બહુ પ્રકારે પીડા કરવા લાગ્યા. અધિક મદ-
 મત્ત તે અસુરો દુર્વાસાના શાપથી માનવ દેહને પામેલા મુનિઓને તો ધર્મ-
 ભક્તિ આદિકના અધિક આચરણથી પોતાના પૂર્વ ધૈર્ય લાણીને વિશેષપણે
 પીડા કરવા લાગ્યા. તેમાં ધર્મદેવને તો અધિક વૈષ્ણવતેજે મુક્ત લાણીને
 મુનિઓ કરતાં પણ અતિ અધિક પીડા કરવા લાગ્યા. તે અસુરો સપત્નીક
 આ એકલા ધર્મદેવજ ‘અમારા કુળનો ક્ષય કરનારા કોઈ તેજવિશેષને
 ઉત્પન્ન કરનારા છે’ એમ લાણીને તેમનેજ એક પોતાના ખરા ધૈર્ય નિશ્ચય
 કરીને જેને પ્રકારે સદાર ધર્મદેવ દુઃખી થાય તેતે પ્રકારે કરવા લાગ્યા
 ॥૧૪-૧૫-૧૬॥ અસુરોનો ઉપદ્રવપ્રકાર સંક્ષેપમાં કહેછે—તે મહોદ્ધત
 અસુરો ધર્મદેવના દયા દાન દાક્ષિણ્ય આદિક બધાય ગણોમાં દોષોનું આ-

ક્રિયાઃ । કુર્વેસ્તત્રાપિ તૈ રાજન્મુદુઃ સ ઉપદુદ્વે ॥૧૯॥ પતિવ્રતાં
સુશીલાં ચ સર્વદોષવિવર્જિતામ્ । અપિ પ્રેમવર્તીં દુષ્ટાઃ પ્રાર્દયંસ્તે
મુદુર્નૃપ ! ॥૨૦॥ યથા પુરા ધર્મરાજઃ સચન્ધુઃ શાત્રવં મહત્ । પ્રાપ
કુચ્છં તથા ધર્મો ભક્તિશ્ચ દ્રૌપદી યથા ॥૨૧॥ તતો દુઃસ્વપ્રતીકારં
ચિકીર્ષન્ સ યથામતિ । કાશીં શિવપુરીમેત્ય માસઃ કતિચનાવ-
સત્ ॥૨૨॥ તત્રાપિ ધાર્મિકે તસ્મિન્નત્રયેશ્વાપરૈરપિ । મહાનુપદચ-

તામાં જ્ઞાન કરી નિત્ય નૈમિત્તિકી ક્રિયાઓને કરતા, અસંગપણે વર્તતા એવા
પણુ ધર્મદેવને ત્યાં આવેલા અથવા ત્યાંજ પ્રથમથી ઉત્પન્ન થએલા અસુરો
અયોધ્યાપુરીમાં જ વારંવાર ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા ॥૧૯॥ હે નૃપ ! દુષ્ટ
અસુરો એકલા ધર્મને પીડા કરતા એમ નહિ, પરંતુ એમનાં ભાર્યા, પતિ-
વ્રતાધર્મમાં નિષ્ઠાવાળાં, મુશીલ અને ક્રોધદ્રેષાદિ સમગ્ર દોષે રહિત એવાં
પણુ પ્રેમવર્તીને વારંવાર પીડા કરવા લાગ્યા કેમકે આ તો દુષ્ટ છે. દુષ્ટોને
દ્રેષપ્રવૃત્તિનું કાંઈ પણ અસ્થાન નથી સર્વ ક્રોધ સ્થાન છે ॥૨૦॥ પૂર્વે ભી-
માર્જુનાદિ બધુઓએ સહિત ધર્મરાજ જેમ દુર્યોધનાદિ શત્રુઓએ કરેલા
અવિપક્ષ કદને પામ્યા હતા, તેમ ધર્મદેવ અસુરોએ કરેલા મહાકદને
પામ્યા. જેમ દ્રૌપદીજી દુર્યોધન દુઃશાસનાદિ શત્રુઓએ કરેલા અવિપક્ષ
મહાકદને પામ્યાં હતાં તેમ ભક્તિપણુ અસુરકૃત અવિપક્ષ મહાકદને
પામ્યાં ॥૨૧॥ ધર્મદેવ જેમજેમ અસુરોના ઉપદ્રવથી ભય પામીને ખસી
નીકળે તેમતેમ અસુરોનો ઉપદ્રવ અધિક અધિક થતો ભય એમ કહેછે-
તે પછી ધર્મદેવે દુઃખનિવારણનો ઉપાય યથાબળ નહિ પણ યથામતિ
કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. એટલે પોતે ધર્મબળથી તે અસુરોનો નાશ કરવા
સમર્થ છે પણ પોતે સર્વ ભૂતોની ઉપર અનુકંપાવાળા હોવાથી પરપીડા
થકી સર્વ પ્રકારે નિવૃત્તિ પામીને પરપીડા કર્યા વિનાજ 'દેશસ્ત્યાજ્યો હિ
દુર્જનાત્' એવા ન્યાયથી 'આહિથી ચાહી નીકળવું એજ ઉચિત દુઃખનિવા-
રણનો ઉપાય છે' એમ માનીને પોતે ત્યાંથી ચાહી નીકળ્યા. આ અર્થ 'ય-
થામતિ' પદથી જણાય છે. તે અયોધ્યાનો ત્યાગ કરી શિવપુરી કાશીમાં
આવીને કેટલાક માસ રહ્યા ॥૨૨॥ કાશીપુરીમાં પણ ધાર્મિક ધર્મદેવને

ક્ષાન્ રુદ્ધુર્વદુઃખા જનાન્ ॥૧૪॥ તાનૃપીંસ્તુ વિશેષેણ જાનન્તો
 નિજવૈરિણઃ । પ્રાર્દયંસ્તે ચ ધર્મં તુ તેભ્યોઽપ્યધિકમુન્મદાઃ ॥૧૫॥
 અતિશયં તમેવૈકં નિશ્ચિત્ય ચ સયોપિતમ્ । યથા યથા સ દુઃસ્ત્રી
 સ્માત્કુર્વન્તિસ્મ તથા તથા ॥૧૬॥ ગુણેષ્વારોપયન્તસ્તે દોષાંસ્તસ્યા-
 ચિલેપ્યપિ । નિનિન્દુશ્ચ તિરસ્ચકુરપવાદાન્મુદુર્દદુઃ ॥૧૭॥ ગૃહે
 સ્થાતુમુદાસીનો દુર્જનોપદ્રુતસ્તતઃ । અયોધ્યામેત્ય ન્યવસદ્દમો
 માર્યાસુતાન્વિતઃ ॥૧૮॥ સરય્યામન્યહં જ્ઞાત્વા નિત્યનૈમિત્તિકીઃ

તે પણ ધર્મદેવાદિકના પ્રાદુર્ભાવ પહેલાં ધર્મના ઉપવાત માટે પૃથ્વી ઉપર
 મનુષ્યયોનિમાં અંશથી ઉત્પન્ન થઈને ધર્મધ્વંસ કરવાનોજ એક સંકલ્પ
 કરીને ધાર્મિક ભગવદ્ભક્તજનોને ‘આ અમારા શત્રુ છે’ એમ નિશ્ચય કરીને
 બહુધા—તિરસ્કાર તાડનાદિ બહુ પ્રકારે પીડા કરવા લાગ્યા. અધિક મદ-
 મત્ત તે અમુરો દુર્વાસાના શાપથી માનવ દેહને પામેલા મુનિઓને તો ધર્મ-
 ભક્તિ આદિકના અધિક આચરણથી પોતાના પૂર્વ વૈરી જાણીને વિશેષપણે
 પીડા કરવા લાગ્યા. તેમાં ધર્મદેવને તો અધિક વૈષ્ણવતેજે યુક્ત જાણીને
 મુનિઓ કરતાં પણ અતિ અધિક પીડા કરવા લાગ્યા. તે અમુરો સપત્નીક
 આ એકલા ધર્મદેવજ ‘અમારા કુળનો ક્ષય કરનારા કોઈ તેજવિશેષને
 ઉત્પન્ન કરનારા છે’ એમ જાણીને તેમનેજ એક પોતાના ખરા વૈરી નિશ્ચય
 કરીને જેજે પ્રકારે સદાર ધર્મદેવ દુઃખી થાય તેતે પ્રકારે કરવા લાગ્યા
 ॥૧૪-૧૫-૧૬॥ અમુરોનો ઉપદ્રવપ્રકાર સંક્ષેપમાં કહેછે—તે મહોદ્ધત
 અમુરો ધર્મદેવના દયા દાન દાક્ષિણ્ય આદિક બધાય ગુણોમાં દોષોનું આ-
 રોપણ કરવાપૂર્વક ધર્મની નિંદા કરવા લાગ્યા. તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા
 અને વારંવાર મીથ્યા અપવાદો આરોપવા લાગ્યા ॥૧૭॥ દુષ્ટ અમુરોએ
 પૂર્વોક્ત પ્રકારે પીડા પમાડેલા, માટેજ ધર્મદ્રોહી અમુરોનો પ્રસંગ પરિ-
 ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાથી છપ્પૈયામાં નિવાસ માટે ઉદાસીન થએલા ધર્મદેવ
 તત્કાળ છપ્પૈયા ગામનો ત્યાગ કરીને, ભાર્યા ભક્તિ અને પુત્ર રામપ્રતાપને
 સાંથે લઈને, જેમાં સબળનો વિશેષ રહેછે એવી અયોધ્યાપુરીને પામીને
 ત્યાં કેટલોક કાળ નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૧૮॥ હે રાજન! નિત્ય સરયૂ સરિ-

નિષ્ણાતં સાધુલક્ષણમ્ । જ્ઞાત્વા તં સિદ્ધયોગીન્દ્રં સિધેવે પરમા-
દરાત્ ॥૨૧॥ નિધેવમાણઃ સ્વ તમાત્મનિષ્ઠં મક્તં વરિષ્ઠં ચ જનાર્દ-
નસ્ય । વિચક્ષણં લૌકિકવેદિકેષુ કાર્યેષુ વુદ્ધ્યોદ્ધવતુલ્યમૂઠ્ ॥૨૦॥
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे असुरोपद्रुतधर्मस्य
श्रीरामानन्दस्वामिदर्शननामा त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

રાજોવાચ—રામાનન્દમુનિઃ કોઽસૌ કસ્ય શિષ્યશ્ચ સુવ્રત ! । ક

દેવે કોઇ સમયમા જોયા ॥૨૬-૨૭-૨૮॥ રામાનન્દમુનિને અમાનિવાદિ
સાધુલક્ષણોએ સપત્ર જોધને, આ કેવળ શબ્દબ્રહ્મ (વેદાદિ સન્ધ્યાસ્ર)
મા નિષ્ણાત (પારગત) છે એમ નહિ પરતુ શબ્દબ્રહ્માત્મ જોમ એમ
શબ્દબ્રહ્મથીજ એક બાણવા યોગ્ય પરબ્રહ્મમાં નિષ્ણાત (પરબ્રહ્મસ્વરૂ-
પના સાક્ષાત્કારવાળા) છે અર્થાત્ શ્રોત્રિય અને બ્રહ્મનિષ્ઠ છે તે શ્રુતિમા
'શ્રોત્રિય પ્રક્રનિષ્ઠ' એમ કહ્યું છે તથા 'તસ્માદ્ગુરુ પ્રપચેત્ત જિજ્ઞાસુ એવ
ઉત્તમમ્ । જ્ઞાન્દે પરે ચ નિષ્ણાત પ્રક્રણયુપશમાશ્રયમ્' એમ ભાગવતમાં
કહ્યું છે માટેજ સિદ્ધયોગિઓ (આત્મદર્શીઓ)ના રાજા એટલે 'આ
કેવળ પ્રત્યક્ષ આત્મદર્શી નહિ પરતુ પરમાત્મદર્શી છે' એમ નિશ્ચય કરીને,
તે આ રામાનન્દમુનિની પરમ આદરભાવથી ધર્મદેવ પરિચર્યા કરવા લાગ્યા
॥૨૯॥ એ રીતે પરિચર્યાને આચરતા ધર્મદેવ કેટલેક કાળે કરીને આ રા-
માનન્દસ્વામીને તેમની આત્મારામતારૂપ આત્મનિષ્ઠા, પરમ ભગવદ્ભક્તિ
અને ધર્માવિરૂદ્ધ લૌકિકકર્મ તથા અભ્યુદયના સાધનભૂત વૈદિક કર્મ તથા
નિઐયમસના સાધનભૂત હિપાસનાપ્રભેદોમા વિચક્ષણતાવડે તે આ ઉદ્ધવ-
જીજ્ઞાસુ કરીથી અવતરેલા છે એમ શુદ્ધિથી તર્ક કરવા લાગ્યા ॥૩૦॥ ઇતિ
श्रीसत्सङ्गिजीवने ..प्रथमप्रकरणेऽसुरोपद्रुतधर्मस्य श्रीरामानन्द-
स्वामिदर्शननामा त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

અધ્યાય ૧૪ મો.

પૂર્વ અધ્યાયના અતમા ધર્મદેવે સેવેલા મહામહિમાશાળી રામાનન્દમુ-
નિને સાલળીને 'અપૂર્વ ગુણશાળી એ કોણ હતા ?' એવો સશય થવાથી

શ્ચક્રે તદતિદ્રેષણામુરૈઃ ॥૨૩॥ અનિષ્ઠલઘ્વિસન્નસ્તસ્તતઃ સસ્ત્રી-
સુતો વૃષઃ । અવિજ્ઞાતોઽમુરૈર્ધૌરઃ પ્રયાગક્ષેત્રમાયયૌ ॥૨૪॥ વિ-
ધાય તત્રત્પવિધિં નિયમાન્ પાલયન્સ ચ । ઉવાસ કતિચિત્તત્ર
દિનાનિ વ્રતકર્શિતઃ ॥૨૫॥ અપદ્યદ્વૈષ્ણવાચાર્ય તત્રાયાતં તપો-
નિધિમ્ । રામાનન્દમુનિં નામ્ના તીર્થયાત્રાવિધિત્સયા ॥૨૬॥ સ-
શિષ્યવોધનપટું શિષ્યૈઃ કતિગયૈર્વૃતમ્ । વોધયન્તં મુમુક્ષંચ ઘર્ષિ-
વેયં દયાકરમ્ ॥૨૭॥ ઊર્ધ્વપુણ્ડ્રં લલાટે ચ વિશ્રતં કેસરં શુભમ્ ।
કાશ્મીરચન્દ્રકોપેતં કળ્પે ચ તુલસીસજૌ ॥૨૮॥ શબ્દબ્રહ્મપરબ્રહ્મ-

કાશીમાં પ્રથમથી રહેલા અમુરારંશો તથા અયોધ્યા થકી પાછળ આવેલા
અમુરારંશો મહાઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા. આ અમુરો તો ધર્મ ઉપર કેવળ અ-
ધિક દ્રેષ સ્વભાવવાળા હતા ॥૨૩॥ એ રીતે ધર્મદેવ તેતે સ્થળમાં અ-
મુરોએ કરેલા દુઃખોપદ્રવની પ્રાપ્તિથી અતિશય ત્રાસ પામીને તે અમુરો
પોતાનું નિર્ગમન ન જાણે એવી રીતે સ્ત્રી-સુતને સાથે લઇને મહોપદ્રવની
પ્રાપ્તિમાં પણ ચિત્તમાં નહિ વિકાર પામીને, તુરત કાશીપુરીમાંથી નીકળીને
પ્રયાગક્ષેત્રમાં આવ્યા ॥૨૪॥ ધર્મદેવ તીર્થમાં વિશેષપણે પાળવાના અ-
હિસાદિ નિયમોને પાળવા પૂર્વક તીર્થમાં કરવાપણે કહેલો તીર્થોપવાસાદિ
વિધિ કરીને, ત્યાં આરંભેલાં આંદ્રાયણ-ધારણાપારણાદિ વ્રતોવડે શરીરને
કૃશ કરીને કેટલાક દિવસો ત્યાં રહ્યા ॥ એ રીતે સાધુવૃત્ત અને તપશ્વ-
ર્યાથી પ્રયાગક્ષેત્રમાં કાળક્ષેપ કરતા ધર્મદેવને કોઈ સમયમાં શ્રીરામાનંદ-
સ્વામિનો સમાગમ થયો એમ કહે છે—તીર્થયાત્રા કરવાની લાલસાથી પ્ર-
યાગક્ષેત્રમાં આવેલા, વૈષ્ણવોના આચાર્ય, મહાતપસ્વી, ‘રામાનંદમુનિ’
એવા નામથી વિખ્યાત, શિષ્યજનોને સદ્બોધ આપવામાં સમર્થ, કેટલાક
શિષ્યોથી વિટાએલા, મુમુક્ષુ શ્રોતાઓને તત્ત્વ-હિત-પુરૂષાર્થનો બોધ આપી
લગવાનને સન્મુખ કરતા, નૈમિકવાર્ણના જેવા વેષવાળા, દયાના સાગર-
રૂપ, લગવાનની પ્રસાદીભૂત કેસર ચંદનથી કરેલું સૌમ્ય હુંકુમના ચંદ્રકે
સહિત એવા ઉર્ધ્વપુંડ્ર તિળકને લલાટમાં ધારી રહેલા, કંઠમાં લાંબી સૂક્ષ્મ
મંજિની એવડી તુલસીમાળાવડે શોભાયમાન એવા રામાનંદમુનિને ધર્મ-

ળમ્ભકિકુમુદશશાઙ્કઃ પ્રાદુરાસ સઃ ॥૫॥ વિક્રમાર્કશકસ્યાન્દે
વાળાઙ્કનગ્ભૂમિતે । અદ્યમ્યાં શ્રાવણે માસિ કૃષ્ણાયાં સોઽજનિ
પ્રગે ॥૬॥ ગૌરાઙ્કઃ સિતસુન્દરાસ્યરુચિરઃ પ્રૌઢાકૃતિર્દીર્ઘદોર્દણ્ડઃ
કોમલપાદપલ્લવયુગો ગમ્મીરનાભિઃ સ ચ । શોણપાદ્મરુચિર્વિ-
શાલહૃદયશ્ચારક્તવિસ્થાધરો વરુશ્યામશિરોરુહઃ સુનયનો વિસ્તી-
ર્ણગોધિર્વમૌ ॥૭॥ અથાજયો દ્વિજથેષ્ઠઃ પુત્રજન્મમહોત્સવઃ । જ્ઞા-

કરવામાં ચંદ્રસમાન થયા. અર્થાત્ જેમ ચંદ્રોદય થતાં હુમુદો વિકાસ પામે છે
તેમ ઉદ્ભવજનો આવિર્ભાવ થતાં પૃથ્વી ઉપર શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ વિકાસને
પામી ॥૫॥ તેમનો આવિર્ભાવ સમય કહે છે—તે ઉદ્ભવજ આણુ-૫ અંક-
૯ નગ-૭ અને ભૂમિ-૧ થી વામ ગતિ કરીને માપેલા, શકપ્રવર્તક વિક્રમ-
રાજના શકના વર્ષમાં એટલે સંવત્ ૧૭૯૫ માં શ્રાવણ માસના કૃષ્ણ ૫-
ક્ષની અદ્યમીએ પ્રભાતમાં પ્રકટ થયા હતા ॥૬॥ તેમની અંગશોભા વર્ણવે-
છે—ગૌર વર્ણવાળું શરીર જેમનું છે, સ્મિતમુંદરાસ્યરુચિર—સ્મિત
(મંદવાસ) વડે સુંદર આસ્ય-મુખથી રુચિર (સુંદર) છે. મુખ સ્વભા-
વથી સુંદર છે પણ સ્મિતવડે તેના સૌન્દર્યની અભિવ્યક્તિ થાય છે, માટે
સ્મિતસુંદરમુખ. એવા મુખવડે સુંદર એટલે તેને અવયવોમાં સૌન્દર્ય છે
પણ તે સુંદર મુખથી વિશેષપણે પ્રકાશે છે, માટે સ્મિતમુંદરાસ્યરુચિર
છે. અથવા સ્મિતવડે સુંદર મુખવાળા અને ળીલ અવયવોમાં રુચિર-સું-
દર, પ્રૌઢ આકૃતિ જેમની છે એટલે ગંભીરપણાને જણાવનારી આકૃતિ-
વિશેષે સંપન્ન, બનુપયૈત લાંબા ભુજદંડ જેમના છે, પક્ષવ જેવા ક્રોમળ
પાદયુગળ જેમના છે, ગંભીર નાભિ જેમની છે, રક્ત વર્ણવાળી નેત્રપ્રાં-
તની કાંતિ જેમની છે, વિશાળ વક્ષઃસ્થળ જેમનું છે, ચારે તરફથી રક્ત-
ભિખંજળ (પાકુ ઘીલોડુ)ને સદશ અધરોષ્ટ જેમના છે, વક્ર શ્યામ
કેશ જેમના છે, કમળદળ જેવાં શોભાયમાન નેત્ર જેમનાં છે, વિશાળ
લલાટ જેમનું છે, એવા ઉદ્ભવજ શોભતા હતા ॥૭॥ ત્યારપછી વિપ્રવર્ય
અજયવિપ્રે પુત્રનો જન્મ થવાથી અતિ અધિક આનંદ પામીને, તેજ
ક્ષણમાં સચ્ચૈલ સ્નાન કરીને, તત્કાળ ભતકર્મ વિધિને બાણુનારા વિપ્રોને

વાસસ્તસ્ય ચૈતન્મે ચક્રમર્હસિ તત્ત્વતઃ ॥૧॥ મુક્ત ઉવાચ—શૃણુ તે
 ભૂપ ! વક્ષ્યામિ ચરિત્રં તસ્ય સદ્ગુરોઃ । મુવ્યુદ્ધવાવતારસ્ય વદ્ધસ-
 દ્ધર્મવર્ત્મનઃ ॥૨॥ અયોધ્યાનગરે રમ્યે દ્વિજઃ કાદ્યપગોત્રજઃ ।
 આશ્વલાયનશાસ્ત્રેન કાવેદી ચામવચ્ચપ ! ॥૩॥ અજયાસ્યઃ પુણ્ય-
 મતિઃ પૂર્વમારાધિતેશ્વરઃ । વિદ્યાવિનયસમ્પન્નઃ સત્યવાદી જિતે-
 ન્દ્રિયઃ ॥૪॥ સુમતૌ તસ્ય માર્યાયાં શત્તો દુર્વાસસોદ્ધવઃ । શ્રીકૃ-

પ્રતાપસિંહ રાજા પુછેછે—હે સુમતમુને ! તમોએ જે રામાનંદમુનિ હ-
 મણ્યાં પ્રસ્તુત કર્યા તેમનાં ચરિત્ર સાંભળવાને ઇચ્છતા મને યથાર્થપણે કહે-
 વાને યોગ્ય છે. એ રામાનંદમુનિ કઈ ભતિના એટલે કેના વંશમાં થયા
 હતા ? તેમનો વાસ ક્યાં ? એટલે કયા દેશમાં જન્મ્યા હતા ? કેના શિષ્ય
 હતા ? એટલે એમના મંત્રોપદેશ ગુરુ કોણ હતા ? ચક્રાર્થી આ વૈષ્ણવા-
 ચાર્ય શી રીતે થયા ? એવો પણ પ્રશ્ન બાકી લેવો. કારણ કે—ઉત્તર અધ્યા-
 યમાં તેનો ઉત્તર આપ્યો છે. આ ચાર પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તરો આપો ॥૨॥ એ
 રીતે રામાનંદમુનિની ભતિ—ગુરુ—દેશ અને આચાર્યપણા પ્રત્યે રાજાએ
 પુછેલા સુમતમુનિ તેમાંથી ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર યથાસંભવ આ અધ્યા-
 યથી આપે છે—હે ભૂપ ! સાંભળવાને ઇચ્છતા પાત્રભૂત એવા તમોને જે
 ભગવાન ઉદ્ધવજી સદ્ધર્મ માર્ગના સંરક્ષણ માટે ભૂમિ ઉપર રામાનંદમુનિ
 નામથી અવતર્યા છે તે સદ્ગુરુનાં ચરિત્ર તમોને કહું છું, તે સાવધાન મન
 રાખીને સાંભળો ॥૨॥ પ્રથમ દેશ અને ભતિ કહે છે—હે નૃપ ! રમણીય
 અયોધ્યા નગરમાં કારયપ ગોત્રમાં જન્મેલા, કાવેદી, આશ્વલાયન આખા-
 ધ્યાયિઓમાં શ્રેષ્ઠ, અજય નામના એક ગ્રામણ હતા. આ ગ્રામણ પુણ્ય-
 માંજ મતિવાળા હતા, કારણ કે—પૂર્વજન્મમાં પરમેશ્વરની આરાધના કરી
 હતી. પુણ્યમાં મતિ થાય એજ પરમેશ્વરની આરાધનાનું ફળ છે. માટેજ
 વિદ્યાવિનયે સંપન્ન, સત્યવાદી અને જીતેન્દ્રિય હતા ॥૩-૪॥ તેમની લાર્યા
 અર્થથી જેમ સુમતિ છે એમ નામથી પણ સુમતિ હતી. આ લાર્યામાં
 દુર્વાસાના શાપને અનુસરીને એજ ઉદ્ધવજી આવિર્ભાવ પામ્યા હતા. આ
 વિર્ભાવ પામ્યા તેની સાથેજ શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિરૂપ કૃમિદ (પોયણું) પ્રકુલિત-

ગૃહાત્તૂર્ણં વેદાધ્યયનકૈતવાત્ ॥૧૫॥ તીર્થયાત્રા ચરન્નાનાદેશેષુ
વિગતસ્પૃહ । શ્રીહરિં હૃદયે ધ્યાયન્પ્રાપ રૈવતક ગિરિમ્ ॥૧૬॥ ગો
પનાથાલયસ્થાતુર્ગોપાલાનન્દયોગિન । શિષ્યમાત્માનન્દસંજ્ઞ મુનિ
તત્ર સમૈક્ષત ॥૧૭॥ અષ્ટાઙ્ગયોગકલનાનૈપુણ્યે યોગિસમ્મતમ્ ।
સમાધિનિષ્ઠ સમ્પ્રાપ્તમેકત્વ બ્રહ્મણાત્મનઃ ॥૧૮॥ ચિરકાલ સ્વદે
હસ્ય રક્ષણે સદ્ય ઇવ વા । ત્યાગે સ્વાતન્ત્ર્યમાપન્ન પ્રસાદાદેવ સ
હુરો ॥૧૯॥ કૃપયા સ્વોપદેશેન યોગસિદ્ધિમુપાગતૈ । કૃતં શિષ્યે
સ વહુભિ પ્રણનામ તમાદરાત્ ॥૨૦॥ સાદર માનિનસ્તેન પ્રતાપ

કરવાની અધિક રૂચિ થઈ એવી તીર્થ ઇચ્છાથી ગૃહ હુડુઆદિકમા આ
સંજ્ઞિએ રહિત થઈને, વેદાધ્યયનના મિષથી પોતાના ઘરથકી તત્કાળ ચાલી
નીકળ્યા ॥૧૪-૧૫॥ રામશર્મા બેરથી નીકળીને વિષયસ્પૃહાએ રહિત
થઈને, નાના દેશેમા રહેલાં ગંગા યમુના આદિક તીર્થોમા વિચરતા વિચ
રતા શ્રીહરિનુ હૃદયમા નિરતર ધ્યાન કરતા થકા, રૈવતાચળને પામ્યા
॥૧૬॥ રૈવતાચળમા ગોપનાથ નામથી વિખ્યાત મહાદેવના મંદિરમા
રહેતા ગોપાળાનંદ નામના યોગી બ્રહ્મચારીના શિષ્ય આત્માનંદ ના
મના મુનિને રામશર્માએ બોલ્યા ॥૧૭॥ કેવા આત્માનંદમુનિ તો-અષ્ટાંગ
યોગના અનુધાનમા યોગિજનોએ પ્રશસનીય એવા સામર્થ્યને પામેલા,
સમાધિમા સદા સ્થિતિવાળા, માટેજ પોતાના આત્માનુ બ્રહ્મની સાથે
એકત્વ એટલે પ્રકૃતિવિલક્ષણુ જ્ઞાનેકાકાર અપહતપામ્ભત્વાદિગુણુનિશિષ્ટ
અક્ષરસ્વરૂપની સાથે અવિષમતારૂપ એકત્વને પામેલા આ સ્થળે પ્રાપ્તિ તો
સાક્ષાત્કારરૂપ બાણવી, અર્થાત્ સમાધિમા જેમણે અક્ષરાત્મક સ્વસ્વરૂપ
સાક્ષાત્ કર્યુંછે ॥ ગોપાળાનંદ સદ્ગુરૂના અનુચેહથીજ પોતાના દેહમા બહુ
કાળપર્યંત પ્રાણુનુ પરિરક્ષણ કરવું અથવા તત્ક્ષણુ પરિત્યાગ કરી દેવો,
એમા સ્વતન્ત્રતાને પામેલા, અર્થાત્ જેમને સ્વજીવિત સ્વાયત્ત છે કૃપા
પૂર્વક પોતે ઉપદેશ કરેલા યોગમાર્ગે કરીને યોગસિદ્ધિને પામેલા બહુ
શિષ્યોથી વિદ્યાએલા એવા આત્માનંદમુનિને બોધને રામશર્માએ બહુ આ
શ્રદ્ધાવથી સાદાગ પ્રણામ કર્યો ॥૧૮-૧૯-૨૦॥ પોતાના પ્રતાપથી પ્ર

ત્વા વિપ્રાન્સમાહુય જાતકર્મ સમાચરત્ ॥૮॥ રમણાદ્રામ ઇત્યાત્યાં
 દ્વાદશેઽદિ ચ તસ્ય સઃ । ચકાર સમ્પ્રદૃષ્ટાત્મા સ્વસ્તિવાચનપૂર્વ-
 કમ્ ॥૯॥ વૃદ્ધે સોઽલ્પકાલેન પિતૃમ્યામુપલાલિતઃ । જનયન્નય-
 નાનન્દં ચાલચન્દ્ર ઇવોદિતઃ ॥૧૦॥ કૃતોપનયનશ્ચાસાવષ્ટમેઽન્દે
 યથાવિધિ । પાલયામાસ ધર્માત્મા બ્રહ્મચર્યવ્રતં દૃઢમ્ ॥૧૧॥ ગૃહા-
 થમમનિચ્છન્વૈ નૈષ્ઠિકવ્રતયલ્લભઃ । સક્લં નિવૃત્તધર્માણાં ચકાર પ્રા-
 યશઃ સતામ્ ॥૧૨॥ નિજપિત્રા વાચ્યમાનં શ્રીમદ્ભાગવતં નૃપ ! ।
 શુશ્રાવાનુદિનં પ્રીત્યા સ પૌગન્ડવયા અપિ ॥૧૩॥ દૃઢં ભક્તિસ્તતો
 વિષ્ણૌ યથૂવાસ્ય ચ માનસે । પ્રતિમાપૂજનં તસ્ય નિયમેન ચકાર
 સઃ ॥૧૪॥ વિષ્ણું દિદ્દક્ષુઃ પ્રત્યક્ષમનાસક્તો ગૃહાદિપુ । નિર્જંગમ

બોલાવીને યથાવિધિ જાતકર્મ સંસ્કાર કર્યો ॥૮॥ મનમાં બહુ દુર્લ પામેલા
 અળ્ય વિત્રે જન્મથી ખારમે દિવસે સ્વસ્તિવાચનપૂર્વક પુત્રનું રમણાત્મ-
 બેનારા સર્વજનોના મનોનયનને આનંદ કરનાર છે માટે રામ એવું ગુણ-
 નુગુણ નામ પાડ્યું ॥૯॥ માતાપિતાએ પોષણાદિકથી લાલ લડાવેલા રામ,
 બેનારા જનોના નેત્રોને આનંદ ઉપજાવતા થકા હૃદય પામેલા બાળ-
 ચંદ્ર (દ્વિતીયા ચંદ્ર) ની જેઠ અલ્પ કાળમાં વૃદ્ધિ પામ્યા ॥૧૦॥ આઠમા
 વર્ષમાં યથાવિધિ પિતાએ મજોપવીત આપેલા ધર્માત્મા રામશર્મા બ્રહ્મચર્ય
 વ્રતને દૃઢપણે પાળવા લાગ્યા ॥૧૧॥ પોતાને નૈષ્ઠિકવ્રત વિશેષ વહાણું
 હોવાથી ગૃહસ્થાશ્રમની નહિ ઇચ્છા કરતા વિરક્ત રામશર્મા ધર્મ-પુણ્યરૂપ
 વિધિઓમાંથી નિવૃત્ત પામેલા અર્થાત્ મુમુક્ષુ એવા સંતોનો સમાગમ વિ-
 શેષપણે કરવા લાગ્યા ॥૧૨॥ હે નૃપ ! તે આ રામશર્મા દશવર્ષની અંદરની
 પૌગંડ અવસ્થામાં રહ્યાછે પણ પરમ પ્રીતિથી પોતાના પિતાએ વાંચવા
 માંડેલું શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણ પ્રતિદિન સાંભળવા લાગ્યા ॥૧૩॥ એરીતે
 ભાગવતને સાંભળતા રામશર્માના હૃદયમાં વિષ્ણુવિષે દૃઢ ભક્તિરૂચિ ઉત્પન્ન
 થઈ ભક્તિએ પ્રેરેલા રામશર્મા પ્રતિમારૂપે રહેલા વિષ્ણુનું પૂજન નિય-
 મથી કરવા લાગ્યા. આ રામશર્માને પ્રતિમામાં પ્રત્યક્ષપણે રહેલા ભગ-
 વાનનું સાક્ષાત્ દિવ્ય રૂપ જે યોગિઓનેપણ અદૃશ્ય છે તેનો સાક્ષાત્કાર

ગૃહાન્તૂર્ણં વેદાધ્યયનકૈતવાત્ ॥૧૫॥ તીર્થયાત્રાં ચરદ્વાનાદેશેષુ
વિગતસ્પૃહઃ । શ્રીહરિં હૃદયે ધ્યાયન્પ્રાપ રૈવતકં ગિરિમ્ ॥૧૬॥ ગો-
પનાથાલયસ્થાતુર્ગોપાલાનન્દયોગિનઃ । શિષ્યમાત્માનન્દસંઘં મુનિ
તત્ર સમૈક્ષત ॥૧૭॥ અષ્ટાઙ્ગયોગકલનાનૈપુણ્યે યોગિસમ્મતમ્ ।
સમાધિનિષ્ઠં સમ્પ્રાપ્તમેકત્વં બ્રહ્મણાત્મનઃ ॥૧૮॥ ચિરકાલં સ્વદે-
હસ્ય રક્ષણે સદ્ય ધૃત્વા । ત્યાગે સ્વાતન્ત્ર્યમાપન્નં પ્રસાદાદેવ સ-
હુરોઃ ॥૧૯॥ કૃપ્યા સ્વોપદેશેન યોગસિદ્ધિમુપાગતૈઃ । હૃતં શિષ્યૈઃ
સ વહુભિઃ પ્રણનામ તમાદરાત્ ॥૨૦॥ સાદરં માનિતસ્તેન પ્રતાપ-

કરવાની અધિક રૂચિ થઈ. એવી તીવ્ર ઈચ્છાથી ગૃહ હું આદિકમાં આ-
સક્તિએ રહિત થઈને, વેદાધ્યયનના મિષથી પોતાના ઘરથી તત્કાળ ચાલી
નીકળ્યા ॥૧૪-૧૫॥ રામશર્માં ઘેરથી નીકળીને વિષયસ્પૃહાએ રહિત
થઈને, નાના દેશોમાં રહેલાં ગંગા યમુના આદિક તીર્થોમાં વિચરતા વિચ-
રતા શ્રીહરિનું હૃદયમાં નિરંતર ધ્યાન કરતા થકા, રૈવતાચળને પામ્યા
॥૧૬॥ રૈવતાચળમાં ગોપનાથ નામથી વિખ્યાત મહાદેવના મંદિરમાં
રહેતા ગોપાળાનંદ નામના યોગી બ્રહ્મચારીના શિષ્ય આત્માનંદ ના-
મના મુનિને રામશર્માએ બોલા ॥૧૭॥ કેવા આત્માનંદમુનિ તો-અષ્ટાંગ-
યોગના અનુષ્ઠાનમાં યોગિજનોએ પ્રશસનીય એવા સામર્થ્યને પામેલા,
સમાધિમાં સદા સ્થિતિવાળા, માટેજ પોતાના આત્માનું બ્રહ્મની સાથે
એકત્વ એટલે પ્રકૃતિવિલક્ષણ સૌનેકાકાર અપહતપામ્ભવાદિગુણવિશિષ્ટ
અક્ષરસ્વરૂપની સાથે અવિયમતારૂપ એકત્વને પામેલા. આ સ્થળે પ્રાપ્તિ તો
સાક્ષાત્કારરૂપ બાણવી, અર્થાત્ સમાધિમાં જેમણે અક્ષરાત્મક સ્વસ્વરૂપ
સાક્ષાત્ કર્યુંછે ॥ ગોપાળાનંદ સદ્ગુરૂના અનુગ્રહથીજ પોતાના દેહમાં બહુ-
કાળપર્યંત પ્રાણનું પરિરક્ષણ કરવું અથવા તત્ક્ષણ પરિત્યાગ કરી દેવો,
એમાં સ્વતંત્રતાને પામેલા, અર્થાત્ જેમને સ્વચ્છવિત સ્વાયત્ત છે, કૃપા-
પૂર્વક પોતે ઉપદેશ કરેલા યોગમાર્ગે કરીને યોગસિદ્ધિને પામેલા બહુ
શિષ્યોથી વિટાએલા એવા આત્માનંદમુનિને બોધને. રામશર્માએ બહુ આ-
દરભાવથી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યો ॥૧૮-૧૯-૨૦॥ પોતાના પ્રતાપથી પ્ર-

પ્રથિતેન સઃ । તત્રાવસન્માસમેકં વર્ણિધર્મદૃઢસ્થિતિઃ ॥૨૧॥ સ-
માધૌ વિષ્ણુવીક્ષાઽસ્ય ભવેદિત્યવધાર્યં તમ્ । સમ્પ્રાર્થયદ્રામશર્મા
પ્રણમ્ય પ્રાજ્ઞલિર્નૃપ ! ॥૨૨॥ સ્વામિન્સાક્ષાદ્દરિમહં દિદૃક્ષામિ તતો
ભવાન્ । તત્સિદ્ધિકૃત્સાધનં મે કૃપયા વક્તુમર્હતિ ॥૨૩॥ હત્યુકઃ
સ મુનીન્દ્રસ્તં પ્રાહયોગં સુસાધય । તેન સૈત્સ્યત્યમીષ્ટં ત હત્યુકઃ
સોઽહપદ્મપ ! ॥૨૪॥ તતઃ સસિદ્ધયોગં તં જ્ઞાત્વા યોગોપલબ્ધયે ।
શિષ્યતાં તસ્ય સમ્પ્રાપ માનયન્વિનયેન તમ્ ॥૨૫॥ નામ રામાનન્દ
ઈતિ તસ્ય સ પ્રીતમાનસઃ । મુનિશ્ચકારાથ યોગં સહાકૈસ્તમ-

ખ્યાતિ પામેલા આત્માનંદમુનિએ બહુ આદરપૂર્વક સત્કાર કરેલા રામશર્મા
નેષિકવાર્ણધર્મમાં અચળ સ્થિતિવાળા થઈને તેમની સમીપે એકમાસમુધી
રહ્યા ॥૨૧॥ હે નૃપ ! તેપછી રામશર્મા કદાચિત્ અવસર પામીને ‘આ
મુનિ સમાધિમાં પરમાત્માના દિવ્ય રૂપના સાક્ષાત્કારવાળા છે, તો એમના
અનુગ્રહથી મને લગવાનના દિવ્ય રૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય’ એવા આશયથી
તેમને બે હાથ બોડી પ્રણામ કરીને, પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા ॥૨૨॥ હે સ્વા-
મિન ! મને સકળમુનિજન માનસહસ્ર વિષ્ણુની દિવ્યાકૃતિનાં સાક્ષાત્ દર્શન
કરવાની મોટી લાલસા બહુકાળથી અનુવર્તે છે, માટે તેની સિદ્ધિ કરનાર
ને સાધન હોય તે મને કૃપા કરીને કહેવાને યોગ્ય છો ॥૨૩॥ હે રાજન !
એરીતે રામશર્માએ પુછ્યું એટલે મુનીન્દ્ર આત્માનંદ તેમને કહેવા લાગ્યા
કે-તેમાં અષ્ટાંગયોગજ સાધન છે બીજુ કોઈ સાધન નથી, તો મેં ઉપ-
દેશેલા માર્ગને અનુસારે યોગને સાધો એનાથી અલ્પ કાળમાંજ તમારો
મનોરથ સિદ્ધ થશે એમ કહ્યું એટલે રામશર્મા મનમાં બહુ હર્ષ પામ્યા
॥૨૪॥ હે રાજન ! ત્યારપછી રામશર્મા ‘આ આત્માનંદસ્વામી પરમાત્મ-
સાક્ષાત્કારના સાધનભૂત યોગસિદ્ધિએ સપત્ત છે’ એવો નિશ્ચય કરીને,
એવા અષ્ટાંગયોગની પ્રાપ્તિમાટે શિષ્યભાવને સમુચિત વિનયે યુક્ત થઈને
તેમને માન આપતા થકા, તેમના શિષ્યભાવને પામ્યા એટલે ગુરુભાવથી
તેમના શરણુને પામ્યા ॥૨૫॥ આત્માનંદમુનિપણ મનમાં પ્રસન્ન થઈને,
રામશર્માનું રામાનંદ એવું અન્વર્થ નામ પાડીને શિષ્યભાવથી સ્વીકારી,

શિક્ષયત્ ॥૨૬॥ સિદ્ધયોગોઽમવત્સોઽપિ કાલેનાલ્પેન વર્ણિરાદ્ ।
 બ્રહ્મણેમ્યં ચ સમ્પાપ ગુરુવત્સ્વાત્મનસ્તથા ॥૨૭॥ સમાધૌ બ્રહ્મ-
 તેજશ્ચ વ્યાપ્તવત્કુમ્ભો વશ । સોઽપશ્યન્નિત્યદા વર્ણો તત્ર નારા-
 યણં ન તુ ॥૨૮॥ અસન્તુષ્ટો વ્યાકુલશ્ચ તદાઽસૌ ગુરુમાહ તમ્ ।
 સમાધિસિદ્ધિં પ્રાપ્તોઽહં સ્વામિન્કરુણયા તવ ॥૨૯॥ બ્રહ્મતેજો નિ-
 રાકારં તત્ર પશ્યામિ કેવલમ્ । સાકારં બ્રહ્મ કૃષ્ણં તુ નૈવ પશ્યા-
 મ્યમીપ્સિતમ્ ॥૩૦॥ અત્યુદ્વિગ્નમના અસિ વિનેક્ષાં કમલાપતે ।
 અપૂર્ણકામં સ્વં મન્યે તેન ચાત્માનમજ્ઞસા ॥૩૧॥ તદા ગુરુઃ પ્રાહ
 વિષ્ણુસ્તેજોરૂપો નિરાકૃતિઃ । એવં પવાસ્તિ વૈ વર્ણિન્નાકારસ્ત્વસ્તિ

પછીથી રામાનંદને સાગ યોગમાર્ગે યથાવિધિ યથોપદેશ શીખવવા લાગ્યા
 ॥૨૬॥ એરીતે અટપકાળમા સાગ યોગનો અભ્યાસ જેમણે કર્યોછે એવા
 વર્ણિન્દ્ર રામાનંદપણુ સિદ્ધસમાધિ થયા અને ગુરુ આત્માનંદમુનિની માફક
 પોતાના આત્માનુ શ્રદ્ધાની સાથે એકપણુ પામ્યા, એટલે સમાધિમા અપ-
 હતપામ્ભત્વાદિગુણુવિશિષ્ટ જ્ઞાનેકાકાર અક્ષરસ્વરૂપ પોતાના આત્માનો
 સાક્ષાત્કાર પામ્યા ॥૨૭॥ રામાનંદવર્ણી જ્યારે સમાધિમા જાય ત્યારે
 તેમને અક્ષરશ્રદ્ધા નામનુ જ્ઞાનમય તેજ દશ દિશામા પ્રસરતું દેખાય
 પણ તેમા સર્વના પ્રશાસક પરમાત્મા દિવ્યરૂપ ભગવાન નારાયણુ તો દે-
 ખાયજ નહિ ॥૨૮॥ ત્યારે અસતુષ્ટ થએલા રામાનંદવર્ણીએ મનમા વ્યાકુળ
 થઈને એમ કહ્યું કે-હે સ્વામિન! આપે કૃપા કરી ઉપદેશ કરેલા યોગમા
 ગંથી હું સમાધિની સિદ્ધિને પામ્યોછું પણ મને સર્વના મનો-નયનને આ-
 દ્વાદ આપનારા દિવ્યરૂપ પરશ્રદ્ધા શ્રીકૃષ્ણુ નારાયણુનો સાક્ષાત્કારતો થતોજ
 નથી પરંતુ નિરાકાર જ્ઞાનમય તેજરૂપ કાઈક પ્રકાશક સ્વભાવવાળુ દેખાય
 છે મને બહુકાળથી જે મનોરથવાર્તે એક અલીપ્ત હતું તેતો સિદ્ધ થયું
 નહિ, માટે હું કમળાપતિ શ્રીકૃષ્ણુના પ્રત્યક્ષ દર્શન વિના અત્યંત ઉદ્વિગ્ન
 મનવાળો છું અને એજ કારણથી મારા આત્માને નિશ્ચયથી અકૃતાર્થ માનુછું
 ॥૨૯-૩૦-૩૧॥ ત્યારે ગુરુએ કહ્યું કે-હે વર્ણિન! વિષ્ણુ સાકાર નથી આ
 કારમાત્ર માયિક-અવિદ્યાકટિપત છે સર્વમા વ્યાપીને વર્તેછે માટે વિષ્ણુ

માયિકઃ ॥૩૨॥ આકારસ્ય વિનાશોઽસ્તિ નિરાકારસ્ય નાસ્તિ સઃ ।
 શ્ત્યુક્ત ડ્વદ્વસ્તેન સદ્વોઽમૃર્છ્યન્નરાધિપ ! ॥૩૩॥ પ્રાપોચ્છાસં મુ-
 હૂતાન્તે કરોદ સ તતો મૃશમ્ । હર્યાકૃત્યસદુર્કિં તં હિત્વા દ્રાગ્નિ-
 ર્યયૌ તતઃ ॥૩૪॥ ગુરુણા ધાર્યમાણોઽપિ નાસ્થાત્તત્ર સ સન્મતિઃ ।
 સાકારગ્રહસિદ્ધાન્તસ્થાપકં મૃગયન્ ગુરુમ્ ॥૩૫॥ રામાનુજાચાર્ય-
 પદે સ સ્યાદિત્યવધાર્ય સઃ । હરેરતિપ્રિયં સ્થાનં શ્રીરક્ષાપ્યં યયૌ
 તતઃ ॥૩૬॥ તત્ર શ્રીરક્ષદેવસ્ય મન્દિરાન્તિકં ણ્ય સઃ । સ્વાધાસમન-

કહેવાય છે તે વિષ્ણુ જ્ઞાનરૂપ તેજોરાશિયત્રી બીજ નથી પણ તેજરૂપ છે
 પ્રકાશકરસ છે માટે તેજેમય કહેવાય છે જે કોઈ સાકાર પદાર્થો છે તે
 સર્વેનો અવશ્ય વિનાશ થતો દેખાય છે નિરાકારનો તો વિનાશ નથી. માટે
 અવિનાશી જ્ઞાનેકસ્વરૂપ વિષ્ણુ શ્રીકૃષ્ણને આકારનો સંભવજ કેમ કહેવાય!
 અર્થાત્ નિરાકાર છે. હે નરાધિપ ! આતું ગુરુનુ વિષ્ણુના દિવ્યાકારનું નિષેધ
 કરનારૂં વચન સાંભળીને ભગવાનમાં પ્રેમાર્દ્ર હૃદયવાળા ઉદ્ધવાવતારે રામા-
 નદવર્ણી તે નહિ સહન થવાથી તેજ ક્ષણમા મૂર્છાને પામી ગયા ॥૩૨-૩૩॥
 તે પછી રામાનંદમુનિ મુહૂર્તને અંતે ઉચ્છ્વાસ (પ્રાણુચેષ્ઠા) પામીને, પછીથી
 ભગવાનના દિવ્ય આકારનો નિષેધ સાંભળવાથી યએલા શોકવેગને લીધે
 અતિશય રૂદન કરવા લાગ્યા. અને શ્રીહરિના આકારની અસત્યતા કહેનારા
 ગુરુ આત્માનંદમુનિનો પરિત્યાગ કરીને ત્યાથી તત્કાળ ચાલી નીકળ્યા
 ગુરુએ ‘આદિથી તમો જશો નહિ’ એમ બહુ વાર્યાં તોપણ આ રામાનંદમુનિ
 ખોતે ભગવાનના દિવ્યાકારની નિત્યસત્યતાયુક્ત શુદ્ધિવાળા હોવાથી ત્યાં એક
 ક્ષણપણ રહ્યા નહિ પરંતુ ‘પરબ્રહ્મ સદા સાકારજ છે’ એવો સિદ્ધાંત સ્થા-
 પન કરનારા ગુરુવર્યને ગોતવામાટે સૌરાષ્ટ્રદેશમાથી ચાલી નીકળ્યા ॥૩૪-
 ૩૫॥ જેરીતે તેતે સ્થળમાં ગુરુને ગોતતાં ‘એવા ગુરુ ભગવાન રામાનુજ-
 ચાર્યે સ્થાપેલા સ્થાનમા (ગાદિએ) હોવા ભેધએ’ એવો નિશ્ચય કરીને,
 ત્યાંથી પૂર્વે ભગવાન રામાનુજચાર્યે સદાચાર્યપદની જ્યા સ્થાપના કરી છે
 અને શ્રીરંગદેવ ભગવાનને અતિશય પ્રિય એવા શ્રીરંગ નામના ક્ષેત્રપ્રત્યે
 ફરતા ફરતા આવ્યા ॥૩૬॥ રામાનંદવર્ણી ભગવાનનું હૃદયમાં સદા ચિત-

રોદ્ધર્ણી ભગવન્તં સ્મરન્ દૃદિ ॥૩૭॥ કાવેર્યાં પ્રત્યહં જ્ઞાત્વા નિત્યકર્મ
 વિધાય ચ । ચકાર નિયમેન શ્રીરઙ્ગનાથસ્ય દર્શનમ્ ॥૩૮॥ સાકાર-
 તાસ્થાપકાનિ પરસ્ય વ્રહ્મણો હરેઃ । સચ્ચારુશ્ચાણિ શ્રોતુમનાઃ સ
 આસીન્નેતરણિ તુ ॥૩૯॥ પ્રત્યક્ષભગવદ્દીક્ષાસાધનસ્ય ચ દેશિકમ્ ।
 ગવેપમાણો વ્યદધાઢૈષ્ણવાનાં સમાગમમ્ ॥૪૦॥ અથ રામાનુજા-
 ચાર્યચરિત્રેણોપવૃંહિતમ્ । પ્રપન્નામૃતનામાનં ગ્રન્થં તત્રાશ્રુણોઽનુપ !
 ॥૪૧॥ તતઃ શ્રીવૈષ્ણવાચાર્યં શ્રીરામાનુજમેવ સઃ । ઇયેપ દેશિકં

વન કરતા થકા તે શ્રીરંગક્ષેત્રમાં શ્રીરંગદેવ ભગવાનના મદિર સમીપમાંજ
 નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૩૭॥ અને તે ક્ષેત્રની બંને તરફ વહેતી કાવેરી નદીના
 નિર્ભળ જળ પ્રવાહમાં પ્રતિદિન યથાવિધિ જ્ઞાન કરી, સંધ્યાવંદનાદિ નિત્ય-
 કર્મ કરવા પૂર્વક શ્રીરંગનાથનાં નિયમથી દર્શન કરવા લાગ્યા ॥૩૮॥ તે
 વર્ણી પરશ્વક્ષ ભગવાનના દિવ્યાકારતારૂપ ઐશ્વર્યને પ્રતિપાદન કરનારાં
 શ્રીરામાનુજચાર્યે કદેલાં લાખ્યે સહિત શ્રીભગવદ્દીક્ષા વિગેરે સમગ્રજ્ઞો
 સાંભળવાની મનમાં ઇચ્છાવાળા થયા પણ બીજાં શાસ્ત્ર નહિ. અર્થાત્ એવાં
 સમગ્રજ્ઞ સાંભળવાની વાંછા પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામી ॥૩૯॥ દિવ્યાકાર ભગ-
 વાનનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવે એવા ગુરૂને ગોતતા રામાનંદમુનિ ત્યાંના વૈષ્ણુ-
 વોનો સમાગમ કરવા લાગ્યા ॥૪૦॥ હે નૃપ ! તે પછી શ્રીવૈષ્ણુવોના સમા-
 જમાં રામાનુજચાર્યનાં દિવ્ય ચરિત્રોથી ભરપુર એવો પ્રપન્નામૃત નામનો
 પ્રબંધ વંચાતો હતો તેને રામાનંદમુનિ પોતે સાંભળવા લાગ્યા ॥૪૧॥
 પ્રપન્નામૃત પ્રબંધ સાંભળીને જેમને તીવ્ર શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ છે એવા રામા-
 નંદમુનિએ ‘શ્રીસંપ્રદાયમાં રહેલા સમગ્ર વૈષ્ણુવોએ આશરેલા ચરણકમળ
 જેમના છે એવા શ્રીરામાનુજજી મારો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરનારા આચાર્ય-
 વર્ય છે’ એવો નિશ્ચય કરીને, તેમનો અવતરણસમયતો વ્યતીત થઈ ગયો છે
 તથાપિ પોતાના આશ્રિત જનોના અનુચ્છેદ માટે દિવ્ય રૂપથી ત્યાંજ ભગ-
 વાન્ શ્રીરંગનાથના મદિરની અતિ સમીપમાંજ સુગ્રસિદ્ધ સ્થાનવિશેષમાં
 (જ્યાં હમણાં લાખ્યકારની અર્યામૂર્તિ છે) નિત્ય સન્નિધિ કરીને રહેલા
 શ્રીરામાનુજચાર્યની ગુરૂભાવથી આરાધના કરવાની દૃઢ ઇચ્છા કરી

કર્તું સિદ્ધદેહસ્થિતં સદા ॥૪૨॥ ગ્રન્થાંશ્ચ તત્કૃતાન્પ્રીત્યા સાકાર-
બ્રહ્મનિશ્ચયાન્ । શુશ્રાવાનુદિનં વર્ણો શ્રીમાપ્યાદીન્સ્વલ્લભાન્ ॥૪૩॥
શ્રીમદ્રામાનુજસ્યાસૌ નામ્નામષ્ટોત્તરં શતમ્ । પપાઠાનુદિનં ભક્ત્યા
દધ્યૌ તં ચ યથાશ્રુતમ્ ॥૪૪॥ इत्थं विदधतस्तस्य मासत्रयमगा-

॥૪૨॥ તે પછી રામાનન્દવર્ણી ભગવાનના સદા દિવ્યાકાર-દિવ્યગુણ-દિવ્ય
વિભૂતિ યોગને પ્રતિપાદન કરનારા અને રામાનુજનાયે રચેલા શ્રીભાષ્ય-
ગીતાભાષ્ય-ગદ્યત્રય આદિક પોતાને અતિ પ્રિય એવા અથો પ્રતિદિન પરમ
પ્રીતિથી શ્રીવૈષ્ણવો થકી સાલળવા લાગ્યા ॥૪૩॥ અને શ્રીમાન્ રામાનુજનાય-
ર્થનું અષ્ટોત્તરશતનામસ્તોત્ર જે ‘રામાનુજ પુષ્કરાક્ષ’ ઇત્યાદિકથી પ્રપન્ના
મૃતમાં પ્રસિદ્ધ છે તેનો પ્રતિદિન પરા પ્રીતિથી પાઠ કરવા લાગ્યા અને પ્ર
પન્નામૃતમાં જેવું તેમનું રૂપ વર્ણવેલું સાલળ્યું છે એવા દિવ્યરૂપનું હૃદયમાં
ધ્યાન કરવા લાગ્યા અર્થાત્ તેમના ધ્યાન-સ્તુતિ-પાઠપરાયણ થયા ॥૪૪॥
આ પ્રકારે પ્રતિદિન પરમ પ્રીતિથી શ્રીરામાનુજનાયર્થનું ચિંતવન કરતા રા-
માનન્દમુનિને ત્રણ માસ વીતી ગયા પછી, ચૈત્રમાસના શુકલ પક્ષની પચમી
તિથિએ પ્રાતઃ કાળે (આ પચમી ભગવાન્ શ્રીરામાનુજનાયર્થની અવતરણ
તિથિ છે) કાંઈક સ્વપ્ન થયું સ્વપ્નના જેવો આ પ્રકાર છે માટે સ્વપ્ન કહે-
વાય સમગ્ર બાહ્ય ઇન્દ્રિયોનો ઉપરમ થઈ બંધ છે અને કેવળ મનથી થતા
પ્રત્યક્ષરૂપ છે માટે સ્વપ્નને સમાન હોવાથી સ્વપ્ન કહે છે શ્રીરામાનુજ-
નાયર્થ પ્રસન્ન થઈને પોતાનું સ્વરૂપ સાક્ષાત્કાર કરવા સાડ પ્રસિદ્ધ ભક્ત
દશાથકી જુદી મનોમાત્ર ભક્ત દશા બનાવીને જે તિથિએ પોતે અવ-
તર્યા હતા તેજ તિથિએ પ્રભાતમાં તેમની આગળ પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા શ્રીરંગ-
નિવાસ શ્રીમન્નારાયણ ભગવાનેજ એમની સેવાથી સતુષ્ઠ થઈને ચતિરાજનું
દર્શન કરાવા માટે સ્વપ્નમાં રામાનુજનો પ્રાદુર્ભાવ કરાવ્યો (અથવા-‘એવા
સ્વપ્નમાં ચતિરાજ રામાનુજનાયર્થને રામાનન્દમુનિએ જોયા’ એવો અર્થ ક-
રવો) સ્વપ્નમાત્રને તેતે પુરૂષોને તેના કર્મફળ ભોગવાવવા માટે પરમપુરૂષજ
સર્જે છે માટે તે આ સ્વામિક રામાનુજનાયર્થના પ્રાદુર્ભાવ વિગેરેના મિથ્યા-
પણાનો પ્રસંગ નથી પ્રસિદ્ધ સ્વપ્નથકી આમાં વિશેષ એટલો છે કે-સ્વા-

ચૂપ ! । પશ્ચમ્યાં મધુમાસેऽથ તસ્ય સ્વપ્નોઽર્થવત્પ્રગ્ને ॥૪૫॥ સાક્ષા-
દ્રામાનુજાચાર્ય તત્રાપદ્યત્રિદણ્ડનમ્ । કાન્ત્યા સૂર્યપ્રતીકારં
દિવ્યદેહં સુલોચનમ્ ॥૪૬॥ પુણ્દ્રાણિ દ્વાદશોર્ધ્વાનિ વિભ્રતં સસ્મિ-
તાનનમ્ । પ્રાણમત્તમવેત્યાશુ શ્રીમન્નાથં સ લક્ષણેઃ ॥૪૭॥ તતોઽ-

પ્રિક અર્થની અનુવૃત્તિ જગરણુમાં રહેતી નથી. આમાં તો ભગવાનનો સંકલ્પજ મૂળ જેમાં છે એવા શ્રીધંધુવદીક્ષાદય અર્થની અનુવૃત્તિ જગરણુમાં પણ રહી છે. તે 'પ્રવુદ્ધઃ સ વપુઃ સ્વીયં' એમ આગળ પણ કહેશે. 'સમાધિઃ સમમૂલ્પ્રગ્ને' એવો પાઠ હોય તો અર્થ સ્પષ્ટ છે. આ પાઠમાં 'પ્રવુદ્ધઃ સ વપુઃ સ્વીયં' આ ઉત્તર શ્લોકમાં પ્રવુદ્ધઃ 'સમાધિમાંથી જાગેલા' એવો અર્થ કરવો. સમાધિમાં જાગ્યા એટલે તે વૃત્તાંત સત્ય માન્યું પણ મિથ્યા નહિ એટલે 'આ દર્શન સમાધિસંપન્ન છે' એમ નિશ્ચય કર્યો. અથવા-સ્વપન્નિ-બહિર્વ્યાપારથકી ઉપરત ધન્દ્રિયો જેમાં થાય છે તે સ્વપ્ન કહેવાય. સમાધિમાં તેમજ થાય છે માટે સ્વપ્ન શબ્દનો 'સમાધિ' એવો અર્થ કરવો. 'તસ્ય ધ્યાનમમૂલ્પ્રગ્ને' એવો પાઠ હોય તો ધ્યાન શબ્દનો 'સમાધિ' એવો અર્થ કરવો. જે પંચમી તિથિએ પોતાનો પ્રાદુર્ભાવ થયો હતો તેજ તિથિએ દર્શન આપ્યાં છે તો-જેમ પોતાના જન્મસમયમાં પોતાના માતાપિતા વિગેરે જનોને સાક્ષાત્ સ્વદર્શન આપ્યું હતું તેમ આ ઉદ્ભવજીને પણ પોતાનું દર્શન સાક્ષાત્ જ આપ્યું છે એવો ધ્વનિ નિકળે છે ॥૪૫॥ તે સ્વપ્નમાં રામાનંદમુનિએ સૂર્યને સમાન અગકાંતિવાળા, અપ્રાકૃત અતિમનોહર દિવ્ય રૂપવાળા, કશ્ચરસથી શોભાયમાન લોચનવાળા, હાથમાં ધારેલા ત્રણ દડથી શોભાયમાન, લલાટાદિ સ્થાનમાં ખાર ઉર્ધ્વપુંડ્ર તિલકને ધારી રહેલા, મંદહાસે સહિત સુંદર વદનારવિદવાળા, એવા સાક્ષાત્ શ્રીરામાનુજ-આર્યને જોયા. તેમને તેવા પ્રકારથી જોઈને પ્રપન્નામૃતમાં કહેલાં લક્ષણોવડે 'એજ આ શ્રીમન્નાથ છે' એવો નિશ્ચય કરીને, તત્કાળ ભક્તિભારથી અવનમ્ર ગાત્રવાળા થઈને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરવા લાગ્યા. 'મન્નાથ' એવું શ્રીરામાનુજઆર્યનું બીજું નામ તેમના ગુરૂ ગોષ્ઠીપૂજ્યે કર્યું છે ॥૪૬-૪૭॥ તે

૧(૧) 'સમાધિઃ સમમૂલ્પ્રગ્ને' इति पाठः । (२) 'तस्य ध्यानममूलप्रग्ने' इति पाठः ।

વદદતીન્દ્રસ્તં વદ્વાજ્જલિપુટં સ્થિતમ્ । વરં ચરય મદ્વર્ણિન્ ! રામા-
નુજમવેહિ મામ્ ॥૪૮॥ इत्युक्तः सोऽतिहृष्टात्मा तमुवाच यती-
શ્વર ! । મનોરથોઽય મે પૂર્ણસ્ત્વદૃષ્ટ્વા વહુકાલજઃ ॥૪૯॥ श्रीम-
न्नारायणस्याहं साक्षादिच्छामि दर्शनम् । तन्मे यथा भवेच्छीघ्रं
તમુપાયં વદ પ્રભો ! ॥૫૦॥ ततः प्रसन्नः प्रददौ तस्मै दीक्षां स वै-
ष्णवीम् । मनू द्वौ च प्रपन्नाय ततश्चेदमुवाच ह ॥५१॥ श्रीमन्ना-
રાયણં મપ્ત્યા મજેસ્ત્વં વર્ણિસત્તમ ! । પ્રન્યાશ્ચ મત્કૃતાશ્રિત્યમ-
મ્યસેસ્તન્દ્રિયર્જિતઃ ॥૫૨॥ स्वधर्मं विष्णुभक्तिं च वैष्णवानां समा-

પછી યતિરાજ રામાનુજઆર્યે જે હાથ બેઠીને ઉભા રહેલા રામાનંદમુનિને
મંદહાસ સાથે કહ્યું કે-હે વાણિન્ ! આટલા કાળથી જેની આરાધના તમો
કરતા હતા તે હું રામાનુજ હું એમ મને લાગ્યો. જે વરણીય અર્થ હોય
તો મારા થકી વરો. (માગો) હું તમારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું ॥૪૮॥ હે
રાજન્ ! એ રીતે રામાનુજઆર્યે કહ્યું એટલે રામાનંદ મનમાં અત્યંત આ-
નંદ પામીને એમ બોલ્યા કે-હે યતીશ્વર ! બહુકાળનો મારો મનોરથ આજ
આપના દર્શનથીજ પરિપૂર્ણ થયો, હે પ્રભો ! હવે સમસ્ત જગતની ઉત્પત્તિ
સ્થિતિ અને પ્રલયરૂપ લીળા જેમની છે એવા સર્વેશ્વર શ્રીમન્નારાયણનાં
સ્વરૂપ સમયમાં સાક્ષાત્ સંદર્શન જે રીતે થાય તે રીતનો મારી ઉપર અ-
નુકૂળ કરો અને તેમાં જે સુગમ ઉપાય હોય તેનો મને ઉપદેશ કરો, તમો
પ્રભુ છો ॥૪૯-૫૦॥ તે પછી પ્રાર્થના કરેલા રામાનુજઆર્યે પ્રસન્ન થઈને
વૈષ્ણવી દીક્ષા (લક્ષ્મીનાથથી સમારંભવાળી શ્રીપરાંકુંશાદિ ગુરૂપરંપરાથી
પ્રાપ્ત થએલી) તથા જે મંત્ર (શ્રીમન્નારાયણચરણૌ શરણં પ્રપદ્યે, શ્રીમત્તે
નારાયણાય નમઃ, એવા પૂર્વોત્તર અંકુશેદથી જે પ્રકારને પામેલા મંત્રરત્ન
દ્વયસંજ્ઞાના) શરણાગત રામાનંદમુનિને આપ્યા. તે પછી એમ બોલ્યા કે-
॥૫૧॥ હે વાણિવર્ય ! તમો હવે પછી પ્રતિદિન પરમ પ્રીતિથી શ્રીમન્નારા-
યણને લલો અને મેં રચેલા જ્ઞાન લક્ષિ વૈરાગ્યની અભિવૃદ્ધિ કરનારા
શ્રીલાખ્યાદિ ગ્રંથોનો નિરંતર આજસે રહિત થઈને પકન-પારનાટિશ્ચી અં-

ગમમ્ । પ્રત્યાહારં ચેન્દ્રિયાણાં ન ત્યજેસ્ત્વં ચતુષ્ઠયમ્ ॥૫૩॥ इत्थं
 हि वर्तमानस्य कालेनाल्पेन तेऽनघ ! । श्रीमन्नारायणस्यैक्षा साक्षा-
 देव भविष्यति ॥५४॥ दीक्षां त्वं वैष्णवीं दद्याः प्रपन्नेभ्यो ममा-
 श्रया । सिद्धिस्तवेव तेषां च भविष्यति न संशयः ॥५५॥ विक्षेपो
 भगवद्भक्तौ पुण्यक्षेत्रेषु यत्र ते । न स्यात्तत्र वसेत्युक्त्वा लक्ष्म-
 णार्यस्तिरोदधे ॥५६॥ प्रबुद्धः स वपुः स्वीयमपदयच्चकलाञ्छितम् ।

મોચિત સ્વધર્મનો ત્યાગ નજ કરો પરંતુ ‘આ ભગવાનનીજ કિકરતા છે’
 એવી બુદ્ધિથી નિયમપૂર્વક પાળો વિષ્ણુભક્તિ અને વૈષ્ણવોનો સમાગમ
 વૃદ્ધિ પમાડો તથા ઇન્દ્રિયોના વિષયો થકી પ્રત્યાહારનો ત્યાગ ન કરો અ
 થાત્ ઇન્દ્રિયનિમગ્નતાપર થાઓ ॥૫૩॥ હે નિષ્પાપ મુને ! આ ચાર પ્ર-
 કારના કહેલા સદાચારમા વર્તતા તમોને અત્પ કાળમા શ્રીમન્નારાયણના
 સાક્ષાત્ સદર્શન ધરોજ ॥૫૪॥ મુમુક્ષુ હોવાથી તમારે શરણે આવેલા જ
 નોને મારીજ આજ્ઞાથી આવી વૈષ્ણવી દીક્ષા તમારે આપવી, તમોએ દીક્ષા
 આપેલા જનોને પણ તમારી માફક સાક્ષાત્ ભગવદ્દર્શનરૂપ કૃણસિદ્ધિ થશે
 એમાં સંશય લેશ નથી ॥૫૫॥ યદપિ ભગવદ્ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ કરનારા
 પુણ્યક્ષેત્રો છે તથાપિ કાળની ક્ષુદ્ધિલતાથી વિક્ષેપ કરનારા જનો જેમા વિશેષ
 હોય એવા પણ બહુધાપણે ડ્યારેક થાય, મારે જે પુણ્યક્ષેત્રમા ભગવદ્-
 ભક્તિ કરવામા તમોને વિક્ષેપ ન થાય એવામા તમો નિવાસ કરીને રહો
 એમ કહીને લક્ષ્મણાર્ય (રામાનુજનાર્યનું બીજું નામ છે) અતર્ધાન થઇ
 ગયા (આથી ‘કેના શિષ્ય હતા ?’ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો) ॥૫૬॥ લ
 ક્ષ્મણાર્ય અતર્ધાન થયા પછી તે આ રામાનન્દવર્ણી સમાધિમાથી જન્મ્યા
 ત્યાતો પોતાના વપુને તપાવેલા સુદર્શન ચક્રથી ચિહ્નિત અને ઉર્ધ્વપુડ્ડથી
 શોભાયમાન બેસુ બોધને બહુ હર્ષ પામીને સ્વપ્ના બેસુ જાણતું સર્વ વૃત્તાત
 સત્યપણે જણ્યુ પણ સ્વપ્નની પેઠે મિથ્યા નહિ, સ્વપ્નમા થએલા તમમુદ્રા
 (છાપો) ઉર્ધ્વપુડ્ડધારણ વિગેરે ચિહ્નોનું જન્યતમા સાક્ષાત્ સદર્શન સત્ય-
 વતુ નથી મારે આ સ્થળે સ્વપ્ના બેસુ વર્ણવ્યુ છે પણ આ સર્વ જન્યત-
 માજ સમાધિ બેસુજ જણવું કારણ કે-સમાધિનિષ્ઠને સમાધિમા પ્રાપ્ત

શોભમાનં ચોર્ધ્વેપુણ્દ્રેદ્દૃષ્ટઃ સત્યમવૈચ તત્ ॥૫૭॥ સ્વધર્મસ્યો મજ-
ન્મક્ત્યા સોઽત્પકાલેન ભૂપતે ! । દર્દર્શં બ્રહ્મતેજઃસ્યં લક્ષ્મીનારા-
યણં હૃદિ ॥૫૮॥ પૂર્ણકામસ્તતો ભૂમૌ તીર્થાનિ વિચચાર સઃ । તત્ર
તત્ર પ્રપન્નેભ્યો દીક્ષાં પ્રાદાચ વૈષ્ણવીમ્ ॥૫૯॥ દીક્ષિતાસ્તેન યે
યેઽત્ર જનાસ્તે તે તુ ભૂમિપ ! । સ્વધર્મસ્થાશ્ચ નિર્દમ્ભા દૃઢમક્તિયુ-
જોઽભવન્ ॥૬૦॥ સાક્ષાન્નગવદીક્ષાં ચ પ્રાપદ્યન્તાચિરેણ વૈ । તતસ્તે
તત્ર તત્રાસ્ય માહાત્મ્યં વહુધોચિરે ॥૬૧॥ તુષ્ટસ્ય સાક્ષાદતિભૂમિ-

યતાં ભગવત્પ્રસાદભૂત પુષ્પકુળાદિક તે ભગે સારે પણ સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત થ
એલા જણાય છે અથવા સ્વયં શબ્દનુ ‘સમાધિ’ એવું વ્યાખ્યાન કરીએ
તો ‘પ્રમુદ્ધ’—સમાધિમાંથી ભગેલા એવો યથાર્થ અર્થ થાય છે ॥૫૭॥
હે ભૂપતે ! સ્વધર્મમાં રહીને ભક્તિથી ભજતા એટલે સ્વધર્મરૂપ કર્મયોગ
જેમા અગભૂત છે એવા ભક્તિયોગમાં પ્રવર્તેલા રામાનન્દમુનિ અત્પ કાળ-
માંજ સિદ્ધભક્તિયોગવાળા થઈને યોગકુળાથી ઉઘાડેલા પોતાના હૃદયા-
રવિંદમાં પ્રાદુર્ભાવ પામેલા અને બ્રહ્મતેજમા (તેજોમય અક્ષરધામમાં
અથવા—દેશકાળના પરિચ્છેદે રહિત જ્ઞાનમય અક્ષરારૂપ તેજોમડળના
મધ્યમાં) વિરાજમાન એવા શ્રીલક્ષ્મીનારાયણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન પામ્યા
॥૫૮॥ પ્રત્યક્ષ દર્શન પામ્યા પછી પૂર્ણકામ થએલા રામાનન્દમુનિ તે શ્રીરમ-
ણેશ્વરનાથી નિકળીને ભૂમિ ઉપર વિચરવા લાગ્યા અને તેતે તીર્થોમાં પો-
તાને શરણે આવેલા મુમુક્ષુઓને વૈષ્ણવી દીક્ષા આપવા લાગ્યા ॥૫૯॥ હે
ભૂમિપતે ! રામાનન્દમુનિએ ભૂમિમા જેને જેને દીક્ષા આપી તેતે સર્વે જનો
સ્વધર્મમા દૃઢ નિષ્ઠાવાળા, દલાદિ દોષે રહિત અને ભગવાનમા દૃઢ ભક્તિ-
નિષ્ઠાવાળા થયા ॥૬૦॥ અને તે જનો સ્વલ્પ સમયમાં ભગવાનના સ્વરૂપ-
રૂપ-વિભૂતિના સાક્ષાત્કારવાળા થયા સાર પછી તેમના આશ્રિતજનો તેતે
સ્થળમા રામાનન્દ ગુરુનો પૂર્વોક્ત પ્રકારે પ્રતિદિન વિશેષ વૃદ્ધિ પામતો મહિમા
બહુ પ્રકારે ગાવા લાગ્યા ॥૬૧॥ સુન્નતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! એવા
રામાનન્દ વર્ણીન્દ્ર પ્રસન્ન થએલા ચતિરાજ રામાનુજચાર્યના અનુગ્રહથી
ભગવાન્ લક્ષ્મીનારાયણના પ્રસાદપાત્ર થઈને, તેમના દિવ્ય રૂપના સાક્ષા-

પસ્ય સોઽનુગ્રહેણાથ હરેઃ પ્રસાદાત્ । આસીચ્ચ નિર્દમ્ભસધર્મભક્તે-
ર્મૂરિપ્રતાપપ્રચિતઃ પૃથિવ્યામ્ ॥૬૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे
धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे श्रीरामानन्दस्वामिजन्मादिचरित्रनिरूपणनामा चतुर्दशोऽ-
ध्याय ॥१४॥

સુગ્રત ઉવાચ—પ્રતિષ્ઠાં મહર્તાં તસ્ય વીદ્યાન્યે વૈષ્ણવા જનાઃ । ન
સેહિરે મત્સરિણો દામ્ભિકા વિપર્યયિણઃ ॥૧॥ यथा यथापमानः
स्याल्लोके तस्य तथा तथा । मिथ्याभिशंसनादीनि विदधुश्च व्यधा-
पयन् ॥२॥ प्रतापातिशयं तस्य तथाप्यक्षीणमेव ते । दृष्ट्वा चक्रुः

તકારવાળા અને નિર્દેહ ધર્મે સહિત નિર્દેહ ભક્તિએ યુક્ત માટેજ પૃથ્વી
ઉપર પ્રખ્યાત પ્રબળ પ્રતાપવાળા થયા અથવા—યતિરાજનો અનુગ્રહ થયો
તથા શ્રીહરિનો પ્રસાદ થયો તથા નિષ્કપટ ધર્મસહિત ભક્તિ થઈ એવાં
કારણથી પૃથ્વી ઉપર પ્રચુર પ્રતાપથી પ્રખ્યાત થયા એવો અર્થ કરવો
॥૬૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने.. प्रथमप्रकरणे श्रीरामानन्दस्वामि-
जन्मादियरित्रनिरूपणनामा चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

અધ્યાય ૧૫ મો.

એરીતે પૂર્વાધ્યાયમાં રાજાએ પુછેલા ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તરો કરીને, હવે
રામાનંદમુનિનું વૈષ્ણવાચાર્યપણું કહેવાનો પ્રક્રમ સુગ્રતમુનિ કરે છે—
હે રાજન! ભગવત્કૃપાથી પ્રાપ્ત થએલી રામાનંદમુનિની પ્રકૃષ્ટ પૂર્વોક્ત પ્ર-
તિષ્ઠા (સર્વ કોઈ મુમુક્ષુજનોએ સમાશ્રય કર્યો તેરૂપ) વધતી જતી બોધને,
જે બીજા વૈષ્ણવાલાસી કેવળ પરોત્કર્ષના અસહનરૂપ મત્સરસ્વભાવવાળા,
દાંભિક—પોતાની પ્રખ્યાતિ માટેજ ધર્માચરણ બતાવનારા, (ધર્મવશ)
કેવળ શિશ્નોદર તર્પણપરાયણ હતા તેઓ સહન કરી શક્યા નહિ ॥૧॥ नहि
सहन करी शकनारा ते दुर्जनो केवण धर्माधी रामानन्दमुनिनु लोकमां नेने
प्रकारे अपमान थाय तेते प्रकारे मिथ्यापवाद आरोपणादिक पोते करवा
लाग्या અને બીજા પોતાના શિષ્યો પાસે કરાવા લાગ્યા ॥૨॥ तथापि तेमनो
प्रतापातिशय (यश) वेशपणु नहि न्यून थऐलो नेधने तेमनो शास्त्रवादधी

શાસ્ત્રવાદાંસ્તન પ્રાપુઃ પરજયમ્ ॥૩॥ તત્તોઽતિક્રોધમાપન્નાસ્તા-
 હનં ભર્ત્સનાદિ ચ । ચક્રુસ્તે સ તુ તત્સેહે બુદ્ધ્યાઽઽવન્ત્યકદ્ય-
 વત્ ॥૪॥ કેચિન્નગ્નાશ્ચ જટિલા અયશ્ચિપિટપાણયઃ । તસ્યોઽર્ધપુ-
 પદ્માણ્યામૃજ્યાગ્રોટયંસ્તુલસીસ્રજમ્ ॥૫॥ યમશુર્વાસુદેવસ્ય સિંહા-
 સનમપિ ક્રુધા । અહરન્પ્રતિમાં કેચિન્નિત્યાચર્યાં તસ્ય ચોદ્ધતાઃ ॥૬॥
 ક્ષત્યં સ દુર્જનકૃતમુપદ્રવમકારણમ્ । પ્રારબ્ધભોગં મન્વાનોઽલ-
 ક્યલિદ્ધોઽચરદ્ધુવિ ॥૭॥ ત્યક્ત્વા રામાનુજાચાર્યવર્ત્મ સોપદ્રવં

પરાલવ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા તેમાપણુ પોતાનો મનોરથ નહિ
 પામીને ઉલટા પોતેજ પરાલવ પામ્યા ॥૩॥ પરાલવ પામવાથી ક્રોધવેગના
 વશપણુને પામીને તેમને તેઓ તાડન તિરસ્કાર આદિક કરવા મર્યા
 ક્ષમાના એક નિધિરૂપ મહાત્મા રામાનંદમુનિએ તો ‘આ સર્વ અત્યાચાર
 પ્રારબ્ધકાર્ય છે’ એવી વિવેકસરૂત શુદ્ધિથી ‘પૂર્વે અવતી નગરીમા જ-
 ન્મેલા લિશ્મુક બ્રાહ્મણે પોતાનો મહિમા નહિ જાણનારા અજ્ઞાનિઓએ કરેલો
 અત્યાચાર ક્ષમા તથા વિવેકથી જેમ સહન કર્યો હતો’ તેમ સહન કર્યો (આ
 આખ્યાયિકા ભાગવતમા સુપ્રસિદ્ધ છે) ॥૪॥ તે પછી નમ્ર, (દિગંબર)
 જટિલ, (મસ્તકે મોટી કૃત્રિમ જટાવાળા) લોહાના ચીપિયા જેમના
 હાથમાં છે એવા કેટલાક દુર્જનોએ અવકાશ મળતાં રામાનંદમુનિના ઉર્ધ્વ
 પુંડ્ર તિલક જળાદિકથી બુશી નાખીને કઠમા ધારેલી તથા જપ કરવાની
 શુભસીમાળા તોડી નાખી ॥૫॥ મહોદ્ધત કેટલાક દુર્જનોએ પૂજામા પ્રવર્તેલા
 રામાનંદમુનિનું ભગવાનને પધારાવાળું સિંહાસનપણુ લાગી નાખ્યું કેટલાક
 તો મુનિને પ્રતિદિન પૂજવાની પ્રતિમા લઈ ગયા ॥૬॥ આ પ્રકારે કાઈ
 પણ કારણુ વિના દુર્જનોએ કરેલો ઉપદ્રવ પ્રારબ્ધના ભોગરૂપ છે એમ
 માનતા રામાનંદમુનિ બીજાઓને ઉપદ્રવ દેવા થકી પોતાનું રક્ષણ કરતા એ
 ટલે બીજાઓને ઉપદ્રવ નહિ કરીને, આશ્રમાદિકના ચિહ્નો ક્રોધપણુ ન જાણે
 એવા થઈને ભૂતળમાં વિચરવા લાગ્યા ॥૭॥ એરીતે રામાનુજાચાર્યના
 ઉર્ધ્વપુંડ્રધારણરૂપ બ્રાહ્મમાર્ગમા પ્રાપ્ત થયેલો ઉપદ્રવ વિચારીને, તત્કાળ
 સ્વાત્મસરક્ષણુ સાડ તેમનો બહારનો સર્વ જનો જુવે એવો દ્વાદશ ઉર્ધ્વ-

વહિઃ । ભજન્નારાયણં ચિત્તે વૃન્દાવનમુપાયયૌ ॥૮॥ પ્રત્યહં યમુ-
નાયાં સ સ્નાત્વા કૃત્વા ચ નૈત્યકમ્ । મન્દિરેષુ સમગ્રેષુ ચક્રે શ્રી-
કૃષ્ણદર્શનમ્ ॥૯॥ અપરાહ્ણે ચ શુશ્રાવ શ્રીમદ્ભાગવતં નૃપ ! । વાચ્ય-
માનં તત્ર તત્ર પુરાણં વૈષ્ણવૈર્દ્વિજૈઃ ॥૧૦॥ एवं નિવસતસ્તસ્યાલ-
ક્ષ્યલિङ્ગસ્ય સન્મતેઃ । ભક્તિઃ કૃષ્ણે વિવૃદ્ધાઽમૃદ્ધયૌ તં ચાનુવા-
સરમ્ ॥૧૧॥ તસ્મૈ પ્રસન્નો ભગવાન્સમાધૌ નિજદર્શનમ્ । દદૌ
રાસેશ્વરીકાન્તો વૃન્દાવનવિહારકૃત્ ॥૧૨॥ એકાગ્રેણૈવ મનસા
શ્રીકૃષ્ણેતિ જપન્ દૃદિ । સ્ફુરિતં સહસાઽપદ્યદ્ભક્ષ્યોત્તિરનન્ત-

પુંડાદિ ધારણરૂપ માર્ગ ત્યાગ કરીને, (પણ અતરનો શુભશ્વરસ્વરૂપ નિર્ણયા-
દિકનો નહિ) ચિત્તમાં તો નારાયણને લગતા એટલે નારાયણના પારમ્યરૂપ
તેમનો સિદ્ધાંત નહિ ત્યાગ કરીને, ઉપદ્રવવાળા તે દેશને ત્યાગ કરીને,
વિચરતા વિચરતા વૃંદાવનમાં આવ્યા ॥૮॥ રામાનંદમુનિ પ્રતિદિન યમુના-
નદીમાં સ્નાન કરી નિલપ્રાપ્ત સંધ્યાવદનાદિ કર્મ કરીને, (નિમિત્ત આવતાં
નૈમિત્તિક કર્મપણ કરીને) યમુનાતટ ઉપર જે ભગવન્-મંદિરો છે તે સમગ્રમાં
વિરાજમાન અર્ચારૂપ શ્રીકૃષ્ણભગવાનનાં દર્શન કરવા લાગ્યા ॥૯॥ હે નૃપ !
અપરાહ્ણ (જપોર પછી) સમયમાં વૈષ્ણવ વિગ્રેએ તેને ભગવન્-મંદિરોમાં
વાંચવા માંડેલ શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણ અતિ પ્રેમથી સાંભળવા લાગ્યા ॥૧૦॥
એવા નિયમથી વૃંદાવનમાં નિવાસ કરી રહેલા, અલક્ષ્ય લિંગવાળા, માટેજ
કોઈ વિક્ષેપ પ્રસંગ નહિ પામેલા, સદ્શુદ્ધિવાળા રામાનંદને ભગવાન્ શ્રી-
કૃષ્ણમાં લક્ષિત દિવસેદિવસે વૃદ્ધિ પામવા લાગી. અને મુનિ અહર્નિશ વૃદ્ધિ
પામતી લક્ષ્મીથી નિરતર પોતાના હૃદયમાં એજ શ્રીકૃષ્ણનું એક ધ્યાન-
પરાયણ થયા ॥૧૧॥ એરીતે પરમ પ્રેમથી હૃદયમાં પોતાના સ્વરૂપનું અ-
ખડ ધ્યાન કરતા રામાનંદમુનિને વૃંદાવનવિહારકરસિક ભગવાન્ રાધારમણે
સમાધિમાં પોતાનું દિવ્ય રૂપ પોતાના પ્રસાદનું કૃણ પ્રકાશ કરવા પ્રદર્શાવ્યું
॥૧૨॥ સમાધિમાં દર્શનપ્રકાર કહેછે-એકાગ્ર મનથી એટલે બીજી વૃત્તિએ
રહિત એક શ્રીકૃષ્ણમાંજ મનને લીન કરીને શુભાલ્પનભૂત ‘શ્રીકૃષ્ણ’ એવા
દિવ્ય નામનો અર્થાનુસંધાનપૂર્વક જપ કરતા રામાનંદમુનિએ અકસ્માત

કમ્ ॥૧૩॥ શ્રીરાધાસહિતં કૃષ્ણં તત્રાદ્રાક્ષીન્મનોહરમ્ । મુરલીં
વાદયન્તં ચ દ્વિમુજં શ્યામસુન્દરમ્ ॥૧૪॥ નટવર્યસમાકલ્પં
નાનાભૂષણભૂષિતમ્ । કિરીટિનં વૈજયન્તીં વિશ્રન્તં માલિકાં ગલે
॥૧૫॥ તં દૃષ્ટ્વા પરમાનન્દં પ્રાપ મન્નદ્વયં તતઃ । પુરુષોત્તમસમ્પ્રાપ્ત્યા
સ્યં ચ પૂર્ણમમન્યત ॥૧૬॥ एवं यदा यदाऽध्यायत्तं ददर्श तदा तदा ।
अर्चायां स्फुरितं तं च पूजाकालेऽप्यवैक्षत ॥૧૭॥ पूजोपहारान्प्र-

હૃદયારવિદમાં સ્ફુરણાયમાન થએલું અનન્ત-અપરિચ્છિન્ન કોઈ બ્રહ્મતેજ
એયું ॥૧૩॥ તે તેજોમંડળમાં વિરાજમાન, મનોહર દિવ્ય રૂપ જેમનું છે,
શ્યામસુન્દર, કટક કેયૂર કાથી વિગેરે વિવિધ આભૂષણોથી અલકૃત, સર્વ
શ્વરપણાને જણાવનારા સુકુટને ધારી રહેલા, કંઠમાં વૈજયંતી માળાથી
શોભાયમાન, નટવર વેષને ધારી રહેલા, દિવ્ય વંશી વાદનમાં રસિક, જનુ-
પર્યંત લાખા જે બાહુથી શોભાયમાન, રાધાથી સમલકૃત પાર્શ્વલાગ જેમનો
છે એવા શ્રીકૃષ્ણને રામાનંદમુનિએ બોલા ॥૧૪-૧૫॥ સમસ્ત જગતની
ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલયરૂપ લીળા જેમની છે, સર્વકર્મસમારાધ્ય,
સકળકળપ્રદ, સર્વાવિર્ભાવભૂજભૂત, ક્ષરાક્ષરાતીત એવા ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણનો
સાક્ષાત્કાર કરીને, રામાનંદમુનિ કોઈ અપૂર્વ પરમાનંદને પામ્યા અને એજ
કરૂણાનિધિ શ્રીકૃષ્ણયકી સમગ્ર જીવોનો સમુદ્ધાર કરવામાં સમર્થ અને
સસારસતાપને શમાવામાં સમર્થ એવા જે મત્ર પામ્યા એટલે ભગવાને જે
મત્રનો ઉપદેશ કર્યો અને એવા પૂર્ણ પુરુષોત્તમની પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્તિથી પોતાને
પૂર્ણકામ માનવા લાગ્યા ॥૧૬॥ શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર જેમને પ્રાપ્ત થયોછે
એવા રામાનંદમુનિ એવી રીતે જ્યારેજ્યારે હૃદયકમળમાં ધ્યાન કરે ત્યારે
ત્યારે (સમાધિ સમયમાં) અનવધિકાતિશય આનંદરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્
સ્વયં આવિર્ભાવ પામતા હતા સમાધિ સમયમાં કેવળ પ્રાદુર્ભાવ પામતા
એમ નહિ કિંતુ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણની જ્યારે જાણ પૂજનમાં પ્રવર્તે ત્યારેપણ
તેમની આજળ પ્રતિદિન સ્વયં અર્યામા સાક્ષાત્ આવિર્ભાવ પામતા આવિ-
ર્ભાવ પામતા એટલુંજ નહિ પણ મુનિએ પૂજનસમયે પ્રીતિથી અર્પણ
થદન પુષ્પ નૈવેદ્ય વિગેરે ઉપહારોને સાક્ષાત્ સ્વીકાર પણ કરતા હતા

ત્યક્ષં સ દદાવનુવાસરમ્ । પ્રીત્યા ભગવતે તસૈ તત આપ સ નિર્વૃ-
ત્તિમ્ ॥૧૮॥ સાક્ષાત્કૃષ્ણેક્ષણાનન્દો નિરાધિશ્ચ સ વર્ણિરાટ્ । તદિ-
ચ્છયૈવ સ્વમચૈત્તદેકાન્તિકમુદ્રવમ્ ॥૧૯॥ દુર્જનોપદ્રવં તં ચ દુર્વા-
સઃશાપસમ્ભવમ્ । વિવેદાથ મુદા મેજે શ્રીકૃષ્ણં સ્વેષ્ટદેવતામ્
॥૨૦॥ તતો હિતાય જીવાનાં કૃષ્ણેન સ્થાપનં ભુવિ । કૃતં સ્વસ્યેતિ
સંસ્મૃત્ય તદેવ સ સમાચરત્ ॥૨૧॥ સચ્છાસ્ત્રભગવદ્વાક્યસાર-

ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણુના આવા અપૂર્વ પ્રસાદથી રામાનંદમુનિ પરમાનંદને પામ્યા
॥૧૭-૧૮॥ એવી રીતે અતર બહાર ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન
થવાથી પરમાનંદને પામેલા, માટેજ આધ્યાત્મિકાદિ આધિ (માનસી
વ્યથા)એ રહિત થઈ ગએલા વાર્ણિરાજ રામાનંદમુનિ એજ શ્રીકૃષ્ણના
સંકલ્પથીજ પોતાના પૂર્વ વૃત્તાંતની સ્મૃતિ પામતાં ‘હું શ્રીકૃષ્ણનો એકાં-
તિક ભક્ત ઉદ્ભવજી હું મને શ્રીકૃષ્ણે પોતાના અતર્ધાન સમયે સ્વજ્ઞાનનો
ઉપદેશ કરી તેના રક્ષણ માટે બદરિકાશ્રમમાં મોકલ્યો હતો’ એવું વિજ્ઞાન
પામ્યા ॥૧૯॥ દુર્જનોના ઉપદ્રવમાં મૂળભૂત દુર્વાસાશાપ વિગેરેનું પણ
વિજ્ઞાન પામ્યા તેપછી તે દિવસને પ્રારભીને પરમાનંદથી સ્વેષ્ટદેવ શ્રી-
કૃષ્ણની સર્વપ્રકારે ભક્તિ કરવા લાગ્યા ॥૨૦॥ ત્યાર પછી રામાનંદમુનિ
‘જીવોનું જ્ઞાનોપદેશ આપી દિત કરવા માટે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ મારી
પૃથ્વી ઉપર સ્થાપના કરી છે’ એમ સ્મૃતિ કરીને, તે જગતનું દિતજ કર-
વા મળ્યા ॥૨૧॥ હે નૃપ ! રામાનંદમુનિએ સમ્મજાસ્ર (પરશ્વજ્ઞસ્વરૂપના
નિરૂપણમાટેજ પ્રવર્તેલાં ઉપનિષદાદિ) અને ભગવદ્વાક્યો (તેના ઉપજૂલણ-
રૂપ ગીતાવાક્યો તથા ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં પોતાને શ્રીકૃષ્ણે કહેલાં
વાક્યો વિગેરે)નો સાર યથાર્થપણે ગ્રહણ કરીને, નિર્ભય (સસારભય દૂર
કરવામાં સમર્થ અથવા-સમ્મજાસ્રમૂળ છે અને શ્રીકૃષ્ણે સાક્ષાત્ પોતાને
ઉપદેશ કરેલો છે માટે પ્રતિવાદિના ભયે રહિત) નવીન (શ્રીકૃષ્ણે
ઉપદેશેલા મત્રનું પ્રધાનપણ હોવાથી બીજા સપ્રદાયોયથી વિલક્ષણ અથવા
બીજા સપ્રદાયથી જુદો પણ વસ્તુતાએ નવીન નહિ, કેમકે-સર્વ સપ્રદા-
યની ઉત્પત્તિ પહેલાં પોતાને શ્રીકૃષ્ણે સ્વયં ઉપદેશ કરેલો છે) એવો સ-

માંદાય તત્ત્વતઃ । નવીનં સમ્પ્રદાયં સં વચન્ધ નૃપ ! નિર્ભયમ્ ॥૨૨॥
 જીવેશમાયારૂપાણાં નિર્ણયં પ્રાયશઃ સ તુ । રામાનુજાચાર્યકૃતપ્ર-
 ન્યોક્તં પ્રત્યપાદયત્ ॥૨૩॥ સ્વર્ણાશ્રમધર્મેણ યુક્તા શ્રીરાધિકા-
 પતેઃ । ભક્તિઃ કાર્યા દૃઢેત્યેતલ્લક્ષણં હ્યુદ્ધવાધ્વનઃ ॥૨૪॥ મુમુક્ષુઃ
 રણાપન્નાંસ્તદેવોપદિશન્સ્વયમ્ । પ્રાક્ સ્વાનુભૂતે તત્સ્થાને પ્રીતૈકં
 માસમાવસત્ ॥૨૫॥ સ તૈર્થિકો યર્ણિવરો મુમુક્ષુઃ શ્રીકૃષ્ણભક્તિ-
 મયન્સધર્મામ્ । પ્રાપ્તોઽભવત્તનૃપ ! તીર્થરાજં ધર્મઃ સિપેવે તમિ-
 તિ હ્યવેહિ ॥૨૬॥

પ્રદાય (ગુરુપરંપરાગત મંત્રાદિ સદુપદેશરૂપ) પૃથ્વી ઉપર પ્રવર્તાવ્યો ॥૨૨॥
 એટલામાત્રથી શ્રીરામાનુજાચાર્યના સંપ્રદાયથી અત્યંત બહિર્ભૂતતા નથી.
 કેમકે-રામાનંદમુનિએ જીવો, સર્વેશ્વર અને પ્રકૃતિના સ્વરૂપ સ્વભાવનો વિ-
 વેકરૂપ નિર્ણય તો શ્રીરામાનુજાચાર્યે રચેલા શ્રીભાષ્યાદિ ગ્રંથોમાં કહેલોજ
 બહુધાપણે પ્રતિપાદન કર્યો છે ॥૨૩॥ 'રમાપતિ રાધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણની
 ભક્તિ સ્વપણાશ્રમધર્મે સહિત (અંગવાળી) દુઢપણે કરવી' એટલુંજ ઉદ્ધ-
 વસંપ્રદાયનું પ્રધાન (અસાધારણ) લક્ષણ છે. હિ શબ્દથી સકળ સમગ્ર-
 શ્રમાં આ અર્થની પ્રસિદ્ધિ જણાવી છે ॥૨૪॥ રામાનંદમુનિ મુમુક્ષુ શર-
 ણાગતોને 'વર્ણાશ્રમધર્મનો નહિ ત્યાગ કરીને શ્રીકૃષ્ણની સ્વયંપ્રધોજનભૂત
 (કૃણેન્છા વિના) ભક્તિજ કરવી' આટલુંજ સ્વસંપ્રદાયનું લક્ષણ ઉ-
 પદેશ કરવા પૂર્વક પોતે પૂર્વ જન્મમાં પરિચય કરેલા પ્રસિદ્ધ એજ વૃંદા-
 વન સ્થાનમાં એક માસ વાસ કરીને રહ્યા ॥૨૫॥ હે રાજન્ ! તીર્થયાત્રામાં
 પ્રવર્તેલા તે આ વર્ણિતવર્ચ રામાનંદમુનિ તેતે તીર્થોમાં રહેલા મુમુક્ષુ મનુષ્યોને
 સ્વંધર્મે સંદિત શ્રીકૃષ્ણભક્તિનો ઉપદેશ આપતા થકા ફરતા ફરતા પ્રસિદ્ધ
 તીર્થરાજ પ્રયાગક્ષેત્રમાં આવ્યા. એવા રામાનંદમુનિની ધર્મદેવ જેમનું બીજું
 નામ છે એવા દેવશર્મા દ્વિજ સેવા કરવા લાગ્યા. એમ તમો જાણો-એટલે
 રામાનંદમુનિના દેશ-ત્વતિ-ગુરુ અને આચાર્યપણાના પ્રશોભા ઉત્તરો આ
 પૂર્વોક્ત પ્રકારેજ જાણો ॥૨૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સાક્ષિજીવન... પ્રથમપ્રકરણે
 ઉદ્ધવસંપ્રદાયપ્રવૃત્તિનિરૂપણનામા પંચદશોઽધ્યાયઃ ॥૨૫॥

સુમત ટગાચ—પાદસંવાહનં કુર્વેસ્તસ્યાસાવેકદા નિશિ । સ્વમે

અધ્યાય ૧૬ મો.

મુત્રતમ્કપિ કહેછે—હે રાજન્! ધર્મદેવ કોઈ સમયમાં શ્રીરામાનંદ-સ્વામિનાં ચરણ ચાંપતાં ચાંપતાં તત્કાળ થએલા સ્વપ્નમાં દિવ્ય તેજેમંડળના મધ્યમાં વિરાજમાન સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન પામ્યા. આ સ્થળે સ્વપ્ન શબ્દ સ્વપ્નને સદશ મનોમાત્ર નયન જેમાં છે એવા કોઈ ભગવદ્વિશેષમાં લક્ષણથી પ્રવર્તે છે. ‘સ્વપ્નમં સ્વપ્નમગમ્યં’ એવો બીજા સ્થળમાં પણ નિર્દેશ છે. તેનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે કે—‘જેમ સ્વપ્નથી ચક્ષુરાદિ ધન્દ્રિયોનો ઉપરમ થતાં મનોમાત્રથી થાય છે એમ આત્મથી પણ થાય છે.’ સ્વપ્ન તો દુષ્ટ મનથી થાય છે અને આ સ્વપ્નસદશી ધી તો પ્રસન્ન મનથી થાય છે એટલો વિશેષ છે. રામાનંદમુનિના પાદસંવાહન કરતાંજ ‘સમાધિમાં ગએલા પુરૂષની પેઠેજ’ ધર્મદેવની બાહ્ય ધન્દ્રિયો તત્કાળ ઉપરત વ્યાપારવાળી થઈ ગઈ અને એક પ્રસન્ન મનોરૂપ નયન તો વ્યાપારવાળું રહ્યું ત્યારે ધર્મદેવના મનોરૂપ નયનપથમાં સિદ્ધસમાધિવાળા પુરૂષની પેઠે શ્રીકૃષ્ણ સ્વયં પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. એવો અર્થ છે. આવો અર્થ કરવાથી ‘નિદ્રા નામનો દોષ નહિ હોવા છતાં કેમ સ્વપ્નનો પ્રસંગ કહેવાય? અને વિશુદ્ધ મનથી ચઢણ કરવા યોગ્ય, અક્ષરમાં રહેલું સ્વરૂપ જેમનું છે, એવા ભગવત્સ્વરૂપનો દુષ્ટ મનોવ્યાપારની જેમાં અપેક્ષા છે એવા સ્વપ્નની ગોચરતા શી રીતે સંભવે? એવી શંકા પણ પરાસ્ત થઈ ગઈ. ‘વદર્શાન્તદંશા કૃષ્ણં’ એવો પાઠ હોય તો તુરત બાહ્ય ધન્દ્રિયો ઉપરત વ્યાપારવાળાં થતાં સિદ્ધસમાધિવાળાની પેઠેજ એમની અંતઃકરણરૂપ અંતર્દૃષ્ટિ ઉઘડી ગઈ, તેણે કરીને શ્રીકૃષ્ણને જોયા એવો સ્પષ્ટ અર્થ છે. અથવા—જેમ સ્વપ્નમાં અનુભવાતા અર્થો સ્વપ્નવાળાનેજ જણાય છે પણ બીજાને જણાતા નથી, તેમ આ શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન પોતાના એકનાજ પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવે છે પણ બીજાને નહિ માટે આવા અનુભવને કહેવા માટે સ્વપ્નશબ્દનો નિર્દેશ કર્યો છે. અથવા સ્વપ્નશબ્દનો પ્રથમની પેઠે ‘સમાધિ’ એવો અર્થ કરવો એટલે

દર્શ શ્રીકૃષ્ણં તેજોમણ્ડલમધ્યગમ્ ॥૧॥ તં દૃષ્ટ્વા પરમાશ્ચર્યં પ્રસાદં
તસ્ય તં વિદન્ । મુનેસ્તતસ્તમેવૈકં સદ્ગુરં નિશ્ચિકાય સઃ ॥૨॥ સર્વ-
ભાવેન શરણં તમેવ પ્રતિપદ્ય ચ । તસ્માન્નાગવર્તીં દીક્ષાં સમાર્યઃ
સોઽપ્રહીઘૃપ ! ॥૩॥ અપ્રાક્ષરૌ કૃષ્ણમઘ્નૌ તસ્મૈ સોઽપિ મુમુક્ષવે ।
ઉપાદિશન્મુનિર્દત્ત્વા તુલસીકાષ્ઠજે સ્વજૌ ॥૪॥ શ્રીકૃષ્ણેતિ ત્વમા-
દિશ્ચ ગતિર્મદ્વયમન્તતઃ । મનુરાય ઇતિ પ્રોક્તો વૈષ્ણવત્વવિધા-
પકઃ ॥૫॥ બ્રહ્માહમાદિ ચ પદં દાન્તં કૃષ્ણેતિ તત્પરમ્ । સોઽસ્મી-

કશી શંકાનો અવકાશ નથી ॥૧॥ સર્વથી વિલક્ષણુ નિરવધિક આનંદમય
હોવાથી પરમ આશ્ચર્યકારી એવા શ્રીકૃષ્ણને પરમાશ્ચર્યથી પ્રત્યક્ષ લેધને,
ધર્મદેવે ‘મને જે શ્રીકૃષ્ણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં તે રામાનંદસ્વામિનાજી
પરમ પ્રસાદથી થયાં’ એમ નહીં, માટે ‘તે રામાનંદસ્વામીજી લોકમાં
એક—અદ્વિતીય સદ્ગુરુ છે’ એવો નિશ્ચય કર્યો ॥૨॥ હે નૃપ ! ધર્મદેવે એવો
નિશ્ચય કરીને, બાર્યા સાથે સર્વ ભાવથી (કરણત્રયની એક રૂપતાથી)
રામાનંદમુનિના શરણને પામીને, તેમના થકી સંસારસાગર તરવામાં મુખ્ય
સાધનભૂત ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરી ॥૩॥ તેનો પ્રકાર કહે છે—રામાનં-
દમુનિએ પણ ઉત્તમ મુમુક્ષુ ધર્મદેવને તુલસીકાષ્ઠની એવડી કંઠમાં પહેર-
વાની માળા આપીને, સાક્ષાત્ ભાગવાન શ્રીકૃષ્ણે પોતાને ઉપદેશ કરેલો
અપ્રાક્ષર શ્રીકૃષ્ણ મંત્રનો ઉપદેશ કર્યો ॥૪॥ બે મંત્રનું બે શ્લોકથી સ્વરૂપ
કહે છે—જેમાં ‘શ્રીકૃષ્ણ’ અને ‘ત્વં’ પદ અનુક્રમથી પ્રથમ આવે છે અને
મધ્યમાં ‘ગતિ’ પદ આવે છે અને અંતમાં ‘મમ’ એવા બે મકાર આવે
છે. ‘શ્રીકૃષ્ણ ત્વં ગતિર્મમ’ એવો આ આદિ મંત્ર છે. આ મંત્ર વૈષ્ણવપણાને
પમાડનારો છે એટલે એક શ્રીકૃષ્ણની શરણુતા જણાવનારા જે મંત્રથી
પોતાના સ્વરૂપને અનુરૂપ ઉપાયનિષ્ઠતાની સંપત્તિથી વૈષ્ણવપણુ સિદ્ધ
થાય છે એવો આ મંત્ર કહ્યો છે ॥૫॥ જેમાં ‘બ્રહ્માહ’ પદ પ્રથમ છે. તે
પછી ‘દા’ અક્ષર અંતમાં જેમાં છે એવું ‘કૃષ્ણ’ પદ જેમાં છે. તે પછી
‘સોઽસ્મિ’ પદ જેમાં અંતે છે. ‘બ્રહ્માહં કૃષ્ણદાસોઽસ્મિ’ એવો આ બીજો
મંત્ર છે. આ મંત્ર પણ સ્વસ્વરૂપના આર્વિર્ભાવરૂપ બ્રહ્માભાવને બોધ કર-

ત્યુક્તો દ્વિતીયોઽપિ મનુરિષ્ટફલપ્રદઃ ॥૬॥ આદ્યઃ શરણમન્ત્રોઽત્ર સામાન્ય इति कीर्तितः । द्वितीयस्तु महामन्ત્રો विशेष इति विद्धि भो ! ॥૭॥ તતસ્તસ્મૈ સ સદ્ધર્માન્ પાલનીયાન્મુમુક્ષુભિઃ । ઉપાદિ-
દેશ યૈર્યુક્તઃ પૂજ્યોઽત્ર સ્યાત્ પરત્ર ચ ॥૮॥ સમ્પ્રદાયેઽસ્મદીયેઽસ્મિ-
ન્સંસ્થિતા યે તુ પૂરુષાઃ । ભવેયુઃ સ્ત્રિયસ્તેષાં નિયમાન્દૃષ્ટું વચ્મિ
તે ॥૯॥ દેવતાપિતૃયાગાર્યમપિ કસ્યાપિ દેહિનઃ । કાપિ હિંસા નં

નારો હોવાથી તેમજ દાસ્યલક્ષણુ સેવાત્મક સુક્તેશ્વર્યને જણાવનાર હોવાથી
મુમુક્ષુજનોને વાંછિત ફળ આપનારો કહ્યો છે. શાસ્ત્રમાં મંત્રો ગોપ્યપણે
કહ્યા છે માટે આ સ્થળે આ બે મંત્રો સાક્ષાત્ નહિ કહેતાં યુક્ત્યતરથી
કહ્યા છે ॥૬॥ સાંપ્રદાયિક પરિભાષા કહે છે—આ બેમાં પ્રથમ મંત્ર શરણ-
મંત્ર કહેવાય છે અને તે સામાન્ય (ત્રૈવાલિંક, સમ્પૂર્ણ અને તેમની તે-
મની સ્ત્રીયોને સામાન્ય દીક્ષામાં આપવાનો સાધારણ) કહ્યો છે. બીજો
મંત્ર તો મહામંત્ર (મહાદીક્ષાના અધિકારીજનોને આપવાનો) કહ્યો છે
માટે તે વિશેષ (અસાધારણ) કહ્યો છે. હે રાજન! એમ તમો જાણો.
સામાન્યદીક્ષા અને મહાદીક્ષા એવા સેદથી દીક્ષા બે પ્રકારની છે. તેમાં
યથાધિકાર આ બે મંત્રોનો ઉપયોગ છે માટે એવી પરિભાષા કરી છે. આનું
વિવેચન ચતુર્થપ્રકરણમાં દીક્ષાવિધિમાં સ્પષ્ટ થશે ॥૭॥ ઉપરના બે મં-
ત્રનો ઉપદેશ કર્યા પછી રામાન્દમુનિએ ધર્મદેવને મુમુક્ષુઓએ અવશ્ય
અનુષ્ઠાન કરવા યોગ્ય સદ્ધર્મોનો ઉપદેશ કર્યો. જે સદ્ધર્મોનું અનુષ્ઠાન કર-
વાથી અનુષ્ઠાતા આ લોક પરલોકમાં પૂજ્ય થાય છે એટલે શ્રેયને પામે છે
॥૮॥ હવે વિધિનિષેધરૂપ ધર્મવિશેષોનો ઉપદેશ આપતાં પ્રથમ તેના સર્વ
અધિકારીઓનો નિર્દેશ કરે છે—હે ધર્મ ! મેં પ્રવતવિલા આ ઉદ્ધવસમ્પ્રદા-
યમાં રહેલા જે પુરૂષો તથા સ્ત્રીયો હોય તેમના નિયમો-નિયમથી પાળ-
વાના સદ્ધર્મો મેંજ મુમુક્ષુઓને ધર્મોપદેશ આપવાની આજ્ઞા આપેલા ત-
મોને હું કહું છું. જે ધર્માચાર્ય થાય તેણે તેને અધિકારીઓના ધર્મો અવશ્ય
જાણવા જોઈએ. તો તેને તમો સાંભળો ॥૯॥ વિધિ-નિષેધરૂપ ધર્મમધ્યે
નિષેધધર્મ અધિક પ્રત્યવાય (પાપ) આપનારો હોવાથી પ્રથમ નિષિદ્ધતા

કર્તવ્યા દીક્ષાં કાર્ણીમુપાશ્રિતૈઃ ॥૧૦॥ ઇકાદશવિધં મયં સુરા
ચ ત્રિવિધા દ્વિજ ! । આપદ્યપિ ન વૈ પેયા નાદ્યં તત્સ્પૃષ્ઠમૌપધમ્
॥૧૧॥ ભક્ષણીયં ન વૈ માંસં યજ્ઞશિષ્ટમપિ ક્વચિત્ । ધર્માર્થમપિ

પરિત્યાગનો ઉપદેશ કરેછે—કસ્યાપિ દેહિનો હિંસા ન કાર્યા—કોઈ પણ દેહિની
હિંસા ન કરવી, માંકણ હોય કે મક્ષિકા હોય કે ગજ હોય કે અશ્વ હોય
'આ ક્ષુદ્ર છે આ મહાન્ છે' એવી વિપમદૃષ્ટિનો ત્યાગ કરીને 'દેહિમાત્રને
દેહનો ઉચ્છેદ થતાં કુઃખ તુલ્ય થાય છે' એવી અવિપમ દૃષ્ટિથી કોઈ પણ
દેહિની હિંસા ન કરવી. અથવા—'કસ્યાપિ' એટલે અનુકૂળ દેહિની જેમ હિંસા
ન કરવી તેમ પ્રતિકૂળ સર્પ વીંછિ આદિક દેહિની પણ ન કરવી એવો
અર્થ કરવો. ક્ષાપિ ન કાર્યા—તાંત્રિક એવા પણ વિધિ દેવીપૂજનાદિ નિમિ-
ત્તમાં ન કરવી. કિં બહુના—શ્રૌત એવા પણ દેવતાયાગ તથા પિતૃયાગમાં
હિંસા ન કરવી. કોણે હિંસા ન કરવી ? તો કૃષ્ણસંબંધિ દીક્ષાને પામેલા—
પારમૈકાંતિક સાત્ત્વિક અધિકારીઓએ ન કરવી ॥૧૦॥ હે દ્વિજ ! 'પાનસં
દ્રાક્ષમાધૂકં' ઇત્યાદિ પુલસ્ત્યસ્મૃતિમાં કહેલું અગીયાર પ્રકારનું મધ તથા
'ગાંઢી માધ્વી તથા પૈથી' આ મનુએ કહેલી ત્રણ પ્રકારની સુરા આપત્કા-
ળમાં પણ પીવી નહિ. તથા સુરામધના સંસર્ગવાળું ઔપધમાત્ર આપત્કાળમાં
પણ લક્ષણ કરવું નહિ. (આથી સૌત્રામણી યાગમાં સુરાચંદ કરવાનો કહ્યો
છે પણ આ સ્થળે નિષેધ કરેલો છે તો અધિકારિવિશેષના પ્રત્યે સુરાચંદથી
નિવૃત્તિ પામવું એજ ધર્મ કહેવાય છે) ॥૧૧॥ હે વિપ્રેન્દ્ર ધર્મ ! માંસ
લક્ષણ નજ કરવું, કારણ કે—પરપીડા પ્રસંગથી પ્રત્યવાય લાગે છે. ક્ષિદપિ—
આપત્કાળમાં પણ નજ લક્ષણ કરવું. 'ન મક્ષયતિ ચો માંસં ન હન્યાદ્ય
■ ઘાતયેત્ । તન્મિત્રં સર્વભૂતાનાં મનુઃ સ્વાયંમુવોઽધવીત્' એમ સ્મૃતિમાં
કહેલું છે. યજ્ઞશિષ્ટમપિ ન મદ્યં—અમારા સંપ્રદાયમાં આહિંસાધર્મનું
મુખ્યપણું હોવાથી હિંસામય યજ્ઞ કરવાનો તો સંભવ નથી. પરંતુ કોઈ
ખીલએ કરેલા સોમયાગમાં કે શ્રાદ્ધમાં દેવપિત્રિનું યજ્ઞન કરતાં બાકી
રહેલું 'યજ્ઞાય જગિષ્માંસસ્યેત્યેષો દૈવો વિધિઃ સ્મૃતઃ । દેવાન્પિવન્
સમમ્યર્ચ્યં સ્વાદન્માંસં ન દુષ્યતિ' એમ અન્ય સ્થળમાં મંદોને અભ્યનુસા-

વિપ્રેન્દ્ર ! ન કાર્યં સ્તેનકર્મ ચ ॥૧૨॥ પરસ્ત્રીગમનં પુંસા સ્ત્રિયા
દાનં ચ ન ક્વચિત્ । જારસદ્ગત્તથા નાર્યા ન કાર્યોઽપિ મહાપદિ
॥૧૩॥ ગૃહીતરા આશ્રમિણો યે સ્યુસ્તૈસ્ત્વષ્ટધા દ્વિજ ! । સદ્ગઃ
સ્ત્રિયા ન કર્તવ્યો મર્યાદૈષા સનાતની ॥૧૪॥ પુંસાઽથ વિધવાસ્પર્શઃ
પુંસઃ સ્પર્શસ્તથા તથા । બુદ્ધ્યા ન કાર્યઃ સ્પર્શઃ સ્વાગ્નિનઃ સધ-
ચસ્ત્રિયા ॥૧૫॥ આત્મઘાતસ્તુ તીર્થેઽપિ બુદ્ધ્યા કાર્યો ન કહિ-

તપણુ માંસભક્ષણુ અમારા સપ્રદાયના જનોએ સર્વપ્રકારે ત્યાગજ કરવું.
તથા ધર્મને માટેપણુ ચોરીનું કર્મ નજ કરવું-જેમ કેટલાક મંદો 'પશુ-
હનનરૂપ અલ્પ અપકાર કરવાથી અમોને શી હાની છે ? કેમકે પરો-
પકારરૂપ દક્ષિણા આદિક બીજાં બહુ સુકૃત યજ્ઞમાં થાય છે' એવી મૂર્ખ-
તાથી પશુહનનનો પ્રત્યવાય નહિ ગણીને જેમાં પશુહનન થાય એવોપણુ યાગ
કરવામાં પ્રવર્તે છે, તેમજ 'પરધનહરણરૂપ અલ્પ પ્રત્યવાયથી અમોને શી
હાની છે ? મોટો આ ધનસાધ્ય ધર્મ છે, જેનાથી અમોને પ્રત્યજ પુણ્ય
થશે' એમ સમજીને ચોરીના કર્મમાં કેટલાક મૂર્ખો પ્રવર્તે છે તો તેવુંપણુ
ચોરીનું કર્મ ન કરવું. કોઈની ચોરી કરવી એ અધર્મજ છે ॥૧૨॥ પુંસા-
પુરૂષમાત્રે (આકાળપર્યંત આ સાધારણુ ધર્મ છે) પરદારાનો પ્રસંગ ક્યા-
રેયપણુ (કલકિત મનથી પણ) ન કરવો તથા પોતાની દારાનું દાન ક્યારે-
યપણુ બીજા કોઈ પ્રાર્થના કરનારાને પણ કરવું નહિ તથા નારીમાત્રે જન-
પુરૂષનો સહવાસાદિરૂપ પણ પ્રસંગ દેશકાળની વિષમતાથી મહાઆપત્કાળની
પ્રાસિમાપણુ નજ કરવો ॥૧૩॥ હે દ્વિજ ! ગૃહસ્થોચક્રી સિન્ન (બીજા) જે
વર્ણવિગેરે આશ્રમિઓ છે તેમણે તો 'શ્રવણં કીર્તનં કેલિઃ' ઇત્યાદિ અગ્નિ-
પુરાણમાં કહેલા આક પ્રકારથી સ્ત્રીમાત્રનો પ્રસંગ નજ કરવો. અર્થાત્
અષ્ટપ્રકારનું બ્રહ્મચર્ય ત્રત પાળવું. આ મર્યાદા સનાતની છે એટલે શ્રુતિ-
સ્મૃતિમાં પ્રસિદ્ધ છે ॥૧૪॥ અને ગૃહસ્થાશ્રમી પુરૂષમાત્રે સમીપસબ્ધે
વર્ણત વિધવાનો સ્પર્શ બુદ્ધિપૂર્વક ન કરવો તેમજ વિધવાએ સમીપસબ્ધે
રહિત પુરૂષમાત્રનો સ્પર્શ બુદ્ધિપૂર્વક ન કરવો તથા સધવા સ્ત્રીએ વર્ણા,
વાનપ્રસ્થ, સંન્યાસી, સાધુ વિગેરે ત્યાગી પુરૂષનો સ્પર્શ બુદ્ધિપૂર્વક ન

ચિત્ । મિત્રસન્માર્ગમર્યાદાચ્છૂઘ્વા કૃષ્ણકથા ન ચ ॥૧૬॥ કૃષ્ણ-
પ્રાસાદિકાનાદેર્માદ્યાત્મ્યેનાપિ કદ્દિચિત્ । સ્વજાતિભ્રંશકરણં ક-
ર્તવ્યં કર્મ નૈવ ચ ॥૧૭॥ મિથ્યાપવાદો નારોપ્યોઽન્યસિન્સ્વસ્યાપિ
વૃત્તયે । પાપાત્મનાં ન કર્તવ્યઃ સદ્ગો વ્યસનિનાં તથા ॥૧૮॥ તપ-
સ્વી ક્રોધયુક્તો યઃ કૃષ્ણમક્તશ્ચ કામવાન્ । સ્વધર્મસ્યોઽપ્યમક્તો

કરવો ॥૧૫॥ કેટલાક મૂખોં તીર્થોંમાં તનુભાગ પ્રત્યવાય નહિ કરનારો અને
શ્રેયને કરનારો માનેછે તેઓતો અત્યંત ભ્રાંત છે. આત્મઘાત તો મહા
પ્રત્યવાય માટે કષ્ટપાયછે માટે પ્રયાગાદિ તીર્થોંમાંપણ શુદ્ધિપૂર્વક ક્યારેય-
પણ ન કરવો. તથા જે પુરૂષો કેવળ વિષયમાંજ અતિ આસક્ત ચિત્તવાળા,
માટેજ સદ્ધર્મ-ભગવદ્ભક્તિ કરવારૂપ સન્માર્ગની મર્યાદાને ભેદી નાંખ-
નારા હોય તેમના મુખથડી કૃષ્ણની કથાવાર્તાપણ સાંભળવી નહિ ॥૧૬॥
જેનું અન્ન ન ખપતું હોય એવા શુદ્ધાદિકે રાધેહું હોય, જેના જમવાથી
પોતાની બ્રાહ્મણાદિ વ્રતિમાંથી ભ્રષ્ટ થવાય, એવું અન્નાદિ ભગવન્નિવેદિતા-
વશિષ્ઠ (પ્રસાદીભૂત) હોય. એવા ભગવત્પ્રસાદ મહિમાથીપણ એટલે
'આતો ભગવાનને નિવેદન કરેહું છે માટે અતિપવિત્ર છે, આના ચઢણમાં
દોષ નથી પણ બહુ પુણ્ય છે' એવી ભાવનાથીપણ ક્યારેયપણ એવું અન્નાદિ
નજ જમવું ॥૧૭॥ બીજા કોઈ જનનીપણ ઉપર મિથ્યાપવાદ નજ આ-
રોપવો. જીવનલાભારૂપ પોતાનું પ્રિય સિદ્ધ થતું હોય તોપણ ન આરોપવો.
જ્યારે જીવનલાભમાટેપણ પરાપવાદ આપવામાં પ્રત્યવાય છે ત્યારે પ્રકૃ-
તિથીજ પરાપવાદ આપનારા જે હોય તેમને પ્રત્યવાય લાગે એમાં કહેવુંજ
શું? પાપશીલ તથા વ્યસનશીલ પુરૂષોનો પ્રસંગ તો અત્યંત ન કરવો ॥૧૮॥
જે કૃષ્ણચાર્યાદ્યાદિકરૂપ તપશ્ચર્યાશીલ હોધનેપણ કોપવેગથી પરિપૂર્ણ
હોય, જે ભગવાનમાં પ્રેમાંકુરવાન્ હોધનેપણ કામાતુર હોય, જે સ્વધર્મ-
નિષ્ઠ હોધનેપણ અભક્ત (ભક્તવિરોધી) હોય, જે શૂદ્ધસ્થાશ્રમનો પરિત્યાગ
કરીનેપણ લોભયુક્ત હોય, જે ગુરૂ થઈને પણ શિષ્યસમાજને યથાશાસ્ત્ર
અવબોધ આચારણાદિકથી ધર્મમર્યાદામાં વર્તાવે નહિ, જે અનેક શાસ્ત્ર-
ધ્યયનજન્ય જ્ઞાનવાન્ હોધનેપણ યુક્તિથી ભગવાનનું દિવ્યરૂપ દિવ્યવિભૂતિનું

યંસ્ત્યાગી લોભયુતશ્ચ યઃ ॥૧૯॥ યો ગુરુઃ શિષ્યવર્ગં સ્વં યથાશાસ્ત્રં
 ન વર્તયેત્ । યશ્ચ જ્ઞાની સ્વયં ભૂત્વા મિન્યાદ્યુપ્ત્યાઽઽકૃતિં હરેઃ
 ॥૨૦॥ પતેપામપિ પપ્ળાં વૈ સદ્ગઃ સન્મતિસ્વપ્નનઃ । અસત્સદ્ગ ઇવ
 ત્યાજ્યઃ સ્વક્ષેમાય મુમુક્ષુભિઃ ॥૨૧॥ દેવતાનાં ચ તીર્થાનાં વેદાનાં
 ચ ગવરામપિ । બ્રાહ્મણાનાં ચ સાધૂનાં નિન્દા કાર્યા ન ધર્મિણામ્
 ॥૨૨॥ યત્ર શ્રીકૃષ્ણદેવસ્ય સ્યાત્સાકારત્વસ્વપ્નનમ્ । તચ્છાસ્ત્રં
 નૈવ મન્તવ્યં ન શ્રોતવ્યં ચ કર્હિંચિત્ ॥૨૩॥ આયુધં ચ વિપં જાલં
 પક્ષિમત્સ્યાદિચન્ધકૃત્ । કસૈચિદપિ નો દેયં હિંસામૂલં યતોઽસ્તિ
 તત્ ॥૨૪॥ બ્રાહ્મણેનાશ્રમચતા ધાર્યં નૈવાયુધં કચિત્ । જીવહિંસા-

ખડનપરાયણ હોય, તે આ છો પ્રકારના તપસ્વી વિગેરે પુરૂષોનો પણ જે
 પ્રસંગ છે તે સદૃશ્યદ્વિને નાશ કરનારો છે, માટે મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ પોતાના
 લોભમાટે અસત્પુરૂષના પ્રસંગની પેઠેજ સર્વપ્રકારે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, અ-
 ર્થાત્ જેમ અસંજ્ઞનના સંગથી આ લોક પરલોકમાં કલ્યાણનો વિઘાત થાયછે
 તેમજ આ છો પુરૂષોના સંગથીપણ કલ્યાણનો વિઘાત થાયછે માટે તેમના સ-
 ગનો ત્યાગ કરવો ॥૧૯-૨૦-૨૧॥ કોઈનીપણ નિંદા ન કરવી દેવો, તીર્થો,
 વેદો, ગાયો, બ્રાહ્મણો, સાધુઓ અને ધર્મનિષ્ઠોની નિંદા તો વિશેષપણે નજ
 કરવી અને કોઈ કરતા હોય તો ન સાંભળવી અર્થાત્ પરનિંદામાત્ર પ્રત્ય-
 વાયને આપનારી છે. તેમાંપણ દેવાદિકની નિંદા તો વિશેષપણે પ્રત્યવાય
 આપનારી છે માટે તે તો અત્યંત નજ કરવી ॥૨૨॥ જે અબધમાં પરમાત્મા
 શ્રીકૃષ્ણનો નિત્યસિદ્ધ દિવ્યાકાર દિવ્યવિભૂતિયોગાદિકનું ખંડન કર્યું હોય
 તેને શાસ્ત્રજ ન જણવું. કેમકે વિપરીત બોધ આપનાર છે, માટે તે ક્યા-
 રેયપણે સાંભળવું નહિ ॥૨૩॥ તરવાર વિગેરે આયુધ, અશીષુ આદિક
 વિષ, પોપટ આદિક પક્ષિઓ તથા માંછલાઓને બંધન કરનારી જાળ, આ
 પદાર્થો કોઈ યાત્રના કરનારનેપણ આપવા નહિ કારણ કે-જો આયુધાદિક
 મળે તો પુરૂષો પરપીડામાટે નિશ્ચે પ્રવર્તેછે માટે આવાં પદાર્થો આપવા
 લાયક પદાર્થોમાં ગણવાં નહિ ॥૨૪॥ બ્રાહ્મણમાત્રે આયુધ ધારણ આપઠા-
 જમાં પણ નજ કરવું. કારણ કે-બ્રાહ્મણપણમાં આર્હિસાધર્મનું મધાનપર્વ

કરં યત્તુ તદ્વ ક્ષાપિ ન કિઞ્ચન ॥૨૫॥ પ્રાતઃ સ્નાત્વા ચોર્ધ્વેપુણ્ડ્રં
 કર્તવ્યં પ્રતિવાસરમ્ । કૃષ્ણપ્રસાદિગન્ધેન તદ્ગોપીચન્દ્રનેન વા ॥૨૬॥
 પુણ્ડ્રદ્રવ્યેણ તન્મધ્યે પુંસા વર્તુલચન્દ્રકઃ । રાધાલક્ષ્મીપ્રસાદેન
 કર્તવ્યઃ કુક્કુમેન વા ॥૨૭॥ કૃષ્ણપૂજાવશિષ્ટેન ચન્દ્રનેન સુવાસિ-
 ની । નારી તુ કુર્યાદ્દયે ચન્દ્રકં પ્રતિવાસરમ્ ॥૨૮॥ રાધાપૂજન-
 શિષ્ટેન કાદમીરેણ ચ સાન્વહમ્ । મધ્યદેશે લલાટસ્ય કુર્યાદ્વર્તુ-
 લચન્દ્રકમ્ ॥૨૯॥ રાધાકૃષ્ણાર્ચાવશિષ્ટં કુક્કુમં ચન્દ્રનં તથા ।
 સિશ્રીકૃત્યાલ્પકં કુર્યાદ્વિધવા ચન્દ્રકં ગલે ॥૩૦॥ યથાધિકારં

છે. આયુધધારણથી કદાચિત્ હિસા થવાનો પ્રસંગ આવી પડે. તેમાં પણ
 બ્રહ્મચર્યાદિ જ્ઞાનપ્રધાન આશ્રમિઓએતો તે આયુધ વિશેષપણે ન ધારણ
 કરવું. તથા આયુધધારી બીજું જેને વસ્તુ જીવહિસાનો પ્રસંગ લાવે એવું
 હોય તેને કાંઈપણ વસ્તુ ક્યારેયપણ નજ ધારણ કરવું. જીવહિસા સર્વપ્રકારે
 વર્જવી એટલુંજ આ બે શ્લોકનું તાત્પર્ય છે, કેમકે-આદિસાધર્મ સર્વધર્મમાં
 મૂળ છે ॥૨૫॥ નિષેધરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ કરીને હવે વિધિરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ
 કરેછે-પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરીને ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરવું. (સ્નાનતો
 સામાન્યપણે પ્રાતઃજ છે માટે તેનો અનુવાદ કરીને પુંડ્રધારણનો વિધિ
 કયોછે) તે તિલક કૃષ્ણપૂલ કરતાં બાકી રહેલા (પ્રસાદિ) ચંદનથી કરવું.
 ('કૃષ્ણપ્રસાદિગન્ધેન' આ પદથી દ્રવ્યવિશેષનો વિધિ કયોછે. કૃષ્ણપ્રસાદિ
 ચંદનથી ઊર્ધ્વપુંડ્ર કરવું આ વિશિષ્ટ વિધિ જાણવો) અથવા ગોપીચંદનથી
 કરવું. (આથી દ્રવ્યમાં વિકલ્પ કહ્યો) ॥૨૬॥ ઊર્ધ્વપુંડ્રના મધ્યભાગમાં
 પુંડ્રદ્રવ્યથી (જે ચંદન કે ગોપીચંદનથી ઊર્ધ્વપુંડ્ર કર્યું હોય તેજ દ્રવ્યથી)
 પુરૂષે ગોળાકાર ચંદ્રક કરવો. અથવા-રાધાલક્ષ્મીના પ્રસાદરૂપ હુંકુમથી
 ચંદ્રક કરવો ॥૨૭॥ સુવાસિની નારીએ તો પ્રતિદિન કૃષ્ણપૂલવશિષ્ટ (પ્ર-
 સાદિ) ચંદનવડે હૃદયમાં ચંદ્રક કરવો. અને પ્રતિદિન રાધાપૂલવશિષ્ટ
 (પ્રસાદિ) હુંકુમથી લલાટના મધ્યભાગમાં ગોળાકાર ચંદ્રક કરવો ॥૨૮-
 ૨૯॥ વિધવા નારીએ તો રાધાકૃષ્ણપૂલવશિષ્ટ (પ્રસાદિભૂત) હુંકુમ તથા
 ચંદનને મિશ્રિત કરીને તેનાથી નાનો ચંદ્રક કંઠમાં કરવો ॥૩૦॥ સચંદ્રક

સન્ધ્યાદિ તતઃ કૃત્વૈવ નૈત્યકમ્ । રાધિકારુણ્યયોરર્ચા સર્વેઃ
 કાર્યા યથાવિધિ ॥૩૧॥ પञ્ચાધ્યાયી રાસલીલા શ્રીમદ્ભાગવતો-
 દિતા । પઠનીયા પ્રતિદિનં રાધાકૃષ્ણં સમર્ચ્ય ચ ॥૩૨॥ સમગ્રાયા
 અશક્તસ્તુ પાઠે તસ્યાઃ સ એકકમ્ । પઠેત્તદન્તિમાધ્યાયં તાવતા
 તસ્ય તત્ફલમ્ ॥૩૩॥ સ્વસ્વશક્ત્યનુસારેણ તન્મન્ત્રસ્ય જપોઽન્ય-
 હમ્ । નિયમેનૈવ કર્તવ્યો દિવા નિશિ ચ ભક્તિઃ ॥૩૪॥ શ્રીકૃ-
 ણ્ણનામમન્ત્રઃ ત્ર્યક્ષરઃ સફલૈરપિ । કીર્ત્યઃ સ્મર્યઃ સર્વકાલં દીક્ષા-
 મેતાં સમાશ્રિતૈઃ ॥૩૫॥ સ્વકળ્ઠપરિવર્તિન્યૌ તુલસીકાષ્ઠજે સ્તૌ ॥

ઊર્ધ્વધુન્ધુ ધારણ કર્યા પછી યથાધિકાર સધ્યાવદન વિગેરે નિત્યકર્મ કરીનેજ
 કૃષ્ણની દીક્ષા પામેલા સર્વજનોએ રાધાકૃષ્ણની યથાવિધિ પૂજા કરવી
 ‘યથાધિકારં સન્ધ્યાદિ કૃત્વા’ આ સામાન્યપણે ગ્રાહ્ય થતા સધ્યાદિકનો
 આ રથળે અનુવાદ કરેલો બલુવો. ‘સર્વેઃ રાધાકૃષ્ણયોરર્ચાં કાર્યાં’ એમ
 કહ્યું છે તો સર્વના કલ્યાણને કરનારી કૃષ્ણપૂજા તો સર્વાધિકાર વાળી છે માટે
 સધ્યાદિકની અપેક્ષાએ પૂજાનો વિશેષ જણાવ્યો છે, અર્થાત્ સધ્યાદિકમાં
 તો અમુકનેજ અધિકાર છે અને કૃષ્ણપૂજામાં તો સર્વને અધિકાર છે
 માટે પૂજાનો વિશેષ છે ॥૩૨॥ રાધાકૃષ્ણનું પૂજન કરીને સર્વ ક્રોધએપણ
 ભાગવતના દશમસ્કંધમાં રહેલી પચાધ્યાયી (પાંચ અધ્યાયમાં વર્ણવેલી)
 શ્રીકૃષ્ણે કરેલી રાસલીલા (રાસલીલાને પ્રતિપાદન કરનારી હોવાથી રાસ
 લીલા કહેવાય)નો પાઠ કરવો. કેમકે-નિ શ્રેયસના સાધનભૂત ભક્તિરસની
 અભિવૃદ્ધિ કરનારી છે ॥૩૨॥ પાંચેય અધ્યાયનો પ્રતિદિન પાઠ કરવામાં
 જે પુરૂષ કાર્યાન્તરની વ્યગ્રતાથી કે રોગાદિકથી અસમર્થ હોય તેણે તો તેના
 છેલા એક અધ્યાયનો અવશ્ય પાઠ કરવો. તેટલામાત્રથીપણ તેને ભક્તિર-
 સાભિવૃદ્ધિરૂપ તેના કળની સિદ્ધિ સંપૂર્ણ થાયજ ॥૩૩॥ પ્રતિદિન દિવસે
 તથા રાત્રિએ નિયમથીજ શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષરમંત્રનો જપ
 પોતપોતાની શક્તિને અનુસારે કરવો ॥૩૪॥ શ્રીકૃષ્ણ’ એવા ને ત્રણ અક્ષરનો
 નામમંત્ર છે તેનું કૃષ્ણની દીક્ષાને પામેલા સર્વક્રોધ જનોએ જપવ્યતિરિકા
 પ્રાતરાદિ સર્વકાળમાંપણ ભક્તિથી ધીર્તન સ્મરણ કરવું ॥૩૫॥ પોતાના

યજ્ઞોપવીતવન્નિત્યં ધાર્યે સૂક્ષ્મમણી શુભે ॥૩૬॥ તુલસ્યલામે દ્વે
માલે દ્વિજૈશ્ચન્દનકાષ્ઠજે । ધારણીયેડય શૂદૈસ્તુ નિત્યં ચન્દનકા-
ષ્ઠજે ॥૩૭॥ કૃષ્ણાદ્વિસ્પર્શનં પૂર્વં કારયિત્વૈવ માલિકા । સર્વાપિ
કળ્થે સન્ધાર્યા પુમ્ભિઃ સ્ત્રીમિશ્ચ સર્વદા ॥૩૮॥ ધર્માનેતાન્ પાલ-
યદ્ધિઃ પુમ્ભિઃ સ્ત્રીમિશ્ચ નિત્યદા । ભક્ત્યા નવાદ્યયા કૃષ્ણો ભજ-
નીય इति स्थितिः ॥૩૯॥ સુવ્રત ડવાચ—एवं धर्मानर्हिसादींस्तस्मै
सर्वान्सयोपिते । उपादिश्य पुरश्चर्याविधिं चाह स मन्त्रयोः ॥૪૦॥
સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યોપેતાં શ્રીરાધિકાપતેઃ । અનન્યભક્તિં સાક્ષાં સ

કંઠમાં વિટાઇને મુખેથી કરતી રહે, તુલસીકાષ્ઠથી બનાવેલી, નાના મણુકાની,
ભગવાનના ચરણારવિંદને સ્પર્શ કરાવેલી હોવાથી શુભ એવી બેવડી માળા
(કંઠી) યજ્ઞોપવીતની પેઠે નિત્ય ધારવી. એટલે જેમ દ્વિભક્તિને યજ્ઞોપવીત
નિત્ય ધાર્ય છે, ન ધારે તો પ્રાયશ્ચિત્ત સ્મૃતિમાં કહ્યું છે. તેમ આ કંઠીપણ
નિત્ય ધારણ કરવી. તે વિના વૈષ્ણવધર્મનો ભંગ થાય છે. ‘યજ્ઞોપવીતવ-
દ્યાર્યા તુલસીકાષ્ઠમાલિકા’ એવી સ્મૃતિ છે. અર્થાત્ કંઠી વિના ક્ષણપણ
ન રહેતું ॥૩૬॥ તુલસીમાળા ન મળે તો ચંદનકાષ્ઠથી કરેલી બેવડી
કંઠી દ્વિભક્તિઓએ ધારણ કરવી. શુદ્રોએતો તુલસીમાળા ન ધારવી કેતુ
સદૈવ ચંદનકાષ્ઠની માળાજ ધારણ કરવી ॥૩૭॥ નરનારીઓએ પ્રથમ
શ્રીકૃષ્ણચરણારવિંદનો સ્પર્શ કરાવીનેજ (માટેજ પવિત્ર થએલી) બન્ને
પ્રકારની પણ કંઠી કંઠમાં સર્વદા ધારણ કરવી ॥૩૮॥ હે વિપ્રેન્દ્ર ! આ મેં
કહેલા ‘ધર્મોનું’ અનુદિન અનુષ્ઠાન કરવાથી અંતઃકરણની નિર્મળતા પા-
મેલા સ્ત્રીપુરુષોએ શ્રીકૃષ્ણની સ્વધર્મ અંગ જેમાં છે એવી શ્રવણાદિ નવ
પ્રકારની લક્ષ્મિ સર્વદા કરવી, એવીજ ઉદ્ધવસંપ્રદાયની સકળવેદાન્તાં
તત્વાનુસારી મર્યાદા છે ॥૩૯॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન્ ! રામા-
નંદમુનિએ સપત્નીક ધર્મદેવને પૂર્વોક્ત પ્રકારે આદિસાદિ સર્વ ધર્મોનો
ઉપદેશ આપીને, પૂર્વોક્ત બે શ્રીકૃષ્ણ મંત્રનો ‘પુરશ્ચર્યાવિધિ’ પણ કહ્યો ॥૪૦॥
એ રીતે રામાનંદમુનિએ શુશ્રૂષુ ધર્મદેવને સ્વધર્મ જ્ઞાન અને વૈરાગ્યે યુક્ત,
માટેજ સાંગ (સ્વધર્માદિ અંગે સહિત) અથવા શ્રવણાદિ નવ અંગે સહિત)

ઉપાદિશ્યેદમૂચિવાન્ ॥૪૧॥ ધન્યોઽસિ દ્વિજવર્ય ! ત્વં શ્રેયસે યત-
સે યતઃ । ત્વયિ સન્તિ ગુણા યે તે દેહિનામતિદુર્લભાઃ ॥૪૨॥ મ-
ન્નિહ્યાણાં હિ સર્વેષાં માન્યો મુખ્યશ્ચ સન્મતે ! । ભવિતા ત્વં યતો
જ્યૈષ્ઠ્યં ગુણૈરેવાસ્તિ નોઽધ્વનિ ॥૪૩॥ ગૃહં ગત્વા સમાર્યસ્ત્વં મહા-
મન્ત્રં જપેઃ સદા । ઉપાદિશેશ્ચાશ્રિતેભ્યો યથાયોગ્યં મનુદ્વયમ્ ॥૪૪॥
ત્રૈવર્ણિકેભ્યઃ પુમ્મ્યશ્ચ સન્હૃદ્રેભ્યસ્તથાનય ! । સમ્યગુપાદિશેસ્ત્વં
હિ મનુમાદ્યં યથાવિધિ ॥૪૫॥ ઉત્તમેભ્યોઽધિકારિભ્યો જપદ્વ્યો
મનુમાદિમમ્ । પુરુષેભ્યો દ્વિતીયં તુ વિધિનોપાદિશેર્મનુમ્ ॥૪૬॥
પુરશ્ચર્યાઽસ્ય કર્તવ્યા સદ્ગુણદૌ યથાવિધિ । યતોઽસ્ય દેવતા કુ-

માટેજ શ્રીરાધિકાપતિની અનન્યા-એકાંતિથી એવી ભક્તિનો ઉપદેશ કરીને,
તેમણે એમ પણ કહ્યું કે-॥૪૧॥ હે વિપ્રવર્ય ! આ ભવમંડળમાં તમો ધ-
ન્યભાગી છો, કારણ કે-કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કરો છો. શ્રેયનો પરિત્યાગ ક-
રીને શ્રેયમાં વળગનાર પુરૂષ તો દુર્લભ છે. દેવીસંપત્તિના જે ગુણો કહ્યા
છે તે સર્વે તમારે વિષે છે. આ ગુણો બીજા મનુષ્યોને અત્યંત દુર્લભ છે ॥૪૨॥
માટે હે સન્મતે ! મારા સમસ્ત શિષ્યોને મધ્યે તમો ગુણવડેજ માન્ય
અને મુખ્ય થશો. કેમકે-અમારા (પારમૈકાંતિક) ઉદ્ધવસપ્રદાયમાં ગુણો-
વડેજ મહત્ત્વ માન્યું છે ॥૪૩॥ એ રીતે ધર્મદેવને સ્વસપ્રદાયિ જનોમાં
મુખ્યપણું કહીને, સ્વશરણાગત મુમુક્ષુજનોને ઉપદેશ આપવાનો અધિકાર
પણુ આપે છે—હે ધર્મ ! મારી આજ્ઞાથી ઘેર જઈને ભાર્યા સાથે તમારે
મેં ઉપદેશ કરેલા અષ્ટાક્ષર મહામંત્રનો સદા જપ કરવો અને આશ્રય ક-
રવા ઉઘમી થએલા મુમુક્ષુ મનુષ્યોને અધિકારને અનુસારે તમારે મેં ઉપ-
દેશેલા બે અષ્ટાક્ષર મંત્રનો દીક્ષાવિધિથી ઉપદેશ આપવો ॥૪૪॥ હે નિ-
બ્ધાપ ધર્મ ! ત્રૈવર્ણિક તથા સન્હૃદ્ર-પુરૂષોને પ્રથમના શરણમંત્રનો તમારે
યથાવિધિ અવજોષ થાય એમ ઉપદેશ કરવો (અહિંસાદિ ધર્મોનો પણ
ઉપદેશ આપવો) ॥૪૫॥ ઉપદેશેલા પ્રથમના શરણમંત્રનો તેતે સમયે ભ-
ક્તિથી જપ કરતા, માટેજ મહાદીક્ષાના અધિકારને પ્રાપ્તેલા ઉત્તમ (દીક્ષા-
વિધિમાં કહેલા ગુણોથી ઉત્કૃષ્ટ) પુરૂષોને બીજા મહામંત્રનો તો યથાવિધિ

ળ્લા: સ પ્રભુ: સ્વેષ્ટસિદ્ધિદ: ॥૪૭॥ જીવમાયાપરેશાનાં સ્વરૂપં વોદ્ધુ-
મક્ષસા । રામાનુજાચાર્યકૃતા ગ્રન્થા: પાઠ્યાસ્ત્વયાદરાત્ ॥૪૮॥
નૈપુણ્યં લક્ષ્મણાર્યસ્ય યતો જ્ઞાનાંશનિર્ણયે । યથાઽસ્તિ ન તથાઽ-
ન્યેપામિત્યેતે સમ્મતા મમ ॥ ૪૯ ॥ ઇત્યુક્ત્વા સમ્પ્રદાયસ્ય રહ-
સ્યમપિ સોઽલિલમ્ । તસૈ સ્વં કથયામાસ ક્ષિગ્ધશિષ્યાય તત્ત્વ-
ત: ॥૫૦॥ તતસ્તં સ્વગૃહં ગન્તુમાદિશ્ય સ્વયમુદ્ભવ: । દ્વારાવતીમ-
નુયયૌ ધર્મધ્યાપિ નિજાલયમ્ ॥૫૧॥ સહુરુપ્રાપ્તિપરમાનન્દ: સ-

ઉપદેશ આપવો ॥૪૬॥ આ લોક પરલોકના દુ.ખનો પ્રસંગ આવે તો તેની
નિવૃત્તિ માટે તથા આ લોક પરલોકના સુખની પ્રાપ્તિ માટે આ ખીલ મં-
ત્રની પુરસ્થયા યથાવિધિ તમારે કરવી (દેમકે તમો ઉત્તમ અધિકારી છો)
કારણ કે-આ મહામત્રના દેવતા સર્વ કળને આપનારા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પર-
માત્માજ છે (અથવા આ મત્રના ઉપાસ્ય દેવ કૃષ્ણ છે. પ્રભુ-પોતાના
લક્ષ્મણ વાંછિત આપવામાં સમર્થ તે શ્રીકૃષ્ણ યત્તઃ જે પુરસ્થયા કરવાથી
ધૃષ્ટિત કળને આપનારા થાય છે) ॥૪૭॥ હવે આ ખીલ એક બાજત
અવધારણ કરો-શ્રવો, માયા અને તે બેના નિયતા સર્વેશ્વર પરમાત્માના
સ્વરૂપાદિ જ્ઞાનની યથાર્થ સપત્તિ માટે તમારે ભગવાન રામાનુજાચાર્યે ર-
ચેલા શ્રીભાષ્યાદિ ત્રયો આદરભાવથી લાલુવા અને લાલુવવા ॥૪૮॥ જ્ઞાનાંશ
(તત્ત્વ) વિનિર્ણયમાં શ્રીરામાનુજાચાર્યની જેવી નિપુણતા છે તેવી ખીલ
શકરાચાર્ય આદિકની નથી. માટે રામાનુજાચાર્યે કરેલા ત્રયોજ મને અત્મત
અભિમત છે ॥૪૯॥ હે રાજન! આ પ્રકારે કહીને રામાનંદમુનિએ જે
ખીલનું સંપ્રદાયનું પોતાનું રહસ્ય હતું તેપણ સમય સ્નેહી, સદ્ગુણ સંપન્ન,
શિષ્ય ધર્મદેવને યથાર્થ કહી દીધું ‘મૃયુ: ક્ષિગ્ધસ્ય શિષ્યસ્ય ગુરવો ગુદા-
મપ્યુત’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૫૦॥ એ રીતે ઉપદેશ આપીને ધર્મ-
દેવને ઘેર જવાની આજ્ઞા આપીને સ્વયં ઉદ્ભવાવતારભૂત રામાનંદમુનિ
દ્વારકા પ્રત્યે જવા ચાલી નીકળ્યા અને ધર્મદેવ પણ પોતાને ઘેર જવા
ચાલી નીકળ્યા ॥૫૧॥ હે ભૂપતે! ધર્મદેવ શ્રીરામાનંદસ્વામી સદ્ગુણની
પ્રાપ્તિ થવાથી પરમાનંદ પામીને, સ્ત્રી-સુત સાથે પોતાના ઇપૈયા થામને

સ્ત્રીસુતો નિજમ્ । ગ્રામમેત્યાઽઽચરદ્ધર્ત્તિં શ્રીકૃષ્ણસ્ય સ ભૂપતે !
 ॥૫૨॥ સ્થૂલાદિદેહત્રિતયાત્પૃથક્ચૈતન્યમાતતમ્ । અલ્પાન્દમાત્મનો
 રૂપં મેને કૃષ્ણસ્ય સેવકમ્ ॥૫૩॥ જીવેશકાલમાયાનાં નિયન્તા
 પુરુષસ્ય ચ । કૃષ્ણ ક્યેવ નિશ્ચિત્ય નશ્વરં જગદિત્યવૈત્ ॥૫૪॥ ગ્ર-
 ન્થ્યાન્ રામાનુજાચાર્યકૃતાન્ ગુર્વાશ્ચયા સ ચ । પપાઠ ગીતામા-
 પ્યાદીન્ પાઠયામાસ ચાદરાત્ ॥૫૫॥ શ્રીકૃષ્ણં ભજતસ્તસ્ય ધર્મનિ-
 ઘ્નાદિમિર્ગુણૈઃ । સાક્ષાદ્દમોઽયમિતિ તં દૈવા જીવા વિદુર્નૃપ !
 ॥૫૬॥ તતસ્તસ્યાશ્રયં ચક્રુસ્તે સ્વનિઃશ્રેયસાય હિ । ગુરુલક્ષણહીના-

પામીને, સમસ્ત શ્રેયના સાધનભૂત શ્રીકૃષ્ણલક્ષિને કરવા લાગ્યા ॥૫૨॥
 ધર્મદેવે સ્થૂળાદિ ત્રણ દેહના સંબંધવાળું છે પણ તેનાથી અત્યંત વિલક્ષણ
 એટલે કર્મને લીધે દેહનો સંબંધ હોવા છતાં પણ સ્વતઃ દેહના દોષના વળ-
 ગાડે વર્ણત, ચૈતન્યધન, અવયવે વર્ણત હોવાથી અખંડ, (અભેદ) પર-
 માત્માનું શેષ (પરપ્રયોગન માટેજ જેનું સ્વરૂપ હોય તે) હોવાથી કૃષ્ણ-
 સેવકત્વરૂપ એક સ્વભાવવાળું, (દાસભૂતાઃ સ્વતઃ સર્વે જ્ઞાત્માનાઃ પરમા-
 ત્માનાઃ) આત્મતં-જ્ઞાનપ્રભાથી સર્વ દેહમાં વ્યાપીને રહેલું, સ્વરૂપથી તો
 અણુપરિમાણુવાળું, એવું આત્મસ્વરૂપ માન્યું અર્થાત્ ધર્મદેવ પોતાના
 આત્માને ત્રણ દેહથી વિલક્ષણ, બ્રહ્મરૂપની ભાવના કરીને શ્રીકૃષ્ણની સેવા
 કરવા લાગ્યા ॥૫૩॥ વળી ધર્મદેવે સુર નર પણ પદ્યાદિ બદ્ધ જીવો, બ્ર-
 હ્માદિ ઇન્દ્રિયો, કાળ, પ્રકૃતિ, તેનો અધિષ્ઠાતા પુરૂષ, આ સર્વના સર્વ પ્રકારે
 નિયતા સર્વેશ્વર સર્વાન્તરાત્મા શ્રીકૃષ્ણ છે એવો શ્રુતિસ્મૃતિન્યાયથી નિશ્ચય
 કર્યો અને ‘આ ચરાચરાત્મક સમસ્ત જગત્ નશ્વર સ્વભાવવાળું છે’ એમ
 જાણ્યું (પણ મીથ્યા નહિ) ॥૫૪॥ ધર્મદેવ ગુરૂ શ્રીરામાનંદસ્વામિની આ-
 જ્ઞાએ કરીને પરમાદરથી રામાનુજાચાર્યે રચેલા ગીતાભાષ્યાદિ ગ્રંથોનો
 સ્વયં પાઠ કરવા લાગ્યા અને શિષ્યોને ભણાવવા લાગ્યા ॥૫૫॥ હે નૃપ !
 શ્રીકૃષ્ણને ભજતા ધર્મદેવને તેમના ધર્મનિષ્ઠા વિગેરે ગુણવિશેષોને લીધે
 ‘આ સાક્ષાત્ ધર્મજ છે’ એમ દૈવીસંપત્તિના સાત્વિકાગ્રેસર જીવો જાણવા
 લાગ્યા ॥૫૬॥ એવું જ્ઞાન થયા પછી તે દૈવી જીવોએ સુસુક્ષ્મા તથા પરમ

સ્વાન્ હિત્વૈવાસુરદેશિકાન્ ॥૧૭॥ હિત્વા ગુરુસ્વાન્ વૃષમાશ્રિ-
તાનામપિ પ્રણશ્વા ગુરુધીનં તેષુ । યદ્મલબ્ધાધિરસોચિતેષુ
સાઽઽત્તાસ્પદાઽસ્થાત્કિલ તદ્દપુષ્પુ ॥૧૮॥ इति श्रीसत्सन्निजीवने...प्र-
थमप्रकरणे धर्मकृतसामानन्दस्वामिसमाश्रयनिरूपणनामा षोडशोऽध्यायः ॥૧૬॥

સુમત ઉવાચ—દેવા इव व्यराजन्त येऽत्र धर्मेण दीक्षिताः ।
त्यक्तासुरक्रिया भूप ! वर्पापायेन्दुसन्निभाः ॥१॥ वासोन्नधनया-

શ્રદ્ધાથી પોતાના કલ્યાણ માટે, ગુરુનાં ભાગવતાદિકમાં કહેલાં ધર્મનિષ્ઠાદિ
લક્ષણોએ રહિત, અસુરસ્વભાવવાળા તેતે પોતાના ગુરુઓનો પરિત્યાગ ક-
રીને આ ધર્મદેવનોજ સમાશ્રય કર્યો ॥૫૭॥ પોતાના નામમાત્ર (કહેવાતા)
ગુણુહીન ગુરુનો પરિત્યાગ કરીને ધર્મદેવનો આશ્રય કરનારા પણ દેવી
જીવોને તે ગુરુઓમાં ગુરુશુદ્ધિની નિવૃત્તિ થઈ નહિ પરંતુ તેની અનુવૃત્તિ
રહીજ. એમ શાથી ? તો તે અસુર ગુરુઓમાં ગુરુગુણયુક્ત ગુરુત્વ તો નિવૃ-
ત્તજ પામી ગયું તથાપિ દંભવડે મેળવેલા અધિક નાનાવિધ રસના આસ્વા-
દથી થએલી માંસ મેદની અભિવૃદ્ધિથી થએલું, સર્વ જનોના પ્રત્યક્ષ અ-
નુભવમાં આવતું ભારરૂપ ગૌરવ તો તેમના પુદ્ગલમાં સ્થાન પામીને રહે-
લુંજ છે, માટે પ્રત્યક્ષગમ્ય શારીરગુરુશુદ્ધિ કેમ દૂર થાય ? નજ થાય.
અર્થાત્ દેવી જીવોએ ત્યાગ કરેલા ગુરુઓમાં શરીરગૌરવરૂપ ગુરુશુદ્ધિ રહી
પણ ગુરુલક્ષણપ્રવૃત્તિરૂપતો રહીજ નહિ. ગુણુહીન ગુરુનો પરિત્યાગ કરી
ગુણુવાળા ગુરુનો આશ્રય કરવો એટલો અભિપ્રાય છે ॥૫૮॥ इति श्रीस-
त्सन्निजीवने...प्रथमप्रकरणे धर्मकृतसामानन्दस्वामिसमाश्रयनिरू-
पणनामा षोडशोऽध्यायः ॥૧૬॥

અધ્યાય ૧૭ મો.

સુમતઃપિ કહેછે—હે રાજન ! આ લોકમાં જે જે જનોને ધર્મદેવે
કૃષ્ણદીક્ષા દીધી તે સર્વ કોઈ હિસાદિ આસુર વ્યાપારનો પરિત્યાગ કરીને,
શરદ્ધંતુના ચંદ્રનીપેઠે સ્નાનરૂપ તેજનો પ્રતિરોધ કરનાર અજ્ઞાનરૂપ આ-
વરણ દૂર થતાં અધિક આહ્વાદ આપનારા થઈને, સાત્ત્વિક સ્વભાવના વિલ-
ક્ષણ કોઈ દેવો હોય ને શું ? એમ શોધવા લાગ્યા ॥૧॥ પોતાના ચરણાશ્રિત

નાયૈઃ સન્માનં તસ્ય તે મૃશમ્ । ચક્ર્મુદુસ્તેન ધર્મઃ સમૃદ્ધોઽમૃત-
પેન્દ્રવત્ ॥૨॥ સંસ્કારાન્ નિજપુત્રસ્ય મૌઙ્ગીચન્ધાવધિ સ્વયમ્ ।
ચકાર તેપુ દાનાદિ જનવિસયકૃચ્ચ સઃ ॥૩॥ આસુર્યા સમ્પદા
મત્તાસ્તદ્દૃષ્ટ્વા મનુજાસુરાઃ । સુરારિનૃપસાહ્યાસ્તં તદીયાંસ્તથા-
ઽઽર્દયન્ ॥૪॥ ધર્મસ્ય જીવિકાવૃત્તિ ધનાનિ શતશશ્ચ ગાઃ । જહુર્યા-
નાદિ ચક્રુશ્ચ વહુધા તેઽપમાનનામ્ ॥૫॥ દારિદ્ર્યદુઃખમતુલં પ્રાપ્તઃ
શત્રુકૃતં મહત્ । ધર્મ ઇત્યપચક્રુસ્તં જ્ઞાતયોઽપિ સમત્સરાઃ ॥૬॥ પ્રા-

જનોએ વસ્ત્ર, અન્ન, ધન, વાહન વિગેરેવડે વારવાર બહુ સત્કાર કરેલા
ધર્મદેવ નૃપેન્દ્રની પેઠે સમસ્ત સપત્તિએ સપૂર્ણ થયા ॥૨॥ સ્વયં ધર્મદેવે
પોતાના પુત્ર રામપ્રતાપના ઉપવીતપર્યંતના (આપદ્વશાત્ તેતે સમયમા
નહિ થઈ શકેલા) સર્વ સંસ્કારો (તેનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા પૂર્વક) કર્યાં. આ
બાબતમાં કૃત્યચિંતામણિમા ત્રિકાંડમંડને ‘કાલાતીતેષુ કાર્યેષુ પ્રાપ્તવસ્તુ-
પરેષુ ચ । કાલાતીતાનિ કૃત્વૈષ વિદ્ધ્યાદુત્તરાણિ તુ’ એમ કહ્યું છે. ‘લુપ્તે
કર્મણિ સર્વં પ્રાયશ્ચિત્તં વિધીયતે । પ્રાયશ્ચિત્તે કૃતે પશ્યાલુપ્તં કર્મ સમાચ-
રેત્’ એમ કાલાયને પણ કહ્યું છે, માટે તે મુજબ કર્યું આ સંસ્કાર સમ-
યોમાં વિગ્રેને યથાવિધિ ગોદાનાદિ વિવિધ દાનો દીધા. એવા અનહંદ દાનો
દેવાથી જનો અતિ નિસ્મય પામ્યા ॥૩॥ તે આ ધર્મદેવનો વિદ્યા તથા વૃ-
ત્તનો વૈભવ હતો અને વળી ધનનો વૈભવ બોધને તેને નહિ સહન કરનારા
ટ્રેટલાક આસુરી સપત્તિથી સમુદ્રત થએલા અસુર મનુષ્યો આસુરી સ્વ-
ભાવના રાજાઓની સહાયતાને અવલબીને ધર્મદેવ અને તેમના સખથી વિ-
ગેરે આશ્રિત જનોને ખીડા પમાડવા લાગ્યા ॥૪॥ ખીડાનો પ્રકાર પ્રદર્શવે
છે—તે અસુરો ધર્મદેવની ક્ષેત્ર, વર્ષાસનાદિક્ષપ જીવિકાવૃત્તિ, સુવર્ણાદિ
ધન, સોએ સો ગાયો, રથાદિ વાહનો વિગેરે હરી ગયા અને તેતે સમયમા
જ્યાં ત્યાં બહુ પ્રકારે અપમાન કરવા લાગ્યા ॥૫॥ આ અવસરનો લાલ
લઇને બહુકાળથી મત્સર જેમા અનુવર્તે છે એવા જ્ઞાતિજનોપણ ‘આ
ધર્મદેવ અરિકૃત અતુળ અવિષદ્ધ અપાર દારિદ્ર્ય દુ ખને પામ્યા’ એમ
જાણીને તેમનો અતિ અપકાર કરવા મગ્યા ॥૬॥ હે નરાધિપ ! ધર્મદેવને

ધૂર્ણિકાશ્ચ વહુશો ગૃહે તસ્ય નરાધિપ ! ! ધાગચ્છન્તિ સ્વ ગ-
ચ્છન્તિ યાચકાશ્ચાન્નકાદ્વિનઃ ॥૭॥ પ્રક્ષીણધનધાન્યાદિર્હતવૃત્તિ-
પરિચ્છદઃ । યથાકથાચ્ચિત્તત્સેવાં ચક્રે સ ગૃહિસમ્મતામ્ ॥૮॥ સહ-
માનં દ્વિપદુઃલં ધૈર્યેણ મહતા પતિમ્ । એકદા પ્રેમવત્સાહ વિનીતા
તમુદારધીઃ ॥૯॥ અહો ! ! દૈવગતિઃ સ્વામિસ્તવાપીદગ્દશા યતઃ ।

ઘેર પ્રાધૂર્ણિક (પરાંણા મેમાન) અતિથિઓ તથા અન્નાર્થિઓ તથા બીજા
વસ્ત્રવિગેરેના યાચકો આવવા મંડ્યા અને જવા મંડ્યા. એટલે જ્યાં એક
અતિથિને અન્નાદિકથી સત્કાર કરીને વિદાય કરે ત્યાં બીજો અતિથિ ઘેર
આવ્યોજ હોય. એજરીતે અન્નાર્થી અને યાચકપણુ એકનો સત્કાર કરી
વિદાય કરે ત્યાં બીજો આવીને આંગણે ઉભોજ હોય. એમ એકપણુ તિથિ
અતિથિ આદિકના ગણુ શૂન્ય નજ લય. અર્થાત્ અતિથિ, અન્નાર્થી અને
યાચકો અવિચ્છિન્ન આવે ને લય ॥૭॥ એરીતે અનુદિન આવતા અતિથી
આદિકની સેવા જે ગૃહસ્થોને શાસ્ત્રે ધર્મપણુ કરવાની કહીછે તેને ધન-
ધાન્યાદિકનો વ્યય થઈ ગયોછે અને જીવિકાવૃત્તિ તથા ગૃહોપકરણુ લુટાઈ
ગયાં છે તથાપિ આ ધર્મદેવ આદરભાવથી યથાકથંચિત્-પોતે અનશનાદિ
કલેશ વેદીને જે કોઈપણુ ઉપાયથી કરતા હતા ॥૮॥ એરીતે દ્વેષિઓએ
દીધેલા દાડણુ દુઃખને મહાધૈર્યથી સહન કરતા પતિ ધર્મદેવના પ્રત્યે એક
સમયમાં તેમનાં ગંભીરમતિવાળાં પત્ની પ્રેમવતી વિનયપૂર્વક એમ બોલ્યાં
કે-॥૯॥ હે સ્વામિન્ ! દૈવની ગતિ અહો ! !-આશ્ચર્યરૂપ અથવા ખેદરૂપ
આશ્ચિત્ય વિચિત્ર છે. જેને દુઃખનો પ્રસંગ બીજકુલ સંભાવિત ન હોય
એવાનેપણુ એકદમ દુઃખપ્રસંગ આવી પડેછે. કેમકે મહાધર્મિષ્ઠ ભગવત્પ્રિય
એવાપણુ આપની આવી મહાદુઃખમય દશા વર્તેછે. અપકાર કરનારાનોપણુ
ખ્યારેયપણુ અલ્પપણુ અપકાર નહિ કરતાં ઉલટો ઉપકાર કરનારા આપને
પણુ નિમિત્ત વિના અસુરકૃત મહાઉપદ્રવ ઉપસ્થિત થયોછે. જે ઉપદ્રવમાં
દ્વેષીઓ કેવળ સમૃદ્ધિ હરી ગયા એમ નહિ કિંતુ જીવિકાવૃત્તિપણુ હરી
ગયા એટલે જીવન જેટલું પણ બાકી રહેવા દીધું નહિ તેપણુ લઈ ગયા.
જીવન જેટલુંપણુ થાળી વાટકી વિગેરે સમગ્ર ગૃહોપકરણુ સાથે હરી ગયા.

અપકારિણ્યપિ ક્વાપિ હ્યપકારં ન કુર્વતઃ ॥૧૦॥ ઉપદ્રવો મહાન્
જાતઃ શાત્રવો નિર્નિમિત્તકઃ । જીવિકાપિ હતા યત્ર સહ સર્વઃ
પરિચ્છદૈઃ ॥૧૧॥ આયાન્ત્યન્નાર્થિનો મૂયો વર્તતેઽન્નં ત્વશેષકમ્ ।

અર્થાત્ કશુંપણુ બાકી રહેવા દીધું નથી ॥૧૦-૧૧॥ અન્નાર્થિઓ અનુદિન
અનેક આવેછે. અન્નતો આપણા અગારમાં અશેષક છે. એટલે પૂર્વ દિવસે
સંપાદન કરેલા અન્નમાંથી લેશ પણ શેષ (બાકી) રહેતું નથી. સૂર્ય ઉદય
પામતાં અન્નપાત્રતો બાકીજ હોયછે. અથવા-બીજે દિવસે ઉપયોગમાટે
કે ફરીથી રસોઈ કરવામાટે શેષ ન રહે એવું અતિ અલ્પ અન્ન અનુદિન
આપણા આલયમાં આપાદન થાયછે. અતિથિયો તો અનુદિન અનેક વાર-
વાર આવેછે. સ્ત્રીએતો અન્નસંચયપરાયણ થવું બોધ્યે. તેમાંપણુ અનશન
કલેશને જાણનારી સ્ત્રીએતો વિશેષપણુ અન્નસંચયપર થવું બોધ્યે. આકા-
યલુપ્તપિના ચરિત્રમાં શ્રુતિ છે કે-આકાયલુપ્તપિની બાળ ભાર્યાએ ઉચ્છિષ્ટ
હૃદમાષો (બાકેલા ફુલિસત અડદ) સંચય કરી રાખ્યા હતા, તો આ સંચય
કરવાની વાત સ્ત્રીધર્મસંરક્ષણને સમુચિત છે એમ પ્રેમવતી સ્મરણ કરીને
તેનોપણુ અવકાશ નથી એમ ‘અશેષક’ પદથી જણાવેછે. એટલે અન્નતો
અવશેષ રહેતુંજ નથી તો સ્ત્રીધર્મને ઉચિત અન્નસંચય ક્યાંથી થાય ?
અથવા-અન્નતો ‘અશેષક વર્તેછે’ એટલે ‘ઘરમાં અન્ન નથી’ એમ કહેવું તે
પતિવ્રતાધર્મમાં નિષેધ કરેલું છે માટે અશેષક વર્તેછે એનો વિપરીત લક્ષ-
ણથી ‘નથીજ’ એવો અર્થ જાણવો. અર્થાત્ અન્નતો બહુ વર્તેછે ? એટલે ન-
થીજ. અથવા-પ્રેમવતી અતિચતુર હોવાથી ધર્મશાસ્ત્રની મર્યાદા રક્ષણ કરવા
પૂર્વક ‘નથી’ એવા અર્થનો અવબોધ થવામાટે બન્ને અર્થ થાય એવા અશેષક
શબ્દનો પ્રયોગ કર્યોછે. એટલે અલ્પ શેષ તે શેષક કહેવાય, શેષપણુ જેનો
નથી તે અશેષક કહેવાય, અર્થાત્ કિંચિતપણુ નથી. અશેષક શબ્દનો ‘સ-
મય’ એવો અર્થ છે તે તો પ્રસિદ્ધ છે. હે નાથ ! આપણે તો ક્ષુધા સહન ક-
રીશું પણ અતિથિઓને શું કહીશું ? એટલે ‘અમારા ઘરમાં અન્ન નથી માટે
બીજે જાઓ’ એમ કહેવું તો ઉચિત નથી માટે તેમના પ્રત્યે હું કહેવાનું
કશું બેતી નથી. અર્થાત્ જે આપણે અનુદિન આરાધવા અતિથિ આદિક

વયં ક્ષુધં વિસોદારો વદિપ્યામોઽતિર્થોસ્તુ કિમ્ ॥૧૨॥ દ્વિતીયે
 વા તૃતીયેઽહિ મિલત્યાવામિદાશનમ્ । અન્નં ક્વચિત્ફલં કાપિ
 શાકપત્રં તુ કુત્રચિત્ ॥૧૩॥ ત્વયા ધૈર્યેણ તત્સર્વં સહાતે પુરુષેણ
 હિ । અધીરાયાઃ સ્ત્રિયા મે તુ મૃશમુદ્વિજતેઽન્તરમ્ ॥૧૪॥ વિમેમિ
 નાથ ! દારિદ્ર્યાત્સતીધર્મવિરોધિનઃ । યત્સર્વેઽદ્રાદિકામા સ્ત્રી
 ધર્મઘ્રષ્ટા વિનદ્યતિ ॥૧૫॥ અનેકશાસ્ત્રનિષ્ણાતઃ સર્વશો વર્તતે
 મવાન્ । અત યતત્કણ્મુક્ત્યૈ સાધનં કિન્નિદૂહ્યતામ્ ॥૧૬॥ વિપ-

છે એમનાજ પ્રત્યે એજ આપણાથી 'નહિ મળે' એવો નિપેધ અક્ષર કેમ
 કહી શકાય ? ॥૧૨॥ હે નાથ ! રોજરોજ જે કાંઈ મળેછે તેપણુ નિયમિત
 કાળમાં (ટાંણે) નહિ તેમ નિયમિત વસ્તુ નહિ પરતુ બીજે દિવસે તો
 ક્યારેક ત્રિજે દિવસે આપણને આ ઉપદ્રવમાં ખાવાનું મળેછે તેપણુ કોઈ
 દિવસે અન્ન તો કોઈ દિવસે યથાન્નતુ ક્ષણ તો કોઈ દિવસે શાકપત્ર
 (ભાજી) મળેછે ॥૧૩॥ હે સ્વામિન્ ! આવો સર્વ કલેશ તમો ધર્મ-
 તત્ત્વને જાણુછો તેથી તથા તમારામાં પુરૂષપ્રકૃતિને અનુગુણુ ધૈર્યગુણુ છે
 તેથી સહન કરોછો સ્ત્રી ગમેતેવી વિવેકી હોય તથાપિ અધીરતા સ્ત્રીસ્વ-
 ભાવને સહન હોવાથી તે મને ક્ષોભ પમાડેછે તેથી માફ અતરતો અત્યત
 ઉદ્વેગ પામે છે ॥૧૪॥ હે નાથ ! દારિદ્ર્યતો સતીધર્મમાં વિશેષપણે વિરોધી
 છે, કેમકે-પતિવ્રતા વનિતા પણુ જે દરિદ્રતાને લીધે અનશનકર્ષિત થતાં
 (ભૂખે મરતાં) અજાદિકની પ્રાપ્તિ માટે જ્યાં ત્યાં જેની તેની પરિચર્યા કરતાં
 પોતે કે બીજાથી ધર્મઘ્રષ્ટ થઈને નિશ્ચે નાશ પામેછે એટલે નરકના યોગથી
 અનર્થ પામેછે માટે હું આવા અનર્થદાયિ દારિદ્ર્યથી અત્યત લય પામુછુ
 ॥૧૫॥ માટે હું એવી વિજ્ઞાપના કરુંછું કે-અધર્મમૂળ આ દારિદ્ર્યદુ ખની
 મુક્તિ માટે કોઈકે ઉપાયનો તમો વિચાર કરો 'હું અન્ન અને અસમર્થ છું
 તે આર્થિત્ય વિચિત્ર દૈવગતિનો નિવૃત્તિઉપાય શી રીતે કરી શકુ ?' એમ
 જાણુશો નહિ તમો તો અનેક શાસ્ત્રમાં નિષ્ણાત, માટે સર્વજ્ઞ છો માટે ધર્મમાં
 વિરોધ ન આવે એવા શાસ્ત્રોક્તજ્ઞ કોઈ ઉપાયનો હાથ આદર કરો ॥૧૬॥
 હે સ્વામિન્ ! આવા અતિમહાન્ આપત્તિ અવસરમાંપણુ યથાપૂર્વ તમારૂં

ત્કાલેડતિમહતિ પ્રાપ્તેડપ્યસિન્યથા પુરા । સ્થિતિઃ સ્વસ્થતયા
સ્વામિંસ્તવાશ્ચર્યાવહાસ્તિ નઃ ॥૧૭॥ इति पठ्या मृदु प्रोक्तः स धर्मः
सर्ववित्प्रभुः । પ્રીણયંસ્તામુવાચેદં ક્લિશ્યન્તીં વહુઘાડપદા ॥૧૮॥
कल्याणि ! शृणु मद्भान्यं यद्भुवे शास्त्रसम्मतम् । धैर्येण तीर्यते
नूनमापदब्धिर्मनीषिभिः ॥१९॥ प्रारब्धकर्माधीनोऽस्ति देहो वै
सर्वदेहिनः । प्राप्यते यत्सुखं दुःखं तद्धि तस्यानुसारतः ॥૨૦॥

જે આ અવિકૃત નિર્ભળ મનપણું છે તે અમોને અતિશય આશ્ચર્ય કરેછે.
'વિકારહેતૌ સતિ વિક્રિયન્તે ચેષાં ન ચેતાંસિ ત ણ્વ ધીરાઃ' એવા તમો
ધીર છો ॥૧૭॥ હે રાજન! એરીતે પત્ની પ્રેમવતીએ વિનયપૂર્વક મૃદુ
વચન કહ્યું એટલે ધર્મદેવ સ્વયં 'આ કલેશ ક્યાંથી થયોછે? અને એનો પ-
રિણામ શો છે? ઇત્યાદિ સર્વ બાલેછે, અને આ કલેશની શાંતિ કરવામાંપણુ
પ્રભુ-સમર્થ છે તથાપિ ધર્મદેવ 'દેશકાળની વિપત્તા જે છે તે ભગવત્સં-
કલ્પમૂળ છે. તે તેમની આશામાં અનુવર્તનારા સર્વ ક્રોધએ સહન કરવીજ
બેધએ.' એવો નિશ્ચય કરીને, આશુરી આપત્તિને લીધેજ અબ ધ-
નની અપ્રાપ્તિ આદિક અનેક પ્રકારથી કલેશ પામેલાં, ગુણે કરીને સર્વથી
અધિક, અનુકૂળ વર્તનારાં, ધર્મપરાયણુ એવાં પ્રેમવતી પત્નીને દુઃખનિવૃ-
ત્તિવડે મનઃસંતોષ પમાડતાથકા એ રીતે બોલ્યા કે-॥૧૮॥ હે કલ્યાણિ !
તમો કલ્યાણી છો. તમોને અમંગળનો પ્રસંગ નથી તેમ ધર્મભંગ શંકાનો
અવસર પણુ નથી. હું શાસ્ત્રસંમત જે વચન કહુંછું તે સાંભળો. આપત્તિની
શાંતિમાં ધૈર્યને સદશ બીજે કોઈ સુકર ઉપાય નથી. વિપત્તિરૂપી સમુદ્રને
પ્રજ્ઞાશાળી પુરૂષો ધૈર્યરૂપી નાવથી નિશ્ચે ઉલ્લંઘન કરી શકે છે ॥૧૯॥ બ્ર-
હ્માને આરંભીને સ્તંભપર્યંત સર્વ ક્રોધ દેહિઓ (દેહયોગવાળા)ને જે આ
દેહયોગ થાય છે તે પૂર્વપૂર્વ પ્રારબ્ધકર્મને આધીન છે. આ દેહ જે (સુખ કે
દુઃખ)ના ઉપયોગ માટે છે તે દુઃખ કે સુખ તેના પ્રારબ્ધને અનુસારજ
થાય. આત્મા જ્ઞાનકલ્પન છે તે સ્વતઃ વૈષયિક સુખ દુઃખને પામતો નથી.
તેમજ સુખ દુઃખસૌં ઉપલ્ભોગ એજ એક રૂળ જેનું છે એવા દેહયોગને
પણુ પામતો નથી. કિંતુ અનાદિ વાસનાપ્રાપ્ત કર્મની -વિચિત્રતાને લીધે

પ્રારબ્ધોપસ્થિતં દુઃખમસ્માભિઃ પ્રાપ્તમસ્તિ હિ । નિમિત્તમાત્રતા તત્ર
 સપન્નાદેસ્તુ કીર્ત્યતે ॥૨૧॥ મોગં વિના ન પ્રારબ્ધં કર્મોપાયૈઃ સ્વનુ-
 પ્રિતૈઃ । કસ્યાપિ ક્ષીયતે નૂનમિતિ ભદ્રેઽસ્તિ નિશ્ચયઃ ॥૨૨॥ દુષ્ટ-
 પ્રારબ્ધજનિતં કૃદ્ધં ભૂરિતરં સતિ ! । દેવૈર્નૃપાદિમિઃ પૂર્વઃ સમય-
 રણ્યમુજ્યત ॥૨૩॥ ત્રૈલોક્યસ્યાપ્યધિપતિઃ શચ્યા સહ પુરન્દરઃ ।
 પ્રાપ કષ્ટં મહદ્ભદ્રે ! વૃથાચરિકૃતં પુરા ॥૨૪॥ પુણ્યશ્લોકસ્તથા
 રાજા નિપધાનામધીશ્વરઃ । દમયન્ત્યા સ્ત્રિયા સાકં પ્રાપ ભૂર્યરિ-
 પીડનમ્ ॥૨૫॥ વસિષ્ઠર્પિરરુન્ધત્યા સહ વ્રહ્મવિદાં વરઃ । શાત્રવં

છે, માટે પ્રારબ્ધ પરિપાકને અનુગુણ દેહયોગ અને તેનાથી ઉપ-
 લ્ભ્ય મુખ કે દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. તો આવી કર્મગતિની વિચિત્રતાને
 કોણ રોકવાને સમર્થ છે ? કોઈ પણ નથી. માટે પ્રારબ્ધાનુસારે આપણને
 આ ઉપદ્રવ ઉપસ્થિત થયો છે. એમાં શત્રુ, દેશકાળની વિપત્તા વિગેરે તો
 નિમિત્તમાત્ર (કહેવામાત્ર) કહેવાય છે ॥૨૦-૨૧॥ હે ભદ્રે ! યદ્યપિ સંચિત
 કર્મ તેને ઉપાયો યોગવાથી નાશ કરી શકાય છે પણ કોઈનું પણ પ્રારબ્ધ
 કર્મ એવું નથી એટલે સારી રીતે ઉપાયોનું અનુધાન કરે તથાપિ નાશ થતું
 નથી એતો ભોગવીનેજ નાશ કરાય છે એમાં સંશય નથી. કર્મગતિની
 વિચિત્રતાના વેત્તાઓનો વિનિશ્ચય એવોજ છે 'નામુક્તં ક્ષીયતે કર્મ કલ્પ-
 કોટિશતૈરપિ । અવશ્યમેવ ભોક્તવ્યં કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્' એવી સ્મૃતિ
 છે ॥૨૨॥ હે સતિ ! શ્રુતિસ્મૃતિવેત્તાઓનો વિનિશ્ચય છે એટલુજ નહિ પણ
 આ બાબત પ્રત્યક્ષ પ્રમાણસિદ્ધ પણ છે. પ્રારબ્ધદુષ્ટતાના પરિપાકરૂપ અધિક
 દારૂણ દુઃખ દેવતાઓ તેમજ તેમના જેવા ઐશ્વર્યવાળા પુરાતાન સમર્થ રાજા
 વિગેરેએ પણ ભોગવ્યું છે. તે હું બતાવું છું ॥ હે ભદ્રે ! ત્રિલોકીનો અધિપતિ
 એવો પણ ઈન્દ્ર ઈન્દ્રાણી સાથે પૂર્વે વૃત્રાસુર વિગેરે વૈરિઓએ પમાડેલું
 મહા કષ્ટ પામ્યો હતો ॥ તેમજ નિપધ દેશનો અધીશ્વર મુકૃતકીર્તિ નળ રા-
 જાએ દારા દમયંતી સાથે શત્રુકૃત ઘણું દુઃખ ભોગવ્યું છે ॥ તથા વ્રહ્મ-
 નિષામાં વરિષ્ઠ વસિષ્ઠનાપિ વ્રહ્મા જેવા હતા પણ અર્ધપત્ની પત્નીની સાથે
 વિશ્વામિત્ર વૈરીયકી અનેક પ્રકારનું દુઃખ પામ્યા હતા ॥ જેના નંદનવનમાં

વહુધા દુઃખં વિધિતુલ્યોઽપિ લબ્ધવાન્ ॥૨૬॥ एवं समर्थैर्वहुमि-
रपि प्रारब्धलम्बितम् । कष्टं धैर्येणैव सोढमस्माभिः सह्यते तथा
॥૨૭॥ पत्युरित्थं वचो भक्तिः श्रुत्वा खिन्नान्तरा नृप ! । अप-
श्यन्ती स्वदुःखान्तं गतधैर्या रुरोद सा ॥૨૮॥ तां सान्त्वयन् पुन-
र्धर्मः प्रोवाच मधुरं वचः । खेदं मा कुरु भद्रे ! त्वं कस्याप्यापन्न
सर्वदा ॥૨૯॥ कर्मणो दुर्निवार्यत्वात्प्रारब्धस्य पुनःपुनः । हतो-

કેવળ પ્રવેશમાત્રની ઇચ્છાથી લોકો તીવ્ર તપ કરેછે અને શતાધિક યજ્ઞો કરેછે
એવો ઇન્દ્ર તથા પાપનો પ્રક્ષય થવાની ઇચ્છાથી જેના નામનું સ્મરણ કરેછે
એવો નળરાજ તથા જે બ્રહ્મનિધનું બ્રહ્મતેજ પામવાની ઇચ્છાથી વિશ્વામિત્ર
તીવ્ર તપ કર્યું હતું એવા વસિષ્ઠઋષિ, એરીતે સામર્થ્યમાં, ઐશ્વર્યમાં, પાવન-
પણામાં અને બ્રહ્મજ્ઞાનિપણામાં પ્રખ્યાતિ પામેલા બહુ દેવ-ઋષિ-રાજાઓએ
પણ જેમ પ્રબળ પ્રારબ્ધ પમાડેલી પીડા ધીરજતાથીજ સહન કરીછે તેમ
આપણે પણ આ અપરિહાર્ય કષ્ટ સહનજ કરવું ॥૨૩-૨૭॥ હે નૃપ ! પ્રેમવતી
પતિનું પૂર્વોક્ત પ્રકારનું વચન સાંભળીને, પોતાના દુઃખનો અંત નહિ બોધને,
અંતરમાં અતિશય ખેદ પામીને, ધીરજતાને છોડી દધને, સ્ત્રીસ્વભાવને લીધે
મુક્તકંઠથી રૂદન કરવા લાગ્યાં ॥૨૮॥ અધીરતાથી અંતરમાં ફોલ પામી
ગએલાં ભક્તિપત્નીને, સાંત્વવચનોવડે શાંતિ પમાડતા થકા ધર્મદેવ ફરીથી
પણ એવું મધુર વચન બોલ્યા કે-હે ભદ્રે ! તમો ખેદ અતિ અધિક કરશો
નહિ, કેમકે ક્રોધનેપણ આપદા સર્વદા રહેતીજ નથી. છવતા નરને સો
વર્ષે પણ દુઃખ દૂર થધને સુખ મળી આવેછે. સર્વે કલેશો આગમાપાયિ છે-
વાથી અનિત્ય છે એટલે આવેછે અને પાછા બાયછે માટે નિત્ય રહેતા નથી.
માટે તે અવર્જનીય સમઝીને સહનજ કરવાના છે. તથાપિ દુઃખનિવૃત્તિના
ઉપાયમાં પ્રયત્ન તો કરવોજ બોધ્યો. દુર્નિવાર્ય પ્રારબ્ધકર્મને લીધે દુઃખની
નિવૃત્તિના ઉલ્લોગો વારંવાર વિફળ થાય તોપણ દુઃખપ્રતિરોધના ઉપાયોમાં
ધીર પુરૂષો બહુધાપણે પ્રયત્ન કર્યાજ કરેછે પણ છોડી દેતા નથી. કેમકે ધીર
પુરૂષો 'અનુભવ કરાતું જે દુઃખ છે તે પ્રારબ્ધનું ફળ છે' એમ જેમ બોલેછે
તેમજ તે દુઃખનો કોઈ પ્રબળ પ્રારબ્ધથી પ્રણાશપણ થાયછે એવી સંભા-

દ્યમા અપિ પ્રાયો ધીરા નોદ્યોગમુજ્જહુઃ ॥૩૦॥ અહં તથૈવ ત્વત્પ્રીત્યૈ
 સાધનં કષ્ટનાશનમ્ । યત્કિંચિદપિ કર્તાસિ ચિન્તાં મનસિ મા
 કૃતાઃ ॥૩૧॥ इत्याश्वास्य सर्तां पक्षीं धर्मोऽरिभयनाशनम् । कमुपायं
 करोमीति चेतसाऽचिन्तयत्ततः ॥૩૨॥ શીઘ્રસિદ્ધિપ્રદં નૃણાં હૃદિ
 ચિન્તયતોઽસ્ય તમ્ । સ્વતાતેનોપદિષ્ટસ્ય સ્મૃતિરાસીદ્ધનૂમતઃ
 ॥૩૩॥ हनूमान्कुलदेवोऽस्ति सर्वसङ्कष्टभञ्जनः । स एवाद्याऽऽराध्य
 इति निश्चिकाय नृपो नृप ! ॥૩૪॥ શેષં પુણ્યમયોધ્યારયં જપસિ-
 દ્ધિપ્રદં વ્રુતમ્ । एस्य तत्र कृतायासस्तदाराधनमाचरत् ॥૩૫॥
 અજ્ઞાતેહોઽસુરગણૈર્હનુમન્મન્દિરેઽન્વહમ્ । गत्या सम्पूज्य तन्म-

વના કરીને દુઃખનિવૃત્તિના ઉપાયની પ્રવૃત્તિપણુ પ્રારબ્ધકૃતજ છે એમ
 નિશ્ચય કરેછે, જેથી ઉદ્ધમ નિષ્ફળ થતાંપણુ પ્રયત્ન છોડતા નથી તેમજ હુ-
 પણ હવે તમારી પ્રસન્નતા માટે ક્લેશ નાશ થાય એવું જે કાંઈપણુ સાધન
 કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ, માટે તમો ચિત્તમાં ચિંતા કરશે નહિ ॥૨૯-૩૦-૩૧॥
 હે રાજન્ ! ધર્મદેવ પોતાની પતિવ્રતા પત્નીને એ રીતે આશ્વાસના કરીને
 પછીથી ‘શત્રુનો ભય નાશ થાય એવો શો ઉપાય કંઈ’ એમ એ અવસ-
 રમાં ચિત્તમાં ચિંતન કરવા લાગ્યા ॥૩૨॥ મનુષ્યોને જેથી જલદી ધ્વંષિત
 ફળની પ્રાપ્તિ થાય એવા ઉપાયનો વિચાર કરતાં, ધર્મદેવના હૃદયમાં એક-
 દમ પોતાના પિતા આજ્ઞામાંએ પોતાના વિવાહ પ્રસંગ પછી ‘અસ્માકં
 કુલદેવોઽસ્તિ’ ધ્યાન દિ આર શ્લોકથી ઉપદેશ કરેલા હનુમાનજીની સ્મૃતિ
 થઈ આવી ॥૩૩॥ હે નૃપ ! ‘અમારા વશપરંપરાગત ધૃષ્ટદેવ હનુમાનજી
 સર્વસંકટભજન માટે હવે હમણાં એમનીજ આરાધના કરવી’ એવો
 ધર્મદેવે નિશ્ચય કર્યો ॥૩૪॥ એવો નિશ્ચય કરીને, જપફળની જલદી સિદ્ધિ
 આપનારા પવિત્ર અયોધ્યા નામના ક્ષેત્રને પામીને તેમાં નિવાસ કરીને હનુ-
 માનજીની આરાધના આચરવા લાગ્યા ॥૩૫॥ આરાધનાનો પ્રકાર કહે
 છે— ધર્મદેવ અસુરસમૂહો પોતાની વિપત્તિનિવૃત્તિની પ્રવૃત્તિ ન બાણે એ
 રીતે પ્રતિદિન હનુમાનજીના મંદિરમાં જઈને, તેમનું યથાર્થ પૂજન
 કરીને, તેમનો પોઝશ અક્ષરનો મંત્ર એજ સ્વરૂપ જેનું છે એટલે સોળ

આત્મકં સ્તોત્રં પપાઠ સઃ ॥૩૬॥ નમસ્ત આજ્ઞનેયાય વાયુપુત્રાય
ધીમતે । રામદૂતાય મહતે સુગ્રીવસચિવાય ચ ॥૩૭॥ નમોઽસ્તુ
તે મહાવીર ! મહાવલપરાક્રમ ! । વૈરિભીષણરૂપાય રાવણત્રાસ-
દાયિને ॥૩૮॥ નમો હરાવતારાય શિલાવૃક્ષાયુધાય ચ । રક્ષઃસૈ-
ન્યવિમર્દાય નમસ્તુભ્યં યશસ્વિને ॥૩૯॥ નમો હનુમતે તુભ્યં લક્ષ્મ-

મનાક્ષરો જેમાં છે એવા સ્તોત્રનો પ્રતિદિન પાઠ કરવા લાગ્યા અને પછીથી
મનનો જપ કરવા લાગ્યા ॥૩૬॥ ષોડશ શ્લોકના તે સ્તોત્રનો અનુવાદ
કરેછે—આ ષોડશ શ્લોકને મધ્યે પ્રથમ શ્લોકમાં પ્રથમ અક્ષર, બીજા
શ્લોકમાં બીજો અક્ષર, ત્રીજા શ્લોકમાં ત્રીજો અક્ષર, એવા અનુક્રમથી એક
એક અક્ષરનો સમુદ્ધાર કરતાં ‘નમો હનુમતે મયમક્ષનાય સુખં કુરુ’ આવા
મનનો ઉદ્ધાર સભાવે છે, માટે આ સ્તોત્રની મંત્રરૂપતા બાણુવી તે આ
મંત્રરૂપતા અંતે ‘इति श्रीहनुमत्स्तोत्रप्रतिश्लोकैकवर्णकं’ આ શ્લોકથી સ્પષ્ટ
કરશે. હે હનુમન્ ! અંબનીના પુત્ર આપને નમસ્કાર હો. (હું નમસ્કાર
કરું છું) પવનના પુત્ર, બહુ શુદ્ધિશાળી, શ્રીરામના દૂત, (કાર્યનિવેદન
કરનારા) દેવાદિકોએ પણ પૂજ્ય, વાનરાધિપતિ સુગ્રીવના સચિવ-સહાય
કરનારા એવા આપને નમસ્કાર છે. ‘નમોઽસ્તુ’ આ પદ પ્રત્યેક નામની
સાથે બોડવું ॥૩૭॥ હે મહાવીર ! હે મહા બળ (શરીરશક્તિ) પરાક્રમ
(શુદ્ધિ આદિકની શક્તિ)વાળા ! જેની આકૃતિ બોધનેજ વૈરિઓ ભય
પામી જાય છે, રાવણને ત્રાસ આપનારા એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૩૮॥
હર-રુદ્રના અવતારરૂપ, (આ વાત સ્કંદપુરાણના દેદારખંડના નવમા અ-
ધ્યાયમાં ‘य षष्ठादशमो रुद्रो हनुमान् स महाकपिः । अवनीर्जः सहायाय
विष्णोरमिततेजसः’ આ ૧૧૪ શ્લોકથી હનુમાનજી રૂદ્રના અવતારરૂપ છે
એમ કહ્યું છે) ગોટ્રી શિલાઓ અને વૃક્ષો તેરૂપી આયુધો જેમને છે,
એવા આપને નમસ્કાર છે. રાક્ષસોના સૈન્યને વિનાશ કરનારા, ઉત્તમ
કૃતિવાળા એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૩૯॥ હનુમાન્ (શ્રેષ્ઠ કપોળનો
અધોભાગ-જડબાવાળા) લંકાનગરને આગી દેનારા, રાવણના મૃત અ-
ક્ષુમારને હણનારા, સીતાજીને રામચંદ્રનો સંદેશો કહીને તથા અંગુડી

નગરદાહિને । દશગ્રીવસુતઘ્નાય સીતાશોકવિનાશિને ॥૪૦॥ નમો-
 ઽસ્તુ તે મહાયોગિન્સદા શુદ્ધાન્તરાત્મને । સીતારામાતિહ્રદાય
 નમસ્તે ચિરજીવિને ॥૪૧॥ નમઃ કપીન્દ્ર ! તે નિત્યં સર્વરોગવિના-
 શિને । ભૂતપ્રેતપિશાચાદિભયવિદ્રાવણામિધ ! ॥૪૨॥ નમસ્તુભ્યં
 રામભદ્રપુરુષપ્રેમાય ભૂયસે । નમોઽતિસ્થૂલરૂપાય સૂક્ષ્મરૂપધરાય
 ચ ॥૪૩॥ નમોઽસ્થિલભયઘ્નાય નિર્ભયાય મહાત્મને । વાલાર્કદ્યુતિ-
 દેહાય મુષ્ટિપ્રહરણાય ચ ॥૪૪॥ નમો લક્ષ્મણશ્વરોદાનમહાવિત્રાસિ-
 તાસ્ત્રપ ! । રામનામાનુરક્તાય લક્ષ્મણપ્રાણદાય તે ॥૪૫॥ નમસ્તે
 વિશ્વચન્દાય વિજયાય વરીયસે । ભક્તસંહૃદસંહર્ષે ધર્મનિષ્ઠાય

આપીને શોકને નાશ કરનારા આપને નમસ્કાર છે ॥૪૦॥ હે મહા-
 યોગિન ! (રામરૂપ અતિશ્રેષ્ઠ અપૂર્વ અર્થની પ્રાપ્તિ જેમને થઈ છે)
 સદા શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા આપને નમસ્કાર છે. સીતા-રામને અતિ-
 શય પ્રિય અથવા સીતા-રામ જેમને અતિશય પ્રિય છે, ચિરંજીવી
 (બ્યાંસુધી રામકથાની પ્રવૃત્તિ છે ત્યાંસુધી જીવનારા) એવા આપને
 નમસ્કાર છે ॥૪૧॥ હે કપીન્દ્ર ! જેના નામોચ્ચારસુધી ભૂત, પ્રેત,
 પિશાચ, ડાકિની વિગેરેનો ભય નાશ થાય છે, જ્વરાદિ સમગ્ર રોગોને
 નાશ કરનારા આપને નિરતર નમસ્કાર છે ॥૪૨॥ મંગળભૂતિ શ્રીરામ-
 ચંદ્રજીને અત્યંત પ્રિય એવા આપને નમસ્કાર હો. અત્યંત સ્થૂળ રૂપ
 જેનું છે, સૂક્ષ્મ રૂપને ધરનારા, એ રીતે બહુ રૂપને ધરનારા આપને
 નમસ્કાર છે ॥૪૩॥ અખિલ ભયને નાશ કરનારા, સ્વયં નિર્ભય, મ-
 હાત્મા, (અતિ ઉદાર) ઉદય સમયના સૂર્યની કાંતિ જેવી કાંતિવાળો
 દેહ જેમનો છે (એટલે સિદ્ધર જેવો અરૂણ દેહવર્ણ જેમનો છે) મુષ્ટિ-
 રૂપી આયુધ જેમને છે એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૪૪॥ રાવણની અ-
 શોકવાટિકાનો ભગ કરીને રાક્ષસોને વિત્રાસ પમાડનારા, શ્રીરામના મંગળ
 નામમાં બહુ પ્રીતિવાળા, રાવણે શક્તિ નામના આયુધથી હણેલા મૂર્છા
 પામી ગએલા લક્ષ્મણજીના સંજીવિની ઔષધિ લાવી આપીને પ્રાણને ર-
 ક્ષણ કરનારા આપને નમસ્કાર છે ॥૪૫॥ સર્વ જગતને વંદનીય, વિશિષ્ટ

જિણ્ણવે ॥૪૬॥ નમો નૈષ્ઠિકવર્યાય વિજ્ઞનારણ્યવાસિને । ભક્તામી
 પ્રદાત્રે ચ પાણ્ડવપ્રિયકારિણે ॥૪૭॥ નમો ધર્મારિનાશાય વિમ-
 લાય ચ ભાસ્વતે । નિત્ય રામાયણકથાશ્રવણોત્સુકચેતસે ॥૪૮॥
 નમો ધાર્મિકસેવ્યાય વ્રહ્મણ્યાય સુરાર્ચિત ! । તુમ્યં વૃહદ્રતપ્રેષ્ઠ ! સ
 ધર્મપાપાપહારિણે ॥૪૯॥ નમો દારિદ્રદુ સ્વપ્ન ! મારુતે ! વન્ધરણ્ડન ! ।
 સુખદાય શરણ્યાય નમસ્તે રુપિવૃત્તયે ॥૫૦॥ નમો વરદ ! તે નિત્યં
 રામધ્યાનાઘનાકુલ ! । સુપારાઘ્ય ! દુરારાઘ્ય ! નમસ્તે દિવ્યરૂપિણે
 ॥૫૧॥ નમોઽર્કસૂનહારાય તુમ્ય મામભયં કુરુ । દર્શન દેદિ સા

જય જેમનો છે, સદ્ગુણથી પ્રખ્યાત, ભક્તોના સકળોને સહરનારા, બાગ
 વત ધર્મમા નિષ્ઠાવાળા, શુભવાના સ્વભાવવાળા એવા આપને નમસ્કાર
 છે ॥૪૬॥ નૈષ્ઠિકવર્ણિઓમા વરિષ્ઠ, જનવર્ણત વનમા વસવાના સ્વભાવ
 વાળા, ભક્તોને અભીષ્ઠ અર્થ આપનારા, ભારતયુદ્ધમા અર્જુનના રથધ્વજમા
 રહીને મહા કિલકિલ નાદથી શત્રુઓને ત્રાસ પમાડવારૂપ તેમનું પ્રિય કર
 નારા એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૪૭॥ ધર્મના શત્રુઓનો નાશ કરનારા,
 નિર્દોષ, તેજસ્વી, નિરતર રામાયણની કથા સાલજવામા ઉત્સાહિત ચિત્ત
 વાળા એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૪૮॥ ધાર્મિકોએ સેવવા યોગ્ય, શ્રાદ્ધશ્રોતુ
 હિત કરનારા, ઇન્દ્રાદિ સમસ્ત દેવોએ પૂજેલા, નૈષ્ઠિક શ્રદ્ધાચર્યવત જેમને
 અતિ પ્રિય છે, સર્વ પાપોને હરનારા એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૪૯॥
 દારિદ્ર્યદુ ખને દૂર કરનારા, ભક્તોના બધ-માનસીવ્યથા અથવા શત્રુકૃત
 બધનને નાશ કરનારા દે માણ્ણતે ! આપને નમસ્કાર છે ભક્તોને વાંચિત
 સુખ આપનારા, શરણાગતનુ રક્ષણ કરનારા, નષિના જેવી કળપત્રાદિ લક્ષ
 ણરૂપ સાત્ત્વિક વૃત્તિ કરનારા એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૫૦॥ દે વરદ !
 દે સ્વેષ્ટદેવ શ્રીરામચંદ્રના ધ્યાનમા સ્થિર મનવાળા ! આપને નિત્ય નમ
 સ્કાર છે દે ધાર્મિકોએ સુખારાધ્ય ! દે અધર્મિકોએ દુરારાધ્ય ! દિવ્યરૂપ
 આપને નમસ્કાર છે ॥૫૧॥ આકાશના પુષ્પોના હાર ધારણ કરનારા આ
 પને નમસ્કાર હો સર્વદર્શી (જે કોઈપણ તીર્થાદિકમા રહીને પોતાનું

ક્ષાત્તે નમસ્તે સર્વદર્શિને ॥૫૨॥ इति श्रीहनुमत्स्तोत्रप्रतिश्लोकै-
 र्णकम् । स्वाहाफडन्तमजपन्मन्त्रं सतु यथाविधि ॥५३॥ जपान्ते
 प्रत्यहं स्तोत्रं चन्द्राञ्जलिदिदं नृप ! । एककेन पदा तिष्ठन्पुरतस्तस्य
 सोऽपठत् ॥५४॥ नीतिप्रवीण ! निगमागमशास्त्रबुद्धे ! राजाधि-
 राजरघुनायकमन्त्रिचर्य ! । सिन्दूरचर्चितकलेवर ! नैष्ठिकेन्द्र !

આરાધન કરનારા સર્વ સ્વલક્ષ્મીને ભોનારા અથવા સર્વજ્ઞ) આપને નમ
 સ્કાર છે આપ અમોને નિર્ભય કરો અને આપનું સાક્ષાત્ દર્શન મને આપો
 ॥૫૩॥ હે રાજન્ ! ધર્મદેવ આ પ્રકારે શ્રી-લક્ષ્મીસકટ વિનાશરૂપ શ્રીએ
 શુભ હનુમાનજીના સ્તોત્રના એક એક શ્લોકમાં એક એક અક્ષર ભેના છે
 અને કૃત સ્વાહા અતે ભેમા છે એવો સોળ અક્ષરનો ભે મત્ર (હ નમો
 હનુમતે મયમજ્જનાય સુચ કુરુ ફડ સ્વાહા) તેનો શાસ્ત્રોક્ત વિધિને અનુ-
 સારે જપ કરવા લાગ્યા એટલે પ્રથમ સ્તોત્રનો પાઠ કરીને પછીથી મત્રનો
 જપ કરવા લાગ્યા શ્રાક્ષણાદિ ત્રણ વર્ણના પુરૂષોએ આ મત્ર ઑંકાર પૂર્વમાં
 આવે એમ જપવો અને ખીનઓએ ઑંકાર વિનાનો જપવો ॥૫૩॥ હે
 નૃપ ! ધર્મદેવ પ્રતિદિન પૂર્વોક્ત મત્રજપને અતે હનુમાનજીની આગળ
 જમણા ચરણના અગ્રભાગને ડાબી સાથળના મૂળમાં મુકીને એકલા ડાબા
 પગથી ઉભા રહીને બે ટાંચ ભેડીને આગળ કહેશે એ સ્તોત્રનો પાઠ
 કરવા લાગ્યા ॥૫૪॥ તે સ્તોત્ર આઠ શ્લોકથી બતાવે છે—રાજનીતિમાં
 પ્રવીણ, (જેથી વાનરમહારાજા મુશીવના મુખ્ય મંત્રીપદમાં રહેલા)
 વેદો, વેદાંગો અને વેદના ઉપબૃહલુરૂપ શાસ્ત્રોમાં ભેમની શુદ્ધિ રમી રહી
 છે, રાજધિરાજ (ચક્રવર્તિના હુળમાં અવતરેલા) રઘુકુળનાયક રામચંદ્ર
 ભગવાનના પણ મન્ત્રિવર્ચ, સિંદૂર અગરાગથી ચરન્મય છે દિવ્ય કલેવર ભેમનું,
 નૈષ્ઠિકોમાં શ્રેષ્ઠ, (આવો સમુત્કર્ષ હોવા છતાં પણ હનુમાનજીને પોતાનું
 પ્રિયતમ વિશેષણ તો શ્રીરામદૂત છે આ અર્થ પ્રત્યેક શ્લોકમાં રહેલા
 ‘શ્રીરામદૂત’ હનુમન્’ આ વિશેષણની આવૃત્તિથી જણાય છે તેમજ
 ચોતેપણ ‘દાસોઽહ કોસલેન્દ્રસ્ય’ એમ કહ્યું છે) એવા સમર્થ તમો હે
 શ્રીરામદૂત ! હે હનુમન્ ! મારા આ સકટને ટાળો આ સકટ ખીલ

શ્રીરામદૂત ! હનુમન્ ! હર સંકટં મે ॥૫૫॥ સીતાપહારજરધૂત્તમ-
ભૂરિકપ્રોત્સારણેકકસહાય ! હતાશ્નપૌષ ! । નિર્દગ્ધયાતુપતિહા-
ટકરાજધાને ! શ્રીઃ ॥૫૬॥ દુર્વાર્યરાવણવિસર્જિતશક્તિઘાતકઞ્ઠા-

ઐહિક સંબન્ધનું નથી પણ ધર્મમાં ઉપદ્રવ કરનાર છે માટે તેના પરિહારની
પ્રાર્થના કરેછું. યદ્યપિ ‘સંકટં ના ॥ સમ્વાદઃ’ એમ અમરકોષમાં કહ્યું છે
તો સંકટશબ્દનો ‘જનાદિસમર્થયુક્ત દેશાદિ’ એવો અર્થ થાય છે તથાપિ
તેમાં પણ કદ દેખાય છે માટે લક્ષણાથી આ સ્થળે એકલા કદમાત્રપર અર્થ
લેવો. અથવા ‘હર મેઽતિકટં’ એવો પાઠ સારો છે. ત્યારે ‘અતિ કદને હરો’
એવો અર્થ કરવો ॥૫૫॥ સીતાહરણને લીધે રામચંદ્રજીને થએલા પ્રકૃષ્ઠ
કદ (હરી જનારનું સ્થાન બળ આદિકના અપરિજ્ઞાનરૂપ)ને નિવૃત્ત કરવામાં
મુખ્યપણે અદ્વિતીય સહાય કરનારા, અર્થાત્ આપે સર્વ બળમાં મૂળભૂત
સુગ્રીવમૈત્રી કરી આપી અને સીતાહરણ કરનારા દુરાત્મા રાવણની પદવી
જાણવામાટે અંગદઆદિક અસમર્થ થતાં જ્યારે તેઓ પ્રાણત્યાગ કરવા
તૈયાર થયા ત્યારે તમો સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરીને સીતાને બોધને તેની વાર્તા
લાવીને તથા રિપુ રાવણનું સ્થાન બળાદિકનું નિરીક્ષણ કરી આવીને ભગ-
વાનને અદ્વિતીય સહાય આપેજ કરીછે. રાક્ષસપતિ રાવણની સુવર્ણમયી
રાજધાનીને સર્વ રાક્ષસોને જોતાંજ બાળી દેનારા, અક્ષાદિ રાક્ષસમૂહને
વિનાશ કરનારા એવા હે શ્રીરામદૂત ! હે હનુમન્ ! આપ માં સંકટ હરો
॥૫૬॥ રાવણે મારવા માટે મુકેલી દુર્નિવાર્ય શક્તિ (કામુનામે આયુધ)ના
ઘાતથી કંઠમાં પ્રાણ જેના આવી ગયા છે એવા લક્ષ્મણજીના સંજીવનમાટે
સંજીવિની ઓષધિ લાવી આપનારા. અથવા-રાવણે મુકેલી શક્તિનો ઘાત
જેનાથી દુર્નિવાર્ય છે. માટેજ કંઠમાં સંલગ્ન પ્રાણવાળા લક્ષ્મણજીને સુખીયા

સુલક્ષ્મણસુખાહતજીવવલ્લે ! । દ્રોણાચલાનંયનનન્દિતરામપદ્મ !
 શ્રીં ॥૫૭॥ રામાગમોક્તિરિતારિતવન્ધ્વયોગદુઃસ્વાધિમગ્નમરતા-
 પિતપારિવર્હ ! । રામાદ્વિપદ્મમધુપીમવદન્તરાત્મન ! શ્રીં ॥૫૮॥ દા-
 ન્તાત્મકેસરિમહાકપિરાદૃતદીયમાર્યાજ્ઞનીપુરુષતપઃફલપુત્રભાવ ! ।
 તાક્ષ્યોપમોચિતવપુર્વલતીવ્રવેગ ! શ્રીં ॥૫૯॥ નાનામિચારિકવિ-
 સ્તુપ્તસવીરકૃત્યાવિદ્રાવણારણસમીક્ષણદુઃપ્રધર્ષ્ય ! । રોગમ્મસત્સુત-

એવી તેતે લતાઓ લીન થઇ ગઈ ત્યારે તેતે લતાના આશ્રયભૂત દ્રોણાચ-
 ળનેજ ઉખાડી ઉખાડી લાવીને રામપદ્મની સર્વ વાનરસેનાને શલ્ય કાઢી
 નાંખવાથી અને ફરીથી જીવાડવાથી આનંદિત કરનારા એવા હે શ્રીરામદ્વત !
 હે હનુમન્ ! આપ માફ સકટ હરો ॥૫૭॥ પોતાના ભાઈ રામચંદ્રજીના
 વિયોગથી થએલા દુઃખરૂપી સમુદ્રમાં ડુબી ગએલા લરતજીને, રાક્ષસકુળનો
 નાશ કરી, સીતાસંલેપથી વૃદ્ધિ પામી છે દિવ્ય કાતિ જેમની એવા રામ-
 ચંદ્રજીની લકાપુરી થકી અયોધ્યાપુરીમાં પાછા આવવાની વાર્તા નિવેદન
 કરવારૂપ નૌકામા બેસાડીને, દુઃખસાગરમાંથી તત્કાળ ઉદ્ધાર કરનારા
 અને તે સમયમાં દુઃખસમુદ્રના સતરજુથી સતુષ્ઠ થએલા લરતજીએ રાત્રને
 ઉચિત વસ્તુ અર્પણરૂપ પારિતોષિક (પહેરામણી) જેમને અર્પણ કર્યું છે.
 અને જેમનું ચિત્ત રામચંદ્રના ચરણારવિંદમાળ ભ્રમરની પેઠે અતિશય
 આસક્ત વર્તે છે એવા હે શ્રીરામદ્વત ! હે હનુમન્ ! માફ સકટ હરો ॥૫૮॥
 હે હનુમન્ ! તપશ્ચર્યાદિ વડે આત્મા-દેહ મનને દમન કરનારા મહાકપિ-
 રાજ કેસરી અને તેની ભાર્યા અજનીએ કરેલી તીવ્ર તપશ્ચર્યાના ફળરૂપ
 પુત્રભાવને સ્વીકારનારા અર્થાત તેમની તપશ્ચર્યાને લીધેજ પુત્રભાવને પા-
 મેલા ગરૂડની સાથેપણ ઉપમા આપવા લાયક છે શરીર સામર્થ્ય અને
 તીવ્રવેગ જેમનો એવા હે શ્રીરામદ્વત ! હે હનુમન્ ! માફ સકટ તમો હરો
 ॥૫૯॥ અભિચારકર્મમાં પ્રવર્તેલા બહુપ્રકારના તેતે જનોએ પ્રેરેલી એવી
 પણ જે પોતાના પરિવાર વીરોએ સહિત કૃત્યાઓ, તેને પલાયન કરાવા
 માટે ક્રોધે કરીને રાતાચોળ થએલાં નેત્રાવડે કરીને પરાલવન થઈ શકે
 એવા. અર્થાત્ ક્રોધારણ દૃષ્ટિમાત્રથીજ અભિચારક્રોએ પ્રેરેલી સવીર કૃત્યા-

દવિત્તદમન્નજાપ! શ્રી૦ ॥૬૦॥ યન્નામધેયપદકશ્રુતિમાત્રતોઽપિ
 યે વ્રહ્મારાક્ષસપિશાચગણાશ્ચ મૃતાઃ । તે મારિકાશ્ચ સમયં હાપ-
 યાન્તિ સ ત્વં શ્રી૦ ॥૬૧॥ ત્વં મકમાનસસમીપ્સિતપૂર્તિશક્તો ર-
 ઙ્ગસ્ય દુર્મદસપત્નમયાતિભાજઃ । इष्टं ममापि परिपूरय पूर्णकाम!
 શ્રી૦ ॥૬૨॥ इत्यनेन स तुष्टाव सर्वसङ्कष्टहारिणा । स्तोत्रेण मारुतिं
 धर्मः प्रत्यहं नियतघ्नतः ॥६३॥ फलरुन्ददलाहारः शाकमात्राशनः
 क्वचित् । जलाहारो निराहारः सोऽवर्तत सह स्त्रिया ॥६४॥ तस्मै
 द्वितीयमासान्ते स्वममागत्य मारुतिः । साक्षात्स्वदर्शनं प्रादात्प्रीता-

ઓને નસાડી મુકનારા અને જેનો મત્ર જપવાથી રોગાર્ત રોગમાથી મુક્ત
 થાયછે સુતાર્થી શુભ સુતને પામેછે ધનાર્થી ધનને પામેછે. કિં બહુના-તેને
 અભીષ્ટ અર્થને આપનારા છો એવા હે શ્રીરામદૂત ! હે હનુમન ! માફ સકટ
 તમો નિવારણ કરો ॥૬૦॥ જે આપના નામના એક દેશભૂત પદ (અક્ષર)ના
 શ્રવણમાત્રથીજ અતિશય લય પામેલા બ્રહ્મારાક્ષસો, પિશાચગણો, ભૂતો,
 મારિકા (તરકાળ પ્રાણ હરનારી મરણી) આ સર્વે પણ તુરત લય પામીને
 પળાયન કરી જાયછે એવા આપ હે શ્રીરામદૂત ! હે હનુમન ! માફ સકટ
 ટાળો ॥૬૧॥ તમો ભક્તોના મનોરથો પરિપૂર્ણ કરવામાં સમર્થ છો, માટે
 રક-દીન અને દુષ્ટ મદવાળા શત્રુઓ થકી થએલા લયવડે પીડા પામેલો
 એવો હું તે માફપણુ ઇષ્ટ-શત્રુલય પીડાનિવૃત્તિરૂપ અભીષ્ટ જે ધર્મમાંજ
 એક મૂળભૂત છે તેને પરિપૂર્ણ કરો તમો પૂર્ણકામ છો માટે આપનો ભક્ત
 એવો જે હું તે મારી અપૂર્ણતાનો પરિહાર કરવાને યોગ્ય છો ॥૬૨॥

હે રાજન ! ધર્મદેવ સર્વ સકટ સહારવામાં સમર્થ એવા પૂર્વોક્ત સ્તો-
 ત્રવડે પ્રતિદિન નિયત નિયમવાળા થઇને માફતિની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા
 ॥૬૩॥ મતનિયમપરાયણુ ધર્મદેવે પુરસ્ચર્યાના પ્રારભ દિવસને આરણીને
 કેટલાક દિવસો ફળ કદ દળના આહારવડે, કેટલાક દિવસો કેવળ શાકના
 આહારવડે, કેટલાક દિવસો કેવળ જળવડે, કેટલાક દિવસો નિરાહારવડેજ
 નિર્ગમન કર્યા કેવળ પોતે એકલાએ એમ કર્યું એમ નહિ પણ એજ રીતે
 નિયમપરાયણુ એવી પત્નીની સાથે નિર્ગમન કર્યા ॥૬૪॥ એરીતે જે માસ

ત્મેત્યમુવાચ ચ ॥૬૫॥ ધર્મ ! તુમ્યં પ્રસન્નોઽસિ કષ્ટાત્વં મોક્ષ્યસે
 હૃતમ્ । યાદિ વૃન્દાવનં તત્ત્વ લબ્ધ્વા પ્રાહ્લિપ્રસન્નમમ્ ॥૬૬॥ સ-
 લિભિઃ સહ સદ્ગત્ય સ્વસમાનાસુરાર્દનૈઃ । મરીચિપ્રમુખેવિંપ્ર ! પ્રા-
 પ્સ્યસે સુયમીપ્સિતમ્ ॥૬૭॥ इत्युक्त्वान्तर्धिमापेदे मायति-
 સોઽથ હર્ષિતઃ । જજાગાર ચ તત્સ્વાપ્નં વૃત્તં તથ્યમમન્યત ॥૬૮॥
 સમાપ્ય સ્વપ્નં પ્રાતઃ પુનઃ માતુલવેદ્મનિ । વિન્યસ્ય માર્યયા સાકં
 વનં વૃન્દાવનં યયૌ ॥૬૯॥ અસુરાનુગતેર્ભાતો પ્રચ્છન્નં નિર્ગતૌ

પર્યંતના વ્રતનુ અનુષ્ઠાન કરતા ધર્મદેવને બીજા માસના અતમા સ્વપ્નામાં
 (ધ્યાનથી પ્રાપ્ત થએલી સમાધિમાં) આવીને ભગવાન માર્ગતિએ પોતાનું
 પ્રત્યક્ષ દર્શન આપ્યું અને પ્રસન્ન મનથી એમ બોલ્યા કે—॥૬૫॥ હે ધર્મ !
 તમારી ઉપર હું માર્ગતિ પ્રસન્ન થયો છું આ કષ્ટથી તમો થોડા દિવસમાજ
 મુક્ત થશો અહિંથી વૃંદાવનમાં જાઓ ત્યાં તમો પૂર્વના જે મિત્રો છે (જે
 પૂર્વજન્મમાં મિત્રો હતા તે તમારી પેઠી બીજા રૂપને પામીને રહેલા છે)
 તેમના સમાગમને પામશો ॥૬૬॥ મિત્રોનો નામથી નિર્દેશ કરે છે—હે નિપ્ર
 ધર્મદેવ ! તમારા મરીચિમુનિપ્રમુખ પૂર્વના મિત્રો ત્યાં જ જન્મ ધારીને
 અસુરોએ પીડા પમાડ્યા થકા તમારે તુલ્ય હુ ખવાળા વતે છે તેમનો સમા
 ગમ કરો, તે સર્વ સખાઓની સાથે તમો થોડા દિવસમાજ અસુરોપદ્રવે
 રહિત થઈને ઇપ્સિત સુખને પામશો ॥૬૭॥ હે રાજન ! માર્ગતિ આ પ્રકારે
 કહીને અતર્ધાન થઈ ગયા પછીથી પ્રહર્ષિત થએલા ધર્મદેવ પૂર્વોક્ત પ્રકારના
 સ્વપ્નનો અનુભવ કરીને તેમાંથી જાગ્યા અને તે સ્વપ્નનું વૃત્તાંત તપના રૂપ
 ભૂત હોવાથી સત્યજ્ઞ માનવા લાગ્યા આરાધના કરેલા દેવતાઓ સ્વપ્નમાં
 પણ પ્રાદુર્ભાવ પામે છે અથવા સ્વપ્નનો ‘સમાધિ’ એવો અર્થ કરવો ॥૬૮॥
 પ્રાતઃ કાળમાં ધર્મદેવ પૂર્વોક્ત હનુમત્પુરસ્કરણરૂપ વ્રતની તેની મહાપૂજા
 કરવા પૂર્વક પરિસમાપ્તિ કરીને, પ્રસન્ન મનથી હનુમાનજીની આજ્ઞાને અનુ
 સારે વૃંદાવનમાં જવાનો વિચાર કરતા રામપ્રતાપ પુત્રને તેના મામાને ઘેર
 મુકીને, બાર્યા બહિષ્કારને સાથે લઈને સ્વયં વૃંદાવન જવા ત્યાંથી ચાલી
 નીકળ્યા ॥૬૯॥ જાને દેવતા ‘અહિંથી આપણું નિકળવું પ્રસિદ્ધ થાય તો

ગૃહાત્ । અસહ્યાયાવપાથેયૌ ચેલતુઃ સમયં પથિ ॥૭૦॥ સ્થૂલસ્યુ-
તજરદ્વૈશ્ચૌ કૃશાદ્વૌ મધુમાપિણૌ । પિતરૌ તૌ ચ જગતાં નૈમિપા-
રણ્યમીયતુઃ ॥૭૧॥ દશમેઽહનિ સમ્પ્રાસૌ શ્વેત્રં તત્તત્ર તૈર્થિકમ્ ।
વિધિં વિદધતુઃ શક્ત્યા દમ્પતી ધૈર્યશાલિનૌ ॥૭૨॥ સ્મરન્તૌ દૃદ્યે
કૃષ્ણં વૃન્દાવનવિહારિણમ્ । અયાચિત્તત્રતૌ નિત્યં તતો વ્રજમુપે-
યતુઃ ॥૭૩॥ પુષ્પદોલોત્સવં દ્રષ્ટું વ્રજતાં સહુશો નૃણામ્ । પથિ
સક્તં ન ચક્રાતે તદ્વતાસુરશઙ્કયા ॥૭૪॥ માસેનૈકેન શનકૈર્વ્રજન્

કદાચિત્ તેને જાણી જનારા અસુરો પાછળ આવે' એવો ભય પામીને,
માટેજ છાંનાં માંનાં ઘેરથી નિકળ્યાં. વળી 'જો કોઈ સહાય કે ભાતું સંપા-
દન કરવા ભય તો અસુરો સ્પષ્ટ નિર્ગમન જાણી જતાં તેઓ પાછળ આવે'
એવા ભયને લીધે કોઈને સહાય કે ભાતુંપણ લીધા વિના ઘેરથી નિકળીને
માર્ગમાંપણ સભય આલવા લાગ્યાં. યદ્યપિ હનુમાનજીએ વરદાન આપ્યુંછે
અથાપિ અસુરો અધિક હોવાથી શંકા થાયછે ॥૭૦॥ તપશ્ચર્યાથી કૃશ શ-
રીર જેમનું છે, એકપણ અખંડ વસ્ત્ર નહિ પણ વસ્ત્રના છૂર્ણ કટકા એક
બીજા સાથે સાંધીને બનાવેલાં તેપણ સૂક્ષ્મ નહિ પણ ભડાં એવાં વસ્ત્રોને
ધારણ કરી રહેલાં, (આથી દરિદ્રતાનો છેલો અવધિ જણાવ્યોછે. આથી
પ્રયત્ન વિના પ્રાપ્ત થતાં ઉપકરણોથીજ નિર્વાહ કરનારાં, એવો ધ્વન્યર્થ ની-
કળે છે) મધુર વચનને બોલવાના સ્વભાવવાળાં, માતા પિતાની પેઠે જગતનું
પ્રિય હિતપરાયણ એવાં બન્ને દંપતી ત્યાંથી નિકળીને નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્રમાં
આગ્યાં ॥૭૧॥ ધૈર્યગુણશાળી દંપતી ભક્તિધર્મે દશમે દિવસે નૈમિષારણ્ય
ક્ષેત્રને પામીને, તેમાં તીર્થમાં શાસ્ત્રે કરવાપણે કહેલો ઉપવાસાદિરૂપ
વિધિ યથાશક્તિ કર્યો ॥૭૨॥ નૈમિષારણ્યમાં પણ તે દંપતી વૃન્દાવનવિહારી
શ્રીકૃષ્ણનુંજ હૃદયમાં ચિંતવન કરતાં થકાં નિત્ય યાચના કર્યા વિનાજ મળે
તેનાથી શરીરધારણરૂપ વ્રતનો આશ્રય કરીને રહ્યાં. તેપછી ત્યાંથી પ્રજ-
પ્રત્યે જવામાટે આલી નીકળ્યાં ॥૭૩॥ ત્યારે માર્ગમાં ભગવાનના પુષ્પદોલો-
ત્સવનાં દર્શન કરવા માટે જતા મનુષ્યોના સંઘને જોઈને 'તેમાં કોઈ આસુર-
પણ સમાજ હશે' એવી આશંકાને લીધે તેમનો સાથે જવારૂપ સંગ માર્ગમાં

ધર્મઃ સહ સ્ત્રિયા । પુણ્યં વૃન્દાવનં પ્રાપ્ત્વ દોલોત્સવદિને નૃપ ॥૭૫॥
 દેશાન્તરીયજનસહસમર્ચ્યમાનં ગોવર્ધને કુસુમદોલગતં સ રુષ્ણ-
 મ્ । સમ્પૂજ્ય વીક્ષ્ય ચ તદીયવિચિત્રશોભાં ચક્રે પ્રદક્ષિણમમું
 વિધિનૈવ ધર્મઃ ॥૭૬॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशाले प्रव-
 मप्रकरणे भक्तिधर्मयोर्वृन्दावनागमननामा सप्तदशोऽध्यायः ॥૧૭॥

મુન્ત ઉવાચ—પુષ્પદોલોત્સવં દ્રષ્ટું જનાસ્તત્ર સહસ્રશઃ । દેશાન્ત-
 રેભ્ય આયાતા આસન્ભૂપ ! સયોપિતઃ ॥૧॥ શાપાદુર્વાસસો ભૂમૌ ચે
 જાતા મુનયો નૃપ । ધ્રમન્તસ્તેऽપિ તન્નાયત્રસુરૈર્વહુધાર્દિતાઃ ॥૨॥
 પ્રાપ્તા જાતિસ્મૃતિ રુષ્ણેચ્છયા જ્ઞાતપરસ્પરાઃ । જનૈરજ્ઞાતતત્ત્વાશ્ચ

નહિ કરીને આત્યાં ॥૭૪॥ હે નૃપ ! એરીતે માર્ગમાં અસહાયપણે ભાયાં
 ભક્તિની સાથે મદમદ આલતા ધર્મદેવ નૈમિષારણ્યથડી એકમાસે પુષ્પદો-
 લોત્સવને દિવસે પવિત્ર વૃંદાવનમાં આવ્યા ॥૭૫॥ ધર્મદેવે ગોવર્ધનપર્વતમાં
 પુષ્પોવડે શોભાડેલી દોલામાં વિરાજમાન, દેશદેશમાંથી આવેલા જનસમાજે
 પૂજા કરેલા અચ્ચાંદ્ર શ્રીબાળકૃષ્ણનું પૂજન કરીને ગોવર્ધનગિરિની વિચિત્ર
 શોભાને જોતાજોતા તેની વિધિપ્રમાણેજ પ્રદક્ષિણા નમસ્કારાદિ કર્યું ॥૭૬॥
 ઇતિ શ્રીસત્સદ્ગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે ભક્તિધર્મયોર્વૃન્દાવનાગ-
 મનનામા સમદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૭॥

અધ્યાય ૧૮ મો.

મુન્તતત્કપિ કહેછે—હે ભૂપ ! તે વૃંદાવનમાં ભગવાનના આલતા પુ-
 શ્પદોલોત્સવને જોવા માટે હજારોહજાર જનો સ્ત્રીયોને સાથે લઈને દેશાં-
 તરમાંથી આવ્યા હતા ॥૧॥ જે મરીચ્યાદિ મુનિઓ દુર્વાસાના શાપથી ભૂમિ
 ઉપર મનુષ્યયોનિમાં અવતર્યાં છે તેપણુ તેતે સ્થળમાં ગુરૂ રાત્રિપ
 અમુરોએ અહુ પ્રકારે પીડા પમાડ્યા થકા તેનાથી લય પામીને જ્યાં ત્યાં
 ભમતા ભમતા તેજ વૃંદાવનમાં આવ્યા ॥૨॥ તે મુનિઓ ત્યાં કૃષ્ણ ભગવા-
 નના સંકલ્પથી પોતપોતાની પૂર્વ જાતિની સ્મૃતિ પામતાં ‘આ અમુક મુનિ
 છે. આ અમુક મુનિ છે’ એવું એક બીજાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન પામીને, બીજા

દૈવાદેકત્ર સદ્ગતાઃ ॥૩॥ ગિરેઃ પ્રદક્ષિણાં કુર્વન્તાન્ પરિકામતઃ
પથિ । લક્ષણૈર્વુવુધે ધર્મસ્તે ચ તં માનુષાકૃતિમ્ ॥૪॥ પરસ્પરં
મિલિત્વા તે સ્વસ્વવૃત્તાન્તમાદિતઃ । કથયામાસુરઃ સ્વિલં કટં ચા-
સુરપૃથ્થજમ્ ॥૫॥ મુનિરુચ્છેક્ષયા ધર્મો ધર્મરુચ્છેક્ષયા દ્વિજાઃ ।
અવ્યથન્તાથ મુનયો ધર્મં પ્રાદુરિદં વચઃ ॥૬॥ રૌદ્રં રૌદ્રસ્ય શાપેન
રુચ્છમાસમિહાસુરમ્ । અસ્મામિરથ તસ્યાન્તસ્તદુક્તો દ્રક્ષ્યતે
કદા ॥૭॥ ધર્મસ્તાનાહ તદ્વાપ્યં નાન્યથા ભવિતા દ્વિજાઃ ! । અતો

પ્રાકૃતો પોતાનું પરમાર્થ સ્વરૂપ ન જાણે એ રીતે ભગવાનની ઇચ્છાથીજ
વૃંદાવનના એક પ્રદેશમાં ભેગા થઈ ગયા ॥૩॥ ગોવર્ધન ગિરિની પ્રદક્ષિણા
કરતા ધર્મદેવે તેની પ્રદક્ષિણા કરતા મુનિઓને માર્ગમાં મળતાં ‘તે આ
મરીચ્યાદિ મુનિઓ છે’ એમ એમના એમના અસાધારણ લક્ષણો વડે જાણ્યું.
તેમજ મુનિઓએ પણ ‘માનુષાકૃતિ તે આ ધર્મદેવ છે’ એમ જાણ્યું. અ-
ર્થાત્ ધર્મદેવને મરીચ્યાદિ મુનિઓના સ્વરૂપનું જે જ્ઞાન અને મુનિઓને
ધર્મદેવના સ્વરૂપનું જે જ્ઞાન તેપણુ શ્રીકૃષ્ણની ઇચ્છાથીજ થયું એમ જા-
ણવું ॥૪॥ મુનિઓ અને ધર્માદિકે પરસ્પર મળીને પોતપોતાના જન્મકા-
ળને આરબીને સમય સ્વસ્વવૃત્તાંત કહ્યું અને અસુર સમૂહો થકી થએલું
કટ પણ કહ્યું ॥૫॥ શ્રીધર્મદેવ મુનિઓનાં દુઃખદર્શનથી અંતરમાં બહુ
દુઃખીયા થઈ ગયા તેમજ ધર્મદેવના દુઃખદર્શનથી મુનિઓ પણ બહુ દુઃ-
ખીયા થઈ ગયા. એક બીજાના દુઃખ દર્શનથી દુઃખીયા થયા પછી મુનિઓ
ધર્મપ્રત્યે એવું વચન બોલ્યા કે ॥૬॥ હે ધર્મ ! અહો ! ! મહાન્ આ અ-
સુરકૃત કુર કટ રુદ્રાંશભૂત દુર્વાસાના શાપથી આ જન્મમાં આપણે સ-
ર્વેએ અનુભવ્યું. આ દુઃખનો જે અત એજ દુર્વાસાએ આપે પ્રાર્થના કર્યા
પછી પ્રસન્ન થઈને કહ્યો હતો તેતો આરે દેખારો એટલે આરે નયનગો-
ચર થશે ? એમ અમો પુછીએ છીએ ॥૭॥ એ રીતે મુનિઓએ પુછ્યું
એટલે ધર્મદેવ તેમના પ્રત્યે બોલ્યા કે-હે મુનિઓ ! દુર્વાસા મહર્ષિનું વચન
(મારે વિષે ભગવત્પ્રાદુર્ભાવ થવાદ્વારા આપણા રક્ષણરૂપ) બીજા પ્રકા-
રને પામીને મિથ્યાભૂત નહિજ થશે. મારે કૃષ્ણ ભગવાનનાં સાક્ષાત્ દર્શન

ધૈર્યેણ સોઢવ્યં કૃચ્છ્રં કૃષ્ણેક્ષણાવધિ ॥૮॥ કાર્યોઽસ્મામિરુપાયોઽન્ન
 કૃષ્ણારાધનલક્ષણઃ । યેન તુષ્ટઃ સ્વયં કૃષ્ણઃ સાક્ષાદ્દયાત્સવદર્શનમ્
 ॥૯॥ અહં કૃષ્ણાષ્ટાક્ષરસ્ય પુરશ્ચર્યાં વિધાનતઃ । કરિષ્યામિ તદ-
 દ્વાનિ યૂયમપ્યનુતિષ્ઠત ॥૧૦॥ નિશમ્યેત્યં ધર્મવચો મુનયસ્તે પ્રહ-
 રિતાઃ । પતદેવં હિ કર્તવ્યમિતિ વ્યવસિતા નૃપ ! ॥૧૧॥ તપસ્યસ્ય
 દ્વિતીયાયાં કૃષ્ણાયામથ તે વ્યધુઃ । પ્રારમ્મં વિષ્ણુયાગસ્ય ગુરો-
 વારે ચ હસ્તમે ॥૧૨॥ યજ્ઞમાનસ્તન્ન પૂર્વં સમારેમે સ્વયં વૃષઃ ।
 કૃષ્ણમન્ત્રપુરશ્ચર્યાં યથાશક્તિ યથાવિધિ ॥૧૩॥ શ્રીમદ્ભાગવતં કે-
 ચિત્પુરાણં પેદુરાદરાત્ । પુરશ્ચર્યાવિધાનેન વાસરૈઃ સત્સત્તમિઃ
 ॥૧૪॥ ભારતે ભગવદ્ગીતા યાઽસ્તિ તાં કેચનાપઠન્ । શ્રીવાસુદેવ-

થાય ત્યાંસુધી આ મહાકથા ધૈર્યગુણથી આપણે સહનજ કરવું ॥૮॥ પરંતુ
 આ વૃંદાવનમાં રહીને કોઇક ઉપાય કૃષ્ણારાધનરૂપ આપણે કરવો, જે આ-
 રાધનરૂપ ઉપાયથી ભગવાન કૃષ્ણ પ્રસન્ન થઇને પોતે આપણને સ્વસ્વ-
 રૂપનો સાક્ષાત્કાર જરૂર કરાવે ॥૯॥ હું યથાવિધિ શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષર મં-
 ત્રનું પુરશ્ચરણ કરીશ. તમો સર્વે મુનિઓ પણ પુરશ્ચરણના અંગોનું અનુ-
 ધાન કરો ॥૧૦॥ હે નૃપ ! પૂર્વોક્ત પ્રકારનું ધર્મદેવનું વચન સાંભળીને, તે
 સર્વે મુનિઓએ પ્રહર્ષ પામીને ‘આ એમજ કરવું’ એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો
 ॥૧૧॥ એવો નિશ્ચય કર્યા પછી ક્ષાદ્યુન માસના કૃષ્ણપક્ષની દ્વિતીયા તિ-
 થિએ હસ્તનક્ષત્રમાં ગુરૂવારે વિષ્ણુયાગ (કૃષ્ણનું મંત્રપુરશ્ચરણાદિકથી
 આરાધન) યથાવિધિ કરવાનો તે ધર્માદિકે પ્રારંભ કર્યો ॥૧૨॥ તેમાં સ્વયં
 ધર્મદેવે યજ્ઞમાન થઇને શ્રીકૃષ્ણાષ્ટાક્ષર મંત્રની પુરશ્ચર્યાનો યથાવિધિ યથા-
 શક્તિ સર્વથી પહેલો પ્રારંભ કર્યો ॥૧૩॥ બીજા મુનિઓ તો તેના અંગપણે
 શ્રીમદ્ભાગવતાદિકનો પાઠ કરવા લાગ્યા—તેમાં કેટલાક મુનિઓ આદરભા-
 વથી વસિષ્ઠાદિમુનિપ્રણીત વિધિને અનુસારે શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણનું એક
 એક પારાયણ સાત સાત દિવસે સંપૂર્ણ થાય એજ રીતે વારંવાર કરવા
 લાગ્યા. કેટલાકો મહાભારતના ભીષ્મપર્વમાં રહેલી શ્રીમદ્ભાગવત્કાવ્યના
 યથાવિધિ પાઠ કરવા લાગ્યા. કેટલાકો શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યનો પાઠ કરવા

માહાત્મ્યં પઠન્તિ સ્વ ચ કેચન ॥૧૫॥ વિષ્ણોર્નામસહસ્રાચ્યં સ્તોત્રં
પેઠુશ્ચ કેચન । કતિચિદ્વિષ્ણુગાયત્રીં જપન્તિ સ્વ યથાવિધિ ॥૧૬॥
શ્રીનારાયણવર્મકે પેઠુર્વિપ્રા ઉદ્ભુસ્ત્રાઃ । નામસરણમાત્રં ચ કેચિ-
ત્કૃષ્ણસ્ય ચકિરે ॥૧૭॥ શ્રીમદ્ભાગવતસ્યાં ચ રાસલીલોપવર્ણનામ્ ।
પચ્ચાધ્યાર્યીં દૃઢમતિર્નિત્યં ભક્તિઃ પપાઠ ચ ॥૧૮॥ નિશિ સુતેઽશ્વિ-
લજને ગીતગોવિન્દગાયનમ્ । વીણામૃદંગાદિયુતં સર્વે સંહત્ય ચ-
કિરે ॥૧૯॥ યયં સમારાધયતાં કૃષ્ણં તેષાં યતાત્મનામ્ । વૈશા-
ખસ્ય સિતા પ્રાતા મોહિન્યેકાદશી નૃપ ! ॥૨૦॥ તપઃકૃશતરાદ્ગેપુ
તેષ્વાપદેષ્વથ પ્રભુઃ । પ્રીતઃ કરુણયા કૃષ્ણો દદૌ સાક્ષાત્સ્યદર્શ-
નમ્ ॥૨૧॥ અલ્પંડરાસલીલાયાં ગોલોકે યાદૃશઃ સ્વયમ્ । તાદ-

લાગ્યા. કેટલાકો વિષ્ણુસહસ્રનામસ્તોત્રનો પાઠ કરવા લાગ્યા. કેટલાક
મુનિઓ 'શ્રીનારાયણાય વિદ્મહે વાસુદેવાય ધીમહિ । સઘ્નો વિષ્ણુઃ પ્રચોદ-
યાત્' આ શ્રુતિપ્રસિદ્ધ વિષ્ણુગાયત્રીનો યથાવિધિ જપ કરવા લાગ્યા.
કેટલાક ઋષિઓ ઉત્તરમુખે બેસીને નારાયણુકવચનો પાઠ કરવા લાગ્યા.
કેટલાકતો કેવળ 'શ્રીકૃષ્ણ' એવા નામનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા ॥૧૪-
૧૫-૧૬-૧૭॥ ધર્મદેવીને લાર્યા ભક્તિદેવીતો દૃઢ નિશ્ચયપૂર્વક શ્રીમદ્-
ભાગવતમાં રહેલી શ્રીકૃષ્ણની રાસલીલાનું વર્ણન જેમાં પ્રધાનપણે છે એવી
પંચાધ્યાયીનો પ્રતિદિન ત્રેમથી પાઠ કરવા લાગ્યા ॥૧૮॥ ધર્મ મુનિઓ સર્વે
ભેગા થઈને જ્યારે સર્વ જનો રાત્રિએ સુઈ જાય ત્યારે જયદેવ કવિપ્રણીત
ગીતગોવિંદકાવ્યનું ગાયન વીણા મૃદંગ વિગેરે વાણંત્ર વાજવાપૂર્વક પ્રતિ-
દિન કરવા લાગ્યા ॥૧૯॥ હે નૃપ ! આવી રીતે નિયમિત મનથી પ્રતિદિન
શ્રીકૃષ્ણનું સમારાધન કરતાં કરતાં ધર્માદિકને વૈશાખ માસની શુક્લ
પક્ષની મહોત્સવરૂપ મોહિનીનામની એકાદશી આવી મઈ. તે એકાદશીને
દિવસે ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુએ પ્રસન્ન થઈને પોતાનું આરાધન કરતા,
તીવ્ર તપથી અતિશય કૃશ શરીર જેમનાં થઈ ગયાં છે અને પોતાના શર-
ણને પામેલા અથવા અમુરથકી કંઠને પામેલા સર્વ ધર્માદિકને કંઈલા ક-
રીને પોતાનું પ્રલક્ષ દર્શન દીધું ॥૨૦-૨૧॥ દર્શનદાનનો પ્રકાર કહે છે—

શોડશદયત તદા સ વૃન્દાવનચન્દ્રમાઃ ॥૨૨॥ શ્રીકૃષ્ણસ્ય મહાપૂજાં
 છત્વા તન્નિશિ જાગ્રતઃ । વ્રાણે મુહૂર્તે દદશુઃ સહસ્રા તે સિતં મહઃ
 ॥૨૩॥ કોટિકોટીન્દુસૂર્યામે સચ્ચિદાનન્દલક્ષણે । તસિસ્તે દદશુઃ
 કૃષ્ણં સર્વે મદ્દસિ ભૂયસિ ॥૨૪॥ નૂતનામ્બુધરસુન્દરમૂર્તિં તેજ-
 સાડતિમહતા સિતભાસમ્ । કોટિમન્મથવિમોહનરૂપં વહ્નિઘૌતક-
 નકમ્ભચરત્રમ્ ॥૨૫॥ પાણિપદ્મયુગલેન ચ વેણું સન્નિધાય રુચિરા-
 ધરવિમ્બે । ચાદયન્તમુરુધા સ્વરમેદૈઃ શોભનં નટવરોચિતવેપમ્

સ્વયં શ્રીકૃષ્ણુ ઝોલોક ધામમાં અખડ રાસલીલામાં (નિરવધિ રાસમહા-
 રસમાં) જેવા દિવ્ય સ્વરૂપ, રૂપ, ગુણ, વિભૂતિ, ઐશ્વર્યથી વિરાજમાન છે
 તેવાજ તે સમયમાં તેમણે બોલ્યા. કેવા શ્રીકૃષ્ણુ તો વૃન્દાવનચંદ્રમા-જે
 દિવ્ય વૃન્દાવનને આહ્વાદ આપનારા હતા એજ અથવા આ ભક્તોના અનુ-
 થહ માટે ફરીથી પણ આ વૃન્દાવનને ચંદ્રમાની જેઠ આહ્વાદ આપનારા
 થઈને તેવા દેખાયા ॥૨૨॥ તેના તેજ દર્શનપ્રકારને ફરીથી વિશેષ વિવરણ
 કરે છે—શ્રીકૃષ્ણુની મહાપૂજા કરીને તે એકાદશીની રાત્રિએ વ્રતના અંગ-
 ગભૂત જાગરણને કરતા તે ધર્માદિકોએ બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં કાંઈક ચેત તેજે-
 વિશેષ અકસ્માત્ પ્રથમ બેયું ॥૨૩॥ એક સાથેજ ઉદય પામેલા કોટાન-
 કોટી શશિ સૂર્યની કાંતિને ઉલ્લંઘન કરીને વર્તનારી કાંતિવાળા, (અનુ-
 કૂળના પ્રત્યે સુખોપસેવ્યતા અને પ્રતિકૂળના પ્રત્યે દુરધિગમ્યતા જણાવા
 માટે શશિસૂર્યાતિશાયિતા કહી છે) સચ્ચિદાનંદરૂપ તે તેજઃપુંજમાં
 પરમાનંદમય દિવ્યમૂર્તિપણે સુકાળનોને અનુભવાતા શ્રીકૃષ્ણને તે ધર્મા-
 દિક્ષે બોલ્યા ॥૨૪॥ તે શ્રીકૃષ્ણને આઠ સ્ત્રોકથી વર્ણવેછે—નવીન મેઘ સ-
 રખી મુંદર દિવ્ય મૂર્તિ જેમની છે. જ્યોત્સ્નાથીજ જેમ એમ સમસ્ત કર-
 ણને આહ્વાદ આપનારા અત્યધિક દિવ્ય શુકલ તેજથી ભાસમાન, કોટિ કા-
 મદેવની લાવણ્યતાથડી અતિ અધિક લાવણ્યતાવાળા, તપાવેલા મુવર્ણને
 સદશ કાંતિવાળાં દિવ્ય વસ્ત્ર (પીતાંબર) ને ધારી રહેલા ॥૨૫॥ બે હસ્ત-
 કમળવડે ધારેલી દિવ્ય વંશીને ઝિંઝ (પાકુ ધીલોડું) જેવા મુંદર રક્ત
 અધરોટથી આચુંબન કરીને મધુર મધુર અનેક પદ્મદિ સ્વરભેદવડે વ-

॥૨૬॥ નૈકરત્નતતિચિત્રકિરીટં મીનરાજસમકુણ્ડલશોભમ્ । સ્થૂ-
લવૃત્તસમમૌલિકમ્બલં ચારગન્ધકુસુમોત્તમહારમ્ ॥૨૭॥ મ્બલ
કૈસરવિશેષકકાન્તં લમ્બમાનસુમશેલરરાજિમ્ । હૈમરત્નમયભૂ-
રિવિભૂષં પૂર્ણશારદસુધાંશુસમાસ્યમ્ ॥૨૮॥ શારદામિનવજન્મવિ-
નિદ્રામ્બોરહચ્છદસમાયતનેત્રમ્ । સૂક્ષ્મચક્રમૃદુમેચકકેશં દર્શ-
નીયનિલિલાવયઘામમ્ ॥૨૯॥ મૈષ્મીરાધાલક્ષ્મણાસત્યભામાસ-
ત્યામદ્રાજામ્યથત્યાદિમિશ્ર । સ્ત્રીમિઃ પ્રેમ્ણા પૂજ્યમાનાદ્રિપદ્મં
દૃષ્ટ્વા તાસામાદદાનં મનાંસિ ॥૩૦॥ નન્દેન રામેણ યશોદયા ચ
પત્યા સમં દેવકકન્યયાઽપિ । નન્દાસુમદ્રાસુરમીમુજાભિર્ગોમિશ્ર

બલનારા, નટવરના જેવો દિવ્ય વેષ જેમનો છે ॥૨૬॥ વિવિધ અનેક રત્ન
પદ્મિવડે વિચિત્રિત દિવ્ય સુકુટ મસ્તકે ધારી રહેલા, મકરાકાર કુડળથી
અલકૃત છે કર્ણ જેમના, આમળા જેવાં સ્થૂળ ગોળ એકસરખા મોતિ
ઓની દિવ્ય માળાઓ ધારી રહેલા સુરભિ સુકુમાર સુદર દિવ્ય હસુમના
હાર ધારી રહેલા ॥૨૭॥ દેસર ચદનથી કરેલા તિલકથી અલકૃત લાલતળ
જેમનું છે, ગુલાબ વિગેરે પુષ્પોના નીચે લાખા લટકતા તોરાઓની પદ્મિ
વડે શોભાયમાન, વિવિધ રત્ન જડિત સુવર્ણમય દિવ્ય અટુ વિભૂષણને ધારી
રહેલા, શરદ્ઋતુના પૂર્ણ ચંદ્રને સમાન આહ્લાદકારી મુખકમળ જેમનું છે,
॥૨૮॥ શરદ્ઋતુમા નવીન થએલા પ્રકુક્ષિત કમળના પત્ર સરખા કર્ણ
પર્યંત દીર્ઘ નેત્ર જેમના છે, સૂક્ષ્મ કુટિલ કોમળ કાળા કેશ જેમના છે,
દર્શનીય અભિલ પાદાદિ અવયવોવડે શોભાયમાન, અર્થાત્ વારવાર અનુ
ભવ કરવા છતાં પણ નિત્ય નવીન નવીન હોય ને શુ ? એવું દર્શનીય દિવ્ય
રૂપ જેમનું છે ॥૨૯॥ રુકિમણી જેનું બીજું નામ છે એવા લક્ષ્મીજી, રા
વિકાજી, લક્ષ્મણા સત્યભામા, સત્યા, ભદ્રા, બળવતી વિગેરે દિવ્ય પદ્મરા
ણીઓએ પ્રેમથી પૂજ્યા છે પાદપદ્મ જેમના, અને તે સ્ત્રીઓના પણ મનને
દૃષ્ટિમાત્રથીજ તત્કાળ હરણ કરનારા ॥૩૦॥ નદજી, બળદેવજી, યશોદા,
વસુદેવ પતિની સાથે દેવકીજી અને નદા સુલદ્રા સુરમી વિગેરે ગાયો

સક્તેહમુદીક્ષ્યમાણમ્ ॥૩૧॥ શૃંગારિકદ્રવ્યકરૈરનેકૈર્ગોપાદ્ધનાનામ-
મિત્તથ ચૂથૈઃ । પ્રીત્યેક્ષ્યમાણાનનપદ્મરાજન્મિતસિતાનન્દિતમક-
લોકમ્ ॥૩૨॥ તં દૃષ્ટ્વા પરમાનન્દં પ્રાપ્તાસ્તે તુ સવિસ્મયમ્ । પ્રણમ્ય
દણ્ડવદ્ભૂમૌ વદ્ધાક્ષલિપુટાઃ સ્થિતાઃ ॥૩૩॥ મૂર્તૌ ભગવતસ્તેપામિ-
ન્દ્રિયાણાં તુ વૃત્તયઃ । કૃષ્ણસ્તસ્થુસ્તતો જાતાસ્તે કાષ્ઠપ્રતિમા દ્વય
॥૩૪॥ કૃષ્ણેચ્છયેત્યં તુ મુહૂર્તમેવ તે તસ્થુસ્તયૈવાથ પુનર્વપુઃસ્મૃ-
તિમ્ । પ્રાપુસ્તતસ્તસ્ય પુરઃસ્થિતો વૃષસ્તુષ્ટાવ સાકં મુનિમિસ્તમી-
શ્વરમ્ ॥૩૫॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे
विष्णुयागाराधितश्रीकृष्णदर्शनानन्दनिरूपणनामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

એ રીતે સર્વેએ સક્તેહ નિરખેલા ॥૩૧॥ શૃંગારરસમાં સમુચિત એવાં પુષ્પ
ચદન તાંબૂળાદિક પદાર્થો જેમના હાથમાં છે એવા અનેક ઓપાંગનાઓના
સઘોએ ચારે તરફ રહીને અનુરાગપૂર્વક જોયું છે વદનારવિંદ જેમનું અને
એવા વદનમાં શોભતા મદહાસવડે ભક્તસઘોને આનંદ પમાડનારા એવા
શ્રીકૃષ્ણને જોધને, ધર્માદિક સર્વે પરમ આનંદ પામીને, વિસ્મયવડે સ્તબ્ધિત
ચેતોવૃત્તિવાળા થધને, પૃથ્વી ઉપર દડની પેઠે પડીને લગવાનને સાષ્ટાંગ
પ્રણામ કરીને જે હાથ જોડીને ઉભા રહ્યા ॥૩૨-૩૩॥ તે ધર્માદિકો નિરતિ-
શય ઔજ્જ્વલ્ય, સૌન્દર્ય, સૌગન્ધ્ય, સૌકુમાર્ય અને લાવણ્યામૃતના
નિધિરૂપ અતિ રમણીય આનંદમય દિવ્ય મૂર્તિમાં આકર્ષિત સમય ઇન્દ્રિય-
વૃત્તિવાળા થધને, માટેજ કાષ્ઠની પ્રતિમા હોય ને શું? એવા જડરૂપ થધને
ઉભા રહ્યા ॥૩૪॥ હે રાજન્! તે પછી લગવાનેજ સ્વેચ્છાથી પોતામાં
અસ્તપણાને પમાડી દીધી છે સર્વ ઇન્દ્રિયવૃત્તિઓ જેમની અને વળી
મુહૂર્તમાં તેનાથી જગાડેલા તે ધર્માદિકો ફરીથી દેહની સ્મૃતિ પામ્યા. તે
સમયમાં ધર્મદેવ મુનિઓ સાથે સકલલોકમહેશ્વર શ્રીકૃષ્ણની તેમની
આગળ ઉભા રહીને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને
...પ્રથમપ્રકરણે વિષ્ણુયાગારાધિતશ્રીકૃષ્ણદર્શનાનંદનિરૂપણના-
માઽષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૮॥

ધર્મ ઉવાચ — મગવંસ્તવ દર્શનં નૃણામખિલાવૌવવિનાશનક્ષમમ્ ।
 પ્રતિલબ્ધમિદ્રાદ્ય ચાપદામખિલાનામપિ વારણં લઘુ ॥૧॥ ત્વમસિ
 પ્રમયિષ્યુરીશિતા જગતામાદિરનાદિવન્ધહસ્ । ક્ષરતોઽક્ષરત-
 સ્તથા પરો નનુ કર્તા પુરુષોત્તમઃ પ્રમો ! ॥૨॥ તવ ધામ મતં પરા-
 ત્પરં વૃહદેવાક્ષરમચ્ચયં સદા । અતિતેજસિ તત્ર રાજસે સકલૈશ્વ-

અધ્યાય ૧૯ મો.

ધર્મદેવ ષોડશ શ્લોકથી શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરેછે—હે ભગવન! આપનું
 દર્શન નૃણાં-વર્ણના ઉચ્ચ નીચ લેદ વિના સર્વકોઈ નરોના અનાદિકાળથી અ-
 નુવર્તતા મહાપાપાદિ અખિલ અઘઝોઘના વિનાશમાં સમર્થ અને અખિલ
 આપદાઓનેપણ તત્કાળ નિવારણ કરનાર છે. પદેપદે પ્રાપ્ત થતી આપદાથી
 પરાભવ પામતા અમને આતું આપનું મુખરૂપ દુર્લભ દર્શન દેવાતુ આ
 વૃંદાવનમાં આજ પ્રાપ્ત થયું (તે અહો !! શું હું એકમુખથી આપની કૃપા-
 વર્ણન કરી શકું) ॥૧॥ હે પ્રભો !—સ્વામિન! આપ જગતના નિશ્ચે આદિ-
 ધીજ અને નિમિત્ત છો. તથા ધર્શિતા-નિયતા છો ‘અન્તઃ પ્રવિષ્ઠઃ શાસ્ત્રા
 જનાનાં સર્વાંતમા’ આ શ્રુતિ સર્વના આત્માપણે અનુપ્રવેશ કરીને ધારણ
 કરવાપણું કહેછે તો અસાધારણ ધર્શિતાપણું આપનુંજ છે. અર્થાત્ સ્થિતિમાં
 હેતુ છો. તથા આપ પ્રભવિષ્ણુ-પ્રભવનશીલ છો પ્રભવ એટલે સામર્થ્ય.
 અર્થાત્ સૃષ્ટિસ્થિત્યાદિકનું સામર્થ્ય આપનું સાહજીક છે. ‘પરાસ્ય શક્તિ-
 વિવિધૈવ શ્રૂયતે સ્વાભાવિકી જ્ઞાનચલક્રિયા ચ’ એમ શ્રુતિ કહેછે. તથા છ-
 વોના કર્મપાશકૃત અનાદિ અંધનને હરનારા એટલે મોક્ષરૂપ આત્યતિક
 લયના કારણ આપજ છો. (આ ઉપરથી પ્રલયનું પણ ઉપલક્ષણ કરી લેવું.
 એટલે જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ પ્રલયરૂપ પરબ્રહ્મનું અસાધારણ લક્ષણ
 કહ્યું) તથા આ લોકમાં વર્તતા ક્ષર અક્ષર બે પુરૂષથકી આપ પર છો, માટે
 લોકમાં તથા વેદમાં પુરૂષોત્તમપણે પ્રખ્યાતિ પામેલા છો. માટેજ પરકર્તા
 એટલે ક્ષરાક્ષરનું કર્તાપણું પણ આપનેજ આધીન છે. તે સૂત્રકારે ‘પરાતુ
 તચ્છ્રુતેઃ’ આ સૂત્રથી કહ્યું છે ॥૨॥ હે હરે ! આપનું ધામ (સ્થાનવિશેષ)
 પરાત્પર, (બ્રહ્માદિકનાં સ્થાનોથકીપણ પર અથવા પ્રાકૃતથકી પર એવાં બે

યંપુરોગશક્તિભિઃ ॥૩॥ સમકારણ ! વાસુદેવમુખ્યપ્રથિતવ્યૂહવપુ-
ર્ધરસ્ત્વમેવ । સફલૈરપિ સાત્ત્વતૈરમિદૈર્વિધિના તન્મ્રમયેન પૂજ્યસે
વૈ ॥૪॥ જગતો જનનં ચ પાલનં હરણં ચાપિ કરોપિ હીશ્વરઃ ।

અપ્રાકૃત સ્થાનો તેજક્રીપણ પર) બૃહત્-અપરિચિન્ન, અક્ષર-ક્ષરભાવે ર-
હિત, સદા અચ્ચ-નિત્ય, (કાળપરિચ્છેદે રહિત) શ્રુતિસ્મૃતિઓએ માનેકું
છે. શશિસૂર્યાદિકના તેજથી અતિ અધિક તેજસ્વી એવા અક્ષર નામના
સ્થાનવિશેષમાં સકળ ઐશ્વર્યો, (અભિમાદિ અદ્ અથવા જ્ઞાન શક્તિ બળ
વિગેરે છો) શ્રીદામ નંદ સુનંદાદિ પાર્ષદો અને શક્તિઓ (રાધા રમાદિ અથવા
દિવ્યભૂતિધારી સ્વશક્તિભૂત સુદર્શનાદિ આયુધો)ની સાથે સર્વોત્કૃષ્ટપણે
સદા આપજ વિરાજમાન છો ॥૩॥ હે હરે ! આપ સમકારણ છો એટલે દેવ
મનુષ્ય પશુ પક્ષી આદિક વિષમ સૃષ્ટિના સદા છો તથાપિ તેતે પ્રાણીઓના
પૂર્વપૂર્વ કર્મની પ્રધાન અપેક્ષા રાખીને કારણ છો માટે આપ સમ-અવિષમ
કારણભૂત છો. અર્થાત્ આપને વિષે વિષમતા કે નિર્દયતા નથી 'વૈષમ્યનૈ-
ષ્ટંયે ન સાપેક્ષત્વાત્' આ સૂત્રમાં તથા 'વાતુર્યેવ મયા સૃષ્ટં ગુણકમાંનુસાર-
તઃ । તસ્ય કર્તારમંપિ માં વિચ્ચકર્તારમવ્યયમ્' આ ગીતાવાક્યમાં આ અર્થ
રૂપ છે. અથવા હે સમ ! એવું સંબોધન લેવું. અર્થ એવો છે કે-આશ્રય
કરવામાં સર્વને સમ-સમાન છો. આ અર્થ 'સમઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ ન મૈ દ્વે-
ષ્યોઽસ્મિ ન પ્રિયઃ' આ ગીતાવચનમાં રૂપ છે. વાસુદેવ વિગેરે વિખ્યાત
બૃહ વપુને ધરનારા પણ આપજ છો. તથા સાત્ત્વત-દેવળી સત્ત્વગુણી,
માટેજ અભિરા (પોતાના આત્મસ્વરૂપને પરમાત્મનુંજ એક શેષ (દાસ)
સંમંજનારા) સર્વકોઈ એકાંતિક લક્ષ્યોએ પંચરાત્રતંત્રમાં કહેલા શુદ્ધ
આરાધનરૂપ વિધિવડે આપજ પુજેલા છો. શ્રુતિપ્રોક્ત જે પૂજાપ્રકાર છે
તે અંતરાત્મા તત્ત્વને નહિ જાણનારાઓને સૂર્ય ઈન્દ્રાદિ તેતે તનુમાત્રમાં
વિશ્રાંતિ પામીને બહુધાપણે મિશ્રિત છે. પંચરાત્રપ્રોક્ત પૂજાપ્રકારતો શ્રુતિ-
તાત્પર્યને જાણનારા તેમજ અંતરાત્મા તત્ત્વને જાણનારાઓને સાક્ષાત્ અંત-
રાત્માના આરાધનરૂપ શુદ્ધ છે, એવો વિશેષ છે. એવા અભિપ્રાયથી અમિ-
દૈર્વિધિના પૂજ્યસે' એવો આ સ્થળે નિર્દેશ કર્યોછે ॥૪॥ બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને

વિધિવિષ્ણુહરાકૃતીર્દઘન્નિગમાદિપ્રતિપાદિતશ્રવાઃ ॥૫॥ તનુતાં
 મુન્નિ ધર્મવર્ત્મનિ પૃથુલાધર્મપયૈરુપાગતે । અવિતું તદિહ પ્રજા
 યસે વહુધા સાધુસુરપંશ્ચ ભૂતલે ॥૬॥ તિમિરૂપધૃતા સમાહૃતા નિ-
 ગમાઃ પ્રાગ્ભવતાદિદૈત્યતઃ । કમઠાકૃતિના તથા વધે નિજપૃષ્ઠે નનુ
 મન્દરાચલઃ ॥૭॥ ક્ષિતિરુદ્ધિવધેઽગ્રદંપ્ત્યા ભવતા સૂકરરૂપિણા-
 મ્બુધેઃ । નરસિંહવપુર્ધૃતા તથા નિહતો દૈત્યપતિર્જિતાન્તકઃ ॥૮॥
 છલિતશ્ચ ચલિસ્ત્વયા હરે ! વપુષા વામનકેન કૌતુકાત્ । ધરણીં

શિવની આકૃતિ ધારીને જગતની સૃષ્ટિ સ્થિતિ અને સંહારનેપણુ આપ
 ઈશ્વરજ કરોછો. તથા સર્વે શ્રુતિસ્મૃતિઓ આપનીજ એક કીર્તિકીર્તન-
 પરાયણુ પ્રવર્તે છે ॥૫॥ પૃથ્વી ઉપર ચારે તરફ વિસ્તાર પામેલા અધર્મ-
 માર્ગથી ધર્મમાર્ગ ક્ષીણુપણુને પામતાં ભૂતજ ઉપર તેના રક્ષણુ માટે તથા
 ભગવદ્ભક્ત સાધુઓ અને ઈન્દ્રાદિ દેવોના રક્ષણુમાટે અનેકવિધ અવતા-
 રોને આપજ ધારણુ કરોછો. ભૂતજ ઉપરથી દેવાદિ લોકાંત્રુપણુ ઉપલક્ષણુ
 કરી લેવું એટલે એ લોકમાંપણુ અવતાર ધારોછો. ‘યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લા-
 નિર્ભવતિ ભારત ! । અમૃત્યાનમધર્મસ્ય તદાત્માનં સૃજામ્યહમ્’ એમ ગીતામાં
 કહ્યું છે. ॥૬॥ એ અવતારોમાંથી કેટલાકનો સચરિત્ર નામનિર્દેશ નવ શ્લો-
 કથી કરેછે—હે ભગવન્ ! પૂર્વે અલૌકિક આલોકરૂપ વેદોનો અપહાર થયો
 અને અવિદ્યામય અંધકાર ચારે તરફ પ્રવર્ત્યો ત્યારે આપેજ મત્સ્યમૂર્તિથી
 પ્રકટ થઈને વેદાપહારી હયગ્રીવ અશુરને જીતીને તેનાથકી વેદો પાછા
 લાવી આપ્યા હતા. તથા અમૃતાયે ક્ષીરસાગરના મથનમાટે પ્રવર્તેલા દેવોનું
 હિત કરવા તત્પર થએલા આપે કચ્છપ આકૃતિ ધારીને મંદરાચળરૂપ
 મંથનદંડ પોતાના પૃષ્ઠભાગ (અરડા) ઉપર ધારણુ કર્યો હતો ॥૭॥ વળી
 આપેજ વરાહવપુ ધારીને દાઢના અગ્રભાગથી પ્રલયપયોધિમાં ડુબી ગએલી
 આ પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરી જળઉપર સ્થાપન કરી હતી. તથા ભક્તવત્સળ
 આપેજ નરસિંહરૂપ ધારીને મૃત્યુનેપણુ જીતનારા દૈત્યપતિ હિરણ્યકશિપુને
 હણ્યો હતો ॥૮॥ હે હરે ! દેવપક્ષપાતી આપેજ ઐશ્વર્યમાંથી ભ્રષ્ટ થએલા
 ઈન્દ્રને ઈન્દ્રાસન આપવા વામનવપુને ધારીને કૌતુકથી ત્રણ પગલાં પૃથ્વી

વ્યધિતાનૃપાન્વયાં જમદગ્રેસ્તનયો મવાન્ ભવન્ ॥૯॥ હતવાનસિ
રાઘવઃ પુરા ચલિનં કૌણપયૂથપાધિપમ્ । જનરાઘવમીશ ! રાઘવં
વિહિતામ્મોનિધિસેતુવન્ધનઃ ॥૧૦॥ મયોઃ પુરિ પ્રાગ્વસુદેવદેવકીસુ-
તત્વમેત્ય વ્રજમાગતોઽસ્યથ । ગોગોપગોપીવ્રજભૂરિદુર્વ્યથાં હરન્વ્ય-
હાર્પાર્યમુનાતટેઽન્ન ચ ॥૧૧॥ નિહત્ય કંસપ્રહિતાનનેકાન્ દૈત્યાંશ્ચ
ગોપીજનવલ્લભસ્ત્વમ્ । ગત્વા પુનર્જન્મમુવં જઘન્થ સાધુદ્રુહં માનુ-
લમૌપ્રસેનિમ્ ॥૧૨॥ દ્વારાવતીમેત્ય રમામુલાઃ સ્ત્રીરુદૂહા ચાવિ-
પ્લુતભૂરિરૂપઃ । ભૂમારભૂતાનસુરાન્ વૃષદ્રુહો હત્વાઽઽઘધર્મે પ્રથ-
યાન્નકર્થ ॥૧૩॥ નરેણ સાકં ચ ગજાહ્વયાદૌ ક્રીડન્ નિજપ્રેષ્ટતમેન

માગવાના મિષથી બલિરાબને છેતર્યો હતો. તથા આપેજ જન્મદગ્નિના
તનય પરશુરામરૂપે પ્રકટ થઈને પૃથ્વીને નિઃક્ષત્રિયા કરી હતી ॥૯॥ હે
ઈશ ! આપેજ પૂર્વે (ત્રેતાયુગમાં) રઘુકુળમાં રામચંદ્રરૂપે પ્રકટીને,
સાગરમાં સેતુ બાંધીને, સર્વ જન્મધારીમાત્રને રડાવનારો હોવાથી લોકમાં
'રાવણુ' એવી સાર્થક સંજ્ઞાથી પ્રખ્યાતિ પામેલા મહાબલિષ્ઠ રાક્ષસકુલા-
ધિપતિને હણ્યો હતો ॥૧૦॥ હે હરે ! આપેજ પૂર્વે મથુરાપુરીમાં વસુદેવ-
દેવદીના સુતપણે અવતરીને, કંસના ભયમિષથી યજ્ઞમાં પધારીને પછી
ત્યાં રહેલા અનન્યમનવાળાં ગાયો ગોપો અને ગોપીઓના ગણનાં અગ-
ણિત દુરંત દુઃખોને નાશ કરતા થકા અને તેમને અનવધિકાતિશય આનંદ
આપતા થકા આ યમુનાતટમાં વિહાર કર્યો હતો ॥૧૧॥ ગોપીજનવલ્લભ
આપેજ કંસે મોકલેલા શકટ-તૃણાવર્ત-પૂતના આદિક રૂપને ધરનારા તેને
અનેક અસુરોનો નાશ કરીને, ફરીથી જન્મભૂમિ મથુરામાં પધારીને, ઉશ્-
સેનનો પુત્ર સાધુદ્રોહી મામા કંસને માર્યો હતો ॥૧૨॥ હે ભગવન્ ! એજ
આપે દિવ્યનગરી દ્વારકામાં પધારીને રુકિમણી વિગેરે દિવ્ય પત્નીઓને પર-
ણીને, ત્યાં કદાચિત્ દર્શનાર્થે આવેલા નારદમુનિને અનેક દિવ્ય રૂપો બતા-
વીને, સાધુસંરક્ષણમાં પ્રવર્તતાં ભૂમિના ભારભૂત ધર્મદ્રોહી દૈત્યાંશોનો નાશ
કરીને, સ્વપ્રસન્નતામાં કારણભૂત સનાતન યાગવતધર્મની ભૂમિઉપર પ્રતિષ્ઠા
કરી હતી ॥૧૩॥ હે ભૂમન્ ! (અનવધિકાતિશય) હે નાથ ! આપ સર્વેશ્વર

ભૂમન્ ! । પાણ્ડોઃ સુતાનામપિ સપ્રિયાણાં ચકર્થ નાથ ! પ્રિયમી-
શ્વરસ્ત્વમ્ ॥૧૪॥ કૃતવાનસિ દૈત્યમોહનં નનુ વુદ્ધોઽથ વિધાસ્યતે
ત્વયા । હનનં ચ દુરાત્મનાં કલેરવસાને ભુવિ કલ્કિના પ્રમો !
॥૧૫॥ ત્વયા હ્રિયન્તે નિજસેવકાનામાપદ્મણા ! નાથ ! મુદુર્ધરા-
યામ્ । બ્રહ્મણ્યદેવોઽસિ સદા સ્વતન્ત્રઃ કારુણ્યમસ્માસુ વિષેઘ્ન-
ત્તોઽય ॥૧૬॥ સુવ્રત ડવાચ—ઈતિ સંસ્તૂય મુનિભિઃ સહ શ્રીપુરુષો-
ત્તમમ્ । દેવશર્માઽમ્બવત્પૂર્ણીમાનન્દાશ્રુસુતેક્ષણઃ ॥૧૭॥ અથ કૃષ્ણં

છો પરંતુ આત્મીય પ્રિયતમ નરાવતાર અર્જુન સાથે હસ્તિનાપુર (દિલ્લી)
વિગેરે સ્થળમાં ક્રીડા કરતા થકા (આથી ભગવાન સર્વેશ્વર છે પણ પોતાના
પ્રિયતમની સાથે સખાભાવ અને સુશીલતા રાખેછે આ અર્થ જણાવ્યોછે)
પ્રિયા દ્રૌપદી અને તેમના પતિ પાંડવોનું પણ પ્રિય કર્યું હતું (આથી પોતાનાજ
એક શરણને પામેલાં પ્રિયા દ્રૌપદીના સંરક્ષણના શેષભૂત પાંડવોનું સંરક્ષણ છે.
એટલે દ્રૌપદીના રક્ષણ ભેગે ભેગે પાંડવોનું રક્ષણ હતું અર્થાત્ સુખ્ય રક્ષણ તો
દ્રૌપદીનું હતું અને તેમને લીધેજ અવાંતર રક્ષણ પાંડવોનું હતું. અથવા—
પ્રિયતમ અર્જુનમૈત્રીના શેષભૂત દ્રૌપદીરક્ષણ અને તેના બીજા પતિ યુધિ-
ષ્ઠિરાદિકનું રક્ષણ હતું એટલે અર્જુનને લીધેજ બીજાઓનું રક્ષણ હતું એમ
જણાવ્યું છે) ॥૧૪॥ હે પ્રભો ! આપ બુદ્ધાવતાર ધારીને અસુરોને મોહ પમા-
ડનારા છો. તેપછી કલ્પયુગના અંતમાં કલ્કી અવતાર ધારીને પૃથ્વી ઉપર
રહેલા દુરાત્મા જનોનો નિથે નાશ કરશો ॥૧૫॥ હે નાથ ! કિં અદુના—આ-
પજ તેતે સમયમાં ધરાઉપર આવા અનેક અવતારો ધારીને, સ્વચરણશર-
ણાગતના આપત્સમૂહોને વારવાર વિનાશ કરોછો તથા આપજ આદ્યોનું
હિત કરનારા દેવ અને કર્મવશ્ય નહિ હોવાથી તેમજ સર્વેશ્વર હોવાથી સદા
સ્વતન્ત્ર છો. માટે અનન્ય શરણાગત અમારી ઉપર આપ પરમ કૃપા કરો.
કેમકે આપની કૃપાજ સમસ્ત દુઃખ વિનાશમાં મૂળભૂત છે ॥૧૬॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન ! મુનિસહિત દેવશર્મા (ધર્મ) એવી રીતે
પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરીને, પરમાનંદના અશ્રુથી વ્યાસ નેત્રવાળા
થઈને મૌન થઈ ગયા ॥૧૭॥ તે પછી દેવશર્માની બાર્યા ભક્તિદેવીએ દિવ્ય

તમાલોક્ષ્ય પ્રત્યક્ષં દિવ્યવિગ્રહમ્ । વંદ્યાઙ્ગલિપુટા મક્તિઃ પ્રણનામ
 મુદા પ્રમુમ્ ॥૧૮॥ સ્મરન્તી મક્તવદ્યત્વં તસ્ય વૃન્દાવને પ્રમોઃ ।
 ગિરા ગદ્ગદયાઽસ્તૌપીઢ્વદ્યુરોમાઽશ્રુપૂર્ણદક્ ॥૧૯॥ મષિત્વાચ—
 આનન્દમાનન્દકરં દયાલું વન્દાચમન્દારપદારવિન્દમ્ । તં ન-
 ન્દગોપસ્ય ચ નન્દનં ત્વાં વન્દે સદાનન્દિતમક્તવૃન્દમ્ ॥૨૦॥

મંગળ દેહવાળા પૂર્વોક્ત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પ્રત્યક્ષ બોધને, પરમાનંદથી
 પરિપૂર્ણ થઈ બે હાથ બેડી પ્રભુને પ્રણામ કરીને, વૃંદાવનમાં પ્રકટ કરેલું
 પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનું ભક્તવશ્યપણું સ્મરણ કરતાં થકાં, પ્રેમાશ્રુપરિપૂર્ણ નેત્ર-
 વાળાં અને રોમાંચિત ગાત્રવાળાં થઈને, હર્ષગદ્ગદ ગિરાથી સ્તુતિ કરવા
 હાગ્યાં. (હૃદયરોમ અને ગદ્ગદ અક્ષરત્વરૂપ સાત્ત્વિકપણાના ઉદયથી ભ-
 ગવત્સ્વરૂપમાં ભક્તિદેવીનો સ્નેહાતિશય જણાવ્યો છે. જેને સ્નેહાતિશય
 હોય તેનાંજ રોમ હર્ષિત થાય છે અને તેનીજ વાણી ગદ્ગદ અક્ષરવાળી
 થાય છે) ॥૧૮-૧૯॥ હવે નવ શ્લોકથી ભગવાનની ભક્તિદેવી સ્તુતિ કરે છે
 —હે ભગવન! આપ આનંદ-આનંદમય છો ‘અન્યોઽન્તર આત્મા આન-
 ન્દમયઃ’ ‘આનન્દં પ્રજ્ઞાણો વિદ્વાન્’ ‘આનન્દમયોઽમ્યાસાત્’ એમ શ્રુતિ તથા
 સૂત્ર કહે છે. અને આનંદસ્વરૂપ પણ છો ‘આનન્દાચ્ચેવ દલિભમાનિ મૂ-
 લાનિ જાપન્તે’ એમ પણ શ્રુતિ કહે છે. અર્થાત્ આનંદસ્વરૂપ અને આ-
 નંદગુણક છો. એટલુંજ નહિ પણ ભક્તોને આનંદ કરનારા છો. ‘પૂષ દ્યેવ
 આનન્દયાતિ’ એમ શ્રુતિ કહે છે. નિષ્કારણ દયાશીલ, વંદનશીલ જનોના
 કૃપાપવૃક્ષોની પેઠે સર્વ મનોરથો પરિપૂરણ કરનારાં ચરણારવિંદ જેમનાં છે,
 (અર્થાત્ આશ્રિતોને અભિલ્લ અભીષ્ટ અર્થ આપનારા) ભક્તવૃંદોને આ-
 પત્તિ ટાળવાવડે નિરંતર આનંદિત કરનારા (ભક્તોની આપત્તિને હરમારા
 અથવા સર્વ પ્રકારે સ્વયં ભક્તોને સોગ્યભૂત હોવાથી સદા આનંદિત કર્યા
 છે ભક્તવૃંદો જેમણે એવા) તં-વસુદેવસૂત્ર અને નંદગોપના નંદન તે આ-
 પને હું વંદન કરું છું. અથવા તં-શ્રુતિપ્રસિદ્ધ. ચ શબ્દનો તુ એવો અર્થ ક-
 રવો. વસુદેવને ઘેર આવતાર્યા છે એ વાત સત્ય છે પરંતુ પુત્રસ્નેહરસાનં-
 દતો નંદગોપનેજ આપ્યો છે માટે નંદગોપના નંદન છો, એટલે નંદન પદ

મુકુન્દમાનન્દનિધિં વદન્તં નન્દાલયે કાકલિકામમન્દમ્ । હૈય-
વીનં ગમયામ્ ! મેતિ વન્દે યશોદાઙ્ગતં વૃહત્ત્વામ્ ॥૨૧॥ ડલૂલે
યો નવનીતચૌર્યે યશોદયા કોપિતયા વચન્ધે । દરત્રપાનમ્-

સાર્થક છે ॥૨૦॥ મુકુંદ, (લક્ષ્મીને મુક્તિ આપનારા) સ્વયં અનવધિકા-
તિશય આનંદમય હોવાથી આનંદના નિધિરૂપ, બૃહત્-નિરતિશય બૃહત્-પ-
ણાના યોગથી ઉપનિપદોમાં શ્રદ્ધાશબ્દથી કહેલા, એ રીતે બૃહત્-આનંદ-
નિધિત્વ-મુક્તિપ્રદત્વપણાથી સર્વથી પરતર છે તથાપિ આશ્રિત જન
ઉપર વાતસલ્યાતિશયને લીધે નંદજીને ઘેર ગો-ગોપ-ગોપીજનો મુખેથી
સેવા સજી શકે એવી રીતે અવતરેલા, બાળલાવમાં ઉચિત અવ્યક્ત મ-
ધુર અક્ષરવાળી વાણી વદીને નંદાદિકને આનંદ આપતા, સ્વયં સંપૂર્ણસ-
મસ્તકામ છે તથાપિ જાણે અપૂર્ણ હોય ને શું ? એ રીતે 'હે માતા ! હૈય-
ગવીન (માખણ અથવા એક રાત્રિજ વાધી રહેલા દધિમાંથી બનાવેલું
તાણુ ઘૂત) આપો' એમ પ્લુત સ્વરવાળી અવ્યક્ત મધુર વાણીથી યાચના
કરતા, યશોદાજીના ઉત્સંગ (ખોળા)માં રહેલા, કિશોરલાવનો આદર
જેમણે કર્યો છે એવા આપને હું વંદન કરું છું અર્થાત્ આપ શ્રદ્ધા-અપરિ-
ચિન્નસ્વરૂપ છે તથાપિ યશોદાજીના ઉત્સંગમાત્રથી પરિચિન્ન થયા.
આપ આનંદનિધિ અને સંપૂર્ણસમસ્તકામ છે તથાપિ અપૂર્ણની પેઠે
માંખણ માગો છો. આપ મુકુંદ-મુક્તિપ્રદ છે તથાપિ અનલિપ્ત અસમર્થ
પ્રાકૃત શિશુની પેઠે અસ્પષ્ટ મિષ્ટ આલાપ કરો છો માટે અચિત્ત વિચિત્ર
અપાર મહિમાવાળા આપનું આવું સૌશીલ્ય લક્ષ્મીજનોના હૃદયને દ્રવિત
કરી દે છે ॥૨૧॥ વળી આપનું સૌશીલ્ય નિરવધિ પ્રસિદ્ધ છે—કેવળ અ-
પૂર્ણની પેઠે નવનીતની માતા વિગેરે પાસે યાચના કરો છો એટલુંજ નહિ
પણ તે ન મળે તો તેની ચોરી કરવાપણુ પ્રવર્તેછો, આપ અસમર્થ નથી
તથાપિ પ્રાકૃત શિશુની પેઠે ચોરેલા પદાર્થની સાથે ખીજના હાથે પકડાઓ
પણુ છો, નવનીતની ચોરી નિમિત્તથી કોપ પામેલાં યશોદા માતાએ પક-
ડીને ખાંડણીએ બાંધતાં ત્રેમથી બંધાયા પણુ છો. (આપ બંધનને ચોગ્ય
નથી કિંતુ બંધનને હરનારા છો) એટલુંજ નહિ પણુ બંધન સમયમાં ભય

મુલોઽશ્રુનેઽસ્તં ત્વાં મજે મીતદ્દગીક્ષિતામ્બમ્ ॥૨૨॥ યઃ સ્તોમિ-
તોઽગાયત ગોપિકામિર્નનર્ત મૂયો વિમરામ્બભૂવ । ઉન્માનકં
પીઠરુપાદુકે તં વન્દે ક્ષિપન્તં ચ મુજો તદગ્રે ॥૨૩॥ ગોપાલવાલે.
કૃતલેલનાય ગોવત્સસજ્જારણતત્પરાય । વંશીરવાનન્દિતગોકુ-

અને લાલથી નમ્ર-નીચુ મુગુ મુખ કરીને નેત્રમા અશ્રુ લાવીને લયભીત
નેત્રથી માતા સામુ ટગ ટગ બેઈ રહીને તેમના થકી લયની પણ લાવના
(બાણે મને મારશે એવી) કરોછો તે આ સમયે આપનું આળયરિત્ર નિલ
મુખોપસેવ્ય કલ્યાણગુણ આનંદથકી પણ પરતર (સર્વોપરી) પ્રણયિજ-
નના હૃદયને આહ્વાદ કરનાર મારા હૃદયને અતિશય આનંદ આપેછે
એવા આપને હું કાય વાણી મનથી લગ્નુ છું ॥૨૨॥ વળી જે તમો આળસી
ળાના લટકા કરતા ગોપીઓએ હસ્તતાળાદિકથી પ્રેત્સાહન આપતા ગા
યન કરતા અને વારવાર નાચ કરતા હતા તથા ગોપીઓએ પ્રેત્સાહન
પમાડતા 'હે કૃષ્ણ ! આ ઉન્માનક (ધાન્ય માપવાનું પાત્ર-માપીયુ) કે
પીઠ-આસન કે પાદુકા આદિક લાવી આપો' એમ ગોપીઓએ આજ્ઞા ક-
રતા તેનીપાસે જઈને લાવવા માટે બાણે અસમર્થ હોય ને શુ ? એમ ક-
વળ તે ઉન્માનાદિકને હાથવડે ધારણ કરતા પણ લાવી આપતા નહિ તે
પછી 'હું નહિ લાવી આપીશ તમારે જરૂર હોય તો તમોજ લાવો' એમ
કહીને ગોપીજનોની આગળ પોતાના હાથને ધુણાવતા, આવી દિવ્ય આળ
સીળાને કરતા આપને હું વદન કરું છું ॥૨૩॥ સર્વની અપેક્ષાએ અત્યધિક
ઐશ્વર્યવાળા હોવા છતાં પણ પૂર્વે નહિ અનુભવેલા આળકોડારસની આ
કાક્ષાવાળા હોય ને શુ ? એમજ ગોકુળમા અવતરીને ગોપાળઆળકો (સ
માન વયના સખાઓ) સાથે ખેલ કરનારા છો (જેવળ આળકો નહિ હિંતુ
આતો ગોપાળ આળકો રાજકુમારના સંલેપમા આકાક્ષા નહિ હિંતુ ગો
પાળ આળકોમા આથી 'સંલેપની અપેક્ષામા પ્રણયાતિશયજ નિમિત્ત છે
પણ જ્ઞાનશકત્યાદિક નહિ' એમ જણાવ્યું છે) ગોવત્સોને સચારવામા
તત્પર (તપન-પવન-તારા આદિક જેના સકટપના એક દેશથી અનુદિન
અડમા અનુસચરે છે તે આ ભગવાનને સમધિક રુચિ તો ગોવત્સચાર

લાય નમોઽસ્તુ તે તર્તિતમર્કટાય ॥૨૪॥ વૃન્દાવને ગોધનચારણાય
ગોવર્ધનેનાવિતગોકુલાય । કૃષ્ણાય ગોપીજનવલ્લભાય નમોઽસ્તુ
રાધારમણાય તુભ્યમ્ ॥૨૫॥ સ્વેક્ષોદ્વૃતાનેકચરાચરાય જિઘાંસુ-
દૈતેયમુક્તિદાય । અઘૌઘસદ્યઃક્ષયકારિનાસ્તે તુભ્યં નમઃ સ્કન્ધ-
વિલમ્બિદાસ્તે ॥૨૬॥ વૃન્દાવને પૂર્ણશશાઙ્કરમ્યે નિશાસુ સર્વા-
સ્વપિ શારદીપુ । યોઽરીરમદ્ગોપચધૂરનેકાસ્તાવદ્વપુસ્તં પ્રણમામ્યહં

વામાં છે. જેમણે અમરોને અમૃત પાન કરાવ્યું હતું તે આ ભગવાનને ગોવ-
ત્સોને તૃણ ચરાવા માટે સમધિક્ક રૂચિ છે. આથી ‘પોતાના પરિરક્ષણમાં
પોતાનું જે અસામર્થ્ય એજ ભગવાનને પોતાના ભક્તરક્ષણની પ્રવૃત્તિમાં
કારણ છે’ એમ જણાવ્યું છે, અર્થાત્ પશુપ્રાય અસમર્થોને આશ્રય કરવા
માત્રથી સર્વથકી રક્ષણ કરવા માટે ભગવાન્ પોતેજ પ્રયત્ન કરે છે) વશી-
નાદથી ગોકુળને આનંદિત કરનારા, (જેના વશીનાદથી ગોકુળ આનંદિત
થાય છે. અર્થાત્ ‘આ સ્થાવર છે આ જગમ છે’ એવી ભેદદૃષ્ટિ વિના
ગોકુળમાત્રને આનંદ પ્રમાડનારા) દધ્યાદિ નાંખીને મર્કટોને નચાવનારા,
(હુદાડનારા) એવા આપને હું નમસ્કાર કરજુ ॥૨૪॥ ગોપોતી ગાયોના
ધણને તેતે સમયમાં વૃંદાવનમાં સ્વયં ચારીને અને ગોવર્ધન ગિરિને ઉચ્ચો
ઉપાડી તેને છત્રરૂપ કરીને રક્ષણ કરનારા, ગોપીજનવલ્લભ, રાધારમણ,
શ્રીકૃષ્ણ આપને નમસ્કાર છે ॥૨૫॥ અપરિમિત ચરાચર પ્રાણીઓને પો-
તાના કેવળ કૃપાકટાક્ષના સંપાતમાત્રથી સસારસાગરમાંથી સમુદ્ધાર કર-
નારા, પોતાને હણવા ઈચ્છતા અમરોને પણ વૈરાતિશયને લીધે થએલી
અર્ખંડિત સ્મૃતિ ભાવનાની સંપત્તિમાત્રથી પરમ મુક્તિને આપનારા, જેના
નામોચ્ચારણમાત્રથી અખિલ અઘઘોઘનો નાશ થઈ બચ છે એવા અને
ગાયોને આંધવાનું દામણું જેમના ખભા ઉપર લાંબુ નીચે લટકતું છે એવા
આપને નમસ્કાર છે ॥૨૬॥ પૂર્ણચંદ્રથી રમણીય એવા વૃંદાવનમાં પોતાના
ચરણારવિન્દનો સંશ્લેષ એજ એક જીવિત જેમને છે અને અનન્ય મન
જેમનું છે એવી અપરિમિત ગોપાંગનાઓને શારદ પૂર્ણચંદ્રથી રમણીય ત-
મામ રાત્રિઓમાં જે તમોએ એક સાથે જેટલી ગોપાંગનાઓ એટલાંજ રૂપ

ત્વામ્ ॥૨૭॥ બ્રહ્મેશેન્દ્રશશાન્કગીર્ણતિમુખબ્રહ્મર્ષિજેતૃત્વતઃ કામં
વામમર્ચયર્ગર્ધનિમૃતં રાસોત્સવે સન્નતમ્ । ક્રીડાં વહ્નવવહ્નભા-
મિરમિતઃ શૃંગારશાસ્ત્રોદિતાં કુર્વન્નેવ જિગેથ નાથ ! શરણં
પ્રાપ્તાઽસ્મિ તં ત્વામહમ્ ॥૨૮॥ સુવ્રત ડ્વાચ—ઇતિ સ્તુત્વા ચ તં
નત્વા વ્યરમત્પ્રેમવત્પિ । તાનાહ ભગવાન્ મહાસ્તુષ્ઠાન્મહુણુતે-
ગ્નિસતમ્ ॥૨૯॥ ધર્મેસ્તમૂચે ભગવન્નમુરેર્મનુજચ્છલૈઃ । ઉપદ્રુતા
મૃદાં સર્વે વયં ત્વાં શરણં ગતાઃ ॥૩૦॥ તેમ્યસ્તત્કૃતદારિદ્ર્યાદ્ગીતા-

ધારણ કરીને સ્વચરણસંશ્લેષનું નિરતિશય સુખ અનુભવ કરાવાપૂર્વક રમા-
ડીને પરમાનંદ પમાડ્યો હતો; તે તમોને હું પ્રણામ કરું છું ॥૨૭॥ હે નાથ !
ભવ બ્રહ્મા ઈન્દ્ર ચંદ્ર બૃહસ્પતિ વિગેરે બ્રહ્મર્ષિઓને છતવાધી થએલા
મહા ગર્વથી પરિપૂર્ણ, માટેજ વક્ર દૃષ્ટિથી જોતો અને રાસોત્સવમાં આપને
છતવાની ઈચ્છાથી આવેલો એવો પણ જે કામદેવ તેને તમો ગોપાંગનાઓથી
ચારે તરફ વિંટાળીને, આમ્યસુખના પ્રસંગલેશે રહિત નિરવધિક આનંદપ્રવો-
હનેજ એક વૃદ્ધિ કરનારા શૃંગારરસથી ગોપીઓને આનંદમય સ્વસ્વરૂ-
પમાં લીન લાવવાળી કરીને, તેની સાથે શૃંગારશાસ્ત્રમાં કહેલી ક્રીડાને
કરતા થકાજ છતી લીધો. અર્થાત્ વીર્યનો વિસર્ગ નહિ કરતાંજ કામનો
પરાજય કર્યો એવા અસાધારણ અર્થિત્ય ઐશ્વર્યવાળા આપના શરણને હું
પામી છું માટે મારી આપજ રક્ષા કરો ॥૨૮॥

સુવ્રતમ્પિ કહેછે—હે રાજન્ ! પ્રેમવતી પણ આ પ્રકારે શ્રી-
કૃષ્ણ પરમાત્માની સ્તુતિ નમસ્કાર કરી તેમાંથી વિરામ પામી ગયાં. ત્યારે
સ્વયં ભગવાન્ ધર્માદિકના પ્રત્યે જોલ્યા કે—હે ભક્તો ! તમોએ કરેલા મહા-
પુરશ્વરણ અને ધર્મે ભક્તિએ કરેલી સ્તુતિથી હું પ્રસન્ન થયો છું. મારાથક્રી
તમો ઇત્સિત વર માગો ॥૨૯॥ ત્યારે ધર્મદેવ એમ જોલ્યા કે—હે ભગવન્ !
અમુરો મનુ'યના મિપથી આ લોકમાં જન્મીને અમોને અત્યંત પીડા પ-
માડે છે. તેમણે કરેલી પીડા નહિ સહન થવાથી અમે સર્વે મહાકાંડલિક
આપના શરણને પામ્યા છીએ ॥૩૦॥ હે કેશવ ! (ભવ બ્રહ્માના અધિપતે !
'ક'હતિ બ્રહ્મણો નામ ઈશોઽહં સર્વદેહિનામ્ । આવાં તવાન્નસંમૂતે તસ્માત્કે-

નસાંસ્ત્વમેવ હિ । પાતુમેકઃ સમર્થોઽસિ તતઃ પાલય કેશવ ! ॥૩૧॥
 इति ब्रुवन्तं श्रीकृष्णो वद्धाञ्जलिपुटं वृषम् । उवाच धर्म ! मा भैष्ट
 यूयं दुष्टासुरौघतः ॥३२॥ असुराः सर्वे एवैते सन्ति युष्मत्प्रपी
 डकाः । मयि पूर्वं बद्धचैरा मत्पराभवकामुकाः ॥३३॥ युष्मान्मदी-
 यान्विज्ञाय पीडयन्ति विशेषतः । उपद्रवन्ति देवांश्च सुरामां
 सनिवेदनैः ॥३४॥ भारभूता भुवो ह्येते मदन्येन तु केनचित् । न
 विनाशयितुं शक्या दम्भच्छादितदुष्क्रियाः ॥३५॥ अतोऽहमेव
 पुत्रत्वं दम्पत्योर्युवयोर्वृष ! । प्राप्य तन्निग्रहं सम्यक्करिष्यामि न
 संशयः ॥३६॥ साकं भवद्भिर्मुनिना शप्तोऽसि बदरीवने । दुर्वास

શવનામવાનુ' એમ કહ્યું છે) તે અસુરો અને તેમણે કરેલા દારિદ્ર્યથડી
 લય પામેલા અમોને પાલન કરવા માટે આપ એકજ સમર્થ છો, બીજો
 કોઈ નથી માટે શરણુને પામેલા અમારૂં તેનાથડી પરિપાલન આપજ કરો
 ॥૩૧॥ હે રાજન ! આ પ્રકારે બોલતા, હાથ બેડીને ઉભા રહેલા ધર્મદેવ
 પ્રત્યે સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન બોલ્યા કે-હે ધર્મ ! તમો દુષ્ટ દૈત્યગણથી
 લય પામશો નહિ તમોને પીડા કરનારા આ તમામ અસુરો પૂર્વે મેં વશ
 દેવ દેવકીના પુત્રપણે પ્રકટીને હડપ્યા હતા તેથી મારી સાથે વૈર બાધીને
 સદા મારો પરાલભ કરવાની ઇચ્છાથી પૂર્વ વાસનાવેગથી મનુષ્યભાવને
 પામીને, તમને સર્વેને મત્પરાયણ સમજીને વિશેષપણે પીડા કરે છે ત-
 મોનેજ પીડે છે એટલું નહિ કિંતુ સત્ત્વપ્રધાન દેવતાઓને પણ પૂજનમિ-
 પથી માસમહિરાપ્રધાન પૂજાપ્રકારવડે પીડા કરે છે ॥૩૨-૩૪॥ દલથી
 દુષ્ટિયાઓને આચ્છાદન કરનારા ભૂમિના ભારભૂત આ અસુરોતો મારા
 સીવાય બીજા કોઈથી પણ નાશ થઈ શકે એમ નથી એ નિશ્ચયની વાત છે
 ॥૩૫॥ માટે હે ધર્મ ! અક્ષરાવિપતિ પુરૂષોત્તમ હુંજ દષ્ટી તમારા પુત્ર
 પણાને પામીને સારી રીતે તેમનો નિયંત્ર કરીશ એમાં સંશય નથી ॥૩૬॥
 આ બીજું પણ નિમિત્તમાત્ર મારે પણ મનુષ્યસંજ્ઞાતીય રૂપથી પૃથ્વી ઉ-
 પર અવતરવામા છે-બદરિકાશ્રમમાં તમારી સર્વેની સાથેજ નરનારાય-
 ã૩૫ મનેપણ દુર્વાસાક્રુપિએ શાપ આપ્યોછે, માટે હુંજ મનુષ્યરૂપે અવ

સાહમપિ તદ્ભવિષ્યામિ નરાકૃતિઃ ॥૩૭॥ સપત્નીકસ્ય તે તેભ્યો
મુનીનાં ચામૃતાન્વસામ્ । કર્તાસિ રક્ષણં ભદ્ર ! હરિનામ્નાઽત્ર
વિશ્રુતઃ ॥૩૮॥ एतैः साकं यथा भक्तैर्विहराम्यत्र सर्वदा । तथैव
सह युष्माभी रंस्ये सोऽहं चरन् भुवि ॥३९॥ નાશમેષ્યતિ દારિ-
દ્ર્યમદ્યારમ્ય તવાનઘ ! । ધનધાન્યાદિસમ્પન્ન માન્યા તે પૂર્વતોઽ-
ધિકા ॥૪૦॥ શાપાહુર્વાસસો યુષ્માન્મોચયિષ્યામિ ચ દ્રુતમ્ ।
ધર્મમેકાન્તિકં ક્ષીણં પ્રથયિષ્યામિ સર્વથા ॥૪૧॥ મન્મન્સ્ય જપં
યેઽત્ર કરિષ્યન્તિ ભવાનિય । પાઠં ચ શ્રીભાગવતપુરાણાદેવિંધા-
નતઃ ॥૪૨॥ તેપાં મનોરથઃ સર્વેઃ સિદ્ધિં પ્રાપ્સ્યતિ નિશ્ચિતઃ । દેહા-
ન્તે ધામ પરમં મમ પ્રાપ્સ્યન્તિ તે ધ્રુવમ્ ॥૪૩॥ શ્વેતદ્વીપે ચ વૈકુ-
ળે ગોલોકે ધામ્નિ યે મમ । પેશ્વર્યભોગાસ્તાન્સર્વાન્પ્રાપ્સ્યન્ત્યેવ હિ

તરીને હે ભદ્ર ! પૃથ્વી ઉપર હુરિ નામથી પ્રખ્યાત થઇને સપત્નીક તમારૂં
તથા મરીચ્યાદિ મુનિઓ અને દેવતાઓનું અમુરોચકી રક્ષણ કરીશ ॥૩૭-
૩૮॥ જેમ હાલ આ ભક્તોની સાથે અત્ર-આ વૃદાવનમાં સર્વદા વિહાર
કરેછું અથવા અત્ર-અક્ષરધામમાં સર્વદા વસુદેવ-નદ-રામ-રાધા-રમાદિ
એકાન્તિક ભક્તોની સાથે વિહાર કરેછું તેમજ તે હું જૂતળ ઉપર મનુષ્યા-
કૃતિથી અવતરીને તમારી સાથે જુમિમાં વિચરતો થકો તમારી સાથે વિ-
હાર કરીશ ॥૩૯॥ હે નિર્દોષમૂર્તે ધર્મ ! આ દિવસને આરબીને તમારૂં
દારિદ્ર્યદુઃખ દૂર થઈ જશે અને તમારે સ્વરૂપ સમયમાંજ ધનધાન્યા-
દિકની સમૃદ્ધિ પૂર્વના કરતાં પણ અધિક થશે ॥૪૦॥ તમો સર્વેને દુર્વા-
સાના શાપમાંથી જલદી મુક્તવીશ અને કળિકળબળથી ક્ષીણ થએલા પા-
રમૈકાન્તિક ધર્મનો સર્વત્ર સર્વથા વિસ્તાર કરીશ ॥૪૧॥ જે પુરૂષો અત્ર-
આ લોકમાં અથવા આ વૃદાવનમાં તમારી પેઠે અષ્ટાક્ષર મત્રનો જપ પુર-
શ્વરણુ કરશે તથા શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણાદિકનું પારાયણુ પ્રીતિથી યથા
વિધિ કરશે તેમના ધારેલા સર્વ મનોરથો સિદ્ધિને પામશે અને તે પુરૂષો
દેહને અતે મારા પરમ ધામને નિશ્ચે પામશે ॥૪૨-૪૩॥ વળી મારા શ્વેત
દ્વીપ વૈકુળ અને ગોલોક ધામમાં જે મુજૈશ્વર્યપ્રાય લોકો (મુખો) મારા

તે ધ્રુવાન્ ॥૪૪॥ इति वृषमभिधाय सर्पिवृन्दं कृतकरुणोऽयं ति-
रोदधे स कृष्णः । प्रमुदितं ऋषिभिः सहायं धर्मो व्रतविधिमाशु
समापयायभूव ॥४५॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम
प्रकरणे धर्मादिकृतश્રીકૃષ્ણસ્તુતિવરપ્રદાનનિરૂપણનામૈકોનવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૧૬॥

મુવ્રત ઉવાચ—જપાત્મકં વિષ્ણુયાગં યથાશક્તિ સમાપ્ય તે । વિ-
દ્યુઃ પારણાં ભૂપ ! કૃષ્ણેક્ષણમદામુદઃ ॥૧॥ તતસ્તે સંવિદં ચક્રુઃ
સ્થિત્યૈકત્ર પરસ્પરમ્ । કસ્યાપ્યગ્રે કદાપ્યેતદ્વૃત્તં વાચ્યં ન નસ્તિવ-
તિ ॥૨॥ પ્રાદુર્ભૂતે તુ કૃષ્ણેઽયં ગોમું શક્યેતં કેન તત્ । તદા તુ

પ્રસાદપ્રાપ્ય છે તે અવિનાશી સર્વ અશ્વર્યલોગને તે પુરૂષો નિશ્ચે પામશે
॥૪૪॥ હે રાજન્ ! શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ કરૂણા કરીને મુનિમંડળે સહિત ધર્મ-
દેવને પૂર્વોક્ત પ્રકારે કહીને, અત્ર-ધર્મમાં અંતર્ધાન થઈ ગયા (અતર્ધાન
એટલે ધર્મથકી જલદી પ્રાદુર્ભાવ પામશે એવા શ્રીકૃષ્ણ પોતાના પ્રાદુર્ભા-
વનો અવિલંબ સૂચવતા થકા ધર્મના અંતઃકરણમાં ગુપ્તપણે પ્રવેશ કરી
ગયા) તે પછી મુનિઓએ સહિત ધર્મદેવે પ્રહર્ષ પામીને પ્રાર્થેલો પુરસ્ક-
રણ વ્રતવિધિ જલદી સમાપ્ત કરી દીધો ॥૪૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવ-
ને...પ્રથમપ્રકરણે ધર્માદિકૃતશ્રીકૃષ્ણસ્તુતિ-વરપ્રદાનનિરૂપણ-
નામૈકોનવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૧૬॥

અધ્યાય ૨૦ મો.

મુવ્રતઋષિ કહેછે—હે ભૂપ ! તે ધર્માદિકોએ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનાં
પ્રત્યક્ દર્શન થવાથી પરમાનંદ પામીને, જપાત્મક વિષ્ણુયાગની યથાશક્તિ
સમાપ્તિ કરીને, વિષ્ણુયાગને અંતે વ્રતસમાપ્તિનિમિત્ત પારણાં કર્યા ॥૧॥ તે
પછી તે સર્વેએ એકાંત સ્થળમાં બેસીને અન્યોન્ય આ પ્રકારનો સંકેત
કર્યો કે—આપણું આ વૃત્તાંત (પ્રસન્ન થએલા શ્રીકૃષ્ણે પ્રતિજ્ઞા કરેલું સ્વા-
વતારધારણરૂપ) આપણા સર્વની મધ્યેથી કોઈએપણુ ક્યારેયપણુ કોઈની
પણુ આગળ નહિજ કહેવું ॥૨॥ પૃથ્વી ઉપર પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ પ્રાદુર્ભાવ
પામશે ત્યારેતો આ વૃત્તાંત કેનાથી ગુપ્ત રાખી શકારો ? કોઈથીપણુ નહિ ર-
ખાય, ભગવાનનાં મનુષ્યમાં અસંભાવિત દિવ્ય ચેષ્ટિથી સ્વયં પ્રકાશ થશેજ.

મહતા ધુષિતૌ તૃપિતૌ નૃપ ! ॥૧૧॥ તૌ તત્ર દૈવાદુપયાતમેકમપ-
શ્યતાં કચ્ચન મેઘનીલમ્ । તપસ્વિનં રક્તવિવૃત્તનેત્રં જટાધરં રૌદ્ર-
વપુઃકરાલમ્ ॥૧૦॥ ચલ્વાટશીર્ષં ધૃતવર્ણિવેપં તં સિદ્ધ યવાયમિતિ
પ્રણમ્ય । યદ્વાહ્નલિસ્તત્પુરતઃ સ તસ્યૌ ધર્મસ્તમૂચે ધ્વનનં તપસ્વી
॥૧૧॥ કસ્ત્યં સમાયૌ ભ્રમસિ પ્રદોષે દુર્ગેઽપિ કાન્તાર ઇદાસિ
ધીરઃ । યથાવદેતત્કથયાઽઽશુ સર્વમિતીરિતસ્તેન જગાદ ધર્મઃ
॥૧૨॥ વિપ્રોઽસ્મ્યહં કોસલદેશજન્મા દેવામિધો વૈરિભયાતિ-
લિપ્તઃ । શૃણં દરિદ્રશ્ચ વિહાતગેહો વૃન્દાવનં ક્ષેત્રમગાં હિ વર્ણિન્ !

પીડા પામતાં મહાધૈર્યશુભું અવલંબન કરીને ત્યાંજ કોઈ વૃક્ષના મૂળમાં
બેઠાં ॥૮-૯॥ તે અવસરમાં તે ભક્તિધર્મે તે સ્થળમાં દૈવેચ્છાથી પોતાની
પાસે આવી ચઢેલો કોઈ અવિદિત નામજોતવાળો એકાએકી પુરૂષ દીડો.
કેવો પુરૂષતો-દેવતાના તણખા બેવાં ચારે આળુ રાતાંચોળ પહોળાં ફાડેલાં
નેત્રોવાળો, તાણુપ્રદેશમાં ખલ્વાટ, (ટાલીયો) કોઈ કોઈ પ્રદેશમાં ઉગેલા
મુવાળાથી જટાને ધરનારો, માટેજ તપસ્વિના બેવા વેપવાળો, ઉત્તત લય-
કર વપુવાળો, આપાઢમાસમાં ચઢેલા નવીન મેઘ બેવાં નીલ વર્ણુવાળો,
વાણિના બેવા વેપવાળો, આવો કોઈ પુરૂષ બોધને 'આ કોઈધણુ સાક્ષાત
સિદ્ધ પુરૂષ છે' એમ જણીને, પછી તેને પ્રણામ કરીને તેની આગળ બે
હાથ બેડીને ધર્મદેવ ઉભા રહ્યા. ત્યારે તે તપસ્વી પુરૂષ ધર્મદેવના પ્રત્યે
એવું વચન બોલ્યો કે-॥૧૦-૧૧॥ આ પ્રદોષ આશુર સમયમાં દુર્ગમ
એવાપણુ વનમાં ભાર્યાસાયે લમો છો માટે મહાધીર પુરૂષ હો એમ જણાઓ
છો, તો એવા તમો કોણુ છો ? આ સર્વ વૃત્તાંત યથાર્થ-બેવું હોય તેવું મને
જલદી કહો. હે રાજન્ ! તપસ્વીએ આ પ્રકારે કહ્યું એટલે ધર્મ બોલ્યા
॥૧૨॥ હે વણિન્ ! હું વર્ણુધી વિપ્ર પું. મારો કોસલ દેશમાં જન્મ છે. મારું
દેવશમાં નામ છે. આવો હું વારંવાર વૈરીઓએ દીધેલાં દુઃખોથી અંતરમાં
અતિશય ખેદ પામીને, સર્વસ્વ હરાઈ જતાં અત્યંત દારિદ્ર્ય દુઃખને પા-
મીને, ઘરનો ત્યાગ કરી વૃન્દાવનક્ષેત્રમાં જઈને, ત્યાં જપામક વિષ્ણુયાગથી
કૃષ્ણનું આરાધન કરીને, તેનાથી પ્રસન્ન થએલા કૃષ્ણચક્રી વરદાન મેળવીને,

॥૧૩॥ આરાધ્ય કૃષ્ણં જપવિષ્ણુયાગવિધાનતઃ પ્રાપ્ય વરં ચ તસ્મા-
ત્ । વ્રજન્ ગૃહં દૈવચશાશ્વયુતાધ્યાશ્રમન્ ભવન્તં મુદિતોઽસિ દમ્પ્ત
॥૧૪॥ કૃષ્ણાભિધાનશ્રવણોત્થમન્યુર્મૂયઃ સ વર્ણોતમુવાચ ધર્મમ્ ।
કૃષ્ણાદ્વરઃ કો ભવતાઽઽસ્ય ઇતદ્બ્રૂહીત્યથોવાચ તપસ્વિનં સઃ ॥૧૫॥
કૃષ્ણં પ્રસન્નં પ્રતિ સર્વેમુક્તં મયાઽઽત્મદુઃખં વિહિતં સપત્નૈઃ । તદા
સ મામાહ તવારયસ્તુ સન્તિ ક્ષમાયામસુરા હિ સર્વે ॥૧૬॥ તિપ્પ્યા-
વતારસ્ય સુયોધનસ્ય સાહાય્યકર્તાર ઇમે પુરાઽઽસન્ । મીમાર્જુ-
નાદૈર્યુધિ તેષુ કેચિદ્વ્રતા મયા કેઽપિ યત્નેન ચાન્યે ॥૧૭॥ તન્નાપિ
યે વૈરધિયા મદીયં સમ્બન્ધમાપુર્ભુવિ વીક્ષણાદિમ્ । પ્રપેદિરે તે

ઘર પ્રત્યે જતાં દૈવવશાત્ માર્ગની વિસ્મૃતિ થતાં, ઘોર વનમાં ભ્રમતાં
ખેદ પામતો હું ભાગ્યવશાત્ મળી આવેલા તમોને જોઈને બહુ હર્ષ પામ્યો છું.
હિ-આ વાત નિશ્ચિત છે, પણ અસત્ય કહેતો નથી ॥૧૩-૧૪॥ હે રાજન્!
મોતાના પૂર્વ વૈરી શ્રીકૃષ્ણના નામશ્રવણમાત્રથી ઉત્પન્ન થએલા ક્રોધવેગથી
અતિશય સળગતું સર્વ શરીર જેનું છે એવો એ વર્ણી ફરીથી ધર્મ પ્રત્યે
જોડ્યો કે-હે વિપ્ર! કૃષ્ણશ્રી કયો વર તમોએ મેળવ્યો છે એ વાત મને કહો,
પછી પુછેલા ધર્મદેવ તપસ્વિના પ્રત્યે એમ જોલ્યા કે-॥૧૫॥ હે વર્ણિન્!
જપાત્મક વિષ્ણુયાગથી શ્રીકૃષ્ણ મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા અને વર વરવાનું
કહ્યું ત્યારે તેમને અરિ અસુરોએ કરેલો મારો સર્વ પરાભવ અને નિરવધિ
હ.ખ નિવેદન કર્યું. ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે પ્રસન્ન થઈને મને એમ કહ્યું કે-હે
ધર્મ! ધરા ઉપર તમારા જે શત્રુઓ છે તેતો સર્વે અસુરોજ નિશ્ચે જન્મ્યા
છે ॥૧૬॥ આ અસુરો પૂર્વે કળિના અવતારભૂત હુયોધનની સહાય કરનારા
હતા. તે મધ્યે કેટલાક અસુરો પાંડવઝૈરવના યુદ્ધમાં બીમ અર્જુન આદિકે
હણ્યા હતા, કેટલાક અસુરો મેં હણ્યા હતા અને જીલ કેટલાક બળ-
દેવશ્ચએ હણ્યા હતા ॥૧૭॥ હણેલા અસુરોમાં જે ભૂમિ ઉપર ત્રીમ વૈર-
શુદ્ધિથી મારો દર્શન-અર્ખંડિત અનુસ્મરણાદિક સંબન્ધ પામ્યા હતા તે
દૈત્યો, દાનવો અને રાક્ષસો તો મારા એકાંતિક ભક્તોએ સ્પૃહા કરેલી
મુક્તિને પોતે ઇચ્છતા ન હતા તોપણ મારા સંબંધના મહિમાબળથી પામી

તુ નિજેષ્ટમુક્તિં દૈત્યાસ્તથા દાનવરાક્ષસાશ્ચ ॥૧૮॥ મૃતાશ્ચ યે વૈપ-
યિકે સુસેઽન્ન નિવદ્ધતર્પા દૃઢવાસનાશ્ચ । મદ્દૈરભાજઃ સલુ તેઽઘ-
જાતાઃ સન્તિ ક્ષમાયામસુરાઃ પુનશ્ચ ॥૧૯॥ ત્વાં ધર્મનિષ્ઠં નનુ ધર્મ-
મેવ વિદન્તે એતે ચ મદીયરૂપમ્ । મદ્દૈરનિર્યાતનભૂરિકામા રુજન્તિ
ચાન્યાનપિ મામકીનાન્ ॥૨૦॥ તવૈવ પુત્રત્વમુપેત્ય તસ્માત્તાન્નાશ-
યિષ્યામિ કિલામરારીન્ । ચરં પ્રદાયેત્યમભૂત્તિરોઽસાવહં વ્રજન્
સ્વાલયમાગતોઽન્ન ॥૨૧॥ મુનત્ત ઉવાચ—કૃષ્ણોત્કર્પમયીમિત્યં સ્વા-
યકર્પોપલક્ષણામ્ । શ્રુત્વા ધર્મગિરં સોઽમ્બૂદતિકોપાકુલો નૃપ !
॥૨૨॥ દહન્નિવ દૃશા ધર્મમધરં ચ રદૈર્દશન્ । ઉવાચ વિપ્ર ! પુત્રસ્તે
સ કૃષ્ણો ભવિતા ધ્રુવમ્ ॥૨૩॥ તસ્ય સર્વાન્ ગુણાન્દોષાનચાહં વેદિ

ગયા ॥૧૮॥ જે અમુરો માયિક પથ વિષય સખન્ધી ઐહિક મુખમાં તીન
તૃષ્ણાવાળા અને દૃઢ વિષયવાસનાવાળા અને મારેવિષે કેવળ તીન વૈર-
વાળા પણ વૈરાનુંબધથી થતા મારા સ્મરણાતિશયે રહિત અને મારા દર્શના-
દિક્ષબધે રહિત હોઇને મરણ પામ્યા હતા તે આ પાપીઓ હાલમાં ધરાઉ-
પર ફરીથી નિશ્ચે ઉત્પન્ન થઇને, મારી સાથે બધાએલી વૈરવાસનાના અતિ-
શયને લીધે ધર્મશીલ તમોને ‘આ ભગવદ્રૂપ ધર્મજ છે’ એમ જાણીને મારી
સાથેનું પૂર્વવૈર પાછું વાળવાની લિપ્સાથી વારંવાર ખીડા કરેછે તથા તમારા
જેવા ધર્મિકશીલ બીજા મારા આશ્રિતોનેપણ ખીડા કરેછે ॥૧૯-૨૦॥ મારે
હુંજ તમારા પુત્રપણાને પામીને અમરોના અરિ અમુરોને નિશ્ચે નાશ કરીશ
હે વર્ણિન્ ! એ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્વોક્તપ્રકારે મને વરદાન આપીને અંતર્ધાન થઇગયા
તેપણી મારા લેવન પ્રત્યે જતાં જતાં આ નેમિપારપ્રયમાં આવ્યોછું ॥૨૧॥
મુનત્તત્રપિ કહેછે—હે નૃપ ! તે તપસ્વી પૂર્વોક્ત પ્રકારે કૃષ્ણનો અતિશય
ઉત્કર્ષ સૂચવનારી અને પોતાના દુર્યોધનાદિકના અનુત્કર્ષને સૂચવનારી ધ-
ર્મની વાણી સાંભળીનેજ અધિક દોષવ્યાકુળ થઇ ગયો ॥૨૨॥ તે તપસ્વી
અગ્નિકણુને ઉડાડતી હોય ને શું ? એવી વિકરાળ દષ્ટિવડે ધર્મદેવને બાળી
દેશે કે શું ? એમ જોતો અને કોપવેગથી પોતાના અધરોષને પોતાના દાંત-
વડે ડસતો થકો ધર્મના પ્રત્યે એમ જોલ્યો કે—હે ધર્મ ! તે કૃષ્ણ તમારા

નાપર : । અસ્મત્પ્રિયસ્યાપ્રિયકૃત્સ દુર્યોધનમૂમુજઃ ॥૨૪॥ મહં તેન મહદુઃખં પાર્યસારથિના દદે । દુર્યોધનસત્ત્વં માં તુ વિદ્યધ્વત્યામસંશ્ચિતમ્ ॥૨૫॥ મત્પ્રિયાસુરસદ્વસ્ય પ્રીતયેડતો મયા દિજ ! । શાપ ઉત્સૃજ્યતે પૂર્વચૈરનિર્યાતનાય વૈ ॥૨૬॥ સ તે પુત્રો ન શત્તોતુ શસ્ત્રં ધારયિતું કચિત્ । વિના યેન મવેન્નૈવ નિજવૈરિવિનાશનમ્ ॥૨૭॥ શૂરો મહાનપિ પુમાન્વીતિશાસ્ત્રાર્થવેદયપિ । વિના શસ્ત્રં શત્રુવધે ક્ષમતે ન કદાચ્ચન ॥૨૮॥ હૃદ્યદ્વય સ તુ મદ્વાક્યં ધારયિષ્યતિ કર્હિચિત્ । શસ્ત્રં ચેત્ પ્રાપ્સ્યતિ તદા સ્વચૈરિમ્યઃ પરામવમ્ ॥૨૯॥

પુત્ર તો નિષ્કે થશે ॥૨૩॥ તેના તમામ ગુણ દોષો આ વર્તમાન કાળમાં હું એકલો જ બાંધી છું બીજા કોઈ પણ બાંધતો નથી કેમકે મારી અપેક્ષાએ હાલ કાળમાં બીજા કોઈ પણ જુનો નથી તે શ્રીકૃષ્ણે અમોને અતિપ્રિય દુર્યોધન રાત્રનું પ્રાણ હરવા પૂર્વકે રાત્ર્યશ્રશાદિક અપ્રિય કર્યું છે ॥૨૪॥ વળી તેણે અર્જુનના સારથિ થઈને મને મારો ઝૂઝામણિ હરી લીધો વિગેરે અનિર્વચનીય મહા દુઃખ દીધું છે તપસ્વી જેવા જણાતા મને દુર્યોધનનો સખા અશ્વત્થામા નામ જેનું છે એવાને તમો બાંધો ॥૨૫॥ હે દિવ્ય ! માટે મને અતિપ્રિય એવા અમુર સઘની પ્રસન્નતા માટે પૂર્વે કૃષ્ણાવતારમાં કરેલા વૈરભાવને પાછો વાળવા માટે, તેનો પ્રસુખ વૈરી હું અશ્વત્થામા શાપ આપું છું કે—॥૨૬॥ તમારા પુત્રભાવને પામનારા કૃષ્ણ શત્રુ વિનાશ માટે શસ્ત્ર ધારણ કરવામાં ક્યારેય પણ સમર્થ થશે નહિ, જે શસ્ત્ર વિના નિજવૈરનો વિનાશ નહિ જ થશે અર્થાત્ શસ્ત્ર હોય તો જ શત્રુવિનાશમાં સમર્થ થાય, તે શસ્ત્રોને ચઢણ કરવામાં સામર્થ્ય જ રહેશે નહિ ॥૨૭॥ શસ્ત્રોને ધારણ ન કરે તો શત્રુવિનાશ ન થાય આ વાતને યુક્તિથી દૃઢ કરી આપે છે—પુરૂષ ગમે એટલો શરવીર પણ હોય અને શસ્ત્ર અસ્ત્રાદિકમાં અતિ હુશળ પણ હોય અને રાજનીતિ શાસ્ત્રાર્થમાં પ્રવીણ પણ હોય પરંતુ શસ્ત્ર ધારણ વિના કોઈ પણ કાળમાં શત્રુસહારમાં સમર્થ શી રીતે થઈ શકે ? ન જ થાય ॥૨૮॥ તમારા પુત્રપ્રેમ શ્રીકૃષ્ણે જો આ મારા શાપપ્રવચનને હિલ્લેલીને કદાચિત્ શસ્ત્ર ધારશે તો તે જ ક્ષણમાં પોતે પરાજય

શસ્વેત્યમભવદ્વાગિરદ્વયોઽથ દ્વિજૌ વને । તચ્છાપચિન્તયા સેદં
પ્રામુત. સ્મ મૃદં નૃપ ! ॥૩૦॥ અપારવિપદમ્મોઘૌ મમ્મયોરસહા-
યયો । કૃષ્ણોચ્છાલબ્ધમેક હિ ધૈર્યં તરણિતાં યયૌ ॥૩૧॥ સ્ત્રીસ્વ-
ભાવાત્તિલ્લધમાનાં ધર્મે પ્રેમવર્તીં તદા । ઉવાચ ભદ્રે ! સિદ્ધં ન
કાર્યં દૈવેન વિમ્નિતમ્ ॥૩૨॥ સર્વવિમ્નનિવૃત્ત્યર્થં વ્રતં ગણપતે:

માટે નિધારિલા શત્રુઓથી અવશ્ય પરાજયને પામશે ॥૨૯॥ હે રાજા !
દ્રોણાચાર્યનો પુત્ર અશ્વત્થામા એવી રીતે શાપ આપીને અદૃશ્ય થઈ ગયો
તે પછી અરણ્યમાં અથડાતા બને દપતી અશ્વત્થામાના શાપનો વારંવાર
વિચાર કરીને હુ ખસાગરમાં નિમગ્ન થઈ ગયા ॥૩૦॥ એવી રીતે તે અપાર
હુ ખ દરીયામાં ડુબી ગએલા, જેમને કોઈ પણ સહાય કરનાર નથી એવા
ભક્તિ ધર્મે દપતીને કૃષ્ણકૃપાથી પ્રાપ્ત થએલું ધૈર્ય એક-અદ્વિતીય નો
કાંઈપ અશુ અર્થાત્ ત્યાં તે સમયમાં કેવળ ધૈર્યનું અવલંબન કરીનેજ વિપ-
ત્તિનું વિનિર્ગમન કર્યું ॥૩૧॥ આવા મહા આપતકાળમાં સ્ત્રીસ્વભાવને લીધે
બીજી પ્રકૃતિથી મહા ખેદ કરતા પ્રેમવતી પત્ની પ્રત્યે ધર્મદેવ બોલ્યા કે-
ભદ્રે ! તમો અધિક ખેદ કરશો નહિ આપણું કાર્ય તો સિદ્ધપ્રાયજ છે પ-
રતુ દૈવે વિમ્નવાળુ કયાં જેવું કર્યું છે આવેલા વિમ્નનો વિનાશ તો આપણે
અવશ્ય કરવોજ ॥૩૨॥ હે સતિ ! બ્રહ્મવૈવર્તાદિ તેતે પુરાણમાં સર્વ વિમ્નના
વિનાશ માટે અને સ્વમનોરથની સિદ્ધિ માટે વિમ્નરાજ ગણપતિનું વ્રત કે-

૧ શ્રીકૃષ્ણના ઉત્કર્ષ શ્રવણથી મનમાં ક્ષોભ પામેલા અશ્વત્થામાએ કૃષ્ણની
હતપત્તિના આશ્રયભૂત ધર્મેનું નિન્દન કર્યું હોત તો તેમની હતપત્તિનું મૂળજ
ઉદાઘ બત, તો ધર્મનો ઘાત કેમ ન થયો ? અને શાપમાત્ર કેમ આપ્યો ? એવી
સહજ શકા યાય તો તે વાત સલ છે આ બાબતમાં તેનો અભિપ્રાય એવો
હોવો જોઈએ કે-જેના અનેક પરાક્રમે અનેકવાર પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કર્યા છે
એવા કુટિલ કૃષ્ણ જો ધર્મેનું હનન કરીશ તો તેનાથી અતિરાય વ્યાકુળ થઈને
ગમે ત્યાં પણ પ્રકટીને મને છવધાત હણશે શાપથી તો ધર્મથી પ્રકટ થઈને
પણ રાક્ષ ધારણે રહિત હોવાથી જ વિગેરે તથા માતા મિત્રના પક્ષપાતી સર્વ
માસહાયી અનુરોધે કશું કરી શકશે નહિ એટલે નહા ક્ષેમ કરો એવો આપ
હવાપણથી વિચાર કરીને ધર્મને નહિ હણવા તેમને શાપ આપ્યો

સત્તિ ! । પ્રોક્તમસ્તિ પુરાણેષુ સ્વમનોરથસિદ્ધિદમ્ ॥૩૩॥ વૈવાહિકો-
ત્સવાન્તે ચાપ્યાવયોઃ સ્વપુરં વ્રજન્ । પતદ્વતં કાર્યમિતિ મત્પિતા-
પ્યાદિદેશ મામ્ ॥૩૪॥ શ્રીકૃષ્ણસ્યાવતારો હિ પ્રોક્તોઽસ્તિ ગણના-
યકઃ । અતસ્તસ્ય વ્રતં નૃણાં સર્વમદ્કૃષ્ણનાશનમ્ ॥૩૫॥ માદ્રશુ-
ચતુર્થ્યાં તત્કરિપ્યાવોઽનુવત્સરમ્ । તેન તુષ્ટઃ સ વિદ્યેભ્યો રક્ષણં
નોં કરિષ્યતિ ॥૩૬॥ એવં તૌ નિયમં વિપ્રૌ મનસા ચક્રતુર્નૃપ ! ।
ભક્તિમૂચે પુનર્ધર્મો દુઃસ્વશોકહરં વચઃ ॥૩૭॥ દુઃસ્વમેતાદૃશં ભૂમા-
યાવાભ્યામેવ સુન્દરિ ! । પ્રાપ્તમિત્યેવ મા મંથ્યા યતો દુઃસ્વમયં
જગત્ ॥૩૮॥ પુરા શ્રીરામચન્દ્રેણ સહ પત્ન્યા ચ યન્ધુના । મુક્ત-

૨વાનું કહ્યું છે ॥૩૩॥ વળી આપણા વૈવાહિક ઉત્સવને અંતે પોતાના પુર-
પ્રત્યે પ્રયાણ કરતા બાળશર્મા મારા પિતાએ પણ ‘કોઇ પણ અંતરાયની
ઉપસ્થિતિ થાય તો ગણપતિનું મત તમારે કરવું’ એવી આજ્ઞા કરી હતી
॥૩૪॥ વિદ્યકારક પ્રમથ ભૂત પ્રેતાદિ ગણના નાયક ગણપતિ તો શ્રીકૃષ્ણ-
નાજ અવતારવિશેષ છે એમ પુરાણમાં પ્રસિદ્ધપણે કહ્યું છે માટે તેમનું
મત મતકર્તા મનુષ્યોનાં સર્વ સંકલેને સંહાર કરનાર છે ॥૩૫॥ માટે એ-
કતો શાસ્ત્રપ્રોક્ત વળી આજ પિતાપ્રોક્ત તે મત વર્ષોવર્ષ ભાદ્રપદ માસના
શુક્લપક્ષની ચતુર્થી તિથિએ આપણે અવશ્યપણે કરીશું. તેનાથી ગણપતિ
સંતુષ્ટ થઇને આપણી વિવિધ વિદ્યોથષ્ટી નિષ્કે રક્ષા કરશે ॥૩૬॥ હે નૃપ !
વિપ્ર દેવતીએ તે સમયે મનથી પૂર્વોક્ત પ્રકારની મતપ્રતિજ્ઞા કરી. તે પછી
ધર્મદેવ દુઃખ તથા શોકને હરનાર વચન લાચારી લક્ષિ પ્રત્યે ફરીથી બોલ્યા
કે-॥૩૭॥ હે સુન્દરિ ! પૃથ્વી ઉપર આપણે એકલાએજ આવું અપૂર્વ દા-
રણ દુઃખ અનુભવ્યું છે એમજ માનશો નહિ. કારણ કે આ જગતજ દુઃ-
ખમય છે. જેમ ચારે બાલુથી લાગેલી હવેલીના ઉપલા માળમાં રહેલાને
દાહવ્યથા ન થાય એવો વિચાર કરવો વૃથા છે તેમજ દુઃખમય પ્રપચની
અંદર વર્તનારા આપણવિગેરે જનોને આ જગતમાં મુખની આજ્ઞા વૃથા છે
॥૩૮॥ એ વાતને દૃષ્ટાંતથી દઢ કરે છે-પૂર્વે આ પૃથ્વી ઉપર પ્રાદુર્ભાવ પા-
મેલા સર્વેશ્વર એવા પણ શ્રીરામચંદ્રજીએ વનવાસ સમયમાં પત્ની સીતાજી

મીશેનાપિ દુ.સં વનવાસવતા મૃશમ્ ॥૩૧॥ इत्युक्त्वाऽकथयत्तस्ये
 श्रीरामचरित वृष. । हनुमन्महिमोपेतं निशो यामाख्यो गताः
 ॥४०॥ शृण्वती सा तत्र तत्र साहाय्यं जानकीपते. । मुहुः कृतं
 हनुमता चिन्तयामास चेतसि ॥४१॥ अहो न कुलदेवोऽस्ति हनु-
 मान् रामवद्बभ. । उपेक्षते सोऽपि कथं समर्थोऽस्मान्महापति
 ॥४२॥ हनूमन् ! रक्ष रक्षेति यावद्ब्रूति सा गिरम् । तावत्प्रत्य-
 क्षतां प्राप मारुतिर्विप्ररूपधृत् ॥४३॥ स हि रामकथां रात्रौ की-
 र्त्यमानां स्त्रिय प्रति । धर्मेण श्रोतुमायातस्तत्रादृश्यो जनै. स्थितः
 ॥४४॥ प्रत्यक्षीभूय तौ प्राह भक्ते ! धर्म ! व्यथां त्यज । कुलदेवो.

અને બ્રાતા લક્ષ્મણ સાથે મહા દુ.ખ ભોગવ્યુ છે ॥૩૮॥ હે રાજન્ !
 ધર્મદેવ એ પ્રકારે કહીને લાર્યાં ભક્તિને આજ પ્રસંગથી માણતિના મહિ
 માએ યુક્ત શ્રીરામચરિત્ર કહેવા લાગ્યા એ રીતે શ્રીરામચરિત્ર કહેતા
 કહેતા રાત્રિના ત્રણ પ્રહર વીતિ ગયા ॥૪૦॥ પ્રેમવતીતો તેતે કથાપ્રસ
 ગમા હનુમાનજીએ અનેકવાર કરેલી સીતાપતિની સહાયતા સાબળીને,
 તેનુ ચિત્તમા ચિંતવન કરતા થકા અતિશય આતુર થઇને એવુ વચન
 બોલ્યા કે-તે આ હનુમાનજી આપણા હુળદેવ (વશપરપરાથી આરાધાય છે)
 વળી રામચરિત્રને સમુદ્રસમુદ્ધન કર્યું, સજીવિની ઔપધિ લાવી આપી
 વિગેરે અમાનુષ વીર્ય પરાક્રમથી અતિશય પ્રિય છે, તથા આપણી આપ
 તિનો પ્રતીકાર કરવામા પણ પ્રભુ છે તથાપિ એજ એક સહાય જેમને છે
 એવા આપણી આવી મહા આપત્તિમા કેમ ઉપેક્ષા કરે છે-કેમ વિરમરણ
 કરે છે અહો !-આ અતિ આશ્ચર્ય છે ॥૪૧-૪૨॥ હે રાજન્ ! ભક્તિદેવી 'હે
 હનૂમન્ ! તમો રક્ષા કરો રક્ષા કરો' એવી વાણી બ્યારે બોલ્યા એજ ક્ષણમા
 માણતિ વિપ્રરૂપ ધારીને પ્રત્યક્ષપણાને પામ્યા એટલે તેમના નયનગોચર
 થયા ॥૪૩॥ પ્રત્યક્ષ થએલા આ માણતિ તે રાત્રિએ ધર્મદેવે પત્ની પ્રત્યે
 કહેવા માડેલી રામકથા સાબળવા સાડ ત્યા આગ્યા હતા અને ભક્તિધ
 ર્મની સમીપે ત્યાના બીજા જનો ન બોઈ શકે એ ગીતે અદૃશ્ય થઇને રહ્યા
 હતા ॥૪૪॥ અદૃશ્યપણે રહેવા માણતિ પ્રેમવતીનુ પ્રાર્થનાવચન સાબળ

હનૂમતોઽપ્રાક્ષીચિરજીવિત્વજક્ષણમ્ ॥૫૧॥ નિશમ્ય ચ નિશા-
મ્યાપિ પ્રભાવં શ્રીહનૂમતઃ । આનન્દઃ પરમો નાથ ! જાયતે મમ
ચેતસિ ॥૫૨॥ ચિરજીવી કથં જાતઃ સ્વામિન ! પવનનન્દનઃ । દિવં
વિહાય મૂલોકે સ્થિતો નિત્યં કરોતિ કિમ્ ॥૫૩॥ इति प्रीत्या प्रेम-
वत्याऽऽपृष्टो धर्म उवाच ताम् । हनूमांश्चिरजीव्यस्ति सीताराम-
प्रसादतः ॥५४॥ निहत्य रावणं युद्धे स्वसैन्यपरिवारितः । एत्या-
योध्यां नृपपदमध्यतिष्ठत् स राघव ॥५५॥ वानरा राक्षसा क्रक्षा
दिव्यरूपधरा सति ! । तद्वियोगासहास्तत्र न्यवसन्नेकहायनम्

ડીને આહ્વાદ આપતા થકા પ્રશ્ન પુછવાનો અવસર આવી બથ એવો પ
તિને આહ્વાદ આપી જતા હનુમાનજીનુ ચિરજીવિત્વરૂપ વૃત્તાત પુછવા
લાગ્યા કે—(અથવા પ્રીણુચન્તી—‘પ્રસન્ન કરવા માટેજ’ એવો અર્થ કરવો
એટલે ધર્મ પોતે ભગવાનના એકાતિક લક્ષ છે માટેજ વૃથાલાપથી વિમુખ
છે—તે સદાલાપથીજ પ્રસન્ન થાયછે આવા પતિ ધર્મને પ્રસન્ન કરવામાટે
હનુમાનજીનુ ચરિત્ર પુછ્યુ) હે નાથ ! શ્રીહનુમાનજીનો પ્રભાવ આપના
થકી સાલળી સાક્ષાત્ દેખીને અને હમણા અનુભવીને પણ તેનુ વારવાર
ચિંતવન કરતા મને મનમા પરમાનંદ ઉપજેછે ॥૫૧-૫૨॥ હે સ્વામિન !
પવનપુત્ર હનુમાનજી ચિરજીવી શી રીતે રહ્યા ? અને ભગવાનના એકા-
તિક લક્ષરાજ હોવા છતા લક્ષોએજ પામવા યોગ્ય નિરતિશય સુખરૂપ
વૈકુંઠલોકમા નહિ જતા અદ્વજનોએજ ભોગ્ય એવા આ ભૂલોકમા રહીને
સદાકાળ શુ કરે છે ? ॥૫૩॥ હે રાજન ! આ પ્રકારે પ્રેમવતીએ પ્રીતિથી
પુછેલા પતિ ધર્મદેવ પત્ની પ્રત્યે બોલ્યા કે—હે ભદ્રે ! હનુમાનજી સીતારા
મના પ્રસાદથી ચિરજીવિપણુને પામ્યા છે તેનો પ્રકાર તમોને કહુંછુ ॥૫૪॥
પૂર્વે ભગવાન રામચંદ્રજી રણુમા રાવણુને હણીને, સ્વસખા સુગ્રીવે સજી
આણેલી વાનરસેનાથી વિટાઈને, રાજધાની અયોધ્યાપુરીમા પધારીને
રાજ્યાસનમા (ગાદીએ) વિરાજમાન થયા ત્યારે હે સતિ ! રઘુનાથજીનો
વિયોગ ક્ષણપણુ નહિ સહન કરી શકનારા સુગ્રીવ વિગેરે વાનરો, વિભી-
ષણુ વિગેરે રાક્ષસો, બણુવાન વિગેરે રીંછો, આ સર્વે દિવ્ય રૂપ ધારીને એજ

ઽસિ હનુમાન્ યુષ્માકં રક્ષિતાઽસિ વઃ ॥૪૫॥ દ્રૌણેઃ શાપેન વાં
પુત્રો ધારયિષ્યતિ નાયુધમ્ । તથાપિ જેતું વૈલોક્યં શક્તો ભાવ્યઃ
સ ચૈ ધિયા ॥૪૬॥ ભવિતા સ ત્વશસ્ત્રોઽપિ સદા વૈરિભયોઽજિતઃ ।
દારિદ્યદુઃસમપિ તે નાશયિષ્યતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૪૭॥ હત્યુક્ત્વા તૌ
મહામાર્ગે પ્રાપ્સ્યાશ્ચર્યમાનસૌ । તિરોવભૂવ હનુમાન્સૌ તતો ગન્તુ-
મૈચ્છતામ્ ॥૪૮॥ તત આરમ્ય તાવાસ્તાં ગતસર્વવ્યથૌ નૃપ ! । પ્રા-
પ્યમાણાન્નવહ્નાદૌ નિશ્ચિન્તૌ સ્વસ્થમાનસૌ ॥૪૯॥ મહામાર્ગેણ ચ-
લિતૌ પૂર્વદષ્ટેન નિર્ભયૌ । ચિન્તયન્તૌ ચ હૃદયે શ્રીકૃષ્ણં ભક્તચ-
ત્સલમ્ ॥૫૦॥ પ્રીણયન્તી પતિં વાફ્યૈઃ પ્રેમ્ણા પ્રેમવતી પથિ । વૃત્તં

તાંજ ત્યાંજ પ્રત્યક્ષરૂપ થઇને ધર્મભક્તિ પ્રત્યે એમ બોલ્યા કે-હે ભક્તો !
ખેદનો ત્યાગ કરો. હે ધર્મ ! ખેદનો ત્યાગ કરો. કેમકે હું તમારો હુળદેવ
હનુમાનજી છું. માટે તમારી હું રક્ષા કરીશ ॥૪૫॥ રક્ષાનો પ્રકાર બે શ્લો-
કથી કહેછે—યદપિ તમારા પુત્રરૂપે પ્રકટ થનારા ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ અ-
શ્વત્થામાનું શાપવચન યથાર્થ કરવા આયુધને ધારશે નહિ. તથાપિ તેતો
સંકલ્પમાનથીજ ત્રિલોકીને જીતવામાટે સમર્થ થશે. એમાં લેશ સંશયને
અવકાશ નથી. ॥૪૬॥ તે તમારા પુત્ર સદા વૈરિભયે વિવર્ણત થશે. એમને
શસ્ત્રની કશી અપેક્ષા પડશે નહિ. અને તમારૂં દારિદ્ર્ય દુઃખ પણ નિશ્ચે
નાશ કરશે ॥૪૭॥ હે રાજન્ ! હનુમાનજી આ પ્રકારે કહીને, ભક્તિધર્મને
પ્રથમ પોતે ભુલી ગએલો મહામાર્ગ ક્ષણમાં બતાવીને પોતે ત્યાંજ અંતર્ધાન
થઈ ગયા. તે પછી તે સમયમાં અંતરમાં અતિશય આશ્ચર્ય પામેલાં ભક્તિ
ધર્મે સ્વદેશમાં સીધાવાનો સંકલ્પ કર્યો ॥૪૮॥ હે નૃપ ! હનુમાનજીના સા-
ક્ષાત્ દર્શન દિનને આરભીને ભક્તિધર્મની સમસ્ત વ્યથા વિનિવૃત્ત થઈ ગઈ
અને ચિંતાપણુ વિદૂર થઈ ગઈ અને અન્ન ધન વસ્ત્ર વિગેરેની પ્રાપ્તિ થઈ
અને મન સ્વસ્થ થઈ ગયું ॥૪૯॥ ત્યારપછી ભક્તિધર્મ વૃદાવનમાં દીઠલા
ભક્તવત્સળ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણનું ચિત્તમાં ચિંતવન કરતાં થકાં નિર્ભય થઇને
પ્રથમ દેખેલા મહામાર્ગમાં ચાપિથી ચાલવા લાગ્યા ॥૫૦॥ પત્ની પ્રેમવતી
પોતાના પતિને માર્ગમાં પ્રેમમધુર વાક્યવડે પ્રીણયન્તી—માર્ગશ્રમ મટા-

હનૂમતોઽપ્રાક્ષીઘિરજીવિત્વજક્ષણમ્ ॥૫૧॥ નિશમ્ય ચ નિશા-
મ્યાપિ પ્રભાવં શ્રીહનૂમતઃ । આનન્દઃ પરમો નાથ ! જાયતે મમ
ચેતસિ ॥૫૨॥ ચિરજીવી કયં જાતઃ સ્વામિન્ ! પવનનન્દનઃ । દિવં
વિદ્યાય ભૂલોકે સ્થિતો નિત્યં કરોતિ કિમ્ ॥૫૩॥ इति प्रीत्या प्रेम-
यत्याऽऽपृष्टो धर्म उवाच ताम् । હનૂમાંઘિરજીવ્યસ્તિ સીતારામ-
પ્રસાદતઃ ॥૫૪॥ નિહત્ય રાઘવં યુદ્ધે સ્વસૈન્યપરિવારિતઃ । एत्या-
योध्यां नृपपदमध्यतिष्ठत् स राघवः ॥५५॥ વાનરા રાક્ષસા ક્રક્ષા
દિવ્યરૂપધરાઃ સતિ ! । तद्वियोगासहास्तत्र न्यवसन्नेकहायनम्

ડીને આહ્વાદ આપતાં થકાં પ્રશ્ન પુછવાનો અવસર આવી જાય એવો પ-
તિને આહ્વાદ આવી જતાં હનુમાનજીનું ચિરજીવિત્વરૂપ વૃત્તાંત પુછવા
લાગ્યાં કે-(અથવા પ્રીણુચન્તી-‘પ્રસન્ન કરવા માટેજ’ એવો અર્થ કરવો
એટલે ધર્મ પોતે ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત છે માટેજ વૃથાલાપથી વિમુખ
છે- તે સદાલાપથીજ પ્રસન્ન થાયછે આવા પતિ ધર્મને પ્રસન્ન કરવામાટે
હનુમાનજીનું ચરિત્ર પુછ્યું) હે નાથ ! શ્રીહનુમાનજીનો પ્રભાવ આપના
થકી સાંભળી સાક્ષાત્ દેખીને અને હમણાં અનુભવીને પણ તેનું વારંવાર
ચિંતવન કરતાં મને મનમાં પરમાનંદ ઉપજેછે ॥૫૧-૫૨॥ હે સ્વામિન્ !
પવનપુત્ર હનુમાનજી ચિરજીવી શી રીતે રહ્યા ? અને ભગવાનના એકાં-
તિક ભક્તરાજ હોવા છતાં ભક્તોએજ પામવા યોગ્ય નિરતિશય મુખરૂપ
વૈકુંઠલોકમાં નહિ જતાં બદ્ધજનોએજ લોગ્ય એવા આ ભૂલોકમાં રહીને
સદાકાળ શું કરે છે ? ॥૫૩॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે પ્રેમવતીએ પ્રીતિથી
પુછેલા પતિ ધર્મદેવ પત્ની પ્રત્યે બોલ્યા કે-હે ભદ્રે ! હનુમાનજી સીતારા-
મના પ્રસાદથી ચિરજીવિપણને પામ્યા છે. તેનો પ્રકાર તમોને કહું ॥૫૪॥
પૂર્વે ભગવાન્ રામચંદ્રજી રણમાં રાવણને હણીને, સ્વસખા મુશીવે સજી
આંણેલી વાનરસેનાથી વિદાહનિ, રાજધાની અયોધ્યાપુરીમાં પધારીને
રાજ્યાસનમાં (ગાદીએ) વિરાજમાન થયા. ત્યારે હે સતિ ! રઘુનાથજીનો
વિયોગ શણુપણ નહિ સહન કરી રાકનારા મુશીવ વિગેરે વાનરો, વિભી-
ષણ વિગેરે રાક્ષસો, બળુવાન વિગેરે રીંછો, આ સર્વે દિવ્ય રૂપ ધારીને એ-

॥૫૬॥ તં છત્રચામરાચૈસ્તે સેવમાના દિને દિને । પ્રેમવૃદ્ધિં પરં પ્રા-
પુર્વિસ્મૃતાશિલલૌકિકાઃ ॥૫૭॥ સ્વસ્વગૃહાન્પ્રેપયિષ્યન્નયાતઃ સ્વા-
ગ્રતોઽપિ તાન્ । તત્સન્માનં પ્રમુશ્ચક્રે વસ્ત્રભૂષાધનાદિભિઃ ॥૫૮॥
યથોચિતં માનયિત્વા સુગ્રીવાદીન્સ વાનરાન્ । કિષ્કિન્ધ્યાં પ્રેપયા-
માસ સાશ્રુનેત્રાન્વલાદિભુઃ ॥૫૯॥ તદા ગમિષ્યન્ હનુમાન્સવત્રે-
માશ્રુલોચનઃ । પરિત્યક્તમશક્તસ્તં ઘડાઞ્જલિપુટોઽવ્રવીત્ ॥૬૦॥
સ્નેહો મે પરમઃ સ્વામિસ્સ્વયિ તિષ્ઠતુ નિત્યદા । ભક્તિશ્ચ નિયતા
વીર ! ભાવો નાન્યત્ર ગચ્છતુ ॥૬૧॥ યાવત્તવ કથા રામ ! પ્રચરિ-

અયોધ્યામાં રામચંદ્રજીની પાસે એક વર્ષપર્યંત રહ્યા ॥૫૫-૫૬॥ તે સર્વે
શ્રીરામચંદ્રજીની છત્ર ચામર વિગેરેવડે પ્રતિદિન પરિચર્યા કરતા થકા તે પરિ-
ચર્યાથી પરમ હર્ષ પામતાં સકળ લૌકિક સુખમાત્ર ભુલીજ ગયા ॥૫૭॥
પ્રભુ રામચંદ્રજીએ પોતાની પાસેથી વિયોગલયથી પાછું નહિજ જવા ક-
ચ્છતા એવાપણુ સુગ્રીવ વિગેરેને પોતપોતાને ઘેર મોકલશે એવા થકા વસ્ત્ર
વિભૂષણ ધનાદિકવડે તેમનું સન્માન કર્યું ॥૫૮॥ અને વિભુ રામચંદ્રજીએ
સુગ્રીવ વિગેરે વાનરોને યથાયોગ્ય સત્કાર કરીને, લગવદ્વિયોગશોકનાં અશ્રુથી
પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા તે સર્વેને બળાત્કારથી સુગ્રીવની રાજધાની કિષ્કિન્ધા પ્રત્યે
મોકલ્યા ॥૫૯॥ તે સમયમાં હનુમાનજીતો જવાનું થતાંજ પ્રેમાશ્રુથી પરિ-
પૂર્ણ લોચનવાળા થઈને, રામચંદ્રજીનો વિયોગ સહન કરવા અસમર્થ હો-
વાથી બે હાથ બેડીને, લગવાન શ્રીરામ પ્રત્યે એમ બોલ્યા કે-॥૬૦॥ હે સ્વા-
મિન-હું આપનોજ એક દાસભૂત છું. આપ મારા નિરૂપાધિક સ્વામી છો
એવા આપનેવિષે મારે સર્વોત્તમ સ્નેહ સર્વદા સ્થિર રહો. લોકમાં જે આ
કલત્ર પુત્ર મિત્રાદિકમાં સેહ છે તેતો સોપાધિક અને આગમાપાથી છે. નિ-
રૂપાધિક સ્વામી આપને વિષે સ્નેહતો નિરૂપાધિક સર્વોત્તમ છે, કેમકે બીજા
થકી જુદો છે. હે વીર ! સ્નેહાતિશયસાધ્ય પરાભક્તિ પણ આપને વિષેજ
મારે અનન્યપણે નિશ્ચળ પ્રવર્તો. અને જે કેવલ્ય કલ્યાણ કહેવાય છે તથા
જે સાલોક્ય સાયુજ્ય સારૂપ્યાદિકરૂપ કહેવાય છે તેમાં પણ મારે લેશ લાવ
ન રહો. અર્થાત્ આપના સીવાય બીજા કરામાં લાવ રહો નહિ ॥૬૧॥ સાં-

પ્યતિ ભૂતલે । તાવત્તાઃ સર્વદા શૃણ્વન્ જીવામ્યત્રેતિ મે રુચિઃ
 ॥૬૨॥ સ્થિતં કિમ્પુરુષે સ્વપ્ને ગન્ધર્વા અપિ માં સદા । શ્રાવયેયુઃ
 કથા રામ ! તવેતિ મમ યાચિતમ્ ॥૬૩॥ ત્વત્કથામૃતપાનેચ્છા
 યથા મે હૃદિ વર્તતે । તથા ન દિવ્યલોકેચ્છા નૈશ્વર્યેચ્છા ચ નિશ્ચિ-
 તમ્ ॥૬૪॥ એવં બ્રુવાણં રામસ્તુ હનુમન્તં વરાસનાત્ । ઉત્થાય સ-
 સ્વજે સ્નેહાદ્યાવયમેતદુવાચ ચ ॥૬૫॥ એવમેતત્કપિથ્રેષ્ઠ ! ભવિ-
 પ્યતિ ન સંશયઃ । વરદાનેન મે સર્વં સેત્સ્યત્યેવ ત્વદીક્ષિતમ્
 ॥૬૬॥ इति लब्धवरो रामाद्धनूमानिह सुव्रते । । रघुनाथकथाप्राण-
 श्चिरजीवी हि यतंते ॥६७॥ यत्र यत्र कथा भूमौ रामचन्द्रस्य जा-

લખેહું આપનું ચરિત્રામૃતજ મને નિઃશ્રેયસના આનંદથકી પણ અતિ અ-
 ધિક આનંદ કરનારૂં થાય છે, મારે 'હે શ્રીરામ ! ત્યાંસુધી આપની પવિત્ર
 કથાનો ભૂતજ ઉપર પ્રચાર રહેશે ત્યાંસુધી તે કથાઓને સર્વદા આજ
 ભૂમંડળમાં સાંભળતો થકો હું છું' એવી મને રૂચિ-અભિલાષા છે ॥૬૨॥
 વળી હે રામ ! 'મારો નિયતનિવાસ ભરતખંડ પછીના કિંપુરુષ ખંડમાં રહો
 અને ત્યાં રહેલા મધુર કંઠવાળા ગંધર્વો પણ આપનું ચરિત્રામૃત નિરંતર
 મને સંભળાવે' એવી પણ હું યાચના કરુંહું ॥૬૩॥ હે ભગવન્ ! આપની
 કથાસુધાના આસ્વાદમાં જેવી મારે સ્પૃહા વર્તે છે એવી સ્પૃહા તો આ
 લોકનાં પ્રાકૃત ઐશ્વર્યોમાં તેમજ પારલૌકિક અપ્રાકૃત ઐશ્વર્યોમાં પણ વ-
 ર્તતી નથી. આ નિશ્ચિત વાત છે પણ કથનમાત્ર નથી (આથી બ્રહ્માનંદ-
 દિકથકી લજનાનંદ અતિશય અધિક છે એમ સૂચવુંછે) ॥૬૪॥ હે
 ભદ્રે ! આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરતા હનુમાનજીને શ્રીરામચંદ્રજીનો સ્વયં સ-
 વૌત્તમ રાજસિંહાસનમાંથી એકદમ ઉઠીને સ્નેહાર્દ્રહૃદયથી આલિંગન
 કરીને એવું વચન બોલ્યા કે-॥૬૫॥ હે કપિથ્રેષ્ઠ ! આ તમારૂં યાચિત એ-
 મજ થશે એમાં સંશય નથી. મારા વરદાનથી તમારૂં સર્વ ઇક્ષિત સિદ્ધ
 થશેજ ॥૬૬॥ હે સુવ્રતે ! આ પ્રકારે શ્રીરામથકી પ્રાપ્ત થયો છે વર જેમને
 એવા હનુમાનજી શ્રીરઘુનાથજીની કથા એજ એક પ્રાણ-જીવનરૂપ જેને છે
 એવા થકા ચિરંજીવીપણાને પામીને આ ભૂલોકમાં અખંડ વર્તે છે ॥૬૭॥

યતે । તત્ર તત્રાપ્યસૌ ગત્વા ઋણોતિ વરદાનતઃ ॥૬૮॥ ત્વત્સમીપે
મયા રાઝૌ કથ્યમાનાં કથામસૌ । ઓતું નૂનમુપાયાતો યાતો દત્ત્વા
સ્વદર્શનમ્ ॥૬૯॥ ગણેશવ્રતસદ્કલ્પાદ્વિઘ્નનાશે હનૂમતા । દત્તં સ્વ-
દર્શનં તેન કાર્યસિદ્ધિરભૂદ્ધિ નઃ ॥૭૦॥ શ્ચિતિ ભર્તુર્વચઃ શ્રુત્વા પ્રીતા
ભક્તિરૂભૂષણ ! । તયા સહ યથાશક્તિ વ્રજન્ સ્વગ્રામમાપ સઃ ॥૭૧॥
સાર્ધમાસેન સમ્પ્રાપ્તં સ્વગ્રામં તં સમેત્ય ચ । સ્વજના જ્ઞાતયઃ સર્વે
ભૂશં મુમુદિરે નૃપ ! ॥૭૨॥ શ્રીકૃષ્ણસ્ય પ્રતાપેન વૈરિણ સકલા
અપિ । સિંચાણીવામ્બવસ્તસ્ય વિશ્વ્યતિ સ્મ તદીક્ષણાત્ ॥૭૩॥ ધા-
ન્યયાનપશુદ્રવ્યસમૃદ્ધિસ્તસ્ય વેદમનિ । તતઃ પૂર્વાધિકેવાસીદ્ધર્ધ-

ભૂમિ ઉપર જેજે સ્થળમા રામચદ્રજીની કથા થતી હોય તેતે સમય સ્થ-
ળમા આ હનુમાનજી શ્રીરામજીના વરદાનથી એક સાથે ધર્મિસત અનેક
રૂપથી સન્નિધિ કરીને કથા શ્રવણ કરેછે ॥૬૮॥ રાત્રિએ તમારી આગળ
કહેવા માટેલી રામકથા સાલળવા સાડ આ હનુમાનજી અદૃશ્યપણે આહિ
આવેલા હશે તમોએ સભાર્યા એટલામાત્રથી પ્રત્યક્ષ સ્વદર્શન દઇને ચાલ્યા
ગયા એમા સશય નથી ॥૬૯॥ વિઘ્નેશ ગણપતિનુ વ્રત કરવાનો સકલપ
કર્મો એટલામાત્રથીજ વિઘ્નનો વિનાશ થતા હનુમાનજીએ પોતાનુ દર્શન
દીધુ અને તેથી આપણા કાર્યની સિદ્ધિ થઇ અર્થાત્ જે આ હનુમાનજીના
દર્શન થયા અને જે આ આપણા કાર્યની સિદ્ધિ થઇ તે ગણેશવ્રતનો સ
કલપ કરવાથીજ અતરાયની નિવૃત્તિ થતા થઇ છે ॥૭૦॥ હે નૃપ ! આવુ
હતાનુ વચન સાલળીને ભાર્યા ભક્તિદેવી પ્રહર્ષ પામ્યા ત્યાર પછી ધર્મદેવ
પત્નીની સાથે પ્રતિદિન યથાશક્તિ (પત્ની ચાલી શકે તેમ) રસ્તામા ચાલતા
ચાલતા પોતાના છપૈયા ગામને પામ્યા ॥૭૧॥ હે નૃપ ! દોઢ માસે પોતાના
ગામે આવી પહોચેલા ધર્મદેવને સર્વે સખધિજનો અને બીજા જ્ઞાનિજનો
યથાયોગ્ય મળીને અત્યંત આનંદ પામ્યા ॥૭૨॥ ધર્મના જે પૂર્વ વૈરિઓ
હતા તે સર્વેપણુ શ્રીકૃષ્ણના પ્રબળ પ્રતાપથી મિત્રો હોય ને શુ ? એવા થઇ
ગયા અને જેના થકી પ્રથમ આ ધર્મદેવ ભય પામતા હતા તેઓ ધર્મદે
વના દર્શનથી ભય પામવા લાગ્યા ॥૭૩॥ ભગવાનના આવા પ્રતાપાતિશ

માનાઽનુવાસરમ્ ॥૭૪॥ इत्थं हरेः प्रसादस्य जातत्वात्स द्विजो-
त्तमः । हरिप्रसादनाम्नैव विश्रुतोऽभूत्पुनः क्षितौ ॥७५॥ भगवानथ
जीवानां श्रेयस्ते करुणानिधिः । नरनारायणोद्देशान्नृत्वं स्वीकर्तुमै-
हत ॥७६॥ एकमूर्तिं स्वेन कृत्वा द्विरूपं तं निजेच्छया । धर्मस्य
हृदयाम्भोज आविरासीदसौ नृप ! ॥७७॥ आविर्भावं भगवतः
स्वस्मिज्जातं विवेद सः । कान्त्यातिमर्त्यया राजन्नाकसिकया च
सम्पदा ॥७८॥ गर्भं ततोऽसावृतुपोडशेऽहिं गुरौ च पुण्ये निद-

યને લીધે ધર્મના ઘરમાં ધન ધાન્ય વાહન પશુ આદિકની સમૃદ્ધિ પ્રથ-
મના કરતા પણ અતિ અવિક પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામવા લાગી ॥૭૪॥ વિપ્ર-
વર્થ તે આ ધર્મદેવ પૂર્વોક્ત પ્રકારે શ્રીહરિ (કૃષ્ણ)નો પ્રસાદ પામવાથી
તે દિવસને આરબીને ‘હરિપ્રસાદ’ એવી સાર્થક સજ્જાથી જ કરીથી પૃથ્વી
ઉપર પ્રખ્યાત થયા કરીથી એટલે—પ્રથમ દેવશર્મા નામથી, પછી ધર્મનિષ્ઠ
હોવાથી ધર્મદેવ નામથી અને પછીથી હરિનો પ્રસાદ પામતા હરિપ્રસાદ
નામથી પ્રસિદ્ધ થયા પૂર્વ નામની અપેક્ષાએ ‘કરીથી’ એમ કહ્યું છે ॥૭૫॥
હવે અધ્યાયને અંતે ભગવાનના પ્રાદુર્ભાવનો પ્રસ્તાવ કરે છે—ત્યાર પછી
કળિઅળથી પરાલવ પામેલા જીવોના શ્રેયસાદ્ કંઈલાનિધિ ભગવાન શ્રીવા-
મુદેવે નરનારાયણના ઉદ્દેશથી એટલે દુર્વાસા ઋષિના શાપને સ્વીકાર ક-
રતા નરનારાયણનો સકલ્પ સત્ય કરવા સાદ્ મનુષ્યભાવ સ્વીકારવાનો સ-
કલ્પ કર્યો ॥૭૬॥ હે નૃપ ! એવો સકલ્પ કરીને સ્વયં શ્રીવામુદેવ ભગવાન
નર અને નારાયણ એવા બે રૂપવાળા પોતાના અવતારને અવતારી પોતાના
સ્વરૂપની સાથે એકતા કરીને, હરિપ્રસાદના હૃદયારવિંદમા સકલ્પમાત્રથી
પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા એટલે પ્રથમથીજ પ્રાદુર્ભાવતો પામેલાજ છે પણ હાલ
તેના લક્ષણો સાક્ષાત્ પ્રદર્શવવા લાગ્યા ॥૭૭॥ તે હરિપ્રસાદે તે સમયમાં
એકદમ થએલી અમાનુષી (મનુષ્યોમાં ન હોય એવી) સ્વાવયવલાવણ્ય
તાથી અને અકસ્માત્ વૃદ્ધિ પામી ગએલી ધન ધાન્યાદિકની સપ્તાથી
‘મારે વિવે ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ થયોછે’ એમ બાણ્યું ॥૭૮॥ પોતામાં
ભગવાનના આલિભાવનું વિજ્ઞાન થયા પછી હરિપ્રસાદે ભક્તિને પ્રાપ્ત થ

ધાર ભક્તૌ । સા તેન ભૂમૌ શુશ્રુમે શુમાક્ષી શ્રીદેવહતીવ વિરોચ-
માના ॥૭૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંકલ્પજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે
ધર્મસ્થાપ્ત્યામદાપ-સ્ત્રાગમપ્રત્યાગમનનિરૂપણનામા વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૦॥

સુવ્રત ઉવાચ—પતસ્મિન્નન્તરે રાજંશ્ચાતુર્વર્ણ્યમવાસુરાઃ । સંહત્ય
શતશો દેવીમાનર્ચુર્વિન્ધ્યવાસિનીમ્ ॥૨॥ નવમ્યામિપમાસસ્ય શુ-
ક્લપક્ષે મહોત્સવઃ । તેષામભૂન્મન્દિરેઽપિ દેવ્યા દુષ્કર્મ કુર્વતામ્
॥૨॥ અજાન્સહસ્રશોઽર્ચોશ્ચ મહિપાદીન્નરાંસ્તથા । હત્વા નિવેદયા-
માસુર્દેવ્યૈ તે ચ સુરાઘટાન્ ॥૩॥ અત્ત્વા માંસં સુરાં પીત્વા દેવ્યા-

એલા ઋતુકાળના સોળમે દિવસે ગુરુવારે પુણ્ય નક્ષત્રમાં લાગ્યાં ભક્તિમાં
ગર્ભ આરોપણ કર્યો સર્વલોકનું સમુજ્જવન કરનારા તે ગર્ભવડે અતિશય
દેદીપ્યમાન અને નિદોષ હોવાથી શુભ સર્વ શરીરાવયવાળાં ભક્તિદેવી શ્રી-
કૃષ્ણપક્ષ ગર્ભધારણથી થએલી શોભાએ યુક્ત એવાં દેવહતીની જેઠે અત્યંત
શોભવા લાગ્યાં ॥૭૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંકલ્પજીવને...ધર્મસ્થાપ્ત્યામદાપ-
પ-સ્ત્રાગમપ્રત્યાગમનનિરૂપણનામા વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૦॥

અધ્યાય ૨૧ મો.

.સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન! આ ભગવદવતરણસમયની અંદર
ચાર વર્ણમાં જન્મેલા દુષ્ટ આશયવાળા અસુરો ભગવાનનો દ્રોહ કરવાના
વિચારથી સોએ સો એક બીજા સાથે મળી ભેગા થઈને, વિન્ધ્યવાસિની
નામની દેવીનું પૂજન કરવા લાગ્યા ॥૧॥ પૂજનનો પ્રકાર કહેછે—આ-
શ્વિનમાસના શુક્લપક્ષની નવમીએ (નવરાત્રની છેલી તિથિએ) દેવીના
હિસાપ્રધાન સમારાધનના બાનાથી તે દુષ્કર્મી અસુરોનો મહોત્સવ દેવીનું
મંદિર કે જે હિસા-પરદાર પ્રસંગાદિ પાપકર્મ કરવાને અનર્હ છે, એવામાં
પણ પ્રવર્ત્યો હતો ॥૨॥ તે અસુરોએ હજારોહજાર બકરાઓ, ઘેટાઓ અને
પાડાઓ વિગેરે હણી તથા મનુષ્યોનેપણ મારીને, તેમનાં માંસો દેવીને નૈ-
વેદપણે નિવેદન કર્યા અને હજારોહજાર સુરાથી ભરેલા ઘડાઓપણ નિવે-
દન કર્યા ॥૩॥ તે પછી તેજ દેવીના મંદિરમાંજ નિવેદિતાવશિષ્ટ માંસનું
લક્ષણ કરીને અને સુરાપાન કરીને તેના મદથી ઉન્મત્ત થઈને, તે અસુરો

ગારે મદોદ્ધતાઃ । સ્વૈરિણીઃ કામિનીશ્ચ સ્ત્રીરુપજગ્મુશ્ચ પુંશ્વલીઃ
 ॥૫॥ અધર્મમિત્યં ચાન્યાયં દૃષ્ટ્વા તેમ્યશ્ચુકોપ સા । કાલીદત્તાય
 તુ મૃદાં તેપામાચાર્યતાધૃતે ॥૫॥ નિશિ સ્વપ્નમુપેત્યામું દેવ્યુવાચ
 ભયઢ્ઢુરા । ત્રિશૂલં કરવાલં ચ વિમ્રત્યારકલીચના ॥૬॥ સર્વેઽપિ
 સ્થાસુરા યૂયં નિર્મર્યાદા મદોદ્ધતાઃ । મદુદ્દેશેન કુરુથ સુરામાંસા-
 શનં દ્વિજ ! ॥૭॥ પશુર્હિસાં નૃર્હિસાં ચ પારદાર્યં મદાલયે । કુર્વંતો
 નિર્દયાન્ યુષ્માઞ્છપામ્યસુરવચ્ચક ! ॥૮॥ વંશોઞ્છેદો હિ સર્વેપાં
 યુષ્માકં તુ ભવિષ્યતિ । ધનવૃત્તિવિનાશશ્ચ નાશમેષ્યથ ચ વ્રુતમ્

સ્વૈરિણી કામિની અને પુંશ્વલી સ્ત્રીયોની સાથે સંભોગ દેવીના મદિરમાંજ
 કરવા લાગ્યા-‘આ સર્વે દેવીનું પ્રીણુન છે’ એવા દુરાચારથી કરવા લાગ્યા ॥૪॥
 દેવીતો આવો અધર્મ (પશુહિસા-માંસલક્ષણુ-સુરાપાનરૂપ) અને અન્યાય
 (દેવીમંદિરમાં પરસ્ત્રીસંભોગરૂપ) સાક્ષાત્ જોધને, તે અસુરો ઉપર મહા-
 ક્રોધ પામીને, જાણે ક્રોધાગ્નિથી તે સર્વેને આળી દેશે કે શું ? એવી થધને,
 તે અસુરોનો અગ્રેસર ગુરુ કાળીદત્ત ઉપરતો અત્યંત ક્રોધ પામીને, રાત્રિએ
 તેના સ્વપ્નામાં આવીને, લયકર રૂપ પ્રકટ કરીને ત્રિશૂળ અને તરવાર ધા-
 રણ કરી ક્રોધથી લાલચોળ લોચનવાળી થધને એમ જોલી કે-॥૫-૬॥ હે
 દ્વિજ ! તમો સર્વેપણુ અસુરાંશો હોધને શાસ્ત્રોક્ત વિધિનિષેધરૂપ ધર્મમર્યા-
 દાનું ઉલ્લંઘન કરીને મદોદ્ધત થધને મારા મિથ્યા મિષથી મને અનિષ્ટ સુરા-
 પાન અને માંસલક્ષણુ કરોછો. અર્થાત્ ક્યારેયપણુ સુરાદિકનું નહિ લક્ષણુ
 કરનારી અને તેને નહિ લાયક અને તેના દર્શનથીપણુ બિભિત્સા પામનારી
 હું તે માફ નિમિત્ત કરીને કેવળ રસ લોલુપતાથીજ આ પાપ તમો કરોછો ॥
 હે અસુરવચક ! (તું તો અસુરોને પણ કળનારો અસુરનોપણુ અસુર છું
 અર્થાત્ અતિપાપિષ્ઠ છું) વળી મને અનિષ્ટ અબદિ પશુઓની હિસા,
 મનુષ્યહિસા અને પરાંગનાસગ મારાજ મદિરમાં કરોછો. માટે નિર્દય એવા
 તમો સર્વ અસુરોને હું શાપ આપુંછું ॥૭-૮॥ તમારા સર્વેનાપણુ વંશનો
 વિનાશ થશે. તથા પોતપોતાના ઘરમાં વર્તતાં ધન અને વર્ષાસન-ક્ષેત્રાદિ-
 રૂપ શુભિકાવૃત્તિનો વિનાશ થશે તથા તમો સર્વેપણુ સ્વલ્પ સમયમાં નાશ

खिलमेदिनीम् ॥१५॥ एवं शस्त्वा तु सा देवी रुष्टा तेभ्यस्तिरोदधे ।
कालीदत्तोऽतिसन्नस्तस्तच्छ्रुत्वाऽजागरीश्वर ! ॥१६॥ सर्वेभ्यः क-
थयामास सोऽसुरेभ्योऽम्बिकावचः । श्रुत्वा तद्वेपमानास्ते जा-
ताश्चिन्ताव्यथाकुलाः ॥१७॥ स्वकर्मोपस्थितं शापमनिवार्य हि
साधनैः । मत्वा क्षमापयामासुस्तां भूद्याणवृषादिभिः ॥१८॥ ततः
शापप्रतीकारं स्वस्वशक्त्या चिकीर्षवः । सर्वे विचारयाञ्चतुरन्ति-
कोपस्थितापदः ॥१९॥ उत्पाद्य कृत्यास्तामिक्ष शस्त्रैरस्त्रैश्च सा-
धितैः । वीरैर्मन्त्रैश्च यन्त्रैर्वा हरिर्घातयः स शैशवे ॥२०॥ विवृद्धव-

સ્માત્ હણુતાં બાકી રહેલા અસુર ભૂપતિઓને સ્વશાસનવશવર્તી કરીને
અખિલ પૃથ્વીને ભોગવશે (એને વશ વર્તવાપણુ એજ એમનુ મરણુ છે)
॥૧૫॥ હે નૃપ ! કોપ ખામેલી તે વિધ્વવાસિની દેવી તો આ પ્રકારે શાપ
આપીને અતર્ધાન થઈ ગઈ કાળીદત્તતો દેવીનો દાડણુ શાપ સાલળીને
અતરમા અતિશય ત્રાસ ખામીને સ્વપ્રામાથી એકદમ ભગી ગયો ॥૧૬॥
ભગેલો તે કાળીદત્ત કોપ ખામેલી અભિકાદેવીનુ પૂર્વોક્ત શાપવચન પોતાના
અનુચર સર્વ અસુરોને કહેવા લાગ્યો સર્વ કોઈતે અસુરો ગુરુ કાળીદત્તનુ
વચન સાલળીને ભયથી થરથર કપવા લાગ્યા અને અતરમા ચિંતા તથા
વ્યથાથી વ્યાકુળ થઈ ગયા ॥૧૭॥ તેપછી તે તમામ અસુરો પોતાનાજ
પાપકર્મોથી પ્રાપ્ત થએલા શાપને તપ વ્રત વિગેરે ઉપાયોથી અનિવાર્ય નિ-
શ્ચય કરીને, એજ દેવીની પૃથ્વી ઉપર પ્રાણુ (નાસિક) ઘર્પણુ, દાંતમા
ઘાસ થડણુ વિગેરે વ્યાપારોવડે ક્ષમા માગવા મઝ્યા ॥૧૮॥ તેપછી પોતાના
ક્ષમાના ઉપાયો નિષ્ફળ થતા બેધને પૂર્વ વૈરવાસનાના વેગથી કોપવેગને
પામીને, સ્વસ્વશાપના નિરાકરણનો ઉપાય સ્વસ્વભુદ્ધિશક્તિને અનુસારે
કરવાને ઈચ્છતા, મૂઢ અને અતિસમીપમા ઉપસ્થિત થઈ છે આપદાઓ
જેમને, એવા અસુરો એક બીજા ભેગા થઈને મનવિચાર કરવા લાગ્યા ॥૧૯॥
વિચારનો પ્રકાર જે શ્લોકથી કહેછે-જે હરિ અવતરશે તેને આજ વચમાજ
આપણે ઉત્પન્ન કરેલી કૃત્યાઓ, સાધિત-તૈયાર કરેલા શસ્ત્રો, સાધિત-
પ્રયોગની યોગ્યતા પમાડેલાં અસ્ત્રો, સાધિત-વશ કરેલા વૈતાળ વિગેરે

લોક્ય વિસયં પ્રાપ મહાન્તં હર્ષમેવ ચ ॥૫॥ તાં ચ તેજસિનીં દૃષ્ટ્વા
સ્ત્રિયોઽન્યાઃ સસ્મિતાનનામ્ । કાપ્યદૃષ્ટચરીં તન્વીમન્યોન્યં પ્રોચુ-
રાદૃતાઃ ॥૬॥ અહો !! વહ્યઃ સ્ત્રિયો દૃષ્ટા અન્તર્વેદયોઽન્ન ભૂતલે ।
પતાદૃશી તુ ન કાપિ દૃષ્ટાઽસામિઃ શ્રુતાપિ વા ॥૭॥ હૈદૃષ્પા
સુરવેન્દ્યા સા માસિ દશમે તતઃ । અરિષ્ટગેહે ન્યવસન્મુહર્તે વ્રાહ્મ-
ણોદિતે ॥૮॥ સોપ્યન્તીકર્મસામગ્રીં દેવોઽપિ સમસાધયત્ । સા-

ઘરથી બહાર નીકળ્યાંજ નહિ ॥૪॥ તે હરિપ્રસાદશર્મા વેદ જેના ગર્ભમાં
છે એવી પ્રહ્મપત્ની સાવિત્રી હોય ને શું? એમ રહેલાં પત્ની પ્રેમવતીને
બોધનેજ અતિશય આશ્ચર્ય અને આનંદને પામ્યા ॥૫॥ આહ્વાદક અપૂર્વ
તેજે યુક્ત, મંદ સ્થિત (હાસ) વડે મનોહર મુખવાળાં, કોઈપણ સ્થળમાં
આરેખપણુ નહિ બેએલાં તન્વી-વિરલ (નાજુક અથવા દુર્લભ) એવાં
ભક્તિદેવીને બોધને, બીજી સ્ત્રીઓ અન્યોઅન્ય આદરભાવથી એમ કહેવા
લાગી કે-અહો !! આવી વનિતા કોઈપણ સ્થળમાં પૂર્વે દેખી નથી. આ
ભૂતળઉપર આપણે ગર્ભિણીઓતો ઘણી દેખી છે પણ અમાનુપી કાંતિવાળી
આવી ક્યાંયપણુ દેખવામાં આવી નથી. કિં બહુના સાંભળવામાંપણુ આવી
નથી. એટલે સ્વર્ગાદિકમાંપણુ નથી. હોય તો સાંભળવામાં આવેજ, માટે
આતો અહો-અતિ આશ્ચર્ય છે ॥૬-૭॥ હે રાજન્ ! આતું સર્વને આશ્ચર્ય
કરનાર જે શરીરસાંદર્ભ્ય તેણે યુક્ત અને દેવતાઓએ ભગવાનનો પ્રસવ કર-
નારાં હોવાથી વંદના કરવા યોગ્ય ભક્તિદેવીએ ગર્ભસમયની નિરતિશય શોભા
સંપત્તિ થયા પછી દશમો માસ આવતાં કાળવિશેષના વિજ્ઞાનવાળા વિદ્યોએ
દશાવેલા શુભ મુહૂર્તમાં સૂતિકાગૃહમાં નિવાસ કર્યો. સૂતિકાગૃહ પ્રવેશમાં
ગર્ગ-રોહિણ્યન્દવપૌષ્ણેષુ સ્વાતીવારુણયોરપિ । પુનર્વસૌ પુલ્લહસ્તધનિષ્ટાસુ-
ત્તરાસુ ચ । મૈત્રે સ્વાદ્રે તથાઽશ્વિન્યાં સૂતિકાગારચેક્ષનમ્ એમ કહેછે. તે
સૂતિકાગૃહ નૈઋત કોણમાં બાણતું 'વારુણ્યાં ઓજનગૃહં નૈર્જેત્યાં સૂતિકા-
ગૃહં' એમ વસિષ્ઠે કહ્યુંછે ॥૮॥ હે નૃપ! દેવશર્મા જેમનું બીજું નામ છે એવા
હરિપ્રસાદવિપ્રેપણુ મુખેથી પ્રસવ થવા સાડ શાસ્ત્રમાં કહેલા સોપ્યન્તી ના-
મના કર્મવિશેષમાં (હોમપ્રયોગવિધિમાં) ઉપયોગી ઘૃતાદિ સામગ્રી સંગ્રહ

વિકાઘા યોપિતશ્ચ સુશાસ્ત્રાવસનૃપ ! ॥૯॥ અથાતિશોભનઃ
કાલઃ સર્વમદ્ગલકારણમ્ । અમવત્સહસા યેન સર્વ આસન્સુવિ
સિતા ॥૧૦॥ આવિર્માવસ્ય સમયે હરે. સાક્ષાત્સુખામ્બુધે. । આ-
નન્દ એવ ઘૈલોક્યે પ્રાવર્તત હ સર્વત ॥૧૧॥ ધર્માલયં વિષ્ણુવિરિ
ઞ્ચદ્રા ઇન્દ્રાદયો દિક્પતયશ્ચ સર્વે । વિજ્ઞાય સર્વેશ્વરતયૈષ ભાવ્યં
પ્રાકલ્યમાનન્દનિધે સમીયુઃ ॥૧૨॥ દેવાશ્ચ તે સ્વસ્થવિમાનસંસ્થાઃ
પ્રાકલ્યમાત્માધિપતેઃ સયોધાઃ । પ્રતીક્ષમાણા ગગને હિ તસ્થુસ્તા
દ્વેશ્મમાત્રાર્પિતદીર્ઘનેત્રા. ॥૧૩॥ મકેરજ્ઞાત્તદાર્ણી સકલતત્તુભૃતા

કરી રાખી મુઝી સોધ્યન્તીહોમ કૃત્યચિંતામણિમા 'અય સોપ્યન્તીહોમ'
ધ્યાદિકથી કહોછે તેનો નિર્ણય તથા પ્રયોગવિધિ તેથડીજ બાણુવો અને
તે સૂતિકાગૃહમા સુશા-સુખપ્રસૂતિ કરનારા તાત્કાલિક ક્રિયાનિશેષોમા
કુશળ, સાવિકા-પ્રસવ કરાવનારી વિગેરે વનિતાઓ પણ રહી હતી ॥૯॥
અથ-સુખપ્રસવસાડુ દૃષ્ટાદૃષ્ટ ઉપકરણની સપત્તિ થયા પછી સર્વકોઈના
મગળમા કારણભૂત અને સર્વમગળમા કારણભૂત, માટેજ અતિશોભન,
(અતિશુભ નિમિત્તને સૂચવનારો) ભગવદવતરણસમય એકદમ અતિ
સમીપમા આવી ગયો જે સમય સર્વને નિરતિશય વિસ્મય કરનારો થયો
॥૧૦॥ સુખસાગર શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્ આવિર્ભાવનો સમય આવતા નિહો
કોની અદર રહેલા સર્વ સ્થાનોમાપણુ આનંદ આનંદ પ્રવર્તી રહ્યો ॥૧૧॥
તે સમયમા સર્ગાદિકના કર્તા બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને શિવ તથા સર્વે ઇન્દ્રાદિક
દિગ્પતિ દેવતાઓ આનંદનિધિ કૃષ્ણનુ થનારૂ પ્રાકલ્ય પ્રભુપ્રસાદથી પ્રાપ્ત
થએલી સર્વજ્ઞતાથી બાણી જઈને, તેમના દર્શન માટે ધર્મદેવના ઘર પ્રત્યે
આવ્યા ॥૧૨॥ તે તમામ દેવતાઓ પોતપોતાની પલીયો સાથે પોતપોતાના
નિમાનમા રહીને સર્વાન્તરાત્મા શ્રીહરિના પ્રાકલ્યની વાટ બેતા થકા, ધર્મ
દેવના ભવન ઉપરજ દર્શનસાડુ એક દત્ત દીર્ઘ દુષ્ટિવાળા હોઈને ગગન
તળમા રહ્યા ॥૧૩॥ સર્વ શરીરિઓના જે અતરમા અનાદિકાળથી જીવ
સાથે એક થઈને રહેલા અતિગહન (વજ્રસાર) અજ્ઞાનરૂપ અધકારો છે
તથા ગિરિગુહાની અદર વર્તનારા તેમજ દિગ્ગન્તમા વર્તનારા જે રાત્રિ

માન્તરાણાં ઘનાનાં વાહ્યાનાં ચાપ્યકસ્માત્ક્ષયપટ્ટ તમસ્તાં તેજ
 આવિર્વભૂવ । મેહં તદ્યાપ્ય સર્વે સિતતરમમલં ગાઢમાનન્દરૂપં
 વ્યાપચાઽઽગ્રહલોકાત્સકલસુરનરાન્ ભૂરિ વિસ્માપયત્તત્ ॥૧૪॥
 તત્કોટિકોટ્યગ્નિરવીન્દુસદ્ધતેજોધિકં તેજ ડરુપ્રકાશમ્ । તત્તોઽ-
 ણ્ડગોલાચરણાનિ ચાષ્ટૌ વ્યાપત્સમન્તાદપિ વર્ધમાનમ્ ॥૧૫॥
 તત્સચ્ચિદાનન્દમયં હિ તેજઃ સર્વેઃ સમન્તાદ્દદ્રો ન ચાન્યત્ ।
 નોઘ્યં ન ચાધો ન તથાન્તરાલં સ્વર્ગો ન ભૂમિર્ન દિશશ્ચ દૃષ્ટાઃ
 ॥૧૬॥ તન્નાગતા યે નિજશકિયુક્તાઃ પુરૈવ તદ્ધ્યાનવલેન યુક્તા ।

વિગેરેનાં બાહ્ય ગાઢાંધકારો છે તે તમામનો તત્કાળ વિનાશ કરવામાં સમર્થ
 અપૂર્વ કોઈ તેજ તે સમયમાં ભક્તિદેવીના અગમાંથી અકસ્માત્ આવિર્ભાવ
 થયું. અતિશય શ્વેત, પ્રકાશમાન, સકળદેયવિરોધિ હોવાથી નિર્ભળ, ગાઢ,
 આનંદમય તે તેજ પ્રથમ ધર્મદેવના આખા ભવનમાં વ્યાપીને ત્યાંથી વૃદ્ધિ
 પામતું થકુ સકળ સુરનરોને વિશેષ વિસ્મિત કરવા પૂર્વક અક્ષભુવનપર્યંત
 તેની અદર રહેલા અખિલ લોકમાં વ્યાપી ગયું ॥૧૪॥ કેવળ અખિલ લો-
 કમાં વ્યાપી ગયું એટલુજ નહિ કિંતુ એકસાથે ઉદય પામેલા કોટીકોટી સૂર્ય
 અદ્ર અગ્નિસમુદાયને પણ સર્વથા પરાભવ કરનારે, મારેજ સર્વાતિશાયી
 પ્રકાશમાન એવું તે તેજ ત્યાંથી વૃદ્ધિ પામતું થકુ અક્ષભુવનથકીપણે આ-
 ગળ પ્રસરતાં અડગોલકનાં અવનિ આદિક અષ્ટ આવરણોમાંપણે આરેતરફ
 વ્યાપી ગયું ॥૧૫॥ તે તેજ અગ્નિ આદિકના જેવું જડ નહિ પરંતુ સચ્ચિ-
 દાનંદમય છે. સત્-સકળ કાર્યમાં અનુગત જે સત્તા તે લક્ષણ જેનું છે
 એવું જે સૂક્ષ્મ રૂપ તેણે સંપન્ન ચિત્-ચિન્મય અને આનંદમય છે. આવું
 એકલુ તેજજ સર્વતોવ્યાપી તે સમયમાં દેવાદિક સર્વેએ દીડુ પણ તે સી-
 વાય ખીજું કાંઈપણુ દીડું નહિ (અન્ય શબ્દનું વિવરણ કરેછે) ઊર્ધ્વલોક
 અધોલોક અને અંતરાણવર્તી જે કાંઈ છે તેપણુ ન દીડુ. સ્વર્ગલોક અને
 ભૂલોક ન દીડા. તેમજ દશ દિશાઓપણુ ન દીડી કિંતુ કેવળ તેજજ જો-
 વામાં આવ્યું ॥૧૬॥ શ્રીકૃષ્ણના ધ્યાનબળથી (સર્વજ્ઞતાથી) સર્વેશ્વર શ્રી-
 હરિનું પ્રાકટ્ય પ્રથમથી બાહ્યીને પોતાપોતાની પત્નીઓએ સહિત ભવબ્રહ્માદિ

પ્રાકટ્યમીશસ્ય વિધીશ્વરાદ્યા દેવાસ્તદાલોક્ય વિસિસિરે તે
॥૧૭॥ ઉત્પત્તિનાશસ્થિતિહેતવોઽપિ બ્રહ્માદયસ્તે ચ સમસ્તદેવ્યઃ ।
સર્વેઽપિ તેજઃપ્રતિરુદ્ધનેત્રા જ્ઞાત્વાઽઽગતં તં પ્રમુમીઙ્મતે સ્મ ॥૧૮॥
દેવા ક્વચુઃ—નમસ્તેજસ્તેજઃ ! પરમમહસેઽસ્પૃષ્ટતમસે નમો માયામા-

ને દેવતાઓ ધર્મદેવના ભવન સમીપે આવી રહ્યા હતા તે સર્વે પૂર્વે વર્ણવેલું
તેજ બેઠને અતિશય વિસ્મય પામ્યા ॥૧૭॥ સૃષ્ટિ, સ્થિતિ અને સંહારમાં
સમર્થ એવાપણુ ભવબ્રહ્માદિ દેવો તથા સર્વે ઇન્દ્રાદિદેવો અને તેમની સમસ્ત
દેવીઓ પૂર્વોક્ત તેજઃપુંજથી આવરિત નેત્રવાળા થવાથી સર્વકારણના કારણુ
પ્રભુ પરમાત્માને પ્રકટપણાને પામેલા બાળીને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૧૮॥
હે ભગવન્ ! તમો તેજના તેજ છો એટલે સર્વ પ્રકાશક સૂર્યાદિકનાપણુ
પ્રકાશક છો, ‘યસ્ય માસા સર્વમિદં વિભાતિ’ એમ શ્રુતિ કહેછે. તમો પરમ
મહત્ (તેજ) છો, એટલે આપ સર્વપ્રકાશક હોવાથી અક્ષરાદિ અખિલ
તેજસ્વીઓથડીપણુ ઉત્કૃષ્ટ તેજવાળા છો અર્થાત્ તમારૂં તેજ બીજાં તેજને
પરાભવ કરનાર હોવાથી સર્વોત્તમ છે, ‘ન તત્ર સૂર્યો માતિ ન ચન્દ્રતારકં
નેમા વિદ્યુતો માન્થિ ક્વતોઽયમગ્નિઃ’ એમ શ્રુતિ કહેછે. માટેજ આપ સર્વને
અખિલવ કરનારા માયાના ગુણથી નહિ સ્પર્શ પામેલા છો ‘ત્રિગુંજં ત્રિ-
જનં’ ‘ન યત્ર દ્યૂયતે માયા લોકસૃષ્ટિવિકલ્પના’ ‘સર્વાદયો ન સન્તીશે યત્ર
ચ પ્રાકૃતા ગુણાઃ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. એવા આપને નમસ્કાર કરીએ
છીએ. વળી માયા-અવિદ્યા અને અમાયા-માયાવિરોધિની વિદ્યા, તેમાં
પર-આસક્ત. એટલે અવિદ્યાનિષ્ઠ અને વિદ્યાનિષ્ઠ. અર્થાત્ શુભુક્ષુ મુમુક્ષુ
એવા પુરૂષોએ પોતપોતાના અભીષ્ટની સિદ્ધિમાટે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે દિવ્ય
મનોહર મૂર્તિ જેમની. અથવા-માયા-માયાની અધિષ્ઠાત્રી સ્વશક્તિ અને
માયાથી પર અક્ષરસ્વરૂપ પુરૂષે ધ્યાન કરવા યોગ્ય મૂર્તિ જેમની છે એવા
આપને નમસ્કાર છે. તથા ભૂતેભૂતે-પ્રત્યેક વસ્તુમાં વા પ્રત્યેક કાર્યમાં
વા પ્રત્યેક પ્રાણીજાતમાં અંતઃપ્રવેશ કરીને સર્વને નિયમન કરો છો એવા
આપને પ્રણામ છે, ‘અન્તઃપ્રવિષ્ટઃ શાસ્ત્રા જ્ઞાનાનાં સર્વાત્મા’ ‘જૂતસ્ય વા અક્ષ-
રસ્ય પ્રદાસને ગાગિં દાવાપ્રવિત્રી વિષ્ટતે તિષ્ઠતઃ’ પુતસ્ય વા અક્ષરસ્ય પ્રદા-

યાપરપુરુષસશ્ચિન્ત્યવપુષો નમો ભૂતેભૂતે નિયમનવિધૌ ચ સ્થિતવતે.
 નમો ભૂયોભૂયઃ પરમપુરુષાનન્તગુણ ! તે ॥૧૯॥ યથૈકસ્યાપ્યસ્તિ પ્ર-
 કટમિહ કુર્યાં યદિ તથા સ્વરોમ્ણસ્તેજસ્ત્વં તદપિ પરપુમ્મિસ્તદપ-
 રમ્ । ન કિશ્ચિદ્વીક્ષ્યેત પ્રભવ દ્વદ્ધં કિં તર્હિ વિબુધાસ્તતો જાતાઝા-
 તાશ્ચિગુણમતયસ્ત્વામવસિતુમ્ ॥૨૦॥ વયં ત્વેતત્તેજોમયજલધિ-

સને ગાર્ગિ સૂર્યાચન્દ્રમસૌ વિષ્ટૌ તિષ્ઠતઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ છે. તથા તમો
 અનંતગુણુ છો એટલે તમારા ગુણનો અંત નથી, માટેજ અનંત નામથી કહે-
 વાઓછો 'અનન્તગુણવાઘમનન્તમાહુ.' 'યદેકૈકગુણપ્રાન્તે શ્રામ્તા નિગમ-
 ન્દિન.' 'યસો વાચો નિવર્તન્તે અપ્રાપ્ય મનસા સદ્ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે.
 તથા તમો ક્ષરાક્ષર પુરૂષથડી વિલક્ષણ હોવાથી પુરૂષોત્તમ છો, 'યસ્માક્ષ-
 રમસીતોઽહમક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ । અતોઽસ્મિ 'લોકે વેદે ચ પ્રચિતઃ પુરુષો-
 ત્તમઃ ॥ ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્વન્યઃ પરમામેયુદાહૃતઃ' ઇત્યાદિ ગીતા કહેછે. એવા
 આપને વારંવાર નમસ્કાર કરીએ છીએ ॥૧૯॥ હે ભગવન્ ! અનવધિક-
 તેભેરાશિ તમોને તત્ત્વથી નિશ્ચય કરવા માટે અમો આ લેખામાં છીએ ?
 કેમકે આપના રોમોને મધ્યે એકપણ રોમનું બેવું તેજ છે તેવું બે આ સ્થ-
 ળમાં તમો પ્રકટ કરોતો તે તેજથી અભિભૂત દૃષ્ટિશક્તિવાળા માયાથડી પર
 અક્ષરાત્મા પુરૂષોપણુ તેજ સીવાય બીજું (તેના આશ્રયભૂત તમારૂં સ્વ-
 રૂપ) ઇચ્છિતપણુ બેવામાટે સમર્થ થાય નહિ, તો તેમાં આપે આરોપિત શ-
 ક્તિવાળા અક્ષરાત્મા પુરૂષથડી થએલો બે પ્રધાન પુરૂષ, તેથડી વૈરાજપુરૂષ-
 દ્વારા થએલા, આ લોકમાં વર્તતા ત્રિગુણવશવર્તી બ્રહ્માદિક અમો દેવતાઓ
 પુરૂષોત્તમ આપને સ્વરૂપ-સ્વભાવ-ગુણ-વિભૂતિ વિગેરેથી યથાર્થપણે
 નિશ્ચયપૂર્વક બેવામાટે કેમ સમર્થ થઈએ ? નજ થઈ શકીએ ॥૨૦॥ આ
 આપના દિવ્યતેજસ્વ સમુદ્રમાં ડુબી ગએલા અંડ કટાહની આભ્યંતર પ-
 ડેલા અર્થાત્ તમારા તેજસ્વ સમુદ્રના એક દેશમાં છુટી ગએલા બ્રહ્માંડના
 એક દેશમાં પડી રહેલા અમોતો તે તેજથડી બીજું કંઈ પણ બેતા
 નથી-પર-દૂર રહેલું વસ્તુ કે અપર-સમીપે રહેલું વસ્તુ દેખતા નથી.
 આત્મીય કે અનાત્મીય જનનેપણુ બેતા નથી. કિં બહુના પોતાના વપુને

મગ્નાન્ડપતિતા ન પદયામઃ કિશ્ચિત્પરમપરમન્યં ન ચ નિજમ્ ।
 સ્વકીયં દેહં ચા કુત્તરમ્ શ્વમ્ તદન્યથા ભુવનં પરં તેજસ્ત્વેકં દદશિ ગ-
 તમિદં ખાલ્યતિઘનમ્ ॥૨૧॥ ન તદ્વદ્દુઃશક્તા વ્યમિદમપારં તવ
 મહઃ પિધાને ચ સ્વેપાં નયનયુગલાનામપિ કૃતે । તદન્તઃ પદયામઃ
 પ્રચુરતરતેજઃ સ્વલુ હરે ! તતઃ સમ્પ્રાન્તાનાં ત્વમસિ ગતિરેકા દિ-
 વિપદામ્ ॥૨૨॥ ન જાનીમઃ સ્તોતું પરમમહસા આન્તમનસસ્ત્વ-
 દીયેનાતસ્ત્વાં શરણમુપયાતાઃ કિલ વયમ્ । તતસ્તેજઃ સ્વીયં સક-
 લમુપસંહૃત્ય કૃપયા સ્વકીયાં મૂર્તિં નઃ પૃથુકરુણ ! સન્દર્શય વિમો !
 ॥૨૩॥ મુપત ઉવાચ—ઇત્યં સ્તુતસૈઃ સ યમૂય દ્વયઃ કૃષ્ણઃ સ્વયં
 ધર્મવરપ્રદાતા । તત્રૈષ તેજસ્યપિ તેન દૃષ્ટ્યા પ્રદત્તયા ભક્તહિતાચ-

પણુ દેખતા નથી. આ લોકમાં વર્તવું પૂર્વોક્તથકી ખીનું કાંઈપણ ભેતા
 નથી તો જગતને ક્યાંથી દેખીએ ? નજ દેખીએ. કેવળ આ અતિ ઘાતું
 નયનગોચર થએલું એક દિવ્ય તેજજ સર્વત્ર દેખામ છે ॥૨૧॥ હે હરે !
 આપનું અલૌકિક અનુપમ અપાર આ તેજ આ નેત્રથી ભેવા માટે અ-
 સમર્થ હોવાથી વ્યથા પામતા અમો અમારાં એ નેત્રને મીંચી જઈએ છીએ.
 નેત્રને મીંચી જતાં પણુ તે આ અતિબહુળ તેજજ અતર્હદયમાં સ્ફુરે છે.
 માટે આ તેજની સ્મૃતિ નહિ સહન થવાથી અમો ચિત્તમાં વિભ્રાંત થઈ
 ગયા છીએ. વિભ્રાંત ચિત્તવાળા અમો દેવોને આપ એકજ નિશ્ચે ગતિ-સં-
 કટ નિવર્તનના ઉપાયરૂપ છે ॥૨૨॥ હે વિમો ! આ આપના સર્વોત્તમ મ-
 હાતેજથી વિભ્રાંત ચિત્તવાળા અમો આપની સ્તુતિ કરવા પણુ હમણાં સ-
 મર્થ નથી, માટે આપના શરણને પામ્યા છીએ. તો અમારાથી ન ભેદ
 શકાવું એવું આપનું સમગ્ર તેજ કૃપા કરી ઉપસંહાર કરી, આપની દિવ્ય
 મનોહર મૂર્તિ અમોને દર્શાવો. આપ કૃષ્ણાનિધિ છો. આશ્રિતનું આર્થત
 આપનું એજ કૃષ્ણાનો પૂર્ણ પરિણામ છે ॥૨૩॥

મુન્રતઃપિ કહે છે—હે રાજન ! દેવતાઓએ આવી રીતે સ્તુતિ કરેલા
 સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણને ‘અતોઽહમેવ પુત્રત્વં દમ્પત્યોર્યુવયોર્વૃષ ! । પ્રાપ્ય’ એ
 રીતે વૃંદાવનમાં ધર્મદેવને વરદાન દેનારા હતા એજ યોને તેજ તેભેમંડ-

હેન ॥૨૪॥ તત્ત્વાત્મતેજઃ સ્વયમાત્મનીશઃ સ સંહરન્ બ્રહ્મહરાદિ-
 દેવૈઃ । દૃશ્યઃ સુખેનાસ ચ સદ્ગતામિસ્તદક્ષનામિર્મુનિમિશ્ચ સર્વૈઃ
 ॥૨૫॥ ગોલોક યવાક્ષરધામ્નિ દિવ્યેઽનન્તે ચ યાદ્યગ્રમતે સ નિ-
 ત્યમ્ । તં તાદૃશં તે દદૃશુર્દિહસ્તં નિનાદ્યન્તં મુરલીં મુકુન્દમ્
 ॥૨૬॥ સ દેવદર્માઽપિ સદા સ્પરંસ્તં ભક્તિશ્ચ નસ્યોપદામે વિલો-
 પ્ય । નિજેષ્ટદેવં સુતભાવભાજં સમ્પ્રાપતુર્વિસયમસ્યૌ તૌ ॥૨૭॥
 વૃન્દાવને યાદૃશ આત્મના પ્રાગારાધ્ય દૃષ્ટઃ પરિચાર્યુક્તઃ । તં તત્ર

ળના મધ્યમાં પણ લગ્નોની ઉપર અનુકંપા કરીને સ્વસાક્ષાત્કારમાં સમુ-
 થિત દિવ્ય દષ્ટિ દેવતાઓને દૃષ્ટને પછી તેવડે તેમને દૃશ્ય થયા ॥૨૪॥
 દૃશ્ય થયાનો પ્રકાર કહેછે—તે આ સર્વેશ્વર સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ પોતાના ન બેઈ
 શકાય એવા તેજઃપુંજને સ્વસ્વરૂપમાં ઉપસંહાર કરીને, ભવ બ્રહ્માદિ દેવો,
 સાથે આવેલી તેમની અંગનાઓ અને બ્રહ્માદિકની સાથે ત્યાં આવેલા સર્વ
 મુનિઓને મુખેથી દૃશ્ય થયા અર્થાત્ સર્વેને પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટિગોચર થયા ॥૨૫॥
 અપ્રાકૃત દેશવિશેષ ગોલોકની અંદર વર્તનારા દિવ્ય અનંત—અપાર અક્ષર
 ધામમાં જેવા રૂપથી શ્રીકૃષ્ણ સદાકાળ નિત્યમુજોએ અનુસેવ્યા થકા
 આનંદથી નિત્યમુજોની સાથે ક્રીડા કરે છે તેવાજ રૂપવાળા, વંશીને મધુર
 સ્વરથી વગડતા, દ્વિભુજ, મુકુંદ, શ્રીકૃષ્ણને બ્રહ્માદિકોએ જોયા ॥૨૬॥ હે
 રાજન્ ! શ્રીકૃષ્ણનું સદાકાળ સ્મરણ કર્યા કરતા દેવશર્મા (ધર્મ) અને એ-
 મની ભાર્યા ભક્તિ પણ દેવોની પ્રાર્થનાથી ભગવાને તેજનો ઉપસંહાર કર્યો
 એટલે એવા દિવ્યદેહવાળા, પોતાના પુત્રભાવથી પ્રાદુર્ભાવ પામેલા, એજ
 સ્વેષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણને પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરીને બહુ આશ્ચર્યને પામ્યાં.
 તે વખતે તેમને ગર્વ આવ્યો નહિ, એશ્ચર્યનો લાલ થતાં ગર્વનો પ્રસંગ છે.
 સર્વેશ્વર ભગવાનનો પોતાના પુત્રપણે લાલ થયો પણ એમને ગર્વ આવ્યો
 નહિ, અર્થાત્ અને વિનયાવનતજ થયાં ॥૨૭॥ વળી વૃંદાવનમાં પોતે પૂર્વે
 કરેલા સમારાધનથી પ્રસન્ન થએલા પ્રત્યક્ષ ભગવાન જેવા સ્વરૂપથી અને
 જેવા સધારમાદિ પરિવારથી જોયા હતા તેવાને તેવાજ રૂપ પરિવારવાળા
 શ્રીકૃષ્ણને તે સમયમાં સાક્ષાત્ જોઈને ‘વૃંદાવનમાં પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરેલા

તૌ તાદશમેવ દૃષ્ટ્વા નિશ્ચિન્મ્યતુ કૃષ્ણં ઇતિ સ્વચિત્તે ॥૨૮॥ અથ
દેવા વિદિત્વા ત સાક્ષાચ્છ્રીપુરુષોત્તમમ્ । પ્રાદુર્ભૂતં સતઃ પાતું
ધર્મં ચાસુરસર્ગત ॥૨૯॥ પ્રણમ્ય દણ્ડવદ્ભક્ત્યા વદ્માઙ્ગલિપુટા
નૃપ ! । વિનયેનોપસન્નમ્ય તુષ્ટુર્જગદીશ્વરમ્ ॥૩૦॥ દેવા ઋતુ —
સ્વામિન્ ! ભક્ત્યા ભક્તજનાતિપ્રિયમાર્ચં માયાતીતં મહ્નલરૂપં જગ-
દીશમ્ । આધિર્ભૂતં ધર્મગૃહે ત્વાં પ્રણમામ કૃષ્ણં સાક્ષાદાસુરસ-
ર્ગક્ષયહેતુમ્ ॥૩૧॥ સર્ગસ્યાદૌ શુદ્ધપુમાંસ્ત્વં નિજમાયાં પદ્યસ્યેઋ-
શ્ચાગણિતાણ્ડોઙ્ગવદૃષ્ટ્યા । ઉત્પદ્યન્તે હ્યાણ્ડસમૂહાશ્ચ સદેશાસ્ત-

શ્રીકૃષ્ણજ આ ભગવાન્ છે' એવો ચિત્તમા દઢ નિશ્ચય કરીને બને દેવતી
પરમાનંદને પામ્યા ॥૨૮॥ હે નૃપ ! તે પછી સાધુ પુરૂષો અને સદ્ધર્મનું
આસુર સઘથી સરક્ષણ કરવા માટે પ્રાદુર્ભાવ પામેલા, ભક્તિધર્મના પુનને
ભવ પ્રક્ષાલિ દેવો 'આ પ્રત્યક્ષ જગદીશ્વર પુરૂષોત્તમ છે' એવો નિનિશ્ચય
કરીને તત્કાળ દડવત્ પ્રણામ કરીને બે હાથ જોડીને વિનયથી નજીકમા
આવીને ભક્તિથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૨૯-૩૦॥

દેવતાઓ બોલ્યા—હે સ્વામિન્ ! સ્વામિત્વ આપનું અસાધારણ છે
'પતિં વિશ્વસ્યાત્મેશ્વર' 'માતમદાસ્ય હરે સ્વામ્ય' 'સ્વામિત્વ વ્રહ્મણિ સ્થિત'
'एक एव हरि स्वामिदाब्दवाच्योऽस्ति सर्वथा' ધ્યાતાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિઓ કહે
છે ચેતનાચેતનરૂપ સર્વ જગતના ધર્મશ્વર, સર્વના પણ આઘ, (સર્વ કાર-
ણના કારણ) માયાતીત અને મગણરૂપ, (સકળ હેયવિરોધિ અને કલ્યા
ણકર્ત્ત્વરૂપ) ભક્તો અને તેના અનુબંધી જનોને પ્રિય તથા ભક્તો અને
તેના અનુબંધી જનો જેમને અતિ પ્રિય છે, આસુરસર્ગના સહાર માટે ધર્મ
દેવના ભવનમા પ્રકટ થએલા, એવા આપ પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણને અમે સર્વ દે
વતાઓ કાય વાણી અને મનથી પ્રણામ કરીએ છીએ ॥૩૧॥ હે નાથ !
જગત્સૃષ્ટિના આદિભાગમા તમો એક-અવિભક્ત ચિદચિદ્રૂપ હોવાથી એ
કળ છો તેજ તમો 'एकोऽह बहु स्या' એવો સકલપ કરીને શુદ્ધ પુમાન્-
પ્રાકૃત ગુણક્ષોભે રહિત અક્ષરપુરૂષરૂપે થઇને, નિજમાયા-જગત્સૃષ્ટિમા
પોતાના ઉપકરણભૂત નિયંત્ર કાર્ય કરનારી ત્રિગુણાત્મિકા શક્તિને જ્યારે

સ્યાઃ સર્વે નાથ ! તતસ્ત્વં જગદીશઃ ॥૩૨॥ ત્વત્તો જાતાશ્ચાગ્નિ-
તાણ્ડાશ્ચયમ્ભૂતા નારાસંદામાપુરિદ્વાપો હ્યત એવ । સ ત્વં વિશ્વા-
ધાર દ્વાર્દાર્ની નરનાટ્યં ધર્તા નાથ ! સ્વાશ્રિતજીવાવનદેતોઃ ॥૩૩॥
નારાસ્વાદૌ તાસુ ચ શિષ્યે પુરુષો યઃ સ્વાતો વેદે તેન હિ નારા-
યણનામા । દેવઃ સોઽહં દેવ ! તવૈવાદિમપુંસો દ્વદ્વા સાક્ષાત્સ-
મ્પ્રતિ તં ત્વાં મુદિતાઃ સઃ ॥૩૪॥ एकैकाण्डं त्वं खलु सङ्कर्षण-
संज्ञः शेषो भूत्वा शीर्ष्णि दद्यात्सेव यथाऽणुम् । नानासिद्धे-

જીવો છો એટલે ‘દ્વારભૂત આ માયાથી પ્રધાનપુરૂષે સહિત અગણિત અં-
ડસમુદાય ઉત્પન્ન થાઓ’ એવો સંકલ્પ કરોછો, ત્યારે એવા સંકલ્પબળથી
હતરોહતર અડસમૂહો ઉત્પન્ન થાય છે. માટે આપ એકજ અખિલ
જગતના ઇશિ છો ॥૩૨॥ હે ઇશિ ! આપ અખિલ જગતના પ્રથમ
આશ્રય છો. કેમકે અગણિત અંડના આશ્રય-કારણભૂત આપો (જળો)
નરાત્મા અથવા નરસંસિક આપના થકી ઉત્પન્ન થએલી છે, માટેજ તે-
જળો નારા એવા નામને પામી છે. માટે વિશ્વના આધાર-પ્રથમ કારણ-
ભૂત એવાપણુ પુરૂષોત્તમ તમો હાલમાં પોતાના આશ્રિત જનોના રક્ષણ-
રૂપ એક પ્રયોજન માટે આ ભૂમિ ઉપર નૃનાટ્યને ધારણુ કરોછો ‘નરાજ્ઞા-
તાનિ તત્ત્વાનિ નારાણીતિ વિદુર્બુધાઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. ॥૩૩॥ અંડસૃષ્ટિ-
થકી પ્રથમ જે નારો (નરથકી થએલાં જળો) હતાં તેમાં જે પુરૂષ શ-
યન કરેછે તે પુરૂષ તે કારણથી નારાયણુ નામથી વેદમાં વિખ્યાત છે
‘માપો નારા इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः । अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन ना-
रायणः स्मृतः’ એવી સ્મૃતિ છે. હે દેવ ! તે દેવપણુ આદિપુરૂષ સર્વતનુ સર્વા-
ન્તર્યામી આપનું અંગ-અવયવભૂત છે એટલે તમારા સંકલ્પના એક દેશને
આધીન સ્થિતિવાળા છે. અથવા-અંતર્યામી આપજ એની અંદર અનુપ્રવેશ
કરીને નિયમન કરોછો માટે આપનાજ અંગભૂત-શરીરભૂત છે, એવા આ-
પનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન પામીને આજ અમો સમધિક મુખસાગરમાં સંમગ્ન થયા
છીએ ॥૩૪॥ હે ઇશિ ! તમોજ ચાર બ્યૂહની અંદરના સંકર્ષણરૂપે અવતરોછો.
‘પછી સંકર્ષણુ સંજ્ઞા પામેલા આપ અનંત શેષનાગરૂપે થઇને એક એક અંડ-

નાંગગણેન્દ્રેશ્ચ પરીત. પાતાલસ્યો વોધયસીશાત્મગર્તિ ચ ॥૩૫॥
નિત્યં માસ્રન્મણ્ડલમધ્યેઽમ્બુજસંસ્થસ્તેજોમૂર્તિઃ કર્મકૃતા ત્વં કૃ-
તિસાક્ષી । અર્ચિર્માર્ગાધિષ્ઠિતદેવૈશ્ચ નિયન્તા મુક્તાનાં ચૈ બ્રહ્મગર્તિ
પ્રાપયિતાઽસિ ॥૩૬॥ મત્તયા નિત્ય સંસ્તુતિબન્ધાત્વવિમુક્તયે યોગિ
ધ્યાતં દ્વાદશપત્રે હૃદયાબ્જે । તેષામન્તર્ધ્વાન્તહર યન્નલ્લકાન્ત્યા
તત્પાદામ્ભોજ તથ ચન્દામહૈર્શ ! ॥૩૭॥ સુવ્રત ડવાચ—દેવાદય
इति स्तुत्वा तं प्रणम्याथ दूरतः । स्थित्वा तद्दर्शनं चक्रुः प्रसन्न-

ગોલકને હાતર મસ્તકમાથી એકજ મસ્તકવડે આપુ સરસવનેજ જેમ એમ
અનાયાસથી ધારણુ કરોછો વળી સનકાદિક અનેક સિદ્ધો, (આત્મનિષ્ઠો)
તથા વાસુકિ વિગેરે અનેક નાગેન્દ્રોએ પ્રેમથી સેવ્યા થકા પાતાળમા રહીને
સ્વસ્વરૂપનુ તથા ઉપાયનુ ચથાર્થ જ્ઞાન સનકાદિકને આપોછો ॥૩૫॥ સદૈવ
સૂર્યમંડળની મધ્યભાગમા રહેલા કમળાસન ઉપર નિરાજમાન, દિવ્ય તેજો
મય મૂર્તિ જેની છે અર્થાત્ દ્વિરણ્યમય પુરૂષ એવા તમો સર્વેના શુભાશુભ
કર્મના સાક્ષી છો 'ય યુષોઽન્તરાદિત્યે હિરણ્મય પુરુષો દૃશ્યતે' એવી શ્રુતિ
છે તથા 'પરો રજ સવિતુર્જાતયેદ' એમ ભાગવતમા છે વળી આતિવાહિક
દેવતાઓના એક નિયામક એવા આપના જે અનન્ય લક્ષ્મી છે તેમને આર્ય
રાદિ માર્ગવડે તેતે માર્ગના અવિષ્ઠાતા તેતે દેવો જે આપની આજ્ઞાને વશ વર્ત
નારા છે તેમની ખાસે બ્રહ્મધામ પહોચાડાઓ છો આ અર્થે 'આતિવાહિકા
સહિજ્ઞાત્' આ સૂત્રના રામાનુજભાષ્યમા સ્પષ્ટ છે ॥૩૬॥ હે ઈશ ! સસાર
બંધનની નિવૃત્તિ પૂર્વક આપના પદની પ્રાપ્તિ માટે જે આપનુ ચરણાર
વિંદ દ્વાદશ દળના પોતાના હૃદયારવિંદમા ધારીને નિરતર લક્ષિથી ધ્યાન
કરતા મુમુક્ષુ યોગિઓના અતરમા રહેલુ અજ્ઞાનરૂપ અધકારને નખમણિની
કાતિથી તત્કાળ નિરાકરણુ કરેછે આપના આવા ચરણારવિંદને અગ્રો
વદના કરીએ છીએ ॥૩૭॥

મુવ્રતઃક્રપિ કહેછે—હે રાજન્ ! સર્વે દેવતાઓ આ પ્રકારે ભગવાનની
સ્તુતિ કરીને સાધાર્ય પ્રણામ કરીને, પછીથી ત્યાથી લગ્ગર ખસીને અતિ
દૂર નહિ રહીને ભગવાનનો સાક્ષાત્ અનુભવ થવાથી ચએલા હર્ષાંતિશયથી

વદનેક્ષણા. ॥૩૮॥ સોઽથ વિપ્રઃ સમાર્યસ્તં વૃન્દાવનવિહારિણમ્ ।
 સત્યપ્રતિક્ષં તુષ્ટાવ વદ્ધાઞ્જલિપુટઃ સુધી ॥૩૯॥ દેવશર્માવાચ—જય
 મુરલીધરાચ્યુત ! મુકુન્દ ! દયામ્બુનિધે ! નિજશરણાગતાશ્ચિલ
 સમીપ્સિતદાનપટો ! । સકલગુણેકધામ સદયેક્ષણ ! વિશ્વપતે !

પ્રસન્ન વદન નયનવાળા થઈને લગવાનના દર્શન કરવા લાગ્યા ॥૩૮॥ તે
 પછી સુધી—લગવાનમા અનન્ય પ્રેમબંધનથી શોભન શુદ્ધિવાળા હરિપ્ર
 સાદ પ્રિયપણુ પત્ની પ્રેમવતી સાથે બે હાથ બેડીને, સત્યપ્રતિજ્ઞા (પો
 તાના પુનરૂપે પ્રકટવારૂપ) વાળા એટલે વરદાનને અનુસારે અવતાર ધારણ
 કરનારા વૃંદાવનવિહારરસિક શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૩૯॥
 દેવશર્મા દશ શ્લોકથી સ્તુતિ કરે છે—હે ત્રિવિધપતે—આપ વિ
 શ્વના પતિ—સ્વામી છો ‘પતિં વિશ્વસ્ય’ ‘एष सर्वाधिपति’ ‘पतिं पत्नीना
 परम’ ‘प्रधानक्षेत्रज्ञपतिगुणेश’ એવી શ્રુતિ છે એવા આપ જય પામો
 આપનો જય તો સ્વતઃસિદ્ધ છે પણ દાસવૃત્તિને અનુરૂપ હોવાથી હું
 આપનો જય ઇચ્છુ છું, માટેજ જયકથનપૂર્વક સ્તુતિનો ઉપક્રમ કર્યો છે
 હે મુરલીધર !—(વશીને વલ્લવનારા) આનંદમય આપનું આનંદના પ્ર
 વાહરૂપ બે વશીવાદન છે તે અનન્યસામાન્ય આનંદ આપનાઈ હોઈને
 બીજા સર્વથકી વિલક્ષણ બે આનંદમય સ્વસ્વરૂપ છે તેનેપણુ સૂચવનાર
 છે માટેજ શબ્દચક્રગદાધર વિગેરે વિશેષણોની અપેક્ષાએ આ વિશેષણ
 વિશેષ રસમય છે હે અમ્બુત !—આનંદમય આત્મસ્વરૂપથી ક્યારેય પણ
 પ્રમુચિત પામતા નથી તેમજ લક્ષ્મીને એવા આનંદથકી પ્રમુચિત (ભ્રષ્ટ)
 કરતા નથી ‘नाश्वत शिवमच्युत’ ‘यस्माच्च च्युतपूर्वोऽहमच्युतत्वेन कर्मणा’
 ‘सत्त्वाच्च च्युतपूर्वोऽह सत्त्व वै विद्धि मत्कृत’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે, સત્ત્વ એ
 ટલે આશ્રિતસરક્ષણનો વ્યવસાય હે મુકુન્દ—માટેજ તમોજ મોક્ષ આપ
 નારા છો આનંદમયની પ્રાપ્તિથકી બીજો મોક્ષ નથી ‘एष ह्येव आनन्दयाति’
 એમ શ્રુતિ કહે છે હે દયામ્બુનિધે !—આવો નિરવધિક આનંદલક્ષણ મોક્ષ
 અનાદિ વિચરીત વાસનાથી વિમોહિત થએલા, અવળા આચરણુ કરનારા,
 અસંખ્યાત પુણ્યપાપના સચચવાળા, ત્રિવિધતાપથી તપી ગએલા એવા

તવ પદપદ્મજદ્વયમહં પ્રણમામિ હરે ! ॥૪૦॥ ભવભયમુક્તયે હૃદિ
વિચિન્ત્યમરોપજનૈર્નિજજનકણ્ઠસંછિદમતીવ પવિત્રમિદમ્ । પરિ-
ણુતમબ્જજાદિમિરમર્ત્યગણૈઃ સતતં હૃદિ વિદધે મહાપુરુષ ! તેઽ-
હિન્સરોજયુગમ્ ॥૪૧॥ જિતમરુદિન્દ્રિયૈરમલહૃત્કમલેઽર્કશતયુ-

ગનોને એકવાર શરણાગતિમાનથી કેવળ કૃપા કરીને પમાડો છો. હું
નિજશરણાગતાખિલસર્થીશ્ચિતદાનપટો !-નિજશરણાગતોને કેવળ
મોક્ષ આપો છો એટલું જ નહિ પણ જેને જે ઇચ્છે તેને તે આપો છો. જે
તમોને કોઈ ગુણવાસનાવાસિત ચિત્ત હોવાથી પુત્રાદિ ભાવથી પામવાને
ઇચ્છે અથવા ખીજું કંઈ ઇચ્છે તેને પણ પોતાનું પારમ્ય (સર્વોપરીપણું)
નહિ ગણીને આપો છે 'યથા રૂપદ્રુમાસર્વં પ્રાપ્યતે માનસેત્સિતમ્ । તથા
સંપ્રાયન્તે ત્રિજ્ગોરપિ સ્વાદુર્લભં દિજ' 'યે યથા માં પ્રપચન્તે તાંસ્તથૈવ ભજા-
ન્મહં' એમ સ્મૃતિ કહેછે. હું સકળગુણૈકધામ-તમારા ગુણોને વિવેચન
કરીને કોણ કહેવા શક્ય થાય ? તમારે વિષે જે ન હોય એવો એકપણ
ગુણ ગણનામાં નથી આટલું જ કહી શકાય 'સમસ્તકલ્યાણગુણાત્મકોઽસૌ'
'યથા રત્નાનિ જલધેરસદ્ભવેયાનિ પુત્રક ! । તથા ગુણા હ્યનન્તસ્યાપ્યસદ્ભવેયા
મહાત્મનઃ' એવી સ્મૃતિ છે. હું સદૃશ્યેક્ષણ-આશ્રિતોએ સમાશ્રયણ કરવામાં
ઉપયોગી તમારું જે પ્રેમગર્ભિત દ્યાર્દ્રદિથી અવલોકન છે તે અખિલ અ-
પરાધિઓને પણ એહોન્મુખ કરાવે છે અર્થાત્ અપરાધિઓ પણ આશ્રય
કરેછે-હું હરે !-સર્વનાં દુઃખ હરનારા 'હરણાસર્વદુઃખાનાં હરિરિત્સમિ-
ધીયતે' 'હરિર્હરતિ પાપાનિ દુષ્ટચિત્તરપિ સ્મૃતઃ' એવી સ્મૃતિ છે. એવા આ-
પના ચરણકમળયુગળને પૃથ્વી ઉપર પડીને આપનું જ એક શરણ જેને
છે અને આપ જ એક શુભ જને છે એવો હું ધર્મદેવ પ્રણામ કરું છું
॥૪૦॥ હું મહાપુરુષ ! અશેષજનૈઃ-જન્મધારી સર્વ કોઇએ તથા બ્ર-
હ્માદિકોએ પણ જનનમરણરૂપ સસારલયથકી વિમુક્તિ મેળવવા હૃદયમાં
ધ્યાન કરવા યોગ્ય, આશ્રિતોની અખિલ આપદાઓને અપહરનાર, અ-
ત્યંત પવિત્ર એટલે આશ્રિતોના પાપપુંજને નાશ કરવામાં સમર્થ, ભવ બ્ર-
હ્માદિ અમરસમૂહોએ સદાય સ્તુતિ કરેલું એવું આપનું જે આ ચરણક-

તિનપમણ્ડલં દશિષ્ટતં નિજયોગિજનૈઃ । સ્તુતમનિશં પદક્રમપ-
 ઙ્કયુતૈર્નિગમૈઃ શરણમુપાગતોઽસિ તવ તત્પદપદ્મમિદમ્ ॥૪૨॥
 વિવુઘવરૈરપિ પ્રવલ્લુહિવલેન નિજં દુરધિગમં સ્વરૂપમિતિ ચા-
 ત્તનરાદિતનુઃ । સ્વયમથવાઽપરોક્ષનિજવિત્તિસદાત્મતયા હ્યવગમ-

મળયુગળ છે તેને હું હૃદયમાં નિરતર ચિંતવન કરું છું ॥૪૨॥ પ્રાણાયામ
 નિષ્ઠાથી પ્રાણ બેમલે જીત્યો છે, માટેજ હૃદયોપર બેમલે જીતી છે અને
 આપને વિષે ભક્તિયોગ કરનારા એવા જનોએ રાગદ્વેષાદિ મળે રહિત એવા
 હૃદયકમળમાં ધ્યાન કરેલું તથા દષ્ટિમાં ધ્યાન કરેલું (હૃદયકમળ બેમ ધ્યા-
 નનુ સ્થાન છે તેમ નેત્રપણ છે એમ 'ય ણ્ણોઽક્ષિણિ પુરપો દ્વપતે' આ
 શ્રુતિ કહે છે આથી ઉપાસકનો ભેદ જણાય છે દહરવિદ્યાદિભેદથી વિ-
 ઘાભેદ શ્રુતિમાં કહ્યો છે) અથવા હૃદયકમળમાં દૃષ્ટિ-અતર્દદિથી સાક્ષાત્
 કરેલું, તથા જો અંગે સહિત તથા પદવિભાગ અને ક્રમવિભાગ જે અધ્યે-
 તાના અધ્યયનક્રમમાં આવે છે, તેણે સહિત એવા વેદોએ અહર્નિશ સ્તુતિ
 કરેલું, એકકાળે ઉદય પામેલા અનેક સૂર્યના કિરણોના જેવી ક્રાંતિવાળા દિવ્ય
 નખમડળે યુક્ત, સાક્ષાત્ જોએલા એવા તે ચરણારવિંદના શરણને હું પા-
 મ્યો છું ॥૪૨॥ હે ધર્શ ! અક્ષરધામાધિપતિ એવાપણુ આપનો પૃથ્વી ઉપર
 પ્રાહુર્ભાવતો સ્વસ્વરૂપનો પ્રકાશ કરી સમગ્ર ચેતનોના સમુજ્જીવન સાક્ષ-
 છે-આપનું સ્વરૂપ પ્રબળ બુદ્ધિબળવાળા વિશુદ્ધવર ભવશક્ષાદિકોએપણુ દુર-
 વળોધ છે માટે આપનું સ્વરૂપ યથાર્થ જાણીને ઉપદેશ આપે એવો એકપણુ
 નથી, માટે આપજ નરાદિતનુઓ ધારીને મુકૂતાતિશયે મપન્ન એવા કેટલાકને
 સ્વયં 'હું આવો છું' એરીતે સ્વસ્વરૂપનો અવળોધ આપો છો કેટલાકનેતો
 આપના પ્રસક્ષ જ્ઞાનવાળા સત્પુરુષોમાં રહીને તે દ્વારાએ આપના સ્વરૂપનો
 અવળોધ આપો છો માટે આપ એકજ જગતના સદ્ગુરુ છો એટલે સ્વ
 સ્વરૂપનો યથાર્થ જોધ આપીને સમુજ્જીવનમાં હેતુબૂત ગુરુ છો અર્થાત
 આપ અને આપના સ્વરૂપના સાક્ષાત્ જ્ઞાનવાળા સાધુજનોના સમાગમ
 વિના બીજાના સગથી ક્યારેયપણુ આપના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય નહિ
 'ચરાચરગુહં હરિં' 'પિતાઽસિ લોકસ્ય ચરાચરસ્ય ત્વમસ્ય પૂજ્યશ્ચ ગુરુર્ગરી-

યંસ્તદીશ ! જગતોઽસિ સદેકગુરુઃ ॥૪૩॥ અસુભૃદનાદિવન્ધનભિ-
દાપ્રભુતા તવ વૈ પ્રભુરસિ તત્ત્વમેવ જનતાશ્રયણીયતર. । ત્વદુપ-
કૃતિં ન કોઽપિ ભવતિ પ્રતિકર્તુમલં સમુપગતોઽસ્મ્યતોઽન્ન ભવ-
દહ્નિમહં શરણમ્ ॥૪૪॥ દેવાસ્તદ્ગુરવો નરાસ્તદધિપાશ્ચાન્યેઽપિ
યેઽધીશ્વરાઃ સર્વે કોટિતમાંશતુલ્યમપિ તે દેવ ! પ્રસાદસ્ય વૈ ।
દાતું ન પ્રભવન્તિ કિञ્ચન ફલં તસ્માદહં ત્વીશ ! તે પ્રાપ્તઃ પાદસ-

યાન્' એવી સ્મૃતિ છે ॥૪૩॥ પ્રાણધારીઓના જે આ અનાદિ કર્મબંધનો
છે તેના ભેદનમા આપજ પ્રભુ-સમર્થ છે માટે જનનમરણના ભયથી
ભીતભીત થયેલા જન્મધારીમાત્રે પ્રભુ આપ એકજ અત્યંત આશ્રય ક-
રવાયોગ્ય છે તમો તેને અર્થો અર્થિઓને આપીને તેને અર્થિઓનો ઉ-
પકાર કરો છે તે અર્થિઓએ પ્રાર્થનાથકી અવિક કાઠપિણુ સાધન સા-
ધેલુ નથી કેમકે તેઓતો અક્રિયન છે જે કોઈ કર્માદિસાધન કોટીમા
અભિમતિથી પ્રવર્તે છે તેઓપણુ સાધનાશમા તો બ્રાતજ છે, ફળમા
ત્રમા સાધન તો તમોજ છે 'કો વિદધાતિ કામાન્' 'ફલમત્ત ઉપપત્તે'
'હમત્તે ચ તત્ત કામાન્ મયૈવ વિહિતાન્ હિ તાન્' એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ
સૂત્ર છે તમોતો કર્માદિકને સ્વપ્રસાદમા મિષ કરીને પ્રસન્ન થઇને
ફળ આપોછો, માટે કર્માદિકમા નિષ્ઠાવાળાઓનેપણુ આપજ ઉપકાર
કરોછો આપે ડરેલા ઉપકારનો બદલો વાળવા કોઈપણુ સમર્થ થતો
નથી આપ પરિપૂર્ણ છે એટલે આપનેવિષે કશો અતિશય કોઈ કરી
શકતો નથી સાધનની અપેક્ષા વિના અર્થિઓને અપેક્ષિત અર્થો આપનારા
મહાઉદારને કોઈની પણ અપેક્ષા નથી માટે આ લોકમા ઉદાર અને સર્વ
સમાશ્રયણીય એવા આપના ચરણના શરણને હુ પામ્યોધુ અર્થાત્ શરણા-
ગત થઈ કાચ વાણી મનથી આપને યથાશક્તિ ભજુધુ, માટે મેં કરેલુ આ
પનુ ભજનજ મારા ઝલે રહિતપણુમાટે (બદલામાટે) થાઓ ॥૪૪॥ હે
દેવ ! હે ઈશ ! આપના પ્રસાદના કોટિમા ભાગથી જે ફળની લબ્ધિ થાય
છે તેટલુ ફળપણુ દેવતાઓ, તેમના ગુરુઓ, તેમના અધિપતિ ઇન્દ્રાદિકો
અને બીજા અધીશ્વર બ્રહ્માદિકો, આ સર્વેપણુ આપવામાટે સમર્થ થતા

રોજમિષ્ટકલ્દ નિ શેષદુ સાપદમ્ ॥૪૫॥ યાવન્નેવ પદામ્બુજં થય-
તિ તે ભક્ત્યા સુરેશોઽપિ ચા તાવત્કાલમયં ન નશ્યતિ હરે!
કુત્રાપિ કસ્યાપિ ચા । જ્ઞાત્વેત્યં પરિહૃત્ય દુ રાનિભૃતામન્યાં
દુરાશા ધિયા યસ્ત્વત્પાદસરોજમેવ સતતં સેવેત ધન્યઃ સ
હિ ॥૪૬॥ પ્રહ્લાણ્ડકોટિપ્રમવાદિહેતુસ્ત્વં કારણાનામપિ કારણં

નથી, તો નરો, તેના ગુરૂઓ અને તેના અવિપતિઓ સમર્થ ન થાય એમા
કહેનુજ શુ ? માટે તે સર્વેનો પરિત્યાગ કરીને હુંતો આપના સમગ્ર મકટને
સહરનારા અને અખિલ અબીષ્ટ અર્થને આપનારા પાદપદ્મને પામ્યો છું આપે
મહા અનુગ્રહપણુ કયો છે માટે મારા અહો ! લાગ્ય છે ॥૪૫॥ હે હરે !
જે ધન્દ્રપદાદિ સખન્ધિ ફળ છે તે નશ્વર છે, કેમકે ધન્દ્રાદિ દેવોપણુ જાળને
વશ વર્તનારા છે આપની અનન્ય લક્ષિતિ વિના કાળનો ભય કોઈપણુ સ્થળમા
કોઈનેપણુ નિવૃત્ત થતો નથી, (કિંતુ કેવળ આપના પદકમળના આશ્રય
થીજ નિવૃત્ત થાય છે) માટે જે પુરૂષ વિવેકવાળી મતિથી બ્રહ્મચોકસુવીના
પદની અત્પાસ્થિરતા સારી રીતે નિશ્ચય કરીને હું ખળહુળ તેતે ખીલુ દુર-
શાનો ત્યાગ કરીને આપના પાદપદ્મને સદાય સેવે તેજ ધન્ય-કૃતાર્થ એટલે
કાળભયનો ત્યાગ કરી આપનો પાર્ષદ થાય છે માટે કૃતાર્થથડીપણુ અધિક
કૃતાર્થ થાય છે 'નાન્યત્ર મદ્ભગવત્ પ્રધાનપુરુષેશ્વરાત્ । આત્મન સર્વ
ભૂતાનાં મય લીઘ નિવર્તંતે ॥' 'વર વૃણીષ્વ ભદ્ર તે જક્તે કૈવલ્યમદ્ય ન । પુક
પુષ્કરસ્તસ્ય ભગવાન્ વિષ્ણુરચ્યય ॥' એમ ભાગવતમા કહ્યું છે ॥૪૬॥ જે
આ કાર્ય બ્રહ્માઠ છે એવા અનેક કોટી બ્રહ્માઠની ઉત્પત્ત્યાદિકના ઝારણુ આ
પણ છે। પ્રકૃતિ મહદાદિ જે કારણો છે તેનાપણુ કારણુ આપણ છે। અ
ર્થાત્ વ્યદિસૃષ્ટિ અને સમષ્ટિસૃષ્ટિના કારણુ છે। 'સ કારણ કરણાધિપા
ધિપ' એવી શ્રુતિ છે આ સર્વ સૃજનના આશ્રય-આધાર એટલે આત્મા
પણુ અનુપ્રવેશ કરીને આધારભૂત તમોજ છે। 'જાત્માધારોઽહિલાશ્રય'
એમ શ્રીભાગવત કહેછે માટે આપણ સર્વના પતિ-સ્વામી છે। 'પતિ
વિશ્વસ્ય' 'સર્વેસ્યાધિપતિ સર્વમિદ પ્રજ્ઞાસ્તિ' 'પુષ્પ ભૂતપતિ પુષ્પ ભૂતપાલ'
એવી શ્રુતિ છે અને વૃદાવનમા દિવ્ય સ્વરૂપ પ્રકટ કરીને અને દર્શન દેનારા

હિ । સર્વાશ્રયઃ સર્વપતિસ્ત્વમેવ ઘરપ્રદાતા મમ કૃષ્ણ ઇવ ॥૪૭॥
 ધૃત્વાવતારાન્ વહુશસ્ત્વમેવ યુગે યુગે પાસિ ચ ધર્મસેતુન્ ।
 રક્ષન્ સતો હંસિ ચ ધર્મહન્તૃન્ જ્ઞાનં સ્વરૂપસ્ય તનોપિ ચેશ !
 ॥૪૮॥ સ સામ્પ્રતં ત્વં કલિના વિવૃદ્ધમધર્મસર્ગે ગુરુભૂપસં-
 સ્યમ્ । નિવર્ત્ય પાતું સ્વપદોપસન્નાન્ ગૃહે મદીયેઽગ્ર ઘભૃધિ
 ધાવિઃ ॥૪૯॥ મુત્રત ઝગચ—ઈતિ સ્તુતો વિપ્રવરેણ કૃષ્ણો માનુ-
 પ્યનાટ્યં ઘહુધા વિધિત્સુઃ । ડવાચ તં પ્રેમરસાર્દ્રભાવં ભક્તપ્રિયઃ
 સર્વેહિતાવતારઃ ॥૫૦॥ શ્રીભગવાનુગચ—ત્વં સાક્ષાદ્ધર્મદેવોઽભૂઃ પૂ-
 ર્વેસર્ગે દ્વિજોત્તમ ! । ઇયં ચ મૂર્તિસ્ત્વત્પત્ની ત્વામેવાનુમતા સદા

ને શ્રીકૃષ્ણ છે તે તમોજ છે ॥૪૭॥ હે ઈશ ! ધર્મનો અભિભવ થતાં અને
 અધર્મનો હાલવ થતાં આપજ યુગયુગમાં તેને અનેક અવતારોને ધારણ
 કરીને, સાધુઓના સરક્ષણસાથે ધર્મદ્રોહીઓનો નાશ કરીને, ધર્મમયાદાને
 દૃઢ કરોછો અને સ્વચરણસમાશ્રિનોને સ્વાત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન આપો છો ॥
 તે તમો હાલમાં તો કળિબળથી વૃદ્ધિ પામતો અને અચૂર ગુરુરાત્નઓમાં
 રહેલો વિશેષ વૃદ્ધિ પામતો એવો ને અધર્મસર્ગ છે તેનો વિનાશ કરીને
 ધર્મનુંજ એક અવલંબન લેમને છે અને સ્વચરણશરણને પામેલા એવા
 ઓનું રક્ષણ કરવા આ મારા મંદિરમાં પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા છો ॥૪૮-૪૯॥

મુમુક્ષુષુપિ કહેછે—હે રાજા ! વિપ્રવર્ય હરિપ્રસાદશર્માએ આ
 પ્રકારે સ્તુતિ કરેલા, ભક્તોને અતિપ્રિય અને ભક્તો લેમને અતિપ્રિય છે,
 સર્વેના હિત અર્થે અવતરેલા, અવતરણને અનુરૂપ મનુષ્યનાટ્યને બહુધા
 કરવા ઇચ્છતા તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પ્રેમરસ પોતામાં પરમ ભક્તિથી ભીના
 ભાવવાળા ધર્મદેવપ્રત્યે એમ બોલ્યા. અથવા ભક્તોઉપર પ્રેમરસથી ભીના
 ભાવથી બોલ્યા એવો અન્વય કરવો, આશ્રિતો ઉપર ભગવાનને પ્રેમરસ
 અત્યધિક હોય છે ‘પ્રિયો હિ જ્ઞાનિનોઽપ્યર્થમહં સ ચ મન પ્રિયઃ । જ્ઞાની
 ત્વામૈવ મે મત્તં’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે ॥૫૦॥ પોતાના પ્રાદુર્ભાવનું નિમિત્ત
 રમરણ કરાવાપૂર્વક ભગવાન કહેછે—હે દ્વિજોત્તમ ! તમો પૂર્વ જન્મમાં
 સાક્ષાત્ ધર્મ એવા દેવ (ધર્મપ્રજાપતિ) હતા, આ પ્રેમમતી તમોને નિર-

॥૫૧॥ દુર્વાસસો મુનેઃ શાપાત્પ્રાપ્તૌ માનુષ્યમત્ર વૈ । ઉપદ્રતૌ મુદ્-
 દુષ્ટૈઃ કલ્યધર્માશ્રિતૈર્નૃભિઃ ॥૫૨॥ સ્વધર્મસ્થાવુર્મૌ લોકે ભ્રમન્તૌ
 તીર્થભૂમિષુ । સમ્પ્રાપ્તૌ વૈષ્ણવીં દીક્ષામુદ્ધવાન્મદુપાશ્રિતાત્ ॥૫૩॥
 બુન્દાવનમુપેત્યાથ વિષ્ણુયાગેન ભૂયસા । મદારાધનમવ્યગ્રૌ કુ-
 ર્યાતે સૈકચેતસો ॥૫૪॥ વૈરિદારિદ્યાતિપીડાવિન્હેદં ચાત્મરક્ષ
 નમ્ । અભીપ્સન્તો મત્ત ઇવ નિદ્રલગ્નસકલક્રિયૌ ॥૫૫॥ જિતાહારૌ
 મિતાહારૌ બ્રહ્મચર્યદૃઢસ્થિતી । જિતનિદ્રાવેકભાવૌ મામારાધયતં
 યુવામ્ ॥૫૬॥ દૃષ્ટ્વા વાં તપસા કાર્દ્ય માયં ચ દૃઢમાત્મનિ । ફાલે-
 નાલ્પેન તુષ્ટોઽહમીદમ્પ્રમદર્શયમ્ ॥૫૭॥ તતઃ પ્રસન્નેન મયા ચરો

તર અનુસરેલી તમારી પત્ની મૂર્તિ હતી ॥૫૧॥ તમો અને દુર્વાસાનકપિના
 શાપથી આ લોકમાં મનુષ્યભાવને પામ્યા છો કળિબળથી વૃદ્ધિ પામેલા,
 અધર્મનો બેઠે આશ્રય કરી રહેલા, સ્વભાવથી બુદ્ધ એવા અસુરનરોએ
 વારવાર પીડા પમાડેલા તથાપિ સ્વધર્મનો નહિ ત્યાગ કરીને ભૂલોકમાં
 તીર્થક્ષેત્રભૂમિમાં ભમતા ભમતા મારાજ એક આશ્રયવાળા ઉદ્ધવાવતાર
 શ્રીરામાનન્દમુનિથકી વૈષ્ણવી દીક્ષા પામીને, પછીથી વૃંદાવનમાં આવીને
 અવ્યય મનવાળા થઈ એક મારે વિષેજ ચિત્ત ચોટાડીને મહાવિષ્ણુયાગથી
 મારૂ આરાધન કરવા પ્રવર્તતા, નિષ્કપટ નિષ્કાસ કર્મ કરવા પૂર્વક આહાર
 જીતીને (આહાર ન કરે તોપણ અતરમાં નહિ જ્ઞાનિ પામીને) મિતા-
 હારી થઈને ગૃહસ્થોચિત બ્રહ્મચર્યમાં દૃઢ સ્થિતિવાળા થઈને નિદ્રા-તમો
 ગુણને જીતીને અથવા નિદ્રાને સ્વાધીન કરીને એક મારે વિષેજ ભાવ રા
 ખીને, મારાધકીજ વૈરીકૃત દારિદ્ર્યની અતિ વ્યથા વિગેરે સમગ્ર વિરોધિનો
 વિન્હેદ અને પોતાના રિપુઓથી પરિરક્ષણ પામવાને ઇચ્છતા થકા તમો
 દપતીએ મારૂ ગ્રેમથી આરાધન કર્યું હતું ॥૫૨-૫૬॥ એરીતે અનન્યભાવથી
 મારૂ આરાધન કરતા તમો દપતીનું તપશ્ચર્યાથી થએલું શરીરનું અતિકૃશ-
 પણું અને પરમાત્મા મારેવિષે દૃઢ ભાવ જોઈને અટપકાળમાંજ પ્રસન્ન થઈને
 હાલમાં જેવા જુઓ છો એવાજ રૂપથી પ્રકટ થઈને તમારા નયનગેચર
 થયો હતો ॥૫૭॥ હે વિપ્ર ! ત્યાર પછી પ્રસન્ન થએલા મેં તમોને 'પુત્ર-

વત્તસ્ત્વદીપ્સિતઃ । પ્રોક્તં ચ વિપ્ર ! તે રક્ષાં કર્તા ભૂત્વા સુત-
સ્તિચતિ ॥૫૮॥ અન્તર્હિતસ્તતોઽભૂવં ત્વં ચ સ્વગૃહમાગતઃ । તત
આરમ્ય તે વૈરિભીતિર્નષ્ટા ચ દીનતા ॥૫૯॥ ઘતત્સ્મૃત્યર્થમેવેદં રૂપં
દિવ્યં પ્રદર્શિતમ્ । પ્રાપ્તોઽસિ યુષ્મત્પુત્રત્વં ભવ સ્વસ્થો દ્વિજર્પભ !
॥૬૦॥ સુવ્રત ડવાચ—एवं तमुक्त्वा जगदीश्वरोऽसौ सद्योऽभवन्मा-
नुषदिव्यबालः । भक्तेः स्वमातुः शयनेऽथ रेमे पूर्णेन्दुकान्तिश्च
मनोहराङ्गः ॥६१॥ कृष्णेच्छयैवाथ स विप्रवर्यो नष्टस्मृतिः सा च
वभूय भक्तिः । पुत्रं प्रजातं तमवेत्य हृद्यं हर्षं महान्तं हृदि चापतु-
स्तौ ॥६२॥ तं बालकृष्णं धृतमर्त्यभावं देवादयस्ते च स देवशर्मा ।

ભાવથી પ્રકટીને અમુરવૈરીઓથકી તમારી રક્ષા કરીશ' એવો વાંછિત વર
આપીને પછી હું અંતર્ધાન થઈ ગયો. અને તમો તમારે ઘેર ગયા. તે દિવ-
સને આરમીને તમારે વૈરિભીતિ અને દરિદ્રતા દૂર થઈ છે. હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ !
આ વૃત્તાંતની સ્મૃતિ કરાવા સાઙ્ગ આતું દિવ્ય રૂપ તમોને મેં પ્રદર્શાવ્યું છે,
માટે હવે પુત્રભાવથી સમીપમાં રહેલા અને પામીને સ્વસ્થ થાવ એટલે
ચિંતાનો ત્યાગ કરી અન્યથ ચિંતથી મારા ચિંતનપરાયણ થાવ ॥૫૮-૬૦॥

વેપાન્તરં પ્રાપ્તમિવાત્મતત્ત્વં નટોત્તમં સન્દદ્યુઃ સહર્ષં ॥૬૩॥ સત્સ્વ-
સ્તિકાદિનવલક્ષણદક્ષપાટં મત્સ્યાદિસત્તકસુલક્ષિતવામપાટમ્ ।
આરક્તપલ્લવનિમાહુલિરાજિરાજત્સુસ્તિગ્ધકોમલમનોહરપાદપદ્મ-
મ્ ॥૬૪॥ ઉત્તુઙ્ગશોભનવનિર્ગતસન્મયૂષ્મેર્મુષ્ણન્તમુષ્ણકિરણાદિ-

મુનિઓ સર્વેએ જેમ નટવિદ્યાનિપુણ ઉત્તમ નટ વેપાતરને પામે એની પેઠે
સ્વતત્રપણે સ્વેચ્છાથી મનુષ્યભાવને ધારી રહેલા બાળરૂપ શ્રીકૃષ્ણને
આનંદથી નિરખવા લાગ્યા જેમ નટ મોહ પમાડવા રૂપાતરથી ગમીપમા
રહેતા અપૂર્વ જેવો જણાય છે, એમ આ શ્રીકૃષ્ણ રૂપાતર સ્વીકારવાથી
અપૂર્વ જેવા જણાયા ॥૬૩॥

હવે બાળાકૃતિ ભગવાનના ચરણક્રમણને આરબીને કેગપર્યંત દિવ્યાગની
શોભા સાત 'લોકથી અનુવર્ણવેછે-ભગવાનના ચરણતળમા જે આ સ્વ-
સ્તિકાદિ સોળ ચિહ્નો યોગ છે તે અસાધારણ છે, તેમા જમણા ચર-
ણતળમા શોભાયમાન સ્વસ્તિકાદિ નવ અને ડાબા ચરણતળમા મત્સ્યાદિ
સાત ચિહ્નો છે, એરીતે સર્વેશ્વરપણાને સૂચવનારા દિવ્ય સોળ ચિહ્નો
એ યુક્ત એ ચરણતળ જેમના છે તે પદ્મપુરાણમા શ્રદ્ધાએ નારદ પ્રત્યે
કહ્યું છે—'પોદર્શવ તુ ચિહ્નાનિ મયા દદ્યાનિ તત્પદો । દક્ષિણે નવ ચિહ્નાનિ
હરે સત્સત્સૂચયા ॥ ધ્વજ પદ્મ તથા યજ્ઞમહુશો વય એવ ચ । સ્વસ્તિકા-
શ્લોધરેત્સા ચ અષ્ટકોણ ચ જામ્બવત્ ॥ ઇન્દ્રચાપં ત્રિકોણ ચ કલશચાર્પ-
ચન્દ્રક । અન્વર મત્સ્યચિહ્ન ચ ગોવ્વદ ચેતિ પોદશ ॥ અહ્લાન્વેતાનિ મો-
વિદ્વન્' દદ્યન્તે વર્ણપદો સ્ફુટમ્ । કૃષ્ણાદ્ય તત્પરંબ્રહ્મ મુખિ જાત ન સં-
શય ॥' આ ઉપરથી ચક્ર, શખ અને છત્ર આ ત્રણ બાણી લેવા 'શઙ્ગ-
ધ્વજાસપત્રેશ્ચ ચિહ્નિત ચરણદ્વય' એમ ગોપાળોત્તરતાપન્યુપનિષદમા
કહ્યું છે 'ચત્રાક્ષિતપદા તેન' એમ વારાહપુરાણમા કહ્યું છે બધા મળીને
ઓગણીશ ચિહ્નો બાણવા એરીતે ચરણતળની શોભા વર્ણવી, હવે ચરણ-
ક્રમણની શોભા વર્ણવેછે-ચારે બાણ રક્ત અને પલ્લવ (નવાકુર) જેવી
ક્રોમળ એવી આગળીયોની પંક્તિવડે અતિશોભાયમાન, અત્યંત સ્તિમ્બ,
(ચિકણા-લુખા નહિ) ક્રોમળ, માટેજ બેનારા જનોના મનોનયનને હરનારા

રુચઃ સમગ્રાઃ । ઈપત્સમુન્નતસુવર્તુલગુલ્ફચારુજહ્વાસુજાનુકરમો-
રુયુગાતિશોભમ્ ॥૬૫॥ રાજદ્વહત્કટિતટં પુરટામચચ્ચત્તિગ્ધાતિ-
સૂક્ષ્મવિરલોદ્વતરોમરમ્યમ્ । ગમ્ભીરવર્તુલસુશોભિતનાભિરાજદ-
શ્વત્થપત્રસમતુન્દવલિત્રયાઢ્ઢમ્ ॥૬૬॥ હાસાવદાતરુચિસદ્ગુપરા-
રુણધ્રીધ્રીવત્સશોભિતપૃથૂન્નતવક્ષસં ચ । આજાનુલમ્બિદઢપીવર-
યાહુદળં તુક્કારુણોજ્જ્વલમહઃકરજશ્રિયં ચ ॥૬૭॥ સૂક્ષ્માયતાહુ-

ચરણકમળ જેમના છે ॥૬૪॥ (ચરણનખની શોભા વર્ણવેછે) ઉચ્ચત
રક્ત વર્ણવાળા પદનખોમાંથી નીકળતા શ્રેષ્ઠ કિરણોવડે સૂર્ય સોમાદિકની
સમસ્ત કાંતિને (તેજ) તિરસ્કાર (બંધી) કરનારા. (એરીતે ચરણતળની
શોભાને અનુભવ કરનારઓની દૃષ્ટિને તેતે અવયવોની શોભા અનુક્રમથી
ઘુંટીથપી ઉપર ઉપર લઈ જાયછે) કિંચિત્ ઉન્નત અને ગોળ બે ઘુંટીઓ,
અતિમનોહર બે બંધાઓ, શોભાયમાન બે જાંઘાઓ (દીંચણ) અને કરલ
જેવા મુંવાળા બે ઊંડ (સાથળ) આ અવયવોવડે સમધિક શોભાએ સંપન્ન.
(મણિબંધને લઈને કનિષ્ઠિકા આંગળી મુધીના બહારના ભાગને કરલ
કહેછે. કાંડુ અને કરના વચ્ચેનો સાંધો એટલે હાથના મૂળને મણિબંધ
કહેછે) ॥૬૫॥ વિપુળ કટિતટથી શોભાયમાન. મુવર્ણના જેવી કાંતિવાળાં
ચળકતાં સ્તિમ્બ (ચિહ્નલાં હોવાથી લુખાં નહિ) અત્યંત સૂક્ષ્મ અને વિરલ
વિરલ ઉગેલાં (અતિ ઘાટાં નહિ) એવાં (શરીરનાં) રોમવડે રમણીય.
ગંભીર (નિમ્ન ઉન્નત) ગોળ નાભિવડે સમલંકૃત અને ત્રિવળિના ચિહ્નવડે
શોભાયમાન અને પિપળાના પત્રનીપેઠે ઉપરથી વિશાળ અને નીચેથી
સંકુચિત એવા મનોહર ઉદરથી વિરાજમાન ॥૬૬॥ અધરોષ્ટની રક્તશોભા
સ્વાભાવિકી છે તેની ઉપર મંદહાસની શ્વેત કાંતિ પડવાથી તે શોભા-
વિશેષને આપેછે એવા અધરોષ્ટથી શોભાયમાન. શ્રીવત્સ ચિહ્નવડે દિવ્ય-
શોભાવિશેષને પામતું સમુન્નત વિશાળ વક્ષસ્થળ જેવું છે. જનુપર્યંત લાંબા
દૃઢ સ્થૂળ (જડા) બાહુદંડ જેના છે. ઉજ્જ્વળ રક્ત કાંતિથી અધિક
શોભતા ઉન્નત નખોવડે વિરાજમાન ॥૬૭॥ સૂક્ષ્મ (અતિ સ્થૂળ નહિ)
લાંબી આંગળીઓવડે શોભાયમાન અને રક્ત કમળ જેવું મુંદર, સ્વભાવથી

લિવિરાજિતશોણપદ્મકાન્તસ્વભાવકંદિનોત્તમપાણિયુગ્મમ્ । સં-
 શોભિતાયતહનુદ્યુતિકમ્બુકણ્ઠં નમ્રાગ્રતુક્કતિલપુષ્પસમાનનાસમ્
 ॥૬૮॥ નસ્પ્રાન્તકર્ણપુટકાન્તરસૂક્ષ્મવિન્દું ધૂર્ણેન્દુમણ્ડલનિભસ્ય-
 માનવક્ત્રમ્ । શોણાન્તરમ્યનવશારદપુણ્ડરીકપત્રાયતાતિચપલા-
 ક્ષિનિરીક્ષમાણમ્ ॥૬૯॥ તુક્કાયતોત્તમવિશાલલલાટશોભારાજત્ક-
 પોલકુટિલમ્બુકુટિશ્રિયં ચ । હાસોહસન્મૃદુલગણ્ડસમાનકર્ણ સુ-
 ક્ષિગ્ધસૂક્ષ્મકુટિલાસિતમજ્જુકેશમ્ ॥૭૦॥ एवं महापुरुषलक्षणल-
 क्षिताङ्गमुत्तानशायिनमचक्षत तं हि सर्वे । नत्वा तमादरभरेण

લલિત, માટેજ સર્વોત્તમ એવું કરકમળયુગળ જેવું છે. 'સ્વભાવકંદિન' એવો પાક હોય તો સ્વાભાવિક સમુચિત કંદિનપણાનો યોગ કરમાં બાણવો શોભાયમાન દીર્ઘ (લાંબી) હનુ (કપોળનો નીચેનો ભાગ-ગંડા)માં કાંતિ જેમને છે. શખની પેઠે ત્રણ રેખાથી અંકિત કંક જેમનો છે. કિંચિત્ ઉન્નત અથવા ભાગવાળી, કિંચિત્ ઉન્નતપુટવાળી, સ્વયં પણ ઉન્નત અને તલના પુષ્પને તુલ્ય એવી નાસિકા જેમની છે ॥૬૮॥ નાસિકાના પ્રાંત-જ-મણા સમીપ પ્રદેશમાં તથા વામ કર્ણપુટના અંદરના પ્રદેશમાં સૂક્ષ્મ શ્યામ તિલના ચિહ્નથી વિરાજમાન. પૂર્ણ ચદ્રમંડળને તુલ્ય આહ્વાદકારી મંદહાસ-સહિત મુખકમળ જેવું છે. ૨૩ પ્રાંત ભાગવાળાં શરદઋતુમાં થએલા નવીન કમળના પત્ર જેવાં અમળ અને કર્ણપર્યંત દીર્ઘ અતિચપળ (ખંજન પ-ક્ષીની પેઠે અસ્થિર) રમણીય એવાં નેત્રાવડે નિજજનોને નિરીક્ષણ કરતા ॥૬૯॥ કિંચિત્ ઉન્નત વિસ્તૃત ઉત્તમ વિશાળ એવા લલાટથી શોભાયમાન. એવા લલાટની શોભાથી પ્રકાશમાન કપોળ અને કુટિલ બ્રહ્મકુટિથી વિરાજ-માન. મંદહાસવડે પ્રકાશમાન ક્રોમળ કપોળથી સમલંકૃત. પરસ્પર સમાન પરિણામ (માપ) વાળા કર્ણ જેમના છે. અત્યંત ચિક્ષણા સૂક્ષ્મ (પાતળા) કુટિળ કાળા માટે મંબુ-મુંદર કેશ (મસ્તકના) જેમના છે. ॥૭૦॥

હે રાજન! આવાં મહાપુરૂષ (પુરુષોત્તમ)નાં ચરણતળાદિકમાં ધ્વજ મજાદિ ચિહ્નોવડે શોભાયમાન દિવ્ય અવયવો જેમના છે. છતાં સુતેલા. સ્તન-

તદિચ્છયાઽથો વ્રહ્માદયસ્તુ નિજધામ યયુસ્ત્રયસ્તે ॥૭૧॥ एवं तस्य
 द्विजेन्द्रस्य गेहे स पुरुषोत्तमः । प्रादुर्बभूव विश्वात्मा काले जन-
 मनोहरे ॥७२॥ विष्णुमार्कण्डेयस्यान्दे नगाशिवसुभूमिते । वर्षे विरो-
 धकृत्तान्नि सौम्यायनगते रवौ ॥७३॥ वसन्तर्तौ मधौ शुक्लनव-
 म्यामिन्दुवासरे । पुष्ये सुकर्मयोगे च करणे कौलवाहये ॥७४॥
 लग्ने च वृश्चिके युक्ते गुरुणा शनिना सह । उच्चस्थानं गते शुके
 स्वराशिं च निशाकरे ॥७५॥ रिपुस्थानं गते राहौ बुद्धिस्थानं
 गते बुधे । घनस्थानं कुजे याते भास्करे च सुतालयम् ॥७६॥

પાન કરતા બાળકૃષ્ણને સર્વે દેવતાઓ નિહાળવા લાગ્યા. તે પછી પૂર્વોક્ત
 તે ત્રણેય (બ્રહ્માદિ દેવો તેમની દેવીઓ અને મુનિઓ) મહા આદરલાવથી
 બાળકૃષ્ણને પ્રણામ કરીને તેમની અત.પ્રેરણાથી પોતપોતાના ધામ પ્રત્યે
 ગયા ॥૭૧॥ હે રાજન્ ! એવી રીતે દ્વિજેન્દ્ર ધર્મદેવના ઘરમાં વિશ્વાત્મા
 (સર્વોત્તમ) પુરુષોત્તમ શ્રીવાસુદેવ ભગવાન્ સકળ જનમનોહર સમ-
 યમાં પ્રકટ થયા હતા ॥૭૨॥ જન્મલક્ષ્મની શુદ્ધિ કહેવાપૂર્વક વિશેષપણે
 અવતરણ સમયને નિર્ધારીને કહેછે—નગ-૭ અગ્નિ-૩ વસુ-૮ અને જૂ-૧
 આ અકોથી ડાળી ગતિ કરીને માપેલા, શકપ્રવર્તક વિક્રમાર્ક મહારાજના
 શકના વર્ષમાં એટલે સવત ૧૮૩૭ માં, સાઠ વર્ષની અતર્ગત વિશેષિકૃત
 નામના સવતસરમાં, સૂર્ય હિતરાયણના થતાં, સ્વવિભૂતિભૂત વસતઋતુમાં,
 ચૈત્ર માસના શુકલ પક્ષની નવમી તિથિએ, સોમવારે, પુષ્ય નક્ષત્રમાં, વિ-
 બ્હુલાદિ સત્તાવિશ યોગની અતર્ગત સુકર્મ નામનો યોગ વર્તતાં, કૌલવના-
 મના કરણમાં, વૃશ્ચિક નામના જન્મલક્ષમાં, બૃહસ્પતિએ સહિત શનેશ્વર
 મળતાં એટલે એ બેનો યોગ થતાં, શુક પોતાના ઉચ્ચ સ્થાન મીનરાશિને
 પામતાં, ચદ્ર પોતાની કર્કટ રાશિને પામતાં, રાહુ તો જન્મ લક્ષ્યથી છતા
 રિપુસ્થાનને પામતાં, બુધ જન્મથી પાંચમા શુદ્ધિસ્થાનને પામતાં, ભૌમ
 જન્મથી ખીલ ધનસ્થાનને પામતાં, સૂર્ય પાંચમા સુતસ્થાનને પામતા,
 એવા સર્વોત્તમ શુભ સમયમાં (રાત્રિની દશ ઘડી વીત્યા પછી) વિશ્વાત્મા
 પુરુષોત્તમ ભગવાન્ આદુર્ભાવ પામ્યા ॥૭૩-૭૬॥

મૂતલે દિવિ મહોત્સવસ્તદા સર્વેતોઽમવદુદારચેતસામ્ । હર્પસમ્ભ્ર-
મવતાં નૃણાં તથા યોષિતાં ચ વિમતાન્યકર્મણામ્ ॥૭૭॥ દેવતા. શ-
તમણાદયો મુદા પુષ્પવર્ષણમકાર્પુરુત્સુકાઃ । ગાયનં ચ સુરરાજગા-
યકાશ્ચારુ નૃત્યમકૃતાપ્સરોગણઃ ॥૭૮॥ વદ્વયો રુચિરેઽગ્રજન્મનાં
સઘ એવ મસિતાવૃતા અપિ । માનસાન્યપિ તદાન્તરારિમિર્વર્જિ-
તાનિ ચ સતાં સમાસત ॥૭૯॥ કૌલનાસ્તિકુગુરુત્વશાલિનાં પા-
પિના નૃતનુદૈત્પરક્ષસામ્ । ત્રાસમેવ સહસા પ્રપેદિરે ભાવિનાશ-
ગમકં મનાંસિ ચ ॥૮૦॥ મૂમુર્જાં નિલયનેષુ નૈગટા ચન્ધમુક્તિમગ-

હવે નવ શ્લોકથી ભગવાનના અવતરણનો મહોત્સવ વર્ણવે છે—ભગ-
વાનના જન્મ સમયમા બૂલોક તથા સ્વર્ગલોકમા મહોત્સવ પ્રવર્ત્યો હતો.
બૂમિના કોઈ એક ભાગમા કે સ્વર્ગના કોઈ એક ભાગમા નહિ કિંતુ સર્વ
ભાગમા મહોત્સવ થયો હતો આ મહોત્સવ અત્પ મનના જનોને નહિ
પણ મોટા મનનાને થયો હતો ભગવત્સ્વરૂપ અને અવતાર પ્રયોજનને
થયાર્થ બાણનારા હોય તેજ મોટા મનના બાણવા, બીજા તો નાના મનના
બાણવા ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ થવાથી થએલા હર્ષાતિશયથી સમ્રમ પામીને
બીજા બાવહારિક કાર્યોનો ત્યાગ કરી દધને આ મહોત્સવમા તમામ નર
નારીઓ પ્રવર્ત્યા હતા ॥૭૭॥ ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓ ઉત્સાહ પામીને પ્રહર્ષથી
ભગવાન ઉપર નદનવનના પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા ઇન્દ્રના ગાયક
ચિત્રરથાદિ ગધર્વો બાળકૃષ્ણ ભગવાનના ગુણગાન કરવા લાગ્યા ઉર્વશી
આદિક અપ્સરાસમૂહો નૃત્ય કરવા લાગ્યા એ રીતે દેવતાઓનો હર્ષવ્યા-
પાર અતિ અધિક થયો હતો ॥૭૮॥ અગ્નિહોત્રી ભૂદેવોના આલયમા આ
હવનીય આદિક અગ્નિઓ ભસ્મથી ઢાકેલા હતા પણ અવ્ય પ્રભન્નવલિત
થયા હતા સત્પુરુષોના મન પણ તે સમયમા કામ ક્રોધાદિ અતર અરિ-
ઓએ રહિત (નિર્મળ) થઈ ગયા હતા ॥૭૯॥ મનુષ્યયોનિમા જન્મેલા જે
દૈત્યો તથા રાક્ષસો કૌલાદિનાસ્તિકાગ્રેસર પદને પામીને પાપકર્મમા તત્પર
રહ્યા હતા તેમના મનમા કોઈ અપૂર્વ લવિષ્યમા સ્વનાશ સૂચવનારો ત્રાસ
તત્કાળ સ્વય પ્રવેશ કરી ગયો ॥૮૦॥ રાજાઓના બધીખાનામા સાકળ કે

મંથ્ર તત્ક્ષણમ્ । તત્પ્રજુ. સહજવૈરિણસ્તદા દુસ્ત્યજામપિ મિથો
વિરોધિતામ્ ॥૮૧॥ દુન્દુભિધ્વનિરમૂદહર્નિશં વાલશર્મસુતમન્દિરે
નૃપ ॥ દેવદુન્દુભિનિનાદમિથિતત્તસ્ય જન્મસમયે હ્યજન્મન ॥૮૨॥
યોપિતોઽપિ જનમદ્ગલં જગુ સદ્ગુણોઽદ્ભુતકુમારમાશિષા । યોજ
યન્ત્ય ઉરુધા પરસ્પર કુર્વંતે સ્પ પિશુનાદિલેપનમ્ ॥૮૩॥ વાયવ
સુપકરા વયુસ્તદા નિર્મલ ચ ચમમૂત્સહોદુભિ. । ચક્રિરે જયરયં
સુરાનુગા કીર્તયન્તિ ઋષય. સ્પ ચાશિષ. ॥૮૪॥ વાણી મદ્ગલરુ

બેડી વિગેરેથી બાધેલા કેટલાક બધીવાનો (કેદીઓ) તે બધનમાથી તે
સમયમા મુક્તિ પામી ગયા સહજ વૈરી એવા પણ ગર્જાસિંહાદિકોએ ન
ત્યાગ થઈ શકે એવી પરસ્પર વિરોધ કરવારૂ પ્રકૃતિનો તે ક્ષણમા તત્કાળ
ત્યાગ કરી દીધો ॥૮૧॥ હે નૃપ । પ્રાકૃત કર્મધીન દેવમનુષ્યાદિકની માફક
કર્મકૃત જન્મે રહિત એવા ભગવાનના લોકાનુમદ માટેજ સ્વેચ્છાથી થએલા
જન્મના સમયમા બાળશર્માના સુત હરિપ્રસાદશર્માના મહિરમા દેવોએ
વગાડેલા દુન્દુભિના ધ્વનિ સાથે મિશ્રિત થએલો મનુષ્યોના દુન્દુભિનો
ધ્વનિ બમણો અહર્નિશ ગાજ રહ્યો હતો ॥૮૨॥ જન્મેલા બાળકને એવા
માટે આવેલી અબળાઓ પણ (અથવા ઉત્સવાયે ભેગી થએલી) રોળે
મળીને, બીજા સકળ બાળકોથી વિવક્ષુ હોવાથી આશ્ચર્યકારી એવા કુમા
રને 'તમો જીવતા રહો જય પામો માતાપિતાને પાવન કરો' ઇત્યાદિ
આશીર્વાદો આપવા પૂર્વક જનમગળ-સાલગનારા જનોને જે રીતે મગળ
થાય એ રીતે અથવા સકળ જનોનું મગળ કરનારા કુમારને ઉદ્દેશીને બા
ળકૃષ્ણના ગુણોનું ગાન કરવા લાગી અને અન્યોન્ય બહુ પ્રકારે કુહુમાદિ
કનો લેપ કરવા લાગી આદિશબ્દથી હળદર, દહી, તેલ, માખણ, જળ
લેવું આ ક્રિયા શુભસમયના પ્રહર્ષને સૂચવનારી છે ॥૮૩॥ તે વખતે વા
યુઓ મદ શીતળ અને સુગંધ સુખાકારી વાવા લાગ્યા આકાશ પ્રકાશમાન
તારાગણની સાથે દુર્દિનાદિ મળે રહિત યઈગયો દેવોના જે અનુચર
સિદ્ધ આદિ હતા તેઓ 'જય-જય' ધ્વનિ કરવા લાગ્યા સમર્પિ વિગેરે ઋ
ષિઓ આશીર્વાદો ઉચ્ચારવા લાગ્યા ॥૮૪॥ સ્પષ્ટિત આશી પ્રકાર કહે છે-

પિણી ચ હસિતં યસ્યાસ્તિ ચૈ મદ્ગલં નેત્રે મદ્ગલદે ચ દોર્બિલસિતં
 નૃણાં પરં મદ્ગલમ્ । વક્ત્રં મદ્ગલકુચ પાદચલિતં યસ્યાશિલં
 મદ્ગલં સોઽયં મદ્ગલમૂર્તિરાશુ જગતો નિત્યં ક્રિયાન્મદ્ગલમ્ ॥૮૫॥
 ઋપિભિઃ કૃતમદ્ગલં તમિત્યં સુતમાનન્દકરં નિશામ્ય હૃષ્ટઃ । સ
 ચકાર હરિપ્રસાદવિપ્રો નિગમોક્તં ત્વથ જ્ઞાતકર્મ તસ્ય ॥૮૬॥
 પ્રથમં સહિરણ્યવારિભિઃ સ્નપનં સાંશુક્રમેવ સત્વરમ્ । સ્વગૃહે સ
 વિધાય ચાચરત્પિતૃસન્તર્પણમત્ર ચૈદિકૈઃ ॥૮૭॥ અથ મદ્ગલયા

જેની પ્રિય સત્ત્વ હિત વાણી તમામ મનુષ્યોને મગળરૂપ (કલ્યાણકારી)
 છે. જેનો મદદહાસ મગળરૂપ છે જેના નેત્રકમળ મગળ આપનારા છે
 જેના કરકમળનો વિલાસ (લટકા) પરમ મગળરૂપ છે જેનું સુખકમળ
 મગળ કરનારૂ છે જેના ચરણકમળનું ચાલવું મગળ કરનારૂ છે જેનું
 વર્ણન કર્યા વિનાનું બીજું અખિલ ચેદિત પણ મગળરૂપ છે એ રીતે સ્વય
 આનન્દમય હોવાથી અખિલ મગળમય મૂર્તિ જેની છે એવા આ ભક્તિધ
 ર્મના પુત્ર બાળકૃષ્ણ ભગવાન્ આ અવતરણથી સર્વ જગતનું નિત્ય જલદી
 મગળ (પરમ કલ્યાણ) કરો ॥૮૫॥ હે રાજન્ ! પૂર્વોક્ત પ્રકારે ઋષિ
 ઓએ અખિલ મગળલાવથી નિરૂપણ કરેલા, અખિલને આનન્દ કરનારા,
 પોતાના પુત્રને નિહાળીને હરિપ્રસાદ વિપ્ર પ્રહર્ષ પામ્યા પછી પુત્રનો શા
 ઓક્ત ભતકર્મ નામનો સસ્કાર કર્યો ॥૮૬॥ તેનો પ્રકાર બે શ્લોકથી કહે છે—
 તે હરિપ્રસાદશર્માએ પ્રથમ—બાળકના જન્મ શ્રવણ સંભાળ પોતાના
 ઘરમાં સુવર્ણસહિત શીત જળવડે સચેલ સ્નાન સત્વર કરીને, ભતકર્મમા
 વૈદિક-વેદોક્ત કર્મ સ્વરૂપને ભણનારા વિપ્રોએ સહિત અથવા વૈદિક મત્રોથી
 પુત્રજન્મ નિમિત્તે પિતૃતર્પણ કર્યું તે આમ (કાયા અન્નથી કરવા યોગ્ય)
 શ્રાદ્ધ કે સુવર્ણથી ભણવું (તે ગોલિલપદ્ધતિમા કહ્યું છે કે—પિતાએ પુત્રનું
 જન્મ સુણીને જ્યાસુધી ભતકર્મ કરવામા આવે ત્યાસુધી નાભિનાળનું
 ઉદન તથા સ્તનદાન કરશો નહિ એમ કહીને, દિવસે આંણી મુકેલા સુવ
 ર્ણસહિત શીત જળવડે ગૃહમા સચેલ સ્નાન કરી આચમન કરીને, પુત્રજન્
 મનિમિત્તે આમશ્રાદ્ધ અથવા સુવર્ણથી પિતૃતર્પણ કરવું વિગેરે) ॥૮૭॥

ચત્તં સ સુતો રસનામાર્જનમાચચાર ધર્મઃ । વિદધે વિધિનોચિતં
 ચ મેધાજનનં દાનવિધિં તથા તદક્ષમ્ ॥૮૮॥ સમેતા જ્ઞાતય-
 સ્તસ્ય વિપ્રવર્યસ્ય વેદમનિ । આનન્દં પરમં પ્રાપ્તાઃ કુમારાયાઽઽ-
 શિપો દદુઃ ॥૮૯॥ ગીતમક્કલવાચાનિ તત્ર ગ્રામે ગૃહે ગૃહે । તદા
 વમ્ભૂયુઃ સર્વેપામાનન્દશ્ચ મહાન્ દૃદિ ॥૯૦॥ દદૌ વહ્નિ દાનાનિ
 પુત્રજન્મપ્રહર્ષિતઃ । ગ્રાહ્યણેભ્યો દ્વિજેન્દ્રોઽસાવન્યેભ્યશ્ચ યથો-
 ચિતમ્ ॥૯૧॥ ગજાન્ હયાંસ્તથા ધેનુરસહ્યાતાઃ સુલક્ષણાઃ ।

તે પછી ધર્મદેવે બ્રાહ્મણો પાસે પુપ્પ્યાહવાચન કરાવીને, પુત્રનો રસનામા-
 ર્જન સંસ્કાર કર્યો. (રસનામાર્જનનો પ્રકાર ગોલિલ કહે છે—ગ્રીહિ અને
 યવને જળ સાથે વાટીને બાત્રમાં લઈને જમણો અગુડો અને અનામિકા
 આંગળીથી લઈને, મળ ધોઈ નાંખીને શુદ્ધ કરેલા બાળકની છાત્રામાં મત્રથી
 મુકવું તે) અને તે કાળમાં કરવાનું મેધાજનન નામનું કર્મ યથાવિધિ કર્યું
 (તેનો પ્રકારપણુ ગોલિલે કહ્યો છે—પ્રગલ્ભ નામનો અગ્નિ હુમારના મુ-
 ખમાં ધ્યાન કરીને જમણો અગુડો અને અનામિકા આંગળીવડે મુવણું
 શલાકાથી ઘૂત લઈને પૃથક્ પૃથક્ મત્રોથી હુમારના મુખમાં હોમ કરવો
 તે) તેમજ જાતકર્મના અગબૂત ગો-ભૂ-તિલ-મુવણાદિ દાનવિધિ કર્યો.
 (તે પણ ગોલિલે કહ્યો છે—જન્મ કાળે દુષ્ટ સ્થાનમાં રહેલા ગ્રહની પીડા
 નિવૃત્તિ માટે બ્રાહ્મણોને ગો-ભૂ-તિલ-હિરણ્યાદિ યથાશક્તિ આપે, ઇત્યાદિ)
 ॥૮૮॥ વિપ્રવર્ય ધર્મદેવના લવને તે સમયે આવેલા સર્વ જ્ઞાતિજનો પર-
 માનદથી પરિપૂર્ણ થઈને હુમાર કૃષ્ણને આશીષ આપવા લાગ્યા ॥૮૯॥ તે
 સમયમાં તે ગામમાં ગૃહે ગૃહે સ્ત્રીયો ગીતો ગાવા લાગી અને પુરૂષો મગળ
 વાજત્રો વાજવા લાગ્યા લગવાનના જન્મજનિત આ મહા આનંદ એકલા
 ધર્મદેવનેજ થયો એમ નહિ પણ સર્વ કોઈ નરનારીઓના મનમાં થયો
 હતો ॥૯૦॥ તે આ ધર્મદેવે પુત્ર જન્મથી થએલા હર્ષાતિશયથી વિપ્રોને
 વિવિધ બહુ દાનો દીધાં. બીજા દૌહિત્ર-યાચક-દીન-અધ-કૃપણ વિગેરેને
 પણ યથાયોગ્ય બહુ દાનો દીધા ॥૯૧॥ વિપ્રોને જે આપ્યું તેને વિવેચન
 કરી કહે છે—ધર્મદેવે ગળે તથા ઘોડાઓ તથા બહુ દુધાળ-તરૂણી-નહિ

બ્રાહ્મણેભ્યો દદૌ દેવઃ સોપસ્કરગૃહાંસ્તથા ॥૧૨॥ તથા દાના-
ન્યસૌ પ્રાદાદ્યચ્છૃત્વા ભુવિ ભૂમિપાઃ । વિસ્યં લેભિરે ભૂર્નિ
ધીશં તં ચ મેનિરે ॥૧૩॥ માયયા શ્રીપતેસ્તસ્ય વિધિત્સોર્ન-
નાટનમ્ । ભગવાનેષ એવેતિ તં વિવેદ ન કશ્ચન ॥૧૪॥ આત્મજે
પુત્રભાવોઽમૂચ્છ્રીકૃષ્ણે મક્તિધર્મયોઃ । ચિકીર્ષોઃ શૈશર્વો લીલા
મિચ્છયા તસ્ય ચ પ્રભોઃ ॥૧૫॥ ઈશ્વરત્વેન મજ્જાનાત્પુત્રભાવેન
લાલનમ્ । મદીયં દુર્લભમિતિ પ્રભુરેવં તથા વ્યધાત્ ॥૧૬॥ તૌ

મારકણી-રૂપાળી વિગેરે ગુણવાળી અગણિત ગાયો તથા અનપાકપાત્ર-
ભોજનપાત્ર-જળપાત્ર-વસ્ત્ર-કાષ-ઘટી-ખાંડણીયો-મુસળ વિગેરે ઉપ
યોગી ઉપકરણોએ સહિત ઘરો આઠાણોને દીધાં ॥૧૨॥ બહુ શું કહેવું ?
ભૂમિ ઉપરના ભૂપતિઓ આવું દાન દેવાને અસમર્થ હોવાથી તેપણુ ધર્મ-
દેવના દાન પ્રકારને સાંભળીને વિશેષ વિસ્મય પામી ગયા અને ધર્મદેવને
નિધિપતિ કુબેર માનવા લાગ્યા ॥૧૩॥ ‘દશ્યમાન આ બાળક ભગવાન છે’
એમતો કોઇએ પણ જાણ્યું નહિ, કિં બહુના આ ધર્મદેવેપણુ વારંવાર ભગ-
વાનનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે તથાપિ ભગવાનપણુ ન જાણ્યા તો બીજે કોણુ
જાણી શકે એમ શાથી ? તો આ શ્રીપતિ ભગવાન નૃનાથ કરવાની ઇચ્છાથી
પોતાને વશ વર્તનારી જે માયા તેરૂપી પડદાથી બીજાઓની દૃષ્ટિને આવ-
રણ કરે છે ॥૧૪॥ તે ભક્તિધર્મને પોતાના પુત્રપણુ પ્રકટેલા પ્રભુ શ્રીકૃ-
ષ્ણમાં ‘અમારો આ પુત્ર છે’ એવોજ ભાવ-સ્નેહ થયો પણ ‘આ લીલા
માનુપવિશ્વધારી ભગવાન છે’ એવો ભાવ થયો નહિ, કેમકે આ પ્રભુએ
બાળભાવની લીલાઓનો તેમને અનુભવ કરાવાનો સકલ્પ કરેલો છે પ્ર-
ભુના સકલ્પને અન્યથા કરવા કોણુ સમર્થ થાય ? અધિક આનંદનો અનુ-
ભવ કરાવારૂપ આવા સકલ્પનો લાભ બીજાને મળે નહિ, કોઈ વિરલાનેજ
મળે છે ॥૧૫॥ ભગવાનના એવા સકલ્પમા હેતુ કહે છે—જે અસાધારણ
પરમેશ્વરપણાથી મારા સ્વરૂપનુ જ્ઞાન થાય તો પુત્રભાવનાથી મારું લા-
લન શ્રદ્ધાદિકને પણ દુર્લભ છે એટલે થઈ શકે નહિ એવા હેતુથી પ્રભુએ
પરમ કૃપા કરીને તેમને પોતાવિષે પુત્રભાવજ દબ કર્યો ॥૧૬॥ તે દપતી

દમ્પતી પ્રાપ્ય મનોરથસ્ય ફલં પ્રદ્વૈૈ નિતરામભૂતામ્ । વચન્ધતુઃ
 સ્નેહમરં તનૂજે નરાકૃતિવ્રહ્મણિ વાસુદેવે ॥૧૭॥ પ્રાદુર્ભાવકથાઽ
 દ્વુતેયમુદિતા તુભ્યં મયા ભૂપતે ! ગોત્રાયાં નરનાટનં વહુવિધં
 પ્રીત્યા ચિકીર્ષોઃ પ્રભોઃ । શ્રીરાધારમણસ્ય યઃ પરમયા ભતયા
 પઠેદ્વા પુમાન્ નિત્યં તાં શૃણુયાત્પુમર્થમશ્વિલં સ પ્રાપ્નુયાન્નિશ્ચિ-
 તમ્ ॥૧૮॥

સુવ્રત ઉવાચ—અથાવગત્યોદ્ભવમાત્મશત્રોરાકસ્મિકૈર્લક્ષ્મભિરા-
 સુરૌઘાઃ । હૃત્કમ્પવામાયવવસ્ફુરાદૈરુત્પાદયામાસુરનેકકૃત્યાઃ

પોતાના મનોરથનું પરિપૂર્ણ ફળ પામીને અત્યત પ્રસન્ન થયા અને પુત્રરૂપ
 નરાકૃતિ પરશ્વદ્વ શ્રીવાસુદેવ ભગવાનમાં પુત્રપ્રેમ વિશેષપણે આધ્યો ॥૧૭॥
 હવે ભગવદવતારકથાના શ્રવણપકનનુ ફળ કહેછે—હે ભૂપતે ! આ ધરા
 ઉપર તૃનાદૈવ બહુપ્રકારે ભક્તિધર્માદિ સ્વલજ્જો ઉપર પ્રીતિથી કરવા ઈ-
 ચ્છતા પ્રભુ રેમા-રાધારમણ શ્રીકૃષ્ણની આ અદ્ભુત (ધર્મદેવના દિવ્યભ-
 વનમાં) પ્રાદુર્ભાવ કથા એ પાત્રભૂત તમોને કહી સંભળાવી તે આ કથાને
 જે પુરૂષ પરમ પ્રેમથી પ્રતિદિન પાઠ કરે અથવા સાંભળે તે પુરૂષ અખિલ
 પુરૂષાર્થ (ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષ)ને પામે એમા સશય નથી ॥૧૮॥ ઇતિ
 શ્રીસત્સંહિજીવને.. પ્રથમપ્રકરણે નારાયણપ્રાદુર્ભાવોત્સવનામાં
 દ્વાવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૨॥

અધ્યાય ૨૩ મો.

એકવિંશમા અધ્યાયના અતમા 'પ્રતીક્ષમાણાસ્તજન્મ કૃત્યોત્પાદાદિમા-
 નસા.' એમ કહ્યું છે હાલ તેનો અવસર આવતા તેનું સુવ્રતમુનિ વર્ણન
 કરેછે—હે રાજન ! ત્યાર પછી અસુરસમૂહોઓએ અકરમાત્ ઉત્પન્ન થ
 એલો સ્વહૃદયનો કપારો તથા હાથા નેત્ર હસ્તાદિ અવયવોનું ફરકતું તથા
 માથે કાગડાનું બેસવું વિગેરે અપશકુન સૂચવનારા ચિહ્નોથી પોતાના પૂર્વ
 રિપુ શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ જાણીને, તેના પ્રહરણ માટે અનેક કોટરાદિ
 કૃત્યાઓ ઉત્પન્ન કરી એટલે કૃત્યાઓ વસ્તુતાએ વિદ્યમાન છે પરંતુ જપ

॥૧॥ તત્રાદિતશ્ચુપ્પયસં સ કાલીદત્તસ્તુ કૃત્યાગણમાત્મસુષ્ટમ્ ।
 કુદ્ધોઽહુદૌકશ્ચપ ! કોટરાદિં મયઙ્કરાકારમુદાત્તશશ્વમ્ ॥૨॥ હરિ-
 પ્રસાદસ્ય ગૃહં સમેત્ય જનેસ્તુ પથેઽહનિ વાલકસ્ય । નિશીથકાલે
 પરિસુપ્તલોકે સૂતીગૃહં તદ્વ્યવિશત્સ તૂર્ણમ્ ॥૩॥ વ્યવૃષ્ટ સોઽનેક-
 વપુર્દ્વિજલ્મીસ્તત્ર પ્રસુપ્તાઃ કતિચિત્પલિક્ષીઃ । શય્યોપવિષ્ઠાં દ્વિજ-
 રાજપર્ણી ભક્તિં ચ વાલાનનદત્તદદિષ્ટમ્ ॥૪॥ અભ્યર્ચ્ય પર્ણીં મહર્તીં
 સહાજ્ઞેઃ પદ્મકૃત્તિકાપન્નમુખવિષ્ણુમુચ્યૈઃ । ગજાનનાભ્યર્ચનપૂર્વકં

પલિદાન અર્પણાદિકથી પોતાની આજ્ઞામાં વશ વર્તનારી કરી ॥૧॥ હે નૃપ !
 તેમાં અસુરગુરુ કાળીદત્તે તો પોતાને વશ વર્તનારો, ઉઘાડાં ખડ્ગાદિ
 વિવિધ આયુધો જેણે ઉઘાડ્યાં છે, ભયંકર આકાર જેનો છે, કોટરા
 મુખ્ય જેમાં છે એવો બાળચંદ્રપ કૃત્યાગણ પ્રથમ છપેયા પુરપ્રત્યે મહા-
 કોપ પામીને મોકલ્યો ॥૨॥ તે કૃત્યાગણતો હરિપ્રસાદને ઘેર જઈને બાળ-
 કના જન્મદિનથી છઠા દિવસે મધ્યરાત્રિએ તમામ લોકો ગાઠ નિદ્રાને
 પામી જતાં ઘરના નેત્રત કોણમાં કરેલા સૂતિકાગૃહમાં તત્કાળ પ્રવેશ
 કરી ગયો ॥૩॥ હે નૃપ ! વિવિધ વિકરાળ વપુઓને ધરનારો તે કૃત્યાગણ
 સૂતિકાગારમાં સુઈ રહેલી કેટલીક પલિન્ડ્રી-પળીયાં આવી ગએલી વૃદ્ધ
 વિપ્રવનિતાઓને જેવા લાગ્યો તેમજ વિપ્રવર્થ હરિપ્રસાદનાં પત્ની, શય્યા-
 તળમાં સુએથી બેઠેલાં, નિજતનયના સુખકમળ સામુંજ એકાગ્ર દષ્ટિથી
 બેઈ રહેલાં અને ગણપતિનું પૂજન કરવાપૂર્વક છે કૃત્તિકાઓ (શિવા-
 સંભૂતિ-પ્રીતિ-સત્તતિ-અનસૂયા-ક્ષમા) કાર્તિકસ્વામી અને વિષ્ણુ મુખ્ય
 જેમાં છે એવાં અંગો (પરિવાર) એ સહિત મહાપદી નામની વૈષ્ણવી દે-
 વીનું યથાવિધિ પૂજન કરીને ભગવણ કરતાં એવાં ભક્તિને પણ જેવા
 લાગ્યો. ભક્તિને મધ્યરાત્રિએપણ વૃદ્ધ વનિતાઓ ઉઘી ગયા પછી પણ
 ભગવણ કરવામાં નિમિત્ત તો આ છે, શું ? તો ત્રતના અંગભૂત ભગવણ.
 ત્રતતો મહાપદી દેવીનું છે. પ્રસૂતિથી છઠા દિવસે બાળરક્ષા માટે આ
 ત્રત કરવાનું કહેલું છે. આ ત્રતમાં પ્રથમ ગણપતિનું પૂજન કરવાનું છે.
 સાંગ મહાપદીપૂજન કૃત્યાર્થિતામલિમાં પ્રયોગમાં 'પુત્રસ્ય જન્મદિવસાવ

વૈ યથાવિધાનં નૃપ ! જાગ્રતીં ચ ॥૫॥ ચાલં તદુત્સન્નગતં ચ દૃષ્ટ્વા
પ્રદીપ્તવદ્વિદ્યુતિમુદ્રહીતુમ્ । તત્પાર્શ્વમાગત્ય જગાદ વાક્યં મયાન-
કાસ્યા કિલ કોટરૈકા ॥૬॥ દિગમ્બરાઽન્નસ્રગુદાત્તશૂલા કરે ક-
પાલં દધતી સરસ્વતી । વિકીર્ણકેશાજ્જનનીલવર્ણા વૃત્તાદ્ગણાક્ષા
વિતતોગ્રદંષ્ટા ॥૭॥ ચાલગ્રહાણામધિપાઽસિ મૂઢે ! મક્ષામિ પુત્રં

પદ્મે દિવસે પૂર્વરાત્રે' ઇત્યાદિકથી કહ્યું છે, તે તેથી બહુ ॥૪-૫॥ પૂર્વોક્ત
ગણની અંદરની કોઈ એક કોટરા નામની ભયાનક મુખવાળી કૃત્યા ભગ-
વાનનો પ્રભાવ નહિ બહુતી હોવાથી ભક્તિના ખોળામાં રહેલા ભેદને, પો-
તાની પ્રદીપ્તિથી પ્રજ્વલિત વહિનેજ જેમ એક પોતાની પ્રદીપ્તિથી પ્ર-
દીપ્ત ક્રાંતિવાળા બાળકને કરવડે પકડવાની ઇચ્છાથી સામી હોડી આવી,
પ્રેમવતીની પાસે આવીને આહું વાક્ય બોલી ॥૬॥ કેવી કોટરા તો-આકૃ-
તિથી અને વેશરચનાથી ભયાનક હતી-દિગમ્બર-નસ્ર, (ભયંકર સર્વ અવ-
યવો જેના ઉઘાડા છે) બહુ બાળકોને મારીમારીને તેનાં આંતડાનેજ
માળા ધારવાના કઠાદિ સ્થાનમાં ધારી રહેલી, એક કરવડે ત્રિશૂળને હિંચું
ભમાવતી અને બીજી કરવડે રૂધિરના લેપવાળુ કપાળ (મનુષ્યના માથાની
ખોપરી)ને ધારી રહેલી, કઠિન અને દીર્ઘશૂલ કેશ જેને માથે છુટા વિખરા-
એલા છે, કાળજી જેવો કાળો કાયાનો વર્ણુ જેનો છે, અને ગોળ ચારે બાજુ
લાલચોળ લોચન જેનાં છે (માટેજ અધકારમાં તખલ્લાના ઝખકારાની
પેઠ એની આંખો ચક્રળવક્રળ ઝખકતી હોવાથી અને કાયા કાળી હોવાથી
કાયા અને આંખોના વર્ણુનો યોગ કોઈ અપૂર્વ ભયાનક બંધો હતો)
'વ્યાત્તારણાક્ષા' એવો પાઠ હોય તો પહેળાં ફાંડેલાં રક્ત નેત્રવાળી, લાંબી
ઉંચ દાહોવાળી (આંખની અપેક્ષાએપણુ દાહોની અતિભયાનકતા જ-
ણાવી અથવા આંખો અને દાહોની પરસ્પર વિકરાળતા ઉત્તેજિત થાય
છે એટલે નેત્રથી દાહોની અને દાહોથી નેત્રની વિકરાળતા ઉત્તેજિત થાય
છે) એ રીતે ભયંકર આકારવાળી આ કોટરા કૃત્યા ભક્તિના પ્રત્યે બોલી
કે-॥૭॥ હે મૂઢે ! તું મહામૂઢુ છું કેમકે-કેટલીક હિંમતી ગએલી ઘરડી પ્રા-

તવ નૂનમય । સ્પરેષ્ટદેવ નિજરક્ષિતારં મદીયદંપ્રાન્તરમુત્પિપત્સુમ્
 ॥૮॥ ઉક્ત્વેતિ તસ્યા ભયવર્જિતાયા ધૈર્યસ્થિતાયા. સહસાક્ષદે
 શાત્ । જગ્રાહ વાલં ગલ પ્લવ દુષ્ટા વ્યાત્તનના તિગ્મકરાલજિહ્વા
 ॥૯॥ ઈયુશ્ચ તાવચ્છતશ. કરાલા વાલગ્રહા વ્યાત્તમુસા કુરુયા. ।
 તે છિન્દિ મિન્દ્યાનય મારયેતિ ક્રોશન્ત ઉચૈશ્ચ તિરોમમૂઝુ

છાણીયોના મધ્યમા એકથી ભગુધુ વળી અદૃષ્ટ કૃણુ પ્રખ્યાપન કરનારા
 પુરોહિત (ગોર) ના વચનવિશ્વાસથી ઠગાએથી વળી કૃશતાજ એક કૃણ
 જેનું છે એવું મત આચરવાથી ગર્વિષ્ઠ બની ગએથી અને ભગરણુમાનથી
 બાળકને સુરક્ષિત માનનારી છુ રૂ બાળકહોની ધણીયાણી છુ હાલમા
 દેવેજ મારા ભક્ષ્યપણે નિર્દેશ કરેલા આ તારા બાળકને નિશ્ચે હમણાજ
 ભક્ષણ કરી જઇશ જેને નિજ બાળકનો રક્ષક માનતી હોય તે ઇષ્ટદેવનું
 સ્મરણ કરીલે તે દેવ હોય કે બીજે કોઈ હોય પણ તે મારી ઉચ્ચ દાહોની
 અદર પોતેજ પડવા ઇચ્છનારો છે મેં ગળેલા તારા બાળકને જે રક્ષણ
 કરવાની ચેષ્ટા કરેછે તે પોતેજ મારી દાહોમા પ્રવેશ કરવાની ચેષ્ટા કરેછે
 અર્થાત્ તારા સ્મરણ કરવાથી તારા બાળકનો રક્ષક બે કોઈ પણ આ સ્થળે
 પુનનું રક્ષણ કરવા આવશે તો તેનેપણ આ દાહોવડે ચાવી નાખીને કટકે
 કટકા ભક્ષણ કરી જઇશ તો તારા પુત્રની શી મણના ? ॥૮॥ દુષ્ટ કોટરા
 કૃત્યાએ કહેલું આનું ભયાનક વચન સાંભળીનેપણ અને નિકરાળ રૂપને
 બેધનિપણ સ્વેષ્ટદેવનો હૃદયમા મહાવિશ્વાસ હોવાથી ભયભેશે રહિત એવા
 ભક્તિતો ધીરજ રાખી રહ્યા એ રીતે દૃઢ ધૈર્ય રાખી રહેલા ભક્તિદેવીના
 બોળામાથી કોટરાએ એકદમ બાળકને ગળામા ઝાપીને પકડ્યા પકડીને
 તત્કાળ ભક્ષણ કરવા તેણીએ પહોળા ફાંડેલા વિકરાળ વદનમા તીવ્રણ
 ઉચ્ચ જીહ્વા લાખી કરી બાળકને પકડ્યા એટલામાનમા તો બીજા વિકરાળ,
 પહોળા ફાંડ્યા છે મુખ જેમણે, હૃત્સિત આકૃતિવાળા સોએ સો રેવતી વિ
 ગેરે બાળકહો પાસે આવી પહોચ્યા તે બાળકહો ‘આને છેદી નાખો, બેદી
 નાખો, અમારી પાસે લાવો, મારી નાખો’ એવા ઉચ્ચા ભયાનક નાદથી ભય
 જનક શબ્દોને બોલતા બોલતા એકદમ બાળકને પકડનારી કોટરા કૃત્યા

॥૧૦॥ ગલે ગૃહીત્વા શિશુકં ગતેષુ ચાલપ્રદ્યૌષેષુ રુદોદ ભક્તિઃ ।
તત્રાયયૌ યત્તુ નિશમ્ય કુર્ચન્નારાયણસ્ય સ્મરણં સ વિપ્રઃ ॥૧૧॥
સ્નેહેન ગાઢેન તદૈવ ચાલા હા ! પુત્ર પુત્રેતિ રુદત્યમૂર્છત્ । નટં
સુતં સોઽપ્યવગત્ય વિપ્રો મુમૂર્છં ચાન્યેઽપ્યરુદન્ ગૃહસ્થાઃ ॥૧૨॥
તૌ નટસંજ્ઞાવગત્ય તામ્યામારાધિતઃ પ્રાગ્વહુધોષચારૈઃ । મરુત્સુ-
તસ્તૂર્ણમુપેત્ય તત્ર પ્રવોધયામાસ ચ દમ્પતી તૌ ॥૧૩॥ સુષ્તાઽસિ
કિં જાગૃહિ દેવિ ! ભક્તે ! હરિપ્રસાદ ! દ્વિજ ! જાગૃહિ ત્વમ્ । આહ્વા-
નમિત્થં તુ નિશમ્ય તસ્ય તૌ જાગરાંચક્રતુરશ્રુનેત્રૌ ॥૧૪॥ ઉત્થાય

સાથે અંતર્ધાન થઈ ગયા ॥૬-૧૦॥ કોટરાદિ બાળગ્રહનો ગણુ અલ્પ બાળ-
કને ગળામાં ગ્રહણુ કરીને થોડે છેટે ગયા પછી ભક્તિદેવી શોકવ્યાકુળ થ-
ધને મુક્ત (છુટા) કંકથી રડવા મંડ્યાં. ભાયાં ભક્તિનું રૂદન સાંભળીને હ-
રિપ્રસાદવિપ્ર અનિષ્ટનિવર્તક નારાયણનામ સ્મરણુ કરતા કરતા ત્યાં જલદી
આવ્યા ॥૧૧॥ તદા-ભાર્તા આવ્યા તે સમયમાં તેમને સન્મુખગમન-અ-
ભિલાષણાદિ સત્કાર નહિ કરીને ઉલટું ભાર્તાના દર્શનથી બમણાં શોકવિહ્વળ
થધને, પુત્રવિષે ગાઢ સ્નેહને લીધે હાથ હાથ હે પુત્ર ! હે પુત્ર ! એમ અતિ-
ખેદથી ઉચ્ચારણુ કરીને રૂદન કરતાંજ મૂર્ચ્છા પામી ગયાં. હરિપ્રસાદવિપ્ર
પણ પુત્રને વિનષ્ટ થએલો જાણીને તત્કાળ મૂર્છા પામી ગયા. ઘરમાં રહેલા
બીજા બધા તેમના સંબંધિજનો પણ શોકવ્યાકુળ થધને રૂદન કરવા લાગ્યા
॥૧૨॥ ભક્તિધર્મે પૂર્વે બહુ પ્રકારના પુષ્પાદિ ઉપચારોવડે આરાધેલા હનુ-
માનજી તે સમયમાં તેમને મૂર્છિત થએલાં જાણીને, તેમનો શોક ટાળવા
માટે તત્કાળ સૌમ્ય રૂપથી આવિર્ભાવ પામી તેમની પાસે આવીને ‘હે દેવિ
ભક્તે ! તમો કેમ સુધ રહ્યાં છો ? જાગો જાગો. હે હરિપ્રસાદ ! તમો કેમ
સુધ રહ્યા છો ? જાગો જાગો’ એવા અમૃતતુલ્ય મધુર વચનથી બોલાવીને
બંને દંપતીને જગાડવા લાગ્યા. હે રાજન ! આતું માર્તિનું સંજીવનરૂપ
આહ્વાન વચનામૃત કર્ણરૂપ પુટથી પાન કરીને, આંખોમાં આંસુઓ જે-
મને લરાઇ ગયાં છે એવાં થકાં બંને દંપતી તત્કાળ જાગૃત થયાં ॥૧૩-૧૪॥
તે બંને દંપતી મલરાઇ ગએલાની માફકજ જાગી ઉઠ્યાં. ત્યાંતો તેજ ક્ષણમાં

સમ્પ્રાન્તવદેવ તૌ તં તદૈવ દિવ્યં કપિમૈક્ષતાં ચ । સતૈલસિન્દૂર-
 મુચર્ચિતાદ્રમર્કપ્રસૂનસ્રજમીક્ષણીયમ્ ॥૧૫॥ કુતો ભવન્તૌ રુદ-
 તોઽતિલિપ્તાવિતિ ત્રુવાણં તમુવાચ મક્ષિઃ । ત્વં કીશવાલઃ સુર-
 ફારકો મે પીયૂષવાકોઽસિ પવિત્રમૂર્તિઃ ॥૧૬॥ ચાલગ્રહેર્મેઽય
 સુતોઽપનીતો રોદિમ્યતોઽહં વહુરુચ્છ્રલબ્ધઃ । इत्यं वदन्तीमवदच्च
 ચાલાં સ મારુતિઃ સ્વેક્ષણલબ્ધવૈર્યામ્ ॥૧૭॥ શ્રીરામદાસોઽસિ
 હનૂમદાપ્યો મક્ષૌ યુવાં મે મંવયો દદં વૈ । तयोरिदं कष्टमवेत्य
 જાતં તદ્વર્તુમેવાહમિહાગતોઽસિ ॥૧૮॥ ચાલગ્રહેર્વાપ્યસુરેશ્ચ

સતૈલ સિન્દુરથી ચર્ચાએલા કલેવરવાળા, આકાશના કુમુભની માળાઓથી
 અલંકૃત વક્ષસ્થળ જેનું છે, રમણીય દર્શન જેનું છે એવા દિવ્ય કપીન્દ્ર
 તેમના દેખવામાં આવ્યા ॥૧૫॥ ‘તમો દંપતીને શા માટે અંતરમાં આવો
 અત્યંત ખેદ વર્તે છે કે જેને લીધે મુક્તકંઠથી રૂદન કરો છો’ આ પ્રકારે
 બોલતા માતૃતિપ્રત્યે લક્ષ્મિ બોલ્યાં કે-તમો આકૃતિથી બાળ વાનર છો પણ
 પ્રાકૃત વાનર તો નથીજ એમ હું મારું છું. કેમકે તમારે વચન અમૃતમય
 છે. આવી આપત્તિમાં સન્નિધિ પામી અમૃતમય વચનથી શોકનું મૂળ અ-
 મોને પુછો છો માટે અમોને સુખકારક છો એમ મારું છું. તમારા દર્શન-
 માત્રથીજ અમારો શોક મોહ ચિત્તમાંથી દૂર થઈ બચે છે માટે તમો કોઈ
 પવિત્ર મૂર્તિ છો. આવા તમો કોણ છો ? તે અમોને જણાવો ॥૧૬॥ અમારે
 શોકનું મૂળ તો આ છે-તપશ્ચર્યા વિગેરે બહુ પરિશ્રમથી પ્રાપ્ત થએલા અ-
 મારા અનન્યસામાન્ય સુતને બાળચહો હમણાંજ હરી ગયા છે માટે હું
 રોદન કરું છું. હે રાજન્ ! આ રીતે બોલતાં અને પોતાના દર્શનમાત્રથી
 ધૈર્યને પામેલાં બાળા (લક્ષ્મિ) પ્રત્યે માતૃતિ બોલ્યા ॥૧૭॥ હું શ્રીરામનો
 દાસ (દુત) છું. મારે નામ હનુમાન છે. મારે વિષે તમારે દદ લક્ષ્મિ છે.
 લાક્ષ્મીથી વશ થએલો હું તમોને થએલું આ કષ્ટ જાણીને તેને ટાળવા માટે-
 જ હું અહિં આવ્યો છુ ॥૧૮॥ આ બાળકનો મહિમા તમો જાણતાં નથી.
 આ બાળક બાળચહોથી કે બીજા કોઈ સિંહાદિ હિંસકોથી કે તમારા વૈરી
 અસુરોથી કે અહિના બીજા કોઈનાથી પણ હણી શકાય એવો નથી. કારણ

હિંસ્રેર્હન્તું ન શક્ય ચલુ કૈશ્ચિદન । વાલસ્તવાસૌ યદતોઽસ્તિ
 મીતિર્ભયપ્રદસ્યાપ્યલિલસ્ય મૃત્યો. ॥૧૯॥ આશ્વાસ્ય તામિત્ય
 મથાતિત્વર્ણ સ સ્વેચ્છયા સ્વીકૃતમાનવત્વમ્ । નારાયણં ભક્ત
 મનોહર તં ચાલગ્રહાન્મોચયિતું જગામ ॥૨૦॥ વાલં ગૃહીત્વો
 ત્પતિતાઽથ કૃત્યા ગ્રામાદ્વહિસ્તદ્ગસનામિલાપા । તત્યાજ ત
 તલ્લલનાભદૃષ્ટ્યા દન્દહ્યમાનાલિલદીર્ઘદેહા ॥૨૧॥ ક્ષિપ્તો ધરાયા
 તરસા પિશાચ્યા સોઽનિર્દશાહ શિશુકસ્તદૈવ । સુખ્યાપ

કે આ બાળક સમસ્ત પ્રાણીઓને પણ ભય કરનારા મૃત્યુ (કાળ)ને પણ
 ભય કરનારા છે 'સ કાલકાલ' 'મીપાઽસાદ્વાત પવતે . મૃત્યુર્ધાવતિ
 પક્ષમ' 'મૃત્યુર્યસ્યોપસેચનમ્' એમ શ્રુતિ કહે છે માટે તમારે તેની કશી
 ચિંતા કરવી નહિ ॥૧૯॥ હે રાજન્ ! ભક્તિને આ પ્રકારે આશ્વાસના આ
 પીને પછી તે માત્ર સ્વેચ્છાથી માનવ વેષ જેમણે સ્વીકાર્યો છે, માટેજ
 બાળકેહના હસ્તમા આવેલા તે બાળ નારાયણને બાળકહોથકી મુકાવા માટે
 એકદમ દોડી ગયા તે બાળકતો પ્રિયદર્શન હોવાથી ભક્તોના મનને હરે
 છે માટે બાળકને મુકાવા માટે માત્રિનુ જવુ તેતો નિમિત્તમાત્ર છે પ્રિય
 દર્શન બાળકૃષ્ણના દર્શનની ધૃષ્ટાતો જવામા પ્રધાન હેતુ છે તે બાળક
 ભક્તોના મનને હરનારા છે, અભક્ત દ્રેષિઓના તો પ્રાણને હરનારા છે,
 માટે બાળકૃષ્ણ એવા પણ ભગવાનને ભયભાવના ક્યાથી હોય ? નજ હોય
 ॥૨૦॥ તે પછી બાળકને પકડીને ઊડી ગએલી કોટર કૃત્યા તો ગામની
 બહાર જઈને, બાળકને ગળી જવાની જેટલાકમા ધૃષ્ટા કરે છે તેજ ક્ષ
 ણમા બાળકૃષ્ણે પ્રસારેલી પ્રલયકાળાનળ જેવી દેદીપ્યમાન દિપ્તિમાત્રથી
 દીર્ઘ દેહના અખિલ અવયવો અતિશય દાઝવા લાગતા 'મં આ અગ્નિ
 આણ્યો છે કે શુ ?' એવી ગભરાઈ જઈને, તત્કાળ બાળકને ત્યાગ કરી
 દીધા ॥૨૧॥ તે પિશાચણીએ તીવ્રવેગથી ધરાઉપર ફેંકી દીધેલા આ બાળ
 કને દશ દિવસપણ વીત્યા નથી એટલે જન્મથી છો દિવસ થયા છે તોપણ
 તેવા આઘાતથી કાઈપણ વ્યથાને ન પામ્યા કિંતુ મુખનિદ્રાનેજ પામ્યા
 અને તે વખતે શીતળકાતિવાળા ચદ્રમાએ ચોતાના અમૃતમય શીત કિર

શીતદ્યુતિના સુધાર્દ્રેરાપ્યાયિતોઽમૃત્સવકરેશ્ચ શીતૈઃ ॥૨૨॥ હન્તું
તતઃ શાવમુદાત્તશૃલા કરાલદૃષ્ટ્યા તમવેક્ષમાણા । તસ્યાવમ
ત્યાધ્વનિ સાધરોષ્ઠં પિપ્પા રઘૈરાયતત્તચક્રતીક્ષ્ણેઃ ॥૨૩॥ વ્યોમસ્થિતા
સાઽથ સસમ્ભ્રમં તે કાલાગ્નિરૌદ્રં સહસા વિલોક્ય । દન્દ્વહમા
નાઽતિભયાઽતિકમ્પા કૃત્યા ન શક્તાઽસ્ય નિરીક્ષણેઽપિ ॥૨૪॥
ચુચ્યોત શૃલં ચ સકમ્પહસ્તાત્તસ્યા. પુરુસ્વિન્નવપુસ્તત. સા । ના-
ગમિપ્યામિ પુનઃ કિલેતિ ચીત્કૃત્ય દુદ્રાવ સહાત્મવર્ગ્યઃ ॥૨૫॥
ધર્માલયાદુત્પત્તિતોઽન્તરિક્ષં વ્યાત્તાનનો દીર્ઘકરાલદંપ્તઃ । સ મા

હોવડે સજીવિત કર્યા એટલે સુખીયા કર્યા ॥૨૨॥ કોટરાકૃત્યા બાળકને
ધરા ઉપર નાખી દીધા પછી પોતાના મનોરથનો ભગ થવાથી કોપવેગને
પામીને, અતિશય લાખા અકુશ જેવા વાકાતીક્ષ્ણ અથવા ભાગવાળા દાતવડે
અધરોષ્ઠને ભેરથી પીશીને, તે બાળકને હલુવામાટે નિશૂળ ઉર્ધ્વ ઉગામીને,
અગ્નિકણને વેરતી હોય ને શુ ? એવી વિકરાળ દૃષ્ટિથી બાળકસામુ જેવા
કરતી થકી આકાશમાજ રહી હતી ॥૨૩॥ એરીતે આકાશમા રહીને ઉચ્ચ
દૃષ્ટિથી સભ્રમપૂર્વક બાળકસામુજ ભેઈ રહી છે એટલામા તો તે બાળક
અકસ્માત્ પ્રલયકાળાનળ જેવા ભયકર થયા હોય ને શુ ? એવા થઈ ગયા
બાળકના તે ઉચ્ચ તેજથી અતિશય સળગતુ શરીર જેનું છે અને અતિભયને
લીધે થરથર કપતી એવી કોટરા કૃત્યા આ બાળકનું નિરીક્ષણ કરવાપણું
સમર્થ થઈ નહિ ॥૨૪॥ અને કોટરાના થરથર કપતા કરમાથી ત્રિશૂળ
સ્વય પડી ગયું તેપછી ભયને લીધે વપુષા અતિશય પરશેવો થઈ ગયો
તેપછી ‘હવે પછી કદાપિ હું આહિ આવીશ નહિ’ એવી પોતાના મનમાજ
પ્રતિજ્ઞા કરીને ભયવેગથી ‘ચીચી’ એવો પિશાચનતિનો શબ્દ કરતી કરતી
રેવતી વિગેરે પોતાના પરિવાર સાથે લાથી પલાયન કરી ગઈ ॥૨૫॥ બાળકને
બાળઅહોથકી મુકાવામાટે ગએલા હનુમાનજીનું હવે કૃત્ય કહેછે—ધર્મ
દેવના ભવનથકી ગગનમાર્ગ ઉડેલા, પહોળું ફાટ્યું છે મુખ જેમણે, લાખી
વિકરાળ દાહો જેમની છે, એરીતે અતિ ભયકર આકૃતિવાળા તે માણસો
મળના ઘોષ જેવો ભયાનક ક્રીકીયારીનો નાદ કરતા કરતા ધનુષમાથી છુટેલા

રુતિઃ સ્ફૂર્જંથુમીમનાદો ધનુર્વિમુક્તાશુગશીઘ્રયાનઃ ॥૨૬॥ દ્રવન્ત-
મારુપ્ય નિવધ્ય તૂર્ણં પુચ્છેન તૃણ્યામિવ ચાયતેન । સ્વપ્રેષ્ટવાલાદ-
નજાતકોપઃ પદા સ કૃત્યાગણમાતતાઢ ॥૨૭॥ તતો મૃતપ્રાયમુ-
પેતદુઃખં પ્રારબ્ધશેપાવિતજીવકણ્ઠમ્ । ઉત્સૃજ્ય તં દૂરત આશુ
ચાલં પ્રીત્યા દધૌ સૌમ્યવપુઃ સ દોષ્ણોઃ ॥૨૮॥ મિતસિતં વીક્ષ્ય
શિશું શનૈસ્તં દદૌ સમાનીય તતઃ સ મન્સ્યૈ । મૃત્યોર્મુખ્યાપાત-
સિચાત્મચાલં સા પ્રાપ્ય તં પ્રાહ વચઃ કપીન્દ્રમ્ ॥૨૯॥ દેવ ! ત્વયા
મોચિત એવ મૃત્યોર્ચાલોઽસ્યતસ્ત્વં મમ જીવદાતા । નાસાપ્યમેત-

આણુની પેઠે ઉતાવળા દોડીને, સમીપમાં દોડાદોડ કરતા કૃત્યાગણને બેઠને,
પોતાના પ્રિયતમ આળકૃષ્ણને પીડા પમાડવાથી ઉત્પન્ન થએલા ક્રોધવેગથી
ખેંચી લાવી ભેગો કરી, તૃણસમૂહ (ઘાસની ગાંસડી) નેજા જેમ એમ અતિ
લાંબા પોતાના પુછવડે એકદમ બાંધી દબને, લાતોના પ્રહારથી તેને તાડન
કરવા મંડ્યા ॥૨૬-૨૭॥ તેપછી બહુ દુઃખને પામેલો, પ્રારબ્ધ કર્મફળભોગના
અવશિષ્ટ લાગથી બચેલો-પ્રાણુ જેના નીકળી ગયા નથી પણ કંઠમાનમાં
પ્રાણુ જેના લગ્ન થઈ ગયા છે, માટેજ મર્યા જેવા થઈ ગએલા એવા કૃત્યા-
ગણુને બહુ દુરપ્રદેશમાં ભેરથી ફેંકી દબને, તે માફતિએ સૌમ્ય શરીરવાળા
થઈને તત્કાળ આળસમીપે જઈને તેમને પ્રીતિથી પોતાના હાથમાં ધારી
લીધા ॥૨૮॥ મંદસ્મિતથી મધુર મુખકમળવાળા આળકને પ્રીતિથી સારી
રીતે નિહાળીને પ્રહર્ષ પામેલા માફતિ ગામના નજીક લાગમાંથી માર્ગમાં
અથવા ન થવા માટે ધીમે ધીમે ચાલતાથકા લાવીને માતા ભક્તિને
આપ્યા. પછી ભક્તિ મૃત્યુના મુખમાંથી પાછો આવ્યો હોય ને શું ?
એમ બહુને પોતાના આળકને પામીને પ્રહર્ષ પામીને કપીન્દ્ર હનુમાનજીને
એમ કહેવા લાગ્યાં ॥૨૯॥ હે દેવ ! આ મારા આળકને મૃત્યુના મુખમાંથી
મુકાવ્યો માટે તમો તો મારા જીવદાતા છો. તમારે વિષે આ આશ્ચર્ય નથી.
કારણ કે-તમોએ પૂર્વે રામરાવણના રણમાં રાવણે ગ્રેરેલી શક્તિથી મૂર્છિત
વશજાએલા તમાપુત્ર-દર્શનહુજીને સંજ્ઞાવિતી ઓપાકિ લાપકી આપીને જી-
વન આપનારા છો. એવા સમર્થ તમારે કૃત્યાઓનું નિકંદન કરીને મારા પ્રાણુ-

ત્કરણં તવેતિ જાનામિ રામાનુજજીવદાતુઃ ॥૩૦॥ નિશમ્ય વાચં
 ભગવજ્જનન્યાઃ સોઽથાગ્રવીત્સર્વેવિદાક્ષનેયઃ । મદ્રે! તવાયં શિશુ-
 ફસ્તુ દિવ્યો ન પ્રાહુતોઽસ્તીત્યવધેદિ સત્યમ્ ॥૩૧॥ સંસારક-
 ળ્લાદવિતા સયોગ્યૌ યુવાં તથાન્યાઞ્ચરણોપપન્નાન્ । અતઃ સુર-
 ક્ષ્યોઽદ્રુતવાલકોઽયં સર્વાધિકઃ ક્ષેદ્દ શ્દેવ કાર્યઃ ॥૩૨॥ તામિ-
 ત્યુદીર્યક્ષત તત્સુતાસં તાવન્મનોઃ સ શિશુર્જહાસ । નૃનાટનં
 તસ્ય હરેર્વિધિત્સોરથેચ્છયા તન્ન તિરોદધે સઃ ॥૩૩॥ તતોઽત્યા-

૩૦ પુત્રનું પ્રત્યર્પણ કરવું તે અસાધ્ય નથી કિંતુ સર્વપણ મુસાધ્ય છે એમ
 હું બાળું છું ॥૩૦॥ હે રાજા! તેપછી અંજનીમુત માફતિ ભક્તિનું પૂર્વોક્ત
 વચન સાંભળીને, તેમની બાળસ્વરૂપની અનલિસતાને ટાળવા માટે પોતે
 સર્વશ્રપણાથી બોદ્યા કે—હે ભદ્રે!—તમો અખિલ મંગળમૂર્તિ ભગવાનના
 જનની; માટેજ મંગળમૂર્તિ છો. માટે તમારે અભદ્રની કશી શંકાજ કેમ
 હોય? તમારા આ બાળક પ્રાકૃત નથી પરંતુ દિવ્ય-અપ્રાકૃત પુત્રપોત્તમજ
 શિશુસ્વરૂપને ધારી રહ્યાછે. આ વાત તમો સત્યજ સમજો ॥ આ શિશુને
 સંકટનો સંભવ નથી. અત્યુચ્ચ સંસાર સંકટથી પણ સંરક્ષણ કરવા સમર્થ છે.
 પોષ્યવર્ગે સહિત તમો દંપતીનું તો સંસારસંકટથડી વિશેષપણે રક્ષણ કરશે,
 કેમકે તેટલામાટેતો તમારા સુતલાવને પામ્યાછે, એજ બળથી તમારે અને
 તમારા પોષ્યવર્ગને સંસારભયની નિવૃત્તિતો સિદ્ધજ છે. તથા બીજા શર-
 ણાગતોને સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરશે. માટે તે આ સર્વથડી અધિક અદ્ભુત
 બાળકની સારીરીતે રક્ષા થઈ શકે તેમ છે એટલે પોતેજ મુખેથી રક્ષાને
 અર્હ છે એમાં કોઈના પરિશ્રમની અપેક્ષા નથી. માટે ક્ષેદ્દ સર્વથડી અધિક
 આ સમર્થ શિશુમાંજ અવશ્ય કરવો, જેલે કરીને સકળ ભયનું પ્રશમન અને
 પરમાનંદ થશે ॥૩૧-૩૨॥ હે રાજા! ભક્તિને આ પ્રકારે કહીને હનુમા-
 નજ જવાના હોવાથી ભક્તિસુતાનું યુગ્મકમળ નિહાળવા લાગ્યા. તે ક્ષણમાં
 પ્રેક્ષકજનોના મનોનયનને હરનારા દિવ્ય સૌન્દર્યવાળા તે શિશુએ શિશુ-
 વચને સહજ મિતહાસ કર્યો. તેપછી માફતિ નરનાટન કરવા ઈચ્છતા,
 મનોહર બાળમૂર્તિ શ્રીહરિનો આશય હસવા ઉપરથી સમજી જઈને તત્કાળ

શ્ર્વર્યમાપન્નૌ તૌ વીક્ષ્ય હનુમદ્વલમ્ । પુનર્જાતં સ્વતનયં મેનાતે
લૌકિકં યથા ॥૩૪॥ આશ્ચર્યેણોચતુસ્તૌ ચ જનાન્નૌ બાલકોઽધુ-
ના । હનૂમતા રક્ષિતો વૈ વિશાર્ચીનાં ગણાદિતિ ॥૩૫॥ હનૂમતિ
તતો ભક્તિં પરમાં પ્રાપતુશ્ચ તૌ । માહાત્મ્યં તસ્ય વહુધા સ્વસમ્વ-
ન્ધિન ઋચતુઃ ॥૩૬॥ તત આરમ્ય તૌ તે ચ મન્દવારે હનૂમતઃ ।
નિયમં જગૃહુઃ પ્રીત્યા દર્શનસ્યાર્ચનસ્ય ચ ॥૩૭॥ કૃત્યાદંનોપશમ-
નાય તતસ્તુ ધર્મઃ શાન્તિ ચકાર નિગમોદિતવર્ત્મનૈવ । સન્તર્પણં
ચ સુરસૈર્ધરણીસુરાણાં નારાયણીયકવચસ્ય જપં ચ ભૂષ ! ॥૩૮॥
રાજન્નિદં શિશુચરિતમઘૌઘનાશં નારાયણસ્ય વદતામિહ શૃણ્વતાં ,

ત્યાંજ તિરોધાન થઈ ગયા ॥૩૩॥ માફતિએ ભક્તિધર્મને એરીતે તાત્વિક
બોધ આપ્યો તથાપિ ભગવાનની દુરત્યય માયાથી મોહ પામેલા હોવાથી બા
બાકને હનુમાનજીના બળથી ફરીથી જીવતો થએલો માનીને અને માફતિના
બળનેપણુ બેઠાં વિચારીને અત્યત આશ્ચર્ય પામેલાં તે દપતી પ્રાકૃતજનના
બાળકની પેઠેજ પોતાના પુત્રને નવે અવતાર આવેલો માનવા લાગ્યા ॥૩૪॥
અને પુછતા સર્વ લોકોના પ્રત્યે આશ્ચર્યથી એમ કહેવા લાગ્યા કે-પિશા-
ચણ્ડીઓના ગણથી હમણાંજ અમારા બાળકની નિશ્ચે હનુમાનજીએ રક્ષા
કરી ॥૩૫॥ તે દિવસને આરભીને બન્ને દપતી પૂર્વના કરતાપણુ અતિ
અધિક ભક્તિ હનુમાનજીમાં પામ્યાં અને પોતાના સખધિજનોની સમીપે
માફતિનું માહાત્મ્ય વારવાર કહેવા લાગ્યા ॥૩૬॥ તે દિવસને આરભીને તે
દપતીએ અને તેમના સખધિજનોએ શનિવારે હનુમાનજીનું પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક
પૂજનમત અને મદિરમા પ્રતિમારૂપથી રહેલા માફતિનું દર્શનમત પ્રીતિથી
અહણુ કર્યું ॥૩૭॥ હે નૃપ ! તેપછી ધર્મદેવેતો 'ફરીથી ક્યારેયપણુ પિશાચી
પીડા પુત્રને ન થાઓ' એવું વિચારીને તેના ઉપદ્રવને રોકી રાખનાર
શાંતિકર્મ વેદોક્તમાર્ગને અનુસારે કર્યું અને નારાયણકવચનો જપ (જપા-
ત્મકયજ્ઞ) કર્યો અને તેના અગપણે ભૂદેવોને સારા રસવાળા અન્નવડે સતૃપ્ત
કર્યા ॥૩૮॥ હવે આ બાળચરિતના શ્રવણકથનનું ફળ બતાવેછે—હે રા-
જન્ ! આવા બાળલાવનું નાશ કરતા આત્મપતિ-અનન્યેશ્વર અથવા બદ્ધ-

ચ । તુમ્ય મયા કથિતમાત્મપતે પવિત્રં શ્રદ્ધાન્વિતાય પરમાદ
રતોઽવધાર્યમ્ ॥૨૧॥ इति श्रीसत्सद्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथ
मप्रकरणे हनुमत्कृतबालरक्षणनिरूपणनामा त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

મુત્રત ઉવાચ—एकादश्यामार्यमणे माधवे मासि भार्गवे । अह
स्तुर्यक्षणे प्रेङ्गां बालाऽध्यारोहयत्सुतम् ॥१॥ लक्ष्मीं स्वकुलदेवीं
सा स्मरन्ती योगशायिनम् । अस्वापयत्प्राक्शिरसं शोमिताया

मुक्त-नित्यमुक्त एवा सेदधी त्रलु प्रकारना आत्माओना पति-स्वामी नारा
यणुना आ लोकभा कहेनारा अने सालणनारा जनोना अभिल अघौधनेनाश
करनाइ भाटेण पवित्र एवु आ भाणयरित्र परमश्रद्धाणु, भाटेण पानभूत
एवा तमोने मे कहु सालणेखु आ पवित्र यरित्र तमाइ परमआदरधी सदा
चित्तवडे अवधारणु नरवु ॥३॥ इति श्रीसत्सद्गिजीवने प्रथमप्रक
रणे हनुमत्कृतभाणरक्षणनिर्णयनामा त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

અધ્યાય ૨૪ મો.

મુત્રત નપિ કહેછે—हे राजन् । बाला-लज्जिमाताये वैशाखमासना
शुक्लपक्षनी अेकादशीतिथीअे अर्थमा देवता नेना छे एवा उत्तराश्विनी
नक्षत्रमा शुक्लवारे दिवसना योथा मुहूर्तमा (सूर्यादयथडी आठ घडी छ
त्रीण पण गया पछीना कणमा वृषक्षमा) पोताना पुनने पारणामा पध
राव्या यद्यपि 'यद्दारोहस्तु कर्तव्य' आ बृहस्पतिना वचनमा दशमो-
भारमो सोणमो-भावीशमो आ दिवमोभाथी हरकोई दिवसे आ करवावु
कहुछे तथापि ते तमाभ दिवसोमा साइ मुहूर्त नहि भणवाधी तेभ
जत्रीशमे दिवसे लक्षशुध्यादि होवाथी आ अमाखे कयुंछे अेम नखुवु ते
आ कृत्यायिताभणिमा प्रयोगमा 'तत्र नामकरणदिने पौदसे द्वाविसे वा
अन्यस्मिन्वा उत्तनक्षत्रादियुते शुभे काले यथाचार' छत्यादिकथी कहुछे ॥१॥
तेनो प्रकार कहेछे—मातालज्जिअे पोताना कुणपूर्वजेअे डिपासेली लक्ष्मी
देवी अने लक्ष्मीना पति शेषशायी नारायणुने स्मरण करवापूर्वक, अलकार
करेवा ते पारणामा पुनने पूर्वमस्तके मुवार्या आ सविस्तर कृत्यायिता
भणिमा प्रयोगमा 'अथ पर्यङ्गिकारोपण' छत्यादिकथी कहुछे, त्याथी विशेष

ચ તત્ર તમ્ ॥૨॥ દ્વિતીયમાસસ્યારમ્મે ગોક્ષીરં ગાલિતં શુભમ્ ।
 અપાયયત્સા શહેન તનયં ગુરુવાસરે ॥૩॥ ચક્રેઽથ નિષ્ક્રમણસં-
 સ્કૃતિમાત્મજસ્ય સૂર્યેક્ષણં સ ચ તૃતીયકમાસ ઇવ । પુણ્યાહવાચ-
 નમકારયદત્ર વૃદ્ધિશ્રાદ્ધં તુ નાંકૃત વૃષઃ સ્વલુ સામગત્વાત્ ॥૪॥
 તં ચન્દ્રદર્શનમકારયદાવૃતાઙ્ગં ત્રૈમાસિકં ચ શુચિના ઘસનેન
 ધર્મઃ । પૂજાં વિધાય શશિનોઽથ ચ વામદેવ્યં સામાધ્યગાપય-

જાણવો ॥૨॥ જન્મથી બીજા માસના આરંભમાં એટલે એકત્રિશમે દિવસે
 ગુરુવારે ભક્તિએ ગાળેલું અને શુભ, માટેજ દૃષ્ટ અદૃષ્ટ દોષે વર્ણત એવું
 ગાયનું દુધ શંખમાં ભરીને તનયને યથાવિધિ પાન કરાવ્યું, આ બાબતમાં
 તૃષિંહે ‘પ્રકાશિતદિને ચૈવ પવઃ કાલ્પેન પાયચેત્’ એમ કહ્યું છે. ‘વૃષભને
 પામેલી-વાયા પછી દશ દિવસ નહિ થએલી-વત્સ વિનાની એવી ગાયના
 દુધનો ત્યાગ કરવો’ એમ યાજ્ઞવલ્ક્યે નિષેધ કરેલો છે માટે દુધને શુભ
 એવું વિશેષણ આપ્યું છે ॥૩॥ તેપછી જન્મથી ત્રીજે માસેજ ધર્મદેવે
 પોતાના પુત્રનો નિષ્ક્રમણ નામનો સંસ્કાર કર્યો (ઘરમાંથી બહારલીકોરા પહે-
 લવહેલા કાઢવામાટે કરવાપણે કહેલો) અને બાળકને સૂર્યદર્શન કરાવ્યું
 અને નિષ્ક્રમણસંસ્કારમાં પુણ્યાહવાચન કરાવ્યું. પોતે સામવેદી હોવાથી
 વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ તો (નાંદિશ્રાદ્ધ) નજ કર્યું. (આ બાબતમાં યમ-‘તૃતીયે
 વા ચતુર્થે વા માસિ નિષ્ક્રમણં ભવેત્’ તથા ‘તતસ્તૃતીયે કર્તવ્યં માસિ
 સૂર્યસ્ય વર્ણનં’ એમ કહે છે. ‘સૂર્યેન્દ્રોઃ કર્મણી ચે ચ તયોઃ શ્રાદ્ધં ન વિષતે’
 એમ ઇન્દ્રોગપરિશિષ્ટમાં કહે છે. ‘ઇન્દ્રોગાનાં નિષ્ક્રમણે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધં નાસ્તિ’
 એમ કલ્પતરૂપણ કહે છે) ॥૪॥ તેપછી ધર્મદેવે જન્મથી ત્રણ માસના
 થએલા બાળકનો ચંદ્રદર્શન નામનો સંસ્કાર કર્યો, (તેનો પ્રકાર કહે છે)
 આપાઠ માસના શુક્લપક્ષની તૃતીયાતિથિએ ચંદ્રની યથાવિધિ પૂજા કરી
 કુમારને વિશુદ્ધ વસ્ત્રથી વદનવર્ણત બીજા અવયવોને ઢાંકીને ચંદ્રદર્શન
 કરાવ્યું. પછીથી સંધ્યારાગ મટી ગયા પછીના પ્રતોષ સમયમાં વામદેવ્ય
 નામનું સામ ગ્રાહ્યલો પાસે ગવરાવ્યું. (આ વાત કૃત્યાર્થિતામણિમાં પ્રયો-
 ગમાં ‘જન્મમાસાત્તૃતીયે માસિ શુક્લતૃતીયાવામ્’ એવો આરંભ કરીને ‘તતો

દસૌ વિધિવત્પ્રદોષે ॥૧॥ યદ્વા તદ્દહમગાન્માર્કણ્દેયો મહા-
મુનિઃ । ત્રિકાલદ્વયતેજસી સશિષ્યો વર્ણિવેષધૃત્ ॥૬॥ સમ્મા-
ચયામાસ સ તમાતિથ્યેન યથોચિતમ્ । ગ્રાહણઃ સર્વધર્મદ્વઃ સ-
માયૌ નૃપસત્તમ ! ॥૭॥ મુક્ત્વા પીત્વા સુખાસીનં સેવમાનસ્તમ-
ન્તિકે । ઉપવિષ્ટ હૃદં ગ્રાહ પ્રીણયન્સ ઉદારધીઃ ॥૮॥ કુત આગ-
મ્યતે બ્રહ્મન્ ! ભવતા ભૂરિતેજસા । કૃતાર્થીકુર્વતા લોકાન્ પાવિ-
તોઽય મમાશ્રમઃ ॥૯॥ બ્રહ્મન્ ! કિં કિં ત્વયાધીતં વેદશાસ્ત્રાગમા-
દિપુ । વિદ્યાનિધિરિવાભાસિ તતો માં ચક્રમર્હસિ ॥૧૦॥ इति पृष्टः

માતા શુચિના વસનેન મુલ્લવજં કુમારમાષ્ટાચ' ધ્યાદિકથી કહ્યું છે) ॥૫॥

એક સમયમાં ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન આ ત્રણ કાળને જાણનારા તેજસ્વી મહામુનિ માર્કંડેય જે ચિરંજીવીપણે પ્રસિદ્ધ છે તે વાણીનો વેષ ધારીને શિષ્યસમૂહને સાથે લઇને ધર્મદેવના ભવને આવ્યા ॥૬॥ હે નૃપ-સત્તમ ! સર્વ ધર્મને જાણનારા ધર્મદેવ વિગ્રહાર્થાસાથે આતિથ્યથી માર્કંડેય-મુનિની સંભાવના કરવા લાખ્યા. વિવિધ સ્વાદુ ભોજ્ય પદાર્થો જમીને શી-તળ સુગંધિ સુમિષ્ટ જળનું પાન કરીને સુખેથી શુભાસનમાં બેઠલા મુનિની સેવા સજાતાં પ્રશ્ન પુછવાનો અવસર મળતાં, મહાણુદ્ધિશાળી ધર્મદેવ મુનિપાસે બેસીને વિનયમધુર વચનવડે મુનિને પ્રહર્ષ પમાડતા થંકા એમ બોલ્યા કે-॥૭-૮॥ હે બ્રહ્મન્ ! આજરોજ આપ ક્યાંથી પધારો છો ? તમો બ્રહ્મતેજથીજ કોઈ અનુપમ મહર્ષિ છો એમ મને જણાય છે. પધારવાનું પ્રયોજનતો વિજ્ઞાતપ્રાયજ છે. કેમકે લોકોના હિતમાટેજ તમારા જેવાઓનું તેતે આશ્રમમાં વિચરણુ છે, તો લોકોને કૃતાર્થ કરતા તમોએ મારોપણ આ આશ્રમ આજ પાવન કર્યો. મારા હિતમાટેજ આપનું પધારવું છે એમ મેં જાણેલુંજ છે. હે બ્રહ્મન્ ! વેદો, શાસ્ત્રો (મીમાંસા આદિક) આગમો (તંત્રાદિ) આદિક જે ચૌદ વિદ્યાસ્થાનો છે તેમાંથી તમો શું શું ભણ્યા છો ? તમો વિદ્યાના નિષિષ્પ જણાઓ છો માટે મને કહેવાને યોગ્ય છે. અથવા એમાં પ્રશ્ન શો કરવો ? તમારે કશું પણ અવિદિત નથી, તમો વિદ્યાનિધિ છો એમજ હું માનું છું ॥૯-૧૦॥ હે નૃપ ! આ પ્રકારે પુછ્યું

સ વિપ્રર્પિઃ સર્વજ્ઞો મતિમાનુષ! । તત્સુતપ્રેક્ષણાનન્દો ધર્મ પ્રત્ય-
 વ્રવીદિદમ્ ॥૧૧॥ તીર્થયાત્રાં ચરન્ધર્મ! ત્વદ્દેશ્મૈતદ્દદ્ધયા ।
 પ્રાપ્તોઽસિ ભૃગુગોત્રં માં માર્કણ્ડેયમવેહિ મો! ॥૧૨॥ વેદશાસ્ત્રપુ-
 રાણાનિ જ્યોતિઃશાસ્ત્રં વિશેષતઃ । પઠિતં પાઠ્યતે ચાપિ વેદાજ્ઞા-
 નીતરાણિ ચ ॥૧૩॥ તતઃ પ્રસન્નો ધર્મસ્તં પ્રણમ્યાહ પુનર્વચઃ ।
 સ્યપુત્રનામકરણં તેનૈવ હિ ચિકીર્ષ્યન્ ॥૧૪॥ અસન્દ્રાગ્યવશાદેવ
 જાતોઽગ્ર ભવદાગમઃ । તસ્માન્મયિ રૂપાં કૃત્વા કશ્ચિત્કાલમિ-
 દ્ધાવસ ॥૧૫॥ જ્યોતિષાં પારદૃશ્ય ત્વં બ્રહ્મન્નસ્યાત્મજસ્ય મે । પદ્ય
 ભાગ્યોદયં સમ્યગ્ભવિષ્યં શાસ્ત્રચક્ષુષા ॥૧૬॥ નામકર્મમુહૂર્તં ચ
 નિશ્ચિત્યાસ્ય ત્વમેવ હિ । કુરુ નામ મહાભાગ! ગૌણમાર્ક્ષં ચ તત્ત્વ-

એટલે સકળશાસ્ત્રના વેતા, સમયસમુચિત મતિએ સંપન્ન, ધર્મના સુતાના
 નિરીક્ષણથી મહા આનંદ પામેલા બ્રહ્મર્ષિ માર્કુંડેયમુનિ ધર્મના પ્રત્યે એવું
 વચન બોલ્યા કે-॥૧૧॥ હે ધર્મ! હું તીર્થયાત્રાને કરતો કરતો દૈવચાથી
 આ તમારે ઘેર આબોધું. હું ભૃગુગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલોધું. મુકુંડમુનિનો
 પુત્ર માટે માઈ નામ માર્કુંડેય છે એમ તમો જાણો ॥૧૨॥ છે. અંગે સહિત
 વેદો, તેના અર્થના વિચારરૂપ શાસ્ત્રો, પુરાણો, ધર્મશાસ્ત્રો અને વિશેષપણે
 જ્યોતિઃશાસ્ત્ર આ સર્વેને હું લણ્યોધું (જાણુંધું) અને લણ્યાવુંપણું ॥૧૩॥
 હે રાજન્! આવું મુનિનું વચન સાંભળીને પ્રસન્ન થએલા ધર્મદેવ પોતાના
 પુત્રનું નામકરણ તેમની પાસેજ કરાવાની ઈચ્છાથી મુનિને પ્રણામ કરીને
 ફરીથી નિશ્ચિત વચન બોલ્યા કે ॥૧૪॥ હે મુને! અમારાજ ભાગ્યવશાત્ આપ
 અહીં આબ્યાછો, માટે મારી એવી પ્રાર્થના છે કે-મારી ઉપર કરૂણા કરીને
 કેટલોક કાળ અહિંજ આપ નિવાસ કરીને રહો ॥૧૫॥ હે બ્રહ્મન્! આપ
 જ્યોતિઃશાસ્ત્રના પારને પામેલાછો તો આ મારા પુત્રનો ભવિષ્યનો ભાગ્યોદય
 કેવો છે તે શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી ફરીરીતે બેઈ વિચારીને મને કહો. હે મહાભાગ!
 આપજ આ હુમારના નામકરણ સંસ્કારનું શુભ મુહૂર્ત નિશ્ચિત કરીને તેવા
 મુહૂર્તમાં ગુણાનુગુણ તથા જન્મનક્ષત્રને અનુગુણ નામ તત્ત્વતઃ-તેના તાત્ત્વિક
 સ્વભાવને નહિ હિંસન કરીનેજ કરવાને યોગ્ય છે. તમો જૂત ભવિષ્યને

તઃ ॥૧૭॥ શ્વિત સમ્પ્રાર્થિતસ્તેન મૃકણ્ડતનયો મુનિઃ । પશ્ચાદ્ગપ્તે
 નિશ્ચિત્ય મુહર્તે નામ્ન આહ તમ્ ॥૧૮॥ ઇકાદશાઠાદિદિને ત્રિષ્ટવા
 દિદોષસમ્મવાત્ । નામ્યદૃતે તુ તત્કાર્યે શતરાત્રવ્યતિત્રમે ॥૧૯॥
 ધ્ય' સત્તમ્યાં ગુરાવસ્ય લગ્ને કર્કટકાહ્વયે । સૌમ્યેષુ કેન્દ્રસંસ્યેષુ
 નામકર્મે વિધીયતામ્ ॥૨૦॥ શુભાશુભં ચ યદ્વાવિ સુતસ્યાસ્ય
 તદપ્યહમ્ । નામાન્તે કથયિષ્યામિ જન્મકાલં નિચાર્ય તે ॥૨૧॥
 હત્યુક્તઃ સોઽતિસંહૃષ્ટ સમ્પાદ્યોપસ્કર તદા । પ્રાતઃ ક્ષણે તૃતી
 ચેઽહઃ પ્રારરમ્મે ચ કર્મ તત્ ॥૨૨॥ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ સ કૃત્વાદો પાર્થિ

ભાખનારા છે ॥૧૬-૧૭॥ હે રાજન્ । ધર્મદેવે એગીતે પ્રાર્થના કરી એટલે
 લોકનુ અનુકરણ કરતા બાળવેપધારી આ ભગવાનનુ લોકાનુકરણ કરતા આ
 માર્કંડેયમુનિ નામકરણને મનુચિત શુભ મુહર્ત પચાગપત્રમા બેઈ નિશ્ચય
 કરીને ધર્મપ્રત્યે બોલ્યા કે-અભ્યારમે કે ખારમે દિવસે વિદિ અમાસક્રાંતિ
 આદિક કુયોગને લીધે તે દિવમે નામકરણસસ્કાર ન કર્યા હોય તો તે નામ
 શતરાત્ર વિત્યા પછી એટલે એકસો એકમે દિવમે ૮૨૫ (તે ગૃહપતિ
 શિષ્ટમા ગોભિલે 'જનનાદ્દશરાત્રે વ્યુષ્ટે શતરાત્રે સવસ્ત્રે વા નામધેયકરણ'
 એમ કહ્યું છે વ્યુષ્ટ એટલે વ્યતિક્રાન્ત થયા પછી આ વિશેષણનો ત્રણની
 સાથે અન્વય કરવો વિષ્ણુઆદિકમા નામકરણનો નિષેધ છે તેમા ગર્ગ 'અમા
 સક્રાંતિવિષ્ણુવાદો પ્રાસકાલેઽપિ નાચરેત્' એમ કહે છે) ॥૧૮-૧૯॥ આ
 વતી કાલે તો નામકરણનો સુચોભન સમય છે-આવતી કાલે સપ્તમીએ
 ગુરુવારે કર્કનામના લક્ષમા ચંદ્ર-શુધ-ગુરુ અને શુક્ર આ ચહો પ્રથમ-ચતુર્થ-
 સપ્તમ અને દશમ ભુવનમા વર્તતા તમારા હુમારનુ નામકર્મે કરો આ
 સુતનુ જે શુભ કે અશુભ ભવિષ્ય હશે તેપણુ નામકરણ કર્યા પછી એના
 જન્મકાળનો નિશ્ચય કરીને હુ તમોને કહીશ ॥૨૦-૨૧॥ હે રાજન્ । એરીને
 મુનિએ કહેલા ધર્મદેવે પ્રહર્ષ પામીને એજ અવસરમા તેમા ઉપયોગી
 સર્વ સામગ્રી અપાદન કરીને બીજે દિવસે પ્રાતઃ કાળમા દિવસના ત્રીજા મુહ
 તમા નામકરણ નામના કર્મનો સમારભ કર્યો ॥૨૨॥ પ્રથમ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ
 કરીને, પાર્થિવ નામના વહ્નિની પ્રતિષ્ઠા કરી તે વહ્નિમા વ્યાહતિપૂર્વક યથા

વાચ્યહુતાશનમ્ । પ્રતિષ્ઠાપ્યાચરન્દોમં તત્ર વ્યાહતિપૂર્વકમ્ ॥૨૩॥
તતોઽસ્ય વિદથન્નામ મુનિરન્વર્થમવ્રવીત્ । અન્તર્દષ્ટ્યૈવ કૃષ્ણસ્ય
જાનન્સર્વં ચિકીર્ષિતમ્ ॥૨૪॥ યુવયોશ્ચ સ્વકીયાનાં હર્તાઽસાવા-
પદો દ્વિજ ! । હરિસંશ્લોઽસ્ત્વતઃ કર્કરાશિસ્યેન્દોશ્ચ જન્મનિ ॥૨૫॥
કૃષ્ણાસ્યઃ કૃષ્ણવર્ણત્વાત્સ્વાસિશ્ચાકર્ષણાદ્વદઃ । મધુમાસજને-
શ્ચાસૌ સુતો ભવતિ તે ભુવિ ॥૨૬॥ એતન્નામદ્વયં વિગ્ર । પુત્રસ્ય તવ

વિધિ હોમ કર્યો ॥૨૩॥ તેપછી બાળકનું અન્વર્થ નામ કરવા ઇચ્છતા
માર્કેડેયમુનિ અંતર્દષ્ટિ-ઋષિદષ્ટિ અથવા અંતરમાં જોએલા ભગવાને પ્રેરેલી
શુદ્ધિથીજ બાળવેપધારી ભગવાનનું સમય કરવા ધારેલું કાર્ય જાણીને એમ
બોલ્યા કે-॥૨૪॥ હે દ્વિજ ! આ પુત્ર દંપતી તમારી, સંબંધિ જનોની અને
આશ્રિત જનોની અભિલ આપદાને હરનારા થશે માટે હરિ એવી સાર્થક
સંસાધી સુપ્રસિદ્ધ થશે. વળી જન્મ સમયે ચંદ્રમા કર્કરાશિમાં વર્તે છે
માટે જ્યોતિષકોના ‘હા હા કર્ક’ એવા સંકેત મુજબ હકાર આવે છે તો હરિ
એવુંજ નામ યુક્ત છે ‘હરણાસર્વદુઃસ્થાનાં હરિરિત્યભિષીયતે’ ‘હરિર્હરતિ
પાપાનિ દુષ્ટચિત્તૈરપિ સ્મૃતઃ’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૨૫॥ હે ધર્મ ! આ તમારા
સુતનો મેઘસરખો કૃષ્ણ (શ્યામ) વર્ણ છે વળી દિવ્ય સૌન્દર્ય લાવણ્યાદિ
અનંત કલ્યાણ ગુણોથી આશ્રિતોનાં અંતઃકરણને સ્વસ્વરૂપમાં સમાકર્ષણ
કરે છે વળી ચૈત્રમાસમાં જન્મ છે, આ ત્રણ હેતુઓથી પૃથ્વી ઉપર કૃષ્ણ
એવા નામથી કહેવાશે, ‘કૃષ્ણઃ વર્ણઃ ઋક્ષિ ઋક્ષ’ એવી વ્યુત્પત્તિથી આ
નામ અન્વર્થ છે ‘કૃષ્ણો વર્ણશ્ચ મે યસ્યાત્તેન કૃષ્ણોઽહમર્જુન !’ ‘ભગ્નાકૃતા-
તિરચિરમેચકઃ કૃષ્ણ ફરિતઃ’ એવી સ્મૃતિ તથા નિર્જ્ઞિ છે. ‘કર્ષન્તિ-ભા-
ર્ષન્તિ’ એવી વ્યુત્પત્તિથી પણ યથાર્થ નામ છે ‘કૃષિર્ભૂવાચકઃ શબ્દો નશ્વ
નિવૃત્તિવાચકઃ । કૃષ્ણસ્તન્નાવયોગાચ કૃષ્ણો ભવતિ સાત્ત્વતઃ’ એવી સ્મૃતિ
છે. ચૈત્ર માસમાં જન્મ હોય તેનું કૃષ્ણ નામ સાર્થક આવે એમાં ગાર્ગ્ય-
‘માસનામ ગુરોર્નામ દયાદાલસ્ય ચ પિતા । કૃષ્ણોઽનન્તોઽપ્યુતથક્રી ધૃતુઃ
પ્થોઽથ જનાર્દનઃ । ઉપેન્દ્રો યજ્ઞપુરપો વાસુદેવસ્યથા હરિઃ । યોગીનઃ પુન્ડ-
રીકાક્ષો માસનામાન્યનુક્રમાદ્વા’ એમ કહે છે. એરીતે ત્રણેય હેતુઓથી

યન્મયા । કથિતં વ્યસ્તમપિ તત્સમસ્તં ચ ભવિષ્યતિ ॥૨૭॥ ત્યા-
ગજ્ઞાનતપોધર્મઃ પાર્વતીપતિના સમઃ । એષ ભાવી ચ યોગેન નીલ-
કણ્ઠામિધોઽસ્ત્રવતઃ ॥૨૮॥ एवंવિધાન્યનેકાનિ શુણ્કમાનુસા-
રતઃ । નામાન્યસ્ય ભવિષ્યન્તિ ત્વત્સૂનોદ્વિજસત્તમ ! ॥૨૯॥ કથા-
શ્રુતૌ હરેરેષ પૃથુતુલ્યો ભવિષ્યતિ । મત્તયા ચ તદ્વશીકારે ક્ષમા-
યાં ચામ્યરીપવત્ ॥૩૦॥ दास्ये भगवतश्चैष भविता हनुमत्समः ।
कार्याकार्यनयज्ञाने भविता विदुरोपमः ॥૩૧॥ શુકવત્સીઘ્રચૈરાગ્યે

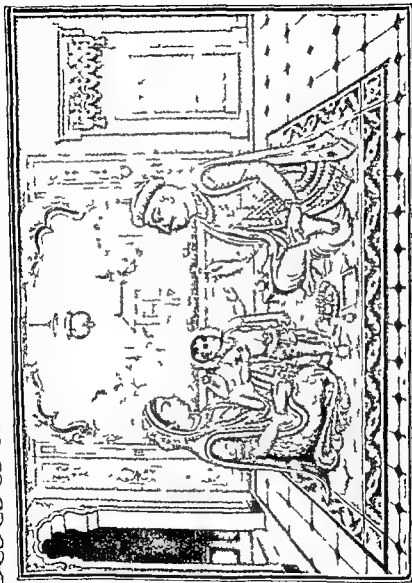
કૃષ્ણુ નામ સાર્થકજ છે ॥૨૬॥ હે વિપ્ર ! મેં તમારા પુત્રનાં જે આ બે નામ
કહ્યા તે યદ્યપિ જુદાં જુદાં છે તથાપિ બે મળીને એક હરિકૃષ્ણ એવું પણ
નામ થશે અર્થાત્ હરિ-કૃષ્ણ એવાં જુદાં નામ અને હરિકૃષ્ણ એવું બેજુ
નામ થશે. હરિ-કૃષ્ણ શબ્દોનું જે એક નામ છે તે ખીલ્લ અર્થને જણાવામાટે
છે. અર્થ એવો છે કે-‘હરતિ-માવર્તતિ’ આત્માદેક હોવાથી પોતામાં સર્વ
જનોનાં ચિત્તને આકર્ષણ કરે તે હરિ (ચંદ્રમા) કહેવાય સર્વજનાત્માદેક-
પણામાં ભગવાનને પણ ચંદ્રની ઉપમા અપાય છે તો ભગવાનપણુ હરિ
કહેવાય. અને ‘કર્પતિ-ઉન્મૂલયતિ’ ભક્તોના દ્રોહિઓને મૂળમાંથી નાશ
કરે તે કૃષ્ણ કહેવાય. માટે હરિ અને કૃષ્ણ એવાં બે નામ ભેગાં થકને
હરિકૃષ્ણ એવું નામપણુ સાર્થકજ છે ॥૨૭॥ વળી તમારા પુત્ર ત્યાગ,
(યાત્રકો માટે છુટો હાથ રાખવો તે અથવા-વિષયની તૃષ્ણાએ રહિતપણું)
આત્માપરમાત્માનું યથાર્થ વિજ્ઞાન, તપ, (મનસચ્ચેન્દ્રિયાણાં ચ વેકાઙ્ગ્યં
પરમં તપઃ’ આ સ્મૃતિમાં કહેલું) સ્વધર્મ અને અષ્ટાંગયોગ, આ પાત્ર
શુણ્ણોએ કરીને પાર્વતીપતિ-રૂપને તુલ્ય થશે માટે નીલકંઠ નામથી વિખ્યાત
થશે ॥૨૮॥ હે દ્વિજસત્તમ ! આ તમારા સુતનાં આવાં અનેક નામો ગુણ
કર્મ-વૃત્તને અનુસારે થશે ॥૨૯॥ આ બાળકના ભાવી ગુણવિશેષોને સાં-
ભળો. હે ધર્મ ! આ તમારા તનય હરિકથાશ્રવણમાં પૃથુરાત્નને તુલ્ય થશે
ભગવાનને ભક્તિથી વશ કરી દેવામાં અને ક્ષમામાં અંખરીપરાત્નને તુલ્ય
થશે ॥૩૦॥ ભગવાનના દાસપણમાં માફતિને તુલ્ય થશે. કરવા યોગ્ય અને
ન કરવા યોગ્ય એવો જોધ કરનારા નીતિશાસ્ત્રમાં વિદુરજીને સમાન થશે

બુદ્ધૌ જનકરાજવત્ । પ્રહ્લાદવચ્ચ ભવિતા કૃષ્ણસૈષ સદાગ્રહે ॥૩૨॥
માયાદિતત્ત્વમિદ્ધાત્મજ્ઞાને તુ કપિલોપમઃ । દત્તાત્રેયોપમો દોષ-
ત્યાગે ચૈષ ગુણગ્રહે ॥૩૩॥ અધર્મસર્ગમીરુત્વે યુધિષ્ઠિરનૃપોપમઃ ।
દયાલુતોદારતયોર્ભાવ્યોઽસૌ રન્તિદેવવત્ ॥૩૪॥ ઇષ નારદવદ્ધા-
વ્યો વિષ્ણોર્નિશ્ચયકારણે । ઇન્દ્રિયારિજયે ચૈષ ભવિષ્યત્યર્જુનો
યથા ॥૩૫॥ કૃષ્ણાદ્વિરેણુમાહાત્મ્યજ્ઞાને ચાકૂરસન્નિભઃ । ભગવ-
દ્ધક્તમાહાત્મ્યજ્ઞાને ભાવ્ય ઇવોદ્ધવઃ ॥૩૬॥ સાધુતાયામેષ ભૂમા-
વાર્પમો ભરતો યથા । ભવિષ્યત્યગ્રગણ્યો વૈ ત્યાગિનામાત્મદર્શિ-
નામ્ ॥૩૭॥ નાનાપ્રશ્નોત્તરવિધાબુત્તરોત્તરયુક્તિષુ । તુલ્યો ગીષ્પ-
તિના ભાવ્યો ધૈર્યે ચૈષ ઘલિર્યથા ॥૩૮॥ કરેઽસ્ય પદ્મં ચ સ્થિતિ-

॥૩૯॥ આ બાળક વૈરાગ્યની તીવ્રતામાં શુકદેવને સમાન થશે આત્મ-
વિજ્ઞાનમાં જનકરાજ જેવા થશે અન્યભાવનો અભાવ કરીને એક શ્રી-
કૃષ્ણસ્મરણરૂપ સલાયદમાં પ્રહ્લાદજીને તુલ્ય થશે ॥૩૨॥ આ તમારા
શ્રુત પ્રકૃતિપુરૂષના વિવેચનમાં કપિલમુનિને સમાન થશે દોષનો ત્યાગ
કરવામાં અને ગુણ ગ્રહણ કરવામાં દત્તાત્રેયમુનિને સમાન થશે ॥૩૩॥ આ
કુમાર અકુરસર્ગથી ભય પામવામાં યુધિષ્ઠિર રાજાની ઉપમા લાયક થશે
દયાળુતા અને ઉદારતામાં રતિદેવ રાજાને તુલ્ય થશે ॥૩૪॥ આ બાળક
વિષ્ણુનું પારમ્ય (નિશ્ચય) બોધ કરવામાં નારદમુનિને સમાન થશે ઇન્દ્રિ-
યોરૂપી શત્રુઓ છતવામાં અર્જુનને સદશ થશે ॥૩૫॥ કૃષ્ણચરણકમળના
રંગનો મહિમા પ્રખ્યાપન કરવામાં અકુરની ઉપમાવાળા થશે. ભગવદ્-
ભક્તિ અને ભક્તિનું માહાત્મ્ય પ્રખ્યાપન કરવામાં ઉદ્ધવજીને તુલ્ય થશે
॥૩૬॥ આ તમારા તનય સાધુતામાં ઋષભદેવના પુત્ર જહલરત સમાન
થશે અને આત્માનું એક ચિંતન કરનારા અનેક ત્યાગીમંડળોએ પરિ-
ચર્યા કર્યાછે ચરણકમળ જેના એવા થશે ॥૩૭॥ જ્ઞાનમુજનોએ પુછેલા
નાનાવિધ પ્રશ્નોના પ્રકૃષ્ટ પ્રત્યુત્તરો આપવામાં અને ઉત્તરોત્તર યુક્તિનો
ઉપન્યાસ કરવામાં જહલરતિને સદશ થશે વિચિત્રમાં ધૈર્ય ધરવામાં
બલિરાજ જેવા થશે ॥૩૮॥ ભગવાન એવા પદ્મ શ્રીહરિને પરોક્ષપણે કહેતા

ધર્મેસ્તાદિકં પદો. । ભવન્તીતિ ભવિષ્યોઽસૌ નેતા નૃણાં હિ લક્ષ
શ. ॥૩૯॥ કષ્ટેભ્યો નિશ્ચિલેભ્યોઽપિ સર્વદા સુત એવ વામ્ । કર્તા
સંરક્ષણં ધર્મં ! યથા વિષ્ણુ. સુધામુજામ્ ॥૪૦॥ એવંવિધાનેક
ગુણો ભવિષ્યત્યાત્મજસ્તવ । ગુણાનાં પ્રાપ્યતે નાન્તો મયા ત્વસ્ય
મહીયસામ્ ॥૪૧॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યુક્ત્વા ગિરતાયાસે મુનયે સ
વદૌ મુદા । નૂતવાસાસિ ભૂપાશ્ચ વહુલં દ્રવિણ નૃપ ! ॥૪૨॥ ઉપિ
ત્યંક દિનં તન માકંઢેયોઽન્યવાસરે । કૃષ્ણેક્ષાદ્યતિસન્તુષ્ટ
સ્તીર્થરાજં યયો તત ॥૪૩॥ શ્રુત્વાત્મજસ્ય સ ગુણાનભિવાન્ધ

થકા ટવે કેટલાક ભગવાનપણાને સૂચવનારા ચિહ્નો કહેછે—આ બાળકના
કરતળમા પદ્માકાર રેખા, અકુશાકાર રેખા અને ચક્રાકાર રેખાવિશેષો છે
અને ચરણતળમા ઉર્ધ્વરેખા વિગેરે છે માટે લાખો (અપરિમિત) મનુ
ષ્યોના ધર્મમાર્ગમા નેતા થશે અને તેવા મનુષ્યોએ સેવ્યા છે ચરણકમળ
નેના એવા થશે તે સામુદ્રિકમા કહ્યું છે—‘મહુશ કમલ ચક્ર વસ્ય પાણિ
તલે ભવેદ્ । તસ્ય રાજ્ય વિનિર્દિષ્ટ સમુદ્રવચન યયા । ધ્વજવન્નાકુશાચ્ચ
શાહ્વપદ્માદયસ્તલે । પાણિપાદેષુ દ્દશ્યન્તે વસ્ય સ ધીપતિ પુમાન્ ।’ ‘કસ્યો
ધર્મેસ્તા ન કરોતિ રાજ્ય’ ઇત્યાદિ ॥૩૯॥ હે ધર્મ ! આ તમારા સુત જેમ
વિષ્ણુભગવાન્ । દેવતાઓનુ સદાકાળ કદ થકી રક્ષણ કરેછે તેમ તમારી
નિખિલ કદ થકીપણુ સર્વ કાળમા રક્ષા કરશે ॥૪૦॥ હે ધર્મ ! બહુ શુ કહેવું
તમારા આ આત્મજ આવા અનત કંટ્યાણુ ગુણોના એક આશ્રય થશે આ
બાળકના અગણિત ગુણોનો પાર ચિરછવી મારાથી કે બીજા કોઈથીપણુ
પમાતો નથી ॥૪૧॥ સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! એવું મુનિનુ વચન
સાભળીને પ્રસન્ન થએલા ધર્મદેવે, કહીને મૌન થઈ ગએલા માર્કંડેયમુનિને
મહા અમૂલ્ય નવીન વિરિધ વસ્ત્રો, અમૂલ્ય આભૂષણો અને બહુ ધન
આપ્યું ॥૪૨॥ મુનિ તેનો પ્રતિગ્રહ કરીને એક દિવસ ત્યાજ રહીને, મનુષ્ય
લીલાણુ અનુકરણ કરતા તે બાળકપણુના દર્શનાદિકથી પ્રહર્ષ પામીને બીજે
દિવસે ત્યાથી તીર્થરાજ પ્રયાગમા પરવર્યા ॥૪૩॥ હે નૃપ ! અડના અધિપતિ
પણાણ મહાપદવીને પામેલા સત્પુરુષસમૂહોએપણુ અભિવાદા કરવાયો ય

छेयामां माता पिता भक्ति धर्मिणी साथे श्रीघनस्थाय महाराजનો गृहयास ચાલલીલા.

નીયાન્પ્રાસૈર્મહત્ત્વપદવીમપિ સજ્જનૌઘૈઃ । ધર્મઃ સમાય્યં ઉદિતો-
ત્કટહર્ષવાર્ધિમગ્નો વમૂચ નૃપ! વિસ્મૃતલોકકાર્યઃ ॥૪૪॥ इति
શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે નામકરણવિધાનનામા
ચતુર્વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૪॥

સુવ્રત ઉવાચ—પશ્ચમે માસિ પુત્રસ્ય પુત્રદૈકાદશીદિને । મુહૂર્તે
સત્તમે ધર્મશ્ચક્રે ભૂમ્યુપવેશનમ્ ॥૧॥ વરાહં ધરયા સાકમિહાનર્ચ
વૃપો મુદા । ગીતવાદિવ્રનાદૈશ્ચ નિગમધ્વનિમિઃ સહ ॥૨॥ સત્તમે
માસિ પુત્રસ્ય સ યોગે ગુરુપૂર્ણયોઃ । સમ્પૂજ્ય કુલદેવાદીન્કર્ણવે-
ધમકારયત્ ॥૩॥ સૌચિકઃ કુશલો રૌપ્યસૂચ્યા દ્વિગુણસૂત્રયા ।

એટલે તેમનેપણ દુર્લભ એવા પુત્રના ગુણગુણને સાંભળીને ભાર્યાએ સહિત
ધર્મદેવ ઉત્પન્ન થએલા મહા આનંદરૂપ સાગરમાં ઊંડા ડુબી ગયા, માટેજ
લૌકિક કાર્યની અત્યંત વિસ્મૃતિ થઈ ગઈ ॥૪૪॥ इति श्रीसत्सन्निज्यने
...પ્રથમપ્રકરણે નામકરણવિધાનનામા ચતુર્વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૪॥

અધ્યાય ૨૫ મો.

સુવ્રતઃકપિ કહેછે—હે રાજના! તે પછી ધર્મદેવે જન્મથકી પાંચમે
માસે શ્રાવણ માસના શુક્લપક્ષની પુત્રદા નામની એકાદશીને દિવસે
સૂર્યોદય થકી સાતમા મુહૂર્તમાં (સૂર્યોદય થકી પત્તર થડી દશ પળ
વીસ પછીના કાળમાં તુલાલક્ષમાં) પુત્રનો ભૂમ્યુપવેશન (પૃથ્વીઉપર
બેસારવારૂપ) નામનો સસ્કાર કર્યો (આ બાબત કૃત્યચિંતામણિમાં
પ્રયોગપરિભ્રતમાં—‘પશ્ચમે ચ તથા માસિ ભૂમૌ તમુપવેશયેત્’ ઇત્યા-
દિકથી કહ્યું છે) ॥૧॥ આ સસ્કારમાં ધર્મદેવે મંગળ ગીત અને વાણ્ત્ર-
નાદ તથા વેદધ્વનિ સાથે યથાવિધિ ધરા-ભૂદેવીએ સહિત વરાહ ભગ-
વાનની પ્રહર્ષથી પૂજા કરી (આ વાત પ્રયોગપારિભ્રતમાં પદ્મપુરાણ અને
વિષ્ણુધર્મમાં ‘વરાહં પૂજયેદેવં ધૃતિર્વીં ચ તથા દ્વિજ !’ ઇત્યાદિકથી કહ્યું
છે) ॥૨॥ તે પછી ધર્મદેવે જન્મથી સાતમા આસો માસમાં ગુરુવાર અને
પૂર્ણા-પૂર્ણા નામની શુક્લ દશમી તિથિના યોગમાં એટલે સિદ્ધિયોગમાં
કુળદેવાદિકની પૂજા કરીને કુમારનો કર્ણવેધ નામનો સસ્કાર કરાવ્યો ॥૩॥

વિવ્યાધ કર્ણે દક્ષાદિં વેદમન્ત્રાભિમન્ત્રિતમ્ ॥૪॥ ઇપશુકુદ્ધિતી-
યાયાં તુલાલગ્ને શિશોર્વૃષઃ । ચક્રેઽન્નપ્રાશનં રાજન્મદ્વલ્લભાનપૂર્વ-
કમ્ ॥૫॥ કૃત્વાભ્યુદયિકં પૂર્વં પ્રતિષ્ઠાપ્યાનલં શુચિમ્ । ચકાર
ચરુહોમાદિ બ્રહ્માદીનાં ચ પૂજનમ્ ॥૬॥ તં મન્દહાસવિકસન્મુલ-
માત્મમાતુરુત્સન્નગં ચ સમલક્રૂતમર્મકં સઃ । તૂર્ણાં સદૃત્કરસુવ-
ર્ણધૃતં સદશં પ્રીત્યાઽઽદયદ્ધિહવિર્મધુભિર્વિમિશ્રમ્ ॥૭॥ વૃત્તિ
પરીક્ષિતુમથાસ્ય પુરઃ સચલ્પાત્રાયુધાદિ નિદધે વસુ પુસ્તકં ચ ।

તેનો શાસ્ત્રદૃષ્ટ પ્રકાર કહેછે-કર્ણવેધમાં કુશળ સૌચિકે (સર્પ-૬૨૭) સો-
ધથી અમલો હોરો જેમાં પરોવ્યો છે એવી રૂપાની સોધવડે 'મદ્રં કળેભિઃ'
ધ્યાદિ વેદમંત્રથી અભિમંત્રણ કરેલા કર્ણને જમણા ડાખા અનુક્રમથી
વિધ્યો, એટલે પ્રથમ જમણો અને પછી ડાખા કર્ણનો વેધ કર્યો. (કર્ણવે-
ધમાં કૃત્યચિંતામણિમાં ગર્ભે 'માસે પષ્ટે સસમે વાપ્યષ્ટમે માસિ વસરે ।
કર્ણવેધં પ્રશંસન્તિ પુષ્ટાયુઃકીર્તિવૃદ્ધયે' એમ કહ્યું છે. બીજો વિધિતો કૃ-
ત્યચિંતામણિમાં કહેલા પ્રયોગથડી સવિસ્તર બાણવો) ॥૪॥ હે રાજન ।
તે પછી ધર્મદેવે આશ્રિત ભાસના શુક્લપક્ષની દ્વિતીયા તિથિએ બુધવારે
તુલાલગ્નમાં મંગળસ્નાન કરવાપૂર્વક બાળકનો યથાવિધિ અન્નપ્રાશન
નામનો સંસ્કાર કર્યો. (આ બાબતમાં નારદ-'પષ્ટે વાઽપ્યષ્ટમે માસિ પુન્સાં
શ્ચીર્ણાં તુ પશ્યમે । સસમે માસિ વા કાર્યં નવાન્નપ્રાશનં કુમં' એમ કહેછે.
કૃત્યચિંતામણિમાં પ્રયોગમાં 'જન્મતઃ પષ્ટે માસિ અષ્ટમે વા' ધ્યાદિકથી
કહ્યું છે) ॥૫॥ તેનો કિંચિત્ પ્રકાર કહેછે—પ્રથમ માતૃપૂજાપૂર્વક નાંદી-
શ્રાદ્ધરૂપ આભ્યુદયિક કર્મ કરીને, પોતાના ગૃહોક્ત વિધિથી શુચિ નામના
અગ્નિની સ્થાપના કરીને, ચરુહોમાદિ અને બ્રહ્માદિકનું પૂજન કરીને, ધર્મ-
દેવે માતા ભક્તિના બોળામાં રહેલા, સુંદર મંદહાસવડે પ્રકુક્ષિત મુખકમળ
જેમનું છે, સમુચિત અલંકારાદિકથી અલંકૃત કરેલા એવા બાળરૂપધારી
ભગવાનને દધિ ઘી અને મધથી મિશ્રિત કરેલું સર્વરસે યુક્ત એવું શુભ
અન્ન હાથમાં ધારેલી સોનાની શળીથી લધને પ્રીતિથી મૌન થઇને એક-
વાર જમાણ્યું ॥૬-૭॥ ત્યારપછી સર્વ કોઇને વૃત્તિ આપનારા એવા પણ

તત્રાગ્રહીત્સ તુ સુતોઽન્તિમમેવ હર્ષાન્યસ્તં પદાર્થમિતિ હર્ષમવાપ
તાતઃ ॥૮॥ સમ્પોપ્યમાણોઽનુદિનં પિતૃમ્યાં સ વર્ધતે સેન્દુરિવા-
ચપક્ષે । સ્વાલલીલાચરિતૈરુદારૈર્જહાર ચેતાંસિ નિજેક્ષકાણામ્

ભગવાનનો મહિમા નહિ જાણતા હોવાથી પ્રાકૃત બાળકનીજ જેમ એમ
ભવિષ્યની વૃત્તિની પરીક્ષા કરવામાટે ધર્મદેવે પોતાના પુત્રની પાસે વસ્ત્ર,
પાત્ર, ખડ્ગાદિ આયુધ, ધન, પુસ્તક, આટલાં પદાર્થો પંક્તિબંધ મુક્યાં. તે
બાળકજીણે તો તેમાંથી બાળકોને પ્રલોભન કરનારાં બીજાં વસ્તુઓનો ત્યાગ
કરીને, છેક છેલ્લું મુકેલું પુસ્તકરૂપ પદાર્થજ પ્રહર્ષ પામીને સ્વીકાર કર્યું.
તેને જોઈને તાત ધર્મદેવ 'આ બાળક સ્વયં તત્ત્વવેત્તા અને તત્ત્વનો અવ-
બોધ આપનારા થશે' એમ માનીને મનમાં મહા આનંદ પામ્યા. (આ
બાળક સવિસ્તર કૃત્સાચિતામણિ પ્રયોગચક્રી જાણવી) ॥૮॥ તે આ બાળ-
કજીણું પ્રતિદિન માતાપિતાએ સ્નેહાતિશયથી ચોંચાળુ કર્યા થકા શુકલપક્ષમાં
ચંદ્રમાની પેઠે જગતને આહ્વાદ આપવાપૂર્વક વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા. કેવળ
અંગકાંતિથી આહ્વાદ આપનારા એટલુંજ નહિ, કિંતુ અલૌકિક પોતાના
લલિત બાળલીલાચરિત્રોએ કરીને પણ પોતાને જોનારા જનોના ચિત્તોને
હરનારા થયા, એટલે પ્રેક્ષક સકળ જનોના માનસને આહ્વાદ આપનારા
થયા ॥૯॥ 'આ અમારો અનન્યશ્રદ્ધ પ્રિય આત્મજ છે' એવા ગાઠ સ્નેહથી
બાળ હરિને લાડ લડાવતાં, મારેજ પુત્રમાંજ એક ચિત્ત જેમનું ચોટી
ગયું છે એવાં તે દંપતી લક્ષ્મિધર્મને અનેક અહોરાત્ર ક્ષણ કાળની પેઠે
જટ ચાલ્યા ગયા. લોકમાં સર્વેને પણ પોતપોતાના પુત્રમાં સ્નેહ સામાન્ય-
પણે હોય છે અને તેથી પુત્રને બહુ લાડ લડાવે છે તેમજ તેની વ્યાસક્તિથી
તદેકમાનસતાપણુ થાય છે. પરંતુ ક્ષણકાળની પેઠે ક્ષણ-ઉત્સવવાળી
અનેક અહોરાત્રિઓનું નિર્ગર્ભનતો સર્વેને મુલલ ન હોય, કેમકે કર્મપરવશ
પુત્રમાત્રમાં દુઃખનો સંબંધ અવર્જનીય છે. આ બાળતો હરિ-સર્વ દુઃખોને
હરે છે અને સર્વેનાં મન આનંદમય પોતાવિષે સ્વરૂપ-સ્વભાવ-લાવણ્યા-
દિકવડે આકર્ષણુ કરેછે. આવા બાળ હરિને સ્નેહપ્રધાન મુતભાવથી લાલ
લડાવતાં દંપતીને લોકદષ્ટિથી દીર્ઘકાળ પણ ક્ષણ કાળની પેઠે ચાલ્યો

॥૧॥ દમ્પત્યો. પુત્રભાવેન હર્ષિ લાલ્યતોસ્તયો । તદાત્મનોરહો
 રાત્રા યાન્તિ સ્સ ક્ષણવદ્દુતમ્ ॥૧૦॥ તદીક્ષકાણાં નારીણાં પુંસાં ચ
 સ્થગિતાત્મનામ્ । પ્રવેષ્ટું નાશકત્કાપિ હૃદયે ભવવેદના ॥૧૧॥ વૃદ્ધા
 અપિ ચ વિદ્વાંસસ્તપ્રેમવિવશાન્તરા. । ચિત્રીહસ્તેન સાકં વૈ વિ
 સ્મૃતાત્મીયચાર્ધકા ॥૧૨॥ કલ્યાણમૂર્તિર્ભગવાસ્તેષાં નિ શ્રેયસાય
 સ્સ । યથા યથા મનોવૃત્તિ સ્વસિન્ધ્યાદકરોત્તથા ॥૧૩॥ ચાલં ત

જાય છે અને તે વળી ક્ષણ-ઉત્સવમય (આનંદમય) બનીત થાય છે
 ક્ષણ શબ્દનો ઉત્સવ (આનંદ) એવો અર્થપણ થાય છે ॥૧૦॥ વળી કે
 વળ આ દપતીનેજ દુ ખનો અસખધ છે અને દીર્ઘકાળ ક્ષણ (ઉત્સવ)
 મય જાય છે એટલુજ નહિ પરંતુ બાળ હરિને જોનારા અને તેમા આશ્ચર્યથી
 આસન્ન અત કરણવાળા સર્વ કોઈ સ્ત્રીપુરુષોને તેમજ થયુ હવુ કેમકે
 કર્મપરવશપણાએ કરેલુ અવર્જનીય જે સસારદુ ખ છે તે કોઈના પણ
 હૃદયમા પ્રવેશ કરવા અચાર્યપણુ સમર્થ થવુ નહિ સસારના ત્રિવિધ તા-
 પને ટાળનારા જે શ્રીહરિ છે તેમનો પ્રેમથી સાક્ષાત્કાર કરાય તો દુ ખનો
 સખધ કેમ રહે ? નજ રહે ॥૧૧॥ બાળકીડામા સહાનુભૂતિ મુખને લા-
 ચક તો બાળકોજ છે પણ વયોવૃદ્ધો કે વિદ્યાવૃદ્ધો નથી આ બાળકુપ્તુની
 બાળશીલામાતો વૃદ્ધો અને વિદ્વાનો પણ સેહાતિશયથી સમાકર્ષિત હૃદય
 વાળા થઈને લીલારસના અનુભવમુખની લાલમાથી કીડા કરતા આ
 બાળકુપ્તુની સાથે પોતાની વૃદ્ધતા કે વિદ્વત્તા વિસરી જઈને એકદમ કીડા
 કરવા મડી પડેછે અર્થાત્ વયોવૃદ્ધો અને વિદ્યાવૃદ્ધોને શાસ્ત્રમા બાળકો
 સાથે કીડા કરવાનુ અનુચિત કન્યુ છે તથાપિ તેઓપણ આ બાળકુપ્તુની
 સાથે કીડા કરવા લાગુ થઈ જાય એવા એમનામા ગુણવિશેષો વર્તે છે
 ॥૧૨॥ ભગવાન લોકોના કલ્યાણ કરવા માનવ મગળમૂર્તિ ધારણ કરેછે અને
 પોતે અનવધિકાતિશય આનંદમય હોવાથી કલ્યાણસ્વરૂપ છે તેમજ સ
 માશ્રિતોને કલ્યાણ આપનારા હોવાથી પણ કલ્યાણરૂપ છે આવા ભગવાન
 પ્રેક્ષણ-લાયક-કીડનાદિકથી પોતાસાથે સખધ જોડનારા સર્વ જનોનું
 નિ શ્રેયસ કરવાસાઝ તેતે બાળ વિલાસોવડે તેમની મનોવૃત્તિ એક પોતા

લાલયન્તીનાં યોપિતાં સિન્ધુચેતસામ્ । નામૂત્સપરમેદો વૈ સર્વા-
સામપિ ભૂપતે ! ॥૧૪॥ વૃદ્ધાસ્તં પુત્રભાવેન શ્રાતૃભાવેન ચાપરાઃ ।
લાલયન્ત્યો દિવા રાત્રૌ સસ્પર્શનં ગૃહાન્નિજાન્ ॥૧૫॥ તસ્યાઃ ક-
રાત્સા તસ્યાઃ સા તસ્યાઃ સેતિ પુનઃ પુનઃ । પ્રેમ્ણા વાલં જિવૃક્ષૂણાં
ત્વં ન ત્વં નેત્યમૂત્કલિઃ ॥૧૬॥ વાલા તુ નાન્તરં લેમે સુતં લાલ-

વિપેજ આસક્ત કરેછે ॥૧૩॥ હે ભૂપતે ! આળલીલાનુ નાથ્ય કરતા શ્રી-
હરિને લાડ લડાવતી, માટેજ સ્નેહાળ હૃદયવાળી સર્વ કોઈ સ્ત્રીઓને
સ્વપર ભેદજ રહ્યો નહિ, એટલે પોતે ગુણવશવર્તી છે તથાપિ ગુણાતીતોની
પેઠેજ ‘આ હું અને આ બીજી’ એવો વિભેદ વિલય થઈ ગયો સખધિજ-
નોની પેઠે અસખધિજનોનેપણ સ્નેહાતિશય થયો એટલે સર્વ કોઈ સ્ત્રીઓ
‘આ ભક્તિનો તનય છે, મારો તો સખધી છે, મારો તો અસખધી છે’
એવા વિભેદ વિના સમાન સ્નેહલાવથી ખેલવવા લાગી. આ અર્થતો શબ્દો
ઉપરથી થાયછે, પ્રથમ કહ્યો તેતો લાવાર્થના રૂપનો છે ॥૧૪॥ વૃદ્ધ વનિ-
તાઓ પુત્રલાવથી, ન્યૂન વયની શ્રાતૃલાવથી, એ રીતે પોતપોતાની અ-
વસ્થાના અનુક્રમને સમુચિત સખધથી લાવના કરવાપૂર્વક આળકૃષ્ણને
લાડ લડાવતા રાત્રિદિવસનો વિભાગ અને પોતાનાં ધરોની સ્મૃતિ નજ
રહી હતી, અર્થાત્ જેને રમાડવામાં આસક્ત થએલીઓને તદેકમન થવાથી
જે રીતે ગૃહાદિકની સ્મૃતિ નજ રહે એવો આળકને રમાડવાનો આનંદ
થયો હતો ॥૧૫॥ પ્રથમ આળકૃષ્ણને હાથમાં લધને રમાડતી એક અબ-
ળાના હાથમાંથી ‘હું એને રમાડીશ’ એમ કહીને લધને બીજી, બીજીના
હાથમાંથી ત્રીજી, ત્રીજીના હાથમાંથી ચોથી, એ રીતે એક બીજીના હાથ-
માંથી લઈલધને લાડ લડાવતી અનેપ રમપ્રેમથી વારેવારે આળકૃષ્ણલાલને
લેવાની લાલસાવાળી વનિતાઓને ‘તુ ન લધશ હું લધશ’ વળી બીજી ‘તુ
ન લધશ હું લધશ’ આ પ્રકારનો પરસ્પર વિશેષ પ્રેમકલહ થતો હતો.
કિં બહુના આળા (ભક્તિ) માતા પણ આળહરિને ખેલવવા આવેલી નાના-
નિધ નારીઓના ના-ના એવા વચનથી એટલે ‘તમોતો આને નિરતર રમાડો
છો, હું તો હમણાંજ આહિ આવી છું માટે આ મને આપો તમો લેશો નહિ’

યિતું નિજમ્ । નાનેતિ નાનાનારીણાં વચનૈર્વારિતા મુદ્ધુઃ ॥૧૭॥
 કન્કનં મન્મનં ચાથ બ્રુવન્તં વાલકાકલીમ્ । તા યોયિતોઽમ્બ ।
 તાતેતિ વાદયન્તિ સ્થા તં મુદ્ધુઃ ॥૧૮॥ હાસયન્તાસ્તદાઽમૃત કલમ-
 ધ્યાક્ષરૈઃ પદૈઃ । આદ્યેઽન્દ એવ સોઽશિક્ષદ્વાપિતું હિષ્ણિતું શિશુઃ
 ॥૧૯॥ આનન્દયન્નિજજનાનિત્યં શૈશવલીલયા । વર્ષમાર્ગ વ્યતી-
 યાય સ્વેચ્છાનરવપુર્હરિઃ ॥૨૦॥ વિવાહં જ્યેષ્ઠપુત્રસ્ય ધર્મશ્ચક્રે કુ-
 લોચિતમ્ । સમ્મારેણૈવ મહત્તા તદ્દેશાધિપતિર્યથા ॥૨૧॥ વલ્લદ-
 વામિધો વિપ્રો નિજકન્યાં સુવાસિનીમ્ । દદૌ રામપ્રતાપાય વિ-

એવાં વચનવડે વારવાર વાર્યા થકા પોતાના લાલને લાલ લડાવવાનો લેશ
 અવકાશ લાલ્યાજ નહિ ॥૧૬-૧૭॥ ત્યારપછી કન્કન (રમણીય) મ-
 ન્મન (અવ્યક્ત) બાળોચિત મધુર કાલી કાલી વાણી પહેલ વહેલી બોલતા
 બાળકૃષ્ણને તે અબળાઓ અબ ! (મા) તાત ! (બાપ) એવાં પદો વાર-
 વાર બોલાવી બોલાવીને બોલવા શીખવવા લાગી ॥૧૮॥ અબળાઓએ બો-
 લવા શીખવેલા બાળકૃષ્ણ બોલવાના કાળમાં અક્ષરોના અર્ધા ઉચ્ચારણે
 યુક્ત એવાં તે તે પદોવડે અબળાઓને અધિક હસાડતા થકા અવ્યક્ત મધુર
 વચનને બોલવા લાગ્યા એ રીતે બાળલાવનું વિડબન કરતા શ્રીહરિ પ-
 હેલા વર્ષમાજ બોલવા ચાલવાનું શીખી ગયા ॥૧૯॥ સ્વેચ્છાથી નરવપુ-
 જેમણે ધાર્યું છે એવા તે આ બાળ શ્રીહરિને એવી રીતે બાળલીલાવડે
 પોતાના સખપ્રિજનો અને બીજાઓને (સર્વ કોઈ લગવાનનાજ નિજજનો
 છે, કેમકે પોતે સર્વેશ્વર છે) આનંદ આપતાં આપતાં પહેલું 'વર્ષ' વીતિ
 ગયું ॥૨૦॥ ચાલતી કથામાં અતર્ગત તે કાળમાં થએલો જ્યેષ્ઠ પુત્રનો વિ-
 વાહ કહેછે—આ સમયમાં ધર્મદેવે ધર્માર્થ દારસચક્રને સમુચિત વચને
 પામેલા જ્યેષ્ઠ પુત્ર રામપ્રતાપજનો પોતાના કુળને અનુરૂપ વિવાહ તે દે-
 શના અધિપતિની પેઠે મહા સામગ્રી સપાદન કરીને કર્યો ॥૨૧॥ તરે ગા-
 મના બળદેવ નામના વિપ્રે સુવાસિની નામની પોતાની કન્યાને સર્વ આલ-
 રણોથી સમલકૃત કરીને યથાવિધિ ધર્મદેવના જ્યેષ્ઠ પુત્ર રામપ્રતાપજને
 ગ્રાહ્ય વિવાહવિધિથી આપી 'ગ્રાહ્યો વિવાહ ગ્રાહ્ય દાયતે સમલકૃતા'

ધિના સમલક્રુતામ્ ॥૨૨॥ સુશીલા સા તુ તં પ્રાપ્ય પતિં પરમ-
ધાર્મિકમ્ । પ્રીત્યાનુવૃત્ત્યા ચ ગુણૈઃ સાધ્વીધર્મસ્થિતામજત્ ॥૨૩॥
દ્વિતીયવર્ષારમ્મેઽથ નવમ્યાં તુ મહોત્સવમ્ । હરિપ્રસાદઃ પુત્રસ્ય
કારયામાસ ભૂપતે ! ॥૨૪॥ હનૂમન્તં વલિં વ્યાસં રૂપં દ્રૌણિ વિ-
ભીષણમ્ । માર્કણ્ડેયં પશુપતમં વિધિના સમપૂજત્ ॥૨૫॥ બ્રાહ્મ-
ણાન્મોજયામાસ હરિમક્તાન્સહસ્રશઃ । ઈપ્સિતૈઃ સુરસૈર્મોજ્યૈર્દદૌ
તેભ્યશ્ચ દક્ષિણાઃ ॥૨૬॥ ઘાલમૂર્તાં ભગવતિ સર્વેયમપિ દેહિનામ્ ।
તસિન્મૂયાનમૂયેમા તત્પિત્રોસ્તુ વિશેષતઃ ॥૨૭॥ પ્રાપ્તે તૃતીયે વ-

એમ યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું છે ॥૨૨॥ સુશીલ સુવાસિનીતો પોતાને અનુરૂપ
પરમ ધર્મશીલ રામમતાપ પતિને પામીને તેમને વિષે પરમ પ્રીતિ, તેમની
ધિક્ષાની અનુવૃત્તિ અને 'પતિપ્રિયહિતે ચુક્તા' ઇત્યાદિ યાજ્ઞવલ્ક્યે કહેલા
તેમજ ભારતના આનુશાસનિક ધર્મમાં ચર્વતીએ કહેલા સ્વભાવિક મુગુ-
ણોવડે શોભાયમાન અને ધર્મકપરાયણ યદને પતિને સેવવા લાગ્યાં ॥૨૩॥
પ્રકૃતને અનુસરે છે—હે ભૂપતે ! ત્યારપછી બાળકને પ્રથમ વર્ષ પરિપૂર્ણ
થતાં બીજા વર્ષના પ્રારંભમાં રામનવમીએ પિતા હરિપ્રસાદે પુત્રનો અષ્ટ-
પૂર્તિનામ કર્મવિશેષના અંગબૂત હનુમાનજી, બલિ, વ્યાસ, કૃપાચાર્ય, અ-
શ્વત્થામા, વિભીષણ, માર્કંડેય, પરશુરામ, આ ચિરંજીવીઓની યથાવિધિ
પૂજા કરવાપૂર્વક મહોત્સવ કરાવ્યો. (તે અષ્ટાન્વપૂર્તિપ્રયોગ' ઇત્યાદિકથી
કૃત્યથિતામણિમાં પ્રયોગમાં સવિસ્તાર કહ્યો છે) ॥૨૫॥ અને ભગવદ્ભક્ત
અદ્ભુત બ્રાહ્મણોને તેમને યદેષ્ટ મિષ્ટાન્નથી જમાવ્યા અને ઘણી દક્ષિણાઓ
દીધી. (વૈષ્ણવોને રામનવમીમત નિત્ય છે માટે તેને બીજે દિવસે દશ-
મીએ કરેલું બ્રાહ્મણુસોજન જાણવું) ॥૨૬॥ બાળમૂર્તિ ભગવાન શ્રીહરિ-
માંજ દેવાદિકને આરખીને સ્થાવરપર્યંત સર્વ કોઈ દેહીઓને સમધિક
સ્નેહ થયો હતો. કેમકે તે બાળકુપ્તુ સર્વના આત્મા (પરમાત્મા) છે.
પોતાના આત્માનું દર્શન થતાં કેને પ્રેમ ન થાય? સર્વને ચાવજ. તેના
માતા પિતાને તો વિશેષપણે પ્રેમ થાય એમાં તો કહેવું જ શું? ॥૨૭॥ હવે
બાકીના આ અધ્યાયથી શ્રીહરિના ચૌળ (માથાના કેશ ઉતારવા) સંસ્કર-

પેંડથ પિતા ચૌલમકારંયત્ । પુત્રસ્યાતિવિનીતસ્ય વૃદ્ધેભ્યોઽપ્ય-
તિધીમતઃ ॥૨૮॥ શુક્રસ્ય કૃષ્ણપશ્ચમ્યાં ઘિષ્ણે વાસવે ચ મે ।
આહ્ય વૈદિકાન્ વિપ્રાંસ્તચ્ચકાર યથાવિધિ ॥૨૯॥ વિધાય મહ્ન-
લસ્નાનં માતૃપૂજનપૂર્વકમ્ । નાન્દીશ્રાદ્ધં ચ પુણ્યાહવાચનં સ ત્વ
કારયત્ ॥૩૦॥ સમ્યમગ્નિં પ્રતિષ્ઠાપ્ય પાત્રાસાદનમાચરત્ । ધર્મઃ
સ્વકુલધર્મશ્ચો વિધિદ્વિગ્રાહણોદિતમ્ ॥૩૧॥ તત્રૈકવિંશતિકુશપિ
હૃલીર્દક્ષભાગતઃ । અગ્નેર્ન્યધાદ્યામતસ્તુ રક્તગોગોમયાદિ ચ ॥૩૨॥
કૃત્વા વ્યાદૃત્તિહોમાદિ શુરમાદાય ચાયસમ્ । કપુર્ણિકાચ્છેદ-

૨નો ઉત્સવ વર્ણવે છે—ત્યારપછી પિતા હરિપ્રસાદે જન્મથી ત્રીજું વર્ષ
એસતા ધીમાન્-કહેલા અર્થનુ ગ્રહણ-ધારણમા ઉપયોગી શુદ્ધિવિશેષ-
વાળા, અતિધીમાન્-સત્ અસતના વિવેચનમાં સમર્થ શુદ્ધિવિશેષવાળા,
વૃદ્ધેથક્રીપણ અતિધીમાન્-વય અને વિજ્ઞાનથી જે ધીમતો છે તેમને
પણ હિતાહિતનો અવબોધ આપવામાં સમર્થ એવી શુદ્ધિવિશેષથી અતિ-
ક્રમણ કરનારા અર્થાત્ તેમનાથી અતિ અધિક એવા. અને શુદ્ધિસપત્તિ
પણ જે વિનય વિના સપત્તિ કોટીને લાયક નથી અર્થાત્ વિનય હોય તો
શુદ્ધિસપત્તિ શુણ્કોટીમાં ગણાય નહિ તો શુદ્ધિ નિરર્થક છે એવા વિન-
યથી સમલકૃત વિનય પણ પોતાના સ્વાભાવિક સર્વોપરીપણાને પણ નહિ
ગણીને પ્રવર્તનારો છે માટે અતિવિનીત એવા પુત્રનો ઔણકર્મ સસ્કાર
કરાવ્યો ॥૨૮॥ તેનો કાળ કહેછે-જ્યેષ્ઠ માસના શુકલપક્ષની પચમી તિ-
થિએ શુશ્વરૈ ધનિષ્ઠાનક્ષત્રમાં સસ્કારક્રિયામા પ્રવીણ વૈદિક વિગ્રેને
બોલાવી તેમને આગળ રાખીને યથાવિધિ કર્યો ॥૨૯॥ તેનો વિધિ કહેછે-
પોતાના હુળધર્મેને જાણનારા ધર્મદેવે મગળજ્ઞાન, માતૃપૂજન, નાંદી-
શ્રાદ્ધ, પુણ્યાહવાચનશ્રુધીનું પૂર્વ અગ્ર કરીને, સભ્ય સસાના અગ્નિની
સ્થાપના કરીને વિધિવેત્તા વિપ્રના કહેવાપ્રમાણે પાત્રાસાદન નામનુ કર્મવિ-
શેષ કર્યું ॥૩૦-૩૨॥ તે કર્મમા અગ્નિના દક્ષિણભાગમાં એકવીશ દલોને ત્રણ
ભાગે વિભાગ કરીને સાત સાત દલોથી કરેલી ત્રણ પુળીયો સ્થાપન કરી
અને વામભાગમાં રક્ત વર્ણના બલીવર્દનુ ગોમયાદિ (છાણ વિગેરે) લાવીને

વિધિ ચકાર સ નરાધિપ ! ॥૩૩॥ કુલાચારાત્તુ સશિખં મુણ્ડનં
નાપિતેન સઃ । કારયમાસ પુત્રસ્ય ગોદાનાદિ તત્તોઽકરોત્ ॥૩૪॥
ભૂરિસર્પિઃશર્કરાદ્યસહકારરસાદિભિઃ । તર્પયમાસ શતશો વ્રા-
હ્મણાન્ પરયા મુદા ॥૩૫॥ તતઃ સ્વહ્યાતિવન્ધૂંશ્ચ ગ્રામસ્થાનિતરા-
નપિ । ભોજયમાસ વિપ્રેન્દ્રો જનાંશ્ચાગન્તુકાનપિ ॥૩૬॥ તત્કર્મણિ
વ્યગ્રચિત્તા ભક્તિર્માતા તુ તદિને । પ્રાણપ્રિયસ્યાપિ સૂનોર્નાસીત્સ-
મ્માવન્નક્ષમા ॥૩૭॥ અર્મકેભ્યઃ કિશોરેભ્યઃ સુતં લાલયિતું સતી ।

સ્થાપન કર્યું ॥૩૨॥ હે નરાધિપ ! પછી ધર્મદેવે વ્યાહતિહોમાદિ કરીને,
કાળા હોદાથી બનાવેલા કુર (સજૈયા) ને ચઢણુ કરીને કપુષ્ણિકા (માથાના
કેશ) નો વિચ્છેદવિધિ કર્યો (દક્ષિણ ઉત્તર શિખાનું કપુષ્ણિકા નામ છે
કં-માથાને પુષ્ણાતિ-રક્ષણુ કરે તે કપુષ્ણિકા કહેવાય, એવી નિરૂક્તિ છે.
એટલે ‘ માથાના કેશ ’ એવો અર્થ થયો) ॥૩૩॥ તે પછી ધર્મદેવે પોતાના
ગોત્રકુળને અનુસારે નાપિતપાસે પુત્ર શ્રીહરિનું શિખાએ સહિત મુડન
કરાવ્યું, પછીથી ઉત્તરાંગ ગોદાનાદિ કર્મ પણ કર્યું (યદપિ ‘ પોતાના કુળ-
ગોત્રને અનુસારે સશિખ કે અશિખ મુડન વાળદ પાસે કરાવે ’ એમ
પ્રયોગમાં બન્ને વાત કહી છે તથાપિ ‘ કૌથુમી શાખાવાળાઓને તો સમાવ-
ર્તન પહેલાં શિખાસાથેજ મુડન કરાવવું ’ એમ લાઘ્યકાર કહેછે એમ
કૃત્યર્થિતામણિમાં કહ્યું છે માટે પોતાની કૌથુમી શાખા હોવાથી આ સ્થળે
સશિખ મુડન કરાવ્યું એમ કહેછે) ॥૩૪॥ ઘણા ઘૃત સાકરે સહિત મુગપિ
આમ્રફળનો રસ પુરી વિગેરે મિષ્ટાન્નથી પરમ ઉત્સાહ પામીને બહુ બ્રાહ્મ-
ણોને અતિ તૃપ્ત કર્યા ॥૩૫॥ વિપ્રવર્ચ ધર્મદેવ વિપ્રોને જમાડ્યા પછી સં-
બંધિજનો તથા ગામના બીજા જનો તથા આગણુક સર્વ જનોને પણ જ-

સમર્પ્યાભ્યાગતા યોયાઃ સાઽર્દયામાસ ભૂપતે ! ॥૩૮॥ ક્રીડન્તો
 ભોજનાન્તે ગતયતિ તરણાવપ્યુપાન્ત્યં મુહૂર્તે ઘમ્નસ્યામં ગૃહીત્વા
 તમપિ ચ પરમપ્રીતિતો ચાલકાસ્તે । ઉચ્ચાનં ગ્રામતઃ પ્રાક્ પુરુ-
 ચિટ્પિતતિ પ્રાપ્ય તત્રાતિદૃષ્ટાઃ પક્વાન્યાદન્ રસાલદ્રુમપતિતફ-
 લાનીક્ષમાણા દ્રુમાલિમ્ ॥૩૯॥ ઇતિ થ્રીસન્નક્રિજીવને નારાયણચરિત્રે
 ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે ચૌલસંસ્કારવિધિનામા પચવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૫॥

મુનત ઉવાચ - ક્રીડત્સુ તત્ર ચાલેષુ ભક્ષયત્સુ ફલાનિ ચ । અ-

આપીને, ગ્રામાંતરથક્રી આ મગળ મહોત્સવ નિરીક્ષણ કરવા પોતાને ઘેર
 આવેલી બહુ સ્ત્રીયોની ભોજનાદિકથી સંભાવના કરવામાં તત્પર થયાં ॥૩૮॥
 બધા બાળકો તો ભોજન કર્યા પછી ક્રીડા કરતા કરતા તેનાથી થએલા
 આનંદાતિશયને પરવશ થઈને સૂર્યદેવ દિવસના છેલ્લા મુહૂર્તને પામ્યા છે.
 એટલે મુહૂર્તમાત્ર બાકી રહ્યા છે તોપણ તે પ્રિય બાળકુધ્ધુને પણ પરમ
 પ્રીતિથી સાથે લઈને, છપૈયા ગામથી પૂર્વ દિશામાં વિવિધ વૃક્ષવૃન્દોની
 પંક્તિઓ જેમાં છે એવા બગીચામાં જઈને વૃક્ષ પંક્તિઓની શોભાને જોતા
 જોતા પ્રહર્ષ પામીને તેમાં પરિપક્વ થઈને આગ્રવક્ષો ઉપરથી પડી ગએલાં
 રસાળ ફળો લઈ લઈને ખાવા લામ્યા ॥૩૯॥ ઇતિ શ્રીત્સક્લિષ્ઠવને... પ્ર-
 થમપ્રકરણે ચૌલસંસ્કારવિધિનામા પચવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૫॥

અધ્યાય ૨૬ મો.

મુનતઃકપિ કહેછે—હે નિષ્પાપ પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! બગીચામાં બા-
 ળકો ક્રીડા કરતા જાય છે અને રસાળ ફળો ખાતા જાય છે એટલાકમાં આ-
 દિત્ય અસ્તાચળને પામ્યા. બાળકો નિરંતર રમત ગમતપરાયણ હોય છે
 અને રવિપણ નિરંતર ગમનપરાયણ છે. આદિત્ય કોઈની અપેક્ષા રાખીને
 એક ક્ષણપણ ઉભા રહે નહિ. તેમ ‘આદિત્ય અસ્ત થઈ જાય છે’ એમ
 જાણીને બાળકો રમતમાંથી વિરામપણ પામે નહિ. એટલે આદિત્ય આ
 થમવાની તૈયારીમાં છે એમ જાણે છે તથાપિ રમતતત્પર બાળકો તેમાંથી
 વિરામ પામ્યા નહિ. આદિત્ય અસ્ત પામ્યા એટલે પોતાના પ્રવેશ અવસરની
 એક વાટ જોઈ રહેલું તમ (અંધકાર) સર્વત્ર પ્રસરી ગયું. સૂર્ય અસ્ત

સ્તાદ્રિ ભાસ્કરઃ પ્રાયાત્તમઃ પ્રાવર્તતાનય ! ॥૧॥ તાવત્ત્રાસુરગુરુઃ
કાલીદત્ત ઉપાગમત્ । વ્યર્થાભૂતાત્મસંસૃષ્ટકૃત્યાગણવલો દ્રુતમ્
॥૨॥ કપટોપાત્તસદ્વેષો માયિકો રિપુરુદ્રવિત્ । તેષુ વાલેષુ ચિ-
ક્રીડ જિઘાંસુર્ભક્તિનન્દનમ્ ॥૩॥ ક્રીડન્વકારુણાક્ષિભ્યાં મીપયા-
માસ ચાલકાન્ । જિઘૃક્ષુર્ધર્મજં વેગાત્તદન્તિકમુપાયયો ॥૪॥
પ્રસારિતકરદ્વન્દ્વોઽપિ પ્રહીતું તમર્મકમ્ । સંવર્તાન્નિનિમં પદ્યન્
શેકેઽપિ નિરીક્ષિતુમ્ ॥૫॥ દુર્ઘર્ષ્ય સ્વેન તં જ્ઞાત્વા માન્નિકઃ સ

થતાંજ તમને પ્રવેશ અવકાશ મળેછે ॥૧॥ જેમ અધકાર આદિત્ય અ-
સ્તની વાટ જોયા કરેછે તેનીપેટે પોતાના પ્રવેશ અવકાશની વાટ જોયા
કરતો તમોમય અસુરગુરુ કાળીદત્ત તેટલાકમાં તમપ્રવેશ થએલો જોધને
અવસર પામીને તત્કાળ ત્યાં (જ્યાં બાળકો બાળ ક્રીડા કરતા હતા) આવી
પહોંચ્યો અને પોતે પ્રથમ પ્રકટ કરીને ગ્રેરેલી કૃત્યાગણનું સામર્થ્ય વ્યર્થ
થવાથી શ્રીહરિનો પરાજય કરવાના અવસરની વાટ જોવા લાગ્યો ॥૨॥ તે
આ માયાવી અમુશાચાર્ય પોતાના રિપુ હરિકૃષ્ણના સહરણુને સમુચિત આ
અતર છે એમ જાણીને, માયાથી બાળકો લોભાય એવો રમણીય વેષ સ્વી-
કારીને, લક્ષ્મિનદનને બાળકો સાથે રમતા જાણીને હણવામાટે ખેલ કરતા
બાળકોની અદર પોતેપણ એક બાળક થધને તેમની સાથે રમવા લાગ્યો
॥૩॥ બાળકોની સાથે ક્રીડા કરતો કાળીદત્ત આસુરસ્વભાવસિદ્ધ વાંકી
ચારેબાજુ લાળયોળ આંખ્યો ફાડીને બાળકોને બહુ બીવરાવતોથકો ગુરત
ધર્મકુમારને પકડવાની ઈચ્છાથી તીવ્રવેગથી તેમની નજીક આવી પહોંચ્યો
॥૪॥ લાંબા બે બાહુ કરીને પકડવાની લાલસાથી અતિસમીપમાં આવતાં
બાળકને મૂર્તિમાન્ પ્રણયકાળના અનળને તુલ્ય તેણે જોયા. આ બાળકપણે
કોઠિપણ માયા ગ્રેરેલી ન હતી પોતાનું તેજજ એવું સ્વાભાવિક છે એકનું
એકજ તેજ એમને જે અનુદૂળ (લક્ષ્મી) હોય તેને અમૃતકિરણ જેવું શાંત
જણાય અને જે પ્રતિદૂળ હોય તેનેતો પ્રણયાનળતુલ્ય જણાય છે. માટે
આ સ્વય પાપવૃત્તિવાળો કાળીદત્ત આવા તેજસ્વી બાળકનું નિરીક્ષણ કર-
વાપણુ સમર્થ થયો નહિ તો પકડવા ક્યાંથી સમર્થ થાય ? નજ થાય ॥૫॥

દુરાગ્રહ. । પ્રાવર્તયદ્ધરિં હનુંતુ માયામસુરસમ્મતામ્ ॥૬॥ વહુ
કાલં સાધિતેન તેન મન્ત્રેણ યોજિતા । વર્ધમાના પ્રાદુરભૂન્માયા
જનમયઙ્કરી ॥૭॥ વયૌ વાતો મહાવેગો દુમોન્મૂલનકૃત્ સર ।
આસીદ્વનઘટા વ્યોમ્નિ પ્રાસ્ફુરન્ત ચ વિદ્યુતઃ ॥૮॥ ધારામિર્વંશ
પુસ્તોયં ગર્જન્તો જલદા મૃશમ્ । આકસિક ઇવોત્પાતઃ સ કા
લોઽમૃદ્ધયઙ્કરઃ ॥૯॥ અતિવાતાતિવૃષ્ટિભ્યાં વહવોઽપિ મહાદ્રુ
મા. । નિપેતુસ્તેન શતશો વિનેશુઃ પશુપક્ષિણઃ ॥૧૦॥ અન્વકારો
મહાનાસીદ્વનાઘનઘટાવશાત્ । આત્માનં ચ પરં કોઽપિ નાપ

તેપછી મત્રવિઘામા કુશળ કાળીદત્ત પોતે આ બાળકને ન પરાલવ થાય
એવા છે એમ બાલેછે તોપણ દુરાગ્રહવેગથી વિદ્યાતથિત્ત થઇને હરિને
હણવાની સ્પૃહાથી અસુરોએપણ સર્વ માયાની અપેક્ષાએ અતિશ્રેષ્ઠપણે
માનેલી એવી માયા પ્રવર્તાવી ॥૬॥ કાળીદત્તે લાખા કાળથી મત્રદેવતાને
તન્મીષ્ટ બલિદાન અર્પણ કરવાપૂર્વક સાધેલા મત્રવર્ગના બળવડે પ્રવર્તા
વેલી તે મહામાયા એકદમ ક્ષણેક્ષણે ઉત્તરોત્તર વધતા વધતા સકળ લોકોને
મહાભય કરનારી પ્રકટ થઈ હતી ॥૭॥ એજ માયાસૃષ્ટિને કહેછે—અર-
ભયકર શબ્દોવડે સર્વકોઈને ત્રાસ પમાડતો, તીવ્રવેગથી વૃક્ષવૃહોને મૂળમથી
ઉપાડી પાડી નાખે એવો કોઈ અભૂતપૂર્વ વાયુ વાવા લાગ્યો ॥૮॥ ગગન
તળમા ઘાટી મેઘઘટા દશે દિશાઓનેપણ આચ્છાદન કરનારી થઈ ગઈ
અને તેમા વિજળીયો નેનના તેજને વિનાશ કરનારી અંબકવા લાગી મેઘ
મડળ અતિ ભયાનક માળવાપૂર્વક અખડ ધારાવડે જળ વર્ષવા લાગ્યું
ગર્ભ ભેદાઈ બય એવી અધિક મેઘગર્જના, જળપ્રલય હોય ને શુ ? એમ
પડતી વૃષ્ટિધારા, કડાકા ધડાકા સાથે થતી ચમકાવનારી વીજળીના અખ
કારા, વૃક્ષોને મૂળમથી ઉપાડી નાખે એવા પ્રચડ વેગવાળા વાયુઓ, આ
સર્વેવડે તે કાળ અકસ્માત્ ઉત્પાત ઉદય પામ્યો હોય ને શુ ? એવો સર્વ
જનોને ભય કરનારો થયો ॥૯॥ અતિવાયુ અને અતિવૃષ્ટિને લીધે મોટા
મોટા બહુ વૃક્ષો પડવા લાગ્યા તેથી સોએ સો પશુપક્ષીઓ વિનાશ પા
મવા લાગ્યા ॥૧૦॥ હે ભૂમિપ ! તે વખતે ઘાટા ઘનની ઘટાને લીધે વૃદ્ધિ

શ્યત્તેન ભૂમિપ! ॥૧૧॥ અરોદનસ્વમાવત્વાદ્દરિં ભૂમૌ નિધાય
તે । કિશોરા હાસયન્તસ્તં ક્રીડન્તિ સ્મ યથારુચિ ॥૧૨॥ આક
સ્મિપ્યાઽતિવૃષ્ટવા તે વ્યાકુલાશ્ચ સસમ્ભ્રમાઃ । તિષ્ઠન્તિ સ્મ દુ-
માધસ્તાત્સકમ્પા આર્દ્રવાસમઃ ॥૧૩॥ અવક્ષણે ક્ષણાન્તે યા
ધિરતિર્વાતવર્પયોઃ । ભવિતેતિ પ્રતીક્ષાં તે કુર્વન્તસ્તત્ર સંશ્ચિતાઃ
॥૧૪॥ પ્રતિક્ષણં વર્ધમાના વૃષ્ટિર્વાતશ્ચ દુઃસહઃ । યદા નોપારમ-
ત્તર્હિ જાતાશ્ચિન્તાભયાકુલાઃ ॥૧૫॥ યત્ર હારિપ્રસાદિસ્તૈર્ન્યસ્તસ્તં
તુ ઘનદ્રુમમ્ । વિસ્મૃત્યાન્યત્ર તં સર્વં વિચિકિયુઃ પ્રાતસમ્ભ્રમાઃ
॥૧૬॥ હરિકૃષ્ણ ! હરે ! કૃષ્ણ ! નીલકળ્થેતિ તં ચ તે । ડચકૈરા-

પામેલો ગાઢ અંધકાર થઈ ગયો, તેથી કરીને સ્વ-પર ભેદ ભેવામાં આવ્યો
નહિ એટલે પોતાના વપુનેપણુ પોને ભેઈ શકે નહિ તો ખીલને તો ક્યાંથી
ભેઈ શકે ? અથવા ‘આ આત્મીય છે કે આ પરકીય છે’ એમ જાણવામાટે
કોઈપણુ જન સમર્થ થયા નહિ ॥૧૧॥ આવી માયાના પ્રાદુર્ભાવ પહેલાંની
બાળકોની સ્થિતિનો અનુવાદ કરેછે—કિશોર અવસ્થાના તે અર્લકોતો ગાઢ
અંધકાર પ્રસરી ગયો તથાપિ વૃષ્ટિ પહેલાં શ્રીહરિને રડવાના સ્વભાવવાળા
નથી અને સદાકાળ પ્રહર્ષ મનવાળા છે માટે પૃથ્વી ઉપર બેસારીને, તેમને
તેને બાળકીલાઓવડે હસાવતા હસાવતા પોતપોતાની રૂચિને અનુસારે
રમવા મંડ્યા ॥૧૨॥ તે બાળકો અકસ્માત્ ઉત્પન્ન થએલી અતિવૃષ્ટિથી
હૃદયમાં વ્યાકુળ થઈને ભયથી ગભરાઈ જઈને, શ્રીહરિને તો જે વૃક્ષતળે
પ્રથમ બેસાર્યા હતા ત્યાંજ પડતા મુકીને, દૃઢમૂળવાળા ખીલ મોટા વૃક્ષતળે
થરથર કપતા થકા ખીને વસ્ત્રે ઉભા રહ્યા ॥૧૩॥ તે બાળકો આ શાલુમાં કે
શણ્ણાંતમાં વાયુવૃષ્ટિનો વિરામ થઈ જશે એવી વાટ ભેતા થકા ત્યાંજ ઉભા
રહ્યા ॥૧૪॥ ન્યારે વાયુ અને વૃષ્ટિ વિરામ પામી નહિ કેવું ક્ષણેક્ષણે દુઃસહ
વિશેષ વૃદ્ધિ પામવા લાગી ત્યારે ચિંતા અને ભયથી વ્યાકુળ થઈ ગયા
॥૧૫॥ ભયાતુર અને ચિંતાતુર થએલા સર્વ બાળકો પોને પ્રથમ જે તરૂં-
જમાં બેસાડ્યા હતા તે વૃક્ષને ખુશી જઈને હરિપ્રસાદના પુત્રને ખીલ વૃક્ષ-
તળે ગભરાતા ગભરાતા ગોતવા લાગ્યા ॥૧૬॥ તે બાળકો ગાઢ અંધકારથી

હ્યન્તિ સ્મ ભયગદ્ગદયા ગિરા ॥૧૭॥ તેપાં શબ્દં સ નાશ્રૌષીત્તસ્ય
શબ્દં ચ તેઽસ્થિલાઃ । વાતવર્ષાતિવિતતઘોરશબ્દોપવૃંહણે ॥૧૮॥
ધર્માત્મજમપદ્યન્તો રુરુદુસ્તત્ર તત્ર તે । ચિન્તાવ્યાકુલિતાત્માનો
ગતધૈર્યા વિચેતસઃ ॥૧૯॥ અહો કિમેતદસ્માભિઃ કૃતં માગ્યવિવ-
ર્જિતૈઃ । આનીતો દ્વિજરાજસ્ય હા હા વાલઃ કુતો ન્વિહ ॥૨૦॥
ગત્વા ગ્રામં વયં લોકાન્નિકં વદિપ્યામ ઉત્તરમ્ । કથં વા દર્શયિ-

આવરિત આંખોવાળા થવાથી હે હરે ! હે કૃષ્ણ ! હે હરિકૃષ્ણ ! હે નીલ-
કંઠ ! એરીને બૂમો પાડીપાડીને લયગદ્ગદ ગિરાથી વારંવાર બોલાવા લાગ્યા
॥૧૭॥ પ્રચંડ વાયુવૃષ્ટિના પ્રકર્ષથી પ્રવૃદ્ધિ પામેલા ઘોર ઘોષથી કર્ણકોતર
ભરાઈ જતાં અહેરા થઈ જવાથી વૃક્ષતળે બેસારેલા બાળકૃષ્ણે બોલાવતા
બાળકોનો આહ્વાનશબ્દ સાંભળ્યો નહિ. તેમ હરિકૃષ્ણનો શબ્દ સર્વ
બાળકોએ પણ સાંભળ્યો નહિ ॥૧૮॥ ધર્માત્મજ શ્રીહરિકૃષ્ણને કોઈપણ
સ્થળમાં નહિ દેખવાથી સર્વ કોઈ બાળકો તત્કાળ ચિંતાથી (ધર્મભક્તિ ક-
ષ્ટો આપશે. વળી માતા પિતા તાડન તિરસ્કાર કરશે વિગેરે) ચિંતામાં
વિશેષ વ્યાકુળ થઈને ધીરજતાનો ત્યાગ કરીને ચેતનતાએ રહિત થઈને
શ્રીહરિને સર્વત્ર શોધતા થકા ત્યાં મુઝકંઠથી રડવા મંડ્યા ॥૧૯॥ રોદન
પૂર્વક કહેલો બાળવિલાપ કહેછે—આહિતાહિ સર્વત્ર શોધતાંપણ બાળકૃષ્ણ
નહિ મળવાથી તે બાળકો પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે—અહો !! (આ બહુ
ખેદકારક વાત થઈ) આપણા બાળપણને અને ક્રીડાપરાયણતાને ધિક્કાર
છે. લાગ્ય વિનાના આપણે આ તે શું કર્યું ? આત્મનાશન કર્યો અને સર્વ-
જનનું પણ અનિષ્ટ કર્યું. આથી અન્ય અયોગ્ય કર્મ શું હોઈ શકે ? કેમકે
દ્વિજરાજ ધર્મદેવના પ્રાણ થકીપણ પ્રિયતમ બાળક કે જે સમસ્ત મુકુ-
તના ફળરૂપ છે તેને આપણે રમતપરાયણ થઈને આહિ તેડી લાવ્યા. તે
બાળકૃષ્ણ વિનાં આપણે શું ક્રીડા ન થાત ? તે બાળક આપણને સમાન
વયનો પણ નથી કિંતુ અનુકંપા કરવા યોગ્ય તેદન નાનો શિશુ છે. માટે
હાય !! હાય !! શા કારણે માટે આહિ વનમાં તેડી લાવ્યા ? આપણા લાભ-
નીજ હાનિ છે. એને આહિ લાવ્યા એજ આપણે અતિ અયોગ્ય કર્મ કર્યું

પ્યામો ભક્ત્યૈ ધર્માય ચાનનમ્ ॥૨૧॥ મયેન વેપમાનાનામિતિ ચિ-
ન્તાકુલાત્મનામ્ । દુઃયાન્તો નાભવત્તેષાં વહવસ્તેષુ મૂર્ચ્છિતાઃ
॥૨૨॥ હરિરથ દ્વિદિ તામવેલ્ય માયામસુરજનેન કૃતાં સ્વનાશહેતોઃ ।
અનુદિતવિકૃતિસ્તથૈવ તથ્યાવચલ ઇવાચલમૂર્તિરાત્મદૃષ્ટિઃ ॥૨૩॥
પ્રવલતરમરુદ્રયામિઘાતાદિમશિશ્વરિચ્યુતગણ્ડશૈલરૂપઃ । ન્યપ-

॥૨૦॥ વળી આપણે આદિથી ગામમાં જઈને ‘આ તો ભક્તિનો તનય છે
મારો નથી’ એવી ભેદદૃષ્ટિ વિના સર્વસાધારણપણે બાળકૃષ્ણનું અનુધ્યાન
કયાં કરતા, માટેજ ‘હરિકૃષ્ણ કયાં ગયાં?’ એમ સાશંક પુછતા લોકોના
પ્રત્યે શો ઉત્તર આપીશું? તેમાં પણ લોકોની વાત બાળુ ઉપર રહી પણ
પ્રથમતો હરિકૃષ્ણને લીધા વિના જતા આપણે તેના માતાપિતા ભક્તિધ-
ર્મને શું મોઢું બતાવીશું? કેમકે તેમનું જે શુભિત હતું તેતો આપણે ટાળી
નાંખ્યું આપણું ઉતરી ગયેલું મુખ બેતાંજ માતાપિતાનું હૃદય વજથી
હણાયું હોય ને શું? એમ તુરત વિદારણ થઈ જશે માટે તેમની આગળ
શું મુખ બતાવીશું? એ રીતે વિલાપ કરતા કરતા બધા બાળકો રડવા
મંડ્યા ॥૨૧॥ એરીતે પરસ્પર ચિંતા કરતા અને બાળુનું હૃદય જેમનું છે
અને લયથી થરથર ધ્રુજતા સર્વ અવયવો જેના છે એવા તે બાળકોનો દુઃ-
ખનો અંત કોઈ પણ પ્રકારે નજ આવ્યો એટલે તેમાંથી કેટલાક બાળકો
દુઃખહાનિ ન સહન થવાથી મૂર્છા પામી ગયા ॥૨૨॥ એ રીતે પ્રાકૃત બા-
ળકોની દશા કહી, હવે અપ્રાકૃત બાળની દશા કહેજે—ત્યાર પછી લોકના
અનુચ્છ માટે બાળવેપ જેમણે સ્વેચ્છાથી સ્વીકાર્યો છે એવા શ્રીહરિકૃષ્ણ
અમુરજને બીજાના નાશની કામનાથી કરી છે પણ વસ્તુતાએ તો પોતાના
નાશ માટેજ કરેલી પૂર્વોક્ત માયાને મનમાં બાળી લઈને, સ્વયં આત્મકે-
દૃષ્ટિ (આત્મારામ) હોવાથી ચિત્તમાં લેશપણ વિકૃતિ નહિ પામીને અ-
ચળની પેઠે અચળમૂર્તિ ત્યાંજ પ્રથમની માફકજ એસી રહ્યા ॥૨૩॥ તે આ
બાળકૃષ્ણ જેના મૂળમાં બેઠા છે એવો તે મહાન્ આત્મવૃક્ષ પ્રચંડ વાયુ-
વેગના અભિઘાતને લીધે તેજ ક્ષણમાં તેનાં તમામ મૂળ ઉપડી જવાથી
હિમાચળ ઉપરથી પડી જતા ગંડશૈલનીપેઠે બાળમૂર્તિ શ્રીહરિ ઉપર એક-

તદુપરિ તસ્ય ચાલમૂર્તેઃ સપદિ વિમગ્નપદો મહામ્રવૃક્ષઃ ॥૨૪॥ પ-
તિતઃ સ મહાવૃક્ષઃ સ્વવક્ત્વાવકાશગે । છન્નાયિતઃ કુમારેઽમૃદ્વા-
તવર્પનિવારકઃ ॥૨૫॥ વિલોખ્ય ચાલં જીવન્તં મહાદ્રુમતલેઽપિ
તમ્ । પ્રાસારયત્કરૌ દ્વૌ ચ ગ્રહીતું પુનરેવ સઃ ॥૨૬॥ તાવત્તદ્વાલ-
દૃષ્ટ્યૈવ મુમોહ આન્તિવિહ્વલઃ । ગ્રહાવિષ્ટ ઇવારણ્યે યન્નામ સ ઇત-
સ્તતઃ ॥૨૭॥ ચાલા વિદ્યુત્પ્રકાશેન તમપદ્યન્મયાકુલાઃ । ઊત્તિ-
ષ્ઠન્તં પતન્તં ચ ભ્રમન્તં ચ યતસ્તતઃ ॥૨૮॥ પતત્પતિતવૃક્ષૌઘાઘા-
તમૂરિક્ષતાઢ્ઢકઃ । પુષ્પિતઃ કિંચુક ઇવ દૃશ્યમાનો મૃતિં યયૌ ॥૨૯॥

દમ પડ્યો. પણ બાળકની પ્રતિરૂળતા માટે નહિ કિંતુ અનુરૂળતા માટે
પડી ગએલો તે મહા આમ્રવૃક્ષ પોતાના વક્તાના અવકાશમાં બાળકને
બેસી રહેવાનો અવકાશ આપીને તે અવકાશની અંદર બેસી રહેલા કુમાર
કૃષ્ણની ઉપર છત્રરૂપ થઇને વાયુવૃષ્ટિના તીવ્ર વેગને નિવારણ કરનારો પણ
થયો ॥૨૪-૨૫॥ માયાનો ઉલ્લવ કરનારો તે કાળીદત્ત અસુર મહાવૃક્ષ
ઉપર પડ્યો તથાપિ તેવીજ રીતે મહાવૃક્ષતળે શવતા રહેલા બાળકૃષ્ણને
બેઠાને, તેમને ફરીથી પણ પકડવા માટે બે હાથ લાંબા કરવા લાગ્યો ॥૨૬॥
બેઠલાકમાં હાથ લાંબા કરેછે તેટલાકમાં ભગવાને તેના સંહારના સંક-
લ્પથી સ્પષ્ટ ઉઘાડેલી કોપાકુળ રક્તદૃષ્ટિથી એકવાર નિરીક્ષણ કર્યું. એટ-
લામાત્રથીજ તે અસુર મોહ (ગાંડો) પામી ગયો અને ચક્રી આવવાથી વિ-
હ્વળ થઇને ભૂતાવેશ વાળાની માફક તેજ વનમાં આદિ તહિં રખડવા મેંજ્યો
॥૨૭॥ બાળકો આ અસુરને વિશ્રાંતિવડે વિહ્વળ થઇ ગએલો અને જ્યાં
ત્યાં રજળતો વળી વારંવાર પડતો આખડતો અને વળી ઉલો થતો અને
ચિત્ત વિનાનો થઇ ગએલો મધ્યે મધ્યે થતા વિજળીના ઝળકારાથી ભેવા
લાગ્યા અને તેનું વિકૃત ભયાનક રૂપ બેવાથી ભયાકુળ થઇ ગયા ॥૨૮॥ તે
કાળીદત્ત અસુરતો તે ક્ષણમાં પડતા અને પ્રથમ પડી ગએલા વૃક્ષવૃદ્ધોમાં
અથડાઈ અથડાઇને અખિલ અવયવોમાં ઘસા ઘાવ લાગવાથી બાંહે લાલ
કેસુડાંથી ફુલી ગએલો ખાખરાનો વૃક્ષ હોય ને શું ? એવો બાળકોએ દેખ્યો
થકો તત્કાળ મરણ પામી ગયો. 'મોટાઓ ઉપર કરેલો અભિચારાતિક્રમ બ-

एवं हि भगवान् कृष्णो विशस्त्रोऽपि महामतिः । स्वप्रतापेन त-
द्भाशं करोति स्म निजेच्छया ॥३०॥ वृष्टिवातौ मृते तस्मिन् ययतु-
र्विरतिं शनैः । उच्छ्वासं लेभिरे तेन मूर्च्छितास्तत्र वालकाः ॥३१॥
अथ ग्रामे भक्तिधर्मां जनाश्चान्ये द्विजादयः । अनागतान्स्वस्वपु-
त्रान्विचिष्यु रजनीमुखे ॥३२॥ अतिवातादि तद्दृष्ट्वा न दृष्ट्वा चात्म-
जान् क्वचित् । अत्युद्विग्ना बभूवुस्ते सम्भ्रान्तमनसो नृप ! ॥३३॥
ग्रामाङ्गान्यस्फुरन् पुंसां दक्षाङ्गानि च योपिताम् । मेनिरे तेन पु-
त्राणां रिष्टप्राप्तिं तु ते हृदि ॥३४॥ अतिवातातिवृष्टिभ्यां महास-

હુધાપણે પોતાઉપરજ પાછો આવી પડે છે' એવા ન્યાયથી બાળ ભગવાનને હણુવા ઇચ્છતા પોતેજ પોતાના પાપથી મરણ પામી ગયો ॥૨૬॥ હે રાજન્ ! મહાભતિમાન ભગવાન આ શ્રીકૃષ્ણે આવી રીતે શસ્ત્ર ધારણ કર્યા વિના પણ કેવળ પોતાના સકલપથીજ પ્રકાશ કરેલા પોતાના પ્રભાવાતિશયથી અમુ રાચાર્ય કાળીદત્તનો નાશ કર્યો હતો ॥૩૦॥ એ અમુર મરણ પામ્યા પછી તેણે સર્જેલી માયા અને તેના કાર્યભૂત વૃષ્ટિ વાયુ પણ ધીમે ધીમે વિરામ પામી ગયો અને બગીચામાં અતિદુ બધી મૂર્છાં પામી ગએલા બાળકો વાત વૃષ્ટિનો વિરામ થતા ફગીથી સચેતન થઈ ગયા ॥૩૧॥ બગીચામાં રમવા ગએલા બાળકોની સ્થિતિ કહી, હવે તે સમયે ગામમાં થએલી ધર્માદિકની સ્થિતિ કહે છે—હે રાજન્ ! ત્યારપછી છપૈયા ગામમાં ભક્તિ ધર્મ અને બીજા આદ્યશાદિ જનો પોતપોતાના બાળકોને સાચકાણેપણ પોતપોતાને ઘેર નહિ આવેલા બાહ્યને પ્રદોષ સમયે ચારેતરફ વેગથી ગોતવા લાગ્યા ॥૩૨॥ હે રાજન્ ! તે સમયમાં પૂર્વાક્ત વાયુ વૃષ્ટિ અને વિજળીની વિશેષ પ્રવૃત્તિ બેધને અને કોઈ પણ સ્થળમાં છોકરાઓને નહિ બેધને તે ધર્માદિક સર્વે અત્યંત ઉદ્વિગ્ન થઈને 'હવે શું કરવું' તે બાળતમાં વિમુઢમનવાળા થઈ ગયા ॥૩૩॥ તે સમયે ધર્મદેવાદિ પુરૂષોના નેત્ર બાહુ વિગેરે કાબા અગ ફરકવા લાગ્યા અને ભક્તિઆદિક સ્ત્રીયોના નેત્ર બાહુ વિગેરે જમણા અગ ફરકવા લાગ્યા એ રીતે અનિદ્રને સૂચવનારા અગસ્કુરણ કારણથી તે ભક્તિ ધર્માદિકો 'બાળકોને કાઢકે અશુભની પ્રાપ્તિ થઈ હશે' એમ મનમાં માનવા

ન્તમસેન ચ । પુત્રાર્ત્યા ચ વિશેષેણ ન્યપતંસ્ત ઇતસ્તતઃ ॥૩૫॥ નિશ
 આદ્યે ગતે યામે વાત્તે મન્દરયે સત્તિ । વર્ષે ચ વિરતે તે તુ પ્રાબુ-
 ધ્યન્ત હરીચ્છયા ॥૩૬॥ કાચયન્નપ્રદીપાંસ્તે મહતીર્દોષિકા અપિ ।
 કારયિત્વા તદુદ્યાનં યયુરુદ્ધિગ્નચેતસઃ ॥૩૭॥ સ્વદ્ગચર્મધનુર્હસ્તાઃ
 કતિચિદ્વષ્ટિપાણયઃ । યયુર્ગ્રામજનાઃ સર્વે પુત્ર પુત્રેતિ વાદિનઃ ॥૩૮॥
 આત્મીયચન્ધુઘૃતવાહુયુગોઽથ ધર્મો વિસ્ત્રસ્તવસ્ત્રપરિવેષિતંગા-
 યષ્ટિઃ । કળ્થાગતાસુરસુરારિનિજાત્મજાન્મા માર્ગે ચચાલ શનકૈઃ
 પ્રવિકીર્ણકેશઃ ॥૩૯॥ ભક્તિઃ શશાઙ્કકલિતામ્બુજલુલ્યવક્રા હૈ

લાગ્યા ॥૩૪॥ ક્ષણેક્ષણે વિશેષ વૃદ્ધિ પામતી અતિવૃદ્ધિ તથા અતિ વાયુ અને
 મહા ગાઢ અંધકારથી પીડા પામેલા અને વિશેષપણે પુત્રાને વિપત્તિ આવ-
 વાની શંકાથી ઉત્પન્ન થએલા દુઃખવેગથી પીડા પામેલા તે ધર્માદિકો વિનષ્ટ
 દિવિવાળા થઇને આહિ તાહિ જ્યાં ત્યાં એકદમ પડી ગયા એટલે મૂર્છા પામી
 ગયા ॥૩૫॥ રાત્રિનો પહેલો પહોર વીતી જતાં અને વાયુ વૃદ્ધિનો વેગ વિ-
 રામ થતાં ભગવાનના સંકલ્પથી તે ધર્માદિક સર્વે મૂર્છાએ રહિત થઈ ગયા-
 ॥૩૬॥ તે પછી તે સર્વે કાચયન્ન (કાનસો) માં દીવાઓ સળગાવીને તેમજ
 મોટી મસાલો પણ કરાવીને અતિ ઉદ્વેગથી આક્રાંત અંતઃકરણવાળા થઇને
 જ્યાં બાળકો ગયા છે એવા બગીચામાં ગયા ॥૩૭॥ તેમાં કેટલાક તરવારો
 ઢાલો ધનુષો હાથમાં લઇને, તો કેટલાક લાકડીયો હાથમાં લઇને 'હે પુત્ર !
 હે પુત્ર ! એમ ઉચ્ચ સ્વરથી બોલતા બોલતા તમામ આમજનો ત્યાં ગયા
 ॥૩૮॥ હવે ધર્માદિકનો ભગવાનમાં બે પ્રેમપ્રકર્ય છે તેને વર્ણવેછે-ગામમાંથી
 નીકળ્યા પછી ધર્મદેવ તો લયથી ઉદ્વિગ્ન મનવાળા થઇને, સર્વ અવયવો
 શિથિલ થવાથી ચાલવા માટે પણ અસમર્થ થઈ જતાં પોતાના બે બંધુ-
 ઓના બે બાળુ બે હાથ જાલીને, વારેવારે ખસી જતા વસ્ત્રને કૃશ શરીર-
 લતા ઉપર વિંટાળતાથકા મરણની અંતિમ અવસ્થાને પામી ગયા હોય ને
 શું ? એમ કંઠમાં પ્રાણ આવી જતાં માથાના કેશ પણ આરે બાળુ છુટા
 વિખરાઈ જતાં, સમસ્ત અસુર સમૂહોને વિશ્વાસ કરનારા પોતાના તનયને
 વારંવાર અસુરોથકી ભય શંકાને લીધે અનુસ્મરણ કરતા કરતા માર્ગમાં

કૃષ્ણ ! કૃષ્ણ ! મમ ચાલ રૂપીર્યન્તી । પાર્શ્વદ્વયસ્થિતરુણીધૃતવાહુ-
યુગ્મા કૃષ્ણાસુરધ્વનિ ચચાલ વિજીવિતેષ ॥૪૦॥ રામપ્રતાપ ડર
દુ સમસ્તદાર્તા શોચન્ સ્વસોદરમતિપ્રિયતાવશત્વાત્ । માર્ગે ચ-
ચાલ શનકૈશ્વ વયસ્યવયંઃ સાકં રદન્નતિતરા વિવશઃ સકમ્પ.
॥૪૧॥ શ્રદ્ધાદયસ્તુ લલના. સુકૃતાન્તિકસ્યાસ્તર્હ્યેવ દિવ્યવપુરાશુ
જવા પુરસ્તાત્ । નિર્ગત્ય ચોપવનિકાં સપદિ પ્રપદ્ય મગ્નાન્નવૃક્ષત-
લગં વદશુ. સ્વગલમ્ ॥૪૨॥ સંવીક્ષ્ય તા. ક્ષુતપયોઘરહેમકુમ્ભા
હર્ષાદુપેત્ય જગૃહુ. પુરુષકમ્પગાનમ્ । આદાય ચાઢ્ઢમનુરાગભરેણ

ધીરે ધીરે ચાલવા લાગ્યા ॥૩૮॥ ચત્રોદય ચતા મીચાર્ધ જતા (સૂર્ય નિ
કાસિ) કમળની માફક જેમની મુખમુદ્રા મ્હાન થઈ ગઈ છે એવા લક્ષિ
માતા લયને લીધે સર્વ અવયવો શિથિલ થઈ જવાથી જે પડખામા જે મુ
વતિઓએ જે બાહુમાથી પકડી રાખતાજ ઉભા રહીને, પોતાના પુન કૃષ્ણ
માજ પ્રાણ અર્પણ કરેલા હોવાથી અથવા કૃષ્ણ એજ પ્રાણ જેમને છે
એવા હોવાથી કોઈ બહાર પ્રદેશમા પરવગી ગએલા પોતાના પ્રાણનેજ જેમ
એમ શ્રીહરિને 'હે કૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ ! હે મારા બાળ ! એમ વારવાર બોલા
વતા બોલાવતા માર્ગમા ધીરે ધીરે ચાલવા લાગ્યા ॥૪૦॥ ધર્મના ન્યેષ
પુન રામપ્રતાપજી પોતાના સહોદરમા સેહાતિશયને લીધે તેમને અનિષ્ઠ
થવાની આશંકાથી ઉત્પન્ન થએલા મહાદુ ખથી અતિ શોક કરવાપૂર્વક અ
ત્યત રૂદન કરતાથકા, માટેજ નિવશ અતકરણુવાળા ચતા ચરચર કપતા
સર્વ ગાનવાળા ધધને તે સમયમા માર્ગમા સમાન વયના પ્રિય સખાઓ
સાથે મદ મદ હિડવા મળ્યા ॥૪૧॥ ધર્મદેવની શ્રદ્ધાઆદિક પત્નીયો જે
અદશ્યદેહે ધર્મની સદા સમીપે રહેલી હતી તે પણ પતિની પાછળ ગતિ
કરતા પોતે દિવ્ય વપુવાળી હોવાથી ઉતાવળી આવીને, સર્વની આગળજ
વેગથી નીકળી જઈને તત્કાળ ઉઘાનને પામીને, વાકા ભાગી પડેલા આગ્ર
દુમતળે પોતાના પુન શ્રીહરિને નિહાળવા લાગી ॥૪૨॥ હે નૃપ ! પ્રિયતમ
બાળકૃષ્ણનુ નિરીક્ષણ કરતાજ જેમના કનકકળશ જેવા સ્તનમાથી દુગ્ધધારા
વહુટે છે એવી શ્રદ્ધાદિ માતાઓ પ્રહર્ષથી પાસે જઈને, અતિશય કપતા

ચાલં સ્વં સ્વં સ્તનં નૃપ ! મુદા તમપાયયંશ્ચ ॥૪૩॥ પુત્રએહમરં તા-
સામાત્મન્યનુપમં દરિઃ । દદ્ધા તત્પ્રીતયે સઘ આસીદ્દાદશમૂર્તિ-
ધૃત્ ॥૪૪॥ પપૌ સ્તનરસં તાસાં પીયૂષમધુરં શિશુઃ । હરિર્મેમાદુ-
પવાસ્તિ નાન્યત્રેત્યવિદંશ્ચ તાઃ ॥૪૫॥ અમૃત્વન્ પૂર્ણકામાસ્તાઃ સર્વા
અપિ તદા નૃપ ! । કૃષ્ણઃ પ્રેમવર્તા સ્વસિન્ હાસ્તિ કલ્પતરૂપમઃ
॥૪૬॥ અથાયયુઃ સાશ્રુનેગ્રાસ્ત્રતે ગ્રામવાસિનઃ । વિચિન્વન્તઃ
સુતાન્પ્રાપુર્મૂર્ચંત્યાઘૃદતો મૃદામ્ ॥૪૭॥ જીવતઃ સ્વાત્મજાન્પ્રાપ્ય
ગ્રામ્યા આસન્ ગતાધયઃ । કુત્ર ધર્મસુતોઽસ્તીતિ તે તાન્ પમચ્ચુ-
રાત્મજાન્ ॥૪૮॥ તદા ત ઋચુરસ્મામિરિદ્દ દુમતલેઽર્મકઃ । ન્યસ્તો
ધર્મસ્ય સ્થેલાર્થં તત્ર ત્વચ ન દદ્યતે ॥૪૯॥ વજ્રપાતોપમં વાક્યં

સર્વ ગાત્ર જેનાં છે એવા બાળકૃષ્ણને બોળામાં લઇને, આનંદથી પોતપો-
તાના સ્તનનું પાન કરાવા લાગી-ધવરાવા લાગી ॥૪૩॥ ભગવાનતો શ્ર-
દ્ધાદિ દાદશ માતાઓનો પોતાવિષે અનુપમ મુતભેદાતિસય બોધને તેમની
પ્રસન્નતામાટે તત્કાળ પોતે દાદશ મૂર્તિઓ ધારીને, અમૃત જેવા સ્નેહરસથી
મધુર સ્તનરસ પાન કરવા લાગ્યા અને તે બાંહેધ માતાઓ ‘હરિકૃષ્ણ મારા
બોળામાંજ છે બીજાનામાં નથી’ એમ મનમાં માનવા લાગી ॥૪૪-૪૫॥
હે નૃપ ! એ અવસરમાં તે તમામ માતાઓ પરિપૂર્ણ મનોરથવાળી થઈ
ગઈ, કેમકે તે શ્રીકૃષ્ણ પોતાવિષે પ્રકૃષ્ટ પ્રેમવાળાઓને કલ્પતરૂની માફક
અખિલ અબીદ અર્થ આપનારા છે ॥૪૬॥ ત્યારપછી આમવાસી સર્વજનો
રહતારહતા ઉપવનને પામીને પોતપોતાના પુત્રને ગોતર્તા ગોતર્તા, મૂર્છામાંથી
ઊઠીને અત્યત રહ્યા કરતા પુત્રોને પામ્યા ॥૪૭॥ ગામના જનો જીવતા
રહેલા પોતપોતાના પુત્રને પામીને, ‘ધર્મકુમારપણ કોઈ સ્થળે હશેજ’
એનો નિશ્ચય કરીને મનોબધાએ વિરહિત થઈને, ‘ધર્મના સુત શ્રીહરિ આં
છે ?’ એમ તે પોતાના પુત્રોને પુછવા મંડ્યા ॥૪૮॥ તે સમયમાં પિતાએ
પુછેલા પુત્રો બોલ્યા કે-અગોએ ધર્મના બાળકને રમવામાટે આ વૃક્ષતળે
બેસાર્યા હતા તે વૃક્ષતળેતો હાલમાં દેખાતા નથી ॥૪૯॥ સર્વે જનો આવું
વજ્રપાત જેવું દાડણુ વચન સાંભળીને મહાદુઃખીયા થઈ ગયા અને અ

તન્નિશમ્યાંતિદુઃખિનઃ । કુર્વન્તો મૃશમાક્રોશં વ્યચિન્વંસ્તમિત-
સ્તતઃ ॥૫૦॥ તદા શ્રદ્ધાદયઃ કૃષ્ણં વિન્યસ્યાધો દ્રુમસ્ય તાઃ । સ્થાને
સ્વકરસંમૃદ્ધે જનાદૃશ્યાઃ સમાસત ॥૫૧॥ માર્ગયન્તી શિશું તત્ર
માતુલી સુન્દરી હરેઃ । દદર્શ ચાલં સહસ્રા નિર્ભયં સ્વસ્થમાસ્થિ-
તમ્ ॥૫૨॥ મયા લબ્ધો મયા લબ્ધઃ શિશુરિત્યુચ્ચમાપિણી । ગૃહી-
ત્વા તં દદૌ ભક્ત્યૈ સા ચ તસ્યૈ લલન્તિકામ્ ॥૫૩॥ પ્રાપ્યાત્મજં
હૃદાલિંગ્ય ભક્તિઃ સ્તુતપયોધરા । પાયયન્તી સ્તનં મેને પુનર્જાત-
મિવાત્મજમ્ ॥૫૪॥ ધર્મો રામપ્રતાપશ્ચ જ્ઞાતયો ગ્રામવાસિનઃ ।
અક્ષતાવયવં પ્રાપ્ય કુમારં લેભિરે મુદમ્ ॥૫૫॥ તતોઽસુરગુરં દૃષ્ટ્વા
પતિતં તે સસમ્ભ્રમાઃ । પપ્રચ્છુઃ કો મૃતો હ્યેવ ચાલા ઝચુસ્તદા

ત્યંત આક્રોશ કરતા કરતા બાળકૃષ્ણને આહિ તહિ સર્વત્ર શોધવા લાગ્યા
॥૫૦॥ તે અવસરમાં દિવ્યદેહવાળી શ્રદ્ધાદિ દ્વાદશ ધર્મપત્નીયો તત્કાળ
વૃક્ષતળે પોતાના હસ્તથી શુદ્ધ કરેલા સ્વચ્છ સ્થળમાં બાળકને બેસારીને અ-
દૃશ્ય થઈ ગઈ ॥૫૧॥ તે બાળમાં બાળકૃષ્ણને બોળતી બોળતી આવેલી તે-
મની મામી રૂપથી જેમ મુંદર છે તેમ નામથી પણ મુંદરી સ્ત્રીએ નિર્ભયપણે
સુખેથી બેસી રહેલા બાળકને અકસ્માત્ દીઠા ॥૫૨॥ બાળહરિના દર્શનથી
થએલા હર્ષપ્રકર્ષથી 'બાળકૃષ્ણ મને મળ્યા મને મળ્યા' એમ અતિ સંભ્ર-
મપૂર્વક ઉચ્ચ સ્વરથી બોલતી મુંદરી મામીએ બાળકને હાથમાં લઇને માતા
ભક્તિને આપ્યા. તે ભક્તિએ પુનઃલાભથી જીવન પ્રાપ્ત થતાં જીવિતદાન
દેનારી તે સુદરીને લલતિકા (લગાર લાંબુ કઠાલરણુ) ને કંઠમાંથી ઉતારીને
પ્રીતિદાન તરીકે અતિ ઉત્સાહથી આપ્યું ॥૫૩॥ પ્રેમવતી પ્રાણપ્રિય પુત્રને
પામીને હૃદયમાં દઢ આલિંગન કરીને, સ્નેહાતિશયથી દુધધારાને સવતા
સ્તનવાળાં થઇને બાળહરિને સ્તનપાન કરાવતાં થકાં સુતને 'નવે અવતારે
આવ્યો' એમ માનવા લાગ્યાં ॥૫૪॥ ધર્મદેવ, રામપ્રતાપ, જ્ઞાતિજનો અને
ગ્રામનિવાસી અન્યજનો અક્ષત (નહિ જળમ થએલા કે નહિ લાગી ગએલા)
અવયવોવાળા કુમારને પામીને પરમ મોદ પામ્યા ॥૫૫॥ ત્યારપછી પૃથ્વી
ઉપર પ્રાણુરહિત થઇને પડેલા અસુરઆત્યાચ દુરિલ કાળીદત્તને દેખીને ધર્મ-

વચઃ ॥૧૬॥ અસ્માન્વિમીપયન્નેય હન્તુકામો હરિં રૂપા । અજિવૃદ્ધ-
ત્પ્રસાયં ઘૌ વાહ વિકૃતલોચનઃ ॥૧૭॥ અનેન દૃષ્ટમાત્રોઽસૌ નીલ-
કણ્ઠેન તત્ક્ષણમ્ । ઇતસ્તતો શ્રમન્નેવ મમાર નાત્ર સંશયઃ ॥૧૮॥
શ્રુત્વા તદ્વાલવચનં વિસિતાઃ સમયાશ્રયે તે । ઋતુર્દિષ્ટવા મૃતઃ
પાપ્મા સ્વસ્ય વૈ પાપકર્મણા ॥૧૯॥ તતોઽતિહૃષ્ટાઃ સર્વેઽપિ ગ્રામ-
મીયુર્નિંશાકરે । ઉદિતે મહદાશ્ચર્યમાપન્ના ધરણીપતે ! ॥૨૦॥ ભક્તિ-
ધર્મો નુ તત્ક્રુત્વા ચાલયાક્યં સ્વચેતસિ । કૃષ્ણં સસ્પરતુસ્તાવજ્ઞા-
નમાસીત્તદિચ્છયા ॥૨૧॥ મૃતોઽસૌ પુરુષો નૂનં કાલીદત્તામિથો

દિક સર્વે સશ્રમ પામીને ‘આ કોણુ મરી ગયોહો પડ્યોછે’ એમ બાળકોને
પુછવા લાગ્યા ત્યારે બાળકો બોલ્યા કે-॥૫૬॥ અમો બધા બાળકોને બહુ
ખીવરાવતો આ અસુર હરિને હણવાની સૃષ્ટિથી અસુરસ્વભાવથીજ વિક-
રાળ વિલોચનને રોપથી વિશેષપણે વિકરાળ કરીને, જે બાહુ બહુ લાંબા પ્ર-
સારીને હરિકૃષ્ણને પકડવા ઇચ્છતો હતો ત્યારે આ ધર્મપુત્ર નીલકંઠે તેની
સામી દૃષ્ટિ કરી એટલામાત્રથી એજ ક્ષણમાં આ અસુર વૃક્ષસમૂહોમાં અદિ-
તદિ ભમતાં ને અથડાતાં મરી ગયોછે એમાં લેશ સંશય નથી ॥૫૭-૫૮॥
ત્યારપછી તે ધર્માદિક સર્વે તે બાળકોનું આવું વચન સાંભળીને આસુરવૃત્તા-
તશ્રવણમાત્રથીજ તાત્કાલિક ભય પામીને અને તેના મરણ પ્રકારશ્રવણથી
વિસ્મય પામીને ‘પાપરૂપ આ અસુર પોતાના પાપકર્મથીજ મરણ પામ્યો
તેપણુ બહુ સાફ થયું’ એમ પોતાના સહચર જનોની આગળ અનોન્ય કહેવા
લાગ્યા ॥૫૯॥ કે ધરણીપતે ! ત્યારપછી અધિક આશ્ચર્ય પામેલા ધર્માદિક
સર્વે ચત્રોદય ચતાં (દશ ઘટિકા પરિમિત રાત્રિ વીતતા) તેના પ્રકાશની
સહાયતા અને સ્વસ્વમુતનો સંલેપ પામીને માર્ગમાં પ્રહર્ષ પામતા પામતા
ગામમાં પાછા આવ્યા ॥૬૦॥ ભક્તિધર્મ તો પૂર્વોક્ત બાળકવાક્ય સુણીને ભગ-
વાનની ઇચ્છાથી સંબોધ પામતાં ‘દૃષ્ટિદેવ શ્રીકૃષ્ણજી અમારા આત્મચલાવે
અવતર્યા છે’ એમ ચિત્તમાં ચિતવન કરવા લાગ્યાં અને તેજ ક્ષણમા ભગવ-
ત્સકલપથી એવું જ્ઞાન થયું ॥૬૧॥ જ્ઞાન પામીને ભક્તિધર્મે જે પરસ્પર કંઠુ
તે સાડા આઠ શ્લોકથી કહેછે—જે આ પુરૂષ મરી ગયોછે તે નિશ્ચે અસુ-

ગુરુઃ । અસુરાણાં યેન પુરા વયં મુહુરુપદ્વતાઃ ॥૬૨॥ ચાલોઽપિ નૈવ
 ચલુ માયિકવિગ્રહોઽસૌ નારાયણઃ સ્વયમૃષિર્ધૃતમર્ત્યનાથ્યઃ । વૃ-
 ન્દાવને ઘરદ ઇય હિ નૌ સ્વકીયં જાતો વરં સફલયન્ભુવિ નૌ નિ-
 કેતે ॥૬૩॥ અસુરાણાં વધોઽનેન રિપૂણાં નૌ દુરાત્મનામ્ । આવયો
 રક્ષણં ચેતિ પ્રતિજ્ઞાતં પ્રસીદતા ॥૬૪॥ અતોઽનેનૈવ નિહતો માયિ-
 કોઽસુરરાઢસૌ । અન્યથા શત્રુયાત્કો ઘા હન્તુમેનં મહાવલમ્
 ॥૬૫॥ ચલેનાસ્યૈવ સર્વેઽપિ ચલિનઃ સન્તિ દાનવાઃ । મૃત્યુનાસ્યૈવ
 સર્વેપાંતેપાં મૃત્યુરભૂત્કિલ ॥૬૬॥ ઘ્વપોઽસુરાણાં મૂલં વૈ સર્વેપામપિ
 ભૂતલે । મૂલે છિન્નેઽથ શાસ્ત્રાનાં પૃથક્કાશો ન વિદ્યતે ॥૬૭॥ અહો

રાયાર્ય કાળીદત્ત છે. જેણે આપણને વારંવાર પૂર્વે પીડા કરી હતી ॥૬૨॥
 આ આપણા હુમાર લૌકિક ખીળ બાળક જેવા જણાય છે પણ માયામય
 આકારવાળા નિશ્ચે નથી. કિંતુ સ્વયં જે નારાયણ ઋષિરૂપે અવતર્યા હતા
 એજ ભગવાન છે. એમણેજ આપણને વૃદાવનમાં ‘હું તમારો તનય યદિશિ’
 એવું વરદાન દીધું છે. સત્યપ્રતિજ્ઞા પોતે આપેલું વરદાન સફળ કરવાસાથે
 આ ભગવાન પૃથ્વીઉપર આપણા ભવનમાં હાલ મનુષ્યસ્થાવથી અવતર્યા છે
 ॥૬૩॥ આપણી ઉપર પ્રસન્ન થએલા આ શ્રીકૃષ્ણે આપણા રિપુ દુરાત્મા
 અસુરોનો નાશ અને આપણું રક્ષણ આ બે બાબતોની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી,
 તે પ્રતિજ્ઞાને અનુસારે આપણા પુત્રરૂપ શ્રીહરિએજ મહામાયાવી અસુર-
 રાજ કાળીદત્તનો દષ્ટિમાત્રથી નાશ કરી નાંખ્યો છે. એમ જો ન હોય તો
 મહાબલિષ્ઠ આ અસુરને હણવા માટે કોણ સમર્થ થાય? ખીળે કોઈપણ
 નજ થાય ॥૬૪-૬૫॥ ખીળ જે દાનવો છે તે તમામ આ કાળીદત્ત દાનવના
 બળના અવલબનથી બલિષ્ઠ છે, આ અસુરનું મરણ થવાથીજ તે સર્વે અ-
 સુરોનું મરણ થઈ ગયા પ્રાયજ છે ॥૬૬॥ આના એકલાના નાશથી ખીળ
 બાકીના બધાનો નાશ શી રીતે થશે? તો કહેણે-જેમ વૃક્ષના મૂળના વિ-
 ચ્છેદયથી શાખાનો છેદ લુહો હોતો નથી, તેમજ પૃથ્વીઉપર સર્વદાનવોના
 મૂળભૂત આ કાળીદત્તનો વિચ્છેદ થતાં દાનવશાખા સ્વયં વિચ્છેદ પામીજ
 ગઈ છે. તેના માટે પૃથક્ વિચ્છેદની હવે જરૂર પડશે નહિ ॥૬૭॥ અહો !!

મગવતાડનેન વિદાસ્રેણાપિ ધીમતા । વાલ્ય ઇવ હતઃ સદ્યો
 દેત્યેશોડ્ધે તુ કિં પુનઃ ॥૬૮॥ આવયોઃ પોષણં ભૂમાવેપ ઇવ ફરિ-
 પ્યતિ । જાતૌ હિ નિર્ભયાવાવામસ્મદીયાશ્ચ સર્વેશઃ ॥૬૯॥ કિં વર્ણ્ય
 મક્તવાત્સલ્યં કૃષ્ણસ્યાસ્ય દયાનિધેઃ । ક્ત્યુત્સુકહૃદાલિદ્ધ્ય તસ્ય
 તુનિર્વૃત્તૌ મૃદામ્ ॥૭૦॥ તત્તો હરિર્નિજજ્ઞાનં તયોરપાહરત્પુનઃ । આ

આપણને અશ્વત્થામાએ શાપ આપ્યો ત્યારે ‘શસ્ત્રધારણુ વિના શત્રુઓનો
 શી રીતે સહાર કરશે’ એવી મોટી શંકા હતી હાલમા પ્રત્યક્ષપ્રમાણથી તે
 શંકા ટળી ગઈ કેમકે શસ્ત્રધારણુ રહિત તથાપિ મહાબુદ્ધિશ્રી શસ્ત્રથી આ
 ભગવાને બાહ્ય વયમાજ આ દાનવેશ્વરનો તત્કાળ નાશ કરી નાખ્યો તો
 આથી મોટી વયના થતા તો શુભ કરશે એટલે તેમાત્રો મોટામોટા દાનવોનો
 વિશેષ વિનાશ કરશેજ એમા કાંઈ કહેવાનું રહેતું નથી ॥૬૮॥ કળિબળને
 લીધે પ્રતિદિન વિશેષ કૃષ્ણપણાને પામતા જતા આપણનું ભૂમિઉપર લરણુ
 પોષણુ આ હરિકૃષ્ણજ કરશે આપણેતો નિર્ભય થઈ ગયા અને આપણા
 પક્ષપાતી સર્વેપણુ નિશ્ચે નિર્ભય થઈ ગયા ॥૬૯॥ અહો ! આ કૃષ્ણનું વાત્સલ્ય
 કેનાથી વર્ણન કરી શકાય ? જે શ્રીકૃષ્ણ સ્વયં આનંદધન અને પરિપૂર્ણ છે
 તથાપિ ગાયો પોતાના વત્સ ઉપરજ જેમ એમ આ સસારિમંડળ ઉપર જે
 હાર્દહૃદયવાળા થઈને સસારિના સન્નિધિમા એકદમ દોડ્યા આવેછે (આજ
 અવતરણુ છે) તેમાપણુ ભક્તો ઉપરનું વાત્સલ્ય તો કોઈનાથી પણ વર્ણન થઈ
 શકે નહિ, કેમકે અનાદિકાળથી પ્રવર્તેલા કે પ્રામાદિક કે બીજા કોઈતેતે કન-
 ણમા થએલા દોષસમૂહોને નહિ ગણીનેજ અનવધિકાતિશય આનંદરૂપ મોક્ષ
 સામ્રાજ્ય આપેછે વાત્સલ્યને સમુત્તેજન કરનારી દયા તો આ કૃષ્ણની
 નિરૂપાધિકી છે માટે દયાનિધિ છે, પોતે પ્રભુ આનંદમય છે પણ પરનું દુઃખ
 દેખીને દુઃખીયા થઈ જાયછે અને દુઃખ ટાળવા તત્પર થઈ જાય છે, આ
 મોટામા મોટો ગુણુવિશેષ છે, આવી દયાના નિધિરૂપ છે એવી રીતે કહીને
 ભગવાનના દયા વાત્સલ્યગુણના અનુસ્મરણથી વૃદ્ધિ પામી ગએલા ઉત્સા-
 હવાળા હૃદયથી બાળકૃષ્ણને આલિંગન કરીને પરમાનંદપરિપૂર્ણ થઈ રહ્યા
 ॥૭૦॥ શ્રીહરિએ ભક્તિધર્મેને આણુ પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપનું વિજ્ઞાન ક્ષણમાત્ર

સીધથાપુરા ધર્મઃ સમાયઃ પુત્રધીર્દરૌ ॥૭૧॥ મહોત્પાતેઽપિ વાલ
સ્ય જીવનં ચ રિપુક્ષયમ્ । મેને કૃષ્ણપ્રસાદં તં કુલદેવરૂપાં ચ સઃ
॥૭૨॥ વ્યતીતાયાં નિશિ પ્રાતર્ધર્મો ધર્મવિદાં ચરઃ । વિમ્નોપશમન
હોમં કારયમાસ વાહવેઃ ॥૭૩॥ પાઠાંશ્ચ કારયમાસ શ્રીનારા-
યણવર્મણઃ । બ્રાહ્મણાન્મોજયમાસ દદૌ ધેનૂશ્ચ કાઠનમ્ ॥૭૪॥
પૂજનં વલિદાનં ચ કુલદેવસ્ય સ દ્વિજઃ । મારુતેઃ કારયમાસ વિ-
ધિસૈવૈવંદિકૈર્દ્વિજૈઃ ॥૭૫॥ ચન્દનં કારયમાસ ત્રિજપુત્રેણ તસ્ય ચ ।
બ્રાહ્મણાનાં ચ સર્વેપામાશિપસ્તે દદુઃ શુભાઃ ॥૭૬॥ રમણીયતરઃ
સ્વભાવતઃ કૃતસંસ્કારવિધિસ્તુ સોઽર્મકઃ । વિવભાવિવ નીલ
ઝર્જિતો મણિરત્નેજિત આકરોદ્ભવઃ ॥૭૭॥ પ્તચરિત્રં મયમીતિ-

આપીને ક્ષણાતરમા ફરીથી હરી લીધુ તેપછી ભગવન્માયાથી જેમનું
જ્ઞાન હરાઈ ગયું છે એવા સખલીક ધર્મદેવ પ્રથમની માફક ફરીથી સુત
સેહાનુમદ્દ હૃદયવાળા થઈ ગયા ॥૭૧॥ તે ધર્મદેવ પૂર્વોક્ત મહોત્પાતમાપણું
પોતાના બાળપુત્ર જીવતા રહ્યા અને વૈરિનો વિનાશ થયો તે ‘કુળદેવ હનુ
માનજની કૃપા અને તેજ મૂળ જેમા છે એવા કૃષ્ણપ્રસાદથી થયો’ એમ
નિશ્ચયથી માનવા લાગ્યા ॥૭૨॥ એ રાત્રિ વ્યતીત થઈને સૂર્યોદય થતા
ધર્મજોમા શ્રેષ્ઠ એવા ધર્મદેવે સુતનું અશુભ સમાવા સાડ વિદ્યનો વિરામ
કરનારો હોમ (હોમપૂર્વક શાંતિકર્મ) અને નારાયણકવચનો પાઠ વિગ્રો-
પાસે કરાવ્યો અને બહુ ગ્રાહણોને મિથાજથી જમાવ્યા તથા તેમને ઘણી
ગાયો અને સુવર્ણ દક્ષિણા દીધી ॥૭૩-૭૪॥ તેપછી ધર્મદેવે કુળદેવ માડ
તિનું પૂજન બલિદાન વિગેરેવડે વિવિધ વૈદિક વિગ્રો પાસે કરાવ્યું ॥૭૫॥
અને માડતિનું વદન તથા સર્વ વિગ્રોને વદન પોતાના પુત્રપાસે કરાવ્યું
પિતાની આજ્ઞાથી પ્રણામ કરતા બાળકૃષ્ણને જોઈને દક્ષિણાદિકથી સતુદ
થએલા ગ્રાહણોએ ‘દીર્ઘાયુધી થાઓ’ ઇત્યાદિ શુભ આશીર્વાદો આપ્યા
॥૭૬॥ તે આ બાળ શ્રીહરિ સહજ સ્વભાવેજ અતિશય રમણીય દિવ્ય
આકૃતિવાળા છે તેમા ચૌવાદિ સંસ્કારવિધિ કરતા, પ્રથમ ખાણુમાથી
નીકળેલા નીલમણિને સરાસુ ઉપર ચઢાવી ઘસતા અતિ ઉત્તેજીત થઈને

હતું હરેરુદારં કથિતં મયા તે । યઃ કીર્તયેદ્યઃ શૃણુયાચ રાજન્
 દુર્લભા તસ્ય સમુક્તિમુક્તિઃ ॥૭૮॥ इति श्रीसत्सक्तिजीवने नारायणचरित्रे
 धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे चालसंस्कारेऽमुरमायोपमर्दे कालीदत्तमरणं नाम पद्मि-
 षोऽध्यायः ॥२६॥

સુગત ઉવાચ—હરિપ્રસાદો વિપ્રર્ષિઃ સ્વગ્રામેઽસુરસમ્ભવમ્ । ઉપ-
 દ્રવ્યં મુદુર્દૃષ્ટ્વા સ્થાતુમૈચ્છન્ તન્ન તુ ॥૧॥ पुण्यक्षेत्रावासरुचिर्धनधान्यसमृद्धिमान् । सद्यो विहाय तं ग्राममयोध्यां गन्तुमैहत ॥२॥ गृहो
 જેમ વિશેષ શોભે છે તેમ તે વિશેષપણે શોભવા લાગ્યા ॥૭૭॥ હે રાજન્!
 ભગવત્કથાશ્રવણરસિક પાત્રભૂત તમને આ ચરિત્ર કહ્યું, આ ચરિત્ર સકળ
 પુરૂષાર્થ આપવામાં સમર્થ હોવાથી મહાઉદાર છે. એનું આવું અશ્વર્થ
 શાથી? તો ભવભયને હરનારા ભગવાનનું આ ચરિત છે. ત્રિવિધ તાપને,
 ટાળનારા પરમપુરૂષનું ચરિત કયા અર્થને ન સાધે? સર્વને સિદ્ધ કરેળ
 માટે આવા ચરિત્રને જે કોઈ સાંભળે અને કીર્તન કરે તે બંને પુરૂષને
 ભુક્તિ મુક્તિ-ત્રિવર્ગ અને અપવર્ગ દુર્લભ નથી કિંતુ મુખેથી સિદ્ધ થાય છે
 ॥૭૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે ચૌલસંસ્કારેઽમુર-
 માયોપમર્દે કાળીદત્તમરણં નામ પદ્મિશોઽધ્યાયઃ ॥૨૬॥

અધ્યાય ૨૭ મો.

સુગતઃપિ કહે છે—હે રાજન્! બ્રહ્મર્ષિ હરિપ્રસાદે પોતાના ગામમાં
 અસુરોએ વારવાર કરાતા આવા અનેક ઉપદ્રવો બોધને, મુતમાં સેહાતિ-
 શયને લીધે તેનું દિવ્ય સામર્થ્ય વિસ્મૃત થતાં ‘તેનું રક્ષણ મારાથીજ થશે’
 એમ મનમાં માનીને, અધિક અસુરોનો આવાસ જેમાં છે એવા સ્વચામને
 ત્યાગ કરીને બીજા સ્થાનમાં સ્થિતિ કરવાની કામના કરી ॥૧॥ તે ધર્મદેવ
 પવિત્ર તીર્થક્ષેત્રમાં સહજ સ્વભાવથીજ રહેવાની રૂચિવાળા હોવાથી ત-
 રકાળ તે છૂપેયા ગામને છોડી દધને, અયોધ્યામાં આવવા તૈયાર થયા આ
 ધર્મને અન્ય સ્થળમાં નિવાસ કરવામાં હચકરણની વિગુણતા બીજાકુલ
 નથી, કેમકે પોતે ધનધાન્યાદિકની સમૃદ્ધિએ સપન્ન છે પુણ્યક્ષેત્રમાં વસ-
 વાની વાસનાવાળા ધર્મને ધર્માંનુષ્ઠાનને વિવશ વર્તનારી ધનસમૃદ્ધિ સદા

પસ્કરમાધાય શકટાદિપુ સપ્રિયઃ । પુત્રાદિમિઃ સહ યયૌ સાકે-
તનગરીં નૃપ ! ॥૩॥ સજ્યેષ્ઠતનયો ધર્મ ઇકં શકટમાદહત્ । હરિ-
મુત્સદ્ગમાધાય મકિરેકં ચ સસુપા ॥૪॥ શૃણ્વન્ સુતસ્ય કલકા-
કલિકામુદારાં પદ્યંશ્ચ તદ્વદનપદ્મજર્નિ મુદુઃ સઃ । ધર્મોઽતિહર્ષ-
નિમૃતો ન વિવેદ માર્ગે ક્રાન્તં ચ માર્ગજનમસ્ય તથૈવ પત્ની ॥૫॥
અદ્વશ્ચતુર્દશમુહર્ત ઉદારબુદ્ધિસ્તીરં મનોહરમવાપ વૃષઃ સરય્યાઃ ।
સાકં સુહૃદ્ધિરલોકયતિ સ સાક્ષાત્ તામમ્પુરાશિપરમપ્રિયયો-
પિતં ચ ॥૬॥ જ્ઞાનેન યસ્યા દશિમાત્તતોઽપિ યાતિ ક્ષયં પાપગ-

સિદ્ધિઃ હતી ॥૨॥ હે નૃપ । તે ધર્મદેવ કરેલા સકટપને અનુસારે, ગૃહની
સમગ્ર સામગ્રી શકટ (ગાડાં) વિગેરેમાં ઓઠવી લારી પેક કરીને, પ્રિયા-
પુત્ર-પુત્રવધૂ વિગેરે યોગ્યવર્જિત સાથે લઈને અયોધ્યાપ્રત્યે આત્મીનીકુલ્યા.
॥૩॥ જ્યેષ્ઠ પુત્ર રામપ્રતાપને સાથે લઈને ધર્મદેવ એક ગાડામાં બેઠા. બીજા
ગાડામાં પુત્ર શ્રીહરિને બોળામાં બેસારીને લક્ષિત સ્વપ્ના (પુત્રવધૂ) સુવા-
સિનીની સાથે બેઠાં ॥૪॥ તે આ માતાપિતાએ પુત્ર શ્રીહરિના વદનારવિદને
વારવાર નિહાળતાં નિહાળતાં અને ઉદાર મધુર અવ્યક્ત બાળ વાણીને સાં-
ભળતાં સાંભળતાં પરમાનન્દ પરિપૂર્ણ થઈ જતાં ઉલ્લસન કરેલાપણુ માર્ગને
અને માર્ગમાં સામા આવતા જનસમાજને નજી લપ્સ્યો ॥૫॥ મહાશુદ્ધિ-
વાળા ધર્મદેવ પોતાના સબધિવર્ગ સાથે દિવસના ચૌદમા મુહર્તમાં (સાયં
સમયે) સરયૂ સરિતાના મનોહર તીરને પામ્યા અને પયોનિધિની પરમ-
પ્રિયા (સમુદ્રગામી) પત્ની સાક્ષાત્ સરયૂને નિહાળવા લાગ્યા ॥૬॥ આર
શ્લોકથી સરયૂને વર્ણવે છે—જે સરયૂમાં સાન કરવાથી અને જેના દર્શન-
માત્રથીપણુ પુરૂષોના તમામ પાપનો પ્રલુપ્ત થઈ જાયછે કેવળ કેટલાક પા-
પનો પ્રક્ષય થાયછે એમ નહિ કિંતુ અનાદિકાળનાં સચિત પાપપુંજ પણ
પ્રક્ષય પામી જાય છે. કેવળ સમીપમાં રહેલાનાંજ નહિ કિંતુ દૂર રહેલા
પુરૂષોના પણ પાપગણને પ્રલુપ્ત કરેછે. એમ શાથી ? તો પોતાના ઉચ્ચા-
રણ કહેલા નામથી પણ અખિલ અઘઓઘને અતિશય લય કરનારી છે
(તત્કાળ નાશ કરનારી છે) વળી સ્વભાવથીજ પવિત્ર જળવાળી એવી ય

જોડપિ પુંસામ્ । યા રામવાઃકેલ્યતિપૂતતોયા નામ્નાપ્યવાનામતિ-
 મીતિદાત્રી ॥૭॥ ગ્રામોપમામિશ્ચ પુરોપમામિર્મહાતરીમિર્વિંતતા-
 ન્તરપમિઃ । યા શોમમાના ચ તરઙ્ગજાલૈઃ શબ્દાયમાનૈર્વહુમિઃ સ-
 મન્તાત્ ॥૮॥ યા પૂજિતા ચન્દનપુષ્પધૂપૈર્દોષાવલીમિશ્ચ ફલૈર્જ-
 નૌઘૈઃ । ક્રીડત્તિમિત્રાતવિસર્પણેન શોભામુપેતા કવિવર્ણનીયામ્
 ॥૯॥ યા માનસાલ્યાત્સરસઃ પ્રજાતા સન્નાદિતા માનસવાસિમિ-
 શ્ચ । તદદ્રુમાલિપ્રતિચિમ્બદ્દયા સેવ્યા નિજસ્વાન્તચિદ્રુદ્ધિકામૈઃ
 ॥૧૦॥ તરીમથારુહ્ય મહાનર્દીં તાં સહાત્મપોષ્યૈર્ધૂપ ઉત્તતાર । ઉપ-

આ સરયૂ શ્રીરામચંદ્ર ભગવાનના જહઝીડા સમયે થએલા દિવ્ય અંગસં-
 ગથી વિશેષપણે ખવિત્ર જળવાળી થઈ છે ॥૭॥ જે સરયૂ સમુદ્રની મા-
 ફક અગાધ છે. જેથી અંદર વિશાળ અવકાશવાળી, મોટા મોટા જહઝ
 નગરની ઉપમા આપવા લાયક, અનેક, નૌકાઓ જેના પ્રવાહમાં ચાલે છે,
 જેણે કરીને તીરની પેઠે નીરમાં પણ શોભાવિશેષ થાય છે. જેમાં સમુ-
 દ્રની પેઠે સમુદ્રત શબ્દાયમાન અનેક તરંગો ઉછળ્યા કરે છે, જેથી અ-
 હનિશ ચારે બાજુ શબ્દાયમાન થતા સાગરસદૃશ શોભાને સંપાદન કરે છે
 ॥૮॥ જે સરયૂ જનનમરણનો ભય ટાળવાની લિપ્સાવાળા અખિલ
 દેહધારીઓએ અંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપપંક્તિ અને ફળવડે પ્રતિદિન પૂજા
 કરેલી છે. જેના અગાધ જળમાં મત્સ્યપતિ મોટા અનેક જળચરો ગોઠાંટ
 ખાવી વિગેરે ક્રીડા કરે છે. જે નદીની શોભાને અલ્પજનો વર્ણન કરવા સમર્થ
 થાય નહિ કિંતુ ઠવિઓ (કાંતદર્શી-સર્વસ) થીજ વર્ણન કરી શકાય એવી
 છે ॥૯॥ જે સરયૂની પાવનતા જન્મસિદ્ધિ સર્વત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે, કેમકે આતો
 માનસસરોવરમાંથી ઉત્પન્ન થએલી છે. જેને માનસસરોવરનિવાસી હંસો
 અલ્પકત મધુરનાદથી સતત સેવે છે. વળી જે સરયૂ તીર ઉપર રહેલી વૃદ્ધ-
 પંક્તિઓએ તીરમાંજ જેમ એમ પ્રતિબિંબ મિથથી નીરમાં પલ્લુ સદા સે-
 વેલી છે. આવી તટતરૂપંક્તિની શોભાથી સર્વને દશ્ય-દર્શનીયસ્વરૂપ-
 વાળી છે. આવાં અનેક કારણોથી યોતાના મનની વિશુદ્ધિ ઈચ્છનારા જ-
 નોએ સદાકાળ સ્નાનપાનાંદિકથી સેવવા યોગ્ય છે ॥૧૦॥ આવી સરયૂ

સ્કરં નૌનિહિતં ચ સર્વં સમ્માચયામાસ પુનઃ પ્રતીરે ॥૧૧॥ પુરી-
મયોધ્યાં સમવાપ્ય તત્ર હરિપ્રસાદઃ પ્રસસાદ ચિત્તે । તાવત્પ્રતી-
ર્ચીનગિરિં દિનેશો જગામ રાજન્નરુણાઙ્ગવર્ણઃ ॥૧૨॥ સહસ્રશો
દીપતતીસ્તદાર્ણીં સૌધેષુ તીરે ચ જનાઃ સરખ્યાઃ । ચક્રુઃચ યાસાં
પ્રતિવિમ્બવૃન્દૈઃ સર્વા નદી દીપમયીવ રેજે ॥૧૩॥ તત્ર દ્વિજાન્
કુર્ચંત ઘપ સન્ધ્યાં દૃષ્ટ્વા વિધાય સ્થપનં સ્વયં ચ । પિતૃપ્રસૂપાસન-
માચચાર પ્રત્યક્ષુઃલઃ કર્મવિધિપ્રવીણઃ ॥૧૪॥ સ્વર્ગદ્વારાભિધે તત્ર

સરિતાની સર્વોત્તમ શોભા નિરીક્ષણ કરતા ધર્મદેવ પોતાના પત્ની-પુત્ર વિ-
ગેરે પરિવારે સહિત નાવમાં બેસીને મહાનદી મુખેથી ઉતર્યા. બેસતી વખતે
નૌકામાં મુકેલો સમસ્ત સરસામાન ઉતરતી વખતે ફરીથી સભારી લઈ
લેગો કરી ગાડા વિગેરેમાં યથાપૂર્વ બરી ઝરોઝર પેક કરીને સાથે લેવા
લાયક કરી દીધો ॥૧૧॥ હે રાજન્ ! પવિત્ર અયોધ્યાપુરીને પામીને,
પુરીના પાસેના લાગમાં ઉભા રહેતાંજ પુણ્યક્ષેત્રના દર્શનમાત્રથી પ્રસન્ન
મનવાળા થઈ ગયા. એટલાકમાં દિનેશ (સૂર્ય) પણ હરિપ્રસાદને જવા
ધારેલા સ્થાનપર્યંત પહોંચતાં મુઠ્ઠી પોતાના પ્રકાશથી સહાયતા આપીને
કુંકમથી અનુલેપ કર્યો હોય ને શું ? એવી રક અગકાંતિવાળો થઈને પો-
તાના લયસ્થાનરૂપ અસ્તાચળને પામ્યા. અર્થાત્ સાયંસંધ્યા સમય થયો
॥૧૨॥ તે સમયમાં જનોએ સરયૂતીર ઉપર રહેલી હવેલીઓમાં હજારો-
હજાર દીપપંક્તિઓ કરી તેમજ તીરમાં નદીની ખૂલ માટે પણ અપરિ-
મિત દીપો આરોપણ કર્યા. જે દીપપંક્તિઓનાં જળમાં પડેલાં પ્રતિબિંબ-
વૃંદવડે સમગ્ર સરયૂ સરિતા દીપ દીપમયીજ હોય ને શું ? એમ અનિશય
શોભવા લાગી ॥૧૩॥ ધર્મદેવ આવા સમયમાં સરયૂ તીરમાંજ સંધ્યોપા-
સના કરતા બહુ બ્રાહ્મણોને જોઈને, સંધ્યોપાસનનો સમય વ્યતિક્રમ ન થવા
માટે તુરંતજ બે હુમારને સ્નાન કરાવીને (તેમાં હરિકૃષ્ણ તો જળમાં પ્રવેશ
કરી સ્નાન કરી શકે એવી વયના નથી એમ વિચારીને કળશમાં જળ લ-
ઈને તેનાથી સ્નાન કરાવીને) પછી પોતે સ્નાન કરીને, સ્વયં કર્મવિધિમાં પ્ર-
વીણ હોવાથી પશ્ચિમાભિમુખે યથાવિધિ સાયંસંધ્યોપાસન કરવા લાગ્યા

રુતસન્ધ્યાવિધિર્દ્વિજ. । તીર્થે તત્તો લક્ષ્મણસ્ય દર્શનં રુતવાન્મુદા
 ॥૧૫॥ તુલસીપુષ્પવૃક્ષાદિશોભિતાત્તીર્થતસ્તત. । પ્રવિવેશ પુરીં
 રમ્યા યામાહુર્મુક્તિદા કુધાઃ ॥૧૬॥ યોજનાનિ દશ દ્વે ચ યાડ્ડ
 યતા સરયૂમનુ । વિસ્તીર્ણાં ત્રીણિ ચ પ્રોક્તા મનુના નિર્મિતા સ્વયમ્
 ॥૧૭॥ શ્વેતવાયુચંદ્રચમૂપાનાં રાજધાનીતિ યોદિતા । યત સાક્ષા
 દ્રાસુદેવો રામનામાજનિ સ્વયમ્ ॥૧૮॥ ફલપુષ્પભરાનમ્રનાનાદુ-

॥૧૪॥ સરયૂના સ્વર્ગદ્વાર નામના સુપ્રસિદ્ધ તીર્થ (આરા) મા સન્ધ્યાવિધિ
 કરીને, લક્ષ્મણતીર્થ (જ્યા લક્ષ્મણની મૂર્તિ છે) નુ દર્શન હર્ષથી કરી
 તુલસીવન, માધવી વિગેરે ઉત્તમ પુષ્પપ્રધાન લતાઓ તથા તરૂં અગસ
 લીંછુ દાડિમાદિ ફળપ્રધાન વૃક્ષોવડે શોભાયમાન એવા તે સ્વર્ગધાની મા
 થકી નીકળીને, જેને વ્યાસ વારિમંક વિગેરે કુધ જનો 'મુક્તિદા' (આ
 આપનારી) એવા અન્વર્થ નામથી કહેછે એવી રમણીય અયોધ્યાપુરીમા
 ધર્મદેવે પ્રવેશ કર્યો ॥૧૫-૧૬॥

પુરીને સાત શ્લોકથી વર્ણવે છે—જે અયોધ્યા નગરી સ્વયં વૈવસ્વત
 મનુએ નિર્માણ કરી છે સરયૂ નદીને લક્ષ કરીને (કાઠે) ખાર યોજન લાંબી
 અને ત્રણ યોજન પહોળા વિસ્તારવાળી વારિમંકાદિકે કહી છે ॥૧૭॥ જે
 નગરી મનુકુળમહનીય ધક્ષવાકુ રાજના વશના રાજાઓની રાજધાનીપણે
 વિખ્યાત છે જે નગરીમા સાક્ષાત્ વાસુદેવ લગવાનું ધક્ષવાકુકુળને અલ
 કાર કરવા સ્વયં રામનામથી અવતર્યા છે ॥૧૮॥ જે પુરી કેવળ કોઈ પણ
 ભારથી નથી ગએલા એમ નહિ કિંતુ પરોપલોગનાજ ઉપયોગી ફળપુષ્પ
 ભારથી નથી ગએલા આવી નમ્રતા હોય તોજ શોભામાટે થાય નહિતો
 નદીમા જળ આવતા નથી જાય અને જળ જતુ રહેતા ઉભા થઈ જાય
 એવા વેતસ (જળજળવા) ની નમ્રતા જેમ પોતાનાજ એક જીવન માટે
 છે પણ પરોપલોગમાટે નથી તેમ સ્વોપલોગનાજ ઉપયોગની ધાય વળી
 આરેતરફ સરખી રીતે નથી ગએલા એટલે એક અશમાપણુ ફળપુષ્પ
 ભારથી શૂન્ય નહિ તેમ સમુચિત નહિ કિંતુ સર્વ અશમાથી હાથથીજ ફળ
 પુષ્પ વીણી લેવાય એરીતે નથી ગએલા એવા વિવિધ વૃક્ષો અને એવીજ

મલતાદિમિઃ । શોભમાનૈર્વહુવિઘૈરુદ્યાનૈઃ પરિતો વૃતા ॥૧૯॥ રથ્યા-
મહાધ્વાપણચત્વરાણિ યસ્યાં વિમક્તાનિ ચ માર્જિતાનિ । ભવન્તિ

લતાઓવડે શોભાયમાન, નાનાવિધ, રાત્નઆદિકના ધગીઆઓથી ચારેત-
રફ વિટાએલી છે. (આ સ્થળે એવો ધ્વન્યર્થ નિકળે છે—નગરી રાત્નએ
અધિષ્ઠિત હોય પણ જે ગ્રાહણ વૈશ્ય અને શૂદ્રપણે વિભાગ પામેલી પ્રભ-
ઓએ રહિત હોય તો ખીલકુલ શોભેજ નહિ. આ નગરીતો વર્ણુભેદવાળી
પ્રભઓથી સર્વત્ર વિટાએલી છે. જેમ નગરીનો વિકાસ ઉદ્યાનથી છે
સેમ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલી વર્ણુવિભેદવાળી પ્રભઓથી નગરી વિકાસને
જેર પોરે છે. જેમ નગરીમાં પ્રવેશ કરતા પથિકજનને ઉદ્યાન છાયા વિગેરેથી
નોકામાં થાય છે તેમ ખીલ આશ્રમમાં રહેલા શ્રદ્ધાચારી આદિકજનોને
જેમ સ્થાશ્રમમાં રહેલો જન અશનઆસનાદિદાનથી ઉપકારક થાય છે,
માટે ગૃહાશ્રમ ઉદ્યાનરૂપ છે. તે મનુએ ‘યથા વાયુ સમાશ્રિત્ય વર્તન્તે સર્વ-
મન્તયઃ । તથા ગૃહસ્થમાશ્રિત્ય વર્તન્તે સર્વે આશ્રમાઃ ॥ યસાન્નયોડ્વ્યાશ્ર-
મિણો જ્ઞાનેનાદ્યેન ચાન્વહમ્ । ગૃહસ્થૈર્નૈવ ધાર્યન્તે તસાન્નયેષ્ટાશ્રમો ગૃહી ॥’
એમ કહ્યું છે. જેમ ઉદ્યાન વૃક્ષ-લતાથી આવૃત છે તેમ ગૃહસ્થાશ્રમ પ-
તિ-પત્નીરૂપ મિથુનથી સમૃદ્ધ છે. જેમ કૃષ્ણપુષ્પભારે રહિત એવા દુમ-
લતાદિકથી બ્યાકુળ એવું વન અનુપસેજ થાય છે, તેમ જેનાં પરપ્રયોજન
માટે પ્રવતેલાં ધનધાન્યાદિક પરોપલોગમા ન આવે એવા પતિપત્નીયા-
ળવૃદ્ધોને લીધે બ્યાકુળ એવો ગૃહસ્થાશ્રમ પણ અરણ્યની પેઠે ખીલ આશ્ર-
મિઓને અનુપસેજ થાય છે. (કશા ઉપયોગનો નથી) આ નગરીમાં તો
આવો પતિપત્નીનો સમવાય એકપણ નથી, કિંતુ પરાધેકપ્રયોજનવાળી
લોગ્યસમૃદ્ધિવાળો ધન્યભાગી છે (જે લોગ્ય વસ્તુઓ હોય તે પરોપકાર
માટેજ વાપરનારો છે) આ અર્થ ભાગવતમાં ‘અથના ભવિ તે ધન્યાઃ સા-
ધવો ગૃહમેધિનઃ । યદ્ગૃહા દ્યૌર્વવ્યાન્નુતૃણમૂમીશ્વરાવરાઃ ॥ ગૃહેષુ યેષ્વતિ-
યયો નાર્ચિતાઃ સલિહૈરપિ । યદિ નિર્યાન્તિ તે નૂનં ફેરરાજગૃહોપમાઃ ॥’
આ વચનથી કહ્યો છે. માટે ધર્મકપરાયણ મિથુનયોગવાળા ગ્રાહણાદિ વર્ણ-
ભેદથી આ નગરી ચારે બાજુ વિટાએલી છે) ॥૧૯॥ જે પુરીમાં રથ્યા,

નિત્યં ચ સુપૂજિતાનિ દ્વારાણિ દધ્યક્ષતકુહુમાલૈઃ ॥૨૦॥ સૌધૈર્વિ-
શાલૈરથ સાત્તમૌમૈઃ કૈલાસમૂઢ્ઢિલ્લરોપમેયૈઃ । પદ્મિસ્થિતૈઃ શુભ્ર-
તરૈરનેકૈર્વિરાજમાના ચ મઠાદિભિર્યા ॥૨૧॥ જનાશ્ચતુર્વર્ણભવાસ્તુ
યસ્યાં વસન્ત્યસદ્ગીર્ણગૃહાલયશ્ચ । સ્વં સ્વં ચ ધર્મે પરિપાલયન્તો
ધર્માવતારસ્ય હરેઃ પ્રતાપાત્ ॥૨૨॥ સુસદ્ગુલા યા કરિણાં ઘટામિ-
શ્ચતુર્વિધાનાં ચ વિભૂષિતાનામ્ । સુલક્ષણર્વાતજવૈસ્તુરક્ષૈર્વૃષૈશ્ચ મ-
સૈરિવ મદ્રનાગૈઃ ॥૨૩॥ શુધાવ તસ્યાં પ્રતિરામમન્દિરં ઘસ્રાન્તની-

(નાના માર્ગો) મહાધ્વા, (રાજમાર્ગો) ચત્વર (ચાર માર્ગ ભેગા થતા
હોય તે-ચોક અથવા આંગણાં) અને આપણો (હાટ-બજારનાં સ્થાનો)
જુદા જુદા વિભાગથી છે અને તે સર્વે વાળીને જળ છાંટીને સદા શુદ્ધ કે-
રેલાં છે. તથા જેમાં ગૃહદ્વારો અને પુરદ્વારો, દહિ અક્ષત હુંકુમ ફળ પુષ્પ
શેલડીના દંડ વિગેરેથી નિત્ય સારી રીતે પુનેલાં શોભેછે ॥૨૦॥ વળી જે
નગરી ઉપરઉપર અઢાવેલા સાતસાત માળથી સંપન્ન, અત્યંત ધોળી,
માટેજ કૈલાસાચળની શિખરને સદૃશ, લેનબંધ રહેલી, વિશાળ, અનેક
સુધામય (ચુનાબંધ-છોબંધ) એવી હવેલીઓ-મહેલો તથા વિદ્યાર્થી
સંન્યાસીઓને રહેવાના વિશાળ પંક્તિબંધ મઠો તથા વેરાગીઓનાં અગ-
ણિત મંદિરોવડે વિરાજમાન છે ॥૨૧॥ જે પુરીમાં જુદા જુદા ધર્મો લેના
નિયમિત કયાં છે એવા આદેય વર્ણના જનો સ્વસ્વધર્માનુધાનની સુકરતા-
સાથે વર્ણવિભાગને અનુસારે જુદી જુદી ગૃહપંક્તિઓવાળા હોધને વસેછે.
અર્થાત્ બ્રાહ્મણુભતિને રહેવાનાં ઘરોની લાકોનો જુદી, ક્ષત્રિઓની જુદી,
વૈશ્યોની જુદી, શૂદ્રોની જુદી, એ રીતે બધા વર્ગો વિભાગથી વસેછે. અને
ધર્મદેવથા અવતરેલા શ્રીહરિના દિવ્ય પ્રતાપથી અસુરોપદ્રવે રહિત થ-
ધને પોતપોતાના ધર્મને સુખેથી પાળેછે ॥૨૨॥ જે પુરી લદ્ર, મંદ, મૃગ
અને મિશ્ર એવા ભેદથી ચાર પ્રકારના, ખુલ્લ વિગેરેથી શોભાડેલા, હાથી-
ઓના સમૂહો તથા સારા લક્ષણવાળા, વાયુના જેવા વેગવાળા અશ્વો તથા
લદ્રભતિના મજાજેવા મદમત વૃષભોને લીધે લારે શીઘ્રવાળી છે, આવી
સર્વોત્તમ પુરીમાં પ્રવેશ કર્યો ॥૨૩॥

રાજનપદ્યગીતિકાઃ । વીણામૃદંગામ્બુજતાલશ્લહરીતૂર્યાનકાનાં નિ-
નદાંશ્ચ સોઽનઘ ! ॥૨૪॥ દીપાવલીઆજિતપક્લિસંસ્થવિચિત્રપણ્યા-
પણવીધિકાઃ સઃ । પૌરાંશ્ચ દેવાનિવ રાજમાનાન્ પદ્યત્રતીયાય
પુરં સપોષ્યઃ ॥૨૫॥ રામઘાટસ્ય નિકટે વરહદ્વામિધં તતઃ । તચ્છા-
ન્ધાનગરં પ્રાપ ચાતુર્વર્ણ્યજનાશ્રિતમ્ ॥૨૬॥ ત્રેતાગ્રિપ્રાશ્વમાનાનાં
હવિષામતિસૌરભમ્ । જિઘ્રંસ્તગ્રાકરોઘ્વાસં નિજપ્રાચીનકેતને
॥૨૭॥ ત્રિકાલં સરયૂજ્ઞાનં સન્ધ્યાદીનિ ચ નિત્યદા । કુર્યન્કર્માણિ

હે નિષ્પાપ રાજન્ ! માર્ગમાં જતા ધર્મદેવ પ્રત્યેક રામમંદિરોમાં સં-
ધ્યાસમયે થતાં આરતીયોનાં પદોનાં ગાયનો તથા વીણાઓ, મૃદંગો, શબ્દો,
તાલો (કાંસાના કડતાળ) ઝાલરો, તૂર્ય (તુરઈ) આનકો, (નગારાં) ઇ-
ત્યાદિ વિવિધ વાજીત્રોના શ્રવણસુખાકારી નાદો સાંભળવા લાગ્યા ॥૨૪॥
આપણુ (હાટ-દુકાન)ની શોભા મનોનયનને હરનારી છે, કેમકે એક એક
પણુ આપણમાં ગોઠવી ઝુકેલી વેચવાની વસ્તુઓ વિશેષ વિચિત્ર છે.
આપણની સ્થિતિપણુ પંક્તિબંધ (લાઈનબંધ) વર્તે છે. તે આપણપંક્તિ
પંક્તિબંધ ગોઠવેલા પ્રકટાવેલા પ્રદીપોવડે અતિશય શોભે છે. એરીતે અ-
તિરમણીય હાટ-ખજારો અને તેમાં જતા આવતા, દેવ જેવા શોભતા, નગ-
રનિવાસી જનોને બેતા બેતા તે નગરીને ઉલ્લંઘન કરીને, રામઘાટની નજી-
કમાં વર્તતા, ખરહટા નામથી પ્રસિદ્ધ, આરેય વર્ણુના જનોનો જેમાં નિવાસ
છે એવા અયોધ્યાનગરીના એક શાખાનગરને ધર્મદેવ પોતાના હુમાર
દારાદિપરિવારસાથે પામ્યા ॥૨૫-૨૬॥ જેમાં શ્રાહ્યલો અગ્નિમાં યથા-
સમય યથાવિધિ હોમ કરે છે. ઘૃતાદિ હવિષાજના સૌરભને સુંઘવામાનથી
પાપપુણ્ય પ્રણાશ થઈ જાય છે. ત્રેતાગ્રિએ જન્મવા માંડેલા હવિષાજના આવા
સૌરભને સુંઘીને સંતૃપ્ત થએલા ધર્મદેવ તે શાખાનગરમાં રહેલા પોતાના
પ્રાચીન લવનમાં નિવાસ કરીને સુખેથી રહ્યા ॥૨૭॥ ત્યાં રહીને પ્રતિદિન
ત્રિકાળ સરયૂમાં જ્ઞાન અને સંધ્યાદિ નિત્ય-અવશ્ય કરવાનાં વર્ણાશ્રમ-
કર્મો કરવાપૂર્વક દહાદેવ શ્રીકૃષ્ણવિષે ભક્તિ કરવા લાગ્યા. અર્થાત્ કર્મયોગ
જ્ઞાનયોગ જેમાં અંગ છે એવો ભક્તિયોગ કરવા મંડ્યા, કર્મયોગમાં જ્ઞાનયો-

નિત્યાનિ કૃષ્ણે ભક્તિ સમાચરત્ ॥૨૮॥ ક્રિયમાણાં કૃષ્ણભક્તિ પિત્રા
 કૃષ્ણોઽર્મકોઽપિ તામ્ । દૃષ્ટ્વા તથા સ્વયમપિ કરોતિ સ્માર્મલીલયા
 ॥૨૯॥ સ ચાલઃ શૈશવેઽપ્યાસીત્સાધુશીલગુણાન્વિતઃ । કૃષ્ણાર્ચ-
 દિઃચિસ્ત્યક્તગ્રામ્યક્રીડાપરિચ્છદઃ ॥૩૦॥ સ્નાતું સ તૂયસિ પ્રાયા-
 ત્સરયું જનનીમનુ । પ્રત્યહં શીતકાલેઽપિ કર્મઠવાહ્ણણો યથા ॥૩૧॥
 ગૃહમેત્યાર્ચયામાસ કૃષ્ણં ચાલપરિચ્છદૈઃ । તદ્ગમમાનસતયા ભો-
 જ્યાદિ ક્વાપિ નાસરત્ ॥૩૨॥ પિત્રા જનન્યાપ્યાહૂતઃ સચયોમિશ્ર

ગનો અંતર્ભાવ છે માટે પૃથક્પણે તેના અહણની અપેક્ષા નથી. અથવા
 આ ભક્તિ નિષ્કામ ફળભક્તિ નાણવી. અને કર્મો ભક્તિના પ્રવાહરૂપ ન-
 ણવાં ॥૨૮॥ બાળહરિકૃષ્ણ પણ પોતાના તાતે કરવા માંડેલી કૃષ્ણભક્તિ
 દેખીને પોતેપણ બાળલીલાથી ધર્મદેવની પેઠે કૃષ્ણભક્તિનું નાટ્યવત અ-
 નુકરણ કરવા લાગ્યા ॥૨૯॥ બાળકમાત્ર કંદુક (દડો) આદિક કીડોપક-
 રણોથી કીડા કરેછે. આ બાળકૃષ્ણ તો તેવા નથી. આલ્સ વચમાંપણ સાધુ-
 ઓના જેવા શીલ (નિર્ભત્સરપણું વિગેરે સારો સ્વભાવ) અને કૃપાળુતા
 વિગેરે ગુણોએ યુક્ત, શ્રીકૃષ્ણની પૂજા પાઠાદિકમાં પ્રીતિવાળા અને લૌકિક
 ખેલનનાં ઉપકરણોનો પરિભ્રમ કરી દેનારા થયા ॥૩૦॥ આ બાળકૃષ્ણ
 તો શીતસમય-હેમંત શિશિર ઋતુમાં પણ પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરવા
 જતાં જનનીની પાછળ કર્મકનિષ્ઠ વિપ્રનીપેઠે પ્રતિદિન સરયૂસરિતામાં સ્નાન
 કરવા જતા હતા ॥૩૧॥ સ્નાન કરી ઘેર આવી, બાળોચિત પૂજાઉપકરણોથી
 કૃષ્ણપૂજામાં પ્રવર્તતાં ક્યારેકતો તેમાં અતિશય સંલગ્ન મનવાળા થઈ જ-
 વાથી અનલોજનાદિકને પણ સ્મરણ કરતા નહિ ॥૩૨॥ આવા બાળહરિ
 ક્યારેક કૃષ્ણધ્યાનનિષ્ઠ થતાં જનક, જનની અને સમાન વયના સખા
 બાળકોએ બહુવાર બોલાવ્યા થકા પણ બહુ કાળચુધી તે શબ્દને સાંભ-
 ળતાજ ન હતા. પ્રાકૃત બાળકોને પિતા વિગેરે ઉત્તરોત્તર પ્રિયતમ હોય
 છે. એટલે બીજાઓની અપેક્ષાએ પ્રથમ પિતા, તે કરતાં માતા, તે કરતાં
 સખાઓ અધિક પ્રિય હોય છે. આતો બાળભાવને અનુકરણ કરેછે પણ
 વસ્તુતાએ બાળ નથી, કિંતુ આત્મારામોના અગ્રણી છે તે હરિ સરખી

વાલકૈઃ । કૃષ્ણધ્યાનપરઃ કાપિ સુચિરં ન શૃણોતિ તત્ ॥૩૩॥
વાલ્યે વિષ્ણુકથાકીર્તિશ્રવણોત્સુક આસ સઃ । રામાયણં તુ વહુશો
હ્યશૃણોત્તત્ર તત્ર ચ ॥૩૪॥ પ્રાયશો રામમક્તાનાં સમાગમવશાત્
સઃ । પ્રાપ શ્રીજાનકીનાથે ભક્તિં ભક્તજનપ્રિયે ॥૩૫॥ ત્યક્તગ્રામ્ય-
વિહારધીઃ સ ભગવાનબ્દં જનેઃ પશ્ચમં પ્રાપ્તઃ સ્વીકૃતશુદ્ધસાધુસ-
રણિસ્તાં સ્થાપયન્મૃતલે । નાદેયામ્મસિ નિત્યમાપ્તવવિધિ પ્રાતર્વિ-
ધાયાદરાત્સાકેતાં લિલદેવતા નમયિતું યાતિ સ્વ તત્તદ્દહાન્ ॥૩૬॥

વચના પ્રાકૃત બાળકોને વશ વર્તનારા કેમ થાય ? નજ થાય ॥૩૩॥ આ શ્રી-
હરિ બાળ વયમાંજ કૃષ્ણકથાના કીર્તનશ્રવણાદિકમાં અત્યત ઉત્સાહ-
વાળા થયા હતા અને તે તે શ્રીરામચંદ્રમંદિરોમાં પ્રતિદિન વચાતી વાદ્મીક-
રામાયણના બહુવાર શ્રવણથી તથા બહુધાપણે તો રામલક્ષ્મીના સમધિક
સમાગમથી લક્ષ્મીને જોઈને પ્રિયતમ છે એવા શ્રીજાનકીનાથ રામચંદ્ર-
શ્રીમાં પ્રેમપ્રકર્ષને પામ્યા હતા ॥૩૪-૩૫॥ આ સમયે આ શ્રીહરિ જ-
ન્મથી પાંચમા વર્ષમાં વર્તતા હતા, આ ભગવાન ક્રીડા કરવાનેજ એક યોગ્ય
એવી વયમાં વર્તે છે તથાપિ લોકિકવિહરણથી વિમુખ થઈને, શમદમાદિ-
સપન્ન જ્ઞાનવૃદ્ધ સાધુઓની શુદ્ધ (રાગદ્વેષાદિદોષે વર્જિત) સરણિ (એક
આત્માનીજ ઉન્નુભતારૂપ પદવીથી અથવા આહિસા-અહિંસા-અર્થ-નિર્માનત્વ-
નિર્મલસરત્વ-અક્રોધત્વ-અલોભત્વ-અસંગત્વ-દયાળુત્વાદિરૂપ પદવી)માં
અભ્યાસરવાળા થઈને, એવીજ સમ્માનપ્રસિદ્ધ શુદ્ધપદવી પૃથ્વીઉપર પ્ર-
તિષ્ઠાપન કરવા, પ્રતિદિન પ્રભાતમાં સરયુનદીના નીરમાં જ્ઞાનવિધિ કરીને
પરમ પ્રીતિથી અયોધ્યાપુરીમાં તે તે મંદિરોમાં આરાધાતી સીતા-રામ-
લક્ષ્મણ-હનુમાન વિગેરે સર્વ અર્ચાઓને નમસ્કાર કરવા પ્રત્યેક મંદિરોમાં
જતા હતા. અથવા બીજાઓને નમસ્કાર કરાવા માટે જતા હતા એટલે
પોતે સાધુપદવીની પ્રતિષ્ઠાપના માટેજ પૃથ્વી ઉપર પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા છે
એજ અવતરણના કૃત્યને કરવા માટે ભગવદ્વિમુખોને મંદિરમાં લઈ જઈને
તેમને પણ સન્નુષ કરવા તે તે સ્થળમાં રહેલા દેવોની આગળ નમાવા
માટે તે તે મંદિરોમાં જતા હતા, અર્થાત્ લોકોને શિખવવા સાડ તેમ કરતા

પડપિ પાઠયામાસ તં નૃપ ! ॥૫॥ અનાયાસેન સર્વાણિ તાનિ સો-
 ડપ્યધ્યગીષ્ટ ચ । મૌઝીવન્ધ્યાત્પૂર્વમેવ મુમુદે તેન તત્પિતા ॥૬॥
 કૌમારં સમતિફ્રમ્ય વિષ્ણવર્ચામયલેનૈઃ । પૌગઢાર્યામવશ્યાં
 સ પ્રપેદે ધર્મનન્દનઃ ॥૭॥ પશ્યેડ્વદે માધવસ્યાસ્ય દ્વિતીયાયાં સિતે
 રયૌ । દ્રાહ્ણે પ્રાતઃ સુતો ભવ્યા સુપુત્રેડ્વ્યો નરાધિપ ! ॥૮॥ ગુણેઃ
 પ્રદ્યુમ્નતુલ્યોડસૌ નિત્યં હરિમનુવ્રતઃ । રૂઢ્ધારામ ઇતિ ધ્યાતો ય-
 મ્ભૂય જનપૂજિતઃ ॥૯॥ યામેડ્વન્તિમે નિશો નિત્યં સરયૂમાણ્યાય સઃ ।

શ્રીહરિપત્ન્ય યજ્ઞોપવીતસ્વીકાર પહેલાંજ અનાયાસથીજ એકદમ તે સર્વને
 લાણી ગયા. આવી અધ્યયન હુશજતાથી તેમના પિતા બહુ હર્ષ પામ્યા ॥૬॥
 ધર્મનંદન શ્રીહરિનું પ્રાકૃત બાળકના જેવું ખેલન ન હતું, કિંતુ વિષ્ણુના
 પૂજનરૂપ હતું. આમ્ય રમતથકી નિવૃત્ત થએલા શ્રીહરિનું વિષ્ણુપૂજનપણ
 નૃનાઠ્ય હોવાથી તે એક ખેલનજ છે. આવા વિષ્ણુપૂજનમય ખેલનથી
 હુમાર અવસ્થા ઉલ્લંઘન કરીને પૌર્ણંડ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ. (પાંચ વર્ષસુધી
 હુમાર અવસ્થા, પાંચથી દશવર્ષસુધી પૌર્ણંડ અવસ્થા, દશથી પનરવર્ષસુધી
 કિશોર અવસ્થા, તે પછીની યુવા અવસ્થા કહેવાય) ॥૭॥ હવે શ્રીહરિના
 નાનાભાઈનો પ્રસંગપ્રાપ્ત પ્રાદુર્ભાવ કહેછે-હે નરાધિપ ! શ્રીહરિના જન્મ-
 થકી છઠાવર્ષમાં વેશાખમાસના શુકલપક્ષની દ્વિતીયાતિથિએ રવિવારે બ્રાહ્મ-
 મુહૂર્તમાં, તેમણેપણ પ્રાતઃકાળમાં લક્ષ્મિદેવીએ બીજા સુતને (ત્રીજાનો)
 જન્મ આપ્યો ॥૮॥ આ પુત્ર એકાંતિક ઉપાસના-દયા-મુશીલતા વિગેરે
 ગુણોએ કરીને પ્રભુમને તુલ્ય, નિરંતર શ્રીહરિને સર્વભાવથી અનુસરેલા,
 ઇચ્છારામ નામથી વિખ્યાત અને ગુણોને લીધે સર્વજનોએ સત્કાર કરેલા,
 એવા થયા ॥૯॥ પ્રાસંગિક કહીને હવે પ્રકૃતને કહેછે-આ હરિકૃષ્ણ હમેશાં
 રાત્રિના છેલા પહોરમાં સરયૂમાં બઈ તેમાં સ્નાન કરી પાછા આવી, ચંદન
 પુષ્પ અક્ષત ધૂપ દીપ અને નેવેઘવડે અર્ચારૂપ શ્રીરઘુનાથજીનું તેમના
 'શ્રીરામચન્દ્રાષ નમઃ' એવા નામચંદ્રથી પૂજન કરીને, તેમને નિવેદન કરે-
 લા (પ્રસાદિભૂત) અજનો અને જળાદિકનો ઉપયોગ કરતા પણ બીજાનો
 નહિ-એટલે લગવાનને નહિ નિવેદન કરેલા તેમજ લગવાન વિનાના બીજા

યાતિ સ્મ નામમત્રેણ રઘુનાથમપૂજત્ ॥૧૦॥ ચન્દનાક્ષતપુ-
ષ્પૈશ્ચ ધૂપદીપતિવેદનૈઃ । તમભ્યર્ચ્ય તદુચ્છિષ્ટમુપાયુઃ ન ચેત-
રત્ ॥૧૧॥ રામનામજપં કર્તું તુલસીકાષ્ઠમાલિકામ્ । શુચિર્મૂત-
કરે દક્ષે દધાતિ સ્નાનુવાસરમ્ ॥૧૨॥ જ્ઞાતઃ કૃતોર્ધ્વપુણ્ડ્રોઽસૌ
રામકૂટપ્રદક્ષિણામ્ । વાંલોઽપ્યનાકુલશ્ચક્રે જનયજ્જનવિસમયમ્
॥૧૩॥ જન્મસ્થાને પ્રતિદિનં લક્ષ્મણસ્ય ચ તીર્થકે । વિદ્યાકુણ્ડા-
દિપુ દ્રઘં રામમૂર્તીઃ સ્મ યાતિ સઃ ॥૧૪॥ રામસ્ય દર્શનં કૃત્વા તં
પ્રણમ્ય ચ દણ્ડયત્ । રામાયણશ્રુતિજ્ઞાતતન્માહાત્મ્યો નુનાવ સઃ
॥૧૫॥ યોઽહલ્યાં નિજકર્મણેવ મહર્તી પ્રાપ્તાં ગતિં દુર્વિધાં દીનાં
ગૌતમયોપિતં નિપત્તિતાં નિઃસાધનાં કાનને । સયોઽમોચયદાત્મ-

દેવને નિવેદન કરેલા અનાદિકનો ઉપલોગ ક્યારેયપણુ કરતા નહિ. અર્થાત્
પ્રતિદિન સરયૂસરિતામાં સ્નાન કરવું, શ્રીરામચંદ્રનું પૂજન કરવું અને નિવે-
દિતાવશિષ્ઠીજી શરીરધારણુ કરવું, આવુંજ એમણે બાળપણથીજ મત
રાખ્યું ॥૧૦-૧૧॥ અતિપવિત્ર એવા આ શ્રીહરિનો જમણો કર રામનામ
જપવામાં ઉપયોગિની તુલસીમાળાથી સમલંકૃત હંમેશાં સદા શોભતો હતો
॥૧૨॥ આ શ્રીહરિ બાહ્ય અવસ્થામાં રહાછે તોપણ ક્ષુધા તૃપ્તિ બીલકુલ
નહિ વ્યાકુળ થઈને, દરરોજ સરયૂમાં સ્નાન કરી બિર્ધપુંડ્ર તિલક કરી રા-
મકૂટ નામે સ્થાનવિશેષની પ્રદક્ષિણા કરતા અને તેથી જનોને ચિત્તમાં બહુ
વિસ્મિત કરતા હતા ॥૧૩॥ વળી આ બાળહરિ શ્રીરામચંદ્રજીના જન્મસ્થાન
નામના સ્થાનવિશેષમાં તથા લક્ષ્મણઘાટ નામના સરયૂના આરામાં તથા
વિદ્યાકુંડ અને સૂર્યકુંડ આદિક સ્થાનોમાં શ્રીરામચંદ્રજીની મૂર્તિઓનાં દર્શન
કરવા લક્ષિથી દરરોજ જતા હતા ॥૧૪॥ પ્રતિદિન પ્રત્યેક મંદિરમાં જઈને
શ્રીરામમૂર્તિઓનાં દર્શન કરી તેમને દંડવત્ પ્રણામ કરી શ્રીરામાયણના
શ્રવણથી રામનો મહામહિમા જાણીને તેમની સ્તુતિ કરતા હતા ॥૧૫॥

પાદકમલસ્પર્શેન તં પાવનં રામં જીવહિતં મજેડતિકરુણં નિહંતુ-
ક્રોપક્રિયમ્ ॥૧૬॥ યો વા તામસર્હિંસજાતિજનિતં કૂરં નિપાદા-
ધિપં ઘોરારણ્યવિહારિણં પશુસમં નૃણાં ચ હીનં ધિયા । પ્રેમ્ણા

થાય એવી) દુર્ગતિને પોતાના પતિ ગૌતમમુનિના શાપમાં હેતુભૂત દુર્ન-
સંગરૂપ પોતાના પાપકર્મથી પામેલી ગૌતમપત્ની અહલ્યાને જેમણે પોતાના
ચરણારવિંદના સ્પર્શથીજ તત્કાળ મુકાવી છે, એટલે જેના ચરણરત્નના સ્પ-
ર્શથીજ શિલાશરીરને સમારંભ કરનાર મહત્તર પાપ પ્રક્ષીણ થઈ ગયું
માટે જે રામ પરમપાવન છે, વળી વિપ્રાદિ વર્ણવિશેષ કે બ્રહ્મચર્યાદિ
આશ્રમનાં ચિહ્નવિશેષ કે શમદમાદિક વૃત્તવિશેષની નહિ અપેક્ષા રાખીને
શિલાશરીરવાળાપણુ જીવનું પરમ કલ્યાણુ કર્યું માટે જે રામ જીવમાત્રના
હિતાવહ છે. વળી 'આ અહલ્યા ખીચારી દુર્ગતિને પામી છે, શાપમાંથી
મુક્ત થાય એવું સાધનપણુ તેનાથી થાય એવું નથી અને નિર્ગન વનમાં
એકલી પડી રહી છે' એમ મનમાં કંઈક લાવીને અહલ્યાને શાપમાંથી
મુકાવી માટે જે રામ કંઈલાનિધિ છે. આવા અપૂર્વ ઉપકારથી પોતાનેતો
કશો અર્થ (પ્રયોજન) નથી. તેમ બે હાથ બેડવા જેટલાપણુ ઉપાયનું
અનુષ્ઠાન અહલ્યાનું નથી. તેનું દીનપણુંજ એક સર્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધ હતું,
તેના દીનપણાની નિવૃત્તિરૂપ તેનું પરમ પ્રયોજન સિદ્ધ કરી આપ્યું.
પોતાનેતો તેમાં કશું પ્રયોજન નથી, માટે જે રામ કાંઈપણુ પોતાના
પ્રયોજન વિના ઉપકાર કરનારા છે. એ રીતે પાવન-સર્વપાપનિવર્તન
કરીને પવિત્ર કરનારા, સર્વ જીવોનું પરમ હિત કરનારા, કંઈલાના નિષિ-
રૂપ, કાંઈપણુ પોતાના કારણ વિના ખીજનો મહાઉપકાર કરવાના સ્વભા-
વવાળા એવા તે શ્રીરામને હું કાય વાણી મનથી લખ્યું છું ॥૧૬॥ હવે શ્રી-
રામના ઐહાતિશયરૂપ સૌશીલ્યની સીમા કહેછે-ઈશ્વાકુકુળના બ્રૂણરૂપ
અને શ્રી (લક્ષ્મી)ના બ્રૂણરૂપ રામ ક્યાં ? અને વ્યાધ (પારાધી) ભતિમાં
જ-મેલો ગુહ ક્યાં ? બનેનું બહુ અંતર છે. વ્યાધભતિ તામસી-તમોગુહ-
પ્રધાન અને હિસા-હિસા કરવાના સહજ સ્વભાવવાળી છે. વળી કૂરતા
એજ એની પ્રકૃતિ છે. ઘોર (કૂર) ગહન અરણ્યમાંજ વિહરણુશીલ હોવાથી

સમ્પરિપક્વજે કરુણયાઽનાદત્ય જાત્યાદિ તં રામં ॥૧૭॥ સીતા-
દ્રોહકરં સુરેન્દ્રતનયં કાકાકૃતિં વિશ્રતં વધ્યં ચાપિ શરેણ સર્વ-
ભુવનેષ્વધ્રામયયઃ પ્રભુઃ । અન્તં શોકહતં ચ તં સ્વશરણં પ્રાપ્તં

અન્યસગથીપણુ કુરતાજ વિશેષ હોય છે વળી આ વ્યાધભતિ મનુષ્યને
યોગ્ય એવી મતિએ વિહીન અને કેવળ પશુપ્રાયજ છે, આવી વ્યાધભ
તિમા જન્મેલા સિદ્ધોના અધિપતિ ગુહરાજને ધર્વાકુકુળના અલકારરૂપ
એવાપણુ જે રામ 'આતો અતિનીય પારાધિ ભતિનો છે' એવી ભતિભેદની
નહિ પર્યાલોચના કરીને, કુળથી વૃત્તથી ગુણથી વિભવથી અને વિદ્યાથી
પોતાને સમાન હોય તેનેજ જેમ એમ પ્રેમથી બે બાહુમા ઘાલીને મળ્યા
હતા-લેટ્યા હતા (આજ સૌશીલ્ય કહેવાય જે પરનો ભત્યાદિ અપકર્પ
નહિ ગણીને, મહો (મહો)નેપણુ 'આતો મારો છે' એમ માનીને, તેની સાથે
લેશપણુ અતર નહિ રાખીને, તેનોજ એક સંલેપ કરવાનો સ્વભાવ એજ
સૌશીલ્ય છે આવા મદમા પણુ આત્મીયપણાની ભાવના થવામાં કારણુ શુ ?
તો કેવળ કંઠણાજ છે કંઠણાને લીધેજ આત્મીયપણાની ભાવના ભગવાન
કરેછે કેમકે તે ગુહે અદ્ય ગગાતરણુ સાધન સપાદન કરી આપ્યું તેને
પણુ મહત્તર માનીને તેનાં સકળ સાસારિક દુ ખ ટાળવાની ઇચ્છા કરી,
ભગવાનના પરિધ્વગના પાત્રભૂત જે જન થાય તે દુ ખસબધનો પાત્રભૂત
નજ થાય) એવા પરમ પાવન, જીવહિતાવહ કંઠણાનિધિ નિષ્કારણુ ઉપકાર
કરનારા શ્રીરામને હું ભજુંછુ ॥૧૭॥ પોતાના પાદમૂળમાં પડવામાત્રથી
મહાઅપરાધીને વિસ્મરણુ કરીને, તેના રક્ષણમા પ્રવૃત્તિ કરવારૂપ ગુણ-
વિશેષ કહેછે—જયત ઇન્દ્રનો તનય હતો, એને ગર્વ આવી જવાનું આજ
પુરતુ નિમિત્ત હતું, જે ગર્વને લીધે સતી સીતાનો પણ માસલોભથી સ્તા-
નમાં ચયુપ્રહારરૂપ મહાદ્રોહ કયો હતો જે તમારા બચને લીધેજ કપટથી
કાકની આકૃતિ કરીને પામે આવીને મીતાના દ્રોહમા પ્રવત્યો હતો આવા
કારણથી તુરતજ બાણથી વધ કરવા લાયકજ બન્યો છે તોપણુ અને
તેને સહારવા સ્વય સર્વથા સમર્થ હતા તોપણુ તત્કાળ પ્રાણુ હરી લે એવું
રાષ્ટ્ર ભેરથી નહિ મુકીને તત્કાળ નહિ દણુતાં વાર લગાડે એવું દીક

મુમોન્નૈવ તં રામં ॥૧૮॥ જાત્યા હીનતમાં સ્ત્રિયં ચ શયરીં કોલી
રચન્તીમપિ જ્ઞાત્વા સ્વેક્ષણમિચ્છતીં કરુણયા તસ્યે નિજં દર્શનમ્ ।

મારવા માટે મુક્ય કાળવિવર્જનો લાલ મળતા કોઈ શરણુ (રક્ષક) ની
શોધ કરવાની લાલસાથી આખી નિલોટ્તીમા બન્યા ત્યા વેગથી રખડરખડ
કર્યું પણ કોઈપણ શરણુ નહિ મળવાથી શોકવેગને લીધે હતાપ્રાય થઈ ગતા
પાછો આવીને આપના ચરણમૂળમાજ પડ્યો આવા મહા અપરાધી ન
યતને 'આતો શરણુ આવ્યો' એમ માનીને જેવળ કડવાથી બાલકાય
માથી મુકાવ્યો આવા પરમપાવન, જીવહિતકારી, કડણુસાગર સ્વકારણુ
નિના ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું લજ્જુ છું ॥૧૮॥ લજ્જો ઉપર લગ
વાનની અનન્યા પ્રીતિ છે તેનું અનુસ્મરણુ કરેછે—જે આપ લવ શ્રદ્ધા
દિકોએ પણ અભિગમ્ય (સન્મુખ આવવા યોગ્ય) છે તથાપિ પોતાના
લજ્જાનોની સન્મુખ ગતિ કરોછો કેમકે જે તમો પોતાનું દર્શન કરવાની
લિપ્સાવાળી શયરી લિલડીને જાણીને પોતે તેના નિવાસસ્થાનમા પધાર્યા
અને પધારીને તેને ઇષ્તિત દર્શન આપ્યું, જાતિ-વૃત્તિ વિગેરેથી અતિ નીચ
એવીપણુ શયરીની નીચતા તેને ત્યા સ્વયં ગમન કરવામા તમોને બીલકુલ
પ્રતિકૂળ થઈ નહિ, ઉલટી અનુકૂળ થઈ (જે જાત્યાદિકની નીચતાને લીધે
'હું તો આદિત્યન અનન્યગતિ છું માટે શ્રીરામના દર્શન મને ક્યાથી થાય'
આવા અનુસધાનના અતિશયથી શયરીને આપને વિશે ભક્તિરસ વૃદ્ધિ
પામી ગયો હતો જાત્યાદિકના અપકર્ષનું અનુસધાન ભક્તિરસની પુષ્ટિમા
પ્રથમ ઉપયોગનું છે જાત્યાદિકના ઉત્કર્ષવાળા શ્રદ્ધાપિંઓમા જેવી જ્ઞાન
નિષ્ઠા છે તેવી ભક્તિનિષ્ઠા અહુધાપણુ પ્રસિદ્ધ નથી તેતો 'અમેતો જાતિ,
કુળ વિદ્યા, વૃત્ત વિગેરેની સપત્તિવાળા છીએ અથવા તેની યોગ્યતાવાળા
છીએ' આવી અભિમતિવાળા અનુસધાનથી ભક્તિરસ તેમને પ્રાપ્ત થતો
નથી ભક્તિરસતો જાત્યાદિકના અપકર્ષને લીધે આદિત્યન્યાદિકના અનુ
સધાનથી સહજમા થાય છે) કેવળ તેના નિવાસસ્થાનમા પધાર્યા એટ
લજ નહિ પણ જોરડીયોને સાચવતી તે બીલડીએ કુળની મધુરતા પ
રીક્ષા કરવા આખીઆખીને 'આ કુળતો લગવાનને લાયક છે' એવા કમથી

યોઽદાદાઽઽશ ચ તત્ફલાનિ મુદિતસ્તં જાનકીવહ્નમં રામં ॥૧૯॥
તિર્યગ્યોનિસમુદ્ભવસ્ય પલ્લાહારસ્ય યઃ પક્ષિણો મૃદ્ધસ્યાપિ જટા-
યુપો વ્રતતપોદાનેર્વિંદીતસ્ય ચ । ચક્રેઽન્યાં સકલાં ક્રિયાં સુત ઇવ
પ્રીત્યા સ્વતાતસ્ય તં રામં ॥૨૦॥ સુગ્રીવં નિજવન્ધુમીતમગૃહં શા
સામૃગાણાં પતિં દૃષ્ટ્વા સ્વં શરણં ગત કથમપિ પ્રીત્યા સ્વસત્યેઽ-

વીણી રાખેવા તેણીએ ભાવથી નિવેદન કરેલા બદગીફળ તમો 'રસો વૈ સ
રસ છેવાય લબ્ધ્યાઽઽનન્દી મવતિ' એ રીતે રસમય છો તથાપિ જાણે પૂર્વે
કોઈ દિવસ રસ નહિ આપ્યો હોય એવા રસાસ્વાદથી બહુ હર્ષિત થઈને
જન્મ્યા હતા એવા જાનકીવદ્ધસ પરમપાવન, સર્વજીવહિતાવહ પરમ
કૃપાળુ, નિષ્કારણ ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું લજ્જુ છું ॥૧૯॥ ધર્મપ્ર-
વર્તક ધર્મતત્ત્વવેત્તા જે શ્રીરામની પિતૃસક્તિ અહો-આશ્ચર્યરૂપ છે, કેમકે
'આતો મારા પિતા દશરથનો સખા છે' એટલું જાણુવામાજ નીચ પક્ષિ
જાતિમા, તેમા પણ કેવળ માસાહારી ગૃધ્ર જાતિમા જન્મેલા એવાપણ
જટાયુવિષે પિતાની માફકજ જેમણે વર્તન કર્યું હતું અને તે જટાયુ મ
રણ પામતા મરણ પામેવા પિતાની પેઠેજ દાહાદિ સમય અત્યસસ્કાર
પણ પ્રીતિથી કયો હતો તત-તપ-દાનાદિકે રહિત એવા પણ આ જટા
યુનો આ અત્યસસ્કાર પિતૃમેધનિધાનથી નહિ પણ બ્રહ્મદશિઓને જે
બ્રહ્મેધપ્રકારથી દાહાદિ ક્રિયા કરવામા આવેછે એવા ઉત્તમ નિધા
નથી કયો હતો 'મારા પિતા દશરથનો સખા છે' આટલાજ સખધથી
જટાયુ પક્ષિમા ભગવાનને પ્રેમાનુબધ થયો એવો પ્રેમાનુબધજ અત્યસ-
સ્કાર કરવામા કારણ થયો એવા પરમપાવન, જીવહિતકારી, કૃષ્ણાનિધિ,
નિર્દેતુક ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું લજ્જુ છું ॥૨૦॥ જે શ્રીરામની સ
રસતા અહો-આશ્ચર્યરૂપ છે, કેમકે ક્ષુદ્ર શરણાગત હોય એનેપણ પોતાનો
સખા કરી દેછે જે શરણાગત હોય તેતો પોતાથી કનિષ્ઠ હોવાથી કેવળ
રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે પણ સખા કરવા યોગ્ય નથી શરણાગત જો જાતિ-
હુળ-વિદ્યા-ગુણ-વિભવ-નિગેરેથી સમાન હોય તો કદાચિત્ સખાપણુ ઘટે,
શરણાગત આ સુગ્રીવ તો જાતનો વાનર છે 'આ વાનરતો જેવો તેવો કોઈ

કરોત્ । હત્વા વાલિનમાશુ ચૈનમદધાત્સ્વીયે પદે યશ્ચ તં રામં
 ॥૨૧॥ શત્રોરપ્યનુજં નિશાચરમપિ પ્રાપ્તં સ્વપાદાન્તિકં દૂરાદ્દીક્ષ્ય
 વિભીષણં પ્રમુદિતસ્તત્સમ્મુખં ચૈત્ય યઃ । હસ્તાભ્યાં પરિરઘવાનિવ

વાનર નહિ પણ શાખામૃગમાત્રનો અધિપતિ હતો, વળી 'આનાથી સી-
 તાશોધ રાવણમારણ વિગેરે કાર્ય સિદ્ધ થશે' એમ જાણીને એને રામે સખા
 કયો હતો ?' એમ પણ નહિ, કેમકે તેતો અગૃહ હતો. એટલે રાજ્યમાંથી
 બ્રષ્ઠ થએલો, એટલુંજ નહિ પણ રહેવા માટે એને ઘરમાત્ર પણ હવું નહિ.
 બ્રાતાના લયને લીધે પોતે ઘરનો પરિત્યાગ કરીને જ્યાં ત્યાં રજળતો હતો,
 કુંશું પણ ઠેકાણું ન હતું. આવા જળહીન સુગ્રીવથી શ્રીરામને પોતાના કાર્યની
 સિદ્ધિની સંભાવના પહેલેથી શી રીતે થાય ? નજ થાય. માટે 'આતો અ-
 નન્ય શરણાગત છે' એમ કેવળ પ્રીતિથીજ સુગ્રીવને સખા કયો હતો. કે-
 રેલી પ્રતિજ્ઞાને અનુસારે તત્કાળ વાલીને મારીને તે સુગ્રીવને તેના રાજ્યમાં
 સ્થાપન કયો (ગાદીએ બેસાડ્યો) સુગ્રીવના કરતાં વાલી પ્રબળ હતો અને
 તેનાથી પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ થવાનો સંભવ પોતે જાણતા હતા પણ તેની
 ઉપેક્ષા કરીને સખા શરણાગત સુગ્રીવનોજ પક્ષ સ્વીકાર્યો હતો. એવા પા-
 વન, જીવહિતાવહ, મહાકાકીણિક, નિર્દોષ ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું
 જાણું છું ॥૨૧॥ જે શ્રીરામની શરણાગતસંરક્ષણરૂપ મહાદીક્ષા (વ્રત) અનુ-
 પમ અહો (આશ્ચર્યરૂપ) છે. નિશાચરો (રાક્ષસો) વિશ્વાસ કરવા લાયક
 નથી. વિભીષણ તો જાતિથી નિશાચર હતા. કેવળ નિશાચરત્વમાત્ર નહિ,
 કિંતુ રિપુ રાવણના પક્ષના હતા. કેવળ તેના પક્ષના હતા એટલુંજ નહિ
 પણ તેના નાના ભાઈ હતા. આવા રાક્ષસનો વિશ્વાસ કેમ કરાય ? અને કેમ
 રક્ષણ કરાય ? આતો વધ કરવા યોગ્યજ છે. વળી સમય પણ બીજો કોઈ
 નહિ પણ સંઘામનો હતો. તથાપિ વિભીષણને પોતાના ચરણારવિંદની સ-
 મીપભૂમિમાં આવતા દૂરથીજ દેખીને, સુગ્રીવ વિગેરે સંઘામના કારણ-
 રીઓના યુક્તિયુક્ત વચનથી ના કહ્યા છતાં પણ તેમનું વચન નહિ ગણીને,
 'શરણાગતનું પરિરક્ષણ કરવું એતો સજ્જનોનો સદ્ધર્મ છે' એવું કહી વિ-
 ચારીને આનંદ પામીને તેમની સન્મુખ સ્વય પધારીને, બ્રાતા લક્ષ્મણજી-

નિજં સૌમિત્રિમેવાશુ તં રામં ॥૨૨॥ યત્સ્મૃત્યાપિ શુભં ભવેન્નહિ
 નૃણાં તાન્કીશક્રક્ષાનપિ પ્રીત્યા વૈદિકમન્નવચ્છુચિતરાન્ યોઽગ્રા-
 કરોત્સ્વાશ્રયાત્ । અન્યાંશ્ચાપિ વહ્નતારયદિતો જીવાન્ભવાન્ધેર્હિ
 તં રામં ॥૨૩॥ વદ્ધાઞ્જલિપુટો નિત્યમિત્યં સ્તૌતિ સ્સ રાઘવમ્ ।
 ગૃહમેત્ય સ ચાઘ્યૈત વેદાઞ્જાન્યેવ ભૂમિપ ! ॥૨૪॥ નામ કુર્વન્ ગુ-
 ણાનાહ માર્કણ્ડેયોઽસ્ય યાત્રપ । । અનુભૂયન્તે સ્સ સર્વે તે ધર્માદિ-
 ભિરજ્જસા ॥૨૫॥ યોગીન્દ્રસ્પૃહણીયૈઃ સ્વૈર્નિયમૈર્વાલ્ય एव च । स-
 र्वलोकप्रसिद्धोऽभूत्पित्रादेरपि सोऽधिकम् ॥૨૬॥ ચાલ્યેઽવનં તય

નેજ જેમ એમ જે બાહુમાં ઘાલીને તત્કાળ લેધ્યા હતા. એવા પરમપા-
 વન, સર્વ જીવના હિતેચ્છુ, પરમકર્ણિક, પોતાના સ્વાર્થ વિનાજ ઉપકાર
 કરનારા એવા શ્રીરામને હું લખુંછું ॥૨૨॥ વાનરભૂતિ અને રીંછભૂતિનું
 સ્મરણપણુ મનુષ્યોને અમંગળ કરનાર પ્રસિદ્ધ છે. આવી નીચ ભૂતિઓ-
 નુંપણુ જેમ અશુચિ અને અમંગળોનું પણુ વેદના સંબંધથી શુચિ (પવિત્ર)
 પણું થાય છે તેમ જે શ્રીરામે પોતાના સંબંધથીજ અતિશય પવિત્રપણું અને
 મંગળપણું પ્રીતિથી આ લોકમાં કરી દીધું છે. વળી જે શ્રીરામે પશુ-પક્ષી
 સ્થાવર યોનિના પણ અનેક જીવો સંસારસાગરમાંથી સમુદ્ધાર કર્યા છે.
 એવી રીતે સર્વને પરમ પાવન કરનારા, સર્વના સકળ દુઃખને પ્રશમન
 કરી નિઃશ્રેયસરૂપ પરમાનંદ આપનારા શ્રીરામને હું લખુંછું ॥૨૩॥

હે ભૂમિપ ! બાળ શ્રીહરિ એવી રીતે દરરોજ જે કરકમળ જોડીને શ્રી-
 રામચંદ્રજીની સ્તુતિ કરતા હતા અને મંદિરોમાંથી ઘેર આવીને પૂર્વોક્ત
 વેદનાં અંગોને લણુતા હતા ॥૨૪॥ હે નૃપ ! નામકરણ કરતાં માર્કંડેયમુનિએ
 આ શ્રીહરિના જે ગુણગણો લાખ્યા હતા તે તમામ ગુણોનો ધર્માદિકને
 તત્ત્વથી સાક્ષાત્ અનુભવ થવા લાગ્યો ॥૨૫॥ આ શ્રીહરિ મોટા મોટા
 યોગિઓએ પણ સ્પૃહા કરવા યોગ્ય એવા પોતાના પૂર્વોક્ત પ્રાતઃસરયુ-
 સ્નાનાદિક નિયમોને બાહ્ય વયમાંજ આચરવાથી પિતાઆદિકથી પણ
 વિશેષ વિખ્યાતિ અખિલ લોકમાં પામ્યા હતા ॥૨૬॥ 'દશ દિવસ પણ
 નહિ વીતેલા એવી અતિ બાહ્ય વયમાં તમારી સાક્ષાત્ માર્ગિતિએ કોટરા

તદુક્તધર્મેષુ ચ વર્તમાનાસ્તે પ્રાનવૈરાગ્યવૃષોપપન્નામ્ । અનન્યભક્તિ
 વિદધુઃ પુમાંસો રાસેશ્વરીપ્રાણપતેનરેન્દ્ર ! ॥૪॥ કેચિત્સુરાપાં અપિ
 તસ્ય સદ્ગાઙ્ગહુઃ સુરાપાનમથામિપાદાઃ । દૈવે ચ પિચ્ચેઽપિ કથ-
 ઞ્ચનાપિ સંસર્ગમપ્યાશુ જહુઃ પલસ્ય ॥૫॥ તદાશ્રિતા યે મૃહિણસ્તુ
 નેપાં શ્રીવિષ્ણુયાગાદય એવ યદ્વાઃ । હિંસાવિહીના યવશાલિદુઘ્ન-
 સિતાદિભિઃ શુદ્ધહૃદિર્ભિરાસન્ ॥૬॥ તં શિશ્રિયુર્યે નૃપ ! સાન્નિ-
 કાશ્ચ તેઽપિ ક્તૌ કાપિ પશું તુ સાક્ષાત્ । નૈયાલભન્તાથ પપુર્ન
 વિપ્રાઃ સૌત્રામણીયાંશ્ચ સુરાપ્રહાંસ્તે ॥૭॥ નિજાશ્રયં કર્તુમર્મીચ્છ-
 તીસ્તુ યોપાઃ સમીક્ષ્યાથ સહસ્રશોઽસૌ । વિચારયામાસ ધિયા
 મનીષી હિતાવહઃ શિષ્યપરમ્પરાયાઃ ॥૮॥ શ્રેયાન્નુમં વાપ્યન્નુમં

શ્રીરામાનંદ સદ્ગુરુશ્રી સાંભળ્યા છે તેનો યથાયોગ્ય ઉપદેશ કર્યો ॥૩॥
 હે નરેન્દ્ર ! સદ્ગુરુધર્મે ઉપદેશ કરેલા ધર્મોમાં વર્તતા તે પુરૂષો સ્વધર્મ જ્ઞાન
 વૈરાગ્યે સહિત, રાસેશ્વરી-રાધિકાના પ્રાણપતિ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના સંબંધી
 એકાંતિકી ભક્તિ કરવા લાગ્યા ॥૪॥ સુરામઘનું પાન કરનારા પણ કેટ-
 લાક જનોએ ધર્મદેવના સહવાસથી તે સુરામઘપાનનો પરિત્યાગ કરી
 દીધો અને કેટલાક માંસ ભક્ષણ કરનારા જનોએ ધર્મના સમાગમથી દૈવ-
 કર્મ યાગાદિકમાં અને પિતૃકર્મ શ્રાદ્ધાદિકમાં પણ કોષ્ઠપણ પ્રકારથી
 માંસનો સંબંધપણ તત્કાળ ત્યાગ કરી દીધો અને સદા સદ્ધર્મપરાયણ થઈ
 ગયા ॥૫॥ ધર્મના ચરણસમાશ્રિત જે ગૃહસ્થો હતા તે પશુવિગેરેના વધે
 વર્ણત, યવ-ત્રીહિ-ગોદુગ્ધ-સાકર વિગેરે પવિત્ર હૃતદ્રવ્યથીજ કરવા યોગ્ય
 શ્રીવિષ્ણુયાગ આદિક યજ્ઞો કરવા લાગ્યા ॥૬॥ હે નૃપ ! શ્રીતકર્મમાં અધિ-
 કૃત એવા જે નિત્ય અગ્નિહોત્રી વિગ્રોએ ધર્મદેવનો આશ્રય કર્યો હતો
 તેઓ પણ ક્યારેયપણ શ્રીત સોમયાગાદિ કોષ્ઠપણ યજ્ઞમાં અન્નદિ પ્રત્યક્ષ
 પશુને તો હણતાજ નહિ. અને તે વિગ્રો સૌત્રામણી યાગમાં કરવાપણે
 કહેલા સુરાપાનને પણ કરતાજ નહિ ॥૭॥ ત્યારપછી આ ધર્મદેવે પોતાના
 ચરણનો સમાશ્રય કરવાને ઇચ્છતી હલરોહલર સ્ત્રીયોને બેઠને, શિષ્ય-
 પરંપરાનું પરમ હિત કરવામાટે પોતાની ધર્મકાંત શુદ્ધિથી ડિગિત એવો

યદ્વ સમાચરેત્તદ્ધિ તદીયવર્ગઃ । અન્યશ્ચ લોકોઽપિ સમાચરેદ્ધે
તચ્છ્રેયસા કર્મ વિચાર્ય કાર્યમ્ ॥૧॥ સ્ત્રીणां ગુરુત્વં ભુવિ કુર્વતે
યે તે શિષ્યભૂતાસુ પરાઙ્મનાસુ । વિશેષતઃ સ્વસ્ય વશાસુ તાસુ
ઘ્રષ્ટા ભવન્ત્યેવ રતપ્રસક્તાઃ ॥૨॥ પુંસા પ્રસન્નસ્તુ તતોઽઙ્મનાયાઃ
કસ્યાપિ હિ ક્ષાપિ ચ નૈવ યુક્તઃ । સ્ત્રિયા ભુજન્ના ઇવ તન્નરેણ

વિચાર કર્યો ॥૮॥ તે વિચાર પાંચ શ્લોકથી કહેછે—જે શ્રેષ્ઠ પુરૂષ હોય
તેણે ક્રિયામાણુ કર્મ વિચારીનેજ કરવું, કેમકે વિચાર કર્યા વિના કરવા
માટેનું કર્મ ક્યારેક પાપનો પ્રસંગ લાવનારૂં પણ થાય, શ્રેષ્ઠ પુરૂષ જે કરે
છે તે અશુભ હોય તોપણ તેને ગતાનુગતિ કરનારા બીજા જનોપણ આચ-
રણ કરેછે તે ગીતામાં કહ્યુંછે—‘યદ્વદાચરતિ શ્રેષ્ઠસત્તદેવેતરો જન । સ
યત્પ્રમાણં કુરુતે લોકસદનુવર્તતે’. ભાગવતમાં પણ કહ્યુંછે—‘યષ્છીર્ષણ્યા-
ચરિતં તદનુવર્તતે લોક.’ માટે શ્રેષ્ઠ પુરૂષે વિચારીનેજ કર્મ કરવું પણ
વિચાર્યા વિના એકદમ ન કરવું ॥૯॥ પૃથ્વી ઉપર જે પુરૂષો સ્ત્રીયોનું મત્રો-
પદેશાદિ દીક્ષા આપવાપણે કરીને આચાર્યપણું કરેછે તે પુરૂષો સ્ત્રીયોનો
બહુ પ્રસંગ થતાં વિષયોનો વિક્ષેપ કરવાનો સહજ સ્વભાવ હોવાથી, મન
પણ અતિચયળ સ્વભાવવાળું હોવાથી, ઇદ્રિયો પ્રમાથિ (બળથી હરાણું
કરનારા) સ્વભાવવાળાં હોવાથી અને શિષ્યભાવને પામેલી સ્ત્રીયોમાં
ગુરૂચરણસેવા સજવાનો સહજ સ્વભાવ હોવાથી પરિચર્યાપરાયણ થએલી
પરાંગનામાં વૈષયિક મુખાનુલભમાં વ્યાસક્ત થઈને વિશેષપણે નિશ્ચે બ્રહ્મ
થાયછે એટલે સન્માર્ગમાથી પતિત થઈને અધોગતિને પામેછે. તે વામન-
પુરાણમાં કહ્યું છે કે—‘ત્યાજ્યં ધર્માન્વિતૈર્નિત્યં પરદારોપસેવનમ્ । નયન્તિ
પરદારાસ્તુ નરકાનેકવિજાતિ’ ॥૧૦॥ માટે કસ્યાપિ—જીતેન્દ્રિય એવા
મુક્ત મુમુક્ષુનેપણુ પોતાની ધર્મપત્ની થકી બીજી કોઈપણ સ્ત્રીયોનો ક્ષાપિ-
ધર્મનો અવળોધ આપવો એ આદિક કલ્યાણકારક અર્થગૌરવમાંપણુ સપ્રયો-
જન કે નિષ્પ્રયોજ લાપણાદિ પ્રસંગતો યોગ્યજ નથી, માટે મનુષ્યમાત્રે કાળી
સર્પિણી થકીજ જેમ એમ સ્ત્રીયોથકી લય પામવો ધર્મપ્રવર્તન માટે પ્રવર્તેલા
ગુરૂએ તો વિશેષપણે લય પામવો, તે ભાગવતમાં ‘સક્તં ન કુર્યાત્પ્રમદાસુ

મેતવ્યમસ્યા ગુરુણા વિશેષાત્ ॥૧૧॥ સ્ત્રીणां हितं यस्तु गुरुर्वि-
 धित्सुः स कृष्णमन्त्रं नियमैः सहैव । स्वयोपिता ता उपदेशयेद्वै
 स्वयं तु नेक्षेन न भाषयेत्ताः ॥१२॥ आसन्नसम्बन्धवतीस्तु योपा
 विहाय नान्या गुरुणा च दृश्या । स्पृश्या न भाष्या न च कुत्र-
 चिद्वै धर्मो महानेष इदं मतं मे ॥१३॥ इत्थं स निश्चित्य नरेन्द्र !
 पत्न्या भक्तयोपदेशं समदापयत्ताः । सुवासिनीनां च विभर्तृकाणां
 धर्मोश्च ताभ्योऽचकथयार्हम् ॥१४॥ या योपितः शिथिल्युरत्र
 भक्तिं स्वभर्तृनिष्ठाः कुलटासमा वा । ताः सर्वशोऽप्यस्य हरेः

જાતુ યોગસ્ય પારં પરમાદરુણુઃ । મત્સેવયા પ્રતિલબ્ધાત્મલામો ઘટ્નન્તિ યાં
 નિરવદ્વારમસ્ય 'સ્ત્રીપુંમસક્ક પુતાદક્ સર્વથ ગ્રાસમાઘહઃ । અપીશ્વરાણાં
 કિમુત પ્રામ્યસ્ય ગૃહચેતસઃ' ઇત્યાદિકથી કહ્યું છે ॥૧૧॥ માટે સ્ત્રીયોનું હિત
 કરવા ઇચ્છતા ગુરુએતો સ્ત્રીયોને પોતાની પત્નીપાસેજ અધિકારને અનુ-
 સારે આદિસાદિ નિયમોએ સહિત કૃષ્ણમંત્રનો ઉપદેશ કરાવવો. પોતેતો
 સ્ત્રીયોસાથે બોલેજ નહિ તેમ જીવે પણ નહિ. આ નિશ્ચયનીજ વાત છે
 ॥૧૨॥ ગુરુએ સમીપ સંબંધવાળી સ્ત્રીયો થકી જીજ્ઞાસુ સ્ત્રીયોનો સ્પર્શ નજ
 કરવો અને તેની સાથે લાપણુપણુ ન કરવું અને બેવીપણુ નહિ. તે આ
 ધર્મ ગુરુને અતિ અવશ્યનો અતિશ્રેષ્ઠ છે એમ મેં માનેલું છે. એટલે સર્વ-
 શાસ્ત્રના હાર્દરૂપ આ સિદ્ધાંત મેં પ્રતિપાદન કરેલોછે માટે આમાં વિતંડાવાદ
 વદીને દોષપણુ સંશય કરવો નહિ ॥૧૩॥ હે નરેન્દ્ર ! ધર્મદેવે આ પ્રકારે
 શુદ્ધિથી નિશ્ચય કરીને, પોતાની પત્ની પ્રેમવતી પાસે પોતાને શરણે આવેલી
 અબળાઓને મંત્રોપદેશ કરાવ્યો પણ પોતે નહિ. અને સધવા વિધવા વનિ-
 તાઓના ધર્મવિશેષોનો ઉપદેશપણુ પત્નીદ્વારા યથાયોગ્ય કરાવ્યો. મહા-
 ભારતમાં દેવનદી આદિક સ્ત્રીયોએ સ્ત્રીધર્મપ્રત્યે પુછેલા શિવજીએ પણ
 પોતાની પત્ની પાર્વતી મારફતજ ધર્મોપદેશ તેમને કરાવ્યો છે. આ પ્રમાણુ
 આબાખતમાં જણી લેવું ॥૧૪॥ આ લોકમાં પતિમાં નિષાવાળી કે કુલટા એ-
 વીપણુ જે નારીઓએ ભક્તિના ચરણુકમળનો આશ્રય કર્યો તે સર્વે મનની
 મલિનતાએ રહિત થઈને પતિવ્રતાઓમાં પ્રખ્યાત શ્રેષ્ઠ ગુણુવાળી થઈ ગઈ.

પ્રતાપાત્ પતિવ્રતાઃ સ્વાત્ગુણા વમૂઘુઃ ॥૧૫॥ સપોષ્યો નિવસં-
સ્તત્ર ધર્મઃ પ્રતિદિનં નૃપ ! । પદ્મકર્માપ્યાચરન્ કૃષ્ણમહાપૂજાં સ-
માચરન્ ॥૧૬॥ ન્યવેદયત્પ્રત્યહં ચ મહાનૈવેદ્યમુત્તમમ્ । કૃષ્ણાય
તસ્ય ચ મહાનીરાજનમકારયત્ ॥૧૭॥ કૃષ્ણજન્માષ્ટમીમુખ્યાન્યા-
ચચાર વ્રતાનિ સઃ । તેષુ જાગરણં ચક્રે કૃષ્ણસ્ય ચ મહાર્ચનમ્
॥૧૮॥ ઉત્સવાનન્નકૂટાદીનાન્દિકાન્ રાધિકાપતેઃ । મહદ્ગિરેય
સન્મતૈઃ સોઽકરોઽનૃપતિર્યથા ॥૧૯॥ પ્રત્યહં માસિ ભાદ્રે ચ ગણે-
શસ્ય મહોત્સવમ્ । ચક્રે શુક્લચતુર્થ્યાં સ મધ્યાહ્ને વિધિવન્નૃપ !
॥૨૦॥ આશ્વિનસ્ય ચતુર્દશ્યાં કૃષ્ણાયાં ચ મહોત્સવમ્ । મારુતેઃ
કુલદેવસ્ય પ્રત્યહં વિધિનાઽકરોત્ ॥૨૧॥ અવતારચરિત્રાણાં શ્રી-

આમાં મૂળ કારણતો માનુષભાવ જેમણે ધારણ કર્યો છે એવા ભક્તિતનય
ભગવાન શ્રીહરિનો પ્રતાપજ છે. ભક્તિસમાશ્રય તો નિમિત્તમાત્ર છે ॥૧૫॥
હે નૃપ ! આવીરીતે તે અયોધ્યામાં ધર્મની સારી રીતે અભિવૃદ્ધિ કરતા
આ ધર્મદેવ પોતાના પત્ની-પુત્રાદિ પરિવાર સાથે રહીને જ્ઞાનસંધ્યાદિ
પદ્મર્મોને પ્રતિદિન અરુણોદયપણે આચરતા થકા શ્રીકૃષ્ણની મહોપચા-
રોથી પૂજા યથાવિધિ કરતા હતા ॥૧૬॥ તેમાં શ્રીકૃષ્ણને પ્રતિદિન દુધપાક
જલેથી ખાંડના લાડુ વિગેરે ઉત્તમ મહાનૈવેદ્ય નિવેદન કરતા અને શ્રીકૃ-
ષ્ણનો બહુ દીવેરો પ્રકટાવીને ભગવન્મુખારવિંદ નિહાળવાપૂર્વક આરતી-
વિધિપણ કરતા હતા ॥૧૭॥ તથા જન્માષ્ટમી રામનવમી વિગેરે વ્રત-
વાસરોમાં યથાવિધિ તેતે વ્રતો જાગરણ-શ્રીકૃષ્ણમહાપૂજા કરવા પૂર્વક
કરતા હતા ॥૧૮॥ શ્રીકૃષ્ણના વર્ષોવર્ષ તેતે તિથિએ કરવાપણે કહેલા
અન્નકૂટ આદિક ઉત્સવો સંપૂર્ણ મહાસામગ્રીથીજ મહારાજની માફક
કરતા હતા ॥૧૯॥ હે નૃપ ! ધર્મદેવ વર્ષોવર્ષ ભાદ્રપદમાસના શુકલપક્ષની
ચતુર્થીતિથિએ મધ્યાહ્નસમયે યથાવિધિ ગણપતિનો મહોત્સવ કરતા હતા
॥૨૦॥ અને પ્રતિવર્ષ આશ્વિનમાસના કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્દશીએ કૃણદેવ માઝ-
તિનો મહોત્સવ યથાવિધિ કરતા હતા ॥૨૧॥ સત્પતિ શ્રીકૃષ્ણની અને
તેમના વરાહાદિ અવતારોની સકળકલ્યાણકારી ચરિત્રકથા પ્રતિદિવસ અપ-

કૃષ્ણસ્ય સતાં પતેઃ । અપરાહે પ્રતિદિનં કથનં સ્વયમાચરત્ ॥૨૨॥
 પઠનં પાઠનં ચૈવ સદ્ગ્રન્થાનાં વિચિન્તનમ્ । યથાવકાશં મતિમા-
 ન્કરોતિ સ્થાન્યહં સ ચ ॥૨૩॥ इत्थं स्वधर्मनिरतो विजितान्तरारिः
 कृष्णप्रतापविगतासुरभूरिभीतिः । स्वस्थोऽयसत्सुतकलत्रयुतः
 स तत्र सद्धर्मनि स्वशरणानिह वर्तयन् ॥२४॥ इति श्रीसत्सद्गिजीवने
 नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे धर्मकृतस्त्रीपुरुषगुरुमर्यादादिनिरूपणनाम-
 કોત્રિશોઽધ્યાયઃ ॥૨૫॥

મુગ્ધ ઉવાચ—અથોપનીતિં તનયસ્ય વિપ્રો વિધાતુમત્યુત્સુકમા-
 નસઃ સઃ । સમ્પાદયામાસ વિદેશતોઽપિ યથોક્તસમ્મારભરાનુ-
 વારઃ ॥૧॥ આહ્ય દૈવજનમું સમર્ચ્ય કાશ્મીરપુષ્પામ્બરદક્ષિણાભિઃ ।

રાહ (બપોરપછી) સમયમાં શ્રોતા સ્વશિષ્યો સમક્ષ કરતા હતા ॥૨૨॥
 મહામતિમાન ધર્મેદેવ પ્રતિદિન અવકાશને અનુસારે આત્મા પરમાત્માનો
 અવબોધ આપનારા શ્રીમદ્ભાગવત આદિક સદ્ગ્રંથોનું પઠન-પાઠન-ચિત-
 વન કરતા હતા ॥૨૩॥ હે રાજન! આવી રીતે આ ધર્મેદેવ નિત્ય સ્વવર્ણ-
 શ્રમધર્માનુષ્ઠાન પૂર્વક ભગવાનના એકાંતિકપણામાં નિષ્ઠાવાળા થઈને, માટેજ
 કામક્રોધાદિ અંતરના અછત અરિઓને છૂટીને, માનુષલીલા જેમણે મહણ
 કરીછે એવા સ્વસમીપમાંજ સદા વિરાજમાન પુત્રરૂપ શ્રીહરિકૃષ્ણના
 પ્રબળ પ્રતાપથી અસુરોના અધિકભયે રહિત થઈને, માટેજ પુત્ર-પત્ની
 પ્રમુખ પરિવાર સાથે સદા સંતુષ્ટ ચિત્ત થઈને, પોતે અનુષ્ઠાન કરેલા સધર્મ
 ભક્તિરૂપ ઉદ્ભવમાર્ગમાં પોતાના ચરણશરણને પામેલા પુરૂષોને પ્રવર્તાવવા
 પૂર્વક અયોધ્યાપુરીમાં મુખેથી નિવાસ કરીને રહ્યા હતા ॥૨૪॥ ઇતિ
 શ્રીસત્સદ્ગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે ધર્મકૃતસ્ત્રીપુરૂષગુરુમર્યાદાનિરૂ-
 પણનામકોત્રિશોઽધ્યાયઃ ॥૨૫॥

અધ્યાય ૩૦ મો.

મુગ્ધતઃપિ કહેછે—હે રાજન! ત્યારપછી વિપ્ર હરિપ્રસાદજી પોતાના
 પુત્ર હરિકૃષ્ણના ઉપનયનસંસ્કાર કરવામાટે અંતરમાં અત્યંત ઉત્સાહ
 પામીને મહાઉદારપણાથી તેમાં અપેક્ષિત સમગ્ર સામગ્રી દૂરદેશમાંથી પણ

ફલં નિધાયાસ્ય પુરઃ સરત્તં પપ્રચ્છ પુત્રવતવન્ધકાલમ્ ॥૨॥ સ
પ્રાહ ગર્ભાષ્ટમ ઇવ વર્ષે તપસ્યમાસેઽય તુ વર્તમાને । તિથૌ દશ-
મ્યાં ચ વિધૌ કુરુ ત્વં તિપ્યેઽજ્જલગ્ને વ્રતવન્ધકર્મ ॥૩॥ નિશમ્ય
મૌહૃતિકવાક્યમિત્થં તદેવ જગ્રાહ સ નિશ્ચયેન । તતોઽલિપન્મ-
દ્ગલપત્રિકાશ્ચ સ્વજ્ઞાતિસમ્બન્ધિસુહૃત્સલિપ્ત્યઃ ॥૪॥ ત આયયુસ્તત્ર
સહોપહારા અનોરથાશ્વાદિવિચિત્રયાનાઃ । સાકં સુહૃત્પુત્રકલત્ર-
વાસૈઃ કૃષ્ણેક્ષણાત્યુત્સુકમાનસાશ્ચ ॥૫॥ સમ્ભાવયન્નેવ યથોચિતં
તાન્ સમ્ભારમાહાર્યં મહાન્તમેવ । સ પુત્રમાફલ્યજમૂરિહર્ષો દવૌ

મંગાવી ભેળી કરવા લાગ્યા ॥૧॥ ઉપનયનકાર્યમાં અતિશય ઉત્કંઠાવાળા તે
ધર્મદેવ જ્યોતિષિક કોઈ બ્રાહ્મણને બોલાવીને, હુંકુમ હુસુમ વસ્ત્ર વિભૂષણ
દક્ષિણા આદિકથી તેનું પૂજન કરીને, તેની આગળ રહેસહિત નાળીયેર
આદિક ફળ મુઠીને, હુમારના ઉપનયનસંસ્કારસમુચિત શુભ મુહૂર્ત પુછવા
લાગ્યા ॥૨॥ પુછેલા બેશી પંચાંગપત્રમાં બરોબર બેઠને બોલ્યા કે-હે
ધર્મ! ગર્ભથી આજ આઠમા વર્ષમાં વર્તતા આ ફાગણમાસમાં શુકલ
પક્ષની દશમી તિથિએ સોમવારે પુષ્યનક્ષત્રમાં મેવ લક્ષમાં આ સુતનો
ઉપનયનસંસ્કાર કરવાને યોગ્ય છે. આવું મુહૂર્ત દેવેન્દ્રાથી મળી આવ્યું
છે. માટે વિલમ્બ કરવાનો અવસર નથી, માટે જલદી કરો ॥૩॥ હે રાજન!
ધર્મદેવ આવું જ્યોતિષિકનું વચન સાંભળીને તેજ મુહૂર્ત લેવાનો નિશ્ચય
કરી, ઉપનયન શુભસંસ્કારનો સમય સૂચવનારી માંગલિક હુંકુમપત્રિકાઓ
લખી લખાવીને, પોતાના જ્ઞાતિજનો, સખાધિજનો, સુહૃદો, (હિતૈષી) અને
સખાઓ ઉપર મોકલાવી ॥૪॥ મંગળપત્રિકાએ જેમને પહોંચી છે એવા
જ્ઞાતિ-સંબંધિ વિગેરે જનો ભેટસામગ્રીએ સહિત પોતપોતાના પુત્ર કલત્ર
મિત્ર ભૃત્યોને સાથે લઈને, ગાડાં રથ ઘોડા પાલખી-મેના આદિક વિચિત્ર
વાહનોમાં બેસીને, ધર્મસુત શ્રીહરિનાં દર્શન કરવામાં અત્યંત ઉત્કંઠિત
મનવાળા થઈને અયોધ્યામાં ધર્મદેવને ઘેર આવ્યા ॥૫॥ આવેલા જ્ઞાતિ-
સંબંધિજનોને યથાયોગ્ય સંભાવના કરતા થકા, સુતના માંગલિક કાર્યના
આરંભમાં ઉત્પલ થએલા હર્ષાતિશયથી ઘણી સામગ્રી મંગાવી ભેળી કરીને,

સ્વકેભ્યો નવવસ્ત્રભૂષાઃ ॥૬॥ સ આનયામાસ ચ દૂતવયંદેશાન્ત-
 રેભ્યો વહુમાનપૂર્વમ્ । વિપ્રાંશ્ચતુર્વેદવિદઃ સુશીલાન્ પૌરાણિકાન્
 શાસ્ત્રવિદઃ કર્વોશ્ચ ॥૭॥ તે તં દ્વિજેન્દ્રા મિહિરપ્રકાશાઃ પૌરાશ્ચ
 વિપ્રા નિગમાગમજ્ઞાઃ । સ્વાચાર્યમુપ્સ્યા મુનિગોમિલોક્તગૃહોણ કર્મ
 સ વિધાપયન્તિ ॥૮॥ મહાલ્યવાદ્યાનિ વહુનિ તસ્ય ગૃહેષ્વવાચન્ત
 દિવા ચ રાત્રૌ । જગુશ્ચ ગીતાનિ મનોહરાણિ સુવાસિનીનાં નિકરાઃ
 સમેતાઃ ॥૯॥ પુષ્પોપનીતાવધિકારસિદ્ધયૈ કાર્યસ્ય કૃદ્ઘૃતિતયમ-
 તસ્ય । વિપ્રઃ સ ધેનુત્રયદાનમાશુ ચકાર ભૂપ ! પ્રતિવિમ્બમેવ ॥૧૦॥
 યત્કામચારાશનવાદમુપ્યદોષોપશાન્ત્યૈ તનયેન કાર્યમ્ । કૃદ્ઘૃ-

મંગળકાર્યના આરંભમાં પોતાના જ્ઞાતિ-સંબંધિ-મુદ્દદ-સખાઓ વિગેરેને
 યથાયોગ્ય વિવિધ નવીન વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે આપ્યાં. (આવેલા સંબંધિઆ-
 દિકને ધનવસ્ત્રાદિકથી દુર્બળ (ગરીબ) બહુને તેઓ પોતાના દ્વારમાં સારા
 શોભે એટલા માટેજ પ્રથમજ નવીન વસ્ત્ર આભૂષણ આદિક આપ્યાં, એવો
 અભિપ્રાય છે) ॥૬॥ તે ધર્મદેવે ચાર વેદને બહુનારા સુશીલ વિપ્રો, પૌરાણિકો,
 શાસ્ત્રીયો અને કવિઓ આ સર્વેને દેશદેશમાંથી ઉત્તમ દૂતો મોકલી મોક-
 લીને બોલાવ્યા ॥૭॥ સૂર્યના જેવા તેજસ્વી તે દેશાંતરમાંથી આવેલા વિપ્રો
 અને નિગમાગમને બહુનારા પુરના વિપ્રોએ, હુળના આચાર્યને આગળ રા-
 ખીને ગોલિલમુનિપ્રણીત ગૃહ્યસૂત્રને અનુસારે હુમારને ઉપવીત આપવા
 ધર્મદેવપાસે ગૃહશાંત્યાદિ કર્મનો આરંભ કરાવ્યો. આચાર્યલક્ષણમાં યાજ્ઞ-
 વલ્ક્યમુનિ 'સ ગુર્યઃ ક્રિયાઃ કૃત્વા વેદમસૈ પ્રયચ્છતિ । ઉપનીય વદદ્વેદ-
 માચાર્યઃ સ ઉદાહતઃ । પદ્મદેશમુપાધ્યાય ક્ષત્રિય્યજ્ઞકુદ્ચતે' એમ કહે છે
 ॥૮॥ તે સમયમાં ધર્મના ઘરના આંગણમાં રાત્રિદિવસ માંગલિક વિવિધ
 વિચિત્ર વાજંત્રો વાગવા લાગ્યાં. યોગે મળેલી સુવાસિની સન્નારીઓ મનો-
 હર મંગળ ગીતો ગાવા લાગી. એરીતે આ ઉપવીતમહોત્સવ માંગલિક
 વાદ્યગીતપૂર્વક પ્રારંભાયો ॥૯॥ તે પછી ધર્મદેવે પુત્રના ઉપનયન સંસ્કા-
 રમાં પોતાની યોગ્યતા સિદ્ધિસાઢ શાસ્ત્રમાં કરવાપણે કહેલાં ત્રણ કૃષ્ણ
 મતોના પ્રતિનિધિ તરીકે ત્રણ ગાયોનું દાન તત્કાળ કર્યું ॥૧૦॥ હુમારના

ત્રયં તચ્ચ તથૈવ ધેનુત્રયપ્રદાનેન પિતા ચકાર ॥૧૧॥ પૂર્વદ્યુરેવોપ-
નયાઙ્ગકર્મ સ માતૃપૂજાદિ ચકાર સર્વમ્ । નાન્દીમુખં સ્વસ્ત્યયનં
ગ્રહાણાં શાન્તિં સદ્ગૈર્દિજતર્પણં ચ ॥૧૨॥ પ્રાતર્દશમ્યાં પુરતો ગૃ-
હસ્ય સમ્માર્જનાદૈરભિસંસ્કૃતેઽસૌ । સંસ્થાપયમાસ સમુદ્રવારયં
હુતાશનં સ્થણ્ડિલ આર્ચયચ્ચ ॥૧૩॥ સ્વવેદશાલોચિતકર્મમાર્ગે
સ્વચંદ્રધર્મે ચ વિદચ્ચશેષમ્ । દ્વિજાતિસંસ્કારવિધાનવિશ્વવિપ્રોક્ત-

કામચાર-કામવાદ-કામલક્ષણુ આદિક દોષની ઉપશાંતિ સાડ ઉપવીત
આપવાને યોગ્ય થએલા હુમારને -શાસ્ત્રે કરવાપણે કહેલાં જે ત્રણ
કૃત્ત્રમતો તેનાપણુ પ્રતિનિધિ તરીકે ત્રણ ગાયોનું દાન પોતાની પેઠેજ
પિતાએ અપાળ્યું (ઉપવીત આપનાર અને લેનાર બન્નેને તે કર્મમાં અધિ-
કાર સિદ્ધિમાટે પ્રાયશ્ચિત પ્રયોગરતમાં બૃહદ્વિષ્ણુએ-‘કૃચ્છ્રત્રયં ચોપ-
નેતા ગ્રીન્ કૃચ્છ્રાંશ્ચ ષટ્શ્ચરેત્ । ગુરુર્દાદશસાહસ્રં ગાયત્રીં ચ જપેત્તતઃ’
એમ કહ્યું છે. ‘ક્યહં પ્રાતર્યહં સાયં ક્યહમઘાદયાચિતમ્ । ક્યહં પરં ચ
નાશ્મીયાચ્છુદ્ધં કૃષ્ણં વિષીયતે’ એમ મનુએ કૃત્ત્રમતનું લક્ષણ કહ્યું છે.
તેના પ્રતિનિધિમાં પરાશરે ‘કૃષ્ણોઽયુતં તુ ગાયત્ર્યા ઉદવાસસ્તથૈવ ચ ।
ધેનુપ્રદાનં વિપ્રાય સમમેતચતુષ્ટયં’ એમ કહ્યું છે. ‘વદવાસોઽમુક્તવતોઽ-
હોરાત્રં’ એમ મહાર્ણવમાં કહ્યું છે) ॥૧૧॥ તે પછી ધર્મદેવે ઉપવીતને પહે-
લેજ દિવસે તે કર્મના અંગભૂત માતૃકાપૂજન, નાંદીમુખશ્રાદ્ધ, સ્વસ્તિવા-
ચન અને સૂર્યાદિગૃહશાંતિ કરાવી અને વિપ્રોને પ્રિય એવાં છો રસવાળાં
ભોજ્ય જમાડીને અતિ તૃપ્ત કર્યા ॥૧૨॥ તે પછી ધર્મદેવે દશમીને દિવસે
પ્રાતઃકાળમાં ઘરના આગળ્યા લાગમાં વાળવું લીપવું વિગેરે સંસ્કારથી અ-
ત્યંત શુદ્ધ કરેલા સ્થંડિલ (યજ્ઞ માટે શુદ્ધ કરેલી ઉચ્ચી નીચી નહિ એક
સરખી કરેલી જમીન-વેદિકા)માં સમુદ્ભુત નામના અગ્નિની સ્થાપના

રીત્યેવ ચકાર સર્વમ્ ॥૧૪॥ જ્ઞાતં ચ મુક્તં કૃતકેશવાપં જ્ઞાતં જ-
નન્યા સમલક્ષ્ણં ચ । સ્વદક્ષભાગે વિનયોપવિષ્ટં સંસ્કારયામાસ
સુતં યથાચત્ ॥૧૫॥ આચક્ષ્ય કટ્યાં કટિસૂત્રમેનં કૌપીનલ્પણં
પરિધાપ્ય ચાસૌ । યજ્ઞોપવીતં નવતન્તુશુદ્ધં કાર્પાસકં સ ત્રિગુણં
દદાતિ ॥૧૬॥ 'અગ્ને વ્રતે'ત્યાદિભિરાજ્યહોમં વિધાય નાભ્યાદિ ત-
વક્ષમાર્યઃ । સ્પૃષ્ઠાઽચદ્વાદ્યદિનાદ્ધરાયાં ત્વં વ્રહ્મચારી ભવસીતિ
કૃષ્ણમ્ ॥૧૭॥ પ્રેપાન્ ગુરુકાંસ્તનયાય ધર્મઃ સર્વાન્ યથાચત્સમ-
વ્યુદ્યત્ । આધેહિ નિત્યં સમિધઃ સુત ! ત્વં પ્રાતઃચ સાયં યદિવૈવ
સાયમ્ ॥૧૮॥ આદૌ તથાન્તેઽશનકર્મણસ્ત્વં કુર્યાં અપોશાનવિધિ

પ્રકાર બાણુનારા પોતાના વંશના વિપ્ર આચાર્યને આગળ રાખી તેના કહેવા
મુજબન સમય સંસ્કારકર્મ કર્યું ॥૧૪॥ હવે હિપનયનસંસ્કાર પ્રકાર કહે
છે—પ્રથમ લોજનનિમિત્તે જ્ઞાન કરાવી લોજન કરાવીને, પછીથી મા-
થાના કેશ મુંડાવી તેની શુદ્ધિ નિમિત્તનું જ્ઞાન ફરી કરાવીને, માતાએ વસ્ત્ર
વિભૂષણથી અલંકૃત કરેલા અને પોતાના દક્ષિણભાગમાં વિનયથી બેઠેલા
તે હરિકૃષ્ણ હુમારને ધર્મદેવે યથાશાસ્ત્ર સંસ્કાર કરાવ્યો ॥૧૫॥ કૃષ્ણ-
હુમારના કટિભાગમાં કટિસૂત્ર બાંધીને, કૌપીનનો કટકો પહેરાવીને, કપા-
સના ત્રણ ત્રણ તંતુઓથી કરેલી ત્રણ શેરોનું શુદ્ધ (અસ્પૃશ્યના સ્પર્શ
દોષે રહિત અથવા મંત્રથી પવિત્ર કરેલું માટે) યજ્ઞોપવીત ધર્મપિતાએ
પુત્રને પહેરાવ્યું ॥૧૬॥ ત્યારપછી આચાર્યે 'અગ્ને વ્રતયતે વ્રતં' ઇત્યાદિ
મંત્રોપદે પાંચ આબ્યાહુતિથી હવન કરીને, બટુ શ્રીહરિના નાલિઆદિક
પાંચ અવયવોનો સ્પર્શ કરીને 'આ દિવસને આરંભીને ધરાઉપર તમો બ્ર-
હ્મચારી થયા' એમ તે કૃષ્ણ બટુને કહ્યું ॥૧૭॥ આચાર્યે બટુકને કહેલા
'સમિધમાધેહિ, અપોઽજ્ઞાન, મા દિવા સુપુષ્પાઃ, કર્મ કુર' આ ચારેય મૃ-
ગોનો પિતાએ પુત્રને યથાર્થ-અર્થવિવેચન કરીને બોધ કર્યો. અર્થનો અ-
વબોધ પ્રકાર કહે છે—હે સુત ! તમો નિત્ય સાયં પ્રાતઃ સમિધાન કરો અ-
થવા એક સાયંકાળેજ કરો. તથા નિત્ય લોજનના આદિમાં અને અંતમાં
અપોશાનવિધિ કરો એટલે લોજનના આદિમાં 'અમૃતોપસ્થરણમસિ સ્વાહા'

ચ નિત્યમ્ । ત્યજેદિવાસ્થાપમપિ પ્રયત્તાદાચાર્યસેવાનિરતો ભવેદ્ધ
 ॥૧૯॥ પિતૃયમુક્તઃ સ દસન્કુમારો વાદં પ્રતિપ્રેપમુવાચ ચોદ્યૈઃ ।
 તેનાતિહર્ષે સ ચ તસ્ય પત્ની સમ્બન્ધિનોઽન્યે ચ યયુઃ પ્રકામમ્
 ॥૨૦॥ કટ્યાં શુરુસ્તસ્ય વચન્ધ મૌર્ઝીં શ્લક્ષ્ણાં ત્રિવૃત્તાં રશનાં વિ-
 ધિદ્ધા । પ્રન્થિત્રયં ચાપિ ચકાર તસ્યા હરિપ્રસાદઃ પ્રવરાનુરૂપમ્
 ॥૨૧॥ અગ્નેરુદક્ પ્રાહુરુર ઉત્તરાગ્રકુશાસનસ્યો જનકં સુતાય ।
 પ્રત્યહુરગ્રાયાદિશતિ સ્વ મન્ત્રં ગ્રાહ્યં નિષણ્ણાય સમાનર્પિટે ॥૨૨॥
 તદા મહાદુન્દુભિષોષ આસીદ્વાદ્યાન્યવાચન્ત ચ સર્વશોઽપિ ।
 પ્રભુધ્વનિઃ સ્ત્રીગણગીતિકાભિઃ સમં ટિદીપે જયશન્દમિથ્રઃ ॥૨૩॥

અને અતમાં 'અમૃતાપિધાનમસિ સ્વાહા' આ મંત્રથી બે આચમન કરવા-
 પૂર્વક અપોશાનવિધિ સદા કરો તથા પ્રયત્ન કરીનેપણુ દિવા નિદ્રાનો પ
 રિત્યાગ કરો તથા આચાર્યની પરિચર્યાપરાયણુ થાઓ ॥૧૮-૧૯॥ દે
 રાજન્ । પિતાએ આ રીતે ચાર પ્રેયો કહ્યા એટલે હુમાર હરિકૃષ્ણ હુમન-
 'ધર્મન્થાપનમાટે અવતરેલા અને આ પણ એક ધર્મશિક્ષણપ્રકાર છે'
 એમ માનીને મુખમા મદમદ હસતા હસતા પ્રત્યેક પ્રેયોપ્રત્યે વાદ
 (તમો જેમ કહો છો એમજ કરીશ એવી પ્રતિજ્ઞા) એવુ પ્રતિવચન ઉ-
 વ્યસ્વરથી બોલ્યા હરિકૃષ્ણે ઉચ્ચારેલા શબ્દના શ્રવણથી પિતામાતા
 અને બીજા તેમના સખામિત્રો સર્વે પર્યાપ્ત પ્રહર્ષ પામ્યા ॥૨૦॥ ત્યાર-
 પછી કર્મવિધિમા પ્રવીણુ એવા આચાર્યે હુમારની કટિમા સૂક્ષ્મ ત્રેવડી
 મુજની મેખળા યથાવિધિ બાધી ધર્મદેવે પોતાના પ્રવરને અનુસારે તે મે
 ખળાને ત્રણ મધિઓપણુ બાધી ॥૨૧॥ તે પછી પિતા ધર્મદેવે સ્થડિય
 (વેદિકા)મા સ્થાપેલા અગ્નિના ઉત્તરભાગમાં ઉત્તરતરફ અગ્નિભાગ જેના
 છે એવા દર્ભના આસનઉપર પૂર્વમુખે સ્વયં બેસીને, ઉત્તરાગ્ર દર્ભાગન
 ઉપર પશ્ચિમાભિમુખે બેઠેલા પોતાના પુત્રને ગાયત્રીમંત્રનો ઉપદેશ કર્યો
 ॥૨૨॥ તે સમયમાં મહાન્ દુન્દુભિનાદ થવા લાગ્યો, વિવિધ વાજત્રો વા
 ગવા લાગ્યાં 'જય જય' એવા શબ્દથી મિશ્રિતે યજ્ઞેલો વેદમંત્રયોષ મુ-
 વાસિની સ્ત્રીસમૂહોના મંગળ ગીતોની સાથે અતિશય સોભાયમાન

આમૌલિદણ્ડં ગુરુરાત્મજાય બ્રહ્મદ્રુમસ્યૈવ દદૌ સમન્ત્રમ્ । એણં
તથૈવાજિનમુત્તરીયં સન્ધ્યાવિધિં શિક્ષયતિ સ્વ પશ્ચાત્ ॥૨૪॥ મ-
ધ્યાહ્નસન્ધ્યા પ્રથમં હ્રુપાસ્યા સાયન્તની વેતિ સદસ્યવાદે । પ્રવર્ત-
માને વહુધા તદાનીં માધ્યાહ્નિકીત્યેવ વૃષો જગાદ ॥૨૫॥ પ્રેપાન્પુનઃ
પૂર્વવદેવ ધર્મે આદિદયમાનાન્ ગુરુણા સુતાય । અવોધયત્સ્પષ્ટતરં
વચોભિસ્તત્પાલનાત્યુત્સુકમાનસાય ॥૨૬॥ વિદ્યાગુરોર્વાચિ સદૈવ
તિષ્ઠેરન્યત્ર પાપાચરણપ્રવૃત્તેઃ । ક્રોધાનૃતે વર્જય મૈથુનં ચ યદૃધ્યા

હતો ॥૨૩॥ ત્યારપછી ગુરુએ સુત શ્રીહરિને મસ્તકના કેશપર્થે લાંબો
ખાખરાનો દંડ ‘સુશ્રવસે’ ઇત્યાદિ મંત્રોચ્ચારસાથે ધારણ કરાવ્યો તેમજ
ઉત્તરીયવસ્ત્રને ઠેકાણે મૃગચર્મ ‘મિત્રસ્ય’ ઇત્યાદિ મંત્રોચ્ચારસાથે ધરાવ્યું.
પછીથી પિતા સંધ્યાવિધિ શિખવવા લાગ્યા ॥૨૪॥ તે સમયમાં હુમારને
કરવાની સંધ્યા ‘સાયંતની કે માધ્યાહ્નિકી કરાવવી’ એવો સલાસદ વિ-
પ્રોનો બહુધા વિવાદ પ્રવર્તતાં ‘માધ્યાહ્નિકી કરાવવી’ એમ ધર્મદેવ
બોલ્યા ॥૨૫॥ પ્રથમનીપેઠે ફરીથી આચાર્યે ઉપદેશ કરેલા બીજાપણુ
પ્રેષોનો, ઉક્તાર્થના સ્પષ્ટીકરણમાં નહિ કહેલા અપેક્ષિત અર્થોનો અવબોધ
આપવાદ્વારા વચનોવડે સ્પષ્ટપણે ધર્મદેવ, પ્રેષો પાળવામાટે પ્રોત્સાહિત
મનવાળા બહુ શ્રીહરિને બોધ કરવા લાગ્યા ॥૨૬॥

તેનો આ પ્રકાર છે—હે પુત્ર ! વિદ્યાગુરુના પાપાચરણ પ્રવૃત્તિ સીવા-
ચના આજ્ઞાવચનમાં નિરંતર તમારે રહેવું. તેમની આજ્ઞામાં રહીને તેમનાં
સુચરિતોનું ઉપાસન કરવું. ગુરુવચનપણુ જે પાપપરિણામી હોય તો તે
ચડણુ કરવું નહિ. યદ્યપિ ગુરુ પાપાચરણનો ઉપદેશ કરે નહિ, જે કોઈ કરે
તે ગુરુજ ન હોઈ શકે. અથાપિ આ અનુશાસન પાપથથી નિવૃત્તિની દૃઢતા
માટે છે. (આથી ‘વાન્યસ્માકં સુચરિતાનિ જ્ઞાનિ ત્વયોપાસ્યાનિ નો દ્વિત-
રાણિ’ આ શ્રુતિનું તાત્પર્યથી વ્યાખ્યાન કરેલું જાયવું) તથા ક્રોધ અને
અનૃત-મિથ્યાભાષણનો ત્યાગ કરો, કેમકે આ જે બ્રહ્મલેખને દુરનારાં છે
(આથી ‘સત્યાય પ્રમદિતવ્યં, કુશલાય પ્રમદિતવ્યમ્’ આ શ્રુતિનું વ્યા-
ખ્યાન કરેલું જાયવું. કુશળથથી પ્રમાદ રાખવો એ અકુશળાચરણ છે.

યેઽપિ । કુર્યાઃ કુસક્લં ન ચ પુત્ર ! મૃમૌ ન મોજનં કાપિ ચ કાંસ-
પાત્રે ॥૩૧॥ ઘૃતં ચ તામ્બૂલમપિ ત્યજેસ્ત્વં મક્ષાઘપેયં લઘુનાઘ-
મહ્યમ્ । ગોવિપ્રતીર્થામરસાધુસાધ્વીસચ્છાસ્ત્રનિન્દાં કુરુ મા કદા-
ચિત્ ॥૩૨॥ કૌપીનમૌક્ષીકટિસૂત્રદણ્ડયશોપવીતાનિ કમળહલં
ચ । ણેણં ચ ચર્મેતિ તુ નિત્યમેવ સન્ધારયેસ્ત્વં મૃત ! ભૈક્ષપાત્રમ્
॥૩૩॥ સ્નાનં ચ સન્ધ્યાં ચ જપં ચ હોમં સ્વાધ્યાયદેવાદિકતર્પણે

નહિ ॥૩૦॥ હે પુત્ર ! કોઈપણ પ્રાણીની હિસાતો વાણીથીપણ તમો ક-
રશો નહિ (પ્રાણીને પીડા કરવી તે હિસાજ કહેવાય, દુઃખ થાય તે પીડન
કહેવાય. તેતો વાણીવડે કઠોર લાપણાદિકથી પણ સંભવે છે, માટે તે પણ
ન કરવું એમ ઉપદેશ કરેછે) તથા પોતાની પણ હિસા નજ કરવી. કે-
વળ પરપીડામાત્રજ હિસા નથી પણ પ્રાણીપીડનમાત્ર હિસા છે. મુક્તિ
માટે મંદ અધિકારિઓને ઉદ્દેશીને ગંગાદિકમાં તનુત્યાગરૂપ મરણ કહેલું
છે. આવું પીડન પોતાનુંપણ નજ કરવું. હુસંગતો કદાપિ કરશો નહિ.
પત્રાદિકથી નહિ વ્યવધાન કરેલા બૂતળઉપર પાત્રાદિકને મુકીને તથા કાંસાના
પાત્રમાં ભોજન ક્યારેયપણ કરશો નહિ ॥૩૧॥ તમો તાંબૂળચર્વણ પણ ન
કરો. ભાંગ્ય ગાંજે અક્રીણ આદિક અપેયનું પાન ન કરો. ડુંગળી લસણ
આદિક અલક્ષ્યનું ભક્ષણ ન કરો. ઘૂતાદિ વ્યસનને વર્જ્ય મુકો. ગાયો, વિપ્રો,
ગંગાદિતીર્થો, વિષ્ણુ વિગેરે દેવો, સાધુઓ, સાધ્વી સ્ત્રીઓ, સચ્છાસ્ત્રો, આ
સર્વેની નિંદા ક્યારેયપણ ન કરવી (યદ્યપિ નિંદામાત્ર ત્યાજ્ય છે અથાપિ
ગોવિપ્રાદિકની નિંદા વિશેષપણે અનર્થ અર્થે થાયછે માટે વિશેષપણે આદિ
નહિ કરવાની કહેછે) ॥૩૨॥ હે મૃત ! કૌપીન, કટિસૂત્ર, મેખલા, મૃગ-
ચર્મ, ઉપવીત, દંડ, કમંડળુ, ભિક્ષાપાત્ર વિગેરે બ્રહ્મચર્યાશ્રમનાં ચિહ્નો તમો
નિત્ય ધારણ કરો (ત્યાગ ન કરો) ॥૩૩॥ સ્નાન, સંધ્યા, ગાયત્રીજપ, સમિ-
ધાધાનરૂપ હોમ, સ્વાધ્યાય, દેવપિત્રાદિતર્પણ, અને યથાશક્તિ વિષ્ણુપૂજન
પ્રતિદિન તમો કરો તથા વિષ્ણુની શ્રવણાદિ નવધા ભક્તિ સદાય કરો.
(આ પ્રકરણમાં સાધારણ તથા અસાધારણ ધર્મો દિતાવળોધપ્રસંગથી
ઉપદેશ કર્યા છે માટે અપ્રકૃત કાંઈ પણ નથી) ॥૩૪॥

ચ । સમર્ચનં શક્તિત્વં વિષ્ણોઃ કુર્યાઃ સદા ત્વં શ્રવણાદિભક્તિમ્
 ॥૩૪॥ एवं हि तातेन सुवोषितोऽसौ सेच्छामदुस्तं हरिराह वा-
 ढम् । भासन्तमुद्राहुरथोपतस्ये प्रदक्षिणां चाप्यनलस्य चक्रे ॥३५॥
 भिक्षां ददावादित एव तस्मै भक्तिं स्वयं ह्यर्थयते सुताय । सुवा-
 सिनीमुष्यसुहृत्स्त्रियोऽन्यास्ततो ददुः प्रीतियुता नरेश ! ॥३६॥
 आचार्यवर्याय निवेद्य भैक्षं तदुक्तमेवात्मन आददेऽसौ । समापया-
 मास यथाविधानं तत्કર્મ ધર્મઃ . સકલં વિધિશ્ચ ॥૩૭॥ વર્ણવેપ-
 મમલં સ દધાનો લબ્ધસંસ્કૃતિરહસ્કરકાન્તિઃ । તત્ર વિપ્રવરમ
 પદ્મલમ્બ્યે બ્રહ્મચર્યમિથ મૂર્તમરાજત્ ॥૩૮॥ વિપ્રેભ્યોઽથ સ વિપ્ર
 ઉત્સુકમના ગાઃ સ્વર્ણમુદ્રાસ્તથા ચાસાંસ્યામરણાનિ યાનકવરા

હે રાજન । આવી રીતે તાતે સુબોધ દીધેલા, સ્વેચ્છાથી જ બદુ વેપ
 ધારી રહેલા શ્રીહરિકૃષ્ણ પિતાએ કહેલા પ્રત્યેક ત્રૈવપ્રત્યે “બાદ બાદ”
 એમ બોલ્યા ત્યારપછી બદુકે ઉઘા એ બાહુ કરીને સૂર્યનુ ઉપસ્થાન કર્યું
 પછીથી અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી ॥૩૫॥ હે નરેશ ! ‘માતરમેવામે’ એવું વ
 ચન છે માટે પ્રથમ પોતાની માતાપ્રત્યે ‘ભિક્ષા દેહિ’ એમ કહીને ભિક્ષા
 માગી, એટલે મુત શ્રીહરિ બદુને માતા લક્ષ્મિએ પ્રથમ લક્ષ્મિથી ભિક્ષા
 આપી તે પછી બીજી સુવાસિની (બચેદ્ર બ્રાતાની પત્ની) આદિક સુહ-
 દ્વિત્રિયોએ યથાક્રમે સેહસહિત ભિક્ષા આપી ॥૩૬॥ ભિક્ષા જેમને મળી
 છે એવા બદુ શ્રીહરિએ તે ભિક્ષાપ્રાપ્ત અન્ન આચાર્યવર્યને અર્પણ કરીને
 તેમની અનુમતિથી સ્વાર્થ માટે સ્વીકાર કર્યું ત્યારપછી વિવિવેતા ધર્મ
 દેવે યથાવિરિ સમગ્ર ઉપનયનકર્મ સંપૂર્ણ સમાપ્ત કર્યું ॥૩૭॥ તે આ હ
 રિકૃષ્ણ આવી રીતે ઉપનયનસંસ્કાર પામીને, મેળવા-મૃગયર્મ-દડ-ક-
 મડગુધારણાદિરૂપ પવિત્ર વર્ણવેષ ધારીને, સૂર્યની પેઠે પ્રકાશમાન દિવ્ય
 રૂપવાળા થઇને, વિપ્રવર્ય વિદ્વદ્વર્જના મધ્યમા મૂર્તિમાન બ્રહ્મચર્ય હોય ને
 શુ ? એમ અતિશય શોભવા લાગ્યા ॥૩૮॥ સંસ્કારને અંતે હરિપ્રસાદશ
 ભાંએ મનના મહોત્સાહથી આચાર્ય, ઋત્વિજો, સલાસદો, એ આદિક વિ
 પ્રોને મહા ઉદારતાથી ગાયો, સુવર્ણ, વસ્ત્ર, વિભૂષણ, વરવાહનો, વિગેરે

પૃથ્વીદાર્યતો દત્તવાન્ । તસ્યૈ ચાપિ જના યથોચિતમદુર્વસ્ત્રાણિ વિ-
 ત્તાદિ ચ પ્રાદાત્સ્વીયજનેભ્ય એવ ચ યથાયુક્તં ચ વસ્ત્રાદ્યપિ ॥૨૯॥
 પૌરાનન્યાંશ્ચ વિપ્રાન્સ્વગૃહમુપગતાન્મોજયામાસ સમ્યગ્મદ્યૈર્મો-
 જ્યૈર્વિચિત્રૈર્વહુવિધસુરસૈઃ સ્વેન્સિતૈઃ સત્કૃતૈશ્ચ । સર્વાસ્તાન્ દક્ષિ-
 ણાભિર્નૃપતિરિવ વૃષસ્તોષયિત્વા વિસ્તૃજ્ય મૂર્યાનન્દઃ સ્વપુત્રં સ્વનિ-
 ગમમશ્વિલં પાઠયામાસ સાર્થમ્ ॥૪૦॥

હરિઃ પ્રાતોપનયનઃ સ્વધર્માન્ ગુરુણોદિતાન્ । પા-
 લયન્ પિતરૌ પ્રીત્યા સિપેવે નૃપસત્તમ ! ॥૧॥ તત્તો ગૃહં જિહાસુઃ
 સ્વં સ્વાવતારપ્રયોજનમ્ । ધર્મસંસ્થાપનં કર્તું ભૂતલે સ વ્યચિન્ત-

દાનમાં દીધાં. સંબંધિવર્ગ, સમાશ્રિતવર્ગ અને મિત્રવર્ગે પણ હરિપ્રસા-
 દને વિત્ત વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે યથોચિત આપ્યાં. ધર્મદેવે પણ પોતાના સં-
 બંધિ વિગેરે જનોને યથાયોગ્ય વસ્ત્ર આભૂષણ આદિક આપ્યાં ॥૩૯॥ સં-
 બંધિયત્રી ખીજ જે પુરના જનો તથા દેશાંતરમાંથી પોતાને ઘેર જે આપ્યા
 હતા તે વિદ્વાન્ અવિદ્વાન્ સર્વ ગ્રાહણોને તેમને ઇષ્ટ મિષ્ટ શ્રેષ્ઠ બહુવિધ
 લક્ષ્ય ભોજ્યાદિવડે સત્કારપૂર્વક સારી રીતે ‘સમૃદ્ધિસંપન્ન કોઈ મહારા-
 જાની માફક’ સંતૃપ્ત કરીને, પછીથી તે સર્વેને યથોચિત દક્ષિણાદાનથી
 સંતોષ પમાડીને તેમને વિસર્જન કરીને, પછીથી પરમાનંદ પામી પોતાના
 પુત્ર શ્રીહરિને પોતાનો સમગ્ર સામવેદ અર્થસાથે લણાવવા લાગ્યા ॥૪૦॥
 ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવન...પ્રથમપ્રકરણે હર્યુપનયનોત્સવનામા ત્રિ-
 શોડશ્યાયઃ ॥૩૦॥

અધ્યાય ૩૧ મો.

સુપ્રતત્કપિ કહેછે—હે નૃપસત્તમ ! ઉપવીત પામેલા બહુ હરિકૃષ્ણ
 ગુરૂએ ઉપદેશ કરેલા પૂર્વોક્ત વર્ણિધર્મોને ખરોખર પાળવાપૂર્વક માતાપિ-
 તાની પરમ પ્રીતિથી પરિચર્યા કરતા લાગ્યા ॥૧॥ ત્યાર પછી લગવાન શ્રી-
 હરિ પોતાના ગ્રાહણાવનું પરમ પ્રયોજનભૂત એકાંતિકધર્મપ્રવર્તન પૃથ્વી

યત્ ॥૨॥ વિજિત્યોત્પથગામીનિ વૃન્દાનિ વિબુધદ્વિપામ્ । ધર્મઃ
 સ્થાપ્યો મયા ભૂમૌ સામ્પ્રતં યત્કૃતેઽજનિ ॥૩॥ અદ્યૈવ જહ્યાં ગેહં
 ચૈન્મત્પ્રાપ્તાતિસુખૌ તદા । વીતદ્વિપદ્ધૂરિભયૌ ભવેતાં દુઃખિતા-
 વિમૌ ॥૪॥ પિતરૌ મદ્વિયોગાર્તિં સોદું નૈવ હિ શક્તુઃ । અત ઇતૌ
 વિપ્રશાપાન્મોચયિત્વોત્સૃજામ્યદઃ ॥૫॥ एवं स गूढसङ्कल्पो वेदा-
 ध्ययनकैतवात् । तत्रोवास भजन् रामं कृष्णं च निगमादरः ॥६॥
 વિદ્યાગુહં તુ પિતરં નાન્યં વિદ્યાવતાં નૃણામ્ । સ ચકાર તતોઽ-
 ધ્યૈત તૃતીયં વેદમાદિતઃ ॥૭॥ तीव्रबुद्धितया वेदमल्पकालेन वि-

ઉપર કરવા માટે તેમાં વિરોધી ગૃહવાસને ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાથી એવો
 શુભ વિચાર કર્યો ॥૨॥ ત્રણ શ્લોકથી તે વિચાર કહેછે— મેં જેને માટે
 ભૂતળ ઉપર આ અવસ્થા કાઢ્યાં છે તે એકાંતિક ધર્મનું પરિરક્ષણ
 ધર્મમર્યાદાને વિર્ભેદન કરનારા વિબુધવિદ્વેષીઓનાં જુદોને વિલતીને મારે
 કરવું. આ કાર્ય ઘરમાં રહીને શી રીતે બની શકે? નજ બની શકે. જે
 હમણાંજ ઘરનો ત્યાગ કરી વનવિચરણ કરવા આવ્યો જઈ તો મારાં માતા-
 પિતા લક્ષિધર્મ જે અનન્યસામાન્ય (અનુપમ) મુતસ્નેહથી મારેવિષે
 દૃઢ બધાએલાં અને મારા સાન્નિધ્યથીજ હમણાંજ અમુરભયે રહિત થ-
 એલાં અને મારા સંયોગથી પરમ સુખને પામેલાં છે તેઓ મારો વિયોગ
 થતાં અત્યંત દુઃખીયાં થઈ જાય અને તે વિયોગવ્યથાને સહન કરવા નિશ્ચ
 સમર્થ નથીજ, માટે અવશ્ય દુર્વાસાન્કપિન્ના શાપના પરિણામરૂપ માનુષ-
 ભાવમાંથી માતાપિતાને પ્રથમ મુકાવી દિવ્ય ગતિ પમાડીને પછી ઘરનો
 ત્યાગ કરવો ॥૩-યાજ્ઞ બદુ શ્રીહરિ આવો મનમાં ચૂક સંકટપ કરીને, વેદા-
 ધ્યયનને નિમિત્ત કરીને. એજ અયોધ્યાનગરમાં બ્રહ્મ રામભક્તોના અ-

સયમ્ । તાતમન્યાંશ્ચ વિદુષઃ પ્રાપયન્નસમાપયત્ ॥૮॥ તતઃ કા-
વ્યાનિ શાસ્ત્રાણિ પુરાણાનિ પપાઠ ચ । મહામાપ્યાદિ યત્કિંચિદ્ધર્મો
વેદ તદધ્યગાત્ ॥૯॥ ધર્મોઽથ જરસં પ્રાપ્તાં દૃષ્ટ્વા સાહ્યમુપાશ્રિતઃ ।
તીવ્રં વૈરાગ્યમાપન્નઃ કૃષ્ણધ્યાનપરોઽમવત્ ॥૧૦॥ સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરા-
ગ્યયોગાન્ મક્તિં ચ તત્ત્વતઃ । યથાનુભૂતિ પુત્રાય યથાશાસ્ત્રમુપા-
દિદાત્ ॥૧૧॥ માહાત્મ્યં સ્વગુરોસ્તસૈ સૌરાષ્ટ્રાદિપુ તત્સ્થિતિમ્ ।
યથાવદાત્મજાયાઽઽહ રીતિં ચ સ્વાધ્યનોઽખિલામ્ ॥૧૨॥ વિદ્યા-
મિશ્ચ ગુણૈઃ સર્વઃ પિતૃતુલ્યો મહાયશાઃ । આસીત્સોઽલ્પેન કાલેન

ત્રીજે સામવેદ પ્રથમ ભણ્યા, કેમકે પોતે સામવેદી છે ॥૭॥ સ્વયં શ્રીકૃ-
ષ્ણ કૃશાયજેવી તીર્થે બુદ્ધિવાળા હોવાથી અલ્પ કાળમાં પોતાનો
વેદ તથા બીજા વેદોને પોતાના તાતને અને બીજા વિદ્વાનોને વિસ્મય પમા-
ડતાથકા સંપૂર્ણ ભણી ગયા ॥૮॥ એ રીતે વેદનો અભ્યાસ સમાપ્ત કરીને,
પછીથી રામાયણાદિ કાવ્યો, મીમાંસાદિ શાસ્ત્રો, શ્રીમદ્ભાગવતાદિ પુરાણો
ભણ્યા. અને શ્રીરામાનુજઆર્યપ્રણીત શ્રીભાષ્યાદિ જે કોઈ શાસ્ત્રમાત્ર
જનક ધર્મદેવ ભણે છે તે સર્વ સમજાત્ર તેમની પાસેજ ભણ્યા ॥૯॥ ત્યાર-
પછી ધર્મદેવતો પોતાને વૃદ્ધ વય પ્રાપ્ત થએલી લેઈને, વિપયોમાં દોષદર્શ-
નથી તીવ્ર વૈરાગ્ય પામતાં પ્રશાંત અંતઃકરણવાળા થઈને, આત્મજ્ઞાનનિષ્ઠા-
રૂપ સાંખ્યનો સમાશ્રય કરીને, શ્રીકૃષ્ણધ્યાનપરાયણ થયા ॥૧૦॥ પુત્રનું
હિત ધ્યેયતા પિતા ધર્મદેવે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, તેના મૂળભૂત ધર્મ અને આ-
ત્મજ્ઞાની સંપત્તિને આધીન એવા ભક્તિયોગનું સ્વરૂપ આ સર્વેનું તત્ત્વ યથા-
શાસ્ત્ર સ્વાનુભવને અનુસારે પુત્રને યથાર્થ બોધ કરવા લાગ્યા ॥૧૧॥ તથા
પોતાના ગુરુ ઉદ્ધવાવતાર શ્રીરામાનંદસ્વામીનો મહિમા (પ્રભાવ) અને
તેમનું સૌરાષ્ટ્ર વિગેરે દેશમાં વિશેષપણે વિચરણ અને પોતાના ઉદ્ધવસં-
પ્રદાયની સમગ્ર રીતિ (પ્રવૃત્તિપ્રકાર અને તેમાં વર્તનપ્રકાર) પુત્રને
યથાસ્થિત કહી સંભળાવી ॥૧૨॥ તે શ્રીકૃષ્ણ એ રીતે પિતાથકી સ-
મગ્ર સદ્વિદ્યાઓ પામીને, તે વિદ્યાઓ અને સર્વ સદ્ગુણોએ કરીને તાતને
તુલ્ય મહાયશસ્વી થઈને, સ્વલ્પ સમયમાંજ સર્વ સંજ્ઞાનોએ માનનીય

માન્યઃ પૂજ્યસ્તથા નૃણામ્ ॥૧૩॥ સ્વગૃહે પ્રત્યહં પિત્રા વાચ્યમાનં
 ચ સોઽશ્રુણોત્ । શ્રીમદ્ભાગવતં નામ પુરાણં હ્યેકચેતસા ॥૧૪॥
 મહાભારતમથૌષીત્ પિતુરેવ તતોઽધિલભ્યમ્ । સત્તત્પણ્ડાત્મકં
 સ્કાન્દં પુરાણમધિલભ્યમ્ ચ સઃ ॥૧૫॥ આર્પાઃ સર્વાઃ સ્મૃતીશ્ચાથ ધર્મ-
 શાસ્ત્રાણ્યનાકુલઃ । ધર્મપ્રિયઃ સ શુશ્રાવ પિતુરેવ નરાધિપ ! ॥૧૬॥
 તતઃ કુશાગ્રધીસ્તેષાં સારં નિજમનીપયા । સ નિશ્ચિત્ય સ્વપાઠાર્થં
 લિલેપ ચ પૃથક્પૃથક્ ॥૧૭॥ શ્રીમદ્ભાગવતાત્સ્કન્ધં પશ્ચમં દશમં
 ચ સઃ । શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યં સ્કાન્દાચ્છાપ્યલિખત્ પૃથક્ ॥૧૮॥
 તતઃ શ્રીભગવદ્ગીતાં નીતિં વૈદુરિકીં ચ સઃ । વિષ્ણોર્નામસદ્દશં ચે-
 ત્યલિખન્નારતાઞ્ચયમ્ ॥૧૯॥ તતઃ સ ધર્મશાસ્ત્રાણાં સર્વેષાં સાર-
 મુત્તમમ્ । ઇકામેવાલિસત્પ્રીત્યા યાદ્યવલ્ક્યસ્મૃતિં પૃથક્ ॥૨૦॥
 લિખિત્વૈતદ્ધરિઃ પિત્રે ચતુષ્ટયમદીદૃશત્ । પ્રસન્નસ્તેન સોઽજાનાત્ત-

અને પૂજનીય થયા ॥૧૩॥ તે પછી પિતાએ પોતાને ઘેર પ્રતિદિન વાંચવા
 માટે શ્રીમદ્ભાગવતપુરાણ એકાગ્ર મનથી સાંભળવા લાગ્યા. તે પછી
 હે નરાધિપ ! સમગ્ર મહાભારત તથા સાત ખંડનું સમગ્ર સ્કંદપુરાણ તથા
 ધીનંપણુ પુરાણો તથા ઋષિપ્રણીત ધર્મશાસ્ત્રરૂપ યાજુર્વેદક્યાદિ સર્વ
 સ્મૃતિઓ, આ સર્વેને ધર્મપ્રિય તે આ શ્રીહરિ ધર્મપિતાથકીજી અવ્યય
 હૃદયથી સાંભળવા લાગ્યા ॥૧૪-૧૬॥ ત્યારપછી કુશાગ્રબુદ્ધિવાળા શ્રીહ-
 રિકૃષ્ણ પોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ બુદ્ધિથી સાંભળેલા સર્વ સદ્બંધોનો સારસાર નિ-
 શ્ચય કરીને, પ્રતિદિન પોતાને વાંચવામાટે તેને જુદો જુદો લખવા લાગ્યા.
 તેનો પ્રકાર કહે છે—શ્રીમદ્ભાગવતમાંથી દશમસ્કંધ અને પંચમસ્કંધ આ
 બે સાર જુદા લખ્યા તથા સ્કંદપુરાણમાંથી શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય આ સાર
 જુદો લખ્યો. તે પછી મહાભારતમાંથી શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા, વિદુરનીતિ અને
 વિષ્ણુસહસ્રનામ આ ત્રણ સાર જુદા જુદા લખ્યા. તેપછી સર્વ ધર્મશાસ્ત્રો-
 માંથી ઉત્તમ સાર એક યાજુર્વેદક્યસ્મૃતિ પ્રીતિથી જુદી લખી ॥૧૭-૨૦॥
 એ રીતે શ્રીહરિએ ભાગવત, ભારત, સ્કંદપુરાણ અને ધર્મશાસ્ત્ર આ

હુદ્ધિમતિમાનુષીમ્ ॥૨૧॥ ગ્રાહ ચાસ્યાન્વહં પાઠં સ્વાવકાશાનુસારતઃ । કુરુ ત્વં કૃષ્ણપૂજાઽન્તે સત્તુ શ્રોતૃષુ વા કથામ્ ॥૨૨॥ ઓમિત્યાદાય તદ્વાક્યં તત્પાઠં નિત્યમાચરત્ । ચકાર ચ કથાં તસ્ય શ્રોતૃર્કર્ણમનોરમામ્ ॥૨૩॥ તતઃ સારચતુષ્કસ્ય સ્વક્ષરં સૂક્ષ્મપત્રિકામ્ । વિધાય પુસ્તિકામેકાં સોઽરક્ષત્સ્વાન્તિકે સદા ॥૨૪॥ શ્રીમદ્ભાગવતાદીનિ પ્રત્યહં તસ્ય શૃણ્વતઃ । ઉપાસ્યધીઃ કૃષ્ણ પૃથ્વહા સમવર્તત ॥૨૫॥ તતઃ પિતા દદૌ સ્વીયસમ્પ્રદાયાનુસારતઃ । સામાન્યાં વૈષ્ણવીં દીક્ષાં તસ્મૈ તાં પ્રાપ્નુમિચ્છતે ॥૨૬॥ મન્ત્રમષ્ટાક્ષરં કાર્ણં દત્વા ચ ડ્યક્ષરં તતઃ । ઉપાદિશચ સદ્ગર્માસ્તસ્મૈ

ચાર સદ્ગ્રંથોર્માંથી સારપણે સમુદ્ધાર કરેલા દશમસ્કંધાદિ ચાર સારો સ્વયં લખીને પિતા ધર્મને બતાવ્યા. તે સાર સમુદ્ધારના સંદર્શનથી પ્રસન્ન થએલા પિતા પુત્રની ભતિ અતિમાનુષી માનવા લાગ્યા ॥૨૧॥ અને બહુ પ્રસન્ન થઇને પુત્રપ્રત્યે બોલ્યા કે-તમોએ ઉદ્ધાર કરેલા આ ચાર સારનો પ્રતિદિન કૃષ્ણપૂજની પરિસમાપ્તિ કર્યા પછી યથાવકાશ પાઠ કરવો એને શ્રોતાઓ હોય તો તેની કથા કરવી ॥૨૨॥ હે રાજન! શ્રીહરિ પિતાનું વચન 'ઓમ્' એવા અંગીકાર વચનથી અંગીકાર કરીને પ્રતિદિન આરેય સારનો પાઠ કરવા લાગ્યા અને સલામાં યથાવસર શ્રોતાજનોના શ્રવણને આનંદ દેનારી તેની કથાપણ કરવા લાગ્યા ॥૨૩॥ ત્યારપછી તે શ્રીહરિએ તે ચાર સારને સુંદર સ્પષ્ટ સૂક્ષ્મ અક્ષરથી સૂક્ષ્મ દૃઢ પત્ર (કાગળ) માં લખીને તેનું એક પુસ્તક (ગૂટકો) નિરંતર પોતાની પાસે રાખ્યું ॥૨૪॥ શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સમ્પ્રદાયોને હમેશાં સાંભળતા શ્રીહરિને શ્રીકૃષ્ણમાં જે ઉપાસ્યતાબુદ્ધિ હતી તે અત્યંત દૃઢ થઈ. અર્થાત્ 'એક શ્રીકૃષ્ણ ઉપાસ્ય દેવ છે' એવો નિશ્ચય મુદ્દઢ થયો ॥૨૫॥ તે પછી પિતાએ પુત્ર શ્રીહરિને સ્વસંપ્રદાયને અનુસારે સામાન્ય વૈષ્ણવી દીક્ષા તેમની પ્રાર્થનાને આધીન થાવની આપી ॥૨૬॥ અને, અષ્ટાક્ષર 'કૃષ્ણમંત્ર' આપ્યો તથા ત્રણ અક્ષરનો બીજો મંત્ર આપ્યો. (આ મંત્રવિશેષ ગુરુમુ-

વિનયશાલિને ॥૨૭॥ તતસ્તદુક્કરીત્યૈવ કૃષ્ણાર્ચમાચરન્મુદા ।
પાલયામાસ સકલાન્ સ્વસિન્ સિદ્ધાન્સ્વતો ઘૃપાન્ ॥૨૮॥ બ્રહ્મ-
ચર્યવ્રતં ભૂમૌ પોપયંલોકદુષ્કરમ્ । ઈશોઽપિ જનશિક્ષાર્થમાચ-
ચાર સ્વયં નૃપ ! ॥૨૯॥ કૃષ્ણમિત્યં મજન્નિત્યં સચ્ચાત્રાભ્યાસમા-
ચરન્ । જનેરેકાદશં વર્ષં હરિશર્મા સ આસવાન્ ॥૩૦॥ અમુરાઃ
શતશસ્ત્રન મિલિત્વા યૂથશો મુહુઃ । આયયુઃ સ્વરિપું કૃષ્ણં વિશશ્નં
હન્તુમુદ્યતાઃ ॥૩૧॥ દમ્માસત્તૈવેષ્ણવાકલ્પા બલિનોઽરણલોચનાઃ ।

પ્રથી જાણવાના છે માટે આદિ કહ્યા નથી) તે પછી દીક્ષાના અગના અ-
હિસાદિ સદ્ધર્મોનોપણ ઉપદેશ વિનયશાલી શ્રીહરિને આપ્યો ॥૨૭॥
ત્યારપછી પિતાથકી કૃષ્ણદીક્ષાને પામેલા શ્રીહરિકૃષ્ણ ધર્મપ્રતિષ્ઠાને ઈ-
ચ્છતા થકા પોતાનોજ એક આશ્રય કરીને રહેલા સ્વત સિદ્ધ સમર્થ મ-
હર્ષોને તાતના ઉપદેશને અનુસારે પાળવા મળ્યા અને કૃષ્ણપૂર્વજન પિ-
તાએ ઉપદેશ કરેલી રીતિને અનુસારેજ હર્ષથી કરવા મળ્યા ॥૨૮॥ હે
નૃપ ! અન્યજનોથી ન પાળી શકાય એવું નૈષ્ઠિકપ્રણયર્યવ્રતપણુ પૃથ્વી-
ઉપર પ્રવર્તાવવા માટે પોતે પરમેશ્વર છે તોપણ જનોના હિતશિક્ષણસા-
રૂજ પાળવા લાગ્યા ॥૨૯॥ હે રાજન્ ! સ્વયં શ્રીહરિશર્મા સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ
પરમાત્મા છે તથાપિ પૂર્વોક્તરીતિએ ઉપનયનસસ્કાર પામી, તેપછી કૃષ્ણ
દીક્ષા પામીને, પ્રતિદિન શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરતાથકા સન્નિધિએ અભ્યાસ
કરતાં કરતાં આવિર્ભાવને આરબીને અગીઆરમા વર્ષને પામ્યા ॥૩૦॥

આવા અવસરમા આ સમર્થ શ્રીહરિનો અદ્ભુત અપરપાર પ્રતાપ ક-
હાંકહાંથી મુણી જાણીને, અશ્વત્થામાનો શાપસગ્રહ કરવાથી શસ્ત્રધા-
રણે રહિત એવા પોતાના રિપુ શ્રીહરિકૃષ્ણને કપટથી હણવામાટે ઉઘમી
ધએલા, દબધી વેણુવ વેષ લેમણે સ્વીકાર્યો છે, વેષને વિરૂદ્ધ વિકરાળ
કરવાળ વિગેરે શસ્ત્રો લેમના હાથમાં છે, કોપવેગથી અને ભાંચ માંદના
પ્રાનથી લાગ્યોજ લોચન લેમનાં છે, સાધુજનોને પ્રીતિ પ્રમારી શકે એવા
બદુ દેહબળવાળા, મદોદ્ભૂત એવા સોએ સો અમુરો યેજે મગીને હણ

માયાયાસ્તરણોપાયો મૂલસ્ય સકલાપદામ્ । एष एव समीचीनो
 भवतीत्येव भाति मे ॥४२॥ एवं साह्यं च योगश्च पञ्चरात्रमुत्ता-
 न्यपि । वदन्ति किल शास्त्राणि तद्विदश्च महर्षयः ॥४३॥ गुप्तत
 उवाच—पुत्रस्येत्यं वचस्तस्याः शृण्वत्याः सादरं नृप ! । स्मृतिर्व-
 भूव हृदये यथा पूर्वं तदिच्छया ॥४४॥ वर्णिषेयं ततः पुत्रं नारा-
 यणमवेत्य तम् । प्रपदे शरणं प्रीता विरक्ताऽन्यत्र वस्तुषु ॥४५॥
 उत्थाय यद्वाञ्छलियुग्ममस्मै नत्वोपविश्याग्रत एव चास्य । सम्प्रा-
 त्तसंसारविमुक्तिबुद्धिः पप्रच्छ निःश्रेयससाधनं सा ॥४६॥ इति
 श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमપ્રકરણે વિદ્યાધ્યયનસામાન્યદી-
 ક્ષાપ્રહ્ણાસુરયૂથનિષાતનિરૂપણં નામૈકાદશોઽધ્યાયઃ ॥૩૧॥

તમામ આપદાઓના મૂળભૂત માયા છે. તેના તરણનો ઉપાય આ જ મેં
 તમોને કહ્યો એજ સમીચીન (સર્વોત્તમ) છે એમજ મને જણાય છે
 ॥૪૨॥ સાંખ્યશાસ્ત્ર યોગશાસ્ત્ર અને પંચરાત્રશાસ્ત્ર વિગેરે સમ્બંધોપણ
 આજ અર્થ પ્રતિપાદન કરેછે. સમ્બંધોના તાત્પર્યને જાણનારા નારદાદિ
 મહર્ષિઓ પણ હું કહું છું એજ પ્રકારે કહેછે ॥૪૩॥ સુતતત્કપિ કહેછે—
 હે નૃપ ! પરમપ્રેમારૂપદ મોતાના પુત્રનું પૂર્વોક્ત પ્રકારનું વચનામૃત આ-
 દરપૂર્વક શ્રવણ કરતાં જનનીના મનમાં શ્રીહરિની ઇચ્છાથી તત્કાળ પૂર્વની
 ‘આ મારા તનય સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ લગવાનું છે’ એવી સ્મૃતિ થઈ આવી.
 ત્યારપછી વર્ણિવેષધારી સુત શ્રીહરિને ‘આ શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ છે’ એવો
 દૃઢ નિશ્ચય કરીને, મનમાં અત્યંત આનંદ પામીને, લગવાનું વિનાનાં તમામ
 વસ્તુઓમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય પામીને, પર્યંકમાંથી ઉઠીને બે હાથ જોડી પ્રણામ
 કરીને, પુત્ર શ્રીહરિકૃષ્ણનાજ શરણને પામીને, પુત્રની પાસેજ બેસીને સં-
 સારમાંથી મુક્તિ મેળવવાની મનીષાથી આત્યંતિક નિઃશ્રેયસનો ઉપાય (પ્ર-
 થમ સંક્ષેપમાં સાંભળ્યો છે પણ ફરીથી વિસ્તારપૂર્વક જાણવામાટે) પુ-
 છવા લાગ્યાં ॥૪૪-૪૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે વિ-
 દ્યાધ્યયન-સામાન્યદીક્ષાપ્રહ્ણા-અમુરયૂથનિષાતનિરૂપણનામૈક-
 ત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૧॥

શ્રીહરિર્જયતિ । હરિગીતા-પંચાધ્યાયી.

સુમત ઉવાચ—સર્વેસહુણસમ્પન્ના માતા પ્રેમવતી હરિમ્ । નારાય-
ણાવતારં સ્વં પુત્રં પ્રોવાચ ભૂપતે ! ॥૧॥ પ્રેમવત્યુવાચ—નમસ્તુભ્યં ભગ-
વતે હરયે કપ્તહારિણે । નારાયણાય ક્રપયે પ્રપચાય મુમુક્ષુભિઃ ॥૨॥

અધ્યાય ૩૨ મો.

આ ગીતા જેમણે નૃનાથ પ્રકટ કર્યું છે એવા શ્રીહરિએ સ્વજનનીના
અતિ ઉચ્ચ ભવદાવાનળના તીવ્ર તાપને શમાવામાટે ગાન કરેલી છે આ
હરિગીતાને શ્રદ્ધાપૂર્વક હૃદયમાં ધારણ કરે તો ધર્મતનય ભગવાન્ શ્રીહ-
રિમાં કલ્યાણકારિણી દૃઢ ભક્તિ તત્કાળ આપેછે ॥૧॥ આ હરિગીતામૃ-
તરૂપ નદીનો પ્રવાહ સર્વ સંતાપને શમાવનારો, સર્વ ક્રોધએ સુખેથી પામવા
યોગ્ય છે, માટે અમૃતના અર્થિઓએ આનું સદા સેવન કરવું ॥૨॥ પોતા-
વિષે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય સહિત એકાંતિકી ભક્તિ દૃઢ કરવામાટે શ્રીહરિએ
માતાના મિષથી આ જ્ઞાનગીતા ભૂમિ ઉપર ગાન કરેલી છે ॥૩॥

મુત્રતત્રપિ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ ભૂપતે ! અદ્રોહ-અનસૂયા-મૈત્રી-
કરુણા-સુશીલતા આદિક સર્વ સતોના સદ્ગુણોએ સંપન્ન એવાં પ્રેમવતી
(પુત્રરૂપ ભગવાનમાં ગાઢ પ્રેમ હોવાથી સાર્થક સસાવાળાં અથવા પતિમાં
પ્રેમપ્રકર્ષ પેખીને શ્વસુરે પ્રેમવતી નામથી બોલાવેલાં) માતા જગતના
અનુચ્છદ અર્થે અવતરેલા સાક્ષાત્ નારાયણ પોતાના પુત્ર શ્રીહરિ પ્રત્યે પુ-
છવાના અર્થે પુછવા માટે બોલ્યાં ॥૧॥ પ્રેમવતી કહેછે—તમો માયાથી
મોહ પમાડતા યકા પુત્રભાવથી પ્રકટ્યા છો પણ તમો હાલમાં મારા ‘મુમુક્ષુ-
ઓએ સમાશ્રય કરવા યોગ્ય, સકળ સકટને સહરનારા, સર્વ પાપને હર-
નારા, સર્વ કલ્યાણગુણે સંપન્ન, સાક્ષાત્ નારાયણ ભગવાન્ છો’ એમ બરોબર
ઓળખ્યામાં આવ્યા છો. આવા શ્રીહરિ આપને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૨॥

૧ આ અધ્યાયમાં શ્રીહરિએ ભક્તિ માતાને સાધુઓનાં વક્ષણો અને
તેમના સમાગમનો મહિમા વર્ણવ્યો છે.

અજ્ઞાનસ્ય નિવૃત્તિઃ સ્યાન્માયાસ્યસ્ય યથાક્ષસા । હરે ! સંચુતિ-
મૂલસ્ય તથા મામજુશાધિ મોઃ ! ॥૩॥ ગ્રામ્યસૌર્યવિસ્ફાટહં
ત્વાં પ્રપન્નાઽસ્મિ સન્મતે ! । અતો મુમુક્ષવે મદ્યાં વક્તુમર્હસિ યદ્વિ-
તમ્ ॥૪॥ જાનામિ ત્વામહં સાક્ષાન્નારાયણમૃગિં પ્રભુમ્ । કૃતાવ-
તારં ક્ષેમાય ભૂતલે સર્વદેહિનામ્ ॥૫॥ સ ત્વં મમાજ્ઞાનમપાહરાશુ
યથા તમોઽર્કઃ પ્રકટપ્રતાપઃ । સમાયયા ગોપિતદિવ્યભાવઃ સમ્પ્રા-

હે હરે ! મારા સસૃતિના મૂળભૂત, માયા નામના અનાદિ અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ
અનાયાસથી-જલદી જે પ્રકારે થાય તે પ્રકારે મને ઉપદેશ કરો ॥૩॥ દે
સન્મતે ! હું ગ્રામ્ય મુખાલાસથકી ત્રીજા વૈરાગ્ય પામીને, અખંડ મુખની
સ્પૃહા કરીને, ભવબંધનથી મુકાવાની ઇચ્છાથી પરમકાઙ્ગિક આપના
શરણુને પામીશું, માટે મને મારા હિતને કરનાર જે સાધન હોય તે કહે-
વાને યોગ્ય છો ॥૪॥ હે ભગવન ! હું તમોને પ્રભુ-કર્મવશ્ય નહિ અથવા
અક્ષરાદિ સર્વના પ્રશાસનમાં સમર્થ, નારાયણરૂપિ-સ્વતઃ સર્વને સર્વદા
સાક્ષાત્કાર કરનારા નારાયણ, ભૂતળ ઉપર સર્વ દેહિઓના આત્યતિક ક્ષેમ
માટે ધારણુ કયો છે અવતાર જેમણે, એવા સાક્ષાત્ સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ જાણુ છું
'નૃણાં નિઃશ્રેયસાર્થાય વ્યક્તિર્ભગવતો નૃપ' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૫॥
જેમ પ્રકટપ્રતાપ-અતિ ઉજ્જવળ સહઅ કિરણોવાળો સૂર્ય પુરત તમને
હરે છે, તેમ પ્રકટપ્રતાપી તમો મારા અનાદિ અજ્ઞાન તમને તત્કાળ હરો
'વિજ્ઞાનરૂપ પ્રકાશથી અજ્ઞાનરૂપ અધકારની નિવૃત્તિ થાય છે, વિજ્ઞાનતો
એક પોતાનાથીજ સપાદન કરી શકાય છે, તેમાં બીજા મારાથી શું થઈ શકે ?'
એમ કહેશો નહિ, કેમકે તમો પોતાની માયાથી ગોપિતદિવ્યભાવ છો, એ-
ટલે પરમાત્મા આપના સ્વરૂપનું વિજ્ઞાન યોગિઓનેપણુ અગમ્ય છે, કા-
રણુ કે માયારૂપી પડદાથી તમારો બધો દિવ્યભાવ તમોજેજ દાંડી દીધો
છે. આ ગુણમયી દેવી તમારી માયા દુરત્યય છે જે તમારા શરણુને પામે
છે તે આ માયાને તરે છે.. શરણુવરણુથી પ્રસન્ન થએલા આપેજ આવિ-
ષ્કાર કરેલા સ્વસ્વરૂપને પ્રકાશ કરનારા વિજ્ઞાનરૂપ પ્રકાશથી યોગિ-
ઓનો પણ અજ્ઞાનઅધકાર વિનાશ થાય છે. માટે ઈશ-અજ્ઞાનનિવા-

રથ્યામીતિ ભવન્તમીશમ્ ॥૬॥ સુવ્રત ઉવાચ—एवं जनन्या प्रणयेन
पृष्ठो हरिः स्वतःसिद्धविशुद्धबोधः। मुमुक्षवेऽध्यात्मिकशास्त्रमाद्यं
प्रीतः स तस्यै नृपते ! जगाद ॥७॥ श्रीहरिस्त्वाच—शृणु मातर्हितं
वच्मि भवस्यै शास्त्रसम्मतम् । मुमुक्षवे विरक्तायै निर्णीतं वेदवे-
दिभिः ॥८॥ श्रीकृष्णो भगवान् साक्षाद्यो विष्णुः पुरुषोत्तमः । स

રણુમાં સમર્થ એવા આપના શરણુને પામીને હું પ્રાર્થના કરું છું ॥૬॥
સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે નૃપતે ! એવી રીતે માતા પ્રેમવતીએ પરમ પ્રે-
મથી પુછેલા, સ્વતઃ-સ્વભાવથીજ, સિદ્ધ-વિદ્યમાન, વિશુદ્ધ-સદાતિશુદ્ધ,
બોધ-જ્ઞાન બેમને છે, (આવો બોધ બદ્ધ શબ્દોમાં હોતો નથી. મુક્તો
શુદ્ધ બોધવાળા થાય છે પણ સ્વભાવથી નથી નિત્યમુક્તો પણ ભગવાનની
ધ્યયાને આધીન નિર્ભળજ્ઞાનવાળા છે. માટે સ્વતઃસિદ્ધ નિર્ભળ વિજ્ઞાન-
વાળા તો ભગવાન એકજ છે 'સ્વામાયિકી જ્ઞાનચલક્રિયા ચ' એમ શ્રુ-
તિએ કહ્યું છે) એવા શ્રીહરિએ પ્રસન્ન થઇને મુમુક્ષુ માતા ભક્તિને આધ-
અન્ય વિદ્યાઓની અપેક્ષાએ અતિ શ્રેષ્ઠ હોવાથી સનાતન એવા આધ્યાત્મિક
શાસ્ત્રનો અવબોધ આપ્યો. આત્મા-સર્વના શરીરી પરમાત્માને અધિ-
કાર કરીને પ્રવર્તેલું ઉપનિષદાદિ૩૫ શાસ્ત્ર તે અધ્યાત્મશાસ્ત્ર કહેવાય,
તેનાથી બાણુવા યોગ્ય વિજ્ઞાન તે આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર કહેવાય અથવા-
આત્મા-શુવાત્મામાં સત્સગથી ઉત્પન્ન થતું સ્વધર્મ-આત્મા-પરમાત્મા-
વૈરાગ્ય-ભક્તિનું જે જ્ઞાન તે આધ્યાત્મિક કહેવાય, તેનું શાસ્ત્ર એટલે તેને
બોધ કરનાર શાસ્ત્ર તે આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર કહેવાય. આવા આધ્યાત્મિક
શાસ્ત્રનો બોધ આપવા લાગ્યા ॥૭॥ હે માતા ! વેદતાત્પર્યને યથાર્થ બાણુ-
નારા વ્યાસાદિક મુનિઓએ જે નિઃત્રેયસ માટે નિશ્ચય કરેલું છે તથા તત્ત્વ-
પ્રતિપાદનપરાયણ સચ્ચાઓ જેને બોધ કરે છે એવું ઉત્તમ જે હિત છે
તે મોક્ષની આકાંક્ષાવાળાં, તીવ્ર વૈરાગ્યવાળાં, માટેજ અધિકારી થએલાં
એવાં તમોને હું કહું છું, તેને સાવધાન મનથી સાંભળો ॥૮॥ હે માતા !
જેને સર્વમાં અદર બહાર વ્યાપીને રહેલા હોવાથી વિશ્વ કહે છે 'યસ્યા-
દ્વાસ જગતેન તસ્યાદિષ્ણુરિતિ સ્મૃતઃ' એવી સ્મૃતિ છે. જેને ક્ષર અક્ષર પુર-

પદ સર્વભાવેન સેવનીયો મુમુક્ષુભિઃ ॥૧॥ તસ્યૈવ માયયા લોકો

પની અપેક્ષાએ સ્વરૂપ-સ્વભાવ ગુણ-વિભૂતિ-વિગેરે વડે વિલક્ષણ હોવાથી પુરૂષોત્તમ કહેછે 'યસ્યાક્ષરમતીતોઽહમક્ષરાદપિ ચોત્તમ. । અતોઽસિ લોકે વેદે ચ પ્રયિતઃ પુરુષોત્તમઃ' એમ ગીતામાં કહ્યું છે. જેને દેયપ્રત્યનીકત્વ (નિર્દોષ) અને કલ્યાણગુણૈકાશ્રયત્વરૂપ ઉભયાલિંગને લીધે ભગવાન કહેછે 'શુભ્રે' મહાવિભૂત્યાર્થે પરે પ્રહ્લાણિ જ્ઞાનયતે । મૈત્રેય ! ભગવદ્વચ્ચદઃ સર્વકારણારણે ॥ જ્ઞાનશક્તિચલ્લક્ષ્યં ધીયંતેજાંસ્યદ્વેષતઃ । ભગવદ્વચ્ચદવાચ્યાનિ ત્રિના હૈયૈર્ગુણાદિભિઃ ॥' એમ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે. આ અર્થ 'ન સ્થાનતોઽપિ પર-સ્થોભયલિજ્ઞં સર્વંત્ર હિ' આ સૂત્રમાં સ્પષ્ટ કર્યો છે. એવા જે સાક્ષાત્ કૃષ્ણ-અક્ષરધામમાં અખડ વિરાજમાન આનંદમય છે એજ મુમુક્ષુજનોએ સર્વભાવથી-સર્વાત્મભાવનાથી અથવા એકાંતિકલાવથી સદા સેવવા યોગ્ય છે. (પરમાત્મા સર્વના અંતરાત્મા હોવાથી તેનાથી એકપણ અનાત્મક (જેના આત્મા ન હોય એવું) નથી એવી તાત્ત્વિક સ્થિતિ જાણીને 'સ પ્વેદં સર્વં' 'સર્વં રાધિવદં પ્રહ્લા સજ્જલાનિતિ જ્ઞાન્ત ઉપાસીત' 'હૃદં હિ વિશ્વં ભગવાન્' આ શ્રુતિ સ્મૃતિમાં કહ્યા મુજબ 'આ સર્વ જગત્ ભગવાનજ છે' એવી સર્વાત્મભાવનાથી ભજનીય છે. અથવા-ખદ્ધુ મુમુક્ષુઓ 'આ પ્રિય છે આ પ્રિય છે' એમ માનીને દૃષ્ટ અદૃષ્ટ એવાં પત્ની-પુત્ર-પશુ-સ્વર્ગાદિકને સેવેછે. મુમુક્ષુઓએતો એમ નહિ સેવતાં 'વાસુદેવઃ સર્વમિતિ ॥ મહાત્મા મુદુલ્ભઃ' આમાં કહ્યા મુજબ 'તે સર્વ પ્રિયમાત્ર મારે તો તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનજ છે' એમ માનીને ભોગ્ય ભોગોપકરણાદિ સર્વભાવથી ભગવાનજ સેવનીય છે. આનું જે સેવન છે એજ નિરતિશય પ્રેમરસથી વ્યાપ્ત થતાં જ્ઞાનની અતિ ઉત્તમ દશાને પામેછે. આવી ભાવના પ્રાર્થનીય છે પણ સર્વમુલભ નથી 'વા પ્રીતિરવિવેકાનાં વિષયેષ્વનપાયિની । ત્વામનુસરતઃ સા મે દ્વદયાન્માડપસ-પંતુ' એવી રીતે પ્રહ્લાદાદિક મહાત્માઓનો પ્રાર્થનાપ્રકાર સ્મૃતિમાં કહ્યો છે. ભગવાન આનંદમય હોવાથી એમનામાં સમુદ્રમાં ગાયનું પગલું જેમ આવી જાયછે એમ પ્રાકૃત ઔપાધિક મુખલેશનોપણ સંબંધ સંભવેછે એટલે સમગ્ર વિષય મુખોપણ આવી જાયછે માટે તત્ત્વાંશમાં કશો વિલોપ

મોહિતો યાતિ સંસૃતિમ્ । અતસ્તં યે પ્રપચન્તે તાં તરન્તિ ત एव

નથી એટલે ‘લગવાનમાંજ પ્રિય પુત્રાદિક સર્વનુ સુખ કહીએ તો પછી તત્ત્વજ્ઞાનની વ્યવસ્થાજ રહે નહિ’ એવી શકાનો અવકાશ નથી કેમકે લગવાનું આનંદમય છે જેથી એમના આનંદમાં તમામ આનંદો આવી જાય છે આવી રીતે સર્વ લાવથી લગવાનને સેવવા) ॥૬॥ ‘તમો જે સર્વલાવથી કૃષ્ણસેવન કરવાનું કહ્યું છે તે અનાદિકાળથી અનુવર્તતી વિપરીત વાસનાથી જેના મન પરાલવ પામી ગયાં છે એવા પુરૂષોને દુર્બલ છે ?’ એવી શકા થાય તો તે સત્ય છે. તથાપિ જેની માયાથી મોહ પામેલો આ જન વિપરીત વાસનાના આવેશવાળો થાય છે, તે લગવાનની શરણાગતિથી તેવી સર્વાત્મભાવના સિદ્ધ થાયજ, એમ આ શ્લોકથી કહે છે—તે શ્રીકૃષ્ણની માયાથીજ મોહિત થએલો આ લોક સસારને પામે છે, માટે તે શ્રીકૃષ્ણને જે પુરૂષો ‘મારેતો તમોજ એક શરણુ છે માટે વિપરીત વાસનાને ઉદય કરનારી તમારી માયાને ટાળી નાંખો’ એ રીતે પ્રપત્તિ-શરણાગતિ કરે છે તેજ પુરૂષો તેમની મનોવૃત્તિમા રહેલા લગવાન તેમના અજ્ઞાનથી થએલા વિષયપરાયણતારૂપ તમને નાશ કરે છે એટલે પૂર્વોક્ત પ્રકારની શ્રદ્ધાત્મભાવના તેમનામા ઉદય થતાં તેમનું આત્મતિક માયાતરણ થાય છે ‘નમસ્તુ ભગવતે કૃષ્ણાયારુણકમ્બરેણે । યન્માયામોહિતચિયો વધ્રામઃ કર્મવર્મસુ ॥’ ‘દૈવી દ્રોષા ગુણમયી મમ માયા દુરત્યયા । મામેવ યે પ્રપચન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે ॥’ એમ કહ્યું છે ॥૧૦॥ ‘સર્વલાવથી સેવવા’ એમ સામાન્યપણે સેવન કહ્યું છે પણ તે સેવન ભક્તિના રૂપને પામેલું એટલે પ્રીતિપૂર્વક બોધ એ અને ધર્માદિ અગવાળુ બોધએ, એમ વિશેષ વિધિથી કહે છે—અથવા—‘સર્વલાવથી સેવવા’ એમ કહેવા ઉપરથીજ જે સેવન છે તે પ્રીતિરૂપાપન્ન ભક્તિયોગ છે એમ સિદ્ધ થાય છે, આવા ભક્તિયોગમાં ધર્માદિક તો અગમાત્ર છે, એમ વિધિથી હવે કહે છે—તે શ્રીકૃષ્ણ એક ભક્તિથીજ એવનીય છે તે ભક્તિ તો ધર્માદિકના આચરણ વિના નજ સિદ્ધ થાય ધર્મતો રૂણાદિ અભિસધિ રાખ્યા વિના પળાતો સ્વવર્ણશ્રમોચિત આચાર જાણુનો, એવા ધર્મથી વૈરાગ્ય-વિષયવિતૃષ્ણ થાય તેથી પરમાત્મવિજ્ઞાનની સિદ્ધિ થાય.

દિ ॥૨૦॥ સતાં સદ્ગેન બુદ્ધાઽઽદૌ તન્માહાત્મ્યં તદાત્મયા । સ્વધર્મે-

તેથી ભગવાનમાં ભક્તિયોગ થાય. ભક્તિમાં પ્રધાન દારણ તો પરમાત્માનું માહાત્મ્યજ્ઞાન છે, આતું માહાત્મ્યજ્ઞાન સત્પુરુષોના સમાગમથી થાય, આવા અનુક્રમથી પ્રથમ સત્સંગથી ભગવન્માહાત્મ્ય ભાળી, તેનાથી પ્રાપ્ત થએલી સ્વધર્મ-જ્ઞાન-વૈરાગ્યે અનુચ્છદ કરેલી ભક્તિથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી. આ સર્વ અર્થ તેતે સ્થળે વર્ણવ્યો છે—સત્સંગજ ભગવદ્ભક્તિમાં હેતુ છે—‘ભવાપયર્ગો ભ્રમતો યદા ભવેજ્જનસ્ય તથાચ્યુત સત્સમાગમઃ । સત્સન્નમો યદિં તદેવ સદ્ગતૌ પરાચરેશે ત્વયિ જાયતે મતિઃ’ ‘પ્રસન્નમજરં પાશ-માત્મનઃ કષયો વિદુઃ । સ एष સાધુષુ કૃતો મોક્ષદ્વારમપાવૃત્તમ્’ ‘સતાં પ્રસન્નાન્નમ...શ્રદ્ધા રતિભંકિરનુકમિષ્યતિ’ ‘નિશ્ચં ભાગવતસેવયા । ભગવત્યુત્તમશ્લોકે ભક્તિર્મયતિ નૈષ્ઠિકી’ ‘સત્સન્નલબ્ધયા ભક્ત્યા સ હિ માં યો નિપેવતે’ ‘નૈપાં મતિસ્થાપદુરક્રમાર્ક્ષિં સ્પૃશત્યનર્થાપગમો યદર્થઃ । મહીપસાં પાદરજોભિપેકં નિષ્કિઞ્ચનાનાં ન વૃણોત ચાષવ્’ ઇત્યાદિ. સત્સંગનો મદિમા તો ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં ‘ન રોધયતિ માં યોગો...સત્સન્નાન્મામુ-પાગતાઃ’ ઇત્યાદિકથી કહ્યો છે. માહાત્મ્યજ્ઞાનથી ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ કહી છે ‘પૂતાં વિભૂતિં યોગં ચ મમ યો વેત્તિ તત્ત્વતઃ । સોઽવિકર્મ્યેન યોગેન યુજ્યતે નાત્ર સંશયઃ’ ‘ત્વત્તઃ કમલપત્રાક્ષ ! માહાત્મ્યમપિ ચાવ્યયમ્’ ‘અહં સર્વસ્ય પ્રમયો મત્તઃ સર્વં પ્રવર્તતે । इति મત્વા ભજન્તે માં યુધા ભાવસ-મન્વિતાઃ’ ‘માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વસ્તુ સુદદઃ સર્વેતોઽધિકઃ । સ્નેહો ભક્તિરિતિ પ્રો-ક્તસ્યા મુક્તિર્ન ચાન્યથા’ ઇત્યાદિ. ભગવાનને ભક્તિથીજ સેવવાનું કહે છે—‘ભજ માં ભક્તિઃભાવતઃ’ ‘માં ચ યોઽવ્યભિચારેણ ભક્તિયોગેન સેવતે’ ‘ભક્ત્યા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવંવિષોઽર્જુન’ ‘ભક્ત્યા મામભિજાનાતિ યાવાન્ય-શ્રાક્ષિ તત્ત્વતઃ’ ‘પ્રીયતેઽમલયા ભક્ત્યા હરિરન્યદ્વિદમ્બનમ્’ ‘ભક્ત્યા તુતોપ ભગવાન્ ગજયૂયપાય’ ‘મક્ષ્યેકલમ્યે પુરુષે પુરાણે’ ‘મક્ત્યાહમેકયા ગ્રાહ્યઃ’ ઇત્યાદિ. ભક્તિમાં ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અંગ કહ્યાં છે—‘સ્વકર્મણા તમમ્યર્ચ્ય સિદ્ધિં વિન્દતિ માનવઃ’ ‘इति માં યઃ સ્વધર્મેણ ભજેન્નિત્યમનન્યભાક્’ ‘સ હૃત્યં ભક્તિયોગેન તપોયુક્તેન પાર્થિવઃ । સ્વધર્મેણ હરિં પ્રીણન્’ ‘સ્વધર્મમનુ-

જ્ઞાનવૈરાગ્યયુજા ભક્ત્યા સ સેવ્યતામ્ ॥૧૧॥ યુક્તાઙ્ગેસ્તુ સ્વધર્મા
 યેશ્ચિભિર્ભક્તિર્મહાવતે ! । કાપિ કેનાપિ વિઘ્નેન નૈવેહ પ્રતિહન્યતે
 ॥૧૨॥ एतेष्वेकतमेनापि सा हीनाङ्गेन चेद्भवेत् । देशकालादिवे
 पस्ये तस्यां विघ्नो भवेद्भुवम् ॥१३॥ कार्यकारणरूपाया मायाया

તિષ્ઠન્તો ભગવત્પરિતાશયા 'ય સ્વધર્મેણ મા નિત્ય નિરાશી શ્રદ્ધયાઽ
 ન્વિત । મજતે જ્ઞાનકૈસસ્ય મનો રાજન્ પ્રસીદતિ' 'યદ્ભક્તિયોગોઽભયદ્ સ્વ
 ધર્મમનુતિષ્ઠતામ્' 'ધર્મો મદ્ભક્તિકૃત્પ્રોક્ત' 'વાસુદેવે ભગવતિ ભક્તિમુદ્રહતં
 નૃણામ્ । જ્ઞાનવૈરાગ્યવીર્યાણા નેહ કશ્ચિદ્વિપાશ્ચય ॥' 'પરમાત્મનિ યો રક્તો
 ચિરક્તોઽપરમાત્મનિ' 'હિત્વાત્મપાત્ત ગૃહમન્ધકૂપ ધન ગતો ચદ્ધરિમાશ્રયેત'
 'હિત્વા ગૃહ સસૃતિઘઙ્ગવાહ નૃસિંહપાદ મજતાકુતોભય' ઇત્યાદિ ॥૧૧॥
 'સ્વધર્માદિ સાધનોની સર્વદા અનુવૃત્તિ નથી, વિવિદિધા કે વેદન કે ભક્તિને
 ઉત્પન્ન કરીને સ્વય કૃતકૃલ અવાથી નિવૃત્તિ પામી બીય છે' એવી શકામા
 કહેછે—હે મહામતે ! ઉત્પન્ન થએલી પણ ભક્તિ કોઈ પણ વિઘ્ન-પાપથી
 પરાભવ પામી બીયછે તો એના અનિચ્છેદ માટે સ્વધર્માદિકની અનુવૃત્તિ
 પ્રયાણુપર્યંત અપેક્ષિતજ છે માટે ઉત્તરોત્તર પરિણામ પામતા (ધર્મથી
 વૈરાગ્ય, વૈરાગ્યથી જ્ઞાન) ધર્માદિ ત્રણ અગોએ યુક્તજ એવી ભક્તિતો
 ક્યારેયપણ કોઈપણ વિઘ્નથી આ લોકમા પરાભવ પામતી નથી ધર્માદિક
 ભક્તિના અગ છે આ વાત આગળ નારાયણગીતામા કહેશે આ ત્રણ
 અગોમાથી હરકોઈ એક અગનો પણ નિલોપ થાય તો અગની વિકળતાને
 લીધે નિષ્પન્નભક્તિયોગવાળાને પણ દેશ કાળાદિકની વિપમતાને લીધે ભ
 ક્તિમા નિશ્ચે ઉપરોધ થાયછે આ ઉલ્લય અર્થ સ્મૃતિમા સ્પષ્ટ કહ્યોઁ—
 "સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યમૂપાજ્ઞુષા નુ યેઽન્યુતે । અનન્યમક્તિ સાધ્યીયરતુરુરેકા
 ન્તિકા હિ તે ॥ સુરૂપાપિ યથા નારી વચ્ચાલદ્ધારવર્જિતા । ન શોમતે તથા
 ભક્તિર્ધર્માદિરહિતા નૃણામ્ ॥ દેશકાલસ્વમાવાદે કશ્ચિદ્વૈપમ્યસમ્ભવે । ધ
 મોદિર્વાર્જિતા ભક્તિસ્તિરોધતે તદિચયા ॥ યુક્તા ધર્મોદિભિ સા નુ કાપિ
 વિઘ્નેર્મહાપ્રદિ । અઙ્ગજ્ઞ તપ્તિમૂચેત જ્ઞામોર્ગદ્દિશાઙ્ગિ ॥" ૩૬-૩૮ ॥૧૨-૧૩॥
 મનુષ્યોને કાર્યકારણરૂપ-વાસના અને તેના કાર્યરૂપે કરીને ચક્રની માફ

સર્વથૈવ તુ । વિનિવૃત્તિસ્તથૈવ સ્યાદ્ધાન્યોપાયેન ચૈ નૃણામ્ ॥૧૪॥
 તસ્યાં તુ વિનિવૃત્તાયાં શુદ્ધઃ કૃષ્ણસ્ય સેવકઃ । પરમં યાતિ તદ્ધામ
 ચદ્રક્ષેત્યાહુરાગમાઃ ॥૧૫॥ અનન્તં ચાક્ષ્યં તસ્મિન્કાલમાયામયો-
 જ્ઞિહતે । ધાન્નિ સૌર્યં સમાપ્નોતિ સ્વમનોવાન્ઘિતં ચ સઃ ॥૧૬॥
 મુમત ઉવાચ—વેદશાસ્ત્રપુરાણાનાં પञ્ચરાત્રાગમસ્ય ચ । સિદ્ધાન્તં

નિરંતર પ્રવર્તતી માયાની સર્વથા—આત્યતિક વિનિવૃત્તિતો ધર્માદિ ત્રણ અંગે
 સહિત એવી ભક્તિથીજ થાય. તેની નિવૃત્તિનો ઉપાય બીજો કોઈપણ નથી
 ‘પ્રાયેણ મક્તિયોગેન સત્સન્નેન વિનોદય ! । નોપાયો વિષયતે સધ્યદ્ પ્રાયણં
 હિ સતામહં’ ‘ન યુજ્યમાનયા મક્તયા મગવત્પસિહારમતિ । સદ્ગોઽસ્તિ શિવઃ
 પન્થા યોગિનાં પ્રહ્લાસિદયે’ ઇત્યાદિ કહ્યું છે ॥૧૪॥ તે માયાની વિનિવૃત્તિ
 થતાં એટલે વિમોહનવ્યાપાર વિરામ પામતાં તો શુદ્ધ થએલો આ કૃષ્ણુક્ષત્ર
 તેના પરમધામને પામેછે, જે ધામને નિગમો ‘બ્રહ્મ’ એમ કહેછે, એ ધામ
 પરમાનંદના આસ્પદરૂપ અને અપુનરાવૃત્તિરૂપ છે. તેનો અંત-પરિચ્છેદ
 નથી. તેમ તેનો પરિક્ષ્ય નથી માટે અનંત અક્ષય કહેછે. જેમાં કાળ માયા
 પોતાનું કાર્ય કરવા સમર્થ થતાં નથી. તેમાં ન મળે એવું કાંઈ પણ મુખ
 નથી, તમામ મનોવાંછિત અનંત અક્ષય મુખને પામેછે. તેમાં શ્રુતિ છે—‘સ
 યદિ વિનુલોકકામો મયતિ સદ્ગત્પાદેવાસ્ય પિતરઃ સમુત્તિષ્ઠન્તિ’ અનવ-
 ધિક આનંદમય પરંબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ પ્રાપ્ય છે. તેમાં સમુદ્રમાં ગાયનું પગલું
 આવી જાયછે એવા ન્યાયથી સર્વ મુખસંપત્તિ મુગમ છે. આ બે શ્લોકના
 અર્થમાં શ્રુતિસ્મૃતિનાં પ્રમાણો છે—‘દિવ્યે પ્રહ્લપુરે શેષ જ્ઞ વ્યોઽમાત્મા પ્રતિ-
 ણિતાઃ’ । ‘ઞ્તત્સત્ત્વં પ્રહ્લપુરં’ ‘તદક્ષરે પરમે વ્યોમનુ’ ‘સ વેદંતત્પરમં પ્રહ્લધામ
 યત્ર વિશ્વં નિહિતં ભાતિ શુભ્રં’ ‘યત્ર પ્રયાતા ગચ્છન્તિ વ્રહ્મ વ્રહ્મવિદો જનાઃ’
 ‘પ્રાપ્ત્વાચધ્વં પ્રહ્લપુરં રાજેવ સ્યામહં સુખી’ ‘ક્ષેમં વિન્દન્તિ માત્સ્યાનં યદ્વ્રહ્મ
 પરમં વિદુઃ’ ‘પ્રહ્લાલ્યં ધામ તે યાન્તિ’ ‘ન યત્ર કાલોઽનિમિષાં પરઃ પ્રમુઃ’
 ‘પ્રવર્તંતે યત્ર રજસ્તમસ્તયોઃ સત્ત્વં ચ મિશ્રં નચ કાલવિક્રમઃ । ન યત્ર
 માયા કિમુત્તાપરે હરેરનુવ્રતા યત્ર સુરાસુરાચિંતાઃ’ ઇત્યાદિ ॥૧૫-૧૬॥
 મુમતતઃપિ કહેછે—હે રાજન ! વેદો અને તેના અર્થના વિચારરૂપ શાસ્ત્રો,

પુત્રવાક્યં સા શ્રુત્વોવાચ પુનઃ પ્રસૂઃ ॥૧૭॥ પ્રેમવત્યુવાચ—સર્વશા-
સ્ત્રાર્થતત્ત્વજ્ઞ ! સિદ્ધાન્તોઽયં ત્વયોદિતઃ । સાક્ષ્યા કૃષ્ણમતયૈવ
માયાયા યન્નિવર્તનમ્ ॥૧૮॥ તદેતત્તત્ત્વતઃ સર્વં વિવિત્સામિ મહા-
મતે ! । યોપાયા મે યથા વોધઃ સ્યાત્તથા વક્તુમર્હસિ ॥૧૯॥ હરે-
ર્માહાત્મ્યવોધાદ્યા સ્વધર્માદ્યજ્ઞસંયુતા । ભક્તિઃ પ્રાપ્યા યતસ્તેપાં
બ્રૂહિ લક્ષ્માણિ મે સતામ્ ॥૨૦॥ ધર્માદીનાં લક્ષણાણિ વિવિચ્ય ચ
પૃથક્ પૃથક્ । બ્રૂહિ મે તત્ત્વતઃ કૃષ્ણ ! સર્વજ્ઞોઽસ્તિ યતો ભવાન્
॥૨૧॥ સુવ્રત ઉવાચ—જનન્યેત્થં સ આપૃષ્ઠઃ પુરાતનમુનિર્હરિઃ । તામુ-
વાચાદૃતક્તસ્યાઃ સદ્ધર્માદિવિવિત્સયા ॥૨૨॥ શ્રીહરિસ્વાચ—સમી-

પુરાણો અને પાંચરાત્રાદિકના સિદ્ધાંતને બોધ કરનાર પુત્ર શ્રીહરિનું આવું
વચન જનની ભક્તિ સાંભળીને ફરીથી એમ પુછવા લાગ્યાં—॥૧૭॥ પ્રેમ-
વતી પુછેછે—હે હરે ! તમો સકળ સમગ્ર તાત્પર્ય તત્ત્વને જાણો છો.
'અંગસહિત કૃષ્ણભક્તિથીજ માયાની નિવૃત્તિ થાય, બીજા કશાથી પણ ન
થાય' એમ જે કહ્યું તે તમોએ સિદ્ધાંત કહ્યો છે. અથવા તમોએ જે આ
અર્થ કહ્યો તે સર્વ શાસ્ત્રાર્થતત્ત્વનો સિદ્ધાંત છે ॥૧૮॥ હે મહામતે ! ભગ-
વાનનો મહિમા પ્રથમ જેમાં છે એવી ધર્માદિ અંગયુક્ત ભક્તિ જેના થકી
પામવાની કહી એવા સાધુઓનાં લક્ષણો તથા ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને
ભક્તિનાં લક્ષણો, આ સર્વને હું યથાર્થપણે જાણવા ઇચ્છું છું. માટે હે કૃષ્ણ !
તેનું જુદું જુદું વિવેચન કરીને, જે રીતે સ્ત્રીભક્તિ સ્વભાવને લીધે અને
અધ્યયનાદિ સંસ્કારના અભાવને લીધે શાસ્ત્રજ્ઞાને રહિત એવી પણ હું આ
સર્વ સુખેથી યથાર્થપણે સમજી શકું તે રીતે મને કહેવાને યોગ્ય છો, કેમ-
કે તમો સર્વજ્ઞ છો, આ અર્થનો સમર્થ વક્તા બીજો કોઈ નથી ॥૧૯-૨૦॥
સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! એવી રીતે જનનીએ પુછ્યું એટલે પુરા-
તન-સર્વના આદિભૂત મુનિ (નારાયણઋષિની પેઠે નૈષ્ઠિકવર્ણિવેપધારી)
ભગવાન્ શ્રીહરિ માતાને સ્વધર્માદિક જાણવાની ઇચ્છા થઈ તેથી તેમની
ઉપર બહુ આદરજાવવાળા થઈને તેમના પ્રત્યે બોલ્યા ॥૨૨॥

શ્રીહરિ કહેછે—હે માતઃ ! જે તમોએ પુછ્યું તેતો બહુ સમીચીન

કારિણઃ ॥૨૯॥ નિર્ભયા નિરપેક્ષાશ્ચ ઘૃતાદિવ્યસનોઽજ્ઞિતાઃ । થદ્વા-
લ્ય ઉદારાશ્ચ તપોનિષ્ઠા નિરેનસઃ ॥૩૦॥ ત્યક્તગ્રામ્યકથાવાર્તાઃ સ-
ચ્છાસ્ત્રવ્યસનાસ્તથા । વિપયાસચિરહિતા આસ્તિકાશ્ચ વિવેકિનઃ
॥૩૧॥ મધપ્રાંસાદિસંસર્ગરહિતાશ્ચ દદમ્વતાઃ । પૈશુન્યસ્તૈન્યદીનાશ્ચ
પરશુહાપ્રકાશકાઃ ॥૩૨॥ જિતનિદ્રા જિતાહારાઃ સન્તુષ્ટાઃ સ્થિર-

કનો ઉપકાર કરવાના સ્વભાવવાળા. બ્રહ્માત્મસાક્ષાત્કાર કરવાથી ભયપ્ર-
સંગે રહિત. આત્માથી વ્યતિરિક્ત દોષપિણુ પદાર્થની અપેક્ષાએ રહિત.
ઘૃતાદિ વ્યસનિઓના સંગે રહિત. (પોતાને તો વ્યસન કરવાનો પ્રસંગજ
નથી) આત્મા પરમાત્માનો અવબોધ આપનારા શાસ્ત્રાર્થમાં શ્રદ્ધાવાળા.
ઉદાર-અદ્ય પરિચર્યાથીપણુ અનદ્ય નિઃશ્રેયસના ઉપાયનો અવબોધ
આપનારા હોવાથી અથવા-આત્માદિ સર્વસ્વ લગવળને અર્પણ કરનારા
હોવાથી અથવા-ક્ષમાદિ ગુણોથી ભોટા હોવાથી ઉદાર. ભગવત્પ્રસન્નતામાટે
વ્રત ઉપવાસ કૃત્યાદિ તપમાં નિષ્ઠાવાળા. માટેજ પાપપ્રસંગે રહિત ॥૨૯॥
॥૩૦॥ ગ્રામ્ય કથાવાર્તાને ત્યાગ કરનારા. (અસત્ આલાપે રહિત) સચ્છા-
ઓનુંજ એક પરિશીલન કરવાના સ્વભાવવાળા. વિપયવ્યાસક્ષિએ વિરહિત.
આસ્તિક-આત્મા પરમાત્મા અને તેની પ્રાપ્તિનાં સાધનોમાં આસ્તિકતા
(દૃઢ વિશ્વાસ)વાળા. આત્મા અનાત્માના વિવેકવાળા. પરંપરાએપણુ મધ
પ્રાંસ પલાંડુ લથુન આદિકનો સંસર્ગ નહિ કરનારા. (સાક્ષાતનો તો પ્રસ-
ંગજ નથી) દૃઢ વ્રત-નિયમવાળા. આડીયાપણું, ચોરી અને પરશુહનો
પ્રકાશ એ આદિક પરને અનર્થ કરનારી પ્રવૃત્તિથી વિમુખ વર્તનારા ॥૩૧॥
॥૩૨॥ નિદ્રા જેમણે વશ કરી છે. આહાર જેમણે છુટ્યો છે. (યુક્તાહાર-
મિતાહાર) આત્મલાભથીજ સદા સંતુષ્ટ અથવા પ્રારબ્ધાનુસારે પ્રાપ્ત થતા
અત્ત વસ્ત્રાદિકમાં અલંબુદ્ધિ રાખનારા. આત્માવિષેજ સ્થિર બુદ્ધિવાળા
અથવા સ્વધર્મમાં સ્થિર બુદ્ધિવાળા. આર્હિસામય સર્વ વૃત્તિ જેમની છે.
તૃપ્તિએ વર્ણત. મુખ દુઃખમાં સમાન મતિવાળા એટલે આત્મોપમ્યથી
બીજાના મુખદુઃખમાં પણ સમદર્શી 'આત્મોપમ્યેન સર્વેષામ સમં પદયતિ
યોઽર્જુન ! । સુસં વા યદિ વા દુઃસં સ યોગી પરમો મતઃ' એમ ગીતામાં

વુદ્ધયઃ । અહિંસવૃત્તયોઽવૃણાઃ સુપદ્મ-પસમાસ્તયા ॥૩૩॥ અકા-
ર્યલજ્ઞાઃ સ્વશ્લઘાન્યનિન્દાભ્યાં વિવર્જિતાઃ । યથોક્તગ્રહચર્યાશ્ચ
યમૈશ્ચ નિયમૈર્યુતાઃ ॥૩૪॥ જિતાસના જિતપ્રાણાઃ શ્રીકૃષ્ણાદ્વિદદા
શ્રયાઃ । કૃષ્ણભક્તિપરા નિત્યં કૃષ્ણાર્થસકલક્રિયાઃ ॥૩૫॥ અવતા-
રચરિત્રાણિ કૃષ્ણસ્યાનુદિનં મુદા । શૃણ્વન્તઃ કીર્તયન્તશ્ચ કૃષ્ણધ્યા-
નપરાયણાઃ ॥૩૬॥ અયાતભગવદ્ભક્તિવર્જિતક્ષણમાત્રકાઃ । એવં લ-
ક્ષણસમ્પન્ના જ્ઞેયાઃ સન્તસ્ત્વયાનથે ॥૩૭॥ एतेपामेव सङ्गेन साङ्गा
भक्तिर्मुमुक्षुभिः । कृष्णस्य प्राप्यते नूनं माहात्म्यज्ञानपूर्विका ॥૩૮॥

કહ્યું છે પ્રામાદિક એવાપણુ અકાર્યના પ્રસંગમા લગ્નલવાળા પોતાની
પ્રશસા અને અન્યની નિંદાએ વર્ણત (નહિ કરનારા) યથોચિત શ્રદ્ધાચ-
ર્યમા નિષ્ઠાવાળા અહિંસાદિ દ્વાદશ યમો અને શૌચાદિ દ્વાદશ નિયમોએ
સપન્ન ॥૩૩-૩૪॥ આસન તથા પ્રાણ જેમણે છલ્યા છે, અર્થાત યોગોપ-
કરણથી પરિપૂર્ણ યોગના ફળભૂત શ્રીકૃષ્ણભક્તિએ સપન્ન શ્રીકૃષ્ણનાજ
એક ચરણકમળના દઢ આશ્રયવાળા નિરતર શ્રીકૃષ્ણની સેવામા ઉપયોગ
થાય એવી મહિર-બગીચા આદિક નિર્માણાદિ૩૫ સમગ્ર ક્રિયા-દેહ ઇન્દ્રિ-
યોના વ્યાપારો જેમના છે ભગવાનના વસાહાદિ અવતારોના પૃથ્વીઉદ્ધર
ણાદિ દિવ્ય ચરિત્રોનું પ્રતિદિન પ્રહર્ષથી શ્રવણ તથા કીર્તન કરવામા તત્પર
(શ્રવણભક્તિ બીજી સર્વ ભક્તિઓમા હેતુ છે, અને કીર્તનભક્તિ કલિયુગમા
પ્રધાન છે માટે કરવાની ફરીથી કહી છે) ભગવાનનું ધ્યાન એજ એક પરમ
ફળ માનનારા, ભગવાનની ભક્તિ વિનાનો એક ક્ષણમાત્ર કાળપણુ વૃથા નહિ
નિર્જનન કરનારા હે અનથ ! નિર્દોષ માત્ર ! આવા (૭૫) લક્ષણોએ સપન્ન
જે હોય તે તમારે સંત-સાધુઓ જાણવા (સ્કુટ પ્રતિપત્તિમાટે થએલી
પુનરૂક્તિપણુ દોષમાટે થતી નથી ઉપરના દેટલાક લક્ષણો ભાગવતમા કપિલ
ગીતામા 'તિત્તિશ્વ કારણિકા' ઇત્યાદિકથી કહ્યા છે તથા એકાદશસ્કંધમા
'કૃપાહરકૃતદ્રોહ' ઇત્યાદિકથી સાધુના ત્રીશ લક્ષણો કહ્યા છે) ॥૩૫-૩૭॥
મુમુક્ષુ મનુષ્યોને પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા સાધુઓના યથોચિત સમાગમથી
માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વિકા સાગ ભક્તિ ભગવાનનેવિષે નિશ્ચે પ્રકટ થાયછે ॥૩૮॥

અમ્યઃ કૃષ્ણાવતારાણાં ચરિત્રશ્રવણં ભવેત્ । અદ્ભુતાનાં ચરિત્રાણાં
 કૃષ્ણસ્ય ચ ભવેચ્છ્રુતિઃ ॥૩૯॥ ગોલોકાક્ષરવૈકુણ્ઠાદિપુ ધામસુ ય-
 ત્પ્રભોઃ । અનન્તમસ્તિ ચૈશ્વર્યં તદપ્યેભ્યોઽધગમ્યતે ॥૪૦॥ તથા
 ક્ષીરાર્ણવસ્થસ્ય વ્યાપ્તસ્ય વ્રહ્મતેજસા । શ્વેતદ્વીપસ્ય માહાત્મ્યમેભ્ય
 પવાવગમ્યતે ॥૪૧॥ વૃન્દાવનસ્ય દ્વાપૈત્યા વિશાલાયાશ્ચ વુદ્ધયતે ।
 અત્રત્યભગવદ્દામ્નાં માહાત્મ્યં ચૈમ્ય પવ હિ ॥૪૨॥ પુલહાશ્રમમુ-
 સ્યાનાં ક્ષેત્રાણાં મહતામપિ । ગઙ્ગાયમ્પાદિતીર્થાનાં સ્પર્શેઽસિન્મા-
 રતે સતતામ્ ॥૪૩॥ માહાત્મ્યં કૃષ્ણસમ્યન્ધાદ્યદસ્યદ્ભુતં સતઃ ।
 તત્તત્ત્વેભ્યઃ સર્વમપિ જ્ઞાયતે શ્રોતૃમિર્જનૈઃ ॥૪૪॥ સદ્ભ્ય એતચ્છ્રુતેઃ
 કૃષ્ણમાહાત્મ્યં સમ્યગીયતે । તેનૈવ ભક્તિઃ કૃષ્ણો સ્યાત્સધર્માદિ-

સત્સંગથી ભક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે તેના પ્રકાર સાત શ્લોકથી
 કહે છે-હે માતઃ ! ભક્તિમાં મૂળભૂત ભગવન્માહાત્મ્યજ્ઞાન તો પૂર્વોક્ત
 લક્ષણવાળા સત્પુરુષોએ સંભળાવેલાં સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ અને તેમના
 અવતારાદિકનાં દિવ્ય અદ્ભુત ચરિત્રોના શ્રવણથી થાય છે. આ ચરિત્રોનું
 શ્રવણ બીજાઓથી કરેલું ઉપયોગમાટે થતું નથી. આવા સંતોષથી કરેલું
 શ્રવણ ભક્તિને વધારનારા માહાત્મ્યજ્ઞાનને વધારનારૂં થાય છે ॥૩૯॥
 ગોલોક અક્ષર વૈકુઠ આદિક ધામોમાં પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનાં જે અપરિચિન્ન
 ઐશ્વર્ય છે તેપણુ સાધુઓથીજ નિષ્કપટપણે મુમુક્ષુઓએ જાણી શકાય
 છે ॥૪૦॥ તથા ક્ષીરસાગરની સમીપે રહેલા, શ્રવણથી વ્યાપ્ત એવા
 શ્વેતદ્વીપનું તથા જૂલોકમાં રહેલાં વૃન્દાવન, દ્વારકા, અદરિકાશ્રમ, આદિક
 ભગવાનનાં ધામોનું માહાત્મ્ય આ સંતોષથીજ તત્ત્વથી સાંભળી જાણી
 શકાય છે ॥૪૧-૪૨॥ આ ભરતખંડમાં રહેલાં પુલહાશ્રમ પ્રમુખ મહાક્ષેત્રો
 તથા સાધુજનોએ સેવવા ઇચ્છેલાં ગંગા યમુના આદિક તીર્થોનું માહાત્મ્ય
 તથા હે સતિ ! સાક્ષાત્ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના વિચરણ વિગેરે સંબંધથી જે જે
 અદ્ભુત માહાત્મ્ય છે તે તે તમામ માહાત્મ્ય શ્રોતા મુમુક્ષુજનોને આ સંતો-
 પાસેથીજ જાણવામાં આવે છે ॥૪૩-૪૪॥ સાધુઓથી શ્રીકૃષ્ણ અને
 તેમના અવતારોનાં દિવ્યચરિત્રોના શ્રવણથી કૃષ્ણમાહાત્મ્યનું યથાર્થ જ્ઞાન

મિરન્વિતા ॥૪૫॥ દૃષ્ટાઃ સ્પૃષ્ટા નતા વા કૃતપરિચરણા ભોજિતાઃ
પૂજિતા વા સઘઃ પુંસામઘૌઘં વહુજનિજનિતં ધ્રન્તિ યે વૈ સમૂલમ્ ।

થાય છે એવા જ્ઞાનથીજ લગવાનમા ધર્માદિ ત્રણેય અંગે સહિત એવી
લક્ષિત ઉપજેછે ॥૪૫॥ હવે પૂર્વોક્ત સધક્ષણવાળા તે સતોનું સર્વાતિશયિત
માહાત્મ્ય કહેછે-હે માત ! આવા સતોનો મહિમા કેનાથી કેવી રીતે
સર્વથા વર્ણન કરી શકાય ? નજ કરી શકાય માટે હું સક્ષેપમાં સારમાત્ર
જણાવુંછું-(પાઠકમની અપેક્ષાએ અર્થક્રમ બળવાન છે, માટે પૂજીત-
ભોજીત-કૃતપરિચરણ-નત-સ્પૃષ્ટ-દૃષ્ટ એવો અન્વય કરીને અર્થ કરવો) જે
સતો એકવાર આદરપૂર્વક ચદનપુષ્પાદિકવડે પૂજન કરવાથી, કે કેવળ ક્ષુધા
શાંતિ થાય એટલાજ લોજનદાનથી, કે એકવાર કરેલી ચરણચાપવા-
પથારી પાથરી આપવી વિગેરે પરિચર્યાથી, કે એકવાર હાથ જોડવારૂપ નમ
સ્કારથી, કે એકવાર કરેલા ચરણસ્પર્શથી કે એકવાર કરેલા દર્શનમાત્રથી
પણ પૂજનાદિ કરનારા પુરૂષોનાં અનાદિ જન્મપરપરાગત તમામ પાપપુણ્યનો
સમૂળ તેજ ક્ષણમાં નિશ્ચે નાશ કરેછે જે સતોને શ્રીકૃષ્ણલગવાન 'સાધવો
હૃદયં મહં' 'જ્ઞાની સ્વાત્મૈવ મે મતં' એ રીતે પોતાના હૃદયને તુલ્યપણે કહે
છે જેમના ચરણકમળમા ગંગાદિ તમામ તીર્થવર્ગ નિવાસ કરીને રહ્યો છે
'પદીચ્છસિ મહારાજ ! સર્વતીર્થાવગાહનમ્ । સતા પાદવિનિમુંક તોય શિરસિ
ધારયેત્' તથા 'યો મૂર્ધ્નિ ધારયેદ્રહ્મન્મહત્પાદજલં રજ । જ્ઞાતઃ ॥ સર્વતી-
ર્થેષુ પુણ્યાત્મા નાત્ર સંશયઃ' ઇત્યાદિ પુરાણમાં કહ્યું છે. આવા સાધુઓના
પ્રસંગથી આ લોકમા મુમુક્ષુને દુર્લભ શુ હોય ? કાંઈપણ નથી તમામ
સાધનસહિત નિ શ્રેયસ સિદ્ધ થાયજ નહુ-આ અર્થ લાગવતાદિકમા
નિશ્ચય કરેલો છે-'સમ્માપા દર્શન સ્પર્શઃ કીર્તનં સ્મરણ મતિઃ । પાવનાતિ
કિલૈત્તાનિ સાધૂનામિતિ શુશ્રુમ ॥' 'સાધૂનાં દર્શનં પુણ્યં તીર્થમૂતા હિ સા-
ધવઃ । કાલેન ફલદં તીર્થં સઘઃ સાધુસમાગમ ॥' 'નહ્યમ્મયાનિ તીર્થાનિ...
દર્શનાદેય સાધવઃ ॥' 'દુર્લભા મગવદ્યોગમાવિનો મુવિ માનવાઃ । તદર્શ-
નાત્તદાલાપાસુલભં શાશ્વત પદં ॥' 'તુલ્યામ લબેનાપિ ન સ્વર્ગં નાપુનર્મવમ્ ।
મગવત્સક્તિસક્તસ્ય મર્ત્યાનાં કિમુતાશિપઃ ॥' 'યેષાં સંસ્મરણાત્પુસાં સઘ શુ-

પ્રોક્તાઃ કૃષ્ણેન યે વા નિજહૃદયસમા યત્પદે તીર્થજાતં તેષાં માતઃ !
પ્રસન્નાત્કિમિહ નનુ સતાં દુર્લભં સ્યાન્મુમુક્ષોઃ ॥૪૬॥ इति श्रीसत्स-
ङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे हरिगीताया सत्पुरुषलक्षणनि-
र्णयनामा द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥

હરિવાચ—ધર્માદીનાં લક્ષણાનિ ભક્ત્યજ્ઞાનામથામ્ય ! તે । કથ-
યામિ વિવિચ્ચૈવ ત્રયાણામપિ તત્ત્વતઃ ॥૧॥ તત્ર ત્રયાણાં લોકાનાં

હ્યન્તિ વૈ ગૃહાઃ । ફિં પુનર્દર્શનસ્પર્શપાદર્શાંચાસનાદિભિઃ ॥’ ‘સેષ્યાઃ શ્રેયો-
ઽર્થિભિઃ સન્તઃ પુણ્યતીર્થફલોપમાઃ । ક્ષણોપાસનયોગોઽપિ ન તેષાં નિષ્ફલો
ભવેત્ ॥’ ‘સન્તો વિશન્તિ ચક્ષૂંપિ ચહિરકંઃ સમુત્થિતઃ । દેવતા ચાન્ધવાઃ
સન્તઃ સન્ત આત્માહમેવ ચ ॥’ ‘મદર્શનાચ્છતગુણં મદેકાન્તિકવીક્ષણમ્ ।
મદ્વન્દનાચ્છતગુણં મદ્ગત્ય ત્વ વન્દનમ્ ॥’ ‘પ્રસન્નમજરં પાશમાત્મનઃ કવયો
વિદુઃ । સ ઇવ સાધુષુ કૃતો મોક્ષદ્વારમપાવૃત્તમ્ ॥’ ‘સત્સન્નઃ શેવચિર્વૃણાં’
ધત્યાદિ કહ્યું છે ॥૪૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંકલ્પજીવને...પ્રથમપ્રકરણે હરિ-
ગીતાયાં સત્પુરુષલક્ષણનિરૂપણનામા દ્વાત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૨॥

અધ્યાય ૩૩ મો.

શ્રીહરિ કહેછે—હે અખ ! હવે લક્ષિના અંગભૂત ધર્માદિ ત્રણેયનાં
તત્ત્વથી લક્ષણો (સ્વરૂપ અથવા જોનાથી તેનું તત્ત્વથી જ્ઞાન થાય એવાં
લક્ષણો) પૃથક્ પૃથક્ વિવેચન કરીને કહ્યું છે તેને સાવધાનતાથી સાંભળો
॥૧॥ તેમાં પ્રથમ ધર્મનું નિરૂપણ કર્યું—આ ધર્મશબ્દ ધારકપણે અને
ધાર્યપણે કરીને વેદવિધિવિહિત અર્થમાં પ્રવર્તે છે. તે ધારકપણું અને ધાર્ય-
પણું લોકોની અપેક્ષાએ છે, એટલે ધર્મ લોકોને ધારણ કરે છે માટે ધારક
થાય છે અને લોકો ધર્મને ધારણ કરે છે માટે ધાર્ય થાય છે. એવા અભિ-
પ્રાયથીજ ‘ત્રયાણાં લોકાનાં સેશ્વરાણાં ધારકઃ જીવેશ્વઃ ધારણીયશ્ચ’ એમ
કહ્યું છે ધર્મના ધારકપણામાં ‘ધર્મો વિશ્વસ્ય જગતઃ પ્રતિષ્ઠા લોકે ધર્મિષ્ઠ
પ્રજા ઉપસર્પન્તિ ધર્મેણ પાપમપનુદતિ’ આવી તૈત્તિરીયબ્રાહ્મણમાં શ્રુતિ
છે. બ્રહ્માને આરંભીને મનુષ્યપર્યંત સર્વ કોઈ વેદવિધિને વશ વર્તનારા છે

૧ આ અધ્યાયમાં વર્ણાશ્રમના ધર્મો સંક્ષેપમાં રૂપે કહ્યા છે.

સેશ્વરાણાં તુ ધારકઃ । ધારણીયશ્ચ જીવેશૈઃ સદા ધર્મઃ સ ઉચ્યતે ॥૨॥ ધર્મનિષ્ઠસ્તુ પુરુષો હીનજાતિકુલોઽપિ યઃ । સોઽપિ બ્રહ્માદિભિઃ પૂજ્યઃ સ્માઘનીયશ્ચ જાયતે ॥૩॥ ધર્મચ્યુતશ્ચેદ્બ્રહ્માદિરીશ્વરોઽપિ ભવેત્કચિત્ । તર્હિ સોઽપ્યત્યકૈર્ગર્હ્યઃ સ્યાત્સ્યેયં ધર્મં ઇવ

તે તમામ જીવ ઇશ્વરો ધર્મને યથાધિકાર અનુષ્ઠાનદ્વારા ધારણ કરેછે માટે ધર્મનું ધાર્યપણુ પણ છે જીવોએ અનુષ્ઠાન કરેલો આ ધર્મ તેતે દેવ મનુષ્યોને આ લોકમાં પુત્ર પશુ આદિક આલ્પયુદયિક અર્થસાથે જોડીને યથાવિભાગ ધારણ કરેછે માટે ધારક છે 'દેવાન્માવયતાનેન તે દેવા માવયન્તુ ઘ.' આમા કહેલા પ્રકારથી પણ ત્રણ લોકને ધારણ કરનારો ધર્મ છે એમ સિદ્ધ થાયછે માનુષાદિ યોનિ ને પુરુષાર્થ સંપાદનમાં લાયક હોવાથી શ્રેષ્ઠ ગણાયછે તેની પ્રાપ્તિપણુ પૂર્વપૂર્વ જીવમાં આવરેલા તેતે ધર્મના ફળભૂત છે માટે તેમા પણ ધર્મનુ ધારકપણુ સહવેછે એ રીતે ધર્મનું ધારકપણુ અને ધાર્યપણુ છે. ઇશ્વરશબ્દથી બ્રહ્માદિક દેવા કર્મપરવશપણુ તો સર્વને સમાન જ છે 'ચોદનાલક્ષણોઽર્થો ધર્મઃ' અથવા 'શ્રેય સાધન ધર્મ' એવુ ધર્મનુ લક્ષણ કરવુ યોગ્ય હતું તથાપિ ધર્મને ધારક-ધાર્યપણુ કરીને ને ઉપપાદન કર્યું તે ધર્મશબ્દની સાર્થકતા સૂચવવા સાઝ છે, અર્થાત્ ને બ્રહ્માદિ સર્વ લોકોને સદા ધારણ કરનારો છે અને જેને બ્રહ્માદિ સર્વ લોકો સદા ધારણ કરેછે તે ધર્મ જણવો ॥૨॥ ધર્મપાલનથીજ ઉત્કર્ષ છે પણ જાતિ કુળાદિકથી નથી એમ કહે છે—બ્રાહ્મણાદિ જાતિ કે કુળથી કનિષ્ઠ એવોપણુ પુરુષ ને ધર્મનિષ્ઠ-ધર્મકપ્રવૃત્તિવાળો થાય તો તે ભવ બ્રહ્માદિ દેવોએપણુ પૂજનીય અને પ્રશસનીય થાય જાતિકુળથી ઉત્કૃષ્ટ એવા પોતે ઇશ્વર બ્રહ્માદિપણુ ને ધર્મબ્રહ્મ થાય તો તેમની આગળ અતિ તુચ્છ એવા જનોએ પણ તે અતિનિઘ થાય, માટે સર્વ કોઇએ પ્રમાટે રહિત થઇને ધર્મનુજ સદા સેવન કરવુ ॥૩-૪॥ આ ધર્મપણુ મનુષ્યોના વર્ણાશ્રમ વિભાગથી જુદો જુદો છે. આ ધર્મોનો ને વિભાગ છે તે શ્રુતિ, યાજુર્વેદકયાદિ સ્મૃતિ અને અલૌકિક આનંદિત સદાચાર પ્રમિત-તત્ત્વથી બોધ કરેલો છે એટલે એના તત્ત્વનિર્ણયમાં શ્રુતિ-સ્મૃતિ-સદાચાર આ

તત્ ॥૪॥ સ ચાપિ વર્તતે નૃણાં વર્ણાશ્રમવિભાગતઃ । શ્રુતિસ્મૃતિ-
સદાચારૈઃ પ્રમિતો હિ પૃથક્પૃથક્ ॥૫॥ વિપ્રક્ષત્રિયવિદ્શૂદ્ધા વર્ણા-
શ્રત્વાર ઈરિતાઃ । પ્રણચર્યં ચ ગાર્હસ્થ્યં વનં ન્યાસસ્તયાશ્રમાઃ
॥૬॥ સાધારણો વિશેષશ્ચેત્યેવં તેષાં દ્વિધાસ્તિ સઃ । સમાસેનોમ-
યવિધમપિ તે વચ્ચ્યહં શુભે ! ॥૭॥ અહિંસા સત્યમસ્તેયં કામ-

ત્વણુ પ્રમાણુ છે. ‘શ્રુતિશ્ચ સ્મૃતિસદાચારૌ ચ’ એવા દ્વ-દ્વસમાસનો આશ્રય
કરવાથી સ્મૃતિ અને સદાચાર બે છે તે શ્રુતિના અનુમાપક (આવી સ્મૃતિ
સદાચાર છે માટે શ્રુતિપણ હોવી જોઈએ એનું અનુમાન કરનાર) હોવાથી
સ્મૃતિ તથા સદાચારનું પ્રામાણ્ય તુલ્યજ છે એમ સ્ફુટ જણાય છે. શ્રુતિનો
પ્રથમ નિર્દેશ કયો છે માટે તેનું તો સાક્ષાત્ પ્રામાણ્ય સ્પષ્ટ જણાય છે.
‘શ્રુતિનો ગૂઢ અર્થ સ્મૃતિથી અનુમાન કરી બહુી શકાય છે. શ્રુતિ સ્મૃ-
તિનો ગૂઢ અર્થ સદાચારથી અનુમાન કરી બહુી શકાય છે’ આ અર્થ
ઉત્તરોત્તર નિર્દેશથી અને ઉપબૃંહણના સ્વભાવથી જણાય છે. આ ઉપ-
રથી શ્રુત્યર્થના સ્પષ્ટીકરણમાં સદાચારનું પ્રધાનપણું સૂચવ્યું છે ॥૫॥ ધર્મ-
સેદની વ્યવસ્થા કરનારા વર્ણાશ્રમભેદોનો હવે નિર્દેશ કરે છે—બ્રાહ્મણ, ક્ષ-
ત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર આ ચાર વર્ણુ કહ્યા છે. બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ
અને સંન્યાસ આ ચાર આશ્રમો કહ્યા છે ॥૬॥ હે શુભે !—મગળમૂર્તે માત !
તે વર્ણાશ્રમનો ધર્મ સાધારણ અને વિશેષ એવા વિભેદથી બે પ્રકારનો છે,
તે બન્ને પ્રકારનો ધર્મ સક્ષેપમાં હું તમોને કહું છું ॥૭॥ તેમાં બે શ્લો-
કથી સર્વના સાધારણ ધર્મો કહું છું—અહિંસા-પ્રાણીમાનનો કાય
વાણી અને મનથી દ્રોહ ન કરવો. સત્ય-સ્વપરદ્રોહે વર્ણત જેવું જોયું હોય
અને જેવું સાંભળ્યું હોય તેવું યથાર્થ કહેવું. અસ્તેય-પરપદાર્થ પરી-
ક્ષપણે ચોરીને કે પ્રત્યક્ષપણે હઠથી ન ચઢણ કરવું. કામ ક્રોધ અને લો-
ભનો યથાયોગ્ય જય એટલે ત્યાગ. મલ માંસ અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ. વ્યસ-
નત્યાગ. બ્રાહ્મણાદિવર્ણસંકરપણમાં કારણભૂત અભક્ષ્યભક્ષણાદિ પાપક-
ર્મનો પરિત્યાગ. પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા સાધુઓની સેવા અને તેના કૃણભૂત
વિધ્યુલક્ષિ ઇત્યાદિ. આ ધર્મો મનુષ્યોના સાધારણ છે એટલે આશ્રમાદિ

લોભક્રુધાં જયઃ । મદ્યમાંસપરહ્યાદેસ્ત્યાગો વ્યસનવર્જનમ્ ॥૮॥
જાતિસંસ્કારતાહેતોર્વર્જનં પાપકર્મણઃ । સત્સેવા વિષ્ણુભક્તિશ્ચ
ધર્માઃ સાધારણા નૃણામ્ ॥૯॥ શમો દમસ્તપો જ્ઞાનં દયા શ્રદ્ધા
ક્ષમાદયઃ । સ્વાભાવિકા હિ વિપ્રસ્ય ધર્મા ણ્તે પ્રકીર્તિતાઃ ॥૧૦॥
શૌર્યં ધૈર્યં બલૌદાર્યં સાધુગોવિપ્રરક્ષણમ્ । ક્ષત્રસ્ય સહજા ધર્માઃ

ભેદની અપેક્ષા વિના સર્વ સાધારણ છે. અર્થાત્ સર્વ ક્રોધએ સમાનપણે
ચાળવાના છે ॥૮॥ હવે અસાધારણ ધર્મોનું નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ બ્રાહ્મ-
ણોના ધર્મભેદમાં પ્રયોજક અસાધારણ સ્વભાવવિશેષરૂપ ધર્મને વિશેષ-
પણે કહે છે—સત્વપ્રધાન જનમવાળા બ્રાહ્મણના સ્વાભાવિક આ ધર્મવિ-
શેષો કયા છે. કયા તે? તો શમ-દમ-ધન્વિયોની ધર્મવિરૂદ્ધ માર્ગમાં
જે પ્રવૃત્તિ તેણે રહિતપણું. તપ-શાસ્ત્રવિહિત ભોગમાં સંકોચરૂપ અને કૃ-
ત્યહિ ત્રતાચરણરૂપ. જ્ઞાન-અધ્યયન મૂળ જેમાં છે એવું આત્મા પર-
માત્માનું યથાર્થ વેદન. દયા-પરદુઃખ સહન ન થાય તે અને યથાશક્તિ
પરદુઃખનું ટાળવાપણું. શ્રદ્ધા-સમ્બાસ્ત્રપ્રોક્ત અર્થમાં વિશ્વાસપૂર્વક ત્વરા-
વિશેષ. ક્ષમા-અનર્થ કરનારા ઉપરપણ ચિત્તમાં વિકાર ન થવા દેવો તે.
(આદિશબ્દથી એને અનુગુણ બીજાપણ ધર્મવિશેષો બહુ લેવા) આ
સ્વાભાવિક ધર્મો બાળવા. ભારતના શાંતિપર્વમાં ‘બ્રાહ્મણસ્ય તુ યો ધર્મસ્તં
તે વક્ષ્યામિ કેવલમ્ । દમમેવ મહારાજ ! ધર્મેમાહુઃ પુરાતનમ્ । સ્વાધ્યા-
યોઽધ્યાપનં ધૈવ તત્ર કર્મ સમાપ્યતે । પરિમિષ્ટિતકાર્યસ્તુ સ્વાધ્યાયેનૈવ વૈ
દ્વિજ । કુર્યાદન્યન્ન વા કુવાન્મૈત્રો બ્રાહ્મણ ડચ્યતે’ ધ્યાતિ કહ્યું છે ॥૧૦॥
હવે ક્ષત્રિયના ધર્મો કહે છે—શૌર્ય-પરસૈન્યમાં નિર્ભયપણે પ્રવેશ કર-
વાનું સામર્થ્ય. ધૈર્ય-યુદ્ધમાંથી પાછું ન વળવું. બળ-શરીરશક્તિ તથા અ-
સ્ત્રશસ્ત્રની સિદ્ધિરૂપ બળ. ઔદાર્ય-દાનશરતા. પ્રજાઓની સામાન્યપણે
અને સાધુ-ગો-વિપ્ર વિગેરેની વિશેષપણે રક્ષા કરવી. આ ક્ષત્રિયના સહજ
એટલે પ્રકૃતિને અનુગુણ ધર્મો છે (ક્ષાત્ર સ્વભાવને અનુગુણ એવા બીજા-
પણ ધર્મો બહુ લેવા) તે પણ શાંતિપર્વમાં—‘ક્ષત્રિયસ્યાપિ યો ધર્મસ્તં તે વ-
ક્ષ્યામિ ભારત ! । દદાદ્રાજા ન ચાચેત યજેત નચ યાજયેત્ । નાધ્યાપયેદ-

પ્રોક્તા વાર્તા વિશસ્તયા ॥૧૧॥ શુશ્રૂષણં દ્વિજાતીનાં ધર્મઃ શૂદ્રસ્ય
 ધાનવે ! । હિંસાસ્તૈન્યાદિરહિતો ધર્મોઽન્યેષાં કુલોચિતઃ ॥૧૨॥
 યાજનાદિશ્ચ વિપ્રસ્ય ક્ષત્રસ્યાયુધધારણમ્ । વ્યાપારશ્ચ વિશોઽ-

ધીયીત પ્રજાશ્ચ પરિપાલયેત્ । નિત્યોચ્ચતો દસ્યુવધે રણે કુર્યાપરાક્રમમ્ ।
 નાસ્ય કૃત્યતમં કિંચિદન્યદસ્યુનિર્વાહનાત્ । દાનમધ્યયનં યજ્ઞો રાજ્ઞાં ક્ષેમો
 વિધીયતે । તસ્માદ્રાજા વિશેષેણ યોદ્ધવ્યં ધર્મમીપ્સતા । સ્વેષુ ધર્મેષ્વવસ્થાપ્ય
 પ્રજાઃ સર્વા મહીપતિઃ । ધર્મેણ સર્વેકૃત્યાનિ જનનિષ્ઠાનિ કારયેત્ । પરિનિષ્ઠિ-
 તકાર્યસ્તુ નૃપતિઃ પરિપાલનાત્ । કુર્યાદન્યથા વા કુર્યાત્ રૌદ્રો રાજન્ય ડ-
 બ્યતે" ઇત્યાદિ કહ્યું છે. વૈશ્યને તો વાર્તા-કૃષિકર્મ, ગવાદિપશુરક્ષા,
 હુસીદ, (વ્યાજવલ્લે) અને વાણિજ્ય (વણજવ્યાપાર૩૫) ધર્મ કહ્યો છે.
 તે પણ શાંતિપર્વમાં કહ્યું છે—“વૈશ્યસ્યાપિ હિ ચો ધર્મસ્તં તે યદ્યામિ શા-
 શ્વતમ્ । દાનમધ્યયનં યજ્ઞઃ શૌચેન ધનસચ્ચયઃ । પિતૃવત્પાલયેદ્દૈશ્વર્યો યુક્તઃ
 સર્વાન્પશૂનિહ । યિકર્મ તદ્વયેદન્યત્ કર્મ યત્સ સમાચરેત્ । રક્ષયા સ હિ
 તેષાં ધૈ મહત્સુખમવાપ્નુયાત્ । ન ચ વૈશ્યસ્ય કામઃ સ્વાશ્વ રક્ષેયં પશૂનિતિ"
 ઇત્યાદિ ॥૧૧॥ હે નિધાપ માતઃ ! દ્વિભતિ (ત્રણ વર્ણ) ઓની સેવા કરવી
 તે શૂદ્રનો સહજ પ્રકૃતિને અનુગુણ ધર્મ છે. તે પણ શાંતિપર્વમાં કહ્યું
 છે—“પ્રજાપતિર્હિ વર્ણાનાં દાસં શૂદ્રમકલ્પયત્ । તસ્માદ્શૂદ્રસ્ય વર્ણાનાં પરિ-
 ચર્યા વિધીયતે । તેષાં શુશ્રૂષણાચૈવ મહત્સુખમવાપ્નુયાત્ । શૂદ્ર પુતાન્ પરિ-
 ચરેત્ ત્રીન્ વર્ણાનનસૂચકઃ । સચ્ચયં ચ ન કુર્વાતિ જાતુ શૂદ્રઃ કથચ્ચન ।"
 ઇત્યાદિ. પ્રસંગાત્ કહે છે—ચાર વર્ણથી બહારના સંકરભતિના જનોને તો
 હિંસા-ચોરીએ રહિત પોતપોતાના વંશપરંપરાગત ધર્મ સહજ કહ્યો છે.
 તે અન્ય ગ્રંથથી બાકી લેવો ॥૧૨॥ જેમાં જીવિકાવૃત્તિ પણ અંતર્ગત છે
 એવો ધર્મ કહે છે—બ્રાહ્મણનો યજ્ઞન-યાજન, પઠન-પાઠન, દાન-આદાન
 એ ધર્મ કહ્યો છે, તેમાં વેદવિધિવશાત્ યજ્ઞન પઠન કરાવનારા વિપ્રને દક્ષિ-
 ણાદિપ્રાપ્તિથી આજીવિકા થાય છે માટે યાજન-અધ્યાપન વિપ્રની જીવિકા
 કહે છે. આ ઉપરથી જે વૃત્તિ છે તેપણ ધર્મજ છે એટલે યાજન પાઠન
 કેવળ વૃત્તિ નહિ પણ ધર્મ છે. આના અનુષ્ઠાનથી દાક્ષિણાદિ અવાંતર પ્રા-

ન્યસ્ય સેવોક્તા જીવિકા ક્રમાત્ ॥૧૩॥ આપન્નયોવૈંદ્યવૃત્તિર્વિપ્ર-
ક્ષત્રિયયોર્મતા । વિશઃ શૂદ્રસ્ય તસ્યાપિ કાર્વાદેઃ સ્વૈવ ચાન્યદા
॥૧૪॥ ત્રૈચર્ણિકો યઃ સંસ્કારૈઃ સમ્પ્રાપ્તઃ સ્યાદ્વિજાતિતામ્ । બ્રહ્મ
ચર્યાશ્રમે તિષ્ઠન્વિદ્યાયૈ સ ગુરું શ્રયેત્ ॥૧૫॥ કૌપીનાચ્છાદના-
દીનિ યાસાંસ્યાવશ્યકાનિ સઃ । કાર્પાસાન્યજિનોર્ણાદિ રક્ષેદ્દણ્ડ-

મિથી વૃત્તિરૂપતા થાયછે એટલે કેવળ વૃત્તિના ઉદ્દેશથી તે કરવાના
નથી પણ ધર્મના ઉદ્દેશથી કરવાના છે. વૃત્તિતો તેમાં અતર્ગત આવી જાય
છે. એ રીતે બીજા વર્ણોની વૃત્તિમાં પણ આવીજ રીતે જાણી લેવું. ક્ષત્રિ-
યની આયુધધારણ વૃત્તિ છે, એટલે આયુધ ધારણ કરી હુટાકનિઘઠા-
દિકથી પ્રજાનું પરિપાલન કરતાં છઠો અંશ મળેછે તે વૃત્તિ છે. વૈશ્યની
આપાર-કૃષિકર્મ વાણિજ્યાદિક વૃત્તિ છે. શૂદ્રને તો ત્રણ વર્ણની સેવા કરવા-
રૂપ જે ધર્મ કહ્યો છે એજ જીવિકા વૃત્તિ છે, એનાથીજ પોતાના સ્વામિ-
ભૂત વિપ્રાદિકથકી પોપણલાલ શૂદ્રને મળે છે. સેવા કરનારા શૂદ્રો તેના
ધણીએ અશન-વસનદાન વિગેરેથી પોપણ કરવા યોગ્ય છે. તે ભારતના
શાંતિપર્વમાં કહ્યું છે—‘જવશ્યં મરણીયો હિ ઘર્ણાનાં શૂદ્ર ઉચ્ચતે । યં ચ
કશ્ચિદ્વિજાસીનાં શૂદ્રઃ શુદ્ધપુરામ્રજેત્ । કલ્પ્યાં તેન તુ તસ્યાદુર્ગતિં ધર્મ-
વિદો જનાઃ’ ઇત્યાદિ ॥૨૩॥ ચાર વર્ણની આપતકાળની વૃત્તિ કહે છે
—પૂર્વોક્ત પોતાની વૃત્તિના અલાભમાં વિપ્ર અને ક્ષત્રિયને વૈશ્યવૃત્તિ આજી-
વિકા માટે કરવાની કહી છે. વૈશ્યનેતો દ્વિલતિશુશ્રૂપારૂપ શૂદ્રવૃત્તિ આ-
જીવિકા કહી છે. શૂદ્રને તો સાદડી વિગેરે નિર્માણ કરવારૂપ વર્ણમકર કા-
રીગરની વૃત્તિ આજીવિકા માટે કહી છે. વિપત્તિ વ્યતીત થતાં તો પોતપો-
તાની પ્રધાન વૃત્તિનોજ આશ્રય કરવો ॥૨૪॥ હવે આશ્રમ ધર્મો કહ્યું—
ઉપનયનાદિ સંસ્કાર પામેલો દ્વિલતિ (ત્રણ વર્ણનો પુરૂષ) વેદવિદ્યા માટે
બ્રહ્મચર્યનો આશ્રય કરી ગુરૂનો સમાશ્રય કરે એટલે ગુરૂકુળમાં વાસ વસે.
આ બ્રહ્મચર્યતો વિદ્યાના અંગભૂત જાણવું ॥૨૫॥ તે આ ઉપકુર્વાણ
બ્રહ્મચર્યમાં નિષ્ઠાવાળાના ધર્મવિશેષો હવે નવ શ્લોકથી કહ્યું—તે બ્રહ્મ-
ચારી નેટલાં કૌપીન અને તદાચ્છાદનાદિક વસ્ત્રો આવશ્યક હોય તેટલાંજ

કમળહત્ ॥૧૬॥ જપમાલાં બ્રહ્મસૂત્રં વિમૃયાન્ન જટાઃ કુશાન્ ।
 અજ્ઞનાભ્યક્તગન્ધસ્રગ્ભૂષણાદિ વિવર્જયેત્ ॥૧૭॥ મુક્તેર્દ્વારં મહ-
 ત્સદ્ગઃ સ્ત્રૈણસદ્ગત્તુ સંસૃતેઃ । દ્વારમસ્તીતિ નિશ્ચિત્ય કુર્યાદાદ્યં પરં
 ત્યજેત્ ॥૧૮॥ અપ્રદ્યા વર્જનં સ્ત્રીણાં તત્સ્પર્શસ્ય તુ સર્વથા । કુર્યા-
 દ્વર્ણીં ગુરોર્ભાર્યામપિ વન્દેત દૂરતઃ ॥૧૯॥ પ્રાણિમાત્રં ચ મિથુની-
 ભૂતં તુ મતિપૂર્વકમ્ । બ્રહ્મચર્યવ્રતધરો નૈવ વીક્ષેત કહિંચિત્ ॥૨૦॥
 અપિ ચિત્રમર્યાં યોપાં દેવતાપ્રતિમાં વિના । ક્ષાપિ નૈવ સ્પૃશેદ્વર્ણીં

રાખે પણ અધિક ન રાખે. આ વસ્ત્રો કપાસના તંતુઓથી બનાવેલાં રાખે. તથા મૃગચર્મ અને કાંમળી કંતાન આદિક આચારપ્રાપ્ત રાખે. તથા દંડ કમંડળું રાખે ॥૧૬॥ ગોમુખીએ સહિત જપમાળા તથા બ્રહ્મસૂત્ર, દર્ભ અને જટાને ધારણ કરે. હવે વર્જવા યોગ્ય કહું છું—કાજળ આદિકથી અક્ષિતું અંગન, મુગંધિ તેલથી અંગમર્દનાદિકપૂર્વક સ્નાન, મુગંધિ ચંદનાદિકથી અંગમાં અનુલેપ, પુષ્પમાળાઓ, કડાં આદિક આભૂષણો, આ સર્વેનો ત્યાગ કરે એટલે ધારણ કરે નહિ ॥૧૭॥ પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા મહાસાધુઓનો સમાગમ મુક્તિનું દ્વાર છે અને સ્ત્રીલપટ પુરૂષનો પ્રસંગતો જન્મભરણના પ્રવાહરૂપ સંસૃતિનું દ્વાર છે એવો નિશ્ચય કરીને સ્ત્રીલપટનો સંગ ત્યાગ કરીને મહાપુરૂષનો સમાગમ કરે ‘મહારસેવાં દ્વારમાહુર્વિમુક્તેત્તમોદ્વારં યોષિતાં સક્તિસજ્જમ’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૧૮॥ તે વર્ણીં સ્ત્રીનો પ્રસંગ અપ્રકારધીપણુ પરિત્યાગ કરે. શુદ્ધિપૂર્વક સ્ત્રીના અંગનો સ્પર્શતો સર્વ પ્રકારે ત્યાગ કરે. પાદવંદનમાંપણુ ગુરૂની ભાર્યા ચરણસ્પર્શને તો યોગ્ય નથી, કિંતુ દૂર રહીને ગુરૂની ભાર્યાને વંદન કરે ॥૧૯॥ બ્રહ્મચર્યવ્રતને ધારણ કરનારો વર્ણીં મૈથુનમાં આસક્ત પ્રાણીમાત્રને શુદ્ધિપૂર્વક અચાર્યપણુ નજ નિરીક્ષણુ કરે, કેમકે બ્રહ્મચર્યવ્રતનો પ્રસ્થાપનપ્રસંગ આવી જાય ॥૨૦॥ બ્રહ્મચર્યવ્રતની દૃઢતા માટે કહે છે—બ્રહ્મચારી ચિતરેલી નારી-પ્રતિમાને અચાર્યપણુ સ્પર્શ કરે નહિ, લક્ષ્મીઆદિક દેવતાપ્રતિમામાં આ નિષેધનો ‘દેવતાપ્રતિમાં વિના’ આ પદથી અપવાદ કહે છે. અર્થાત્ તેના સ્પર્શમાં પ્રત્યવાય નથી. વિદ્યાગુરૂની પ્રીતિથી પરિચર્યાપરાયણુ થાય ॥૨૧॥

ગુરું સેવેત ભક્તિઃ ॥૨૧॥ કુર્યાત્કાલત્રયે સન્ધ્યાવન્દનં પ્રતિવા-
સરમ્ । જપં ચ નિજશક્તયૈવ મૌનં પ્રાતઃપ્રદોષયોઃ ॥૨૨॥ હોમં પ્રાત-
સ્તથા સાયં કુર્યાદ્ધિક્ષાટનં ચ સઃ । વેદાભ્યાસપરો નિત્યં વસેહ-
રુકુલે વશી ॥૨૩॥ સાઙ્ગં વેદં સહાર્યં ચ દેશકાલાનુસારતઃ ।
અધીત્ય સ યથાશક્તિ સમાવર્તનમાચરેત્ ॥૨૪॥ ગૃહી સ્યાદવિર-
ક્તસ્તુ વત્સા સ ગુરુદક્ષિણામ્ । વિરક્તશ્ચેદ્દનં ન્યાસં શ્રયેદ્વા નૈષ્ઠિકો
ભવેત્ ॥૨૫॥ ગૃહી ગુભૂપુઃ કુલજાં સવર્ણાં વયસાઽવરામ્ । અનિ-

પ્રતિદિન પ્રાતઃ સાયં અને મધ્યાહ્ને સંધ્યોપાસન કરે. યથાશક્તિ ગાય-
ત્રીનો જપ કરે. પ્રાતઃ અને પ્રદોષ સમયમાં મૌન (વાણીનો નિયમ)નો સ-
માશ્રય કરે ॥૨૨॥ પ્રાતઃ સાયં હોમ કરે. પ્રાતઃ સાયં લિક્ષાટન કરે 'સાયં
પ્રાતરુપાસીત ગુર્ભ્યર્ચકુરોત્તમામ્ । સાયં પ્રાત્સશ્ચરેન્નૈક્ષમ્' એમ ભાગવતમાં
કહ્યું છે. વશી-શુતેન્દ્રિય થાય. આવા નિયમોએ યુક્ત થઈને નિત્ય ગુરુની
પરિચર્યા કરવાપૂર્વક વેદાભ્યાસપરાયણ થાય ॥૨૩॥ આ વર્ણી દેશ કાળ
અને શુદ્ધિશક્તિને અનુસારે ત્રણ અથવા બે અથવા એક પોતાનો વેદ
અંગે સહિત અર્થે સહિત બાણીને સમાવર્તન (ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ નિમિત્તનું
જ્ઞાન) કરે ॥૨૪॥ સમાવર્તન પામેલો વર્ણી બે વૈરાગ્યે વર્ણીત હોય તો
ગુરુને યથાશક્તિ દક્ષિણા આપીને ગૃહી થાય એટલે ધર્મર્થ દારસંઘ કરે,
બે વૈરાગ્યવાન હોય તો વાનપ્રસ્થાશ્રમ અથવા સન્યાસાશ્રમને ધારે, અથવા
નૈષ્ઠિક (જીવનપર્યંત ઊર્ધ્વરેતા શ્રદ્ધાચારી) થાય. (દારસંઘ ન કર્યો હોય
એવાપણુ વિરક્તને વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં અધિકાર મિતાક્ષરામાં બતાવ્યો છે) 'ગૃહં
વનં વા પ્રવિશેષ્યન્નેત્તત્ર વા વસેદ' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૨૫॥ ગૃહી
થવા ઇચ્છિતો પુરુષ પોતાની સમાન ભતિની, (સમાન ભતિની સ્ત્રીનોજ
ધર્મમાં સંબંધ ઉચિત છે પણ બીજી ભતિનો નહિ) વયોવર્ષની સંખ્યાથી
પોતાથી નાનીજ વયની, શુદ્ધ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલી, અનિદ્ર-સ્વભા-
વથી અને રૂપથી અલિનંદિત, સમાનગોત્ર તેમજ સાર્થકસંબંધ રહિત,
એવી કન્યા (વાણીથી પણ ક્રોધને નહિ આપેલી)ને પરણે. 'ગૃહાર્યો સદર્શી
માર્યામુદ્રદેહગુપ્તિસત્તમ્ । યવીયર્સીં ચ વયસા' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે.

ન્યામુદ્ગ્રહેત્કન્યાં ન્યાયેનોપાર્જયેદ્દનમ્ ॥૨૬॥ જ્ઞાનં સન્ધ્યાત્રયં
 હોમં તર્પણં વિષ્ણુપૂજનમ્ । સ્વાધ્યાયં શક્તિઃ કુર્યાદ્દેશ્વદેવં ચ
 સોઽન્વહમ્ ॥૨૭॥ પ્રાતઃ કુર્યાદાપદિ તુ સન્ધ્યાં માધ્યાહ્નિકીમપિ ।
 પ્રાતર્ભવાં ચ મધ્યાહ્ને નિશિ સાયન્તર્ની તુ સઃ ॥૨૮॥ સન્ધ્યાવન્દ-
 નગાયત્રીજપવિષ્ણ્વર્ચનોઙ્ગિતઃ । ચતુર્વેદ્યપ્યસૌ વિપ્રઃ શૂદ્ર एव न
 संशयः ॥૨૯॥ અધૌતં ન સ્પૃશેદ્દાસઃ જ્ઞાત્વા કાર્પાસસમ્મલમ્ ।
 અજ્ઞાતેનાપવિત્રેણ સ્પૃષ્ઠં ધૌતં ચ ન સ્પૃશેત્ ॥૩૦॥ વિવાહકાલે
 દાયસ્ય વિભાગાયસરેઽયવા । દ્વિજાતિરાદધીતાગ્નિં સતિ વિ-

તેપછી દારસંઘડી પુરૂષ જીવિકાવૃત્તિમાટે ધન ન્યાયથી-પૂર્વોક્ત પોતાની
 વૃત્તિથી સપાદન કરે. આથી અન્યાયથી અર્જનનો નિષેધ કયો છે ॥૨૬॥

હવે ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મો ઓગળત્રીશ શ્લોકથી કહેછે-તે ગૃહસ્થ પુરૂષ
 જ્ઞાન, ત્રિકાળસંધ્યા, સાય પ્રાતઃ હોમ, પિતૃતર્પણ, યથાશક્તિ વિષ્ણુ (શાળ-
 શ્રામ અથવા ભગવાનની ચલા અચલા પ્રતિમા)નું પૂજન, સ્વાધ્યાય
 (યથાશક્તિ વેદાદિપારાયણ) અને વૈશ્વદેવ આ કર્મોને પ્રતિદિન કરે.
 (ભૂતચર અને મનુષ્યચરનું ઉપલક્ષણ કરી લેવું, એટલે પાંચ મહાયજ્ઞો
 કરવા એવો અભિપ્રાય થયો) ॥૨૭॥ તે ગૃહસ્થ આપત્કાળમાં તો પ્રાતઃ-
 સંધ્યા અને મધ્યાહ્નસંધ્યા પ્રાતઃકાળમાં જ કરે અથવા મધ્યાહ્ને જ અનુક્રમે
 કરે, એટલે પહેલી પ્રાતઃસંધ્યા કરીને પછીથી મધ્યાહ્નસંધ્યા કરે. સાય-
 સંધ્યાતો સાયંસંધ્યા સમયમાં જ કરે પણ તેથી પ્રથમ ન કરે એટલે પ્રાતઃ-
 સંધ્યા મધ્યાહ્ને કરે એમ સાયંસંધ્યા મધ્યાહ્ને ન કરે ॥૨૮॥ ચારેય વેદને
 ભણેલો વિપ્ર હોય પણ જો સંધ્યાવંદન, ગાયત્રીજપ અને વિષ્ણુપૂજને
 વર્જીત હોય તો શૂદ્ર જ છે એમાં સંશય નથી. આ સર્વ અર્થ પચમબ્રહ્મ-
 રણમાં કહેશે ॥૨૯॥ જ્ઞાન કરીને વિશુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરે. ધોયા વિનાના,
 કપાસના તંતુથી બનાવેલા વસ્ત્રનો સ્પર્શ નજ કરે. ધોએલું હોય પણ નહિ
 જ્ઞાન કરેલાએ કે અપવિત્ર-જ્ઞાન કરીનેપણ અસ્પૃશ્યનો સ્પર્શ કરનારે
 સ્પર્શ કરેલા વસ્ત્રનો સ્પર્શ કરવો નહિ ॥૩૦॥ દારસંઘડ કરનારો દ્વિબતિ
 તેજ સમયમાં અગ્નિનું આધાન યથાવિધિ કરે. અથવા પિતાના ધનનો

ત્તાદિસમ્ભવે ॥૩૧॥ યથાકાલં પોષ્યવર્ગં પોષયેન્નતુ પીડયેત્ ।
અન્નામ્બુવત્ત્રૈરતિથિં તોષયેત્સર્વદા ગૃહી ॥૩૨॥ નિત્યં કુર્યાત્સતાં
સક્લં ભક્તિં ચ નવધા હરેઃ । કુસક્લં નૈવ કુર્વોત્ ગૃહાસક્તિં ચ
મૂઢવત્ ॥૩૩॥ જીવેભ્યઃ સકલેભ્યોઽપિ ભક્તાનેકાન્તિકાન્હરેઃ ।
આધિક્યેન વિજાનીયાન્માનરક્ષાર્હણાદિષુ ॥૩૪॥ અદમાદિભ્યો-

લાઘલાગ વહ્યે તે વખતે અગ્નિ ધારણ કરે. આ અગ્નિયાધાનમાં જે સમુચિત
ધન ધાન્ય ગવાદિસંપત્તિ હોય તો અગ્નિયાધાન કરે; નહિ તો ન કરે ॥૩૨॥
ગૃહસ્થ પુરૂષ પોષ્યવર્ગ માતા-પિતા-પત્ની-પુત્ર-દાસ-દાસી વિગેરેને તેતે
સમયમાં અન્ન વસ્ત્ર વિગેરેથી યથાસંભવ પોષણ કરે પણ પીડા પમાડે
નહિ. તેમ અતિથિને સર્વ સમયમાં અન્ન, જળ, વસ્ત્ર વિગેરેવડે સતોષ પ-
માડે, કેમકે ગૃહસ્થનો આજ (પોષ્યવર્ગ તથા અતિથિનું પોષણ) પરમ
ધર્મ છે ॥૩૨॥ પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા સાધુઓનો સમાગમ કરે. તથા લગ-
વાનની શ્રવણ-કીર્તન-સ્મરણાદિ નવધા ભક્તિ કરે. આ જે ગૃહસ્થાશ્રમ
છે તે કેવળ આમ્યમુખલોગાર્થે નથી કિંતુ ધર્મ પાળીને પાપ ટાળવા માટે છે
માટે મૂઢવત્-મરતાસુધી ઘરમાંથી નહિ વૈરાગ્ય પામતા પશુપ્રાણી પેઠે કે-
વળ વિષયવ્યાસક્તિને નજ કરે. તેમજ તેવા કુસાગિજનોનો સંગ ક્યારેય
નજ કરે ॥૩૩॥ લગવાનના જે એકાંતિક ભક્તો હોય તેતો સર્વની અપે-
ક્ષાએ અતિશય પૂજ્ય છે, તેમને સત્કારપૂર્વક માન આપવામાં, દુષ્ટજંતુ-
ઓથકી રક્ષણ કરવામાં, ચંદનપુષ્પાદિકથી પૂજન કરવામાં અને નમસ્કાર
આદિક કરવામાં સર્વ જીવોથકી એટલે ઈન્દ્રાદિ દેવો થકીપણ અતિઅધિક
ભણીને તેમનું માન રક્ષણ પૂજન નમસ્કારાદિ કરવું. જે ભક્તિવિહીન હોય
તે ઈન્દ્રાદિ પદમાં પ્રતિષ્ઠિત થયા હોય તોયણ તે જીવ-ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વા-
સરૂપ કેવળ જીવનમાત્રેજ સખજ છે અર્થાત્ અસતપ્રાણજ છે, માટે ભક્તો-
નેજ એ સર્વની અપેક્ષાએ અધિક માનવા ॥૩૪॥ સર્વ જીવોની અપેક્ષાએ
ભક્તોનું જે શ્રેષ્ઠપણું કહ્યું તેનું ઉપપાદન કરવાનો આરંભ કરેછે—હે માતઃ !
આ લોકમાં જીવતા પાપાત્મપ્રમુખ સ્થાવર જાતિના પ્રાણીઓની અપેક્ષાએ
તૃણાદિ સ્થાવર જાતિઓ શ્રેષ્ઠ છે. તેમની અપેક્ષાએ મીઠી વિગેરે ઓપ-

ઽત્ર જીવેભ્યઃ શ્રેષ્ઠાઃ સન્તિ તૃણાદયઃ । અન્નૌપધ્યાદયસ્તેભ્યસ્તતઃ
 શ્રેષ્ઠાશ્ચ વીરુઘઃ ॥૩૫॥ તત આદ્યાદયો વૃક્ષાઃ શ્રેષ્ઠા દેવદ્રુમાસ્તતઃ ।
 સ્વામ્નુષ્વિતિ વિશેષોઽસ્તિ ચરેષ્વથ વદામિ તમ્ ॥૩૬॥ પિપીલિ-
 કાદિતઃ શ્રેષ્ઠા જીવાસ્તુ શલમાદયઃ । અમરાદ્યાસ્તતસ્તેભ્યશ્ચટકપ્ર-
 મુખા મતાઃ ॥૩૭॥ શશાદયસ્તતોઽજાદ્યાસ્તેભ્યસ્તેભ્યો ગવાદયઃ ।
 તતશ્ચ મનુજાસ્તેષુ વર્ણાશ્ચત્વાર ઉત્તમાઃ ॥૩૮॥ બ્રાહ્મણાસ્તેષુ તેષાં

ધિઓ ઉત્તમ છે. તેમની અપેક્ષાએ કઠિન હોવાથી ઉપર ચઢવાની અપેક્ષા
 વિનાની લતાઓ શ્રેષ્ઠ છે. તેમની અપેક્ષાએ આંખા આદિક વૃક્ષો શ્રેષ્ઠ છે.
 તેમની અપેક્ષાએ પિપળો આદિક દેવવૃક્ષો શ્રેષ્ઠ છે. એરીને સ્થાવરમાં પ્રા-
 નુશક્તિના અધિકપણથી તારતમ્યભાવ છે. હવે જંગમમાં ન્યૂનાધિકભાવ
 કહુંધું-ટીડીઓ આદિક જીવોથડી પતંગીયો આદિક ઉત્તમ છે. તેનાથડી
 ભમરો આદિક શ્રેષ્ઠ છે. તેમના થડી ચકલાં આદિક શ્રેષ્ઠ છે. તેમના થડો
 શશલાં આદિક શ્રેષ્ઠ છે. તેમના થડી બકરાં આદિક ઉત્તમ છે. તેમના થડી
 ગાયો વિગેરે શ્રેષ્ઠ છે. એરીતે પશુઓમાં ઈન્દ્રિયાદિશક્તિના અધિકપણથી
 તરતમભાવ છે. તેમની અપેક્ષાએ મનુષ્યો અભ્યુદય અને નિઃશ્રેયસના
 સાધનની સંપત્તિને લઈને અતિશ્રેષ્ઠ છે. મનુષ્યો મધ્યે બ્રાહ્મણાદિ ચાર
 વર્ણો વરિષ્ઠ છે. વર્ણોને મધ્યે જાતિમાત્રથી બ્રાહ્મણો શ્રેષ્ઠ છે. બ્રાહ્મણ-
 તિમધ્યે સ્વધર્મેનિષ્ઠ શ્રેષ્ઠ છે. તેમના મધ્યે જ્ઞાનનિષ્ઠાવાળા શ્રેષ્ઠ છે.
 તેમના મધ્યે ભગવાનના એકાંતિક ભક્તો અતિશય શ્રેષ્ઠ છે. આ રીતે સર્વ
 જીવોની અપેક્ષાએ ભક્તોનું શ્રેષ્ઠપણું સિદ્ધ થયું. સર્વ કરતાં ભક્તોનું શ્રેષ્ઠ-
 પણું કેમ કહેવાય ? કેમકે બધાયની અપેક્ષાએ દેવયોનિનું શ્રેષ્ઠપણું સર્વ
 કોઈ કહે છે ? તો એમ નથી. દેવયોનિ તો કેવળ સુકૃતનાં કૃણ ભોગવવા
 માટે જ છે, માટે બહુધાપણે તેની નિઃશ્રેયસના સાધનમાં પ્રસક્તિ નહિ
 હોવાથી તે દેવોપણું કનિષ્ઠ જ છે. માટે જ આ સ્થળે તેમને મનુષ્યયોનિથડી
 જુદા પાડીને કહ્યા નથી. અથવા માનુષ્યોનિના કથનથી દેવયોનિનું ઉપ-
 લક્ષણ કરી લેવું. એટલે દેવમનુષ્યાદિ સર્વથડી ભક્તોનું શ્રેષ્ઠપણું સાબીત
 થયું. મનુષ્યયોનિથી દેવયોનિનું ઉપલક્ષણ કેમ થાય ? એવી શંકાનો અવ-

ચ સ્વધર્મનિરતા ઘરાઃ । જ્ઞાનનિષ્ઠાસ્તેષુ તેષુ ભક્તા એકાન્તિકા હરેઃ ॥૩૧॥ તેમ્યઃ શ્રેષ્ઠો ન કોઽપ્યસ્તિ સદાઽઽસ્તે તેષુ યદ્દરિઃ । તારતમ્યં વિદિત્વેત્યં વહુમાન્યા હરિશ્રિતાઃ ॥૪૦॥ ય એવં ન વિજ્ઞાનીયાત્સદસત્સમધીઃ સ તુ । દોષં મહાન્તમાપ્નોતિ વિવેકં વિદર્શીતત્ ॥૪૧॥ ગન્ધાન્ પુષ્પસ્રજો ભૂષા વસ્ત્રાચાદિ ચ ભક્તિતઃ । ગૃહી

કાશ નથી, કેમકે મનુષ્યોને જેમ શાસ્ત્રાધિકાર છે તેમ દેવોને પણ શાસ્ત્રાધિકાર સપત્તિ છે, માટે શાસ્ત્રાધિકારી એક યોનિવિશેષના ચહણથી તેવી બીજી બાધીની યોનિનું ચહણુપણ ઉપલક્ષણથી નિર્બાંધપણે થઈ શકે છે, માટે દેવોનું પણ ઉપલક્ષણ કરી લેતાં ઈન્દ્રાદિ દેવોયકી પણ ભક્તોનું શ્રેષ્ઠપણું સિદ્ધ થયું ॥૩૫-૩૯॥ એકાંતિક ભક્તોની અપેક્ષાએ બીજાને કોઈપણ શ્રેષ્ઠ નથી, કારણકે તેમના હૃદયમાં શ્રીહરિ નિરતર નિવાસ કરીને રહ્યા છે. આવી રીતે તારતમ્ય ભણીને ભગવાનના એકાંતિક ભક્તોને સર્વથકી અધિકપણે માનવા (આવું તારતમ્ય શ્રીભાગવતમાં કપિલમુનિ તથા ઋષભદેવે કહ્યું છે) ॥૪૦॥ જે પુરૂષ પૂર્વોક્ત પ્રકારનું તારતમ્ય અને ભક્તોનો ઉત્કર્ષ ન ભણે તેતો સત્ અસતના વિવેકે વિરહિત હોવાથી મહાદોષ (પાપ)ના સ્થાનરૂપ થાય છે, માટે પૂર્વોક્ત વિવેકને કરે. ‘અપૂરુષપૂજનાચૈવ પૂજ્યાનામપ્યપૂજનાત્ । નૃષાતકસમં પાપં જ્ઞશ્ચાપ્નોતિ માનવઃ’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૪૧॥ એવી રીતે ગૃહસ્થના ઉદ્દેશથી સર્વસાધારણ સત્ અસતનો વિવેક કહીને, હવે ફરીથી પ્રકૃત ગૃહસ્થધર્મને કહે છે—વળી ગૃહસ્થ પુરૂષ ચંદન, પુષ્પમાળા, વિભૂષણ, વસ્ત્ર, અન્ન આદિક ભગવાનને નિવેદન કર્યા વિના નજ નિવેચન કરે કિંતુ ભક્તિથી સર્વ ભોગ્ય વસ્તુ માત્ર ભગવાનને નિવેદન કરે, જે પુરૂષ ભોગ્ય પદાર્થો સ્વાર્થે ઉપયોગ કરે તે વૈષ્ણવજ ન કહેવાય, જે પુરૂષતો તમામ ભોગ્ય વસ્તુઓ ભગવાનનુંજ એક રોષ કરી દે છે તેજ વૈષ્ણવ કહેવાય ‘અમ્બરીષ ! નવં વર્ણં ફલમન્નં રસાદિકમ્ । કૃત્વા વિષ્ણુપ્રમોગ્યં તુ સદા સેવ્યં હિ વૈષ્ણવૈઃ’ એમ પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે ‘પત્રં પુષ્પં ફલ તોયમન્નપાનાયમૌપધમ્ । અનિવેચ ન મુક્ષીત યદાહારાય કલિપતમ્’ એમ બ્રહ્માંડપુરાણમાં કહ્યું છે ‘સર્વભાગોપહરણં’ એમ ભાગવતમાં

નિવેદ્ય હરયે નિવેદ્યેત ચ વૈષ્ણવઃ ॥૪૨॥ દેવાન્ પિતૃંશ્ચ તૈરેવ વાસુ-
દેવધિયાર્ચયેત્ । યથાકાલં ચ પિત્રાદેઃ શ્રાદ્ધં કુર્યાદયથાવિધિ

કહ્યું છે ॥૪૨॥ પથ મહાયજ્ઞો કરવા એમ પ્રથમ કહ્યું છે તેમાં વૈષ્ણવને
વિશેષ કહેછે-દેવતાઓ અને પિત્રીઓનું વાસુદેવશુદ્ધિથીજ અર્ચન કરે,
એટલે ધન્દ્રાદિ દેવો જેમનું શરીર છે એવા વાસુદેવજ સકળ ફળ આપનારા
અને એજ સમારાધન કરવા યોગ્ય છે એવી તત્ત્વદૃષ્ટિપૂર્વક 'આ દેવો
વાસુદેવાત્મક છે' એમ માનીને પૂજન કરે આવી રીતે પૂજન નહિ કર-
તા સ્વતંત્ર રીતે પૂજન કરનારાઓને તો જે ફળ થાય તે અતવાળું અત્યંત
થાય છે અને તેઓ તત્ત્વદર્શી થયું ગણાય નહિ તે ભગવાને કહ્યું છે—
“અન્ત્યલ્પ ફલ સેષાં તદ્ભવત્પરમેષ્ઠસામ્ । દેવાન્ દેવયજ્ઞો યાન્તિ મદ્ભક્ષા
યાન્તિ મામપિ ॥ અહં હિ સર્વયજ્ઞાનાં મોક્ષા ચ પ્રમુરેવ ચ । ન તુ મામ-
ભિજાનન્તિ તપેનાતશ્ચયન્તિ સે ॥ યાન્તિ દેવવ્રતા દેવાન્ પિતૃન્ યાન્તિ
પિતૃવ્રતાઃ । મૃતાનિ યાન્તિ મૃતેજ્યા યાન્તિ મધ્યાજ્ઞિનોઽપિ મામ્ ॥” ધ-
ત્યાદિ આવી રીતિથી અનુષ્ઠાન કરેલા કર્મોજ્ઞ જ્ઞાનાદિકમાં અગભૂત થઈ
શકે, ધર્માદિકનું ભક્તિના અગપણેજ ઉપાદેયપણુ પ્રથમ ઉપક્રમ કર્યું છે.
સ્મૃતિમા દેવયજ્ઞ ભૂતયજ્ઞ પિતૃયજ્ઞ ધત્યાદિ કહેછે તેતો અવિદુષદૃષ્ટિથી
તેતે દેવ પિત્રાદિકનું તર્પણ થાય છે, વિદુષોનેતો તેપણુ વાસુદેવના આરા-
ધનરૂપજ થાય છે, માટેજ ભાગવતમાં-‘દેવર્ષિમૃતારમ્ભનૃણાં વિદુણાં ન
કિઙ્કરો નાયમૃજી ચ રાજન્ ! । સર્વાત્મના યઃ શરણ શરણ્ય ગતો મુકુન્દમ્’
એમ કહ્યું છે. અર્ચનમાં ઉપકરણુ દ્રવ્ય કહેછે-‘તૈરેવ’ જે સાક્ષાત્ વાસુદેવના
આરાધનમા ઉપકલ્પેલા પુષ્પાદિક હોય તેનાથીજ બીજા દેવોનું પૂજન કરે
અથવા ‘આતો વાસુદેવના છે એટલે તેમના શેષભૂત છે’ એવી શુદ્ધિ એટલે
વાસુદેવના ભક્તો છે એવી શુદ્ધિથી વાસુદેવના આરાધન કરતા બાકી રહેલા
(પ્રસાદીભૂત) થીજ અર્ચન કરે અર્થાત્ ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલા
પદાર્થોથી બીજા દેવ પિત્રીઓનું પૂજન કરવું ન્યાયયુક્ત નથી પ્રસંગાત્ પિ-
ત્રાદિ શ્રાદ્ધમાં કવ્ય (પિત્રીઓને અપાતા અન્નાદિ) દ્રવ્યનો નિયમ જણાવતા
થકા શ્રાદ્ધ કરવાનું કહેછે-યથાવિધિ યથાકાળ પિત્રાદિકનું શ્રાદ્ધ પૂર્વોક્ત શુ-

॥૪૩॥ અકૃષ્ણપચ્યૈર્મુન્યૈઃ કર્તવ્યં શ્રાદ્ધકર્મ ચ । વ્રીહાદ્યૈઃ કૃષ્ણ-
ચ્યૈર્વા ધાન્યૈસ્તુ શુચિભિઃ સત્તિ ! ॥૪૪॥ માંસં ત્વાપચપિ કાપિ
શ્રાદ્ધે દેયં ન કહ્નિચિત્ । અહિંસાધર્મપરમા વૈષ્ણવાઃ પિતરો યતઃ

દ્વિતીજ કરે ॥૪૩॥ હે સતિ ! કૃષ્ણાદિકની અપેક્ષા વિના સ્વય ઉગીને પાકેલાં
નભારાદિક મુનિઅન્ન અથવા કૃષ્ણાદિકથી પાકેલાં, શુદ્ધ (મનુએ કહેલા સ્વ-
ભાવાદિ દોષે વર્જીત અથવા ઉશકીટાદિકથી નહિ દૂષિત થએલાં) ત્રીહાદિ
અન્નથી તે શ્રાદ્ધકર્મ કરવું 'સ્વભાવકાલસંસર્ગનિમિત્તપરિણામતઃ । ભાવાશ્ર-
યમદુષ્ટં ચ નિત્યમક્ષં વિવર્જયેત્' એમ મનુએ કહ્યું છે ॥૪૪॥ મહા આપત્કા-
ળની પ્રાપ્તિમાંપણ કોઈ તીર્થાદિ દેશમાંપણ સંક્રાંતિ આદિક પુણ્યાદ કાળમાં
પણ માંસથી શ્રાદ્ધ ન કરવું, કારણ કે વૈષ્ણવો આહિંસાધર્મપરમ છે એટલે
વૈષ્ણવોને સર્વ ધર્મની અપેક્ષાએ આહિંસાજ પરમ ધર્મ છે. વિષ્ણુ ભગવાન
કેવળ સત્ત્વના પ્રવર્તક છે અને તે સત્ત્વમયપ્રવૃત્તિથીજ સમારાધ્ય છે. જે
પુરૂષો વિષ્ણુનેજ પરમ પ્રાપ્ય માને છે એજ મુમુક્ષુ કહેવાય, આવા મુમુક્ષુ
વૈષ્ણવને રાજસ તામસમુચિત હિંસાગર્ભિત કર્મમાત્ર ત્યાગ્યજ છે, માટે
વૈષ્ણવોએ મુનિઅન્નથી અથવા ત્રીહાદિકથી શ્રાદ્ધ કરવું. પિત્રિઓ માંસ
પ્રિય છે એમ પણ નથી. તેતો પિતરઃ-છે એટલે મનુષ્યોની માફક સ્વતઃ
ઈચ્છિ કશામાં તેમને નથી કિંતુ તેઓ કલ્પના ત્યાગમાં (અર્પણમાં) કેવળ
ઉદ્દેશભૂત છે એટલે એમને ઉદ્દેશીને કલ્પનું અર્પણ થાય છે, આનેજ પિ-
ત્રીપણું કહેછે. જેમ હવિષના ત્યાગમાં ઉદ્દેશપણુ એજ દેવતાત્વ છે એ-
વુંજ આ પિતૃત્વ છે. હવિ-કલ્પ દ્રવ્ય નિયમતો 'વદન્નાઃ પુરુષા રાજંસ્તદન્નાઃ
ક્ષત્ર્ય દેવતાઃ' એમાં કહેલા પ્રકારવાળો છે. જે હેતુ માટે શ્રાદ્ધ કરનારા
વૈષ્ણવો છે તે હેતુમાટે તે પિત્રિઓપણ મુન્યન્ન અને ત્રીહાદ્ય પ્રિય થાયછે.
અથવા-યત્તસ્યેવ વૈષ્ણવાઃ-એટલે તેપણુ વિષ્ણુવાત્મકત્વ દૃષ્ટિથી અથવા
વિષ્ણુલક્ષત્વબુદ્ધિથી આરાધ્યમાન થતાં વૈષ્ણવોને આ રીતે પિત્રિઓ વૈ-
ષ્ણવો થાય. તે પિત્રિઓ આવા વૈષ્ણુવપણુના ભાવ સીવાય કેવળ પિતૃ-
ભાવથી ઉદ્દેશભૂત નથી માટે તેપણુ આ રીતે વૈષ્ણવો છે તો માંસાદિકથી
તેઓ તર્પણને યોગ્ય નથી. અથવા વસ્તુતાએજ તેઓ વૈષ્ણુવ-વિષ્ણુલક્ષ

॥૪૫॥ મયં માંસં ચ યસ્યૈ સ્યાન્નિવેદ્યં યસ્ય ચાગ્રતઃ । સ્યાઙ્ગીવ-
હિંસા તં દેવં દેર્ષીં ચાપિ ન માનયેત્ ॥૪૬॥ દેશકાલાનુસારેણ
તીર્થાનિ ચ વ્રતાનિ ચ । કુર્વોત સ યથાશાસ્ત્રં સ્વાધિકારાનુસાર-
તઃ ॥૪૭॥ પુણ્યદેશે પુણ્યકાલે પુણ્યપાત્રે વિશેષતઃ । પુણ્યં કુર્વોત
યત્કિંચિદ્દ્રવેદક્ષયમેવ તત્ ॥૪૮॥ આહ્યસ્તુ કારયેદ્રમ્યં દૃઢં
શ્રીવિષ્ણુમન્દિરમ્ । વૃત્તિદાનેન પૂજાયાઃ પ્રવાહં વર્તયેદ્દરેઃ ॥૪૯॥
અહિંસાન્વૈષ્ણવાન્યહ્નાન્કુર્યાત્પ્રચુરદક્ષિણાન્ । વાપીકૂપતઙ્ગાદી-
ન્વિષ્ણવર્થાંશ્વાપિ કારયેત્ ॥૫૦॥ પ્રચુરાજ્યસિતૈર્મોઙ્ગ્યૈઃ સાધુન્વિ-

અને આહિસાધર્મપરમ છે માટે માંસથી તેમનું તર્પણ ન કરવું એવો આ-
શય છે ॥૪૫॥ પ્રસંગાત્ કહેછે—જે દેવ કે દેવીને મદ્યમાંસનું નિવેદન
થતું હોય તથા જેની આગળ જીવાહિસા થતી હોય એવા દેવ કે દેવીને પણ
દર્શન-વંદનાદિ સત્કાર કરે નહિ ॥૪૬॥ સમીચીન અસમીચીન દેશકાળને
અનુસારે એકાદશ્યાદિ મતો અને દ્વારકા આદિક તીર્થો પોતાના અધિકાર
(નિરોગિત્વ-સખળત્વ-સધનત્વરૂપ અથવા સુખુક્ષુ-સુમુક્ષુત્વરૂપ)ને અ-
નુસારે યથાશાસ્ત્ર કરે ॥૪૭॥ પુણ્ય એવા દેશ કાળ અને પાત્રમાં કરેલું
જે કાંઈ દાનાદિ પુણ્ય છે તે અક્ષય ફળમાટે કહ્યાય છે માટે દેશકાળા-
દિકનો વિશેષ વિચારીને દાનાદિ પુણ્ય કરવું ॥૪૮॥ ધનાઢ્ય ગૃહસ્થતો
પોતાનું ધન નિરંતર લગવત્પૂલમાંજ જે રીતે ઉપયોગ થાય એ રીતે રમ-
ણીય દૃઢ વિષ્ણુમંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરાવીને પ્રતિષ્ઠા કરેલા વિષ્ણુની પૂજા
પ્રતિદિન પ્રવાહરૂપે પ્રવર્તે એ રીતે ધનક્ષેત્રાદિ સ્થિર વૃત્તિદાન કરીને ક-
રાવે ॥૪૯॥ વળી આહ્ય ગૃહસ્થ પ્રાણી હિંસાએ રહિત, અધિક દક્ષિણા
જેમાં છે, વિષ્ણુ દેવતા જેમાં છે એવા યજ્ઞો કરે. અને લગવત્પૂલપ્રવા-
હમાં ઉપયોગી થાય એવા વાવ્ય કુવા તલાવ વિગેરે પણ કરાવે. આ પૂર્વોક્ત
સર્વ પુણ્ય કર્મ પરમાત્મપ્રસન્નતા માટેજ કરે પણ બીજા ફળાનુસંધાનથી
ન કરે, જે ફળ થાય તેતો ક્ષુદ્ર અને ક્ષયિષ્ણુ થાય માટે ફળ ન ઇચ્છે
॥૫૦॥ ધનાઢ્ય ગૃહસ્થ સાધુઓ અને વિપ્રોનું ક્યારેયપણ અપમાન ન કરે
હિંતુ ઘણું ઘી સાકર જેમાં છે એવાં ઇંદ્ર શ્રેષ્ઠ મિષ્ટાનોથી અતિ તૃપ્ત કરે.

પ્રાંશ્ચ તર્પયેત્ । નાવમન્યેત તાન્ કાપિ સત્સુ નિષ્કપટો ભવેત્ ॥૫૧॥ નાતિલોભી નાતિકામી નાતિક્રોધી ન મત્સરી । નાતિમાની ભવેત્કાપિ દયાં કુર્વાંત દેહિણુ ॥૫૨॥ આસન્નસમ્બન્ધહીના વિધવાઃ સ્ત્રીરનાપદિ । ન સ્પૃશેદ્દુઃખિર્પૂર્વે તુ ગૃહસ્થોઽપિ કદાચન ॥૫૩॥ સ્વસ્ય માત્રા મગિન્યાપિ દુહિત્રા વા કદાચન । નૈવ તિષ્ઠેદ્રહઃસ્થાને

સાધુ આગળ સદાય નિષ્કપટપણે વર્તે પણ કાઈ કપટ કરે નહિ ॥૫૧॥ ગૃહસ્થપણુ ક્યારેયપણુ અતિલોભી ન થાય યદ્યપિ ગૃહસ્થ દેહગેહાદિકને ક્ષણુક્ષયિણુ જાણુતો હોય તથાપિ પોતાના પોષ્યવર્ગના પરિપોષણરૂપ ધર્મપ્રયોજનમાટે અશનવસનાદિકમા લોભ (તમામ ત્યાગ ન કરી દેવારૂપ) તેણે કરવોજ જોઈએ તથાપિ અતિલોભ એટલે ધર્મમર્યાદાને ઉલ્લંઘન કરીને પ્રવર્તતો લોભતો નજ કરવો તથા અતિકામી ન થાય એટલે ધર્મ પ્રભોત્પત્તિના પ્રયોજન પુરતો કામ ગૃહસ્થને અત્યત અપેક્ષિત છે, પરંતુ તેનાથી વિપરીત પ્રવૃત્તિવાળો કામતો અતિકામમાં ગણાય માટે તેનો ત્યાગ કરવો અતિક્રોધી ન થાય એટલે કામનીપેટે ક્રોધ પણ ધર્મમર્યાદાને ઉપમર્દન કરનારા દુર્જનોના નિઘ્રમાં ઉપયોગી એવો તો ગૃહસ્થને સમુચિત છે, પરંતુ ધર્મપથને પ્રતિકૂળ થઈને પરપીકામાજ પર્યવસાન પામે એવો અતિક્રોધ તો ત્યાજ્ય છે. અતિમત્સરી ન થાય. પરપ્રકર્યના અમર્ધનરૂપ મત્સર તો સર્વથા ત્યાજ્યજ છે અતિમાની ન થાય એટલે ‘હું આદ્યણુ છું, હું ક્ષત્રિય છું’ એવું માન જે પોતપોતાના ધર્મમાર્ગમા પ્રવર્તનરૂપ પ્રયોજનપર્યવસાયી થાય એવું તો અત્યત અપેક્ષિત છે, પરંતુ ‘મારાથી આ કનિષ્ઠ છે અને હુંતો એનાથી અતિ ઉત્કૃષ્ટ છું’ એ રીતે માનીને પરંતુ અપમાન કરવારૂપજ કળવાણુ થાય તેતો અતિમાન કહેવાય, તેતો ત્યાજ્યજ છે તથા પ્રાણિમાત્રની ઉપર દયા યથાશક્તિ યથોચિત રાખે ॥૫૨॥ ગૃહસ્થ પુરૂષપણુ સમીપ સબંધે વર્જીત એવી વિધવા વનિતાઓનો વિપત્તિ વિના જાણી જોઈને તો ક્યારેયપણુ સ્પર્શ કરે નહિ (સમીપ સબંધવાળી વિધવાઓનો સ્પર્શ કરવામાં તો દોષ નથી) ॥૫૩॥ ગૃહસ્થ પુરૂષ પોતાની યુવા વયની સાક્ષાત્ માતા કે અપરમાતા, ભગિની અને દુહિતા

ગૃહી ચાપદમન્તરા ॥૫૪॥ તીર્થાદાવાત્મનો ઘાતમાત્મનઃ પરસ્ય
વા । મુક્તયેऽપિ ન કુર્વાત ધર્મનિષ્ઠઃ સદા ભવેત્ ॥૫૫॥ સ્ત્રીભિઃ
સમર્તૃકામિશ્ચ દેવવત્સ્વપતિઃ સદા । સેવ્યઃ પતિવ્રતાધર્મ સ્થિત્વા

સાથે પણ એકાંત સ્થળમાં આપત્તિ અવસર સીવાય ક્યારેય પણ વસે નહિ.
ખીલ ગતિ ન હોય ત્યારે તો દેશ કાળને અનુસારે ચાવત્રયોગન રહે.
'માત્રા સ્વસ્તા દુહિત્રા યા નાવિવિક્લાસનો ભવેત્ । યલ્લાવાનિન્દ્રિયમામો વિ-
દ્વાંસમપિ કરંતિ ॥' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૫૪॥ આત્મા-દેહનો
ઘાત પ્રયાગાદિ તીર્થાદિકમાં પણ નજ કરવો. કેટલાક મંદો પોતાથી દુઃખ
સહન ન થતાં તીર્થાદિકમાં ગંગાજળમાં પતન, પર્વત ઉપરથી પતન અને
અગ્નિપ્રવેશ વિગેરે ઉપાયથી તનુલ્લાગને નહિ પ્રત્યવાય આપનારો માનીને
તેનો પ્રયત્ન કરે છે. તથા પરસ્ય-પોતાના રિપુનું ગંગાદિતીર્થોમાં મારણ
નહિ પ્રત્યવાય પમાડનાર માનીને પરના ઉપઘાત માટે પણ પ્રયત્ન આદરે
છે. આવું કર્મ સર્વ પ્રકારે પ્રખળ પ્રત્યવાય આપનારું થાય છે, માટે પો-
તાના દેહનો કે બીજા રિપુ આદિકના દેહનો ઘાત તીર્થમાં પણ નજ કરવો. કિ
બહુના-મુક્તિ મેળવવા માટે પણ નજ કરવો. કેટલાક અશાનિઓ તીર્થા-
દિકમાં તનુલ્લાગથી મુક્તિ માને છે તે પણ અત્યંત ખોટું છે, માટે તેમ નજ
કરે પણ સદા-ચાવજીવિત ધર્મનિષ્ઠ થાય. અભ્યુદય અને નિઃશ્રેયસની
સિદ્ધિતો તેનાથીજ થાય છે. શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે-‘તસ્માદુહ ન પુરાઽઽસુવઃ
સ્વઃકામી પ્રેચાત્’ ॥૫૫॥ હવે સ્ત્રીયાના ધર્મો કહું છું—સમર્તૃકા સ્ત્રીયો
-જેનો ભર્તા વિષમાન હોય એવી સ્ત્રીયોએ (આ ઉપરથી સેવ્યતામાં પ-
તિની સત્તામાત્રની અપેક્ષા છે એટલે પતિ વિષમાન જોઈએ પણ તેની
અનુકૂળતા આદિકની અપેક્ષા નથી એમ વ્યંજીત થાય છે, કેમકે ‘સમૃત્ત-
કામિઃ’ એવો નિર્દેશ કર્યો છે.) પતિ પ્રતિકૂળ હોય કે અનુકૂળ હોય, યુવા
હોય કે વૃદ્ધ હોય, અરોગી હોય કે રોગી હોય પણ તે ઇષ્ટદેવની પેઠે સદા
સેવવા યોગ્ય છે, કેમકે આતો પતિવ્રતાનો સ્વધર્મ છે. દન્દ્રિયોનું સાદ-
જક ચપળપણું તો પાપરૂપ અનર્થ માટેજ થાય છે માટે ચપળતા જીતીને
પતિપરાયણતામાં સ્થિતિ રાખવી એજ આ લોક પરલોકમાં સુખ સાડ

સન્યજ્ય ચાપલમ્ ॥૫૬॥ વિધવામિશ્ચ નારીભિઃ પતિબુદ્ધ્યા રમા-
પતિઃ । સેવનીયઃ સ્વદેહશ્ચ કર્શનીયો વ્રતાદિભિઃ ॥૫૭॥ નેક્ષેત
ન સ્પૃશેત્કાપિ સ્વસમ્બન્ધિજનેતરમ્ । વિધવા નરમાત્રં ચ ત્યાગ-
વાન્ યોપિતં યથા ॥૫૮॥ પિત્રા પુત્રાદિના વાપિ વિધવા તુ રહઃ-
સ્થલે । આપત્કાલં વિના નૈવ સહ તિષ્ઠેત્કદાચન ॥૫૯॥ તૃતીય
આયુષો ભાગે ગૃહસ્થો વનમાવિશેત્ । સસ્ત્રીકઃ સ્ત્રી સુંશીલા ચેદ-

થાયછે 'પતિરેવ હિ નારીણા દૈવત પરમ સ્મૃતમ્' 'મર્તુ' શુદ્ધૂષણં
સ્ત્રીણાં પરો ધર્મો હ્યમાયયા' એમ ભાગવતમાં કહ્યુંછે ॥૫૬॥ વિધવા
વનિતાઓએ પ્રતિભાઈપ રમાપતિ પરમાત્મા નારાયણની 'આજ મારા
નિરૂપાધિક પતિ છે' એવી શુદ્ધિથી યથાશક્તિ સેવા કરવી ભગવાનજ
સર્વના સાચા પતિ છે 'પતિં વિશ્વસ્ય' 'પતિ પત્નીનાં' 'સ વૈ પતિઃ સ્યાદકુતો-
ભય.' એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે 'વિષ્ણોસ્તુ સેવનં કુર્યાત્પતિબુદ્ધ્યા ન ચાન્યથા'
એમ સ્કંદપુરાણમાં વિધવાધર્મમાં કહ્યું છે વિધવા યાવજજીવિત કૃત્ઃ-
ચાંદ્રાયણ-સદા એકાહાર-અઘાહાર વિગેરે વ્રતોવડે સ્વશરીરને કૃશ કરે,
આ ઈન્દ્રિયનિગ્રહનો ઉપાય છે ॥૫૭॥ જેમ ત્યાગી પુરૂષ નારીમાત્રના
પ્રસંગને સર્વથા પરિત્યાગ કરીને દૂર રહે તેમ વિધવાઓએ પોતાના સમીપ
સખધ સીવાયના નરમાત્રનો નિરીક્ષણ-સ્પર્શાદિ પ્રસંગપણ સર્વપ્રકારે પરિ-
ત્યાગ કરીને દૂર રહેતુ 'નરમાત્ર' એમ કહેલું હોવાથી વૃદ્ધ હોય કે યુવા
હોય સર્વપ્રકારે પુરૂષપ્રસંગ પરિત્યાગ્ય છે એમ જણાવ્યું છે ॥૫૮॥ યુવા
વયની વિધવા વનિતા વિપત્કાળ વિના યુવા વયના પિતાપુત્રાદિ સખધિ
જનની સાથેપણ એકાતસ્થળમાં ક્યારેયપણ નજ રહે (કિંચિત્ આવ-
શ્યક કાર્યપ્રસંગમા દોષ નથી) ॥૫૯॥ હવે વાનપ્રસ્થાશ્રમનો ગ્રહણપ્રકાર
કહેવાપૂર્વક તેના ધર્મો ચાર શ્લોકથી કહેછે—આયુષના શત વર્ષોને ચાર
ભાગે વિભાગ કરી તેના ત્રીજા ભાગમાં (એકાવનમા વર્ષને આરભીને)
ગૃહસ્થ વનમા પ્રવેશ કરે, તેમાં 'ગૃહસ્થસ્તુ યદા પચ્ચેદ્દલીપતિતમાત્મન ।
અપત્યસૈવ વાઙ્મત્યં તદારણ્યં સમાશ્રયેત્' એવી સ્મૃતિ છે 'અયં ચ વનપ્ર-

૧ 'સમુત્કા' इति पाठान्तरम् ।

ન્યથા ત્વેકલ. સ્વયમ્ ॥૬૦॥ તત્ર ગ્રીષ્મે પશ્ચતપા ઉદવાસશ્ચ
 શૈશિરે । આસારપાદ્મ વર્ષાસુ ભવેદ્દિષ્ણુપરાયણઃ ॥૬૧॥ વન્યૈરેવા-
 ત્રિદોષાદિ કુર્યાદ્ધાન્યફલાદિભિઃ । અન્યથં ચ કુટીં કુર્યાત્સ્વયં
 તુ વહિરાવસેત્ ॥૬૨॥ અકૃષ્ટપચ્ચેરન્નાદ્યેર્જિવિત્સ્વયમુપાદૃતૈઃ । યથા-

વેશો જરાજર્જરકલેવરસ્ય જાતપૌત્રસ્ય વા' એમ વિજ્ઞાનેશ્વર કહેછે દારાનો
 સમય ન કર્યો હોય એવાનેપણ વનપ્રવેશનો અપિકાર છે તે વિજ્ઞાનેશ્વરે
 'અવિહુતમદ્ધચર્યો યમિષ્ઠેત્તમાવિશેદિત્યકૃતગાર્હસ્થ્યોઽપિ વનવાસેઽધિક્રિયત
 ય્વ' એમ કહ્યું છે પત્નીને પોતાના પુત્રાદિકને સૌંપીને પોતે એકાકીજ વનમા
 પ્રવેશ કરે પત્ની જો મુશીલા-પતિપરિચર્યાનેજ પરમપ્રયોજન માનવારૂપ
 શ્રેષ્ઠ શીલસપત્ન હોય તો તેને સાથે લઈને વનમા જાય 'સમુત્કા' એવો પાક
 હોય તો પતિપરિચરણ વિના પુત્રાદિપાસે રહેવામા તદન મન ઉપડી ગયું
 હોય તો સાથે લઈને જાય ॥૬૦॥ તેના તપશ્ચર્યાનો પ્રકાર કહેછે—વનમાં
 વસેલો વાનપ્રસ્થ ગ્રીષ્મકાળમા ચાર દિશામા ચાર અગ્નિઓ અને ઉપર એક
 આદિત્ય એ રીતે પચાગ્નિના મધ્યમા રહીને તપશ્ચર્યાપરાયણ થાય માર્ગ
 શીર્ષાદિ શીતઋતુમા જળમા વાસ કરીને તપતત્પર થાય શ્રાવણાદિ ચાર
 માસમા વૃષ્ટિધારાપાતને સહનશીલ થઈને ઉઘાડા પ્રદેશમા રહીને તપ
 કરે ગ્રીષ્માદિ ત્રણ ઋતુમા સવત્સરની સપત્તિ આવી જાય છે એવા અભિ-
 પ્રાયથી આવું વ્યાખ્યાન કર્યું છે 'ગ્રીષ્મે પશ્ચાન્નિમષ્યસ્યો વર્ષાસુ સ્પગ્નિલે-
 શયઃ । માર્દ્રવાસાસ્તુ હૈમન્તે શ્વક્ત્યા વાપિ સપશ્ચરેત્' આ વચનનું વ્યાખ્યાન
 કરતા વિજ્ઞાનેશ્વરેપણ 'ત્રિઋતુ સવત્સરઃ ગ્રીષ્મો વર્ષા હૈમન્ત્ત્વમ્' નિર્વા-
 નાત્' ઇત્યાદિકથી એમજ વ્યાખ્યાન કર્યું છે આ રીતે તપશ્ચર્યા કરવા
 પૂર્વક વિષ્ણુપરાયણ થાય ॥૬૧॥ કૃષ્ણાદિકની અપેક્ષા વિના વનમાજ નિપ-
 જેલા નમારાદિ ધાન્ય અને યથાકાળ થએલા ફળ કદમૂળાદિકથીજ અગ્નિ-
 સાધ્ય સર્વ કર્યો કરે 'મફાલકૃષ્ટેનાર્મીશ્ચ પિચ્ચન્દેવાતિથીનયિ' એમ યાજ્ઞ-
 વલ્ક્યે કહ્યું છે. અગ્નિ રાખવામાટે પર્ણકુટી કરે પણ પોતાના વાસમાટે
 નહિ, પોતેતો બહારજ વસે ॥૬૨॥ એટલા વિના સ્વયં પરિપક્વ થએલા
 અને પોતેજ આલેલા શ્યામો નમાર તથા કદાદિકવડે જીવિકા કરે એરીતે

શક્તિ વને સ્થિત્વા તતઃ સન્યાસમાશ્રયેત્ ॥૬૩॥ કન્યામેકાં ચ
કૌપીને દ્વે તદાચ્છાદને ચ સઃ । વિમૃયાદ્વાસસી દણ્ડં વૈળવં ચ
કમણ્ડલુમ્ ॥૬૪॥ અષ્ટાક્ષરં જપેન્નિત્યં નારાયણપરો યતિઃ । ભક્તિ-
મેવ હરેઃ કુર્યાજ્ઞાનવિજ્ઞાનસંયુતઃ ॥૬૫॥ વર્ષાકાલં વિનૈકત્ર ન
વસેત્સ ત્વનાપદિ । શુચિવિપ્રગૃહે મૈક્ષં કુર્યાન્નિત્યં સકૃન્મિતમ્
॥૬૬॥ એકાદશ્યાદીનિ હરેર્વ્રતાનિ વિધિના ચરેત્ । પાલયેદ્બ્રહ્મચર્યં
ચ જિતાત્મા ચ જિતેન્દ્રિયઃ ॥૬૭॥ વાનપ્રસ્થશ્ચ સન્યાસો નિપિઙ્ગો

વનમાં યથાશક્તિ તપ તપીને મનની નિર્મળતા પામતાં સંન્યાસ સ્વીકાર
કરે ॥૬૩॥ સર્વ પરિગ્રહનો જેણે પરિત્યાગ કર્યો છે એવા સંન્યાસીને
આશ્રમના અંગભૂત દંડ-કમંડળુ-કંથા-કૌપીનમાત્ર પરિગ્રહ કરવાનો કહે
છે—સંન્યાસી જે કૌપીન, તેને આચ્છાદન કરનારાં એ અઢિવાંસ નામનાં
વસ્ત્ર અને એક કંથાને ધારણ કરે. વેણુનો અનાવેલો દંડ અને કમંડળુ ધા-
રણ કરે. આથી બીજાં ધારણ ન કરે ॥૬૪॥ આવો યતિ નારાયણપરા-
યણ થઈને ‘ૐ નમો નારાયણાય’ અથવા ધર્મદેવને ઉપદેશ કરેલા અષ્ટા-
ક્ષરમંત્રનો નિત્ય જપ કરે. આત્મા પરમાત્માના શાસ્ત્રજન્ય જ્ઞાન અને
યોગાભ્યાસજન્ય વિજ્ઞાનથી સંપન્ન થઈને એક હરિભક્તિનેજ કરે, કેમકે
વિજ્ઞાનનું ફળ ભક્તિ કરવી એજ છે ॥૬૫॥ સંન્યાસીતો ગામમાં એક રાત્રિ
રહે. વર્ષાકાળ વિના તેમજ વિપત્તિ વિના એકજ સ્થળમાં ન વસે. પ્રતિદિન
પવિત્ર વિપ્રના ઘરમાં ભિક્ષા કરે. તે ભિક્ષા એકવાર કરે—રાત્રિએપણુ ન
કરે, તેપણુ મિત-શરીરધારણુમાત્ર પર્યાપ્ત કરે ॥૬૬॥ વાનપ્રસ્થ અને
સંન્યાસીના ધર્મો સાધારણપણે કહુંછું—એકાદશી આદિક હરિનાં વ્રતો
અથાવિધિ કરે. ન કરે તો તેને દોષ નારદીયપુરાણમાં કહ્યો છે—‘એકાદશ્યા
વિના રણ્ઢા યતિશ્ચ સુમહામતે ! । પચ્યતે હ્રન્ધતામિલે યાવદાભૂતસમ્પ્લવમ્ ॥’
વળી બ્રહ્મચર્યવ્રત મન ઇન્દ્રિયોને જીતીને—અપ્રસ્ખલિતપણે પાલન કરે
॥૬૭॥ એક હવે વિશેષ કહુંછું—વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ આશ્રમ કલિયુગમાં
નિપેધ કર્યા છે ‘ચત્વાર્યંદસહસ્રાણિ ચત્વાર્યંદશત્તાનિ ચ । કલેર્યદા ગમિ-
પ્યન્તિ તદા ત્રેતાપરિગ્રહઃ । સન્યાસશ્ચ ન કર્તવ્યો બ્રાહ્મણેન વિજાનતા’

ભવતઃ કલૌ । અતો વિરક્તો વર્ણો વા ગૃહીત્રૈવર્ણિકોઽપિ ચ ॥૬૮॥
 વાસુદેવીં મહાદીક્ષાં ગૃહીત્વા વૈષ્ણવો ભવેત્ । સ્વાશ્રમસ્યો બ્રહ્મ-
 ચર્યે પાલયન્સ હરિં ભજેત્ ॥૬૯॥ ત્યક્ત્વા વા સ્વગૃહમસૌ સાધુ-
 મण्डलमध्यगः । સાધુશીલો ભજેત્કૃષ્ણં યથા પ્રાગ્ભરતો જડઃ
 ॥૭૦॥ નેક્ષેત ન સ્પૃશેદ્બુદ્ધ્યા કાષ્ટજામપિ યોપિતમ્ । હિરણ્યાદિ-
 ધનં જહાત્યાગી નિજહિતોચતઃ ॥૭૧॥ સ્ત્રીસ્ત્રેણસક્ક એકો હિ

એવી વ્યાસ સ્મૃતિ છે 'વાનપ્રસ્થશ્ચ સત્યાસ હ્યુભાવાધમૌ મુને ! । દુષ્ક-
 રવાત્કલિયુગે ન ગ્રાહ્યાવિતિ નિશ્ચય.' એમ સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે, માટે
 ગૃહી કે વર્ણો જે વિરક્ત હોય તો તે ત્રણેય વર્ણનો પુરૂષ વૈષ્ણવી મહાદીક્ષા
 સ્વીકારીને વૈષ્ણવ-વિધિબળનમાન્ય એક શેષ (અગ) થાય એવા
 સકળ વ્યાપારવાળો થાય, વનપ્રવેશથી કે સન્યાસસ્વીકારથી કશો વિશેષ
 નથી, સર્વ કોઈ આશ્રમમાં નિ શ્રેયસ સાડતો લક્ષિણ છે આ લક્ષિ જે અ-
 નન્ય પ્રયોગનવાળી સિદ્ધ થાય તો જે કોઈપણ આશ્રમમાં રહેનારાનેપણ
 નિ શ્રેયસ મુલક્ષણ છે આવી એકાંતિથી લક્ષિ વૈષ્ણવી મહાદીક્ષાથી મિદ્ધ
 થાય છે, માટે પોતપોતાના બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં કે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીનેપણ
 વૈષ્ણવી મહાદીક્ષા પામીને વિષયસેવનનો પરિત્યાગ કરીને, અપ્રસ્ખલિત
 બ્રહ્મચર્યમાં નિષ્ઠાવાળો થઈને, સમગ્ર વર્ણાશ્રમના વ્યાપારો વિધિપ્રીણનક-
 પ્રયોગનવાળા કરીને, નિરતર શ્રીહરિનું ભજન કરે ॥૬૮-૬૯॥ અથવા તે
 વિરક્ત વર્ણો કે ત્રણ વર્ણનો ગૃહસ્થ પોતાના ઘરનો ત્યાગ કરી જડભરતના
 જેવા ચરિતવાળા સાધુઓના મડળમાં પ્રવેશ કરીને, (સદગૃથથી દીક્ષા
 પામીને) તેમના જેવા નિર્લોભત્વાદિ સાધુ સ્વભાવવાળો થઈને, જડભરતની
 પેઠ દેહાનુસધાને રહિત થઈને કૃષ્ણલક્ષિ કરે ॥૭૦॥ હવે આ સાધુઓના
 ધર્મો કહું છું—નિજ નિ શ્રેયસરૂપ પરમ હિતમાં તત્પર એવો ત્યાગી પુરૂષ
 (ગૃહત્યાગ કરી સાધુમડળમાં અનુપ્રવેશ કરી વૈષ્ણવી દીક્ષાવિશેષને પા-
 મેલો) કાષ્ઠથી કરેલી પણ નારીપ્રતિમાને શુદ્ધિપૂર્વક સ્પર્શ કરે નહિ તેમ
 જુવે નહિ 'કાષ્ટજા' આ પદ ઉપરથી પાપાણુ-ધાતુ-ચિત્કૃત શ્રીપ્રતિમાપણ
 બાણી લેવી, એટલે તેનોપણ સ્પર્શ નિરીક્ષણ ન કરે તથા ત્યાગી મુવર્ણ રૂપ

મુક્તાનામપિ ચન્ધકૃત્ । હરિમેકં વિનાઽસ્તીતિ સર્વથા તં પરિત્ય-
જેત્ ॥૭૨॥ ધ્યાનં ભક્તિસ્તપો યોગસ્ત્યાગઃ સચ્છાત્મચિન્તનમ્ ।
ઇત્યાદયો ગુણા વ્યર્થા ભવન્તિ સ્ત્રીપ્રસન્નતઃ ॥૭૩॥ કૃષ્ણાદિભ્ય
ઇવ સ્ત્રીભ્યો મુમુક્ષુર્વિંભિયાત્તતઃ । સમાધિનિષ્ઠાં પ્રાપ્તોઽપિ પુમાંસ્તા
દૂરતસ્ત્યજેત્ ॥૭૪॥ કામં લોભં ક્રુધં માનં શ્રામ્યન્નેહં રસૈષણામ્ ।

આદિક ધનનો સર્વથા ત્યાગ કરે ॥૭૨॥ સ્ત્રી અને સ્ત્રી (સ્ત્રીલંપટ પુરૂષ)નો
સંગતો જેનાં કર્મબીજો પ્રક્ષીણ થઈ ગયાં છે એવા મુક્તપ્રાપ્ત થએલા ૭૩-
ભરત જેવાનેપણ ફરીથી બંધનમાં હેતુ થાય છે. તેના બંધનના વિરોધિ તો
એકલા પ્રમુ શ્રીહરિજ છે. હરિ નારાયણ વિનાના બીજા સર્વે તેમની માયાથી
મોહિત થઈ જાય છે 'તત્સદ્વસ્તુદેવ કોઽન્વલ્લખિતધીઃ પુમાન્ । ક્ષપિં નારા-
યણમૃતે ચોપિન્મર્યેહ માયયા' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. માટે છતેન્દ્રિય
અને કર્મબીજ પ્રક્ષીણ થએલા પુરૂષનેપણ જ્યાંમુધી પ્રારબ્ધ દેહનો સં-
બંધ છે ત્યાંમુધી બીતિથીજ સ્ત્રીસ્ત્રીસમગથી સર્વદા દૂર રહેવું 'ન ત-
યાઽસ્ય ભયેન્મોહો ચન્ધશ્ચાન્યપ્રસન્નતઃ । ચોપિત્સદ્ગાથા પુંસો યથા તત્સ-
ક્તિસન્નતઃ' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥ કારણ કે-સ્ત્રીના પ્રસંગથી આત્મપ-
રમાત્માનું જ્ઞાન, પ્રીતિપૂર્વક ભક્તિ, કૃત્ય આંદ્રાયણાદિ તપ, અષ્ટાંગયોગ,
દાન, સત્કાંત્રસંશીલન, ઇત્યાદિ સર્વે પણ સદ્ગુણો નિષ્કે નિષ્કળ થઈ જાય
છે. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે કે—'સત્ત્વં શૌચં દયા મીનં શુદ્ધિર્હોઃ શ્રીર્વંશઃ
ક્ષમા । શમો દમો ભગથેતિ ચત્સદ્ગાથાતિ સંક્ષયમ્ ॥' તથા 'કિં વિષયા કિં
તપસા કિં ત્યાગેન શુતેન વા । કિં ધિવિક્તેન મૌનેન સ્ત્રીભિર્વસ્ય મનો હૃતમ્ ॥
તસ્માત્સન્નો ન કર્તવ્યઃ સ્ત્રીપુ સ્ત્રીણેષુ ચેન્દ્રિયૈઃ । ત્રિદુષાં ચાપ્યરિચ્છન્ધઃ
પદ્મગઃ કિમુ મારણમ્' ઇત્યાદિ ॥૭૨-૭૩॥ માટે સમાધિસંપત્તિને પામેલો
પણ પુરૂષ 'હું સિદ્ધસમાધિ છું માટે મારે પ્રસ્ખલનનો પ્રસંગ નથી' એ રીતે
નિર્ભય થઈને ન રહેવું. કાળી નાગલુચકીજ જેમ એમ નારીચક્રી મુમુક્ષુ
સાધુ ભયશીલ થાય અને તે નારીનો દૂરથીજ ત્યાગ કરે ॥૭૪॥ મુમુક્ષુ
ત્યાગી આ પટકનો અવશ્ય ત્યાગ કરે, કેમકે આ કામાદિક પટક નરકનું
દ્વાર-પ્રવેશ સ્થાન છે. કયું પટકતો-કામ, ક્રોધ, લોભ, માન-પરના અપ-

દ્વારાણ્યેવ પટેતાનિ નિરયસ્યેતિ સન્યજેત્ ॥૭૮॥ ગ્રહચર્યં સોઽષ્ટ-
વિધં રક્ષંસ્ત્યાગી જિતેન્દ્રિય. । હરેન્નંવવિધાં ભક્તિં પ્રીત્યા કુર્યાત
સર્વદા ॥૭૯॥ વિહીનાં સેવયા વિષ્ણોરસૌ મુક્તિં ચતુર્વિધામ્ ।
અપિ નેષ્ટેચ કૈવલ્યં તુચ્છં સ્વર્ગાદિ કિં પુનઃ ॥૮૦॥ વિષ્ણુસેવે-
તરાશેવવાસનોન્મૂલનોદયતઃ । અલબ્ધાત્મપ્રવેશાવકાશોઽન્તઃશ-
બુભિશ્ચ સઃ ॥૮૧॥ દેશકાલક્રિયાશાસ્ત્રસદ્ગાદીનસતસ્યજન્મ ।
સતસ્તાંશ્ચ શ્રયક્ષિત્યં ચર્તેતાઘ્નિ સચ્ચિદ્રતે ॥૮૨॥ સર્વેષ્વેતેષુ

માનમાન એક કારણભૂત ગર્વ, આમ્ય-વિષયસેવિઓની માથે ભ્રેહ અને
રસલોહુપતા આ છે છે 'ત્રિવિધં નરકસ્યેદ દ્વાર નાશનમાત્મનઃ । કામ-
પ્રોધક્તયા હોમસક્ષાદેતદ્વય ત્યજેત્ ॥' એમ ગીતામા કહ્યું છે ॥૭૫॥
તે ત્યાગી સાધુ જીતેન્દ્રિય થઈને અષ્ટ પ્રકારનું બુદ્ધિમત પાળવાપૂર્વક સ્ત-
ર્વદા કીર્તન-શ્રવણાદિરૂપ નવ પ્રકારની હરિભક્તિ પ્રીતિથી કરે ॥૭૬॥
આ સાધુ પરમાત્માના ચરણની પરિચર્યાના પરમાનંદયકી બીજી કાંઈ
પણ ધ્યેય નહિ, જે સાલોક્ય સાધ્વ્યાદિ ચાર પ્રકારની મુક્તિ કહેવાય છે
તેની પણ વાછા નજ કરે જે સ્વાત્માનુભવરૂપ કૈવલ્ય કહેવાય છે તેની
પણ કામના કરે નહિ તો તુચ્છ સ્વર્ગ-સાર્વભૌમાદિકની સૃષ્ટિ ન કરે
એમા તો કહેવું જ શુ ? કારણ કે કૃષ્ણસેવા એજ મુક્તિ માનેલી છે, તેના
વિના બીજા કશાનીપણ વિશ્વા રાખે નહિ તે ભાગવતમા કહ્યું છે કે—
'સાલોક્ય-સાર્દિ-સામીપ્ય-સારૂપ્યૈકત્વમપ્યુત । દીપમાન ન ગૃહ્ણન્તિ
વિના મત્સેવન જના ॥' 'મત્સેવયા પ્રતીતં ચ સાલોક્યાદિચતુષ્ટયમ્ । નેષ્ટ-
ન્તિ સેવયા પૂર્ણાં કુતોઽન્યત્કાલવિકૃતમ્ ॥' ઇત્યાદિ આ બાબતનો વિશેષ
શિક્ષાપત્રોભાષ્યથી જાણવો ॥૭૭॥ આ ત્યાગી કામ ક્રોધાદિ અતર અ-
રિઓનો અત કરણમા પ્રવેશ અવકાશ દેશપણ નહિ આપીને પરમાત્મ
પરિચર્યાપરાયણ થઈને, તે સીવાયની બીજી સમસ્ત વિવિધ વિષયવાસ-
નાના નિર્મૂળ નિનાશમાજ એક તત્પર થતા, અશુભ એવા દેશ-કાળ-
ક્રિયા-શાસ્ત્ર-સંગ-દીક્ષા-મત્ર-ધ્યાન આ આઠનો ત્યાગ કરીને, શુભ એવા
દેશાદિ આઠનું અનુસેવન કરતો થકો એકાતિક ભક્તોએ આશરેલા આત્મ

ધર્મેષુ यस્ય यस્ય ચ્યુતિર્ભવેત્ । વર્ણાશ્રમી યથાશાસ્ત્રં કુર્યાત્તત્તસ્ય
 નિષ્કૃતિમ્ ॥૮૦॥ इत्यं मया ते जनयित्रि ! धर्मो वर्णाश्रमाणां
 विहितश्चतुर्णाम् । पृथक् पृथक्साधु निरूपितो वै ज्ञानस्य वक्ष्या-
 म्यथ लक्षणं ते ॥८१॥ इति श्रीसत्त्वज्ञिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथ-
 मप्रकरणे हरिगीताया वर्णाश्रमधर्मनिरूपणनामा त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३३॥

શ્રીહરિસ્વાચ—યદ્વસ્તુ યાદૃશં તસ્ય તાદૃક્ત્વેન પ્રમાણતઃ । વેદનં

રણુમા પ્રતિદિન પ્રવર્તે ॥૭૯-૭૯॥ મેં કહેલા વર્ણના અગભૂત તથા આશ્ર-
 મના અગભૂત એવા તેતે સમગ્ર સદ્ધર્મોમાથી જેની જેની ચ્યુતિ-ભગ
 થાય તેનું તેનુ પ્રત્યવાય પરિહાર અર્થે યથાશાસ્ત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરે ॥૮૦॥
 હે જનયિત્રિ ! આવી રીતે ચાર વર્ણ અને ચાર આશ્રમનો ધર્મ જે શાસ્ત્રે
 યથાધિકાર અનુષ્ઠાન કરવા કહ્યો છે તે મેં પૃથક્ પૃથક્ રૂડી રીતે તમારી
 સમક્ષ નિરૂપણ કર્યો હવે જ્ઞાનનું લક્ષણ તમોને કહીશ ॥૮૧॥ ઇતિ શ્રીસ-
 ત્વજ્ઞિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે હરિગીતાયાં વર્ણાશ્રમધર્મનિરૂપણ-
 નામા ત્રયસ્ત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૩॥

યત્તદુદિતં માતર્જ્ઞાનસ્ય લક્ષણમ્ ॥૧॥ તત્ત્વ જ્ઞાનં દ્વિધા પ્રોક્તં તત્રૈકં
જ્ઞાનમાત્મનઃ । પરમાત્મસ્વરૂપસ્ય જ્ઞાનં ચૈત્યપરં મતમ્ ॥૨॥ આત્મા
જીવ इह પ્રોક્તો વ્યાપ્ય સર્વં વપુઃ સ્થિતઃ । વાહ્યાન્તઃકરણાનાં તદે-

લીધે 'હું ગૌ છું, હું પશુ છું, હું મનુષ્ય છું, હું કૃશ છું, હું સ્થૂળ છું' એવી
પશુસામાન્ય બુદ્ધિથી દુઃખનોજ પાત્ર થાયછે તો તે સર્વે અજ્ઞાનજ છે.
માટે નહિ દૂષિત એવા પ્રમાણથી જે વસ્તુ જેવું હોય તેવાપણે તેનું જે
જ્ઞાન થાય તેજ જ્ઞાન કહેવાય જે અદૂષિત કરણ હોય એજ પ્રમાણ ગણાય.
એવું પ્રમાણતો એક અલૌકિક અપૌરૂષ વેદરૂપજ છે. એ સીવાયનું બીજું
બધું અવિદ્યાદોષથી દૂષિત છે. માટે વેદપ્રમાણથી જે વિજ્ઞાન થાય તેજ જ્ઞાન
કહેવાય ॥૧॥ હે માતઃ ! તે જ્ઞાન જે પ્રકારનું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે-તેમાં એક
આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન અને બીજું પરમાત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન એરીતે જે પ્રકાર
નું છે ॥૨॥ આ જ્ઞાનપ્રકારણમાં આત્માશબ્દથી જીવ કહ્યો છે. તે જીવ
પાદતળને પ્રારંભીને મસ્તકપર્યંત સર્વ વપુ (શરીર)માં વ્યાપીને વર્તે છે.
માટે વપુ એજ આત્મા નથી, કેમકે વપુતો વ્યાપ્ય છે. આ જીવતો વપુમાં
વ્યાપીને વર્તનારો છે માટે વ્યાપ્ય વપુથકી વ્યાપક આ આત્મા અન્ય
(જીવો) છે. વળી ચક્ષુરાદિ બાહ્ય ઇન્દ્રિયો અને મનઆદિ આંતર ઇન્દ્રિયોને
પ્રકાશ કરનારો છે એટલે બાહ્ય ઇન્દ્રિયોપણ આત્મા નથી તેમ મનપણ
નથી. ઇન્દ્રિયો ત્રિગુણાત્મક માયાના પરિણામવિશેષરૂપ હોવાથી જડ છે
તેથી વસ્તુઓનો પ્રકાશ કરવામાં સમર્થ થતાં નથી. વસ્તુને પ્રકાશ (જ્ઞાનવિ-
ષય) કરવું એતો ચૈતન્યનું કાર્ય છે. ચૈતન્ય હોય એજ પ્રકાશ કરી શકે.
કોઈ અજડ આત્માએ અધિષ્ઠિત થતાંજ 'ઇન્દ્રિયો પ્રકાશક છે' એવો વ્યપ-
દેશ થાયછે. અર્થાત્ તેમાં રહેલો આત્મા તેદ્વારા પ્રકાશ કરેછે તેથી તેનું
પ્રકાશકત્વ તેમાં ઉપચારથી વ્યપદેશ થાયછે પણ વસ્તુતાએ જડ હોવાથી
પ્રકાશક થતાં નથી. ઇન્દ્રિયોમાં પ્રકાશશક્તિનું આરોપણ કરનારો તો તેનાથી
લિપ્ત કોઈપણ આ જીવાત્માજ છે. પ્રકાશપણું કહ્યું એ ઉપરથી સૂર્યાદિ
જે ભૌતિક તેજ છે તેની બાતિનો આ પણ કોઈ હશે? એવો ભ્રમ થાય
તેની નિવૃત્તિ માટે 'તદેવાનાં ચ' એમ કહ્યું છે. ચક્ષુષાદિ ઇન્દ્રિયોના જે

વાનાં ચ પ્રકાશકઃ ॥૩॥ જાગ્રદાદિત્રયવસ્થાસુ સ્થૂલાદિપુ વપુષ્ણુ

દેવો સૂર્યાદિક છે તેમનેપણ આ આત્માજ પ્રકાશ કરવાની શક્તિ ધારણ કરનારો છે ‘જ્યોતિષામપિ તજ્યોતિઃ’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે, માટે સૂર્યાદિની પેઠે તેજોમય નથી કિંતુ તેનાથી લિપ્ત ચૈતન્યમય આ આત્મા છે. આ આત્મા અણુપરિમાણ હોઇને હૃદયપ્રદેશમાં રહ્યો છે માટે સર્વ વપુમાં જે વ્યાપ્તિ કહી તે પોતાની જાનપ્રજાથી જાણવી. તે ગીતામાં કહ્યું છે-‘યથા પ્રકાશય-ત્વેકઃ કૃત્ત્વં લોકમિમં રવિઃ । ક્ષેત્રં ક્ષેત્રી તથા કૃત્ત્વં પ્રકાશયતિ ભારત ! ॥’ ॥૩॥ આત્માને જાણતાદિ અવસ્થાઓનો અને સ્થૂળાદિ શરીરોનો જે સંબંધ છે તે ઔપાધિક છે પણ વાસ્તવિક નથી એમ જણાવામાટે કહેછે-‘નિપુણ-પણે નિરૂપણ કરતાં દેહ ધન્દ્રિયો અને પ્રાણયત્રી વિલક્ષણ અને તેમનો અ-ધિકાતા જ્ઞાનમય આ આત્મા છે એમ સ્પષ્ટ જણાયછે-પ્રથમતો જાણતાદિ અવસ્થાઓ કેની અને કેવી રીતે છે ? એનો વિચાર કરી જુવો. જ્યારે ચક્ષુ-રાદિ બાહ્ય ધન્દ્રિયોને તેમના તેમના કામમાં યોજેછે ત્યારે ‘જોડેછે’, એવો વ્યવહાર થાયછે. જ્યારેતો તમથી અભિભૂત થએલા એકલા મનનેજ તેના વ્યાપારમાં જોડેછે ત્યારે ‘સ્વપ્નને પામ્યોછે’ એવો વ્યવહાર થાયછે. જ્યારે તે મનનેપણ કામ કરાવતો નથી અને તમોવિશેષથી અભિભૂત થતાં જ્ઞાન-પ્રજ્ઞાના પ્રસારે રહિત રહેછે ત્યારે ‘સુષ્પ્તિ’ એવો વ્યવહાર થાયછે. આ બધી દશાઓ ધન્દ્રિયાદિક ઉપાધિને લીધેછે પણ વસ્તુતાએ નથી. તે પ્રશ્નો-પરિપક્ષમાં શ્રુતિ છે-“ભગવન્નેતસિન્ પુરુષે કાનિ સ્વપ્નિ કાન્યસિન્ જા-ગ્રતિ કતર ઇષ દેવઃ સ્વપ્નાન્ પદ્યતિ કસૈતસુષ્પ્તં ભવતિ” એરીતે ગાગ્યે પ્રશ્ન પુછ્યો તેના પ્રતિવચનમાં “યથા ગાગ્યે મરીચયોઽસ્તં ગચ્છન્ત્યઃ સર્વાં ઇતસિન્નેજોમણ્ડલે ઇકીમવન્તિ તાઃ પુનઃપુનરદ્યતઃ ઇચરન્ત્યેવં હિ વૈ તત્સર્વં પરે દેવે મનસ્યેકીમવન્તિ । તેન તર્હ્યેપ પુરુષો ન જ્ઞાનોતિ ન પદ્યતિ સ્વપ્ન-તીત્યાચક્ષતે । પ્રાણાગ્રથ ઇવ ઇતસિન્ પુરે જાગ્રતિ અગ્રેય દેવઃ સ્વપ્ને માહિ-માનમનુમયતિ । સ યદ્દા તેજસાઽમિમૂતો મવત્યેય દેવઃ સ્વપ્નાન્ પદ્યતિ અથ તદૈતસુષ્પ્તં ભવતિ । एवं હ વૈ તત્સર્વં પરે આત્મનિ સમ્પ્રતિષ્ઠતે” એમ કહ્યું છે. આ ઉપરથી જાણતાદિ જે અવસ્થાઓ છે તે ધન્દ્રિયવ્યાપારાદિક ઉપા-

ચ । વદ્વસ્તાદાત્મ્યસમ્વન્ધાદ્વસ્તુતસ્તદ્વિલક્ષણઃ ॥૪॥ યથૈવ ગોલકં

ધિને લીધે છે પણ સ્વતઃ નથી તો પુરૂષની તેતે અવસ્થાઓથડી અતીત સ્વસ્વરૂપની કોઈ સ્થિતિ પ્રતીત થાયછે. બૃહદારણ્યકમાં પણ શ્રુતિ છે કે 'તં પાણાવાદાયોત્તસ્યૌ તૌ હ પુરુષં સુષમાજગમતુઃ', તમેતૈર્નામભિરામન્નયા-
જ્ઞક્રે વૃહન્ પાણ્ડરવાસઃ સોમરાજન્નિતિ, સ નોત્તસ્યૌ, તં પાણિનાઽપેશં વો-
ધયાજ્ઞકાર સ હોત્તસ્યૌ । સ હોવાવાજાતશત્રુર્યંત્રૈપ દ્વત્સુષ્નોઽભૂત્ સ દ્વપ વિ-
જ્ઞાનમયઃ...સ યત્રૈતત્ સ્વમાયાચરતિ તે હાસ્ય લોકાસ્તદેવ મહારાજો ભવત્યુ-
ત્તેવ મહાપ્રાક્ષણ ઉત્તેવોષાવર્ચં નિગચ્છતિ । સ યથા મહારાજો જાનપદાન્
ગૃહીત્વા સ્વે જનપદે યથાકામં પરિવર્તેતૈવમેવૈપ દ્વતાન્ પ્રાણાન્ ગૃહીત્વા સ્વે
શરીરે યથાકામં પરિવર્તેતે । અથ યદા સુપુષ્નો ભવતિ યદા ન કસ્યચન
વેદ હિતા નામ નાઢ્યો દ્વાસસતિઃ સહસ્રાણિ હૃદયાત્પુરીતતમભિપ્રતિષ્ઠન્તે
તાભિઃ પ્રત્યવસૃત્ય પુરીતતિ શેતે । સ યથા કુમારો વા મહારાજો મહાપ્રાક્ષણો
ઘાતિઘ્નીમાનન્દસ્ય ગત્વા શયીતૈવમેવૈપ દ્વત્ચ્છેતે' ઇત્યાદિ. આ ઉપરથી પ્રા-
ણુનાં નામભૂત બૃહત્-પાંડરવાસ-સોમશબ્દથી આમંત્રણ કર્યું તથાપિ ઉઠ્યો
નહિ તેથી પ્રાણુથડી વિલક્ષણપણું આત્માનું ત્યાં સ્પષ્ટ કર્યું છે અને જાણ-
તાહિ અવસ્થાઓપણુ ધ્વન્દ્રિયાહિ ઉપાધિને લીધે છે એમપણુ જણાવ્યું છે.
આ જીવાત્માત્રણુ શરીરમાં અધિષ્ઠાન કરીને રહેછે. સ્થૂળ શરીર યોનિભેદથી
લિન્ન લિન્ન છે એટલે મનુષ્યનું જીવું, પશુનું જીવું, પક્ષીનું જીવું એમ છે.
સૂક્ષ્મ શરીરતો ભૂતસૂક્ષ્મમય અને ધ્વન્દ્રિય પ્રાણુના આશ્રયરૂપ છે. કારણશ-
રીરતો વાસનામાત્ર જોમાં અવશેષ રહેછે એવું પ્રકૃત્યાત્મક છે. તેમાં પ્રવિષ્ટ
અએલો આ જીવ ક્યારેક આ ત્રણુ દેહ તો ક્યારેક બે દેહ તો ક્યારેક એક
દેહનું અધિષ્ઠાન કરીને વર્તેછે. પ્રલયવેળામાં કારણમાત્ર શરીરવાળો હોઈને
પછીથી સૂક્ષ્મ શરીરવાળો થઈને પ્રત્યેક યોનિમાં પ્રવિષ્ટ થતાં સ્થૂળ શરીરવાળો
થાયછે. તે આ આત્મા વ્યાપ્ય વપુમાં પ્રવિષ્ટ થતાં તેનાથી પૃથક્ભૂત પોતાને
નહિ જોતાં તેની સાથે તાદાત્મ્યપણું જીવે છે. જાણતાહિ તેતે અવસ્થાઓમાં
રહેલા પોતાને જોતો થકો તેતે અવસ્થાઓથડી વસ્તુતાએ ચેતનત્વાહિ ધર્મોથી
વિલક્ષણુ છે તથાપિ આ આત્મા ચહણુ કરેલા તાદાત્મ્યપણુને લીધેજ

લૌહં તાદાત્મ્યેન ધનઙ્ગયઃ । વ્યાપ્ય સ્થિતોઽપિ તદ્વિન્નલક્ષણોઽસ્તિ
તથા હ્યસૌ ॥૫॥ ન વૈ વિકુરુતે દેહે વિકારાન્પ્રામુવલ્પિ । તથા
નશ્યતિ દેહેઽપિ નાસૌ નશ્યતિ કર્હિંચિત્ ॥૬॥ સચ્ચિદ્રૂપોઽક્ષરઃ
સૂક્ષ્મો દુર્લભઃ સ વર્તતે । इत्थं यदात्मनो ज्ञानमात्मज्ञानं तदु-

પદ્ધ શાય છે. અર્થાત્ અંધનમાં દેહસાથે તદાત્માપણાનો (હું દેવ હું, મ-
નુષ્ય હું, સ્થૂળ હું, કૃશ હું) ને અધ્યાસ થાય છે એન કારણ છે. ॥૫॥
જેમ અગ્નિ લોહના ગોળામાં વ્યાપીને તાદાત્મ્ય ગોળાકારથી રહેછે તો
પણ તે લોહના ગોળાથી પ્રકાશવાદિ ધર્મોવડે જુદોજ છે. 'લોહપિંડ
બળે છે' એવી તો બ્રાંતિ થાયછે. તેવી રીતે વ્યાપ્ય વપુષથી પૃથક્પણે
પ્રતીત થતો આત્મા 'હું દેવ હું, મનુષ્ય હું' એ રીતે તાદાત્મ્ય દેહાકારથી
ગ્રહણ થાયછે તોપણ વસ્તુતાએ આ આત્મા વ્યાપ્ય વપુષથી ચેતનત્વાદિ
ધર્મથી અત્યંત ભિન્ન છે ॥૫॥ દેહ આલ્ય યૌવનાદિરૂપ વિકારભેદોને
પામે છે પણ તેમાં રહેલો જીવ વિકારને પામતોજ નથી. તેમ દેહનો નાશ
થતાંપણ આત્માનો ક્યારેય પણ નાશ થતો નથી 'ન જાયતે ક્રિયતે વા વિપ-
શ્ચિત્' 'ન હન્યતે હન્યમાને ધરીરે' એવી શ્રુતિ છે. આ ચાર શ્લોકથી દેહ
ઇન્દ્રિયો મન પ્રાણ આદિકથી આત્મા જુદો છે એ અર્થ સિદ્ધ થયો, તેમાં
રૂપ અભિયુક્તિ છે કે—'દેહેન્દ્રિયમનઃપ્રાણાદિમ્યોઽન્યોઽનન્યસાધનઃ ।
નિત્યો વ્યાપી પ્રતિક્ષેપ્રમાત્મા ભિન્નઃ સ્વતઃસુચી' ॥૬॥ તે આ જીવાત્મા સ-
દ્રૂપ-સતત એક સ્વરૂપ છે 'અવિનાશિ તુ તદ્વિદ્ધિ' 'અનાદી પરમાયેશ્વ' એવી
સ્મૃતિ છે. ચિદ્રૂપ-એક ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે પણ આગંતુક જ્ઞાનગુણવાળો નથી
'વિજ્ઞાનાત્મા પુરુષઃ' 'અન્યોઽન્તર આત્મા વિજ્ઞાનમયઃ' એવી શ્રુતિ છે. અ-
ક્ષર-ક્ષરણ સ્વભાવે રહિત છે 'અચ્છેષોઽયમદાહ્યોઽયમચ્છેષોઽશોષ્ય પ્વ ચ ।
નિત્યઃ' એવી સ્મૃતિ છે. સૂક્ષ્મ-અણુપરિમાણ છે 'જ્વપોઽણુરાત્મા ચેતમા ચે-
દિત્તવ્યઃ' એવી શ્રુતિ છે. દુર્લભ-યોગસંસ્કૃત શુદ્ધ મનથી જાણી શકાય છે
પણ બીજાથી જાણી શકાતો નથી. 'હ્યસ્યો જ્ઞાતા સ વર્તતે' એવો પાઠ હોય
તો વિશેષ સત્તાથી હૃદયમાં રહેલો છે અને જાતા છે 'હદિ જ્ઞયમાત્મા યોઽયં

ચ્યતે ॥૭॥ પરમાત્મસ્વરૂપસ્ય જ્ઞાનં તે કથયામ્યથ । શ્રીકૃષ્ણો યઃ
પરં બ્રહ્મ પરમાત્મા સ કીર્તિતઃ ॥૮॥ અપ્રાકૃતગુણો વિષ્ણુર્નિર્ગુણ-

વિજ્ઞાનમયઃ' 'અથ યો વેદેદં જિઘ્રાષ્ણીતિ સ આત્મા' 'एष हि दृष्टा श्रोता
घ्राता रसयिता मन्ता बोद्धा कर्ता विज्ञानात्मा पुरुषः' 'ન વિજ્ઞાતુર્વિજ્ઞાતેર્વિ-
પરિલોપો વિદ્યતે' 'જાનાલેવાયં પુરુષઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિ છે આવા પ્રકારવાળું
જે આ જ્ઞાન એજ આત્મજ્ઞાન મુમુક્ષુઓ અવશ્ય ઉપાદેય છે ॥૭॥

હે માતઃ ! હવે પરમાત્મસ્વરૂપનું જે તત્ત્વજ્ઞાન છે તે તમોને કહું છું—
'ब्रह्म इदमेवाग्र आसीत्' 'सर्वं सखिदं ब्रह्म' ઇત્યાદિ સમસ્ત વેદાંતમાં પર-
બ્રહ્મપણે વર્ણવેલા જે શ્રીકૃષ્ણ-આનંદમય છે તેજ પરમાત્મા પ્રકી-
ર્તન કર્યા છે. જે આનંદમય છે એજ પરબ્રહ્મ છે. એમજ આનંદવદ્ધીમાં
'को ह्येवान्धारकः प्राणायामदेव आकाश आनन्दो न स्यात्' ઇત્યાદિકથી સ્પષ્ટ
સિદ્ધ કર્યું છે. બીજા પ્રકરણમાં પણ એવી બહુ શ્રુતિઓ છે. કૃષ્ણશબ્દપણે
'कृषिर्भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः । कृष्णस्तद्भावयोगाच्च' આ નિઃ-
ક્રિતને અનુસારે આનંદમયમાંજ પ્રવર્તે છે. 'आनन्दमात्रकपादमुखोद-
रादिः' એવી સ્મૃતિ પણ છે. આનંદવદ્ધીમાં આનંદમયમાંજ અંતરાત્મા-
પણું અન્નમય આત્માથી ઉપક્રમ કરીને પછીથી મનોમય, પ્રાણમય, વિ-
જ્ઞાનમય, એમ ઉત્તરોત્તર આત્મદૃષ્ટિને આગળ આગળ લઈ જઈને આનં-
દમયમાંજ પ્રતિષ્ઠા કરીને સમર્થન કરેલું છે એટલે જે આનંદમય છે એજ
અંતરાત્મા છે એમ દૃઢ કર્યું છે. આવા અભિપ્રાયને લઈનેજ 'परमात्मा
स कीर्तितः' એમ આ સ્થળે કહે છે ॥૮॥ પરમાત્માને વિશેષણ આપેછે-
નિર્ગુણ અને અપ્રાકૃતગુણ છે એટલે હેય ગુણોએ રહિત અને દિવ્ય
કલ્યાણ ગુણોએ યુક્ત છે. આથી ઉલ્લયલિંગપણું કહ્યું 'न स्थानतोऽपि पर-
स्योभयलिङ्गं सर्वत्र हि' આ સૂત્રમાં આ અર્થ વર્ણવ્યો છે. આથી ગુણનિષેધ-
વચનો અને ગુણવિધિવચનોનો સમન્વય પ્રદર્શાવ્યો. એટલે પ્રાકૃત હેય ગુ-
ણોએ રહિત હોવાથી નિર્ગુણતા અને દિવ્ય કલ્યાણ ગુણોએ સહિત હોવાથી
સગુણતા વર્ણવી છે (તે ગુણો જ્ઞાન આનંદાદિ અગણિત વર્ણવ્યા છે) આ
ઉલ્લય અર્થ 'अपहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशोकोऽविजिघत्सोऽपिपासः

શ્રેશ્વરેશ્વરઃ । નારાયણશ્ચ ભગવાન્વાસુદેવો ય ઉચ્યતે ॥૧॥ સાક્ષા-

સત્યકામઃ સત્યસદ્ગુણઃ' આ શ્રુતિ પ્રથમ હેય ગુણોને નિષેધ કરીને કહ્યાણ ગુણોનું વિધાન કરીને સ્પષ્ટ સાબીત કરેછે. 'યોઽસૌ નિર્ગુણ इत्युक्तः शास्त्रेषु जगदीश्वरः । प्राकृतैर्ह्यसंयुक्तैर्गुणैर्हानः स उच्यते' 'નહિ તસ્ય ગુણાઃ સર્વે સર્વેર્મુનિગૈરપિ । ષક્તું શ્વાક્યા વ્યુક્તસ્ય સત્ત્વાદૈરહિતૈર્ગુણૈઃ' એવી સ્મૃતિ પણ છે. એટલે સગુણ નિર્ગુણ વચનોનો વિરોધ નથી. આ ઉપરથી બીજાં-ઓનો પરંબ્રહ્મને કેવળ નિર્ગુણ કહેવાનો જે કલ્પિત વાદ છે તેનોપણ પ્રતિ-ક્ષેપ થઈ ગયો. જે સર્વમાં વ્યાપીને વર્તે છે. જેમણે અવ્યાખ્ય કાંઈપણ નથી. 'ईशावास्यमिदं सर्वं यत्किञ्च जगत्यां जगत्' એવી શ્રુતિ છે માટે વિધ્યુ કહ્યા છે 'यस्माद्व्याप्तं जगत्तेन तस्माद्विष्णुरिति स्मृतः' એવી સ્મૃતિપણ છે. આ ઉપરથી અનંત-ત્રિવિધ પરિચ્છેદે રહિતપણું કહ્યું 'सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म' એવી શ્રુતિ છે. ધર્મરેશ્વર-હિરણ્યગર્ભાદિ ધર્મશ્રોતાં પણ ધર્મશ્રેષ્ઠ છે 'एव सर्वेश्वरः' 'तमीश्वराणां परमं महेश्वरम्' 'सर्वेश्वरः सर्वदेव सर्ववेत्ता समस्तशक्तिः परमेश्वराख्यः' એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. આ ઉપરથી 'परंब्रह्म तो धर्मरक्षावधी रहित तेनाधीपणु आगण उपरी वर्तते' એવો જે દો-ધનો પક્ષ છે તેપણુ પરાસ્ત થઈ ગયો. જે સર્વેશ્વર છે એજ પરંબ્રહ્મ પર-માત્મા શ્રીકૃષ્ણ છે. પરંબ્રહ્મ પરમાત્માને ઉદ્દેશીનેજ સર્વેશ્વરપણું સ્વર્ગ નિરૂપણ કરેલું છે- 'मीमांसाद्वारातः पवते' 'अक्षरस्य प्रज्ञासने' 'सर्वस्य

ત્ત્વમ્વન્ધતો યસ્ય કર્તા શ્રદ્ધા સુખં તથા । જ્ઞાનં સ્થાનં ચ દ્રવ્યાદિ

કહેવાય (અનશ્વર ચિત્ અચિત્ વર્ગ) તે અચન-શ્રીત નિરૂપિતે અ-
નુસારે આશ્રય જેનું છે અથવા તે નારના અચન-આશ્રય તે નારાયણ
કહેવાય એવી રીતે નારાયણશબ્દનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે (નરશબ્દનો નિ-
ત્યવસ્તુપર અર્થ કયો છે તે સાજ નિરૂપણ કયો છે તે તેથી જાણીને)
તેમાં 'નારં અચનં યસ્ય' એવા બહુગ્રીહિ સમાસના સમાશ્રયથી અંતર્યામિ
અને 'નારસ્ય અચનં' એવા તત્પ્રુષ્પ સમાસના આશ્રયથી બહિર્યામિ
કહી છે રૂઢિથીતો લવશ્રદ્ધાદિ અન્યભૂતિઓની વ્યવૃત્તિ કરી છે એટલે વિષય
પરમાત્મામાંજ નારાયણશબ્દ રૂઢ છે જેથી જીલને નારાયણ ન કહેવાય
અર્થાત્ આ અસાધારણ નામ છે તેમાં શ્રુતિ સ્મૃતિ છે 'નારાયણાય વિદ્મહે'
'નારાયણ. પરં બ્રહ્મ' 'एको ह वै नारायण आसीत् न ब्रह्मा नेशान.' 'भय
दिव्यो देव एको नारायण.' 'तत्त्वमेको महायोगी हरिर्नारायणः पर.' 'च्येयो
नारायण. सदा' ઇત્યાદિ. ભગવાન્-જ્ઞાન-શક્તિ-બળ-ઐશ્વર્ય-વીર્ય-તેજ
આ છો ગુણોના નિધિ ભગવાન્ પદશરે 'શુદ્ધે મહાવિભૂત્યાદ્યે પરે બ્રહ્મણિ
શબ્દતે । મૈત્રેય ! ભગવદ્વચ્છબ્દઃ સર્વકારણકારણે ॥ સમ્મતેતિ તથા મતાં
મહારોડ્ધંદ્રવાન્વિતઃ । નેતા ગમયિતા સ્ત્રષ્ટા શકારાર્યસ્તયા મુને ! ॥ પેશ્વ-
ર્યસ્ય સમપ્રસ્ય વીર્યસ્ય યશસઃ શ્રિયઃ । જ્ઞાનવૈરાગ્યયોશ્ચૈવ પર્ણાં ભગ હતી-
રણા ॥ યસન્તિ યત્ર ભૂતાનિ ભૂતાત્મન્યસ્થિલાત્મનિ । સ ચ ભૂતેષ્વશેષેષુ વકા-
રાર્યસ્તતોડ્યયઃ ॥ જ્ઞાનશક્તિયલ્લૈશ્વર્યવીર્યતેજાસ્યશેષતઃ । ભગવદ્વચ્છબ્દવા-
ચ્યાનિ વિના દેવૈર્ગુણાદિભિઃ ॥ એવમેષ મહાશબ્દો મૈત્રેય ! ભગવાનિતિ ।
પરમબ્રહ્મભૂતસ્ય વાસુદેવસ્ય નામ્યયઃ ॥ તત્ર પૂજ્યપદાર્થોક્તિપરિમાપાસમ-
ન્વિતઃ । શબ્દોડ્યં નોપચારેણ હાન્યત્ર હ્રુપચારતઃ ॥' એરીતે ભગવત્ શ
બ્દનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે વાસુદેવ-વાસુ એવા દેવ તે વાસુદેવ કહેવાય,
ચત્કિચિત્ આમાં વસે છે અને સર્વમાં આ વસે છે માટે વાસુ કહેવાય,
અથવા સર્વને વાસયતિ આગ્રહાદન કરે તે વાસુ કહેવાય, એવા દેવ-
દ્યોતમાનપણે અથવા ક્રીડા કરનારાપણે રહેલા તે વાસુદેવ કહેવાય. તેમાં
અપિકૃત નિરૂપિત છે-'સર્વગ્રાસૌ સમસ્તં ચ યસ્યત્યેતિ વૈ યતઃ । તત. સ

ગુણ્યપિ સ્યાદિ નિર્ગુણમ્ ॥૧૦॥ સ્વતત્ત્વઃ સ્વપ્રકાશશ્ચ સર્વકારણ-

વાસુદેવેતિ વિદ્વદ્भिः परिपठ्यते ॥' 'હાદયામિ જગત્સર્વં ભૂત્વા સૂર્યં હવાં-
 શુભિઃ । સર્વંભૂતાધિપાસશ્ચ વાસુદેવસત્તત્ત્વઃ સ્મૃતઃ ॥' ઇત્યાદિ ॥૮-૯॥ ભગ-
 વાનનો જે સંબંધ છે તે નિર્ગુણપણું કરનારો છે એવો વિશેષ કહે છે-જે પર-
 માત્મા શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્ સંબંધથી કર્મકર્તા પુરૂષ, શ્રદ્ધા, સુખ, સ્થાન,
 અને દ્રવ્ય (આહારોપયોગી) ઇત્યાદિ તમામ ત્રિગુણસંબંધવાળાં છે તથાપિ
 નિર્ગુણ થઈ જાય છે એટલે અબંધકપણાને પામી જાય છે, વસ્તુસ્વરૂપનું અ-
 ન્યથાભાવરૂપ નિર્ગુણપણું સંભવતું નથી માટે નિર્ગુણશબ્દથી નિર્બંધન-
 પણામાં લક્ષણ કરવી એટલે 'બંધન કરનારા થતા નથી' એવો અર્થ
 કરવો. આ આબત ગુણનો બંધન કરવાનો સ્વભાવ હોવાથી બંધ બેસતી
 આવે છે. સત્ત્વાદિ ત્રણ ગુણો બંધનકર્તા છે એમ ગીતામાં સુસ્પષ્ટ છે- 'સત્ત્વં
 રજસ્તમ इति गुणाः प्रकृतिसम्भवाः । नियमन्ति महाबाहो ! देहे देहिनम्-
 व्ययम् । तत्र सार्यं निर्मलस्याद्यकाशकमनामयम् । सुप्तसङ्गेन यन्नाति ज्ञान-
 सङ्गेन चानघ ! । रजो रागात्मकं विद्धि तृण्णासङ्गसमुद्भवम् । तद्विबभ्राति
 कौन्तेय ! कर्मसङ्गेन देहिनम् । तमस्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनाम् ।
 प्रमादात्तस्मिन्निद्राभिस्तन्निवभ्राति भारत ! ।' ઇત્યાદિ. આવો અર્થ થવા-
 થીજ 'ગુણ્યપિ સ્યાદિ નિર્ગુણ' આ વાક્ય વ્યાહત નથી એટલે ગુણી હોય
 તે નિર્ગુણ કેમ કહેવાય એવો વિરોધ આવતો નથી. વાત્યાર્થનો સ્વીકાર
 કરીએતો વિરોધ આવેજ. ગુણમય દ્રવ્ય હોય તે નિર્ગુણ થઈ શકેજ નહિ.
 પરમાર્થાર્થપુરૂષ વિલક્ષણતામાત્રથી કોઈપણ વસ્તુના સ્વરૂપનો અન્યથા-
 ભાવ થવો યોગ્ય નથી. (શીંગડીયો વછનાગ ભગવાનના થાળમાં ધરવાથી
 સાકર થઈ જાય નહિ) નિર્ગુણશબ્દનો અબંધકત્વરૂપ અર્થ લઈએ તો ભગ-
 વાન સીવાયના બીજા પ્રાકૃતનો સંબંધ થવાથી બંધકત્વ થાય અને એક ભગ-
 વાનનો સંબંધ થવાથીજ અબંધકત્વ થાય. માટે 'ગુણ્યપિ સ્યાદિ નિર્ગુણ'
 એમ જે કહ્યું છે તે યુક્તજ છે. આજ અર્થ શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યો છે-
 'સાત્વિકઃ કારકોઽસદ્ગો રાગાન્ધો રાજસઃ સ્મૃતઃ । તામસઃ સ્મૃતિવિમ્મથો
 નિર્ગુણો મદપાશ્રયઃ ॥ સાત્ત્વિક્યાધ્યાત્મિકો થદ્ધા કર્મથદ્ધા તુ રાજસી ।

કારણમ્ । વ્રહ્મભૂતૈરપ્યુપાસ્યઃ કોટિસૂર્યાદિમાસ્વરઃ ॥૧૧॥ પ્રધા-

તામસ્યધર્મે યા શ્રદ્ધા મત્સેવાયાં તુ નિર્ગુણા ॥ સાત્ત્વિકં સુરમાત્મોત્થં વિપ-
યોત્થં તુ રાજસમ્ । તામસં મોહદૈન્યોત્થં નિર્ગુણં મદપાશ્રયમ્ ॥ કેવલ્યં
સાત્ત્વિકં જ્ઞાનં રજો વૈકલ્પિતં તુ યત્ । પ્રાકૃતં તામસં જ્ઞાનં મન્નિષ્ટં નિર્ગુણં
સ્મૃતમ્ ॥ યનં તુ સાત્ત્વિકો વાસો ગ્રામો રાજસ ઉચ્યતે । તામસં ઘૃતસદનં
મન્નિકેતં તુ નિર્ગુણમ્ ॥ પથ્યં પૂતમનાયસ્તમાહાયં સાત્ત્વિકં સ્મૃતમ્ । રાજસં
ચેન્દ્રિયપ્રેષ્ટં તામસં ચાર્તિદાશુચિ' ચ શબ્દથી 'મન્નિવેદિતં નિર્ગુણં' એવો
અભિપ્રાય છે. આ વચનમાં રહેલા નિર્ગુણપદનો અર્થઅધિકપણાઅર્થ
છે. કર્તા વિગેરેની વિષયથી વિમુખતા અને ભગવાન સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ
એ બે બાબતો સર્વોન્મેષના અતિશયથીજ થાયછે તો 'તેઓ નિર્ગુણ (ગુણ-
શૂન્ય) થઈ જાયછે' એમ કેમ કહેવાય ? એવી શંકા થાય તો તે સત્ય છે.
યદ્યપિ સર્વગુણની અતિશય વૃદ્ધિ થવાથીજ કર્તા આદિકનો ભગવાન
સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ થાયછે તથાપિ સંબંધી ભગવાનના પ્રભાવથી આ સર્વે
સર્વગુણનાં કાર્યો પણ અધિક થતાં નથી. જે સાતિશય (અદ્ય) સર્વો-
ન્મેષ છે એજ ભગવાનથીજી બીજા વિષયસુખનો સંબંધ કરનારો છે માટે
તેમાં અર્થઅધિકપણાનો અસંભવ છે એટલે અંધક થાયછે. આવા હેતુથીજ
'સત્ત્વેનાન્યતમૌ હન્યાત્ સત્ત્વં સાત્ત્વેન હન્યતે' આ ભાગવત વચનની પણ
સારી સંગતિ થાયછે, એટલે જે નિરતિશય સર્વ છે તે સાતિશય
સર્વને હણેછે. જે નિરતિશય સર્વ અવશેષ રહેછે તે ભગવાનસાથે સંબંધ
બોડી આપીને આશ્રયભૂત પરમાત્માના પ્રભાવથી સ્વયં નાશ પામી જાયછે
'સત્ત્વં યદ્વદ્દર્શનં' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. આવાજ અભિપ્રાયથી ગીતામાં
'નિત્યસત્ત્વસ્યો મય' એમ અર્જુનને ભગવાને કહ્યું છે ॥૧૦॥ તે પરમાત્મા
શ્રીકૃષ્ણ સ્વતંત્ર છે 'ન તસ્યેશે કશ્ચન તસ્ય નામ મહયશઃ' 'ન તત્સમશ્વા-
ભ્યધિકશ્ચ રદ્યતે' 'આત્મેશ્વરમ્' 'ભૂતેષુ ચાન્તાર્હિત આત્મતત્ત્વઃ' એવી શ્રુતિ
સ્મૃતિ છે. વળી સ્વયંપ્રકાશ-પ્રકાશકોનેપણ પ્રકાશ કરનારા હોવાથી
સ્વયંપ્રકાશક છે 'તં દેવા જ્યોતિષાં જ્યોતિઃ' એવી શ્રુતિ છે. 'પ્રકાશિતા ચેન
વયં જગન્તિ પ્રકાશયામો ભવતા રમેદા । સ્વયંપ્રકાશં તમુરપ્રકાશં પ્રકા-

નાદ્યાદિચરણાદૃતાનેકાણ્ડકોટયઃ । યનાણુવસ્થિતા બ્રહ્માક્ષરં
તદ્દામ યસ્ય ચ ॥૧૨॥ દિવ્યરુપોઽક્ષરાત્મા ચ શ્રુતો યશ્ચાક્ષરા-

શમૂતિ પ્રણતા ભવન્તમ્' એમ ૨૬૬ પુરાણમાં આદિત્યે કહ્યું છે જે પ્રકૃતિ
આદિક સર્વ કારણનાપણ કારણ છે 'તસ્યાદેવદામરુપમન્ત્રં ચ જાપતે'
'સ કારણં કરણાધિપાધિપ.' 'જ્ઞઃ કાલકાલ.' એવી શ્રુતિ છે બ્રહ્મભૂત-
પ્રકૃતિવિશ્વક્ષણ જ્ઞાનેકકાર સ્વસ્વરૂપમાં નિષ્ઠા પામેલા પુરૂષોએપણુ જે ઉ-
પાસના કરવા યોગ્ય છે માટેજ ગીતામાં 'બ્રહ્મભૂત. પ્રસન્નાત્મા ન શોચતિ
ન કાઙ્ક્ષતિ । સમઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ મદ્ગતિં લભતે પરામ્' એમ કહ્યું છે તથા
'આત્મારામાશ્ચ મુનયો નિમંન્યા અપ્યુત્ક્રમે । કુર્વન્ત્યર્હતુર્કીં ભક્તિમિત્યમ્ભૂ-
તગુણો હરિઃ' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે જે શ્રીકૃષ્ણ અસખ્યાત સૂર્ય સો-
ભાદિકથીપણુ અધિક પ્રકાશવાન છે 'અથ યદત પરો દિવો જ્યોતિર્દીપ્યતે
વિશ્વતઃ પૃથ્થેષુ સર્વેત પૃથ્થેષુ અનુત્તમેષૂત્તમેષુ લોકેષુ' 'તસ્ય આસા સર્વમિદં
વિભાતિ' 'દિવિ સૂર્યસહસ્રસ્ય ભવેદુગપદુથિતા । યદિ માઃ સદદી સા સ્યા-
જ્ઞાસન્નસ્ય મહાત્મન. ॥' 'एकैकस्मिन् रोमकूपे यत्तवास्ति मितं नहः । शान्त-

તપરઃ । અન્તર્યામી ચ સર્વેપામાત્મનાં યોઽચ્યુતો હરિઃ ॥૧૩॥ કાલો

વિદ્યુતે તનું સ્વામ્ 'યત્તે રૂપં કલ્યાણતમં તત્તે પશ્યામિ' 'દલમામં સ્વર્ગપા-
ગમ્યં' 'નિર્દોષપૂર્ણગુણવિગ્રહ આત્મતત્ત્વો નિશ્ચેતનાત્મકશરીરગુણશ્ચ હીનઃ ।
આનન્દમાત્રકરપાદમુખોદરાદિઃ' 'પરમાત્મા વાસુદેવો ભગવાન્ દિવ્યવિગ્રહઃ'
ધ્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. જેને શ્રુતિમાં અક્ષરઆત્મા-અક્ષરસ્વરૂપ કહ્યા છે
'સહોવાચૈતદક્ષરં ગાર્ગિ બ્રાહ્મણા અભિવદન્તિ, પુત્રસ્ય વા અક્ષરસ્ય પ્રજ્ઞાસને
સૂર્યાચન્દ્રમસૌ વિદ્યતૌ તિદ્યતઃ' 'પ્રોવાચ તાં તત્ત્વતો મહાવિદ્યાં યેનાક્ષરં
પુરુષં વેદ સત્ત્વમ્' ધ્યાદિ શ્રુતિઓ છે. અથવા અક્ષરનાપણુ આત્મા તે અ-
ક્ષરઆત્મા કહેવાય 'યોઽક્ષરે તિદ્યન્...યસ્યાક્ષરં શરીરં યોઽક્ષરમન્તરો યમ-
યતિ' એવી શ્રુતિ છે. જેને અક્ષરશ્રદ્ધથકીપણુ સ્વરૂપ સ્વભાવ ગુણ વિગેરે
વડે પર-ઉત્કૃષ્ટ કહ્યા છે 'અક્ષરાપરતઃ પરઃ' એવી શ્રુતિ છે. જે સર્વના અં-
તર્યામી અને આત્માઓના અંતર્યામી છે 'યઃ પૃથિવ્યાં તિદ્યન્...વંશ્ય
પૃથિવી શરીરં યઃ પૃથિવ્યામન્તરો યમયતિ સ ત આત્માઽન્તર્યામ્યમૃતઃ' 'ય
આત્મનિ તિદ્યન્...યસ્યાત્મા શરીરં યમાત્માનમન્તરો યમયતિ સ ત આત્માઽ-
ન્તર્યામ્યમૃતઃ' 'અન્તઃ પ્રવિષ્ઠઃ શાસ્ત્રા જનાનાં સર્વાત્મા' 'પૃષ્ઠ સર્વભૂતાન્તરાત્મા'
'આત્માત્મા ધાક્ષરાત્મા ચઃ' 'પૃષ્ઠ આત્માત્મનાં ધાતઃ' એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ
છે. જે અચ્યુત-સ્વરૂપ સ્વભાવથી સ્વયં અચ્યુતને ન પામે અને આશ્રિ-
તસંરક્ષણરૂપ તત્ત્વથી અચ્યુતને ન પામે તે અચ્યુત કહેવાય 'શાશ્વતં સિદ્ધમ-
ચ્યુતં' એવી શ્રુતિ છે. 'યસ્યાન્ન ચ્યુતપૂર્વોઽહમચ્યુતસ્તેન કર્મેણા' એમ ભગવા-
નેજ કહ્યું છે. હરનીતિ હરિઃ-જે સ્મરણુભાવથી સર્વ આશ્રિતોનાં પાપ તથા
દુઃખને હરે છે અથવા યત્તભાગને હરે છે અથવા હરિત્વર્ણ છે માટે હરિ કહે-
વાય. તે ભગવાનેજ કહ્યું છે કે—'હરામ્યઘં હિ સત્ત્વેનાં દિવિમાંગં ક્રતુષ્વહમ્ ।
વર્ણશ્ચ મે હરિષ્ઠેષ્ઠસ્તસાદરિરહં સ્મૃતઃ' ॥૧૩॥ જેની કાળાદિક શક્તિઓ
છે—જે ક્ષણ મુદર્તાદિકમાં હેતુ હોઇને સર્વકોઇની આયુષનું પરિમાણ કર-
વામાં કારણભૂત થાય છે તે કાળ બાહ્યનો. માયા-એટલે પ્રકૃતિ. વિચિત્ર
કાર્ય કરવાની શક્તિના યોગથી પ્રકૃતિને માયા કહે છે 'માયાં તુ પ્રકૃતિં
વિદ્યાત્' એવી શ્રુતિ છે. પુમાન્-ક્ષરણુને યોગ્ય એવો પુરૂષ તથા પ્રકૃ-

માયા પુમાન્ યસ્ય મહત્તત્ત્વાદયસ્તથા । શક્તય સન્ત્યેકમેવાદિ

તિના પરિણામવિશેષરૂપ મહદાદિતત્ત્વો અથવા તેના અભિમાની દેવ
તાઓ, આ સર્વ સકળજગતની સૃષ્ટિ સ્થિતિ અને સહારરૂપ લીલા જેની
છે એવા પરબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણની શક્તિઓ છે એટલે જગતના સ્ત્ર
ષ્ટ્યાદિકરૂપ કાર્યમા ઉપયોગી અપૃથક્સિદ્ધ નિશેષભૂત છે ‘જ કાલનાલ’
‘દેવાત્મશક્તિ સ્વર્ગુર્નિર્ગૂઢા’ ‘સ્વશક્ત્યા માયયા યુત્ત સૃજત્યત્તિ ચ પાતિ ચ’
‘અસ્માત્ માયી સૃજતે વિશ્વમેતત્ માયિન ॥ મહેશ્વરમ્’ ‘પરસ્ય વ્રહ્મણ
શક્તિહથેદમલ્લિલ જગત્’ ‘મયાધ્યક્ષેણ પ્રકૃતિ સૂયતે સચરાચરમ્’ ઇત્યાદિ
શ્રુતિ સ્મૃતિ છે જે પરમાત્માને વેદાત્મક સમય જગતના ઉપાદાનકારણ
અને નિમિત્તકારણ હોવાથી ‘પ્રકમેવાદિતીય વ્રહ્મ’ એમ વર્ણવેછે અર્થાત્
કારણ અવસ્થામા કોઈનાપણ નામ રૂપનો વિભાગ નહિ હોવાથી સૂદમ
એવા ચેતન અચેતન શરીરવાળા હોઈને અવિલકનપણેજ રહેછે માટે ‘પ્રક’
એમ શ્રુતિ કહેછે, જગતની ઉત્પત્તિમા પોતા સીવાય બીજું કોઈ નિમિ
ત્તકારણ નહિ હોવાથી ‘અદ્વિતીય’ એમ શ્રુતિ કહેછે, સ્વરૂપ-સ્વભાવથી
નિરતિશય બૃહત્ (મહાન) પણનો યોગ હોવાથી ‘વ્રહ્મ’ એમ શ્રુતિ કહેછે
અથવા-જે હેતુમાટે કાળ માયાદિક જેની શક્તિઓ-જગતકાર્યમા ઉપયોગી
અપૃથક્સિદ્ધ (જુદુ ન પડે) વિશેષણ (શરીરભૂત) છે પણ તે સ્વતંત્ર સત્તા
વાળા પદાર્થો નથી ‘યસ્ય શૃધિવી શરીર’ ‘યસ્યાત્મા શરીર’ ‘તત્સર્વં ચ હરેન્ત
સુ’ ‘હૃદ સર્વં શરીર તે’ ‘જ્યોર્તીર્નિ વિષ્ણુર્મુવનાનિ વિષ્ણુ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ
છે, આજ હેતુમાટે તે કાળ માયા પુરૂષ આદિક વિષયમાન છે તથાપિ ‘પ્રક
મેવ વ્રહ્મ’ એમ અને ‘અદ્વિતીય વ્રહ્મ’ એમ જેને શ્રુતિમા વર્ણવ્યા છે અર્થાત્
બ્રહ્મ ચિત્ અને અચિતે નિશિષ્ટ એક તત્ત્વ છે, ચિત્ અચિતની જે સત્તા છે
તે બ્રહ્મના વિશેષણ (શરીર)પણેજ છે પણ સ્વતંત્રપણે નથી જ્યારે જ્યારે
તેમની ઉપસ્થિતિ થાય ત્યારે બ્રહ્મના નિશેષણપણેજ થાય પણ સ્વતંત્ર
તાથી ન થાય જેમ શબ્દાદિ ગુણની સત્તા આકાશાદિ દ્રવ્યના વિશેષણપણેજ
છે પણ સ્વતંત્રપણે નથી અતર્થાભિપ્રાયપુરૂષા ‘યસ્ય શૃધિવી શરીર’ ‘યસ્યા
ત્મા શરીર સ ॥ આત્માઽન્તર્યામી’ ઇત્યાદિકથી ચિદચિતની શરીરતા અને

ત્રીયં વ્રહ્મ યઃ પ્રમુઃ ॥૧૪॥ શ્રેયસે મુવિ લોકાનાં યોઽવતારાન્નિ-

પરમાત્માની સર્વાન્તરાત્મા વર્ણવી છે. જેમ જો અશ્વ મનુષ્ય આદિક પિંડ-
વિશેષમા અનુપ્રવેશ કરીને, તેને ચેતન્યશક્તિથી ધારીને, તેની અંદર રહે-
નાગ ચેતનવિશેષના પિંડવિશેષો તેના તેના શરીરપણેજ વિશેષણપણે પા-
મેછે, તેમ સમસ્ત ચિદચિત્માં પ્રવેશ કરીને સર્વાત્માપણે સર્વને ધારણ કર-
નારા પરમ ચેતન પરબ્રહ્મના ચિદચિત્ દ્રવ્ય શરીરપણેજ વિશેષણપણે
પામેછે, માટે તેની અપેક્ષાએ કોઈપણ દ્વિતીય નથી. વિશેષણની સત્તામાત્રથી
સદ્વિતીયતા નથી. જે સમાન બીજે ધર્મા હોય તેજ દ્વિતીય કહેવાય. તેવો
બીજે કોઈ ધર્મા નથી. સમાન બીજે ધર્મા નથી એવા અભિપ્રાયથીજ
'एकमेवाद्वितीयं' એમ કહેછે. વળી જેમ કૃણમાં રૂપ રસ ગંધાદિ હોવા
છતાં 'આ એકજ કૃણ છે' એવો વ્યવહાર થાયછે, કારણકે રૂપ રસાદિકતો
ગુણો હોવાથી ગુણી દ્રવ્યનાંજ વિશેષણ થાયછે. વિશેષણતામાત્રથી 'આ પણ
એક દ્વિતીય છે' એવો વ્યવહાર થતો નથી. એરીતે ચેતન અચેતન દ્રવ્ય
પરમાત્માના શરીરભૂત હોવાથી વિશેષણભૂત થતાં તેની સ્વતંત્ર સત્તા નથી
જેથી બ્રહ્મ અદ્વિતીય કહેવાય. વળી શરીર અને શરીરી એવી બે વસ્તુઓ
ભિન્નભિન્ન છે તથાપિ 'અમુક એકજ છે' એવો વ્યવહાર થાયછે તેનુંપણ
કારણ એજ છે, એટલે શરીરનોતો શરીરીના વિશેષણ થવાનો સ્વભાવ હો-
વાથી તેની સ્વતંત્રપણે સત્તા નથી જ્યારે જ્યારે શરીરની ઉપલબ્ધિ થાય
ત્યારે સ્વતંત્રપણે ન થતાં શરીરીના વિશેષણપણેજ થાયછે માટે 'આ એકજ
છે' એવો પ્રયોગ થાયછે. વળી પત્ની પુત્ર રાજ્ય વિગેરે હોવા છતાં 'આ
રાજ્ય તો એકજ છે' એવો લોકમાં પ્રયોગ થાયછે તેનું કારણપણ બીજા સર્વ
રાજ્યને પરંતત્ર હોવાથી સ્વતંત્ર નથી, તેમાં રાજ્ય પ્રધાન હોવાથી 'એકજ છે'
એવો મુખ્ય વ્યવહાર થાયછે. એમ બીજાં સર્વે જડ ચેતન્ય અમુખ્ય હોવાથી
બ્રહ્મ એકજ મુખ્ય છે માટે વેદાંત બ્રહ્મને 'एकमेवाद्वितीयं' એમ કહેછે.
અદ્વિતીય છે માટેજ જે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ-સર્વમાં સમર્થ કહેવાય છે. પોતા-
થમ્મી બીજા સર્વે કાળાદિક પ્રકાર (શરીર) જેના છે, બ્રહ્મશબ્દથી વાચ્ય,
અદ્વિતીય એવા પ્રભુ પરમાત્મા છે એવો ભગોભાવાર્થ છે. બીજે એક મુગમ

મર્તિ ચ । અનેકકલ્યાણગુણઃ સ જ્ઞેયઃ પુરુષોત્તમઃ ॥૧૫॥ શ્રીકૃષ્ણ

અર્થ છે કે-સ્વરૂપ રૂપ ગુણ વિભૂતિ વિગેરેવડે જેને ખીજે કોઈ સમાન નહિ હોવાથી ‘एकमेवाद्वितीयं’ એમ કહેવાય છે ‘ન તત્સમશ્ચામ્યધિકશ્ચ દૃश्यते’ ‘નાસ્તિ નારાયણસમઃ’ ‘ન સમોડ્નેન કશ્ચન’ ‘ન ત્વસ્તમોડ્સ્ત્વમ્યધિકઃ કુ-
તોડ્ન્યા’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે ॥૧૪॥ અક્ષરાધિપતિ જે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છે તેજ લોકોના નિઃશ્રેયસમાટે ભૂમિઉપર અનેક દિવ્ય અવતારોને ધારે છે ‘अजायमानो बहुधा विजायते’ ‘यदा यदा हि...तदात्मानं सृजाम्यहं...
सम्भवामि युगेयुगे’ ‘इष्टागृहीताभिमतोरुदेहः संसाधितादोपजगद्वि-
तोऽसौ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. અર્થાત્ આ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા કૃપાના પારાવાર હોવાથી પ્રલયકાળમાં પ્રકૃતિમાં હીન થએલા ચેતનોને કોઈપણ પ્રકારે કરણ કસેવર આપી જ્ઞાનપ્રસારની યોગ્યતા સપાદન કરી આપીને,
(‘बुद्धीन्द्रियमनःप्राणान्’ એની પેઠે) બ્રહ્માદિદ્વારા શ્રુતિ સ્મૃતિ આદિક અલૌકિક આલોક (જ્ઞાનપ્રકાશ કરનારા) કે જે અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર ટાળ-
વામાં સમર્થ છે તેનેપણ આપીને, જેનાથી પોતાનું (જીવોનું) એક સમુ-
જીવન થાય એવું આલિભુખ્ય (પરમાત્માની સન્મુખતા)ની વાટ જોતાં
પણ અંતે કોઈ પોતાને સન્મુખ નહિ થએલા જોધને, સ્વયં સાક્ષાત્ સન્નિધિ
કરીને તે જીવોના ઉજીવનમાટે તેતે લોકોમાં તેમને તેમને સંજ્ઞતીય
રચનાવાળા દિવ્યરૂપે થઈને અવતરે છે. આ રીતે જે અવતરણ થયું એજ
લોકોના નિઃશ્રેયસસાધ પૃથ્વીઉપર થયું. માયાથી જેમનું જ્ઞાન હરાઈ ગયું છે
એવા જે બામ્યહીન મૂઠ મનુષ્યો છે તેતો સમીપમાંજ રહેલા, સર્વ કૃપાને
આપનારા પણ પરમાત્માને બાણતા નથી. ‘तस्य धीराः परिजानन्ति यो-
निम्’ જે ધીર પુરૂષો છે તેજ ‘આ ભગવાન અવતર્યા છે’ એમ એમનું
જન્મ જાણે છે. આ પરમાત્મા અનેક કલ્યાણગુણસંપન્ન છે, અવતરણમાં
પણ અનેક કલ્યાણગુણો પ્રકાશેજ છે. (‘अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूताना-
मीश्वरोऽपि सन्’) ‘गुणी सर्वविद्यः’ ‘समस्तकल्याणगुणात्मकोऽसौ’ એવી
શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. હે માતાં ! આવા જે છે તેને ક્ષરઅક્ષર પુરૂષથકી સ્વરૂપ
રૂપ ગુણ વિભૂતિ વિગેરેથી ઉત્તમ-શ્રેષ્ઠ છે માટે પુરૂષોત્તમ જાણવા. ‘स

અપોઽક્ષરપુરુષાત્મના સ્વશક્તિમૂલપ્રકૃતિ સમીક્ષતે । સિદ્ધકુરેવા-

ઉત્તમઃ પુરુષ' એવી શ્રુતિ છે તથા ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે—‘દ્વાવિમૌ પુરુષૌ લોકે ક્ષરશ્ચાક્ષર ણ્વ ચ । ક્ષરઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ કૃટ્ય્વોઽક્ષર ઇત્યેતે । ઉત્તમઃ પુરુષસ્તવ્યઃ પરમાત્મેત્યુદાહતઃ । યસ્માદ્ક્ષરમતીતોઽહમક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ । અતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ ।’ ઇત્યાદિ આવા ને છે તે પરમાત્મા બણવા ॥૧૫॥

હવે આ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ કેવી રીતે સમગ્ર જગતની સૃષ્ટિ કરે છે તેનો પ્રકાર તેમની સર્વકારણતા અને સ્વતંત્રતા સ્ફુટ કહેવા માટે કહે છે—હે માતઃ ! એજ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ આ અસંખ્યાત બ્રહ્માંડને પ્રથમ સર્જવાની ઇચ્છાથી પોતાની શક્તિભૂત ભૂળપ્રકૃતિને અક્ષર-પુરુષાત્મના-તેના અતર્યામી હોવાથી તેરૂપે થઇને સમીક્ષતે-બુલે છે (આ સમીક્ષણ સંકલ્પરૂપ બણવું) સર્જવાની ઇચ્છા એજ ઇક્ષણમાં હેતુ છે. ઇચ્છાના કાર્યભૂત ને ભૂળપ્રકૃતિનું સમીક્ષણ તે સાક્ષાત્ પોતાનું નથી પરંતુ અક્ષરપુરુષદ્વારા છે. અભિપ્રાય એવો છે કે—પ્રલયપ્રકરણમાં ‘મહાનબ્યકૈ લીયતેઽબ્યક્તઃ સક્ષરે લીયતે’ આ શ્રુતિ અવ્યક્તનું લયસ્થાન ને અક્ષર કહે છે તેના અધિધાનભૂત ને પુરુષ તે અક્ષરપુરુષ કહે છે. ‘કૃટ્ય્વોઽક્ષર ઇત્યેતે’ એ ને પુરુષ કહે છે તે આજ પુરુષને કહે છે. આજ અક્ષરપુરુષ સૃષ્ટિ કરવા ઇચ્છતા પરમાત્માને દ્વારભૂત છે ‘મહુસ્ત્યાં પ્રજાયેય’ એરીતે બહુરૂપે થવારૂપ ને સંકલ્પ તેરૂપ સિદ્ધક્ષા કર્યા પછી તે આ સર્વાત્મા શ્રીકૃષ્ણ સ્વશરીરભૂત અક્ષરપુરુષદ્વારા તેના અધિધાનભૂત અને પરમાત્માની શક્તિભૂત, માયાશબ્દવાચ્ય એવી ભૂળપ્રકૃતિને સમીક્ષણ કરે છે. ને સમીક્ષણ છે તે સૃષ્ટિને સન્નુષ્ઠ થવારૂપ ચૈતન્યસૂક્તિવિશેષને જણાવનારૂં છે, દેવ મનુષ્યાદિ ને આ લોક છે તે કારણ અવસ્થાને પામેલો ને દૃઢસ્થ પુરુષ છે તે ભૂળ જેમાં છે એવો છે. આ અભિવીક્ષણ સાક્ષાત્ અક્ષરપુરુષનું છે તથાપિ પરમાત્માનુંજ મુખ્ય થાય છે, કારણ કે અક્ષરપુરુષતો પરમાત્માનો એક પ્રકાર (વિશેષણ) છે, અક્ષર પણ પરમાત્માની એક તનુભૂતજ છે તત્સર્વં વૈ હરેસ્તનુઃ’ ‘યસ્માદ્ક્ષરં શરીરં’ માટે

ગણિતાણ્ડગોલકાન્ધત્તે ચ સા ગર્મમયેક્ષણાત્મકમ્ ॥૧૬॥ સૂતે
તતઃ સા સહપૂરુષાણિ પ્રધાનતત્ત્વાનિ ચ કોટિશોઽથ । તત્પૂરુષા-
ત્મપ્રભુવીક્ષિતેભ્યસ્તેભ્યો જગત્કારણતત્ત્વસર્ગઃ ॥૧૭॥ વ્રહ્માણ્ડાનિ
યદ્દનીત્યં સમ્ભવન્તિ હરીચ્છયા । તત્રૈકસ્યાનુક્રમેણ સમ્ભવં કથ-
યામિ તે ॥૧૮॥ એકસ્યાપ્યુદ્ભવં વક્તું વિસ્તરેણ ન શક્યતે । અતઃ
સક્લેપતો માતસ્તદુત્પત્તિર્મયોચ્યતે ॥૧૯॥ પ્રધાનતત્ત્વાત્તસ્માત્તુ પુંદ-

આ સમયે સર્ગ અક્ષરપુરૂષ મૂળ જેમાં છે એવો છે તથાપિ પરમાત્મા
શ્રીકૃષ્ણજ ઉપાદાનકારણ છે એમ સર્વ સર્ગની ઉપાદાનતા સૂચવવાસા-
રે 'અક્ષરપુરુષાત્મના સમીક્ષતે' એવો નિર્દેશ કર્યો છે. તે આ મૂળપ્રકૃતિ
ઈક્ષણાત્મક ગર્ભ જે પ્રધાનપુરૂષની અભિવ્યક્તિનું પૂર્વરૂપ (પ્રથિવીની
અંદર લીન રહેવું બીજા જળાસિંચનથી લગાર કુલે છે પણ તે અવસ્થા
સ્પષ્ટ જણાતી નથી તેમ આ પણ એક અવસ્થા છે પણ મહત્ત્વની પેઠે
સ્પષ્ટ જણાતી નથી) તેને ધારણ કરે છે. ત્યારપછી ગર્ભધારણ કરનારી
મૂળપ્રકૃતિ પ્રધાનતત્ત્વો જે અવ્યક્તશબ્દથી વાચ્ય છે તેને સહપુરૂષા-
ણિ-પુરૂષે અધિષ્ઠિત હોઈનેજ અનેક ઉત્પન્ન કરે છે. તેપછી તેને પ્રધાન-
પુરૂષરૂપ પ્રભુ પરમાત્માએ નિરીક્ષણ કરેલાં તે પ્રધાનતત્ત્વોથી જગ-
તનાં કારણભૂત એવાં મહદાદિ તત્ત્વોની ઉત્પત્તિ થાય છે. આ સ્થળે પણ
નિરીક્ષણ પ્રથમના જેવુંજ બાકી લેવું. 'મહાનવ્યકે સ્ત્રીયતેઽવ્યકતમક્ષરે
સ્ત્રીયતે' આ શ્રુતિમાં કહેલા પ્રલયક્રમને અનુસારે આ સૃષ્ટિ આ સ્થળે
નિરૂપણ કરી છે ॥૧૬-૧૭॥ પૂર્વોક્ત તત્ત્વસૃષ્ટિના પ્રકારથી તે તત્ત્વોથી
અનુક્રમે બ્રહ્માંડની સૃષ્ટિ થાય છે. તેવાં બહુ બ્રહ્માંડો શ્રીહરિના પૂર્વોક્ત
પ્રકારના સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાંથી એક બ્રહ્માંડની અનુક્રમથી
ઉત્પત્તિ તમોને કહું છું—હે માતઃ ! એકપણ અંડનો ઉદ્ભવપ્રકાર વિસ્તા-
રથી વર્ણન કરી શકાય એમ નથીજ માટે સંક્ષેપમાં તેની ઉત્પત્તિ હું કહું
છું ॥૧૮-૧૯॥ પોતાના અધિષ્ઠાનભૂત પરમાત્માત્મક પુરૂષે નિરીક્ષણ કરેલા
ત્રિગુણાત્મક પ્રધાનતત્ત્વ (અવ્યક્ત) થકી જગતના ઉદ્ભવના અનુરૂપ
મહત્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે. કેવા પ્રકારનું નિરીક્ષણ છે તેનું પ્રથમ આખ્યાન

પ્રાત્રિગુણાત્મકાત્ ! જગદકુરૂપં હિ મહત્ત્વં પ્રજાયતે ॥૨૦॥
 પ્રધાનેનાવૃતાત્તસાદ્વાસુદેવેચ્છયા સતિ ! મહત્ત્વાદહંકારચિ-
 વિધો જાયતે તતઃ ॥૨૧॥ સાત્ત્વિકો રાજસશ્ચૈવ તામસશ્ચેતિ સ
 ત્રિધા । યથા પ્રધાનેન મહાન્મહતા સ તથાવૃતઃ ॥૨૨॥ અહંકારા-
 ત્તામસાશ્ચ વાસુદેવેચ્છયૈવ હિ । શબ્દો ભવતિ તસ્માત્ સ્વં જાયતે

કરેલું છે. મહત્ત્વને જગતના અકુરૂપ કહ્યું તે ઉપરથી માયાની જે
 વ્યક્ત અવસ્થા છે તે મહત્ત્વ છે એમ સિદ્ધ થયું. અક્ષર અને અવ્યક્ત
 અવસ્થાતો જેમ પૃથ્વીમાં વાવેલાં બીજની અકુરૂપ પહેલાંની ઉચ્છ-
 નત્વ-દ્વિદલત્વાદિ (બીજ પ્રથમ ફૂલે છે પછી તેમાં બે પડનો વિભાગ થાય
 છે) લક્ષણવાળી બે અવ્યક્ત અવસ્થાવિશેષો હોય છે તેમ છે એમ જ-
 નાયાય છે ॥૨૦॥ હે સતિ ! ત્યારપછી પોતાના કારણભૂત પ્રધાનના અન્વ-
 યે યુક્ત એવા તે મહત્ત્વથી વાસુદેવની ઇચ્છાથી સાત્ત્વિક રાજસ અને
 તામસ એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો અહંકાર ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રધાનનો
 પ્રત્યેકમાં અન્વય કહે છે તે ઉપરથી ઉપાદાનઉપાદેય (કારણ કાર્ય)નો
 અત્યંત ભેદ નથી એટલે અભિન્ન છે એમ જણાવ્યું છે. જેમ પ્રધાનનો
 મહત્ત્વમાં અન્વય છે એમ પોતાના કારણભૂત મહત્ત્વનો અન્વય
 અહંકારમાં પણ છે ॥૨૧-૨૨॥ શ્રીવાસુદેવની જ ઇચ્છાથી તામસ અ-
 હંકારથી શબ્દ-આકાશનું સૂક્ષ્મરૂપ (પૂર્વાવસ્થા, જેને શબ્દતન્માત્રા
 કહે છે) જેમાં શબ્દ ગુણ ઉદ્ભૂત (સ્પષ્ટ પ્રકાશ) નથી તે ઉત્પન્ન થાય
 છે. પોતાના કારણભૂત અહંકારનો જેમાં અન્વય છે એવા તે શબ્દથી
 આકાશ થાય છે. તે આકાશ શબ્દ નામની માત્રા-સૂક્ષ્મ રૂપ જેનું છે
 એવો છે. આવો અર્થ થવાથી ‘શબ્દજ એક ધર્મ જેનો છે’ એવા બીજા
 અર્થનો ભ્રમ થતો હતો તે ટળી જાય છે. જો એવો અર્થ ન કરે તો ‘સ્પર્શ-
 માત્રકઃ’ આ આગળના ચંચળી સાથે વિરોધ આવે. કેમકે વાયુ વિગેરેમાં
 શબ્દાદિ ગુણોનો પણ અન્વય આવે છે. એટલે એકલો સ્પર્શ ગુણ જ નથી.
 દ્રવ્ય અને ગુણ એવો ભેદ સર્વત્ર હોય છે. શબ્દાદિક તન્માત્રાઓ અને ગુણો
 પણ કહેવાય છે. બ્યારે ગુણના રૂપના કલા હોય ત્યારે તે કારણકોટિમાં

શબ્દમાત્રકમ્ ॥૨૩॥ અહઙ્કારાવૃતાત્તસ્માદાકાશાચ્છબ્દમાત્રકાત્ ।
સ્પર્શ ઉત્પદ્યતે સ્પર્શાદ્યાયુશ્ચ સ્પર્શમાત્રકઃ ॥૨૪॥ આકાશેનાઽઽ-
વૃતાદ્યાયો રૂપમુત્પદ્યતે તતઃ । તસ્માત્તેજો રૂપમાત્રં જાયતે વાયુ-
નાઽઽવૃતમ્ ॥૨૫॥ તેજસશ્ચ રસસ્તસ્માદાપસ્તુ રસમાત્રિકાઃ ।

ન ગણાય અને જ્યારે તન્માત્રાના રૂપના કલા હોય ત્યારે તે કારણમાં ગણાય
દ્રવ્યમાં ગુણો કારણ કહી શકાય નહિ. આકાશ દ્રવ્ય છે તેમાં શબ્દ ગુણ
કારણ થઈ શકે નહિ, માટે કારણપણે કહેલા શબ્દને તેની માત્રા (સૂક્ષ્મ
રૂપ) જાણવું. પ્રત્યેક પાંચેય ભૂતની જે પૂર્વ સૂક્ષ્મ અવસ્થાઓ છે તેને
માત્રા કહેછે. જેમ દુધમાંથી દહી થતાં પહેલાં વચ્ચે એક કલિક (નહિ
દુધમાં અને નહિ દહીમાં એવી) અવસ્થા થાયછે તેમ આ પણ એક મધ્ય
અવસ્થા છે, આવો વિભાગ સર્વત્ર જાણવો શબ્દાદિ જે ગુણો છે તેનો અ-
ન્વય તો ખીજ પાછળના ભૂતોમાં આવતો જાયછે. આ ગુણો કાર્ય કારણ
બન્ને અવસ્થામાં હોય છે. કારણ અવસ્થામાં ઉદ્ભૂત (સ્પષ્ટ પ્રકાશ) નથી
હોતા અને કાર્ય અવસ્થામાં ઉદ્ભૂત થાયછે એમ પણ સર્વત્ર જાણી લેવું.
માટે તત્ત્વોની ગણનામાં પાંચ તન્માત્રાઓજ ગણવી પણ ગુણો ગણવા
નહિ. આ ‘શબ્દમાત્રક’ એવો જે નિર્દેશ કર્યો છે તેતો આકાશ અને વાયુ-
નુંજ જેમ છે એમ શબ્દ અને આકાશના ઉપાદાનઉપાદેયમાં અતિશય
વિરૂપતા નથી (અભિન્નતા છે) એમ જણાવામાટે છે. આગળપણ આજ
રીતિ જાણવી. એવા તે આકાશથી સ્પર્શ-વાયુનું સૂક્ષ્મરૂપ, જેમાં સ્પર્શ
ગુણ ઉદ્ભૂત નથી તે ઉત્પન્ન થાય છે. પોતાના કારણભૂત આકાશનો જેમાં
અન્વય છે એવા સ્પર્શમાંથી વાયુ થાય છે, આ વાયુ સ્પર્શ માત્રા-સૂક્ષ્મ
રૂપ જેનું છે એવો છે. આવા વાયુથી રૂપ-તેજનું સૂક્ષ્મરૂપ, જેમાં રૂપ
ગુણ ઉદ્ભૂત નથી તે ઉત્પન્ન થાય છે. પોતાના કારણભૂત વાયુનો જેમાં
અન્વય છે એવા રૂપથી તેજ થાય છે, આ તેજ રૂપ માત્રા-સૂક્ષ્મ રૂપ
જેનું છે એવું છે. તે તેજમાંથી રસ-જળનું સૂક્ષ્મ રૂપ, જેમાં રસ ગુણ
ઉદ્ભૂત નથી તે ઉત્પન્ન છે. પોતાના કારણભૂત તેજનો જેમાં અન્વય છે
એવા રસમાંથી જળ ઉત્પન્ન થાય છે, આ જળ રસ માત્રા-સૂક્ષ્મ રૂપ જેનું

ઉત્પદ્યન્તે ચ તાઃ સન્તિ વેષ્ટિતાસ્તેન તેજસા ॥૨૬॥ અદ્ભ્યો ગન્ધ-
સ્તતઃ પૃથ્વી જાયતે ગન્ધમાત્રિકા । અદ્ભિઃ સંવેષ્ટિતા પૃથ્વી વિશે-
પાપ્યા ચ કથ્યતે ॥૨૭॥ આકાશાદીનિ પજ્ઞાત્ર મહામૂતામિ-

છે એવું છે જળમાંથી ગંધ-પૃથ્વીનું સૂક્ષ્મ રૂપ; જેમાં ગંધ ગુણ ઉદ્ભૂત નથી તે ઉદય પામેછે. પોતાના કારણબૂત જળનો જેમાં અન્વય છે એવા ગંધમાંથી પૃથ્વી ઉત્પન્ન થાય છે; આ પૃથ્વી ગંધ માત્રા-સૂક્ષ્મ રૂપ જેનું છે એવી છે. આ પૃથ્વી 'વિશેષ' એવા પણ નામથી કહેવાય છે. આ જ્ઞાન-પ્રકરણમાં જે શબ્દાદિક પાંચ છે તે તન્માત્રાઓ કહેવાય છે અને તેમણે આરભેલાં જે આકાશાદિ પાંચ છે તે મહાબૂતો કહેવાય છે. આ ઉપરથી કેટલાએક એમ માને છે કે- 'તામસાહંકારમાંથી પાંચેય શબ્દાદિ તન્માત્રાઓ એક સાથેજ થાય છે અને તે પ્રત્યેકમાંથી અનુક્રમે આકાશાદિ પાંચ બૂતો થાય છે' આ પક્ષનું ખડન થઈ ગયું. 'આકાશાદ્વાયુર્વાયોરગ્નિર-ન્નેરાપોઽન્નઃ પૃથિવી' આ શ્રુતિ 'આકાશાદિક એક પછી એક ઉત્પન્ન થાયછે, તેમાં પૂર્વ પૂર્વ જે બૂતો છે તે કારણ છે' એમ સ્પષ્ટ જણાવે છે. એટલે પૃથ્વીનું કારણ જળ, જળનું કારણ તેજ, તેજનું કારણ વાયુ અને વાયુનું કારણ આકાશ એમ જણાવે છે. તથા 'પૃથિવ્યન્તુ પ્રલીયતે આપસ્તે-જસિ લીયન્તે તેજો વાયૌ લીયતે વાયુરાકાશો લીયતે' આ લયશ્રુતિ પણ સ્પષ્ટ તેમજ જણાવે છે. 'આ શ્રુતિ વચ્ચે તન્માત્રાઓનું વ્યવધાન રોકેછે એટલે વચ્ચે વચ્ચે તન્માત્રાઓ કારણ થતી નથી, કેમકે શ્રુતિમાં તન્માત્રાઓ કહી નથી?' એમ કોઈ શંકા કરે તો તેમ નથી. આ શ્રુતિવચન પ્રકારાંતરનેજ નથી સહન કરતી એટલે 'તામસ આહંકારમાંથી પાંચેય તન્માત્રાઓ એક સાથે થઈ અને પ્રત્યેકમાંથી એક એક બૂત થયાં' આ પ્રકાર-નેતો બીલકુલ સહન કરી શકતી નથી, કેમકે શ્રુતિતો આકાશમાંથી વાયુ, વાયુમાંથી તેજ; એવો અનુક્રમ બતાવેછે. માટે આકાશથી વાયુની જે ઉત્પત્તિ શ્રવણ થાય છે તેમાં દ્વારબૂત સ્પર્શતન્માત્રાની ઉત્પત્તિની સાપેક્ષતાને ણાધ કરી શકે નહિ (રોકી શકે નહિ) એટલે શબ્દતન્માત્રામાંથી આકાશ અને તેમાંથી સ્પર્શતન્માત્રા અને તેમાંથી વાયુ, એવા અનુક્રમથી

ધાનિ ચ । શબ્દાદયશ્ચ કથ્યન્તે પञ्ચ તન્માત્રિકા इति ॥૨૮॥ અહ-
કારાદ્રાજસાનુ પञ્ચ જ્ઞાનેન્દ્રિયાણિ ચ । પञ્ચ કર્મેન્દ્રિયાણ્યમ્બ !

ઉદભવ થવામાં શ્રુતિ કશો બાધ કરી શકતી નથી. એવો અનુક્રમ વિષ્ણુ-
પુરાણમાં 'ભૂતાદિસ્તુ વિકુર્વાણઃ શબ્દમાત્રં સસર્જ હ । તતઃ સસર્જં તન્મા-
ત્રમાકાશં શબ્દલક્ષણમ્ । આકાશસ્તુ વિકુર્વાણઃ સ્પર્શમાત્રં સસર્જ હ । ઘ-
ઘાનમવદ્વાયુસ્તસ્ય સ્પર્શો ગુણો મતઃ । તત્તો વાયુર્વિકુર્વાણો રૂપમાત્રં સસર્જં
હ' ઇત્યાદિકથી કહ્યો છે ॥૨૭-૨૮॥ હે માત ! રાજસ અહકારમાંથી અશ્રુ-
રાદિક પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને વાગાદિ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો મળીને આ દશ
પ્રાણો ('દશેમે પ્રાણા.' આ શ્રુતિમાં પ્રાણુશબ્દ ઇન્દ્રિયોમાં શ્રવણ થાયછે)
પરિણામ પામેછે. યદ્યપિ 'બુદ્ધિશ્ચ જ્ઞાયતે' એમ એક વચનાન્ત કહ્યું છે
તથાપિ વિભક્તિનો વિપરિણામ કરીને અન્વય કરવો એટલે 'જાયન્તે' એવો
વિપરિણામ કરવો 'પ્રાણ' એમ એકવચનાન્ત પાક હોય તો રાજસાહકાર-
માંથી પ્રાણ અને બુદ્ધિ થાય છે એવો અર્થ કરવો તેમાં પ્રાણ કયો ? તો
તેનું વિવેચન-'પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને પાંચ કર્મેન્દ્રિયો' આ છે 'પ્રાણ.'
એ જ્ઞાતિમાં એક વચન છે એટલે પ્રાણજ્ઞાતિ એક છે તેથી એક વચન
છે અર્થાત્ જ્ઞાનેન્દ્રિયનું પચક અને કર્મેન્દ્રિયનું પચક એવા ભેદથી દશ
પ્રકારને પામેલો પ્રાણ રાજસાહકારમાંથી પરિણામ પામે છે (જે પ્રસિદ્ધ
પ્રાણ છે તે વાયુની વૃત્તિવિશેષ છે, તેતો વાયુની ઉત્પત્તિ થયા પછીથી
સભવતી આવે, તે પહેલાં પ્રાણની ઉત્પત્તિ રાજસ અહકારમાંથી સભવતી
નથી, માટે આનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે) (પ્રાણુશબ્દથી સૂત્રાખ્ય વાયુવિશેષ
છે એમ દેટલાક કહેછે) તથા બુદ્ધિ જે 'આ માં છે આ મારે કરવાનું
છે' ઇત્યાદિ અધ્યવસાય (નિશ્ચય)રૂપ છે તે રાજસ અહકારમાંથી ઉપજે
છે, યદ્યપિ અધ્યવસાય જ્ઞાનનીજ એક અવસ્થાવિશેષ સ્મૃત્યાદિકની પેઠે
અતઃકરણ જે મન તેના કાર્યવિશેષરૂપ છે અથાપિ વૃત્તિવિશેષને પામેલા
મનચક્રીજ તેની ઉત્પત્તિ થાયછે અને જે વૃત્તિવિશેષ છે તે રાજસાહ-
કારનું કાર્ય છે માટે આ ઔપચારિક નિર્દેશ છે પણ વસ્તુતાએ નથી. અ-
થવા-ઇન્દ્રિયોની જે બુદ્ધિ (જ્ઞાનજનનસામર્થ્ય) તે રાજસ અહકાર-

પ્રાણો વુદ્ધિશ્ચ જાયતે ॥૨૯॥ શ્રોત્રં ત્વક્ ચાક્ષિ જિહ્વા ચ ગ્રાણો
જ્ઞાનેન્દ્રિયાણ્યથ । વાગ્ દોઃ પાદ ઉપસ્થશ્ચ પાયુઃ કર્મેન્દ્રિયાણિ ચ
॥૩૦॥ અહઃકારાત્સાત્ત્વિકાશ્ચ કરણાનાં તુ દેવતાઃ । વાહ્યાનામા-
ન્તરાણાં ચ પ્રજાયન્તે મનસ્તથા ॥૩૧॥ દિગ્વાતાર્કપ્રચેતોઽશ્વિવ-

માંથી થાય છે એવો અર્થ કરવો. દેટલાકતો અતઃકરણમાં મન બુદ્ધિ
ચિત્ત અહકાર એવા ભેદથી ચાર પ્રકાર છે તે જેમ જ્ઞાનેન્દ્રિયોનું નિમિત્ત-
ભેદથી પચ પ્રકારપણું છે તેની પેઠે તત્ત્વભેદમાં ભિન્ન ભિન્ન નિમિત્ત છે
એમ માનીને તેમાં મનની એકલાનીજ સાત્ત્વિક અહકારમાંથી ઉત્પત્તિ
થાય છે એવા અભિપ્રાયને લઈને, બીજા બુદ્ધ્યાદિકની ઉત્પત્તિ રાજસાહ-
કારમાંથી થાય છે એમ ‘વુદ્ધિશ્ચ જાયતે’ આ ઉપરથી કહે છે. આ પદ્ધતિમાં
ચિત્તાદિકને પણ અહણુ કરી લેવાં. બીજા દેટલાકતો સંશય વિપર્યય વિગેરે
વિવિધપણુને પામતું બુદ્ધિ નામનું એક તત્ત્વ માને છે. આ તત્ત્વ રાજસા-
હકારમાંથી પરિણમે છે. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે—‘તૈજસાસુ ચિકુર્વાણાહુ-
દ્વિતત્ત્વમમૂત્ સત્તિ ! । દ્રવ્યસ્ફુરણવિજ્ઞાનમિન્દ્રિયાણામનુગ્રહઃ । સંશયોઽથ
વિપર્યાસો નિશ્ચયઃ સ્મૃતિરેવ ચ । સ્વાપ ઇત્યુચ્યતે બુદ્ધેલંક્ષણં વૃત્તિતઃ પૃથક્’
ઇત્યાદિ ॥૨૮॥ તેમાં જ્ઞાનેન્દ્રિયો કઈ? અને કર્મેન્દ્રિયો કઈ? તે કહે છે—
શ્રોત્ર ત્વક્ ચક્ષુ રસના અને ગ્રાણુ આ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે અને વાક્ પાણી
(હાથ) પાદ પાયુ અને ઉપસ્થ આ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો છે ॥૩૦॥ સાત્ત્વિક
અહકારથપ્રી દશ બાહ્ય ઇન્દ્રિયોના અને મનઆદિક ચાર આંતર ઇન્દ્રિયોના
દેવતાઓ-અધિષ્ઠાતાબૂત દેવો અને મન ઉત્પન્ન થાય છે ॥૩૧॥ કયા તે દેવો ?
જે ઇન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાતાઓ થાય છે, તેને કહે છે-દિક્ આદિક ચૌદ શ્રોત્રાદિ
ચૌદ બાહ્ય આર્થતર કરણના અનુક્રમથી અધિષ્ઠાતા દેવતાઓ છે. શ્રોત્રના
દિક્, ત્વક્ના વાયુ, ચક્ષુપના સૂર્ય, રસનાના વરૂણ, ગ્રાણુના અશ્વિનીકુમાર,
વાક્ના અગ્નિ, પાણીના ઇન્દ્ર, પાદના ઉપેન્દ્ર, (વિષ્ણુ) વાયુના મિત્રનામે, ઉ-
પસ્થના પ્રજાપતિ, મનના ચંદ્રમા, બુદ્ધિના બ્રહ્મા, ચિત્તના ક્ષેત્રજ (વામુદેવ)
અને અહકારના રૂદ્ર, એરીતે દેવતાઓ છે. ‘સૂર્યાદિ દેવોતો બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ

સત્ત્વા રાજસાસ્તામસાસ્તથા । તેષુ મિશ્રગુણાશ્ચૈકે સન્તિ કેચિચ્ચ
 નિર્ગુણાઃ ॥૪૦॥ ગુણસ્વભાવાનુરૂપં પુણ્યં વાડયં ચ મિશ્રિતમ્ ।
 કર્મ તે કુર્વતે જીવાઃ કૃષ્ણમર્તિં તુ નિર્ગુણાઃ ॥૪૧॥ એવં સ ભગ-
 વાન્માતર્ગ્રંહ્યાત્મા સૃજતિ પ્રજાઃ । પાતિ તા વિષ્ણુરૂપશ્ચ શિવાત્મા
 સંહરત્યપિ ॥૪૨॥ અસૌ જીવેષુ સર્વેષુ પ્રવિદ્ય પુરુષાત્મના । યથા-
 કર્મ ફલં દત્તે તેભ્યઃ સામ્યમુપાશ્રિતઃ ॥૪૩॥ સ હરિસ્ત્વક્ષરસ્યાથ
 પ્રકૃતેઃ પુરુષસ્ય ચ । પ્રધાનપુરુષાણાં ચ મહત્વાદિગણસ્ય ચ ॥૪૪॥
 કાલસ્ય સ્થૂલસૂક્ષ્મસ્ય ચરતોડળે ચ તદ્વહિઃ । પતેપાં કાર્યભૂ-

તિવાળા, કેટલાક તામસ-અધિક તમઃપ્રકૃતિવાળા, કેટલાક મિશ્રગુ-
 ણ-સત્ત્વતમથી મિશ્રિત રજઃપ્રધાન અને સત્ત્વરજથી મિશ્રિત તમઃપ્ર-
 ધાન છે. કેટલાકતો નિર્ગુણ-ગુણના કાર્યને ઉદ્ધવન કરીને રહેલા સ-
 નકાદિક બેવા છે ॥૪૦॥ સર્વ જીવો પોતપોતાના સત્ત્વાદિ ગુણ અને
 તદનુસારી સ્વભાવ (પ્રકૃતિ કે વાસના બેને કહેછે) ને અનુસારે પુણ્ય કે
 પાપ કે પુણ્યપાપમિશ્રિત એવાં કર્મો કરેછે. જે કોઈ નિર્ગુણ જીવો છે
 તેતો કૃષ્ણભક્તિનેજ કરેછે બીજું નહિ અર્થાત્ એક ભક્તિપરાયણ થાય
 છે ॥૪૧॥ હે માતઃ ! તે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ આવી રીતે બ્રહ્મારૂપે
 રહીને અરાત્યર પ્રબળ્યોને નિપબલે છે, વિધ્વરૂપે પ્રબળ્યોનું પાલન
 કરેછે અને શિવરૂપે સંહાર કરેછે ॥૪૨॥ આ સર્ગેલા સર્વ જીવોમાં સ્વય
 પુરૂષોત્તમ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ પુરૂષરૂપે પ્રવેશ કરીને (‘બ્રહ્મમાત્રઃ પુરુષો-
 ઽન્તરાત્મા સદા જનાનાં હૃદયે સન્નિવિષ્ટઃ’ એવી શ્રુતિ છે) સ્વયં દિવ્ય-
 અહવિશિષ્ટ એવા વેપથી તેમના તેમના હૃદયમાં સન્નિધિ કરીને, તેમને
 ફળ આપવામાં સામ્ય-અવિપત દૃષ્ટિ આશરીને કર્મને અનુસારે ફળ
 આપે છે ॥૪૩॥ વળી તે હરિ- કૃષ્ણપરમાત્મા અક્ષર, પ્રકૃતિ, પુરૂષ,
 (પ્રકૃતિનો અધિષ્ઠાતા) પ્રધાનપુરૂષો, પ્રકૃતિના પરિણામરૂપ મહદાદિ-
 તત્ત્વગણ, હે મહામતે ! બ્રહ્માંડની અદર તથા બહાર વર્તતા સ્થૂળ સૂક્ષ્મ
 અનેરૂપ (પરમાણુરૂપ સૂક્ષ્મ અને સંવત્સરને આરબીને પરાર્ધપર્યંત સ્થૂળ)
 કાળ, અક્ષરને આરબીને મહત્તત્ત્વગણપર્યંતનો સમુદાયકાર્યભૂત વૈરાગ્ય,
 તેનાથકી થએલા બ્રહ્માદિ સર્વે પ્રબળપતિઓ, આ સર્વેના સર્વ પ્રકારે નિ-

પ્રોક્ત ईश्वरः । स्वाङ्कोत्पन्नाम्युशयनाद्यश्च नारायणः स्मृतः ॥૩૪॥
 તન્નામિકમલાદ્રક્ષા જાયતે રાજસઃ સતિ ! । જીવાંસ્તદાત્મના
 સર્વાઙ્ગીરુપ્ણઃ સૃજતીશ્વરઃ ॥૩૫॥ પ્રજેશાંશ્ચ મનૂન્દેવાનૃગીન્પિ-
 તૃન્ પૃથક્ પૃથક્ । ગન્ધર્વાશ્ચારણાન્સિદ્ધાન્ યક્ષાન્વિદ્યાધરાન્તુ-
 રાન્ ॥૩૬॥ કિંપુરુષાંશ્ચાપ્સરસઃ કિન્નરાનુરગાંસ્તથા । માતૃઃ પિતા-
 ચાન્ રક્ષાંસિ ભૂતાન્ પ્રેતાન્વિનાયકાન્ ॥૩૭॥ વેતાલોન્માદકૃ-
 પ્માણ્ડાન્ વૃદ્ધચાલપ્રહાંસ્તથા । પશૂન્મૃગાન્ સ્વગાન્વૃક્ષાન્ પર્વતાંશ્ચ
 સરીસૃપાન્ ॥૩૮॥ સ્થાવરા જઙ્ગમા યેઽન્યે ભૂધારિગગનોકસઃ ।
 સર્વાંસ્તાંશ્ચ યથાકર્મેણુપદેહાન્ સૃજત્યસૌ ॥૩૯॥ શુદ્ધસત્ત્વા મિથ્ય-

આપો વે નરસૂત્રવઃ । અયમ્ તસ્ય ત્તાઃ પૂર્વં તેન નારાયણઃ સ્મૃતઃ' એવી
 સ્મૃતિ છે ॥૩૪॥ હે સતિ ! તે નારાયણના નાભિમાં થએલા કમળમાંથી
 રાજસ-રજોગુણપ્રવર્તક અથવા રજઃપ્રધાન બ્રહ્મા-ચતુર્મુખ ઉત્પન્ન થાય છે.
 બ્રહ્માએ કરેલી દેવાદિ સૃષ્ટિપણ પરમાત્માએજ કરેલી છે એમ જણાવા-
 પૂર્વક કહેછે-જે સર્વના ઈશ્વર પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ છે તેજ પોતે તદાત્મા-ચ-
 તુર્મુખશરીરક થઇને અર્થાત્ તેને સૃષ્ટિ સામર્થ્ય આપીને તેદ્વારા સર્વ શરી-
 રીઓને સર્જે છે. સર્જે છે એટલે અનાદિસિદ્ધ છવો જે સૂક્ષ્મ રૂપે રહેલા
 હતા તેમને નામ રૂપ આપીને પ્રકટ કરેછે ॥૩૫॥ બ્રહ્માએ સર્જેલાના બેદો
 સચ્ચદ્ધી બતાવેછે—કશ્યપાદિ બ્રહ્મપતિઓ, મનુઓ, ઇન્દ્રાદિ દેવો,
 વસિષ્ઠાદિ ઋષિઓ, પિત્રિઓ, ગંધર્વા, ચારણો, સિદ્ધો, યક્ષો, વિદ્યાધરો,
 અશુરો, કિંપુરુષો, અપ્સરાઓ, કિન્નરો, સર્પો તથા બ્રાહ્મી આદિક
 માતૃગણો, પિતાઓ, રાક્ષસો, ભૂત, પ્રેત, વિનાયક, વેતાળ, ઉન્માદ,
 કૂંમાંડો તથા બાળચહે તથા ગવાદિ પશુઓ, હરિણાદિ મૃગો, પક્ષીઓ,
 વૃક્ષો, પર્વતો, સરીસૃપો, (એક બતનાં સર્પો) એ સિવાયના બીજાપણ
 જે ભૂમિ જળ અને ગગનના નિવાસી સ્થાવર જંગમ છે તે સર્વેને
 યથાકર્મ-તેમના તેમના કર્મને અનુસારે ગુણમય દેહોને બ્રહ્માત્મા ભગવાન્
 સર્જે છે ॥૩૬-૩૮॥ આ રીતે સર્જેલા શરીરીઓને મધ્યે કેટલાક શુદ્ધ-
 સત્ત્વ-અધિક સત્ત્વેકપ્રકૃતિવાળા, કેટલાક મિશ્રસત્ત્વ-લગાર રજથી
 મિશ્રિત અધિક સત્ત્વપ્રકૃતિવાળા, કેટલાક રાજસ-રજઃપ્રધાન પ્રકૃ-

સત્ત્વા રાજસાસ્તામસાસ્તથા । તેષુ મિશ્રગુણાશ્ચૈકે સન્તિ કેચિચ્ચ
 નિર્ગુણાઃ ॥૪૦॥ ગુણસ્વભાવાનુરૂપં પુણ્યં વાઽયં ચ મિશ્રિતમ્ ।
 કર્મ તે કુર્વતે જીવાઃ કૃષ્ણમર્કિન્ તુ નિર્ગુણાઃ ॥૪૧॥ एवं स भग-
 वान्मातर्ब्रह्मात्मा सृजति प्रजाः । पाति ता विष्णुरूपश्च शिवात्मा
 संहरत्यपि ॥૪૨॥ असौ जीवेषु सर्वेषु प्रविश्य पुरुषात्मना । यथा-
 कर्म फलं दत्ते तेभ्यः साम्यमुपाश्रितः ॥૪૩॥ स हरिस्त्वक्षरस्याथ
 प्रकृतेः पुरुषस्य च । प्रधानपुरुषाणां च महदादिगणस्य च ॥૪૪॥
 कालस्य स्थूलसूक्ष्मस्य चरतोऽण्डे च तद्बहिः । एतेषां कार्यभू-

તિવાળા, કેટલાક તામસ-અધિક તમઃપ્રકૃતિવાળા, કેટલાક મિશ્રગુ-
 ણ-સત્ત્વતમથી મિશ્રિત રજઃપ્રધાન અને સત્ત્વરજથી મિશ્રિત તમઃપ્ર-
 ધાન છે. કેટલાકતો નિર્ગુણ-ગુણના કાર્યને ઉદ્ભવન કરીને રહેલા સ-
 નકાદિક જેવા છે ॥૪૦॥ સર્વ જીવો પોતપોતાના સત્ત્વાદિ ગુણ અને
 તદનુસારી સ્વભાવ (પ્રકૃતિ કે વાસના જેને કહેછે)ને અનુસારે પુણ્ય કે
 પાપ કે પુણ્યપાપમિશ્રિત એવાં કર્મો કરેછે. જે કોઈ નિર્ગુણ જીવો છે
 તેતો કૃષ્ણભક્તિનેજ કરેછે બીજું નહિ અર્થાત્ એક ભક્તિપરાયણ થાય
 છે ॥૪૧॥ હે માતઃ ! તે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ આવી રીતે બ્રહ્મારૂપે
 રહીને અચર પ્રભઓને નિપજાવે છે, વિષ્ણુરૂપે પ્રભઓનું પાલન
 કરેછે અને શિવરૂપે સંહાર કરેછે ॥૪૨॥ આ સર્જેલા સર્વ જીવોમાં સ્વય
 પુરૂષોત્તમ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ પુરૂષરૂપે પ્રવેશ કરીને (‘બહુવ્રમાન્નઃ પુરુષો-
 ઽન્તરાત્મા સદા જ્ઞાનાં હૃદયે સન્નિવિષ્ટઃ’ એવી શ્રુતિ છે) સ્વયં દિવ્યવિ-
 શ્વવિશિષ્ટ એવા વેપથી તેમના તેમના હૃદયમાં સન્નિધિ કરીને, તેમને
 ફળ આપવામાં સામ્ય-અવિપમ દૃષ્ટિ આશરીને કર્મને અનુસારે ફળ
 આપે છે ॥૪૩॥ વળી તે હરિ- કૃષ્ણપરમાત્મા અક્ષર, પ્રકૃતિ, પુરૂષ,
 (પ્રકૃતિનો અધિષ્ઠાતા) પ્રધાનપુરૂષો, પ્રકૃતિના પરિણામરૂપ મહદાદિ-
 તત્ત્વગણ, હે મહામતે ! બ્રહ્માંડની અંદર તથા બહાર વર્તતા સ્થૂળ સૂક્ષ્મ
 બનેરૂપ (પરમાણુરૂપ સૂક્ષ્મ અને સંવત્સરને આરંભીને પરાધર્મપર્યંત સ્થૂળ)
 કાળ, અક્ષરને આરંભીને મહત્તત્ત્વગણપર્યંતનો સમુદાયકાર્યભૂત વૈરાજ,
 તેનાથકી થએલા બ્રહ્માદિ સર્વે પ્રભપતિઓ, આ સર્વેના સર્વ પ્રકારે નિ-

તસ્ય વૈરાજસ્ય મહામતે ! ॥૪૫॥ તજ્ઞાતાનાં પ્રજેશાનાં બ્રહ્માદીનાં
 ચ સર્વેશઃ । નિયન્તા હેઠક એવાસ્તિ સમ્રાટ્ રણ્ડભુજામિવ ॥૪૬॥
 ણ્ણાં યત્રાધિકારે યે જગત્સત્તેન યોજિતાઃ । તે સાવધાનાસ્તદ્ગ્રી-
 તાસ્તદાજ્ઞાયાં સદા સ્થિતાઃ ॥૪૭॥ એવં હિ માતઃ ! સર્વેઽપિ પર-
 તન્ત્રા ભવન્તિ હિ । કૃણ્ણ એકઃ સ્વતન્ત્રોઽસ્તિ સર્વેસેવ્યસ્તતસ્તુ સઃ
 ॥૪૮॥ પરમાત્મસ્વરૂપસ્ય જ્ઞાનમિત્થં પ્રકીર્તિતમ્ । પ્રાપ્તેન સદુરો-
 યેન જ્ઞાતવ્યં નાચશિષ્યતે ॥૪૯॥ ય ઇત્યમાત્માનમથાત્મનાથં સર્વાં
 પ્રસન્નાદયગત્ય સમ્યક્ । કરોતિ ભક્તિં ભવચન્દ્રવર્તુઃ શ્રીવાસુદે-
 વસ્ય સ મુક્ત ઉક્તઃ ॥૫૦॥ હિતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે
 પ્રથમપ્રકરણે હરિગીતાયા જ્ઞાનસ્વરૂપનિરૂપણનામા ચતુર્વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૪॥

યંતા આ એકજ છે જેમ ખડિયા રાબાઓને મધ્યે સાર્વભૌમ (શુકવર્તી)
 હોય એમ તેમની સ્થિતિ પ્રવૃત્તિ કરાવનારા છે ॥૪૪-૪૬॥ એમને મધ્યે
 જેને જે જગતના અધિકારમાં તે શ્રીકૃષ્ણે સ્થાપ્યા છે તેઓ તેમાં પ્રજ્ઞા-
 સિતા પરમાત્મા થકી લય પામીને સાવધાન થઈને તેમની આજ્ઞામાં અ-
 ખડ અનુવર્તે છે તેમાં શ્રુતિ સ્મૃતિ છે—‘મીપાઽસ્માદ્વાતઃ પવતે મીપો-
 વેતિ સૂર્યઃ’ ‘વમકરણઃ સ્વરાઢલિલકારક્રુણાકિધરસ્તવ ચલિમુદ્વહન્તિ સન-
 દન્ત્યજયાતિમિપાઃ । વર્ષમુજોઽલિલક્ષિતિપતેરિવ વિશ્વસૃજો વિવદ્ધતિ યત્ર
 ચે ત્વધિકૃતા ભવતશ્રક્ષિતાઃ’ ॥૪૭॥ માટે હે માતઃ સ્વતન્ત્ર સર્વસેવ્ય અને
 સર્વકારણ એક શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માજ છે, બીજા સર્વેપણ તેમને સર્વથા
 પરતન્ત્રપણે વર્તનારા છે ॥૪૮॥ હે માતઃ ! આવી રીતે પરમાત્મસ્વરૂપનો
 યથાર્થ વિજ્ઞાનપ્રકાર તમોને મેં કહ્યો, જે મુમુક્ષુ પુરૂષે સદ્ગુરુનું સમુપસે-
 વન કરીને જ્ઞા જ્ઞાન મેળવ્યું છે તેને બીજાં બધાંવાળું કશું આક્રી રહેતું નથી
 ॥૪૯॥ હે માતઃ ! જે પુરૂષ આવી રીતે ચોતાના આત્માનું સ્વરૂપ અને
 અક્ષરાર્થ અખિલ આત્માઓના નાથ પરમાત્માનું સ્વરૂપ પૂર્વોક્ત લક્ષણ-
 વાળા સાધુઓના સાચા સમાગમથી યથાર્થ બહીને, લવબધનને વિનાશ
 કરનારા ભગવાન શ્રીવાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરેછે તે પુરૂષ મુક્તજ
 કહ્યો છે ॥૫૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે હરિગીતાયાં
 જ્ઞાનસ્વરૂપનિરૂપણનામા ચતુર્વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૪॥

શ્રીહરિવાચ—વૈરાગ્યસ્ય સ્વરૂપં તે કથયામ્યથ માનદે' । ભગ
વન્તં વિનાઽન્યત્ર રાગાભાવસ્તદુચ્યતે ॥૧॥ દેહે ચ દૈતિકેષ્વમ્વ !
સ્ત્રીપુત્રધનવેદમસુ । પશુયાનોપકરણક્ષેત્રાદિષ્વરુચિસ્તથા ॥૨॥

અધ્યાય ૩૫ મો.

શ્રીહરિ કહે છે—યથાયોગ્ય તમામને માન આપનારા હે માત ! અથ-
જ્ઞાનનિરૂપણ કર્યા પછી અવસરપ્રાપ્ત, ભક્તિમા ઉપકાર કરનારા એવા વૈરા-
ગ્યનુ સ્વરૂપ તમોને કહુ છું—ભગવાન વિનાના તમામ પદાર્થમાત્રમા જે રાગે
રહિતપણુ તે વૈરાગ્યનુ સ્વરૂપ કહુ છે 'પરમાત્મનિ ચો રક્તો વિરક્તોઽપર
માત્મનિ' 'વિપયતો વિરતિશ્ચ હરૌ રતિ' 'વિપયાવિષ્ટચિત્તાનર વિલ્ખવાદેશ
સુવુક્કર' એવી સ્મૃતિ છે રાગ એટલે પ્રીતિ, રાગમાત્રે રહિતપણુ તો ઘ-
ટતું નથી, કેમકે જે મુમુક્ષા છે એપણુ એક રાગવિશેષજ છે, પરમેશ્વરમા
જે રાગવિશેષ છે તેજ ભક્તિ કહેવાયછે 'સા પરાનુરક્તિશ્ચરે' એવું સૂત્ર
છે, તેતો મુમુક્ષુએ અત્યત મહેણુ કરવા યોગ્ય છે પણુ ત્યાજ્ય નથી, ભ-
ક્તિના અગમ્યૂત આજ વૈરાગ્ય કહેવાનો ઉપક્રમ કયો છે, માટે રાગ કહ્યો એટ-
લામાનથી તે સ્વરૂપથી ત્યાજ્ય નથી પણુ પરમાત્મા સીવાયની બીજી આ-
લોક પરલોકની વિષયવાસનાએ રહિતપણુ એ વૈરાગ્યનુ સ્વરૂપ છે ॥૧॥
'અન્યત્ર' આ પદનુ વિવરણ કરવાપૂર્વક તે વૈરાગ્યનુ સ્પષ્ટીકરણ કરેછે—
હે માત ! દેહનેજ આત્મા માનીને બહુ લોકો સદાકાળ દેહપોષણ મા-
ટેજ સઘળા આરભી કરનારા છે તેતો પશુઓથકીપણુ અધમ છે આ-
ત્માને દેહથકી વિલક્ષણુ ભણીને, ગર્ભ જન્મ જરા મરણાદિ સમય જે
દુ ખો છે તે દેહના સખધને લીધેજ છે એમ વિચારીને, પરમાનંદમય પ-
રમાત્મામા પોતાનું મન બેડી દધને, દુ ખમય દેહના પાતનીજ કેવળ વાટ
બોયા કરનારો જે થાય એજ સસારમાથી મુક્ત થાય, માટે મુમુક્ષુને પ્રથમ
દેહમા અતિ અત્રચિની આવશ્ય અપેક્ષા છે તથા જે દૈહિક-દેહના સખન્ધી

૧ આ અધ્યાયમા વૈરાગ્યનુ સ્વરૂપ તેના ઉદયનો ઉપાય અને યમકુરીના
દુ સહ દુ ખો વિગેરે વર્ણવ્યું છે

શબ્દાદિપદ્યવિષયભોગેષુ વિવિધેષુ ચ । અનર્ઘ્યવસ્તુભૂપાદૌ રાજ્ય-
ભોગેષુ ચારુચ્ચિઃ ॥૩॥ સ્વર્ગાદૌ પુણ્યલોકે ચ સન્નોભેષ્વશિલેષ્વપિ ।

પત્ની પુત્ર વિગેરે છે તેમાં અતિશય અરૂચિની અપેક્ષા છે. દેહનો જેમને સખન્ધ છે તેઓને કાન્તા, તનય, કાંચન, લવન, ક્ષેત્ર, પશુ, વાહન, એ રીતે ભોગ્ય ભોગ્યોપકરણ ભોગસ્થાનમાં અનુક્રમે પૂર્વ પૂર્વની પ્રાપ્તિ થતાં ઉત્તરોત્તરમા સ્પૃહાતિશય થયાજ કુરે છે એટલે કાન્તા મળી તો તનયની તૃપ્તિ થાય, તનય મળ્યો તો કાંચનની કામના થાય, કાંચન મળે તો લવનની સ્પૃહા થાય, લવન મળે તો ક્ષેત્રની આકાંક્ષા થાય, ક્ષેત્ર મળે તો પશુની લિપ્સા થાય, પશુ પ્રાપ્ત થાય તો વાહનની વાંછા થાય, એમ એક પછી એકની લાલસા વધતી જાય છે—‘તૃષ્ણાશ્ચનિરગાધેયં દુષ્પૂરા કેન પૂ-
ર્યંતે । યા મહન્નિરપિ ક્ષિપ્તેઃ પૂરણેરેવ સમ્યક્તે’ એવી સ્મૃતિ છે. આવી સ્પૃ-
હાએ રહિતપણું તે વૈરાગ્ય કહેવાય ॥૨॥ કેટલાકને વિષયરાગ ધર્મથી નિય-
મિત થાય છે, જેઓ શૂદ્ધસ્થો હોય છે. કેટલાકનેતો જેજે શબ્દાદિ વિ-
વિધ વિષયોનો ઇન્દ્રિયોને સંસર્ગમાત્ર થાય તે સર્વમાં ધર્મમર્યાદા મુકી દઇને રાગવિશેષ થાય છે તથા મહામૂલ્ય વિવિધ વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે વસ્તુઓમાં તથા રમણીય રાજ્યભોગમાં રાગવિશેષ થાય છે, એવા તમામ રાગવેગે રહિતપણું તે વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ છે ॥૩॥ યસદાનાદિ પુણ્યવિશેષથી પ્રાપ્ય એવા સ્વર્ગાદિ લોકમાં જે પ્રકૃષ્ટ ભોગવિશેષો છે તે તમામમાં પણ સર્વથા આસક્તિએ રહિતપણું તે સ્પષ્ટ વૈરાગ્ય કહ્યો છે, અર્થાત્ આ લોક પરલોકના ભોગમુખની વાંછાએ વર્થતપણું તે વૈરાગ્ય કહેવાય ‘દેહેઽ-
હન્તા ભવેદ્યાવન્મમતા દૈહિકેષુ ચ । પુંસોઽજ્ઞસ્ય ભવેસાવચ્છોપતામ્યતિ સં-
સત્તિઃ’ ‘ક્ષેત્રેન યુક્તસ્ય ન ચાક્ષિ મુક્તિરિતિ સ્વયંભૂર્ભગવાન્ જગાદ’ ‘ક્ષેત્ર-
પાતાસિત્તઃ સ્વેષુ ન સ મોક્ષાય કલ્પતે’ ‘અહંમમેતિ દૌર્જન્યં દેહાદૌ મોહજં-
ત્યજેત્’ ‘ત પુત્રદધિગચ્છન્તિ વિષ્ણોર્યોપરમં પદમ્ । અહંમમેતિ દૌર્જન્યં ન-
યેષાં દેહગેહજમ્’ ‘પરમસુહૃદિ બાન્ધવે કલરે સુતવનિતાપિતૃમાતૃમૃત્યવર્ગે ।
શઠસત્તિક્ષપાતિ ચોઽર્થતૃષ્ણાં પુરુષપશુર્નેહિ વાસુદેવમક્તઃ’ ‘ઇન્દ્રિયાયંત્રે-
વૈરાગ્યમનહઙ્ગાર પૃથ ચ’ ‘અસક્તિરનભિષ્વજ્ઞઃ પુત્રદારગૃહાદિપુ’ ઇત્યાદિકથી.

અનાસક્તિઃ સર્વથેતિ વૈરાગ્યં સ્પષ્ટમીરિતમ્ ॥૬॥ પ્રેમવત્તુવાચ—વૈરાગ્યમીદૃશં કૃષ્ણ! જીવાનામુદિયાત્કથમ્ । વક્તુમર્હતિ સર્વેજ્ઞો મહાં તત્તત્વતો ભવાન્ ॥૫॥ શ્રીહરિસ્વાચ—વૈરાગ્યસ્ય સમુત્પત્તિઃ

આ અર્થ સ્પષ્ટ કર્યો છે. ‘દષ્ટાનુશ્રવિકવિપયવિતૃષ્ણસ્ય વશીકારસંજ્ઞા વૈરાગ્યમ્’ આ યોગસૂત્રમાં વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. ઐહિક આનુભિક સકળ કળથકી વિમુખ થએલાને તે કળમાં જે વાસનાસહિત રાગભાગ તે વશીકાર સંજ્ઞાનો વૈરાગ્ય કહેવાય. આ વૈરાગ્યની ચાર અવસ્થાઓ સ્થિત-પ્રજ્ઞનું સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગથી ગીતામાં ‘પ્રજ્ઞહતિ યદા કામાન્’ ઇત્યાદિક ચાર શ્લોકથી કહી છે. આ ચાર શ્લોકથી વૈરાગ્યનું શુદ્ધ સ્વરૂપ કહ્યું ॥૪॥

આવી રીતે વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ સાંભળીને તેના ઉદયનો ઉપાય બાંધવાની ઇચ્છાથી પ્રેમવતી માતા પુત્રને પુછેછે—હે કૃષ્ણ! અનાદિ માયાથી ભેદિત મનવાળા મનુષ્યોને તમોએ કંહો એવો વૈરાગ્ય કેવી રીતે ઉદય પામે? તેનો ઉપાય મને યથાર્થ કહેવા માટે આપજો યોગ્ય છે, કેમકે આપ સર્વજ્ઞ-સર્વ સમ્બાલના રહસ્યને બાંધનારા છો ॥૫॥ ભગવાન્ શ્રીહરિ કહેછે—હે માતઃ! વૈરાગ્ય સુલભ નથી એ તમો સત્યજ્ઞ કહોછો. તથાપિ વિપયોમાં દોષદર્શનથી વૈરાગ્ય ઉદય પામેછે ‘જન્મમૃત્યુજરાભ્યાધિદુઃખ-દોષાનુદર્શનમ્’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે. વિપયોમાં આર્જન-રક્ષણ-ક્ષય-ભોગ-હિંસા વિગેરે દોષો રહેલા છે. સમુદ્રયાત્રા, રાબની નોકરી આદિકર્મા શરીરના પિનાશપર્યંતના આર્જનદોષો રહેલા છે. હબર કિંકારી વિ-ટાએલા ઘરની અંદર ઘાલેલા પણ રક્ષણીય વસ્તુનો રાબ-અગ્નિ-ચોર ઉ-દર આદિક નાશ કરે છે; તેના નિવારણના અનવધિ કહેશે થાયછે આ સર્વે રક્ષણદોષો છે. ‘સ્વર્ગંડપિ પાતમીતસ્ય ક્ષયિષ્ણોર્નાસ્તિ નિર્વૃત્તિઃ’ ઇત્યાદિ ક્ષયદોષો રહેલા છે. ‘ન જાતુ કામઃ કામાનામુપભોગેન શામ્યતિ । હવિષા કૃષ્ણવર્મેવ ભૂય પ્વાભિવર્ષતે’ ‘બલામે મત્તકાશિન્યા (ઉત્તમ સ્ત્રી) દષ્ટા તિર્યક્ષુ કામિતા’ ઇત્યાદિકનીપેઠે ઉત્તરોત્તર રાગવેગને લીધે અનર્થમાં દેતુ-ભૂત અયોગ્ય વિષયમાં પ્રવૃત્તિ વિગેરે ભોગદોષો છે. તમામ ભોગમાન અહુધાપણે પરહિસાગર્ભિત છે માટે તેને લધને ઐહિક આનુભિક દારણ

સર્વેષામપિ દેહિનામ્ । લોકાનાં ચૈવ ભોગાનાં ભવતિ ક્ષયદર્શ-
નાત્ ॥૬॥ નિત્યો દૈનન્દિનશ્ચેવ પ્રાકૃતાસ્યસ્તૃતીયકઃ । આત્યન્તિ

દુ ખપરપરા છે આ સર્વે હિસાદોષો છે આ દોષો પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણસિદ્ધ
છે આ દોષોનો વિચાર કરનારાને અનાદિજાળવી અભ્યાસ કરેલા પણ
પ્રાકૃત વિષયોનો ત્યાગ મુખેથી થઈ શકે છે તેમા પ્રથમ ક્ષયદોષનો વારવાર
રૂડી રીતે વિચાર કરવો-બ્રહ્માને આરભીને સ્તબ્ધ (યુખડુ) પર્યંતના સર્વ
કોઈ પણ દેહિઓ, તેમના તેમના કર્મસંપાદિત લોકો અને તેમા તેમા રહેલા
ભોગો, આ સર્વના ક્ષયદર્શનથી એટલે કશુંપણ સ્થિર રહેતું નથી સર્વનો
વિનાશ થાય છે એવો વારવાર વિચાર કરવાથી વૈરાગ્ય મુખેથી ઉદય પામે
છે ॥૬॥ તમામની નાશવતસ્વભાવતા નિરૂપણ કરે છે—આપણે પ્રતિદિન
પ્રતિક્ષણ પ્રત્યક્ષપણે અનેક જનોને મરણ પામતા બોધએ છીએ તે આ નિ-
ત્યપ્રલય કહેવાય, આ પ્રલયને કોઈ પણ પ્રાણી ઉદ્ધવન કરવા સમર્થ નથી
સર્વનો વિનાશ થાય છે ‘જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુ’ ‘અન્તયન્ત હમે દેહાઃ’
‘મરણ પ્રકૃતિઃ સ્તરીરિણામ્’ ઇત્યાદિ વચનો સ્પષ્ટ કહે છે ‘ઇન્દ્રાદિકૃતો દેવો
છે, જેના પદની પ્રાપ્તિથી પ્રક્ષયનો પ્રસંગ નથી ?’ એમ પણ નથી, દૈનન્દિન
પ્રલયમા એમનો પણ ક્ષય અવર્જનીય છે બ્રહ્માના દિવસને અંતે સર્વ કોઈ
પ્રાણીઓનો પ્રક્ષય થઈ જાય છે ‘અવ્યક્તમક્ષય સર્વા પ્રભવત્યહરાગમે ।
રામ્યાગમે પ્રલીયન્તે તૃતૈવામ્યક્તસજ્જકે ॥ ભૂતમામ સ પ્વાપ ભૂવા ભૂવા
પ્રલીયતે । રાઘવાગમેઽવશ પાર્થ’ પ્રભવત્યહરાગમે’ ઇત્યાદિ ગીતામા કહ્યું
છે, આ દૈનન્દિન પ્રલય કહેવાય છે આવા બ્રહ્માનો પણ પ્રાકૃત પ્રલયમા
પ્રલય પરિહાર્ય નથી, કેમકે ‘પૃથિવ્યસુ પ્રલીયતે ભાપસ્તેજસિ’ આવા અગ્નિ
ક્રમથી બ્રહ્મા અને તેને રચનારા પૃથ્વીપ્રમુખ મહત્તરવપર્યંતના તત્ત્વો
પ્રકૃતિની અઘ્યક્ત અવસ્થાવિશેષરૂપ પ્રધાનમા પ્રલય થઈ જાય છે—‘આ
મહામુષનાહોકા પુનરાવત્તિનોર્જુન’ એમ ગીતામા કહ્યું છે તે અવ્યક્તની
અવસ્થારૂપ પુરૂષસહિત પ્રધાનનો પણ ‘અવ્યક્તમક્ષરે લીયતે’ આ શ્રુ-
તિમા કહેલો અવિભાગની પ્રાપ્તિરૂપ જે પ્રલય તે આત્યંતિક કહેવાય
(સર્વ કાર્યમાનનો નાશ) અથવા-અવ્યક્ત મુખીનો તમામનો અક્ષરપુ

કથ્ચેતિ માતઃ ! પ્રલયોઽસ્તિ ચતુર્વિંશઃ ॥૭॥ તત્ર પ્રકૃતિકાર્યસ્ય
બ્રહ્માણ્ડસ્યાખિલસ્ય ચ । બ્રહ્માદે. સ્યાવરાન્તસ્ય ભોગાનાં ચાપિ
સર્વેશઃ ॥૮॥ વિનાશો જાયતે નૂનં કાલેનૈવ વલીયસા । एवं क्षयं
लोकयता वैराग्यं तेषु सम्भवेत् ॥९॥ તથૈવ દુ સ્વદૃષ્ટ્યાપિ દેહિનાં

રૂપે અધિષ્ઠિત એવી અક્ષર નામની અવસ્થાવિશેષમા લય થાય તે પ્રાકૃત
કહેવો અને એવા અક્ષરનો પણ 'અક્ષર તમસિ લીયતે તમ પરે દેવે પૃષ્ઠી-
ભવતિ' આ શ્રુતિમા કહ્યા મુજબ તમમા લય અને તમનો પરદેવતા (પર
માતમા)મા જે લય એજ આત્યતિક વિલય બનવો આ રીતે થયા કરતા
ચાર પ્રકારના પ્રલયમા કોણ સ્થિર રહે છે ? સર્વેનો પણ વિનાશ થાય છે
તો કારણે સહિત કાર્યે સહિત આ સમસ્ત પ્રપચની પ્રક્ષયપ્રકૃતિપણુ જે
વારેવારે વિચારે તેને તમામ પ્રાકૃત પદાર્થમા અનાયાસથી વૈરાગ્યવેગ ઉદય
પામેજ ॥૭॥ તેને જે શ્લોકથી ઉપપાદન કરેછે-આ સર્વ પ્રપચ પ્રકૃતિના
કાર્યભૂત છે બ્રહ્માને આરબીને સ્થાવર મુખીનુ આ સમય બ્રહ્માઠ અને
તેના અધિપતિ બ્રહ્માઓ અને તેમના ભોગો આ સર્વેનો સર્વ પ્રકારે શ્રીકૃ-
ષ્ણની શક્તિરૂપ બળવાન કાળવેગથી નિશ્ચે વિનાશ થાય છેજ, આવી રીતે
પ્રલક્ષાદિ પ્રમાણથી વિનાશનો વારવાર વિચાર કરનારા મુમુક્ષુ માનવોને
આ લોક પરલોકના રમણીય ભોગમુખમા મુખેથી વૈરાગ્ય થાયજ 'तद्यथेह
कर्मचितो लोक क्षीयते, एवमेवामुत्र पुण्यचितो लोक क्षीयते' 'પરીક્ષ
લોકાન્ કર્મચિતાન્ બ્રાહ્મણો નિર્વેદમાયાત્ નાસ્ત્યકૃત કૃતેન' એવી
શ્રુતિ છે ॥૮-૯॥ આ લોક પરલોકના ભોગમુખમા કેવળ નાશવતપણાનો
દોષ છે એટલુજ નહિ પણ દુ સહ દુ ખટોપનોપણુ સખન્ધ છે દેહી-
જેને દેહયોગ છે એવા ભવ બ્રહ્માદિ દેવોનેપણુ દુ ખનો સખધ છે, કારણ
કે દેહયોગ કર્મમૂળક છે કર્મમૂળ જેમા છે એવો દેહયોગ જ્યામુખી હોય
ત્યામુખી પ્રિય અપ્રિયનો યોગ ચક્રની માફક પરિવર્તે છે, તેનુ વારણ કેનાથી
થાય ? કોઈનાથી પણ થઈ શકતુ નથી 'न ह वै सत्तरीरस्य सत्त प्रियाप्रिय
योरपहतिरस्ति' એવી શ્રુતિ છે માટે બ્રહ્માદિ દેહીઓનેપણુ દુ ખયોગ અવ
ર્જનીય છે તો જેમ ચાર પ્રકારના પ્રલયથી થતા સર્વના ક્ષયવિચારથી વૈરા

તત્સમુદ્ભવઃ । ભવેદુઃખં તુ સર્વેષાં ફલં દુષ્કૃતકર્મણઃ ॥૧૦॥
શિશ્નોદરવૃષાં ભૂમૌ સજ્જાદેવાસતાં નૃણામ્ । પ્રવૃત્તિર્જાયતે પાપે

અનો ઉદય થાય એમ દુ ખદોષદર્શનવીપલુ વેરાન્ય નિપજેલ. એ રીતે
સર્વ લોહલોગની દુ ખમિશ્રપણાની પર્યાલોચનાવી વિરક્તિ ઉદયનો પ્રસંગ
કહ્યો, હવે 'યે હિ સંસ્પર્શજા ભોગા દુ સયોનય પ્વ તે । આઘન્તવન્ત.
કાન્તેય ! નતેપુ રમતે તુષ.' 'આપાત્તરમ્યા વિપયા. પર્યન્તપરિતાપિન.' એમા
કહ્યા પ્રમાણે 'ઉત્તરકાળમાપણુ દાડણુ દુ ખ દેનારા છે' એવો વિમર્શ કરવા
શીપણુ વેરાન્યનો ઉદય કહેછે—તમામ દેવાદિ દેહીઓને સુકૃત ફળભોગને
અતે દુ સહ દુ ખ તૈયારજ હોય છે, કેમકે જેમ અનિદના આવવાથી
દુ.ખનો સભવ છે તેમ મળેલા દિદના ક્ષયથીપણુ દુ ખનો સખધ સભવિત
છે 'ક્ષીણે પુણ્યે મર્ત્યલોક વિગ્નાન્તિ' 'સ્વર્ગઽપિ પાતમીતસ્ય ક્ષયિષ્ણોનાંન્તિ
નિવૃન્તિ.' એવી સ્મૃતિ છે અનાદિ કર્મચક્રથી જે તે યોનિમા ભમ્યા કરતા
દેહિઓને સુકૃતયોની (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય)માજ જેમ પાત થાયછે
તેમ પોતાની ન દિગ્ધા હોય તોપણુ દુષ્કૃતયોનિ (ચાડાળ શ્વાન ચક્રર વિ-
ગેરે)મા પાત અવર્જનીય હોવાથી લાવિદુષ્કૃતકર્મના ફળનો વિચાર કરતા,
સુકૃતના ફળરૂપ દેવાદિભોગને ભોગવતા પુરૂષેપણુ ભોગમાત્રમા વેરાન્યવા-
ળાજ થવું કર્મીઓ આ લોકમાથી ખીલ લોકમા, ખીલમાથી ત્રીલમા,
એમ વારવાર ક્યાં કરે છે તેનો પ્રકાર શ્રુતિમા—'અથ ય હમે ગ્રામે દૃષ્ટાપૂતે
દત્તમિત્યુપાસતે તે ધૂમમભિસમ્ભવન્તિ, ધૂમાદ્રાત્રિ રાત્રેરપરપક્ષ...બાકા-
શાઘન્દ્રમસમેષ સોમો રાજા ભવતિ.. તસ્મિન્યાચત્સમ્પાતમુપિત્વાડયૈતમે-
વાધ્વાન પુનર્નિવર્તન્તે.. તથા રૂઢ રમણીયચરણા અમ્યાશો હ યત્તે રમણીયા
યોનિમાપચેરન્દ્રાદ્યજયોનિ ક્ષત્રિયયોનિ વા વૈશ્યયોનિ વા, અથ ય રૂઢ કપૂ-
યચરણા અમ્યાશો હ યત્તે કપૂયાં યોનિમાપચેરન્ શ્વયોનિ વા સૂકરયોનિ વા
ચાણ્ડાલયોનિ વા' ઇત્યાદિકવી કહ્યોછે ॥૧૦॥ છેલી વારે 'દુષ્કૃતના ફળભૂત
નરકના દુરત દુ ખનો સખધ અવર્જનીય છે' એવો વિચાર કરવાથી પણ
વેરાન્ય ઉત્પન્ન થાયછે, એવા અભિપ્રાયથી પ્રથમ દુષ્કૃતકર્મની ઉત્પત્તિનો
મુખ્ય હેતુ કહેછે— દુષ્કૃત કર્મની ઉત્પત્તિમા દુ સગદોષજ સર્વ અસત્ દે-

પ્રાણિનામતિદુઃસદા ॥૧૧॥ વિલીયતે ચ સદ્બુદ્ધિર્ધર્મનિષ્ઠા તતો
નૃણામ્ । જ્ઞાનાદયો ગુણાઃ સર્વે નદ્યન્તિ ચ કુસજ્જતઃ ॥૧૨॥ દેહે-
ઽહન્તા ચ તેનૈવ મમતા દૈહિકેષુ ચ । વિવર્ધતે તતસ્તેષુ હ્યાસ-
ક્તિર્જાયતે ભૃશમ્ ॥૧૩॥ દેહસ્ત્રીપુત્રવિચ્છાદૌ તેઽહન્તામમતાવ-
શાત્ । આસક્તાસ્તત્ક્રુતે નાનાપાપકર્માણિ કુર્વન્તે ॥૧૪॥ વશ્ચયન્તિ
પરન્યાસાન્વિશ્વસ્તં યાતયન્તિ ચ । દમ્ભપૈશુન્યશઠતાનૃતવાદ-

શાદિ દોષની અપેક્ષાએ પ્રબળ છે ‘મોહજાલસ્ય યોનિર્હિ મૂર્ઝેરેવ સમાગમઃ’
‘યાદૃશાં યસ્ય સજ્જ-સ્વાચ્છાસ્થાનાં વા નૃણામપિ । બુદ્ધિઃ સ્વાત્તાદૃશી તસ્ય
કાર્યોઽતો નાસતો હિ સ.’ ‘બુદ્ધિશ્ચ હીયતે પુંસાં નીચૈઃ સહ સમાગમાત્’
એવી સ્મૃતિ છે. જે સગદોષ સુકૃતકર્મમાંથી બ્રહ્મ કરીને દુઃકૃતકર્મમાં બેઠી
દહને નરકમાં નાંખનારો થાયછે. આ લોકમાં તો શિશ્રોદરપરાયણ બહુ
લોકો છે, જે અસત્પુરૂષના પ્રસંગથી પ્રબળ પાપમાં પ્રવૃત્તિ થાયછે, જે પ્રવૃ-
ત્તિને લઈને દેહિઓને દુરંત દુઃખ થાયછે. માટેજ ભાગવતમાં તેવાના સગનો
‘સજ્જં ન કુર્યાંદસત્તાં શિશ્રોદરનૃપાં કચિત્ । તસ્યાનુગમ્યમસ્યન્ધે પતત્સન્ધાનુ-
ગાન્ધવ્યન્’ એરીતે નિપેધ કર્યો છે ॥૧૧॥ પુરૂષોએ સાધુઓના સમાગમથી
ધર્મમાર્ગમાં પ્રવર્તાવનારી સદ્બુદ્ધિ સપાદન કરી હોય અને જ્ઞાનાદિ ગુણો
મહાપ્રયાસથી મેળવ્યા હોય એ સર્વેપણ અસત્સગ થતાં તત્કાળ નાશ થઈ
જાય છે, તે ભાગવતમાં કહ્યુંછે—‘સયં શૌચં દયા સૌત્રં બુદ્ધિઃ શ્રીર્હૈર્યશઃ
ક્ષમા । શમો દમો ભગ્યેતિ યસ્યજ્ઞાવાતિ સહાયમ્’ ॥૧૨॥ તેપછી તેવા
કુસંગને લીધે દેહમાં અહભુદ્ધિ અને દેહના સબધિ પત્ની પુત્રાદિકમાં મમ-
ત્વભુદ્ધિ વૃદ્ધિ પામે છે. વૃદ્ધિ પામેલા અહકાર મમકારથી વિવિધ વિપયમાં
અતિશય આસક્તિ થાયછે આ રીતે પત્ની પુત્ર વિત્ત વિગેરેમાં અહકાર
મમકારની અભિવૃદ્ધિ થતાં તેમાં આસક્તિ થએલા પુરૂષો ધર્મમર્યાદા સુકીને
દેહ દૈહિક માટે નાનાવિધ અનેક પાપકર્મો કરવા મડેછે ॥૧૩-૧૪॥ તેમના
પાપકર્મની નાનાવિધતાનું વિવેચન કરેછે-કપટ કરવું, ચાડીયાપણું કરવું,
શકતા કરવી, મીઠ્યા ભાષણ કરવું, દુષ્ટિાદિ કુકર્મમાં તત્પર થએલા પુરૂષો
‘મારો આ અત્યત આપ્ત છે’ એવા પૂર્ણ વિશ્વાસથી સ્થાપન કરેલી થાપ-

પરા નરાઃ ॥૧૫॥ મિથ્યાપવાદાનન્યેષુ દદતશ્ચ પરદુહઃ । હિંસ્રાઃ
સ્તેના ઝનીત્યૈવ કુટુમ્બં પોષયન્તિ તે ॥૧૬॥ इतस्तत उपानीय
येन केनापि पाप्मना । कर्मणा गर्हितेनैव स्वानि पुष्पन्ति तैर्नि-
जान् ॥१७॥ તદાસત્ત્વયા સ્વવેદોક્તં ધર્મવર્ણાશ્રમાત્મકમ્ । ત્યક્ત્વો-
પધર્મવેષાદિ દ્વધતે ચ નિરક્કુશાઃ ॥૧૮॥ गोविप्राणां च साधूनां
वेदतीर्थामृतान्धसाम् । द्रोगधारो मानिनः स्तब्धा विमुक्ता विष्णु-
भक्तितः ॥१९॥ ચાદન્તિ માંસાનિ સુરા મધ્યાનિ ચ પિવન્ત્યપિ ।

છોને ઠગીને ઓળવે છે આપણો ઓળવેછે એટલુજ નહિ કિંતુ વિશ્વામુના
પ્રાણનેપણુ હરણુ કરેછે ॥૧૫॥ તે પુરૂષો સ્વાર્થસિદ્ધિસાડુ પારકો સ્વાર્થ-
ઘાત, પારકો જીવઘાત, પારકુ ધનહરણુ, વિગેરેમાં અતિ તત્પર થઇને
સ્વાર્થસિદ્ધિ માટે બીજાઓ ઉપર મીથ્યા અપવાદ આરોપણુ કરીને, એવાજ
પાપાચરણુથી પત્ની પુત્રાદિ પરિવારનુ પોષણુ કરેછે ॥૧૬॥ જે કોઇપણુ
એટલે વાણીથી વિવેચન કરીને કહીપણુ સકાય નહિ એવાં મહાપાતક
(પોતાની પત્ની પુત્રી લગિની આદિકપાસે ભરક્રિયા કરાવવી) તથા સકળ
લોકનિહિત બીજાપણુ પાપકર્મ કરીને જ્યાં ત્યાંથી ધન સપાદન કરીને તેનાથી
પોતાના પરિવારનુ પોષણુ કરેછે ॥૧૭॥ દેહ દૈહિકનાજ એક પોષણુમાટે
ધનાર્જનના વ્યાપારમા વ્યાસક્ષિત્તે લીધે શ્રુતિ સ્મૃતિમાં કહેલા, પોતપોતાના
વર્ણાશ્રમને સમુચિત, એવા ધર્મમાર્ગનો ત્યાગ કરીને નિરક્કુશ થઇને, વેદ-
વિરૂદ્ધ બૌદ્ધ જૈનાદિ અસદ્ધર્મ અને તેને લગતા પાપડી વેપને ધારણુ કરેછે
અર્થાત્ ધનાર્થે ધર્મમાર્ગનો પરિત્યાગ કરીને અધર્મ માર્ગમાં પ્રવેશ કરેછે
॥૧૮॥ વળી તે પુરૂષો બલિથીજ ઉત્કૃષ્ટ એવી ગાયો તથા વિપ્રોનો દ્રોહ
કરનારા તથા શ્રેયના સાધનોનો બોધ આપનારા વેદો તથા સમસ્ત પાપને
હરનારા તીર્થો તથા ઉપાસના કરવા યોગ્ય સૂર્યાદિદેવો તથા સર્વની અપે-
ક્ષાએ અતિશય શ્રેષ્ઠ એવા આત્મારામ સતો, આ સર્વેનો સર્વથા દ્રોહ કર-
નારા, 'સખન્ધિજન ધન આદિકવડે હુજ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છુ' આવા અહકારી
સ્વભાવવાળા, પૂર્ણપણુના અતિમાનને લીધે સત્પુરૂષ કે દેવપ્રતિમા આગ-
ળપણુ લગાર નહિ નમનારા અને વિષ્ણુભક્તિથી વિમુખ-વિપરીત પ્રવૃત્તિવા-

સજ્જન્તે ચ પરસ્ત્રીપુ વિધવાસુ ચ કામતઃ ॥૨૦॥ અપેયપાનં ચામ-
ક્ષ્યમક્ષણં કુર્યતે મુહુઃ । વદન્ત્યવાચ્યાનિ ચ તે નિરૂપાશ્ચ મદો-
દ્વતાઃ ॥૨૧॥ ય ઇત્યં દુષ્ટકર્માણો માનવાઃ સન્તિ ભૂતલે । અન્ત-
કાલે લભન્તે તે કૃચ્છ્રં ભૂરિતરં સતિ ! ॥૨૨॥ યમદૂતાસ્તદાઽઽ-
યાન્તિ નેતું તાનતિનિર્દયાઃ । વક્તુણ્ડાઃ પાશહસ્તા મયઙ્કરસમી-
ક્ષણાઃ ॥૨૩॥ તેષાં વીક્ષણમાત્રેણ તે શ્રુત્યદેહવન્ધનાઃ । સન્નસ્તા
વેપમાનાઙ્ગા જાયન્તે હાતિવિક્લવાઃ ॥૨૪॥ તે લિઙ્ગદેહ આચ્ચ
સ્થૂલાતિદૃઢભાવને । નયન્તિ તાન્ યમપુરં દીર્ઘેનૈવ કદધ્વના
॥૨૫॥ કશામિલોદ્દણ્ડૈશ્ચ તાઙ્ગમાના મૃશં પથિ । કૂરૈર્યમાનુગૈઃ

ળા થાયછે ॥૧૯॥ વળી તે પુરૂષો માંસલક્ષણુ-મુરાસેવન-મઘપાનપરાયણુ
થાયછે. અને કામપરવશ થઈને પરસ્ત્રીયો અને વિધવામાં વ્યાસક્ત થાયછે
॥૨૦॥ અપેયપાન-અલક્ષ્યલક્ષણુપરાયણુ, ધનાદિમદથી ઉત્સુખલ, નિર્લબ્ધ
એવા તે પુરૂષો અપરાધભાષણુ ગાલીદાન વિગેરે બહુ બોલે છે ॥૨૧॥
હે સતિ ! ભૂતલ ઉપર જે પુરૂષો પૂર્વોક્ત પ્રકારે પાપકર્મ કરનારા છે તેઓ
અતઃકાળે અતિ અધિક દુઃસહ દુઃખને પામે છે ॥૨૨॥ તે આ પાપી પુરૂ-
ષોને મરણસમયે યમપુરીમાં લઈ જવા માટે યમદૂતો આવેછે કેવા દૂતો
તો-વક્ર વિકરાળ વદનવાળા, પાપી પ્રાણીઓને બાંધવા માટે જેમના હા-
થમાં પાશ-દોર રહેલા છે, માટેજ આકૃતિથી અને આયુધથી ભયકર દ-
ર્શન જેનું છે, દર્શનમાત્રથીજ ભય કરનારાં નેત્ર જેનાં છે અને અત્યત
નિર્દય એવા યમદૂતો તેડવા આવેછે. તે વખતે તે પાપીઓ આવા યમદૂતોના
દર્શનમાત્રથીજ શિયિલ થઈ જતા છે શરીરના બધો (નારી વિગેરે) જેના
અને અત્યત ત્રાસ પામેલા અને શરીરના સર્વ અવયવો જેના થરથર કપે છે
અને વિશેઃ વિહ્વળ એવા થઈ બેસે ॥૨૩-૨૪॥ તે યમદિકરો તે પાપી
પુરૂષને સ્થૂળ શરીરમાંથી બળાત્કારે ખેંચી કાઢીને, સ્થૂળ શરીરમાં ઘસેલી
જે મદદ તે તે ભાવના (મસ્તક) તેમજ લિંગ શરીર (અંગીયા) નિહો

પૃષ્ઠે રુદન્ત્યુચ્ચૈરનાથયાઃ ॥૨૬॥ અર્કદાવાગ્નિસન્તત્તવાલુકે ભૂરિક-
 પ્તકે । અશક્તાશ્ચલિતું માર્ગે તાલ્યન્તે તે ચ તૈર્ભૂશમ્ ॥૨૭॥
 પતિતાઃ કૃચ્છ્રતો ભૂમાવુત્થાપ્ય પુનરર્દનૈઃ । ચાલ્યન્તે પાપિનો
 યામ્યૈઃ સત્વરં કાપ્યવિશ્રમમ્ ॥૨૮॥ ત યવમતિકૃત્તદ્દેણ નીયન્તે
 તૈર્યમાલયમ્ । યથા રાજમદૈરજ સ્તેનાદ્યા રાજમન્દિરમ્ ॥૨૯॥
 તેપા વુષ્ટાનિ કર્માણિ મનોવાક્યાજાન્યપિ । યમો જાનાતિ
 સર્વાણિ ચિત્રગુપ્તશ્ચ તત્ર વૈ ॥૩૦॥ મુક્તિસાધનમાનુષ્યદેહવ્યર્થો-

છે ॥૨૫॥ હવે નરકમાર્ગનો દુઃખ પ્રકાર કહે છે—કર યમકિકરોએ કુમા-
 ર્ગમા કશા (આખક) અને લોહાની લાકડીથી પછવાડે અત્યત તાડન કરેલા
 તે કુકર્મીઓ કોઈ પણ રક્ષક નહિ મળવાથી હવે સ્વરે બહુ શુભો પાડવા
 પૂર્વક રૂદન કરે છે ॥૨૬॥ ઉચ્ચ કિરણોવાળો સૂર્ય અને લાગતા દાવાનળથી
 અતિ તપી ગઈ છે વેળુ-રેતી જેમાં અને કુટિલ અગ્નિ કાંટા જેમાં છે
 એવા વિષમ માર્ગમા વેગથી ચલાવે છે અને ન ચાલી શકે તો તેને યમભટ્ટો
 માર્ગમા બહુ માર મારે છે ઉપર નીચેનો તીવ્ર તાપ અને તાડનવેગ નહિ
 સહન થવાથી વારવાર પૃથ્વી ઉપર પડી જતા પાપીઓને, યમના અનુ-
 ચરો આખક લોહલગુડાદિકથી પશુનીપેઠે પ્રહાર કરીને ફરીથી ઉઠાડીને,
 તુરત કોઈ પણ સ્થળમા થાક ખાવા લેશપણ વિશ્રામ આપ્યા વિનાજ
 હિતાવળથી ચલાવે છે ॥૨૭-૨૮॥ જે રીતે આ લોકમાં ચોર વિગેરે દુષ્ટ
 કુકર્મીઓને રાત્રીએ મોકલેલા કિકરો (પોલીસો) રાત્રમહિરમાં પકડી
 લઈ લાય છે તેરીતે તે પાપીઓને યમસેવકો આ રીતે મારતામારતા યમા-
 લયમાં લઈ લાય છે ॥૨૯॥ યમનગરમાં રહેલા સ્વયં ધર્મરાત્ર અને તેમના
 મુખ્ય અનુચર ચિત્રગુપ્ત લેખક પાપકર્મીઓના મન વાણી કાયથી કરેલાં
 જેને કુકર્મો છે તે સર્વેનેપણ સમગ્રપણે જાણે છે ‘યમશ્ચ જાનાતિ નરસ્ય
 વૃત્તમ્’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૩૦॥ ધર્મરાત્ર તેવા પાપીઓને માર મારતા અને
 અપાર દુઃખથી બહુ શુભો પાડતા બોધનેપણ તેને નહિ ગણીને (કરણા
 નહિ લાવીને) ઉલટા તેમના મુક્તિના મુખ્ય સાધનભૂત અમૂલ્ય મનુષ્ય
 શરીરને વ્યર્થ કરવારૂપ મહાદોષનેજ નિરીક્ષણ કરીને, ‘જે આ વિચિત્ર

કૃતે રૂપા । અપદ્યંસ્તાન્ યમો દુતૈર્દાપયત્યતિયાતનાઃ ॥૩૧॥ નર-
કાણાં દારુણાનાં ભોગ્યાનાં પાપકર્મભિઃ । શતાનિ ચ સહસ્રાણિ
વર્તન્તે હિ યમાલયે ॥૩૨॥ પાપિનસ્તેષુ મહર્તીં પ્રાપ્નુવન્તિ હિ વેદ-
નામ્ । નામાનિ તત્ર કેપાઞ્ચિચ્છૃણુ માતર્વેદામિ તે ॥૩૩॥ તામિ-
ચ્છાન્ધતાંમિચ્છો મહારૌરવરૌરવૌ । કુર્મ્મીપાકઃ કાલસૂત્રમસિ-
પત્રવનં તથા ॥૩૪॥ અન્ધકૂપઃ શૂકરાસ્યં સન્દંશઃ કૃમિભોજનઃ ।
તપ્તસૂર્મિર્વૈતરણી શાત્મલિર્વૈજ્રકણ્ટકઃ ॥૩૫॥ પ્રાણરોધશ્ચ પૂ-
યોદઃ સારમેયાદનં તથા । લાલાભક્ષો વૈશસનમયઃપાનમવીચિકા
॥૩૬॥ ક્ષારકર્દમમુખ્યાશ્ચ સન્ત્યેવાન્યે સહસ્રશઃ । ક્રોશન્તો યત્ર
પચ્યન્તે નરા બુદ્ધતકારિણઃ ॥૩૭॥ બુદ્ધતં યાદૃશં યસ્ય તાદૃશે

દેહસંપત્તિ છે તે ઇશ્વરનેજ નિવેદન કરવામાટે છે તેનો અસ્થાનભૂત પર-
પત્નીપરિચ્છેદ પરધનહરણ આદિક હુમાર્ગમાં ઉપયોગ કરીને કેવળ વિ-
પરીત પાપન કરેછે' એમ માનવાથી થએલા કોપવેગે કરીને તે પાપી-
ઓને પોતાના પાર્શ્વોપાસે તીવ્ર નારકી વ્યથાઓ વારવાર અપાવેછે
॥૩૧॥ બહુ શું કહેવું ? યમાલયમાં કૃત્સિત કર્મીઓએજ ભોગવવા યોગ્ય
અતિદાશુ એવા નરકો સીએ સી અને હલ્લરોહલ્લર વર્તે છે. તે ભોગવ-
તમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં પાપીઓ પોતપોતાના પાપને અનુસારે મહાતીવ્ર
વેદનાઓ ભોગવેછે. હે માતઃ ! તેમાંથી કેટલાક પ્રધાન નરકોનાં નામ
તમોને કહુંછું તે સાંભળો ॥૩૨-૩૩॥ તામિસ્ર, અંધતામિસ્ર, મહારૌરવ,
રૌરવ, કુંભીપાક, કાલસૂત્ર, અસિપત્રવન, અધકૂપ, શૂકરાસ્ય, સંદંશ,
કૃમિભોજન, તપ્તસૂર્મિ, વૈતરણી, વજ્રના જેવા કઠિન કાંટા જેના છે
એવો શાત્મલિ, (વૃક્ષવિશેષ) પ્રાણરોધ, પૂયોદ, સારમેયાદન, લાલા-
ભક્ષ, વૈશાસન, અયઃપાન અને અવીચિકા તથા ક્ષારકર્દમાદિ બીજા બહુ
નરકો છેજ. જે નરકોમાં હુકર્મ કરનારા જનો બહુ યુમો પાડતા થકા દુ-
રત દુઃખો ભોગવે છે. તામિસ્રાદિ નરકોનું પરિમાણ તથા તેનું સ્વરૂપ તથા
જે પાપે કરીને તે નરકોને પાપીઓ પામે તે પાપનું સ્વરૂપ, આ સર્વે શ્રી-
મદ્ભાગવતના પંચમસ્કંધના ૨૬ મા અધ્યાયથકી બાણુવું ॥૩૪-૩૭॥ જે

નિરયે તુ તમ્ । યમઃ શ્લેષયતિ કુદ્ધો દૃતૈસ્તત્કદનોઘતૈઃ ॥૩૮॥
 અદ્ભાનિ પાપિનાં યામ્યાદિહિત્વા હિત્વા કુઠારકૈઃ । ચર્વન્તિ વજ્ર-
 દશનાઃ શ્વાદયન્તિ ચ તાનિ તૈઃ ॥૩૯॥ દાહયન્તિ પ્રદીપ્તેઽગ્નૌ તત્ત-
 તૈલે શ્લિપન્તિ ચ । સર્પેશ્ચ વૃશ્ચિકૈર્ગૃધૈઃ શ્વમિસ્તાન્ સાદયન્તિ ચ
 ॥૪૦॥ ઉદ્ધારયન્તિ ચાન્ત્રાણિ તેષાં તે જીવતામપિ । ભોગ્યકર્મવ-
 શાસત્ર પ્રિયન્તે નૈવ પાપિનઃ ॥૪૧॥ યથા યથેહ તૈર્જીવા હતા ये
 ये तथा तथा । तैस्तैस्तान् घातयन्त्युग्रा याम्या मुद्गरपाणयः ॥૪૨॥
 દારયન્તિ ગજૈઃ ક્ષાપિ પાતયન્તિ ચ તાન્નગાત્ । વિપાન્નિધૂમે

નનુનું જેવું દુષ્કૃત હોય તેને તેવા દુ.ખોપભોગને યોગ્ય એવા નરકમાં
 દ્રોપ પામેલા યમરાજ પાપીઓને પીડવામાં તત્પર રહેલા પોતાના દૂતો
 પાસે નખાવે છે ॥૩૮॥ હવે કેટલાક પીડા પમાડવાના પ્રકારો આઠ સ્થો-
 કથી કહે છે—કેટલાક કુકર્મીઓના અગોને કઠોર કુઠારથી છેદીછેદીને
 વજ્રના જેવા દૃઢ દાંતવાળા યમદૂતો પોતે ખાય છે અને છેદેલાં તે અગોને
 જેનાં અગો હોય એનેજ ખવરાવે છે ॥૩૯॥ પાપીઓને પ્રદીપ્ત અગ્નિમાં
 નાંખીને બાળે છે કઢાયામાં તપાવેલા તેલમાં નાખે છે, જેરી સર્પો તથા
 વીંછીઓ પાસે કરડાવે છે, ગીધ પક્ષી તથા શ્વાન પાસે ખવરાવે છે ॥૪૦॥
 યમભૂત્યો શ્વતા એવા પશુ પાપીઓનાં આંતરડાં (નાડીઓ)ને બહાર
 ખેંચી કાઢે છે તથાપિ તે પાપો ભોગ્ય પાપકર્મના ભોગભાટેજ શરીર હો-
 વાથી મરતાજ નથી (મરીમરીને ફરી ફરી શ્વતાજ થાય છે) કિંતુ તેને
 તીવ્ર માતનાઓને ભોગવે છે ‘નામુક્તં ક્ષીયતે કર્મ કલ્પકોદિશતૈરપિ ।
 અવશ્યમેવ ભોક્તવ્યં કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૪૧॥ આ
 પૃથ્વી ઉપર જેને પાપીઓએ જેને પશુ પક્ષી આદિક જેને રીતે હણ્યા
 હોય તે તે પાપીઓને તેને રીતે તેને પશુ પક્ષી વિગેરે પાસે મુદ્ગર જે-
 મના હાથમાં છે એવા ફૂર કૃતાંતકિકરો હણાવે છે ॥૪૨॥ ધ્યારેક હાથી-
 ઓપાસે પાપીઓના અગોનું વિદારણ કરાવે છે. ધ્યારેક પર્વત ઉપરથી
 નીચે પાડે છે ધ્યારેક વિષમિશ્રિત વહિના ધુમાડામાં રોકી રાખે છે. ધ્યારેક
 ખારો કાદવ જેમાં છે એવા જળમાં આંતરી રાખે છે. તે મૃત્યુ-

દન્ધન્તિ જલે ચ ક્ષારકર્દમે ॥૪૩॥ શ્લેષ્યન્તિ તત્સલોહપ્રતિમા-
સ્તાન્ યમાનુગાઃ । પ્રવેશયન્તિ નેત્રેષુ શલાકાશ્ચાયસીરપિ ॥૪૪॥
સિઘ્રન્તિ સીસં કર્ણેષુ રસં લૌહં મુષ્ણેષુ ચ । રેતોવિષ્મૂત્રપૂયાનિ
પાયયન્તિ ચ મૂરિશઃ ॥૪૫॥ સીવ્યન્તિ દીર્ઘસૂર્વીમિસ્ત્વચસ્તેપાં
વિદાર્ય ચ । નિષ્પેપ્યન્તિ યત્રેષુ તાંશ્ચ ફૂરા યમાનુગાઃ ॥૪૬॥ ઇવં-
વિધાસ્તે વહુશો યાતનાઃ પ્રાપ્તુવન્ત્યથ । જરાયુજાણ્ડજોદ્વિજ્જલે-
વજ્જાલ્યાઃ ક્ષત્રીશ્ચ તે ॥૪૭॥ ગર્ભવાસમહાદુઃખં જન્મદુઃખં તત્તો

દૂતો દુઃકર્મીઓને અગ્નિથી તપાવેલી લાલચોળ લોહ પ્રતિમાઓ સાથે
આલિંગન કરાવેછે. અને તેમના નેત્રેમાં લોખંડની તરાક જેવી તીક્ષ્ણ
સૂક્ષ્મ તપાવેલી શળીયો પ્રવેશ કરેછે એટલે તેનાથી તેનાં નેત્રા ફોડી નાંખે
છે ॥૪૩-૪૪॥ દુઃકર્મીઓના કાનમાં તપાવીને રસરૂપ કરેલું સીસું રેડેછે.
મુખમાં તપાવેલો લોહાનો રસ રેડેછે. તથા ઘણુંક વીર્ય વિષા મૂત્ર પાચ
વિગેરે પિવરાવેછે ॥૪૫॥ કૂરપ્રકૃતિના ચમકિકરો ક્યારેક દુઃકર્મીઓની
ત્વચાને છરી આદિકથી પ્રથમ વિદારણ કરીને લાંબી સોધવડે સીવેછે.
ક્યારેક તે પાપોને ઘાણીમાં તલ પીલે છે એમ યત્રેમાં (કોલમાં) ઘાલીને
શેલડીના દંડનીપેઠ પીલી નાંખે છે ॥૪૬॥ તે પાપીઓ આવી રીતની અ-
નેક અવિષદ વેદનાઓને પામે છે. યાતના ભોગવ્યા પછી તે જીવો કર્માનુ-
સારે જરાયુજ (મનુષ્ય પશુ વિગેરે) અંડજ (પક્ષી સર્પાદિક) ઉદ્ભિજ
(ભૂમિને ભેદીને થનારા તૃણ વૃક્ષાદિક) સ્વેદજ (પરસેવામાંથી પેદા
થતા માંકડ મછર વિગેરે) એવા નામની ચાર ખાણોને તે પાપીઓ પામે
છે. એક એક ખાણમાં એકવીશ લાખ ગણુતાં ચોરાશી લાખ થાય; એટલા
અવતારોને પામેછે ॥૪૭॥ આવી રીતે નરકનાં દુરન્ત દુઃખનો વિચાર
કરવાથી જેમ વૈરાગ્ય થાયછે તેમજ ગર્ભવાસાદિ કલેશો પણ અસદ્ય
પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છે તેનું ચિંતન કરતાં કેને વૈરાગ્ય ન ઉત્પન્ન થાય ? સર્વ કો-
ઇને થાયજ, એવા અભિપ્રાયથી હવે કહેછે—ગર્ભવાસનું દુઃખતો દુ.સહ
દુરન્ત છે, કેમકે મળમય ગર્ભમાં નિમગ્ન થઇને મળમય ઉત્પન્ન (ગર્ભને
વીંટાએલી વસ્ત્ર જેવી પાતળી ચામડી)થી ચારેતરફ વિંટાઇને, ચર્મ પુ-

મહત્ । વ્યાધિદુઃખં જરાદુઃખં મૃત્યુદુઃખં પુનઃપુનઃ ॥૪૮॥ આવ્યા-
ત્મિકાદિ ત્રિવિધં દુઃખં માતશ્ચ તે જનાઃ । યથાકર્મે લભન્તે વૈ
વદન્તો ભુજ્યન્તે ચ તત્ ॥૪૯॥ યુગાનાં ચ સહસ્રાણિ શતાનિ ચ
પુનઃપુનઃ । ભ્રમન્તિ તાસુ તે જીવા મૂરિદુઃસમયીષુ ચ ॥૫૦॥
પ્રામુવન્તઃ સૃતીરિત્થં કાપિ કૃષ્ણકૃપાવશાત્ । નરદેહં લભન્તે તે

ટથી બધાએલા તમામ ગાત્ર નિયત્રિત થઈને, માતાએ ખાધેલા ખાટાખારા
તીક્ષ્ણ ઉષ્ણ આહારથી તપ્યા કરતાં મહાકષ્ટથી કેટલાક માસ ગર્ભમાં
કાઢેછે. તેથી પણ જન્મનું દુઃખ અતિ અધિક છે, કેમકે પોતે યોનિયત્રી
બહાર નિકળવા અસમર્થ હોવાથી વાયુએ બહાર બળાત્કારથી ઠેલી કાઢતાં
અતિ સાંકડા મળમય યોનિદ્વારમાં સર્વ અવયવો પારાવાર પીડા પામતાં
અને શ્વાસ ઉચ્છ્વાસ પણ રોકાઈ જતાં મહાકષ્ટથી કોઈ પ્રકારે બહાર
નીકળીને પૃથ્વીતળમાં પડેછે. જન્મને આરંભીને અવિતપર્યંત પગલે
પગલે વિચિત્ર વિવિધ વ્યાધિઓની વ્યથાઓ આવી પડેછે. છેલ્લી વયમાં
વૃદ્ધાવસ્થાનાં દુઃખો અને અંતે મરણદુઃખો દુઃસહ દુરંત છે. એ રીતે આ
પાંચેય દાણુ દુઃખો વારંવાર ચક્રની માફક અનુવર્ત્યાં કરે છે ॥૪૮॥ હે
માતઃ ! આધ્યાત્મિક (પોતામાં આધિ વ્યાધિ વિગેરેથી થએલું) આધિભૌતિક
(ખીલ શત્રુ સપાંદિ ભૂતોયત્રી થએલું) આધિદૈવિક (વૃષ્ટિ વાયુ વિગેરે-
યડે થએલું) આ ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખો પોતપોતાના પાપકર્મને અનુસારે
તે પાપી પુરૂષો રડવાપૂર્વક અનુભવે છે અર્થાત્ બહુ હર્ષથી કરેલાં કુક-
ર્મોનું ફળ રડતાં રડતાં ભોગવેછે ‘સકુદુમ્બઃ ક્ષુધાવિદ્યો દુર્જનેનાથ તા-
દિતઃ । પતિતો જ્વલિતે વહ્નો ક્રમાગ્રિણ નિર્દર્શનમ્’ આ સ્મૃતિમાં ત્રણ
તાપ નિરૂપણ કર્યાં છે. આ બે શ્લોકમાં વર્ણવેલાં દુઃખો ચોરાશી લાખ યો-
નિમાં ભોગવેછે ॥૪૯॥ તે દુષ્કર્મી અવો આવી રીતે દુરંત દુઃખથી ભર-
પુર એવી ચાર ખાંણોમાં કર્માનુસારે હલરોહલર યુગપર્યંત વારંવાર ભ-
ટક્યા કરેછે; કોટિકલ્પેપણુ તેમાંથી નિકળતા નથી ॥૫૦॥ એ રીતે સં-
સ્કૃતિયક્રમાં ભટક્યા કરતા અવોમાં કેટલાક દુષ્કર્મીઓ ક્યારેક કૃષ્ણના
નિષ્કારણ કૃપા પ્રકર્ષથી ભવમોક્ષના મુખ્ય સાધનભૂત નરદેહને પામેછે

ભવમુત્તયેકસાધનમ્ ॥૫૧॥ તં પ્રાપ્ય ચેતુ સત્સક્તં કૃત્વા કૃષ્ણં
 ભજન્તિ તે । મુક્તિં ચ સ્વેપ્સિતાં મુક્તિં લભન્તે જનનિ ! ધ્રુવમ્
 ॥૫૨॥ ચેત્વસત્સદ્ગતઃ કૃપાદૌ સજ્જન્તેઽવ કુચુદ્ધયઃ । કૃષ્ણભક્તિ-
 વિહીનાસ્તે દુઃખં યાન્ત્યેવ પૂર્વવત્ ॥૫૩॥ યમદૂતફરાન્પ્રાપ્ય મહ-
 તીર્યાન્તિ યાતનાઃ । યોનીશ્ચતુરશીર્તિં ચ લક્ષાણિ પુનરેવ તે ॥૫૪॥
 ઇવં સંસૃતિદુઃખં ચેત્પશ્યન્ત્યવ મુહુર્નૃણામ્ । તેપામુદેતિ વૈરાગ્યં
 સત્સદ્ગાત્તથ વર્ધતે ॥૫૫॥ તતો વિરક્તાઃ કુર્વન્તિ દુઃસહ્યમયો-
 ઝિજ્ઞતમ્ । કૃષ્ણાશ્રયં સદાનન્દં ભીતા દુઃસદ્ગતઃ સતિ ! ॥૫૬॥
 વૈરાગ્યહીનસ્ય મુખં નાસ્તિ દુઃસ્થિવર્જિતમ્ । ભક્તિર્ન વર્ધતે પુંસાં

॥૫૧॥ હે જનનિ ! જે જનો નરતનુ પામીને સાધુસમાગમ કરીને ભગવ-
 દ્ભક્તિ કરેછે તે જનો આ લોકમાં મુમુક્ષાને સમુચિત, ભક્તિરસામૃતને
 પોપણ કરનારી ધ્વિષ્ટ એવી ભુક્તિ પામીને અતે મુક્તિનેપણ નિશ્ચે પામે
 છે ॥૫૨॥ જે મનુષ્યો આ લોકમાં મનુષ્ય જન્મ પામીને શિશ્રોદરાદિપ-
 રાયણ અને કુગતિના પરિપાકરૂપ અસત્સંગથી કુચુદ્ધિવાળા થઈને, કૃષ્ણ-
 ભક્તિએ વિહીન થઈને, શબ્દાદિ વિવિધ વિષયોમાં વ્યાસજ્ઞ થાયછે તે
 પુરૂષો પૂર્વોક્ત પ્રકારે પારાવાર પીડાનેજ પામે છે પણ માનુષ જન્મનું કળ
 પામતા નથી ॥૫૩॥ તે અસત્સંગી મનુષ્યો દેહાંત સમયે ચમરાળના અ-
 નુચરોના હાથને પરવશ થઈને નરકની દુરત દારૂણ વેદનાઓ પામે છે
 અને ફરીથી ચોરાશી લાખ યોનિઓને પામેછે ॥૫૪॥ આ સસારમાર્ગમાં
 આ રીતે વારંવાર ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતાં જન્મ જરા મરણાદિ અનેક અ-
 ધિક દુઃખોનો જે વિચારકુશળ જનો નિરીક્ષણ કરેછે તેમને વૈરાગ્ય મુખેથી
 ઉપજે છે. વૈરાગ્યથી સત્સમાગમ અને સત્સમાગમથી વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ
 થાયછે ॥૫૫॥ હે સતિ ! ત્યાર પછી તે વૈરાગ્યાતિસંયથી 'દુઃસંગમાં વારં-
 વાર સંસૃતિ રહી છે' એવો દુઃસંગતિથી ભય પામીને, સંસૃતિદુઃખ અને
 ચાર પ્રકારના પ્રલયરૂપ પ્રલયથી થતા મહાભયને નિવૃત્ત કરનારો અને
 નિરતિશય આનંદ આપનારો એક શ્રીકૃષ્ણસમાશ્રય સ્વીકારેછે ॥૫૬॥
 માટે પૂર્વોક્ત પ્રકારે વૈરાગ્યવિહીન મનુષ્યને દુઃખવર્ણત મુખ (આત્યંતિક)

વૈરાગ્યેણ વિના દ્રુતમ્ ॥૫૭॥ માયિકેષુ વિરક્તાનાં પદાર્થેષુ વિવર્ધતે । કૃષ્ણેનુરાગો જનનિ ! તેન યાન્તિ પરાં ગતિમ્ ॥૫૮॥ સ્વરૂપમિત્યં જનયિત્રિ ! તુભ્યં પ્રોક્તં વિરક્તેઃ સહ કારણેન । વદામિ ભક્તેરથ તન્મુમુક્ષોરમીષ્ટદાયા ભવપાશવન્ધાત્ ॥૫૯॥

ઈતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે હરિગીતાયા વૈરાગ્યસ્વરૂપલક્ષણનિરૂપણનામા પદ્યત્રિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૫॥

શ્રીહરિવાચ—મજઘાતોસ્તુ સેવાર્થઃ પ્રેમ ક્તિન્પ્રત્યયસ્ય ચ ।

મળતુંજ નથી 'અજ્ઞાન્તસ્ય કુતઃ સુખમ્' એવી સ્મૃતિ છે, કેમકે આત્યંતિક સુખતો એક કૃષ્ણભક્તિથીજ સાધ્ય છે. કૃષ્ણભક્તિતો તીવ્ર વૈરાગ્ય વિના અટકિત થતીજ નથી ॥૫૭॥ હે જનનિ ! જે પુરૂષો પ્રાકૃત પદાર્થોમાં વૈરાગ્ય વેગને પામ્યા છે તેમનેજ શ્રીકૃષ્ણમાં અનુરાગ (પ્રેમપૂર્વક ભક્તિ) વૃદ્ધિ પામે છે 'પરમાત્મનિ ચો રક્તો વિરક્તોઽપરમાત્મનિ' એવી સ્મૃતિ છે. તેવો અનુરાગથી તે પુરૂષો પરાગતિ-એકાંતિકોએ પ્રાપ્ય એવી આત્યંતિકી મુક્તિને પામે છે ॥૫૮॥ હે જનયિત્રિ ! આ પ્રકારે વૈરાગ્યનું વિશુદ્ધ સ્વરૂપ અને તેના ઉદયનો ઉત્તમ ઉપાય તમોને મેં કહ્યો. હવે મુમુક્ષુ મનુષ્યને સંસાર પાશબંધનમાંથી મુકાવનારી અભીષ્ટ સુખને આપનારી ભક્તિનું સ્વરૂપ તમોને કહું છું ॥૫૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે હરિગીતાયાં વૈરાગ્યસ્વરૂપલક્ષણનિરૂપણનામા પદ્યત્રિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૫॥

અધ્યાય ૩૬ મો.

શ્રીહરિ કહે છે—હે માતઃ ! ભજ ધાતુનો સેવારૂપ અર્થ છે, 'મજ સેવાયાં' એવો એના અર્થનો નિર્દેશ કર્યો છે. તેને 'મજ્યતે અનયેતિ ભક્તિઃ' - 'જેનાથી ભલય તે ભક્તિ કહેવાય' આ રીતે કરણાર્થમાં ક્તિન્ પ્રત્યય લાવતાં કરણપણથી કહેવા ઇચ્છેલો પ્રેમવિશેષરૂપ અર્થ છે. ધાત્વર્થ અને પ્રત્યયાર્થ મધ્યે ધાત્વર્થને પ્રધાનપણે કહેવાની ઇચ્છાથી 'સ્નેહથી ભગવત્સેવા કરવી એ ભક્તિ છે' એમ સુધજનો કહે છે. 'મજ માં ભક્તિભાવતાં'

૧ આ અધ્યાયમાં ભક્તિનું સ્વરૂપ અને તેના ભેદો નિરૂપણ કર્યા છે.

એહેન ભગવત્સેવા ભક્તિરિત્યુચ્યતે વુદ્ધૈઃ ॥૧॥ પતિવ્રતા યથા નારી

‘ભક્તિયોગેન સેવતે’ ‘ભજતાં પ્રીતિપૂર્વકં’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે. (ને પ્રત્યનાર્થ પ્રધાન હે તો ‘ભગવત્સેવામાં કરણભૂત ને સ્નેહવિશેષ છે એજ ભક્તિ કહેવાય’ એવો અર્થ થાય) યદપિ ભગ્નધાતુથી સેવામાત્ર અર્થની પ્રતીતિ થાયછે, કરણવિશેષ કહેવાની ઇચ્છાથી તો તે સેવા ‘સ્નેહસહિત કરવી’ એવો અર્થ થાયછે, આજ ભક્તિ કહેવાય. આવો સ્નેહતો કામિની આદિકમાંપણુ ઘટતો આવેછે એટલે એપણુ સ્નેહસહિત સેવાજ છે, તથાપિ સ્નેહસહિત સેવારૂપ ભક્તિનો પ્રયોગ તો ભગવત્સેવામાંજ રૂઢ છે, એવા અભિપ્રાયથી ‘સેવા’ એટલુંજ નહિ કહેતાં ‘ભગવત્સેવા’ એમ કહ્યું છે. એટલે અવ-યવાર્થથી સ્નેહસહિત સેવારૂપ ભક્તિનો પ્રયોગ બીજામાંપણુ થાય પણુ રૂઢિથીતો ભગવત્સેવામાંજ પ્રવર્તેછે, ભગવત્સેવામાં તો અવયવાર્થ અને રૂઢયર્થ બન્ને છે. વસ્તુતાએ તો ભગવાનમાં ને સ્નેહવિશેષ છે એજ ભક્તિ છે. સ્નેહતો પરમેશ્વરમાં અવિચ્છિન્ન મનોવૃત્તિવિશેષરૂપ છે ‘સંદર્પ્યમન્તુ-પ્વાનં ભક્તિરિત્યભિષીયતે’ ‘પરમાત્મનિ યો રક્તો’ એવી સ્મૃતિ છે. પ્રીતિ અને પ્રેમશબ્દ સ્નેહનાજ પર્યાય છે. એટલે પ્રેમપૂર્વક ને ધ્યાનવિશેષ છે એજ ભક્તિ છે. આ ભક્તિતો મનોમાત્રગોચર છે, એટલે આ ક્રિયાના રૂપની હોઈ શકે નહિ. સેવા-પરિચર્યાતો એક ક્રિયાવિશેષરૂપ છે. આ ક્રિયાવિશેષો કાયિક વાચિક માનસિક એવા ભેદથી વિવિધ પ્રકારના છે. આ ક્રિયાવિશેષરૂપ સેવા પ્રેમથી પ્રવર્તેછે એટલે બે પ્રેમ હોય તો સેવા થાય. માટે ક્રિયાવિશેષરૂપ સેવાને કરાવનારો ને પ્રેમપ્રકર્ય છે એજ મુખ્ય ભક્તિ છે એમ જણાવામાટે ‘સ્નેહથી ને ભગવત્સેવા તે ભક્તિ કહેવાય’ એમ આ સ્થળે કહેછે. સેવાતો સ્નેહે કરાએલી છે. ભગવાનમાં ને પ્રેમવિશેષ છે એજ ભક્તિ છે એવા અભિપ્રાયથી શાંડિલ્યમુનિએ ‘સા પરાનુરક્તીશ્વરે’ એવું સૂત્ર કર્યુંછે, ‘પરમેશ્વરમાં ને પરા અનુરક્તિ (પરમપ્રેમ) એજ ભક્તિ કહેવાય’ એવો સૂત્રનો અર્થ છે ‘પરમાત્મનિ યો રક્તો ચિરક્તોઽપરમાત્મનિ’ એવી સ્મૃતિપણુ છે ॥૧॥ સ્નેહ કેવો બેઠએ તેને વિશેષણુ આપેછે-નેમ પતિવ્રતા વનિતા પતિને અનન્યભાવથી સેવેછે, એટલે નેમ ભૂલ પોતાના

સેવેત સ્વપતિં તથા । અનન્યભાવેન હરિં મુમુક્ષુઃ સર્વદા ભજેત્

સ્વામીની સેવા સનેછે પણ તેમાં સ્વામિસેવા એજ સ્વાર્થ નથી કિંતુ સ્વામીથકી અન્ય સ્વાર્થ છે, એટલે તે અનન્ય કહેવાય નહિ. તેમ પતિ-વ્રતા વનિતાને નથી, તેનેતો પતિપરિચર્યા એજ સ્વાર્થ છે પણ પતિથકી અન્ય સ્વાર્થ નથી, એવા અનન્યભાવથીજ પતિવ્રતા પતિની પરિચર્યા કરે છે. તેમ અનન્યભાવથી એટલે 'ભગવાનજ મારે એક પરમ સ્વાર્થ છે' એમ માનીને ભગવાન થકી અન્ય દેવમાં કે કૃણમાં પ્રેમાનુબંધ બાંધ્યા વિના મુમુક્ષુ મનુષ્યે સર્વદા શ્રીહરિની સેવા કરવી. આ ઉપરથી 'એકાંતિક અને આત્યંતિક એવો સ્નેહ એ ભક્તિ છે' એમ સિદ્ધ થાયછે. જે પુર-ણોને કૃણલિપ્સાથી પરમેશ્વરમાં પ્રીતિ છે તેનેતો જેવો પરમાત્માની સાથે સંબંધ છે એવો કૃણની સાથેપણ છે. કૃણમાં મુખ્ય સંબંધ છે અને ભગવાન સાથેતો તેના સાધનપણે સ્વરૂપ સંબંધ છે, માટે આ ભક્તિ એકાંતિકી નથી (એક ભગવાનનોજ કૃણ સાધન બન્નેમાં સંબંધ હોય એજ એકાંતિકી કહેવાય) વળી કૃણલાભ થયા પછી ભગવાન સાથે સંબંધ નથી માટે તે ભક્તિ અન્તવાળી કહેવાય એટલે આત્યંતિકી કહેવાય નહિ. (કૃણ-સાધન બન્ને દશામાં જે અનુવર્તે તે આત્યંતિકી કહેવાય) જે નિષ્કામી નરો છે તેમની જે પરમેશ્વરમાં પ્રીતિ છે તેતો કૃણ-સાધનભેદે રહિત છે, એટલે ભગવાનનેજ સાધનરૂપ અને કૃણરૂપ માનેછે. અર્થાત્ પ્રાપ્યપ્રાપક ભિન્ન ભિન્ન નથી; જે પ્રાપક છે એજ પ્રાપ્ય છે. પ્રાપ્ય પર-માત્મા થકી અન્ય દેવતામાં કે કૃણાંતરમાં ભક્તિ નથી માટે આ ભક્તિ એકાંતિકી કહેવાય. (એકમાંજ જેનો અંત-નિશ્ચય હોય તે એકાંત કહે-વાય, તે કારણથી થતી તે એકાંતિકી કહેવાય) આવી ભક્તિની સદા-નુવૃત્તિ કૃણાંતરના પ્રતિરોધ વિના છે માટે આત્યંતિકી છે એટલે જે ભગ-વાનથકી અન્ય કૃણની લાલસા હોય તો વચ્ચે પ્રતિરોધ કરનારી થાય, નિષ્કામી નરતો બીજું કૃણ ઈચ્છતોજ નથી એટલે આ ભક્તિ સદાય અનુવર્તેછે પણ સકામોની ચેઠ કૃણ મળતાં નિવૃત્ત પામતીજ નથી માટે આત્યંતિકી છે, અર્થાત્ કૃણદશામાંપણ નહિ નિવૃત્તિ પામવાપણું એજ

॥૨॥ શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણોઃ સ્મરણં પાદસેવનમ્ । અર્ચનં વન્દનં

આત્યતિકપણું છે. (અંત-નાશને અતિક્રમ કરે તે અત્યંત કહેવાય, અર્થાત્ વિનાશનો અભાવ, અત્યત એજ આત્યંતિકી કહેવાય) માટે આ રીતે એકાંતિકી અને આત્યંતિકી જે હોય એજ મુખ્ય ભક્તિ કહેવાય. સકામોને જે પરમેશ્વરમાં પ્રીતિ છે તેતો મુખ્ય ભક્તિ નથી. ઉપચારથી તેમાં ભક્તિશબ્દનો પ્રયોગ થાયછે. આવા હેતુથીજ સકામોની અપેક્ષાએ નિષ્કામોનું શ્રેષ્ઠપણું છે. આ ઉપરનો સર્વ અર્થ ગીતા વિગેરેમાં ૨૫૯ વર્ણવ્યો છે-‘ચતુર્વિધા મજન્તે માં જનાઃ સુકૃતિનોઽર્જુન ! । આતોં જિજ્ઞાસુરર્થોર્ધી જ્ઞાની ચ ભરતર્પમ ! ॥ તેપાં જ્ઞાની નિત્યયુક્ત એકભક્તિવિંશિ- વ્યતે । પ્રિયો હિ જ્ઞાનિનોઽત્યર્થમહં સ ચ મમ પ્રિયઃ ॥ ડદારાઃ સર્વે દૈવેતે જ્ઞાની ત્યાસ્મેવ મે મતઃ । આસ્થિતઃ સ હિ યુક્તાત્મા મામેવાનુત્તમાં ગતિમ્ ॥ યાસુદેવઃ સર્વમિતિ સ મહાત્મા સુદુર્લભઃ’ ‘પુરુષઃ સ પરઃ પાર્થ ! ભક્ત્યા હન્યત્ત્વનન્યયા’ ‘ભક્ત્યા ત્વનન્યયા શક્યઃ’ ‘મયિ જ્ઞાનન્યયોગેન ભક્તિરપ્યભિચારિણી’ ‘માં ચ યોઽપ્યભિચારેણ ભક્તિયોગેન સેવતે’ ‘અન- ન્યેનૈય યોગેન માં ધ્યાયન્ત ઉપાસતે’ ‘મજતે મામનન્યભાક્’ ‘અનન્ય- ભક્તિ સાધ્વીયકુર્યુરેકાન્તિકા હિ તે’ ‘ચતુર્વિધા મમ જના ભક્તાં દૈવ હિ તે ધ્રુતાઃ । તેપામેકાન્તિનઃ શ્રેષ્ઠાસ્તે ચૈવાનન્યદેવતાઃ । અહમેવ ગતિલેપાં નિરાશી.કર્મકારિણામ્ । ચેતુ શિષ્ટાસ્ત્રયો ભક્તાઃ ફલકામા હિ તે મતાઃ । સર્વે વ્યવનધર્માણઃ પ્રતિબુદ્ધસ્તુ મોક્ષભાક્’ ‘અહેતુક્યન્યવહિતા યા ભક્તિઃ પુરુષોત્તમે’ ‘કુર્વન્ત્યહેતુર્ક્ષી ભક્તિ’ ‘મધ્યેકાન્તમતિનાંન્યન્મત્તો યાન્તિ કિઞ્ચન’ ઇત્યાદિ ॥૨॥ પરમેશ્વરમાં પરમ અનુરાગરૂપ ભક્તિ પોતાનાં કાર્યભૂત જે શ્રવણાદિ તેના ભેદથી નવ પ્રકારની કહેવાયછે, તેનેજ સાધન ભક્તિ કહેછે, એટલે ભક્તિનાં સાધન છે એમ કહેછે, નવ પ્રકારની આ ભક્તિથી ગાઠાનુરાગરૂપ પરા ભક્તિ થાય છે. ભક્તિતો એકજ પ્રકારની છે પણ તેનાથી જે શ્રવણાદિ કાર્ય થાયછે તેના નવ પ્રકારો આ રીતે છે— કેટલાકો એકાંતિક અત્યંતિક ભક્તિથી ભગવાનના દિવ્ય ગુણશ્રવણપરાયણ પરીક્ષિત રાત્રની પેઠે થાયછે. બીજા કેટલાક પરમેશ્વરથી ગુણગાયન (કી-

દાસ્યં સલ્યમાત્મનિવેદનમ્ ॥૩॥ લક્ષણાનિ નવૈતાનિ તસ્યાઃ
સન્તિ હિ યેષુ ચ । ધ્રિત એકમપિ પ્રાણી સમુક્તિં મુક્તિમાપ્નુયાત્
॥૪॥ અવળં તત્ર કર્તવ્યં સર્વદા જન્મકર્મણામ્ । શ્રીકૃષ્ણસ્ય સ્વધ-

ર્તન) પરાયણ વ્યાસસૂત શુકદેવની પેઠે થાયછે. કેટલાકતો નિરંતર પરા-
નુરાગગણિત સ્મરણપરાયણ પ્રહ્લાદની પેઠે થાયછે. કેટલાક પરાલક્ષિથી
પાદપરિચર્યાપરાયણ લક્ષ્મીજીનીપેઠે થાયછે. કેટલાક ગાઢ અનુરાગથી
નિરંતર પૂજનપરાયણ પૃથુરાજની પેઠે થાયછે. કેટલાક લજ્જો ભગવાનને
વારંવાર વંદનતત્પર અકૂરજીની પેઠે થાયછે. કેટલાકતો સદાકાળ પોતા-
વિષે દાસભાવનું અનુસંધાન કરવાપૂર્વક સમસ્ત દાસવૃત્તિમાંજ હનુમાન-
જીની માફક રમેછે. કેટલાક પ્રેમી લજ્જો પ્રિયસખાભાવથી અર્જુનની માફક
રમેછે. આતો વિલક્ષણ જોહાતિશય છે, કેમકે ધણપણુ વિયોગ સંહન
કરી શકે નહિ 'સમગ્રાણઃ સન્ના મતાઃ' એવુ સખાનું લક્ષણ છે. કેટલાક
પ્રેમપ્રકર્ષથી અંબરીષ-બલિરાજનીપેઠે આત્મનિવેદનપરાયણ થાયછે, એટલે
'યત્કરોપિ યદભાસિ યજ્ઞહોપિ વદાસિ યત્ । યત્પસ્યસિ કૌન્તેય ! તત્કુ-
રુત્વ મદર્પણમ્' 'વપુરાદિષુ યોઽપિ કોઽપિ વા ગુણતોઽસાનિ યથાતથાતિથઃ ।
તદયં તવ પાદપન્નયોરહમયૈવ મયા સમાર્પિતઃ ॥ મમ નાથ યદસ્તિ યોઽ-
સ્મ્યહં સમ્પૂર્ણં તદ્દિ તવૈવ માધવ !' આમાં કહેલા પ્રકારને અનુસારે
આત્મા આત્મીય સર્વસ્વનું જે ભગવાનને અર્પણ કરવું તેમાં નિષ્ઠાવાળા
થાયછે. આ રીતે નવ પ્રકારો છે. યદપિ શ્રવણાદિ નવેપણુ પ્રકારની લ-
ક્ષિતો સમન્વય એકાંતિકલક્ષિસંપન્ન લક્ષમાં હોય છે તથાપિ શ્રવણાદિ
એક એક પ્રધાન અંગ હોવાથી આ નવ પ્રકારનો વિભાગ છે, જેમ પરીક્ષિ-
તને શ્રવણલક્ષિ મુખ્ય હતી તેમજ બીજી લક્ષિમાંપણુ બાણી લેવું. આ-
વીરીતે કહેલા પ્રકારભેદોમાંથી શ્રવણાદિ એક એક અંગમાં નિષ્ઠા કરવા-
થીપણુ ભુક્તિ (અવાંતર ઐહિક ફળ) અને અંતે મુક્તિને પામેછે ॥૩-૪॥
હે સતિ ! તેમાં પ્રથમ શ્રવણ લક્ષિનું લક્ષણ કહુંછું—સ્વધર્મનિષ્ઠ અને
લક્ષિનિષ્ઠ પુરૂષના મુખ્યથી (કેવળ સ્વધર્મનિષ્ઠ નહિ તેમ કેવળ લક્ષિ-
નિષ્ઠ નહિ કિંતુ બન્નેમાં નિષ્ઠાવાળાથથી) શ્રીકૃષ્ણના દિવ્ય જન્મ અને દિવ્ય

र्मस्यतद्भक्तवदनात्सति ! ॥५॥ वराहाद्यवताराणां श्रीकृष्णस्यैव
यानि च । चरित्राण्यादरात्तानि श्रोतव्यानि मुमुक्षुणा ॥६॥ तथा
श्रीकृष्णभक्तस्य प्रह्लादस्य ध्रुवस्य च । प्रियव्रताम्बरीपादेः श्रोत-
व्याऽऽदरतः कथा ॥७॥ कीर्तनं राधिकाभर्तुश्चरित्राणां च तत्स-
ताम् । कर्तव्यं च कथावार्तास्तेषामेव सदादरात् ॥८॥ कृष्णतद्भ-
क्तसम्बन्धग्रन्थानां पठनं तथा । पाठनं नित्यपाठश्च कर्तव्यः स्वहि-
तार्थिना ॥९॥ छन्दोनिबद्धपद्यानां गद्यानां च व्रजेशितुः । संस्कृ-
तानां प्राकृतानां कार्यं वा गायनं मुदा ॥१०॥ कौशल्ये सति वीणा-
दिवाद्यानुगतमेव तत् । कार्यं वा तालिकाध्यानैस्तद्धीनं वापि
कहिंचित् ॥११॥ प्रभोः स्तुतिः प्रार्थना च नामसङ्कीर्तनं तथा ।

કાર્યં શ્લોકાદિમિવાંમ્બ! પ્રીત્યા વાક્યૈર્મનૌરમૈઃ ॥૧૨॥ સાન્નો-
પાક્ષા ભગવતો મૂર્તિશ્ચિન્ત્યા હૃદમ્બુજે । एकैकमङ्गं पादादि ततश्च
હસિતાવધિ ॥૧૩॥ નામ્નાં વૃન્દાવનવિધોઃ કર્તવ્યં સ્મરણં હૃદા ।
चरित्राणां गुणानां च जस्रव्यस्तन्मनुस्तथा ॥૧૪॥ તથા ગોલોકવે-
કુણ્ઠાદીનાં ધામ્નાં જગત્પતેઃ । तत्रत्यपार्यदादीनां कार्यं च स्मरणं
પ્રસૂઃ ! ॥૧૫॥ પાદસંવાહનં કાર્યં પ્રત્યક્ષસ્ય તુ સત્પતેઃ । अन्यथा
માનસં કાર્યં स्पर्शोऽङ्गेः प्रतिमास्तु तु ॥૧૬॥ ઉત્પત્તિસ્થિતિનાશ-

રવું. અથવા ક્યારેક તો તાળી પાડ્યા વિના પણ કરવું ॥૧૦-૧૧॥ હે
માતઃ ! શ્રીકૃષ્ણની ગુણૈશ્ચર્યાદિકની સ્તુતિ પ્રાર્થના અને નામોચ્ચારણ શ્લો-
કોચ્ચાર અને ગીતગાયનાદિકવડે અથવા રમણીય વચનોચ્ચારવડે સ્નેહ-
પૂર્વક કરવો. અર્થાત્ સ્તુતિ પ્રાર્થના જેમાં હોય એવાં વાક્યરૂપ અથવા રૂ-
પ ચરિત્રાણું પ્રીતિથી સુસ્વરપૂર્વક કીર્તન કરે ॥૧૨॥ હવે સ્મરણ કર્તુ-
છું—હૃદયાદિ અંગ અને સુદર્શનાદિ ઉપાંગે સહિત એવી ભગવાનની સમગ્ર
મૂર્તિ જે સ્મરણ કરનારાના હૃદયને આહ્વાદ આપનારી અને દિવ્ય અદ્ભુત
રૂપ લાવણ્યતાદિકે યુક્ત છે એવીનું પ્રેમપ્રકર્ષપૂર્વક હૃદયકમળમાં સ્મ-
રણ કરવું. ત્યારપછી ભગવન્મૂર્તિના ચરણતળને આરંભીને મંદહાસપર્યત
એક એક અંગનું પ્રેમથી સ્મરણ કરવું તથા વૃંદાવનચંદ્ર શ્રીકૃષ્ણનાં દિવ્ય
વાસુદેવ વિગેરે નામો, દિવ્ય ચરિત્રા અને દિવ્ય ગુણોનું ચિત્તમાં ચિત્ત-
વન કરવું તથા અર્થસહિત ભગવન્નામમંત્રજપરૂપ સ્મરણ કરવું તથા હે
માતઃ ! જગત્પતિ ભગવાનનાં દિવ્ય સ્થાનભૂત ગોલોક, વૈકુંઠ, અક્ષર વિ-
ગેરેનું તથા તેમાં રહેલા શ્રીદામાદિ પાર્યદોનું પ્રેમથી સતત સ્મરણ કરવું
॥૧૩-૧૫॥ હવે પાદસેવન કર્તુછું—જ્યારે સત્પતિ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પ્ર-
ત્યક્ષ-નયનગોચર વિરાજમાન હોય ત્યારે પાદસંવાહન (ચરણ ચાંપવા)
સાક્ષાત્ કરવું. જ્યારે પ્રત્યક્ષ વિરાજમાન ન હોય ત્યારેતો તે માનસિક
કરવું. પ્રતિમામાં તો એટલે અર્ચાવતારથી પરમાત્મા પ્રત્યક્ષ હોય તો તેમના
દિવ્ય ચરણના સ્પર્શરૂપ પાદસંવાહન પ્રેમથી કરવું ॥૧૬॥ પાદસંવાહનની
પ્રશંસા કરેછે—જે પરમાત્માના પાદપદ્મની પરિચર્યાથી શ્રદ્ધા વિષ્ણુ અને

શક્તિમજયક્ષેશા હિ યત્સેવયા પ્રાપુઃ સ્પર્શત એવ યસ્ય ચ પુના-
ત્યણં ત્રિવર્ત્મવજા । માયાકાલભયં યદાથયવતાં નશ્યત્યથો
સેવ્યતે યો રાધાકમલાદિભિર્ભગવતોઽર્હિં તં ન સેવેત કઃ ॥૧૭॥

શિવ સૃષ્ટિ સ્થિતિ અને સંહાર કરવામાં સામર્થ્ય પામ્યા છે. જેના સ્પર્શ-
માત્રસંબંધથીજ ત્રિપથગા (સ્વર્ગ મર્ત્ય અને પાતાળ આ ત્રણ લોકના
માર્ગથી જનારી) ગંગા આ સમગ્ર બ્રહ્માંડને પાવન કરેછે. જે ભગવચ્ચ-
રણના શરણને પામેલા જનોનો માયા કાળથડી ભય સમગ્રપણે વિનાશ
થાયછે. જે ચરણકમળને રમા રાધા આદિક અખંડ સેવેછે. આવા ભ-
ગવચ્ચરણને કયો અર્થો ન સેવે? આર્ત છતાંમુ અર્થાર્થો સર્વ કોઈ પણ
જન સેવેજ, કેમકે બ્રહ્મપદપર્યંતનું જે ઐશ્વર્ય છે તે પરમાત્મપાદપરિચ-
યાનુંજ ક્ષણ છે. વળી સંસારભયની નિવૃત્તિ થઈબય છે અને ચરણ-
સ્પર્શસંબંધમાત્રથી પણ જળમય એવું પણ જડ તત્ત્વ (ગંગાજી) પાપ-
પુનને હરેછે તો તે ચરણને કયો જ્ઞાની ન સેવે? સર્વ કોઈ સેવેજ, કેમકે-
કમળા રાધા આદિકપણુ આ પાદસેવાનેજ પરમ પ્રયોજન (ક્ષણ) માને
છે ॥૧૭॥ જે આ પ્રજાવનિતાઓ છે તે જ્ઞાનીઓ કરતાંપણુ અતિ અધિક
છે, કેમકે જે આ ગોપાંગનાઓ જેના ચરણ સેવનથી કમળા બ્રહ્મા ભવ
આદિકથીપણુ અત્યંત અધિક, પૃથ્વીઉપર વ્યાસ વિગેરે કવિવરોએ વિશુદ્ધ
હૃદયથી ગાન કરવા યોગ્ય કીર્તિ પામી ગઈ છે, જ્ઞાનીઓમાં અગ્રેસર એવા
ઉદ્ભવજીએપણુ જે ગોપીઓના ચરણરજના સંબંધવાળા વૃક્ષ ગુહમ લતા
વિગેરે સ્થાવરોના કુળમાંજ જન્મ લેવાની પ્રાર્થના કરી છે 'આસાનહો !

યત્સંસેવનતથ પદ્મનિલયાદિભ્યોઽપિ કીર્તિં યયુર્ભૂયિષ્ઠાં વ્રજયો-
 પિતઃ ॥ ૧૮ ॥ ૪વિધરવ્યાસાદિગેયાં ભુવિ । તર્હીલાનરનાટનસ્ય ચરણં
 વૃન્દાવનેન્દ્રોમુંદા સેવ્યં સંસ્કૃતિમુક્તિકામુકનરૈસ્તેષાં હિ નાન્યા
 ગતિઃ ॥ ૧૯ ॥ અર્ચનં તુ દ્વિધા પ્રોક્તં માતઃ ! કૃષ્ણસ્ય સાત્ત્વતૈઃ ।
 આભ્યન્તરં તથા યાજ્ઞં યથાશક્તિ યથાવિધિ ॥ ૨૦ ॥ યથાશ્રુતં દૃઢિ
 ધ્યાત્વા કૃષ્ણં માનસકલ્પિતૈઃ । મહોપચારૈરર્ચા તુ પ્રોક્તં તત્રાદિમં
 વૃધૈઃ ॥ ૨૦ ॥ ઉપચારૈર્યથાલઘ્વૈર્વહિઃ કૃષ્ણસ્ય પૂજનમ્ । યથાધિ-
 કારં વેદોક્તમન્નાદૈસ્તદ્વિતીયકમ્ ॥ ૨૧ ॥ આદ્યમાદૌ વિધાયૈવ
 દ્વિતીયં તત આચરેત્ । ચલાયાં પ્રતિમાયાં તુ કૃષ્ણમાવાહ્ય પૂજ-
 યેત્ ॥ ૨૨ ॥ મધ્યમાંસાદિસંસર્ગરહિતૈઃ શુચિમિસ્તથા । દ્રવ્યઃ

પ્રમાય તે ગતિ કહેવાય, એટલે પ્રાપ્ય. અર્થાત્ પ્રાપક અને પ્રાપ્ય બીજું
 કોઈપણ નથી ॥ ૧૮ ॥ હવે અર્ચનભક્તિ ઓગળીશ સ્લોકથી કહે છે—હે
 માતઃ ! ભગવાનનું અર્ચન માનસ અને બાહ્ય એવા બેદથી બે પ્રકારનું પચ-
 રાત્રમાં કહેલા વિધિમાં નિષ્ઠાવાળા નારદાદિકોએ યથાશક્તિ યથાવિધિ કહ્યું છે
 ॥ ૧૯ ॥ તેમાં માનસતો ગુરુમુખથી કે શાસ્ત્રથી ભગવાનનું દિવ્ય રૂપ જોવું સાં-
 લગ્યું હોય અથવા દેખ્યું હોય તેવા દિવ્યરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું હૃદયકમળમાં ધ્યાન
 કરીને, મનના સકટપથી સકલ્પેલા ચદન પુષ્પાદિ મહોપચારવડે ચિત્તાની
 એકાગ્રતાપૂર્વક પૂજન કરવું તે શુધ્ધજનોએ માનસ પૂજન કહ્યું છે ॥ ૨૦ ॥
 દેશ કાળ શક્તિને અનુસારે પ્રાપ્ત થતા ચદન પુષ્પાદિ ઉપચારોવડે અધિ-
 કારને અનુસારે વેદોક્ત અથવા પાંચરાત્ર કે પુરાણાદિકમાં કહેલા મત્રોથી
 ભગવાનની પ્રતિમામાં પૂજન કરવું તે બાહ્ય કહેવાય. યથાધિકાર એટલે
 વેદના અધિકારીઓએ વૈદિકમત્રોથી અને અનધિકારીઓએ સ્મૃતિમાં ક-
 હેલા પ્રકારથી અથવા કેવળ નામમંત્રથી પૂજ કરવી ॥ ૨૧ ॥ તેમાં પૂજના
 પ્રારભમાં માનસી પૂજ કરીને પછીથી બાહ્ય પૂજ કરે. બાહ્ય પૂજનમા તો
 ચળા પ્રતિમામા મત્રોથી ભગવાનનું આવાહન કરીને પૂજન કરે અને
 અચળામાં તો આવાહન ન કરવું એવો વિશેષ બ્રહ્મવો ॥ ૨૨ ॥ મધ્ય-માંસ
 -કેશ-કીટ આદિક હેય દ્રવ્યના સંસર્ગે રહિત, મુઘેલાં કે અપવિત્ર પૃથ્વી-

પ્રસિદ્ધૈઃ કૃષ્ણોઽર્ચ્યો હ્યન્યદેવાસમર્પિતૈઃ ॥૨૩॥ કૃષ્ણં સંઘ્રાપ્ય
 ચાસાંસિ ધારયેત યથોચિતમ્ । અલઙ્કારાંશ્ચ વિવિધાન્ યથાસ્થાનં
 તુ ધારયેત્ ॥૨૪॥ કાશ્મીરકેસરોપેતચન્દનાચનુલેપનમ્ । યથા-
 ક્ત્વર્ચકઃ કુર્યાત્ પ્રેમ્ણા ચ તિલકં પ્રભોઃ ॥૨૫॥ હારાન્સુગન્ધિ-
 પુષ્પાણામવતંસાંશ્ચ શેષ્ઠરાન્ । મગચન્તં ધારયિત્વા ધૂપં દીપં સમ-
 ર્પયેત્ ॥૨૬॥ યથર્તુ ચ યથાશક્તિ નૈવેદ્યમુપકલ્પયેત્ । મહાનીરા-
 જનં કુર્યાદ્વાદિત્રિનિનદૈઃ સહ ॥૨૭॥ પ્રદક્ષિણાં ચ સ્તવનં પ્રાર્થનાં
 ચ નમસ્કૃતિમ્ । કુર્યાદિત્યં પ્રતિદિનં તત્ કૃષ્ણસ્યાર્ચન સ્મૃતમ્
 ॥૨૮॥ પ્રાતઃસન્નિવસ્યાન્નપરાઢેપુ નિશામુખે । કૃષ્ણસ્યેત્યં પચ્ચ-
 કાલમર્ચનં પ્રોક્તમુત્તમમ્ ॥૨૯॥ પ્રત્યૂપકાલે મધ્યાહ્ને સાયં ચેતિ
 ત્રિર્ચનમ્ । મધ્યમં હોત્રકાલં તત્કનીયોઽશકદેહિનામ્ ॥૩૦॥

ઉપર પડેલાં ઈલાદિ દોષે રહિત, ખીબા દેવને નહિ નિવેદન કરેલાં, પ્રસિદ્ધ
 -પ્રકૃષ્ઠ હોવાથી શાસ્ત્રે ભગવન્નિવેદનમાં લાયક ગણેલાં એવાં વસ્તુઓવડે
 શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન કરવું ॥૨૩॥ ભગવાનને મુગધિ મુખવિત્ર જળવડે સ્નાન
 કરાવીને, જેમ ઉચિત હોય એમ તેતે દિવ્ય અવયવોને અનુરૂપ વસ્ત્રો
 ધારણ કરાવે. કડાં, મુકુટ, ખાલુબધ, મુક્રાહાર, કંઠેરો, નૂપુર વિગેરે
 વિવિધ વિભૂષણો તેતે સ્થાનમાં પહેરાવીને અલંકૃત કરે ॥૨૪॥ તેપછી પૂજક
 પુરૂષ કેસર કુંકુમ કસ્તૂરીએ યુક્ત ચદનનો અનુલેપ યથાઋતુ-ગ્રીષ્મ શિશિ-
 રાદિ ઋતુભેદને અનુસારે પ્રેમથી કરે અને પ્રેમથી કેસરાદિકવડે મુગધિમાન
 ચદનવડે પ્રભુના લલાટમાં તિલક કરે ॥૨૫॥ મુગધિ મુકુમાર મુદર પુષ્પોના
 હારો, તોરાઓ, ગુન્છો, તેતે અવયવોમાં ધરાવે અને ધૂપ દીપ અર્પણ કરે
 ॥૨૬॥ યથાશક્તિ ઋતુને અનુરૂપ પદાર્થોથી નૈવેદ્ય નિવેદન કરે. અતે દુ-
 દ્ધિ વિગેરે વિવિધ વાજીત્રો પલ્લવાપૂર્વક મહાનીરાજન (આરતી) ઉપ-

જન્મોત્સવેષુ સર્વેષુ કૃષ્ણસ્યેકાદશીષુ ચ । કર્તવ્યા મહતી પૂજા
 ગીતવાદિત્રસંયુતા ॥૩૧॥ ઉપવાસો જાગરશ્ચ કર્તવ્યસ્તેષુ શ-
 ક્તિતઃ । પારણાહેપૂત્સવેષુ મોજ્યા વિપ્રાશ્ચ સાધવઃ ॥૩૨॥ ધનિકઃ
 કારયેત્કૃષ્ણમન્દિરાણિ દ્વાનિ ચ । પ્રતિષ્ઠાં તેષુ કૃષ્ણસ્ય કાર-
 યેત્સ મહોત્સવેઃ ॥૩૩॥ પૂજાપ્રવાહસિદ્ધયર્થં ગ્રામક્ષેત્રધનાદિભિઃ ।
 તદ્વૃત્તિમપિ નિર્યાધાં સાન્તત્યેનેવ વર્તયેત્ ॥૩૪॥ કૂપં વાર્પીં તડા-
 ગાર્ધિં કૃષ્ણાર્થં પુષ્પવાટિકામ્ । કારયેદ્વૈષ્ણવાન્ યજ્ઞાનર્હિંસાન્નિ-
 દર્ષીત ચ ॥૩૫॥ શ્રીકૃષ્ણસ્યેવ મન્ત્રાણાં પુરશ્ચર્યાં વિધાનતઃ ।
 ગ્રન્થાનાં તત્પરાણાં ચ કારયેદ્વૈષ્ણવૈર્દ્વિજૈઃ ॥૩૬॥ કૃષ્ણાર્ચાશિષ્ટ-

જવાર (પ્રાત્ર કે મધ્યાહ્ને) પૂજન કરવું તે કનિષ્ઠ છે આ પૂજનતો અશક્ત
 ભક્તને માટે છે આ ત્રણેય પક્ષો શક્તિના ન્યુનાધિકલાવધી પ્રવર્તે છે ॥૩૦॥
 ભગવાનના જન્માષ્ટમી રામનવમી વિગેરે જન્મોત્સવ દિવસોમાં તથા એકા-
 દશીના દિવસોમા ભગવાનની ગીતવાજ્રોએ સહિત યથાશક્તિ મોટી (નિત્ય
 પૂજની અધિક) પૂજ કરવી અને તે તિથિએ ઉપવાસ જાગરણ યથાશક્તિ
 કરે પારણાને દિવસે અને અઘ્નકૂટાદિ દિવસોમા યથાશક્તિ સાધુ પ્રાદ્ય-
 હોને જમાડે ॥૩૧-૩૨॥ જે ધનાઢ્ય ભક્તો હોય તેતો પોતાના ધનને સાર્થક
 કરવા ભગવાનના અતિદૃઢ શિખરબધ મદિરો કે હરિમદિરો કરાવી, તેમા
 ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમાપ્રતિષ્ઠા મહોત્સવે સહિત કરાવે અને પ્રતિષ્ઠિત
 પ્રતિમાની નિત્ય નૈમિત્તિકાદિ પૂજ નિરતર ચાલતી રહે એટલામાટે ગામ
 ખેતર ધન આખા આદિક વૃક્ષો વિગેરે સપત્તિ આપીને રાત્ર ચોર આદિ-
 કની પીડાએ વર્જીત એવી મદિરની સ્થિર આલોકાપણ બાધી આપે
 ॥૩૩-૩૪॥ તથા કૃષ્ણસેવામા ઉપયોગ થાય એવો કુવો, વાવ્ય, પુષ્પ-
 વાટિકા (બાગ) તલાવ કુવારા વિગેરે કરાવે અને અર્હિસામય વિધ્યુચરો
 કરાવે ॥૩૫॥ શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષરાદિ મન્ત્રો તથા શ્રીકૃષ્ણપરાયણ શ્રીભાગ-
 વતાદિ સદ્ગ્રંથોની પુરશ્ચર્યા યથાવિધિ કૃષ્ણનાજ અનન્ય ભક્ત એવા દ્વિત્વે
 પાસે કરાવે ॥૩૬॥ કૃષ્ણપૂજ કરતા બાકી રહેલા (પ્રસાદિભૂત) ચંદન
 પુષ્પાદિ દ્રવ્યથી ણીબ સર્વ દેવતાઓ તથા પિત્રિઓનું પૂજન કરવું પણ

ગન્ધાદૈરચ્ચ્યાઃ સર્વાશ્ચ દેવતાઃ । પિતરઃ સાધવો વિપ્રાસ્તપ્યાઃ
 રૂપ્ણાર્પિતાન્ધસા ॥૩૭॥ સાષ્ટાઙ્ગં વન્દનં કાર્યં શ્રીરૂપ્ણાય ચ
 પૂરુષેઃ । પશ્ચાદ્ભમેવ નારીભિર્ભક્તામિસ્તુ મુચિષ્યતે ! ॥૩૮॥ શ્રીરૂ-
 પ્ણપાદસ્પૃષ્ટેષુ રજઃસુ પરિલુપ્થનમ્ । કાર્યમપ્રૂરવચ્છીપેં નિધાત-
 વ્યાનિ તાનિ ચ ॥૩૯॥ દાસ્યં ભગવતઃ કાર્યં હિત્વા માનં ચ

સ્વતત્ર દ્રવ્યધી ન કરવું અને સાધુ વિપ્રોને ભગવન્નિવેદિત અવશિષ્ટ
 અભાદિકથી તૃપ્ત કરવા 'પિતરો દેવાશ્ચ વિષ્ણુનાઽશિતમભન્તિ' એવી શ્રુતિ
 છે 'વિષ્ણોર્નિવેદિતાદ્ધેન યદ્વન્યં દેવતાન્તરમ્ । પિતૃભ્યશ્ચૈવ તદેયં તદાન-
 ન્યાય કલ્પતે' એવી સ્મૃતિ છે ॥૩૭॥ હવે હું વદનભક્તિનુ સ્વરૂપ કહું
 છું—હે માતઃ ! આષ્ટાંગ અને પચાંગ એમ બે પ્રકારના પ્રણામ કલા છે,
 તેમાં ભક્ત પુરૂષોએ પૂજ્યસમયે અથવા જીવ સમયમાંપણ ભગવાનને
 આષ્ટાંગ પ્રણામ પ્રેમથી કરવો ભક્ત શ્રીયોએતો પચાંગ પ્રણામજ કરવો.
 એનકાર શ્રીયોને આષ્ટાંગ પ્રણામનો પ્રતિષેધ જણાવેછે. આષ્ટાંગ પચાંગ
 પ્રણામનું લક્ષણુ ૨૬૬પુરાણમાં કહ્યું છે—'અષ્ટાઙ્ગં વાપિ પશ્ચાઙ્ગં પ્રણામં પુરુ-
 પશ્વરેત્ । પશ્ચાદ્ભમેવ નારી તુ નામ્યથા મુનિસત્તમ ! । પચા કરામ્યાં યતુ-
 મ્યામુરસા શિરસા દશા । વચસા મનસા ચેતિ પ્રણામોઽષ્ટાઙ્ગ ફેનંતઃ ।
 યાદુન્યાં ચૈવ મનસા શિરસા વચસા દશા । પશ્ચાદ્ભોજ્યં પ્રણામઃ સ્વાપૂજાસુ
 પ્રવરાધિમૌ' ॥૩૮॥ વળી ભગવાનના ચરણકમળના સ્પર્શવગ્ન રત્ન કલ્પમાં

દૂરતઃ । યથાકાલં દાસ ઇવ પરિચર્યાપરો ભવેત્ ॥૪૦॥ સયમેવા-
 હરેત્તોયં કૃષ્ણાર્યં કુસુમાનિ ચ । તુલસીં ઘર્પયેદ્રવ્યં કુર્યાત્ પાકં
 શુચિઃ શુભમ્ ॥૪૧॥ તાલવૃન્તાદિમિઃ કૃષ્ણં વીજયેચ્ચ યથાક્રતુ ।
 સમ્માર્જનં ચોપલેપં કુર્યાચ્છ્રીકૃષ્ણમન્દિરે ॥૪૨॥ યથોચિતં ચ
 ભક્તાનામદ્રતોયફલાદિમિઃ । કુર્યોત સેવનં પ્રીત્યા નિર્માનઃ પ્રણ-
 મેચ્ચ તાન્ ॥૪૩॥ દ્રૌપદ્યર્જુનવત્કાર્યં સચ્ચં કૃષ્ણેન માનદે ! । દેહ-
 સ્ત્રીપુત્રવિત્તાદેઃ કાર્યઃ સ્નેહોઽધિકઃ પ્રભૌ ॥૪૪॥ માનુષ્યનાટ્યં
 દધતઃ ક્રિયાસ્વસ્ય ન દોષધીઃ । કાપિ કાર્યાઽથ વિશ્વાસઃ કાર્યો-
 ઽસ્યૈવ દદ્ધઃ સત્તિ ! ॥૪૫॥ લક્ષણં નવમં ભક્તેઃ શૃણ્વથાત્મનિવેદ-

પ્રકારે પરમાત્માપરિચર્યાપરાયણતો કોઈકેન થાયછે. માટે જેમ દાસ
 સ્વામીની યથાકાળ પરિચર્યા કરે એમ સર્વ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણચરણકમળ-
 પરિચરણપરાયણ થાય ॥૪૦॥ પરિચર્યાનો પ્રકાર કહેછે-ભગવાનમાટે જળ
 પુષ્પ તુલસી લાવવી, ચંદન ઘસવું, થાળ કરવો, ધસ્યાદિ ક્રિયાઓ પોતેજ
 પવિત્ર થઈ શ્રદ્ધા ભક્તિયુક્ત થઈને કરે ॥૪૧॥ ઋતુને અનુગુણ વીરણનો
 વીંજણો વિગેરેવડે ભગવાનને વા નાંખે. ચામર ઢોળે. ભગવાનના મંદિરમાં
 વાળવું લીંપવું વિગેરે અંબરીપ રાજાની પેઠે પોતેજ કરે 'કરૌ હરેમંદિર-
 માર્જનાવિષુ' એમ અંબરીપવર્તનમાં કહ્યુંછે ॥૪૨॥ ભગવદ્ભક્તોની પરિ-
 ચર્યા નિર્માન થઈને કરવી, અથ જળ ધસ્યાદિથી તેમની સમુચિત સેવા ક-
 રવી, તેમને નિત્ય પ્રીતિથી પ્રણામ કરવા ॥૪૩॥ હે માનદે માતઃ ! હવે સ-
 ખ્ય ભક્તિનું સ્વરૂપ કહુંછું-કૃષ્ણવિષે નિરૂપધિ સખાપણું દ્રૌપદી અર્જુનની
 પેઠે ધારણું, નિરૂપટપણે વર્તવું વિગેરેતો સખાલાવનું કાર્ય છે. તત્ત્વથી વિ-
 ચાર કરતાં પ્રભુમાં અતિઅધિક સ્નેહવિશેષ છે એજ સખાપણું છે, તો દેહ
 અને દૈહિક-પત્ની પુત્ર વિત્ત વિગેરેમાં સ્નેહનો ત્યાગ કરીને નિરવધિ સ્નેહ એક
 કૃષ્ણમાંજ કરવો ॥૪૪॥ હે સત્તિ ! માનુષલીલાને પૃથ્વીઉપર કરતા શ્રીકૃ-
 ણની માનુષક્રિયાને સત્વતીય લયલાવનાદિ ક્રિયામાં દોષભુક્ષિ-પ્રાકૃતચેષ્ટા
 ભુક્ષિ ક્યારેયપણ નજ કરવી. અને એક ભગવાનમાંજ મહા વિશ્વાસ રાખવો
 ॥૪૫॥ હે જનનિ ! હવે ભક્તિનું આત્મનિવેદન નામનું નવમું લક્ષણ કહુંછું

નમ્। કૃષ્ણાર્થ એવ કર્તવ્ય આત્મા જનનિ ! સર્વથા ॥૪૬॥ દેહેન્દ્રિ-
યાન્તઃકરણસ્વભાવાનાં તથા પિતુઃ। પુત્રાદેઃ સ્વજનસ્યાપિ વશે
વર્તેત ન ક્વચિત્ ॥૪૭॥ કૃષ્ણાધીનો ભવેન્નિત્યં કૃષ્ણાર્થસકલ-
ક્રિયઃ। કૃષ્ણમક્તો વિમ્નઃકૃતઃ સ્વભાવસ્વજનાંસ્ત્યજેત્ ॥૪૮॥ કૃષ્ણ-
સ્યેવેક્ષણં કુર્યાદ્દુશા શ્રુત્યા ચ તત્કથામ્। શ્રણુયાચ્ચ ત્વચા સ્પર્શં

તેને સાવધાનથી સાંભળો. આ આત્મા સર્વથા કૃષ્ણમાટેજ કરી દેવો એજ
આત્મનિવેદન છે. આત્માતો નિત્યસિદ્ધ હોવાથી વિનિયોગ થાય એવો નથી
તેનો જળ પુષ્પાદિકની પેઠે કૃષ્ણાર્થે આ વિનિયોગ શો? તો આજ કૃષ્ણાર્થે
વિનિયોગ છે. કયો તો-અનાદિ કર્મેવાસનાથી દૂષિત મન હોવાથી ‘હું કતાં
હું ભોક્તા હું’ એ રીતે ખોતાવિષે સ્વતંત્રપણું આરોપણ કરીને વૃદ્ધિ પા-
મતી જે સ્વાર્થેકપ્રવૃત્તિ તેનો ‘આત્મસ્વરૂપતો પરમાત્માનુંજ એક દાસ-
ભૂત છે’ એવો વિચાર કરવાવડે રૂડીરીતે ઉચ્છેદ કરીને, ખોતાની પરમાત્મ-
પ્રીણુનેકરીક્ષતાનો નિશ્ચય કરીને કૃષ્ણપ્રીત્યર્થેજ પ્રવૃત્તિ કરવી તે. આ રીતે
કૃષ્ણાર્થે પ્રવૃત્તિ કરનારો પુરૂષ ક્યારેયપણુ દેહ દિન્દ્રિયો અંતઃકરણ સ્વભાવ
તથા પિતા પુત્ર પત્ની વિગેરે સંબંધિ જનનાપણુ વશપણુમાં વર્તેજ નહિ
॥૪૬-૪૭॥ કિંતુ આત્મા કૃષ્ણનેજ એક પરતંત્ર છે એવું નિત્ય સ્મરણ કરીને
કૃષ્ણાર્થેજ સકળ ક્રિયાઓ કરે. અને કૃષ્ણભક્તિમાં અંતરાય કરનારો સ્વ-
ભાવ કે પત્ની પુત્રાદિ સ્વજન વિગેરેનેપણુ તત્કાળ ત્યાગ કરી દે ॥૪૮॥ જે
ચક્ષુરાદિ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે અને વાગાદિ કર્મેન્દ્રિયો છે તે સર્વેનો ભગવત્સે-
વામાંજ વિનિયોગ કરે (બેડીદે) તે આવી રીતે-દૃષ્ટિને ભગવાનનાજ
દિવ્ય પ્રતિમા આદિકના સૌન્દર્યના દર્શનમાં વિનિયોગ કરે. શ્રોત્રને ભગ-
વત્કથાશ્રવણમાં, ત્વચાને ચરણકમળનો સ્પર્શ કરવામાં, જીહ્વાને ભગ-
વાનના દિવ્ય ગુણોચ્ચારણમાં અને તેમને વિવેદન કરેલાના ભક્ષણમાં,
નાસિકાને ચરણકમળના સ્પર્શવાળાં તુલસી પુષ્પાદિકના સુંઘવમાં, હા-
થનેતો મંદિરમાર્ગનાદિ પરિચર્યામાં, મસ્તકને ભગવાનને નમસ્કારાદિ કર-
વામાં, ચરણને ભગવાનના મંદિરમાં જવું તથા પ્રદક્ષિણા કરવામાં બેડી
રાખે. મનથી ભગવાનનોજ સંકલ્પ કરે. શુદ્ધિથી ભગવાનનોજ નિશ્ચય કરે

કુર્યાત્તસ્યૈવ પાદયોઃ ॥૪૧॥ તદ્દુષ્ણોચારણે જિહ્વાં તન્નૈવેદ્યાશને
તથા । કુર્યાન્નાસાં તદ્દુચ્છિષ્ટપુષ્પાદ્યાગ્રહણે પરમ્ ॥૪૦॥ હસ્તૌ
તત્પરિચર્યાયાં શીર્ષં તદભિવન્દને । પ્રદક્ષિણાયાં તસ્યાઙ્ગી કુર્યા-
ત્તન્નિકપાગતૌ ॥૪૧॥ સદ્ગુણાન્મનસા કુર્યાત્કૃષ્ણસ્યૈવ ચ નિશ્ચ-
યમ્ । ધિયા ચ ચેતસાઽસ્યૈવ કુર્યાચ્ચિન્તનમક્ષસા ॥૪૨॥ કૃષ્ણ-
દાસત્વાભિમાનઃ સ્વસ્મિન્કાર્યસ્તથાઽહમા । કૃષ્ણાર્થમેવ કાર્યા ચ
રૂપિર્ચાપાર ઉદયમઃ ॥૪૩॥ યદ્યત્સેષ્ટં ભવેત્તત્કૃષ્ણાયૈવ નિવેદ-
યેત્ । ગન્ધપુષ્પાંશુકાદીનિ તત્પ્રસાદીનિ ધારયેત્ ॥૪૪॥ પત્રમાત્ર-
મપિ ક્ષાપિ કૃષ્ણાયાનર્પિતં તુ યત્ । તન્ન ભક્ષ્યં તથાભૂતં ન પેયં
વારિ ચાનયે ॥૪૫॥ તપોયજ્ઞવતં દાનં ચૈષ્ણવાનાં ચ સેવનમ્ ।

ચિત્તથી ભગવાનનું તત્ત્વથી ચિત્તન કરે ॥૪૮-૫૨॥ ‘હું કૃષ્ણનો દાસ
હું’ એવા અહંકારનો આશ્રય કરે ‘દાસોઽહં કોસલેન્દ્રસ્ય’ એવો અહંકાર
હનુમાનજીનો હતો, અહંકારનું અનુદ્રેણ સ્વરૂપતો આજ કહેવાય, બીજું
તો વિપરીત છે. તમામ આજ એટલી વ્યાપાર વિગેરે કૃષ્ણાર્થેજ કરે ॥૫૩॥
જે જે ફળાદિ રમણીય પદાર્થ પોતાને પ્રિય હોય તે તે તમામ કૃષ્ણને
નિવેદન કરે, ‘આત્મા રાજ્યં ધનં મિત્રં કલત્રં વાહનાનિ ચ । પુત્રજગવત્સે
સર્વમિતિ તત્પ્રેક્ષિતં સદા’ ‘યદ્યદિષ્ટતમં લોકે યદ્વાતિપ્રિયમાત્મનઃ । તત્ત-
ન્નિવેદયેન્મહાં તદાનન્ત્યાય કલ્પતે’ ઇત્યાદિ કહ્યું છે. ચંદન પુષ્પ વસ્ત્ર વિભૂ-
ષણ વિગેરે વસ્તુઓ ભગવાનને નિવેદન કરેલાં હોવાથી પ્રસાદિભૂતજ
ધારણ કરે ‘હ્રસ્વદન્ડફલાપૂષાઃ સ્વાદ્યાનિ વિવિધાનિ ચ । ગન્ધો મૃગમદ-
ધૈવ કર્પૂરં તૈલમક્ષનમ્ । રજામરણજાતં ચ વર્ણં સકલવાહનમ્ । પ્રસાદમેવ
મોક્ષમન્યથા દોષમાગ્મચેત્’ એમ સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે ॥૫૪॥ કેવળ
પત્રમાત્રપણ ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલું હોય તો અપારેયપણ લક્ષણ કરે
નહિ તથા નહિ અર્પણ કરેલું જળપણ પિવે નહિ. તત્ત્વાર્થ તો એવો છે કે-
શુધા તૃપાની નિવૃત્તિશુદ્ધિથી ન જમે અને ન પિવે કિંતુ ભગવાનને જમતાં
ખાંડી રહેલું દાસભક્તો ઉપસેવન કરવું બોધ્યે એવી શુદ્ધિથી પિવું અને
જમવું ॥૫૫॥ કૃષ્ણના આત્મનિવેદી સેવકોએ કૃષ્ણ આંદ્રાયણાદિ તપ,

પ્રસન્નતાયૈ કૃષ્ણસ્ય કર્તવ્યં તસ્ય સેવકૈઃ ॥૫૬॥ एवं भजन्ति ये
कृष्णं श्रुत्यादिनवलह्मया । भक्त्या ते कथिता भक्ता द्विविधा-
स्तेऽपि कीर्तिताः ॥५७॥ तत्राद्यास्तु सकामास्ते धर्ममर्थं च विस्त-
तम् । कामं च सेवितं मोक्षं कृष्णादेवाप्नुवन्ति हि ॥५८॥ देहान्ते

વિષ્ણુયાગાદિ યજ્ઞો, એકાદશ્યાદિ વ્રતો, સત્પાત્રને સુવર્ણાદિ દાનો, કૃષ્ણના
એકાંતિક ભક્તોની સેવા, આ સર્વ સુકૃત કૃષ્ણની કેવળ પ્રસન્નતા વાસ્તેજ
કરવું પણ ખીલ પારલૌકિક ફળની લાલસાથી ન કરવું ॥૫૬॥ હે માતઃ!
આ રીતે જે જનો ભગવાનને શ્રવણાદિ નવ લક્ષણવાળી ભક્તિથી ભજે છે
તેને ભક્તો કહ્યા છે. આ સ્થળે એટલો વિશેષ બાણવો-તે ભક્તોપણ સુખ્ય
અસુખ્ય ભક્તિના બેદથી બે પ્રકારના બણવા, જે સકામ પુરૂષો કૃષ્ણની ઉપા-
સના કરેછે તેનોપણ ભક્તનામથી વ્યપદેશ થાયછે પરતુ તેમની ભક્તિ પરા
નથી, કેમકે કામથી વચ્ચે રોકાય છે. કામતો ધર્માદિ ત્રિવર્ગમાં છે. કિં બ-
હુના-જે મોક્ષ છે તેપણ એક સ્વાર્થકામજ છે. કોઈ એકજણ અદ્વય દુઃ-
ખની નિવૃત્તિની કામના કરેછે અને ખીલે કોઈ ભવકૃત અનદ્ય (અધિક) દુઃ-
ખની નિવૃત્તિની કામના કરેછે. સ્વાર્થકામનામાં તે બન્નેમાં બહુ અતર નથી
બન્ને સરખાજ છે, કેમકે આ પણ જરામરણમોક્ષની કામનાવાળો છે જે
આ ભક્તો જરામરણ મોક્ષમાટે કૃષ્ણને સેવેછે તેપણ તેજ કૃષ્ણના પ્રસા-
દથી દેહને અતે અનુક્રમથી કાળે કરીને ગોલોકાદિ ધામોમાં નિરવધિ અક્ષય
ધર્મિસત સુખ પામેછે, પરતુ તેઓ યદ્યપિ કૃષ્ણભક્તિરસને પ્રતિદિન અનુ-
ભવેછે તથાપિ જરામરણમોક્ષને કૃષ્ણસેવારસથી કિંચિત્ પર (અધિક)
જેવું માનીને મોક્ષની પ્રાર્થના કરેછે પણ સેવાની પ્રાર્થના કરતા નથી,
માટે તેમની ભક્તિ સકામ હોઈને ભગવત્પ્રેમરસાંશમાં કિંચિત્ ન્યૂનતાને
પામેલી છે, માટે તે અસુખ્યજ ભક્તિ છે. તથાપિ ભગવત્પ્રેમવિશેષ-
રૂપ હોવાથી 'ભક્તિ' એવા નામથી વ્યપદેશ તો થાય. જે નિષ્કામ ભક્તો
કૃષ્ણને સેવેછે તેતો કૃષ્ણભક્તિરસની અપેક્ષાએ પરતર (અધિક)
કાંઈપણ માનતા નથી. તેમ ચતુર્ધાં મુક્તિનીપણ ક્યારેયપણ વાંછા
કરતા નથી તો કેવલ્યમુક્તિની કામના ન કરે એમાં તો કહેવુંજ શું? આવા

તે ચ કૃષ્ણસ્ય ગોલોકાદિષુ ધામસુ । લભન્તે સ્વેષ્ઠસૌહ્ય્યાનિ
 તસ્માદેવાક્ષયાણિ હિ ॥૫૯॥ નિષ્કામા इतरे ते तु कृष्णसेवनम-
 न्तरा । मुकीश्चतुर्विधा सिद्धीश्चाष्टौ नेच्छन्ति कर्हिचित् ॥૬૦॥
 दीयमानं भगवताप्यैश्वर्यमिदमूर्जितम् । तस्य सेवान्तरायत्वाद्
 गृह्णन्ति हृदाऽपि ते ॥૬१॥ निष्कामभावेनेत्थं यो मातः ! कृष्णं
 भजेन्नरः । भक्तोत्तमः स विज्ञेयः पूर्णो हृदयमस्य हि ॥૬२॥ भग-
 वन्तं प्रतिदिनं सेवमानस्य तस्य च । प्रेमा विवर्धतेऽत्यर्थं स च
 विघ्नैर्न हन्यते ॥૬३॥ यथा प्रवाहो गङ्गाया अन्तरायान् गिरी-

ભક્તોની જે ભક્તિ છે એજ પરા ભક્તિ છે, કેમકે ભક્તિથટ્ટી બીજું કંઈ
 પર નથી. આવી રીતે પરા અપરા ભેદથી ભક્તિ જે પ્રકારની છે તેથી
 ભક્તો જે પ્રકારના કહેવાયછે ॥૫૭-૬૦॥ જે આ અખિમાદિ અતિશયિત
 ઐશ્વર્ય છે તથા જે સાલોક્યાદિ છે તેને ભગવાન બલાત્કારથી આપે તથાપિ
 ભક્તિરસનું ઉત્તમ સ્વરૂપ બાણનારા નિષ્કામ ભક્તો મનથીપણુ ઇચ્છ-
 તાજ નથી, કારણ કે આ સર્વે ભગવત્સેવામાં અંતરાયભૂત છે. જે આ સર્વે
 ભગવત્સેવાપર્યવસાયી હોય ત્યારે તો ગુણમય એવોપણુ આ લોક અગુણમય
 (નિર્ગુણ) જ છે એટલે હેય નથી. માટે ભગવદ્ભક્તિમાં રસિક, એક ભક્તિ-
 માં નિલતૃપ્ત, તેમની સેવાપરાયણુ એવા નિષ્કામ ભક્તને સાલોક્યાદિમાં
 આ લોકની અપેક્ષાએ કશો વિશેષ વિશેષ નથી 'મત્સેવયા પ્રતીત ચ સા-
 લોકયાદિ ચતુષ્ટયમ્ । નેચ્છન્તિ સેવયા પૂર્ણાઃ કુતોઽન્યત્કાલવિપુતમ્' એમ
 ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૬૧॥ હે માતઃ ! જે નરો આવી રીતે નિષ્કામ ભાવથી
 ભગવાનને ભજે એજ પૂર્ણ-પરમ ભક્ત બાણવો. આવોજ ભક્તોત્તમ ભગ-
 વાન શ્રીકૃષ્ણના હૃદયરૂપ છે. તે ભાગવતમાં તથા ગીતામાં કહ્યું છે- 'સાધવો
 હૃદયં મહં સાધૂનાં હૃદયં ત્વહમ્ । મદન્યં તે ન જાનન્તિ નાહ તંમ્યો મનાગ-
 પિ' 'જ્ઞાની ત્વાર્મવ મે મતમ્' ॥૬૨॥ પ્રતિદિન ભગવાનને પૂર્વોક્તપ્રકારે શ્રવ-
 ણાદિકમાંથી હરકોઈ ભક્ત્યંકુરથી સેવા કરનારા નિષ્કામ ભક્તને ભગવાનમાં
 પ્રેમ વિશેષ વધતો બાયછે. પછીથી તે પ્રેમ દેશ કાળ ક્રિયા વિગેરે વિદ્યોધી
 હણાતો નથી ॥૬૩॥ જેમ કર્મજ્ઞાનાદિકતો અંતરાય આવતાં હણાઈ બાયછે

નપિ । વિભિચાવગણ્યાશુ સમુદ્રમભિયાતિ હિ ॥૬૩॥ તથા પ્રેમા-
ડસ્ય ભક્તસ્ય દેશકાલક્રિયામુશ્ચાન્ । વિદ્માન્મહત્ત ડહ્લહ્ય કૃષ્ણ-
મેવ પ્રપદ્યતે ॥૬૫॥ આન્તરાણાં ચ વાહ્યાનાં કરણાનાં તુ સર્વેશઃ ।
સ્વભાવાદૃત્તયઃ કૃષ્ણે તસ્ય સ્યુર્વિપયેષ્વિવ ॥૬૬॥ સાક્ષાત્કૃષ્ણો
ભગવતિ પ્રાપ્તસ્ત્રેહભરઃ સ તુ । નાનુરક્તો ભવેત્કાપિ તં વિનાડન્યત્ર
વસ્તુનિ ॥૬૭॥ લોકેડસ્તિ દ્વિવિધં વસ્તુ રમણીયં તથેતરત્ ।

તેમ આ પ્રેમભક્તિ અંતરાય આવતાં પાછી પડી જતી નથી એમ ઉપ-
પાદન કરેછે—જેમ ગંગાપ્રવાહ અંતરાય કરનારા મહાગિરિઓને પણ નહિ
ગણીને ભેદી નાંખીને એકદમ પોતાના નિવાસસ્થાનરૂપ સમુદ્રસન્મુખજ
વેગથી હોડે છે, તેમ નિરવધિકાનંદમય પરમપુરૂષ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રે-
મવિશેષરૂપ ભક્તિ દેશકાળાદિકની વિષમતારૂપ મહા અતરાયોનેપણ ભેદી
નાંખીને પોતાના નિવાસસ્થાનભૂત શ્રીકૃષ્ણનેજ પ્રકર્ષથી પામેછે. મારેજ
આવી ભક્તિની પ્રશંસા ગીતામાં કરી છે ‘રાજવિદ્યા રાજયુગ્લં પવિત્રમિદ-
મુત્તમમ્ । પ્રસક્ષાવગમં ધર્મ્યં સુસુખં કર્તુમન્યયમ્’ ॥૬૪-૬૫॥ જેમ
નીચા પ્રદેશમાંજ ગતિ કરનારી નદીયો નીચા પ્રદેશ પ્રત્યેજ સ્વભાવથીજ
વેગપૂર્વક હોડેછે, તેમ ધન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ વિષયોમાં ‘હું પહેલી હું
પહેલી’ એવી તાંણાતાંણથી સ્વભાવથીજ હોડેછે આ વાત સુપ્રસિદ્ધ
છે, તેમ ભક્તોત્તમની મનઆદિક આંતર ધન્દ્રિયો અને ચક્ષુરાદિ
શ્રાક્ષ ધન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ ‘હું પહેલી હું પહેલી’ એવી ખેંચાતાંણથી
સહજસ્વભાવેજ વિષયોમાંજ જેમ એમ કૃષ્ણમાં જધને પડેછે. મારેજ
લૌકિક વિષયદૃષ્ટાંતથીજ ભક્તિની નિરૂપણતા કરવાપૂર્વક તેવી ભક્તિની
પ્રાર્થના ભક્તો કરેછે—‘વા પ્રીતિરવિવેકાનાં વિષયેષ્વનપાયિની । ત્વામ-
નુસ્મરતઃ સા મે હૃદયાગ્રાપસર્પતુ’ ॥૬૬॥ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનમાં
પ્રેમપ્રકર્ષને પામેલો પુરૂષ તો પરમાત્મા વિના જીવ્ય કોઈ પણ પદાર્થમાં
ક્યારેયપણ પ્રીતિવાળો નજ થાય, કિંતુ કૃષ્ણમાંજ અતિ અનુરાગવાળો થાય
॥૬૭॥ આ લોકમાં ચંદનાનુલેપ, ચંદ્રિકા આદિક રમણીય તથા રજ, કાદવ
આદિક અરમણીય એમ બે પ્રકારની વસ્તુઓ વર્તેછે. એ રીતે વિભાગવાળા

તત્રાસ્ય રમણીયં યદુ.યરૂપં ભવેદ્ધિ તત્ ॥૬૮॥ અરમ્યેષુ પદાર્થેષુ
 ક્વાપિ કિંચિત્સુખં ભવેત્ । રમ્યેષુ તુ મહદુ.ચં ભવેત્કૃષ્ણાનુરા
 ગિણઃ ॥૬૯॥ વિપપદ્ધાયતે તસ્ય મલયાગુરુચન્દનમ્ । સર્પાયન્તે
 પુષ્પદ્ધારા ભૂષણં દૂષણાયતે ॥૭૦॥ રુચિરાઃ કૌસુમાઃ શય્યા દીપ્ત-
 પાવરુસન્નિભાઃ । ભવન્તિ તસ્ય ચન્દ્રોઽપિ મત્સ્ય તપનાયતે ॥૭૧॥

આ બે પ્રકારના પદાર્થો વિષયાનુરાગી પુરૂષની દૃષ્ટિથી સુખમાટે અને
 દુઃખમાટે અનુક્રમથી થાયછે એટલે રમણીય વસ્તુ સુખમાટે અને અર-
 મણીય દુઃખમાટે થાય છે આ નિષ્કામ લક્ષ્મણે તો લોકદૃષ્ટિથી જે રમ-
 ãીય હોય તેતો દુઃખમય થાયછે ॥૬૮॥ એક કૃષ્ણમાત્ર અતિશય અનુ-
 રાગી લક્ષ્મણેતો રજઆદિકમાથી કિંચિત્ રજેમાત્ર ક્યારેક-ભગવન્નર-
 કમળના રૂપશાદિ સમયમા સુખરૂપ થાય એટલે મળીયાગર ચંદનનો
 અનુલેપ અને કમળકિંજલકના રજ પુજ્યકીપણ સુસ્પર્શ અને નિરતિશય
 સુખ કરનાર થાયછે ભગવાનના સખધે રહિત કેવળ જે વિષયો લોકસુ-
 દ્ધિથી રમણીય હોય તેમાતો મહાદુઃખ થાયછે ॥૬૯॥ તેનું વિચરણ કરેછે
 -કૃષ્ણાનુરાગી લક્ષ્મણે મળીયાગર ચંદનનો અનુલેપપણુ વિષકાદવના લેપ
 જેવો જણાયછે સુગન્ધિ સુકુમાર કુસુમના મનોહર હારોપણુ કાળા
 સર્પ જેવા જણાયછે લોકસુદ્ધિથી આભૂષણુ (અલકાર)છે પણ આની
 દૃષ્ટિએતો વિધવાવિધૃત વિભૂષણુની પેઠે દૂષણરૂપ મનાયછે નુદર મુરલિ
 સુકુસુમની શય્યાઓપણુ ભગવાનનો સખધ નહિ હોવાથી પ્રદીપ્ત અગ્નિ જેવી
 જણાયછે શ્રીકૃષ્ણના સુખચદ્રમા ચક્રોરની પેઠે જેનુ ચિત્ત ચોટી ગયુછે
 એવા આ વૈષ્ણવાગ્રેસરને શારદ પૂર્ણચદ્રપણુ શીખમકાળના સૂર્યસદૃશ
 જણાય છે સાત માળનુ નવીન મનોહર મદિરપણુ જે ભગવાનના સખધે
 વિહીન છે તો વનના મધ્યમા રહેલી ગિરિગુહાતુલ્ય જણાયછે સુગન્ધિ
 શીતળ વાયુપણુ પ્રદીપ્ત દાવાનળજ્વાળા જેવો જણાયછે આ ભાગવતો-
 ત્તમને સૂક્ષ્મ વસ્ત્રપણુ ભારભૂત જણાયછે પુત્રાદિ સ્વજનો તો વૃક
 (નહાર) જેવા જણાયછે કારણ કે સ્વજનો 'આ માઈ ભક્ષ્ય છે આ
 માઈ ભક્ષ્ય છે' એમ વૃકની માફક જીવતા જનને કેવળ ભોગવવા માટેજ

હચિરં મન્દિરં તસ્ય ઘોરારણ્યાયતે નવમ્ । સુગન્ધિઃ શીતલો
વાયુર્દાઘિજ્વાલાયતે ભૂશમ્ ॥૭૨॥ ભારાયતે સૂક્ષ્મવાસઃ સ્વજનશ્ચ
વૃકાયતે । રૂપં કુષ્ટાયતે તસ્ય સ્વાદુ ભોજ્યં વિપાયતે ॥૭૩॥ મનોહ્રં
ગાયનં તસ્ય તીક્ષ્ણવાણાયતે તથા । રાક્ષસીવ ભવત્યેવ નારી દેવા-
ક્ષ્ણનોપમા ॥૭૪॥ સ્નેહોઽનુમેયો ભક્તસ્ય ચિદ્ધૈરેતૈર્વિરાગિણઃ । કૃષ્ણ
પથ સ્ફુરત્યેકસ્તસ્યાન્તશ્ચ વહિઃ સદા ॥૭૫॥ સહસા સ્ફુરિતં
સ્નેહાત્તં દદ્રા હસતિ કચિત્ । કચિદ્વજન્તમાલોક્ય વિરહાદિવ
રોદિતિ ॥૭૬॥ આનન્દાદૃત્યતિ કાપિ કાપિ સમ્ભાયતેઽમુના ।

સામા હોઝ્યા આવેછે માટે વૃક જેવા નહિ પણ વૃકોજ છે. સ્વશરીરસૌ-
ન્દર્ય કામદેવના ગર્વને હરનાર હોય પણ ભગવાનના દિવ્ય રૂપ લાવણ્યતા-
માંજ એક રસિક એવા ઉત્તમ ભક્તને ખેત શિવ (કોઈ) જેવું જણાયછે. મુ-
સ્વાદુ ભોજનતો વિષભક્ષણ જેવું જણાયછે. લોકોએ શ્રવણથી સાંભળવા
યોગ્ય મનોહર આશ્ય ગીતગાયન તો આ ભાગવતોત્તમને કર્ણભેદક તીક્ષ્ણ
બાણતુલ્ય થાયછે. અપ્સરાની ઉપમા આપવા લાયક નારીપણુ આ કૃષ્ણા-
નુરાગીને પ્રાણહારિણી રાક્ષસણી જેવી તુલ્ય મનાય છે ॥૭૨-૭૪॥ ભગ-
વાન વિના અન્ય વસ્તુઓમાં વિરાગવાળા ભક્તોનો ભગવાનમાં વર્તતો પ-
રમપ્રેમ આ ઉક્ત વિષયવિદ્વેષભક્ષણવાળાં ચિદ્ધૈથી અનુમાન કરી લેવો.
અર્થાત્ આવાં લક્ષણો હોય તો બાણવું કે ભગવાનમાં પ્રેમપ્રકર્ય છે. આ પર-
મભાગવતને બહાર નેત્ર આગળ અને અંદર અંતઃકરણમાં એક કૃષ્ણજ
સર્વદા સ્ફુરેછે-ખીનું કશું ભાસતું નથી ॥૭૫॥ હવે એકાંતિક ભક્તનું
લોકભાષા દિવ્ય ચરિત્રનું વર્ણન કરેછે-ભગવાનમાંજ એક પ્રેમી ભક્ત ક્યારેક
પોતાના નયન આગળ અકસ્માત્ સ્ફુરણાયમાન થએલા ભગવાનને નિરી-
ક્ષણ કરીને સ્નેહાતિશયથી અતિશય હસેછે. ક્યારેક પધારતા ભગવાનને
નિહાળીને ભાવિ વિરહની સંભાવના કરીને શું? એમ અતિશય રૂદન કરેછે
॥૭૬॥ તે ઉત્તમ ભક્ત ક્યારેક ભગવદર્શનનો આનંદાતિશય આવી જતાં
નૃત્ય કરેછે. ક્યારેક ભગવાનસાથે પ્રત્યક્ષ માનીને બાપણુ કરેછે. ક્યારેક
અકસ્માત્ સ્ફુરણાયમાન થયેલા ભગવાનને સાધાંગ વંદન કરેછે. ક્યારેક

સાષ્ટાંગં વન્દતે કાપિ કચિન્નૂર્ણાં ચ તિષ્ઠતિ ॥૭૭॥ અપરાધાન્
ક્ષમસ્વેતિ કાપિ પ્રાર્થયતે હરિમ્ । ક્ષેત્રેન વિવશઃ કાપિ સ ચ
ગાયતિ નિસ્થપઃ ॥૭૮॥ હરે ! નારાયણ ! સ્વામિન્ ! કૃષ્ણ ! ગોવિન્દ !
માધવ ! । ઇત્યાદ્યાઃ કીર્તયત્યુચૈરમિધાઃ કાપિ સત્પતેઃ ॥૭૯॥
ઇત્યાદિભિર્વહુવિઘ્નૈશ્ચિદ્દૈઃ સ ઉપલક્ષિતઃ । પુનાતિ ભુવનં ભક્તઃ
સ્વપાદરજસાઽલિલમ્ ॥૮૦॥ અનાયાસેનૈવ માતર્ભવત્યસ્ય હરે-
સ્તનૌ । નિરોધઃ પ્રાણમનસોઃ પ્રેમભક્તસ્ય નિશ્ચિતમ્ ॥૮૧॥ પ્રાર-
બ્ધાન્તે વિહાયાસૌ પુમાન્વા સ્ત્રી કલેવરમ્ । ગુણાન્માયામયાં-
સ્ત્રીંશ્ચ હિત્વા ભવતિ નિર્ગુણઃ ॥૮૨॥ દિવ્યાં તનું વ્રહ્મરૂપાં પ્રાપ્ય

ભગવાનનાજ એક અનુભવસુખમાં ધન્દ્રિયોના સર્વ વ્યાપારો વિક્ષીન થતાં સ્તબ્ધ થઈ રહે છે. આરેક ભગવાન સન્નિધિમાં છે એમ માનીને 'હે હરે ! તમો મારા અપરાધો માફ કરો' એમ ભગવાનની પ્રાર્થના કરે છે. આરેક પ્રેમપરવશ બની જતાં લોકલાગે વર્ણત થઈને ઉચ્ચ સ્વરથી ગુણ-ગાન કરે છે. આરેક હે હરે ! હે નારાયણ ! હે સ્વામિન્ ! હે ગોવિન્દ ! હે માધવ ! ઇત્યાદિ સ્તુતિ શ્રીકૃષ્ણનાં મગ્નકારી નામો ઉચ્ચ સ્વરથી ઉચ્ચારે છે ॥૭૭-૭૯॥ ઇત્યાદિ અહુવિધ ચિદ્ભાવે પ્રેમપણે જણાતો ભક્તો-ત્તમ પોતાના ચરણરવિંદના રજથી સમગ્ર ભુવનને પવિત્ર કરે છે. બ્રહ્માના ભુવનનેપણુ પવિત્ર કરે છે અર્થાત્ ભવ બ્રહ્માદિ દેવોપણુ આવા ભક્તને પ-ધરાવી ચરણરજથી પોતાના ભુવનને પવિત્ર કરાવે છે ॥૮૦॥ હે માતઃ ! આવા પ્રેમભક્તનાં પ્રાણુ અને મન યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર વિગેરે ઉપાયનો પ્રયાસ કર્યા વિનાજ શ્રીહરિમૂર્તિમાં નિશ્ચે નિરોધ થાય છે ॥૮૧॥ આવા લક્ષણવાળો પ્રેમી નર કે તેવી નારીને બ્રહ્મસંપત્તિમાં પ્રારબ્ધના પરિણામરૂપ વપુનો પરિત્યાગ થાય એટલોજ વિલ્લખ છે. કલેવર પડતાંજ તત્કાળ માયામય એટલે પોતાના આત્મસ્વરૂપને મોહ પમાડનારા સત્ત્વ રજ અને તમ આ ત્રણ ગુણોને ત્યાગ કરીને એટલે તેને વશ નહિ રહીને અર્થાત્ ગુણમય આચારૂપ પડે છે ઉઘાડી નાંખીને નિર્ગુણ થાય છે-ગુણભા-વનાસ્પર્શે રહિત થઈને બ્રહ્મસાદ્ભ્યને પામે છે. તે શ્રુતિમાં કહ્યું છે 'તસ્ય

કૃષ્ણેચ્છયા સ ચ । દિવ્યં વિમાનમારુહ્ય સ્વેષ્ટં તદ્વામ યાતિ વૈ
 ॥૮૩॥ ગોલોકે સોઽક્ષરે ધાન્તિ વૈકુણ્ઠે વાપિ ભક્તરાટ્ । કૃષ્ણસ્ય
 વર્તતેઽલ્પજં સેવાયાં સર્વચન્દિતઃ ॥૮૪॥ તેન કૃષ્ણેન દત્તાનિ હ્યન-
 ન્તાન્યક્ષયાણિ ચ । તત્ર દિવ્યાનિ સૌખ્યાનિ પ્રાપ્નોતિ જનનિ ! ધ્રુવમ્
 ॥૮૫॥ અધ્યાત્મશાસ્ત્રમિતિ તે મયા પ્રોકમશેષતઃ । एतावदेव
 जीवानां मतं निःश्रेयसाय मे ॥८६॥ વેદાનાં પશ્ચરાગ્રસ્ય રહસ્યં

તાવદેવ ચિરં વાવસ્ય વિમોક્ષયેઽય સમ્પત્સ્યે' ॥૮૨॥ અપહતપાપ્મત્વાદિ
 સ્વસ્વરૂપના આવિર્ભાવને પામેલો આ લક્ષ્મી દિવ્ય બ્રહ્મરૂપ તનુ એટલે
 બ્રહ્મના અપ્રાકૃત રૂપ જેવું રૂપ જેવું છે એવું દિવ્યાકૃતિયોગવિશિષ્ટ વપુને
 પામીને ભગવાનના સંકલ્પબળથી પ્રાપ્ય એવા દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને,
 પોતે પામવા ઇચ્છેલા ભગવાનના દિવ્ય ધામને પામેછે—‘ગુણાપાવે વ્રહ્મ-
 શરીરમેતિ’ ‘બ્રહ્મીં સંવિશતે તત્ત્વં’ એવી શ્રુતિ છે ॥૮૩॥ હે જનનિ ! લક્ષ્મ-
 નજ તે એકાંતિકલક્ષ દેશવિશેષ જોલોક કે અક્ષર કે વૈકુંઠ નામના દિવ્ય
 ધામમાં તેતે ધામવાસી દિવ્ય લક્ષ્મી મુક્તોએ નમસ્કાર કર્યો થકો શ્રીકૃષ્ણની
 અખંડિત પરિચર્યાપરાયણ થાયછે. આ સ્થળે પ્રાપ્ય ધામનો વિકલ્પ નથી.
 ભગવાનનું દિવ્ય ધામજ પ્રાપ્ય છે. ભગવાનનાં દિવ્ય ભવનો અનંત છે
 માટે ત્યાં ત્યાં રહીને શ્રીકૃષ્ણની પરિચર્યા કરેછે. માટે કૃષ્ણસેવારૂપ એકજ
 રૂળ કહેછે પણ રૂળમાં ભેદ નથી કહેતા. તે ધામમાં પરિચર્યા કરેલા
 શ્રીકૃષ્ણે આપેલાં, દિવ્ય, અક્ષય, અનંત, મુખો જે પ્રાકૃતસુખથી વિલ-
 સ્સણ, ક્ષયરહિત, અવધિ વિનાનાં પરમાત્મપરિચરણથીજ એક પ્રાપ્ય છે
 તેને પામેછે. ‘ન સ પુનરાવર્તતે’ ન્ના શ્રુતિ અક્ષયપણું કહેછે. બ્રહ્માનંદ
 નિરવધિ છે માટે તેમની સેવાના આનંદનું પણ નિરવધિપણું જાણવું ॥૮૪-
 ૮૫॥ પ્રકરણાર્થની પરિસમાપ્તિ કરેછે-હે માતા ! આવી રીતે આ અધ્યાત્મ-
 શાસ્ત્ર તેમોને મેં કહ્યું. હવે અધ્યાત્મ તત્ત્વ કહેવાનું અવશેષ રહ્યું નથી-
 સમગ્રપણે તમોને કહ્યું. જીવોના આત્મતિક કલ્યાણ માટે આટલુંજ મેં
 માનેલું છે, ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યની અપેક્ષાએ બીજું કોઈપણ શ્રેય નથી અને
 ભક્તિથી બીજું કોઈપણ નિઃશ્રેયસ નથી ॥૮૬॥ વેદો અને તેના અર્થના

સાત્ત્વયોગયોઃ । ધર્મશાસ્ત્રસ્ય ચાપ્યેતદ્વિસ્પષ્ટમુદિતં મયા ॥૮૭॥
 તસ્માદેતદ્ભવત્યાપિ શ્રેયસે ધાર્યમાત્મનિ । તેન મુક્તા સર્વકષ્ટા-
 ત્પ્રાપ્સ્યસે પરમં સુખમ્ ॥૮૮॥ एतद्ब्रह्मस्य परमं यः श्रोष्यति पठि-
 त्यति । भविष्यति तयोः कृष्णे भक्तिश्च सुखमीप्सितम् ॥૮૯॥
 મુદ્રત ઉવાચ—રહસ્યમિતિ પુત્રેણ ગીતં માતા નિશમ્ય સા । પ્રસ-
 ન્નહૃદયાઽત્યન્તં પ્રોચે નિઃસંશયા સતી ॥૯૦॥ પ્રેમવાયુવાચ—સ્વધ-
 મ્જ્ઞાનવૈરાગ્યૈરુપેતા નવલક્ષણા । ભક્તિઃ કૃષ્ણે ત્વયા પ્રોક્તા નૃણાં
 શ્રેયસ્કરી હરે ! ॥૯૧॥ स तु कृष्णस्त्वमेवासि हरिनामाऽत्र

વિચારરૂપ પાંચરાત્ર, સાંખ્યશાસ્ત્ર, યોગશાસ્ત્ર અને ધર્મશાસ્ત્રનું આજ
 પરમ રહસ્ય (નિર્ગહિતાર્થ) સ્પષ્ટપણે તમોને કહ્યું ॥૮૭॥ માટે મોક્ષની
 આકાંક્ષાવાળાં તમારેપણુ આ મેં કહેલું રહસ્યરૂપ અધ્યાત્મશાસ્ત્ર ચિત્તામાં
 સદાય ધારણુ કરવું. તેના અવધારણુથી સમસ્ત સાંસારિક સંકટમાંથી
 મુક્ત થઈને નિઃશ્રેયસરૂપ સર્વોત્કૃષ્ટ સુખને પામશો. હે માતા ! જે મુમુક્ષુ
 મનુષ્ય આ સર્વ સન્ધ્યાઓના સર્વોત્તમ રહસ્યને શ્રદ્ધાથી સાંભળશે અથવા
 ભણશે ભણાવશે; તેમને પણુ શ્રવણુ-પઠનાદિકના પ્રતાપથી હૃદયના દોષ
 દૂર થતાં ધર્માદિકમાં અભિરૂચિ થવાના અનુક્રમથી કૃષ્ણમાં ભક્તિ થશે
 અને ઇપ્સિત સુખ સિદ્ધ થશે ॥૮૮-૮૯॥ મુદ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન !
 જનનીના નિઃશ્રેયસ સારૂ મુત શ્રીહરિએ કહેલું આ પરમ ઉપનિષદરહસ્ય
 સાંભળીને માતા ભક્તિ હૃદયમાં પ્રહર્ષ પામીને, સમગ્ર સંશયે રહિત થઈને
 પુત્રપ્રત્યે આ પ્રકારે બોલ્યાં ॥૯૦॥ પ્રેમવતી કહેછે—હે હરે ! આપે જે
 આ સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે સહિત નવલક્ષણવાળી ભક્તિ મોક્ષને કરનારી કહી
 તે કેવળ મારા કલ્યાણને કરનારી એટલુંજ નહિ પણુ મને મિષ કરીને સર્વ
 મનુષ્યોના કલ્યાણમાટેજ કહી છે, માટે સર્વ ક્રોધના કલ્યાણ માટે જરૂર
 થશે ॥૯૧॥ જેમણે પૂર્વે યદુવંશમાં અવતરીને અર્જુનના નિમિત્તથી ઉપ-
 નિષદનું પરમ રહસ્ય ગીતાદ્વારા પ્રકાશ કર્યું હતું એજ તમો કૃષ્ણ હાલમાં
 આ લોકમાં હરિનામથી પ્રકટ થયાછે એમ હું નિશ્ચયથી જાણું છું, માટે
 તે વખતે અર્જુનજ જેમ આપના વચનથી વિનષ્ટસંશય થયા હતા તેમ

સામ્પ્રતમ્ । નિશ્ચયેનેતિ જાનામિ ત્વદ્વાક્યેનૅનૅષ્ઠસંશયા ॥૧૨॥
 ત્વય્યેવ સંયોજ્ય મનો માયાકાલસમુદ્ભવાત્ । સમપ્રકણ્ણાન્મુક્તાસિ
 યામિ ધામાદ્ય તે પરમ્ ॥૧૩॥ સુવ્રત ડ્વાચ—ઇત્યુક્ત્વા સા તમે-
 વાન્તર્હરિં નારાયણં પ્રમુમ્ । દધ્યૌ વિશુદ્ધમનસા તેનામ્બૃદ્દેહવિ-
 સ્મૃતિઃ ॥૧૪॥ ગીતામેતાં હિ સાક્ષાદ્ધરિમુખકમલાન્નિઃસૃતાં વેદ-
 સારં કૃષ્ણં સંપૂજ્ય ભક્ત્યા પ્રતિદિનમશિલામત્ર વાધ્યાયમેકમ્ ।
 નાનાકામામિલાપી નનુ ધરણિપતે ! યઃ પઠેદ્વા નિશામ્યેચાયા-
 ત્ત્વેષ્ટં સ સૌખ્યં ત્વરિતમથ જનઃ કૃષ્ણભક્તિં નિરાશીઃ ॥૧૫॥
 इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे हरिगीताया भक्ति-
 स्वरूपलक्षणनिर्दिष्टनामा पट्विंशोऽध्यायः ॥३६॥

તમારા આ વચનથી હાલમાં હું સશયરહિત થઈ છું અને મારો મોહ નિવૃત્તિ
 પામ્યો છે અને સ્મૃતિ પ્રાપ્ત થઈ છે ॥૮૨॥ પરશ્વજ્ઞ પરમાત્મા વાસુદેવ
 ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ આપને વિષેજ આ દિવસને આરંભીને મન જોડી
 દધને, માયા તથા કાળથી થતા ત્રિવિધ તાપરૂપ સમગ્ર કલેશોમાથી મુક્ત
 થઈ ગઈ છું અને હમણાંજ તમારા ધામપ્રત્યે જઈ છું ॥૮૩॥ સુવ્રતનાપિ
 કહે છે— હે રાજન્ ! આ પ્રકારે પુત્રને કહીને માતા પ્રેમવતી ગુરત
 સમગ્ર ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાથી ઉપસહાર કરીને, વિશુદ્ધ મનથી એજ હરિ
 નારાયણનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરવા લાગ્યાં. તે ધ્યાનથીજ દેહ દૈહિકની સ્મૃતિ
 તત્કાળ ટળી ગઈ ॥૮૪॥ હે ધરણીપતે ! સાક્ષાત્ ભગવાન્ શ્રીહરિએ સ્વ-
 મુખકમળથી માતાને મિષ કરીને પ્રકટ કરેલી આ ગીતા જે સમગ્ર વેદના
 સારરૂપ છે તે સમસ્ત પચાધ્યાયીને અથવા એમાંથી એક અધ્યાયને જે
 પુરૂષ નાનાવિધ કામની અભિલાષાથી ભક્તિપૂર્વક કૃષ્ણનું પૂજન કરીને
 શ્રદ્ધાથી પ્રતિદિન પાઠ કરે અથવા સાંભળે તે પુરૂષ સર્વ અભિલષિત
 જલદી પામીને, કાળે કરીને સમગ્ર ઇષ્ટાએ રહિત થતાં કૃષ્ણભક્તિને
 પામીને તે પુરૂષ નિઃશ્રેયસરૂપ નિરવધિ પરમ મુખને પામે ॥૮૫॥ इति
 श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे हरि-
 गीतायां भक्तिस्वरूपनिर्दिष्टनामा पट्विंशोऽध्यायः ॥३६॥

હરિગીતામાહાત્મ્ય તથા તાત્પર્યસદ્ગ્રહ—

તાપત્રયામિભૂતાનાં કૃષ્ણસેવામૃતાશયમ્ । ગીતેયં ગાહમાનાનાં સુસાવ-
તરણા સૂતિઃ ॥૧॥ ચતુસ્સોપાનસંસ્પન્ના ધર્માધૈરુત્તરોત્તરેઃ । કાપિ નિઃશ્વેનિકા
સેયં મુક્તિસૌધાધિરોહિણી ॥૨॥ હરિકૃષ્ણમુદ્ધામ્ભોજમકરન્દરસાયિતા । સે-
વ્યતાં હરિગીતેયં ભવાધ્વધમહારિણી ॥૩॥ નિરન્તરગતાગતશ્રમફલૈકતા યત્ર
ન પ્રમાદજલ્પવિપત્તયો ન ચ ભવન્તિ યસિન્પથિ । નચાપિ વિમતા ગતિર્વિધિપુ
યત્ર ભક્ત્યન્વયાત્ સ ધર્મઃ હૃદ કીર્તિતઃ સકલકામનાદૂરગઃ ॥૪॥ વિહાય

આ હરિગીતા ત્રિવિધ તાપથી અત્યંત તપી ગયેલા હોવાથી તેવા
તાપને ટાળવામાટે તેવા તાપની તુરત શાંતિ કરવામાં સમર્થ, શ્રીકૃષ્ણસેવારૂપ
મુધાના અગાધ અણુટ ધરામાં આનાયે પ્રવેશ કરવા ઈચ્છતા મુમુક્ષુ મનુષ્યોને
અકલેશથી અદર ઉતરી શકાય એવા મુગ્ધ માર્ગરૂપ છે ॥૧॥ આ ગીતા ધર્મ-
જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિ આ ચાર ઉત્તરોત્તર સોપાને (પગથીયાં) સંપન્ન હો-
વાથી મુક્તિરૂપી મહામહેલ ઉપર ઠેક ચઢાવી દેનારી કોઈ અપૂર્વ અદ્ભુત નિ-
સરણીરૂપ છે ॥૨॥ આ હરિગીતા શ્રીહરિકૃષ્ણના મુખકમળના મકરન્દરસરૂપ
અને અનાદિ ભવમાર્ગના ભ્રમભુશ્રમને જલદી ઉતારનારી છે માટે સર્વ કોઈ
મુમુક્ષુમનુષ્યોએ સદા સેવવા યોગ્ય છે ॥૩॥ જે ધર્મમાં નિરંતર આ લોકમાંથી
પરલોકમાં અને પરલોકમાંથી આ લોકમાં વારંવાર જવા આવવાના કેવળ
કલેશમાત્ર ફળ નથી. (ખીલ ધર્મમાં તે કેવળ શ્રમફળજ છે) જે ધર્મમાં
પ્રમાદને લીધે અચાનક આવી પડતી આપત્તિઓપણ પીડતી નથી. તથા
વેદવિધિમાં શ્રવણ થતાં વિવિધ ફળોદ્ધારા જે વિરહ ગતિ થાય છે તેપણ જેમાં
નથી, કારણ કે સર્વ કર્મેના ભક્તિમાં સમન્વય કરેલો છે. અર્થાત્ મુમુક્ષુ જે
કર્મ કરે છે તે સર્વ ફળસંગ કર્તૃત્વસંગ ભ્રમત્વસંગનો ત્યાગ કરીને એક
પરમેશ્વર પ્રીત્યેજ કરે છે માટે તે કર્મો ક્યારેયપણ ફળદ્વારા બંધક યદને વિપ-
રીત ગતિ આપનારાં થતાં નથી. વળી જે ધર્મ સકળ કામનાઓથી દૂર રહેલો
છે અર્થાત્ કામસંકલ્પવર્જિત છે. આવો નિષ્કામ ધર્મયોગ આ હરિગીતામાં
વર્ણવેલો છે. આ અર્થ 'નેહામિકમનાશોઽસ્તિ' 'શ્વવસાયાત્મિકા મુદ્ધિઃ' 'યસ્ય
સર્વે સમારમ્ભાઃ કામસદ્કલ્પવાર્જિતાઃ' 'કૂરેણ હ્યવરં કર્મે' ઇત્યાદિ ગીતાવચ-
નમાં રૂપ છે ॥૪॥ જે રૂપ વિવિધ વિષયવાસનાથી વિહલિત એવાં વિવિધ

વિવિધે ફલે વિવિધવાસનાકલ્પિતે સ્પૃહામધિક્કુ સર્વાં વિધિનિષેધવશ્યો
 હરે । સ્વર્ણનિયત તુ યત્ વિરચયેત્ હરે શ્રીળ્લ સમસ્તમપિ કર્મં ચેત્ સ
 રત્ન ધર્મનિષ્ઠ પર ॥૫॥ સ્વધર્મપથનિષ્ઠયા નનુ તથા મુમુક્ષુ પુમાન્ સુનિ
 મલમના સુધીરવગતાત્મયાચાત્મ્યક । ક્ષરાક્ષરવિલક્ષણ સકલચેતનાષીશ્વર
 પર પરમકારણ સ સત્ત્વેતિ નારાયણમ્ ॥૬॥ જ્ઞાનનિષ્ઠ પુમાનેષ દેહત્રયવિ-
 લક્ષણમ્ । વેત્તિ બ્રહ્માત્મકસ્વાત્મસ્વરૂપ તત્ત્વયમ્પ્રમમ્ ॥૭॥ સર્વેશ્વરેશ્વરો યસ્તુ
 સર્વકારણકારણમ્ । સર્વાન્તરાત્મા ત કૃષ્ણ સર્વસેન્ય સ વેશ્યયમ્ ॥૮॥ કાલ-
 કર્માભિધાતોત્થમાયાચક્રપરિક્રમે । સલ્લસ તદ્ગમોદ્ધાન્ત તદ્ગુણાદૃષ્ટતેજસમ્
 ॥૯॥ સ્વયમ્પ્રકાશમાત્માન ધૂમેનાગ્નિમિવાવૃત્તમ્ । વિજ્ઞાનેકથન સ્વચ્છમનહં

ક્રોધોમા ને દારણ દુરત દુ ખ દેનારી સ્પૃહા છે તેને બીલકુલ ત્યાગ કરીને,
 ભગવાનના વિધિનિષેધરૂપ વચનને વશ થઈ રહે તેમા પોતાના વર્ણાશ્રમને
 ઉચિત ને જરૂરી કર્મ હોય એટલું જ 'ચાવાનયં ઉદપાને' એમા કહ્યા મુજબ
 હરે અને ને યજ્ઞાદિ સમગ્ર કર્મ કરે તો 'સ્વકર્મણા તમમ્યચ્ચ' એમા મહા
 પ્રભાણે આ સર્વ પરમેશ્વરનું પ્રીતિન છે એવી સરસ્વતી પ્રુદ્ધિથી કહે એજ પરમ
 ધર્મનિષ્ઠ કહેલો છે ॥૫॥ મુમુક્ષુ મનુષ્ય આવી શુદ્ધ સ્વધર્મમાર્ગમા દૃઢ નિષ્ઠાથી
 અત્યંત નિર્ભેળ મનવાળો થતા શુદ્ધ પ્રુદ્ધિથી આત્મતત્ત્વને ચાર્યાર્થપણે જાણીને,
 ક્ષરાક્ષરપુરૂષધકી સવધા વિલક્ષણ, સમસ્ત ચેતન અનેતનના અધીશ્વર, પરમ
 કારણ પરબ્રહ્મ, પરમાત્મા શ્રીનારાયણને નિમિત્તથી જાણે છે ॥૬॥ આવી જ્ઞાન
 નિષ્ઠાવાળો આ મુરૂષ પોતાના આત્મસ્વરૂપને સ્મૃત્તાદિ ત્રણ દેહધકી વિલક્ષણ
 સ્વયપ્રકાશ અને બ્રહ્માત્મક (મારા આત્મા પરમાત્મા છે) તત્ત્વથી જાણે છે
 ॥૭॥ આ પ્રકારે આત્મસ્વરૂપને જાણનારો મુરૂષ ને સર્વ ઈશ્વરના ઈશ્વર, સર્વ
 કારણના કારણ, સર્વના અતર્યામી, સર્વ કોઈએ સેવવા યોગ્ય એવા ને પરબ્રહ્મ
 પરમાત્મા વેદાંતમા કહ્યા છે તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનજ છે એમ ચાર્યાર્થપણે જાણે છે
 ॥૮॥ આ જીવાત્મા કાળકર્મના અભિધાતથી ઉત્પન્ન થયેલા માયારૂપી ચક્રના
 શ્રમણમા સલક્ષ થતા તેના શ્રમણથી વિરોધ બ્રાત્ત થયો છે અને માયાશુભથી
 તેનું જ્ઞાનતેજ આવરિત થયેલું છે વસ્તુવાચે તો આત્મા સ્વયપ્રકાશ છે પણ
 ધૂમથી અગ્નિનીપેટે આવરિત થયેલો છે કેવળ વિજ્ઞાનધન સ્વચ્છ છે તે દુ ખ
 પરપરને ક્યારેયપણુ અર્હ નથી આવો શુદ્ધ આત્મા પરમાત્માના પરમાનંદરૂપ
 સામ્રાજ્યના અનુભવને લાયક આવી રીતે દેહ આત્માનું વિવેચન કરીને જ

દુઃસન્તતેઃ ॥૧૦॥ પરમાત્મમહાનન્દસામ્રાજ્યાનુભવોચિતમ્ । વિવિચ્ય જા-
નતઃ પુંસો વિવેકોઽયં પ્રજાયતે ॥૧૧॥ ક વિજ્ઞાનઘનઃ સોઽહં શુદ્ધસ્ફટિક-
સન્નિભઃ । કેદં જડં ગુણમયં મોહશોકામયાસ્પદમ્ ॥૧૨॥ કાહં નિત્યોદિતા-
નન્દસ્વરૂપો મૃત્યુદૂરગઃ । ગર્ભજન્મવ્રારામૃત્યુદુઃખપ્રાયમિદં ક તુ ॥૧૩॥ ક
સાઽનન્દમયી સેવા તત્સ્યાનન્દમયાત્મનઃ । કેયં દુઃસમયી સેવા દેહદેહા-
ભિમાનિનામ્ ॥૧૪॥ ગુણદોષો નિત્યમિત્યં મુહુર્માવયતો મુનેઃ । આત્મનોઽ-
ન્યત્ર સર્વં વૈરાગ્યમુપજાયતે ॥૧૫॥ આત્માનાત્મવિવેકોત્પદવૈરાગ્યસમ્પદા ।
કાપ્યાનન્દમયે કૃષ્ણે પરા ભક્તિઃ પ્રજાયતે ॥૧૬॥ આનન્દમયમાત્માનં યયા
તમુપગच्छति । ન ચાનન્દમયાદન્યન્નિઃશ્રેયસપદં ભવેત્ ॥૧૭॥ યા પ્રીતિર-
વિવેકાનાં વિપયેષ્વનપાયિની । સા કૃષ્ણે સર્વમાણે ચેત્પરા ભક્તિઃ પ્રકીર્ત્યતે
॥૧૮॥ પરાનુરાગગર્ભં તત્સરણં સ્વાર્થવર્જિતમ્ । કામુકસ્યેવ કામિન્યાઃ
સર્વમાણાપરોક્ષ્યકૃત્ ॥૧૯॥ કૃષ્ણે ભક્તિરિયં સૈવ પુરુષાર્થો ન ચેતરઃ । इत्येव

જુતા પુરુષને એવો વિવેક યાયછે ॥૬-૧૧॥ શુદ્ધ સ્ફટિક મણિને સદૃશ વિજ્ઞા-
નપત્ર હું આત્મા કયાં ? અને ત્રિશુભય, જડ, મોહ શોક રોગના ત્યાગના
આ દેહ કયાં ? એ જેમાં અત્યંત અંતર છે ॥૧૨॥ નિત્યસિદ્ધ આનંદસ્વરૂપ
વાળો અને જન્મ મૃત્યુએ રહિત એવો હું આત્મા કયાં ? અને ગર્ભ જન્મ જડ
મૃત્યુના દુઃખપ્રાય આ શરીર કયાં ? જેમાં બહુ વક્ષવત છે ॥૧૩॥ નિરતિશય
આનંદમય પરમાત્માની આનંદમયી સેવા કયાં ? અને આ દેહ દેહાભિમાની-
ઓની દુઃખમયી સેવા કયાં ? એ જેમાં અતિશય અંતર છે ॥૧૪॥ આ રીતે
નિત્ય શુભ-દોષને વારંવાર વિચાર કરનારા અને આત્મમનન કરનારા મુમુક્ષુને
પરમાત્મા સીવાયના બીજા વસ્તુમાત્રમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય ઉદય પામે છે ॥૧૫॥
આત્મા અનાત્માના વિવેકથી ઉદય પામેલી સુદૃઢ વૈરાગ્યસંપદાથી ક્યારેક
આનંદમય શ્રીકૃષ્ણજવાનમાં પરાશક્તિ પ્રકટ યાયછે ॥૧૬॥ જે ભક્તિવડે
તે આનંદમય પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણને પામેછે, આનંદમયની પ્રાપ્તિપદી ખીન્નું કોઈ
નિઃશ્રેયસપદ છેજ નહિ ॥૧૭॥ અવિવેકી વિષયવ્યાસંગીઓને જેવી વિષ-
યોમાં અવજનીય પ્રીતિ હોયછે એવી પ્રીતિ પ્રેમથી સ્મરણ કરાતા શ્રીકૃષ્ણને
વિષે દૃઢપણે યાય તો તે પરાશક્તિ કહેવાય ॥૧૮॥ સ્વાર્થવર્જિત, પરાનુરાગ-
ગદ્ગત, જે શ્રીકૃષ્ણાનુસ્મરણ છે તે જેમ કામુક નરને સ્મરણવેગથી કામિની દે-
ખાયા કરે તેમ પરમાત્માનું પ્રત્યક્ષપણું કરનાર યાયછે ॥૧૯॥ આવી કૃષ્ણ

હરિગીતાયાઃ પ્રોક્તસાત્પર્યસદ્ગ્રહઃ ॥૨૦॥ ધર્મજ્ઞાનવિરક્તિભક્તિભિરિય નિ.શ્રે-
યસાધ્વશ્રિયં પુણ્યન્તી હરિકૃષ્ણવક્ત્રકમલ્યાત્ હૃદ્યા સ્વયં નિર્ગતા । વિજ્ઞાના-
મૃતવર્પિણી ભવભયપ્રધ્વંસિની સેવ્યતાં સેયં શ્રીહરિકૃષ્ણપાદકમલદ્વન્દૈ-
સેવાર્થદા ॥૨૧॥ ઇતિ હરિગીતા સમાપ્તા ॥

રાજોવાચ—ધ્યાયન્તી ભગવન્તં સા ભક્તિઃ સમ્પાપ કાં ગતિં ? ।
તતો હરિશ્ચ કિં ચક્રે ? વૃહોતન્મે મહામુને ! ॥૧॥ સુવત ઉવાચ—
તસ્યાં ધ્યાનસ્થિતાયાં તુ ભૂપાસીવરુણોદયઃ । વિધાતુમાહ્નિકં કૃષ્ણઃ
જ્ઞાત્વાઽઽધ્યાગારમાવિશત્ ॥૨॥ વદર્શ સાઽથ ધ્યાયન્તી હરિં તં

વિષે પરાભક્તિ ધાય એજ પરમપુરુષાર્થ છે, આથી અન્ય કોઈ પુરુષાર્થ નથી
આવેજ આ હરિગીતાનો ઉત્તમ તાત્પર્યસંગ્રહ છે ॥૨૦॥ આ હરિગીતા ધર્મ જ્ઞાન
વૈરાગ્ય અને ભક્તિવડે હૃદ્યાણુમાર્ગની નિરતિરાય ચોલાને પોષણ કરનારી ॥
શ્રીહરિના મુખકમળમાથી સ્વયં નિકળેલી પરમ મનોહર છે. જ્ઞાનામૃતને વર્પ-
નારી, ભવભયને વિનાશ કરનારી અને શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળયુગળની સેવારૂપ
સર્વોત્તમ સ્વાર્થને સિદ્ધ કરનારી છે માટે સર્વ કોઈ મુમુક્ષુએ અવલુપાકનાદિકથી
સદા સેવવી ॥૨૧॥ ઇતિ હરિગીતા સમાપ્તા ॥

અધ્યાય ૩૭ મો.

આ પ્રકારે કહીને ભગવાન્ શ્રીહરિના ધ્યાનમા નિમગ્ન મનવાળા થઈ
ગએલા સુવતમુનિને પ્રતાપસિંહ રાજા પુછેછે—હે મહામુને ! સુત શ્રી-
હરિએ મુખોધ દીધેલાં ભક્તિમાતા એજ ભગવાન્ શ્રીહરિકૃષ્ણનું ધ્યાન
કરતાં કરતાં કઈ ગતિને પામ્યાં ? અને તેપછી શ્રીહરિએ શુ કર્યું ? આ બે
બાબતો ભગવાનના ચરિત્રામૃતના પાનમા અતિલુપ્ધ એવા મને કહેવાને
યોગ્ય છે ॥૧॥ આ રીતે રાજાએ પુછેલો પ્રશ્ન સાંભળીને સહર્ષ પામેલા
સુવતઃકૃપિ કહેછે—હે ભૂપ ! ભક્તિમાતા યથોપદિષ્ટ દિવ્ય રૂપના ધ્યાન-
પરાયણ થતાં નવમીની રાત્રિ વ્યતીત થઈ અને દશમીતિથિનો અરુણોદય
થયો. એટલે શ્રીહરિકૃષ્ણ જ્ઞાન કરી સધ્યાદિ આહ્નિક કર્મ કરવા અગ્નિ-
હોત્રશાળામાં ગયા ॥૨॥ તેપછી ભક્તિદેવીએ ધ્યાન ધરતાં હૃદયારવિદર્મા
સ્વેચ્છાથી પ્રાદુર્ભાવ પામેલા, પ્રથમ બહાર નેત્ર આગળ બેવા બેયા હતા

હૃદયામ્બુજે । આવિર્ભૂતં યથાદૃષ્ટં પ્રથમાશ્રમસંસ્થિતમ્ ॥૩॥ પ્રસન્ન-
મુલચન્દ્રામં ચારિજચ્છદલોચનમ્ । દ્વિભુજં રમણીયાઙ્ગં શ્યામતુ-
ન્દરવિગ્રહમ્ ॥૪॥ કૌપીનાચ્છાદનં શ્વેતમુત્તરીયં ચ વિભ્રતમ્ ।
નક્તકાવદ્ધકુટિલશ્યામસૂક્ષ્મશિરોરુહમ્ ॥૫॥ સિતયશોપવીતં ચ
કરાત્તજપમાલિકમ્ । કण्ठस्थसूक्ष्मतुलसीकाष्ठक्ष्मद्वयशોભનમ્
॥૬॥ ભાલે કણ્ઠે ચ હૃદયે ભુજયોઃ શોભનાનિ ચ । કાદમ્બીરચન્દ્ર-
કોપેતાન્યૂર્ધ્વપુણ્દ્રાણિ વિભ્રતમ્ ॥૭॥ एवं हरिं सा पश्यन्ती पृथक्
स्यात्मानमैक्षत । देहेन्द्रियमनःप्राणगुणेभ्यस्तत्प्रकाशकम् ॥૮॥

એવા બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં રહેલા વાણિવેપધારી શ્રીહરિને જોયા ॥૩॥ સાક્ષા-
ત્કરેલા દિવ્યરૂપને વણિવેછે-શારદ ચંદ્રમાની પેઠે પ્રસન્ન અને મનોનયનને
નિરતિશય આનંદ દેનારા એવા દિવ્ય વદનારવિંદથી વિરાજમાન. કમળપત્ર
જેવાં કર્ણપર્યંત વિશાળ શીતળ ભુખ સ્પર્શવાળાં દિવ્ય વિલોચનથી-સર્વ
સંતાપને સહરનારા. બહુપર્યંત લાંબા ભુજડડવડે શોભાયમાન. રમણીય
અવયવસન્નિવેશ (ગોઠવણી)થી સુશોભિત. નવીન મેઘસમાન મુંદર દિવ્ય
દેહવાળા. ચંદ્રચંદ્રિકા જેવા જેત અધોવસ્ત્ર (પહેરવાનું) અને ઉતરીય
(ઓઠવાનું) વસ્ત્રથી શોભમાન. સૂક્ષ્મ વસ્ત્રખંડ (રૂમાલ)થી ખાંધેલા છે
વાંકા શ્યામ સૂક્ષ્મ મસ્તકકેશ જેમણે. ખલા ઉપર લાંબા ધારેલા જેત
ઉપવીતથી શોભમાન. જમણા કરકમળમાં જપાર્થે તુલસીમાળાને ધારી
રહેલા. ઝીણી એવડી લલિત તુલસીમાળાથી અલકૃત છે કંઠદેશ જેમનો.
મધ્યભાગમાં હંકુમચંદ્રકે સહિત સુશોભિત ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલકથી અલંકૃત છે
દિવ્ય વિશાળ લલાટ જેમનું. એજ રીતે બ્રહ્મચારી હોવાથી કંઠ હૃદય
અને બે બાહુમાં એવુંજ ઊર્ધ્વપુંડ્ર ધારી રહેલા. આવી દિવ્યાકૃતિથી પો-
તાના હૃદયકમળમાં આવિર્ભાવ પામેલા શ્રીહરિને લક્ષ્મીમાતાએ જોયા ॥૪-
૭॥ આવી રીતે હૃદયપદ્મમાં સ્ફુરણાયમાન થએલા શ્રીહરિને જોઈ રહેલાં
લક્ષ્મીમાતા તે હૃદયમાંજ નિરંતર નિવાસ કરી રહેલા પોતાના આત્મસ્વરૂ-
પનેપણુ સાક્ષાત્ જોવા લાગ્યાં. કેવો આત્માતો-દેહ ઇન્દ્રિયો મન પ્રાણ
અને ગુણોના સંબંધવાળો જણાય છે પણ વસ્તુતાએ તેનાયકી અત્યંત વિલ-

સન્માત્રં તે વ્રહ્મણૈક્યમાપન્નં હ્યક્ષરેણ ચ । સા દદર્શ તતસ્તાંસિસ્ત-
મેવ સમવૈક્ષત ॥૯॥ સોઽથ સ્વમેવ શ્રીકૃષ્ણં જાનન્તીં નિશ્ચયેન
તામ્ । તદ્રૂપં દર્શયામાસ સાશ્ચર્યં સા તમૈક્ષત ॥૧૦॥ કોટિકન્દ-
ર્પલાવણ્યં નવીનજલદાસિતમ્ । પ્રત્યક્ષનિઃસરત્કોટિકોટિચન્દ્રસ-
મચ્યુતિમ્ ॥૧૧॥ શુદ્ધહેમાભવસનં રત્નકાશ્ચીમનોહરમ્ । મયૂરવર્હ-
મુકુટં મકરાકૃતિકુણ્ડલમ્ ॥૧૨॥ કણ્ઠોલ્લસત્કૌસ્તુભં ચ મુક્તા-
હારવિભૂષણમ્ । વૈજયન્તીં સ્વજં કળે દધતં ચ મનોહરમ્ ॥૧૩॥

ક્ષણુ અને તે દેહાદિકનેપણુ જ્ઞાનપ્રભાથી પ્રકાશ કરનારો. (સ્વયપ્રકાશ સ્વ-
ભાવ હોવાથી) સત્તામાન-એટલે આકારે રહિત. દેવાદિ આકારના વિરોધિ
ચૈતન્યલક્ષણુ સત્તારૂપથી રહેલો અને પ્રકૃતિવિલક્ષણુ અક્ષરસ્વરૂપસાથે પો-
તાના અપહતપામ્ભત્વાદિ પ્રકારોવડે સાધર્મ્યને પામેલો, આવા આત્મ-
સ્વરૂપને અવલોકવા લાગ્યાં. તે આત્મસ્વરૂપને કેવળ અક્ષરસ્વરૂપાત્મકજ
નહિ પણ પરમાત્મકપણુ નિહાળવા લાગ્યાં એમ કહેછે—ત્યારપછી આવા
પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં અંતર્યામીપણુ અખંડ રહેલા પરમાત્માને પ્રત્યક્ષ
નિરીક્ષણુ કરવા લાગ્યાં. અર્થાત્ ‘આત્મસ્વરૂપ સ્વતત્ર નથી પણ પરમા-
ત્માને પરાધીન છે’ એવું સાક્ષાત્ સમીક્ષણુ થયું ॥૮-૯॥ તેપછી ભગવાન્
શ્રીહરિએ ‘જે પ્રત્યક્ષ પુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છે એજ શ્રીહ-
રિકૃષ્ણરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા છે’ એવો દૃઢ નિશ્ચય જેમને થયોછે એવાં
ભક્તિમાતાને અક્ષરધામમાં વિરાજમાન એજ શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપનો સાક્ષા-
ત્કાર કરાવ્યો. તે પ્રેમવતીમાતા શ્રીહરિને પ્રકટ કરેલા દિવ્યરૂપ શ્રીકૃષ્ણ-
સ્વરૂપે આશ્ચર્યપૂર્વક પ્રેક્ષણુ કરવા લાગ્યાં ॥૧૦॥ એજ દિવ્યરૂપને વર્ણવેછે
—કોટિ કામદેવના લાવણ્યશષ્ટીપણુ અતિઅધિક લાવણ્ય (શરીરસૌન્દર્ય)
જેનું છે અથવા કોટિ કામદેવનું લાવણ્ય જેમાં છે. નૂતન મેઘસમાન
શ્યામ. એક સાથે ઉદય પામેલા કોટિ કોટિ ચંદ્રમાની કાંતિ જેવી કમનીય
દિવ્ય કાંતિઓ જેના એક એક અંગમાંથી નિકળેછે. શુદ્ધ સુવર્ણની પ્રભા
જેવા પ્રકાશમાન દિવ્ય પીતાંબરથી શોભાયમાન. રત્નજડિત સુવર્ણમય
કટિમેખળાથી મનોહર. મયૂરનાં પિંછાંવાળો મુકુટ જેમણે મસ્તકે ધાર્યોછે.

મુજયોઃ કટકે હૈમે શ્વલ્લે ચાન્નદે શુમે । દધતં નૂપુરે ચાન્નયોઃ
 કિશોરં ચારુલોચનમ્ ॥૧૪॥ નટવર્યસમાકલ્પં ચન્દનેન સુચર્ચિ-
 તમ્ । પૌષ્પાન્હારાજ્જેશ્વરાંશ્ચ વિશ્રતં ચાવતંસકૌ ॥૧૫॥ દ્વિમુજં
 ચાદ્યન્તં ચ મુરલીં મધુરસ્વરમ્ । આશ્ચર્યદર્શનં તં ચ દૃષ્ટ્વા દૃષ્ટા
 નનામ સા ॥૧૬॥ પુનસ્તમથ સાઽપદ્યયથાપૂર્વેમવસ્થિતમ્ । વર્ણિ-
 વેપં સ્વતનયં તતો નત્વા નુનાવ તમ્ ॥૧૭॥ મક્ષિદ્વાવ—યઃ પાતું
 સદમર્ત્યવિપ્રવૃષ્ણાસ્તિષ્યાવૃષ્ણાહ્યાસુરઘાતેભ્યોઽજનિ મહૃહત્કર-
 ણયા હોકાન્તધર્મપ્રિયઃ । મૂલાજ્ઞાનતમશ્ચયાર્ક ! વિધૃતાનેકાવ-

મકરાકાર કુંડળથી અલંકૃત દિવ્ય કર્ણુ જેમના છે. કંઠમાં શોભાયમાન
 કૌસ્તુભમણિ જેમને છે. મુકાહારથી સમલંકૃત દિવ્ય વિશાળ વક્ષસ્થળ
 જેમનું છે. કંઠમાં લાંબી ધારેલી મનોહર વૈજયંતી (પાંચ વર્ણોનાં) પુષ્પોની
 અથવા પાંચ વર્ણના મણિમાણિક્યની) માળાથી ભાસમાન. કાંચનમય કડાં,
 સાંકળાં અને બાલુબંધથી શોભાયમાન દિવ્ય બે બાહુ જેમના છે. નૂપુરથી
 અલંકૃત દિવ્ય ચરણારવિંદ જેમનાં છે. મનોહર નેત્રકમળ જેનાં છે. દિવ્ય
 કિશોર આકૃતિએ સંપન્ન. નટવરને સદૃશ દિવ્ય વેપવાળા. સુગંધિ કેસર-
 ચંદનથી ચર્ચેલું દિવ્ય કલેવર જેમનું છે. સુરભિ સુકુમાર મુંદર હુસુમથી
 કરેલા હારો, તોરાઓ અને ગુચ્છોથી સમલંકૃત. દિવ્ય ભુજ યુગલથી
 શોભાયમાન. દિવ્ય મોરલીને મધુર સ્વરથી વલ્લવતા. આશ્ચર્યકારી દર્શન
 જેનું છે એવા શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપે ભાસતા શ્રીહરિને નિહાળીને, પ્રેમવતી પર-
 માનંદથી પરિપૂર્ણ થઈને પરમપ્રેમથી પ્રણામ કરવા લાગ્યાં ॥૧૧-૧૬॥
 ત્યારપછી ભક્તિમાતા શ્રીકૃષ્ણરૂપે જણાતા શ્રીહરિકૃષ્ણને યથાપૂર્વ પોતાના
 પુત્રવપુવાળા વર્ણિવેપથી વિરાજમાન નિહાળીને, નમસ્કાર કરીને સ્તુતિ
 કરવા લાગ્યાં ॥૧૭॥

ભક્તિકૃત સ્તુતિનો અનુવાદ નવ શ્લોકથી કરેછે—હે પ્રભો ! સંસ્તુતિમાં
 મૂળભૂત, આત્મા અનાત્માના વિવેકમાં ઉપરોધ કરનારૂં, અનાદિ અજ્ઞાનરૂપ
 આઠ અંધકારને તુરત ટાળવામાં તમોજ એક સૂર્યસદૃશ છો. સદ્ધર્મસંસ્થા-
 પનસાડ અપરિમિત અવતારોને આપજ ધરનારા છો. હાલ કલિકાળમાં

તાર! પ્રમો! વર્ણ્યાકલ્પવતે નમોઽસ્તુ હરયે તસૈ પરેશાય તે ॥૧૮॥
 સર્વેસહાયનધનક્ષયગન્ધવાહાનન્તાર્યમામ્બુજહરામૃતવાહમિત્રે ।
 સત્પ્રેમવત્યુદિતસાધુગુણાત્મનિષ્ઠે બુદ્ધિઃ સદા ત્વયિ હરે! મમ
 નિશ્ચલાઽસ્તુ ॥૧૯॥ ઇકાન્તધર્મધર! ધીર! વરામયાઙ્ગપાણેઽધ-
 સદ્વદવદાવસમાભિધાન! । અઘ્યાધરામરઘરામરસાધુરક્ષેબુદ્ધિઃ૦
 ॥૨૦॥ પાપળપળપરિખળપણિત! શ્રીગોલોકધામગમિતા-

અધિક અધર્મી કલિમય અસુરસમૂહોચક્રી સાધુઓ, દેવો, ભૂદેવો, ધર્મ
 અને ગાયોનું રક્ષણ કરવા નિરવધિકાતિશય નિર્હેતુક કૃપા કરીને મારાધક્રી
 અવતર્યા છે. પારમૈકાંતિક ધર્મજ જેમને અતિશય પ્રિય છે, અર્થાત્ એને
 માટેજ આ અવતાર છે. પરાત્પર વાહુવેપધારી એવા તે આપને નમસ્કાર
 છે ॥૧૮॥ હે હરે! આપ પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, સૂર્ય, શશિ,
 શિવ, મેઘ, આ સર્વના મિત્રભૂત-ક્ષમાદિ ગુણવિશેષથી તેમને સમાન ધર્મ-
 વાળા છો. (આ સ્થળે એવો વિવેક કરવો-ક્ષમાગુણથી પૃથ્વીને સમાન,
 નિર્મળતાથી જળને સમાન, પવિત્રપણાથી અને સર્વ પ્રાણીઓના જીવન
 હેતુપણાથી વાયુને સમાન, નિર્લેપતાથી આકાશને સમાન, મહાપ્રતાપથી
 સૂર્યને સદૃશ, સમસ્તના મનોનયનને આનંદ આપવાપણાથી ચંદ્ર-
 માને તુલ્ય, વૈરાગ્યથી શિવને સમાન, સર્વજનોએ પ્રાર્થના કરવાપણાથી
 મેઘને સમાન) સાધુઉપર પરિપૂર્ણ પ્રેમવાળા અને સાધુઓના ગુણો તથા
 આત્મનિષ્ઠાનો ઉપદેશ આપનારા એવા આપને વિષે મારી મતિ નિરંતર
 નિશ્ચળ રહો ॥૧૯॥ હે ભગવન! નિઃશ્રેયસના સાધનભૂત એકાંતિક ધર્મને
 ધરનારા આપ એકજ છો. અર્થાત્ તેતે કાળમાં અવતરીને સદુપદેશાદિકથી
 સંરક્ષણ કરોછો. સર્વના સંરક્ષણપરાયણ બુદ્ધિમાં સદાકાળ તમો રમોછો.
 સમાશ્રિતોના સમસ્ત સંરક્ષણને સૂચવનારી વરદાનમુદ્રા અને અભયમુદ્રાથી
 મુશોભિત કરકમળવાળા આપ છો. જેમ દાવાનળ ગહન વનને તુરત લ-
 સ્મસાત કરેછે, તેમ તમારૂં એકવારજ નામમાત્રજ ઉચ્ચારણ કરવામાત્ર-
 થીજ અનાદિકાળનાં સંચિત સમસ્ત પાપપુણ્યને તત્ક્ષણ લસ્મસાત કરેછે.
 ગાયો, ભૂમિદેવો, તેમના આશ્રયભૂત ભૂમિ, તેમને આધીન હવિર્ભાગવાળા

મિતમક્તજીવે । મક્તેષ્વિતાશિલપુમર્થવિતાનકલ્પે વુદ્ધિઃ૦ ॥૨૧॥
 હિંસાવિહીનમસ્યવર્તન ! દૈવપિત્ર્યકૃદ્ધર્મવેદનવિરાગગમક્તિવોધે ।
 શુદ્ધે વૃહદ્વ્રતમહાવ્રતશાન્તદાન્તે વુદ્ધિઃ૦ ॥૨૨॥ સચ્છાસ્ત્રસંશ્રય !

અમરો અને એ અમરોએપણુ સેવવા યોગ્ય સાધુઓ, આ સર્વેના તમો
 રક્ષક છો. હે હરે ! એવા આપનેવિષે મારી મતિ નિરંતર નિશ્ચળ રહો ॥૨૦॥
 પાપંડ-વૈદિકધર્મનો ઉચ્છેદ કરનારાઓના સમૂહોના સમૂળ ખંડનમાં પંડિત
 આપજ છો. અર્થાત્ વૈદિકધર્મરક્ષણ માટે અવતાર ધરનારા છો. નિત્યમુક્તોએ
 નિત્ય સેવવા યોગ્ય, પોતાને અસાધારણ, નિરતિશય શોભાએ સંપન્ન એવા
 ગોલોક નામના ધામપ્રત્યે અપરિમિત ભક્ત જીવોને પહોચાડનારા આપ
 છો. ભક્તોના અભીષ્ટ અભિલ પુરૂષાર્થો પુરા કરવામાં પ્રભુ એવા આપ શ્રી-
 હરિ વિષે મારી શુદ્ધિ સદાય સુદૃઢ રહો ॥૨૧॥ તમો હિંસાવિહીન યજ્ઞના
 પ્રવર્તક છો. એજ રીતે (હિંસાવર્જિત) દૈવપિત્ર્યકર્મ કરનારા છો. અર્થાત્
 હિંસાગર્ભિત યાગમાં વેદોનું તાત્પર્ય માનીને કેટલાક તેવા યજ્ઞો કરવામાં
 પ્રવર્તે છે. તમોતો તેવા નથી. (આ સ્થળે વર્ણવેલું આ દિવ્યચરિત્ર યદ્યપિ
 ભાવિ છે તથાપિ ભગવત્કૃપાથી પ્રાપ્ત થએલી કિંચિત્ દિવ્ય દૃષ્ટિથી અનુભવ
 કરીને અનુવાદ કરેલું છે એમ જાણવું) ધર્મ, વિજ્ઞાન અને વૈરાગ્યે યુક્ત એવી
 ભક્તિના સ્વરૂપનો બોધ કરનારા, સદા સ્વભાવથીજ શુદ્ધ, નૈકિષ્ઠત ના-
 મના મહાવ્રતને અખંડિત ધરનારા અને સનતસુભતમુનિએ કહેલા ધર્માદિ
 દ્વાદશ મહાવ્રતે યુક્ત, માટે સહજ સ્વભાવથીજ શાંત અને દાંત (શમ-
 દમાદિ સંપન્ન) એવા આપને વિષે મારી મતિ નિરંતર નિશ્ચળ રહો ॥૨૨॥
 સચ્છાસ્ત્રસંશ્રય-તત્ત્વનિર્ણયમાં તથા ધર્મનિર્ણયમાં શ્રુતિ સ્મૃત્યાદિ સચ્છા-
 સ્ત્રોનોજ સમાશ્રય સ્વીકારનારા (પણ કપોળકલ્પિત કેટ કુયુક્તિઓને
 નહિ) અથવા જેના સ્વરૂપ સ્વભાવના નિર્ણયમાં સચ્છાસ્ત્રોજ આશ્રયભૂત છે
 (પણ પ્રત્યક્ષ-અનુમાનાદિક નહિ) અર્થાત્ એક શાસ્ત્રથીજ જાણવા યોગ્ય
 ‘શાસ્ત્રયોનિત્વાત્’ એવું સૂત્ર છે. અથવા સર્વ શાસ્ત્રોના આશ્રયભૂત (પ્રકટ
 કરનારા ‘યસ્ય નિઃશ્ચસિત્તં વેદાઃ’ એવી શ્રુતિ છે. જીતેન્દ્રિય-અવનિતળમાં
 અવતરતા એવાપણુ તમોને ઇન્દ્રિયો અને વિષયો લેશ ક્ષોભ કરવા સમર્થ

જિતેન્દ્રિય ! સત્ય ! સત્યસંકલ્પ ! માધવ ! હૃરિદ્વિજંસાધુપૂજે ।

થતા નથી. (યદ્યપિ ભગવાનનો દેહ પ્રાકૃત નથી કે જેમાં ઇન્દ્રિયાદિસ-
પત્તિ હોઈ શકે. તથાપિ માનુષાકૃતિને સત્તતીય અવયવરચના છે એટલા-
માત્રથી આ ઉક્તિ છે) સદા સત્યસ્વરૂપ, ‘સત્યં જ્ઞાનમનન્તં’ એવી શ્રુતિ છે.
સત્યસંકલ્પ-સર્વ ઇશ્વરોના ઇશ્વર એવા આપના સંકલ્પનો ક્યારેયપણુ
અટકાવ નથી ‘સત્યકામઃ સત્યસંકલ્પઃ’ એવી શ્રુતિ છે. હે માધવ !-
મા-લક્ષ્મીના ધવ-સ્વામી તે માધવ-શ્રીપતિ કહેવાય ‘અલ્પેશાના
જગતો વિષ્ણુપત્ની’ ‘હીથ તે લક્ષ્મીશ્ચ પશ્યૌ’ એવી શ્રુતિ છે અથવા મા-
બ્રહ્મવિદ્યાના ધવ-આપવાપણુ સ્વામી તે માધવ કહેવાય ‘મા વિદ્યા ચ
હરેઃ પ્રોક્તા તસ્યા હંસો યતો મવાન્ । તસ્માન્માધવનામાસિ ધવઃ સ્વામીતિ
શબ્દિત.’ એવી નિરૂક્તિ છે. અથવા મધુકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા હોવાથી
માધવ અથવા મૌન-ધ્યાનના યોગથી માધવ ‘મધોર્વશોદ્ભવભાષ્ય માધવઃ
પરિકીર્તિત.’ ‘મૌનાચ્ચાનાચ યોગાચ વિદ્ધિ ભારત માધવમ્’ એવી નિરૂક્તિ
કરી છે. અથવા મા-નથી ધવ-સ્વામી જેતો તે માધવ કહેવાય ‘ન ચાલ્ય
કશ્ચિજ્ઞાનિતા નચાધિપઃ’ એવી શ્રુતિ છે. માધવપદને સંબોધન ન લેતાં હરિ-
પદનું વિશેષણ કરે તો ‘લક્ષ્મીપતિ એવા હરિ’ એનો અર્થ કરવો હે હરે !
તમો દ્વિત્વેએ અભિહોત્રાદિ કર્મોંવડે અને અન્તરાશ્રમ સાધુઓએ પૂજનીય
છો. ‘દ્વિજસાધુપૂજે’ એવો પાઠ હોય તો બ્રાહ્મણો અને સાધુઓને પૂજનારા.
હરિપદ સંબોધન ન લેતાં ‘હરિદ્વિજસાધુપૂજે’ એમ હોય તો હરિ(કૃપ્પ)દ્વિજ
અને સાધુને પૂજનારા એમ અર્થ લેવો. શ્રાદ્ધ-એક બ્રહ્મધીજ ચહણુ થાય
એવા. પરમાત્માનું સ્વરૂપ અશ્રુપથી કે કેવળ તર્કથી કે શુદ્ધ વાદમાત્રથી મહણુ
થતુ નથી કિંતુ આસ્તિકપણાધીજ ચહણુ થાયછે, તેમાં શ્રુતિ છે-‘અહીતિ
મુવતોઽન્યત્ર કથં તદુપલભ્યતે...અહીત્યેવોપલભ્યસ્ય તત્ત્વભાવઃ પ્રસીદતિ’
એ રીતે શ્રદ્ધારૂપ આસ્તિકલાવથી વૈદિક વાક્યથડી કે મુરવાક્યથડી
લાલેલા તમો આપને વિષે યોગની પ્રવૃત્તિ થાય છે, એવી અષ્ટાંગયોગની
પ્રવૃત્તિથી તમો સાધ્વાત્કરપણાને પામોછો, તમો સમાધિ, ધ્યાનરૂપ મતિ

૧ ‘હરે !’ इति पाठान्तरम् । २ ‘द्विजसाधुपूज्ये’ इति पाठान्तरम् ।

ધ્રાદ્વે સમાધિમતિયોગકલાપ્રવૃત્તૌ બુદ્ધિઃ૦ ॥૨૩॥ દમ્ભાસત્તવૈ-
દિકપથાસુરદેશિકક્ષમાપાલોચ્છિદેઽરુણમુખાશયનોદહેતો ! ।
વિશ્વાસુભૃત્કરુણતાપિતૃભાવમાજિ બુદ્ધિઃ૦ ॥૨૪॥ પેશ્વર્યસારાચિ-

અને યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહારરૂપ યોગકળાઓની પ્રવૃત્તિ
જેમાં છે એવા છે. એવા આપનેવિષે મારી મતિ સતત અચળ રહો.
'ધ્રાદ્વાસમાધિમતિયોગકલાપ્રવૃત્તૌ' એવો પાઠ હોય તો શ્રદ્ધા, સમાધિ, મતિ
અને યોગકળા તે પ્રવિત્તિ-પ્રકૃષ્ટજ્ઞાનસાધન (સાક્ષાત્કારનું સાધન) જેનું છે
અર્થાત્ જેના સાક્ષાત્કારમાં શ્રદ્ધા, સમાધિ, મતિ અને યોગકળાઓ સાધન
છે, અભિપ્રાયતો એનો એજ છે. 'સમાધિમતિ યોગકલાપ્રવૃત્તૌ' એમ પૃ-
થક્ પદ હોય તો સમાધિ-સ્વસ્વરૂપમાં સદા સ્થિતિવાળા અને અઘાંગ-
'યોગની કળાઓ પૃથ્વી ઉપર પ્રવર્તાવનારા એવો અર્થ બલ્લવો ॥૨૩॥ દંભથી
'અમે વૈદિકમાર્ગના ચકવર્તી છીએ' એવી પ્રખ્યાતિ મેળવવા વૈદિકપંથનો
પરિચ્છેદ કરનારા, વસ્તુતાએ વૈદિક માર્ગને વિદૂષિત કરનારા, આસુરવૃત્તિ-
વાળા જે આચાર્યપદધારીઓ છે તથા રાજકુળમાં જે જન્મેલા છે તેમના
ઉચ્છેદનમાટે આપ અવતરેલા છો. માટેજ તેમના સમુચ્છેદસાદે કોઈ રક્ત
મુખવાળા, વિદેશી આંગદીય રાજાના અંતઃકરણવિષે પ્રેરણા કરવામાં સં-
કલ્પમાત્રથી અંતર્યામીપણે કારણભૂત થશો (આ ચરિત્ર લાવી છે તથાપિ
ભગવાને દીધેલી દિવ્ય દૃષ્ટિથી અનુભવ કરીને કહેછે) અથવા-અમરણ-
સૂર્ય મુખ-આદિકના અંતરમાં પ્રેરણા કરવામાં તમો હેતુ છો, અર્થાત્
આદિત્યાદિકને અંતરાત્માપણે પ્રેરનારા છો. તે શ્રુતિમાં કહ્યું છે—'ય આ-
દિર્યે તિષ્ઠન્નાદિત્યાદન્તરો યમયત્યાદિત્યો ન વેદ યસ્યાદિત્યઃ શરીરં ય આદિ-
ત્યમન્તરો યમયતિ.' એ રીતે દંભથી વૈદિકપંથને શ્રદ્ધા કરનારા અસુરઆ-
ચાર્યો અને રાજાઓનો ઉચ્છેદ કરનારા આપને નમસ્કાર છે. સમગ્ર
પ્રાણીઓ ઉપર સર્વ પ્રકારે પોષણ કરવારૂપ પિતૃભાવને કરૂણતાથી શ્રદ્ધા
કરનારા અર્થાત્ 'કરુણાઃ પિતરો યયા' એમ કહ્યું છે તો માતાપિતાની પેઠે
કરૂણાથી સર્વજીવોનું પરમ હિત કરનારા એવા આપનેવિષે મારી મતિ સ-

૧ 'ધ્રાદ્વાસમાધિમતિયોગકલાપ્રવૃત્તૌ' इति पाठान्तरम् ।

નયપ્રતિમાનયયવિચાતપોનયસદાગ્રહદાનિતાહ્યે । નાનાસુલક્ષ-
ણવિલક્ષિતસોમ્યમૂર્તે ! બુદ્ધિઃ૦ ॥૨૫॥ પૂર્ણેન્દુનિન્દિવદનામ્બુજપ-
ત્રનેત્રે વાસોવિમૂષ્ણસુવેપસુદર્શનીયે । મન્દસિતેક્ષણદ્વતાસિલ-
જીવદૈન્યે બુદ્ધિઃ૦ ॥૨૬॥ સુવ્રત ડવાચ—ઇતિ સંસ્તુવતી કૃપણં તત્સ-
માહિતમાનસા । વિલીનમૂલમાયા સા વિરરામાચલસ્થિતિઃ ॥૨૭॥
પપાત દેહસ્તહ્યેષ નેવાયુષ્યત તં તુ સા । સયો દિવ્યતનું પ્રાપ

દાય નિશ્ચળ થાઓ ॥૨૪॥ જગતનો ઉપકાર કરવા માનુષભાવ જેમનો
સ્વીકાર્યો છે એવા ભગવાનના માનુષભાવને અનુસારે પ્રદશવિદ્યા અસા-
ધારણ ગુણપ્રકર્ષનો અનુવાદ કરતાથકા સ્તુતિ કરેછે—ઐશ્વર્યસાર-સર્વા
તિશાયિ તેજેવિશેષરૂપ ઐશ્વર્યાતિશય, અતિશય ઐશ્વર્ય હોવા છતાં પણ
જેનાવી સકળ જનોનો નિષ્કપટ સંલેપ કરવાનો સ્વભાવ થાયછે એવો
વિનય વિશેષ, પ્રતિભા-નવાનવા સત્કર્મોના સમુન્મેષવાળી બુદ્ધિ, દોષવર્જિત
વિદ્યા, તપવિશેષ, નય—‘આ યુક્ત છે અને આ અયુક્ત છે’ એવા બોધભાટે
પ્રવર્તેલી નીતિ, સદામહ-સાધુ આચરણ કરવામાજ એક ઉપયોગી અભિ-
નિવેશ, અને દાનશીલતા, ઇત્યાદિ દિવ્ય ગુણોએ સપન્ન અને મહાપુરૂષના
નાનાવિધ દિવ્ય ચિહ્નોથી ચિહ્નિત દિવ્ય મનોહર મૂર્તિ જેમની છે એવા
આપને વિષે મારી બુદ્ધિ મદાકાળ મુદ્દત રહો ॥૨૫॥ શારદ પૂર્ણચંદ્રને તિર-
સ્કાર કરનાર દિવ્ય વદનારવિદ જેમનું છે, કમળપત્રનો વિનય કરનારા
દિવ્ય નેત્ર જેમનાં છે, વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરેવડે શોભાયમાન દિવ્ય વેષવડે
અત્યંત દર્શનીય, મદદાસે સહિત એવા નિરીક્ષણથી સમગ્ર પ્રાણીયોના સમ-
સ્ત સત્તાપને હરનારા એવા આપને વિષે મારી બુદ્ધિ સદા નિશ્ચળ રહો ॥૨૬॥

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન ! આવી રીતે ધ્રીહરિકૃષ્ણની સ્તુતિ
કરતા, એક ધ્રીહરિવિષે નિમગ્ન મન જેનું છે, માટેજ તેમા સ્થિર સ્થિ-
તિને પામેલા, અવિદ્યારૂપ મૂળમાયા જેની નિવૃત્ત થઈ છે એવાં લક્ષ્મિમાતા
ઉચ્છ્વાસનિશ્વાસરૂપ પ્રાણવ્યાપારથકી વિરામ પામી ગયાં ॥૨૭॥ તેમનો દેહ
તત્કાળ પડી ગયો પણ તે લક્ષ્મિદેવીએ લપ્તયોજ નહિ એજ અવસરમા
પ્રથમનીપેડે બીજા જનો પ્રલય ન બોઈ શકે એવી દિવ્ય તનુને પામ્યા

જનાદૃશ્યાં યથા પુરા ॥૨૮॥ તથૈવ સ્વપતિં પ્રેમ્ણા સેવમાના નિર-
ન્તરમ્ । શ્રદ્ધાદિભિઃ સહાવાત્સીદ્વિમુક્તા વ્રહ્મશાપતઃ ॥૨૯॥ વિક્ર-
માર્કશકસ્યાન્દે વસુવેદગજેન્દુભિઃ । પ્રમિતે વર્તમાને ચ ભાસ્કરે
નીચરાશિને ॥૩૦॥ ઝર્જે માસિ સિતે પક્ષે દશમ્યાં મન્દવાસરે ।
વિદ્યાય ભૌતિકં દેહં ભક્તિઃ સિદ્ધદશાં યયૌ ॥૩૧॥ પરિવેષ્ટ્ય
સ્થિતાસ્તાં ચ તદ્વા તદ્વન્ધવોઽખિલાઃ । વિસંજ્ઞાં નષ્ટનાર્દીં ચ
દૃષ્ટ્વાઽજાનન્મૃતેતિ તે ॥૩૨॥ રુદન્તિ સ્વ મૃત્યું તર્હિ તત્પુત્રા જ્ઞાતિ-
વાન્ધવાઃ । આશ્વાસયત્તાન્ધર્મસ્તુ લૌકિકીં દર્શયન્ ગતિમ્ ॥૩૩॥
યથાશાસ્ત્રં યથાવિત્તમોર્ધ્વદૈહિકકર્મ સઃ । કારયામાસ ધર્મસ-
ત્તસ્યા જ્યેષ્ઠેન સૂનુના ॥૩૪॥ કૃષ્ણસ્તુ તસ્યાં નૃપ ! દિવ્યદેહમુપા-

॥૨૮॥ એજ દિવ્યદેહવડે ભક્તિદેવી ભગવાનના સકલપથી પોતાના પતિની
પ્રેમથી નિરતર પરિચર્યા કરતાં થકાં, દુર્વાસાના શાપમાંથી મુક્ત થઈને,
દિવ્ય દેહથી પતિ ધર્મ સાથે રહેલી શ્રદ્ધાદિક પોતાની સપત્નીઓ સાથે રહ્યાં
॥૨૯॥ દેહલાગનો સમય નિર્ધારીને કહેછે-વસુ-૮ વેદ-૪ મળ-૮ ઈન્દુ-
૧ એ રીતે ડાખી ગતિ કરીને માપેલા, વિક્રમ રાજના શકના વર્ષમાં એટલે
સંવત્ ૧૮૪૮ માં, સૂર્ય તુલારાશિને પામતાં, કાર્તિક માસના શુકલપક્ષની
દશમીએ, શનિવારે લૌકિક દેહનો ત્યાગ કરીને ભક્તિદેવી સિદ્ધદશા-જન્મ-
મરણ રહિત કોઈ અપૂર્વ દશાને પામ્યાં ॥૩૦-૩૧॥ તતુલ્યાગ વખતે ભક્તિને
ચારે બાજુ વિટાળને જે સખધિજનો બેઠા હતા તેઓએ ચેતનતાએ રહિત
અને નાહીપ્રાણના સચારે રહિત થઈ ગએલાં બેઠને ‘મરણ પામ્યાં’ એમ
બપુયું ॥૩૨॥ તે સમયમાં તેમના રામપ્રતાપાદિક ત્રણેય પુત્રો, જ્ઞાતિજનો
અને જન્ધુજનો તેમના તેવા સહગુણો સ્મરણ કરીને અત્યત રૂદન કરવા
લાગ્યા. ધર્મદેવતો શોકાતુર તે સર્વને લોકિકી ગતિ-‘જાતલ્લહિ ધ્રુવો મૃત્યુઃ’
‘અથ વાન્દશતાન્તે વા મૃત્યુર્વે પ્રાણિનાં ધ્રુવઃ’ ‘મરણ પ્રકૃતિઃ શરીરિણાં વિ-
કૃતિર્જીવનમુચ્યતે વૃષેઃ’ ઇત્યાદિ વચનથી સર્વને જન્મમરણરૂપ ચક્રભ્રમણ
અવર્તનીય છે એવો બોધ દેવાપૂર્વક આશ્વાસના કરવા લાગ્યા ॥૩૩॥
ધર્મસ ધર્મદેવે પત્ની પ્રેમવતીનો ઔર્ધ્વદૈહિક સસ્કાર યથાવિધિ યથાધનાદિ-

ગતાયાં નિજમાતૃભાવમ્ । ચક્રે સુધીઃ સ્વાગ્રજયોપિતાયાં તાં
માનયન્નેવ સદાऽનુવૃત્ત્યા ॥૩૧॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे
वर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे प्रेमवत्या दिव्यगतिप्राप्तिनामा सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥

સુવત ઉવાચ—અથ ધર્મઃ સ્વધર્મસ્યઃ સાહ્યયોગમુપાશ્રિતઃ ।
સેવ્યમાનઃ સુતૈર્મંજે કૃષ્ણમેવ દિવાનિશમ્ ॥૧॥ त्यक्तप्रवृत्तिक-
र्मासौ विरक्तो विषयेष्वलम् । जितस्वादो मिताहारो ब्रह्मचर्यवते
रतः ॥२॥ तपःकृशीकृततनुर्ध्यानयोगवलोज्जितः । पुत्ररूपे भगवति
गाढक्लिग्धमना अभूत् ॥३॥ तपोयोगविशुद्धात्मा लक्षणेराङ्गिकै-

શક્તિઃ જ્યેષ્ઠપુત્ર રામપ્રતાપ પાસે કરાવ્યો ॥૩૦॥ પોતાના પ્રિયતમ માતા
પ્રેમવતી પોતાનીજ કૃપાથી દિવ્ય દેહને પામ્યા પછી સ્વયં શ્રીહરિકૃષ્ણતો
ધર્મમર્યાદા સ્થાપવાસાથે મોટાભાઈ રામપ્રતાપના પત્ની સુવાસિનીવિષે
માતૃભાવ તે દિવસને આરંભીને તેમની અનુવૃત્તિને અનુસરવાના સ્વભાવ-
વાળા થઈને વિચારવા લાગ્યા, અર્થાત્ માતા તરીકે તેમને માન્યા ॥૩૧॥
ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ..પ્રથમપ્રકરણે પ્રેમવત્યા દિવ્યગતિપ્રાપ્તિ-
નામા સપ્તત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૦॥

અધ્યાય ૩૮ મો.

સુવતતપ્તપિ કહેછે—હે રાજન! તારપછી ધર્મદેવ વર્ણાશ્રમોચિત
ધર્મમા વર્તવાપૂર્વક આત્મા અનાત્માના વિવેકરૂપ જે સામ્યજ્ઞાન તેણે સહાય
કરેલા લક્ષ્મિયોગનો સમાશ્રય કરીને, પરિચર્યાપરાયણ પુત્રોએ યથોચિત
પરિચર્યા કર્યાથકા, અહર્નિશ કૃષ્ણ પરમાત્માની લક્ષ્મિપરાયણ થયા ॥૧॥
આ ધર્મદેવ વિષયોમા તીવ્ર વૈરાગ્ય પામીને, સ્વાદ (રાગ)ને છૂતીને, શરીર
ધારણમાનમા ઉપયુક્ત યુક્ત આહાર કરીને, અષ્ટપ્રકારે સ્ત્રીસંગે રહિતપણા-
રૂપ બ્રહ્મચર્યવ્રતપાલનમા પ્રીતિવાળા થઈને, પ્રવૃત્તિલક્ષણવાળા ધર્મનો પ
રિત્યાગ કરીને, (એક નિવૃત્તિધર્મપરાયણ થઈ) કૃત્ષ્ણાદિ તપવડે કાયાને કૃશ
કરીને, કેવળ તપથી કૃશશરીર નહિ કિંતુ ધ્યાનયોગરૂપ મનોબળથી અતિ
પ્રતાપી થઈને, (આણુ બળના પરમાત્માપ્રાપ્તિમા સાધન છે, ‘નાષમાત્મા
ચલહીનેન હમ્ય.’ એવી વ્રુતિ છે) પુત્રભાવને પામેલા ભગવાન શ્રીહરિકૃ

રથ । સ્વામૈશ્વાસન્નમૃત્યુત્વં સોઽવૈચ્છાસ્યદશાઽઽત્મનઃ ॥૪॥ તતઃ
 શ્રીમદ્ભાગવતદશમસ્કન્ધમાદરાત્ । નિયમેનાપઠન્નિત્યં ચિન્તય-
 ન્કૃષ્ણમાત્મનિ ॥૫॥ પ્રતિમાસં માસિકાનિ પ્રેમવત્યા અકારયત્ ।
 તથોનમાસિકં શ્રાદ્ધં ત્રૈપક્ષં ચ યથાવિધિ ॥૬॥ ડનપાળમાસિકં
 શ્રાદ્ધં તતઃ પાળમાસિકં નૃપ ! । સહસ્રશસ્ત્ર વિપ્રાન્ યથેષિત-
 મભોજયત્ ॥૭॥ સપ્તમે માસિકે ચાસૌ ભોજયિત્વા દ્વિજોત્તમાન્ ।
 વિષ્ણુજ્ય યુભુજે સાકં નિજવન્ધુજનાદિભિઃ ॥૮॥ જ્વરાતિરાસી-
 ન્મહતી શરીરે તસ્ય તદિને । તદાન્તકાલનૈકરૂપં વિવિદે સોઽપિ
 ચેતસા ॥૯॥ વિહાય સર્વતઃ સદ્ગં કૃષ્ણધ્યાનપરાયણઃ । ઇકાદશ્યાં

પ્લુમાં ગાઢ પ્રેમલક્ષણવાળી લક્ષિતએ સંપન્ન થઈ નયા ॥૨-૩॥ તેપછી તપો-
 યોગથી અત્યંત નિર્ભેળ મન બેનું છે એવા ધર્મદેવે શાસ્ત્રદષ્ટિથી પ્રાણધોપનું
 ન શ્રવણ થવું વિગેરે શરીરમાં થતાં અને અગ્નિપ્રવેશાદિ સ્વપ્નમાં થતો ચિહ્નો-
 વડે 'માઈ મરણ સમીપમાં આવ્યું છે' એમ બણી લીધું ॥૪॥ એવું મરણ-
 જ્ઞાન થયા પછી ધર્મદેવ મનમાં શ્રીકૃષ્ણનું નિરંતર ચિંતન કરતાથકા શ્રીમ-
 દ્ભાગવતના દશમસ્કન્ધનો આદરથી નિયમપૂર્વક નિત્ય પાઠ કરવા લાગ્યા
 ॥૫॥ પોતાની પત્ની પ્રેમવતીનો ઔર્ધ્વદૈદિક સંસ્કાર કર્યા પછી માસેમાસે
 કરવાનું શ્રાદ્ધ, (માસીયો શુકલ દશમીએ) ઉન્માસિક શ્રાદ્ધ, ત્રિપાક્ષિક
 શ્રાદ્ધ, ઉન્પાષ્ઠમાસિક શ્રાદ્ધ અને પાષ્ઠમાસિક શ્રાદ્ધ, યથાવિધિ તેનાતેના
 સમયે બધેપુત્ર પાસે કરાવ્યું. તે શ્રાદ્ધોમાં બહુ બ્રાહ્મણોને યથેષ્ટ જમાડ્યા
 ॥૬-૭॥ સાતમે માસે યથાવિધિ માસિકશ્રાદ્ધ કરાવીને, ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને
 જમાડીને, તેમને દક્ષિણ આદિકથી સંતૃપ્ત કરી વિસર્જન કરીને, પોતે ધર્મ-
 દેવ પોતાના બંધુજનાદિકની સાથે શ્રાદ્ધશેષ અન્ન જમ્યા ॥૮॥ તે દિવસે
 તે ધર્મદેવના દેહમાં તાવની પીડા અતિતીવ્ર થઈ. એજ અવસરમાં તેમને-
 પણ 'મારો અંતકાળ અતિ નજીકમાં આવ્યો છે' એમ સંકાએ રહિત ચિ-
 ત્તાથી નિશ્ચય કરી લીધો ॥૯॥ તે પછી બીજે દિવસે નિર્જલા એકોદશીએ
 સંબંધિજનાદિક સર્વમાંથી આસક્તિ છોડી દઈને, એક કૃષ્ણધ્યાનપરાયણ
 થઈ, પોતાને પ્રતિદિન પૂજવાની પ્રતિમાની પૂજા પોતાના સંપ્રદાયી વૈષ્ણવ

નિર્જલાયાં કૃષ્ણં વિપ્રૈરપૂજત ॥૧૦॥ નિશિ સુષ્પેષુ સર્વેષુ પાદસં-
વાહનં પિતુઃ । કુર્વન્ હરિર્જાગાર સહજાગરણવ્રતી ॥૧૧॥ નિદ્રા-
મલમમાનોઽથ જ્વરવેદનયા વૃષઃ । સમાર્ધિ સહસા પ્રાપ હરેરેવે-
ચ્છયાઽનઘ ॥૧૨॥ વ્રહ્મજ્યોતિશ્ચયે તત્ર વિહરન્તં ચૃહદ્વને । યથા
પુરૈક્ષિ તં કૃષ્ણં દદર્શ મુરલીકરમ્ ॥૧૩॥ તદર્શનાનન્દસમુદ્રમગ્નઃ
સંઘટ્ટરોમાઽશ્રુકલાવૃતાક્ષઃ । સસમ્પ્રમંદપ્પટ્વદાનમત્તં તસ્યૌ તતઃ
પ્રાક્ષલિરગ્રતોઽસ્ય ॥૧૪॥ તં વીક્ષમાણઃ સહસા હરિમેવૈક્ષતાત્મ-
જમ્ । કૃષ્ણતુલ્યાલિલાકારં વર્ણિવેપમવસ્થિતમ્ ॥૧૫॥ અવતીર્ણો
નિજગૃહે શ્રીકૃષ્ણો હરિસંઘયા । અસ્તીતિ તત્ક્ષણે તસ્ય સ્મૃતિરા-

વિપ્રપાસે કરાવી ॥૧૦॥ તેપછી રાત્રિએ સર્વ સંબંધિજનો સુઈ ગયા પછી
જાગરણુ મતાચરણુ સ્વભાવવાળા શ્રીહરિ પિતાના ચરણુ ચાંપતાચકા જ્વર-
જોરથી જાગતા જનકની સાથે જાગત રહ્યા. અથવા-‘જનકને નિદ્રા ન આવી
તો પોતેપણુ પિતૃભક્તિને લીધે તેમની સાથે જાગવારૂપ વ્રતવિશેષને કરતા-
ચકા જાગતાજ રહ્યા ॥૧૧॥ હે નિષ્પાપ રાજન! જ્વરવેદનાને લીધે લેશ
નિદ્રાને નહિ પામેલા ધર્મદેવ શ્રીહરિના સંકલ્પથીજ એકદમ સમાધિને
પામી ગયા ॥૧૨॥ તે સમાધિમાં પૂર્વે વૃંદાવનમાં જેવા દિવ્યરૂપવાળા શ્રી-
કૃષ્ણુ ભાજ્યા હતા એવાને એવાજ શ્રદ્ધાજ્યોતિમંડળના મધ્યમાં રહેલા,
હાથમાં દિવ્ય મુરલીધારી રહેલા, શ્રીકૃષ્ણને ધર્મદેવે ભાજ્યા ॥૧૩॥ શ્રીકૃ-
ષ્ણના દર્શનથી ઉત્પન્ન થએલા નિરવધિ આનંદરૂપ સમુદ્રમાં નિમગ્ન થએલા,
રોમાંચિતગાત્ર થઈ ગયેલા, આનંદની અશ્રુધારાથી વ્યાપ્ત નેત્ર જેમનાં છે,
એવા ધર્મદેવ સંપ્રમ-આદરથી કે વેગથી ઉડીને દંડવતપ્રણામ કરીને જે
હાથ જોડીને તેમની આગળ ઉભા રહ્યા ॥૧૪॥ શ્રીકૃષ્ણને એકાગ્ર દૃષ્ટિથી
પ્રીતિપૂર્વક નિરીક્ષણુ કરતા ધર્મદેવના નેત્ર આગળ તે શ્રીકૃષ્ણ તેજ ક્ષાત્રમાં
શ્રીહરિકૃષ્ણરૂપે દેખાયા. તેપછી કૃષ્ણને તુલ્ય અખિલ આકાર જેમનો છે,
વર્ણિવેપને ધારી રહેલા, પોતાની આગળજ બેઠેલા શ્રીહરિને પુત્રરૂપે નિહા-
ળવા લાગ્યા ॥૧૫॥ હે નરાધિપ! ‘અક્ષરધામાધિપતિ સ્વયં શ્રીકૃષ્ણજ મારા
મંદિરમાં હરિકૃષ્ણરૂપથી પ્રકટ્યા છે’ એવી ધર્મદેવને તે સમયે સ્મૃતિ થઈ

સીન્નરાધિપ ! ॥૧૬॥ યાવદાશ્લિષ્યતિ પ્રેમ્ણા તં તાવત્સ તિરોદધે ।
 વ્યુત્થિતોઽસૌ દદર્શાયે નિજસેવાપરં હરિમ્ ॥૧૭॥ તં ગાઢં સ
 પરિપ્લવ્ય પુલકાદ્ગોઽશ્રુલોચનઃ । પ્રણમ્ય પ્રાર્થયામાસ નૃનાઽવ-
 પિહિતૈશ્વરમ્ ॥૧૮॥ ધર્મ ઉવાચ—જ્ઞાતોઽસ્યદ્ય હરે ! મયાઽસ્તિ-
 લજગત્સ્વામી ત્વમેકઃ પ્રભુર્મત્પ્રેષ્ઠો ઘરદો જગદ્દુરજઃ શ્રીકૃષ્ણ
 एव स्वयम् । भक्ताभीष्टफलप्रदस्तनुभृतां सेव्यः सदा श्रेयसे

આવી ॥૧૬॥ એ રીતે દિવ્ય આવિર્ભાવની સ્મૃતિ પામેલા ધર્મદેવ સ્નેહા-
 તિશયથી જેટલાકમાં પુત્રરૂપ શ્રીહરિને આલિંગન કરવા બયછે તેટલાકમાં
 તે ભગવાન અંતર્ધાન થઈ ગયા. તેપછી સમાધિમાંથી બહાર આવતાં પો-
 તાની પાદપરિચર્યામાં તત્પર એવા શ્રીહરિને પોતાની પાસે દેખ્યા ॥૧૭॥
 તે ધર્મદેવ પ્રેમરસાદ્ર હૃદયવાળા થઈને, નરનાશ્વરૂપ પડદાથી પોતાનો
 પારમેશ્વર સ્વભાવ જેમણે ઢાંકી દીધોછે એવા શ્રીહરિને ગાઢ આલિંગન
 કરીને, રોમાંચિત ગાત્રવાળા અને પ્રેમાશ્રુપરિપૂર્ણ લોચનવાળા થઈને પ્રણામ
 કરીને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા ॥૧૮॥ હે હરે ! તમોને આજળ તત્ત્વથી મેં
 જાણ્યા. આટલા કાળસુધીતો તમોને પુત્રભાવને લીધે બંધાએલા સ્નેહથી
 માનુષ માનીને બધા દિવસો વ્યર્થજ નિર્ગમન કર્યાં. સમસ્ત જગતના નિર-
 યાધિક સ્વામી અને પ્રભુ-અનન્યાધિપતિ (જેનો કોઈ અધિપતિ નથી)
 તમો એકજ છો 'પતિં વિશ્વસ્ય આત્મેશ્વરં' એવી શ્રુતિ છે. મારા પરમપ્રે-
 માસ્પદ અને 'પુત્રરૂપે પ્રકટ થઈશિ' એવો વર આપનારા જગદ્દુગુરુ અજન્મા
 સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ તમોજ છો. અને લક્ષ્મીને અભીષ્ટ ફળ આપનારા આપજ
 છો. બ્રહ્માદિ તમામ તનુધારીઓએ શ્રેયસાદ્ર સદા સેવનીય તમોજ છો.
 (જે ન સેવે તો તનુધારી નથી પરંતુ પવનથી પુરેલી ધમણુવિશેષધારી
 છે) માયાયકીપણુ પર એવા અક્ષરથકીપણુ પર અને વિભુ-એ સર્વમાં
 અંતર્યામીપણુે આપીને રહેલા તે તમોને મારા નમસ્કાર છે ॥૧૯॥ પર અ-
 ક્ષરથકીપણુ પર જે પુરુષોત્તમ છે તે શ્રીકૃષ્ણ તમોજ છો. ભગવાન-
 જ્ઞાનશક્ત્યાદિ પદ ગુણોથી પરિપૂર્ણ આપજ છો. ઈશિ-સર્વના અંતરાત્માપણુે
 નિયંતા તમોજ છો. જે નિર્ગુણ-સમગ્ર હેયવિરોધિ પરબ્રહ્મ છે તે સાક્ષાત

માયાયાઃ પરતઃ પરાય વિમલે તસૈ નમસ્તેઽસ્તુ મે ॥૧૯॥ સ ઇવ
 કૃષ્ણો ભગવાંસ્ત્વમીશઃ સાક્ષાત્પરં બ્રહ્મ હિ નિર્ગુણં યત્ । ઋતં
 વિધાતું નિજવાક્યમત્ર મત્પુત્રનાટ્યં ધરાસિ સ્વતન્ત્રઃ ॥૨૦॥ હરે !
 શરીરં લલુ પશ્ચૈમે પતિપ્યતીતિ પ્રતિભાતિ ઘસૈઃ । ન તદ્ભયં
 કિન્નિદપિ સ્વચિત્તે મમાસ્તિ યત્ત્વં દદમાશ્રિતોઽસિ ॥૨૧॥ એકસ્તુ
 ચેદો હૃદિ જાયતે મે કથં સહિષ્યે વિરહં તવેતિ । દેહાન્તરા-
 ત્તાવપિ તે વિયોગો મા ભૂન્મમેતિ ત્વદહં વૃણોમિ ॥૨૨॥ ધીભગવા-
 નુવાચ—દિષ્ટ્યા તાત ! ત્વયા જ્ઞાતં મત્સ્વરૂપં યથાસ્થિતમ્ । જ્ઞેયં

તમોજી ઓ. વૃંદાવનમાં મારી ઉપર પ્રસન્ન થઈને આપે જે વર આપ્યો
 હતો તેને સત્ત કરવા આ ધરાઉપર મારા પુત્રપણું નાટ્ય ધારી રહ્યા ઓ.
 આટલા માનુષ અવયવની સમતામાત્રથી આપ પરતંત્ર નથી પરંતુ સ્વતં-
 ત્રજી ઓ એટલે પોતાના પારમેશ્વરભાવની પ્રત્યુત્તિ નથી 'બજોડપિ સ્વ-
 વ્યયારમા ભૂતાનામીશ્વરોડપિ સન્' એમ ગીતામાં કહ્યું છે ॥૨૦॥ હે હરે !
 આ માફ શરીર પાંચ કે ઓ દિવસે જરૂર પડી જાય, એમ મને જણાય છે.
 દેહપાતથકી કે તેનાથી થતા બીજા કોઈથકી કિન્નિતમાત્રપણુ મારા મનમાં
 લય નથીજ, કારણ કે મેં તમારો દૃઢ આશ્રય કરેલો છે. આપના આશ્રિ-
 તોને લયપ્રસંગ છેજ નહિ. અગ્નિ-આદિત્ય-ઈન્દ્ર-મૃત્યુ વિગેરેપણુ તમારા
 થકી લય પામેછે ॥૨૧॥ પરંતુ આ એક મહાન્ ખેદ મારા અંતરમાં અખંડ
 અનુવર્તે છે, કયો તો-નિત્યમુજ્જોએ સદા સેવવા યોગ્ય, અનવધિક આનંદ-
 મય આપનો વિયોગ શી રીતે સહન કરી શકીશ. માટે કર્માનુસારે મને
 દેહાંતરનો યોગ કદાચિત્ થાય તો તેમાંપણુ તમારો વિયોગ મને ન થાય
 એટલી હું પ્રાર્થના કરુંછું ॥૨૨॥ એ રીતે સ્નેહાતિશયે યુક્ત એવા પિતાનું
 પ્રાર્થનાવચન સાંભળીને, હૃદયમાં દ્રવિત થએલા ભગવાન્ શ્રીહરિ કહેછે-
 હે તાત ! માફ દિવ્ય સ્વરૂપ જેવું છે તેવું યથાર્થપણુ તમોએ બાળ્યું તે બહુ
 સાફ થયું. એ સ્વરૂપને બાળવામાટે લવ વ્રજાદિકોપણુ સમર્થ થતા નથી.
 મારેવિષે પુત્રપ્રેમથી બંધાએલા હૃદયવાળા હોવા છતાં તમોએ આ સ્વરૂપ
 ભાગ્યવશાત્ બાળ્યું છે. હવે પછી તમારે જ્ઞેય-પ્રાપક અને પ્રાપ્ય કાંઈપણુ

પ્રાપ્યં ચ તે કિંચિન્નાવશિષ્ટમતઃ પરમ્ ॥૨૩॥ હિત્વેમં ભૌતિકં દેહં
 દિવ્યદેહેન સર્વદા । મત્પાર્શ્વં एव સ્વજનૈઃ સાકં સ્થાસ્યસ્યસંશ-
 યમ્ ॥૨૪॥ અતશ્ચિન્તાં વિદ્યાયૈવ નિઃસન્નો મત્પરાયણઃ । વિશુદ્ધે-
 નાત્મનિ હૃદા મધ્યાનનિરતો ભવ ॥૨૫॥ મુખત ઉવાચ—एवમુક્તો
 ભગવતા સોઽતિહૃષ્ટમના વૃષઃ । નમસ્યંસ્તં જગદેત્યં વિનષ્ટાશ્ચિલ-
 વાસનઃ ॥૨૬॥ પ્રતિકર્તુમત્ર નહિ કોઽપિ ભવદુષ્કૃતિં વિનાજ્ઞ-
 લિમ્ । પ્રભવતિ તત્ત ઉરુમોહહરે ! ચરણામ્બુજં તવ નતોઽસ્મિ

ખાકી રહ્યું નહિ. મારા વિના ખીલ્યું કંઈ શ્રેયઃપ્રાપક નથી. મારાથકી ખીલ્યું
 શ્રેયપણુ નથી. હુંજ પ્રાપક અને પ્રાપ્ય છું તે તમોએ તત્ત્વથી બધુંય એટલે
 હવે કશું ખાકી રહ્યું નહિ ॥૨૩॥ હે તાત ! હવે આ ભૌતિક દેહનો ત્યાગ
 કરી દિવ્ય દેહ પામી ખીલ બધા જનોએ અદશ્યમૂર્તિ થઈને લક્ષ્મિ આદિક
 સ્વજન સાથે સર્વદા મારી સમીપેજ રહેશો એમાં લેશ સંશય નથી ॥૨૪॥
 માટે તમો મારા વિયોગની ચિંતાનો ત્યાગ કરીનેજ નિર્વાસનિક થઈને,
 મનેજ પરમપ્રાપ્ય માનીને, ધ્યાનલક્ષિથી નિર્મળ કરેલા મનથી સ્વાત્મ-
 સ્વરૂપમાપણુ મારા ધ્યાનપરાયણ થાઓ એટલે ‘આત્મા પરમાત્મક છે’
 એવા ચિંતાનપર થાઓ. અર્થાત્ આત્મા સ્વતંત્ર છે એવી શુદ્ધિનો ત્યાગ
 કરી તમામ પરમાત્મક (પરમાત્મા જેના આત્મા છે) છે એવી દૃષ્ટિથી
 આત્મસ્વરૂપનાપણુ અંતરાત્માભૂત એવા મારા સ્વરૂપના ચિંતાવનપરા-
 યણુ થાઓ ॥૨૫॥ મુખતતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! લગવાને એવી
 રીતે કહેલા ધર્મદેવ મનમાં બહુ હર્ષ પામીને સમસ્ત વાસનાનો વિનાશ
 કરીને, શ્રીહરિને પ્રણામ કરતાથકા આ પ્રકારે બોલ્યા ॥૨૬॥ હે હરે ! અ-
 નાદિકાળથી આલ્યા આવતાં, ન નિવૃત્ત થાય એવાં પાપોના સંચયવાળા
 જનઉપર પણ આપે કેવળ કૃપાથી કરેલા ઉપકારનો લવલેશ બદલો વાળ-
 વામાટે આ જનને ખીલે કોઈપણ ઉપાય નથી. કેવળ આ એક અર્પણ
 કરેલો અંજળિજ (જે હાથ બેડવા તે) સમુચિત અદ્વિતીય ઉત્તમ ઉપાય
 છે. માટે હું અંજળિ કરીને આપના ચરણારવિંદને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરુંછું

૧ ‘ઉરુમોહહરઃ’ इति पाठान्तरम् ।

દ્વન્દ્વત્ ॥૨૭॥ इत्युक्त्वा तमसौ ननाम मुदितः कृष्णं स्वबुद्धिप्रदं
तं वर्णो सममानयत्स भगवान्स्वाभाविकप्रथयः । पुत्रावन्तिक
आजुहाय च वृषस्तस्याग्रपश्चाद्भवौ यास्यन् दीर्घपथं प्रदातुममलं
तज्ज्ञानचिन्तामणिम् ॥२८॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
प्रथमપ્રકરણે ધર્મવરપ્રદાનનામાઽષ્ટત્રિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૮॥

સુવ્રત ઉવાચ—તાવુપેત્યાશુ તં નત્વા ધાતરૌ બુદ્ધિમત્તરૌ । નિવે-
દતુસ્તં નિકપા ધર્મઃ પ્રોવાચ તૌ તતઃ ॥૧॥ શ્રુણુતં મદ્વચઃ પુત્રૌ !

‘મજ્જલિઃ પરમા મુદા ક્ષિપ્રં દેવપ્રસાદિની’ એવી સ્મૃતિ છે. અનાદિકાળથી
અનુવર્તતા મહામોહના હરણુમાં આપ એકલાજ સમર્થ છો. ‘ઉરુમોહકતઃ’
એવો પાઠ હોય તો તેનો અન્વય ‘ત્વ’ પદની સાથે કરવો. એટલે મહામોહને
હરનારા તમો એવો અર્થ થાય ॥૨૭॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે કહીને ધર્મ-
દેવે પ્રહર્ષપરિપૂર્ણ થઇને, પોતાને બુદ્ધિ-જ્ઞાન આપનારા શ્રીહરિકૃષ્ણને નમ-
સ્કાર કર્યો. પછી વર્ણી ભગવાન શ્રીહરિ સ્વભાવથીજ વિનયસપન્ન થઇને
પ્રણામ કરતા પિતાને ખડું સત્કાર કરવા લાગ્યા. તેપછી દીર્ઘપથ-તનુનો
લાગ કરી અપુનરાવૃત્તિલક્ષણુવાળા મહામાર્ગે પ્રયાણ કરશે એવા ધર્મદેવ
તે ભગવાન શ્રીહરિના સ્વરૂપ સ્વભાવાદિકાનું નિર્મેળ જ્ઞાન જે ચિંતામણિની
માફક સર્વ પુરૂષાર્થને આપનારૂં છે તે ખીલ પુત્રોને સંપાદન કરાવા શ્રીહ-
રિથી પહેલા અને પછીથી જન્મેલા જે પુત્રોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા
॥૨૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે ધર્મવરપ્રદાનનામાઽ-
ષ્ટત્રિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૮॥

અધ્યાય ૩૯ મો.

સુવ્રતઃકપિ કહેછે—હે રાજન્ ! ત્યારપછી પિતાની આજ્ઞાને અનુસારે
સદુપદેશના સંગ્રહણમાં સમર્થ ખડું બુદ્ધિવાળા તે જાત્રે લાઇઓ રામપ્રતાપ
અને ઇન્દ્રારામ એકદમ આવીને પિતાને પ્રણામ કરીને, તેમની પાસે
બેઠા. તેપછી તેમના પ્રતિ પિતા ધર્મદેવ એમ બોલ્યા કે-॥૧॥ હે પુત્રૌ !
મારૂં પિતાનું વચન આદરથી તથા અવધાનથી સાંભળો. ‘આ તો પિતાનું
વચન છે તે ઉલ્લંઘનીય નથી’ એમ માનીને કાંઈપણ વિચાર કર્યા વિના પુ-

રહસ્યં વચ્ચિ વાં હિતમ્ । તચ્ચાવધાર્યં હૃદયે પ્રતીતિર્યદિ વાચિ મે
॥૨॥ ઉપાસનાં યસ્ય કુર્મો વયં શ્રીરાધિકાપતેઃ । સ एव हरिना-
माऽयं वर्तते सोदरो हि वाम् ॥૩॥ અતોઽચ્ચદિનતો મક્તિઃ સ્વધ-
મેજ યમૈઃ સહ । નિદ્ધુન્નાઽસ્યૈવ કર્તવ્યા સ્થેયં વાચિ સદાઽસ્ય

ત્રાએ અવધારણુ કરવું એ એમનો ધર્મ છે. પુત્રાને હિતોપદેશ આપવો એ પિતાનો ધર્મ છે, માટે હું કાંઈપણ આ તમોને કહું છું. ‘પિતાનું વચન છે’ એટલામાત્રથી આ આદરણીય છે એમ કેવળ નથી કિંતુ તમારા પરમ હિત કરનાર છે અને વળી રહસ્ય છે. એકતો પિતાનું વચન, વળી હિતકારી અને રહસ્ય છે માટે અત્યંત આદરણીય અને અવધારણીય છે. ભગવત્સ્વરૂપના યથાર્થ જ્ઞાનરૂપ જે આ રહસ્ય હિતવચન કહીશ તે તમારે હૃદયમાં ધારવું, એટલે અપાત્ર જેની તેની આગળ પ્રકાશ ન કરવું. અથવા હૃદયમાં ધારવું એટલે ક્યારેયપણ વિસ્મરણ ન કરવું પણ સદાય હૃદયમાં ધારીજ રાખવું. ‘પિતા આપણને સદા સત્ય હિતવચનજ કહે’ એવો જો મારા વચનમાં મહાવિશ્વાસ હોય તો અવધારણુ કરો, એમાં મારે કશો અર્થ (પ્રયોજન) નથી. પિતાએતો પુત્રાને હિતોપદેશ આપવો જોઈએ તે મારે કર્તવ્ય હું કહું છું. પુત્રકૃત્યમાં તો તમારી મતિજ પ્રમાણુ છે એટલે તમારી ઈચ્છા હોય તો ધારણુ કરો વા ન કરો એમાં અર્થાનર્થ તમારેજ છે મારે કશું નથી માટે હું મારે કર્તવ્ય કરીશ ॥૨॥ જે શ્રીરાધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણની સેવા આપણે પ્રતિદિન કરીએ છીએ તે તમારા સહોદર (એક માતાના ઉદરમાં થએલો ભાઈ) ભાવથી આદિ હરિનામ ધારીને રહેલા છે, અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણ પરાત્પર છે પણ કેવળ કૃપા કરીને સહોદરભાવથી તમારી ઉપર અનુચિત કરવા મનુષ્યલીલાનું નાટ્ય કરતા થકા જગતના હિતવાસ્તે અહિયાં રહ્યા છે. આ રીતે એમને નહિ બાહ્યને તેમને વિષે કેવળ ભ્રાતૃભાવથી બાંધેલો સ્નેહ નિઃશ્રેયસમાટે નહિ થાય, એટલુંજ નહિ પણ ક્યારેક મહાપરાધમાટેપણ થાય, માટે હમણાં આ શ્રીહરિના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન તમારે હિત કરવાની કામનાથી હું પ્રકાશ કરું છું ॥૩॥ માટે તમારે આ દિવસને આરંભીને સ્વધર્માંદિ અંગે સહિત નિષ્કપટ ભક્તિ આ સોદર શ્રીહરિકૃષ્ણ

ચ ॥૪॥ કૃષ્ણાર્ચાયાઃ પ્રતિદિનં યસ્યાઃ કુર્મશ્ચ પૂજનમ્ । સાપ્ય-
સ્યૈવેતિ હિ જ્ઞાત્વા પૂજનીયા યથાવિધિ ॥૫॥ યુવાભ્યામુપદિષ્ઠો
પ્રાદ્વન્ત્રૌ કૃષ્ણસ્ય યો મયા । તાવસ્યૈવેતિ વિજ્ઞાય જપનીયાવમી-
ષ્ઠદો ॥૬॥ ભજતોરાદરાદેનં મદાદ્વાવર્તમાનયોઃ । ભવિષ્યતિ હિ
વાં શ્રેયઃ દદ્ધામુત્ર ચ નિશ્ચિતમ્ ॥૭॥ ડન્મૂલયિષ્યતિ હોપ કલ્યધ-
ર્મેધિતાન્ભુવિ । અસુરાન્માનુપાકારાનશસ્ત્રોઽપિ મનીપયા ॥૮॥
પોષયિષ્યતિ સદ્ધર્મં ગ્લપિતં ભુવિ દુર્જનેઃ । પ્રવર્તયિષ્યતિ કૃષ્ણ-
ભક્તિં ચૈષ વિશેષતઃ ॥૯॥ આચાર્યત્વં ચ યુવયોઃ સ્થાપયિત્વા
કુલે નિજમ્ । સ્વકીયં ધામ પરમં પ્રયાસ્યતિ મહાયશાઃ ॥૧૦॥
અસ્યાશ્રિતાસ્તતઃ સર્વે કૃષ્ણસ્યાસ્યૈવ નિત્યદા । પ્રતિમાં પૂજયિ-

વિષેજ કરવી અને એમની આજ્ઞામા અખડ અનુવર્તવું ॥૪॥ જે કૃષ્ણ-
પ્રતિમાનુ પ્રતિદિન પૂજન આપણે કરીએ છીએ તેપણુ આ સહોદર શ્રીહ-
રિનુજ છે એમ ધારીને યથાવિધિ કરવું જે સાક્ષાત્ અપરોક્ષ પરમપુરુષ
સમીપમાંજ રહ્યા છે તેમનો પરિત્યાગ કરીને પ્રતિમામાત્રમા કરાતી પૂજા
નિઃશ્રેયસ અર્થ નહિ થાય ॥૫॥ મેં પ્રથમ જે કૃષ્ણના અષ્ટાક્ષર શરણુમત્ર
અને મહામત્ર તમોને ઉપદેશ કર્યોછે તેપણુ આ સૌદર્ભ શ્રીહરિનાજ છે
એમ જાણીને જપવા એમ બાલુવાવીજ તે મત્રો અશીષ્ઠ કૃણ આપ-
નારા થશે ॥૬॥ એ રીતે આ હરિકૃષ્ણને પ્રકટ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણપણે જા-
ણીને, એમની અતિશય આદરથી ભક્તિ કરનારા અને મારી આજ્ઞાનું
અનુવર્તન કરનારા તમારૂં આ લોક પરલોકમાં પરમ શ્રેય થશે એમા સરાય
નથી ॥૭॥ હવે શ્રીહરિની પરમકૃપાથી દિવ્ય દષ્ટિને પામેલા ધર્મદેવ શ્રીહ-
રિના કેટલાંક ભવિષ્ય ચરિત્રો પાંચ શ્લોકથી કહેછે—હે પુત્રો! આ શ્રીહરિ
પૃથ્વીઉપર કળિખળને લીધે ખડુ વૃદ્ધિ પામેલા અધર્મે વિશેષ વૃદ્ધિ પમા-
ડેલા, મનુષ્યાકારમાં રહેલા, અશુરોનો સંસ્પર્શારણુ વિનાપણુ સકલપમાત્રથી
નિર્મૂળ વિનાશ કરશે અને વિશેષપણે સર્વત્ર શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ પ્રવર્તાવશે
॥૮-૯॥ મહાયશસ્વી એવા આ શ્રીહરિકૃષ્ણ જગતમા પ્રતિષ્ઠાપન કરેલ
પોતાનુ પૂજ્ય આચાર્યપદ તમારા કુળમા સ્થાપીને અવતારકૃત્યને સમાપ્ત

પ્યન્તિ યાસ્યન્ત્યેવાત્મવાચ્છિતમ્ ॥૧૧॥ યતન્નિવદ્ધમર્યાદાસ્થિતા-
શ્ચાસ્ય સમર્ચકાઃ । મકાશ્ચતુર્વર્ગસિદ્ધિ યાસ્યન્ત્યેવ નિજેપ્સિતામ્
॥૧૨॥ હત્યુક્તવતિ ધર્મે તૌ પ્રહૃષ્ટૌ તત્ક્ષણે હરિમ્ । પ્રણમ્ય પ્રોચતુઃ
કૃષ્ણ ! તવ સ્વઃ યાહિ નૌ સદા ॥૧૩॥ તાવુવાચ હરિઃ પ્રીતઃ કૃષ્ણ-
મેવાદરાધુવામ્ । મજતં તેન તોક્ષ્યામિ તિષ્ઠન્તૌ પિતૃશાસને
॥૧૪॥ તતસ્તૌ તુ તમેવ શ્રીકૃષ્ણં મેજતુરાદૃતૌ । તજ્ઞાનં ત્વિચ્છયા
તસ્ય ક્ષાન્તિક્કમભવત્તયોઃ ॥૧૫॥ હર્યુપાસ્ત્યુપદેશોઽયમેકાદૃશ્યા

કરીને, પોતાના પરમ ધામપ્રતિ પધારશે ॥૧૦॥ તેપછી જે પુરૂષો આ
શ્રીહરિકૃષ્ણના ચરણકમળનો આશ્રય કરશે તે સર્વકોઈ આજ કૃષ્ણની
પ્રતિદિન પ્રતિમા પૂજવામાનથી મોક્ષપર્યંતનું સમય વાંછિત પામશે ॥૧૧॥
આ શ્રીહરિએ બાંધેલી ધર્મમર્યાદામાં અનુવર્તીને, સ્વયં અર્યારૂપથી વિરા-
જમાન આ શ્રીહરિકૃષ્ણના ચરણકમળનું અર્ચન કરનારા ભક્તો આર પુરૂ-
ષાર્થમાંથી જેને જે વાંછિત હશે તેને તે નિશ્ચે પામશે ॥૧૨॥ હે રાજન !
આ પ્રકારે કહીને પિતા વિરામ પામતાં, બન્ને બ્રાતાઓ પિતાના પ્રિય સત્ય
હિત વચનથી પ્રદર્ભ પામીને, એજ ક્ષણમાં ઉઠીને શ્રીહરિકૃષ્ણને સાષ્ટાંગ
પ્રણામ કરીને, હે હરિકૃષ્ણ ! તમારા દાસભૂત અમો છીએ, માટે અમારી
સદાકાળ તમો રક્ષા કરશો આ પ્રકારે બોલ્યા ॥૧૩॥ બ્રાતાઓનો પિતાના
વચનમાં વિશ્વાસાતિશય અને પોતાવિષે અત્યંત નમ્રભાવ લાગીને તેમની
ઉપર પ્રસન્ન થઈને શ્રીહરિએ કહ્યું કે-જનકના વચનને અનુસારે શ્રીકૃષ્ણ-
નેજ પરમાદરભાવથી તમો ભલે; તેનાથી હું સંતુષ્ટ થઈશ ॥૧૪॥ હે
રાજન ! તેપછી તે બન્ને ભાઈઓ આદરથી પોતાના ભાઈ શ્રીહરિનેજ શ્રી-
કૃષ્ણ બહુને ભક્તિ કરવા લાગ્યા. પરંતુ પિતાએ આપેલું જે શ્રીહરિના
સ્વરૂપનું તત્ત્વજ્ઞાન તેતો કદાચિત્ થતું પણ સદાય નહિ. અર્થાત્ ક્યારેક
'દેવળ અમારા સહોદર છે' એવી શુદ્ધિ અને ક્યારેક 'આજ શ્રીકૃષ્ણ છે'
એવી શુદ્ધિ રહેતી હતી. એરીતે વિજ્ઞાનના વિસ્મરણમાં કારણ તો આ
શ્રીહરિનોજ સંકલ્પ હતો ॥૧૫॥ એરીતે પુત્રને ધર્મદેવે ભગવાન શ્રીહરિના
સ્વરૂપનો યથાર્થ ઉપદેશ કરતાં જ્યેષ્ઠ શુકલ એકાદશીની રાત્રિનો છેલ્લો

નિશોઽન્તિમે । યામે સુતાભ્યાં ધર્મેણ કૃતોઽથાર્કોદયોઽભવત્
 ॥૧૬॥ હરિઃ પપ્રચ્છ પિતરં આત્રાદીનાં ચ શૃણ્વતામ્ । યત્તેઽભીષ્ટં
 હૃદિ સ્યાત્તદ્ગૃહિ કર્તાસ્મ્યરં પિતઃ ! ॥૧૭॥ તમુવાચ તદ્વા ધર્મઃ
 પૂર્ણકામોઽસ્મ્યહં હરે ! । નાસ્તિ મકૌ તુ તે તૃપ્તિઃ કૃષ્ણ ! કચન
 મે હૃદિ ॥૧૮॥ દેહપાતાવધિ તતઃ કર્તુમિચ્છામિ તામહમ્ ।
 કિન્ત્યશક્તેન પૂજાદિ કર્તું શક્યં મયા ન વૈ ॥૧૯॥ અતોઽહં શ્રોતુ-
 સિચ્છામિ શ્રીમદ્ભાગવતં હરે ! । સાર્થે સન્નાહવિધિના તત્સમ્પા-
 વય મે દ્રુતમ્ ॥૨૦॥ इत्यभीष्टं पितुः श्रुत्वा हरिर्हृष्टः प्रशस्य तम् ।
 तदैव कारयामास मण्डपादि यथाविधि ॥२१॥ રામપ્રતાપેન તત

પહોર વીતિ ગયો અને સૂર્યદેવ ઉદયાચળશિખરઉપર ચઢી આવ્યા ॥૧૬॥
 તેપછી શ્રીહરિએ સહોદરાદિ સર્વને સાંભળતાંજ પિતાને એમ પુછ્યું કે-
 હે પિતઃ ! તમારા હૃદયમાં ભે કાંઈ વાંછિત વર્તતું હોય તો તે મને અસંકો-
 ચથી કહો, હું જલદી સિદ્ધ કરાવીશ ॥૧૭॥ તે સમયે તેમના પ્રતિ ધર્મદેવ
 બોલ્યા કે-હે હરે ! હું પૂર્ણકામ છું-આનંદમય આપનો પ્રત્યક્ષપણે નિરતર
 અનુભવ થતાં હવે કઈ કામના થાય. પરિમિત આનંદને અનુભવ કર-
 નારાનેતો નવીનવી કામના થાય. માનુષઆનંદને આરભીને પ્રજ્ઞાનંદ-
 પર્યંતનો આનંદમણુ અનવધિક આનંદામૃતના મહાસમુદ્રરૂપ જે આપના
 આગળ એક કણિકાપ્રાય છે એવા આપના અનુભવથીજ હું પૂર્ણકામ છું.
 પરંતુ હે કૃષ્ણ ! આપના ભક્તિરસામૃતના આસ્વાદમાં તો ક્યારેયપણ મારા
 હૃદયમાં તૃપ્તિ થતી નથી ॥૧૮॥ માટે આ દેહના પાતપર્યંત તે ભક્તિરસા-
 મૃતનો આસ્વાદ લેવાને ઇચ્છું છું. કિંતુ બવરવેદનાને લીધે અશક્ત થ-
 એલા મારાથી શ્રીકૃષ્ણની બાહ્યપૂજા કરી શકાતી નથી. માટે હે હરે ! હું

આનયામાસ વૈષ્ણવમ્ । યથોક્તલક્ષણં વિગ્રં પૌરાણિકમુદ્વૃત્તમ્
 ॥૨૨॥ આપદ્ધર્માનુસારેણ ધર્મઃ કૃત્વાઽથ નૈત્યકમ્ । વિધિં વિધિ-
 ઘ્નો વિદધે પુરાણશ્રવણસ્ય ચ ॥૨૩॥ પ્રત્યક્ષકૃષ્ણેઽપિ સતિ મર્યા-
 દાસ્થાપનાય સઃ । પ્રાતિષ્ઠિપત્કૃષ્ણમૂર્તિં સપ્તાહાવધિ પૌરટીમ્
 ॥૨૪॥ આદૌ નિર્વિગ્નતાસિદ્ધયૈ સમભ્યર્ચ્ય ગણાધિપમ્ । કુલદેવં
 મારુતિં ચ તતઃ કૃષ્ણમપૂજત્ ॥૨૫॥ ગાયત્રીકૃષ્ણમન્ત્રાણાં જપાર્થં

મેંઘઃ પાપમીલ્લવિષ્ણુમક્તો જિતેન્દ્રિયઃ । યથાર્થવાક્ સ્વધીતી ચ વક્તા
 પૌરાણિકો મતઃ' એરીતે શાસ્ત્રોક્ત ઉત્તમ લક્ષણે સંપન્ન, અદુશ્વૃત, પુરાણ-
 પ્રવચનમાં પ્રવીણ એવા કોઈ વૈષ્ણવ વિગ્રને મોટાભાઈ શમપ્રતાપને મોકલીને
 બોલાવરાવ્યો ॥૨૨॥ તેપછી ધર્મદેવેતો આનસંધ્યાદિ નિત્યકર્મ મુખ્ય કલ્પ
 (પદ્ધતી) કરવાને માટે અસમર્થ હોવાથી આપદ્ધર્મને અનુસારે તે કરીને,
 વિધિસ્વરૂપને બાણતા હોવાથી પુરાણશ્રવણનો વિધિતો યથાવિધિ કર્યો
 ॥૨૩॥ યદપિ આ ધર્મદેવ 'હરિકૃષ્ણજ પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટ થએલા છે'
 એમ બાણે છે, અથાપિ ભગવાનની આજ્ઞારૂપ શાસ્ત્રમર્યાદાને સ્થાપવા
 વાસ્તે સુવર્ણનિર્મિત કૃષ્ણમૂર્તિ સપ્તાહપર્યંત પ્રતિષ્ઠાપન કરી. જે ભગવાનની
 આજ્ઞારૂપ શાસ્ત્ર છે, તે શાસ્ત્રને અનુસરનારાને 'આતો પ્રત્યક્ષ ભગવાનનું
 અતિલઘન થયું' એવો દોષપ્રસંગ છેજ નહિ. ઉલટું જે શાસ્ત્રનું ઉલ્લંઘન
 કરે તો પ્રત્યક્ષપણે પાસેજ રહેલા પ્રશાસિતા પરમાત્માના નિચઢના સ્થાન-
 રૂપજ આ પુરૂષ થાય. માટેજ શ્રીહરિને પ્રત્યક્ષ બાણેછે તથાપિ શાસ્ત્રમ-
 ર્યાદા પાળવા મૂર્તિની સ્થાપના કરી ॥૨૪॥ ધર્મદેવે આરંભેલા સત્કર્મની
 નિર્વિગ્નપણે પરિસમાપ્તિમાટે પ્રથમ વિગ્નવિનાયક ગણપતિનું પૂજન કરીને,
 પછી કુળદેવ મારુતિનું પૂજન કરીને, પછી સર્વકર્મથી સમારાધ્ય તેમજ
 સમારભેલી ક્રિયામાં સમારાધ્ય એવા શ્રીકૃષ્ણની મહાપૂજા કરી ॥૨૫॥
 ગાયત્રીમંત્ર તથા જે અષ્ટાક્ષર, દ્વાદશાક્ષર અને પદ્મક્ષર આ ચાર કૃષ્ણમં-
 ત્રોનો જપ જપવા પાંચજ વિદ્વાન્ વિગ્રોને વર્યા (તેમાં એક ગાયત્રીમંત્ર
 જપવા અને ચાર આજ્ઞ કૃષ્ણમંત્રો જપવા વર્યા, એવો વિવેક બાણવો)
 વરૂણીમાં વરેલા વિગ્રોને વસ્ત્ર, વિભૂષણ, બેસવાનાં કામળીનાં આસનો,

બ્રાહ્મણાન્વિદઃ । વયે પૌત્રૈવ તેભ્યોઽદાદ્વાસોભૂપાસનાદિ ચ ॥૨૬॥
 વૃતાસ્તે તજ્જપં ચક્રુઃ સસાદાનિ યથાવિધિ । ધર્મ ઉચ્ચાસને વિપ્રં
 તમુપાવિવિશત્તતઃ ॥૨૭॥ આદૌ શ્રીમદ્ભાગવતં સમ્પૂજ્ય બ્રાહ્મણં
 તતઃ । પુપૂજ વ્યાસનામ્નેવ શ્રોતૃવિપ્રાંસ્તતશ્ચ સઃ ॥૨૮॥ જ્વરાતિ-
 રપિ મન્દાઽઽસીત્તસ્ય ધર્મદ્વદસ્યિતેઃ । દિવા પુરાણં શુશ્રાવ સ
 માર્ધિ નિશિ ચાપ સઃ ॥૨૯॥ યથાવિધિ કથાં નિત્યં શૃણ્વતોઽસ્ય
 દિનાનિ પદ્ । યયુશ્ચતુર્થ્યાં ભૃગુજે પ્રાતસ્તામસમાપયત્ ॥૩૦॥
 સમ્પૂજ્ય વાચકં તસ્યે સ્વર્ણમુદ્રાસહસ્રકમ્ । દદૌ ભૂપાશ્ચ વાસાંસિ
 હ્રિમં સિંહં ચ ગાં શુભામ્ ॥૩૧॥ રામપ્રતાપમુખ્યૈસ્તં ગીતવાદિન-

પાત્ર, ઉપપાત્ર, આચમની, ગોમુખી આદિક આખ્યાં ॥૨૬॥ તે વરેલા
 વિપ્રોએ સાત દિવસમુધી યથાવિધિ ગાયત્રી આદિક મંત્રોનો જપ કર્યો.
 તેપછી ધર્મદેવે પૌરાણિક વૈષ્ણવ વિપ્રનેતો સર્વની અપેક્ષાએ ઉઠ્યા ઉત્તમ
 આસનમાં (પાટઉપર) બેસાર્થો ॥૨૭॥ પ્રથમ શ્રીમદ્ભાગવતની શ્રીકૃષ્ણના
 મધી પૂજા કરીને, પછીથી ઉઠ્યા આસનમાં બેઠેલા પુરાણુવક્તા વિપ્રની 'આ
 સાક્ષાત્ વ્યાસમુનિ છે' એવા તાદાત્મ્યનિશ્ચયપૂર્વક આમનામધી અર્ધ પા-
 ઘાદિવડે પૂજા કરીને, પછી પુરાણુશ્રવણાર્થે આવેલા વૈષ્ણવ વિપ્રોની પૂજા
 કરી ॥૨૮॥ ધર્મમા દૃઢ મતિવાળા ધર્મદેવને જે જ્વરવેદના વર્તતી હતી
 તે પ્રશાંતપ્રાય થઈ ગઈ, એટલે સાવધાન થઈને દિવસે પુરાણને
 સાંભળવા લાગ્યા અને રાત્રિએ તો શ્રીહરિના દિવ્ય સ્વરૂપમાં સમાધિ-
 સ્થિતિમાં રહેવા લાગ્યા ॥૨૯॥ નિત્ય યથાવિધિ ભગવત્કથાને સાંભળતા
 આ ધર્મદેવને છે દિવસો પીતિ ગયા (દ્વાદશીએ કથાનો સમારભ કર્યો
 હતો અને જ્યેષ્ઠ શુક્લ પૂર્ણિમાનો ક્ષય હતો એટલે કૃષ્ણપક્ષની તૃતીયાએ
 છે દિવસ થયા એમ જણાવું) તેપછી સાતમે દિવસે ચતુર્થી તિથિએ
 શુક્રવારે પ્રાતઃકાળમાં કથાશ્રવણુવિધિની સમાપ્તિ કરી કથાના અંતમાં
 પુરાણુવક્તા વિપ્રને ચંદન પુષ્પાદિવડે પૂજા કરીને દક્ષિણાદાનમાં સદમ
 મુવર્ણમુદ્રિકાઓ, મહાવસ્ત્ર વિભૂષણુ વિગેરે, મુવર્ણનિર્મિત સિંહ અને
 શુભલક્ષણુવાળી ગાય, આ સર્વે આખ્યાં ॥૩૦-૩૧॥ તેપછી પૌરાણિક

નિઃસ્વનૈઃ । સદૈવ પ્રાપયામાસ હયારૂઢં સ્વકેતનમ્ ॥૩૨॥ વૃત્તેભ્યો
 વ્રાહ્મણેભ્યોઽથ દદાવુત્તમદક્ષિણામ્ । હોમં તુ દેશકાલશો જપા-
 ત્મકમકારયત્ ॥૩૩॥ પૂર્વાહ્ન એવ મિષ્ટાન્નૈસ્તર્પયામાસ વાડવાન્ ।
 વિસર્જયામાસ ચ તાન્ દત્ત્વા ભોજનદક્ષિણામ્ ॥૩૪॥ જ્વરાતિરા-
 સીદધિકાઽથ તસ્ય રામપ્રતાપાદિપુ મુક્તવત્સુ । શીઘ્રં તતસ્તે
 સ્વજનાશ્ચ સર્વે નિપેદુરેત્યાન્તિક એવ તસ્ય ॥૩૫॥ શ્રીસત્સદ્ગી-
 વીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મરાજે પ્રથમપ્રકરણે ધર્મકૃતપુત્રોપદેશ શ્રીમદ્ભાગવત-
 સસાહશ્રવણકથનનામૈકોનચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૬॥

સુવ્રત ઉવાચ—પિતુઃ શરીરશૈથિલ્યં દૃષ્ટ્વા પુત્રા વિચક્ષણાઃ । આ-

વિપ્રને અલંકાર કરેલા અથ ઉપર બેસારીને, વરઘોડામાં રામપ્રતાપાદિકને
 મોકલીને, ગીતગાન અને વાહન વલવાપૂર્વક બહુ ધામધુમીથી તેના
 ઘરપ્રત્યે પહોંચાડાવ્યા ॥૩૨॥ ગાયત્રીઆદિકના જપાથે વરેલા વિપ્રોને
 ઉત્તમ-મુખ્ય પક્ષને ઉચિત દક્ષિણા દીધી. પોતાના શરીરની સ્વસ્થ
 સ્થિતિ નથી અને હોમવિધિતો દીર્ઘકાળસાધ્ય છે માટે તેનો અવસર નથી
 એમ વિચારીને દેશ કાળને બાંધીને ધર્મદેવે જપાત્મક હોમ કરાવ્યો.
 એટલે હોમના પ્રતિનિધિ તરીકે જપ કરાવ્યો ॥૩૩॥ તેપછી સસાહસમા-
 સિના અંગપણે પૂર્વાહ્નમાં જ મિષ્ટાન્નથી બહુ આહ્વાણોને જમાડ્યા. ભોજનાતે
 દક્ષિણા આપીને તેમને ઘેર વળાડ્યા ॥૩૪॥ તેપછી રામપ્રતાપાદિક ભોજન
 કરી રહેવા આવે છે એટલાકમાં જેમના મનોરથો પરિપૂર્ણ થયાછે એવા
 તે ધર્મદેવને જવરવેદના વિશેષ થઈ, એટલે સર્વ કોઈ સ્વજનો જલદી
 આવીને તેમની પાસે બેઠા ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સદ્ગીથ્યને...પ્રથમપ્ર-
 કરણે ધર્મકૃતપુત્રોપદેશ-શ્રીમદ્ભાગવતસસાહશ્રવણકથનનામૈ-
 કોનચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૬॥

અધ્યાય ૪૦ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે ભૂપતે ! દેહપાતનાં લક્ષણો બાંધવામાં અતિ-
 પ્રવીણ એવા રામપ્રતાપાદિ પુત્રોએ પિતાના શરીરની શિથિલતા ક્ષણેક્ષણે
 વધતી જતી બોધને, શરીરમાં થતાં પ્રાણુઓપનું શ્રવણ ન થવું વિગેરે ચિહ્નો-

સન્નમૃત્યુતાં તસ્ય નિશ્ચિન્ન્યુર્હદિ ભૂપતે ! ॥૧॥ વિધિજ્ઞાન્વૈદિકા-
ન્વિપ્રાન્સમાહૃય હરિર્હૃતમ્ । અન્તકર્મવિધિં સર્વં પિતરં તૈરકાર-
યત્ ॥૨॥ પ્રાયશ્ચિત્તં પઢન્દં તે દેહશુદ્ધયર્થમાદિતઃ । પ્રત્યાઘ્નાયેન
દેઘ્નાઽઽશુ વિધિના તમકારયન્ ॥૩॥ પર્યદોઽનુમતે તત્ર વપનં
પ્રાગકારયન્ । શિશ્વાફક્ષોપસ્થવર્જં જ્ઞાનં દશવિધં તતઃ ॥૪॥ પટ્ટા-
ઙ્ગનાભિઃ સહિતં રુક્મિણ્યાદિભિરણુભિઃ । કૃષ્ણમણ્ડલે વિપ્રા વેદ-
મન્ત્રૈસ્તમાર્ચયન્ ॥૫॥ પ્રાયશ્ચિત્તાઙ્ગગોદાનં દાનાનિ ચ તતો દશ ।
ગોભૃમિતિલમુષ્યાનિ વિપ્રેભ્યસ્તમદાપયન્ ॥૬॥ આમાન્નાનાં તથા
પ્રસ્થાન્ સહજં સાજ્યદક્ષિણાન્ । અદાપયંસ્તથોત્ક્રાન્તિધેનું ધૈ-
તરણીં તતઃ ॥૭॥ ઋણધેનું પાપધેનું મોક્ષધેનું ચ તેન તે ।

વડે 'મૃત્યુસમય સમીપમાં આવ્યો છે' એમ મનમાં નિશ્ચય કર્યો ॥૧॥ તેપછી
સ્વયં શ્રીહરિએ અત્યેષ્ટિ આદિક કર્મવિધિને જાણનારા વેદવેદી વિગ્રોને જલદી
બોલાવીને, તેમનાદ્વારા અતકાળે કરવાનો સર્વ વિધિ પિતાપાસે કરાવ્યો
॥૨॥ તેનો પ્રકાર કહુંછુ-વિગ્રોએ પ્રથમ શરીરશુદ્ધિસાફ કરવાનું કહેલું છે
વર્ષનું પ્રાયશ્ચિત્ત, તેના પ્રતિનિધિરૂપ મુવર્ણુદાનથી ધર્મદેવપાસે યથાવિધિ ઝટ
કરાવ્યું ॥૩॥ તે પ્રાયશ્ચિત્તના પ્રારભમાં પરિપદ્ધિગ્રોની અનુમતિ થતાં વિ-
ગ્રોએ પ્રથમ શિખા કથ (કાખ) અને હિપસ્થને વર્ણને મુઠન કરાવરાવીને
પછી આજેયાદિ દશ પ્રકારનું જ્ઞાન કરાવરાવ્યું ॥૪॥ તેપછી વિગ્રોએ અક્ષ
તથી રચેલા અષ્ટદળના કમળમાં રૂકિમત્તી આદિક અષ્ટ પટરાટીઓએ
સહિત શ્રીકૃષ્ણને આવાહન કરીને વૈદિકકર્મગ્રોવડે ધર્મદેવપાસે પ્રાયશ્ચિત્તના
અગમણું પૂજા કરાવી. તેપછી વૈષ્ણવશ્રાદ્ધ કરાવ્યું ॥૫॥ પ્રાયશ્ચિત્તના
અગમૂત ગોદાન અને તેપછી જો-ભૂમિ-તલ-હિરણ્ય-ઘૃત-વત્ર-ધાન્ય-
ગુડ-રૂપ્ય-લવણ આ દશ પ્રકારનાં દાનો પાત્ર વિગ્રોને ધર્મદેવપાસે અ-
પાવ્યાં ॥૬॥ તેમજ પ્રસ્થ (અષ્ટ મુદ્રિ તે હિચિત્ કહેવાય, એવાં ચાર હિચિત્ તે
પુષ્કળ કહેવાય, એવા એક પુષ્કળનેજ પ્રસ્થ કહે છે. શેર) પરિમિત કાચા
અતથી બરેલાં સહસ્રપરિમિત પાત્રે ઘૃત અને દધિણ સાથે શ્રાદ્ધલોને
અપાવ્યાં, તથા ઉત્ક્રાન્તિધેનુ અને વૈતરનીધેનુ અપાવી ॥૭॥ હે નરાધિપ !
વિગ્રોએ મુખ્ય પક્ષને આચરીનેજ ધર્મદેવપાસે ઋણધેનુ, પાપધેનુ અને

અદાપયન્મુલ્યકલ્પમાથિત્યૈવ નરાધિપ ! ॥૮॥ એકદળ્ઢાકૃતિ-
શ્વાસં તં દદ્ધાઽથ સુતા હુતમ્ । તીર્થોદકેન સ્પયાન્નકુઃ સાશુ-
વિલોચનાઃ ॥૯॥ ગોમયેનોપલિસાયાં મુઢ્યાસ્તીર્યં કુશાંસિલ્લાન્ ।
વિકીર્યં વહુલાંસ્ત્રોદકિશારસ્કમસૂપુપન્ ॥૧૦॥ તતઃ સદ્ગીર્તનં
હ્યેવ નામ્નાં કૃષ્ણસ્ય તેઽસિલાઃ । ચકુરુર્ચૈર્યન્ધુજનાઃ સર્વદુઃખા-
પહારિણામ્ ॥૧૧॥ પુરઃસ્થિતે ભગવતિ સ્થિરીકૃતવિલોચનઃ । ધ-
ર્મોઽપ્યનન્યભાવોઽથ જહૌ સઘઃ કલેચરમ્ ॥૧૨॥ હરેઃ પ્રસાદા-
ન્નિર્મુક્તો દુર્યાસઃશાપવન્ધનાત્ । સઘ ઇવ તનું દિવ્યાં પ્રપેદે ચ
સુલેન સઃ ॥૧૩॥ તતો ભક્ત્યાદિભિઃ સાકં કૃષ્ણં તં પુત્રરૂપિણમ્ ।
સેવમાનઃ સદા તસ્ય પાર્શ્વે ઇવાવસત્સ વૈ ॥૧૪॥ પરાસું તં વિલો-
ખ્યાથ સુતાસ્ત્રોચિતં વ્યધુઃ । રોદનસ્ય નિપિદ્ધત્યાત્તદાનીં ધૈર્ય-

મોક્ષધેનુ અપાવી ॥૮॥ એ રીતે પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ અને દાનવિધિ પુરો થઈ
રહેતાં પિતાને એકદલાકૃતિ શ્વાસ ચાલતો બેધને, રામપ્રતાપાદિ પુત્રોએ
તુરત ગંગાદિ તીર્થોદક લાવીને તેનાથી પોતાના અશ્રુલોચન (૨૭વા) સાથે
જનકને સ્નાન કરાવ્યું ॥૯॥ ગાયના શુદ્ધ છાંસથી લીપેલી પૃથ્વીઉપર
દહોં પાથરીને બહુ તલ વેરીને તેવી ભૂમિઉપર પિતાને ઉત્તરમસ્તકે સુ-
વારી દીધા ॥૧૦॥ ત્યારપછી રામપ્રતાપાદિ સર્વે સંબન્ધિજનોતો સર્વ દુઃખને
હરનારાં શ્રીકૃષ્ણનામોનું ઉચ્ચ સ્વરથી ઉચ્ચારણ કરવા મંડ્યા ॥૧૧॥ તે-
પછી ધર્મદેવે પોતાની પાસે દૃષ્ટિ આગળ રહેલા ભગવાન્ શ્રીહરિકૃષ્ણમાં
નેત્રવૃત્તિને નિશ્ચળ (મટકાંએ રહિત) કરીને, અનન્યભાવ (ભગવાન સી-
વાય બીજી વસ્તુમાત્રમાંથી મનોવૃત્તિને ઉખાડીને) થઈને તરકાળ પાંચભૌ-
તિક કલેવરનો ત્યાગ કરી દીધો ॥૧૨॥ શ્રીહરિના અનુચ્છેદથી દુર્વાસાના
શાપરૂપ બંધનમાંથી મુક્ત થએલા ધર્મદેવ તેજ ક્ષણમાં સુખેથી દિવ્યદેહને
પામ્યા ॥૧૩॥ ત્યારપછી દિવ્યતનુને પામેલા ધર્મદેવ દિવ્યદેહવાળા ભક્તિ
આદિક સ્વજનોસાથે અદૃશ્યરૂપથીજ પુત્રરૂપ શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરતાથકા
નિરંતર તે શ્રીકૃષ્ણની સમીપેજ રહ્યા ॥૧૪॥ તેપછી રામપ્રતાપાદિ પુત્રો
પિતાને પ્રયાતગ્રાણ (મરી ગએલા) બેધને પ્રાણવિયોગવખતે અશ્રુપાતનો

માસ્થિતાઃ ॥૧૫॥ વપનં કારયિત્વા તે સમ્નુઃ શીતોદકેન ચ । પિ-
તૃમેધવિધાનેન તત્કર્માડ્ઽચરદગ્રજઃ ॥૧૬॥ ઊર્ધ્વોઽચ્છિષ્ટાદિદો-
પાણાં સર્વથૈવ હ્રાસમ્ભવાત્ । પ્રાયશ્ચિત્તં તન્નિમિત્તં નાચચાર સ
ચૈ પિતુઃ ॥૧૭॥ અધિકારસ્ય સિદ્ધ્યર્થં પિતુરુત્તરકર્મણિ । સ્વયં તુ
કૃચ્છ્રપ્રતિમાસ્વર્ણસઙ્કલ્પમાચરત્ ॥૧૮॥ ઘૃતેનાભ્યજ્ય સંસ્નાપ્ય
પ્રેતં વસનમેકકમ્ । પરિધાપ્ય સિતં નૂત્તં પ્રાગવદસ્થાપયચ સઃ
॥૧૯॥ અન્યચ તાદૃશં વાસસ્તમાચ્છાદયદુત્તમમ્ । તતશ્ચન્દનપુષ્પ-
છગ્નુલાલાદિભિરાચિંચત્ ॥૨૦॥ છિદ્રેષુ સપ્તસુ સ્વર્ણચણ્ડકાન્ સ
મુણાદિષુ । પ્રક્ષિપ્યોત્ક્રમણશ્રાદ્ધં સૃતસ્થાને ચકાર ચ ॥૨૧॥ શ-

‘ન વાશ્વ પાતયેજ્ઞાતુ’ એમ નિપેધ કરેલો હોવાથી મહાધૈર્ય ધારીને રોદન
કર્યા વિના તે વખતે જે કાંઈ ઉચિત્ત કર્તવ્ય હતું તે કરવા લાગ્યા ॥૧૫॥
તે કહેછે—સર્વ મૃતોએ તુરત વપન કરાવીને શીતજળથી સ્નાન કર્યું. તેમાં
જ્યેષ્ઠપુત્ર રામપ્રતાપ પિતૃમેધવિધિથી પિતાનો પ્રેતસંસ્કાર કરવા લાગ્યા
॥૧૬॥ પિતાના ઊર્ધ્વોઽચ્છિષ્ટાદિ દોષોમાં પુત્રને કરવાનું કહેલું જે પ્રાયશ્ચિત્ત
છે તેતો તે રામપ્રતાપે કર્યું નહિ, કેમકે પિતાને તેવા દોષો થવામાં સર્વપ્રકારે
નિમિત્તનોજ અભાવ છે ઊર્ધ્વોઽચ્છિષ્ટાદિ દોષમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું મદન-
રજમાં સ્મૃત્યતરથી કહ્યું છે—‘ઊર્ધ્વોઽચ્છિષ્ટાધરોઽચ્છિષ્ટોભયોઽચ્છિષ્ટે તર્ધય ચ ।
અસ્પૃશ્યસ્પર્શને ચિત્ર સદ્વાદિમરણેઽપિ ચ । શ્વાનક્રવાદસંસ્પર્શે કૃમિકીટો-
ઙ્ગેઽપિ ચ । પૃથ્વીપાણુસારેણ પ્રાયશ્ચિત્તં સમાચરેત્’ ॥૧૭॥ સ્વયં રામપ્ર-
તાપે પિતાની ઉત્તરક્રિયા કરવામાં પોતાના અધિકારની યોગ્યતામાટે કર-
વાનાં કહેલાં ત્રણ કૃચ્છ્રપ્રતોના પ્રતિનિધિ તરીકે સુવર્ણદાનનો સંકલ્પ કર્યો
॥૧૮॥ તેપછી રામપ્રતાપે પ્રેતને ઘૃત ચોપડીને સ્નાન કરાવી, નવીન શ્વેત
વસ્ત્ર એક પહેરાવીને ઉત્તરમુખે સુવારી દીધુ ॥૧૯॥ ખીન્નું ઉત્તમ શ્વેત વસ્ત્ર
શબને ઓઢાડીને પછીથી ચદન પુષ્પહારો ગુલાબ અખીર આદિકથી અર્ચન
કર્યું ॥૨૦॥ ત્યારબાદ રામપ્રતાપે શબના મુખાદિક સાત મસ્તકનાં છિદ્રોમાં
સુવર્ણના કટકા મુકીને જે સ્થળમાં મૃત થયા છે તે સ્થળમાં ઉત્ક્રમણ-
શ્રાદ્ધ કર્યું ॥૨૧॥ તે શ્રાદ્ધમાં અપસવ્ય (જમણે ખલે ઉપવીત) કરીને

વનામ્ના તત્ર પિણ્ડમપસવ્યેન સ ત્વદાત્ । દ્વારદેશે પાન્થનામ્ના
 ચૈકોદ્દિષ્ટવિધાનતઃ ॥૨૨॥ પ્રેતં વંશકટે વધ્વા વાસસાચ્છાદિતં
 તતઃ । પુત્રાઃ સપિણ્ડાઃ સ્વજનાઃ પ્રાચીં નિરહરન્ દિશમ્ ॥૨૩॥
 જ્યેષ્ઠો રામપ્રતાપસ્ય નન્દરામાભિધઃ સુતઃ । મૃત્સ્યાલ્યાં લૌકિકં
 વહ્નિં ગૃહીત્વાઽચરદ્વપ્રતઃ ॥૨૪॥ દ્વદૌ પિણ્ડં તૃતીયં ચ ચત્વરે સ્વે-
 ચરાલ્યયા । રામપ્રતાપઃ પ્રેતાય વિશ્રામે ભૂતસંશયા ॥૨૫॥ ચલ-
 ન્તિ સ્માપ્રતો વૃદ્ધાઃ ફનિષ્ઠાઃ પથિ તાનન્તુ । સ્ત્રિયસ્તુ ચત્વરાન્તં
 તમનુશ્રજ્ય યયુર્નદીમ્ ॥૨૬॥ શ્મશાને શવમાસ્થાપ્ય ચિતાસ્થા-
 નેઽવ્રજઃ સુતઃ । સ પ્રેતાય દ્વદૌ પિણ્ડં વિધિવત્સાધકાલ્યયા
 ॥૨૭॥ કૃતાયાં સંસ્કૃતભુવિ તુલસ્યશ્વત્થચન્દનૈઃ । ચિતાયાં સ્થા-

એકોદ્દિષ્ટવિધિથી (એકને ઉદ્દેશીને એક પિંડદાનવિધિ મત્રે વર્ણત) શબ-
 નામથી પિંડ આપ્યો અને દ્વારદેશમાં પાન્થનામથી પિંડ આપ્યો ॥૨૨॥
 વસ્ત્રથી આચ્છાદન કરેલા પ્રેતને વાસડાથી બનાવેલા કટ (ઠાઠડી) મા
 મુકી બાધીને પુત્રો, સપિંડસબધિઓ અને બીજા સ્વજનો, એ સર્વે મળીને
 ઘરમાથી પૂર્વમસ્તકે શબને ઉપાસ્ય તે નિર્ણયસિંધુમા અપરાકે કહ્યું છે—
 ‘પૂર્વામુલ્લસુ નેતન્વ્યો વ્રાહ્મણો વાન્ધવૈર્ગૃહાત્’ ॥૨૩॥ રામપ્રતાપના નંદરામ
 નામના જ્યેષ્ઠપુત્ર મૃત્તિકાના પાત્રમા (હાંધીમા) લૌકિક અગ્નિ ચઢણ
 કરીને શબની આગળ ચાલ્યા ॥૨૪॥ રામપ્રતાપે ચકલામા પ્રેતને ખેચર
 નામથી ત્રીજે પિંડ આપ્યો અર્ધમાર્ગે વિશ્રામસ્થાનમા ભૂતનામથી પ્રેતને
 ચોથો પિંડ આપ્યો ॥૨૫॥ માર્ગમા પ્રેતની પાછળ પહેલા વૃદ્ધો અને તેમની
 પાછળ નાની વયના અને તેમની પાછળ સ્ત્રિયો એવા અનુક્રમથી આપ્યા
 તેમા સ્ત્રિયોતો ચકલામુધી પ્રેતની પાછળ જઇને નદીએ સ્નાન કરવા ગઈ
 ॥૨૬॥ શ્મશાનમા શબને ખલેથી ઉતારી નીચે મુકી જ્યેષ્ઠસુત રામપ્રતાપે
 ચિતાસ્થાનમાં સાધકનામથી પ્રેતને યથાવિધિ પાત્રમો પિંડ આપ્યો ॥૨૭॥
 તેપછી શોધેલી ભૂમિ ઉપર તુલસી પિંપળો અને ચંદનના કાષોથી રચેલી
 ચિતામા મુકેલા કંપ્પાદનામના અગ્નિમા સ્નાન કરાવેલા, ઘૃતથી ચોપડેલા,
 એક પહેરાવેલ વસ્ત્રે સહિત એવા શબને દક્ષિણમસ્તકે હોમી દીધુ, પછી તે

પિતે વદ્ધો ઋગ્યાદેઽથ જુહાય તમ્ ॥૨૮॥ સ્થપિતં ઘૃતલિપ્તં તમેક-
વસ્ત્રમવાશુલમ્ । હૃત્વાઽર્ધદગ્ધે તર્સિશ્ચ સતિલાજ્યાહુતીર્દદૌ
॥૨૯॥ પુત્રાદયસ્તતો ગાઢં રુદુસ્ત્ર વન્ધવઃ । દગ્ધપ્રાયેઽથ ત-
ર્સિસ્તે હુત્તસ્થુઃ સશુચો નૃપ ! ॥૩૦॥ અપશ્યન્તશ્ચિતાભૂમિં પુર-
સ્કૃત્ય કનીયસઃ । સરયૂં તે યયુઃ સર્વે સરન્તસ્તં મહાનદીમ્ ॥૩૧॥
તત્ર પ્રક્ષાલ્ય વાસાંસિ તાન્યેવ પરિધાય ચ । શિશ્વામુન્મુચ્ય સ-
ક્લુપ્તે વૃદ્ધપૂર્વે પ્રયિશ્ય તામ્ ॥૩૨॥ સઠ્ઠિમજ્જયેત્ય તટં પ્રાર્ચના-
વીતિતશ્ચ તે । તત્રાચમ્ય શિષાં વદ્ધા દક્ષાગ્રાનાદદુઃ કુશાન્ ॥૩૩॥
દદુર્જલાક્ષલીર્ણીર્ણીન્પ્રેતાયાપાહુસાશ્ચ તે । પિતૃતીર્થેન સતિલાન્
વદન્તો ગોત્રનામની ॥૩૪॥ પુત્રાઃ સપિન્ડાશ્ચ તથા સોદકા इत-

શળ અર્ધદગ્ધ થયું એટલે રામપ્રતાપે તલસહિત ઘૃતની આહુતીઓ આપી
॥૨૮-૨૯॥ હે નૃપ ! તેપછી તે સ્થળમાં પુત્રાદિ બંધુજનોએ બહુ રૂદન
કર્યું 'પૃથ્વાગ્યાહુતિં દાવા તિલ્લમિશ્રાં સમન્નકામ્ । રોદિતશ્ચ તતો ગાઢ-
મેયં તસ્ય સુપ્તં ભવેત્' એમ ગરૂડપુરાણમાં કહ્યું છે. શળ દગ્ધપ્રાય થયું
એટલે લાંથી ચાલવામાટે ઉડીને ચિતાભૂમિને નહિ બેતાથકા નાનાનાના-
ઓને આગળ કરીને તે તમામ બન્ધુઓ શોકાતુર થઈ, તે ધર્મદેવનું
'આવા કોઈ થશે નહિ આતો એકજ હતા' એમ સ્મરણ કરતા કરતા
જ્ઞાનમાટે સરયૂ પ્રત્યે ગયા ॥૩૦-૩૧॥ સર્વ જનોએ સરયૂમાં વળો ધોઈ
નાંખીને, એજ બીનાં વળો પહેરીને, બાંધેલી શિખા (એટલી) છોડી
નાંખીને, વૃદ્ધોને આગળ કરી નદીમાં પ્રવેશ કરી જ્ઞાન કર્યું-પહેલા વૃદ્ધોએ
અને પછી બીજાઓએ જ્ઞાન કર્યું ॥૩૨॥ બધાએ એકવાર હુળકી
મારી બહાર તીરઉપર આવીને અપસંધ્ય કરીને તટમાં મંત્રવર્ણત આચ-
મન કરીને શિખા બાંધીને, અગ્નિભાગ દક્ષિણદિશા તરફ રહે એ રીતે દલોં
ચલણ કરીને, દક્ષિણાભિમુખે થઈને પ્રેતનું ગોત્ર નામ ઉચ્ચારણ કરવાપૂર્વક
તિલ્લમિશ્રિત ત્રણ જલાંજલિઓ પિતૃતીર્થ (તર્જની આંગળીનું મૂળ) થી
પ્રેતને આપી ॥૩૩-૩૪॥ તેને સ્પષ્ટ કહે છે-રામપ્રતાપાદિ પુત્રો, સપિન્ડો
(દૈત્ય પુરૂષને પ્રાર્થીને સાત પેઢી મુખીના) સોદકો (તેથી ઉપરના

રેડપિ ચ । દદુર્દાયાક્ષલીનિત્યં તસ્મૈ સમ્બન્ધિનો નરાઃ ॥૩૫॥
 પુનઃ સ્નાત્વાડથ વાસાસિ પરિધાયેતરાણિ તે । ઉપાવિશન્નદીતીરે
 શોકવ્યાકુલિતાન્તરાઃ ॥૩૬॥ શોકાપનોદં વહુધા ચક્રુસ્તેપાં પુરો-
 કસઃ । વૃદ્ધા ધીરાઃ પુરાણજ્ઞા નૃપતે ! પ્રાક્ષિદર્શનૈઃ ॥૩૭॥ કની-
 યસઃ પુરસ્કૃત્ય તત્ત ઈયુર્ગૃહાચ્છનૈઃ । અપદ્યન્તઃ પરાક્ સર્વે પ-
 ક્ષીભૂતા અધોમુચ્ચાઃ ॥૩૮॥ સ્નાત્વા સ્ત્રિયસ્તુ શોકાર્તાસ્તેપામગ્રતઃ
 આલયમ્ । આયુર્મિલિતાઃ સર્વા રુદન્ત્યસ્તે ચ તા શ્નુ ॥૩૯॥
 વિદશ્ય નિમ્બપત્રાણિ દ્વારિ સ્થિત્વા તતોડનલમ્ । વૃષભાર્દીશ્ચ
 સંસ્પૃશ્ય યિયિશુસ્તે નિકેતનમ્ ॥૪૦॥ આશ્વાસ્ય રુદતઃ પુત્રાન્ સ-
 પિષ્ઠાઘાસ્તતો નરાઃ । સ્વં સ્વં ગૃહં યયુઃ સર્વે તાઃ સ્ત્રીશ્ચાશ્વાસ્ય

ઔદ પેઢી મુધીના) તેમજ ખીલ સબધિજનોએ યથાસક્ષવ પૂર્વોક્ત પ્રકારે
 ગ્રેતને દાહાજલિઓ દીધી ॥૩૫॥ દાહાજલિઓ દીધાપછી બધાય ફરી
 સ્નાન કરી ખીલ વસ્ત્રો પહેરીને, તે નદીના તટમાં શોકવ્યાકુળમનવાળા
 થઈને બેઠા ॥૩૬॥ હે નૃપતે ! વિદ્યા વિગેરેથી વૃદ્ધ, ધીર, પુરાણજ્ઞાનવાળા,
 ત્યા સાથે આવેલા નગરનિવાસી આપ જનોએ પ્રાચીન દુષ્ટાન્તો બતાવી
 બતાવીને રામપ્રતાપાદિ બહુજનોનો શોક ટાળવાના ઉપાયો બહુધા કર્યા
 ॥૩૭॥ તેપછી તે સર્વે જનો નાની વયના બાળકોને આગળ કરીને પક્ષિબધ
 થઈને પછવાડે નહિ બેતાથકા નીચુ મુખ રાખીને ધીરે ધીરે ધર્મદેવને ઘેર
 આવ્યા બાળકોને આગળ કરવામાં યાજ્ઞવલ્ક્ય કહેછે—‘હતિ સશ્વસ્ય ગચ્છે-
 યુર્ગૃહં વાઙ્મુર.સરા.’ ॥૩૮॥ શોકાતુર સ્ત્રિયોતો તે પુરૂષોના આવવાથી પહે-
 લાંજ સરયૂસરિતામાં સ્નાન કરી અતિશય શોક કરતી કરતી વિલાપ કર-
 વાપૂર્વક રડતી કંકળતી હુટતી બધી ભેગી થઈ ધર્મદેવને ઘેર આવી ગઈ
 હતી તેમની પાછળ તે પુરૂષો આવ્યા ॥૩૯॥ ધર્મના ઘરના આગણામાં
 બેસીને, કંડવા લિખડાના પાન દાંતવડે લગાર ચાવીને, અગ્નિ, વૃષભ વિગે-
 રેનો સ્પર્શ કરીને, ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. ‘આચમ્યામ્યમ્નુદૂર્વાશ્ચુરવરવૃષમાનક્ષ-
 તાન્ ગોમય ચ’ એમ ત્રિશત્લોકીમાં કહ્યું છે ॥૪૦॥ સર્પિષાદિ સર્વજનો
 પિતૃવિયોગથી બહુ રોદન કરતા ધર્મપુત્રાને આશ્વાસના કરીને પોતપોતાના

તલ્લિયઃ ॥૪૧॥ શોધયિત્વા ગૃહં પુત્રા વ્રહ્મચર્યપરાયણાઃ । દશા-
હમાસતાક્ષારલ્લવણાશાશ્ચ મૂશયાઃ ॥૪૨॥ સન્ત્યક્તસર્વભોગાશ્ચ
હાસ્યહર્ષાદિવર્જિતાઃ । પ્રત્યહં ભગવદ્ગીતાં શુશ્રુવુશ્ચ દિનાત્યયે ॥૪૩॥
દશાહ્વાનિ સપિણ્ડાશ્ચ સોદકાસ્તુ દિનત્રયમ્ પાલયામાસુરાશૌ-
ચમસ્પૃશન્તોઽન્યમાનવાન્ ॥૪૪॥ ગોત્રસમ્બન્ધરહિતા અપિ શિ-
પ્યાશ્ચ તસ્ય યે । આશૌચં પાલયામાસુઃ પક્ષિર્ણીં સર્વં યવ તે ॥૪૫॥
અર્ચ્યાન્તાં માનસીં સન્ધ્યાં કુશચારિવિવર્જિતામ્ । ચક્રુસ્તેઽર્ચ્યં તુ

ઘરપ્રત્યે ગયા અને તેમની સ્ત્રિયો ધર્મદેવની શોકાતુર સ્ત્રીયા મુવાસિની
આદિક સ્ત્રિયોને આશ્વાસના કરીને પોતપોતાને ઘેર ગઈઓ ॥૪૧॥ તેપછી
ધર્મના પુત્રો રામપ્રતાપાદિક ઘરને શુદ્ધ કરી દશ દિવસમુધી ક્ષાર તથા
લવણનું લક્ષણ નહિ કરીને, કેવળ ભૂમિઉપર સુઈ રહેતાથકા બ્રહ્મચર્ય-
પરાયણ થયા ક્ષારપદાર્થો અગ્નિપુરાણમાં કહ્યા છે-‘તિલમુદ્રાદત્તે શિશ્ન્યં
સસ્યે ગોધૂમકોદ્રવૌ । ધાન્યકં દેવધાન્યં ચ શમીધાન્યં તયૈક્ષવમ્ । સ્વિન્ન-
ધાન્યં સથા પળ્ય મૂલં ક્ષારગણઃ સ્મૃતઃ’ ॥૪૨॥ અને રમણીય સર્વ ભોગો-
પભોગનો પરિત્યાગ કરી હાસ્ય હર્ષાદિકે રહિત થઈને દશ દિવસમુધી પ્રતિ-
દિન સાય સમયે શ્રીભગવદ્ગીતા સાંભળવા લાગ્યા ॥૪૩॥ સપિંડોએ દશ
દિવસનું અને સોદકોએ ત્રણ દિવસનું શાઓકા મૃતાશૌચ ખીલત નનોને
નહિ સ્પર્શ કરવાપૂર્વક પાડ્યું. તે મનુએ કહ્યું છે-‘વસ્તાહં શાવમાદૌચં
સપિણ્ડેષુ વિધીયતે’ ‘જન્મન્યેકોદકાનાં તુ ત્રિરાત્રાચ્છુદિરિવ્યતે । શપસૃશો
વિશુષ્યન્તિ ગ્રહાદુદકદામિન.’ ॥૪૪॥ ગોત્રસબન્ધે રહિત એવાપણુ ને
નનો ધર્મદેવના શિષ્ય થયા હતા તેમણે તમામે પક્ષિણી (આવતા અને
વર્તમાન દિવસે સહિત રાત્રિ તે પક્ષિણી કહેવાય અર્થાત્ દોઢ દિવસ)
મૃતાશૌચ પાડ્યું ‘માનુલે શ્વગુરે મિત્રે ગુરૌ શુર્વજ્ઞનાસુ ચ । આશૌચં પક્ષિર્ણો
રાત્રિ મૃતા માત્રામહી યદિ’ એમ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે ॥૪૫॥ સપિંડાદિ સર્વ
સૂતપ્રીતનો સંધ્યાતો આશૌચનો સબન્ધ લાગવાથી દર્શ નળે વર્ણત મા-
નસીત કરતા હતા. ફક્ત અર્ધપતો સૂર્યને સાક્ષાત્ત આપતા હતા, ‘અ-
ર્ચ્યાન્તા માનસી સન્ધ્યા કુશચારિવિવર્જિતા’ એમ નિર્ધુયાસધુમાં કહ્યું છે.

પ્રત્યક્ષં દદુઃ સૂર્યાય સૂતકે ॥૪૬॥ કૃષ્ણપૂજાં દૃઢા ચકુર્દશા તત્પ-
તિમેક્ષણમ્ । વિદધુસ્તત્ર તે નિત્યં વૈશ્વદેવં તુ નાચરન્ ॥૪૭॥ વ-
ર્ણિવ્રતસ્યો નિજનિત્યકર્મ હરિસ્તુ સર્વં વિધિવચ્ચકાર । પાકં સ્વ-
હસ્તેન પૃથગ્વિધાય સ્નાનસ્પૃશન્વૈ વુમુજેઽનુઘસ્રમ્ ॥૪૮॥ इति
श्रीसत्सन्निजीवने नारायणचारेत्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे धर्मदेहोत्सर्गे तद्वाहवि-
धिनामा चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥

સુવ્રત ડવાચ—દ્વિતીયેઽહિ ચિત્તાભસ સરય્યાં પ્રાક્ષિપશ્ય ! ।
અસ્થિસંચયનશ્રાદ્ધં જ્યેષ્ઠઃ પુત્રશ્ચકાર સઃ ॥૧॥ આમસૃત્પાત્ર એક-
'નાવર્તી સમ્યગુચાર્ય સૂર્યાયાગ્યં વિવેદયેત્' એમ ભરદ્વાજે કહ્યું છે ॥૪૬॥
પૂર્વોક્ત સર્વ સૂતકિઓ શ્રીકૃષ્ણની શાસ્ત્રોક્ત બાદ પૂલ જે યોડશોપચારથી
પરિપૂર્ણ છે તેતો આશૌચના યોગને લીધે કરતા ન હતા કિંતુ ભક્તિથી અ-
ર્ચાનાં દર્શનમાત્ર કરતા હતા. (માનસીકમાં તો દ્રોષ નથી) વૈશ્વદેવ નિત્ય છે
તથાપિ સૂતકસંબન્ધને લીધેજ કરતા નહિ 'વૈશ્વદેવં તયા શ્રાદ્ધં વ્રહ્મયજ્ઞં
ચ સૂતકે । ન કુર્યાત્સ્વયમન્યૈશ્ચ કારયેદ્વ તુ સર્વથા' એવી ધર્મપ્રવૃત્તિમાં
રમૃતિ છે ॥૪૭॥ ભગવાન્ શ્રીહરિતો વર્ણિવ્રત-પ્રથમાશ્રમમાં રહેલા છે
મોટેજ સૂતકનો સંબન્ધ નહિ હોવાથી પોતાનું સંધ્યાવંદનાદિ નિત્યકર્મ પ્ર-
તિદિન યથાવિધિ કરતા હતા. પોતાના બન્ધુજનોનો સ્પર્શ નહિ કરતાથકા
પોતાના હાથથીજ રસોઈ કરીને પ્રતિદિન જમતા હતા 'ન સ્વજેત્સૂતકે
કર્મ વ્રહ્મચારી સ્વકં ક્ષતિત્' એમ હંદોગપરિશિષ્ટમાં કહ્યું છે 'અન્યઘ્ર ભો-
જનં કુર્યાન્ન ચ તૈઃ સહ સંવસેત્' એમ બ્રહ્મપુરાણમાં કહ્યું છે ॥૪૮॥ ઇતિ
શ્રીસત્સન્નિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે ધર્મદેહોત્સર્ગે તદ્વાહવિધિનામા
ચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૦॥

અધ્યાય ૪૧ મો. -

સુવ્રતઋપિ કહે છે—હે નૃપ ! જ્યેષ્ઠપુત્ર રામપ્રતાપે દ્વિતીય દિવસે
ચિતાભસ્મ સરયૂમાં ફેંકી દઈને, અસ્થિસંચયનશ્રાદ્ધ કર્યું. ધર્મદેવ સામવેદી
હોવાથી બીજે દિવસે અસ્થિસંચયન કર્યું છે 'અપરેષુસૃતીયે વા અસ્થિસંચ-
યનં ભવેત્' એમ હંદોગપરિશિષ્ટમાં કહ્યું છે ॥૧॥ રામપ્રતાપે એક મૃતિ-

સિન્ પયોડન્યાસિસ્તુ ચારિ સઃ । મૃત્વાન્તરિક્ષે નિદધૌ પ્રદોપે
પ્રેતતુષ્ટયે ॥૨॥ પ્રેતપિણ્ડાન્ દશ દ્વૌ નવશ્રાદ્ધં સ ચાચરન્ । અ-
ષ્ટાદશાડશી-પ્રમુષાન્ પદાર્થાસ્ત્ર નાડચરન્ ॥૩॥ દશમેઽહિ
સપિણ્ડાશ્ચ પિણ્ડદાનાદનન્તરમ્ । કેશદમશ્વાદિવપનં પુરાદ્વહિ-
રકારયન્ ॥૪॥ તથ વન્ધુજનાન્સર્વાન્ભોજયામાસ પિણ્ડદઃ । દેહ-
શુદ્ધિં વિધાયાથ ચકારૈકાદશાહિકમ્ ॥૫॥ શ્રીકૃષ્ણપૂજાં તત્ત્વાદૌ

કાના અપકવ પાત્રમાં જળ અને ખીલ તેવાજ પાત્રમાં દુધ ભરીને તે બન્ને
પાત્ર પ્રદોપ સમયે પ્રેતની પરિતુષ્ટિમાટે અંતરિક્ષ-ઉપર નહિ આહ્વાન ક-
રેલા ઉધાડા પ્રદેશમાં મુક્યાં ॥૨॥ રામપ્રતાપે નવશ્રાદ્ધ (વિપ્રમશ્રાદ્ધ) કરતા
થકા પ્રેતાપિણ્ડે (પ્રેતશરીરની ઉત્પત્તિ નિમિત્તે) દશ આખ્યા નવશ્રાદ્ધ
દીપિકામાં કહ્યું છે 'પ્રથમેઽહિ નૃતીયેઽહિ પચસસનવસ્તપિ । દ્વૌ દ્વૌ પિણ્ડૌ
મદાતન્યૌ' ઇત્યાદિ. નિર્લુપ્યસિંધુમાં યદપિ નવશ્રાદ્ધમાં બહુપક્ષો કલા છે
તથાપિ તેમાં શાખાભેદથી વ્યવસ્થા બાબુવી ધર્મસિંધુમાં તો 'મૃતસ્ય
પ્રથમદિનમારમ્ય દશાદ્યાન્તં વિહિતાનિ તવસંજ્ઞાનિ' એમ કહ્યું છે. તે
નવશ્રાદ્ધમાં (પ્રેતશ્રાદ્ધમાં) આશિષ વિગેરે અઠાર પદાર્થો આચર્યા
નહિ. તે પદાર્થો પિતૃશ્રાદ્ધમાં મુક્યા છે પણ પ્રેતશ્રાદ્ધમાં તો નિપિદ્ધ છે.
તે પદાર્થો રતાવલીમાં કલા છે- 'આશિષો દ્વિગુણા દર્ભાં જયાશીઃ સ્વસિ-
યાચનમ્ । પિતૃશન્દ- સ્વસમ્બન્ધઃ શર્મેશન્દસ્તથૈવ ચ । પાત્રાલ્ભોડવગાહશ્ચ
ઢલ્મુલોલ્લેસતાદિકમ્ । નૃસિપ્રશ્નશ્ચ વિકિરઃ શોપપ્રશ્નસ્તથૈવ ચ । મદક્ષિણા
વિસર્ગશ્ચ સીમાન્તગમનં તથા । અષ્ટાદશ પદાર્થોશ્ચ પ્રેતશ્રાદ્ધે વિષજંયેત્'
॥૩॥ દશમેદિવસે પિંડપ્રદાન પછી સર્વ સપિંડબ/નોએ અયોધ્યાપુરથકી બ-
હારના પ્રદેશમાં માથાના કેશ દાઢી મુછ આદિકનું મુકન કરાવ્યું તે દેવસે
કહ્યું છે- 'દત્તમેઽહનિ સમગ્રાણે ચાન્તં પ્રમાદ્વહિર્મયેત્ । તત્ર ત્યાગ્યાનિ વા-
સાસિ કેશદમધુનલાનિ ચ' ॥૪॥ તે દશમે દિવસે પિંડપ્રદાતા રામપ્રતાપે
સર્વ બ/ધુજ/નોને જ/માળ્યા. દશાહર્કર્મેની સમાપ્તિ પછી અનીયારમે દિ-
વસે દેહશુદ્ધિ-ઔર્ધ્વદૈદિકકર્મેના અગમૂત. પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાબલ્ય તતાચ-
રણથી અથવા તે નિમિત્તના મુર્ખપૂંદાનાદિકથી કરીને, અનીયારમે દિવસે

કૃત્વા શ્રાદ્ધં ચ વૈષ્ણવમ્ । ચકાર તર્પણં વિષ્ણોઃ સામભિર્વૈષ્ણવૈઃ
 સ ચ ॥૬॥ શ્રાદ્ધાન્યેકાદશ તતઃ પञ્ચ વિષ્ણુગણસ્ય ચ । વ્રહ્માદીનાં
 ચ પજ્ઞાનાં ચકારેત્યં સ પોઢશ ॥૭॥ વૃષોત્સર્ગં તતઃ કૃત્વા મદ્દે-
 કોદિષ્ટમેવ ચ । વિષ્ણુમભ્યર્ચ્યોદકુમ્ભં દદૌ સાન્નં સસૂત્રકમ્ ॥૮॥
 શમ્યાં સોપસ્કરાં પ્રાદાઞ્ચયોદશ પદાનિ ચ । વિપ્રેભ્યોઽષ્ટવિધાન્યેવ
 સહ દક્ષિણયા સ ચ ॥૯॥ ગોરથાશ્વમહિષ્યાદિદાનાનિ પ્રદદૌ

કરવાનું કર્મ કર્યું ॥૫॥ રામપ્રતાપે ને એકાદશાહકર્મમાં પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણ-
 પૂજા-પટરાખીઓએ સહિત સત્યેશની પોરશોપચારથી પૂજા અને વૈષ્ણવ-
 શ્રાદ્ધ (પ્રામ્ય વૈષ્ણવશ્રાદ્ધતો સત્યેશપૂજનના અધિકારમાટે પ્રથમ કરવાનું
 કર્યું છે માટે આતો ઉદીચ્ય વૈષ્ણવશ્રાદ્ધ જાણવું) કરીને, વિષ્ણુ જેના
 દેવ છે એવા સામભંત્રોવડે વિષ્ણુનું તર્પણ કર્યું. ત્યારપછી રામપ્રતાપે
 જેમાં વિષ્ણુ વિગેરે અગીયાર છે એવા વિષ્ણુગણનાં અગીયાર શ્રાદ્ધ અને
 બ્રહ્મા વિષ્ણુ ૩૨ યમ અને પ્રેત આ પાંચ શ્રાદ્ધ મળીને સોળ શ્રાદ્ધ કર્યા.
 વિષ્ણુગણ-‘વિષ્ણુઃ ક્ષિવો યમશ્ચૈવ સોમસ્તુ હમ્યવાહનઃ । કમ્યશ્ચ મૃત્યુ સ-
 વ્રશ્ચ પુરુષશ્ચ ક્રમાદિમે । મેતસ્તુ દશમઃ પ્રોક્તો વિષ્ણુરેકાદશઃ સ્મૃતઃ’ ઇત્યા-
 દિકથી કહેલો છે ॥૬-૭॥ તેપછી રામપ્રતાપે વૃષોત્સર્ગ (નીલ વૃષ પરણવાવાનો
 વિધિ) કરીને, મદ્દેકોદિષ્ટ (આશ્રાદ્ધ) કરીને, પછી વિષ્ણુપૂજન કરીનેજ,
 સૂત્રથી વીટેલો કંકપ્રદેશ જેનો છે એવો અને અનેસહિત જળ લેરેલો ઘડો
 યથોદિષ્ટ બ્રાહ્મણને આપ્યો ॥૮॥ રામપ્રતાપે તળાઈ ઉંડીકુ ઇત્યાદિ ઉપ-
 સ્કરે સહિત શમ્યાદાન દક્ષિણાસાથે શ્રાદ્ધણને આપ્યું. જે ‘ભાસનોપાનહૌ
 ઉપ્રં મુત્રિકા ચ કમણ્ડલુઃ । ભોજનં ભોજનાધારો વસ્ત્રાણ્યષ્ટવિધં પદં’ ઇત્યા-
 દિકથી કહેલાં, આસનાદિ આપવાનાં મરીને લોકાંતરમાં જતા જનને ર-
 સ્તામાં મુખને કરનારાં, માટેજ પદશબ્દથી પરિભાષણ કરેલાં આઠ પ્રકાર-
 નાં, અને ‘માજનાસનદાનેન મુત્રિકાભોજનેન ચ । આગ્નયજ્ઞોપવીતેન
 પદં સમ્પૂર્ણતાં પ્રજેત્’ આનાથી સંપૂર્ણતાને કરી આપવાપણે જણાતાં પાત્રા-
 દિકવડે તેરપ્રકારતાને પામેલાં પદો દક્ષિણાએ સહિત બ્રાહ્મણને આપ્યાં.
 ‘ત્રયોદશ પદાનીત્યં પ્રેતાયેકાદશેઽહનિ । દાતૃમ્યાનિ યથાશક્તિ તેનાસૌ મી-

તથા । શ્રાદ્ધાનિ પોઢશ તતસ્તન્નેષૈવ ચકાર સઃ ॥૧૦॥ તત્રાચં
માસિકં શ્રાદ્ધં તતોઽસાવૂનમાસિકમ્ । દ્વિતીયમાસિકં ચક્રે તત-
સ્ત્રૈપક્ષિકં નૃપ ! ॥૧૧॥ તૃતીયમાસિકં ચાથ નુર્યમાસિકમાચ-
રત્ । તતઃ પચ્ચમમાસ્યં ચ છૂનપાણમાસિકં ચ સઃ ॥૧૨॥ પષ્ટ-
માસ્યં તતઃ શ્રાદ્ધં ચક્રે સપ્તમમાસિકમ્ । તતોઽષ્ટમં માસિકં ચ
શ્રાદ્ધં નવમમાસિકમ્ ॥૧૩॥ તતો દશમમાસ્યં ચ તથૈકાદશમા-
સિકમ્ । ચક્રે દ્વાદશમાસ્યં ચ સ ઋનાશ્વિકમન્તિમમ્ ॥૧૪॥
તતશ્ચ ભોજયામાસ સ્વશાતીન્ બ્રાહ્મણાંસ્તથા । સપિન્ડીકરણ-
શ્રાદ્ધં દ્વાદશેઽહિ ચકાર ચ ॥૧૫॥ નિઃશ્વાસધેનું તત્રાદાત્પિ-
ન્ડસંયોજનાદનુ । મોક્ષધેનું ચ દત્ત્વાઽસૌ વામદેવ્યમગાપયત્
॥૧૬॥ બ્રાહ્મણાન્ભોજયામાસ દિને તત્ર સહસ્રશઃ । ચતુર્વિધાનિ
સોઽન્નાનિ સ્વશાતીંશ્ચેતરાનપિ ॥૧૭॥ ત્રયોદશેઽહિ સમ્પૂજ્ય

નિસો ભવેન્' એમ ગરુડપુરાણમાં કહ્યું છે ॥૮॥ તેમજ ગાયો, રથ, અશ્વ,
લેસ આદિકનાં દાનો વિગ્રાને દીધાં તેપછી માસિકાદિ સોળ શ્રાદ્ધો તન-
થી-એકજ આવૃત્તિથી એટલે એક દિવસે એકદમ કર્યા ॥૧૦॥ તેનાં નામ
ચાર સ્લોકથી કહેછે-હે નૃપ ! તેમાં પ્રથમ આઘમાસિક, તેપછી ઉન્મા-
સિક, તેપછી દ્વિતીયમાસિક, તેપછી ત્રૈપક્ષિક, તેપછી તૃતીયમાસિક,
તેપછી ચતુર્માસિક, તેપછી પચ્ચમમાસિક, તેપછી ઉન્પાણમાસિક, તેપછી
પાણમાસિક, તેપછી સપ્તમમાસિક, તેપછી અષ્ટમમાસિક, તેપછી નવમ
માસિક, તેપછી દશમમાસિક, તેપછી એકાદશમાસિક, તેપછી દ્વાદશ-
માસિક, છેહું ઉનાળિક, એ રીતે સોળ શ્રાદ્ધ રામપ્રતાપે કર્યા ॥૧૧-૧૪॥
ત્યારબાદ પોતાના જ્ઞાતિજનો તથા બીજા શ્રાદ્ધલોને જમાડ્યા, તેપછી ખારમે
દિવસે સપિન્ડીકરણ શ્રાદ્ધ કર્યું ॥૧૫॥ તે સપિન્ડીકરણમાં પિંડસંયોજન પછી
નિઃશ્વાસધેનુ (ચતુર્થ પ્રેતપિંડનું નિવૃત્ત થવાપાડું છે માટે તેની પ્રસન્નતા
નિમિત્તે ગાય) અને મોક્ષધેનુ આપીને સામવેદી વિગ્રાપાસે વામદેવ્ય ના-
મનું સામ ચવશાચ્યું ॥૧૬॥ તે દિવસે જાતિજનો અને બીજા બહુ શ્રાદ્ધ-
લોને લક્ષ્ય ભોજ્ય લેવું અને ચોખ્ય એવા બેદથી ચાર પ્રકારનાં સ્વાદુ

વિષ્ણુ ચ શ્રવણાદિકાન્ । દત્ત્વા દાનાનિ વહુધા પાથેયશ્રાદ્ધ-
માચરત્ ॥૧૮॥ તતઃ જ્ઞાત્વા વિશુદ્ધેઽસૌ પરિધાય ચ વાસ-
સી । ગણેશં પૂજયિત્વૈવ કારયામાસ મદ્ગલમ્ ॥૧૯॥ તદા તસૌ
ધર્મશિષ્યાઃ પૌરાશ્ચ શતશોઽપરે । દદુર્ધનં વહુવિધં નૂતનાન્યંશુ-
કાનિ ચ ॥૨૦॥ તત્રાપિ ભોજયામાસ દિને વિશાન્સદ્વચ્ચઃ । સોઽ-
ન્યાંશ્રાગન્તુકાંહ્લોકાન્પ્રાપ્તાંશ્રાદ્ધાર્થિનોઽધિલાન્ ॥૨૧॥ સાન્નિ-
ધ્યાદ્ધિ હરેસ્તસ્મિન્નૌર્ધ્વદૈહિકકર્મણિ । કૃતેઽપિ મુસ્યકલ્પેન ન્યૂનં
કિમપિ નાભવત્ ॥૨૨॥ રામપ્રતાપઃ સમુત્ત ઇચ્છારામથ સશ્ચિ-
યૌ । જપતઃ સ્વ કૃષ્ણમન્ત્રં તૌ પિતુર્લઘ્વમન્વહમ્ ॥૨૩॥ હરૌ સ-
હોદરેઽથાસીત્કૃષ્ણધીર્વિસ્મૃતા તયોઃ । ઇચ્છયૈવ પ્રમોક્તસ્ય પ્રવ-

અન્ન જમાડ્યાં ॥૧૭॥ તેરમે દિવસે વિષ્ણુની પોડશોપચારથી પૂજા કરી
શ્રવણાદિ તેર દેવતાઓની પૂજા કરી બહુ પ્રકારનાં દાન દહને પાથેયશ્રાદ્ધ
(વૈષ્ણવશ્રાદ્ધ) કર્યું ॥૧૮॥ તેપછી રામપ્રતાપે જ્ઞાન કરી વિશુદ્ધ થઈ
વિશુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરી ગણપતિની પૂજા કરાવીનેજ મંગળ (સ્વસ્તિવાચન)
મંગળ વસ્તુ સ્વીકારરૂપ કરાવ્યું ॥૧૯॥ તે મંગળ સ્વીકાર પ્રસંગમાં ધર્મ-
દેવતા જે પુરવાસી શિષ્યો અને બીજા આત્મો અને સંબંધિજનો હતા તે
સર્વેએ શુભાશંસા કરવાપૂર્વક તે રામપ્રતાપને બહુવિધ ધન, નવીન વસ્ત્ર,
વિભૂષણ વિગેરે આપ્યું ॥૨૦॥ તે દિવસેપણ હબરોહબર બ્રાહ્મણો, આમાં-
તરથી આવેલા પરાણા વિગેરે અને તે વખતે આવેલા બીજા અનાર્થિઓ,
એ સર્વેને જમાડ્યા ॥૨૧॥ તે આ ઔર્ધ્વદૈહિકકર્મ સર્વાંશે મુખ્ય પક્ષથીજ
બહુ ધનવ્યય કરીને કર્યુંછે એટલે દ્રવ્ય દેશકાળાદિકૃથી વિગુણતા (ન્યૂનતા)
થવાનો સંભવ છે તથાપિ પ્રભુ શ્રીહરિના સચિધિપણાને લીધેજ લવલેશ
પણ ન્યૂન રત્યું નહિ, કારણકે તે ભગવાન સર્વસમૃદ્ધિને સંપૂર્ણ આપનારા
છે ॥૨૨॥ સુતસહિત રામપ્રતાપ અને ઇચ્છારામ પોતપોતાની પત્નીઓએ
સહિત આ બંને પિતાના ઉપદેશથી પ્રાપ્ત થયેલા કૃષ્ણમંત્રનો પ્રતિદિન
જપ કરવા લાગ્યા ॥૨૩॥ તેપછી તે બંને સહોદરોને જે પ્રથમ સહોદર શ્રી-
હરિમાં 'આ સાક્ષાત્ પરાત્પર શ્રીકૃષ્ણ છે' એવી શુદ્ધિ પિતાના ઉપદેશથી

જિપ્યત આલયાત્ ॥૨૪॥ કર્મકાણ્ડપથમિત્થમીશ્વરો ભૂતલે પ્રતિ-
હતં તુ નાસ્તિકૈઃ । સમ્પ્રવર્તયતિ સ સ્મ ભૂપતે ! તાતમેધવિધિ-
ચારણેન ચૈ ॥૨૫॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्र-
करणे धर्मोर्ध्वदैहिकक्रियाविधिनामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४१॥

મુગ્ધત ઉવાચ—યથાવિધાનં સંવૃત્તે પિતૃરુત્તરકર્મણિ । પેચ્છત્તતઃ
પ્રવર્જિતું નીલકુણ્ડો નરાધિપ ! ॥૧॥ એહં સસ્મિન્સ્વવન્ધૂનાં સ-
ચ્ચીનાં ચ પુરૈકસામ્ । સર્વાધિકં સ વિદ્યાય સ્વપ્રવ્રજ્યાન્તરાય-
કમ્ ॥૨॥ તચ્છાન્તયે ગણાધીશં સર્વવિમ્નનિવારણમ્ । દૂર્વાદિભિઃ
સ સમ્પૂજ્ય તુષ્ટાચ પ્રયતાઙ્ગલિઃ ॥૩॥ વિદ્યેશ ! વિમ્નચયણ્ડનના-
પ્રકટી હતી તે આ વખતે બિહીન થઈ ગઈ—એટલે એવો લાવ વિસ્મૃત
થઈ ગયો, એમાં કારણુ તો શૃદ્ધયકી વનપ્રત્યે ચાલી નિકળશે એવા પ્રભુ
શ્રીહરિની ઈચ્છા—સકલજ છે ॥૨॥ હે ભૂપતે ! સર્વેશ્વર શ્રીહરિએ ભૂત-
ળમાં નાસ્તિકોએ ખડન કરેલો વેદોક્ત કર્મકાંડમાર્ગ પૂર્વોક્ત પ્રકારે પોતાના
પિતાના પિતૃમેધવિધિ—ઓર્ધ્વદૈહિક કર્મ કરાવાના નિમિત્તથી ભૂતળમાં
સારીરીતે પ્રવર્તાવ્યો ॥૨૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે
ધર્મોર્ધ્વદૈહિકક્રિયાવિધિનામૈકચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૧॥

અધ્યાય ૪૨ મો.

મુગ્ધતઃપિ કહેછે—હે નરાધિપ ! પિતાની ઉત્તરક્રિયા યથાવિધિ પરિ-
પૂર્ણ થઈ રહેતાં લગવાનું શ્રીનીલકલ્પણીએ ઘરથકી ચાલી નિકળવાની
ઈચ્છા કરી ॥૧॥ પોતાના રામપ્રતાપાદિ બધુજનો, મિત્રજનો અને બીજા
નગરનિવાસી જનોનો પોતાવિષે જે એહાતિયય છે તે પોતાના શૃદ્ધિર્ગમ-
નમા મહાવિરોધિ છે એમ માનીને, તેની પ્રશાંતિમાટે સર્વ વિદ્યોને વિનિ-
વારણુ કરનારા ગણેશની દૂર્વાદિ ઉપચારોવડે પૂજ કરીને, બે હાથ જોડીને
સ્તુતિ કરવા લાગ્યા (યદ્યપિ સ્વયં શ્રીહરિ સર્વેશ્વર સ્વતત્ર પુરુષોત્તમ
મગળમયમૂર્તિ છે માટે આ કાર્યમાં વિદ્યનો સહાય જ નથી તથાપિ આ વિ-
દ્યેશસ્તુતિનો લોકસચ્ચદાય છે એમ બાબતું) ॥૨-૩॥

તે સ્તુતિ આડ શ્લોકથી કરેછે—હે સિદ્ધિવિનાયક ! તમો મારા નિમને

મધેય ! શ્રીશક્તરાત્મજ ! સુરાધિપવન્ધપાદ ! । દુર્ગામહાવતફલા-
 સ્વિલમક્કલાત્મન્વિઘ્નં મમાપહર સિદ્ધિવિનાયક ! ત્વમ્ ॥૪॥ સત્પ-
 ગ્રરાગમણિવર્ણદારીરકાન્તિઃ શ્રીસિદ્ધિવુદ્ધિપરિચર્ચિતકુદ્ધમર્થાઃ ।
 દક્ષસ્તને વલયિતાતિમનોન્નશુષ્કો વિઘ્નં ॥૫॥ પાશાક્કુશાન્નપર-
 શ્ચ દધચ્ચતુર્ભિદોર્ભિશ્ચ શોણકુસુમસ્રગુમાક્કજાતઃ । સિન્દુરશો-
 મિતલલાટવિધુપ્રકાશો વિઘ્નં ॥૬॥ કાર્યેષુ વિઘ્નચયમીતવિરિન્નિ-
 મુચ્યૈઃ સમ્પૂજિતઃ સુરવરૈરપિ મોદકાદૈઃ । સર્વેષુ ચ પ્રથમમેવ
 સુરેષુ પૂજ્યો વિઘ્નં ॥૭॥ શીઘ્રાશ્વનસ્વલનચુચુરવોર્ધ્વકણ્ઠસ્થૂલો-

વિનિવૃત્ત કરો અર્થાત્ તમો સમગ્ર સિદ્ધિ આપનારા હોવાથી સિદ્ધિવિનાયક
 એવી સાર્થક સંસારીજી પ્રસિદ્ધ છે તો મારા અબીદ અર્થમાં જે અંતરાય
 હોય તે સર્વને વિનાશ કરો. તમો સર્વ વિઘ્નગણના ધર્શ છે. વિઘ્નગણનો
 વિનાશ કરવો એતો આપના મંગળ નામનોજ મહિમા છે. વળી તમારા તાત
 સર્વના શંકર-શુભ કરવાનાજ એક સ્વભાવવાળા છે. તમો દેવાધિપતિ
 ધન્વાદિકોએ પણ વદનીયચરણ છે. વળી તમો પાર્વતીના મહાપુણ્યક્ર-
 તના પરિપાક (ફળ) બૂત છે અને અખિલ મંગળસ્વરૂપ છે ॥૮॥ આપના
 કલેવરની કાંતિ વિશુદ્ધ પદ્મરાગમણિના રક્ત વર્ણ જેવી નયનરમણીય છે.
 આપના આવા અંગમાં શ્રીમતી સિદ્ધિ શુદ્ધિ નામની સ્ત્રિયોએ રચેલો કુંકુ-
 મનો અનુલેપ કોઈ અપૂર્વ શોભાને સંપાદન કરેછે. વળી તમો દક્ષિણસ્તન
 ઉપર ગોળાકાર અલંકાર કરેલા સુંદર શુંઘાદંડથી અતિશય શોભોછો. એવા
 હે સિદ્ધિવિનાયક ! માંડે વિઘ્ન તમો નિવૃત્ત કરો ॥૯॥ તમો ચાર હાથોમાં
 પાશ, અંકુશ, કમળ અને કુદારને ધારી રહેલા, કંઠમાં રક્તવર્ણનાં કણેર
 આદિક પુષ્પોની માળાઓ ધારી રહેલા, ચંદ્રથી અલંકૃત અને સિન્દુરથી રક્ત
 એવા લલાટતળથી પ્રકાશમાન, સેવકોના મનોનયનને હરનારા દિવ્યરૂપવાળા,
 ઉમાતનય છે. એવા હે સિદ્ધિવિનાયક ! માંડે વિઘ્ન વિનાશ કરો ॥૧૦॥ વિઘ્ન-
 વર્ગથી બીતિ પામેલા ભવબ્રહ્માદિ સર્વકોઈ મુરવરોએ કાર્યારંભમાં મોદકાદિ
 ઉપહારોવડે પૂજેલા છે. અને બ્રહ્માદિ તેતે દેવતાઓના આરાધનમાં પ્રવ-
 ત્તેલા બીજાઓએપણુ દેવવર્ગમાં પ્રથમ આપજી પૂજનીય છે. એવા હે

ન્દુરંદ્રવળદાસિતદેવસહ્વઃ । શર્પશ્રુતિશ્ચ પૃથુતુલનુક્તુન્દો વિદ્મં ॥૮॥ યજ્ઞોપવીતપદલભિતનાગરાજો માસાદિપુણ્યદદશીકૃતક-
ક્ષરાજઃ । મહાભયપ્રદદયાલયવિદ્મરારાજો વિદ્મં ॥૯॥ સદ્રક્તસારત-
તિરાજિતસત્કીરિટઃ કૌસુમ્મચારુવસનદ્વય ઝર્જિતશ્રીઃ । સર્વત્ર
મક્કલકરસ્મરણપ્રતાપો વિદ્મં ॥૧૦॥ દેવાન્તકાચસુરમીતસુરાતિ-
હર્તા વિજ્ઞાનવોધનવરેણ્યતમોપહર્તા । આનન્દિતત્રિભુવનેશકુમા-
રવન્ધો ! વિદ્મં મમાપહર સિદ્ધિવિનાયક ! ત્વમ્ ॥૧૧॥ હ્રવત
ઉવાચ—इति संस्तूय विघ्नेशं तं प्रणम्य च भूपते ! । शुचेदंशम्यां

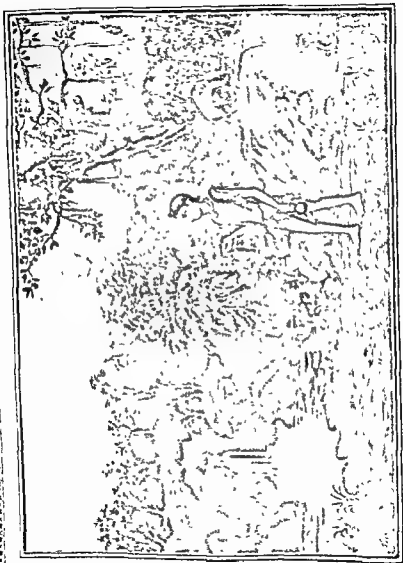
સિદ્ધિવિનાયક ! માફ વિદ્મ તમો ટાળો ॥૭॥ ઉતાવળ ચાલવાથી ગળડી
પડેલા, માટેજ તેના આઘાતથી કઠ ઉત્તત કરીને ચુચુ શબ્દને કરતા, પો-
તાના વાહનભૂત સ્થૂળ ઉદરને ફરીથી વેગમા દોડાવીને સુરસઘને અતિશય
હસાવનારા તમો છો ગલ્લનન એવા આપના કર્ણ સુપડાને સદૃશ શોભેછે.
વળી તમો વિશાળ ગોળ ઉત્તત તુંદ (ઉદર) થી શોભોછો. એવા હે સિદ્ધિ-
વિનાયક ! તમો માફ વિદ્મ નિવારણ કરો ॥૮॥ તમો યજ્ઞોપવીતને ઠેકાણે
નાગરાજને ધારી રહેલા છો. જે તમોએ શુકલપક્ષની પ્રથમા તિથિએ ઉદય
પામતા ચંદ્રનુ દર્શન મગળકારી કરી દીધુછે જે તમો ભક્તજનોને અભય
આપનારા છો તથા દયાના આલય અને વિદ્વોના રાજા છો એવા હે સિદ્ધિ-
વિનાયક ! માફ વિદ્મ વિનિવારણ કરો ॥૯॥ આપ નિર્મેળ નિરૂપમ રત્નપક્ષિથી
વિરાજીત મુકુટથી શોભાયમાન છો કમુખલ રમથી રમેલા મુદર જે વસ્ત્રથી
રમણીય છો. એ રીતે પ્રદીપ્ત શોભાસપલ છો કાર્યમાનમાં જે તમારા
સ્મરણુ પ્રભાવમાનવી અખિલ મગળ સિદ્ધ થાયછે એવા હે સિદ્ધિવિના-
યક ! માફ વિદ્મ નિદ્દર કરો ॥૧૦॥ દેવાન્તક આદિક અસુરોથપ્રી ભય પા-
મેલા સુરોની સમય પીડા હરનારા છો. વરેણ્ય નામના રાજાના અજ્ઞાન-
અધકારને વિજ્ઞાનોપદેશથી હરનારા છો જે તમોએ ત્રિભુવનેશ બ્રહ્માદિકો
આનંદ પમાડ્યા છે જે તમો હુમાર-કાર્તિકસ્વામીના વ્રાતા છો એવા હે
સિદ્ધિવિનાયક ! મારા વિગ્રોધને વિનાશ કરો ॥૧૧॥

સુતતત્રકપિ કહેછે—હે ભૂપતે ! શ્રીનીલકંઠવર્ણ આવી રીતે વિદ્મવિ-

શુભાયાં પ્રવવાજ હરિઃ પ્રગે ॥૧૨॥ અપૃથ્વૈવાગ્રજાદીન્સાન્વન્ધૂન્
 પૌર ચ કન્નન । एकाकी निर्ययौ गेहाचित्यज्ञानच्छलेन सः ॥૧૩॥
 उदद्युपश्चचालादो तपश्चर्यासमुत्सुकः । सम्प्राप्य सरयूतीरम-
 तिष्ठद्विजने क्षणम् ॥૧૪॥ साच्छादनं तु कौपीनमुत्तरीयं मृगाजि-
 नम् । विभ्रदण्डं च पालाशं ब्रह्मसूत्रं सितं तथा ॥૧૫॥ कण्ठे द-
 धानस्तुलसीकाष्ठज मालिकाद्वयम् । सचन्द्रकोर्ध्वपुण्ड्रस्य ललाटे
 लक्षण तथा ॥૧૬॥ जटां मौर्खीं मेखलां च जपमालां कमण्डलुम् ।
 भिक्षापात्रं वस्त्रપण्डં વિશ્રત્પાનીયગાલનમ્ ॥૧૭॥ શાલગ્રામશિલાં
 વાલમુકુન્દં ચાલ્પસમ્પુટે । નિધાય વાસસાડવેષ્ય કણ્ઠે વિશ્ર-

નાયક ગણેશની સારી સ્તુતિ નમસ્કાર કરી સવત્ ૧૮૪૯ ના આપાઠ મા
 સની શુકલ દશમીએ શુકવારે પ્રાત કાળમાં ચાલી નિકળ્યા ॥૧૨॥ બ્રાતા
 રામપ્રતાપાદિ સખન્ધિજનો કે મિત્રજનો કે ખીલ નગરના જનોમાવી હોદને
 પણ પુળ્યા વિનાજ તેઓને પોતાની યાત્રાપ્રવૃત્તિ વિદિત કર્યા વિના નિત્ય
 જ્ઞાનના મિપથી ઘરથપી એકાએકી ચાલી નીકળ્યા તપશ્ચર્યામાં અતિશય
 ઉત્સુક હોવાથી પોતાને અભીષ્ઠ અર્થની સિદ્ધિસાડ પ્રથમ ઉત્તરાભિમુખે ચા
 લતા સરયૂના તીરને પામીને ત્યા જનવર્ણત પ્રદેશમાં ક્ષણમાત્ર ઉભા રહ્યા
 ॥૧૩-૧૪॥ સરયૂને પાર ઉતરવાની ઈચ્છાવાળા શ્રીનીલકંઠવર્ણી વહાણ આ
 વવાની વાટ બેતા થકા આગળ વર્ણવશે એવા રમણીય લક્ષણોથી ઉપલક્ષિત
 હોદને ક્ષણમાત્ર નદીના તીરમાં ઉભા રહ્યા એમ છો 'લોકથી કહેછે—કૌ-
 પીન, આચ્છાદન વસ્ત્ર, (કંઠવેડો) ઉત્તરીય વસ્ત્ર અને મૃગચર્મને ધારી ર-
 હેલા 'કયા વર્ણાશ્રમના છે' એવો વિશેષ સૂચવનારા પાલાશ દડને ધારી ર-
 હેલા ખભાઉપર લાખા ધારેલા શ્વેત ઉપવીતથી વિરાજમાન કંઠમાં પહેરેલી
 તુલસીકાષ્ઠના મણકાની બેવડી માળાથી શોભાયમાન લલાટમાં ધારેલા કુકુ
 મચન્દ્રકે સહિત બિર્ધવપુડ્ડ તિલક ચિહ્નથી સુશોભિત મસ્તકે જટા અને ક-
 ટિમાં વાણિવેપને સમુચિત મુજની મેખળાથી અલકૃત જપમાળા, કમણ્ણુ,
 ભિક્ષાપાત્ર અને જળ ગાળવાના ગરણાથી સમલકૃત કરકમળ જેના છે
 શાલગ્રામ અને અર્યારૂપ બાળમુકુદને અલ્પસપુટમાં-વીરણના નાના કડી-

श्रीनीलकण्ठवर्णिने दिव्य वनविचरण.

દપાદુકઃ ॥૧૮॥ લઘ્વીં ચ પુસ્તિકાં સારચતુષ્કસ્ય સુરક્ષિતામ્ ।
 મધૂત્યાક્તસુચસ્રાચૈઃ સ્કન્ધે વિશ્રદતિપ્રિયામ્ ॥૨૯॥ એવંવિધ-
 સ્થિતો ધાર્મિકત્તિર્તીર્ધુર્મહાનદીમ્ । જનદર્શનમીતશ્ચ તર્યાઃ પ્રત્યે-
 ક્ષતાગમમ્ ॥૨૦॥ તાવત્ત્રાસુરઃ કશ્ચિદાયાદ્વિકૃતવિગ્રહઃ । પ્રા-
 ગન્યોન્યાયુધહતાસુરશેષશ્ચ તદ્દિપુઃ ॥૨૧॥ મૃતાનામપિ સ સ્થાના
 પ્રિયં કર્તું સમુચ્યતઃ । અસહાયં સ્થિતં સઘો નઘાં ચિદ્દેષ તં રુપા
 ॥૨૨॥ પતિતઃ સ મહાનઘાં ધીરો રક્ષન્ સ્વપુસ્તિકામ્ । તરતિ
 સ્માતિમીમાં તાં યાદોભિરતિમીપણે. ॥૨૩॥ આ રવેઽવદ્યાત્તાં તુ

યામા મુઢીને વિશુદ્ધ વસ્ત્રથી બીટીને તેને ગળામા ધારી રહેલા પાદમા પા-
 દુકાએ રહિત શ્રીમદ્ભાગવતાદિ ચાર સમ્બંધાઓમાથી સારપણે સમુદ્ધાર
 કરી સચક્ર કરી લખેલા ચાર સારનુ લઘુ પુસ્તક (ગૂટકો) જે પોતાને પરમ
 પ્રિય છે તેને દૃઢ મીઠીયુ પાટીયુ આદિકથી સારી રીતે રક્ષણ કરીને ખભા
 ઉપર ધારી રહેલા આવા મુલ્યલ્લોથી સોભાયમાન ધર્મનંદન શ્રીનીલકંઠ
 વર્ણી મહાનદીને પાર ઉતરવાની ઇચ્છાથી નાવની વાટ બેતા થકા ખીબ
 ઓની દૃષ્ટિને અગોચર હોઇને ત્યા ઉભા રહ્યા ॥૧૫-૨૦॥ આવા અવસરમા
 પૂર્વે આ ભગવાનના સકલપબળથી પરસ્પર આયુધપ્રયોગથી વિનાશ પા-
 મેલા અસુરો મધ્યેથી બાકી રહી ગએલો કોઈ (જેનુ નામ ગોત્ર વિદિત
 નથી) લયકર આકારવાળો, શ્રીહરિ વિષે વૈરભાવવાળો અસુર એકદમ આવી
 પહોચ્યો ॥૨૧॥ આ અસુર મરણ પામી ગએલા પોતાના અસુરભાઈઓનુ
 વૈર વાળવાથી પ્રિય કરવાની કામનાથી ઉલ્ભમી થઈ, જેને ક્રોધપિણુ સહાયી
 નથી એવા શ્રીહરિને સરયુતીરે ઉભા રહેલા લાળીને, તેમનો દિવ્ય પ્રતાપ
 નહિ જાણતો હોવાથી, મહાક્રોધ કરીને તત્કાળ બળાકારથી પકડીને મહા-
 નદીમા ફેંકી દીધા ॥૨૨॥ દુર્લ્લેહિ દૈત્યે મહાનદીમા તીવ્ર વેગથી ફેંકી દેતા
 મહાપૂરમા પડી ગએલા શ્રીહરિ સ્વભાવથી મહાધીર હોવાથી નિર્ભયપણે
 પોતાના આત્માને જ જેમ એમ પ્રાપ્તપ્રિય પુસ્તકને પરિરક્ષણ કરતાથકા
 મહાલયકર મકરાદિ જળચરોની સકડામણને લીધે અતિ લયકર એવી
 મહાનદીને તરવા લાગ્યા ॥૨૩॥ સૂર્યોદયને સમારંભીને સાડાનણ પહોર-

સાર્ધયામત્રયં તરન્ । પ્રાપ પારં તતસ્તસ્યા યોજનવિતયાત્પરમ્ ॥૨૪॥ યથા સ્વમસુરો વિદ્યાન્મૃતમિત્યાચરંસ્તથા । ઉદ્ધમાનો હિ કલ્પોલૈર્નિશ્ચેષ્ટોઽદ્વયતેવ સઃ ॥૨૫॥ ચેષ્ટાવિરહિતત્વાત્તં મૃતમિત્યવગલ્ય સઃ । તન્માયામોહિતો દૈત્યસ્તતોઽગાદતિહર્ષિતઃ ॥૨૬॥ યત્ર તત્ર સ્થિતાન્ સ્વીયાંસ્તત્સ્વકર્માવદન્ સઃ । કેચિન્મૃતં હરિં તત્ર મેનિરે ન ચ કેચન ॥૨૭॥ યોગૈશ્વર્યેણ કૃષ્ણસ્તુ ન પ્રાપ્તોઽમ્બુ-પરામવમ્ । તતો યયાવુત્તરસ્યાં કૃષ્ણવર્ણં હિમાલયમ્ ॥૨૮॥ ધર્મ-સ્ય કુલદેવોઽથ હનૂમાંશ્ચિરજીવનઃ । કૃતાહ્નિકો હરિં દ્રઘું દેવગૌ-હમુપાગમત્ ॥૨૯॥ સ હિ શ્રીરામચન્દ્રસ્ય દૃઢમકોઽનુવાસરમ્ ।

પર્યંત સરયૂને સુખેથી તરતા તરતા લાંથી દ્વાદશ કોશ આગળ છેટે સર-યૂના સામા કાંઠાને પામ્યા ॥૨૪॥ શ્રીહરિ તરતાંપણુ બેરીતે પોતામાં વેર-ખુદ્ધિવાળો અસુર ‘આતો મરણુ પામી ગયા’ એમ બાણી લાંથી જતો રહે એ રીતે મહાપ્રવાહમાં તરગોથી તણાતા તણાતા ચેષ્ટાએ રહિત થઈ ગયા હોય એમ જણાયા હતા ॥૨૫॥ તે આ ભગવાન શ્રીહરિની માયાથી મોહ પામેલો દૈત્ય શ્રીહરિને નિશ્ચેષ્ટ બોધને ‘મરણુ પામી ગયા’ એમ મનમાં માનીને, બહુ હર્ષ પામીને લાંથી ચાલ્યો ગયો ॥૨૬॥ અને તેને સ્થળમાં રહેલા પોતાના અસુરભાઈઓના પ્રત્યે ‘આપણા રિપુરૂપ હરિકૃષ્ણને નદીમાં નાંખી દઈ મારી નાંખ્યો’ એમ પોતાનું કર્મ કહેવા લાગ્યો. તેમાં કેટલાક અસુરોએ તેના વચનશ્રવણથી ‘રિપુ હરિ મરણુ પામી ગયા’ એમ માન્યું અને કેટલાકે તો માન્યું નહિ ॥૨૭॥ શ્રીહરિકૃષ્ણતો સ્વયં યોગૈશ્વર્યના નિધિ હોવાથી પોતાના દિવ્ય પ્રભાવને લીધે જળવેગથી લેશપણુ પરાભવ નહિ પામતાં તે નદીને ઉતરીને લાંથી ઉત્તર દિશામાં રહેલા શ્યામવ-ર્ણના હિમાલયને અભિમુખ ચાલ્યા ॥૨૮॥ હે રાજન્ ! આવી રીતે ભગ-વાન ભવનથકી નિકળ્યા પછી ધર્મદેવના કુળદેવ ચિરંજીવી હનુમાનજી આહ્નિક કર્મ કરી પરવારી શ્રીહરિનાં દર્શન કરવા ધર્મદેવને ઘેર બેઠા દર-રોજ આવતા હતા એમ આવ્યા ॥૨૯॥ હનુમાનજી શ્રીરામચંદ્રજીના અન-ન્યભક્ત છે પણ આ શ્રીહરિકૃષ્ણને સાક્ષાત્ સ્વેદેવ રામચંદ્રજી નિશ્ચયથી

તદ્દર્શનં કરોતિ સ્વ સ્વેષ્ટદેવં વિદન્ હિ તમ્ ॥૩૦॥ અપદ્યંસ્તત્ર તં
પુર્યો વિવિચ્ય ચ સમન્તતઃ । અપ્રાપ્ય સરયૂતીરે મુહૂર્તં ધ્યાનમા-
ચરત્ ॥૩૧॥ ધર્મભક્તી પોષયિતુમુચ્છેતું તદ્વિરોધિનઃ । ચરિતું
ભારતે વર્ષે નિર્ગતં તમવૈત્તતઃ ॥૩૨॥ વિદિત્વા તત્સ્થિતિં તૂર્ણમુ-
ત્સ્ય સરયું તતઃ । ચાલરૂપધરઃ કૃષ્ણં પ્રાપ્ય તત્વાઽગ્રતઃ સ્થિતઃ
॥૩૩॥ તમુવાચ હરિઃ પ્રીતઃ પ્રણમ્યાહો કપીશ્વર ! । કુલદેવોઽસિ
નઃ સત્ક્રાત્કુતોઽચ સહસ્રાઽઽગતઃ ॥૩૪॥ ઘોરારણ્યં નિર્ગતસ્ય
તપાંસિ તમુમિચ્છતઃ । દર્શનં મજ્જલાયૈવ જાતં તે મમ વાચ્છિતમ્
॥૩૫॥ ત્વન્નામોચારણાદેવ ગૃહાહ્વામાન્તરં નૃણામ્ । વ્રજતાં કાર્ય-

જાણીને પ્રતિદિન ધર્મદેવને ઘેર આવીને તે આ શ્રીહરિનું દર્શન કરતા
હતા ॥૩૦॥ તે દિવસે ઘરમાં શ્રીહરિને નહિ જાણીને, નગરમાં સર્વત્ર
ગોતાગોત કરતાં દર્શન નહિ પામીને, સરયૂતીરે આવીને મુહૂર્તપર્યંત
એકાગ્ર થઈ ધ્યાનપરાયણ થયા ॥૩૧॥ ધ્યાનદૃષ્ટિથી તેમણે ‘આ ભગવાન
શ્રીહરિ ધર્મ ભક્તિને વૃદ્ધિ પમાડવા અને તેના વિરોધિઓનો વિનાશ કરવા
ભરતખંડમાં સર્વત્ર વિચરણના વિચારથી ઘરથડી ચાલી નીકળ્યા છે’
એમ જાણ્યું ॥૩૨॥ તેપછી માફતે શ્રીહરિ જે સ્થાનમાં વિરાજે છે તેને
ધ્યાનદૃષ્ટિથી જાણી લઈને, ત્યાંથી તત્કાળ ઉડીને સરયૂને ઉલ્લંઘન કરીને,
જાણ રૂપ ધારીને સ્વેષ્ટદેવ શ્રીહરિપાસે જઈ પ્રણામ કરી તેમની આગળ
વિનિત વેપથી બે હસ્ત બોડીને ઉભા રહ્યા ॥૩૩॥ ભગવાનતો પ્રસન્ન
થઈને માનુષલીલાને અનુકરણ કરતાથડા પ્રણામ કરીને, માફતેપ્રતિ
મંદમંદ હસતા હસતા બોલ્યા કે-અહો !! કપીશ્વર તમો અમારા કુળદેવ
છો. આ સ્થળમાં પ્રત્યક્ષ થઈને તમો અકસ્માત્ કુતઃ-કેમ આવ્યા ? અ-
થવા ક્યાંથી આવ્યા ? ॥૩૪॥ તપો તપવાની વાંછાથી અતિઘોર અરણ્યમાં
હું આવ્યો છું, આ ગહન વનમાં તમારું દર્શન તપશ્ચર્યામાં પ્રવર્તેલા મારા
મહાભંગળમાટેજ છે, માટે મારું વાંછિત પરિપૂર્ણ થઈ ગયાપ્રાય માનું છું
॥૩૫॥ પોતાના ઘરથડી આમોતર પ્રતિ પ્રયાણ કરતા જનોને તમારું નાનો-
ચારણમાત્રજ મંગળ કરનારું છે તો સાક્ષાત્ દર્શનથી કાર્યસિદ્ધિમાં મહા

સિદ્ધિઃ સ્યાત્તત્સાક્ષાદર્શનાત્કિમુ ॥૩૬॥ હનુમાનુવાચ—જાનામિ ત્વા-
મહં સાક્ષાદિષ્ટદેવં મમ પ્રભો ! । સીતાપતિં રામચન્દ્રં પુરેઽત્ર વરદં
ચ મે ॥૩૭॥ દિને યત્રાગતોઽસિ ત્વં પ્રભો ! હ્રુપ્પયસઃ પુરે । તતઃપ્ર-
ભૃત્યનુદિનં કરોમિ તવ દર્શનમ્ ॥૩૮॥ નિત્યકર્મ વિધાયાચ સ-
ન્નિવાન્તે ત્વદીક્ષણમ્ । કર્તું ધર્મગૃહં યાતો ન દૃષ્ટસ્તત્ર વૈ ભવાન્
॥૩૯॥ તતસ્ત્વદ્યાનયોગેન ઘાત્વા તવ ચિકીર્ષિતમ્ । અગ્રાગતો
દિદૃશુસ્ત્યાં કૃપાં કુરુ મયિ પ્રભો ! ॥૪૦॥ માનુપ્યનાત્યમાસાચ
યન્માં વદસિ ભક્તયત્ । તત્તે શોભનમેવાસ્તિ વાસ एવાસ્તિ તે
ત્વહમ્ ॥૪૧॥ સાકં ત્વયાઽઽગમિષ્યામિ યદ્યાન્ના તવ તર્હિ નુ ।
સેવાં વને ફરિષ્યામિ નિત્યં તવ તપસ્યતઃ ॥૪૨॥ શ્રીભગવાનુવાચ—

મંગળ કરનારૂં થાય એમાં કહેવુંજ શું ? થાયજ ॥૩૬॥ એવી રીતે કહેલા
મારૂંતિ બોલ્યા કે-હે પ્રભો ! આપને સાક્ષાત્ મારા ઇષ્ટદેવ સીતાપતિ
શ્રીરામચંદ્રજી બાંધું અને આ પુરમાં ચિરંજીવીપણાનો વર આપનારા-
પણુ આપજ છો એમ નિશ્ચયથી બાંધું ॥૩૭॥ હે પ્રભો ! જે દિવસે
તમો છપૈયા ગ્રામથકી અયોધ્યાપુરમાં પધાર્યા તે દિવસને આરંભીને
'પ્રતિદિન આપનાં દર્શન કરવાં' એવું વ્રત લીધું છે. એજ અનુક્રમથી
આજરોજ નિત્યકર્મ કરી પરવારી સંગવસમયના અંતમાં આપના નિરી-
ક્ષણની આકાંક્ષાથી ધર્મના ઘરપ્રત્યે ગયો પણ ત્યાં તમારાં દર્શન થયાં નહિ.
તેપછી તો તમારા ધ્યાનયોગથી આપે કરવા ધારેલું કાર્ય બાંધીને હું આ-
પનાં દર્શનની ઇચ્છાથી અહીં આવ્યોહું. માટે હે પ્રભો ! આપના દર્શ-
નનીજ એક ઉત્કટ અભિલાષાવાળા મારી ઉપર કૃપા કરો ॥૩૮-૪૦॥ તમો
માનુપનાત્યને સ્વીકારી માનુષલીલાને સમુચિત કોઈ ભક્તજન હોય એની
પેઠે વચન કહોછો તે સત્યસંકલ્પ એવા આપને શોભેજ છે. આપ ભગ-
વાનનું સ્વતઃ દાસપણું એજ મારૂં તો સ્વાભાવિક સ્વરૂપ છે ॥૪૧॥ હે ભગ-
વન્ ! મારોતો આ મનોરથ છે કે-આપની સાથેજ વનમાં વિચરતો થકો
તપધર્યા કરતા આપની સદાય સેવા સજ્જ. આ આજતમાં આજ્ઞા આપ-
વાને આપ યોગ્ય છો. મારો આ મનોરથપણુ આપની આજ્ઞા અનુસરવા-

મારતે ! ભક્તરાજં ત્વાં જાનામ્યનુપમં દૃઢમ્ । સ્મરામિ ત્વાં યદા
તર્હિ ત્વયાઽઽગમ્યં મમાન્તિકે ॥૪૩॥ તીવ્રવૈરાગ્યયુક્તસ્ય હૃદાસી-
નસ્ય સર્વતઃ । સામ્પ્રતં રોચતે નૈવ સક્લઃ કસ્યાપિ મે વને ॥૪૪॥
સ્વસ્થાનં યાહિ યર્હાંછા તવાપિ સ્યાન્મદીક્ષણે । તર્હિ ધ્યાનેન વુધ્વા
મામુપેયા યત્ર તત્ર મો ! ॥૪૫॥ સુત્રત્ત્વાચ—ઇત્યુક્તસ્તેન હનુમાં-
સ્તદેકાન્તિકભક્તરાટ્ । તદિક્ષિતઃ સહસ્રા તં પ્રણમ્ય તિરોઽભ-
વત્ ॥૪૬॥ કચિત્કચિત્તદીક્ષાયૈ વનમભ્યેત્ય દૂરતઃ । પ્રણમ્ય તં
તિરોધત્તે કચિત્તિષ્ઠતિ ચામ્રતઃ ॥૪૭॥ ઘોરેઽરણ્યે કચિત્તં ચ સ-
માધિશ્વમવેત્ય સઃ । ભૂતર્હિંસાદિતો રક્ષાં કરોત્સેવામિતશ્ચરન્
॥૪૮॥ ગતે મલ્લસુતે સોઽથ માસેનૈવ મહાવ્રતી । પ્રાપદ્ધિમગિરિં

નાજ એક નિમમવાળો છે એટલે આપની આરા હોય તો સાથે રહું ॥૪૨॥
એરીતે નિષ્કપટપણે માફતિએ કહું એટલે ભગવાન બોલ્યા કે—હે માફતે !
તમોને મારા નિરૂપમ સુદૃઢ ભક્તરાજ બાળું છું. બ્યારે તમારૂં સ્મરણ કરૂં
ત્યારે તમારે મારી પાસે આવવું. એમ કેમ ? તો તીવ્ર વૈરાગ્યવેગથી સર્વજ-
નસંસર્ગથડી ઉદાસીન થયેલા મને હાલમાં વિજન વનમાં વાસ વિશેષ રૂ-
ચે છે. બલે મારો પરમભક્ત હોય તેનોપણ પ્રત્યક્ષ પ્રસંગ મને રૂચતો નથી,
મારા હૃદયમાં તેઓ સદાય રહેલાજ છે અને તેમના હૃદયમાં હું સદાય રહે-
લોજ છું ॥૪૩-૪૪॥ માટે હે હનુમન્ ! તમો સ્વસ્થાનમાં સીધાવો. બે કદા-
ચિત્તમારે મારા દર્શનની ઉત્કટ ઉત્કંઠા ધાયતો મારા ધ્યાનયોગથી બાધીને
બ્યાં મારી સ્થિતિ હોય ત્યાં તમો મુખેથી આવબયો ॥૪૫॥ મુત્રતત્કપિ
કહે છે—હે રાજન્ ! ભગવાને આ પ્રકારે કહેલા, તેમના એકાંતિક ભજ-
રાજ, તેમના હૃદયગત અભિપ્રાયને બાલુનારા હનુમાનજી તેમને પ્રણામ કરીને
તેજ દાણમાં ત્યાં અતર્ધાન થઈ ગયા ॥૪૬॥ આ હનુમાનજી તે દિવસને આર-
બીને બે કદાચિત્ દર્શન કરવાની અભિલાષા થાય તો વનમાં જઈને દૂરજ
રહીને તેમને પ્રણામ કરીને તિરોધાન થઈ બય. ક્યારેકતો તેમની આગળ
પ્રણામ કરીને ઉભા રહે, ક્યારેકતો ઘોર વનમાં શ્રીહરિને સમાધિસ્થિતિ-
વાળા બાધીને તેમની ચારે તરફ ફરતા થકા, ભૂત અને દિસક બંતુઓ થકી

કૃષ્ણં વ્યતીત્ય વહુશોઽટવીઃ ॥૪૯॥ ઉપત્યકાયાં તસ્યાદ્રેદિનેઃ ક-
તિપયૈરસૌ । મૂરિવ્યાલમૃગાક્ષીર્ણં પ્રવિવેશ મહાવનમ્ ॥૫૦॥ સિ-
દ્ધેર્વ્યાઘ્રૈર્વેરાદૈશ્ચ મહિપૈશ્ચ મહાગજેઃ । ગવયૈ રુઘમિશ્ચેવ વ્યાસં ક-
સ્તૂરિકામૃગે. ॥૫૧॥ વહુપુષ્પફલાનમ્નનાનામ્બુરુહજાતિભિઃ । સરિ-
ન્નિશ્ચ સરોમિશ્ચ યુક્તં નાનાપતત્રિમિઃ ॥૫૨॥ અતીવ સુકુમારાદ્ધો
વન્યરુન્દફલાશનઃ । નિરુપાનત્પદો ધીરો વાલોઽપિ હિચ્છનિર્ભયઃ
॥૫૩॥ આત્મદર્શો દીર્ઘદર્શો કુશાગ્રમતિરક્ષયઃ । ચિચ્ચાર વને
તત્ર સ્વધર્મ પરિપાલયન્ ॥૫૪॥ વનવાસં દુઃપરુપમપિ ગેહસુખા-

રક્ષા કરતા હતા ॥૪૯-૪૮॥ માફતિ અનુશા પામીને વિદાય થતાં અહિ
સા-બ્રહ્મચર્યાદિ મહામતધારી શ્રીહરિ એકમાસે કરીને બહુ ગહન વનોને
વ્યતિક્રમ કરીને સ્થામવર્ણના હિમાલયને પામ્યા ॥૪૯॥ આ શ્રીહરિએ તે
પર્વતની તલેટીમા વિચરતા વિચરતા કેટલેક દિવસે કોઈ મહાવન કે જે અ-
નેક લયાનક કેસરીસિંહો વ્યાઘ્રો વરાહો પાડાઓ અને મહાગનેથી વ્યાસ,
રોઝો કાલીયારમૃગો કસ્તુરીયામૃગોથી સર્વન વ્યાસ, અન્નગરાદિ મહાસર્પો
અને ખીલ વનપશુઓથી સમૃદ્ધ, બહુ ફળ પુષ્પના ભારથી અત્યત નમી
ગએલા અનેક વિનિધ વૃક્ષવૃન્દોથી વિટાએલા, નિર્ભળ નીરવાળી અનેક
નદીયો અને સરોવરોથી સમલકૃત અને અનેક ભતના પક્ષિગણથી શબ્દા-
યમાન એવા ગહન વનમા પ્રવેશ કર્યો ॥૫૦-૫૨॥ તે આ ભગવાન શ્રીહ
રિદ્વં પુ દીર્ઘદર્શા (કાર્ય કરવામા વિચારશીલ) અને સ્વય આત્મદર્શન-
માળ એક તત્પર અને સત્ અસતના વિવેચનમા સમર્થ એવી સુસૂક્ષ્મ
મહામતિએ સપન્ન છે, અવસ્થાએ કરીને બાળ છે પણ પ્રકૃતિથી મહા
ધીર છે માટેજ વનમા વ્યાઘ્રાદિ ઘાતુક પ્રાણીઓથકી લયલેશે વર્ણત છે,
સહજ સ્વભાવથી અને બાળ વયથી હુસુમવત્ અત્યત સુકુમાર અગવાળા
છે પણ તપને સમુચિત, વનમા નિપજેલા એવા કદ મૂળ ફળાદિકના અદ્ય
આહારથી શરીરને અતિશય કૃશ કરીને, કાટા કાકરા વિગેરેને નહિ ગણીને,
પાદમા પાંદુકાપણુ નહિ પહેરીનેજ, આવા ગુણ છે તથાપિ તેના ગર્વલેશે
રહિત હોઈને, તે મહાવનમા પોતાના વાણુધર્મેને અસ્ખલિતપણે પરિપાલન

ધિકમ્ । મનુતે સ વિરક્તવાદ્વામ્યસૌહ્યમૃશારુચિઃ ॥૫૫॥ મર-
તાસ્થાનપાઠાચૈઃ પ્રાપ્તાસન્નમતિર્દરિઃ । પુલહસ્યાશ્રમે કર્તું તપાંસિ
મૃશમુત્સુકઃ ॥૫૬॥ એકદા વિસ્મૃતાઘ્વાઽસૌ દિશમાવધ્ય સશ્ચ-
લન્ । અલબ્ધફલતોયાદિર્વ્યત્યક્તમહિનત્રયમ્ ॥૫૭॥ તુરીયેઽહિ
નિરદ્વત્વાચરતઃ શિથિલં વપુઃ । ધરણ્યાં ન્યપતત્તસ્ય વાતાહત ઇવ
ધ્વજઃ ॥૫૮॥ સ મુહૂર્તં તથામૂતઃ શનૈરુથાય લોચને । ઉન્મીલ્ય
સર્વતઃ પદ્યન્ નર્દી દૂરાદવૈક્ષત ॥૫૯॥ શનૈશ્ચલદ્વષાપત્તાં હિમવ-
ત્પાદનિઃસૂતામ્ । આપદ્ધર્માનુસારેણ તન્ન નૈત્યકમાચરત્ ॥૬૦॥
પપૌ તોયં તતસ્તસ્યાઃ પ્રાપ્ત કિશ્ચન્ત નિર્ઘૃતિમ્ । તત્તીરસ્થવદાધ-

કરતા થકાજ વિચરવા લાગ્યા ॥૫૩-૫૪॥ આ બાળ નીલકંઠવર્ણીએ વન-
વાસ દુરત દુઃખરૂપ છે પણ ગૃહવાસથકીપણુ અતિઅધિક સુખરૂપ માન્યો
આતો યુક્તજ છે આમ્ય સુખની ઇપણાથી પરાભવ પામેલાઓને તો વન-
નિવાસ દુઃખરૂપ જણાય, જેમને વિપયવિવલક્ષણુ જેનું છે એવા આમ્ય
સુખાભાસમાં વિદ્વેષ છે તેમનેતો વનવાસ સુખરૂપ મનાય. આ શ્રીહરિતો
તીર્થ વૈરાગ્યવેગને લીધે આમ્ય વિપયસુખાભાસમાં અત્યત અરૂચિવાળા
છે ॥૫૫॥ આ ભગવાન આપબદ્ધેવના પુત્ર ભરતશનુ ચમત્કારી આખ્યાનનો
પ્રતિદિન પાઠ અને મનનાદિકને કરતા, માટેજ નિઃસંગપણે વર્તવારૂપ દૃઢ
વૈરાગ્ય પામીને, પુલહાશ્રમમાં તપશ્ચર્યા કરવામાં અત્યત ઉત્સાહયુક્ત થયા
॥૫૬॥ પુલહાશ્રમની દિશાને લક્ષ કરીને ચાલતા કદાચિત્ ભાગેને ભુલી
ગએલા, રૂળ જળ જેમને મળ્યું નથી એવા શ્રીહરિને તણુ દિવસ વીતી
ગયા, અર્થાત્ નિર્જળ ઉપવાસથી તણુ દિવસ નિર્ગમન કર્યા ॥૫૭॥ યોધે
દિવસે ચાલતા શ્રીહરિનું નિરાહાર હોવાથી શિથિલ થઈ ગએલું શરીર,
તીર્થ વાયુના આઘાતથી ધ્વજસ્તંભ જેમ પડી જાય એમ પૃથ્વીઉપર ધળ
લઇને પડી ગયું ॥૫૮॥ આ ભગવાન મુહૂર્તપર્યંત પૃથ્વીઉપર નિશ્ચેદની પેડે
પડી રહીને પછી ધીમેધીમે ઉઠીને ડોચનને ઉઘાડીને ચારે બાજુ બેતાં
તેમને કોઈપણ નદી દૂરથી દેખવામાં આવી ॥૫૯॥ તે નદીને દેખીને મદ-
મદ ચાલીને હિમાદિના પ્રત્યતપર્વતમાંથી નિકળતી તે નદીને પામ્યા, તેમાં

સ્તાદ્વિશથામ સ ભૂપતે ! ॥૬૧॥ સ્વપ્રેષ્ટસ્ય હરેઃ કૃત્ત્વં વનવાસસ-
મુદ્ગવમ્ । અશકુવન્નિવ દ્રુષ્ટં વિવેશામ્બુનિધિં રવિઃ ॥૬૨॥ સોઽથ
સાયંતરીં સન્ધ્યામુપાસામાસ દર્શયન્ । પ્રાપ્તાનાં તીવ્રવૈરાગ્યં નૈ-
ષ્ટિકાનાં સ્થિતિં પ્રભુઃ ॥૬૩॥ અન્ધકારો મહાનાસીત્તત્ર કૃષ્ણાદ્ય-
મીનિશિ । નાદશ્યન્તાશ્રસન્તત્યા છન્નાન્યૃક્ષાણિ ચાનય ! ॥૬૪॥
શિવા ધૂકાશ્ચ શાર્દૂલાઃ શબ્દયન્ત્ત ઇતસ્તતઃ । શ્રમન્તિ સ્મ ચ
ક્ષિત્ત્રીનાં શબ્દાસ્તીક્ષ્ણાશ્ચ જહિરે ॥૬૫॥ આસન્ધનરવા ભીમાઃ
સહૈવ સ્તનયિત્તુભિઃ । પરિતઃ પ્રસ્ફુરન્તિ સ્મ વિશુતશ્ચ મુહુર્મુહુઃ
॥૬૬॥ ભૂતાવલ્યો શ્રમન્ત્યશ્ચ દૂરાદૃશિરે મુહુઃ । ભયક્કરૈવ સા

આપદ્ધર્મને અનુસારે સધ્યાવદનાદિ નિત્યકર્મ કરવા લાગ્યા ॥૬૦॥ હે ભૂ-
પતે ! નિત્યકર્મ કરી પરવારી તે નદીનું પાનીયપાન કર્યું. તેનાથી લેશ સુખ-
શાંતિ પામ્યા. તેપછી તે નદીના તટઉપર રહેલા, ઘાટી છાયાથી શીતળ
વડવૃક્ષમૂળમાં વિશ્રામ કર્યો ॥૬૧॥ સૂર્યદેવ તે સમયમાં પોતાને પ્રિયતમ
ભગવાન શ્રીહરિનો દુઃસહ વનવાસ ક્લેશ બેઠપિણુ નહિ શકવાથી જ શું ?
એમ પશ્ચિમસાગરમાં પ્રવેશ કરી ગયા-અસ્ત થયા ॥૬૨॥ તે સમયે સ-
મર્થ શ્રીહરિએ તીવ્ર વૈરાગ્યને પામેલા નૈષ્ઠિકવર્ણુઓની સ્વધર્મમર્યાદા
લોકોને ચહણુ કરાવા માટે સાયંસંધ્યાનું સમુપાસન કર્યું ॥૬૩॥ હે અનધ-
અઘરહિત રાજા ! સૂર્યાસ્તસમયે શ્રાવણુકૃષ્ણાદ્યમીની રાત્રિમાં મહાઅંધ-
કાર સર્વત્ર વૃદ્ધિ પામી ગયો. વળી મેઘમંડળથી છવાઈ ગએલા ગગનતળમાં
તારામંડળપણુ દેખાયું નહિ. આ કારણથી પણ અંધકાર અધિક વ્યાપી
ગયો ॥૬૪॥ આવા નિરવધિક અંધકારમય ગહન વનમાં શિયાળો તથા
ધ્રુવેરો અને વ્યાઘ્રો વિગેરે કર્ણકલ્પેર શબ્દોને કરતા કરતા અહીંતહીં ભમવા
લાગ્યા તથા તમરાંના કર્ણશ્રણ નાદો અત્યંત થવા લાગ્યા ॥૬૫॥ ગગનત-
ળમાં મેઘના ભયકર ધ્વનિઓ (ગરગરાડ-ધડાકા) અશનિ-વિજળીયાત
સાથે પ્રગટ થયા. નેત્રતેજને હરનારી વિજળીયો વારંવાર ચારે દિશામાં
ઝબક ઝબક થવા લાગી ॥૬૬॥ હે નૃપ ! અહીંતહીં ભટકતી ભુતાવળીયો
વારેવારે દૂરપ્રદેશમાં દેખાવા લાગી, એ રીતે આ રાત્રિ મહાધૈર્યધારીઓને

રાત્રિર્ધોરાણામપ્યમૂઢપ ! ॥૬૭॥ હરિસ્તુ રાધાપતિમેવ ચિત્તે દ્વ-
 ઢાસનઃ સં પરિચિન્તયાનઃ । પ્રાપ્તસમાર્થિ ગતમીઃ પ્રશાન્ત આ-
 સીદ્ધપુર્માનવિહીનચત્સઃ ॥૬૮॥ તત્રાજગામ સદ્સા ધૃતસૂક્ષ્મરૂપ-
 સ્તદ્દર્શનોત્સુકમનાઃ પવનાદ્ગજન્મા । નત્વા તમાશ્રિતસમાધિમ-
 વેક્ષ્ય તત્તુ સ્થાનં મયદુરમવેલ્ય સ તત્ર તસ્યૌ ॥૬૯॥ શ્રીચત્સ-
 ત્તિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે હરિપ્રવચ્ચયા હિમાદ્રિવિચરણ-
 નામા દ્વિચત્વાર્શિકોઽધ્યાયઃ ॥૪૨॥

હુનત ઉવાચ—મહાનિશાયાં પ્રાપ્તાયાં મૈત્વસ્તત્ર ભૂતરાટ્ । આયયૌ
 સદ્સા રાજન્ ! કૃતાન્ત ઇચ દેહિનામ્ ॥૧॥ પિશાચૈર્ડાકિનીમિથ્ચ
 પશુ અત્યત લય કરનારીજ યઈ ॥૨॥ સ્વય શ્રીહરિતો નિર્ભય યદને રાધા-
 પતિ કૃપણરૂપ સ્વાત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવા દૃઢ સ્વસ્તિકાસન કરીને,
 પોતાના આત્મામાંજ એકાગ્ર મન લેડી દધને, પ્રશાંત દિવ્ય આકૃતિવાળા
 હોદને, બાહ્ય દેહાદિકના ભાને વિહીન યઈ ગયા હોય ને શું ? એવા યદને
 સમાધિને પામી ગયા ॥૩॥ આવા અવસરમાં પવનપુત્ર હનુમાનજી
 બાળ કપિરૂપ ધારીને અકસ્માત્ ભગવાનનાં દર્શન કરવામાં અતિ ઉત્સુક
 મનવાળા યદને તે સ્થળમાં આવ્યા. આવીને પ્રણામ કરીને ભગવાનને
 સમાધિ પામેલા લોદને અને તે સ્થાનને લયજનક લાલુને ત્યાંજ ઉભા રહ્યા
 ॥૪॥ હતિ શ્રીસત્સન્નિષ્ઠવને...પ્રથમપ્રકરણે હરિપ્રવચ્ચયાયાં
 હિમાદ્રિવિચરણનામા દ્વિચત્વાર્શિકોઽધ્યાયઃ ॥૪૨॥

અધ્યાય ૪૩ મો.

મુન્નતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! તેપછી મહાનિશા-મધ્યરાત્રિનો સ-
 મય થતાં સમસ્ત પ્રાણીઓના મારણથી દારૂ બીજો કૃતાંત હોય ને શું ?
 એવો ભૂતરાજ લૈરવ ભમતો ભમતો ત્યાં ભગવાન રહ્યા છે એજ સ્થળમાં
 અકસ્માત્ આવી પહોચ્યો ॥૧॥ જે વટવૃક્ષના મૂળતળમાં ભગવાન સ-
 માધિનિષ્ઠ યદને બેઠા છે એજ વડવૃક્ષમાં નિયત નિવાસ જેનો છે અને
 એજ વનના પ્રાણીઓ જેનું ભોજન છે એવો તે આ લૈરવ ભગવાનના
 પધારવા પહેલાંજ આદાર વિદાર અર્થે બહાર ફરવા નીકળી મએલો તે

ભૈરવીયોગિનીગણૈઃ । વૃતલ્લિશૂલપાણિશ્ચ જટિલોઽરુણવીક્ષણઃ
 ॥૨॥ દીપિકાનાં સહસ્રેણ દૃશ્યસ્તાલદ્રુમોપમઃ । વ્યાત્તાસ્યસ્તીક્ષ્ણ-
 વંદ્રોગ્રો મપીવર્ણો ભયઢ્ઢુરઃ ॥૩॥ મનુષ્યપશુપક્ષ્યાદિમાંસવૃક્ષઃ સરા-
 રવઃ । દન્તાન્તરગતાંશ્વર્વન્ પશૂર્જીવત એવ ચ ॥૪॥ રક્તાશ્ચિતસ-
 મગ્રાઙ્ગઃ પ્રેતૈરનુગતોઽસિતૈઃ । સ્કન્ધાસક્કાહતમૃગવરાહમહિપાદિ-
 ભિઃ ॥૫॥ તદ્દદ્દ્રુમવાસશ્ચ તદ્વનપ્રાણિભોજનઃ । વિહારાર્થં ચ
 મક્ષ્યાર્થં ગતઃ પુનરુપાગતઃ ॥૬॥ તસ્ય તસ્યાનુગાનાં ચ ઘોરશન્દેન
 ભૂરિણા । સન્નસ્તા દુદ્ધુર્વન્યાઃ શાર્દૂલાદ્યા इतस्तતઃ ॥૭॥ તચ્છબ્દં
 મારુતિઃ શ્રુત્વા ચક્રે કિલકિલધ્વનિમ્ । તત્રસુસ્તેન તે સર્વે

આહાર વિહાર કરીને ત્યાં પાછો આવ્યો. કેવો ભૈરવ તો-પિશાચ ડાકિની
 ભૈરવી અને યોગિનીના મહોદધી યોગરદમ વીંટાએલો, હસ્તમાં મહાભીપલુ
 ત્રિશૂળ આયુધ ધારી રહેલો, દેવતાના તણખા જેવા ચોમેર લાલચોળ
 ઉગ્ર લોચનવાળો, પિશાચાદિ પરિચારક જનોએ ધારેલી સહસ્રાવધિ દીપિ-
 કાઓ (મસાલો વિગેરે)ના મંડળના મધ્યભાગમાં રહેલો, તાડના ઝાડ
 જેવા ઉંચા ભયાનક દેહવાળો, તીક્ષ્ણ દાદોવડ વિશેષ વિકરાળ, કાળજી-
 પુન જેવા કાળા વર્ણવાળો, વર્ણુમાનથીપણુ ભયંકર, મનુષ્ય-પશુ-
 પક્ષી વિગેરેના માંસથી અત્યંત તૃપ્ત થએલો, સમગ્ર પ્રાણીઓના હૃદયને
 વિદારણુ કરે એવો ખર-અતિ તીક્ષ્ણ શબ્દ જેનો છે અથવા ખરના
 જેવો શબ્દ જેનો છે, જીવતાજ પશુઓને ખાતો અને દાંતની અંદર
 ભરાઈ ગએલા પશુઅવયવોના એકભાગને આવ્યા કરતો, રૂધિરધા-
 રથી ખરડાએલા સમસ્ત શરીરાવયવવાળો, મૃગો ભુંડો અને પાડાઓ
 મારીને ખલા ઉપર જેમણે નાંખેલા છે અને કાળજી જેવા કાળા એવા
 પ્રેતો જેની પાછળ ચાલ્યા આવેછે એવો ભુંડો ભૈરવ એજ વડવૃક્ષ પાસે
 પાછો આવ્યો ॥૨-૬॥ આવો ભયંકર ભૈરવ અને તેના અનુચરોના ઘણા
 ઘોર ઘોષથી અતિશય ત્રાસ પામેલા વનવાસિ વ્યાધો વિગેરે પશુઓ જ્યાં
 ત્યાં ચોમેર પલાયન કરી ગયા ॥૭॥ સર્વ પ્રાણીઓને ભયભીત કરનારો
 ભૈરવ ભૂતાદિકનો મહાઘોર ઘોષ સાંભળીને ત્યાંજ રહેલા હનુમાનજીએ

વ્યાત્તેન કકુભશ્ચ યમ્ ॥૮॥ હરિસ્તેન જજાગાર પ્રેતપં ચ દદર્શ
તમ્ । તથાપ્યનુદ્વિગ્નમનાઃ સ્વસ્થસ્તસ્યૌ સ નિર્ભયઃ ॥૯॥ તં દૃષ્ટ્વા
સગળઃ ક્રુદ્ધો મૈરવો મીમદર્શનઃ । પ્રાદ્યાસત્થાનગં હ્યેનં ભૂત !
મક્ષય સત્વરમ્ ॥૧૦॥ પ્રેત ! મારય શૂલેન રક્ષઃ ! શ્વાદાસ્ય
ચામિપમ્ । પિવ ડાકિનિ ! શીઘ્રં ત્વં કવોષ્ણં રક્તમસ્ય ચ ॥૧૧॥
વદન્નિત્યં તત્સમીપમાગતો હન્તુમુચતઃ । ગણા જિઘૃક્ષવસ્તં ચ
ચક્રુર્ઘોરં રવં મુહુઃ ॥૧૨॥ તાવત્સ્વરૂપં જગ્રાહ મહાગિરિનિભં

કોપવેગથી સમસ્ત અસુર રાક્ષસોને અતિ ત્રાસ કરનારો વાનરબળતિનો
કિલકિલ ધ્વનિ (કીકીયારી) કર્યો, દિશાઓના અંતમાં અને અ-
ખિલ આકાશતળમાં વ્યાપી ગયેલા કિલકિલનાદથી તે લૈરવ વિગેરે
અતિત્રાસવ્યાકુળ થઈ ગયા ॥૮॥ ભગવાનપણુ માફતિના મહાધ્વનિથી
સમાધિમાંથી બહાર બચતિ પામતાં તેમણે ભૂતપ્રેતાદિકનો અધિપતિ
લૈરવ ભાળ્યો, ભાળીનેપણુ મનમાં લેશપણુ ઉદ્વેગ નહિ પામતાં પ્રથમ-
નીપેઠેનું નિર્ભય થઈને સ્વસ્થપણેનું બેસી રહ્યા અર્થાત્ સમાધિસંપન્ન
થઈ ગયા. આ પ્રેતપતિ મથુગણ કે નરગણનો લૈરવ છે. દેવદેવ આ શ્રીહરિ
આગળતો મહારતુલ્ય અતિતુચ્છ છે, કારણ કે જે આ ભગવાનથકીતો
સૂર્ય વાયુ અગ્નિ વિગેરે ભય પામેછે તેને પ્રેતપતિથકી ભયપ્રસંગ કેમ
હોય ? નજ હોય ॥૯॥ નિર્ભયપણે ધ્યાનમાં બેસી રહેલા ભગવાનને બેધને,
તેમને કોઈ પ્રાકૃત પુરૂષસમાન માનીને, મહાકોપ પામીને પોતાની પ્રકૃતિએ
પ્રેરેલો, અતિક્રુદ્ધ, લોહોને બેવામાવથી ભય કરનારો એવો પ્રેતપતિ લૈરવ
પોતાના ગણપ્રત્યે બોલ્યો કે-હે ભૂત ! આતો આપણું કાયમનું નિવાસ
સ્થાન છે, આપણું પુરૂષાતન નહિ ગણીને અહીં બેસી રહેલા કોઈ આ
તપસ્વીને તું જલદી ભક્ષણ કરી બ. હે પ્રેત ! આને ત્રિશૂળથી મારી નાંખ.
હે રાક્ષસ ! આનું માંસ તું ખા. હે ડાકિની ! તું આનું કિર્ચિત ઉપ્પુ રૂધિર
જટ પાન કર્ય ॥૧૦-૧૧॥ હે રાજન ! આ પ્રકારે પોતાના પરિજનોના પ્રત્યે
ઉંચા સ્વરથી ધુમો પાડી પાડીને બોલીને, પછીથી ત્રિશૂળ ઉગામીને ભગવાનને
હણવામાટે તેમની પાસે દોડી આવ્યો અને તેના અનુચરોપણુ વિભુ પ્રભુને

કપિઃ । પુચ્છેનાવેષ્ય શતશઃ પિશાચાન્સોઽહનત્પદા ॥૧૩॥
 મૃતપ્રાયા ચમ્બુસ્તે કિન્તુ સ્વાશુભકર્મભિઃ । નારકા ઇવ દીર્ઘાઙ્ગા
 ન ત્રિયન્તે સ્મ ભૂમિષ્ ॥૧૪॥ મૈરવં દદમુષ્ટૈવ તાડયિત્વા મહા-
 રચમ્ । ચક્રાર ભૂયઃ કીરેન્દ્રો દર્શયન્વિકૃતાનનમ્ ॥૧૫॥ ઉદ્દમ-
 ત્રક્કમાસ્યેન ન્યપતત્સ હતો ભુવિ । ગણ્ડશૈલ ઇવાગેન્દ્રાન્નૂર્ણય-
 ઞ્છતશઃ સ્વકાન્ ॥૧૬॥ પુનસ્તાડનમીતોઽસૌ શનૈર્દૂરમગાત્તતઃ ।
 દુદ્રુબુધ્વ ગણાસ્તસ્ય ગ્રસ્તાઃ સર્વે ઇતસ્તતઃ ॥૧૭॥ તત્ર તંત્ર નિર્લી-
 યૈવ તસ્થુસ્તે સફલાં નિશામ્ । કપીન્દ્રોઽસ્તિ ગતો વેતિ વીક્ષ-

પકડવાની વાંછાથી વારંવાર ઘોર ઘોષ કરવા લાગ્યા ॥૧૩॥ હૈરવનો તે આ
 તમામ ઉદ્દમ ભાળીને, ભગવાનના અનુચર હનુમાનશ્ચ તત્કાળ મહાપર્વત
 સદૃશ રૂપ ધારણ કરીને, સોએ સો પિશાચોને પોતાના લાંબા પુચ્છથી વી-
 ટીને બહુ લભાવીને, લાતોના પ્રહારથી મારવા મંડ્યા ॥૧૪॥ હે ભૂમિપે !
 માફતિએ બહુ ભેરથી અત્યત લાતાટેલા તમામ પિશાચોનાં અગ્રો વિદા-
 રણ થઈ ગયા છે તથાપિ પોતાનાજ પ્રબળ પાપકર્મને લીધે મરી ગયા નહિ
 કિંતુ મૃતપ્રાય થઈ ગયા. યમયાતનાને ભોગવનારા નારકી નરોની માફક
 આ સર્વે દેવળ પાપકર્મ ભોગવવાજ આવી દુર્યોનિને પામેલા છે માટે મર્યા
 નહિ કિંતુ બાકી રહેલા જીવિતથી દુરત વેદનાને ભોગવતા થકા મર્યાપ્રાયજ
 થઈ ગયા ॥૧૪॥ તે ભૂતપતિ હૈરવનેતો કપિપતિ માફતિએ વજ્રતુલ્ય દૃઢ
 મુદ્ધિરૂપ આયુધથી મારીમારીને, સમગ્ર રાક્ષસોને લય કરનાર પોતાનું
 વિકરાળ વદન દેખાડીને, તે હૈરવને મહાલય ઉપલવતા થકા, ફરીથીપણ
 મહાન્ નાદ કર્યો ॥૧૫॥ માફતિએ વજ્ર જેવી મુદ્ધિથી બહુ માર મારેલો
 હૈરવતો વદનમાંથી ખુબ રૂધિર વમતો વમતો, મહાગિરિશિખર થકી ગઢ-
 શૈલ (મોટો પથ્થર) તુટી પડે તેમ પોતાના અનેક અનુચરોને પોતાના
 પડવાથી સો પ્રકારે ચૂર્ણ કરતો થકો પૃથ્વીઉપર પડ્યો ॥૧૬॥ તેપછી બાકી
 રહેલા પાપને લીધેજ જીવતો રહેલો હૈરવ 'ફરીથી માફતિ મુદ્ધિમાર મા-
 રશે' એવી બહુ બીક લાગવાથી ત્યાંથી ધીમેધીમે બહુ દૂર પ્રદેશમાં નાશી
 ગયો અને તેના ગણોપણ હનુમાન થકી ત્રાસ પામીને જ્યાં ત્યાં નાશી
 ગયા ॥૧૭॥ તે હૈરવ અને તેના જૂતાદિ બધા અનુચરો તેતે સ્થળમાં સં-

માણાઃ પ્રતિક્ષણમ્ ॥૧૮॥ ધ્યાનસ્થિતસ્તુ ભગવાન્ ગૃહૈશ્વર્યઃ સ્વમા-
યયા । નૈવાવ્રવીત્કિંચિદપિ વ્યુત્તસ્યૌ ચારુણોદયે ॥૧૯॥ ક્ષાત્વા-
હિકં કુર્વતેઽસૈ ફલાન્યાહૃત્ય મારુતિઃ । સુસ્વાદૂનિ દદૌ જાનન્ત્રુ-
પોષણચતુષ્ટયમ્ ॥૨૦॥ હરિઃ કૃતાહ્નિકસ્તસ્ય પ્રશંસન્નુપકારિતામ્ ।
મુક્ત્વા તાનિ જલં પીત્વા ગન્તુમૈચ્છત્તતોઽગ્રતઃ ॥૨૧॥ હનૂમન્તં
પરિપ્લવ્ય ચાલમૂર્તિધરં તતઃ । પ્રાહ રક્ષ્યા વયં કાલે ત્વયાઽસિ
કુલદેવતા ॥૨૨॥ મારુતિસ્તમુવાચાથ મા માં મોહય માયયા ।
દાસોઽસિ તવ હે રામ ! ધર્મનન્દન ! માં સરેઃ ॥૨૩॥ ઉક્ત્વેતથ-

તાઈ જઈને ભીતભીત થઈને ‘મારૂં છે ? કે ગયા ?’ એમ શકા સાથે
ક્ષણેક્ષણે નિરીક્ષણ કરતા થકા આખી રાત્રિ દૂર બેસી રહ્યા પણ કોઈ લેશ
નિદ્રાને પામ્યા નહિ ॥૧૮॥ સ્વયં ભગવાનતો સત્યસંકલ્પપણાદિ પોતાની
માયાથી પોતાનું અલૌકિક અસાધારણ ઐશ્વર્ય લેશપણુ નહિ પ્રકાશ કરીને
ધ્યાનમાં બેસી રહ્યા પણ કંઈપણ બોલ્યા નહિ. અરૂણોદય થતાં
સમાધિમાંથી બહાર આવ્યા ॥૧૯॥ અરૂણોદયમાં ઉઠી જ્ઞાન કરી આહ્નિક
કર્મ કરવા લાગ્યા. ભગવાનને ચાર દિવસના કોરા ઉપવાસી બન્યુંને મારૂંતીએ
સુસ્વાદુ ફળો લાવીને ભક્તિથી આપ્યાં ॥૨૦॥ નિત્યવિધિ કરી પરવારેલા શ્રી-
હરિ મારૂંતીની સમયાનુસારી સેવાની પ્રશંસા કરતાથકા લાવેલાં ફળો ભગ-
વન્નિવેદન કરી પોતે જમીને જળપાન કરીને તે સ્થાનથકી શ્રીહરિએ આગળ
ચાલવાની ઈચ્છા કરી ॥૨૧॥ તેપછી સ્વયં બાળલીલાને અનુકરણ કરતા
ભગવાન બાળમૂર્તિધારી મારૂંતીને મળી ભેટીને બોલ્યા કે—હે હનુમન્ !
તમો અમારા હૃદયેવ છો, માટે અમારી પ્રાર્થનાની અપેક્ષા રાખ્યા વિનાજ
કોઈ આવો આપદાળ અચાનક આવી પડે તો આવી રીતેજ અમારી રક્ષા
કરજો ॥૨૨॥ હે રાજન્ ! આવું ભગવાનનું વચન સાંભળીને મારૂંતી વિન-
યનત્ર થઈને એમ બોલ્યા કે—હે ભગવન્ ! તમો માયાથી મને મોહ પમાડો
માં. હું આપનો અનન્ય દાસ છું. ધર્મનંદન તમોએજ પૂર્વે દશરથતનયરૂપે
અવતર્યાને ધર્મરક્ષણ કયું હતું. તે તમારા આ દાસને અનુસ્મરણ કરો અ-
ર્થાત્ ક્યારેક સ્વદાસની ગણના કરો ત્યારે મનેપણુ સ્મરણ કરશો ॥૨૩॥

ગાઘજલાં દરિઃ । પ્રતિપૂરં તરન્ યાતો દદર્શાગ્રે નગદ્વયમ્ ॥૩૦॥
 એકસ્તસ્યાઃ પશ્ચિમે ચ પ્રાગેકશ્ચોન્નતો ગિરિઃ । તયોરન્તર્નદીમૂલ-
 મવૈક્ષત મહાગુહામ્ ॥૩૧॥ તતોઽધ્વાનં સ નાપદ્યત્સૂર્યશ્વાસ્તમુ-
 પાગમત્ । અથ પ્રાક્પર્વતે કશ્ચિત્ પુમાન્ દૃષ્ટોઽમરોપમઃ ॥૩૨॥
 સ હિ મૂર્તો હિમગિરિસ્તં કશ્ચિત્સિદ્ધયોગિનમ્ । દૈવાદમાર્ગં
 જ્ઞાત્વા તત્ર માર્ગમદર્શયત્ ॥૩૩॥ પ્રવિદ્યાસ્યાં ગુહાર્યાં ત્વં નદ્યા-
 મેવ વ્રુજ્ઞ્છનૈઃ । અગ્રે વર્તમે પ્રાપ્સ્યસીતિ તમુક્ત્વાઽભૂતિરો નગઃ
 ॥૩૪॥ તત્ક્રુત્વા પ્રચલંસ્તેન પથા ભૂરિતમોભ્રુતા । નિશઃ પ્રથમ-
 યમાન્તે વહિર્માર્ગમવાપ સઃ ॥૩૫॥ તત્રાગાઘજલો દૃષ્ટો હૃદસ્તે-
 નાતિવિસ્તૃતઃ । તદે તસ્યાવસન્તાં તુ નિશાં હ્રુધિત એવ સઃ ॥૩૬॥

॥૨૮॥ આ નદી કોઈ પ્રદેશમાં ઢીંચણુપરિમાણુ પાણીવાળી તો કોઈ લાગમાં
 અપારપાણીવાળી હતી. આ નદીને સામે પૂર તરી ઉતરીને પ્રયાણુ કરતાં
 આગળ બે પર્વતો દેખ્યા ॥૩૦॥ તેમાં એક ઉન્નત પર્વત તે નદીના પૂર્વ લા-
 ગમાં અને બીજો પશ્ચિમ લાગમાં લાગ્યો, આ બે પર્વતને મધ્યે તે નદીના
 મૂળભૂત કોઈ ગુહા દેખવામાં આવી ॥૩૧॥ તેની આગળ માર્ગ બેવામાં
 આવ્યો નહિ. માર્ગ નહિ મળતાં ત્યાંજ રોકાઈ મએલા ભગવાન્ વિચારમાં
 પડી ગયા, એટલાકમાં આદિત્ય અસ્ત થયો અને માર્ગ નહિ મળતાં ત્યાંજ
 સ્તબ્ધ થઈ ઉભા રહેલા ભગવાનની દૃષ્ટિએ પૂર્વલાગના પર્વતમાં કોઈ દેવ-
 સદૃશ પુરૂષ પડ્યો ॥૩૨॥ તે આ સ્વયં હિમાલયજ 'કોઈ સિદ્ધયોગી દૈ-
 વાત્ રસ્તો ભુક્ષી જવાથી અવળે રસ્તે ચઢી ગયાછે' એમ જાણીને ભગવા-
 નને માર્ગ બતાવા મૂર્તિમાન્ પ્રકટ થઈ આવ્યો ॥૩૩॥ આવીને એમ બો-
 લ્યો કે-હે યોગેશ્વર ! તમો આજ ગુહામાં પ્રવેશ કરીને નદીમાં ધીરેધીરે
 ચાલતાં ચાલતાં આગળ જવાના રસ્તાને પામશો. હે રાજન્ ! શ્રીહરિને આ
 પ્રકારે કહીને હિમાદ્રિ તટકાળ તિરોહિત થઈ ગયો ॥૩૪॥ ભગવાન્ આવું
 હિમાચળનું વચન સાંભળીને ઘાટા અંધકારથી ભરપૂર એવા એજ માર્ગથી
 હિડતાં હિડતાં રાત્રિના પહેલા પહોર પછી ગુહાને ઉલ્લંઘન કરીને તેથી બહા-
 રના લાગમાં જવાનો માર્ગ પામ્યા ॥૩૫॥ તે પ્રદેશમાં અગાધ જળ બેમાં

મન્તાધિમગાત્પ્રીતઃ પવનનન્દનઃ । ઉદ્દ્યુલ્લો હરિઃ પ્રાયાત્પ્રાણિથ્રે-
 યસ્તુદીક્ષણઃ ॥૨૪॥ યથ રાત્રિઃ પતેન્માર્ગે તત્રૈવોવાસ નિર્ભયઃ ।
 યથાલબ્ધફલોદ્ગાદિ ભુજાનઃ કાપ્યુપાવસન્ ॥૨૫॥ દિનૈઃ કતિ-
 પયૈઃ દયામં તં વ્યતીત્ય હિમાલયમ્ । અગ્રે શ્વેતં તમેવાદ્રિં દદર્શ
 ગગનસ્પૃશમ્ ॥૨૬॥ સૌખ્યવર્ણે દુર્મેદ્ધાનં પશુપક્ષ્યાદિવાજિતમ્ ।
 વિચિત્રધાતુપનિર્મિયુકં ચિત્તતત્કન્દરમ્ ॥૨૭॥ તપસ્વિજનસંસેવ્યં
 સેવિતં દેવતાગણૈઃ । કચિચ્છ હેમવર્ણે તં દદર્શ ગિરિમદ્ભુતમ્ ॥૨૮॥
 ઉપત્યકાસ્વેય ચરંસ્તસ્યાસાવેરુદા નૃપ ! । વિસ્મૃતાધ્યા નદીં
 કાન્હિતપ્રાપ તત્પાદનિઃસૃતામ્ ॥૨૯॥ તાં કચિજ્ઞાનુદમ્નોદાં કાપ્ય-

હે રાજન્ ! આ પ્રકારે પ્રેમથી પ્રાર્થના કરીને પવનનંદન પ્રસન્ન થઇને ત્યાંજ
 તિરોધાન થઈ ગયા. ભગવાનતો સમસ્ત પ્રાણીઓ ઉપર પરમ કલ્યાણ
 કરવાનો કૃપાકટાક્ષ મુકતા મુકતા ત્યાંથી ઉત્તરાભિમુખે ચાલ્યા ॥૨૪॥

એરીતે મહાવનમાં વિચરતા ભગવાન્ સૂર્યાસ્ત સમય થતાં નિવાસને
 સમુચિત સ્થાનવિશેષ ગોતવાની અપેક્ષા નહિ રાખીને, માર્ગમાં મહાવન મ-
 ધ્યમાં જે પ્રદેશમાં પોતાને રાત્રી પડી જાય તેજ પ્રદેશમાં પ્રભાતપર્યંત નિર્ભય
 થઇને રહેતા હતા અને અન્ન ફળ મળ કે જળ મળી આવે તેનાથી દેહયાત્રા
 કરતા અને ક્યારેક કોરા ઉપવાસી પણ રહેતા ॥૨૫॥ એરીતે મહાવનમાં
 વિચરતા વિચરતા કેટલેક દિવસે હિમાલયનાજ એક રથામ ભાગને ઉલ્લંઘન
 કરીને, એજ હિમાલયનો આગળ પ્રકાશતો શ્વેત ભાગ કે જેના શિખરસમૂહો
 ગગનતળને સુંબન કરી રહ્યાછે તે દેખવામાં આવ્યો ॥૨૬॥ આ અદ્ભુત
 પર્વત કેવળ રજતમય હોય ને શું? એવો અતિશય ધોળો, વૃક્ષ-પશુ-પક્ષી
 વિગેરેએ વર્ણત, વિચિત્ર વર્ણના ગૈરિકાદિ ધાતુઓની ખાંણોથી શોભાયમાન,
 વિશાળ બહુ ગુહાઓ જેમાં છે, તપસ્વિજનો અને દેવસંઘોએ સારીરીતે સે-
 વેલો, કોઈ ભાગમાં સુવર્ણવર્ણ જેવા સુંદર દેખાવવાળો, આવો હિમાદ્રિ દેખ્યો
 ॥૨૭-૨૮॥ હે નૃપ ! આવા અદ્ભુત પર્વતની સમીપની પૃથ્વીમાં (તલે-
 ટીમાં) વિચરતા ભગવાન્ કદાચિત્ માર્ગ વિસ્મૃત થવાથી જવાના રસ્તામાંથી
 ભ્રષ્ટ થઇને એજ પર્વતના પ્રત્યંત પર્વતમાંથી નીકળતી કોઈ નદીને પામ્યા

ગાઘજલાં દરિઃ । પ્રતિપૂરં તરન્ યાતો દદર્શાગ્રે નગદ્વયમ્ ॥૩૦॥
 પક્ષ્તસ્યાઃ પશ્ચિમે ચ પ્રાગેકશ્ચોન્નતો ગિરિઃ । તયોરન્તર્નદીમૂલ-
 મચૈક્ષત મહાગુહામ્ ॥૩૧॥ તતોઽધ્વાનં સ નાપદ્યત્સૂર્યશ્ચાસ્તમુ-
 પાગમત્ । અથ પ્રાસ્પર્વતે કશ્ચિત્ પુમાન્ દૃષ્ટોઽમરોપમઃ ॥૩૨॥
 સ હિ મૂર્તો હિમગિરિસ્તં કશ્ચિત્સિદ્ધયોગિનમ્ । દૈવાદમાર્ગં
 જ્ઞાત્વા તત્ર માર્ગમદર્શયત્ ॥૩૩॥ પ્રવિદ્યાસ્યાં ગુહાયાં ત્વં નદ્યા-
 મેવ વ્રજજ્ઞનૈઃ । અગ્રે વર્તમે પ્રાપ્સ્યસીતિ તમુક્ત્વાઽભૂતિરો નગઃ
 ॥૩૪॥ તત્ક્રુત્વા પ્રચલંસ્તેન પથા ભૂરિતમોઽશ્રુતા । નિશઃ પ્રથમ-
 યામાન્તે વહિર્માર્ગમવાપ સઃ ॥૩૫॥ તત્રાગાઘજલો દૃષ્ટો હૃદસ્તે-
 નાતિવિસ્તૃતઃ । તદે તસ્યાવસત્તાં તુ નિશાં ક્ષુધિત યવ સઃ ॥૩૬॥

॥૨૯॥ આ નદી કોઈ પ્રદેશમાં ઢીંગાણુપરિભાણુ પાણીવાળી તો કોઈ ભાગમાં
 અપારપાણીવાળી હતી. આ નદીને સામે પૂર તરી ઉતરીને પ્રયાણુ કરતાં
 આગળ એ પર્વતો દેખ્યા ॥૩૦॥ તેમાં એક ઉન્નત પર્વત તે નદીના પૂર્વ ભા-
 ગમાં અને બીજો પશ્ચિમ ભાગમાં લાલ્યો, આ એ પર્વતને મધ્યે તે નદીના
 મૂળભૂત કોઈ ગુહા દેખવામાં આવી ॥૩૧॥ તેની આગળ માર્ગ બેવામાં
 આવ્યો નહિ. માર્ગ નહિ મળતાં ત્યાંજ રોકાઈ ગએલા ભગવાન્ વિચારમાં
 પડી ગયા, એટલાકમાં આદિત્ય અસ્ત થયો અને માર્ગ નહિ મળતા ત્યાંજ
 સ્તાબ્ધ થઈ ઉભા રહેલા ભગવાનની દૃષ્ટિએ પૂર્વભાગના પર્વતમાં કોઈ દેવ-
 સદૃશ પુરૂષ પડ્યો ॥૩૨॥ તે આ સ્વયં હિમાલયજ્ઞ ‘કોઈ સિદ્ધયોગી દૈ-
 વાત્ રસ્તો ભુલી જવાથી અવળે રસ્તે ચઢી ગયાછે’ એમ બાણીને ભગવા-
 નને માર્ગ બતાવા મૂર્તિમાન્ પ્રકટ થઈ આવ્યો ॥૩૩॥ આવીને એમ બો-
 લ્યો કે-હે યોગેશ્વર ! તમો આજ ગુહામાં પ્રવેશ કરીને નદીમાં ધીરેધીરે
 આગતાં આગતાં આનળ જવાના રસ્તાને પામશો. હે રાજન્ ! ધીરુરિને આ
 પ્રકારે કહીને હિમાદ્રિ તત્કાળ તિરોહિત થઈ ગયો ॥૩૪॥ ભગવાન્ આતું
 હિમાચળનું વચન સાંભળીને ઘાટા અધકારથી લરપૂર એવા એજ માર્ગથી
 હિડતાં હિડતાં રાત્રિના પહેલા પહોર પછી ગુહાને ઉત્તરણ કરીને તેથી બહા-
 રના ભાગમાં જવાનો માર્ગ પામ્યા ॥૩૫॥ તે પ્રદેશમાં અમાધ જળ બેમાં

પ્રાતસ્તતઃ પ્રચલિતસ્તૃતીયેઽહિ મહાપથમ્ । પ્રાપેત્યં સ વ્યતીયાય
 દુર્ગસ્થાનાનિ ભૂરિશઃ ॥૩૭॥ इत्थं ह्यमानुषकृतिर्नृप ! वर्णिराज.
 पश्यन्नुमाजनयितु. स विचित्रशोभाम् । प्रापाश्रमं कतिपयेर्दिव-
 सेर्मनोऽक्ष ब्रह्मात्मजस्य पुलहाप्यमुने. प्रसिद्धम् ॥३८॥ इति श्रीस-
 त्साङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे भैरवगणनानय पुलहाश्रमा-
 गमननिरूपणनामा त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥

સુમત ઉવાચ—ત વ્દર્શોશ્રમં કૃષ્ણો દર્શનાદેવ પાવનમ્ । તપ-
 સિદ્ધિપ્રદં તૂર્ણ શ્રયણીય મુમુક્ષુભિઃ ॥૧॥ यत्रात्मभक्तघात्सल्या-
 दिच्छारूपेण नित्यदा । साक्षात्कृष्णं सन्निहितो भगवान्भवति

અને અતિવિશાળ એવો કોઈ ધરો દેખવામા આવ્યો તેને ભેદને તેના
 તટમાળ તે રાત્રિ બુખ્યાળ રહ્યા ॥૩૬॥ આત કાળમા કર્મસાક્ષી સૂર્ય
 ઉદય પામતા પ્રાભાતિક કર્મ કરીને ત્યાથી ઉઠીને આગળ ચાલતા ચાલતાં
 ત્રીજે દિવસે કોઈ પ્રસિદ્ધ મહામાર્ગને પામ્યા એ રીતે મહાવનમા લગ-
 વાને અનેક વિકટ ઠેકાણા ઉલ્લઘન કર્યા ॥૩૭॥ હે રાજન્ ! આવીરીતે
 અમાનુષી ક્રિયા જેમની છે એવા લગવાન્ વર્ણિરાજ નગાધિરાજ હિમા-
 દ્રિની વિચિત્ર શોભા ભેતાભેતા કેટલેક દિવસે મહામનોહર, બ્રહ્મપુત્ર પુ-
 લહ મહર્ષિના પ્રસિદ્ધ આશ્રમને પામ્યા ॥૩૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગીજીવ-
 ને. પ્રથમપ્રકરણે ભૈરવપરાજય-પુલહાશ્રમાગમનનિરૂપણનામા
 ત્રિચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૩॥

અધ્યાય ૪૪ મો.

સુમતઃપિ કહેછે— હે રાજન્ ! દર્શનમાનથી પાપપુનને હરનારો,
 સ્વરૂપ સમયમાળ તપની સિદ્ધિ આપનારો, મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ સદા સેવવા
 યોગ્ય એવો પુલહાશ્રમ શ્રીહરિએ ભેલ્યો ॥૧॥ તેને જે શ્લોકથી વર્ણવેછે—જે
 આશ્રમમા સ્વય પુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણલગવાન્ લક્ષ્મણનો ઉપર વાતસલ્ય-
 વિશેષને લધને સ્વય સ્વેચ્છાથી અથવા લક્ષ્મણની ઇચ્છાનુસારે સ્વીકારેલા
 દિવ્યરૂપથી સદા સાક્ષાત્ રહેલા છે, એમા સશય નથી ‘દિચ્છાગૃહીતામિમ-

ધ્રુવમ્ ॥૨॥ આર્પભો ભરતો યત્ર તપશ્ચક્રે પુરા નૃપ ! । મહાપુણ્યા
 ચક્રનદી પરિતો યત્ર વર્તતે ॥૩॥ તત્ર સ્નાત્વા મહાનદ્યાં નિત્યકર્મે
 વિધાય ચ । સ ચક્રે મુક્તનાથસ્ય વિષ્ણોર્વર્ણનપૂજને ॥૪॥ ભરતસ્ય
 તપઃસ્થાને સ્વાવાસમકરોત્તતઃ । તદ્વદારાધનં વિષ્ણોરકાર્પાંચ
 મહાતપાઃ ॥૫॥ મૃગાર્ભે દયયા તસ્ય વિષ્ણુપાસન આસ યઃ । વિઘ્નઃ
 સરંસ્તં ચ મુહુરસજ્જો નિત્યમાસ સઃ ॥૬॥ સન્ત્યક્તવાદ્યસજ્જોઽપિ

સોરુદેહઃ સંસાચિતાશ્લેષજગદ્વિતોઽસૌ' એવી સ્મૃતિ છે ॥૨॥ જે આશ્રમમાં
 પૂર્વે ઝપલદેવ ભગવાનના પુત્ર ભરતજીએ ભારે તપ કર્યું હતું. જે આશ્રમની
 આરેમગ મહા પુણ્યકારી ચક્રનદી (ગડધી) વહે છે ॥૩॥ આવા પ્રસિદ્ધ
 પવિત્ર તીર્થમાં આ ભગવાને સ્નાન કરી નિત્યવિધિ કરીને, અર્ચારૂપથી વિરા-
 જમાન મુક્તનાથ નામથી પ્રસિદ્ધ વિધ્વનું દર્શન અને તુલસીદળાદિકધી
 પૂજન કર્યું ॥૪॥ વિધ્વનું દર્શન પૂજન કર્યાપછી, જ્યાં ભરતજી ભારે તપ
 તપ્યાહતા તે સ્થાનમાં પોતે નિવાસ કર્યો અને તે વિધ્વનું મહાતપમાં નિષ્ઠા
 વાળા થઈને આરાધનપદ્ધતિ ભરતજીની પેઠે પ્રતિદિન કરવા લાગ્યા ॥૫॥ એજ
 આશ્રમમાં તીવ્ર તપયશ્ચામાં પ્રવર્તેલા એવા પદ્ધતિ વિરક્ત ભક્ત ભરતજીને
 કેવળ દયાને લઈને, મૃગના બચ્ચામાં બંધાએલી વાસનાને લીધે વિધ્વનના
 ઉપાસનમાં અચાનક આવી પડેલા મૃગદેહની પ્રાસિદ્ધ મહાવિઘ્નને વાર-
 વાર વિચાર કરતા આ નીલકંઠવર્ણી સર્વપ્રકારે પ્રાણીમાનને પ્રસંગ પરિ-
 ત્યાગ કરીને રહ્યા ॥૬॥ જેરીતે જનાદિકનો બાલસગ સર્વથા છોડી દીધો છે
 તથાપિ આ શ્રીહરિકૃષ્ણે પુરંજન રાત્રનું આખ્યાન વારંવાર ચિંતવન કરતા
 થકા અંતરનાપદ્ધતિ બુદ્ધાદિકનો તેને આધીન વર્તવારૂપ સગ છોડી દીધો.
 યદ્યપિ ઇન્દ્રિયોને વિષયોથકી વિમુખ કરે તો તે ક્ષોભ કરનારાં થાય નહિ
 પરંતુ જે મન વિષયપરાયણ હોય તો ક્ષોભ થાયજ. કોઈપણ ઉપાયથી
 મનને વિષયોથકી પાડું વાળ્યું હોય તો તે ક્ષોભને માટે થાય નહિ પરંતુ
 અધ્યવસાય (નિશ્ચય) રૂપ જે શુદ્ધિ છે તે જે આત્મસ્વરૂપથકી વિમુખ
 થઈ વિષયાભિમુખી થાય તો વિક્ષોભ થયા વિનાનો રહે નહિ, તે ક્ષુતિમાં
 કહ્યું છે- 'ઇન્દ્રિયેભ્યઃ પરા દ્યૌર્ધાં મયેભ્યઃ પરં મનઃ । મનસસ્તુ પરા બુદ્ધિઃ'

પુરસ્કનકથાં મુહુ. । ચિન્તયન્નાન્તરસ્યાપિ વુક્ત્યાદે. સદ્ગમુજ્જહો
 ॥૭॥ અસદ્ગં નિર્ગુણ શુદ્ધં પ્રકાશ નિત્યમક્ષરમ્ । સચ્ચિદ્રૂપં સ્વમા
 ત્માનં મન્યતે સ્વાજમવ્યયમ્ ॥૮॥ તન્નેકેન પદા તિષ્ઠન્નૃધ્વેવાહુદ્વયો
 જપન્ । ગાયત્રી વેદજનનીં તપોઽતપ્યત દુષ્કરમ્ ॥૯॥ અર્કમણ્ડ-
 લમધ્યસ્થં ભગવન્તં હિરણ્મયમ્ । શશ્વચક્રધર દેવં દધ્યો હૃદિ

માટે વિપયોમા બલિયરી જતી શુદ્ધિનો સગ લાગ કરવો, શુદ્ધિનો
 લાગપણુ સ્વરૂપથી સહવતો નથી, કેમકે આત્મનિશ્ચયમા ઉપયોગી
 છે, માટે વિપયોમા વિચરણુ ન થવા દેવું એજ શુદ્ધિનો લાગ છે
 આવી શુદ્ધિ તો જે આત્મૈકપરાયણ હોય તેમણે મહણુ કરવા યોગ્ય
 છે, તે શ્રુતિમા કહ્યું છે-‘યસ્તુ વિજ્ઞાનવાન્ ભવતિ યુક્તેન મનસા
 સદા । તસ્યેન્દ્રિયાણિ વશ્યાનિ સદશ્ચા ઇવ સારથે ’ ॥૭॥ આત્માનાજ એક
 ધ્યાનમા પ્રવર્તેલા આ નીલકઠબણી પોતાના આત્માને અસંગ-આકાશની
 પેઠે દેહાદિ વ્યાપ્ય વસ્તુઓમા રહેલા દોષલેશે શૂન્ય, નિર્ગુણ-સત્ત્વાદિ
 ગુણે શૂન્ય, માટેજ શુદ્ધ નિર્વિકાર સ્વરૂપવાળો, પ્રકાશ-દેહ ઇન્દ્રિયા
 ઠિકને જ્ઞાનપ્રભાથી પ્રકાશ કરનારો, નિત્ય-અનાદિ, અક્ષર-ક્ષરણુભાવે
 વર્તત, અજઅવ્યય-દેહાનુબંધિ જન્મમરણાદિકે રહિત, માટેજ સત્-
 સદા એક રૂપે રહેનાર હોવાથી સન્માન એટલે ક્યારેય નાસ્તિશબ્દને ગોચર
 નહિ, ચિત્-જ્ઞાનેકધન અને આનંદમય આવા આત્માનુ એકાથ ચિત્તવૃત્તિથી
 ધ્યાન ધરવા લાગ્યા-એક આત્મૈકધ્યાનપરાયણ થયા ॥૮॥ તે સ્થળમા એક
 પગે ઉભા રહીને જે બાહુને ઉઠા કરીને, સમસ્ત વેદના મૂળભૂત ગાયત્રી
 મંત્રનો જપ કરવાપૂર્વક નિયમિત સમયે દુષ્કર-કોઈનાથીપણુ ન થઈ શકે
 એવું તપ તપવા લાગ્યા ॥૯॥ તેવું તપ તપતા આ શ્રીહરિ માર્તંડમંડળના
 મધ્યમા વિરાજમાન, શખ ચક્રને ધારી રહેલા, હિરણ્મય-પ્રકાશબહુલ,
 દેવ-દિવ્યમૂર્તિ (‘ય ણ્ણોઽન્તરાદિત્યે હિરણ્મય પુરુષો દ્વિયતે હિરણ્યમ્મધુ-
 હિરણ્યકેશા આપ્તણાત્સર્વેણ સુવર્ણ ’ આ શ્રુતિમા તથા ‘ધ્યેય સદા સવિ
 નૃમણ્ડલમધ્યવર્તી નારાયણ સરસિજાસનસચિવિષ્ટ ’ આ સ્મૃતિમા પ્રતિપા

૧ ‘તપસ્તેપેઽતિદુષ્કરં’ इति पाठान्तरम् ।

તપશ્ચરન્ ॥૧૦॥ ત્રિકાલં ગણ્ડકિશ્ણાનં મુક્તનાથસ્ય પૂજનમ્ ।
વિદધત્પ્રત્યહં ચક્રે તપઃ ફલદલાદિમુક્ ॥૧૧॥ તસ્ય વિપ્રવટોર્વાલ્પે
દૃષ્ટા ભૂરિતરં તપઃ । વિસ્મયં પ્રાપુરત્યર્થં યદ્વહોઽપિ તપસ્વિનઃ
॥૧૨॥ કિં કાયાધવ યપ કિં ધ્રુવ ઉત સ્કન્દઃ કુમારોઽથવા દત્તો
વા ઋશુરેપ કિન્નુ ભગવાન્નારાયણર્પિતરઃ । દુઃસાધ્યાનિ શુભિસ્ત-
પાંસિ કુરુતે પૂર્ણેન્દુશાન્તદ્યુતિરિત્યાશ્ચર્યવશાત્તપસ્વિમુનિભિસ્તેષે
તપસ્તર્કિતઃ ॥૧૩॥ તપસ્યન્તે ચ તે દૃષ્ટા તત્સ્વરૂપધિદશ્ચ યે । તે
તુ ગ્લાનિં પરાં પ્રાપુઃ સ્વપ્રેષ્ટકચ્છદર્શનાત્ ॥૧૪॥ સદા સહચરૌ
તસ્ય ભક્તિધર્મો તપઃપ્રિયૌ । તપઃ કુર્વેતિ તસ્મિન્ સ્મૃતિષ્ઠતસ્તસ્ય

દન કરેલા) ભગવાનનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરવા લાગ્યા ॥૧૦॥ પ્રાતઃ, મધ્યાહ્ન,
સાયાહ્ન આ ત્રણ વખત ગંડકી નદીમાં સ્નાન અને મુક્તનાથ વિંધ્યનું પૂજન
કરવાપૂર્વક કેવળ હંદ ફળ દળ મૂલાદિમાત્રનો આહાર કરનારા થઈને પ્રતિ-
દિન ત્રીજ તપ કરવા લાગ્યા ॥૧૧॥ વિપ્રબદુષેષધારી આ ભગવાનનું દુષ્કર
અતિશય તપ આદ્યવચમાંજ વૃદ્ધિ પામતું જોઈને જીભ તપસ્વીઓ વિ-
શેષ વિસ્મય પામવા લાગ્યા ॥૧૨॥ એરીતે અતિ આશ્ચર્યથી ત્રીજ તપને
નિહાળતા તપસ્વિમુનિઓના મનમાં પૂર્ણચંદ્રના જેવી સર્વજનોને શાંતિ
કરનારી દિવ્ય કાંતિ જોમની છે એવા ભગવાનના સંબન્ધમાં મહા
વિતર્ક થવા લાગ્યો કે-આ બાળ પ્રહ્લાદ હશે કે શું? અથવા ધ્રુવ હશે કે
શું? અથવા સનતકુમાર હશે કે શું? અથવા કાર્તિકસ્વામી હશે કે શું?
અથવા દત્તાત્રેય હશે કે શું? અથવા ઋશુરુપિ હશે કે શું? અથવા ભગ-
વાન નર કે નારાયણ મુનિ હશે કે શું? કારણ કે મનુષ્યોથી ન બની શકે
એવું તપ કરે છે, એરીતે તમામ તપસ્વિઓએ વિસ્મયવશાત્ વિવિધ
વિતર્ક કર્યા થકા આ ભગવાન તપ કરવા લાગ્યા ॥૧૩॥ ‘આતો પ્રત્યક્ષ
પુરૂષોત્તમ ભગવાન છે’ એમ જે કોઈ તેમના સ્વરૂપને યથાર્થપણે જાણનારા
દેવો હતા તેતો પોતાના પ્રિયતમ દેવદેવ ભગવાનનો આવો ત્રીજ તપશ્ચર્યા
કલેશ લાળીને એકાતિશયને લીધે બહુ ખેદ કરવા લાગ્યા ॥૧૪॥ જે એ-
મના સહચર તપઃપ્રિય માતાપિતા ભક્તિધર્મ હતાં તેતો તપશ્ચર્યા કરતા તે

પાર્શ્વયોઃ ॥૧૫॥ ऊर्ध्वबाहोरेकपदा तिष्ठतोऽतिरुशस्य च । भक्ति-
 र्दक्षे वृषो चाम आस्तां भूपातशङ्कया ॥૧૬॥ निर्दम्भमेव मुनिव-
 दादित्यमुपतिष्ठतः । चातुर्मास्यं व्यतीयाय साश्चर्यान्कुर्वतो मुनीन्
 ॥૧૭॥ एकादश्यां प्रबोधन्यामथ साक्षाद्दिवाकरः । उपेयाया-
 न्तिकं तस्य द्विभुजो दिव्यविग्रहः ॥૧૮॥ तं विलोक्य निजाभ्याशं
 साक्षाद्भास्करमागतम् । प्रणम्य साष्टाङ्गमसौ वद्धाक्षलिपुटोऽ-
 ब्रवीत् ॥૧૯॥ जय ! जय ! जगदात्मन्भास्कराहस्कर ! त्वं सकल-
 निगममूर्ते ! ब्राह्मणाराधनीय ! । भृशतमसि निमग्नं त्वां विना

ભગવાનમાં પ્રેમ પ્રકર્ષને લીધે તેમના બે પડખામાં અદૃશ્યરૂપથી રહ્યાં હતાં ॥૧૫॥ એક પગે ઉભા રહી બે બાહુ ઉંચા કરીને દુઃસાધ્ય તપ કરતા, માટેજ અતિશય કૃશ શરીર જેમનું છે એવા આ ભગવાન પરિશ્રમને લઈને પૃથ્વી ઉપર પડી જશે એવી આશંકાથી જન્મણા ભાગમાં ધર્મદેવ પિતા અને ડાબા ભાગમાં લક્ષ્મિ માતા સાવધતાથી ઉભા રહ્યાં હતાં. (એકાતિશયને લીધે અસ્થાનમાં શંકા આવેછે) ॥૧૬॥ એરીતે નિર્દમ્ભપણેજ અન્ય તપ-સ્વીની માફક પ્રતિદિન સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરતા અને સર્વને આશ્ચર્યસાગરમાં ડુબાડી દેતા શ્રીહરિને આતુર્માંસ વીતિ ગયું ॥૧૭॥ તેપછી પ્રબોધની એકાદશી દિવસે પ્રસન્ન થયેલા સૂર્ય સ્વયં સાક્ષાત્ દ્વિભુજ દિવ્ય દેહધારી થઈને ભગવાનની પાસે આવ્યા ॥૧૮॥ પોતાની પાસે પ્રલક્ષ સૂર્ય આવેલા બોધને તેમને વર્ણુન્દ્ર શ્રીહરિ સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરી બે હાથ બેડીને ઘોળ્યા-સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૧૯॥ હે જગદાત્મન્-જગતના તમોજ આત્મભૂત છો. (પારમેશ્વર રૂપથી સ્તુતિ કરેછે) તમો ભાસ્કર-જગતને પ્રકાશ કરનારા અને અહસ્કર-દિવસ કરનારા હોવાથી એવી સાર્થક સંસારી પ્રસિદ્ધ છો. તમારા કિરણો તેજોમય છે. સર્વ વ્યવહારમાં હેતુભૂત જે દિનરાત્રિ વિભાગ છે તે તમારે લીધેજ છે. તમારી ભૂતિ સમગ્રવેદમયી છે. વેદાધિકારી સર્વ વિપ્રાદિકોએ પ્રતિદિન સંધ્યામાં નિયમથી આપજ આરાધાઓ છો. ગાઠ તમમાં ડુબી ગયેલા જીવલોકને તે તમ ટાળીને દૃષ્ટિદાનથી મુખી કરવા માટે તમારા વિના બીજો કોણ સમર્થ છે ? કોઈપણ નથી. એવા તમો જય

जीवलोकं सुखयितुमिह को वा शक्तुयात्तन्निरस्य ॥२०॥ जगद्व
ननिरोधोत्पत्तिहेतुस्त्वमीशो हरिहरविधिमूर्तिः सर्वलोकप्र
काशः । अभिमतफलदातोपासकेभ्यः कृपालो ! नमनपरवृणाम
प्यामयौघ निहंसि ॥२१॥ अनलहिमकराद्याः सन्ति तेजस्विनो ये
त इह भवत एव प्राप्य तेजश्चरन्ति । तव वरद ! किलैतन्मण्डलं
प्राप्नुयुर्ये पुनरिह भवचार्यो ते न मज्जन्ति मुक्ताः ॥२२॥ इह तव
किरणस्यास्पेककस्यापि तेजः सहितुममृतपेष्वप्यण्डकोशे न
कोऽपि । प्रभवति किमु तर्हि ग्रहणस्तेऽगुमालिन् ! सकलकिर
णतेजस्तं नमामीश्वर त्वाम् ॥२३॥ चिरमिह मम चित्तेऽभीप्सित

પામો જય પામો ॥૨૦॥ હે કૃપાળો ! જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલયના
કારણભૂત જે હિરણ્યગર્ભ-હરિ-હર છે તેપણુ ઈશ સર્વનિયતા તમારીજ
મૂર્તિઓ છે (આ સ્તુતિ છે) તમોજ અખિલ લોકોને પ્રકાર-અધ-નર
ટાળીને પુરૂષાર્થ સપાદનમા સમર્થ કરોજે નમસ્કારમાન કરનારા જનોના
પણુ આમયોધ-અધ્યાત્માદિ હુ ખરૂપ રોગરાશિને હગ્નાગ તમો છો અને
ઉપાસકોને હપ્સિત ફળ દેનારા છો ॥૨૧॥ હે વરદ ! અદ્રમામા અને અ
ભિમા જે તેજ છે તે તમારૂંજ છે, કારણ કે તેઓ તમારૂંજ તેજ તેતે વ
ખતે પામીને લોકમા પ્રકાશકપણુની પ્રખ્યાતિ પામ્યા છે જે આત્મનિષ્ઠ
તત્વજ્ઞાનિઓ આ શરીરમાથી નિકળીને આર્થિરાદિમાર્ગે જતા તમારા
મહાને પામીને તે માર્ગથી પ્રયાણ કરીને શ્રદ્ધાને પામેછે તે મુક્ત પુરૂષો
ફરીથી સસારસાગરમા સમગ્ર થતા નથી એટલે પુનરાવૃત્તિ પામતા નથી
(આતો શ્રદ્ધાવિદ્યાનુ ફળ છે તથાપિ માર્તંડમહાના મહિમાપણુ સ્તુતિ કરી
છે આર્થ્યમાર્ગમા સૂર્યનોપણુ સળન્ધ છે એટલે સ્તુતિ સહનિત છે) ॥૨૨॥
હે અશુમાલિન્ !-તમો સહસ્રકિરણવાળા છો અત્યુગ કિરણોવાળા તમારા
વર્તતા તે હિરણ્ણો મધ્યે એકપણુ પ્રદીપ્ત કિરણુનુ તેજ સહન કરવામાટે
શ્રદ્ધાઝગોલકમા અમૃતપાન કરનારા અમરોમાપણુ કોઈ સમર્થ થતો નથી
તો વેદમૂર્તિ તમાગ સમગ્ર હિરણ્ણોનુ તેજ સહન કરવા કોઈપણુ ન સમર્થ
થાય એમા કહેકુજ શુ ? એવા આપ ઈશ્વરને હું નમસ્કાર કરેધુ ॥૨૩॥

દર્શનં તે દુરિતનિચયમૂલોત્ક્રાન્તનં પ્રાપ્ય ચાદ્ય । ઉદય इव सुधां-
 शोरर्णवस्यातिद्विपां हृदयकुहरमध्ये माति नैवाज्जवन्धो ! ॥૨૪॥
 મુન્નત ઉવાચ—ઇતિ સ્તુવન્તે તં પ્રાહ સૂર્યનારાયણો વચ્ચઃ । હરે !
 તુભ્યં પ્રસન્નોઽસિ વરં મદ્વરયેન્સિતમ્ ॥૨૫॥ તતો હરિર્યયાચે તં
 વરં સ્વસ્યાભિવાન્નિતમ્ । ભગવન્ ! યદિ તુષ્ટોઽસિ તર્હિ દેહિ
 મદીન્સિતમ્ ॥૨૬॥ તમોપહસ્ત્વમેવેતિ તમઃ સર્વં મમાન્તરમ્ ।
 હર્તુમર્હસિ દેવેશ ! દુઃસસંસૃતિકારણમ્ ॥૨૭॥ કામઃ ક્રોધઃ
 લોભાદ્યા ઇન્દ્રિયાણિ ચ વર્ણિનઃ । મહારયઃ સન્તિ તેભ્યસ્ત્વયા
 કાર્યં મમાવનમ્ ॥૨૮॥ તપઃસ્થૈર્યમકામત્વં સર્વંન્દ્રિયજયસ્તથા ।

હે કમળબન્ધો ! તમારા દર્શનની બહુ દિવસથી મને તીવ્ર વાંછા હતી. સ-
 મગ્ર પાપપુજને હરનારૂં તે ધ્વંસિત દર્શન આજ થવાથી મને જે આનં-
 દાતિશય થયોછે તે ચંદ્રોદય થતાં સમુદ્રનેજ જેમ તેમ વૃદ્ધિ પામતાં
 મારા હૃદયતળમાં માર્છ શકતો નથી જેથી ઉન્નમ્યાંહિત બહાર ઉભરાઈ
 બળ્યછે ॥૨૪॥ મુન્નતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે સ્તુતિ કર-
 વાથી પ્રસન્ન થએલા સૂર્યનારાયણુ વચ્ચન બોલ્યા કે—હે હરે ! હું તમારી
 ઉપર પ્રસન્ન થયોછું, મારે મારી પાસે વાંછિત વર માગો ॥૨૫॥ આ પ્ર-
 કારે કહ્યું એટલે નીલકંઠવર્ણીએ વર માગ્યો કે—હે ભગવન્ ! જો મારી
 ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો આ વાંછિત વર આપો ॥૨૬॥ હે દેવેશ ! તમો
 તમોહર છો મારે બાહ્ય તમને જેમ ટાળોછો તેમ મારા અંતરના અજ્ઞાનરૂપ
 તમને ટાળો, કેમકે આ જે આભ્યંતર તમ છે તેતો દુઃખમય સંસારનું નિ-
 દાન છે ॥૨૭॥ જે આ કામ ક્રોધ લોભાદિક છે એતો અંતરના મહા અરિઓ
 છે, તેતો ન નિવારણ થાય એવા છે. એમને સર્વ પ્રકારે પ્રવેશ અવકાશ આ-
 પનારો આ ઇન્દ્રિયવર્ગ છે, ‘ઇન્દ્રિયસ્યેન્દ્રિયસ્વાયં રાગદ્વેષો ન્યવસ્થિતૌ’ એમ
 ગીતામાં કહ્યુંછે. તે આ મહા રિપુઓથી મારૂં રક્ષણ કરવાને તમો યોગ્ય
 છો ॥૨૮॥ તથા તપમાં સ્થિરતા અને તેમાં અંતરંગભૂત અકામત્વ-ભગ-
 વાન વિનાના સર્વવિષયની કામનાએ રહિતપણું, સર્વ ઇન્દ્રિયોનો જય—તેને
 વશ ન વર્તવાપણું અને નૈષ્ઠિકશ્રદ્ધયર્થમત ધ્યાદિ ગુણો મારામાં સદાય

નૈષ્ઠિકબ્રહ્મચર્યાંઘા ગુણાઃ સ્યુઃ સર્વદા મયિ ॥૨૯॥ યદા યદા
 સ્વરેયં ત્યામહં સ્વહૃદયે પ્રભો ! । તદા તદેદૃશેનૈવ ત્વયા દેયં સ્વદ-
 ર્શનમ્ ॥૩૦॥ યતાવદેવ મેઽમીદં દેહાન્યન્માયિકં ત્વહમ્ । સુખં
 કિમપિ નેચ્છામિ ત્વત્તો માયાવિમોચકાત્ ॥૩૧॥ સુમત ઉવાચ—
 ઓસિત્યુત્તયા તતઃ સૂર્યસ્તં પ્રણમ્યાબ્રવીદ્વચઃ । સાક્ષાત્કૃણ્ણસ્ત્વ-
 મેવાસિ જાનામીતિ હરે ! હૃદિ ॥૩૨॥ તથાપિ નરનાટ્યેન મામિ-
 ત્થં યાચસિ પ્રભો ! । યાન્ યાચસિ ગુણાંસ્તે તુ સન્તિ સિદ્ધાઃ
 સદા ત્વયિ ॥૩૩॥ ત્વદ્ગત્તેષ્વપિ તે કૃણ્ણ ! ત્વત્પ્રતાપાન્નવન્તિ
 હિ । કિં પુનસ્ત્વયિ કલ્યાણસહુણાકર ઈશ્વરે ॥૩૪॥ ઇત્યુત્તયા

વર્તે ॥૨૯॥ અને હે પ્રભો ! જ્યારે જ્યારે હું હૃદયમાં સંભારે ત્યારે ત્યારે
 તમારે આવાને આવાજ દિવ્યરૂપથી અને દર્શન દેવાં ॥૩૦॥ હે દેવ ! મારે
 આટલુંજ અભીષ્ટ છે તે તમો આપો, આથી બીજું કંઈપણ માયિક સુખ
 ઇચ્છતો નથી. કેમકે જે પ્રાકૃત સુખ છે તે સર્વે બંધન કરનાર છે. માયાને
 મુકાવનારા તમો મળ્યા તો હવે બંધક બીજા સુખની પ્રાર્થના કેમ થાય ?
 કરે તો તે બુદ્ધ્યોજ બાણ્યો ॥૩૧॥ સુમતઃપિ કહેછે—હે રાજન !
 ઉક્તારીતે પ્રાર્થના કરેલા સૂર્ય તથાસ્તુ કહીને તેમને પ્રેમ પ્રણામ કરીને
 વચન બોલ્યા કે—હે હરે ! માનુષલીલાને અનુકરણ કરતા આપે મારી પ્ર-
 સન્નતાનો ઉપાય અનુષ્ઠાન કર્યો. મેં પણ આપના સંકલ્પને વશ વર્તીને આ-
 પની પાસે આવીને આ માનુષનાટ્યને અનુસરીને કંઈપણ (અર્થશૂન્ય)
 મેં આ કહ્યું પણ ખરૂં. વસ્તુગત્યા તો હવે આપને નિવેદન કરૂં છું—સાક્ષાત્
 સમસ્ત જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલયના કારણભૂત શ્રીકૃષ્ણ તમોજ
 છો તથાપિ નરનાટ્યથી આ રીતે યાચના કરોછો. એમ હું હૃદયમાં નિશ્ચયથી
 બોલું છું. હે પ્રભો ! જે ગુણોની યાચના કરોછો તેતો તમારે વિષે નિત્ય-
 સિદ્ધજ છે ‘સ્વામાવિક્તી જ્ઞાનચલક્રિયા ચ’ ‘નિભા ચચ મહાગુણાઃ’ એવી
 શ્રુતિ સ્મૃતિ છે ॥૩૨-૩૩॥ હે કૃષ્ણ ! તમારા જે ભક્તજનો છે તેમાંપણ
 તમારા પ્રતાપથી તમોજે યાચેલા ગુણો વર્તેછે તો સમસ્ત કલ્યાણ ગુણ-
 ગણનાં નિધિરૂપ પરમેશ્વર આપનેવિષે તે ગુણો હોય એમાં કહેવુંજ શું ?

હરિમાનસ્ય પ્રીતઃ સોઽન્તર્દધે રવિઃ । હરિશર્મા પ્રીતમનાસ્તપશ્ચર્યા
સમાપયત્ ॥૩૫॥ તત્ક્ષેત્રમાહાત્મ્યમતિપ્રશંસંસ્તૂર્ણં તપઃસિદ્ધિવિ-
ધાતૃતાદિ । સન્માનિતો ભૂરિ તપસ્વિચર્યૈર્વાસ તદ્વાદશિકાદિનં
સઃ ॥૩૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે સૂર્ય-
નારાયણપ્રસાદનનામા ચતુર્થત્વારિશોઽધ્યાયઃ ॥૪૪॥

રાજોવાચ—હરૌ પ્રવ્રજિતે ગેહાદ્વન્ધવસ્તસ્ય સુવ્રત ! તસિન્વિ-
વૃદ્ધપ્રેમાણસ્તશ્ચિત્તાઃ કિમકુર્વત ॥૧॥ શૃણ્વન્કૃષ્ણકથા વ્રહ્મન્મધુ-
રાશ્ચ મનોહરાઃ । રસજો નૈવ તૃપ્યામિ યથા મત્યાંઽમૃતં પિબન્
॥૨॥ સુવ્રત ઉવાચ—યદા સ ભગવાન્ ગેહં ત્યત્તવા પ્રવ્રજિતો

॥૩૪॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે કહીને રવિદેવ શ્રીહરિને નમસ્કાર કરી પ્ર-
સન્ન થઈને અંતર્ધ્યાન થઈ ગયા. તેપછી મનમાં પ્રસન્ન થએલા શ્રીહરિએ-
પણુ તે તપશ્ચર્યાની સમાપ્તિ કરી ॥૩૫॥ ત્યારપછી નીલકંઠ ભગવાન્
સ્વરૂપ સમયમાં તપની સિદ્ધિ આપવી વિગેરે પુલહાશ્રમક્ષેત્રનો મહિમા
વિશેષ વખાણુતા થકા અને ત્યાંના બહુ તપસ્વિઓએ સત્કાર કર્યા થકા
એજ ક્ષેત્રમાં એજ કાર્તિક માસની શુકલ દશમીસુધી નિવાસ કરીને રહ્યા
॥૩૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને... પ્રથમપ્રકરણે સૂર્યનારાયણપ્રસા-
દનનામા ચતુર્થત્વારિશોઽધ્યાયઃ ॥૪૪॥

અધ્યાય ૪૫ મો.

ભગવાન્ ભવનથડી આલી નીકળ્યા તેને આરંભીને સૂર્યનું ઉપાસન કર્યું
ત્યાં સુધીનું દિવ્યચરિત્ર સાંભળીને, પ્રતાપસિંહરાજા શ્રીહરિના સંબન્ધિ-
ઓનો સ્નેહાતિશય પુછેછે—હેસુવ્રતમુને ! ભગવાન્ શ્રીહરિકૃષ્ણ ઘરથડી
આલી નીકળ્યા પછી તેમને વિષે સ્નેહાતિશયને પામેલા તેમના રામપ્રતાપાદિ
અન્ધુજનોએ તેમને વિષેજ એક નિમગ્ન મન હોવાથી તેમના વિયોગમાં
શું કર્યું ? ॥૧॥ હે બ્રહ્મન્ ! તમોએ કહેવા માંડેલી શ્રીહરિકૃષ્ણની કથાઓ
શ્રોતાજનોના મનને હરનારી અતિ મધુર છે, તેને સાંભળતાં રસસ્ત્ર મને
તૃપ્તિ થતીજ નથી. અમૃતરસને બાણનારા અમૃતનું પાન કરનારાને તૃપ્તિ
થાયજ નહિ. કૃષ્ણકથાતો અમૃતરસ કરતાંપણુ અતિશય સ્વાદુ છે ॥૨॥

નૃપ ! । તદા તસ્ય વયસ્યાસ્તં દ્રુષ્ટું તદ્દહમાયયુઃ ॥૩॥ અદૃષ્ટા તત્ર
તે નદ્યાં વિચિન્વન્તિ સ્મ તં પુરે । તસ્યોપવેશનસ્થાનં યદ્યત્તત્તદ્ધ-
લોકયન્ ॥૪॥ તન્નાપ્યદૃષ્ટ્વાન્યત્રાપિ તે ગવેષ્ય સુદૃત્તમમ્ । યદા
ન લેભિરે તર્હિં રુદન્તસ્તદ્દહં યયુઃ ॥૫॥ અગ્રજં તસ્ય સદ્ગત્ય
તમુદાસીનમાસ્થિતમ્ । નીલકण્ઠો ભવદ્ગાતા ગતઃ કાપીતિ ચોચિરે
॥૬॥ તદા રામપ્રતાપોઽપિ ગેહે ગેહે વને ચ તમ્ । તથેચ્છારામમુ-
ર્યાશ્ચ વિચિક્વ્યુર્વન્ધચોઽશ્વિલાઃ ॥૭॥ સાશ્રુનેત્રાશ્ચ તે સર્વે યદા
નૈક્ષન્ત તં ક્વચિત્ । તદાનીં ત્યગ્નજસ્તસ્ય જાતશ્ચિન્તાતુરો ભૃશમ્
॥૮॥ હે કૃષ્ણ ! હે હરે ! વન્ધો ! હરિકૃષ્ણ ! મમાનુજ ! । હે નીલક-

એ રીતે રાજાએ પુછેલા મુન્નતગુનિ કહેછે—હે નૃપ ! જ્યારે ભગવાન
ચોતાના લવનનો સાગ કરીને નીકળી આવ્યા ત્યારે તરતજ તેમના સમાન
વયના સખાઓ તેમનાં દર્શન કરવા તેમના લવનપ્રત્યે આવ્યા ॥૩॥
લવનમાં તેમને નહિ લાગીને તેઓ ‘સાનાથં સીધાવ્યા હશે’ એમ મનમાં
માનીને સરયૂતીરે ચોતાચોત કરવા મંડ્યા. ત્યાંપણ તેમને નહિ દેખીને
અયોધ્યાપુરમાં તેમને પ્રતિદિન જવા બેસવાનાં બેઠે સ્થાનો હતાં તે તે
પ્રત્યેકમાં ખોળાખોળ કરવા લાગ્યા. ત્યાંપણ તે નહિ મળવાથી બીજાં પણ
બહુ સ્થળોમાં શોધાશોધ કરતાં જ્યારે સુદૃત્તમ શ્રીહરિ મળ્યા નહિ
ત્યારે તે પ્રિય બાળમિત્રો નેત્રમાં આંસુ લાવીને રડતારડતા તેમનાજ
ઘરપ્રતિ પાછા આવ્યા ॥૪-૫॥ આવીને તેઓએ સાનાથં ગએલા શ્રાતા
ભગવાન લવને નહિ આવવાથી અતિ ઉદ્વેગને પામેલા અને કાર્યમાત્રમાં
ઉદાસીનનીપેઠે સ્તબ્ધ બેસી રહેલા રામપ્રતાપને ‘તમારા લાઈ નીલકંઠ
ગમે તે કોઈ સ્થાનમાં જતા રહ્યા છે, આ અયોધ્યાપુરમાંતો નથીજ’ એમ
નિવેદન કર્યું ॥૬॥ તે સમયે રામપ્રતાપપણ સહોદરસ્નેહપરવશ થઈને,
ઘેરઘેર અને તેતે તમામ બાગ બગીચામાં ચોતાચોત કરવા લાગ્યા. તેમજ
બીજા ઇન્દ્રારામાદિક બધા બન્ધુઓપણ તેતે સ્થળમાં શોધાશોધ કરવા
મંડ્યા ॥૭॥ તે બધાય બંધુઓ કોઈપણ પ્રદેશમાં નીલકંઠવર્ણને નહિ
લાગીને જ્યારે રડતારડતા પાછા આવ્યા ત્યારે જ્યેષ્ઠ બંધુ રામપ્રતાપજ

પઠ ! હે ઘર્ણિન્નિત્યુચૈરાજુહાવ તમ્ ॥૧॥ મહાદુઃસાન્ધિપતિતઃ
 શોચન્ સ્વગૃહમેત્ય સઃ । વિલલાપોચકૈઃ સ્નેહાન્નાતઞ્ચાંતરિતીર્યન્
 ॥૧૦॥ હા માં ત્યક્ત્વા ગતઃ કાસૌ ભ્રાતા કમલલોચનઃ । તસ્ય
 ભોજનવેલાપિ ગતા નૂનં હિ નૈત્યક્તી ॥૧૧॥ ક ગત્વા તસ્ય વીક્ષ્યં
 મુખં ચન્દ્રમનોહરમ્ । શૃણુયાં વા ક ગત્વાહં તદીયં વચનામૃતમ્
 ॥૧૨॥ इत्थं स ब्राह्मणः स्नेहादत्यर्थं विललाप ह । चरित्राणि
 स्मरंस्तस्य निनायाहानि दुःखतः ॥૧૩॥ इच्छारामादयस्ते च बन्धवो
 ज्ञातयस्तथा । तमेव नित्यं शोचन्तो निन्युः कृच्छ्रेण वासरान् ॥૧૪॥

પારાવાર ચિંતાતુર થઈ ગયા ॥૮॥ ચિંતામ્લ આ રામપ્રતાપજી અહિં તાહિં
 નીકળી નીકળીને હે હરે ! હે કૃષ્ણ ! હે બન્ધો ! હે હરિકૃષ્ણ ! હે મારા
 નાના ભાઈ ! હે નીલકંઠ ! હે વર્ણિન ! ઈત્યાદિ સંબોધનવડે ઉચ્ચ સ્વરથી
 શ્રીહરિને બહુ બહુ બોલાવા લાગ્યા ॥૯॥ ભ્રાતા લગવાનું નહિ મળવાથી
 દુરત દુઃખ દરીયામાં ઉડા ડુબી જઈને શોક કરતા કરતા પોતાને ઘેર
 પાછા આવીને સ્નેહાતિશયને લીધે હે ભ્રાતઃ ! હે ભ્રાતઃ ! આ પ્રકારે ઉચ્ચ
 સ્વરથી આક્રંદન કરતા થકા, આ રીતે કૃષ્ણ વિલાપ કરવા લાગ્યા ॥૧૦॥
 તે વિલાપ કહેછે—અરે ! ! હાય હાય ! ! કમળલોચન આ મારા નાના ભાઈ
 પ્રેમાળ મને ભાળનેપણુ ત્યાગ કરીને ક્યાં ચાલ્યા ગયા ? અરે ! તેમને દ-
 રરોજ જે ભોજન કરવાની વેળા હતી તે પણ વ્યતીત થઈ ગઈ ? અરે !
 દીન એવો હું હવે કયા સ્થળમાં જઈને તેમનું દર્શનમાત્રથી અમૃતમય
 કિરણોવાળા ચદ્રમા જેવું મનોહર આહ્વાદકારી મુખકમળ નિહાળીશ ?
 અરે ! ક્યારે ક્યાં જઈને તેમનું શ્રવણપુટથી પાન કરવા લાયક, સર્વ ઈ-
 ન્દ્રિયોને આનંદ આપનારું મધુર વચનામૃત હવે સાંભળીશ ? ॥૧૧-૧૨॥ હે
 રાજન ! રામપ્રતાપ વિપ્ર પ્રેમપ્રકર્ષને લીધે પૂર્વોક્ત પ્રકારે બહુ બહુ વિ-
 લાપ કરતા કરતા તેમનાં આશ્ચર્યકારી અમાનુષી ચરિત્રોનું વારંવાર ચિત-
 વન કરતા થકા જેમતેમ મહા દુઃખથી દિવસો નિર્ગમન કરતા હતા ॥૧૩॥
 બીજા ધમધારામાદિ અધુજનો અને જ્ઞાતિજનો પ્રેમસ્પદ શ્રીહરિનોજ અ-
 નુદિન અનુશોક કરવાપૂર્વક તેમને સંભારતા સંભારતા જેમતેમ મહા-

સ્ત્રિયઃ સુવાસિનીમુખ્યાઃ શોચન્ત્યસ્તમહર્નિશમ્ । કૃત્ત્રેણેવાહાનિ
 નિન્યુર્હરેરથ કથાં શ્રુણુ ॥૧૫॥ મુક્તનાથં નમસ્કૃત્ય તનત્યાંચ
 તપસ્વિનઃ । તતો વિનિર્યયો પ્રાતર્વર્ણાન્દ્રો દક્ષિણામુખઃ ॥૧૬॥
 વહ્ન્યરણ્યાનિ નગાન્સરિતશ્ચ સરાંસિ સઃ । અત્યક્રામદવિજ્ઞાતતત્ત્વો
 વાલમુનિર્નૃપ ! ॥૧૭॥ હિમાલયોપત્યકાયાં વિચરન્ ગહનં મહત્ ।
 પ્રાપ્ત્વ સિંહૈશ્ચ શાર્દૂલૈર્ગર્જૈર્મત્તૈર્ભયઙ્કરમ્ ॥૧૮॥ ઘરાહૈર્મહિષૈઃ કૂરૈરા-
 ફીર્ણં ગવયાદિમિઃ । મહીરુહૈશ્ચ યદુર્મિર્મહદ્ગિરતિસક્કુલમ્ ॥૧૯॥
 દુઃપ્રવેશ્યે મનુષ્યાણાં વિચરંસ્તત્ર ગહરે । યત્ર સાયં તત્ર યસન્પ્રાપ

કષ્ઠથી દિવસો કાઢતા હતા ॥૧૪॥ શ્રીહરિની જે સજ્જનિની સુવાસિની
 -સુદરી મામી વિગેરે સ્ત્રિઓ હતી તેપણુ શ્રીહરિવિષે અતિશય એકને લીધે
 અહર્નિશ અનુશોક કરવાપૂર્વક તેમને સભારી સભારીને મહા કલેશથી
 દિન નિર્ગમન કરતી હતી હે રાજનું! હવે ભગવાનની કહેવાતી કથા સા-
 વધતાથી સાબળો ॥૧૫॥

સૂર્યોપાસનની સમાપ્તિ કર્યા પછી વાલ્મીરાજ શ્રીહરિ મુક્તનાથ વિધ્વને
 નમસ્કાર કરી લાના તપસ્વિ મુનિઓને નમન કરીને તે પુલહાશ્રમથકી
 કાર્તિક શુકલ ત્રયોદશીના પ્રભાતમાં દક્ષિણ દિશાને અભિમુખ નીકળી
 આઘ્યા ॥૧૬॥ હે નૃપ ! જેનું સ્વરૂપ યથાર્થપણે અજ્ઞાનિજનો ભણુતા નથી
 એવા બાળમુનિરૂપધારી ભગવાને બહુ ગહન વનો, બહુ મહાગિરિઓ,
 બહુ મહાનદીઓ અને બહુ સરોવરો ઉલ્લસન કર્યા ॥૧૭॥ એ રીતે ભગ-
 વાન હિમાલયની તલેટીમાં એક પછી એક વન વનમાં વિચરતા વિચરતા
 સિંહો બ્યાશ્રો અને મદગર ગભેના નિવાસને લઈને મહા ભયકર, વન-
 રાહો વનમહિષો અને રોઝો વિગેરે બીજા પણુ વનવામી કૂર પ્રાણીઓથી
 આત્મ, ગગનતળમાં ગાજી રહેલી સોએ સો શાખાવાળા વિશાળ મહાવૃક્ષ
 વૃદ્ધોએ કરીને અત્યંત ઘાટુ અને મનુષ્યોવી બીલકુલ પ્રવેશ કરી સકાય
 નહિ એવા એક મહા મહન વનને પામ્યા ॥૧૮-૧૯॥ આવા વિકટ વનમાં
 વિચરતા વાલ્મીવર્ય શ્રીનીલકંઠ જે સ્થળમાં સૂર્યાસ્ત સમય થાય ત્યાં મધ્ય
 માર્ગમાં કોઈ વૃક્ષમૂળમાં નિવાસ કરતા હતા એ રીતે નિર્લયપણે આ-

બુદ્ધોલપત્તનમ્ ॥૨૦॥ તત્ર રાજા પર્વતીયો મહાદત્તામિધઃ સુધીઃ ।
 આવાસ્ય સ્વાલયં તં ચ સિપેવે વહુભાવતઃ ॥૨૧॥ મગિની તસ્ય
 માયાલ્યા સ્નેહેન પરિચર્યયા । સિપેવે પરયા મક્ત્યા તમાત્મશ્રેયસે
 નૃપ ! ॥૨૨॥ તયોઃ પ્રસન્નો મગવાન્દત્ત્યા સંસૃતિમોચનમ્ । જ્ઞાનં
 સ્વસ્ય તતઃ પ્રાપ્ત્યાદ્વનમેવ તપઃપ્રિયઃ ॥૨૩॥ મુક્તનાથાન્નિર્ગતસ્ય
 પ્રાપ્તસ્યૈતદ્વનં હરેઃ । વસતસ્તત્ર તત્રાસ્ય કાલઃ સંવત્સરોડયગાત્
 ॥૨૪॥ વને ઘોરે સ વિચરન્ સ્વધર્મે સમ્યગાચરન્ । મહાન્તમેકં
 ન્યત્રોધં પ્રાપ્ત્યાગ્રમ્યદર્શનમ્ ॥૨૫॥ તદ્વાગેનાતિમહત્તા પૂર્વે નયા-
 સ્તથોત્તરે । શોમિતં ચ નલસ્તમ્યૈર્મહદ્ધિરમિતો વૃત્તમ્ ॥૨૬॥

લતાં ચાલતાં એક બુદ્ધોલપત્તનને પામ્યા ॥૨૦॥ તે પત્તનમાં પર્વતનો રાજા
 મહાદત્ત નામનો શોભનશુદ્ધિએ સંપન્ન હતો, આ રાજા પોતાના ભવ્ય લ-
 વનમાંજ આ ભગવાનને લક્ષ્મીથી ઉતારો આપીને બહુભાવથી સેવા કરવા
 લાગ્યો ॥૨૧॥ હે નૃપ ! તે નૃપતિની ભગિની માયા નામની કોઈ હતી, તે
 આ ભગવાનની પોતાના કલ્યાણમાટે સ્નેહથી અને પરાલક્ષ્મીથી (શ્રદ્ધા-
 દિક્વડે) સમુચિત પરિચર્યા (આન કરાવવું, શોભન કરાવવું વિગેરે) થી
 સારી સેવા કરવા લાગી ॥૨૨॥ તે બ્રાતા-ભગિનીની અકૃત્રિમ સેવાથી
 સંતુષ્ટ થએલા ભગવાન શ્રીહરિ તે બંનેને સંસૃતિ સંકટમાંથી નિઃસંશય
 સમુદ્ધાર કરનારું દિવ્ય સ્વસ્વરૂપનું યથાર્થ વિજ્ઞાન કૃપાથી આપીને, પોતે
 તપઃપ્રિય હોવાથી ત્યાં નહિ રહીને ત્યાંથી વનમાંજ વિચરણ કર્યું ॥૨૩॥

મુક્તનાથ ક્ષેત્રમાંથી નીકળીને તેતે વનમાં વિચરતા વિચરતા બુદ્ધોલ-
 પત્તનથી નીકળીને આ વનને પામ્યા એટલા કાળમાં એક વર્ષ પરિમિત
 કાળ તે નીલકંઠવર્ણીને વીતિ ગયો ॥૨૪॥ એ રીતે તેતે ઘોર વનમાં વિ-
 ચરતા અને પોતાના વર્ણધર્મને યથાશક્તિ આચરતા શ્રીહરિ સુંદર દેખાવ
 જેનો છે એવા કોઈ ઉચ્ચત વિશાળ વટવૃક્ષને પામ્યા, જે વડવૃક્ષના પૂ-
 ર્વભાગમાં કોઈ વિશાળ તલાવ હતું અને ઉત્તરભાગમાં નિર્મળ જળવાળી
 કોઈ મહાનદી હતી, આ બેથી શોભાયમાન, મોટા મોટા નળસ્તંભ (અંદ-
 રથી પોલો બૃહ જેની લેખણો થાયછે અથવા કાચ; જેને કાહડો કહે છે;

પરિતો ગજયૂથૈશ્ચ ચરદ્ધિરમિનાદિતમ્ । તં પદયંસ્તત્ર સોઽપશ્ય-
ન્મહાયોગિનમેકકમ્ ॥૨૭॥ યેનમાસનમાસીનં જટાયહોપવીતિન-
મ્ । સાચ્છાદનં ચ કૌપીનં વસાનમપરિગ્રહમ્ ॥૨૮॥ શાલગ્રામા-
ર્ચનં કૃત્વા ગીતાપઠન ઉચ્ચતમ્ । ગોપાલનામ્ના વિચ્છ્યાતં નનામ
વિનયેન તમ્ ॥૨૯॥ યોગીન્દ્રઃ સોઽપિ તં વીક્ષ્ય ગાઢસ્રોહસિવાદ-
રાત્ । ઉત્થાય સઘોઽતિપ્રીત્યા પરિરમ્યાપ નિર્વૃત્તિમ્ ॥૩૦॥ ગાઢ-
મિત્રે શ્વોભૌ તાવાસ્તામન્યોન્યદર્શનાત્ । ઉવાસ તત્ર ઘર્ણાન્દ્રો
યોગીન્દ્રેણાતિમાનિતઃ ॥૩૧॥ માનયંસ્તં ગુરુત્વેન વાલસ્વામી સ

તેના ગુરુછો-ભોથાં ધુમકાં)થી યોગરદમ વિટાએલા, ચોતરફ કયાં કરતા
ગજબૂથથી શબ્દાયમાન, એવા વડવૃક્ષને અને તેના મૂળમાં બેઠેલા
એકાએકી કોઈ મહાયોગિને શ્રીહરિએ બોલ્યા ॥૨૫-૨૭॥ કેવા યોગી
તો-મુનિજનોને યોગ્ય એવા મૃગચર્મના પાવન આસનમાં સુખેથી બેઠેલા,
મસ્તકે જટા અને ખભા ઉપર શ્વેત યજ્ઞોપવીતથી શોભાયમાન, કૌપીન
સહિત આચ્છાદનમાત્ર વસ્ત્રને ધારી રહેલા, માટેજ પદાર્થમાત્રના પરિ-
ગ્રહે પરિવર્ણીત, શાલગ્રામ-વિષ્ણુનું પૂજન સમાપ્ત કરી ગીતાનો પાઠ
કરવા પ્રવર્તતા, ગોપાળ નામ જેમનું છે, તપસ્વિઓમાં તપ યોગાદિ ગુણથી
પ્રખ્યાતિ પામેલા, એવા મહાયોગીને લાળીને ભગવાને વિનયથી નમસ્કાર
કર્યો ॥૨૮-૨૯॥ ગોપાળયોગી પણ 'તે આ બાળ મુનિરૂપ ધારી શ્રીહરિને
દિવ્ય આકૃતિવિશેષથી લક્ષ્ય થતા અમાનુષ્ય ઐશ્વર્યવાળા સાક્ષાત્ ભગ-
વાન છે' એમ દૃઢ બહુણે, આદરભાવથી એકદમ આસનમાંથી ઉઠીને
સામા જઈને, પૂર્વના કોઈ ગાઢ જોડી હોય ને શું? એમ પરમ પ્રીતિથી
જોડીને પરમ સુખને પામ્યા ॥૩૦॥ તે આ બન્ને યોગી-વર્ણા અન્યોન્ય
દર્શનમાત્રથી જોહાતિશય થઈ જતાં બંને કોઈ પુરાતન દૃઢ મિત્ર હોય ને
શું? એવા એકમેક થઈ ગયા. ગોપાળયોગીન્દ્રે અતિશય સન્માન કરેલા
નીલકંઠવર્ણીન્દ્ર તે આશ્રમમાં સુખશાંતિથી નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૩૧॥
બાલ્યમાંજ સ્વામિભાવને પામેલા ભગવાન્ શ્રીહરિ ગોપાળયોગિને પો-
તાના ગુરુપણે માનતા યુક્ત સમય યોગશાસ્ત્રે બોધ કરેલા અખિલ અણ-

યોગિનમ્ । અશિક્ષત્સકલં યોગં યોગશાસ્ત્રં તથાશિલમ્ ॥૩૨॥
 આદરાચ્છિક્ષયામાસ યમાંશ્ચ નિયમાન્તસત્તમ્ । આસનાનિ વિચિ-
 ત્રાણિ પ્રાણાયામકલાસ્તથા ॥૩૩॥ પ્રત્યાહારં ધારણાં ચ ધ્યાનં ચ
 મનસા હરેઃ । સમાધિમદ્ભૂતં સ શિક્ષયામાસ ચાદ્ધિનમ્ ॥૩૪॥
 સદ્ગુરોક્તં હિ તત્સર્વં કાલેનાલ્પેન સ પ્રભુઃ । યથાવદેવ જગ્રાહ
 ગુરુવં વિસ્લાપયંશ્ચ તમ્ ॥૩૫॥ નેત્રાં ચ દ્વિવિધાં વર્તિ કૌક્ષરીં
 નૌલિકાં તથા । શઙ્ખપ્રક્ષાલનાદ્યાશ્ચ ક્રિયા આદાવસાધયત્ ॥૩૬॥
 તતઃ ક્રમેણ ચાષ્ટાઙ્ગયોગં સ સમસાધયત્ । ગુરુપદિષ્ટમાર્ગેણ
 કાલેનાલ્પેન ભૂપતે ! ॥૩૭॥ યોગશાસ્ત્રં તુ નિશ્ચિલં શ્રુતિમાત્રેણ
 સોઽપ્રદીત્ । તેનાતિવિસિતો યોગી તં મેને કૃષ્ણસન્નિભમ્ ॥૩૮॥
 સ્વસ્થાતિતિઃસ્પૃહસ્થાપિ તસિન્મેમાતિશાયિતામ્ । દૃષ્ટ્વા મત્તિમતાં

ગયોગને શીખવા લાગ્યા ॥૩૨॥ તે ગોપાળયોગી નીલકંઠવર્ણને બહુ આ-
 દરથી તે અષ્ટાંગયોગનાં યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર-ધા-
 રણા અને ધ્યાન સુધીનાં અંગો અને અંગી સમાધિને શીખવવા લાગ્યા
 ॥૩૩-૩૪॥ ગુરુએ એકવારજ ઉપદેશ કરેલુ તે તમામ તત્ત્વ શ્રીહરિએ
 અલ્પ કાળમાંજ ગુરુને વિસ્મયયુક્ત કરતાથકા યથાર્થપણે ચહણુ કરી
 લીધું ॥૩૫॥ તેપછી શ્રીહરિએ યોગમાં ઉપકાર કરનારી હઠયોગમાં
 ગણેલી નેતિ-અસ્તિ-કૌક્ષરી-નૌલિકા-શંખપ્રક્ષાલન-ધૌતિ-ત્રાટક ઇલા-
 દિક ક્રિયાઓ પ્રથમજ સિદ્ધ કરી. (આ ક્રિયાઓનું સ્વરૂપ હઠ-
 યોગપ્રદીપિકાદિકમાં બેઈ લેવું. તે પાંચમા પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કહેશે)
 ॥૩૬॥ હે ભૂપતે ! તેપછી પૂર્વોક્ત અષ્ટાંગયોગ ગુરુએ ઉપદેશેલા માર્ગને
 અનુસારેજ સ્વલ્પ સમયમાંજ સ્વયં સિદ્ધ કરી લીધો ॥૩૭॥ આ રીતે
 થોડા દહાડામાં શ્રવણમાત્રથી સમગ્ર યોગશાસ્ત્રને યથાર્થ ચહણુ કરીને
 પોતેજ યોગાભ્યાસ કરી લીધો, તેથી ગુરુ ગોપાળયોગી વિસ્મિત થઈને,
 વર્ણિન્દ્રને શ્રીકૃષ્ણસદૃશ માનવા લાગ્યા ॥૩૮॥ વળી ગોપાળયોગી પોતે
 અત્યંત નિસ્પૃહ છે તથાપિ આ શ્રીહરિવિષે સહજપણે બંધાઈ ગએલા પ્રે-
 માતિશયને વિચારીને, તે પોતે શુદ્ધિશાળીઓમાં અગ્રેસર હોવાથી તે હરિ-

શ્રેષ્ઠો મેને તં ગુહમેવ સઃ ॥૩૧॥ પરસ્પરં ગુહધિયૌ સેવમાનો પર-
સ્પરમ્ । કન્દમૂલફલાહારાવૃત્તુસ્તત્ર ચત્સરમ્ ॥૩૦॥ સહમાનો
હિમં ચાતં વર્ષં ચાતપમ્નન્વહમ્ । સ્નાતૌ ત્રિયજ્ઞં તીર્થં ચક્રાતે તપ
પ્વતૌ ॥૩૨॥ તદાશ્રમસમીપેઽથ ઘોષો ગોપૈરકાર્યત । મહિષી-
ર્ગાશ્ચારયદ્ધિરાયાતૈશ્ચ યદ્વચ્ચયા ॥૩૨॥ તત્રાગત્ય પ્રતિદિનં શાર્દૂ-
લાઃ પશ્વપાન્ પશૂન્ । અમક્ષયંસ્તતો ગોપા વમ્ભુઃ સ્વિન્નચેતસઃ
॥૩૩॥ યોગીન્દ્રં પ્રાર્થયામાસુસ્તતસ્તે રક્ષ નઃ પશૂન્ । યોગિરાજ !
સમર્થોઽસિ નામ સ્વં સાર્થકં કુરુ ॥૩૪॥ અશક્તઃ પશુરક્ષાયાં
સોઽથ ચિન્તાકુલોઽભવત્ । તતસ્તમાહ વર્ણોન્દ્રચિન્તાં ત્યજ

કૃષ્ણુનેજ પોતાના ગુરુપણેજ માનવા લાગ્યા, એટલે આ કોઈ પ્રાકૃત બા-
ળક નથી પણ મારા તથા તમામના ગુરુ થવાને લાયક છે એમ નિશ્ચયથી
માનવા લાગ્યા ॥૩૨॥ એવી રીતે તે બંને પરસ્પર દૃઢ ગુરુશ્રદ્ધિથી બધા-
એલા, માટેજ પરસ્પર પરિચર્યા આચરતા અને કદ મૂળ અને કળનો
આહાર કરતા એવા એ ગોપાળયોગી અને નીલકંઠવર્ણી તે આશ્રમમાં એક
વર્ષપર્યંત સુખેથી નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૩૦॥ વાયુ, વૃષ્ટિ, હિમ અને તાપને
સદા સહન કરતા અને પ્રતિદિન ત્રણ વખત સ્નાન કરતા એવા તે બંને
મહાત્મા મિત્રે તીર્થ તપ તપવા લાગ્યા ॥૩૨॥ તેપછી કોઈ સમયમાં તે
આશ્રમની સમીપે ગાયો ભેંસોને ચારનારા, યદુવંશથી અહીં આવી ચઢેલા
ઓવાળીઓએ ઘોષ કરી દીધો (બધા કેવળ ઓવાળીયાજ પોતાના પશુ
વિગેરે રસાલા સાથે રહે એવા નાના ગામને ઘોષ-નેહ કહેછે) ॥૩૨॥ તે
ઘોષમાથી પ્રતિદિન રાત્રિએ બાહ્યે આવીને પાચ કે છે પશુઓને લક્ષણ
કરવા મડ્યા, તેથી કરીને પશુઓજ જેમને જીવન ધન છે એવા તે ગોપો
અતિશય ખેદયુક્ત અત કરણવાળા થઈ ગયા ॥૩૩॥ ત્યારપછી તે બિન્ન
ચિત્તવાળા ગોપો ગોપાળયોગી ખાસે આવીને એમ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા
કે-હે યોગિરાજ ! તમો મહાસમર્થ છો તમારી જે આ ગોપાળયોગી સંતા
છે તેને (ગાયોના પાલનથી) સાર્થક કરો અમારા આ અનાથ પશુઓની
હિંસક પ્રાણિઓયથી રક્ષા કરો ॥૩૪॥ હે રાજન્ ! એરીતે ગોપોએ પ્રાર્થના

મહામુને ! ॥૪૫॥ શઙ્ગં વાદય તેનૈવ નાયાસ્યન્ત્યત્ર હિંસકાઃ । તવ
યોગપ્રતાપેન ગમિષ્યન્ત્યથ તે ત્વિતઃ ॥૪૬॥ इत्युक्तः सोऽपि योगी
તં માનયન્ધર્મેનન્દનમ્ । તદૈવ રૂપયા દધ્મૌ શઙ્ગં દીર્ઘનિનાદિનમ્
॥૪૭॥ स नादो यावति क्षेत्रे व्याप्तस्तावति कश्चन । हिंस्रो नायाच
તત્પ્રસ્થો જગામાન્યત્ર સર્વેશઃ ॥૪૮॥ निर्भयं तदभूत्स्थानं साधोस्तस्य
પ્રસાદતઃ । ऊषुः सुखं सपशवो गोपालाः प्राप्तविस्मयाः ॥४९॥
સ ચાપિ વિસિતો યોગી પ્રતાપં તસ્ય તં હૃદિ । જાનન્નલૌકિકં
મેને પુરુષં તં નરાકૃતિમ્ ॥૫૦॥ वर्णिराट् निवसंस्तत्र प्रत्यहं

કરેલી પશુરક્ષામાં તે ગોપાળયોગી સ્વયં અશક્ત હોવાથી અતિચિંતાતુર થયા.
ગુરુ ગોપાળયોગીને ચિંતાવ્યાકુળ ભાળીને વર્ણુન્દ્ર પ્રભુ બોલ્યા કે-હે મહા-
મુને ! તમો ચિંતાને ત્યાગ કરો અને આ શખને વગાડો યોગ પ્રતાપના પ્ર-
કૃષ્ટ બળથી દ્વિગુણ વૃદ્ધિ પામેલા તે આ શખનાદથીજ હિંસક સિંહો શાર્દૂલો
આ આશ્રમમાંથી હમણાંજ દૂર નાશી જશે તે પાછા અહીં આવશેજ નહિ
॥૪૫-૪૬॥ હે રાજન ! આ પ્રકારે વર્ણુએ કહ્યું એટલે ગોપાળયોગીએ
પણ તે ધર્મનંદન લગવાનને સત્કાર કરતા થકા એજ ક્ષણમાં બહુ પ્રદે-
શમાં પ્રસરે એવો દીર્ઘ ગભીર નાદ કરનારો મહાશખ પશુ ઉપર પરમ
કૃપાથી વગાડ્યો ॥૪૭॥ શખનો તે દીર્ઘ ઘોષ બેટલા પ્રદેશમાં પ્રસર્યો-સભ-
ળાયો તેટલા પ્રદેશમાંથી બીજા દૂર પ્રદેશમાં પલાયન કરી ગયેલો કોઈપણ
નિયતનિવાસવાળોપણ હિંસક પ્રાણી તે પ્રદેશમાં પાછો આવ્યોજ નહિ ॥૪૮॥
તે આ સાધુશીલ શ્રીહરિના પ્રસાદથી તે સ્થાન તદન નિર્ભય થઈ ગયું,
એટલે ગોપો પરમ વિસ્મય પામીને ગવાદિ પશુઓ સાથે, વર્ણુન્દ્ર અને
યોગીન્દ્રની દુઝ્યાદિદાનથી સેવા કરતા થકા સુખેથી ત્યાં નિવાસ કરીને રહ્યા
॥૪૯॥ તે ગોપાળયોગીતો વર્ણુન્દ્રનો આવો પશુરક્ષણલક્ષણ પ્રબળ પ્રતાપ
ભાળીને વિશેષ વિસ્મય પામીને તે વર્ણુન્દ્રને 'સ્વેચ્છાથી નરાકૃતિ જેમણે
સ્વીકારી છે એવા આ અલોકિક કોઈ પુરુષ છે' એમ મનમાં માનવા લાગ્યા
॥૫૦॥ તે આશ્રમમાં શાંતિથી નિવાસ કરી રહેલા વર્ણુરાજ શ્રીહરિકૃપણે
શુદ્ધ ચિત્તથી દરરોજ ગીતાનો બીજો એકલો અધ્યાય જેમાં આત્મસ્વ-

શુદ્ધચેતસા । અધ્યાયમેકં ગીતાયા દ્વિતીયં સુવિચારયન્ ॥૫૨॥
 સ્વરૂપમાત્મનઃ શુદ્ધમસાધારણલક્ષણેઃ । તત્ત્વતો નિશ્ચિકાયાથ
 સ્વાનુભૂત્યા ચ બુદ્ધિમાન્ ॥૫૨॥ પ્રત્યાહારેણેન્દ્રિયાણાં તથાન્તઃક-
 રણસ્ય ચ । પ્રાણસ્ય વૃત્તીઃ સકલાસ્તસિન્મુહરધારયત્ ॥૫૩॥
 એવમભ્યસતસ્તસ્ય કાલેન કિયતાત્મનિ । વભૂવ ધ્યાનયોગસ્ય
 પક્તતા નૃપસત્તમ ! ॥૫૪॥ તતોડસ્ય હૃદયેડરણ્ડસિન્દ્રિયાદિપ્રકા-
 શકમ્ । આત્મજ્યોતિર્મહદ્રાજન્સર્વકાલમદૃશ્યત ॥૫૫॥ એવં વિશુ-
 દ્ધમાત્માનમક્ષરબ્રહ્મણા સહ । પેન્મ્યેન ભાવયન્નિત્યં બ્રહ્મભૂત ઇવા-

રૂપનો યથાર્થ અવબોધ આપ્યો છે તેને સારીરીતે સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી વિચારીને,
 ‘આ પ્રત્યાગાત્મસ્વરૂપ અચ્છેદ્યત્વ-અદાહ્યત્વ-અકલેહ્યત્વ આદિક અસાધા-
 રણુ લક્ષણોએ કરીને ત્રણુ દેહથકી અત્યંત વિલક્ષણુ વિશુદ્ધ છે અને તે
 સ્વાનુભવ પ્રમાણુથીજ એક ગમ્ય છે’ એવો હુશાગ્ર બુદ્ધિથી યથાર્થ વિનિ-
 શ્ચય કર્યો હે નૃપસત્તમ ! એરીતે દૃઢ નિશ્ચય કરીને ઇન્દ્રિયોને વિપયોથકી
 પ્રત્યાહાર કરીને, અત કરણુને આત્મામાં નિરોધ કરીને, સમય પ્રાણુવૃ-
 ત્તિઓને સયમમાં કરીને, ધારણાઅનુક્રમથી કેટલેક દિવસે શુદ્ધ આત્મસ્વ-
 રૂપમા ધ્યાનયોગની દૃઢતારૂપ પરિપક્વ અવસ્થાને પામ્યા (જેમ જગતનો
 ઉપકાર કરવા માનુષભાવનું અનુકરણુ છે તેમ આ યોગાભ્યાસનું પણ અનુ-
 કરણુજ છે) ॥૫૧-૫૪॥ હે રાજન ! તેપકી આ રીતે યોગાભ્યાસ આચ-
 રતા વર્ણુન્દ્રના હૃદયમાં જે અખડ-અવયવે વર્ણત, ઇન્દ્રિયો અને શરી-
 રને પોતાના અધિષ્ઠાનથી ચૈતન્ય કાર્ય કરાવનારૂં, અર્થાત્ સચેતન કરનારૂં
 કેવળ આત્મા નામનું સ્વયપ્રકાશ દ્રવ્ય છે તે સર્વ કાળમાં સ્કુરવા લાગ્યું
 (સર્વને સર્વદા સ્વત સાક્ષાત્કાર કરનારા એવા આ ભગવાનને સમાધિ-
 સમયે સ્વાત્મસ્વરૂપનું સ્કુરણુ થાય એમાં કાઈ વિશેષ નથી-નવાઈ નથી
 અથાપિ અવતરણુને અનુગણુ આ અનુક્રમ છે, અર્થાત્ અવતાર શોભાડવા
 માટે અને ખીલઓને ગ્રહણુ કરાવા માટે છે) ॥૫૫॥ એરીતે વિશુદ્ધ આત્મ-
 સ્વરૂપને અક્ષરબ્રહ્મની સાથે ઐક્ય- અવિલાયને પામેલાની નિત્ય ભાવના
 કરતા, માટે બ્રહ્મભૂત-બ્રહ્મસાધર્મ્યને પામ્યા હોય ને શું ? એવા થયા, અ-

ભવત્ ॥૫૬॥ યોગમેતં સ્વમિત્રં તં પ્રાર્થયન્તમશિક્ષયત્ । વ્રહ્મભૂયં
 ગતસ્તેન તતો ગોપાલયોમ્યપિ ॥૫૭॥ વર્ણોદ્નં ચ હરિં સાક્ષાન્નારા-
 યણમૃપીશ્વરમ્ । અવૈત્તદિચ્છયૈવાસૌ ભક્તિં તસ્મિન્સત્તોઽકરોત્
 ॥૫૮॥ દુઘ્યૌ તમેવ હૃદયે સિદ્ધયોગો દૃઢાસનઃ । અત્યન્તવિસ્મૃતિં
 પ્રાપ તતોઽસૌ વપુષો મુનિઃ ॥૫૯॥ વિહાય ભૌતિકં દેહં દિવ્યદેહેન
 સોઽનઘ ! । ગોલોકં પ્રયયૌ સઘો હરેસ્તસ્ય પ્રસાદતઃ ॥૬૦॥ વર્ણિ-
 રાજઃ સિદ્ધયોગસ્તતશ્ચાકસિકક્રિયઃ । સચ્યુઃ સંસ્થાવિધિં કૃત્વા

થાત્ બ્રહ્મનિષ્ઠ થયા (અક્ષરબ્રહ્મચક્રીપણુ સર્વથા પર આ ભગવાનની જેમ
 કોઈ પ્રાકૃત સમાધિનિષ્ઠ હોય તેની પેઠે જે આ બ્રહ્મભાવાપત્તિ વાશુવી છે
 તે અવતારને અનુગુણ જગતના ઉપકારભાટે યોગક્રિયાનો પ્રકાશ કરવા
 પુરતી છે) ॥૫૬॥ આવા ઉચ્ચ યોગની પ્રાર્થના કરતા મિત્ર ગોપાળયોગિને
 સ્વયં શ્રીહરિ પૂર્વોક્ત યોગ યથાર્થ શીખવવા લાગ્યા. તે યોગીપણુ શ્રીહ-
 રિના ઉપદેશને અનુસારે અનુક્રમથી યોગનો સારો અભ્યાસ આચરતાં,
 બ્રહ્મભાવ-અક્ષરસરૂપ પોતાના આત્માના અવિર્ભાવરૂપ આત્મસાક્ષાત્કારને
 પામ્યા ॥૫૭॥ તેપછી ગોપાળયોગી ભગવાનના કૃપામૂળક સંકલ્પથી ‘જે
 સાક્ષાત્ બ્રહ્મધામાધિપતિ શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ છે એજ લોકોના ઉપકારભાટે
 કૃપાથી પૃથ્વીઉપર આ વર્ણોદ્નરૂપે અવતર્યા છે’ એવું વિજ્ઞાન પામ્યા. જ્ઞાન
 પામ્યા પછી આ શ્રીહરિવિષેજ પરા ભક્તિથી મનની એકાગ્રતાવાળા થયા
 ॥૫૮॥ સિદ્ધ થયો છે સમાધિયોગ જેમને અને આત્મમનનશીલ એવા
 ગોપાળયોગી દૃઢ સ્વસ્તિકાસનથી બેસીને, એકાગ્ર ચિત્તથી તેમનાજ એક
 ધ્યાનયોગમાં નિષ્ઠાવાળા થઈને, તેવા ધ્યાનયોગના અતિશયથી શરીર વિગેરે
 તમામ બાહ્ય ઉપકરણની અત્યંત વિસ્મૃતિને પામી ગયા ॥૫૯॥ હે નિષ્પાપ
 રાજન્ ! દૃઢ ધ્યાનયોગને આશરેલા ગોપાળયોગી સમસ્ત દેહ દૈહિકને વિ
 સારી મુકીને (નિર્વાસનિક થઈ) પાંચભૂતના પરિણામરૂપ પ્રારબ્ધજન્ય
 દેહને પ્રારબ્ધ પ્રક્ષીણ થતાં તત્કાળ ત્યાગ કરીને, દિવ્યદેહને પામીને, એજ
 દેહથી એજ શ્રીહરિના અનુગ્રહથી દિવ્ય ગોલોક ધામને પામી ગયા ॥૬૦॥
 ગુરૂ ગોપાળયોગી ગોલોકમાં પહોંચી ગયા પછી જેને સમાધિ સિદ્ધ થઈ છે

પ્રાહ્નુલ. પ્રયયો તત. ॥૬૧॥ અચળદ્વચ્છરૂપસ્યો નાસાગ્રસ્થિરવી-
ક્ષણ. । ધનુર્મુક્તઃ શર ઇવ પ્રયાતિ સાધ્વનિ દ્રુતમ્ ॥૬૨॥ દેહાનુ-
સન્ધાનહીનશ્ચિન્તયન્કૃષ્ણમેકલઃ । આદિવારાહતીર્થં સ પ્રાપ્યાવા-
ત્સીદ્દિનત્રયમ્ ॥૬૩॥ યત્ર યત્ર સ યયૌ વદુર્વર્યસ્તત્ર તત્ર નૃપતે !
જનતાયાઃ । આગતસ્ય હિ ગુરોરિવ નાકાક્ષસ્ય દર્શનમહોત્સવ
આસીત્ ॥૬૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે
યોગાભ્યાસવિધાનનામા પદ્મચત્વારિંશોઽધ્યાય ॥૪૫॥

સુત્રત ઉવાચ—તતઃ સ વક્ષ્યદેશેષુ પ્રાયાત્સીરપુરં ઘટુઃ । સિદ્ધવ-
હ્નમનામાસીદ્રાજા યત્રાત્તિધાર્મિકઃ ॥૧॥ તેનાતિપ્રાર્થિતોઽવાત્સી-

અને વર્ણિરાજ-વાણિવેપને ધારી રહેલા આ ભગવાન આકસ્મિકક્રિય-અ-
ચાનક યોગિના દેહસંસ્કારાદિ આદ્ય વ્યવહાર જેમને માથે આવી પડ્યોછે
અથવા-દેહના અનુસંધાન વિનાપણુ દેહિક ક્રિયાઓ જેમને થયા કરેછે એવા
થકા પોતાના મિત્ર ગોપાળયોગીની દાહાદિ ઉત્તરક્રિયા કરીને, તે આશ્ર-
મમાથી પૂર્વાભિમુખે પ્રયાણુ કર્યું ॥૬૨॥ પોતાના અસાધારણ પરબ્રહ્મસ્વરૂ-
પમાજ નિરતર વર્તતા આ વર્ણુન્દ્ર સાથી નીકળીને, અહીંતહીં ચોમેર દરિ
પ્રસાર નહિ કરતા થકા કેવળ પોતાની નાસિકા ઉપરજ સ્થિર વૃદ્ધિ રાખીને,
ધનુષમાથી નીકળેલા આણુની માફક માર્ગમા વેગથી ચાલવા લાગ્યા ॥૬૨॥
ચાલતા ચાલતા આદિવરાહ તીર્થને પામીને, તેમા દેહાનુસંધાને વિહીન થઇને
કેવળ કૃષ્ણરૂપ સ્વસ્વરૂપે ચિંતવન કરતાથકા ત્યા ત્રણુ દિવસ રહ્યા
॥૬૩॥ હે નૃપતે ! વર્ણુવર્ય ભગવાન શ્રીહરિ જે જે સ્થળમા પધારે તે તે
સ્થળમા તેમના દિવ્યદર્શનથી જનસમાજને, સ્વર્ગલોકમાથી ઉતરી આવેલા
બૃહસ્પતિના દર્શનથીજ જેમ ? જેમ મહાન આનંદ થતો હતો ॥૬૪॥
ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને . પ્રથમપ્રકરણે યોગાભ્યાસવિધાનનામા
પંચચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૫॥

અધ્યાય ૪૬ મો.

સુત્રતઃપિ કહે છે—હે રાજન ! આદિવરાહ તીર્થથી નીલકંઠવર્ણુ
વગદેશમા પ્રસિદ્ધ સીરપુર નામના પત્તનને પામ્યા, જેમા 'સિદ્ધવહ્ન'

ચાતુર્માસ્યં મહામુનિઃ । તદ્ગુર્ગં ઇવાનુસવં સેવ્યમાનો હિ તેન સઃ
 ॥૨॥ ગોપાલદાસનામૈકઃ સાધુઃ શીલગુણાન્વિતઃ । સેવાયાં પ્રત્યહં
 તસ્ય વર્તતે સ્માતિભાવતઃ ॥૩॥ સિદ્ધતામસમન્ત્રાશ્ચ તત્રાન્યે
 સિદ્ધસંશ્ચકાઃ । આસન્ સહસ્રશઃ ક્ષુદ્રદેવતોપાસકા અપિ ॥૪॥
 તત્રૈકે વીતરાગાલ્યાઃ કેચિદાસંશ્ચ વર્ણિનઃ । એકે પરમહંસાલ્યા
 યતિસંશ્ચાશ્ચ કેચન ॥૫॥ ભૈરવોપાસકાઃ કેચિત્કેચિત્કાલ્યા ઉપા-
 સકાઃ । કેચિચ્ચ યોગિનીમક્તા વીરવિદ્યાવિશારદાઃ ॥૬॥ કૌર્પીન-
 માનવસનાઃ સિદ્ધાસ્તન્નાપરિગ્રહાઃ । આસન્નેકશતં મુલ્યાસ્તપશ્ચ-
 ર્યારતા નૃપ ! ॥૭॥ તાન્સુચ્છાયોજ્જિહ્વતે સ્થાને વાસયામાસ ભૂપતિઃ ।

એવી સાર્થક સજ્જાનો પરમ ધાર્મિક કોઇ રાત્રી હતો ॥૧॥ આ મહામુનિ
 શ્રીહરિને તીર્થાટન તથા તપ પ્રિય છે તથાપિ તે ભાવિક રાત્રીની બહુ પ્રાર્થ-
 નાથી તેના કોઇ કિલ્લા કે કોટથી વિટાએલા સ્થાનવિશેષમાં તેણે પ્રતિદિન
 યથાસમય સેવા કર્યા થકા ઓમાસાના ચાર માસપર્યંત રહ્યા ॥૨॥ શીલ અને
 સદ્ગુણે સપન્ન એવો કોઇ ગોપાળદાસ નામનો સાધુ તે લગવાનની સેવામાં
 પ્રતિદિન પરમ પ્રેમથી તત્પર વર્તતો હતો ॥૩॥ તામસ મત્રો જેમણે
 સાધ્યા છે, જૂત-ત્રેત-પિશાચ્યાદિ ક્ષુલ્લક દેવોના ઉપાસક એવા ખીલ પણ
 બહુ સિદ્ધો તે કોટમાં રાત્રીના રાખવાથી રાત્રી ખુશીથી રહ્યા હતા તેમાં
 કેટલાકતો વીતરાગી (વેરાગી) નામથી પોતાને ઓળખાવનારા (નામ-
 થીજ વીતરાગી પણ તરવથી નહિ) હતા, કેટલાક પરમહંસ નામથીજ
 ખ્યાતિ પામેલા, કેટલાક જતી નામથી બોલાવાતા, કેટલાક ભૈરવોપાસકો,
 કેટલાક કાલી આદિકના ઉપાસકો, કેટલાક યોગિનીના ભક્તો અને કેટલાક
 વેતાલાદિ વીરોપાસકો હતા ॥૪-૬॥ હે નૃપ ! તેમાંપણ કેવળ કૌર્પીનમાન
 વશ્ચથી 'અમે નિષ્પરિગ્રહ છીએ' એમ પ્રખ્યાપન કરનારા અને વાયુ વૃદ્ધિના
 સહનરૂપ તપશ્ચર્યામાં તત્પરતાની પ્રખ્યાતિ કરનારા એકસો સિદ્ધો મુખ્ય
 હતા ॥૭॥ આ ચત્ત સિદ્ધોને 'નિષ્પરિગ્રહ અને શીતોષ્ણાદિ દ્વંદ્વથી અતીત
 છે' એવો નિશ્ચય કરીને, સિદ્ધો જેને વિશેષ વલ્લભ-ખ્યારા છે એવા રાત્રીએ,
 ઉપર ધાયાએ રહિત-નિરાવરણ સ્થાનમાં પ્રથમથી રાખ્યા હતા. આ નવા

તત્રૈવાસું નીલકण્ઠં પૂજયિત્વા ન્યવાસયત્ ॥૮॥ પ્રચુરાન્યસિતોપે-
 તૈર્મદ્યૈર્ભોજ્યૈશ્ચ તાન્ નૃપઃ । પ્રત્યહં તોપયામાસ તત્તદીગ્સિતવ-
 સ્તુભિઃ ॥૯॥ પટ્ટકાનાસનાયં ચ દદૌ તેભ્યઃ પૃથક્ પૃથક્ । સ્વસિ-
 દ્ધતાં દર્શયન્તો ન્યૂપુસ્તેઽપિ યથાસુખમ્ ॥૧૦॥ તત્તદ્દામ્ભિકસિદ્ધત્વં
 મુમુક્ષું તં ધરાપતિમ્ । હરેર્વિજિજ્ઞાપયિપોરિચ્છયેત્યમભૂષ્ટપ્ ॥૧૧॥
 પ્રાવૃક્કાલે તથ વૃષ્ટિઃ પ્રતિવર્ષાધિકાઽભવત્ । આસારૈઃ પીઢિતા
 આસંસ્તે તુ સિદ્ધામિમાનિનઃ ॥૧૨॥ ઘનાઘના દદશિરે સ્તનન્તઃ
 સ્તનયિતુભિઃ । મયદ્ધરાભિર્વિંદુદ્ગ્નિર્મોપણાઃ સુરવર્ત્મનિ ॥૧૩॥

આવેલા નીલકંઠવર્ણીને પણ તેમનાથી નહિ ન્યૂન બાણીને, તેમની વિશેષ-
 પણે પૂજા કરીને તે સિદ્ધોની ભેગાજ રાખ્યા ॥૮॥ સિદ્ધવર્ણ રાજા આ
 સર્વ સિદ્ધોને અતિ આદરથી ઘણા ઘૂત સાકરે સહિત ભક્ત્ય (જલેખી-
 મોતીયા લાડુ-ખાંડના લાડુ વિગેરે) અને ભોજ્ય (કંસાર શીરો વિગેરે)
 વડે અને તેમને વાંછિત ખીભાં તમામ વસ્તુઓ આપવાવડે પ્રતિદિન સં-
 તોષ પમાડતો હતો ॥૯॥ ‘આ સિદ્ધો તપશ્ચર્યાપરાયણ છે’ એમ માનીને
 રાજાએ બેસવાની અનુકૂળતા માટે કાષ્ઠથી કરેલા ચાર પાયાવાળા ખાટલા
 જેવા હિંચા પીઠ (ખાટ કે બાબેઠ) તેમને જુદા જુદા આપ્યા હતા. તે
 દાંભિક સિદ્ધો પણ પોતાની સિદ્ધાઈ સિદ્ધવર્ણ રાજાને મિથ્યાચારથી બતા-
 વતા થકા મુખેથી ત્યાં નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૧૦॥ હે નૃપ ! તે સિદ્ધોનો
 દાંભિક સિદ્ધતારૂપ આ મિથ્યાચાર મુમુક્ષુ રાજાને સ્પષ્ટ બતાવી દેવા

ઘોરઘોષાતિવાતેન વજ્રનિર્ઘોષૈસ્તથા । દિવાનિશં ચાતિવૃષ્ટ્યા
 સ્થિન્નાસ્તે સિદ્ધતાં જહુઃ ॥૧૪॥ શનૈઃ શનૈસ્તતશ્ચક્રુ રાત્રૌ રાત્રૌ
 પલાયનમ્ । કચિત્પશ્ય કચિત્સપ્ત વેપમાના હિમાનિલૈઃ ॥૧૫॥
 પ્રત્યહં રાજમૃત્યાશ્ચ તચ્ચર્યાં દદશુઃ સ્થિતાઃ । દિનૈઃ કતિપયૈઃ સર્વે
 સિદ્ધાશ્ચક્રુઃ પલાયનમ્ ॥૧૬॥ એકમેવાવશિષ્ટં તં વર્ણિરાજં નૃપઃ
 સુધીઃ । દૃષ્ટ્વા સત્યં તમેવૈકં સિદ્ધં મેને ન ચાપરમ્ ॥૧૭॥ અત્યા-
 સારાતિયાતાભ્યામપ્યનાકુલમેવ તમ્ । વહુધા માનયામાસ રાજા
 પૌરાશ્ચ સર્વશઃ ॥૧૮॥ પલાયિતાંસ્તુ તાન્સિદ્ધાન્સ્વદુર્ગમૃદ્ધવાસિનઃ ।

એવી ઘાટી મેઘઘટાઓ ગગનતળમાં ચોગરદમ દેખાવા લાગી ॥૧૩॥
 તે ઘોર મેઘ ઘોષ, પ્રચંડ પવન, ગાજ વીજના વજ્ર જેવા નિર્ઘોષો અને
 અહર્નિશ અવિચ્છિન્ન અધિક પડતી વૃષ્ટિથી સર્વે સિદ્ધો અત્યત ખેદયુક્ત
 થતાં અનુક્રમથી (એક પછી એક) સિદ્ધપણું પ્રખ્યાપન કરવાનું અભિ-
 માન છોડી દીધું ॥૧૪॥ હિમપવનથી થરથર ધ્રુજતા તે દાંલિક સિદ્ધો
 ધીમે ધીમે પોતાનું નિર્ગમન બીજાઓ ન જુવે એમ રાતે રાતે નિરાવરણ
 સ્થાનથી, કોઈ રાત્રિએ પાંચ તો કોઈ રાત્રિએ સાત એવા અનુક્રમથી
 અથવા કોઈ ખુણામાં પાંચ તો કોઈ ખુણામાં સાત એવા અનુક્રમથી બીજા
 આવરણવાળા સ્થાનમાં પલાયન કરી ગયા ॥૧૫॥ તે સ્થાનમાં સિદ્ધોનું
 આચરણ જાણવા વાસ્તે રાજાની આસાથી રહેલા તેના ભૂત્યો સિદ્ધોનું
 નાશી જવારૂપ સમસ્ત એણિત પ્રતિદિન જોતા હતા અને રાજાને નિવેદન
 કરતા હતા. એ રીતે તે સૌએ પણ સિદ્ધો કેટલેક દિવસે કરીને પ્રાણપરિ-
 ક્ષણ મારે ત્યાંથી બીજા છાયાવાળા સ્થાનમાં પલાયન કરી ગયા ॥૧૬॥
 મહાશુદ્ધિશાળી સિદ્ધવંશલ નૃપતિ અતે એકલાજ નિર્ભયપણે ખેદલેશના
 સ્પર્શ વિનાજ શાંતિથીજ બેસી રહેલા તે આ બાળ વાણીરાજને જોધને,
 તેમને એકલાનેજ સાચા સિદ્ધ માન્યા પણ બીજા કોઈને નહિ ॥૧૭॥ અ-
 ત્યત પડતી જળધારાને અને પ્રચંડ હિમપવનને વિના વ્યાકુળતાએ સ-
 હન કરવા પૂર્વક સ્થિર બેસી રહેલા મહાવાણીને મુમુક્ષુ રાજા અને સર્વે
 પુરવાસી જનો બહુ બહુ માનવા લાગ્યા ॥૧૮॥ ત્યારે તે રાજા નાશી ગયેલા

इतरांश्च नृपो मेने ग्राम्यैः साधारणान्किल ॥१९॥ तदा शाकादयः
सिद्धास्तस्योत्कर्षं विलोक्य वै । अत्यमर्षज्वलद्वात्राश्चकुस्तं हन्तु-
मुद्यमम् ॥२०॥ समन्त्रमापक्षेपाद्यैः सेष्टदेवोदितैरपि । अभिचारैश्च
तं हन्तुं न शक्ते कोऽपि मान्त्रिकः ॥२१॥ सर्वे प्रयासा विफलास्ते-
षां तस्मिन्नि चर्णिनि । शस्त्रघाता इवाकाशे वभ्रूवुर्ग्राह्णीश्वरे
॥२२॥ तं तु हन्तुमशक्तैस्तेर्मापमुष्टिर्दुरात्मभिः । साधौ गोपाल-

મુખ્ય સૌ સિદ્ધો અને ખોતાના કોટની અંદર ધર્મશાળા વિગેરે સ્થાનમાં રહેલા ખીલ સિદ્ધોને 'અરે ! આ સર્વે તો સિદ્ધપણું પ્રખ્યાપન કરી લો. કોને કંગવા માટેજ પ્રવર્તેલા કેવળ આશ્વસાધારણ (ઉદરભરી પશુ-ઓજ) છે એમ નિશ્ચયથી માનવા લાગ્યો ॥૧૯॥ તે સમયમાં કેટલાક શક્તિના ઉપાસક સિદ્ધો વિગેરે આ વર્ણુરાજનો સર્વાધિક સમુત્કર્ષ અને રાત્ર તથા નગરજનોએ કરેલા અતિશય આદરલાવને લાગીને જાનવ-લ્યમાન અસૂચાક્રમ જવાળાથી દૃશ્ય અખિલ અવયવવાળા થઈને તે મહા-પ્રભુને મારવાના મહા ઉદ્ધમમાં મંડ્યા ॥૨૦॥ હરિને હણવા વાસ્તે તત્પર થએલા તે મહિન માંત્રિક પાપોએ મહિન મત્રથી મતરેલા માપ (અડદ) મુઠી ભરીને નાંખવા, લોટનું પુતળું બનાવી તેને મતરીને તેના મસ્તકને હણવું; વિગેરે અભિચારો કર્યા, વળી સ્વેષ્ટદેવ કલભૈરવાદિકે રાજ થઈને 'તું જેને મરી ગયેલો ચિંતવીશ તે જરૂર મરી જશે' એવાં આપેલાં વર-દાનવચનોનો પણ વિનિયોગ કર્યો, વળી કુલ્યાનજ ઉત્પન્ન કરી મારવા મોકલ્યો, ઇત્યાદિ અનવધિક ઉપાયો કર્યા પણ વર્ણુરાજને મારવા માટે સમર્થ થયા નહિ. તે શાક્રોના સમસ્ત પ્રયાસો જેમ નિરંશ આકાશમાં કરેલા શસ્ત્રપ્રહારો નિષ્ફળ જાય તેમ નિષ્ફળ થઈ ગયા. જેનો દેહ કર્મથી બંધાયેલો હોય તેમાંજ સર્વ મારણુઉપાયો પ્રવર્તે. જે દિવ્યમૂર્તિ પરમેશ્વર સહજ સ્વભાવેજ અપહતપાખ્યા, (નિર્દોષ) વિજર, વિમૃત્યુ, વિશોક, વિજઘત્સ, અપિપાસ, સલકામ અને સત્યસંકલ્પ છે તેમાં અભિચારાદિ ઉપાયોનો લવલેશ પ્રસંગજ ક્યાંથી હોય ? માટે આવા સર્વેશ્વર વર્ણુવિષે સર્વ પ્રયત્નો બર્થ ગયા ॥૨૧-૨૨॥

દાસાણ્યે તત્સેવિનિ નિચિશ્ણિષે ॥૨૩॥ મૃતપ્રાયસ્તદૈવામૂહ્યલજ્જિહ્વઃ
 સ મૂર્ચ્છિતઃ । મુચનિર્યત્ફેનજાલો નિશ્ચેષ્ટો ન્યપતદ્ભુવિ ॥૨૪॥
 સદ્વસ્ત્રશો જના દ્રષ્ટું તમાગચ્છન્નિતસ્તતઃ । અપ્રતીકારમેવાહુર્નૃપા-
 યાસ્તમુપદ્રવમ્ ॥૨૫॥ સિદ્ધાહ્યાંસ્તાંસ્તતો રાજા ગ્રાહ મો મન્ત્રશા-
 સ્થિણઃ ! । ઉપાયઃ ક્રિયતામસ્ય ભવદ્વિઃ સિદ્ધયોગિભિઃ ॥૨૬॥ ત
 ઋચુરપ્રતીકાર્યો ભવત્યસ્ય હુપદ્રવઃ । નીલકણ્ઠો મહાન્સિદ્ધઃ કરો-
 ત્વસ્ય ચિફિત્સિતમ્ ॥૨૭॥ માત્સર્યાદેવમુકે તૈરપિ રાદ્ધાર્થિતઃ સ

તે દુરાત્માઓ જ્યારે હરિને હણવામાટે સમર્થ થયા નહિ ત્યારે ચ-
 ઢેલા કોપવેગને પ્રભુની પરિચર્યાપરાયણ ગોપાળદાસ સાધુને મારવાવડે
 પ્રશ્નાત કરવા સાડ તેની ઉપર મલિન મનથી મતરેલા માપ મુદિ ભરીને
 ફેંક્યા ॥૨૩॥ તે સાધુ તેજ ક્ષણમાં મૂર્છા પામી ગયો અને તેની જાણ બ-
 હાર લાખી જ્ઞાનની પેઠે લળક લળક થવા લાગી અને મુખમાથી ફીણના
 ફીહોટા નીકળવા લાગ્યા અને પ્રાણુચેષ્ટાએ રહિત મૃતતુલ્ય થઇને પૃથિવી
 ઉપર પડી ગયો ॥૨૪॥ લગવાનની પરિચર્યામાં તત્પર, અકૃત્રિમ સાધુ
 સ્વભાવવાળા ગોપાળદાસને જીવિત સશયને પામેલો સાંભળીને, તેને જોવા
 માટે યોગરદમથી તમામ નગરનિવાસી નરો અને નરપતિ ઉતાવળા
 આવીને, તેવી દુ સ્થિતિમાં પડેલા સાધુને જોઇને ‘આ ઉપદ્રવ કોઇથીપણ
 ન નિવારણ થાય એવો છે’ એમ જોલ્યા ॥૨૫॥ ત્યારે સિદ્ધવલ્લભ રાજાએ
 પોતાના પુરમાં સિદ્ધ સસાથી પોતાની પ્રખ્યાતિ દાખવતા તેતે સિદ્ધોને
 કહ્યું કે—હે મત્રશાસ્ત્રીઓ ! તમો સિદ્ધયોગી કહેવાઓ છો તો આ સા-
 ધુના સમુજીવનનો સમુપાય જલદી કરો ॥૨૬॥ એ રીતે રાજાએ કહ્યું
 એટલે તે દામિક સિદ્ધો મત્સરથી જોલ્યા કે—હે રાજા ! આ સાધુને
 થએલો મહા ઉપદ્રવ અમારાથી અનિવાર્ય છે તમોએ સર્વ સિદ્ધોની અ-
 પેક્ષાએ મહાસિદ્ધયોગીપણે માનીને વિશેષપણે સન્માન કરેલા આ નવા
 આવેલા જે નીલકંઠવર્ણી છે તે આ ઉપદ્રવની નિવૃત્તિ કરશે એમ અસૂચા
 સાથે જોલ્યા ॥૨૭॥ તે દામિક નિર્દય સિદ્ધોએ આ પ્રકારે ધ્યાનિ વશ
 થઇને કહ્યું તથાપિ દયાળુ રાજાએ ઉપદ્રવની ઉપશાતિ અર્થે અતિ પ્રા-

તુ । સદ્યસ્તત્પાર્શ્વમાગત્ય તદવૈચ્છાકકુદ્બુદ્ધતમ્ ॥૨૮॥ શનૈરવાદી-
 ત્તત્કર્ણે રૂઢ્ણસ્યાષ્ટાક્ષરં મનુમ્ । તાવત્સ સહસોત્તથ્યૌ નૃપતે !
 નિરુપદ્રવઃ ॥૨૯॥ વિસ્યયં પરમં પ્રાપુસ્તદા સર્વે જના અપિ । સા-
 ક્ષાચ્છ્રીરૂઢ્ણરૂપે તં રૂઢ્ણમક્તં ચ મેનિરે ॥૩૦॥ યેન દ્વિતો માપમુષ્ટિઃ
 સાધાવસિન્પુમાન્સ તુ । સ્વરૂતેનામિચારેણ સદ્ય આસીત્થાવિધઃ
 ॥૩૧॥ સિદ્ધાસ્તસ્ય પ્રતીકારં યાવદ્બુદ્ધિવલોદયમ્ । ચક્રુસ્તથાપિ
 નો શોકુર્ગતદર્પાસ્તતોઽમ્ભવન્ ॥૩૨॥ પ્રણમ્ય વર્ણિરાજં તે પ્રાર્થયિત્વા
 ચ ભૂરિદાઃ । તદન્તિકમુપાનિન્યુર્ગુણગ્રહણશીલિનમ્ ॥૩૩॥ તત્ર

ર્થના કરેલા ભગવાને તેજ ક્ષણમાં ગોપાળદાસ સાધુ સમીપે પધારીને ‘આ
 અભિચારરૂપ પાપકર્મ શાક્ર સિદ્ધોએ કર્યું છે’ એમ બાધી લીધુ ॥૨૮॥
 હે નૃપતે ! બાધ્યા પછી તે સાધુના જમણા કર્ણમાં કૃષ્ણનો અષ્ટાક્ષર
 શરણમંત્ર જે અખિલ આપત્તિને ટાળનારો અને અખિલ અર્થને આપ-
 નારો છે તે ધીમેથી કહ્યો, તેજ ક્ષણમાં તે સાધુ ઉપદ્રવે રહિત થઇને
 મુતો હોય ને ઉઠે એમ એકદમ ઉઠ્યો ॥૨૯॥ તે સમયમાં સર્વે જનો પરમ
 વિસ્મયને પામ્યા. તેમાં ઘેટલાક જનો વર્ણિરાજ શ્રીહરિને ‘સાક્ષાત્ ભ-
 ગવાનના પરમ એકાંતિક ભક્ત છે’ એમ માનવા લાગ્યા, તો ઘેટલાક ‘સા-
 ક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણજ છે’ એમ માનવા લાગ્યા ॥૩૦॥ જે દુષ્ટ શાક્રો નિરપરાધી
 સાધુઉપર મતરેલા માપની મુષ્ટિ ફેંકી હતી તેતો પોતે કરેલા અત્યુચ્ચ અ-
 ભિચારરૂપ પાપથી ગોપાળદાસની માફક તત્ક્ષણ પરાભવ પામતાં પ્રાણ-
 સંશયને પામીને ભૂતળઉપર પડી ગયો ॥૩૧॥ સર્વે સિદ્ધાભિમાનિઓએ
 તુરતજ તેની ચિકિત્સા યાવદ્બુદ્ધિબલોદય બહુબહુ કરી પણ અતે નિષ્ફળ
 નીવડતાં સિદ્ધયોગીપણાના ગર્વે રહિત થઇને, વર્ણિરાજની સમીપે વિનીત
 વેપથી આવી પ્રણામ કરીને બહુ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. પ્રાર્થના કરેલા મહા-
 પ્રભુ પ્રાર્થનામાત્રગુણને ચંદણ કરવાના સહજ સ્વભાવવાળા હોવાથી અને
 દયાના તથા ક્ષમાના એકનિધિ હોવાથી મહાઅપરાધિનેપણુ જવાડવામાટે
 તેની પાસે પોતે પધાર્યા ॥૩૨-૩૩॥ ત્યાં પધારીને કંઠમાં પ્રાણ જેના આવી
 ગયા છે એવા એ ઉપદ્રવ પામેલા શાક્ર સિદ્ધને મહામુનિ ભગવાને કૃપાપૂર્વક

ગત્વા સ ભગવાન્ કૃપાનિધિરુદારધીઃ । ઈક્ષયોત્યાપયમાસ સઘ્નઃ
 કણ્ઠાસુમેઘ તમ્ ॥૩૪॥ તતોઽતિવિસિતૈઃ સિદ્ધૈરર્ચ્યમાનઃ સ તૈઃ
 પુનઃ । સ્વસ્થાનમેત્ય ન્યવસત્સ્તૂયમાનો નૃપેણ ચ ॥૩૫॥ તતોઽતિ-
 વિસિતો રાજા ક્ષાત્વા સાક્ષાત્તમીશ્વરમ્ । પ્રાપ તચ્છિપ્યતાં પ્રીત્યા
 સફલત્રસુતઃ સુધીઃ ॥૩૬॥ પુરે વિત્તાદિલોમેન સિદ્ધાસ્તે યં યમા-
 ર્વયન્ । સ સ તસ્ય પ્રતાપેન સઘ્નોઽભૂન્નિરુપદ્રવઃ ॥૩૭॥ પૌરૈર્મૃદં
 દીયમાનં ધનં કિમપિ નાગ્રહીત્ । ન વહ્નં વાહનં વાપિ સ તુ સર્વત્ર
 નિઃસ્પૃહઃ ॥૩૮॥ તતો રાક્ષા દીયમાનાઃ સ્વર્ણમુદ્રાઃ સહસ્રશઃ ।

નિરીક્ષણુ કર્યું. નિરીક્ષણુ સુધાધારાથી અભિષેક કરેલો તે શાક્ર સિદ્ધ તમામ
 વ્યથાએ રહિત થઈને ઉઠ્યો ॥૩૪॥ તેપછી જેઓ શ્રીહરિવિષે ઈર્ષ્યાબુ હતા
 એજ સિદ્ધાભિમાનીઓએ મદરહિત થઈ વિનયવિનમ્ર થઈ વિશેષ વિસ્મય
 પામીને સારીરીતે પૂજા કરી. પછી સ્વસ્થાનમાં આવીને ભાવિક રાત્રીએ
 અતિશય સ્તુતિ કરવાથી સુખેથી ત્યાં રહ્યા ॥૩૫॥ ત્યારપછી બુદ્ધિશાલી
 સિદ્ધવક્ષભરાત્ર વર્ણુરાજ શ્રીહરિનું આવું અમાનુષી દિવ્ય ચિત્ર ચરિત્ર
 પ્રત્યક્ષ પેખીને અત્યંત આશ્ચર્ય પામીને, એમનો પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વરપણાનો
 દૃઢ નિશ્ચય કરીને, પત્ની પુત્ર સાથે શ્રીહરિના શિષ્યભાવને બહુભાવથી
 પામ્યો ॥૩૬॥ તે સીરપુરપત્તનમાં તે સિદ્ધાભિમાનીઓ વિત્ત વનિતા
 વિગેરેની વાંછનાથી જેજે જનોને માપમુદ્દિપ્રસેપ આદિક અભિચારથી
 ખીડા પમાડતા હતા તેતે જનો મહાપ્રભુના પ્રસાદથી તત્કાળ સમસ્ત ઉપ-
 દ્રવે વર્ણીત થઈ જતા હતા ॥૩૭॥ નગરનિવાસી જનોએ બહુ વિત્ત વસ્ત્ર
 વાહન વિગેરે પરાભક્તિપૂર્વક આચર્યથી આપવા માંડ્યું પણ સકળ સાંસા-
 રિક પદાર્થમાત્રમાં નિતાંત નિસ્પૃહ એવા શ્રીહરિએ લેશપણ સ્વીકાર્યું
 નહિ. તેપછી ભક્તરાત્રએ હબરો હબર સુવર્ણ મુદ્રિકાઓ, શાલદુશાલા
 વિગેરે વિવિધ મહાવસ્ત્રો પરમ પ્રીતિથી બહુ આચર્યપૂર્વક અર્પણ કરવા
 માંડ્યાં પણ ચંદણુ કર્યું નહિ. તે રાત્ર-પ્રભતની એક ભક્તિજ પ્રીતિથી ચંદણુ
 કરી. કેમકે ભક્તિચક્રી જીવન જે સુવર્ણાદિ વિત્ત વસ્ત્ર વાહન વિગેરે પદાર્થ-
 માત્ર છે તેતો માયિક, સુણમય અને દુઃખ શોક રોગને આપનારાં હોવાથી

વસ્ત્રાણિ ચ ન સોઽગૃહાજ્ઞાનન્માયામયં હિ તત્ ॥૩૯॥ एतस्मिन्न-
 ન્તરે તત્ર તૈલિજ્ઞ. કશ્ચન દ્વિજઃ । આયાત્રિ.સ્વ. કુટુમ્બી ચ વેદ
 શાસ્ત્રપુરાણવિત્ ॥૪૦॥ ધાર્મિક. સ દદૌ તસ્યે મહાદાનાનિ ભૂપતિઃ ।
 માતૃજ્ઞકાલપુરુષપલ્લવણાદીનિ ભૂરિશઃ ॥૪૧॥ વિપ્ર. સ ગોરવર્ણોઽપિ
 મહાદાનપ્રતિગ્રહાત્ । કૃષ્ણવર્ણોઽમચત્સદ્યો લોકેઽપિ ગર્હાતાં યયો
 ॥૪૨॥ તથાવિધઃ સ સ્વદોષશાન્ત્યર્થં હરિમેવ તમ્ । લોકપ્રસિદ્ધ-
 માશ્રુત્ય તમેવ શરણં યયો ॥૪૩॥ સ હૃષ્ટા દુર્દેશાં તસ્ય વિપ્રસ્ય
 કરુણાનિધિઃ । કર્ણેઽચક્ત્કૃષ્ણમન્ત્રં પાપેભ્યો સોઽપ્યમુચ્યત ॥૪૪॥

સતોએ સર્વથા ત્યાજ્ય છે તો સત્પતિ આ લગવાન્ શ્રીહરિનેતો તેમા કેશ
 પણુ રૂચિ થાયજ કેમ ? ॥૩૯-૪૪॥

આવા અવસરમા કોઈ તૈલગ દેશનો બ્રાહ્મણ તે નગરમા આવ્યો
 આ બ્રાહ્મણ નિર્ધન, બહુ કુટુમ્બવાળો અને દીન હતો વેદ શાસ્ત્ર અને પુ
 રાણુમા પડિત (વેદ વેદાર્થને બાણુનારો) અને ધર્મકનિષ્ઠ હતો આ વિપ્ર
 દારિદ્ર્યદોષથી દુરત કુળી હતો આ વિપ્રને સત્પાત્ર બાણુને રાત્રએ
 હાથી, કાળપુરુષ, લવણુ નિગેદે બહુવિધ મહાદાનો યથાવિધિ દીધા આ
 વિપ્રે પણુ દારિદ્ર્યદોષથી પરાલવ પામેલો હોવાથી તે સર્વનો તેણે પ્રતિશ્ઠ
 કર્યો ॥૪૦-૪૧॥ આ વિપ્ર પ્રકૃતિથી ગૌરવર્ણવાળો હતો પણુ પ્રતિશ્ઠ કરેલા
 ગળદિ મહાદાનના અત્યુચ પાપને લીધે તત્કાળ કાળજીએવા કાળાવર્ણવાળો
 થઈ ગયો અને લોકમાપણુ અત્યત નિંદાનો પાત્ર થયો ॥૪૨॥ તેપછી તે
 વિપ્ર પોતાની કાયામા એકદમ થએલી વિકૃતિ બેધને ઘણો ખેદ પામીને,
 પોતાના આ પાપના પ્રમોચનમા કોઈપણુ યોગ્ય ઉપાય નહિ બેધને,
 ‘દર્શન માત્રથી સમસ્ત પાપપુજને પ્રણાથ કરનારા વાર્ણીન્દ્ર શ્રીહરિ આ
 પુરમા પ્રસિદ્ધ છે’ એમ કર્ણાકર્ણી સુણીને પોતાના દોષની શાંતિમાટે
 શ્રીહરિની સમીપે જઈને તેમનાજ રૂપને પામ્યો ॥૪૩॥ કૃષ્ણાનિધિ,
 શરણુગતવત્સળ, સમસ્ત પાપ કે ઉપદ્રવને હરનારા શ્રીહરિએ શરણે
 આવેલા વિપ્રની દુર્દેશા દુષ્ટિથી દેખીને, તેના જમણા કર્ણમા રહસ્યભૂત,
 પદ્મકર્ણુ ગોચર નહિ એવા કૃષ્ણમન્ત્રનો ઉપદેશ કર્યો, એટલે તુરતજ તે પા

સચઃ સ પૂર્વરૂપોઽમૂત્તદ્રુણાનેવ વર્ણયન્ । સ્વદેશમગમદ્દુષ્ટો વિ-
સ્સિતો ધરણીપતે ! ॥૪૭॥ અશેષયોગીન્દ્રતપસ્વિસિદ્ધવીર્યાધિકાં
વિશ્વદર્પીહ શક્તિમ્ । અનન્યસિદ્ધં નિજસાધુભાવં નોદ્રિચ્યતે સ
પ્રથયન્ હરિઃ સ. ॥૪૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સદ્ગીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મગાથે
પ્રથમપ્રકરણે સિદ્ધાભિમાનિગુરુપરાજયનામા પદ્મચત્વારિશોઽધ્યાય ॥૪૬॥

સુમત ઉચાચ—ચાતુર્માસ્યે વ્યતીતેઽથ સિદ્ધા દેશાન્તરં યયુઃ ।
નારાયણોઽપિ તે. સાકં યયો રાજા સમર્ચિત. ॥૧॥ દેવ્યાઃ સમીપે
કામાદ્યા. કચ્છિદ્ધામમુપેત્ય તે । આરેભિરે વહિર્વાદ્યાં પાકં કર્તુ

પમાથી તે વિપ્ર મુક્ત થઈ ગયો ॥૪૮॥ હે ધરણીપતે ! તે વિપ્ર તેજ ક્ષણમા
શ્યામવર્ણરૂપ દોષે રહિત થઈ ગયો અને પૂર્વના જેવો ગૌરવર્ણવાળો થઈ
ગયો તેપછી મહાપ્રભુને પ્રણામ કરીને, તેમના કાર્પુર્ય-વાત્સલ્ય-ઓ
દાર્ય-સૌશીલ્ય વિગેરે સદ્ગુણોને વખાણતો વખાણતો મનમા બહુ વિસ્મિત
અને હર્ષિત થઈને સ્વેદશમા ગયો ॥૪૯॥ હે રાજન્ ! એ રીતે લગવાન
શ્રીહરિ સમસ્ત યોગીન્દ્રો, તપસ્વિઓ અને સિદ્ધો યજ્ઞીપણુ નિરવધિકાતિ
શય દિવ્ય તેજ-પ્રભાવ-શક્તિએ સપત્ર છે, માટે સર્વજનોએ સ્લાઘા કરેલા
છે તથાપિ પોતાનો અસાધારણ, (સ્વત સિદ્ધ) ખીલ જનોને દુર્લભ
એવો જે સાધુભાવ (સાધુતા) છે તેને જગતમા વિસ્તારતાથકા લગારપણુ
ગર્વિષ્ઠ થયા નહિ ॥૪૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સદ્ગીવન. પ્રથમપ્રકરણે
સિદ્ધાભિમાનિગુરુપરાજયનામા પદ્મચત્વારિશોઽધ્યાયઃ ॥૪૬॥

અધ્યાય ૪૭ મો.

સુમત ઋપિ કહેછે—હે રાજન્ ! ત્યારપછી ચાતુર્માસ્ય-આષાઢ આ-
દિક ચાર માસ વીતિ જતા રાત્રએ રાખેલા તે સિદ્ધાભાસો દેશાતરમા સી-
ધાવ્યા નારાયણસ્વરૂપ નીલકંઠવર્ણીપણુ રાત્રએ સારી રીતે સત્કાર કર્યા
થકા પોતાના એકાતિક ભક્ત રાત્રને ધર્મમાર્ગમા સ્થાપીને, સિદ્ધોની સાથે
તીર્થાટન તત્પર થઈને ત્યાથી ચાલી નીકળ્યા ॥૧॥ સીરપુરથકી નીકળીને
શ્રીહરિસાથે ચાલતા તે સિદ્ધો ક્રમાક્ષી નામની કોઈ દેવીના મંદિરની સ-
મીપે વર્તતા કોઈ ગામને પામીને ગામથી બહાર પુષ્પવાટિકામા તેમણે

પૃથક્ પૃથક્ ॥૨॥ સિદ્ધાંસ્તાનાગતાન્કૃત્વા મહાકાલ્યા ઉપાસકઃ ।
 તાવત્તત્રાગમત્કશ્ચિત્તત્રત્યો વ્રાહ્મણો મહાન્ ॥૩॥ સ હિ પૂર્વ સ્વધર્મ-
 મ્સ્યો નિગમોક્તક્રિયાદરઃ । વિદ્વાન્સ્વદારનિરત આસીચ્છીલગુણા-
 ન્વિતઃ ॥૪॥ સ ચૈકદા શાક્તસદ્ગાત્કુલાળંચમશેષતઃ । યાગમં
 વાચયામાસ સદ્યઃફલનિદર્શનમ્ ॥૫॥ તદા તસ્ય હચિસ્તસિન્ના-
 સીદુઃસદ્ગદોપતઃ । તદુક્તાચારસકોઽમૂત્કોલસદ્ગમિયસ્તથા ॥૬॥
 તતસ્ત્યક્ત્વા સ્વધર્માદીનાસીચ્છાકાગ્રણીશ્ચ યઃ । સિદ્ધેશ્વરામિ-
 માની સ તનાયાત્પ્રજ્વલન્ કુધા ॥૭॥ સુરાપાનમદાઘૂર્ણરક્તાક્ષઃ

પૃથક્ પૃથક્ પાક કરવાનો પ્રારંભ કર્યો ॥૨॥ ‘અહી કોઈ સિદ્ધો આવ્યા છે’
 એમ સાક્ષીને તુરંતજ તે ગામનો મહાકાલીનો મહા ઉપાસક કોઈ વામી
 વિપ્ર સિદ્ધો સમીપે આવ્યો ॥૩॥ આ વિપ્ર પ્રથમ-મહાકાલીદેવીની દીક્ષા
 લીધા પહેલા વેદવેદાંગને લખ્યો હતો વેદોક્ત સંધ્યાવદન-વિષ્ણુપૂજનાદિક
 સત્ક્રિયામાં આદરભાવવાળો હતો સ્વધર્મમા નિષ્ઠાવાળો, એક પત્નીવ્રતવાળો
 અને શીલ તથા શમદમાદિ સર્વ સદ્ગુણોએ સંપન્ન હતો ॥૪॥ પણ કોઈ
 શાકતનો સગ થતા, કોઈ કામાદુળ રાત્રએ સમાનશીલ પડિતપાસે નવીન
 કુકટપનાથી કરાવેલા, કુળાર્ણવ જેનું નામ છે, શીમળાના પુષ્પની પેઠે
 અર્થવાદ પ્રદર્શનાદિકથી તત્કાળ રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવે એવો કોઈ આગમ
 (તત્ર) સમયપણે તેના વાચવામાં આવ્યો ॥૫॥ શાક્ત બ્રાહ્મણ અને વેદ
 વિદ્વદ્ અસંખ્યજાતિ આ બે દુ સંગદોષને લીધે તે પવિત્ર વિપ્રનેપણ તે કૌલ
 માર્ગમા રૂચિ થઈ પછી શાક્તોના સમાગમમા પ્રીતિવાળો થઈ, કૌલાગમમાં
 કહેલા મહાકાલી આદિક નાનાવિધ મલિન દેવતાઓના ઉપાસનાચારમાં
 અતિશય આસક્ત થયો ॥૬॥ ત્યારપછી પૂર્વોક્ત સર્વ સ્વધર્મને સમૂળ ત્યાગ
 કરીને, દુરાચારમાં પ્રીતિવાળો થઈ શક્તિ ઉપાસકોનો અંગ્રગણ્ય થયો
 ‘હુંજ સિદ્ધેશ્વર છું’ એવો અભિમાની આ બ્રાહ્મણ ક્રોધાનળથી બળતો બ-
 ળતો સિદ્ધો સમીપે આવ્યો ॥૭॥ તેને વર્ણવેછે-સુરાપાનના મદથી ચકળ
 વકળ લાલચોળ લોચનવાળો, માસાહારી, કુલાદિક સજ્જાથી પ્રસિદ્ધ મોચણ
 આદિક અદ્યપ્રકારની સ્ત્રીઓના ગુણાંધ ધોએલુ કુળવારિ નામના જળનું નિ

પલ્લાશનઃ । કુલાદ્યકલ્પીગુહ્યાન્નક્ષાલનામ્બુપિવઃ સદા ॥૮॥ વધ-
ત્રિશૂલં હસ્તે ચ લૌહં સિન્દૂરચન્દ્રકમ્ । વિશ્રત્કૂચે ચ સિન્દૂરં
કુલપુષ્પાક્તકુક્કુમમ્ ॥૯॥ મુણ્ડમાલ્યાં મહાકાર્ણીં સરન્ કુલ્પાં
મુદુર્હસન્ । કુમારીપાયુશુચ્યમ્બુમાર્જિતાચિલગાત્રકઃ ॥૧૦॥ પાના-
ન્તચર્ચિતાપકતિમિદુર્વાસિતાનનઃ । પિવૈક ઇતિ વિદ્યાતાઃ શિરો-
વદ્ધારુણાંશુકઃ ॥૧૧॥ વૃતઃ સ્ત્રીપુરુષૈર્ગ્રામ્યૈઃ સ્વશિષ્યૈશ્ચ સ સત્વર-
મ્ । તત્રાઽઽગત્યાદ્યવીત્સિદ્ધાંશ્ચકિતાન્સ્વેક્ષયાઽલિલાન્ ॥૧૨॥
અહો કથં સિદ્ધસંઘ્નાં ધૂર્તા ! વિમૃથ દુર્લભામ્ । એક એવ હિ સિદ્ધો-
ઽસ્મિ સામ્પ્રતં ભુવિ નાપરઃ ॥૧૩॥ યુષ્માદૃશા એવ મયા કૃતાઃ

રંતર પાન કરનારો, કાળા લોહાથી કરેલું, સિદ્ધરના ચાંદલા જેમાં કરેલા છે
જેવું ત્રિશૂળ હાથમાં ધારી રહેલો, કુળપુષ્પ (કુળાદ્યકલ્પિયોનાં ગુહ્યાંગમાંથી
નીકળતું રજઃપર્યાય રૂધિર)થી ભિશ્રિત કરેલું હુંકુમ અને સિદ્ધર શ્રદ્ધાટિના
મધ્યમાં ધારી રહેલો, દેવીભાવનાથી પુંજેલી કન્યાઓના ગુદા ધોએલા
જળથી સર્વ શરીરમાં સંભાર્જન કરતો, કપાળની માળાવાળી હુલા નામની
મહાકાલીને નિરંતર સંભારતો, વારંવાર અવવિશથી હસતો, સુરાપાન પછી
દાંતથી ચાવેલા અપકવ મત્સ્યથી જેનું મુખ અત્યંત દુર્ગંધાય છે, મંજીષ રા-
ગથી રંગેલું રાતું વસ્ત્ર જેલે મસ્તકે વીંટયું છે, પિબૈક (સુરાને કંઠમુધી પિવે
તે પિબ કહેવાય. તેમાં એક-મુખ્ય તે પિબૈક કહેવાય) એવા સાર્થક
નામથી વિખ્યાત, પોતાના શિષ્યભાવને પામેલા ગામના સ્ત્રીપુરુષોથી વિતા-
એલો, આવો બ્રાહ્મણાધમ ઉતાવળો ત્યાં આવીને, પોતાના જેવા માત્રથીજ
ભયભીત થઈ ગએલા સમગ્ર સિદ્ધો પ્રતિ વચન બોલ્યો ॥૮-૧૨॥ તે વચન
ચાર શ્લોકથી કહે છે-અહો ! અરે ધૂર્તો ! હું સિદ્ધાસર વિષમાન છતાં
તમો સિદ્ધસંઘને કેમ ધારી શકો ? કેમકે સિદ્ધસંઘા સુદુર્લભ છે, આ જ-
ગતમાં આ વર્તમાન કાળમાં હું એકલોજ સિદ્ધ છું, બીજે કોઈપણ હોઈશકે
નહિ, આ શું તમો નથી બણતા ? ॥૧૩॥ જ્યાં ત્યાંથી અત્ર આવેલા તમારા
જેવા તો સહસ્રોસહસ્ર સિદ્ધો મેં અનાયાસથી છતી લઇને મારા શિષ્ય-
આરાનુવર્તી કરી દીધા છે. જેમલે અભિમાનથી માફે વચન માન્યું નહિ

શિષ્યાઃ સહસ્રશઃ । યૈર્માનિતં ન મદ્વાક્યં તે નીતાશ્ચ યમાલયમ્
 ॥૧૪॥ તસ્માદ્ધૂયં સમુત્તાર્ય ધારિતા વ્રહ્મસૂત્રવત્ । કણ્ઠસ્ત્રજોઽવ
 મચ્છિષ્યા ભવતાઐવ ભૂતયે ॥૧૫॥ અન્યથા વીરપુરુષા મદાગ્ન-
 માત્રકાલ્પિણઃ । મક્ષાયિષ્યન્તિ યઃ સર્વાશ્ચીવતો વિકટાનનાઃ ॥૧૬॥
 તદાનીં તેઽસિલાઃ સિદ્ધાઃ પ્રાગ્બહુશ્રુતતદ્ગુણાઃ । પ્રત્યક્ષં ચ તમા-
 લોક્ય વેપન્તે સ્ત મયાદ્ગુશમ્ ॥૧૭॥ મરિપ્યામોઽય ધોન્મત્તા
 મરિપ્યામો દિ તદ્ગુતમ્ । શિષ્યા અસ્ય ભવેમેતિ પ્રોચુસ્તે ચ પરસ્પ-
 રમ્ ॥૧૮॥ કણ્ઠસ્ત્રજલ્યોદયિતુમુચ્ચતાનથ તાન્સ તુ । દટ્ટા હરિર્નૃપ !
 પ્રાહ સિદ્ધાઃ । કિં ક્રિયતે ન્યિદમ્ ॥૧૯॥ ચિન્તા કાપિ ન કર્તવ્યા

તેમને તો યમપુરીમાં ઠેઠ પહોચાડી દીધા છે ॥૧૪॥ માટે યજ્ઞોપવીતની
 પેઠે કંઠમાં ધારેલી કુંડીઓ કંઠમાંથી કાઢી નાંખીને ‘અમો શંવો છીએ કે
 વૈષ્ણવો છીએ’ એવું અભિમાન મુકી દઈને, તમારા અબ્યુદય માટે હાલજ
 મારા શિષ્યભાવને લાભે ॥૧૫॥ જો મારા કલા મુજબ નહિ કરશો તો મ-
 હાકાલીની પરીત્યાગપરાયણ, મારી આરાતીજ વાટ બેઈ રહેલા, વિક-
 રાણ વદનવાળા, વીરનામના પુરૂષો તમને તમામને જીવતાને જીવતાજ
 જમી જશે ॥૧૬॥ હે રાજન ! આ રીતે મહા ક્રોધથી બોલતો, ભયંકર વેપ
 જેનો છે, જેના ગુણો પ્રથમથી બહુ સાંભળ્યા હતા એવા પિંબેકને પ્રત્યક્ષ
 નિરીક્ષણ કરીને સર્વે સિદ્ધો તેના વચન શ્રવણ ક્ષણમાંજ બહુ બીકને લીધે
 થરથર કંપવા લાગ્યા ॥૧૭॥ જેમણે જેનાં ઉચ્ચ ચરિતો પ્રથમથી મુખ્યાં
 હતાં, માટેજ ભયથીત થએલા સમગ્ર સિદ્ધો ‘આપણે હમણાંજ નિશ્ચે મરી
 જઈશું. જો જેમતેમ જીવતા રહીશું તો ઉન્મત-બેભાન ગાંડા બની જઈશું.
 માટે આ પિંબેકના શિષ્યો જલદી યદ્યપે’ એમ પરસ્પર કહેવા લાગ્યા
 ॥૧૮॥ હે રાજન ! એવો વિચાર કરીને તરતજ ગળામાં ઘાયેલી નુલસીમા-
 ણાઓ તોડવામાટે તૈયાર થએલા તે બહુબીકમુ સિદ્ધોને લાગીને નિર્ભય ભ-
 ગવાન બોલ્યા કે-હે સિદ્ધો ! તમો વિચાર્યાં વિના એકદમ આ શું કરો છો ? (ક-
 મટે સિદ્ધોમાં આવી ભયભાવના સંભવતી નથી) ॥૧૯॥ આ અતિશુદ્ધ દુરા-
 ચારી પિંબેક તમો સિદ્ધોને શું કરી શકનારો છે ? કશુંપણ કરી શકશે નહિ

શુદ્ધોઽયં કિં કરિષ્યતિ । શિષ્યં કરોતુ મમાદાવયં યુષ્માંસ્તતઃ
 પરમ્ ॥૨૦॥ આશ્વસ્તા અપિ તેનેત્થં ભીતાઃ સિદ્ધાસ્તમબ્રુવન્ ।
 નાન્યસિદ્ધસમો હોષ હન્યાદત્ત્વામપિ ક્ષણાત્ ॥૨૧॥ પિવૈકો વર્ણિનં
 દૃષ્ટ્વા સ્વકાર્યે વિમ્નરૂપિણમ્ । દૃષ્ટ્વા કરાલયા પદ્યન્નાજુહાવ તમ-
 ન્તિકે ॥૨૨॥ ત્યક્ત્વા પાકક્રિયાં સઘો નીલકણ્ઠસ્તદન્તિકમ્ ।
 પત્ય ધીરાસનેનૈવ તત્સન્મુખમુપાવિશત્ ॥૨૩॥ તત્પૃષ્ઠતઃ સિદ્ધસ-
 ત્વાસ્તન્મુખાર્પિતદૃષ્ટયઃ । નિપેદુરથ વિપ્રોઽસૌ સસામર્થ્યમદર્શયત્
 ॥૨૪॥ ચ્ચિક્ષેપ મન્નિતાન્માપાન્ ઘનપત્રે વટદ્રુમે । સોઽમ્બુજ્જુષ્કઃ
 સય પ્વ વિન્ધ્યઃ સિદ્ધાસ્તદા ભૃશમ્ ॥૨૫॥ તથાપ્યશુબ્ધમનસં

માટે તમો ભીતિ કે થિતા કશીપલુ કરશો નહિ. બે તેનામાં લેશ શક્તિ
 હોય તો ભલે મને પ્રથમ શિષ્ય કરે ? મને છતીને પછીથી મારા અનુયાયી
 તમોને શિષ્યો ભલે કરે ? ॥૨૦॥ આ પ્રકારે ભગવાને અતિશય આશ્વાસના
 આપી પણ ભગવાનનો મહિમા યથાર્થ નહિ બાજુતા હોવાથી પિબૈક થકી
 તીવ્ર ભય પામીને, તેમના પ્રત્યે સિદ્ધો બોલ્યા કે-હે વાણેન ! આતો અસ-
 દુશ છે-ખીલ સિદ્ધોની સાથે આની ગણુના ન કરશો, આતો સર્વથા અ-
 ધિક છે. આ ક્રોધ પામેલો પિબૈક આપનેપણ ક્ષણમાં હણી નાંખે એવો
 મહાસમર્થ છે એમ બોલ્યા ॥૨૧॥ પિબૈકતો નિર્ભયપણે ઉપરપ્રમાણે બો-
 લતા વર્ણિન; અધાય સિદ્ધોને સ્વશિષ્ય કરવારૂપ કાર્યમાં મહાવિમ્નરૂપ
 માનીને, કર દૃષ્ટિથી બેતો બેતો પોતાની પાસે બોલાવવા લાગ્યો ॥૨૨॥
 નિર્ભય નીલકંઠવર્ણી બોલાવામાત્રમાં તત્કાળ પાકક્રિયાનો પરિત્યાગ કરીને
 તેની પાસે પરવરીને તેની સન્મુખજ વીરાસન વાળીને વિરાજમાન
 થયા ॥૨૩॥ ખીલ સિદ્ધસંઘો વાણેરાજની પાછળ પિબૈકના મુખને અભિ-
 મુખ દૃષ્ટિ રાખીને બેઠા. તેપછી વિપ્ર પિબૈકે પોતાનો પાપપરાક્રમ મહા-
 પ્રભને પ્રદર્શાવવાનો પ્રારંભ કર્યો ॥૨૪॥ તે પિબૈકે પ્રથમ ઘણા સિદ્ધસંઘને
 ત્રાસ પમાડવા અને પોતાનો પરાક્રમ પ્રસિદ્ધ કરવા, યોગરદમ ઘાટાં
 લીલાં પાનડાંવાળા ક્રોધ વડવૃક્ષ ઉપર મલિનમંત્રોથી મંતરેલા અડદ ફંડ્યા,
 એટલે તત્કાળ તે વૃક્ષ સમૂળ સુકાઈ ગયો. આવો પિબૈકનો પરાક્રમ પ્ર-

સુસ્થિરં વીક્ષ્ય વર્ણિનમ્ । માપમુદ્દિ નિચિક્ષેપ તસિન્નાશકરં દ્વિજઃ
 ॥૨૬॥ તથાપિ ચ યથાપૂર્વં સ્થિતં તં વીક્ષ્ય સોઽચદત્ । કાલમૈર-
 વમુદ્ધવા ત્વાં હન્મિ દેવં નિજં સ્મર ॥૨૭॥ હત્યુક્તવન્તં દુર્બુદ્ધિં વ્યા-
 ત્તમીપણલોચનમ્ । વર્ણિરાદ્ પ્રાહ કા ચિન્તા યાવચ્છત્તયુગ્મં
 કુરુ ॥૨૮॥ તતો મૈરવવીરાન્સ પ્રેરયામાસ તં પ્રતિ । તં દ્રષ્ટુમપ્ય-
 શક્તાસ્તે પ્રહર્તાં વચલિરે ॥૨૯॥ તતઃ પપાત સ ક્ષોણ્યામુદ્ગમન્-
 ધિરં મુર્યાત્ । મુમૂર્ચ્છે ચ ક્ષણાન્તેઽથ પ્રોત્તસ્થો ક્રોધિતો મૃશમ્

ત્સક્ષ બેધને વણિ વિનાના બીજ બધા સિદ્ધોને બહુ બીક લાગી ગઈ ॥૨૫॥
 આવું આશ્ચર્ય અવલોક્યું અથાપિ અણુમાત્રપણુ અન્ત કરણમાં નહિ ક્ષોભ
 પામેલા, યથાપૂર્વં દૃઢાસનથી સુસ્થિર બેસી રહેલા આ વર્ણુન્દ્રને દેખીને,
 પિબેકે રોપથી રાતાચોળ લોચન કરીને, તત્ક્ષણુ નાશ કરી નાખે એવો મ
 લિન મહામત્રથી મતરેલો માપમુદ્દિ વર્ણુઉપર ફેંક્યો ॥૨૬॥ પોતાઉપર
 માપમુદ્દિ પડ્યોછે તથાપિ પ્રથમની પેઠે અચળપણુ બેસી રહેલા વર્ણુને
 બેધને પોતાનું પરાક્રમ રોકાતા વિશેષ રોપ પામીને એમ બોલ્યો કે-હે વ-
 ર્ણુનું ! તમને હાલજ કાળસેરવની મુદ્દિથી મારી નાખુછું તો આ પ્રાણ-
 પ્રયાણુ સમયમા ઇદિદેવનું સ્મરણુ કરી લ્યો ॥૨૭॥ હે રાજનું ! આ પ્રકારે
 ગર્વવેગથી બોલતા, દુષ્ટ શુદ્ધિવાળા, પહોળાં ફાડેલા નિકરાળ વિલોચનવાળા
 પિબેક પ્રત્યે આ નીલકંઠવર્ણુ નિકરતાથી બોલ્યા કે-આવા વિભીષણુ વચનો
 વદવાથી શો અર્થ છે ? અમને તારાયડી કશીપણુ બીતિ કે ચિંતા છેજ
 નહિ તારી નેટલી શક્તિ હોય તેટલો ઉગ્રમ કરી લે ॥૨૮॥ ત્યારપછી પિ-
 બેકે પોતાના મત્રબળવી કાળભૈરવ વીરો ભગવાન પ્રતિ પ્રેર્યાં પ્રેરેલા
 વીરોતો ભગવાનને લાળવાપણુ સમર્થ થયા નહિ, મૃત્યુ લેનું ઉપસેચન
 (સ્વયં ભક્ષણીય હોધને બીજ બધાના ભક્ષણમાં હેતુ થાય તે) છે તેની
 સાથે સ્પર્ધા કરવા કોણ સમર્થ થાય ? જેની પ્રવૃત્તિ પ્રતિબદ્ધ પામીછે
 એવા તે ભૈરવાનુચરો પોતાને પ્રેરનારા પિબેકને જ પીડવામાટે જઈ વળ-યા
 'પવમેવ સત્ત્વ મહદમિષારાતિક્રમઃ કાસ્ત્યેનામ્મનિ ફલતિ' એમ ભાગવતમાં
 કહ્યું છે ॥૨૯॥ ત્યારપછી તે વીરોએ પીડા પમાડેલો પિબેક મુખમાથી રૂધિર

॥૩૦॥ કૃત્વોદકેન ગણ્ડપાન્વર્ણિનં પુનરબ્રવીત્ । સ્થિરો ભવાદ્ય ત્વાં
 પ્રન્તિ વીરા વાટુકમેરવાઃ ॥૩૧॥ તદા સ ગ્રાહ કા ચિન્તા પ્રેરય
 ત્તાંસ્તતશ્ચ સઃ । તેઽપિ તં નાશકન્ દ્રઘં પેતુઃ સઘઃ પ્રહર્તરિ ॥૩૨॥
 પૂર્વચત્પતિતઃ સોઽથ પુનરુત્થાય ચાબ્રવીત્ । વીરેરથ મહાકાલ્યા
 હન્મિ ત્વા સુસ્થિરો ભવ ॥૩૩॥ ઇત્યુક્ત્વા પ્રેરયત્તાંશ્ચ તેઽપિ તદ્વી-
 ક્ષણાક્ષમાઃ । પ્રહર્તર્યેવ ન્યપતંસ્તત આસીત્સ પૂર્વચત્ ॥૩૪॥ પુનઃ

વમન કરતો થકો પૃથ્વીઉપર પડી ગયો અને મૂર્છા પામી ગયો ક્ષણકાળ
 પછી એની એજ વૃદ્ધિ પામેલી ક્રોધવાસનાના વેગથી વિકરાળ લાલ લોચનથી
 ભગવાન સામુ ભેતો થકો ઉઠ્યો ॥૩૦॥ ઉઠીને મુખશુદ્ધિમાટે જળના કો
 ગળા કરીને ફરીવી વર્ષાપ્રતિ એમ બોલ્યો કે-ઓ વણિનુ ! ‘હું નિર્ભય છું’
 એવી પોતાની પ્રખ્યાતિ કરવા મારા પ્રભાવને નહિ ગણીને, સિદ્ધેશ્વર મારા
 પણ અભિમુખ રહ્યા છો પણ મેં મોકલેલા બટુક ભૈરવના અનુયાયી વીરો
 તમોને હમણાજ હપ્પી નાખશે ભે એવા બહુ ધીર હો તો સ્થિર થઇને રહો
 આહીથી જતા રહેશો નહિ ॥૩૧॥ આવું અહંકાર વચન સાલળીને ભગવાને
 કહ્યું કે-મારે તારા પામરથકી કશી ભીતિ કે ચિંતા નથી તેપછી પાપી
 પિત્રેકે બાળ બટુકને મારવામાટે મત્રાભ્યાસથી સાધેલા બટુક ભૈરવવીરો
 મોકલ્યા આ વીરોપણુ સર્વના તેભેને પરાભવ કરનારા, અહમ્મત તેભેવિ
 શેપશાલી શ્રીહરિને નિહાળવામાટે પણ સમર્થ થયા નહિ જેનું વીર્ય રોકાઇ
 ગયું છે એવા તે વીરો ક્રોધાન્ધ થઇને તત્કાળ પોતાને પ્રેરનારા પિત્રેક ઉ
 પરજ જઇને પડ્યા ॥૩૨॥ તે વીરોએ હું ખ દીધેલો પિત્રેક પ્રથમની મા
 ફક મોઢામાથી લોહી ઓકતો થકો ભૂમિઉપર પડી ગયો ક્ષણમા મૂર્છા
 વળી જતા વળી પાછો તુરત ઉઠીને બમણા કોપાનળની બળતો થકો
 ‘તમોને હાલજ મહાકાલીના સાક્ષાત્ અનુચર મહાવીરો પાસે મારી નખા
 વીશ, ભે ધૈર્ય હોય તો નિશ્ચળ થઈ રહો’ એમ સાહકાર લવન કરીને તે
 વીરો મોકલ્યા તેઓપણુ નીલકંઠવર્ણના નિરીક્ષણમા નહિ સમર્થ થઇને
 પાછા વળીને તે પ્રેરક પિત્રેકનેજ વળગ્યા, એટલે મહા ઉપદ્રવ પામેલો
 પિત્રેક પ્રથમની માફક પૃથ્વીઉપર પડી ગયો ॥૩૩-૩૪॥ દુરભિમાની

ક્ષણાન્ત ઉત્થાય ક્રુદ્ધઃ સ પ્રાહ વર્ણનમ્ । વીરૈર્હનૂમતોઽય ત્યાં
 ઘાતયામિ સ્થિરો ભવ ॥૩૫॥ પ્રૈત્યત્તાંસ્તતો વિપ્રસ્તે તુ તં વીક્ષ્ય
 મારુતેઃ । પ્રેષ્ટે નત્વા પરાવૃત્ય વિપ્રં ભૂમાવપાતયન્ ॥૩૬॥ મુખાદ્ધ-
 મન્ સ રુધિરં મૂર્ચ્છિતોઽતીવ વિદ્વલઃ । નાશકત્પુનરુત્થાતું કણ્ઠં
 તદસવો યયુઃ ॥૩૭॥ ચિવૃત્તનેત્રં પતિતં મ્રિયમાણં વિચેષ્ટનમ્ । તં
 તત્સમ્યન્ધિનો વીક્ષ્ય વિલેપુર્હાં હતા રૂતિ ॥૩૮॥ રુદન્તસ્તે નીલ-
 કણ્ઠં પ્રણમન્તઃ પુનઃ પુનઃ । ઋચુઃ સ્વામિન્દ્યાં કૃત્વા જીવયૈનં ત્વર્મા-
 શ્વરઃ ॥૩૯॥ ર્દદગ્વિગર્હિતં કર્મ પુનર્નાયં કરિષ્યતિ । શ્ત્યુપ્ત્વા ભૂરિ-

પિઐક ક્ષણાતે ફરીથી પણ ઉઠીને તીવ્ર ક્રોધ કરીને વર્ણુન્દ્ર પ્રતિ બોલ્યો
 કે-‘હવે હું હમણાજ તમોને હનુમાનજીના ડિંકર વીર વીરો પામે
 વિઘાત કરાવું છું આ વીરોનું તેજ-પરાક્રમ ક્રોધપણુ પાછું પાડવા સમર્થ
 નથી તમો સ્થિર થાવ’ એમ ગર્વથી લવન કરીને તે વીરો ગ્રેયો, પ્રેરેલા
 વીરોતો પોતાના સ્વામી માફતિને પ્રિયતમ વાલ્મીરાજને નિરીક્ષણ કરીને
 તત્ક્ષણ પ્રણામ કરીને ત્યાંથી પાછા જઇને દુરાચારી વિપ્રાધમ પિઐકને
 વળગીને પૃથ્વીઉપર પાડી નાખ્યો ॥૩૫-૩૬॥ પૃથ્વી ઉપર પડ્યો પડ્યો
 મોઢામાથી થણુ લોહી વમન કરતોયકો વિશેષ વિદ્વજ થઇને મહા
 મૂર્છિત થઈ ગયો તે ફરીથી ઉઠવા માટે નજ મમર્થ થયો અને તેના પ્રાણો
 બહાર નીકળી જવા કઠમા આવી ગયા ॥૩૭॥ જેનાં નેત્ર પહોળા
 ફાટી ગયાં છે-તરી ગયાં છે, ભૂમિઉપર પડી રહેલા, ચેતનતા તથા
 ચેદાએ રહિત થઈ ગએલા, માટેજ મરણોન્મુખી અવસ્થાને પામી ગએલા
 એવા પિઐકને તેના સખન્ધિ જતો બેઠને ‘હાય હાય તારા વિના અમે વગર

શો દ્રવ્યં નિદધુસ્તત્પદાન્તિકે ॥૪૦॥ આમાન્નાનિ ચ સિદ્ધેભ્યઃ સર્વે-
 ભ્યઃ શોભનાન્યદુઃ । તતો દયાલુર્ભગવાન્ રૂપયૈવ તમૈક્ષત ॥૪૧॥ તા-
 વત્સ સઘ્યં ઝંત્યાય પ્રણનામ તમાદરાત્ । નૈવં પુનઃ કરિષ્યામીત્યુ-
 ક્ત્વાગાત્સાન્વયો મૃદમ્ ॥૪૨॥ સિદ્ધાસ્તે પ્રાણદાતારં તં જાત્વા
 જગદીશ્વરમ્ । સવિસ્મયં પ્રણમ્યેવ પ્રાપુસ્તન્નિષ્પૃથતાં નૃપ ! ॥૪૩॥ કૃત્વા
 પાકં તતઃ સર્વે ભોજનં ચ વિધાય તે । તાં રાત્રિમૂપુસ્તત્રૈવ ભજન્તો
 રાધિકાપતિમ્ ॥૪૪॥ ભગ્નમાનઃ પિવૈરુસ્તુ પાદાહત શ્વોરગઃ ।
 ક્રોધાગ્નિદહ્યમાનાક્ષો નૈવ પ્રાપ સ નિર્વૃત્તિમ્ ॥૪૫॥ કાલભૈરવમ-

પનુ જીવન કરવુજ નહિ એમ તમો ન માનશો' એમ કહીને વણિના શર-
 ણને પામીને તેમના ચરણકમળમા ઘણુ દ્રવ્ય નિવેદન કર્યું ॥૩૯-૪૦॥
 અને સમસ્ત સિદ્ધોને શોભન-ઘણા ઘૃત સાકરે સહિત ઉત્તમ કાચા સીધા
 શુભાર્થિતાથી આપ્યા તે પછી દયાળુ ભગવાને સર્વ જીવોને સજીવન કરનારી
 કૃપામૃતવર્ષિણી દૃષ્ટિથી તેને જોએ ॥૪૧॥ વણિના અમૃતમય કટાક્ષથીજ
 જીવિતને પામેલો તે પિંજેક તત્ક્ષણ ઉઠીને પ્રીતિથી વર્ણુરાજને પ્રણામ
 કરીને, 'કરીથી આવુ અધર્મ કર્મ નહીજ કર' એમ સવિનય નિવેદન
 કરી પોતાના પરિવાર સાથે ઘેર ગયો ॥૪૨॥ હે નૃપ ! તે સિદ્ધો તો પિ-
 ન્જેકથકી પોતાના પ્રાણને પરિરક્ષણ કરનારા મહાવણિને તેમનો પ્રતાપ
 તિશય પ્રત્યક્ષ જોવાથી જગદીશ્વર બાપી દૃઢ નિશ્ચય કરી, સાશ્વર્થ પ્રણામ
 કરીને તેમના ભવભયભજક શિષ્યભાવને પામ્યા ॥૪૩॥ સન્માર્ગના ડઠ-
 કરૂપ પિંજેકનો પરાજય થતા નિર્ભય થએલા સિદ્ધો ત્યાર પછી ત્યાજ સ-
 રસ રસોઈ બનાવી ભોજન કરીને રાધિકાપતિપણે નિશ્ચય કરેલા ભગવાન
 શ્રીહરિને ભજતાથકા તે રાત્રિ ત્યાજ રહ્યા ॥૪૪॥ તે પછી પાપમૂર્તિ પિંજે-
 કતો એક સિદ્ધેશ્વરપણાનુ આરૂઢ અભિમાન ભગ થવાથી પગથી તાડન
 કરેલા સર્પનીપેઠે પ્રજળતા તીવ્ર અમર્યાપ્તિથી જેના સર્વ અવયવો અતિ-
 શય સળગી ઉઠ્યા છે એવોથકો લગારપણુ મુખશાતિને પામ્યો નહિ
 ॥૪૫॥ એ રીતે તીક્ષ્ણ કેપાનળથી બળી ઉઠેલા પિંજેકે મંદ્યરાત્રિએ કાળ
 લેરવનુ ગો-નર-ગજ-અશ્વ-મહિષ-વરાહ-અજ-મૃગ આ આઠને મારીને

મ્યર્ચ્ય મહામાસૈર્મહાનિશિ । સુરાં રક્તં પાયયિત્વા વર્ણિનં હન્તુમૈ-
 રયત્ ॥૪૬॥ કરાલવદનો નમ્નો રક્તાક્ષો મુક્તમૂર્ધજઃ । સોઽજ્ઞના-
 દ્રિનિભઃ શૂલં વિશ્રદ્ધરિમુપાયયૌ ॥૪૭॥ તદન્તિકે તુ સંસ્થાતુમશ-
 કો દૂર ઇવ સઃ । તસ્યો તં ચ સ દૃષ્ટ્વાપિ ન વિભાય જહાસ ચ
 ॥૪૮॥ ઉપઃકાલાવધિ ક્રૂરઃ સ તસ્યાવથ વર્ણિરાદ્ । જ્ઞાતું ગચ્છ-
 ત્ત્રાલુલોકે તમૂર્ચ્વેકરશૂલિનમ્ ॥૪૯॥ તદ્દૃષ્ટ્વા વેપમાનાજ્ઞો ભૈરવો-

આલેલા મહામાસાદિકના નિવેદનથી પૂજન કરવાપૂર્વક તેને ખુબ ખવરાવીને
 તથા મદિરા અને રૂધિર પાન કરાવીને, પોતાના પ્રિયપ્રાણુનું પરિરક્ષણ ક-
 રનારા એવા પણ પ્રભુ વર્ણિને હણવા માટે તેને મોકલ્યો આસુરી આચર-
 ણવાળાઓનો આવોજ સ્વભાવ હોય છે, પ્રાણુરક્ષણ પામીને પણ વૈરાનુ-
 બધનો પરિત્યાગ કરતા નથી માટે આ મહાકૃતજ્ઞ પિતૈક પ્રાણુ પ્રત્યર્પણ
 કરનારા નિરપરાધિ વર્ણિનો ફરીથી પરિદ્રોહ કરવાજ પ્રવર્ત્યો ॥૪૬॥ અધમ
 પિતૈકે પ્રેરેલો, કાળજના અચળ જેવો કાળો મપ તે કાળભૈરવ વિકરાળ
 વદનવાળો થઈ, મસ્તકના કઠોર કેશ છુટા મુકીને, દેવતાના તણખા જેવા
 લાલચોળ વિકરાળ લોચન કરીને, દિગબર થઈ, હસ્તમાં તીક્ષ્ણ ત્રિશૂળને
 ભમાવ્યા કરતો, દોડતો દોડતો ભગવાનની મમીપે વેગથી આવવા લા-યો
 ॥૪૭॥ તીવ્ર વેગથી દોડી આવીને વર્ણુન્દ્રને તો ક્રોધથી પણ ન મહન
 થાય એવા દિવ્ય તેજવાળા દૂરથી દેખીને તેમની નજીક જવા માટે નહિ
 સમર્થ થવાથી દૂર પ્રદેશમાંજ ઉભો રહ્યો, ભગવાનતો બુદ્ધી ભયકર આકૃ-
 તિવાળા કાળભૈરવને લાળીને પણ ભય પામ્યાજ નહિ પરંતુ અતિ શુદ્ધ
 પિતૈકની 'દીપ શિખા સમીપે પ્રવૃત્તિ કરનારા પતનીયાના જેવી સ્વનાથ
 હેતુ પ્રવૃત્તિ છે' એમ વિચારીને અથવા 'અહો !' આની કેવી દુર્બળતા
 છે? કારણ કે મેં દિવસે મરણુચક્રી મુકાવ્યો તથાપિ મને મારવા માટે
 આને મોકલ્યો ?' એમ આશ્ચર્ય પામીને હસવા લાગ્યા ॥૪૮॥ તે કર કાળ
 ભૈરવ હરિને હણવાની વાટ બેતો થકો પ્રાતઃકાળ મુઠી દૂરજ ઉભો રહ્યો,
 તે પછી વર્ણુરાટે જ્ઞાન કરવા જતાં હાથમાં તીવ્ર ત્રિશૂળ ધારી રહેલા
 કાળભૈરવને લગાર રોપરકા દૃષ્ટિથી બેયો, ભગવાનની એવી દૂર દૃષ્ટિથી

ડપિ સ તદ્વયાત્ । ચક્રે પલાયનં તૂર્ણં હનિપ્યન્ત્રેરકં દ્વિજમ્ ॥૫૦॥
 પલાયમાનં તં પ્રાહ વર્ણિરાદૃ સ કૃપાનિધિઃ । માવધીર્ગ્રાહણં તં ત્વં
 તદ્વન્નાદા યતો વયમ્ ॥૫૧॥ ઇત્યુક્તઃ સોડપિ તદ્વાવયં પ્રાહ વિપ્રમુ-
 પેત્ય તમ્ । તદાતિવિસ્મિતઃ સોડપિ મેને સાક્ષાત્તમીશ્વરમ્ ॥૫૨॥
 અપકારં પ્રકુર્વન્તમાત્માનમુપકારિણિ । ધિકૃત્ય તસ્ય શિષ્યત્વં
 પ્રાપ્તયાત્પસત્તમ ! ॥૫૩॥ તતોડમવચચાપૂર્વં ધર્મનિષ્ઠશ્ચ પાપભીઃ ।
 વેદવાહ્યાશ્ચહૌ સઘો ગ્રન્થાન્કૌલાગમાદિકાન્ ॥૫૪॥ શ્રીમદ્ભાગવતં

જેનાં સર્વે અગ્રી થરથર ધ્રુવે છે અને તેમનાથકી બહુ ભય પામી ગએલો
 હૈરવ પણ પોતાને પ્રેરનારા પિબેક વિપ્રનેજ મારવા માટે વેગથી ગયો
 ॥૪૯-૫૦॥ પ્રેરક પિબેકને હણવા માટે તેની સન્મુખ હાથમાં ત્રિશુળ લઇને
 દોડતા હૈરવને ભાળીને ભગવાને દયાથી કહ્યું કે—તું એ શ્રાહ્મણને હણીશ
 નહિ, કેમકે એણે હમણાં અન્નાદિ આપીને અમારો ઉપકાર કર્યો છે. ભગ-
 વાનનું અસાધારણ દયાળુપણું આજ છે. શું ? તો અપરાધિને પણ દુઃખ-
 માંથી મુકાવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે અને યાદચ્છિક સુકૃતલેશને ભિષ કરીને
 રક્ષા કરવા દયાથી પ્રવર્તે છે ॥૫૧॥ આ પ્રકારે કહ્યું એટલે તે કાળહૈરવે
 પણ ભગવાનની તે આજા માથે ચઢાવીને પિબેક વિપ્રપાસે જઇને પોતાનું
 વૃતાંત અને વર્ણનું વચન કહી સભળાવ્યું, તે સમયમાં તે પિબેક હૈર-
 વના મુખથી ભગવાનના તેજોવિશેષ અને દયાવિશેષને સાંભળીને,
 વિશેષ વિસ્મય પામીને તેમને પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વર માનવા લાગ્યો ॥૫૨॥
 હે તપસત્તમ ! તે પછી અનુપમ ઉપકાર કરનારાનો પણ અપકાર કરવા
 પ્રવર્તેલા પોતાને બહુબહુ ધિક્કારીને, પુરો પશ્ચાત્તાપ પામીને તે ભગવા-
 નના શિષ્યભાવને સાચા ભાવથી પામ્યો ॥૫૩॥ સર્વ જીવોના પરમ હિત
 અર્થે પ્રવર્તેલા ભગવાને પોતાને સન્મુખ થયો એટલામાત્રથી તેને શિષ્યભા-
 વથી સ્વીકારતાં તેમના કૃપાકટાક્ષના પાત્રભૂત થઈ પ્રથમની માફક ધર્મક-
 નિષ્ઠ અને પાપકર્મથી ભય પામનારો થઈ દુઃસગ દોષથી થએલો કૌલાગ-
 માદિ અસદ્ગચ્છોનો વેદબાહ્ય પરિચય તત્કાળ તેણે પરિત્યાગ કરી દીધો
 ॥૫૪॥ ભગવાને તત્ત્વજ્ઞોદ્ધ દીધેલો તે પિબેક શ્રીમદ્ભાગવત અને શ્રીભગ-

ગીતાં પ્રોક્તાં ભગવતા ચ સઃ । પઠઞ્જઙ્ઘવત્રાધિકેશં મેજે ભક્ત્યા
વિદન્ હિ તમ્ ॥૫૫॥ દેશાન્તરે વિચરિતું સિદ્ધાનાશાપ્ય તાનથ ।
एकाक्येय द्वरिः प्रायान्नवलक्षामिधं गिरिम् ॥५६॥ इत्थं मानुषना-
टनं स विदधद्भूपातिमर्त्यक्रियः कुर्वन्नुत्खननं महागुरुगताधर्मा-
न्वयस्यौजसा । धर्मज्ञानविरागयोगसहितां श्रीकृष्णभक्तिं परां
भूमौ सम्प्रथयंश्चचार स मुदे श्रीनीलकण्ठोऽस्तु नः ॥५७॥ इति
श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमપ્રકરણે શાત્રપિવૈરપરાજયનામા
સપ્તત્વારિશોઽધ્યાયઃ ॥૪૭॥

સુપ્રત ઉવાચ—પ્રાપ્ય તં ગિરિમાબ્હ્ય સ વદશાન્દ્રુતં વિભુઃ । સિદ્ધાનાં
નવલક્ષણાં સ્થાનાન્યૈક્ષત સર્વેશઃ ॥૧॥ નવલક્ષણલીપ્વગ્નિજ્વાલા

વદગીતાને પ્રતિદિન વાચતો સાંભળતોયકો 'આ નીલકંઠવર્ણીજ સાક્ષાત્
રાધિકાકાંત કૃષ્ણ છે' એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને ભક્તિથી તેમને સદાય ભ-
જવા લાગ્યો ॥૫૫॥ તે પછી શ્રીહરિ સર્વ સિદ્ધોને દેશાંતરમા વિચરવાની
આજ્ઞા આપીને, પોતે એકાકીજ નવલખા નામના નગને પામ્યા ॥૫૬॥ હે
ભૂપ ! અમાનુષ દિવ્ય ચરિત્રો જેમનાં છે એવા તે આ ભગવાન સ્વભ-
નોના અનુચિત માટે પૃથ્વીઉપર નૃનાઠ્ય કરતાથકા ગુર્વાલાસ અને રાત્ર-
લાસ વિગેરેમાં રહેલા અધર્મ વશને પોતાના પ્રતાપથીજ નિર્મૂળનાશ કર-
તાથકા ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને યોગે સહિત એવી શ્રીકૃષ્ણની પરા ભક્તિ
ભૂમિ ઉપર વિસ્તારતાથકા પોતાના અનવધિકાશય તેજથી દેદીપ્યમાન
થઈ જે ભૂમિ ઉપર દયાથી વિચરે છે તે આ શ્રીનીલકંઠ ભગવાન અમો
સર્વેના આનંદ માટે થાવ ॥૫૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રક-
રણે શાકતપિઝૈકપરાજયનામા સપ્તત્વારિશોઽધ્યાયઃ ॥૪૭॥

અધ્યાય ૪૮ મો.

સુપ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન ! સમર્થ શ્રીહરિએ તે પર્વતને પામીને
તેની ઉપર ચઢીને તેમા રહેયુ બહુ અદ્ભુત ભાવયું, તે કહે છે—અદૃશ્ય
રૂપથી રહેલા નવ લાખ સિદ્ધોનાં નિવાસ સ્થાનો નિરખ્યાં. તે સર્વ સ્થાનોમાં
કાષ્ટ નાંખ્યા વિના પણ સિદ્ધોના યોગમહિમાથી સ્વતઃ બળવલ્લભાન અગ્નિ-

અપિ નિરિન્વનાઃ । શીતામ્બૂનિ ચ કુણ્ડાનિ તાસૂષ્ણામ્બૂનિ ચ
 ક્વચિત્ ॥૨॥ આશ્ચર્યમિતિ સમ્પ્રદયન્સિદ્ધાંસ્તત્ર સ્થિતાનપિ । દદર્શ
 સમુદ્ધાન્મુક્તાન્દુર્લભ્યાનપિ યોગિભિઃ ॥૩॥ નમશ્ચક્રે સ તાન્વીક્ષ્ય
 તે ચ તં યોગિનાં ગુરુમ્ । આનન્દયન્સ તાન્મકાંસ્ત્રોવાસ દિન-
 ત્રયમ્ ॥૪॥ ધ્યાયન્તો વાસુદેવં તે તમેવ સ્ફુરિતં હૃદિ । અક્ષરે
 ધાન્નિ દદશુર્ભૂરિતેજસમદ્રુતમ્ ॥૫॥ તતસ્તમેવ નિશ્ચિત્ય કૃષ્ણં
 ધૃતનરાકૃતિમ્ । પ્રાપુસ્તપઃફલં સર્વં મેજિરે તં તતો નૃપ ! ॥૬॥
 વન્દ્યમાનોઽય તૈર્ભક્ત્યા ગજમાર્ગેણ પર્વતાત્ । ઉત્તીર્યાધઃ સ વડ-
 વાકુણ્ડં હરિરુપાયયૌ ॥૭॥ તત્ર સહં નિઃસરન્તં ભુવો વાચ્ચગ્નિપા-

જવાલાઓ યોગરદમ દેખી અને તેતે સિદ્ધોની રૂચિને અનુસારે ક્રોધ સ્થ-
 ણમા શીતળ જળ તો ક્રોધ સ્થળમાં ઉપ્પુ જળના હુગે બેયા, એ રીતે
 ખીજ પણ અનેક આશ્ચર્યોને બેતા બેતા તેમા રહેલા, યોગિઓને પણ
 જેમનુ દર્શન દુર્લભ છે એવા મુક્તપ્રાય તપસ્વિયોગિઓને બેયા ॥૨-૩॥
 તે સિદ્ધસઘોને બેઠને સિદ્ધવલ્લભ શ્રીહરિએ નમસ્કાર કર્યો અને તેમના
 સ્વરૂપને યથાર્થપણે સમજનારા સર્વ સિદ્ધોએ પણ સમસ્ત યોગિમંડળના
 મુખ્ય ગુરુ શ્રીહરિને નમસ્કાર કર્યો ભગવાન્ શ્રીહરિ પોતાના અનન્યભક્ત
 યોગિઓને આનંદ આપવા ત્યાં ત્રણ દિવસ મુદ્દી રહ્યા ॥૪॥ આ યોગિઓ
 વાસુદેવ ભગવાનનો નિહિધ્યાસ કરતાથકા તેમનેજ વાણિવેપધારી શ્રીહરિ-
 રૂપે યોગાભ્યાસથી ઉઘડી ગએલા હૃદયકમળમાં બેયા અને આ શ્રીહ-
 રિના અનુમોદથીજ સ્ફુરણાયમાન થએલા અક્ષરધામમાં આવિર્ભાવ પા-
 મેલા, અતિશય તેજસ્વી, આશ્ચર્યકારી દર્શન જેમનું છે એવા ક્ષરાક્ષરાધિ-
 પતિ શ્રીહરિનેજ સાક્ષાત્ બેયા ॥૫॥ હે નૃપ ! તે પછી તે સિદ્ધયોગિઓ
 ‘અક્ષરધામમાં વિરાજમાન જે શ્રીકૃષ્ણ પુરૂષોત્તમ છે તેમણેજ આ દિવ્ય
 નરાકાર સ્વીકાર કર્યો છે’ એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને, તેમના એકાતિક ભજ-
 નથી તપેલા તપનુ પરિપૂર્ણ ફળ પામ્યા ॥૬॥ ત્યાર પછી તે સિદ્ધસઘોએ
 ભક્તિથી ખદુ વદના કરેલા વાર્ણિરાજ ગજમાર્ગથી (જેમાં જલે વિશેષપણે
 જાય આવે છે) તે પર્વતથી ઉતરીને, તેની તલેટીમાં વર્તતા વડવાકુડ ના-

થસામ્ । પદ્યચુવાસ સાશ્વર્યં નીલકण્ઠો દિનત્રયમ્ ॥૮॥ તતો
 યયાવન્નિદિશં ગંગાસાગરસક્રમમ્ । પ્રાપ્ય સ્નાત્વા ચ તત્રાપિ સ
 ઉવાસ દિનત્રયમ્ ॥૯॥ સમુદ્રસ્વાડીમુત્તીર્ય નાવાગાત્કપિલાશ્રમમ્ ।
 વૃતં પરિધિભૂતેન સાગરેણ સુશોભનમ્ ॥૧૦॥ યત્રાસ્તે ભગવાન્સા-
 ક્ષાત્સાહ્યચાર્યગુરુઃ સ્વયમ્ । તપસ્યન્કપિલો નિત્યં ત્રિલોક્યાઃ
 શ્રેયસે નૃપ ! ॥૧૧॥ સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યયોગમક્તિનિરૂપકમ્ । તં
 તત્રાલોક્ય પરમાં પ્રાપ મત્તયાત્મજો મુદમ્ ॥૧૨॥ ઈશવત્સેવમાનં
 સં ગૃદૈશ્વર્યમપિ પ્રભુમ્ । વિવેદ કપિલઃ કૃષ્ણં ધ્યાનેનાસીત્તતોઽ-
 તિમુત્ ॥૧૩॥ ધર્મસ્થાપન ઉદ્યુક્તં સ્વેચ્છયૈવ નરાકૃતિમ્ । પ્રીત્યા

મધી પ્રસિદ્ધ તીર્થને પામ્યા ॥૭॥ નીલકંઠશ્રદ્ધાચારી તે તીર્થમાં કોઈ કોઈ
 ભૂભાગમાંથી નીકળ્યા કરતો જળ અગ્નિ અને વાયુનો સમુદાય આશ્વર્યથી
 બેતાથકા ત્યાં ત્રણ દિન રહ્યા ॥૮॥ ત્યાંથી અગ્નિકોણને અભિમુખ ચાલતાં
 ગંગાસાગર સંગમને પામીને તેમાં સ્નાન કરીને તે તીર્થમાં પણ ત્રણ દિવસ
 રહ્યા ॥૯॥ તે પછી શ્રીહરિ નૌકામાં બેસીને સમુદ્રની ખાડી ઉતરીને ચો-
 મેર-ગોળાકાર સાગરથી વિટાએલા શોભાયમાન કપિલાશ્રમને પામ્યા
 ॥૧૦॥ હે નૃપ ! જે પવિત્ર આશ્રમમાં સાંખ્યોના આચાર્યોના પ્રથમ ગુરુ,
 દેવહૃતીમાં સાક્ષાત્ પ્રકટ થએલા સ્વયં ભગવાન્ કપિલમુનિ ત્રિલોકીના ક-
 લ્યાણુ માટે નિરંતર તપ કરતાથકા રહ્યા છે ॥૧૧॥ જેમણે પોતાની માતાને
 મિત્ર કરીને લોકાના હિત માટે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, યોગ અને ભક્તિ કે
 જેમને ઉત્તરોત્તર ઉપકાર્ય ઉપકારકલાવથી પરસ્પર અપેક્ષા છે તેમનું
 તત્ત્વ તત્ત્વથી નિરૂપણ કર્યું હતું, આવા ભગવાન્ કપિલમુનિને તે આશ્ર-
 મમાં પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરીને ધર્મપુત્ર શ્રીહરિ પરમ આનંદને પામ્યા ॥૧૨॥
 લોકોના ઉપકાર માટે સ્વેચ્છાથી સ્વીકારેલા માનુષભાવની લાવના કરતા
 ભગવાન્ શ્રીહરિ જેમ કોઈ સેવક સ્વામીની સેવા કરે એમ કપિલમુનિની
 સેવા કરવા લામ્યા એ રીતે સદા સેવા સજતા પણ શ્રીહરિને 'સ્વમા-'
 યાથી જેમણે અલૌકિક અદ્ભુત અશ્વર્યો હાંકી રાખ્યાં છે એવા સ્વયંપ્રભુ
 શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ છે' એમ ધ્યાન દૃષ્ટિથી બલુને કપિલ મહાર્ય પણ અ-

સિપેવેન્નુદિનમાતિથ્યેન યયોચિતમ્ ॥૧૪॥ તપસ્વિનામતિપ્રેષ્ટે
 સ્થાને તત્ર સ વર્ણિરાદ । માસમેકમુપિત્વાથ પુરીમેતાં સમાયયૌ
 ॥૧૫॥ નિવસન્નત્ર વર્ણાન્દ્રઃ પુરુષોત્તમપત્તને । અઘૌ જ્ઞાનં જગન્નાં-
 થવીક્ષાં પ્રત્યહમાચરત્ ॥૧૬॥ ઇન્દ્રદ્યુમ્નસરોમુખ્યતીર્થેષુ ચ સ
 આપ્તુવમ્ । અત્રત્યેષુ કરોતિ સ વિધાનં તૈથિકં વિદન્ ॥૧૭॥ તતો-
 ઽથ વસતોઽદ્રાક્ષીચરતો યૂથશઃ પુરે । અસુરાન્વહુશો રાજન્દમ્ભ-
 ભક્તનરાકૃતીન્ ॥૧૮॥ પરસ્પરસ્પૃહો માનક્રોધશૂરત્વમત્સરઃ ।
 ઉત્તુતાન્ધર્મવિમુલાન્કામક્રીડનકાન્ પલાન્ ॥૧૯॥ ગુરુત્વસાધુ-
 તાપ્યાત્સ્યે ભૂરિદમ્ભેન વિભ્રતઃ । શૈવૈષ્ણવશાકાનાં વાદ્યલિંગાનિ

નવધિ આનદને પામ્યા ॥૧૩॥ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણવતારનું તત્ત્વ જેમણે જાણ્યું
 છે એવા કપિલઋષિ ધર્મ સ્થાપવામાં ઉઘમી થએલા, સ્વેચ્છાથી નરા-
 કૃતિ જેમણે સ્વીકારી છે એવા ભગવાન શ્રીહરિની પ્રેમરસધી પરિપૂર્ણ
 એવા અતિથિ સત્કારથી પ્રતિદિવસ પ્રીતિથી યથાયોગ્ય સેવા કરવા લાગ્યા
 ॥૧૪॥ શ્રીનીલકંઠ વર્ણુન્દ્ર તપસ્વિઓને પ્રિયતમ એવા તે આશ્રમમાં એ-
 કમાસ વાસ વસીને પછીથી હે રાજન્ ! આ (જેમાં આપણે અત્યારે આ
 વાસ કર્યો છે) જગન્નાથપુરીમાં પધાર્યા ॥૧૫॥

આ પુરુષોત્તમપત્તનમાં આવી વસેલા વર્ણુન્દ્ર પ્રતિદિન સમુદ્રમાં સ્નાન
 અને જગન્નાથ ભગવાનનાં દર્શન કરવા લાગ્યા ॥૧૬॥ જેમને તીર્થવિધિ
 વિદિત છે એવા આ શ્રીહરિએ લોકોને શિખવવા વાસ્તેજ આ પુરીમાં ર-
 હેલાં ઇન્દ્રદ્યુમ્ન સરોવર વિગેરે તીર્થોમાં સ્નાન કર્યું ॥૧૭॥ હે રાજન્ !
 આવા અવસરમાં આવી પવિત્ર પુરીમાં નિવાસ કરી રહેલા રોગેટોળાં
 ભેગા થઇ અહીં તહીં ભાગ્યા કરતા હજારો હજાર અમુરો ભગવાનને ભાળ-
 વામાં આગ્યા. કેવા અમુરો તો-ભગવદ્ભક્તના વેપ મિપથી આમુરી દુષ્ટ-
 વૃત્તિ જેમણે ઢાપી રાખી છે, પોતામાં પૂજ્યપણારૂપ દુરભિમાનવાળા, તેનો
 ભગ કરનારા ઉપર તીવ્ર રોષ રાખનારા, સાચા સાધુઓને પીડા પમાડવા-
 માંજ પોતાની શૂરવીરતાનો ઉપયોગ કરનારા, અન્યનો અહુમાત્ર પણ
 ઉત્કર્ષ નહિ સહન કરી શકવારૂપ મત્સરવાળા, પરસ્પર સ્પર્ધા કરવાનીજ

સર્વશઃ ॥૨૦॥ મન્ત્રસિદ્ધિચમત્કારદર્શનેન પુરૌકસઃ । વશીકૃત્ય
 નરાન્ત્રીંશ્ચ ધર્માન્દ્વાપયતો નિજાન્ ॥૨૧॥ વર્તમાના ગુરુત્વેન નિઃ-
 સ્પૃહા ઇવ વાહ્યતઃ । પુત્રીતુલ્યાઃ શિષ્યપત્નીર્મુદુઃ પ્રીત્યોપગચ્છતઃ
 ॥૨૨॥ પ્રલોભ્ય માયયા લોકાન્ મહાફલનિર્દર્શનૈઃ । ગૃહ્ણતો દ્રવિણં
 તેભ્યઃ કાંશ્ચિન્ન મયદર્શનૈઃ ॥૨૩॥ તન્ન કાંશ્ચિત્તીક્ષ્ણશસ્ત્રસ્થૂલય-
 પ્તીસ્તથાયસાન્ । દધતશ્ચિપિટાન્ સ્થૂલાયતાંસ્તાપસસન્નિમાન્
 ॥૨૪॥ અશસ્ત્રાનેવ કાંશ્ચિન્ન સૌમ્યવેપાન્સ પેક્ષત । વીરકૃત્યામ-

એક પ્રકૃતિવાળા, બહુ ઉત્શુભલ, ધર્મ માર્ગ વિમુખ, કામને ક્રીડાના ઉપ-
 કરણભૂત (અતિ કામાકુળ) બહુ ખળ-નીચ, તેને મતાનુયાયિઓમા
 અનેક દેડકપટથી પોતાની ગુરૂતા તથા સાધુતા પ્રખ્યાપન કરવા શૈવ-વૈ-
 ષ્ણવ-શાક્ટ વિગેરેનાં વિવિધ બ્રાહ્મ ચિહ્નોને ધારી રહેલા, દલમાળ એક
 નિષાવાળા, મત્ર તત્ર યંત્રના પ્રયોગો અને તુચ્છ તુચ્છ ચમત્કારો બતાવીને
 નગરનિવાસી નરનારીઓને પોતાને વશવર્તી કરીને તેમને તેમના વેદવિ-
 હિત ધર્મમાંથી ભ્રષ્ટ કરનારા, કટિપત ગુરૂભાવથી પોતાની પ્રખ્યાતિ દા-
 ખવતા, ઉપરથી નિ સ્પૃહતા બતાવનારા, પ્રલોભન પમાડી પરદારાઓ અને
 પુત્રીતુલ્ય શિષ્યસ્ત્રિયોનો એકથી વારવાર સગ કરનારા, લોકોને શાંખરી
 માયાએ કરીને (કાકતાલીયન્યાયથી) પુત્ર, ધન, સ્ત્રી વિગેરે મહાકૃપની
 પ્રાપ્તિમાં પ્રલોભન પમાડી પમાડીને અને 'અમારૂં વચન જો નહિ માનો
 તો કાલે કે પરમ દિવસે તમારા છોકરા મરી જશે' ઇત્યાદિ બહુ બહુ બીક
 બતાવીને લોકોથકી ઘણું ધન ધુતી લેતા, આવા પાપાચારી અનેક અમુરો
 જોયા ॥૨૮-૨૩॥ તેમા કેટલાકે કરમાં તીક્ષ્ણ તરવાર વિગેરે આયુધો
 ધાર્યા હતાં તો કેટલાકે લોખંડના ખીલા જડેલી, જડા અથ્વા લાગવાળી,
 નક્કર વાસની ખનાવેલી, લાળી, લક, લાકડીયો લીધી હતી તો કેટલાકે
 લોહના લાખા જડા ચીપીયા ધાર્યા હતા તો કેટલાક જળરી જટા આદિ-
 કથી તપસ્વીના જેવી આકૃતિવાળા હતા, તો કેટલાક શસ્ત્ર ધારણે રહિત
 હોઈ સૌમ્ય વેપથી સાધુતા પ્રખ્યાપન કરતાયકા છાંની રીતે વીર-કૃત્યા-
 મંત્ર-તંત્ર-યંત્ર આદિક અભિચાર કર્મથી બીજા જનોનો દ્રોહ કરનારા હતા

અયન્ત્રેઃ પ્રચ્છન્નં દ્રોહિણો નૃણામ્ ॥૨૫॥ શૈવાઙ્ગ્યકાંસ્ત્ર વામા-
ધ્વગાન્કૌલાગમાદિભિઃ । તન્મૂલપદ્ધતિગ્રન્થૈઃ શિવશત્યર્ચને
સ્તાન્ ॥૨૬॥ વૈષ્ણવાન્દક્ષિણાધ્વસ્થાન્મકારાદિમવર્જિતાન્ । एतान्
દ્વયાનપિ સ્વીયશિષ્યસ્વાચારવર્તનાન્ ॥૨૭॥ સહસ્રશો યૂથચરા-
ન્વીદ્યૈતાન્સૈકવૈરિણઃ । ધરામતિભરાં મેને હરિસ્તૈર્ગૃહદુષ્ક્રિયઃ
॥૨૮॥ પશ્ચરાત્રમુપિત્ત્વૈવ તતસ્તીર્થાન્તરં પ્રતિ । ગન્તુકામોઽધ્યસા-
વત્ર તત્પરાભૂતયેઽવસત્ ॥૨૯॥ ઇન્દ્રશુક્લસરસ્યેવ પ્રાયો વાસં સ

આવા સર્વ અસુરો સ્વય શ્રીહરિએ બોધ્યા ॥૨૪-૨૫॥ તેમાં કેટલાક શ્રુતિ
સ્મૃતિ અને સદાચારે સંમત એવા વૈદિક માર્ગનો ત્યાગ કરીને, જેમાં વિ-
પયભોગના ઉપભોગ સીવાય કર્યો અર્થ નથી અને કેવળ દુરાચારના
દરીયારૂપ એવા કૌલમાર્ગનો સ્વીકાર કરીને, કૌલાગમાદિ મૂળપદ્ધતિના
અસદ્ગુણોમાં કહેલા પાંચ મકારરૂપ (મદ્ય-માંસ-મત્સ્ય-મુદ્રા-મૈથુન)
વામમાર્ગથી શિવ તથા શક્તિનું યજન કરનારા હતા તો કેટલાક મદ્યમાંસાદિ
ચાર મકારના સેવને વર્ણત કિંતુ કેવળ મૈથુનચેષામાત્રમાંજ બહુ લગ્નીવાળા,
દક્ષિણમાર્ગથી વિધ્ણુનું યજન કરનારા હતા. લોકોને છેતરી છેતરીને શિ-
ષ્યલાવમાં ખેંચી લાવીને પોતાને અભિમત એવા જે જે માર્ગ (વામમાર્ગ
અને દક્ષિણમાર્ગ) તેને અનુગુણ એવા બહુ દુરાચારોને કરાવતા અને
સંઘેસઘ ભેગા થઈ અહીંતહીં ફર્યા કરતા, પોતાના મુખ્ય શત્રુભૂત એવા
અંગણિત અસુરોને બોધને લગવાનું શ્રીહરિ પૃથ્વીને પ્રચ્છન્ન દુષ્ક્રિયાઓ
કરનારા અમુરસમૂહથી અધિક બારવાળી માનવા લાગ્યા ॥૨૬-૨૮॥
એરીતે અસુરોની પ્રવૃત્તિ અતિઅધિક બાણીને પ્રથમ પાંચ કે છો દિવસ-
માત્ર રહીને બીજા તીર્થપ્રતિ પ્રયાણનો સંકલ્પ કર્યો હતો પણ આ અમુર-
સમાજના પરાભવ અર્થે આજ પુરીમાં કેટલોક કાળ નિવાસ કરીને રહ્યા
॥૨૯॥ એરીતે અસુરોના વિનાશનો જેમણે સંકલ્પ કર્યો છે, આત્મભવતિ-
રિજ્ઞ સર્વ પદાર્થમાત્રમાં સ્પૃહાએ વર્ણત, શાંત-શાંત આકૃતિવાળા અ-
થવા ઉપશમ અવસ્થામાં વર્તતા અને ધર્મ લક્ષિતમાર્ગમાં અપ્રસ્થલિતપણે
પ્રવર્તેલા એવા આ નીલકંઠવર્ણીન્દ્ર બહુધાપણેનો ઇન્દ્રધ્વજ સરોવરને કાઢેન્

ચાકરોત્ । સર્વત્ર નિઃસ્પૃહઃ શાન્તઃ સ્વધર્મ મક્તિમત્યજન્ ॥૩૦॥
 યથા ન વિદ્યુરસુરા આત્માનં નિજવૈરિણમ્ । તથા સ વવૃતે તત્ર
 વર્ણિરાજો નરાધિપ ! ॥૩૧॥ પૌરાસ્તં વિવિદુઃ કશ્ચિન્મહાન્તં સિદ્ધ-
 યોગિનમ્ । તતોઽસ્ય દર્શનં ચાર્ચા ચકુઃ પ્રતિદિનં જનાઃ ॥૩૨॥
 તમાપૃચ્છ્ય જના યે યે કાર્યં યદ્યત્સમાચરન્ । તેપાં તેપામસિધ્ય-
 ત્તત્તદુઃસાધ્યમપિ દ્રુતમ્ ॥૩૩॥ સિદ્ધસ્વાર્થા નરાસ્તસ્ય પુરતો દ્રવિણં
 મૃશમ્ । નિદધુર્વસ્થપાગ્રાદિ પ્રોચુશ્ચેદં તવેતિ તમ્ ॥૩૪॥ સ તુ
 દૃષ્ટ્યાપિ તત્કિશ્ચિન્ન જગ્રાહાતિનિઃસ્પૃહઃ । અત્યાશ્ચર્યં તદાલોક્ય
 વિવિદુસ્તે તમીશ્વરમ્ ॥૩૫॥ અસુરાસ્તેઽથ વિત્તસ્ત્રીરસાસ્વાદાદિ-
 લોલુપાઃ । દમ્ભમક્તાસ્તદુત્કર્પે માત્સર્યાન્નેવ સેહિરે ॥૩૬॥ અપમાનં

નિવાસ કરીને રહ્યા હતા ॥૩૦॥ હે નરાધિપ ! જે રીતે પૂર્વોક્ત દૈત્યો 'નિર્મળ
 નાશભાટે પ્રવર્તેલા, પોતાના વૈરી, અવતરેલા, પુરુષોત્તમ પોતાને ન ઓ-
 ણખી શકે' એરીતે સ્વયં ભગવાન્ પોતાની માયાથી પોતાનો પારમેશ્વર
 સ્વભાવ ઢાકી રાખીને ત્યાં વસ્યા હતા ॥૩૧॥ નગરના જનો ધીમેધીમે શ્રી-
 હરિનો પ્રબળ પ્રતાપ જાણતાં, 'આ કોઈ મહા સિદ્ધયોગી છે' એવો દૃઢ
 નિશ્ચય કરીને, આદરભાવથી તેમનાં દર્શન અને પ્રતિદિન પૂજન કરવા
 લાગ્યા ॥૩૨॥ જેને જનો જેને અર્થની આકાંક્ષાથી દૃષ્ટ કે અદૃષ્ટ સાધનો
 પુછતા હતા તે તે સર્વ કોઈ જનો તે વર્ણિવર્યે પ્રદર્શવેલા પ્રકારથી સાધનનું
 અનુષ્ઠાન કરીને તે તે દુ સાધ્ય અર્થોપલ્લુ વિના વિલંબે અનાયાસથી પામ્યા
 હતા ॥૩૩॥ પોતપોતાનો મનોરથ જેમને સિદ્ધ થયો છે એવા તે પુરજનો
 પ્રદર્શથી મહાપ્રભુના ચરણ પરિચરણ પરાયણ થઈ મુવર્ણ વસ્ત્ર પાત્રાદિક
 જેને વસ્તુઓ એમને અર્પણ કરતા અને 'આ તમારું છે' એમ કહેતા
 તેમાંથી એકપણ વસ્તુ દૃષ્ટિમાત્રથી પણ વિરક્ત વર્ણિરાજ ગ્રહણ કરતાજ નહિ,
 કેમકે પોતે નિતાંત નિર્વાસનિક છે. આવો એમનો અત્યાશ્ચર્યરૂપ તીવ્ર વૈ-
 રાગ્ય બોધને સર્વ કોઈ જનો તે વર્ણિન્દ્રને 'આ સર્વેશ્વરજ છે' એમ ભક્તિથી
 માનવા લાગ્યા ॥૩૪-૩૫॥ તે પછી વિત્ત ચરિતા રસાસ્વાદ વિગેરેના અર્થ
 લોલુપતાવાળા, દાણિક, મદોદ્ધત, માત્સરતાને લઈને શ્રીહરિનો સમુદર્શ

તસ્ય ચક્રુસ્તેઽપશબ્દમુઘા મુહુઃ । તસિન્મિથ્યાપવાદં ચારોપયા-
 માસુરુદ્ધતાઃ ॥૩૭॥ કચિદ્ધ્યાનસ્યમુત્તોલ્ય સ્વાવાસં નિન્યુરુન્મદાઃ ।
 વહુધા મત્સંયામાસુસ્તત્ર તે તં મહાવ્રતમ્ ॥૩૮॥ કેચિત્તં નિર્દયાઃ
 કૂરા ધૃત્વા વિષ્ટિમકારયન્ । અમાપયંશ્ચ પ્રસભં કેચિત્તં મૌનમા-
 સ્થિતમ્ ॥૩૯॥ इत्थं ह्युपद्रुतोऽप्यत्रैर्देहाहंमतिवर्जितः । आत्मनिष्ठो
 हरिः किञ्चिन्नाखिद्यत निजान्तरे ॥४०॥ સાધુતામત્પજન્ સ્વસ્ય
 ક્ષમાશીલો હરિસ્તતઃ । પ્રહસન્નાહ તાન્ રાજંસ્તદાસુર્યંજિહીર્પયા
 ॥૪૧॥ देहोऽस्ति नश्वरो नूनमात्माऽच्छेद्यादिलक्षणः । अस्तीति

નહિ સહન કરનારા, માટેજ તેમના અપમાન માટે વારેવારે પ્રવર્તેલા,
 મુખમાંથી બીલતસ આમ્ય ગાળોના શબ્દો બોલ બોલ કરતા એવા તે અ-
 મુરો નિરપરાધી નીલકંઠ શ્રદ્ધાચારી ઉપર મીથ્યાપવાદ આદિક આરોપવા
 લાગ્યા ॥૩૬-૩૭॥ મદમત તે દૈત્યો ક્યારેક કોઈ એકાંત પ્રદેશમાં બેસીને
 ધ્યાન ધરતા, શ્રદ્ધાચાર્યાદિ મહાવ્રતનિષ્ઠ એવા શ્રીહરિને ત્યાંથી ઉપાડીને
 પોતાના નિવાસસ્થાનમાં લઈ જઈને, તેમને ધ્યાનમાંથી હઠથી ઉઠાડીને
 બહુધા તીવ્ર તિરસ્કાર કરતા હતા ॥૩૮॥ મહાપ્રભુનો મહાપ્રભાવ નહિ
 બાળુનારા નિર્દય કૂર કેટલાક અમુરોતો નીલકંઠવર્ણને હઠથી પકડીને બહુ
 ભાર ઉપાડાવારૂપ વેઠ કરાવા લાગ્યા તો કેટલાક કુટિલો મૌનવ્રતનિષ્ઠ નીલ-
 કંઠવર્ણને બહારકારથી બોલાવરાવા લાગ્યા ॥૩૯॥ અજ્ઞાની અમુરોએ એ-
 રીતે અપરંપાર પીડા પમાડેલાપણુ આ લગવાન્ પોતાના અંતરમાં આશુ-
 માત્રપણુ ખેદ પામ્યા નહિ, કારણ કે જે એદ થવો તેતો અનાત્મામાં
 આત્માપણાના અભિમાનનું કાર્ય છે. લગવાનતો આત્મારામ હોવાથી તેમને
 તેનો પ્રસંગજ કેમ હોય ? ॥૪૦॥ હે રાજન્ ! લગવાનને પોતાને એ રીતે
 અસુર જનોએ અપરિમિત ઉપદ્રવો કર્યા તથાપિ રોષવશને નહિ પામીને,
 પોતાના અસાધારણ સાધુસ્વભાવમાંજ વર્તીને એક ક્ષમાશીલ હોઈનેજ
 અગ્નિમાં પતંગીયાની પેઠે પોતાના હૃદય તેજમાં પડીને બળી મરવા તૈયાર
 થએલા તે અમુરોનું દુશણ કરવામાટેજ તેમનો આમુરસ્વભાવ ત્યાગ કરા-
 વાની કામનાથી હસતા હસના આ પ્રકારે બોલ્યા ॥૪૧॥ હે ભક્તો ! તમારો

વેદશાસ્ત્રાણિ પ્રાહુઃ પૂર્વે ચ સાધવઃ ॥૪૨॥ અતો માનાપમાનો મે
 દૈહિકત્વાત્સમાબુભૌ । મતૌ ભક્તિં ત્વાત્મનૈવ કુર્વે કૃષ્ણસ્ય નિત્યદા
 ॥૪૩॥ ક્રોધસ્ત્વેષ મનુષ્યાણાં શરીરસ્યો મહાન્ રિપુઃ । વર્તતે

આ આરંભ શું ફળ મેળવામાટે છે ? મને આ કહેલા તાડન કે તિરસ્કારાદિકથી
 કશો તમારે અર્થ જણાતો નથી, અમને દુઃખ દેવું એપણુ અર્થ નથી, જો
 અમને દુઃખ પમાડી શકો ત્યારેતો આ સ્વાર્થ ગણાય પણ તેતો ઘટ-
 તુંજ નથી, કેમકે જે આત્મા છે તેતો અછેદ-અભેદ આદિક લક્ષણવાળો
 છે અને સતત નિવિકાર સ્વરૂપવાળો છે, સતત વિકાર સ્વરૂપવાળા દેહને
 છેદન ભેદન તો છે એમાં કશું અવશું નથી; જોથી દુઃખનો સંબન્ધ
 આવે. દેહના વિકારથી તેનાથકી અત્યત વિલક્ષણ એવા આત્માને દેહમાં
 સન્નિધિમાનથી દુઃખનો સંબન્ધ કેમ કહી શકાય ? નજ કહેવાય. આવી
 વસ્તુસ્થિતિ છે તો તમારી જે 'આને હાલ પીડા પમાડુ છું' એવી પ્રવૃત્તિ છે

પ્રદહન્ દેહં સુકૃતાનિ ચ નાશયન્ ॥૪૪॥ ભક્તાઃ સર્વે યૂયમપિ
 ભવથાતઃ ક્રુધં ધિયા । મક્તિજ્ઞાનમહાશયું જિત્વેષ્ટં ભજતામરમ્
 ॥૪૫॥ इत्याश्रुत्य हरेर्वाक्यं तत्र ये दैविका नराः । कुसङ्गाप्तासुर-
 त्वाश्च ते तु तं श्रेयसेऽश्रयन् ॥४६॥ जात्यासुरास्तु ये तेषु केचि-
 च्छब्दचनं नृप ! । युक्तं प्राहुस्तदा त्वन्ये मेनिरे तानपि द्विषः ॥४७॥
 ततोऽभूत्कलहस्तेषामन्योन्यं धर्मवैरिणाम् । महद्भवतिकमभ्रष्टु-
 क्षીनां शस्त्रधारिणाम् ॥४८॥ मानेर्ष्यामत्सरक्रोधप्रस्तानां मूढचे-

રંતુ ઉત્પન્ન થવામાનમાં પોતાની ઉત્પત્તિના સ્થાનભૂત દેહને તો નિશ્ચે ખાળી
 દે છે એતો પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છે. અને શાસ્ત્રથી પણ સમસ્ત સુકૃતને સમૂળ નાશ
 કરે છે તે પણ પ્રસિદ્ધ છે 'દાનં વ્રતાનિ નિયમા જ્ઞાનં ધ્યાનં કૃતં જપઃ ।
 યજ્ઞેનાપિ કૃતં સર્વં ક્રોધિતસ્ય વૃથા ભવેત્' એવી સ્મૃતિ છે ॥૪૪॥ જે
 ભક્તિરસ છે તેતો અમૃતથડીપણ અત્યંત અધિક છે, તેનું માધુર્ય કોઈ
 નાથી કહી શકાય નહિ એવું છે. પરમ આદ્વાદ આપનારો, શોક મોહ
 ટાળવામાં મુખ્ય સાધનભૂત અને જન્મમરણરૂપ ચક્રમળબંધને ટાળનારો
 છે. આ સુસ્વાદુ ભક્તિરસનો આસ્વાદ ભારી સાથે સ્વીકાર કરો અને
 તેમાં તથા જ્ઞાનમાં મહાવિરોધી એવા આ ક્રોધને સદ્બુદ્ધિથી ત્યાગ કરો
 અને અમર ભાવને લભો અથવા ઈષ્ટદેવને લભો. અન્યથા-એમ નહિ
 કરોતો જરામરણરૂપ સંસારસંધુનું સમુદ્રંધન થાયતેમ નથી ॥૪૫॥ હે
 રાજન્ ! આવું શ્રીહરિનું હિતવચન સાંભળીને તે અમુરોમાં જે જનો કેવળ
 હસંગદોષથી આસુરભાવને પામીને ધર્મમર્યાદામાંથી ભ્રષ્ટ થયા હતા તે-
 ઓએ તો દૈવી સંપત્તિનો તત્કાળ સમુદય થતાં આગંતુક આસુર સ્વભા-
 વને લાગ કરીને શ્રેયમાટે આ ભગવાનનો શુભાશ્રય સ્વીકાર્યો ॥૪૬॥
 હે નૃપ ! તેમાં જે જન્મથી આસુર સ્વભાવવાળા હતા તેમાંથી કેટલાક
 અસુરો પૂર્વોક્ત 'શ્રીહરિનું વચન યથાર્થ છે' એમ માનવા લાગ્યા. તે-
 મને પણ ખીલ કેટલાક અસુરો પોતાના વિદ્વેષી માનવા લાગ્યા ॥૪૭॥
 તેપછી સ્વભાવથીજ ધર્મવેદી અને વળી મહાપુરૂષ શ્રીહરિનો મહાપરાધ
 અને તેમના હિતવચનના ઉલ્લંઘનથી જેમની બુદ્ધિ બીલકુલ ભ્રષ્ટ થઈ ગઈ

તસામ્ । વૃથા કલિરમૃદ્ધ્યાંસ્તેપામરુણચક્ષુષામ્ ॥૪૯॥ તદા
સ્વસ્થાનમાગત્ય તસ્યૌ વર્ણિવરસ્તતઃ । અનાદતસ્વવાક્યાનામુચ્છેદં
પાપ્મનાં વિદન્ ॥૫૦॥ પરસ્પરં તે સક્લત્ય યૂથશસ્ત્ર તત્ર ચ ।
કુધોદ્ધાન્તા ઇવાન્યોન્યં પ્રોચુર્મર્મમિદો ગિરઃ ॥૫૧॥ કલહોઽમૂ-
ન્મહાંસ્તેપાં મૂઢાનાં માયયા હરેઃ । અથવ્યમૂરિદુર્વાક્યો ધોરદીર્ઘ-
મહારવઃ ॥૫૨॥ પરસ્પરં મર્ત્સયન્તઃ સદ્યોઽસીક્ષ્યદુશ્ચ તે । કેચિ-

છે એવા વિવિધ આયુધધારી અસુરોને શુદ્ધિભેદ થવાથી પરસ્પર મહાન
કલહ ઉત્પન્ન થયો ॥૪૮॥ આસુરી પ્રકૃતિથી થએલા વિપરીત મોહને
લીધે ચિત્તમાં વિપરીત ભાવને પામી ગએલા, માન-ઈર્ષ્યા-મત્સર-ક્રોધ
ઇત્યાદિ મહાદોષથી મરાણવ પામેલા, રોષવેગથી રાતાંચોળ ચકળ વકળ
લોચન જેમનાં છે એવા તે અસુરોને કાંઈપણ કરણ વિના અકસ્માત્
અંદર અંદર મહા કોલાહલ ઉત્પન્ન થયો ॥૪૯॥ લગવાનતો એજ સમ-
યમાં ત્યાંથી સ્વસ્થાનમાં આવીને, પોતાના હિતવાક્યના અનાદરણથી
જેમનાં તીવ્ર પાપોનો પરિપાક થયોછે એવા તે પાપી અસુરોનો ભવિષ્યમાં
થનારો ઉચ્છેદ બાણીને સુખેથી ત્યાં રહ્યા ॥૫૦॥ તે અસુરોતો ક્ષણક્ષણ
પ્રત્યે વિશેષ વૃદ્ધિ પામતો છે વૈરભાવ જેમને અને જ્યાં ત્યાં રોળેરોળાં
ભેગા થઈ રોષથી ચિત્તમાં વિશેષ વિક્ષેપ પામીને પ્રથમતો પરસ્પર મર્મ-
ભેદક વાણી વદવા લાગ્યા ॥૫૧॥ લગવાન શ્રીહરિની શૂભારહરણરૂપ ઇ-
ચ્છાથી વિમૂઢમનવાળા, પરસ્પર ન સાંભળી શકાય એવાં બહુ માન્ય-
શબ્દોવડે અવાચ્ય ગાળો દેવારૂપ દુર્વાક્યો જેમાં છે અને ઘોર દીર્ઘ મહા-
દોષ જેમાં થાયછે એવો મહાન યુદ્ધોદયમ પ્રવર્ત્યો ॥૫૨॥ એરીતે પ્રથમતો
પરસ્પર કેવળ વિષમ વચનવચ્ચથી અનોન્ય યુદ્ધ કરતાં ક્ષણમાં ક્રોધવેગથી
કેટલાક અસુરોએ તરવારો તો કેટલાકે શક્તિ (કસન્ટામે આયુધ) તો
ક્રોધએ ધનુષ તો ક્રોધએ તીક્ષ્ણધારાવાળો પરશુ તો ક્રોધએ કુંત-લાલાઓ
તો ક્રોધએ ચાપકો તો ક્રોધએ ખડ્ગવાંગ-ચોખડાં લાંબાં ખાટલાનાં ઇસો
ઉપજાં અથવા મહાદેવનું ખડ્ગવાંગ નામનું આયુધ તો ક્રોધએ લોખ-
ડની લક લાકડીઓતો ક્રોધએ કાષ્ટની લાકડીઓ તો ક્રોધએ જળરા

ચ્છકીર્ધનૂપ્યેકે કેચિચ પરશ્ચ્છિલ્લિતાન્ ॥૩॥ કુન્તાન્કેચિત્કશાઃ
 કેચિત્પદ્માદ્ધાનિ તથાપરે । લોહદણ્ડાન્કાષ્ઠદણ્ડાશ્ચિપિટાનેવ
 કેચન ॥૪॥ સિન્દૂરાકાનિ જગૃહુઃસ્ત્રિશૂલાનિ ચ કેચન । મુશુણ્ડી
 શ્ચ કુરાન્કેચિદશિવાણાનુપાદદુઃ ॥૫॥ તતસ્તે નિર્દયં જમ્બુઃ પર-
 સ્પરમમર્ષિણઃ । શસ્ત્રેશ્ચર્મુષ્ટિમિશ્ચ યષ્ઠિદણ્ડદ્રુમાદિભિઃ ॥૬॥
 પ્રહારશબ્દશ્ચ મહાનાસીત્તેષાં વલીયસામ્ । મૈરીપટહતૂર્યાણાં શબ્દ-
 શ્ચારમટીયુતઃ ॥૭॥ શૂરાણામપિ દુર્દૃશ્યં તદ્યુદ્ધં તુમુલં તદા ।
 વમૂવાસુરસજ્જાનાં મત્તાના પલ્લાશનેઃ ॥૮॥ તદા મહોત્સવો
 હ્યાસીદ્ધતાના પલ્લાશિનામ્ । કઙ્કાનાં વાયસાનાં ચ ગૃધ્રાણાં ચ
 શુનામપિ ॥૯॥ પિશાચાનાં શાકિનીનાં યોગિનીનાં ચ રક્ષસામ્ ।
 મૈરવાણાં ચ સર્વેષામન્નપા પલ્ભોજિનામ્ ॥૧૦॥ શિરાંસિ કરવા

ચીપીયા તો ક્રોધએ સિદ્ધરચર્ચિત ત્રિશૂળો તો ક્રોધએ ભુશડી (પશ્ચર ફેંક-
 વાનુ ચર્મમય ચન્દ્ર એકનતનુ અસ્ત્ર) તો ક્રોધએ છરાઓ તો ક્રોધએ
 અશિખાણો, એ રીતે પોતપોતાના હાથમા હથીયારો ધારણ કર્યા ॥૫૩-
 ૫૫॥ તેપછી આયુધો જેમણે ધાર્યા છે એવા એ અમુરો અતિશય અમ-
 ર્ષમા આવી જઈને નિર્દયપણે શસ્ત્ર-અસ્ત્ર-મુષ્ટિ-લાકડીયો-લોહદણ્ડ-વૃક્ષ-
 શાખા-પાયાણુપ્રક્ષેપ ઇત્યાદિવડે પરસ્પર પુબ્ધનપ્રહાર કરવા લાગ્યા ॥૫૬॥
 તે સમયમા શસ્ત્રોના અતિશય ઉચ્ચા પ્રહરશબ્દો, બળિષ્ઠ અમુરોનો ક્રોધ
 વેગથી પ્રવર્તેલો 'મારો મારો' એવો દીર્ઘ ધ્વનિ અને વિજયની વાણીથી
 વેગમા વગાડાતા ભેરી-નગારા-તુરધ વિગેરે વાજીનોનો નાદ દશે દિશામા
 પ્રસરી ગયો ॥૫૭॥ પ્રતિદિન માસલક્ષણથી મદમત થએલા તે અમુર-
 સમૂહોનુ તે તુમૂળ યુદ્ધ શરવીર પુરૂષોવી પણ ન બોધ શકાય એવુ અતિ
 ભયકર ઘર્ષ પડ્ય ॥૫૮॥ એ અવસરમા માસાહારી કક-કાક-ગૃધ્ર-શ્વાન

લાઘૈસ્તેષાં કૃત્તાનિ ભૂતલે । નાલિકેરફલાનીવ પતન્તિ સ્મ સહ-
 સ્રશઃ ॥૬૧॥ છિન્નાદ્વિમૂલાઃ પ્રધને કેચિન્છિન્નભુજદ્વયાઃ । પેતુઃ
 પૃથિવ્યાં વિચ્છિન્નસકલાદ્વાશ્ચ કેચન ॥૬૨॥ દન્તપિષ્ઠાધરોષ્ઠાનિ
 પતિતાન્યપિ ભૂતલે । તેષાં શીર્ષાણિ રાજેન્દ્ર ! દુર્હશ્યાન્યભવજ્ઞૈઃ
 ॥૬૩॥ અસુરાણાં સહસ્રાણિ દશ તસિન્દિને નૃપ ! । શમનાતિથિતાં
 પ્રાપુરન્યોન્યં નિમ્નતાં રુપા ॥૬૪॥ તતઃપ્રભૃત્યભૂદ્યુક્તં તેષાં નિત્યં
 જયાશયા । માંસાહારવલિષ્ઠાનાં મત્તાનાં મધપાનતઃ ॥૬૫॥ કચિ-
 દિને સહસ્રે દ્વે કચિત્પચ્ચશતાનિ ચ । કચિત્પચ્ચસહસ્રાણિ
 સહસ્રં કાપિ તે મૃતાઃ ॥૬૬॥ દ્વે શતે કાપિ ચ શતં પચ્ચા-
 શચ દિને કચિત્ । મૃતાઃ પરસ્પરાઘાતાદેવં માસદ્વયં હ્યભૂત્
 ॥૬૭॥ एवं કૃષ્ણેષ્ઠ્યા રાજન્સર્વે ધર્મદ્રુહોઽસુરાઃ । વિનેશુસ્તેન

હલારોહલર મસ્તકો નાલીકેરફળ પડ્યા હોય એમ પૃથ્વીઉપર પડ્યાં હતાં
 ॥૬૧॥ તે સથામના કેટલાક અસુરો ચરણમૂળ છેદાઈ જવાથી તો કેટલાક
 બે બાહુ છેદાઈ જવાથી તો કેટલાક બીજા બધા અવયવો વિચ્છેદ થવાથી
 પૃથ્વીઉપર પડી ગયા ॥૬૨॥ હે રાજેન્દ્ર ! પ્રાણ રહિત થઈ પૃથ્વી ઉપર
 પડેલાં એવા પપુ તે અસુરોના મસ્તકો દાંતથી અધરોષ પીધેલા હોવાથી
 (વિકૃતરૂપ થવાથી) જનોએ ન ભેઈ શકાય એવાં જ જણાયા હતા ॥૬૩॥
 હે નૃપ ! એરીતે દારૂ રોપથી પરસ્પર શસ્ત્રપ્રહાર કરતાં દશ સહસ્ર અ-
 સુરો સથામના સમારભ દિવસે જ યમરાજના અતિથિ થયા ॥૬૪॥ તે
 દિવસને આરભીને માંસાહારથી બહુ બળ પામેલા અને વારેવારે મધ
 પાનથી મહોન્મત બની ગએલા અને આસુરી વૃત્તિને લીધે વધી ગએલા
 રોપવેગે જેમના ચિત્તનો કોળીયો કરી લીધો છે એવા હણાતા બાપી રહેલા
 અસુરોને પરસ્પર પોતપોતાના વિજયની લાલસાથી પ્રતિદિન યુદ્ધ ચાલુ જ
 રહ્યું ॥૬૫॥ કોઈ દિવસે બે હલાર તો કોઈ દિવસે પાંચસો તો કોઈ દિને
 પાંચ હલાર તો કોઈ દહાડે એક હલાર તો કોઈ દિને બસો તો કોઈ દિને સો
 તો કોઈ દિને પચાસ એવા અનુક્રમથી અનોન્ય અશ્ત્રશસ્ત્રથી પ્રહાર કરતાં
 તે યુદ્ધમાં બહુ દૈત્યો ધર્મરાજના અતિથિલાવને પામ્યા, એ રીતે બે માસ

સમ્પ્રાપ્તુર્મુદં દેવગણા નૃપ ! ॥૬૮॥ છિન્નનાસાદિછન્નકર્ણાદિછન્નહ-
સ્તાશ્ચ કેચન । સક્લામભીરવશ્ચૈકે તતશ્ચકુઃ પલાયનમ્ ॥૬૯॥ દેશા-
ન્તરસ્થિતેભ્યસ્તે વૃત્તમેતદશેપતઃ । અસુરેભ્યો વલિષ્ઠેભ્યઃ કથયા-
માતુરાદિતઃ ॥૭૦॥ તદા વિશેપતઃ કૃષ્ણે વદ્ધવૈરા જિઘાંસવઃ ।
શસ્ત્રાઘાતકલાભ્યાસે વમૂવુસ્તત્પરા ભૃશમ્ ॥૭૧॥ મૃતેષ્વસુરસજ્જે-
પુ ધર્મશુશ્રુ હરિસ્તદા । અધર્મમૂલં નષ્ટં હીત્યેવં મેને નિજાન્તરે
॥૭૨॥ તતઃ સ યોધયિત્વૈવ દૈવાર્જીવાંસ્તદાશ્રિતાન્ । ત્યાજયિત્વા
દુરાચારં સન્માર્ગેઽસ્થાપયત્પુનઃ ॥૭૩॥ કૃષ્ણમકિમહિંસાદીન્ય-
મૌસ્તેભ્યશ્ચ સોઽલિલાન્ । ઉપાદિવેશ તૈઃ પ્રીત્યા માનિતશ્ચ સુપૂ-

મુધી સંચામ આલુ રહ્યો હતો ॥૬૬-૬૭॥ હે રાજનૃ ! આ રીતે માયાવી
શ્રીહરિની માયાથી મોહિત થઈ અન્યોન્ય લગાઈ કરતા ધર્મદ્રોહી તે તમામ
અસુરો વિનાશ પામી ગયા. હે નૃપ ! તે અસુરવિનાશથી દેવગણો અતુળ
આનંદને પામ્યા ॥૬૮॥ હણતાં બાકી રહેલા ટેટલાક અસુરો જેમનાં ના-
સિકા-કર્ણ-હસ્ત વિગેરે અગો છેદાઈ ગયાં છે તેઓ સંચામ થકી ભયભીત
થઈ પ્રાણપરિરક્ષણમાટે ત્યાંથી પલાયન કરી દેશાંતરમાં પ્રવેશ કરીને આ
થએલું સમગ્ર વૃત્તાંત ત્યાં ત્યાં રહેલા તેતે બળીયા અસુરોને આઘંત નિવેદન
કરવા લાગ્યા ॥૬૯-૭૦॥ તે અસુરો દુઃસહ આ વૃત્તાંત સાંભળીને, શ્રી-
હરિનૃપસુનો પ્રબળ પ્રતાપ જાણીને, તેમને વિષે તીવ્ર વિદ્વેષલાભ બંધાવાથી
તેમને હણવાની ઇચ્છાથી અસ્ત્ર શસ્ત્રાદિક કળાઓના અભ્યાસમાં અતિશય
તત્પર થયા ॥૭૧॥ એરીતે ધર્મકંદેષી અસુરસઘો પૂર્વોક્ત પ્રકારે પ્રણાશ પા-
મતાં બહુધાપણે અધર્મનું મૂળ નિશ્ચે નષ્ટ થયું એમ ભગવાન પોતાના મનમાં
માનવા લાગ્યા ॥૭૨॥ ત્યારપછી ભગવાન શ્રીહરિએ અસુરોનો આશ્રય
કરી રહેલા પણ વસ્તુતાએતો દૈવી સપદાએ સપત્ર એવા બહુ પોતાના
ચરણાશ્રિત થએલા જનોને સદુપદેશથી સદ્બોધ આપી દુરાચાર પ્રસંગનો
પરિત્યાગ કરાવી ફરીથી સદ્ધર્મમાર્ગમાં સ્થાપન કર્યો ॥૭૩॥ અને અહિંસા
આદિક સર્વ સદ્ધર્મો તથા કૃષ્ણલક્ષ્મીનો તેમને પ્રીતિથી સ્પષ્ટ ઉપદેશ કર્યો.
તેપછી તે આશ્રિત થએલા જનોએ ભગવાનની પ્રેમપૂર્વક સારાં વચનોવડે

જિતઃ ॥૭૪॥ નષ્ટાન્તસ્તમસઃ સર્વે પ્રતાપેનૈવ તસ્ય તે । નારાયણં
તં નિશ્ચિત્ય મેજિરે તદ્વચઃસ્થિતાઃ ॥૭૫॥ एवं स भगवान्नाजन्तश-
स्त्रोऽपि वृषद्रुहः । असुरान्स्वप्रतापेन तमो भास्वानिवाहरत् ॥७६॥
इत्थं धर्मं च भक्तिं च पोषयन् धर्मनन्दनः । तद्बुद्धश्च जयन्तत्र पुरे
मास्तान्दशावसत् ॥७७॥ एतच्चरित्रं शृणुयाद्दरेयः सङ्कीर्तयेद्वा
प्रयतः पुमान्सः । मुक्तो भवेत्स्वारिविपद्भजेभ्यो लभेत चान्ते
पदमच्युतस्य ॥७८॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम-
प्रकरणे उत्कलदेशीयासुरसङ्घपराभवनिर्मुक्तपणनामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४८॥

સ્તુતિ કરી અને ચંદન પુષ્પાદિ ઉપચારોવડે પૂજા કરી ॥૭૪॥ તે તમામ જનો
શ્રીહરિના સદુપદેશથી તેમનાજ સમાશ્રયણ પ્રતાપને લીધે અંતરનું અસા-
નરૂપ અધકાર વિનાષ થઈ જતાં તે શ્રીહરિનેજ 'સાક્ષાત્ નારાયણ શ્રીકૃષ્ણ
પુરૂષોત્તમ પૃથ્વી ઉપર અનંત જીવોના ઉદય અર્થે પ્રકટ થયા છે' એવો દૃઢ
નિશ્ચય કરીને, તેમણે ઉપદેશેલા માર્ગથી નહિ ચળાયમાન થઈને, તેમનાં
વચનમાં વર્તવાપૂર્વક તેમનીજ નવધાલક્ષિ લક્ષિથી કરવા લાગ્યા ॥૭૫॥ હે
રાજન્ ! આ ભગવાન આયુધ ધારણે રહિત છે તથાપિ પોતાના સંકલ્પમાન-
રૂપ પ્રતાપથી જેમ ઉદય પામેલો સૂર્ય અંધકારને ટાળેછે તેમ તેમણે ધર્મદ્રોહી
અસુરસંઘનો વિનાશ કર્યો હતો ॥૭૬॥ હે રાજન્ ! એવી રીતે ધર્મ લક્ષિને
પરિપોષણ કરતા અને તેના વિરોધિઓનો વિનાશ કરતા ધર્મનંદન ભગવાન
શ્રીનીલકંઠવર્ણિન્દ્ર આ પુરૂષોત્તમપુરીમાં દશમાસ સુધી રહ્યા હતા ॥૭૭॥
હે રાજન્ ! જે પુરૂષ નિયમતત્પર થઈને શ્રીહરિનું દિવ્ય શ્રવણમંગળ ચ-
રિત સાંભળે અથવા શ્રોતાજન સમક્ષ કીર્તન કરે તે પુરૂષ પોતાના જે આ
લોકના વૈરીઓ અને વિપદાઓનો વર્ગ તેથી તુરત વિમુક્ત થઈને, અતે-
દેહાવસાનસમયે સર્વપાપવૈરીઓથી વિમુક્ત થઈને પરલોકમાં અચ્યુત
ભગવાનના અક્ષરનામના ધામને નિથે પામે ॥૭૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-
જીવને...પ્રથમપ્રકરણે ઉત્કલદેશીયાસુરસંઘપરાભવનિરૂપણના-
માઽષ્ટચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૮॥

મુપત ઉવાચ—હતો યયૌ વર્ણિરાજો દક્ષિણાં દિશમેઝલઃ ।
 અનુસૃતો દિવ્યદેહધર્માયેઃ સર્વદેવ સઃ ॥૧॥ ગમિપ્યન્તેતુગ્ન્યં સ
 આદિક્રમેમુપાયયૌ । તતો મહાવને ગચ્છન્પ્રાપ માનસપત્તનમ્
 ॥૨॥ તત્ર રાજા સત્રધર્મા દેવીં સમ્પદમાશ્રિતઃ । તં મહાપુરુષં
 જ્ઞાત્વા ઘાસયામાસ માનયન્ ॥૩॥ અનાચ્છન્ના રહઃસ્થાને સોઽ-
 ધ્યુવાસ વિતર્દિકામ્ । રાજકીયા અનુસવં સેવન્તે સ્મ તમાહતા-
 ॥૪॥ જગન્નાથપુરઞ્છપ્તાસુરોક્તસ્વજનશ્ચયે । હેતુ વિદન્તસ્ત દૈત્યા-

અધ્યાય ૪૯ મો.

મુપતનપિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ જગન્નાથનગરી થડી નીકળેલા,
 દિવ્યદેહધારી હોવાથી અદૃશ્ય રૂપથી પાસે રહેલા અપરિવાર ધર્મભક્તિએ
 સદા અનુસરેલા, વાણિરાજ શ્રીહરિ એકાકીજ દક્ષિણદિશાને અભિમુખ
 આહ્યા ॥૧॥ તીર્થરાજ સેતુબધગત્યે પધારયે એવા મહાપ્રભુ પ્રથમ આદિ
 દર્મક્ષેત્રને પામ્યા ત્યાથી કોઈ ગહન વનમાં વિચરતા વિચરતા માનસ
 પત્તનને પામ્યા ॥૨॥ તે પત્તનમાં દૈવીસપત્તિએ સુપત્ર, મત્રધર્મા નામનો
 એક રાજા હતો એ રાજાએ શ્રીહરિને કોઈ મહાપુરૂષ સમઝીને બહુ માન
 પૂર્વજ પોતાના પત્તનમાં આગ્રહથી રાખ્યા ॥૩॥ નૃપતિએ પોતાના નગરમાં
 નિવાસ કરાવેલા ભગવાન્ કોઈ વિજન પ્રદેશમાં ઉપર આવરો વર્ણત
 (ઉઘાડી) એવી કોઈપણ વેદિકા (ચોખડો ઓટલો) ઉપર વિરાજમાન
 થયા મુખદ આદિ દ્વન્દ્વથડી લય પામનારા અને વિત્ત વસ્ત્ર વિગેરેના
 પરિચલવાળા એવા પુરૂષો તો ઉપર આવરણવાળા, આલ્સતર ગૃહે યુક્ત અને
 ચોગરદમ જનસમાજથી વ્યાપ્ત એવા ભવનમાં રમે છે પરિચલમાત્રે પરિ-
 વર્ણત, દ્વન્દ્વાતીત, આત્મારામ એવા આ વર્ણાન્દ્રને તો એવોજ (નિરા-
 વરણ અને વિજન) પ્રદેશ પ્રિયતમ છે રાજાના હુકમથી તેના અનુચરો
 તે ભગવાનની પ્રતિદિન પરિચર્યા યથાચોગ્ય યથાસમય સ્નેહથી આદરપૂ-
 વ્વક કરવા લાગ્યા ॥૪॥ જગન્નાથપુરીમાં હણાતા બાકી રહેલા નાશી આ-
 વેલા અસુરોએ જેમને સ્વજનનો વિનાશ જણાવ્યો છે એવા માનસપત્તન-

સ્ત્રત્યા હન્તુમુચ્ચતાઃ ॥૫॥ એકાકિનં તમાશાય નિશિ વેદ્યામવ-
સ્થિતમ્ । સંહત્ય ચક્રુસ્તાસિસ્તે શતશોઽશ્માભિવર્ષણમ્ ॥૬॥
પ્રદોષાદા પ્રભાતાન્તં ચિક્ષિપુસ્તે મહોષ્ઠાન્ । નિર્દોષે સાધુશીલે-
ઽપિ પાપનપ્તધિયો હરૌ ॥૭॥ તદ્વેદિમમિતસ્ત્વાસન્નતશો હ્યશ્મ-
રાશયઃ । એકોઽપ્યશ્મા નાસ્પૃશત્તં તદાસીદદ્રુતં મહત્ ॥૮॥ एवं
ભગવતા તેન સ્વૈશ્વર્યે દર્શિતેઽપિ તે । તદ્ગ્રોહવુદ્ધિં ન જહુરન્તિકા-
ગતમૃત્યવઃ ॥૯॥ અથ વ્યર્થપ્રયત્નાસ્તે શસ્ત્રૈસ્તદ્વનનેચ્છવઃ । સ્વસ્વા-

નિવાસી અસુરો તે આ વર્ણુન્દ્રને સ્વર્ગનક્ષયમા મુખ્ય હેતુભૂત બળુને
તેમને હણવાનો ઉદ્દેશ કરવા લાગ્યા એકાતસ્થાનમા વેદિકા ઉપર એક
એકી વિરાળેલા વર્ણુન્દ્રને બળુને, રાત્રિએ સોએ સો અસુરો ભેગા થઈ
તેમની ઉપર હાથથી તો ઓફણથી પાપાણની વૃષ્ટિ કરવા મગ્યા ॥૫-૬॥
મહાપુરુષ શ્રીહરિના દ્રોહન્ય પાપથી જેમની બુદ્ધિ નષ્ટ થઈ છે એવા તે
દૈત્યોએ સર્વ લોકના સત્ત્વ મુહૂત, સર્વ રોષે રહિત અને સાધુ સ્વભાવશાલી
એવા પણ ભગવાન શ્રીહરિ ઉપર સાયસમયને સમારંભીને પ્રભાતપર્યંત
પાપાણના મોટા મોટા બહુ કટકાઓ ફેર રહીને ફેંક્યા ॥૭॥ એ રીતે દુરાત્મા
દૈત્યોએ આખી રાત્રિ ત્રીજા વેગથી ફેંકેલા અગણિત પાપાણના કટકાઓ તેજ
ભગવાનના પ્રકૃષ્ટ પ્રતાપથી તેનો વેગ બીજાકુલ રોકાઈ જતા એક પણ પ-
થ્થર ભગવાનને કિંચિત્ પણ સ્પર્શ નહિ કરીને તેમની બેસવાની વેદીની
ચોગરદમ પડતા મોટા ઢગલા થઈ ગયા આવું એક અદ્ભુત એ અવસ-
રમા થયું હતું ॥૮॥ એવી રીતે ભગવાને પોતાનું અસાધારણ અલીકિક
યોગેશ્વર્ય પ્રલક્ષ્ય પ્રદર્શાવ્યું, તથાપિ ત્રીજા દ્વેષદોષથી અત્યંત અધ બની
ગએલા અને પાપના દુષ્પરિપાકથી સમીપમા જેમનો મૃત્યુકાળ આવી
પહોંચ્યો છે એવા તે અસુરો એ નિરપરાધી શ્રીહરિ ઉપરથી દ્રોહ બુદ્ધિનો
ત્યાગ કર્યો નહિ, કિંતુ ફરી ફરી પરિદ્રોહ માટેજ પ્રયત્નો કર્યા ॥૯॥ ભ-
ગવાનના પ્રતાપથી જેમના સમસ્ત પ્રયત્નો વ્યર્થ થયા છે એવા પણ તે ત-
મામ અસુરો ભેગા થઈ શ્રીહરિને શસ્ત્રોથી હણવાની સ્પૃહાથી પોતપોતાનાં
આયુધો ઘસી સંભવી તૈયાર રાખીને અવસરની વાટ જોતા થકા તે માન-

યુધાનિ સંતાપ્ય તત્રાસન્ યૂથશોઽલિલાઃ ॥૧૦॥ તદાશ્ચર્યં નૃપઃ
 શ્રુત્વા પ્રાતરાયાત્તદન્તિકમ્ । પૌરા જનાશ્ચ નિલિલાસ્તદ્વૃદ્ધા
 વિસ્મયં યયુઃ ॥૧૧॥ વિસિતો નૃપતિઃ પ્રાહ પ્રહ્લાદસ્ય યથા પુરા ।
 રક્ષા નૃસિંહેન કૃતા તથા ભગવતાસ્ય હિ ॥૧૨॥ ઇપ એવ ભવેત્કિ
 વા ? પ્રહ્લાદો મકરાદ્ સ્વયમ્ । ઇત્યુક્ત્વા તમુવાચાસૌ તવાસ્મ્ય-
 યદિનાદિતિ ॥૧૩॥ તતો હરિર્મુમુક્ષું તં કૃષ્ણાશ્રયમકારયત્ ।
 યથાવિધિ તદીયાંશ્ચ મુમુક્ષુન્ભૂપતે ! નરાન્ ॥૧૪॥ તતોઽસુરાંસ્તાં-
 સ્તદ્દોગ્ધન્સર્વાઙ્માત્વાઽતિપાપિનઃ । ઘાતયામાસ ભૂપાલઃ સ્વસૈ-
 ન્યૈરતિદારુણૈઃ ॥૧૫॥ સ્પાપકર્મભિનાશં જ્ઞાનસ્તં પાપિનાં હરિઃ ।

સપુરમાં ગુપ્તપણે રહ્યા ॥૧૦॥ પ્રભાત થતાં સનધર્માં રાત્ર વર્ણુની આરે
 બાલુ પડેલો પથ્થરનો ઢગલો અને તેના પ્રહારથી જેમના ગાત્રમાં આલુ-
 માનપણુ ક્ષતિ થઈ નથી એવા વર્ણુન્દ્રને સાંભળીને એવું અહ્ભુત જેવા
 માટે તેમની સમીપે આવ્યો તેમજ પુરના સર્વ જનો પણ આવ્યા, આવીને
 આવું અલોકિક આશ્ચર્ય જાળીને તેઓ પરમ વિસ્મય પામી ગયા ॥૧૧॥ તે
 વખતે વિશેષ વિસ્મય પામેલો નૃપતિ જોલ્યો કે-પૂર્વે જેમ તૃસિંહ લગવાને
 બાળ પ્રહ્લાદની હિરણ્યકશિપુથકી રક્ષા કરી હતી તેમ આ મહાપુરૂષની
 અસુર લોકથકી લગવાનુ શ્રીકૃષ્ણે નિશ્ચે સાક્ષાત્ રક્ષા કરી છે ॥૧૨॥ માટે
 આ મહાપુરૂષ ભક્તાત્રેસર સ્વય પ્રહ્લાદ ફરીથી અવતર્યા હશે કે શું ? એમ
 જોલીને લગવાનુ પ્રત્યે એમ જોલ્યો કે-હે લગવનુ ! હું આ દિવસને આ-
 રભીને આપને આધીન છું. આપના દાસજૂત મને કૃપા કરી આપના ચર-
 ણારવિંદનો સમાશ્રય આપીને નિઃશ્રેયસલાગી કરો ॥૧૩॥ હે જૂપતે ! જૂ-
 પતિની પ્રાર્થનાને અનુસારે લગવાને તેને મહામુમુક્ષુ અધિકારી જાણીને
 અને તેના સખન્ધિજનોને પણ મુમુક્ષુ અધિકારી જાણીને શ્રીકૃષ્ણનો સમા-
 શ્રય કરાવ્યો ॥૧૪॥ સારપણી જૂપતિએ લગવાનુ ઉપર પથ્થરનો પ્રહાર
 કરનારા સર્વ અસુરોને સ્વેષ્ટદેવ શ્રીહરિના મહાદ્રોહી માટેજ મહાપાપી
 જાણીને, ગુપ્તપણે રહેલા તેમને જ્યાં ત્યાંથી ગોતીગોતીને પોતાના કર સૈન્ય
 પાસે મારી નખાવ્યા ॥૧૫॥ તે પાપીઓનો પ્રણાશ પોતાના પાપપરિણામે

તેનાર્વિતસ્તતઃ પ્રાયાદ્વેદ્વટાર્દ્રિ મહીમુજા ॥૧૬॥ તત્રસ્યસ્યેક્ષણં
કૃત્વા શ્રીવિષ્ણોરગમત્તતઃ । શિવકાર્ક્ષીં વિષ્ણુકાર્ક્ષીં તતઃ શ્રીર-
ઙ્ગમાયયૌ ॥૧૭॥ નદ્યાં સ્નાત્વા સ કાવેર્યાં તત્પ્રાક્ પુષ્પફલાનતૈઃ ।
શોમિતાયાં વાટિકાયાં સમુવાસ મહીરુઢૈઃ ॥૧૮॥ તત્ર માસદ્વયં
સ્થિત્વા વૈષ્ણવૈઃ સદ્ સંવદન્ । સ્વપ્રતાપેન તન્નિષ્ઠદુરાચારમહાપ-
યત્ ॥૧૯॥ પરાભૂય ચ તત્રત્યાનાભિચારિકકર્મણઃ । વિપ્રાદીઙ્છ-
તશઃ કૃષ્ણઃ સ્વપ્રતાપમપ્રયત્ ॥૨૦॥ વિનષ્ટમાયિકાજ્ઞાનાસ્તત્પ્ર-

થયો એમ બાણીને પોતેતો નિર્લેપપણે રહીનેજ બાવિક સત્રધર્મ બૂપ-
તિએ બહુમાનપૂર્વક પૂજન કર્યા થકા તે માનસપતનથકી વેંકટાચળ પ-
ધાર્યા ॥૧૬॥ તે વેંકટાદ્રિમા અર્ચાંરૂપથી નિત્ય નિવાસ કરી રહેલા શ્રીનિ-
વાસ ભગવાનનાં દર્શન કરીને, લાંથી કાચી પુરીને પામીને શિવ અને વિ-
ષ્ણુના દર્શન કરીને, લાવી દિવ્યક્ષેત્ર શ્રીરગમા પધાર્યા ॥૧૭॥ નીલકંઠ-
વર્ણીએ પ્રસન્ન પાવન પાનીય જેમા છે એવી કાવેરી નદીમા જ્ઞાન કરીને
તેના પૂર્વ દિગ્ભાગમા ફળ પુષ્પના બહુ બારવી નમી ગએલા વૃક્ષોવડે શો-
ભાયમાન કોઈ કુલવાડીમા અતિશય આનદથી ઉતારે કર્યો ॥૧૮॥ આ
શ્રીહરિ શ્રીરગક્ષેત્રમા જે માસ રહ્યા અને ત્યા વર્તતા વૈષ્ણવો સાથે સવાદ
કર્યો એટલે પોતાને પ્રિયતમ વિશિષ્ટાદૈત રહસ્યનો શ્રીમાન્ યામુનમુનિ-
ભગવાન્ રામાનુજાચાર્ય આદિક ગુરુપરપરાપ્રાપ્ત અર્થોશમાં સવાદ
કર્યો-એકાલિપ્રાય કર્યો (તે શ્રીરગમા વૈષ્ણવોસાથે તે વિષયમા વિવાદ-
નોતો પ્રમગ નથી) અથવા તત્ત્વને નહિ બાણનારા નામમાત્ર વૈષ્ણવો
સાથેતો વિવાદ થાય માટે સંવદન્ એટલે વિવદન્ એવો અર્થ કરવો
એ રીતે ભગવાન્ તત્ત્વાવબોધનમા સવાદ કરેતાથકા પાસુ તેમનામાં રહેલા
પ્રામાદિક દુરાચારને પોતાના પ્રતાપથી પરિત્યાગ કરાવીને, તે વૈષ્ણવ જ-
નોના એક પરિદ્રોહપરાયણ, મારણ-મોહન-ઉચ્ચાટન આદિક અલિપ્યા
રકર્મમાં કુશળ એવા જે સૌએ સૌ વિપ્ર વિગેરે હતા તેમનો પરાભવ ક-
રીને પોતાનો પ્રબળ પ્રતાપ ત્યા પ્રખ્યાપન કર્યો હતો ॥૧૯-૨૦॥ તે પછી
તે વૈષ્ણવ વિગેરે જનો મહાપ્રભુના મહિમામાત્રથી જ અનાદિ અજ્ઞાનનો

તાપેન તે તતઃ । તમેવ વિષ્ણું નિશ્ચિત્ય મર્કિં તસ્યેવ ચક્રિરે ॥૨૧॥
 સેતુચન્દ્રં તતસ્તીર્થં મહાપાતકનાશનમ્ । પ્રાપ્ય સ્નાત્વામ્બુધૌ
 ચક્રે સ રામેશ્વરદર્શનમ્ ॥૨૨॥ તત્રાપ્યુપિત્વા દ્વૌ માસૌ ક્ષેત્રે
 તાપસવહ્નમે । તતઃ સુન્દરરાજાગ્યવિષ્ણુમાગચ્છદેકલઃ ॥૨૩॥
 તતો ભૂતપુરીં ગચ્છન્ પ્રાપ ઘોષં મહાટવીમ્ । તત્રાહાનિ ચલન્
 પશ્ચ નાદ્રં પ્રાપાપિ ઘારિ ચ ॥૨૪॥ પશ્ચમેઽહિ પ્રદોષેઽસૌ કશ્ચિ-
 ત્પ્રાપ જ્વલાશયમ્ । તત્ર સ્નાત્વાઽર્ચયામાસ શાલગ્રામં સ ભૂપતે !
 ॥૨૫॥ ચતસ્રો વનશિશ્વીશ્ચ ભર્જયિત્વાઽગ્નિના તતઃ । નિવેદ્ય
 વિષ્ણવે તત્ર જઘાસ તપતાં ગુરુઃ ॥૨૬॥ આદ્યયામાવધિ નિશસ્તત્ર

વિનાશ થતાં શ્રીહરિનેજ સ્વેષ્ટદેવ સાક્ષાત્ શ્રીલક્ષ્મીનારાયણુ નાણીને, પ્ર-
 સન્ન શ્રીહરિકૃષ્ણનાજ અરણુકમળની સેવા ભક્તિથી કરવા લાગ્યા ॥૨૧॥
 શ્રીરંગક્ષેત્રથકી શ્રીહરિ મહાપાતકને પ્રણાથ કરનારા તીર્થરાજ સેતુચ-
 ન્દ્રને પામીને, સમુદ્રમાં સ્નાન કરીને તે તીર્થના અધિષ્ઠાન દેવતાભૂત રામે-
 શ્વર મહાદેવને દર્શન-પ્રણામ કરીને, તપસ્વિ જનોને પ્રિયતમ એવા તે
 પવિત્ર સ્થાનમાં બે માસ રહીને, ત્યાંથી નીકળીને પોતે એકાકી સુંદરરાજ
 ક્ષેત્રમાં આવ્યા ॥૨૨-૨૩॥ સુંદરરાજ વિષ્ણુક્ષેત્રથકી ભૂતપુરી પ્રત્યે પ્ર-
 યાણુ કરતાં જવાના માર્ગમાંથી પ્રત્યુત્તિ પામતાં કોઈ ઘોર મહા અટવીને
 પામ્યા, તે અરણ્યમાં ચાલતાં ચાલતાં પાંચ દિવસપર્યંત અન્ન અને જ-
 ણને પણ બીલકુલ પામ્યાજ નહિ ॥૨૪॥ પછી પાંચમે દિવસે પ્રદોષસ-
 મયે આ વર્ણુન્દ્ર કોઈ પણ સરોવરને પામ્યા. તે સરોવરમાં સ્નાન કરી
 શાળગ્રામનું સમર્ચન કરવા લાગ્યા ॥૨૫॥ તે મહાવનમાં તપસ્વિમાત્રના
 ગુરુ એવા શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી શાળગ્રામની પૂજા કરી રહ્યા પછી યદુ-
 ચળાધી મળી આવેલી ચાર વનશિખી (આણુવા કુળી) અગ્નિથી શેષીને
 વિષ્ણુનૈવેદ્ય ધરીને સ્વયં જમ્યા ॥૨૬॥ તે સરોવરને કાઠે રાત્રિના
 પ્રથમ પ્રહરપર્યંત માર્ગપરિશ્રમ ઉતારવાનેજ શું ? એમ રહીને ત્યાંથી
 આગળ ચાલ્યા. વિના વિશ્રાંતિ વનમાં વિચરતા વર્ણુન્દ્ર બીજે દિવસે
 (છઠે દિવસે) મધ્યાહ્નસમયે કોઈ મહાવન મધ્યમાં એક કુવાને પામ્યા

સ્થિત્વા તતોઽવ્રજત્ । પરેઘવ્યાપ મધ્યાહે કૂપમેક વનાન્તરે
 ॥૨૭॥ તતો નિષ્કાસ્ય પાનીય સ કમણ્ડલુના નૃપ ! । સ્નાત્વા
 વટદ્વમાધસ્તાન્નિપઘાઽઽહ્નિકમાચરત્ ॥૨૮॥ એતસ્મિન્નન્તરે તત્ર
 શઙ્કરૌ લોકશઙ્કરૌ । રાજસ્તૂર્ણ સમાયાતૌ વિચરન્તો યદ્દૃષ્ટયા
 ॥૨૯॥ પિતરો જગતઃ સાક્ષાદ્વરદાવાશુતોપૈૌ । તપ-પ્રિયો તપ-
 સંસ્યો તપસ્વિજનવહ્નૌ ॥૩૦॥ સાર્વજ્યેનેવ તં જ્ઞાત્વા સાક્ષાત્કૃષ્ણ
 નિજેચ્છયા । નરનાટ્ય વિદધતમાવિર્ભૂતં ભુવિ સ્વયમ્ ॥૩૧॥ તદ્
 ર્શનમહોત્સાહો તદ્વૃનાટ્યાનુસારિણૌ । નૃણા સ્વતત્ત્વાજ્ઞાનાય ધૂત-
 કાર્પટિકાકૃતી ॥૩૨॥ જપન્તો શિવનામાનિ દમ્પતી ચારુદર્શનૌ ।
 આયાતાં વૃપમારુદૌ તૌ તત્ર કુશવિગ્રહૌ ॥૩૩॥ કાપાયવસનો

॥૨૭॥ હે નૃપ ! તે કુવામાથી કમડળાવડે જળ કાઢીને સ્વયં સ્નાન કરીને,
 દૂધ પાસેજ વર્તતા વડપૃક્ષની નીચે બેસીને આહ્નિક કર્મ કરવા લાગ્યા
 ॥૨૮॥ હે રાજન ! આવા અવસરમા લોકોને શં-સુખ કરનારા ઉમામહેશ્વર
 તીર્થાટન કરતા કરતા યદ્દૃષ્ટાથી ત્યા તત્કાળ આવી પહોંચ્યા ॥૨૯॥
 માતાપિતાની માફક જગતનુ પ્રિય હિત કરવામા તત્પર, એકવાર લગાર
 આગધનમાત્રથી સમધિક સતુટ થવાના સ્વભાવવાળા, માટેજ આશ્રિતોને
 અવિવશથી અપેક્ષિત વરદાન દેનારા, પ્રકૃતિથી તપ પ્રિય હોવાથી પ્રીતિથી
 નિરતર તપ પરાયણ, માટેજ તપસ્વિજનો જેમને યહુ વહાલા છે, 'સા
 ક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ સ્વયં ભગવાનજ આ શ્રીહરિરૂપે સ્વેચ્છાથી પ્રકટીને નરાનુક
 રણ કરેછે' એમ સર્વજ્ઞશક્તિથી બળુતા હોવાથી તેમના દર્શન-આલાપ
 આદિકમા અત્યંત હિતસાહવાળા, પોતાનુ પરસ્વરૂપ નૃનાટ્યના અનુકરણથી
 આનંદાદન કરીને અવતરેલા ભગવાનના લાવને અનુસારે પોતેપણુ કાર્ય
 ટિક (જુના ફાટલા તુટલા લુગડા પહેરી યાના કરનાર)ના જેવો વેપ સ્વી
 કારી સ્વસ્વરૂપનો પ્રકાશ પ્રાકૃત પુરુષોની દૃષ્ટિગોચર નહિ કરતા, શિવ શિવ
 નામોને અખડ જપતા, પ્રિય દર્શન જેમનુ છે, રૂથ શરીર જેમનુ છે, એવા
 તે દમ્પતી નહિકેશ્વર વૃષલ ઉપર બેસીને તે સ્થાનમા આવ્યા ॥૩૦-૩૩॥
 કાપાય-ઝૈરિક રગથી રંગેલા (ભગવા) વસ્ત્ર ધારી રહેલા તે પાર્વતી-શકર

તૌ ચ તં દૃષ્ટાતિતપસ્વિનમ્ । ઉત્તીર્ય વૃષભાત્તૂર્ણં તં નત્વાઽઽરાત્રિ-
 પીદતુઃ ॥૩૪॥ તાવત્પ્રવાસવિધિના સન્ધ્યે દ્વે સમુપાસ્ય સઃ ।
 શાલગ્રામં પૂજયિતુમારેમે સ્થપનાદિભિઃ ॥૩૫॥ વેદમન્ત્રાન્ પઠ-
 ઞ્છાલગ્રામં ચન્દનપાત્રકે । નિધાયાભિપિપેચાસૌ મહાકુણ્ડ્યાસ્તુ
 ધારયા ॥૩૬॥ પ્રસ્થપન્નકમાનામ્ભૂ રિક્ત આસીત્કમણ્ડલુઃ । તથા-
 પ્યાધારપાત્રં તચથાપૂર્વમદૃશ્યત ॥૩૭॥ ઇતાવત્કં ગતં વારીત્યુ-
 પ્ત્વોદ્દૃષ્ટ્વા તદૈક્ષત । અચ્છિન્નમેવ તદ્દૃષ્ટ્વા પુનર્ભૂમૌ ન્યધારયત્
 ॥૩૮॥ શાલગ્રામેણ તત્પીતં તૃપિતેનામ્વિતિ સ્વયમ્ । નિશ્ચિત્ય

વૃષભઉપરથી ઉતરીને દિવ્ય તપથી દેદીપ્યમાન એવા નીલકંઠ લગવાનનાં
 દર્શન કરી તેમની પાસે બેઠાં ॥૩૪॥ તે સમયમાં લગવાને તો પ્રવાસવિધિથી
 પ્રાતઃકાળમાં કરવાની સંધ્યા કાલાતિક્રમ થવાથી આધ્યાત્મિક કર્મના સમય-
 માંજ તેને બેડીને એકસાથે બને સંધ્યાનું સમુપાસન કરીને, શાળગ્રામનું
 આનાદિકથી પૂજન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો ॥૩૫॥ શ્રીહરિ શાલગ્રામને ચદન-
 યુક્ત નાના સ્નાનપાત્રમાં પધરાવી પુરૂષસૂક્ત વિગેરે વૈદિકમંત્રો પઠવાપૂર્વક
 આનીય પાનીયથી પરિપૂર્ણ એવા મોટા કાષ્ઠકમંડળાના મુખમાંથી પાડેલી
 જળધારાથી તેમની ઉપર અભિષેક કરવા લાગ્યા ॥૩૬॥ પાંચ પ્રસ્થ પરિમિત
 પાણીથી પરિપૂર્ણ એવું તે કમંડળું જળશૂન્ય (ખાલી) થઈ ગયું તોપણ નાનું
 આનાધાર પાત્રતો પ્રથમની પેઠે જળરહિતજ સ્વયં શ્રીહરિએ બેયું ॥૩૭॥
 લગવાનેતો અભિષેક કરેલું આટલું-પાંચ પ્રસ્થ પરિમિત પાનીય ક્યાં લીન
 થઈ ગયું ? આ પાત્ર છિદ્રવાળું થયું હશે કે શું ? એવી આશંકા કરીને ઉપા-
 ટીને તે પાત્ર બેતાં છિદ્ર વિનાનુંજ છે એમ વિનિશ્ચય કરીને ફરીથી તે પાત્ર
 ભૂતળ ઉપર મુકયું ॥૩૮॥ ‘માર્ગશ્રમથી નિશ્ચે વિષ્ણુ તીવ્ર તરપા થઈ ગયા
 હશે ? બેથી તેમણેજ આ પાનીય પાન કર્યું છે માટે તેમની તૃપ્તિશાંતિ
 કરવી’ એવો પ્રેમરસવિશેષથી વિનિશ્ચય કરીને સ્વયં લગવાને ફરીથી દૂપ-
 માંથી તેજ કમંડળાવડે જળ કાઢીને અવિચ્છિન્ન ધારાથી વિષ્ણુ ઉપર
 અભિષેક કર્યો. વિષ્ણુતો તે તમામ તોષ તીવ્ર તરપા થયા હોયનેજ જેમ
 પાન કરી લાય તેમ પાન કરી ગયા. અને તે પાત્ર ફરીથી ખાલી ખટળ

તત્પાશાન્તિમચિકીર્ણદ્ધરિઃ સ્વયમ્ ॥૩૯॥ કુણ્ડ્યામ્બુ કૃપાન્નિ-
પ્કાસ્ય ધારયાભિપિપેચ તમ્ । તત્સર્વમપિવત્સોઽપિ સોઽપિ ચને
પુનસ્તથા ॥૪૦॥ પપૌ તદપિ પાનીયં શાલગ્રામસ્તદા સ તુ । હસ-
ન્મૂયોઽમ્બુ નિષ્કાસ્ય ધારયૈવાભ્યપેચયત્ ॥૪૧॥ તદપ્યપાદદા
તર્હિ જ્ઞાત્વાતિતૃપિતં હિ તમ્ । કૃપમાયાત્પુનઃ કુણ્ડ્યાઃ સ નિષ્કા-
સયિતું પયઃ ॥૪૨॥ શ્રમલિન્નાલિલાદ્ગ્ધસ્ય બહ્વહોપોપિતસ્ય ચ ।
ભક્તિં તાં તસ્ય દૃષ્ટ્વા તૌ વમ્પતી વિસયં ગતૌ ॥૪૩॥ શાલગ્રામો-
ઽપિ ભગવાન્ આન્તમાજ્ઞાય વર્ણિનમ્ । આસીદ્ગતતૃપઃ સઘો નિજ-
શુશ્રુણુવત્સલઃ ॥૪૪॥ આહૃતામ્ભાઃ સ્નાનપાત્રં હરિર્દૃષ્ટ્વાઽથ સોદ-
કમ્ । જ્ઞાત્વા ગતપિપાસં તં ચન્દનાદિભિરાર્ચયત્ ॥૪૫॥ વ્યચ્ચિ-

દેખવામા આમ્બુ ભગવાને પાણુ ફરીથી દૂપમાથી પાનીય કાઢીને શાલગ્રામ
ઉપર અભિપેક્ષધારા કરી ॥૩૯-૪૦॥ વિંધુ તેપણુ પય પાન કરી ગયા. તે
સયમયાં શ્રીહરિપણુ ‘અહો !! વિંધુનેપણુ કેટલી બધી તૃપા છે’ એમ સા-
લિપ્રાય મદમદ હસતા હસતા ફરીથી કમડળાવડે જળ કાઢી લાવીને અભિ-
પેક્ષ કરવા લાગ્યા ॥૪૧॥ જ્યારે તેપણુ પાનીય પાન કરી ગયા ત્યારે ‘શાળ-
ગ્રામ નિરતિશય તરવા થયા છે’ એમ નિશ્ચય કરીને, ફરીથી દૂપને પામીને
તેમાથી પાણી કાઢીને અભિપેક્ષ કરવા પ્રવર્તેલા, પાત્ર છે દિવસનું અનશન
તથા વિકટવનમાર્ગમાં વિના વિશ્રાંતિ સતત ગમન અને દૂપમાથી વારેવારે
વારી કાઢી લાવવાના કલેશથી પ્રસરેલા પરશેવાના પાણીથી ભીલઈ ગયા
છે સર્વ કોમળ અવયવો જેમના એવા આ તપસ્વી વર્ણુનો વિંધુતર્પણુમાં
દૃઢ વ્યવસાયરૂપ ભક્તિવિશેષને લાળીને તે દમતી ભવ-ભવાની બહુ વિસ્મય
પામી ગયાં ॥૪૨-૪૩॥ ભગવાન્ વિંધુપણુ વર્ણુનો શ્રમાતિશય નાણીને
ભક્તવત્સળ હોવાથી તુરત તૃપાએ રહિત થઈ ગયા જેવા થઈ ગયા (વસ્તુ-
તાએ તેમને તૃપા છેજ નહિ) ॥૪૪॥ જળ લઈને આવેલા વર્ણુન્દ્ર વિંધુનું
સ્નાનાધાર પાત્ર પાણીથી પરિપૂર્ણ નિરીક્ષણ કરીને, વિંધુને પિપાસાએ
રહિત થઈ ગયેલા નિશ્ચય કરીને, પાણીથી ચન્દનાદિ હિરણ્યરથી અર્ચન ક-
રવા લાગ્યા ॥૪૫॥ પછીથી વર્ણુને એવો મનમા વિચાર થયો કે-‘અતિશય

નત્યચ મનસા શાલગ્રામસ્ય ભૂયસી । નિવૃત્તૈવ તૃપા ત્વચ ક્ષુન્નિ-
 વૃત્તિઃ કથં ભવેત્ ॥૪૬॥ इत्थं विष्णवर्यमेवासौ चिन्तयाऽद्विच-
 दन्तरे । स्वस्योपवासाः पद् जातास्तदर्थं तु न विव्यथे ॥४७॥
 इति व्यवसितं नस्य ज्ञात्वा जायापती उभौ । प्रीतावभूतां नृपते !
 पुमान् योपामथाववीत् ॥४८॥ प्रियेऽस्मै वटवे देहि नैवेद्याय
 रमापतेः । सक्तुंस्त्वं गोणिकावद्धाल्लवणं चापि सत्वरम् ॥४९॥
 ततः सा ग्रन्थिमुन्मुच्य पेशीस्थं यर्णिने ददौ । सक्तुप्रस्थं स
 चाऽऽवात्तान् यावदर्थं हरिर्नृप ! ॥५०॥ लवणेनाम्बुना मिथी-
 कृत्य सक्तुंस् विष्णवे । निवेद्यार्चाविधिं तस्य विधिं न व समाप-

તરપા થએલા વિષ્ણુની તૃપાતો હવે વિનિવૃત્ત થઈ પણ કુધાની શાંતિ
 શી રીતે થાય ?' એ રીતે વિચાર કરીને કુબુક્ષા નિવૃત્તિનો ઉપાય નહિ મળ-
 વાથી વિષ્ણુમાટેજ ચિંતાથી ચિન્તામાં બહુ ખેદ કરવા લાગ્યા, પોતે છો
 દિવસના કુખ્યા અને તરપા છે તોપણ તેની નિવૃત્તિ માટે તો વિચારજ ન
 કર્યો તેમ લેશ વ્યથાને પણ પામ્યા નહિ ॥૪૬-૪૭॥ હે નૃપતે ! એવી રીતે
 વિચાર કરતા આ વર્ણવર્ધનો વ્યવસાય બાળીને, બને દંપતી શિવ-શિવા
 પરમ પ્રીતિને પામ્યાં. પ્રસન્ન થએલાં તે બન્નેમાંથી શિવજીએ પોતાની
 પત્ની પાર્વતીને કહ્યું કે-હે પ્રિયે ! આ વર્ણન્દ્રને વિષ્ણુનૈવેદ્યમાટે ગોણી
 (કુણ કે કોથળો અથવા ખડીયો) માં બાંધેલો સાથવો અને લવણ સત્વર
 આપો ॥૪૮-૪૯॥ હે નૃપ ! પતિએ પ્રેરેલાં પાર્વતીએ તરકાળ ગોણીની ગાંઠ
 છોડીને નાની કોથળીમાં રહેલો સાથવો કાઢીને પ્રસ્થ પરિમિત આ નીલ-
 કંઠ વર્ણને આપ્યો. વર્ણએતો તેમાંથી જેટલો લેઈએ તેટલોજ પ્રતિચક્ર
 કર્યો પણ બધોય નહિ ॥૫૦॥ પછીથી તે સાથવો જળ લવણથી યથોચિત
 ભિશ્રિત કરીને (ચોળીને) વિષ્ણુનું નૈવેદ્ય કરીને તેમનો પૂજાવિધિ યથાવિધિ

૧ અષ્ટ મુદિ તે દિવિત્ કહેવાય, એવાં આઠ દિવિત્ તે પુષ્કળ કહેવાય,
 આવાં ચાર પુષ્કળ તે આઠક કહેવાય, આવા આઠકનો ચતુર્થાશ એટલે
 એક પુષ્કળને એક પ્રસ્થ માપ કહેછે.

યત્ ॥૫૧॥ દરિદ્રભિક્ષુકાકારાવપિ કાન્ત્યાઽતિમાનવૌ । તાવથા-
પૃચ્છદાનમ્ય દૈવમાનુષ્યલક્ષમવિત્ ॥૫૨॥ આકસિકાગમૌ શાન્તૌ
કૌ યુચાં કરુણાનિધી । યોગિરૂપપ્રતિચ્છન્નૌ શિવાવિવ મનોહરૌ
॥૫૩॥ યુગ્માદ્દેશકણં ત્વત્ર કાન્તારે દુર્લભં ચલુ । મત્યૌં ત્વુ સર્વથા
ન સ્થઃ સ્વતત્ત્વં વ્રૂત મામૃતમ્ ॥૫૪॥ તમાહતુસ્તૌ ક્ષુદ્રદ્વ્યાં
ગ્લાનોઽસિ ત્વં કરો ભૃશમ્ । વર્ણિસ્તતઃ પિવ જલમદ્ધિ વિષ્ણુનિ-
વેદિતમ્ ॥૫૫॥ તતો વાર્તાઃ કરિષ્યામ ઇત્યુકો માનયન્સ તૌ ।
સત્કુન્પ્રાદયોદકં પાત્વા નિપસાદ તદન્તિકે ॥૫૬॥ યોર્ગાં તં પ્રાહ

પરિપૂર્ણ કર્યો ॥૫૧॥ તેપછી દેવસબન્ધિ અને મનુષ્યસબન્ધિ લક્ષણોનો વિ-
ભાગ મધાર્થપણે જાણતા ભગવાન્ શ્રીહરિ અર્ચાવસાને પોતાની પાસે બેઠેલાં,
દરિદ્ર ભિક્ષુકના જેવા આકારવાળાં તથાપિ શરીરની કાંતિથીતો મનુષ્યજા-
તિને અતિક્રમણુ કરીને વર્તનારાં તે દપતી રૂદ્ર-રૂદ્રાણીને પ્રણામ કરીને પુછવા
લાગ્યા કે-॥૫૨॥ આ ઘોર અરુણ્યમધ્યમાં અકસ્માત્ આવનારાં તમો કોણ
છો? પ્રકૃતિથી શાંતાકાર અને આકારથી કુપાના પારાવાર પણુ તમો જણાઓ
છો. સમસ્ત જગતના મંગળમાટે પ્રવર્તેલાં, મનોહર આકૃતિવાળાં તે શિવ-
શિવાજ યોગિ (કાપડી)ના રૂપથી પ્રતિછત્ર (પ્રતાપ ઢાંકીને) નિષ્ઠે છો. અથવા
શિવ-શિવાની પેઠે મનોહર આકૃતિવાળાં તમો કોણ છો? ॥૫૩॥ આ મ-
નુષ્ય સંચારને અનર્હ એવા મહન વિકટ વનમાં અમને તમારા જેવાનો દર્શ-
નાદિ સમાગમનો પ્રસંગ જ નથી-સુદુર્લભ જ છે. તમો કોઈ મનુષ્યતો સર્વથા
નથી જ એમ હું માનું છું; માટે પ્રેમરસના પ્રકર્ષથી પુછતા મને તમારૂં સત્ય
તત્ત્વ કહેવાને મોગ્ય છે. (‘વ્રૂત’ એ પૂલમાં બહુવચન છે) ॥૫૪॥ હે
રાજન્! આ પ્રકારે પુછતા મહાપ્રભુ પ્રત્યે પાર્વતી-પરમેશ્વર બોલ્યાં કે-હે
વાર્હુન્! તમો બહુ દિવસના શુધાપિપાસાથી ગ્લાનિ પામેલા છો અને બહુ
દુર્બળ દેહવાળા છો માટે વિષ્ણુનિવેદિત (સાથવો) જમો અને પાનીયપાન
કરો, તેપછી આપણે વાર્તાલાપ કરીશું. હે રાજન્! આ પ્રકારે કહ્યું એ-
ટલે તેમના વચનને માન આપીને સાથવો જમીને પચપાન કરીને શ્રીહરિ
તેમની પાસે આવીને બેઠા ॥૫૫-૫૬॥ તેપછી યોગિવેધધારી શશુ બોલ્યા

વિપ્ર ! ત્વં બ્રહ્મચર્યવ્રતસ્થિતિઃ । તપસ્વ્યપિ જિતક્રોધઃ કૃષ્ણમક્ષો
મહાનસિ ॥૫૭॥ અમાપિતચરં તસ્માત્ત્વદગ્રે નાનૃતં ત્રુવે । અસોપ-
પુણ્યક્ષયકૃત્તપસ્વ્યગ્રેન્નૃતં વચઃ ॥૫૮॥ શક્કરં માં વિજાનીહિ
પાર્વત્યા સહ વર્ણિરાટ્ ! । યદ્દચ્છયાગતં હ્યગ્ર દુર્દર્શં તપતામપિ
॥૫૯॥ इत्युक्त्वा दर्शयामास स्वरूपं सहसैव सः । साश्चर्यं नील-
फणतस्तमपश्यद्विद्व्यविग्रहम् ॥६०॥ कर्पूरगौरमुखभास्करभासुराङ्गं

કે હે વાણિન ! તમો એકતો ભતિથી વિપ્રવર્ય છો, વળી નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય
વ્રતમાં નિષ્ઠિત છો, વળી તપસ્વીઓમાં વરિષ્ઠ છો અને વિજિત ક્રોધવેગ
છો. આમાં ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ અને દુર્બલ છે, એટલે સર્વભતિની અપેક્ષાએ
વિપ્રભતિ વરિષ્ઠ છે, તેની અપેક્ષાએ નૈષ્ઠિક ત્રતી ત્રેષ્ઠ છે, તેની અપેક્ષાએ
તપસ્વી અને તેમાં પણ જીતક્રોધ ઉત્તમ છે. તેમજ વિપ્રભતિમાં જન્મ
મળવો દુર્બલ છે, તેમાંપણ નૈષ્ઠિકવ્રત પાળવું કડિન છે, તેમાંપણ તપ કરવું
તે દુઃસાધ્ય છે, તપસ્વી હોઇને કોષે રહિત વર્તવું તે દુઃશક છે. આવા તમો
ઉત્તમ ગુણુશાલી છો, વળી સર્વની અપેક્ષાએપણ નિરવધિકાતિશય ઉત્તમ
કૃષ્ણપરમાત્મામાં પરમ ભક્તિ તમારે છે. એ રીતે બ્રાહ્મણ, નૈષ્ઠિક, તપસ્વી
નિષ્ક્રોધી અને ભક્તોત્તમ એવા આપની આગળ મારાથી અસત્ય વચન
કેમ બોલાય ? નજ બોલાય, કારણ કે અસત્ય ભાષણુતો સમસ્ત સુકૃતસ-
મૂહને વિનાશ કરનાર છે. તેમાંપણ તમારા જેવા ગુણી તપસ્વી સમક્ષ બો-
મીથ્યા વચન વદે તો વિશેષપણે અનર્થ કરનાર થાય. સુકૃતિઓપણ સ-
મસ્ત સુકૃત પ્રક્ષય થઈ જવાના ભયથી અસત્ય વાક્ય બોલતા નથી તો મારા
જેવા યોગીપુરૂષ કેમ અસત્ય આલાપ કરે ? નજ કરે. વળી હું પૂર્વે કોઈપણ
દિવસ કોઈનીપણ સમક્ષ અસત્ય વચન બોલ્યોજ નથી માટે સત્ય વાતજ
કહીશ ॥૫૭-૫૮॥ હે વાણિરાટ્ ! હું શંકર છું અને આ મારી પત્ની પાર્વતી
છે. અમારે દર્શનતો મહાતપસ્વિઓનેપણ મહાદુર્બલ છે. અમો અહીં
યદુરજાથી આવ્યાં છીએ, એમ તમો નિશ્ચે ભણો. હે રાજન્ ! આ પ્રકારે
કહીને તત્કાળ તેમણે પોતાનું યોગિન્ધ્યેષ દિવ્ય સ્વરૂપ પ્રદર્શાવ્યું. નીલકંઠ
ભગવાનેપણ અદ્ભુતદર્શન દિવ્યાકાર શંકરને સાશ્ચર્ય બોધા ॥૫૮-૬૦॥

મસ્તારાગરુચિરાવયવેક્ષણીયમ્ । યત્તોપવીતવલયાયિતનાગ-
રાજં કેયૂરહારકટિસૂત્રપદસ્થનાગમ્ ॥૬૧॥ દ્વીપિદ્વિપાજિનસદં-
શુકયુગ્મશોભં પ્રોત્ફુલ્લીરજનિમાનનમન્દહાસમ્ । શીતયુતિયુ-
તિતરમ્યવિશાલમાલ ચન્દ્રદુહત્પુરટપિજ્જટાકલાપમ્ ॥૬૨॥
વીરાસનેન પુરતો ધરણો નિર્પણ કોશાસને સ્તિમિતદ્વક્રિતયં
સ્થિરાઢ્ઢમ્ । વામે કરે નિજજનામયદાનમુદ્રાં દક્ષેઽપિ દોષણિ ચ
વિશ્રતમક્ષમાલામ્ ॥૬૩॥ પાશ્વે ચ વામ ઉમયા સ્થિતયા ત્રિલો-
કીસાધ્વીગણાર્ચિતપદામ્બુજયાઽભિમત્તયા । સદ્વીજનેન પરિસેવિ-
તમાત્મનિષ્ઠં નન્દીશ્વરાદિગણમણ્ડલનૂયમાનમ્ ॥૬૪॥ ગ્રાહી બુધુ-

મહાદેવના દિવ્ય સ્વરૂપને પાચ સ્લોકથી વર્ણવેછે—કર્પૂર જેવો ગૌર વર્ણ
જેમનો છે અનેક સૂર્યને મદુશ પ્રકાશમાન દિવ્ય કાતિ જેમની છે
લસનાગરાગથી દર્શનીય નુદર દિવ્ય અવયવો જેમના છે યત્તોપવીત
માટે ગોળાકાર ધારેલા નાગરાજથી વિરાજમાન આબુજધ, હાર
અને કટિમેષળાના સ્થાનમા ધારેલા સર્પોંથી શોભાયમાન બાઘચર્મ
અને ગજચર્મ આ વર વસ્ત્રયુગલથી શોભમાન પ્રકુક્ષિત કમળને સદૃશ
એવા મુખમા મદમદ હાસ જેમનો છે ચૂડામણિભૂત ચંદ્રની ચંદ્રિકાથી
ચળન્તુ સ્વભાવનુદર નિશાળ લાલતળ જેમનું છે ચળકતો અને મુર્ખ
જેવો પીળો જળરો જટાબૂટ જેમને મસ્તકે છે પોતાની પાસે પૃથ્વી
ઉપર પાથરેલા દર્ભમય આસનમા વીરાસન વાળીને વિરાજમાન થએલા
નિશ્ચળ ત્રણ નેત્રવાળા સ્થિર શરીરસનિવેશ જેમનો છે વામ આદુથી
નિજજનોને અપાતી અભયમુદ્રા (ચિહ્ન) અને દક્ષિણ હસ્તથી રૂદ્રાક્ષ
માળાને ધારી રહેલા સકળ લોકમા વર્તનારી પતિવ્રતા વનિતાઓના વર્ગ
પ્રેમથી પૂજ્યાં છે ચરણારવિંદ જેમના વામલાગને અલકાર કરી રહેલા
દાક્ષાયણીએ સ્નેહાતિશયથી ઐષ વીજણાવડે પરિચર્યા કરેલા નદીશ્વરાદિ
ગણમંડળે સ્તુતિ કરેલા સ્વાત્મધ્યાનપરાયણ ઉપનિષદ્સખન્ધી બ્રહ્મવિ-
દ્યાને બલુવા ઇચ્છતા, કલ્યાણ શુદ્ધિવાળા, વિનયવિનમ્ર, બે હાથ જેમણે
બેઝા છે એવા કાર્તિકસ્વામી, નારદ અને ચાર સનકાદિકના અદરના

ત્સુમિદશન્મતિમિદ્ય વિદ્યાં કૌશ્ચારિનારદસનન્દનમુલ્યવિપ્રેઃ ।
 નમ્રૈઃ સિતાહ્વલિપુટદ્વિતયૈઃ સહૃપં સમ્પ્રેક્ષ્યમાણરુદ્ધનાદિકટાક્ષ-
 પાતમ્ ॥૬૫॥ તં વીક્ષ્ય સાક્ષાચ્છિવમેવ વર્ણી પ્રણમ્ય વદ્ધાહ્વલિર-
 શ્રુનેયઃ । તુષ્ટાવ રાજહ્વગતામધોશં રોમાશ્ચિતાક્લઃ પ્રણયેન નમ્રઃ
 ॥૬૬॥ ધીનીલ્કણ્ઠ ઉવાચ—સદાશિવં શાશ્વતમીશિતારં પ્રશાન્ત-
 માશાપતિમણ્ડલેશમ્ । બ્રહ્માદિદેવાર્ચિતપાદપદ્મં શ્રીશઙ્કરં ત્વામ-
 હ્માનન્તોઽસ્મિ ॥૬૭॥ સર્વેશ્વરં સર્વગુણાધિવાસં દેવં મહાદેવમુ-
 દારકીર્તિમ્ । વિદ્યાતપોયોગકલાનિધાનં શ્રીં ॥૬૮॥ સકાલમા-

સનદન વિખેરે વિપ્રર્ષિઓએ હર્ષસહિત નિરીક્ષણ કર્યો છે કંઈપણ યુક્ત અશુકટા-
 ક્ષપાત જેમનો, અર્થાત્ બ્રહ્મવિદ્યાને બલુવા ઇન્દ્રનારાઓને દયાર્દ્ર દૃષ્ટિથી
 નિરીક્ષણ કરનારા એવા સાક્ષાત્ જગદીશ્વર સદાશિવને વર્ણીન્દ્ર નિરીક્ષણ
 કરી પ્રણામ કરી બે હાથ બેડીને હર્ષના અશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ
 રોમાચિતગાન થઈ પ્રણયાવનમ્ર થઈને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૬૬-૬૭॥

નીલકંઠ ધર્ણી નીલકંઠ મહાદેવની સ્તુતિ આઠ શ્લોકથી કરે છે—સદા-
 શિવ એવી સાર્થક સસાથી મુપ્રસિદ્ધ, શાશ્વત-અનાદિનિધન (જેનો
 આદિ કે અંત નથી) ઇશિતા-સર્વ જગતના નિયતા, પ્રશાંત-સહજ સ્વ-
 ભાવધીજ સદા ઉપશમ અવસ્થામાં સ્થિતિવાળા, ઇન્દ્રાદિ દિગ્ગુપાળમહ-
 ળના અધીશ્વર, બ્રહ્માદિ દેવવૃન્દોએ પૂજ્યા છે પાદપદ્મ જેમના, એવા
 શ્રીશકર તમોને હું નમસ્કાર કરૂં છું (આ સદર્ભમાં શકરની સ્તુતિ કરી
 છે. સ્તુતિતો ગુણારોપણથી શોભે છે. આ ઉપરથી પરબ્રહ્મના ગુણો અહીં
 નિરૂપણ કર્યા છે તેનો અન્વય શિવમાં શી રીતે સંભવે ? એવી શકાનું સ-
 માધાન થઈ બચે છે) ॥૬૭॥ સર્વના ઇશ્વર, જ્ઞાનશક્તિ આદિક સર્વ
 ગુણગણના નિવાસસ્થાનભૂત, દેવ-સ્વભક્તો સાથે ક્રીડા કરનારા, મહાદેવ
 એવી અન્વર્થ આખ્યાયી પ્રખ્યાત, સર્વજન પ્રસરી છે ઉદાર-મોટી કીર્તિ
 જેમની, આત્મવિદ્યા તપ અને યોગકળાઓના નિધિરૂપ, એવા શ્રી-
 શકર આપને પ્રણામ કરૂં છું ॥૬૮॥ કાળ માયા અને યમરાજથી જે સીતિ
 બ્રહ્માદિકને પણ અવર્જનીય છે તેને ટાળવામાં સમર્થ, (યમભયને અ-

યાયમમ્મીતિમદ્ગ્ન જગજ્જનિત્રાણવિનાશદેતુમ્ । પ્રવેતસાં દેશિક-
માસકામં થ્રી૦ ॥૬૯॥ મહાવિપત્રાતસમસ્તલોકં મૃત્યુજયં મર્ત્ય-
જનાશુતોપમ્ । મસાવશેષીકૃતકામદેહં થ્રી૦ ॥૭૦॥ અશેપવિ-
દ્યાગમમન્નમૂલં વૈરાગ્યવેગોલ્લિતસર્વભોગમ્ । મુમુક્ષુમિર્મુક્તજનૈશ્ચ
સેવ્યં થ્રી૦ ॥૭૧॥ ગજ્જાઘરં ચાન્ધકદૈત્યનાશં કૈલાસનાથં સુચિ-

તિક્રમણ કરી રહેલા, યમશાસનને નહિ વશ વર્તનારા ઇન્દ્રાદિ દેવો અને
યમરાજાને પણ આયુષનો પરિમાણ કરનારા કાળથકી સ્ત્રીતિ અવર્જનીય
છે. ત્રિગુણાત્મક માયાથકી તો સ્ત્રીતિ લવપથમાં અનુવર્તતા સર્વ કોઇને
સમાનજ ॥ ‘ન તદ્વક્તિ પૃથિવ્યાં વા દિવિ દેવેષુ વા પુનઃ । સત્ત્વં મહત્તિ-
જૈર્મુકં વદેમિઃ સ્વાદ્વિભિર્ગુણૈઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. આવા સર્વ લયને લેળત
કરનારા છે. કર્મબંધનનો વિચ્છેદ કરનારા છે એમ આ સ્તુતિ કરેલી
છે) જગતનો જન્મ પાલન અને પ્રલયના કારણ, પ્રાચીન ઋષિ રાજાના
પ્રચેતા નામના દશ પુત્રોને યોગાદેશના અવબોધથી ગુરુસ્થાનને પામેલા
અને સંપૂર્ણ સમસ્તકામ એવા શ્રીશંકર તમોને હું નમસ્કાર કરૂંછું ॥૬૯॥
સમુદ્ર મંથન સમયે ઉત્પન્ન થએલા હાળાહળ મહા વિપના લયથી જેમણે
કૃપા કરી સકળ લોકનું સરક્ષણ કર્યું હતું, પોતાનાજ એક શરણને પા-
મેલા માર્કંડેયમુનિની મૃત્યુથકી રક્ષા કરવા માટે મૃત્યુનો જેમણે પરા-
જય કર્યો હતો, મનુષ્યોએ કરેલા સ્વરૂપ પણ સમારાધનથી જલદી
પ્રસન્ન થવાની પ્રકૃતિવાળા, પોતાના શાસનથી જેણે ત્રિલુવન વશવર્તી
કર્યું હતું એવો કામદેવ પણ જેમણે ક્ષણમાત્રમાં ભસ્મસાત્ કરી દીધો
હતો એવા આપ શંકરને હું પ્રણામ કરૂંછું ॥૭૦॥ સમમ વિદ્યાઓ, આગમો
અને મંત્રોને પ્રવર્તાવનારા, વૈરાગ્ય વેગથી પરિત્યાગ કર્યું છે સર્વ પ્રકારનું
વૈષયિક ભોગમ્મુખ જેમણે, મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ સદા સેવનીય અને મુક્ત-
પ્રાય આત્મનિષ્ઠોએ પણ સેવનીય એવા શ્રીશંકર આપને પ્રણામ કરૂંછું
॥૭૧॥ દુલોકમાંથી ભૂલોકમાં ઉતરતી અસદૃશ વેગવાળી ગંગાને લગીરથ
પ્રાર્થનાથી જટાન્મૂલવડે વિધારણ કરનારા, અધકાસુરને સહાર કરનારા,
જેમના નામોચ્ચારણમાત્રથી તમામ પાપયુજ પ્રણાશ પામી જાય છે,

તાત્મદાસમ્ । પાપોચ્ચયોન્મૂલનનામમાત્રં શ્રી૦ ॥૭૨॥ શ્રીવિશ્વ-
નાથં કૃતકાશિવાસં પ્રમીતકર્ણોદિતતારકં ચ । ભવોદ્ધૃતાનેકમ-
હાધિજીવં શ્રી૦ ॥૭૩॥ દેવાદિસકૃષ્ટહરં હરાચ્ચં શ્રીપાર્વતીપ્રાણ-
પતિં પુરારિમ્ । વૃષધ્વજં મજ્જલમૂર્તિર્માશં શ્રી૦ ॥૭૪॥ મુનત
ઉવાચ—ઇતિ સ્તુત્વા શિવં ભક્ત્યા પ્રણમ્ય ચ સ ધર્મભૂઃ । તુણ્ય
જગદમ્વાં ચ દુર્ગાં દુર્ગતિનાશનીમ્ ॥૭૫॥ શ્રીનીલકંઠ ઉવાચ—
માતઃ ! શિવે ! મજ્જલવૃન્દદાર્ત્રીં સર્વેશ્વરીં ચાશ્વિલલોકધાર્ત્રીમ્ ।

આશ્રિતોને અતિશય આનંદ આપનારા એવા કૈલાસનાથ શ્રીશંકર તમોને
નમસ્કાર કરેછું ॥૭૨॥ સતત કાશીપુરીમાં નિવાસ કરીને, સમીપ મૃત્યુ-
વાળા પ્રાણિમાત્રને જમણા કર્ણમાં રામનો પડક્ષર તારક મંત્રનો ઉપદેશ
આપનારા, અનેક મહાપાપી જીવોને પણ ભવબંધનથડી મુકાવનારા,
શ્રીવિશ્વનાથ એવા શ્રીશંકર આપને હું નમસ્કાર કરેછું ॥૭૩॥ દેવાદિકનાં
કષ્ટ હરનારા હોવાથી હર એવી સાર્થક સંસારથી પ્રસિદ્ધિ પામેલા, શ્રીપાર્વ-
તીના પ્રાણુપતિ, માટેજ તેના યોગથી મંગળમય મૂર્તિ જેમની છે, ત્રિપુ-
રારિ—ત્રણ પુરના અરિ, નદિકેશ્વર વૃષભ જેનું ધ્વજચિહ્ન છે એવા ઇશ
શ્રીશંકર આપને હું પ્રણામ કરેછું ॥૭૪॥

મુનતતપ્તપિ કહેછે—હે રાજન! ધર્મમુત શ્રીહરિ શ્રીશંકરની ભક્તિથી
સ્તુતિ-કરી પ્રણામ કરીને, તેમના ડાબા પડખામાં પાસે રહેલાં, તેમને પ્રા-
ણુથડીપણુ પ્રિયતમ, જગદેશ, સમસ્ત દુર્ગતિને દૂર કરનારાં દુર્ગા દેવીની
સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૭૫॥ હે માતઃ !—તમો આ અખિલ લોકનાં માતા
છો. હે શિવે ! તમો સ્વયં સદા શિવૈકસ્વરૂપ છો. માટેજ અખિલ આશ્રિ-
તોનું અપેક્ષિત અખિલ મંગળ આપવાના સ્વભાવવાળાં તમો છો અને
સર્વનાં તમો ઇશ્વરી છો. અખિલ લોકનાં ધાર્ત્રી (માતા) અને સતીઓના
ઉદાહરણુ રૂપ તમો છો. માટેજ મહાસતી—જેને બીજી ઉપપદ નથી એવા
સતી નામથીજ પ્રખ્યાતિ પામેલાં છો, અર્થાત્ બીજી સતી સ્ત્રીઓમાં તો
અરૂંધતી સતી દ્રૌપદી સતી એવા ઉપપદની અપેક્ષા પડે છે, તમા-
રામાં તો તેવા ઉપપદની અપેક્ષાજ નથી, સ્વયં સતી નામથીજ

મહાસર્તી શક્તિશક્તિમાયામુમામહં ત્વાં પ્રણમસિ દેવીમ્ ॥૭૬॥
સુરેન્દ્રમુખ્યામરકપ્રદાતુર્વિનાશયિત્રીમસુરવ્રજસ્ય । સદૈવ સર્વા-
મરસૌખ્યદાત્રીમુમા૦ ॥૭૭॥ નિશુમ્બશુમ્ભાસુરદર્પહર્ત્રીં નિજા-
શ્રિતાપન્નિચયાપહન્ત્રીમ્ । શ્રીવિષ્ણુકાર્યોદયતયોગમાયામુમા૦
॥૭૮॥ સુરારિનાશાર્થમનેકશક્તીરૂપાદયન્તીમમરેન્દ્રપદ્યામ્ । મ-
હામૃધાવિષ્ણુતમૂરિહસ્તામુમા૦ ॥૭૯॥ સુરાપલસ્વાર્ચકસર્વવર્ણ-
શીર્ષચ્છિદાક્રોધકરાલવક્ત્રામ્ । અમીપ્રદાત્રીં વ્રજકન્યકાનામુ-
મા૦ ॥૮૦॥ દાક્ષાયર્ણીં રૂપધરાં યુગાદૌ સર્તીં તતઃ શ્રીગિરિરાજ-

પ્રખ્યાત છે. શંકરનાં શક્તિસ્વરૂપ હોવાથી તેમનાથી અનન્ય (લુદ્ધાં નહિ)
છો. એવાં તમો ઉમાદેવીને હું પ્રણામ કરુંછું ॥૭૬॥ ઇન્દ્રાદિ દેવોને
દાક્ષ દુઃખ દેનારા દૈત્યવૃન્દોને વિનાશ કરીને સર્વ સમયમાં સર્વ
સુરોને સુખ આપવામાં તમોજ એક કારણભૂત છો. નિશુંબ અને શુંભાદિક
અસુરોનો ગર્વ વિનાશ કરીને નિભાશ્રિતોની અખિલ આપત્તિને તમોજ હર-
નારાં છો. તમો વિષ્ણુના સકલપથી તેમના જનમોહન અને દેવગ્રીગર્ભ સંકર્ષ-
ણાદિ કાર્ય કરવામાં નિત્યતત્પર યોગમાયારૂપ છો, આવાં તમો ઉમાદેવીને
હું પ્રણામ કરુંછું ॥૭૭-૭૮॥ સુરશત્રુઓના સંહાર અર્થે પોતાના અંશના
એકદેશભૂત એવી કાલિકા આદિક અનેક શક્તિઓને સર્જનારાં, દેવપક્ષ-
પાતી અને દૈત્યદાનવના સંહારમાટે સંગ્રામમાં પ્રવર્તેલાં તમોએ નાનાવિધ
આયુધોને ધરનારા બહુ બાહુ પ્રકટ કર્યા હતા, એવાં ઉમાદેવી તમોને પ્ર-
ણામ કરુંછું ॥૭૯॥ જે કોઈ સર્વ વર્ણના કૂર મનુષ્યો મુરામાંસમાંજ એક
લુબ્ધ થઇને પશુઓ ભારીને તેના માંસથી અને મદિરાથી તમારૂં આરાધન
કરવા પ્રવર્તે છે એવા પાપીઓનાં મસ્તક છેદવામાટે ઉત્પન્ન થએલા મહા
કોપવેગથી વિકરાળ વદનવાળાં તમો થાઓછો. શ્રીકૃષ્ણને પોતાના પતિ-
પત્ને વરવાની વાંછાવાળી વ્રજકન્યાઓએ કરેલા ત્રતથી પ્રસન્ન થઇને
તેમનો મનોરથ તમોએ પરિપૂર્ણ કર્યો હતો, માટે તમો પાપીઓને સંહાર
કરનારાં અને મુકૃતિઓને તો વરદાન દેનારાં છો, એવાં ઉમાદેવી તમોને
નમસ્કાર કરુંછું ॥૮૦॥ તમો અનાદિ ઉમા છો. તમારો ણીલ જનના જેવો

પુત્રીમ્ । સાન્ધ્યવતઞ્ચાણપરામનાદિમુમા૦ ॥૮૧॥ નરામરૈર્દુન્કર-
મુગ્રમાદૌ તપશ્ચરન્તી ગિરિશપ્રસસ્યૈ । ન પદ્મપ્યાદ ઇતિ દ્વપર્ણા-
મુમા૦ ॥૮૨॥ પ્રસૂં ગણેશસ્ય સદૈવ સેવાપરાયણામમ્બ ! મહેશ્વ-
રસ્ય । અમન્ગલધ્રીં નિજસેવકાનામુમા૦ ॥૮૩॥ મુગ્રત ટ્વાચ—ઇતિ
સ્તુત્વૈવોપરતં ઘર્ણિનં તાવુમાશિવૌ । ઝચતુર્નાં વરં ઘર્ણિન્ । વરય
ત્વં નિજેત્સિતમ્ ॥૮૪॥ શ્રીનીલઘ્ન ટ્વાચ—યદિ પ્રસન્નો ભવથો
જગતઃ પિતરૌ યુવામ્ । યચ્છતં તર્હિ વૈરાગ્યં દૃઢં સાંસારિકેષુ મે
॥૮૫॥ ડમામહેશ્વરપૂચ્છુઃ—ઘિયતે યત્ત્વયા ઘર્ણિન્સ્તત્તુ સિદ્ધં સદા

નન્મ નથી, સૂર્યપ્રલાની પેઠે તમો ઉમાદેવી શિવને અનન્યરૂપ છો અથાપિ
આદિયુગમાં આગ્રિતજનોના અનુચ્છ અર્થે દક્ષપ્રભવપતિનાં પુત્રીરૂપે પ્રક-
ટેલાં માટે દાક્ષાયણી નામથી પ્રસિદ્ધ છો. તેપછી પતિવ્રતા મતના પરિ-
રક્ષણપરાયણ હોવાથી સતીસંજ્ઞાથી અને તેપછી સર્વસંપદાએ સંપન્ન એવા
પર્વતરાજ હિમાલયનાં પુત્રીરૂપે પ્રકટેલાં હોવાથી પાર્વતી નામથી પ્રખ્યાતિ
પામેલાં છો. એવાં ઉમાદેવી તમોને હું નમસ્કાર કરુંછું ॥૮૧॥ તમોએ
પાણિમહણ પહેલાં શિવની પ્રસન્નતા માટે નર અમરોથી ન થઈ શકે એવું
તપ પર્ણાહારનોપણુ પરિભાગ કરીને અતિતીવ્ર કર્યું હતું માટેજ અપણાં
એવા પદથી પ્રખ્યાતિ પામ્યાં છો, એવાં ઉમાદેવી તમોને નમસ્કાર કરુંછું
॥૮૨॥ હે માતઃ ! તમો સકળ વિદ્યને વિદારણુ કરવાના સ્વભાવવાળા ગણ-
પતિનાં માતા છો અને મહેશ્વરની અનન્યમનથી નિરંતર પરિચર્યાપરાયણુ
છો. તમો પોતાના ચરણકમળના સેવકોનાં અમગળને શમાવનારાં છો.
એવાં ઉમાદેવી તમોને હું પ્રણામ કરુંછું ॥૮૩॥

મુગ્રતઞ્ચાપિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારેજ સ્તુતિ કરીને વિરામ
પામેલા વર્ણન્દ્રના પ્રત્યે પ્રસન્ન થએલાં લવ-લવાની ઓઢ્યાં કે-હે વ-
ર્ણિન્ ! તમો અમારાથકી મનોવાંછિત વર માગો ॥૮૪॥ એ રીતે પ્રેરેલા
શ્રીનીલકંઠવર્ણી જોડયા કે-જગતનાં માતા પિતા તમો ઉમામહેશ્વર જે મારી
ઉપર મુપ્રસન્ન થયાં હો તો મને આજ વર આપો કે-સર્વ સાંસારિક વિધ-
યભોગમાત્રમાં જે આ વૈરાગ્ય છે તે અતિશય દૃઢ થાય ॥૮૫॥ આ પ્રકારે

ત્વયિ । તથાપિ તદ્વિદ્યેયેણ ભવિષ્યતિ મહામુને ! ॥૮૬॥ નારાયણ-
ઋષિઃ સાક્ષાદસિ ત્વં વદરીપતિઃ । માનુષ્યનાટ્યં વિવદ્યદર્તસે-
ષેતિ વિદ્વ વૈ ॥૮૭॥ નમોસ્તુ જગદીશાય નરનારાયણાય તે ।
સહાર્જુનાય કૃષ્ણાય ધર્મસંસ્થાપનાય ચ ॥૮૮॥ ત્વં હિ સાક્ષાત્પ-
રબ્રહ્મ ક્ષરાક્ષરપરં વિભુ । અનેકકોટિબ્રહ્માણ્ડોદયસ્થિત્યન્તકાર-
ણમ્ ॥૮૯॥ ગોલોકાધિપતિર્દિવ્યવૃન્દાવનવિહારકૃત્ । અષ્ણ્વરા-
સલીલસ્ત્વં રાધિકારમણઃ સ્વયમ્ ॥૯૦॥ કલ્પધર્માસુરગુરુપાપ-
ણ્ડોપદ્રુતં પ્રભો ! । સદ્ધર્મપાતુમત્ત્વમાવિર્ભૂતો વ્યાનિધિઃ ॥૯૧॥
નિમિત્તીકૃત્ય દુર્વાસઃશાપં નારાયણાત્મના । મક્તૌ જાતોઽસિ

કહ્યું એટલે ઉમામહેશ્વર બોલ્યા કે-હે મહાવાર્ધુન ! તમો જે તીવ્ર વૈરાગ્યને
વરોછો તેતો તમારે વિષે સદા સિદ્ધજ છે, કેમકે તમો અકામ, આત્મા-
રામ અને આત્મકામ છો તમો પુર્યોત્તમ વાસુદેવ લગવાનું પ્રત્યક્ષ બદરી-
પતિ નારાયણઋષિના ઉદ્દેશથી પ્રકટીને હાલમાં માનુષ્યનાટ્યને કરતાથકા
આ લોકમાં વર્તોછો, એમ અમે નિશ્ચયથી જાણીએ છીએ તથાપિ હે મહા-
મુને ! માનુષ્યલાવનાથી વૈરાગ્યની વૃદ્ધિરૂપ વરેલો વર તમારાજ સકલપથી
સિદ્ધ થશે ॥૮૬-૮૭॥ અખિલ જગતના અધીશ્વર આપને નમસ્કાર છે
નરનારાયણ ઋષિરૂપ તમોજ છે અર્જુનના સખા શ્રીકૃષ્ણપણુ આપજ
છો તેતે સમયમાં જ્ઞાનિ પામતા ધર્મની સ્થાપના કરનારાપણુ આપજ
છો, એવા આપને અમારા નમસ્કાર છે તમોજ અનંતકોટિ બ્રહ્માડની સૃષ્ટિ
સ્થિતિ અને સંહતિના હેતુભૂત, ક્ષરાક્ષરથકી વિલક્ષણુ, વિભુ-સર્વાન્તયામી,
સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ છો ગોલોકાધિપતિ તમોજ છે તેમા રહેલા દિવ્ય વૃન્દાવ-
નમા તમોજ આત્માનંદરૂપ દિવ્ય વિહારને કરોછો માટેજ તમો અક્ષરધામમા
અખડરાસદ્લીલાભરપુર સ્વયં રાધારમણુ છો ॥૮૮-૯૦॥ હે પ્રભો ! દયા
નિધિ તેજ તમો હાલમાં કલિજનથી વૃદ્ધિ પામેલા અત્યંત અધર્મી એવા
ગુર્વાલાસો અને રાબલાસોએ પ્રવતાવેલા પાખડવડે પીડા પમાડેલા સદ્ધ-
ર્મેનું સરક્ષણુ કરવા અવનિઉપર અવતર્યા છો ॥૯૧॥ દુર્વાસાઋષિના શાપને
નરનારાયણુ રૂપથી નિમિત્તભૂત કરીને બ્રહ્માની વિપત્તિને હરનારા તમો

ધર્માત્વં હરિર્મલકવિપદ્મરઃ ॥૧૨॥ આવ્યાનામિહ લોકાનાં કલૌ
સંસૃતિમુકયે । કીર્તનશ્રવણાર્હાણિ ચરિત્રાણિ કરોપિ વૈ ॥૧૩॥
અચ ત્વદર્શનેન સઃ પરમાનન્દનિર્વૃતૌ । આવાં ત્વદીયમક્તિસ્યૌ
સદા ત્વદર્શનોત્સુકૌ ॥૧૪॥ સુમત ઉવાચ—ઇતિ શિવશ્ચ શિવા
પ્રણિગદ્ય તં પ્રહસિતાનનપદ્મમૃપીશ્વરમ્ । તદવલોકનહર્ષમૃતા-
ન્તરૌ નૃપ ! તિરોદધતુઃ સહસા તતઃ ॥૧૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને
નારાયણચરિત્રે ધર્મકાંક્ષે પ્રથમપ્રકરણે મહાદેવ્યામુનામહેશ્વરદર્શનનામૈકોનપચા-
શત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૪૧॥

સુમત ઉવાચ—અન્તર્હિતે શક્તેરેઽથ સ્વસ્યાતિપ્રિયદર્શને । નીલ-
કણ્ઠસ્તતોઽગચ્છત્સરન્ ભૂતપુરીં સ્મ તેમ્ ॥૧॥ તત્ર રામાનુજાચા-
પુરૂષોત્તમ ધર્મથકી તેમની લાર્યાં ભક્તિમાં હુરિનામથી પ્રકટ થયા છે
॥૮૨॥ તમો પ્રકટ થઇને આ કલિયુગમાં જન્મેલા અને જનમશે એવા
જનોના લવદાવાનળની ગ્લાનિને શમાવવામાં સમર્થ, કીર્તનશ્રવણાર્હ, દિવ્ય,
મગ્ન ચરિતોને કરોછો ॥૮૩॥ આવા પરબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ આપના પ્રત્યક્ષ
નિરીક્ષણથી અમો આજ પરમાનન્દ પરિપૂર્ણ થયાં છીએ અને તમારી ભ-
ક્તિમાં સદાય રસિક તથા તમારાં દર્શન કરવામાં અતિ ઉત્સાહવાળાં
છીએ ॥૮૪॥ સુમતઃપિ કહેછે—હે નૃપ ! સ્વસ્વરૂપનું તત્ત્વ નહિ પ્રકાશ
કરનારા, મદસ્મિતથી મધુર મુખારવિંદ જેમનું છે, ઋષીશ્વર એવા શ્રીહ-
રિને આ પ્રકારે ઈશ-ઈશાની સ્તુતિપૂર્વક કહીને, લગવાન શ્રીહરિના દર્શ-
નથી અંતરમાં પરિપૂર્ણ પ્રબોધ પામીને તે સ્થાનમાં એકદમ અંતર્ધાન થઇ
ગયાં ॥૮૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે મહાદેવ્યામુ-
નામહેશ્વરદર્શનનામૈકોનપચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૪૬॥

અધ્યાય ૫૦ મો.

સુમતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! તારપછી પોતાને પ્રિયતમ દર્શન
જેનું છે એવા શકર અતર્ધાન થયા પછી લગવાન નીલકંઠવર્ણ શકરનું
મનથી અનુસ્મરણ કરતા થકા ત્યાંથી નીકળીને ભૂતપુરીને પામ્યા. તે પુ-

યંપ્રતિમાયાઃ સ દર્શનમ્ । પૂજનં ચ વિધાયગાદુર્ગાં કન્યામિધાં
 તતઃ ॥૨॥ તતો યયૌ વર્ણિરાજઃ પદ્મનામં જનાર્દનમ્ । આદિકેશ-
 વનામાનં તતો વિષ્ણુમુપાયયૌ ॥૩॥ અસુરાણાં સહસ્રે દ્વે તત્રાસ્તાં
 શસ્ત્રધારિણામ્ । તે તત્રત્યનૃપેણૈવ નિહતે તલ્લિઘાંસુની ॥૪॥ મા-
 નસે પત્તને પૂર્વે ક્ષમામુજા સત્રધર્મણા । નિહતા અસુરા યદ્વત્તથા
 રાક્ષાઽન્ન ધર્મિણા ॥૫॥ મલયાલ્યં તતઃ પ્રાયાગ્નાનાદુમસમાકુલ-
 મ્ । નારાયણઃ કુલગિરિં તીર્થયાત્રાપરાયણઃ ॥૬॥ પદ્માહાનિ

રીમાં પ્રતિમારૂપથી રહેલા ભગવાન રામાનુજસ્વાર્થનાં દર્શન તથા પૂજન
 કરીને ત્યાંથી કન્યા નામની દુર્ગાના 'કન્યાકુમારી' એવી આખ્યાયી વિ-
 ખ્યાત સ્થાનને પામ્યા. 'ભૂતપુરી' એ તામ્' એવો પાઠ હોય તો 'ભૂતપુરીને
 સ્મરણ કરતા થકા તેને પામ્યા' એવો અન્વય કરવો 'ભૂતપુરી દર્શનીય
 હતી પણ યાત્રામાં રહી ગઈ માટે બહુ દૂર પાછા પરવરીનેપણ તેનાં દર્શન
 કરવાં' આ પ્રકારે તેનું સ્મરણ કરતા થકા તેને પામ્યા, એવો અભિપ્રાય
 છે. આ ઉપરથી-સુદરરાજ ક્ષેત્રથી કન્યાકુમારી સ્થાન તો નજીકમાંજ
 છે અને તે માર્ગમાંજ આવેછે તો બહુ દૂર રહેલા ભૂતપુરીક્ષેત્રમાં આવવું
 તે માર્ગની અનુચિતતા જણાવે છે? એવી ચકાનુંપણ સમાધાન થઈ જાય
 છે ॥૨-૨ા વર્ણુરાજ તે કન્યાકુમારીથી પદ્મનાભક્ષેત્રને પામ્યા. તે ક્ષેત્રના
 અધિદેવ વિષ્ણુનાં દર્શન કરી ત્યાંથી જનાર્દનક્ષેત્રમાં આવ્યા. તે ક્ષેત્રના અધિ-
 દેવ વિષ્ણુનાં દર્શન કરી ત્યાંથી આદિકેશવક્ષેત્રમાં આવી વિષ્ણુનાં દર્શન કર્યા
 ॥૩॥ તે આદિકેશવક્ષેત્રમાં પોતાનો પક્ષ પ્રક્ષય પામવાથી વૃદ્ધિ પામેલા વૈર-
 ભાવભાળા, હાથમાં આયુધ ધારી રહેલા, આ ભગવાનના વધમાટે ઉદ્ધમી થ-
 એલા બે હજાર અસુરો હતા, તે સર્વ અસુરોને તે પુરનો સુમતિ નામનો નર-
 પતિ તે આ ભગવાનનો ચરણકમળનો આશ્રિત થવાથી તેણે પૂર્વે માનસપ-
 તનમાં સત્રધર્મા રાજાએ જેમ ભગવદ્વૈરી અસુરો હપ્પ્યા હતા તેમ હપ્પ્યા હતા
 ॥૪-૫ા તીર્થયાત્રાપરાયણ તે આ નારાયણ ભગવાન તે સ્થાનથી વિવિધ
 વૃક્ષવૃદ્ધેથી વ્યાપ્ત એવા મલય નામના હિમાચળને પામ્યા ॥૬॥ જેન મલ-
 યાચળમાં અર્યારૂપથી વિરાજમાન ભગવાન સાક્ષિગોપાળનાં દર્શન કરતા

ગિરૌ તત્ર સાક્ષિગોપાલદર્શનમ્ । કુર્વેન્ચન્દનવૃક્ષાણાં સસર્પાણાં
 વનેઽવસત્ ॥૭॥ ચન્દ્રમાગાનદીતીરે પુન્ડલીકપુરં યયૌ । તત્ર
 શ્રીવિઠ્ઠલસ્યાસૌ ચક્રે શ્રીભર્તુરીક્ષણમ્ ॥૮॥ નદ્યાં જ્ઞાનં વિઠ્ઠલસ્ય
 દર્શનં ગુણકીર્તનમ્ । કુર્વેન્ પ્રતિદિનં તત્ર દ્વૌ માસૌ ન્યવસદ્ગિરિઃ
 ॥૯॥ દૈવા જીવાઃ સદ્ગત્તે દ્વે તત્ર ચક્રુસ્તદાશ્રયમ્ । દ્વિત્વા દુઃસ-
 જ્ઞજં દોષં મેજુસ્તં તદ્વચઃસ્થિતાઃ ॥૧૦॥ શ્રીવિઠ્ઠલં તતો નત્વા પ-
 રિણ્યજ્ય ચ ભક્તિતઃ । સ્તુવંસ્તત્કેવમાહાત્મ્યં ઢળ્ડકારણ્યમાયયૌ
 ॥૧૧॥ કુર્વેન્પ્રદક્ષિણાં તસ્ય નાસિકાશ્વ્યં પુરં યયૌ । દર્શનં જ્યમ્ય-
 કેશસ્ય કૃત્વાઽગાત્તપર્તીં નદીમ્ ॥૧૨॥ તતઃ સ નર્મદાયાત્રાં કૃત્વો-

થકા, સર્પોથી વિટાએલા ચદનવૃક્ષોના ગહન વનમાં નિર્લયપણે નિરતિશય
 જ્ઞાનંદથી પાંચ દિનપર્યંત નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૭॥ ત્યાંથી નીકળીને કિ-
 ણ્કિધા થઈ પંપાસરોવરમાં જ્ઞાન કરીને, ત્યાંથી શ્રીહરિ ચંદ્રલાગા નદીના
 તટ ઉપર વિરાજમાન પુંડલીકપુરને પામ્યા. તે પંદરપુરમાં અર્ચારૂપથી
 રહેલા ભક્તાધીન શ્રીવિઠ્ઠલનામના ભગવાન શ્રીપતિનાં દર્શન કર્યાં. વિઠ્ઠલ-
 શબ્દની નિરૂત્તિ કરી છે-‘વિદા-જ્ઞાનેન ઠાનુ-શૂન્યાન્ લાતિ-ગૃહ્ણતિ ચઃ
 સ્વપમ્ । અજ્ઞાનમ્પ્રહરુદ્ધેવો વિઠ્ઠલઃ પરિકીર્તિતઃ ॥૮॥ મહાપ્રભુ પ્રતિદિન તે
 નદીમાં જ્ઞાન, ભગવાન શ્રીવિઠ્ઠલનાથનાં દર્શન અને તેમના દિવ્ય ગુણોનું
 ગાન કરતા થકા તે પુરમાં બે માસ મુઘી રહ્યા ॥૯॥ તે પંદરપુરમાં દૈવી
 સંપત્તિએ સંપન્ન એવા બે હબર છવોએ આ ભગવાન શ્રીહરિના ચરણ-
 સરોજનો સમાશ્રય કર્યો. શ્રીહરિની આજ્ઞાને મસ્તકે ચઢાવતા, કુસંગદોષે
 રહિત થએલા તે જનો તેમની અનન્યમનથી ભક્તિ કરવા લાગ્યા ॥૧૦॥
 તેપછી વર્ણાન્દ્ર શ્રીવિઠ્ઠલેશ વિષ્ણુને પ્રણામ કરીને ભક્તિથી ભેટીને તે ક્ષેત્રનો
 મહિમા વિશેષ વખાણતા થકા ત્યાંથી આગળ ચાલતાં દંડકારણ્યમાં પ્રવેશ
 કરી તે વનને પ્રદક્ષિણા કરી નાસિક નામના નગરને પામ્યા. ત્યાંથી ત્ર્યમ-
 કેશ્વર શિવનાં દર્શન કરી ત્યાંથી તાપી નામની નદીને પામ્યા ॥૧૧-૧૨॥
 તેમાં જ્ઞાન કરી, ત્યાંથી નર્મદાયાત્રા કરી, મહી નામની નદી ઉતરી, સા-
 જ્ઞમતી સંજ્ઞાની સરિતા ઉતરીને, લાલભૂમિપ્રાંતમાં પ્રસિદ્ધ ભીમનાથ

તીર્થ મહીં નદીમ્ । તીર્થા સાધ્મર્તીં પ્રાયાઙ્ગીમનાથાચ્યશઙ્કરમ્
 ॥૧૩॥ ગોપનાથમુપેત્યાથ પશ્ચતીર્થીં સમાચરન્ । નીલકઠ ઉપે-
 યાય મકરાલયપત્તનમ્ ॥૧૪॥ એવં તીર્થાનિ વિચરન્સદ્ધર્મં પરિપા-
 લયન્ । અધર્મસર્ગે તીર્થસ્થમુચ્ચક્ષાન્ નિજૌજસા ॥૧૫॥ પાપઙ્કિ-
 નો ગુરુક્ષિત્વા વાદૈઃ સચ્છાસ્ત્રસમ્મતૈઃ । મુમુક્ષુઃપ્રક્ષિતાંસ્તેભ્યો
 મોચયામાસ સંસૃતેઃ ॥૧૬॥ તપઃપ્રવ્રજ્યાદીન્નિયમાનાચરન્
 સ્વયમ્ । ત્યાગિનાં તૈર્થિકાનાં ચ સ્થિતિરીતિમદર્શયત્ ॥૧૭॥ શા-
 ન્તસ્તિતિધુરેકાકી નિઃસ્પૃહો નિષ્પરિગ્રહઃ । કૌપીનમાવ્રવસનો

નામના મહાદેવને પામ્યા ॥૧૩॥ તેમનાં દર્શન કરી ત્યાંથી શ્રીનીલકંઠવર્ણી
 ગોપનાથ નામના મહાદેવક્ષેત્રને પામીને પંચતીર્થાની યાત્રા કરતા થકા
 સૌરાષ્ટ્રદેશમાં પ્રસિદ્ધ, સમુદ્રને કાંઠે રહેલા માંગરોલ પત્તનમાં પધાર્યા ॥૧૪॥

હવે પોતાના ગૃહનો પરિત્યાગ કરી આલી નીકળેલા, તીર્થમાં વિચ-
 રતા શ્રીહરિકૃષ્ણનું દિવ્ય ચરિત્ર તેને સ્થળમાં કરેલું પશુ નહિ કહે-
 વામાં આવેલું હશે તેને સંભારીને સમગ્રપણે અઠાર શ્લોકથી કહેછે-હે રા-
 જન્ ! આ વર્ણીન્દ્ર લગવાનું આ પ્રકારે પુલહાશ્રમ પ્રમુખ તીર્થોની યાત્રાના
 મિષથી તેને તીર્થસ્થળમાં વૃદ્ધિ પામેલા અધર્મસર્ગનો સમુચ્છેદ કરતા અને
 અધર્મસર્ગની સ્વાચરણ પ્રચારથી સર્વથા સમભિવૃદ્ધિ કરતા થકા પોતાના
 દિવ્ય તેજ પ્રતાપથી વિચર્યા હતા ॥૧૫॥ અંદરથી અતિ પાખડી
 અને ઉપરથી ધર્મગુરૂનો રોળ દેખાડતા ધર્મધ્વંસી અમુર જનોને સચ્છાસ્ત્ર-

મૃગાજિનધરો જટી ॥૨૮॥ અનાવૃતાક્ષઃ સર્વેષુ ઋતુષ્વપિ દિવા-
નિશમ્ । વહિર્ગ્રામાદ્રુમાધસ્તાદ્વસન્ ગ્રામે તુ ન કચિત્ ॥૨૯॥
નિત્યં ત્રિપવળસ્નાયી ત્રિકાલં કુષ્ણપૂજકઃ । પંચાધ્યાય્યાઃ પૂજ-
નાન્તે પાઠં કુર્વન્દિનેદિને ॥૩૦॥ પ્રાણાયામાંસ્ત્રિકાલં ચ કુર્વન્ના-
નાસનાનિ ચ । સ્વેચ્છયા હિમકાલેऽપિ સેવમાનો ન ચાનલમ્
॥૩૧॥ અસપ્તં સ્વસ્વરૂપસ્યો નિર્નિમેષવિલોચનઃ । ત્વગસ્થિશેષ-
ગાત્રશ્ચ ભૂયો ધમનિસન્તતઃ ॥૩૨॥ દેહાનુસન્ધાનહીનઃ શર્કરાકુ-
ણ્ઠકાદિપુ । નિરુપાનચલન્માર્ગે ન પૃચ્છન્વર્ત્તમ્ કશ્ચન ॥૩૩॥ ઘોરે-

નહિ કરનારા હોવાથી જેમની સર્વ ઇન્દ્રિયો અતિશય શાત છે (ઇન્દ્રિયો
જો સ્વસ્વવિષયમાં અભિમુખપણે દોડ્યા કરે તો તે કોઈમાં રાગ તો કોઈમાં
દ્વેષને ઉત્પન્ન કરેછે, પ્રશાતને રાગદ્વેષનો પ્રસંગ જ નથી) અથવા સૌમ્ય
સ્વભાવવાળા તિતિહુ-શીતોષ્ણાદિલક્ષણુ દ્વન્દ્વને સહન કરવાના સ્વભા-
વવાળા એકાકી-ખીલનો સંગ થતા વિશોભ થાય માટે સ્વય એકલા જ
નિચરતા નિસ્પૃહ-શરીરધારણુમાત્રમાં ઉપયોગી એવાપણુ વસ્તુમાં સ્પૃ-
હાએ રહિત માટે જ પદાર્થમાત્રના પરિચહે પરિવર્તિત કયામના કૌપીન-
માત્ર વસ્ત્રને અને મૃગચર્મને ધારી રહેલા જટાથી જેમનું મસ્તક શોભેછે
શિશિરાદિ બધાય ઋતુમાં (શીતોષ્ણાદિ સહનશીલ હોવાથી) રાત્રિદિવસ
કથાદિકથી સ્વશરીરને નહિ આચ્છાદન કરનારા (ઉઘાડે અંગે રહેનારા)
આમવાસથકી લય પામીને તેમાં આરેયપણુ નહિ નિવાસ કરીને ગામના
બહારના ભાગમાં જ તૃતીયમાં વાસ વસનારા શરદ્ કે હેમત ઋતુના વિ-
ભાગ વિના નિત્ય શીત જળમાં ત્રિકાળ સ્નાન કરવાના સ્વભાવવાળા કુ-
ષ્ણની યથાવિધિ ત્રિકાળ પૂજા કરવામાં તત્પર પૂજના અતમા પ્રતિદિન
રાસપચાધ્યાયીના પાઠમાં તત્પર ત્રિકાળ પ્રાણાયામપરાયણુ નાનાવિધ
આસનોના અભ્યાસપરાયણુ શીતસમયમાંપણુ ઉઘાડે અંગે હોવા છતાંપણુ
શીત નિવારણુમાટે અગ્નિનું સેવન નહિ કરનારા અખડ સ્વાત્મસ્વરૂપના
આનંદમાં નિહાવાળા મેષો-મેષે વિરહિત વિલોચનવાળા (સ્થિરદૃષ્ટિ)
જેમના શરીરમાં ત્વચા અને અસ્થિમાન અવશેષ રહેલા છે, અર્થાત્ ૩-

પ્વરણ્યેષુ ચરન્ પર્વતેષુ ચ નિર્મયઃ । સિંહવ્યાધોરગાયૈશ્ચ કુત્રા-
પ્યક્ષતવિગ્રહઃ ॥૨૪॥ સહુદશન્ કચિન્નાન્ ફલં મૂલં ચ વા
દલમ્ । તિષ્ઠન્નિરશનઃ કાપિ નીરાહારશ્ચ કુત્રચિત્ ॥૨૫॥ દિના-
નિ કતિચિત્તિષ્ઠન્પ્રાદ્યૈવ પવનં સહુત્ । કાપ્યયાચિત્વૃત્તિશ્ચ
કૃચ્છ્રતપરઃ કચિત્ ॥૨૬॥ વિરક્તો રમણીયેષુ વિપયેષ્વપિ પશ્ચ-
સુ । સ્ત્રીणां ત્વસહમાનશ્ચ ગન્ધમાત્રમપિ ધ્રુવમ્ ॥૨૭॥ એકાદ-
શીપુ સર્વાસુ હરેર્જન્મદિનેષુ ચ । નાશ્નગન્ધગ્રહઃ સોઽભૂદ્ધર્વરેતા

ધિર માંસે રહિત વપુવાળા. અતિશય કૃશતાને લીધે સ્પષ્ટ ઉવાડી દેખાતી
ઘાળી નાડીઓએ વ્યાપ્ત દિવ્ય વપુ જેમનું છે. આત્મારામ હોવાથી દેહા-
નુસંધાને વિહીન. જેમાં ખોરડી બાવળ વિગેરેના કડિન કાંટા, પાપાણુના
કટકા-કાંકરા અને દર્શાકુર આદિક અધિક છે એવા વિકટ માર્ગમાંપણ
પાદુકા પહેર્યા વિનાજ કોઈનેપણ જવાનો માર્ગ નહિ પુછીનેજ દિશતા. જેમાં
બહુ સિંહો વ્યાધો બાળો વિગેરે વર્તે છે એવા ભયંકર વનમાં તથા હિમા-
લયાદિ મહાપર્વતોમાં નિર્ભયપણે વિચરતા તથાપિ કોઈપણ સ્થળમાં તેતે
હિંસક પ્રાણીઓ કિંચિત્ પણ ક્ષતિ જેમના દેહને કરી શક્યા નથી. કોઈ
દિવસે એકવાર જેવું મળી આવે એવું અન્ન જમતા તો કોઈ દિવસે યથા-
મ્નુ મળેલાં આંખાં બંધુ આદિક ફળ તો કોઈ દિવસ શાર્કર કંદાદિ મૂળ
તો કોઈ દિવસ યોડી આદિકનાં પાનકાં જમતા તો કોઈ દિવસ કેવળ જળ
માત્રજ જમતા તો કોઈ દિવસ નિરાહારપણેજ વર્તતા હતા. કોઈ દિવસે
કેવળ એકવાર પવનપાન કરીનેજ વર્તતા તો કવચિત્ યાચના કર્યા વિના
મળે તો તેનાથી વૃત્તિ કરતા તો કદાચિત્ કૃચ્છ્રતપના અનુદાનમાં તત્પર
વર્તતા હતા. રમણીય-દેવોપભોગ્ય એવાપણુ પાંચેય વિપયભોગોમાં તીવ્ર
વેરાન્યે યુક્ત, સ્ત્રીયોના અંગના સ્પર્શવાળા વાયુના ગંધમાત્રનેપણુ નહિ સહન
કરી શકતા, સર્વ એકાદશીઓ તથા જન્માદિમી રામનવમી વિગેરે જયંતી
દિવસોમાં અન્નના ગંધમાત્રનેપણુ નહિ મદદ કરતા, સદા લિધ્વરેતા (લિધ્વ-
રેતા રહેવામાં હેતુમૂલ યોગકળાનાં પ્રવીણ) અને શતેન્દ્રિય (ઇન્દ્રિયોને પર-
તંત્રપણે યથેષ્ટાચરણે વર્તત) એરીને સર્વ કોષ્ટને અતિશય આશ્ચર્ય કરનારાં

જિતેન્દ્રિયઃ ॥૨૮॥ તપસ્વિનસ્ત્યાગિનોઽન્યે તં હૃદ્વાતિતપસ્વિનમ્ ।
 સ્વયં તથા કર્તુકામાસ્તત્સદ્ગં કેઽપ્યકુર્વત ॥૨૯॥ દેહામિમાનજા-
 તેન દેહદુઃખેન પીડિતાઃ । તત્સમીપે ન તે સ્થાતું શેકિરે માનિ-
 નોઽપિ ચ ॥૩૦॥ ત્રિરાત્રં પચ્ચરાત્રં યા કૃત્વા તસ્ય સમાગમમ્ ।
 પલાયન્તે સ્મ તે કેચિદ્દશરાત્રં ચ કેચન ॥૩૧॥ મનુષ્યૈર્દુષ્કરા-
 નીત્યં તપાંસ્યાચરતો વને । ચરતઃ સપ્ત વર્ષાણિ માસઞ્ચકો યયુ-
 ર્હરેઃ ॥૩૨॥ વિક્રમાદિત્યભૂપસ્ય પદ્મજ્ઞાપૈકસમ્મિતે । શકસ્ય
 વર્તમાનેઽન્વે દક્ષિણાયનગે રઘૌ ॥૩૩॥ સંવત્સરે ચ શુક્લાણ્યે
 નમઃકૃષ્ણેઽગ્નિભૂતિધૌ । પુરં લોજામિદં પ્રાપ કાલે સક્લવ પવ-
 સઃ ॥૩૪॥ પુરાદ્વહિસ્તન સ વાપિકાપામુપાવિશદ્વર્ણિવરો મુદ્ધર્તમ્ ।

દિવ્ય અરિત્રેવાળા શ્રીનીલકંઠવર્ણી થયા હતા ॥૧૮-૨૮॥ બીજા કોઈપણ
 તપસ્વીઓ કે મહાવૈરાગ્યથી લાગશીલ પુરૂષો સહજ સ્વભાવથીજ અતિ-
 તપસ્વી એવા આ વર્ણીન્દ્રને નિરીક્ષણ કરીને પોતેપણુ શ્રીહરિની માફક
 તપાઠિ તપવાની તીવ્ર વાંછાથી તે ભગવાનનો સમાગમ કરવા લાગ્યા, પ-
 રતુ તે તપસ્વી-લાગીઓ દેહવાસનાથી અભિજૂત થએલા અને તેવું તપ
 તપવામાં થતા દૈહિક કલેશને નહિ સહન કરનારા અને માનથી પરાભવ
 પામેલા હોવાથી તે ભગવાનની આસામાં રહેવા માટે સમર્થ થયાજ નહિ
 ॥૨૯-૩૦॥ તે તપસ્વી લાગીઓ મધ્યે કોઈક ત્રણ દિવસ પર્યંત તો કોઈક
 પાંચ દિવસ સુધી તો કોઈક દશ દિવસ પર્યંત તે શ્રીહરિ સમીપે રહીને
 તેમણે કહેલા નિમમો નહિ પાળી શકવાથી શ્રીહરિપાસેથી ધીમે ધીમે પલા-
 યન કરી ગયા ॥૩૧॥ હે રાજન્ ! પૂર્વોક્ત પ્રકારે મનુષ્યોથી ન થઈ શકે
 એવા તીવ્ર તપને તપતા અને ગહન વનમાં વિચરતા આ શ્રીનીલકંઠ ભગ-
 વાનને સાત વર્ષ અને એક માસ વીતિ ગયો ॥૩૨॥ ત્યાર પછી ભગવાન
 શ્રીહરિ શક્રવર્તક વિક્રમાર્દ નૃપતિના ૧૮૫૬ ના વર્ષમાં, સાઠ સંવત્સરની
 અદર વર્તાતા શુકલ નામના સવત્સરમાં, સૂર્ય દક્ષિણાયનમાં વર્તતાં, શ્રાવ-
 ણમાસના કૃષ્ણપક્ષની પછી તિથિએ સગવસમયે (સૂર્યોદય પછી ૫૬
 ઘટિકા૩૫ પ્રાત કાળ પછીના ૫૬ ઘટિકાત્મક કાળમાં) ગાંગરોળ નગરથી

लौजपुरमां चाव्य उपर धीनीलकण्ठवर्णिनी सुपानन्वस्वामिने प्रथम मेलाप.

વૃન્દાવનેન્દું હૃદિ ચિન્તયાનો નિજેષ્ટદેવં નૃપ ! રાધિકેશમ્ ॥૩૫॥
 इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे वर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे लोचपुरागमन
 नामा पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५०॥

સુવ્રત ઉવાચ—તત્રોદ્ધવાવતારસ્ય રામાનન્દમુનેર્નૃપ ! । મુક્તાન
 ન્દાદયઃ શિષ્યાઃ પઞ્ચાશત્યાગિનોઽવસન્ ॥૨॥ તેષાં સુખાનન્દનામા
 સાધુઃ જ્ઞાનાર્થમાગતઃ । તત્રાદ્રાક્ષીજ્ઞાનનિષ્ઠં વર્ણનં તમલોકિકમ્
 ॥૨॥ તતસ્તપસ્વિપ્રવર તં નમસ્કૃત્ય સોઽવ્રવીત્ । કુત આગમ્ય ત
 વર્ણન્કુર વા ગમ્યતે ત્વયા ॥૩॥ શ્રીનીલકંઠ ઉવાચ—ઉત્તરેભ્યઃ કો
 સલેભ્યસ્તીર્થાનિ વિચરન્નહમ્ । યદ્વચ્છયાત્રાઽઽગતોઽસિ કસ્ત્વ
 નીકળીને ત્યાથી ત્રણ કોશ દૂર રહેલા લોજપુરને પામ્યા ॥૩૩-૩૪॥ હે
 નૃપ ! વાર્ણવર્ય શ્રીહરિ તે પુરને પામીને, પુરથકી બહારના બાગમા વર્તતી
 વાવ્યની પાસે સ્વેષ્ટદેવ વૃદાવનચદ્રમા શ્રીરાધિકાકૃષ્ણુનુ હૃદયારવિંદમા
 ધ્યાન ધરતા થકા સગવસમયમા મુહૂર્ત (બે ઘડી) પર્યંત વિરાજમાન
 થયા હતા ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને પ્રથમપ્રકરણે લોજપુરા-
 ગમનનામા પંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૦॥

અધ્યાય ૫૧ મો.

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે નૃપ ! તે લોજપુરમા ઉદ્ધવાવતારભૂત શ્રીરા
 માનન્દમુનિના મુક્તાનદાદિ પ્રખ્યાત પ્રતાપવાળા પચાશ ત્યાગી-વિરક્ત સાધુ
 શિષ્યો ગુરૂની આશાથી રહેતા હતા ॥૨॥ તેમાના એક સુખાનન્દ સરાના
 સાધુએ જ્ઞાન માટે તે વાવ્ય પાસે આવતા તેના કાઠામા ધ્યાનનિષ્ઠ થઇને
 બેઠેલા, આકૃતિથીજ મનુષ્યોમા અસંભાવિત મહિમાથી પ્રકાશમાન, અલી-
 કિક દિવ્યતેજ સપત્ર એવા વાર્ણવર્ય લગવાનને લાગ્યા ॥૨॥ ત્યારપછી તે
 સુખાનન્દ સાધુ તપોનિષ્ઠોમા શ્રેષ્ઠ એવા શ્રીહરિની સમીપે જઇને અવસર
 મળતા તેમને પ્રણામ કરીને એમ બોલ્યા કે-હે વાર્ણુન ! આપ કયા દેશ
 માથી પધાર્યા છો અને કયા દેશમા પ્રયાણ કરો છો ? તે કૃપા કરીને મને
 કહો ॥૩॥ એ રીતે પુછ્યુ એટલે નીલકંઠવર્ણુ બોલ્યા કે-હે સાવો ! મેં
 જવામાટે નિર્ધારેલો કોઈ પણ દેશ નથી પુણ્ય તીર્થક્ષેત્રોમા વિચરતો વિ-

શિષ્યોઽસિ કસ્ય ચ ॥૮॥ મુક્તાનન્દઽવાચ—શ્રીમદ્રામાનન્દમુને. સ્યા-
તસ્યેશતયા ભુવિ । શિષ્યા. સદસ્રશઃ સન્તિ ત્યાગિનો ગૃહિણસ્તથા
॥૯॥ તત્ર યે ત્યાગિનસ્તેષુ મુક્તાનન્દોઽગ્રણીરિહ । પચ્ચશતા મત્ર-
મુલૈસ્ત્યાગિભિ. સહ વર્તતે ॥૧૦॥ અત્રાગતોઽહં જ્ઞાનાર્થે ત્રિલોક્ય
ત્યા તપોનિધિમ્ । તવાન્તિકમુપેતોઽસિ દર્શનાર્હસ્ય યોગિનામ્
॥૧૧॥ અસઙ્ગ્યેષ્ટસતીર્થ્યોઽપિ યોગપાર ગતોઽસ્તિ હિ । તપસ્યપિ
કૃષ્ણમકસ્ત્વાદશાન્ દ્રષ્ટુમિચ્છતિ ॥૧૨॥ આત્મયા સ્વગુરોરત્ર ત્યા-

ચરતો યદૃચ્છાથી અને આવ્યો છું ઉત્તરકોસલ દેશમાંથી તીર્થયાત્રામાં
પ્રવર્ત્યો છું તમો ત્યાગશીલ સાધુ કેના શિષ્ય છો ? તે મને કહો ॥૮॥ એ
રીતે શ્રીહરિના વચનામૃતના શ્રવણપાનથી પ્રહર્ષ પામેલા સુખાનંદ સાધુ
બોલ્યા કે-હે વહિવર ! આ દેશમાં રામાનંદ નામના મુનિવર્ય પ્રભાવાતિત
યથી ભૂમિમાં પરમેશ્વરપણે પ્રસિદ્ધ છે, તેમના ત્યાગશીલ સાધુઓ અને
શૃદ્ધસ્થો સહસ્રોસહસ્ર શિષ્યો વર્તે છે ॥૯॥ તેમાં જે ત્યાગીઓ છે તેમાં
અગ્રણી મુક્તાનંદ નામના મુનીન્દ્ર હું આદિક પચાસ સાધુઓની સાથે આ
નગરમાં જ હમણા રહ્યા છે ॥૧૦॥ તેમનો અનુયાયી હું આ વાચ્યમાં જ્ઞાનાર્થ
આવતા અર્હાદિક તેભેરાશિષ્ય તપોનિધિ તમોને નિહાળીને, દર્શન કર-
વાની આકાંક્ષાથી આપની પાસે આવ્યો છું આપના દર્શન મહાયોગિઓ-
એપણુ સ્પૃહા કરેલા મુદુર્બલ છે ॥૧૧॥ અમો સર્વે સાધુઓ મધ્યે જ્ઞાનાદિ
ગુણોએ વરિષ્ઠ ગુરુભાઈ મુક્તાનંદમુનિ છે, તે પણ તપસ્વી-તપમાળ તપર
અને યોગના પારને પણ પામેલા (સિદ્ધયોગી) છે કેવળ સિદ્ધાત્મ
યોગી નહિ કિંતુ શ્રીકૃષ્ણની એકાતિક આત્મતિક ભક્તિમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા
છે તપનુ તથા યોગનુ ફળતો ભગવાનમાં ભક્તિ થવી એજ છે ભક્તિ
વિનાના તપ તથા યોગ સિદ્ધ થયા હોય તોપણ તે આત્મતિક કલ્યાણુ ક-
રનારા થતા નથી (તપનુ ફળ યોગ અને યોગનુ ફળ ભક્તિ છે એવો અ-
નુક્રમ ભણવો) તપસ્વિઓ, યોગિઓ અને કૃષ્ણભક્તો જેમને અતિશય
પ્રિય છે એવા મુક્તાનંદમુનિ તપસ્વીઓ, યોગીઓ અને કૃષ્ણભક્તોના
અગ્રગણ એવા આપના જેવાના દર્શનની ખડુ સ્પૃહા રાખે છે ॥૮॥ અ

દશાં સેવનાય ચૈ । સોઽસ્મામિર્વર્તતે સાકં દર્શનાર્હશ્ચ દેહિનામ્
 ॥૧॥ દેયં સ્વદર્શનં તસ્મૈ ભવતાપિ તપસ્વિના । નાગમિપ્યસિ ચેત્તત્ર
 સ ઇવાગ્રાગમિપ્યતિ ॥૧૦॥ સુવ્રત ડવાચ—ઇત્યાશ્રુત્ય ઘવસ્તસ્ય વ-
 ણિરાદ્ર પ્રાહ તં નૃપ ! । તીર્થયાગ્રાફલં જ્ઞાનંસ્તાદ્વ્યોગીન્દ્રદર્શનમ્
 ॥૧૧॥ ગ્રામં પુરં વાપિ મુને ! પ્રવિશામિ ન કદિંચિત્ । વૃક્ષં નવં નવં
 નિત્યં વનેષ્વધિવસન્નહમ્ ॥૧૨॥ તથાપિ તાદ્વ્યોગીક્ષાં સર્વેતીર્થ-
 તપઃફલમ્ । જાનામીતિ ત્વયા સાકમાયામ્યથ તર્મીક્ષિતુમ્ ॥૧૩॥

મારા સદ્ગુરુ શ્રીરામાનંદસ્વામિની એવી આજ્ઞા છે કે—તીર્થોને તીર્થયા-
 ત્રાના મિપથી તીર્થરૂપ કરતા તમારા જેવાઓની પરિચયાં અપ્રમાદથી
 કરવી, આવી આજ્ઞાવશાત્ હું વિગેરે ગુરુભાઈઓની સાથે મુક્તાનંદમુનિ
 આ લોજનગરમાં નિવાસ કરી રહ્યા છે. મનુષ્ય દેહધારી સર્વ કોઈએ
 તેઓ દર્શન કરવા યોગ્ય છે ॥૧૦॥ મહાતપસ્વી તમો પણ તપસ્વિસા-
 માન્ય દૃષ્ટિથી તે મુક્તાનંદજીને યોગિજનોને પ્રિય એવું તમારું દર્શન દેવાને
 યોગ્ય છે. ગામમાં જહુ જનસમાજથી વિમુખ થઈને જો તમો નહિ આવો
 તો મેં નિવેદન કરેલું આપનું ઉત્તમ વૃત્તાંત સાંભળીને તુરત તેઓ અત્ર
 આવશે ॥૧૦॥ સુવ્રતજીએ કહેછે—હે નૃપ ! વર્ણિરાજ શ્રીહરિ આવું મુ-
 ખાનંદ સાધુનું મધુર વચન સાંભળીને, ‘મુક્તાનંદમુનિ જેવા યોગિરાજનું
 દર્શન તીર્થયાત્રાના પરમ ફળરૂપ છે’ એમ માનીને તેમના પ્રત્યે એમ
 બોલ્યા કે—હે મુને ! હું ગામમાં કે પુરમાં ક્યારેયપણ પ્રવેશ કરતો નથી,
 કારણ કે મારે ગામ નગરમાં પ્રવેશ કરવાનું પ્રયોજન નથી. ઉલટું શામર-
 સિક કે નગરરસિક જનોને તો અમો તપ.પ્રિય હોવાથી વિદ્વદ્વજ મા-
 નીએ છીએ. કોઈ વનમાં પણ અમોને નિયતનિવાસ પ્રિય નથી, નિયત
 નિવાસ નામ પડે તો તે અમોને અતિ અપ્રિય મનાય છે. વનવાસમાં પણ
 અમો નિત્ય નવા નવા વૃક્ષમૂળમાં નિવાસ કરીને દિન નિર્ગમન કરતા આ-
 વીએ છીએ. તીર્થક્ષેત્રના યોગથી તો કદાચિત્ ગામનો કે પુરનો પ્રસંગ અ-
 મારે આવે છે. ગામમાં કે પુરમાં હું પ્રવેશ કરતો નથી તોપણ તેવા યોગી-
 ન્દ્રનાં દર્શન તો તમામ તીર્થોથકીપણ અત્યધિક છે અને સર્વ તીર્થયાત્રાનું

હત્યુપ્તવા સઘ ડત્યાય સાકં તેન તદાશ્રમમ્ । આયાત્પ્રત્યુદ્ગમ
તસ્ય મુક્તાનન્દાદયો વ્યધુઃ ॥૧૪॥ સ તાસ્તે ત નમસ્કૃત્ય યયોચિ
તમુપાવિશન્ । સર્વંઽપિ સન્તસ્તં વીક્ષ્ય પ્રાપુરાશ્ચર્યમેવ તે ॥૧૫॥
જાજ્વલ્યમાન તપસા મનોનયનનન્દનમ્ । પદ્યન્તઃ શાન્તમૃતિં ત
ચદુધા તે વ્યતર્કયન્ ॥૧૬॥ અહો !! તપસ્વિનો દૃષ્ટા વહ્યો યોગિ
નો ભુવિ । ઈદ્રશસ્તુ ન કોઽપ્યેક્ષિ ન શ્રુતોઽપ્યત્ર સામ્પ્રતમ્ ॥૧૭॥
કેદમુપ્ર તપઃ જેદ ચાલ્લસેલોચિત વયઃ । તતઃ સાધારણો નાય

ફળ પણ એજ છે માટે તે મુક્તાનન્દ યોગીના દર્શન કરવા આજ તમારી
સાથે ૧૪ ગામમા આવુધુ ॥૧૧-૧૩॥ હે રાજન! નીલકંઠવર્ણી આ પ્રકારે
કહીને તેજ ક્ષણમા ઉઠીને મુખાનન્દ સાધુસાથે મુક્તાનન્દમુનિના મઠમા
પધાર્યા વર્ણિવર્ધને સમીપમા આવતા બેઠને, તેમના અદૃષ્ટપૂર્વ તેજવી
'કોઈ' પણ આ મહાત્મા છે' એવો વિનિશ્ચય કરીને, મુક્તાનન્દાદિ મુનિઓ
ઉઠીને એકદમ સન્મુખ આવ્યા ॥૧૪॥ તે પછી વર્ણિન્દ્રે મુક્તાનન્દાદિ મુનિ
ઓને વિનય પ્રદર્શન પૂર્વક પ્રણામ કર્યો મુનિઓએપણ વર્ણિન્દ્રને પ્રણામ
કર્યો આ પ્રકારે પરસ્પર પ્રણામ કરીને યથાયોન્ય બેઠા તે સર્વે સાધુઓ
વર્ણિન્દ્રનુ નિરીક્ષણ કરીને પરમ વિસ્મયને પામી ગયા ॥૧૫॥ અસાધા-
રણ દિવ્ય તપથી દેદીપ્યમાન જેમનો તેજેરાશિ કોર્ડનાથી પણ પરાલવ
થાય એવો નથી, સર્વ કોઈની ઉપર સુહૃદલાવ સૂચવનારા પ્રશાંતગભીર
આકૃતિસન્નિવેશથી સર્વ કોઈએ સમાશ્રય કરી શકાય એવા, પ્રવૃત્તિથી
સર્વના મનોનયનને આનન્દ દેનારા એવા શ્રીહરિને નિરખીને તે મુનિઓ
વિવિધ પ્રકારના વિતર્ક કરવાપૂર્વક પરસ્પર કહેવા લાગ્યા ॥૧૬॥ વિતર્કનો
પ્રકાર કહે છે—અહો !! આપણે પૃથ્વી ઉપર બહુ બહુ તપસ્વીઓ
અને યોગીઓ દીઠા છે પરંતુ આ વર્ણિવર્ધ જેવા તો આ લોકમા અપારેય
પણ કોઈ પણ દીઠા નથી તેમ સાલળ્યા પણ નથી ॥૧૭॥ આ વર્ણિમા
વર્તતુ તપ ક્યા ? અને દેખાતુ કિશોર વય ક્યા ? આ બંનેની અનુરૂપતા
નથી અધિક અતર છે, કેમકે—આ વર્ણિનુ વય તો બાળલીલાને ઉચિત
છે અને તપતો અતિ ઉંડ છે, માટે મનુષ્યમા આ સલવતુ નથી તો આ

પુમાન્ કાઽપ્યસ્તિ દેવતા ॥૧૮॥ સૂર્યશ્ચન્દ્રોઽથવા વહ્નિઃ કુમારો
વા નરાકૃતિઃ । શ્રુતો નિરન્નમુક્તો વા મૂર્તિમત્તપ એવ વા ॥૧૯॥
અસ્તુ યઃ કોઽપિ દિષ્ટ્વાઽથ દૃષ્ટોઽસામિસ્તપોનિધિઃ । સેવયાઽ-
સ્યાસદુપરિ શ્રીસ્વામી તોપમેપ્યતિ ॥૨૦॥ इत्थं चदन्तस्ते तस्य
परिचर्यां प्रचक्रिरे । मुक्तानन्दः स्वागतादि पृष्ट्वाऽऽतिथ्यमकारयत्
॥२१॥ घण्टराजोऽपि तान्साधून्कलावपि जितेन्द्रियान् । धिया
सुशीलान्निश्चित्य स्वसङ्गार्हानमन्यत ॥२२॥ ततो मुक्तानन्दसंघं

વર્ણાન્દ્ર મનુષ્યસભાતીય તો છેજ નહિ. દેવવર્ગની અંદરના કોઈ હોવા
જોઈએ. દેવતાઓમાં પણ તેમનું અસાધારણપણું વિચારવાપૂર્વક વિતર્ક
કરે છે—આ વર્ણાન્દ્ર અખિલ લોકને સહસ્ર કિરણોવડે પ્રકાશ કરનારા
નરાકૃતિ સાક્ષાત્ સૂર્યદેવ હશે ? કે અમૃતમય કિરણોવાળા, સમય જનના
નયનને આદ્વાદ આપનારા, તેજોરાશિરૂપ પ્રત્યક્ષ નરાકાર ચંદ્રમા હશે ? કે
અગ્ને (પરપદપર્યંત) લઈ જવારૂપ ગુણયોગથી સર્વ જનોએ પૂજવા
યોગ્ય પ્રત્યક્ષ મનુષ્યાકાર અગ્નિદેવ હશે ? કે શંભુના તેજના પરિણામરૂપ
નરાકૃતિ હુમાર—કર્તિકસ્વામી અથવા સનત્કુમાર હશે ? કે તેતે લોકમાં
શ્રવણ થતા નિરન્નમુક્તોની અંદરના કોઈ મુક્તરાજ હશે ? કે જગતની અ-
ંદર વર્તતા દેવતાઓ તથા ઋષિઓનું સમય તેજ પુંજરૂપ થઈને મૂર્તિભૂત
થઈઆવા દિવ્ય માનુષરૂપે પ્રકાશે છે કે શું ? આની અંદરના અવિતર્ક
વૈભવવાળા ભલે ગમે તે કોઈ હશે પરંતુ આવા તપોનિધિનાં આપણને આજ
પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં તેતો આપણા મહાભાગ્યના ઉદયથી થયાં. તે આ નીલ-
કંઠ વર્ણાન્દ્રની સેવા કરવાથી આપણા સ્વામી શ્રીરામાનંદમુનિ આપણા
બધાયની ઉપર બહુ રાજ થશે ॥૧૮-૨૦॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે વિતર્ક
પૂર્વક પરસ્પર લાપણુ કરતા તે સર્વે સાધુઓ શ્રીહરિની પરમ પ્રીતિથી પરિ-
ચર્યા કરવા લાગ્યા. મુક્તાનંદ મુનિએ તો વર્ણાન્દ્રનું યથાયોગ્ય સ્વાગતાદિ
પ્રથમપૂર્વક આતિથ્ય કરાવ્યું ॥૨૧॥ વર્ણુરાજ પણ તે આ સાધુઓને દોષ-
નિધિ કલિકોલાહલમાં પણ (જેમાં જીતેન્દ્રિયનું શ્રવણ પણ સુદુર્લભ છે એવા)
હૃદયમાં નહિ શોભ પામતા વિજીતેન્દ્રિય અને સુશીલ સ્વમનથી નિદય ક-

તં મહાન્તં પરીક્ષિતુમ્ । સ વદુર્વિનયેનૈવ પૃચ્છતિ સ વુમુત્સુવત્
 ॥૨૩॥ શ્રીનીલકંઠ ઉવાચ—મહામુનેડતિસુહોડસિ સમ્મતોડસિ સ-
 તામપિ । પૃચ્છામિ યદહં તસ્ય કર્તુમુત્તરમર્હસિ ॥૨૪॥ રૂપાણિ
 જીવેશ્વરયોર્માયાયા વ્રહ્મણસ્તથા । પરસ્ય વ્રહ્મણશ્ચાહં વિવિત્સામિ
 પૃથક્ પૃથક્ ॥૨૫॥ સુવ્રત ઉવાચ—સૂક્ષ્મં પ્રશ્નમિતિ પૃષ્ઠઃ સ મુનિસ્તેન

રીને, પોતાને સમાગમ કરવા યોગ્ય માનવા લાગ્યા ॥૨૨॥ ત્યારપછી વર્ણીન્દ્રે
 તે આ મુક્તાનંદ મુનિને સાધુ સદ્ગુણની સંપત્તિથી સર્વ સાધુઓની અપે-
 ક્ષાએ પણ અતિ મોટા બાણીને, તત્ત્વવિજ્ઞાનમાં તેમના મતનો સંવાદ (પો-
 તાના મત સાથે મેળવવા) કરાવા, તેમનો આશય સર્વથા સંશય વિનાશ-
 પૂર્વક વિનિશ્ચય કરવા, સ્વયં સ્વતઃ સર્વજ્ઞ છે તથાપિ જ્ઞાતા જનની પેઠે
 વિનયથીજ કોઈ પ્રશ્ન પુછ્યો ॥૨૩॥ શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી પુછે છે—હું
 મહામુને !—આત્મસ્વરૂપના મનનશીલ મુનિઓમાં તમો મહાન મુનિ છો
 અને તમો તત્ત્વનું યથાર્થપણું સારી રીતે સમજો છો. સદ્ગુણના સદુપદે-
 શથી અને બહુ સંતોને સદર્થનો અવબોધ આપતા હોવાથી તમો અતિશય
 સુર છો. વેદ, શ્રુતિ અને સંતો આ ત્રણ પ્રમાતા (સર્વાર્થને પ્રમાણ કર-
 નારા) છે તેમાં જે પ્રમાતા સંતો છે તેમણે પણ તમો બહુ માન્ય કરેલા
 છો એટલે પ્રમાણરૂપ ગણેલા છો, માટે તમોને હું જે પુછું તેનો ઉત્તર
 આપવાને યોગ્ય છો ॥૨૪॥ મેં એમ સાંભળ્યું છે કે-બ્રહ્મ, પરંબ્રહ્મ, જીવ,
 ઈશ્વર અને માયા આ પાંચ ભેદો છે; તેનાં રૂપ-સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારાં
 લક્ષણો જુદાં જુદાં બાણુવા માટે હું ઈચ્છું છું. યદ્યપિ અન્ય સ્થળમાં (શિ-
 ક્ષાપત્રીમાં) ‘જ્ઞાનં ચ જીવમાયેશરૂપાણાં સુષુ વેદનમ્’ આ વચનથી જીવ
 માયા અને પરંબ્રહ્મ એમ ત્રણજ તત્ત્વો નિરૂપણ કર્યો છે; તથાપિ નિત્ય,
 મુક્ત અને બદ્ધ એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારે ભેદ પામેલા જીવાત્માઓને એક
 જીવકોટિથીજ સંગ્રહ કરીને તેવો વિલાગ કર્યો છે માટે કરો વિરોધ નથી,
 એટલે આ સ્થળે ઈશ્વરપણે અને બ્રહ્મપણે વિલાગ કરેલાઓનું જીવાત્મવ-
 ર્ગથકી પાર્થક્ય નથી (પરમાત્માથકી સ્થિત ચેતનમાત્રને જીવાત્મા શબ્દથી
 કહી શકાય છે માટે જે બદ્ધ હોય એજ જીવાત્મા કહેવાય એમ ન સમજવું)

વર્ણના । યથાશ્રુતં ગુરુમુસ્તાત્તથોવાચ તદુત્તરમ્ ॥૨૬॥ મુક્તાનન્દમુ
નિરુવાચ—સ્થૂલાદિદેહચિત્તયમાનવાદાશિશ્વ ચ યઃ । વ્યાપ્યેન્દ્રિ-

માટે વિરોધ નથી એવો વિભાગ તો કહેવા ઇચ્છેલા વિભાગક ધર્મને આ-
ધીન છે વસ્તુતાએતો વિભાગ વાસ્તે આ પ્રવૃત્તિજ નથી પરંતુ તેના તેના
સ્વરૂપની જાણસાથી છે માટે કરો વિરોધજ નથી ॥૨૫॥ સુવ્રતનપિ કહે
છે—હે રાજન્ ! શ્રીનીલકંઠવર્ણીએ આ પ્રકારે સૂક્ષ્મ—એક શાસ્ત્રથીજ
બાણવાયોગ્ય તત્ત્વનું અવલંબન હોવાથી સર્વ સુગમ નહિ એવા પ્રશ્ન પ્રત્યે
પુછેલા તે મુક્તાનન્દ મહામુનિએ સદ્ગુરુ શ્રીરામાનન્દમુનિમુખથી જેમ સાલ
જુએ તે સાલળવાને અનુસારેજ તેનો ઉત્તર આપવાનો આરભ ય્યા ॥૨૬॥

મુક્તાનન્દમુનિ કહેછે—જીવાત્મા અને પરમાત્મા એવા ભેદથી આત્મા
ને પ્રકારનો છે, તેમા પરમાત્મા ‘પરબ્રહ્મ’ એમ કહેવાય છે આ પરમા-
ત્માના દાસભૂત, તેનાથી અત્યંત ભિન્ન એવા બીજા સર્વે આત્માઓ ‘પ્રત્ય
ગાત્મા’ શબ્દથી નિર્દેશ થાય છે, તે પ્રત્યગાત્માઓ નિત્યમુક્તો, મુક્તો અને
બદ્ધો એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારના છે, તેમા જે બદ્ધો છે તે ‘જીવ’ એવી
પરિભાષાથી નિર્દેશ કરાય છે, તે જીવાત્માનું સ્વરૂપ પ્રથમ યથાપ્રશ્ન નિ-
રૂપણ કરૂં છું—હે વર્ણિસત્તમ ! જે જીવાત્મા આ સ્થૂલ દેહમા તથા પ્રાણ
ઇન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાનરૂપ, ભૂતસૂક્ષ્મભય, આ લોક પરલોકમા પણ પ્રલય
પર્યંત અનુવર્તતા, એવા સૂક્ષ્મ દેહમા તથા માયામય, વાસનામાત્ર જેમા
વિશેષ છે, મોક્ષ ન થયો હોય ત્યાંસુધી પ્રલયમા પણ અનુવર્તતા, એવા
કારણ દેહમા આપીને વર્તે છે તેમા સ્થૂલ શરીરમા તો નખને આરબીને
શિખાપર્યંત પોતાની ચૈતન્યપ્રભાથી બ્યાપીને ઇન્દ્રિયો અત કરેલું કરીને
વિવિધ કાયિક વાચિક માનસિક ક્રિયાઓને કરેછે, તે આ જીવાત્મા કર્મા
ધીનપણે પ્રત્યેક યોનિમા અનુપ્રવેશ કરેછે અથાપિ જનનમરણાદિ દેહધ
માથી પોતે ઘેપાતો નથી પોતે અજ-અજન્મા, નિત્ય-અવિનાશી, શા-
શ્ચિત પ્રકૃતિપેઠે પરિણામે રહિત અને અનંશ-અવયવે રહિત છે, માટેજ
અચ્છેદ-અમેદ આદિક લક્ષણ-સ્વભાવ જેનું છે છેદન-હનન-કલેદના
દિને યોગ્ય જે છે તે સર્વે સાવયવ દેખાય છે નિરવયવ એવા આત્મામા

યાન્તઃકરણૈઃ કરોતિ વિવિધાઃ ક્રિયાઃ ॥૨૭॥ અજો નિત્યઃ શાશ્વ-
તશ્ચ નિરંશશ્ચ પ્રકાશકઃ । સોઽચ્છેદ્યાદિગુણો જ્ઞેયો જીવાત્મા વ-
ર્ણિસત્તમ ! ॥૨૮॥ દેહત્રયે વિરાડાદૌ વ્યાપ્યોત્પત્તિસ્થિતિદ્વયાન્ ।

તે છેદનાદિ ઘટતું નથી. તથા ચૈતન્યસ્વસ્થાવ હોવાથી સ્વયંપ્રકાશ છે. એવી રીતે બ્રહ્માંડેદરમાં ચાર પ્રકારની યોનિને પામેલા અને કર્માનુસારે મુખ'દુઃખના સબન્ધવાળા બે છે તે 'શુભો' આ પ્રકારે નિર્દેશ કરાય છે. તેમાં શ્રુતિ સ્મૃતિ છે—'ન જાયતે ક્ષિયતે વા કવાંચિત્' 'નિત્યો નિત્યાનાં' 'અવિનાદિ નુ તદ્વિદિ' 'અજો નિત્યઃ શાશ્વતોઽયં પુરાણો' 'યથા પ્રકાશાય-
ત્યેકઃ કૃત્ત્વં લોકમિમં રવિઃ । જ્ઞેયં જ્ઞેયી તથા કૃત્ત્વં પ્રકાશયતિ ભારત ! ।
અચ્છેદ્યોઽયમદાહ્યોઽયમક્ષેદ્યોઽશોષ્ય ઇવ ચ । નિત્યઃ' ઇત્યાદિ. આનો તા-
ત્પર્યસંબંધ એવો છે કે—જીવો જ્ઞાનઘનઃ સ્વતોઽનવયયઃ શસ્ત્રામિવાન્વમ્બુ-
મિનં પ્રાપ્યો વિકૃત્તિં પરં ગુણમયીં માયાં મજન્ કર્મભિઃ । દેહે તદ્વિકૃતૌ
તયૈવ ગમિતસદ્વાસનામોહિતસદ્બર્મરૂપલક્ષયન્ જનિમુક્તઃ સ્વં ચેદૃતેસદ્વિધઃ
॥૧॥ દેહાદ્રસાપ્યાદિભિન્નઃ કરણનિચયતશ્ચકુરાદેશ્ચ ભિન્નો ભિન્નઃ પ્રાણાચ
જીવો જનિમરણજરાવર્જિતઃ સ્વપ્રકાશઃ । વિજ્ઞાનાત્મા પ્રકૃત્યા ચિરપરિચિ-
ત્થ્યા તદ્વ તત્રોપનીતો દેહાન્ સાક્ષાંસ્તુ તાંસ્તાન્ નયતિ પથિ રથાન્ યોજિ-
તાશ્ચાન્ રથીવ ॥૨॥ ॥૨૭-૨૮॥ યદપિ પરબ્રહ્મનું સર્વેશ્વરપણું કંટું
છે, કેમકે પરબ્રહ્મનું 'યતો વા ઇમાનિ ભૂતાનિ જાયન્તે ચેન જાતાનિ
જીવન્તિ યાપ્રયન્યભિસંવિજન્તિ' આ શ્રુતિ જગતના જન્માદિ કારણપણે
લક્ષણ કરે છે, એટલે બે જગતનું કારણ છે તે પરબ્રહ્મ છે. જગતના કા-
રણપણામાં ઉપયોગી જ્ઞાન શક્તિ આદિક ગુણો બે 'પરાસ્ત્વ શક્તિર્વિવિધૈવ
ધ્રુયતે સ્વાભાવિકી જ્ઞાનવલક્રિયા ચ' ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં શ્રવણ થાયછે તે
પરબ્રહ્મથી અન્યમાં ઘટતા આવતા નથી. 'મીષાઽસ્માદ્વાતઃ પવતે મીષો-
દેતિ સૂર્યઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ બે આનંદમય પરબ્રહ્મ છે એજ સર્વના પ્ર-
શાસક છે એમ શ્રવણ કરાવેછે. વાલ્મીકિના અંતમાં પરબ્રહ્મનું નિરૂ-
પણ કરવા પ્રવર્તેલી ઉપનિષદ્ પણ 'ઈદ્વાવાસ્યમિદં સર્વં' એમ બ્રહ્મને ઇ-
શપણે નિરૂપણ કરે છે. 'સ કારણં કરુણાધિપાધિપો ન વાસ્ય કશ્ચિજ્ઞ-

કરોતિ જગતાં યસ્તુ સર્વદ્વો હ્યેય ईश्वरः ॥૨૧॥ જન્મક્ષેત્રં ચ जीवा-

નિતા ન વાધિપઃ' 'પતિં વિશ્વસ્યાત્મેશ્વર' ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ પરબ્રહ્મનું સર્વ-
શ્વરપણું શ્રવણ કરાવેછે નિરતિશય બૃહત્વ (ગોટાપણું) રૂપ પરબ્રહ્મ-
પણું નિરતિશય એશ્વર્યયોગ હોય તોજ ઘટતું આવે, માટે પરબ્રહ્મજ એક
નિરૂપાધિક ઇશ્વર છે બીજી માનુષયોનિમાં ઇશ્વરપણાનો વ્યવહાર થાય
છે તેતો ઔપચારિક હોઇને અપ્રયોજક (અમુખ્ય) છે આવી વસ્તુસ્થિતિ
છે; તથાપિ સમસ્ત ચેતનાચેતન જેનું શરીર છે એવા પરબ્રહ્મ પરમાત્મા
પુરૂષોત્તમ આ જગતને સર્જવાસાદ જે ચેતનવિશેષમા અનુપ્રવેશ કરીને
મહત્તત્ત્વને આરબીને બ્રહ્માડપર્યતની સમષ્ટિસૃષ્ટિને સર્જે છે તે ચેતન
વિશેષ કે જેમાં સ્વસાધારણ સકળ જગતકારણરૂપ એશ્વર્યે વિશિષ્ટ એવા
તે પરમાત્માએ અનુપ્રવેશ કર્યો છે અને પરમાત્મકર્તૃક સૃષ્ટિવ્યાપારમા
જે દ્વારબૃત છે અને પરમાત્માના ઇશ્વરપણાથી જે ઉપલક્ષિત (યુક્ત) છે
તેનો ઇશ્વરપણાથી વિભાગ કરે છે, એમ કહેવાના અભિપ્રાયથી ઇશ્વરને નિરૂ-
પણું કરેછે—આ પ્રકારે કહેવાથી ચતુર્મુખાદિકને પોતપોતાના લવનના
અધિપતિપણારૂપ ગુણયોગથી ઇશ્વરપણે કેમ ગણ્યા નહિ? એવી શકાનો
અવકાશ નથી, વિશેષ અર્થ ચતુર્થ પ્રકરણમા સ્પષ્ટ થશે મૂળાર્થ-
અભ્યાકૃત, સૂત્ર અને વિરાટ નામના ત્રણ દેહમાં (અવ્યક્ત-મહત્-અહ-
કારાદિ વિશેષ સમુદાયરૂપ જે બ્રહ્માડ તે રૂપ) વ્યાપીને જગતની ઉત્પત્તિ
સ્થિતિ અને પ્રલયને જે કરે છે તે સર્વજ્ઞ (ઉત્પત્ત્યાદિકને બાણનારા)
ઇશ્વર કહ્યા છે. આ સ્થળે આવો તાત્પર્યસમઢ છે—નાનાલોકવિચિત્ર-
યોનિનિચયૈર્વ્યક્તૈર્વદ્વંદ્ય ભૂત સાહસ્રારચય ચ વન્મહર્દશ્મિરુપાત તુ સૂનારમ-
ના । યચાન્પાકૃતમસ્ય વીજમપિ તૈઃ સ્વૂલાદિદેહૈયુત. સોડ્યં હીશ્વર ઉચ્યતે
તન્નુ વિરાટ સર્વેશ્વરાત્મત્વતઃ ॥૧૧॥ ॥૨૮॥ માયાનું સ્વરૂપ કહે છે—જે
આ માયા છે તે પરમાત્માની આશ્ચર્યકારી કાર્ય કરનારી કોઈ શક્તિ વિ-
શેષરૂપ છે. તથા સ્વતઃ અજ એવા પણ જીવાત્માઓને પોતાના પરિણામ
રૂપ કરણ કહેવરનો સયોગ સપાદન કરી આપનારી હોવાથી જન્મક્ષેત્ર-
રૂપ છે એટલે જેમ બીજરૂપ ઉદ્ભવેને પૃથ્વી છે તેમ નિત્ય એવાપણું

નામનાદિચ્છિન્નહાત્મિકા । તમોમયી હરેઃ શક્તિઃ કાર્યકારણરૂ-
પિણી ॥૩૦॥ ગુણત્રયાત્મિકા ચાજા યા ચોક્ષાઽજ્ઞાનસંધિકા । સા

શ્વોના સ્થલાદિ દેહ ધારણપણે પ્રાદુર્ભાવ પામવા કયારારૂપ છે. જન્મ ઉપરથી સ્થિતિ પ્રલયપણુ લઈ લેવા એટલે ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલયના ક્ષેત્રરૂપ છે, ‘एषा माया भगवतः संगस्थित्यन्तकारिणी’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. આ માયા અનાદિ-ધ્રુવ (નિત્ય) છે, ‘अष्टरूपामजां ध्रुवां’ ‘प्र-
कृतिं पुरुषं चैव विद्यानादी उभावपि’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. તથા જડ-
ચિદાત્મિકા છે. ગુણમય હોવાથી સ્વતઃ જડપણું છે અને સંસારને પામશે એવો ચિદ્વર્ગ ગર્ભમાં છે માટે ચિદાત્માપણું છે અથવા પોતાની અભિ-
માની દેવતાઓએ અધિષ્ઠિત હોવાથી ચિદાત્મિકા છે. તથા તમોમયી છે એટલે સર્વ પ્રાણીઓ તમ (અંધકાર) માંજ જેમ એમ સર્વના મૂળભૂત અને ગુણસાગ્ર્ય જેનું લક્ષણ છે એવી માયામાં વિલીન થએલા શ્વો વિદ્યુત્ત વિજ્ઞાનવાળા થઈ ગયા હોય ને શું ? એવા થઈ જાય છે માટે તેને તમોમયી કહે છે, ‘माया च तमोरूपा’ એવી શ્રુતિ છે. તથા શ્રીકૃષ્ણની શક્તિરૂપ છે, ‘ते ध्यानयोगानुगता अपश्यन् देवात्मनाकिं स्वगुणैर्निगूढाम्’
‘स्वदास्या मायया युक्तः सृजत्यत्ति च पाति च’ ‘परस्य ब्रह्मणः शक्तिल-
भेदमखिलं जगत्’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. તથા કાર્યકારણરૂપિણી છે-મહ-
ત્ત્વ-અહંકારાદિ કાર્યરૂપથી અને અવ્યક્તાદિ કારણરૂપથી પોતેજ વર્તે છે માટે કાર્યકારણરૂપિણી છે, ‘प्रकृतिर्या मयाख्याता व्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी’
‘स एवेदं ससर्जाम्मे भगवानात्ममायया । सदसद्रूपा चासौ गुणमयदा-
गुणो विभुः’ એવી સ્મૃતિ છે. તથા સત્ત્વ, રજ અને તમ આ ત્રણ ગુણ-
સામાન્ય લક્ષણવાળી અને સર્વ વિકારનું મૂળ હોવાથી પોતે તો અન્ન-સ-
નાતની છે, ‘गौरनास्तन्तवती सा जनयित्री भूतभाविनी सिताऽसिता च
रक्ता च’ ‘अजामेकां लोहितशुककृष्णां’ એવી શ્રુતિ છે. (લોહિતાદિ શ-
બ્દોથી સત્ત્વ રજ અને તમ ગુણ કહ્યા છે) તથા જેને વિજ્ઞાનવિરોધિની હોવાથી અજ્ઞાનશબ્દથી કહી છે, ‘विकारजननीमज्ञाम्’ ‘अज्ञानेनावृतं
ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે, આવા લક્ષણવાળી

માયેતિ ત્વયા દ્વેષ્યા યાં તરન્ત્યાશ્રિતા હરેઃ ॥૩૧॥ સત્યં જ્ઞાનમનન્તં
ચ પૂર્ણં ચાલ્પણ્ડમક્ષરમ્ । ધામ યદ્વાસુદેવસ્ય મૂર્તં ચામૂર્તમુચ્યતે

માયા તમારે બાણી આ દુરત્યય માયાનું સતરણ ભગવદાશ્રયથી જ થાય
છે પણ ખીલ કોઈ પ્રકારથી થતું નથી, 'દેવી દ્વેષ્યા ગુણમયી મમ માયા દુ-
રત્યયા । મામેવ એ પ્રપચન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે' 'નારાયણપરો માયામજ્જ-
ક્ષરતિ કુક્ષરામ્' એવી સ્મૃતિ છે આ સ્થળે એવો આશય સચડ છે—
માયાશબ્દાભિભૂત્યા વિવિધગુણમયાશ્ચર્યકાર્યાવહત્વાત્ તાસ્યાત્કાર્યોપયો-
ગાજ્ઞાનદુવ્યકૃતો પ્રદાનઃ સર્ગશક્તિઃ । જ્ઞાનાલોકપ્રકાશપ્રતિહતિકરણાત્સા
તમ શબ્દવાચ્યા નિત્યસ્યાપ્યાત્મનઃ સા ભવતિ જનિપદં દેહયોગોપધાનાત્
॥૩૧॥ સેયં સરવરજક્તમોગુણમયી નાનાવિકારપ્રસૂર્નિત્યાઽજ્ઞા સ્વગુણર્વિમોહજ-
નનાવજ્ઞાનસંજ્ઞાન્વિતા । માયા પ્રહ્લપુરોગમૈરપિ સુરાધીશૈરલક્ષ્યા તથાપ્યેષા
ગ્રીહરિપાદસંધ્યજ્ઞાનં વૃણાં મુલક્ષ્યા તુ સા ॥૨૧॥ ॥૩૦-૩૧॥ હવે બ્રહ્માનું
લક્ષણ કહે છે—સત્ય—અવિકારી સ્વભાવ હોવાથી તથા સ્વરૂપ સ્વભાવથી
સદા એકરૂપ હોવાથી સત્યશબ્દથી વાચ્ય. માટેજ અક્ષરશબ્દથી વાચ્ય
જ્ઞાન—અજડ હોવાથી તથા અસંકુચિત જ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાનશબ્દથી વાચ્ય
અનંત—દેશપરિચ્છેદે રહિત પૂર્ણ—આપક અખંડ—નિરવયવ એવું જે
આ અક્ષર બ્રહ્મ છે તે ભગવાન વાસુદેવના ધામરૂપે વર્તતાં કરચરણાદિ
અવયવોએ રહિત હોવાથી અમૂર્ત અને કરચરણાદિ દિવ્ય આકૃતિએ વિ-
શિષ્ટ એવા ખીલ રૂપથી સેવામાં વર્તતાં મૂર્તપણુ કહ્યું છે શુદ્ધ—અપહ-
તપામ્ (નિર્દોષ) નિત્ય—દેહયોગકૃત જન્મ જરા મરણાદિકે વર્લત અ-
વિકારિ—માટેજ જરામરણાદિ વિકારે વર્લત માયાને પ્રકાશ કરનાર એ-
ટલે વ્યક્ત અવસ્થાને કરનાર (કારણ કે પુરૂષાત્મના જગત્સૃષ્ટિને કરનાર
છે) છે તે આ 'બ્રહ્મ' આ પ્રકારે બાણવું. આ બ્રહ્મ સર્વ કાર્ય વર્ગના આ-
ધારભૂત છે બ્રહ્મમાં જે આ સત્યત્વાદિ વિશેષણો આપ્યાં છે તે પરબ્રહ્મના
શેન (દાસ) પણે સહિત છે માટે પરબ્રહ્મના જે અસાધારણ સત્યત્વાદિ વિ-
શેષણો છે તેનાથી આ જુદાં બાણવું, કરણ કે પરબ્રહ્મનાં અસાધારણ સ-
ત્યત્વાદિ વિશેષણો તેના શેષભૂત બ્રહ્મમાં સભવતાં નથી. આ સ્થળે એવો

॥૩૨॥ શુદ્ધં નિત્યં ચાવિકારિ માયાદીનાં પ્રકાશકમ્ । તદ્રહેતિ
વિજાનીહિ સર્વાધારતયા મતમ્ ॥૩૩॥ નારાયણો વાસુદેવઃ સ્વતત્રઃ
સ્વપ્રકાશકઃ । આનન્દદિવ્યમૂર્તિશ્ચ વિષ્ણુઃ કૃષ્ણોઽચ્યુતોઽવ્યયઃ

તાત્પર્યસૂચક છે—મૂર્તામૂર્તાત્મના દ્વે નિગમનિગદિતે યસ્ય રૂપે સદા સ્થઃ
સંવિદ્રૂપં વિશુદ્ધં નનુ ભવતિ નિજં દ્વૈક્ષરં યસ્ય રૂપમ્ । યદ્વાસા ભાતિ સર્વં
તપનશશિમુક્તા ભાન્તિ યસ્મિન્ જાતુ પ્રજ્ઞાસ્વયં નિત્યમેકં રહ્યું ભવતિ પર-
બ્રહ્મણો દિવ્યધામ ॥૩૧॥ ॥૩૨-૩૩॥ હવે ચાર શ્લોકથી પરંબ્રહ્મનું લક્ષણ
કહે છે—હોવાદિકથી પર એવા તે અક્ષર બ્રહ્મધરી પર પરંબ્રહ્મ નારાયણ
છે. જે સમસ્ત ચેતન અચેતનના અતર્યામી છે એજ નારાયણ કહેવાય
છે, ‘અંતર્બહિશ્ચ તત્સર્વં વ્યાપ્ય નારાયણઃ સ્થિતઃ’ એવી શ્રુતિ છે. સર્વમાં નિ-
વાસ કરીને જે રહેલા છે તથા સર્વ જગત્ જેમાં નિવાસ કરીને રહેલું છે
માટે વાસુદેવશબ્દથી સ્મૃતિમાં કહેલા, ‘સર્વંત્રાસૌ સમસ્તં ચ વસત્યત્રેતિ
તત્ત્વઃ । તત્ત્વઃ સ વાસુદેવેતિ વિદ્વદ્ભિઃ પરિપચ્યતે’ એવી નિરૂપિત કરી છે.
પોતાથી બીજા બધાના નિયંત્રા હોવાથી સ્વય સ્વતંત્ર છે, ‘ન તસ્યેશે કલ્પન’
‘મૂનેષુ ચાન્તર્હિત આત્મતત્ત્વઃ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. સ્વપ્રકાશસ્વરૂપ
જેમનું છે, ‘તં દેવા જ્યોતિષાં જ્યોતિઃ’ એવી શ્રુતિ છે. આનંદમય દિવ્ય મૂર્તિ
જેમની છે, ‘આનન્દમાત્રકરપાદમુખોદરાદિઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. સર્વત્ર
વ્યાપ્તિ હોવાથી વિષ્ણુશબ્દથી વાચ્ય, ‘યસ્યાદ્વિષ્ટમિદં સર્વં તસ્ય શક્ત્યા
મહાત્મનઃ । તસ્યાદેવોચ્યતે વિષ્ણુર્વિદ્યોર્ધાતોઃ પ્રવેશનાત્’ એમ વિષ્ણુપુરા-
ણમાં કહ્યું છે. અથવા દેશ કાળ વસ્તુ પરિચ્છેદે રહિત હોવાથી વિષ્ણુ,
‘વ્યાપ્ય મે રોદસી પાર્થ ! કાન્તિરમ્યધિકા સ્થિતા । ક્રમણાદ્યાપ્યહં પાર્થ !
વિષ્ણુરિત્યભિસંજિતઃ’ એમ મહાભારતમાં કહ્યું છે. આનંદમય હોવાથી
કૃષ્ણશબ્દથી વાચ્ય, ‘કૃષિર્મૂલાચકઃ શબ્દો જશ્ચ નિર્વૃત્તિવાચકઃ । વિષ્ણુસ્ત-
ત્રાવયોગાચ કૃષ્ણો ભવતિ શાશ્વતઃ’ એવી નિરૂપિત કરી છે. સમાશ્રિતના સં-
રક્ષણરૂપ ત્રીજી શ્રુતિ—બ્રહ્મ નહિ થનારા અથવા આશ્રિતોને શ્રુતિ નહિ
કરનારા તે અચ્યુત કહેવાય, ‘જાજ્ઞતં શિષ્યમચ્યુતં’ ‘યસ્યાચ ચ્યુતપૂર્વોઽહમ-
ચ્યુતસ્ત્રેન કર્મેણ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. સ્વરૂપ અને સ્વભાવથી અન્યથા-

॥૩૪॥ सर्वज्ञः सत्यसङ्कल्पः सर्वकर्मफलप्रदः । अन्तर्यामी सर्वशक्तिसेवितः परमेश्वरः ॥३५॥ सर्वत्रैवान्वितः शक्त्या व्यतिरिक्तः स्वतः स्थितः । नियन्ता कालमायादेः सर्वकारणकारणम् ॥३६॥

ભાવરૂપ વ્યયે રહિત હોવાથી અવ્યયપણે રહેલા, ‘અજરોઽમરોઽવ્યયઃ’ ‘વિ-
મલ્યંવ્યય ઇશ્વરઃ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. જે સર્વજ્ઞ અને સત્યસકલ છે
(જેના સકલપને કોઈપણ રોકી શકે નહિ) ‘યઃ સર્વજ્ઞઃ સર્વવિત્’ ‘યો
વેતિ યુગપત્ત્વં પ્રત્યક્ષેણ સદા સ્વતઃ’ ‘સત્યકામઃ સત્યસકલ્પઃ’ એવી
શ્રુતિ છે. અંતર્યામી-સર્વની અદર રહીને નિયમન કરનારા, ‘સ ત આ-
ત્માઽન્તર્યામ્યમૃતઃ’ ‘જનાનાં સર્વાત્મા’ ‘સર્વસ્ય ચાહં હૃદિ સન્નિવિષ્ટઃ’ એવી
શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. અતર્યામી છે માટેજ જે વસ્તુગત્યા ઇન્દ્રાદિ યજ્ઞનરૂપ
સર્વ કર્મોપદે આરાધ્ય અને સ્વય સર્વકર્મ ફલપ્રદ છે, ‘યો વિવધાતિ
કામાન્’ ‘ફલમત્ત ઉપપત્તે.’ ‘મયૈવ વિહિતાન્ હિ તાન્’ એવી શ્રુતિ સૂત્ર
અને સ્મૃતિ છે. સર્વ શક્તિઓએ સમન્વિત, ‘પરાસ્ય શક્તિર્વિવિધૈવ શ્રૂયતે’
એવી શ્રુતિ છે. અથવા ભૂતિ વિશેષને પામેલી રાધા રમા જ્યા આદિક
શક્તિઓએ સેવેલા, ‘જયાસુશીલાહલિતામુલ્લાનાં શૃન્દૈઃ સહીનાં સહ રા-
ધયા ચ । સમર્પ્યમાનં રમયા ચ ભામાકલિન્દજાજામ્બવતીમુલ્લાનામ્’ એમ
સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે. પરમેશ્વર (સર્વેશ્વર) ‘તમીશ્વરાણાં પરમં મહેશ્વ-
રમ્’ ‘સમસ્તશક્તિઃ પરમેશ્વરાદયઃ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. આ સમસ્ત ચિ-
દચિત્ પ્રપંચમાં જે સ્વયં અંતર્યામીભાવરૂપ શક્તિથી સમન્વિત (અન્વય
પામીને રહેલા) અને સ્વય દિવ્ય આનંદમય આકારથી અક્ષરધામમાં
વ્યક્તિરૂપણે રહેલા છે. કાળ પ્રકૃતિ પુરૂષો અને અક્ષર આદિકના અંત-
રાત્માપણે જે નિયતા છે. માટેજ જે સર્વ કારણના કારણ છે એટલે કાળ
માયાદિકને પણ નામ રૂપના વિલાગની પ્રાસિરૂપ વ્યક્ત અવસ્થા કરનાર
હોવાથી કારણ છે, ‘જ્ઞઃ કાલકાલઃ’ ‘પ્રધાનક્ષેત્રજ્ઞપતિઃ’ ‘સર્વસ્ય વશી સર્વ-
સ્વેજ્ઞાનઃ’ એવી શ્રુતિ છે. માટેજ આ ‘પરમાત્મા’ એવા પ્રકારથી શ્રુતિ
સ્મૃતિમાં પ્રસિદ્ધ છે. માટે આજ સર્વાન્તરાત્મા પરબ્રહ્મભૂત નારાયણ મુ-
મુક્ષુઓએ ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે, ‘પરમાત્મા ચ સર્વેષામાધારઃ પુરુષો-

પરમાત્મેતિ યત્રાહુસ્તત્પરંબ્રહ્મ કથ્યતે । ઉપાસનીયં સર્વેપામેતદેવ
મુમુક્ષતામ્ ॥૩૭॥ ઇત્યુત્તર મયા પ્રોક્તં યથામતિ યથાશ્રુતમ્ ।
વ્યાખ્યાનં વિસ્તરેણાસ્ય જાનાત્યસહુચઃ પ્રભુઃ ॥૩૮॥ રૂપાણ્યેતાનિ
ચ સ્વામી સ તુ પ્રત્યક્ષમીક્ષતે । મુમુક્ષુભ્યઃ સ્વૌજસાં ચ તાનિ દર્શ-
યતેઽપિ સઃ ॥૩૯॥ સુવત ઉવાચ—ઇત્યુક્ત્વા વિરરામાસાવૌદ્ધવી-
યાગ્રણીર્મુનિઃ । સોઽપિ તદ્વચનં શ્રુત્વા પ્રસન્નો વર્ણિરાઢભૂત્ ॥૪૦॥
ઋજું નિપ્કપટં સાધું તં નિશ્ચિત્યાગ્રવીચ સઃ । ત્વયોત્તરં યથાર્થ

ત્તમઃ । વિષ્ણુનામા સ વેદેષુ વેદાન્તેષુ ચ ગીયતે' 'આત્માત્મા ચાક્ષરાત્મા
ચ' 'પરમાત્મેત્યુદાહૃત.' ઈત્યાદિ સ્મૃતિઓ છે આવી રીતે પરબ્રહ્મનુ સ્વ
૩૫ છે. આ સ્થળે એવો તાત્પર્યસચ્છ છે—જીવાદિભ્યશ્ચતુર્ભ્યઃ પરત્તરમુ-
દિત્ત વત્પરબ્રહ્મ સોઽય સર્વસ્યાપ્યન્તરાત્મા સકલક્રમભગુણૈઃ સંયુત્ત. સર્વદર્શી ।
સકલવાયત્તસિદ્ધિઃ સકલતત્તુતયા સર્વકર્માભિપૂજ્યસ્તત્ત્વકર્મેષ્વદશ સ્વયમન-
વધિકાનન્દસન્દોહસિન્ધુઃ ॥૧॥ નારાયણો વાસુદેવ. સર્વકારણકારણમ્ ।
સર્વાન્તરાત્મા ભગવાન્ વાસુદેવોઽલિલ્લાર્થદ. ॥૨॥ ॥૩૪-૩૭॥ હે વર્ણીન્દ્ર ।
આ પ્રકારે મેં યથામતિ ગુરુમુખથી જે રીતે જણ્યું છે તે રીતે પુછતા ત-
મોને તેનો ઉત્તર આપ્યો આનુ વિસ્તારથી વિવેચન તો અમારા પ્રભુ શ્રી-
રામાનન્દમુનિ જાણે છે, કારણ કે તે સ્વામીને તો આત્મા પરમાત્મા આદિ-
કના સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર સદા વર્તે છે અને મુમુક્ષુ શિષ્યોને તેમનાં સ્વરૂપ
પોતાના પ્રતાપથી સાક્ષાત્ અપરોક્ષપણાને પમાડવાપૂર્વક આ અર્થનો
અવબોધ આપે છે ॥૩૮-૩૯॥

સુવ્રતઃપિ કહે છે—હે રાજન્ ! ઉદ્ધવાવતાર શ્રીરામાનન્દસ્વામિના
શિષ્ય સાધુઓમા અચ્છી એવા મુક્તાનન્દમુનિ આ પ્રકારે કહીને મીન થઈ
ગયા, વર્ણીન્દ્ર શ્રીહરિપણુ તેમનુ વચન શ્રવણ કરીને અતિશય પ્રસન્ન થયા
॥૪૦॥ શ્રીહરિ મુક્તાનન્દમુનિને નિષ્કપટ દ્વંદ્વવાળા અને સરલ સ્વભાવ-
વાળા વિનિશ્ચય કરીને, તેમના વચનને જાદુ માન આપતા થકા બોધ્યા કે-
હે મુને ! તમોએ જે મારા પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર આપ્યો તે યથાર્થ અને અસ-
દ્ધિધાર્ય છે. મેં પૂર્વે શાસ્ત્રને જાણેલા જાદુજનોને આ જવાદિકનું સ્વરૂપ

વૈ મુને ! કૃતમસંશયમ્ ॥૪૧॥ વહુભ્યઃ શાસ્ત્રવિદ્ભ્યોઽપિ પૃષ્ઠમેત-
ન્મયા પુરા । કેનાપિ નેદશં યુક્તં કૃતમુત્તરમસ્ય તુ ॥૪૨॥ યૂયં મહાન્તઃ
સર્વે સ્થ યંથાશાસ્ત્રોક્તલક્ષણાઃ । સન્તોઽથ વો દર્શનેન મમાનંદો
મહાનભૂત્ ॥૪૩॥ મુક્તાનન્દોઽથ તં ગ્રાહ મયાપ્યત્ર સહસ્રશઃ ।
દૃષ્ટાસ્તપસ્વિનઃ સ્વાતાસ્ત્વાદશસ્તુ ન કશ્ચન ॥૪૪॥ ર્દદ્વકૃપ્રશ્નં વિ-
ધાતું ચ ઘોઢું વાપિ તદુત્તરમ્ । તવૈવ બુદ્ધિયોંગીન્દ્ર ! સર્વોપર્યઘ
વર્તતે ॥૪૫॥ નીલકण્ઠોઽથ તાન્સાધૂન્ સાધુલક્ષણશાલિનઃ ।
જ્ઞાત્વા દિનાનિ કતિચિત્સેવ્યમાન ઉવાસ તૈઃ ॥૪૬॥ તં કોઽપિ
બ્રહ્મવિદ્યાયાઃ પ્રશ્ને પ્રશ્નોત્તરેઽપિ વા । નાતિચક્રામ મતિમાન્ પ્રા-
કૃતે સંસ્કૃતે તથા ॥૪૭॥ દૃષ્ટાતિમાનુર્પી બુદ્ધિઃ તેઽપિ સર્વે વિચ-

પુછ્યું હતું પણ મને તેનો કોઈએ પણ તમારા જેવો યથાર્થ ઉત્તર આ-
પ્યોજ નહિ. તમો તમામ 'કૃપાલુરકૃતદ્વોદ્ધઃ' ઇત્યાદિ સમ્બોધોક્ત સદ્લક્ષ-
ણથી પરિપૂર્ણ મહાસાધુઓ છો. આવા તમારાં દર્શન થવાથી આજ મને
મહાન્ આનંદ થયો છે ॥૪૧-૪૩॥ હે રાજન્ ! વર્ણુન્દ્રનું આવું વચન
શ્રવણ કર્યા પછી મુક્તાનંદ મુનીન્દ્ર બોલ્યા કે-હે યોગીન્દ્ર ! મેં પણ આ લો-
કમાં પ્રસિદ્ધ બહુ તપસ્વિઓ દેખ્યા છે પણ આપના જેવો તો એક પણ
તપસ્વી અદ્યાપિ દેખ્યો નથી. તેમજ આવો પ્રશ્ન પુછવા કે તેનો યથાર્થ
ઉત્તર આપવા બાણવા માટે પણ સમર્થ એકપણ બોયો નથી, માટે હા-
લમાં તો તમારીજ બુદ્ધિ તપથીજ જેમ એમ તત્ત્વવિચારથી પણ અત્યંત
નિર્મળ અને સર્વોપરી-સર્વથી અધિક દેખાયછે ॥૪૪-૪૫॥ હે રાજન્ !
નીલકંઠ લગવાનતો તે સમસ્ત સાધુઓને સાધુલક્ષણસપત્ત અને સહ-
વસતિને સમુચિત સમજીને, તે સાધુઓએ યથાયોગ્ય સેવા કર્યાંથકા ત્યાંજ
દેટલાક દિવસ નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૪૬॥ તે મુનિમંડળમાં મતિમાન્ કોઈ
પણ આ વર્ણુન્દ્રને બ્રહ્મવિદ્યાના પ્રશ્નો પુછવામાં કે તેના ઉત્તરો આપવામાં
તથા સંસ્કૃત પ્રાકૃત કોઈ પણ પ્રબન્ધમાં મતિબળથી અતિક્રમણ કરી
શક્યા નહિ એટલે જીતવા માટે સમર્થ થયા નહિ ॥૪૭॥ વિદ્વદ્વર્ગમાં પણ
વિચક્ષણ એવા મુક્તાનંદાદિ સર્વ સાધુઓએ શ્રીહરિની અતિમાનુષી મનીષા

ક્ષણાઃ । સાક્ષારણાં નરધિયં તસ્મિન્નૈવ હિ ચક્રિરે ॥૪૮॥ અલબ્ધ-
પારાસ્તે સર્વે સાશ્વર્યં તસ્ય વર્ણિનઃ । નરાકૃતેર્ભગવતઃ શુશ્રૂષામેવ
ચક્રિરે ॥૪૯॥ શૃણ્વન્કથાઃ પુણ્યતમાઃ સ્ત નિત્યં રાસેશ્વરીપ્રાણપતેર્મ-
નોજ્ઞાઃ । સદ્ગુહોઽસ્તિભાવેન સદા સ્થિરાક્ષસ્તત્રાપિ ભૂપાલ ! તપશ્ચ-
કાર ॥૫૦॥ इति श्रीसत्सङ्गीजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे मुच्चा-
नन्दादिसाधुसमागमनामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५१॥

મુત્રત ઉવાચ—સાધવસ્તે વર્ણિનોઽસ્ય ધ્યાનદક્ષિસ્થરતાં સદા ।
પદ્યન્તો વિસ્યયં પ્રાપ્તુર્મુક્તાનન્દ ઉવાચ તમ્ ॥૧॥ દુઃસ્વૈર્યં સર્વ-
કાલં તે દૃશ્યતે વર્ણિસત્તમ ! । કાં દેવતાં ધ્યાયસિ ત્વં વક્તુમર્હસિ
તત્તુ નઃ ॥૨॥ ધ્રીનીલકણ ઉવાચ—શ્રીરાધિકેશો ભગવાન્ યોઽસ્તિ

નિરીક્ષણુ કરીને ‘આમની મનુષ્ય સાધારણી શુદ્ધિ નથી માટે કોઇ પણ
આ અમાનુષ્ય મહિમાવાળા ધર્મી છે’ એમ નિશ્ચય કર્યો ॥૪૮॥ વર્ણિવે-
ધારી શ્રીહરિના શુભુ ઐશ્વર્યાદિકનો નહિ પાર પામતા સર્વે સાધુઓ દિવ્ય
નરાકાર જેમણે સ્વેચ્છાથી સ્વીકાર્યો છે એવા ભગવાનનો સાશ્વર્ય શુદ્ધિ-
વૈભવ વર્ણવવા પૂર્વક આદરભાવથી તેમની શુશ્રૂષા કરવા લાગ્યા ॥૪૯॥
હે ભૂપાળ ! વર્ણીન્દ્ર ભગવાન્ તે લોજપુરમાં મુક્તાનંદાદિ મુનિઓએ ક-
હેવા માંડેલી રાસેશ્વરી પ્રાણુપતિ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણની શ્રવણમંગળ મ-
નોહર દિવ્ય કથાઓને નિત્ય આદરથી શ્રવણ કરતા થકા સર્વ ઇન્દ્રિયોને
નિયમમાં કરવાપૂર્વક તપમાં તત્પર થયા હતા ॥૫૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિ-
શ્યવને...પ્રથમપ્રકરણે મુક્તાનંદાદિસાધુસમાગમનામૈકપંચાશત-
ત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૧॥

અધ્યાય પર મો.

મુત્રતઃકપિ કહે છે—હે રાજન્ ! આ વર્ણીન્દ્ર શ્રીહરિની સર્વ સમ-
યમાં સ્વેદેવના ધ્યાનમાં નેત્રની નિશ્ચળતા નિરખીને એટલે ધ્યાનનિ-
ષ્ઠાનો પ્રકર્ષ પેખીને સર્વ સાધુઓ પરમ વિસ્મયને પામી ગયા. તે પછી
મહામુનિ મુક્તાનંદશ્ચ એમ બોલ્યા કે—હે વર્ણીવર્ધ ! સર્વ સમયમાં તમારા
ચિત્તની એકાગ્રતાને સૂચવનારી દૃષ્ટિસ્થિરતા વર્તે છે તો તમો સ્વેદેવ-

સર્વેશ્વરોઽનય ! । इष्टदेवः स एवास्ति मम सच्छास्त्रसम्मतः ॥३॥
 ब्रह्मधर्मशिवादीनां देवानामपि देवता । वराहाद्यवताराणां धर्ता
 कृष्णः परं ब्रूहत् ॥४॥ ध्यायामि तमहं नित्यं पूजयामि च तं मुने ! ।
 कीर्तयामि च तन्नाम यदाहुः कलितारकम् ॥५॥ संसारे भ्रमतां
 पुंसां दुःखितानां स्वकर्मभिः । कृष्णमेकं विना नान्या गतिरस्ति
 कलाविह ॥६॥ श्रीमतोऽस्य गवेन्द्रस्य चरणाम्बुहान्मम । अन्य-

પણે માનેલા કયા દેવનું ધ્યાન ધરો છે તે મને કહો ॥૩-૨ા આ પ્રકારે
 પુછેલા શ્રીનીલકંઠર્ણુન્દ્ર મનુષ્યનાશ્વનું અનુકરણ કરતાયકા, પાંચ શ્લો-
 કથી કહેછે—હે નિર્દોષ મુને ! જે શ્રીરાધિકારમણુ ભગવાન સર્વેશ્વર છે.
 જે ભવશ્રક્ષાદિ દેવોના પણ દેવ (ઉપાસ્ય દેવતાવિશેષ) છે 'ત્વ દેવતાનાં
 પરમં ચ દેવતમ્' એવી શ્રુતિ છે. જે વરાહ વિગેરે અવતારોના પ્રથમ મૂળ
 છે અને નિરતિશય બૃહત્ત્વ (મોટાપણું) પણાના યોગથી જેને પરશ્વક્ષ
 શબ્દથી કહ્યા છે એજ સમ્બાન્ધસમત શ્રીકૃષ્ણ મારા ઇષ્ટદેવ છે. હે
 મુને ! તેમનું હું નિત્ય અનુધ્યાન કરુંછું તથા બાહ્ય માનસ ઉપચારોવડે
 યથાવિધિ પૂજન કરુંછું તથા તેમનુંજ સકળ કળિમળને નિર્મૂળ નાશ કર-
 નાઈ નામ સદાકાળ કીર્તન કરુંછું, 'કલિકલ્મસમત્યુગં નરકાર્તિપ્રદં નૃણા-
 મ્ । પ્રયાતિ વિલયં સયઃ સહુકૃષ્ણસ્ય સંસ્મૃતેઃ' એવી સ્મૃતિ છે ॥૩-૫ા
 પોતે કરેલાં અનાદિકાળથી અનુવર્તતાં શુભાશુભ કર્મોને લીધે ભવસાગ-
 રમાં ભમતા, દુરત દુઃખથી કલેશ પામતા પુરુષોને આ કુટિલ કળિકાળમાં
 એક શ્રીકૃષ્ણજ ગતિ છે ખીજી કોઈ પણ ગતિ (ઉપાય) નથી, શાસ્ત્રોક્ત
 કર્મયોગાદિ ઉપાયોના પણ નિર્વાહક એક શ્રીકૃષ્ણજ છે, 'મામેવ વે પ્રપ-
 ણન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે' એમ ભગવાનેજ સ્વયં કહ્યું છે. રાગદ્વેષની
 અભિવૃદ્ધિ કરનારા અને વિજ્ઞાનનો વિક્ષોભ કરનારા આ કળિકાળમાં તો
 કર્મયોગાદિ ઉપાયોની દુર્ઘટતા છે માટે શ્રીકૃષ્ણના ચરણ શરણુવરણુ
 વિના ખીલે કોઈપણ સુકર ઉપાય નથી ॥૬ા શ્રીમતોઽસ્ય ગવેન્દ્રસ્ય—સ્વયં
 શ્રીપતિ છે તથાપિ યદુકુળમાં અવતરી નદભવનને સમવક્રત કરીને, ગો-
 પાળી સાથે ગાયોને ચારવાથી અસાધારણુ પરત્વ અને સૌલભ્યને સૂચવ-

ગ્રાણુરપિ પ્રીતિઃ કાપિ નાસ્ત્યેવ સર્વથા ॥૭॥ મુવત ઉવાચ—શત્યુ-
ક્તવન્તં તં જ્ઞાત્વા કૃષ્ણમકં મહામતિમ્ । પ્રીતો મુક્તાનન્દ ઝવે
રાજન્ભાગવતપ્રિયઃ ॥૮॥ મુક્તાનન્દમુનિસ્વાચ—સર્વે ભજામઃ શ્રીકૃષ્ણં
વયમપ્યધુના ભુવિ । કૃપયા સહુરોરેવ પશ્યામો હૃદયેઽપિ તમ્ ॥૯॥
રામાનન્દાલ્યયા લોકે પ્રસિદ્ધો હુદ્ધવઃ સ્વયમ્ । અસ્માકં સહુરઃ
સોઽસ્તિ ત્રયણીયો મુમુક્ષતામ્ ॥૧૦॥ કૃપાં સ કુરુતે યસ્મિન્સ
સમાધૌ સમીક્ષતે । ગોલોકેઽષ્ટાંગરાસસ્યં શ્રીકૃષ્ણં મુરલીકરમ્
॥૧૧॥ ભવાદશસ્તુ ચે વ્રહ્મન્ભક્તિધર્મતપોન્વિતાઃ । પ્રત્યક્ષવર્શનં

નારા ગોપાળ પદને પામીને 'ઓવિદ' એવા નામથી પ્રખ્યાતિ પામ્યા મારે
'ગવેન્દ્ર' આ પ્રકારે જે કહેવાય છે, એવા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના ચરણાર-
વિદ વિના કોઈ પણ પદાર્થમાં મારે અણુમાત્રપણુ પ્રીતિ સર્વ પ્રકારે
નથીજ ॥૭॥ સુવ્રતતપ્તપિ કહેછે—હે રાજન! આવું ભગવાનનું વચન
સાંભળીને અને તેમનો કૃષ્ણમાં ભક્તિવિશેષ અને ભક્તિસંસ્કૃત શુદ્ધિવિ-
શેષને વિનિશ્ચય કરીને, ભાગવતો જેમને પરમ પ્રિય છે અને ભાગવતોને
પરમ પ્રિય એવા મુક્તાનન્દમુનિ મનમાં પરમ પ્રસન્ન થઈને એમ બોલ્યા
કે—॥૮॥ હે વર્ણિવર્ધ! સર્વે અમેપણુ આ સ્થાનમાં હમણાં તે શ્રીકૃષ્ણનીજ
ભક્તિ સદાકાળ કરીએ છીએ. અમારા ગુરુ રામાનન્દમુનિની કૃપાથીજ
તે શ્રીકૃષ્ણને હૃદયકમળમાંપણુ સ્કુરણાયમાન થતા તેતે સમયમાં
ધ્યાનદૃષ્ટિએ દેખીએ છીએ ॥૯॥ ભાગવતાચ્છી ઉદ્ધવજીજ બીજી મૂર્તિ
હાલમાં સ્વીકારીને રામાનન્દ નામથી લોકમાં વિખ્યાત થયા છે. સમગ્ર
મુમુક્ષુ માનવોએ સમાશ્રય કરવા યોગ્ય છે ચરણકમળ જેમનાં, એવા તે
સદ્ગુરુ અમારા સર્વેના ગુરુ છે ॥૧૦॥ તે શ્રીરામાનન્દ સદ્ગુરુ જે જનની
ઉપર કૃપા કરે છે તે યમ નિયમાદિ સાધનસંપત્તિના પ્રયાસની અપેક્ષા
વિનાજ તત્કાળ સિદ્ધ થતી સમાધિદૃષ્ટિથી ગોલોક ધામમાં અખંડ રાસમાં
રમણુ કરતા, મુરલીધર, શ્રીકૃષ્ણનું સાક્ષાત્ નિરીક્ષણુ કરેછે ॥૧૧॥ વળી
હે વ્રહ્મન! જે કોઈ તમારા જેવા ધર્મ તપ અને ભક્તિથી પરિપૂર્ણ પુરુષો
છે તેમને તો સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ શ્રીરામાનન્દસ્વામીના કૃપાકટાક્ષને પરવશ થ-

દત્તે તેભ્યઃ કૃષ્ણશ્ચ તદ્વશઃ ॥૧૨॥ પૃથંકયા ન પશ્યામઃ શ્રીકૃષ્ણાત્તં
વયં ત્વિહ । યતસ્તદાત્મના કૃષ્ણઃ શ્રેયસે વર્તતે નૃણામ્ ॥૧૩॥ મુ-
મુક્ષુણાં ગુરુત્વં ચ તસ્મિન્નેવ હિ ભૂતલે । સ્વયં કૃષ્ણેન નિહિતમસ્તિ તં
જાનતાત્મવત્ ॥૧૪॥ અતો ગુરુપદં બ્રહ્મજ્ઞાસ્ત્યન્યત્ર હિ સામ્પ્રતમ્ ।
અથ શ્રીમદ્ભાગવતશ્લોકૌ યૃષ્ણવાદિમાથમ ! ॥૧૫॥ અસ્માલ્લોકાદુ-
પરતે મયિ જ્ઞાનં મદાશ્રયમ્ । અર્હત્યુદ્ધવ પવાજ્ઞા સમ્પ્રત્યાત્મ-
વતાં ઘરઃ ॥૧૬॥ નોદ્ધવોઽપિ મદ્યૂનો યદુળેર્નાદિતઃ પ્રમુઃ ।

ધને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપેછે ॥૧૨॥ આ લોકમાં અમોતો તે શ્રીરામાનંદમુનિને
શ્રીકૃષ્ણપ્રકીર્તી પૃથક્પણે ભેટા નથી, કેમકે સ્વયં શ્રીકૃષ્ણજી શ્રીરામાનં-
દમુનિરૂપથી જનોના નિઃશ્રેયસમાટે પ્રવર્તેછે (સર્વેશ્વર શ્રીકૃષ્ણજી ગુરૂરૂપથી
પ્રકટ થઈને મુમુક્ષુઓને ઉપકાર કરેછે માટે શિષ્યોએ ગુરૂમાં એવી દૃષ્ટિ
કરવી એવી શાસ્ત્રમર્યાદા છે, 'ગુરુરેવ પરંબ્રહ્મ ગુરુરેવ પરા ગતિઃ । ગુરુરેવ પરા
વિષ્ણુ ગુરુરેવ પરાયણમ્ । ગુરુરેવ પરઃ કામો ગુરુરેવ પર ધનમ્ । યસ્માત્સ-
દુપદેષ્ટાઽસૌ તસ્માદ્ગુરુતરો ગુરુ.' 'યસ્માદેવો જગદ્દાથઃ કૃત્વા મત્વંમયીં વનુમ્ ।
મમાનુદ્ધરતે લોકાન્કારુણ્યાચ્છાસ્યપાણિના । તસ્માદ્ભક્તિગુરૌં કાર્યાં સંસારભય-
મીરુણા' એવી સ્મૃતિ છે) ॥૧૩॥ સ્વયં શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માએ ઉદ્ધવજીને
ગુણોવડે પોતાને ગુલ્ય બાળીને, સારતબ્રહ્માગમાં મુમુક્ષુ માનવોનું કલ્યાણ
કરવા ગુરૂપણું તે ઉદ્ધવજીને વિષેજ આરોપણું કરેલું છે ॥૧૪॥ હે પ્રધન !
માટે આ વર્તમાનકાળમાં તે ઉદ્ધવજીપ્રકીર્તી બીજા જનમાં ગુરૂપદ છેજ નહિ,
હે વર્ણિન્દ્ર ! આ મેં કહેલી બાબતમાં શ્રીમદ્ભાગવતનું વચનજ પ્રમાણ છે
એમ બાણી ॥૧૫॥ ભગવાતનું એવું વચન છે કે—અવતરણકાર્ય પરિપૂર્ણ
થઈ રહેતાં હું આ લોકમાંથી અંતર્ધાન થઈ જઈશ ત્યારે મારા આશ્રયવાળું
એટલે મારા દિવ્ય સ્વરૂપ ગુણ વિભૂતિ વિગેરે વિષયવાળા વિજ્ઞાનનો પાત્ર
બીજો કોઈ નથી એક ઉદ્ધવજીજી યોગ્ય છે (અર્થાત્ બીજો કોઈ બાહ્યતો
નથી) આ સમયમાં ઉદ્ધવજીજી આત્મવતાં વર—આત્મસ્વરૂપના યથાર્થ
દર્શિઓમાં શ્રેષ્ઠ છે, (જે આત્મા પરમાત્માના સ્વરૂપ સ્વભાવને યથાર્થ સા-
દ્યાતકાર કરે એજ આત્મદર્શિઓમાં વર કહેવાય, એવાતો એક ઉદ્ધવજીજી

અતો મદ્યુનં લોકં ગ્રાહયન્નિહં તિષ્ઠતુ ॥૧૭॥ इत्थं ग्राह स्वयं कृष्ण-
स्तस्माद्वयमिहानघ ! । तमाश्रितास्तदाश्रयां स्थिताः कृष्णं भजा-
महे ॥१८॥ मुप्रत उवाच—एवं मुक्तानन्दवचः शृण्वतस्तस्य वर्णिनः ।
पिञ्चुक्तद्रुत्वादिस्मृतिरासीन्नरेश्वर ! ॥१९॥ ततः प्रत्यक्षकृष्णस्य
कर्तुं दर्शनमुत्सुकः । आसीद्रामानन्दमुनेः कृपां सम्पाद्य सेवया
॥२०॥ ततः प्रणम्य तं प्रीत्या ग्राहाहमपि सन्मते ! । यौष्माकीणो

છે) કારણ કે—આ ઉદ્ધવજી ૨૭ તમને વશ પામ્યા નથી, માટેજ પ્રભુ
છે, માટેજ ગુણ-ગુણના કાર્યભૂત કામ ક્રોધાદિકથી નહિ પીડા પામેલા છે,
માટે આ ઉદ્ધવજી અણુમાત્રપણુ મારાચક્રી જ્ઞાનાદિગુણોએ કરીને ન્યૂન
નથી, તો મારા વિષયવાળું વિજ્ઞાન લોકોને ચંદણ કરાવે માટે આ ધરાતળ-
માંજ રહો, સત્યસંકલ્પ મારી ઇચ્છાથી ગ્રાહણનો થાપ આ એકલા ઉદ્ધ-
વજીને પરાલવ ન કરો ॥૧૬-૧૭॥ હે નિર્દોષ નીલકંઠ વાહુનું ! સ્વયં શ્રી-
કૃષ્ણભગવાને આ પ્રકારે અંતર્ધાન સમયે સ્વમનમાં વિચારીને કહ્યું હતું,
માટે અમો સર્વે સાધુઓ તે ઉદ્ધવાવતાર શ્રીરામાનંદસ્વામિનો સદ્ગુણો
સમાશ્રય કરીને તેમની ધર્માનુબંધિ આજ્ઞામાં વર્તતાથકા શ્રીકૃષ્ણને સદાય
લજીએ છીએ ॥૧૮॥ હે નરેશ્વર ! આવું મુક્તાનંદમુનિનું વચન શ્રવણ કરતા
વર્ણાન્દ્રને તુરત પૂર્વે પિતા ધર્મદેવે શ્રીરામાનંદસ્વામીના સંબંધમાં
'માહાસ્ત્યં સ્વગુરોસ્સક્તૈ સૌરાષ્ટ્રાદિષુ તત્તિસ્થિતિઃ' ઇત્યાદિ જે કહેલું તેની સ્મૃતિ
થઈ આવી ॥૧૯॥ તે પછી 'શ્રીરામાનંદસ્વામી અમારા ગુરુ છે' એવી
જેમને સ્મૃતિ થઈ આવી છે એવા શ્રીહરિ શ્રીકૃષ્ણનાં સાક્ષાત્ દર્શન
આલાપાદિકની આકાંક્ષાથી, તેની પ્રાપ્તિમાં શ્રીરામાનંદમુનિની કૃપાજ કેવળ
સાધન છે એવો નિશ્ચય કરીને, તેમની સેવામાં ઉત્કટ ઉત્કંઠાવાળા થયા
॥૨૦॥ ત્યાર પછી શ્રીહરિ મુક્તાનંદમુનિને નમસ્કાર કરીને સ્નેહાતિશયથી
કહેવા લાગ્યા કે—હે સન્મતે ! શ્રીરામાનંદસ્વામિના ચરણકમળના આશ્રિ-
તોમાં હુંપણુ એક છું, માટે સાધુસદ્ગુણસંપન્ન એવા તમારે કાંઈપણ શંકા
રાખ્યા વિના મનેપણુ હિતમાર્ગનો ઉપદેશ કરો, (હિત કરો) હે મુને ! તે
રામાનંદમુનિનું દર્શન જે પ્રકારે મને જલદી થાય તે પ્રકાર તમો કરો.

મવામીતિ શાસનીયસ્ત્વયા હિતમ્ ॥૨૧॥ યથા ચ દર્શનં તસ્ય
 શીઘ્રં મે સ્યાત્તથા કુરુ । ઇત્યુક્ત્વા જન્મકર્માદિ સ્વસ્ય સંક્લેપતો-
 ઽવદત્ ॥૨૨॥ તતસ્તમગ્રજન્માનં માનયન્સ સદગ્રણીઃ । ઉવાચ ત્વં
 હિ ધન્યોઽસિ કુરુપે સાર્થકં જનુઃ ॥૨૩॥ સામ્પ્રતં સદ્ગુરુઃ સ્વામી
 ત્વાસ્તે ભુજગપત્તને । દ્વિત્રૈર્માસૈરિદ્ધ પુનઃ સમાયાસ્યતિ નિશ્ચિતમ્
 ॥૨૪॥ ભવેત્તદર્શનેચ્છા ચેદસદ્વચસિ સર્વથા । વિશ્વસ્ય નિવસા-
 ત્રૈવ તાવદત્રત્યયર્ણિવત્ ॥૨૫॥ તતઃ સ ન્યવસત્તત્ર સદ્ગિર્માનિત
 આદરાત્ । તસ્યાગમં પ્રતીક્ષ્યૈવ સ્વધર્મે પાલયન્નૃપ ! ॥૨૬॥ નિર્માનઃ

હે રાજન્ ! આ પ્રકારે કહીને પોતાનો કોસલ દેશમાં સરવરીયા ગાતિના
 દેવશર્મા નામના બ્રાહ્મણથી જન્મ અને કર્મ-વિદ્યાભ્યાસ, વેદાંતવિચાર
 પૂર્વક તીવ્ર વૈરાગ્યથી સ્વગૃહત્યાગ, તીર્થાટન અને તેમાં થએલાં આશ્ચર્ય
 આદિક સંક્લેપમાં મુનિને કહી સંભળાવ્યું ॥૨૧-૨૨॥ ત્યારપછી સાધુઓમાં
 અગ્રેસર મુક્તાનંદમુનિ બ્રાહ્મણજન્મને અલંકાર કરતા ભગવાનને માન
 આપતા થકા બોલ્યા કે-હે વાણ્ણિન્ ! તમો ધન્યભાગી છો, કારણ કે તમો
 માનુષ જન્મને સાર્થક કરો છો. આ તમારો સંકલ્પ અતિદૃઢ છે ॥૨૩॥ તે
 સદ્ગુરુ શ્રીરામાનંદસ્વામી હાલમાં તો ભુજનગરમાં નિવાસ કરી રહ્યા
 છે, પાછા અહીંતો બે કે ત્રણ માસે જરૂર આવશે. હે વાણ્ણિન્ ! તે રામા-
 નંદસ્વામીનાં દર્શનની આકાંક્ષા હોય તો સર્વથા મારા વચનમાં વિશ્વાસ
 લાવીને તમો અહીંજ સ્વામીના આવતાસુધી નિવાસ કરી રહો. શ્રીરામા-
 નંદસ્વામીના ચરણસમાશ્રિત વાણ્ણિઓ જે અત્ર નિવાસ કરી રહ્યા છે
 તેમનાથથી તમારેવિષે લેશપણ અંતર અમે લેતા નથી, માટે સ્વમંડળીમાં
 જેમ રહો તેમજ અત્ર મુખેથી રહો ॥૨૪-૨૫॥ હે નૃપ ! આ પ્રકારે
 મુક્તાનંદમુનિએ કહ્યા પછી ભગવાન શ્રીહરિ સાધુઓએ આદરભાવથી સ-
 ત્કાર કર્યા થકા શ્રીરામાનંદસ્વામીની આવવાની વાટ લેઈને સ્વધર્મેનું
 સંપાલન કરતા થકા ત્યાં સાધુના મંડળમાંજ નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૨૬॥
 ગુરૂની શુશ્રૂષા કેવી રીતે કરવી લેઈએ તેનો પ્રકાર પૃથ્વી ઉપર પ્રખ્યાપન
 કરવા શ્રીરામાનંદસ્વામીના ચરણકમળના આશ્રિતોની પરિચર્યાવડે શ્રીશ-

સ સિપેવે તાંસ્તત્રત્યાન્સાધુવર્ણિનઃ । પત્રકાષ્ટકરીપાધાનયપાક-
ક્રિયાદિમિઃ ॥૨૭॥ આર્તાનાં સેવનં ચાસૌ સદત્રૌપધવારિમિઃ ।
પાદસંવાહનાદૈશ્ચ તત્રત્યાનાં મુદાચરત્ ॥૨૮॥ તસ્ય સાધુગુણાન્
દૃષ્ટ્વા દુષ્ટાપાન્પ્રયતૈરપિ । સ્વગુરાવિવ તર્સિસ્તે વમૂઃ સ્નિગ્ધચે-
તસઃ ॥૨૯॥ સોઽપિ સાધૂન્સેવમાનો ધર્મં ભક્તિં ચ ન ત્યજન્ । તપ
પ્રવાચરન્નિત્યમુદ્ધવેદોત્કમાનસઃ ॥૩૦॥ નિવસન્મગવાંસ્તત્ર ગૂઢૈ-
શ્વર્યો નૃનાઽપ્યધૃત્ । તેષાં સ્વસિન્ સ્નેહવૃદ્ધિઃ સ્યાદયથા વવૃત્તે તથા

માનંદસ્વામીની પરિચર્યાપૂર્તિ પ્રકાશ કરવા (ગુરુસમાશ્રિતોની પરિચર્યાથી
ગુરુપરિચર્યાની પૂર્તિ થાયછે) ત્યાં રહેલા સ્વામિના ચરણાશ્રિત સાધુઓ
અને વર્ણીઓની પતરાળાં કરવા આખરા આદિકનાં પાનડાં લાવી આપવાં,
રસોઈ કરવા સુકાં કાઢ લાવવાં, સુકાં છાણાં વીણી લાવવાં, પાણી ભરી
લાવવું, રસોઈ કરવી, અન્નને બેંધને શુદ્ધ કરવું, પાત્ર માંજવાં વિગેરેવડે
સ્વયં નિર્માન થઈને સેવા કરવા લાગ્યા ॥૨૭॥ શ્રીહરિ સ્વયં સર્વેશ્વર અને
સર્વસેવ્ય છે તથાપિ ધર્મરક્ષણ માટે અવતરેલા હોવાથી પોતાના સંકલ્પને
પરિપાલન કરતા થકા ગુરુકુળની પરિચર્યારૂપ સમુત્કર્ષ શિખવવા સાડૂ તે
ગુરુકુળમાં માંદા એવા જે સાધુ વર્ણીઓ હતા તેમની સેવા તેમની રૂચિમાં
આવે એવું સાડૂ અન્ન, (ખીચડી વિગેરે ભોજન) તેમના રોગની શાંતિ થાય
એવું સુંક ભરી વિગેરે ઔષધ, શીતળ સુરભિ જળ ઇત્યાદિ પથ્ય અને
શ્રમ ટાળવા માટે ચરણ ચાંપવા, વાયુ નાંખવો વિગેરે દેહોપચારોવડે પ્ર-
હર્ષપૂર્વક પરિચર્યા કરવા લાગ્યા ॥૨૮॥ મુક્તાનંદાદિ સમસ્ત સાધુઓ
શ્રીહરિના નિર્માનત્વ-સાધુસંસેવન-દયા ક્ષમાદિ સાધુ સદ્ગુણગણો જે તપ
પ્રભાવથી ઉપસંસ્કૃત અને સાધુજનોએ સંમાનનીય અને જીતેન્દ્રિય પુરુ-
ષોને પણ દુર્બલ છે; તેને બેંધને પોતાના ગુરુમાંજ જેમ એમ નીલકંઠવાણું-
વિષે સ્નેહાર્દ્રહૃદયવાળા થઈ ગયા ॥૨૯॥ એ રીતે સાધુઓની સેવા સજાતા
અને સ્વધર્મથકી નહિ ચલાયમાન થતા અને ભગવાનમાં ભક્તિયોગને વૃદ્ધિ
પમાડતા શ્રીહરિપણુ ઉદ્ભવાવતારશૂત શ્રીરામાનંદસ્વામીના દર્શનમાં અતિ-
શય ઉત્સુક થઈને સદાકાળ તપમાંજ તત્પર રહેતા હતા ॥૩૦॥ એ રીતે

॥૩૧॥ કચિત્ કચિચિજૈશ્વર્યં કિંચિત્કિંચિદદર્શયત્ । નરાસાધ્યાં
સાધુતાં ચ કલા યોગસ્ય દુષ્કરાઃ ॥૩૨॥ ધ્યાયન્તો વિજને કૃષ્ણં
સન્તઃ કેચિદ્દૃદમ્યુજે । હરિં તમેવ દદૃશુસ્તેજઃસ્થં દિવ્યવિગ્રહમ્
॥૩૩॥ રામાનન્દસ્વરૂપં ચ તમેવ હૃદિ કેચન । તમેવ સ્ફુરિતં
સન્તો યથાદૃષ્ટં વ્યલોકયન્ ॥૩૪॥ કચિત્તં હૃદયે દૃષ્ટ્વા વર્ણિરૂપં ક્ષ-
ણાન્તરે । તમેવ દદૃશુઃ સન્તો નારાયણમૃપિં પુનઃ ॥૩૫॥ અલૌ-
કિકત્વમિત્યં તે તસ્ય દૃષ્ટ્વા તમીશ્વરમ્ । મેનિરેડય નૃનાઢ્યેન તસ્ય

સતમડળમાં નિવાસ કરી રહેલા લગવાન પોતાનું અલૌકિક ઐશ્વર્ય ગૂઢ-
નહિ આવિષ્કાર કરીને નૃનાઢ્યનું અનુષ્ઠાન કરતાથકા તે મુક્તાનંદાદિ મુનિ-
મંડળની પોતાવિષે બે રીતે પ્રીતિ પ્રવૃદ્ધિ પામે તે રીતે પોતાનું વર્તન કરતા
હતા ॥૩૧॥ હવે સાધુઓનો પોતાવિષે પ્રેમની પ્રવૃદ્ધિ કરનારો શ્રીહરિનો
વર્તનપ્રકાર અગીયાર શ્લોકથી કહેછે—શ્રીહરિ કોઈ પ્રસંગમાં ક્યારેક
ક્યારેક કિંચિત્ કિંચિત્ પોતાનું અસાધારણ ઐશ્વર્ય સાધુઓને દર્શાવતા
હતા તથા પ્રાકૃત જનોએ અસાધ્ય એવી સાધુતા અને અષ્ટાંગયોગની
દુષ્કર કળાઓ સાધુઓને દર્શાવતા હતા ॥૩૨॥ કેટલાક સંતો એકાંત
સ્થળમાં સ્થિતિ કરીને ઇષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન ધરતાં તત્કાળ પોતાના
હૃદયકમળમાં પ્રકટ થએલા અક્ષરબ્રહ્મરૂપ તેજઃપુંજમાં રહેલા દિવ્ય દેહ-
વાળા તે શ્રીકૃષ્ણનેજ શ્રીહરિકૃષ્ણરૂપે નિહાળવા લાગ્યા ॥૩૩॥ કેટલાક
સંતો શ્રીહરિકૃષ્ણનેજ શ્રીરામાનંદરૂપે હૃદયમાં આવિર્ભાવ પામેલા બેવા
લાગ્યા. કેટલાક સંતો તો બહાર નેત્ર આગળ બેવા આકારથી બેવા હતા
તેવાજ આકારથી હૃદયમાં સ્કુરણાયમાન થએલા શ્રીહરિને બેવા લાગ્યા
॥૩૪॥ કોઈક સંતો કદાચિત્ પોતાના હૃદયકમળમાં તે આ શ્રીહરિનેજ
દિવ્યાકારથી સ્કુરણાયમાન થએલા બોધને, ક્ષણાંતરમાં શ્રીજદરીનાથ નારા-
યણમુનિરૂપે સ્કુરણાયમાન થએલા બોધને, વળી ક્ષણાંતરમાં ફરીથી વર્ણિ-
રૂપથી સ્કુરણાયમાન થએલા નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા ॥૩૫॥ એરીતે સર્વે
સંતો શ્રીહરિનું અલૌકિક અદ્ભુત ઐશ્વર્ય પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરીને તે સમ-
યમાં તે શ્રીહરિને પરમેશ્વરપણે માનવા લાગ્યા. અથાપિ લગવાનની નૃ-

તદ્વિસ્મૃતિં યયુઃ ॥૩૬॥ કેપાશ્ચિન્ધ્યાનકાલેઽથ ચલાત્કૃષ્ણે સ યો-
જિતમ્ । મનોઽન્યત્ર વ્રજદૃષ્ટ્વા દૂરસ્થસ્તાનવોધયત્ ॥૩૭॥ તેનાતિ-
વિસ્મિતાસ્તે ચ તત્સ્વરૂપસ્ય નિશ્ચયમ્ । કર્તું ન શક્તા નૃપતે !
તમસેચન્ત દેવચત્ ॥૩૮॥ કચિન્નેતીં કચિદ્દૌતિ કચિદ્વસ્ત્યાદિકાઃ
ક્રિયાઃ । સાશ્વર્યં દદ્દગુસ્તે ચ તસ્ય સેવાં સુદુષ્કરાઃ ॥૩૯॥ પ્રાણા-
યામપ્રમેદાંશ્ચ શૂન્યકેન સહૈવ તાન્ । કચિત્સ દર્શયામાસ યોગિ-
નામપિ ચિત્રદાન્ ॥૪૦॥ एकैकाङ्गे कचित्तस्य समाधौ प्राणधार-
णम् । विलोक्य साधवस्ते तं विविद् राजयोगिनम् ॥૪૧॥ યા યા

નાશ્વરૂપ માયાથી મોહિત થતાં તે સતો તેમનો પારમેશ્વર પ્રભાવ પ્રત્યક્ષ
અનુભવ કર્યો છે તથાપિ તેની વિસ્મૃતિ પામી ગયા ॥૩૬॥ કોઈ સમયમાં
ધ્યાનયોગમાં પ્રવેશવા કેટલાક સાધુઓનું શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપમાં બેઠી દી-
ધેલું એવું પણ મન કોઈ પૂર્વ વાસનાના વેગને લીધે બળાત્કારથી બીભ્ર
પ્રાકૃતપદાર્થોમાં પ્રવેશ કરી જતું સ્વયં ભગવાન દૂર રહ્યા છે તથાપિ યો-
ગૈશ્વર્યથી લાલ્ષી જાહેને, તેમને બોધ આપવા લાગ્યા કે-હે સંતો ! તમારું
મન સુખરૂપ કૃષ્ણસ્વરૂપનો ત્યાગ કરી બીભ્ર દુઃખરૂપ પ્રાકૃત પદાર્થમાં
પ્રવેશ કરે છે, તો આ યુક્તિથી તેમાં મનનો નિરોધ કરો એમ જણાવતા
હતા ॥૩૭॥ હે નૃપતે ! આવા પારખી ચિત્તવૃત્તિના વિજ્ઞાનરૂપ દિવ્ય ઐ-
શ્વર્યથી અત્યંત આશ્ચર્ય પામેલા તે સાધુઓ તેમના સ્વરૂપનો (આ કોઈ
યોગીન્દ્ર કે સુનીન્દ્ર કે દેવન્દ્ર કે પરમેશ્વર છે) નિશ્ચય કરવા સમર્થ નહિ
થાહેને, તે શ્રીહરિકૃષ્ણની દેવની પેઠે એહથી સેવા કરવા લાગ્યા ॥૩૮॥
ક્યારેક તે શ્રીહરિની હઠયોગમાં કુશળતારૂપ નેતી-ધૌતી-બસ્ત્રિ આદિક
ક્રિયાઓ ને પોતાથી બની શકે એવી નથી તેને તે સાધુઓ સાશ્વર્ય બેવા
લાગ્યા ॥૩૯॥ શ્રીહરિ ક્યારેક યોગિજનોનેપણ આશ્ચર્ય કરનારા શૂન્યક
નામના પ્રાણાયામે સહિત પૂરકાદિ પ્રાણાયામના પ્રકારો તે સાધુઓને દેખા-
ડતા હતા ॥૪૦॥ સમાધિસમયમાં નેત્રાદિ એક એક અગમાત્રમાં સર્વ
અગમાંથી પ્રત્યાહાર કરીને પ્રતિરોધ કરેલા પ્રાણોને બેધને, શ્રીહરિની તેવી
પ્રાણધારણની પ્રવીણતાથી વિસ્મય પામેલા તે સાધુઓએ શ્રીહરિનો 'આ

કાચિત્ક્રિયા તસ્ય તપશ્ચર્યાદિકા નૃપ ! । સા સા ચિત્રાવહૈવાસી-
 હુષ્કરત્વાનૃણાં ભુવિ ॥૪૨॥ અલૌકિકક્રિયોઽપ્યેવં સ સાધુગુણમા-
 શ્રિતઃ । દાસવત્સાધુસેવાયામવર્તત સતાં પ્રિયઃ ॥૪૩॥ સમાગતા-
 નન્નસત્રે તત્ર સોઽભ્યાગતાનપિ । તત્તદીપ્સિતદાનેન તર્પયામાસ
 સર્વેશઃ ॥૪૪॥ તપાન્ત આસારસહો હિમર્તો પાથઃસ્થિતિઃ પશ્ચતપા
 નિદાઘે । ઘસંશ્ચ તત્રોગ્રતપાઃ સ ર્થ્યં વિસ્માપયામાસ તપસ્વિન-
 સ્તાન્ ॥૪૫॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे
 रामानन्दस्वामिगुरुत्वनिर्णयनामा द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥

કોઈ મહાસિદ્ધ યોગિરાજ છે' એવો વિનિશ્ચય કર્યો ॥૪૧॥ હે નૃપ ! કે
 બહુના-તે વર્ષાની જેને કોઈ તપશ્ચર્યાદિ ક્રિયાઓ હતી તે તે તમામ પૃથ્વી
 ઉપર સર્વ જનોએ દુષ્કર હોવાથી સર્વ સાધુઓને આશ્ચર્યકારી જ થતી હતી
 ॥૪૨॥ સર્વની અપેક્ષાએ આતો વિશેષ વિસ્મય કરનાર છે, શુ તો ? આ
 શ્રીહરિ સ્વયં આવી રીતે અલૌકિક ક્રિયામાં દુશળ છે તથાપિ સાધુગુણ-
 પરિપૂર્ણ હોધને સાધુસેવામાં સદા દાસનીપેઠે વર્તતા હતા તે આ શ્રીહ-
 રિના આવા સર્વોપરિસહકૃત ગુણાતિશયથી સતોની પ્રીતિ એમને વિષે
 પ્રવૃદ્ધિ પામી ગઈ હતી અર્થાત્ સેવાગુણથી સતો બહુ પ્રસન્ન થયા હતા
 ॥૪૩॥ વળી આ શ્રીહરિ લોજપુરમાં શ્રીરામાનંદસ્વામીએ પ્રવતવિદ્યા
 અવસત્રમાં આવતા અનાથિઓ તથા તૈથિક જનોને તેમને ધર્મિસત અન્ન
 વસ્ત્ર વિગેરેના સત્કાર સાથેના સમર્પણથી સર્વથા સતૃપ્ત કરતા હતા આ
 ગુણવિશેષથી આ શ્રીહરિ જેમ યોગિઓને યોગક્રિયાથી પ્રિય થયા હતા
 તેમ ખીલ જનોને પ્રેમાસ્પદ થયા હતા પોતે સર્વ ભૂતોમાં સ્રમ છે, અધિ-
 કારને અનુસારે ગુણાવિષ્કાર કરીને સર્વ ક્રોધને આ શ્રીહરિ ભગવાન પ્રિય
 થાય છે ॥૪૪॥ વર્ષાઋતુમાં જળધારાપાતને સહનશીલ, હેમતકાળમાં
 શીતજળજળમાં સ્થિતિશીલ અને ગ્રીષ્મઋતુમાં પચાગ્નિતપનશીલ હોધને,
 સાધુમહાગુણના મધ્યમાં નિવાસ કરીને તે તમામ તપસ્વી સાધુઓને વિ-
 સ્મય પમાડતા થકા ઉચે તપ કરવા લાગ્યા ॥૪૫॥ इति श्रीसत्सङ्गिजी-
 वने...प्रथमप्रकरणे रामानन्दस्वामिगुरुत्वनिर्णयनामा द्विप-
 ञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥

મુગ્ધત ઉવાચ—વસતસ્તસ્ય રાજેન્દ્ર ! તથ સન્મણ્ડલે હરેઃ । માસ-
 શ્ચૈવો વ્યતીતોઽપિ નાગાત્સ્વામી નુ તથ સઃ ॥૧॥ તદાતિચિન્તયા
 ચિન્નસ્તદિદક્ષાદ્દતાન્તરઃ । ગન્તું ભુજક્રનગરં હરિરૈચ્છન્નિરાશવત્
 ॥૨॥ અત્યુત્કણ્ઠસ્તતસ્તસ્ય દર્શનાર્થં સ વર્ણિરાટ્ । મુર્તિં સદગ્ર-
 ગણ્યં તં પ્રણમ્યેદં ઘ્વચોઽવ્રવીત્ ॥૩॥ કથં નાયાતિ નઃ સ્વામી
 પુરેઽસિન્નમ્કવત્સલઃ । ત્વત્કૃતા માસમર્યાદા વ્યતિક્રાન્તા મહા-
 મુને ! ॥૪॥ પ્રતિચન્ધો મયતિ કિં મમાદૃષ્ટં તદાગમે । અન્યથા સ

અધ્યાય ૫૩ મો.

મુગ્ધતઃપિ કહેછે—હે રાજેન્દ્ર ! લોજપુરમાં રહેલા મુક્તાનંદાદિ મુ-
 નિમંડળમાં નિવાસ કરી રહેલા શ્રીહરિને ચૈત્રમાસ વીતિ ગયો પણ ત્યાં
 શ્રીરામાનંદસ્વામી તો આવ્યાજ નહિ ॥૧॥ જ્યારે રામાનંદસ્વામી આવ્યા
 નહિ ત્યારે તેમના દર્શનની તીવ્ર વાંછાથી જેમને અતરાતમા અત્યંત આ-
 કર્ષિત થયો છે, માટેજ તેમના નહિ આવવાની ચિંતાથી અતરમાં અત્યત
 ખેદ પામેલા અને આવવાની આશાથી જે વાટ જોઈ રહ્યા હતા તે પણ વ્યર્થ
 થવાથી નિરાશવત્ થએલા શ્રીહરિએ જેમાં રામાનંદસ્વામી વિરાજેછે
 એવા ભુજનગર પ્રત્યે જવાની ઇચ્છા કરી ॥૨॥ એ રીતે સ્વામિના દર્શ-
 નની ઉત્કંઠા જેમને અત્યત વૃદ્ધિ પામી છે એવા તે ભગવાન શ્રીનીલકંઠ-
 વર્ણિરાજ સાધુઓમાં અગ્રગણ્ય એવા મુક્તાનંદમુનિને પ્રણામ કરીને એવું
 વ્યક્ત વચન બોલ્યા કે—॥૩॥ હે મહામુને ! ભક્તવત્સળ શ્રીરામાનંદસ્વામી
 આટલો બધો વખત વ્યતીત થયો તોપણ આ પુરમાં કેમ પધાર્યા નહિ ?
 ભક્ત એવા આપણને તે ભુલી ગયા હશે કે શું ? મોટાઓએ તો સ્વજનની
 સંભાવના વારેવારે કરવી ઉચિત છે. ‘જે ત્રણ માસે આદિ આવશે’ એવી
 જે માસમર્યાદા મુકરર કરી હતી તે પણ ઉલ્લંઘન થઈ ગઈ છે. એટલે અ-
 વધિ પુરી થતાં આવશે એવું હવે કહેવાનું તમારે રહ્યું નહિ, માસમર્યાદા
 વ્યતીક્રાન્ત થવાથી ‘સ્વામીએ આપણી ઉપેક્ષા નિશ્ચે કરી છે’ એમ હું વિ-
 તર્ક કરું છું. તેમના આવવામાં અટકાવ કરનારું મારુંજ કોઈ અદૃષ્ટ હશે
 કે શું ? નિશ્ચે એમજ જણાય છે. જો એમ ન હોય તો તે સ્વામી કેમ ન

કથં નેયાત્સ્વતન્ત્રો જગતાં ગુરુઃ ॥૫॥ અહમેવ ગમિષ્યાસિ મુને !
 તન્નિકપાઽધુના । આઘ્ના પ્રદીયતાં મહ્યં ગન્તું ભુજગપત્તનમ્ ॥૬॥
 इति तद्वाक्यमाकर्ण्य तं तु गन्तुं समुद्यतम् । सद्वाक्यैः प्रीणयन्प्राह
 मुक्तानन्दमुनिः सुधीः ॥७॥ वैशाखस्यासिते पक्षे श्रीस्वामी स तु
 निश्चितम् । आगमिष्यति तर्ह्येव त्वं कुर्यास्तस्य दर्शनम् ॥૮॥
 तपःकृशीकृताङ्गेन त्वया गन्तुं न साम्प्रतम् । शक्यं तपस्विप्रवर !
 ततोऽत्र स्वस्थमावस ॥૯॥ इतो दूरे पुरी सास्ति मध्ये चास्त्य-

આવે ? આવવાળ બોધએ. અથવા તે સ્વામી તો આખા જગતના ગુરુ છે
 એટલે આપણીપેઠે એમના ચરણારવિંદનાં દર્શનની વાટ બોધ રહેલા બીજા
 બહુ જનો હશે, તેમની સલાવના કરવા રહ્યા હશે જેથી અત્ર નહિ આવ્યા
 હશે જો એમ હોય તો આપણે પણ તેમની અદરના એકં છીએ તો હમ-
 ણાંજ અત્ર આવીને આપણને દર્શનનો અનુચ્છદ કેમ ન કરે ? એવી શકા
 કરશે નહિ, કેમકે તેતો સ્વતત્ર છે એટલે દર્શન દાનાદિકથી કેને પ્રથમ
 અનુચ્છદ કરવો અને કેને પછીથી કરવો આ વિષયમાં તેઓ સ્વતત્ર છે.
 માટે હે મુને ! હુંજ હમણાં તેમના ચરણુકમળ સમીપમાં સીધાવીશ, તો
 મને ભુજનગર જવાની આજ્ઞા આપો ॥૪-૬॥ હે રાજન ! આ પ્રકારનું
 શ્રીહરિનું ભાષિત સાંભળીને સુધી-દેશ કાળાદિકને બાંધવામાં નિપુણમ-
 તિમાન મુક્તાનંદમુનિ ભુજપુરપ્રત્યે પ્રયાણ કરવા તીવ્ર ઉદ્યમી થએલા
 શ્રીવાર્ણને સમુચિત રમ્ય વચનવડે પ્રસન્ન કરતા થકા બોલ્યા કે-॥૭॥
 હે વર્ણાન્દ્ર ! તમારી આ ઉત્ક્રાંત અત્યત ઉત્તમ છે પણ સ્વરૂપ સમયનો
 વિલબ તમારે સહન કરવો. વૈશાખ માસના કૃષ્ણપક્ષમાં ભક્તવત્સળ શ્રી-
 રામાનંદસ્વામી જરૂર આવશે, ત્યારે તમોને તેમનાં દર્શન થશેજ એમાં
 તમો લેશ સંશય કરશો નહિ ॥૮॥ એ રીતે સામાન્યપણે ભુજનગર જ-
 વાનો નિષેધ કરીને હવે હેતુઓ બતાવીને નિષેધ કરેછે—હે તપસ્વિપ્ર-
 વર ! તમો તીવ્ર તપે કરીને અતિ કૃદશરીર છો માટે તમારાથી ત્યાં જઇ
 શકાય એમ નથી, તો તેટલા દિવસો સ્વસ્થચિત્ત થઇને અહીંજ નિવાસ
 કરી રહો-ઉચ્ચ મન લેધ કરશો નહિ ॥૯॥ બીજો હેતુ કદ્દુધું—તે પુર તો

વિધિવાદિકા । મહતી વિપમોત્તારા વસ સન્મણ્ડલેઽત્ર તત્ ॥૧૦॥
 અધુના ત્વત્સુવૃત્તાન્તાં લિખિત્વા પત્રિકામહમ્ । સ્વામિને પ્રેપયિ-
 પ્યામિ લેદં કિંચન મા કૃથાઃ ॥૧૧॥ તદુત્તરાનુરૂપા ચ ત્વયા
 ગતિવિચારણા । કાર્યા મતિમતાં શ્રેષ્ઠ ! ત્વરિતો મા ભવાધુના
 ॥૧૨॥ વિના તદાદ્યાં તત્પાશ્વં ગમનં નુ તવાનઘ । । અમીષસુખદં નૈવ
 ભવિતેત્યદ્ય મા વ્રજ ॥૧૩॥ મુવત્ત ઉવાચ—एवमाश्वासितस्तेन सोऽव-
 सत्तत्र चर्णिराट् । मुक्तानन्दोऽलिखत्पत्रीमुपविश्य रहःस्थले ॥૧૪॥
 स्वस्ति श्रीमदनेकसङ्गणगणैर्नિલયं महासिद्धिभिर्નાનાશક્તિમિરપ્યુ-
 પાથિતપદં સદ્ગુણલક્ષેર્નુતમ્ । સ્વેચ્છાવિષ્કૃતમાનુષાકૃતિમહં શ્રી-

અહીંથી બહુ દૂર વર્તે છે. કેવળ દૂર દેશમાં વર્તે છે એટલુંજ નહિ પણ
 ખીલે પણ હેતુ છે કે—માર્ગ સુગમ નથી, મોટી સમુદ્રની ખાડીથી તે માર્ગ
 અંતરાએલો છે, તે ખાડીને ઉતરવાનું પણ વિશેષ વિપમ છે; તો સાધુમંડ-
 લમાં અહીંજ સુખેથી મનમાં કશો ઉઘાટ કર્યા વિના રહો ॥૧૦॥ વળી
 હું હમણાંજ તમારા આવવાના વૃત્તાંતવાળી એક પત્રિકા લખીને દૂતદ્વારા
 સ્વામિપાસે મોકલાવું છું, માટે તમો લેશ પણ ખેદ કરશો નહિ ॥૧૧॥ હે
 મતિમતાં શ્રેષ્ઠ ! પત્રનો ઉત્તર આવ્યા પછી તેને અનુગુણ જવાનો વિચાર
 તમારે કરવો તે યુક્ત છે એમ હું માનું છું, માટે હમણાં એકદમ જવાની
 ત્વરા કરવી તે ઉચિત નથી એમ મને જણાય છે ॥૧૨॥ હે નિર્દોષ વ-
 ળિનું ! રામાનંદસ્વામિની અનુસા મેળવ્યા વિના તેમના સચિધિમાં જશો
 તો અલિલપિત સુખની સિદ્ધિ થશે નહિ એમ પણ મને જણાય છે, માટે
 હાલમાં તમો ત્યાં જશો નહિ ॥૧૩॥ સુમતઃપિ કહે છે—હે રાજનું !
 સુજ્ઞાનંદમુનિના આ પ્રકારના સત્ત્વ મધુર વચનથી આશ્વાસનને પામેલા તે
 વલ્કિરાજ ભગવાન ભુવનગર જવાની ત્વરાનો ત્યાગ કરીને ત્યાંજ સ્વસ્થ-
 પણે નિવાસ કરીને રહ્યા. અને સુજ્ઞાનંદમુનિએ એકાંત સ્થળમાં બેસીને
 વર્ણાન્દ્રવૃત્તાંતનો એક પત્ર લખ્યો ॥૧૪॥ પત્રલેખનનો પ્રકાર છવીશ
 શ્લોકથી કહે છે—સ્વસ્તિ—(પત્રમાં લખેલા અર્થથી સિદ્ધિની વાંછાવાળા
 જનો લેખના આરભમાં મંગળ જેનો અર્થ છે એવા સ્વસ્તિશબ્દનો નિ-

સ્વામિનં સહુરં મુકાનન્દમુનિર્મુજ્જનગરાનન્દં નમામીશ્વરમ્ ॥૧૫॥
અગ્ર ત્વત્કપયૈવ લોજનગરે નસ્ત્વત્પદાઙ્ગાત્મનાં ભક્તાનાં વરિવર્તિ
સૌખ્યમથ તલ્લેખ્યં ચ યૌષ્માત્કકમ્ । આશ્વાયાં તવ સર્વં એવ હિ
વયં વર્તામહેઽગ્ર પ્રભો ! પત્રપ્રેષણકારણં ભવતિ યત્તદ્દૃશ્યમેવા-
દરાત્ ॥૧૬॥ અગ્ર કશ્ચન મહામુનિવર્યઃ સજ્જતોઽસ્તિ સ્વલુ કોસલ-

દેશ કરેછે) શ્રીમદ્નેકસહગુણગણૈઃ—અનેક કૃપા ક્ષમાદિ સહગુણગણો
હોય પણ બે બ્રહ્મજ્ઞાનિઓના ચરણારવિંદનો આશ્રય જ્યાંસુધી ન કર્યો
હોય ત્યાંસુધી તે સહગુણો શોભતા નથી, સહગુણો સમાશ્રય કરે તો તે
સહગુણો શોભે છે, તો બ્રહ્મવિદોમાં અગ્રેસર આત્માર્થવર્યના સમાશ્રયથી
જેમના ગુણો શ્રીમંત-શોભાવાળા થયા તે આ જનો શ્રીમદ્નેકસહગુણગણ
કહેવાય, એવા જનો તથા અભિમાદિ સિદ્ધિઓ મોટી મોટી જેમને મળેલી
છે તે મહાસિદ્ધિસંપન્ન કહેવાય, એવા જનો તથા જેમને નાનાપ્રકારની
શક્તિ-સામર્થ્ય હોય તે નાનાશક્તિ કહેવાય, અર્થાત્ એકાંતિક ભાગવતો,
ઐશ્વર્યવાળા અને પ્રભુ શક્તિવાળા જનોએ જેમના ચરણારવિંદનો નિત્ય
સમાશ્રય કર્યો છે અને અપરિમિત એકાંતિક લક્ષજનોએ જેનો મહામ-
હિમા સ્તુતિ કર્યો છે અને જેમણે સ્વેચ્છાથી માનુષાકાર સ્વીકાર કર્યો છે
અને પોતાના નિવાસથી ભુજનગરના નિવાસી નરોને આનંદ આપતા અને
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને જેમને સહગુણપદ સમર્પણ કર્યું છે એવા ધર્શિ શ્રીરામા-
નંદસ્વામી આપને હું યુક્તાનંદમુનિ નમસ્કાર કરવાપૂર્વક વિજ્ઞાપના કરું છું
॥૧૫॥ વિજ્ઞાપના કહેછે-હે પ્રભો ! આ લોજનગરમાં રહેલા, આપના
ચરણકમળમાં એકાંત મનવાળા અમો સર્વે લક્ષ્યો આપની કૃપાથીજ ભગ-
વાનના ધ્યાનના એકાંતસુખથી વર્તાએ છીએ, અર્થાત્ અમો અતિશય
સુખી છીએ. ભુજનગરમાં વિરાજમાન એવા આપના ચરણકમળની સુખ-
સંપત્તિને સૂચવનારા પત્રની પ્રાર્થના અમો કરીએ છીએ. અમો સર્વે આપની
આજ્ઞાને અવ્યય મનથી પ્રતિદિન પાલન કરીએ છીએ. અવથી પત્ર લખી
મોકલવાનું જે કારણ છે તેતો અમો નિવેદન કરીએ છીએ. આ અંશ
આદરથી આપ શ્રવણ કરો ॥૧૬॥ મહામુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ કોઈ મુનીન્દ્ર ઉત્તર-

દેશાત્ । વર્તતે ધમનિસન્તતદેહો મૂર્તિમત્તપ ઇવોત્તમકાન્તિઃ ॥૧૭॥
 નીલકण्ठ इति स प्रथिताख्यो नीलकण्ठसमभूरिविरक्तिः । नी-
 लकण्ठसखचत्सकलाख्यो नीलकण्ठरिपुदर्पहरेक्षः ॥૧૮॥ वर्णिवेप-
 धर एष महात्मा ब्रह्मरूपसततस्थितिमाप्तः । निर्निमेषनयनः स्थि-
 रगात्रो निष्परिग्रह उदारमतिश्च ॥૧૯॥ प्राप्त एष च किशोरवयो-
 न्तं पुण्यतीर्थपरिशीलनदक्षः । सूक्ष्मचक्रलघुमञ्जुलकेशः स्पष्टको-

કોસલ દેશમાંથી અન-લોજનગરમાં યદુચ્છાથી આવ્યા છે. આ મુનિવર્ધ-
 તીમ તપશ્ચર્યાથી થએલી કૃષ્ણતાને લીધે સ્પષ્ટ બહાર ઉઘાડી દેખાતી નાડી-
 માત્રથી વ્યાપ્ત શરીરવાળા દેખાય છે, તથાપિ તપસંબન્ધિ અસાધારણ
 તેજથી રમણીય, જનોને આહ્વાદકારી ઉત્તમ કાંતિવાળા વર્તે છે અને
 મૂર્તિમાન તપ હોય ને શું? એવા જણાય છે ॥૧૭॥ આ મુનિ નીલકંઠ
 નામથી પ્રખ્યાત છે. દેવાદિકના દુઃખની નિવૃત્તિ માટે કુદૈશા વિપપાનથી
 નીલ-શ્યામ કંઠ જેમનો છે એવા શિવને સમાન નિરવધિ વૈરાગ્યે સપન્ન
 છે, નીલકંઠ-મયૂરના મિત્રભૂત મેઘની માફક સર્વ જનોએ પ્રાર્થનીય સ્વ-
 ભાવ છે. જેના નીલકંઠ (શિવ) થતુ છે એવા કામદેવનો ગર્વ (સમસ્ત
 જગતને છતવાડ્ય) જેના દર્શનમાત્રથી દૂર થાય છે અર્થાત્ જેની કૃપા
 દૃષ્ટિએ પડેલા કામાકાંત જનો પણ કામથી પરાલભ પામતા નથી એવા
 છે ॥૧૮॥ આ મહાત્મા વર્ણવેપ (જટા કમંડળુંધારણુ વિગેરે)ને ધારી
 રહેલા છે. દેહાધ્યાસે રહિત હોઈને સદાકાળ બ્રહ્માત્મભાવના અનુધ્યાન-
 પરાયણ છે. સર્વ સમયમાં ધ્યાનસ્થિતિ હોવાથી મેષોન્મેષ વર્ણત વિલો-
 ચનવાળા અને હસ્તપાદાદિ અંગની ચપળતાએ રહિત છે, સુખમાં કારણ-
 ભૂત ભોગ્ય વસ્તુઓના પરિગ્રહે રહિત અને ઉદાર-મોટી અથવા દાનશૂર
 અગાધ શુદ્ધિવાળા છે ॥૧૯॥ વળી આ વર્ણી પનર વર્ષસુધીની કિશોર
 અવસ્થાના અતને પામ્યા છે એટલે વીશ વર્ષની વયને પામવા આવ્યા
 છે, આટલી નાની અવસ્થામાંજ સમગ્ર પુણ્ય તીર્થોની યાત્રા કરીને નર
 જન્મને પવિત્ર કરી રહ્યા છે, સૂક્ષ્મ વક્ત્ર અકંઠિન અતિદીર્ઘ મહિ એવા
 મનોહર કેશવડે સુસોલિત મસ્તકવાળા અને સુસ્પષ્ટ અક્ષરપદવાળી કો-

મનોહરવાક્ય ॥૨૦॥ શૈળગન્ધમપિ સોદુમશક્તો માનમત્સરચિ-
વર્જિતચિત્તઃ । ન સ્પૃહાં હૃદિ તુ કસ્યચિદેષ કૃષ્ણમેકમપહાય ક-
રોતિ ॥૨૧॥ જીર્ણવલ્કલમૃગાજિનવાસા માલિકાકર ક્રજુક્રિય
ણ્ણઃ । શિક્ષયન્નપિ મુનીન્મુનિઘર્માન્ શિષ્યતાં ભજતિ નોઽન્ન મુ-
નીનામ્ ॥૨૨॥ કિન્નિદન્નમરસં ક ચ મુક્તે કાપિ કિન્નન ફલં ચ
દલં વા । નીરમાત્રમપિ ચ કચ પીત્વા વર્તતે કચન વાયુમશિત્વા
॥૨૩॥ ભૈક્ષમુક્તિચિદેષ દિનાનિ કાપિ કદિંચિદયાચિત્તવૃત્તિઃ ।

મળ મનોહર વાણીવાળા છે ॥૨૦॥ આ વાણીવર્ચ સ્ત્રીયોના મધમાત્રનેપણ
સહન કરી શકતા નથી અર્થાત્ નેષ્ટિકબ્રહ્મચર્યશ્રીએ સપત્ર છે, માન મ-
ત્સર વિગેરે દોષથી અદ્વિપિત મનવાળા છે વળી આ વણી તો એક શ્રી-
કૃષ્ણ વિના બીજા કોઈપણ વસ્તુની લેશપણ સ્પૃહા હૃદયમાં કરતા નથી
અર્થાત્ કેવળ શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની ઇચ્છા વિના અન્ય સુખમાં ઉદાસીન
છે ॥૨૧॥ એમની પાસે વસ્ત્રોતો ઊર્ણ વડકલ કે મૃગચર્મ છે બીજાં કશું
નથી. એમનો કરકમળ જપમાળાથીજ સદા સમલકૃત છે પણ બીજાથી
નહિ. એમની સમસ્ત ક્રિયાઓ ક્રજુ-અવિપ્રમ છે એટલે મન વાણીની
સાથે એકરૂપ છે, એટલે જેવું મનમાં અને વાણીમાં એવીજ ક્રિયા કરેછે
પણ મનમાં કાંઈક અને બીજે ત્યારે કાંઈક અને ક્રિયા કરે ત્યારે કાંઈક
એમ નહિ. અથવા એમની ક્રિયા ક્રજુ-શ્રુતિ અને સદાચારને અનુસરનારી
હોવાથી અકુટિલ છે. મુનિઓ-આત્મમનનમાં પ્રવર્તેલાઓને મુનિઘર્મો-
આત્મમનનૈકાંત ધર્મો (વિજ્ઞાન વૈરાગ્ય વિગેરે) સ્વયં ગુરૂ હોઈને શીખવવા
સાડૂ સમર્થ છે તથાપિ અત્ર રહેલા અમો મુનિઓના શિષ્યભાવને બનેછે
-શિષ્ય થઈને રહ્યા છે, અર્થાત્ ગુરૂકરીને અતિશય મોટા છે તથાપિ તેના
માને રહિત થઈને અમારી સેવામાં સદા અનુવર્તે છે ॥૨૨॥ વળી આ
વિજીતરસ વણી અચારેક નિરસ કેવળ અન્નને તેમાપણુ કિંચિત્ જમે છે,
અચારેક જે કાંઈપણુ જેવું મળી આવે એવું ફળ તો અચારેક જે કાંઈ ગોડી
આદિકના પત્રને જમે છે, અચારેક કેવળ પાનીયપાન કરીનેજ વૃત્તિ કરે
છે, અચારેકતો યોગકળાથી કેવળ વાયુલક્ષણુ કરીને વર્તેછે, એ રીતે દેહ-

નક્તમુષ્કચ તૃતીયદિનાશી દુશ્વરં ચરતિ કર્મ મનુષ્યૈઃ ॥૨૪॥ અસ્ય
વાસ ઋતુષુ દ્રુમમૂલે પદ્મસપિ ધ્રુવમભીષ્ટતરોઽસ્તિ । એપ સૌધવ-
સર્તિ તુ નિજાન્તર્વેન્તિ ચન્દિમવનેન સમાનામ્ ॥૨૫॥ ગ્રીષ્મ એપ
ઝરુધાઽગ્નિનિપેવી સ્થળિન્ડલે સ્વપિતિ ચામ્બુદકાલે । શૈશિરે શિ-
શિરતોયનિવાસી શોપયત્યવિરતં નિજદેહમ્ ॥૨૬॥ વાલ્ક્યેલ

યાત્રાને કરેછે ॥૨૩॥ આ વર્ષા કોઈ સમયમાં કેટલાક દિવસપર્યંત
લિક્ષાગ્રામ અમને જમેછે, કોઈ સમયમાં કેટલાક દિવસ યાત્રાના કર્યા
વિનાજ કોઈએ અન્નાદિ લાવી આપ્યું હોય તોજ તે જમે, નહિ તો ઉપવાસ
કરેછે, ઝારેક નક્ત કાળમાં ભોજન કરેછે (નિબન્ધ્યન્થમાં નક્તકાળ નાના-
વિધ કહ્યો છે તથાપિ 'આત્મનો દ્વિગુણા દ્યાયા મન્દીમૂલે દિવાકરે । ત-
ચ્ચક્તં નક્તમિત્યાહુર્ન નક્તં નિશિ મોજનમ્' આ સ્મૃતિમાં કહેલો કાળ અત્ર
સ્થળે ગ્રહણ કરવો, કેમકે તેજ બહુધાપણે અગ્નીકાર કરેલો છે) ઝારેક
એ દિવસ ઉપવાસ કરીને ત્રીજે દિવસે જમીને કાળનિર્ગમન કરેછે. આ
રીતે આ વર્ષા તપસ્વી અનુધ્યોએ દુષ્કર તપ કરેછે ॥૨૪॥ વૃષ્ટિ, હિમ
અને તાપ જેમાં વિશેષપણે હોય એવા વર્ષાદિ છોએ ઋતુમાં આ વર્ષાને
વૃક્ષમૂળમાંજ નિવાસ અતિશય અભીષ્ટ નિથે છે. આ મહા વૈરાગ્યવાળા
વર્ષા નૃપોચિત સૌધ (મહેલ) વાસનેતો અન્ધિખાનાને સમાન માનેછે.
તુ-કિંતુ નિબન્તર્વસતિ-શુદ્ધ જ્ઞાનમય પોતાના અંતઃસ્વરૂપમાં, હૃદયદ્વાર
જેનું ઉઘડી મથું છે એવામાં નિવાસનેજ સૌધવાસ માને છે, અનલિપ્ત
હોવાથી પિંડનેજ આત્માપણે બેનારા જનોનેતો મૃત્તિકાના વિકારભૂત લવ-
નમાં સુખાવાસનો વિભ્રમ થાયછે. જે કોઈ અંતરાત્મારામો છે તેમને તો
પોતાનો આત્માજ સુખાવાસભૂત દિવ્ય લવન થાયછે ॥૨૫॥ વર્ણી આ
વર્ષાનું આ દુષ્કર તપ છે-ગ્રીષ્મ કાળમાં સગવ સમયને સમારભીને અપ-
રાહસુધી પચ્ચાગ્નિને સેવેછે. વર્ષાકાળમાં બહાર ઓટલી ઉપર શયન કરેછે
એટલે અપ્રાવકાશ ત્રત કરેછે. વૃક્ષનોપણ આશ્રય છોડી દહને વનમાં
સન્નિદિવસ વૃષ્ટિ આપુનું સહન કરવું તેને અપ્રાવકાશ ત્રત કહેછે.
હિમત શિશિર ઋતુમાં શીતળ જળની અંદર નિવાસ કરેછે. એ રીતે

ઉચિતં ક્વ વયો વા દુર્લભા ક્વ ચ સુસિદ્ધદશા વા । વીક્ષ્ય તદ્વ્ય-
મપિ ધ્રુવમસિન્સંશયા વહુવિધા હિ ભવન્તિ ॥૨૭॥ અસ્ય નિર્મલ-
તપોમયધાન્નિ હ્યસ્મદુગ્રતપસાં રુચ્યસ્તુ । વ્યોમમધ્યગતમાસ્કર-
દીપ્તૌ દીપકાન્તિસમતામુપયાન્તિ ॥૨૮॥ વૈષ્ણિયઃ સકલયોગકલા
વા સોઽપિ શિષ્યપદવીં ભજતેઽસ્ય । કૌશલં કિમપિ કોઽપિ ન-
રોઽસ્ય નૈવ દર્શયિતુમાત્મનર્દેષ્ટે ॥૨૯॥ શાસ્ત્રજાલકમનેન કિયદ્વા

સદાકાળ સ્વશરીરને કૃશ કરેછે ॥૨૬॥ આ વર્ણીનું આળકીડાને યોગ્ય
એવું યૌવનોન્મુખ વય ક્યાં? (બાલ્યને આરંભીને વીશ વર્ષસુધી કીડામાંજ
આસક્ત હોય છે એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે-‘મુગ્ધસ્ય વાસ્યકૌમારે ક્રીડતો
ચાતિ વિંશતિઃ’) અને કોટિસાધનથી પણ ન સિદ્ધ કરી શકાય એવી
સિદ્ધસમાધિઓના જેવી સારી સિદ્ધ દશા ક્યાં? આ બેમાં અહુ અંતર છે,
કેમકે આળત્વ અને સિદ્ધત્વની એકસ્થળમાં સાથે સ્થિતિ હોતી નથી, આ
વર્ણીમાં તો આ બન્ને દશાઓ નિશ્ચયથી નિહાળતા અમારા ચિત્તમાં અહુ-
વિધ વિતર્કો ઉદય પામેછે કે-આ કોઈ અક્ષદર્શી પ્રારબ્ધકર્મને લોગવવા-
વડે પરિહારને કરવા નરયોનિને પામેલા છે કે શું? અથવા ચેતદ્વીપનિ-
વાસી મુક્તોની અંદરના કોઈ હશે કે શું? અથવા અદરિકાશ્રમનિવાસી
ભગવાન્ નારાયણ મહર્ષિ હશે કે શું? એવા સંશયો થાયછે એટલે એમના
સ્વરૂપનો તત્ત્વથી વિનિર્ણય અમારા મનમાં થઈ શકતો નથી ॥૨૭॥ અ-
મારા તીવ્ર તપની સમસ્ત કાંતિઓ આ વર્ણીના નિર્ભળ નિરતિક્ષય તપો-
મયકાંતિમંડળના સમીપમાં ગગનતળના મધ્યભાગને પામેલા (મધ્યાહ્ન-
કાળના) સહસ્ર ડિરછોવાળા સૂર્યની સન્નિધિમાં દીપસમૂહની કાંતિતુલ્ય
દશાને પામે છે અર્થાત્ એમના તપ આગળ અમારાં તપતો કેવળ કહે-
વામાત્ર છે-કશા લેખામાં નથી ॥૨૮॥ જે યોગી સમગ્ર યોગકળાઓને
લાણેછે તેપણુ આ વર્ણીની યોગકળામાં શિષ્યપદવીને યોગ્ય થાય
છે એટલે હાથ ભેરીને ‘હું તમારો શિષ્ય છું’ એમ બોલે છે. હિં અહુના
કોઈપણ પુરૂષ ચોતાનું કિચિત્પણુ અપૂર્વ દુશળપણું લેશપણુ આ
વર્ણીની આગળ પ્રકાશ કરવા સમર્થ થતો નથી ॥૨૯॥ આ વર્ણીએ

સહુરોરધિગતં ભવતીતિ । નિશ્ચયં તુ વિદધીત પુમાન્ યઃ સોઽવ
 કશ્ચન ન માતિ પુરે વૈ ॥૩૦॥ પ્રશ્નમત્પમપિ કુર્વતિ ચાસિન્કુ-
 ણિતા ઇવ ધિયો વિદુષાં વૈ । ક્ષીણતર્કતતયઃ પ્રતિવાદે શૂન્યમા-
 વમુપયાન્તિ સમાયામ્ ॥૩૧॥ સંશયં કમપિ શાસ્ત્રવિદાપિ પૃષ્ઠ
 પચ ક્ષતિતિ ત્વમિષેષઃ । યુક્તિયુગ્વહુવિધોત્તરદાનૈરેવ કિં પ્રભુરિ-
 તિ પ્રવિતર્ક્યઃ ॥૩૨॥ ધ્યાનમાસ્થિતવતાં ચ મુનીનાં સુસ્થિરાસન-
 દદસ્થિતિભાજામ્ । માનસં વહિરિતઃ ક ચ નિર્યદ્વૈત્યસાવિવ નિ-
 જાન્તરસાક્ષી ॥૩૩॥ તીક્ષ્ણદુર્જનવચઃશરવૃન્દૈર્મિચતે ન હૃદયં કિં-

સત્સપ્રદાયી સદ્ગુરૂની સેવાથી સચ્ચાત્રસમૂહનું વિજ્ઞાન ઘેટહું મેળવ્યું
 છે તેનો નિશ્ચય કરવા અમારામાંથી કોઈપણ યોગ્ય નથી. નવાનવા
 વિતર્કો કરવામાં હુશણ બુદ્ધિશાળી પુરૂષોપણુ આ વાલિંએ પુછેલા અદ્ય-
 પણુ તત્ત્વપ્રશ્નના પ્રત્યુત્તર પ્રદાનમાં સમર્થ થતા નથી. ઉલટા પ્રત્યુત્તરપ્ર-
 દાનમાં હુકિત મતિવાળા થઇને સલામાં શૂન્યભાવ (સ્તબ્ધતા)ને પામી
 નાચ છે-કોઇનો લેશપણુ તર્ક નથી શકતો નથી ॥૩૦-૩૧॥ આ નીલકંઠ-
 વર્ણી સમસ્ત શાસ્ત્રોને બાણનારાનેપણુ કોઈ ગહન બાબતમાં થતા હરકોઈ
 સશયને તુરત યુક્તિયુક્ત બહુવિધ પ્રત્યુત્તરપ્રદાનથી સદ્ગુરૂસ્વરૂપ પરમે-
 શ્વર એવા આપની માફક સમાવી દે છે, માટે આ પ્રભુ-ધર્મશરણ અવત-
 રેલા છે એમ સર્વ કોઈ તર્ક કરે છે ॥૩૨॥ સ્વસ્તિકાદિ સુસ્થિર આસનોવડે
 દેહ ઇન્દ્રિયાદિકની સુદૃઢ સ્થિતિને પામીને એકાગ્રપણુ ક્ષીકૃષ્ણસ્વરૂપના
 ધ્યાનમાં પ્રવર્તેલા અમો આદિક મુનિઓનું ધ્યેય પરમાત્મસ્વરૂપમાં નિ-
 શ્ચળપણુ લેડેહું એવુંપણુ મન તે ધ્યાનમાંથી બહાર કોઈ માયિક પદાર્થમાં
 બળાત્ પૂર્વવાસનાના વેગથી જો નીકળી બાચ તો તેનેપણુ આ વર્ણી અંત-
 રાત્મા હોય ને શું? એમ બાલે છે. આ પણુ એમનું પ્રભુત્વપ્રબોધક લક્ષણ
 છે ॥૩૩॥ આ વર્ણીનું હૃદય અત્યંત દૃઢ ક્ષમારૂપ બક્ષરથી, બક્ષરથી
 આછાદિત કરેલા દેહની પેઠે આવરિત હોવાથી દુર્જનોનાં તીક્ષ્ણ વચનરૂપ
 બાણસમૂહોવડે અણુમાત્રપણુ ભેદાતું નથી-વ્યથા પામતું નથી. પ્રકૃ-
 તિથી અને દયાશીલતાથી ક્રોમળ એવું પણુ આ વાલિંનું ચિત્ત બીજાએ

લ ચાસ્ય । સંવૃતં દદતરક્ષમયા તદ્વજ્રસારસમતામુપયાતિ ॥૩૪॥
અન્યદુઃખલવદર્શનમાત્રાત્તત્ક્ષણે દ્રવત એવ હૃદોડસ્ય । માર્દવસ્ય
કણિકા કિમુ લેમે પદ્મકોશનવનીતશિરીષૈઃ ॥૩૫॥ સાધુતા તુ
નિખિલા નિજદૃષ્ટ્યા વીક્ષ્યતે મુનિવરેડત્ર યથા વૈ । ન શ્રુતા સલ્લુ
તથા કચનર્પો ત્વાં વિહાય જનતાગુરુમેકમ્ ॥૩૬॥ ઇતદીયચરિતં
નિખિલં ઘૈ વીક્ષ્ય ચેતસિ મમેત્યપિ ભાતિ । અસદીયમતિદાર્ઘ્યપ-
રીક્ષાં કર્તુમાગત ઇદ્દાસ્તિ મયાન્કિમ્ ॥૩૭॥ દર્શનોત્સુકમનાસ્તવ
ચાસાબુઘતોડપિ સ મયા નિપિવેધે । પ્રેપયેય તમહં તવ પાર્શ્વે

કરેલા નિદાના અભિલાષાતમાત્રો વજ્રસારની સમતાને પામેછે, આવી આ
વર્ણીની પરમાવધિ સાધુતા છે ॥૩૪॥ બીજા જનના લેશમાત્રપણુ દુ ખ
દર્શનમાત્રથીજ આ વર્ણીનુ હૃદય તેના દુ ખની નિવૃત્તિ નિમિત્તે
તુરત દ્રવિત થઈ જાય છે (‘તત્ક્ષણે’ એવો પાઠ હોય તો ‘તેના નાશ માટે’
એવો અર્થ કરવો) ત્યારે તો દ્રવિત થતા આ વર્ણીના હૃદયની કોમળતાની
એક કણિકા કમળકોશ, માખણ અને શિરીષ (શામળો) પુષ્પને મળતી
હશે કે શુ ? એવી ઉત્પ્રેક્ષા થાય છે અર્થાત્ દયાએ કરીનેતો કમળકોશાદિક
થકીપણુ અધિક કોમળ આ વર્ણીનુ હૃદય છે-કઠિન હૃદયવાળા નથી ॥૩૫॥
આ મુનિવર વર્ણીમા જેવી શાઓકા સમસ્ત સાધુલક્ષણની સપત્તિ સમીક્ષણુ
થાય છે તેવી જનસમાજના સદ્ગુરુ એવા એકે આપના વિના બીજા કોઈ
પણુ મુનિવરમા અમોએ દેખી નથી તેમ સાક્ષણી પણુ નથી ॥૩૬॥ આ વ
ર્ણીનુ સમસ્ત ચરિત્ર આશ્ચર્યકારી ભેદને મનમા એવીપણુ સલાવના
કરીએ છીએ કે-અમારી શુદ્ધિની એકાતિક ધર્મમા દહતાની પરીક્ષા કરવા
અમારી સમીપે આપજ રૂપાતર સ્વીકારીને પધાર્યા હશે કે શુ ? ॥૩૭॥
આ વર્ણીને આપના ચરણારવિંદના દર્શનની અત્યંત ઉત્કંઠા હોવાથી તે
દર્શન કરવા આપની પાસે આવવા ઉઘમી થયા હતા પણુ મેં નિવેધ કયો
જેથી અહીં રહ્યા છે બે આપની આજ્ઞા હોય તો હમણાજ એમને ત્યા મોકલુ,

સામ્પ્રતં કિમુ ન વેતિ તુ લેખ્યમ્ ॥૩૮॥ इत्येतत्सूचनाद्देतोः पत्र-
मेतद्यथामति । लिखितं तद्विलोम्यैव प्रेष्यं शीघ्रं तदुत्तरम् ॥૩૯॥
સુશ્લેષુ વહુના કિં સ્યાલેખનેન તતઃ પ્રભો ! । एतावदेव लिखितं
रूपा कार्या सदा मयि ॥૪૦॥ सुव्रत उवाच—पत्रमित्थं लिखि-
त्याऽथ वर्णिराजं जगाद सः । स्वामिने लिखितं पत्रं मया त्वमपि
तद्विषय ॥૪૧॥ पत्रं विलोक्य भवतः शीघ्रमायास्यति प्रभुः । इत्यु-
क्तस्तन मुनिना सोऽलिखत्पत्रिकां सुधीः ॥૪૨॥ उपविश्य रहःस्थले

આ બાબતમાં આપ પત્રદ્વારા યોગ્ય ઉત્તર આપવાને યોગ્ય છો ॥૩૮॥
આ વર્ણિનું આવું ઉત્તર વૃત્તાંત વિદિત કરવા માટે મેં આ પ્રકારે આ લેખ
યથામતિ લખ્યો છે, તેની પર્યાલોચના કરીને તેનો પ્રત્યુત્તર જલદી
લખી મોકલશો એવી નત્ર પ્રાર્થના છે ॥૩૯॥ હે પ્રભો ! સુશ્લેષુ કે બહુના-
અત્પ અક્ષરના વિન્યાસવાળા પત્રના પ્રદર્શનથી પણ વિશેષ વૃત્તાંત બહુ
જનારા તમારા જેવાઓ આગળ વિશેષ વિસ્તારથી લખવાનું શું પ્રયોજન
છે ? કાંઈ પણ નથી માટે મેં આટલુંજ-હિંમત્ત લખ્યું છે. અમો સેવ-
કોની ઉપર આપે સદાકાળ કૃપા કરવી ॥૪૦॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે—
હે રાજન્ ! મુક્તાનંદમુનિ આ પ્રકારે વર્ણિવૃત્તાંતનો લેખ લખીને પછી વ-
ર્ણિરાજની પાસે પરવરીને મેં રામાનંદસ્વામિને આપનું વૃત્તાંત વિનિવેદન
કરવા આ લેખ લખ્યો છે, તમો પણ તમારા વૃત્તાંત વિજ્ઞાપનનો લેખ
લખો તમોએ મારા તમામ વૃત્તાંતનો પત્ર લખ્યોજ છે તો મેં લખેલા
પત્રનું શું પ્રયોજન છે ? એમ માનશો નહિ. તમારો પત્ર લખેલો
બેધને તો પ્રભુ શ્રીરામાનંદસ્વામી જલદી અત્ર આવશે. હે રાજન્ ! આ
પ્રકારે કહું એટલે શુદ્ધિશાળી શ્રીહરિએ લેખ લખવાનો આરભ કર્યો
॥૪૧-૪૨॥ હે રાજન્ ! આ લખવાનું શ્રીનીલકંઠવર્ણી લેખ લખવામાં સા-
વધાન થઈ એકાંત સ્થળમાં બેસીને પોતાની સાથળ ઉપર સ્થાપન કરેલા
નાના પાટીયા ઉપર કાગળ-પત્રને મુકીને જમણા કરમાં કલમ ચલાવ
કરીને, શ્રીવાને લગાર નમાવીને મુવર્ણ-રમણીય વર્ણો જે પદસમુદાયમાં છે
એવો પત્ર લખવા મઝ્યા અથવા વર્ણને સૂચવનારી રેખાનું સૌન્દર્ય વર્ણમાં

નિજોરૌ ફલકે કાકુદપત્રકં નિધાય । સ તુ દક્ષકરાત્તલેખનીકો
લિખતિ સ્માનતકન્ધરઃ સુવર્ણમ્ ॥૪૩॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नाराय-
णचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे मुक्तानन्दलिखितपत्रिकानिरूपणनामा त्रिपद्या-
शतमोऽध्यायः ॥५३॥

મુગ્ધત ઉવાચ—સ્વભાવગર્ભિતાં પત્રીં વર્ણોન્દ્રઃ સ યથાઽલિખત્ ।
તથા તાં નૃપતે ! તુમ્યં કથયામિ નિશામય ॥૧॥ स्वस्ति श्रीविल-
सज्जननगरे राजाधिराजश्रियाजुष्टाङ्गिः प्रथयन्भृशं विजयते
श्रीकृष्णभक्तिं भुवि । नानासङ्गणसन्मणीन्द्ररचिताकल्पो गुरुणां

ઉપચારથી બાણુવું, એવા વર્ણો લખવા મળ્યા અથવા સારા વર્ણુથી લખવા
લાગ્યા ॥૪૩॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...प्रथमप्रकरणे मुक्तानन्दलि-
खितपत्रिकानिरूपणनामा त्रिपद्याशतमोऽध्यायः ॥५३॥

અધ્યાય ૫૪ મો.

મુગ્ધતઃપિ કહે છે—હે નૃપતે ! વર્ણુન્દ્ર શ્રીહરિએ પોતાનો હૃદય
અભિપ્રાય જેમાં ગર્ભિત છે એવી પત્રી જે લખી હતી તેનો પ્રકાર તમોને
કહેઈું તેને સાવધાનતાથી સાંભળો ॥૧॥ सर्व कोष्ट भूतोऽनुं स्वस्ति-भं-
गण थाओ अथवा गुड शिष्य आपणुं भनेनुं स्वस्ति थाओ, विद्यासिद्धि
भाटे आतो धन्धवा योग्य છે, ‘સહ નાવતુ સહ નૌ મુનકુ સહ વીર્ય ક-
રવાવૈં તેજસ્વિનાવધીતમસ્તુ મા વિદ્વિપાવૈ’ એવી શ્રુતિ છે. અથવા લે-
ખાર્થની સિદ્ધિરૂપી સ્વસ્તિ થાઓ. શ્રી-સ્વામિના નિવાસગન્ય શોભાએ
સંપન્ન અથવા નગરને સમુચિત હવેલી રચના આદિક શોભાથી શોભાય-
માન એવા જુગનગરમાં રાજાધિરાજશ્રી-ચક્રવર્તિરાજના જેવી શોભાએ
સેવ્યાં છે ચરણકમળ જેનાં, અર્થાત્ રાજાઓના ગુરુ હોવાથી અને તેમણે
સદા સેવેલા હોવાથી સાર્વલૌભનીપેઠે શોભતા. અથવા રાજાધિરાજશ્રીએ
સંપન્ન એવા રાજાઓએ સેવ્યાં છે ચરણકમળ જેનાં. પૃથ્વી ઉપર અ-
ધ્યાત્માદિ ત્રણ તાપને શમાવનારી કૃષ્ણભક્તિને સર્વત્ર પ્રવર્તાવનારા મા-
ટેજ ભક્તિયોગના અતિસયથી શ્રેષ્ઠપણુને પામેલા જે શાંતિ આદિક સદ-
ગુણો તેરૂપી ઉત્તમ મણીઓથી રચેલાં જે મડન (ધરણાં) તેનાથી અ-

ગુરુઃ સ્વેક્ષાકૃષ્ટનિજાશ્રિતાશ્ચિલભયઃ શ્રીસ્વામ્યુદારથવાઃ ॥૨॥ સા-
ક્ષાદુદ્ધવ એવ યસ્તનુભૂતાં નિઃશ્રેયસાયાવિતું ધર્મં ચાજયવિપ્રતશ્ચ
સુમતૌ જાતો હ્યયોધ્યાપુરે । સ્વામિંસ્તં તુ ભવન્તમેવ શતશો નત્વા
નિપત્ય ક્ષિતૌ વિશ્વસિં વિદધે ત્વદેકશરણોઽહં નીલકણ્ઠદ્વિજઃ ॥૩॥
વિદ્યાય સમ્યન્ધિજનાન્નિજાનહં નિજં ચ દેશં કિલ કોસલામિધમ્ ।

સંકૃત, અર્થાત્ મંડનથી મહિત (શોભાયમાન) નહિ પણ ગુણુથીજ. પો-
તાના નિષ્કારણ કૃષ્ણાકટાક્ષથી આશ્રિતજનોના સમય લયને હરનારા
પુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગુરૂપદ આપેલું હોવાથી ગુરૂઓના પણ ગુરૂ.
(પ્રથમ ગુરૂ) માટેજ મહાયશ જેમનું છે. અમારા સર્વેના સ્વામી એવા
શ્રીરામાનંદમુનિ અત્યંત વિજય પામે છે—સર્વોત્કર્ષપણે પ્રવર્તે છે ॥૨॥ હે
સ્વામિન્ ! પૂર્વે દ્વાપરયુગને અંતે યદુપતિ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણથક્રી જેમને
વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે અને તેમના એકાંતિક ભક્ત એવા જે શ્રીમાન્ ઉદ્ધ-
વજી હતા એજ પોતે ભગવાન્ અંતર્ધાન થયાપછી જૂતળમાં કળિબળથી
પ્રક્ષય પામી જતું તેમનું વિજ્ઞાન અને ભક્તિની કોઈ પણ પ્રકારે પ્રવૃદ્ધિ
કરવા અને તેના ઉપકરણભૂત ધર્મનું સંરક્ષણ કરવા ધર્મ જ્ઞાન અને ભક્તિ
જેનું લક્ષણ છે એવાં કલ્યાણનાં પગથીયાંને સુદૃઢ કરીને પ્રાણીઓનું ક-
લ્યાણ સંપાદન કરાવા, અયોધ્યાપુરીમાં અજય નામના વિપ્રથક્રી તેની
પત્ની સુમતિમાં ફરીથી સ્વેચ્છાથી સ્વીકાર કરેલા આ માનુષ રૂપથી પ્ર-
લક્ષ પ્રકટ થયા છે. એવા તમોને તમારૂંજ એક શરણુ જેને છે, નીલકંઠ
જેનું નામ છે એવો હું દ્વિજ—સરવરીયા જ્ઞાતિનો આદ્યજી પૃથ્વી ઉપર પ-
ડીને સોએ સો સાદાંગ પ્રણામ કરીને વિશ્વસિ કંઈકું ॥૩॥ હવે શ્રીહરિ
પોતાના અભિપ્રાય પ્રદર્શનથી શ્રીરામાનંદસ્વામિનું સત્વર આગમન ક-
રાવા પોતાનું કર્તવ્ય અને જ્ઞાતવ્ય પાંત્રીશ શ્લોકથી જતાવે છે—હે ભગ-
વન્ ! તે હું નિબળન્—સાક્ષાત્ જધાએલા દુસ્ત્રજ બ્રાતાદિ અને માતુ-
લાદિ સંબન્ધિ જનોનો ત્યાગ કરીને તથા કોસલ નામના સ્વદેશનો ત્યાગ
કરીને, તે તે સ્થળમાં રહેલાં તે તે નાનાવિધ તીર્થોની યાત્રા કરવા ભૂમં-
ડળમાં ફરતો ફરતો આ લોજપત્તનને પામીને હાલમાં અહીં નિવાસ ક-

તીર્થાનિ કુર્વન્નિહ લોજપત્તને સ્થિતોઽસ્મિ સદ્વત્સ વિમો! ત્વદાશ્રિ-
તાન્ ॥૪॥ કૃષ્ણસ્ય સાક્ષાદહમીક્ષણાર્થ પ્રત્યન્દમેવેહ તપાન્ત આદ-
રાત્ । વ્રતં તુ માસાંશ્ચતુરઃ કરોમિ યદ્ધારણાપારણમિત્યુદીરિતમ્
॥૫॥ માસોપવાસં વિદધે તથોર્જે કૃચ્છ્રાણિ વા કર્હિંચિદ્વ્ર કુર્વે । ચા-
ન્દ્રયણં ચાનઘ! માઘમાસે પારાકઠ્ઠચ્છંચ વિમો! તદર્થમ્ ॥૬॥ પૃષ્ઠા-
દશી મુખ્યતમાઽસ્તિ યેપાં વ્રતાનિ નિત્યાનિ ચ તાનિ કુર્વે । કૃષ્ણસ્ય

રીને રહ્યો છુ. જેને કોઈ નિવાસસ્થાન નથી તેમજ જેને એક નિયત નિ-
વાસ પ્રિય નથી એવા પણ મને અહીં નિવાસમાં નિમિત્તતો તમારા ચરણ
કમળના સમાશ્રિત સતોનો સમાગમજ છે. એવો સત્સમાગમતો કંટ્યાણુ
માર્ગે પ્રવર્તેલાઓએ આકાંક્ષા કરવા યોગ્ય છે ॥૪॥ મને અભિરૂચિતો શ્રી-
કૃષ્ણના સાક્ષાત્કારમાં પ્રતિદિન વધતી જાય છે, માટેજ સમસ્ત બધુવ-
ર્ગનો પરિત્યાગ કરીને સતોના સમાગમની સ્પૃહાથી તીર્થાટન કરતો થકો
વિષયારામ ઇન્દ્રિયોનું દમન કરવા વર્ષોવર્ષ વર્ષાકાળમાં ચાર માસ ધારણા-
પારણા નામનું વ્રત આદરથી કરું છું. એકાંતરો ઉપવાસ કરવો તેને ધા-
રણાપારણા વ્રત કહે છે આપાદ શુકલ એકાદશીને આરભીને કાર્તિક શુકલ
એકાદશીમુધી તે વ્રત કરવાનું સ્મૃતિમાં પ્રસિદ્ધ છે, ‘ઉપવાસો ધારણા
સ્વાત્ પારણ મોજનં સ્મૃતમ્’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૫॥ તથા હે વિમો! પ્રલક્ષ
શ્રીકૃષ્ણદર્શન માટે કોઈ વર્ષમાં કાર્તિક માસમાં એક માસમુધી લાગત
ઉપવાસ કરવારૂપ વ્રત કરું છું તો ક્યારેક સાંતપનાદિ નાનાવિધ કૃત્ય
વ્રતો કરું છું. હે અનઘ!-પોતે પાપે રહિત અને આશ્રિતોના પાપોને નિ-
વૃત્ત કરનારા હોવાથી અનઘ. અથવા ક્યારેક અનઘ-વ્રતાચરણુધી પા-
પને નિવૃત્ત કરનારા માઘ માસમાં ચાન્દ્રાયણુ વ્રત કરું છું તથા પારાક
(બાર દિવસ મુધી ઉપવાસ કરવારૂપ) કૃત્ય કરું છું ॥૬॥ જે નિત્ય વ્ર-
તોને મધ્યે એકાદશી વ્રત અતિશય મુખ્ય છે તે નિત્ય (ન કરે તો પાપ
લાગે) એવાં વ્રતો હું નિરતર કરું છું. આ વ્રતોના અનુષ્ઠાનથી હું કાંઈ
પણ કૃષ્ણ ઈચ્છતો નથી, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણની પ્રસન્નતાજ ઇચ્છું છું કૃષ્ણપ્ર-
સન્નતા માટે વ્રતોને આચરતો હું દૈહિક કલેશને લેશપણ નિષ્કે ચિત્તમાં

તોપાય ન દેહદુઃખં કિંચિત્સ્વચિત્તે ગણયામિ નૂનમ્ ॥૭॥ હિત્વૈન્દ્રિ-
યાન્પશ્ચ ચ શબ્દમુખ્યાન્સુદુસ્ત્યજાનપ્યતુલપ્રતાપ ! । ત્વગસ્થિરોપે
સ્વવપુર્મેયા વૈ ચક્રે તપોભર્જિતરક્તમાંસમ્ ॥૮॥ તદ્દર્શનાશામૃતવ-
હ્નિમેકામાલમ્બ્ય દેહે ત્વસવશ્ચલન્તિ । ન ત્વન્યદાલમ્બનમસ્તિ તેપાં
યિયાસતામન્નવિહીનદેહાત્ ॥૯॥ નિરન્નદેહેઽસ્થિપુવર્તમાનાઃ પ્રાણા
મદીયાઃ પ્રણતાર્તિહન્તઃ ! । અન્નાત્મકે હ્યત્ર કલૌ નરાણાં કુર્વન્તિ

ગણુતોજ નથી, એટલે શીતોપ્પુ-મુખદુઃખને દેનારા વિષયસ્પર્શો મારા
મનને વિક્ષોભ કરવા સમર્થ થતા નથી ॥૭॥ વળી યદ્યપિ શબ્દાદિ વિષયો
દેહિઓએ દુસ્ત્યજ છે એ પ્રસિદ્ધ અર્થ છે તથાપિ વિષયોમાં રહેલા દો-
ષોનો વિચાર કરતા મેં ઉચ્ચ વેગવાળા, વિષયરૂપ માર્ગમાં વેગથી ગતિ ક-
રતા ઇન્દ્રિયોરૂપ અશ્વોને નિયમમાં કરીને તે વિષયોનો દૂરથી પરિત્યાગ
કર્ચો છે. એ રીતે ઇન્દ્રિયો સખન્ધિ વિષયોનો ત્યાગ કરીને સ્વાત્મસ્વરૂ-
પમાં મનને ભેડતો થકો અન્નરસથી પરિપુષ્ટ થએલા અને ધાતુહોપને
લીધે મનની એકાગ્રતા થવામાં વિરોધિ થતા એવા આ શરીરને તપે કરીને
રૂધિર માસ જેમાંથી સુકાર્ઠિ ગયું છે માટેજ અસ્થિમાત્ર જેમાં અવશેષ
રહ્યા છે અને પ્રાણધારણમાં પર્યાપ્ત એવું મેં કરી દીધું છે આ બધી બા-
બત અપારપ્રતાપી આપના સમાગમથી ઝટ સફળ થશે એમ હું માનું છું
॥૮॥ હે સ્વામિન! હું અન્નરસથી જીવન કરતો નથી કિંતુ કેવળ આનન્દ-
મય અને અનુસ્મરણ માત્રથી આનન્દ આપનારા શ્રીકૃષ્ણના પ્રેમપ્રકર્યથી
પ્રકટ થએલી પ્રત્યક્ષ પ્રેક્ષણની ધવિણારૂપ અમૃતવહીથી કંઈ છું દર્શનની
ધ્વિષારૂપ અમૃતવહીજ શરીરમાં પ્રાણુ ધારણ કરી રહી છે. અભવિહીન
થએલા દેહમાંથી નીકળી જવા ઇચ્છતા પ્રાણોને એજ કેવળ અવલંબન
છે ॥૯॥ વળી અન્નરસના વિશેષ પોષણ વર્ણત અને અસ્થિમાત્ર જેમાં
બાકી રહ્યા છે એવા આ શરીરમાં સચાર કરતા મારા પ્રાણોતો અન્નસમાં
પ્રાણુ જેમાં છે એવા આ કળિયુગમાં મારા દર્શન કરનારા જનોને સત્ય-
યુગની બ્રાતિ કરે છે, અર્થાત્ 'કૃતે ત્વસ્થિસમાઃ પ્રાણા.' એવી સ્મૃતિ છે
તો 'આ કોઈ સત્યયુગના હશે કે શુ? એમ દેખાયછે તો સત્યયુગ

વૈ સત્યયુગધ્રમં તુ ॥૧૦॥ અષ્ટાઙ્ગયોગાભ્યસનાર્જિતેન ક્રિયા મમૈ-
શ્વર્યવલેન સર્વાઃ । દૈહ્યા ભવન્તીતિ વિમો ! વિદિત્વા કૃપાં કુરુ ત્વં
મયિ કૃષ્ણભક્તે ॥૧૧॥ પિતા ચ માતા મમ કૃષ્ણ પ્વ સ્વામી ચ
વન્ધુશ્ચ ગુરુઃ સુહૃદ્ચ । તસ્મિન્મમ સ્નેહમરોઽસ્તિ પૂર્ણો હ્યન્યત્ર તુ
સ્યાદ્યદિ તત્પરત્ત્વમ્ ॥૧૨॥ પञ्चेन्द्रियाणां विषयोपभोगप्रदस्य मेऽपि

આબ્યો કે શું ? એમ મારા નિરીક્ષણથી તેઓ જ્ઞાતિ પામેછે. એવો હું તે
મારી જે આ પીડા શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્કારની અગ્રાપ્તિરૂપી છે તેને ટાળ-
વામાં તમોજ સમર્થ છે ॥૧૦॥ હે વિમો ! અસ્થિમાત્ર જેમાં અવશેષ
છે (રૂધિર માંસે રહિત) એવા પણ આ દેહથી જે અનેક તીર્થ ક્ષેત્રાટન
તથા વિવમ વનવિચરણાદિ સમગ્ર દૈહિક ક્રિયાઓ છે તેતો અષ્ટાંગયોગના
અભ્યાસથી સપાદન થએલા અણિમાદિ ઐશ્વર્યયોગને લીધે અનાયાસથી
થયા કરે છે, પરંતુ બ્યાંસુધી સર્વાન્તરાત્મા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મારા લો-
ચનગોચર ન થાય ત્યાંસુધી આ ઐશ્વર્યથી હું કૃતકૃત્ય થયો એમ મા-
નતો નથી. તો તમો આ માફ સર્વ વૃત્તાંત બાળીને કૃષ્ણભક્તિરસમાંજ
એક આરામવાળા મારી ઉપર આપ કૃપાનિધિ દર્શનદાનરૂપ કૃપા કરવાને
યોગ્ય છો ॥૧૧॥ હે સ્વામિન ! મારે તો એક કૃષ્ણજ પિતા-પિતાનીપેઠે
આસા નહિ ઉલ્લસન કરવા યોગ્ય છે. કૃષ્ણજ માતા-માતાની માફક આ-
પત્કાળમાં પણ અપરિત્યાજ્ય છે. કૃષ્ણજ સ્વામી-પતિવ્રતા વનિતાની
પેઠે સર્વદા અનુસરવા યોગ્ય છે. કૃષ્ણજ બન્ધુ-મિત્રની માફક વિશ્વાસા-
સ્પદ છે. કૃષ્ણજ ગુરુ-ગુરુની પેઠે હિતોપદેશ છે. કૃષ્ણજ સુહૃદ-સુહ-
દની પેઠે હિતકારી છે. કારણ કે સર્વજ્ઞ સ્નેહાતિશય એક શ્રીકૃષ્ણ વિષેજ
છે પણ કૃષ્ણથી બીજા અન્ય દેહાનુબન્ધિવર્ગે વિજેરેમાં નથી, અર્થાત્ કૃષ્ણના
સંલેપથીજ પિત્રાદિ સર્વના સંલેપનું મુખ છે એમ હું માનું છું. બે શ્રીકૃ-
ષ્ણથી અન્ય પિત્રાદિકો ભગવદ્ભક્તિએ યુક્ત હોય તો તેમાં પણ તેવા
ભક્તપણાવીજ મારે તેવો સ્નેહ થાય પણ કેવળ પિત્રાદિ ઐદુંગિક સબન્ધ-
માત્રથી નહિ. એ રીતે મારી સમાહાત્ય લક્ષિ પણ શ્રીકૃષ્ણના પ્રલક્ષ
દર્શન પ્રયોજનવાળી છે ॥૧૨॥ વળી જે કોઈ મને રાજી કરવા સાથે સાથે

સ્વસુહૃદ્જનસ્ય । કૃષ્ણે ન ચેત્સ્યાદનુરાગ ईशे तं तर्हि जह्यां रिपु-
वद्धि सद्यः ॥૧૩॥ સ્નેહેન મત્પોષણકારિણોઽપિ તાતં પ્રસૂં સોદર-
મપ્યહં સ્વમ્ । વીક્ષેય ચેત્તદ્વિમુસાન્કદાચિત્સદ્યઃ પ્રજહ્યાં કિમુતા-
ન્યવન્ધૂન્ ॥૧૪॥ ઘૂયા યદિ ત્વં નિજવન્ધુવર્ગત્યાગે ભવેદ્દોષ इतीह
वच्मि । તદ્ભક્તિહીના નિજવન્ધવોઽપિ પ્રાચીનમર્ત્તર્વહુભિઃ પ્રહા-
તાઃ ॥૧૫॥ વિભીષણો આતરમપ્યહાસીત્પ્રસૂં સ્વકીયાં મરતશ્ચ

વિરોધ ન આવે એ રીતે પાંચ ઇન્દ્રિયોના વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે વિષયો પ-
ભોગનું અર્પણ કરે પણ બે તે ભગવદ્ભક્તિથડી વિમુખ છે તો તેને હું રિ-
પુની પેઠે તત્કાળ ત્યાગ કરે છું. તેમજ મારા તેવા સુહૃદ્ જનોનો પણ શત્રુ-
વત્ત ત્યાગ કરે છું ॥૧૩॥ જે માતા પિતા ભ્રાતા આદિક સ્વાભાવિક સેહા-
તિશયથી બાહ્ય વચને આરંભીને મારે ભરણુ પોષણુ કરનારા છે તેઓપણુ
કૃષ્ણુ ભક્તિથડી વિમુખ હોવાનું બે કદાચિત્ બાણું તો તેમનો પણ તેમજ
ત્યાગ કરી દઉં તો ખીલ દૂરના બન્ધુઓનો ત્યાગ કરી દઉં એમાં કહેવું જ
શું ? ॥૧૪॥ ‘हरणं च परस्वानां परादाराभिमर्शनम् । सुहृदां च परित्याग-
श्च यो दोषाः क्षयावहाः ॥ अकारणपरित्यक्ता मातापित्रोर्गुरुस्तथा’ ઇત્યાદિ
ભારત મન્વાદિ વચનોનો વિચાર કરીને સ્વયં આશંકા કરીને તેનું સ્વયં
સમાધાન કરે છે—‘પોતાના માતા પિતા આદિક સંબન્ધિસમૂહના પરિ-
ત્યાગમાં દોષ હાગે’ એમ બે આપ કહેતા હો તો આ શંકામાં હું કહું
હું—જેઓ શ્રીકૃષ્ણવિષે ભક્તિરસે રહિત અને આમુર વૃત્તિવાળા છે તેવા-
ઓનો ત્યાગ કરવો તેતો ધર્મજ છે. તેવા ત્યાગથી પિત્રાદિપરિત્યાગ નિ-
મિત્તાના પ્રત્યવાયનો પ્રસંગ નથી. બન્ધુત્યાગમાં જે દોષ કહો છે તેતો
કૃષ્ણવિમુખથડી ખીલ સન્મુખોમાં છે. સાચો પ્રેમતો ભલે ન હોય
પણુ વિદ્વેષ ન કરવા બેટલા અદ્ય પ્રેમેપણુ રહિત હોવાથી બહુ પ્રાચીન
ભક્તોએ પોતાના બન્ધુજનોનો પણ પરિત્યાગ કરેલો સંભળાય છે, તેમાંથી
કેટલાકનાં નામનો નિર્દેશ કરે છું ॥૧૫॥ વિભીષણે શ્રીરામભક્તિએ રહિત
એવા રાવણુ પોષકનો પણ પરિત્યાગ પૂર્વે કર્યો હતો. ભરતજીએ શ્રીરામમાં
સેહે રહિત એવી પોતાની કંડેથી માતાનોપણુ ત્યાગ કર્યો હતો. તથા એકા-

તદ્વત્ । કુલં જહો સ્વં વિદુરોઽપિ મક્કઃ સર્વાન્સ્વવન્ધૂનાપિ ચપિં-
પત્ય્યઃ ॥૧૬॥ શ્રીકૃષ્ણસદ્ગુણપ્રતિપેદ્યકર્તૃન્ ગોપ્યો જહુઃ સ્વાંશ્ચ પતી-
નપીશ ! । કૃચ્છ્રેણ લબ્ધ તનયં ચ વેન ત્યક્ત્વા નૃપોઽહ્નોઽપિ જગામ
દાવમ્ ॥૧૭॥ इत्यादयः, सन्ति विभो ! ह्यनेके तद्भकिहीनस्वजन-
त्यजोऽत्र । नेवापकीर्तिः कचनापि तेषां लोके च शास्त्रेऽपि च
कीर्तिरस्ति ॥१८॥ ईदृक्सतां चर्त्तमं भवत्यनादि कृष्णे मयाऽतश्च

તિકે ભક્ત વિદુરશ્ચએપણુ શ્રીકૃષ્ણભક્તિએ વર્ણત એવા પોતાના ધૃતરાષ્ટ્ર
કુળનો ત્યાગ કર્યો હતો તથા ઋષિપત્નીઓએ શ્રીકૃષ્ણભક્તિએ વિહીન
એવા પતિ પુત્ર પિતૃ ભાતૃ વિગેરે સર્વ બન્ધુઓનો ત્યાગ કર્યો હતો હે
ધૃષ્ટ ! ગોપીઓએ રાસોત્સવમા શ્રીકૃષ્ણના સગનો નિવેધ કરનારા પોતાના
પતિઓનો પણ પરિત્યાગ કર્યો છે (ભગવાનતો વિશ્વના પતિ અને પતિ-
ઓનાપણુ પતિ છે ભગવાનના નિરૂપાધિક પતિભાવને નહિ જાણનારાઓને
તો પિંડવિશેષ સાથે બધાએહુ પતિપણુ કેવળ વિષય મુખભોગ માટેજ
થાય છે આત્મસ્વરૂપને જાણનારાઓને તો પરમાત્મના અનુભવમાજ
એક કિપયોગ જેનો છે એવો નિરૂપાધિક પતિભાવ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ-
માજ પ્રતિષ્ઠિત થાયછે) અગ નામનો નૃપતિ વેન નામના પુત્રને પુત્રેષ્ટિ-
નિર્માણાદિ મહા દુઃખથી પામીને પણ તેને કૃષ્ણવિમુખ જાણીને દુરત
ત્યાગ કરીને વનમા ગયો હતો આ દાખલા કિપરથી ભગવદ્ભક્તિએ રહિત
બન્ધુજનોનો ત્યાગ કરવામા લેશ પણ દોષ નથી એમ જણાય છે આ સર્વ
અર્થ વાદિમધીરાભાયણુ-ભારત-ભાગવતાદિ ત્રયોની સમ્યક્ પર્યાલોચનાથી
જાણવામા આવેછે ॥૧૬-૧૭॥ હે વિભો ! આ લોકમા ઈત્યાદિક અનેક
ભક્તો ભગવદ્વિમુખ સ્વજનનો ત્યાગ કરનારા મુત્રસિદ્ધ છે તેવા ભક્તોની
સ્વજનત્યાગથી કોઈ પણ લોકમા કે શાસ્ત્રમા અપકીર્તિ કહી નથી ઉલટી
કીર્તિજ પ્રસિદ્ધપણુ કહી છે ॥૧૮॥ હે ધૃષ્ટ ! સાધુજનોનો આવો વર્તન
માર્ગ સૃષ્ટિને સમારંભીને અનાદિ અનુવર્તેછે, માટે મેં શ્રીકૃષ્ણમા અને
તેના ભક્તોમા વિમુક્તિના મુખ્ય કારણરૂપ પરમ પ્રેમ કર્યો છે અને તેનાથી
વિમુખોમા વિમુખતાજ કરી છે, અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણયદી બીજા કોઈ પણ પદા-

તદીયમકે । વિધીયતે પ્રેમ વિમુક્તિહેતુર્નાન્યત્ર તુ ક્વાપિ પદાર્થ
 ईश ! ॥૧૯॥ સન્તોઽત્ર ચે સન્તિ ચ તાવકીના નિવૃત્તિનિષ્ઠા મમ તે તુ
 पूज्याः । सर्वस्वमेते च भवन्ति मे वै माहात्म्ययुक्तत्परमकिंवोधाः
 ॥૨૦॥ યેપાં ન તસ્મિન્નિદ્રા ભક્તિમાજાં સદ્ગોઽસ્તિ તાન્વેન્નિ નરાનહં
 तु । अनश्वकौलेयकपण्डतुल्यान् यद्दीक्षणेनापि भवेद्भि दोषः ॥૨૧॥
 सकास्तु ये वैपयिकेऽत्र सौख्ये निद्राभयक्रोधपद्मिंजुष्टाः । तेषां
 नराणां च विभो ! पशूनां वीक्षे विशेषं नहि कञ्चनापि ॥૨૨॥ नृ-
 जन्म देवास्त्रिदशलये यत्स्तुवन्ति तत्तेषु न किञ्चिदस्ति । तद्भ-

ર્થમાં પ્રેમ રાખતો નથી ॥૧૯॥ એ રીતે મેં સમગ્ર બીજા સંગનો ત્યાગ કરી
 દીધો છે તથાપિ નિવૃત્તિધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા, તમારા ચરણારવિંદના આ-
 શ્રિત એવા મુક્તાનંદાદિ સંતોમાં પૂજ્યભાવ પ્રવર્તે છે, કેમકે તે સંતો શ્વ-
 રાક્ષરપતિત્વાદિરૂપ માહાત્મ્યે સહિત શ્રીકૃષ્ણની પરાભક્તિનો બોધ આપ-
 નારા છે (પોતે આત્મજ્ઞાને સહિત ભક્તિયુક્ત હોઇને બીજાઓને તેવી ભ-
 ક્તિનો બોધ કરનારા છે) માટે મારે તેઓ સર્વ પ્રકારે પૂજનીય છે. અને
 આ સંતોજ મારે નિશ્ચે સર્વસ્વ (સર્વ સમૃદ્ધિરૂપ) પણ છે. એ રીતે શ્રી-
 કૃષ્ણના ભક્તમાં મારે પ્રેમપ્રકર્ષ પ્રવર્તે છે ॥૨૦॥ જે નરોને સ્વતઃ કૃષ્ણ-
 ભગવાનમાં ભક્તિ નથી અને તેમના ભક્તજનોનો સંગ નથી તેમને તો હું
 ખરે જ્ઞાન અને વૃષભને તુલ્ય બાણધું, અર્થાત્ આહાર-નિદ્રા-ભય-મૈથુ-
 નમાત્રમાં આસક્ત સમજુ છું. જેના દર્શનમાત્રથીપણ અમને મહા પાપ
 લાગે એમ પણ સમજુ છું ॥૨૧॥ હે વિભો ! આ લોકમાં જે અભક્ત નરો
 મૈથુન રસાસ્વાદાદિ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયસુખમાં અત્યંત અનુરાગી છે
 તેઓનું જ્ઞાન શૂકરાદિ પશુઓથીથી અણુમાત્રપણ અંતર હું જોતો નથી, કે-
 મકે તે બંને પણ નિદ્રા ભય ક્રોધ અને પદ્મિંએ આવરિત છે, 'શ્વવિદ્વરા-
 હોદ્રસ્રૈઃ સંસ્તુતઃ પુરુષઃ પશુઃ । ન ચત્કર્ણપથોપેતો જાનુ નામ ગદાગ્રજઃ'
 એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૨૨॥ દેવોએ સ્તુતિ કરેલા નરજન્મની પશુ-
 તુલ્યતા કેમ ? તો તેમાં હેતુ કહ્યું છે—હે ઇશ ! સ્વર્ગમાં રહેલા દેવો પણ
 જે મનુષ્ય જન્મની 'બહો બમીપાં કિમકારિ શોભનં પ્રસન્ન પૃષાં સ્વિદુત-

ત્રિયુન્જન્મ નૃજન્મ દેવસ્તુત્યર્હમસ્તીત્યહમીશ ! જાને ॥૨૩॥ તદ્ગ-
 ક્ષિહીનઃ કુલરૂપકીર્તિનાનાગુણૈશ્વર્યયુતોઽપિ યસ્તમ્ । અન્તર્વિપં
 વીક્ષણમાગરમ્યં ફલં ગવાક્ષ્યા ઇવ લક્ષયામિ ॥૨૪॥ અલ્પોઽપિ
 તદ્ગક્ષિગુણો નરાણાં ગ્રાહ્યાન્કરોત્યેવ ગુણાનશેપાન્ । સુસંસ્કૃતા-

સ્વયં હરિઃ । ચૈર્જન્મ લબ્ધ નૃપ ભારતાગિરે મુકુન્દસેવૌપચિક સ્પૃહાહિ ન.'
 એમ પ્રશસા કરે છે, તે તેમા વિષયભોગની અધિક સલાવનાથી નહિ, કા-
 રણુ છે તે ભોગતો અમૃત, કટપવૃક્ષ અને અપસરાઓ વિગેરે ભોગોપકરણુ
 સપત્ર એવા સ્વર્ગ લોકમાજ સમર્થિક છે, ભગવદ્ભક્તિરસના અનુભવરૂપ
 અતિશયને લીધેતો તે દેવોપણુ નરજન્મની સ્તુતિ કરેછે એમ હું નિ-
 શ્ચયથી જાણુ છું, અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણભક્તિએ યુક્ત એવુજ નરજન્મ મુકુંદ
 છે માટે તેવા જન્મની દેવો પ્રશસા કરે છે, તેથી બીજુ જન્મ તો પશુ-
 જન્મ તુલ્યજ છે, તે શ્રીમદ્ભાગવતમા કહ્યું છે—‘લબ્ધ્વા જતો દુર્લભ
 મત્ર માનુષ કથચ્છિદ્ધ્યક્ષમયલ્પતોઽનઘ ! । પાદારવિન્દ ન મજલ્પસન્મતિર્મુ-
 હાન્ધકૃપે પતિતો યથા પશુ ’ ॥૨૩॥ જે કોઈ પુરૂષ સખન્ધિજનની સપ-
 ત્તિએ પણ સપત્ર હોય, શરીરસૌન્દર્યસપત્તિએ પણ સપત્ર હોય, દાનાદિકને
 લીધે મળતી સત્કીર્તિએ પણ સપત્ર હોય, સૌહાર્દ સૌશીલ્ય કાર્યપ્રયતાદિ
 ગુણગુણોએ પણ સપત્ર હોય અને યોગેશ્વરેયપણુ યુક્ત હોય પણ જો ભગવદ્-
 ભક્તિએ વિહીન હોય તો તેને હું દર્શનમાત્રથી (ઉપરથી) રમણીય ભાગતા
 અને અદરથી તો અકીણ જેવી કડવાશ જેમા છે એવા ઇન્દ્રામણુના ફળ
 જેવો તુચ્છ માનુ છું ॥૨૪॥ હવે પાત્ર સ્લોકથી ભગવદ્ભક્તિનું માહાત્મ્ય
 કહેવા, ભગવદ્ભક્તિરૂપ ગુણુ યદ્યપિ અલ્પ હોય પણ તે બીજા બધા સદ્-
 ગુણોનું સાદ્ગુણ્ય કરનારો શાકને લવણુની પેઠ છે એમ કહેછે—સારી
 રીતે ઘૂત જીરૂ મરચા આદિકથી સસ્કાર કરેલા શાકોને અલ્પ લવણુજ
 જેમ થઈણુ કરવા યોગ્ય કરેછે તેમ મનુષ્યોના કુળ-રૂપ-કીર્તિ આદિક
 સમગ્ર સદ્ગુણોને ભગવાનમા પ્રવર્તેલી ભક્તિનો અલ્પ અંશ પણ મદદણુ ક
 રવા યોગ્ય કરેછે, એમ ન હોય તો લવણુ વિનાનું વ્યજન સારી રીતે સ
 સ્કાર કરેણુ હોય તથાપિ જેમ ત્યાજ્ય છે તેમ સર્વે સદ્ગુણો નિશ્ચે ત્યાજ્ય

ન્વાઽક્ષિવમત્ર શાકાન્ દેયા ભવન્તીતરયા તુ તે વૈ ॥ ૨૫ ॥ તદ્વા-
સ્યહીનઃ સ્વતપોયત્નેન વ્રહ્માદિલોકાનપિ ચેત્પ્રયાયાત્ । તત્રાપિ કા-
લાદ્ધયમસ્તિ તસ્ય નાનન્તસૌલ્યં ત્વિતિ વેદસિદ્ધમ્ ॥ ૨૬ ॥ વ્રહ્મેશ-
શકા અપિ સિદ્ધિભાજો વ્રહ્મૈન્યનિષ્ઠાઞ્ચ શુકાદયોઽસ્ય । કુર્વન્તિ

છે, અર્થાત્ જેમ અદ્ય પ્રમાણના લવણયોગથી ઘૃતાદિકવડે વધારેલા શા-
કનું સાદુગુણ્ય છે અન્યથાતો ત્યાન્ય છે તેમ અદ્યમાત્રપણુ ભગવદ્ભ-
ક્તિગુણથી હુળ-૩૫-કીલ્પાદિ ગુણોનું સફળપણું છે, નહિ તો ત્યાન્ય છે,
'વિદ્યાદિભિર્ગુણેભિર્જાં સાધિતૈરપિ કિં ફલમ્ । યદ્યન્તે નીયતે યામ્યૈર્હૃતૈર્મર્કિ
વિના હરેઃ' એમ ૨૬૬ પુરાણમાં તથા 'અવૈષ્ણવસ્ય તુ ગુણાઃ શ્રુતાઞ્ચ વિમલા
અપિ । ન શોભન્તે યથા રાજન્ ! મૂષ્ણાન્યધવશ્ચિયાઃ' એમ ૫૬૫ પુરાણમાં
કહ્યું છે ॥ ૨૫ ॥ કોઈ પુરૂષ પોતાના તપોબળથી બ્રહ્માદિ લોકોને પામે પરંતુ
તેમાં પણુ કાળથકી ભય છે, કેમકે સર્વે લોકો કાળે દરીને પરિચ્છિન્ન છે.
બ્રહ્માના ભુવનને આરબીને સર્વે લોકો પુનરાવૃત્તિવાળા છે. તેમાં સુખલેશ
વર્તે છે પણ ભય તો અતિ અધિક છે, કેમકે ત્યાં પણ જરા મરણાદિ અવ-
ર્જનીય છે. માટે તેમાં અનંત અખંડ સુખ નથી. અનંત સુખ તો ભગવા-
નના દાસપણારૂપ ભક્તિના બળથીજ મળે છે. જે પરંબ્રહ્મ ભગવાન્ છે એજ
અપરિમિત સુખસ્વરૂપ છે. અદ્યમાં સુખ ન હોય. પરંબ્રહ્મ તો મોટા-
થકી પણ મહા મોટા છે. આ સર્વ અર્થ 'નાયમાત્મા પ્રવચ્ચેન લભ્યો ન
મેષયા ન મદુના શ્રુતેન, યમેવૈષ વૃણતે તેન લભ્યસ્તસૈવ આત્મા વિવૃણતે
તન્નું સ્વામ્' 'સઘચેદ્ કર્મોષિતો લોકઃ ક્ષીયતે ઈવમેવાનુજ પુણ્યચિતો લોકઃ
ક્ષીયતે' 'તમેવ વિદિત્વાઽતિમૃત્યુમેતિ નાન્યઃ પન્થા વિચિતેઽયનાથ' 'મત્યૌ
મૃત્યુન્યાલભીતઃ પલાયન્ લોકાન્ સર્વાન્ નિર્મયં નાધ્યગચ્છત્ । ત્વત્પાદાન્ન
પ્રાપ્ય યદચ્છયાચ સ્વસ્યઃ શેતે મૃત્યુરસાદપૈતિ' ઇત્યાદિ વેદ શાસ્ત્ર જણાવે
છે ॥ ૨૬ ॥ તપના રૂળભૂત તેતે મહાપદને પામેલા બ્રહ્મા રૂદ્ર ઇન્દ્ર ઇત્યાદિ
દેવોપણુ મુક્તિ માટે ભગવાનનીજ ભક્તિ કર્યા કરેછે તથા પ્રકૃતિવિલ-
ક્ષણુ બ્રહ્મારૂઢ સ્વાત્પરસ્પરમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા એવા પણ શુકાદિક મહા-
મુનિઓ માનને નિર્મૂળ મુકીને સંસ્મૃતિમાંથી મુક્તિ મેળવવાની અભિલાષા-

મર્કિં નનુ માનહીના યથેતરે સંસૃતિમુક્તિકામાઃ ॥૨૭॥ તસ્મિન્
ગુણાઃ સન્તિ હિ તાદૃશા વૈ મર્કિં યથા મુક્તિજુષોઽપિ કુર્યુઃ ।
રાધારમાદ્યા અપિ શક્યસ્તં ભજન્તિ સમ્રાજમિવ સ્વદાસ્યઃ ॥૨૮॥
અલ્પાશ્ચ જીવા અપિ તસ્ય મત્તયા ભવન્તિ નૂનં ગતકાલભીકાઃ ।

વાળા સાધનદશામા વર્તતા બીજા અમુક્ષુઓની માફક ભગવાનના દાસ-
પણા પર્યંતના લક્ષિભાવમાંજ રમે છે, 'બ્રહ્મલેખમાદ્યા નિર્વિદ્યા અપિ બ્રહ્મ-
શિવાદયઃ । શ્રીવિષ્ણોઃ કુર્વંતે મર્કિ સન્તીર્યં તન્મહાગુણા.' એમ ૨૭૬ પુ-
રાણુમા કહ્યું છે 'શરિનિષ્ઠિતોઽપિ નૈર્ગુણ્ય ઉત્તમશ્લોકલીલયા । પૃહીતચેતા
રાજર્ષે ! આશ્વાન વદધીતવાન્ । આત્મારામાશ્ચ મુનયો નિર્ગન્થા અપ્યુ-
ક્તમે । કુર્વંત્યહૈતુર્કીં મર્કિમિત્યંભૂતગુણો હરિ.' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે
॥૨૭॥ આ આગતને મુખેથી બોધ થવા ફરીથી વિવરણ કરેછે—જે શુક
સનકાદિક મુનિઓ અને ભવ બ્રહ્માદિ દેવોને કેવલ્યલક્ષણવાળી મુક્તિ
હસ્તગત છે તથાપિ તેઓ તેનો અનાદર કરીને ભગવાનના લક્ષિરસમાજ
રમણ કરેછે, કારણે આ ભગવાન અપાર કાર્પુય સૌહાર્દ સૌશીલ્ય ઔદાર્ય
આદિ ગુણોના નિષિરૂપ છે ભગવાનમા સર્વ કામો—કલ્યાણ ગુણો નિત્ય
રહેલા છે, 'સોઽશ્રુતે સર્વાન્ કામાન્ સહ બ્રહ્મણ' એવી શ્રુતિ છે બ્રહ્મ-
સાથે કલ્યાણગુણો અનુભવે છે એટલે બ્રહ્મ અને તેના ગુણો એમ બંનેને
અનુભવેછે તેમાં બ્રહ્મની સાથે ગુણો અનુભવેછે એમ સાહિત્ય કહેવાથી
અનુભવમાં ગુણોનું પ્રાધાન્ય સૂચવાયછે, મારેજ ભગવાનના ગુણોમાજ
મુખ્યપણે લુપ્ત એવી રાધા રમા આદિક શક્તિઓ (જેના દર્શનમાત્રવી
પણુ સર્વ લોકો સકળ સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ થવાથી સુખી થાય એવા સામર્થ્ય-
વાળી) પણ જેમ પોતાની દાસીઓ ચક્રવર્તિ નૃપની સેવા કરે તેમ ભગવા-
નની નિર્માનપણે સદા સેવા સને છે એવા ભગવાનમા કલ્યાણ ગુણો રહેલા
છે ॥૨૮॥ વળી અલ્પ (લતિથી નીચ ભીલ—ચાડાળાદિક) શ્વપાપુ શ્રી-
કૃષ્ણલક્ષ્મિ કરવાવી સર્વને સહરનારા કળથડી થતી મહાભીતિએ રહિત
થઈ જાય છે એમાં સશય નથી ભવ બ્રહ્માદિ ઈશ્વરો પણ જો લક્ષિએ
વિહીન હોય તો તેમને કાળનો ભય નિવૃત્ત થતો નથી, 'યત્સમ્યન્મતઃ પુવ

વિના તુ તાં બ્રહ્મમુલેશ્વરાણામપ્યસ્તિ કાલાદ્વ્યમેવ ભૂરિ ॥૨૧॥
 માદ્દાત્મ્યમીદમ્ભુવિ તસ્ય સદ્ભ્યઃ સચ્છાસ્રતસ્થાહમવેલ્ય ભક્તિમ્ ।
 તત્રૈવ કુર્વે વિદધત્તપાંસિ ભક્તપ્રિયોગ્રાણિ ત્રિહાય તન્દ્રામ્ ॥૨૦॥
 પ્રત્યક્ષવીક્ષામનવાપ્ય તસ્ય ન સ્વાસ્થ્યમાપ્નોમિ તદુત્કચેતાઃ । અ-
 ચત્યસદ્દામ્યંગુણાવવદ્ધો વર્તે પ્રતીક્ષ્યાગમનં તવૈવ ॥૨૧॥ ક્રીતિં
 વિના તસ્ય મનોહ્વગાનં વિચિત્રપદ્યાનિ ચ લોકશબ્દાઃ । તદેકચિ-

યાન્તિ પદયોમુખાં મહદ્નિતુંવાં સ્ત્રીશ્ચદ્રાસુરનીચપક્ષિપદાવઃ પાપાત્મજીવા
 ભપિ । યદ્દીના વિષુદ્ધેશ્વરા અપિ ભવન્મયર્ચોગ્નિતાસ્રાક્ષણં મોહલોકાધિપતિં
 તમેવ હૃદયે નિત્યં મજે ત્વામહં' એમ સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે ॥૨૮॥ હે
 ભક્તપ્રિય ! (ભક્તોને પ્રિય અને ભક્તો જેમને પ્રિય છે) આવું-પાંચ
 શ્લોકમાં કહેલું શ્રીકૃષ્ણનું માદ્દાત્મ્ય જે ભક્તિથીજ એક પ્રાપ્ય છે તેને
 ભૂમિ ઉપર વર્તતા સત્સાધુઓ અને સચ્છાસ્રતથી યથાર્થ ભણીને, આળ-
 સનો પરિત્યાગ કરીને, ભક્તિને આગળ કરીનેજ તીવ્ર તપો તપુંધું. ભ-
 ક્તિએ રહિત શુદ્ધ તપ તો કેવળ કાયકલેશરૂપ છે તેને હું કરતો નથી
 ॥૩૦॥ શ્રીકૃષ્ણનાં સાક્ષાત્ સંદર્શનમાં સમુત્કંઠિત મનવાળો તે હું તે દર્શ-
 નનો લાલ નહિ થવાથી ક્ષણપણુ સ્વસ્થપણુને પામતો નથી (હૃદયમાં
 ઉચ્ચ ઉદ્વેગ વર્તે છે) તે પ્રત્યક્ષ દર્શન તમારા સમાગમથીજ થશે એમ મા-
 નીને આપના દર્શનમાં તીવ્ર ત્વરાવાળો છું, તથાપિ અહીં રહેલા મુક્તાન-
 દાદિ સાધુજનોના 'સ્વામીની આસા વિના તમારે ભુજનગર જવું નહિ'
 આવા વચનરૂપ દોરથી દૃઢ બંધાઈને આપની આવવાની વાટ ભેતોથકો
 અહીંજ દિન નિર્ગમન કરુંધું. પ્રત્યક્ષપણે શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન આપની કૃપા-
 સાધ્ય છે અને આપ અત્યંત દયાળુ છો તો દયા કરીને જલદી આવીને
 તેવો મારો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરો એવો અભિપ્રાય છે. 'વામ્પ્રશનાવબદ્ધઃ'
 એવો પાઠ હોય તો કટિએખળાના વાયક રસનાશબ્દનો લક્ષણથી દોરરૂપ
 અર્થ કરવો ॥૩૧॥ શ્રીકૃષ્ણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શનમાં અતિશય આતુર એવા પો-
 તાનું તે સીવાયના રમણીય વિષયોમાં ઉદાસીનપણું પાંચ શ્લોકથી કહે

૧ 'વામ્પ્રશનાવબદ્ધઃ' इति पाठान्तरम् ।

તસ્ય મમેશ ! કર્ણે તિગ્માગ્રશૂલત્વમિહોપયાન્તિ ॥૩૨॥ સ્ત્રિયઃ
સુરૂપા અપિ યાતુધાનીસમા હિ મે દષ્ટિપથં પ્રપન્નાઃ । અક્ષરવત્ત-
સ્ય સુપુષ્પમાલા ભવન્તિ કણ્ઠં ચ મમોપપન્નાઃ ॥૩૩॥ શ્રીલ્ખણ્ડકા-
શ્મીરજકેસરાદિવિલેપનં મે શિંતિપદ્મતુલ્યમ્ । તચ્ચિન્તનૈકાત્મર-
તેર્મુનીન્દ્ર ! પ્રાસાદવયોઽપિ વનાયતે મે ॥૩૪॥ ઘનાનિ સૂક્ષ્માણિ સ-
હે—હે ધર્શિ ! શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્ સદર્શનમાંજ એક આસક્ત ચિત્ત જેનું
છે એવા મને શ્રીકૃષ્ણના યશ શ્રવણુ વિના લોકમાં પામરોનેજ શ્રવણુમ-
નોહારિ મનાવું જે ગાન છે તથા જે વિચિત્ર વિવિધ પદો છે તથા જે લો-
કપ્રિય વ્યાવહારિક શબ્દો છે તે સર્વે તીક્ષ્ણ અચલાગવાળા ત્રિશૂળલાવને
પામેછે અર્થાત્ અતિ મનોહરભૂતિ શ્રીકૃષ્ણના કેવળ યશ શ્રવણુ વિના
મનોહર ગાનાદિ શબ્દો યજ્ઞાગ્રહારની પેઠે વિશેષ બથા કરનારા થાય
છે ॥૩૨॥ વળી હે સ્વામિન ! લોકશુદ્ધિથી મુરૂપા-સૌન્દર્યાતિશયને લીધે
નિરીક્ષણુમાત્રથી બીજા જનોના મનને હરનારી એવી પણ ત્રિયો જે કદા-
ચિત્ પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણદર્શનાતુર મારી દૃષ્ટિએ અલણુથી પડી જાય તો તે
રાક્ષસણી તુલ્ય દેખાય છે, અર્થાત્ રાક્ષસણીના દર્શનાદિકની પેઠે તેના દર્શનથી
મને મહાભય ઉપજે છે. તથા સુગન્ધી શોભાયમાન ગુલાબ મોગરા આદિક
પુષ્પોની માળાઓ હોય પણ જે તે શ્રીકૃષ્ણના સખન્ધે વિહીન હોય તો
તે ભલે લોકમાં ભોગોપકરણુપણે ઉપયોગી થતી હોય પરંતુ તે જે મારા
કંઠમાં પડે તો લાગતા અગારાની પેઠે મને દાહ કરનારી થાયછે, અર્થાત્
જેમ લાગતા અગારાના સ્પર્શથી શરીર સળગે છે તેમજ સુપુષ્પમાળાના
સસ્પર્શથી પણ માઈ શરીર બળેછે ॥૩૩॥ વળી હે મુનીન્દ્ર ! શ્રીકૃષ્ણના
ધ્યાનમાંજ એક પ્રીતિવાળા મને મળીયાગર ચદન હુંકુમ કેસર કપૂર ક-
સ્તુરી આદિકનો અગમાં અનુલેપ પણ કાળા કાદવના લેપની પેઠે દેવ-
ત્યાગ્ય થાય છે. ‘વિષ્ણુતુલ્ય’ એવો પણ પાક છે, ‘વિપના કાદવને સદૃશ
જાણાય છે’ એવો અર્થ કરવો. તથા રાવને ચોન્ય સાત માળના મહેલમાં
નિવાસ પામું મને વનવાસની પેઠે અસહ્ય થાય છે ॥૩૪॥ હે દેવ ! બગવાનના

૧ ‘વિષ્ણુતુલ્ય’ इति पाठान्तरम् ।

દંશુકાનિ વ્યાત્તાસ્યકૃષ્ણાહિસમાનિ દેવ ! । વિચિત્રભોજ્યાનિ વિપો-
પમાનિ ભવન્તિ મે તદ્વિરહાતુરસ્ય ॥૩૫॥ યત્કિંચ લોકે સુપ્રદે-
તુરુક્તં તદ્વસ્તુ મે દુઃખમયં હિ ભાતિ । તસ્યાવલોકં ભગવન્નલન્ધ્વા
પ્રાપ્તોઽસિ ચોન્મત્તદશામહં વૈ ॥૩૬॥ મનોરથસ્યાસ્ય ફલોપલઘ્વિ-
સ્ત્વદ્વિસંસેવનમન્તરેણ । કથંચનાપીહ ભવેન્ન મે વૈ કલો ત્વમે-
વાસિ જગદ્દુર્યત્ ॥૩૭॥ અતઃ વૃષામાશુ વિધાય તાવત્સ્વદર્શનં
દેયસુદારકીર્તે ! । યાવન્ન દેહો નિપતેન્મદીયો દયાનિધે ! સ્વાશ્રિ-

પ્રત્યક્ષ દર્શન વિરહથી આતુર થએલા મને ઘાટા સૂક્ષ્મ એવાં પણ ઉત્તમ
મહાવશ્ત્રો કરડવા પહોળું ફાણું છે મુખ જેણે એવા કૃષ્ણ સર્પને સમાન
મનાય છે અર્થાત્ તેવાં વશ્ત્રોનો સ્પર્શ અને તેનું દર્શન મહાવિપધરના
સ્પર્શ દર્શનની સમાન થાય છે તથા વિચિત્ર સુસ્વાદુ એવાં પણ ભોજ્ય
પદાર્થો મને ઝેર જેવા જણાય છે, અર્થાત્ તેના દર્શન ભોજનથી વિપદર્શન
ભોજનથીજ જેમ એમ જ્વાળા પામુ છું ॥૩૫॥ હે ભગવન્ ! લોકમા જે
કાઈ પણ વસ્તુમાત્ર દેહને મુખ ઉત્પન્ન કરવામાં કારણભૂત લોક શાસ્ત્રમા
કહ્યું છે તે વસ્તુ મને કેવળ દુઃખમય જણાય છે. વળી આનંદમય શ્રી-
કૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર નહિ પામીને હું ઉન્મત્તના જેવી અવદશાને પામ્યો છું
એમા સશય નથી ॥૩૬॥ પત્ર લખવામા કારણભૂત સ્વાભિપ્રાય સૂચવવા
પૂર્વક બે શ્લોકથી હવે સમાપ્તિ કરે છે—હે સ્વામિન્ ! શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્
સદર્શનરૂપ મારા મનોરથની કૃણપ્રાપ્તિ આપના ચરણારવિંદના શ્રદ્ધાપૂર્વક
સંસેવન સીવાય બીજા કોઈ પણ પ્રકારથી નહિજ થાય, કારણકે આ કળિ-
કોલાહળમા જગતના અજ્ઞાનઅધિકારને હરનારા ગુરુ આપ એકજ છો
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને તેવું ગુરુપદ આપનેજ અર્પણ કરેલું છે ॥૩૭॥ હે ઉદા-
રકીર્તે ! હે દયાનિધે ! માટે મારી ઉપર અપાર કૃપા કરો અને આપના
દર્શન જલદી આપો આ દેહ ક્ષણભંગુર છે અને કૃષ્ણસાક્ષાત્કારની વિરહ
વેદનાથી પ્રાણબળ પરાલવ પામેલું હોવાથી જીવિતસશયમા વર્તે છે તો
આ દેહ તપોજર્જરિત હોવાથી જેટલાકમા નથી પડી ગયો એટલાકમાં દ-
ર્શનદાનની કૃપા કરો, માટે જીવન બે બળવવા ઇચ્છતા હો તો જલદી અત્ર

તજીવચન્ધો ! ॥૩૮॥ મુક્ત ઉવાચ—પત્રમિત્યં નીલકण્ઠો લિ-
ખિત્વા ભક્તિભાવતઃ । મુક્તાનન્દાય મુનયે વદાતિ સ્વ જનાધિપ !
॥૩૯॥ સ્વપત્રં તસ્ય પત્રં ચ સોઽપ્યેકીકૃત્ય વુદ્ધિમાન્ । સંવાલ્ય
મુદ્રયિત્વા ચ નામોપર્યલિખદુરોઃ ॥૪૦॥ મયરામાલ્યવિપ્રેણ સાકં
તત્પ્રેપયત્તતઃ । સ્વભાષાચ્છીઘ્રગતિના સદર્થ તુ વિશેષતઃ ॥૪૧॥
મુજઙ્ગનગરં પ્રાપ્ય સસમેઽહનિ સ દ્વિજઃ । ગૃહે ગાઢેયમક્તસ્ય તં
વદર્શ જગદુલ્લમ્ ॥૪૨॥ ભક્તાનાનન્દ્યન્તં નવનલિનદલવ્યાયતાઃ
ક્ષિદ્ધયં તં ગૌરાક્ષં પુષ્પગાત્રં શશધરવદનં શ્રીમદાજાનુવાદુમ્ । વંશે

આવો. આપ આશ્રિતજનોના ખન્ધુ-આપતિ ટાળીને આશ્વાસન આપનારા
છો ॥૩૮॥ મુદ્રતત્તપિ કહે છે—હે જનાધિપ ! શ્રીનીલકંઠવર્ણીએ આવા
અભિપ્રાયનો પત્ર ભક્તિભાવથી લખીને મુક્તાનન્દમુનિને આપ્યો ॥૩૯॥
મતિમાન્ મુક્તાનન્દમુનિએ પણ પોતે લખેલી પત્રીને નીલકંઠવર્ણીની પત્રી
સાથે એક-સેગી કરીને વાળીને ખીજે જન ઉવાડીને ન વાચી શકવામાટે
ગુદરથી ખીડીને, તે પત્રીના ઉપલા ભાગમાં ગુરુ નામ (ગિરનામ) લખ્યું
॥૪૦॥ ત્યાર પછી સહજ સ્વભાવથી ઉતાવળ ચાલનારા, તેમા પણ સાધુ-
જનના પ્રયોજન માટે તો વિશેષપણે ઉતાવળ ચાલે એવા મયારામ ભટ્ટ
નામના વિપ્રના હસ્તામા તે પત્ર આપીને શ્રીસ્વામિની સમીપે મુનિએ મો-
કલાવ્યો ॥૪૧॥ મયારામ વિપ્રે તો સાતમે દિવસે ભુવગપુરને પામીને
ગગારામ નામના મધ ભક્તના ભવનમા વિરાજમાન જગદ્ગુરુ શ્રીરામાનન્દ
સ્વામિનાં દર્શન કર્યો ॥૪૨॥ ભક્તોને—ભગવાનના ચરણ કમળમાજ
એક પ્રેમપ્રકર્ષવાળા અથવા પોતાના ચરણારવિદમાજ મુખ્ય પ્રેમવાળા
ગગારામ મધ, મુદરછ મુતાર આદિક હરિજનોને સદુપદેશરૂપ અમૃતથી
આનન્દ આપી રહેલા, નવીન કમળના પત્ર જેવા પ્રિયદર્શન કર્ણપર્યંત
વિશાળ વિલોચન જેમનાં છે, ચંદ્રમાની પેઠે સર્વ જનોને આહ્વાદ આપ-
નારે મુખ કમળ જેમનું છે, બાનુપર્યંત લાળા શોભાયમાન બાહુ જેમના
છે, ગૌરાગ-તેજનીપેઠે પ્રકાશમાન દિવ્ય અગકાન્તિ જેમની છે, શ્રીકૃ-

શ્વેતે વસાતં કુટિલિતમૃકુટિં મન્દદાસં પ્રસન્નં શોણામ્બોજન્મરા-
જન્મદુલપદયુગં સ પ્રણમ્યાર્પયત્ત ॥૪૩॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने ना-
रायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे श्रीनीलकण्ठलिखितपत्रिकानिरूपणनामा
चतु पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५४॥

મુત્રત ઉવાચ—વાચયામાસ તત્પત્રદ્વયં સ મુનિરાદ્ તતઃ ।
પ્રસન્નોઽમૃતસમાયાતં ધિદિત્વા ઘર્ણિસત્તમમ્ ॥૧॥ સ્વસિન્માયં
તદીયં ચ તપશ્ચર્યાં ચ વાચયન્ । અમૃદ્ગદ્ગદ્ગુઠશ્ચ સાશ્રુનેનો
જગદ્ગુરુઃ ॥૨॥ પત્રવૃત્તાન્તમશ્વિલં મક્તાન્તુન્દરજિન્મુત્તાન્ । આ-

ધ્યુના ધ્યાનરૂપ અમૃતના આસ્વાદથી સદા પરિપુષ્ટ અવયવો જેમના છે,
તેત વચ્ચે યુગલથી શોભાયમાન, ખેંચેલા ધનુષ જેવી કુટિલ બુકુટિ જેમની
છે, મુદર મદહાસપૂર્વક આલાપણ કરનારા, માટેજ આશ્રિતો ઉપર અ-
તિશય પ્રસન્નતા દેખાડનારા, સર્વજનોના સતાપને સહરનારા, મુકુમાર
રક્ત રમણીય ચરણારવિદ જેમનાં છે, એવા શ્રીરામાનન્દમુનિને મયારામ
વિગ્રે સાધાગ પ્રણામ કરીને મુક્તાનન્દમુનિએ આપેલો પત્ર અર્પણ કર્યો ॥૪૩॥
ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે શ્રીનીલકંઠલિખિતપત્રિકા-
નિરૂપણનામા ચતુઃપંચાશત્તમેઽધ્યાયઃ ॥૫૪॥

અધ્યાય ૫૫ મો.

મુત્રતઃપિ કહે છે—હે રાજન્! ત્યાર પછી મુનિરાદ્ શ્રીરામાનન્દ-
સ્વામી તે બન્ને પત્રો ઉઘાડી વાંચીને તેમા લખેલી બાબત ચધાર્થ જાણીને,
સર્વ વર્ણિવર્ગમાં વરિષ્ઠ એવા શ્રીનીલકંઠવાર્ણીને લોજ પુરમાં આવેલા જાણીને,
પરમાનન્દપરિપૂર્ણ થઈ બહુ પ્રસન્ન થયા ॥૧॥ જગદ્ગુરુ શ્રીરામાનન્દસ્વામી
પોતાવિષે ભગવાન્ શ્રીનીલકંઠનો ભારે લાવળન્ધ અને તેમની શ્રીકૃપણુદ-
ર્શનની તીવ્ર ત્વરા અને તીવ્ર તપશ્ચર્યાને પત્ર વાચવાથી જાણીને, તે ક્ષણમા
ઉત્પન્ન થએલા આનંદાતિશયથી એકદમ ગદ્ગદ ગળાવાળા અને આનંદના
અનુધી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ ગયા ॥૨॥ શ્રીરામાનન્દસ્વામી સલામા બે-
ઠેલા મુદરજી મુતાર વિગેરે સર્વ ભજોને બન્ને લેખમાં લખેલુ સમસ્ત વૃ-
ત્તાત સંભળાવા પૂર્વક વર્ણિભગવાનના સદ્ગુણોની અનવધિ પ્રશંસા કરવા

વચન્સદસિ સ્વામી પ્રશશંસ ચ તદ્ગુણાન્ ॥૩॥ તતસ્તમાશ્વાસયિતું
મુક્તાનન્દાય ધીમતે । સ્વયં લિલેષ પત્રં ચ તત્પત્રોત્તરગર્ભિતમ્
॥૪॥ સસ્ત્યસ્તુ લોજાશ્વપુરે વસન્ન્યાઃ સાધુભ્ય આનન્દિતદુઃખિ-
તેભ્યઃ । વૃદ્ધતં ચાસ્તુ નિરન્તરાયં વ્રંહોતિ યત્પ્રાહ સનત્સુજાતઃ

લામ્યા ॥૩॥ ત્યાર પછી શ્રીસ્વામી પોતાનાં દર્શનની ઉચ્ચ ઉત્ક્રાંતિ આકુ-
લિત હૃદયવાળા વર્ણિતવર્ણની સમાશ્વાસના કરવા તેમના પત્રનો પ્રત્યુત્તર
જેની અંદર લખ્યો છે એવો એક પત્ર ધીમાન્-દેશ કાળ પાત્ર વિગેરેના
વિવેક સપત્ર અથવા સમય શિષ્યજનોના મનને રાજ રાખવામાં ઉપયોગી
વિજ્ઞાને સપત્ર એવા મુક્તાનંદ મુનિના પ્રતિ લખવા લામ્યા-એકજ પત્રમાં
બંને પત્રનો પ્રત્યુત્તર લખ્યો. બંને પત્રીકાનો ઉત્તર એકજ 'પત્રમાં લખ-
વાનું કારણ તો વર્ણુન્દ્ર અને મુનીન્દ્ર બંને સાથે વાંચીને પોતાની આરાધી
કહેશે એવી યોગની ક્રિયાઓનો પરસ્પર ઉપદેશ અને આચરણ બંને
સાથે કરે એમ જણાવા માટે જણાય છે ॥૪॥ પત્રના પ્રત્યુત્તરનો લેખપ્ર-
કાર પચીશ શ્લોકથી કહે છે—સ્વસ્તિશ્રી લોજપુરકુતનિવાસ, અધ્યાત્મ
આદિક ત્રિવિધ તાપથી તીવ્ર પરાભવ પામેલા સર્વ કોઈ જનોને આનંદ-
મય પરમાત્મસ્વરૂપનો અવબોધ આપીને તેમનું દુઃખ દૂર કરીને સુખીયા
કરનારા એવા મુક્તાનંદાદિ તમો સમસ્ત સાધુઓનું સ્વસ્તિ—ક્ષેમ થાવ.
સાધુઓ માટે ધનછેલું સ્વસ્તિ તો કહ્યાણમાં રોકાણ કરનારા અસુરોના પ-
રાભવરૂપ તથા શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદના અખંડ ધ્યાનરૂપ જાણવું. ખીજ
શારીરક સ્વસ્તિનો સાધુઓમાં સંબંધ નથી. જે બ્રહ્મચર્ય વ્રતને સનત્સુ-
જાત નામના મહાર્ષિ બ્રહ્મજ (બ્રહ્મપ્રાપ્તિનું મુખ્ય સાધન) છે એમ પ્રશસા
કરે છે તે બૃહત્-નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય તમારે નિર્વિઘ્નપણે નિરંતર પ્રવર્તો, 'વદિ-
ષ્ઠન્તો મહાચર્યં ચરન્તિ' એવી શ્રુતિ છે. ઉદ્યોગપર્વમાં સનત્સુજાતીય આ-
ધ્યાનમાં 'વિષ્ણુ હિ સા મહાચર્યેણ રમ્યા યા પ્રાપ્યતે મહાચર્યેણ સદ્ધિઃ'
ઇત્યાદિ વચનથી કહ્યું છે. 'યદ્બ્રહ્મરૂપં ત્વિતિ મોક્ષધર્મે' એવો પાઠ હોય તો
જે બ્રહ્મચર્યને ભારતના શાંતિપર્વમાં કહેલા મોક્ષધર્મમાં બ્રહ્મસ્વરૂપ

॥૫॥ મુજક્ષપુર્યાં વસતાઽન્ન રામાનન્દેન વહ્ની પ્રહિતા શુભાશીઃ ।
 ગ્રાહ્યાસદીયં કુશલં ચ મુક્તાનન્દેન વેદ્યં ભગવત્પ્રસાદાત્ ॥૬॥ પરં
 ત્વયા યન્મયરામનામ્ના વિપ્રેણ સાકં પ્રહિતં તદાત્મમ્ । તદ્વાચ-
 ધિત્વા નિશ્ચિલોઽપ્યુદન્તો મયા યથાવદ્ધિવિદે ત્વદીયઃ ॥૭॥ વુદ્ધસ્થ
 વૃત્તાન્ત ઉદારવુદ્ધેસ્તત્રાગતસ્યાપિ ચ ઘર્ણિરાજઃ । અસ્યાસ્તિ
 વૃત્તિઃ સકલાતિમર્ત્યા તતો ન સાધારણપૂરુષોઽસૌ ॥૮॥ શ્વેતા-
 ન્તરીપાત્તુ નિરન્નમુક્તઃ કશ્ચિન્મુનીન્દ્રો વદરીવનાદ્વા । યદ્વચ્છયા
 વોઽન્તિકમાગતઃ સ્યાદિતિ ધ્રુવં મે પ્રતિભાતિ ચિત્તે ॥૯॥ અતઃપરં

કહ્યું છે. તે મોક્ષધર્મમાં 'યદિદં બ્રહ્મણો રૂપ બ્રહ્મચર્યમિતિ સ્મૃતમ્ । પર
 ત્તત્સર્વધર્મેભ્યસ્તેન યાતિ પરાં ગતિ' ઇત્યાદિકથી કહ્યું છે ॥૫॥ ભુજનગ-
 રમાં નિવાસ કરી રહેલા મેં રામાનંદે પત્રદ્વારા પ્રેરેલા આશીર્વાદ (પૂર્વોક્ત
 શ્રદ્ધાયર્થે મતમાં દૃઢ સ્થિતિ થવારૂપ અથવા શ્રીકૃષ્ણચરણકમળની પરિ-
 ચર્યામાં તમારૂં પરસ્પર ઐકઠાઈ થવારૂપ) મારા શિષ્યોમાં અગ્રગણ્ય
 એવા મુક્તાનંદમુનિ તમારે અગીકાર કરવા લગવાનું શ્રીકૃષ્ણના અનુગ્ર-
 હથી અમારે કુશળ વર્તે છે એમ તમારે સર્વ સાધુઓએ જાણવું ॥૬॥ ત-
 મોએ જે મયારામભટ્ટ સાથે પત્ર મોકલ્યો તે અમને પહોંચ્યો છે, તે પત્ર
 વાંચવાથી તમારૂં ત્યાંનું તમામ વૃત્તાંત અમારા જાણવામાં યથાર્થ આવ્યું
 છે ॥૭॥ અને તમારે સમીપે હાલમાં પધારેલા મહાશુદ્ધિશાહી વાણીરા-
 જનું તમામ વૃત્તાંત પણ તમારા વિનિવેદનથી મારા જાણવામાં આવ્યું છે.
 આ વાણીવર્યની વર્તનરીતિ મનુષ્યચરિત્રમાં નહિ મળતી આવે એવી અ-
 પૂર્વજ જણાય છે, માટે આ કોઈ સાધારણ (પ્રાકૃત પુરૂષ જેવા) પુરૂષ
 નથી પરંતુ તેનાથી અન્ય અપ્રાકૃત ચરિત્રવાળા કોઈપણ અપૂર્વ પુરૂષજ
 છે એમ જણાય છે ॥૮॥ તે આ વર્ણાન્દ્રના તમોએ વિનિવેદન કરેલા દિવ્ય
 ચરિત્રનો વિચાર કરતાં મારા મનમાં એમ મનાય છે કે-એતદ્વીપ ધામ-
 થકી નિરન્નમુજોમાથી કોઈપણ મુક્ત અથવા જદરિકાશ્રમમાંથી કોઈપણ
 અપૂર્વ મહર્ષિ તમારી સમીપે યદૃઘ્છાથી આવ્યા હોવા બેઠાએ એ નિશ્ચયની
 વાત છે, કારણ કે-ભૂમિમાં તેવા બીજા કોઈ તપસ્વી જાણ્યા નથી, એ

તસ્ય મનોનુકૂલા સેવા વિધેયા સતતં ભવદ્ધિઃ । સદ્ધિઃ સમસ્તૈઃ
 સ્વવૃહદ્ભૂતસ્ય ગુરુસ્યૈ તનો યોગકલાશ્ચ શિક્ષ્યાઃ ॥૧૦॥ નેતી ચ ધૌ-
 ત્તિર્દ્વિવિધા ચ વસ્તિર્નાલી ક્રિયાઃ કૌશ્લરિકાદયશ્ચ । શરીરશુદ્ધૈ
 પ્રથમ તુ શિક્ષ્યા અષ્ટાઙ્ગયોગશ્ચ તતઃ ક્રમેણ ॥૧૧॥ યમાશ્ચ શિક્ષ્યા
 નિયમાસનાનિ પ્રાણોપયામો વહુભિઃ પ્રકારૈઃ । પ્રત્યાહતિશ્ચેશ્વર-
 ધારણા ચ ધ્યાનં સમાધિશ્ચ તદુક્તરીત્યા ॥૧૨॥ અષ્ટાઙ્ગયોગાભ્ય-
 સનં વિના તુ વૃહદ્ભૂતં સિદ્ધ્યતિ નૈવ શુદ્ધમ્ । અતસ્તદભ્યાસપરૈર્ભ-

રીતે મારા મનમાં અનેક વિતર્ક ઉદ્ભવે છે ॥૧૦॥ તો મારો પત્ર પામ્યા
 પછી તમો સર્વ કોઈ સાધુઓ (અવસ્થાએ નાના મોટા બધાય) તે વર્ણિ-
 રાજના મનની રૂચિને અનુસારે તેમની સેવા સદાકાળ કરશો અને તમોએ
 પાળવા આદરેલા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય ત્રતના સંરક્ષણ માટે વર્ણિત વધી અ-
 ઇંદ્રિયયોગની જે યોગક્રિયાઓ અપૂર્વ હોય તેનો સારો અભ્યાસ કરશો
 ॥૧૦॥ યોગનાં આઠ અંગોનો નિર્દેશ કરતાયકા તેમાં પ્રથમ કરવાની ક્રિ-
 યાઓનો નિર્દેશ કરે છે—તેમાં શરીરશુદ્ધિ જે નાડીઓની શુદ્ધિરૂપ છે
 તેને માટે પ્રથમ નેતી-ધૌતી-એ પ્રકારની અસ્તિ-નૌલી-કુન્ડરક્રિયા ઇ-
 ત્યાદિ ક્રિયાઓ શીખવી, (કારણ કે યોગના ઉપક્રમમાં ધાતુસમતા આ-
 દિકની અત્યંત અપેક્ષા છે) ત્યારપછી ચમાદિ અગાનુક્રમથી અષ્ટાંગયોગ
 શીખવો ॥૧૧॥ તેમાં પ્રથમ આદિસાદિ પાંચ યમો, શૌચાદિ પાંચ નિયમો,
 'સ્થિરસુખમાસનં' આ સૂત્રમાં કહેલાં આસનોના બેઠો, ચેચક પૂરક કુંભક
 લેદથી લિજ એવો પ્રાણાયામ, ઇન્દ્રિયોને પોતપોતાના વિષયોથી પાછાં
 વાળવારૂપ પ્રલાહાર, શુભાશ્રય સર્વેશ્વર ભગવાનમાં મનની સ્થાપનારૂપ
 ધારણા, તૈલધારાવત અવિચિંત્ય નિરંતર ભગવત્સ્મરણ સતાનના પ્રવાહ-
 રૂપ ધ્યાન અને સમાધિ જે ધ્યાનની પ્રકૃષ્ટ કાણ સર્વ વૃત્તિઓના વિરામ-
 રૂપ છે અને ધ્યેય ભગવત્સ્વરૂપનાજ એક અવભાસ રૂપ અપરોક્ષવિશે-
 પરૂપ છે. આ સર્વનો પલ્લુ વર્ણીન્દ્રના કહેવા પ્રમાણે સારો અભ્યાસ ક-
 રવો ॥૧૨॥ અષ્ટાંગયોગના અભ્યાસ વિના આદર કરેલું જે નૈષ્ઠિક ત્રત
 છે તેતો શુદ્ધ (જનન મરણાદિ કલકે રહિત એક કલ્યાણ માટે) ય-

વદ્મિઃ સાધ્યં તદાત્મવ્રતરક્ષણાય ॥૧૩॥ યે વ્રહ્મચર્યં તુ વૃહદ્વત્સરૂપં
યોગેન સંસાધ્ય જિતેન્દ્રિયાઃ સ્યુઃ । વ્રહ્માત્મના કૃષ્ણમયો મજ્જેયુઃ પ્રો-
ક્તાસ્તપ્તવોત્તમમક્તસંજ્ઞાઃ ॥૧૪॥ સર્વાયંદ્રિયાસ્ય વૃહદ્વ્રતસ્ય સમ્પા-
દિતસ્યાપ્યવનં વિધેયમ્ । કામાદ્યશબ્દોર્વનિતાપ્રસન્નં સર્વાત્મના
દૂરત એવ હિત્વા ॥૧૫॥ યો વ્રહ્મચર્યં પરિપાતુમિચ્છેત્સ શુદ્ધિપૂર્વ

થાર્થપણે સિદ્ધ થતું નથી. ગુરુકુળમાં વાસ વસીને ગુરુની કે અગ્નિની એ-
કલી શુશ્રૂષાથી શરીરને કલેશ આપનારાને ભવભયની વિનિવૃત્તિ થતી નથી
તેમજ ઊર્ધ્વરેતામાત્રથી કે આત્માના અપરોક્ષે-રહિત એવા આશ્રમપ્રક-
રથી પણ બીજાઓથી કશો સમધિક લાભ નથી તો તેવા બૃહદ્વ્રતને હું
શુદ્ધ માનતો નથી. માટે નૈષ્ઠિક મહાવ્રતનો આદર કરી રહેલા તમારે
અષ્ટાંગયોગનો અભ્યાસ અવશ્ય કરવો ॥૧૩॥ જે કોઈ કર્મ કરવાને યોગ્ય
એવા આશ્રમમાં રહીને વિધિવશપણને લીધે દારા સાથે પણ બેઠાઈને ભ-
ગવાનમાં પ્રેમરસાર્દ્ર હૃદયવાળા હોવાથી 'ભક્ત' એવા નામથી પણ પ્રખ્યાતિ
પામે છે પણ હું તેઓને ઉત્તમ ભક્ત માનતો નથી. તથા જે કોઈ નૈષ્ઠિક-
વ્રત પાળવા માટે ગુરુકુળમાં શરીરને ઘસવી નાંખીને કાળક્ષેપ કરે છે
એટલે જીદગી પુરી કરે છે તેઓને પણ હું ઉત્તમ ભક્ત માનતો નથી, પ-
રતુ જે કોઈ પુરૂષો ભોક્ષધર્મમાં કલા પ્રમાણે અક્ષરપ બૃહદ્વ્રતને સિદ્ધ
કરીને ઇન્દ્રિયવર્ગને વિજીતેછે અને અષ્ટાંગયોગના અભ્યાસથી પોતાના
આત્માને પ્રકૃતિવિલક્ષણ શુદ્ધ પ્રત્યગાત્મારૂપ બ્રહ્મની સાથે સાધર્મ્યપણું
બેતા થકા શ્રીકૃષ્ણને ભજેછે તેઓજ ઉત્તમ ભક્તો કહેવાયછે ॥૧૪॥
જે આ બૃહદ્વ્રત છે તે દુઃસાધ્ય છે, કોઈ પણ પ્રકારે મહા પ્રયાસથી સં-
પાદન કર્યું હોય પણ તેનું સંરક્ષણ સુદુષ્કર છે, આ ઉત્તમ વ્રતનું રક્ષણ
થાય તો અસિલપિત અખિલ અર્થની સિદ્ધિ થાય છે માટે આ વ્રતનું ર-
ક્ષણ સર્વ પ્રકારે સાવધાનતાથી કરવું. આ વ્રતનો વિઘાત કરનાર વૈરી તો
કામ છે, માટે કામરૂપ શત્રુથી આ વ્રતનું રક્ષણ કરવું. તે કામ પ્રમદા-
પ્રસંગરૂપ અવસર પામીને પોતાનું બળ બતાવે છે, માટે સ્ત્રીયોનો દર્શન-
સ્પર્શાદિ પ્રસંગ સર્વ પ્રકારે દૂરથી પરિત્યાગ કરવો ॥૧૫॥ સર્વ પ્રકારે પ્ર-

વનિતા ન પશ્યેત્ । સ્ત્રીણાં કથા નો યજ્ઞયાચ્ચ વાર્તાસ્તાસાં ગુણાન્
નાપ્યગુણાન્વદેચ ॥૧૬॥ ગચ્છેન્ન યોપારમણસ્યલં ચ વાલામપીક્ષેત
ધિયા ન નજામ્ । સ્ત્રીણાં ન ચિત્રં પ્રતિમાં ચ પશ્યેન્ન ચ સ્પૃશેન્નૈવ
લિલેચ ચિત્રમ્ ॥૧૭॥ ન નર્મવાર્તાઃ કચનાપિ કુર્યાત્સ્ત્રીભિર્ન મા-
પેત ચ કિञ્ચનાપિ । સ્ત્રીભિઃ સહાધ્વન્યપિ નૈવ ગચ્છેન્ન વોઘયેન્નાઃ

મદાપ્રસંગના પરિભાગનો પ્રકાર પાંચ શ્લોકથી પ્રદર્શવિષે—કમરૂપ
શત્રુથકી બૃહદ્દમત પરિરક્ષણ માટે પ્રવર્તેલા કૃષ્ણલક્ષ્મ યોગી પુરૂષે ભુક્ષિ-
પૂર્વક વનિતાઓ નજ બેવી. માર્ગમાં જતા જનની દૃષ્ટિએ જેમ પુરૂષ પડે
તેમ અમળા પણ અકામથી અવશ્ય પડેજ, પરંતુ પુરૂષની પેઠેજ અમળા
ઉપર થએલો દૃષ્ટિપાત કામકલુપિત ન હોવો બેઠએ એવો અભિપ્રાય છે.
તથા સ્ત્રીઓની કથા (શૃંગારિક અન્યસંબન્ધી) અને લૌકિકી વાર્તાઓ શ્ર-
વણ કરવી નહિ તેમ કહેવી નહિ, કારણ કે મનને ક્ષોભ થવામાં અણુ
ધન્દ્રિય જેમ દ્વાર છે તેમ શ્રવણ પણ દ્વાર છે. તથા સ્ત્રિયોના સ્વધર્મ-
સ્થિત્યાદિ ગુણો જેમ કહેવા સાંભળવા નહિ તેમ અભિચારાદિ દોષો પણ
કહેવા સાંભળવા નહિ. પ્રતિબોધ માટે દોષો કહેવાના પ્રસંગથી સ્મરણમાં
આવતી પણ સ્ત્રિયો ચિત્તમાં ક્ષોભ કરનારી અવશ્ય થાય છે માટે તેના
દોષો પણ કહેવા નહિ (શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સદ્અન્યોમાં કહેલા તેના ગુણ
અગુણો કહેવા સાંભળવામાં દોષ નથી) ॥૧૬॥ કૃષ્ણલક્ષ્મ યોગિએ રમણી-
યોના રમણ સ્થળમાં પ્રવેશ નજ કરવો. તથા નમ્ર-વસ્ત્ર વિનાની કન્યા પણ
બાણી બેઠને નજ બેવી. તથા વનિતાઓની પ્રતિમા અને ચિત્ર પણ નજ
બેવું. તેમ સ્પર્શ પણ નજ કરવો તથા સ્ત્રિયોનું ચિત્ર ચિતરવું નહિ, કારણ
કે સ્ત્રિયોની ચિત્રમાં ચિતરેલી પણ આકૃતિમાત્ર મનના ક્ષોભમાટે જરૂર
થાય છે. (ચિત્ર અને પ્રતિમાનો જે નિષેધ કયો છે તે દેવતાઓના ચિત્ર
તથા પ્રતિમાએ વર્ણત બહુવો) ॥૧૭॥ ભગવદ્ભક્ત યોગિએ સ્ત્રીયોસાથે
પરિહાસવાર્તા ક્યારેય પણ નજ કરવી. સ્ત્રીયો સાથે કાંઈ પણ (હુશનપ્ર-
શ્નાદિક પણ) બોલવું નહિ. માર્ગમાં સ્ત્રીઓની સાથે સહાયપાત્રે નજ જવું
તથા અન્ય પુરૂષને દ્વારભૂત કરીને પણ સ્ત્રીયોને પોતાના કાર્યનો ઉપદેશ

પુરુષાન્તરેણ ॥૧૮॥ સ્પૃશેન્ન ચ સ્ત્રીપરિધાર્યવશં સદ્ગુણનં તદ્વિપયં
 ન કુર્યાત્ । પ્રાણાન્તકાલેઽપિ ન બુદ્ધિર્વુ સ્પૃશેત્તદન્તં ત્વિહ કૃષ્ણ-
 ભક્તઃ ॥૧૯॥ સ્યાત્તત્ક્રિયા યત્ર ચ યત્ર યા યા કુર્યાન્ન તાં તામપિ તત્ર
 તત્ર । સ્ત્રીભ્યશ્ચતુર્હસ્તમિતાન્તરેણ ગચ્છેત્સપેન્નૈવ ગૃહે સયોપે ॥૨૦॥
 ક્વયં સદાચારપરસ્તુ યોગી સ્યાદૂર્ધ્વરેતા વિધિમુખ્યવન્દ્યઃ । પૈતૃ-
 રૂપાયૈઃ સવૃહદ્રુતં તત્ કામાખ્યશત્રોઃ પરિરક્ષણીયમ્ ॥૨૧॥ કુર્યાચ

વા જ્ઞાનોપદેશ પણ નજ કરવો ॥૧૮॥ આ લોકમાં વર્તતા કૃષ્ણભક્ત યો-
 ગીએ નારીએ ધારીને પોતાના અંગથડી ઉતારીને બીલ પ્રદેશમાં મુકેલા
 વસ્ત્રનો પણ સ્પર્શ નજ કરવો. સ્ત્રીસંબન્ધી સંકલ્પો (તેને જોવાની કે
 તેના અગ સગાદિકની મનમાં આલોચના) કરવાજ નહિ, પોતાના પ્રાણાંત
 સમયની પ્રાપ્તિમાં પણ તેના અંગનો સ્પર્શ ન કરવો એટલે તેનો બુદ્ધિ-
 પૂર્વક અગસંગ જે રીતે ન થાય તે રીતે વર્તવું (આ સ્થળે પ્રાણાંતકાળમાં
 પણ સર્વથા સ્ત્રીયોના અંગસ્પર્શનો જે નિષેધ કયો છે તેતો સર્વથા બુદ્ધિ-
 પૂર્વક તેના અંગના સ્પર્શના નિષેધ માટે સમજવો. એમ કહેવાથી સ્ત્રીયોને
 કે પોતે યોગિઓને જળમાં ડુબી જવું, અગ્નિદાહ આદિક થતાં પ્રાણાંત
 સમયમાં તેના અંગનો સ્પર્શ કરીને પણ તેનું પરિરક્ષણ કરે તો કશો હોય
 નથી, કારણ કે - 'પ્રાણાપચ્છપ્પન્નાયાં' આ શિક્ષાપત્રી શ્લોકથી એમજ કહ્યું
 છે) ॥૧૯॥ આ બૃહદ્વ્રતમાં નિષ્ઠાવાળા અને કૃષ્ણનાજ એક ધ્યાનમાં
 પ્રવર્તેલા યોગિજને જે જે સ્થાનમાં સ્ત્રીયોની જે જે જ્ઞાન આસનાદિક
 ક્રિયાઓ થતી હોય તે તે સ્થાનમાં તેતે જ્ઞાનાદિ ક્રિયાઓ નજ કરવી.
 તથા માર્ગમાં સ્ત્રીયોથડી ચાર હાથ છેટે દૂર ચાલવું તથા જેમાં સ્ત્રી રહેતી
 હોય એવા ઘરમાં આરેય પણ નજ મુવું ॥૨૦॥ યોગમાં પ્રવર્તેલો ઊર્ધ્વ-
 રેતા કે સિદ્ધયોગી જે આ મારા કલાપ્રમાણે સદાચારરૂપ નિયમોએ યુક્ત-
 પણ વર્તે તો ભવ બ્રહ્માદિ દેવવૃન્દોએ પણ વદનીય થાય, માટે કામરૂપ
 રિપુથડી બૃહદ્વ્રતના પરિરક્ષણ માટે આ ઉપાયો મેં પ્રદર્શાવ્યા છે ॥૨૧॥
 જે યોગી તો આ ઉક્ત ઉચિત ઉપાયોનું અનુષ્ઠાન ન કરે તો તે સિદ્ધયોગી
 હોય તથાપિ મનના સંકલ્પને વશ થઈને પ્રમદાનો પ્રસંગ પામવાથી જી-

इत्थ न स तूर्जितोऽपि योगी स्वसङ्कल्पवशः प्रसङ्गम् । स्त्रीणा
करोत्येव ततोऽष्टमात्स्वाद्बृहद्भूताद्भृष्ट उपेति दु सम् ॥२२॥ क्रोधश्च
मानो मदमत्सरौ च लोभस्तथेर्ष्या विविधो रसश्च । एतेऽपि योगस्य
भयन्ति विघ्नास्त्याज्यास्ततो योगिजनेन दूरात् ॥२३॥ आहारनिद्रे
विदधीत युक्ते कार्पण्यं च योगी व्यसनं तु किञ्चित् । सेवेत नेवाथ
सुरा च मांसं न च स्पृशेद्ब्रोहधिय त्यजेच्च ॥२४॥ देहेन वाण्या
मनसा च हिंसा कार्या न कस्यापि न चात्मनोऽपि । स्तेयं च
साङ्कर्यं च कर्म हितार्थिना योगिजनेन वर्ज्यम् ॥२५॥ एवविधा
ये पुत्रपा भवेयुः स्वधर्मनिष्ठा भुवि कृष्णभक्ताः । प्रसन्नता तेषु

ધવરેતારૂપ બૃહદ્ભૂતમાથી નિશ્ચે બ્રહ્મ થઈને દુરત દુ ખને પામે છે ॥૨૨॥
ભગવદ્ભક્ત યોગીને જેમ પ્રમદાપ્રસંગ પરિવર્ત્ય છે તેમજ બીજાઓ
પણ વર્તવાના છે એમ હવે કહે છે—કામની પેઠે ક્રોધાદિક પણ યોગના
રિપુરૂપજ છે, માટે યોગીને ક્રોધ લોભ ઈર્ષ્યા માન મદ અને મત્સરનો
દૂરથી સર્વ પ્રકારે પરિત્યાગ કરવો, રસલોભુપતાતો વિશેષપણે ત્યાગ કરવી,
કેમકે આ તો સર્વની અપેક્ષાએ પ્રબળ છે ॥૨૩॥ યોગમા પ્રવર્તેલો તે આ
કૃષ્ણભક્ત આહાર નિહાર અને નિદ્રા યુક્ત કરે પણ અયુક્ત ન કરે એટલે
મિતાહાર મિતવિહાર અને મિતનિદ્ર થાય તથા ઘૂતાદિ વ્યસનમાનનું
સેવન નજ કરે તથા માંસ મદિરા આદિકનો સ્પર્શ પણ નજ કરે (તો
ખાવા પિવાની તો વાતજ કેમ થાય ?) યદ્યપિ આ પ્રતિષેધ સામાન્યપણે
સર્વને પ્રાપ્ત છે તથાપિ યોગમા વિરોધિ હોવાથી આ સ્થળે વિશેષપણે વિધાન
કર્યું છે) ક્રોધનું પણ દ્રોહચિંતન નજ કરે ॥૨૪॥ પોતાનું ઉત્તમ હિત
ધ્યનનાર યોગીને પોતાની અને પરની (પોતાની પેઠે પરની) હિંસા
કાય વાણી અને મનથી પણ નજ કરવી, 'ન હિંસ્યાત્સર્વાં ભૂતાનિ' એવી
શ્રુતિ છે તથા તીર્થાદિકમા પણ આત્મઘાત ન કરવો તથા ચોરીનું કર્મ
નજ કરવું તથા વર્ણસકરપણાને કરનાર કર્મ ન કરવું (યદ્યપિ આ ધર્મો
યમોની અદર આવી જાય છે તથાપિ આ સ્થળે જે પૃથક્પણે કહ્યા તેતો
પાળવાની દૃઢતા માટે છે) ॥૨૫॥ હેનિર્દોષ મુક્તાનદમુને ! ખાવા ઉપાયો

સદા મમાસ્તિ પ્રેષ્ટાસ્ત વ્યવનવ ! નન્દસૂનોઃ ॥૨૬॥ તસ્માત્સુબુદે !
ત્વમપિ સ્વકીયૈઃ સાકં સતીર્થ્યર્મુનિનીલકણાત્ । કૃતાદુરુત્વેન
ગૃહાણ યોગં વર્તસ્ય ધર્મેષુ મયોદિતેષુ ॥૨૭॥ તપઃકૃશસ્યાસ્ય યથો-
પયુકૈઃ સેવા વિધેયાન્નજલાદિભિશ્ચ । વયોઽવરત્વાદિહ બાલબુદ્ધિ-
ર્ન ક્વાપિ કાર્યા તપસાં નિઘૌ ચ ॥૨૮॥ દ્રાગાગમિપ્યામિ નિદાવ-
કાલે રાથે ગતે પિપ્પલનાન્નિ શેટે । તાવદ્ભવદ્ભિઃ સ તુ સેવનીયો
યથા ન ગચ્છેદતિનિઃસ્પૃહોઽસૌ ॥૨૯॥ મુન્નત ડ્વાચ—પત્રોત્તરં
લિખિત્વેત્યં મુક્તાનન્દં પ્રતિ પ્રભુઃ । ઉત્તરં નીલકણ્ઠસ્ય પત્રિકાયા
લિલેખ સઃ ॥૩૦॥ સ્વસ્તિ સ્તાવર્ણિરાજેઽમૃતનિલયમહામુક્તમુ-

વડે સ્વધર્મે સહિત એવા બૃહદ્વ્રતની સાથે યોગમાં પ્રવર્તેલા જે કૃષ્ણ
ભક્તો હોય તેજ નંદનંદન શ્રીકૃષ્ણને અતિશય પ્રિય થાય છે અને તેવા-
ઓની ઉપરજ ભારે નિરંતર પ્રીતિ અને પ્રસાદ પ્રવર્તે છે ॥૨૬॥ હે
મુબુદ્ધે ! (ગુણુચ્છલુવિચક્ષણ) માટે તમોપલુ પોતાના ગુરુભાષઓની
સાથે મુનિવર નીલકંઠથી તેમનો ગુરુભાવથી આદર કરીને યોગપ્રકા-
રોમાં જેને વિશેષ હોય તેને ચ્છલુ કરશો એટલે તેમણે ઉપદેશ કરેલી
રીતિને અનુસારે સારી રીતે સિદ્ધ કરીને નિશ્ચળ કરો અને મેં કહેલા સ-
મય સાધુધર્મોમાં અપ્રસ્થાપિતપણે પ્રવર્તશો ॥૨૭॥ વળી તીવ્ર તપથી નિ-
રતિશય કૃશ શરીરવાળા આ નીલકંઠ વર્ણુન્દ્રની તેતે સમયે યથોપયોગી
અમ જળાદિકવડે સમુચિત સેવા અવશ્ય કરશો. અવસ્થાએ કરીને ન્યૂન
છે એમ માનીને એમને વિષે કોઈએ પણ ક્યારેય પણ બાળસમાન બુદ્ધિ
કરવી નથી, કારણ કે આ તો મહાતપોનિધિ છે ॥૨૮॥ શીઘ્ર ઋતુમાં
વૈશાખ માસ વ્યતીત થતાં પિપ્પલાના નામના ગામમાં હું જલદી આવીશ
તેટલા સમયમુધી તે મહામુનિવરની સમુચિત અનુકૂળ સેવા કરશો—અ-
ત્યત નિઃસ્પૃહ એવા વાહુશળ જે પ્રકારે લાંબી દેશાંતરમાં વિદાય ન
થઈલય તે પ્રકારે તેમના મનને અનુકૂળ સેવા કરશો ॥૨૯॥

મુન્નતઋપિ કહે છે—હે રાજા ! પ્રભુ શ્રીરામાનંદમુનિ મુક્તાનંદમુનિ
પ્રતિ આ પ્રકારે તેમના પત્રનો પ્રત્યુત્તર લખીને, યજ્ઞીથી મુનિવર નીલકંઠ-

વ્યાતિધાન્ને તીવ્રૈઃ સ્વીયૈસ્તપોમિર્જનદ્વદિ દધતે ધર્મપુત્રત્વશઙ્કા-
મ્ । રામાનન્દસ્ય વાચ્યા નિગમનિગદિતા આશિપો ધર્મરક્ષા વદ્વચ-
ત્તેન ત્વયાતિપ્રમુદિતમુનિન્ના શ્રેયસે નીલકण्ठ ! ॥૩૧॥ પરં પ્રાપ્તં
ત્વદીયં તદુદિતમ્ખિલં વુદ્ધમેવાસ્તિ વૃત્તં દેહાચારસ્તપસ્તે ત્વિદ્
દિ કલિયુગે વુદ્ધરો મર્ત્યધર્મૈઃ । વૈરાગ્યં જ્ઞાનમક્તી દદતરનિયમા
ધર્મનિષ્ઠા ચ શાન્તિરેતત્પ્રાગ્જન્મસિદ્ધં હ્યધિગતમિદ્ તદ્વિસયો

જીતી પત્રીનો પ્રત્યુત્તર લખવા લાગ્યા ॥૩૦॥ તેનો પ્રકાર યૌદ શ્લોકથી ક-
હે છે—હે નીલકંઠ ! તમારૂં સ્વસ્તિ-મગળ થાવ, આવા વિવશ અવસરમા
તમારા જેવા મળવા સુદુર્લભ છે, તમારા જેવા સમર્થથીજ સ્વધર્મનું સરક્ષ
ણુપણુ થાય, તો ધર્મના રક્ષણુ માટે તમારૂં સ્વસ્તિ થાવ, તમો વણિવર્ગમા
વરિષ્ઠ છો, એવા તમો તે તમારૂં લાદ થાવ તમારૂં તેજ સ્વેતદ્વીપનિવાસી
નિરખ મહામુક્તોમા મુખ્ય મુક્તના જેવું અતિશય ઉજ્જવળ છે, એવા તમો
તે તમારૂં મગળ થાવ પોતાના તીવ્ર (મનુષ્યોથી ન થઈ શકે એવા અસા-
ધારણ) માસોપવાસ કૃચ્છ્ર આદ્રાયણાદિ તપોના આચરણથી લોકાનાં
મનમા 'ધર્મના પુત્રપણે પ્રકટેલા પ્રત્યક્ષ બદરીવનનિવાસી નારાયણ
આ છે' એવી શકાને કરો છો, એવા તમો તે તમારૂં મગળ થાવ આ લે-
ખરૂપ દૂતથી મેં રામાનંદે પ્રેરેલા, ધર્મ રક્ષાનોજ મુખ્ય સબન્ધ જેમા છે
અને વેદાદિ સમ્પ્રદાયસમત એવા અધિક આશીર્વાદો શ્રેય માટે વાચવા
તમોએ બહુ મુનિજનો તપ વૃત્ત અને ગુણોએ કરીને અતિશય હર્ષિત કર્યા
છે, આવા તમોએ મને પણ અપરિમિત આનંદ પમાડ્યો છે તો આવા
આનંદના પ્રવાહરૂપ આ શુભ આશીર્વાદો શ્રેયની વૃદ્ધિ માટે વાચીને અ-
ગીકાર કરવા ॥૩૧॥ તમારો પત્ર મયારામ વિપ્રદ્વારા મળ્યો છે તમોએ
પત્રદ્વારા નિવેદન કરેલું સમસ્ત વૃત્તાત અમારા બાણવામા આવ્યું છે. ત-
મારો જે દેહિક આચાર છે તથા જે સમગ્ર ઇન્દ્રિયવર્ગના નિયમનરૂપ
તપ છે તે આ કલિયુગમા મનુષ્યધર્મો જનોથી થઈ શકે એમ નથી તથા
તમારૂં જે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, લક્ષિ, અતિ દૃઢ ઉપવાસાદિ નિયમો, ધર્મમા
દૃઢ નિષ્ઠા અને શાંતિ આ સર્વે સર્વસુલભ નથી, કિંતુ પૂર્વ જન્મના સબળ

નાત્ર કાર્યઃ ॥૩૨॥ ધ્યાને યાદશમેવ પદ્યસિ સદા કૃષ્ણોઽસ્તિ
 તાદૃક્તત્ત્વં તદ્ધ્યાનપરશ્ચ સત્ત્વ નિવસન્કુર્યાઃ પ્રતીક્ષાં મમ ।
 ગ્રામે પિપ્પલનાન્નિ રાઘવિરતૌ યુષ્મત્પિયાય દ્રુતં હ્યાયાસ્યામ્યહ-
 મેવ તત્ર ભવતાઽઽગમ્યં ચ સદ્ધિઃ સહ ॥૩૩॥ મદ્દીક્ષોત્સુકતાસ્તિ
 તેઽતિશયિતા જાનામિ તત્કારણં માર્ગઃ સામ્પ્રતમસ્તિ દુર્ગમતરઃ
 કઢ્ઢાદિધાટીભયાત્ । નાગન્તવ્યમિદ્ધાત યદ્વ ભવતા મય્યસ્તિ ચે-
 દિજ્યધીસ્તર્હૈતન્મમ માનયંશ્ચ વચનં યોગં સતઃ શિક્ષયેઃ ॥૩૪॥
 ઔત્સુક્યં ભવતો મદીક્ષણકૃતે યાદગ્મવત્પન્તરે તાદૃગ્મેઽપિ તવે-

શુભ સંસ્કારસિદ્ધ હોવાથી આ જન્મમાં એકદમ પ્રાપ્ત થએલું છે માટે
 આવા તમારા ગુણગણોમાં અમોને લેશ વિસ્મય થતો નથી ॥૩૨॥ હે વ-
 હ્ધિનુ! ધ્યાનમાં જેવા સ્વરૂપવાળા શ્રીકૃષ્ણનો સદા સાક્ષાત્કાર કરો છો
 તે શ્રીકૃષ્ણ તેવાજ સ્વરૂપવાળાજ છે એમાં લેશ પણ સંશય નથી, તો તમો
 નિરંતર તેવા શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપના ધ્યાનપરાયણ થઇને અમારા મુક્તાનંદાદિ
 મુનિમંડળની સમીપે રહીને મારી આવવાની વાટ બેસો. હું વૈશાખ મા-
 સને અંતે તમારી સર્વેની પ્રસન્નતા માટે અવિલંબથી પિપળાણા ગામમાં
 આવીશ એમાં લેશ સંશય નથી, તો તમો સાધુમંડળી સાથે પિપળાણા
 ગામમાં તે સમયે આવશો ॥૩૩॥ યદ્યપિ એટલો અઢપ પણ વિલંબ તમા-
 રાથી સહન થઈ શકે એમ નથી, કેમકે તમારે મારા દર્શનમાં ઉત્સાહ
 અતિ તીવ્ર છે. તેમાં જે કારણ (તમારા મનોરથમાર્ગમાં વર્તતું શ્રીકૃષ્ણના
 પ્રત્યક્ષ દર્શનરૂપ) છે તેને હું બાણું છું. માટે તમારી જે તીવ્ર ત્વરા છે તે
 અત્યંત યુક્તજ છે. પરંતુ એટલોજ અંતરાય છે કે આવવાનો માર્ગ અત્યંત
 દુર્ગમ—ન આવી શકાય એવો છે. કાઠી કોળી આદિક હુંટાક લોકોની બહુ
 બીકને લીધે હમણાં આવવાનો માર્ગ અતિ વિકટ છે (કાઠી આદિક કેટ-
 લાક હુંટારાઓ ઘોડેઅશ્વાર થઇને માર્ગને રોકીને રખડ્યા કરે છે તેના
 ભયથી માર્ગ દુરંત દુર્ગમ છે) માટેજ તમારે હાલ અવન-ભુવનગર આ-
 વડું નહિ. જે મારે વિષે તમારે પૂજ્યસાપ હોય તો મારા વચનને માન
 આપીને મુક્તાનંદાદિ મારા સાધુઓને અષ્ટાંગયોગનો ઉપદેશ કરવા પૂર્વક

ક્ષણાય ભવતીત્યેવં ત્વયા વુદ્ધ્યતામ્ । આયાસ્યામિ તતો દ્રુતં ચ
 ભવતા સ્થેયં સ્વર્ધર્મે સદા ત્વાદૃગ્ધાર્મિકમક્તસન્નમમહં યાચે યશો-
 દાસુતાત્ ॥૩૫॥ યે સ્યુર્ધર્મપરાયણા ભુવિ જનાસ્તેઽતિપ્રિયાઃ સ-
 ન્તિ મે તેપાં દૂરગતો ન કદિંચિદહં તદ્વગ્નચિત્તત્વતઃ । સન્તસ્ત્વા-
 દશ ઇવ મે વહુમતા યત્પાદવારિ ધ્રુવં તીર્થંમ્યોઽપિ નૃણાં વિશુ-
 દ્ધિમધિકાં સ્પૃષ્ટં વિઘત્તે દ્રુતમ્ ॥૩૬॥ ભોજયન્તિ ભુવિ પૂજયન્તિ

અભ્યાસ કરાવતાયકા લાજ નિવાસ કરીને રહેશો ॥૩૬॥ હે વર્ણીન્દ્ર !
 જેવો તમારે મારા દર્શનમાં અંતરનો ઉત્સાહાતિશય છે તેવોજ તમારા દ-
 ર્શનમાં મારે પણ અતરથી ઉત્સાહાતિશય વર્તે છે એમ તમો નિશ્ચયથી
 જાણો, કેમકે તમારા જેવા ધર્મકનિષ્ઠ લક્ષ્મણેસરનો અખડ સમાગમ મને
 પ્રિયતમ છે. યશોદામુત શ્રીકૃષ્ણ પાસે તેવા પ્રિયતમના લાભને હું પ્ર-
 તિદિન પ્રાર્થના કરૂં છું. તો પ્રાર્થના કરેલા, કૃષ્ણપ્રસાદથી પાસેજ ર-
 હેલા પ્રિયતમનો અવિલખથી ઉપસોન કરવો તે યુક્તજ છે, તમારા કરતાં
 પણ મને તીવ્ર ત્વરા વર્તે છે તો હું જલદી ત્યાં આવીશ, માર્ગનો અતરાય
 તો આપણે બન્નેએ સહન કરવો અને તમારે સર્વદા સ્વધર્મમાં વર્તવું
 ॥૩૭॥ પૃથ્વીમાં તમારા જેવા જે જનો ધર્મકપરાયાણુ હોય તેજ મને
 વિશેષ વહાલા છે, તેઓ મારાથથી અપુપ્પુ ક્યારેયપણુ દૂર રહેતા નથી,
 કારણુ કે તેઓ મારા ચિત્તમાં નિરતર દૃઢ ચોટી રહેલા છે, કેવળ પ્રિય-
 તમ છે એટલુંજ નહિ હિંતુ મારે બહુ મત-માનનીય છે, કારણુ કે તમારા
 જેવા સાધુઓનું ચરણોદક ગંગાદિ પાવન તીર્થોની અપેક્ષાએ પણ પરમ
 પાવનપણામાં પ્રથમ પ્રખ્યાત છે તીર્થોની જે તીર્થતા છે તે પણ સતોના
 ચરણારવિંદના સગન્ધથી છે એમાં સંશય નથી, ‘ભવદિષા ભાગવતાસ્તીર્થો-
 ભૂતાઃ સ્વયં પ્રભો ! । તીર્થોર્જયન્તિ તીર્થાંતિ સ્વાન્ત સ્વેન ગદામૃતા’ એમ
 લાગવતમાં કહ્યું છે ॥૩૮॥ જૂમિ ઉપર જે જનો અપિકારને અનુસારે
 યથાશક્તિ તમારા જેવા સદૃશરોને શુભ અગ્રથી જમાડે છે અથવા ચ-
 દન પુષ્પાદિવડે પૂજે છે તે જનોએ લવણદ્વાદિ દેવોએ સદિત આ ચરા-
 ચર સર્વ જગત્ બહુધા જમાડેય અને પૂજેય થાય છે. સર્વના પણ અત-

વા યે તુ સાધુપુરુષાન્ભવાદશાન્ । તેઞ્ચરાચરમિદં સદૈવતં પૂજિતં
 ચ વહુધા સુમોજિતમ્ ॥૩૭॥ પ્રીતિરસ્તિ મમ સત્સુ યાદશી તા-
 દશી તુ ન નિજેઽપિ ચાત્મનિ । સન્ત એવ હૃદયં ભવન્તિ મે કૃષ્ણ-
 ભક્તિરસિકાઞ્ચ ધાર્મિકાઃ ॥૩૮॥ રોદિતવ્યમત એવ ન ત્વયા વી-
 ક્ષણાય મમ યત્સમાગમઃ । આચયોર્ઙ્ગિતિ સમ્ભવિષ્યતિ ગ્રામ
 એવ નનુ પિપ્પલાદયે ॥૩૯॥ જાગમોઽન્ન ભવતા વિનાશયા નેવ
 કાર્યં ઇતિ મેઽનુશાસનમ્ । સ્વેચ્છયેવ યદિ વાગમિષ્યસિ પ્રાપ્સ્ય-
 સે ન હિ સુખં તદેપ્સિતમ્ ॥૪૦॥ દર્શનપ્રિયતયા મમ ત્વયા મન્નિ-
 દેશમતિલઙ્ગ્ય સર્વથા । નાગમોઽન્ન તુ વિધેય આદરઃ સત્સુ
 કાર્યં ઉદધા મદાત્મસુ ॥૪૧॥ ક્ષીણમેવ નિતરાં વપુનિંજં યેન ચો-

રાત્મા પરમાત્મા જેમના હૃદયતળમા સદા સાક્ષાત્ વિરાજેછે તેમની
 પૂજા આદિક કરવાથી સ્વયં ભગવાન્ અતિતૃપ્તિ પામેછે ॥૩૭॥ તમારા
 જેવા સાધુજનની ઉપર જેવી મારે પરમ પ્રીતિ છે તેવી તો પ્રકૃતિવિ-
 લક્ષણ જ્ઞાનેકાકાર એવા આત્મસ્વરૂપમા પણ નથી, કેમકે કૃષ્ણભક્તિ-
 નો રસ ભણનારાના સમાગમથી ભગવદ્ભક્તિનો રસાસ્વાદ વૃદ્ધિ પામેછે,
 માટે આત્મસ્વરૂપના અનુભવમા કશો અતિશય નથી વળી કૃષ્ણભક્તિમા
 રસિક અને ધાર્મિક એવા સતોજ મારે હૃદય (શુભિત ધારણ કરનારા)
 છે અથવા હૃદયવત્ અતિશય પ્રિય છે ॥૩૮॥ આવો મારો સ્વભાવ છે
 માટે તમો મારા દર્શનમા આ અત્પ વિલગ થાય એટલામા લેશ પણ ખેદ
 કરશો નહિ કારણ કે પિપ્પળાપ્તા ગામમાજ તમારો મારો સમાગમ નિશ્ચ-
 યથી ઝટ થશે ત્યારે પરસ્પર દર્શન સિદ્ધિ થશે ॥૩૯॥ મારી એવી આજ્ઞા
 છે કે-હમણા અહીં નજ આવવું જો આ આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીને અન્ય
 આવશો તો અભિલપિત અર્થની સિદ્ધિ નિશ્ચે થશે નહિ (આ વચનથી શિ-
 ધ્યગુણપરિક્ષાની પ્રવૃત્તિ જણાવી છે) ॥૪૦॥ યદપિ મારા દર્શનમા તમારે
 પરમ પ્રીતિ છે, એટલે આ આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન તો નહીજ કરશો, ને ત્યા
 રહીનેજ મારા આશ્રિત મદેકાત્મક મદેકચિત્ત એવા સુજ્ઞાનદાદિ સાધુ-
 ઓમા અણગમોગનો અભ્યાસ કરાવારૂપ અતિ- ૬૨ કરશો ॥૪૧॥

પ્રતપસા ક્ષયં વ્રજેત્ । તાદૃશં તુ ન તદાચરેઃ પુનર્ધર્મસાધનમિ-
 હાસ્તિ યદ્વપુઃ ॥૪૨॥ પાતિતેઽતિતપસાતિદુર્બલે દુર્લભે નરકલેવરે
 પુનઃ । જ્ઞાનમક્તિવપસાં ન જાયતે સાધનં ચ નિજધર્મવર્ત્તનઃ
 ॥૪૩॥ તાત ! મદ્વચનતો નિજં વપુઃ પોપયેર્મમ હિતાય સર્વથા ।
 મૂરિ કાર્યમપિ મામકં ત્વયા સાધનીયમિદ્ધ વર્તતે યતઃ ॥૪૪॥
 સુવ્રત ઉવાચ—લિખિત્વા પત્રિકામિત્યં રામાનન્દમુનિર્નૃપ ! । મુદ્ર-
 યિત્વા વદૌ તસ્મૈ મયરામાગ્રજન્મને ॥૪૫॥ ગૃહીત્વોત્તરપત્રીં તાં સ
 ચ વિપ્રવરઃ પુનઃ । પ્રાયાહ્લોજપુરં તૂર્ણં સસમેઽહિ તદાપ ચ ॥૪૬॥
 તત્ર પત્રં સ તત્ પ્રાદાન્મુક્તાનન્દાય વાહવઃ । સોઽપિ સાકં વર્ણિ-

વળી હે વર્ણીન્દ્ર ! તપથી અતિશય કૃશ થએલું શરીર ફરીથી જે ઉચ્ચ ત-
 પથી પ્રશ્ન્યપણાને પામી બચ એવું તપઃસાધન હવે કરશો નહિ, કારણ
 કે આ લોકમાં જે શરીર છે તે ભગવત્પ્રસન્નતામાં હેતુભૂત ભાગવતધર્મના
 પરિપાલનમાં પ્રમુખ સાધનભૂત છે, 'શરીરમાયં રત્નુ ધર્મસાધનં' એવી
 અભિયુક્તિ છે, માટે તેનું સંરક્ષણ સર્વ પ્રકારે કરવું, તેના સંરક્ષણથી સ-
 મસ્ત શ્રેયની સિદ્ધિ થાય છે ॥૪૨॥ પરમાત્માની કૃપા વિના સહસ્ર સા-
 ધનો કરતાં પણ નહિ મળી શકવાથી દુર્લભ અને તીવ્ર તપશ્ચર્યાથી અત્યંત
 દુર્બલ ફરી દીધેલો એવો આ નરદેહ પ્રથમના કરતાં પણ ઉચ્ચ તપથી જે
 પાઠી નાંખવામાં આવે તો સર્વ શ્રેયના સાધનભૂત માનવ દેહનો ભંગ થતાં
 ફરી જ્ઞાન, ભક્તિ, તપ અને સ્વધર્મભાગના સાધનની સંપત્તિ નળ થાય
 ॥૪૩॥ વળી હે તાત ! (ઉચ્ચ તપથી શરીર કૃશ કરેલું છે માટે દયા કરવા
 યોગ્ય) તમારા શરીરનું મારા વચનથી મારાજ હિતમાટે યથાસમય
 અન્ન નળાદિ સર્વ પ્રકારેપણ પોષણ કરશો, કેમકે આ લોકમાં ધર્મપ્ર-
 તિષ્ઠાપનરૂપ મહત્તર કાર્ય તમારા વડેજ સિદ્ધ કરવાનું વર્તે છે ॥૪૪॥ સુ-
 વ્રતઋષિ કહે છે—હે નૃપ ! રામાનન્દમુનિએ આ પ્રકારે પત્રિકા લખીને તેને
 ખીડીને, મયારામ વિપ્રના હાથમાં આપી ॥૪૫॥ વિપ્રવર મયારામ બદ્ધ
 શ્રીસ્વામિએ આપેલી, પોતે આંખેલા પત્રની પ્રત્યુત્તરપત્રિકા લઈને ફરી
 લોજપુર પ્રતિ ઉતાવળા આહવા તે સાતમે દિવસે લોજપુર પહોંચ્યા ॥૪૬॥

નૈવ વાચયામાસ તન્મુનિઃ ॥૪૭॥ સ્વામિનો માનયન્નાશં તત્રોવાસ
તતો હરિઃ । અશિક્ષન્ત મુદા સન્તસ્તસ્યાયોગકલાશ્ચ તે ॥૪૮॥ સ
શિક્ષયામાસ યથોપદેશં તાન્ યોગમષ્ટાક્કમશેષમેવ । તેઽપ્યલ્પ-
કાલેન ગુરોઃ પ્રસાદાન્તસ્યૈવ તત્ત્સિદ્ધદશામવાપુઃ ॥૪૯॥ इति श्रीस-
त्सद्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे रामानन्दलिखितपत्रिकानि-
रूपणनामा पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥૫૫॥

મુવત ઉવાચ—વર્ણિનો વસતસ્તસ્ય યોગં શિક્ષયતઃ સતઃ । તપ-
સ્યતો વ્યતીયાય તત્ર માસસ્તુ માધવઃ ॥૧॥ અથ શ્વો વા પરશ્વો
વા નૂતમાયાસ્યતિ પ્રભુઃ । इति चिन्तयतस्तस्य शुक्रमासार्धमप्य-

મયારામ વિષ્ણે શ્રીસ્વામીએ આપેલો તે પત્ર મુક્તાનંદ મુનિને લોજપુરમાં
આપ્યો. મુક્તાનંદ મુનિએ પણ શ્રીનીલકંઠ વર્ણુની સાથેજ તે પત્ર વાંચ્યો
એટલે બંનેએ સાથે વાંચ્યો ॥૪૭॥ ત્યાર પછી વર્ણુન્દ્ર ભગવાન્ શ્રીસ્વા-
મીની સાધુઓને અષ્ટાંગયોગનું શિક્ષણ આપવું આદિક (પૂર્વોક્ત) આજ્ઞાને
પોતાનું મસ્તક નમાવા પૂર્વક સત્કાર કરીને લોજપુરમાંજ મુખેથી રહ્યા.
મુક્તાનંદાદિ સતો તે વર્ણુન્દ્ર શ્રીહરિચક્રી સ્વામીની આજ્ઞાને અનુસારે
અષ્ટાંગયોગની કળાઓ પ્રદર્શથી શીખવા લાગ્યા ॥૪૮॥ નીલકંઠ ભગવાને
યથાશાસ્ત્ર અષ્ટાંગયોગનો સમગ્રપણે મુક્તાનંદાદિકને ઉપદેશ કર્યો, તે
સાધુઓ પણ યોગોપદેશ મુનીન્દ્ર ભગવાનના પરમ પ્રસાદથી સ્વલ્પ સ-
મયમાંજ નિષ્પન્ન યોગદશાને પામી ગયા ॥૪૯॥ इति श्रीसत्सद्गिजीव-
ने...प्रथमप्रकरणे रामानन्दलिखितपत्रिकानिर्ूपणनामा पञ्चपं-
चाशत्तमोऽध्यायः ॥૫૫॥

અધ્યાય ૫૬ મો.

મુવતતઃપિ કહે છે—હે રાજન્ ! લોજપુરમાંજ શ્રીસ્વામીની અનુ-
જ્ઞાથી નિવાસ કરી રહેલા, સાધુઓને અષ્ટાંગયોગનું શિક્ષણ આપતા અને
તપશ્ચર્યાને કરતા નીલકંઠ ભગવાનને વૈશાખ માસ વીતી ગયો ॥૧॥ પ્રભુ
શ્રીરામાનંદસ્વામી આજ આવશે આવતી કાલે આવશે પરમ દિવસે નિથે
આવશે એમ પ્રતિક્ષણ વાટ લેયા કરતા વર્ણુન્દ્રને બ્યેષ માસનો અર્ધો અં-

ગાત્ ॥૨॥ તતોઽતિવ્યાકુલો વર્ણો તપશ્ચિન્તાતિકર્શિતઃ । તદાગ-
મપ્રતીક્ષાતિઃ સ્વાસ્થ્યં ન પ્રાપ કિञ્ચન ॥૩॥ અથ સોઽપિ સતાં
સ્વામી તદિદક્ષાદ્દતાન્તરઃ । મકૈઃ કતિપયૈઃ સાકમહિપુર્યા વિનિ-
ર્યયૌ ॥૪॥ રથં મહાન્તમારુદો હેમરત્નપરિચ્છદમ્ । પક્ષિશઃ સં-
સ્થિતાન્ પૌરાન્પદ્યન્મથુરયા દશા ॥૫॥ સોઽનુયાતઃ પૂજિતશ્ચ
પૌરૈઃ સાશ્રુવિલોચનૈઃ । ભક્તાનાનન્દ્યન્માર્ગે પિપ્પલગ્રામમાયયૌ
॥૬॥ નરસિંહાસ્યવિપ્રસ્ય સ્વમક્કસ્ય સ મન્દિરે । તત્ર વ્યરાજન્નગ-
વાન્પૂજ્યમાનો નિર્જર્જનેઃ ॥૭॥ તતઃ કુમારજિત્સંશ્ચ દૂતં લોજપુરં

શપણુ અતીત થઈ ગયો ॥૨॥ ત્યાર પછી શ્રીસ્વામી નહિ આવવાથી અત-
રમાં અત્યંત આકુળ થએલા અને તપ તથા સ્વામી નહિ આવવાના કાર-
ણની ચિંતાથી શરીરે અતિશય કુશ થઈ ગએલા અને ક્ષણેક્ષણે સ્વામીની
આવવાની વાટ વ્યર્થ થતાં વિશેષ વ્યથાને પામેલા એવા વર્ણાન્દ્ર ભગવાન્
તેશપણુ ચિત્તમાં સ્વસ્થતાને પામ્યા નહિ ॥૩॥ હવે રામાનંદમુનિનુ પિ-
પળાણા ગામમાં આવવાનું વૃત્તાંત ત્યાર સ્ત્રોકથી કહે છે—હે રાજન્ ! સં-
તોના સ્વામી શ્રીરામાનંદમુનિ પણુ નીલકંઠ ગ્રંથચારીનાં દર્શન કરવાની
તીવ્ર વાંછા અથવા નીલકંઠ વર્ણને પોતાનાં દર્શન કરવાની તીવ્ર વાંછાને
લીધે અત્યંત આકર્ષિત અતઃકરણવાળા હોવાથી કેટલાક સેવક જનોને
સાથે લઈને હુજનગરથી ચાલી નીકળ્યા ॥૪॥ સુવર્ણમય અને રત્નમય સ-
મસ્ત ઉપકરણોએ કરીને શોભાયમાન એવા મહા રથમાં વિરાજમાન, માર્ગમાં બે બાણુ પક્ષિબંધ હોવા રહેલા નગરનિવાસી જનોને પ્રેમમધુર
દૃષ્ટિથી જોયા કરતા, પોતાના વિયોગની વ્યથાથી જેમનાં નેત્રો અશ્રુથી પૂર્ણ
ભરાઈ ગયાં છે એવા એ પુરજનોએ વાજતે ગાજતે વળાવેલા અને ચંદન
પુષ્પાદિ ઉપચારોવડે પ્રેમથી પૂજા કરેલા એવા શ્રીરામાનંદસ્વામી લાંથી
નીકળીને તેતે માર્ગમાં મળતા ભક્તજનોને પ્રેમમધુર વાણીવડે પ્રદર્પ
પમારતા ચકા, પિપળાણા ગામે પધાર્યા ॥૫-૬॥ ભગવાન્ શ્રીરામાનંદ-
સ્વામી પિપળાણાને પામીને, પોતાના અનન્યભક્ત નરસિંહ નામના વિ-
પ્રતા મદિરમાં ઉતારો કરીને, ત્યાં આવેલા મિત્રજનોએ ચંદન પુષ્પાદિવડે

પ્રતિ । પ્રાહિણોત્સોઽખિલાન્મઠ્ઠાંસ્ત્રાકારયિતું નિજાન્ ॥૮॥ ત-
સ્મિન્નેવ દિને શીઘ્રં સ લોજપુરમેત્ય તાન્ । પ્રાહ શ્રીસ્વામિના યૂ-
યમાદ્વૃતાઃ સ્યેતિ દૌત્યકૃત્ ॥૯॥ શ્રુત્વાઽમૃતાયમાનં તદ્વચસ્તેઽતિ-
મુદં યયુઃ । અઘૈવ ચલતેત્યાહ નીલકण्ठસ્તદા વચઃ ॥૧૦॥ તતો
વિચાર્ય તે સન્તઃ સર્વે નિશિ વિધૂદયે । પ્રયયુઃ પિપ્પલગ્રામં સ્વગુ-
રોર્દર્શનોત્સુકાઃ ॥૧૧॥ મુક્તાનન્દમુખાઃ સન્તો મઠ્ઠવર્યશ્ચ પર્વતઃ ।
દેવાનન્દઃ પરિગ્રાહ્ય ચ મઠ્ઠા જ્યેષ્ઠાદયસ્તથા ॥૧૨॥ સ્વપ્રેષ્ટદર્શનો-
ત્સુક્યસમાક્રુષ્ટાન્તરાસ્તુ તે । વિચેલુઃ સત્ત્વરં માર્ગે તં લક્ષ્મીકૃત્ય
સ્નેહકમ્ ॥૧૩॥ અતિકાશ્યાન્છરીરસ્ય નીલકण्ठસ્તુ વર્ત્મનિ ।

પ્રીતિથી પૂજા કર્યાથકા વિરાજમાન થયા ॥૭॥ ત્યાર પછી શ્રીસ્વામીએ
પોતાના સમસ્ત લક્ષ્મી મુક્તાનંદાદિ સાધુઓને પિપળાણામાં બોલાવા માટે
કુમારજીત્ નામનો દૂત દ્વિજ લોજપુર પ્રતિ મોકલ્યો ॥૮॥ સંદેશો લઈ
આવનાર વિગ્રે તેજ દિવસે ઉતાવળથી લોજપુરને પામીને ‘શ્રીસ્વામી પિ-
પળાણા પુરમાં પધાર્યા છે અને તમો સર્વ સાધુઓને બોલાવ્યા છે’ એમ
મુક્તાનંદાદિ સાધુઓ પ્રત્યે કહ્યું ॥૯॥ સર્વે સાધુઓ દૂત દ્વિજનું અમૃત-
તુલ્ય વચન સાંભળીને પરમાનંદને પામ્યા. અને તેજ ક્ષણમાં શ્રીનીલકંઠ
વર્ણિન્દ્રે તો સાધુઓને કહ્યું કે-હમણાંજ આ દિવસેજ ચાલો, વિલંબ કે-
રવાનું શું કામ છે ? ॥૧૦॥ ત્યારપછી તે તમામ સંતો ભેગા થઈ ‘આટલા
મઠ સાચવવા અત્ર રહે અને આટલા પિપળાણા આવે’ એવો વિચાર કરી
નિકળવાનો ટાઢમ નિર્ધાર કરીને, રાત્રિએ ચંદ્રોદય થતાં પોતાના ગુરૂનાં
દર્શન કરવાના ઉચ્ચ ઉત્સાહથી પિપળાણા ગામ પ્રતિ ચાલ્યા ॥૧૧॥ મુક્તા-
નંદાદિ સંતો, દેવાનંદ નામના સંન્યાસી, લક્ષ્મીનાથ પર્વતભાઈ અને જોહો
આદિક ખીલ લક્ષ્મીનો પોતાને પ્રિયતમ એવા ગુરૂવરના ચરણારવિંદનાં
દર્શન કરવાના ઉત્સાહવેગથી અત્યંત આકર્ષિત અંતઃકરણવાળા થવાથી
તે પિપળાણા ગામને લક્ષ કરીને માર્ગમાં સત્ત્વર ચાલવા મંડ્યા ॥૧૨-૧૩॥
નીલકંઠ ભગવાન તો સાધુઓ સાથે સત્ત્વર ચાલતાં કૃત્છ્ર ચાંદ્રાયણાદિ ત-
પશ્વર્યાના આચરણથી દેહ બહુ દુર્બળ થઈ જવાથી ઉતાવળું હિંડવાથી ઉ-

શીઘ્રાશ્વનશ્વાસપૂર્ણહૃદયો ન્યપતત્ક્ષિતૌ ॥૧૪॥ કિંચિદાત્વાઽગ્રતઃ
 પશ્ચાત્તં પદ્યન્તોઽગ્રગામિનઃ । તે સન્તઃ પતિતં દૃષ્ટ્વા તદન્તિકમુ-
 પાયયુઃ ॥૧૫॥ પાદસંવાહનં ચક્રુસ્તસ્ય તે ચ શનેઃ શનેઃ । કિંચિ-
 દાશ્વસ્તમાલોક્ય પ્રોચુસ્તે વર્ણિનં વચઃ ॥૧૬॥ દિનેઽન્વેવાસ્તિ ગ-
 ન્તવ્યઃ પિપ્પલગ્રામ આશુ નઃ । આશ્રયાતસ્ત્વમમલામાત્મનો યો-
 ગધારણામ્ ॥૧૭॥ તદ્દલેનાધ્વનઃ પારં યાસ્વસ્યેવ ન ચાન્યથા ।
 હત્યુક્તઃ સ તથા ચક્રે ચચાલ પથિ સત્ત્વરમ્ ॥૧૮॥ ભગવન્તં હૃદિ
 ધ્યાયન્ ધનુર્મુકઃ શરો યથા । સ વિસ્મૃતવપુસ્તૂર્ણં સર્વેપામગ્ર-
 તોઽચલત્ ॥૧૯॥ સન્તસ્તમનુધાવન્તોઽપ્યવાપુર્નંવ શીઘ્રગમ્ ।

તપ્ત યએલા શ્વાસાતિશયથી હૃદય રોકાઈ જતાં માર્ગમા પૃથ્વી ઉપર એ-
 કદમ પડી ગયા ॥૧૪॥ ઉતાવળથી આગળ ચાલતા સતો કિંચિત્ આગળ
 ચાલતાં તે આ ભગવાનને પાછળ નહિ આવતા બહુને પાછા વળીને, પૃથ્વી
 ઉપર પડી ગએલા પેળીને એકદમ તેમની પાસે આવ્યા ॥૧૫॥ પાછા આ-
 વેલા સાધુઓ ભૂમિ ઉપર પડી ગએલા અને ઉઠવા માટે અશક્ત યએલા
 વર્ણુન્દ્રના ધીમે ધીમે ચરણુ આપવા લાગ્યા અને તેથી તેમને કિંચિત્ સ્વ-
 સ્થતાને પામેલા બેધને આ પ્રકારે વચન બોલ્યા કે-॥૧૬॥ હે વર્ણુવર્વ !
 આપણેતો આને આજ દિવસે પિપળાણુ આમે પહોંચવું છે એવો નિશ્ચય
 કરેલો છે, માટે તમો હાલ બહુ કાળથી અભ્યાસ કરેલી, અતિ શુદ્ધ એવી
 યોગધારણાને ધારણુ કરો, જે ધારણાથી ઉત્પન્ન થએલા આત્મભળથી તમો
 માર્ગના પારને જલદી પામશો (ખીબ કોઈ ઉપાયથી માર્ગના પારને પામશો
 નહિ) પ્રાકૃત પુરૂષોની પેઠે તમારે વિષે અશક્તિ ઘટતી નથી, આ પ્રકારે
 પ્રતિબોધ દીધેલા તે ભગવાન તે સાધુઓના કહેવા પ્રમાણે પોતાના આ-
 ત્માનુ અનુસ્મરણુ કરીને, ભગવાનનુ હૃદયમાં ધ્યાન ધરતા હોવાથી બાહ્ય
 દેહ વ્યથાને વિસારી મુકીને, ધનુષમાથી નીકળેલા બાણની પેઠે વેગથી
 ગતિ નહિ રોકાતાં માર્ગમા સત્ત્વર ચાલતાથકા સર્વ સાધુઓની પક્ષ આ-
 ગળ ચાલવા લાગ્યા ॥૧૭-૧૮॥ અતિ વેગથી ચાલતા વર્ણુન્દ્રની પાછળ
 સર્વ સાધુઓ વેગાતિશયથી હોડવા લાગ્યા છતાં પણ તેમને પહોંચી શક્યા

પ્રાપુરોજસ્વતીસંઘાં નદીં સર્વેઽપિ તે દ્રુતાઃ ॥૨૦॥ દક્ષિણે પિપ્પ-
લગ્રામાદ્વહન્તીં કલ્પોદકામ્ । વૃષ્ટ્યમ્બુપૂરિતાં भीमकलोलामति-
दुस्तराम् ॥૨૧॥ વર્ણિતાદ્ તાં સમુત્તીર્ય સહસૈવ પરં તટમ્ । અના-
કૃષ્ટસ્તરદ્ગોઘૈઃ પ્રાપ્ત સન્મુસવર્ત્મના ॥૨૨॥ અર્વાચ્યેવ તટે તસ્થુ-
ર્મક્તાઃ સર્વે તરદ્વિળીમ્ । નાઘ્યાં भीमाં ચ પશ્યન્તો વિદિત્વા
દુસ્તરાં ચ તામ્ ॥૨૩॥ મદ્વતાઽથ પ્રયાસેન કોલમાશ્રિત્ય તેઽલિ-
લાઃ । તામુત્તીર્ય સમેત્યામું પિપ્પલગ્રામમાવિશન્ ॥૨૪॥ જ્યેષ્ઠકૃ-
ષ્ણદ્વાદશિકાદિને પૂર્વાહ્નિ એવ તે । નરસિંહદ્વિજનૃદ્દે દદૃશુઃ સ્વા-

નહિ એ રીતે ત્રીજ વેગથી આવતા વર્ણિ-દ્વાદિ સમસ્ત સતો ઓળસ્વતી
(ઓઝત) નામની નદીને પામ્યા (ઓળ-બળ જેમાં છે તે ઓળસ્વતી
કહેવાય. વૃષ્ટિથી પૂર્ણ સરાર્ધ ગએલા જળના પ્રવાહના અતિ બળને લીધે
તેવી સરા સાર્થક છે) ॥૨૦॥ આ નદી પિપ્પળાણા ગામથી દક્ષિણદિગ્-
ભાગમાં વહે છે તે સમયમાં વૃષ્ટિના વેગથી બને કાઠે આવેલા જળપૂ-
રથી પરિપૂર્ણ, લયકર મહા તરંગો જેમાં ઉઠે છે, માટેજ ચતુર તારાઓથી
પણ ન તરી શકાય એવી હતી. ડોળાઈ ગએલાં ગંધીર જળ જેમાં છે એવી
આ ઓઝત નદીમાં આ વર્ણિરાદ્ લમવાન તો એકદમ પ્રવેશ કરીને અ-
નાયાસથી બાહુવડે સામાને સામાજ તરતાથકા મહાતરંગસમૂહોએ લ-
ગાર પણ નહિ તાંડ્યાથકા સામા તટને પામી ગયા ॥૨૧-૨૨॥ મુક્તાન-
દાદિ સર્વે સાધુઓ તો મહાતરંગો તથા પડતા મહા લમરાઓએ કરીને ભારે
લયકર અને ત્રીજ વેગથી વહેતી તે નદીને બોધને 'કોઈ પણ પ્રકારે બાહુ
બળથી ન તરી શકાય એવી અને નાવથીજ તરી શકાય એવી છે' એવો
વિનિશ્ચય કરીને તેના તટમાજ થોડુક બેઠા. ત્યાર પછી તે સાધુઓએ કોઈ
પણ વહાણનો આશ્રય લધને મહા પ્રયાસથી તે નદીને ઉતરીને, સામા ત-
ટઉપર વિરાજેલા આ વર્ણિવરને મળીને તેમની સાથેજ પિપ્પળાણા પુરમાં
પ્રવેશ કર્યો ॥૨૩-૨૪॥ તે સમસ્ત સતોએ સવત્ ૧૮૫૬ ના જ્યેષ્ઠ મા-
સના કૃષ્ણ પક્ષની દ્વાદશીને દિવસે પૂર્વાહ્નિ (મધ્યાહ્ન પહેલા) નરસિંહ
નામના ભક્ત બ્રાહ્મણના લવનને અલકાર કરી રહેલા પોતાના સ્વામી શ્રી-

पिपळाणामां श्रीनीलकण्ठवर्णिनो श्रीगमानन्दस्यामिने प्रथम मेळाप.

पिपळाणामां श्रीनीलकण्ठचर्णिनो श्रीरामानन्दस्वामिने प्रथम मेच्छाप.

મિનં નિજમ્ ॥૨૫॥ ગોરાજ્ઞં પુષ્ટમૂર્તિં સિતવસનધર સ્વાસ્યમાજા-
નુવાહું પદ્માક્ષં મન્દહાસં નિજજનનિકરેશ્ચન્દનૈઃ પુષ્પહારેઃ । મ
ત્ત્યા સમ્પૂજ્યમાન સદસિ ચ ચિતતે દિવ્યાસિંહાસનસ્ય સ્વીયાના-
નન્દયન્તં પરમસુખનિર્ધિ સ્વામિન તે પ્રણેમુઃ ॥૨૬॥ વર્ણિરાજં વિ-
લોક્યાડ્ડશુ યાવદુત્તિષ્ઠતિ પ્રમુઃ । સાષ્ટાજ્ઞં પ્રણનામાસો તાવદ્ગ-
ત્તમઃ સ તુ ॥૨૭॥ તમુત્થાપ્ય સ વાહુભ્યાં પરિરમ્ય નિજા-
ન્તિકે । ઉપાવેશયદન્યાંશ્ચ પ્રણતાન્સમમાનયત્ ॥૨૮॥ વર્ણાન્દ્ર-

રામાનન્દમુનિના દર્શન કર્યા ॥૨૫॥ કેવા સ્વામી તો-બેનારા જનોના મન
નયનને હરનારી વદનારવિંદની શોભાએ સપત્ત, પ્રકુલિત કમળના જેવા
પ્રસન્ન શીતળ રક્ત નેન જેમના છે, અકારણુ ગ્રેમ રસને સૂચવનારો મદ
હાસ જેમના મુખમા છે, જનુપર્યંત લાખા જે આહુ જેમના છે, અમૃત
મય ડિરણોવાળા ચદ્રમાની પેઠે સર્વને આહ્વાદ આપનારી ગૌર અવયવ
કાતિ જેમની છે, ભગવદ્ગુણવાનદની નિલ તૃપ્તિથી પરિપુષ્ટ વપુ જેમનું
છે, પોતાના પાદપદ્મમા રસિક એવા જનસમાજે ચદન પુષ્પહારાદિ વિ
વિધ ઉપચારોવડે ગ્રેમથી પૂજેલા, અનેક ભક્તમડળથી લરપુર એવી મ
હાસલામા દિવ્ય સિંહાસનમા વિરાજેલા, પોતાના ચરણારવિંદના સમાશ્રિ
તોને સદુપદેશ-દર્શનદાન આદિકવડે અત્યંત આનન્દ આપતા અને સ્વય
શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત્કારથી ચએલા મુખસમૂહના સમુદ્રરૂપ એવા શ્રીરામાનન્દ
સ્વામીને મુક્તાનદાદિ ભક્તજનો સાષ્ટાગ પ્રણામ કરવા લાગ્યા ॥૨૬॥ શ્રી-
રામાનન્દ સ્વામી પોતાની પાસે પધારતા વાલ્મીરાજ ભગવાનને લાળીને પોતે
જેટલાકમા આસનમાથી એકદમ ઉઠે છે એટલાકમા આ ભગવાન ભક્તિથી
અતિનમ્ર સર્વ ગાત્રવાળા થઈને સાષ્ટાગ અનેક પ્રણામ કરવા મળ્યા, કેમકે
પોતે ભક્તોમા ઉત્તમ છે એટલે ભક્તજનો ઉપર ગ્રેમવિશેષે પરિપૂર્ણ છે
રામાનન્દમુનિએ પ્રણામને ડરતા વર્ણાન્દ્રને એકદમ પોતાના આતુથી ઉઠા
ડીને, આતુમા ગ્રેમવશપણે ગાઢ ભેટીને પોતાની પામે પ્રેસાર્યા પ્રણામ કરતા
ગીત્ર સાધુઓનું પણ યથાયોગ્ય સન્માન કર્યું ॥૨૭-૨૮॥ ભગવાન વર્ણાન્દ્ર
તો સ્વામીને સાધુઓથકી જેવા સાલજ્યા હતા તેવાજ બોધને એટલે જે

સ્વામિનં દૃષ્ટ્વા શ્રુતં સદ્ગુણો યથા તથા । નિર્વૃત્તિં પરમામાપ પ્રેમાશ્રુઃ
 પુલકાશ્રિતઃ ॥૨૯॥ નિમેષહીનયા દૃષ્ટ્વા પદ્યન્તં સ્વેક્ષણે હરિમ્ ।
 તાદૃશ્યૈવ દશાઽપદ્યન્મુહૂર્તદ્વિતયં સ ચ ॥૩૦॥ પ્રાગ્દેહમાનહીનં
 ચ તતઃ સ્વયં તમાદરાત્ । પદ્યન્ પપ્રચ્છ સ સ્વામી સ્વાગતાદિ
 યથોચિતમ્ ॥૩૧॥ મુક્તાનન્દઃ કથિતવાંસ્તદ્દત્તાન્તમશેષતઃ । યથા
 જ્ઞાતં તદા સ્વામી વર્ણિતં પ્રશશંસ તમ્ ॥૩૨॥ પ્રેમ્ણા ગદ્ગદકણ્ઠેન
 સ્તુત્વા તં વર્ણિતાહપિ । પ્રાહાચ સફલો જાતો મન્મનોરથપાદપઃ

પ્રકારોએ કરીને શ્રવણને આહ્વાદ આપનારા પરોક્ષપણે યથા હતા તે
 પ્રકારોને પ્રત્યક્ષ મેળીને, હર્ષના અશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા અને રોમાંચિત
 માત્રવાળા થઇને અનવધિકાતિશય આનંદને પામી ગયા ॥૨૯॥ કૃપાપૂરના
 તરંગોવાળાં પોતાનાં નેત્રોને ભક્તિપૂરના તરંગવાળી મેયો-મેયે વર્ણત દ-
 દિથી આદરપૂર્વક બેઠ રહેલા વાણિવર્ધને શ્રીરામાનંદસ્વામીપણ મેયો-
 ન્મેયે વર્ણત પ્રેમાર્દ્ર દૃષ્ટિથી બે મુહૂર્તપર્યંત બેઠ રહ્યા ॥૩૦॥ પોતાના દર્શન
 સમયમાં પોતાવિષે જેમનાં મનોનયન વિલીન થયાં છે, માટેજ પ્રથમ દે-
 હાદિ આત્મીયભાવે રહિત અને પાછળથી અનુક્રમે સ્વસ્થચેતસ-આત્મી-
 યાદિ બાહ્ય સ્ફુર્તિને પામેલા એવા વર્ણા ભગવાનને ભાવથી ભાળ્યા કરતા
 શ્રીરામાનંદસ્વામી યથાયોગ્ય સ્વાગતાદિ પુછવા લાગ્યા ॥૩૧॥ પોતાના શિ-
 ધ્યોમાં અગ્રગણ્ય મુક્તાનંદમુનિએ લોજપુરાદિકમાં જેવું અનુભવ્યું છે
 એવું વણિનું વૃત્તાંત સમસ્તપણે કહી સંભળાવ્યું, તેને સાંભળીને તે ક્ષણમાં
 રામાનંદસ્વામી વર્ણાની અહુ પ્રશંસા કરવા લાગ્યા ॥૩૨॥ તે પછી વણિ-
 રાદ શ્રીહરિ પણ સ્નેહાતિશયથી ગદ્ગદ ગળાવાળા થઈ સ્વામીની પ્રશંસા
 કરીને તેમને એમ કહેવા લાગ્યા કે-હે સ્વામિન્ ! મારો અહુ વખતથી રૂઢ
 થએલો આ મનોરથરૂપી વૃક્ષ આજજ સફળ થયો, કેમકે તમારું દર્શન
 થયું. આ વર્તમાન વખતમાં આપજ ભૂમિ હિપર કૃષ્ણભક્તિના પ્રવર્તક છો
 સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની ભક્તિને પ્રવર્તાવનારા, શ્રીકૃષ્ણના દિવ્ય સ્વરૂપનો
 જેમને સદા સાક્ષાત્કાર વર્તે છે એવા આપને પામીને આજ હું અત્યંત
 હૃતાર્થ થયો છું, કારણ કે શ્રીકૃષ્ણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શનથકીપણુ તેમની ભક્તિના

॥૩૩॥ સાક્ષાચ્છીકૃષ્ણચન્દ્રસ્ય ભુવિ ભક્તિપ્રવર્તકમ્ । ત્વાં પ્રાપ્ત્યા-
 ચ કૃતાર્થોઽસિ નૃજન્મ ફલિતં મમ ॥૩૪॥ પ્રસન્નઃ કારયામાસ
 તતસ્તસ્ય ચ તત્સતામ્ । યથોચિતં સ આતિથ્યં સત્ફલેઃ પયઆ-
 દિમિઃ ॥૩૫॥ પ્રેમનિમૃતવિલોચનાદ્વયોઃ સિદ્ધયોરમૃતસારવા-
 ચયોઃ । વર્ણિરાજમુનિરાજયોસ્તદા યોગ આપ જનદર્શનીયતામ્
 ॥૩૬॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे रामान-
 न्दस्याभिसमागमनामा पदपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥૫૬॥

સુમત ઉવાચ—જાત્વા સ્વામી પ્રદોષેઽથ રાધિકાધીશપૂજનમ્ ।

પ્રવર્તકોનાં દર્શનતો અતિશય અધિક છે, ભક્તિના પ્રવર્તકો તો આ જગ-
 તને અમૃતદાનથી ઉજળવન કરેછે, કૃષ્ણભક્તિથીથી અન્ય અધિક અ-
 મૃતપણુ કોઈ નથી. આજળ માફ આ નરજન્મ સફળ થયું ॥૩૩-૩૪॥
 તે આ શ્રીહરિના ભક્તિપ્રકર્ષથી સ્વામીશ્રી સુપ્રસન્ન થઈને વર્ણિરાજ તથા
 મુક્તાનંદાદિ સંતોનું, ખવિત્ર મધુર ખજૂર ખારેકો દ્રાખ આદિક ફળ અને
 દુધ દહી ઘૃત સાકર આદિકવડે મથાચોમ્ય આતિથ્ય કરવા લાગ્યા. (મદ્યપિ
 તે દિવસે દ્વાદશી હતી તથાપિ શુદ્ધા-વિક્ષાવિસેદથી ઉપવાસ કરવામાં મત-
 ભેદ હોવાથી તે દિવસેજ વેણુવોને એકાદશી વ્રતનિમિત્તનો ઉપવાસ આ-
 વેલો, માટે ફલાહાર કરાવાનું કહેછે) ॥૩૫॥ પ્રેમરસથી પરિપૂર્ણ નેત્રકમળ
 જેમનાં છે, સુધારસને સવનારી વાણી જેમની છે, (‘અમૃતસારવાચયોઃ’
 એવો પાઠ હોય તો અર્થતો એજ છે) પરમાત્મ સ્વરૂપમાં ચિત્તેકાચની
 સિદ્ધિને પામેલા એવા નીલકંઠ વર્ણિરાજ અને રામાનંદ મુનિરાજનો પરસ્પર
 થએલો આ સમાગમ (મેળાપ) તે સમયમાં જેનારા સર્વકોઈ જનોને
 અત્યધિક આનંદ આપનારો થયો હતો ॥૩૬॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...
 प्रथमप्रकरणे रामानन्दस्याभिसमागमनामा पदपञ्चाशत्तमोऽ-
 ध्यायः ॥૫૬॥

અધ્યાય ૫૭ મો.

સુમતઃપિ કહેછે—હે રાજન! સર્વ જનોને આનંદની પ્રવૃત્તિ થયા

૧ ‘અમૃતસારવાચયો’તિત્તિ પાઠાન્તરમ્ ।

ઉપચારૈર્મહદ્ગ્નિશ્ચ યથાવિધિ ચકાર સઃ ॥૧॥ ણ્કાદશ્યા જાગ-
રણં તતઃ કુર્વન્નિજૈઃ સહ । સ્વામી પુનરપૃચ્છત્તં તત્તન્મસ્થાનમા-
દિતઃ ॥૨॥ કુલં ચ પિતરૌ ગોત્રં પ્રવરાન્દેશિકં તથા । વેદં શા-

પછી રામાનન્દસ્વામી સાયસમયમા સ્નાન કરી શાસ્ત્રોક્ત મહાનૈવેદ્ય મહા-
નીરાજન આદિક ઉત્તમ ઉપચારોવડે સધિકાધીશ શ્રીકૃષ્ણની યથાવિધિ
પૂજા કરવા લાગ્યા ॥૧॥ ત્યારપછી શ્રીસ્વામી એકાદશી વ્રતના અગભૂત
ભગવદ્ગુણો નિજજનોની સાથે કરતાયકા વર્ણાન્દ્રપ્રતિ પ્રથમથી તેમનાં જન્મ-
સ્થાનાદિ ફરીથી પુછવા લાગ્યા ॥૨॥ કુળ, ગોત્ર, પ્રવર, માતાપિતા, વેદ,
શાખા અને આચાર્ય પુછ્યા. તેમાં ગોત્ર પ્રવરના ઋષિની જ્ઞાસાતો સામા-
ન્યપણે પ્રવર્તેલી છે કુળજ્ઞાસાતો ધર્મથી અને વિદ્યાથી મોટાઓના કુળમાં
પ્રસૂતિવિશેષને અધિકાર કરીને પ્રવર્તે છે. કુળમાં પણ માતાપિતાની જ્ઞા-
સાતો સાક્ષાત્ જન્મ આપનારાનો વિશેષ છે એમ માનીને પ્રવર્તે છે.
આચાર્યજ્ઞાસાતો 'સ હિ વિદ્યાતત્ત્વં જનયતિ' (ગુરુતો વિદ્યાજન્મ આપે
છે) આ શાસ્ત્રમાં કહેલો કેવળ બીજપ્રદાન કરનારા પિતા થકી તેનો
વિશેષ છે એમ માનીને પ્રવર્તે છે વિદ્યામાત્રમાં વેદવિદ્યાનુ પ્રાધાન્ય હોવાથી
વેદ અને શાખાની જ્ઞાસા પ્રવર્તે છે. વેદમાં તથા તેમાં કહેલાં કર્મોમાં
પ્રવર્તનારાઓને સામાન્યપણે પૂજ્ય દેવતાઓતો ઇન્દ્ર ઇન્દ્રાદિ બહુ છે
તેમા આત્યતિક કલ્યાણના સાધનપણે અભિમત કયા દેવ છે ? એમ ઇન્દ્ર-
દેવની જ્ઞાસા પોતાના મતમાં મોક્ષની આનુકૂલ્ય જ્ઞાસાથી પ્રવર્તે છે.
બે આ મુદુર્લભ તીવ્ર વૈરાગ્ય મેળવ્યો છે તે શી રીતે ? અને શા પ્રયોજન
માટે ? અને સ્વજનોને લાડ લડાવવાજ એક સ્થાનભૂત અદ્ય અવસ્થામાં
સ્વજનનો લાગ શી રીતે કર્યો ? મહાધીર પુરૂષોથી પણ ન પ્રવેશ કરી
શકાય એવા લારે લયાનક વિકટ વનમાં વાસ ભયેકશીલ બાળ વયમાં શી
રીતે કરી શક્યા ? અથવા કયા કયા વનમાં વાસ વસ્યા ? તપો નાનાવિધ
છે તેમાં તમો કયાં કયાં તપો તપ્યા છે ? યોગનું શું શું સાધન તમોએ
સાધ્યું છે ? અને તે યોગ શી રીતે સિદ્ધ કર્યો છે ? સ્વામિની આ સમગ્ર
જ્ઞાસા આ વર્ણવરની પ્રભાવજ્ઞાસાથી પ્રવર્તેલી છે. કયાં કયાં તીર્થોની

સ્વામિપ્રદેવં ચૈરાગ્યં સ્વજનત્વજિમ્ ॥૩॥ વનવાસં તપોમેદાન્સાઙ્ગ-
યોગસ્ય સાધનમ્ । તીર્થયાત્રાં તત્ર તત્ર તેર્થિકાનાં સમાગમમ્
॥૪॥ ઇતત્પૃષ્ઠઃ સ્વામિનાઽસૌ યથાવત્સર્વમાદિતઃ । ક્રમેણ કથ-
યામાસ હ્યનુભૂતં યથા યથા ॥૫॥ સચિસ્તરં તદ્દત્તાન્તં સ શ્રુત્વા
પ્રીતિમાન્ભૃશમ્ । પ્રાહ ત્વમસદીયોઽસિ ચર્ણિન્ ! ધર્મસ્ય યત્સુતઃ
॥૬॥ સ હિ પ્રયાગે સમ્પ્રાપ ભક્ત્યા સ હિ પિતા તવ । દીક્ષાં ભા-
ગવતીં ધીમાન્મત્ત યવાંચિલાર્થવિત્ ॥૭॥ મદાશ્વયા કોસલેષુ
મુમુક્ષૂન્સ નિજાચિતાન્ । ઉપાદિશત્કૃષ્ણમક્તિમર્હિસાઘૈર્યમેઃ સહ
॥૮॥ ઈવં તુ તસ્માદપિ ગુર્જૈરધિકોઽસિ મહાતપાઃ । અમર્સ્યશક્ત્વાં

યાત્રા કરી છે ? અને તેતે તીર્થોમાં કયા કયા તીર્થવાસી સાધુજનોનો સમા-
ગમ કર્યો છે ? આ સર્વે જ્ઞાસા સત્વગુણની પ્રવૃદ્ધિની જ્ઞાસાથી પ્રવર્તે
છે ॥૩-૪॥ શ્રીસ્વામીએ આ રીતે જન્મસ્થાન આદિક પ્રત્યે પુછેલા શ્રી-
હરિએ જેને રીતે પોતે અનુભવ્યું છે તેતે રીતે પ્રથમથી પ્રારંભીને અનુ-
ક્રમથી સમસ્ત વૃત્તાંત યથાર્થપણે કહી સંભળાવ્યું ॥૫॥ રામાનંદસ્વામી
વાર્ણવરનું તમામ દિવ્ય વૃત્તાંત સવિસ્તર સાંભળીને તેમની ઉપર પરમ
પ્રસન્ન થઇને કહેવા લાગ્યા કે-હે વર્ણિન્ ! તમો અસ્મદીય-અમારા અલ્પો-
દિક અભિમાનના વિપયભૂત છો, કારણ કે-મારા મુખ્ય શિષ્ય ધર્મદેવના
તમો પ્રિય પુત્ર છો, (હવે ધર્મદેવ કેવી રીતે શિષ્ય થયા હતા તે કહેછે)
તે ધર્મદેવ (તમારા પિતા) પ્રયાગક્ષેત્રમાં ભક્તિ (તમારાં માતા) ની સાથે
તીર્થયાત્રાના પ્રસંગથી મારા સન્નિધિને પામ્યાં હતાં. ધીમાન્-તત્ત્વદર્શી
આચાર્યના ઉપાસનમાં ઉપયોગી સત્ અસતના વિવેકે સપક્ષ અને સમસ્ત
સર્વજ્ઞાર્થને જાણનારા આ ધર્મદેવ મારાચક્રીજ ભાગવતી દીક્ષાને પામ્યા
હતા ॥૬-૭॥ તે ધર્મદેવ મારીજ અનુજ્ઞાથી કોસલ દેશમાં પોતાને શરણે
આવેલા મુમુક્ષુ માનવોને આર્હેસાદિ યમોની સાથે ભગવદ્ભક્તિનો ઉપ-
દેશ કરતા હતા (મારીજ આજ્ઞાથી મુમુક્ષુઓને નિઃશ્રેયસના મુખ્ય સાધન-
ભૂત ભક્તિનો ઉપદેશ કરવાથી આચાર્યપદને અવકાર કરતા હતા) ॥૮॥
મહાતપસ્વી તમો તો શમ દમાદિ અને જ્ઞાન વૃત્ત તપ આદિક ગુણોએ

હૃદયે ઘત્સે સ્વં પદ્યતાં નૃણામ્ ॥૧॥ મુક્ત ડવાચ—અનુગ્રહં સ્વપિ-
તરિ શ્રુત્વાડસૌ સ્વામિનો મૃશમ્ । મુમુદેડથ ગુરું કર્તું નિશ્ચિકાય
તમેવ હિ ॥૧૦॥ ગુણેઃ કૃષ્ણસમે હાસિન્નેવ કૃષ્ણોડસ્તિ નિત્યદા ।
વશે ચાસ્યેતિ ગીઃ સત્યેત્યેવં પ્રાહ સતો હરિઃ ॥૧૧॥ તત્રોવાસ
સુલેનૈવ સ તતો દૃઢનિશ્ચયઃ । માનિતો વહુધા તેન ગુરુણેશ્વર-
રૂપિણા ॥૧૨॥ આશ્ચર્યદર્શનં તં ચ નીલકણ્ઠતપસિનમ્ । પદ્યતાં
સ્વામિભક્તાનાં વિસયોડમ્ભૂન્મહાનથ ॥૧૩॥ સ્વયં સ્વામ્યપિ તં દૃષ્ટ્વા

કરીને પિતાથક્રીપણ અતિઅધિક હોદને બેનારા સર્વકોઈ જનોના મનમાં
'આ કોઈ સર્વથા મત્યે નથી કિંતુ કોઈ અમાનુષ ચરિતવાળા દેવ છે' એવી
શંકાને ઉત્પન્ન કરો છે ॥૯॥ સુમતતત્કપિ કહે છે—હે રાજા! આવી રીતે
પ્રતિબોધ દીધેલા વાણેરાજ પોતાના પિતાની ઉપર સ્વામીનો અનવધિ
અનુચ્છે સાંભળીને અત્યંત આનંદને પામ્યા અને તેપછી વાણેએ શ્રીસ્વા-
મીનેજ પોતાના ગુરૂ કરવાનો વિનિશ્ચય કર્યો, (સ્વયં અખિલ ભુવનના
પ્રથમ ગુરૂ છે તથાપિ મનુષ્યભાવને પ્રખ્યાપન કરવા અવતરણને અનુગુણ-
પણે તેમને પોતાના ગુરૂપણે માન્યા) ॥૧૦॥ ત્યારપછી શ્રીહરિએ સાધુઓને
એમ કહ્યું કે—આ સ્વામીતો ગુણુ—અપહતપામ્ભત્વ સત્યસંકલ્પત્વ આદિકે
કરીને શ્રીકૃષ્ણને સમાન છે, કેમકે મુજો પરમાત્માની સાથે પરમ સામ્યને
પામેલા હોય છે, મુજોમાં ગમે તે કોઈ આ મુક્ત લોકોના અનુચ્છે અર્થે અવ-
તરેલા છે, તે આ સ્વામિવિષે કૃષ્ણ લગવાનું અખંડ વસે છે અને તેમના
વશપણમાં વર્તે છે એટલે ગ્રેમરૂપી દોરડીથી તેમનાં ચરણકમળ બાંધી
રાખ્યાં છે, આવી વાણી બે મુક્તાનંદાદિ સાધુથક્રી સાંભળી હતા તે સ-
ત્યજ છે, એમ સાધુઓ પ્રત્યે કહ્યું ॥૧૧॥ એરીતે સત્સમાગમથી પરમાનં-
દને પામેલા, ઈશ્વરમૂર્તિ રામાનંદ ગુરૂએ સમધિક સત્કાર કરેલા, સુદૃઢ
નિશ્ચય જેમનો છે એવા વર્ણીન્દ્ર મુનીન્દ્રની સમીપે સુખેથી નિવાસ કરીને
રહ્યા ॥૧૨॥ તેપછી બે કોઈ સ્વામિના ચરણારવિંદના આશ્રયવાળા ભક્તો
હતા તે તમામને મનુષ્યોમાં ન સંભવે એવું દિવ્ય અહભુત ચરિત્ર જેમનું
છે અને આશ્ચર્યકારી દર્શન જેમનું છે એવા તપસ્વિપ્રવર નીલકંઠને નીર-

યોગિદુષ્પાપસદ્ગુણમ્ । કૃપાસ્તૈવ તત્ત્વં કાશ્ચિન્નેવે ધર્માવલક્ષણમ્ ॥૧૪॥
 સર્વદોષપ્યુદ્ધવત્તં તુ તાજ્ઞાચારણમ્નો હ્યવન્ । શતિ નાયૈ
 ત્યમોક્તસ્ય નરનાટ્યવિધિત્ત્વયા ॥૧૫॥ ઉદ્ધોગોઽપ્યનચ્છુલે
 કશ્ચન ત્યામિનોઽન્તિકે । ચાલો વર્ણો હ્યાગતોઽસ્તિ તપસ્યો યોગિ-
 રાદિતિ ॥૧૬॥ તદર્શનાયનાવન્નુર્વાનાદેરેભ્ય આદતાઃ । સદ્-
 ચ્છદ્યો નરા નાયૈત્સ્યાગિનો યોગિનોઽપિ ચ ॥૧૭॥ ધમ્મપ્યુક્તે ગુરુ-
 કો વા વર્ણો યોઽધ્યાઽગતોઽગ્ર સઃ । તાન્ત્યાની દર્શયાનાસ તન-
 દ્વલ્યાઽન્તિકે સ્થિતમ્ ॥૧૮॥ તં વર્ણિનં કુશતત્ત્વં વીક્ષ્ય તેઽતિત-

ધીને અતિશય વિરમય થયો હતો ॥૧૩॥ જોખની વત વાલુ ઉપર રહી
 પરંતુ સ્વયં સ્વામીપણ મહાયોગિએનેપણ દુર્લભ એવા યોગ તપ જૈશ્વર્
 આદિક ગુણોના ભિન્નિય વર્ણો નીચકુંડને નિરધીને 'સર્વતત્ત્વં પરમાત્મા શ્રી-
 કૃષ્ણનીજ કોઈ એકાંતિકધર્મ સંરક્ષણમાં સમર્થ એવી તનુ-એટલે તેમણે
 જેમાં પ્રવેશ કર્યો છે અને તેમણેજ એક નિયમમાં કરવા યોગ્ય કોઈ મુક્ત
 ચેતનવિશેષ છે' એમ માનવા લાગ્યા (અથવા તેમના અંશાનુપ્રવિષ્ટ કોઈ
 છે એમ માનવા લાગ્યા) પરંતુ 'આ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણજ પ્રકટ થયા છે'
 એમ નહિ, યદ્યપિ આ ઉદ્ધવાવતાર સ્વામી સ્વયં સર્વસ છે તથાપિ નર-
 નાટ્ય (ગુરુશિષ્યસાવધી વર્તવારૂપ) કરવા માટે પ્રવર્તેલા તે પ્રમુ
 શ્રીહરિનાજ સંકલ્પથી સર્વસ શક્તિ તિરોહિત થઈ જવાથી 'આ સાક્ષાત્
 નારાયણ પરમાત્માજ છે' એમ નિશ્ચયથી શ્રીહરિને જાણી શક્યા નહિ
 ॥૧૪-૧૫॥ તેપછી અનુક્રમે (કર્ણકર્ણ) 'કોઈપણ વર્ણુવર્ચ, તપસ્વીઓના
 અથલ્લી યોગિરાદ વચથી બાળ પ્રહારચારી શ્રીસ્વામિની સમીપે આવ્યા છે'
 એવો લોકમાં અતિ ઉદ્ધોષ પ્રવર્ત્યો હતો ॥૧૬॥ અમાનુષ, જૈશ્વર્થવાળા
 આ ભગવાનનાં દર્શન કરવા દેશદેશમાંથી હલારોહલાર નરનારીઓ, (ચૂ-
 હરથજનો) ત્યાગિજનો અને યોગિજનો પણ આદરથી આવવા લાગ્યા
 ॥૧૭॥ આવીને તે જનો સદ્ગુરુ સ્વામીને પુછવા લાગ્યા કે-જે કોઈપણ
 આશ્ચર્ય ચરિતવાળા વર્ણુ હમણાં આપના ચરણસમીપે પધારેલા સંગળાય
 છે તે કયા ? એરીતે તે જનોએ પુછેલા સ્વામીએ પોતાની પાસે બેઠેલા વર્ણુ-

પશ્વિનમ્ । વિસ્મયં પરમં પ્રાપ્ય પપચ્છુઃ સ્વામિન પુનઃ ॥૧૯॥
 કુતોડયમાગતો વર્ણીં વાલોડપ્યતિતપોવલ. । આશ્ચર્યં જનયન્નૃણાં
 વેત્તિ યોગકલાશ્ચ ય. ॥૨૦॥ ઉપવીતી ચ જટિલઃ શાન્તો ધમનિ-
 સન્તત. । ઝર્ધ્વપુષ્પઃ ચ તુલસીમાલે ણેનાજિનં દધત્ ॥૨૧॥ ઉદા-
 સીન શ્વાસીનો ધ્યાનસ્તિમિતલોચન. । દેહાનુસન્ધાનહીનો નિષ્પ-
 રિગ્રહ પપ ક. ॥૨૨॥ તાન્સ્વામી પ્રાહ વાલોડય કોસલેભ્ય ઉપા-
 ગતઃ । આસ્તા ભગવતો ભક્તો પિતરાવસ્ય ધાર્મિકૌ ॥૨૩॥ ભક્તિ

ન્દને તર્જની આગળીની સરાથી તે જનોને બતાવ્યા ॥૨૮॥ તે પછી વર્ણીને
 તપથી કૃશ શરીરવાળા પશુ તેજથી તો પોતાના તપોવિશેષને પ્રકાશ કરતા
 બેઠને તે જનો પરમ વિસ્મય પામીને સ્વામિને વારેવારે પુછવા લાગ્યા કે-
 હે સ્વામિન! કયા દેશમાથી આ વર્ણી પધાર્યા છે વચે કરીને બાળ જેવા છે
 પણ સમધિક તપોબળવાળા જણાય છે, જે વર્ણી સમય યોગકળાઓને
 બાળુતા હોવાથી અમો આદિક બેનારા જનોને અતિશય વિસ્મિત કરે છે
 ॥૨૯-૩૦॥ આશ્રમવિશેષ અને તપોવિશેષને સૂચવનારા ચેત ઉપવીત અને
 સુદર લઘુ જટા૩૫ ચિહ્નથી સમલકૃત, શાત-આદૃતિથી મૂર્તિમાન શાત રસ
 હોય ને શુ ? એમ જણાતા, જેમના શરીરમા સ્પષ્ટ ઉઘાડી અધિક નાડીયો
 દેખાય છે, વૈષ્ણવપણાને સૂચવનાર કુકુમ્બદ્રકે સહિત ઊર્ધ્વપુડૂ તિલક અને
 કકધાર્ય તુલસીમાળાથી શોભાયમાન, મૃગચર્મને ધારી રહેલા, ઉદાસીનની
 પેઠે મૌન બેસી રહેલા, (એટલે જેમની સ્થિતિજ બાહ્ય વિષયોમા ઉદા-
 સીનતાને જણાવે છે) ધ્યાનથી નિશ્ચળ લોચન જેમના છે, (નિશ્ચળ લોચ-
 નથી જેમની ધ્યાનનિષ્ઠા જણાય છે) દેહ દૈહિકના અનુસધાને રહિત, દેહ
 સુખમા હેતુબૂત ભોગ્ય વસ્તુઓના પરિગ્રહે રહિત એવા તે આ વર્ણી કોણ
 છે ? એટલે એમનુ જોન શુ છે અને કેના પુત્ર છે, અથવા પુરાતન ભ-
 ક્તોમા કેના જેવા છે ? તે અમોને તમો કહો ? ॥૨૧-૨૨॥ હે રાજન!
 પુછતા જનો પ્રત્યે શ્રીસ્વામી બોલ્યા કે-હે ભક્તો! બાળસ્વરૂપ આ નીલકંઠ
 વર્ણી ઉત્તર કોસલ દેશમાથી અન આવ્યા છે, એમના માતાપિતા પરમ
 ધાર્મિક અને ભગવાનના એકાતિક ભક્ત હતા ॥૨૩॥ બહુ બુદ્ધિમાન આ

જ્ઞાનવિરાગાણાં માહાત્મ્યં તન્મુસાદયમ્ । શુશ્રાવ વુદ્ધિમાન્ વાલ-
સ્તતસ્તત્પ્રાપ્તુમૈહત ॥૨૪॥ ઉત્કણ્ઠિતોઽથ તત્સિદ્ધયૈ હ્યનાપૃચ્છય
સુહૃજનાન્ । હિત્વા ગત્વા વનં ઘોરં તપશ્ચક્રેઽતિદારુણમ્ ॥૨૫॥
તેનૈવ ભક્તિયુક્તેન પન્માસામ્યન્તરે હરિમ્ । પ્રસાદ્ય તીર્થાનિ ચર-
ન્પ્રાપ્તોઽત્રાસ્તિ યદૃચ્છયા ॥૨૬॥ એતસ્ય ચરિતં ત્વેતદ્ભુવસ્યેવાસ્તિ
નિશ્ચિતમ્ । વિષ્ણું પ્રીણયતો વાલ્યે દુરારાધ્યં સુરૈરપિ ॥૨૭॥ ઇતિ
શ્રુત્વા ભગવતો વાક્યં તે વિસ્મિતા જનાઃ । યયુર્યધાગતં નત્વા તં
ધ્રુવામં ચ તં હરિમ્ ॥૨૮॥ સુવુદ્ધિમથ તં રાજન્ ! ક્રિયાયોગાતિ-
નૈપુણમ્ । ઉપહારાદૃતૌ સ્વામી કૃષ્ણાર્ચાયામયૂયુજત્ ॥૨૯॥
સોઽપિ સ્વધર્મ ભક્તિં ચ પાલયન્નેવ નિત્યદા । કૃષ્ણાર્ચાવસરે તસ્ય

વર્ણી બાહ્ય વયમાજ્ઞ પોતાના માતા પિતાના મુખયકી જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને
ભક્તિનો મહિમા સાંભળીને, તેની પ્રાપ્તિમાં ઉત્કટ ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન થતા
તેની સિદ્ધિસાધે બન્ધુ જનોને પુછ્યા વિનાજ (નહિ નિવેદન કરીનેજ)
બન્ધુઓ અને સુહૃદ્જનોને તુરત સવાસન લાગ કરીને ઘોર વનમાં પ્રવેશ
કરીને તીવ્ર તપ તપ્યા હતા ॥૨૪-૨૫॥ આ વર્ણી એજ ભક્તિમુસસ્કૃત તીવ્ર
તપથી છો માસની અદર સૂર્યનારાયણને પ્રસન્ન કરીને (તેમનું પ્રત્યક્ષદર્શન
તેમના થકી વરદાન આદિક અનુગ્રહ મેળવીને) પુલહાશ્રમપ્રમુખ પુણ્ય
તીર્થોમાં ફરતા ફરતા યદૃચ્છાથી અહીં આવેલા છે ॥૨૬॥ દેવતાઓએપણ
દુરારાધ્ય એવા વિધ્ધને બાળ લાવમાજ્ઞ પ્રસન્ન કરતા આ વર્ણિવરનું
પૂર્વોક્ત ચરિત્ર ધ્રુવજના જેવું વિસ્મય કરનારૂં નિશ્ચે છે, કેમકે તેમનુપણ
તેવુંજ ચરિત્ર હતુ ॥૨૭॥ હે રાજન્ ! તે ભક્તજનો આવું લગવાન રામા-
નંદ સ્વામીનું સત્ય વચન સાંભળીને વિશેષ વિસ્મય પામીને સ્વામીને નમ-
સ્કાર કરીને, તથા ધ્રુવની પેઠે પ્રકાશમાન એવા વર્ણિન્દ્ર શ્રીહરિને નમ-
સ્કાર કરીને જેમ આવ્યા હતા તેમ સ્વસ્વદેશમાં ચાલ્યા ગયા ॥૨૮॥ હે
રાજન્ ! તેપછી શ્રીસ્વામિએ ગુરુદેવપરિચરણાદિ ક્રિયાયોગમાં અતિશય
કુશળ અને સદસદ્વિવેકશાલી એવા શ્રીનીલકંઠવર્ણીની કૃષ્ણમૂર્તિની પૂજામાં
ઉપયોગી ચદન પુષ્પાદિ ઉપહારોના આહરણમાં યોજના કરી હતી

ગુરોઃ સન્નિહિતોઽભવત્ ॥૩૦॥ સ્નાત્વા કુર્વંતિ તસ્મિન્સુ સન્ધ્યાદિ
 નૈત્યકં વિધિમ્ । કરોતિ સ્નાર્ચનવિધેઃ પાત્રાણાં પરિમંડનમ્
 ॥૩૧॥ પૂજાયાં ક્રિયમાણાયાં તુલસીપુષ્પચન્દનમ્ । ધૂપં દીપં ચ
 નૈવેદ્યં તત્તત્કાલ ઉપાહરત્ ॥૩૨॥ યયાકાલમનુક્તોઽપિ પદાર્થં તં
 તમાહરત્ । શક્તિશ્ચો હરિસ્તેન ગુરોરપિ મનોઽહરત્ ॥૩૩॥ વર્ણનઃ
 કૃષ્ણસેવાયાં શ્રદ્ધાતિશયમુત્તમમ્ । સમીક્ષ્ય મુનિરાદૃતસ્ય વશ
 આસીન્નરેશ્વર ! ॥૩૪॥ કૃષ્ણસ્તુ નિત્યમર્ચાયમાર્ચિર્ભૂયોદ્ધર્ષિ-
 તાન્ । સાક્ષાદાદત્તોપહારાંસ્તં તદન્યસ્તુ નૈક્ષત ॥૩૫॥ એકદા

॥૨૬॥ નીલકંઠ ભગવાનપણુ સ્વધર્મ તથા ભક્તિયોગને તેને સમયે આચ-
 રતા થકા જ્યારે ગુરૂશ્રી શ્રીકૃષ્ણની પૂલમાં પ્રવર્તે ત્યારે તેમની પાસે સદા
 રહેતા હતા ॥૩૦॥ રામાનંદસ્વામી જ્ઞાન કરી સંધ્યાદિ નિત્યપ્રાપ્ત વિધિ ક-
 રવા માટે જ્યારે પ્રવર્તે ત્યારે નીલકંઠવર્ણીતો ભગવત્પૂજના ઉપકરણભૂત
 કળશાદિ પાત્રનું પરિમંજન સત્વર કરતા હતા ॥૩૧॥ સ્વામી જ્યારે શ્રી-
 કૃષ્ણપૂજનો પ્રારંભ કરે ત્યારે વર્ણીન્દ્ર તો તુલસીપત્ર-પુષ્પ-ધૂપ-દીપ-
 નૈવેદ્યાદિ પૂજપદાર્થો તેને સમયે સત્વર સમીપે લાવી આપતા હતા. એ રીતે
 ‘આમ કરો’ એમ ન કહ્યા છતાં પણ યથાસમય આદરથી તેને પુષ્પાદિ
 પદાર્થોને ગુરૂનો હૃદયગત અભિપ્રાય બહુ જાણે લાવી આપતા થકા,
 ગુરૂનું પણ મન પોતાવિષે હરણુ કરી લીધું હતું અર્થાત્ ગુરૂનો મનઃપ્રસાદ
 એમની ઉપર અતિ અધિક થયો હતો ॥૩૨-૩૩॥ હે નરેશ્વર ! તે આ
 નીલકંઠ પ્રહ્લ્યાચારીનો શ્રીકૃષ્ણસેવા કરવામાં આવો સર્વોત્તમ શ્રદ્ધાતિશય
 દેખીને, મુનિવર રામાનંદસ્વામી તેમને વશ થઈ ગયા હતા ॥૩૪॥ સ્વામીએ
 પરાભક્તિથી કરવા માટેલી પૂલમાં તેમણે અર્પણ કરેલા તુલસી-પુષ્પ-
 ચંદન-ધૂપ-દીપ-નૈવેદ્યાદિ ઉપચારોને પ્રતિમામાં પોતે પ્રત્યક્ષપણે નિત્ય
 રહેલા શ્રીકૃષ્ણભગવાન તેમની આગળ સાક્ષાત્ સ્વસ્વરૂપથી પ્રાદુર્ભાવ
 યામીને સ્વીકારતા હતા. પ્રત્યક્ષપણે પૂજેપચારને સ્વીકારતા ભગવાનનેતો
 તેમની સમીપે રહેલો પણ સ્વામી સીવાચનો કોઈપણ જન નજ બહુતો
 હતો ॥૩૫॥ એક સમયમાં રામાનંદસ્વામીએ ‘આ નીલકંઠવર્ણી શ્રીકૃષ્ણનો

નીલકण્ઠસ્ય સર્વયૈવાધિકારિણઃ । તત્પ્રત્યક્ષેક્ષણાયાસૌ પ્રત્યક્ષં ક-
 ણ્ણમાર્થયત્ ॥૩૬॥ મગવન્નીલકણ્ઠાય મદ્વત્પ્રત્યક્ષદર્શનમ્ । ત્વયિ
 પ્રેમવતેડત્યર્થે દેહિ સદ્ગુણશાલિને ॥૩૭॥ સુમત ઉવાચ—તથા-
 સ્તિત્વતિ તતઃ કૃષ્ણઃ પ્રતિજ્ઞે મહામુનિમ્ । પ્રહસ્ય દર્શનં પ્રાદા-
 ત્પ્રત્યક્ષં સ્વસ્ય વર્ણિને ॥૩૮॥ પરિચર્યો ગુરોઃ કુર્વન્ હરિઃ શ્રીકૃષ્ણ-
 મૈક્ષત । ઉપચારાનાદદાનં પ્રત્યક્ષં સ્વામિનાર્પિતાન્ ॥૩૯॥ નૈવેયં
 સમદન્તં તં ધીક્ષ્ય પ્રાપ સ મુદ્ગરમ્ । પૂજાકાલે ગુરોરિત્થં સો-
 ડદ્રાક્ષીદનુવાસરમ્ ॥૪૦॥ ઇતદા પ્રાહ સ ગુરુઃ નીલકણ્ઠો રહઃ-

સાક્ષાત્કાર કરવામાં સર્વથા ઉત્તમ અધિકારી છે' એમ બાધુને તેમને
 સાક્ષાત્કાર કરાવા પૂલસમયમાં પ્રાદુર્ભાવ પામેલા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણની
 એમ પ્રાર્થના કરી દે—॥૩૬॥ હે ભગવન! મારી પેઠે આ વર્ણુપણુ આ-
 પની પરમ કૃપાને યોગ્ય છે, એમનો પ્રેમ આપનેવિષે અનવધિ છે, ઓ-
 પના સાક્ષાત્કારમાં સમુચિત એવા બીજા જ્ઞાન તપ વૈરાગ્યાદિ ગુણુવિશેષો
 પ્રાપ્ત એમનામાં અખડ અનુવર્તે છે, તો આ મારા પ્રિય શિષ્ય નીલકંઠ
 બ્રહ્મચારીને આપના દિવ્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કૃપા કરીને આપો ॥૩૭॥
 મુદ્રતઃકપિ કહે છે—હે રાજન! તેપછી રામાનન્દમુનિનો પ્રેમપ્રકર્ષ
 પેખીને પ્રસન્ન થએલા શ્રીકૃષ્ણભગવાને મુદર મદસ્મિતપૂર્વક 'તથાસ્તુ'
 એમ પ્રતિજ્ઞા કરીને તે વર્ણુવરને દિવ્ય સ્વસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો—
 પોતાનું પ્રત્યક્ષ પ્રેક્ષણુ આપ્યું ॥૩૮॥ તે સમયમાં આ વર્ણુ ગુરૂની પરિ-
 ચર્યા આચરતા થકાજ ગુરૂએ કરવા આરભેલી પુષ્પચ્છનાદિ પૂલને પ્રત્યક્ષ
 પોતાના દિવ્ય અદ્ભુત રૂપથી આલિસાવ પામીને સ્વીકાર કરતા તે શ્રીકૃ-
 ષ્ણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન પામ્યા અને ગુરૂએ પ્રીતિપૂર્વકે અર્પણુ કરેલા નૈવેદ્યને
 જમતા ભગવાનને પ્રત્યક્ષ નીરખીને પરમાનન્દસાગરમાં નિમગ્ન થઈ ગયા,
 (પોતાના તીવ્રતપના ફળની ઉપલબ્ધિ થવાથી હર્ષપ્રકર્ષને પામી ગયા)
 આ પ્રકારે પૂલસમયમાં ગુરૂએ કરેલી પુષ્પાદિ પૂલને પ્રત્યક્ષપણુ સ્વીકાર-
 તતા શ્રીકૃષ્ણને પ્રતિદિન વર્ણુન્દ્ર ભગવાન ભાળતા હતા ॥૩૯-૪૦॥ તેપછી
 એક અવસરમાં નીલકંઠ વર્ણુન્દ્રે એકાત સ્થળમાં મુખેથી બેઠેલા ગુરૂશ્રીને

સ્થિતમ્ । મત્પૂજાવસરેऽપીત્યં કથં સ્યાત્કૃષ્ણદર્શનમ્ ॥૪૧॥ ય-
 યોપહારાન્ ગૃહ્ણતિ ત્વયા દત્તાન્સ નિત્યદા । તથા મદર્પિતાન્પ્રીતો
 ગ્રહીષ્યતિ કદાઽચ્યુતઃ ॥૪૨॥ શ્રીરામાનન્દમુનિસ્વાચ—કૃષ્ણદીક્ષા-
 મવાપ્તસ્ય મહત્સેવારતસ્ય ચ । ધર્મે મર્કૌ ચાદૃતસ્ય સ્યાન્છીઘ્રં
 કૃષ્ણવીક્ષણમ્ ॥૪૩॥ મુવ્રત ડવાચ—સિપેવે સોઽથ તં નિત્યં મક્તિ-
 શ્રદ્ધાસમન્વિતઃ । ચાતુર્માસ્યં વ્યતીયાય તસ્યેત્યં કુર્વતઃ સતઃ
 ॥૪૪॥ વિક્રમાર્કસ્ય નૃપતેરષ્ટાદશશતોત્તરે । સપ્તપચ્છાશત્તમેઽન્દે
 વર્તમાને શકસ્ય ચ ॥૪૫॥ એકાદશ્યાં પ્રવોધન્યામુત્તમાયાધિકા-
 રિણે । તસૈ દાતું મહાદીક્ષામૈચ્છત્સ્યં યાચતે સ તામ્ ॥૪૬॥ દીક્ષાં

એમ કહ્યું કે—હે સ્વામિન્ ! ભગવાન્ પરમપુરૂષ શ્રીકૃષ્ણ આપે અપેલા
 પુષ્પાદિ ઉપચારોને સાક્ષાત્ સન્નિધિમાં પધારીને સદાય પ્રેમથી સ્વીકારે
 છે, તો મેં કરવા આરંભેલી પૂજામાં એવીજ રીતે સાક્ષાત્ સન્નિધિ કરીને મેં
 અપેલા ઉપચારોનેપણુ આપે સ્વીકારશે ? આ મારો બહુકાળનો આરૂઢ
 મતોરથ આપની એક કૃપાથીજ સિદ્ધ થાય એવો છે ॥૪૧-૪૨॥ આ
 પ્રકારે પ્રાર્થના કરેલા શ્રીરામાનન્દસ્વામી કહેછે—અહો ! ! આ તમારો મનો-
 રથ અતિ ઉત્તમ છે પણુ સર્વકોઈની પૂજાને એ રીતે પુરૂષોત્તમ ભગવાન્
 તુરત સ્વીકાર કરે નહિ કિંતુ સદ્ગુરૂશ્રી કૃષ્ણદીક્ષાને યથાવિધિ પામેલા,
 કૃષ્ણના પરમ એકાંતિક ભક્તોની સેવામાં નિરંતર તત્પર, ધર્મ ભક્તિમાં
 અતિશય આદર સ્વભાવવાળા (ધર્મમાં શ્રદ્ધાથી ભક્તિમાં અનાદર અને
 ભક્તિમાં શ્રદ્ધાથી ધર્મમાં અનાદર નહિ કરતા) એવા ભક્તજનને જલદી
 શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર થાયજ ॥૪૩॥ મુવ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ !
 આ પ્રકારે ગુરૂશ્રીએ કહ્યું એટલે ગુરૂકૃપાની વાટ જોઈ રહેલા વર્ણુન્દ્ર
 શ્રદ્ધા તથા ભક્તિથી શ્રીરામાનન્દસ્વામીની પ્રતિદિન પરિચર્યા આચરવા
 લાગ્યા. એરીતે સ્વામીની સેવા સજતા અને સંતોમાં અગ્રેસર એવા વર્ણુ-
 વરને ચાતુર્માસ્ય (આષાઢાદિ ચાર માસ) વીતિ ગયું ॥૪૪॥ વિક્રમાર્ક રા-
 જાના શકમાસથી ૧૮૫૭ મા વર્ષમાં પ્રવોધની એકાદશીને દિવસે ઉત્તમ
 અધિકારી થએલા અને પોતાપ્રતિ મહાદીક્ષાની પ્રાર્થના કરતા વર્ણુન્દ્રને

ગૃહીતું મહર્તીં સ વર્ણિરાદ્ સમુત્સુકસ્તસ્ય ગુરોરનુશયા । ચકાર
 પૂર્વેશ્વરુપોપણં શુચિર્દિવાનિશં ત્ર્યક્ષરમેવ સંજ્ઞયન્ ॥૪૭॥ પ્રમો-
 દસંઘત્સર ઝર્જમાસે પ્રાતઃ સિતેકાદશિકાદિને તમ્ । સ દીક્ષયા-
 માસ યથાવિધાનં મહોત્સવેનૈવ મુદા નરેન્દ્ર ! ॥૪૮॥ इति श्रीतत्स-
 क्षिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे रामानन्दस्वामिशुश्रूषणनामा
 सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५७॥

મુત્રત ઉવાચ—एकादश्यां मुनिपतिराजुहाव द्विजोत्तमम् । निजा-
 ध्ववर्तनं शान्तं दीक्षाविधिविशारदम् ॥१॥ तेनेव कारयामास
 तत्रत्यं सकलं विधिम् । सोऽपि सर्वं यथाशास्त्रं करोति स यथो-
 चितम् ॥२॥ आदौ शरीरशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमकारयत् । मत्स्यान्ना-

રામાનન્દ ગુરુએ મહાદીક્ષા આપવાની ઇચ્છા કરી ॥૪૫-૪૬॥ નીલકંઠ
 વર્ણિન્દ્રે ગુરુશ્રી મહાદીક્ષા ચહણ કરવામા ઉત્સાહવાળા થઇને,
 ગુરુની આજ્ઞાથી ત્રણ અક્ષરનો 'શ્રીકૃષ્ણ' એવા મનનો આનાદિકથી
 શુદ્ધ થઈ અહર્નિશ જપ કરવા પૂર્વકજ દીક્ષાદાનને આમલે દિવસે ઉપ-
 વાસ કર્યો ॥૪૭॥ હે નરેન્દ્ર ! રામાનન્દગુણિએ પ્રમોદનામના સવત્સરમા
 કાર્તિક માસના શુક્લપક્ષની એકાદશી (પ્રણોધની)ને દિવસે પ્રાતઃકાળે
 યથાવિધિ મહોત્સવ સાથે અત્યંત હર્ષથી નીલકંઠ વર્ણિરાજને આગળ
 કહેશે એ પ્રકારે મહાદીક્ષા આપી ॥૪૮॥ इति श्रीरामानन्दसहित
 प्रथमप्रकरणे रामानन्दस्वामिशुश्रूषणनामा सप्तपञ्चाशत्तमोऽ-
 ध्यायः ॥५७॥

અધ્યાય ૫૮ મો.

મુત્રતઃપિ કહેછે—हे राजन् ! मुनिपति श्रीरामानन्दस्वामीએ પ્રણો-
 ધની મહાએકાદશીના પ્રાતઃકાળમા પોતાના ઉદ્ધવસપ્રદાયમા દૃઢ નિષ્ઠાવાળા,
 (સત્સંગી) દીક્ષાવિધિના ક્રમને જાણનારા, જ્ઞાતિ આદિક સમસ્ત સદ્-
 ગુણોવી પરિપૂર્ણ એવો બ્રાહ્મણોત્તમ બોલાવ્યો ॥૧॥ બોલાવીને વિધિત
 એજ વિગતની પામે અગેસહિત દીક્ષાવિધિ કરાવ્યો તે પુરોહિતેપણુ સ્વામીની
 આજ્ઞાને માથે ચઢાવીને યથાશાસ્ત્ર દેશકાળોચિત સમય દીક્ષાદિને આગળ

યેન કૃચ્છ્રાણાં ત્રયાણાં સ દ્વરિં નૃપ ! ॥૩॥ મળ્ડલં સર્વેતોમદ્રં
 નાનાવર્ણસુશોભનમ્ । વિધાય સ્થાપયામાસ સ તત્ર કલશાન્નવ
 ॥૪॥ તત્ર તાન્નમયાનયો ન્યધાદિદ્વયસુ ક્રમાત્ । યકં હેમમયં
 મધ્યે સોઽસ્થાપયદુદારધીઃ ॥૫॥ સતોયેપુ સરત્તેપુ સપહ્લવફલેપુ
 ચ । સવાસ.પૂર્ણપાત્રેપુ તેપુ દેવાનતિષ્ઠિપત્ ॥૬॥ શ્રીરાધાસહિત
 કૃષ્ણ તત્ર મધ્યઘટે ન્યધાત્ । પ્રાચ્યાં ભગવતીં દુર્ગાં દક્ષિણે
 ભાસ્કર તથા ॥૭॥ પ્રતીચ્યાં વિઘ્નરાજં ચ શિવં સૌમ્યામતિષ્ઠિ-
 પત્ । વિષ્વક્ષેન વહ્નિદિશિ નૈર્ઋત્યાં ગરુડં ચ સઃ ॥૮॥ અસ્થાપ-
 યઞ્ચ કલશે વાયવ્યાં પવનાત્મજમ્ । શ્રીદામાનં તથેશાન્યાં ક્રમે-

કહેશે એ પ્રમાણે કર્યો ॥૨॥ તેનો પ્રકાર અગીયાર શ્લોકથી કહેછે—હે નૃપ !
 સ્વામીએ પ્રેરેલા વિત્રે પ્રથમ શરીરશુદ્ધિ સાર કરવાના કહેલા ત્રણ કુચ્છ્ર
 તોના પ્રતિનિધિરૂપ સુવર્ણદાનાદિકથી શ્રીહરિકૃષ્ણ અલ્લયારી પાસે પ્રાય
 શ્વિત્ત કરાવ્યું ॥૩॥ તેપછી મહાભતિમાન વિત્રે શુકલનીલ આદિક નાનાવિધ
 રંગોવડે શોભાયમાન સર્વતોભદ્ર નામનું મડળ (દેવતાસ્થાપન પીઠ) કરીને,
 તેમા આઠ દિશામા પ્રાચીને પ્રારબીને પ્રદક્ષિણ અનુક્રમથી તાબાના આઠ ક-
 ણશો સ્થાપન કર્યા તથા મધ્યભાગમા સુવર્ણનિર્મિત એક કળશ સ્થાપન કર્યો
 એરીતે નવ કળશો સ્થાપન કર્યા ॥૪-૫॥ સ્થાપેલા કળશોમા જળ ભરીને,
 તેમા સુવર્ણાદિ રત્ન નાખીને, પૂર્ણપાત્રે સહિત તેને પિપળાના પત્ર આદિક
 પદ્મવો, નાલીકર આદિક ફળ અને વસ્ત્રધી અલકાર કરીને તેમા દેવોની
 સ્થાપના કરી, તેમા મધ્યભાગમા વર્તતા પ્રધાન સુવર્ણ કળશમા રમારાધાએ
 સહિત સ્વેદદેવ શ્રીકૃષ્ણની સ્થાપના કરી, તેપછી પૂર્વ દિશામા વર્તતા કળ
 શમા ભગવતી દુર્ગા દેવીની, દક્ષિણદિશાના ઘટમા સૂર્યની, પશ્ચિમ દિશાના
 ઘટમા ગણપતિની, ઉત્તર દિશામા વર્તતા કળશમા શિવની, અગ્નિકોણના
 કળશમા વિષ્વક્ષેન પાર્ષદની, નૈઋત કોણના કળશમા ગરુડની, વાયુકો
 ણના કળશમા હનુમાનજીની, ઈશાનકોણમા વર્તતા કળશમા શ્રીદામા પાર્ષ
 દની, એ રીતે દિશાના અનુક્રમથીજ યથાવિધિ દેવોની સ્થાપના કરી
 (આવાહન કર્યું) ત્યારપછી તે વિત્રે આવાહન કરેલા પ્રધાનદેવ શ્રીકૃષ્ણની

पैव यथाविधि ॥९॥ ततो वेदपुराणोक्तैर्मन्त्रैर्मूलेन च द्विजः ।
प्रधानदेवतां कृष्णं सहाङ्गैरर्चयत्सुरैः ॥१०॥ उपचारैः षोडशभिः
सह पञ्चामृतेन च । महानैवेद्येन महादीपेन समपूपुजत् ॥११॥
मृदङ्गकांस्यतालाद्यैर्भक्तानां कीर्तनध्वनिः । तूर्यान्कादिशब्देन
मिथ्र आसीन्महांस्तदा ॥१२॥ संस्कृतायां ततो वेद्यां वह्निं
संस्थाप्य चाजुहोत् । मूलेन मनुनाऽऽज्यस्य सोऽष्टोत्तरशताहुतीः
॥१३॥ ततो महामुनिः प्रादात्कौपीनाच्छादनं सितम् । उत्तरीयं
च हरये स्थिताय प्राबुध्वाय सः ॥१४॥ प्रासादिक्यौ भगवतस्तु-
लसीकाष्टमालिके । सूक्ष्मे नवीने स ददौ कण्ठधार्यं च घण्टिने
॥१५॥ कृष्णार्चाशिष्टगन्धेन पुण्ड्रमूर्ध्वं तदन्तरे । राधार्चाशिष्ट-
कादमीरचन्द्रकं चाप्यकारयत् ॥१६॥ उदङ्मुखस्ततः स्वामी

દુર્ગાઆદિક અગદેવોની સાથે તેના તેના મૂળમત્રો (નામમત્રો) તથા વૈદિક પૌરાણિક મત્રોથી યથાવિધિ વર્ણાન્દ્રપાસે પૂજ કરાવી ॥૬-૧૦॥ તેનો પ્રકાર કહેછે-દુર્ગાદિ પચામૃત દ્રવ્યની સાથે યોડસોપચાર, મહાનૈવેદ્ય અને મહા-દીપથી સાંગ શ્રીકૃષ્ણની વર્ણપાસે પૂજ કરાવી ॥૧૧॥ પૂજન સમયમાં મૃદગ કાંતી ઝાલર તુરઈ નગારા આદિક માગણિક વાજ્યોનો ધ્વનિ સ્-ક્તોના ભગવદ્ગુણકીર્તનના ધ્વનિની સાથે સમિશ્રિત થતાં મહાન-અતિશય ઉચ્ચો ગગનતળમાં ગાજી રહ્યો હતો ॥૧૨॥ ત્યારપછી સંસ્કૃત (કુશાડિ આદિકનો સંસ્કાર જેમાં કયો છે) એવી વૈદિકમાં તે કળમાં ઉચિત એવો અગ્નિ યથાવિધિ સ્થાપન કરવાપૂર્વક આવાહન કરીને, 'શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ' આ 'મૂળમત્રથી ધીની એકસો આઠ આહુતિનો હોમ કયો ॥૧૩॥ તેપછી મહા-મુનિ શ્રીરામાનંદસ્વામીએ તે આ વર્ણિવરને મહાદીક્ષા આપતા થકા પૂર્વા-ભિમુખે બેઠલા તે શ્રીહરિને કૌપીન ઉપર પહેરવાનું જેત વસ્ત્ર અને ઉત્ત-રીય વસ્ત્ર (ઓઢવાનું) આપ્યું અને ભગવાનના ચરણારાવિંદના સ્પર્શપથી પ્રસાદભૂત નવીન સૂક્ષ્મ મણિકાની તુલસીકાષ્ઠમાળા ગળામાં ધારણ કરવા આપી ॥૧૪-૧૫॥ શ્રીકૃષ્ણની પૂજ કરતાં બાકી રહેલા (પ્રસાદિભૂત) ચંદનથી લલાટ આદિકમાં ઊર્ધ્વપુરુ તિલક અને તેના મધ્યમાં રાધારામની

ધ્યાત્વા શ્રીકૃષ્ણમસ્ય ચ । અષ્ટાક્ષરં કૃષ્ણમન્ત્રં દક્ષકર્ણં ઉપાદિ-
શત્ ॥૧૭॥ હરયે શુદ્ધમતયે મન્ત્રસ્યાર્થં તતો ગુરુઃ । યથાવદ્બોધ-
યામાસ સમ્પ્રદાયાનુસારતઃ ॥૧૮॥ ક્ષેત્રં પિણ્ડં ચ વ્રહ્માણ્ડં દ્વિવિધં
યોઽભિમન્યતે । અલ્પદ્વઃ સર્વવિદ્યાસૌ ક્ષેત્રજ્ઞોઽત્રાહમોચ્યતે ॥૧૯॥

પૂજા કરતાં બાકી રહેલા (પ્રસાદિ) હુંકુમથી ચંદ્રક કરાવ્યો ॥૧૬॥ ત્યાર પછી
ઉત્તરાભિમુખે બેઠેલા પોતે આચાર્ય રામાનંદસ્વામીએ પૂર્વાભિમુખે શિષ્ય-
લાવથી બેઠેલા નીલકંઠવર્ણી ભગવાનના જમણા કર્ણમાં વાચ્યભૂત શ્રીકૃ-
ષ્ણનું હૃદયમાં સ્મરણ કરવાપૂર્વક વાચકભૂત અષ્ટાક્ષર કૃષ્ણમંત્રનો ઉપદેશ
કર્યો ॥૧૭॥ તેપછી ગુરુએ ઉપદેશ કરેલા મંત્રનો અર્થસ્વતઃ શુદ્ધ સુદ્ધિવાળા
(સત્ય અર્થ અંગીકાર કરવામાં વિરોધી પાપે રહિત મનવાળા) હરિ-
પોતે સમસ્ત પાપને હરનારા હોવાથી હરિ એવી સાર્થક સંજ્ઞાથી સુપ્ર-
સિદ્ધ એવા નીલકંઠવર્ણીને સ્વસંપ્રદાયને અનુસારે યથાર્થ અવબોધ આપ્યો
॥૧૮॥ એજ અવબોધ આપેલા મંત્રાર્થનો પ્રકાર કહેછે-તેમાં પ્રથમ પદ
(અક્ષ) વિશેષણભૂત હોવાથી વિશેષ્યભૂત અહંપદનું પ્રથમ આખ્યાન કરે
છે-જે આ માનુષ અવયવવાળો (સ્થૂલાદિ ત્રણ દેહરૂપ) પિંડ છે અને
અક્ષાંકરૂપ (વિરાટાદિ ત્રણ દેહરૂપ) પિંડવિશેષ છે તે સર્વ કોઈ પિંડ કર્મ-
ભોગને અનુસારે તેતે પ્રાણીઓને વારા ફરતી પ્રાપ્ત થાયછે. તે પિંડને ઈશિ
ઈશિતવ્ય એવા ભેદથી શિષ્ય એવા અક્ષામુધીના તેતે પ્રાણીઓને ભોગાર્થ
માટે કલ્પતાં તેને ક્ષેત્ર કહેછે, આ ક્ષેત્રને ‘આ માં છે’ એવા અભિમા-
નથી જે જીવો વળગે છે તેમને ‘ક્ષેત્રજ્ઞો’ કહેછે. આ બે પ્રકારનો
ક્ષેત્રજ્ઞ આ અષ્ટાક્ષર મંત્રમાં અહંશબ્દથી કહેલો છે. તે આ જીવોમાં
કેટલાક અલ્પજ્ઞો છે અને કેટલાક બહુજ્ઞો (સર્વજ્ઞ) છે. આ સર્વ
કોઈ ક્ષેત્રજ્ઞો અહંકારથી અભિભૂત હોવાથી અહંઅર્થજ છે. પરંતુ તે જી-
વોનું તાર્ત્વિક સ્વરૂપતો અક્ષરૂપતા છે. આત્માઓ અક્ષસાધર્મ્યને પામેછે
માટે તેઓનું દેહાત્માભિમાનત્યાગપૂર્વક અક્ષાત્મતા લાવથી અનુસંધાન
કરવું એવા અભિપ્રાયથી અહંઅર્થને ‘અક્ષ’ એવું વિશેષણ આપેલું
છે એટલે ‘અહં પદ’ વિશેષ્ય છે અને ‘અક્ષ પદ’ વિશેષણ છે, એટલે હું અક્ષ-

અન્વિતં દ્વિવિધે ચાત્ર ક્ષેત્રદ્વે તન્નિયન્તુ ચ । વ્યતિરિક્તં તતો યચ્ચ
તદ્ગ્રહાક્ષરમુચ્યતે ॥૨૦॥ યમાશ્રિત્ય પ્રેરયતિ ક્ષેત્રજ્ઞમિદમક્ષરમ્ ।
પુરુષોત્તમસંજ્ઞોઽસાવક્ષરાતીત ઉચ્યતે ॥૨૧॥ સ ઇવ શ્રેયસે નૃણાં
ધૃતદિવ્યનરાકૃતિઃ । સ્વાજ્ઞાનં જ્ઞાનદાનેન કર્પન્ રુષ્ણાં રૂપાણિ રૂપેણ
॥૨૨॥ પ્રેમ્ણા તત્સેવનેનૈવ યચ્છોભાવત્ત્વમાત્મનઃ । સ ઇવ દાસ-
શબ્દાર્થો મન્ત્રેઽસ્મિન્ પરિકીર્તિતઃ ॥૨૩॥ અસીતિ પૂર્ણકામત્વં
જ્ઞેયે પ્રાપ્યેઽપિ ચાત્મનઃ । શેષાભાવશ્ચ વિજ્ઞેયો મુક્ત્યાઝીવિતો

સરૂપ છુ તેમા ઇશ ઇશિતવ્ય ભેદથી જુદા જુદા ક્ષેત્રજ્ઞાનને અન્વિત-
અનુસ્યૂત એટલે જ્ઞાનધનરૂપ એક આકારથી અવિપમપણે અનુગત છે
(અન્વયપણે રહેલું છે) અને તેના નિયતાપણે કરીને વિષમાકાર ક્ષેત્રથકી
વ્યતિરિક્ત-અત્યત વિલક્ષણ અથવા ક્ષેત્રસથકી નિયતાપણે કરીને અત્યત
વિલક્ષણ છે તેને બ્રહ્મ કહે છે એટલે આ મનમા બ્રહ્મશબ્દથી કહેવું છે
આ પૂર્વોક અક્ષરનું જે પ્રેરકપાત્ર છે તેપણે જેના અવલબનથી છે એ
અક્ષરાતીત પુરૂષોત્તમ સત્તાથી કહેવાય છે એજ અક્ષરાતીત પુરૂષોત્તમ
ભગવાન સર્વ નરોને પરમ શ્રેય પમાડવા વાસ્તે દિવ્ય નરાકાર સ્વીકારીને
સ્વાત્મસ્વરૂપનો જ્ઞાનદાનથી પ્રકાશ કરીને અજ્ઞાનને જે હેતુ માટે કપે છે-
નાશ કરે છે માટેજ આ મનમા ‘કૃપ્પા’ આ પ્રકારે કહેવાય છે ॥૧૯-૨૨॥
પોતાના આત્માનું બ્રહ્માત્મસ્વભાવથી અનુધ્યાન કરતા કૃષ્ણનો દાસભાવ
દે જે પ્રેમપ્રકર્ષથી પ્રકટ થતી સર્વ પ્રકારની પરિચર્યાથી પ્રકટ થતો જે
દિવ્ય શોભાવિશેષ તેને આપનારો થાય છે, તેવો દાસભાવ આ મનમા દામ-
શબ્દથી કહેવા ઇચ્છેલો છે અક્ષરબ્રહ્મની અપેક્ષાએપણુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન
નિરવધિકાતિશય આનંદ ઐશ્વર્ય લાવણ્યાદિ બુદ્ધિએ યુક્ત છેવાળી તેમની
સેવાથી તેમના ગુણો આવે છે તેવી શોભાશાલી થાય છે બ્રહ્મભૂત થએલાને-
પણુ ભગવદ્ભક્તિથીજ શોભાશાલીત્વ છે પણ બીજા પ્રકારથી નહિ એમ
શ્રીમદ્ભાગવતમા ‘નૈષ્કર્મ્યમપ્યચ્યુતમાવર્જિત ન શોભતે જ્ઞાનમલ નિર-
જનમ્’ ઇત્યાદિકથી કહ્યું છે ॥૨૩॥ ઉક્તવક્ષણુ દાસપણાના યોગથી સ્વાત્મ-
રૂપની સત્તા અસ્મિપદથી જણાવી છે ‘અસ મુવિ સત્તાયા’ એવો ધાતુ

યતઃ ॥૨૬॥ વૈકુણ્ઠેઽથ ચ ગોલોકે જ્વેતદ્વીપે વૃહત્પુરે । યથા
પ્રાપ્ત્યા ભગવતઃ પૂર્ણકામાશ્ચ સેવયા ॥૨૫॥ ભક્તાઃ સન્તિ તથે-
વાત્ર હરેઃ પ્રત્યક્ષલભ્મનાત્ । સેવયા ચાસ્તિ પૂર્ણત્વમિતિ મન્ના-
ર્થમાહ સઃ ॥૨૬॥ અન્તઃકરણવૃત્તીનાં વહિર્ગતિનિરોધનમ્ । હૃદિ
પ્રકાશઃ કૃષ્ણેશા સ્યાદિત્યાહ ચ તત્ફલમ્ ॥૨૭॥ મન્નાર્થે વોધ-
યિત્વેત્થં ગુરુસ્તં પુનરબ્રવીત્ । યાવદેહસ્મૃતિસ્તાવદ્ધર્મં કચન ન

છે. પોતાનું પરમાત્માના દાસપણે અને પરમાત્માનું સ્વામિપણે યથાર્થ
(જેવું છે તેવું) વિજ્ઞાન થાય તોજ સત્તાસિદ્ધિ થાય, એથીજ પૂર્ણકામતા
થાય. આ પ્રકારે ભણનારાને કશું ભણવાનું કે પામવાનું બાકી રહેતું નહિ
હોવાથી તે મુક્તપ્રાય થાયછે, આજ સત્તા કહીછે, આત્માને જે અન્યથા
(સ્વતત્ત્વ) ભણેતો તે અસૈત્પ્રાય (સત્તાથન્ય) છે. અર્થાત્ અસ્મિપદથી
આ મત્રમાં પૂર્ણકામતા કહીછે ॥૨૪॥ આ અર્થને દૃષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ કહેછે-
સ્વામિસેવક ભાવના વિજ્ઞાનપૂર્વક પરમાત્મપરિચર્યામાં પ્રવર્તેલા પુરૂષોને
જે અનવધિક આનંદ અને પૂર્ણકામપાણું થાયછે તે આ લોકમાંજ થાયછે
માટે કશી ન્યૂનતા નથી. જેમ વૈકુઠ ગોલોક બ્રહ્મપુર શ્વેતદ્વીપાદિ દિવ્ય
લોકોમાં ભગવાનના અનુભવથી અનવધિ આનંદ આવેછે એવીજ રીતે
આ મન્નાર્થના વિજ્ઞાનપૂર્વક પ્રવૃત્તિ પામેલી આ લોકમાંજ લોચનગોચર
(પ્રત્યક્ષ) થએલા શ્રીકૃષ્ણની પરિચર્યાથી પ્રાપ્ત થાયછે. હે રાજન્ ! આ
મત્રનો આટલોજ સારાર્થ સ્વામિએ કહ્યો, અર્થાત્ વૈકુંઠાદિ ધામોમાં રહેલા
ભક્તો સાક્ષાત્ ભગવાનની પ્રાપ્તિથી અને પરિચર્યાથી પૂર્ણકામ થઈને વર્તેછે
તેમજ આ લોકમાં દિવ્ય નરાકાર સ્વીકારનાર શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટ પુરૂષોત્તમની
પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્તિથી અને પૂર્વોક્ત પ્રકારે પરિચર્યાથી પૂર્વોક્ત ભક્તોને પૂર્ણકામતા
થાય છે ॥૨૫-૨૬॥ બહાર જ્યાં ત્યાં દોડ્યા કરતા અંતઃકરણની વૃત્તિઓ
(ચિંતન સંકલ્પ અધ્યવસાય અને અહંભાવ)નો નિરોધ (પ્રાકૃત પદાર્થમાં
પ્રચારણનો પ્રતિરોધ) થાય, હૃદયમાં પ્રકૃતિવિલક્ષણ બ્રહ્મભૂત સ્વાત્મતેજનો
પ્રકાશ થાય અને આનંદમય શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર થાય, આ કૃણ આ
અણક્ષરમત્રનો જપ જપવાથી થાયછે, એમ પણ સ્વામિએ નીલકંઠ વાણિને

ત્યજેઃ ॥૨૮॥ સન્તિ શ્રુતાસ્ત્વયા ધર્મા અસદધ્વાનુસારિણઃ ।
 સર્વેઽપિ જનકાદેવ પાલ્યન્તે તે ચ નિત્યદા ॥૨૯॥ અત્યજન્નેવ
 તાન્સર્વાન્વિશેષનિયમાન્શ્ચરેઃ । કૃષ્ણાર્ચો નિયમેનાન્તર્વહિઃ કુર્યાન્શ્ચ
 નિત્યદા ॥૩૦॥ પશ્ચાધ્યાર્યો પઠિત્વાદૌ પૂજાન્તે નિજશક્તિતઃ ।
 શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યં પઠેરેકાગ્રમાનસઃ ॥૩૧॥ ભોજ્યં કૃષ્ણપ્રસા-
 દ્યન્નં પેયં ચારિ ચ તાદૃશમ્ । અનર્પિતં તુ કૃષ્ણાય નાદ્યં ફલદલા-

કહ્યુ ॥૨૭॥ એરીતે સુરરાજે વર્ણિરાજને મન્નાર્થનો ઉપદેશ કરી ફરીથી
 એમ કહ્યુ કે-જ્યાંસુધી આ દેહાવલાસ દૂર ન થાય એટલે આત્માયકી
 વ્યતિરિક્ત આ દેહયોગ દૃષ્ટિપથમા પડેછે ત્યાંસુધી ક્યારેયપણુ 'મને આ-
 ત્મરાત્ન સિદ્ધ થયું છે' એવા અભિમાનથી કર્મનો ત્યાગ કરશો નહિ જ્યા-
 સુધી દેહની રૂઝિતિ હોય ત્યાસુધી શાસ્ત્રવશ્યતા છેજ માટેજ 'ક્રિયાવાનેપ
 પ્રહ્લવિદાં વરિષ્ઠ.' એમ શ્રુતિ કહેછે (જે બ્રહ્મવિદ પણુ દેહયોગનિમિત્તથી
 વણાંશ્રમોચિત ક્રિયાઓને કરેછે તે બ્રહ્મવિદોમા વરિષ્ઠ છે એવો એ શ્રુતિનો
 અર્થ છે) સુપુત્રિમા ગએલાની પેઠે સદા બ્રહ્માનુભવમાં વિક્ષીન થએલાનેતો
 તેનો (કર્મનો) અધિકાર નથી સુપુત્રિમાંથી ઉઠેલાનીપેઠે બ્રહ્માનુભવથી ઉઠેલા
 (બહાર આવેલા) નેતો ઉત્થાન અવસ્થામાં દેહયોગને અનુસારે શાસ્ત્રવશ્યતા
 હોયજ ॥૨૮॥ માટે ધર્મોનુ અનુધાન અવશ્ય કરવુ તે અહિંસાદિ ધર્મો-
 પણુ અમારા ઉદ્ધવસપ્રદાયને અનુસારે તમોએ તમારા પિતા ધર્મદેવ થકી
 જાણ્યા છે અને તમો તેનુ નિરતર અનુધાન પણુ કરોછો પરતુ હાલમા હું
 જણાવુ છુ કે-લક્ષ્મીગૌરવની અભિમતિથી તેનો કદાચિત્પણુ પરિત્યાગ
 કરશો નહિ ॥૨૯॥ વળી તે સામાન્યપણુ પ્રાપ્ત થતા (સાધારણ) ધર્મોનો નહિ
 ત્યાગ કરવા પૂર્વકજ હું કહીશ એવા વિશેષ નિયમોને તમો પાળશો તે
 નિયમો કહુંછુ—હે વર્ણિન! તમારે શ્રીકૃષ્ણનુ બાહ્ય આલ્યતર (માનસ)
 પૂજન પ્રતિદિન નિયમથી કરવુ ॥૩૦॥ શ્રીકૃષ્ણના યથાવિધિ પૂજન પછી
 શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધમા અતર્ગત રાસ'ત્રીલાપર પચાધ્યાયીનો પ્રથમ
 પાઠ કરીને પોતાની શક્તિને અનુસારે શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યનો એકાદ્ય
 મનથી પાઠ કરશો ॥૩૧॥ જે ભગવત્પ્રસાદી (ભગવન્નિવેદિતાવશિષ્ટ) હોય

યપિ ॥૩૨॥ નામસંકીર્તનં કુર્યાઃ શ્રીકૃષ્ણસ્ય ચ સર્વદા । ભક્તિ
વિના ભગવતો વ્યર્થ કાલં તુ મા કૃત્યાઃ ॥૩૩॥ યત્ર કૃષ્ણસ્ય
માહાત્મ્યં ચરિતં ચા ભવેન્મુને ! । તદ્ગ્રન્થસ્ય કથા શ્રવ્યા પ્રત્યહં
નિત્યમેવ ચ ॥૩૪॥ તત્કથાશ્રવણાદેવ તદ્ભક્તિર્વર્ધતેતરમ્ ।

એજ અન્ન તમારે જમવું અને એજ જળ પિવું. (દિહયાત્રા તેનાથીજ કરવી)
ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલાં કૃણ દળ મૂળ કદાદિકપણ નજ બમવાં, કારણ
કે જે આહારશુદ્ધિ છે તે સર્વ-અતઃકરણની શુદ્ધિમાં હેતુ છે. આહાર-
શુદ્ધિમાં ભગવાનને નિવેદન કરવારૂપ જે શુદ્ધિ છે તેતો અતિશય પ્રધાન
છે, ‘યજ્ઞશિષ્ટાશિનઃ સન્તો મુચ્યન્તે સર્વકલ્લિયૈઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. પૂજા
પાઠ આદિકથકી બીજા સમયમાં સર્વદા શ્રીકૃષ્ણના નામોચ્ચારણપરાયણ
થશો, જે નામામૃત જીહ્વાથી આસ્વાદ લેતાં નિત્ય તૃપ્તિમાટે થાયછે. શ્રવ-
ણાદિ લક્ષણવાળી ભક્તિ વિના ક્ષણપણ કાળ વ્યર્થ નિર્ગમન કરશો નહિ, એટલે
શ્રવણાદિકમાંથી હરકોઈ ભક્તિપરાયણ થશો, શ્રવણાદિ ભક્તિ વિના કાળનું
નિર્ગમન કરે તો તે વ્યર્થ થાય એટલે વિરૂદ્ધાર્થવાળો થાય (અનર્થ માટે થાય)
‘યન્મુહૂર્તે ક્ષણં વાપિ વાસુદેવો ન ચિન્ત્યતે । સા હનિસ્તન્મહચ્છિદ્રં સા
ભ્રાન્તિઃ સા ચ વિક્રિયા’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૩૨-૩૩॥ હે નીલકંઠમુને ! જે ગ્રંથમાં
(ઋષિપ્રોક્ત કે બીજામાં કે સંકૃત પ્રાકૃતમાં) ભગવાનના મહિમાનું વર્ણન
તેમજ તેમના ચરિત્રનું વર્ણન કર્યું હોય તેવા ગ્રંથની કથા એટલે તેવા
ગ્રંથ પ્રતિપાદન કરેલું શ્રીકૃષ્ણચરિત્ર અવશ્ય અહર્નિશ નિયમથી શ્રવણ
કરવું, કેમકે કૃષ્ણકથાના શ્રવણથીજ ભક્તિની વિશેષ વૃદ્ધિ થતી બાય છે,
તો ભક્તિ રસને બાણનારાએ અવશ્ય કૃષ્ણકથા સાંભળવી. કથાનો તેવો
વકતા ન મળેતો પોતેજ પ્રતિદિન વાંચવી, વાંચવાની અપેક્ષાએ કથામૃ-
તના આસ્વાદરૂપ શ્રવણનો વિશેષ છે એવા અભિપ્રાયથી વક્તાના અભા-
વમાં વાચનની અભ્યનુસા કરી છે. એમ કહેવાથી વાચનમાં સમર્થ હોય
તેનેપણ શ્રવણમાંજ વિશેષ જણાવ્યો છે એટલે વાચન કરતાં શ્રવણમાં
અધિકતા છે ॥૩૪-૩૫॥ હે નૃપ ! રામાનંદગુરૂએ આ રીતે ભાગવતધર્મેનો
ઉપદેશ આપીને, પોતાના મનમાં વિચાર કરી શિષ્યભાવનું અનુકરણ ક-

સાડતઃ શ્રવ્યા વક્ત્રમાવે વાચ્યા સ્વેનૈવ નિત્યદા ॥૩૫॥ एवं धर्मा-
नुपादिश्य रामानन्दमुनिर्नृप ! । तस्य शिष्यस्याभिधानं चक्रेऽ-
न्वर्थं विचार्य च ॥३६॥ सहजानन्द इत्याह प्रथमं नाम तस्य सः ।
ततो नारायणमुनिरिति चक्रेऽभिधां स्वयम् ॥३७॥ तपसा च
स्वभावेन मूर्त्याकारेण सर्वथा । नारायणमुनेः साम्यात्तामेवास्यां
मुदाकरोत् ॥३८॥ ततो हरिः स्वामिनं तं पूजयामास सादरम् ।
प्रदक्षिणां विधायैव दण्डवत्प्रणनाम च ॥३९॥ साधून्विप्रान्द्वैष्ण-
वांश्च चिन्तयेनार्चयत्ततः । विप्रः समापयामास तद्विधिं विधिवत्तु
सः ॥४०॥ यद्वाञ्जलिपुटस्तस्थौ वर्णिराट् गुरुसन्निधौ । तस्मै
प्रसन्नः स प्राह स्वेप्सितं वृणु मद्भरम् ॥४१॥ धीनीलकण्ठ उवाच—

રતા વર્ણીન્દ્રનું દીક્ષાના અંગભૂત સાર્થક નામ કર્યું ॥૩૬॥ તેને એ શ્લોકથી
કહે છે—તેમાં વર્ણીરાજનું પ્રથમ ‘સહજાનંદ’ એવું નામ પાડ્યું, કેમકે
એમના આનંદો સહજ—સ્વભાવસિદ્ધ છે પણ ખીલની પેઠે પ્રાધન્યન્ય
કે કૃત્રિમ નથી (કોઈથી નહિ પરાભવ પામેલા અને નિત્ય આવિર્ભાવ પા-
મેલા છે) ખીલઓની અપેક્ષાએ આ વિશેષ છે. તેપછી બીજું નામ
‘નારાયણમુનિ’ એવું પાડ્યું. તીવ્ર તપશ્ચર્યા, કામ ક્રોધાદિકના વિનયરૂપ
અથવા અપહતપામ્ભવાદિ સ્વભાવ અને મૂર્ત્યાકાર-દિવ્ય અવયવસન્નિ-
વેશ અથવા દેહસખન્ધી નૈષ્ઠિક વર્ણિવેપથી બદરીનાથ નારાયણ મહર્ષિને
સર્વ પ્રકારે સમાન છે માટે ‘નારાયણમુનિ’ એવી સાર્થક સંજ્ઞા સંકર્ષથી
આપી ॥૩૭-૩૮॥ તેપછી મહાદીક્ષાને પામેલા શિષ્ય શ્રીહરિએ ગુરૂશ્રી
રામાનંદમુનિની આદરપૂર્વક અદનપૂષ્પાદિ ઉપચારોવડે પૂજા કરીને પ્રદક્ષિણા
કરીને સાદાંગ પ્રણામ કર્યો ॥૩૯॥ તેપછી શ્રીનારાયણમુનિએ મુક્તાનદાદિ
મુનિઓ, મયારામભટ્ટાદિ ગ્રાહણો અને માનનીય ખીલ વૈષ્ણવોની વિન-
યથી યથાક્રમે પૂજા કરી. તેપછી તે પુરોહિતે દીક્ષાવિધિની યથાવિધિ સ-
માપ્તિ કરી ॥૪૦॥ તેપછી દીક્ષા પામેલા વર્ણીરાટ્ ભગવાન એ હાથ લેડીને
ગુરૂસમીપે ઉભા રહ્યા. તે સમયે રામાનંદસ્વામિએ વર્ણનો વિનય અને
શિષ્યલક્ષણના નિરીક્ષણથી અંતરમાં અત્યંત રાજ્ય થઈને એમ કહ્યું કે—

આવિર્ભૂય ત્વદર્શયાં સાક્ષાત્કૃણ્ણો યથાઽન્વહમ્ । ઉપહારાન્સ-
માદત્તે મુક્તે દ્વસતિ ભાષતે ॥૪૨॥ તથાન્વહં મદર્શયામાવિર્ભૂય
સ્વયં સ ચ । કુર્યાદિત્યસ્તિ મેઽમીદ્રં દેહિ પ્રીતોઽસિ ચેદિદમ્
॥૪૩॥ મુક્ત ઉવાચ—તથાસ્તિત્યાહ મુનિરાટ્ તસૈ પ્રીતોઽથ
તન્નિશિ । સર્વે જાગરણં ચક્રુઃ કૃણ્ણસદ્ધીર્તનાદિમિઃ ॥૪૪॥ અમો-
જયત્પ્રભે સ્વામી વિગ્રાન્સાધુંશ્ચ ચર્ણિનઃ । તદમીદ્રૈર્ભક્ષ્યમોજ્યૈસ્તે-
ભ્યોઽદાદ્યસ્તદક્ષિણાઃ ॥૪૫॥ હરેશ્ચ પૂજાચસરે પ્રત્યક્ષઃ સ્વામિચ-
ત્તુપ ! । ઉપહારમ્હાદીનિ કૃણ્ણશ્ચક્રેઽનુવાસરમ્ ॥૪૬॥ પ્રત્યક્ષકૃ-

હે સહભંનંદ વાણિન ! મારાથકી ઇચ્છામાં આવે એવો વર માગ્યો ॥૪૧॥
આસકામ આ નીલકંઠવાણિને કશો કામ નથી તથાપિ ગુરુપ્રસાદને બહુ
માનતા થકા એવો વર માગ્યો કે—હે ભગવન ! મારેતો આજ વર વાંછિત
છે. શો તો ? તમોએ પૂલ કરેલા શ્રીકૃષ્ણ જેવીરીતે પ્રતિમામાં પોતાનાજ
રૂપથી પ્રાદુર્ભાવ પામીને આપે અપેલા ઉપચારોને પોતેજ પ્રતિદિન સ્વી-
કારે છે અને તમોએ નિવેદન કરેલું નૈવેદ્ય જમે છે અને તમોને ભેધને હાસ
કરેછે અને તમારી સાથે વાર્તા કરેછે તેવીજ રીતે પ્રતિદિન મનેપણ અ-
ર્ચામાં આવિર્ભાવ પામીને મેં કરવા માંડેલી પૂલને પ્રત્યક્ષપણે સ્વીકાર
કરવાનો અનુચ્છ કરે. મનેતો આજ ઉત્તમ અભીષ્ઠ છે, માટે જો આપ
પ્રસન્ન થયા હો તો મને આ વર આપો ॥૪૨-૪૩॥ સુમતઃપિ કહેછે
—હે રાજન ! મુનિરાટ્ રામાનંદે વાણિવરનો વરખીય વર સાંભળીને અ-
ત્યંત પ્રસન્ન થઈને ‘તથાસ્તુ’ એમ નારાયણમુનિને કહ્યું, ત્યાર પછી તે
એકાદશીની રાત્રિએ રામાનંદમુનિ નારાયણમુનિ આદિ સર્વેએ કૃષ્ણકીર્ત-
નાદિ કરવા પૂર્વકે ભગવણુ કર્યું ॥૪૪॥ તેપછી દ્વાદશીના પ્રાતઃકાળમાં ભગ-
વાનની પૂલ કરીને શ્રીરામાનંદસ્વામિએ સર્વ વાણિઓ, સાધુઓ અને
વિગ્રોને તેમને પ્રિય એવાં ભક્ષ્ય ભોજ્યવડે યથેષ્ટ જમાવ્યા અને વિગ્રોને
વશ્વો તથા દક્ષિણા દીધી ॥૪૫॥ હે નૃપ ! શ્રીકૃષ્ણભગવાન શ્રીહરિકૃષ્ણ
વાણિએ કરવા માંડેલી પૂલમાં રામાનંદમુનિકૃત પૂલસમયની પેઠજ સ્વયં
પ્રત્યક્ષ પ્રાદુર્ભાવ પામીને સર્વ ઉપચારો પોતેજ પ્રતિદિન સ્વીકાર કરવા

ળવીદ્યાયૈઃ સ સમ્પૂર્ણમનોરથઃ । કૃતકૃત્યં સ્વમાત્માનં ગુરવે
સંન્યવેદયત્ ॥૪૭॥ રાધયા સહિતં કૃષ્ણં કચિત્પ્રત્યક્ષમેક્ષત ।
દ્વિભુજં વાદયન્તે ચ ઘેણું નટવરાકૃતિમ્ ॥૪૮॥ કચિદ્રામેણ સહિતં
ઘક્ષિમળ્યા સહિતં કચિત્ । કાપ્યર્જુનેન સહિતં તં કાપ્યેકકમે-
ક્ષત ॥૪૯॥ દ્વિવાહુમપિ તં કાપિ ચતુર્ભુજમવેક્ષત । તતોઽસ્ય
પરમઃ પ્રેમા કૃષ્ણે ભૂયાનવર્ધત ॥૫૦॥ इत्थं नृनाढ्यं परिशीलयन्
हरिस्तपस्विलीलां विदधद्देश ! । शुश्रूषणं कृष्णधियाऽनुकालं
गुरोः करोति स भृशं विनीतः ॥५१॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायण-
चरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे महावीक्षाग्रहणनामाऽष्टपद्याशतमोऽध्यायः ॥५८॥

લાગ્યા ॥૪૬॥ આ પ્રકારે પ્રતિદિન પ્રાપ્ત થતા શ્રીકૃષ્ણસાક્ષાત્કાર આદિકૃથી
જેમના મનોરથો પરિપૂર્ણ થયા છે એવા સ્વયં શ્રીનારાયણુમુનિ પોતાને
કૃતકૃત્ય માનીને તે વાત ગુરુને વિનિવેદન કરી એટલે 'હવે હું કૃતાર્થ
થયો' એમ ગુરુને કહ્યું ॥૪૭॥ શ્રીસહજનદસ્વામી શ્રીકૃષ્ણની પૂજામાં
પ્રવર્તતાં કદાચિત્ રાધાએ સહિત આવિર્ભાવ પામેલા, દ્વિભુજ, વશીને વલ-
વતા, દિવ્ય નટવરાકાર શ્રીકૃષ્ણને પ્રત્યક્ષપણે જોતા હતા તો આરેક જળ-
રામે સહિત તો આરેક રૂક્મિણીએ સહિત તો આરેક અર્જુને સહિત તો
આરેક સ્વયં એકાકીજ તે શ્રીકૃષ્ણને સાક્ષાત્ જોતા હતા ॥૪૮-૪૯॥ સ-
દાય દ્વિભુજ એવાપણુ શ્રીકૃષ્ણને કદાચિત્ ચાર ભુલથી આવિર્ભાવ
પામેલા શ્રીકૃષ્ણને સાક્ષાત્ કરતા હતા. એવી રીતે તે તે સમયમાં થતા
સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણસાક્ષાત્કારથી શ્રીકૃષ્ણવિષે આ નીલકંઠવાર્ધુને પ્રતિદિન
પરમ પ્રેમ વિશેષ વૃદ્ધિ પામતો ગયો ॥૫૦॥ હે ધરેશ ! ભગવાન્ પુરૂષો-
ત્તમ શ્રીહરિ પૂર્વોક્ત પ્રકારે જગતના ઉલ્લખન વાસ્તે માનુષલીલા અને
તપસ્વિલીલાને કરતા થકા, તે તે સમયમાં શ્રીરામાનંદ ગુરુની શુશ્રૂષા કૃષ્ણ-
શુદ્ધિથી (કૃષ્ણજ ગુરૂપથી પ્રત્યક્ષ વિરાજે છે એવી શુદ્ધિથી) અત્યત
વિનયસપ્ત થઈને કરવા લાગ્યા ॥૫૧॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...
प्रथमप्रकरणे महावीक्षाग्रहणनामाऽष्टपद्याशतमोऽध्यायः ॥५८॥

સુપ્રત ઉવાચ—પ્રાપ્તેऽપિ શિષ્યતાં તસ્મિન્સ્વશુશ્રુપારતે હરૌ ।
 સ્વામિનઃ સખિભાવોઽભૂત્સર્વેસદ્ગુણમણિત્વે ॥૧॥ બુદ્ધિમન્તં તમે-
 વાસૌ પૃથ્વેઽવ વ્યાવહારિકમ્ । અપિ કાર્યં કરોતિ સ્ત પ્રોચે ચ
 સ્વમનોગતમ્ ॥૨॥ સાકં તેન સ્વભક્તાનાં ગ્રામેષુ વિચચાર સઃ ।
 રૈવતોપત્યકાસેઽવ કૃષ્ણભક્તિં પ્રવર્તયન્ ॥૩॥ કચિન્માસં કચિત્પક્ષં
 કચિત્પશ્ચદિનાનિ ચ । વસન્તુપાગમત્સ્વામી જયન્તાત્યં પુરં નૃપ !
 ॥૪॥ ઉચ્ચડાણ્યેન ભૂપેન ધર્મનિષ્ઠેન તત્ર સઃ । વહુધા પ્રાર્થિતોઽચા-
 ત્સીજનાનાનન્દયત્રિજાન્ ॥૫॥ તત્ર નારાયણમુનિર્શુદ્ધસેવાપરા-

અધ્યાય ૫૬ ભો.

સુપ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! પોતાના શિષ્યભાવને પામેલા અને
 પોતાની પરિચર્યાપરાયણ એવાપણુ તે ભગવાન્ શ્રીહરિવિષે તેમના ક્ષમા-
 દયાદિ સદ્ગુણગણને લીધે રામાનંદસ્વામીને સખાભાવજ થયો હતો (એનું
 નિમિત્તતો પૂર્વોક્ત દુર્વાસા ઋષિનું વરદાન અનુસધાન કરવું) ॥૧॥ વળી
 સ્વામીશ્રી આ વર્ણિતરની બુદ્ધિમતાનો વિચાર કરીને વ્યાવહારિક કાર્યમાં
 પણ એમની સાથેજ મંત્રવિચાર કરતા હતા (તો આત્યતિક કલ્યાણના
 કારણભૂત ભાગવત ધર્મોની પ્રવૃત્તિ સંબન્ધી કાર્ય પુછીને કરે એમાં તો
 કહેવુંજ શું ?) અને પોતાના અંતરનો રહસ્ય આશયપણુ એમને અણુપણુ
 અંતર રાખ્યા વિના વિનિવેદન કરતા હતા ॥૨॥ રામાનંદસ્વામી ભગવદ્ભ-
 ક્તિની પ્રવૃત્તિ કરવા શ્રીનારાયણમુનિસાથેજ પોતાના ભક્તજનોની પ્રાર્થનાથી
 દૈવતાચળની તલેટીમાં વર્તતાં ભક્તજનોનાં ગામોમાં તેમના અનુચ્છ
 અર્થે વિચરતા હતા ॥૩॥ હે નૃપ ! રામાનંદમુનિ કોઈ ગામમાં માસપર્યંત તો
 કોઈ ગામમાં પક્ષપર્યંત તો કોઈ ગામમાં પાંચ દિવસપર્યંત રહેતા રહેતા
 ‘જેતપર’ નામથી પ્રસિદ્ધ પુરને પામ્યા ॥૪॥ તે પુરમાં ઉચ્ચડ નામના ધર્મેન્-
 નિષ્ઠ નૃપતિએ બહુ પ્રકારે રહેવા સાડ પ્રાર્થના કરેલા રામાનંદસ્વામી ત્યાંના
 હરિજનોને સદુપદેશાદિવડે સમધિક આનંદ આપતાથકા સુખેથી રહ્યા
 ॥૫॥ જેતપુરમાં ભગવાન્ નારાયણમુનિ પોતાના શાંતિ આદિક સદ્ગુણોએ
 કરીને મુક્તાનંદાદિ સર્વ શિષ્યોને અતિક્રમ કરીને વર્તતા થકા (સર્વથી

યણઃ । નિત્યં તસ્યાવતિકમ્ય શિષ્યાન્સર્વાન્નિજૈર્ગુણૈઃ ॥૬॥ તસ્મિન્-
સ્ત્વેતે ગુણા નિત્યા આસન્નૃપતિસત્તમ ! । સર્વં સર્વકાલેઽપિ
સ્વસ્વરૂપેઽચલા સ્થિતિઃ ॥૭॥ સત્યં શૌચં દયા ક્ષાન્તિસ્ત્યાગઃ
સન્તોષ આર્જવમ્ । શમો દમસ્તપઃ સામ્યં તિતિક્ષોપરતિઃ શ્રુતમ્

અધિકપણે) નિરંતર આચાર્યચરણપરિચર્યાપરાયણ થઈને રહ્યા ॥૬॥
હે નૃપતિસત્તમ ! તે આ ભગવાન નારાયણમુનિમાં આ (આગળ કહેશે)
ગુણો સર્વજનોએ સંમાનનીય નિત્ય (સ્વાભાવિક) હતા. કયા તે ગુણો ?
તો સર્વ દેશમાં અને સર્વ કાળમાં પણ સ્વસ્વરૂપમાં અચળ સ્થિતિ એટલે
ત્રિગુણવિલક્ષણ જ્ઞાનાન્દવન સ્વાત્મસ્વરૂપમાંજ સુદૃઢ સ્થિતિ હતી. કોઈ
પણ દેશ કાળમાં સ્વસ્વરૂપની સ્થિતિ ચલાયમાન ન હતી. તે શ્રીમદ્-
ભાગવતમાં કહ્યું છે—‘યસ્યાનુભૂતિઃ કાલેન લયોત્પત્યાદિનાઽસ્ય વૈ । સ્વતો-
ઽન્યસાઞ્ચ ગુણતો ન ક્વતશ્ચન રિપ્યતિ’ ॥૭॥ આ સત્યાદિગુણો જેને યોગ
સિદ્ધ હોય એવાને પણ શરીરવિયોગ પર્યંત અનુવર્તે છે. સાધક યોગિ-
ઓને તો સાધન સંપત્તિરૂપે અત્યંત અપેક્ષિત છે. આ ગુણો જો શ્લોકથી
કહે છે—તેમાં સત્ય-ભૂતોનું હિત કરનારું યથાર્થ ભાવણ. શૌચ-માનસિક
વાચિક અને કાયિક. દયા-પરપીડા નહિ સહન કરવા પૂર્વક તેની પીડા
નિવારણ કરવી. ક્ષાન્તિ-પરાપરાધ સહન કરવો અથવા ક્રોધ થવાનું કા-
રણ ઉપસ્થિત થતાં પણ ચિત્તને નિયમમાં રાખવું. ત્યાગ-પૂર્ણકામ પ-
ણને લીધે માયિક તમામ વસ્તુઓમાં અનાદર અથવા યાચકોમાં છુટો
હાથ રાખવો. સંતોષ-પોતાના આનંદથી પરિપૂર્ણપણું અથવા આરેયપણું
કલેશે રહિતપણું. આર્જવ-મન વાણી અને કાયની એકરૂપતા. (સરલતા)
શમ-પ્રાકૃત વિષયોથડી અંતઃકરણનું નિયમન. દમ-વિષયોથડી બાહ્ય-
ઇન્દ્રિયોનું નિયમન. તપ-સ્વભાવથીજ સદા કૃત્યશ્રદ્ધિ મતાચરણશીલતા.
સામ્ય-રમણીય અરમણીય પ્રાકૃત વિષયોમાં અનાદર હોવાથી તુલ્યપણું-
તિતિક્ષા-સુખદુઃખાદિ દ્વંદ્વથી નહિ પરાલભ પામવાપણું. ઉપરતિ-
વ્યર્થ વ્યાપારની વિરતિ. શ્રુત-સર્વ સાસ્ત્રાર્થનું યથાર્થ બાણવાપણું. જ્ઞાન-
જ્ઞાતમાઓ અને ક્ષરાક્ષર નિયંતા સ્વસ્વરૂપનું યથાર્થ બાણવાપણું. વિ-

॥૮॥ જ્ઞાને ચિરક્તિરૈશ્વર્યં શૌર્યં તેજો વલં સ્મૃતિઃ । સ્વાતન્ત્ર્યં
કૌશલં કાન્તિર્ધૈર્યં માર્દવમેવ ચ ॥૯॥ પ્રાગલ્ભ્યં પ્રથયઃ શીલં
સહૃદ્યોજો વલં ભગઃ । ગામ્ભીર્યં સ્થૈર્યમાસ્તિભયં, કીર્તિર્માનમગ-
ર્વતા ॥૧૦॥ અમાનિત્વમદમ્ભિત્વં મિતાહારશ્ચ દક્ષતા । મૈત્રી
સર્વોપકારિત્વં કામૈરશ્નુબ્ધચિત્તતા ॥૧૧॥ અદ્રોહો માનદત્વં ચ
પદ્મિર્મિવિજયસ્તથા । વ્રહ્મણ્યત્વં શરણ્યત્વમનીહાં ચાપરિગ્રહઃ ॥૧૨॥

રક્તિ-માયિક વિપયોમાં નિઃસ્પૃહપણું અથવા માયિક વિપયોવડે ચિત્તનું
આકર્ષણ ન થવા દેવાપણું. ઐર્ધર્ય-સર્વનું નિયંત્રણપણું. શૌર્ય-સ્વભાવનો
વિજય. તેજ-ક્રોધથી પરાભવ ન થવાપણું. બળ-સર્વની પ્રાણવૃત્તિઓને
નિયમમાં કરવાનું સામર્થ્ય. સ્મૃતિ-કર્તવ્યાર્થનું અનુસંધાન. સ્વાતંત્ર્ય-
અન્યની અપેક્ષાએ રહિતતા અથવા અપરાધીનતા. કૌશલ-સર્વ ક્રિયામાં
નિપુણતા. કાન્તિ-સર્વ જનોના મનને હરનાર સાહજક નિરતિશયસૌન્દર્ય.
ધૈર્ય-વિષમ દેશકાળાદિકમાં વ્યાકુળતાએ રહિતપણું. માર્દવ-ચિત્તની અકઠિ-
નતા. પ્રાગલ્ભ્ય-નવા નવા તર્ક કરવામાં કુશળ શુદ્ધિનો અતિશય. પ્રથય-
મોટાઓ સમક્ષ વિનય. શીલ-સારો સ્વભાવ અથવા સદ્વૃત્તિ. સહૃદ્ય-મ-
નની પ્રવીણતા. એજ-જ્ઞાનેન્દ્રિયોની ચતુરતા. બળ-કર્મેન્દ્રિયોની નિપુ-
ણતા. ભગ-જ્ઞાનાદિકનો ઉત્કર્ષ. ગાંભીર્ય-અભિપ્રાય ન બાણી શકાય તે.
સ્થૈર્ય-ચચળતાએ રહિતપણું. આસ્તિક્ય-સન્ધ્યાઓમાં કહેલા અર્થોમાં
વિશ્વાસ. કીર્તિ-યશઃપ્રયાતિ. મૌન-વૃથા આલાપની નિવૃત્તિ. અગર્વતા-
સદ્ગુણના અભિમાને રહિતપણું. અમાનિત્ય-દુરહંકારે રહિતપણું. અ-
દંભિત્ય-દભે (કગાઈ) રહિતપણું. મિતાહાર-યોગ શાસ્ત્રમાં કહેલો
સ્વલ્પ આહાર કરવો તે. દક્ષતા-હિતોપદેશ આપવામાં પ્રવીણતા. મૈત્રી-
સર્વ જનોને વિશ્વાસની આધારતા. સર્વોપકારિત્વ-સર્વ જનોનો ઉપકાર
કરવાની શીલતા. કામૈરશ્નુબ્ધચિત્તતા-ચતુરશાથી પોતાની પાસે પડેલા
એવા પણ વિપયોવડે ચિત્તમાં ક્ષોભ ન થવા દેવો. અદ્રોહ-કાય વાણી મ-
નથી સર્વ પ્રાણીઓની ખીડાએ રહિતપણું. માનદત્વ-યથાયોગ્ય સર્વ જ-
નોનો સત્કાર કરવો. પદ્મિર્મિવિજય-અશના-પિપાસા-શોક-મોહ-જરા-

શ્રીરાધિકાપરિવૃદ્ધે ભક્તિશ્ચ પરમાડચલા । અતિપ્રેમ્ણા ચ નિર્દમ્ભં
 ગુરુશુશ્રૂષણં તથા ॥૧૩॥ શિષ્યા મુનિપતેસ્ત્વેતાંસ્તસ્ય સર્વાધિ-
 કાન્ ગુણાન્ । વિલોક્ય વિસ્મયં પ્રાપુઃ સ્વાધિકં, મૈનિરે ચ તમ્
 ॥૧૪॥ ગુરોઃ પ્રિયં કુર્વતોડસ્ય વસતશ્ચ તદન્તિકે । વર્ષદ્વયં વ્યતી-
 યાય નારાયણમુનેર્નૃપ ! ॥૧૫॥ એવંવિધં તમાલક્ય રામાનન્દમુનિ-
 સ્તતઃ । તસ્મિન્ન્યસ્ય ધુરં સ્વીયામિતોડન્તર્ધાતુમેહત ॥૧૬॥ સર્વેષાં
 નિજમકાનામથ તં શૃણ્વતાં સતામ્ । સ ઝુચે વ્યવહારેષુ વિરક્તઃ

મૃત્યુ નામની છ ઊર્મિઓનું છતવાપણું. (તેનાથી પરાભવ ન પામવું તે)
 બ્રહ્મજ્ઞાત્ય-બ્રાહ્મણનું હિત કરવાપણું. રાસજ્ઞાત્ય-શરણાગતનું પ્રતિપા-
 લન કરવું. અનીહા-લૌકિક દુઃખ અદુઃખ રૂઢીની ઇચ્છાએ રહિતપણું અ-
 પરિશદ્ધ-ધનાદિ પરિચહે રહિતતા. રાધા રામાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણમાં પરમ
 અચળ ભક્તિ (આ ભક્તિરૂપી ગુણુ સર્વ ગુણોની ગુણુતાને સપાદન કર-
 નારો છે) તથા નિવધિક સ્નેહાતિશયથી નિષ્કપટપણે ગુરૂની શુશ્રૂષા, આ
 ગુણુવિશેષો શ્રીહરિવિષે સર્વાતિશાયી હતા ॥૮-૧૩॥ મુનિપતિ રામાનન્દ-
 સ્વામીના મુક્તાનંદાદિ શિષ્યો આ વર્ણુના પૂર્વોક્ત સર્વાધિક ગુણુવિશેષોને
 જોધને પરમ વિસ્મય પામી ગયા. માટેજ તે નારાયણમુનિને સર્વ શિષ્ય-
 મંડળમાં શ્રેષ્ઠ માનવા લાગ્યા ॥૧૪॥ હે નૃપ ! એ રીતે ગુરૂને સેવાથી અને
 સદ્ગુણોથી નિરતિશય રાજી કરતા અને તેમના ચરણ સમીપે નિવાસ કરી
 રહેલા આ નારાયણમુનિને બે વર્ષ વીતી ગયાં ॥૧૫॥ તે પછી રામાનન્દ-
 મુનિએ નારાયણમુનિને ગુણુથી અને વિજ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ અને સ્વચરણ-
 કમળસમાશ્રિત સર્વ મુનિવરોથકી અતિ અધિક જાણીને, તેમને વિષે પો-
 તાની ધર્મધુર ધારણ કરી સ્વયં કૃતકૃત્ય થઈ આ લોકમાંથી અતર્ધાન
 થવાની ઇચ્છા કરી ॥૧૬॥ તે પછી સ્વામીશ્રી સ્વમનોરથને અનુસારે પો-
 તાના સર્વ ભક્તજનોને સાંભળતાંજ યદ્યપિ સ્વયં શ્રીહરિ હાવાના આ-
 ચાર્યધુર વહન કરવારૂપ પણ નાનાવિધ જનનો સમાગમ સલાપાદિકરૂપ
 વ્યવહારમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય વેગને લીધે પ્રીતિમાન નથી, કેમકે પોતે 'વિવિ-
 ક્તજનસેવિત્વમરતિર્જનસંસદિ' ઇત્યાદિ લક્ષણે સંપન્ન છે અને ગુરૂચરણપ-

મપિ યોજયન્ ॥૧૭॥ શ્રીરામાનન્દસ્વામ્યુવાચ—નારાયણમુને ! ધીમ-
ઞ્ઞૃણુ મદ્વાક્યમાદરાત્ । શ્રુત્વા ચ તત્તથૈવ ત્વં કર્તુમર્હસિ સર્વથા
॥૧૮॥ ઘટે મદાશ્રિતાઃ સન્તિ કૃષ્ણભક્તા નરાઃ સ્ત્રિયઃ । સ્થાપની-
યાસ્ત્વયા ધર્મમર્યાદાયાં તુ તેઽસ્થિલાઃ ॥૧૯॥ શ્રીવાસુદેવમા-

ચિયરણપરાયણ હોવાથી હમણાં સલામાં જવાનો પ્રસંગ અગ્રિય હોય
તથાપિ તેનો પ્રસંગ પરિત્યાગ થાય એવો નથી એવા પણ આ મુનિવર ભ-
ગવાનને લોકોના અનુચંદ અર્થે આચાર્યપદમાં નિયોગ કરવા બોલ્યા ॥૧૭॥
શ્રીરામાનન્દસ્વામી કહે છે—હે નારાયણમુને ! મારું વચન અતિશય આદ-
રથી સાંભળો. તમો મારે વિષે આદરવાળા છો તો હું કહીશ એવા વચનમાં
તમારી કૃતિથી વિપરીત છે એટલામાત્રથી અનાદર કરશો નહિ. વળી
તમો ધીમાન્-ધર્માધર્મવિવેચનમાં ચતુર છો માટે તમોને આ આદેશ
કરું છું તો તે મારા વચનને મુંઝીને સર્વ પ્રકારે મારી આજ્ઞાને અનુસારેજ
કરવાનું થોડું છે ॥૧૮॥ આ નરનારીઓ મદાશ્રિત-મારો આશ્રય પામેલા
અને કેટલાક પામવાને સન્મુખ હોઈને કૃષ્ણભક્તિપર છે તેમને તમામને
નિઃશ્રેયસના સાધનભૂત ભગવદ્ભક્તિ અને તેના અંગભૂત સ્વાધિકારાનુરૂપ
ધર્મમર્યાદામાં તેને કાળમાં તેમને તેનો મુખોધ દેવો આદિકથી અને અસં-
તોનું નિરાકરણ કરવાથી સ્થાપન કરવા. (જે રીતે ધર્મમાં પ્રમાદી ન થાય
તે રીતે વર્તાવવા) અમો તો તીવ્ર વૈરાગ્યવાળા છીએ એટલે પરનું બાદ
વ્યાપારગાલિત રક્ષણ કરવાની શી જરૂર છે ? પોતાના આત્માનુંજ બાદ
સંગથી સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરવું એમ તમો માનશો નહિ ? કારણ કે-પો-
તાના ઉન્નતવનની પ્રવૃત્તિ કરતાં પરના ઉન્નતવનની પ્રવૃત્તિ કરવી એજ
દયાના એક નિધિરૂપ સર્વગુણાધિક પુરૂષનું કૃત્ય છે, એ રીતે પરના ઉ-
દ્ધાર અર્થે પ્રવર્તેલાને પોતાનો ઉદ્ધાર તો અંતર્ગત અવશ્ય આવી જાય છે
એને માટે પૃથક્ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર નથી. સ્વાર્થનો ત્યાગ કરીને પણ
પરાયે પ્રવૃત્તિ કરવી એતો સર્વથી મોટો ઉચ્ચ ધર્મ છે. તો મારી આજ્ઞાને
અનુસારે મારા આશ્રિતોને ધર્મમાર્ગમાં તમારે પ્રવર્તાવવા ॥૧૮॥ ધર્મ
સ્થાપનમાં નિયોગ કરેલા તમારે આ પ્રમાણથી તે ધર્મોનો નિર્ણય કરવો.

હાત્મ્યં યત્ત્વયા પઢ્યતેઽન્વહમ્ । વર્ણાશ્રમવતાં ધર્માસ્તત્ર સ્ત્રીણાં
 ચ સન્તિ હિ ॥૨૦॥ યથાધિકારં તેષ્વેવ સ્થાપનીયાસ્ત્વયા જનાઃ ।
 ગ્રાહ્યં શ્રીવિદ્વલેનોક્તં કૃષ્ણસેવનવર્ત્તમ્ ॥૨૧॥ વ્રતાનામુત્સવાનાં
 ચ સર્વેષાં રાધિકાપતેઃ । પ્રવર્તનીયસ્તત્પ્રોક્તો નિર્ણયો વૈષ્ણવો-
 ચિત્તઃ ॥૨૨॥ સમ્પ્રદાયે સ્થિતિઃ પૂર્વેમાસીદ્રામાનુજસ્ય મેં । ઉપદ્રવો
 મહાંસ્તત્ર વૈષ્ણવૈર્મેત્સરાત્કૃતઃ ॥૨૩॥ તતો હિત્વા વાહ્યમેવ તદ્ધ-
 ત્ત્મેદં મયા ભુવિ । નૂત્તમં પ્રવર્તિતં વર્ત્તમ્ સચ્ચાક્ષાણ્યનુસૃત્ય વૈ ॥૨૪॥

તેમાં વર્ણાશ્રમાનુશુભા શ્રીપુરુષોના ધર્મો, જેનો તમો પ્રતિદિન પાઠ કરો
 છો એવા શ્રીવાસુદેવભાહાત્મ્યમાં નિરૂપણ કર્યા છે, તેને અનુસારે યથા-
 ધિકાર જનોને તે ધર્મોમાંજ દૃઢ સ્થાપન કરવા. શ્રીકૃષ્ણસેવાનો પ્રકારતો
 શ્રીવલ્લભાર્ચના સુત્ર, શ્રીવિદ્વલેશે કહેલા માર્ગને અનુસારે ચલણ કરવો.
 રાધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણના સંબન્ધવાળા જન્માદ્યમી વિગેરે સર્વ મતવિશેષો
 તથા અન્નકૂટ આદિક કૃત્સવોનો વૈષ્ણવજનસમુચિત વિનિર્ણય શ્રીવિદ્વલેશે
 કહેલા પ્રકારથી પ્રવર્તાવવો ॥૨૦-૨૨॥ તેમાં આ વિશેષ બાણવોઃ-આત્મા
 પરમાત્માદિ તત્ત્વનો વિનિર્ણયતો વિદ્વલેશઅભિમત અંગીકાર કરવો નહિ
 કિંતુ શ્રીરામાનુભયાર્થપ્રણીત શ્રીભાષ્યને અનુસારે અંગીકાર કરવો. પૂર્વે
 શ્રીરામાનુભયાર્થે પ્રતિષ્ઠાપન કરેલાજ સંપ્રદાયમાં ઊર્ધ્વચુંડાદિ બાહ્ય લિ-
 ગ્ગાશિમાં પ્રણ મારી સ્થિતિ હતી પણ તેતે સ્થળમાં રહેલા તેતે વૈષ્ણવોએ
 મારો સમુત્કર્ષ નહિ સહન કરવાના હુઃસ્વભાવને લીધે અતિશય (મારવા
 મુદ્દીનો) ઉપદ્રવ (હુઃઅપ્રદાન ઉપહાસ તાડનાદિ) કર્યો હતો. તે માટે
 મેં તેમનાં બાહ્ય ચિહ્નો (દ્વાદશ ઊર્ધ્વચુંડધારણાદિ પ્રકાર)નો પરિત્યાગ
 કરીને બીજાંજ આ બાહ્ય ચિહ્નો નવાંજ ભૂમિ ઉપર પ્રવર્તાવ્યાં અને સેવા-
 પ્રકારમાં (તાત્ત્વિકાંશમાં વિરોધ ન આવે એ રીતે) ભક્તિના પ્રધાનપણે
 સમાચરણ સચ્છાસને અનુસારેજ પ્રવર્તાવ્યું છે. (ભક્તિનું પ્રધાનપણું છે
 માટે સેવાપ્રકાર વૈષ્ણવજનસમુચિત સ્વીકાર કર્યો છે) માટે અધ્યાત્મ-
 જ્ઞાન (જીવ માયા અને પરંબ્રહ્મનું જ્ઞાન)ની સિદ્ધિસાંરૂ લગવાનું રામા-
 નુભયાર્થે રચેલા પ્રબન્ધોજ પ્રધાનપણે પરિગ્રહ કરવા. તે અંથોજ કૃષ્ણભ-

અધ્યાત્મજ્ઞાનસિદ્ધૈ તુ રામાનુજકૃતા મયા । ગ્રન્થાઃ સંસ્થાપિતાઃ
 સન્તિ કૃષ્ણોપાસનપોષકાઃ ॥૨૫॥ અતો રૂપાણિ નિશ્ચેતું જીવમા-
 યાપરાત્મનામ્ । રામાનુજાચાર્યકૃતમાપ્યાદિ ત્વં પ્રવર્તયેઃ ॥૨૬॥
 इत्याद्या मम पात्न्या ते सर्वशास्त्रार्थवेदिनः । त्वमेक एव मत्स्थाने
 स्थातुमर्होऽसि साम्प्रतम् ॥२७॥ यस्मिन्दिने भवान् दृष्टस्तत
 आरभ्य मे त्ययम् । मनोरथो भवति तं त्वं पूरयितुमर्हसि ॥२८॥
 वैराग्यतीव્રતાं वेद्मि तव नूनमहं मुने ! । तथाप्येतत्त्वयैव
 स्यात्कार्यं नान्येन केनचित् ॥२९॥ स्वीकार्या जनपूजा च ब्रह्माल-

જિને પોપણ કરનારા થાય છે ॥૨૩-૨૫॥ માટે તમારે આત્મા પરમાત્મા
 અને માયા આ ત્રણ તત્ત્વના સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવા માટે રામાનુજાચાર્યે
 રચેલા શ્રીભાષ્યાદિ ગ્રન્થોના પઠન પાઠન પરપરાએ પૃથ્વીમાં પ્રવર્તાવવા
 ॥૨૬॥ તમો સર્વ શાસ્ત્રાર્થના વેત્તા છે માટે તમારાથી અવિદિત જણાવાનું
 કશું પણ નથી તથાપિ તમોને જણાવું છું. તમોને જણાવાનો મારો અધિકાર
 છે અને તમારે પણ મારી આજ્ઞા અનુસરવાનો અધિકાર છે. આ ધર્મર-
 ક્ષણ કાર્યને યોગ્ય મારા શિષ્યોમાં તમારા સીવાય બીજો કોઈ પણ નથી,
 માટે મારા સ્થાન (આચાર્યપદ)માં તમો એક જ આ સમયમાં બેસવાને
 લાયક છો ॥૨૭॥ જે દિવસે તમારાં મને દર્શન થયાં તે દિવસને સમા-
 રંબીને આ મનોરથ મનમાં અનુવર્તતો હતો તે આજ બહાર પ્રકાશ કર્યો.
 તો આ મારો મનોરથ જે લોકોના અનુચિત્ત્વ અર્થે પ્રવર્તેલો છે તેને પરિપૂર્ણ
 કરવાને યોગ્ય છે, કારણ કે તમારે તેવું અસાધારણ સામર્થ્ય છે અને તમો
 મારી આજ્ઞા પરિપાલનપરાયણ છો ॥૨૮॥ હે નારાયણમુને ! યદ્યપિ તમારો
 જનોના સંઘઘટ્ટી વિમુખપણે રહેવારૂપ તીવ્ર વૈરાગ્ય હું નિશ્ચયથી જાણું છું
 તથાપિ આ લોકોજીવનનો કાર્યભાર ઉપાડવામાં સમર્થ બીજો સુદુર્લભ
 છે (તમારાથી જ આ કાર્યભાર ઉપડી શકે એમ છે) માટે આ લોકોના
 જીવન કાર્યમાં તમોને જ હું આજ્ઞા કરું છું તો તમારે આ અવશ્ય કર-
 નુંજ પડશે (તમારા સીવાય બીજો કોઈ પણ મારા શિષ્યથી આ કાર્ય
 કરી શકાય એમ નથી) ॥૨૯॥ તમો બીજથકી માન કે પૂજથી વિમુખ છો

કારસંયુતા । આરોહણં ત્વયા કાર્યં રથવાજિગજાદિષુ ॥૩૦॥
 સર્વતઃ કલિદ્રોષેભ્યો રક્ષણીયાસ્તિત્વમે ત્વયા । શક્તોઽસિ રક્ષણં
 કર્તું ત્વમેવેહ તપોધન ! ॥૩૧॥ દ્રવ્યૈઃ સ્ત્રીમિઃ ક્રુધાચૈશ્ચ પરા-
 ભાવ્યો ન સર્વથા । ત્વમસીત્યેવ જાનામિ ગુણૈઃ કૃષ્ણભ્રમપ્રદઃ

એટલે ઇચ્છતા નથી, તથાપિ લક્ષ્મીની પ્રાર્થનાને અનુસારે તેમણે કરેલી
 પૂજા અવશ્ય સ્વીકારવી. તે પૂજા લલે સૂવર્ણસૂત્રસહિત વસ્ત્ર કે મહાવસ્ત્ર
 (શાલ દુશાલા) કે કનકનાં કડાં કંદોરાદિ અલંકારે યુક્ત હોય તથાપિ ત-
 મારે અંગીકાર કરવી. આવી પૂજા તીવ્ર તપ તથા વૈરાગ્યને અનુશુભ નથી
 (શોભતી નથી) એમ માનીને તેનો ત્યાગ કરશો નહિ. 'એ સ્વાર્થના સંગથી
 વસ્ત્ર વિભૂષણાદિ સ્વીકાર કરાય તો દૂષણુ માટે થાય, ગ્રેમપ્રકર્ષથી કરાતી
 પૂજામાં અર્પણુ કરેલાં પણ પુષ્પો હોય કે વસ્ત્ર વિભૂષણુ હોય, પણ તેમાં
 કાંઈ પણ અંતર (ભેદ) નથી, કેમકે પરપ્રસન્નતા પ્રયોજન અર્થે તેની પ્ર-
 વૃત્તિ છે (સ્વાર્થ સાદુ નથી) માટે તેનો લેશપણુ લેપ નિર્લેપને નથી.
 તથા તમારે રથ, અશ્વ, હસ્તી, મેના, પાલખી, ગાડી વિગેરે વાહનોમાં પણ
 તેવાજ લાવથી એસવું ॥૩૦॥ આ અમારા ચરણાગ્રિત પરમહંસોની કળિ-
 દ્રોષ (કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહાદિક) થકી સર્વ પ્રકારે તમારે રક્ષા કરવી,
 કારણ કે સ્વયં કળિ ભૂયોમાં કે બીજા પુરુષોમાં અધિષ્ઠાન કરીને સાધુઓને
 ખીડા પમાડે છે. તો તેના અભિદ્રોહરૂપ દ્રોષથી રક્ષા કરવી અથવા કળિ
 બહુ પ્રખળ છે તે આ સાક્ષાત્ પરમહંસોને પણ કદાચિત્ પ્રમાદનો અવ-
 સર મળતાં કલકિત કરી દે તો તેવા દ્રોષ થકી એમની રક્ષા કરવી. તમો
 તપોનિધિજ રક્ષણુ કરવામાં સમર્થ છો ॥૩૧॥ ધન સ્ત્રી અને ક્રોધાદિ દ્રો-
 ષોથી સર્વથા ન પરાલવ પામો એવા તો આપ એકજ છો. આ આપનું
 અપૂર્વ ઐશ્વર્ય હું બાણું છું. આપને બેનારા સર્વ કોઈ જનોને 'આ સ્વયં
 શ્રીકૃષ્ણજન પ્રકટ્યા હશે કે શું?' એવો પૂર્વોક્ત સત્યાદિ ગુણોએ કરીને સં-
 ભ્રમ થાય છે. માટે તેનાથી ન પરાલવ પામો એવા આપ છો. 'કૃષ્ણસ્મૃ-
 તિપ્રદઃ' એવો પાઠ હોય તો 'તમોને ગુણોએ કરીને કૃષ્ણ સમાનપણે બે-

॥૩૨॥ ન ધર્મસદ્ગુરં કર્તા ધીરો ગાઢેયવદ્ભવાન્ । મવતીતિ વિદિ-
ત્વૈવ સ્વામિત્વે સ્થાપ્યતે મયા ॥૩૩॥ મુગ્ધ ઉવાચ—શ્રુત્વેતિ સદ્-
રોર્વાક્યં નારાયણમુનિર્નૃપ ! ક્ષણં વિચિન્ત્ય હૃદિ તં પ્રત્યૂચે વિમના
શ્ચ ॥૩૪॥ ધીનારાયણમુનિસ્ત્વાચ—શિષ્યૈરાક્ષા ગુરોઃ પાલ્યા ધર્મં एष
સનાતનઃ । તથાપ્યેતદ્વચઃ કર્તું પ્રભો ! નાહં સમુત્સહે ॥૩૫॥ વ-

નારા જનોને કૃષ્ણની સ્મૃતિ થાય છે' એવો અર્થ કરવો 'કૃષ્ણો હિ તર્ક્યસે'
એવો પણ પાઠ છે. 'તમો કૃષ્ણ જો એવો તર્ક થાય છે' એવો અર્થ
કરવો ॥૩૨॥ તમો તો પિતામહ ભીષ્મવત્ ધીર-ધીધીરમો છો એટલે
ધર્મવિદોમાં અગ્રેસર વિજ્ઞાનનિધિ અને અપ્રસ્થલિત નૈષ્ઠિકમતનિષ્ઠ છો.
'વિકારહેતૌ સતિ વિક્રિયન્તે યેષાં ન ચેતાંસિ ત વૃથ ધીરાઃ' એવું અભિયુ-
ક્તોએ લક્ષણુ કર્યું છે. માટે જો તમો અધિષ્ઠાતા હો તો તમોએ અધિષ્ઠિત
એવા જનોમાં ધર્મસંકરતા (ધર્મલોપ)નો પ્રસંગ નથી. આ બાબત
એમજ છે એમ જાણીને તમારી 'સર્વ જનોનાં સ્વામિપણામાં આજ હું
સ્થાપના કરું છું. ભીષ્મપિતાનું ધૈર્ય ભારતમાં રાજધર્મોમાં ભીષ્મ પ્રતિ
શ્રીકૃષ્ણવાક્યમાં કહ્યું છે—'ત્વાં હિ રાજ્યે સ્થિતં રક્ષીતે સમગ્રાન્નમરોગિ-
ણમ્ । સ્ત્રીસદૃશૈઃ પરિવૃતં પદ્યાગ્ન્યેવોર્ષરિતસમ્' ॥૩૩॥ સુગ્રતઃપિ કહે-
છે—હે નૃપ ! ભગવાન્ શ્રીનારાયણમુનિ સદ્ગુરુ શ્રીરામાનંદ મુનિનું આવું
વચન સાંભળીને, ક્ષણ કાળપર્યંત મનમાં વિચાર કરીને દિગ્વિત્ ઉદાસીન
જેવા થઇને તેમના પ્રત્યે બોલ્યા ॥૩૪॥

શ્રીનારાયણમુનિ પચીશ શ્લોકથી કહે છે—પોતાના ગુરૂની આજ્ઞા
શિષ્યે પોતાને શિરે ધારણુ કરી રાખવી બોધ્યે, આજ સનાતન સર્વશ્રેષ્ઠ
સ્વધર્મ છે. તથાપિ આ વચન હું કેવળ શિરે ધારણુ કરું છું પરંતુ
એમાં હું અત્યંત નિરૂત્સાહ છું, તો ઉત્સાહે રહિત અનભિમત એવા
કાર્યમાં મને ન પ્રેરવો બોધ્યે એવી હું નમ્ર પ્રાર્થના કરું છું. તમો
પ્રભુ છો એટલે આવા આશ્ચર્યપદમાં રહીને પણ નિર્લેપ જ્ઞાનતત્ત્વની
પેઠે સ્વચ્છ આશયથી વર્તવાને તમો એક જ યોગ્ય છો, હું તો સમર્થ
નથી ॥૩૫॥ હે સત્પતે ! તમો તો ધર્મતત્ત્વના વેત્તા છો. અધિકારના

ર્ણિધર્માન્સમાશ્રિત્ય સ્થિતસ્ય ચલુ સત્પતે ! । एतत्त्वद्वचनं मन्ये
 लोकशास्त्रजुगुप्सितम् ॥३६॥ आध्याय यद्वन्धमात्रमपि कुर्वे पला-
 यनम् । सोऽहं तासां कथं स्त्रीणां करिष्ये निकटे स्थितिम् ॥३७॥
 स्त्रीप्रसङ्गो मुमुक्षूणां महान् पाशो हि बन्धकृत् । मुक्ता अप्यभव-
 न्मृष्टા વહવો યેન તત્ક્ષણે ॥૩૮॥ નૈષ્ઠિકવ્રતવાન્ પુંસ્ત્રીમેદદૃષ્ટ્યાપિ
 વર્જિતઃ । કવ્યશૃંગ્લઃ સ્ત્રીપ્રસન્નાન્નપ્યોઽભૂત્સ્વવૃદ્ધતાત્ ॥૩૯॥
 સન્નાત્સજ્ઞાયતે કામઃ કામાત્ક્રોધોઽભિજાયતે । ક્રોધાન્નવતિ

સેદને લીધે ધર્મનાં પણ સેદ હોય છે. હું આ આચાર્યપદ જે વિવિધ જન-
 સમાજના પ્રસંગને કરનારું છે તેનો અધિકારી નથી. નૈષ્ઠિક વર્ણિધર્મોને
 અનુસરીને વર્તતા જનને તે આ વચન (ઉપદેશ પ્રસંગથી સ્ત્રી ધનાદિકનું
 સાનિધ્ય કરનારું) લોક તથા શાસ્ત્રથી નિહિત છે એમ હું નિશ્ચયથી માનું
 છું. એ રીતે અભિપ્રાય છે તો હું આનો અધિકારી શી રીતે થઉં ॥૩૬॥
 જે સ્ત્રીઓનો ગંધમાત્ર પણ જે હું સહન કરવા બીલકુલ સમર્થ નહિ થતાં
 તેનાથી દૂર પલાયન કરી જઉં છું. એજ હું એજ સ્ત્રીઓની સમીપે સંચ-
 રણનો પ્રસંગ લાવનાર આ બવહારને શી રીતે સ્વીકાર કરી શકું ॥૩૭॥
 મુમુક્ષુ મનુષ્યોનાજ એક ઉપયોગનો ઉપદેશરૂપ સત્કર્મના પ્રસંગથી પ્રાપ્ત
 થતો એવો પણ પ્રમદાનો દર્શન લાપલ્લાદિરૂપ પ્રસંગ મુમુક્ષુઓને મહાન્-
 અજર અંધન કરનાર પાશરૂપજ છે, કારણ કે મુક્તપ્રાપ્ત (સિદ્ધ સાધન-
 વાળા) અનેક પુરૂષો પણ જે પ્રમદાપ્રસંગથી તેજ ક્ષણમાં મુક્તલાવ-
 માંથી ભ્રષ્ટ થઈ ગયા છે ॥૩૮॥ નૈષ્ઠિક વ્રતમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા અને 'આ
 સ્ત્રી છે કે પુરૂષ છે' એવી સેદદૃષ્ટિએ રહિત એવા પણ ઋષ્યશૃંગ ના-
 મના મુનિ સ્ત્રીપ્રસંગથી ખોતાના બૃહદ્વ્રતમાંથી વિભ્રષ્ટ થયા હતા ॥૩૯॥
 આ અર્થ લગવાનેજ ગીતામાં કહ્યો છે—સંગચક્રી કામ (વિષયોપસોગની
 તીવ્ર વાંછારૂપ) ઉત્પન્ન થાય છે. તે કામનો કોઈ પ્રતિઘાત કરે તો તેની
 ઉપર તુરત ક્રોધની ઉત્પત્તિ થાય છે (આ અર્થ સુપ્રસિદ્ધ છે) ક્રોધમાંથી
 સંમોહ (કાર્યાકાર્યના વિવેકે વિરહિતતારૂપ) થાય છે. સંમોહચક્રી સ્મૃતિ
 (શાસ્ત્રજન્ય તત્ત્વસ્મરણરૂપ) નો વિનાશ થાય છે. સ્મૃતિનો નાશ થતાં

સમ્મોહઃ સમ્મોહાત્સ્મૃતિવિભ્રમઃ ॥૪૦॥ સ્મૃતિભ્રંશાદ્બુદ્ધિનાશો
 બુદ્ધિનાશાત્પ્રણયતિ । સ્ત્રીપ્રસન્નાત્તતઃ સ્વામિન્વિમેષ્યહમિહ ધુ-
 વમ્ ॥૪૧॥ ન કુર્યાત્કર્હિંચિત્સર્વ્યં મનસિ હ્યનવશ્યિતે । યદ્વિદ્મ-
 માધિરાત્તીર્ણં ચસ્કન્દ તપ પેશ્વરમ્ ॥૪૨॥ નિત્યં દદાતિ
 કામસ્ય હિદ્રં તમસ્તુ યેઽરયઃ । યોગિનઃ કૃતમૈત્રસ્ય પત્યુર્જાયેવ
 પુંશ્વલી ॥૪૩॥ કામો મન્યુર્મદો લોભઃ શોકમોહમયાદયઃ । કર્મ-

બુદ્ધિનાશ (કલ્યાણનો ઉઘમ કરી લેવાના કરેલા નિશ્ચયનો નાશ) થાયછે.
 બુદ્ધિનો નાશ થતાં સ્વયં નાશ પામે છે એટલે અતે નરકભાગી થાય છે.
 આવું ગીતાવાક્ય છે માટે હે સ્વામિન! હું આ લોકમાં સ્ત્રીયોના પ્રસંગ-
 થકી નિશ્ચે અત્યંત લય પામુંછું ॥૪૦-૪૧॥ ફરીથી પણ પ્રમદાપ્રસંગના
 પરિત્યાગમાં શ્રીમદ્ભાગવતનાં વચનો પ્રમાણુ માટે કહે છે—સ્વભાવ-
 થીજ અતિશય ચચળ હોવાથી એક રૂપની સ્થિતિએ રહિત એવું મન
 કદાચિત્ જીતું હોય તોપણ તેનો વિશ્વાસ, જેણે બળાત્કારથી ધન્દ્રિયો
 જીતી હોય એવાપણ મોક્ષાર્થી પુરૂષે મનનો સ્વભાવ વિચારીને ક્યારેય
 પણ નજ કરવો. જે મનના વિશ્વાસને લીધે પૂર્વે તેનો સંગ કરનારા શિવ
 સૌભરી આદિક સમર્થ જનોનું પણ બહુ કાળે સંપાદન કરેલું પોતાનું તપ
 પ્રચ્યુતિ પામી ગયું ॥૪૨॥ યોગાભ્યાસમાં નિષ્ઠાવાળો થઈને જે પોતાના
 મનનો વિશ્વાસ કરે તો તે મન પ્રકૃતિથી ચપળસ્વભાવ હોવાથી ઉત્પન્ન
 થતો કામ અને તેની પાછળ ઉત્પન્ન થતા ક્રોધમદાદિ અરિઓને પોતામાં
 નિત્ય પ્રવેશાવકાશ આપેછે. તેમાં આ લૌકિક દૃષ્ટાંત છે—જેમ પુંશ્વલી નારી
 પોતાનો વિશ્વાસ કરનારા પતિનો નિત્ય અરિ જે ભર નર તેને અવકાશ
 આપીને તેનો ઘાત કરાવેછે તેમ મન પણ કામાદિકવડે યોગીને ભ્રષ્ટ કરે
 છે ॥૪૩॥ હવે કામ અને તેની પાછળ પ્રવર્તનારા અરિઓને કહે છે—
 કામ, ક્રોધ, મદ, લોભ, શોક, મોહ, લય, માન, મત્સર વિગેરે નિત્યવૈરિઓ
 વિશ્વાસ કરેલા મનના અવલબનથી ઉદ્ભવે છે અને આ કર્મબંધન પણ જે
 મનોમૂળક છે, તો પ્રકૃતિથી ચપળ એવા મનને કયો બુધ જન સ્વીકાર
 કરે; એટલે ‘મન મારે વશ વર્તે છે’ એવા વિશ્વાસથી કોણ સ્વીકાર કરે?

વન્ધશ્ચ યન્મૂલઃ સ્વીકુર્યાત્કો નુ તદ્વુઘઃ ॥૪૪॥ કર્તવ્યો મનસઃ
સક્નો યદિ ભૂતાનુકમ્પયા । તત્રાપ્યુપેક્ષા યુકૈવ યતઃ કર્મફલં
જગત્ ॥૪૫॥ વ્યયાપિ મનોઽન્યતઃ કૃષ્ણાદ્યે યોજયન્તિ તે । મૃગ-
સક્નાદ્ધરતવન્દ્રશ્યન્ત્યેવ નિજસ્થિતેઃ ॥૪૬॥ પ્રદીપ્તેઽગ્નો નિપાતં વા
ચરં મન્યે વિપાશનમ્ । નત્વહં સ્ત્રેણસમ્બન્ધં કદાચિદપિ કસ્યચિત્
॥૪૭॥ ધનાદીનાં પ્રસક્નોઽપિ ન મે રુચિરસ્તથા । સુશીલોઽપિ
દુરાચારે પ્રવૃત્તો યેન જાયતે ॥૪૮॥ ધનાસક્ત્યા વસિષ્ઠોઽપિ પુરા

કોઈ પણ નજ કરે ॥૪૪॥ ફરીથી પણ આ બાબતમાં મોક્ષધર્મનું વચન
પ્રમાણપણે આપે છે—યદપિ પ્રાણીપીડનના પ્રદર્શનથી તેની ઉપર કૃપા
કરવી તેતો પરમ ધર્મ છે, તેવી કૃપાને લીધે મનનો સગ (તેના નિવારણ
માટે તેમા મનની આસક્તિ) કરવો પડે છે. પણ તેમા અધિકારી તો
અન્ય છે (હું નથી) 'નામુકં ક્ષીયતે કર્મ કરપકોટિશતૈરપિ । અવશ્યમેવ
મોક્ષમ્ કૃત કર્મ જુમાશ્રમમ્' એમાં કહ્યા પ્રમાણે 'જગતની ગતિ કર્મક-
ળને અનુસારે થયા કરે છે' એમ બાણનારાએ તેમા પણ (ભૂતદયામા
પણ) ઉપેક્ષા રાખવી એજ યુક્ત છે પણ મનનો સગ કરવી યોગ્ય નથી,
કેમકે પોતે દયા કરનાર બ્રહ્મ થાય છે. કૃપાકારણને લીધે કરેલો સ્નેહપણ
બધન માટે થાય છે, કારણ કે કૃષ્ણથકી અન્યમા કરેલો સ્નેહ બધન કાર-
કળ છે. સ્વસ્વરૂપમા દૃઢ નિષ્ઠાવાળા પણ બારતણ મૃગના સગને લીધે
પોતાની ઉચ્ચ સ્થિતિમાંથી અચ્યુતિ પામ્યા હતા તો તેની પેઠે બીજે પણ
કૃપામૂળક સ્નેહથી બધન પામેજ, માટે મનનો સગ દયાથીપણ નજ ક-
રવો ॥૪૫-૪૬॥ માટે હે સ્વામિન! હું દયામૂળક કે બીજા ધર્મકમૂળક
એવા પણ સ્ત્રીપ્રસંગથી પ્રદીપ્ત વહિમાં પડવું અથવા વિપલક્ષણ કરવું
તેને શ્રેષ્ઠ સમજું છું, પણ ક્યારેય પણ કોઈને પણ સ્ત્રીનો પ્રસંગ શ્રેષ્ઠ મા-
નતો નથી ॥૪૭॥ ધનાદિકનો પ્રસંગ પણ સ્ત્રીપ્રસંગની પેઠેજ કર છે, ધ-
ર્માનુબન્ધી એવો પણ ધનસમ્બન્ધ મને રૂચતો નથી, જે ધનપ્રસંગથી
સુશીલ પુરૂષ પણ પાપાચારમાં પ્રવર્તે છે ॥૪૮॥ પૂર્વે બ્રહ્માના પુત્ર વસિષ્ઠ-
નુનિએ પણ ધનાસક્તિને લીધે ધર્મવિવેકે વિહીન થઇને કાઈ પણ કારણ

અષ્ટમતિર્નૃપમ્ । નિર્મિ શશાપ ધર્મિષ્ઠં વ્યાસ્યદ્વેશ્યાસુતઃ સ્વયમ્ ॥૪૯॥ દેશઃ કાલઃ ક્રિયા ધ્યાનં શાસ્ત્રં દીક્ષા તથા મનુઃ । સન્નિવિ
યાદશા હોતે તાદૃક્ તત્સેવિનાં ફલમ્ ॥૫૦॥ શુભૈરેતૈઃ સેવિ-
તૈસ્તુ શુભા વુદ્ધિર્ભવેન્નૃણામ્ । અશુભૈસ્તૈર્ભવેદુદ્ધિરશુભા નાત્ર
સંશયઃ ॥૫૧॥ યાદશી યસ્ય વુદ્ધિઃ સ્યાત્કર્મ કુર્યાત્સ તાદશમ્ ।
કર્માનુરૂપં ચ ફલં પ્રાપ્તુયાત્સ તતઃ પુમાન્ ॥૫૨॥ અસતો વેશ-
કાલાદીન્ન સેવેત તતઃ સુધીઃ । વિદ્યાય તાન્શુભાનેવ હિતાર્થો
શીઘ્રમાશ્રયેત્ ॥૫૩॥ નિપીતં મદ્યમજ્જાદિ શાસ્ત્રશ્ચ વા જડં નરમ્ ।

વિનાળ ધર્મિષ્ઠ એવા પણ નિમિ નૃપને 'તારો દેહ તુરત પડી લાઓ' એવો
શાપ આપ્યો. સ્વયં વસિષ્ઠ પણ કોપ પામેલા નિમિનૃપે આપેલા પ્રતિશા-
પથી દેહનો ત્યાગ કરીને 'વેશ્યાસૂત' એવી આખ્યાયી વિખ્યાત થયા હતા
॥૪૯॥ દેશ (તીર્થ જેનાદિ ખવિત્ર) કાળ (સત્વોદયને પ્રવર્તાવનારો
કાળવિશેષ) ક્રિયા (કાયિકી માનસીકી સર્વ પ્રાણીઓનું પ્રિય કરનારી
ધર્મમાર્ગને અનુસરનારી) ધ્યાન (સર્વ લોકના ઈશ્વર સર્વના અંતર્યામી
સર્વદેવતામય શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન) શાસ્ત્ર (સત્વૈકપ્રકૃતિઓએ પ્રવર્તવિધું)
દીક્ષા (પારમૈકાંતિકી સકળ લોકનું શ્રેય કરનારી) મંત્ર (શ્રીકૃષ્ણમંત્ર)
સંગ (સંતોનો સંગ) આ દેશાદિક આઠ જેવા એટલે ઉક્ત શુભૈકપ્રકાર-
વાળા હોય તો તેને સેવનારાને શુભળ (કલ્યાણરૂપ) ફળ સિદ્ધ થાય
અને એથી વિરુદ્ધ અશુભ દેશાદિકને સેવે તો તેને અશુભળ ફળ થાય
॥૫૦॥ તેને બે શ્લોકથી સ્પષ્ટપણે કહે છે—જે આ આઠ શુભ દેશાદિ-
કને સેવે તો મનુષ્યોની શુદ્ધિ શુભ થાયળ. જે અશુભ દેશાદિકને સેવે તો
શુદ્ધિ અશુભળ થાય એમાં લેશ સંશય નથી. જે પુરૂષને જેવી (શુભ કે
અશુભ) શુદ્ધિ થાય તે પુરૂષ તેવુંજ (શુભ કે અશુભ) કર્મ કરે. તે પછી
તે પુરૂષ પોતાના શુભાશુભ કર્મને અનુસારે ફળને પામે ॥૫૧-૫૨॥
માટે પોતાના પરમ હિતની ઇચ્છાવાળા શુદ્ધિશાળી પુરૂષે અસત્ દેશકા-
ળાદિકનું સેવન કરવું નહિ, અસત્ દેશાદિકનો ત્યાગ કરીને સત્ દેશાદિક-
નુંજ સત્વર સેવન કરવું ॥૫૩॥ હવે સંગનું બળ વિવર્ણન કરવાપૂર્વક

માદયિત્વા યથા સઘો નયત્યુન્મત્તતાં સ્વલુ ॥૫૪॥ તથૈવ સ્ત્રી ધનં
વાપિ માદયિત્વા સ્વસેવિનમ્ । ઉત્પથં પ્રાપયત્યેવ વિદ્વાંસમપિ
સાત્ત્વિકમ્ ॥૫૫॥ ઈદ્વક્સ્વભાવમેવૈતદ્વર્તતે વસ્તુ સર્વથા । સ્વાભા-
વિકં ગુણં નૈવ હાતું શક્નોતિ કશ્ચન ॥૫૬॥ સ્ત્રીણાં વાઽતો ધના-
દીનાં પ્રસન્ને મમ નિશ્ચિતમ્ । સ્વાભાવિકી રુચિર્નાસ્તિ સત્યમેતદ્-
દામ્યહમ્ ॥૫૭॥ સદુરોક્તત્ત્વ યાજ્ઞાયાઃ પ્રતિવાદોઽપિ નોચિતઃ ।

‘સ્ત્રી અને ધન મહોત્પત્તિમાં હેતુ છે’ એમ સદૃષ્ટાંત કહેતા થકા તેનાથી
અવળા માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ બે શ્લોકથી કહે છે—જેમ મધ કે
હાંચ આદિક માદક વસ્તુનું બે અભણથી પણ પાન કરે તો જડ નરને
જેમ એમ શાસ્ત્રના નરને પણ મદ્યુક્ત કરીને તેજ ક્ષણમાં ઉન્મત્તપણાને
નિશ્ચે પમાડી દે છે, તેમજ નારી કે સુવર્ણાદિ ધન પ્રમાદથી પણ બે એક-
વાર સેવન કરેતો વિદ્વાન્ હોય કે સાત્ત્વિક હોય તેને પણ મદ્યુક્ત ક-
રીને હુમાર્ગે લઈ લાય છે. સાત્ત્વિકતા કે વિકૃતતા તેને કશું કરી શકે નહિ
॥૫૪-૫૫॥ આ સ્ત્રીધનાદિ પદાર્થ સર્વપ્રકારે પૂર્વોક્ત પ્રકૃતિવાળુંજ વર્તે
છે, તેનો બે પ્રમાદથી પણ સ્પર્શ કરે તો સંશોભ કરે છે, કારણ કે કોઈ પણ
પદાર્થ યોતામાં સહજ સ્વભાવથી રહેલો (અસાધારણ) ગુણ (માદકત્વ
કે હોષકત્વ આદિક)નો ત્યાગ કરવા સમર્થ થતો નથી. વસ્તુમાત્ર સ્વસ્વ-
ભાવાનુસારી છે ॥૫૬॥ માટે મારે પ્રકૃતિથીજ સ્ત્રી ધનાદિક પ્રસંગમાં નિશ્ચે
લેશ પણ રૂચિ નથી પરંતુ તેમાં પ્રદેષ પ્રવર્તે છે, આ વચ્ચે હું સત્યજ
કહું છું. એ રીતે એક તરફથી વિષયોમાં રહેલા દુરંત દોષોનો વિચાર મને
વિશેષ આકુળ કરે છે અને બીજી તરફથી સદૃશ એવા આપની આજ્ઞા
પ્રત્યુત્તર પ્રદાનથી પ્રતિરોધ પામવાને પણ યોગ્ય નથી, માટે મારા મનમાં
અત્યંત ખેદ થાય છે તો આ બાબતમાં મને શું હિતકર છે તે આપજ સુ-
વિચાર કરીને કહો. તમારા આશ્રિત સર્વજનોની ધર્મમર્યાદાના રક્ષણમાં
તમો સર્વથા સમર્થ છો તો સર્વના સ્વાભિપ્રણમાં (આચાર્યપદમાં) મારું
શું પ્રયોજન છે ? (નથી) માટે આપની આજ્ઞાને વશ વર્તનારા મને શિ-
ષ્યને આ કાર્યથી બીજા કોઈ કાર્યની આજ્ઞા કરો કે જે કાર્ય મને હિત

તેન મે સ્વિચતે ચેતસ્તતસ્ત્વં વ્રહ્મ મે હિતમ્ ॥૫૮॥ સર્વેષાં ધર્મમ-
ર્યાદારક્ષણેઽસિ ત્વમીશ્વરઃ । અતોઽત્ર કિં નુ મે કાર્યમેતદન્યત્પ્ર-
શાધિ મામ્ ॥૫૯॥ સુવ્રત ઠવાચ—પ્રતિવાક્યં ગુરુઃ શ્રુત્વા નારાય-
ણમુનેરિતિ । સ્વામિત્વં સ્થાપયંસ્તસિન્સ્વહાર્દં તમુવાચ સઃ ॥૬૦॥
શ્રીરામાનન્દસ્વામ્યુવાચ—સન્મતે ! શૃણુ મદ્વાક્યં ત્વદ્ધાર્દં વેદ્યહં નનુ ।
મયા ચત્ક્રિયતે તત્તુ વિચાર્યૈવ ન ચાન્યથા ॥૬૧॥ સમર્થો ધર્મર-
ક્ષાયામહં સ્વાશ્રિતદેહિનામ્ । વર્તે હિ સામ્પ્રતં ભૂમૌ સત્યમેતત્ત્વ-

કરનાર થાય ॥૫૭-૫૮॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન ! નારાયણમુ-
નિનું આવું પ્રતિવચન સાંભળીને ગુરૂ શ્રીરામાનન્દસ્વામીએ તેમને વિષેજ
સ્વામિત્વ સ્થાપવામાટેનો પોતાનો હૃદયગત અભિપ્રાય તેમને કહ્યો ॥૬૦॥
શ્રીરામાનન્દસ્વામી તેને અગીયાર શ્લોકથી કહેછે—હે સન્મતે !—તમો
સન્મતિ છો, કારણ કે આચાર્યપદમાં પ્રસંગપ્રાપ્ત ધર્માવિરોધી એવું
પણુ શ્રી ધનાદિકનું સાન્નિધ્યપણુ વિષયગત દોષોની આલોચના કરીને
તેનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છો છો. તથાપિ આ મારું વચન સાવધાન મન રાખી
સાંભળો હું તમારું હાર્દ નિશ્ચયથી બાણું છું. હું જે કાર્ય કરવા ઇચ્છું છું
તે સારી રીતે વિચારીનેજ કંઈ છું. વિચાર્યા વિના કાંઈ પણ કાર્ય કરતો
નથી ॥૬૧॥ ‘નિભશ્રિત જનોની ધર્મરક્ષામાં હાલ તમો સમર્થ છો’ એમ
જે તમોએ કહ્યું તે સત્યજ છે. કેમકે આ વર્તમાન કાળમાં ભૂમિ ઉપર
આશ્રિતોને ધર્મમાં હું વર્તાવું છું, પરંતુ હે સુવ્રત ! આ દેહ કર્મગતિથી
પ્રાપ્ત થઈને કાળ તથા જરાથી અભિભૂત થઈ ગયો છે, એટલે હવે તેનો
ત્યાગ કરવા ઇચ્છું છું. આ દેહને સો વર્ષ કે સહસ્ર વર્ષ ધારણ કરી રાખ-
વાથી કશો અર્થ નથી, કેમકે જેમ નૌકા સામા તટની પ્રાપ્તિ માટેજ છે
તેની પેઠે આ દેહ નિઃશ્રેયસનું સાધન સપાદન કરીને પછીથી કૃતકૃત્ય
થતાં દેહનો ત્યાગ કરી દેવો ઉચિત છે. મને તો શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર
સિદ્ધ થયો છે, તથાપિ ગુરૂપરપરાપ્રાપ્ત, શિષ્યજનોના સમુજ્જવનરૂપ
ધર્મભાર મેં વહન કર્યો છે. આ ધર્મભાર આરોપણ કરવા સત્પાત્રની
શોધ કરતાં મેં આટલો કાળ નિર્ગમન કર્યો છે. આ મહાન ધર્મસરક્ષણ

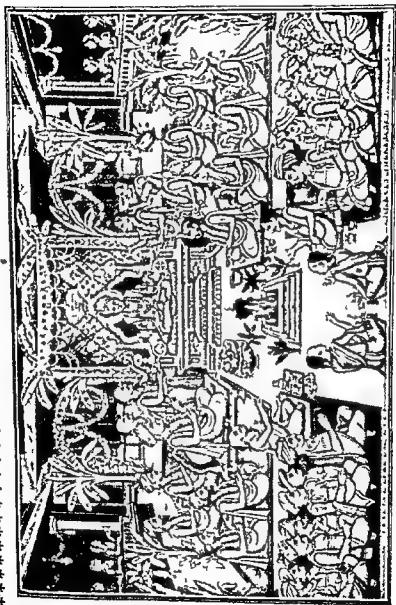
યોચ્યતે ॥૬૨॥ તથાપિ ત્વયિ સન્નિષ્ઠ્યે ધુરમધ્યસ્ય સુવત ! ।
 નિશ્ચિન્તઃ કૃતકાર્યોઽહં હાતુમિચ્છામ્યદો વપુઃ ॥૬૩॥ ન ત્વાદૃશં
 કચ્ચિદન્યં પશ્યામ્યન ચ ધૂર્વદમ્ । અતો મદ્વચનં તાત ! કર્તુમ-
 હંસિ સર્વથા ॥૬૪॥ વર્ણિનાં વ્રતમદ્ભઃ સ્યાત્સ્ત્રીભિઃ સમ્ભાષણા-
 દિના । ઇતિ ત્વયોદિતં ચત્તત્સત્યમેવ ન સંશયઃ ॥૬૫॥ અન્યે તે
 વર્ણિનો યેષાં ક્ષ્યાદિમિર્લુપ્યતે વ્રતમ્ । અમાનુષક્રિયસ્ત્વં તુ ન
 વર્ણી પ્રાકૃતો હ્યસિ ॥૬૬॥ વર્તિતું સ્ત્રીસહસ્રેષુ નિર્વિકારતયાઽનઘ !
 સ્વર્ણપુજેષ્વપિ તથા શકિરસ્તિ તવૈવ હિ ॥૬૭॥ સૂર્યનારાયણઃ
 સાક્ષાદ્વરદાતા તવ પ્રભુઃ । કામાદે રક્ષણં કર્તા રાજતે હૃદયે તવ

હારને ઉપાડનાર મારા શિષ્યોમાં તમારા સીવાય બીજો કોઈ પણ સમર્થ
 હું જોતો નથી, તો સન્નિષ્ઠ્ય એવા આપને વિષે આ ધર્મધુર ધારણ કરી
 નિશ્ચિત થઈ કૃતાર્થ થઈને આ દેહનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છુ છું હે તાત ! આ
 ધર્મધુરને વહન કરવામાં સમર્થ તમારા જેવો કોઈ પણ મારા શિષ્યોમાં
 હું જોતો નથી, તો આ મારા વચનને તમો સર્વ પ્રકારે પાળવાને યોગ્ય
 છો 'શુરૂ વચનનુ પ્રતિપાલન અવશ્ય કરવું એજ શિષ્યવ્યવહારનો પરમ ધર્મ
 છે' એમ તમો બલ્યો છો તો આ કાર્ય અવશ્ય કરશોજ ॥૬૨-૬૪॥ 'સ્ત્રી
 યોની સાથે સલાપણાદિ બ્યવહાર કરવાથી વર્ણિઓના વ્રતનો વિલોપ થાય'
 એમ જે તમોએ કહ્યું તે સત્યજ છે એમા સશય નથી જે વર્ણિઓના વ્ર-
 તનો વિનાશ સ્ત્રી ધનાદિકથી થાય તેતો તમારાથથી બીજા છે, (તમો નહિ)
 તમોતો માનુષ એજાવાળા વર્ણી નથી કિંતુ કોઈ અપ્રાકૃત પુરૂષ છો (પ્ર-
 કૃતિ પરવશોને વ્રતવિનાશનો પ્રસંગ છે) ॥૬૫-૬૬॥ વર્ણી હે નિર્દોષ
 નારાયણમુને ! આપનું ઐશ્વર્ય સ્મરણ કરો-જે સર્વ જગતના ચક્ષુરૂપ સ-
 મર્થ સાક્ષાત્ સૂર્યનારાયણ દેવ છે તેમણે તમારી તીવ્ર તપશ્ચર્યાથી પરમ
 પ્રસન્ન થઈને વરદાન દીધું છે, તે પોતે તમારા હૃદયતળમા સર્વદા કામાદિ
 શત્રુઓથી ભય ટાળતાથકા બગતા વિરાજે છે, તો તમો સહસ્રો સહસ્ર
 સ્ત્રીઓમાં પણ તથા કાચનપુલ્કેમાં પણ નિર્વિકારપણે રહેવાને યોગ્ય છો
 એટલુંજ નહિ પણ તમારી સહજ સ્વભાવે પણ એવી અપૂર્વ અદ્ભુત

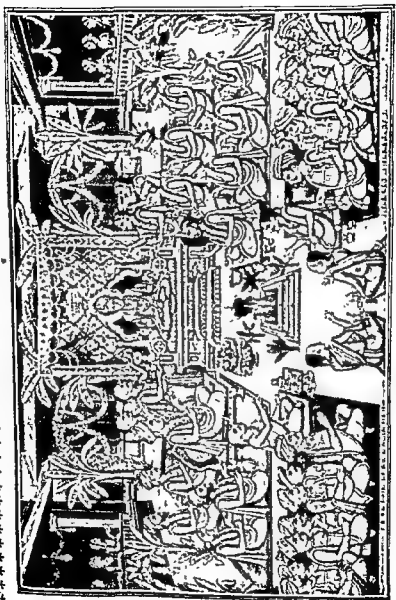
॥૬૮॥ સર્વથેવ સમર્થસ્ત્વં વિદિતોઽસિ મયાક્ષસા । અતશ્ચિરન્ત-
નાનેતાનપિ હિત્વા ત્વમર્થસે ॥૬૯॥ ત્વદન્યે વર્ણિનસ્ત્વહ્ન ! સ્ત્રી-
કથાશ્રવણાદપિ । અપ્રા ભવેયુઃ સહસા ક્લિં પુનર્દર્શનાદિભિઃ
॥૭૦॥ સંસર્ગઃ સ્ત્રીધનાદીનાં ત્યાજ્યોઽતઃ સર્વથેવ તૈઃ ।
ત્વં ત્વીશ્વરઃ સ્વાશ્રિતાનાં કુરુ ધર્માદિરક્ષણમ્ ॥૭૧॥ સુમત
ઉવાચ—ઇત્યાકર્ણ્ય ગુરોર્વાક્યં માનયન્તં સ વર્ણિરાદ્ । પ્રતિ-
જગ્રાહ તદ્વાક્યમનિચ્છન્નપિ ભૂપતે ! ॥૭૨॥ સ્વવાર્ચીત્યં સ્વીકૃ-

શક્તિ છે ॥૬૭-૬૮॥ સર્વ પ્રકારથીજ (પ્રકૃતિથી, તપોમહિમાથી અને
સૂર્યદેવના વરદાનથી) તમોજ અંતરના અરિઓને પરાલવ કરીને અને
અધર્મનો વિનાશ કરીને ધર્મરક્ષણ કરવા સમર્થ છે. આ તમારા સામ-
ર્થ્યને હું તત્ત્વથી બાણું હું માટે તમારી અપેક્ષાએ પ્રાચીન (જુના) એવા
પણુ આ મુક્તાનદાદિ મારા શિષ્યોને લાગ કરીને આ ધર્મકાર્ય કરવા માટે
તમારીજ પ્રાર્થના કરું છું—શિષ્યલાવથી આજ્ઞા (હુકમ) કરતો નથી
પણુ પ્રાર્થના કરું છું. આ ધર્મધુર વહનરૂપ કાર્યમાં તમો, મારા શિષ્ય
છતાં મારી પ્રાર્થનાને યોગ્ય છે. તો ગુરૂની આજ્ઞાનું ગૌરવ શિષ્યને તો
ધર્મવિશેષરૂપ હોવાથી આદરણીય છે એમ માનતા તમારે મારી પ્રાર્થના
તો વિશેષપણે આદર કરવા યોગ્ય હોયજ ॥૬૯॥ હે નારાયણમુને ! તમારા
વિના બીજા જે આ વર્ણિઓ છે તેતો સ્ત્રીકથાશ્રવણમાત્રમાં પણ તત્ક્ષણ
કદાચિત્ સ્વધર્મમાંથી ભ્રષ્ટ થાય તો સાક્ષાત્ સ્ત્રીઓના સંદર્શન સંભાષણાદિ
પ્રસંગથી ભ્રષ્ટ થાય એમાં તો કહેવુંજ શું ? થાયજ. માટે તેઓતો સ્ત્રી
ધનાદિકથી સર્વથા દૂરજ રહીને સ્વધર્મનું સંરક્ષણ લહે કરો. તમો તો ત્રિગુ-
ણને વશ નથી પરંતુ ગુણો તમારે વશ વર્તે છે, માટે સર્વથા સમર્થ એવા
તમો મારી આજ્ઞાને અનુસારે ધર્માદિકનું રક્ષણ કરો ॥૭૦-૭૧॥

સુવ્રતતત્ત્વપિ કહે છે—હે ભૂપતે ! વર્ણિરાદ્ શ્રીહરિ ગુરૂનું આવું વાક્ય
સાંભળીને પોતાને તેની ઈચ્છા નથી તથાપિ સ્વામીશ્રીને સન્માન આ-
પવા પૂર્વક ‘ગુરૂવચન અવશ્ય પ્રતિપાલન કરવુંજ બેધએ’ એવો વિનિ-
શ્ચય કરીને તેમનું વચન સ્વીકાર કર્યું ॥૭૨॥ તે પછી મુનિપતિ શ્રીરામા-

जेतपुरसां श्रीरामानन्दस्वामी श्रीहरिनो विधिपूर्वक पट्टाभिषेक करेछे.

जेतपुरमां श्रीरामानन्दस्वामी श्रीहरिनो विधिपूर्वक पद्मसिपेक फरेछे.

તાયાં તેનાથ સ મુનીશ્વરઃ । ઉપવેશ્ય સ્વાસને તં ચન્દનાદિ-
 મિરાર્ચિચત્ ॥૭૩॥ મહોત્સવં કારયિત્વા ગીતવાચપુરોગતમ્ ।
 સુપ્રસન્નમનાઃ સ્વામી સ્વાશ્રિતાનિદમઘ્વીત્ ॥૭૪॥ શ્રીરામાનન્દ-
 સ્વામ્યુવાચ—શ્રુણ્વન્તુ મામકાઃ સર્વે ગૃહિણસ્ત્યાગિનસ્તથા । અયં
 નારાયણમુનિર્મમ સ્થાનેઽસ્તિ નિશ્ચિતમ્ ॥૭૫॥ મનુષ્યાणां સુદુ-
 પ્પાપૈઃ સમ્પન્નઃ સહુણેરયમ્ । યુષ્માકં ધર્મમર્યાદાપાલનેઽસ્ત્યેવ
 શક્તિમાન્ ॥૭૬॥ તદેતદ્વિનમારભ્ય સ્થેયમસ્યેવ શાસને । સર્વેભ-
 વન્નિરિત્યાદા મમ પાત્યેવ સર્વથા ॥૭૭॥ સ્વામિન્નેવં કરિષ્યામ
 હત્યુચુસ્તે તતોઽસિલાઃ । પ્રાજ્ઞાલિ વર્ણિરાજં ચ તદોવાચ પુનર્ગુણઃ

નદસ્વામી આતુ પોતાનું વચન ભગવાને સ્વીકાર કરવાથી તેમને પોતાના
 અસાધારણ આસનમા (ગાદીએ) બેસાડીને ચંદન પુષ્પાદિકવડે પ્રેમથી
 પૂજા કરાવી અને આ આચાર્યાભિષેકમહોત્સવ ગીત ગવરાવા અને વાછત્ર
 વલવાપૂર્વક કરાવીને પોતાનું દીર્ઘ વાહિત સફળ થતા મનમા બહુ રાજ
 થઈને શ્રીસ્વામી પોતાના તમામ આશ્રિતોપ્રત્યે એમ બોલ્યા ॥૭૩-૭૪॥

શ્રીરામાનંદસ્વામી કહે છે—હે મારા આશ્રિત શુદ્ધસ્થો ! તથા ત્યા-
 ગીઓ ! તમો સર્વે સાવધાન મનથી સાક્ષીઓ આ નારાયણમુનિ મારા સ્થા-
 નમા (ગાદીએ) સ્થાપ્યા છે માટે મારી માફક માનવા તથા પૂજવા કે-
 વળ સ્થાનમા સ્થિતિમાત્ર નહિ કિંતુ મારાથથી તમોને બે સદુપદેશાદિ-
 રૂપ અલભ્ય લાભ મળતો હતો તેને પણ આ ઉપાડવા માટે સર્વથા સમર્થ
 છે આ નિશ્ચયની વાત છે એમા સત્ય નથી ॥૭૫॥ એમના વિજ્ઞાન વે-
 રાન્મ શમ ક્ષમાદિ ગુણો બે મનુષ્યોને સુદુર્લભ છે તે આ સદગુણોએ પ-
 રિપૂર્ણ છે, માટે તમોને ધર્મમર્યાદાનું પરિપાલન કરાવા વાસ્તે આ સર્વથા
 સમર્થ છે ॥૭૬॥ માટે આ ક્વિસને આરબીને તમારે સર્વેએ આ નારાય-
 ણમુનિનીજ આજ્ઞામાં નિરતર વર્તવું મારી આ આજ્ઞા (સર્વને દિત કર-
 નારી) તમોએ અવશ્ય પાળવી ॥૭૭॥ હે રાજન્ ! તે પછી આવો શ્રી-
 સ્વામિનો સમાદેશ સાક્ષીને સર્વે તે ત્યાગી શુદ્ધી સિધ્ધો 'હે સ્વામિન્ !
 આપની આજ્ઞાને વશ વર્તનારા અમો આપના કહેવા પ્રમાણેજ કરીશું' એમ

॥૭૮॥ મહામુને ! પ્રસન્નોઽસિ મદાદાપાલનાત્ત્વયિ । અતસ્ત્વં વા-
ન્નિઠતાન્સ્યસ્ય વરાન્વરય કાંશ્ચન ॥૭૯॥ અદેયં નાસ્તિ મે કિન્ચિ-
ત્તુભ્યં વ્રહ્માણ્ડગોલકે । મહાપુરુષ ! તદ્વહિ નિશ્ચિતં નિજવાન્નિ-
તમ્ ॥૮૦॥ મુત્રત ઉવાચ—ઇતિ સન્નોદિતસ્તેન વરાર્થં સ મહામુનિઃ ।
નીલરુપઃ ઉવાચેદં સર્વેજીવદયાનિધિઃ ॥૮૧॥ શ્રીનીલરુપઃ ઉવાચ—
યદિ ત્વ વરદાનપાત્રતા મે વિત્તર તદા તુ મયેપ્સિતાન્વરાંસ્ત્વમ્ ।
મૃદુલપદસરોરુહદયે મે મતિરચલાસ્તુ સદેવ નન્દસૂનોઃ ॥૮૨॥
હ્રદ ચ યદુરુદુ.સમન્તકાલે હ્યગણિતવૃશ્ચિકદંશતુલ્યમાહુઃ । યદિ-

બોલ્યા તે સમયમા સ્વામીશ્રી બે હાથ બેમણે બેઝ્યા છે (સ્વામીની આસાની
વાટ બેઈ રહેલા) એવા વર્ણનાજ શ્રીનારાયણમુનિપ્રતિ ફરીથી બોલ્યા કે
હે મહામુને ! મારા વચનનુ તમોએ પ્રતિપાલન કર્યું તેથી હું તમારી ઉપર
અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું, તો હાલમાં મારાથકી સ્વવાહિત કેટલાક વર માગો
॥૭૮-૭૯॥ હે મહાપુરુષ ! આપ આસકામ અને આશાએ રહિત છો એ
ટલે આપને મારાથકી બ્રહ્માણ્ડની અદર કાંઈ પણ વરપ્રાપ્તિ વર તો નથીજ
તથાપિ મારા મનને પ્રસન્ન કરવા કેટલાક વર માગો, આ વર વરવારૂપ
મારૂંજ વાહિત (મારે માટેજ) સ્પષ્ટપણે કહો આ બ્રહ્માણ્ડ ગોલકમા
મારે તમોને કાંઈ પણ ન આપવા યોગ્ય નથી ॥૮૦॥

મુત્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! શ્રીસ્વામીએ આ પ્રકારે પ્રેરેલા મ-
હામુનિ શ્રીનીલકંઠ ભગવાન્ સ્વયં સર્વ જીવોની ઉપર કૃપાનાનિધિ હોવાથી
એનું વચન બોલ્યા ॥૮૧॥ તે વચન શ્રીનીલકંઠ ભગવાન્ પાંચ શ્લોકથી ક-
હેછે—હે સ્વામિન્ ! બે હું આપના વરપ્રદાનનો પાત્ર હોઈ અને આપ
મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો મેં વાહેલા આ વરો આપવાને યોગ્ય છો.
(તે વરો કહે છે) હે ગુરો ! નદનંદન શ્રીકૃષ્ણના (યોગિજનોની હૃદય ગુ-
હામા નિવાસ બેનો છે અને સમસ્ત લક્ષ્મણનોએ બેનો નિરતિશય મક-
રદરસ આસ્વાદન કર્યો છે એવા) કોમળ ચરણકમળયુગળમાં મારે પ્રીતિ
નિરતર નિશ્ચળ રહો યજ્ઞાદિ સાધનથી કે સ્વર્ગાદિ સાધ્ય (કળ) થી નહિ
અતરાય પામીને (તેમા નહિ વળગીને) અમૃતપ્રવાહની પેઠે આસ્વાદ

તરદપિ તચ્ચ વૈષ્ણવાનાં ભવતુ મમાથ ચ તે તુ સન્ત્વદુઃખાઃ ॥૮૩॥
 કચિદપિ મુવિ કૃષ્ણમક્તિભાજાં નિજકૃતકર્મવશાદવદ્યમોગ્યમ્ ।
 હૃદયદુઃખ તથાઽચ્ચવસ્ત્રદુઃખં તદપિ મમાસ્તુ ન તુ પ્રજેશ ! તેપામ્
 ॥૮૪॥ ઘજરમણકથા ચ યત્ર યત્ર પ્રથિતગુણાશ્ચ ભવેયુરીશ ! સ-
 ન્તઃ । મમ ભવતુ સદૈવ તત્ર વાસો ન તુ ભવસક્કધિયાં કચિત્પ્ર-

સેતાં થકા સદાય અનુવર્તો) ॥૮૨॥ જે વૈષ્ણવો-આપના ચરણના સમ-
 શ્રયથી શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિ નિષ્ઠાવાળા છે તે વૈષ્ણવોને તો પરલોકમાં પીડાનો
 પ્રસંગ બીલકુલ નથી, કારણ કે તેતો કર્મબંધનમાંથી મોક્ષ પામશે. કિંતુ
 આ લોકમાં ગુણમય દેહસખ-ધે કરેલું જે દુઃખ છે તેતો અવશ્ય ભોગ-
 વુંજ પડશે. તે દુઃખમાં આ દુઃખતો સર્વથી અતિ અધિક છે કે જે પ્રાણુ-
 પ્રયાણુ સમયે પ્રાણીઓને પરવશપણે પ્રાપ્ત થાય છે. તે આ અગણિત વી-
 છીના વિપકંટક સાથેના ડંસના દુઃખ જેવું દુઃસહ તે દુઃખ તે વૈષ્ણવોને
 ન થાય. તે દુઃખ પ્રારબ્ધનું કળ છે તે અવશ્ય તેમણેજ ભોગવુંજ પડશે ।
 એમ કહેતા હો તો તે દુઃખ મનેજ પ્રાપ્ત થાય અને આથકી પણ બીજું
 પણ જે કંઈ દુઃસહ દુઃખ તેમને થવાનું હોય તેપણુ મનેજ ભલે થાય,
 પરંતુ તે વૈષ્ણવોતો દુઃખે રહિતજ થઈ જાય ॥૮૩॥ વળી હે પ્રજેશ !
 (આશ્રિતજનોના પરિપાળક) કૃષ્ણભક્તોને જે પ્રારબ્ધકર્મને આધીનપણે
 અવર્જનીય આ ભૂમિ ઉપર કવચિત્ જળમાં કે સ્થળમાં કે વનમાં
 આધિદૈવિક આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક દુઃસહ દુઃખ પ્રાપ્ત થવાનું
 હોય તે ભલે મને એકલાનેજ આવો તથા અન્ન વસ્ત્ર વિગેરે નહિ
 મળવાના કલેશકારણથી જે અધિક દુઃખ છે તે પણ સર્વ મનેજ ભલે
 મળે, પણ તેઓને તે થાઓ નહિ (મારે તો સર્વથી અધિક આજ વાંછિત
 વર છે) ॥૮૪॥ વળી હે ઈશ ! જે પ્રદેશમાં વિશેષપણે મનરમણ શ્રીકૃ-
 ષ્ણની દિવ્યકથાઓનો પ્રસંગ હોય તથા વિખ્યાત લક્ષણવાળા સાંધુઓ વર્તતા
 હોય એવા પ્રદેશમાંજ આ પૃથ્વીતળમાં તેતે સ્થળમાં વિચરતા, કોઈ
 વખત નિવાસ કરતા, વસ્તુતાએ નિયત સ્થાન વિનાના એવા પણ મને નિ-
 વાસ સદાય પ્રાપ્ત થાય અને એવા સતોની સાથેજ સમાગમ મળે. સસારમાં

સદ્ગે ॥૮૫॥ યાજ્ઞી મે ગુણકીર્તને ભગવતઃ કર્ણો કથાયાઃ શ્રુતૌ
 સેવાયાં ચ ભુજૌ સ્મૃતૌ ચ હૃદયં મૃયાદૃશૌ લોચને । કૃષ્ણાર્થં વ
 મમ ક્રિયાઽસ્તુ સકલા શારીરિકી માનસી દુઃસદ્ગઃ કચનાપિ મા-
 સ્તિવદ્ વિમ્બો ! દેહિ ત્વમેતાન્વરાન્ ॥૮૬॥ ગુરત્ ઉવાચ—અર્થં સ ભ-
 ગવાન્ કૃષ્ણોપાસનારીતિમજ્જસા । સેવારીતિં સદુરોચ્ય શિક્ષય-
 ન્નાત્મસંશ્રિતાન્ ॥૮૭॥ શોભયંશ્ચ સ્વાનુકૃતં નરનાટ્યં નરાધિપ ! ।
 ર્જશ્ચરોઽપિ ગુરં ભવત્યા પ્રાર્થયામાસ મક્કચત્ ॥૮૮॥ ઇતિ સમ્પ્રા-
 ર્થયન્તં તં પ્રોવાચ વચનં ગુરુઃ । મનોરથાસ્તે સમ્પૂર્ણા ભવિષ્યન્તિ
 ન સંશયઃ ॥૮૯॥ પરોપકારૈકપરાયણાય નારાયણાયેતિ ઘરાન્સ

આસક્ત મનવાળા (પશુસંધર્મા) ઓના પ્રસંગમાં મારો વાસ ક્યારેય
 પશુ નજ થાય ॥૮૫॥ હે વિમ્બો ! મારી વાણી ભગવાનના ગુણગાનમાં સદા-
 કાળ ગુલતાન રહો. મારા કર્ણ કૃષ્ણકથાના શ્રવણમાં રમણુ કરો. મારા હાથ
 ભગવાનની પરિચર્યામાં નિરંતર પ્રવર્તો. મારું મન ભગવાનના અખંડ ચિંત-
 નમાં સલગ્ન રહો. મારાં નેત્ર ભગવાનનાં દર્શન કરવામાં આસક્ત રહો.
 એ રીતે બીજી જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને કર્મન્દ્રિયો ભગવાન સંબન્ધી વિષયો-
 માંજ આસક્ત રહો. મારી શરીર સખન્ધી બે ક્રિયા (સન્મુખ ઉઠવું પ્રદ-
 ક્ષિણ કરવી પ્રણામ કરવો વિવેરે) તથા મનસખન્ધી બે ક્રિયા (ધ્યાન-
 રૂપ) તે સર્વે એક શ્રીકૃષ્ણનાજ સંબન્ધવાળી થાઓ. કૃષ્ણથક્રી અન્ય કુ-
 સંગ ક્યારેય પણ મારે થાઓ નહિ. આ વરો અને તમો આપો ॥૮૬॥
 સુમતઃકપિ કહેછે—હે નરાધિપ ! ભગવાન્ શ્રીહરિકૃષ્ણે આ પ્રકારે કોઇ
 એકાંતિક લક્ષ્મણ હોય એની પેઠે ગુરૂની પ્રાર્થના કરી. યદ્યપિ સ્વયં સર્વ-
 શ્વર અને સંપૂર્ણ સમસ્તકામ છે તથાપિ પોતે જગતનો ઉપકાર કરવા
 સ્વીકારેલા નરનાટ્યને શોભાડવા સાડ કૃષ્ણોપાસનનો પ્રકાર અને ગુરૂ-
 ચરણપરિચરણનો પ્રકાર તત્પથી નિલગ્નિત જનોને શિખવવા વાસ્તે આ
 પ્રકારે વર માટે પ્રાર્થના કરી ॥૮૭-૮૮॥ હે રાજન્ ! પૂર્વોક્ત પ્રકારે વાં-
 ળિત વરોની પ્રાર્થના કરતા શ્રીનારાયણુનિપ્રત્યે ગુરૂ શ્રીરામાનંદસ્વામી
 વચન બોલ્યા કે—હે વર્ણીન્દ્ર ! તમારા તમામ મનોરથો પરિપૂર્ણ થશે, એમાં

દત્ત્વા । સ્થિતસ્તદીયાનનપદ્મમેવ વિલોકતે સ્થિરયાત્મદૃષ્ટ્યા
 ॥૧૦॥ તસ્મૈ પ્રસન્નોઽથ ચ સોઽપિ કૃષ્ણઃ સ્વાતિપ્રિયાયાત્મયધાર્થ-
 યોધમ્ । દદાવચિન્તં વિદધત્તર્મીશો વિવેદ તં સોઽપિ નિજેષ્ટદે-
 વમ્ ॥૧૧॥ ગોલોકસંસ્થાક્ષરદિવ્યધાન્નિ યાદૃક્ સ્વદૃષ્ટ્ય વૃહદ્-
 નાદૌ । વિલોમ્ય તં તાદૃશમેવ કૃષ્ણમાનન્દવાર્ધૌ નિમમજ્જ સઘઃ
 ॥૧૨॥ ચિરં નિભાત્યાથ તમેવ મક્ષરક્ષાવિધાનાય ચ ધર્મગુણ્યે ।
 તન્નાગતં હૃદયગત્ય સઘો નિશ્ચિન્ત આસીનૃપ ! પૂર્ણકામઃ ॥૧૩॥
 નૃનાટનં તસ્ય વિમોર્ધિંધિત્સોર્હાર્દં ચિદન્નાન્યજનાય તત્તુ । પ્રાકા-

સંશય નથી ॥૮૯॥ હે રાજન્ ! રામાનંદમુનિ સમસ્ત આશાએ રહિત,
 સ્વતઃ પરિપૂર્ણ, પરોપકારપરાયણ એવા નારાયણમુનિને વર આપીને પછી
 બેસીને પોતાની સ્થિર દૃષ્ટિથી તેમના મુખકમળને નિર્નિમિષપણે નિહા-
 ણવા લાગ્યા ॥૯૦॥ એ રીતે પોતાવિષે જેમણે નિર્નિમિષપણે દૃષ્ટિ દીધી છે
 અને સાવધાન મનવાળા અને પોતાને અતિશય પ્રિય એવા તે સ્વામીની
 સમસ્ત ચિંતા (મનોબ્યાપારરૂપ) શમાવા સાડ તેમની ઉપર બહુ પ્રસન્ન
 થઇને તુરત સ્વસ્વરૂપનો યથાર્થ સાક્ષાત્ યોધ આપ્યો. સ્વામીએ પણ
 એજ ક્ષણમાં (આ મારા હૃદયે વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ છે' એમ ય-
 થાર્થપણે બહુચું ॥૯૧॥ આ લોકમાં રહેલાં વૃદાવનાદિ ક્ષેત્રોમા નિવાસ
 કરી રહેલા પોતાને ધ્યાનકાળમાં હૃદય વિષે સ્કુરણાયમાન થએલા, ગો-
 લોકની અંદર રહેલા દિવ્ય અક્ષર ધામમાં જેવા સ્વરૂપવાળા શ્રીકૃષ્ણ
 ધ્યાનદૃષ્ટિથી પ્રથમ નિરખ્યા હતા તેવાજ સ્વરૂપવાળા તે શ્રીહરિકૃષ્ણ-
 ભગવાનને પ્રત્યક્ષ લાળીને રામાનંદસ્વામી તત્કાળ પરમાનંદના સાગરમાં
 નિમજ્જ થઈ ગયા ॥૯૨॥ હે નૃપ ! તે પછી તેવાજ સ્વરૂપથી પોતાની પાસે
 જણાતા ભગવાન્ શ્રીહરિકૃષ્ણને બહુ કાળપર્યંત એકાગ્ર દૃષ્ટિથી લાળીને,
 'ભક્તોની અને એકાંતિક ધર્મની રક્ષા કરવા આ અવતાર ધારણ કરીને
 આ સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં સ્વયં ભગવાન્ પધાર્યા છે' એમ પોતાના મનમાં વૃદ્ધ
 નિશ્ચય કરીને, તેજ ક્ષણમાં ધર્મભારના રક્ષણની ચિંતાએ રહિત થઈ પૂર્ણ-
 કામ થઈ ગયા ॥૯૩॥ એ રીતે શ્રીહરિના સ્વરૂપનો જેમને સાક્ષાત્કાર થયો

શયદ્દેદનમાત્મવુદ્ધમેકાન્તિકો ભક્તવરો યતોઽસૌ ॥૧૪॥ તસિ-
સ્તતઃ શિષ્યધિયં વિદ્યાય નિજેશવુદ્ધા હૃદિ ભાવયન્ સઃ । વૃત-
સ્તદાદ્યેર્નિજશિષ્યમુલ્લેસ્તતઃ ફણિગ્રામસિયાય ભૂપ ! ॥૧૫॥ इति
શ્રીસત્સંજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે નારાયણમુનિસ્વામિત્વ-
સ્થાપનનામૈકોનપદ્ધિતમોઽધ્યાયઃ ॥૫૧॥

સુપ્રત ડવાચ— એકાદશ્યા મોક્ષદાયાસ્તત્ર ચક્રે મહોત્સવમ્ । દ્વા-
દશ્યાં ભોજયામાસ સાધૂન્વિગ્રાન્સહસ્રશઃ ॥૧॥ દત્ત્યા દાનાનિ વિ-
પ્રેમ્યઃ પ્રાતર્ભદ્રાભિધાં નદીમ્ । ઉપેત્ય તસ્યાં સ સ્નાત્વા રહઃસ્થાન

છે અને મનુષ્યનાશ્વ કરવા ઇચ્છતા પ્રભુ શ્રીહરિનો હૃદયગત અભિપ્રાય
યથાર્થપણે જાણતા એવા રામાનંદસ્વામીએ પોતે જાણેલું પૂર્વોક્ત પ્રત્યક્ષ
શ્રીહરિકૃષ્ણના સ્વરૂપનું વિજ્ઞાન પોતાથકી બીજ કોઈ પણ જનની આ-
ગળ તેમની ઇચ્છા નહિ હોવાથી પ્રકાશ કર્યું નહિ, કેમકે સ્વયં સ્વામી સ-
મસ્ત લક્ષ્મીમાં ઉત્તમ એકાંતિક લક્ષ છે એટલે એકાંતિક લક્ષો લગવા-
નું હાઈ જાણી જઘને તેને અનુસારેજ વર્તે છે ॥૬૪॥ હે ભૂપ ! તે દિવ-
સને આરંભીને શ્રીહરિકૃષ્ણ લગવાનમાં ‘આ મારા શિષ્ય છે’ એવી કુદ્ધિનો
લાગ કરીને ‘મારા ઇષ્ટદેવ સાક્ષાત્ લગવાનુ લોકોના ઉદ્ધાર અર્થે અવતર્યા
છે’ એમ પોતાના હૃદયમાં દૃઢ નિશ્ચયથી જાણીને લગવાનુ પ્રમુખ જેમાં
છે એવા પોતાના મુક્તાનંદાદિ અગ્રેસર શિષ્યોને સાથે લઘને રામાનંદસ્વામી
જેતપુરથી ફેલેલ્લી ગામમાં આજ્ઞા ॥૬૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજીવને...
નારાયણમુનિસ્વામિત્વસ્થાપનનામૈકોનપદ્ધિતમોઽધ્યાયઃ ॥૫૧॥

અધ્યાય ૬૦ મો.

સુપ્રતઃકપિ કહેછે—હે રાજન ! તે ફેલેલ્લી ગામમાં શ્રીરામાનંદસ્વા-
મીએ મોક્ષદા (માગશર શુક્લપક્ષની) એકાદશીનો મહોત્સવ (શ્રીકૃ-
ષ્ણની મહાપૂજા કરવારૂપ) કરીને, બીજે દિવસે દ્વાદશીએ હજારો હ-
જાર સાધુ આઘણોને જમાવ્યા ॥૧॥ અને ત્રયોદશીના પ્રાતઃકાળમાં પાત્ર
વિગ્રેને વિવિધ ગો-ભૂમિ-મુવર્ણાદિ દાનો દીધાં. તે પછી સદ્રા નામની ન-
દીએ જઘને તેમાં સ્નાન કરી પાછા સ્વસ્થાનમાં આવીને, એકાંત સ્થળમાં

ઉપાવિશત્ ॥૨॥ વદ્ધપદ્માસનસ્તસિન્ સમાધિં વિદધદ્ધરૌ । તદિ-
 ચ્છયા જહૌ સઘો માનુર્પીં તનુમુદ્ધવઃ ॥૩॥ મુક્તો દુર્વાસસઃ શાપા-
 દ્વદરીમેત્ય પૂર્વવત્ । પ્રાવર્તયત્ કૃષ્ણમર્કિં સિદ્ધદેહઃ સ ભૂપતે !
 ॥૪॥ વિક્રમાર્કશકાન્નાગશરદ્ધસ્તીન્દુસમ્મિતે । વર્ષે માર્ગે ત્રયો-
 દશ્યાં શુક્લે સોઽન્તર્દષે ગુરૌ ॥૫॥ સદ્ધીર્તયન્તો નામાનિ શ્રીકૃ-
 ણ્ણસ્ય તદાઽધિલાઃ । તન્મુલ્લૈકદશઃ શિષ્યા વિવિદુસ્તમુપારતમ્

એક ॥૨॥ તે એકાંતસ્થળમાં પદ્માસન વાળીને પોતાના ઇષ્ટદેવપણે બ-
 લેલા તે આ દિવ્ય નરાકાર સાક્ષાત્ શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાનમાં સમાધિ-
 થિતની એકાગ્રતા કરતા થકા તેમનાજ શુભ સંકલ્પથી તે આ ઉદ્ધવાવ-
 વતાર રામાનંદમુનિએ માનુષી તનુનો તત્કાળ ત્યાગ કરી દીધો ॥૩॥ હે ભૂ-
 પતે ! અંને દુર્વાસા ઋષિના શાપમાંથી મુક્ત થઈ સિદ્ધ દેહ પામીને બદ-
 રિકાશ્રમમાં આવીને પૂર્વની પેઠે કૃષ્ણની ભક્તિ પ્રવર્તાવી, એટલે એક કૃષ્ણ-
 નાજ અવલમનવાળી ભક્તિપરાયણ થયા. (આનો અભિપ્રાય એવો છે
 કે—શ્રીકૃષ્ણે પ્રથમ પોતાનું જ્ઞાન ગ્રહણ કરાવા ઉદ્ધવજીને બદરિકાશ્રમમાં
 મોકલ્યા હતા, ત્યાં તેવી રીતે વર્તતાં દુર્વાસાના શાપથી ભૂમિ ઉપર રામા-
 નંદ નામથી વિખ્યાત થઈ પોતાના પૂર્વ નામથી (ઉદ્ધવ) સંપ્રદાય પ્રવ-
 ત્તાઓ. ત્યાર પછી એકાંતિક ધર્મની સ્થાપના માટે શ્રીહરિ નામથી ફરીથી
 પ્રકટેલા શ્રીકૃષ્ણને પામીને, તેમને પોતાના આચાર્યપદમાં સ્થાપીને, અને
 તેમને અક્ષરધામાધિપતિ પુરૂષોત્તમ સ્વેષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણ બાણીને, તેમનું
 વિજ્ઞાન આપવા તેમનીજ આજ્ઞાથી ફરીથી પણ બદરિકાશ્રમમાં જઈને,
 ત્યાં રહેલા તનુ આદિક મુનિઓને શ્રીહરિના સ્વરૂપ ગુણ અરિત્રનું જ્ઞાન
 ઉપદેશ કરી, તેમની ઇચ્છાથી તેમના અક્ષરધામમાં ગયા) ॥૪॥ તેમના
 તનુત્યાગનો સમય કહે છે—વિક્રમાર્ક રાબ્દના શકાભષથી નાગ-૮ શર-૫
 હસ્તિ-૮ અને ઈન્દુ-૧ આ અંકોની અવળી ગતિ કરીને- માપેલા વર્ષમાં
 એટલે સં. ૧૮૫૮ માં માગશર માસના શુકલપક્ષની ત્રયોદશી તિથિએ
 ગુરૂવારે રામાનંદમુનિ ભગવાનના સંકલ્પને અનુસારે શાપમાંથી મુક્ત થઈ
 આ લોકમાંથી અતર્ધાન થઈ ગયા ॥૫॥ તે સમયમાં તેમના મુખ સન્મુ-

॥૬॥ તત્પાર્થમેત્ય સંવીક્ષ્ય નાડીપ્રાણવિહીનતામ્ । સાશ્રુનેત્રા વ-
 મ્ભૂવુસ્તે વિધ્રાન્તા ઇવ સર્વશઃ ॥૭॥ હરિસ્તુ ધૈર્યમાસાઘ દેશકા-
 લોચિતક્રિયઃ । ધર્મશાસ્ત્રાર્થપારીણઃ સ્નાત્વા કેશાનવાપયત્ ॥૮॥
 પુનઃ સ્નાત્વા ચન્દનેન ચર્ચયામાસ તદ્વપુઃ । પુષ્પાવીરગુલાલાઘૈ-
 સ્તદાનર્ચ્ય નનામ ત્ર ॥૯॥ પિતૃમેઘવિધાનેન ક્રમાત્કુર્વન્ સ
 તત્ક્રિયાઃ । વિમાનં કારયિત્વાશુ તર્સિસ્તત્સંન્યધારયત્ ॥૧૦॥
 ઘનર્વ્યસિતસૂક્ષ્મેણ વાસસાચ્છાઘ તત્રિભિઃ । શિષ્યૈરન્યૈઃ સમં
 નિન્યે સ્નાતેર્મદ્રાં વિમાનકમ્ ॥૧૧॥ વિષ્ણુસૂક્તં દ્વિજાઃ પેઠુસ્તદાર્ણીં
 કૃષ્ણકીર્તનમ્ । મૃદઙ્ગઙ્ગર્જરોપેતં ચક્રુઃ સન્તોઽશ્રુચક્ષુપઃ ॥૧૨॥ ન-

ખજ એકાથ દૃષ્ટિ જેમની છે અને ભગવાનના નામોનુ કીર્તન કરતા તે-
 મના સમય શિષ્યો ચેષ્ટાએ રહિત હોવાથી ગતપ્રાણ બહુને તેમની પાસે
 પરવરીને સ્પર્શથી નાડી પ્રાણે વિહીનતા વિનિશ્ચય કરીને, વિશ્વાંત જેવા
 થઈ અશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ ગયા, અર્થાત્ રૂદન કરવા લાગ્યા ॥૬-
 ૭॥ સ્વયં શ્રીહરિતો અસાધારણ ધૈર્ય ધારીને દેશકાળોચિત ક્રિયામા હુ-
 શણ અને ધર્મશાસ્ત્રના સારાર્થના પારને પામેલા હોવાથી પ્રથમ યથાવિધિ
 સ્નાન કરી, શિષ્યાવર્ણત મસ્તકકેશ મુકાવીને ફરીથી સ્નાન કરી, સ્વામિ-
 ના તે શબ્દશરીરને ચંદનથી ચરચીને તેને પુષ્પ અષીર ગુલાબ શાલ
 આદિ પૂજેપકરણથી પુજીને નમસ્કાર કર્યો ॥૮-૯॥ તે પછી સ્વામિનો
 ઔર્ધ્વદંઢિક સ્કાર પિતૃમેઘ વિધાનથી અનુક્રમે કરતાં પ્રથમ જલદી
 વિમાન કરાવીને, તેમાં સ્વસ્તિકાસન કરાવેલ સ્વામિનું શરીર આરોપણ
 કર્યું ॥૧૦॥ તે વિમાનને અહમૂલ્ય જ્યેષ્ઠ સૂક્ષ્મ ઉત્તમ વસ્ત્રથી આચ્છાદન
 કરી, સ્નાન કરેલા મુકુદાનદાદિ ત્રણ શિષ્યો સાથે સ્વયં શ્રીહરિ તે વિમાન
 બદ્રા નદીને તીરે લઈ ગયા ॥૧૧॥ તે સમયમા સ્વામિના શિષ્ય બ્રાહ્મણો
 વિષ્ણુસૂક્તનો આઠ કરતા કરતા ચાલ્યા અને તેમના ચરણકમળના સમા-
 શ્રયવાળા તેમની ભક્તિપરાયણ સાધુઓ તેમનો વિયોગ નહિ સહન થવાથી
 અશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ મૃદગ ઝાઝર વિગેરે વાજાનો વાજવાપૂર્વકે
 કૃષ્ણકીર્તન કરતા કરતા ચાલ્યા ॥૧૨॥ સ્વામિના શબ્દને ઊપાડનારા નારા-

યાસ્તટે શુચિસ્થાને તન્નિધાય ચ તે ચિતામ્ । ચક્રુઃ શ્રીલ્ખન્દુ-
લસીપિપ્પલાનાર્દ્રદારુભિઃ ॥૧૩॥ તત્ર તદ્દેહમાધાય જ્ઞપિતં સ્ત્રગ્વિ-
ભૂપિતમ્ । આજ્યલિપ્તં તતઃ કૃષ્ણો દ્વાહોત્તપનાગ્નિના ॥૧૪॥ આ-
જ્યં જુહાવ મધ્યે ચ તતો દગ્ધે કલેચરે । શમયિત્વામ્ભસા વહ્નિ-
નઘાં તદ્ભક્ષ્ય સોઽક્ષિપત્ ॥૧૫॥ સહ્યુઃ સર્વે તતો નઘાં શિપ્યા હરિ-
પુરઃસરાઃ । દત્ત્યોદકં ચ ગુરવે પુનઃ જ્ઞાન્તિ સ્મ તે નૃપ ! ॥૧૬॥
તતો ગત્વા ફણિગ્રામમૂપુસ્તે ચ શુચાન્વિતાઃ । ઉપોપનં દિને તસ્મિ-
ન્કુર્યન્તિ સ્મ નિરોજસ્તઃ ॥૧૭॥ દ્વિતીયેઽહનિ પત્રાણિ લિખિત્વા
કતિચિન્નરાન્ । નાનાદેશસ્થમકેભ્યઃ પ્રૈપયત્સ સદમ્રણીઃ ॥૧૮॥
તે યાચયિત્વા પત્રાણિ જ્ઞાત્વાન્તર્ધિં ગુરોર્મુચઃ । મૃશં શુચાકુલા
આસન્ પુરુષાશ્ચ સ્ત્રિયોઽલિલાઃ ॥૧૯॥ હિત્વા સર્વાણિ કાર્યાણિ

યલુમુનિપ્રમુખ વર્ણિઓએ ભદ્રા નદીના તટમાં કોઈ પવિત્ર પ્રદેશમાં તે
વિમાન મુકીને ચંદનવૃક્ષ તુલસી અને પિપળી આદિકનાં મુકાં કાઠોથી
ચિતા રચી ॥૧૩॥ તે પછી શ્રીહરિકૃષ્ણ વર્ણિએ નદીના જળથી સ્નાન
કરાવેલા, પુષ્પહારાદિકથી અલંકાર કરેલા, સ્વામિના તે દેહને તે ચિતામાં
આરોપણ કરી, પછી ઘીથી લેપ કરેલા તે દેહનો ઉત્તપન નામના અગ્નિથી
દાહ કર્યો ॥૧૪॥ અર્ધો દાહ થતાં ઘીથી હોમ કર્યો, તે પછી તેમનો દેહ
દગ્ધ થઈ જતાં જળવડે અગ્નિને શમાવીને તે ભસ્મ તે નદીમાં નાંખી
દીધી ॥૧૫॥ હે નૃપ ! તે પછી શ્રીહરિ અગ્રેસર જેમાં છે એવા સર્વે શિષ્યો
નદીમાં સ્નાન કરી ગુરૂને જળાંજળી આપીને ફરી સ્નાન કરીને ત્યાંથી પાછા
વળ્યા ॥૧૬॥ રડતા રડતા ક્ષેત્રેણી ગામમાં આવીને શોકે યુક્ત થઈને રહ્યા.
શોક વેગથી ગ્લાનિ પામેલા બળવર્ણત એવા સર્વે શિષ્યોએ તે દિવસે ઉ-
પવાસ કર્યો ॥૧૭॥ તે પછી બીજે દિવસે સદગ્રેસર શ્રીહરિએ સ્વામિના
અતર્ધાન સમાચાર સૂચવનારા કાગળો લખી, તેને પહોંચાડનાર કેટલાક
નરોને નાનાદેશમાં રહેલા ભક્તોને જણાવા માટે મોકલ્યા ॥૧૮॥ નાના દે-
શમાં રહેલા ભક્ત સ્ત્રીપુરુષો તે પત્રો વાંચીને, ભૂમિથકી ગુરૂના અંતર્ધાન
સમાચાર જાણીને (વસ્ત્રે સહિત સ્નાન કરી) શોકપ્રતિશયથી અતરમાં બા-

॥૬॥ તત્પાર્શ્વમેત્ય સંવીક્ષ્ય નાહીપ્રાણવિહીનતામ્ । સાશ્રુનેત્રા વ-
 મ્ભુવુસ્તે વિધ્રાન્તા ઇવ સર્વેશઃ ॥૭॥ હરિસ્તુ ધૈર્યમાસાઘ દેશકા-
 લોચિતક્રિયઃ । ધર્મશાસ્ત્રાર્થપારીણઃ ક્ષાત્વા કેશાનવાપયત્ ॥૮॥
 પુનઃ ક્ષાત્વા ચન્દનેન ચર્ચયામાસ તદ્વપુઃ । પુષ્પાવીરગુલાલાઘૈ-
 સ્તદાનર્ચ નનામ ચ ॥૯॥ પિતૃમેઘવિધાનેન ક્રમાત્કુર્વન્ સ
 તત્ક્રિયાઃ । વિમાનં કારયિત્વાશુ તર્ક્ષિસ્તત્સંન્યધારયત્ ॥૧૦॥
 અનર્ઘ્યસિતસૂક્ષ્મેણ વાસસાચ્છાઘ તદ્વિમિઃ । શિષ્યૈરન્યૈઃ સમં
 નિન્યે ક્ષાતૈર્મદ્રાં વિમાનકમ્ ॥૧૧॥ વિષ્ણુસૂક્તં દ્વિજાઃ પેઠુસ્તદાનીં
 કૃષ્ણકીર્તનમ્ । મૃદઙ્ગઙ્ગર્શરોપેતં ચક્રુઃ સન્તોઽશ્રુચક્ષુપઃ ॥૧૨॥ ન-

પછી એકાદ્ય દૃષ્ટિ જેમની છે અને લગવાનના નામોનું કીર્તન કરતા તે-
 મના સમગ્ર શિષ્યો એકાએ રહિત હોવાથી ગતપ્રાણ બહુને તેમની પાસે
 પરવરીને સ્પર્શથી નાહી પ્રાણે વિહીનતા વિનિશ્ચય કરીને, વિધ્રાંત જેવા
 થઈ અશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ ગયા, અર્થાત્ ઇંદન કરવા લાગ્યા ॥૬-
 ૭॥ સ્વયં શ્રીહરિતો અસાધારણ ધૈર્ય ધારીને દેશકાળોચિત ક્રિયામાં કુ-
 શળ અને ધર્મશાસ્ત્રના સારાર્થના પારને પામેલા હોવાથી પ્રથમ મધ્યાવિધિ
 જ્ઞાન કરી, શિખાવર્ણત મસ્તકકેશ મુંડાવીને ફરીથી જ્ઞાન કરી, સ્વામિ-
 ના તે શબ્દશરીરને ચંદનથી ચરચીને તેને પુષ્પ અખીર ગુલાબ શાલ
 આદિ પૂજોપકરણથી પુજીને નમસ્કાર કર્યો ॥૮-૯॥ તે પછી સ્વામિનો
 ઔર્ધ્વદંઢિક સંસ્કાર પિતૃમેઘ વિધાનથી અનુક્રમે કરતાં પ્રથમ જલદી
 વિમાન કરાવીને, તેમાં સ્વસ્તિકાસન કરાવેલું સ્વામિનું શરીર આરોપણ
 કર્યું ॥૧૦॥ તે વિમાનને બહુમૂલ્ય શ્વેત સૂક્ષ્મ ઉત્તમ વસ્ત્રથી આવચાદન
 કરી, જ્ઞાન કરેલા મુંડાનંદાદિ ત્રણ શિષ્યો સાથે સ્વયં શ્રીહરિ તે વિમાન
 લદ્રા નદીને તીરે લઈ ગયા ॥૧૧॥ તે સમયમાં સ્વામિના શિષ્ય આઠણો
 વિષ્ણુસૂક્તનો આઠ કરતા કરતા ચાલ્યા અને તેમના ચરણક્રમણના સમા-
 શ્રયવાળા તેમની લક્ષિપરાયણ સાધુઓ તેમનો વિયોગ નહિ સહન થવાથી
 અશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ મૃદંગ ઝાંઝર વિગેરે વાજાંત્રો વગવાપૂર્વક
 કૃષ્ણકીર્તન કરતા કરતા ચાલ્યા ॥૧૨॥ સ્વામિના શબ્દને ઉપાડનારા નારા-

ઘાસ્તટે શુચિસ્થાને તન્નિધાય ચ તે ચિતામ્ । ચક્રુઃ શ્રીચણ્ડતુ-
લસીપિપ્પલાનાર્દ્રદારુભિઃ ॥૧૩॥ તત્ર તદ્દેહમાધાય સ્નપિતં સ્નગ્નિ-
ભૂપિતમ્ । આજ્યલિસં તતઃ કૃષ્ણો દદાહોત્તપનાગ્નિના ॥૧૪॥ આ-
જ્યં જુહાવ મધ્યે ચ તતો દગ્ધે કલેવરે । શમયિત્વામ્ભસા વહ્નિ-
નદ્યાં તદ્ગ્લસ સોઽક્ષિપત્ ॥૧૫॥ સન્ધુઃ સર્વે તતો નદ્યાં શિષ્યા હરિ-
પુરઃસરાઃ । દત્ત્વોદકં ચ ગુરવે પુનઃ જ્ઞાન્તિ સ્મ તે નૃપ ! ॥૧૬॥
તતો ગત્વા પ્તણિગ્રામમૂપુસ્તે ચ શુચાન્વિતાઃ । ઉપોષણં દિને તસિ-
ન્કુર્ધન્તિ સ નિરોજસઃ ॥૧૭॥ દ્વિતીયેઽહનિ પત્રાણિ લિખિત્વા
કતિચિત્રરાન્ । નાનાદેશસ્થમકેભ્યઃ પ્રૈપયત્સ સદગ્રણીઃ ॥૧૮॥
તે વાચયિત્વા પત્રાણિ જ્ઞાત્વાન્તર્ધિ ગુરોર્મુવઃ । મૃશં શુચાકુલા
આસન્ પુરુષાશ્ચ સ્ત્રિયોઽસ્થિલાઃ ॥૧૯॥ હિત્વા સર્વાણિ કાર્યાણિ

યણુમુનિપ્રમુખ વર્ણિઓએ ભદ્રા નદીના તટમાં કોઈ પવિત્ર પ્રદેશમાં તે
વિમાન મુકીને ચંદનપૃષ્ઠ તુલસી અને પિપળો આદિકનાં મુકાં કાઠોથી
ચિતા રચી ॥૧૩॥ તે પછી શ્રીહરિકૃષ્ણ વર્ણિએ નદીના જળથી સ્નાન
કરાવેલા, પુષ્પહારાદિકથી અલંકાર કરેલા, સ્વામિના તે દેહને તે ચિતામાં
આરોપણ કરી, પછી ધીથી હોમ કરેલા તે દેહનો ઉત્તપન નામના અગ્નિથી
દાહ કર્યો ॥૧૪॥ અર્ધો દાહ થતાં ધીથી હોમ કર્યો, તે પછી તેમનો દેહ
દગ્ધ થઈ જતાં જળવડે અગ્નિને શમાવીને તે ભસ્મ તે નદીમાં નાંખી
દીધી ॥૧૫॥ હે નૃપ ! તે પછી શ્રીહરિ અગ્રેસર જેમાં છે એવા સર્વે શિષ્યો
નદીમાં સ્નાન કરી ગુરૂને જળાજળી આપીને ફરી સ્નાન કરીને લાંથી પાછા
વળ્યા ॥૧૬॥ રડતા રડતા ક્ષેણુણી ગામમાં આવીને શોકે યુક્ત થઈને રહ્યા.
શોક વેગથી જ્વાળા પામેલા જળવર્ણત એવા સર્વે શિષ્યોએ તે દિવસે ઉ-
પવાસ કર્યો ॥૧૭॥ તે પછી બીજે દિવસે સદગ્રેસર શ્રીહરિએ સ્વામિના
અતર્ધાન સમાચાર સૂચવનારા કાગળો લખી, તેને પહોંચાડનાર કેટલાક
નરોને નાનાદેશમાં રહેલા ભક્તોને જણાવા માટે મોકલ્યા ॥૧૮॥ નાના દે-
શમાં રહેલા ભક્ત સ્ત્રીપુરુષો તે પત્રો વાંચીને, ભૂમિથક્રી ગુરૂના અતર્ધાન
સમાચાર જાણીને (પત્રે સહિત સ્નાન કરી) શોકાતિશયથી અંતરમાં બ્યા-

સયોપા ગૃહિણો જનાઃ । શક્તિતો ધનમાદાય તત્રાજગ્મસ્ત્વરા-
 ન્યિતાઃ ॥૨૦॥ વર્ણિતસ્ત્યાગિનશ્ચૈતં વૃત્તાન્તમતિદુઃસદ્મ્ । શ્રુત્વા
 પ્રાપુઃ શુચં ભૂરિ વ્રહ્મભૂયં ગતા અપિ ॥૨૧॥ યત્ર યત્ર સ્થિતા યે યે
 તે તે સદ્યસ્તતસ્તતઃ । ફળિગ્રામમુપાજગ્મુઃ સ્નાત્વા ભક્તાઃ સહા-
 મ્બરમ્ ॥૨૨॥ તત્રાગતેભ્યસ્તેભ્યશ્ચ સાશ્રુહમ્ભ્યો યથોચિતમ્ । વા-
 સસ્થાનાદિ સ પ્રાદાન્નારાયણમુનિર્નૃપ ! ॥૨૩॥ દ્વિતીયદિનતો નિ-
 ત્યં ત્રયોદશદિ નાવધિ । સાર્થા શ્રીભગવદ્દીતામપરાહ્ણેઽશ્રુણોચ્છુ-
 ચિઃ ॥૨૪॥ અહ્વાનિ દ્વાદશ તથા ક્ષારાંશ્ચ લવણં નૃપ ! । આશૌચ-
 નિયમસ્યોઽસૌ નામક્ષયદુદારધીઃ ॥૨૫॥ સન્ધ્યાગ્નિકાર્યમુપયાનિ

હુળ થઈ ગયા ॥૨૬॥ તેમના ગૃહસ્થ શિષ્યો પોતપોતાની પત્નીઓ સાથે
 સર્વ બાવહારિક કાર્યનો ત્યાગ કરી યથાશક્તિ ધન લઈને ત્યા ત્વરાથી
 આવ્યા ॥૨૭॥ જે વર્ણિઓ તથા સાધુઓ તેમના શિષ્યો હતા તેઓ ગુરુના
 અતર્ધાનનુ અતિ દુ સહ વૃત્તાંત સાંભળીને પોતે બ્રહ્મભાવને પામેલા છે
 તથાપિ ગુરુવિયોગથી ઉત્પન્ન થએલા શોકવેગથી અતિશય વ્યાકુળ
 થઈ ગયા. ભગવાનના વિયોગમાં અને ગુરુના વિયોગમાં જ્ઞાનિઓને પણ
 દુઃખ થવું સમુચિતજ છે પણ અનુચિત નથી ॥૨૧॥ જે જે સાધુ બ્રહ્મ-
 ચારીઓ જે જે દેશમાં હતા તે સર્વે ભક્તો ગુરુનુ અતર્ધાન જે ક્ષણમાં
 શ્રવણ કર્યું, એજ ક્ષણમાં પહેરેલા વસ્ત્રે સહિત સ્નાન કરી તે તે દેશમાંથી
 ફેણેણી ગામમાં સત્વર આવ્યા ॥૨૨॥ હે નૃપ ! નારાયણમુનિએ ત્યાં
 આવેલા, ગુરુવિયોગની વ્યથાથી વિશેષ વ્યાકુળ થએલા (રૂદન કરતા) તે
 સમસ્ત શિષ્યોને યથાયોગ્ય નિવાસસ્થાન (ઉતારો) આદિક આપ્યું
 ॥૨૩॥ તે પછી ખીલ દિવસને આરંભીને તેર દિવસ સુધી પ્રતિદિન અપ-
 રાહ (ખપોર પછીના) કાળમાં શ્રીભગવદ્ગીતા અર્થસાથે શુદ્ધ થઈને
 શ્રવણ કરવા લાગ્યા ॥૨૪॥ હે નૃપ ! તથા 'હતિ સંશુલ્ય ગચ્છેયુઃ' ઇત્યા-
 દિથી યાજ્ઞવલ્ક્યે કહેલા આશૌચ નિયમોને પ્રતિપાલન કરતા મહામુનિ
 શ્રીનારાયણમુનિએ બાર દિવસપર્યંત શ્રીધર્મદેવના ઔર્ધ્વદૈહિક પ્રકર-
 ãમાં કહેલા ક્ષાર પદાર્થો અને લવણ લક્ષણ કર્યું નહિ-તેના વિનાજ લો-

નિત્યકર્માણિ તુ સ્વયમ્ । આશૌચેઽપિ સ્મૃતિવલાચકારાન્યાંસ્તુ
 નાસ્પૃશત્ ॥૨૬॥ આશૌચાન્યદિને ચક્રે નવશ્રાદ્ધં ગુરોઃ સ ચ ।
 એકાદશાહિકં કર્મ વૃષોત્સર્ગયુતં તતઃ ॥૨૭॥ ત્રયોદશપદાનીહ
 વિગ્રેભ્યોઽષ્ટવિધાનિ સઃ । દશ દાનાનિ ચ પ્રાદાદ્વાદીનિ સદ-
 ક્ષિણમ્ ॥૨૮॥ યથાવિધિ ચકારાથ કર્મ સ દ્વાદશાહિકમ્ । બ્રા-
 હ્મણાન્ભોજયામાસ તત્ર તત્ર ચ કર્મણિ ॥૨૯॥ ત્રયોદશાહિકં કર્મ
 ચકાર ચ તતો હરિઃ । તત્ર ચાભ્યર્ચયામાસ ત્રિંશતો બ્રહ્મચારિણઃ
 ॥૩૦॥ તેભ્યસ્તદુચિતાન્યેવ વાસાંસ્યેનાજિનાનિ ચ । મણિપ્રચાલ-
 માલાદિ દદૌ તાંશ્ચાપ્યભોજયત્ ॥૩૧॥ સ્વસ્તિવાચનકર્માન્તે તસ્મૈ
 ચ ગૃહિણો જનાઃ । સ્વસ્થશત્યનુસારેણ વાસાંસિ ચ ધનં દદુઃ

જન કર્યું ॥૨૫॥ આ હરિકૃષ્ણ બ્રહ્મચારીએ પોતાને આશૌચ હોવા છતાં
 પણ સ્મૃતિવિધિને અનુસારે સધ્યાવદન સાથપ્રાત હોમ દેવાયેનાદિ નિ-
 ત્યકર્મોનો ત્યાગ કર્યો નહિ (કિંતુ કરતા હતા) વર્ણુને સધ્યાદિ નિત્યકર્મો-
 નો નહિ ત્યાગ કરવાનો 'ન હ્યજેત્સૂતકે કર્મ બ્રહ્મચારી સ્વક ક્ષતિ' ઇત્યાદિ
 સ્મૃતિએ કહ્યો છે 'શુદ્ધયેત્તુ દશમેઽહનિ' એવું દિવોદાસનુ વચન છે તો
 પોતે અસ્પૃશ્ય હોવાથી કેવળ બીજા જનનો સ્પર્શ તો કરતા નહિ ॥૨૬॥
 આશૌચને છેલે દિવસે (દશમે દિવસે) તો ગુરુ યથાવિધિ નવશ્રાદ્ધ
 (વિપ્રમ શ્રાદ્ધ) કર્યું તે પછી વૃષોત્સર્ગે સહિત અગ્નીયારમે દિવસે કરવાનું
 કર્મ પણ કર્યું ॥૨૭॥ તેજ દિવસે કરવાના અષ્ટ પ્રકારનાં ત્રયોદશ પદ અને
 ગાયો આદિક દશ પ્રકારના દાનો દક્ષિણ સાથે વિગ્રેને યથાવિધિ આપ્યા
 ॥૨૮॥ તે પછી ચારમે દિવસે કરવાનું પિંડસયોજનાદિક કર્મ યથાવિધિ
 કર્યું અને તે તે કર્મમા બ્રાહ્મણો જમાડ્યા ॥૨૯॥ તે પછી શ્રીહરિએ તેરમે
 દિવસે કરવાનું વિષ્ણુશ્રાદ્ધાદિ કર્મ કર્યું, તે કર્મમા ત્રીશ બ્રહ્મચારીઓની
 કેસર ચદનાદિવડે પૂજા કરી ॥૩૦॥ તેમને તેમના આશ્રમોચિત વસ્ત્રો,
 મૃગયમ્ભો, મણિ પ્રવાળની જપમાળાઓ અને ગોપીચદન આદિક આપ્યું
 અને તેમને યથેષ્ટ જમાડ્યા ॥૩૧॥ તે પછી સ્વામિની ઉત્તરક્રિયા કરી
 પરવારેલા શ્રીનારાયણમુનિને સ્વસ્તિવાચન કર્મને અંતે સર્વ શુદ્ધસ્થ જ-

॥૩૨॥ તસ્મિન્દિને તુ તાન્સર્વાન્ ગૃહસ્થાંસ્ત્યાગિનો દ્વિજાન્ । તદ્ગ્રા-
મસ્થાંશ્ચાતિર્થીશ્ચ મોક્ષયામાસ વર્ણિરાટ્ ॥૩૩॥ ગીતાવાચકવિમ્બં
ચ પૂજયામાસ તદિને । વાસોભૂપાચન્દનાદ્યેર્દક્ષિણામિશ્ચ ભૂપતે !
॥૩૪॥ યથોચિતં ભૂપ ! વિધાય સોઽસ્થિલં ક્રિયાકલાપં વિધિનૌ-
ધ્યેદેહિકમ્ । ગુરોઃ સ્વકીયસ્ય સતીર્થ્યમણ્ડલં સમગ્રમેકન્ સમા-
હ્વયત્તતઃ ॥૩૫॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे
रामानन्दस्वामितिरोधान-तद्बुध्वदैहिकक्रियाविधिनामा पष्ठितमोऽध्याय ॥६०॥

પ્રથમપ્રકરણં સમાપ્તમ્ ।

નોએ પોતપોતાની શક્તિને અનુસારે દ્રવ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિગેરે આપ્યું
॥૩૨॥ તે તેરમાને દિવસેતો વણિરાટે તે સર્વ ગૃહસ્થજનો, ત્યાગિજનો,
ત્યા આવેલા વિગ્રો, ફણેણી ગામના સર્વ જનો અને ત્યા આવેલા ખીલ
અતિથિ જનોને યથેષ્ટ શ્રેષ્ઠ મિથાતથી સારી રીતે જમાવ્યા ॥૩૩॥ હે ભૂ-
પતે ! તે પછી શ્રીનારાયણુમુનિએ એજ દિવસે ગીતાવાચક વિગ્રની ચદન
પુષ્પહાર વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિગેરેથી તથા દક્ષિણાથી યથાયોગ્ય પૂજા કરી
॥૩૪॥ હે પ્રતાપસિંહ ભૂપ ! એવી રીતે નારાયણુમુનિએ પોતાના ગુરુનો
ઔર્ધ્વદેહિક સમગ્ર કર્મકલાપ યથાવિધિ યથાયોગ્ય કરીને, તે પછી
(ઔદમાને દિવસે) સર્વ લક્ષ્મીને હિતબોધ આપવા માટે પોતાના ગુરુના
ધ્યોનુ સમગ્ર મહાન સર્વ જનો યથાવકાશ બેસી શકે એવા ઉચિત સ્થા-
નમા સલા લરવા બોલાવ્યું ॥૩૫॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायण-
चरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे रामानन्दस्वामितिरोधान-तद्बुध्वदै-
हिकक्रियाविधिनामा पष्ठितमोऽध्यायः ॥६०॥

॥૩૨॥ તસ્મિન્દિને તુ તાન્સર્વાન્ ગૃહસ્થાંસ્ત્યાગિનો દ્વિજાન્ । તદ્વા-
મસ્થાંશ્ચાતિર્થીશ્ચ મોજયામાસ વર્ણિરાદ્ ॥૩૩॥ ગીતાવાચકવિપ્રં
ચ પૂજયામાસ તદિને । વાસોભૂપાચન્દનાદ્યૈર્દક્ષિણામિશ્ચ ભૂપતે !
॥૩૪॥ યથોચિતં ભૂપ ! વિધાય સોઽસ્થિલં ક્રિયાકલાપં વિધિનૌ-
ધ્વૈદૈહિકમ્ । ગુરોઃ સ્વકીયસ્ય સતીર્થ્યમણ્ડલં સમપ્રમેકત્ર સમા-
હ્વયત્તતઃ ॥૩૫॥ इति श्रीसत्सङ्गीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे
रामानन्दस्वामितिरोधान-तदूर्ध्वदैहिकक्रियाविधिनामा पष्ठितमोऽध्यायः ॥६०॥

પ્રથમપ્રકરણં સમાપ્તમ્ ।

નોએ પોતપોતાની શક્તિને અનુસારે દ્રવ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિગેરે આપ્યું
॥૩૨॥ તે તેરમાને દિવસેતો વાણિરાટે તે સર્વ ગૃહસ્થજનો, ત્યાગિજનો,
ત્યા આવેલા વિગ્રો, કુણેણી ગામના સર્વ જનો અને ત્યાં આવેલા ખીજ
અતિથિ જનોને યથેષ્ટ શ્રેષ્ઠ મિષ્ટાન્નથી સારી રીતે જમાવ્યા ॥૩૩॥ હે ભૂ-
પતે ! તે પછી શ્રીનારાયણુમુનિએ એજ દિવસે ગીતાવાચક વિપ્રની ચદન
પુષ્પહાર વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિગેરેથી તથા દક્ષિણાથી યથાયોગ્ય પૂજા કરી
॥૩૪॥ હે પ્રતાપસિંહ ભૂપ ! એવી રીતે નારાયણુમુનિએ પોતાના ગુરૂનો
ઔર્ધ્વદૈહિક સમથ કર્મકલાપ યથાવિધિ યથાયોગ્ય કરીને, તે પછી
(ઔદમાને દિવસે) સર્વ લક્ષ્મીને હિતજોષ આપવા માટે પોતાના ગુરૂલા-
ધિમોનું સમથ મડળ સર્વ જનો યથાવકાશ બેસી શકે એવા ઉચિત સ્થા-
નમાં સલા લરવા બોલાવ્યું ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગીવનને નારાયણુ-
ચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે રામાનંદસ્વામિતિરોધાન-તદૂર્ધ્વ-
દૈહિકક્રિયાવિધિનામા પષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૦॥

પ્રથમપ્રકરણં સમાપ્તમ્.